

2 Exeg. 247 g-1

247⁹-

<36602968870016

S

<36602968870016

Bayer. Staatsbibliothek

2 Exeg. 247 g-1

HICCO GROTHERS

Respectfully begs to inform the public that he has
just received a large quantity of the most
superior quality of the following articles
which he is now offering for sale at
very low prices.

ROTT

HORA.

A. 1. 49

A. 1632

HUGO GROTIUS,

Reginæque Regniq; Suedici Consil. eorundemq; ad Reg.
Christianiſſ. Legat. ord. Quondam Synd. Roterod. ejus.
demq; Urb. in Conv. Ord: Hollandiæ & Westfr. delegatus.

*Depositem cœli quod iure Batavia mater Talem oculis, talem ore tulit se maximus Hugo.
Horret, et haud credit se peperisse sibi Iustar crede hominis, cœtera crede Dei.*

M. Micreveld pinx.

F. A. Stercklein Sculps.

HVGONIS GROTH
OPERA OMNIA
THEOLOGICA,

Dominieg Abb. 1757. IN *Murij Abb.*

QVATVOR TOMOS DIVISA.

Ante quidem per partes, nunc autem conjunctim
& accuratius edita.

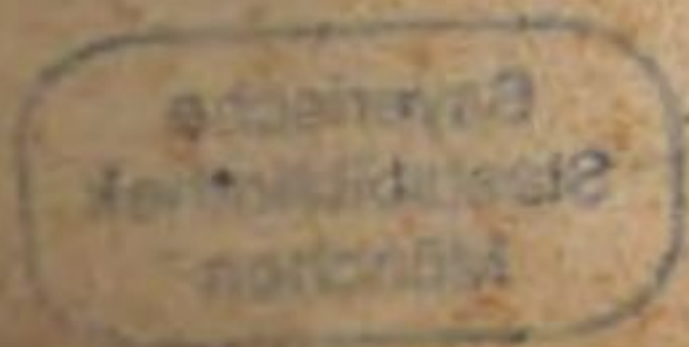
*Quid porro huic Editioni præ cæteris accesserit, Præfatio
ad Lectorem docebit.*

BASILEÆ,

Apud E. & J. R. THVRNISIOS, Fratres.

M DCC XXXII

HAGONIS GROTH

OPERA OMNIA

THEOLOGICA

Domino Joh. 1877

QUATUOR TOMOS DIVISA

Ante quidem per partes, nunc autem conjunctim

et accuratius edita

Quid prout hinc Editioni pro curis nostris, Iugoslavica
ad Editionem dedit.

BASILEA

FRANCO & CO. EDITORES, FRANKFURT

MDCCCXXXIII

Serenissimo & Potentissimo
PRINCIPI AC DOMINO,
CAROLO II,
D. G.

MAGNÆ BRITANNIÆ, FRANCIÆ
ET HYBERNIÆ

R E G I,

FIDEI DEFENSORI,

PETRUS GROTIUS.

Ut nulli mortalium, aut soli Tibi, CAROLE REGUM AUGUSTISSIME, debetur hujus operis inscriptio. Quippe si hinc materiarum quæ in eo tractantur excellentiam, inde auctoris in iisdem explicandis diligentiam, judicium & fidelitatem spectamus, sola se dignitate sua, & unius veritatis clypeo tueri abunde poterit. Si verò depravatissimi seculi malignitatem, maximorum in sanctissima etiam facultate virorum invidiam, & inimicorum, quos idem auctor bene de Patria & tota Rep. Christiana merendo sibi & suis excitavit, odium intuemur, jam non simplici, aut privata tantum, sed publica, sed eminenti, id est, Regia protectione ac defensione indigebit. At cujus se fidei, cujus se protectioni, cujus se defensionis committet tutius,

quam Tuæ Rex idem terra marique potentissime, & si puritatem reformati Christianismi consideramus, etiam Christianissime. Tu enim inter omnes Reges unus ille es quem protectorem suum pars Christiani orbis si non major, sanior certè jam diu agnoscit. Tuidem ille cujus se fidei ac defensionem ipsa se Fides Christiana non invita subjecit, cujus potissimum in regnis is sacrarum literarum intellectus, is divini Numinis cultus, is in exercenda nimia illa disputandi de arcanis Fidei dogmatibus licentia receptus est modus, quibuscum convenire se auctor idem & parens meus jam pridem testatus & publicè scriptis suis professus est. Accipe itaque Rex Serenissime & Majestatis Tuæ radiis tuere opus tot Tibi, & quidem soli Tibi, nominibus debitum. Deus Opt. Max. qui Sacram Majestatem Tuam pro jure imperii sui fortissimè dimicantem inter mille pericula incolumem præstitit, vitam è faucibus mortis ereptam non sine miraculo servavit, regnum avitum à perduellibus occupatum manu restituit, nunc pacis inter potentissimos Christiani orbis Principes & populos arbitrum elegit, eandem illam vitam idem illud regnum Tuum eadem Tibi benignitate suà porro conservet ac protegat. Regimen, subditos, omnes denique actiones, omnes conatus Tuos fospitet. Inchoatum auspiciis Tuis pacis negotium ad optatum finem sub nomine Tuo perducatur. Et ne quid gloriæ Tuæ defuit, majoris etiam illud pacificationis opus tam diu ab omnibus verè Christianis desideratum, à tam multis tentatum, à nullo confectum Tibi soli reservatum, Te solo auctore perfici sinat; adeò ut post conciliatos Reges, pacatos populos, redditam agris culturam, commerciis libertatem, omnibus otium & quietem, pacem etiam Ecclesiarum, concordiam animorum & veram illam charitatem tantopere à Domino & Servatore nostro commendatam, tam diu per dissidia nihil minùs quàm Christiana oppressam, Tuæ tandem Majestatis curâ & labore restitutam omnes boni sentiant, omnis terrarum orbis agnoscat.

LECTORIS.

Hæredes JOANNIS BLÆV, Bibliop. Amstelod.

Rodeunt tandem in publicum universa Hugonis Grotii Opera, quæ quidem ad Theologiam spectant; eoque auctiora & ornatiora, quò diutiùs à multis expetita. Variis ea cum calamitatibus luctata fuere, ut non dissimilis parenti suo proles videatur. Cum enim publica hujus belli calamitas, quæ patriam hanc nostram juxta ac universam Europam concussit, magnam huic novæ editioni moram injecerit, tum publicæ huic privata clades accessit, quòd idem ille, qui celeberrimam toto orbe Parentis nostri τὸ μαχαρίτ typographiam in cineres redegit, feralis ignis etiam partem hujus editionis absumpserat, quam nunc è flammis ereptam & fati faucibus restitutam vides. Fuere hæc ante aliquot annos tum apud nos tum apud alios per partes excusa, quibus suus semper bonus & pretium constitit apud omnes, qui eruditionem cum pietate, pacem cum veritate sectantur. Solent qui Cl. Virorum scripta in lucem proferunt, multa de auctoribus eorumque scriptis præfari, quò ea Lectoribus commendent: verùm, cum hic Scriptor satis superque omnium eruditorum manibus tritus sit, & nominis sui famam longè latèque diffuderit, nos meritò huic labori supersedemus. Enimverò quid de eo senserit, & quanto eum in honore habuerit literatus orbis, testimonia Scaligeri, Rutgersii, Vossii, Barlæi, utriusque Heinsii aliorumque tam apud Batavos, quàm apud externos abundè satis ostendunt. Grotius es, (scribebat Auctori nostro literatorum ocellus Erycius Puteanus) maximus es, & hoc satis est, ut intelligas nihil tibi deesse. Et verè: nam, cum D. O. M. omnibus sapientiæ donis perfuderit ferè neminem, noster hic Scriptor omnium scientiarum capax omne punctum tulit, & omnes eruditionis numeros implevit. Erat enim jurisprudentiæ & historiæ peritissimus, in linguis versatissimus, ad poësin natus, stilo cultus, eloquentiâ promptus. His omnibus accedit, quòd tam profundo humanarum artium studio immersus, & mundanis honoribus cinctus, & tantùm non obrutus, tantam tamen rerum divinarum scientiam sibi comparaverat, ut cum summis ævi nostri Theologis certare, imò multorum judicio palmam iis præripere videretur. Antequam verò te ad legendum accingas, paucis à nobis de iterata hujus editionis præstantiâ præmonendus es, amice Lector. Nimirum ubi sua in Sacras Literas annotata in lucem edidisset Auctor, nonnihil videbat obstare, quò minùs hæc ab omnibus æquali cum fructu voverentur, cum enim multa illis loca Hebraica, multa Græca inseruisset, quæ undi-

undique è Rabbiniſ & Græcis Auctoſibus collegerat, nec omnes idem cum ipſo eruditionis faſtigium attigiffent, paucique admodum in linguis Orientalibus eſſent verſati, ſtatuit ipſe peregrina loca Latinitate donare totique præterea operi ultimam manum adhibere. Id cum in Vetus Teſtamentum & quatuor Euangelia peregiſſet, mors finem vitæ impoſuit & labori. Exinde parens noſter p. m. tum ipſe, tum impulſu ampliffimi viri Petri Grotii digniffimi tanto patre filii, in animum induxit opera prædicta denuò prælo ſubjicere. Itaque cum primùm reſciuit, in Germaniâ latere Annotationum in Vetus Teſtamentum & quatuor Euangeliaſ exemplum Auctoſis ipſius manu emendatum, qui & peregrina loca latine verterat, non deſtitit, priusquam exemplo hoc potiretur, & voti compos factus illicò excudendum curavit. Jamque ad primum Euangelii Jobanniſ caput pervenerat, cum ecce flamma typographiam & bonam impreſſi operis partem abſumpſit, Deus autem, qui Grotium in vivis non ſemel ab interitu vindicaverat, non ſiuit id opus hoc incendio totum perire. Cum enim impreſſorum exemplar unum, quod formando indici inſerviret, penes alium eſſet depositum, nihil ex iis periit, quæ Auctoſ verterat & emendaverat, præter duo aut tria Lucæ capita, quæ tum fortè ſub prælo deſudabant. Ea nos ex priori editione ſuppleri & Latinam verſionem ſubjungi curavimus. Eandem operam adhibuimus circa loca peregrini idiomatiſ quæ in Actiſ & Epistoſiſ Apoſtoſorum ſe offerebant, impenſè amixi, ut in omnibus Auctoſis ſcopus tangeretur, quinimò in multis verſionem ipſius Auctoſis ſumus ſecuti, undecunque ea ex aliis ejus ſcriptiſ hauriri poſſet. Carminum Græcorum Grotianam verſionem ex Stobæo & excerptiſ ex Tragædiſ & Comædiſ Græciſ collectam Cl. Viro Petro Waſſenariſo debemus, qui Ultrajecti ad Rhenum ſummâ cum laude Medicinam exercet. In vertendiſ S. Scripturæ lociſ Vulgatæ editioni, quod & Auctoſ fecerat, niſi cum ab eâ ipſe diſſenſit, ad hæſimus. Cæterorum locorum translationes ex aliis interpretibꝯ conquiſitæ, & ſicubi opus viſum, emendatæ, quæ reperiri non potuère, quantâ potuit fide, adornatæ; quotquot porro huic editioni, præ cæteriſ, acceſſere hiſ notis [] diſtinctæ. Opera hæc Theologica in treſ tomoſ diviſimus. Primus Annotata in V. Teſtamentum & ſingularem Decalogi explicationem comprehendit. Alterum, cum nimiam in molem excreſceret tituliſ in duo volumina ſubdiviſimus, quorum priuſ notæ in Euangelia & Acta, poſteriuſ in Epistoſaſ Apoſtoſorum & Apocalypſin complectitur. Tertiuſ reliqua ejus opuſcula Theologica continet, partim antea, partim nunquam excuſa, quorum ſeriem inverſa tituliſ pagina docebit. Hiſ omnibꝯ acceſſere, unâ cum Auctoſis vita variuſ & copioſi Indiçeſ, qui præclaro Operi non exiguum nitorem ſuperaddunt. Ita nec ſumtui nec labori pepercimꝯ, ut tibi, Lector, prodeſſemus. Quòd ſi laboribꝯ noſtriſ faveris, calcar addeſ, ut & quæ Ill. Vir ediderat, pari nitore rerudamus quo hæc edidimus, & quæ ejus etiamnum inedita naçti ſumus, in lucem demꝯ. Vale, amice Lector, & quò magiſ ad legendum accendare, Grotium te legere memento.

V I T A

H V G O N I S G R O T I I.

Uisse ante secula aliquot plures in agro Delphenfi, vulgò Delphlandia, illustrium familiarum arces, seu domos gentiles, quæ per injurias bellorum, tam finitimorum, quàm civilium, partim incendiis, partim devastationibus periëre, apud eos constat, qui illorum temporum res scriptis suis complexi sunt. Neque dubium illis est, fuisse inter eas & arcem Crayenburgiam, cognomini genti propriam, Delphos inter & Hagam sitam ad orientem illius fossæ, quæ Corbulonis creditur & Lugdunum Batavorum ducit, eodemque vel non longè ab illo loco, ubi hodie ea conspicitur domus, quæ Crayenesta vulgò dicitur, & à viro amplissimo Herberto Beaumontio, Proceribus Hollandiæ & Westfrisiæ à Secretis possidetur. Ut & hanc domum, Crayenburgicam puta, illam fuisse, ex qua originem suam traxit, vel potius una eademque cum illa fuit ea familia, quæ hodie Grotiana dicitur, ex non obscuris indiciis colligitur, desumpto Grotii nomine ex Belgico *de Groot*, quod propriè Magnum significat, & jam quadringentis abhinc annis illi familiæ inditum fuit ob eximium aliquod, uti credibile est, in patriam meritum; nam fuisse eos jampridem, qui ex eo stemmate nati sunt, ut patriæ suæ amantissimos, ita & juris publici strenuissimos, vel cum periculo suo assertores, ex publicis monumentis satis constat. Hi, destructâ cum pluribus aliis arce Crayenburgiâ, cum tutiores sibi sedes quærerent, in proximam tandem urbem, Delphos dictam, se recepere, ibique honorificè excepti, & ad primarias urbis dignitates admissi, perceptos honores, sub eodem Magni cognomento in posteris suis ad ætatem usque nostram continuavere, retentis semper Crayenburgicæ gentis insignibus, quæ etiamnum familiæ Grotianæ, & quidem ei soli propria sunt, tanquam certissimis originis suæ documentis. Ex hac progenie ortus Hugo Grotius, apud Belgas, *de Groot*, natus est in urbe Delphis Batavorum, quæ inter primas est earum civitatum, penes quas esse jus supremæ in Hollandia potestatis, extra controversiam est. Natalis ei fuit dies decimus mensis Aprilis anni millesimi quingentesimi octuagesimi tertii, resurrectioni Dominicæ eo tempore sacer. Patrem habuit Joannem de Groot, ejusdem urbis Consulem, & Academiæ Lugduno-Batavæ Curatorem, ad quem exstant Lipsii epistolæ, illustris Viri Jani Doufæ versus, & non pauca aliorum monumenta ejus nomini inscripta. Matrem habuit Alitam ab Overschie, ex primoribus ejusdem civitatis ortam. Avus ei fuit ille Hugo de Groot, qui ex illustri Cornetziorum gente prognatus, primus Grotianum nomen in familiam suam transtulit. Quippe cum circa annum trigesimum seculi decimi quinti in Diderico de Groot ejusdem itidem civitatis Consule, & non paucis deputationibus satis claro, defecisset stirps masculina, filia ejus Ermgarda de Groot, domûs satis opulentæ hæres, viro Nobilissimo Cornelio Cornetzio, qui genus suum ex ea Cornetziorum prosapia ducebat, qui sub Ducibus Burgundiæ ex Gallia in Belgium migraverant, nuptura, matrimonium non iniit, nisi factâ conditione, ne, qui ex eo nascerentur masculini sexûs liberi, alio quàm Grotiano nomine nuncuparentur; ita natus Hugo de Groot, ejus Hugonis, de quo loquimur, avus, vir supra quam ea tempora ferebant, Latinarum, Græcarum & Hebræarum quoque literarum sciens. Utriusque familiæ Grotianæ scilicet & Cornetziæ, nomina, insignia, facultates & honores conjunxit, redintegratisque in eo pristinis Grotianæ domus dignitatibus, quæ jam ante tria secula in ea familia velut hæreditaria fuerant, & in parentem ejus, extra Hollandiam natum, conferri non potuerant, Senatoria & Consularia munia magno cum populi applausu accepit & gessit. Uxorem duxit Elselingam Heemskerkiam, ex ea Heemskerkiorum domo ortam, quæ antiquitus inter nobilissimas Hollandiæ habita, præter alios eminentes viros & Jacobum Heemskerkium patriæ dedit, qui rem strenue gerendo ad Calpen occubuit. Per liberorum suorum matrimonia nobilissimis etiam domibus, ut sunt Almundana, veniens è Toparchis Stridenis in Hollandia, Renessia atque Utenengia apud Trajectinos se innexit. Sed ut ab avo ad nepotem, id est, Hugonem nostrum redeamus; vix credi potest, quàm ingentia à prima infantia sua liberalis indolis, eminentis spiritûs, & indefessæ industriæ specimina dederit; neque à parente viro literatissimo in tanta spe neglectus, sed ante septimum ætatis annum præceptoribus erudiendus datus, tantos apud eos profectus fecit, ut ante nonum vitæ suæ annum versus fundere inceperit, ante duodecimum in Academiæ Lugduno-Batavam deductus fuerit, ubi non tantum Philosophiæ, Astrologiæ & Matheseos, sed & Theologiæ & Jurisprudentiæ tam fidelem navavit operam, ut tribus annis ibidem transactis, omnibusque, quibus se applicuerat studiis absolutis, vix quindecennis in comitatum Illustrissimi viri Joannis Oldenbarneveldii Reipublicæ Hollandiæ Assessoris, & ad invictissimum tunc Principem

Henricum Magnum Legati in Galliam proficiscentis se dedit. Ibi gradum in Jure consecutus, & ab Augustissimo Rege non torque tantum auream, sed & effigie regiam, ob incomparabilem in ista ætate eruditionem donatus, ingentem sui & profuturam aliquando existimationem reliquit; in patriam reversus forensibus se rebus admovit. Ante decimum septimum ætatis annum causas publicè egit, & ante vigesimum quartum ad Fisci advocationem ab Hollandiæ Zelandiæque Ordinibus vocatus est. Eo in munere tantam se prudentiam, curam atque integritate gessit, ut non tantum auctum ei à Proceribus Hollandiæ salarium, sed & ultrò in superiore Judicum confessu locus promissus sit. Sed ad altiora natus, & Majorum uti apparuit exemplo, rebus publicis destinatus, vacantem per obitum Eliæ Oldenbarneveldii, qui fratri Joanni Oldenbarneveldio tunc Procerum Hollandiæ Assessori in hoc munus successerat, adessuram Civitatis Rotterodamensis à Rectoribus ejusdem urbis, quæ secundum Amstelodamum plurimum in ærarium publicum confert, oblatam ex amicorum consilio & assentientibus Hollandiæ Proceribus, accepit anno post mille sexcentos decimo tertio, & ætatis suæ trigesimo. Diviserat jam tunc temporis, non plebis tantum, sed & Magistratum, Procerumque animos, orta ante annos aliquot de prædestinatione & annexis ei quæstionibus controversia, aliis absolutam ex Joannis Calvinii, aliis conditione subnixam ex Erasmi, Castalionis, Philippi Melanchthonis & aliorum sententia amplectentibus. Fovebaturque non Pastorum tantum, sed & aliorum hominum res novas molientium artibus ea dissensio, adeò ut non obscure pateret, magni aliquid per discrepantias illas tentari & non minus Reipublicæ quàm Ecclesiæ vim intendi: quibus perpensis & collatis cum iis, quæ in casu non absimili Lycestrianis temporibus agitata erant, oblatis sibi ministerii functionem exercere recusavit vir perspicacissimus, nisi sub conditione, ne in potestate Magistratus Rotterodamensis foret, eum unquam invitum ab eodem remove. Hac lege initam adessuram tantam diligentiam tantamque fidelitate exercuit, ut neque legitimi, id est, veteres, neque novi Magistratus quidquam in ministerio ejus invenerint, quod carpere aut accusare possent. Per eam functionem non in conventum tantum Ordinum Hollandiæ introductus, sed & pars factus est confessus Curatorum Reipublicæ, qui velut vicariam Ordinum Hollandiæ potestatem exercent, eorumque nomine, & Fœderatorum Conventum frequentare solent. Cumque jam ante annos aliquot in gratiam navigationis Indicanæ de jure istius commercii libellum scripsisset, maximæque super ea re contentiones Anglos inter & Batavos mercatores ortæ essent, componendis eorum controversiis, in Britanniam missus est; ubi & ab ipso Rege Jacobo sapientissimo sui seculi Principe, & ab eruditis ejus insulæ viris non exigua benevolentia signa accepit, propioremque amicitiam contraxit cum viro doctissimo Isaaco Casaubono, quem hactenus non nisi per literas suas coluerat. Gliscebant interim crescebantque indies super diversitate dogmatum discrepantiæ. Jam pervenerant factiosæ dissensiones à Pastoribus ad plebem, à plebe ad Magistratum, à Magistratu ad Ordines Hollandiæ veros & summos Reipublicæ Rectores, ab Ordinibus ad Principem Mauritium, (cujus parens Guilielmus Arausionensium Princeps in eadem præfectura constitutus, quoties ad eum similes de Religione quæstiones delatæ erant, semper testatus erat, earum cognitionem non ad se, sed ad Ordines cujusque Provinciæ pertinere;) à Mauritio ad Delegatos fœderatorum, quibus nihil juris esse in singularum nationum subditos, jam sæpe demonstratum erat, & demonstratum est apertius, nemine postea contra nitente. Neque deerant inter ipsos Magistratus, ipsosque Reipublicæ Proceres, qui incontestabile in res Ecclesiasticas Ordinum Hollandiæ arbitrium ad eosdem Delegatos deferrent. Illi auctoritate Principis Mauricii nixi, omnia jura in se trahere, Proceres Hollandiæ, qui plus quàm dimidiam partem subsidiorum in ærarium publicum conferebant, quorumque opibus nonnulli eorum ad commune fœdus perducti erant, subditorum instar habere, optimum & fidissimum quemque è sede Magistratus depellere, Oldenbarneveldium, Hogerbetium & Grotium hunc nostrum, illum universæ Hollandiæ, horum alterum civitatis Lugdunensis, alterum Rotterodamensis Assessores in custodias trahere, delegatos illis judices dare, illegitimo modo accusare, indefensos damnare; Oldenbarneveldium septuagesimum secundum ætatis annum agentem capitali supplicio plectere, reliquos duos ad perpetuos carceres mittere, & omnia eorum bona publicare: nitentibus contra & vim auctoritati suæ inferri frustra clamantibus ipsis Hollandiæ Ordinibus, donec optimis quibusque à muneribus suis dimotis, novisque in eorum loca contra leges impositis, omnia pro libidine eorum agi cœpere qui istius novitatis auctores erant. Ita captus Hugo Grotius, vir innocentissimus & patriæ suæ, libertatisque publicæ amantissimus, postquam novem per menses detentus Hagæ fuisset, eorumque sex elapsi essent in conquirendo infensissimos quosque, quibus judicium munus tutò committerent, tresque reliqui in formandis accusationum capitibus essent conjuncti, interdicto interim uxori, liberis, parentibus, consanguineis & amicis, ne adire, alloqui aut ullam operam præstare

29 Aug.
1618.

18 Maji
1619.

captivo, quamvis periculosè ægrotanti, ne quidem coram ipsis judicibus liceret. Damnatus tandem ad carceres perpetuos, bonaque ejus publicata sunt. Quod cum ostensum judicibus esset per leges patriæ non licere, nisi in damnatos Majestatis, anno post latam

senten-

sententiam pronuntiatum ab iis est, sibi, dum ferrent sententiam, nullam aliam mentem fuisse, 6 Jun. 1620.
quàm Grotium, aliosque Majestatis fuisse reos. Inde Lupesteynium Hollandicæ ditionis ca-
stellum in confinio Geldriæ inter flumina Mosam & Vahalim situm, finiendæ in pedore car- 6 Jun. 1619.
ceris vitæ transportatur. Ubi postquam ultra sesquiannum sustentatus bonis uxoris, aspernan-
tis judicum largitionem, qui vicanos & quatuor in diem asses alendo captivo, totique ipsius
familia assignaverant, studiis præcipuè impendisset, plurimasque ab iis, qui custodiæ ejus
præerant injurias perpeffus fuisset, tandem Dei Opt. Max. indignam viri sortem miserantis
beneficio, & uxoris Mariæ Reygersbergiæ, ex primariis Zelandiæ familiis ortæ, Petrique Rey-
gersbergii Veriani Consulis, qui non inutilem Patriæ & Nassaviæ domui navaverat operam,
eamque ob causam Lycestrianis temporibus ab inimica factione ejectus oppido exulaverat,
filia, virilis animi, & supra sexum sapientis Matronæ, operâ pristinae libertati redditus est;
inclusus quippe cistæ quæ transportandis libris jam aliquoties inservierat, & à custodibus ipsis
in navem deductus Gornichemum proximum castello oppidum vectus, & in domum dela- 22 Mar. 1621.
tus est optimi ibidem civis Davidis Daetzelarii, dignissimi vel ob hoc unum in perditissimis
temporibus factum, cujus nomen omnibus bonis innotescat. Ibi sumtis cœmentarii cujus-
dam vestibibus, primùm Antverpiam, inde Lutetiam se recepit, ubi per absentiam Regis ab
ipsius Ministris, postea & à Rege ipso benignissimè exceptus, & annuo donativo honesta-
tus, sedem quieti & studiis suis posuit, semper intentus patriæ & popularibus suis, ubi quid
negotii illis apud aulam eam esset, consilio, operâ, & quâ pollebat apud nonnullos Mini-
stros regios gratiâ inservire ac prodesse; quamvis non ignoraret, eos, qui ibi res Federatorum
curabant, nihil intentatum relinquere, quo Regis animum ipsi infestum redderent, sed fru-
stra laborabant apud Principem nihil ignorantem eorum, quæ annis clō lōc xviii &
clō lōc xix in Hollandia acta erant: quin dixisse non semel fertur, mirari se virtutem hominis,
qui tam malè in patria habitus, non desineret tamen ei, subditisque ejus benevelle, imo quo-
cunque etiam posset modo benefacere. Primum operum, quod post receptam libertatem
edidit, fuit Apologeticus sive defensio, non tam sua, qui non potuerat peccare in exse-
quendis iis, quæ sibi à Superioribus suis mandata erant, quàm eorum, qui legitimo modo
creati, legitimo jure Reip. Hollandicæ annis decimo octavo & nono præfuerant. Quo com-
perto Federatorum Delegati, neque ignorantes suas in eo libro artes, illatamque Hollan-
diæ vim detegi, cùm nihil haberent, quo expressam in eo veritatem redarguere aut refutare
possent, usitatâ jam diu violentiâ utentes, proscriptionibus eum persecuti sunt: quod bru-
tum fulmen, cùm per Christianissimi Regis tutelam, qui eum in fidem suam receperat, eva-
nuisset, nihil aliud eo actum est, quàm quod Grotio vita securior reddita, typographorum
eos libros vendentium duplicatum lucrum, & aucta adeò sit legentium curiositas, ut, defæ-
catis multorum regentium oculis, eorum auctoritas non tantum publica, sed & in conventu
ipforum Procerum, imo & contra ipsos federatos postea valuerit. Mansit ibi per annos un-
decim, amatus universim, consultusque sæpe à Prioribus regni super rebus maximi mo-
menti. Donec pertæsus vitæ nimis otiosæ, postquam plus semel ad ministeria publica, non
à Serenissimo tantùm Daniæ Rege Christiano Quarto, sed & à Gustavo Magno vocatus esset:
certus sedes mutare, primùm in patriam redire constituit, ubi mortuo Mauritio Arausionen-
sium Principe, frater ejus Fredericus Henricus ad gubernaculum Reipublicæ admotus, non
mitioris tantùm regiminis, sed & pristinae in administranda Republica libertatis spem dede-
rat, ipsique jam pridem Grotio animi sui affectum per literas testatus erat, credebaturque à
non paucis, quæsiturus sibi gloriam ex tanti viri tam injustè damnati in integrum restitutione;
sed ut plerumque apud animos eorum, qui Principum consiliis præsumt, utilia honestis præ-
valent, neque deessent, qui ipsi ante oculos ponerent, quàm periculosum rebus suis foret,
hominem, tam pertinaciter libertatis ac patriæ suæ amantem, iterum ad Rempublicam ad-
mittere, potentiæ suæ quàm existimationi consulere maluit, & Proceribus super mansionem
Grotii, in Hollandiam reversi circa finem anni clō lōc xxxii deliberantibus, iis accessit, qui
interdicendam illi in patria habitationem opinabantur: ita coactus iterum patriâ suâ excedere
illustris exul Hamburgum Hanseaticarum urbium præcipuam se contulit, mansitque ibi,
captus amœnitate loci, & affluentium undique eruditorum virorum allocutionibus, do-
nec, post multas diversorum Germanici Imperii Principum requisitiones honestis modis
excusatas, tandem, sed mortuo jam Gustavo Magno, Reginæ regnoque Sueciæ ope-
ram suam sub nomine Consiliarii Regis, & ad Christianissimum Galliarum Regem 1634.
Ludovicum decimum tertium Legati obstrinxit. Sic iterum in Galliam reversus est,
non tam dignitate legationis, quàm eruditionis & virtutum famâ conspicuus. Invitis
quidem & contra nitentibus, quos in patria habebat, adversariis, qui omnes vires 1635.
apud Regem, ejusque Ministros intendebant, ne damnati apud se hominis actiones
per admissionem in eam dignitatem justificarentur; sed frustra, ut jam dictum est. Labo-
rabant apud aulam, non ignaram eorum, quæ super hac re contra ipsius Regis consilia,
toties per Legatos suos patefacta, apud Batavos acta erant. Neque adeò obscure scriptus
erat ipsius Grotii Apologeticus, ut quenquam, vel mediocriter humanarum rerum gnarum,
latere

latere posset, quàm iniqua in eum sententia lata esset. Et tunc quidem officii sui credidit Rotterodamensis urbis Rectores acceptæ à se Legationis certiores reddere, quò scilicet liberati ab iis, quas cum eo pepigerant conditionibus, vacanti ab eo demum tempore urbis suæ adfessuræ providere possent: uti fecere, eligendo in ejus locum amplissimum ac disertissimum virum Simonem Beaumontium, Herpti Beaumontii, de quo supra locuti sumus, patrem. Mansit itaque ibi, & iis, à quibus, & ad quos missus erat pariter gratus, præcipuum tempus suum impendebat partim ministerio Legationis, partim studiis, partim allocutionibus eorum, qui videndi eum & consilia sua cum eo sociandi gratia ab omnibus Europæ partibus confluebant. Omnibus fores, omnibus mensa, omnibus officia ipsius patebant, ne iis quidem exceptis, quorum parentes, post multas illatas ipsi injurias, & carceris & exilii authores fuerant. Ibat in annum undecimum ejus Legatio, cùm Majorenni jam & ad Regni administrationem vocatæ Christinæ Gustavi Magni filix ministerii sui rationem redditurus in Suediam proficiscens Grotius per Hollandiam iter carpsit, jamque Rotterodamum veterem habitationis suæ sedem pervenerat, magno ibi civium applausu & favore exceptus, cùm inimici non contenti iis, quibus eum tamdiu persecuti opprobriis & injuriis erant, obire suarum partium domos, quos poterant ad se trahere, omnem lapidem movere, ne Ordines Hollandiæ, tunc fortè congregati, per terras & urbes suas transire Grotium impunè paterentur: sed mutata erat rerum facies. Plurimi eorum, qui anno cło lxxviii statum Reip. concusserant, jam è vivis decesserant, nonnulli eorum, qui eodem anno à dignitatibus suis dimoti fuerant, moderatione Principis Frederici Henrici revocati ad pristina ministeria erant, quique novi ad Remp. accesserant, ut factionibus non interfuerant, discernendæ veritati magis capaces erant. Ita factum est, ut referenti in conventu Procerum Hollandiæ Jacobo Catfio, eorum tunc adfessori, quid sibi super ea re dictitatum esset, responsum à Proceribus sit, vano timore liberaret homines, nimium meticulosos, ipsis curæ fore, ne quid Respublica detrimenti caperet. Amstelodamum interea pervenerat Grotius, inde Hamburgum petiturus; neque enim affectabat ullis se civitatibus videndum præbere, nisi quarum transitum evitare non poterat. Consulatum in ea civitate eo tempore obtinebant viri sapientes & moderati Petrus Hasselarius, Andreas Bickerus, Gerbrandus Pancratius, & Guilhelmus Backerus, qui de adventu in urbem suam Grotii certiores facti, neque dissimulare cupientes, quanti facerent virum, tam solidè eruditum, tam bene de Patria meritum, tamque illustri per totum terrarum orbem famâ celebrem, sine cunctatione eum adiere, optima quæque officia ei obtulere, publico convivio exceperere, & navem itineri ipsius aptari curavere: ita rursus patriâ nunquam sibi postea videndâ excessit vir excellentissimus. Hamburgum maritimo, terrestri itinere Lubecam petens, honorificè à Magistratibus utriusque civitatis exceptus fuit. Inde Wismariam Pomerani Ducatus oppidum, Suedicis præfidiis occupatum, pervenit. Erat eo tempore non longè ab ejus portu cum ingenti classe Wrangelius Comes, Regni Suedici Archita-lasus, qui de adventu tendentis in Suediam Grotii certior factus, continuo navem bellicam, promovendo ipsius itineri, ad eum misit, eâ Calmariam Grotius venit, inde Holmiam petiturus; quo comperto Regina, quæ tunc forte Upsaliæ erat, magnoque jam diu videndi Grotii desiderio tenebatur, reditum suum in eandem urbem, Imperii sui sedem, properavit. Posteriâ die ad alloquium Reginæ admissus Grotius, postquam multa, rebus ac tempori convenientia, disseruisset, Legationis suæ partes exposuit, actionum suarum rationem reddidit, pro favore tamdiu percepto gratias egit, dimissionemque à ministerio suo petiit. At Christina, ut erat omnium rerum, cognitionem suam merentium, gnara, literarumque & literatorum amantissima, ipsiusque Grotii, editorumque ab eo operum perspicacissima æstimator, ad reliquæ orationis ipsius capita benigniter, ad ultimum, ubi de dimissione sua locutus erat, non nisi per ambages respondit. Adeò ut non obscure pateret circumstantibus, mentem Reginæ esse, Grotium apud se detinere, propiusque consiliis suis admoveere: sensit hoc & ipse Grotius, neque dubitavit hoc unum sufficere ad irritandam invidiam illam, quam à principio adventus sui in nonnullis regni Proceribus animadverterat. Quare, cùm nihil minùs propositum ei esset, quàm in ea terrarum parte habitationis suæ sedem figere, ubi non minùs cum ingeniis hominum tam malè sibi volentium, quàm cum aeris inclementia luctandum quotidie foret, non destitit coram Regina, quoties ad eam accederet, dimissionem suam & veniam ad suos revertendi efflagitare. Illa, quæ neque diversas terrarum regiones, neque discrepantes hominum mores ignorabat, eoque minùs dubitare poterat, quàm difficile esset, animum non avaritiâ, non ambitione distractum, sed solis studiis & virorum eruditorum collo-cutionibus contentum, ex eo, sub quo tamdiu respiraverat cœlo, in eam mundi plagam trahere, quæ vix ipsi, ibi natæ, ibi educatæ, ibi regnanti, imo ne vix quidem placeret, statuit tandem desiderio ipsius morem gerere, virumque non malè de se meritum, laudibus, muneribus, singularisque affectûs demonstrationibus cumulatum dimittere: ita, quamvis ægrè consentiente Reginâ Holmiâ decessit Grotius, corpore jam minùs validus, contractâ, uti credebatur, infirmiore valetudine, partim ex tædio tardati tamdiu itineris, partim ex rigore aeris, minùs naturæ suæ convenientis; sed sperabant, qui ei aderant, tam validam in eo futuram spem

revifendæ propediem conjugis & familiæ fuæ, ut præcipuam partem doloris, quam ex eorum absentia contraxerat, diffipare poffet. Cœlo fereno, ventisque fatiſ faventibus è portu Dalerenſi ſolvit navis, quæ transvehendum Lubecam Grotium ſuſceperat, ſed brevis fuit illa aëris ſerenitas, ſequenti quippe die vehemens tempeſtas contrahere vela juſſit, ingraveſcensque magis magisque circa velperam majorem malum diſjecit, ejusque pondere ſubmerſum penè navigium, adeò contrariis undique ventis concuſſit, ut fracto & altero malo tandem ad oram Caſubia lacerum & perfluum littori impegerit. Octavo, poſtquam è portu ſolverat, die, deſcendit in arenam cum comitatu ſuo Grotius, non longè à vico Lyba dicto, decem & quatuor milliaribus Germanicis à Dantiſco ſito, non minùs animo, quàm corpore æger: cùmque ne unum quidem diem curando ac reficiendo corpori à feſtinante ad ſuos redire animo obtinere poſſet, ruſtico, quod ægrè ibi naſtus erat, veſtabulo, iter per medios imbres & ventos continuavit per aliud oſtiduum, donec conſumtis per nimias agitationes & laſſitudinem viribus, tandem Roſtochium pervenit, & lecto non reſurrecturus incubuit. Poſtero die accerſitus ad eum venit Medicinæ Doctor Stockmannus, qui pulſu venæ obſervato ejusque debilitatem ſoli laſſitudini imputavit ac requie & nutrientibus cibis reficiendum eum judicavit; aſt ubi idem ſequenti die rediit, auſtamque debilitatem, ſudoremque lethalem, & reliqua deficientis naturæ ſigna agnovit, actum eſſe de ejus vita, jamque in agone mortis verſari pronuntiavit, in eo cùm eſſet ſtatu circa nonam veſperthinam vocatus ad eum acceſſit Theologiæ Doctor ac Profeſſor, nec non Verbi Divini ibidem Miniſter Joannes Quiſtorpius, qui poſt habitos aliquos cum eo ſermones ſuper fragilitate humana, multifariis mortalium peccatis, neceſſariâ eorum pœnitentiâ, Deique Opt. Max. in iisdem condonandis propter merita Chriſti immenſâ clementiâ, quæque hiſ ſimilia morientibus proponi ſolent, ad preces ſe convertit, quarum verba complicatis manibus, ſubmiſſâ voce ſecutus Grotius, paulatim deficere, auditumque primò, mox & viſum perdere incepit, nec multò poſt ſub ipſo puncto mediæ noctis placidè exſpiravit. Inteſtina ejus æneo vaſi incluſa ibidem in loco honoratiſſimo Eccleſiæ cathedralis ſepulta ſunt. Corpus ipſum balfamo conditum in urbem patriam Delphos Batavorum transportatum, ibique non ſine ingenti exſequiarum pompâ proavum ſepulchro, quod in choro ædis novæ à dexteris celeberrimi Arauſionenſium principum monumenti reperitur impoſitum eſt. Erat formâ corporis vulgarem non multum excedente, facie ſatiſ pulchrâ, colore nitido, naſo in aquilinum verſo, oculis ſplendidis, vultu ſereno, membris compactis, & robuſtis adeò, ut in ambulando, currendo, ſaltando, in eâ quâ erat ætate, vix quenquam ſibi parem reperiret. In rebus agendis ſerius, apud amicos hilaris, apud omnes affabilis erat: quâ verò induſtriâ, quo ingenio, quo judicio, quâ pietate in Deum, amore in proximum, charitate in patriam præditus fuerit, apertiùs ex ipſius ſcriptis, quàm ex aliorum teſtimoniis colligetur. Liberos diſcedens reliquit quatuor, filios tres, & filiam unicam, quorum Cornelius ac Didericus, ille natu maximus, hic minimus poſt obitos in militiâ Tribunatus, aliasque cum laude dignitates ambo jam olim cœlibes obiery. Filia Cornelia, etiamnum ſuperſtes poſt obitum patris nupſit Joanni Barthoni Vicecomiti de Mombas, primariæ apud Piſtones nobilitatis & illuſtriſſimis Gallia ſamiliis inſito. Hic à primâ adoleſcentiâ, more Gallicæ nobilitatis, nomen ſuum militiæ dedit, & poſt varios geſtos in patriâ honores ac dignitates tandem ad Tribunatum equeſtrem eveſtus, in gratiam uxoris, aërem Gallicum non ferentis, in Hollandiam migravit. Ubi vir ingenio pollens, manu ſtrenuus, rei militaris longâ experienciâ ſubactus, inter primos equitum Magiſtros adſcitus ad majores dignitates aſſurgebat, ſed incertum, ſuo an ejus, cui ſe per matrimonium innexerat, familiæ fato, captus, damnatus, 1672. vix difficili fugâ capitali ſe periculo ſubduxit. Petrus de Groot ejusdem Hugonis filius ſecundus, patriæ ſuæ luſtuoſo funere nuper admodum ereptus apud bonos triſte ſui deſiderium reliquit. Hunc parens à teneris patriæ ſuæ ac togæ dicaverat, idcirco ut gentis ſuæ moribus ac genio imbueretur, eum in Hollandiam anno clō lōc xxix miſit, illic ſub Theodoro Schrevelio, Scholæ Lugdunenſis Rectore, ſtudiorum ſuorum fundamenta jecit, deinde adultior in Philoſophia Caſparum Barlæum, in Hiſtoriis & Politica Gerardum Voſſium, & in Jurisprudentia Joannem Corvinum audivit. Poſthæc anno clō lōc xxxvii omnigenâ eruditione inſtructus in Galliam ad patrem reverſus eſt; ubi non tam annis, quàm præcoci ingenio ac judicio rebus agendis maturior, non inutilem parenti ſæpe præſtitit operam, tam in viſitandis amicis & expiſcandis aulæ arcanis, quàm componendis legationis literis, cum temporis anguſtia aut absentia patris id exigerent. Anno ſequenti in patriam reverſus, aliquamdiu rebus forenſibus animum admovit, publicis tamen commodis quàm privatis inſervire propenſiorem. Sed nulla ſpes erat, ut ad Reipublicæ clavum tantorum ſtemmatum patritius juvenis admitteretur ab iis, qui parentem virum integerrimum, ad perpetuos carceres damnaverant. Idcirco vitam privatam egit, donec pace Monaſterienſi reſtitutus in Palatinatum ſuum Sereniſſimus & Sapientiſſimus Princeps Carolus Ludovicus, Sacri Romani Imperii Elector hoc noſtro uti voluerit, qui res ſuas apud Præpotentes Fœderati Belgii Proceres adminiſtraret. Cùm paulatim in patriâ verteretur rerum facies, tandem anno clō lōc lx oblatam ſibi adſeſſu-

adseffuram civitatis Amstelodamensis septem annos summâ fide ac industriâ gessit. Anno LXVIII à Foederatis Ordinibus Legatus ad Reges Septentrionales missus, primùm Hafniam appulit. Postquam Ordinum mandata esset exsecutus, à Daniæ Rege Frederico Tertio, benignissimè exceptus & dimissus, Holmiam pervenit. Hîc à Carolo XI, & universo regni Senatu, magno honore habitus, ultra annum permanfit, cùm mortuo in Galliâ Legato Guilielmo Boreel ad Christianissimum Regem ab Ordinibus Delegatus domum evocaretur, ubi Adseffuram Civitatis Rotterodamensis, paternam olim provinciam, à Rectoribus ejus oblatam, suscepit. Legationes omnes, præcipuè Gallicam, summo labore, summâ industriâ, & mirificâ vigilantîâ, non sine magno Foederatorum Procerum applausu obivit, quibus utpote spectata erat ejus fides & sedulitas, hostium arcana, & insidias, vimque, quam in patriam molirentur, indagare sagax, ac patriæ Rectoribus significare prompta. Tandem in patriam reversus, & in Conventum Foederatorum Delegatus, ex eo honorum culmine à fatali illo Bataviæ turbine, quem rabida, & tumultuans plebs conciverat, deturbatus, & cum optimis & sapientissimis patriæ Rectoribus dignitatibus suis est exutus. Nec sic satiatu est furor; nam vix eluctatus manibus ficariorum, qui pugiones in necem ejus acuerant, amicorum consilio, & circumstrepentibus undique periculis, persuasus est tempori cedere, & aliquamdiu, donec istæ conflescerent turbæ, patriam relinquere. Primùm Antverpiam celeberrimam Brabantiae Civitatem se contulit, & non sine ingenti vitæ discrimine vixit sub præsidio Illustrissimi Comitis Monteræi, Regis Hispani Gubernatoris, qui non semel ipsum monebat, ne manendo diutiùs in urbe, Hollandiæ tam vicinâ, irritaret animos eorum, qui in cædem ejus conjuraverant; itaque ne se diutiùs adversariorum telis exponeret, primò Leodium, inde Aquisgranum, postremò Coloniam Agrippinam, urbem non tantùm naturâ, sed & propter Legatos pacis ibi negotia tractantes, tutissimam, profectus est; ubi partium arcana expiscando, & perferendo ad Legatos Foederatorum, non inutilem patriæ suæ operam præbuit. Post exactum biennium reversus est, cùm non pauci paulatim furore defœcati ac sedatiores, rectæ rationi ac veritati oculos aperirent. Jam innocentia ejus gaudebat vultum erectum & pectus nullius flagitii conscium adversariis offerre; pertæsa etiam more maleficiorum diutiùs extorris à patrio solo, de quo tam præclare meruerat, fugitivam vitam trahere. Primò tranquillè, nemine obstante, in villâ ætatem agebat; sed cùm se Hagam conferret, à Fiscî procuratore accusatus, quod cum Abrahamo Vicquefortio, Serenissimi Ducis Brunsvicensis ad Foederatos Proceres publico ministro, literarum commercia habuisset, quodque detecta hostilium Legatorum secreta de pacis negotio ad Legatos Foederatorum detulisset, solâ judicium integritate, vitam, famam, facultates, quibus simul inhiabant inimici, conservavit. Sic tandem bona causa triumphavit, mustante plebe. Posthæc ne adversarios adspectu suo ureret, migravit cum familiâ in villam, quam non procul Harlema sitam habebat; ubi liberos suos educando, auctores bonos terendo & amicos excipiendo Scipionis Africani & illustrium aliquot virorum exemplo, vitam nemini gravem, sibi que nec injucundam nec indecoram coluit. Cùm sic privatus quietè ac tranquillè ætatem ageret, morbo correptus, annum agens septuagesimum, mortem constanti ac hilari vultu excepit, utpote, quæ in tutam stationem deduceret à teneris jam plurimis vitæ procellis agitatam. Ubi livor, qui pascitur in vivis, sese consumserit, & partium studia deferbuerint, honoribus intaminatis fulgebit hujus viri decus, ejus virtutes ac gesta, quæ summam attingimus, posterorum annales loquentur, idcirco pauca quædam de corporis habitu, & mentis dotibus delibare animus est. Corpore erat procero & obæso. Papulæ, quas parens ejus ad Benj. Maurerium de nostro scribens, ait fuisse velut abortivum partum effœtæ pestilitatis, faciem ejus deformaverant, & alterum pedem ita contraxerant, ut totam vitam claudicaret. Ulyssem ferunt non formosum, sed facundum fuisse, & in Periclis labris Suadæ Deam sesitavisse, quæ verè in nostrum competeabant. Animo autem erat candido & niveis moribus, in prosperis ejus comitas, in adversis constantia, in omnibus vitæ actionibus intemerata fides elucebat. Post divinam suprema illi lex erat salus patriæ. De Republica benemereri, amicos colere, inimicos beneficiis sibi devincire, illi summa voluptas & studium fuit.

De Illustrissimo viro Hugone Grotio, Petro Grotio filio, & reliqua ejus familia hæc summam attigimus; ut autem, quæ de Hugone Grotio, de quo præcipuus hic sermo, diximus, majorem habeant fidem, adjunximus literas Frederici Henrici Arausionensis, Foederati Belgii Gubernatoris, ac Reginae Christinæ, quorum amplissima testimonia effœtæ jam senio & lumine veritatis præstrictæ maledicentiæ prævalebunt.

VITA HVGONIS GROTII.

C O P I E

de la lettre escritte le iv. d'Aoust 1622. par F. Henry Prince
d'Orange, au Sr. Hugo de Groot.

MONSIEUR,

Je vous remercie des bons offices que vous m'avez rendu par delà vers quelques-uns du Conseil du Roy : ce que je vous supplie de continuer tant vers les susdits, que autres que vous jugerez à propos, vous assurant que je recognoistray cette bonne volonté en toutes occasions, où j'auray le moyen de vous servir. Je vous supplie aussi de faire estat de mon affection : & vous assurer, que je vous la continueray tousiours, y estant obligé par celle que vous m'avez tesmoignée de tout temps. J'ay prié vostre beau-frere le Sieur Reigersberg de vous escrire particulièrement sur quelque sujet, sur lequel je seray fort aise d'entendre vostre avis : vous m'obligerez fort de me l'envoyer, comme vous avez desja fait par le memoire que vous m'avez envoyé, dont je vous remercie bien fort. Je souhaiterois de pouvoir estre utile en vos affaires par de ça, & m'y employerois de tout mon cœur, mais vous sçavez la constitution des affaires estre telle, que ny moy, ny vos autres amys, ne pouvons vous y servir, comme nous desirerions bien. Je veux esperer que le temps y pourra apporter du changement, & que je vous pourray revoir en ce pays estimé & honoré comme vos rares qualitez le meritent : dequoy je ne recevray pas moins de contentement que j'ay fait de vostre liberté. Cependant je vous souhaite en vostre éloignement de vostre patrie tout le contentement, heur & prosperité que vous sçauriez desirer. Ce que je prie à Dieu de vous donner, & à moy l'occasion de vous faire paroistre par effect que je suis,

MONSIEUR,

De la Haye le
iv d'Aoust 1622.

Vostre vrs. affectueux à vous faire service

FR. HENRY DE NASSAV.

DOMINE,

Ago gratias pro bonis iis officiis. quæ mihi apud quosdam præstitisti, qui Regi sunt à consiliis; rogoque ut sic pergas tam apud eosdem, quàm alios, quos non inidoneos judicabis, meam dans fidem, me non immemorem futurum hujus benevolentiae, sed qualiscunque se occasio offerat, operam tibi daturum. Oro etiam, ut persuasum habeas meum erga te favorem, quo te semper prosequar, inductus eo affectu, quem mihi omni tempore fecisti testatissimum. Rogavi affinem tuum D. Reygersbergium, ut ad te definitè & distinctè de rebus quibusdam scriberet, ad quas intelligere sententiam tuam gestio, hanc si miseris, magno beneficio me tenebis obligatum, sicut nuper, cum memoriale ad me mitteres, pro quo gratias ago maximas. Utinam hinc possem rebus tuis utilem operam afferre, eam sane ex animo impenderem; sed nihil te fallit eum nunc esse rerum statum, ut aut ego aut reliqui amici commodis tuis ex voto inservire nequeamus. Spero tamen, quòd tempus mutationem hisce inferet, quodque te brevi videbo existimatione & honoribus iis florentem, quos eximia dotes tuæ requirant. Unde non minor mihi voluptas suborietur, quàm olim ex tua libertate. Interim dum extorris à patria vivis, exopto tibi omnia grata, fausta, prospera, ipsi tibi quæ optare possis. Precor Deum, hoc ut tibi donet, mihi que occasionem, ut tibi queam reipsa ostendere, quòd sim

Omni affectu tibi inservire pronus

F. HENRICVS à NASSAV.

Responße de la Reyne Christine à feu Madame Grotius.

MADAME,

J'ay appris de vostre lettre du 16 Juillet, comme quoy mon Ambassadeur a executé les ordres, que je luy avois donné touchant les livres de feu Monsieur Grotius vostre Mary; & que nonobstant les offres, que des autres avoyent faictes, pour s'en rendre possesseurs, vous avez eu plus de consideration pour mes desirs, que pour les avantages, que l'on vous faisoit esperer de ce costé là, J'advoüe, que dans le plaisir, que je prens à la lecture des bons auteurs, je suis tellement amoureuse des escrits de Monsieur Grotius, que je ne m'estimerois pas contente, si je me voyois descheuë de l'esperance de les associer à ma Bibliotheque. Mon Ambassadeur vous peut avoir dict une partie de la haute estime, que je fais de son admirable intelligence, & des bons services qu'il m'a rendu: mais il ne sçauroit vous exprimer parfaitement à quel point son souvenir m'est cher, & les effects de ses travaux considerables. Que si l'or & l'argent pourvoyent contribuer quelque chose à rachepter une si belle vie, il n'y auroit rien en mon pouvoir, que je n'employasse de bon cœur pour cet effect. Jugez de là, que vous

ne sçauriez

VITA HVGONIS GROTH.

ne ſcauriez mettre ces beaux monumens & reliques entre des mains, dont ils ſoyent mieux recens & traictez, que les miennes: & puis que la vie de leur authenr m'a eſté ſi utile; ne ſouffrez pas, que ſa mort me prive entierement des fruiſts de ſes illuſtres peines. Pentens, qu'avec les livres, que d'autres ont faiſts, vous me faſſiez tenir tous ſes memoires manuſcripts & extraicts, ſuivant la promeſſe, que vous m'en faites dans voſtre lettre. Vous ne me ſcauriez jamais mieux teſmoigner voſtre bonne volonté, qu'en ce rencontre, & j'ay, Dieu mercy, dequoy le recognoiſtre, & vous en recompenser, ainſi que mon Ambaſſadeur vous donnera à entendre plus particulièrement, auquel me remettant, je prie Dieu, qu'il vous maintienne en ſa ſaincte grace.

à Stockholm ce
12 d' Aouſt, 1648.

CHRISTINE.

Reſponſio Reginae Chriſtinæ ad Mariam Reygersbergiam piæ memoriae, H. Grotii uxorem.

EX litteris tuis decimo ſeptimo Kal. Aug. ad me datis, intellexi quo pacto Legatus meus juſſa mea ſit executus in conciliandis mihi mariti tui Domini Grotii p. m. libris, quodque neglectis aliorum, qui eorum poſſeſſores eſſe ambiebant, oblatis, majorem habueris rationem, meis deſideriis ut morem gereres, quàm propriis commodis, quorum ſpes ab altera parte aſſulgebat. Equidem inter voluptates iſtas, quas ex bonorum authorum lectione capio, D. Grotii ſcripta ita depereo, ut ſi ſpe mea fruſtrata nequeam iſta Bibliothecæ meæ adjungere, nunquam me voti compotem arbitratura ſim. Legatus meus fortaiſſe tibi retulit partem ſummæ illius exiſtimationis, qua vigent apud me ejus admirabile ingenium, & egregia, quæ mihi præſtitit, officia; ſed perfectè non potuit exprimere, ejus memoria mihi quàm ſit cara, & ſcriptorum monumenta quàm ſuſpicienda. Sane ſi in auro & argento aliquid eſſet momenti ad redimendam vitam tam claram, quidquid eſſet in manu mea animo lubenti in hunc finem conferrem. Ex hiſce colligas, quòd egregia hæc monumenta & reliquias non poſſis committere manibus, à quibus meliùs excipiantur, & habeantur, quàm meis. Cum horum author vivus mihi fuerit adeo utilis, ne patiare, ut ejus morte illuſtrium ejus laborum fructu planiſſimè priver. Sic intelligo, ut unà cum aliorum libris mihi omnium memorialium manuſcriptorum & breviariarum facias copiam, ſecundùm promiſſa per literas tuas mihi facta. Nunquam mihi poſſes teſtatiorem facere tuam benevolentiam, quàm hac occaſione; ne deeſt mihi, gratia Deo, unde hanc gratiam rependere teque remunerari queam, quorum Legatus meus te certiore faciet, cui acquieſcens Deum rogo, ut te ſanctiſſimà ſuà gratiâ protegat.

Holmia prid. Idus
Auguſti 1648.

CHRISTINA.

HVGONIS GROTH ALLOQVIVM

ad Arcam, quâ è carcere elatus eſt.

DVlces latebræ, temporis domus parvi
Anguſta, laxo quæ viam facis cælo,
Clausum parumper ſpiritum manumittens;
Onus quod ægrè congregum manu multâ
Interquieſcens pertulit ferus miles,
Tandemque cæcum tradidit rati pignus,
Lati vehendum Vahalidis impetu prono;
Quas Arca grates, quas tibi feram laudes?
Tibi fugata victa ſervitus ceſſit,
Tolerata ſeptem poſt biennium menſes.
Quod celſa tueor oſtia libero vultu,
Quod durus aures non ferit ſeræ ſtridor,
Obiceſque multi, barbarique cuſtodes:
Sed læta turba comiter ſalutantium,
Blandique amici, tinſta litteris corda,
(Quales Thuanus, quo probatior nemo,
Puteanus, & mens erudita Tileni)
Faſtidioſas ire non ſinunt luces:

Tibi hæc, & aliud ſi quid eſt boni nobis,
Et ſi quid ultra reſtat, Arca, debemus.
Quæ merita verbis ſi libèret æquare,
Opus tot eſſet, ferre quot ſoles, libris.

Ejuſdem Scæzontes Albo cujuſdam inſcripti.

QUos matris alvus Carcer edit in lucem,
Queis corpus animum more Carceris vincit,
Quos morte functos terra Carcer exſpectat,
Nunquam nimis timere Carcerem debent.
27 Martii 1621.

Idem in SILVA ad

FRANCISCVM AVGVSTVM
THVANVM,
J A C. A V G V S T I F.
c I O I O C X X I ſcripta.

NOs quoque, ſi quiſquam, multum debere fa-
temur
Conjugio. memini, poſt tot tua vota precesque,
Cynthia cum nonum capto mihi volveret orbem,
Qua-

Qualem te primum, conjunx fidissima, vidi
 Carceris in tenebris: lachrymas absorpserat ingens
 Vis animi, neque vel gemitu te luctus adegit
 Consentire malis. rursus nova vincula, sed quæ
 Te socia leviora tuli, dum milite clausos
 Nos Mosa & tristi Vahalis circumstrepit unda.
 Heic patriam toties & inania jura vocanti
 Et proculcatas in nostro corpore leges,
 Tu solamen eras. heic jam te viderat alter,
 Et post se media plus parte reliquerat annus,
 Cum mihi jura mei per te, solerte reperto,
 Reddita. tu, postquam jam cæca acceperat alvus
 Dulce onus, oppositis libabas oscula claustris:
 Atque ita semoto foribus custode locuta es.
 Summe Pater, rigido si non adamante futurum
 Stat tibi, sed precibus potis es gaudesque moveri,
 Hoc quod nostra fides lucem servavit in istam
 Accipe depositum, tantisque exsolve periclis.
 Conjugii testor sanctissima jura, meæque
 Spem sobolis, non huc venio pertæsa malorum,
 Sed miserrata virum: possum sine conjuge, possum
 Quamvis dura pati. si post exempla ferocis
 Ultima sæviciæ nondum deferbuit ira,
 In me tota ruat: vivam crudele sepulchrum
 Me premat & triplicis cingat custodia valli,
 Dum meus ætheriæ satietur pastibus auræ
 Grotius, & casus narret patriæque suosque.
 Dixerat, atque oculis fugientia vela secutis
 Addit: Abi conjunx, neque te nisi libera cernam.
 Quod mea si auderet famam spondere Comæna,
 Acciperet quantis virtutem laudibus istam
 Posteritas? nomen non clarius illa teneret,
 Admeto regina suos quæ tradidit annos,
 Quæque super cineres jecit se arsurâ mariti,
 Dignaue tam Bruti thalamis quàm patre Catone
 Porcia, & in letum magno comes Arria Pæto.

LIBERATO
 G R O T I O.

HActenus invisâ detentus carceris umbrâ
 Ereptum ulterius non tulit Hugo diem.
 Fata viam inveniunt. tabulis concluditur arctis,
 Quemque capax mundus non capit, arca capit.
 Navigat, & liber, simul & captivus, & inter
 Spemque metumque suum laudat & odit opus.
 Aut Solem mihi reddet, ait, fraus ista priorem,
 Aut iterum ingenio sum miser ipse meo.
 Quid fortuna stupe? toti mirabilis orbi
 Non nisi vult miris liber abire modis.

LIBERATRICI
 G R O T I Æ.

Discite jam Belgæ Pietas quid possit & uxor,
 Quam faciat gratas docta virago vices.
 Fœmina capta manet dimisso læta marito,
 Miraturque suos ingeniosa dolos.
 Non humeris fert illa virum. fraus vilior ista est.
 Afferibus tantas mancipat uxor opes.
 Devehit impositum fatalis machina pondus,
 Jamque minor parvâ Grotius æde latet.
 Non audita canam. ignaro portatur ab hoste,
 Ipsaque custodum dextera præbet opem.
 Capta fuit ligno fallacis Breda carinæ;

Liberat hic captum lignea cista virum.
 Secula magnanimas fileant antiqua maritas,
 Omnibus his majus Grotia nomen habet.

Raptim, C. BARLAEVS.

JOHANNIS RVTGERSII

Epigrammata de

H V G O N E G R O T I O.

*Dies 29 Augusti mensis Grotiano
 carcere nefastus.*

Hæc est illa dies, quæ tanti conscia luctûs
 Grotiacas vidit vincula ferre manus:
 Nec flevit scelerata nefas, sed lumine sicco
 Admisit radios, auræ Phœbe, tuos.
 Desine felices inter, Lux impia, luces
 Formoso nebulam spargere velle die,
 Sed qualis Latiis damnata est Allia fastis,
 Invisum populis tu quoque nomen habe.

In Liberationem

G R O T I I.

Quam bene conveniunt simili duo numina fato,
 Isacidum ductor, Grotiadesque meus?
 Evasit latitans angustâ Grotius arcâ:
 Servatus texto viminis ille fuit.
 Huic Vahalis placidas substravit fluminis undas:
 Hoc Nilus, Mose, fecerat ante tibi.
 Excipit hunc Celtes; illum regina Canopi:
 Et reus hic patriæ est; & fuit ille, suæ.
 Par quoque principium similis fortuna sequetur:
 Nam populo leges hic dabit, ille dedit.

A R C A.

Hæcea, quæ Domini solita est portare libellos,
 Grotiadæ fuerat pondere facta gravis:
 Mutatum neque sensit onus. Quod enim illa ferebat,
 Id quoque, sed spirans, bibliotheca fuit.

JOH. RVTGERSIUS.

DAN. HEINSIUS

DE

H V G O N E G R O T I O,

ab uxore carceri, in quo ad vitam
 damnatus erat, erepto.

Conjugis auspicio superas effertur in auras
 Grotius, & geminum munus amantis habet.
 Pro tenebris lucem, cum lucis munere vitam;
 Quæ cum luce simul penè negata fuit.
 At vos, ô Proceres, jam pœnam mittite & iras,
 Sub vobis pereat ne pietatis amor.
 Æneæ licuit medios gestare per ignes
 Intactum Grajis dulce parentis onus.
 Eripuit tenebris proscriptum casta maritum
 Thuria: nec fraudi res fuit illa viro.

*** 2

Jam

Jam mortem, morti modo non vicinus, & ipso
In tenebris letho non leviora tulit.
Post vitam suus est. è morte renascitur ipsa.
Nascenti legem dicere nemo solet.

N I C. H E I N S I V S
in Elegia sua ad J. Aug. Thuanum

D E
H V G O N E G R O T I O.

TU quoque dura minus, mea patria, vatibus esses.
Fallor? an admonitâ stat tibi fronte rubor?
Quis color excuset, quæ dedecus eluat unda?
Sit precor hac fastis ne sua parte fides.
Ille tui plausus, certæque, Batavia, laudes
Grotius, ille lyrâ maximus, ille togâ:
Cui nil post æquale dabis, nil ante dedisti,
Actus ab austerâ tene parente reus?
Nec stetit hoc in fine nefas. non digna jubentur
Tam tibi devotæ vincula ferre manus.
Unde novercalis labem tibi, patria, noxæ?
Heu oblita tui, nunc pia mater ubi est?
Mater ubi est? ad te fugitiva revertere mater;
Pectora si nomen ferrea mite trahit.
Ne sciat hoc infensus Iber. odiosior hoste es.
Cæca subis partes illius, ille tuas.
Materno elapsus vix carcere fovit, & ultro
Obtulit hospitium come cruentus Iber.
Nobile fers nostri spoliū, gens victa, pudoris:
Maxima de salvo gloria vate tibi est.
Sed melius domui mox creditur ille Thuanæ,
Qua patet afflictis jam vetus ara reis.
Exsulis hæc cæpere fugam penetralia magni;
Totque sacrum meritis detinere caput.

I N O B I T V M
H V G O N I S G R O T I I.

Sistite cantandi rabiem, celeberrima, Musæ,
Numina & afflictam dilacerate chelyn.
Pegaseos subverte apices & culmina & omnes,
Queis passim coleris, subrue, Phœbe, domos,
Et Claron & Pataram Tenedonque, & quicquid
amœnum
Et toto sacrum Vatibus orbe fuit.
Vile poëtarum est, prostrato Principe, nomen,
Et tuus Illustri funere marcet honos.
Diva Themis, fileant leges & rostra, feroxque
Damnet & attonitos negligat hora reos.
Jam Minœ carent. justique interpretes & æqui
Vult tibi, vult profugis legibus ire comes.
Gallia, quæ Gothicis misces tua tela sarissis,
Jam causas, Gothico cum Jove, litis habes.

Cur, Tethys malesana, furis? tibi nexa refringens
Vincula, liberius per Mare stravit iter.
Nunc jus omne tuum, Mavors, rescinde. furori
Do veniam. tanti destina juris obit.
Optima Pax, terris nimium crudelibus exi.
Ille tuus, læso Numine, doctor abit.
Belgica, Hyperboreis irascere fluctibus. & tu
Æole, flagranti crimine, conde caput.
Barbarus es. docto claram Pharon eripis orbi.
Sceptraque præcellæ mentis egere facis.
Infelix Europa, tuo pars ista dolori
Additur & decori deficiis ipsa tuo.
Nec laudum jam vecta tuba per regna, per urbes,
Gentibus hunc monstras, DELFA superba, virum.
Doctrinæque facem cunctis ostendis Athenis,
Et nostro exortum grande sub axe jubar.
Exequias comitatur Arabs, Chaldæus & Assur,
Hebræusque suum suspicit autor opus.
Cunctorum vox hujus erat. tot scripserat annis,
Et puer hæc dixit, quæ stupuere senes.
Quod quondam latuit tenebroso carcere, fulgens
Et celebris captæ Palladis Aula fuit.
Hic secura suas mens exspatiata per artes,
Tot veterum secum sola recoxit opes.
Reddita libertas. angustis finibus, ingens
Quem Famæ spatium non capit, arca capit.
Tunt Batavum spissis Solem latuisse tenebris
Vidit & obstupuit Sol pater ista geri.
Tunc Vahalis, tunc Mosa ipsi jurasse salutem
Creditur, & ventos increpuisse truces;
„Et dixisse: vehis contractum capsula Magnum,
„Qui mox, in Sueonum commoda, major erit.
Et fuit, & tantæ motus ac pondera causæ,
A sera voluit posteritate legi.
Posthuma nascentes ibunt in secula libri.
Et tua prælustis prælia, Belga, leges,
Excussumque Tagi Dominum, partosque triumphos,
Assertamque inter busta necesque Fidem.
Lux Prisci, lux ille Novi, se subtrahit Ævo.
Scriptoremque necant tempora scripta suum.
En, Moses sine nube patet, sine tegmine Christi
Pagina, & hoc totus discitur ore Deus.
Non, G R O T I, me teste, viges. te purpura dudum
Extulit & Regum crevit honore tuus.
In te Borbonius nostræ miracula terræ,
Et Patriæ potuit fata notare tuæ.
Docta Caledoniæ tetigisti sceptrum coronæ,
Parrhasiumque tibi, Maxime, favit ebur.
Quem venerata fuit totis Sapientia castris,
Vndique tot mundi Regibus horror eras,
Et sacrum caput Augustis. quo sospite forsan
Bella suum poterant dedidicisse nefas.
Indoluit fors læva tuisque asperrima rebus,
Invidiam in partes traxit iniqua suas.
Subduetumque suis, non jam subduxit Olympo.
Vnius spoliū sed finit esse Dei.

C. BARLÆVS.

HUGONI GROTII
OPERVUM
THEOLOGICORVM
TOMVS PRIMVS,

continens

ANNOTATIONES

AD

VETVS TESTAMENTVM.

LECTORI H. GROTIUS.

Consilium initio fuerat, ea tantum quæ ad oram librorum veteris Instrumenti meos ad usus notaveram, facere publici juris. Sed dum contextum relego, studium juvandi posteros provexit me longius, ut quæcunque obscuritatis aliquid habere viderentur, iis quantum possem lucis adferrem. Annotavi autem quæ annotanda duxi ad Latinam versionem, pridem receptam, quam semper feci plurimi, non modò quòd nulla dogmata insalubria contineat, verùm etiam quòd multum in se habeat eruditionis, quanquam in dicendi genere satis borrido, ad cuius explicationem verbis interdum usus sum nitidioribus: interdum etiam sensum studui reddere clariorem ex Hebraïcis libris, sive quales nunc habemus opera Masoreticorum, sive quales olim habuere LXX Interpretes, assumpto etiam auxilio eorundem & aliorum Græcorum interpretum, non rarò & Chaldaeorum, inspectis & recentioris ævi versionibus, quarum præcipuæ sunt Tigurina ac Tremelliana. Veterum qui Commentarios scripsere utilissimum reperi Hieronymum, ob linguæ Hebrææ locorumque ac historiarum notitiam. Et tamen in quibusdam plus ipso vidit Chrysostomus, Judæorum ope quos Antiochiæ noverat. Sunt & nostræ ætatis non spernendi labores Vatabli, Francisci Junii, atque eorum quos multos legit, contractosque nobis, additis & suis præclaris cogitatis, ob oculos posuit Joannes Stephanus Menochius. Ex his nunc hunc, nunc illum secutus sum aliquando, aliquando ea quæ mihi videbantur, additis rationibus. In Lege sensum & causas præceptorum & mores eò pertinentes, ab antiquis Judæorum magistris maxime sumpta, addidi. In Prophetiis plurimum posui operæ, ut singulas ad respondentes ipsis historias referrem: in quo quid præstiterim, æqui Lectoris erit æstimatio. In hac parte locos nonnullos, quos veteres ad Christum & Evangelii tempora retulere, retuli ad historias ævo Prophetarum propiores, sed quæ tamen involutam habent Christi & Evangelicorum temporum figuram. Feci autem hoc, quòd, ni id fieret, viderem malè coherere verborum rerumque apud Prophetas seriem, quæ cæteroqui pulcherrima est. Et talia quidem loca nobis Christianis Dei consilium patefaciunt, qui non per verba tantum, sed & per res nobis Messiam, & beneficia per ipsum exhibenda, adumbraverit. Judæis autem convincendis vel pauca, Christum & tempus quo is venturus erat directè describentia, sufficiunt. Sententiis Hebræorum moralibus aut civilibus similes addidi ex præstantissimis Scriptoribus Græcis & Latinis. Attuli etiam ex historiis externis quicquid ad Sacræ historiæ confirmationem aut explicationem pertinet. Si qui autem ad sibi nota, aut eadem repetita sæpius nauseabunt, eos oro ne mihi succenseant, si quamplurimorum profectus adjuvare, labores autem minuere studui. Si quis verò hæc nostra utiliter legere volet, is necesse est sibi comparet quæ de Veritate Religionis Christianæ scripsimus cum annotatis, item de Jure Belli ac Pacis cum annotatis, & quæ ad Evangelia annotavimus; sæpe enim Lectorem ad ista rejicimus. Calendis Martiis anni cld cldc XLIV.

Continentur hoc Tomo
A N N O T A T I O N E S

A D

G enefin,	1	Lamentationes Jeremiæ,	271
Exodum,	28	Esaïam,	275
Decalogum,	34	Jeremiam,	343
Leviticum,	60	Ezechielem,	401
Numeros,	72	Danielem,	453
Deuteronomium,	83	Oseen,	486
Josuen,	103	Joëlem,	504
Librum Judicum,	109	Amosum,	509
Librum Ruthis,	117	Abdiam,	518
Librum priorem Samuelis apud Hebræos, primum		Jonam,	519
Regum apud Latinos,	119	Michæam,	522
Librum posteriorem Samuelis apud Hebræos, se-		Nahumum,	531
cundum Regum apud Latinos,	131	Habacucum,	535
Librum priorem Regum apud Hebræos, tertium		Sophoniam,	541
Regum apud Latinos,	143	Aggæum,	545
Librum posteriorem Regum apud Hebræos, quar-		Zachariam,	548
tum Regum apud Latinos,	158	Malachiam,	569
Librum priorem Paralipomenon,	175	Tobiam,	573
Librum posteriorem Paralipomenon,	181	Judithem,	578
Librum Esdræ,	190	Estheris additamenta,	586
Librum Nehemiæ, qui aliis Esdræ posterior,	193	Librum Sapientiæ Salomonis,	588
Librum Esther,	198	Ecclesiasticum sive Sapientiam Jesu filii Sirach,	610
Librum Job,	203	Librum Baruch, & Epistol. quæ dicitur Jeremiæ,	713
Librum Psalmorum,	221	Adjecta ad Danielelem,	721
Librum Proverbiorum,	247	Maccabaicum I,	723
Ecclesiasten,	258	Maccabaicum II,	762
Canticum Canticorum,	267	Maccabaicum III,	789

A D

A D G E N E S I N.

CAPVT I.

I. **I**n principio creauit Deus] Melius in principio creare Deum, id est, priusquam crearet siue formaret Deus. Bene autem legibus præposuit Moses historiam à Mundo condito. Mundus enim legi, lex Mundo concinit, ut ait Philo.

Cælos & terram] Id est universum hoc quale nunc est. Id enim Hebræi duabus illis vocibus exprimunt. Vnde & Mundus futurus hoc nomine appellatur 11 Petri 111. 13. At sequente versu terra dicitur ipsa abyssus, siue prima moles; Ἰλὺς [Vorago] Phœnicibus: qua de re totaque creatione vide quæ à nobis congesta ad librum primum de Veritate religionis Christianæ.

Terra autem erat] tunc terra erat, &c. Terram vocat totam molem ex parte nobis notiore, quam statim dicet ἀβυσσον [abyssum].

2. Inanis & vacua] Ita rectè explicari voces וְהָיָה וְהָיָה apparet ex Ieremia 1v. 23. Sic de Mundi interitu Sophocles: γῆ δὲ νεκρῶν ἐρημὸς [tellus inanis arborum].

Spiritus Dei] ἡ δὴ δύναμις ἡ διαπλαστική [vis formatiua], siue ut Chrysostomus loquitur ἐνέργεια ζωική [efficacia viuifica]. Vide quæ ad dictum librum de Veritate religionis Christianæ, & adde Iobum xxvi. 13.

Ferebatur] מרחפת, id est, supervolitabat, ut hic interpretis hanc vocem vertit Deut. xxxii. 11. Ἐμφορεῖσθαι [superferri] hoc ipsum dixit Numenius, Tertullianus superuectari.

Super aquas] Quæ ut leviores obtegebant terram. Vide Strabonis locum à nobis productum. Ex his attenuatis aër: unde aquæ pro aëre infra 20. Μοσι ἕρπυς νετὶς καὶ νετῶδης [cælum humidum & imbriferum], ait Iosephus. Cicero de Natura Deorum secundo aërem esse ait vaporem ex aquis.

3. Dixitque Deus: Fiat lux, & facta est lux] De his verbis vide Dionysii Longini locum, quem in dictis Annotatis protulimus. τὰ πρῶτα τρία ὁμίλια, γῆ, αἶψ, πῦρ [Tria prima corpora, terra, aër, ignis]. Plut. & illa Parmenidis principia lucidum & tenebrosum.

4. Quod esset bona] Id est proposito suo congruens. Pherecydes: Ζῆς ποιεῖ φάος μέγα τε καὶ καλόν, καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλει γῆν καὶ ὠγενον καὶ τὰ τῷ ὠγένει δώματα [Iuppiter fecit velum magnum & pulchrum, in quo pinxit terram & Oceanum & Oceani domos]. ubi Oceani domos insulas intellige. Platoni καλὸς κόσμος [pulcher est mundus]. Seneca epistola LXV. de Deo: bonus est, bona fecit.

5. Vespere & mane] Vide dicta Annotata ad librum primum de Verit. relig. Christ.

6. Fiat firmamentum] Vox קִיקִי proprie redditur τάσις [extensio], qua voce Plato in Timæo hac ipsa de re utitur. Videtur autem similitudo sumpta à tentorio, quod funibus quibusdam sustinetur ne decidat. Vide Psal. c1v. 2. dicitur autem non tantum de cælo astrifero, sed & de cælo qui dicitur aër, ut Lucretii verbis utar. Prior significatio apparet infra 14. al-

tera infra 21. apud Chaldæum Paraphrasten Psal. xix. Kimchi ad Psalm. Lxxvii.

Aquas ab aquis] Plinius libro 31. Quid esse mirabilius potest aquis in cælo stantibus?

7. Super firmamentum] Quod supra cælos dixit Ps. cXLviii. 4. Hinc catarractæ cæli, infra vii. 12.

9. Dixit verò Deus] Hebræi exponunt: Cum dixisset Deus, ut sit ἐπ' ἀνὰ ὀδὸν [Retrogressio]. Putant enim hoc factum die secundo. Hebræis idem Præteritum modò perfecti, modò imperfecti, modò plusquamperfecti habet significationem. Sic mox 11. 2. complevit, id est compleverat.

12. Herbam virentem] In Hebræo est עֵשֶׂב יָחִיד quorum hoc tenellam herbam, illud robustiorem significat.

Facientem semen] מְרִירָה sementantem, ut Plinius loquitur.

14. In signa] Homerus:

Ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δὲ ἕρπυν, ἐν δὲ θάλασσαν
Ἐν δὲ τὰ τεῖρεα πάντα τὰτ' ἕρπυς ἐσφάνωται.

[Fecit ibi mare fluctuagum terrasque virentes,
Fecit ibi cælum cælique ardentia signa.]

Aratus de Deo:

Αὐτὸς γὰρ τὰ γε σήματ' ἐν ἕρπυν ἐστήριξε.

[Ipse etenim in magno defixit sidera mundo.]

Idem:

Αἱ μὲν ὁμῶς ὀλίγαι καὶ ἀφ' ὧν αἶψα ὀνομασθῶσι

Ἡεὶ καὶ ἐσπέραι, Ζεὺς δὲ αἰτίῃ, εἰλίσσονται,

Ὅς σφισι καὶ θερεῖ καὶ χειμαῖ ἀρχομένοιο

Σημαίνειν ἐκέλευσεν, ἐπερχομένῃ τ' ἀρότοιο.

[Illæ non multo cum lumine, sed bene notæ

Vespere (nam voluit Deus hoc) & mane feruntur.

Idem illas hyemis venientis iussit & æstus

Signa dare, & quando terras sit tempus arandi.]

Et tempora] Sidera ὄργανα τῆς χρόνης [instrumenta temporis], vocat Proclus Theologiæ vi.

16. Ut præesset diei] ἡλίου ἄστρον ἡμεροφανές [Sol astrum de die lucens]. Aristoteles Top. vi. 3.

20. Reptile] ἠχητόν [natatile].

26. Faciamus] Mos est Hebræis de Deo, ut de Rege loqui. Reges res magnas agunt de consilio Primorum. 1 Reg. xii. 6. 11 Paral. x. 9. Sic & Deus 1 Reg. xxii. 20. Vid. & infra xi.

Ad imaginem & similitudinem nostram] Frequens Hebræis jungere voces idem significantes ἐξηγητικῶς [explicando], ut Homerus πολεμίζεμεν ἢ δὲ μάχεσθαι [bellare atque edere pugnas]. Vtrumque conjunctum etiam de humana generatione quæ liberos producit parentibus congeneres, legas infra v. 3. Seorsim autem ad similitudinem Dei. Gen. v. 1. ad imaginem Dei. ix. 6. ad effigiem dixit Ovidius. τῆς γὰρ καὶ γένεσθαι [nos genus illius], Aratus. Sic & nova creatio, καὶ εἰκόνα τῆς κτίσαντος [secundum imaginem ejus qui creauit illum]. Coloss. 111. 10. id est κατὰ θεόν [secundum Deum]. Eph. 1v. 24. In quo autem homo creatus sit ad Dei instar, explicant sequentia, ut & apud Ovid.

Et quod dominari in cætera posset.

Nimirum διὰ τὸ ἐπιστημονικόν [ob scientiarum capacitatem], de quo vide Galenum in exhortatione ad artes, & Basilium hoc loco. Antiphon:

Τέχνη κρατῶμεν ὧν φύσει νικώμεθα.

[*Natura quorum superat, arte hac vincimus*].

Euripides:

Βραχύ τοι δένει ἀνέρος,

Ἀλλὰ ποικιλίαις πρᾶπιδων

Δαμά φῦλα πόντε,

Χθονίων τ' αἰθερίων τε παιδεύματα.

[*Vis exigua est, quamcunque homini*

Natura dedit, sed consiliis

Variis artes, quæ nata mari,

Et quæ terra cæloque domant.]

Latus id explicatum legere qui volet, adeat Plutarchum de Fortuna, & Oppianum de Piscatu quinto. Homo Dei simulacrum etiam Platoni. Vide Lucianum de Imaginibus.

27. *Masculum & feminam creavit eos*] Mirum quam convenient Rabbiorum super hac re explanationes, & ea quæ Plato habet in Convivio: quæ tamen, undecunque profecta sunt, vana esse non dubito. Est enim πρόληψις [*Anticipatio*] ejus, quod dicitur infra 11. 21. quæ figura ut aliis ita his libris frequens.

29. *Vt sint vobis in escam*] Cætera alimenta homini cum animantibus aliis communia. Sed quæ de arboribus nascuntur, homini propria.

30. *Vt habeant ad vescendum*] Herbas nempe, quod hic in Hebræo additur. Non ergo ab initio animantia animantibus vescebantur, sed tum demum id cœptum fieri, cum non homines tantum, sed & alia animantia viam suam corruerunt. Gen. 30. 1. 7. 12.

31. *Dies sextus*] Qui numerus φύσεως νόμοις γεννητικώτατος [*naturæ legibus maxime genitalis*], ut ait Philo: Veneri ob id attributus, ut ait Capella. Adde τὰ θεολογούμενα τ' ἀριθμητικῆς [*librum: quæ ad Arithmeticam Theologica dicuntur*], ubi in hoc numero dicitur ἐνεψυχῶσθαι & καθημερόσθαι τ' κόσμον, τυχεῖν τε ὁλόκληρον & διαμοῆς [*animatum & ordinatum mundum adeptumque suam integritatem ac durationem*]. addit idem liber hunc numerum vocari κόσμον [*mundum*].

C A P V T I I.

2. *Et omnis ornatus eorum*] צבא שמים exercitus cælorum modo sunt stellæ Deut. 17. 19. Esaiæ 7. 26. modo Angeli 1 Reg. 22. 19. Hic prior significatio præferenda, quia Mosem non nisi de rebus quas conspiciamus conditu agere probabilior sententia est.

3. *Vt faceret*] id est, faciendo ἐξηγητικῶς [*per explanationis modum*]. Sæpe enim עשה facere ponitur pro ברא creare. Sic ὁ ποιήσας [*qui fecisti*] Act. 14. 24.

4. *In die quo fecit Dominus Deus cælum & terram*] Dies hic tempus significat. Sic ביום [*in die*] Num. 34. 17. de tempore nocturno.

5. *Omne virgultum agri*] שִׁיח [*planta*] etiam arbores comprehendit. Et sic interpretes hic vertit Gen. 22. 15. ubi Græci ὑποκάτω ἐλάτης [*sub abiete*].

6. *Sed fons ascendebat e terra*] In antiquissimo codice, quo usus est Saadias, apposita hic erat negans particula, quod non improbem, si adsit plurium codicum consensus, ut rationem reddat Moses cur hortum illum, de quo jam aget, Deus inter magna

flumina constituerit, nempe quia de cælo adhuc suam puritatem retinente, non cadebant imbres, & recens facta aquarum à terris in suos alveos discessione, nullæ novæ scatebræ è terra ebulliebant. Nam quod hic in Hebræo est נַחַל, πηγή est LXX. interpretibus, & fons Latinis: ἐπιφλυγμός [*ebullitio*], ut hic posuit Aquila, aut ἐπιβλυσμός [*scatebra*], ut Symmachus, Iob xxx. 12. & Prov. 1. 26. Frequens autem est illis LXX. ut & Novi Testamenti scriptoribus, πηγὴν [*fontem*] ponere pro qualicunque humoris eruptione. Vide quæ dicta nobis ad Marcum v. 29.

7. *De limo terræ*] Lutum dixit Martialis, πηλὸν Callimachus bis: Hesiodus γαῖαν ὕδατος φύρειν [*terrem lymphæ miscere*].

Aspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ] Quamquam & aliorum animantium spiritus à Deo esse aliquo sensu dici potest, non tamen sine causa speciatim hoc de hominis spiritu, ut diviniore, dixit Moses, & Iob xxxi. 1. 4. Neque vero hic spiritus in nares inditus dicitur, sed in faciem totam, mentis indicem, & loquendi capacem, qua de causa spiritum loquentem hic posuit Paraphrastes Chaldaeus. De immortalitate vero animi separatim hic non agi videbit qui contulerit inter se, & consideraverit loca Iobi xxxiv. 14. Psal. civ. 29. Actor. xv. 25. Eccles. xii. 7. Nimirum hoc non primæ, sed novæ est creationis: sive ad statum sæculi futuri pertinet.

9. *Lignumque scientiæ boni & mali*] Vide quæ hac de re annotavimus ad cap. 11. libri 11. de Iure belli ac pacis. Φυτόν ὁξύτητος διανοίας [*plantam ad subtilitatem mentis*], vocat Iosephus. Scientiam homo secum non adfert, nec ideo miser est. quin dicere ausus Euripides:

Εν τῷ μαθεῖν ἴδ' ἔδεν ἡδιστὸν βίον,

Ἐως τὸ χεῖρει καὶ τὸ λυπεῖσθαι μάθης.

[*Nil quippe scire, vita jucundissima est,*

Discas priusquam gaudia & luctus pati.]

qui & alibi:

Ὁ μὴδὲν εἰδὼς, ἔδεν ἐξαμαρτάνει.

[*Qui nil scit, is profecto delinquit nihil.*]

Cicero tertio de natura Deorum, prudentiam constare ait ex scientia rerum bonarum & malarum, & nec bonarum nec malarum: cui autem mali nihil est, ei nihil opus delectu bonorum & malorum. Et postea dicit, calliditate perpaucos benè uti, qui tamen ipsi sæpè à malè utentibus opprimantur: innumerales autem malè uti, ut donum hoc ad fraudem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse videatur. At naturaliter homo sicut sciens non est, ita omnis etiam non necessariæ, sæpe nec utilis, scientiæ est appetens. Vide Aristotelem initio 7. μετὰ τὰ φυσικά [*eorum quæ post Physica tractantur*]: & Plutarchum libro, Non posse suaviter vivi secundum Epicurum. Illo igitur tempore, rebus cæteris affluentibus, nulla potuit homini adferri tentatio efficacior.

10. *Et fluvius egrediebatur*] Fluvius hic ponitur pro magna aquarum copia. sunt enim alioqui amnes quatuor, ut jam sequitur. Apparet id evidenter commate 14.

Dividitur in quatuor capita] In Hebræo magis proprie dividitur, & est in quatuor capita. Vbi in abundat, ut Matth. xix. 6. Apparet autem ex duobus

bus non dubiis annibus Euphrate & Tigride hos hortos illis in locis fuisse, de quibus Dionysius Periegetes:

Ὅσση δ' Εὐφράτης καὶ Τίγρις ἐνδοθὶ γαῖα,
τὴνδε περικλίονες μέσσην ποταμῶν ἐνέπρσι.
οὐ μὲν τοι κείνης γε νομῆς ἀνύσαιτο βοώτης,
οὐδ' ὅστις σύριγλι κερώνυχ' αὖ Πᾶνα γεραίρων.
μήλοισι ἀγρᾶυλοισιν ἐφέσπεται. εἰδὲ μὲν ὕλην
παντοίην φυτοεργὸς ἀνὴρ ἀθέρεισ' αὖτο καρπῶν
τοίῃ ἐπὶ κείνης ἄροσις πέλει. ἐν μὲν ἀέξειν
ποίην, ἐν δὲ νομῆς ἐυανθείας· ἐν δὲ καὶ ἀνδρῶν
φύτλην καλλίστην τε καὶ ἀθανάτοισιν ὁμοίην.

[Quæ jacet Euphrate contenta & Tigride tellus,
Hanc inter fluvios prisca dixere coloni.

Bubseque non ejus contenat pascua terra,
Nec qui Pana canens & arundine lætus agresti
Nocturnas custodit oves. non confitor horti
Omnigenum ingentes pomorum spernat acervos.
Tanta illic messis. felicia pascua florent,
Et frondent herbæ, & forma supereminet omnes
Gens ea pulchra virum, Dis immortalibus æqua.]

Curtius lib. v. Inter Tigrim & Euphratem jacencia tam uberi & pingui solo sunt, ut à pastu repelli pecora dicantur, ne satietas perimat. Causa fertilitatis est humor, qui ex utroque anne manat, toto fere solo per venas aquarum resudante. Vbertatem ejus soli & Plinius prædicat libro v. cap. 26. libro autem xviii. 17. Babylonem tamen bis secant, tertio depascunt, alioquin folia tantum fierent. Sic quoque cum quinquagesimo fienore messes reddit exilitas soli: verum diligentioribus cum centesimo. Neque est cura difficilis. Quam diutissime aquari gaudent, ut præpinguis & densa ubertas diluatur. Limbum autem non invehunt Euphrates & Tigris, sicut in Ægypto Nilus. nec terra ipsa herbas gignit. Vbertatis autem tantæ sunt, ut sequente anno restibilis fiat seges impressis vestigio seminibus. Hieronymus notat in Mesopotamia oves bis parere. Inde toti illi tractui nomen Heden, id est ἡδονῆς [voluptatis]. 11 Regum xix. 12. Ezech. xxvii. 23.

11. Phison] Hunc, quia Tigridi jungitur, servatâ nominis antiquitate Pasitigrin vocant. Vide Plinium libro vi. 29. Curtium dicto libro v. Strabonem libro xv.

Omnem terram Hevilath] In Hebræo est החוילה Chavila. sed Syri pro ה ponunt ח ut sit חוילת [Chavilath], & sæpè addito א dicunt חוילתא [Chaviltha]: unde Χαυλοῦλοι Eratostheni apud Strabonem. Phisonis fluminis inter Nisibim & Aspam meminit Haitho.

12. Bdelium] Rectius margarita ut voluit Kimchi & Benjamin, ubi Catipham describit.

13. Gehon] גיחון Nomen est quod non uno in loco reperitur. Vide 1 Reg. i. 33. 11 Paralip. xxxi. 1. 30. xxxiii. 14. Significat enim ἐκβολήν, id est, divertigium fluminis. Est autem aut Armalca Plinio, sed corruptè, nominatus libro v. cap. 26. rectius Ammiano Marcellino Naarmalcha נהר מלכא [flumen regis] duobus locis libris xxi. 11. & xxiv. Straboni ex Syriaco in Græcum translato nomine βασιλείος ποταμός, & sic eidem illi Marcellino dicto libro xxi. 11. sed alio loco, flumen regium: aut si id minus placet, quod à regum aliquo factus is credatur alveus, & inde nomen habere, Chaboras: quem

cum Euphrate conjungi Ptolemæus testatur. Vide & Strabonem. Flumen Gichon nomine cum Tigride nominat Persica historia. Vide Teixeira.

Æthiopiæ] Hebræis כוש [Chus], unde Κίσσιος [Cissii], Æschylo apud Strabonem.

14. Tygris] In Hebræo חידקל [Hidkel], unde cum additamento Syriaco, de quo jam aliquid diximus, factum חידקליתו [Hidiklito], & prima gutturali, quæ facile perit, extrita, Diglito, quod nomen est apud Plinium libro v. 27. Inde Græci corrupta pronuntiatione Tigridem fecere. Vide quæ dicemus ad 11 Reg. xv. 29.

Ipsè vadit contra Assyrios] In Hebræo קרמת אשור id est, in conspectu Assyriæ, quo sensu κατέναντι [contra], quod hic Lxx. Interpretes habent, sæpe sumitur: ideo aliis in locis vertunt ἐνώπιον [in conspectu].

Euphrates] In Hebræo הוא פרת [ille Pherath], ille eximius amnis nomine Pherath aut Phrahatis dictus. nam sunt & alibi amnes eo nomine, à fecunditate appellati. Ex illo articulo excellentiam designante, & ex nomine illo communiore, factum Græcum nomen, Euphrates.

15. Tulit] suasionem. Rabbi Solomo hic. Sic ἀνήχθη [abductus est] Matth. iv. 1.

16. Ex omni ligno paradisi comede] Homerus:

——— ἐδὲ δὲ πάντα

τοῖσιν ἔην. καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρον· αἰετῶν
αὐτομάτη, πολλὰν τε καὶ ἄφθονον.

[——— Illis cuncta fluebant

Prospera: frugem etiam tellus inarata ferebat
Sponte sua, multam, egregiam.]

17. In quocumque enim die comederis] id est: cum primum comedes. Simile loquendi genus Dan. iii. 5. 15.

Morte morieris] Vires tuæ, sustentatæ ante per arborem vitæ, deficient: quæ via est ad mortem. Syri interpretes hic habebant, mortalis eris: quod notant Ambrosius & Hieronymus.

18. Adjutorium simile sibi] Hebraice כננר coram ipso, id est, ut ministret ipsi. Sic ponitur 1 Sam. xxix. 8. 1 Reg. x. 8. Sensum expressit Paulus 1 Cor. xi. 9. vide & infra 111. 12. Cicero ex Oeconomicis Xenophontis: Maritale conjugium sic comparatum est natura, ut non solum jucundissima, verum etiam utilissima vitæ societas iniretur, & ne genus humanum temporis longinquitate occideret. propter hoc mas cum femina est conjunctus: deinde ut ex eadem hac mortalitate adjutoria senectutis, nec minus propugnacula præparentur. Vbi vides ipsam adjutorii vocem.

19. Ut videret quid vocaret ea] Est id dominii signum, ut recte notavit Chrysostomus. Manifestum id est Psal. cxlvii. 4.

21. De costis ejus] Chaldæus vocem צלע exposuit partem: ut observavit Maimonides: sic & Græci μέρος [partem] verterunt Exodi xxvi. 26. 35. xxxvi. 27. Ægyptii costas in somniis ad uxores referebant, teste Achmete.

23. Os ex ossibus meis] Velut de me genita. Servius ad illud iv. Æneidos:

Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.

Sane Punici ex ossibus dicunt oriri posteros: quos nos ex sanguine. Punica lingua Hebrææ proxima, ut

notatum & aliis, & nobis alibi. Adde 1 Cor. xi. 8.

Virago] Viras Romani olim feminas vocabant. Notatum Feflo. Sic veteribus Germanis à *man*, quod virum significat, *minne*, id est femina, quomodo nunc nutrices vocantur. Inde *meerminne*, femina maris, Siren sive Nereis: inde verbum *minnen*, γυναικοφιλεῖν, quod postea laxius usurpatum. Symmachus cum in Græca lingua nihil reperiret simile, finxit vocem ἀνδρίδα. Hoc rectius quam quod Theodotion תנא derivat à נשן, quod interdum significat assumere.

24. *Adhærebit*] Græci magis proprie προσκολληθήσεται [agglutinabitur], ut & Matthæi interpretes xix. 5. Marcus x. 7. Paulus Ephes. v. 31.

Et erunt duo in carne una] Illud *duo*, quod hic habet Latinus, ad sensum plenius exprimendum addendum censuere & Græci, & Samaritanus, & Matthæi interpretes xix. 5. Socratis sententiam sic refert Aristoteles II Polit. iv. ἐρῶντας γενέσθαι ἐκ δύο ὄντων ἄμφοτέρως ἓνα [Qui se amant mutuo, eos ambos ex duobus unum quid fieri]. Plutarchus Sympotiacis: ὥστε δύο ὄντας ἓνα γεγονέναι [Ita ut qui duo fuerant, unum fiant].

Ovidius Tristium iv. 4.

Qui duo corporibus, mentibus unus erant.

C A P V T I I I.

1. *Serpens*] Hinc, puto, ille serpens malorum aureorum custos apud Poëtas. שחש Egyptianis Neibis.

Callidior] Sic & Aquila, πανοῦργος ἀπὸ πάντος ζῴων [callidior omni animali]. Sic πανεργίαν [astutiam] serpenti tribuit Paulus 1 Cor. xi. 3. & Hebræum ערום per πανεργον [callidum sive astutum] vertunt Græci ubique in Iobo & Proverbiis. At Lxx. hic φρονιμώτερος [prudentior]. Solet enim vox φρονίμος [prudentis] & in bonam & in malam partem sumi, ut apparet Luc. xvi. 8. in sensu medio ponitur Matt. x. 16. ubi Christiani jubentur esse φρόνιμοι [prudentes] ut serpentes. Vide de aspide Psal. lvi. 5. 6. Notandum vero quod Servius notat ad II Georgicon, serpentium alios repere toto corpore, alios erigi corporis parte, ubi & Lucani hunc versum citat:

Et contentus humum cauda sulcare pareas.

Iaculum, serpentis genus, ex arborum ramis vibrari tradit Plinius libro viii. c. xxi. Hic Arabum volucer serpens dicitur Lucano libro vi. eidem libro ix. Iaculique volucres. Eodem libro:

Ecce procul sævus sterilis sub robore trunci

Torsit & immisit (Iaculum vocat Africa) serpens,

Perque caput Pauli transactaque tempora fugit.

Nil ibi virus agit. rapuit cum vulnere fatum.

Deprensus est quæ funda rotat, quam lenta volarent;

Quam segnis Scythicæ strideret arundinis ær.

Græce dicuntur ἀκονίαι. apud Agatharchiden, Strabonem, Diodorum Siculum. Paulum alatos dixit Herodotus. Respondet imago rei suæ. nam & diabolus, Samael Iudæis, שחש [Serpens], ὁ ἔφιος ὁ ἀρχαῖος [Serpens antiquus] Apoc. xii. 9. xx. 2. callidissimus II Cor. ii. 11. xi. 14. Ephes. vi. 11. 12. Apoc. xii. 9. & superbus 1 Tim. iii. 8. & celer 1 Petri v. 8. Pherecydæ Syro ὀφίωνεύς [ophioneus id est Serpentinus] mali princeps.

3. *Et ne tangeremus illud*] Male recitat legem,

nam de tactu nihil Deus dixerat: mox tactum experta innoxium, idem de gustu speravit.

4. *Nequaquam morte moriemini*] Quasi dicat, nihil in eo poma est mortiferum.

5. *Scit enim Deus*] Est in Hebræo כִּי, sed ejus particulæ sæpe adversativa est significatio, ut recte per sed veritas.

Eritis sicut dii scientes bonum & malum] Divinum est scire quamplurima. Homerus de Iove: πλείονα ἴδει [plurim norat]. Et alibi: θεοὶ δὲ τε πάντα ἴσασιν [omnia namque sciunt Dii]. Epicharmus:

Ὁ δὲ γε τὰς τέχνας ἅπασιν συνέπεται θεὸς λόγῳ.

[At divina ratio est artis opifex & comes omnibus].

Scientia, Deorum vita Ciceroni in Hortensio. Hoc donum, quantum opus erat, à Deo precibus impetrare debuerant ad usum imperii sibi divinitus dati, non autem id per se sumere. Pro hac arbore ignem substituerunt Poëtæ; instrumentum quippe artium prope omnium & victus delicatioris. Conjunxit utrumque Claudius Neapolitanus apud Porphyrium libro de Abstinencia primo. Adde Moschionis carmen apud Stobæum titulo de Tempore.

5. *Aspectusque delectabile*] In Hebræo נחמך להשכיל [gratum consideratu], in Græco ὡραῖόν ἐστι τῆ καλανοῆσαι, id est, salubre, quantum ex aspectu conjectari poterat.

7. *Cumque cognovissent se esse nudos*] Id est, didicissent quis maris, quis feminæ usus. Nuditas Hebræis τὰ γεννητικά [partes genitales]. Vide 1 Corinth. xii. 23. & dictum locum de Iure belli ac pacis. Pudorem non esse viri perfecte boni dicit Aristoteles fine quarti Nicomachorum.

Converserunt folia ficus] Ferme ut Vlysses Homericus Odyssææ 2:

Ὡς εἰπὼν θάμνων ὑπέδισατο δῖος Ὀδυσσεύς.

Ἐκ πυκνῆς δ' ὕλης ὁρῶν κλάσσε χεὶρ παχείη φύλων, ὥς ῥύσαιτο περὶ χροὶ μῆδεα φωτός.

[Hæc ubi fatus erat de luco prodit Vlysses, Frondosumque manu decerpit ab arbore ramum; Vt partes tegeret quas nudas ferre vetat mos].

8. *Ad auram*] Cum motu quodam aëris insolito, qui signum divinæ præsentia. 1 Reg. xix. 12. Act. ii. 2.

Puls meridiem] Aut ipso meridie היום de die: solet enim pars potissima totius nomen induere. Eo tempore visa & Græci expectabant. Theocritus Idyllio i.

Οὐ θέμις, ὦ ποιμᾶν, τὸ μεσαμβρινόν, εἰ θέμις ἄμμι Συρίσδεν. τὸν Πᾶνα δεδοίκαμες,

[Non nobis calamos animare in carmina, Pastor, Sole licet medio. Pan est metuendus].

Ovidius Fastorum iv:

Nec Dryadas, nec nos videamus labra Dianæ,

Nec Faunum medio cum premit arva die.

ii. *Quis enim indicavit tibi*] Id est, indicaverat. Vide supra i. 9.

14. *Super pectus tuum gradieris*] Repressa illa agilitate.

Et terram comedes] Id est, solo pulvere pascaris Esaias Lxv. 25. Ejectus è paradiso non ultra arborum pomis frueris. Allegoricum sensum vide Micheæ vii. 17. Psal. Lxxi. 9. Esaiæ xlix. 23.

15. *Inter te & mulierem*] Mulier enim ad talia vi-

ro magis meticulosa. Sensum allegoricum vide Apoc. xii.

Et semen tuum] Omne serpentum genus. Allegorice impii. Ioh. vii. 44. Act. xiii. 10. I Ioh. iii. 8. Sic Cananæi semen serpentis, Abarbaneli ad hunc locum

Et semen illius] Semen mulieris, sive nati ex muliere sunt homines extra Adamum omnes. Iobi xiv. i. xv. 14. xxv. 4. Matth. xi. 11. Luc. vii. 28. Sirachidæ x. 17. Idem est σπέρμα [*semen*] quod γέννημα [*progenies*], diciturque etiam de mulieribus, ut infra iv. 25. Sicut allegorice mulier Ecclesia, ita semen mulieris, singuli qui ad Ecclesiam pertinent. Gal. iv. 26.

Ipsa conteret caput tuum] Quasi de muliere ageretur, sensu non malo. Sed Hebræus textus, quem nunc habemus, masculinum præfert, tum in pronomine, tum in verbo, ut appareat referri ad semen γρ quod Hebræis est generis masculini. Et sic hunc locum explicat Irenæus iii. 38. Lxx. αὐτὸς [*ipse*] posuere ex Hebræo, quanquam apud Græcos σπέρμα [*semen*] neutrius est generis. Itaque sic constructionem fecere, quasi præcessisset non σπέρμα, sed, quod idem significat, σπόρον [*satus*]. Eos sequitur Irenæus iv. 78. Et Cyprianus Testimonio xi. libri i. adversus Iudæos. Tales ubique multæ sunt constructiones πρὸς τὸ σημαινόμενον [*ad significatum relata*]. conteret caput tuum ראש יפוצץ συντρίψει [*conteret*]. Rom. xvi. 20. Caput calcare est contemptus nota, Ezech. xxxiv. 18. inde qui præsidio divino confidunt, dicuntur aspidem calcare Psal. xci. 12. πατεῖν ἐπάνω ὀφείων [*calcandi supra serpentes*] Luc. x. 19. Potestatem calcandi super colubros & scorpiones dixit Tertullianus adversus Marcionem iv. Idem *urgere bestiam calce*, in Scorpiaco. In capite enim serpentis vis maxima mali. Ecclesiastici xxv. 21. Sic Christo duce, diabolo facile resistunt, eumque superant Christiani. Iac. iv. 7. I Petr. v. 9. I Ioh. ii. 13. 14.

Et tu insidiaberis calcaneo ejus] Ita solent serpentes. Genes. xli. 17. Nicander de chelydro:

Ἡ τοι ὄτ' ἐν κώλῃ π' ἢ ἐν ποδὶ ἵχυνε τὴν ψῆν.

[*Si talum pupugit, pedis aut vestigia læsit.*]

Ovidius Metam. x:

Occidit in talum serpentis dente recepto.

Inde nomen solpugæ. Claudius Neapolitanus: οἱ ὄφεις πατηθέντες δακνῶσι [*serpentes calcati mordent*]. Sic diabolus postquam de Imperiis & vi cogente decidit, ex insidiis maxime agit. I I Cor. ii. 11. xi. 3. 14. Ephes. vi. 11. Illud vero *insidiaberis* videtur esse ex lectione Græca τηρήσεις, pro quo alii codices habent τειρήσεις, id est, mordebis, quod propius accedit ad Hebræum ונחש.

16. *Multiplicabo ærumnas & conceptus tuos*] Id est, ærumnas ex conceptu, prægnantium scilicet mala. Frequens sacris literis figura ἐν διὰ δύοιν [*Vnum per duo*]. Vide quæ notavimus ad Ioh. iii. 5.

In dolore paries filios] Nam si legi divinæ obsecuta esset, arbor vitæ faciliores ei fecisset partus quam ulla aristolochia. Nunc inter omnia feminini sexus animantia maxime in partu vexatur mulier: quod notatum Aristoteli de Historia animantium vii. 9.

Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tibi] He-

bræum illud תשוקת איש אל ad verbum *ad virum appetitus tuus*, optime expressit hic interpret, ut & Abenefsra: significat enim ea locutio libertatis ejus quam homo naturaliter appetit imminutionem, ut infra de jure primogenitorum iv. 7. Sensus est: non semper cum mulieribus mariti agent amice, & κατὰ συγκατάθεσιν [*semet accommodando*]. Sæpe imperabunt quæ uxoribus displicent: tamen parendum erit ex lege generali humani generis. Libertas est facultas ejus quod cuique facere libet, ut Romani definiunt. Zeno libertatem definit ἐξουσίαν αὐτοπραγίας [*facultatem pro sua voluntate agendi*]. Persius:

An quisquam est alius liber, nisi ducere vitam

Cui libet ut voluit?

Dion Prusæensis oratione xiv. τὸ ἐλεύθερον, τὸ μηδενὸς ὑπήκοον, ἀλλὰ πράττειν ἅπλως τὰ δοκῶντα αὐτῷ [*Liberum est quod nemini paret, sed plane agit quod ipsi visum est*]. Et mox: ἔχων αὐτὸς τὴν ἐξουσίαν τῆς πράττειν ὡς βέλεται, ἢ μὴ ἐλεύθερος; [*Qui facultatem habet agendi quæ vult, quomodo non sit liber?*] Arrianus in Epicteteis: ἐλεύθερός ἐστιν ὁ ζῶν ὡς βέλεται, ὃν οὐκ ἀνάγκασαι ἐστίν, ἢ τε καλύσαι, ἢ τε βιάσασθαι [*Liber est qui vivit ut vult, quem nemo possit cogere, aut prohibere, aut vi compellere*]. Aristoteles Politicorum vi. 2. τὸ ζῆν ὡς βέλεται τις τῷτο γὰρ τῆς ἐλευθερίας ἔργον εἶναι φασιν, ἔπερ τῷ δόλῳ ὄντ', τὸ ζῆν μὴ ὡς βέλεται [*Ita vivere ut libet, id enim dicunt esse opus libertatis; sicut contra servi, non ita vivere uti vult*]. Est sane aliqua servitus, non posse facere quod velis, quia nolit id alius: sed hæc servitus, post amissam illam primævam simplicitatem atque innocentiam, humano generi perquam necessaria est, & ob id placide ferenda. Vide de mulieribus Paulum I Cor. xi. 3. 8. 9. Ephes. v. 22. 23. 24. Col. iii. 18. I Petri iii. 1. de civili obedientia. Rom. xiii. 1 Petr. ii. 13. 17. de domestica Ephes. vi. 12. Col. iii. 20. de Ecclesiastica. Hebr. xiii. 17.

17. *Maledicta terra*] Non erit qualis Paradisus, qui te sponte natis alebat vegetumque præstabat, sed subacta multo labore ne sic quidem puras fruges proferet, ut sequentia exponunt: & Hebr. vi. 8. Habet enim κατάρα [*devotio*] terræ, ut & rerum aliarum, suos gradus. Vide infra iii. 17. Lev. xxvii. 24. 38. 39. 40. 42.

In opere tuo] Ex Græco ἐν τοῖς ἔργοις σε [*in operibus tuis*]. Hebraice עמלך, id est, quod ad te attinet, molesta tibi erit. Hesiodus:

— Οὐδέ ποτ' ἡμᾶρ

Παύσονται καμάτῃ καὶ οἷζυν, εἰδὲ τι νυκτὸς
Γινομένης χαλεπᾶς δὲ θεοὶ δώσωσι μερίμνας.

[— *Illis ærumna laborque*

Non surgente die, non declinante recedent:

Quippe graves curas di perpetuasque dederunt.]

18. *Comedes herbam terræ*] עשך quod חֶבֶטוֹן [*semen*] vertunt Græci, Latini herbam, etiam frumentum in se comprehendit, opponiturque illis beatarum arborum fructibus.

19. *In sudore vultus tui vesceris pane*] Plerumque pœna peccato respondet. qui in cibo peccaverat, in cibo punitur. Notatum id Maimonidæ.

20. *Quia pulvis es*] Infra xviii. 27. Psal. ciii. 14. Ecclesiastæ xii. 7.

Et in pulverem reverteris] Psal. civ. 28. cxlvi. 4. xxii. 16. Sic Homerus:

Αλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ἴδωρ καὶ γαῖα γένοιθε.

[At vos in tellurem omnes abeatis & undam.]

Euripides Hypsipyle:

——— Εἰς γῆν φέροντες γῆν.

[——— Reddenda terræ terra.]

Idem Supplicibus:

——— Πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,

Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν.

[——— Spiritus cælo redit,

Corpusque terræ.]

Quæ eadem prope verba cum illis Ecclesiastæ. Cicero de Republica libro III. Neque enim natura pateretur, ut id quod esset de terra, nisi in terra maneret. Ergo Deus tunc amota vi superna naturæ res suas agere permisit.

20. Heva] Græci bene ζωή [Zoe id est vita], quod nomen muliebri apud Græcos. At Philo Byblius vertit αἰῶνα [Ævum] ubi in Sanchoniathone fuit, αἰῶν.

22. Ait] Angelis. Vide supra 1. 26.

Quasi unus ex nobis] Est enim scire multa, ut diximus, divinum & angelicum: sed homines id plerumque à potioribus distrahit. Ecclesi. xii. 12. 13.

Nunc ergo ne forte] Apopsiopesis properantis. Intelligitur prospiciendum nobis erit. Generatione reperta, si simul adfuissent contra mortem remedia, nimis sibi placitum, hæsurumque rebus terrestribus fuerat humanum genus.

23. Ejecitque Adam & collocavit] Id est, ejecto verò eo collocavit.

Cherubim & flammeum gladium] Mos Hebræis omnia Dei opera quibus extra ordinem Deus utitur, appellare Angelos, ut ventos & ignem Psal. civ. 4. sic quod in Psal. xviii. 11. Deus insidere Cherubino dicitur, Psal. civ. de ventis exponit. Est ergo & hic ἐν δια δυνάμει [Vnum per duo]. Cherub & flammeus gladius, pro Cherub, id est flammeus gladius. Pro flammeo gladio Hebræus textus habet להט החרב, id est, flammam machærae. Machæra autem hic significat divisionem, ut Matthæi x. 34. collato loco ejusdem dicti Lucæ xii. 51. Nam quod ibi est, μάχαιραν [machæram], hic est διαμερισμόν [separationem]. Solent autem Græci promiscue pro רבב ponere μάχαιραν [machæram], aut ρομφαίαν [rhombæam]. Sensus ergo est; igne impervio obseptum paradysum. Est in Babylonia campus interdiu flagrans Plinio memoratus libro II. c. cix. & in eadem Babylonia tractus naphthæ plenus, cui magna ignium cognatio, ut præcedente capite dixerat idem Plinius. Curtius iisdem in locis cavernæ meminit ingentem vim bituminis effundentis. Id bituminis genus ignis rapidissimum Naphtha vocabant Babylonii: de quo vide Strabonem libro xv. Multa de eo Plutarchus in vita Alexandri: hæc inter alia: Οὕτω δὲ εὐπαθὴς πρὸς τὸ πῦρ ἐστίν, ὥστε πρὶν ἢ θίγειν τὴν φλόγα, δι' αὐτῆς τ' περὶ τὸ φῶς ἐξαπλομένης αὐγῆς τὸν μεταξὺ πολλὰς ἀέρας συνεκκαίει [Ita autem igni cognatum est, ut sæpe cum flammam non attigerit, concepto tantum lucis splendore vicinum aërem accendat]. Addit: καὶ γὰρ ἐστὶν ἡ βαβυλωνία σφόδρα πυρώδης, ὥστε τὰς μὲν κριθὰς χαμόθεν ἐκπηδᾶν καὶ ἀποπάλλεσθαι πολλὰς, οἷον ὑπὸ φλεγμονῆς τῶν τόπων σφυγμὸς ἐχόντων [Adeo ignita est omnis Babylonia ut hordeum sæpe de terra exsiliat atque evibretur, locis

illis scilicet ob internum ardorem pulsus quosdam patientibus]. In illis igitur locis paradysus fuerit, estque bitumen ibi, non minus quam apud Sodoma, ignis divinitus immitti reliquæ.

C A P V T I V.

1. **P**er Deum] Sic & Græci hoc loco τῷ, per δια vertunt. Dei enim beneficium singulare est

10 fecunditas. infra xxx. 2.

2. Abel Pastor ovium & Cain agricola] Antiquissima duo vitæ genera, ut notat Dicæarchus apud Porphyrium de Abstinencia IV. & Servius initio ad Virgilium.

3. Ut offerret Cain] non ullo Dei jussu, sed dictante ratione honorem Deo etiam conspicuum habendum, idque optime fieri posse datis Deo iis quæ homini sunt carissima. Vide responsum ad Orthodoxos inter Iustini opera cxi. & quæ nos ad librum v. de Veritate Religionis Christianæ.

De fructibus terræ] Sagmen forte, cujus antiquissimum apud omnes gentes usus in sacris. Vide Porphyrium de Abstinencia secundo.

Obtulit de primogenitis gregis sui, & de adipibus eorum] Cum nihil Deo sacrari soleat, nisi quod in usu sit hominum, animantibus autem vesci ante diluvium, ut probabilior fert sententia, permixtum non fuerit, dici posset, oblatam lanam & lac pinguisimum, quod hic חלב [pinguedo] vocetur. Nam חלב per γάλα transfudere Lxx. Genes. xviii. 8. xlix. 12. Exod. xiii. 8. 17. xxi. 19. Levit. xx. 24. Num. xiii. 28. xiv. 8. Deuter. vi. 3. xiv. 21. xxvi. 9. 15. 27. xxxi. 20. xxxii. 14. & in aliis libris sæpe. Vetustissimum autem morem fuisse lanam & lac offerendi, ex multis historiis docet Porphyrius. De lacte habes apud Virgilium: de lana locus est Sophoclis Polyido:

Ἦν μὲν γὰρ οἶδ' μακρὸς, ἦν δὲ καὶ ἀμπέλων

Σπονδὴ τε καὶ ῥαῖς ἐν τεθρησαυρισμένῃ.

[Vesti inerat ovium vellus: inerat vitium

Latex, & uva cui suis perstat vigor.]

Pausanias de Cerere Phygaliensi: Εἴθυσαν τῇ θεῷ καὶ καθὰ οἱ ἐπιχώριοι νομίζουσιν εἶναι. τὰ δὲ ἀπὸ τῶν δένδρων ἡμετέων τὰ τε αἶλα καὶ ἀμπέλων καρπὸν, καὶ μελισσῶν τὰ κηρία καὶ ἐρίων τὰ μὴ εἰς ἐργασίαν πρὸς ἡκονία, ἀλλ' ἐτ' ἀνάχλεα τῶ οἰσύπκ, ἀτρίεσσιν ἐπὶ τὸν βωμὸν ὠκοδομημένον πρὸ τῶ σπηλαίῳ. Θέντες δὲ καταχέουσιν αὐτῇ ἐλαιον [Offerrebant Deæ nihil eorum quæ alii earum regionum homines solent: sed à mansuetis arboribus tum alia, tum vitis fructum, & apum favos, & lanam nondum laboratam sed adhuc succidam: quæ omnia imponunt aræ ante speluncam structæ: impositis vero superfundunt oleum]. Simile quid habet Plato vi. de legibus: Θύματα δὲ ἐκ τῶν τοῖς θεοῖσι ζῶα, πέλανοι δὲ καὶ μέλιτι καρποὶ δεδευμένοι, καὶ τοιαῦτα αἶλα ἀγνὰ θύματα [Offerrebantur autem diis non animalia, sed mola salsa, & fructus melle delibuti, & quæ sunt alia sacrorum pura]. Empedocles de temporibus antiquissimis:

Ταύρων δ' αἰκίτοισι φόνους ἐδέετο βωμός.

60 [Sanguine taurorum innocuo nondum ara madebat.]

Primogenita autem quæ hic dicuntur ex Hebræo בכרת liceat interpretari ea quæ eximia erant magnitudinis ac formæ. Sic מות בכור morbus maxime lethalis,

thalis, כנורים ficus maxime fructiferae, כנרה camelus velocissimus. Hæc quidem sic non improbabili- ter dici possunt: At Thalmudistæ omnino illis primis temporibus antequam carnibus homines vescerentur holocausta in usu fuisse putant, unde nihil ad homines perveniret, & per quæ Deus rerum omnium vitæque ac necis Dominus agnosce- retur. Itaque & post legem ab alienigenis incircum- cis victimas ad holocausta tantum accipiebant, non ad sacra alia per legem instituta.

4. *Respexit Dominus*] Theodotion ἐννεπύρισεν [*in- flammavit*], id est, igne de cælo immisso oblata con- sumpsit, ac sic grata sibi esse probavit. Probabilis sa- ne interpretatio, quæ & Iuliano placuit. Confer hi- storiam Levit. ix. 24. Iud. vi. 21. i Reg. xviii. 38. ii Paralip. vii. 1. Servius ad xii Æneidos: *Apud majores aræ non incendebantur, sed ignem divi- num precibus eliciebant, qui incendebat altaria.* Scri- ptor ad Hebræos xi. 4. μαρτυρεῖν ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτῶν τῷ θεῷ [*Testimonium perhibente muneribus ejus Deo*].

5. *Concidit vultus ejus*] Signum pudoris, cui op- ponitur infra 7. נשׂו vultus erectus, bonæ con- scientiæ signum.

7. *Recipies*] In Hebræo נשׂו. id autem non mi- nus erectionem quam acceptionem significare potest, & sensum quem jam diximus facile ad- mittit.

Statim in foribus peccatum aderit] Culpam pœna pre- mit comes, ait Horatius. Nam peccati nomine μετανομήσας [*per transnominatorem*] pœnam signifi- care frequens Hebræis. Longe aliter Hebræa hæc legere Græci, καὶ εἰάν ὁρθῶς προσενέγκης, ὁρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἡμαρτες; ἡσυχάσων [*Nonne si recte obtuleris, non recte autem divideris, peccasti? tace:*] quam inter- pretationem sequitur & Iulianus, nisi quod pro ἡμαρτες [*peccasti*], recitat ἀμαρτήματα [*peccatum*] sensu eodem. Sensisse autem videntur illi, oblata qui- dem à Caino quæ fas erat offerri, sed non sui gene- ris optima, aut certe minus decima, quæ ab anti- quissimis sæculis Dei portio: infra xiv. 20. xxviii. 22. Vestigia manent etiam in Græcis Latinisque hi- storiciis passim.

Sed sub te erit appetitus ejus, & tu dominaberis ei] Re- petendum ex eo quod præcessit: *Si bene egeris*: ut sensus sit, si bene egeris Abelis voluntas tuo imperio subiecta erit, ut fratris minoris. Ita illa: *Sin autem male, statim præ foribus peccatum aderit*: erunt dicta παρενθετικῶς [*per parenthesis*], qualia & in his li- bris multa occurrunt. Vide Exod. xxxv. 29. & Numer. iv. 7. Psal. xcix. 6. 7. Primogeniti enim per patris aut mortem aut absentiam, paternam quodammodo auctoritatem in fratres habebant: sed hoc jus peccato amitti poterat, ut apparet in- fra xlix. 3. 4. i Paral. v. 1. Adde i Reg. i. 25. & sequentia.

8. *Egrediamur foras*] Græcè διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον [*eamus in campum*], quod addidit & Samariti- cus, ut notatum & Hieronymo & Cyrillo. Addi- dere & Syrus & Hierosolymitanus & Jonathan. In Hebræo per compendium id omittitur, quia ex his quæ sequuntur, quid Cain dixerit satis intelligi pot- est. Reticentias tales supplendi libertatem non in-

utilem sæpe sibi sumunt interpretes. Convenit huic historiæ illud Ovidii:

Fratrum quoque gratia rara est.

9. *Num custos fratris mei sum ego*] Id est, παιδαγωγός [*pædagogus, sive pueri ductor*], quo sensu apud Horatium est,

Imberbis juvenis tandem custode remoto.

12. *Vagus & profugus eris super terram*] Orestes in Iphigenea Taurica apud Euripidem:

— — — Διαδοχαῖς δ' Ἐριννύων.

Ἡ λαυνόμεθα, φυγάδες, ἔξεδροι χθονός,

Δρόμους τε ποταμούς ἐξέπλησσα καμπύλους.

Ἐλθὼν δ' ἐσ' ἡρώτησα, πῶς τροχὴλάτῃ

Μανίας ἀν' ἔλθοιμ' εἰς τέλει, πόνων τ' ἐμῶν,

Οὐς ἐξεμύχθη περὶ πολλῶν καὶ Ἑλλάδα.

[— — — Furiarum impetu

Agitabar exsul, patrio extorris solo:

Multosque flexus cursuum implebam miser,

Cum te rogavi, quomodo finem assequi

Possam vagi furoris & cruciatuum

Quos Græciæ omnis terminos obiens tuli.]

Minerva eidem Orestæ:

— — — πόνων τε σῶν

Οὐς ἐξεμύχθεις περὶ πολλῶν καὶ Ἑλλάδα

Οἷστροις Ἐριννύων.

[*Erinnis tuis*

Quas pertulisti Græciam circumvagans

Erinnyum æstris.]

14. *Omnis igitur qui invenerit me, occidet me*] Ex naturæ dictato:

Εἴκε πάθοι τὰκ' ἔρεξε, δίκη κ' ἰθεὶα γένοιτο.

[*Quæ fecit si quisque ferat, jus fiet & æquum.*]

Vide quæ de hoc loco, & iis quæ sequuntur dicta à nobis libro primo de Iure belli ac pacis cap. ii. §. 5. & in Annotatis.

16. *In terra*] Omissum hic nomen terræ תּוֹרָה Græcis Ναιδ [Naid]. Factum autem hoc postquam Deus pœnam perpetuæ fugæ in mitiorem exilii se- dentarii mutavit, sed ascriptis illi locis durioribus, qualis erat Arabia deserta: ubi latrocinari cœpisse primus omnium dicitur Iosepho.

17. *Vxorem suam*] Eandemque sororem, quæ Save seu Azaa Epiphonio; at Chrysostomo, Ri- pha.

19. *Ada*] Nomen muliebre quod apud Caras mansit.

21. *Et Organo*] Hebræice עוּבָבָה, Græci κιθάραν [*citharam*]. At Chaldæus אַבּוּבָה [*abuba*]. Scholia- stes Horatii: *Ambubajæ dicuntur mulieres tibicinæ lingua Syrorum.* Etenim Syris tibia sive symphonia am- bubaja dicitur.

25. *Vocavitque nomen ejus*] Mater scilicet. Est enim verbum quod femininis jungitur.

26. *Iste cœpit invocare nomen Domini*] Aut cœpit appellari nomine Dei. Quem sensum Cyrillus probat, ut velut Dei ad homines legatus, propterea Dei no- men acceperit, ut Angeli solent. Et ideo infra vi. 2. & 4. Filios Dei idem Cyrillus interpretatur Eno- chi posteros. Aquila videtur hoc voluisse, cum trans- tulit: τότε ἤρχθη τῷ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου [*Tunc cœ- pit vocari Dei nomine*]. Favet huic sensui Irenæus. iv. 30.

CAPVT V.

18. **C**entum sexaginta duobus annis] De multis discrepantiis quæ in hoc & sequentibus capitibus circa numeros annorum apparent in codicibus Hebræis, Samaritanis, Græcis, nihil melius quod dicam habeo, quam quæ dixit in Critico sacro eruditissimus Capellus.

22. *Et ambulavit Enoch cum Deo*] Id est, ut Græci, & hic & vers. 24. vertunt ἐνηρῆσεν Εὐὼχ τῷ Θεῷ [*placuit Enoch Deo*]. Idem sensus apud Syrum. Scriptor ad Hebræos xi. 5. μεμαρτύρηται ἐνηρῆσέναι τῷ Θεῷ [*testimonium habuit placuisse Deo*].

24. *Et non apparuit quia tulit eum Deus*] Samaritanus: *Accepit eum Angelus ejus*. Onkelos: *Non occidit eum Deus*: id est, non passus est mori. Ionathan: *Sublatus fuit, & ascendit in cælum ex mandato coram Domino*. Scriptor ad Hebræos: πῖσει Εὐὼχ μετετέθη τῷ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ ἔχ' ἐνδοκίαν, διότι μετέτεθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός [*Fide Enoch translatus est, ne videret mortem, & non inveniebatur, quia transtulit illum Deus*]. Iosephus, ἀνεχώρησε πρὸς τὸ Θεῖον [*recessit ad Deum*]. Idem de Enoch & Elia: ὅτι γεγένασιν ἀφανείς [*factos fuisse extra conspectum*]. *Translatus est in Paradisum*, ait Arabs dicto ad Hebræos loco.

27. *Nongenti sexaginta novem anni*] Præter testimonia hujus longævitatis quæ apud Iosephum exstant, etiam Varro ex historiis notavit antiquos ad mille annos vixisse, sed male ipse pro annis accepit menses; in quo nihil esset mirandum. Vide Lactantium Institutionum libro ii. c. 13.

29. *Iste consolabitur nos*] Sensus idem, sed etymologia nomini non respondet: itaque rectius Græci pro יְנַחֵם legerunt יְנַחֵם: verterunt enim διαναπαύσει [*quiescere faciet*], quod originem nominis exacte ostendit. Sic & Philo citat libro, Pejorem insidiari meliori. In Hieronymiano nominum indice: Noe, cessatio, requies. Samaritanus paraphrastes: *Sustentabit opera nostra, & oppressionem manuum nostrarum*, id est, erit ad ruris opera vicarius noster.

Et laboribus manuum nostrarum] Chaldæus à lassitudine. sic vocem עָבַד recte sumi apparet Prov. x. 22. & xiv. 23.

CAPVT VI.

2. **Q**uod essent pulchræ] Oculis magis quam auribus de uxore judicantes. Xenophon: κατὰ γένεσιν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων κάκιον αἰεὶ, μὴ γινόμενον τὸ χεῖρον τῷ βελτίονι [*Deinde fieri genus humanum pejus indies, ideo quod misceatur meliori id quod deterius est*].

3. *Non permanebit*] Id est, nolo diu permaneat. Græci ἡ καὶ ἀμείνη [*ne maneat*], vel ἡ καὶ ἀμεινῇ. Spiritus à me datus homini non manebit in homine diu inclusus velut in vagina, quippe nulli bono usui non magis quam ensis tectus. Nam וָגֵן est vagina, i Paralip. xxi. 27. & corpus Chaldaicè sic dicitur, Dan. vers. 15. nempe quod spiritum intra se contineat. Hinc interpretari liceat illud i Petri iii. 19. τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι [*spiritibus in vagina*] illis spiritibus humanis, quos velut in vagina

detineri inutiles Deus querebatur: ut ad πορευθεὶς [*profectus*] subintelligas ex sequentibus, Νῶε [Noë]: Sic animam ex sequente subintelligitur Psal. cix. 31. Philargirus ad ii Georgicon: *Syllepsis ex assumptione casus, nam ex ablativo assumendus nominativus*. Spiritus Christi ita in Noë fuit, ut in Prophetis, i Petri i. 11.

In homine] Græci ἐν τοῖς ἀνθρώποις τέτοις [*in his hominibus*], in hujus ævi hominibus.

10 *In æternum*] ὡς, id est, per multa tempora.

Quia caro est] Carni pascendæ & oblectandæ studet sine Dei timore. Hoc de humano genere illius ætatis, paucis valde exceptis, dicitur. Vide Matth. xxiv. 38.

Eruntque dies illius centum viginti annorum] Vulgo interpretantur de curtato vitæ humanæ spatio. Et hinc fama etiam inter Gentes prodita; Mosi à Deo id patefactum, neminem ultra id temporis spatium provicturum. Vide Iosephum capite vii. libri primi Antiquæ Historiæ, & vitam Cæsaris Claudii ejus qui post Gallienum imperavit. At Græci hic: ἔσονται δὲ αἱ ἡμέραι αὐτῶν ἑκατὸν εἰκοσιν ἔτη [*Erunt autem dies eorum centum & viginti anni*]. Quod sensum facit optimum, non ultra tot annos Deum dilaturum τὴν πανωλεθρίαν [*internecionem*] ejus ætatis adeo corruptæ hominum.

4. *Gigantes autem erant*] Tales homines quales Græci sub Gigantum aut Titanum nomine describunt. Symmachus non male οἱ βίαιοι [*violenti*]. Aquila, qui origines addicte sequitur, οἱ ἐπιπίπτοντες [*invasores*]. Lucianus in Dea Syria de iisdem hominibus: ὕβρις αἰκάριον ἔόντες ἀθέμιτα ἔργα ἐπρασσον. ἔτε γὰρ ὄρεα ἐφύλασσον, ἔτε ξείνους ἐδέχοντο, ἔτε ἰκετῶν ἀνείχοντο, ἀνθ' ὧν σφισιν ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀφίκετο [*Valde contumeliosi cum essent iniqua facta edebant. Nam neque jusjurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque curabant supplices; ob quæ magna eis calamitas supervenit*].

Isti sunt potentes] הַנְּבִירִים quod mutatione levi literæ affinis potest dici הַכְּבִירִים οἱ καὶ βίαιοι [*Cabiri*], dii magni Virgilio, ut Servius notat, Græcis θεοὶ δυνατοὶ [*dii potentes*], in augurum libris, ut Varro notat libro iv. divi potes: repertores navigationis, & ob id in Samothrace culti, tanquam ventorum marisque domini: piratæ haud dubie, quales posterioribus sæculis, Iupiter Cretensis & filius ejus Minos.

6. *Pœnituit eum*] Onkelos & Jonathan תָּנַח נַחֲמִימָה reverfus est ad verbum suum: id est, in se. Ita enim loquuntur Chaldæi: Symmachus ἀπέστρεψεν [*redit*]. At Aquila μετεμελήθη [*pœnitentia ductus fuit*].

Repleta est iniquitate] Rapinis, Chaldæus.

12. *Omnis quippe caro corruerat viam suam*] Fœdis libidinibus.

14. *Fac tibi arcam*] Id antiquissimum navium constratarum nomen ex similitudine ad quam factæ erant: καὶ ὡτὸν [*aram*] dixere hic Lxx. & Matthæi interpretes xxiv. 38. & Lucas xvii. 27. & Petrus i. iii. 20. At ἀρνάκι eodem planè sensu Apollodorus in Bibliotheca, Lucianus in Dea Syria, Alexander Polyhistor productus à Cyrillo, & Iosephus. Sic de Danaë navigante Simonides: ἀρνάκι ἐν δαιδαλέῃ [*in arca bene fabricata*]. De his, deque

déque omni historia Diluvii, vide quæ ex omnium gentium monumentis congeffimus ad librum. I. de Veritate Religionis Christianæ.

16. *Cœnacula & tristega facies in ea*] Cœnaculum nomen est generis. Id hic interpretes posuit pro contignatione sub tabulato navis, tristegon pro infimo. incipit enim à summo. In Actis xx. 9. *τρίστυγον*, id est ab imo tertia contignatio, tertium cœnaculum interpreti dicitur. Symmachus hoc loco *κατὰ δισέγυα καὶ τρίςεγυα* [per contignationes secundas & terti-] *as*. In Hebræo ad verbum, *inferiora secunda & tertia*.

CAPUT VII.

2. **D**E animantibus verò immundis] Non ex lege Mo-
sis quæ nondum data, sed ex iis quæ carne pasci cœperant. Sic animalia fœda, profana dixit Tacitus Historiarum iv.

4. *Et delebo omnem substantiam*] *יקום* quod hic in Hebræo est, interpretibus Abenefdra & Kimchi, significat quicquid vivit: ad originem si spectes, est quod se erigit: unde *ἀνάστημα* [erectionem] hic vertere Græci. At alibi *ὑπόστασις* [subsistentiam].

11. *Et cataractæ cæli apertæ sunt*] Non dissimilis apud Senecam *διατύπωσις* [delineatio] lib. III. cap. xxvii. *Sed movet me locus ut quæram, cum fatalis dies diluvii venerit, quemadmodum magna pars terrarum undis obruatur, utrum Oceani viribus fiat, & externum in nos pelagus exsurgat: an crebri sine intermissione imbres, elisâ æstate hyems pertinax immensam vim aquarum ruptis nubibus dejiciat: an flumina tellus largius fundat, aperiantque fontes novos: aut non sit una tanto malo causa, sed omnis ratio consentiat, & simul imbres cadant, flumina increpant; maria sedibus suis excita percurrant, & omnia uno agmine ad exitium humani generis incumbant.* Dicam de hoc Senecæ loco ipsius verbis, *Concepisti imaginem quantum debebas, obrutis omnibus terris, cælo ipso in terram ruente.*

CAPUT VIII.

4. **S**uper montes Armeniæ] Generali nomine contentus fuit hic interpretes. Sunt autem ii montes qui vetus nomen habuere *Ararat*, quod hic est in Hebræo, dicti postea *Gordyæi*, quod nomen hic habet Iosephus, duo Chaldæi interpretes, & Arabs, sed literâ unâ corruptâ. Mentio eorum apud Strabonem, Curtium, Plinium, ut ad librum I. pro Veritate Christiana notavimus. Eadem *Καρδῆχια* ὄρη Agathiæ: *Καρδῆχια* Xenophonti, Sallustio montes Corduini. Nomen ipsum *Ararat* ad sua tempora apud Armenios mansisse ait Philostratus.

7. *Qui egrediebatur: & non revertebatur*] Sic & Græci omnes: *ὃς ἀνελθὼν ἐν ἀνέσπερσε* [et abiens non est reversus], unde apparet olim hic variasse codices. Hebræa lectio sic exponi potest, ut *corvus* dicatur modò longiùs avolasse ab arca, modò eam propius advolasse, sic tamen ut in arcam non intraret. Corvus in montibus quanquam humentibus cadavera reperiebat quibus pasceretur. *Olea siccum amat & humile.*

9. *Quæ cum non invenisset, ubi requiesceret pes ejus*] Nullam in campis siccam planitiem.

13. *Viditque quòd exsiccata esset superficies terræ*] Ita ut virgulta conspici possint: nondum plenè, ut mense altero. Ideò Græci hic posuere *ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ* [defecit aqua]: in sequenti verò *ἐξηράνθη* [siccata est aqua]. In Hebræo quoque verba differunt *יבשה & חרבו*.

20. *Ædificavit autem Noë altare Domino*] In locis montanis, in quibus prima post diluvium habitatio. Plato de Legibus III.

21. *Et ait*] In Hebræo hic additur *ad cor suum*: *πρὸς τὴν καρδίαν αὐτοῦ*, ad verbum Theodotion: pro quo Symmachus *πρὸς ἑαυτὸν* [ad sese]. Maimonides explicat: nemini hoc suum propositum eo tempore patefecit.

Sensus enim & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua] Id est, non ob id quod corrupti sunt homines, posthac puniam universos, sed sceleratiores. Benè fert hunc sensum Hebræa constructio.

Ab adolescentia sua] *ἐκ νεότητος αὐτοῦ* [à juventute sua], quomodo plerumque vertunt hanc vocem Lxx. Onkelos *מצער* à parvitate. Rabbi Salomo, ex quo exceptus est ē visceribus matris suæ, hyperbole tali qualis est Ps. LVIII. 4. LXXI. 6. Esaiæ XLVIII. 8. Iob. xxxi. 18.

CAPUT IX.

3. **O**Mne quod movetur & vivit erit vobis in escam, quasi olera virentia tradidi vobis omnia] Videtur planè hic locus, & quæ sequitur exceptio de sanguine, indicare quod antè diximus, ante diluvium jus quidem homini fuisse in animantia, ut scilicet lacte, lana, & mortuorum suo fato exuviis uteretur, non ut in cibum ea verteret: de quo jure antiquissimo, à quibusdam etiam gentibus post diluvium servato, vide quæ ex omnibus historiis congeffit Hieronymus II. adversus Iovinianum, cui adde Porphyrium hujus argumenti libro, & quæ nobis dicta de Iure belli ac pacis libro II. c. xx. §. 9. & in annotatis ad eum locum. Ostendit hic Deus homines à se curari singulos, aliorum animantium sola tantum genera, & imperfectiora à se ordinari in usum perfectiorum.

4. *Excepto quod carnem cum sanguine non comedetis*] In Hebræo est, *tantum carnem in anima ejus cum sanguine ipsius non comedetis*. Græci, *πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς οὐ φάγεσθε* [tantum carnem in sanguine animæ non edetis]. Aquila, *ἐν ψυχῇ αὐτοῦ αἷμα αὐτοῦ* [in anima ipsius sanguinem ipsius]. Symmachus, *ἐκ τῆς ψυχῆς αἷμα αὐτοῦ* [cujus sanguis cum anima]. Hebræi recentiores, & ut credo, Christianorum odio, sentiunt vetari hic esum membri rapti de animali vivo, quales delicias & Americanis quondam placuisse video. Faciunt ejus jam olim usitati mentionem & Arnobius & alii. At certè vetustiores Hebræorum non ita interpretatos satis docet Iosephus, qui ait *χωρὶς αἵματος ἐν τῷ γὰρ ἐστὶν ἡ ψυχὴ* [excepto sanguine, in eo enim est anima]: quem sensum iidem propè verbis hic expressit Rabbi Saadias, & quidem sequuntur non ignobiles Hebræorum mag-

gistrum: nimirum ut Moses primum dixerit, carnem cum anima non comedendam, deinde semet exponens addiderit, id est cum sanguine. Sanguini datur nomen animæ, quia, ut Empedocles sentiebat, ψυχή ἐν τῇ τῷ αἵματι συσῶσθαι [anima in sanguinis compage]. Est id animæ vitali sanguis, quod oleum lychno. Plutarchus de Homericæ Poësi, τὸ αἷμα νομὴ καὶ τροφή ἐστὶ τῷ πνεύματι [sanguis pabulum & alimentum est spiritus]. Servius ad illud: *Purpureos flores: sanguis aut anima aut animæ sedes.* Carnem cum sanguine comedere, est comedere botulos cruore distentos, ut Tertullianus loquitur in Apologetico, sectione 19. & si qua his sunt similia. Non finit nos de sensu dubitare locus apertus Deuter. 32. ubi sanguinem comedere, explicatur, animam comedere cum carnibus. Sic intellexere Moysi locum Apostoli Actorum 15. 29. Nimirum ut Tertullianus loquitur libro de Monogamia: *In Christo omnia revocantur ad initium, ut & fides reversa sit à circumcissione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit: & libertas ciborum & sanguinis solius abstinentia, sicut ab initio fuit: & matrimonii individuitas, sicut ab initio fuit: & repudii cohibitio, quod ab initio non fuit.* Idem de jejuniis de hac lege agens: *Æquè post diluvium in reformatione generis humani, suffecisse unam interim legem à sanguine abstinendi, permissò usu cæterorum.* Sulpitius Severus in hac historia: *Dei præceptum accepit ne sanguine vesceretur.* De botulis illis, id est de sanguine intestinis, tanquam tunicis, infarcto, vide & Leonem Novella 161. His æquant Apostoli τὰ πνικτὰ [suffocata], ut & Hebræi. vide librum Chulin. meritò, quia ἐν πνικτοῖς [in suffocatis] sanguis omnis studiosè affervabatur, & in carne elixabatur. vide Athenæum. Sanguine simul cum lacte usi Troglodytæ, gens effera, ut Strabo nos docet. Idem de Scythis, Concanis, aliisque barbaris proditum. Mitioribus gentibus id improbatum: Plinius libro 27. in principio de sanguine agens: *Cum è plagis hunc ne ferarum quidem admoveri ori fas sit humano.* Causa præcepti partim physica est, ut infra dicemus, partim moralis, significans vitandam ultionis cupidinem, quæ sanguine se pascit.

5. *Sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum* Id est, ajunt Hebræi, puniam eos qui homines bestiis objecere.

Fratri ejus Cognationem enim quandam inter nos natura constituit, ait Florentinus l. Ut vim. ff. de justitia & jure.

6. *Quicumque effuderit humanum sanguinem fundetur sanguis illius* In Hebræico, *Effundens sanguinem hominis in homine sanguis ejus effundetur.* Vbi in homine, per hominem interpretantur Hebræi, trahuntque ad sequentia, ut sensus sit ex testium testimonio, judicium pronuntiato mortem homicidæ inferendam. At cum lex hæc lata est, nondum constituta erant judicia. Itaque naturale jus talionis hic indicari verius, quod aucto humano genere, & in gentes distributo, meritò solis iudicibus permissum fuit, extra casus quosdam exceptos, in quibus mansit jus illud primævum. Vide quæ nos de Iure belli ac pacis libro 1. c. 11. §. 5. & libro 11. c. 20. §. 8. Non malè igitur illud *per hominem* sic interpreteris, ut

morti devotus intelligatur, non is tantum qui manu suâ perpetravit homicidium, sed & is qui mandavit.

13. *Arcum meum ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me & terram* Etiam apud Poetas Iris Deorum nuntia. Tres in Iride colores significant Dei severitatem, clementiam, & beneficentiam.

25. *Servus servorum erit fratribus suis* Iure naturæ servitus pœna peccati gravioris. Imprudenti expedit esse sub alio. Philo in libro, omnem virum bonum esse liberum.

C A P V T X.

1. *Ham & Iaphet* De omnium in hoc capite nominum vestigiis veteribus, vide quæ notavimus ad librum 1. de Veritate Relig. Christianæ.

9. *Robustus venator coram Domino* Felix in venatu, quia prædæ partem Deo dabat. Abenêdra. Coram Deo fieri dicuntur aut quæ Deo pergrata sunt, aut quæ ei displicent.

C A P V T XI.

1. *Erat autem terra labii unius* Eam linguam Hebræi suam dicunt: Syri suam. At Hebræa lingua, lingua est עברית advenarum è Chaldæa. Hæc enim origo nominis Hebræorum, non ab Hebero. vide Iosue 24. 2. 3. Lingua igitur illa Hebræa Abrahami & ejus posterum incolatu in Cananæa, ad Cananæam propius semper propiusque accessit, nec differt à Punica, nisi dialecti quibusdam proprietatibus, ut à viris eruditissimis ostensum est. Quare verius primævam linguam nullibi puram exstare, sed reliquias ejus esse in linguis omnibus: nomina autem propria Adami, Evæ, & cætera Hebræico sermone à Mose expressa Hebræorum causâ eodem significato qui in primæva lingua fuerat. Sic Curtius milites quosdam ait à Persis vocatos immortales, aditum Ciliciæ ab incolis Pylas dici: qui singulis militum millibus præerant, eos vocatos à Persis Chiliarchos: angustias alias à Persis Susidas Pylas vocari: multaque ejus generis passim apud historicos occurrunt. Eusebius perperam quosdam à Phœnicibus ait vocari ἀγαθὸς δαίμονας [bonos Genios]: Venerem ab Afris Οὐρανίαν [Cælestem], Herodianus. In Africa Pithecusæ & Ampelusæ nomina sunt in Græcum ex Punico translata, teste Diodoro libro 20. Mela libro 1. Sic quæ Aspis Græcis, Clupea Latinis. Athenæus libro 6. Κελτοὶ περιάγονται μεθ' ἑαυτῶν καὶ πολεμῶντες συμειωτάς, ἐς καλῶς παρασίτους [Galli domi militiaeque comites & convictores secum ducunt, quos parasitos vocant]: id est, appellant eos Gallicâ voce, quæ parasitos significat. Gibbus Marcellino est quem Procopius Κυρτὸν vocat. Idem Procopius pro Venetis aurigis, dicit κυανέες. Amnis Diana, Græcis Λύκα. Et nos Latine scribentes urbem Brabantiae vocamus Silviam ducis, & Græci interpretes sacrorum librorum, locorum nomina haud pauca Græcè ponunt, ut Δρὺν ὑψηλὴν, Βάλανον πένθος, Πόλιν γραμμάτων, Σιαγύνα [Quercum altam, Glandem luctus, Urbem literarum, Maxillam].

3. Dixit-

3. *Dixitque alter ad proximum suum*] Pars major id cepit consilium.

Lateres pro saxis] Coctiles muri Babylonis, Ovidio: fragili circumdata testa mœnia, Lucano: figulis munita urbs, Iuvenali.

4. *Cujus culmen pertingat ad cœlum*] Sic celsæ arbores *ἐξανομήκεις* [templis cœlestibus æquæ] Homero. Idem loquendi genus Deut. 1. 28. tales substructiones insanas dixit Cicero.

Antequam dividamur in universas terras] An quòd Deus discedere illos jufferat, ut vult Iosephus, an quòd prospiciebant exundaturam multitudinem aliquando, & inde inopiam venturam, si omnes uno in loco coarctarentur.

9. *Idcirco vocatum est nomen ejus Babel, quia ibi confusum est labium universæ terræ*] Videtur hæc vox servata è lingua primæva, unde maneant istæ in linguis variis, βαβάλιον [cunæ], balbus, babil. Græcorum autem fabulas, qui Babylonis fabricam Semiramidi ascribunt, benè refutat ex Berofo Iosephus contra Appionem 1. ex Philone Byblio, & ex Dorotheo Sidonio Iulius Firmicus. Quia verò confusum est labium, ex hac causa homines Græcis Poëtis *μετέροπες* [diversivoces].

12. *Et genuit Sale*] De Cainane hic inserto, vide quæ notavimus ad Luc. 111.

26. *Genuit Abram*] Hic primus ponitur, non ætatis, sed dignitatis privilegio, ut & suprâ Sem.

31. *Utr Chaldæorum*] Mansit loco nomen ad Ammiani Marcellini usque tempora, quem vide libro xxv.

Vsq̃ue Haran] *חַרְרַן* Carræ Romanis, quem locum nunc etiam honorant Saraceni, quòd ab Abrahamo fuerit habitatus. Vide Benjaminem.

CAP V T X I I.

1. *Veni in terram quam monstrabo tibi*] Dictum Pythagoricum *ἕπρ' ὁ θεὸς* [Deum sequere], cujus mentio apud Senecam de Vita beata c. 15. apud Hippodamum, Epictetum, Arrianum libro 11. M. Antoninum, Boethium, laudant & ex hoc loco explicant Clemens Alexandrinus Strom. 11. & Ambrosius ad hunc locum.

3. *In te benedicentur universæ cognationes terræ*] *In te*, id est per te benedicentur, id est summa bona accipient. Hoc autem ideo, quia ex Abrahami posteris erat futurus is qui gentibus omnibus ea bona erat præstiturus. Vide infra xxii. 18. xxvi. 4.

5. *Animas quas fecerant in Haran*] Mancipia quæ sibi comparaverant. Sic Apoc. xviii. 13. *ψυχὰν ἀνθρώπων* [animæ hominum] servi, quos posterior Græcia *ψυχάρια* [animulas] vocavit.

8. *Bethel*] *πρόληψις* [Anticipatio], quales multæ in his libris. Vide infra xxviii. 19.

Ab occidente habens Bethel] Et ad eum locum versus Deum orabat, ut quam longissime discederet à more Chaldæorum, qui solem orientem superstitione venerabantur. Contra Christiani ad orientem versi orabant, ad exprimenda loca quædam Scripturæ de Christo agentia, tum & ut à Iudæis se discernent.

11. *Novi quod pulchra sis*] Sic & Græci omisso il-

lo *אני-הנה* [agedum], quod audientiam sibi conciliantis est. Male ergo ex his verbis Hebræi colligunt Sararam ante id tempus intactam Abrahamo. Rectius notes molestanti peregrinanti sarcinam formosam mulierem.

Et nuntiaverunt principes Pharaoni] Ut solent aulici etiam lenocinio gratiam sibi regum quærere. Pharaonis autem nomen Ægypti regibus mansit ad tempora Ezechielis, quem vide xxxii. 2. Forte hinc insula Pharos. commune nomen apud Herodotum uni datur *Φέρων* [Pheron]. Scribitur hoc nomen & *Φαραώθης* [Pharaothes], & *Φερεθώνης* [Pherethones].

CAP V T X I I I.

7. *Vnde facta est rixa inter pastores*] Dicæarchus apud Porphyrium iv. de Abstinencia, ubi vetustissimam pastorum vitam describit: *ἤδη γὰρ ἀξιόλογα κτήματα ἦν ὑπάρχοντα. οἱ μὲν ἐπὶ τὸ παρελθεῖν φιλοτιμίαν ἐποιεῖντο, ἄθροίζοντες τε καὶ παρακαλῶντες ἀλλήλους, οἱ δὲ ἐπὶ τὸ διαφυλάξαι* [Iam enim res illorum alicujus erant pretii; unde factum est ut alii operam ponerent in rapiendis alienis, multi coacta manu & hortamentis excitata, alii vero in servandis suis]. Musonius ait, maxime convenire philosopho vitam pastoralem.

9. *Ecce universa terra coram te est*] Major dividat minor eligat: lex vetus.

Si ad sinistram] Id est, ad septentrionem.

Ad dextram] Id est, meridiem versus. Ita Chaldæus, ex familiari Hebræis & eorum vicinis locutione. Non enim illi erant Aristotelici, quibus ortus est dextrum, occasus sinistrum, Polus australis sursum, septentrionalis deorsum. Ægyptiis septentrionalia fuisse dextra, docet nos in Iside Plutarchus, australia læva: orientalia anteriora, occidentalia posteriora.

10. *Sicut paradisus Domini*] Sicut Mesopotamia. Hæc enim & Ægyptus terræ sunt fecunditatis eximiae.

11. *Ab oriente*] Sic & Græci *ἀπὸ ἀνατολῶν*. Sed notandum particulam *מן* Hebræis sæpe poni pro præpositione versus: ut supra 11. 8. 1 Sam. xiv. 5. 11 Sam. 11. 2. collato huic loco altero 1 Paralip. xiii. 6.

16. *Sicut pulverem terræ*] Sic Græci *ὅση κόπης* [quantus est pulvis], & *ψαμμάκοσια* [pulverena].

17. *Surge & perambula terram*] Dicis causa possessionem sume. Possessio ambulando significatur, l. possideri §. 1. de acq. poss.

CAP V T X I V.

1. *Arioch rex Ponti*] Ita Aquila. In Hebræo *אֲרִיֹחַ*, qui videntur esse Elisari in Arabia Ptolemæo nominati.

Rex Elamitarum] Vide supra xi. 22. & annotata à nobis ad librum de Veritate Religionis Christianæ.

Rex gentium] Id est, convenarum, cui responderet vox Græca hic à Symmacho posita, *παμφυλίας* [omnipopulana]. Putem autem hos convenas fuisse in Syria Palæstina, ubi Galilæa postea, idque argu-

mento loci Iosuae xii. 23. Adde quæ Matth. v. 14. Vide quam vetus sit reges majores minoribus negotium facere, ut balænae faciunt piscibus.

3. *Mare salis*] Sic Plutarchus de alia terra in libro de Virtutibus virorum & mulierum. πᾶν τὸ πεδῖον ἐξήνθησεν ἀλμυρίδα καὶ διέφθαρτο, παντάπασιν ἡ γῆς πικρᾶς γενομένης [Totus campus salsuginem exundavit, planeque corruptus est per amaritiem terræ]. Confer Deut. xxix. 23.

4. *Recesserunt ab eo*] Pertæsi servitutis.

5. *Raphaim*] Græci τὰς γίγαντας [gigas], Chaldæus נַפְתִּי. vide supra vi. 4. Erant hi homines latrocinantes, quales illi Arabes & Chaldæi Iob i.

Zuzim] Ex Hebræo, ut nos nunc legimus זוזים. At Lxx. legerunt זוזים ἑθνη ἰσχυρά [gentes validas].

Cum eis] כִּהֶם. Sic & Græci ἅμα αὐτοῖς. Chaldæus autem ut nomen loci accepit, & Syriacum in morem producta terminatione extulit כְּהִמְתָּא [Behemtha].

6. *Ad campestria Pharan*] Quæ sedes postea Iobi fuisse creditur.

7. *Ad fontem Mispath*] Apud quem judicia inter vicinos exercebantur: id sonat vox Hebræa, & sic interpretantur Chaldæus & Rabbi Salomo.

13. *Et ecce unus qui evaserat*] Ex prælio scilicet, ut Iob. i. 15. & 17. Lxx. τῶν ἀνασωθέντων τις [eorum qui servati fuerant]. Symmachus τῶν διαφυγόντων [eorum qui effugerant]. At Rabbini, homines nimis sæpe ridiculi, hunc ajunt fuisse Ogum gigantem beneficio magnitudinis suæ servatum è diluvio, è cujus posteris fuerit ille Ogus memoratus Num. xxi. 33. & alibi.

Abram Ebræo] Bene Græci τῷ περάτῃ [transamnat], Aquila περάτῃ. Non enim, ut multi existimant, ab Hebero id nomen, cum tot alii parentes intercessissent, sed ita dictus Cananæis, eorumque vicinis Abraham, quod ex locis Transeuphratensibus venisset.

Pepigerant fœdus cum Abraham] Multi tum patres familias erant αὐτόνομοι [sui juris].

17. *In valle Save*] Vbi rex & principes se exercebant. שָׁוַי enim etiam καὶ ἀρτίζεσθαι [præparari] vertitur. Hic occurfus, honoris signum.

18. *Proferens panem & vinum*] ἐξήνεγκεν ἄρτους καὶ οἶνον [attulit panem & vinum]. Abrahamo scilicet: alimenta dedit Abrahamo exercituique ejus, ut hic interpretatur Iosephus & Rabbi Salomo: & Rabbi Samuel citatus in Bereschith Rabba. Id enim facere mos finitimis. Deut. xxi. 4. Iud. viii. 5. 6. 15. Sic explicant Epiphanius & Ambrosius, referuntque illud de sacerdotio Melchisedeci ad sequentia, non ad præcedentia. Neque tamen improbabilis sententia, factum hoc sacrificio præcedente: ἐπινίκια ἔθουε [sacra fecit victoriæ ergo] ait Philo. Nam & è similia oblatio Hebræis מִנְחָה [sacrificium], Græcis θυσία [hostia] dicitur, Levit. ii. ut late explicatum à nobis ad Marci ix. 49. & vinum ante mensam Deo libare mos omnium gentium. Vide quæ infra ad cap. xlii.

Erat enim sacerdos Dei altissimi] Virgilius iii. Æneidos.

Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos. Vbi Servius: Sane majorum hæc erat consuetudo, ut

rex esset etiam sacerdos vel pontifex. Hinc domus in qua pontifex habitabat regia dicebatur, docente eodem Servio ad viii. Æneidos, qui & sæpe notat à Virgilio omnia jura sacerdotalia tribui Æneæ.

Quo protegente hostes in manibus tuis sunt] Credidit ergo Melchisedecus non minus quam Abrahamus unum Deum; ut cœli & terræ, ita & armorum ac belli potentem.

22. *Levo manum meam*] Gestus jurantium.

23. *Non accipiam ex omnibus quæ tua sunt, ne dicas: Ego ditavi Abraham*] Similis majori Catoni animus, in cujus vita Plutarchus: εἰς δὲ αὐτὸν ἀλίσκομένων ἔδεν εἰσεῖν λέγει, πλὴν ὅσα πέπωκεν ἢ βέβρωκε, καὶ ἐκ αἰτιῶμαί, φησι, τὰς ὠφελεῖσθαι ζητῶντας ἐκ τῶν, ἀλλὰ βέλομαι μάλλον περὶ ἀρετῆς τοῖς ἀρίστοις ἢ περὶ χρημάτων τοῖς πλεονεχέουσιν ἀμύλασθαι [Ad se dicebat de præda nihil venturum præter quæ edisset aut bibisset. Nec culpo, inquit, eos qui ex talibus lucrum facere volunt: sed malo de virtute cum optimis, quam de fortuna cum ditissimis certare]. Talis & ante Catonem Timoleon, qui eodem Plutarcho narrante censuit: καὶ τὸ λαβεῖν ἐκ τοιούτων αἰσχρὸν, ἀλλὰ τὸ μὴ λαβεῖν κρείττον, καὶ περικιστὰ τῇ ἀρετῇ ἐν οἷς ἔξουσιν περιδεικνυμένης τὸ δέου-μενον [Non esse turpe accipere de talibus, sed melius non accipere: nam in rebus licitis abundantia virtutis ostendit quid desit ceteris]. Et ante eum Pittacus Mitylenæus, de quo Valerius Maximus vi. i. cum recuperati agri dimidia pars consensu omnium offerretur, avertit animum ab eo munere; deforme judicans virtutis gloriam magnitudine prædæ minuere. De Paulo Æmilio idem Plutarchus: ἔδενος δὲ ἥττον αὐτῷ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν ἐπήνκν οἱ ἄνθρωποι, πολὺ μὲν ἀργυρίου, πολὺ δὲ χρυσοῦ ἐκ τῆ βασιλικῆς ἡρώισ-μενον ἔδ' ἰδεῖν ἐβλήσαντο, ἀλλὰ τοῖς ταμίαις εἰς τὸ δη-μόσιον παραδόντο [Eximie vero animum ejus magnum ac liberalem laudabant homines, ideo quod ingentem vim auri & argenti collectam ex gaza regia nec videre voluerit, sed quæstoribus dederit ut in ærarium perferrent]. De Mummio Latinus vitarum Scriptor: Mummium Corinthum signis tabulisque spoliavit, quibus cum totam repleffet Italiam, in domum suam nihil contulit. Plinius libro xv. Manius Curius juravit se de præda nihil attigisse, præter guttum faginum quo sacrificaret.

24. *Exceptis his quæ comederunt juvenes, & partibus virorum*] Non erat ergo in rebus talibus jus postliminii. An in hominibus id jus tum fuerit dubitari potest ob comma 21. supra.

C A P V T X V.

1. *Per visionem*] Quod plus, quam per afflatum. *Et merces tua magna nimis*] Mercedem facti egregii quam ex præda accipere noluit, à me habebis.

2. *Filius procuratoris*] Lxx. מֶשֶׁק [Mesec] hic pro nomine proprio ejus qui pater aut progenitor Eliezeris fuerit accipere. Nec aliter Iulianus apud Cyrrillum. Latinus Aquilam & Theodotionem sequi maluit.

3. *Heres meus erit*] Ex testamento, cum alium cariorum non habeam. Sic & apud Græcos vetustissimum fuisse testandi morem ostendimus ex Sophocle, Euripide, Homero ad finem capitis vi. libro

bro 11. de Iure belli ac pacis. Malum est orbitatis, heredem habere non suum.

5. *Eduxitque eum foras*] Spiritu agente, ut Matth. IV. 1. Luc. IV. 1.

Numeras stellas si potes] Catullus: *Aut quam sidera multa cum tacet nox*: Ovidius: *quot cælum stellas*.

9. *Vaccam triennem*] Non aliter Græci. At Chaldæus tres vaccas, parique modo vocem ששׁ in sequentibus interpretatur. Sequitur Rabbi Salomo. Et certe vox illa in significatione trimi non reperitur alibi, sed in significatione rei triplicis, ut Ezech. IV. 26. Ecclesiastæ XLVI. 6.

Et columbam] In Hebræo חול, id est pipionem. Hinc peristereon herba Pœnis azirgozol, apud Apulejum: חול צירן.

10. *Divisit ea*] Significatur hic disparatio posterum Abrahami in sedes diversas, Cananæam, Arabiam, Idumæam, Gerarem, Ægyptum, Æthiopiam.

11. *Descenderuntque volucres*] Ægyptii rapaces. *Abigebat eos Abraham*] Sufflando. Ita textus Hebræus quo utimur. Sic & Aquila ἀπεσέθησεν [*muscario abigere*]. At LXX. συνεκάθισεν αὐτοῖς Ἀβραάμ [*sedit apud eas Abraham*], facta derivatione à שׁב, non à שׁב. quod non improbandum, ut indicetur mora diutina Abrahami posterum in Ægypto. Auctores enim generis pro suo genere sumuntur.

12. *Sopor*] Ea est originaria huius vocis significatio, à qua non abeunt Aquila qui καταφορὰν [*veterinam*], Symmachus qui κάρον [*gravem soporem*] vertunt. At LXX. ad simile deducto significato ἐκστασιν [*mentis alienationem*] posuere, quibus consentit & Maimonides Ductore dubitantium II. 41. II. 45. Confer. Actor. x. 10. XI. 5. XXI. 17.

Et horror magnus & tenebrosus invasit eum] Significans postremam illam ac gravissimam posterum ipsius in Ægypto vexationem.

13. *Annis quadringentis*] Id est, usque annum ferme quadringentesimum ab hoc tempore.

16. *Generatione autem quarta*] nempe Amorrhæorum, quod ex sequentibus subintelligendum.

Necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum] Mensura iudicii, ut Hebræi loquuntur. Ea ubi consummata est, mutantur regna.

17. *Clibanus fumans & lampas ignis transiens inter divisiones illas*] Significans ardentem Dei vindictam in Ægyptios jam indicatam supra 14. Accommodavit autem se Deus mori illorum temporum, cujus vestigia & serius mansere. Peleus enim occisa uxore Acasti, διελὼν τὰ μέλη διήγαγε τὸ σπέρμα [*membris in duas partes distributis exercitum traduxit medium*], ut ex veteri historia docet Apollodorus. Eumque morem Chaldæis fuisse notat Cyrillus decimo contra Iulianum. Vide talem pecudum dispartitionem I Sam. XI. & Jerem. XXXIV. 19. Zenobius: οἱ Μόλοισι ἐν τοῖς ὀρκωμοσίαις κατακόπτοντες εἰς μικρὰ τὰς βῆς τὰς συνθήκας ἐποιεῖντο [*Molossi pacta jurata sanciebant bubus in fragmenta dissectis*]. Livius lib. XXIX. *Caput media canis præcisæ & prior pars ad dextram, posterior ad lævam viæ ponitur. Inter hanc divisam hostiam copiae armatæ traducuntur*. Plutarchus quæstionibus Romanis: Βοιωτοῖς δημοσίᾳ καὶ θαρμῶς ἐστὶ κυνὸς διχοτομηθέντ' & μερῶν διεξελθεῖν [*Bœotis publicus expian-*

di mos est transire inter partes canis in duo secti]: nimirum à Phœnicibus hoc hauserant nati ab ipsis Bœoti.

18. *Dabo terram hanc*] Optimus acquirendi titulus donum à domino rerum omnium.

19. *Cinæos*] Qui aliter dicti Salmæi, teste hic Chaldæo. Salmas in Arabia tres ponit Ptolomæus. Salmani & Measæi Arabes apud Plinium libro v. cap. XXVI.

20. *Cedmonæos*] id est ad ortum positos, Hevæos scilicet, ut hic Chaldæus. Eorum sedes Hermon.

20. *Pherezæos*] Sic dicti qui non in oppidis, sed vicatim habitabant.

CAPUT XVI.

1. *Agar*] Vnde Agra urbs quam in Arabia ponit Plinius. Ἀγραῖον ἐστὶν Ἀγρίον [*Agræa gens apud Arabas*] Straboni & Stephano.

3. *Dedit eam viro suo uxorem*] Potius pro uxore: ita enim ὁ Hebræus sæpe sumitur: id est, viceconjugem, ut habent inscriptiones veteres. Vxorem imitatur concubina, ait Iulianus antecessor.

5. *Inique agis contra me*] חסר quod hic in Hebræo est, Chaldæus querelam vertit, & Græci interdum ὀνειδίζω [*exprobrationem*]. Habeo quod de te conquerar, quod tibi objiciam. Partus superbas solet facere feminas.

6. *Vtere ea ut lubet*] Ius enim vitæ ac necis eo tempore domini ac dominæ in servos & ancillas habebant.

9. *Humiliare sub manu illius*] Quippe & τὰς τῶν βασιλέων ἀμαθίας χρεὼν φέρον.

[*Quippe & regentum perferenda inscitia est.*]

Perenda regum ingenia, ait Tac. Annal. XII.

12. *Manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum*] In Hebræo in omnes & in eum. Negotium omnibus faceffet, & alii ipsi. Talis posteritas Agaris Saraceni Arabesque alii.

40. *Et regione omnium fratrum suorum figet tabernacula*] In Hebræo coram omnibus fratribus suis, id est, aspectantibus Cethuræ liberis, neque impedire valentibus extendet fines suos.

13. *Vocavit autem nomen Domini qui loquebatur ad eum*] Chaldæus, oravit in nomine Domini loquentem ad se, id est, Deum ipsum invocavit velut in Angelo præsentem: Tu me vides o Deus. Hierosolymitanus: Deus se etiam mihi, & quidem in deserto per Angelum patefecit.

CAPUT XVII.

1. *Ponamque fœdus*] Circumcisionem ut infra 10. nempe externam κατὰ πόδας [*verbotenus*]: internam μυσικῶς [*mystico sensu*].

6. *Regesque ex te egredientur*] Ab omni ævo nullus est qui cum Abrahamo comparari possit multiplice regum progenie. Ab illo fuere reges Hebræi duodecim tribuum, duarum tribuum, deceni tribuum. Ab illo reges Idumæi veteres, & longo intervallo ab Herode geniti reges. Ab illo in Africa reges Cethuræ genus. Ab illo reges Saraceni in Arabia, Babylone, Ægypto, tot in Africa, tot in

Hispania gentis ejusdem reges. Ab illo denique Messias rex omnium regum Christianorum.

7. *Et inter semen tuum*] Sunt enim fœdera quædam personalia: alia, ut hoc, ad successores transfuntia.

12. *Octo dierum*] Quia ante eum diem infirmior infans quam ut par sit dolori, ut notat Maimonides. Aristoteles lib. VII. c. VII. de Historia animalium, agens de infantibus, τὰ πλεῖστα δὲ ἀναίρεται πρὸ τῆς ἑβδομῆς διὸ καὶ τὰ ὀνύμαλα τότε τίθενται, ὡς πιστεύοντες ἤδη μάλλον τῇ σωτηρίᾳ [plerique moriuntur ante diem septimum: unde & tunc induntur ipsis nomina, quippe majore jam fiducia concepta de ipsorum salute]. Hæc causa, cur pecudum partus ante octavum diem Deo non consecrentur, Exodi XXI. 30. Fiebat autem circumcisio de die, ut res esset notior. Præputium in pulverem projiciebatur. Poterat fieri circumcisio per sacerdotes, per Levitas, per privatos, etiam per mulieres, non tamen per exleges.

Tam vernaculus quam emptitius] Incircumcisis in terra quidem Hebræis data vivere poterat sub bonis legibus: non item in domo Hebræi alicujus, ne mores exemplo diverso confunderentur.

14. *Masculus cujus præputii caro circumcisa non fuerit, delebitur anima illa de populo suo*] Chaldæus: qui non præciderit carnem præputii sui: id est, qui non curaverit se circumcidi, ubi ad justam ætatem pervenerit, annum puta XIII. ut volunt Hebræi interpretes: ex eo enim tempore, si parentes & publici parentes, id est, magistratus, neglexerint, ipse obligari incipit. Male hic nescio à quo additum in Græco τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδοῇ [die octava], quomodo sæpe citat Augustinus. De circumcisis populis vide quæ ad librum I. de Veritate Religionis Christianæ dicta.

20. *Duodecim duces generabit*] Ab his sunt duodecim Arabum φύλαρχοι [tribuum principes] apud Strabonem. Idem Saracenorum Phylarchi apud Menandrum Protectorem.

21. *Pactum vero meum statuam ad Isaac*] Nempe gentilitium: non mere personale aut exigui temporis.

22. *Ascendit Deus ab Abraham*] Fulgor Dei. Chaldæus.

CAPVT XVIII.

2. *Apparuerunt tres viri stantes juxta eum*] Homerus Odyss. P.

Καίτε θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι,
Παντοῖοι τελέθοντες, ἐπισρωφῶσι πόληας,
Ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.

[Sæpe etiam similes errantibus hospitibus di
Sub variis formis hæc atque illa oppida visunt,
Aspiciuntque hominum tam non bona quam bona
facta.]

quæ confer cum Hebr. XIII. 2.

3. *Domine*] Sic & Græci κύριε. Vnum alloquitur eminentem, cui alteri velut comites ac ministri aderant. Est tamen hoc plurale, sed honoris causa: ut אֲדֹנָי [domini, pro dominus] Esaiæ XIX. 4. ideo sequitur verbum numeri unitatis.

5. *Ponamque buccellam panis*] Abraham, ut vir bonus, paullum pollicetur, dat multa: vide infra 8.

Iccirco enim declinastis ad servum vestrum] בְּנֵי-עַל
hic est quandoquidem. quando huc divertistis, æquum est ut cibum sumatis mecum.

6. *Ad Saram, dixitque ei*] Relinquens matrifamilias suas in domo partes.

10. *Vita comite*] Vivos reperiam.

18. *Benedicendæ sunt in illo omnes nationes terræ*] Ab ipso posterisque ejus discent unum esse Deum rerum omnium auctorem.

10 *Vt custodiant viam Domini, & faciant judicium & justitiam*] Iustitia cum à judicio distinguitur beneficentiam significat. His verbis comprehenditur lex illa ante legem Moysi.

19. *Scio enim quod præcepturus sit filiis suis*] Aut potius: Scio eum præceptorem esse filiorum suorum, id est, scio hunc morem esse illi, ut quæ didicit ipse ea doceat suos. Ideo participem eum consilii mei faciam.

21. *Descendam*] Per Angelos. Omnia hæc loquendi genera ad formam judiciorum humanorum interpretantur.

Clamorem qui venit ad me] Homerus:

Τῶν ὕβρις τε βίη τε σιδήρεον ἔρανον ἤκη.

[Quorum visque nefasque poli petit aenea tecta.]

Opere compleverint] Chaldæus: cessare fecerint, id est poenitentiam ostenderint. Non male, sæpe enim כָּלָה significat ἀπέχειν, παύειν, ἀναπαύειν [abstinere, desinere, quiescere]. Multa sunt loca: sufficiet videre Num. XVII. 10.

30 *An non est ita ut sciam*] In Hebræo: Si non, sciam, id est, Chaldæo interprete: si nondum resipuerint, norim quid mihi agendum sit. Decima generatione immisum orbi diluvium: decima post id generatione punita Sodomā: signa longanimitatis.

22. *Converteruntque se inde*] Nempe duo illi stipatores Angeli.

Abraham vero stabat coram Domino] Id est, orabat, ut hic interpretatur Chaldæus. עֹמֵד [statio] enim est oratio, ait Maimonides. Vide quæ notata ad Matth. VI. 5. coram Domino לפני יהוה [coram Deo], apud Angelum qui Dei personam referebat: unde infra XXXI. 30. Angelus appellatur פְּנִיאל [Phaniel], πρόσωπον θεῶν Iosepho. Sic mox commate 26. & 33. Iud. VI. 19. & alibi Angelus dicitur יהוה [Deus].

30. *Non faciam*] Id est, non percutiam; ex eo quod præcessit.

CAPVT XIX.

50 3. *Et coxit azyma*] Vt in magna festinatione, non sufficientibus qui familiæ parati erant panibus.

Abutimini eis] Ex Græco χράσθαι αὐταῖς [utimini eis]. Hebræi עָשׂוּ [facite]. Sic & Latinis fumitur facere. Erat in Lotho bonitas laudabilis, sed fides tenuis. ideo Philoni dicitur ἀβέβαιος, ὑπαμφίβολος [instabilis, subdubius].

8. *Ingressus es, inquiunt, ut advena, numquid ut judices?*] Sic Ciceronem inimici vocabant Romulum Arpinatem.

11. *Percusserunt cecitate*] Scotomate quale habes II Reg. VI. 18.

14. *Et visus est eis quasi ludens loqui*] Non putabant Deum tam severe ac subito vindictam sumpturum. Peccant & qui Dei misericordiam ultra quam rectum est extendunt.

15. *Duas filias quas habes*] Non elocatas, sed quæ virgines in tuo sunt lare.

17. *Noli respicere post tergum*] In dictis Pythagoricis: ἀποδημῶν τῆς οἰκίας μὴ ἀποσρέφῃς [à domo peregre proficiscens ne respice]. Eodem spectat de Orpheo fabula. Annibal quoque à spectro vetitus respicere: Cicero testis de divinatione primo.

Sed in monte saluum te fac] Simile illud Metamorphos. VIII.

—— Meritasque luet vicinia pœnas.

Impia, dixerunt: vobis immunibus huius

Esse mali dabitur: modò vestra relinquitte tecta,

Ac nostros comitate gradus, & in ardua montis

Ite simul.

19. *Vt saluares*] Hebraice יהיה לך ad vivificandum. Græci τὴν ζῆν τὴν ψυχὴν μου [ut vivat anima mea]. Quia enim Græci Hiphil non habent, Græci interpretes activo Græco pro eo utuntur. Sic dicunt βασιλεύειν [regnare], pro facere regnare. Symmachus expressius ζωῶσαι [vivificare].

21. *Suscepi preces tuas*] Hebraice *suscepi faciem tuam*, id est, respectum tui habui.

22. *Segor*] Ex Græco Σηγώρ. Hebraice צוער. Zoara forte Ptolemæo in Arabia.

24. *Dominus pluit*] יהוה, id est, Angelus is qui Dei personam, ut diximus, sustinebat.

Pluit] In Hebræo, fecit pluere.

A Domino] Potestate sibi divinitus concessa.

De cælo] Sic & Lucæ xvii. 29. Nimirum ignis ille sulfureus non aliunde quam ex cælo veniebat. Urbes has igne cœlesti flagrasse, ait Tacitus Historiarum v. ante dixerat fulminum jactu. Nam & fulmen vim habet sulfuris, & inde Græcis sulfur, θείον [divinum] dicitur, ὕδατα ἀσφαλτώδη ἢ θειώδη [aqua bituminosa ac sulfurata], dicit Strabo.

In statuam salis] Id est, columnam. Ita enim statuæ vocem sæpe hic interpretis usurpat. Sal autem cum igne de cælo deciderat. Vide suprâ xiv. 3. Deut. xxi. 23. Hanc columnam suo tempore existisse ait Iosephus. Semper mansuram ait Paraphrasis Hierosolymitana. Vide & Burchardum, & alios ibi fuere.

28. *Quasi fornacis fumum*] Signum iræ divinæ. Vide suprâ xv. 17.

30. *Et mansit in spelunca*] Quales multas esse in ea regione docet nos Strabo.

33. *Bibere vinum nocte illa*] Nox & vinum nihil suadent moderabile.

Dormivitque cum patre] Licitum id arbitrata quod ab Arabibus vicinis fieri quotidie intelligebat. Non enim Persis tantum, sed & Arabibus hunc fuisse morem ex Strabone discimus. Moris ejus apud Persas vicinasque gentes meminere Clemens, & Bardefanes.

37. *Moab*] Hinc nomen habet Characmoba in Arabia apud Stephanum, ex quo corrigenda Ptolemæi lectio. מואב laceratio Moab, quod ibi cæsi Moabitæ.

CAPVT XX.

3. *Habet enim virum*] Hebræi quidam interpretantur, concubuit cum marito. Ita enim ante legem gentium jure nuptiæ perficiebantur.

9. *Induxisti super me & super regnum meum peccatum grande*] Id est, prope me peccare fecisti meo & regni malo. Sic Alexander adducta ad se puella, cum ea dixisset expectasse se donec maritus dormiret, ἐπετίμησε παῖσιν, ὡς μικρὸν δι' αὐτὰς μοιχὸς γενόμενος [increpuit ministros quod ipsorum culpa parum abfuisse quin adulter factus]. Gentes scilicet, quæ præter naturæ dictata legem à Deo nullam acceperant, adulterium quidem turpe esse norant, scortari non putabant esse flagitium, non magis quam apud Terentium Mitio, aut apud Horatium Cato. Ideo ea de re serio admoneri ab Apostolis opus habuere. Actor. xv. 29. & alibi.

11. *Forfitan non est timor Dei in loco isto*] Vbi timor Dei non est, ibi omnia vitia regnant. Est autem hæc cogitatio Abrahami non dissimilis isti Vlyssis apud Homerum Odyssæ Z'.

ὦ μοι ἐγὼ, τέων αὐτὲ βροτῶν εἰς γαῖαν ἰκάνω;

Ἡ ῥ' οἴγ' ὕβρις αἰ τε καὶ ἄγριοι, ἔδδ' δίκαιοι,

Ἡ' ἐφίλοξένοι, καὶ σφιν νότον ἐστὶ θεοδής;

[Me miserum, qui sunt in quorum littora veni?

Suntne feri legum ignari, vi cuncta ferentes:

Aut verò hospitibus fidi, memoresque Deorum.]

12. *Non filia matris meæ*] Nam apud gentes quasdam in vitandis nuptiis genus maternum, ut certius, magis attendebatur. Philo de specialibus legibus, agens de sororibus ducendis: ὁ μὲν ἐν Ἀθηναῖς Σόλων ὁμοπατρίδας ἐφίεις ἀγεῖσθαι, τὰς ὁμομητρίδας ἐκώλυσεν [Atheniensis Solon permisit ex eodem patre sorores ducere; ex eadem matre vetuit]. Scholiastes ad illud in Nubibus Aristophanis,

—— ὡς ἐκίλει

Ἀδελφός, ὦ λεξίκακε, τὴν ὁμομητρίαν ἀδελφὴν.

[—— Ausus ille, prob dē!

Frater subigere matre eadem profatam sororem.]

ait ἐπειδὴν πᾶρ Ἀθηναίους ἔξεσι γαμεῖν τὰς ἐκ πατέρων ἀδελφάς [quia apud Athenienses licebat ducere sorores ex solis patribus]. Scriptor Latinus vitæ Cimonis: Habebat autem in matrimonio sororem germanam suam nomine Elpinicen, non magis amore quam patrio more ductus. Nam Atheniensibus licet eodem patre natas uxores ducere. Vide Deut. xii. 6. ubi frater ex matre ponitur ut conjunctior. Hunc morem Phœnicibus tribuit Achilles Tatius libro i. Multa autem à Phœnicibus ad Athenienses venere, ut ostendimus alibi. Et moribus Noæ liberum volunt Hebræi interdicta matrimonia cum sororibus ex matre conjunctis, non cum iis quæ ex solo patre. Sara, si Hebræos plerosque sequimur, Tharæ fuit filia ex altera uxore. Ut verò alii censent, Sara soror Abrahami dicitur more Hebræo, cum non esset ἀδελφὴ [soror proprie dicta], sed ἀδελφιδὴ [consobrina]. De more Ægyptiorum in hac re vide Diodorum Siculum.

13. *Eduxit me Deus*] Verbum est plurale, unde, *וַיֵּצֵא* liceat angelos vertere, ut fecere Græci, Genes. xxxi. 24. Iobi xxxviii. 7. Psalm. viii. 6. xcvi. 8. cxxxvii. i. quos sequitur Scriptor ad He-

Hebræos 11. 7. Vide infra XLVI 11. 16. Proprie palatibundum me fecerunt.

16. Mementoque te deprehensam] נכחת, id est, recta. Quod Chaldæus supplet fuisse. Lxx. vero esto. πάντα ἀλήθευσον [in omnibus verax esto]. hoc malim.

17. Et pepererunt] ילדו hoc quidem loco rectius veritas conceperunt, aut gravidæ factæ sunt, ut Chaldæus.

CAPVT XXI.

3. **I**saac] Γέλωτα dixit Eupolemus. Quod adde his quæ supra XI. 1.

Ludentem] Rectius, irrisui exponentem: est enim nominis allusio. Vide verbum idem infra xxxix. 7. 14. Videtur autem irrisisse pietatem Isaaci. Sic Hebræi.

13. In gentem magnam] Ex Græco. At Jonathan למטל in populum prædatorem. Non male, nam גוי [gens] de nationibus barbaris magis dicitur, de bene moratis אומם [populus]. Sic λαός populus sanctus, cæteri ἔθνη [gentes], unde ἔθνη αἰῶνι [gentiles]. Ita quod præcedit ארם erit adversativa. Et illud Isaac tibi semen significabit morum quoque filius.

16. E regione] Ex Græco. At Hebræum מנוח recte vertas eminus, ut adparet Psal. xxxv 11. 12. collato Psalms implemento. Matth. xxv 1. 58. xxv 11. 35. Marci xiv. 54. xv. 40. Luc. xxi 1. 54. xxi 11. 49. Sic & 11. Reg. 11. 7. & iv. 25.

CAPVT XXII.

2. **T**olle filium tuum] In Hebræo appositum est נא [age], quod est adhortantis, ut sæpe vñ apud Græcos.

Vnicum] μονογενῆ [unigenitum], id est, ἀγαπητὸν [dilectum], ut Aquila interpretatur. Solent enim hi duo significatus misceri apud Hebræos & apud Græcos. Sic Solomon Davidi unicus, id est, dilectissimus dicitur, 1 Paral. xxix. 1. Vide quæ dicta ad Ioh. 1. 14.

In terram visionis] Ex Aquila, qui מראה recte transtulit ὁπλῶσις [visionis]. Ostendit id allusio ad id nomen infra 14. Hic postea fuit area Araunæ Sebusæi in qua sacrificavit David 11 Sam. xxiv. in fine: ac post id templum Solomonis. Ita magno consensu Hebræi: qui & Abelem ibidem sacrificasse ajunt.

9. Cumque alligasset Isaac filium suum] Mos enim antiquissimus ligari victimas. Notat Servius ad illud Æneidos, & vincula rupi. Ovidius 111. de Ponto Elegia 11. de Oreste & Pylade in Tauris:

Protinus immitem Triviæ ducuntur ad aram,
Evincti geminas ad sua terga manus.

12. Nunc cognovi quod times Deum] Decimo hoc, & omnium maximo experimento: post quod tentatus Abraham ultra non fuit. Decem autem tentationes Abrahami sunt: exitus è patria: fames quo in Ægyptum expellitur: uxor abducta: bellum cum quatuor regibus: desperatio prolis unde ad Agarem se applicuit: circumcisio: uxor abducta iterum: expulsio Agar jam matris: ablegatio Ismaëlis: oblatio Isaaci.

Propter me] Additum hoc ex Græco, Samaritano & Syriaco: qui consensus ostendit in Hebræis codicibus id olim fuisse.

14. In monte Dominus videbit] Hebrææ voces

optime ferunt sic verti: In monte Domini prospicietur: id est, ut Euripidis utar verbis,

Τῶν ἀπορήτων πόρον εὖρε θεός

[— reperit

Deus ad quamvis inopina viam].

17. Portas inimicorum suorum] Vrbes etiam munificentissimas.

Sicut stellas cæli, & velut arenam quæ est in littore maris] Ovidius Tristium 1.

10 — Quot in æthere sidera lucent,

Parvaque quot siccus corpora pulvis habet.

21. Buz fratrem ejus] Vnde Buzan castellum non longe à Singaris, cujus meminit Ammianus Marcellinus libro xviii.

Camuel patrem Syrorum] Rectius patrem Arami. Nam Syri, qui Ἀρῆμοι veteribus & Ἑρμεῖοι Homero, sunt ab Aramo vetustiore, nominato supra ix. 22. Dictus ergo hic Nachoris filius Aram, quod natus esset inter Syros Mesopotamienfes: sicut & Iacobus Aram, id est, Syrus dicitur, quod ibi habitasset. Deut. xxv 1. 3. Ab hoc autem Aramo Nachoris filio credibile est nomen habuisse castellum castello Buzan propinquum, dictumque Reman Ammiani dicto loco, nimirum omiffa litera tenuissima, sicut Syri ipsi, qui alius ארם [Aram], dicuntur רם [Ram], Iobi xxxii. 2. & 11. Paral. xxi 1. 6. Et alius Aram Esronis filius Lucæ 111. 33. in Hebræo רם [Ram], tum Ruth iv. 18. tum 1 Paral. 11. 9. addita præterea ad finem litera 1 perinde ut in Buzan.

CAPVT XXIII.

2. **I**n civitate Arbe] Hebraicè קרית ארבע. Vox prior quam Syri קרתא [Cartha] enuntiant, urbem significat, unde Tigranocerta urbs Tigranis, Τίγρανόπολις, ut Quadratus explicat apud Stephanum. Carathiocerta, Vologesocerta apud Plinium, Arcesicerta apud Stephanum, Cartachadta urbs nova, unde corrupte Καρχηδών & Carthago, Cariara in Hetruscis, & in Arabia Carthara urbs Lunæ, pro Carthiara, Carteja Pænorum colonia in Hispania, urbs insularis, Cartennæ in Mauritania urbs fontis, Carcome pro Carthcome ibidem urbs alta, Carepula pro Carthpula urbs obscura ibidem. In hac ergo voce medium 1 additum est ab Hebræis, aut omiffum à Syris, quomodo עליון Dei nomen עלון Alon fuit Pænis, teste Sisenna & Plauto. Et sine 1 invenitur Iobi xxix. 7.

12. Adoravit Abraham coram populo terræ] Honoris signum eis exhibuit, quale apud Græcos erat munus admove-re ori, προσκυνεῖν Græcis, adorare Latinis. Hebræis autem multi gradus: flectere caput, quod est קרר, flectere tibiam, flectere corpus totum, in genua se ponere, quod est ברך, prostrernere se humi. Hic in Hebræo est ישתחו, in Hithpaël, à שחח quo significatur flexio corporis, honor nec familiaris nimium, nec plane submissus. Vide infra xxxiii. 3. Erat enim Abraham nulli subditus ac sui juris, supra xiv. & hic commate 6. Ideo βασιλεύσαι [regnasse] dicitur Nicolao Damasceno, rex vocatur Iustino lib. xxxvi. unctus Dei Psal. cv. 15. Nota autem regna antiquissima ejusmodi fuisse, ut populo aliquod jus maneret, ut notat Aristoteles Politic.

III. 14. Apparet idem in Alcinoō apud Homerum Odyss. Θ'. Euripides de Plifthene:

Δήμω δὲ μήτε πᾶν ἀναρτήσης κρᾶτ',
Μή τ' αὖ κακώσης.

[Nec tota vulgo fræna permitte imperi,
Nec habeto dure.

18. Videntibus filiis Heth] Hæc est in jure cessio.

19. In spelunca agri duplici] Vide Benjaminem Tudelsensem.

CAP V T XXIV.

2. **P**one manum tuam subter femur meum] Mos jurandi eo tempore apud illas gentes receptus, ut Iosephus notat. Vide infra XLVII. 29. quasi dicerent, si fallam ense tuo peream. Nam ad femur locus ensis. Iud. III. 16. 21. Psal. XLIV. 4. At Aben-efdra homagii signum fuisse dicit, sedenti dextram supponere. Sic Romanis possidere à sedendo.

3. Ut non accipias uxorem filio meo de filiabus Canaanorum] Non recte ex hoc loco colligit scriptor Persa Hama al zel translatus à Rabbino Chomer, Labanem, cujus filias duxit Iacobus, non fuisse idololatram, neque Teraphim idola, quia conjugia tantum cum Cananæis ob idololatriam vitari voluerit Abrahamus. At vero potuit Laban melior esse Cananæis, & filiae ejus sanabilioris ingenii; ideo quod Laban cultum summi Dei, quanquam admixtis quibusdam non probandis, retinebat, infra xxxi. 49. 53. 54. Cananæi autem à summo Deo plane defecerant, vitamque multis flagitiis inquinaverant. De malis minimum.

8. Sin autem mulier noluerit sequi te, non teneberis jurejurando] Tanta erat veterum in juramentis religio, ut etiam quæ tacite excepta intelligi debebant, nominatim exciperent. Vide simile in Iphigenia Taurica Euripidis.

15. Habens hydriam in scapula sua] Munus id erat virginum eo tempore. Vide Exodi II. 16. Homerus,

Κῆρη τε ζύμελ' ἔλυντο πρὸ ἀστέ' ὕδρευ' ὄση.

[Obvia fit quærens laticem extra mœnia virgo.]

47. Inaures] Monile impositum naso. Sic in Hebræo: & ita supplenda ἐλειψis [defectio verbi] supra, 22. Sunt adhuc apud Indos ornamenta talia.

48. Filiam fratris domini mei] Id est, neptem, quomodo & Romani sæpe loquuntur: l. Filii, D. de verborum signific.

49. Ad dextram] Vbi Ismaelitæ.

Ad sinistram] Vbi Loth cum suis.

50. Laban & Bathuel] Matris & puellæ ipsius nulla hic mentio. Tantum valebat jus paternum eo tempore, vide I Cor. VII. 36.

53. Prolatisque vasis argenteis & aureis] Nam heroicis temporibus viri nuptis dotem dabant, non nuptæ viris. Notat ad Euripidis Medeam Scholiastes.

55. Decem dies] Ex Græco ἡμέρας ὡσεὶ δέκα [dies ferme decem]. Melius forte Iosephus per ימים [dies] intelligit annum, quomodo ea vox sumitur Lev. xxv. 29. & Amos IV. 4. & per ἔτη [annos], vertitur II Reg. xx. 6. Iob. xxxv. 11. 21. יָסָר autem, id est, decada, intelligit mensium. Nec aliter Salomon Iarchius.

60. Soror nostra es] Hebræum אַחֵינוּ recte vertas à soror nostra. Est enim illis secunda persona vice vocativi.

63. Ad meditandum] Non malè qui vertunt ad orandum. Vide Psal. cii. 1.

65. Ipse est dominus meus] Herus minor. Filii etiam vivente patre quodammodo domini rerum paternarum.

Tollens citò pallium operuit se] Pro pallio in Hebræo est חֵטְמָה, Græci θήριςρον [pallium æstivum] verterunt. Operuit autem vultum more matronarum, I Cor. xi. 10. vide supra xx. 16. & quæ Hieronymus habet de Arabiæ ac Mesopotamiæ feminis ad Esaiæ cap. III. & Alcoranus Azoara xxiv. editionis Latinae. Ex eo velandi more dictas nuptas & nuptias tradit apud Festum Cincius.

67. In tabernaculum Saræ matris suæ] Habebant enim feminæ tentoria sua seorsim, quasi γυναικωνίτιον [feminarum conclave]: vide supra xviii. 10. xxi. 2.

CAP V T XXV.

1. **V**uxorem] Pactis quidem dotalibus factis, sed ancillam tamen, ut docent Hebræi. ideo & uxor vocatur, & tamen liberi ejus dona tantum accipiunt, quale apud Germanos matrimonium impar, ad Morgengabicam. Vide quæ dicta nobis lib. II. cap. v. §. 15. de Iure belli ac pacis, & in annotatis. Concubina apud Hebræos est ancilla, aut vilis alia ad concubitum data sine scriptura, sine arhis, sine ritibus.

4. Ofer] Græcis ὄφεϊρ. A quo Afri & Africa. Vide quæ producta à nobis ad librum I. de Veritate Religionis Christianæ.

8. Deficiens mortuus est] Verbum נָפַח apud Hebræos dicitur de morte sine dolore.

Plenus dierum] Sic & Græci. In Hebræo est שָׂבַע satur, dierum scilicet, quod explicandi causâ addidere Samaritæ & Syri. Plena locutio Hebræa infra xxv. 8. xxxv. 29. I Paral. xxi. 1. xxix. 28. Iob xli. 16.

9. In spelunca duplici] Sepulchro gentilitio.

13. Nebajoth] Hic נַבְאֹתִים [Nabates], apud Stephanum. Vnde Nabathæi Plinio & Poëtis propè omnibus.

Cedar] Vnde Cedreni Plinio lib. v. c. xi. Cedareni Lampridio.

Masma quoque & Duma & Massa] Bona nomina: significant enim audientiam, silentium & patientiam. Duma cum additamento frequenti דִּמְתָּה, Δύματα πόλιν Ἀραβίας [Dumatha, urbs Arabiæ] Stephano.

Thema] Urbis nomen apud Ptolemæum. Tamna est apud Strabonem.

Iethur] Vnde Ituræi, ut apparet I Paral. v. 19. Meminit Strabo libro xvi. Plinius libro v. xxi. Cicero, Virgilius, Lucanus, alii.

16. Duodecim principes tribuum suarum] Vide quæ supra xvi. 20.

20. Cum quadraginta esset annorum duxit uxorem Rebeccam] Aristoteles viros vult ad conjugium se applicare circa annum ætatis suæ septimum & tricesimum, Polit. vii. 16.

Collidebantur in utero ejus parvuli] Simile aliquid narrat Bibliothecæ 11. Apollodorus: Ἀκρίσιος καὶ Προΐτης. ὅτοι καὶ γὰρ ὁ μὲν ἐτι ὄντες ἐσαΐαζον πρὸς ἀλλήλους [*Acrisius & Prætus. hi etiam cum in utero adhuc essent inter se dissidebant.*]

Vt consuleret Dominum] Per os Heberi, qui etiam tunc vixisse putatur. Ita Maimonides, Rabbini Salomon & alii.

Major serviet minori] Iosephus: Φερώνυμα ἔσεσθαι τοῖς παῖσιν ἐν νηὶ τῇ δὲ μείζοντι προτερήσιν τὸ δοκῆν ἑλάσσον εἶναι [*gentes fore pueris illis cognomines: tamen qui minor videretur prælatus iri majori.*]

Hispidus] Quod signum fortis animi notat Aristoteles, & alii qui Physiognomonica tractant.

25. *Plantam fratris tenebat manu*] Id allegorice patientiam significat. Protefilai umbra, ut narrat Philostratus, athletæ roganti ὅ, τι πρῶτον ὑπερέσοιτο τῶν ἀντιπάλων, πατέμεν ἐφη [*quid agendo adversarium superaret, dixit, calcantem se ferendo.*] Ille ex eo dicto reperit τὸ ἀποπλερνίζειν [*supplantare*], 37γ, unde 30γγ, ὁ πλερνιστής [*supplantator*] Philoni, id est, ut idem Philo interpretatur, τὴν ἀρετὴν ἐκ ἀκονιτῆς κτῶμεν [*qui virtutem non citra pulverem acquisiverit.*]

27. *Habitabat in tabernaculis*] Pastoralem vitam agebat, nunc huc nunc illuc se & sua transferens. Ingenia conveniebant vitæ generi. Iacobus bonus, ut pastor: Esavus sævus, ut venator.

31. *Primogenita tua*] Ius sacerdotii. Vide Iob. 1. 5. xl 1. 8. Num. 1. 11. 12. 40. vi 1. 16. Ius primæ genituræ amitti delinquendo poterat, ut supra notavimus 1v. 7. Erat autem & hoc delictum, jus tam sanctum contemnere: unde profanus dicitur Esau, Hebr. x 1. 16. Mysticum hujus loci sensum non male explicuit Philo: πρεσβύτερα ὁ μὲν φαντασθῆναι τὰ σώματα, ὁ δὲ ἀσεῖν τὰ ψυχῆς, ἃ καὶ πρὸς ἀλήθειαν εἰσιν ὁ χρόνος ἀλλὰ δύναμις καὶ ἀξιώματι πρεσβύτερα καὶ πρῶτα ὄντως [*Qui vitiosus est senior, judicat ea quæ sunt corporis; at vir probus ea quæ sunt animi: quæ & vere sunt seniora, non tempore, sed vi ac dignitate, ac reapse prima.*]

CAPVT XXVI.

8. *Iocantem cum Rebecca uxore sua*] παίζοντα [*ludentem*], quod Hebræo bene respondet, id est, attrectantem eam liberius quam mos ferebat in alienam.

10. *Induxeras super nos grande peccatum*] At Lxx. ἀγνοίαν [*ignorantiam*]. quomodo vox Hebræa 20א vertitur 11 Paral. xxv 11. 13. Ezech. xl. 40. xliv. 29. quæ alibi πλεμμελεία, πλεμμελήμα, πλεμμελήσις [*negligentia*], interdum ἁμαρτία [*peccatum*]. Vocem igitur satis generalem restrinxere Græci interpretes ad speciem eam de qua hic agebatur, plane quasi positum esset 22אש [*error*].

11. *Præcepitque omni populo*] Hoc barbari dicerent: dedit illi salvagardiam.

12. *Invenit in ipso anno centuplum*] Cum centesimo sænore in illis locis messes interdum reddi ex Plinio supra ostendimus.

16. *Recede à nobis, quoniam potentior nobis factus es valde*] Ostracismus. Vide Aristotelem Politic. 111. 13.

18. *Servi patris sui Abraham*] Sic Samaritanus,

Syrus, Lxx. qui omnes pro 21במי [*in diebus*] videntur legisse 22ג, quod interdum παῖδες [*pueri*], interdum δῆλοι [*servi*] vertitur.

20. *Calumniam*] Græci ἀδικία [*injustitia*]. Id esset 23ג cum schin dexteri puncti. At nunc in Hebræo sinistrum scribitur. Apparet ea discrimina olim non fuisse.

33. *Abundantiam*] Hic quoque Latinus legit schin sinistrum. at Græci dextrum, ut Hebræi codices nunc habent: legerunt enim 24φρέαρ ὄρεως [*Puteus jurisjurandi*], ut supra 24. sit nomen καλὰ πρόληψιν [*anticipando*]. Idem nomen ex pari causa loco alteri supra 21. 33. 25בא puteus: unde Beryto nomen facit Stephanus, & ex eo Hesychius.

35. *Offenderant animum Isaac & Rebecca*] Quod abhorrent à doctrina pietatis.

CAPVT XXVII.

27. *P*Levi] Hæc vox ex Hebræis codicibus excidisse videtur. Est enim & in Græco & in Samaritano & in Syriaco veteri, referente Diodoro. Plinius lib. xvii. c. 5. de terra agens: *Et cum à siccitate continua immaduerit imbre, tunc emittit illum suum halitum divinum ex sole conceptum, cui comparari suavitas nulla possit.*

29. *Serviant tibi populi*] Idumæi. *Et adorent te tribus*] In Hebræo 26אמל. regna Chaldaeus: Lxx. ἄρχοντες [*Principes*]. regna Arabiæ & Syriæ, orta ex Agare, Cethura, Labano.

Qui maledixerit tibi, sit ille maledictus] Vt Baalam.

Et qui benedixerit tibi, benedictionibus repleatur] Vt Moses.

40. *Cum excutias & solvas jugum ejus*] Implementum vide 1 Reg. viii. 20. Notant autem Hebræi hanc fuisse voluntatem Dei ἐπομένην [*consequentem*], ideo quod eo tempore Israëlita excussissent jugum legis.

CAPVT XXVIII.

12. *V*Iditque in somniis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cælum] Simile somnium apud Aristiden sacrarum orationum tertio: ἐν οἷς αἶτε δὴ κλίμακες ἦσαν αἱ τὸ ὑπὸ γῆς καὶ ὑπὲρ γῆς ἀφορίζουσαι, καὶ ἐκατέρωθεν κράτῃ τῇ θεῷ [*in quibus erant scalæ disterrimantes id quod sub terra, & quod supra terram est: & utrinque potentia Dei.*]

Angelos quoque Dei] Qui quatuor venti Zach. vi. *Ascendentes & descendentes*] Mandata accipientes & exsequentes. Confer Ioh. 1. 51.

13. *Et Dominum innixum scalæ*] Insigniorem Angelorum, qui Dei personam referebat.

Eritque semen tuum quasi pulvis terræ] Gentem Iudæorum πολυανθρώποτατον [*hominum fecundissimam*], vocat Hecataeus, merito.

18. *Erexit in titulum*] Columnæ in morem. Tales lapides erecti aut congesti tunc erant pro altari. Vide infra xxxi. 46.

Fundens oleum desuper] Mos illorum locorum, qui & ad Græcos devenit. Clemens Alexandrinus Strom. vii. πάντα λίθον, τὸ δὲ λεγόμενον, λιπαρὸν προσκυνῶντες.

κυνῶντες [omnem lapidem, ut dicitur, unctum adorantes]. Primo Floridorum Apuleji: *Lapis unguine delibutus*. Arnobius lib. 1. *Si quando conspexeram lubricatum lapidem, & ex olivi unguine ordinatum, tanquam in-esset vis præsens adulabar*. Minutius: *In lapides impingere, effigiatos sane & unctos & coronatos*.

19. Bethel] Hinc βαϊτύλια [baetylia] apud Phœnicas. Vide Philonem Byblium in Eusebio.

Quæ prius Luza vocabatur] Accepit 𐤇𐤋𐤍 pro mera affirmatione, ut & Aquila. At Lxx. & alii pro parte nominis: καὶ Οὐλαμλῆς ἦν ὄνομα τῇ πόλει τὸ πρότερον [prius autem nomen oppidi erat Vlamluz]. id est, porticus nucum. Infra Luza tantum dicitur xxxv. 5.

20. Si fuerit Deus mecum] Si auxilio mihi fuerit, ut recte exponit Chaldæus. Vide quæ ad Matth. xxviii. 20.

Et dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad induendum] Id est, etiam si nihil habeam præter ea quæ naturæ sunt necessaria.

CAPVT XXIX.

8. **E**T amoveamus lapidem de ore putei] Amoveant, scilicet pastores. Sic Lxx. ἀποκυλίσαι [devolvant]. Confer Marcum xvi. 3. ubi idem verbum ἀποκυλίσαι [devolvit]. Gravius id erat, quam ut à feminis præstaretur.

14. Os meum es & caro mea] Propinquus sanguine. Vide quæ supra ii. 23.

26. Imple hebdomadam dierum huius copulæ] Dies septem nuptiali lætitiæ dicatos, ex more illarum regionum. Iud. xiv. 15.

Et hanc quoque dabo tibi] Cum novo convivio nuptiali post illos septem dies, sed sub lege operarum septennii.

32. Nunc amabit me vir meus] Ob id Latini liberos pignora vocant.

CAPVT XXX.

2. **N**um pro Deo ego sum] Hebræi inter Deo reservata ponunt fecunditatem, pluviam, mortuorum excitationem.

3. Famulam] παιδίσκην Græci. Ministram fuisse ingenuam, & hanc & Zelpham tradit Iosephus. Et sic sumitur vox Hebræa Exod. ii. 5.

Et habeam ex illa liberos] Id est, eos tanquam meos curem.

11. Feliciter] Græci alii ἐν τύχῃ [cum fortuna], alii, εὐτύχηκα [fortunata facta sum]. 71 prosperitatem significat, quo nomine Cedreni Arabes stellam nominabant, quæ 𐤐𐤅 [justitia] Hebræis Astrologis, Græcis Iovis, quod ea felicissima ab Astrologis crederetur. Notat Abarbaniel: & adde Esaïam Lxv. 11.

14. Mandragoras] Semen mandragoræ potum vulvam purgat. Plinius xxv. 15.

30. Ad introitum meum] In Hebræo ad verbum, ut in Græco, ἐπὶ τῷ ποδὶ μου [ad pedem meum], id est, quocunque ego gressum tuli.

Erit merces mea] Sicut coloni, ita & pastores sunt quidam partiarum.

38. Posuitque eas in canalibus] Magna aviditate

pecudes istæ aquas hauriebant, & simul oculis imagines rerum vicinarum.

39. Et in aspectu earum conciperent] Simile de equis & columbis apud Oppianum primo de Venatu:

Ὡς πόσση κραδίη πόσση μερόπεσσι πέλει φρήν.
Ἐρξαν ὅπως ἐθέλῃσι, θέσαν πολυειδέας ἵππους
Μητρός ἐτι γλαυερῇσι περιχομένους λαγόνεσσι.
Ὅπῳ τε θηλυτέρῃν γὰρ ἔλη φιλοτήσι & ὄρμη,
ἵππων δ' ἐγὼς ἰόντα κλυτὸν μεγαλήτορα μίμνη,
δαί τότε δαιδάλλοισι πόσιν καλόν. ἀμφὶ δὲ πάντῃ
Πᾶν δέμας εὐσέκτοισι περὶ χροίῃσι γράφῃσι,
καὶ ποτὶ λέκτρον ἄγῃσιν ἐπ' ἀγλαίῃ κομῶντα.
Ὡς δὲ τις ἡδέον ὑπὸ νυμφοκόμοισι γυναιξὶν
Εἵμασιν ἀργενοῖσι ἢ ἀνθεσι πορφύρεοισι
Στεφάμεν & πνέοντε Παλαισινοῖο μύροισι
Εἰς θάλαμον βαίνῃσιν, ὕμνην ὑμέναιον αἰδῶν.
Ὡς ἵππων σπέρχοντα γαμήλιά τε χρεμίσοντα
Πρόθεν ἔης ἀλόχοισι κλυτὸν πόσιν ἀφροῶντα
Δηρὸν ἐρητύσει φίλης λελημένον εὐνῆς.
Ὅψ' δὲ τοι μετίσιν ἐπήρατον εἰς φιλότητα
Ἥ' δ' ὑποκυσσαμένη πολυανθέα γένατο παῖδα
Νήδυι μὲν πόσι & γόνιμον θορὸν αἰέρωσα,
Δεξαμένη μορφήν δὲ πολύχρουν ὀφθαλμοῖσι.
Τοῖαν κακῆνοι τοῖσιν δόνακες μεμέληνται
Μησάδην πυκνοῖσι νοήμασιν ἰξευτήρες,
Ὅπῳ τε δαιδάλλωσι πεληιάδεσσι νεοσσές.
Εὖτε γὰρ εἰς φιλότηα θοαὶ τρήρωνες ἴωσι,
Μιγνύμεναι σομάτεσσι βαρυφθόγοις ἀλόχοισι,
Δὴ τότε μήτιν ὕφαινε κλυτὴν τιθασοτέφῃ ἀνῆρ
Ἀγχι δὲ θηλυτέρῃσιν ἐθήκατο δαίδαλα ποικίλα
Εἵματ' ἀπορφύρεα. ταὶ δὲ κλιδὸν ὅσσε βαλῆσαι
Θυμὸν ἰαινόμεναι τίκτωσ' ἀλιπέρφυρα τέκνα.
[O quanta est hominum sapientia & ingenii vis!
Quod libuit faciunt, variant & corpora equorum,
Tunc cum matris adhuc fecundo in ventre tenentur.
Nam Veneris stimulos ut primum fenina sentit,
Magnanimumque expectat equum, tunc arte ma-

ritum
Ingeniosa cohors pingunt, cunctosque per artus
Puncta super ponunt diversicolore figura.
Hac specie exsultantem ad amicta cubilia ducunt:
Qualis adhuc vernans juvenis quem pronuba turba
Floribus ornavit pulchris & veste decora,
Omne Palæstinos spirat cui corpus odores
Ad thalamum festinat Hymen cantans Hymenæe:
Cornipedem haud aliter, complentem hinmitibus auræ
Conjugis ante oculos, & spumæ ora madentem,
Ardentemque, diu prohibent ab amore cupito,
Et sero ad Veneris dimitunt gaudia tandem.
Illa parit multo gratum discrimine fœtum:
Quippe maris semen cepit genitalibus arvis,
Ast oculis formæ diversos hausit honores.
Nec minus exercet, cui victus arundinis arma,
Admiranda animi meditamina sedulus auceps,
Dum picturata fecundat prole columbas:
Nam Paphiæ volucres ubi connubialia quærunt
Federa, clamosoque os miscent conjugis ori,
Monstrat ibi ingenium qui pennigera agmina ma-

trit:
Matribus apponunt subtilia texta futuris
Purpureas vestes: in quas dum lumina figunt
Latanturque animis soboles fit concolor ostro].

Eadem quæ hic Oppianus, habet Isidorus Originum XII. cap. I. Quædam ejus generis habet & Hieronymus ad hunc locum.

CAPVT XXXI.

7. **D** *Ecce vicibus*] Aquila δέκα ἀριθμούς [ad decem numero]. Symmachus, δεκάκις ἀριθμῶ [decies numero]. Bene Eusebius, ὁ Σὺρ δὲ δεκάκις, ἀντὶ τῆς πολλότητος [Syrius decies pro sæpe]. Exempla habes hujus significatus in numero denario Lev. xxvi. 26. Zach. viii. 2. Ecclef. vii. 20. Apoc. ii. 10.

15. *Et vendidit*] Elocavit, non nostrum, sed suum respiciens commodum.

Quasi alienas] Nam liberi, sui heredes.

19. *Idola*] Teraphim. Sic & Græci. Infra dicuntur dii Labanis, 30. τύποι τῶν θεῶν [deorum signa] Iosepho. Imagines ad certum stellarum positum factæ cum stellarum figuris, ex veteri Syrorum, & Arabum superstitione. Abstulit hæc Rachel, ne ex iis Laban consilium fugæ disceret. Sic Abenesdra. At Iosephus, ut periculum haberet contra patris iram, si forte in fuga deprehenderentur.

32. *Apud quemcumque inveneris*] Potestatem illi facit inquirendi, qui mos & apud Romanos, Instit. de furtis, §. concepti. Gellius xi. ultimo.

Necetur] Multi enim eo tempore vivebant eo jure, de quo Homerus,

— — — — — θεμιστεύει δὲ ἕκαστος

Παίδων ἢ δ' αἰλόχων.

[— — — — — Dant conjugibus jus

Quisque suis sobolique].

Pœnam autem mortis indicit Iacobus, ut in sacri-legio, secundum opinionem Labanis.

35. *Iuxta consuetudinem feminarum*] Sic & Græci κατ' ἐθισμόν τῶν γυναικῶν. Sic Aristoteles Animalium historiæ libro vi. cap. xxi. mensium in animalibus tributa τὰς συνήθειας [consuetudines] vocat, σεμνῶς [honeste]. Vide & supra xviii. ii.

39. *Ego damnum omne reddebam*] Dura lex quam Laban imposuerat Iacobo, ut pro custodia mercedem non aliam recipiens quam foetuum partem, casus omnes præstaret.

42. *Deus patris mei Abraham, & timor Isaac*] Non dicit Deus Isaaci, quia vivebat adhuc Isaac. Non cognominatur autem Deus à quoquam mortalem adhuc agente vitam.

46. *Tumulum*] βεβὼν [collem] hic Græci. κολωνόν [aceruum] tale monumentum vocat Xenophon Ascensûs quarto.

53. *Deus Nachor*] בעל-שמן [Beelsamen] Sol maximo apud Syros in honore, ut pulcherrimum & utilissimum eorum quæ spectantur.

CAPVT XXXII.

11. **M** *Atrem cum filiis*] Proverbialis locutio, id est, internecionem faciat.

23. *Traductisque omnibus*] Illud omnibus videtur fuisse in codicibus Hebræis quibusdam, ob tantum consensum Samaritani, Syri, Græci, Latini.

24. *Ecce vir*] φάλασμα [spectrum] Iosepho: quam vocem & in Gedeonis & Manoæ historia usurpat.

25. *Et statim emarcuit*] Id mystice significat συστολήν οἰήσεως [contractionem elationis animi]. Philo, περὶ ἀθλῶν [de præmiis].

28. *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum*] Sic & infra xxv. 10. Sensus est: non tantum Iacob vocaberis, ut antehac, sed & Israel, augustiori nomine. Simile Jerem. xxiii. 7.

Si contra Deum fortis fuisti] Contra Angelum. Hinc nomen Israelis: nam jod est proprii nominis nota. ירית Græcis varie vertitur ἐνίσχυσας, ἥρξας, ἥρξω ισχύϊ [valuisti, præfuisi, præfuisi per potentiam]. mystice precum vis significatur. Vide Luc. xviii. 6. & sequentibus.

31. *Ortusque est ei statim sol*] Vide supra 26. Iupiter Plautinus:

Exire ex urbe priusquam luce scat volo.

Anchises Virgilianus Æneidos quinto:

Iamque vale: torquet medios nox humida cursus,

Et me sævus equis oriens afflavit anhelis.

20 Sic Achilles ad galli cantum abit apud Philostratum, vita Apollonii: quod & Eusebio notatum contra Hieroclem: Chrysis apud Lucianum. Et generale hoc in nocturnis visis observat Æneas Gazæus Theophrasto.

CAPVT XXXIII.

10. **Q** *Vasi vidiſsem vultum Dei*] Id est, Angelum. Confer supra xxxii. 30. & ii Sam. xiv. 17.

14. *Et ego sequar paulatim vestigia ejus, sicut video parvulos posse*] Hebraicè, ad pedem gregis ante me, & ad pedem natorum. Vbi pes pro pedato, ut Latini veteres dicebant. מלאכה autem & opus significat, & ea quæ possidentur, in quibus tunc præcipuum erant pecora.

19. *Agnis*] Imo pecunia erat, Act. vi. 16. Disce igitur ex Hebræis agnos nomen fuisse pecuniæ agnum valentis, & ob id agni habentis figuram. Sic bos apud Græcos: & pecunia à pecu: & opes olim oves, ut opilio pro ovilio.

CAPVT XXXIV.

21. **P** *Acifici*] Sic fert origo vocis שלמים. At Aquila, solitus alioqui origines anxie exprimere, maluit κατηρτισμένοι [consummati], quia sæpe ea vox id quod in suo genere perfectum est significat; ideoque verti solet ὁλόκληρος, πλήρης, τέλει [integer, plenus, perfectus], etiam δίκαιος [justus]: qui hujus loci videtur esse sensus.

22. *Ritum gentis imitantes*] Melius coalescunt populi rituum paritate.

25. *Quando gravissimus vulnere dolor est*] Hebraicè, cum essent dolentes. Sic & Græci: ὅτε ἦσαν ἐν τῷ πόνῳ [cum essent in cruciatu], nimirum quia eo die sæpe febres nascuntur ex inflammatione.

27. *Depopulati sunt urbem*] Vnus facto, alii auxilio aut receptu.

30. *Odiſum feciſtis me*] Pisistratus filiis suis sævissima meditantibus in raptos sororis: Quid, ait, faciemus hostibus, si hæc amatoribus facimus?

CAPVT XXXV.

2. **D**Eos alienos] Teraphim ista. quorum unum Gedalia ait multo post tempore erutum cultumque à Samaritis.

4. *Inaures quæ erant in auribus eorum*] Dicatas scilicet alicui fictitio numini: qui mos olim Syrorum per Syros Phœnicas in Africam venit. Ideo Augustinus de Doctrina Christiana lib. II. inter superstitionosa numerat *inaures in summo aurium singularum*. Idem latius epistola LXXIII. *Exsecranda autem superstitionis ligaturarum, in quibus etiam inaures virorum in summis ex una parte auriculis suspensæ deputantur, non ad placendum hominibus, sed ad serviendum demonibus adhibetur. Quis autem posset speciales nefariarum superstitionum prohibitiones in scripturis invenire, cum generaliter Apostolus dicat: Nolo vos socios fieri demoniorum: & iterum: Quæ enim congruentia Christi ad Belial? nisi forte quia Belial nominavit, & generalem societatem demoniorum prohibuit, licet Christianis sacrificare Neptuno: quia nihil proprie de Neptuno vetitum legimus. Moneantur interim miseri, ut si obtemperare nolint præceptis salutaribus, saltem sacrilegia sua non defendant, ne majori se scelere implicant. Quid autem cum eis agendum sit, si solvere inaures timent, & corpus Christi cum signo Diaboli accipere non timent? Erant autem in illis inauribus notæ quædam fiderales, unde talia σφραγίδες [sigilla] dicebantur. Luctatius ad Statium: licet magis frigidas habent: legendum licet magi sphragidas habent. Tales & annuli partim ad mira perpetranda, ut ille Gygis Platoni de Republica II. Ciceroni de Officiis secundo, Plinio libro XXXIII. memoratus, partim valere crediti demonibus pellendis, teste Luciano in Philopatride, partim contra morbos, teste Alexandro Tralliano, Marcello Empirico, & aliis. Sic & comas diis dicatas ex poetis discimus, & cirros in comis, ex Ammiano libro XXI.*

7. *Ibi enim apparuit ei Deus*] Apparuerunt ei Angeli. Est enim verbum plurale in Hebræo. Solet autem cum uno Angelo principe apparere Angelorum aliorum comitatus, ut & supra notavimus, & videri potest Lucæ II. 9. 13.

19. *Benjamin, id est filius dextræ*] Aut potius Syriaco sermone, cujus multum adhuc retinebat Iacobus, filius dierum, id est, senectutis. Convenit id optime cum eo quod infra est XLIV. 20.

20. *Erexitque Iacob titulum*] Id est, columellam, ut Cicero vocat I. de Legibus, & quinto Tusculanarum. ἑλάν Homerus & Epigrammaticarii Græci. quos & hic secuti LXX.

22. *Erant autem filii Iacob duodecim*] Iustinus libro XXXVI. *Israëlem felix decem filiorum proventus majoribus suis clariorem fecit.*

CAPVT XXXVI.

1. **H**Æ sunt autem generationes Esau] Obiter hoc attexere Moses rebus Iacobi voluit, ut Iacobi posteritas Idumæorum fines nosset, eisque abstineret, exceptis eis qui erant Amalecitarum. Vide infra XVII. 14. & Deut. XXI. 7.

21. *Anæ*] Nomen est masculinum & femininum, ut & Thamna.

24. *Invenit aquas calidas*] Legit מים, aut חמים: at nos ימים, id est, mulos. Græci Hebræam vocem retinere ἰαμεῖν.

31. *Reges autem qui regnaverunt in terra Edom*] Hi qui sequuntur reges non ab Esau sunt, sed gentis alterius. Ita Maimonides. Reges autem à ducibus eo differebant, quod coronam habebant. Horum autem regum gravis memoria documentum erat Israelitis, ne sibi alienigenam imponerent.

Antequam haberent regem filii Israël] Priusquam Israelis posteris terram Cananæam ac vicinas sunt adepti, ante quod tempus regem ipsis facere non licuit. Deut. XVII. 14.

38. *Balan*] בעל-חנן plane idem nomen quod Hannibal, sed inversum.

41. *Theman*] Vnde populus Themanæi Herodoto.

CAPVT XXXVII.

2. **E**T hæ sunt generationes ejus] Res ab eo ejusque liberis gestæ. Vide supra VI. 9. & Num. III. 1. ubi eadem vox תלדות [generationes]. notavit & Abenefdra.

Ioseph cum sedecim esset annorum] In Hebræo est XVII. quod sequuntur Græci. Sed filius anni huius vel illius esse dicitur qui eum annum agit, ut apparet Exodi XII. 5. Sensum ergo recte expressit Latinus.

Pascebat gregem] Regimini populorum præludens. Ab hoc gradu ad familiam gubernandam perductus est, inde ad regni curam, Deo per gradus hæc disponente.

Accusavit fratres suos] Vt à patre moniti resipiscerent. Est enim in Hebræo יבא דבר quod in bonam partem dicitur, ut יוצא in malam.

Crimine pessimo] Vt κτηνοβοσκίας [jumentorum initores].

Quasi solem & lunam & stellas undecim adorare me] Achmes Onirocriticon cap. CLXVII. ex Persarum & Egyptiorum disciplina: εὖν ἰδὴ τις ὅτι ἐδεσπώσε & ἄλλων ἀστέρων πάντων, δεσπώσε πάντων λαῶν [Siquis somniaverit se dominari astris omnibus, dominabitur populis omnibus].

Et mater tua] Bala Rachelis liberum educatrix. Sic Plauto, *mater quæ mammam dedit.*

25. *Ismaelitas*] Onkelos Saracenos posuit, recte. Erat συνωδία, sive, ut nunc loquuntur, Caravana, ex variis Arabum populis, unde mox Madianitæ vocantur.

35. *Ad filium meum*] Propter filium meum. R. Salomon Iarchi & Hiscuni. sic enim sumi particulam ל & alibi apparet, & II Sam. XXI. 2.

In infernum] eis ᾗδης. Vide quæ ad Lucam XVI. 23.

CAPVT XXXVIII.

5. **Q**uo nato parere ultra cessavit] Hebraice: *Erat in Chezib, cum ipsa eum pareret.* Græcè, ἔσθη δὲ ἡν ἐν Χασβί, ἡνὶκα ἔτεκεν αὐτὸς [ipsa erat in Chasbi cum eos pareret]. Locum esse apparet Ios. xv. 44. Mich. I. 14. ubi scribitur præpositio נ quod in nominibus

propriis frequens. Hic autem sic appellatur is locus per *πρόληψιν* [anticipationem]. Dictus enim sic videtur quod ibi Sue parere cessaverit, ut hic dicit Latinus. Nam כוז inter alia & cessare significat, ut Esaiæ LVIII. ubi in Græco ἐξέλιπε [desiit].

6. Her] 77 in Hebræo. Et Armenium nomen apud Platonem de Republica x.

14. In bivio itineris] Extra urbem solitas se habere victimas publicæ libidinis, & Hebræi notant, & Chrysippus in Isagoge bonorum & malorum: *πρώτον μὲν ἔξω πόλεως ἢ προσωπεῖα περικείμεναι αἱ ἑταῖραι ἐξεμίσθην ἑαυταῖς τοῖς βυλαμένοις· εἰθ' ὕστερον καὶ αὐτοὶ προσάσασθαι ἀπέθεντο τὰ προσωπεῖα, ἢ ὑπὸ τῶν νόμων μὴ ἐπιτρέπομεναι εἰσιέναι εἰς τὰς πόλεις, ἔξω ἦσαν αὐτῶν* [Primum extra urbem & personatæ vulgabant se meretrices volentibus. Postea audaciores factæ abiecere personas, & per legem prohibere urbem ingredi, extra eas degebant]. Hinc Chaldæis meretrix, vagatrix dicitur: devium scortum Horatio.

18. Annulum tuum] Nempe signatorium, quod significat vox *חֶסֶד*, pro quo *σφραγίδα* [sigillum] dixit Aquila. quomodo & Lxx. vertunt aliis in locis.

Et armillam] *ὀμίσκον* [monile] Lxx. *σπειρόν* [tortile] Aquila. Videtur fuisse aliquid ex auro ad modum fili contorti. Id enim proprie significat *פֶּתִיל*, ut apparet Exod. xxxix. 3. Iud. xv. 9. Ezech. xl. 3. id de collo fuisse suspensum Græci interpretes credidisse videntur.

21. Vbi est mulier quæ sedebat in bivio] In Hebræo *הַשֹּׁרֵק*, quod *שֹׁרֵק* [meretrix] vertitur à Lxx. & hic & Deut. xxi. 17. Sic & scortum masculinum *שֹׁרֵק* Deut. xxi. 17. Causa nominis ex simili: nam ut sacra nemini sunt propria, usu communia, sic illæ feminae. Apud Plautum similis translatio: *Non ego sum pollucta pago*: pollucere enim est sacrare. Vide Festum & Macrobius.

23. Habeat sibi: certe mendacii nos arguere non potest] In Hebræo, *Habeat sibi, ne simus ludibrio*. Græci *μήποτε καὶ αἰσχυροῦμεν* [ne irideamur]. Non male: nam *ἐπονείδισ* & *αἰσχρά* ἢ *πρὸς ταῦτα* *ὀμιλία* [turpis & exprobrabilis est cum eis consuetudo], ait de meretricibus agens Porphyrius IV. de Abstinencia.

24. Ut comburatur] Erat enim filia sacerdotis illorum locorum, ut ajunt Hebræi. Multæ Mosis leges ex antiquis moribus. Sic & illa Levit. xxi. 9. Alii putant legem fuisse peculiarem istius familiæ.

29. Quare divisa est propter te maceria? Proverbiale, id est, quare prævertendo fratrem qui nasci cœperat, litem de primogenitura inferis in domum?

C A P V T XXXIX.

1. Eunuchus] Sic & supra xxxvii. 36. ubi Græca versio *τῷ σπάδονι* [spadoni], quod obstat quominus *εὐνέχον* [eunuchum] hic, ex origine magis quam ex usu, cubiculi præpositum intelligamus. Fuit ergo aliquis ex exoletis Ægyptii regis, quales deinde ad diversas dignitates promoveri solebant. Vide I Reg. vii. 6. I Sam. vii. 15. ubi mores vicinorum regum describuntur: & Ierem. xxxiv. 19. moribus Hebræorum jam corruptis. Chaldæus vertit *נַכְרִי*, quasi dicas megistana.

2. In cunctis prospere agens] Lxx. *ἀνὴρ ἐπιτυχχάνων*

[vir adipiscens]: Aquila *καλεῖσθονόμενος* [bene directus]. Symmachus *εὐοδόμενος* [prospere incedens], non male omnes. Sensus in illo Homérico versu,

Ὅς οἱ πολλὰ καὶ ἀμύσει, θεὸς δ' ἐπὶ ἔργον ἀέξῃ

[Cui multus labor, atqui operi Deus addit honorem.] quæ interpretatio ipsius nominis Iosephi.

6. Nec quicquam aliud noverat nisi panem quo vescatur] Securus rerum omnium epulis tantum indulgebat.

11. Ut intraret Ioseph domum] Nomen Ioseph ad sensum clariorem addendum hic censuere & Lxx. Samarites quoque, & Syrus.

15. Cumque ego succlasssem & audisset vocem meam, reliquit pallium] Simile illud in Hippolyto Senecæ:

—— en præcepit abire,

Ensemque trepida liquit attonitus fuga.

Sequitur ibidem:

Pignus tenemus sceleris.

20. Nimirum, ut Iuvenalis utar verbis ex Satyra x.

Erubuit nempe hæc cen fastidita repulsa;

Nec Sthenebæa minus quam Cressa excanduit, & se

Concussere ambæ. mulier sævisissima tunc est,

Cum jinnulos odio pudor admovent.

Similem enim calumniam Bellerophonti intentavit Sthenebæa, ut & Altydamæa Peleo.

C A P V T XL.

17. ET in uno canistro quod erat excelsus, portare me omnes cibos, avesque comedere ex eo] Simile huic somnio augurium in Homeri Odyssææ B.

—— τῷ δ' αἰετῶ ἐν ὑψοῦ πα Ζεὺς

Ἵψ' ὅθεν ἐκ κορυφῆς ὄρε' προέηκε πέτεσθαι.

Τῷ δ' ἔως μὲν ῥ' ἐπέτολ' οὐ μετὰ πνοιῆς ἀνέμοιο,

Πλησίω ἀλλήλοισι τιταίνουμένω πτερύγεσσιν·

Ἀλλ' ὅτε δὴ μέσσην ἀγορὴν πολύφημον ἰκέσθην,

Εὐδ' ἐπιδινθέντε τινάζ' ἀσθὴν πτερὰ πολλὰ.

Εἰς δ' ἰδέτην πάντων κεφαλὰς, ὅσων οὐδ' ὄλεθρον,

Δρυφ' αἰετῶ δὲ ὄνυχεςσι παρειὰς ἀμφὶ τε δειρὰς

Δεξιῶν ἦσαν, διὰ τ' οἰκία καὶ πόλιν αὐτῶν.

[—— aquilas descendere jussit

Iuppiter excelsus geminas de vertice montis.

Hæ pariter primum vento vectante volabant,

Altera ad alterius latus ut protenderet alas:

At ubi devenire forum super impete magno,

Circum sese agitant quatientes undique pennas.

Inque hominum capita intentæ lugubre caneant:

Vnguibus imo etiam lacerant collumque genasque,

Transque domos urbemque ferunt se limite dextro].

Mox augur explicans:

Μνηστῆρσιν δὲ μάλιστα πειφασκόμενος· τὰδε εἶπω

Τοῖσιν γὰρ μέγα πῆμα κυλίνδεται.

[Præcipue quæ dico procos hæc omina tangunt:

Namque illis clades gravis imminet].

13. Recordabitur Pharao ministerii tui] Eadem planè locutio infra 19. quare eodem modo utrobique rectè verteris: *Exputabit Pharao rationes tuas*. Sic sumitur vox *שָׂרָא* [caput] Num. i. 49. Exod. xxx. 12. Sic fermè & Græci κεφάλαιον usurpant.

19. Et lacerabunt volucres carnes tuas] Quod Horatius dixit: *Pascet in cruce corvos*.

20. *Dies natalitius*] Herodotus Calliope in Persarum rebus: τὸ τοῦ δαίμονος καὶ ἀσκησάμενος ἅπασι τῷ ἐνιαυτῷ, ἡμέρη τῇ ἐγένετο βασιλεύς [*hoc epulum semel quotannis exhibetur qua die natus fuit rex*]. Adde Matth. xiv. 6.

CAPVT XLI.

2. *In locis palustribus*] LXX. ἐν τῷ Ἀχί [in Achî]: voce haud dubiè usitatâ in Ægypto, ubi scribebant LXX. Arbitror significari campos virentes, stagnante in iis Nilo. Nam & Arabibus **أشام** [Acham] stagna. Vocem Ægyptiam servavit in Græco Sirachides xl. 16. ubi in Latino viriditas. Exstat illa vox & in Hebræo Iobi vii. 11. reddita ibi à Græcis **πάπυρος** [papyrus], Latino scirpus. In ripis nimirum ab amne madentibus papyrus nascebatur. Ita **חור** transfert Iosephus in Historia quæ est Exod. ii. 4. Hieronymus vii. libro ad Esaiam: *Pro iunco papyrus LXX. transtulerunt, de quo charta fit: addentes de suo Ἀχί τὸ χλωρόν, quod in Hebraico non habetur. Cumque ab eruditis quærerem quid hic sermo significaret, audiui, ab Ægyptiis hoc nomine omne quod in palude viride nascitur appellari.*

3. *De flumine*] Depresso scilicet intra alveum & non irrigante agros, quod famis signum. Plinius lib. xviii. 18. Contra, εἰν ἰδὴ τις ὅτι ἐπλήμυρον ὁ ποταμός, εὐρήσῃ ὁ καὶ οἰκῶν χαρὰν καὶ εὐφροσύνην [si quis viderit exundasse annem, inveniet ubi habitat gaudium & fertilitatem] Achmes cap. cLxxvi. Onirocriticon ex Ægyptiorum disciplina.

In ipsa annis ripa] Non inundatâ scilicet. Quod additur hic *in locis virentibus*, neque in Hebræo est, neque in Græco. Error inde ortus quod ubi in Græco est **παρὰ τὰς βόας** [apud boves], Latinus **παρὰ τὰς πόας** [apud herbas] legit. Per vaccas annos significari est in Onirocritico Asaph Setha. Item in Achmete, cujus verba sunt cap. cxxxix. ex Ægyptiorum disciplina: τὰ ἱσθία θήλεια εἰς χρόνους καὶ εἰ μὲν εἰσι πικρὰ, χρόνος εὐφροσύνης δηλοῖται· εἰ δὲ πλωχὰ καὶ λεπλὰ, χρόνος δυσφροσύνης [Boves feminae ad tempora pertinent: & si pingues sunt, tempora sæcunda significant: sin exilia & tenuia, sterilitatem temporum]. Similia ex Persis habet.

4. *Rursum dormivit*] Somnia divinitus immissa solent rem eandem bis exprimere, ut infra 32. Sic apud Daniele idem arbor & imago. Sic de somnio Ptolemæi Tacitus Hist. v. *Eadem species terribilior jam & instantior.*

Septem spicæ] Vide aliud somnium apud Iosephum lib. xvii. 15. antiquæ historiæ, & de bello Iudaico ii. c. xi. ubi similiter per spicas ait annos significari. Apud Tacitum Annalium xi. in somno itidem visæ spicæ retrò conversæ gravitatem annonæ prædicere creditæ.

8. *Conectores*] Vox **מַגְּדִים** non Hebræica est, sed Ægyptiaca. LXX. vertunt ἐξηγητὰς [interpretes]. Aquila **κρυφιασὰς** [latebrosos], Symmachus **μάγος** [magos]. At in Exodo & Daniele dicuntur **ἐπαοιδοὶ** [incantatores], alibi in Exodo **φαρμακοὶ** [venefici]: cum quibus nominibus benè conveniunt magorum instituta Plinio & aliis memorata.

Et accersitis narravit somnium] Mos diu in Ægypto retentus. Tacitus Historiarum iv. de Ptolemæo: *Ptolemæus omine & miraculo excitus, sacerdotibus Ægyptiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus aperit.*

14. *Veste mutata*] Lugentes enim aut sordidati regem adire non poterant. Vide infra l. 4. & Esther iv. 4.

16. *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni*] Symmachus habuit, *non ego sed Deus*: quæ locutio interpretanda ut illa similis Matth. x. 20.

17. *Putabam me stare super ripam fluminis*] Repetuntur verba ipsa quæ suprâ fuere: quod frequens & sacris literis & Homero. Macrobius lib. v. Saturn. cap. xvi. *Nescio quomodo Homerum repetitio illa unice decet: & est genio antiqui poetæ digna.* Simile vide suprâ xxiv. 37.

25. *Somnium regis unum est*] Vtriusque eadem significatio. est metonymia. Somniis benè uti, non dormientium tantum, sed & vigilantium, politici est. Philo.

Quæ facturus est Deus ostendit Pharaoni] Aperiùs & planius quàm Magi putant, qui per vacas putabant intelligendas Pharaonis filias. Sic Hebræi.

34. *Præpositos*] **ἐπιτρόπας** [curatores] Græcam vocem hic usurpant Jonathan & Hierosolymitanus. LXX. **τοπάρχας** [locorum præsides]. Onkelos **מְהַמְּנִין**, quo modo Syrus solet interpretari **עונֵחִים** [eunuchos]. Sicut in pace de bello, sic in sæcundis annis de sterilitate cogitandum.

35. *Omne frumentum sub Pharaonis potestate condatur, serveturque in urbibus. Et præparetur futura septem annorum fami*] Simile apud Cassiodorum lib. xi. 25.

De veteribus frugibus prudentia tua futuram vincat inopiam: quia tanta fuit anni præteriti felix ubertas, ut etiam futuris mensibus provisa sufficiant. Vide, si placet, & quæ sequuntur.

Ad tui oris imperium cunctus populus obediet] In Hebræo, *supra os tuum osculabitur omnis populus*: id signum subjectionis.

43. *Vt omnes coram eo genua flecterent*] Quæ hic in textu est vox **אֲכַרְךָ** & ipsa Ægyptia est, credo **παιανισμός** [jubilatus] quidam, ideoque omisus à LXX. Onkelos ex Syriaco interpretatur *Pater regis*; nam **אֲכַרְךָ** pro rege Syriacum. Sed alia lingua Ægyptia, alia Syriaca. Sunt qui *Pater tener* transferunt, quasi duæ voces essent Hebrææ. Sunt qui ab Hebræa voce **כָּרַךְ** [genua flectere] formant, ut hic Latinus. parum probabiliter.

44. *Absque tuo imperio non movebit quisquam manum*] Id est, arma.

Aut pedem] Nemo expeditionem suscipiet.

46. *Salvatorem mundi*] Vocem hic Ægyptiam quæ Hebræicè scribitur **פַּנְתָּ פַּנְתָּ** LXX. & Iosephus scribunt **ψονθομφανήχ** [psonthomphanech]. Interpretantur autem Iosephus idem, & Philo, Onkelos, Jonathan, Rabbi Solomo, Rabbi Levi omnes **κρυπλῶν εὐρετήν** [arcanorum repertorem]. quare ab hac sententia discedendum non est.

51. *Manassès*] Quod nomen & in Africam per Pœnos venit. Testis Appianus Civilium quarto.

CAPVT XLII.

11. **P**acifici venimus] בני. LXX. ειηνικοί [pacifici], Aquila ὀρθοί [recti], Symmachus ἀπλοῖ [simplices]. Sensus est, viri bonæ fidei, ut apparet infra 19. 31. 34. Quàm non vera esset hæc ipsorum de se prædicatio, norat Iosephus: norant ejus Emor & Sichem.

15. Per salutem Pharaonis] Gravissimum apud Ægyptios juramentum, si quis violaret pœnam capitis secum trahens; Abenesdra ex scriptoribus Ægyptiis. Sic Romani per genium Principis jurabant.

22. Et non audistis me] Sic & Latine dicimus: Si me audias.

CAPVT XLIII.

32. **I**licitum enim est Ægyptiis comedere cum Hebræis, & profanum putant hujuscemodi convivium] Quod Abenesdra putat omni animalium esu abstinuisse Ægyptios, nullum testem habet antiquum. Ab ovillo pecore eos abstinuisse multi docent: excepto, quod Strabo addit, Nomo Nitriote. Hæc verò causa non erat satis gravis cur Ægyptii omnem mensæ communicationem cum Hebræis defugerent. Obstitere ergo specialia quædam Ægyptiorum in cibis parandis instituta: ob quæ Ægyptii Græcorum nec cultro nec ollâ utebantur, ut nos docet Herodotus. Erant autem illa instituta ita Ægyptiis propria, ut eadem extraneis apud se habitantibus, qualis erat Iosephus, non imponerent.

CAPVT XLIV.

2. **S**cyphum autem meum argenteum] LXX. τὸ κόνδυ, Quod poculi Attalici genus esse ait Athenæus. Aquila σκύφον [scyphum], Symmachus φιάλην [phialam]. Simile quid Æsopo factum narrat Scholiastes ad Aristophanis Vespas: οἱ Δεῖλοι χαλεπήναντες Φιάλην ἱερὰν τοῖς Αἰσώπῃ σκεύεσιν ὑπέβαλον. ὁ μὲν ἐν ἔκλειπῳ τὴν εἰς Φωκίδα φέρουσαν ὤρμησεν ὁδόν. οἱ δὲ ἐπιδραμόντες ἢ Φωρεάσαντες ἱεροσυλίας αὐτῇ κατηγοροῦν [Delphi irati sacram phialam sarcinis Æsopi inferuere. ille rei ignarus viam inibat quæ fert in Phocidem. illi vero accurrentes quasi deprehensum accusant sacrilegii]. Sicut hic Iosephus fratres tentat, ita fermè Eumæum Vlysses apud Homerum.

5. Ipse est in quo bibit dominus meus, & in quo augurari solet] Quanquam vox שָׁנַן in lege de superstitionis augurationibus sumitur, credam tamen olim fuisse vocem mediam, & sumi hic & infra 15. pro immixtis divinitus præfagiis, ad quæ Iosephus se sacrificio præparabat: in sacrificiis autem usus phialæ, ut jam ex Scholiaste audivimus. Idem Scholiastes ad illud Pacis Aristophanicæ:

— πρῶτον δέ σοι
Δῶρον δίδωμι τὴν δὲ ἵνα σπένδῃς ἔχης.

[— primum tibi

Hanc dono, ut habeas vinum quo libes diis].

Τὸτο παρεπιγραφὴ τὸτο γὰρ εἰπὼν δίδωσιν αὐτῷ Φιάλην χρυσῇν [Hic nota ascribitur: nam hoc dicens dat phialam]

auream]. In hunc sensum & σπονδαῖς [libatoria], Ecclesiastici L. 15. quæ cum phialis conjungit scriptor 1. Macch. 1. 23. & Philo in legatione. Meminere σπονδαῖς [libatorii] Iosephus sæpè, Athenæus quoque, Pollux, & Plutarchus Catone. Tale fuit Manio Curio guttum faginum quo sacrificaret, Plinius libro XVI. Statius 1. Thebaidos:

Iasides pateram famulos ex more poposcit
Qua Danaus libare diis, seniorque Phoroneus
Assueti. —

Apulejus de Platone: patera qua diis supplicabat. Crateris usum in auspiciis apud Homerum habes, & apud Clementem Alexandrinum Strom. VI. Vide Num. xv. 5. & 10. Iud. IX. 13. Iosephum Antiquæ historiæ XII. 2.

16. Quid respondebinus?] Subitæ calamitates etiam disertis sermonem adimunt.

17. Qui furatus est scyphum, ipse sit servus meus] Servitus pœna furti.

21. Et ponam oculos meos super illum] Favebo illi.

31. Eum non esse nobiscum] Ex Græco, qui ad sensum explendum μεθ' ἡμῶν [nobiscum] addidit. Mecum, Samaritanus & Syrus.

CAPVT XLV.

5. **P**ro salute enim vestra] In Hebræo proprie ad vivificationem. quod & Aquila vertit εἰς ζωσιν. Vivificare autem Hebræis etiam in vita servare est.

12. Os meum loquatur ad vos] Hebræo sermone, quem Ægyptii non intelligebant. itaque explicatum Ægyptiis, venisse fratres Iosephi. At illi à fratribus olim admixta ignorarunt.

CAPVT XLVI.

1. **D**eo patris sui Isaac] Iam mortui. Vide supra xxxv. 29.

2. Mactatis ibi victimis Deo patris sui Isaac, audivit eum per visionem noctis vocantem se] Nempe per Angeli ministerium.

3. Ait illi Deus. Ego sum fortissimus Deus patris tui] In Hebræo, & dixit (Angelus nempe) Ego Deus, Deus patris tui, ubi ἐλαττω defectum in sermone] agnoscit Maimonides; quasi diceret Angelus, Hæc Deus mandavit dicenda tibi: Ego sum Deus patris tui, &c.

4. Et ego inde adducam te revertentem] In posteris tuis, qui cum progenitore iidem censentur.

Ioseph quoque ponet manus suas super oculos meos] quod sugillare oculos dicunt Latini. id officium parentibus morituris exhibebant liberi.

Qui ingressi sunt in Ægyptum] Sic & Hebræus codex & Græci. Sed annumerandi & illi quos in Ægypto reperit Iacob, Iosephus, & filii ejus duo, tum verò & ipse Iacobus familiæ caput. Est ergo συνεκδοχή [Complexio].

21. Et Echi & Ros & Mophim] In Hebræo עֲחִי וְרוֹס וּמֹפִיִּם. vetus in libris error, ut ex Græco apparet. At si quis conferat locum Num. xxv. 38. & 39. videbit hic scriptum olim fuisse אַחִירָם וְרוֹסָם [Abiram]

ram & Supham]. Faciles tales lapsus in nominibus propriis.

34. *Quia detestantur Ægyptii omnes pastores ovium*] Nimirum quia pastores pecori vitam adimebant, & carne vesciebantur. Vide quæ de sacrificiis infra, Exod. viii. 26. Ex hac diversitate vitæ inter pastores, qui Hycsos dicebantur, & Ægyptios alios, gravissima olim bella inter eos existisse ex Manethone apud Iosephum discas. Hæc ergo odii causa, qualis Iuvenalis tempore inter Copton & Tentyram. De Iudæis Tacitus, ubi ipforum instituta Ægyptiis opponit: *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis. Bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt.* Manethon de Mose, quem & Osarphiphum vocat: ὁ δὲ πρῶτον μὲν αὐτοῖς νόμον ἔθετο μήτε ἔν Αἰγύπτῳ θεμι-
τευομένων ζῶων ἀπέχεσθαι μηδενός [Is primam illis legem posuit, nullo animalium abstinere eorum quæ in honore habent Ægyptii]. Abstinentiam ab esu animalium ruris, veterem fuisse non miror. Idololatriæ tamen nulla adhuc Iosephi sæculo, in Ægypto quidem, certa
vestigia reperio. A Syris cæpit is morbus, paulatimque propagatus est. Pecora autem & Ægyptii illi superstitioniores habebant, sed lanæ & lactis causâ, infra xlvii. 6.

CAPVT XLVII.

2. *Extremos quoque fratrum suorum*] Melius Græci hic: ἀπὸ δὲ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν παρέλαβε. [a fratribus suis accepit]. Nam חֶסֶק Hebræum sæpè per
μέρος [partem] vertitur.

6. *Trade eis terram Gessen*] An huc pertinet illud in Manethonis historia: τὴν τότε τῶν ποιμένων ἐρημω-
θῆσαν Ἀβάρην συνεχώρησεν [dedit eis Abarim tunc a pa-
storibus vacuam].

12. *Præbens cibaria sigulis*] Græci σῖτον καὶ αὐτὸ σῶμα [cibaria ad quodque corpus]. In Hebræo, ad os parvuli, id est, alimenta illis dedit pro numero liberum quos habebant.

21. *Subjecitque eam Pharaoni, & cunctos populos ejus a novissimis terminis Ægypti usque ad extremos fines ejus*. Plus est in Hebræo: *transmovit eos in urbes*, nempe longè a natali solo eos transtulit, ac inter se cognatos notosque segregavit, ut seditionibus, quæ gravissimæ fuerant, materiam subtraheret: veterisque domini memoriam, & ex memoria dolorem aboleret. In Africa Vandalorum feminae atrocissimam seditionem commoverunt, quod hæerere permiffæ essent in fundis, quorum jus bello amiserant.

26. *Quinta pars solvitur*] Mansit hic mos diutissimè. Vide Iosephum.

Absque terra sacerdotali, quæ libera ab hac conditione fuit] A conditione vectigali, sive emphyteutica. Meminit ejus immunitatis Diodorus Siculus. Sacerdotum autem nomine comprehendebantur omnes qui Astrologiæ, Medicinæ, rerum naturalium cognitioni, mensoriæ, numerariæ, historiis operam dabant. Vide eundem Diodorum & Clementem Alexandrinum.

31. *Adoravit Israel Deum conversus ad lectuli caput*] Id est, super lectum prostratus cervicali suo incubuit ad agendas Deo gratias pro sepultura sibi pro-

missa. Sic & David legitur adorasse in lecto suo i Reg. i. 47. ubi similiter subauditur Deum, quod hic interpret ad Hebræum addidit.

CAPVT XLVIII.

Vi confortatus sedit in lectulo] Hebræa vox נחמתי pro diversitate punctorum vocalium, quæ olim nulla scribi, sæpè & variè pronuntiari solebant, tam lectum potest significare, quàm baculum, quali sustentare se ægroti solent, ubi eos cubandi cæpit tædium: & sic sumit scriptor ad Hebræos xi. 21.

16. *Angelus qui eruit me de cunctis malis*] Lxx. ὁ
ῥυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν [qui vindicavit me a malis omnibus]. Sic Messias מָלִיךְ [Vindex] dicitur Esaiæ lix. 19. Quidam verterunt hic ὁ ἀγγέλιος [propinquus], quia מָלִיךְ in legibus Hebræis is dicitur, qui jure propinquitatis aliquam ducit in uxorem, & sic eam ab opprobriis incommodisque cælibatus liberat. Post Deum, Angelum nominat, ut Dei ministrum.

Invocetur super eos nomen meum] Id est, quanquam nepotes sunt, vocabuntur filii mei adoptionis jure, ac perinde ut filii singulas partes ferent: in capita succedent, non stirpis nomine.

19. *Frater ejus minor major erit eo*] Propter regnum decem tribuum quod in Ephraimi posteritate cæptum, diuque consedit. Vide i Reg. xi. 26. Itaque Prophetæ illud regnum Ephraimi nomine appellant.

20. *Faciat tibi Deus sicut Ephraim & Manassè*] Solitum id dici pueris Hebræis: puellis verò: Ponat te Deus sicut Saram & Rebeccam.

22. *Do tibi partem unam extra fratres tuos*] Id est, Latine, do tibi hoc præcipuum. Vox partem in Hebræo שָׁכָם simul ipsum locum ænigmaticè significat, Sicima scilicet, quod nomen proprium hic posuere Lxx.

Cepi] Capiam per posteros meos. Mos Prophetarum verbis præteriti vel præsentis temporis futura, tanquam non minus certa, enuntiare. Servius ad illud xii. Æneidos, *Video concurrere: pro concursurum esse: licet quasi dea benè præsentis usâ sit tempore, quæ etiam futura cernebat.* Dicuntur autem patres facere quod liberi faciunt, ob sanguinis nominisque communionem. supra xlv. 4. Id rectius quàm referre hoc ad perfidum factum Simeonis & Levi, quod & supra detestatus est Iacobus, xxxiv. 30. & mox detestabitur xlix. 5.

CAPVT XLIX.

1. *In diebus novissimis*] Id est, secuturis temporibus multum remotis à meâ ætate. Ita אַחֲרֵית, non per ἔχατον [ultimum] tantum, sed & per ὑστερον [posterius] vertitur. Et Exodi iv. 9. vocem illam Hebræam alii Græcè vertunt δευτέρως [secundi], alii ἔχατος [ultimi], alii ἐπομένως [sequentis].

3. *Prior in donis, major in imperio*] Fuisses scilicet, nisi te eo jure privasses delinquendo. Primogenitorum erat pars major in hereditate & principatus. Hic datur Iudæ: illa Iosepho: sacerdotium autem, quod jus tertium, datum Levi.

5. *Vasa iniquitatis bellantia*] Variè exponitur מַכְרֵתִיהֶם, alii subaudito ב in habitationibus, alii exactis ut ב sit præpositio. Maximè probabile est vocem esse Persicam, quæ à Persis in Græciam venerit, μάχαιρα. Gladios enim Persicos Xenophon machæras vocat. *Machæra eorum instrumenta iniquitatis*, nimirum ob ea quæ narrata sunt suprâ c. xxxiv.

6. *In cœtu illorum non sit gloria mea*] Melius Chaldæus, *cum illi inter se coirent, non descendit gloria mea*. Legit תַּחַת [descendat], non תַּחַת [uniat], & sum sit tum hoc, tum quod præcessit תָּכַח [venit] in sensu præterito. Sensus est: Non contaminavi famam meam, consentiendo ipsorum coitioni.

Suffoderunt murum] Græci & Hierosolymitanus, *exciderunt taurum*, id est, occidere voluerunt Iosephum. xxxvi. 20. Bos erat in vexillo Ephraimi, ideò quod Iosephus agriculturam restituerat. Præterea ταῦτος ὁ τὸν τυχόντα σημαίνων [taurus hominem significat non vulgarem], ait Artemidorus: nimirum quia taurus inter mansueta animantia principatum habet, ut ait Macarius. Præterea in Hieroglyphicis Ægyptiorum virum simul fortem & temperantem, qualis eximiè fuit Iosephus, tauri imagine designari notat Horapollon. Et quidam Apidis venerationem apud Ægyptios hinc ortam putant. Vide Theophilum Antiochenum, & librum I. de mirabilibus Scripturæ, c. 15. in operibus Augustini.

7. *Dividam eos*] Mala coitio divisione punitur.

9. *Catulus leonis Iudæ*] Refer ad generosum ejus animum, qui apparuit Gen. xxxvii. 26. & in omni historia rerum in Ægypto. Hoc initium est excellentiæ ipsius.

Ad prædā fili mi ascendisti, requiescens accubivisti ut leo] Hoc refer ad incrementum tribus Iudæ. Iud. I. Davidis maximè temporibus cum vicinorum plerique subacti. Vide Num. xxiv. 17. Ps. II. & LIX. II Sam. viii. x. xii. De viris fortibus qui fuere eo tempore vide II Sam. xxi. 1.

Et quasi læna] Hebraicè, quasi leo major: quo tertius gradus excellentiæ significatur impletus.

10. *Non auferetur sceptrum de Iudā*] ἐκ ἐκλείψει [non deficiet]. יִסּוּר vox est & in Zacharia, & quidem conjuncta cum voce שֶׁבֶט, id est, sceptri, ubi Græci, ἡ σκῆπτρον Αἰγύπτου περιαιρεθήσεται [et sceptrum Ægypti tolletur], qui locus hunc egregiè illustrat, & Iudæorum recentiorum cavillationes refellit. Chaldæus יִסּוּר per עָבַר [transibit] benè expresse. Inter Iudæos, qui à Iudā nomen habent, mansit imperium, quod sceptri nomine indicatur, ad Christi tempora. Iudæ hoc potius tribuitur quàm tribubus aliis, quia decem tribus abductæ à Chaldæis non rediēre. rediit Iudas cum Beniamine, quæ tribus Benjamin Iudæ fuit accessio, unde terra Iudæa dicta, gens Iudæi. Imperii vis primū in ductu militari, Iudic. I. quo loco Iosephus, ἡ δαίμα φυλῆς ἡ ἡγεμονία παρέχεται [tribui Iudæ datur ducatus]: deinde in nomine regio, post Ethnarcharum, iterumque regio, donec Archelao ereptum regnum ac Iudæa, provincia Romanorum facta, nunquam postea sceptrum recuperavit. Sub Asmonæis & Herode imperium penes Iudam fuit, non minùs quàm penes Romam Gallis aut Thracibus in imperium electis. Intercisiones fuere breves, si ad spatium annorum prope mille & quingento-

rum comparentur, sub tyrannis externis in Iudicum historia memoratis, sub Saule; Lxx. annis exilii vix computandis, quia Prophetæ restituendi imperii Iudæ spem certam fecerant. Illo autem quod diximus spatio reveriti quidem Iudæi interdum magnitudinem Persicam, Macedonicam, Ægyptiam, Romanam, sed salvo ipsis manente imperio, quod non malè ostendit Chrysostomus oratione, Christum esse Deum. Abeant ergo Iudæi cum suis commentis novis, quæ per שֶׁבֶט aut tribum aut castigationes volunt intelligi, contra interpretes veteres omnes: quorum Aquila verborum retinens, σκῆπτρον [sceptrum] dixit: ubi Lxx. ἀρχων [princeps], Symmachus ἐξουσία [potestas], Chaldæi שֶׁבֶט, sensu planè eodem.

Et dux de femore ejus] Ex Græco: καὶ ἡγέμενος ἐκ τοῦ μηρῶν αὐτοῦ [et præpositus ex femoribus ejus]. Pro duce Hebræus textus habet מַחֲקֵק, quod optimè explicat Chaldæus Scribæ, id est, doctoris vocabulo. Tales autem & duces populi rectè dicuntur, ad scientiam scilicet. Verbum מַחֲקֵק, unde id nomen aut participium fluit, Græcis vertitur ἀφορίζειν, γράφειν, διαγράφειν, ἐξερευνᾶν, διατάττειν [determinare, scribere, describere, inquirere, ordinare]. unde Aquila מַחֲקֵק ἀκριβοῦς, [scrutatorem] vertit non incommode. Pro illo *de femore ejus*, in Hebræo est *de inter pedes ejus*: ubi illud *inter pedes* est honesta circumlocutio genitalem, ut Deut. xxvii. 57. Sic Latini eandem partem interfeminiū vocant, & operam ipsam pedes tollere non apud Martialem tantum, sed & apud Ciceronem. Sensus ergo est, doctores ex Iudæ posteritate præituros populo ad tempora usque Messia, qui summus & imperator & doctor futurus sit, nec Iudæorum tantum, sed & omnium gentium. Florebant ad Christi tempora Sameæ & Hillelis scholæ.

Donec veniat qui mittendus est] Verba quæ hic sunt Hebræa Iudæi posteriorum temporum mirè distorquent, alii Silo locum interpretantes, alii Saullem, alii Nabuchodonosorum. Repugnat & hic illis veterum consensus, eorum qui magnam apud ipsos auctoritatem habent. Onkelos, Jonathan, Hierosolymitanus, Paraphrastæ, Thalmudici, Beresith Rabba, Rabbi Salomo, Echa Rabthi: omnes Messiam hic indicari consentiunt: sed horum vocem ipsam alii interpretantur aliter. Alii enim Silo exponunt בְּנוֹ filium ejus, à secundinis deducto vocabulo; alii pacificum à שָׁלֵם verbo, alii compositum censent ex relativo & dativo casu pronominis demonstrativi, ut הוּא sit pro יוֹ positum, quod non caret exemplis: ex quibus particulis, ut sensum elicerent Græci addidēre participium τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ [reposita ipsi]: quod cum durius sit, & Hebræam phrasin magis sapiat, alii itidem Græci interpretes clariùs posuere ὃ ἀπόκειται [cui reposita sunt], nempe πάντα [omnia], cui omnia servantur: cuius est regni jus, ait Rabbi Salomo post Hierosolymitanum Paraphrasten. Vtriusque expositionis sensus idem, nisi quod illud magis Hebraismum sapit. Vnde apparet immeritò à Iuliano Christianos accusari mutatae hic versionis, cum ipsorum nihil id intersit. Itaque Iustinus adversus Tryphonem modò his, modò illis verbis utitur, affirmatque codices Lxx. sui temporis habuisse ὃ ἀπόκειται [cui reposita sunt], quod de quibus-

quibusdam codicibus facile credo. Priori autem modo hunc locum pro se adducunt Clemens Alexandrinus, Cyprianus, Origenes, Eusebius, Cyrillus. Mihi maximè se probat versio Latina, ut sit שילה pro שילה. Quid enim facilius, quàm aut variante dialecto, aut scripturâ aberrante, mutari inter se litteras tam vicinas & soni & figuræ? Est ergo Siloh ἀπεσταλμένος [missus] nomen maximè Messiae proprium, qui summa cum potestate atque auctoritate à Deo missus est. Vide Matth. x. 40. ix. 34. x. 16. Ioh. iii. 17. 34. commate 36. vi. 57. vii. 29. 36. xi. 42. xvii. 3. 8. 18. xviii. 21. 23. 25. Act. ix. 17. I Ioh. iv. 9. 10. 14. Hebr. iii. 1. in quibus locis ubique est verbum ἀποστέλλειν [mittere], aut inde derivata. Idem alibi exprimitur verbo πέμπειν, Ioh. iv. 34. commate 23. 24. 30. 37. vi. 37. 40. 44. vii. 16. 18. 28. 33. viii. 16. 18. 26. 29. ix. 4. xii. 44. 45. 49. xiii. 20. xiv. 24. xv. 21. xvi. 5. Rom. viii. 3. quæ omnia loca, sed maximè illud de Siloa, quod est Ioh. ix. 17. ut ubi diximus, hoc vaticinium respicere videntur.

Et ipse erit expectatio Gentium] יקרה pro diverso significatu in Hebræa vicinisque linguis diversis modis vertitur, putà προσδοκία expectatio, obedientia, aggregatio. Sensus est quem jam attigimus, Messiam eximio modo & regem fore & doctorem, non Iudæorum modo, sed & omnium gentium. Hierosolymitanus hic: *Ei servitura sunt regna terræ.* Vide Dan. vii. 14. Esai. xi. 10. xlix. 6. lv. 4. lx. 3. & vaticinia alia. Bereschith Rabba hoc loco: Futurum est, ut Gentes sæculi deferant munera Messiae filio David.

11. Lavabit in vino stolam suam] Tanta erit in ejus sorte vitium abundantia.

12. Pulchriores sunt oculi ejus vino] Melius vertas: *Rubebunt oculi ejus ex vino:* & sic quod sequitur, & candidi erunt dentes ejus ex lacte, nimirum quòd illa terræ portio ut vinetis ita & pascuis abundet.

In sanguine uvæ] sic & Deut. xxxii. 14. Sic & Tyriis vinum αἶμα βοτρυών [sanguis uvarum], ut ex Achille Tatio colligimus.

13. Pertingens usque ad Sidonem] Id est Phœnicen, cujus caput Sidon. Ideo pro Sidoniis Phœnicas, pro Sidone Phœnicen ponunt Septuaginta, Deut. i. 9. Esaiæ xlii. 2.

14. Issachar asinus fortis] חמר נרם. At Lxx. qui vertunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησεν [desideravit id quod pulchrum est], legisse חמר satis apparet: alteram vocem quomodo legerint non expedit. Non longè habet חמר, quod fructus significat.

Supposuit humerum suum ad portandum] Ad portanda arma.

Factusque est tributis serviens] סם potest significare liquefactos, consumptos, ut sensus sit: Reliquias Cananæorum sibi subegit: & hoc Hebræi præferunt ut gloriosius.

16. Dan judicabit] Allusio ad nominis originem.

Impletum in Samsone, qui judicis, id est, inter-regis functus officio. Eodem refer sequentia: significant enim ultionem de Philistinis sumtam.

19. Gad accinctus præliabitur ante eum, & ipse accingetur retrorsum] Hic quoque ad nominis originem fit allusio, sed גר superare optimè vertas, & קקב tandem; ut sensus sit, superabitur ab exercitibus, sed tandem ipse eos superabit, ut prædicatur hic quod narratur Iud. x. xi. Nam Galaad Gadis portio. I. Par. v. 16.

22. Et decorus aspectu] Pro עין עין [super fontem] videtur legisse עליון [eximius], ut & Lxx. qui vertunt ζηλωτός [admirabilis].

Filiae discurrerunt super murum] Rami ejus latè super mœnia se fundebant, ut in arboris similitudine maneatur. At Lxx. pro צעדה עלי שור legere בני נער עלי שור, ὅς μὲν νεώτατος πρὸς με ἀνάσσει [filius meus minimus natus ad me rediit], unde apparet quanta fuerit codicum diversitas.

23. Iurgati sunt] Legit & hic interpres & Rabbi Salomo, quasi esset רוב [litigare], non רכב [multiplicare], ut nunc legimus. Sed quod habet Hebræus codex cum sequentibus melius convenit. Et sic legere Græci, ἐνείχον [insidiati sunt].

27. Benjamin lupus rapax manè comedit prædam, & vespere dividet spolia] Impletum in Saule maximè. At Hebræi ad sacrificia matutina & vespertina trahunt, ideò quòd pars Templi in sorte fuerit Benjaminis.

CAP V T L.

2. V T aromatibus condirent Patrem] Vide quæ diximus ad Matth. ix. 23.

5. Quod fodi mihi] Sic & Græci. Melius alii emi, quomodo כרה sumitur Deut. ii. 6. Osee iii. 2. & inde מכר & מכרה pretium. Sumendum autem videtur emi pro ex emito acquisivi. Emerat enim Abrahamus ab Hemore. Act. vii. 10. Titulus auctoris est titulus heredis.

19. Num Dei possumus resistere voluntati? In Hebræo nunc est, Numquid pro Deo ego? Quod Symmachus interrogatione retentâ vertit: μή ὃ ἀντὶ Θεῦ εἰμι ἐγώ; Aquila interrogatione per negationem explicatâ, ὅτι μὴ ἀντὶ Θεῦ ἐγώ [nam non sum ego pro Deo]. At olim pro התחת [an pro] fuit in codicibus Samaritanis vetustioribus, quàm quæ nunc habemus, התחת [timens], unde est quod Scholiastæ Græci vertunt, καὶ ὃ φοβέμεν Θεόν εἰμι ἐγώ. [nam timeo Deum ego]. quod non est cur displiceat. Nam sic & Chaldaeus.

21. Blandè ac leniter locutus est] Græci Hebraïsmo retento, ἐλάλησεν αὐτῶν εἰς τὴν καρδίαν [locutus est illis ad cor].

24. Vobiscum] Hoc aut ad sensum implendum, aut ex codicibus aliis apponunt Samaritanus, Syrus, Lxx. quos Latinus sequitur.

A D E X O D V M.

CAPVT I.

8. **Q**ui ignorabat Ioseph] Immemor erat eorum quæ Ægypto præstiterat & consulerat Iosephus, & eorum quæ ipsi promissa fuerant. Verè dicitur:

φεῦ τῶν θανόντων ὡς τάχ' ὄψεται χάρις.

[Heu! mortuorum gratia ut subito interit.]

Quid mirum beneficia humana facile excidere animis, cum & divinis beneficiis idem eveniat? Vide Iudicum 11. 10.

10. Ne fortè multiplicetur] Triplex est metus à peregrinis, ubi multum increfcit eorum multitudo, ne conspiratione indigenas opprimant, ne hostibus se adjungant, ne vi exitum quærant.

11. Ut affligerent eos oneribus] Manethos in historia Ægyptia de hac re: τῶν δὲ ταῖς λατομίαις ὡς χρόνῳ ἰκανὸς ταλαιπωρῶντων [cum vero illi in latomiiis diu misere agerent]. Pyramidum faciendarum causa regibus Ægypti, ne plebs esset otiosa. Plinius libro xxxvi. c. 12. Aristoteles Politic. v. c. 11. καὶ τὸ πένητας ποιεῖν τὰς ἀρχομένους τυραννικόν, ὅπως μήτε φυλακὴ τρέφεται, ἢ πρὸς τῷ κατ' ἡμέραν ὄντες ἀρχολοιοῦσιν ἐπιβλεῦν [Est & hoc tyrannorum, subditos pauperes reddere, ne necesse sit præsidium alere, & ut illi in videtum quotidianum intenti ad insidias faciendas tempus non habeant vacuum]. Pari de causa Tarquinius plebem Romanam in fossas cloacasque exhauriendas demersit. Tacitus de Germania: Otiosa armorum manus facile lasciuunt. Idem Annal. 1. Interniserat solita munia. Eo principio lasciuire miles. Vita Agricola: Discordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciuiret. Huic malo remedia quæsit à principibus. Ita vallum, fossas, aliaque, non ex necessitate semper, sæpè aduersus otium castrorum quæsit, idem ille Tacitus Annalium 1. memorat: alibi amphitheatro pontes adjicit.

Phithom] Quæ Pathomus ad Bubastim Herodoto. Vnde Pathmeticum ostium Ptolemæo in descriptione Ægypti.

16. Et partus tempus aduenerit] Quod in Hebræo est אֲבָנִים, videntur esse fores uteri שֶׁבֶר.

21. Ædificauit eis domos] Sobolem eorum auxit, quod Hebrææ soboli pepercissent. Ita Ambrosius rectè. Sic בָּנָה [ædificare] sumitur Gen. xv. 2. & 30. 3. quibus in locis Græci utuntur verbo τεκνοποιεῖν [sobole augeri], & inde בֶּן [filius]. Plautus:

Primum dum parentes fabri liberum sunt.

CAPVT II.

2. **F**iscellam scirpeam] Vocem Hebræam seruant hic Græci. Significat λάρνακα [arcam], quâ voce utitur Strabo in narratione de Auge & Telepho, Simonides de Danaë & Perseo. Strabonis verba libro xiiii. Εὐριπίδης δ' ὑπ' Ἀλέξ τῆς Αὐγῆς πατὴρ εἰς λάρνακα τὴν Αὐγὴν κατὰ τεθεῖσαν ἄμα τῷ παιδί Τηλέφῳ [Euripides ait Augem à patre suo Aleacum filio Telepho in arcam inclusam], &c. Simonides: ὅτε

λάρνακι ἐν δαιδαλέᾳ ἄνεμος βρέμῃ πνέων, κινηθεῖσα δὲ λάρνακα δέματι ἔρειπεν [Cum jam fremeret ventus in arcam, &c.]. Scirpeam, id est, ex papyro. Lucan. lib. 1v.

Conferitur bibula Memphis cymba papyro.

16. Sacerdoti] Veri Dei, qualis & Melchisedech. Nondum enim idololatria se tam latè diffuderat.

18. Ad Raguelem patrem suum] Id est, avum, ut colligitur Num. x. 29. confer quod Gen. xxiv. 48.

23. Ad Deum] Quem invocare tunc plerique cæperunt, Num. xx. 16. relictis idolis Ægypti, Ezech. xx. 8.

CAPVT III.

2. **Q**uod rubus arderet, & non combureretur] Imago populi Israëliti.

4. Vocauit eum de medio rubi] Citantur versus ex Tragœdia Græca de Deo:

Οὐκ οἶδα δ' αὐτόν ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται

Ἀπλάσων ὄρμη.

[Ignotus ille est: nunc ut implacabilis

Apparet ignis].

Tale visum videnti magnam gloriam portendere persuasio erat gentium eo tempore, ut hic notat Iosephus.

5. Solve calceamentum] Pythagoras imitatus apud Iamblichum de vita ejus, c. xxiv. ἀνυπόδητος θύει καὶ προσκύνει [liber à calceis fac sacra & adora]. Marinus de Proclo: ὑπολυσάμενος αὐτόθι ἃ ἦν αὐτῷ ὑποδήματα ὁρώντων ἐκείνων, τὴν θεὸν ἠσπάζετο [ibidem solutis quæ habebat calceamentis ardentibus illic deam salutavit]. Nudi pedes ad religionem pertinent. Persius de regibus Iudæis:

Exercent ubi festa mero pede sabbata reges.

8. In terram bonam & spatiosam] Hecatæus de Iudæis ait: τριακοσίας μυριάδας ἀρετῶν σχεδὸν τῆς ἀγέλης καὶ παμφορεωτάτης χώρας νέμονται [ter millies mille semijugera possident terræ optimæ ac fertilissimæ].

15. Hoc nomen mihi est in æternum] Erit. Maimonides rectè. Nam in benedictionibus sacerdotalibus in Templo pronuntiatum fuit nomen illud יהוה, quod vim continet ejus quod præcessit, יהוה אלהי [qui est], factum ad normam humanorum nominum quibus præponi solet, & littera י media inter duo ה mutata in ו, ut sæpè, ἐφωνίας [soni suavioris] causa.

19. Nisi per manum validam] Sic & Græci, εἰ μὴ [nisi]. Et sensus id exigit, ut apparet infra vi. 1. Videtur ergo fuisse in Hebræo כֹּלֵל [nisi], non כֹּלֵל [et non] quod sensum faceret ab historia alienum. Manus autem valida intelligenda est occisio primogenitorum: ultio maxima, ἐκδίκησις μεγάλη, vii. 4.

Daboque gratiam populo huic coram Ægyptiis] Faciam eos gratiosos.

CAPVT IV.

1. **A**B heri & nudistertius] Id est, hætenus. Græci, χθὲς καὶ πρῶην [heri & nudistertius] de re tantum recenti usurpant.

13. Mitte

13. *Mitte quem missurus es*] Græci melius: *προχειρισαι δυνάμενον ἄλλον ἐν προχειρίῃς*: id est, mitte aliquem qui idoneus sit mitti. Nam *י* Hebræis sæpè quamvis aptitudinem significat. Apparet hic modestia Mosis prædicata infra Num. xi. 3. sed cogitare debuit, qui à Deo mittuntur, ab eo & idoneos reddi: quod in Apostolis maximè emicuit.

14. *Aaron frater tuus Levites scio quòd eloquens sit*] Sic magnæ auctoritatis legatis addi interpretes aut oratores solent. Moses Aarone præstantior, quantum mens sermone.

16. *Tu autem eris ei in his quæ ad Deum pertinent*] Hebræicè, *Tu eris ipsi in Deum*, id est, jus gladii habebis in ipsum & alios. Nunquam enim hoc nomen hominibus datur, nisi ad significandum jus vitæ ac necis. Vide infra vii. i.

24. *Occurrit ei Dominus*] *יהוה*. Aquila *θεός* [Deus], Symmachus & Theodotion *κύριος* [Dominus]. At Lxx. ad sensum magis quàm ad vocem *ἄγγελος* [angelus]. de qua re alibi dictum ab aliis & nobis.

26. *Et dimisit eum postquam dixerat, sponsus sanguinum ob circumcisionem*] Sensus in Hebræo faciliior, *Et discessit ab eo*: (Sephora à Mose) *dixerat autem sponsus sanguinum, ob circumcisiones*, id est, ob morem circumcisionis qui Madianitidi mirus videbatur. Vide infra xvi. i. ubi Sephora ad maritum redit.

27. *In montem Dei*] Vbi Deus per Angelum Mosis apparuerat.

29. *Seniores*] Numero Lxx. Exod. xxiv. i. 9. Num. xi. 16.

CAPVT V.

3. *Vt eamus viam trium dierum*] Benè verteris, liceat nobis ire; nam *אנ* sæpè est precantis.

7. *Sicut prius*] Ex Symmacho, *καθὰ περ καὶ πρότερον*. Benè ad sensum, quanquam & Græci dicunt *χθὲς καὶ πρόωρον* [heri & nudius tertius]: sed paulò alio sensu, ut modò diximus.

8. *Valent enim & iccirco vociferantur*] Otio lasciuiunt. Vide quæ initio hujus libri.

16. *Et injustè agitur contra populum tuum*] Hebræicè, *peccat populus tuus*: id est, injuriam nobis faciunt Ægyptii tui. Sic enim solemus loqui, ubi de regibus ipsis conquerimur, *κατὰ χαριέντισμον* [locutione suaviore], ut notavit Abenefsra. Græci neglecto hoc schemate, *ἀδικήσεις ἐν τὸν λαόν σου* [injuriam igitur facies populo tuo].

21. *Fœtere fecisti odorem nostrum coram Pharaone*] Ita ab ingratis populis excipi solent libertatis auctores, ubi successus non sunt pro voto. Vide & infra xiv. ii.

CAPVT VI.

5. *In Deo omnipotente*] Vt qui possem præstare promissa.

Nomen meum Adonai non indicavi eis] Adonai pro *יהוה*, ut Hebræi legunt, ad servandam reverentiam nomini præcipuo. Sensus autem est, ut coherentia indicat, non ostendi me eum esse qui re ipsa promissa implem. Eò enim spectat vox *יהוה*

[*sum*], & inde facta *יהוה*: verba mea res sunt. Vidit hoc Rabbi Solomo.

4. *Vt darem eis*] Id est, posteritati eorum. Communicant enim inter se nomina parentes & liberi: præsertim cum liberis benè sit ob parentes.

9. *Propter angustiam spiritus*] Angustias pectoris dixit primà Philippicà Cicero, quod explicat egestatem animi: sed hoc loco magis anxietas significatur, ut sequentia indicant. Lxx. *ἀπὸ τῆς ὀλιγοψυχίας* [ob impatientiam]. At alia vetus versio ad corporis vitium & laboribus contractum retulit, dicens *ἀπὸ κολοβότητος πνεύματος* [ad spiritum intercisum], sicut Plutarchus in vita Demosthenis *γλώττης ἀσάφειας καὶ πνεύματος κολοβότης ἐπιταράττεισα τὸν νῦν τῶν λεγομένων* [linguæ difficultas & spiritus intercisio eorum quæ dicebat sensum obscurabant].

Et opus durissimum] Hic addunt codices Samaritani hujus temporis: *Et dixerunt Mosis: desiste à nobis ut serviamus Ægyptiis, quia melius est nobis servire Ægyptiis, quàm mori in deserto*. Causa hujus additionis & multarum aliarum satis est frigida, quia infra talium ut antè dictorum fit mentio. Sumtum enim hoc ex eo quod infra, xiv. 12. quasi verò aut singula cujusque dicta in historiis referantur, aut nullæ sint in eis ex occasione *ἐπ' ἀνδροῖ* [retrogressiones]. Hæ stultæ sunt in magno otio transcribentium *περιεργίαι* [curiositates].

20. *Patruelem suam*] Sic & Græci *θυγατέρα τῆς ἀδελφῆς τῆς πατρὸς αὐτῆς* [filiam fratris patris sui]. Re vera fuit amita, idque vox Hebræa significat. Mutarunt qui quod lege vetitum est semper putarunt nefas fuisse. Vide quæ dicta de Iure belli ac pacis lib. ii. c. iv. §. 14.

CAPVT VII.

1. *Ecce constitui te Deum Pharaonis*] Est hic in Hebræo vox *אֱלֹהִים* quæ, ut notat Kimchi alique Hebræi, sive de Deo sumatur, sive de Angelis, sive de hominibus, judicariam potestatem significat. Sensus ergo est, positum Mosem ut judicia divina in Pharaonem exercent, velut rex regis ipsius. Onkelos principem transtulit: Jonathan timorem Pharaonis, ac si Deus esset: Rabbi Solomo judicem, optimè, scilicet Dei mandatu magnis prodigiis testato.

10. *Tulitque Aaron virgam coram Pharaone & servis ejus, quæ versa est in colubrum*] Vide an hinc ad finitimas primùm gentes, deinde ad Græcos Romanosque mos venerit legatis ferendi caduceum.

14. *Ingravatum est*] In Græco, *βεβαίρηται ἡ καρδιά τῆς Φαραώ* [grave factum est cor Pharaonis]. Præcessit, *obfirmavit se cor Pharaonis*. Hoc ipsum quod Pharaon intra se fecerat, Deus patefacit Mosis: vide mox 32. Fuit in Pharaone, ut notat Iosephus, *ἀφροσύνη μετὰ πονηρίας καὶ κακίας* [imprudencia simul cum pravitatē & malitia].

22. *Incantationibus suis*] Et hic vox Ægyptia est *שֵׁט*, quam Lxx. in Ægypto versati transferunt, *ταῖς φαρμακίαις* [veneficiis]: Alii *ἐν ἑσπερίαις* [in secretis]: alii, *διὰ τῶν ἀποκρύφων*, arcanis artibus, quales magorum esse solebant. Fortè *λῆται* [supplicationes] Græcum ab Ægypto venit.

CAPVT VIII.

2. **R**anis] Est & hic Ægyptia vox רַנִּים. genus est ranarum, aut ranis simile Ægypto proprium, ut alibi rubetæ. Manet nomen apud Arabas, extritâ r litterâ.

15. *Videns autem Pharaon, quod data esset requies, aggravavit cor suum*] Deus plerunque eis quos corrigere vult immittit adversa, quibus si non recte utantur, traducit eos per prospera.

16. *Sciriphes*] Emollita pronuntiatio, pro Græco σκίφες, σκνίπες, κνίπες. nam tot modis scribitur. Culicum genus arboribus infestum.

19. *Digitus Dei hic est*] Hoc miraculum à Deo est, ut hic explicat Chaldaeus.

21. *Omne genus muscarum*] Vox מַכְרֵם, quæ hic apparet, est & ipsa Ægyptiaca κυνομίαν [muscam caninam] significans, ut vertunt Lxx. Philo, alii. Qui ad Hebræam originem hanc vocem referre voluere, alii à miscendo eam derivant, ut hic Latinus: alii mutationis vocalibus corvum interpretantur, ut vetus interpres Samaritanus.

26. *Abominationem enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro*] Græcè, τὰ γὰρ βδελύγματα τῆς Αἰγυπτίας θύσομεν κυρίῳ τῷ θεῷ ὑμῶν. Noli interpretari cum quibusdam, βδελύγματα [abominationes], idola: is enim sermo neque loco huic, neque tempori conveniret: sed intellige hoc de re de qua agitur: offeremus ea Deo quæ occidi, ac proinde Deo sacrari nefas habent Ægyptii. Vide supra Gen. xlii. 32.

32. *Et ingravatam est cor Pharaonis*] Clarius hic Græci: καὶ ἐβάρυνε Φαραὼ τὴν καρδίαν αὐτῆς [et grave fecit Pharaon cor suum].

CAPVT IX.

15. **N**unc enim extendens manum percutiam te] Rectius, Nunc si extendissem manum meam, percussissem te. Et sequentia: Verum ideo te sustentavi, ut ostendam robur meum.

29. *Extendens palmas meas*] Mos orantium apud omnes ferè gentes. Lucretius:

*Nec procumbere humi prostratum & pandere palmas
Ante Deum delubra.*

Seneca Oedipode:

*Testor licet jam tollere ad cælum pie
Puras nec ulla scelera metuentes manu.*

Confer 1. Tim. ii. 8. Tertullianus Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis.* Et adversus Iudæos, *Expansis manibus orabat.* Idem dixit, manus aperire libro de Baptismo.

35. *Et ingravatam est cor ejus*] Græci, καὶ ἐβάρυνε Φαραὼ τὴν καρδίαν αὐτῆς [et gravefecit Pharaon cor suum].

CAPVT X.

7. **N**onne vides, quod perierit Ægyptus] Nondum vides periisse Ægyptum? nempe, si ita agitur. Aquila benè, ἀρα ἔπω οἶδας [an nondum cognoscis].

10. *Cui dubium est*] Benè expressit sensum verbi *videte*, quod in Hebræo est, id est, quivis videat.

19. *Mare rubrum*] Id est Erythræum, ab Erythra qui Efavus. Sed Hebræis mare algosum dicitur: est enim algæ plenum, ut constat ex Agatharchide, Diodoro Siculo, & Artemidoro apud Strabonem.

CAPVT XI.

5. **A** Primogenito Pharaonis, qui sedet in solio ejus] Id est, qui sessurus erat, ex jure illo gentium, de quo testimonia vide libro de Iure belli & pacis ii. c. vii. 13.

7. *Non mutiet canis*] Proverbiale.

8. *Et omnis populus qui subjectus est tibi*] Græcè, καὶ πᾶς ὁ λαὸς σὺ οὗ σὺ ἀφῆγῃ [et omnis populus tuus cui tu præs]. Hebræa verbo tenus: qui in pedibus tuis. Agrætius, *circumpedes sunt officia servorum*: nisi fortè hic fuerit, ante literæ unius valde similis factam mutationem, כַּרְגִּלִּי sub vexillis tuis.

CAPVT XII.

5. **A**gnus absque macula] חֹטֵא tam de caprugno quam de avillo genere partum significat. Itaque unâ voce Latinâ reddi nequit. Lxx. laxius nomen sumserunt πρόβατον [pecus]. כֹּסֶם τέλειον [perfectum] Lxx. alii ἄμωμον [sine vitio]. Eodem sensu ἐντελὴ θυσίαν [perfectam victimam] dixit Lucianus de sacrificiis. Explicationem huius vocis habes Levit. xxi. 22. 23. 24. Deut. xv. 21. xvii. 1. Maculam enim hic Latinus dixit corporis vitium, aut morbum, ut in Ædilitio erat edicto. Ægyptii, teste Chæremone, non admittebant ὅσα διδυμα, ἢ κατάσπιλα, ἢ ἑτερόχροα, ἢ παραλάσσοντα τῇ μορφῇ [quæ gemina, aut maculosa, aut versicoloria, aut formæ præter naturam]. Porphyrius ii. de Abstinencia: ἔθεν γὰρ μάλλον ἔτι ἢ τὰ οὐκ ἀπὸ θύτων [id nihil est melius quam sacrificare mutila]. Aristophanis Scholiastes ad Acharnenses, & ex eo Suidas: τὰ γὰρ κόλωνα ἐν ταῖς ἱερουργίαις ἐθύετο, καὶ καθόλου ὅπερ ἢ μὴ τέλειον καὶ ὑγιὲς ἐθύετο τοῖς θεοῖς [mutila enim in sacrificiis non offeruntur, ac in universum quod non integrum & sanum diis non sacrificatur]. Athenæus ex Aristotelis Symposio: ἔθεν κολοσσὸν προσφέρομεν πρὸς τὰς θεάς, ἀλλὰ πάντα τέλεια καὶ ὅλα [nihil mutilum Deo offerimus, sed integra & perfecta omnia]. Hinc mos probandi victimas apud Philonem, apud Aristotelem, laudante Athenæo libro xv. apud Ciceronem ii. contra Rullum. Lucianus de Sacrificiis: σεφανάσαντες τὸ ζῶον καὶ πολὺ γε πρότερον ἐξετάσαντες εἰ ἐντελὲς, ἵνα μὴδὲ τὸ ἀχρηστὸν κατασφάτωσι, προσάψουσιν τῷ βωμῷ [animal coronatum, multoque prius exploratum an sit integrum, ut nequid macetur inidoneum, admovebunt altari].

6. *Et servabitis eum*] Vt ejus aspectus homines sacris præpararet.

Ad vesperam] In Hebræo, inter duas vespervas, id est, inter initium & finem, circa horam diei decimam.

8. *Assas igni*] Veru mali Punicæ, quæ frequens Ægypto, ut Plinius nos docet lib. xiii. c. 19. in huius sacri usu mansit.

10. *Nec remanebit quicquam ex eo usque mane; si quid residuum erit, igne comburetis*] Pascha est διακατήριον [profectivum] Philoni. Id rectè Latinè veritas,

tas, propter viam, id est, proficiscendi gratiâ, Festo interprete. In sacris autem propter viam etiam gentibus usurpatum quod hic dicitur. Macrobius Saturn. II. c. 2. *Sacrificium apud veteres fuit, quod vocabatur propter viam; in eo mos erat, ut si quid ex epulis superfuisset, igne consumeretur. hinc Catonis locus est: nam & Albidium quendam, qui sua bona comedisset, & novissimè domum, quæ ei reliqua erat, incendio perdidisset, propter viam fecisse dicebat, quod comesse non potuerat id combussisse.* Apparet hinc Pascha naturam habere *εὐχαριστικὴ* [sacrificii ad agendas gratias], cuius lex est ne quid manè sit reliquum. Levit. VII. 15. de aliis victimis comburitur, si quid superest non comesum, die tertiâ. Levit. VII. 17.

II. *Renes vestros accingetis*] Quæ hoc commate dicuntur, item ut sanguinis aspersio, tantum pro illo tempore imperata sunt: ideoque in legibus anniversarii Paschatis non repetuntur.

15. *Septem diebus azyma comedetis*] *Flamines farinam fermentatam contingere non licebat.* Servius ex codice Fuldeni ad I. Æn. Nimirum *ἄζυμα* [non fermentata] significationem habent puritatis, I. Cor. v. 7. & animi submissi: nam fermentum est *ἐπαρσις* [elatio]. Sed Hebræi herbas amaras ad servitutis, azyma ad libertatis partæ significatum malunt trahere. Tacitus: *raptarum frugum argumentum panis Iudaicus nullo fermento detinetur.*

Peribit anima illa de Israel] *ברת*. Mortem immaturam id significat; quæ pœna supra Gen. xvii. 14. præcepto circumcisionis invenitur apposita: prætereâ aliis præceptis xxiii. sed quæ omnia sunt ex vertantium genere.

16. *Nihil operis facietis in eis*] *מלאכה* Lxx. hic & in Levitico & in Numeris vertunt *ἔργον λατρευτὸν* [opus servile], nimirum ex Levit. xxiii. ubi additur explicandi causâ *מלאכת עבודה*. id vetus Romanorum jus Pontificium vocabat opus famulum. Cicero de Legibus II. *Feris iurgia amovendo, eaque in famulis operibus patratis habendo.* Opus servile vertit Tertullianus adversus Iudæos, & Hieronymus ad xxviii. Esajæ. Vide & Servium ad I. Georg.

26. *Et cum dixerint vobis filii vestri*] Anno XII. filii à parentibus ad Templum ducebantur, Luc. II. 42. Ab eo tempore incipiebant de Paschate & aliis sacris vesci. Confer quæ infra xiii. 8. & 14. Hyrcanus apud Iosephum xii. 4. *ὅτι νόμος ἐστὶ παρ' αὐτῶν κωλύων τὸν γεννηθέντα γεύσασθαι θυσίας, πρὶν εἰς τὸ ἱερόν ελθεῖν καὶ θύσῃ τῷ θεῷ* [Lex est apud ipsos vetans ne quis natus de victimis edat, priusquam in templum eat, & Deo sacrificet.]

29. *Primogenitum captivæ quæ erat in carcere*] Sic & Græci. In Hebræo est *captivitatis*: quod rectè intelligas de servis pessimæ conditionis, id est, in pistrinum datis. Confer supra xi. 5.

37. *Sexcenta ferè millia peditum virorum*] Minus mirabitur duobus sæculis sic auctam Iacobi progeniem, si quis consideret in Ægypto mulieres esse valdè *εὐεκφόρες* [fecundas], ut Aristoteles affirmat de Historia animantium lib. vii. c. 4. ita ut multæ uno partu septenos edant, ut testatur Paulus I. Antiqui. D. si pars hereditatis petatur. Adde Gellium libro x. c. 2. Valdè autem hic numerus convenit cum eo qui est in loco Chære-

monis apud Iosephum. Is enim prius ponit millia ducena quinquagena, deinde millia tercentena octogena.

39. *Coxeruntque farinam*] In Hebræo, ut vertit Pagninus: *Et coxerunt consersionem quam eduxerunt ex Ægypto, placentulas infermentatas, quia non fermentatum fuerat, quia expulsi fuerunt ex Ægypto, & non demorari potuerunt, & etiam escam non sibi fecerant.* Sensus est: quia placentæ ob festinationem exitus fermento mixtæ non fuerant, ideo eas non coxerant Hebræi in exitu. Sed ubi Succothas venerunt, addito quod secum attulerant fermento, coxere eas, ut & cibos alios.

40. *Habitatio autem filiorum Israel qua manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum*] Cum ultra ducentos & decem annos in Ægypto non fuerint Israëlita; aliquid hic interpretamenti vice addendum censuere interpretes. Lxx. addunt post *Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν τῇ γῇ Καναάν* [Ægypto, & in terra Canaan]: in quibusdam libris additur etiam post *κατ'ὧκησαν, καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν* [habitarunt, & patres eorum]. Agnoscit utrumque additamentum Augustinus libro II. in Exodum, quæstione 47. Aliter hic habere Lxx. quàm Hebræos codices notatum in utroque Thalmude. Illud & in terra Canaan ex Lxx. additum & Samaritano. Rabbi Salomon Iarchi vult subintelligi & in terris aliis. Sensus non malus erit, si interpreteris exilium illud Ægyptiacum durasse ad annum usque quadringentesimum & tricesimum, ex quo Deus id Abrahamo præsignificaverat. Gen. xv. 13. & sequentibus. Eo autem spatio annorum elapso, Deum vindictam in Ægyptios, ita ut tunc prædixerat, exercuisse; quò pertinent ea quæ statim sequuntur.

45. *Advena & mercenarius non edent ex eo*] Nempe nisi sponte velint circumcidi; neque enim eos cogendi jus erat. Intelligitur id tum ex præcedentibus verbis, tum Num. ix. 14.

48. *Voluerit transire coloniam, & facere Phase Domini*] Lxx. *ἐὰν δὲ τις προσέλθῃ πρὸς ὑμᾶς προσήλυτος, καὶ ποιῇ τὸ πάχος κυρίου* [siquis vero venerit ad vos proselytus, & fecerit transitum Domino]. In Hebræo: *Cum peregrinatus fuerit tecum peregrinus & fecerit transitum Domino*: id est, divinæ legi se subjecerit, factus sit *גֵר צַדִּיק* [advena iustitiæ].

CAP V T XIII.

12. *ET quod primitivum est*] In Hebræo, *כל-פטר*. vox prior Hebræa per Chaldæam alteram explicatur.

Mutabis ove] Agno vel hædo. Nam *שׁוֹה* est in Hebræo, quod, ut diximus, utrumvis significat.

13. *Quod si non redemeris, interficies*] Id additum, ne omitteretur redemptio.

14. *Cras*] In posterum. Vide Matt. vi. 34.

16. *Frontalia*] Vide Deut. vi. 8.

17. *Nefortè pœniteret eum, si vidisset adversum se bella consurgere*] Longa enim servitus frangit animos.

18. *Armati ascenderunt*] In Hebræo *מַשְׁמִיחִים* quintati. Theodotion *πεμπταίζοντες* [quinctantes]. Id Lxx. interpretantur *generatione quintâ*. At Kimchi: *ac-*
cincti

cincti quintam costam militariter: nam nomen שמח pro quinta costa est 11 Sam. 11. 23. Hunc sensum secuti Aquila & Symmachus, verterunt hic καθωπλισμένοι [armati], & ipsi LXX. Iosue 1. 14. ἐκζωνοί [expediti], & eodem libro 1v. 12. διεσκεύασμένοι [præparati].

CAPVT XIV.

Beelfephon] Idolum erat finibus custodiendis, & ad impediendam fugam è regno. Ideò nominatur, ut appareat quàm nihil contra Israëlitas potuerit.

13. *Ægyptios enim quos nunc videtis*] Legit ut nos, כי אשר. At LXX. כאשר, ὃν τρόπον [quo modo].

22. *Per medium sicci maris*] Maris siccati & deinde redditi memoriam in his locis conservarunt accolæ Ichthyophagi, teste Diodoro Siculo libro 111.

24. *Respicens Dominus*] Angelus suprâ dictus, 19. Dei personam referens.

CAPVT XV.

I. *Tunc cecinit*] Est in Hebræo verbum futuri temporis, ישר: sed notat Abenesdra תנ particulam, quæ tunc significat, hanc vim apud Arabas habere ut futuri verbum in præteriti significationem convertat. quod & Hebræi interdum sequuntur, ut Deut. 1v. 41. Iosue x. 12.

4. *Principes ejus*] Eos intelligi quos Romanæ historiæ posterioris ævi vocant protectores, apparet collatis locis 11 Reg. vi 1. 2. & 1x. 25. sed cur à ternario numero illis nomen? Origenes inde id ortum censet, quòd illorum locorum reges in curribus prælia inirent. Erant autem in curru rex, auriga, & protector.

11. *Quis similis tui in fortibus Domine?*] Non dissimile Hesiodum illud:

Αὐτὸς γὰρ πάντων βασιλεὺς ἡ κοίρανος ἐστὶν
Ἀθανάτων. ἔο δ' ἔστις ἐρηγίσει καὶ τὸ ἄλγεα.

[Omnibus ille herus est dis immortalibus, & rex.

Nec quisquam est illi qui vi contendere possit.]

22. *Per medium sicci maris*] Semicirculo in mari facto: non à littore ad littus oppositum.

25. *Ostendit ei lignum*] Amarum, ut Hebræi ajunt, quo magis in effectu contrario virtus Dei appareret.

Constituit ibi præcepta & judicia] De sabbati otio hoc accipiunt Hebræi, & de parentum honore, idque ob verba illa, sicut præcepit tibi Dominus Deus tuus: quæ bis reperiuntur Deut. xv. commate 12. & 15. Alii etiam judicia tunc ajunt instituta.

26. *Quod rectum est coram eo feceris*] Quod per se & ubique rectum ipsa docet sana ratio.

Et obedieris mandatis ejus] Datis Noë, Abrahamo, Isaac, Iacobo, in quibus non erat lex de sacrificiis, quæ sua sponte homines invenere. Respicit ad hunc locum Ieremias vii. 22. Quia non sum locutus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die qua eduxi eos de terra Ægypti de verbo holocaustorum & victimarum: sed hoc verbum præcepi eis dicens: Audite vocem meam & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus, & ambulate in omni via, quam mandavi vobis ut benè sit

vobis. Apparet hæc hinc sumta. In die qua eduxi, interpretare cum primùm eduxissem. Lex de sacrificiis (excepto Paschate, quod convivium magis est commemorativum quàm sacrificium legale) data non est nisi ex occasione idololatriæ à populo commissæ. Non poterat is morbus sanari nisi multo rituum, ad victimas maximè pertinentium, onere.

27. *Duodecim fontes*] Pro numero tribuum, si Iosephi posteros in unam conjungas.

Septuaginta palmæ] Pro numero seniorum. Eosdem numeros in ministrorum suorum dilectu servavit Christus.

CAPVT XVI.

13. **A**scendens coturnix] Græci, ὀρνυγομήτρα [matrrix coturnix]. Non tamen exploratum satis an ea avis fuerit. Rabbini Salomo & Kimchi contenti sunt dicere avem pinguem. At Jonathan & hic & in Psal. cv. phasianos interpretatur. Tales autem aves quales hic describuntur, nullas visi ad Arabicum sinum notat Iosephus in signum miraculi.

15. *Manna? quod significat, quid est hoc?*] מן pro מנא est Ægyptiacum, ut notat Hiskuni. Ex eo sermone multa adhuc retinebant Hebræi. Sic & Græci interpretantur & Onkelos & Jonathan. Iosephus itidem, addens καὶ ἡ ἡμετέραν διάλεκτον [secundum nostram locutionem], nempè Hierosolymitanam sui temporis, quæ multum à vicinis gentibus iterum traxerat.

Ignorabant enim quid esset] Mirabantur 1 litteram ei inscriptam. Sic Hebræi. Auxit postea miraculum multiplicatio collecti ad satietatem pro quaque familia, corruptio asservati, deliquium ejus in sabbato, sapor minimè vulgaris, Dei haud dubiè opera. Alioqui manna in Arabia reperiri omnes veteres & novi scriptores testantur. Id Isidorus vocat mel in Arabia coagulatum ramis inhærens in similitudinem falis.

23. *Requies sabbati*] Quæ hinc in legem ivit. Antea observatum sine otio.

31. *Quasi semen coriandri*] Coriander hic in Hebræo קרי. id γολύ scribitur in Dioscoridis Auctuario.

Quasi simila] ὡς ἐγκρίς ἐν μέλιτι [ut placenta mellita] Lxx. Sunt autem ἐγκρίδες, teste Athenæo libro xiv. πεμμάτιον ἐφόμενον ἐν ἐλαίῳ [edulium in oleo coctum]. Aquila פחת vertit ἄμυλον [non molitum]. Oryzam malunt alii, quæ vox Arabica نارج. Succus est optimi, ut notat Abenesdra, & norunt qui Orientem lustrarunt.

CAPVT XVII.

6. **V**enit autem Amalec] Cui populo sedes in Gobilotide & Petra secundum Iosephum.

9. *Egressus pugna contra Amalec*] Prævertendi hostium conatus priusquàm invalescant.

10. *Hur*] Is Mariammen duxerat sororem Moïsis & Aaronis.

16. *Manus solii Domini*] Id est, manus divinæ potentiae. Sic מנכא θρόνος [solium] sumitur Thren. v. 19. Implerunt hoc Saul 1 Sam. xv. David ibidem c. xxx. Mardocheus in Hamane.

C A P V T XVIII.

I. *Cumque audisset Iethro*] Dat nobis egregium exemplum Moses nominandi eos per quos profecimus.

11. *Quod superbe egerint contra illos*] Sic & quidam Græci: ὑπερηφανεύσαντο. Origo alienationem significat, sensus hostilem animum, ut videre est infra **xxi.** **14.** ubi **Lxx.** verbum hoc, ut & hic per ἐπι-βέβαι infidiari exponunt. Translatione ducitur ad eos qui cum Dei contemptu peccant, ut Deut. **i.** **43.** Jerem. **L.** **29.**

21. *Viros potentes*] חיל opulentos significat: Tales enim & dignitatem tuentur melius, & longius absunt ab inhonesti quæstus suspicione.

Tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos] Numerum Hebræi sic ineunt:

Chiliarchæ	600.
Centuriones	6000.
Præfecti quinquaginta	12000.
Decuriones	46000.

64600.

Horum in locum successere iudices urbani: Syne-
drium autem in ipsius Mosis locum. Num. **xi.** **14.** **15.** **16.**

22. *Referant ad te*] Sicut Romani præfides de rebus gravioribus relationem instituebant ad imperatorem.

24. *Quæ illi suggesserat*] Hic Samaritanus codex inferit versus qui infra sunt Deut. **i.** & **9.** ad **17.** pari de causa ei quam supra in simili additione observavimus. Vetus hoc esse in Samaritano ex Procopio Gazæo ad Deuteronomii locum apparet. Qui autem sequitur hic versus, is in eodem codice omittitur, ut non necessarius, quia ex superioribus **21.** & **23.** sensus idem satis intelligitur: verum neque additione, neque detractioe opus.

C A P V T XIX.

1. *Venerunt in solitudinem Sinai*] Montem Sinan occupat. Iustinus ex Trogo de Mose. Σινναῖν [Sinnaï] vocat Strabo libro **xvi.** Appion Mosem εἰς τὸ μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀραβίας ἐρεῖ, ὃ καλεῖται Σιναιὶον, ἀναβάντα φησὶν ἡμέρας τεσσαράκοντα κρυφθῆναι, [ait, cum ascendisset in montem qui inter Ægyptum & Arabiam situs Sinai dicitur, occultum ibi fuisse per dies **XL.**] Leges Dei discendæ in deserto, id est, animo purgato ab iis affectibus quos turba gignit ac nutrit, ut Philo notavit.

4. *Ægyptiis*] Sic & Græci & Samaritanus. Quare lectio recepta in Hebræo melior, quàm quæ est in aliis libris במצרים [in Ægypto].

Quomodo portaverim vos super alas aquilarum] Nube scilicet, quæ non minùs obtegebat Israelitas, quàm aquila alis suam pullitiem.

In regnum sacerdotale] Græcè inversâ constructione, βασιλείαν ιεράτευμα [regale sacerdotium]: ut **i Petr.** **11.** **9.** In Hebræo regnum sacerdotum. Chaldæus interpretatur reges & sacerdotes, ut Apoc. **v.** **10.** quæ idem alibi **i.** **6.** extulit βασιλείαν καὶ ἱερεῖς [regnum &

sacerdotes]. Omnes Israëlita reges aliquatenus ante reges constitutos. Sacerdotes autem in Paschate. Philo tertio de Mose: ἐν τῷ πάσχα σύμπαν τὸ ἔθνος ἱερᾶται [Paschate tota gens sacerdotio fungitur]. Christiani, reges quòd devicerint carnem, peccatum, mundum, diabolum: sacerdotes precibus, eleemosynis, martyrio in re aut proposito.

13. *Sive homo*] In Hebræo אדם [vir], sed id Chaldæus benè interpretatur per אנוש [homo]. Sic & **Lxx.** εἴτε ἀνθρώπου [sive homo]. Masculinum nomen pro communi usurpare frequens apud omnes gentes.

Ne appropinquaretis uxoribus vestris] In casto esse dicerent Romani. Pars hæc sanctificationis. **i Sam.** **xxi.** **5.** **i Cor.** **vii.** **5.** Chæremon Stoicus de Ægyptiis sacerdotibus: ἀπέχοντο καὶ ὁμιλίας, γυναικείας [abstinebant & à mulieribus]. Vide & Servium in Eclogam tertiam, & Porphyrium de Abstinencia secundo.

19. *Sacerdotes quoque*] Id est, primogeniti. Vide Num. **111.**

24. *Ne transeant terminos, nec ascendant*] Græci: καὶ βιάζεσθωσαν ἀναβῆναι [ne vim faciant ad ascendendum]. optimè. Et huc respicit quod legimus Matth. **xi.** **12.** Luc. **xvi.** **16.** Quod olim in montem non licuit, id nunc in cælum licet. Proprietas vocis הרם est perumpere.

C A P V T XX.

1. *Locusque est Dominus*] Per Angelum. Actor. **vii.** **38.** cui alii minores Angeli aderant, unde per Angelos data lex dicitur Iosepho: Hebr. **i.** **1.** **11.** **2.**

2. *Qui eduxi te de terra Ægypti*] Magna beneficia auctoritatem conciliare debent præcipienti.

3. *Coram me*] Id est, præter me: καλὴν ἐμῇ. Quo sensu hic פני-על [ad faciem meam], eodem alibi פני-אם [cum facie mea] **11 Sam.** **111.** **13.** & **35.** Est autem πλεονασμός [abundans sermo] Hebræis frequens, ut ἕτερος εἰ μὴ [alius nisi]. **i Cor.** **111.** **11.**

4. *Sculptile*] Imaginem eminentem. Neque omnem similitudinem quæ est in cælo desuper, & quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra] Græci interpretes & Philo hoc ita videntur accepisse, quasi & picturæ animalium vetarentur. At Chaldæus & Iudæi [&] quod in textu est, sumunt ἐξηγητικῶς [explicative], nempe ut sensus sit vetari imagines eminentes eas quæ formam habeant animalium, sub quibus Hebræi & astra comprehendunt. Aquæ sub terra esse dicuntur, quia Deus terram excavavit, ut ibi aquæ continerentur. Psal. **civ.** **6.** & ibi Hebræi. Vide Annotata nostra ad librum **i.** pro Veritate Religionis Christianæ circa initium.

5. *Non adorabis ea*] Vox Hebræa gestum honoris indicem significat. Etiam si talia simulacra alius fecerit, nullum, qualicumque tandem animo, honorem ei exhibebis, quod curvato corpore apud Hebræos fieri solebat. Hæ cautiones sunt adversus contagia ex gentibus.

Neque coles] Victimis, libamine, incenso. Hæc enim ad עברה [cultum] referuntur.

Zelotes] Confortis impatiens, ut mariti.

In tertiam & quartam generationem] Exiliis posterorum, ut factum in Babylonica deportatione.

6. *In millia*] Non mille, sed multa millia: ita ostenditur quanto largior sit Deus in benefaciendo, quàm in puniendo.

7. *Non assumes*] Nempe in os tuum. Id autem fit non tantum proprio Dei nomine expresso, sed etiam quovis vocabulo quo Deus intelligitur.

In vanum] Id est, falsò: non pejerabis. Idem enim est *ווא* [*vanitas*, & *in vanum*] & *שקר* [*mendacium*], ut in præcepto nono apparet collato hoc Exodi capite cum altero Deuteronomii, ubi Græci ponunt utroque loco *μαρτυρίαν ψευδή* [*testimonium falsum*].

8. *Sanctifices*] Sanctè colas gratias agendo Deo, quòd homines & mundum hominum causà condiderit.

10. *Omne opus*] Famulum, ut suprà diximus, ubi de Paschate agebatur. De hac rigida quiete sabbati Iudaici, vide Dionem Cassium, Senecam apud Augustinum, Poëtas Satyrarum & Epigrammatum, post eos Rutilium.

Filius tuus & filia tua] In ea ætate quæ parentum imperiis gubernatur.

Advena qui est intra portas tuas] Nulli extranei lege istà otii sabbatici tenentur, nisi ex cohabitatione cum Israëlitis, turbasset enim ordinem civilem & damnum attulisset Israelitis, si alii inter ipsos viventes permitti essent opus facere.

11. *Cælum & terram*] Vniversum hoc, ut initio Geneseos.

Et omnia quæ in eis sunt] Herbas, arbores, animalia.

Idcirco benedixit Dominus diem sabbati, & sanctificavit eum] Ac propterea cum etiam ad temperandas serviles operas diei alicujus otio opus esset, hic dies, ut ab initio specialiter Deo dicatus, prælatus est aliis. Benè autem convenit otium Heptadi, quæ *παρθένος & ἀμήτωρ* [*virgo & matre carens*], ut Philo loquitur, & scriptor *θεολογικῶν τῆς ἀριθμητικῆς* [*Theologicorum ad Arithmetici pertinentium*]. Vide & Capellam.

Honora] Tum aliis reverentiæ signis, tum ad vitam necessaria illis exhibendo, quod sub voce *τιμᾶν* [*honorare*] comprehenditur, ut 1 Tim. v. 3. 17. Ajunt Hebræi vel in pistrino laborare filium debere, ut subveniat parentibus.

Patrem tuum & matrem tuam] Vt terrestres deos, à quibus originem trahitis.

12. *Non occides*] Mutatus hic ordo ad ordinem qui in Deuteronomio. Nam Græcos codices adulterii interdictionem ante illam homicidii positam habuisse, & Philo & Tertullianus non uno loco nos docent. Matrimonium totius civilis societatis fundamentum est.

15. *Non loqueris*] In Hebræo: *non respondebis*. quia adjurati & interrogati perhibebant testimonium.

16. *Non concupisces*] In hoc loco Hebraicè *לחמך*, in Deuteronomio *לחמך*. Significat ea vox & actus dolosos quibus alienum intervertitur, & sensu sublimiore, appetitus etiam. Hunc sensum quia ferme negligebant Hebræi, ideò Christus ostendit ta-

lem appetitum non modò Deo displicere, sed &, si foveatur, gehennæ obnoxium.

18. *Videbat voces*] Audiebat. de omni enim sensu usurpatur vox videndi.

24. *Altare de terra facietis mihi*] Cespitem de viridi, ut Ovidius, Silius & Poëtæ alii loquuntur. Tales aras utpote subitarias fruiere mos iter facientibus.

25. *Si enim levaveris cultrum super eo polluetur*] Ferrum à sacris amoveri vetus lex est, quam sequitur in suis legibus Cicero. Hecataeus de Templo Hierosolymitano: *ἐν ᾧ βωμός ἐστι τετράγωνος, ἐκ ἐκ τμητῶν αὐτῶν ἐκ τῶν ἀργῶν λίθων ἔτω συγκείμενον* [*In quo altare est quadratum non, ex sectilibus sed ex rudibus lapidibus fortuito congestum*].

26. *Non ascendes per gradus ad altare meum*] Simile aliquid in jure Pontificio Romano vetere, ex quo Servius hoc adfert ad IV. Æneidos. *Apud veteres scalas plus tribus gradibus, nisi Græcas, scandere non licebat, ne ulla pars pedum ejus cruriumve subter conspiceretur, eoque nec pluribus gradibus, sed tribus, ut ascensu duplices nifus non paterentur extolli vestem, aut nudare crura. Nam ideò & Græcæ scalæ dicuntur, quia ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clausæ sint, ne adspectum ad corporis aliquam partem admittant.*

EXPLICATIO DECALOGI

Exod. xx.

Vt Græce exstat, & quomodo ad Decalogi locos Evangelica præcepta referantur.

1. **K** *Αὐτὸς ἐλάλησε Κύριος*, Locutusque est Dominus.] *Κύριος* [*Dominus*], Græcum modo respondet Hebræo *אלהים*, ut hoc loco, quia ubi ea vox cum singulari construitur est *ἐλλειπτική* [*defectiva*], pro *אלהים* *אלהה*, id est, Deus deorum, ut *כחמות* ponitur pro *כחמת* *כחמת*, id est, fera ferarum, siue excellentissima fera, *כחמת* pro *כחמת* id est doctrinarum præcipua: modo vero nomini proprio veri Dei, quod scribitur *יהוה*, efferri autem ne olim quidem solebat, nisi in sacerdotali ad populum benedictione, hodie autem efferri non potest, quia vocales ignorantur. Nam quas scripsere Masorethæ, sunt commodatæ ex voce *אֱרוֹנִי*, tantum Patach Schevato mutato in Scheva per compendium, quia & revera vocales Schevatæ nihil aliud sunt quam ipsum Scheva *εὐφωνίας* [*concinrioris soni*] causâ aliquantulum variatum ob difficultatem pronuntiationis, puta sub gutturali, aut ubi duo Scheva concurrunt. Sic quoties præcedit aut sequitur *אֱרוֹנִי*, eadem vox *יהוה* in textu quo utimur Hebræo vocales commodatas sumit ab *אלהים*. Idem autem significant aut nomen proprium, aut nomen elatum *καὶ ἐξοχήν* [*per excellentiam*]: ut Homerus aut Poeta. Cur autem Græci interpretes *Κύριος* [*Dominus*], in hoc sensu dicere maluerint quam *Θεός* [*Deus*], puto hanc esse causam, quod cum scriberent Græcis, inter quos numerandi & Ægyptii reges Macedonico è sanguine, Hebræis dicti reges Græci, *מלכי יוון* [*reges Græciæ*], apud Græcos autem etiam qui plus sapiebant, ut Platonicus, cujus instituti fuere Ptolemæi reges, *θεοί* [*Dei*], appellationem etiam de illis quos ipsi *δαίμονες* [*dæmones*], Hebræi *מלאכים* & inde Græci *ἄγγελοι* [*angelos*]

los] vocant, usurparent, aperte testatum voluerunt se de eo agere, qui ipsis illis dictis diis summo jure imperaret: sicut inter mortales reges rex Persa βασιλεύς βασιλέων [rex regum] vocabatur. Quanquam vero hæc verba quæ sequuntur elocutus dicitur Κύριος, id est, summus ille Deus, tamen pro certo habendum, non id eum fecisse αμέσως [immediate], sed per Angelum legatum, summi Dei agentem nomine; quod & de aliis visis similibus, quæ viris sanctis evenere, pari ratione debet intelligi. Angelus enim Mosi & populo in Sina locutus est, Actor. vii. 38. Sic & Iosephus sensit libro xv antiquæ historiæ: ἡμῶν δὲ τὰ κάλλιστα τῶν δογμάτων καὶ τὰ ὁσιώτατα τῶν ἐν τοῖς νόμοις δι' ἀγγέλων παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθόντων [cum nos dogmatum potissima, & sanctissimam legum partem per Angelos à Deo acceperimus]. Errant graviter qui hic per Angelum intelligunt secundam Dei hypostasim, ob illud nomen יהוה. Variis enim multiplicibusque modis Deus locutus est Patribus: at per Filium ultimis demum temporibus ad nos cœpit loqui, Hebr. i. i. Lex data per Angelos ministerio internuntii, Mosi scilicet, ut valeret, donec veniret semen promissum, Galat. iii. 19. Et ad Hebræos scriptor Evangelium eo præfert legi, quod Euangelium per Dominum Iesum datum est, lex per Angelos tantum, Hebr. ii. 2. quibus in locis multitudinis numero Angeli nominantur, cum Angelum dixerit Stephanus; quia ita mos habet visorum ejusmodi, ut unus sit Angelus Dei personam nomenque sustinens, alii autem ei adsint velut apparitores. Vide Gen. xvi. i. Luc. ii. 13. confer i Thess. v. 16. cum Matth. xii. 39. 41. 49. Quomodo igitur is qui legem pronuntiavit Angelus dicit, ego יהוה, ita & alii qui ad res magnas à Deo legati sunt Angeli loquuntur, sicut verba Iudicis præco enuntiat, ut ait Augustinus ii. de Trinitate, c. 11. & simili modo compellari se ferunt. Sic Moses in rubo sibi locutum dicit Deum יהוה. Exod. iii. 15. & is qui locutus erat se dixerat esse, אֲנִי יהוה [Qui sum] quæ vocis יהוה [Existens] est explicatio. At Stephanus Actor. vii. 30. visum ait Mosi in flamma rubi Angelum Κύριον [Dominum], idque ipso Mose auctore, Exod. iii. 2. Athanasius oratione vi. καὶ ἐκάλεσε Κύριον Μωσὴν ἐκ τῆς βάτης λέγων· ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τῆς πατρὸς σου, ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. αἰὶν' ἐκ ἧν ὁ ἀγγέλ· ὁ Θεὸς Ἀβραάμ· ἐν δὲ τῷ ἀγγέλῳ λαλῶν ἦν ὁ Θεός· καὶ ὁ μὲν φαινόμενος ἦν ἀγγέλ·, ὁ δὲ Θεὸς ἐν αὐτῷ ἐλάλει [Et vocavit Dominus Moysen ex rubo, dicens. Ego sum Deus patris tui: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob, at Angelus ille non erat Deus Abraham, sed in Angelo loquebatur Deus: & qui conspiciebatur erat Angelus: Deus autem in illo loquebatur. Vide Riberam in Epistolam ad Hebr. num. 104. Neque aliter Hebræorum doctissimi explicant loca similia, ubi & Angeli apparet nomen, & is tamen Angelus ut יהוה loquitur, & ut יהוה compellatur. vide Genes. xvi. 13. & 33. collato loco ad Hebr. xiii. 2. Genes. xxi. 15. 17. Iosu. v. 14. collato vi. 1. Iud. vi. 11. collato 14. & xiii. 3. collato 8. i i Sam. xiv. 16. collato 17. Philoni in Decalogi enarratione dicitur Deus locutus non per se, sed ψυχὴν λογικὴν ἀνὰ πλεων σαφηνείας καὶ τρανότητος, ἢ τὴν αἴρα χημαλίσασα καὶ ἐπιτείνασα καὶ πρὸς αὐτὸν φλογοειδὲς μετέβαλλεσα, καθά-

περ πνεῦμα διὰ σάλπιγγος φωνὴν τοσαύτην ἐναρθρον ἐξήγησεν [mentem quandam rationalem implens perspicua cognitione, quæ aërem formans atque attenuans velut in ignis flammantis speciem, tanquam spiritus per tubam, vocem edidit distinctam]. ubi & alia sequuntur ejus argumenti. Vide, si vacat, Iosephum Album Fundamentorum libro ii. c. 28. aut si Christianum MAVIS, audi scriptorem responsionum ad Orthodoxos: τῶν ἀγγέλων ὅσοι ἐν τάξει Θεοῦ ὠφθήσαν, ἢ ἐλάλησαν τοῖς ἀνθρώποις, ἐρχήσονται καὶ αὐτοὶ τῷ Θεῷ τὴν κλήσιν, ὡς ὁ λαλήσας τῷ Ἰακώβ καὶ τῷ Μωσῇ. ἐκλήθησαν δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι Θεοί. ἐκατέρωθεν δὲ διὰ τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτοῖς χρείαν ἐδόθη τῷ Θεῷ τὴν τάξιν καὶ τὴν προσηγορίαν ἔχειν. πληρωθείσης δὲ τῆς χρείας πᾶν ὄντα τῷ καλεῖσθαι Θεοὶ οἱ χρείας τινος· ἐνεκεν εἰληφότες τῷ Θεῷ τὴν κλήσιν [Angelorum, qui Dei loco visi aut locuti sunt hominibus, Dei vocabulo nominati sunt, ut ille qui Iacobo quique Mosi est locutus. Etiam homines dii vocantur. Vtrisque ob officium ipsis injunctum datum est, & Dei vicem & nomen obtinere. Expleto autem officio desinunt vocari dii qui tantum operæ alicujus causa id nomen acceperunt]. Et nominatim legem datam dici per Deum, cum revera per Angelos data sit, ait Dionysius de Cœlesti hierarchia cap. iv. Sic Phanuel πρόσωπον Θεοῦ [faciem Dei] exponunt & Iosephus, & Gerundensis. Sciendum autem est quæ in Exodo hoc loco habentur verba, per Angelum, Dei nomine, prolata: quæ vero sunt Deuter. 5. esse Mosi eadem memoriter referentis, & quidem ea libertate, ut voces transponat interdum, quasdam cum idem significantibus commutet, omittat quædam satis nota ex prioribus, addat alia interpretamenti vice. Est enim Deuteronomium, sive, ut Philo loquitur, Epinomis, nihil aliud quam lex & historia summatim repetita in eorum gratiam qui promulgationi legis rebusque illis non interfuerant. Par mutandi verba libertas, & aliis in locis sacrae Scripturæ non indiligenti ejus lectori apparet, ut Genes. xvi. 4. collato 7. Genes. xxiv. 17. collato 43. Exod. xi. 4. collato xii. 28. Exod. xxxii. 11. & seqq. collato Deuter. ix. 27. & seqq. Pertinet autem hæc observatio eo, ne in sacris literis superstitiosi simus vocularum aucupes, ut Iudæi quidam, qui & illa quæ in Exodo sunt, & quæ in Deuteronomio sunt verba pariter uno eodemque puncto temporis prolata, simulque ubi transpositio est, inverso ordine quæ prius dicta fuerant dicta & posterius, posteriora sensum eundem continentia prius etiam dicta somniant. Satis multa sunt in sacris historiis miracula, ut nova extra necessitatem nullique usui comminisci nihil sit opus.

Πάντας τὰς λόγους τὰς λέγων, cunctos sermones hos, dicens:] Hæc ipsa, ne quis posterum putaret, additum aliquid aut demtum. Deuter. v. non reperiuntur ista tam expressa: ideoque sufficit ibi sensum significari, ut modo diximus.

2. Εγὼ εἰμι ὁ Κύριος ὁ Θεός σου, ὃς τις ἐξήγαγόν σε ἐξ Αἰγύπτου ἐξ οἴκου δουλείας, Ego sum Dominus Deus tuus qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis.] Respondet Κύριος [Dominus] Hebræo יהוה, ut plerumque, ob eam quam diximus causam. Θεός σου [Deus tuus] autem in Hebræo אלהים. Vbicunque est אלהים in Hebræo, significatur imperium. Est vox attributa & Angelis, ut Psal. lxxxii. 2. & magistratibus eximiis, ut

Exod. xxi. 6. xxii. 26. ita ut in Psal. lxxxii. 1. & cxxx. 1. dubium sit inter Hebræorum doctissimos, Angeli, an magistratus intelligantur. At quoties cum singulari conjungitur plurale καὶ πρόθεσιν [per appositionem], sed ἐκείνην [defectivam], non dubium est eum intelligi, qui & Angelis & Magistratibus cunctis præsidet summo cum imperio. Solet autem ei voci addi sæpe casus possessivus, quo significatur ei summo Deo, præter jus quod in cunctos habet, jus aliquod peculiare in hos aut illos competere per beneficia non communia. Est enim ea beneficiorum natura, ut semper in eum qui beneficium accepit, det aliquid novi juris ei qui beneficium præstitit. Et hæc causa est, cur hic non conditi humani generis fiat mentio, sed earum rerum quæ Iacobi posteros proprie spectabant, & quidem maxime recentium, quorum memoria firmiter & efficacius animis inhæret. confer causam servandæ legis, quam parentes tradere filiis jubentur, Deut. xxv. 20. & sequentibus. Est autem quod hoc loco dicitur, non lex, sed legis præfatio. Seneca non probat legem cum prologo, quod imperare ea nata sit, non suadere. At aliter censuere philosophi, Zaleucus, Charondas, Plato, Philo. media via optima est, ut breve sit quod præmittitur, auctoritatem non disputationem præferens. Numerus denarius gentibus ferme cunctis numerandi finis est. qui enim sequuntur numeri composita habent nomina, aut sono, ut undecim, duodecim, aut significato, ut centum, mille. Nimirum per digitos numerare mos antiquissimus, qui homini decem. Quare & in his præceptis, quæ supra cætera memoriæ infigenda erant, hunc numerum elegit Deus, in quo omnes numerorum diversitates, omnes ἀναλογίας, omnes quæ ad numeros referuntur figuras geometricas reperiri, late ostendit Philo de decem præceptis. & Martianus Capella: *Decas vero ultra omnes habenda, quæ omnes numeros diversæ virtutis ac perfectionis intra se habet.* Neque alia de causa, in decem classes, quæ vulgo categoriæ vocantur, rerum genera Pythagorici & eos secuti Peripatetici retulere. Tum vero non in lege tantum, sed & ante legem Decimæ Deo votæ, qui mos ad gentes etiam transiit. Vide Livii & Plutarchi historiam de Camillo. meminit ejus moris ut antiquissimi & Herodotus. Data autem lex in locis incultis, ut & remotus ab urbium contagio populus, & rebus duris purgatus, & per miracula doctus à Deo non à rebus conditis pendere, ad eam quam Deus moliebatur rempublicam præpararetur. dicit autem lex *שׁוּב* [tuus], & deinceps imperans ac vetans unitatis numero singulos alloquitur, ut ostendat non aliam hic esse viri principis, quam minimi de plebe Hebræi conditionem.

Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ [Non habebis Deos alienos coram me.] Recte illud *פְּנִי לֹא אֵם* 11 Reg. i. 13. & 35. est extra quam, nisi: ubi *פְּנִי* similiter exceptionis vim addit conditionali locutioni. *פְּנִי* est persona: *פְּנִי* circumlocutio, pro eo quod simpliciter diceremus *me*, *פְּנִי לֹא אֵם* [super me]. sic & Latinis super pro præter sumitur. In Græco Deuteronomii non male: *πρὸ προσώπου μου* [ante faciem meam]. Est autem & *πλεονασμός* [oratio abundans], *Alius præter me.* nam suffecerat *præter me.*

similis locutio *ἐτερος εἰ μὴ* [alius nisi], 1. Cor. viii. 4. & *ἄλλων παρὰ* [aliud præter], 1. Cor. i. 11. sensus est: non pro vero Deo substituendos alios, sed nec affluendos ad eum alios, quod multi faciebant, ut 11 Reg. xvi. 33. Dii hic vocantur non tantum ii qui in scriptis sacris vocantur *אלהים*, Angeli & eximii iudices, dum suo funguntur munere; verum etiam ii quos eo nomine, quamvis sine causa iusta, Gentes appellabant: *οἱ λεγόμενοι θεοὶ* [qui dicuntur dii], 1. Cor. viii. 5. sic Prophetæ dicuntur qui se venditant pro talibus, Ierem. xxv. 11. 1. Tale & illud 11 Sam. xxv. 11. 15. Videamus primum de falsis diis, visuri postea de iis qui dii non sine causa dicuntur. Primos quos homines pro diis venerati sunt, ignes fuisse cælestes sentiunt doctissimi Hebræorum Abenescdras, Moses Maimonides, alii. Favet huic sententiæ traditio de Abrahamo, qui eum cultum fugiens migrasse dicitur, & historia de Iobo ex temporibus sumta antiquissimis, xxx. 26. 27. 28. Adde Deut. iv. 19. & xvi. 3. Sunt autem astra falsi dii, non quod non magna ab ipsis bona ad homines perveniant, sed quod neque precum intellectum, neque libertatem huic magis quam illi benefaciendi habeant, quæ duo conjunctim ad implendam nominis istius Dei veram significationem requiruntur, Hebræor. xi. 6. Quare cum dicitur: Deus ista astra *קָהָה*, *ἀπένευμε* [distribuit], ut est in Græco, cæteris gentibus, quod Iustinus cum Tryphone disputans sic interpretatur, *ἡλίου ὁ θεὸς ἐδεδώκεν πρότερον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτὸν* [solem Deus dedit ante adorandum], interpretandum est sinendi, non approbandi sensu, quomodo dicit Paulus Apostolus, Act. xiv. 16. *εἰσαὶ πάντας τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν* [dimisit omnes gentes ingredi vias suas]. quomodo & Chrysostomus quod est ad Rom. i. 24. *παρέδωκεν* [tradidit], interpretatur *εἰσαὶ εἶναι* [sinit esse], & ad c. xi. ejusdem epistolæ: *τὸ ἐδωκεν ἐν λαῷ θὰ μὴ ἐνέργειαν νόμιζε, ἀλλὰ συγχώρησιν* [illud dedit hic non efficaciam interpretare, sed permissum]. & ad Eph. iv. *παρέδωκεν* [dedit] interpretatur *συγκέχωρηκεν* [permisit]. neque vero simpliciter, sed comparate: quia nimirum postquam primæ illæ veræque notiones malis moribus atque institutis erant oblitteratæ, non misit ad eos cum divina auctoritate leges, ac nuntios qui eos ad priora & rectiora retraherent, ac per definitas quasi lineas ducerent. Post astra, imo simul cum astris & in astris, dii vocati, divinisque culti honoribus reges & reginæ, posterorum arte, quo ipsi augustiores apud populos fierent, & eruditorum in eos adulatione: *ἔτω γὰρ εἰδωλολατρεῖαν τὴν ἀρχὴν ἐκοάτησαν, τῶν ἀνθρώπων ὑπὲρ τὴν ἀξίαν θαυμάζομένων* [sic enim idolorum cultus primum obtinuerunt, cum homines supra meritum in admirationem venirent], ait Chrysostomus ad xii. caput secundæ ad Corinthios. Azaeli & Adero regibus divinos honores à Syris habitos narrat Iosephus. ab Ægyptiis venisse hunc morem censet Athenæus. sed vetustissima ejus rei memoria apud Sanchuniathonem est, qui nos docet regem Phœnicum *קרן* Κρόνον, in eam stellam quam Græci à Phœnicibus edocti Κρόνος, Latini Saturni vocabant, consecratum. idem est qui per excellentiam *מלך*, id est rex dictus est, cui Phœnices liberos sacrificabant, qui mos à Tyriis ad Carthaginienses aliosque Africæ populos venit. Sic Astarte con-

consecrata in Veneris stellam. Et aliquanto post apud Ægyptios Osiris in Solem, Isis in Lunam. Sic Hammon in Arietem, Derceto in Piscem. At de Mauris Cyprianus: *Manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt.* Quia autem sidera in animantium figuram pridem ab hominibus formata sunt, ob similitudinem aut unius aut plurium stellarum, aut etiam quia quædam animantia cognitionem quandam habere cum sideribus eorumque vim efficacius percipere credita, ideo ea animantia ab Ægyptiis in deos relata. bos dictus Apis, ob Lunam sive Lunum potius: nam masculino nomine magna pars Orientis id sidus appellabat: Phoenix ob Solem: alibi ob eundem lacerta, leo, draco, accipiter. Ibis ob Mercurium: canis ob Sirium: parique modo cætera animantia, quorum ad formas τὰς ἀστεισμούς [stellarum congeries] figuravere aliter Chaldæi, aliter Persæ, Indi rursus aliter. Proceffit res longius, ut etiam in deos referrentur animantia unde magnæ ad homines utilitates venere, quales recenset Diodorus Siculus apud Eusebium, citatus in præparatione Evangelica: Plinius lib. viii. cap. xxvii. Philo ad præceptum secundum, & Porphyrius de Abstinencia iv. Vide de his animalium formis Mosem Maimoniden ductore dubitantium parte iii. c. xxxii. & Sallustium de Diis, capite quarto. Ægyptii, ut loquitur Arnobius lib. vi. *mutorum animantium formas causis inferuere divinis.* Adde locum Philonis quo mox utemur. Adjuverunt hunc errorem dæmones, hic hujus, ille illius animantis specie se hominibus ostentando, unde alii ὀφιδόμορφοι, alii ταυρόμορφοι, alii τραγόμορφοι, ὄρνιθόμορφοι alii, atque ita deinceps. Vide de serpentibus, quos κνέφ vocabant, Eusebium Præparatione, ubi de Taaute, Plutarchum Alexandro, Servium ad Virgilium, & adde Gen. iii. i. de hirco, Esaïæ xxxiv. 14. hac forma Asinam colebant Samaritani: ut Nergalem gallinæ silvestris effigie. De aliis animantium formis vide Iamblichum de mysteriis Ægyptiorum, & Psellum. κυνώδη φάσματα [spectra canina] etiam ad Hesiodum Proclus nominat. Vide & Athanasium in vita Antonii. De his animalibus multo magis dicendum quod de stellis diximus, cum ad preces surda sint, neque libertate eligendi sint prædita, falso iis deorum imponi nomen. Non potest idem dici de Angelis, qui & intelligere preces possunt, & beneficia ex animi quadam libertate præstare. Hos ergo qui honore prosequitur aliquo, qui etiam aliquid eorum beneficio se sperat posse consequi, non peccat in hanc legem, sed is demum qui eis ea tribuit quæ summo Deo sunt propria. Nam vox Dei in hoc præcepto in summitatis sensu sumenda est. exempla rem illustrabunt. Non peccarunt qui Angelos, quoties ipsis conspicui apparuerunt, venerati sunt procumbendo, ut Iosue v. 14. quippe, cum & Prophetis idem honos exhibitus sit sine peccato; ut ei qui putabatur Samuel, i. Sam. xxviii. 15. Eliæ, ii. Reg. i. 13. Danieli ii. 46. qui munus & libamina vetat, reverentiæ signum non vetat, ut ibi notatum ab Iosepho Iachiade. Nam quod in Apocalypsi Angelus eum honorem à se amovet, non inde venit, quod in eo esset quid illiciti, sed Apostolum sibi æquat Angelus, quod ambo Chri-

sti, jam Angelorum capitis, ministri essent (vide locum Coloss. i. 16. 18.), & Apostolica legatio ad hominum salutem comparata nulla parte Angelica esset inferior. Non solent autem pares inter se ista submissionis signa usurpare. Est autem hæc illius loci explicatio non nova, sed ab Ambrosio & Gregorio Magno tradita. Origenes viii. adversus Celsum concedit Σεραπείῳ [veneratione honorari] posse Angelos, si modo repurgetur ejus vocis significatio. Neque peccaturum putem, si quis Angeli sibi apparentis commendationem apud Deum imploret, quo Maimonides trahit ea quæ apud Iobum leguntur xxxi. 23. qui cum consentit quod Philo sæpe ἀγγέλους μεσίτας [Angelos mediatores] vocat. Sed in utroque hoc diligenter videndum, ne dæmon malus sit qui sub Angeli specie appareat, quod fieri interdum solere non Paulus tantum Apostolus docet ii Cor. xi. 14. sed & Porphyrius, citatus à Cyrillo contra Iulianum, & secundo de Abstinencia, ubi hæc habes: ὡς περ ὑποδύντες τὰ ἄλλων θεῶν πρόσωπα τὴν ἡμετέρας ἀβελτίας ἀπολαύουσι [aliorum deorum velut vultum induti nostra imprudentia fruuntur]. & Iamblichus de mysteriis Ægyptiorum, lib. iii. c. 32. & lib. iv. c. 17. quibus addi potest Arnobii illud iv. adversus Nationes: *si magi haruspicum fratres, suis in actionibus memorant antitheos sæpe obrepere pro veris: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingunt.* Pro talibus autem habendi sunt, qui aut à veri Dei cultu homines avocant, aut ei se æquant. Præter hos multis aliis modis in Angelorum honore peccari potest. Primum si ea illis venerationis signa exhibeantur quæ consensus gentium divini cultus esse propria voluit, puta sacrificium, libamen, suffitus. Vide Iudic. xiii. 16. & confer eum quem modo dixi Danielis locum. deinde si per eos vota aut juramenta faciamus, ab eis ea poscamus quæ à Deo solo, aut in Novo federe à Deo & Christo ex Dei mandatu, peti debent, qualia sunt remissio peccatorum, Spiritus sanctus, vita æterna. id vero est, ut recte hic ait Philo ἴσα διδόναι ἀνίστοις, ἢ ἐπὶ τιμῇ τῶν ταπεινοτέρων, ἀλλ' ἐπὶ καθαιρέσει τῆς κρείττονος [æqualia dare inæqualibus, qui non est inferiorum honoris, sed superioris depressio]. Pertinet huc & Origenis locus adversus Celsum lib. i. ἴδωμεν δὲ, τίνα τρόπον συνοφαντεῖ Ἰσδαίῳ ὁ πάντ' ἐπαγγελῶμεν εἰδέναι Κέλσῳ, λέγων αὐτὸς σέβειν ἀγγέλους ἢ γοητείας προσκυνῶν, ἧς ὁ Μωϋσῆς αὐτοῖς γέγονεν ἐξηγητής. πᾶς γὰρ τῶν γραμμάτων Μωϋσεως εὖρε τὸ νομοθέτην παραδιδόντα σέβειν ἀγγέλους, λεγέτω ὁ ἐπαγγελῶμεν εἰδέναι τὰ Χριστιανῶν ἢ Ἰσδαίων [Videamus autem quomodo calumniatur Iudæos is qui omnia se nosse prædicat Celsus, dicens eos Angelorum esse cultores & deditos prestigiis quas à Mose didicerint. Vbi enim in Mosis libris invenit, illum legum conditorem præcepisse Angelos coli? hoc nobis dicat iis qui jactant se cuncta nosse & Iudæorum & Christianorum]. Et lib. v. ubi de Angelorum ministerio in precibus offerendis & in beneficiis procurandis disseruerat, addit: τῶν δὲ ἀγγέλων ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὐρίσκομεν αὐτοὺς διὰ τὸ θεῖος εἶναι ἢ θεὸς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' ἔχοντες ὡς προσάσσεσθαι ἡμῖν τὰς διακονίας ἢ φέροντας ἡμῖν τὰ τῶν θεῶν σέβειν ἢ προσκυνεῖν ἀντὶ τῶν θεῶν [Hos Angelos ab

operibus quæ faciunt nominare assueti, didicimus eos & de-
 os esse & ita in scripturis vocari: non autem imperari no-
 bis, ut eos qui ministrant Deo & ad nos Dei beneficia perfe-
 runt, pro Deo colamus atque adoremus]. Alibi: εὐφημέ-
 μεν καὶ μακαρίζομεν, ἐγχειροθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ χρη-
 σιματῶν γενέσθαι ἡμῶν· καὶ μὲν τὴν ἀφειλομένην πρὸς Θεὸν τιμὴν
 ταῖς ἀπονέμομεν [Laudamus & beatos prædicamus eos
 quibus Deus commisit illa quæ humano generi sunt uti-
 lia: verum debitum Deo honorem ipsis non impedimus].
 Angelici Epiphonio inter hæreticos memorantur, sed eorum quale fuerit institutum ait se nescire. Ma-
 xime credibile est tale fuisse quale est Cabalistarum
 inter Iudæos, probatum quibusdam, improbatum
 Iosepho Albo lib. I I I. Fundamentorum, cap. xv I I I.
 Censent illi, cum Pythagoricis & Plonicis, quo-
 rum sententiam nobis Iamblichus exprimit, per
 Angelos inferiores superioribus, atque ita per mul-
 tos gradus summis illis homines commendari debe-
 re, & illis dant sua nomina, dant officia, & dispen-
 sandorum beneficiorum facultatem. Alios statuunt
 paredros: alios οἰσιπομπούς, ut Irenæus docet.
 De his qui talia ex Iudaismo in Christianismum in-
 ferrent agere videtur Apostolus I I. Coloss. 18. mi-
 tius enim de eis loquitur quam ut eos intelligat qui
 Angelos, aut honoris proprie divini signis, aut ef-
 fectuum mere divinorum expeditione, Deo æqua-
 bant. Sic ergo ait, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύετω nemo
 vobis honorem auferat, nempe eum qui proprius
 est Christianorum, ut jus habeant Deum invocan-
 di διὰ τοῦ λόγου [per Verbum], ut sæpe notat Orige-
 nes, apertissime vero lib. v. καὶ περισπώμενοι πρὸς τὸν
 Θεὸν καὶ ἀλλῶ τινὶ δαλεῦν μὲν αὐτῶν [non advocari nos sinen-
 tes ut præter Deum & alteri serviamus], ut ait idem lib.
 v I I. addit Paulus, ἐν ταπεινοφροσύνῃ [in humilitate].
 Videtur enim esse quædam animi submissio non au-
 dere nisi per tot gradus Deum accedere: at tale re-
 vera id non est, cum, ut recte ait Origenes, in Dei
 honore satis comprehendatur honos ipsi ministran-
 tium, neque ex usu sit ita περισπᾶσθαι, & ab eo quod
 maxime necessarium est avocari. Pergit: καὶ θεοσκεία
 ἀγγέλων [et cultu Angelorum], ubi καὶ, ut sæpe, positum
 est καὶ ἐπεξηγήσιν [ad explicationem] verborum præ-
 cedentium. Θεοσκεία [cultus] vox mediæ est signifi-
 cationis, nam & in bonam partem usurpatur, ut
 Act. xxv I. 5. Iac. I. 27. & in malam, ut Sap. xi. 16.
 & iv. 16. & eo sensu qui inter utrumque est, ut Iac.
 I. 26. & hoc loco. Explicat quod cæpit dicere Apo-
 stolus: αὐτὸς μὴ εἰσέλθῃς ἐν εἰσόδῳ penetrans in ea quæ
 non vidit. is enim est sensus vocis εἰσέλθῃς [penetra-
 re], ut apparet I Macch. xii. 25. xiii. 20. xv. 31.
 40. Nesciunt enim Angelorum, qui non sine causa
 mitti dicuntur Hebr. I. 14. qui ipsis adsint, aut non ad-
 sint: nesciunt quid possint, quid valeant. quod latius
 etiam sequentibus explicat εἰκὴ φυσικῶς ὑπὸ τοῦ
 νοῦς καὶ σαρκὸς αὐτῶν [frustra inflatus sensu carnis suæ],
 quo loco vñs est cogitatio, ut Rom. I. 28. & xiv. 5.
 Ephes. iv. 17. I. Tim. vi. 5. II Tim. iii. 8. Tit.
 I. 15. illud autem σαρκὸς [carnis] opponitur pate-
 factioni divinæ, ut Matth. xvi. 17. Quæ usurpant
 nomina Angelorum, in Scripturis nusquam posita,
 qualia multa sunt in libro Enochii falsum nomen
 præferente: quæ munia ipsis attribuunt, quibus ver-
 bis, quoque modo quemque alloqui, quid à quoque

poscere debeant: hæc non accipere à Deo aut ab
 ipsis Angelis, ut certi esse possint, sed ex humanis
 commentis quorum disciplina sibi placent, seque
 cæteris præferunt, unde Γνωστικῶν [Gnosticorum]
 nomen. Sequitur, καὶ κρατῶν τὴν κεφαλὴν, ἐξ ἧς πᾶν τὸ
 σῶμα διὰ τῶν ἀφῶν καὶ συνδεσµῶν ἐπιχορηγέμενον καὶ συµβι-
 βαζόμενον, αὐξεῖ καὶ αὐξήσιν τὸ θεῶν [et non tenens caput,
 ex quo totum corpus, per nexus & conjunctiones submini-
 stratum & constructum, crescit in augmentum Dei]: non
 tenent se Christo, id est, Christi cultum omittunt, aut
 eum reformidant, qui tamen est caput & coagulum
 totius Ecclesiæ: unde fit, ut illi homines alii aliis
 Angelis se velut mancipando, paullatim & ab Ec-
 clesia, specie majoris scientiæ, se subducant, & in-
 ter se dividantur, nimirum per gradus quosdam de-
 voluti ad illam εἰδωλολατρείαν [idololatriam] quam
 propter hoc κεκρυµμένην [occultam] vocat Laodice-
 na Synodus. Congruunt cum jam dictis ea quæ ad
 dictum Pauli locum attulere Chrysostomus, Theo-
 doretus, Oecumenius, Theophylactus. A præfidi-
 bus humanæ pacis, quin ea peti possint quæ hu-
 manæ sunt opis, dubitandum non est. Neque ve-
 ro flexo aut prostrato corpore eos honorare illicitum
 est, ubi mos talis obtinet: fecit id Nathan co-
 ram Davide, I Reg. I. 23. Scriptor vitarum illu-
 strium in Conone: necesse est si in conspectum veneris,
 venerari te regem quod προσκυνεῖν illi vocant. Græci
 sæpe pro eo dicunt προσπίπτειν [procumbere]. Livius de
 Legatis Carthaginensium: more adorantium (accepto
 30 credo ritu ex ea regione ex qua oriundi erant) procubue-
 runt. A Phœnicibus intelligit vicinis Hebræorum,
 quorum morem Phœnissis Euripides sic expressit:

Γονυπέτεις ἔδρας προσπίπνῳ
 Σ' ἀναξ, καὶ οἶκοθεν νόμον σέβεσθα.
 [Supplex te, rex, venerans genubus
 Patrio advolvor de more tuis.]

Philo in Legatione hoc προσκυνεῖν [procidere] vocat
 βαρβαρικὸν ἔθος [barbarum ritum], Iosephus de Davide
 Saulem venerante: προσκυνεῖται πρὸς αὐτὸν πρὸς ὄψιν, ὡς ἔθος
 40 [veneratur eum pronus cadens, ut moris est: At si qua in
 gente is gestus tantum in re divina usurpetur, jam
 eum coram rege usurpare licitum non erit. Ob id
 Græci quibus prosterni nisi in sacris mos non erat, eo
 more venerari Persarum regem noluere, ut passim ex
 historiis discimus. Et Christianus, apud Sozomenum,
 Persarum regem veneratus, destitit postea, ubi id
 aliovorsum interpretando trahi videt. Etiam coram
 imaginibus Imperatorum procumbere non alie-
 num à sua religione arbitrati sunt Christiani. At post-
 quam suis imaginibus falsorum deorum imagines
 addi iusserat Iulianus, prudentiores mala quævis
 potius toleranda duxere quam ut ibi procumberent.
 Narrat Gregorius Nazianzenus. Tertullianus ad
 Scapulam: colimus ergo Imperatorem sic, quomodo &
 nobis licet, & ipsi expedit, ut hominem à Deo secundum,
 & quicquid est à Deo consecutum, & solo Deo minorem.
 idem adversus gentes: Temperans majestatem Cæsaris
 infra Deum: magis illum commendo Deo, cui soli sub-
 jicio: subjicio autem cui non adæquo. & mox: dicam
 60 plane imperatorem dominum, sed quando non cogor ut
 dominum Dei vice dicam. Hoc præceptum de quo
 huc usque egimus, & Philo & eum secuti Christiani
 vocant, τὸ πρὸς μοναρχίαν [de unius imperio], aut etiam
 καὶ ταῖς αἰσῶν

καθαίρεσιν τὸ πολυθεΐας [*destructionem multitudinis deorum*]. Hanc tollere præcipuum legis propositum esse ait Maimonides, non Dei certe, sed hominum causa ut explicat Philo, quorum felicitas in eo sita est, ut ab sensibilibus ad illud insensibile, à rebus aut caducis, aut quæ initium habuere, ad illud æternum deducantur. simul ad federandum inter se populum nihil utilius: φίλτρον ἀνυσιμώτατον καὶ δεσμός αὐλὸς εὐνοίας ἐρωτικῆς, ἢ τῆ ἐνὸς Θεῷ τιμῇ [*amatorium vehementissimum, & vinculum insolubile benevolentiae atque amoris, cultus unius Dei*], ait ille libro de Monarchia primo. Et de fortitudine: αἷτιον τῆς ὁμοιοῦσας τὸ ἀνώτατον καὶ μέγιστον, ἢ περὶ τῆ ἐνὸς Θεῷ δόξα, ἃ φησὶ οἱ ἀπηγῆς ἐνωτικῆ καὶ ἀδιαλύτῳ φιλικῇ κέχρηται πρὸς ἀλλήλους [*causa concordiae & summa & maxima, de uno Deo persuasio, à quo velut fonte procedit amicitia firma & insolubilis hominibus inter se*].

4. Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον, ἔδὲ παντὸς ὁμοιωμα, ὅσα ἐν τῷ ἔρειπῳ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι, ὑποκάτω τῆ γῆς, Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem quæ est in cælo desuper, & quæ in terra deorsum, nec eorum quæ sunt in aquis sub terra]. Pro εἰδωλον [*imago*], alii Græci interpretes habent γλυπτόν [*sculptile*]: & hi ipsi Deut. v. In Hebræo לִפְסֵל [*sculptile*], origo est לִפְסֵל [*dolavit, sculptit*], quod Græci vertunt λαξεύειν, πελεκίζειν, γλύφειν [*lapidem polire, securi formare, scalpere*]: ipsum nomen quod hic apparet sæpe γλυπτόν, aut γλύμμα [*sculpturam*], alibi εἰδωλον, ἀγαλμα, εἰκόνα [*simulacrum, statuam, imaginem*]. censentque Hebræi significari ea quæ eminentibus figuris expressa sunt. quod autem sequitur ἔδὲ ὁμοιωμα [*neque omnem similitudinem*], videri posset novum esse præceptum, & ita acceptum ab Hebræis Alexandrinis, ut à Philone qui libro de legatione dicit: μὴ ἀγαλμα, μὴ ἑοικέν, μὴ γραφὴν [*non effigiem, non simulacrum, non picturam*]. & in eod. lib. de legatione: γραφικὴ καὶ πλαστικὴ βλαβεραὶ διμυρογοί [*pictura, & fictura, noxia artifices*]. & in libro de Gigantibus: ὁ Μωσῆς τὰς δοκίμους καὶ γλαφυρὰς τέχνας ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιίαν ἐκ τῆ καθ' αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασε [*Moses illas speciosas & magni pretii artes statuariam & picturam ex sua republica exclusit*]. sed, cum 1 [*&*] quod Græci per ἔδὲ [*neque*] hic transferunt absit in Deuteronomio, in Chaldæa vero interpretatione etiam hoc loco, eo ivit consensus Hebræorum ut 1 hic non novum præceptum inchoet, sed explicationis causa sit additum, ut intelligatur, non omnia sculptilia prohiberi, ut vitem auream quæ in Templo fuit, sed quæ similitudinem animantis alicujus referrent. Primi homines iis quos pro diis habebant monumenta excitabant, arborem, stipitem, saxum. Venerem & Bacchum in quadrato lapide cultos docent Pausanias, Clemens Alexandrinus, Maximus Tyrius. De columnarum ac stipitum usu ad cultum, testimonia sunt ex Philone Byblio apud Eusebium. Cum nulla natura ad Deum propius homine accedere crederetur, cœpere qui putabantur dii fingi humana effigie, quæ βεβητάς dicta & δεικελον [*statuæ & simulacra*], ut notat Clemens Alexandrinus libro contra Nationes, & ex eo Arnobius, quibuscum in hac re consentit Maximus Tyrius in ea quæ de imaginibus est dissertatio. At Ægyptiis placuere animantium figuræ:

Omni genumque deum monstra & latrator Anubis: nimirum, ut ante diximus, ob siderum similemfigurationem aut naturam sideri congruentem, aut utilita-

tem eximiam. Εἰδωλον Græcis scriptoribus sæpe φάσμα & ostentum aliquod significat. verum hoc significato in libris sacris non sumitur, sed idem est, ut modo diximus, εἰδωλον, γλυπτόν, εἰκών [*idolum, sculptile, effigies*]. Hieronymus Esaiæ xiv. לִפְסֵל vertit idolum, deinde sculptile, deinde imaginem, rursus idolum. 11 Paral. xxxi 11. 19. & 22. ut & Deut. xi 1. 3. alibi simulacrum. sic vitulus ille in Horeb factus εἰδωλον Lucæ Act. vi 1. 42. qui id venerati sunt Paulo εἰδωλολάτραι [*idololatrae*]. 1 Cor. x. 7. Respondetque plane Græca vox εἰδωλολατρεία Hebrææ עֲבוֹדַת עֲוֹלָה quo significatur cultus à lege alienus, non quod εἰδωλον per se mali aliquid significet, ut quidam existimant, sed quod post legem nullum erat piorum & supersticiosorum evidentius discrimen, quam quod hi omnes imagines sculptas haberent, illi non haberent. itaque non vox voci redita est, sed sensus perspicue satis expressus. Neque vero imagines tantum faciebant οἱ πολυθεοὶ [*multorum deorum cultores*] diis suis, sed & magico ritu existimabant spiritum quendam ætherium in eas deduci imagines, ut & in Dialogo Trismegisti, quisquis tandem ille est qui id sibi nomen imposuit, cum Asclepio, & apud Mosem Maimoniden multis locis ductoris dubitantium, & hoc loco apud Abenesdram videre est. Non male de illis Tertullianus libro de Idololatria: *Rapere ad se demonia & omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum.* idem libro de Spectaculis: *dæmones ait operari in simulacris.* Minutius Felix: *isti impuri spiritus sub statu suis & imaginibus consecratis delitescunt.* Cyprianus de idolorum vanitate: *Hi ergo spiritus sub statu atque imaginibus consecratis delitescunt: hi afflatu suo vatum pectora aspirant.* Tales fuisse imagines quæ in Iacobi historia תְּרַפִּים vocantur censent Abenesdras, Moses Maimonides, & Kimchius, quanquam vox ipsa videatur esse media, & interdum pro Cherubinis sumi, ut Iud. xvi 1. 5. & Oseæ i 1. 5. Vide mira quæ de imaginibus à Thammuso convocatis scribit idem ille Moses dicti libri parte 111. cap. xxix. Nec dubitant tradere, imagines quasdam locutas: qualium quoque meminit ille Trismegistus. Talem icunculam si non habuit, habere credi voluit Nero, cuius monitione dicebat se futura prænoscere, ut ex Suetonio discimus. Sic Memnonis statua in Ægypto sonora. Locuta simulacra Iunonis Monetæ, Fortunæ Muliebris, Silvani, in historiis & apud Valerium Maximum legimus. meminit talium & scriptor responsionum ad Orthodoxos. Et Moses Maimonides parte 111. cap. 29. ductoris dubitantium duos sibi libros lectos ait de Imaginibus loquentibus. Et huc pertinet ni fallor locus Zach. x. 2. Ob hanc opinionem inclusi Spiritus divini, Labani, illa quæ modo nominavimus תְּרַפִּים, vocantur אֱלֹהִים Dii Labanis: Dii gentium dicuntur esse aurum & argentum, & passim apud Græcos Latinosque scriptores ipsa simulacra dii dicuntur. Arnobius lib. vi. *Quinimo Deos esse sigillaria ipsa censetis, nec præter hæc quicquam vim creditis habere divinam.* quod mox explicat: *in simulacris præsto sunt atque habitant dii sui.* Hinc ejusdem crediti numinis imagines aliæ aliis prælatæ, ut Ephesia Dianæ aliis simulacris & alia ejusmodi. Hæc opinio, quia apud Orientis populos late jam invaluerat, eaque prævi dæmones ad fallendo;

lentos homines abutebantur, Deus edicto hoc suo omnia sculpta animalis alicujus formam habentia inhibuit. facilius enim spiritus capacia illa simulacra videbantur ob recessus abditos. Notandum enim, non tantum Hebræis vetitum eis venerationem exhibere verbis sequentibus, sed ne facere quidem ulla simulacra permitti. Deut. iv. 16. insuper aboleri jubentur Exod. xxxiv. 13. Numer. xxxiii. 52. Deut. vii. 5. Cum Pilatus clupeos in Templo fixisset, Iudæi non quievere donec tollerentur, quia in iis erant προσωπα [vultus] Cæsarum. Et trophæa Herodes cum statuisset, non prius iram populi effugit quam iis nudatis ostendit nullas ibi latere effigies. Aquila etiam aurea supra portam Templi ab Herode posita, tanquam legi repugnans, dejecta est: ut narrat Iosephus libro xvi. Neque vero in templo tantum, quod Dionis notatum, sed quovis alio in loco habere sculptas animantium imagines Iudæis interdictum. Vide, si libet, Mosem de Kotzi in libro de præceptis jubentibus & negantibus, & Iosephum belli Iudaici libro ii. Tacitus: *nulla simulacra urbibus, nedum templis sunt*. Contra hanc legem, quamdiu mansit legis sanctitas, venire nemini licuit, nisi Deo ipsi, legis conditori, qui sibi ipsi exceptionis potestatem non ademerat. Is suo jure in Templi ipso penetrali locari iussit Cherubinos, alatas humano effigies vultu, eo in loco quo solus Pontifex Maximus semel anno intrabat, gnarus non inesse illis divini aliquid: sed significari aut, ut Philo censet, celerrimas Dei actiones in benefaciendo bonis & in puniendo malos, aut quod Angelorum ad quæcunque vellet paratissimo ministerio Deus uteretur, ut Moses Maimonides alique censent. Talis exceptio fuit etiam cum serpentis imaginem Deus iussit erigi. *Extraordinario præcepto serpentis similitudinem induxit*, ait Tertullianus de idololatria. Quod vero labro æneo boves & leones adjecit Salomo, id aut Deo fecit præcipiente, aut, si Dei veniam non habuit, initium fuit & gradus quidam ad alia quæ peccavit postea, quæ posterior magis placeat Iosepho & aliis Hebræis sententia. Animantium sculptas imagines cum dixi vetitas, etiam sidera comprehendo, quia motum suum habent. Non enim orbes, sed in cælo liquido moveri sidera, vetustissima Hebræorum sententia est, ut nos docet Gemara ad initium Genes. *גלגל קבוע ומורות חורין* [orbes fixi, sed sidera mobilia]. Figura autem siderum aut formam exprimebant singularem stellæ, Solis puta, Lunæ, Saturni, Luciferi, Iovis, (vide Act. vii. 43.) aut corpus è pluribus stellis conformatum redactumque ab hominibus in speciem hominis, feræ, serpentis, aliisque animantis. Apparet esse hæc de sculptis deque animantium figuris interdicta ex eorum genere quæ natura sua illicita non sunt, sed quæ ad mali alicujus cautionem prohibentur. At talia esse pleraque in Mosis lege, per se ἀδιάφορα [indifferentia], sed opposita directe institutis Ægyptiorum, Phœnicum, Arabum, quo longius ἀπὸ τοῦ πολυθείας [plurium deorum cultu] arcerentur Hebræi, notavit prudenter Maimonides. Præter autem cautionem quam dixi, est & alius egregius usus imaginum interdicti, ut eo ipso moneantur homines Deum esse à visu sensibusque nostris remotissimum. *Effugit oculos: cogitatione vi-*

sendus est, ait Seneca Nat. quæst. viii. 30. qua de causa & Antiphanes philosophus dicebat de Deo: ὁφθαλμοῖς ἔχει ὁρᾶται, ἔδεναι ὅμοιον, διόπερ αὐτὸν ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκόνος ἔδεις δύναται [oculis non aspicitur: nemini est similis: unde nemo eum ex effigie potest cognoscere]. Hæc causa legis hujus & à Philone traditur sæpe, ut cum dicit in libro de legatione: τὸ ἀόρατον εἰκονογραφεῖν ἢ διαπλάσσειν ἔχει ὅσιον [Eum qui inaspicuus est in simulacro aut fictili opere ostendere nefas], & ab extraneis etiam scriptoribus non est præterita. Diodorus Siculus de Mose: ἀγαλμα ἔκατεσκεύαζε, διὰ τὸ μὴ νομίζειν ἀνθρώπομορφον εἶναι τὸ θεόν [imaginem statuit nullam, ideo quod non crederet Deum homini esse similem]. Strabo de eodem: ἔφη γὰρ ἐκείνῳ καὶ ἐδίδασκεν, ὡς ἐκ ὁρθῶς φρενοῦσεν οἱ Αἰγύπτιοι θεοῖς εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον· ἔδ' οἱ Αἰγύπτιοι. ἐκ εὐδ' ἔδ' οἱ Ἕλληες ἀνθρώπομορφος τυπόντες [dixit enim ille, docuitque non recte facere Ægyptios qui feris aut pecudibus assimularent Deum, ut & Libyas: sed nec Græcos recte qui eos facerent hominibus similes], & quæ ibi sequuntur. Tacitus: *Iudæi mente sola unumque numen intelligunt. profanos qui Deum imagines mortalibus materiis in speciem hominum effingunt*. Dion. lib. xxxvi. ἔδ' ἀγαλμα ἔδεν ἐν αὐτοῖς ποτὲ ἱεροσολύμοις ἔχον. ἀρρήτων ἦν, αἰετὴν αὐτὸν νομίζοντες εἶναι [nullam effigiem in Hierosolymis habuere, quod Deum crederent ut ineffabilem ita inaspicuum], &c. Eandem causam cur Numa simulacra de templis sustulerit reddunt Halicarnassensis & Plutarchus, cujus quidem ea de re hæc verba sunt: ὡς ἔτε ὅσιον ἀφομοιωσά τὰ βελτίονα τοῖς χείροσιν, ἔτε ἐφ' ἧς ἐπείθεσθαι θεῷ δύνατον αἰῶς ἢ νοήσας [quod non sanctum ratus assimulare meliora pejoribus, neque ad Deum accedi aliter posse quam cogitatu]. Varro scriptum reliquerat Romanos plus quam annos clxx deos sine simulacro coluisse, addens, quod si adhuc mansisset, castius dii observarentur, testem etiam proferens sententiæ suæ gentem Iudæam; atque ita eum locum concludens, ut diceret, qui primi simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum demsisse & errorem addidisse. Vsum hunc quem indicavimus præcepti hujus non imprudenter animadvertit Augustinus de moribus Eccles. Cath. *Tali etiam amore plerumque decipitur, ut aut nihil putet esse nisi corpus, aut etiam si auctoritate commotus fateatur aliquid esse incorporeum, de illo tamen nisi per imagines corporeas cogitare non possit, & tale aliquid esse credere, quale fallax corporis sensus infligit. Ad hoc etiam valet quod præcipitur cavendum esse à simulacris*. Suppar est illud ejusdem epistola xlix. *Et idola quidem omnia sensu carere quis dubitet? Veruntamen cum his locantur sedibus, ut à precantibus atque immolantibus attendantur, ipsa similitudine animatorum membrorum atque sensuum, quamvis insensata & exanima, afficiunt infirmos animos, ut vivere ac spirare videantur, accedente præsertim convocatione multitudinis. mox: cum eis velut præsentibus preces allegant, victimas immolant, vota persolvunt, sic afficiuntur ut ea sensu carentia putare non audeant*. Ipse Deus quo longius Iudæos ab imaginum sculptarum usu retraheret, ait ab eis qui eas venerabantur, se assimulari homini, vitulo, aliisque animantibus, aut etiam materiæ unde effigies fingerentur. Vide Esaiam xl. 18. xlv. 5. 6. Act. xvi. 1. 29. Rom. i. 23. Iustinum Apolog. ii. unde non abit Heracliti illud: ἑμοίκα ὡς εἶς τοῖς δόμοις λεχνηνεύοισι ποιεῖται

ποιέουσιν οἱ προσκύνοντες, ὡς θεοῖς, τοῖς ἀψύχοις [qui ad res ratione carentes quasi ad Deos accedunt, paria faciunt ac si domos alloquerentur]. Exemplum figuræ cœlestis est astrum Veneris: item, aves, vultur, accipiter: terrestres, vitulus, ichneumon, ovis, canis: aquaticæ, dagon, Phagrus, Mœotes, Oxyrynchus. de quibus vide Clementem Alexandrinum oratione ad gentes. Philo libro de legatione sic loquitur de Ægyptiis: οἱ κύνας, λύκους, καὶ λέοντας, καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία, καὶ ἐνυδρὰ καὶ χερσαῖα, καὶ πτηνὰ θεοπλασάντες [qui canes, lupos, leones, crocodilos aliasque feras, & terrestria, aquatica, volucra animantium Deos faciunt]. Dicuntur autem Hebræis aquæ esse ὑποκάτω τῆ γῆς [sub terra], quia cum natura sua aquæ leviores sint terra, & vi materiæ debuissent supernatare terris, Deus in usum animantium hominisque maximè, ita excavavit alveos mari, circumposuitque montes, & rupes & littora eminentia, ut aquæ iis continerentur, ac sic unum cum terra globum facerent: quod notatum Iudæ Levitæ ad Psalm. cīv. 6. sed & ante eum Straboni. estque id indicium veteris sapientiæ non spernendum. Quid ergo dicemus de picturis aut formis incisus animantium, vetitæ sint nec ne? Hoc certè loco, ut jam ex Deuteronomio & Chaldaeo interprete ostendimus, credam de iis non agi. Nec omnes picturas fuisse vetitas argumento sint vexilla Hebræorum præferentia hominem, taurum, leonem, aquilam. Sunt tamen quædam vetitæ, sed aliis locis. nimirum omnes illæ quibus idololatræ ad cultum suum utebantur, Levit. xxvi. 1. & Num. xxxiii. 52. in Hebræo. quibus accensendas putem illas figuras incisas per quas adhibitis etiam verbis magicis arceri hostes, scorpiones, leones, serpentes credebantur, quarum meminit Maïmonides parte iii. c. 37. ductoris dubitantium. quam opinionem secuti Græci dixerunt opera talia τετελεσμένα aut τελεσµατα [opera perfecta], ut scriptor responsionum ad orthodoxos inter opera Iustini: unde Arabum corrupta vox Talisman. alii σοιχεῖα [principia] dixerunt aut σοιχεῖσες [elementorum traditiones], ut Tatianus. multa eorum mentio in historia Constantinopolitana. Vide & quæ de iis habet Scaliger in posthumis ex Cosmographo Arabe. Ut ad Christianos veniam, illi nec aliis Hebræorum legibus ταῖς ἐν θείῳ [indeterminate] obligatos se credidere, nec illa de non habendis formis sculptilibus animantium. Nam & Imperatorum & virorum eruditorum tales imagines passim exstiterunt. Incisus verò aut pictis figuris, ut quæ nec Hebræis sine discrimine interdictæ erant, usi sunt etiam liberius, ut nos docet memorata Tertulliano figura Pastoris in calice. Imò ne Christi quidem figura abstentum, postquam Imperatores Christiani fuere.

Christus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat labarum, clypeorum insignia Christus
Scripserat, ardebat summis crux addita cristis.

ait Prudentius lib. i. contra Symmachum: qui & in monumentis martyrum expressam eorum quæ pertulerant imaginem fuisse in Passione Cassiani nos docet. in Ecclesias tamen diu nec picturas admissas ex Eliberino canone, & decantato illo Epiphaniï facto apparet. Imagines exstantes seriùs etiam in Ecclesias admissæ, nec sine multorum renisu, non quasi lege vetitæ, sed quia errori ansam dare existima-

bantur, quæ ratio manente adhuc paganismo non levis momenti erat.

5. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, Non adorabis ea] Non satis habuit Deus Israël populo consulere adversus pravæ ejus sæculi sententias & mores, in id tempus quo victuri erant in societate popularium, sed in longum prospiciens, adhibere cautiones voluit etiam illis Hebræorum, qui extra suum populum erant peregrinaturi. Namque ibi, cum impedire non possent quo minus exstarent sculptæ animantium aut astrorum imagines, remedium aliud adhibendum eis fuit ne pravæ opinionis ac instituti ad eos contagium perveniret: id autem melius fieri non potuit quam si prohiberentur gestus cum eis habere communes, quibus error ille nutriebatur. & προσκυνήσεις in Hebræo est נל הוהת. Vox Hebræa הוהת [inclinauit] satis est generalis: neque verò animi actum designat, sed corporis: sive is fiat caput inclinando, sive inclinando corpus totum, sive curvandis genibus, sive subsidendo in poplites, sive, qui maximus est honos, procumbendo. Græci interpretes per προσκυνεῖν [adorare] hanc vocem solent vertere: non sine causa. Nam sicut apud Orientis populos, veneratio ostendebatur variis flectendi corporis formis: ita apud Græcos, & nonnullas gentes alias, manum ad os admovendo, quod propriè est προσκυνεῖν à κύω [in utero fero. &, suavior], & inde κυνέω quod est osculor: Nec aliud significat Latinum adorare, non ab orare, id est precari, factum, ut imperiti homines existimant, sed ab eo quod manus admoveatur ori. Hieronymus Apologia contra Ruffinum priore: qui adorant solent deosculari manum. In Glossis: adorat, προσκυνεῖ. Alibi προσκύνησις [adoratio, adveneratio]. manum ori admoveere, aut ad osculum referre, dixerunt Plinius, Tertullianus, Apulejus: idem Apulejus admoveere ori dexteram: idque tum Plinius, tum Apulejus vocant adorare. φιλεῖν δεξιάν [manum osculari] Lucianus περὶ θυσιαῶν [de sacrificiis]. Idem περὶ ὀρχήσεως [de Saltatione] libro, κύσας χεῖρας [manum osculans]; idem in Demosthenis encomio apertè quod dixerat osculari manum, mox dixit προσκυνεῖν. Eustathius ad v. Od. προσκυνεῖν παρὰ τὸ κύειν, ὃ ἐστὶ φιλεῖν [ab osculando]. Quod in epigrammate veteri est:

Ingressus scenam populum saltator adorat:

idem est quod apud Phædrum: jactat basia tibicen. Mos hic venerationis quàm sit antiquus ex Iobo apparet xxxi. 26. Sed quod in plerisque vocibus evenit, ut non maneant in sensu originis suæ, quinimo ut adoptivus sensus prævaleat, idem huic Græcæ voci προσκυνεῖν accidit. cœpit enim usurpari de quovis gestu reverentiam quandam testante. itaque id quod προσκυνεῖν [adorare] dixit Matthæi interpretes viii. 2. idem est προσεῖν ἐπὶ τὸ πρόσωπον [procidere in faciem] Lucæ v. 12. sic quod apud eundem Matthæi interpretem est προσκυνεῖν [adorare] xix. 18. id Marcus dixit πίπτειν πρὸς τὰς πόδας [procidere ad pedes] v. 22. Interdum apertioris significatus causâ alterum altero addito explicatur, ut προσκύνοντες προσεκύνησαν [proidentes adoraverunt] Matth. ii. 11. εἰὰν πρὸς αὐτὸν προσκυνήσῃς μοι [si cadens adoraveris me] Matth. iv. 9. πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὰς πόδας προσεκύνησεν [procidens ad pedes ejus adoravit] Act. x. 25. πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὸ πρόσωπον προσκυνήσῃ τῷ θεῷ [cadens in faciem adorabit Deum] i Cor. xiv. 25. Chrysostomus ad cap. v. epistolæ ad Ephe-

Ephesios προσκυνεῖν exponit per κάμπτειν ἑαυτὸν [*se flectere*]. Sic in historia honorati ab Iacobo Esavi, ubi est in Hebræo יִשְׁשַׁכָּר Iosephus & Græci ponunt προσεκύνησε [*adoravit*], idemq; faciunt in historia umbræ Samuelis quam honore afficiebat Saul. Atque inde factum, re externa ad internam relata, ut interdum, sed rarius, animi actum ea vox significaret, ut voces θυσία [*sacrificium*], προσφορά [*oblatio*], aliæque similes. Vide Ioh. Euang. iv. 23. Hoc vero loco haud dubie significatur omnis actus quo honos habitus demonstrari solet. sicut enim alibi vetantur Hebræi nomina usurpare Deorum falsorum, Exod. xxi. 11. 13. ita etiam imaginibus ullum signum honoris, quocunque tandem animo id fieret, exhibere prohibentur, ut notat Moses de Cotzi præcepto vetante xix. quæ omnes sunt προφυλαγῆ [*cautiones*] contra τὴν πολυθείαν [*deorum multitudinem*]. idem autem valent hæ locutiones, imagini se flectere, aut flectere se coram imagine. itaque quod in Matthæi iv. 9. est προσκυνήσῃς μοι [*adoraveris me*], id Lucas dixit iv. 7. προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου [*adoraveris coram me*]. Sic quod per dativum exprimitur Ier. xxi. 9. id per יְנַלְלָהּ [*coram*] enuntiatur, 11 Paralip. xxv. 14. & per לְךָ quod idem valet, Levit. xxvi. 1. Et quod in dativo est, 1 Reg. xix. 8. & Rom. xi. 4. id Latina interpretatio explicat per præpositionem coram. Cæterum hoc præcepto de non flectendo apud imagines corpore, cum constituti sit juris, alienigenas quantumvis pios, ut Nahamanem, negant obligatos fuisse Hebræi. Neque vero indistincte se eo obligari credidere Christiani veteres, sed tantum quatenus in testimonio habiti honoris apud imaginem inerat falsi numinis veneratio, quæ per se & omni modo mala est: quod intelligi potest ex loco Iobi modo nobis indicato: ex loco Act. x. 25. ex ea historia quam de Nazianzeno modo promissimus. In precationum vero locis, an rectum esset in honorem, aut Christi, aut Sanctorum coram eorum imaginibus flectere corpora, quod χετικήν προσκύνησιν, id est, signum amoris & reverentiæ erga viros sancti-
monia eminentes Græci vocant, disputatum diu, nec sine seditionibus in Oriente. Germaniæ & Galliæ diu visum id malo aut mali specie non carere, ut ex Francofurtensi & Parisiensi synodis, quæ Caroli Magni liberorumque ejus temporibus habitæ sunt, apparet. Notandum tamen, in illis synodis tractatos inclementius Græcos, quod occidentales Episcopi sententiam Græcorum expressam in Nicæna synodo secunda, in duriorum partem, quam ipsa per se erat, interpretarentur, decepti scilicet Actis Nicænæ illius Synodi in Latinum sermonem adeo non fideliter versis, ut interdum sensum Græco contrarium exhiberent, quod cum alibi observari potest, tum vel maxime in iis quæ de imaginibus dixerat Constantinus Constantiæ Cypri Episcopus. Nam Græca sic habent Actione Synodi tertia: Κωνσταντίνῳ ὁ ὁσιώτατος ἐπίσκοπος Κωνσταντίας τῷ Κύπρῳ εἶπεν· Ἐν μηδεμίᾳ παραβάσει τὸν καὶ τὸν νῦν ἀναγνωσθέντα γράμματα τὰ ἐκ τῆς ἀνατολῆς πεμφθέντα πρὸς τὰς ῥάσιον τὸν ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τῶν ὑπ' αὐτῶν προμολογηθέντων ὅτι τῆς πίστεως εὐρὺν καὶ γὰρ αἰνάζει, τῶν τοις συντίθημι, καὶ ὁμολογῶν γίνομαι, δεχόμενος καὶ ἀσπάζομενος τιμητικῶς τὰς ἀγίας, καὶ σεπτάς

εἰκόνας· καὶ τὴν κατὰ λατρείαν προσκύνησιν μόνῃ τῇ ὑπερσίσῳ καὶ ζωαρχικῇ Τριάδι ἀναπέμπω. καὶ τὰς μὴ ἔτω φρονέοντας μήτε δοξάζοντας τῇ ἀγίας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἐκχωρίζω, καὶ τῷ ἀναθέματι ὑποβάλλω, καὶ τῇ μερίδι τῶν ἀρνημένων τὴν ἐνσαρκίαν καὶ ζωαρχικὴν οἰκονομίαν χρίσιν τῇ ἀληθινῇ θεῷ ἡμῶν παραπέμπω [*Constantinus sanctissimus Episcopus Constantiæ Cypri urbis dixit: Cum ea scripta quæ ex Oriente missa sunt ad Tarasium sanctissimum Archiepiscopum & universalem Patriarcham, & modo sunt lecta, videam nihil differre à formula fidei, quam ille antehac professus est, ego quoque indignus eisdem consentio & concors sum, suscipiens & cum honore amplectens sanctas & venerabiles imagines: Adorationem vero Patriæ soli supersubstantiali ac vivificæ Trinitati defero: quique non sic sentiunt ac docent ab Ecclesia Catholica & Apostolica excludo & anathemati subji-
cio, & parti eorum qui negant Christi veri Dei nostri in carne & corporalem adventum accenseo*]. Ea autem sensu plane inverso sic recitantur in Capitulari Caroli Magni Imperatoris de non adorandis imaginibus, lib. iii. c. 17. Quam præcipitanter, & ut ita dixerim insipienter, Constantinus Constantiæ Cypri Episcopus, cæteris consentientibus, se suscepturum & amplexurum honorabiliter imagines dixerit, & servitium adorationis, quod consubstantiali & vivificatrici Trinitati debetur, eis se redditurum garrierit, non est plurimum nostra disputatione discutiendum: quoniam omnibus qui hoc vel legunt vel audiunt, liquido patet, illum non modici erroris voraginibus immersum: quippe qui servitium soli debitum Creatori exhibere se fatetur creaturis, & dum cupit favere picturis, reluctatur cunctis sacris scripturis. Quis ergo unquam sani capitis talem absurditatem vel dixerit, vel dicenti consenserit, ut in tanto honore habeatur picturarum varietas, quanto sancta vivificatrix & omnium creatrix Trinitas? & tale impendatur servitium picturæ, quale exhibetur Domino totius creaturæ? aut quis illum talia nauseantem potius quam loquentem pateretur? quoniam quidem perversum est, ut quibuslibet rebus insensatis tale impendatur servitium adorationis, quale Deo omnipotenti, cui non est similis, cui per Solomonem dicitur: Domine non est tibi similis in cælo sursum, nec in terra deorsum. cum qua ergo fronte, ut de cæteris taceam, hoc unum comma divinæ legis audit, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies, qui hoc spreto non solum creaturis servit, sed earum servitium servitio Dei æquiparare contendit? siet namque Episcopus in Ecclesia & legat: Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies: & mox ut in conventu sederit, dicat; suscipio & amplector honorabiliter sanctas & venerandas imagines, & illis servitium adorationis quod consubstantiali & vivificatrici trinitati debetur, impendo. Periculum non omnino abesse jam suo tempore notavit Augustinus, ubi de Christianis loquens ait: Novi multos esse sepulchrorum & picturarum adoratores. Hodie Græci picturas, quod in iis minus periculi esse existiment, simulacris sculptis præferunt, ut & Abyssini: Armenii utroque abstinere solebant.

Οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς, neque coles ea.] Si honorem qui hominibus eminentibus præstari solebat, nullo modo, non jam dicam imaginibus, sed apud imagines exhiberi hac lege non permiserat Deus, multo magis vetandum censuit apud imagines ea fieri, quæ mos gentium propria fecerat divini numinis veri aut crediti

crediti talis honori: עֲבָד quod hic est in Hebræo vox quidem est generalis, quæ quoties enuntiatur *πρός τι* [cum relatione ad aliquid], verti à Græcis solet, non minus per δαλεύειν [servire] quam per λατρεύειν [obsequari]: interdum & per λειτουργεῖν [ministrare]. Sed quia, ubi de rebus divinis sermo est, frequentius iidem interpretes usurpant verbum λατρεύειν, inde illud natum est discrimen, quod Latini Christiani magis quam Græci usurpant. Alioqui, si proprietates spectetur, non plus est in voce λατρεύειν, quam in voce δαλεύειν, ut apparet expensis locis, Psal. 11. 11. 1 Thess. 1. 9. in quibus locis est δαλεύειν [servire], quod Hebr. 1x. 1v. est λατρεύειν. At verò ubi de rebus divinis sive veris, sive ita putatis agitur, עֲבָד [servivit] apud Hebræos, & inde deductum nomen עֲבָדָה [servitus] solet significare illa quæ proprie receptissimo more per Orientem, qui & per Græciam atque inde latius manavit, in divini numinis, veri aut crediti, honore usurpari solebant, id est, sacrificia, libamina, suffitus. ut hic notat Abenestdra. de suffitu vide 11 Reg. xvi 11. 4. Hæc enim sunt quæ quoties non in veri Dei cultum adhibentur Hebræi vocant עֲבָדָה, quod ut ante diximus, εἰδωλολατρείαν vertunt Iudæi Græcè loquentes, & eos secuti tum Apostoli, tum Apostolici viri, ob eam quam modo indicavimus causam. Est autem in Apostolico sensu idololatria, ut cum Tertulliano loquar, quicquid ultra humani honoris modum ad instar divinæ sublimitatis attolitur. Ideo autem & ritus de quibus locuti jam sumus, & flexio omnis apud imagines prohibentur Hebræis, quia præceptum de confringendis imaginibus in terris quæ ditionis ipsorum non erant, locum non habebat, ut Hebræorum doctores recte explicant. Videri potest Moses de Cotzi præcepto jubente xiv. quicum convenit illud Concilii Eliberini 1. canone lx. Si quis idola fregerit & ibidem fuerit occisus, quatenus in Evangelio scriptum non est, neque invenitur sub Apostolis unquam factum, placuit in numero eum non recipi martyrum. Chrysostomus circa finem capitis vi prioris ad Corinthios, de tribus adolescentibus in Danielis historia memoratis loquens: 40 ἔτε κατέσρεψαν τὴν εἰκόνα· τὸν γὰρ ἀνδρεῖον τοῖς τὸν εἶνα χρεὶ ζωφρονᾶ καὶ ἐπιεικῆ, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς κινδύνοις [neque destruxerunt imaginem. Virum enim talem qui verè sit fortis decet esse & modestum & lenem, præsertim in periculis]. Augustinus locum Deut. vi 11. 5. explicans: cum acceperitis, inquit, potestatem, hæc facite. Vbi non est nobis data potestas, non facimus: ubi data est non prætermittimus. multi pagani habent abominationes istas in fundis suis. Nunquid accedimus & confringimus? Prius enim ut idola in eorum cordibus confringamus, quando & Christiani facti sunt ipsi, aut invitant nos ad tam bonum opus, aut præveniunt nos. idem August. 11. contra literas Petiliani: Non enim auferenda idola de terra, quod tanto ante futurum prædictum est, posset quisquam jubere privatus. idem sensit Africana Synodus sub Honorio & juniore Theodosio, quæ Imperatores orat, ut idolorum per Africam reliquiae tollantur.

Εγὼ γὰρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεός ζηλωτής, Ego enim sum Dominus Deus tuus fortis zelotes] Hæc clau- 60 fula non ad secundum tantum præceptum, sed & ad primum pertinet, & quidem principaliter: ad secundum quatenus primo inservit. illud κύριος hic ut

plerumque est pro Hebræo יהוה [Dominus]. Θεός σου est, pro יהוה אל [Deus tuus], id est, qui in te summum jus imperiumque habeo. Alterum Θεός est pro אל, quod validum, fortem, potentem significat: appositè, quia vindictæ sequitur mentio. אֱנִי זְהֵלוֹתָהּ proprie est æmuli impatiens, ut apparet in lege de marito zelotypo, Num. v.

Ἀποδὲς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, visitans iniquitatem patrum in filios] Pro ἀποδὲς [reddens] in Hebræo est פָּקַד [visitans], quod sensu vindicandi solet accipi, & ob id sæpiissime verti Græcè per ἐκδικεῖν [ulcisci]. Non autem de omnibus peccatis hic agitur, sed de peccato quod admittitur circa falsa numina, id enim & præcedentia & sequentia ostendunt. Hoc ergo peccatum, ut contra suam commissum majestatem, Deus non in ipsis tantum qui admisere vindicat, sed & in posteris, nempe tradendo illos in miseram servitutem. quod ipse jure dominii, quod in omnes homines habet, facere sine ulla injustitia potest. Interpretationis hujus auctoritatem nobis præstat locus Levitici xxv 1. 39. ubi futurum dicitur, ut posterius in peccatis parentum tabescant, in terra hostili. Vide exemplum Thren. v. 6.

Ἔως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς, in tertiam & quartam generationem] Ad abnepotes usque. Est autem proverbialis locutio. Etiam Plato: εἰς τετάρτην γενεάν διαδιδάσκει τὴν τιμωρίαν [in quartam generationem vindictam transmittit]. sic dicunt Poætæ:

Καὶ παῖδες παίδων, καὶ τοὶ μετόπισθε γένωνται.

[Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.]

Τοῖς μισοῦσί με, eorum qui oderunt me] Quia proprie malum quidem est etiam posteriorum, sed poena parentum. Chrysostomus Homilia xxix. ad ix. Gen. 40 ἡ λυπῶσα μάλλον ἑτέρα κόλασις, ἢ τὰς ἐξ ἑαυτῶν κακὰ πάσχοντας δι' αὐτὰς ὀρεῖν [Nulla poena plus adfert doloris, quam si quis ex se natos sui causâ in malis esse videat]. Tertullianus: Duritia populi ad talia remedia compulerat, ut vel posteritati suæ prospicientes legi divinæ obedirent. Deum autem odisse, in sacris literis peculiariter illi dicuntur, qui falsos deos colunt: ita ut neget Maimonides alio sensu id loquendi genus reperiri.

6. Καὶ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας, Et faciens misericordiam in millia] עָשָׂה חֶסֶד est benignè facere. Non dixit ad mille usque, sed ad millia, ostendens quantum sit in benefaciendo Deus quàm in puniendo largior. Hoc est quod significant Hebræi, cum ajunt Michaëlem una ala volare, Gabrielem duabus. confer Psal. ciii. 17.

Τοῖς ἀγαπῶσί με, his qui diligunt me] In his qui me colunt, & ob id vocantur צַדִּיקִים [pii].

Καὶ τοῖς φυλάσσει τὰ προσηγγαλᾶ μὲ, & custodiunt præcepta mea.] Qui attenti sunt ad observanda omnia præcepta, sed illa præcipuè quæ ad arcendas pravæ superstitiones pertinent. Hi vocantur צַדִּיקִים [justi].

7. Οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεού σου, non assumes nomen Domini Dei tui] In Hebræo: non feres, nempe in ore tuo, quod idem est cum illo, non sumes, in os scilicet. Etiam hic pro Κυρίῳ est יהוה [Dominus], non quod illud nomen specialiter & solum hic designetur, sed quod eo optime intelligi detur Dei tremenda majestas. Notandum obiter, mutari hic locutionem. Nam usitata oratio fuisset nomen meum. sed frequens hoc Hebræis, ut pro pronomine ponant nomen.

vide similem transitionem Exod. xxi. 11. 18. 19. Talis & Genes. 11. 20. 1v. 3. xix. 24. Exod. xxiv. 1. 2. Num. x. 29. Psal. lxxxii. 1. 1 Sam. xii. 1. Zach. 1. 16. Lucæ iii. 19.

Ἐπὶ ματαίῳ, in vanum], Aquila non male εἰς εἰρήν [temere] Hebraice מַטְאִי. Hanc vocem vertere Græci solent per μάταιον, ματαιότης, μάτην, κενόν: sæpè etiam per vocem ψεύδης [mendacii], ut Deuter. v. 18. Ezech. xii. 24. xiii. 6. 7. 8. 9. 23. Osee x. 4. xii. 11. Ionæ i. 9. Zach. x. 2. Et sane pro eodem solere sumi מַטְאִי quod propriè sonat vanum, & שָׁקַר quod propriè sonat mendacium, ostendit præceptum nonum, ubi in Exodo est שָׁקַר, in Deuteronomio מַטְאִי, pro quo Græci utroque loco posuere μαρτυρίαν ψευδῆ [testimonium falsum]. Philo in hujus loci explicatione cum & ipse dixisset, μὴ λαμβάνειν ὄνομα Θεῶ ἐπὶ ματαίῳ [non sumendum nomen Dei in vanum], explicat μαρτυρεῖν δὲ καλεῖν ἐπὶ ψεύδει Θεόν, ἀνοσιώτατον [Deum enim testem advocare ad mendacium, res summe impia]. Nec aliter hic explicat Abenesdra. sic Exodi xxi. 1. pro מַטְאִי quod est in Hebræo, Hierosolymitanus interpres habet שָׁקַר, ubi Græci interpretes ponunt ἀκοήν ματαίαν [vocem vanam]. Sic & in Psal. xii. 3. שׁוֹא יִרְבֹּר, Græce μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος [vana unus quisque locutus], id est, mentiti sunt. Sequitur enim χεῖλη δόλια [labia dolosa]. Zach. x. 2. שׁוֹא הַלְמִית [somnia vana], Græci vertunt ἐνύπνια ψευδῆ [somnia falsa]. Sic & Psal. xxiv. in descriptione ejus qui in montem Domini esset ascensurus, cum dixisset, לֹא-נִשְׁאָן לִישׁוֹן, ἃ ἐλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτῆς [qui non accepit in vano animam suam], (respicitur formula jurandi: ita vivam) id ipsum explicat hoc modo, לֹא יִשְׁבַּע לְמַרְמָה, ἃ ἐκ ὧμοσεν ἐπὶ δόλῳ [nec juravit in dolo proximo suo]. Hieronymus etiam Hebræum שׁוֹא sæpè vertit voce mendacii. Omnino sensum horum verborum compendio expressum habemus Matth. v. 33. nec dubito quin Christus hæc ipsa legis verba usurpaverit, ubi Syrus posuit לֹא תִרְגֵּל בְּמוֹמְתְּךָ, id est, non mentieris in jurejurando tuo. Illud tantum notandum, non hic propriè agi de testimonio, qua de re præceptum nonum sequetur, sed de juramento promissorio: quod ostendunt sequentia apud Matthæum: ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τὰς ὀρκάς σου [reddes autem Domino juramenta tua], desumpta ex Num. xxx. 2. Et illa Philonis: τί λέγοις ἐποιοῦμέν τὸν Θεόν ὅτι ἐπὶ ὀρκῶν [quid dicas, dicam perjuro]. Proprie autem, ut Chrysippo notatum, ἐπιόρκειν est irritum facere quod juraveris: non stare jurato. Ostendit Philo gravitatem criminis, quod qui id faciat aut Deum non credat curare res humanas (ὡς γὰρ ὁ Θεὸς οὐκ ἀδικημάτων ἀθεότης [fons omnis injustitiæ, Dei abnegatio].) aut si id credit, minoris eum faciat quam quemvis probum hominem, quem falsum admittere volens in societatem falsi non auderet vocare. Addit Abenesdra in cæteris delictis spectari commodi aliquid quo abripiantur homines, hic vero commodum sæpè esse nullum: cætera crimina non semper committi posse, hoc semper.

Οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ ὁ Κύριος ὁ Θεός σου λαμβάνοντα τὸ ὄνομα Κυρίου τῆς Θεῶς σου ἐπὶ ματαίῳ, Nec enim habebit insonem Dominus eum qui assumserit nomen Domini Dei sui frustra]. Græco more bina negatio, quæ una in Hebræo. Vox קִרְאֵי est in Hiphil, cujus generis

voces sæpè significant non facere talem, sed tractare quasi talem. Sic dicitur non tantum קִרְאֵי tractare ut justum, sed & קִרְאֵי tractare ut impium. ita hic καθαρίζειν est tanquam insonem transire: sensus est: non eum relinquet impunitum, quæ est λιτότης [extenuatio], qualis Matth. xii. 32. & alibi sæpè: pro eo quod diceretur, gravissime puniet. Vide exemplum in Sedecia, & quæ de eo dicit Ezechiel xvi. 11. Hoc & gentibus creditum, severe à Deo vindicari τὰ ἐπιόρκήματα [perjuria]. Hesiodus:

Ὀρκὸν δ' ὅς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίως ἀνθρώπων

Πημαίνῃ, ὅτε κέν τις ἐκὼν ἐπιόρκον ὁμόσῃ.

[Et Juramentum, clades mortalibus unde Adveniunt, quoties fallaci pectore jurant.]

Apud Herodotum hoc oraculum refertur:

Ἀλλ' ὅρκος πάντες ἐσιν ἀνώνυμος, ἔδ' ἐπὶ χεῖρες

Οὐδὲ πόδες· κραιπνῶς δὲ μετέρχεται εἰσόκε πᾶσαν

Συμμάρφας ὁλέσῃ γενεὴν καὶ οἶκον ἅπαντα.

[At Juramento quædam est sine nomine proles,

Trunca manus & trunca pedes: tamen impete magno Advenit, atque omnem vastat stirpemque domumque].

Tibullus: Ah miser! Et si quis primo per jura celat,

Sera tamen tacitis pena venit pedibus.

merito sanè. est enim juramentum affirmatio religiosa, ut Cicero. μαρτυρία Θεῶ ἐπὶ πράγματι ἀμφισβητούμενη [testimonium Dei super re dubia], ut Philo loquitur. Clementi Alexandrino, ὁμολογία μετὰ προσπαράληψως Θεῶς [affirmatio assumpto Deo]. Dionysio Halicarnassensi, τελευταία πίστις [fides ultima]. Procopio ὑσάλλον καὶ ἐχυρώταλον πίστεως ἐνέχυρον [ultimum ac certissimum fidei pignus]. quare etiam ubi excusatio speciosa afferri poterat, veteres omnino religionis suæ duxere quæ jurati promiserant implere. Vide Iudic. xxi. 1. 1 Sam. xiv. 24. 26. 27. 39. Iosu. ix. 15. 19. 20. 11 Sam. xxi. 2. 6. 7. 8. Psal. xv. 4. ideo autem Deus falsos deos colentibus aut nomen suum perjuria violantibus pœnas à se minatur, ut norint qui talia committunt, etiam si homines aut ignorent, aut vindicare negligant, Deum se non effugituros vindicem.

8. Μνήθητι τὴν ἡμέραν τῆς σαββάτων, Memento diem sabbati]. In Deuteronomio, φύλαξαι τὴν ἡμέραν τῆς σαββάτων [observa diem sabbati]. Similis in Hebræo differentia. hoc loco זָכוֹר, in Deuteronomio שָׁמַר Moses exposuit quid vox memento significet, nempe attende sabbato. Sic 11 Petr. i. 17. 1 Iohan. v. 21. itaque sæpè שָׁמַר vertitur per vocem προσέχειν [attendere], addito dandi casu, ut Genes. xxiv. 6. Exod. x. 28. xxi. 21. xxxiv. 12. Deuter. iv. 9. vi. 12. viii. 11. xii. 13. 19. xv. 9. xxiv. 8.

50 Ἀγιάζεις αὐτήν, ut sanctifices eum]. In hoc ut eum sancte colas. id fit læta grataque recordatione Mundi à Deo conditi. Verissima enim sententia est Rabbini Iudæ Barbesalhelis & Rabbini Ephraimi in Keli Iacar, aliud hic, aliud sequentibus verbis præcipi. Sanctus ille cultus causam habet mundum conditum. otium quod mox præcipitur, Ægyptiacam servitutem. illud ad genus humanum pertinet, hoc ad Hebræos solos. Exodi xxxi. 13. quæ & Irenæi sententia libro iv. cap. xxx. & Eusebii i. historiæ c. iv. Et sic optimè expones illud Genes. i. 1. εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τῆς ἑβδομῆς καὶ ἡγίασεν αὐτήν [Benedixit Deus diei septimo, & sanctificavit illum], quod quidem Hebræi per πρόληψιν [anticipationem] dictum volunt, quasi

quasi dicat Moses hanc cessationem à conditu rerum fuisse causam cur postea Mosis tempore Sabbati cultus praeceptus fuerit. sed rectior est interpretatio quæ pii cultus praeceptum ab otii praecepto distinguit, ut causis, ita temporibus. Et huc respicere videtur in Deuteronomio Moses cum ad verba, φυλάξαί τε ἡμέραν τὴν σαββάτων ἀγιάζετε αὐτήν [Observa diem Sabbati, ut sanctifices illum], addit ὃν τρόπον ἐνετείλατό σοι κύριος ὁ θεός σου [sicut praecepit tibi Dominus Deus tuus], nimirum jam olim ab orbis initio. Itaque cum Iustinus apud Tryphonem ait pios ante legem μὴ σαββαλίσαντας [non sabbatizasse], Deo tamen caros fuisse, per σαββαλίσαι, quod sabbatizare eodem sensu vertit Tertullianus, adversus Iudæos, ipse Iustinus alibi dicit, σάββατα φυλάττειν [sabbata observare], intelligit, non laudes Deo perhibere, sed otuari. Alioqui cognitionem aliquam venerationemque sabbati ad alias etiam pervenisse gentes, & per sæcula aliquot mansisse, ostendit Clemens Alexandrinus Strom. v. & in Præparatione Eusebius, Hesiodi versibus in quibus ἑβδομονιῆρον ἡμᾶρ [septimus sacer dies] dicitur, suntque Iosephi, Philonis, Theophili, Antiocheni, ac Lucani eodem pertinentes loci. quamobrem etiam Christiani, qui à Christo revocata omnia ad initium credebant, ut docet Tertullianus in Monogamia, Sabbatum pie coluere, eoque suos cœtus habuere, quibus in cœtibus lex ipsis praelegebatur, ut patet Actor. xv. 21. qui mos mansit ad tempora Synodi Laodicensæ, cui visum rectius, ut & Evangelia eo die legerentur. Non male Balsamo: παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἐξισώθησαν διόλας σχεδὸν ταῖς κυριακαῖς τὰ σαββάτα [à sanctis patribus pæne per omnia æquati sunt dies Sabbati Dominicis diebus], quos duos dies fratres vocat Gregorius Nyssenus, & καλὴν τὴν συνωρίδα τῶν σαββάτων καὶ τῆς κυριακῆς [pulchram bigam Sabbati & Dominicæ diei] Asterius. Liber antiquus constitutionum Clementis lib. vii. cap. xxiv: τὸ σαββάτον μὲν τοι, καὶ τὴν κυριακὴν ἐορτάζετε, ὅτι τὸ μὲν δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ δὲ ἀναστάσεως [diem Sabbati & Diem Dominicam festas habete, quoniam illa creationis, altera resurrectionis memoriæ dicata est]. idem libro viii. ἐργαζέσθωσαν οἱ δούλοι πάντες ἡμέρας. σαββάτον δὲ καὶ κυριακὴν χοροαζέτωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ εὐσεβείας [laborent servi dies quinque. Sabbato vero & dominica die vacent doctrinæ ad pietatem facienti in Ecclesia]. Et hæc est causa cur ab Ecclesia vetustissima introductus mos fuerit, ne sabbato jejunaretur, quod lætitiæ is esset dies. itaque ἡμέρας τῶν ἐορτῶν [festos dies] in canone Apostolico Lii. bene de dominica die & sabbato exponit Zonaras. probatque id ipsum canon Lxv. qui vetat jejunari die dominico aut sabbato, uno solo demto, id est sabbato ante Pascha ob sepulturam Domini luctuoso. In Ignatii epistola ad Philippen- ses: εἴ τις κυριακὴν ἢ σαββάτον νηστεύει, πλὴν ἐνὸς σαββάτου, ἔτι καὶ Χριστοκτόν ἐστιν [si quis aut dominica aut sabbato jejundet, excepto uno sabbato, is Christum occidit]. Tertullianus de jejuniis: Sabbatum nunquam nisi in Pascha jejunandum est. Idem adversus Marcionem libro iv. meminerat enim & ille hoc privilegium donatum sabbato à primordio, quo dies ipse compertus est, veniam jejunii dico. ubi nota morem hunc, ut lætitiæ consentaneum, ab initio mundi deduci. vide Mo- sem de Cotzi praecepto jubente xx. Nec aliunde ve-

nit quod Constantinus, permiffa Christianis sui cultus libertate, simul vetuit eos in jus vocari in sabbatum, non minus quam in dominicum diem, quod ii dies sacris cœtibus dicati essent. Edictum est apud Eusebium. Hæc cognita refellunt eos qui μίαν σαββάτων, id est diem dominicam, surrogatam putant in locum sabbati: nusquam enim ejus rei à Christo, nusquam ab Apostolis facta mentio. Et Apostolus, cum dicit non damnandos Christianos ob sabbata aut interlunia, Coloss. ii. 16. liberos esse eos ostendit ab illa otandi lege, quæ libertas nihili esset, si manente lege mutatus esset dies. quod ergo diem illum, quo Dominus surrexerat, non minus quam sabbatum, ad suos cœtus usurpavere Christiani, non ex ullo fecere Dei Apostolorumve praecepto, sed vi datæ sibi libertatis, ex consensu voluntario. vide Iustinum Apologetico ii. καὶ τῇ τῇ ἡλίου λεγομένη ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις καὶ ἀγροὺς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται [et die illo qui Solis dicitur, conventus fit omnium qui in urbibus aut agris habitant], & confer cum plurimis locis, ubi Christianos iis qui ante legem pii fuere in eo confert quod non sabbatizent. Talem autem consensum, ubi in morem abiit, violare non est socialiter viventium. Sed is mos otium non ultra indixit quam quatenus ad cœtus agendos erat necessarium. Rebus enodatis illud auctarii loco ad voces pertinens adjiciamus: Sabbata apud Græcos vocem esse inter eas, quæ multitudinis numero enuntiatae sæpe unitatis significatu contentæ sunt. Et sic plerumque hæc vox invenitur in Græco Pentateucho: sic & Matth. xii. i. 5. io. ii. 12. xxviii. i. Marci i. 21. ii. 23. 24. iii. 2. 4. xvi. 2. Lucæ iv. 16. vi. 2. 9. xiii. io. contra Iohannes ubique singulariter extulit, ut & interpretes Græci librorum extra Pentateuchum. Latini sæpe id quod hic est sequuntur. Horatius:

Sunt hodie tricesima Sabbata.

Juvenalis: Quidam sortiti metuentem Sabbata patrem.

9. Ἐξ ἡμέρας ἐργάζεαι ποιήσεις πάντα τὰ ἔργα σου, Sex diebus operaberis & facies omnia opera tua.] Hic jam incipit ea constitutio quæ non humano generi est communis, sed Hebræorum propria. Quod autem hic per imperativum, & qui sæpe pro imperativo sumitur, futuro, enuntiatur, sensum tantum sinendi habet. Ne enim nimium modi multiplicarentur, visum est omnibus propè gentibus sinendi sensum, ut & precandi, eodem sono exprimere quo sensum præcipiendi: Talia illa: I, sequere Italianam ventis: apud Maronem. Vbi nos laverimus, si voles, lavato. si placuerit facitote: sexcentas mihi scribito dicas, nihil do; apud Terentium. apud Græcos similiter, ut in tragœdia vetere:

Πίμπρα, κατὰ θεοῦ σάρκας,

[Vre hæc cremaque membra], & quæ sequuntur cita-

tum aliis tum Philoni libro, ὅτι πᾶς ὁ σπουδαῖος ἐλεύθερος [Quod omnis studiosus virtutis, sit liber]. Ἔργον in Hebræo est מלאכה, ut & Exod. xii. 16. Lev. xxiii. 7. Num. xxviii. 18. ubi Græci ἐργον λατρευτὸν, Cicero dixit famula opera de legib. ii. Feriis jurgia amovento, eaque in famulis operibus patratis habento. opus servile dixit Tertull. contra Iudæos, & Hieron. ad xxviii. Esa. Explicat Tertull. humanum opus quotidianum, quod quisque ex artificio, vel negotio suo exsequitur.

10. Τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ σάββατα Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου, *Septimo autem die Sabbatum Domini Dei tui est*] Dies est Deo ab initio dicatus. Optimè autem Maimonides & Hebræi alii distinguunt causam cur quies imperata sit, & cur hoc die: prior causa in Deuteronomio aperte exprimitur: nempe quia liberati ope divina ex Ægypto cogitare debebant quàm dura esset servitus, ac proinde servos aliosque suo imperio traditos humane tractare; ut Dido apud Poetam:

Non ignara mali miseris succurrere disco.

ita & Abenesdra in præfatione ad Decalogum. Posterior hoc loco, quo significatur, cum ad quietem quilibet posset sumi dies, hunc à Deo electum, quod ab initio jam dicatus esset gaudio & gratæ de condito orbe memoriæ: atque ipse Deus res hujus mundi condere eo die desisset: unde sabbato nomen. sic Isaacus Arania, aliique.

Οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, *non facies omne opus in eo*] Multis verbis hoc de sabbato præceptum Deus inculcat, ut perpetua ejus observatione imprimetur omnium animis firma notitia mundum non ab æterno fuisse, quæ ad impietatem via est, sed à Deo conditum. Quid sit ἔργον [opus] jam diximus.

Καὶ ὁ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου, *& filius tuus & filia tua*] Intelligit eos qui ob ætatem legis intellectum nondum habent, quos arcere ab operis debent parentes. Nam qui provectoris sunt ætatis pro seipsis lege tenentur. idem in lege circumcisionis.

Ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, *servus tuus & ancilla tua*] De servis & ancillis sumendum. Est εὐφημισμός [blandiloquentia] Græcorum. Sic & Latinis servi dicti pueri, ut Servius notat ad illud Maronis: *Claudite jam rivos pueri*. Hinc nomina antiquorum servorum Marcipor, Quintipor. Simile est quod domini patresfamilias, dominæ matresfamilias vocantur, ut ipso illo nomine admoneantur humanitatis. Epicurus servos amicos vocabat, ut refert Seneca epistola cv i i. Centenis aliquot in locis עֶבֶד [servum], ut hic, παῖδα [puerum] verterunt Græci, alibi οἰκέτην, δῆλον, ὑπηρέτην [vernā, servum, ministrum]. Sic & אַנְוָה [ancillam] παιδίσκην [puellam] sæpe, interdum δῆλην, θεράπαιναν, οἰκέτιδα [servā, famulā, vernulā]. Reperitur utraque vox & in Novo Testamento sæpe eo sensu. παιδίσκη & παιδοκάριον etiam in comædiis frequentia. Obstringit autem hoc præceptum dominos, non modò ne labores sabbato servis ancillisque injungant, verum etiam ne eos eo die laborare patiantur.

Ὁ βῆς σου, καὶ τὸ ὑπόζυγιόν σου, καὶ πᾶν κτήνον σου, *bos tuus & jumentum & omnis bestia tua*] Lex aliquam bonitatem etiam in muta animantia voluit exerceri, quo longius homines à sævitia in homines amoveret. vide simile Deuter. v. 4. Parem causam ἀποχῆς τῶ ζώον [abstinentiæ ab animatis] reddit Porphyrius. sic bovem aratorem ne occidere liceret lex fuit Phrygiis, Cypriis, Atticis, Peloponnesiis, Romanis, ut nos docent Nicolaus Damascenus, Varro, Plinius, Columella, Porphyrius, Ælianus, Dion Chrysostomus, Vegetius. Athenienses mulam publico sumtu alendam censuere, quæ ipsa defecta fenio, cæteras onera trahentes prompto, sed inutili studio, comitabatur. ab iisdem relegatus puer qui aviculis oculos eruebat. ὑπόζυγια [jumenta] sunt præter boves, asini, mulæ. κτήνη [bestiæ] etiam

canes aliæque quadrupedes. Sunt autem hæ voces huc à Græcis translatae ex Deuter. v. nam in Hebræo hoc loco est tantum כְּחֵמָה generale nomen quo omnia muta animantia significantur. Græci modo κτήνη vertunt, modo τετραποδα [quadrupedia]. interdum ex loci sensu θηρία [feras].

Καὶ ὁ προσήλυτος ὁ παροικῶν ἐν σοί, *& advena qui est intra portas tuas.*] Προσῆλυτοι [advenæ] sunt duum generum: alii qui se toti legi subjecere, ut connubiorum honorumque participes fierent: alii, qui cum externi essent sanguinis, habitare inter Hebræos sinebantur, dum Deum unum colerent, & leges observarent perpetuas omniumque gentium communes, additis legibus de incestis, & de non comedendo sanguine. De posteriori hoc genere hic agi notat Abenesdra. Hi sunt גֵּרֵי תוֹשָׁבִים Levit. xxv. 47. ubi Chaldæus dixit incolam incircumcisum. ita eam vocem Levitici sumit & interpretatur Maimonides de idololatria c. x: dicens eum esse qui suscepit præcepta filiorum Noë. iidem dicuntur אֲדוּמִים in titulis Thalmudicis de lege & Synedrio, quod optimè vertit Lucas σεβομένους ἔθνηνας [colentes Gentiles] Act. xvii. 4. quia Hebræis Græci vocantur quicumque Hebræi non sunt. Quæri potest cur incola talis, cum aliis legibus per Mosem datis non teneatur, ut videre est Deut. xv. 21. quietem tamen Sabbati servare teneatur. Causa est, quod si quo die Hebræi otiabantur extraneis promiscue licuisset sua agere negotia, quæstum avertissent ab indigenis, quod iniquum erat. παροικῶν proprie est qui Latinis incola, qui in solo non natali sedem figit. Sic παροικῆς [peregrinus es] Lucæ xxiv. 18. & nomen παροικία [commoratio] Act. xiii. 17.

11. Ἐν γὰρ ἑξ ἡμέραις ἐποίησε Κύριος τὸν ἔρανον καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, *Sex enim diebus fecit Dominus caelum & terram & mare & omnia quæ in eis sunt*] Descriptio universi ut Act. xv. 24. Primum fuit terra rudis & incondita, ἰλὺς [limus] Phœnicibus, intermixta superfusaque vi aquarum, quæ ἄβυσσος [vorago] dicitur: Ex his fecit Deus terram siccā, collegit maria, aerem distinxit in partem inferiorem, & superiorem in qua posuit astra: aeri inferiori, terræ, mari & aquis aliis sua addidit animantia: terræ herbas, arbores, aliaque: deinde fecit hominem. Et hæc sex diebus, cum citius posset, ut hominibus exemplum daret cuncta consilio agendi, καὶ τὰ σπεύδειν βραδέως [utque festinarent lente].

Καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ, *& requievit in die septimo*] Sensus sumtus ex Gen. i. 2. Irridebant hanc historiam hostes Hebraici nominis. Videre id est ex Rutilii itinerario:

Septima quæque dies turpi damnata veterno

Vt delassati mollis imago Dei.

Ideo Iudæi opposcentes huic pravæ interpretationi Esaïæ locum xl. 29. qui Deum fatigari negat, ostendunt voces נָחַ [deposuit] quæ hic legitur, & נָחָה [cessavit] quæ in Genesi, aliis etiam in locis, sumi ἐκλειπικῶς [defective] cum significetur aliquis finem imposuisse huic vel illi actioni, ut videre est Job. xxxii. 1. & i Sam. xxv. 9. Significatur ergo Deus ab actu illo condendi mundi versus ad operis pulcherrimi contemplationem, ut Philo hic observat. Ad ejus exemplum & Hebræi contemplationi rebusque sacris ediscendis & commemorandis hunc diem impendere jubebantur.

bebantur. Vide hujus moris testimonium antiquum. 11 Reg. iv. 23. Numerus septem ἐπὶ ἑπτά Græcis, olim σὲπτάς, ἀπὸ τῆς σέβειν [à colendo]: sicut Hebræis שֶׁבַע jurare à שֶׁבַע quod est septem. virginitati sacer numerus, ut Capella notat. Septem planetæ & ad eos significandos septem in Templo lampades. septem Lunæ species: septem ætates. Vide plura de hoc numero apud Philonem περὶ κοσμοποιίας [de Creatione mundi], apud Gellium ex Varronis hebdomadibus, apud Macrobius. Sic in diebus festis & expiatoriis, in victimis quoque sæpissime videas exigi in lege hunc numerum. sic & septimus annus quieti terræ datus, & septies septimus Iubilæus. sic septem columnæ, Prov. ix. 1. septem oculi, Zach. iii. 9. septem panes, Matth. xv. 26. septem Diaconi, Act. vi. 3. septem spiritus Apoc. i. 4. septem stellæ, Apoc. i. 20. septem sigilla, v. 1. septem Angeli, vii. 6. septem tubæ, viii. 2. septem tonitrua x. 3. septem phialæ, xvi. 1. Plura habet Cyprianus de exhortatione martyrii, & libro i adversus Iudæos cap. xx.

12. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, *Honora patrem tuum & matrem tuam*] Proximi Deo sunt parentes, & veluti in terris dii quidam, quorum ministerio Deus usus est, ut nos in hoc pulcherrimum Templum suum introduceret. sic & in aureo carmine post divina, sequitur, τὰς τε γονεὺς τίμα [Parentes honora]. Ergo & honori Dei secundus est honos qui parentibus debetur, & merito cætera inter homines officia antecedit, ἐν μεθόρῳ [in confinio] æternæ mortalisque naturæ positus, ut hic ait Philo. Menandri est illud ab hac re non alienum.

Οἱ λοιδορῶν τὸν πατέρα, δυσφημεῖ λόγῳ.

Τὴν εἰς τὸ θεῖον ἡμελετᾷ βλασφημίαν.

[Qui patrem incilat, voce maledicit patri:

At in hoc se parat ut ipsi maledicat Deo.]

estque totius prope humanæ societatis coagulum hæc lex. Nam qui parentes reveretur amatque, is optimam illis vicem reddit liberos bene educando, is fratres amat ut iisdem ortos parentibus: alios propinquos ob avos proavosque communes, unde tota illa fluit necessitudinum series, eademque antiquissima civitatum ac pagorum origo. Deinde cum ex multis locis convenere homines, cœpere fieri ad exemplum naturale parentum reges alique tutores civilis societatis, quibus & patrum nomen veteres indidere. Qua ergo de causa in Romanis aliarumque gentium legibus crimen majestatis ante cætera crimina ponitur, ob eandem & hæc præceptio de venerandis parentibus cæteris edictis humanam societatem spectantibus præponitur. Nominavit Deus, ut naturæ opifex æquissimusque iudex matrem non minus quam patrem. Leges à viris factæ ferme solis consulunt patribus, ut Persica memorata Aristoteli, Romana descripta in Digestis ac Institutionibus, Græcis etiam philosophis Epicteto primum, deinde & Simplicio memorata, neque minus Philoni Iudæo libro de legatione. At ut patris jus in collisum sit potius ob prævalentiam sexus, propter quam & Deus marito in uxorem imperium dedit, obsequium certe & reverentia, quæ honoris vocabulo hic explicantur, debentur utrique. In eo comprehenditur & gratiæ relatio quantum fieri potest, plene enim nunquam potest, ut & Aristoteli & Philoni nota-

tum. cujus hæc verba sunt egregia: πῶς αὖν ὁ γεννηθεὶς ἀνὴρ γεννησάμην δύναίτο τὰς σπείραντας; [quomodo ab aliquibus genitus eos vicissim generare possit]? Ac sicut Deus omnium prope virtutum iustitiæ, clementiæ, castitatis, fidei, amicitiae vestigia, non universarum, sed singularum, apparere etiam in mutis voluit animantibus, ita ciconias exemplum dedit hominibus, quæ parentes senes vicissim alunt. Est enim & hoc comprehensum sub verbo τιμᾶν [honorare], adeo quidem, ut vel id præcipue sæpe numero eo verbo significetur, ut apparet 1 Tim. v. 3. 17. Itaque id quod in Matthæo est καὶ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα [non honorificabit patrem suum], in Marco est καὶ ἐτι ἀφίετε αὐτὸν εἰδέν ποιῆσαι τῷ πατρί [non dimittitis eum quicquam facere patri suo]. Et sic Hebræi interpretantur Num. xxi. 1. & xxi. 11. Cicero offic. i. ubi de propinquis agit: *Necessaria*, inquit, *præsidia vitæ debentur his maxime*. Hierocles: γονεὺς τιμήσωμεν ὑπερβαλλόντως, σώματι καὶ ψυχῇ καὶ χρημάτων χορηγίαν αὐτοῖς ὑπάρχοντες ὅτι μάλιστα προθυμοτάτην [Parentes eximie honorabimus, si & corporis ministerium & pecuniæ adminiculum ipsis præstemus quam promptissime].

ἵνα εὖ σοι γένηται, ut bene tibi sit] Hoc ex Deuteronomio hic additum est, explicationis causa: aut forte ascriptum margini ex loco ad Eph. v. 1. 3. qualia non pauca reperire est.

καὶ ἵνα μακροχρόνιος γένη, & ut sis longævus]. Notat hic Abenefdras solere Deum, ubi quid vetat pœnam addere, ut modo bis: ubi quid imperat præmium, ut hoc loco. Paulus autem Apostolus dicto ad Ephesios hoc amplius notat, hoc primum inveniri præceptum cum promisso. Lex verbis directis felicitatem temporalem promittit tantum, ut notat Hieronymus lib. ii. commentariis. in Epistolam ad Galatas, & i Dialogo contra Pelagium: Augustinus epist. cxx. quæst. super Exod. quæst. xcii. Expositione epist. ad Gal. c. iii. x. cap. 6. de civitate Dei x. c. xv. xvi. 6. xi. contra adversarium legis & prophetarum lib. i. cap. xvi. & alibi sæpe, ut & alii. Felicitatis autem temporalis præcipuum, & cui superstruuntur cætera, est longævitas. ea generaliter promittitur legem servantibus, ut videre est Levit. xvi. 5. xxv. 18. Deut. vi. 17. 18. xxi. Ezech. xx. 11. Atque in eo apparet hujus præcepti excellentia quod ei eximie tribuitur, quod generaliter legis præceptis competit. Quidam Hebræa verba exponunt, ut prolongent dies tuos: scilicet parentes ipsi suo favore & ad Deum precibus. Sed vereor ne id nimis subtile sit, & rectius Græci alique interpretes vocem quanquam formæ activæ, sumant in sensu passivo aut reciproco, nimirum ut prolongentur aut prolongent se dies tui. quomodo & latine sumi solent verba augere, vertere, geminare, movere, mutare, pascere, præcipitare, tendere, turbare, vehere, volvere & alia similia. Absolomus hoc præceptum violanti curtati sunt dies. Pompelus Pythagoricus: ὁ πόταν γὰρ ἀγάλλῃ τις γέρας ἢ τιμαῖς τὰς γεννητορας, ἀγαθὰ τήθεισι θεός [Si quis parentes præmiis & honoribus decoret, ei Deus bona proponit].

Ἐπὶ τῇ γῆς, super terram] Vita in exilio vitalis non est. Ideo pollicetur Deus vitam & longam & in patria. Ezechiel inter causas commeriti exilii adfert contemptos parentes, xxvi. 7.

Τῆς ἀγαθῆς, bonam] Hoc additum est ex Deut. VIII. 7. Verè bona terra quam Deus illis largitus est, lacte, melle, frugibus, pomis abundans: sola præterea terrarum balsamum ferens ad Plinii usque tempora, cui id notatum.

Ἡς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, quam Dominus Deus tuus dabit tibi] Præsens pro futuro. sic ὁ ἐρχόμενος qui veniet, Matth. III. II. παραδίδεται, tradetur IX. 31. multaue alia ejusmodi. Magnum oportet aliquid sit, quod Deus donat posteris eorum quos maxime dilexit, quibusque id ipsum pollicitus est. Sicut autem magna promittit Deus hoc præceptum observantibus: ita pœnam atrocem lex minatur iis qui in parentes sunt contumeliosi, mortem scilicet ex judicis decreto; si res sit manifesta. Exodi XXI. 15. & 17. si autem in publicam notitiam res non devenerit, iram divinam, Deuteronomii XXVII. 16.

13. Οὐ μοιχεύσεις, Non mœchaberis.] In Hebræo præcedit de non occidendo præceptum, quem ordinem & Græci codices in Deuteronomio nunc habent. cæterum ne quis recens hoc putet, Philo jam suo tempore legit ut hic legimus, ordinatimque progrediens ait de Deo: τὴν ἐτέραν ἀναγραφάμενος (nempe πεντάδα) περιέχσαν ἀπαγορεύσεις τῶν πρὸς ἀνθρώπους, ἀπὸ μοιχείας ἄρχεται [secundum numerum quinarium scripturus, continentem ea interdicta quæ ad homines pertinent, initium ab adulterio facit]. & causam addit: μέγιστον ἀδικημάτων τὸ εἶναι ὑπολαβῶν [inter injusta facta hoc maximum existimans], & quæ ibi sequuntur. Et rursus postea cum mala ex adulterio sequentia facundè exposuisset: εἰκότως συνητὸν καὶ θεομίσητον πρᾶγμα μοιχεία πρῶτον ἀδικημάτων ἀνεγράφῃ [merito Deo hominibusque exosa res adulterium inter crimina ordinem ducit]. Nec aliter legere Christiani veteres, qui codices Græcos sequebantur: ut Tertullianus de Pudicitia: *Eo amplius præmittens, Non mœchaberis, adjungit, non occides. oneravit utique mœchiam, quam homicidio anteposit.* In prima itaque fronte sanctissimæ legis, in primis titulis cœlestis edicti, principalium utique delictorum, proscriptione signata, de loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cujusque dignoscas. Est & mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum adspicio mœchiæ, hinc ducatum idololatriæ antecedentis, hinc comitatum homicidii subsequenter. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digne consedit, & per medium eorum, quasi vacantem locum, pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam, a coherantium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu? &c. Quare quoties veteres alio ordine adducunt hæc præcepta, ex Deuteronomio adducunt, non ex hoc Exodi loco. Exodi Græcum sequuntur Marcus x. 19. Lucas xv. 11. 20. Deuteronomii, is qui Matthæum Græcè reddidit xix. 18. Chrysostomus ad initium capitis v. ad Ephesios, & alii. Contrà, ut mox videbimus, in præscripto ultimo Deus hic domum præposuit uxori, Moses in Deuteronomio uxorem domui. Adeò inter ea quæ pariter interdicta sunt, parum refert qui servetur ordo. Nos, quod sine injuria Masoreticæ diligentiae fiat, Græcam

nunc, quam in manus sumimus, ἐκδοσιν [editionem] sequamur, quæ non vetustate tantum, sed & ratione probabili defendi potest, quod pudicitiam vitæ multæ Hebræorum mulieres prætulerint, quodque, Aristotele judice, graviora sint crimina quæ ex voluptatis desiderio quam quæ ex ira veniunt. Nec illud Cleanthis spernendum:

Πόθεν πὸτ' ἄρα γίνεσθαι μοιχῶν γένος;

Ἐκ κριθίων] ἄνδρος ἐν ἀφροδισίοις.

[Adulterorum natio unde nascitur?

Ex luxuriante Venerea libidine.]

Putat Abenefdra per vocem ἡκν [adulteratus est] omnem venerem illicitam, etiam scortationem, significari. sed video ubique eam vocem apud Hebræos in solo sensu adulterii sumi, & sic translatum hoc aliisque locis à Græcis, Latinis, aliisque interpretibus. Verum est, in lege Moïsis vetari ne scorta sint in populo Hebræo: prohiberi & incestus & conjugia cum falsorum deorum veneratricibus, & quæ Veneris portenta sunt. sed nihil necesse fuit in tam brevi decalogo omnia crimina, quæ post interdicenda erant, memorari, cum satis esset attingi ea quæ aut pietatem aut societatem humanam maximè læderent. Sic non fit hic mentio inflictorum vulnerum, sed cædis, quod in genere nocumenti corporibus illati maximum est. Comprehenditur ergo propriè his vocibus & uxor quæ alii quàm marito sui usuram dat, & is qui alienam uxorem polluit. Vterque mortis damnatur Levitico xx. 10. quam pœnam in Romanum Imperium introducere Christiani Principes Constans & Constantius, ut ex Codice Theodosiano apparet. Neque gravior æquo hæc pœna putanda est, si quis consideret ex conjugii nasci conservarique civitates, earum fundamenta convelli adulterio, conjugalem amorem in odium verti, supponi heredes, domos totas impleri probris atque inimicitiiis, quæ sæpe & in perniciem publicam erumpant.

15. Οὐ φονεύσεις, Non occides.] Malè in codicibus nostri temporis præponi huic præcepto illud, Μὴ κλέψῃς [non furaberis] ostendit Philo, ostendunt Tertullianus, ostendunt alii. Recte Philo eum qui homicidium perpetret sacrilegum esse ait, quod hominem, Dei imaginem, violet: deinde peccare eum atrocissimè in societatem ad quam geniti sunt homines, quæ consistere non possit si innocentum vita in tuto non sit. Cum cognationem quandam inter nos natura instituerit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse, ait optime Florentinus. Tum vero civiles leges violat is qui in quamvis nocentem sibi sumit partes, quas lex judici attribuit. cæterum verbo φονεύειν [occidere] hic non actus omnis, sed illicitus significatur, qui solet esse significatus vocis Hebrææ הָרַג [occidit]. ideo exemptum est ab hac lege, quod vitæ tutandæ pudicitiaeve causâ fit, Exod. XXI. 2. Deut. XXI. 26. Tum & alia quæ lex Moïsis permittit, ut interfectio sollicitantis ad deos ignotos cuivis permittitur, Deut. xxv. 6. 7. 8. interfectio homicidæ permittitur propinquis interfecti, de qua re vide quæ diximus ad Num. xxxv. Deuter. xix. 1. Idem dicendum de iis qui speciale mandatum interficiendi aut populos, aut homines aliquos à Deo accipere. Nulla enim injuria est in eo quod imperat is qui

is qui vitæ omnium necisque plenissimum, etiam sine causa, dominium habet.

14. Οὐ κλέψῃς, *Non furtum facies*] Hoc nomine comprehenditur alieni subductio, sive ea vi, sive dolo fiat. Societas, ad quam genitos homines jam diximus, constare non potest, nisi possessiones cujusque tutæ sint. quare qui privato aliquid eripit aut subripit, lædit simul rempublicam, ejus vinculum dissolvendo: nec dubium est quin quid sibi indulget, si posset, omnia omnium sit invasurus, ipsamque rempublicam vi facturus suam. injustitia enim vires nata maximas, fit tyrannis. ideo tanti mali opprimenda fuere semina, excitandaque singulorum ad labores diligentia, fide ipsis facta retenturos quæ sibi honesta arte pepererint. Furtum naturali lege prohibitum est admittere, ait Paulus Iurisconsultus l. 1. D. de furtis: Et Ulpianus l. Probrum. D. de verborum significatione, furtum, inquit, & adulterium natura turpe est. Euripides:

Μισεῖ γὰρ ὁ Θεὸς τὴν βίαν: τὰ κτήτ' αὖ
Κταῖσθαι κελεύει πάντας, ἐκ ἐς ἀρπαγὰς.
Ἐατέῳ δ' ὁ πλεῖστον, ἀδικεῖν ἂν τις ὦν.
Κοινὸς γὰρ ἐστὶν ἑρᾶνός πασι βροτοῖς
Καὶ γὰρ, ἐν ἧ χρεὶ δόμασ' ἀναπληρωμένους
Τ' αἰδοῦνται μὴ χεῖν μὴδ' ἀφαιρεῖσθαι βίαν.
[*Namque odit ipse vim Deus: nec divites
Nos esse rapto, sed probè partis cupit.
Spernenda, si non jure veniat, copia est.
Communis æther hominibus, tellus quoque,
In qua ampliare cuique sic fas est domum,
Vt ab alienis rebus ac vi temperet.*]

Et cætera quidem furta pro sui diversitate diversas in lege Moïsis pœnas habent. rei autem pretiosissimæ furtum, id est hominis, quod Plagium Latini vocant, ad mortis pervenit pœnam, Exodi xxv. 16. Deuter. xxiv. 7. quod intelligendum de puero aut eo qui fari nequit, notat hic Abenesdra.

16. Οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τὸν πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῇ, *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.*] In Hebræo propriè est: *Non respondebis in proximum tuum testis falsimoniam.* est autem constructio κατὰ πρόθεσιν [*per appositionem*], ubi ὦν [*existens*] subauditur, frequens & Græcis & Latinis. Et ubi hic est קרש [*falsum*], in Deuteronomio est נאש [*vanum*], quæ idem valere jam supra annotavimus. Proximus hic est, popularis Israelita, ut apparet expenso loco Exod. i. 13. & Levit. xix. 18. cui opponitur ὁ ἐχθρὸς hostis scilicet, Matth. v. 43. In Evangelio proximus est homo quivis, ut Lucæ x. 33. ac sequentibus, quomodo & ante Moïsis legem Gen xi. 3. נגיד id est respondere, sæpe apud Hebræos quovis modo eloqui significat. itaque verti nonnumquam solet per εἶπω, εἶρω, λαλέω, λέγω, φηλέγγομαι [*dico, loquor, vocem edo*] & similia. & eo sensu in sacris scriptis reperitur etiam verbum ἀποκρίνεσθαι [*respondere*]. cæterum hic melius est sumere in proprio significato. Solebant enim testes à judice ὀρκίζεσθαι, id est, religione per Dei nomen injecta excitari ad perhibendum testimonium: deinde ei respondere, Levit. v. 1. ubi in Hebræo ושמע קול אלה [*et audierit vocem adjurationis*], in Græco καὶ ἀκούσῃ φωνὴν ὀρκισμῶ. Solebat ὀρκίζεσθαι [*adjurari*] & reus, cujus moris exempla habemus Iosué vi. 19. & Matth. xxvi. 63.

Formula interrogandi erat, δὲς δόξαν τῷ Θεῷ [*da gloriam Deo*], ut dicto Iosué loco, & Iohan. ix. 24. aut verbis aliis, sensu manente eodem, ὀρκίζω σε ὅπως λαλήσῃς πρὸς ἐμὲ ἀλήθειαν ἐν ὀνόματι Κυρίου [*adjuro te ut loquaris mihi veritatem in nomine Domini*], ut i Reg. xxi. 16. Est autem grave & quod hic prohibetur crimen. primum, quia veritas læditur quæ velut alter sol est inter homines: deinde, quod noxii adjuvantur, læduntur innoxii, contra justitiæ regulas: postremo, quod judici, Dei vicem gerenti, illudit falsus testis, idem Deo facturus si eum posset fallere. Appositissima autem lege Moïsis in falsidicum testem pœna constituta est talio, id est, par malum ei malo quod alter ex testimonio ferre potuerat, ita ut etiam ad mortem, si de eo periclitabatur reus, pœna possit pertingere.

17. Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τῆς πλησίον σου, ἐκ οἰκίαν τῆς πλησίον σου, *Non concupisces uxorem proximi tui, nec domum proximi tui*] Hic est ordo in Hebræo Deuteronomii. At in Hebræo hoc loco præcedit de domo, sequitur de uxore. ordo Exodi naturalis est, juxta illud Hesiodæum:

Οἶκον μὲν πρώτιστα, γυναῖκα τε, βέντ' ἀροτῆρα.
[*Est tibi habenda domus tum femina: bos quoque arator.*]

At Moïses præposuit eam cupiditatem quæ & ardentior esse solet & annis prior: Juventus enim amoribus obnoxia:

Conversis studiis ætas animusque virilis

30 *Quærit opes.*

Quod hic in Græco bis est ἐπιθυμήσεις [*concupisces*] & id hic in Hebræo bis est תַּחַם לָא, in Deuteronomio verò loco posteriore תַּחַם לָא. utramque vocem non his tantum locis, sed & alibi per ἐπιθυμῆν [*desiderare*] solent vertere Græci. Significari autem non rarò his vocibus solent non qualiscunque motus animi, φαντασία διεγείρσασα τὴν ψυχὴν [*visum, animum excitans*], ut hic Philo loquitur, sed ipsum πάθος [*ipse animi morbus*], ubi jam homo

40 *Vulnus alit venis & cæco carpitur igne.*

Seneca de ira lib. i. cap. 4. illud vocat motum non voluntarium, ictum animi qui ratione effugi non possit. Alterum motum ait judicio nasci, judicio tolli. Hujus quoque duos facit gradus: primum, qui nondum sit contumax: alterum, jam impotentem, quique rationem evicerit. Video autem in veteri fœdere vocibus illis Hebræis quas diximus, plerumque non motus solos, sed permanens studium propositumque significari: vide Michææ ii. Imò præter propositum videntur hic actus notari, per quos indirectè uxor aut res aliena appetitur: puto jurgia serendo, unde sequitur divortium, lites intendendo, & quæ alia sunt oblectæ iniquitatis. Ea enim causa esse videtur, cur hoc præceptum exposuerit Marcus per μὴ ἀποσεγήσης [*ne fraudem feceris*] x. 19. quod & ordo legum ibi memoratarum ostendit, & quia Μη κλέψῃς [*Non furtum facies*] jam præcesserat. Quanquam verò hic sensus esse videatur hujus præcepti κατὰ τὸ σαρκινὸν [*modo crassiore*], tamen etiam sine actu proposito peccari rectè sentiunt philosophi meliores. Ælianus ait: ὁ μόνον ὁ ἀδικήσας κακὸς, αἰσχρὸν δὲ ὁ ἐννοήσας ἀδικῆσαι παρὰ γὰρ ἐμοὶ κριτὴ [*non solum malus est qui injuriam fecit, sed & qui facere voluit, me quidem judice*]. Ovidius:

Quæ quia non licuit non facit, illa facit.

Ut jam servaris bene corpus, adultera mens est.

Seneca pater: incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum. filius: non immerito in numerum peccantium refertur quæ pudicitiam timori præstitit, non sibi. idem alibi: omnia scelera etiam ante effectum operis, quantum culpæ satis est, perfecta sunt. Alibi: fecit quisque quantum voluit. quod Aristophanes sic extulerat: δύναται γὰρ ἴσον τῷ θεῷ τὸ νοεῖν. sic adulterum Tryphoninus Iurisconsultus ait dici ex animi propositione sola, etsi nunquam alienam matremfamilias corruperit: & Dioni Prusæensi oratione LXVII. ἐχ' ἡττον ὁ φόβῳ τῆς κλέπτης ἀπέχεσθαι δοκῶν, ἀλλὰ μὴ μισῶν τὸ πρᾶγμα ἢ καταγινώσκων κλέπτης τῷ ὑφαίρκτην ἐστὶ. [Etiam ille rerum fur est qui non odio furti, sed metu aliquo à furto abstinet]. Porphyrius libro de Abstinencia primo: ἀπόδυσιν ἡ μὲν διὰ τῶν φανερῶν, ἡ δὲ διὰ τῶν ἀφανερῶν. τὸ μὲν γὰρ μὴ φαγεῖν, φερεῖ, ἡ μὴ λαβεῖν διδόμενα χρήματα, τῶν φανερῶν ἢ ἐκκεῖμενον τὸ ἡμῶν ἐπιθυμῶν, τῶν ἀφανερῶν. ὥστε μετὰ τῶν ἐργῶν ἀποστατέον ἢ τῶν πρὸς αὐτὰ προσπαθείας ἢ τῶν παίδεως. τί γὰρ ἢ ὁφέλλεται τῶν ἐργῶν ἀφιστάμενον, ταῖς αἰτίαις, ἀφ' ὧν ἢ τὰ ἐργα, προσηλθεῖται; [Eximur malis aut conspicuis aut inconspicuis. Non edere, non accipere oblatas pecunias conspicuum est, & omnibus patet. At nec concupiscere, inconspicuum est. Postquam autem factis abstinueris, abstinendum & motibus ac maxime ipsis animi morbis. Quid enim prodest factis absistere, si causis unde ea procedunt adstrictus maneas?] Plus videre hac in parte isti Philosophi, quam Iudæorum magistri qui Christi tempore & paullò antè ac post eum fuere: qui ideo, quod pœna nulla cogitationi intervertendæ uxoris reive alienæ apposita est, negant peccari sola voluntate, nisi ubi de falso deorum cultu agitur, quia tali consilio ac proposito pœna dicta est. ita plerisque Hebræis visum notat ad initium Decalogi Abenefdra: & sequitur ita sentientes apertissimè David Kimchi in Psal. LXVI. 18. Iosephus ubi de Antiochi cogitato sacrilegio agit: τὸ γὰρ μηκέτι ποιῆσαι τὸ ἔργον βελευσάμενον ἐκ ἧν τιμωρίας ἀξίον [Non erat pœnæ obnoxium consilium sine effectui]. Sub talibus magistris institutus Paulus non credidisset peccari concupiscendo, nisi exactior & πνευματικώτερα [spiritualior] legis consideratio ei id persuasisset, Rom. VII. 13. Quid verò dicemus Christiani, de iis quæ Christus nobis præscribit verbis recitatis Matth. v. An legem hanc quam nunc tractamus à prava duntaxat interpretatione vindicatam, an etiam additum aliquid, ut in aliis ita in hac parte? Posterius magis credibile est, ut non tantum machinationem aut etiam firmum propositum prohibuerit Christus, sed & præceperit motus simul atque sentiuntur opprimi, vitando occasiones omnes quibus ali possent, quod παροιμιωδῶς [parabolice] pedis, manus, oculi abiectione, id est eorum quæ nobis plurimum cara sunt damno, significanter admodum explicat. Neque vero quovis modo hæc præcepisse contentus pœnam aliter agentibus addit graviolem, quàm ulla sit in lege veteri prodita, Gehennæ scilicet: cum talibus delictis nullam pœnam lex Mosis proderet, quod & à magistris notatum. certè perfectius aliquid in Evangelio exigi, quàm de quo lex disertè agit, censuere veteres Christiani. Tertullianus: Nos ergo soli innocentes? quid

mirum, si necesse est. Enimvero necesse est: innocentiam à Deo edocti, & perfectè eam novimus, ut à perfectò magistro revelatam, & fideliter custodimus, ut ab incontemibili dispectore mandatam. Exemplo sit illud de femina non appetenda, quod sic explicant veteres. Iustinus ad Zenam & Serenum etiam ἀναθυμιασμένον ὄρεξιν [primum appetitus veluti fumum] ait à Christo nobis interdicti. Athenagoras: ἡμεῖς δὲ τοσούτον ἀδιάφοροι εἶναι ἀπέχομεν, ὥς μηδὲ ἰδεῖν ἡμῖν πρὸς ἐπιθυμίαν ἐξεῖναι [nobis tantum abest talia indifferenter habere, ut ne aspicere quidem nobis ad cupiditatem liceat]. Clemens Alexandrinus: εἰς καὶ τὸ σῶμα καὶ βλέψῃ τις, ὁ λόγος φησὶ, ἢ αὐτῷ ἡ σὰρξ εἶναι καὶ ἐπιθυμίαν δόξῃ καλῇ σαρκικῶς, ἰδὼν ἢ ἀμαρτηρικῶς δι' ἧς τελευτάμενον κρίνεται [Si quis ad corporis formam respiciat, & ei caro ad appetendum pulchra videatur, is, ut dicit Dei verbum, jam quia videt carnaliter & cum peccato admiratus est, ob id ipsum judicatur]. Tertullianus de Velandis virginibus: Christianus salvis oculis feminam videt: animo adversus libidinem cæcus est. Minutius: Vos scelera admissa punitis: apud nos & cogitare peccare est. Lactantius: Non tantum adulterium esse vitandum præcepit, sed etiam cogitationem, ne quis aspiciat alienam & animo concupiscat. Adeoque novum simul & grave visum est Iudæis hoc præceptum & quæ huic sunt congenere, ut dicere non dubitaverit Iustino doctissimus illorum Tryphon: ὑμῶν δὲ τὰ λεγόμενα ἐν εὐαγγελίῳ παραγέλλεσθαι θαυμαστὰ ἔτι καὶ μεγάλα ἐπίσταμαι εἶναι, ὥς ὑπολαμβάνειν μηδένα δύνασθαι φύλαξαι αὐτά [Vestra autem illa in Evangelio præcepta adeò scio esse magna & mirabilia, ut putem neminem ea posse observare]. Nimirum non cogitans παρὰ ἀνθρώποις τῶτο ἀδύνατον εἶναι, παρὰ δὲ θεῷ πάντα δύνασθαι εἶναι [Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt], Matth. XIX. 26. Vitæ scilicet æternæ certiolem fidem & spiritum multò maiorem, quàm datus unquam fuerat, in se credentibus Christus impetravit: tum verò & cruce sua exemplum nobis absolutissimum dedit: nihilque tam durum initio est, quod non exercendo suavifiat, ut plerique veterum notant ad Matth. XI. 30. Hac repugnandi consuetudine fit paulatim, ut motus illi, velut debellati, non audeant resurgere. Hæc est pulchra illa per fidem victoria, de qua agit Iohan. epist. c. v. 4. 5.

Οὐτε τὸ ἀγρὸν αὐτοῦ, ἔτε τὸν παῖδα αὐτοῦ, ἔτε τὸ παιδίον αὐτοῦ, ἔτε τὴν βοῆν αὐτοῦ, ἔτε τὴν ὑπόζυγιν αὐτοῦ, ἔτε παντὸς κτήνους αὐτοῦ, ἔτε ὅσα τῷ πλησίον σου εἰσὶ [neque agrum ejus, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque jumentum ejus, neque omnem bestiam ejus, neque omnia quæ proximi tui sunt]. illud ἀγρὸν αὐτοῦ [agrum ejus] ex Deuteronomio huc irrepsit. Deinde est ἐλαφὶς [defectus]: intelligendum enim τὴν βοῆν αὐτοῦ, τὴν ὑπόζυγιν αὐτοῦ, τὸ κτήνος αὐτοῦ [aliquid de bove, de jumento, de bestia], ut maneat eadem constructio per accusativum, quanquam alioqui rectè etiam genitivum regat τὸ ἐπιθυμῶν [concupiscere]. sed frequens est ut τὸ [aliquid] & τινὲς [quidam] subiceatur. Similis locutio Apoc. XVI. 13. Illud etiam ἔτε παντὸς κτήνους αὐτοῦ [neque omnem bestiam ejus], non est hic in Hebræo, sed additum est ex his quæ suprà in sabbati præcepto dicta. Exigui momenti sunt hæc differentiæ. Tertullianus compendio & præcedentia & hæc est elocutus, cum dixit alienum non concupiscet, adver-

adversus Iudæos : item adversus Marcionem secundo, Nec minima excipi debent, nec maxima. minima ne paulatim ad majora fiat gradus. quo illud pertinet in comœdia Græca :

Μηδὲ βελόνῃς ἐναμμ' ἐπιθυμῆς Πάμφιλε.

[*Ne acuis filium Pamphile concupiveris.*]

Et alibi :

μηδὲ βελόνῃς

ὦ φίλτατ' ἐπιθυμῆσον ἀποτρίαιας ποτέ.

[*ne tu vel ad aciculam*

Unquam alienam animum adjexis, mi carissime.]

in maximis verò maximè elucet justitiæ virtus. Philemon :

Ἀνὴρ δίκαιός ἐστιν ἔχ' ὃ μὴ ἀδικῶν,

Ἀλλ' ἔστις ἀδικεῖν δυνάμενος μὴ βέλετο.

Οὐδ' ὅς τὰ μικρὰ λαμβάνειν ἀπέχετο,

Ἀλλ' ὅς τὰ μεγάλα καρτερεῖ μὴ λαμβάνων,

Ἐχεν δυνάμενος καὶ κρατεῖν ἀζημίως.

Οὐδ' ὅσ' γε ταῦτα πάντα διατηρεῖ μένον,

Ἀλλ' ὅς τις ἄδολον γνησίαν ἔχων φύσιν

εἶναι δίκαιον καὶ εἰδοκεῖν εἶναι θεόν.

[*Non justus, omnis abstinens injuriæ est,*

Sed qui nocere cum potest tunc abstinet :

Nec qui recusat parva, sed qui maximis

Tentatus, animi robur invictum gerit :

Nec quisquis ista quolibet præstat modo :

Sed qui dolosi nescius fuci, integra

Probitate, justus esse, non credi studet.]

Aristides interrogatus quid esset τὸ δίκαιον [*justum*] ? dixit, τὸ μὴ ἀδικεῖν ἐπιθυμεῖν [*non concupiscere aliena*].

Quod autem notat Philo, morem fuisse Iudæis quæcunque in Mosis lege sunt ad hæc decem capita referre, non quòd illa his verbis inessent, sed quòd quæ hic habuimus ad genera quædam actionum pertineant ad quæ referri memoriæ adjuvandæ causa possent cætera, sicut in decem κατηγορίας [*prædicamenta*]

res omnes à Philosophis digeruntur, id ipsum multò plenius perfectiusque fecere Christiani, sicut majore donati spiritu, ita & sublimiorum virtutum debitores. itaque ad caput primum quod est περὶ μοναρχίας

[*de unius imperio*], rediguntur ab eis non modò ea

falsorum deorum cultus vetant, de quibus vide Act. xv. 20. & 29. i Cor. viii. 10. i Ioh. v. 21. Tertulianum in Apologetico & Canones veteres : verum insuper quæ servari Ecclesiæ unitatem jubent, Ioh. xvii. 3. 21. i Cor. vii. 6. xii. 2. 18. 19. 25. Eph. iv. 5. Ad secundum quod est de simulacris, ea quibus prohibemur nos mancipare rebus subjectis sensui, & sic illa ipsa Deo præferre aut æquare, Matth. vi. 24. Eph. v. 5. Col. iii. 5. Phil. i. 19. Rom. xvi. 17. de quo argumento vide egregia apud Chrysostomum in caput quintum epistolæ ad Ephesios. Ad caput de juramento referunt reverentiam eximiam divini nominis Matth. vi. 9. & tantam, ut ob eam etiam jurejurando omni, extra res ad Deum summè pertinentes, abstinetur, Matth. v. 34. Iac. v. 12. Ad illud de sabbato, spem certam de ventura vita tranquilla Hebr. iv. ab initio ad ii. cujus interim gustus quidam datur in conscientiae pace, Rom. v. 1. Ad caput de parentibus refertur à Christianis omnis honos & obedientia quæ intra limites divinatorum imperiorum exhibentur regibus ac ducibus, Rom. xiii. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. i Tim. ii. 1. 2. 3. i Pet. ii. 13.

dominis, Eph. vi. 5. Coloss. iii. 22. maritis, i Cor. xi. 3. Eph. v. 22. Coloss. iii. 18. i Tim. ii. 12. Tit. ii. 9. i Pet. iii. 1. 2. & sequentibus. item pastoribus, i Tim. v. 17. Heb. xiii. 17. i Pet. v. 5. aliisque eximii aliquid habentibus, Rom. xiii. 7. 8. Ad prohibitionem adulterii accensentur non modò libidines ἀβήτοι [*nefandæ*], sed & scortatio omnis atque impuritas Matth. xv. 19. Marci vii. 21. Actor. xv. 20. Rom. i. 19. i Cor. vi. 13. ii Cor. xii. 21. Gal. v. 19. Eph. v. 3. Coloss. iii. 3. i Thess. iv. 3. Rom. vi. 10. i Thess. ii. 3. iv. 7. & divortia extra adulterii causam, Matth. v. 32. xix. 9. Ad interdictum de homicidio refertur omnis ira atque odium, pugnarum cædiumque semina, Matth. v. 22. 43. 44. 45. 46. 47. Eph. iv. 31. Col. iii. 8. i Tim. ii. 8. Iac. i. 20. i Ioh. iii. 15. Ad caput de furto illa rediguntur præcepta quæ non modò quicquam noceri aliis vetant, sed etiam id omni modo à nobis agi jubent ut proximus quàm plurimis, i Cor. vi. 7. 8. ii Cor. vii. 2 Col. iii. 25. Matth. v. 44. Luc. vi. 35. Eph. iii. Ioh. ii. i Petri iv. 18. Rom. v. 14. Gal. v. 22. ii Thess. i. 11. Ad illud quod de falso testimonio est, contribuitur in omni sermone mendacii fuga, curaque perpetua veracitatis & optimæ fidei, Ioh. viii. 44. Ephes. iv. 24. 25. 26. i Ioh. ii. 21. Coloss. iii. 9. Rom. iii. 4. i Tim. i. 10. i Cor. v. 8. Vltimum autem de non concupiscendo eousque extenditur ut nulla mora concedatur motibus animi ad illicita ducentibus, sed ut ii, simul atque deprehendi possunt, vigili studio extinguantur, ut apparet tum ex iis quos jam ante adduximus locis, tum Marci iv. 19. Gal. v. 24. i Petr. i. 11. Id ipsum vocatur crucifigere, occidere, exuere veterem hominem. Coloss. iii. 5. & 9. Rom. vi. 6. Ephes. iv. 22. Hoc est quod ait Lactantius vi. 18. Prius tamen quàm commotio illa profiliat ad nocendum, quoad fieri potest maturius sopiatur. Sunt autem illecebræ illorum motuum tres, voluptas, fastus, opulentia. i. Ioh. ii. 16. 17. cui consentiens Philo mala omnia nasci ait, ἀπὸ μιᾶς πηγῆς, ἐπιθυμίας ἢ χρημάτων, ἢ δόξης, ἢ ἡδονῆς [*ab uno fonte, cupiditate scilicet aut pecuniarum, aut honoris, aut voluptatis*]. Summa verò omnis præceptorum, legalium quidem obscurius & umbris multis intercedentibus, Evangelicorum autem apertissimè & lucidissimè, huc tendit, ut Deus summinè ametur, deinde verò hominum quilibet, Psal. xv. Esai. xxxii. 15. Mich. vi. 8. Matth. xxii. 37. 38. 39. 40. Marci xii. 30. 31. Luc. x. 27. Rom. xiii. 8. 9. 10. 11. i Cor. vii. 3. xii. 2. Gal. v. 14. i Tim. i. 5. i Petr. i. 22. Iac. ii. 8. i Ioh. ii. 10. iii. 17. iv. 7. 8. 9. 11. 12. 20. Per hanc dilectionem fides est ἐνεργουμένη [*operans*], Gal. v. 6. καὶ τετελειωμένη [*perfecta*], Iac. ii. 22. sine ea, ejusque operibus mortua, 20. Hanc det in nobis augeatque Deus, propter Filium suum, per Spiritum sanctum.

C A P V T X X I.

2. **S**I emeris servum Hebræum] Ex causa furti additum.

Egredietur liber gratis] In Hebræo : Si in corpore suo ingressus fuerit, in corpore suo egredietur : ubi in corpore suo benè Lxx. interpretantur solus. Opponitur

enim id ei quod sequitur de habente uxorem & liberos.

4. *Sin verò Dominus dederit ei uxorem*] Ex ancillis extraneis.

Mulier & liberi erunt domini sui] Serviles enim nuptiæ voluntate domini solvebantur.

6. *Dii*] Sic ab Hebræis vocantur Iudices, ut qui divina vice judicia legis exercent. Et qui pecuniâ dignitatem emissent, vocantur dictorio dii aurei & argentei.

In sæculum] Semisæculum Latinè, id est, annos quinquaginta. Vide Hieronymum ad Galatas 1. 4.

וְלִי [etvini] durationem significat, quantam fert materia subjecti. Liberari præterea poterat servus talis instrumento manumissionis, aut redemptione. Liberabatur & morte domini, quamvis dominus filium reliquisset.

7. *Si quis vendiderit filiam suam*] Patri id concessum in summa necessitate: non ipsi filiae. Et intelligitur hoc de filia adhuc impubere. Ipsa pubertas non minus quam manumissio per instrumentum, redemptio, jubilæus, aut mors domini, quamvis & filium haberet, hanc servitutem solvebat: neque auris perforatio ad hanc pertinebat.

Non egredietur sicut ancillæ exire consueverunt] In Hebræo, *sicut servi exire consueverunt*: id est, non utetur dominus ejus opera extra domum, ut servis fieri solet, sed domi eam honestè pudicèque continebit. Ita scriptor Hiskuni.

8. *Dimittet eam*] In Hebræo: *si nec desponsavit eam* (sibi scilicet, aut filio) *nec redimi eam fecit*. Et enim post non Hebræis pro *nec* ponitur. Puellæ semper jus erat se redimendi, si facultas esset. Tot sextæ de pretio deducebantur quot annos servierat.

Populo autem alieno vendendi non habebit potestatem] Populus alienus hic intelligitur quilibet qui non sit de domo emtoris. Nam aliis gentibus ne servus quidem Hebræus vendi poterat, ut notat Iosephus Antiquæ Historiæ libro xvi. ubi Herodem culpatur quod contrarium statuerit. Pari sensu vox populi sumitur Deuteronomii xvi. 16. Extranei autem vox pro re subjecta diversas habet significationes.

9. *Iuxta morem filiarum faciet ei*] Hebraice: *secundum tempus filiarum faciet ei*. Nam ita וְשָׁנָה [mos] sæpè sumitur. Despondebit eam filio suo eâ ætate quâ patres filiabus de nuptiis prospicere solent, ut nec sit אֶרְבָּא [acerba], nec וְאֶרְבָּאִי [excoleta].

10. *Quod si alteram ei acceperit*] Abundat hic ei. Sensus est, si alteram præterea uxorem duxerit, supple filius. Ita Hebræi & Græci.

Nuptias] Hebraicè, *carnem ejus*, id est, alimenta, ut hic Chaldaeus interpretatur. Et hoc Græci volunt, cum dicunt τὰ δέοντα [quæ opus].

Pretium pudicitiae] Græci rectè τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς [consuetudinem ejus]. Sic Abenescdra, Rabbi Levi, Salomo, Kimchi & Moses de Kotzi, quorum quidam adjiciunt, *suis temporibus*. Hesychius: γόνυ τὸ ὄριον, Φοίνικες [Gonata, terminus: sic Phœnices]. quod consuetudo interpretata est, ut in Solonis postea lege positum: τῆς ἐκάστης μηνός [ter quolibet mense] Ad quam legem Plutarchus in vita Solonis: καὶ γὰρ εἰ μὴ

γίγνοιτο παῖδες, ἀλλὰ ἡμῇ τις ἀνδρὸς αὐτῇ πρὸς σωφρονεῖν γυναῖκα καὶ φιλοφροσύνη, πολλὰ τῶν συλλεγομένων ἐκάστοτε δυσχερῶν ἀφαιρῆσα, καὶ ταῖς διαφοραῖς ἐκ ἐῷσα πάντας ἀποσφαθῆναι [Nam etsi non generent liberos, honos tamen hic qualisqualis à marito castæ mulieri habitus & benevolentia, multas absterget undique collectas acerbitates, nec permittit amorem jurgiis planè exstingui]. Quod hic φιλοφροσύνην [comitatem, benevolentiam] dixit Plutarchus, idem Apostolus εὐνοίαν 1. Corinth. vii. 3. Tria hæc expressè debet vir quisque uxori ex lege divina. His adjecere sapientes non malè, ut ægrotæ curam habeat, liberet si fortè captivam, sepeliat mortuam, viduæ prospiciat de alimentis ac domicilio, & ut ex paternis bonis vivat filia, donec nubat.

11. *Si tria ista non fecerit*] Id est, si eam non desponderit sibi, nec filio, nec redimi sit passus.

Egredietur gratis absque pecunia] Tempore pubertatis, & quidem cum donis ex lege, Deut. xv. 14.

12. *Qui percusserit hominem, volens occidere*] Non addendum *volens occidere*, quod nec in Hebræo est, nec in Græco. Et aliter habet jus Thalmudicum, ut sufficiat voluntas percutiendi cum morte secuta. Nam, ut ait Seneca, *ex toto noluisse debet qui imprudentiâ defenditur*. Cæterum lex & mos & æquitas exceptiones legi addidit, si vulneratus aliquo tempore melius se habuerit, ut credi possit magis medicorum aut suâ negligentia mortuus, quam ex vulnere, aut si in turba facta sit cædes, nec sciatur certus auctor: in his enim minuitur pœna.

Qui non est insidiatus] Vbi est levis culpa. Fugere non tenetur magistratuum apparitor qui reum resistentem, nec magister qui discipulum, aut pater qui filium castigans occiderit, nec si quis eum qui monitus ad locum, quò accedere ipsi non licebat, accesserit. Incircumciscus advena si quid tale per levem culpam admisisset, à iudicibus ad mortem non damnabatur, sed cavendus ei erat vindex sanguinis: asyla enim ei non patebant, nempè si Hebræum occidisset.

14. *Ab altari meo avelles eum*] Ex contrario intelligunt Hebræi altare pro perfugio fuisse iis qui φόνον ἀκρίσιον [cædem inconsulto] commisissent, ut fermè apud omnes gentes. Verum apud Hebræos ibi morari non poterant, sed deducendi erant ad urbem perfugii.

15. *Qui percusserit patrem suum aut matrem, morte moriatur*] Strangulatione.

16. *Et vendiderit eum*] In Hebræo: *sive vendiderit eum, sive apud eum inventus fuerit*. Nam copula ibi, ut sæpè, pro disjunctivâ ponitur. Sensus est, plagium esse capitale, sive plagarius subreptum alienaverit, sive non. Mortem, ubi sine additamento dicitur, intellige strangulationem: ubi additur, sanguis ejus super ipso, lapidationem.

19. *Ita tamen ut operas ejus & impensas in medicos restituat*] Injuriae in hominem quinque ab Hebræis genera referuntur: amissio membri, decubitus, dolor, medicatio, contumelia.

22. *Sed ipsa vixerit*] Hebraicè: וְלֹא יָהוּה אָסוֹן, & non fuerit mors. Et versu sequente: אָסוֹן יָהוּה, si fuerit mors. Quod videtur intelligendum si fuerit mors aut matris aut infantis, quanquam de matre tan-

tantum accipiant Hebræorum magistri. At Græci legerunt utroque loco **יָמֵם**: vertunt enim ἐξενον-
σμένον [figuratum], distinguuntque inter abortum
partus humanam jam figuram habentis, & non ha-
bentis, ut ille capital faciat, non verò hic, secuti ea
in re Græcorum leges, quæ tunc & in Ægypto vige-
bant. Aristoteles Politicorum VII. 16. πρὶν αἰσθῆσιν
ἐγγενέσθαι καὶ ζῶν, ἐμποιεῖσθαι δὲ τὴν ἀμβλωσιν· τὸ γὰρ
ὄσιον καὶ τὸ μὴ, διαρισμένον τῇ αἰσθήσει καὶ τῷ ζῆν [ante-
quam sensus & vita adsit, procurandi abortus: nam in
hac re fas & nefas vita & sensu distinguitur]. Sic &
Hippocrates sensit: nec aliter hunc locum interpre-
tatur Augustinus quæstione LXXXVI. ad Exodum.
At Christianis, ut Tertulliani utar verbis in Apolo-
getico, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in
hominem deliberatur, dissolvere non licet. homicidii fe-
stinatio est prohibere nasci. Nec refert natam quis eri-
piat animam, an nascentem disturbet. Homo est & qui
futurus est: etiam fructus omnis jam in semine est. Pa-
ria habet idem Tertullianus in exhortatione castita-
tis circa finem, & de Virginibus velandis.

Et arbitri judicaverint] In Hebræo, in iudiciis, id est, iudicium arbitrato.

27. Similiter dimittet eos liberos] Hæc lex de li-
bertate, ob membrum ruptum, servis circumcisis
proderat, non aliis. Alii ex gentibus nonnisi pretio
dato, aut per instrumentum manumissionis libera-
bantur.

29. Quod si bos cornupeta fuerit ab heri & nudius-
tertius] Bos cornu petere solitus, ut verba habent
XII. tabularum relata in Institutiones, tit. Si qua-
drupes.

Occideritque] Aliud si dente aut pede nocuerit:
quæ insolita.

Et contestati sint dominum ejus] Denuntiationem
interposuerint damni infecti, ut Romano loquar
more: vide l. Qui foveas. §. 1. D. ad l. Aquil.

Et Dominum ejus occiderit] In Hebræo: & domi-
nus ejus moriatur. culpa lata morte punitur. Sed si
heredes velint, permittitur hic redemptio. Ideo non
dictum est, moriendo morietur, id est, omnino mor-
te afficietur.

32. Triginta siclos] Dimidium æstimationis ho-
minis liberi. Vide quæ ad Matth. XXVI. 15.

33. Si quis aperuerit cisternam & foderit] Si alius
foveam providere non potuerit, ut ait l. Qui foveas.
D. ad l. Aquil.

C A P V T XXII.

2. SI effringens fur domum, sive effodiens] Directa-
rius Latine.

Et accepto vulnere mortuus fuerit] Vulnerari eum
ita demum posse si non fugiat, aut testes haberi non
possint, notat Maimonides. Vide quæ nos hac de
re lib. II. de jure belli ac pacis, cap. I. §. XII. & in
Annotatis. Si testes adsint, jam diurno furi æqui-
paratur.

3. Venundabitur] Ad servitutem non longiorem
sexennio: contractiorem verò si antè operæ ejus tan-
tum valuisse, quantum res furto sublata; nam ob
multæ debitum in servitute retineri non poterat.
Intelligendum hoc de maribus: feminæ enim ob

furtum non addicebantur. Iosephus libro XVI. An-
tiquæ Historiæ.

4. Si inventum fuerit apud eum qui furatus est vi-
vens sive bos, sive asinus, sive ovis] In Hebræo:
si inveniendū inventum fuerit in manu ejus furtum:
id est, si furtum non ipsius voluntariâ confessione,
ut præcipitur Levit. VI. sed alio modo ad notitiam
pervenerit. Nam qui se desert, neque occidit, aut
vendidit quod furatus est, non tenetur duplione.

6. Si egressus ignis invenerit spinas] Si quis in sti-
pulam suam vel in spinam comburendæ ejus causa
ignem immiserit, & ulterius evagatus & progressus
ignis alienam segetem, vel vineam læserit. Verba
sunt l. Qui occidit. §. in hac. D. ad l. Aquilam.

Reddet damnum qui ignem succenderit] Cum de-
beret vel ignem extinguere, vel ita munire ne eva-
getur, ait l. Si servus. §. si fornicarius. D. ad l. Aqui-
liam. In crimine est qui non observavit, ne ignis
longius procederet, ait l. Qui occidit. §. in hac.
D. eo tit.

8. Ad deos] Ad tres iudices quibus manus im-
posita.

Quod non extenderit manum in rem proximi sui] Extendere manum est arripere.

9. Ad deos] Ita vocantur summi Iudices, qualis
Moses, & eo absente Aaron & Hur. infra XXIV. 14.
Postea Senatores Synedrii, qui olim his de causis
judicavere. Sed crescente litium numero, introdu-
ctum serius, ut tres quibus impositæ à Synedrio
manus, judicare de iis possent.

Et si illi judicaverint, duplum restituet proximo suo] Nempè depositarius, si dolus adfuerit: depositor,
si iniquam actionem intenderit. Nam de mero ca-
su teneri depositarium iniquum est. Vide Institutio-
nes, Quibus modis re contrahitur obligatio.

Quod si furto ablatum fuerit, restituet damnum do-
mino] Nempè si lata culpa adfuerit, quæ à dolo non
longè abest.

Vel captum ab hostibus] Hostium enim incurfus
non præstat is qui rem commodatam accepit: nem-
pè si re commodatâ ex præscripto fuerit usus: quod
hic addunt Hebræi. Ita & Gajus l. In rebus com-
modatis. D. commodati. Adde l. Si ut certè. §. quod
verò. D. eodem tit. Et Instit. Quibus modis re con-
trahitur obligatio, §. 2.

15. Quod si impræsentiarum dominus fuerit, non
restituet] Poterat enim & dominus adhibere dili-
gentiam. Talis est casus communi amico ad cæ-
nam invitato, & in id commodato argento, in d. l.
In rebus.

Maximè si conductum venerat pro mercede operis sui] Alia hic sententia in Hebræo: Si mercenarius ipse
venit propter mercedem suam. Græcè: εἰς τὴν μισθωτὸς
ἦ, ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τῆς μισθῆς αὐτοῦ [si conductus fuerit,
erit id ipsi pro mercede sua]. id est, si is qui custodit rem,
pro custodia mercedem sit stipulatus, jam in dam-
num veniet propter illam mercedem: tenebitur
etiam de casu, sive dominus adfuerit, sive non
adfuerit. Vide l. I. §. sæpè evenit. D. deposti-
ti. & Mynsingerum ad dictum tit. Instit. Quibus
modis re contrahitur obligatio. §. Præterea
& ii.

16. Si seduxerit] Pellexerit sine vi: LXX. εἰς ἀπάλησιν

τις παρθένον [siquis deceperit virginem]. Differt enim hæc facti species ab illa quæ est Deuteronomii **xxii. 28. 29.** ibi matrimonium cum mulcta imponitur: hic patri virginis optio datur mulctæ aut matrimonii.

18. Maleficos] Lxx. Φαρμακός [veneficos]. Verum in Hebræo vox feminina est, non quod non idem sit puniendum in viris, sed quod muliebris sexus magis huic crimini obnoxius. Vide Pharmaceutriam tum Theocriti, tum Virgilii, & quæ de Medea ac Circe narrant Poætæ.

21. Pecunia illius est] Possessio.

Pauperi qui habitat tecum] Vox pauperis hic non restringit legem, sed exempli causâ posita est, quia plerumque ita accidit, ut illi magis egeant opis alienæ.

25. Nec usuris opprimes] Hoc præceptum non creditorem tantum, sed & scribam & fidejussores & testes contractus obligat. Usura autem נשך [morsus] dicitur, quia ut morsus serpentis ab initio exiguus in immensum procedit.

26. Si pignus à proximo tuo acceperis] Sive ex prima conventionem, sive ex pignoris capione ob moram. Vide Deut. **xxiv. 10.**

29. Decimas tuas & primitias tuas] Plenitudinem & lacrymam tuam: id est, primitias frugis maturescens, aut rerum liquidarum, ut vini & olei.

C A P V T X X I I I.

3. Pauperis quoque non misereberis in iudicio] Imponit enim multis falsa species misericordiæ, aut etiam famæ talis aucupatio. Quintilianus **xi. 7.** *Summovendum verò utrumque est ambitus genus vel potentibus contra humiles venditando operam, vel illud etiam jactantius, minores utique contra dignitatem attollendi. Non enim fortuna causas vel justas vel injustas fecit. Idem **iv. 1.** Nam sola rectum quoque iudicem inclinat miseria. Sunt non pauci Iudices, qui, ut Terentianis utar verbis, propter misericordiam addunt pauperi. Propterea Philo requiri hic ait τὸ αἰνέοντον πρὸς ἰκεσίας καὶ οἰκτῆρας [animus qui nec precibus nec miseratione vinci se sinat].*

9. Scitis enim advenarum animas] Scitis quomodo animati sint peregrini; ut Dido:

Non ignara mali miseris succurrere disco.

11. Anno autem septimo dimittet eam] Tacitus de Iudaicis moribus Hist. **v.** *Septimum quoque annum ignavia datum. Quod sabbati dies hominibus, hoc annus septimus terræ. Dictum est Philonis.*

13. Nomen externorum deorum non jurabitis, neque audietur ex ore vestro] Ne nomen quidem falsorum deorum pronuntiare ipsis permissum, quò longius à veneratione abessent. Itaque pro בעל שמים [Baal-semin, deus cæli] dicebant בעל זבוב [Baalzebub, deus muscarum], pro בית אל [Bethel, domus Dei] dicebant בית און [Bethaven, domus vanitatis], & ita in cæteris. Quomodo in hujus legis explicatione Romanis blanditus sit Iosephus monuimus lectores libro **iii. 60** de Iure belli ac pacis, cap. **vi. §. 2.**

16. Quando congregaveris omnes fruges] Hebræis id חג האסף [solenne comportationis frugum],

id est, ad verbum ἑορτὴ τῆς συγκομιδῆς, quæ Θαλύσια vocabant Græci. Vide Theocritum in Idyllio Θαλυσίων, & ibi eruditos. Hoc apud Hebræos aliter vocatur Κληνοπηγία [tabernaculorum fixio]. Vide Levit. **xxiii. 33.** Num. **xxix. 12.** Deut. **xvi. 13.** & sequentibus, & quæ ibi notata.

19. Primitias frugum terræ deferres in domum Domini] Idem fecisse Ægyptios docet nos Diodorus. Plinius de antiquis: *Ne degustabant quidem novas fruges aut vina, antequam sacerdotes primitias libassent,* libro **xviii. 20.** Tantâ autem religione hoc servatum ab Iudæis, ait Iosephus, ut etiam in fame illa quæ fuit Claudio Romæ imperante, hæ fruges, aliæque Deo dicatæ intactæ ab omnibus in Templum pervenerint.

Non coques hædum in lacte matris suæ] Hoc, ut multa alia, vetitum ideò quia ad idolorum honorem id fieri à vicinis solebat.

20. Mittam Angelum meum] Meum hic non est in Hebræo, sed infra, **23.** Rectè tamen inde huc translatum, & significat in meo nomine ac potestate, ut jam sequetur. Hunc, ut docet Nehemides, Deus post cultum vituli ab Israëlitis abstulit, & minorem Angelum illis dedit cum potestate merè Angelica. Vide infra **xxxiii. 3. & 4.**

21. Ne contemnendum putes] In Græco μὴ ἀπειθεῖς αὐτῷ [ne inobsequens ei sis]. Propriè ne irrita eum.

Quia non dimittet cum peccaveris] Nempè contumaciter, qualia nec Deus condonat, Iosue **xxiv. 19.**

Et est nomen meum in illo] In Hebræo: quia nomen meum in illo. Sic & Græci. Sensus est: habebit enim in se non longè petendam vindictæ potestatem: nam nomen sæpè ἐξουσίαν [potestatem] significat.

22. Quod si audiens vocem ejus] Schemo Rabba hic rectè: *Si ab illo acceperitis, à me accipietis.* Vide simile Ioh. **v. 23.**

25. Panibus tuis & aquis] Cibo & potui.

26. Numerum dierum tuorum implebo] Ad eos annos pervenies quos fert corporis temperatura, quod multum est.

C A P V T X X I V.

1. Ascende ad Dominum] Ad Angelum illum Dei potestate armatum.

Titulos] Columnas.

10. Et viderunt Deum Israël] Formam quandam valdè lucidam, velut hominis tergum obvertentis. Chaldaeus, gloriam Dei: Græcè, τὸν τόπον ὃ ἐστήκει ὁ θεός [locum in quo steterat Deus].

Et sub pedibus ejus] Quasi solum dignum tanto incessore.

11. Nec super eos qui procul recesserant de filiis Israël] Hebræus codex: *super separatos*, id est, electos, ut Græci rectè sumserunt, τῶν ἐπιλεκτῶν τῆ Ἰσραὴλ [eminentium Israël], ut sunt Moses, Aaron, Nadab, Abiu, & Lxx. Ezech. **xlii. 6.** ἕλκον, quod verbum est ejusdem originis, cujus hoc nomen, vertitur ἐξείχοντο [eminebant].

Misit manum suam] Id est, nihil illis noxuit. Sic eadem

eadem locutio sumitur Estheræ 11. 21. In Græco est, & διεφώνησεν ἑδὲ εἰς, id est, nemo eorum desideratus est, ut Num. xxxi. 49. & διαπεφώνηκεν ἀπ' αὐτῶν ἑδὲ εἰς, sensu eodem, alio tamen verbo Hebræo. Et rursus aliud nomen Hebræum est Ezech. xxxvii. 11. διαπεφώνηκαμεν, id est, perimus. Non autem sine causa id additum, quia recepta erat opinio illorum temporum, talia visa non obtingere, nisi jamjam morituris. Vide Iudic. xiii. 22.

16. *Tegens illum nube*] Tanquam ministrum suum, ut exponit Maimonides: solent enim in synagoga operiri, *הרונים* [ministri], qui Epiphania *Ἀφάνται*, quibus respondent in Ecclesia diaconi, ferentes orarium. Nubes hic significat imbecillitatem intellectus nostri circa divina.

CAPVT XXV.

2. *Vt tollant mihi primitias*] *תרומה* hic non sunt primitiæ, sed sponte facta oblatio.

4. *Hyacinthum & purpuram, coccumque bis tinctum & byssum*] Quatuor colores in velis quatuor elementorum imagines: coccinum ignis, hyacinthus aeris, purpura maris, byssus telluris. Vt enim intimum adytum Mundi supercælestis, ita Templi pars maxima Mundi aspectabilis ferebat imaginem: septem lychni planetarum: duodecim panes Zodiaci symbola. Vide quæ ad Matth. xxv. 1. 50.

5. *Et ligna Setim*] *שֵׁטִיל* [Setta] Symmacho, Dioscoridi *ζήτηνον δένδρον* [arbor Zetina], *שֵׁט* Arabibus, ut notavit ad Cebetem Salmasius.

8. *Habitabo medio eorum*] Inde responsa dabo. infra 22.

16. *Ponesque in arca testificationem quam dabo tibi*] Decalogum. Vide supra xvi. 34. Arca autem vicem præstitit omnium imaginum quas habebant gentes.

18. *Cherubim*] Angelos *μορφοφόροι* [forma vitulina] sterilitatis & fecunditatis præsides, idque in Iosephi memoriam. Videbit verum esse quod dico qui contulerit Ezech. i. 10. & x. 14. Nam quod illo loco est *שׁוֹר* [bos], hoc loco est *כֶּרֶב* [cherub]. Vide quæ supra Gen. xlix. 6. Hinc natum quod infra de vitulo habebimus, & in Ieroboami historia, cui origo à Iosepho. Hæc præcipua forma: sed videtur ei vultus fuisse hominis, alæ aquilinæ, leonis jubæ, quæ sunt quatuor *פְּנִים* [species], *פְּאֵסִים* Ezechieli, qui compositam illam formam modò *חַיִּית* [animalia], ut i. 5. modò *חַיָּה* [animal] vocat, ut x. 15. Hæ quatuor formæ non aliud significant, quam quod Deus Mosi visus insidere Cherubinibus voce explicat infra xxxiv. 6. esse nimirum celerem se ad benefacta: tardum ad vindictam. Homo bonitatis symbolum: aquila celeritatis: leo vindictæ: pedes bovini tarditatis; unde Græcum *βοεῖω ποδί* [bovillo pede] Philo non malè significari ait Dei *ἀγαθότης* & *ἐξουσία* [bonitatem & potestatem].

23. *Facies & mensam*] Qualis Delphica fuit: unde & aliæ similes mensæ nomen accepere.

31. *Facies*] Sic & Græci, subaudito *ἡ* [nota accusativi casus] ante nomen candelabri: Item Chaldæus, Syrus, Lxx. Hieronym. in libris, & Rabbini multi. Ergo littera jod, quæ in hoc verbo secundo loco

ponitur, abundat. Puto id natum ex duabus lectionibus, quarum altera habebat *פָּנֵי* [facies], velut ad Mosem loquente Deo, alia *פָּנֵי* [faciet], velut de fabro. quomodo infra 39. & xxvi. 31. Nam facit & qui jubet fieri, & qui iussa exsequitur. Candelabri in Templo Hierosolymitano positi meminit Hecataeus apud Iosephum contra Appionem 1.

CAPVT XXVI.

1. *Variatas opere plumario facies*] Græci simplicius, *ἐργασία ὑφάντης* [opere textoris], id est, sicut vestes è serico fiunt, ut Abenesdra loquitur ad hunc locum.

5. *Ita insertas ut ansa contra ansam veniat, & altera alteri possit aptari*] Exponit quomodo cortinæ illæ quinquæ ubi ab itinere cessabatur, connecti debuerint. Græci: *ἐκ τῆ ἐνὸς μέρης εἰς τὴν συμβολὴν* [ex una parte ad commissuram]. In Samaritano vetere fuit, ut Græci referunt: *διαδεχόμεναι συμβολαὶ μία πρὸς μίαν ἀντιπροσώπως κατὰ τὸ προσέχειν ἀλλήλους* [commissuræ ita ex adverso positæ ut altera alteri congruat], satis perspicuè.

17. *Dnæ incastraturæ fient*] Id est, cardines, ut hic Chaldæus & Syrus. Lxx. dixere *ἀγκυλώσεις* [conflexus], ut *ἀγκυλῶνας* 11. Paral. ix. 18. At Symmachus *κατοχῆς*.

33. *Quo & Sanctuarium, & Sanctuarii sanctuaria dividuntur*] Græcè, *ἀναμέσον τῆ ἀγίης καὶ ἀναμέσον τῆ ἀγίης καὶ ἀγίων* [inter sanctum & sanctum sanctorum]. Confer Hebr. ix. 23. & quæ dicta ad eum quem modò citavimus, Matthæi locum.

CAPVT XXVII.

1. *Facies & altare*] Locum Hecataei de hoc altari holocaustorum supra produximus, xx. 25.

3. *Omnia vasa ex ære fabricabis*] Sic & Græci. Abundat ergo hic particula *καὶ* [nota dativi casus] aut in scriptura, aut in sensu, ut & infra 19.

9. *Tentoria*] In Hebræo *fundas*, id est, cortinas foraminibus distinctas, quæ aditum arcerent, non aspectum. Sic sumsit & Chaldæus.

21. *Vt usque mane luceat*] In Hebræo, *à vespera ad mane*: nam mane exstinguebatur. 1 Sam. iii. 3. Aliter tamen existimavit Hecataeus, *ἐπὶ τῶν, φῶς ἐστὶν ἀναπύρετον καὶ τὰς νύκτας, καὶ τὰς ἡμέρας* [in his erat lumen quod nec noctibus, nec diebus exstinguebatur]. Talis fuit lychnus in templo Ammonis, teste Plutarcho, Cur oracula defecerint.

CAPVT XXVIII.

4. *Cidarim*] Pileolum Hieronymus ad Zachariam: Sic & Græci quidam *πήλιον* [pileum], alii mitram. Sic *flamines in capite pileum habebant, in quo erat brevis virga, desuper habens lanæ aliquid, quod cum per æstus portare non possent, filo tantum capita religare cæperunt: nam nudis penitus eos capitibus incedere, nefas fuerat.* Ita Servius ad viii. Æneid. Habet ejus aliquid & ad decimum. Notandum verò Pontificis maximi ornamenta fuisse *σύσχιον* [respondentia]

respondentia] Templi ornamentis. Colores quatuor iidem. Septem vestimenta, si laminam annumeres, pro septem lychnis. Duodecim gemmæ pro duodecim panibus. Cum his autem ornamentis Pontifex ille non procedebat extra urbem, nisi in gravissimo periculo, ut Alexandri Macedonis temporibus.

11. *Cælatura gemmarum*] LXX. γλύμμα σφραγίδος [sculptura sigilli], id est, eo modo quo gemmæ annulorum signatorum scalpi solent. cælare propriè ἐκτύπων [ex ipsis typis formatorum], scalpere ἐντύπων [impressis vestigiis formatorum]: sed solent ista confundi. In Hebræo pro γλύμμα est חותם [sculptura] quod Phœnicibus Πάταικος [Patæcus, idolum] apud Herodotum, & Hesychium.

18. *Carbunculus*] ἀνθράξ LXX. quos sequitur Chrysostomus oratione, Veteris & Novi Testamenti unum esse Deum.

19. *Lyncurium*] Hic hyacinthum habet Chrysostomus.

20. *Chrysolitus*] Chrysostomo beryllus.

Iaspis] ἰσχύριον Chrysostomo. In hac lapidum recensione cum Hieronymo congruit Iosephus belli Iudaici v. 15.

30. *Doctrinam & veritatem*] δὴλωσιν ἢ ἀλήθειαν [Manifestationem & veritatem]. Ad verbum: lumina & integritatem, φωτισμὸς ἢ τελειώσεις: quomodo & Aquila & Theodotion. In doctore, qualis esse debebat supra alios summus sacerdos, duo requiruntur, scientia & vitæ puritas. Hinc Ægyptii fumsere morem summo Iudici appendendi monile, quod vocabant ἀλήθειαν [veritatem]. Id ex gemmis pretiosis admodum fuisse ait Diodorus Siculus, ex Sapphiro Ælianus. Loca attulimus ad 1. librum de Veritate Religionis Christianæ. Consulebatur Vrim & Thumim à rege aut principe in rebus ad statum publicum maximè pertinentibus, aut à Synedrio in difficillimis de jure controversiis.

Ad pedes ejusdem tunicae, & per circuitum] In LXX. ὑπὸ τὸ κράσπεδον τῆς ἱερέως τὸ λεγόμενον λῶμα [sub fimbria sacerdotis quod dicitur Loma]. Neque tantum sic transferunt LXX. quod hic est שול, sed & פתיל, quod est infra xxxix. 31. Crediderim & hanc vocem esse Ægyptiacam.

34. *Ita ut tintinnabulum sit aureum, & malum puni-*
cum] Quorum illud sono, hoc colore tonitrua & fulmen referrent. Ita Iosephus.

38. *Portabitque Aaron iniquitates eorum quæ obtulerunt & sanctificarunt filii Israël*] In Hebræo: Et portabit Aaron iniquitatem sanctificationum quas sanctificabunt filii Israël in omnibus donis sanctificationum earum. Quomodo & Græcus. Sensus est, si quid in offerendo aut immolando minùs ritè factum sit, hoc quoque ab Aarone expiabitur.

40. *Porro filiis Aaron tunicas lineas parabis*] Sic & Ægyptii sacerdotes vestibus usi lineis intrinsecus & extrinsecus.

42. *Facies & feminalia*] Oppositum & hoc gentibus vicinis, quarum flamines tegendas partes coram Pehore idolo nudabant.

C A P V T XXIX.

5. *Et super humerali*] Plus est in Hebræo, nempe & superinjectum humerali. quod sic ex-

primit Theodotio, τὸν ἐπενδύτην τῆς ἐπωμίδος.

6. *Et pones tiaram in capite ejus*] Lanam capiti circumplicatam. Plutarchus iv. Symposiacón, habitum summi apud Iudæos Sacerdotis sic describit: ὁ ἱερεὺς μιτροφόρος, νεβρίδα χρυσοπάσον ἐνημμένον, χιτῶνα ἢ ποδήρη φέρων ἢ καθόρνυς κώδωνες ἢ ποτὴ καλακρέμανται τῆς ἐσθῆτος [Sacerdos mitram ferens, nebrida indutus intertextam auro, præterea tunicam ferens talarem & cothurnos: è veste autem pendebant undique tintinnabula].

Et laminam sanctam super tiaram] Benè נזר, quod coronam significat, hoc loco laminam explicavit, ex collatione locorum aliorum.

7. *Et oleum unctionis fundes super caput ejus*] Super frontem faciendo decussim, sive χιασμόν. Ita Rabbini omnes.

16. *Tolles de sanguine ejus, & fundes circa altare*] Sanguinem in ara fundi ait Servius 11. Georg. Lucianus libro de Sacrificiis: τὸ αἷμα τῷ βωμῷ περιχέων [sanguinem aræ circumfundens]. Vide & Levit. 1. 5. xvii. 6.

24. *Et sanctificabis eos*] Imo ea oblata scilicet. ἀφοσιεῖς αὐτὰ [desinies ea] LXX. sed vox Hebræa propriè agitationem significat dextrorsum & sinistrorsum: sicut quæ prorsum & retrorsum fit est תרומה [elatio]. His motionibus significabatur Dei dominium in omnes mundi partes.

33. *Alienigena*] ἡ ἀλλογενής. Intelligendus hic qui non est ex sanguine Aaronis, ut & infra xxx. 33.

38. *Vespere*] Id est, horâ nonâ, ut explicat Iosephus Antiquæ Historiæ lib. xiv. 8. Matutino hoc & vespertino sacrificio agnoscitur Deus noctis & diei creator.

C A P V T XXX.

1. *Facies quoque altare ad adolendum thymiama*] Hujus quoque altaris aurati meminit Hecataeus. Suffitum autem adhibere sacris mos gentium fermè omnium, ut solebant cuncta hominibus grata in divino honore usurpari. ob id ἀρώματα [aromata] dicta παρὰ τῆς ἀρώσεως [à precibus]. & θύειν [sacrificare] primo significatu fuisse suffire notavit Porphyrius, & inde thus Latinum. Sed & usus aderat aliquis ad discutiendum nidorem ex animantibus; purgandumque aërem. Mystica significatio est, sursum habenda corda.

5. *Tam craticulam ejus*] Græci ἐχάραν [focum]. At Hebræa vox tectum significat, quod hic convenientius, id est, ὑβανίσκον [umbellam], quali tegebatur altare suffituum: alterum autem holocaustum, sine tecto erat.

10. *Semel per annum*] Castimoniâ & sobrietate septem dierum præparatus. Modum expiandi vide Levit. xvi.

12. *Pretium pro animabus suis*] Optimè. Sic & LXX. λύτρα ψυχῆς [redemptionem animi]. Eâ capitatione testabantur Israëlītæ se à Deo redemptos. Faciendum autem quoties census agebatur populi, quod à Davide omissum magno ei stetit, 11 Reg. xxiv.

19. *Lavabant in ea Aaron & filii ejus manus suas ac pedes*] Etiam gentibus mos lavandi ante sacrum. Meminere Heliodus, Homerus, Plautus Rudente. In

In id posita labra ante Templum, de quibus Vitruvius libro 11. Cincius dicebat delubrum esse locum ante Templum, ubi aqua currit, à diluendo; ut nos docet Servius ad 11. Æneidos. Hanc lotionem etiam sanctificationem Hebræi vocant.

23. *Sume tibi aromata primæ myrrhæ & electæ*] Rectius ex Hebræo vertas: *Sume tibi aromata præcipua, nempe myrrhæ non adulteratæ quingentos siclos, &c.* Nam מרררר est myrrha libera à mixtura, scilicet ἑτερογενέων rerum generis alterius].

Cinnamomi] Sic & Græci, & vox Hebræa planè idem sonat. Attamen Kimchi Aloen interpretatur, ut & Rabbi Salomo, qui additum ait נשם [aromatis] ut notetur Aloe non illa medica, sed aromatica, εὐώδης [odorata] Oribasio. At eadem Aloe à קנמין [cinnamomo] manifestè distinguitur, suoque nomine appellatur Cant. iv. 14. Quare non est quod senioribus illis Rabbinis in gemmarum, herbarum, arborum interpretamentis nimium fidamus. Quæ ad jus pertinent, librorum quadam successione satis benè servata sunt: de physicis intercidit per tot sæcula traditio, ideoque conjecturas sequuntur; non mirum, si interdum aberrantes.

34. *Stacten & onycha, galbanum boni odoris & thus*] Philo stacten ad aquam refert, onycha ad terram, galbanum ad aërem, thus ad ignem.

Æqualis ponderis erunt omnia] ἴσον ἴσῳ ἔσαι [æquale equali erit], Græci. Hebraicè: *solum cum solo*, id est, seorsim quæque ponderabuntur, ut sint æqualia.

CAPVT XXXI.

4. *Et ære*] Plus hîc est in Græco, quàm in Hebræo, vel Latino: καὶ τὴν ὑάκινθον, καὶ τὴν πορφυράν, καὶ τὸ κόκκινον τὸ νηδόν [& hyacinthum, & purpuram, & coccinum netum]: addunt quidam codices, καὶ τὴν βύσσον τὴν κεκλωσμένην [& byssum glomeratam]. Confer suprâ xxv. 4. ubi eadem in Græco verba, nisi quod διπλῆν [duplex] pro νηδόν [netum].

8. *Candelabrum purissimum*] Mundum à sanguine, quod ἐπίθετον [epithetum] & ad mensam, & ad vasa utriusque pertinet.

CAPVT XXXII.

1. *Videns autem populus*] Tota hæc historiæ pars abest à Iosepho, verito, credo, Romanos offendere, qui & serpentem pro Æsculapio coluere, & Apidos cultum in Ægypto probabant ac tuebantur.

5. *Quod cum vidisset Aaron*] Addunt Rabbini: & Hurem coram se jugulatum.

Sollemnitatis Domini est] Sperabant Dei quem colebant spiritum in eam imaginem venturum, sicut de astrorum spiritibus gentes aliæ sentiebant.

6. *Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt ludere*] Ludere hîc est saltare, Virgilius Sileno:

Tum verò in numerum Faunosque ferasque videres Ludere.

Est autem quod hîc describitur πανδασία [plena lætitia], qualem actam Ægyptiis in Apidis honorem Suidas nos docet. Vide infrâ 18.

18. *Vocem cantantium*] Rectè ex Hebræo. Minus

rectè Samaritani codices מונח, quod Græci Scholiastæ vertunt φωνὴν ἀμαρτιῶν [vocem delictorum].

20. *Quem sparsit in aquam*] Projecit in torrentem, Deuter. ix. 21. quod Apide fieri solebat per superstitionem, id comminuto fecit in pœnam. Papinius propemptico Metii Celeris:

— aut quo se gurgite Nili

Mergat adoratus trepidis pastoribus Apis.

22. *Quod pronus sit in malum*] In Hebræo: *nostri populum quod in malo est*. ἐν τῷ πονηρῷ καὶ τῷ [in malo positus est]. 1 Ioh. v. 19.

25. *Nudatus*] Inermis.

33. *Qui peccaverit mihi, delebo eum de libro meo*] Mihi, id est, adversum me, me contempto, quod Græci benè exprimunt ἐνώπιόν μου [coram me].

CAPVT XXXIII.

7. *Moses quoque tollens tabernaculum extendit*] Sibi, addit textus Hebræus. Tentorium Mo-
lis intellige; quod vice fuit sacri Tentorii nondum facti.

12. *Novi te nomine*] Novi te nominatim, id est, eximiè, παρὰ πάντα [super omnia] ut hîc Græci.

13. *Ostende mihi faciem tuam*] Id est, δόξαν [gloriam], ut quidam Græci: sed in Hebræo est: *Fac mihi notam viam tuam*: quod Rabbini de proprietatibus divinis interpretantur, quas מרות vocant: sed locus ostendit agi hîc de modo quo Deus cuncta gubernat, quem imitari volebat Moses. Plutarch. vitâ Dionis: ὅπως διακοσμηθεὶς τὸ ἦθος εἰς ἀρετὴν λόγων, καὶ πρὸς τὸ θεϊώτερον ἀφομαιωθεὶς παρὰδειγμάτων ὄντων καὶ καλῶν, ὥς τὸ πᾶν ἡγεμένῳ παιδόμενον, ἐξ ἀκοσμίας κόσμος ἐστὶ, πολλὴν μὲν εὐδαιμονίαν ἑαυτῷ μηχανήσεται, πολλὴν δὲ τοῖς πολίταις [ut sermonibus mores excultus ad virtutem, & efficitur ad illud rerum divinum exemplar, & pulchrum illud per quod hoc universum imperatori suo obediens ex rudi mole Mundus existit, multam sibi beatitudinem, multam item civibus pararet].

18. *Ostende mihi gloriam tuam*] Splendorem vultus tui: cui opponitur mox tergum. Significat autem vultus & partes priores, causas ac rationes, secundum quas Deus beneficia sua dispensat, tergum ipsa beneficia. Hæc sentimus, illas magna ex parte nos nunc ignoramus, Rom. xi. 33. 34. 35. multo pauciora autem norant veteres, Rom. xvi. 25. 26. Hunc sensum monstrant quæ sequuntur.

19. *Ostendam omne bonum tibi*] Bona quæ populo Israël facturus sum.

50. *Vocabo in nomine Domini coram te*] Locutio Hebræa, pro qua dicere liceat: Clamabo nomen meum יהוה pronuntiando, quo magis scilicet certus sis constantem me fore in promissis implendis, quod nomine יהוה significatur. Vide suprâ vi. 3.

Miserebor cui voluero, & clemens ero in quem mihi placuerit] Peccata quædam condonabo, quædam non condonabo: & eadem peccata his condonabo, non illis, ob causas latentes hominibus, mihi cognitatas. Benè autem Latinus transtulit: *miserebor cuius miserebor*, pro *miserebor cui voluero*. Nam, ut Servius ait ad initium 111. Æneidos: *Quotiescumque ratio vel iudicium non apparet*, Sic visum interponitur. Habet idem Donatus ad Terentium, & Abarbaniel ad

Esaïæ LIII. hanc significationem esse dicit in voce **יָדָה** [placiti]. Proverbium est Hebræorum: *Non est curiose quærendum post opera Dei: omnia enim sapienter fecit, tametsi abscondita sunt ab oculis sapientum.* Origenes contra Celsum: *εἰσι γὰρ τινες εἰρημοὶ καὶ ἀκόλαστοί τε καὶ ἀνεκδιήγητοι περὶ τῆς κατὰ τὰς ἀνθρωπίνους ψυχὰς διαφόρου οἰκονομίας* [Sunt enim nexi quidam & cohærentiæ ineffabiles atque inexplicabiles variæ dispensationis circa hominum animos]. Arnobius libro 11. *Neque enim promptum est cuiquam Dei videre mentem, aut quibus modis ordinavit res suas, homo animal cæcum, & ipse se nesciens ullis potest rationibus consequi. Quid oporteat fieri, quando, vel quo genere, ipse cunctarum rerum pater, moderator & Dominus scit solus.* Salvianus: *Non ideo non justum est quod divinitas agit, quia capere vim divinæ justitiæ homo non valet. Sicut plus est Deus, quam humana ratio: sic mihi plus esse debet quam ratio, quod à Deo agi cuncta cognosco.*

20. *Non enim videbit me homo & vivet*] Confer Iud. VI. 23. & XXII. 22. Pausanias Phocide: *τὸ ἔπος ἐν ἀληθείᾳ εἶποιε τῷ Ὀμήρῳ, σὺν ἔδειν αἰσίων τὰς θεὰς τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἐναργῶς ὁρᾶσθαι* [Videtur ergo verum esse dictum Homeri, nullo cum bono Deos clarè ab hominibus conspici]. Callimachus:

*Κρόνιος δὲ ὧδε λέγωνι νόμοι,
Ὅς κε τιν' ἀθανάτων, ἔκα μὴ θεὸς αὐτὸς ἔληται,
Ἀθρήσῃ, μισθῶ τ' ἔσταιν ἰδεῖν μεγάλην.*

[Saturni scita vetusta jubent,
Ne quem calicolum damno sine cernere quisquam
Possit homo, nisi quem legerit ipse Deus.]

21. *Est locus apud me*] Locus propinquus viso.

22. *Cumque transibit gloria mea*] Pars prior ejus quod apparet. Credunt autem Hebræi eandem formam apparuisse hic Mosi, Esaïæ cap. VI. Ezechiel c. 1. & x.

Protegam dextra mea] Potestas divina in nos curiositatem inhihet. quis prior dedit illi? Rom. XI. 35.

23. *Videbis posteriora mea: faciem autem meam videre non poteris*] Persuasum id gentibus cunctis. Homerus Iliados 1.

*Ἰχθυα γὰρ μετόπισθε πηδῶν ἡδὲ κνημῶν
Θεὸν ἔγνωσαν ἀπιδόντες.*

[Nam divina pedum vidi vestigia retro
Et crurum cum jam discederet.]

Servius ad illud x. Æneid. *Pone sequens. Hoc quidam ideo dictum tradunt, quod adversa videri nolunt: unde Ecloga VII. Ne respexeris. Idem in Fuldenfi codice ad 11. Æneidos: Abscessu plerunque numina demonstrantur fuisse, cum subito apparere desierint.*

C A P V T XXXIV.

5. *Stetit Moses cum eo invocans nomen Domini*] Melius in Hebræo: *Descendit Dominus in nube, & ibi stetit cum eo, & clamavit in nomine יהוה*, ut & stetit, & clamavit, de Deo dicantur congruenter iis quæ suprâ XXXIV. 19. Sic & LXX.

6. *Quo transiente coram eo ait*] Coram, hic non conspectum, sed sensum significat. Transitum enim visi illius percipiebat Moses ex obumbratione sibi prædicta, suprâ XXXI. 22. Sic **עַל פָּנָיו** [ad faciem vel coram] etiam de auditu dicitur Gen. XIX. 13. & de olfactu Exod. xxx. 8. Cæterum & hic rectius Hebræi

codices: *Et transiit Deus coram eo, & clamavit, Dominus, Dominus.* Ut & hæc quæ sequuntur à Deo clamata sint: quomodo & LXX.

Dominator Domine Deus] Rectius, ut dixi, in nominativo: *Dominus Dominus Deus.*

7. *Misericors & clemens, patiens & multæ miserationis ac verax, qui custodis misericordiam in millia, qui auferis iniquitatem, scelera atque peccata*] In Hebræo, *custodit & auferit*: multis autem verbis exprimuntur proprietates Dei beneficæ, quod illæ in Deo multum prævaleant: Iac. 11. 13. Ideo dicunt Hebræi **יְהוָה**, sive proprietates Dei esse XII. in quibus una tantum sit vindicativa.

Nullusque apud te per se innocens est] Græcum: *καὶ καθαριεὶ τὸν ἔνοχον* [et non purificabit fontem]. In Hebræo: purificando non purificabit, id est, non parcat, ut hic Chaldæus, nempe contumaci. Tertullianus 11. adversus Marcionem: *Deus mitior pro rebus edomitis, qui retrò austerior pro indomitis.*

In tertiam & quartam progeniem] Non in omnibus criminibus, sed in iis quæ in Dei maiestatem directè feruntur. qualia sunt imprimis, defectio à Deo, & cultus falsorum deorum. In iis enim puniendis Deus non illo tantum judiciali, sed & dominico in posteros jure utitur. Vide quæ suprâ xx. 5. & quæ diximus de Iure belli ac pacis libro 11. cap. XIII. §. 1. & XXI. 14. Adde Plutarchum in Pericle, non longè à fine.

10. *Quæ nunquam visa sunt super terram*] Græci: *αὐτὰς γέγονεν ἐν πάσῃ τῇ γῇ* [quæ non facta sunt in ulla terra]. In Hebræo: *quæ non creata sunt in omni terra.* Micula enim divina velut creationes quædam sunt.

13. *Aras eorum destrue: confringe statuas*] Nempè in locis quæ vestræ erunt ditionis, ut Moses de Kotzi explicat, ac Augustinus ad Deuteron. VII. 5.

14. *Confringe statuas*] Columnas seorsim extra ædificia positas.

26. *Primitias frugum terræ tuæ offeres in domo Domini Dei tui*] Feres in ædem sacram, succollando in memoriam servitutis Ægyptiæ. Ita factum notat Maimonides. Adde Deut. xxv. 2.

29. *Cumque descenderet Moses de monte Sinai*] Citat hunc locum Græcè Chrysostomus ad 11. Cor. 111.

Ignorabat quod cornuta esset facies sua] LXX. *δὲ τε δεδοξασται ἡ ὄψις τῆς χρώματος τῆς προσώπου αὐτοῦ* [quod clarificatus esset conspectus coloris faciei suæ]. Et mox: *ἦν δεδοξασμένη ἡ ὄψις τῆς χρώματος τῆς προσώπου αὐτοῦ* [erat clarificatus conspectus coloris faciei ejus]. quia vox **קַרְן**, unde **קַרְן** cornu, radiare etiam significat. Favet huic Græcæ interpretationi Paulus 11. Cor. 111. 8. & sequentibus, ubi *δόξαν προσώπου* [gloriam vultus] nominat, & ad eam tegendam velo usum Mosem ostendit. Nihil tamen est quod vetet credere, radios illos surrexisse in cornuum speciem, indeque factum ut Mneves, qui apud Ægyptios cum cornubus colebatur, ipsi Abenefdræ ad caput Exodi 11. credatur esse non alius à Mose, sicut & Iustinus Martyr, aut quisquis est scriptor Admonitionis ad Græcos, ubi in Diodoro Siculo est *Μνεύην* [Mneven], posuit Mosē. quo in loco idem scriptor pro *ἀγγράφῃς* [non scriptis] habet *ἐγγραφῇς* [scriptis], & pro *κοινῶτατον* [communissimum] habet *κανώτατον* [maximè idoneum], sen-

sensu meliore. Nimirum Moses alter erat Iosephus populi pastor. Iosephus autem, ut diximus, bovis nomine ac figurâ significatus. Videtur autem Deus, cum in Mose hoc præstitit, respexisse ad Vituli cultum, quasi diceret: Vultis aliquid ταυρομορφον [*tauro simile*]. Habete, & experimini an ferre possitis. Apud Macrobius primo Saturnalium, c. 21. apud Heliopolim taurum Soli consecratum, quem Noton cognominant. Lege Mnevin.

CAPVT XXXV.

3. **N**on succenditis ignem in omnibus habitaculis vestris per diem sabbati] Hinc ducto argumento à levi ad grave, id est à minori ad majus, docuere Hebræorum magistri, pœnas publicas in sabbatis non exercendas.

21. *Mente promptissima atque devota*] In Hebræo: quem extulit cor suum, quem spontaneum fecit (Chaldæus, implevit) spiritus ejus. Celli corde & pleni spiritu dicuntur liberales.

22. *Dextralia*] כומו, si Hebræis credimus, neque dextrale est, neque, ut alibi Latinus vertit, murænula, sed subligar muliebre auro plerumque & gemmis ornatum.

CAPVT XXXVI.

1. **V**T scirent fabre operari quæ in usus sanctuarii necessaria sunt] In Hebræo: ad opus ministerii sanctimonie. LXX πάντα τὰ ἔργα καὶ ἅγια καθήκοντα, ubi rectius legas: πάντα τὰ ἔργα ἅγια καὶ τὰ καθήκοντα [omnia opera sancta ita ut oportet]. præsertim cum tres postremas voces, sed omisso ἅγια [sancta], habeant libri aliqui.

6. *Nec vir nec mulier quicquam offerat ultra in opere sanctuarii*] Fecit Moses quod sapientis erat Principis, modum imponendo rerum consecrationi.

8. *Feceruntque omnes corde sapientes ad explendum opus tabernaculi*] Est hic transpositio in Græco: sequuntur enim hic illa quæ in Hebræo & Latino faciunt caput xxxix. usque ad versum 30. Deinde porrò ea quæ in Hebræo ac Latino hic habemus ad versum 37. Postea additamenta quædam & versus 21. cap. xxxviii. Inde caput xxxviii. ubi in initio quædam desunt in Græco. Fini ejus capituli addita libri mentio. Post id ea quæ sunt nobis capite

xxxviii. 24. ad finem. Deinde, post additamenta quædam, sequuntur ea quæ habemus xxxix. 31. ad finem usque. Caput verò libri ultimum in Græcis est, ut in Hebræis & Latinis. Prætereà in harum partium particulis mira discrepantia.

CAPVT XXXVIII.

8. **Q**uæ excubabant in ostio tabernaculi] Nempè per vices, non eadem perpetuò: ut & viri, Num. iiii. 25. Hæ mulieres abdicatâ cultus sui curâ, instrumenta sua in sacros usus adferebant. Vide quæ ad Lucam ii. 37.

10. *Capita columnarum*] Vnci ad quos pecudibus cutis detrahebatur, dicti ווי [vavim] à figura simili ejus nominis literæ.

CAPVT XXXIX.

29. **S**cripseruntque in ea opere gemmario] Qualia solent esse ἐντυπα [impressa]. quam ob causam hic in Lxx vir maximæ lectionis Salmasius legendum putat, non ἐκτετυπωμένα [expressa], sed ἐντετυπωμένα [impressa].

CAPVT XL.

13. **E**T unctio eorum in sacerdotium æternum proficiat] Satis est illos fuisse unctos, ut opus non sit & posteros ungi: quibus sufficiebat esse ἀπὸ τοῦ χρίσματος ἱερέων γένους [ex genere unctorum sacerdotum]. ii Macc. i. 10. Aliud in summis Sacerdotibus supra xxix. 29. xxx. 30. Levit. iv. 3. & xxi. 10. Excipe & eum sacerdotem, qui castra comitabatur, hortator ad virtutem. Eum enim ad hoc ipsum ungi mos habuit. sed & has unctiones fieri desuisse stante Templo secundo, docet nos Iosephus, nimirum quia oleum illud primitivum, unde unctio fieri debebat, interciderat. Ex eo duæ ex antiquo restitère cæremonie, per quas summi sacerdotes inaugurarentur, septenis diebus vestium indutus, & sacrificium ei rei dicatum.

36. *Et ignis in nocte*] Eadem nubes nocte ignescebat. Nubes protectio contra ardorem: ignis auxilium contra tenebras. Nubes vehiculum Dei Ps. civ. 3. & apud Hesiodum ἡέρα ἐσσάμενοι [induti nebulam]. Ignis naturæ divinæ symbolum, teste Porphyrio.

A D L E V I T I C V M.

C A P V T I.

1. **H**omo qui obtulerit ex vobis Hostiam Domino] Privatus nempè, suapte voluntate, non ex præcepto legis. Vide Deuteron. xxiii. 22.

De bobus & ovibus] In omni lege victimali videas Deum contentum animantibus parabilibus valdè, bubus, ovibus, hædis, aviculis: & si cui nec horum esset copia, libo vel similâ.

3. *Masculum*] Ægyptii quoque sacerdotes teste Chæremone, τῶν βοῶν τὰς θηλείας παρητῆντο [*bonum feminas recusabant*].

Ad placandum sibi Dominum] In Hebræo: *ad suam voluntatem coram Domino*, id est, quodcumque voluerit ad Deum accedere.

4. *Ponetque manum super caput hostiæ*] Pro hoc more mos erat apud Græcos vinum fundendi inter cornua victimæ. Mentio apud Virgilium, Ovidium, alios.

In expiationem] כפר quod Latinè vertitur expiare, hic est Deo aliquem commendare.

6. *Detracta pelle*] Deo nuda omnia. Id ritus hic significat: Ideò τετραχελισμένα [*decervicata*] dixit scriptor ad Hebræos iv. 13. nuda & aperta volens significare. A collo enim incipiebat pellis detractio.

Artus in frustra concident] Sacerdotes ii Paralip. xxix. 24.

Ignem] De cælo, infra ix. 24.

8. *Et cuncta quæ adhærent jecori*] Imò truncum corporis: id enim est פרו.

9. *In holocaustum*] De holocaustis Iudæorum vide egregium locum Theophrasti qui est apud Porphyrium secundo de Abstinencia: Eusebium ἐν προπαρασκευῇ [*in Præparatione*]. Integras interdum victimas immolari ait Servius ad ii. Georgicôn, adfertque Virgilii versum:

Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Ad quem locum, qui est in sexto Æneidos, idem Servius: *Ergo solida viscera, holocaustum significat.*

Seneca in Oedipode:

Solidasque pecudes urit.

Holocausti veteris apud Cyprios meminit Porphyrius. Herodotus de Ægyptiis libro ii. ἀγαγόντες τὸ κτήν πρὸς τὸν βομὸν πυρὸν καίουσι. ἐπειτὰ δὲ ἐπ' αὐτῶν οἶνον ἐπισπέναντες ἢ ἐπικαλέσαντες τὸ θεὸν σφάζουσι [*pecude ad aram adducta rogi accendunt, deinde vino superfuso, & Deo invocato maculant*]. Idem Polymniâ: ὁ δὲ Εὐμίλκας ἐν τῷ τῷ χρόνῳ ἐθύετο καὶ ἐκαχλιδεῖτο ἐπὶ πυρὸς μεγάλης, ὥμαλα ὅλα καλαγίζων [*Eumilcar eo tempore sacrum fecit libavitque, tota victimarium corpora magno rogo imponens*]. Sed gentes distributis divinitatis officiis holocausta diis inferis, ut cuncta absummentibus, sacrabant: Hebræi cuncta ad unum referebant Deum, ut vitæ necisque dominum in holocaustis, in cæteris ut ad bonorum datorem, vitiis infestum, laude dignissimum. Ad hæc enim capita videbis sacrificia referri. Porphyrius ii. περὶ ἀποχῆς [*de abstinentia*] sic ait: τριῶν ἐνέκα θυτῶν θεῶν· ἢ γὰρ διὰ

τιμὴν, ἢ διὰ χάριν, ἢ διὰ χρεῖαν τῶν ἀγαθῶν [*tribus de causis sacrificandum Deo, aut honoris causa, aut ad agendas gratias, aut quia bonis egemus*]. Et mox: τιμῶμεν δὲ τὰς θεὰς ἢ κακῶν μὲν ἀποτροπὴν, ἀγαθῶν δὲ παρασκευὴν ἡμῖν γενέσθαι ζητῶντες, ἢ πεπονθότες εἶ, ἢ ἵνα τύχωμεν ὠφελείας τινος, ἢ καὶ τὴν ψιλὴν τὴν ἀγαθῆς αὐτῶν ἕως ἐκτίμησιν [*Honoramus Deos quærentes aut malorum depulsionem & bonorum largitionem, aut quia beneficium accepimus, aut ut utilitatem aliquam consequamur, aut simpliciter ut optimam naturam veneremur*]. Sacra ἀποτροπῆς Plinio depulforia, ὠφελείας commendationis, gratiæ agendæ impetrata. xxviii. 2. Sicut autem fines sacrificiorum diversi sunt, quos & apud Arnobium & apud Iamblichum reperias, partim & apud Macrobius ii. Saturnalium, ex Trebatio: ita & ritus, qui aut ab Hebræis ad gentes alias venere, aut, quod credibilius est, à Syris & Ægyptiis usurpati correcti sunt ab Hebræis, & ab aliis gentibus sine ea emendatione usurpati. Servius ad ii. Æneidos: *Sunt autem hæc animales hostiæ quæ tantum immolantur, & caro sacerdotibus proficit.* (hæc sunt שלמים [*pacifica*].) Alibi tantum sanguinem in aras fundi significat, ut sanguinis & sacri pateras: (שם & הטא [*pro peccato & delicto*].) alibi partem corporis: ut, Extaque salsos Porriciam in fluctus. (תורה [*confessio*] Lev. xxi. 29.) Alibi integras victimas, ut

Et solida imponit taurorum viscera flammis.

Id est עלה [*holocaustum*], nam עלה inter alia consumere significat: unde & κάρπωμα [*consumptio*] vocatur hoc sacrificium. Adde quæ adferemus infra Levit. xvi. 11. Mirum est quàm vetustissima sacra inter se congruant. Omnibus autem sacris Hebræorum suæ aderant formulæ laudum, precum, benedictionum, unde de iis Theophrastus: διὰ τῶν εὐχῶν θεοκλυτῶντες [*cum precibus Deum venerantes*].

ii. *Sanguinem verò illius fundent super altare*] Vide quæ Exodi xxix. 16.

15. *Retorto ad collum capite*] Non in holocaustis tantum, sed in omnibus sacrificiis avium corpora collo connexa relinquebantur.

C A P V T II.

1. **S**imila erit ejus oblatio, fundetque super eam oleum, & ponet thus] Virgilius in vi. Æneidos:

———— congesta cremantur

Thurea dona, dapes, fuso crateres olivo.

Pontifex Maximus quotidie offerebat Μαννά [*oblationem è simila*].

4. *Coctum in clibano*] Mola, far tostum, Festus. Plinius libro xvi. 2. à Numa statutum, ait, non esse far purum ad rem divinam, nisi tostum.

ii. *Absque fermento*] Vide quod suprâ diximus Exodi xii. 15. Excipe sacrificium gratiarum actionis, in quo licebat offerre victum familiarem, id est, fermentatum, infra vii. 13.

Ac mellis] Quia mel usurpabatur in sacris λεονίκοις [*Leoninis*], ut nos docet Porphyrius ad antrum Nympharum. Ea autem sacra erant Mithræ, ut videbis si inspicias eundem Porphyrium quarto de Absti-

Abſtinentia, & Scholiaſten Papinii ad finem primi Thebaidos. Melli interpretatio accenſet ficus & dactylos. myſticus ſenſus, diſplicere Deo nimias voluptates. Malè Theophrastus mel ſacris Hebræorum admixtum putat. Melius Plutarchus Sympoſiacis de iisdem Hebræis: μέλι & προσφέρειται ταῖς ἱεργίαις [mel non adhibent ſacris].

13. *Quicquid obtuleris ſacrificii*] Vertit ex Græco θυσία [ſacrificium]: quæ vox hoc loco non cruentas victimas, ſed oblata ex ſimila ſignificat. In Hebræo: קרבן [oblationem], ut initio capitis. Vide quæ ad Marcum XIX. 49. Græci talia vocabant πόπανα & ψαῖα, quibus admixtum oleum vides apud Porphyrium de Abſtinentia ſecundo. Latini à libando liba dixere. Horum pars adolebatur ſuper altare: ſuprà 9. Menander Dyſcolo:

Ο' λιθάνωτος εὐσεβὴς καὶ τὸ πόπανον

τὸτ' ἔλαβεν ὁ θεὸς ἐπὶ τὸ πῦρ ἅπαν τεθέν.

[Libum atque thuris pollen relligioſa ſunt:]

Hæc igni impoſita ſibi Deus tota accipit.]

Sale condies] Inde mola ſalfa, quæ & caſta. Servius ad VI II. Eclogam, ad II. Æneidos: item ad IV. & ad ultimum ejuſdem operis. Plinius de ſale agens libro XXXI. C. VII. *Maximè tamen in ſacris intelligitur auctoritas, quando nulla conficiuntur ſine mola ſalfa.* Sal fœdus ſignificat II Paralip. XII. 5. hinc ſal fœderis hoc ipſo loco, nimirum ob diuturnitatem. Philoſophi per ſalem etiam animam intelligunt corporis conſervatricem: Varro, Philo, Porphyrius.

CAP V T III.

1. *Quod ſi hoſtia pacificorum fuerit*] שלום à שלום, quod eſt pax: ſed pacem pro beneficio poni etiam Latinis docet nos Servius ad IV. Georgicón. Chaldæis hoc ſacrum dicitur ſanctificatorium, ut Græcis τελεικόν: Hebræis alio nomine מלא, id eſt, τελείωσις [perfectio]. Erant autem hæc trium generum הוּרָה אִינְעִיס [confeſſio, ſive laudatio], ob acceptum beneficium; voti ſolutio; aut meræ liberalitatis; ut videre eſt infrà VII. 12. De his licebat poſt effuſum ſanguinem privatis qui obtulerant, eorumque uxoribus & liberis epulari, in ſignum amicitiae cum Deo. Id in oblatione ſimilæ non licebat, quia id inter privilegia erat ſacerdotalia: nec in victimis pro peccato ac delicto, ne de culpa lætarentur. Eadem de cauſa Pontificis victima comburitur. Infrà IV. 12.

9. *Caudam totam*] Quæ offa penita apud Feſtum. Quæ autem hîc non jubentur adoleri, ea cedebant ſacerdoti. Infrà VII. 31. Sic apud Græcos: νόμος ἦν τὰ ὑπολειπόμενα τῆς θυσίας τὸν ἱερέα λαμβάνειν [lex erat, ſacerdotem accipere quæ de victima reſtabant], ait Scholiaſtes ad Plutum. mox: τὸ δέρμα καὶ τὰ κώλα [pellem & crura & brachia], quas idem Scholiaſtes ad Pacem vocat ἀπαρχάς. Apud Hebræos cedebant ſacerdoti de capite maxilla, de pedibus armus dexter, de corpore ſtomachus. Ea redimere non licebat: ſignificatur ſacrandos Deo ſermones, actus, appetitus.

5. *Adolebuntque ea ſuper altare*] Quod reddere extra Latinis. Servius ad I. Georgicón. Myſticus ſenſus eſt, interminendas in Dei honorem cupidines, quarum instrumenta adeps, renes, jecur.

CAP V T IV.

2. *Per ignorantiam*] ἐν ἀγνοίᾳ, Aquila. LXX minùs propriè ἀκκσίως [involuntariè]. Eſt quidem omne δι' ἀγνοίας ἀκκσίον [per ignorantiam involuntarium]: at non contrà.

Delinquere faciens populum] Doctrinà aut exemplo populum in errorem inducens. Vide I Paral. XXI. 3. ubi idem loquendi genus.

Quæ præcepit ut non fierent] Contra præcepta veritatis, quæ נִשְׁמַרְתָּם [Non facies] Hebræis. Nam ſi quid per errorem merum omiſſum eſſet eorum quæ jubentur, id adhuc impleri poterat. Idem loquendi genus I 3. & 22. & 27. hoc capite.

3. *Vitulum*] In gravibus peccatis levis victima, ne ſumtus magnus impetraſſe veniam crederetur. quam opinionem in Græcis Plato reprehendit. Confer quod infrà IX. 8.

13. *Si omnis turba Iſraël*] πᾶσα συναγωγὴ Ἰσραήλ [omnis congregatio Iſraëlis], LXX. Populus omnis, dum is congregari ſolebat. Ejus locum implevit poſteà Senatus LXX virum, ac propterea hac lege tenetur. Excusatur autem error in Synedrio, quia neminem alium ducem habet quem ſequatur: in ſingulis autem non, quia acquieſcere debent iudicio Synedrii, pacis cauſa, quâ de re lex eſt Deuter. XVII. 8. & ſequentibus. Quia verò in Pontificem maximum & Senatum, non putantur cadere poſſe peccata graviora, ideò ſola pro illis expiatio fit ignorantiae.

22. *Si peccaverit princeps*] ὁ ἀρχων, nimirum rex, interrex, vel ethnarcha: in bello putà, ubi Synedrii conſulendi non eſt copia.

CAP V T V.

1. *Si peccaverit anima*] Peccatum נִפְשָׁא culpa in omittendo. עֲוֹנָא delictum in committendo, quod dolo fit eſt עֲוֹנָא [facinus]. ſed עֲוֹנָא & נִפְשָׁא ſæpè confundi apparet infrà 5. Tenebatur autem hac lege etiam qui dubitabat an peccaſſet. In dubiis enim ſumenda pars tutior, neque nocet abundans cautio.

Audiens vocem jurantis] Adjurantis: id eſt, ſi quis monitus verum ſuppreſſerit. Vide Prov. XXIX. 24. & quæ ad Matth. XXV. 63. ubi latè hac de re. Conjunctio hîc vim habet exempli poſiti ſub genere ſuo. Latine per puta benè redderetur. Nam iudex ſi crimen vidiffet, iudicatu abſtinebat, ut teſtimonium diceret.

4. *Et protulerit labiis ſuis*] Aliter non cenſebatur obligare juſjurandum.

Vt vel malè quid faceret] Intellige de nocumento lege permiſſo: ut de poſtulatione talionis, vindicta in homicidam.

Agat pœnitentiam pro peccato] In Hebræo: & confeſſa fuerit (anima) id in quod peccavit. Sic & Græci: ἐξαγορεύσει τὴν αἰμαρτίαν [enuntiabit peccatum]: ſed illi confeſſioni aderat hæc clauſula: Ecce pœnitet me & pudet me operum meorum. nunquam revertar ad iſtam rem. Idem faciebant morituri. In ſacris τελεικοῖς [ſanctificatoriis ſive pacificis] non erat delicti confeſſio, ſed preces, gratiæ, laudes.

11. Quod si non quiverit manus ejus duos offerre
turtures, aut duos pullos columbarum, offeret pro pecca-
to suo similæ partem Ephæ decimam] Porphyrius 11.
περὶ ἀποχῆς [de abstinentia]. μάλλον τὸ δαιμόνιον πρὸς
τὸ τῶν θυόντων ἥθως ἢ πρὸς τὸ ἴδιον πλεονάζον βλέπει
[magis deus ad mores offerentium quam ad multitudi-
nem eorum quæ offeruntur spectat]. Persius Satyræ 11.

Compositum jus fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, & incoltum generoso pectus honesto:

Hoc cedo ut admoveam templis & farre litabo.

Non mittet in eam oleum, nec thuris aliquid imponet]
Vt in luctu, ornamentis & odoramentis abstinebit.
Confer Num. v. 15.

12. In monumentum ejus qui obtulerit] Vt qui ob-
tulit hujus memor in posterum sibi caveat.

15. Si prævaricans caeremonias] Pro prævaricans in
Hebræo est כִּי תַמְעַל מַעַל. apud Græcos quosdam
παράβῃ παράβασιν [transgressus sit transgressionem]. Lar-
giore enim significatu hic מַעַל [prævaricatus est] su-
mitur, ut & culpam sine dolo comprehendat. Itaque
& LXX alibi vertunt παρὰβαίνειν [transgredi], alibi
πλημμελεῖν [negligere]. Agitur autem hic de pecca-
to contra legem jubentem: ut ostendit oppositio
commatis 17.

Qui emi potest duobus siclis] In Hebræo est: *secun-
dum æstimationem tuam pecuniæ siclorum*: Vbi Aben-
esdra, minimum duorum: quia enim dualis nume-
rus in paucis vocibus locum habet apud Hebræos,
ideò apud eos, ut apud gentes alias, pluralis numerus
duorum significatione contentus est. Sic post an-
nos liber esse iussus, post biennium liber fit Roma-
no jure, l. Libertas. in fine. D. de manumissis testa-
mento. Et datâ conditione, illud facito in diebus,
si nihil præterea fuisset adjectum, in biduo conditio-
nem impleri oportet, l. Inter, D. de verb. signif.

C A P V T VI.

1. **C**ontemto Domino] Societatis humanæ aucto-
re & præside. Vide Num. v. 6.

2. Depositum quod fidei ejus creditum fuerat] Omi-
fit hic Latinus quod in Hebræo est וְכַתְּשֻׁמֶתִי in po-
sitione manus. Quidam Græci: ἐν πισώσει χειρὸς [in
fiducia manus]. LXX ἢ περὶ κοινωνίας [aut de societate].
Sic & Kimchi ad Exod. xxi. 1. rectè. Vide Ierem.
l. 15. Galat. ii. 9.

Aut calumniam fecerit] Vox שָׁעָה [concessio] ἀναγ-
κασμός est, ubi quis cogitur solvere quod non debet.
Distinguitur à גִּזְלָה [vi] & hic & Ecclesiastæ v. 7.
Ita ut Latinis concessio à vi bonorum raptorum. Vi-
de quæ dicta ad Lucam iii. 14.

5. Quintam insuper partem] Pro expiatione.
Maimonides.

6. Iuxta æstimationem mensuramque delicti] Pro
כִּי [in die] legit כִּי [pro æstimatione]. Nam כִּי
sæpè est æstimatione. At Græci ita ut nunc in He-
bræo habemus: & explicant ἡ ἡμέρα ἐλεγχθῆ [qua
die detectus fuerit], cum primum peccasse se cogno-
verit. Benè.

12. Semper ardebit] Non extinguetur, habet He-
bræus codex. & σέοδῆσεται. Virgilius in ii. Æneidos,
Æternūque adytis effert penetralibus ignem.

Vbi Servius: Vestæ ignis æternus est. Vide quæ nota-
vimus ad Marcum ix. 49.

17. Sicut pro peccato atque delicto] Vide supra
iii. 1.

C A P V T VII.

16. **S**i voto vel sponte quispiam obtulerit hostiam]
εὐχῇ ἢ ἐκ ἐξουσίας [votum sive sponte datum] LXX.
sive præcedente voti obligatione, sive ex mera libe-
ralitate. Illud נָדַב vocatur, hoc נָתַתָּה à verbo נָתַתָּה,
quod est donare. Itaque נָתַתָּה δόμα [datum] vertitur
Deuter. xxi. 14. ii Paral. xxxi. 14. Et sic di-
stinguit Maimonides in Maase Karbanoth, qui &
hoc notat, ubi nullo addito נָתַתָּה [datum] dicitur
intelligi holocaustum.

23. Adipem ovīs & bovis & capræ non comedetis]
Quia nocet stomacho. Maimonides.

26. Sanguinem quoque omnis animalis non sumetis
in cibo, tam de avibus quam de pecoribus] Vox בְּהֵמָה la-
tius patet quam pecora. Significat omnia quæ su-
per terram incedunt. Et hinc intellexere Hebræi
piscium sanguinem non esse vetitum. Vide Mosem
de Kotzi præcepto vetante cxxxvii. Hinc appa-
ret causam naturalem subesse interdicto. Non æquè
enim inflamat corpora piscium sanguis. Plutar-
chus de carnium esu secundo: οἱ δὲ ἔθασιν συὼν ἐπιτό-
κων ἐναχόμενοι καὶ λακτίζοντες, ἵνα αἷμα καὶ γάλα καὶ λυ-
θρον ἐμερῶν ὁμῶς συμφορέντων ἐν ὁδίῳ ἀναδεύσαν-
τες (ὡς Ζεὺς καὶ Ἀρσίου) φάγωσι τῆς ζωῆς τὸ μάλιστα φλεγ-
μαῖνον [illi vero uberibus suum incientium insultant cal-
cibus, ut sanguinem & lac & fœtus saniem in partitudine
corrupta misceant, ac sic (proh Deum piacularum!)
edant de animante id quod maxime inflamat].

C A P V T VIII.

12. **V**Nxi eum] Vt qui à Deo deus factus esset
tum populi, tum Aaronis, Exod. iv. 16.
Moses ὁ τέλειος [perfectus], Aaron ὁ προκοπῆων [pro-
ficiens], Philoni.

C A P V T IX.

2. **V**itulum pro peccato] In memoriam cultus vi-
tuli.

7. Deprecare pro te & pro populo] נָעַר hoc loco ut
& ii Paral. xxx. 18. pro eo quod plerumque לָךְ
[pro] ut supra io. 20. 26. 51. & alibi.

C A P V T X.

2. **E**gressusque ignis à Domino devoravit eos, &
mortui sunt] Nempè intus eos ussit ignis ad
mortem usque: nam corpora mansere & extra ca-
stra deportata sunt, ut sequitur. Et hinc Hebræi mo-
rem sumere, ut ubi pœna ignis est in lege, plum-
bum fervens damnato in os funderent, quo intus
ustus periret.

6. Capita vestra nolite nudare] Gentes pileos depo-
nebant, & ibant vestibibus scissis. At Thalmudici hoc
loco & infra xxi. 10. intelligunt vetitum comam
promittere, ex Ezech. xlii. 20. summo Pontifici
semper, cæteris tempore ἐφημερίας [vicis suæ]. Promit-
tere autem eis dicitur qui per xxx. dies comam alit.

Fratres

Fratres vestri & omnis domus Israel plangent] Id est, quamvis illi lugeant, vos eorum exemplar ne sequimini. Sicut Romano jure non solent lugeri hostes, vel perduellionis damnati. l. Liberatorum, §. 3. D. de his qui notantur infamia: ita Hebræo jure ii quos Deus interfecerat.

8. *Vinum & omne quod inebriare potest non bibetis tu & filii tui quando intratis in tabernaculum*] Id est, dum stolam feretis. Iosephus. Chæremon de Ægyptiis: ὁ δὲ χρόνος ἔτος ὅποτε συντελεῖν τι περὶ τὴν ἱερὰν μέλειεν θρησκείαν προλαμβάνων ἡμερῶν ἀριθμὸν, οἱ μὲν δυοῖν ἢ τετραράκοντα, οἱ δὲ τῶν πλείους, οἱ δὲ ἐλάσσους, ἔδειπτε μὲν τις ἢ ἐπὶ λειπομέναις [Tempus autem quo circa sacra occupari debent comprehendit modò dies quadraginta duos, modò plures, modò pauciores, nunquam minus septem]. Hecataeus cùm de Templo Iudaico egisset: διατρέχει δὲ ἐν αὐτῷ ἢ τὰς νύκτας, ἢ τὰς ἡμέρας ἱερεῖς ἀγνεύειας τινὰς ἀγνεύοντες, ἢ τὸ παρὰ πᾶν οἶνον ἐπίνοντες ἐν τῷ ἱερῷ [versantur in eo sacerdotes die noctuque castimonias quasdam observantes, nihilque vini bibentes in templo]. Causa vini eo tempore interdicti, ut & rationis usus constet, & absint libidinis incitamenta. Quas causas cur Ægyptii sacerdotes vino abstinerint adfert idem ille Chæremon, productus à Porphyrio de Abstinencia quarto.

11. *Doceatisque filios Israel omnia legitima mea*] Nempè ea quæ ad cæremonias pertinebant. Hæc enim cura propriè erat sacerdotum.

Per manum Moysi] Id est, meam. Frequens Hebræis nomen ponere pro pronomine.

CAPUT XI.

3. *Quod habet divisam ungulam*] Multa horum ab Ægyptiis translata causas habent naturales: ex bono vel malo alimento, ut notat Maimonides. Chæremon apud Porphyrium de sacerdotibus Ægyptiis: ἰχθύων τε ἀπείχοντο πάντων, ἢ τετραπόδων ὅσα μὲν ἔχουσιν ἢ πολυχιδῆ ἢ μὴ κερασφόρα πτηνῶν δὲ ὅσα σαρκί-φάγα [omnibus piscibus abstinebant, quadrupedum iis quæ solidungula sunt, aut multifida, aut non cornigera: avium iis quæ carnibus aluntur]. Vbi quod ait non cornigera, idem valet quod solidungula. Nam solidas habent ungulas quæ non sunt cornigera, teste Plinio libro XI. qui & addit: *solida ungula, & bicornis nullum*. Idem notat coitum totâ die esse tantum iis omnibus quibus solida ungula: & fœtus minus numerosos: libro X. Porphyrius vetitum ait Iudæis vesci τι τῶν μωνύχων ζώων [nullum animal solidungulum].

Et ruminat] Ruminantium sebum salubre, Plinio teste libro XXVIII. c. IX. hinc ruminales hostiæ apud Coruncanum, memorante Plinio libro VIII.

4. *Sicut camelus*] Camelo bifidus pes discrimine exiguo. Plinius libro XI.

7. *Sus*] Et hac Ægyptii abstinebant, ut meminit Herodotus. Apud Anaxandriden quidam rationem reddens cur Ægyptiorum commilitum detrectet:

Οὐκ ἐσθίεις οὐκ ἐγὼ δὲ γ' ἤδομαι

Μάλιστα τέτοις.

[Non vesceris suilla: mihi nulla est caro Quæ sapiat melius.]

Causam putat Tacitus quòd scabiei obnoxium id animal. Verius puto quòd illis in locis multa comesta caro suilla, quam suavissimam esse dixit Plato comicus, & Cajus princeps apud Philonem, abundantia alimenti scabiem faciat. Nam & Plutarchus in causam hujus abstinentiæ inquirens, ait, qui lac suillum bibunt, ἐξανθεῖν τὰ σώματα λέωραν ἢ ψωρικάς τραχύτητας [scatere corpora lepra & asperitatibus scabiosis]. Moris autem hujus Iudaici, præter eos quos dixi, mentio apud Iuvenalem & Macrobius, & Porphyrium de Abstinencia secundo in fine, & quarto.

9. *Quod habet pinnulas & squammas tam in mari quam in fluminibus & stagnis comedetis*] Pisces qui squammosi non essent, ne polluerentur, lex Numæ apud Plinium libro XXXI. c. 2. In Festo quoque inter merces quas pollucere liceat, pisces, quibus est squamma, præter scarum. Porphyrius de Iudæis: ἀπηγόρευτο τοῖς ἱερεῖς ἢ ἰχθύων ἢ ἀφολιδώτων ἢ σελάχια καλεῖσιν Ἑβραῖοις [vetitum illis vesci de sue aut de piscibus squammâ carentibus quæ Selachia Græci vocant]. Iudæos tamen garum fecisse ex piscibus squammâ carentibus, disco ex eodem Plinio libro XXXI. 8.

13. *De avibus*] Omnes aves vetitæ & rapaces sunt, & aliarum avium voratrices.

17. *Et Ibin*] Sic Græci. At Rabbinii eam avem esse volunt quæ in agro Patavino Chus dicitur. Mirum in modum in his nominibus variant interpretes, ita ut pauca sint de quorum significato conveniat.

34. *Si fusa fuerit super eum aqua*] Nempè quæ immundo cibo contacta fuerit: illa enim aqua immunda fit, & immunda facit alia.

35. *Sive clibani sive chytropodes destruentur*] Melius alii; *furnus & focus diruentur*. A majori ad minus collegit interpretatio, frangenda vasa fictilia in quæ ceciderit animal immundum, ut in quo minus sit damni.

Fontes verò & cisternæ & omnis aquarum congregatio munda erit] Ob earum rerum in illis locis infrequentiam.

CAPUT XII.

2. *Immunda erit*] Habet & hoc causam naturalem illis in locis, unde ad alias etiam gentes pervenit. Meminit Euripides Iphigenia in Tauris. Fuit & in Chrysiippi libris ejus mentio.

Iuxta dies separationis menstruæ] Id est, ita ut & alios contactu suo impuret.

4. *Triginta tribus diebus*] Censorinus aliquot dies adjicit. *Prægnans ante diem quadagesimum non prodit in sanum*. Causam addit: *Et post partum pleræque fætæ graviores sunt, nec sanguinem interdum continent*. His diebus, post septem illos primos, puerpera tantum à sanctuario abstinet.

5. *Sexaginta sex diebus*] Duplicatur numerus dierum in ea quæ feminini sexûs partu soluta est. Non sine causa: nam minus calent αἱ θηλυτοί [quæ feminas peperere], eoque & tardius purgantur. Eadem causa est cur in utero fœtus feminini generis perficiantur seriùs: quod notatum Aristoteli de Historia animalium VI. 22. & VII. 3. Vnde & Hippocrates,

περὶ φύσιος παιδὶς. Καὶ γὰρ ἡ καθάρσις γίνεται τῇσι γυναί-
ξιν μετὰ τὸν τόκον ὡς ἐπιτοπολὺ, ἐπὶ μὲν τῇ κέρῃ ἡμέρησι
τεσσαράκοντα καὶ δύο· ἕως ἡ χρονωτάτη τελείῃ. ἀκίνδυνος
δ' αὖν εἴη, καὶ ἐν εἴκοσι καὶ πέντε ἡμέρησιν εἰ καθαίροιτο. ἐπὶ δ'
τῷ κέρῳ ἡ καθάρσις γίνεται ἡμέρησι τριάκοντα· ἕως ἡ χρο-
νωτάτη τελείῃ. ἀκίνδυνος δ' αὖν εἴη καὶ ἐν εἴκοσιν ἡμέρησιν εἰ
καθαίροιτο [de natura infantis. Purgatio evenit mulie-
ribus post partum plerumque. Post filias editas per dies
quadraginta & duos: hæc est longissima & perfectissima
purgatio. Vacat tamen periculò etiamsi per dies tantum
viginti & quinque purgetur. Post filios editos quæ per
trigintadies fit purgatio, ea & longissima & perfectissima
est. Vacat autem periculo etiamsi per viginti tantum dies
fiat purgatio]. Mox idem repetit: Ἰσορίη, ἡ καθάρσις
τῶν λοχίων, ὅτι ἐπὶ μὲν τῇ κέρῃ γίνεται ἐν τεσσαράκοντα
καὶ δύο ἡμέρησιν, ἐπὶ δ' τῷ κέρῳ ἐν τριάκοντα ἡμέρησιν ἡ
χρονωτάτη [Observatum, purgationem puerperarum post
editam filiam fieri per dies quadraginta & duos: post fi-
lium per dies triginta: & has purgationes esse lon-
gissimas].

CAP V T XIII.

2. **H**omo in cuius cute & carne ortus fuit diversus
color] Præclare de his legibus differit Iose-
phus contra Appionem primo, ubi refutat Ægy-
ptiorum fabulas de Mose ob lepram exacto: τοῖς γὰρ
λεπρῶσιν ἀπέβηκε, μήτε μένειν ἐν τῇ πόλει, μήτ' ἐν κώμῃ
κατοικεῖν, ἀλλὰ μόνος περιπατεῖν κατεχισμένους τὰ ἱμά-
τια· καὶ τὸν ἀφ' αὐτῶν αὐτῶν ἢ ὁμώροφον γενόμενον, ἐκα-
θαρόν ἡγεῖται. καὶ μὴν καὶ θεραπευθῇ τὸ νόσημα, καὶ τὴν
αὐτῆς φύσιν ἀπολάβῃ, προεβήκε τινας ἀγνείας, καθαρὰς
πηγαίων ὑδάτων λητροῖς, καὶ ξυρίσεις πάσης τριχὸς, πολλὰς
τε κελεύει καὶ παντοίας ἐπιτελέσαντα θυσίας, τότε παρελ-
θεῖν εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν [Lepra contracta vetuit aut in urbe
aut in vico habitare, sed solos ambulare voluit, & quidem
conscissis vestibus. Et qui eos tetigerit, aut eodem usus fue-
rit lecto, eum censet impurum. Præterea si sanetur mor-
bus, & corpus ad suam naturam redeat, imperat purifica-
tiones quasdam per ablutiones in fontanis aquis, per
abrasiones omnium pilorum: multisque & multiplici-
bus sacris peractis tum demum eis permittit redire ad
sacram urbem]. Similia habet idem scriptor Histo-
riæ antiquæ libro III. c. 5. Censent autem He-
bræi lepram domuum & vestium repertam in sola
Iudæa.

3. Et pilos in album mutatos colorem] Tenebantur
enim pilos in ulcere relinquere, ut dignosci posset
incrementum aut decrementum mali.

6. Quia scabies est] Theodotion, ἐκβρασµα. Hie-
ronymus ad Nahum II. ἐκβρασµός. ebullitio, quæ
significantiùs in Græco dicitur: siquidem ἐκβρασµός in
istiusmodi rebus ponitur, cum quod latebat intrinsecus,
erumpit in faciem: unde papulæ quoque, quæ post ægro-
tationem nascuntur in labiis, vocantur ἐκβρασµαία. Hæ
papulæ tales sunt, ut transitione non noceant, quod
facit lepra.

12. Sin autem effloruerit discurrens lepra in cute]
Lepra non diffluens pertinacior, ut flumina arcta
sunt profundiora.

46. Extra castra] Et post terram possessam, extra
urbes, quæ in castrorum locum successerant.

51. Si lepra perseverans est] Lxx ἑμμονος [permanens].

Alii ex vetere Samaritano Φιλόνηκος [pertinax].
ממנא est dominans Arabibus.

CAP V T XIV.

4. **I**gnum cedrinum vermiculumque & hyssopum]
Lepra superbiæ pœna, ut apparet in Mariam-
me Mosis sorore, Giezi, Ozia. Hanc superbiam ce-
drus significat: vermiculus, sive coccinum, pecca-
tum, & hyssopus oppositam virtutem ταπεινοφρο-
σύνην [modestiam]. Humi enim nascitur, & vim ha-
bet purgatricem hyssopus, ut Ægyptiis creditum
ex Chæremone docet Porphyrius de Abstinencia
quarto.

7. Septies] Qui numerus perfectioni sacer. Vide
& infra 51.

CAP V T XV.

2. **V**ir qui patitur fluxum seminis] Cujus genitura
perpetuò effluit, immundus est, dum manet
id vitium. Sunt autem hic in Hebræo expressa tria
ejus genera, per modum stillæ, per modum salivæ,
per crassius coagulum: quæ Rabbiniis עבירה רגל.
Sciendum autem in Syriæ locis & vicinis non mi-
nus τὴν γονόρροϊαν [fluxum seminis], quam τὰ ἐμμηνα
[menstrua] habere aliquid contagio nocens; unde
ista legibus, quæ à lepræ legibus non longè abeunt,
constringuntur. Etiam lecti, sedes, mensæ quas con-
tigerint, pro impuris habentur.

16. Vir de quo egreditur semen coitus] id est, erumpit.
Is ad vesperam immundus est. Id dicitur קרי [accidens],
cujus species ὄνειρωγμός [pollutio in somnis]. Chære-
mon de Ægyptiorum sacerdotibus: εἰ δὲ ποτε συμβαῖν
καὶ ὄνειρώτῃν, παραχρῆμα ἀπεκάθαιρον λητροῦ τὸ σῶμα
[si verò contingeret genituræ emissionem aliquem in som-
nis fœdari, is è vestigio lavacro corpus mundabat].

18. Mulier cum qua coierit] Nempè eo die is cui
tale quid evenit, quod repetendum ex præcedenti-
bus. At Græcis & Romanis feminis mos aquam su-
mere post qualemcumque Venerem, quò & hanc
legem vult trahere Iosephus. Rectiùs Theano, quæ
feminam à mariti sui congressu statim puram esse
dicebat.

CAP V T XVI.

4. **T**unica linea vestietur] Sic Ammonis sacer-
dotes apud Silium:

— — velantur corpora lino.

Niveus color sacris proprius apud gentes omnes.
Plato de Legibus XII. Cicero de Legibus II. No-
tandum autem summum sacerdotem in die Expia-
tionis non omnia habuisse solita sibi ornamenta, sed
tantum qualia habebant sacerdotes alii, tanquam
in mœrore.

8. Capro emissario] Ex Græco, ἀποπομπαῖω [able-
gatio], quod Lxx habent, & inde Christiani Græci
sæpè. Vox composita ex ἰϋ, quod caprum capram-
ve significat, & ἵνα, quod est abire; unde alii ver-
tere ἀπερχόμενον [abientem]. Lxx Levitici XVI. 26.
διεσπάλμενον εἰς ἀφ᾽ ἑσθιν [discretum ad dimissionem]. A-
quila: ἀπολελυμένον εἰς τὴν ἔρημον [ablegatum in
deser-]

desertum] Significabat hic hircus peccata illa per victimam expiata non redire in conspectum Dei: ἀποτροπιασμόν [*averruncationem*] id vocat Iosephus. Id autem intelligunt Hebræi de peccatis, quibus neque mortis, neque ἐξολοθρεύσεως [*excisionis*] pœna est addita. Hæc enim, etiamsi iudices lateant, non expiari nisi per ærumnas graves. Quod autem dicit divinus ad Hebræos scriptor x. 2. mansisse in Hebræis post sacrum illud peractum conscientiam peccati, intellige relapsos illos sæpè in eadem aut paria peccata, quam fragilitatem lex non aufert terrena pollicens, sed verbum & spiritus Euangelii.

12. *Ultra velum intrabit in sancta*] Ultra velum secundum in Sancta Sanctorum. Philo 11. de Monarchia, Origenes ix. ad Leviticum, meminere hujus foculi.

14. *Tollet quoque de sanguine vituli, & asperget digito*] Simile quid apud Romanos observes in Zosimo, & in Prudentii hymno de sancto Romano.

17. *Nullus hominum*] Eorum scilicet quibus aliis temporibus ingredi Ædem licebat, id est, Sacerdotum & Levitarum.

21. *Iniquitates filiorum Israël & universa delicta atque peccata eorum*] Græci, ἀνομίας, ἀδικίας, ἁμαρτίας [*exlegitates, injustitias, peccata*]. Horum postremum תּוֹשָׁבִיט ea significare videtur quæ non deliberatò fiunt: cætera duo ea quæ deliberatò: prius illud, id est תּוֹשָׁבִיט contra *leges vetantes*, posterius פְּשָׁעִים contra *jubentes*, sed ita tamen, ut non comprehendantur ea quibus pœna qualem diximus difertè apposita est.

22. *Et dimissus fuerit in deserto*] Vbi de monte præcipitabatur.

24. *Tam pro se quam pro populo*] Pro bono aëre, pro bono regimine, & ne exaudirentur preces privatæ utilitatis causâ factæ contra publicam. Sic Christiani orabant pro omnibus Imperatoribus vitam prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, ut Tertullianus in Apologetico loquitur.

27. *Asportabunt foras castra & comburent igni*] Id significabat omnem memoriam criminum, ejus generis quibus expiatio constituta erat, à Deo longè projectam.

28. *Quicumque combusserit ea, lavabit vestimenta sua*] Simile infra Numerorum xix. 1. Sic & apud gentes victimæ ἀποτρόπαιοι [*piaculares*] pollueri credebantur qui eas attigissent. Porphyrius de Abstinencia secundo: πάντες ὃν ἐν τῷ αἵματι ὁμολόγησαν οἱ θεολόγοι, ὡς ἔτε ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς ἀποτρόπαιοις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρισμοῖς τε χρῆσθαι. μὴ ὃ ἰοι τις εἰς αἶμα, μηδ' εἰς οἶκον ἰδίον μὴ πρότερον ἐοῦντα καὶ ζῶμα ποταμοῖς ἢ πηγῇ ἀποκαθάρσαι, φασίν, ὥς καὶ οἱ ἐπέτρεψαν θύειν, ἀπέχεσθαι τῶν θυομένων τῶν τοῖς παρῃ γέλοιον [Omnes in eo consentiunt Theologi, in sacris piacularibus non tangendas à sacrificantibus victimas, & purificatione utendum: neque enim, ajunt, quis in urbem eat, aut domum redeat, nisi prius & vestem & corpus omne aquâ flumineâ aut fontanâ abluerit. itaque & quibus permisierunt offerre his ipsis præceperunt abstinere ab oblatiis].

32. *Sacerdos qui unctus fuerit*] Summus scilicet. Vide quæ supra Exodi xl. 13.

CAPVT XVII.

3. *Si occiderit bovem aut ovem, sive capram*] Nempe oblationem Domino, quod ex versu sequenti hic subintelligitur, καὶ ὑπόζευγμα [*per zeugma à consequenti*], aut per trajectionem.

4. *Et non obtulerit ad ostium tabernaculi*] Quod hic addunt Lxx, ὡς τε ποιῆσαι αὐτὸ εἰς ὁλοκαύτωμα ἢ ζωτήριοιον Κυρίῳ δεκτὸν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας [*ut facias id in holocaustum, aut in pacificum acceptum, Domino in odorem suavitatis*], poni debuerat post illa, ἔξω τῆς παρεμβολῆς [*extra castra*]: & deinde sequi, καὶ ἐπὶ τὴν θύραν τῆς σκηνῆς τῆς μαρτυρίας μὴ ἐνέγκῃ αὐτὸ, ὡς τε προσενέγκαι δῶρον τῷ Κυρίῳ ἀπέναντι τῆς σκηνῆς Κυρίου, καὶ λογισθῆται τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ αἶμα [*& ad fores tabernaculi testimonialis non portaverit illud, ita ut id offerat donum Domino ante tabernaculum Domini, & imputabitur ei homini sanguis*]. Sed confusæ sunt duæ versiones: altera quæ interpretamentum commodum generalibus illis verbis adhibuerat, altera quæ Hebræum καὶ αὐτὸς ὁδὸς [*verbo tenus*] sequebatur: unde secuta repetitio inanis quæ & ex Græco Lxx in Samaritanum fluxit. Nam Samaritani quos nunc habemus codices facti sunt ad Græca exemplaria, ex quo Samaritani ab Iustiniano coacti sunt suscipere Christianismum.

7. *Nequaquam ultra immolabunt hostias suas demonibus*] Nempe τραγομόρφους [*hirciformibus*], qui Hebræis סַרְיָם [*Saarim*], unde fortè nomen Satyrorum. Sic & Chaldaeus hic accepit: & Abenesdra & Maimonides. Sic & Kimchi Esaiæ viii. 20. Ἔστι τράγος φάσμα [*hirci spectrum*] apud Iamblichum.

10. *Et de advenis qui peregrinantur inter eos*] Est enim hoc præceptum inter ea quæ Noë liberis sunt data: ut diximus ad Geneseos vi. 4.

Obfirmabo faciem meam contra animam illius] Irascatur illi vehementer. Sic & infra, xx. 3.

11. *Quia anima carnis in sanguine est*] Vide quæ supra Geneseos ix. 4. Hinc animales hostias exponit Macrobius Saturn. iii. c. 5. ex illo Virgilii,

Sanguine placastis ventos.

& eo quod sequitur,

Sanguine quærendi reditus, animæque litandum.

Ad quem locum Servius: Videtur sanè peritiâ Iurii Pontificalis animalis hostiæ mentionem fecisse, cum dicit, animæque litandum Argolicâ. nam & animam dixit & litare, verbo pontificali usus. Idem ad iii. Æneidos: Anima sine sanguine nunquam est. & ad initium quarti: In sanguine anima est. & postea: Duo enim genera hostiarum sunt: unum in quo voluntas Dei per exta exquiritur, alterum in quo sola anima Deo sacrat. Vnde etiam aruspices animales hostias appellant. & ad quinti Æneidos illud: Meliorem animam pro morte Daretis. Nam animale hostiam dat. & lib. ix. Purpuream vomit ille animam, secundum eos qui animam sanguinem dicunt. & libro x. in fine: In arma undanti cruore animam diffundit, cuius sedem plerique sanguinem esse volunt. Hebræorum mos est id quo corpus viget ac sentit vocare נֶפֶשׁ [*animam*], quo intelligimus רוּחַ [*spiritum*]. Philo: αἷμα τῆς ψυχῆς ὅσα ζωικῆς, καὶ πνεῦμα τῆς ψυχῆς ὅσα λογικῆς. I [sanguis]

sanguis substantia animæ vitalis, spiritus substantia animæ ratione utentis].

Vt super altare in eo expietis pro animabus vestris] Ovidius Fastorum vi.

Hanc animam vobis pro meliore damus.

15. *Anima quæ comederit morticinum*] Hinc sumfit Pythagoras, *Θνησείδων κρεῶν ἀπέχεσθαι* [*morticinis carnibus abstinendum*]. Meminere Laertius, Ælianus iv. 17. & Iamblichus. Flaminicæ non licebat soleas morticinas habere. Morticinæ autem dicuntur quæ de pecudibus suâ sponte mortuis fiebant. Ita Servius ad iv. Æneidos: sed & alios à morticinis abstinuisse docet nos Porphyrius libro iii. de Abstinencia ab animalibus, qui & libro iv. idem speciatim prodidit de iis qui Eleusiniis initiabantur. Hebræi præter has *Θνησιμαίαις* [*morticinis*] accensebant animantes non ritè jugulatas, ex lege Deuteronomii xii. 15. Causam hujus legis affert medicam Maimonides, dicens *Θνησιμαίᾱ* [*morticina*] difficulter concoqui.

C A P V T X V I I I.

2. **E**Go Dominus Deus vester] Cui jus legem ferendi. Vbi loquitur lex divina, fileant mores humani.

5. *Vivet in eis*] Vitam longam. Chaldæus hic.

6. *Ad proximam sanguinis sui non accedet*] Non hoc ita generaliter sumendum, ut fecere Græci Christiani, quorum hac de re sententiam explicat Basilius ad Diodorum, sed de iis feminis quæ sunt comprehensæ verbis sequentibus. Vide quæ à nobis dicta libro ii. de Iure belli ac pacis, cap. 5. §. 13.

Turpitudinem] *ערוה*, id est, nuditatem, Hebræi vocant partes quæ nudæ dedecent. Ideò Lxx *ἀσχημοσύνην* [*inhonestatem*]. Paulus i Cor. xii. 23. *τὰ ἀσχημονα* [*inhonesta*].

Turpitudinem enim patris tui est] Pater nudavit.

9. *Quæ domi vel foris genita est*] Id est, sive mater eam genuerit ex tuo patre, sive ex alio matrimonio, quod similiter de patre sumendum, ut non tantum sorores ex utroque parente, sed & ex altero prohibita intelligantur, ut hic Chaldæus. Foris genitam quidam interpretantur ex stupro.

11. *Turpitudinem filiae uxoris patris tui non discooperies*] Adest in Hebræo, *natae patris tui*: quia verò *περὶ ὁμοπατρίας ἀδελφῆς* [*de sorore communem patrem habente*], ut hic loquuntur Lxx, satis cautum erat suprâ 9. ideò Sadducæi vocem *מולדת* [*natura*] hic sumebant de patris privigna quam pater adoptasset. quomodo & *ילד* [*gignere*] & *γενῆαν* sumi interdum notavimus ad Lucæ iii. Sanè & Romano jure vetamur sorores per adoptionem factas ducere, quamvis manet adoptio, l. *Per adoptionem*. D. de Ritu nuptiarum. Institutionibus de Nuptiis. §. *Inter eas*.

18. *Sororem uxoris tuæ in pellicatum illius non accipies, nec revelabis turpitudinem ejus adhuc illā vivente*] Pellicem hic improprie sumit pro altera conjugē: quam Græci hic felicius *ἀντιζήλον* [*æmulam*] vocant. Iacobo id malè cesserat. Sicut acerrima dicuntur esse fratrum odia, sic & æmulationes sororum. Reprehendit hic Pesietha non immerito Caraitarum sententiam, qui volebant vetari hic duas habere eodem

tempore uxores, quia *soror* sæpè apud Hebræos alterum aliquid ejusdem generis significat. Eamque sententiam & nostro sæculo renovarunt viri non ineruditi, nempe quia nolunt quicquam in Evangelio esse vetitum quod in lege licuerit: quibus refellendis sufficient quæ dicta in libro de Iure Belli ac Pacis ii. cap. v. §. 9. Lex in Deuteronomio satis clara est, plures uxores permittens. Accedit optima legis interpret consuetudo.

21. *Vt consecretur idolo Moloch*] Per ignem. Vide quæ dicuntur Deuteronomii xviii. 10.

23. *Quia scelus est*] Hebraicè, *confusio*, optimè. Non abominatio tantum est, ut quæ præcessere, sed in vterum humanum effusio *γονῆς ἀλλογενῆς*, unde portenta nascuntur.

24. *In omnibus his quibus contaminata sunt universæ gentes*] Hoc de contaminatione gentium refer ad postrema illa: aut, si vis, adde & incestus juris gentium. Sunt enim & incestus juris civilis ideò vetiti, ne nimia licitorum vicinitas ad illicita duceret. Vide quæ nos dicto jam loco.

30. *Custodite mandata mea*] In Hebræo: *Custodite custodiam meam*. quomodo & infra xxii. 9. ubi Lxx *φυλάσσοντα τὸ φύλαγμα µε* [*custodient custodiam meam*]. Trahunt hoc Hebræi ad receptas in lege interpretanda sententias, ne quis ab eis privatae opinionis amore discedat. Ego potius putem hoc innui, non modò servanda quæ juris sunt naturalis, sed & ea quæ velut antemuralia interjectu suo jus naturale longius à contentu semovent. Sic apud Christianos, canones *προφυλαχῆ* [*prætentura*] vocantur *τῶν θεῶν νόμων* [*legum divinarum*].

C A P V T X I X.

2. **S**ancti estote] Caput hoc omnia ferme officia comprehendit.

3. *Vnusquisque patrem suum, & matrem suam timeat*] In Hebræo mater præponitur, quia naturaliter magis timetur pater. Et quia naturaliter mater amatur magis, ideò in honore, id est, amore, pater priore loco ponitur.

7. *Profanus erit*] Rectius profanum erit, id est, *ἀθυτόν ἐστι*, ut optimè hic vertunt Lxx. Sacrificium tuum erit irritum: nihil tibi proderit: opposita hæc lex mori gentium, quæ de victimis faciebant *περικύματα* [*minutalia*].

9. *Non tondebis usque ad solum superficiem terræ*] In Hebræo, *Non consummabis metendo angulum agri tui*: id est, angulum aliquem agri confiti relinques indemessum vel indecerptum. Is angulus ex moribus erat pars sexagesima.

11. *Non facietis furtum*] Id fit non tantum cum quis alteri bona subtrahit, sed & cum quis videt, aut novit, & tacet.

Non mentiemini] In Hebræo: *Non negabitis*, nempe depositum. Etiam hic fontes habentur qui vident, aut norunt, & tacent: neque testimonio juvant eum qui fraudatur.

60 *Nec decipiet unusquisque proximum suum*] *רשע* [*fraudare*] quod hic est in Hebræo, interpretantur *poscere non debitum*.

13. *Non facies calumniam proximo tuo*] *רשע* [*conci*]

[concutere] quod hîc in Hebræo est, propriè esse volunt retinere quod alteri debeas.

Nec vi opprimes eum גול [vim facere] est quod Romani vim bonorum raptorum vocant.

14. Nec coram cæco pones offendiculum] Compre- hendit hæc lex omnes qui mala dant consilia, præ- fertim simplicioribus.

15. Nec injustè judicabis] Ita ut sententia per er- rorem juris non controversi à iudice lata revocari ab ipso posset.

16. Non stabis contra sanguinem proximi tui] Id est, non patieris innocentem per vim aut iudicii specie interimi, si eum liberare auxilio aut testimo- nio possis. Sic Moses de Kotzi, Maimonides, & alii. Proximum hîc, ut & in omnibus Mosis legibus, Israëlitam solùm aut extraneum legi subiectum in- telligunt Hebræi.

17. Non oderis fratrem tuum in corde] Vt ultioni privatæ studeas extra casus permisos.

18. Non quæras ultionem] Verbum quod hîc נקם [ulcisci] locum habet propriè, ut Hebræi volunt, cum quis ob acceptam injuriam beneficium alteri negat.

Nec memor eris injuriæ] Hoc verbum est נטר [re- tinere], quod in eum ajunt competere qui benefi- cium dat quidem, sed additâ exprobratione ob ac- ceptam olim injuriam.

Civium tuorum] Eorum qui legi subiecti vivunt. Et ita vox נר [proximi] quæ hîc sequitur in lege sumi solet. Ante legem de quovis homine intelligen- batur, ut Genesios XI. 3. Exodi II. 13. XI. 2. Ni- mirum crescente hominum multitudine & malitiâ, leges scriptæ sunt quæ civibus saltem consulerent, interdum & iis gentibus, quibuscum necessaria erant commercia. Vide quæ hac de re habet Hermachus apud Porphyrium libro primo de Abstinencia ab animalibus.

19. Agrum tuum non seres diverso senine] Quod hîc in arvo dicitur, idem in vinea locum habet. Deuteronomii XXIX. 9. Vtrâque mixturâ usos ad multa magica Ægyptios notat Maimonides. Sensu mystico schismata hîc vetari tradunt Hebræi. Et egregiè conjunxit duo interdicta, ne commisceantur ετερογενέα [diversigenera], ne dividantur ὁμο- γενέα [congenera].

Veste quæ ex duobus texta est non indueris] Est hîc vox, ni fallor, Ægyptiaca נטש, quam Hebræi in- terpretantur, ex lana & lino. Sic Romani credidè- re, si Flaminica inventa esset, tunicam laneam lino ha- buisse consutam, ob eam causam piaculum esse commissum. Docet id Servius ad ultimum Ænei- dos. Hæc omnia commendant τὸ ἀκρίβηλον [sin- ceritatem].

20. Etiam nubilus] In Hebræo, desponsata. Græ- ci idem volunt, cum dicunt διαπεφυλαγμένη ἀν- θρώπων [custodita viro]. Agi hîc volunt Hebræi de ancilla semilibera domini indultu, quales statu liberi apud Romanos.

Vapulabunt] In Hebræo, vapulatio. Sensus est, ipsa vapulabit, nervo nempe bubulo; nam vir vi- ctima expiatur, ut jam dicitur. Ea animadversio sufficere visa: nulla ex hoc facto actio datur, sicut nec ei qui læsus est juramento testimonii aut depositi. Vide suprâ VI.

Quia non fuit libera] Ancillarum nuptiæ non plenè nuptiæ sunt, nec sponsalia plenè sponsalia. Maimonides.

23. Auferetis præputia eorum] Præputii nomine vocant Hebræi quicquid ut inutile aufertur.

Poma quæ germinant immunda erunt vobis] Per tres annos: quod additur in Hebræo. Primi agrorum in- cultorum fructus ferum aliquid habent & insalubre. Multa præcepta valetudini consulunt. quarti anni fructus Deo dicantur. quinti demùm domino pro- sunt. Maimonides addit legem hanc oppositam mo- ribus Idololatrarum.

25. Quinto autem anno comedetis fructus] Tribus adhibitis testibus, ut constare possit de impleta lege.

26. Non comedetis cum sanguine] Nempe victi- mas. Eæ vetantur edi quamdiu sanguis è pelvibus effusus ablatuque non est. Ita Ionathan & Maimo- nides. Causa vetandi, quod profanæ nationes apud sanguinem epularentur, eum pro alimento esse dæ- monibus putantes: qua de re vide νεκύαν [partem de mortuis agentem] Homeri. Videtur apud Ægyptios ὄρ [sanguis] aliud significasse, nempe aut montem, aut solarium, aut utrumque. Nam Græcæ versiones aliæ habent, ἐπὶ τῶν ὄρεων [super montibus], aliæ ἐπὶ τῶν δώματι [super solario]. Mos sacrificandi ac simul victimas edendi in locis excelsis & cælo propioribus antiquissimus est, ut & Abrahami historia nos do- cet, & Strabo. Vetitus autem lege, ad impedienda schismata.

Non augurabimini, nec observabitis somnia] Prius verbum quod est ὀρνί [ominari] per ὀρνί [ver- tunt] Lxx. Significat autem vox Hebræa & Græca similis Latinæ augurari, non ex origine, sed ex usu omen quaecunque captare, putà ex sternutatione, ex oculi subsultu, ex corrigia rupta, ex nomine ho- minis qui nobis occurrat. Alterum autem verbum vertunt per ὀρνίθοσκοπεῖν [auspicari], quod propriè ad auspicia pertinet. Videtur verbum Hebræum du- ctum à nubibus. Deus per somnia sæpè voluntatem suam significavit: non autem per illa omina, aut per auspicia. Vide egregiam de Mosollamo Iudæo au- spicii à Græcis captati irrisore historiam apud Iose- phum. Cæterum φυσικὰς προγνώσεις [prædictiones na- turales] hîc non vetari, rectè notat R. Levi.

27. Neque in rotundum attondebitis comam] Quem morem esse Saracenorum notant hîc scholia Græ- ca. Quare Chærilus, cum in versibus qui apud Iosephum sunt Iudæos dixit τροχοκράδας [tonfos in orbem], confudit eos, ut homo Græcus, cum Arabibus vicinis eorum, & tunc commilitibus. Nam & in exercitu Pompeji Appianus Civilium pri- mo sic ait: καὶ τὸ Ἑβραίων γένος καὶ Ἀράβες οἱ τῶν ἐχθ- ροῦ [Hebræa gens, & his conjuncti Arabes]. Herodo- tus Thalia, de Arabibus: κείρονται δὲ ὑποτρόχῳ περὶ ζυγῶντες τὰς κροτάφους [tondentur autem in orbem circumtrasis temporibus]. Etiam Plutarchus in Theseo ait: οἱ Ἀράβες ἐκείροντο τῆς κεφαλῆς τὸ πρόθεν [Arabes tondebantur sinciput]. Quod convenit cum eo quod dicit Theodorus Mopsuestenus: οἱ Σαρακενοὶ τὴν κόμην κατὰ τὸ ὀπίθεν μέρος ἑῶντες μόνον ἀποκείρονται τὸ μέρος τὸ ἐπὶ τὸ μέτωπον, οἱ εἰσὶν οἱ νῦν λεγόμενοι Γεντίλιοι [Saraceni comam in occipite relinquentes in

incipite tondentur. Hi sunt qui nunc dicuntur Gentiles]. Idem de Amorrhæis dicunt Hebræi. Quod autem hic in Græco nomen est *comæ rotundatæ*, *Κισόν*, Phaselitis usitatum fuisse docet nos Hesychius: id est, *פִּזְיִת* voce Phœnicum, è quibus orti Phaselitæ.

Nec radetis barbam] Sic & Phesictha: & inter Græcos Hesychius. Cyprianus quoque libro III. Testimoniorum hinc probat, barbam non vellendam. In Hebræo est: *Non corrumpes extremitatem barbatuæ*. Barbam radere mos Babyloniorum sacerdotum. Vide epistolam quæ Ieremiæ dicitur sine Baruchi.

28. *Super mortuo non incidetis carnem vestram]* Sumisit *נָפֶשׁ* pro *cadavere*, diciturque mos fuisse Amorrhæorum, lugere mortuos inciso corpore. Possis sumere *נָפֶשׁ* pro *sanguine*, ut vetetur incisio sanguinem eliciens quo pagani utebantur, ut

— quos sectis Bellona lacertis

Sæva movet.

Quæ verba Lucani sunt primo. & Galli, de quibus Martialis:

Alba minus sævis lacerantur brachia cultris,

Cum furit ad Phrygios enthea turba modos.

Vide de hoc more I Reg. xvi. 28. & Ierem. xvi. 6. 15. mos & nunc manet apud quasdam barbaras gentes. Alii hic ajunt agi de laceratione quæ fit per ungues; Deut. xiv. 1. de ea quæ fit per cultros.

Neque figuras, aliquas, aut stigmata facietis vobis] *Victuris in cute punctis*, ut ait Horatius: Atramento aut stibio id fieri solitum notat Thalmud titulo de Synedrio. Talibus autem punctis in fronte, aut manu scribebantur, nomina deorum, aut numerus nominum, aut hieroglyphicæ deorum notæ. Vide Apocalypsin c. xiii. in fine. Idem & ferro ignito fiebat. Philo: *περὶ δὲ τῶν εἰς δολοφονίαν τῶν χειροκμήτων ἐαυτὸς καὶ αὐτὸς ὄντων σιδήρῳ πεπυρωμένῳ* [*de iis qui ut operibus humanarum manuum serviant, ignito ferrò semet notant*].

29. *Ne prostituas filiam tuam]* Quod in honorem deorum factum à Babylonis & vicinis gentibus discas ex Herodoti libro I. Strabone libro xvi. epistola illa quæ Ieremiæ adscribitur: ubi *funes* sunt signa votivæ obligationis, sicut alibi deditiois I Reg. xx. 31. Hic mos à Phœnicibus ad Cyprios devenit: ideò hic additur: *Ne contaminetur terra, & impleatur piaculo.*

30. *Sanctuarium meum ne polluite]* Hæc sanctitas non ad Templum tantum, sed & ob Templum ad totam urbem Hierosolymorum pertinuit: in qua nemo sepultus præter Davidem: non manebat per noctem corpus mortui: non transferebantur per eam ossa: non habitabat quisquam nisi qui legem suscepisset: nulli erant paradisi, hortive.

31. *Ad magos]* In Hebræo *אֱבָרָה*, alibi plenius *אֱבָרָה*. Id Lxx derivant ab *אֱבָרָה*, quod *utrem* significat Iob xxxi. 19. & per translationem *ventrem*; unde vertunt *ἐγχεσμιμύθους* [*ventriloquos*], quæ vox & apud Galenum in Glossis Hippocratis. *σπνομάντες* [*fatidicum spiritum in pectore habentes*] dixit Sophocles. Id rectius quàm quod alii *θελήας* [*voluntarios*] vertunt à verbo *אָבָה*.

Ab ariolis] *ἐπαοιδῶς & προσκολληθήσεσθε* [*incantatoribus non agglutinabimini*]. Eos intelligit qui carminibus se posse morbos immittere ac depellere

pollicebantur. Meminere Sophocles, Polybius, Medici, & ante omnes Homerus. Nomen ab insigni scientia quam venditabant. At Rabbini ab animali id deducunt, cujus ossibus inter dentes sumtis divinaculos illos futura prædixisse volunt. Id animal ita describunt, ut planè idem videatur cum eo quod Scythi *Boramet* dicitur, *ζωόφρον ἀμνόμορφον* [*plantanimal agniforme*].

35. *In regula]* In decempeda, sive in agri mentione.

36. *Iustus modius]* *Epha*, in aridis.

Æquus sextarius] *Hin*, in liquidis. Vox hæc à Phœnicibus Athenas pervenit. Dimidium ejus *ἡμίον* [*hemina, id est semibin*], ut notat Eustathius.

C A P V T X X.

3. *E* *Tego ponam faciem meam]* Id est, si res ad judices non devenerit, aut judices neglexerint; ego puniam per *כָּרַת* id est, *mortem immaturam*.

Contaminaverit sanctuarium meum] Contaminat, id est, contemnit sanctuarium qui alio in loco sacrificat.

Et polluerit nomen sanctum meum] Polluere nomen Dei dicitur, qui alium colit.

4. *Dimiserit hominem]* Qui non punit lege devotum morti is dicitur *obfirmator*, *סַעַר* Chaldæo, *קֹחַ* Maimonidæ.

11. *Qui dormierit cum noverca]* Non omnes incestus morte puniebantur, sed ii quibus id hic aut alibi additur.

20. *Absque liberis morientur]* *עֲרִירִים*: sic & Græci, *ἄτεκνοι* [*illiberes*]. Rectè, ut apparet Genes. xv. 2. At Sadducæi legere *עֲרִירִים*, & interpretati sunt, *nudi morientur*: ut pœna culpæ respondeat.

C A P V T X X I.

1. *N* *Econtaminetur sacerdos in mortibus civium suorum]* Ne intersit funeri nisi valde propinqui, quod sequitur. in sepulchretis quoque residere ei non licebat. Pontifex verò maximus nulli funeri interesse permittitur, infra 10.

Scortum & vile prostibulum] Vix differunt hæc inter se. At in Hebræo secunda vox est *חִלְלָה* quod *βεβηλασμένην* [*pollutam*] vertunt Lxx. Hebræi per *זִנָּה* hic intelligunt omnes externas feminas, item eas quæ concubuisent cum iis quibuscum nuptiæ Divino jure interdictæ sunt. per *חִלְלָה* verò feminas natas ortasve ex ea quæ sacerdotibus interdicta est. At Iosephus per *זִנָּה* simplicius intelligit eam quæ prostituta sit: per *חִלְלָה* eas quæ castæ vix creduntur, quales sunt ancillæ, captivæ, cauponæ, stabulariæ.

Nec eam quæ repudiata est à marito] Pari cum hac jure censetur ea quæ affini calceum exuit, ex lege quæ est Deut. xxv. 9.

9. *Sacerdotis filia]* Nupta aut desponsata alicui. Sic Rabbini intelligunt.

Flammis exuretur] Nempe in corpus immisissis, ut diximus supra: corruptor autem ejus strangulari solebat.

10. *Vestimenta non scindet]* Nempe in funere. Vide quæ dicta ad Matth. xxvi. 65.

11. *Ad omnem mortuum non ingreditur*] Sacerdos Cretensis apud Euripidem suos ritus describens ait: *ἡ νεκροθήκης ἔχει μολόμενον* [non attingens funereas res]. Porphyrius 11. de Abstinencia: *καὶ οἱ τῶν τῆδε ἱερείς ἡ ἱεροσκοποὶ ἡ ἱάφω ἀπέχεσθαι κελεύουσιν αὐτοῖς, ἡ ἀνδρῶν ἀνοσίων, ἡ ἐμμήνων, ἡ συνουσιῶν, ἡ θείας ἡδὲ αἰχρῶς ἡ πενθικῆς* [tum qui ibi sunt sacerdotes & aruspices præcipiunt eis abstinere à sepulchris, & hominibus profanis, & à mensibus, & à Venere, & ab omni conspectu fiedo ac funebri]. Sic Flamen Dialis locum in quo bustum esset, nunquam ingrediebatur, mortuum nunquam attingebat, Gellius x. 15. Servius ad 111. Æneidos: *Moris Romani fuerat, ramum cupressi ante domum funestam poni, ne quisquam Pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus.* Libro vi. de Ænea: *Funestatus fuerat morte Palinuri.* Idem in Manuscripto Fuldenfi ad 1. Æneidos: *Cantum est ne sacerdos ejus domum ingreditur, in qua ante quintum diem funus fuerit.* Et ad xi. Æneidos: *Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere minimè sacrificarent.* Tacitus Annalium 1. *Neque imperatorem auguratu & vetustissimis cæemoniis præditum, attrectare feralia debuisse.* Exceptionem addunt Hebræi, si quem Pontifex maximus in via inhumatum reperisset. Eum enim humare poterat, Moses de Kotzi præcepto vetante ccxxxvi 1. Idem ex jure Pontificio Romano notavit Servius ad vi. Æneidos his verbis: *Cum Pontificibus nefas esset cadaver videre, tamen magis nefas visum fuerit, si inssepultum relinquerent.*

12. *Oleum sanctæ unctionis*] In Hebræo, *נור שמן*, *נחשת*, τὸ ἅγιον ἔλαιον, τὸ χρίσιν τῶ θεῷ [sanctum oleum, unguen Dei], Lxx. Illud *נור ἁγίασμα* [sanctificatio] vertitur infra xxv. 5. 11 Reg. xi. 13. Psalm. lxxxix. 40. Psal. cxxxii. 18. Zach. vii. 3. Magis propriè ἀφορισμα [separatio], Exod. xxxix. 30.

13. *Virginem ducet uxorem*] Hæc plerique de Pontifice maximo intelligunt: at de quovis sacerdote intelligenda docet nos Ezech. xliv. 22. Quare connectenda hæc cum initio capitis, ut quæ de Pontifice maximo dici cæpere commate 10. fumantur *παρενθεσίως* [per parenthesin], redeatque unde digressa erat oratio. Demosthenes in Neæram post Thefei tempora regem ab Atheniensibus factum ait sacrorum causâ tantum, additque: *τὸν μὲν βασιλέα ὁ δῆμος ἤρετο ἐκ προκρίτων κατ' ἀνδραγαθίαν χειροτονῶν τὴν ἡ γυναικα αὐτῷ νόμον ἔθετο αἰσὴν εἶναι ἢ μὴ ἐπιμεμιγμένην ἐτέρῳ ἀνδρὶ, ἀλλὰ παρθένον γαμεῖν* [eum regem populus suffragiis eligebat ex virtute præstantibus. Regem autem fecere ut uxor ejus civis esset, nec alteri viro cognita, sed quæ virgo nupsisset]. Vbi & illud nota αἰσὴν [civem] quod hic sequitur *de populo suo*, ut omnino jus id Atticum, ut multa alia, ad Athenienses à Phœnicibus, ad hos ab Hebræis venerit.

CAP V T XXII.

9. *Custodiant præcepta mea*] *Custodias meas* est in Hebræo, id est, functiones obeant. Eas functiones inchoant ætatis anno xvi 1. Testis Iosephus libro xv. Antiquæ Historiæ.

10. *Inquilinus sacerdotis*] *חושב* [inquilinus] hic dicitur servus perforatus, & opponitur servo nonnisi

ad sexennium obligato, qui hic dicitur *שכיר* [mercenarius], quia parum distat à mercenario. Sic Heraclæotæ servos appellabant *δωροφῆρες*, ἀφαιρῆντες τὸ πικρὸν τῆς προσήγορίας [doniferos, auferentes vocabuli acerbiter], ait Athenæus vi. 18.

22. *Si cæcum fuerit*] Vel planè, vel oculo altero: quod & Ægyptiis observatum notat Chæremon apud Porphyrium de Abstinencia quarto.

Si fracto pede] *שכור* συντετριμμένον [contritum] ponunt hic Lxx. Plin. viii. 45. *Vitulos ad aram humeris hominis allatos non litare; sicut nec claudicante, nec alienâ hostiâ deos placari.*

Si cicatricem habens] *חרוי* [decisum]. *γλωσσότμητον* [linguâ fissum] vertunt Lxx. Observatum ne victimæ linguam fissam haberent notat Servius ad illud Æneidos vi. ——— *lectas de more bidentes.*

At Hebræi per *חרוי* hoc loco intelligunt id cui descissæ palpebræ, aures, aut nares.

23. *Aure & cauda amputatis*] *ωτότμητον, ἡ κολοβά-κερνον* [aure scissa, aut caudâ mutilum] Lxx. Servius dicto loco observatum ait, ne habeant caudam aculeatam. Plinius libro viii. cap. xlv. victimarum probationem in vitulo ait esse, ut articulum suffraginis cauda contingat. Vide quæ suprâ xi. 5.

24. *Et in terra vestra hæc omnino ne faciatis*] Ne castretis aut hominem aut animal ullum. Ita Hebræi.

25. *De manu alienigenæ non auferetis panes*] Panes hic intellige, non victimas, aut *μαναὰ* [oblacionem è simila], sed propriè panes illos, nempe *τὸ προσέσεως* [propositionis]. quos Hebræi ipsi serere, ipsi demetere, ipsi molere, ipsi coquere debebant, ut nos docet Hieronymus ad Malachiam 1. At Thalmudici cum superioribus hæc connectunt, & notant victimas vitiosas ne tum quidem accipiendas ubi ab alienigena offeruntur. Victimam Dei cibum vocari non caret exemplo.

27. *Die autem octavo & deinceps offerri poterunt Domino*] Plinius libro viii. cap. 3. *pecoris sætum sacrificio purum dicit die septimo.*

28. *Non immolabuntur una die cum sætibus suis*] Non occiduntur: nam *שור* de quavis occisione sumitur. Græci, *ἔσφαξεις* [non mactabis]. Causa legis, quia & *σοργή* [naturalis affectus] & vis imaginatrix etiam in illis est. Porphyrius de Mose: *ἐδὲ νεοτοῖς ἐπέτρεψεν ὁ νομοθέτης τὰς γονέας συνεχαιρεῖν* [neque permisit legum auctor unâ cum pullis parentes occidi]. Attamen hæc lex neque de feris neque de avibus loquitur. Est lex alia de pullis quibus incubatur, Deuter. xxi. 6.

CAP V T XXIII.

14. *Unctisque habitaculis vestris*] Id est, etiam extra terram promissam. Id speciale huic præcepto, comitante prece pro futura messe.

15. *Manipulum primitiarum*] Mergitem Latinè.

17. *Panes primitiarum*] Gratiarum actio pro messe.

24. *Memoriale clangentibus tubis*] Signum gaudii ob Isaacum à morte liberatum: unde & aries tunc mactabatur. in ea autem liberatione intelligebatur liberatio futura per Messiam: Zach. ix. 14.

27. *Decimo die mensis huius septimi*] Ad vertendos morbos qui in autumno frequentes.

Affligetisque animas vestras] Ieiunio aliisque doendi iudiciis, eo tempore quo crimen vituli culti Deus remiserat.

28. *Opus servile non facietis*] Vide quæ dicta supra ad Exod. xii. 16.

29. *Omnis anima quæ afflicta non fuerit die hac peribit*] Difficillimum erat in tanto præceptorum numero non alicubi impegisse. Præterea etiam alii aliorum crimina lugebant, ut pars ejusdem corporis, Daniel. ix. 5.

33. *Quintodecimo die mensis huius septimi*] κατὰ τὴν μετοπωρινὴν ἰσημερίαν [ad æquinoctium autumnale], Philo adversus Flaccum.

34. *Feriae tabernaculorum*] Gratiarum actio pro Nubis ductu. Sic & Romæ festum diem fuisse, quo tentoria & è fronde casæ ponerentur, vides Ovidii Fastorum iii.

36. *Est enim cætus atque collectæ*] Dies ultimus Tabernaculorum תעצרת, id est, *retentio*; quia ad eum diem nec amplius populus retinebatur. Vide ad Ioannis xxi. 36. Eodem die pecunias populus conferebat ad sacrificia publica.

40. *Fructus arboris pulcherrimæ*] Id est, fructus maximè obvios in illa terra, & qui virorem diu conservent. Maimonides. Iosephus: ἐκ φοινίκων καὶ κατρίων [ex palmis & citris]. Similis apud Athenienses ῥαμοφορία [ramiferiæ]. Meminere interpretes Nicandri, Aristodemus apud Athenæum, & alii. Ipsi rami tales εἰρεσιώνη [termes] Græcis, quâ voce & hic Iosephus utitur.

C A P V T XXIV.

5. *Decem panes*] חלות sunt *placentæ*. Sed vox Græca ἄρτοι [panes] etiam ad eas se extendit.

11. *Cumque blasphemasset nomen, & maledixisset ei*] In Hebræo priori loco est יקב, quod Chaldæus explicat פרת, id est, *disertè extulit*. Græci ἐπονομάσας [exprimens]. Nomen intellige illud sanctissimum, Græcis hic τὸ ὄνομα [illud nomen], id enim gravat culpam. Itaque infra ejus qui quoquomodo Deo maledicit pœna est arbitraria pro modo culpæ; qui illo nomine pronuntiato, pœna mortis. 15. 16.

14. *Extra castra*] Neque enim fiebat lapidatio in loco iudicii.

Et ponant omnes qui audierunt manus suas supra caput ejus] Quia populus ejus morte tanquam victimâ excipitur.

16. *Qui blasphemaverit nomen Domini*] Nomen illud. In Hebræo est, pronuntiaverit; Chaldæus itidem ut supra, & Græci ὀνομάζων [nominans]. Sed ex eo quod præcedit intelligitur maledicendo. In eos qui maledixissent non illo nomine expresso, pœna erat verberum.

18. *Reddet vicariam*] Id est, paris generis animal. In Hebræo est tantum quod sequitur, *animam pro anima*. Sed mos erat pro animali dare pretium. Nota verò, redimi animal mutum ut rem possessam; Hominem verò qui omnia possidet non redimi, sed cædem cæde pensari. Tanto, etiam Deo iudice, plaris est homo.

19. *Qui irrogaverit maculam*] מום Hebræi, & inde Græci hic μῶμον [vitium] vocant quicquid est quo corpus hominis deterius redditur. Vide quæ ad Exodi xii. 5.

C A P V T XXV.

4. *Septimo autem anno sabbatum erit terræ, requietionis Domini*] Eo anno etiam remissa ajunt debita, nisi de quibus convenisset ut ad Iubilæum duraret obligatio: id ipsum autem pro convento haberi, si pignus redditum esset ex lege. Exodi xxi. 16. Alexander Magnus cum Iudæis concessit suis uti legibus, addit τὸ ἑβδομὸν ἔτος ἀνείσφορον εἶναι [ut septimus annus liber à tributis esset].

5. *Vvas primitiarum tuarum*] Quidam Græci τὰ νὰζισαίας [separatæ], ex Hebræo nempè γῆς [terræ], terræ illius requietæ, ut Plinius loquitur. Samaritanus Græcis citantibus τῶν χέρσων, benè: sunt enim οἱ χέρσοι agri inculti. Lxx non malè τὴν ἀγιάσματος [sanctificationis], terræ eo tempore sepositæ extra usum, quod sæpè designatur voce ἀγιάζειν [sanctificandi], & propria est significatio Hebræi נחל.

6. *Sed erunt vobis in cibum, tibi & servo tuo*] Non singulis jure communi, sed populo omni, & iis qui cum populo habitant.

8. *Hebdomadas*] Vox & apud Aristotelem Polit. v. & apud Varronem reperitur.

10. *Remissionem cunctis habitatoribus terræ tuæ*] Σεισάχθειαν [novarum tabularum indulgentiam], medicam inæqualitatis quam mala fortuna induxerat.

Revertetur homo ad possessionem suam] Erant enim Israëlita usufructuarii sive feudatarii, Deus sive lex ejus, Dominus, infra 23. 38. 42. 55. Diodorus libro xl. de Iudæis agens, dicit non licuisse eis τὰς ἰδίας κλήρας πωλεῖν [vendere suos fundos].

17. *Nolite affligere*] μὴ θλιβέτω ἄνθρωπος τὸν πλησίον [ne affligat vir proximum], Lxx. Ex antecedentibus apparet pertinere hanc legem ad servandam æqualitatem inter rem mobilem venditam, & pretium rei. Ita Moses de Kotzi ad præceptum jubens Lxxxii. Vide quæ nos libro ii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xii. 11. Æqualitas autem ita spectari solita est, ut quod infra sextam partem erat pretii iusti insuper haberetur.

Contribules vestros] Ius hoc advenæ non proderat.

23. *Non vendetur in perpetuum*] Id si fieret, erat זמה [scelus] κατ' ἐξοχήν [per excellentiam]. quod alioqui in genere ἀνομίαν [factum legi contrarium] significat. Et benè vertitur ἀπαποτέλιωσις [alienatio] Ierem. xlii. 27.

27. *Computabuntur fructus ex eo tempore quo vendidit*] Non habebatur ratio pretii quod datum est, sed ejus quod res valuisset statim à Iubilæo. quot autem annis emtori licuerat re frui, totidem detrahebantur quinquagesimæ.

29. *Qui vendiderit domum intra urbis muros*] Domus in urbibus, nisi intra annum pœniteat venditorum, in jus perpetuum etiam ultra Iubilæum transeunt, quia facilius est habitationem alicubi reperire quàm alimenta: villæ autem agrorum, quibus serviunt, jure censentur.

32. *Ædes Levitarum quæ in urbibus sunt semper possunt*

possunt redimi] Æterna horum auctoritas adversus populares.

35. *Et susceperis eum quasi advenam & peregrinum*] Verte: opitulare ei (ut &) peregrino & incolæ qui tecum vivet. Hic & infra 47. 1 [ע] in וְתוֹשֵׁב [ע] incolam] est ἐξηγητικὸν [explicativum], quod manifestum fit infra 45. Significatur autem is qui idolatriâ & pravis moribus abdicatis, Deum colebat, quamvis non cum ritibus Iudaicis, ut hic ostendit Chaldæus. Si advenæ misereri debes, multo magis tui popularis. Talibus advenis debebatur stipis aliquid, non item decimæ pars, racematio, & alia.

36. *Nec amplius quam dedisti*] Hoc ad fructus datos mutuos sub augmento pertinet, ut ostendit comma sequens, & Deut. xxii. 19. usura hic strictè de pecunia sumitur, in loco Deuteronomii generalius; ut hic תְּרִבִּית [augmentum] aut מְרִבִּית.

39. *Si paupertate compulsus*] Aliter enim non licebat: & ad mares hoc pertinet. Feminæ non nisi à parente vendi poterant.

40. *Tanquam mercenarius*] Servus est perpetuus mercenarius. Chrysippi dictum laudatum Seneca libro iii. de Benef. c. 22. Vide supra xxi. 10.

43. *Ne affligas eum per potentiam*] & καὶ ἀτενεὶς αὐτὸν ἐν τῷ μόχθῳ [non conficies eum labore] Lxx hic, & mox infra. Κατατείνειν est labore conficere. Hoc Philo dicit: καὶ ἀκόρως χρῆσθαι ταῖς ἐξουσίαις κατὰ τὸ οἰκετῶν [supra modum uti potestate in famulos]. Vide quæ nos libro iii. de Iure Belli ac Pacis, c. xiv. §. 4.

45. *De advenis qui peregrinantur apud vos*] Nempe incircumcisis, sed præcepta Adamo & Noæ data observantibus: ii enim dicuntur תוֹשֵׁבִים [incolæ]. Vide Chaldæum hic, & quæ à nobis congesta lib. i. de Iure Belli ac Pacis, cap. i. 16.

47. *Si invaluerit apud vos manus*] Si affecta sit manus, in Hebræo, id est, si opes creverint. Cujus contrarium quod sequitur מַר labascere, quod Latinus hic per attenuari reddidit.

CAPUT XXVI.

1. *Insignem lapidem*] Nempè picturis, quod Hebræa vox indicat: vetitum id etiam extra columnas, non ut per se malum, sed ut à Cananæis in idolorum cultu usurpatum.

4. *Gignet germen suum*] יְבוּלָהּ. i. e. אֶל אֶרֶץ אֲפְרַיִם in Dioscoridis auctario.

13. *Vt incederetis erecti*] Vt homines liberi, non affueti iugo. Græcum proverbium est,

Οὐποτε δαλεῖα κεφαλὴ εὐθεῖα πέφυκεν,

Ἀλλ' αἰεὶ σκολιή, κ' αὐχένια λοξὸν ἔχει.

[Erecto nunquam spectantur vertice servi:

Sunt obliqua illis colla, caputque simul.]

25. *Pestilentiam*] Benè vertit vocem מוֹת [mortem] & Græcam λοιμὸν [perniciem] ex usu frequent, de quo ad Matth. xxi. 7.

30. *Excelsa vestra*] Mos illarum gentium sacrificare ἐπὶ ὑψηλοτάτων ὄρεων [in altissimis montibus], Herodotus Clio. Vide quæ supra xix. 26. & Numerorum xxxiii. 52.

Et simulacra confringam] חַמְמִים [simulacra]. Si quis consideret Esai. xvi. 1. 8. Ezech. vi. 4. non tam simulacra quam loca fuisse videntur, nempe in quibus sacri-

ignes facti, quod origo videtur significare: πυραδεία [loca in quibus ignis ardebat] Straboni libro xv. πυρεῖα aliis. Ab Ammone qui חַמ [Ham] Hebræis venisse & nomen & institutum putant quidam. Co-

gitemus an ab hac voce dictus deus Omanus & rex Achæmenes. Ait Rabbini Beckai primos istos ignes non fuisse idololatrias, sed institutos ad Deo gratias agendas pro sole. Mox ex malo usu secuto vetitos, ut multa alia. πυρεῖς [Igniarii] talis luculenta descriptio in Procopii libro i. Persicorum, ita ut plenior editio exstat in Vaticano codice: ἐτύγγανε δὲ ὁ Χοσρὴς ἐξ Ἀσσυρίων εἰς χωρίον Ἀρδαβιγάνων ἡκὼν πρὸς βορρᾶν ἀνεμὸν, ἐνθεν διενόητο εἰς τὴν Ρωμαίων ἀρχὴν διὰ Περσαρμενίων ἐσθλάειν. τὸ μέγα πυρεῖον ἐνταῦθα ἐστίν, ὃ σέθενται Πέρσαι θεῶν μάλισα, & δὴ τὸ πῦρ ἄσβεστον φυλάσσοντες μάγοι τὰ τε ἄλλα εἰς τὸ ἀκριβὲς ἐφοσιῶνται, καὶ μαντείῳ εἰς τῶν πραγμάτων τὰ μέγιστα χρωῶνται [Chosroes ab Assyriis proficiscebatur ad terram Ardabiganorum, quæ ad septentrionem posita est. inde cogitabat per Persarmenios Romanum imperium invadere. Hic est magnum Igniarium quod supra Deos alios venerantur Persæ, ubi magi ignem asseruantes perpetuum exactissimas sanctionias peragunt: & ad res maximas eo utuntur oraculo]. Alteram πυρεῖς [Igniarii] descriptionem habes in Beniamine, ubi Chenaragam describit, aitque eum ignem vocari אֱלֹהִים, id est, divinitatem. Vide & Theodoretum x. 29. 30. & historiæ v. 38. Teixera etiam suo tempore hunc morem Persis quibusdam ait mansisse.

36. *Terrebit eos sonitus folii volantis*] Lucanus libro viii. de Pompejo fugiente:

— pavet ille fragorem

Motorum ventis nemorum.

37. *Corruent singuli super fratres suos quasi bella fugientes*] Fratres intellige populares. Solet id fieri in præliis, ubi turbati sunt ordines, ut commilites à commilitibus obruantur. At Rabbini בָּרָאיוֹ [ob fratres suos] interpretantur fraterno crimine: id est, unius partis delictum omnibus imputabitur, qui non obstiterint secundum mutuas jurationes factas in montibus Garizim & Hebal. Vide quæ allata à nobis libro i. de Iure Belli ac Pacis, cap. xxi. §. ii. & in Annotatis.

41. *Tunc orabunt pro impietatibus suis*] Lxx τότε εὐδοκήσουσι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν [tunc placebunt sibi in peccatis suis, id est, in pænis peccatorum]. Et mox: προσδέξονται τὰς αὐτῶν ἀνομίας [suscipient peccata sua, id est, pænas peccatorum]. Videtur ἵν' hic, ut sæpe, pro pæna peccati sumi. Eam, inquit, patiente ac volente animo ferent, quo citius impetrent veniam.

44. *Non penitus rejeci eos*] Id est, rejiciam. Cætera decreta sunt conditionata, hoc absolutum. quod respicit Paulus Rom. xi. 29.

CAPUT XXVII.

9. *Nimal autem, quod immolari potest Domino, si quis voverit, sanctum erit*] Extra usum communem. nulli operi adhibebitur à voti tempore.

13. *Quintam addet*] Ad exemplum legis supra positæ, vi. 5. Hoc ideo constitutum ne facillè permutatio fieret.

14. *Considerabit eam sacerdos utrum bona an mala sit*

fit] Vox למחשת ubique hic *astimationem* significat, ut & Iobi xxviii. 17. & xxxvi. 19. Bene ergo vetus versio Samaritana referentibus Græcis: δια-λιμήσεται αὐτὴν ὁ ἱερεὺς, ἢ καλὴ ἢ τε σαπάρ [*astima- bit eam sacerdos, probane sit an improba*]. Sacerdos, id est, aliquis sacerdotum, qui inter alia & computa- tionem didicerant.

21. *Et possessio consecrata*] Melius Lxx ὡσπερ ἡ γῆ ἀφωρισμένη [*tanquam terra limitata*], tanquam terra de hostibus capta, Deoque devota, & sic extra commercium posita, quod dicitur אָנָה, sive אָנָה-דָּמָא [*anathema*]. Vide quæ infra 28.

29. *Et omnis consecratio quæ offertur ab homine,*

non redimetur, sed morte morietur] De homine, id est, de hostibus, aut militiae desertoribus: nam in aliis hæc lex locum non habet. Exempla vide Num. xxi. 2. Iosue vi. 17.

30. *Omnes decimæ terræ, sive de frugibus, sive de pomis arborum Domini sunt*] Nempe ex moribus antiquissimis, quorum nullum apparet initium. Vide supra iv. 7.

31. *Addet quintam partem earum*] Pro multa: quia decimæ nec vendi possunt, nec redimi.

32. *Quæ sub pastoris virga transeunt*] Transibant agni per ostium caulæ, ubi ovis eorum mater stabat: & decimum quemque signabat decimator.

A D N V M E R O S.

C A P V T I.

18. **R** *ecensentes eos per cognationes*] Hebræa vox, fecerunt eos generari: id est, in tabulas publicas retulerunt eorum origines. Lxx ἐπηξονῶσαν [*in axes retulere*] voce Atticâ.

C A P V T II.

2. **S** *igna atque vexilla*] Vide infra x. 10.
17. *Per officia Levitarum & turmas eorum*] In Hebræo: *Metatio Levitarum in medio castrorum*: castra erant quadrata: in horum medio sacra, ut apud Romanos.

C A P V T III.

1. **E** *t Moyse*] Atqui nihil hic de Mosis sobole. Nam Gerson iste memoratus commate 17. ante Mosem fuit, ut apparet Exodi vi. 16. Nimirum Moses Aaronis filios velut sibi adoptaverat, institue- ratque ad omnia quæ ad sacerdotium obeundum erant necessaria, illos, ut Abrahamidas ex utroque sanguine, aptiores sacerdotio judicans, quam quos ipse ex Æthiopissa genuerat. Vox enim חֹלֶרֶת [*gene- ratio*] huc usque porrigitur, ut dictum alibi. Vide Gemaram ad titulum de Synedrio.

36. *Erunt sub custodia eorum tabulæ*] In Græco propius ad Hebræum: ἡ ἐπίσκεψις τῆς φυλακῆς τῶν Μεραρί, ἰσὺς κεφαλίδας [*inspectio custodiæ filiorum Me- rari in capitella*], &c. Vox Hebræa פְּקָדָה functionem significat, quam hic ἐπίσκεψιν [*inspectionem*], red- dunt, Psal. cix. 8. ἐπισκοπήν, quomodo & Lucas Acto- rum i. 20.

49. *Qui fuerant amplius*] Qui sorte factâ resta- bant.

C A P V T IV.

3. **A** *tricesimo anno*] Minores tamen operas quas- dam videntur præstitisse ab anno vicesimo, 1 Paral. xxi. 11. 24. 27. Deinde paulò majores ab an- no quinto & vicesimo, infra vii. 24.

14. *Et inducent vestes*] Omnino videtur hic ab exscriptoribus illis quos secuti sunt Masoretæ omis- sum aliquid, nempe quod est in Lxx secundum quas- dam editiones: καὶ λήφονται ἱμάτιον πορφυρεὺν, καὶ συγκαλύψουσιν τὸν λατῆρα καὶ τὴν βάσιν αὐτῆς, καὶ ἐμβα- λῶσιν αὐτὸ εἰς κάλυμμα δερμάτινον ὑακίνθινον, καὶ ἐπι- θήσουσιν ἐπὶ ἀναφορεῖς [*Et sument amictum purpureum, & eò operient labrum & basim ejus, includentque in ve- lamen ex pellibus hyacinthinis, & imponent vestibus*]. Vetus esse hoc apparet tum ex Samaritano antiquo, tum ex Origene Homiliâ iv. ad Numeros.

25. *Velamen ianthinum*] Hebræi hic habent מכסה quod κάλυμμα solet verti, id est, *operculum*. At ve- tusti codices habuere הכסה pro הסם, quod est *oppan- sum*, ἐπίσπασρον. Et sic Græci quidam codices ex Samaritano. Sic & quos nunc habemus codices He- bræi Samaritanâ literâ.

32. *Ad numerum accipient*] Sub inventario.

C A P V T V.

3. **C** *um habitaverim vobiscum*] Lxx ἐν οἷς ἐγὼ κα- ταγίνομαι ἐν αὐτοῖς [*per quos ego eis intersum*]. In Hebræo ad verbum: *in quorum medio ego*, ubi pro ego, Chaldæus posuit שְׁכִינָתִי ἢ עִמִּי שְׁכִינָתִי [*mea inhabitatio, sive numen meum*]. Significat hæc vox cu- ram Dei specialem & permanentem.

6. *Ex omnibus peccatis quæ solent hominibus accide- re*] Lxx ἀμαρτιῶν τῶν ἀνθρώπων [*de peccatis humanis*]. Chaldæus de mendacio intellexit: quomodo sæpe vox לִשְׁמִי sumi solet. Neque hic tantum Chaldæus sic sumit, sed & Iosue xxi. 20. Ezechielis xvi. 20. Intellige autem mendacium juratum: nam in furto & rapina simplum restituebatur. Si autem in sacris peccatum esset, accedebat quinta, Levitici v. 16, juramentum autem res sacra est.

8. *Si autem non fuerit qui recipiat*] In Hebræo: *Si nullus sit propinquus cui restituatur*: id est, si nec is vivat qui damnum passus est, nec habeat heredes: quod intelligendum de Profelytis: nam Israëlita he- res deesse non poterat. Notant hic Hebræi non di- mitti peccatum, nisi restitutione factâ, & petitâ ve- niâ. Providè autem constitutum, ne quis ullo casu quid ex delicto lucretur.

12. *Vxor erraverit*] Quæ scilicet tempore aliquanto cum viro non suo sola fuerit.

13. *Et dormierit*] Pro, vel dormierit: id est, ubi vel suspicio est, vel crimen.

15. *Non fundet super eam oleum*] Quippe formæ adminiculum.

Nec imponet thus] Vt in mœrore. Sic & ab omni sacrificio pro peccato aberant oleum & thus, Levit. v. 11.

17. *Assumētque aquam sanctam*] Mirari non debemus si Deus in suo populo in gravissimo & difficillimæ probationis crimine miri aliquid effecerit, cum & apud alias gentes, quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον [maxima ex parte] innocenter vivebant similia apparuerint. Polemon in libro de miris Siciliae, ubi de crateribus Pallicorum: Οἱ δὲ ὀρκωταὶ γραμματίων ἔχοντες ἀγορεύουσι τοῖς ὀρκυμένοις περὶ ὧν ἀπαγγέλλονται τὸν ὅρκον. ὁ δὲ ὀρκυόμενος θαλάσῃν κραδαίνων, ἐσεμμένος, ἄζωτος ἢ μονοχίτων, ἱφαπτόμενος τῇ κρατῆρι ἐξ ὑποβολῆς δίδωσι τὸν ὅρκον. ἢ αὖ μὲν ἐμπεδῶσι τὰς ῥηθέντας ὀρκούς, ἀσυνῆς ἀπεισιν οἰκαδὲ παραβάτης δὲ γενόμενος τῶν ἐμποδῶν τελευτᾷ [Adjuratores scripturam habentes præeunt adjuratis ea de quibus juramentum exposculant. Qui adjuratus est, ramentum olea vibrans, coronatus, discinctus, solâ indutus tunica, tangens cratera, dictatum sibi juramentum enuntiat. Et si quidem Dii probent quæ jurata sunt, abit sine damno. at qui Deos contemserit, moritur illico]. In mirabilibus quæ Aristotelis nomen circumferunt, eadem de re sic legimus: Ἔστι δὲ ἡ ὀρκος ὅς ἄγιος αὐτόθι δοκεῖ εἶναι. ὅσα γὰρ ὀμνύσιν, γράφας εἰς πινακίδιον, ἐμβάλλει τὸ ὕδωρ. εἰ μὲν ἔν εὐορκῇ, ἐπιπολάζει τὸ πινακίδιον. εἰ δὲ μὴ εὐορκῇ, τὸ μὲν πινακίδιον βαρὺ γενόμενον, ἀφανίζεται. φασὶ γὰρ, τὸν δὲ ἀνθρώπον πίμπρασθαι [Est autem & ibi mos jurandi, qui sanctissimus creditur. Quæ enim quis jurat ea scribit in tabella; tabellam aquæ immittit. si rectè juret, supernatat tabella; si non, ajunt tabellam gravem fieri, ita ut mergatur: hominem verò incendi]. Adde Diodorum Siculum libro xi. Simile sed alibi habet Plinius libro xxxi. c. 2. Annis Olachas in Bithynia Brietium alluit: hoc est & Templo & Deo nomen, cujus gurgite perjuri notantur pati velut flammam urentem.

Porphyrius de Styge idem prodidit libro ejus argumenti: Οἱ πάντες δὲ ὕδωρ ἰσορροπῶν τὴν Στύγα ἐπίγειον, φύσιν ἔχον ἀμύνεσθαι τὰς κατ' αὐτῆς ψευδῶς ὁμῶσαι τολμήσαντας [Ajunt omnes Styga aquam esse subterraneam, quæ eam vim habeat ut puniat eos qui per ipsam falsum jurare audent]. Solinus de veteris Sardiniae fontibus: Coarguendis valent furibus: nam quisquis sacramento raptum negat, lumina aquis attrectat. ubi perjurium non est, cernit clarius: si perfidia abnuat, detegitur facinus cæcitæ, & captus oculis admissum tenebris fatetur. Imitati hæc vera in fabulis suis Achilles Statius libro vii. cap. 20. & Eustathius libro vii. & xi.

21. *Det te Deus in maledictionem*] Contrariam planè precationem habes Ruth iv. 11. 12.

24. *Dabit ei bibere*] Si bibere nollet, dote mulstabatur.

27. *Computrescet femur*] Et adulter eodem modo eadem die moriebatur.

CAPUT VI.

3. *A Vino & omni eo quod inebriare potest abstinēbant*] Plutarchus quod votivum erat pœnale esse retulit, Symposiacôn iv.

5. *Novacula non transibit per caput ejus*] Comam alere voti signum. *Votivum obligatumque virtuti oris habitum* dixit Tacitus in Germania. Ratio similitudinis in eo quod coma longa onus est: sic & votum. Ita & funes voti signa, quia utrumque ligat.

7. *Ne super patris quidem & matris & fratris sororisque funere contaminabitur*] Planè ut Pontifex maximus, cui Nazaræus tempore castus sui æquatur.

8. *Omnibus diebus separationis suæ sanctus erit Domino*] Ità ut si qua intervenisset pollutio repetendū essent votivi dies.

18. *Tunc radetur Nazaræus ante ostium tabernaculi*] Stante Templo & in Palæstina viventibus, in Templo complendum erat votum, ut fecit Paulus Actor. xxi. 26. Samsonis & Ioannis Baptistæ vota alterius erant generis, perpetua, ex præcepto singulari, multa tamen trahentes à Nazaræatu.

Tollētque capillos ejus & ponet super ignem] Etiam Græci comas diis sacrabant, ut Achilles Sperchio: Earinus Æsculapio, alii aliis, de quibus videndi Poetæ.

23. *Sic benedicetis*] Stando, expansis manibus, clara voce.

26. *Convertat Dominus vultum suum ad te*] Sit tibi favens.

CAPUT VII.

11. *Dixitque Dominus ad Mosē*] Solum, non audiente, quod interdum fiebat, populo. Vox autem sonabat è propitiatorio inter duos Cherubinos.

CAPUT VIII.

14. *VT sint mei*] Nempe ut sint liberi ab oneribus, bellique muniis, custodes sanctuarii, janitores, cantores. Hæc enim Levitarum officia. Expiare, solis sacerdotibus datum.

17. *Ex die quo percussi*] Dies hic, ut sæpè, pro tempore. Alioqui cum id ageretur, cujus hic mentio, nox fuerat.

26. *Eruntque ministri fratrum suorum*] Id est, consilarii.

CAPUT IX.

10. *Sive in via procul*] Romani id vocabant stultorum ferias, quo die sacrificabant ii qui solenni die aut non potuerant rem divinam facere, aut ignorarant. docet Festus.

14. *Peregrinus quoque & advena si fuerint apud vos, faciant Phase*] Melius & Hebræo convenientius Græci: Ἐάν δὲ προσέλθῃ πρὸς ὑμᾶς προσήλυτος ἐν τῇ γῇ ὑμῶν, ἢ ποιήσῃ τὸ πάχος Κυρίου, κατὰ τὸν νόμον τῆς πάχας ἢ κατὰ τὴν σύνταξιν αὐτῆς ποιήσῃ αὐτό [Si venerit advena ad vos in terram vestram, & Pascha fecerit Domino, secundum legem Paschatis & secundum constitutionem ejus id faciet]. Incola non cogitur paschatizare: sed si velit id facere, debet id facere secundum legem, ac proinde & circumcidi. Vide quæ suprâ diximus ad Exodi xxi. 45.

20. *Et non proficiscebantur quot diebus fuisset nubes super tabernaculum*] In Hebræo illud: non proficiscebantur

bantur ad præcedentem sensum pertinet. Sequitur deinde: *Et cum esset nubes diebus numeri super tabernaculum, juxta sermonem Domini castra metabantur, &c.* Vbi dies numeri ἡμέρας ἀριθμῶ, ut habent Lxx, intellige dies paucos oppositos multis, de quibus præcedenti commate. Ostendit id collatio locorum Genes. xxxiv. 30. Deuteronom. iv. 27. Ezech. xii. 16. Iob xv. 20.

CAP V T X.

1. **F**Ac tibi duas tubas] Erant parvæ Iudæorum tubæ, quod & Plutarchus notavit in Sympo-
fiacis.

5. Si autem prolixior atque concisus clangor increpuit] Sic apud veteres Romanos alius erat tubæ sonus ad pugnam, alius ad receptum: quod discrimen posteris temporibus malè omis-
sum docet Procopius Gotthicorum ii.

Ego Dominus Deus vester] Hic inserta quædam habet codex Samaritanus minimè necessaria, desumpta ex Deuteronom. vi. 1. ut jampridem ad eum Deuteronomii locum notavit Procopius Gazæus.

15. In tribu filiorum Isachar fuit princeps] Vt hic locus & is qui supra est capite ii. intelligatur, sciendum est exercitum Israëlitarum in quatuor agmina fuisse partitum. Agmen quodque trium erat tribuum. Ductum primi agminis obtinebat tribus Iuda cum vexillo figuram habente Leonis. Secundi agminis Ruben, vexillo Hominis. Tertiæ Ephraim, vexillo Bovis. Quarti Dan, vexillo Aquilæ. Hæc quatuor magna vexilla dicuntur hic מגלי מחנה vexilla castrensia, τάγματα παρεμβολῆς Græcè, respondentia Aquilis Romanorum. Præterea sicut cohortes Romanæ sua propria habebant signa, ita & hic tribus illæ quæ ductum agminis non habebant. Ea signa vocantur hic מטה quasi baculum dicas, & ex iis signis ipsis tribubus idem nomen adhæsit. Lxx hæc signa vocant δυνάμεις [copias].

21. Tandiu tabernaculum portabatur, donec viderent ad erectionis locum] Videtur aliud dicere textus Hebræus, sed locutione inversâ, nempe à Caha-
thitis portatum tam diu sanctuarium, donec viderent illi quorum erat erigere tabernaculum, Gersonitæ scilicet & Meraritæ, quorum id fuisse munus apparet supra iii. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. iv. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. Hoc capite, 17. Sanctuarium autem statui non poterat, nisi statuto & tabernaculo. Exodi xxvi. 33.

31. Eris ductor noster] Benè sensum vertit. in Hebræo, Eris nobis pro oculis. Vide Iob xxix. 15. sapientia est imperatoris habere secum gnaros itinerum, & magno eos redimere.

39. Cumque elevaretur] Quod hic & in initio capitis sequentis in Hebræo textu appositum est, in-
versum, nihil aliud quàm rem eximie notandam, ac memorie infigendam significat. Sic & litteræ in textu grandiusculæ sæpè.

CAP V T XI.

2. **O**Ravit Moses ad Dominum] Christi hac in re imago. Vide moxxii. 13. xiv. 19. & alibi.

4. *Vulgus quippe promiscuum*] Quos Græci ἐπιμίχτες [admixtos] vocant: multi ex Ægypto, multi in itinere se Hebræis aggregaverant. Vide Ægyptios scriptores apud Iosephum contra Appionem.

15. Ne tantis afficiar malis] In Hebræo nunc est, ואל אראה ברעתי. Græcè: ἵνα μὴ ἴδω τὴν κακώσιν μου [ut non videam vexationem meam]. Sed fuit olim ברעתי κακώσιν σου [vexationem tuam], te malè tractari: quia verò id de Deo sonabat durius, ideò à posterioribus mutatum est, ut & alia quædam.

16. Septuaginta viros de senibus Israel, quos tu nosti quod senes populi sint ac magistri] Inspectionem quandam in populum jam in Ægypto habuerant, Exod. xxiv. 4. 9. collatis locis Exodi i. 11. 111. 16. v. 6. Placuerat is numerus, quod totidem Iacobi liberi in Ægyptum venissent, ex eoque existit etiam apud exules Hebræos in Ægypto, & alibi paris numeri collegium. Hi autem de quibus hoc loco agitur Lxx consilio hætenus præerant, non judicandi potestate, quam mox accipiunt, fiuntque אלהים, id est, dii.

17. Vt sustentent tecum onus populi] R. Iuda אהך quod hic tecum vertitur explicat, exemplo tuo, ita ut tu fecisti.

20. Usque ad mensem dierum] Id est, mensem exactum. Sic δύο ἔτη ἡμερῶν [duo anni dierum] sunt duo anni pleni, i Macc. i. 30.

Vertatur in nauseam] Græci εἰς χολέραν [in bilem]: nempe sicut ὀνί πικρίαν [amaritatem] vertunt Esaiæ xxv. 11. 21. Et hi quidem à ὀνί derivant, quod abalienationem significat. At Symmachus à ὀνί quod est dispergere. Vertit enim ἀπεψίαν [cruditatem], quæ nimiam voracitatem consequi solet, cibique malè cocti reliquias per corpus diffundere: unde & illud sequitur quod dixere Græci & Latinus, bilis ac nausea. Tertullianus de jejuniis utrumque conjunxit: usque ad cholera[m] ortygométras cruditando.

25. Nec ultra cessaverunt] Hebræum cum Græco hic convenit: ἐκ ἔτι προσέθεντο [non ultra addiderunt]. Post id tempus non habuere spiritum propheticum, quem semel tantum illis Deus dederat, ut auctoritatem novæ potestati necessariam ipsis adderet. vide simile i Sam. x. 10. Nimirum, ut notat Maimonides, alii plerumque habuere spiritum propheticum, alii ex longis intervallis, alii semel.

28. Domine mi Moses prohibe eos] Simile vide Lucæ ix. 49.

Quis tribuat ut omnis populus prophetet] Moses ut valde bonus ab omni vacabat invidia, Dei totus & populi.

CAP V T XII.

1. **P**ropter uxorem ejus Æthiopissam] Nempe quod vellent eum dimissâ extraneâ maritum Israëlitis alicujus fieri, quare & contumeliosè pro Madianitide appellant Æthiopissam. malè: nam cum ea legi se subjecisset habenda erat pro Israëlitis, ut Rahab & Ruth.

3. Vir mitissimus] Legit עני [mansuetus], non עני [afflictus], ut Hebræi quidam. Et cum ipso Græci hic & Samaritanus, Bemidbar Rabba, Abenesdra, Kimchi.

Kimchi. Causa redditur cur Deus injuriam Mosis ulciscendam crediderit, quia ipse in suis injuriis ferendis erat lenissimus. Rudimenta hæc sunt ad Euangelium.

6. *In visione*] Nempe ænigmaticâ, ubi aliud videtur, aliud significatur, ut alibi currus, alibi ossa apud Ezechielem: & alia apud Prophetas alios.

Per somnium] Quæ ipsa plerumque erant ἀνιγμᾶ-
τῶδη [ænigmatica], ut scala Iacobi, boves Pharaonis, panis subcinericius in Gedeonis historia, statua Nabuchodonosori.

8. *Ore enim ad os loquor ei*] Apertè mea decreta igi significo, ut amicus amico solet.

Visione] Apertâ scilicet, ἐν εἰδῇ [in specie] Græcè, ut distinguatur ab eo quod præcessit. Talis illa visio Exodi xxxiv. 4. unde LXX hîc, καὶ τὴν δόξαν Κυρίου εἶδε [et gloriam Domini vidit].

Per ænigmata & figuras] Id est, ut ex superioribus apparet per ὁπλᾶσις [visâ] aut somnia aliud exhibentia, aliud occultantia. Privilegium autem de quo hîc agitur datum Mofi ajunt Hebræi pro eo quod præ reverentia Deum in Angelo sibi apparentem videre defugerit Exodi 111. 6. Simile discrimen somniorum apud Artemidorum: ait enim alia esse θεωρημα-
τικὰ [contemplativa] quæ futuras res ita ut erunt offerunt, alia ἀκρυβοῦντα [occultativa], quæ per figuras.

10. *Lepra*] Pœna propria superbiæ & maledicentiæ, ut alibi dicemus.

12. *Ne fiat hæc quasi mortua, & ut abortivum*] Et abundat: sensus est, ne sit similis fœtui putrefacto, qui dimidiâ sui parte consumtus ex utero exit. Fuit hîc in antiquis codicibus מֵמֵנו [matris nostræ], & בְּשָׂרֵנו [carnis nostræ], non malè; quia ut mater Mariæ eadem quæ Mofi & Aaroni, ita & caro quodammodo: sed melius fuit quod nunc legitur comparativè.

14. *Si pater spuiisset in faciem ejus*] Allegoricum pro graviter increpare.

Separetur septem diebus extra castra] Ad hoc exemplum instituti ἀφορισμοὶ [separationes] à Synagoga, & inter Christianos ab Ecclesia.

CAP V T XIII.

17. *Ad considerandam terram*] De exploratoribus vide quæ dicta de Iure Belli ac Pacis libro 111. c. iv. 18. Formam autem eorum quæ mandari exploratoribus solent, egregiam habes in sequentibus.

23. *Filii Enac*] Græcis Inachidæ. Eos enim antiquissimis temporibus ab Oriente in Græciam venisse constat.

Ante Tanim] Sic & Chaldæus & Græci nempe x modo per S modo per T vertitur, ut צִיִן Sinæ, צֹרֶר Sarra & Tyrus. Gutturalis autem omissio in pronuntiatione perfrequens. Vide quæ ad Matth. 1. 21.

24. *Pergentesque usque ad torrentem Botri*] Anticipatio nominis post dati, ut explicant sequentia, & Deuteron. 1. 24.

CAP V T XIV.

9. *O Mne præsidium*] In Hebræo metaphoricè, *Umbra*. Vide Luc. 1. 35.

16. *Pro qua juraverat*] Hebraicè, *quam juravit eis*, ἣν ὤμοσεν αὐτοῖς. Sed notandum jurasse hoc Deum Israëlítico populo, qui semper idem censetur, non his vel illis de populo. Quare juramentum hoc plenè implevit Deus Iosue temporibus. Vide infra xxx. & quæ notata nobis de Iure Belli ac Pacis libro 11. c. xiii. §. 4.

24. *Secutus est me*] In Hebræo: *Implevit post me: quod Chaldæus interpretatur, perfecte secutus est timorem*, id est, religionem in Deum.

30. *Vt habitare vos facerem*] Vos ad totum populum referendum est, sine temporis restrictione. Loca similia vide de Iure Belli ac Pacis libro 11. cap. ix. §. 3.

33. *Filii vestri erunt vagi*] Ob peccata parentum exfulant liberi. Id evenit Nabuchodonosoro deportante.

34. *Annus pro die*] Sic Ezech. iv. 6.

CAP V T XV.

4. *Offeret quicumque immolaverit victimam sacrificium simile*] Nulla victima sine mola falsa & vino: sic & apud Græcos. Est enim sacrificium quasi convivium, vocaturque *cibus Domini*, infra xxv 11. 2.

13. *Tam indigenæ quàm peregrini eodem vino offerent sacrificia*] Peregrinos hoc loco Hebræi intelligunt, qui legi se subjecerant. Nam aliis holocausta tantum permissa, & quidem sine libamine.

20. *Sicut de areis*] De tritico, hordeo, vineto, ficibus, malis punicis, olivis, dactylis.

Ita & de pulmentis] In Hebræo est עֵרִיסָה, quod φύραμα [massam] significat, & חֶלֶה, quod *placentam*, κολλύραν.

30. *Quæ per superbiam*] In Hebræo: *in manu excelsa*, pro quo Chaldæus posuit כְּרִישׁ, quasi dicas *capitose, cerebrose*. Intellige de eo qui præfractè negat esse Deum, aut legem à Deo datam, quod indicant sequentia. Eodem nomine appellatur qui monitus in legem committere pergit.

Peribit de populo suo] In Hebræo: חֲכֵרָת תַּחֲרָה: *extermínio exterminabitur*: ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τῆς λαῆς αὐτῆς [exscindetur anima illa ex populo suo] Græcis. Ea locutio alibi interitum à Deo infligendum indicat. Cæterum hîc ex collatione loci Deuter. xiii. 13. Iosue xxii. 31. 33. intelligenda hoc modo, ut qui sic Deum offendit non ducatur ad iudices, sed occidatur ab iis qui eum in crimine deprehendunt, ut à Phinea Zambris; Bona autem ejus fiant ἀνάθεμα [anathema]. Sic Maimonides Duce dubitantium 111. 41. Adde quæ diximus de Iure Belli ac Pacis libro 11. cap. xx. §. 9.

38. *Fimbrias*] Vide Deuteron. xxi. 12. & ad Matth. ix. 20.

39. *Nec sequantur cogitationes suas & oculos*] In Hebræo: *Non inquiretis post cor vestrum & post oculos vestros, quos sequentes fornicaremini*. Cor & oculi significant animi lubitum. Inquirere hîc est διακρίνειν [discernere], curiosè & audacter disputare de ratione legis, neque nisi eâ intellectâ velle obedire. Quæ res Solomonem, ut ajunt, per gradus quosdam in gravia induxit peccata, cum ductis uxoribus

externis facile tamen se causam legis, id est idololatriam, vitaturum credidisset. Hoc est quod Philo ait adversus Flaccum, etiam quæ minima videantur legis sollicitè servanda: διὰ τὸ καθάπερ ἐπὶ τῶν οἰκοδομημάτων ὑφαιρέσει ἐνός, καὶ τὰ ἐνταῦθα παγίως ἐστάναι δοκῶντα συμπίπτειν πρὸς τὸ κενωθὲν χαλῶμενα καὶ καταρρέοντα [quia, ut in aedificiis uno lapide subducto etiam cetera quæ firma stare videbantur concidunt, ad partem vacantem laxata & diffluentia]. Benè Tacitus Historiarum libro 1. Si ubi jubeantur, querere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit. Idem libro Historiarum 11. culpat milites, qui jussu ducum interpretari quàm exsequi mallent. Exemplum habebimus capite sequenti. נִזְנֶה quod per fornicari vertit Latinus, in sensu metaphórico est fœderis cum Deo vinculum abrumpere, quod maximè fit idolorum cultu.

CAPVT XVI.

1. **E**cce autem Core] In Græco: καὶ ἐλάλησε Κορὲ [et locutus est Core]. In Hebræo: & assumpsit Core, nempe illos de quibus agitur commate sequenti. Core, ut primogenitus, veteri jure sacrificandi jus sibi vindicabat. Vide infra 3.

De filiis Ruben] Qui concoquere non poterant Rubeni, ut Iacobi primogenito, ablatum jus sacerdotii.

2. Proceres synagogæ] Hebraicè, principes cætus: ἀρχηγοὶ συναγωγῆς [principes congregationis] in Græco. Cætus hic est numerus hominum mille aut centum. Vide supra Exod. xvi. 2.

Qui tempore concilii per nomina vocabantur] Sicut in tribubus dicuntur קְרִיאֵי הָעֵדָה ἐπίκληται τῆς συναγωγῆς [eximii congregationis], eximii inter suos, Num. 1. 16. sic & in millenariis cohortibus & in centuriis. Nam ne de Synedrio Lxx virum intelligi hic locus possit, satis impedit numerus ducentorum quinquaginta. Core partim collegit eos qui capita erant cohortium, partim eos qui auctoritate apud suos plurimum valebant. Illud prioribus, hoc posterioribus indicatur; ideoque additur posterioribus ἄνδρες ὀνομαστοὶ [viri clari], quæ ἐπεξηγήσις [explicatio] est vocis ἐπίκληται [eximii], quæ & diebus nobilioribus tribuitur infra xxvi. 1. 18. 25. xxix. 1.

14. An & oculos nostros vis eruere] Præstigiis uti in thuribulis.

15. Quod ne asellum quidem unquam acceperim ab eis] Nihil mutandum. Vide similem obtestationem 1 Sam. xii. 3. Lxx tamen legerunt הַמִּזְרָה [desiderabile] καὶ ἐπιθύμημα αὐτῶν ἑδενὸς εἰληφά [nullam rem desiderabilem à quoquam eorum accepi]. Et eos secutus, ut sæpè, Samaritanus Christianorum codex.

21. Separamini de medio congregationis hujus] Bonorum subditorum est segregare se à seditiosis.

30. Sin autem novam rem fecerit Dominus] Hebræi: si creationem creaverit Dominus. Legunt enim אַם בָּאֵרָה יִבְרָא: At Græci legerunt אַם בָּאֵרָה יִבְרָא, ἂν ἢ ἐν χάσματι δείξει κύριος [at si per hiatus ostenderit Dominus]. Nam בָּאֵרָה vertitur διασαφεῖν [clarum facere], & בָּאֵרָה idem esse quod בָּאֵרָה monstrat plurale בארות, φρέατα, λάκκοι [putei, foveæ]. Legendum autem in Lxx χάσματι [hiatus], non ut quidam

libri habent φάσματι [spectrum], ostendunt & libri antiquiores, & Augustinus in quæstionibus ad hunc locum.

In infernum] שְׁאֵל, eis ἄδς, supple loca. Vox tum Hebræa, tum Græca de corpore propriè dicitur; & loca significat quæ intra terram sunt, ut plerumque sepulchra, visui hominum subducta, unde nomen ἄδς [inconspectui]: inde ad animum humanum facta translatione, ut solemus à rebus notis vocabula sumere ad significandas res nobis ignotas, pro ea regione ponitur quæ Deo cognita, incognita nobis, spiritus humanos ad tempus judicii servat tum eorum qui benè, tum eorum qui malè vixerunt. Nullum enim in hac voce est ejus rei discrimen: quod manifestius fiet ei qui nostra legerit ad Matth. xi. 23. Luc. xvi. 23. xxi. 24.

35. Sed & ignis egressus à Domino interfecit ducentos quinquaginta viros] Corpore integro. Ita censent Hebræi. Vide quæ supra Levit. x. 2.

38. In mortibus peccatorum] Hebraicè: Sanctificata sunt thuribula istorum peccatorum in animabus eorum: ὅτι ἡγίασαν τὰ θυρεῖα τῶν ἀμαρτωλῶν τέτων ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν [quia sanctificarunt thuribula peccatorum qui peccarant in animas suas]. ubi activum impersonale more Hebræo pro passivo. Sensus est: non minus isto crimine Deo consecratae sunt res ipsorum quàm vita. Peccare in animam suam dicuntur qui capitali culpâ se mortis reos faciunt. 1. Reg. 11. 23.

CAPVT XVII.

8. **G**erminasse] Fuit gemmasse פָּרַח: sequitur צִיִּי flos: deinde פְּרִי, fructus: is ubi maturuit, translatione ab infantibus sumta, dicitur ablactari נִמְלָךְ, quasi à matre depelli.

In amygdalas deformati sunt] Ad significandum vigilantiam imprimis requiri in summo Sacerdote. Vox enim שָׁקָר & fructum illum & hanc virtutem significat.

CAPVT XVIII.

1. **T**u & filii tui] Omnes Sacerdotes filii Aaronis: ideoque omnes excepto eo qui Aaroni succedebat, inter se æquales. Sic in Ecclesia presbyteri mysticè ab Episcopis generati.

Portabitis iniquitatem sanctuarii] Si quid in ceremoniis peccabitur, vos luetis, quos talia scire & monstrare aliis æquum est.

10. In sanctuario] Sanctum Sanctorum hic in Hebræo dicitur, non ut alibi, intimum illud adytum, sed pars illa Templi sacerdotum officiis dicata, ut externâ parte Templi sanctior.

14. Omnis consecratio] חֵרֶם [anathema]. Id in bello fit.

21. Filiis autem Levi dedi omnes decimas] Hecataeus: οἱ πάντες ἱερεῖς τῶν Ἰσραηλίων οἱ τὴν δεκάτην τῶν γινομένων λαμβάνοντες, καὶ τὰ κοινὰ διοικῶντες, περὶ ἁγίας μάλιστα καὶ πεντακοσίων εἰσὶν [omnes sacerdotes Iudæorum qui de rebus enatis decimas sumunt, & communia administrant, sunt ad mille quingentos].

27. Ut reputetur vobis in oblationem primitivorum] In Hebræo: Et reputatur vobis vestra elevatio sic

sicut frumentum de area, תרומה, id est, elevatio, ἀφαιρέμα, dicitur ipsa decima sive privatorum, sive Levitarum. Sicut privati de fructibus dabant decimam Levitis: ita Levitæ de percepta decima decimam sacerdotibus. Hæc decima decimæ eodem modo ipsis proderat, quo decimæ primæ privatis, nempe ut soluti eo nexu, reliquo vefci utique liberè possent, infra 31. Sic vox נחשב [reputari] & infra ponitur, & significat sæpè adæquationem rei unius cum re altera. Dicunt autem Hebræi, sacerdoti qui compertæ sit in sacris ceremoniisque negligentia, non dandam decimam, ne ipsi exitialis fiat ex lege Levitici XXI. 9.

28. Aaron sacerdoti] Aut liberis ejus qui iidem cum ipso censentur.

CAPVT XIX.

2. **I**sta est religio victimæ] Hebraicè: Hæc est constitutio legis. Græcè: αὕτη ἡ διαβολὴ τῆ νόμου. Hebraicè תקנה [præcepta], Græcè διαβολαί, ἐντολαί, ἐντάλματα ea dicuntur quæ non ex evidenti ratione naturali, sed ex Dei voluntate ortum habent, ut diximus de Iure Belli ac pacis libro I. cap. I. §. 9. Talia sunt omnia de sacrificiis, præsertim hoc de vacca rufa: cur enim vacca hæc rufa potius esse debuerit quàm alterius coloris, ne Solomoni quidem patuisse dicunt Hebræi: sunt tamen qui putant rubedine significari peccatum, cujus pœna sanguine sumitur.

3. Immolabit in conspectu omnium] Græci & Hebræi: in conspectu ejus, supple sacerdotis. immolabit, id est, immolari faciet is qui offert scilicet, quod Græci per plurale extulère, σφάζουσιν [immolant].

Lignum quoque cedrinum, & byssopum, coccumque] De horum significato vide Levit. XIV. 4.

9. Aquam ex aspersione] Aqua cineri mixta ostendit homini ex quibus constet. Optima purgatio, semet nosse. Vitulorum cinere purgari populum, habes & apud Ovidium Fastorum IV.

10. Et advenæ] Peculiare huic legi & paucis aliis, ut etiam hospites non circumcisos obliget.

11. Qui tetigerit cadaver hominis, & propter hoc septem diebus fuerit immundus] Euripides in Taurica:

Ἡ τις βροτῶν μὲν ἢν τις ἀψεται φόνος,
Ἡ καὶ λοχείας, ἢ νεκρῶ θίγη χειρὶν,
βωμῶν ἀπείργει.

[Quæ, si quis ulla cæde fœdavit manus,
Vel inane corpus, vel puerperium attigit,
Hunc arcet aris.]

In Chryssippi libris vetitum dicitur, προσελθεῖν ἀπὸ λέχους ἢ θανάτου πρὸς ἱερὸν [prodire à puerpera aut mortuo in templum].

9. Et vestimenta sua] Servius ad IV. Æneidos: In sacris pura vestis appellatur, quæ neque funesta sit, neque maculam habeat ex homine mortuo.

CAPVT XX.

1. **E**T mansit populus in Cades] Diligenter tum hoc & sequenti capite, tum Deuteronomii duobus primis, loca itineris ex Ægypto in Iordani

adlita describuntur, ne quis fortè existeret, qui ea loca aut frugifera, aut aquosa fuisse diceret, ac sic miraculorum vim eluderet.

6. Clamaveruntque ad Dominum, Domine Deus, &c.] Totum hoc de clamore non est in Hebræo, nec in Græco, sed nec in Chaldæis, quæ quidem nunc habemus.

9. Virgam quæ erat in conspectu Domini] Virgam quæ erat Aronis, signum imperii in Levitas.

10. Num de petra hac vobis aquam poterimus elicere] Num illud est dubitantis, ut apparet 12. Simile Num vide Genes. XVII. 13.

11. Percutiens virgâ bis silicem, egressæ sunt aquæ] Percussio per virgam mysticè afflictiones significat: Aqua consolationem quæ eas sequitur. Sic petra fuit Christus.

12. Vt sanctificaretis me] Vt apertè prædicaretis populo omnipotentiam meam.

16. Miseritque angelum qui eduxerit nos de Ægypto] Nulla Angeli mentio in educatione ex Ægypto. Ideo Maimonides intelligit Dei ministrum, ipsum scilicet Mosem. Sic Iudicum I. I. illud מלאך יהוה [Angelum Domini] Hebræi interpretantur Phineam. Et II Paralip. XXXVI. 16. מלאכי האלהים [Angeli, sive nuntii Domini] sunt Prophetæ, ut sequentia ostendunt. Et Aggæus I. 13. se locutum dicit במלאכות יהוה in legatione Dei, ubi LXX. καὶ εἶπεν Ἀγγέλῳ κυρίου [Et dixit Aggæus Angelus sive nuntius Domini].

17. Vt nobis transire liceat per terram tuam] Hoc est quod ὁδὸν καὶ ἀγορὰν αἰτεῖν [vitam & forum poscere] dicunt Græci: & ita hic Iosephus. Vide quæ nos libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. II. §. 13. & 19.

25. In montem Hor] In quo petram fuisse urbem Iosephus dicit. De ea vide Plinium.

26. Colligetur] Ibit ad plures. Genes. XXV. 8.

CAPVT XXI.

6. **I**gnitos serpentes] Lucanus libro IX.

Oraque distendens avidus spumantia Prester.

Et postea vulneratum à Prestere sic describit:

Nasidium Marsi cultorem torridus agri
Percussit Prester. illi rubor igneus ora
Succendit, tenditque cutem, pereunte figurâ,
Miscens cuncta tumor toto jam corpore major:
Humanumque egressa modum super omnia membra
Efflatur sanies latè tollente veneno;
Ipse latet penitus congesto corpore mersus,
Nec lorica tenet distenti corporis auctum.
Spumeus accenso non sic exundat abeno
Vndarum cumulus: nec tantos carbasa coro
Curvavere sinus. tumidos jam non capit artus
Informis globus & confuso pondere truncus.
Intactum volucrum rostris, epulasque daturum
Haud impune feris, non ausi tradere busto,
Nondum stante modo crescens fugere cadaver.

Sunt boni Angeli Seraphim: sunt mali Angeli Seraphim, quos nulla figura melius quàm Prestere exprimas. Et tali usum primum humani generis seductorem putat Bachai.

8. Serpentem æneum] Æs naturaliter nocet

ἐφ' ὁδὸν [à serpente morsus]. Sed Deus cum vim suam eximie vult ostendere, operatur per contraria.

Pone eum pro signo] Græci: *Θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημεῖον* [pone eum super signo]. Rabbi Salomo vocem *נס*, quæ in Hebræo est, interpretatur per Latinam *פרקה* furca. Vide quæ dicta ad Ioann. 111. 14.

13. Arnon terminus est Moab] Fluvii vetustissimi gentium termini. Sehon hucusque Emoræorum fines protulerat: non ille hujus temporis, sed vetustior aliquis.

14. In libro bellorum Domini] Potest *ספר* verti narratio, ut intelligamus carmina quædam vetusta, quibus res gestæ insignes celebrabantur. Dicuntur autem res ab Emoræis gestæ *bella Dei*, quia illi, ut videtur, eo tempore de quo hæc narratio est, Deum opificem mundi colebant, Moabitæ eorum hostes Chamofum, infra 8.

Sicut fecit in mari rubro] Hebræa hic obscura sunt, credo unius literæ facto dispendio, alteraque paullum mutatâ. Sensus enim exigit *את מואב בסופה*, [contra Moabum in Supha], supple feliciter bellatum est. *את* pro contra est Ierem. xv. 11. & alibi. In Moabitæ regionem est Supha Deuteron. 1. 1. ubi malè mare Rubrum vertitur, ἐξ ὁμωνυμίας [ex vocabulo ambiguo]. Ab hoc loco populus Sophanitæ Ptolemæo. Confer quæ infra 26. Variasse hic Scripturam etiam ex Lxx discas, qui pro *והב* [Wahab] habent *זוהב* [Zoob], nisi & ibi olim *מוואב* [Moab] fuerit.

16. Ex eo loco apparuit puteus] In Hebræo: *Indè in Beer*, hic est puteus. Id est, locus ille dictus est Beer, quod eo usque à rupe perductus sit sulcus, per quem aquæ ad castra sequebantur. Omne quod foditur dicitur *באר*.

25. In Hesebon] Hinc Esbonitæ Arabes Plin. v. 11.

Et viculis ejus] In Hebræo: *In omnibus filiabus ejus*. Ita vocantur Hebræis castella & vici, & oppida minora accessiones magnarum urbium. Nota autem bello acquiri etiam quæ hostis noster bello sibi quæsiverat. Vide de Iure Belli ac Pacis libro 111. cap. vi. §. 7.

30. Usque Medaba] Quæ Ptolemæo *Μήδαια*.

33. Rex Basan] Id est, Galadenæ & Gaulonitidis. Iosephus.

C A P V T XXII.

5. **A**riolum] Nomen proprium faciunt Lxx, *φαιθρα* [Phathoura], quæ Eusebio *φαιθρα* [Phethaira], ut sit nomen patriæ Balaami, ad sita Euphrati, quod jam *flumen* vocabit, καὶ ἐξοχὴν [per excellentiam]. Id ita esse evincit quod infra est xxiii. 7. Videtur autem is locus Syriæ nomen habuisse, indè quod sedes esset eorum qui se *ὄνειροι* [somnia] interpretes] profitebantur. Vide Genes. xl. 5. 8. 12. 18. & quæ supra x. 15.

7. Perrexeruntque seniores Moab & majores natu Madian] Populi inter se semper inimici odio Israëlitarum conspirant. Simile vide Luc. xxiii. 12.

Habentes divinationis precium in manibus] In Hebræo: *divinationes*, id est, omnem apparatus, qui vati necessarius putabatur: nempe sedem & sortes. Vide Euripidem in Phœnissis de Tiresia.

12. Dixitque Deus] Per Angelum infra 22. 31. Notatum id Maimonidæ Duce dubitantium 11. 41.

22. Stetitque Angelus Domini in via] Hæc omnia Maimonides facta putat in visione: ut Gen. xxxi. 1.

24. Iosue v. 13. 14. Neque tamen similium portentorum desunt historiæ. Agnus locutus Bocchoride in Egypto regnante apud Eusebium. Bos locutus apud Livium sæpè, & apud Eusebium. Meminere & Plinius, Polybius, Plutarchus.

27. Cumque vidisset asina stantem angelum concidit sub pedibus sedentis] Hinc sumfere Pythagorici, non pergendum in via ubi asinus procubuerit. Meminit Hermippus, & ex Hermippo Iosephus. Sensus allegoricus est, non tentanda ea quæ supra nostras sunt vires. Id aliter dicitur, *μὴ πρὸς κέντρα λακτίζειν* [non recalcitrandum stimulo]: quod proverbium Æschylo & Euripidi, & postea multis tritum, Christus ad Saulum usurpat Actor. ix. 5.

31. Adoravitque eum pronus in terram] In Hebræo est, *ויקד וישתחו* [flexit se, & stravit] id est, capite primum inclinato, deinde & toto corpore, reverentiæ signum ipsi exhibuit.

38. Nisi quod Deus posuerit in ore meo] Angeli ministerio, ut supra; sic & xxiii. 5.

C A P V T XXIII.

10. **Q**uis dinumerare posset pulverem Iacob] Ingentem illam multitudinem. Confer Genes. xiiii. 16. xxviii. 14. Scholiastes ad Acharnenses Aristophanis: *τὸ φαρμακίσια ἐπὶ πλῆθους ἐτίθετο* [pulverena pro multitudine posuit]. Eupolis: *ἀριθμεῖν θεοῦ φαρμακίσιας* [numerare spectatores in arena modum].

Et nosse numerum stirpis Israël] In Græco: *ὃς τις ἐξαριθμήσεται δῆμος Ἰσραήλ;* [quis numerabit populos Israël?] At Hebræus textus habet: *Et numerum quartæ partis Israël*: id est, non modò numerum totius exercitus nemo possit comprehendere, sed nec unius vexillationis, quæ pars quarta exercitus. Vide quæ supra x. 15.

Moriatur anima mea morte iustorum] Id est, morte nec violentâ, nec immaturâ, quod Israëlitis promissum, legem observantibus. Gemara hoc loco. Latet tamen altior sensus mysticus.

19. Vt mentiatur] Vt decreta sua, sive purâ, sive conditionalia, conditione impletâ, mutet. Lxx *διαρτηθῆναι* [intercipi], alii *σαλευθῆναι* [concuti]: Philo *διαφευθῆναι* [falli]. Et fortè hunc locum respicit Iudith viii. 12. ubi nunc *διαρτηθῆναι* [judicari] legitur, quod fortè fuit *διαρτηθῆναι* [intercipi]. Quatuor sunt causæ cur homines promissis non stent, quia fallaciter promiserunt: aut quia promissi poenitet: aut quia improvisum quid supervenit: aut quia res est supra vires. Hæc omnia absunt à Deo longissimè.

21. Clangor victoriæ Regis in illo] Triumphus perpetuus.

C A P V T XXIV.

3. **C**ujus obturatus est oculus] Nam afflati ab alienantur à sensibus, spiritu bono aut malo eos gubernan-

gubernante. Iamblichus de mysteriis Ægyptiorum segmento 11. cap. 24.

7. Tolleitur propter Agag rex ejus, & auferetur regnum illius] Melius in Hebræo: Exaltabitur præ Agag rex ejus, & elevabitur ejus regnum. Agag nomen regum Amalecitarum. Implementum vide 1 Sam. xv. 8. Lxx & Symmachus pro מֶלֶךְ אֶגָּג [præ Agag] legerunt מֶלֶךְ גֹּג [præ Gog]. Habent enim illi: ὑψωθήσεται ἡ Γῶγ βασιλεία [attolletur regnum Gog]. Symmachus propius ad Hebræum: ὑψωθήσεται ὑπὲρ Γῶγ βασιλεὺς αὐτῆς [rex ejus super Gog attolletur]. Sed verius quod in Hebræo legitur.

14. Pergens ad populum meum] Priusquam redeam in Mesopotamiam. At Gemara ad gehennam, parum probabiliter.

17. Videbo eum, sed non modo] Rectius: Video eum, sed non tam modo. Eum, id est, res ejus magnas: Israëliti scilicet populi.

Stella ex Jacob] Sidera vocantur viri illustres.

Et consurget virga de Israël] In Hebræo שֶׁבַט, id est, sceptrum, ut Genes. xlix. 10. Regem bene interpretatur Chaldæus. David designatur, illustris inter reges, qui Moabitas partim interfecit, partim sibi subjecit, 11 Sam. vii. 2. vide & Psal. lx. 10. cviii. 10. Mystice de Messia interpretatur & Maimonides, cujus summam victoriam omnes veteres victoriæ adumbrarunt.

Vastabitque omnes filios Seth] Nihil vero propius quam Seth nominatum fuisse regem aliquem exitium inter Moabitas.

18. Et erit Idumæa possessio ejus] Eadem res prædicta xxv. 3. Implementum vide 11 Reg. vii. 14.

20. Assumens parabolam] Loquens ἀποφθελμῶς [sententiose].

Cujus extrema perdentur] In Hebræo: ultima ejus ad exitium. Quod rectè interpretantur Lxx τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται [semen eorum peribit]. Excelluit diu inter vicinas gentes: sed veniet tempus cum exitio dabitur. Impletum id 1 Sam. xv. 7. Confer vaticinium Exod. xvii. 14.

21. Cinæum] Salmæum Chaldæus. Vide supra Genesios xv. 19. Hinc fuit Iethro, cujus propinqui Israëlitis se adjunxere. Iud. i. 16. iv. 11. 1 Sam. xv. 6.

Nidum tuum] קֶנֶךְ allusio ad nomen Cinæi.

22. Et fueris electus de stirpe Cin] Qui princeps generis: malè Kain legunt Hebræi. Legit Latinus בַּחֹר [electus], non לְבָעַר [ad depascendum]. At Lxx legerunt כִּי אִם יִהְיֶה לְבָעַר קֶנֶךְ עֲרֵמָה. Vertunt enim, & εἰ ἂν γένηται τῷ Βεῶν νοσσιὰ πανουργίας [et si fiat Beori nidus astutiæ]. Sensus in Hebræo est: attamen erit Cin depastui. paulatim imminuetur is populus, donec cum Israëlitis avehatur. Iam tempore Saulis apparet modicas fuisse eorum res, 1 Sam. xv. 6.

23. Assumtaque parabola] Plus hic legere Græci. Præmittunt enim, & ἰδὼν τὸν ὄγ [et videns Ogum], id est, conspiciens regnum Basan. Vide supra xxi. 33.

Quis victurus est] Quanta tunc erit internecio?

25. Venient de trieribus in Italia] Voce כְּתִים [Chittim] primò dicti Cyprii, apud quos Κίτιον [Citium] Phœnicum colonia: & ab iis omnes Græci: itaque Alexander dicitur fuisse ἐκ τῆς γῆς Χεττίμ [ex terra Chettiim], 1 Macc. i. 1. qui rex יִין, id est

Græcorum Danieli. Hi autem sunt qui & Assyrios & eorum successores Medos ac Persas armis suis subegere, transvecti Hellespontum.

Vastabuntque Hebræos] עָבַר eos qui trans flumen sunt significat. Flumen Euphratem intellige. Etiam Euphratem transgredientur Macedonum sive Græcorum arma. Et hoc ad Alexandrum pertinere nemo non videt.

Et ad extremum etiam ipsi peribunt] Græci: & αὐτοὶ ὁμοθυμαδὸν ἀπολῶνται [et ipsi pariter peribunt]. In Hebræo: & ipse etiam in exitium, supple ibit. Sensus est, illam victricem gentium Macedoniam cum Græcia omni succubituram Romanorum armis.

25. Surrexitque Balaam, & reversus est in locum suum] Domum quidem iit: sed mox rediit ad Madianitas, infra xxxi. 8. Ante abitum autem dedit consilium, cujus exsecutio in sequenti est capite. id habetur ex traditione, quam probat Petrus 11. Ep. 11. 15. Iudas 11. Ioannes in Apocal. 11. 14.

CAPVT XXV.

4. Tolle cunctos principes populi] Assume tibi Chiliarchos, centuriones, ac cæteros.

Et suspende eos] Fac ut illi magistratus eos qui deliquerunt faciant suspendi. Forma Hiphil plerumque duplicem actionem significat, hic verò triplicem: est enim hoc verbum הוֹצֵא לִשְׁנֵים פְּעוּלִים, ut Hebræi loquuntur, id est, transiens in duo passiva. Suspendio autem ex more Hebræo requirit ut supplicium præcedat, Deuteronomii xxi. 22.

8. In locis genitalibus] Hoc referendum ad mulierem tantum אֶל קִטְתָּה, Cisterna, quam gentili sermone Syri Cubam vocant, Hieronymus in Vita Pauli Vide Esaiæ li. 1.

9. Occisi sunt viginti quatuor millia hominum] Partim hominum manibus, partim morte immisâ divinitus.

12. Pactum sacerdotii sempiternum] Diuturnum admodum, nempe post Sadoci tempora. Vide Sirach. xlv. 24.

CAPVT XXVI.

1. Viginti annis & supra] Nec minoribus ætate, nec mulieribus dati fundi, servato tamen illis secundum leges succedendi jure.

10. Et factum est grande miraculum, ut Core perente, filii illius non perirent] Melius Græci cum Hebræo illud & ἐγένηθῃσαν εἰς σημεῖον [et facti sunt in signum] referunt ad priora. Quod autem de Core filiis dicitur, discrimen ostendit inter eos & inter filios Dathan & Abiram, nimirum indè ortum quòd filii Core paternum crimen detestati sint, ac propterea Mosis preces ad Deum fusæ ipsis profuerint, supra xvi. 22.

39. Hupham, ex quo familia Huphamitarum] Non est in Græco. sed qui hic est חוּפָם [Hupham] Gen. xlv. 21. est חֻפִּים [Huphim], & 1 Paralip. vii. 1. חוּרָם [Huram], utrumque corruptè, qualia multa in nominibus propriis.

51. Sexcenta millia & mille septingenti triginta] Divi-

Divisione facta magis secundum quod valebant terrae, quam secundum spatia in partes duodecim, altera divisio facta est in tot quot hic refert numerus, non tamen planè in capita, sed per repraesentationem & primogenituram eorum qui ex Ægypto exierant.

53. *Iuxta numerum vocabulorum*] Quæ scripta in schedulis, ut & terrarum nomina: sic duæ schedæ pariter trahebantur.

59. *Iochabed*] An hæc *Iochabeta* Plinio Naturalis Historiæ lib. xxx. cap. 1?

C A P V T X X V I I.

1. *Filiæ Salphaad*] Confer Iosue xvii. 4. & sequentibus.

7. *Et ei in hereditatem succedant*] In Hebræo: *transire facietis*: quod Samaritanus interpretatur *dabitis*.

8. *Cum mortuus fuerit absque filio*] Apud alias gentes pleræque filiæ cum filiis succedunt. Apud Hebræos non admittuntur, nisi filiis deficientibus, ut in feudis quibusdam. Et revera terra Israelitica Deo feudi more devincta erat. Filius moriens jus futurum in suos filios, aut si filii non essent, filias transmittibat.

9. *Si filiam non habuerit, habebit successores fratres suos*] Pater fratribus præfertur, excepto fratre qui viduam ducit. Sed vitandi mali ominis causâ hanc successionem, ut quæ contra votum sit parentum, ut Papinianus loquitur l. *Julianus* D. *Si quis omisâ causâ*, silentio præteriit Moses. Papinianus alibi in l. *Nam & si parentibus*. D. *De Inofficioso*, hanc hereditatem ait *dari turbato ordine mortalitatis*. Ideo *luctuosa* dicitur & *tristis*, l. *Liberi*. C. *De Inofficioso*. l. ult. C. *De Institutionibus*. & §. 2. Inst. de *Senatusconsulto* Tertulliano. *duræ fortunæ solatium*, l. *Si qua*. C. ad *Senatusconf. Tertullianum*. Plinius in *Panegyrico*: *Si quoque abundè misera res est, pater filio solus heres*. Philo libro III. de *vita* Moïsis his congruenter sic ait: *Επειδὴν ὁ νόμος τῆς φύσεως ἐστὶ κληρονομεῖσθαι τὰς γονεῖς ὑπὸ παίδων, ἀλλὰ μὴ τέτλες κληρονομεῖν, τὸ μὲν ἀπευκταῖον καὶ παλίμνημον ἡσύχασεν, ἵνα μὴ πατὴρ καὶ μήτηρ προσοδυνεῖσθαι δοκῶσι τὰ ἐπὶ ὠκυμύροις τέκνοις ἀπροσηγόρητα πένθη· πλαγίως δ' αὐτὰς ἐκάλεσε τὰς θεῖας ἐφίεας* [Cum lex sit naturæ ut parentibus succedant liberi, non liberis parentes, id quod erat triste ac mali ominis tacuit, ne pater & mater lucrum appetere videantur ex luctu inconsolabili ob immaturam liberorum mortem. At per obliquum satis eos ad successionem vocavit, nominatis patris].

10. *Quod si & fratres non fuerint*] Supple nec sorores. quod ex præcedente *filiarum* mentione intelligitur: nec avus, qui patris loco est.

Fratribus patris ejus] Nota Hebræo more patruos fratrum filiis præferri, ut propiores ei à quo bona venerunt. Idem mos per Phœnicas in Africam venit. vide quæ à nobis notata de *Iure Belli ac Pacis* libro II. §. 24.

11. *His qui ei proximi sunt*] Nempe agnati. Nulla enim est *πατριά* [familia], quâ voce hic Moïses utitur, materna: mulier enim *familiæ suæ & caput & finis est*, l. *Pronuntiatio*. D. de *verborum signific.*

hinc uxori succedebat maritus, præter dotem quæ ibat ad liberos, aut unde venerat. *πατριά* est pars tribus, Græcis *πατριά* à paterno genere, interdum & communiori nomine *συγγένεια* [cognatio]. Ergo post sorores nec feminae nec mares per feminas conjuncti admittuntur ad successionem jure Hebræo. filias & sorores miseratio introduxit. In cæteris familiarum jura servantur. Proinde fratres intelligendi hic ex patre, rejectâ communiter opinione Abeneldræ qui uterinos admittit. Græci interdum *φυλὴν* [tribum] ponunt, ubi *περὶ πατριάς* [de familia] agitur, ut hoc loco: *δώσετε τὴν κληρονομίαν τῷ οἰκείῳ τῷ ἑγγίῳ αὐτῷ ἐκ τῆς φυλῆς αὐτῆς, κληρονομήσαι τὰ αὐτῆς* [dabitis hereditatem agnato ejus ex eadem familia proximo, ut heredis jure eam possideat]. quam improprietatem secutus collator vetus legum Moïsis & Romanarum, *Homo si decesserit & filios non habuerit, dabit hereditatem proximo ejus de tribu ejus & possidebit omnia ejus*. Sic lege xii. tabularum, si quis sine liberis maribus aut feminis, ac sine fratribus ac sororibus ex eodem patre decessisset, ad agnatum, & quidem proximum veniebat hereditas, D. de *suïs & legitimis heredibus*, & Instit. de *legitima agnatorum successionem*. Vlpianus Institutionibus titulo de *legitimis heredibus*. Sic & jure Attico post fratres & sorores vocantur *ἀρρενες ἐξ ἀρρένων* [mares ex maribus]. Post verba hæc *his qui ei proximi sunt*, additur explicandi causâ in Hebræo, *& hereditabit eam*. Græcè, *κληρονομήσαι τὰ αὐτῆς*, quod Samaritanus explicat, *eam ut heres accipiet*: id est titulo heredis eam habebit, ut succedens in omne jus defuncti, ac proinde & onera agnoscens. Nati ex ancilla aut peregrina neque agnati neque cognati censebantur. Profelytus verò, nisi Israelitam genuisset, non habebat heredem, sed bona fiebant occupantis. Ità quod juris gentium fuerat, lex ad cives redegerat, ut & Romana, quæ cum peregrinis noluit esse testamenti factionem.

17. *Sicut oves absque pastore*] Etiam Græcis principes *ποιμένες λαῶν* [Pastores populorum].

12. *Consulet Dominum*] In Hebræo clariùs: *Consulet pro eo responsum Vrim coram Domino*: id est, apud propitiatorium.

C A P V T X X V I I I.

2. *Oblationem & panes*] Melius in Hebræo: *Oblationem meam cibum meum*. Vide quæ supra xv. 4. Leges repetendæ, ubi defuetudo intervenit.

10. *Quæ rite funduntur per singula sabbata in holocaustum sempiternum*] In Hebræo alius est sensus: *Holocaustum sabbaticum cum suo libamine in sabbato fiet super holocaustum jure*. Id est, præter holocaustum quotidianum addetur & alterum proprium sabbati. Sic & Græci: *ὁλοκαύτωμα σαββάτων ἐν τοῖς σαββάτοις ἐπὶ τῆς ὁλοκαυτώσεως τῆς διαπαντός, καὶ τὴν σπονδὴν αὐτῆς* [holocaustum sabbatorum in sabbatis super holocaustum quotidianum, & libamen ejus].

15. *Hircus quoque offeretur Domino*] Non Lunæ, ut fieri à vicinis gentibus solebat. Maimonides.

30. *Præter holocaustum*] Oblationum enim in idem tempus concurrentium nulla ob id omittitur.

CAPVT XXX.

3. **V**otum Domino voverit, aut se constrinxerit iuramento] Votum fit Deo, iuramentum per Deum. Vota non censabantur obligare nisi verbis prolata: ut hic & Deuteronomii xxiii. 23. Voveri autem nihil debebat, nisi quod ad Dei honorem aut pietatem pertinebat, ut Naziræatus, victimæ, pecuniæ in usus Templi aut pauperum, jejunia, similesque *σκληραγωγίαι* [duræ sui tractationes].

4. *Quæ est in domo patris sui*] Idem in filio. Sed filia donec maritum haberet solebat in patris manere domo: filius quamdiu patri placeret. quæ autem sic in domo erant patris, cibo patris alebantur. pleraque autem vota de cibo. Requiritur autem ut votum valeat, iusta etiam ætas voventis, quæ est annorum xiiii in mare, xii in femina.

Si cognoverit pater votum] Appositè ad hanc rem Servius ad illud xi Æneidos,

*Alma, tibi hanc, nemorum cultrix Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo.*

Bene, ipse pater: quia auctoramenti potestatem nisi patres non habent.

Et tacuerit] Euripides Iphigenia in Aulide:

Αὐτὸ δὲ τὸ σιγᾶν ὁμολογῆντός ἐστι (8).

[Signum fatentis est tuum silentium.]

Taciturnitas consensionem imitatur. Cicero de Inventionem primo. Vide l. *Qui tacet*. D. de reg. juris. Paulum Sententiarum libro i. tit. 9. de Minoribus. Facundus libro viii. *At hoc ipsum quod tacuerunt in tempore, cum eis ad intelligendum magna scientia, & ad respondendum sermo non defuisset idoneus, pro consensu teneri merito potest.*

CAPVT XXXI.

7. **C**umque pugnassent contra Madianitas] In Hebræo: *Castra posuere contra Madianitas, ita ut Dominus Mosi præceperat.* Nempe aliquâ parte liberâ relicta à castris, per quam Madianitæ, si vellent, effugerent. Ita volunt Hebræi. Vide quæ diximus libro iii. de Iure Belli ac Pacis, xi. 14.

8. *Reges eorum*] Reges suorum populorum, sed sub rege Madianitarum: quales multi in Perside. Æschylus Persis:

Βασιλεῖς βασιλέως ὑποχοι μεγάλα.

[Reges regis magni subices.]

Balaam quoque filium Beor interfecerunt gladio] Qui in Syriam profectus cum intellexisset occidionem xxiv millium Israëlitarum, suorum consiliorum hunc fructum venditans, mercedem à Madianitis petiit venerat. Sic Hebræi, quibuscum consensit Apoc. ii. 14.

11. *Prædam & universa quæ ceperant tam ex hominibus quàm ex jumentis*] Sic ferme & Græci. In Hebræo tria sunt nomina, quorum השבי homines captivos significat, מלקוח animalia capta, שלל res captas.

23. *Quicquid autem ignem non poterit sustinere, aqua expiationis sanctificabitur*] Duo credita vim habere purgantem: ignis exurendo, aqua eluendo. Ità & Ægyptios censuisse docet nos Porphyrius,

35. *Animæ hominum sexus feminei*] Notatur hic nomen אדם [hominis] ad utrumque sexum pertinere.

53. *Vnusquisque enim quod in præda rapuerat, suum erat*] *Prædam* hic strictè intellige: exceptis captivis & animantibus, de quibus supra.

CAPVT XXXII.

3. **E**t Beon] Sic & in Hebræo, בען: sed cogitandum an non scriptum fuerit מעון [Meon], ut infra 38. & Iosue xiii. 17.

6. *Fratres vestri ibunt ad pugnam, & vos hic sedebitis?*] Iniquum est mel à fucis edi, ait in simili re Belisarius apud Procopium.

11. *Si videbunt*] Formula jurandi. Subauditur, ne pro Deo habear.

Et noluerunt sequi me] In Hebræo: non complerunt post me: id est, non perfectè me secuti sunt.

20. Vide supra xiv. 24.

33. *Et dimidiæ tribui Manaassis*] Hæc subintelligenda ex hoc loco ubi supra Rubenis & Gadis fit mentio. Neque novum solidas partes commemorari, præteriri verò particulas. Samaritanus, ut in aliis ità hic nimis diligentis, etiam locis superioribus dimidiam hanc tribum semper addidit, quod & in scholiis Græcis hic annotatum.

38. *Versis nominibus*] Vt solent facere victores.

CAPVT XXXIII.

31. **E**t de Moseroth castrametati sunt in Benejaacan] In Benejaacan erant putei, undè plenius hic locus vocatur בארת בני יעקן [putei Benejaacan]. Sed contrarium planè iter describitur nobis Deuteronomii x. 6. 7. Verùm ea duo commata exscriptoris errore ibi posita dicemus, ubi ad eum locum ventum fuerit.

55. *Quasi clavi in oculis vestris*] Melius stimuli, nempe ad peccandum; σκόλοpes [sudes], Græci. In oculis vestris, id est, cum ipsos ipsorumque ritus conspicietis.

Lanceæ in lateribus] Græci, βολίδες [tela].

—— *Hæret lateri lethalis arundo.*

Gravia mala indè vobis evenient.

CAPVT XXXIV.

5. **P**er gyrum terminus] Limes obliquus. Ad austrum Iudææ objacent Idumæa, Moabitis, Ægyptus.

11. *Ad mare Cenereth*] De quo vide ad Matth. xiv. 34. Fuit olim portio regni Amorrhæorum.

CAPVT XXXV.

5. **E**t foris suburbana] Spatium mille cubitorum, accessio urbium.

6. *Sex erunt in fugitivorum auxilia*] Naturalis æquitas hujus instituti causa. Ideò perfugia etiam advenis patebant. Viæ erant complanatæ, & lapides pro viæ indicio. Comitabantur fugientem viri eruditi, qui vindicem, si fortè in eum incidissent, blandis

verbis mitigarent. Locus ipse perfugii aquis abundans. arma ibi fabricare vetitum. opificio aliquo vitam sibi quærere debebat is qui perfugerat. Nemo fugere impediabatur quaecumque fuisset homicidium. Sed cum præsidio ex urbe perfugii reus deducebatur ad iudices loci, ubi homicidium erat perpetratum. Si appareret malum consilium, puniebatur: sin casus aut levis culpa, sub præsidio in perfugii urbem reducebatur. Confer Deuteron. iv. 42. ix. 2. & sequent. Iosue xx. Etiam extra has, aliæ Levitarum urbes volentibus pro perfugio erant: sacerdoti siquid tale evenisset, pro asylo erat templi basilica. Etiam apud Græcos exilio fortuiti casus luebantur, ut exemplo Phœnicis ex Homero probat Claudius Saturninus l. *Aut facta. S. Eventus. D. de Pœnis*. Adde exilia Cephali & Herculis apud Apollodorum. Porphyrius de abstinentia ab animantibus primo: *Ἐπεὶ καὶ τὸν ἀκρίσιον φόνον ἐκ ἑξω πάσης ζημίας κατέστησαν οἱ νομοθέται, ὅπως μηδεμίαν ἐνδῶσι πρόφασιν τοῖς ἐκκρίσις τὰ τῷ ἀκρίσιος δρώντων ἔργα μιμῆσθαι προαιρημένοις* [Nam etiam cadem sine consilio perpetrata, non extra omnem pœnam esse voluerunt legum auctores; ne ulla daretur occasio aliis deliberatò imitandi, quæ illi non deliberatò fecerant]. Mox idem ἀκρίσια [non deliberata] benè distinguit: τῶν μὲν παρὰ τὴν ἀσάθρωτον αἰτίαν καὶ ἀφύλακτον γιγνομένων ἀνθρωπίνῃ φύσει, τῶν δὲ παρὰ τὴν ἡμετέραν ἀμέλειαν [cum quædam fiant per causam incogitatam & humanæ naturæ inevitabilem, alia verò per nostram negligentiam]. Ad posterius genus spectat lex quam hic tractamus.

16. Si quis ferro percusserit] Mos Hebræorum multis verbis rem circumloqui. Sensus est, mortis esse pœnam qualicunque telo (ut Romani eam vocem usurpant l. *Hi qui. D. ad l. Iuliam de vi publica*) quis hominem occiderit. Ex telo præsumitur malum consilium, nisi contrarium appareat.

17. Si lapidem jecerit, & ictus occubuerit] In Hebræo: Si lapide manuali unde quis mori possit eum percusserit. Idem volunt Græci: *Ἐὰν ἐν λίθῳ ἐκ χειρὸς ἐν ᾧ ἀποθανεῖται ἐν αὐτῷ, πατάξῃ αὐτόν* [Si percusserit eum manuali lapide, de quo quis mori possit]. Lapis manualis est qui manum impleat, non lapillus quali opus novum prohibetur l. *De pupillo. S. Meminisse: de operis Novi nuntiatione*.

19. Propinquus occisi] Hebræicè נאָל הדם, vindex sanguinis. Græcè, ὁ ἀγγιζεύων τὸ αἷμα [qui jure propinqui sanguinem vindicat]. Proximum sanguine intelligunt Hebræi.

25. Liberabitur innocens de ultoris manu] In Hebræo: Et conventus absolverit homicidam à potestate ejus qui ultum it cadem, reducetur, &c. Conventus Hebræicè קָרָה, Græcè συναγωγή. Est autem קָרָה Hebræis fermè idem quod turba Latinis. Vlpianus in l. *Præter. D. de Vi bonorum raptorum*, negat duos turbam propriè dici: sed si decem fuerint aut quindecim homines turbam ait dici. Sic Hebræi קָרָה vocant numerum hominum supra decem. Ne quid autem ad numerum justum deesset, sumserunt hic ter septem, & tot constituerunt in urbibus iudices homicidiorum, rerumque aliarum non exceptarum Synedrio. Olim verò totus loci populus judicabat: sicut & pro Synedrio aliquamdiu fuit populus omnis, Mose eum edocente.

27. Absque noxa erit qui eum occiderit] Non propinquus tantum, sed quivis. Ita consuetudo hunc locum interpretata est ex sequentibus.

Donec sacerdos magnus qui oleo unctus est moriatur] Sacerdos magnus homo sanctissimus esse debebat, & talis credebatur: solet autem Deus ob mala à viris sanctis piè tolerata aliorum peccatis ignoscere. Vide Ezech. cap. v. & quæ huc pertinentia congeessimus ad Matth. xx. 28. Tum verò propinqui luctus sui solatium magnum habebant in luctu publico tanto. Restituebatur autem tunc reus etiam ad bona & honores. Et quia Sacerdos magnus expiator erat talium culparum; ideò nec ipsi si homicidium fecisset dabatur reditus, nec ei qui ipsum occidisset.

28. Debuerat enim profugus usque ad mortem Pontificis in urbe residere] In Hebræo, manebit, id est, mansisset. quia enim Hebræi modum optantem & potentialem non habent, utuntur pro eo indicativo. Mansisset autem est simile isti Virgiliano:

At tu dictis Albane maneres.

Fuit & hujus moris vestigium aliquod apud gentes. Nam in Templo Aricino fugitivus morte sacerdotis à fuga liberabatur. Testis Servius ad vi. Æneidos.

30. Ad unius testimonium nullus condemnabitur] Ad mortem scilicet.

31. Non accipietis pretium] Pro vulneris talione multa accipi poterat, non pro pœna homicidii.

32. Exsules & profugi ante mortem pontificis nullo modo in urbes suas reverti poterunt] Sensus minùs plenus. At in Hebræo: Ne accipiat redemptionem (id est, multam aut pecuniam judici oblatam) ut fugiat ad sui receptus urbem, ut revertatur ad habitandum in terra ante mortem sacerdotis. In Græco: *ἐλπίσθε λύτρα τῷ φυγεῖν εἰς πόλιν τῷ φυγαδευτηγίαν, τῷ πάλιν καλοικεῖν ἐπὶ τῆς γῆς ἕως ἂν ἀποθάνῃ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας* [non accipietis redemptionem ut fugiat ad urbem perfugii, ut rursum habitet in terra, donec moriatur magnus Sacerdos]. Locum obscuriorem fecit omissa particula disjunctiva, quod & aliis locis evenit. Sensus est, nullà multæ persolutione, nullà mercede perducite fines, ut is qui ab urbe receptus sub præsidio publico ad iudicium perductus est, si cognoscatur deliberatò fecisse homicidium, remittatur ad urbem receptus, aut ut ei qui est in urbe receptus permittatur alibi habitare ante mortem Pontificis maximi.

C A P V T X X X V I.

6. **T**antum ut suæ tribus hominibus] Imò & suæ familiae. Græci: *ἐκ τῆς δῆμῃς τῆς πατρὸς αὐτῶν* [ex populo patris sui]. Vide quæ suprà diximus de voce קָרָה, xxvii. ii. Sic & in lege Iubilæi, Levitici xxv. 10.

8. Omnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua] Alius sensus legis. Verba Hebræa: *Omnia filia quæ succedit in hereditatem in familia quacumque Israelitarum, alicui qui sit originis familiae ejusdem paternæ uxor erit*. Græcè non malè: *πᾶσα θυγάτηρ ἀγγιζεύσασα κληρονομίαν ἐκ τῶν φυλῶν ὧν Ἰσραὴλ, ἐν τῇ ἐκ τῆς δῆμῃς τῆς πατρὸς αὐτῆς ἔσονται γυναῖκες* [omnis filia jure proxi-

proximitatis hereditatem adepti in tribubus filiorum Israël, uni ex familia patris sui erunt illæ uxores]. Hæc lex per Phœnicas ad Athenienses pervenit. **בְּרַת נַחֲלָה** [filia hereditatem consequens] est Græcè **ἐπίκληρος** [filia heres unica]. Lex est apud Sopatrum & apud Diodorum Siculum libro XII. τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικάζειται ὁ ἀγχιστεὺς [filiam heredem jure sibi vindicet proximus]. Donatus ad Terentium sic expressit, Orba proximo nubat; Orbam proximus

ducat, lex Attica est. Vide multa quæ ex Græcis & Terentio ad hanc rem attulimus ad Matth. 1. 16. ἀγχιστεὺς est **הַנְחָל** [vindicans sanguinis jure], unde verbum ἀγχιστεύειν fecere Lxx. Falluntur Hebræi qui putant legem fuisse temporariam ante stabilitas possessiones. Aliter Iosephus duobus locis: aliter Tobiae scriptor VI. 13. 14. 15. VII. 14. ubi **לך מִשְׁפַּחַת הַנְחָלָה** est [ad te pertinet illa hereditario jure].

AD DEUTERONOMIUM.

CAPVT I.

1. **H**æc sunt verba] Est hic liber **מִשְׁנֵה** repetitio præcipuarum legum ac monitorum in eorum gratiam qui tempore promulgatæ Legis, aut nondum nati, aut per ætatem intelligendi incapaces fuerant. simul rationem reddit Moses actionum Dei & suarum.

4. *Astaroth*] Vide quæ dicemus ad Iudicum II. 13.

13. *Sapientes & gnaros*] Rectius, & prudentes. Sapiens est qui didicit: prudens qui uti novit. Itaque de Iosepho utrumque dicitur Genes. XL. 39. Requirit præter hæc in Iudice ajunt Hebræi **ταπεινοφροσύνην** [modestiam], timorem Dei, odium avaritiæ, amorem veri, **φιλανθρωπίαν** [humanitatem], bonam famam, ætatem vegetam, opes honestas.

16. *Ac Decanos*] Desideratur hic **וְשֹׁטְרִים**, quod hic **γραμματισταὶ αὐγῶν τοῖς κρίταις** [scripturæ monstratores iudicibus] dixere Græci, alibi **γραμματεῖς** [scribas]. Proverb. VI. 7. Lxx **ἀναγκάζοντα** [coactorem], Aquila **ἐκδιὰσιν** [exactorem]. Sub eo nomine comprehenduntur viatores & alii qui apparent magistratibus, & eorum jussu ac sententias exsequuntur. David de Pomis Gallicè *Geolliers* dicit, speciem ponens pro genere. sumebantur è Levitis II Paral. XIX. II. & Nehem. VIII. II.

17. *Nulla erit distantia personarum*] In Hebræo: non agnoscetis facies. Faciem, id est, ea quæ in homine apparent, & ad causam non faciunt.

Referte ad me] Id est, ad Mosem Prophetam meum, qui meo nomine respondebit. Vide Exod. XVIII. 22.

19. *Cumque venissemus in Cadesbarne*] Loca nominat ubi monitiones factæ erant.

27. *Odit nos Dominus*] Noxia persuasio Deo se credere exosum.

39. *Et filii qui hodie boni ac mali ignorant distantiam*] Hoc est quod in Iona dicitur: qui nesciunt quid sit inter dextram & sinistram: Homerus *Odyssæe* γ'.

——— οἶδα ἕκαστα,

Εἰδὼς τε καὶ τὰ χεῖρα· πᾶσι δὲ τὴν νῆπιον ἦα.

——— [Omnia novi

Quæ bona, quæ mala sunt: fueram puer inscius ante. Ætas adultior dicitur ea, quæ novit malum rejicere, bonum verò eligere, *Esaiæ* VII. 14. 15. 16.

CAPVT II.

5. **I**n possessionem Esau dedi montem Seir] Nondum impleta erat mensura peccatorum gentis Idumææ.

7. *Novit iter tuum*] Græci in imperativo, **ἀναμνησθῆναι** [reminscere].

11. *Tam excelsus ut de Enacim stirpe, quasi gigantes, crederentur*] Sensus est: sicut Inachidæ dicebantur Rephaim, sic & isti Emim habebantur suppartes Rephainis. Inachidas dico cum Græcis, ad quos illi advenire, quos **Ἀνακας** vocant Cicero, Pollux, alii. **Ἀναξ** apud Pausaniam *terræ filius*. Sicut & femina armata, *Pallas* dicta Græcis, linguâ Tyriâ **עֲנַקָה** dicebantur. Rephaim vox videtur esse linguæ primævæ, quam Symmachus solet vertere **θεομάχοις** [Deo pugnantes], alii **Τιτῶνας** [Titans], alii **γίγαντας** [Gigantas], aut **γενεῖς** [terrigenas]. Nominis vetustissimum vestigium esse videtur in *Raphaneis* Syriæ, & aliis aliquot locis paris ferme soni.

14. *Hominum bellatorum*] Ità vocantur qui viginti annorum ætatis annum expleverunt.

23. *Hevæos quoque*] In Hebræo **עֲוִים**, ut & Iosue XII. 4. quare diversi à **חֵיִם** qui inter posteros Canaanis.

Cappadoces] Sic & Chaldæus & Græci. In Hebræo: **כַּפְתָּרִים**, quorum fuisse puto urbem Caparsam. Vide Ptolemæum.

25. *Incipiam mittere terrorem*] Qualem Græci *Panicum* vocant.

31. *Ecce cæpi tibi tradere*] In Hebræo: *coram te*, id est ut tuæ sit potestatis.

CAPVT III.

3. **P**ercussimusque eos] Aquila: **ἀναθεματίσαμεν** [anathematizavimus]. Ita delevimus, ut solent deleri illi populi qui facti sunt **חֵרֵם** **ἀνάθεμα** [anathema].

11. *Novem cubitorum longitudo ejus*] Fuisse ipsum sexcubitalem putat Maimonides. Lectos enim tertiâ parte longiores hominibus fieri solere.

23. *Precatûsque sum*] **חָנַן** significat supplicem precationem. Vide Prov. XXVI. 25.

28. *Præcipe Iosue*] Boni Principis est etiam successorem bonis præceptis instruere, non autem ex deterrima comparatione gloriam sibi quærere.

CAPVT IV.

2. **N**on addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo] Hoc dictum neque traditionibus scriptum interpretantibus, neque praeceptis humanis legem sapientibus repugnat. Diminuere est, non facere quod iubetur: addere, aliter quam iustum est facere, infra xii. 32.

6. Dicant, En populus sapiens] Ex legibus de populis fit iudicium: oraculum vetus,

Μέντοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἢ δ' ἄρ' Ἑβραῖοι, αὐτογένεθλον ἀνακλᾶ σεβασζόμενοι Θεὸν ἀγνώσ.

[Soli Chaldaei sapiunt & Hebraea virum gens, Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.]

8. Iustaque iudicia] κρίματα [iudicia] siue Πύθων dicuntur hic leges de contractibus, æquitati convenientissimæ.

15. Non vidistis aliquam similitudinem] Eadem ratione imagines oppugnat Empedocles:

Οὐτε γὰρ ἀνδρομένη κεφαλὴ καὶ ἄ γῆα κέκασται,

Οὐ μὲν ἀπ' αὐτῶν γε δύο κλάδοι αἰσσοῖσι,

Οὐ πόδες, ἢ θοὰ γέν', ἢ μηδέα λαχρήνεια

Ἀλλὰ Φρὴν ἱερὴ καὶ αἰθέροφαια ἔπλετο μένον

Φροντίσι κόσμον ἀπαντὰ καὶ αἰσσοῖσα θοῶσι.

[Non illi caput humanum est quod corpus honestet,

Non illi ex humero rami tenduntur utroque,

Non genua atque pedes illi, non mascula pubes;

Sed rebus cunctis sublimior & sacra mens est

Quæ mundi Domino consulta inopina ministrat].

Citat Ammonius ad Arist. περὶ ἑρμηνείας [de Interpret.]

Tacit. Hist. v. Iudæi mente solâ, unumque numen intel-

ligunt. Profanos qui Deum imagines, mortalibus mate-

riis, in speciem hominum effingunt. Idem de Germanis:

Neque in ullam humani oris speciem assimulare ex ma-

gnitudine cælestium arbitrantur. Par causa Numæ cur

simulacra sustulerit, docente Plutarcho: Οὐτε γὰρ

ἐκέν (nempe Pythagoras) αἰσθητὸν ἢ παθητὸν, αἰσρα-

τον ἢ ἀκήρατον ἢ νοητὸν ὑπελάμβανεν εἶναι τὸ πρῶτον.

ἔτ' δ' ἐκάλυπτεν ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφον εἰκόνα Θεῶ

Ῥωμαίοις νομίζειν. ἔσ' ἦν παρ' αὐτοῖς ἔτε γραπτὸν, ἔδ' ἔ

πλαστὸν εἶδ' Θεῶ πρότερον ἢ ἐκατὸν καὶ ἑξομήκοντα

τοῖς πρῶτοις ἔτεσι νὰς μὲν οἰκοδομήμενοι διετέλιν καὶ

καλιαδάς ἱεράς ἰσῶντες, ἀγαλμα ἢ ἔδ' ἐμμορφον ποιεῖ-

μενοι διετέλιν ὡς ἔτε ὅσιον ἀφομοιοῦν τὰ βελτίονα τοῖς

χείροσιν, ἔτε ἐφάπτεσθαι Θεῶ δυνατόν ἄλλως ἢ νοήσ' [Ne-

que enim ille id quod primum est, existimavit esse aut

tale ut sensibus percipi, aut ut pati posset; sed inaspi-

cium quid, purum & intellectu percipiendum. Numa

verò vetuit Romanis ullam habere Dei imaginem, siue

hominis siue alterius cuiusquam animantis figurâ: ne-

que erat apud eos olim ulla dei effigies siue picta, siue

facta. Imò per annos centum & septuaginta primos in

eo more persisterunt, ut templa quidem & fana strue-

rent; at nullius formæ simulacrum facerent: nimirum

quòd existimarent neque piam esse assimilare meliora

pejoribus, neque ad Deum accedi posse nisi solâ men-

te]. Antiphanes de Deo: Ἀπὸ εἰκόνος ἢ γνωρίζεται,

ὁφθαλμοῖς ἔχ' ὁρᾶται, ἔδ' ἐνὶ σοικε' διόπερ αὐτὸν ἔδ' ἐκ-

μαθεῖν ἐξ εἰκόνος δύναται [Ex effigie non cognoscitur,

oculis non videtur, nemini est similis: quare nec quis-

quam eum ex imagine potest cognoscere]. Xenophanes Colophonius:

Εἰς Θεὸς ἔντε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος.

Οὐτὶ δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος, ἔδ' ἐνὸν ἡμα.

[Unus enim Deus est hominum simul atque deum rex,

Par hominum nullus cui corpore; sed neque mente.]

Idem:

Ἀλλ' εἰ τοὶ χεῖρας εἶχον βόες ἢ δὲ λέοντες,

ἢ γράψαι χεῖρεσσι καὶ ἔργα τελεῖν ἄπερ ἄνδρες,

ἴπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δὲ τε βυσὶν ὁμοίας,

καὶ κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον, καὶ ζωμάτ' ἐποίησαν

τοιαῦθ' οἷον περ καὶ αὐτοὶ δέμας εἶχον ὁμοῖον.

[At data si bubus manus atque leonibus esset,

Vt quæ nos facimus facere ac sic pingere possent,

Quales sunt in equis & bubus equique bovesque:

Tales efficerent formas & corpora divinum,

Atque suis illos vellent simulare figuris.]

16. Masculi] Vt Beli siue Baalis.

Femina] Vt Astartes, & ejus quam Atagartim Græci vocant.

17. Similitudinem jumentorum] Vt bovis in Apide, arietis in Hammone, hirci in Asima.

Vel avium] Vt gallinæ silvestris in Nergale: vulturis, accipitris.

Reptilium] Vt serpentis cui nomen Κνήφ [Cneph].

Piscium] Vt crocodili, phagri, mæotis, oxyrynchi.

Vide Clementem ad Gentes.

19. Adores ea & colas] Græci: πλανηθεὶς προσ-

κυνήσης [deceptus adores]. Sic & Chaldæus hoc loco.

Alii non minus probabiliter: Dejicias te & incurves

te, posito & pro aut: id est, non modò non toto corpore procumbas, sed nec inclines corpus, quod minus est. nempe nè talibus gestibus paulatim eò adducerentur Iudæi, ut pro Deo ista colerent. Vide Iobum xxxi. 26. 27.

Quæ creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus quæ sub cælo sunt] Latinus hic addidit in

ministerium, ne data ad cultum putarentur. Lxx Hebræum sequuntur: ἃ ἀπένειμε Κύριος ὁ Θεὸς [quæ distribuit

Dominus Deus tuus cunctis gentibus quæ sub cælo sunt].

Neque verum est adjectum ab iis ad lumen præbendum; quod ajunt Thalmudici, decepti fortè ab aliis

versionibus. Nam constanter ita legere Christiani veteres, & hoc loco adducti dixere gentibus ante Evan-

gelii tempora permissum cultum astrorum: addit enim Iustinus Dialogo cum Tryphone, εἰς τὸ προσ-

κυνεῖν αὐτὸν [ad adorandum eum, nempe Solem]. quæ-

lia habent & Clemens & alii: apud quos aut verbum dedit interpretandum per finire, sicut Paulus dicit

Deum sruisse gentes ire in viis suis, quia scilicet Deus nullâ lege morem illum postquam semel invaluerat

repressit; aut intelligendum excusasse in illis minùs rectè institutis, non quòd astra colerent, sed quòd

Deum in astris potentem, quod ipsum tamen Israëlitis interdixit ob periculum: sicut quos eximiè caros habemus, eos non à noxiis tantum rebus, sed

ab iis quæ nocere possent dehortamur.

25. Et morati fueritis in terra] Ad annos ferme octingentos. Nam ad Salmanasar's & Nabuchodonosori tempora hæc referenda consentiunt

Hebræi.

26. *Citò*] Post impletam peccatorum mensuram.

29. *Cumque quæsieris ibi Dominum Deum tuum*] Populo Hebræo ducto pœnitentiâ Deus semper ignoscit. Singulis non semper.

39. *Deus in cælo sursum, & in terra deorsum*] Vnus cuncta gubernans.

CAPVT V.

4. *Facie ad faciem locutus est nobis*] Ità ut homines cum hominibus colloquentes solent: quod refer ad vocum perceptionem distinctam: non ad conspicuum aliquid. Nihil enim viderunt.

6. *Ego Dominus Deus tuus*] Sensum contentus est hic referte Moses. Verba ipsa sunt in Exodo, quem locum vide & ibi dicta.

12. *Sicut præcepit tibi Dominus Deus tuus*] Verba Mosis interposita. Et *præcepit*, intellige in monte Sinai, verbis quæ in Exodo. Et hæc est causa cur hic creationis non meminerit Moses, auditores ad id quod perscriptum erat rejiciens. Causam autem alteram tunc non expressam, sed quæ ex verbis Dei intelligi aliquatenus poterat, manifestius exprimendam duxit, *Vt requiescat servus tuus, & ancilla tua.*

16. *Vt longo tempore vivas*] Præmium addi solet præceptis jubentibus, vetantibus pœna. Abenesdra.

20. *Falsum testimonium*] שקר [falsum] quod est in Exodo explicatur per שוא [vanum]. In utroque est falsi significatio.

21. *Non concupisces*] Sive non desiderabis. Idem enim valent חמד [concupiscere], & אהה [desiderare].

22. *Hæc verba locutus est Dominus*] Non dixit, *Hæc verba omnia*, ut Exodi xx. quia hic non voces singulas, sed sensum expressit.

29. *Quis det talem eos habere mentem*] Notat ex his verbis Maimonides, nolle Deum eo modo quo per causas naturales agit movere hominum voluntates, sed alliciendo suadendoque: additque loca Deuter. xl. 20. xxx. 13.

CAPVT VI.

5. *Diliges Dominum Deum tuum*] Vide quæ ad Matth. xxii. 37. Deum colunt quidam metu pœnæ: alii ob mercedem in lege promissam: optimi ex amore, ut fecit Abrahamus: ideo dictus amicus Dei. Esaiæ xli. 8.

8. *Movebuntur inter oculos tuos*] Erunt vobis pro conspicillis: id enim significat vox נטפן. Vide an Latinus scripserit, non movebuntur. Nam in Græco est ἀσάλευτα [immobilia].

11. *Vineta & oliveta quæ non plantasti*] Secundum Græcum proverbium,

ἄλλοι μὲν σπείρουσ', ἄλλοι δ' αὖ ἀμύσσονται.

[Alter sementem fecit, quam demetret alter.]

21. *Dices ei: servi eramus*] Tres causas adfert cur Israëlitæ parere Deo debeant, beneficia accepta, utilitates promissas, & gratiam apud Deum, in qua tacite involvi majora promissis, id est æterna, Hebræi putant.

24. *Cunctis diebus vitæ nostræ sicut est hodie*] In

Hebræo: *ad vivificandum nos secundum diem hanc*: id est, ut conservemur viventes, sicut nunc vivimus. Græci, ἵνα ζῶμεν ὡς περ ἡ σήμερον [ut vivamus sicut hodie].

CAPVT VII.

2. *Non inibis cum eis fœdus, nec misereberis earum*] Hæc in odium Iudæorum indiscriminatim arripiunt Ægyptii in Mosis institutis. Manethos: συνάπτεσθαι δὲ μὴ τινὶ πλὴν τῶν συνωμοσμένων [conversari cum nullo extra conjuratos]. Chæremon: μήτε ἀνθρώπων τινὶ εὐνοήσῃν [nec homini cuiquam bene velle]. Tacitus secutus Ægyptios scriptores: *Apud ipsos (Iudæos) fides obstinata, misericordia in promptu, sed adversus omnes alios hostile odium.* Vide quæ ad hanc rem à nobis congesta libro i. de Iure Belli ac Pacis, cap. xv. §. 9. Accedat Dion Cassius de Iudæis: καὶ χωρίζεται ἡ ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων εἰς τὰ ἄλλα τὰ περὶ τὴν διαίταν πάντ' ὡς εἶπεν [institutis vivendi per omnia, ut ita loquar, à ceteris hominibus dissepiscuntur].

3. *Neque sociabis cum eis conjugia*] Ne conversis quidem ad legem. Vnde Rahabam colligunt non fuisse ex vii. populis.

5. *Aras eorum subvertite, & confringite statuas*] Hecateus de Iudæis: τῶν γε μὲν εἰς τὴν χώραν πρὸς αὐτοὺς ἀφικνεύμενων, ἡ βωμὸς ἡ νεὼς καὶ ἀσπευσάντων ἀπάντα ταῦτα κατέσκαπτον [cum ii in terram ad ipsos venirent, quæ templa & aras struxerant, omnia ea diruerunt]. Chæremon autem ubi Mosis instituta recitat: θεῶν τε νεὼς ἡ βωμὸς οἷς ἂν προσύχωσιν ἀνατρέπειν [deorum templa, & aras quasunque reperissent evertère].

8. *Custodivit iuramentum quod promisit patribus vestris*] Amat Deus Israëlitæ, memor eorum è quibus orti sunt; infra x. 15. Hæc est ἐκλογή [electio] Rom. xi. 28.

10. *Reddens odientibus se statim*] In Hebræo: *ad facies ejus*, id est, palam.

22. *Paulatim atque per partes*] Quomodo à Christianis appetitus debellantur.

CAPVT VIII.

2. *Vt affligeret atque tentaret*] Non enim solus rebus duris, sed & prosperis Deus homines tentat, ut jam sequetur. Vide & infra xxxii. 15.

3. *Dedit tibi cibum manna*] Valde vegetantem cibum.

In omni verbo quod egreditur de ore Dei] Vide ad Matth. iv. 4.

4. *Vestimentum tuum quo operiebaris nequaquam vetustate defecit*] Non tantum non attrita fuisse, sed & cum statura crevisse vestimenta tradunt Hebræi.

Pes tuus non est subtritus] לא בצקה, non conspersus fuit pes tuus, id est, non fuit discalceatus. Sic in Nehem. ix. 21. vertitur: τὰ ὑποδήματα αὐτῶν ἔδειρ-βάγησαν [calcei eorum non fuere disrupti].

18. *Benedicas Domino Deo tuo*] δι' ἐπαίνων ἡ ὕμνων [per laudes & hymnos]. Philo, περὶ φυτεργίας [libro de Agricultura]. Iosephus vocat, γεραίρειν τὸ Θεὸν ὡς χορηγὸν τὸ τροφῆς [honorare Deum ut alimentum præbentorem].

16. *Et postquam affixit ac probavit, ad extremum*

misertus est tui] In Hebræo: *Vt affligeret te ac tentaret animo postea bene faciendi tibi.* Huc enim tendunt Dei tentationes, si quis rectè utatur. Quomodo autem ista bene cedere Israëlitis potuerint, explicant sequentia.

18. *Quòd ipse vires tibi præbuerit*] Additur in Hebræo: *ad acquirendas opes.* Sic לִחַיִּים sumitur & Num. xxiv. 18. & Prov. xxxi. 3. & 29. Iob. xx. 18. & alibi, ac sæpè Græcè vertitur πλοῦτος [opulentia]: alibi δύναμις [facultates], ut hîc.

CAPVT IX.

3. *Gnis devorans atque consumens*] Quæ vis Dei per holocausta significatur.

5. *Neque enim propter justitias tuas*] Prima Dei beneficia sine meritis contingunt: illis introductio in terram: nobis ipsa fides. Vide & suprâ vii. 7.

13. *Duræ cervicis*] Vt cum Horatio loquar,
Nondum subactâ ferre jugum valens
Cervice.

21. *Peccatum autem vestrum*] Tam occasiones, quàm pænæ peccatorum peccata vocantur Hebræis.

CAPVT X.

6. *Filii autem Israël moverunt castra ex Beeroth filiorum Iacan in Mosera*] Hoc comma & quod sequitur videri potest errore quodam Librarii, nolentis sibi inutile exemplar reddere aliquid delendo (taliam enim exemplaria habere non licebat) irrepisse in locum alienum: Neque enim huc quicquam pertinent. Et iter non ab habitatione filiorum Iacan in Mosera, sed contrâ à Moseris illuc directum fuit, ut monuimus suprâ, Num. xxxiii. 31. neque Aaron mortuus est in Mosera, sed in Hor: post multa dierum itinera à Mosera, Num. xxxiii. 38. Veterem tamen errorem esse ex Græco cognoscas. Sed in his & similibus sustineamus sententiam, donec meliores codices Græci prodierint, quorum editio in Anglia adornatur.

9. *Ipsè Dominus possessio ejus est*] Quod mysticè impletur in Christianis.

12. *Quid Dominus Deus tuus petit à te, nisi ut timeas Dominum Deum tuum, & ambules in viis ejus, & diligas eum, ac servias Domino Deo tuo in toto corde tuo & in tota anima tua*] Omnia præcepta huc tendunt: hic finis est Legis, quem efficit gratia Evangelii.

13. *Vt bene sit tibi*] Non Deo, cui nostra obsequia nihil conferunt, quanquam ipse velut sibi collata largè repensat.

14. *Cælum cæli*] Cælum cælorum, id est, supremum cælum supra aërem ætheremque: cælum tertium: sedes Angelorum & Divinæ Majestatis.

16. *Circumcidite igitur præputium cordis vestri*] Chaldæus: *Auferte stultitiam.* Confer Ierem. iv. 4. Idem opus & homini ascribitur ut hîc, & Deo ut infrâ xxx. 6. Deo ut causæ principi, homini ut causæ intervenienti.

17. *Deus deorum*] Id est, Angelorum. Atque hinc apparet quoties אלהים [deorum] singulari jungitur,

esse εὐαγγελιστῶν [defectum] vocis אלהים [Deus], ut in כהמות [ferarum], & חכמות [doctrinarum], & similibus. Plena locutio hîc est.

Dominus dominantium] Regum aliorumque inter homines eminentium, ut i Tim. vi. 16. Hebræi quidam *dominantes* interpretantur astra, quorum in res humanas magna vis.

18. *Facit judicium pupillo & viduæ*] Id est, vindicat eos.

CAPVT XI.

6. *ET universa substantia eorum*] Græci: πάντα αὐτῶν τὴν ὑπόστασιν [omnia quæ eorum erant], ut Num. xvi. 30. Pari modo ὑπόστασις sumitur ad interpretandum מוכנס [introitum] Ezech. xlii. 11. & pro כניסה [acquisitione] Ierem. x. 16.

10. *Aquæ ducuntur irriguæ*] In Hebræo, *pede tuo irrigas*: quod quid sit optimè explicat Philo qui in Ægypto vixit: ὡς περ ἡ ἐλὶξ τὸ ὑδρῆλόν ὄργανον ἔχει καὶ τὰ γὰρ μέσον αὐτῆς γεγενῆσιν βαθμοὶ τινες, ὧν ὁ γεωπύλον, ὅταν ἐβελήσῃ ποτίσαι τὰς ἀγρούς, ἐπιβαίνῃ μὲν, περιολισθαίνῃ δὲ ἀναγκαιῶς. ὑπὲρ δὲ τῆς μὴ πίπτειν συνεχῶς πλησίον ἐχούσας τινὰ ταῖς χερσὶ περιδράττεται, & ἐνελημμένως τὸ ὅλον ζῶμα ἀπὸ τῆς ἀντὶς. ἀντὶ μὲν γὰρ ποδῶν χερσίν, ἀντὶ δὲ χερῶν ποσὶ χρεῖται· ἵσταται μὲν γὰρ ἐπὶ χερῶν, δὲ ὧν εἰσὶν αἱ πράξεις· πράττει δὲ ἐν ποσὶν, ἐφ' ὧν εἶδος ἵστασθαι [Sicut se habet helix instrumentum aquaticum. Nam ejus in medio gradus quidam, quibus agricola, ubi terras vult irrigare, insistit; circumvolvitur autem necessario: At ne decidat semper firmum aliquid quod propè est manibus amplectitur, quo sustentatur, totum corpus habens pendulum: nam pedibus manuum vice, manibus pedum vice utitur. stat enim manibus per quas agere solemus, agit autem pedibus per quos solemus stare]. Vitruvius obiter meminit, cum ait pinnas quasdam cogere versari rotam, & sine operarum calcatura ipsius fluminis impetu versatas, præstare quod opus est ad usum. De illa operarum calcatura hîc agitur.

14. *Temporaneam*] Rectius tempestivam, sementis tempore.

Et serotinam] Adultâ segete.

21. *Vt daret eis*] Nempe in ipsorum posteris, qui cum parentibus iidem censentur.

22. *Si enim custodieritis*] Animo, ut Lucæ ii. 51. *Et feceritis*] Opere.

CAPVT XII.

3. *Dola*] Græci Hebræas voces bene expressere, τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν [deorum sculptilia].

8. *Non facietis quæ nos hîc facimus hodie*] Non offeretis victimas quibusvis in locis, sed in uno. Is locus fuit primum Silo: deinde Templum Hierosolymis. medio tempore cessavit hæc lex, quòd nullus sacro tentorio certus esset locus. Fuit enim Mafphatæ, Gilgale, Nobæ, Gibeone, in domo Obededomi.

11. *Et primitias*] תרומה. Est תרומה nomen satis latè patens: at hîc significat oblationes voluntarias, non votivas: nam de votivis sequitur. Vide Levitici vii. 16.

15. *Occide & comede*] Actor. x. 13. θύσον, & φάγε.

חַבֵּי עֵינַי [maclare], est rite secare venas colli. Id autem præcipitur ut faciant de mansuetis animalibus, non de feris ut cervo & caprea: quibus quomodo-cumque interfectis vesci licebat.

Sive immundum fuerit, hoc est maculatum & debile, sive mundum] In Lege non vocatur immundum animal quod maculam habet. Rectius ergo textus Hebræus: mundus & immundus comedet eam. Sic & Græci: ὁ ἀκάθαρτος ἐν σολὺν ὁ καθάρος ἐπὶ τὸ αὐτὸ φαίνεται αὐτὸ [immundus & mundus pari jure de eo edet].

16. Effundes] Et obteges, ita ne conspiciatur.

23. Non dabis animam comedere cum carnibus] Id est, carnes simul cum sanguine. Vide quæ dicta Genes. ix. 4. Est enim hoc præceptum non noviter per Mosem datum, sed ex antiquo repetitum, quod locorum collatio manifestum facit.

31. Omnes enim abominationes quas aversatur Dominus fecerunt diis suis] Sacrilegium verius quam sacrum, Curtio lib. iv. cruentam sacrorum religionem, & scelus pro remedio, Iustino libro xviii.

CAPVT XIII.

6. SI tibi voluerit persuadere frater tuus filius matris tue] Quæ cognatio ut certior, ita stringit arctius. Vide Genes. xx. 12. Non dixit pater tuus: neque enim ullum jus ex qualicumque causa filio in patrem dari decuit. Nota voluerit. Hoc enim crimen ob sui gravitatem etiam non consummatum punitur. quod in aliis aliter se habet.

Diis alienis quos ignoras tu & patres tui] Non illis Tharæ, non Vitulo, sed de vicinia desumptis. Gravatur enim culpam ipsa novitas.

8. Neque parcat ei oculus tuus] Ità ut in hoc solo crimine etiam dolis uti liceret ad detegendum reum. etiam absolutus semel iterum accusari poterat: neque causa facti inquirebatur.

9. Statim] Cum in aliis criminibus soleret reus servari post sententiam diem ac noctem; ut si quid amplius pro se adferre posset, adferret; excepti sunt ab hoc beneficio pseudoprophetae, & is qui sollicitat Israëlitas ad deos novos. Nec hoc tantum, sed cui-libet permittebatur exsecutio, non expectato iudice. idem usurpatum in sacrilegos Templi: sacerdotes qui polluti sacris operam dabant: & in eos qui Deo per idoli nomen maledicebant: item in eos qui cum idololatrie femina concumbebant: maximè verò in eos qui legem per Mosem datam à Deo profectam negabant. Fieri autem hoc debebat coram populo, id est, hominibus non minùs decem, quod ipsi dicunt עָרַב [tarbam]. Vide Numer. xv. 30. & quæ ibi dicta. Lxx ut alias leges ita hanc, quæ durior Græcis videri poterat, emollire voluerunt, & pro statim interficies, posuere ἀναγγέλλων ἀναγγέλλεις [annuntians annuntiabis], contra verba & morem verborum interpretem. Vide Chaldæum hoc loco. Non mirandum hoc in tam gravi crimine, cum & homicidam extra receptus loca interficere impunè potuerit proximus interfecti. Talibus remediis opus habebat ille populus, illis locis atque temporibus. Vide & quæ jam sequentur.

12. Si audieris in una urbium tuarum] Non in sin-

gulis tantum punienda idololatria, sed & in universitate, verum præmonita prius.

13. Egressi sunt filii Belial] Leges omnes pœnales restrictam interpretationem desiderant: maximè verò quæ in universitatem feruntur, ubi necesse est multos non planè malos malorum pœnis involvi. Ideò interpretes omnes occasionem captarunt ad arctandam hanc legem. Ac primùm cum יֹשְׁבֵי [habitan-] posset sumi tanquam adjectivum commune utrique sexui, sumere de solo masculino, cui plus ad seducendum alios versutiæ & auctoritatis. Audi quæ sequentur.

De medio tui] Non ergò porrigenda lex, ajunt, ad urbes in limite, quibus excisis urbes & agri interius siti munimenti non parùm amitterent.

Averterunt habitatores urbis suæ] Non ergò idem, ajunt, si peregrinus aliquis id fecerit.

14. Et abominationem hanc opere perpetratam] A majori parte, ex qua censi solet universitas.

15. Et omnia quæ in illa sunt] In aliis criminibus (excepta blasphemiâ) bona servantur. In hoc crimine bona etiam innocentium qui in tali urbe manserunt, igne pereunt: bona verò eorum qui crimen admisere, quocumque loco reperta fuerint. Ità mos legem interpretatus est.

16. In medio platearum ejus] In forum.

Domino Deo tuo] In Dei honorem, ut præcepto ejus obedias.

Ita ut universa consumas Domino Deo tuo] Profana sine pretio: ea quæ Deo sacrata fuerant, pretio ejus prius perfoluto. Neque enim æquum erat Deum jus suum amittere.

Non edificabitur amplius] An horti in tali loco fieri potuerint, juris est controversi.

CAPVT XIV.

1. Non vos incidetis] Vide quæ ad Levit. xix. 28. Græci libri hîc habuerunt ἡ φοιήσεται [non agetis ut fanatici], ut ex Cyrillo & Theodoro apparet.

Nec facietis calvitium super mortuo] Omisit hîc quod in Hebræo est, inter oculos vestros. Græcè, ἀναμέσον τῶν ὀφθαλμῶν [in medio oculorum]. Nimirum gentes vicinæ capillum in luctu promittebant, sed incisum in media fronte. Legis magna pars id agit, ut Israëlita quàm longissimè absint ab idololatriarum moribus, etiam in rebus ἀδιαφόροις [mediis]: quia non stant ista ubi incipiunt. Hoc est quod sequitur, quia populus sanctus tu, separatus ab aliis gentibus pietatis causâ. Luctus Hebræorum erat per septem dies nec lavari nec ungi.

21. Non coques hœdum in lacte matris suæ] Hoc paritas rationis & ad agnos & ad vitulos produxit.

22. Decimam partem separabis de cunctis fructibus tuis] Hæc est δευτεροδεκάτη [decima secunda]: de qua epulum fiebat in Templo, quomodo & de primitiis Exod. xxiii. 19. & xxxiv. 26.

26. Sive ex armentis sive ex ovibus] Nulla enim læticia sine carnibus, ajunt Thalmudistæ.

29. Et peregrinus & pupillus & vidua] Hæc decima tertio anno & sexto hebdomadis annalis succedebat in locum decimæ secundæ: & vocatur hæc decima

decima consummatio decimarum, ut in qua dilectio proximi apertius appareret.

CAP V T XV.

1. **S**eptimo anno] Quod hic in Hebræo est מקץ sonat quidem à fine: sed Hebræis etiam initium finis dicitur. Itaque קצת per ἀρχή [initium] interdum vertitur Græcis.

2. Repetere non poterit] Nè exacto quidem anno, nisi clausula perpetuans adjecta sit contractui.

3. Aperegrino & advena exides] Vna vox est in Hebræo, נכרי [alienigena]. Græcè, τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις [ab extraneo posces]. Eæ voces significant, non idololatram, sed incircumcisum, qui inter Israelitas vivebat, ut videre est Exod. xii. 43. Levit. xxi. 25. Talibus incolis debebantur ob humani generis cognitionem ea quæ sunt juris naturalis; non etiam ea quæ majoris sunt bonitatis, ut angulus agri, racematio, spicilegium, acini relictī, decimæ: quæ lex ista exhiberi vult popularibus, & proselytis circumcisis, qui popularibus hac in re pares.

8. Et dabis mutuum] Sub pignore: id enim fert vox Hebræa.

11. Non deerunt pauperes] Vide ad Matth. xxvi. 11.

Vt aperias manum fratri tuo egeno & pauperi] Non sunt ista adjecta nomini fratris, sed per copulativam conjunctionem distincta in Hebræo: ita ut ordo ostendatur optimus, ut primum liberalitas exerceatur in eum qui maximè propinquus est sanguine, quicum convenit Esaias lxi. 7. deinde ut detur ei qui miser sit admodum, postremo cuivis tenuis fortunæ homini & auxilium postulanti.

12. Cum tibi venditus fuerit frater tuus Hebræus vel Hebræa] Sic & Græci: εἰν ὃ πρῶτον σοι [si venditus sit tibi]. Intellige sive suo facto sive ab alio cui jus quæsitum fuerit, additione scilicet ob furtum. Benè autem tibi; nam extraneo vendi non poterat, ut Iosephus notat Antiquæ Historiæ xv. idem de nexis ob noxam, & de vernis natis ex Hebræo. Aliud jus in iis qui bello capti, venditi à Cananæis, aut ab iis nati. Horum enim, domino volente, perpetua erat servitus, nisi à domino læsi aliquod membrorum præcipuorum amitterent.

Servierit tibi] Vel auctori tuo. nam inter auctorem & emtorem continuantur tempora.

18. Quoniam juxta mercedem mercenarii sex annos servivit tibi] Melius in Hebræo: quia duplex merces mercenarii, supple illi debetur: servivit tibi sex annis. Mercenarii in triennium operas locabant, Esaiæ xvi. 14. Ne grave tibi sit servum anno septimo liberum cum donis dimittere. Cogita quid mercenario per triennium daturus fueris: & cogita hunc alterum tantum temporis tibi inservivisse, & invenies te multum lucri fecisse.

CAP V T XVI.

2. **I**mmolabisque Phasē Domino Deo tuo de ovibus & de bobus] In Hebræo: Immolabis Domino Deo tuo Pascha, ovem & bovem. quæ distinctè accipienda;

ut die Paschatis, & Paschalis victima immoletur, agnus sive hædus, & prætereà ὁλοκαυτώματα [holocausta], ut aliis diebus ex lege Levitici vi. 12. manifestum id facit locus 11 Paralip. xxx. 15. in Hebræo, Græco, & Latino. Item Rabbi Salomo hoc loco, Maimonides in קרבן הפסח [oblatione Paschali].

10. Oblationem spontaneam manus tuæ] Græcè, καὶ θῶς ἡ χεὶρ σου ἰαχὺδ [prout pollet manus tua]. Vox quæ hic est in Hebræo מסה [quod sufficit] non Hebraica est propriè, sed Chaldaica, planè idem valens quod Hebræum יי quæ vox Hebræa à Chaldæo per מסה transfertur Exod. 11. 4. Prov. xxx. 8. Sic & Rabbi Salomo & Kimchi hoc loco interpretantur, optimè: Sensus enim est, ut det quisque anno sabbatico quantum sufficit voluntariæ oblationi. Illud autem quod sufficit, τὸ ἰκανὸν ut Græci יי solent vertere, intelligendum pro facultatibus à Deo concessis, ut in textu sequitur.

13. Quando collegeris de area & torculari fruges tuas] Nam ἐορτὴ σκηνοπηγίας [solenne tabernaculorum fixorum] est ἐορτὴ συντελείας [solenne comportationis, frugum scilicet] Lxx, Aquilæ συναγωγῆς, Symmacho συγκομιδῆς [collectarum frugum], Exod. xxiii. 16. Σκηνοπηγίας [solennis tabernaculorum fixorum] vox est etiam apud Plutarchum Symposiasticis, ubi de Iudæorum agit ritibus. vocat & θυρσοφορίαν [Thyrseferium].

18. Iudices & magistratus constitues in omnibus portis tuis] His aderant duo scribæ: præcones totidem: totidem eleemosynæ collectores. Ad pedes sedebant discipuli, ut ipso usu jus addicerent, & in morientium aut decrepitorum locum surrogarentur. Eunuchi non mittebantur judicare: creduntur enim crudeliores, etiam Aristoteli. Claudianus primo in Eutropium:

Omnia cesserunt eunucho Consule monstra.

Deinde:

*Adde quod eunuchus nullâ pietate movetur,
Nec generi natisve cavet. clementia cunctis
In similes, animosque ligant consortia damni.*

21. Non plantabis lucum] Hecatæus de Hierosolymis: εἰδὲ φύτευμα παντελῶς εἶδεν, οἷον ἀλσῶδες, ἢ τοιοῦτον [nec ibi plantarium aliquod, aut nemorosum, aut simile quid]. oppositum & hoc mori idololatrarum, qui apud templa lucos habebant. Vide 1 Reg. xv. 13

22. Statuam] Lapidem ingentem, in historiæ alicujus monumentum, ad quem concursus fieri solebat. Id ante legem licuit, Genes. xxviii. 18. xxxi. 52.

CAP V T XVII.

2. **T**ransgrediantur pactum illius] Transgredi pactum dicuntur qui à religione deficiunt. Confer Hebr. x. 29.

5. Ad portas civitatis tuæ] Ad iudices urbis cujusque, numero xxiii, aut minimum xxi. Nam ad hos spectabat cognitio de criminibus, extra ea quæ excepta erant Synedrio, qualia erant pseudopropheta, & crimen totius tribus. Aliud in sollicitante ad deos novos. Is enim ad iudices non ducebatur.

6. In

6. *In ore duorum aut trium testium*] Bonæ famæ. Ius testimonii moribus Hebræis non habent amenes, pueri ante annum xiii, fures etiam post restitutionem, qui de alea victitant, publicani qui plus æquo exigunt, caprarii, & si qui alii ea facitiant quæ verberibus digna sunt. Rejici etiam possunt qui valde propinqui aut familiares, aut inimici sunt partium alteri.

8. *Si difficile & ambiguum apud te iudicium esse perspexeris*] Hanc legem intelligi tantò magis opus quòd ab ea pendeat coagmentatio omnium Israelitarum, ut sæpè notavit Maimonides. In Græco: εὖν ὃ ἀδυνατήσῃ ἀπὸ τοῦ ῥήματος ἐν κρίσει [si verbum in iudicio apud te impossibile factum sit]. Nam אָבְדָה [abscondi] ἀδυνατῆν [impossibile fieri] sæpè vertunt. Sensus est: ubi controversia aliqua inciderit obscurior, quàm ut de ea omnibus urbis alicujus magistratibus liqueat. Non de facti sed de juris quæstionibus hic agitur. Quas obscuritatis causas habent leges humanæ, eas Divinæ humano modo enuntiatae non evitant; partim ob voces aut locutiones πολυσήμους [plures significatus admittentes], quæ sunt in omnibus linguis multæ, in Hebraica plurimæ; partim quia ubi leges loquuntur generaliter, disputatur quæ factorum species rariores excipi debeant; partim quia ubi loquuntur specialiter, non semper in aperto est, an lex intra eam stet speciem, an verò ad ea quæ paria videntur debeat extendi: multæque aliæ sunt causæ, cur eadem verba non ab omnibus aliis crassioribus, aliis, quàm opus est, subtilioribus, eodem modo accipiantur.

Inter sanguinem & sanguinem] An cædes hujus vel illius generis mereatur locum receptus, an non mereatur. Nam in culpa multi sunt gradus: est lata, media, minima.

Causam & causam] Intelligendum hoc de litibus pecuniariis, & de verborum injuriis, quorum pœna erat arbitraria: & in uno eodémque genere propter legis τὸ ἀόριστον [indefinitam locutionem] poterat probabiliter ab altero major, ab altero minor irroganda censer. Quod hic dicitur יָרִי כְּרִסִּים [iudicium], infra xxv. i. dicitur יָרִי אֲנְטִי־לֹגִיָּה [lis].

Lepram & lepram] Est quidem vox נֶגַע quæ in Hebræo est satis generalis, quæ omne gravius malum significat, quod μάστιγα [flagellum] sæpè vocant Græci interpretes, ut & Novi Fœderis scriptores Marc. iiii. 10. v. 29. 34. Luc. vii. 21. Sed ἀντονομαστικῶς [eminenter] lepram significat, eoque sensu quinquagies sumitur in uno capite Levit. xiiii. Sæpè & Medici dubitant, lepra quæ has aut illas habet notas, sit an non sit contagio metuenda.

Et iudicium intra portas tuas] In urbium singularum tribunalibus, quæ in portis erant more Hebræorum & vicinorum, ut apparet Gen. xxxiv. 20. Ruth. iv. i. ii. Prov. xxii. 22. xxxi. 23. 31.

Videris verba variari] Hebræum, verba contentionum: id est, si eousque procedat Iudicium contentio, ut pars minor tueri sententiam suam velit contra majorem, & inter diversa sentientes scissura quædam civitatem illam ac vicinas distractura oriri possit. Ad schismata enim præcavenda data est hæc lex.

Surge & ascende ad locum quem elegerit Dominus

Deus tuus] Id est, primis temporibus in Silo, Iosue xviii. i. xxii. 12. Iudic. xviii. 31. xx. 18. i Reg. i. 3. Ierem. vii. 12. xxvi. 6. Post Davidis tempora, Hierosolyma; i Reg. viii. 11 Paralip. vi. 7. & alibi.

9. *Veniſſque ad sacerdotes Levitici generis*] Sic & in Græco: πρὸς τὰς ἱερεῖς τὰς Λευίτας [ad sacerdotes Levitas]. Sed bene intelliges tum Sacerdotes tum Levitas, qui quòd pingue haberent otium, non tantum omnia Legis, sed & Medicinæ, aliarumque artium diligenter ediscebant, ut & Ægyptii sacerdotes: ideoque primis seculis ex illis, ut eruditioribus, Senatus Lxx virum legi maximè solebat: unde & hic ex potiori parte Senatus ille intelligendus est. Philo libro de Vita Moſis: Συνήδρευον οἱ ἱερεῖς [Conſidebant Sacerdotes]. & in libro de Principe constituendo: Ὅταν ἐν ἀμαυρὰν ποιῇται ἡ ἀντίληψιν τῶν πραγμάτων ἀσάφεια καὶ πολὺ χρότος ἀπεργαζομένων, παραιτεῖσθαι τὰς κρίσεις, ἢ ἀναπεμπέτω πρὸς ἀκριβεστέρας δικαστάς· ἐτοίμους δὲ τινες εἶεν ἢ ἱερεῖς, ἢ ὁ ἡγεμὼν; [Vbi igitur obscuritas & tenebræ offusæ rebus dubiam faciunt perceptionem, excuset se à iudicatu, & mittat ad peritiores Indices. Hi autem qui esse possent nisi Sacerdotes, & Sacerdotum princeps ac dux?] Iosephus adversus Appionem ii. Καὶ γὰρ ἐπὶ πάντων ἡ δικασαὶ ἡ ἀμφισβητεμένων οἱ ἱερεῖς ἐτάχθησαν [Omnium enim rerum inspectores & controversiarum Indices constituti sunt Sacerdotes]. Opes nimiae & indè luxus ac pigritia effecere, ut sæpè postea eruditiores essent in tribus aliis, ac propterea, & Sacerdotibus & Levitis præteritis, imò interdum præterito & summo Sacerdote, à Senatoribus in Senatum cooptarentur. Ita Maimonides libro מְחֻקְקֵי יָד [Manus roborans] titulo de Synedrio, cap. ii. Hic verò ratio habetur meliorum temporum, cum Sacerdotes & Levitæ essent quales esse debebant. Cum ergo talis orta esset controversia civitatem unam pluresve in diffidium perductura, jubebantur ire dissentientes ad Sacerdotes & Levitas, qui in Senatu erant, & eruditissimi habebantur. Qui si ipsis satisfecissent aut rationum pondere, aut testando rem hoc vel illo modo in moribus ac rebus iudicatis definitam, rectè. Sin tale nihil erat, iidem viri eruditi rationes partis utriusque referebant ad Synedrium, & ex ejus decreto respondebant, quod in posterum legis erat loco. Sic à Christianis in gravibus controversiis consuli solebat Synodus Romana ex Lxx itidem Episcopis constans, olim optimis & rerum divinarum peritissimis.

Et ad iudicem] Illud & hic sumendum pro vel, ut sæpè alibi: locutione & Latinis usitata, ut probat Servius ad illud Æneid. ii.

Præcipitare jubent subjectisque urere flammis.
allegans & illud:

Saxum ingens volvunt alii, radiosque rotarum, &c. ostendit quod sequitur infra 12. Sic Exodi xx. 15. & 17. pro 1 [et] Latinus posuit vel. Et ita sumenda copula Num. xxx. 5. 6. & Matth. xii. 37. Indices cum multitudinis numero dicuntur, rectè intelligi possunt vel illi urbanorum tribunalium, vel summi etiam Senatores, ut Deuteronom. i. 16. xvi. 18. xix. 17. 18. xxi. 2. Vbi autem in singulari ponitur numero, solet significari Interrex divinitus constitutus, M
quales

quales sunt qui nominantur in libro יִדְּשָׁן [*Iudicum*]. Tales Interreges & apud Tyrios fuere eodem nomine יִדְּשָׁן, quod nomen Iosephus Acta Tyriorum in Græcum vertens adversus Appionem libro priore vertit δικαστής [*Iudices*]. Nam post Ithobalum & Baalem Reges, sic ait: μετὰ τὴν δικασαὶ κατεστάθησαν καὶ ἐδίδασαν αὐτοὶ, Ἐκνίβαλ & Βασλάχ μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαί μῆνας δέκα, Ἀββαρ & Ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς, Μύτγον & Γεράστραλ τὴν Ἀβδηλίμ δικασαὶ ἔτη ἕξ [post hunc Iudices constituti rexerunt hi: Ecnibalus Baslachi menses duos: Chelbes Abdæi menses decem: Abbarus summus Pontifex menses tres: Mutgonus & Gerastratus Abdelimi Iudices per annos sex]. A Tyriis idem nomen venit ad Carthaginenses Tyriorum traduces, apud quos summi magistratus dicti *Suffetes*, ut ex Calidio nos docet Festus. *Summum magistratum* dixi cum Livio, qui & alibi *Iudices* dixit, & eorum imperium ait fuisse *velut Consulare*. Quales *Suffetes* non Carthagine tantum fuisse, sed & aliis civitatibus, Africæ, ut Themetrensi, Timiligenæ, Stagitanæ, Apisæ, docemur ex Inscriptionibus. *Suffetes* pro יִשְׁפֹּהֶתִים [*Schophetim*] est aut ex molliori pronuntiatione, qualis erat Ephrathæorum Iud. xii. 6. aut corruptum per Latinos scriptores. Isti verò apud Hebræos יִדְּשָׁן [*Iudices*] planè similes erant Romanis Interregibus, ac postea Dictatoribus, neque à Regibus Hebræis ullà re differebant, præter quòd satellitium & pompam regiam non habebant: ac propterea nec tributa nec vectigalia exigebant. Cæterum erant, ut Iosephus loquitur, ἡγεμόνες αὐτοκράτορες [*Duces cum summa potestate*]. Itaque & Reges vocantur Iud. ix. 6. *Constituerunt Regem Abimelech*, id est, δικαστήν [*Iudicem*]. Iud. xviii. 1. mortuo Samfone, *In diebus illis non erat Rex in Israël*, id est, δικαστής [*Iudex*]. Ac sicut Reges absque Synedrio jus interficiendi habebant, ut docet Thalmudicus titulus de Rege, & i Sam. i. 15. & loca alia: sic & isti δικασαὶ [*Iudices*] sive Interreges, ut apparet exemplo Gedeonis Iud. v. 16. 17. & Iephtæ Iud. xii. 6. quæ rectè notata Abarbanieli ad initium libri Iudicum. Tales autem δικασαὶ [*Iudices*] cum à Deo dati essent, ac ob id donis instructi Prophetis; unde & *Prophetas* eos vocare solet Iosephus (etiam hoc loco), tutò sanè consuli poterant: sed quia non omni tempore tales erant futuri (hoc enim vult quod adjicitur, *qui erit illo tempore*, id est, si quis erit) voluit Deus pro illis, consuli Synedrium, compositum ex hominibus eruditissimis, totum populum referens.

Qui indicabunt tibi iudicii veritatem] Aut ex traditione certa ipsis cognita, aut ex decreto Synedrii, si res non antè fuerat definita.

10. *Et facies quodcumque dixerint qui præsunt loco quem elegerit Dominus*] Quia Synedrium perpetuò erat duraturum, non autem Interreges illi, ideo in illis maximè sermonem figit.

Et docuerint te juxta legem ejus, sequerisque sententiam eorum, nec declinabis ad dextram nec ad sinistram] Melius Græci: καὶ φυλάξῃ ποιῆσαι πάντα ὅσα ἂν νομοθετήσῃ σοι, καὶ ἅ τὸν νόμον καὶ κατὰ τὴν κρίσιν ἣν ἂν εἰπωσί σοι ποιήσεις· καὶ ἐκκλινεῖς ἀπὸ ῥήματός· καὶ ἂν ἀναγέλωσ' σοι δεξιὰ καὶ ἀριστερά [*Et observabis ut facias omnia quæ tibi praeceperint. Secundum legem & sententiam quam*

dixerint tibi facies: non deflectes à verbo quod dicent tibi in dextram aut sinistram]. Non enim est illud juxta legem adstrictivum præcepti, quasi tum demum obligentur singuli parère decreto Synedrii, si Synedrium congruentia Legi respondeat: id enim fuerat interpretationem cujusque arbitrio submittere, ac proinde dare occasionem diffidiis, quibus cavendis hæc lex posita est. Totus locus sic habet in Hebræo verbotenus: *Et facies secundum sermonem* (os enim sermonem significat) *verbi quod annuntiabit tibi* (aliquis scilicet Sacerdotum, aut si ii absint, aliquis Levitarum) *è loco ipso quem elegerit Dominus*: (id est, de sententia confessus ejus, qui, ut diximus, Siloæ fuit primò, deinde Hierosolymis) *& attendes ut facias secundum omnia ipsorum documenta, secundum sermonem legis* (id est, interpretationem Legis) *quam te docebunt, & secundum iudicium quod tibi dicent* (id est, præscriptum quod in judicando sequi Iudices debeant) *facies, neque deflectes ab eo quod tibi indicabunt ad dextram aut sinistram*. Non ergò cuique permittit Lex Legis interpretationem quam vult sequi, & aliquo probabili colore sectam facere; sed regulam statuit necessariam servandæ unitati. Ergò Synedrium errare non poterat, aut in testanda traditione veteri, aut in explicanda Lege sua sententia? Poterat sanè, poterat: & si re postea melius cognitâ, putà per homines valde pios & eruditos commoniti Senatores viderent se à vero sensu Legis aberrasse, prodita Lege erat ratio errorem expiandi, Levit. iv. 13. At singulis, non credere omnia quæ Synedrium diceret, imperabatur, sed non contrà agere, non contrà docere. Vide Iosephum hoc loco & Maimoniden Ductore Dubitantium iii. 41. & libro Manoim capite l. §. 4. & Mosem de Kotzi præcepto jubente xlv. Quæ enim in controversiam vocari poterant, qualia erant? An avicula hoc vel illo modo esset discindenda: quæ ineunda supputatio ad Pascha: an huic culpæ paulò major vel minor esset imponenda pœna, & ejus generis alia: in quibus non tanti referebat utrum fieret, quanti erat servare compagem Hebræici corporis sine ullo divortio. In rebus magni momenti fieri sanè non poterat, ut Synedrium ab initio compositum ex viris optimis & eruditissimis & perpetuâ cooptatione continuatum falli posset, nisi longo sæculorum lapsu, corruptaque disciplinâ: quod si evenisset, Deus, amans unitatis, ad eos admonendos aut convincendos responsurus erat per Vrim & Thummim, vel excitaturus erat Prophetam aliquem veris miraculis nobilem, & postremò daturus Messiam ipsum Mose majorem, quo misso auctoritas Synedrii evanuit. Notandum præterea scita Senatûs nonnulla sive Legi interpretandæ, sive præmuniendæ facta evanuisse, non modò si Senatus ante receptum ubique morem sententiam mutasset, verum etiam si vel ab initio populus ea non ferret, vel si irent in desuetudinem.

12. *Qui autem superbierit, nolens obedire*] Græcè, ὁ ἄνθρωπος ὃς ἂν ποιήσῃ ἐν ὑπερηφανίᾳ ὥστε μὴ ὑπακούσῃ [*homo qui fecerit per superbiam ut non obediat*]. Vox illa superbire aut facere in superbia, in Hebræo est בְּוִרְוֹן quod *temeritatem* significat. Nec malè יְטַמְּאִין vertitur Græcis, Ierem. xlix. 15. *Temeritatis certè*

certè est in rebus disputationem recipientibus tam pertinaciter amare suas sententias, ut propterea pax rumpatur, quæ nisi per auctoritatem quandam omnibus præsentem retineri nequit humanitus. Deus autem miracula rarò facit: plerumque res humanas conservat modis humanæ naturæ congruentibus. Superbiæ verò illud elogium non omnibus convenit, sed iis demum qui Doctoris sibi personam imponunt, & populum distrahunt. Talis qui est vocatur in Thalmudicis libris **זקן תמרא** *senex*, id est, *doctor contumax*. Doctores non erant nisi majores XL annis.

Sacerdotis imperio qui eo tempore ministrat Domino Deo tuo] Qui dicturus est quid sit receptum, aut Synedrium consulat, & ex ejus decreto respondebit: ut jam supra dictum est.

Et decreto judicis] In Hebræo: *vel judicis*. Et Græci, ἡ τῶ κρίσις [*aut judicis*]: qui non malè addiderunt ex superioribus, ὅς αὖ ἡ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις [*qui erit in diebus illis*], id est, si quis tuo tempore talis à Deo datus fuerit. Non enim semper tales dat Deus.

Moriatur homo ille] Gravis pœna, sed ad vitandum periculum omnium gravissimum. Ad Christiana tempora ut hoc applicemus, appositum est Augustini illud quæstionibus super Deuteronomium libro v. cap. 38. *Hoc nunc agit in Ecclesia excommunicatio, quod agebat tunc interfectio*. Et de Fide & operibus cap. vi. *Phinees Sacerdos adulteros simul inventos ferro ultore confixit. Quod utique degradationibus & excommunicationibus significatum est esse faciendum hoc tempore*.

Et auferes malum de Israël] Sic impedies schisma, ingens malum. Eadem de causa cognitio de pseudo-propheta soli Synedrio permittitur, & pœna per literas omnibus civitatibus significata.

13. *Cunctusque populus audiens timebit, ut nullus deinceps intumescat superbiâ*] Cavebit se facere auctorem dogmatis, publicâ auctoritate improbatum, ac proinde partium ducem. Hoc enim est **יָרֵא** [*temeritas*], ut jam diximus. Vide Iosephum, & Præcepta jubentia.

14. *Et dixeris: Constituam super me regem*] Licebat ergo ipsis Regem expetere, sed non quo tempore Interregem habebant à Deo constitutum. Leges autem de Rege, de Templo, & excidio Amalecitarum pertinent ad tempora possessæ terræ. Et opus erat Regem constitui, antequam locus Templo dispiceretur, ne ex contentione tribuum bellum ob id civile nasceretur.

15. *Quem Dominus Deus tuus elegerit*] Approbaverit per Prophetam. Sic per Samuelem unctus Saul & David: per Nathanem Solomon, & in Solomone omnes ejus posterum. in ipso enim Regnum factum est successorium eâ lege quam Franci *Salicam* vocant. Antè erat personale.

De numero fratrum tuorum] Variant Magistri in hujus loci interpretatione. Receptor sententia est suffecisse ut ex justis nuptiis matris Hebrææ natus esset. Atque ita credidèrè illi qui Agrippam minorem fratrem suum dixere.

Non poteris alterius gentis hominem regem facere] Malè hoc zelotæ eò trahebant, quasi externis

Regibus parèrè non liceret. Lex agit de voluntaria electione, non de eo quod indixit necessitas. Vide Ierem. xxxviii. 17. Ezech. xvii. 12. 13. 14. 15. Vide de Iure Belli ac Pacis libro ii. cap. iv. §. 14. & quæ ad Matth. xxii. 17.

16. *Non multiplicabit sibi equos*] In Iudæa asinorum erat copia, equorum inopia. Itaque & viri principes asinis vehebantur, Iud. x. 4. xii. 14. i Paralip. xxvii. 30. Vetat Deus Regem multos equos in Regnum suum accersere, ne scilicet indè populus equis assuesceret.

Nec reducet populum in Ægyptum equitatis numero sublevatus] Melius in Hebræo: *Ne redire faciat populum in Ægyptum ad multos equos habendos. Redire faciat populum*, id est, occasionem det popularium multis pro terra promissâ expetendi habitationem Ægyptiacam, & eò migrandi amore equorum. Nam Ægyptus equis ferax, i Reg. x. 28. multis autem de causis nolebat Deus Israelitas habitationem in Ægypto figere, Exod. xiv. 13. infra xxviii. 68. Intelligendum hoc de eo tempore, quo in terra promissâ habitare ipsis licebat. nam indè expulsis tam in Ægypto quàm alibi exilii sedem licuit quærere, ut multi sapientes exemplo suo sentire se probarent. Ideo addit, *per eandem viam*.

17. *Non habebit uxores plurimas*] Vt multi in Oriente Reges, multa millia feminarum ipsis inutilia, aliorum honestis usibus subtrahebant fastus causâ. sapientum auctoritas permisit Regi habere ad octodecim.

Neque argenti & auri immensa pondera] In thesauris scilicet. Pari consilio Lycurgus tantum terræ Regibus attribuit, ὥστε μὴ δεῖσθαι τῶν μετρίων, μήτε πλεονεξέειν [*ut nec indigerent mediocribus, nec opulentia supra ceteros eminerent*]. Causam addit Plutarchus: ὅτι γὰρ ἐβλήθη ὅτι τοῖς βασιλεῦσι τυραννικὸν φρόνημα παρασχῆσαι, ὅτι τοῖς πολίταις φθόνον ἐμποιοῦσθαι & δυνάμειος [*neque enim volebat aut Regibus tyrannicos addere spiritus, aut civium invidiam ei creare ex potentia*]. Hoc est quod hic sequetur: *Nec eleve- tur cor ejus in superbiam supra fratres suos*. In Iudæa nulli thesauri nisi Deo dicati. Iosephus Antiquæ Historiæ xii. 12.

18. *Describet tibi Deuteronomium*] Rectius **תשנה**, exemplum verteris. Totum enim Pentateuchum tenebatur describere, primum ut Israelita quivis, deinde iterum, ut Rex: ut sciret & in privatis & in publicis negotiis Legem sibi sequendam. Sic & legere eam debebat & sibi privatim, & in Templo, audiente populo, ut sciret populus neminem à Lege excipi.

20. *Vt longo tempore regnet ipse & filii ejus super Israël*] Quod Davidi contigit, non Sauli.

CAP V T X V I I I.

4. *Primitias frumenti, vini & olei*] **אשמה** in Hebræo, alibi **תרומה**, quod Græci vertunt ἀφαιρέμα. Dabatur ante decimam, debebatque non minus esse parte fructuum sexagesimâ.

5. *Vt stet & ministret nomini Domini ipse & filii ejus*] Cum pauci essent numero, simul omnes ministrabant. postquam magna fuit Sacerdotum

multitudo, sapienter à Davide institutæ classes & vi-
ces, 1 Paral. xxiv. Vide quæ ad Lucam i. 5.

8. *Excepto eo quod in urbe sua ex paterna ei suc-
cessionem debetur* Poterant enim Levitæ bona aliqua
mobilia sibi comparare in urbibus illis, quarum men-
tio Num. xxxv. Suburbani illarum quas dixi urbium
agri tribus erant totius, & non alienabiles.

10. *Nec inveniatur in te qui lustrat filium suum aut
filiam per ignem* Sic & Lxx, οὐχ ἐνερθεύεται ἐν τοῖς
περικαθαίρων τῶν αὐτῶν καὶ τῶν θυγατέρων αὐτῶν ἐν πυρὶ
[*Non inveniatur in te qui lustrat filium suum & filiam
suam in igne*]. Vnde apparet מעביר [transire facere]
hoc loco sumtum ab interpretibus in sensu molli-
ore, cum alioqui vox sit ambigua, & interfectionem
quoque notare possit, ut apparet Ezech. xvi. 20. 21.
ubi pro eodem ponuntur אכיל [perdere] & העביר
[transire facere], additurque זבח [immolare]: quæ
tria verba in eodem significatu reperias apud eun-
dem Ezechielem xxi. 37. 38. 39. Ex quibus lo-
cis & Psal. cvi. 37. ubi est זבחו [immolabant], &
apertissime Jerem. xix. 5. ubi est שרף [comburare],
apparet Cananæos & eorum vicinos solitos morti
dare liberos suos in deorum suorum honorem. Ità
Sepharvæos in honorem Adramelechi & Haname-
lechi liberos suos igni comburendos dedisse testatur
Historia 11 Reg. xvi. 31. Cananæi maximè Mo-
lochum colebant, & eorum imitatione non raro
Hebræi. ostendit id Amos v. 26. collatus cum Act.
vii. 43. Levit. xvi. 21. Cananæos & sibi & vi-
cinis dictos, qui Phœnices Græcis, ostensum est ad
Matth. xv. 22. Moloch non dubitandum quin sit Sa-
turnus, cuius stella & nunc eo nomine ab Hebræis
vocatur: nimirum quod è septem sideribus, quæ mor-
tales reguntur, altissimo orbe & præcipuâ potentiâ stel-
la Saturni feratur, ut loquitur Tacitus Histor. v.
Nomen hoc ei astro datum à rege cui nomen יל
[Il], sed qui, ut eximius inter Reges, ἀντονομασι-
κῶς [vocabulo posito vice nominis] dictus מלך [Rex].
Narrat ex Sanchuniathone antiquissimo rerum
Phœnices scriptore Philo Byblius, morem fuisse gen-
tibus illius tractus; ut cum maximæ calamitates pu-
blicæ metuerentur, populorum reges filium, quem
diligenter maximè, morti darent ad placandam
deorum iram. Neque verò communi morte, sed so-
lenni veterique ceremoniâ hoc sacrificium pera-
ctum. Ei mori obsequentem regem Phœnicum,
qui post mortem in sidus Saturni à suis fuit conse-
cratus (nam Phœnices, ut Philonis utar verbis,
ἐξαιρέτως ἀπὸ τῶν σφετέρων βασιλείων τοῖς κοσμικοῖς στοι-
χείοις τὰς ὀνομασίας ἐπέθεσαν [mundi elementis à suis
regibus propria dedere nomina].) cum maximum ex
bello periculum immineret, filio quem habebat uni-
cum regio cultu in aram imposito atque inibi sacri-
ficato publicum exitium domestico avertisse. Quo
in loco Philonis Byblii scribitur: Κρόνον ἐν οἷς Φοῖνι-
κες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσιν [Saturnus quem Phœnices
Israël cognominant]. ubi quidam viri egregii Ἰσραὴλ
[Israëlem] pro Abrahamo nominatum, & Isaaci im-
molati historiam cum quadam depravatione indi-
cari existimant. At credibilis mihi videtur exscri-
ptorem Eusebii, qui Philonis Byblii verba recitat,
errasse, qui, ubi יל [Il] erat scriptum, putavit com-
pendium esse pro Ἰσραὴλ [Israël], quale sæpè in ma-

nuscriptis Græcorum Christianorum occurrit. Regi
enim illi qui in sidus illud altissimum consecratus à
suis est, nomen fuisse יל [Il], ut Enocho nomen
יהוה, ipse ille Philo ex Sanchuniathone nos docet
his verbis: Ἰλὸν τὸ καὶ Κρόνον [Ilum qui & Saturnus].
Syri enim id quod Hebræi dicunt אל [El], pronun-
tiabant אליל [Il], quomodo & Ezech. xxx. 11. xxxi. 21.
cujus Prophetæ multa ad Syriacam dialectum
declinant. Quia verò rex ille patriam filio immo-
lato maximè demeritus credebatur, ideò qui in si-
mili periculo postea erant, eidem illi regi in deos sub
astri illius nomine relato suos liberos sacrificabant.
Docet hoc ex eodem Sanchuniathone & ejus inter-
prete Philone Byblio, quos auctores laudat, Por-
phyrius περὶ ἀποχῆς [de Abstinencia] secundo: Phœ-
nices, inquit, in maximis periculis ex bello, frugum
inopiâ, pestilentia, carissimorum aliquem publicis suf-
fragiis ad id delectum sacrificabant Saturno. Addit
Porphyrius talium victimarum plenam fuisse San-
chuniathonis historiam. Is autem יל [Il], ut dixi
ἀντονομασικῶς [vocabulo posito vice nominis] מלך [Rex]
dictus, quod aliis nunc Hebræi efferunt, aliis vo-
cibus olim efferebatur, aliquando & cum addita-
mento מלכם [Melchom], ut in Amoso v. 26. ubi
Lxx τὴν σκηνὴν τῷ Μολόχ. [tabernaculum Moloch],
Aquila Μελχὸμ [Melchom], quomodo & Syrus &
Arabs in Actis vii. 43. posuere: sic & Jerem. xli. 3.
At Symmachus ubi Lxx habent Μολόχ [Moloch],
vertit aut βασιλέα [regem], aut ἀρχοντα [principem].
Dare filios Moloch Levi. xx. 2. rectè videtur de
combustione accipi, quia mortis pœna ibi additur,
quæ hic non est, nec Levit. xvi. 21. Sophocles
Andromeda:

Νόμος γάρ ἐστι τοῖσι βαρβάροις Κρόνον
Θυπολεῖν βρότειον ἀρχὴν γενέσθαι.
[Is namque multos barbaros mos obsidet
Dare victimas mortale Saturno genus].

Iosephus de Achazo: ἰδίον ὠλοκαύτωσε παῖδα καὶ τὰ
Καναναίων ἔθνη [filium suum holocaustum fecit ex more
Cananæorum]. meminit ejus moris & Hieronymus
ad Jerem. vii. 31. Phœnicum sive Cananæorum
præcipui Tyrii, apud quos vetustissimum fuisse mo-
rem, immolare puerum ingenuum, docet nos Cur-
tius, atque sacrum Carthaginenses à conditoribus
(Tyriis scilicet) traditum usque ad excidium urbis suæ
fecisse. Carthaginenses Pœni, id est, Φοίνικες [Phœnices]:
sicut Horatio uterque Pœnis est Syrophœnix & Liby-
phœnix. Ennius de Pœnis:

Pœni sunt soliti suos sacrificare puellulos.

50 Plato Minoe: Ἡ μὲν γὰρ νόμος ἐστὶν ἀνθρώπων θύειν,
ἀλλ' ἀνθρώπων. Καρχηδόνιοι δὲ θυῖσιν, ὡς ὅστιον ὄν καὶ νόμιμον
αὐτοῖς· καὶ ταῦτα ἐνίοι αὐτῶν ὑφ' ἑαυτῶν Κρόνον, ὡς ἴσως καὶ
ἀκλήκως [Nobis mos non est homines sacrificare, quin-
imo nefas habetur. At Carthaginenses id faciunt,
fasque & legitimum arbitrantur. quin & quidam eo-
rum filios suos Saturno sacrificant, ut forte & ipse au-
disti]. Iustinus ex Trogo libro xvi. de Cartha-
ginensibus eisdem: Cum inter cetera mala etiam pe-
ste laborarent, cruentâ sacrorum religione & scelere
60 pro remedio usi sunt. quippe homines ut victimas im-
molabant; & impuberes (quæ ætas etiam hostium mi-
sericordiam provocat) aris admovebant, pacem deo-
rum, sanguine eorum exposcens pro quorum vita dii
rogari

rogari maxime solent. Idem de iis habet Plutarchus libro de Superstitione. Silius autem Italicus:

*Mos fuit in populis quos condidit advena Dido
Pescere cæde deos veniam, ac flagrantibus aris,
Infandum dictu, parvos imponere natos.*

Lactantius libro 1. cap. xxxi. Pescenius Festus in libro Historiarum per saturam refert, Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare, & cum victi essent ab Agathocle rege Siculorum, iratum sibi deum putavisse: itaque ut diligentius piaculum solverent, ducentos nobilium filios immolasse. Minutius Octavio: Saturno in nonnullis Africæ partibus à parentibus infantes immolabantur, blanditiis & osculo comprimente vagitum, ne flebilis hostia immoletur. Augustinus de Civitate Dei vii. 19. Ideo à quibusdam pueri Saturno soliti sunt immolari, ut à Pœnis. Tertullianus Scorpiace: Afrorum Saturnum hominum victimam placari apud sæculum licuit. Idem Apologetico: Cum propriis filiis Saturnus non pepercerit, extraneis utique non parcendo perseverabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, & libenter respondebant, & infantibus blandiebantur, ne lacrymantes immolarentur. Vbi nota illud historię Tyrriorum congruens, Saturnum suis liberis non pepercisse, nimirum quod eos ipse immolaverit: unde eos comedisse dicitur à Græcis, qui vocem ambiguum *ῥαכול*, quæ & comedere & igne consumere significat, usitatioe illo sensu accepere. Morem ejus sacrificii sic explicat Siculus Diodorus. Ait Carthagine æneam fuisse Saturni statuem, (qualem scilicet & Molochi apud Cananæos fuisse Iudæi affirmant) quæ manus haberet supinas supra terram, sed quibus ignis subesset: cujusmodi statuas omnes Hispani testantur repertas in illis Americæ insulis quæ Africam contra spectant, &, ut credibile est, inde habitatores & ritus accipere, quod aliis quoque indiciis, si id opus esset, posset confirmari. Addunt Iudæi, dum comburebatur puer choreis ac tympanis circumstrepuisse spectatores, ne ploratus exaudiretur: quod ipsum in maris Indici insula, quam Chenaragam vocat, factitatum memorat Iudæus Benjamin, accepto, ut credibile est, à Tyriis qui eum Oceanum jam olim navigarunt, ritu. Etiam in Creta insula plurimæ Phœnicum coloniæ: inter quas *Cittium*. Hic quoque sacrificatos pueros, & quidem Saturno, Ister in collectione Creticorum sacrorum prodidit, testante Porphyrio. Hinc Athenagoras: *Φοίνικες & Κρήτες & Κρόνον ἐν ταῖς τεκνοφονίαις ἐθρῆσκον* [Et Phœnices & Cretes Saturnum colebant liberos immolando]. Hæ sunt *τεκνοφόνου τελεταί* [puericidales ceremoniæ]: quarum meminit scriptor Sapientiæ xiv. 23. propter quas illos qui terram promissam Hebræis ante Hebræos tenuere, idem scriptor vocat *τέκνων φονέας ἀνελεήμονας* [immisericordes liberum interfectores,] xii. 5. Philo de iisdem libro de Abrahamo: *Βαρβαρικά & ἐθνη μετὰ πολλὴ παιδοκτονίαν ὡς ὅσιον ἔργον & θεοφιλὲς προσέειπεν* [barbaricas autem gentes olim interfectionem sobolis suæ ut rem piam & Deo gratam usurpasse]. Apud Blemias qui inter Arabicum sinum ac Nilum colebant, talia sacra ad Iustiniani mansisse tempora, testis est Procopius. De Dumætiis in Arabia idem apud Porphyrium habes. Hos imitati sæpè corruptis moribus Hebræi, maxime

in Topheth, quæ & *Vallis filiorum Hinnom*, 11 Reg. xxi. 10. 11 Par. xxv. 11. 3. Ierem. vii. 31. xix. 5. Quod ergo aliis temporibus aut locis liberi à parentibus tantum per ignem traducti aut igne lustrati sunt, vestigium est & imitatio sævissimi moris: qualia temperamenta aut *σοφὰ φάρμακα* [subtiliter inventa remedia] passim serior ætas invenit. Sic in Laodicea Syriæ pro virginis sacrificio cervam substitutam docet Porphyrius dicto jam libro: in Cypro pro homine bovem: in Ægypto cereos factos ad humanam effigiem. Sic Pelasgi olim Saturno hominem sacrificabant ex oraculo veteri,

Καὶ κεφαλὰς Κρόνιδι ἢ τῷ πατρὶ πέμπετε Φῶτα.

[Ferte Iovi capita, aut hominem date patris honori.]

Postea exstiterè qui dixere defungi eos posse si facem jacerent. Meminere Ovidius, Lactantius, Macrobius, qui & alias similes sacrificiorum emendationes commemorat lib. 1. Saturnalium, cap. 7. Arnobius eandem rem narrans, ait ab eis *morem fraude callidulâ & nominum ambiguitate mutatum*. Sic pro hominibus veris, missos in Tiberim homines stramineos, habes apud Ovidium Fastorum v. Tale aliquid & apud Phœnicas accidit. Cum enim oraculum vetus juberet pueros *העביר באש* [transire facere per ignem], diuque verbum illud ambiguum acceptum esset in sensu *consumendi*. benignior interpretatio Molochum sive Saturnum contentum esse voluit, *traducto corpore flammâ*. ut Tertullianus loquitur, ubi Valentini ritus è paganica superstitione haustos describit. Eundem morem trajiciendi per ignem pueros vidisse se in ora Indiæ Asiaticæ maritima narrat Ferdinandus Mendes Pinto Lusitanus, acceptum ut credibile est & hunc à Phœnicibus. Nam in Chenaraga Indiæ insula, (legendum esse *Chingura*, & sic à Paulo Veneto appellari *Taprobanen* monent eruditi) is quem dixi Benjamin repertum dicit ritum utrumque, & comburendi filios, & alterum eos lustrandi per ignem traductos. Maimonides itidem, rectius quàm Iudæi alii sapiens, utrumque morem agnoscit de idololatria cap. 6. sectione 3. Sic & Rabbi Simeon libro Ialkuth. Venit mos trajiciendi per ignem per Phœnicas in Siciliam, (nam Phœnicas in Sicilia fuisse Scylax & alii nos docent) inde Romam. Varro apud Scholiasten Horatii: *Palilia tam privata quàm publica sunt apud rusticos, ut cum feno coniectis stipulis ignem magnum transiliant, his Palilibus se expiari credentes*. Mansit idem mos diu in Africa, teste Leone Afro. nec aliunde, ut puto, in Brasiliam transit. Ab Afris, an à Romanis Christiani acceperint, dubitari potest: sed memorant & damnant Chrysostomus in Nativitate S. Ioannis, Theodoretus in ultimum librum Regum cap. 16. Synodus in Trullo canone Lxv. Et de hoc more hic agi verius ob ea quæ jam diximus.

Aut qui ariolos sciscitetur] Græcè, *μαντεύμεν & μαντεῖαν* [divinans divinationem]. Hujus species *βελομαντεῖα* [divinatio per sagittas], de qua dicemus ad Ezech. xxi. ubi *קסם קסם* [divinare divinationem], ut hic.

11. Nec incantator] Græcè, *ἐπαίδων ἐπαοιδὴν* [incantans incantationem]. *הכר הכר*, quod hic est etiam Psalm. Lvi. reperitur, ubi de eo agitur

quod apud Virgilium est, *cantando rumpitur anguis*. Plinius libro xxviii. 2. *Figularum opera multi rumpi credunt tali modo. non pauci etiam serpentes ipsos recantare. Et hunc unum esse ex ipsis intellectum, contrahique Marforum cantu, etiam in nocturna quiete.*

15. *Prophetam de gente tua & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit Deus*] Sæpè scilicet, ubi magna necessitas aut evidens utilitas id exegerit. Cum autem ait *sicut me*, non loquitur de munere *νομοθέτης* [Legum conditoris], sed de prophetico, & vox *sicut* communitatem quandam nominis atque auctoritatis, non omnimodam æqualitatem notat, ut apparet infra xxxiv. 10.

Ipsam audies] Ipsi per omnia pare, etiamsi quid contra Legem jubeat. Poteest enim Deus mutare Legem quâ vult parte, quo vult tempore. Et quia notæ omnes veri Prophetæ, de quibus agetur infra, in Iesum Nazarenum congruunt, ideo parendum ei fuit, etiamsi is Messias promissus non fuisset, Actor. iiii. 23.

21. *Hoc habebis signum*] Signum quod jam dabit ad superiorem speciem pertinet, ubi Propheta dicit se ab unico Deo missum. Nam si agat nomine falsorum deorum, nullo signo expectato illico interficiendus est: imò etiamsi signa quædam speciosa dederit, supra xiiii. 1. Est enim hæc tentatio à Deo permessa, facilis superatu ab iis qui id credunt, quod & ratio dictat, & Mosis tot miracula, ad lxxiv ut ajunt Hebræi, nempe Deum unum esse.

22. *Quod in nomine Domini Propheta ille prædixerit, & non evenierit*] Hoc non referendum ad promissa aliquibus bona aut pœnas denuntiatas. utrumque enim hoc cum suspensum sit ab aliqua conditione aliquatenus potestativa, fieri potest ut re mutata eventu careat, quemadmodum videre est Ieremiæ xviii. 1. 8. 9. 10. Ionæ iii. 4. 9. sed referendum ad ea quæ per naturam fieri non possunt, & quæ futura prædixit Propheta, ut Moses, virgam conversum iri in colubrum. Talia enim si prædicantur in Dei nomine, non permittet ea fieri Deus, ne tentationem inferat insuperabilem. Poteest præterea falsi argui aliquis etiam ex successu prædicto, si rebus iisdem manentibus is successus non evenierit, Ierem. xxviii. 9. Non autem contra ex solo successu verbis respondente cognosci Propheta potest, nisi successu multas addiderit circumstantias quas nulla humana prudentia prospicere possit. Verum hîc non de talium rerum, sed de prodigiorum prædictione agi ostendit collatio initii cap. xiii. supra. Notandum & hoc, ab eo qui tantum hortatur homines ad implenda Legis jussa, nulla signa requiri. Sunt enim pro illo signa olim facta cum Lex prodita fuit. Cognitio autem de vero aut falso Propheta ad Synedrium pertinebat, ut antè diximus. Falsi convictus in Paschate supplicio afficiebatur, quo tempore maximus erat populi conventus, idque ex lege quæ supra est cap. xvi. 13. argumento ducto à minore ad majus. Plus enim est falsò fingere mandata Divina, quàm ex humana opinione dogma pertinaciter tueri. Itaque *יָרִיבִי* ibi quidem *ὑπερηφάνειαν* [temeritatem], hîc verò *ἀσεβειαν* [impietatem] vertunt Lxx.

CAPVT XIX.

3. **E**T in tres æqualiter partes totam terræ tuæ provinciam divides] In Hebræo: *Tripartieris terminum terræ tuæ*. Græcè, *τρίμερής τὰ ὅρια τῆς γῆς σου*. Erant hæc oppida medio itinere à finibus terræ ad meditullium. Tres autem intellige, in terra quæ tunc ipsis erat trans Iordanem. Nam cis Iordanem aliæ tres itidem erant, quanquam in minore terræ spatio, ut apparet Num. xxxv. 14. Causam adferunt Hebræi, quod crebriora illic homicidia ob ferociam Galaaditarum. Vide Iud. x. & xi. & Osee vi. 8.

4. *Qui heri & nudius tertius nullum contra eum odium habuisse comprobatur*] Hoc argumento & Taurinus Ignatius Proconsul Bæticæ in consultatione ad Hadrianum Imperatorem missa utitur, nè homicidium dolo commissum credatur: *apparebat nulla inimicitia quæ cum Evaristo fuisset*. Exstat ea consultatio in Mosaicarum & Romanarum legum collatione, quam edidit P. Pithæus titulo i.

6. *Ne forsitan proximus ejus, cujus effusus est sanguis, dolore stimulatus persequatur*] Quare si in via homicidam deprehendisset proximus, & occidisset, ferebat impunè.

14. *Non assumes & transferes terminos proximi tui*] Severè id vetitum apud quieti publicæ consulentes populos, Iob. xxiv. 2. Plato viii. de Legibus; Digesta, titulo de Termino Moto: Collatio vetus legum Mosaicarum cum Roman. titulo xiii. Paulus Sententiarum i. xvi. & v. xxi. 2.

Quos fixerunt priores] *Fixerint* vult dicere. Factum enim id per Iosua & Eleazarum.

15. *Quicquid illud peccati & facinoris fuerit*] In Hebræo est, *יָרָא* [perversitas] & *חַטָּאת* [peccatum], quorum illud est contra Deum, hoc contra hominem, hoc quidem loco.

16. *Si steterit testis mendax*] Unus testis sufficit non ad damnandum, sed ad inquirendum: & in pecuniariis, ad deferendum reo jusjurandum purgatorium. Maimonides. At in mutuo non damnabatur quis ex contractu, nisi coram testibus facto.

18. *Invenerint falsum testem dixisse contra fratrem suum mendacium*] In causa capitali & secuta ob id sententia. ita usus restrinxit legem.

20. *Vt audientes ceteri timorem habeant*] Nota finem publicarum pœnarum, quam Demosthenes sic expressit: *ἵνα ἄλλοι φόβον ποιῶνται καὶ φοβῶνται* [ut alii cautiores fiant & metuant]. Vide libro ii. de Iure Pacis & Belli, cap. xx. §. 9.

21. *Non misereberis ejus*] Iudici Lex loquitur.

CAPVT XX.

2. **S**Tabit sacerdos ante aciem] Sacerdos ad hoc unctus, qui & tubâ canebat.

3. *Non pertimescat cor vestrum*] Mos fuit crura amputare fugientibus.

5. *Et non dedicavit eam*] Non habitavit per annum.

6. *Nec dum fecit eam esse communem*] Nondum eam à sacris liberavit, quod fiebat sub annum quintum.

7. *Quis*

7. *Quis est homo qui despondit uxorem, & non accepit eam? Vadat & revertatur in domum suam*]. Vide infra xxv. §. 1. *ἵνα μὴ στρατεύοιτ', ἀλλὰ θινοῖν μόνων* [*Ne militet, sed se oblectet manens domi*], ait Aristophanes in Acharnensibus. Sed notandum has ἀλειτρυγισίας [*immunitates*] locum non habuisse in bellis Dei, id est, contra septem populos, sed in bellis aliis, ut notavit Maimonides.

8. *Vadat & revertatur in domum suam, ne pavere faciat corda fratrum suorum*]. Hac ipsa de causâ eos quibus militia cordi non erat in Macedoniam remisit Alexander. Vide Arianum lib. vii. Curtium lib. i. c.

9. *Suos ad bellandum cuneos præparabit*]. In Hebræo, פקדו, quod est recensere.

10. *Si quando accesseris ad expugnandam civitatem*]. Nimirum ut Terentius ait:

Omnia prius experiri quam armis sapientem decet.

Et Apollonius?

Μηδ' αὐτως ἀλλή πρὶν ἐπέσι γε πειρηθῆναι.

[*Nec vi rem tentare prius quam verba ferendo.*]

Valuit hoc etiam in terra Canaan. Itaque lex quæ est Exod. xxi. 1. 32. 33. & hoc libro vii. 1. 2. intelligenda est cum benigna exceptione, nisi siqui ad primam denuntiationem paruerint. Ita Maimonides & Moses de Kotzi Præcepto jubente xv. Vide rationes pro hac sententia libro ii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 4. Iustæ autem belli causæ apud Hebræos censentur, in civitatem Hebræam colentem idola: in civitatem Hebræam deficientem à Lege: ob fidem Regi violatam, ii Reg. i. 1. ob rebellionem, ii Regum xx. ob defensum nocentem, Iudic. xx. ob injuriam Regi aut Reipublicæ illatam, ii Sam. 10. si res suas repetant Hebræi: ad repellendum hostem: ad hostem præveniendum, Num. xxi. contra auxiliatorem hostis, ii Reg. (seu ii Sam.) vii. ad amicum hostibus eripiendum, Genes. xiv. adversus tyrannidem: talia bella fumebantur ex decreto Synedrii Lxx virum.

11. *Et serviet tibi sub tributo*]. Vide quæ dicta libro iii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xv. §. 6. Sub tributo intelliguntur & operæ, ut apparet ii Reg. ix. 15. ii Paralip. vii. 7. Simul debebant hi populi ditioni Hebræorum se subicere, ac proinde & præcepta Noë data amplecti.

13. *Percuties omne quod in ea generis masculini est*]. Pœna magnæ contumaciæ, infra 16.

14. *Absque mulieribus & infantibus*]. Puerum ætas excusat, feminam sexus. Seneca lib. iii. de Ira, c. 24. Adde scriptores productos à nobis libro iii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xi. §. 9.

19. *Non succides arbores de quibus vesci potest*]. Pythagoras apud Iamblichum: ἡμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν μήτε φθείρειν [*plantam mansuetam & frugiferam nec læde nec perde*]. Thalmudici extendunt à simili hanc legem ad rem quamvis sine causa perituram: Porphyrius libro ii. περὶ ἀποχῆς [*de Abstinentia*], ubi mores Iudaicos describit, producit eam etiam ad animantia ruris operi inservientia. Excipiendæ autem arbores, quæ telis obsidentium in urbem obstant. Vide quæ dicta libro ii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xi. §. 2.

Lignum est & non homo]. Sumit לֵבָי pro אֱלֵה [*an*] quod manifestius in Græco: μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον;

an lignum est homo?] an vim habet hominis, ut tibi obsidenti resistere possit? Nec aliter accepit Philo de Principis constitutione: τί γὰρ φησι τοῖς ἀφύχοις μὲν, τὴν ὃ φύσιν ἡμέροις, καὶ ἡμέρας καρπὸς ἀπογεννώσι μνησικακεῖς; [*Cur enim, inquit, insensius es rebus animâ carentibus, naturâ autem mansuetis, & fructus mansuetos ferentibus?*] Et libro De humanitate: Ἀδίκον τὴν πρὸς ἄνθρωπος ὀργὴν ἀποσκήπτειν εἰς τὰ μηδενὸς αἰτία κακῆς [*Injustum est iram in homines conceptam effundere in ea quæ nulli malo causam dant*]. Idem sensus & apud Iosephum hoc loco.

20. *Instrue machinas*]. In Hebræo, מצור; quod Græci benè vertunt χαράκωσιν [*munitionem*], vallum castrense, turres ligneas, & similia.

CAP V T X X I.

2. *E* Gredientur maiores natu & iudices tui]. *Senum* nomen modò ætatem, modò dignitatem significat: ideo ἐξηγητικῶς [*explicative*] additur *Iudices*: qui ad hanc rem sumpti numero impare, tres aut quinque.

Et metientur à loco cadaveris]. Hoc pertinet ad excitandam inquirendi diligentiam.

3. *Vitulam de armento quæ non traxit jugum, nec terram scidit vomere*]. Chæremon inter victimas prohibitas in Ægypto ponit: τὰ δεδασμασμένα, ὡς ἡδη καθωσιωμένα τοῖς πόνοις [*animantia jam domita, ac proinde laboribus dicata*]. Euripidi in Phœnissis laudatur τετρασκελὴς μόχθος, ἀδάμαστον πέσημα [*quæ jugum nescit quadrupes juvenca*]. Seneca de eadem re:

— vacca quam non flexerat

Vomer, aut tardi juga curva plaustris.

5. *Omne negotium & quicquid mundum vel immundum est, iudicetur*]. In Hebræo est: *Lis omnis, & plaga omnis*. Vox universalis intelligenda ex subiecta materia de victimis, oblationibus & lepra. de his enim notio erat Sacerdotum. Vide de lepra infra xxiv. 8.

6. *Ad interfectum*]. Ad locum ubi facta cædes, qui post id nec coli nec conseri poterat.

Lavabuntque manus suas]. Ad testandam suam in hac re innocentiam. Vide quæ ad Matth. xxvi. 1. 24.

8. *Propitius esto populo tuo*]. Sic & Draco constituerat, homicidio facto cujus auctor ignoraretur, καθάραϊ τὸν δῆμον αὐθήμερον [*lustrare populum eâ ipsâ die*]. meminit Demosthenes.

11. *Et adamaveris eam*]. Græcè, καὶ ἐνθυμηθῆς αὐτῆς. Hebræum שָׁנָה est adherere, conjungi, quod Hebræi in Thalmude, Moses Gerundensis & Maimonides, alique omnes σέμνωσ [*honestè*] dictum volunt pro concubueris cum ea: quod & firmat vox humiliandi quæ sequetur. Sic Homerus dicit, ἐν φιλότῃσι μιγῆναι. Lex hæc non de feminis Cananæorum, aliarumque gentium, quæ post denuntiationem spretam jubentur interfici, intelligenda est, sed de aliis feminis alienigenis, quarum matrimonium, si Legem scilicet susciperent, & in id baptizarentur, interdictum Israelitis non erat, sed Sacerdotibus solis. Ne tamen sæpè ac temere id fieret, Lex multas adhibet cautiones. Primum congressum indulget licentiæ militari ac juri victoriæ, si fortè

fortè eâ satiatus abstineat se ab ea Hebræus. Secundum congressum non permittit, nisi solenniter conjunx facta sit; sed antequam id fiat Lex aufert feminæ omnes Veneres, amcenitates atque delicias per quas vir posset allici, quò rariora sint conjugia talia.

12. *Radet cæsariem*] Comas radet, ut in luctu gravi mos est feminis. Est autem in hoc deformitas quædam:

Quod solum formæ decus est, cecidere capilli.

Contrà viri post septem primos luctus dies non radebantur.

Et circumcidet ungues] In Hebræo, *faciet ungues suos*, id est, faciet eos longos, crescere sinet, ut interpretatur Rabbi Akiba. Ungues præcidere est pars munditiæ quæ in luctu negligebatur, ita ut septem diebus primis vestes viles sumerentur, neque eluerentur: nec lotio usurparetur nisi faciei & manuum: nec unctio ulla.

13. *Deponet vestem in qua capta est*] Vestem libertatis, pro qua sumet vestem captivitatis & luctus, id est sordidam, si vel hac ratione refrigerari amor possit. Verissimum enim est quod nimium peritus talium dixit,

Auferimur cultu: geminis auroque teguntur

Omnia: pars minima est ipsa puella sui.

Vno mense] In Hebræo, *luna dierum*, id est, donec luna in eundem statum redeat.

Postea intrabis ad eam] Baptizatam & junctam conjugio.

14. *Si autem postea non federit animo tuo*] Omitte illud postea. Hoc enim vult, si conspectâ istâ cultus deformitate ducere eam nolueris. Græci: *ἐὰν μὴ θέλῃς αὐτήν* [si non voles eam].

Dimittes eam liberam] Sic & Græci: *ἐλευθεράν*. In Hebræo, *animæ suæ*, id est, ut sui sit arbitrii.

Non opprimere per potentiam] Græcè: *ἐκ ἀθετήσεως* [non contemnes]. In Hebræo, *מַעֲלֵה לֵב*, id est, non uteris eâ pro ancilla. ita sumitur hæc vox & infra xxiv. 7.

Quia humiliasti eam] Sic & Græci: *διότι ἐταπείνωσας αὐτήν*. Græci elegantiores dicerent, *ὅτι ἐφύβρισας αὐτήν* [quia ei illuisti]. Hoc significatu vox *הַנְּיָר* reperitur infra xxi. 24. & 29. Item ii Sam. xiii. 22. de Thamare cui illuserat Absalom: quibus omnibus in locis Græci, ut hic, verbum *ταπεινῶν* [humiliare] usurpant. Est hæc qualiscunque expletæ libidinis pœna, quòd dominus belli jure factus feminam cognitam nec vendere poterat, nec ad serviles operas adigere: sed aut ducere eam debebat, aut liberam è manu emittere.

16. *Volueritque substantiam inter filios suos dividere*] Ius ergò pater habebat assignandi cuique liberum suas portiones, donando sive testando: quæ valebant usque ad Iubilæum. quod & Sirachidæ docet locus xxxiii. 24. Vide de Iure Belli ac Pacis lib. ii. cap. vi. §. 14. Olim ante Legem etiam extranei heredes relinqui poterant, Genes. xv. 3.

17. *Dabitque ei*] In Hebræo *לו* [ei] masculinum, ut & Græcè, *αὐτῷ* [ipsi filio]. Femina enim *τῷ πρωτοτοκείῳ* [juris primogenituræ] capax non est.

De his quæ habuerit] Quæ reipsâ possederit. Ità enim vox *אֵין* [inveniendi] in Iure sumi solet.

Et huic debentur primogenita] Ex jure antiquissimo ante Legem, quod primogenitis, nempe maribus, ut jam diximus, dabat principatum in familia, duplam hereditatem in bonis à patre possessis, & sacerdotium sacrorum familiæ. Dupla hereditas usum habebat ad facienda convivia & sacrorum sumtus. Indè merum lucrum *sine sacris hereditas* apud Plautum. Hæc *πρωτοτοκεία* [privilegia primogenituræ] pater gravibus de causis transferre ad post natum poterat. Verùm eam libertatem Lex adimit plures simul uxores habenti, ne unius delinimentis captus pater causas in primò natum aut fingat falsas, aut captet leves. Eadem ratio redditur in lege Longobardica ii. xx. 3.

18. *Si genuerit homo filium contumacem*] Et hæc Lex, quia satis dura est, interpretationem accepit strictiorem: quia enim filium nominat Lex, non producit ad filiam: & quia contumaciam requirit, excluditur ætas prima malitiæ nondum capax. Excluditur & is qui plenioris est ætatis, & seorsim à patre res suas agit. De quantitate verò esculentorum vel poculentorum, quam opus sit prodactam esse ut Legi locus sit, variant interpretes. Requirit etiam volunt ut pater & mater vivant: quia patre aut matre qui orbus est, plerumque bona habet aliqua, unde damnum datum sarciri possit.

20. *Dicentque ad eos: Filius noster iste protervus & contumax est*] Ritum exprimit Iosephus Antiquæ Historiæ xvi. *Πάτριος νόμος ὃς ἐκέλευσεν εἰ τῇ κατηγορηθέντος οἱ γονεῖς ἐπιθῶσιν τῇ κεφαλῇ τὰς χεῖρας, ἐπ' ἀνάγκης εἶναι τοῖς περιεσῶσι βάλλειν ἢ τῶτον ἀποκτείνειν τὸν τρόπον* [Lex avita erat quæ jubebat si parentes filio accusato manus in caput injicerent, adstantes in eum lapides mitterent & sic eum occiderent]. Nulla ergò hic, ut nec in aliis quibusdam criminibus, Iudicis requirebatur auctoritas. Sopater de lege quæ patri permittit liberos interficere: *Ὁ νόμος τῶτο εἰδὼς ὡς εἰλικρινὴς γένοιτ' ἂν δικαστὴς ὁ πατήρ, τῶτο προέταξεν* [Lex sciens patrem fore rectum judicem hoc ei juris concessit]. Vide quæ de Iure Belli ac Pacis libro ii. cap. v. §. i. & 28. quod hic est *contumax*, in Hebræo est *סורר*; quod *protervus*, ibi *מורד*. illa vox ei convenit, qui imperata facere detrectat: hæc ei qui facit prohibita.

Comessationibus vacat & luxuriæ atque conviviis] In Hebræo, *וְלֵל וְסָכָא* [belluo & potator]. Ex illo verbo *סָכָא* [potare] est Phrygium *σαβάζειν* [bacchari]. Multæ voces Phrygum & Lydorum à Syris.

22. *Adjudicatus morti suspensus fuerit in patibulo*] Fiebat id ostentui in iis qui lapidati fuerant ob idolatriam, vel blasphemiam. Non enim pœna erat suspensio. Strangulabantur enim stantes apud Hebræos, non suspendio. De uestione, gladio, lapidibus, satis apparet pœnas has remotas à suspendio.

23. *Quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno*] Satis est ad breve tempus exponi eum, ut populo appareat satisfactum legi. Cæterum non protrahenda est ejus pœna, qui antequam suspendatur pœnam tulit à Deo impositam. *קללה* κατάρξα [maledictio] sæpè pœnæ habet significationem, ut *εὐλογία* [benefdictio] beneficii, significatione à verbis ad res translata. Vide Gen. vii. 21. Ierem. xli. 22. Deuteronom. xxix. 27. Psal. cix. 17.

Nequaquam contaminabis terram] Contaminatur terra

terra ubi corpus humanum, divinæ quondam imaginis domicilium, tabescens in terram defluit, datūque pecoribus.

Vellere surgentem de nostris ossibus herbam, ut Lucanus loquitur. Hæc lex de sepultura non ad lapidatos tantum, sed & ad omnes supplicio capitali mortuos pertinet. Sepeliebantur autem tales non in sepulchris majorum, sed in publicis sepulchretis.

CAP V T XXII.

2. **E**Runt apud te quamdiu quærat ea frater tuus & recipiat] Vide ad hanc rem pertinentia libro 11. de Iure Belli & Pacis, cap. x. Inventionis titulus locum non habet nisi in rebus ἀδεσπείοις [hero carentibus].

5. *Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea: abominabilis enim Deo est qui facit hæc*] Præceptum per se honestum & utile. Attamen occasionem datam ait Maimonides ab idololatriis, apud quos mos erat in honorem Martis feminas armis indui, viros muliebribus vestibus in honorem Veneris. Verum dicit, & auctores citat. Hæc est γενέσεως ἐναλλαγή [sexus permutatio], quàm inter idololatrarum ritus ponit Sirachides xiv. 27. Philochorus Venerem affirmabat esse Lunam, & ei sacrificium facere viros cum veste muliebri, mulieres cum virili; ideo quòd Venus & mas esset & femina. Locus est apud Macrobiū Saturnalium 111. c. 12. Sic & Servius ad 11. Æneid. in chartis Fuldensibus: *Veneris in Cypri simulacrum corpore & veste muliebri: cum sceptro & natura virili, quod ἀφροδίτην vocant: cui viri in veste muliebri, mulieres in virili veste sacrificant.* In Cypri autem multæ coloniæ Phœnicum, unde is mos venerat. Quare & nomen Αφροδίτης ego à Græcis corruptum arbitror ex אפערית [Apheorith] quod femininum sit masculini פער [Pheor], qui deus turpitudinum Moabitis, Num. xxv. 3.

7. *Abire patieris*] Porphyrius de institutis Iudaicis: Απηγόρευτο ἡ καὶ μὴ τὰ ἐκελευσθέντα καὶ ὅτιον προσφεύγοντα ταῖς οἰκίαις ἀναίρειν [Interdictum illas etiam quæ supplicium modo ad aedes confugiunt interficere]. Sed agit lex tantum de pullis quibus incubatur, & quidem in via repertis, non avium quæ domi aluntur, ut gallinarum & columbarum.

8. *Facies murum*] σφαῖραν [coronam] Græci, Φωράκιον [loriculam]. Vide quæ ad Matth. 1v. 4. & xxviii. 2. Onkelos hic habet תיקה quod est ex Græco θήκη [theca]. Sic Græci & alia vocant, & ambitum sepulchri. Altitudo esse debebat minimum ad tres pedes cum dimidio.

Ne effundatur sanguis in domo tua] Paritas rationis vetat habere scalas fractas, & canes mordaces. Confer Exod. xxi. 29.

10. *Non arabis in bove simul & asino*] Bene Calphurnius declamatione xxix. *Ne pecora quidem iugum nisi paria succedunt.* Plurimum autem distant bos & asinus. Plautus Aululariæ actu 11.

——— in mentem venit

Te bovem esse & me asellum.

Sensus mysticus apud Paulum 11 Cor. vi. 14. Fundamentum sensus mystici, quòd bos est animal mun-

dum, asinus immundum. Præterea lex hæc occasionem tollit, nè quid fiat contra legem, quæ est Levit. xix. 19.

14. *Objiciens ei nomen pessimum*] הוצא [educere] significat hic & alibi vulgare. Vulgare autem nomen malum, uno verbo est diffamare. Vide Num. xiv. 36.

17. *Expandent vestimentum*] τὸ ἐκμαγεῖον abstergimentum]. Isidorus Philosophus citante Photio: 10 Φυλακῆα οἱ Ἀλεξανδρεῖς ἐκάλεον τὰ ἐκμαγεῖα τῶν γυναικείων μολυσμάτων. (nempe in primo congressu.) ἐκ ἧν ἡ γνήσιος ὁ γάμος εἰ μὴ ὁ ἱερεὺς ὁ τῆς θεᾶς ἐν τοῖς γαμικοῖς συμβολαίοις ὑπέσκημηναιτο χεῖρ τῇ ἑαυτῇ [Asservationes quasdam vocabant Alexandrini abstergimentum mulierum è primo concubitu. Neque verò legitimum erat matrimonium, nisi id sacerdos deæ in pactis nuptialibus sua manu probasset]. Apud Hebræos non à Sacerdotibus hæc servabantur, sed à paranympis qui ipsis שושבנים.

19. *Centum siclis*] In duplum dotis. Vide infra hic 29.

Et non poterit dimittere eam] Hæc illi pœna est, non talio. Ignoscitur enim zelotypiæ, ut hic notat Augustinus.

21. *Extra fores domus patris sui*] In qua vivere puellæ ad nuptias usque solebant. Ante eam domum in qua peccaverat, lapidabatur.

Quoniam fecit nefas in Israel] In Hebræo, נבלה [stultitiam]. Græci, ἀφροσύνην.

23. *Et concubuerit cum ea*] Concubitus Hebræi non intelligunt nisi cum viripotente, id est, quæ duodecimum annum impleverit.

24. *Quia non clamavit*] Ad intellectum hujus legis vide Annotata ad librum 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. 1. §. 12.

26. *Sicut latro confurgit*] Pudicitia vitæ æquiparatur. Vide librum 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. 1. §. 7. & 12. Docet hoc exemplo lex parcendum iis qui vi adacti aliquid peccaverint.

29. *Habebit eam in uxorem, quia humiliavit illam: non poterit dimittere eam cunctis diebus vitæ suæ*] Vis in puellam quàm pellacia durius punitur. Quid enim fœdus quàm hostili more in civem agere? itaque hujus pœna gravior. Qui pellexit, si eam permittitur uxorem ducere, non dat dotem, nec dimittere vetatur. Vide quæ supra Exod. xxi. 6. Diffamator virginis par habetur vim inferenti.

CAP V T XXIII.

2. **N**on ingreditur mamzer, hoc est de scorto natus, in Ecclesiam Domini] Mamzer est natus ex congressu cui pœna mors, vel כרת [excissio]. Ingressi בקהל eis ἐκκλησίαν [in cœtum], ut hic & paulò supra vertunt Lxx, est jus accipere connubii in populo Dei. Ità hic Maimonides. Id jus communiter profelytis, modò liberæ essent conditionis, Legem suscipientibus dabatur, accensebanturque illi tribui unde uxorem duxerant. Excipiuntur spadones, spurii, ex spuriiis, & ex quibusdam malè meritis gentibus orti, è quibus profelytis nati alii nunquam, alii tertio demum gradu ad jus connubii admittebantur. Spadones in Ægypto conjuges sumere solebant, ut non

non omnis voluptatis in Venere expertes Genes. xxxix. 1. Lex verò sancta Hebræas non finit nubere sine spe prolis. excipiebantur ancillæ, libertinæ, in gentem adscitæ.

3. *Ammonites & Moabites etiam post decimam generationem non intrabunt*] Id est, nunquam. Hoc ideo quia Moabitæ adjuvantibus, ut ostendit Nehemias xiii. 1. vicinis Ammonitis, peccare populum fecerant: quod pejus est quàm vitæ insidiari, quod fecerant Ægyptii & Idumæi. Agit lex de maribus: nam mulieres ex his populis ad Deum conversæ, ut Ruth, nubere Israëlita poterant. Ita Maimonides & Moses de Kotzi.

6. *Non facies cum eis pacem*] In Hebræo: *Non quæres eorum pacem*: non petes ab illis pacem. Vide de Iurē Belli ac Pacis lib. 11. cap. xv. §. 9.

8. *Tertia generatione*] Nepotibus jus erit connubii. Ita Hebræi.

10. *Qui nocturno pollutus sit somnio*] Chæremon de Ægypti sacerdotibus, *εἰ δὲ ποτε συμβαίῃ καὶ ὀνειρώτῃ, παραχρῆμα ἐπεκάθησαν λουτρῶ τὸ σῶμα* [si quis somnians pollueretur, illico corpus aqua lustrabat].

13. *In balteo*] In Hebræo est *זֶן*, ex Chaldæo *זֶן*, unde Græcum ζώνη [zona] quod hic habent Lxx.

Cumque sederis, fodies per circuitum] De Essenis Iosephus, & ex eo Porphyrius: *Ἄλλως ἢ θακύνουσιν ἡ βόθρον ὀρύξαντες εἰς βάθος ποδιαῖον, περικαλύψαντες τε δοιματίῳ* [Aliter alvum non exonerant nisi scrobem effoderint ad pedis altitudinem, obtexerintque se pallio].

14. *Nihil in eis appareat feditatis*] In Hebræo: *turpe dictu*: id est, scortationes, quales ubique in aliarum gentium castris. Ita Maimonides Duce Dubitantium 111. 41.

15. *Domino suo*] Extraneo. Sic terra Israëlita asylum fit. multum favent Mosis leges libertati: sed domino dabatur publicitus pretium: & alteri dominorum, si alter servum liberasset. Vide Mosem de Kotzi Præcepto jubente clxxx.

17. *Meretrix*] *קַרְשָׁה*, de qua voce vide Genes. xxxvi 11. 21.

Scortator] In Hebræo: *קַרְשָׁה* [catamitus]. Græcè, *πορνεύων* eodem sensu. nam *πορνεύειν* Græcis dicuntur qui se vulgant. Sic Xiphilino *πεπορνευκώς*, qui *spintria* Tranquillo. Abenesdra bene vertit *הַנִּשְׁכָּה*; quod verò hic in Lxx additur: *ἐκ ἑσᾶς τελεσφόρου ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ ἐκ ἑσᾶς τελισκόμενου ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ*, [non erit initiatrix inter filias Israel, nec initiatu inter filios Israel], ex alia versione irrepsit eorum interpretum qui *קַרְשָׁה* & *קַרְשָׁה* sumebant sensu *initiationis idololatricæ*. Itaque Theodoretus *τελεσφόρον* interpretatur *ἡ μυσαγωγῶσα* [initiatrix], *τελισκόμενον* verò *τὸν μυσαγωγούμενον* [initiatum]: quas voces malè intellectas Christiani quidam ad vectigalium libertatem traxere.

18. *Nec pretium canis*] Vile id animal Hebræis, 1 Sam. xvii. 43. xxiv. 15. Eccl. ix. 4.

20. *Sed alieno*] Sive extra fines habitanti, sive intra fines, sed Legi non subdito.

21. *Cum votum voveris*] Nempe de re licita, & quæ tuæ sit potestatis. Vide & supra xxxi. 3.

Non differes reddere] Ità ut etiam si res promissa perierit, propter moram debeat æstimatio:

optimâ ratione. Post moram enim rei interitus debitorem non liberat, l. *Nemo*. §. *Si post*. D. de Verb. oblig. l. *Si homines certi*. C. de Vfuris & fructibus legatorum.

24. *Comede uvas quantum tibi placuerit, foras autem ne efferas tecum*] *Nè pomum ex alieno legatur in armum*, in veteri lege Laurentium apud Festum.

C A P V T XXIV.

3. *Ederitque ei libellum repudii*] *Coram turba*], id est, testibus non minus decem, quot testes etiam ad matrimonium & ad circumcisionem adhibebantur. Dato autem divortii libello, bonorum quæ uxor in matrimonium contulerat, quorumque possessio & fructus stante matrimonio penes maritum fuerat, restitutio fiebat mulieri perinde ut marito mortuo. Ea bona Hebræi vocant *נְדוּנֵיהָ* [dotem], sicut quæ vir dat uxori *כֶּתֶבָה* [antipherna]. Quod si maritus bona uxoris æstimatò accepit, reddet æstimationem de qua convénit. Vir autem uxorem repudiare poterat; non etiam ut apud Romanos, uxor virum: quod prima contra Legem fecit Salome, notante Iosepho.

4. *Quia polluta est*] Hebræicè, *postquam est polluta*, id est, immunda facta priori marito per concubitum cum altero marito. omnis res alicui prohibita dicitur *תִּמְעַמ* [polluta], ut Iud. xi 11. 7. Sic & Græci: *μετὰ τὸ μιανθῆναι αὐτήν* [postquam polluta fuit]. Antequam id factum sit, recipere eam non vetatur.

Et abominabilis facta est coram Domino] Melius in Hebræo: *Quia abominatio ista est coram Domino*, id est, res ista Deo displicet; *βδέλυγμα ἐστὶν ἐναντίον Κυρίου* [abominatio est coram Domino] Lxx. Displicet autem ideo, quia speciem habet uxoris alteri in usum datæ: omniâque lenocinia eo velo obtegi potuissent. Quidam miranti quòd apud Lacedæmonios adulteria non audirentur, dixit ipsa matrimonia adulteria esse, ob morem commodandarum uxorum.

6. *Non accipies loco pignoris inferiorem & superiorem molam*] *μύλον ἢ ἐπιμύλιον*, Philo. *Molam & catillum* vocat Paulus Iurisconsultus l. *Cum de Lanicinis*. §. *Idem consultus*. D. De instructo vel instrumento legato. Pari ratione à Romanis vetitum pignoris causâ abstrahere boves aratorios, vel instrumentum aratorium.

8. *Quæcunque docuerint te sacerdotes levitici generis*] Qui & Medicinæ dabant operam.

11. *Et ille tibi proferet quod habuerit*] *Quod habuerit*, non est in Hebræo. Sensus est: debitor eligat quod pignus dare velit, non creditor.

13. *Et habeas justitiam coram Domino Deo tuo*] In Hebræo, *Et erit tibi justitia coram Domino Deo tuo*: id est, hoc pro re magna Deus ducet.

19. *Et oblitus manipulum reliqueris*] Tam tu quàm messorum.

21. *Non colliges remanentes racemos*] Post vindemiam racematio, ait Tertullianus Apologetico. Est idem quod in messe spicilegium. Lxx hic, *ἐκ ἐπανατρυγῆσης* [non revindemiabis], ut & Lev. xix. 10. *Aquila*, *ἐκ ἐπιφυλλίσσης* [non minuta colliges]. Hoc est *τρυγητῶν κατάλειμμα* [reliquium vindemitorum] in Græco

Græco Ierem. XLIX. 8. 9. improprie καλάμη [spicilegium] Esaiæ XVII. 6. & καλαμᾶσαι [spicilegium facere] pro ἐπαναπρυγᾶν [racemationem facere] Ierem. VI. 9.

CAPVT XXV.

1. **Iudicabunt**] Non unus, sed ad tres minimum : quot numero erant in minoribus oppidis. Hinc apparet quod mox dicitur שפטה [iudex] esse numeri ἐναλλαγήν [permutationem], quomodo & Græci & Latinus accepere.

Illi iustitiæ palmam dabunt] In Hebræo, *justificabunt*, quod sæpè est non effectiois, sed æstimationis aut declarationis significativum : cui opponitur id quod sequitur הרישע, quod significat *improbum aliquem declarare, tractare ut improbum*.

2. **Sin autem eum qui peccavit, dignum viderint plagis**] Hoc autem fit ubicunque alia pœna aut multa in Lege expressa non est, peccatumque est contra præceptum vetans, non mente, aut verbo, sed facto. Etiam ubi est כרת, id est, ἐξολόθρευσις [exscisio] pœna Deo reservata, mortis mentione non addita, Iudices, si ad ipsos res devenerit, & monitio præcesserit, verberibus eum expiant. Ea verbera, accedente confessione, credebantur valere ad evitandam pœnam θεήλατον [à Deo immixtam]. Qui in gravioribus ter, in minoribus quater ad eadem delicta relabebatur, post inediam pascebatur hordeo ad mortem usque.

Prosternent] In Hebræo, הפילו [cadere facies]. LXX καθεῖς αὐτόν, Inclinabis eum ad humilem columnam.

3. **Vt quadragenarium numerum non excedant**] Mos eis προφυλαχὴν νόμον [ad præmunimentum legis] unam detraxit. Vide II Cor. XI. 24. Iudicum unus minas Legis recitabat : alter numerabat plagas : tertius ferre lictorem jubebat.

Ne fedè laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus] ἀχρημονήσῃ [dedeceat] Græcè; castigatio enim hæc erat velut paterna, nullam infamiam infligens.

4. **Non ligabis os bovis**] Non capistrabis. Ita enim Plinius loquitur & Columella. Idem observandum in animantibus cæteris operam homini præbentibus. Eò autem erit paratior in homines misericordia, si etiam in animantes alias se prætentaverit. Sic & Pythagorici, ἢ πρὸς τὰ θηρία πρᾶξις μελέτην ἐποίησαντο τῆ φιλανθρώπου καὶ φιλοκτίρμονος [lenitatem in muta animantia faciebant exercitationem bonitatis & misericordiæ in homines], ut Porphyrius loquitur de Abstinencia secundo.

5. **Quando habitaverint fratres simul**] In terra eadem.

Absque liberis] Sæpè apud alias etiam gentes masculinum pro communi sumitur. Apud Hebræos autem, Chaldæos, Syrosque alios maximè id necessarium facit vocum communium penuria. Quare quod in Hebræo est בן [filius] bene Græci transferunt σπέρμα [semen], quomodo גר [semen] sumitur Gen. XXXVI. 11. 8. Latinus hic *liberos*, τέκνα Matthæi interpret. XXI. 24. Rectè autem Latinus interpret hoc loco verbo Iuris usus est, cum *absque liberis* dixit. *Non est enim sine liberis, cui vel unus*

filius unave filia est. Hæc enim enuntiatio, Habet liberos, Non habet liberos, semper plurativo numero profertur, sicut & pugillares & codicilli, ait Cajus L. Non est. D. De Verborum signif. Valet ergò absque liberis idem quod apud Lucam XX. 28. ἀτεκνός [illiberis]. Vbi filiam reliquerat mortuus, non opus erat ad hanc legem veniri, cum ex filia nepos in avi familiam adoptari posset. Imò etiam aliunde adoptata proles faciebat, ne ad legem hanc veniretur.

10 **Vxor defuncti**] Malè Sammai & Samaritani hoc de desponsata tantum interpretantur. obstant tum alia, tum Gen. XXXVI. 11. 6.

Non nubet alteri] In Hebræo : *Non nubet foras extraneo*. Bene Græci : ἐκ ἑσᾶς ἡ γυνὴ τῆ τεθνηκότος ἕξω ἀνδρὶ μὴ ἐγγιζόντι [non erit uxor defuncti extra familiam apud virum sibi non propinquum]. Extraneus hic fratri opponitur, ut in Romano Iure *filio*. Mors verò idem produxit ad alios propinquos, ubi fratres non exstabant, Ruth. IV. 7. sed hoc נָא [proximare] dicitur ἀγγιζειν, non יָבֵם [levirare] ἐπιγαμβρεύειν. Inter mortem & novas nuptias viduæ tres menses interponebantur.

6. **Et primogenitum ex ea filium**] Vocem hanc masculinam rectè hic addidit etiam Samaritanus.

Nomine illius appellabit] Non nomine proprio defuncti, sed vocabit eum defuncti filium & heredem. Sic natus ex Rutha non dicebatur Mahalon, sed Obed filius Mahalon. nomen secum trahit hereditatem : ideoque & pro hereditate ponitur Num. XXV. 11. 4.

30 **Vt non deleatur nomen ex Israel**] Hoc est quod Demosthenes ait ad Macartatum : ἵνα μὴ ἐξενημαθῇ ὁ οἶκος [ne familia intereat]. Alioqui, ut Iosephus de defuncto loquitur, ἀνώνυμος ἔσται [erit sine nomine].

9. **Coram senioribus**] Coram Iudicibus tribus. Unus jubet calceamentum solvi ; duo alii acclamant : sic fiet homini, &c. Calceamentum signum obligationis ; excalceatio liberationis.

Qui non ædificat domum fratris sui] בָּנָה [ædificare], unde בֵּן [filius], hic est prole implere. Vide supra Exod. I. 21.

11. **Et apprehenderit verenda ejus**] Adversarii. Ita Hebræi rectè : nam contorquere genitalia mos luctantibus. Invenies id in vita Imperatoris Claudii secundi.

12. **Abscindes manum illius**] Non feminae. Sed sensus est : licebit illi ad maritum servandum & hoc facere ; & amplius, nempe vel manum præscindere adversario : id est, quidvis tentet ut & maritum eximat periculo, & aggressori, si modò id fieri potest, vitam relinquat. *Abscindes* positum hic impersonaliter, ut sæpè alibi.

Nec flecteris super eam ulla misericordia] *Super eam* non est in Hebræo : sed *Non parcat oculus tuus* : id est, non est quòd talis femina de incolumitate membrorum aggressoris sit sollicita. impunè feret hanc pro mariti salute curam.

18. **Quomodo occurrerit tibi**] Vocem Hebræam קָרַךְ obscœnam esse ait Iarchi. vult intelligi *perciderit te*, id est, aliquos Hebræorum.

60 **Extremos agminis tui, qui lassì residebant, ceciderit**] Hic quoque vox Hebræa יָוֹנָה à Bachai aliisque in alium sensum sumitur, nempe penes abscissos Israëlitis volunt. Sed pro versione Græca & Latina facit

locus Iosue x. 19. ubi verbum idem. Et locutio eadem apud gentes alias, quoties extremum agmen caesum dicunt.

Et non timuerit Deum] Irridendo legem circumcisionis, ut Hebraei volunt.

CAP V T XXVI.

2. **T**olles de cunctis frugibus tuis primitias] Quæ ob id junco signabantur.

In cartallo] Vox Græca ex Græca versione. Rectè verteris in *cophino*. Vide infra xxviii. 5.

5. *Syrus persequabatur patrem meum*] In Hebræo: *Syrus miser pater meus*. Syrum vocat ob habitationem in Syria Mesopotamienſi. Latini *Syriensem* dicerent, ut *Hispaniensem*. כַּנְזִי verti *miserum*, nam & Græci vertunt τὸν ἐν λυπαῖς [*in mœrore positum*] Proverb. xxxi. 6. & verbum, unde hoc participium factum est, Iobi vi. 18. vertitur ἀπωλόμην [*perii*], & explicatur ἐξοικῶ ἐγενόμην [*extorris factus sum*]. Optimè hoc elogium Iacobo convenire ostendit ejus historia.

13. *Abstuli quod sanctificatum de domo mea est*] כַּנְזִי sæpè est *abolere*: sed hoc loco *removere*, ut apparet & infra 14. Lxx hîc ἐξενέσταρα τὰ ἁγία ἐκ τῆς οἰκίας μου [*expurgavi sancta e domo mea*]. Sic eandem vocem per καθαρίζειν [*purificare*] verterunt suprâ, xix. 13.

CAP V T XXVII.

1. **P**recepit autem Moses & seniores Israël populo] Moses Sacerdotibus, Sacerdotes Senibus, Senes populo.

12. *Hi stabunt ad benedicendum populo*] Potiores tribus natæ ex justis matribusfamilias, excepto Rubene ob culpam, & Zabulone ut postremo ex Lea; qui ad implendum numerum adjecti posteris ministrarum.

16. *Maledictus qui non honorat patrem suum & matrem*] In Hebræo est vox positiva מַקְלָה, in Græco, ἀτιμάζων, id est, indignitate afficiens. Intellige hoc de eo cujus crimen ignotum est: alioqui morte plectebatur, Levit. xx. 19. Idem iudicium de aliis criminibus quibus Lex mortem indicit.

18. *Maledictus qui errare facit cæcum in itinere*] Diphilus: ——— ἀγνοεῖς ἐν ταῖς ἀεαῖς

Ὅτι ἐστὶν, εἴ τις μὴ φράσαι ὁρθεῖν ὁδόν.

[———— Nescis in dirarum carmine

Hoc esse, ni quis rectam monstrasset viam.]

Ad hoc caput referenda culpa eorum qui prava 50 dant consilia.

26. *In sermonibus legis huius*] Addunt Græci, ἐν πᾶσι [*in omnibus*]. Sequitur Græcos ut plerumque quem hodie habemus Samaritanus. Sic & Paulus Gal. iiii. 10. Dicta hæc adversus eos qui moniti pertinaciter, sive elatâ manu agunt contra præceptum aliquod speciale.

CAP V T XXVIII.

2. **V**niversæ benedictiones istæ] Quæ simul cum maledictionibus prælectæ populo in Terræ ingressu, Iosue vii. in fine.

4. *Benedictus fructus ventris tui*] Eximiè implementum in Maria matre Christi.

5. *Benedicta horrea tua*] Chaldæus pro מִנְיָן posuit מִלְּך, quod esse *canistrum* sive *cophinum* apparet Genes. xl. 17. Cophino multum usos Iudæos apparet ex Matth. xiv. 20. xvi. 9. Marci viii. 19. vi. 43. Luc. ix. 17. Ioan. vi. 13. & ex Iuvenali. Id καράλλον non malè dixere Lxx suprâ hoc libro xxvi. 2. 4. ubi in Hebræo מִנְיָן. Eadem voce Græcâ reddunt מִלְּך respondens illi Chaldæo מִלְּך Ierem. vi. 9. At alibi κανὼν [*canistrum*], ut dicto loco Gen. xl. Exod. xxix. 3. 23. Levit. viii. 2. 25. 31. Num. vi. 15. 17. 19. Iud. vi. 9. Ἀποθήκη [*apothecæ*] quod hîc habent Lxx, nomen est generis.

22. *Et frigore*] Sic & Lxx ψυχ. At Hebræum planè contrarium sonat: venit enim à verbo קָלַה, quod est *incendere*: unde febrim hîc interpretatur Kimchi. Græcum καύσων, quod febris est genus, optimè Hebræo respondet. At vox præcedens קָרַח à verbo paris significatûs veniens, hic quidem πυρετός, & Latino *febris*; at Levit. xxvi. 18. ἰκτερός [*aurugo*] vertitur, ubi generale nomen ardoris posuit Latinus.

33. *Fructus terræ & omnes labores tuos comedat populus quem ignoras*] Virgilius Eclog. i.

*Impius hæc tam culta novalia miles habebit,
Barbarus has segetes.*

36. *Et regem tuum*] Vide ii Reg. xxv. Ierem. xxxix. & lii.

48. *Servies inimico tuo in fame, & siti, & nuditate, & omni penuria*] Hæc per Chaldæos eis contigisse, & quidem in pœnam idololatriæ, ostendit Ieremias v. 15. 16. 17. 18. 19. & totis Threnis. Notant autem ex Prophetis Hebræi esse certas pœnas certis peccatis velut proprias: Famem ex ficitate, ob decimas non æqualiter persolutas, & falsa testimonia: famem ex tumultu, ubi saturi decimas non solvunt: pestilentiam, ubi non interficiuntur qui debent, aut negliguntur pauperes: malas bestias ob perjuria & blasphemias: exsilium & captivitatem ob idololatriam, Venerem illicitam, effusionem injustam sanguinis, violationem anni sabbatici.

57. *Et illuvie secundarum*] Græci, τὸ κόριον αὐτῆς [*fætum suum*]. Sic & Rabbi Solomo בְּנֵי קִטְנִים [*parvos filios*]. Idem visum Chaldæo.

Comedent enim eos] Implementum vide Thren. iv. 10. & confer ii Reg. vi. 28. & quæ apud Iosephum in obsidione Hierosolymitana.

66. *Erit vita tua quasi pendens*] Quasi à filo pendens, ut & Latini loquuntur.

Et non credes vitæ tuæ] Non eris certus vitæ tuæ. Ita enim optimè vertipotest תַּאמִּין [*confides*]. Hoc est quod ἀσατέιν [*jaçtari*] dixit Paulus i Cor. iv. ii. in continuis periculis & anxietate jaçtari.

68. *Reducet te Dominus classibus in Ægyptum*] Sub successoribus Alexandri ingens Iudæorum multitudo immigravit Alexandriam. Hecatæus: Οὐκ ὀλίγα δὲ (μυριάδες Ἰεδαίων) κατὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ σάϊον [*Non pauca Iudæorum millia post Alexandri mortem in Ægyptum & Phœnicen immigrarunt, ob ortas in Syria seditiones*]. Meminere & Philo in Flaccum, & Iosephus

Iosephus Antiquæ Historiæ XII. 2. 3. XIII. 4. 5. 6. 7. 8. XIV. 17. XVIII. 10.

CAPVT XXIX.

4. **N**on dedit vobis Dominus cor intelligens] Id est, non accepistis. Sic datum in Iure sæpè intelligitur quod & acceptum est. Sic Maimonides hic interpretatur. Sic vox dandi sumitur & I Tim. II. 25. Sic ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς [implevit Satanas] pro svisisti impleri à Satana, Act. v. 3. Sic multa verba sumuntur eo significatu qui non propositum tantum & vim efficiendi, sed & eventum includant, ut, revelare Esai. LIII. 1. dare Ioan. VI. 39. mittere Matth. x. 34.

5. Adduxit vos] In Hebræo est, adduxi vos, mutatâ personâ. Subauditur enim, ait Dominus, ut Esaiæ LIII. & alibi sæpè.

15. Cunctis presentibus, & absentibus] Id est, cum iis qui nati sunt, & qui nascentur. Fedus enim est ad gentem totam pertinens. Sic dicunt Reges se dare feuda huic & posteris ejus, qui nondum nati sunt. neque tamen cum hoc agunt προϋπαρξιν [præexisten- tiam] credunt animarum, quam ex hoc loco ad- struere laborant Iudæi.

18. A Domino Deo nostro] In unum Deum fides fundamentum veræ pietatis & concordiae. Ideo Iaco- bus solitus sæpè interrogare familiam suam, an secum crederent unum Deum. memorat Maimonides.

Radix germinans fel & amaritudinem] ῥίζα ἀνα- φύσασα ἐν χολῇ καὶ πικρίᾳ [radix supernè germinans in felle & amaritie], Græci; unde sumta verba ad Hebr. XII. 15. Pro χολὴν καὶ πικρίαν [felle & amaritie] dixit Lucas χολὴν πικρίας [fel amaritudinis], Act. VIII. 23. Est enim alterum alterius ἐξηγήσις [expli- catio]. Radix est cogitatio, ut hic rectè Chaldæus; amarities fellea, opera mala.

19. Et absumat ebria sitientem] In Hebræo: ut addat ebriam sitienti: id est, ebria sobriam secum trahat ad saltandum: quo allegoricè indicantur vitanda, quamvis levia malorum initia, ne semper longius ser- pant. Sic Latini dicunt, Vara vibiam. Hebræi quidam sitientem interpretantur intellectum malè irrigatum, ebriam verò partem concupiscentem.

23. Nec virens quippiam germinet, in exemplum subversionis Sodomæ & Gomorræ] De quibus locis Tacitus: terram specie torridam vim frugiferam perdi- disse. Vide & quæ sequuntur, & Solinum.

28. Et eiecit eos] Disjecit eos ob violatum fedus: sicut pecus disjicitur inter quam medii incedunt qui fedus faciunt, Genes. xv. 10. Vide quæ ad Matth. XXVI. 28.

29. Abscondita, Domino Deo nostro: manifesta sunt nobis & filiis nostris] Aptior sensus in Hebræo: Abscon- dita Domino Deo nostro & revelata nobis. quæ an- te penes se retinuerat Deus illa nobis patefecit, ut haberemus normam ad quam componeremus vitam.

CAPVT XXX.

6. **E**T circumcidet Deus cor tuum, & cor seminis ad diligendum Dominum Deum tuum] Bene-

ficiorum scilicet incredibilium magnitudine, quod & aliquamdiu effectum suum habuit Zorobabelis tempore & temporibus proximis, quæ rudimenta erant ad Euangelium: ne quis cum Iudæis quibus- dam hæc pertinere putet ad sæcula post resurrectionem. Bachai refert ad tempus Messiae.

12. Nec in caelo situm] Ad hanc sapientiam con- sequendam nihil opus est Astrologiâ, qualem requi- rebant Magi & Chaldæi.

13. Neque trans mare positum] non opus est ejus adipiscendæ causâ adire gentes longinquas, ut Egy- ptii & Phœnices facere solebant.

CAPVT XXXI.

2. **E**Gredi & ingredi] Id est, fungi Ducis mu- nere.

6. Confortamini] Hebræum, roborate vos. Obe- dientia Dei auxilium impetrat.

9. Tradidit eam sacerdotibus filiis Levi] Vt con- vocarent populum & Legem docerent; archety- pum autem servarent in Sanctuario, infra 28. Io- suæ XXIV. 26.

Et cunctis senioribus Israël] Magistratibus, ut pœ- nis coërcerent malè obsequentes, & ut exemplo præirent. Rex ipse solitus Legem prælegere populo, non in ea parte in qua erant Sacerdotes, sed in subdiali.

12. Et in unum omni populo congregato] Hæc est institutio Synagogarum.

16. Consurgens fornicabitur post deos alienos] Bene Rabbini hic præscientiæ Divinæ testimonium no- tant: in qua multa esse non nisi sapientibus scrutan- da, ait Maimonides.

26. In latere arcæ] Jonathan נִקְוָפָא, id est, in capsâ. Vox enim hæc ut multæ aliæ, ex Latino ser- mone in Hebræum devēnit.

CAPVT XXXII.

1. **A**vdite cæli quæ loquor, audiat terra verba oris mei] Testes advocat semper mansuros, & eos per quos Deus judicia sua erat exsecuturus. Vide supra IV. 26. XXVIII. 12. & 23. Æneas apud Virgilium libro XII.

Esto nunc sol testis & hæc mihi terra precanti.

Deinde Latinus:

Hæc eadem, Ænea, terram, mare, sidera juro.

2. Concresecat ut pluvia] legit יַעֲרַב ut Masoretæ. At Chaldæus & Græci, יַעֲרַב grata sit, προσδονάσθω [expectetur]. Alibi id verbum vertunt ἐκδέχεσθαι, ἵδου γίνεσθαι, ἀπέσκειν [suscipi, dulcescere, placere.]

5. Peccaverunt] ἡμάρτησαν. Explicatio est Hebræi, corruerunt sibi, supple viam suam. Id eximiè de idolorum cultu dicitur.

8. Constituit terminos populorum juxta numerum fi- liorum Israël] Tam longè eos disperfit, ut nusquam tam multi essent quin Israelitæ illis possint prævale- re. Lxx pro יִשְׂרָאֵל [Israël] tribus literis omiſſis le- gere לֵאל [Dei], & indè Christiani materiam sum- fere multa incerta differendi de Angelis, quos hic filios Dei dici arbitrabantur.

10. Invenit eum in terra deserta] Sic & Aquila & Theo-

Theodotio; at Lxx ἀντάρκεσεν αὐτὸν [satis ei dedit], quæ altera est vocis מצא interpretatio, unde & per ἀρέσκω [placere] vertitur Iud. xxi. 14.

15. *Incrassatus est dilectus*] Pro dilecto in Hebræo est, ישרון [Ishron], quod diminutivum est curtatum ex ישראל [Israël], quomodo infantes alloqui solemus. sic & xxxi. 11. 5. & 26.

17. *Immolaverunt dæmoniis*] שרים Hebræis esse dicuntur dæmones ἑνυδροί [aquatici].

21. *In eo qui non est populus*] Iuris confociatio populum facit. Eo nomine indigna multitudo, quæ aut nullas aut malas habet leges.

22. *Vsq̄ue ad inferni novissima*] Flamma non ædificia & solum tantum, sed & penetralia terræ peruret. Accepto loco in sensum reconditum sumfere hinc Hebræi nomen שאול תחתית [Infernum inferiorem], quo gravissimarum post hanc vitam pœnarum regionem aut statum appellant. Sic etiam mysticè interpretantur ultionem, cujus mentio infra 35. & oppositam ei vitam 47. Pari sensu dicunt hoc canticum esse fundamentum & perfectionem Legis.

26. *Dixit, ubinam sunt*] Rectius Græci, διασπερῶ αὐτοὺς [disjiciam eos]. quomodo & Abenefdra interpretatur. Et hinc dictæ Israhelitarum διασποραὶ [dispersiones] in Babylonia, Media, Ægypto, Græcia, & alibi. Verbum est deductum ab angulo, quasi dicat, In omnes angulos disjiciam.

29. *Vtinam saperent & intelligerent*] Propriè, intelligere facerent, supple sese. Ideo Aquila vertit ὅφελον συνετίσθησαν [utinam prudentes fiant], quâ voce & Lxx alibi hoc Hebræum exprimunt.

36. *Videbit quod infirmata sit manus*] Ad verbum, abierit manus. Est enim vox Syriaca quæ apparet Dan. ii. 17. vi. 18. Esdræ iv. 23. v. 8. 15. Sensus est, cum videbit vires illis ademptas esse.

Clausi] Id est, captivi.

Residui [Qui captivitatem evaserint.

43. *Laudate*] Est in Hiphil. Ideo Aquila vertit, αἰνοποιήσατε [laudificate.]

47. *Vt singuli in eis viverent*] Vitâ illâ quæ in Lege promissa est, longâ ac suavi.

C A P V T X X X I I I.

3. *Omnes sancti*] Sic vocantur Israhelitæ etiam in Daniele vii. 25. Vide suprâ Exod. xix. 6. Num. xvi. 3.

Et qui appropinquant pedibus ejus] In Hebræo: *Ipsi juncti sunt ad pedem tuum*: id est, discipuli tui sunt. Mos enim discipulorum sedere inter pedes magistri. Philo: Νέοι ὑπὸ πρεσβυτέρους καθέζονται [juvenes sub senioribus sedent]. Adde Act. xxi. 3. Sequitur explicatio: accipient de eloquiis tuis.

5. *Rex*] Non quidem nomine & pompâ, sed jure Regio populum gubernavit. Vide quæ dicta suprâ xvi. 9.

6. *Vivat Ruben & non moriatur, & sit parvus numero*] Vt cunque decrescat ejus tribus multitudo, numquam tamen ea tribus tota interibit.

9. *Qui dixit patri suo & matri suæ, Nescio vos*] Vide ad hanc rem pertinentia lib. i. de Iure Belli ac Pacis, cap. xxvi. §. 3. & in Annotatis ad eum locum.

12. *Amantissimus Domini habitabit*] Imò dilectissimus Domino, ἡγαπημένῳ ὑπὸ Κυρίου καὶ ἀσκηνώσῃ πεποιθώς [dilectus à Domino habitabit cum fiducia]. Quæ verò sequuntur explicant Græci additâ voce Θεός [Deus]. Significatur Benjaminis habitatio firma, Hierosolymis scilicet, & Sanctuarium in ejus parte. Vide Genes. xlix. 27.

Quasi in thalamo tota die morabitur] Legit non ἤσκη [texit], sed ἤσκη. At Græci legerunt ut Masoritæ, ὁ Θεὸς σκιαζέῃ ἐπ' αὐτῷ πᾶσας τὰς ἡμέρας [Deus obumbrabit eum per omnes dies.]

14. *De pomis fructuum Solis ac Lunæ*] Principia generationis, Sol calore, Luna madore.

17. *Cornua rhinocerotis*] At Græci, κέραλα μονοκέρω [cornua monocerotis cornua ejus]. Et ita semper vertunt Græci. Aliud esse animal rhinocerota, aliud monocerota ostensum multis. Monocerotus cornu mediâ fronte cubitorum duum eminet, Plin vi. 21. Bos Iosephi insigne, Genes. xlix. 6. Sed bos ita validus ut unumquodque ejus cornu æquet cornu monocerotis. Et Syris & Arabibus ρίμονος monoceros.

19. *Populos vocabunt ad montem: ibi immolabunt victimas justitiæ*] Exemplo suo præbunt cæteris, victimas ad templum liberaliter adferendo.

Inundationem maris quasi lac sugent] In Hebræo: *affluentiam marium sugent*: id est, Zabulon & Issachar ex maris copia ditescunt. Græci, πλεῖτος θαλάσσης θηλάσῃ σε [opulentia maris lactabit te.]

20. *Benedictus in latitudine Gad: quasi leo requievit*] Vide i Paralipomen. v. 18. & sequentibus.

23. *Nephtali abundantia perfruetur*] Symmachus ad Hebræum expressius, πλησμονὴ εὐδοκίας [plenitudo benedictionis]. Idem est cum eo quod sequitur, plenus benedictione. Amant enim Hebræi ostentare verborum copiam in lingua satis inope.

25. *Ferrum & æs calceamentum ejus*] Portio Aferis proxima Sidoni, quæ πολυχάλκῳ [æris dives] Homero.

Sicut dies juventutis tuæ, ita & senectus tua] Sumfit nempe דנא pro זנא, quod est fluxus. dies fluxus sunt senectus. Græci, ὡς αἱ ἡμέραι σου ἡ ἰσχὺς σου [sicut dies tui, ita robur tuum], id est, quo diutius durabit tribus ista, eò fiet valentior. Congruit hoc Hebræo quod habemus. Alii legerunt רבך fama tua. Alii רבעך pro רבעך colores tui. Optima est interpretatio Græca.

27. *Habitaculum ejus sursum*] Verus sensus est: *Refugium ejus Deus æternus*. מענה σκεπάσῃ σε [obteget], bene Græci: nam & alibi nomen מעון, sive מענה vertunt καὶ ἀφυγνὴν [perfugium]. אלהי קרם, non Θεὸς ἀρχὴ, sed Θεὸς ἀρχῆς [Deus initii], quomodo fortè scripserunt Lxx. Vox קרם [ab initio] vertitur ἀπὸ αἰώνων [ante secula] Psal. lv. 20. & alibi: nam Hebræi vocem propriam non habent, qua æternitatem exprimant: itaque translatione aut circumlocutione utuntur. Sic Deus dicitur עתיק יומין [Senex dierum] Dan. vii. multaque sunt alia ad eam formam.

29. *Negabunt te inimici tui, & tu eorum colla calcabis*] In Hebræo: *Mentientur tibi*: id est, si populi subacti fidem fallant, edomabis eos.

CAPVT XXXIV.

6. **E**^{T sepelivit eum}] Operâ Angelorum quorum princeps Michael: idque ne Iudæi aliquando tanti viri reliquiis supersticiosum cultum deferrent.

7. *Moses centum & viginti annorum erat*] Vide quæ dicta suprâ Genes. vi. 3.

8. *Triginta diebus*] Quot dies etiam Aaronis & Mariammes luctui impensos narrat Iosephus. In luctu semper communis sortis hominibus sufficiebant dies septem. Sirachides xxii. 13. Iosephus fine sexti Antiquæ Historiæ, Ammianus Marcellinus lib. xix.

Dies planctus] Triginta; Iosephus.

A D I O S V E N.

CAPVT I.

1. **A**^{D Iosue filium Nun}] Quomodo nomen יְהוֹשֻׁעַ [*Iehosua*] Græcè mutatum sit in Ἰησοῦς [*Iesus*], vide quæ ad primum caput Matthæi diximus. Patris nomen Ναυή [*Nave*] videtur scribarum esse vitium pro Ναὺν [*Naun*]. Fuit Iosue ad belli imperium peridoneus, ingenio sollers, fortis animo, Mose severior. Huic si quis ex aliis gentibus comparandus sit, salvo pietatis & divini afflatûs discrimine, sumam Catonem majorem.

3. *Omnem locum quem calcaverit vestigium pedis vestri, vobis tradam*] Sicut in rebus quæ nullius sunt possessio jus dat, ita hîc, quia pro nullis habendi quos Deus pœnæ damnavit. Vide Deuter. xi. 24.

4. *Fluvium magnum Euphraten*] Vide quæ ad Genesin ii. 14.

7. *Et facias omnem legem, quam præcepit tibi Moses*] Quæ lex manere debebat ad Magnum usque Iubilæum, id est, ad Tempora Messiae.

9. *Ecce præcipio tibi, Confortare*] Οἱ νόμοι ἀγορεύουσι περὶ πάντων [*Leges de omnibus rebus edicunt*], ait Aristoteles de Moribus v. cap. iiii. Etiam de fortitudine, τὰ τῶ ἀνδρῶν ἔργα ποιεῖν, οἷον μὴ λείπειν τὴν τάξιν, μηδὲ φεύγειν, μηδὲ ῥίπτειν τὰ ὅπλα [*facere ea quæ sunt viri fortis, ut non deserere aciem, non fugere, non projicere arma*], ut idem adjicit.

14. *Vos autem transite armati ante fratres vestros*] Inter cives omnes ut juris, ita & armorum est societas. Verba autem hæc Mosis non reperiuntur alibi, sed sensus est Num. xxxiii. 6.

17. *Tantum sit Dominus Deus tuus tecum*] De nobis ne sis sollicitus, Deus modò tibi faveat, omnia se bene habebunt. Optantium hoc est, non, ut quidam putant, restipulantium. Locutio hæc, *Dominus sit tecum*, quid valeat videbis Iudicum vi. 12. Ruth. ii. 4. Ierem. i. 8. Malach. iii. in fine. Act. xviii. 10.

18. *Qui contradixerit ori tuo, & non obedierit cunctis sermonibus quos præceperis ei, moriatur*] *Contradixerit aut non obedierit*, nempe contumaciter. Hæc est lex Regis Hebræorum: nam Rex à Principe apud ipsos, ut alibi diximus, pompâ, satellitio & opibus distinguebatur, pari de cætero jure. Qui ex hac lege damnatur, dicitur apud Hebræos damnari causâ Regni, sicut apud Romanos *Majestatis*, apud Græcoromanos κατὰδοσιώσεως. In hoc uno crimine bona confiscabantur, ut bona Saulis posterorum, Da-

vidis tempore ii Sam. ix. 7. & hoc obtentu, quam falso, usi Iudices in Nabuthem i Reg. xxi. 14. 15. Mirum verò de hoc crimine ad Regum injuriam pertinente, tam Reges per præventionem, ut in foro loquuntur, quàm publicos Iudices judicasse: ut apparet iii Reg. ii. 29. 30. 31. 33. 34. & ibi notatur à Levi Bengerson & Davide Kimchi. Tanta fuit Hebræorum de Regum suorum probitate existimatio.

CAPVT II.

1. **M**^{Isit igitur}] *Miserat*. Ità facilè conciliantur loca, suprâ i. 11. & hîc infrâ 22.

Exploratores] Exploratio, ut hîc & Num. xiii. receptatio hostium, ut mox 4. consiliorum hostilium nuntiatio, ut ii Sam. xvii. 5. res sunt odiosæ, & si deprehendantur gravibus pœnis obnoxia, non improbæ tamen adversus hostes Dei, aut ejus qui à Deo unctus est: cum talibus enim nulla est juris gentium communio. Itaque receptatio quæ jam sequitur celebratur ut actus fidei, Hebr. xi. 31. animi scilicet πολυθεΐαν [*deorum multitudinem*] abdicantis ob audita miracula. Vide mox 9. 10. 11.

Meretricis] Quod vitæ genus eo tempore apud illas gentes vile magis quàm flagitiosum habebatur: cum longè alia fuisset Hebræorum etiam ante Legem disciplina, Genes. xxxviii. 24. Rahabæ non malè Aspasiam compares, quæ ex meretrice ad magnam potentiam venit: posterioribus autem seculis Theodoram, nuptam Iustiniano. Videtur autem Rahab habitasse Ierichunte: sed non fuisse ex septem populis: quia nupta fuit Salmoni Hebræo, ut apud Matthæum habemus, imò & antè ipsi Iosue, ut volunt Hebræi.

4. *Nesciebam unde essent: cùmque porta clauderetur in tenebris, & illi pariter exierunt*] Ante Evangelium mendacium viris bonis salutare culpæ non ducebatur. Vide quæ collegimus de Iure Belli ac Pacis libro iii. cap. i. §. xvi. & in Annotatis. Laudatur hoc factum ut illi tempori congruens, tum dicto ad Hebræos loco, tum Iac. ii. 25.

12. *Iurate mihi*] In talibus quæ publicum statum non violant missi à populo populum obstringunt. Quare & servata hæc est fides, infrâ vi. 25. & Matth. i. 5. similem historiam vide Iud. i. 25.

17. *Innoxii erimus à juramento hoc quo adjurasti nos*] Cujus verba nobis prævisisti, ὧ ὁρκισας ἡμᾶς, Theodotion. Vide quæ ad Levit. v. i. & Matth. xxv. 1. 63. Innoxii erimus, nisi ea quæ jam sequentur pacta incon-

incontinenti adjecta præstes. Similis illa exceptio
Pyladæ in Taurica Iphigenea Euripidis:

Ἐξαίρετόν μοι δὸς τόδ', ἣν ἱεναῦς πάθῃ,
Χ' ἡ δέλτος ἐν κλύδωνι χρημάτων μετὰ
Ἀφάνης γένηται, σῶμα δ' ἐκδώσω μένον,
Τὸν ὄρκον εἶναι τόνδε μηκέτ' ἐμπεδόν.
[*Vnum mihi concede, si fracta rate
Hæc charta pereat resque vi sævâ maris,
Corpusque solum incolume servetur mihi.
Iurata nè me teneat obstrictum fides.*]

19. *Qui ostium domus tuæ egressus fuerit, sanguis
ipsius erit in caput ejus*] Iure Belli cadunt qui in urbe
capta à resistentibus se non abjungunt.

C A P V T III.

4. *Sitque inter vos & arcam spatium cubitorum duum
millium*] Confer Num. 11. 2. Cum è castris ad
arcam sabbatis maximè iri deberet, hinc fumsère ar-
gumentum sapientes definiendi iter sabbati, in ipsa
Lege non definitum. Inter labores sunt magna iti-
nera, quæ non permitti sabbato fati constabat,
Matth. xxiv. 20. Ovidius:

——— *invitos currere coge pedes.*

*Nec pluvias opta: nec te peregrina morentur
Sabbata.*

Omnem egressum vetare, durum fuerat: nec eum
sensem esse legis de sabbato, ex hac lege constabat.
Vide Act. 1. 12.

7. *Incipiam exaltare te coram omni Israele*] A Mo-
sis temporibus ad Saulis tempora, Deus aut miracu-
lis aut factis humanam spem excedentibus monstra-
bat, quos Principes esse populi sui vellet. Vide in-
frà 1v. 14. & passim in Iudicum libro.

16. *Steterunt aquæ*] Quidni Deo facile quod Ma-
gis tribui solet? Ovidius:

Inque caput liquidas arte recurvat aquas.

Lucanus:

——— *de rupe pependit*

*Abscissâ fixus torrens, annisque cucurrit
Non quâ pronus erat.*

In mare solitudinis] Mare campestre potius, quod
camporum in locum successit. Nam *רָבָע אֲרָבָא*,
quod hic ponitur, loca significat plana, *πεδινὴν αἰοίκη-
τον* [*terram campestre non habitatam*] Aquilæ, non
tamen sterilia: in iis enim pabulum nascitur, quod
μίγμα [*miscellum*] dicitur.

C A P V T IV.

5. *Singuli singulos lapides*] De hoc genere monu-
mentorū vide Genes. xxxi. 46. & infrà 21.

11. *Transiit & arca Domini, Sacerdotesque perge-
bant ante populum*] Id est, post transitum Iordanem
Arca & Sacerdotes in primo fuerunt agmine, non
in medio agmine, ut in deserto.

13. *Incedebant*] In Hebræo additur, *coram Domi-
no*, id est, *Arca*.

25. *Vt discant omnes terrarum populi*] Dubitari
non debet, quin vehementer percussæ fuerint vici-
næ gentes auditis ostentis quæ contigerant in Ægy-
pto, in exitu, in deserto, & in terræ introitu. Vide
Iob. xii. in fine.

C A P V T V.

3. *Circumcidit filios Israel*] Boni principis est ri-
tus intermissos revocare. Vide 11 Reg. xxi. 1.

7. *Horum filii in locum successerunt patrum*] Adepti
sunt ea promissa quibus patres exciderant.

8. *Donec sanarentur*] Vide Genes. xxxiv. 25. *μετὰ
χαλεπῶν ἀλγυδόνων* [*cum gravibus doloribus*]. Philo
περί περιτομῆς [*de Circumcisione*].

12. *Defecitque manna*] Cessant extraordinaria ubi
ordinariis locus est, ajunt Iurisconsulti.

13. *In agro urbis Iericho*] Bene explicavit quod
in Hebræo est, *in Iericho*, id est, apud Iericho. Sic
Lucæ xiii. 33.

14. *Sum princeps exercitus Domini*] Michael,
Dan. xii. 1.

C A P V T VI.

2. *Dixitque Dominus*] Per Angelum.

5. *Conclamabit omnis populus*] Is clamor
ἀλαλαγμός Græcis, *barritus* Vegetio & Tacito.

17. *Sitque civitas hæc anathema*] Ex voto: sicut ex
Lege punitur civitas à Deo deficiens, Deuter. xiii.
12. & sequentibus.

20. *Muri illico corruerunt*] Sponte, quod alioqui
magnâ vi oppugnantium quæri solet: nec ex parte,
sed undique facta ruina, ultimum urbibus malum.

Et ascendit unusquisque per locum qui contra se erat]
Coronâ factâ.

23. *Et extra castra Israel manere fecerunt*] Donec
scilicet Rahab & feminae per baptismum, mares
de domo ejus per circumcisionem populo aggrega-
rentur.

25. *Et habitaverunt in Medio Israel usque in præsen-
tem diem*] Simile suprâ 1v. 9. A Iosua hoc, an ab
Esdra additum?

26. *Maledictus vir coram Domino qui suscitaverit
& edificaverit civitatem Iericho*] Nempe ut tam ce-
lebris victoriæ memoria semper in conspectu esset.

Hoc *καταρᾶσθαι* [*devovere*] dicunt Græci. Strabo
libro xiii. de Illo: *ἢτε ἡ καταρᾶσμένη τῇ Ἀγαμέμνο-
νος κατὰ παλαιὸν ἔδος, κατὰ περὶ ὃ Κροῖσος ἐξελὼν τὴν
Σιδὴνν εἰς ἣν ὁ τύραννος κατέφυγε Γλαυκίας, ἀρὰς ἔδετο
κατὰ τὰ τειχέντων πάλιν τὸν τόπον* [*Fortè etiam quod
eam urbem devovisset Agamemnon ex more veteri, quo-
modo & Cræsus, cum Sidenen cepisset, in quam tyrannus
confugerat Glaucias, diras constituit in eum qui id oppi-
dum rursus edificaret*]. Appianus Civilium primo:
*Οἱ δὲ τῇ ἀποικίᾳ τὴν πόλιν διέγραφον, ἐνθα πολὲ ἦν ἡ Καρ-
χηδονίαν· ἔδεν φρονίσαντες ὅτι Σκιπίων αὐτὴν ὅτε κατέ-
σκαπτεν, ἐπηράσατο εἰσαεὶ μηλόβοτον εἶναι* [*Illi verò colo-
niam fecere eo in loco ubi urbs Carthaginensium fuerat,
non curantes quod cum eam urbem dirueret Scipio, lo-
cum solitudini pascuæ devoverat*]. Iosua autem di-
ras ratas Deus habuit, ut apparet 1 Reg. xvi. 34.

C A P V T VII.

1. *Filii autem Israel prævaricati sunt mandatum*]
Ex crimine unius in Deum commisso tenetur
populus donec punierit. Si apud Virgilium exuritur
classis Achiva

Vnius

Vnius ob noxam & furias Ajacis Oilei.
nempe quia cum Cassandram Ajax raperet,
Οὐδέν γ' Ἀχαιῶν ἔπαθεν, εἰδ' ἥκιστα ὕπο,
[Nilque audiit, nil passus à Græcis mali est,]
ut Euripides loquitur.

10. *Surge, cur jaces proutus in terra*] Nullus hic deprecandi locus: neque nisi pœnâ fontis expiari populus potest.

15. *Comburetur igni*] Hominibus prius lapidatis, infra 25.

19. *Fili da gloriam Domino Deo Israel*] Videtur hinc rectè colligi spes aliqua de animorum permanence post mortem. Quâ enim aliâ spe adductus hic homo est ut crimen capitale fateretur? Est autem sententia Iudæorum, confessione & morte criminum talium veniam à Deo impetrari. Formulam hic habemus examinis reorum. Sic & testes interrogabantur. Vide quæ notata ad Ioan. ix. 24.

21. *Pallium coccineum*] In Hebræo: *שנער אדום*, id est, *pallium Babylonicum*. nam *שנער* *Babylonia*. Vide Genes. xi. 2. *Σεναιάρ τῆς Βαβυλωνίας* [*Senam Babyloniæ*] apud Histiaëum Milesium, *Singaræ* Ptolemæo & Plinio, *Singarana* Sexto Rufo. Colores diversos picturæ intexere Babylon maxime celebravit, & nomen imposuit, ait Plinius libro vii. c. 48. Hinc *Babylonica* etiam Poëtis.

Et concupiscens abstuli] Bene. nam ἡ ἐπιθυμία *Concupiscentia* τὴν ἐν αὐτῇ *ubi concepit parit peccatum*] Iac. i. 15.

24. *Filias quoque & filios ejus*] Potest exponi eos adductos ut cum omni populo simul ab Iosua erudirentur, monerenturque sibi à talibus cavere; non ut interficerentur cum patre. Qui sic sentiunt, id quod sequitur *lapidarunt eos* (itâ enim habet textus Hebræus, non *eum*) intelligunt de Achane & jumentis ejus.

25. *Quia turbasti nos*] Est in Hebræo allusio vicinarum vocum *עכן* [*Achan*] & *עכר* [*Achar* id est *turbare*] Ab hoc dicto Iosuae locus nomen accepit.

26. *Aceruum magnum lapidum*] *ταφὴν ἄτιμον* [*sepulchrum inhonorum*] ut hic loquitur Iosephus.

CAPVT VIII.

2. *Pone insidias*] Nam
Dolus an virtus quis in hoste requirat?
Vide quæ dicta nobis libro de Iure Belli ac Pacis tertio, cap. i. §. 6. & sequentibus.

12. *Bethel*] Sic & Hebræi libri quibus utimur. At Orientales libri *בית און* [*Beth-aven*], & Græci quidam codices *Βηθᾶν*, quod nomen probri loco datum Betheli ex quo profanis ritibus serviit. Ideo ubi in Osea liv. 15. est in textu *בית און* [*Beth-aven* vel *Beth-on*] Jonathan posuit *Bethel*, quam expositionem firmat Amosus v. 5.

Ex Occidentali parte ejusdem civitatis] Ex Hebræo quo utimur, in quo *לעיר* [*urbis*]. At Orientales codices *לעי* [*Hai vel Gai*] ut supra 9. Sic & Græci, ἀπὸ τῆς θαλάσσης τῆς γαί [*à mari Gai*]. nec aliter hic Chaldæus.

13. *Et stetit in vallis medio*] Meditandi & precandi causâ, ut videtur, extra castra, quæ in eadem valle erant, progressus. Vide Genes. xxiv. 62.

18. *Leva clypeum*] *ἀσπίδα* Iosephus hic, & Symmachus. Et certè videtur ea esse propria vocis *כירון* significatio ex loco i Sam. xvii. 6. & Ierem. vi. 23. Alii tamen vertunt *γαισδὼν* [*gaesum*], & explicant quidam *ἐμβόλιον ὀλοσίδηρον* [*telum ex solido ferro*], aut *κόντιον* [*contum*].

23. *Apprehenderunt viventem & obtulerunt Iosue*] Mos populorum est ut Rex captus cedat Regi aut duci exercitus, qui præmium persolvit captoribus imò & supellex Regis victi victori cedebat, ut notant Thalmudistæ titulo de Rege. Vide quæ ad hanc rem adducta de Iure Belli ac Pacis libro i. cap. vi. §. 24.

25. *A viro usque ad mulierem*] Non usitatum id, nisi in pœnam magnæ impietatis. Num. xxxi. 15.

28. *Fecit eam tumultum*] In loco ubi urbs fuerat lapidum congeriem posuit.

29. *Regem quoque ejus suspendit in patibulum*] Interfectum prius. Neque enim suspensio pœna ibi erat, sed corpora eum in modum ostentui exponebantur, ut dictum ad Deuteron. xxi. 22. sic etiam interpretare quæ infra x. 26.

30. *Altare Domino*] Tunc quidem in sacrificii usus, in posterum verò monumenti causâ, ut infra xxi. 22. & sequentibus.

32. *Et scripsit super lapides Deuteronomium legis Moyse*] Imò exemplum Legis, quomodo vox *משנה* sumitur Deuter. xvi. 18. Legem verò hic intellige id quod Legis præcipuum est, Decalogum.

33. *Majores natu ducēsque*] *זקנים* [*Senes*]. *Majores natu* sive *Senes* sunt Senatores *לxx*, *γεγεσία* [*Senatus*] Iosepho. *שטרות*, quos hic *duces* vertit, Græci *γραμματεῖς* [*scribas*], sunt qui Senatui apparebant; *שופטים* [*Iudices*] hoc loco illi qui millenis & centenis præfecti, minores causas dijudicabant, Iosepho modò *φύλαρχοι* [*tribuum principes*], modò *ἀρχαί* [*magistratus*].

CAPVT IX.

7. *NE forte in terra quæ nobis sorte debetur habitetis*] Fama jam longè pervenerat à Deo terras illas septem populorum Hebræis datas.

Et non possimus fedus inire vobiscum] Nempe fedus sociale, quo terræ & plena libertas ipsis relinquerentur. Vide de tota hac re quæ diximus libro i. de Iure Belli ac Pacis, cap. xii. §. 4.

11. *Dixeruntque nobis seniores & omnes habitatores terræ nostræ*] Senatoribus *προβόλοις* [*præconsultantibus*] secutus populi consensus. Multæ erant eo tempore *δημοκρατία* *μετ' ἀριστοκρατίας* [*Respublicæ mixtæ ex Optimatum & populari statu*].

15. *Pollicitus est quod non occiderentur*] In deditio-nem eos accepit, ut subditi essent Israëlitis: quod licuisset etiam si veritas rei fuisset cognita. Nihil ergo factum hic contra Legem. Vide i Sam. xxi. & i Reg. ix. 20.

18. *Eò quod jurassent eis principes multitudinis*] Eleazarus *μετὰ γεγεσίας* [*cum Senatu*], ut hic ait Iosephus, auctore nempe Iosue supra 15. qui vel solus jus habuerat in talibus populum obligandi. Cavillari hic aliqua potuissent Hebræi: Sed ut Livii ex libro tertio utar verbis, *Nondum hæc quæ nunc*

tenet seculum negligentia Dei venerat, nec interpretand sibi quisque iusjurandum & leges aptas faciebat, sed suo potius mores ad eos accommodabat.

23. Non deficiet de stirpe vestra ligna cædens aquasque comportans] Deditos puniendi jus est victori, ut subditos factos. Si dolus abfuisset, subditi tantum mansissent, ob dolum operis servilibus addicuntur, ut olim à Romanis Bruttii, à quorum similitudine Brutiani dicti, qui officia servilia Magistratibus præstabant, eò quod Bruttii Hannibali se tradidissent, & cum eo perseverassent usque dum recederet de Italia. Vide Festum. Aquam portare, servile. Athenæus, Ο' Ε'πειδὴ ὑδροφόρος τοῖς Ἀτρεΐδαϊς, ὡς καὶ Στησίχορος φησιν. — — — ὥκλειρε γὰρ αὐτὸν

Υ'δωρ αἰεὶ φορέοντα Διὸς κέρα βασιλεῦσι.

[Epeus aquam ferebat Atridis, quod & Stesichorus significat: — — — quam dea nata Iovis miserata

Affiduo Grajis portantem Regibus undam.]

C A P V T X.

3. **M**isit ergo Adonisedec rex Ierusalem ad Oham regem Hebron, & ad Pharam regem Serimoth, ad Iaphia quoque regem Lachis, & ad Dabir regem Eglon] Commune periculum causam dat federibus. Vide infra cap. xi. in principio, & epistolam Mithridatis ad Regem Asiacem in fragmentis Historiarum Sallustii.

6. Ne trabas manus tuas ab auxilio servorum tuorum] Subditi defendendi. Livius libro vii. Fides agi visa, deditos non prodi.

11. Dominus misit super eos lapides magnos] Lapidés pluit, sæpè in historiis.

13. Nonne scriptum est hoc in libro justorum?] Videtur poema aliquod fuisse ἐπινίκιον [in memoriam victoriæ], in quo **ישראל** [Israel] contractæ **יש** [Isar] dicebatur, quasi cæteris gentibus æquitatē præstans.

Spatio unius diei] Hebræi, ut in perfecta die: id est, æstivâ, qualis tunc erat illa illis in locis. Ita Maimonides & Hebræi quos citat Mafius, nullum hîc miraculum agnoscentes, sed phrasim poëticam, quasi Sol exspectasset, donec occidio hostium perfecta foret, cum potius Israëlita non destiterint insistere hostibus, quamdiu aut Sol aut Luna lumen præbebant: sicut sæpè in historiis insequendi finem nox adfert. Scriptor ad Hebræos fidei præmia ingentia referens cap. xi. dejectæ Hierichuntis meminit: mutati cœlestis cursûs, quod multò majus fuerat, non meminit. Et jam sequetur, Deum voci hominis se accommodasse, non quidem Solem sistendo, sed pugnando, id est, pugnantibus vires & invictum contra labores animum subministrando, immit-tendo præterea lapides pro grandine. Hæc ita non improbabiliter dici possunt, quanquam impossibile Deo non est Solis cursum morari, aut etiam post Solis occasum speciem ejus in nube supra horizon-tem exstanti per percussum ostendere.

15. In castra Galgale] In æstiva.

17. Quinque reges latentes in spelunca] Quidam deserere vicos & in avia degredi: ac fuere qui se speluncis, & carissima secum abderent. Tacitus Annalium xiv. in rebus Armeniæ. Vide Iud. vi. 2.

18. Ad os speluncæ] Ora & exitus specuum dixit Tacitus eodem loco.

19. Extremos quosque fugientium cædite] Id **נני** Hebræis, carpere agmen Tacito & aliis. καὶ ἀλαμβά-νειν τὴν ἔσχατον [deprehendere postremum agmen] Græcis hoc loco.

21. Vbi tunc erant castra] Stativa sive subitaria.

28. Et omnes habitatores ejus] In Hebræo: *Onnem animam quæ in eo*: πᾶν ἐμπνέον [omne spirans] Græci hîc. Confer suprâ vi. 21.

C A P V T XI.

10. **I**nter omnia regna hæc principatum tenebat] Vbi regna sunt exigua, solet unus Regum deligi, qui belli ductum habeat: quod & in Iapane, Iava, aliisque locis Orientis fieri testantur historiæ.

13. Absque urbibus quæ erant in collibus & tumulis sitæ, cæteras succendit Israël] Quia nec teneri sine valido præsidio: nec id nobis virium erat, quod firmando præsidio & capeffendo bello divideretur, ait in re simili Tacitus Annal. xiii.

14. Prædam istarum urbium ac jumenta diviserunt] Neque enim præcefferat **אנאתמה** [anathema, sive devotatio].

20. Domini sententia erat ut indurarentur corda eorum] Non immisit in eos Deus qualem potuit terrorem: imò & prudentiæ multum ademitt.

21. Cepit ergo Iosue omnem terram] Debellavit.

C A P V T XII.

1. **H**i sunt reges] Summa hîc colligitur Regum quos Moyses & Iosue cis & ultra Iordanem devicerant. Intra suam cuique patriam regna finiebantur, ait de antiquissimis temporibus Iustinus. Speciatim autem de his populis Strabo: τὸ παλαιὸν μὲν ἐν οἷς Ἀραδιοὶ καὶ αὐτοὶ ἐβασιλεύοντο παραπλησίως, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων ἐκείνη πόλεων τῶν Φοινικίδων [Olim igitur Aradii seorsim Reges suos habebant, quomodo & aliæ urbes Phœniciæ singulæ].

C A P V T XIII.

3. **A** Fluvio turbido qui irrigat Ægyptum] In Hebræo: à Sichor qui supra Ægyptum est. Sichor fluvium quemvis nigrum, id est turbidum, non liquidum significat. Crediderim indè à Pœnis dictum in Hispania Sicorim. Nilum hoc nomine vocat Ieremias 11. 18. Dionysius Afer:

Σείρις ὑπὸ Αἰθιοπῶν κικλήσκειται οἱ δὲ Συήνης
Ἐνναέται σρεφθέντι μετ' ἔνομα Νεῖλον ἔθεντο.

[Ethiopes Sirim vocitant: dixere Syenes

Indigenæ hunc amnem mutato nomine Nilum.]

Et hinc Sirio nomen, quod eo fidere moveatur Nilus. At Græci pro **שִׁיחור** [Sichor] videntur legisse **שאון** [Schaon id est desertum]. Vertunt enim, ἀπὸ τῆς ἀοικητὸς τῆς κατὰ πρόσωπον Αἰγύπτου [à terra non habitata quæ est ante Ægyptum].

Regulos] Satrapas sub Regibus positos: quales alibi **סרנים**, ut hîc, alibi **נשאים**, alibi **נסיכים** vocabantur, ut infra 21.

Philisthiim] Terræ modò à novissimis possessoribus

ribus, ut hic, modò ab antiquioribus, ut infra 22. nominantur.

4. *Ad meridiem verò sunt Hevæi*] Bene illud והעוים [Et Hevæi] trahit ad novam periodum, contrà quàm habet Hebræa distinctio, quæ cùm promississet se quinque numeraturam, numerat sex.

6. *Univerſique Sidonii*] Sidon gentis nomen, antequam urbis, Genes. x. 15. Sidones Curtio, Sidonii Stephano aliisque.

17. *Hesebon*] Hæc loca communiter data Rubenitis & Gaditis. Vide infra xxxi. 39.

20. *Aſedoth, Phasga*] Posteriores hanc vocem pro epitheto Azoti accipit Aquila. Vertit enim λαξευτήν, id est, è lapide munitam.

CAPVT XIV.

1. **E**eeazar sacerdos & Iosue filius Nun & principes familiarum] Vide supra vii. 33. ix. 15. 18. & infra xix. 51.

Sorte] Vide quæ dicta ad Numerorum xxxiv.

4. *Suburbana earum ad alenda jumenta & pecora sua*] Non arva, non vineta, sed pascua, eaque ipsa usui magis quàm fructui.

6. *Locutusque est ad eum Caleb*] Nè nomen bonum non interpellando malum fieret.

7. *Quod mihi verum videbatur*] Ex animi sententia, ut Romani loquebantur.

12. *Et potuero delere eos*] Vult publicâ auctoritate privatis viribus bellum suscipere, ut Romanorum Fabii. Iosue autem æquum censuit ut publica fides publicis opibus liberaretur. Est enim hic ἐπα-νοδός [retrogressio] ad id quod dictum supra x. 36. Vt Caleb, ita Iosue urbem habuit ἐξαιρετον [eximiam], infra xix. 50.

17. *Ante vocabatur Cariath-Arbe*] Vide quæ dicta ad Gen. xxiii. 2. & infra xv. 13.

Adam maximus ibi inter Enacim situs est] Homo magnus etiam inter gigantes. Versio hæc quæ nomen proprium pro communi posuit, mirum quantis fabulis originem dedit. Vide mox xv. 14.

CAPVT XV.

1. **I**gitur sors filiorum Iudæ] Valde accuratè termini describuntur tribus Iudæ, ut tribuum principis, ubi futura erat urbs regia, unde Reges, nè quis eos terminos transgrediendo popularibus injuriam faceret. Facta autem divisio non æquali mensurâ, sed pro eo quod terræ valebant: τιμηλὲς μᾶλλον ἢ μετρηλὲς τὰς κλήρας [partes magis ex æstimatione quàm ex mensura factas] dixit Iosephus.

3. *Contra ascensum Scorpionis*] Græci עכרבנים & hic & Num. xxxiv. 4. vertunt, ut proprium Ακράβιν. Sed nomen etiam hoc proprium videtur factum à frequentia scorpionum. Vide Deuter. vii. 15. Est pars Idumææ, dicta Ακράβατιν [Acrahattina] scriptori Maccabæorum l. i. c. v. 3. Ptolemæus in Mesopotamia ponit Acraham.

8. *Per convallem filii Ennom*] Vnde Gehennæ nomen ex similitudine incendii quo pueri necabantur.

13. *Cariath-Arbe*] Non ipsam urbem, sed agrum. Vrbs enim ipsa Levitarum erat, Ios. xxi. 13.

14. *Tres filios Enac*] Reliquias eorum quos Iosue interfecerat, supra xi. 21.

15. *Cariath-Sepher*] Id est, Civitas literarum. Chaldæo כרית ארכי Vrbs bibliothecarum. Gymnasium Phœnicum Xenophonti.

16. *Dabo ei Axam filiam meam in uxorem*] Ingens potestas patria apud illas gentes in filiarum matrimoniis. Vide Iud. i. 13. i Sam. xvii. 25. Similia in Græcorum historiis habes de Oenomao, Schœneo, & aliis.

18. *Suspiravitque ut sedebat in asino*] Melius alii videntur vertere: descendit de asino. Id enim reverentiæ signum. Genes. xxiv. 64. Vide Valerium Maximum libro ii. cap. x. num. 4.

19. *Arentem dedisti mihi*]

Sicca domus queritur nullo se rore foveri.

Martialis libro ix. Epigr. 18.

20. *Dedit itaque ei Caleb irriguum*] In dotem, neque id ex lege aut more, sed ex liberalitate, qualem Agamemnon Achilli pollicetur.

21. *Ab extremis partibus filiorum Iuda*] Possis vertere, partim filiorum Iuda: nam partim erant Simeonis infra xix. 29. ita ut xxix oppida fuerint Iudæ, ut dicitur infra 31. novem autem quæ restant Simeonis.

32. *Et Aen, & Remon*] Quæ in unam urbem coaluere processu temporis & ædificiorum, Nehem. xi. 29.

38. *Iechel*] Hoc nomen urbi Arabum datum non ante Amasiæ tempora discas i Reg. xiv. 7.

63. *Vsque in præsentem diem*] Hinc quoque apparet, neque à Iosue, neque prope ejus tempora scriptum aut certè consummatum hunc librum.

CAPVT XVI.

3. **E**phleti] Qui Phelethi ii Sam. viii. 18. xv. 18.

10. *Tributarius*] Sic & infra xvii. 12. i Reg. ix. 16. Credibile est impositas eis leges Adamo & Noë datas.

CAPVT XVII.

1. **I**pse enim est primogenitus Iosephi] Res quidem aliquando majores Ephraimo vaticinatus erat Iacobus Genes. xlviii. 19. sed jus primorum natalium Manassi non abstulerat: neque id meritis erat Manasses.

4. *Et Dominus præcepit per manum Moſi*] Vide Numer. xxvii. 3.

5. *Et ceciderunt funiculi Manassi decem*] Sex pro Abiezeri, Heleci, Ezrielis, Sechemi, Hephheri, Semidæ familiis. Selophcadi filia quatuor partes cepere, duas pro avo, utpote primogenito: unam pro patre, unam pro patruo, qui omnes ex Ægypto egressi jus ad posteros transfulerant. Sic Hebræi quidam.

18. *Succides tibi atque purgabis ad habitandum spatia, & poteris ultra procedere cùm subverteris Canaanum*] Qui de finium angustiis queruntur, non

populares sed hostes debent expellere, aut loca vacua occupare & colere. Adde quod XIX. 47.

CAPVT XVIII.

4. **T**Ernos viros] γεωδαίτας [terrarum divisores]. Vide infra 8. 9.

28. Quæ est Ierusalem] Vetus urbs in parte Benjaminis, sed accessio facta ex parte Iudæ.

CAPVT XIX.

2. **E**T Sabee] שבע in Hebræo nunc legitur; sed שמע legisse Lxx apparet, qui vertunt Σαμαά [Samaa]. Et שמע hic locus vocatur supra xv. 26. ubi in Græco malè Σαλμαά scribitur pro Σαμαά. Videtur idem esse locus qui Nehemiæ XI. 26. scribitur ישוע, ubi fortè fuerit ישמע [Ismaa] præposita ad vocem Iod litera, ut supra XVI. 3. & alibi.

6. Villæ] Bene vertit חצרים. Lxx κώμας [vicos]. Rectius fuerat ἐπαύλεις [villas].

9. In possessione & funiculo filiorum Iuda; quia major erat] Adæquatio. Vide quæ dicta ad Num. XXXIV.

27. Ad lævam Cabul] Quod nomen terra illa vicina Tyriis ab Hiromo accepit tempore Solomonis, 1 Reg. IX. 13. unde de tempore quo scriptus hic liber conjectura capi potest.

29. Ad civitatem munitissimam Tyrum] Παλætyrum.

47. Ascenderuntque filii Dan] Post mortem Iosue hæc facta. Vide Iudicum XVIII. Accedat hoc ad conjecturas temporis, quo scriptus hic liber, de quo aliquid diximus supra ad xv. 63.

Ex nomine Dan patris sui] Id est, ex nomine tribus victricis, quæ à generis sui principe nomen ferebat.

CAPVT XX.

3. **P**ercusserit nescius] בשגגה [per ignorantiam] Græci vertunt ἀκσῖως [non voluntariè]. Vide quæ dicta Num. XXXV. 4. Deuter. XIX. 2.

CAPVT XXI.

4. **D**E tribubus Iuda & Simeon & Benjamin] Territorium manebat penes tribus; habitatio verò in oppidis, & agri juxta pascui Levitis cedebant. Sic apud Siculum: Iurisdictio in agris qui assignati sunt, penes eos remansit ex quorum territorio sumti sunt. Vide de Iure Belli ac Pacis libro II. cap. III. §. 4.

36. De tribu Ruben] Duo hæc commata in antiquissimis Hebræorum codicibus non fuere: itaque nec Masora hos numerat. Quare adjecti videntur ex Paralipomenis, ut censet Kimchi: unde venere in versiones Græcam, Syram, Latinam, & in Chaldaicorum codicum quosdam. Reperiuntur in libris quibusdam voces paulum mutatae, ut מנרשיה pro מנרשה [suburbana ejus], item קרמת pro קרמת [Cadmath] aut קרמת [Cadimath] pro קרמות [Kedemoth].

39. Fuerunt quadraginta octo] Nempe sex illæ ab initio confugio dicatae, & deinde hæc XLII. quæ &

ipsæ jus confugii habuere, sed ita si habitatores urbium vellent, & sumptu confugarum.

CAPVT XXII.

2. **F**ecistis omnia] Ex Hebræo: שמרתם [observastis illa]. At שמעתם legere Græci, vertunt enim ἀκηκούσατε [audiistis].

8. Dividite prædam hostium cum fratribus vestris] Id est, læti abite cum ea parte prædæ quæ vos contingit.

11. Quod cum audiissent filii Israël] Univerſitati jus est in suas partes, & major pars jus habet univerſitatis: ut dictum de Iure Belli ac Pacis lib. II. cap. v. §. 17. & Deuter. XIII. 12.

16. Hæc mandat omnis populus Domini] Denuntiatio sicut jure gentium inter duas gentes requiritur, ita etiam orto inter cives dissidio ex æquo usurpatur, vel ut civitas accusata se purget, aut satisfaciat, vel ut innocentes à nocentibus se separent.

18. Et cras in universum Israël ira ejus deserviet] Vide supra VII. 1.

27. In testimonium] Vide supra VIII. 30.

30. Et principes legationis Israël qui erant cum eo] In Hebræo, & principes cætus & Chiliarchi. Græcè, πάντες ἄρχοντες τῆς συνάγωγῆς [omnes principes Convēntūs], id est, Senatus & minorum magistratuum summi. Hi προέβλεψα [præconsultum] faciunt, quod sequitur populus infra 33. Vide supra VIII. 33. IX. 11.

CAPVT XXIII.

2. **E**T magistros] In Hebræo. שטרי [magistros ejus] Vide supra VIII. 33. infra XXIV. 1.

7. Juretis in nomine deorum eorum] In Hebræo: Ne commemoretis nomen deorum earum, neque juretis. Vide Exod. XXI. 13.

12. Miscere connubia atque amicitias copulare] Contra legem Exod. XXXIV. 15. 16. Deuter. VII. 2. In has post Iosue tempora peccarunt Israëlita, Iud. III. 5.

13. Offendiculum ex latere vestro] Hebraicè: Flagellum in vestris lateribus. Loro enim latera cædimos erat, Ecclesiast. XXX. 12. & XLII. 5.

CAPVT XXIV.

1. **I**N Sichem] Silunte. Qui locus in Sicimitarum terra.

9. Pugnavit contra Israël] Non vi sed dolis, quod & sequentia explicant, & ipsa historia ostendit.

11. Pugnaveruntque contra vos viri civitatis ejus, Amorrhæus, & Pherezæus, & Cananæus, & Hethæus, & Gergezæus, & Hevæus, & Jebuzæus] Græci benè, ἐπολέμησαν πρὸς ἡμᾶς [bellum in nos fecere]. nam חם לא sæpè non pugnam, sed bellum significat: & populorum qui hic nominantur quidam nihil aliud quàm portas clauferunt.

13. Deditque vobis terram in qua non laborastis, & urbes quas non ædificastis, ut habitaretis in eis, vineas & oliveta quæ non plantastis] ex Deuteronomio VI.

11. Antiphones: Τοῖς πολεμίοις εὐχεσθαι δεῖ τὰ γαθαὶ παρῆναι

παρεῖναι χάρις ἀνδρείας· γίνεται γὰρ ὅτως ὅτι ἔχόντων, ἀλλὰ ὅτι κεραιέντων [Optanda hostibus omnia bona sine fortitudine: ita enim illa fient non eorum qui habuere, sed eorum qui capient].

19. Dixitque Iosue ad populum] Stipulatio.

21. Dixitque populus ad Iosue] Sponsio. Confer II Paral. xxxiv. 32.

26. Scripsit quoque omnia hæc in volumine legis Domini] Codici isti qui apud Arcam custodiebatur (Vide Deuter. xvii. 18. & xxxi. 26.) hæc promissa ascribi iussit.

Subter quercum] Illam ipsam cuius mentio Gen. xxxv. 4. in historia Iacobi, & Iud. ix. 6. Is locus in honorem Iacobi diu pro templo fuit. Malè autem Samaritani, qui post constitutum auctoritate regiâ Hierosolymis Templum, moris oblitterati obtentu schisma fecerunt, quod in hæresin erupit.

30. Thammathsare] תַּמַּת סָרַח. At Iudicum 11.9.]

idem dicitur תַּמַּת חָרַס [Thammathares]. In altero horum locorum literæ sunt transpositæ. Latinus utrobique Thammathsare. Græci codices variant.

31. Cunctis diebus Iosue & seniorum qui longo vixerunt tempore post Iosue] Nempe eorum qui Iosue participes fuerant in populo regendo. Neque enim diutius mansisse in Dei obsequio populum ex Iudicum libro apparebit: ubi opposita his verbis verba habes 11. 8. 9. 10. Tantum valet benefactorum recens memoria, & virorum spectatorum auctoritas. Vide simile II Paralipom. xxiv. 2. 16. 17. 18. Apparet hinc post Iosue aliquanto tempore scriptum hunc librum, ut supra monuimus.

32. Ossa quoque Ioseph quæ tulerant filii Israël de Ægypto, sepelierunt in Sichem] Ex promisso Genes. l. 24.

33. Quæ data est ei in monte Ephraim] Nempe per uxorem. nam Levitæ suo nomine privatos agros non habebant. Vide simile II Paralip. 11. 21. 22. 23.

AD LIBRUM IUDICVM.

CAPVT I.

Hebraeis, Tyriis & Carthaginensibus חַשְׁמִשִּׁים dicebantur καὶ ἐξοχὴν [per excellentiam] (alioqui enim vox latius patet, ut jam sæpè observavimus) summi Magistratus, quos Græci hic Κριτὰς [Iudices], Iosephus in Tyriorum rebus δικαστὰς vocat, Latini in Punica historia, servato Punico vocabulo, Suffetes; αὐτοκρατόρες ἡγεμόνες [Duces cum summa potestate] Iosepho. Vide de his quæ ad Deuter. xvii. 9. Adde locum infra v. 13. Videtur autem his temporibus omissa per incuriam creatio Synedrorum Lxxii, quemadmodum & ante Iosaphati tempora II Paralip. xix. 5. Itaque ubi tales extra ordinem viros Deus non excivit, erat dissolutum reipublicæ corpus, nec quicquam in commune agebatur. Tribus singulæ suas res suo periculo ac commodo agebant, nisi si quæ ex usu temporum fedus inter se fecerant, infra 3. Iosephus: συνέβαινεν ἡδὴ τὴν ἀριστοκρατίαν διεφθάρθαι, καὶ τὰς γενομένας ἐκ ἀπειδείκνυσαν, καὶ ἀρχὴν αἰσχρονομίας καὶ πλεονεξίας ἐπέβλεπον [Corrumpti jam cœperat ille Optimatum status: nam neque Senatus legabatur, neque alii quales antè fuerant magistratus]. Item: μέλας ἦν ἡ πόλις τῆς κοινῆς πολιτείας ὑπὸ ἀναρχίας ἐνδοσε τὰ πράγματα [Remoto eo qui fuerat reipublicæ ordine cuncta ob dissolutionem imperii malè se habebant]. Talis fuit Græciæ status Concilio Achaico Romanorum artibus dissoluto, & Galliæ ante Cæsaris tempora: Germaniæ verò & Britanniae multò etiam seriùs.

4. Tradidit Dominus Cananæum & Pherizæum in manus eorum] Est hic ἐπ' ἀνὰ ὁδὸν [retrogressio] ad ea quæ narrantur Iosue xv. Itaque verti possent per plusquamperfectum. Causa redditur cur Iudæ tribui ductus datus sit.

7. Septuaginta reges, amputatis manuum ac pedum summitatibus colligebant sub mensa mea ciborum reli-

quias] De Sesostris rege Plin. xxxiii. cap. 3. Sesostris Ægypti rege tam superbo, ut prodatur annis quibusque sorte reges singulos è subjectis jungere ad currum solitus, sicque triumphare. Lucanus libro x.

Venit ad occasum, mundique extrema Sesostris,
Et Pharios currus regum cervicibus egit.

Bajazethem Turcarum Imperatorem captum Tamerlanus in cavea vexit, deque mensæ suæ fragmentis dedit quod ederet. Lysimachus Telesphorum Rhodium, undique decurtatum, cum aures illi nasumque abscidisset, in cavea velut novum animal aliquod & inusitatum diu pavit, cum oris detruncati mutilatque deformitas humanam faciem perdidisset; narrat Seneca de Ira libro 111. c. 17. Numerum autem Lxx regum ne quis miretur, videat quæ supra dicta ad Iosue xii.

10. Percussit Sesai, & Ahimam, & Tholmai] Percusserat duce Calebo, vivente adhuc Iosua, Ios. xv. 14. sic & statim abierat.

16. Filii autem Cinæi] שַׁלְמַי [Salmæi] & hic Chaldæus, ut Genes. xv. 19. & alibi.

Cognati Mosi] In Hebræo: soceri Mosi, id est, illi Cinæi qui Iethroni aderant, infra iv. 11. nam alioqui gens hæc inter damnatas.

Ascenderunt de civitate palmarum] Hierichuntino agro, quem Cinæi tenuere usque ad ædificationem Templi. Rabbi Salomo.

Et habitaverunt cum eo] Hebræus textus: cum populo, Israëlitarum scilicet. Ità videmus eo tempore profelytis sortem datam non minùs quàm civibus.

19. Nec potuit delere habitatores vallis] In Hebræo non ad expellendum habitatores vallis. Incipit hic aperiri fons magnorum deinceps malorum, desidia aut misericordia contra Dei Legem.

20. Hebron] Vide quæ dicta Iosue xv. 13.

24. Dixeruntque ad eum: Ostende nobis introitum civitatis] Et Israëlita huius hominis operâ rectè uti

potuerunt, & ipse homo nihil peccavit si notum habuit Dei de illis populis decretum. Vide Ios. II. 1. & infra IV. 17.

28. *Fecit eos tributarios*] Non conversos ab idolatria, & post primam denuntiationem ab ipsis spretam; quorum neutrum licuit.

CAPVT II.

1. **A** *Scenditque Angelus Domini de Galgalis*] Locutus additus facit ut Hebræi hominem aliquem hic Angeli nomine designari intelligant, quem putant fuisse Phineam, cujus mentio infra xx. 28. Sic Propheta Angelus dicitur Agg. I. 13. & Sacerdos Malachiæ II. 7. ubi quæ dicemus vide. Est autem in hoc capite summa historiæ sequentis valde dilucida: quæ utilitatem Regiæ potestatis populo rebus ipsis ostendit, ac sic defectionibus frænum imponit.

Babal] Qui plenè בעל שמינ בעלשאמן [Dominus celi], Sol summus deorum illis gentibus, unde Iupiter Assyriis dicitur. Vide Macrobius libri I. Saturn. cap. XXI. I.

13. *Astaroth*] אשורם [Asarim] & אשורם [Astaroth] sunt luci, ut Exod. xxxiv. 13. Deuteronomii VII. 5. XII. 3. hoc libro III. 7. ubi אשורם conjungitur cum *Babalim*: unde liquet עשתרות [Astaroth] esse aliam pronuntiationem, idem significantem. quare & I Sam. VII. 4. עשתרות Græci vertunt ἄλσιν [lucos]. In talibus autem lucis Terra colebatur, quæ inde dicta עשתרות, & Græcis res Syras exprimentibus *Astarte*. Is mos sub Cybeles nomine ad Phrygas gentesque alias transiit. Ovidius septimo Metamorphoseon:

*Templa Deum matri quæ quondam clarus Echion
Fecerat ex voto nemorosus abdita silvis.*

Sic castum nemus Terræ dicatum à Germanis Tacitus nos docet. Alibi autem meri luci dicati Terræ, alibi addita simulacra, ut ovis specie apud Moabitas, narrantibus Rabbiniis. Alii Astarten Lunam esse, alii Venerem, alii Iunonem coniectant; sed quod dixi maximè credibile est. Tum verò Venus rerum genetrix quod Terræ convenit: & Luna αὐτὴ γῆ [altera terra] veteribus; & Iuno aër qui circa Terram.

21. *Et ego non delebo gentes*] Citò scilicet.

CAPVT III.

3. **Q** *Vinque Satrapas*] Vide Iosue XIII. 3.

4. *Vt in ipsis experiretur Israël*] Cum eos non statim deleffent Israëlites ut debuerant, Deus hac usus occasione, servandos eos diu censuit, ut si eorum mores non imitarentur Israëlites, probitas Israelitarum appareret: si imitarentur, improbitas. Præterea Deus illis populis ministris uti voluit ad puniendos Israelitas, si diu aut gravia delinquerent.

8. *Servieruntque ei octo annis*] Id est, coacti sunt pacem gravibus tributis redimere, non tamen ut præsidia ab eo Rege acciperent. Simile mox 12. 13. 14. itaque facile illis fuit resumto animo onus tale exuere, ut sequentia ostendunt.

15. *Suscitavit eis salvatorem vocabulo Aod*] Dei iussus qui & infra exprimitur 28. efficit ne in exemplum hoc trahi possit, ubi talis Dei iussus non est; non magis quàm quòd Abraham de filio iussus est facere, & quòd Israëlites res Ægyptiorum abstulere. Brutus qui Cæsarem occidit, paris videtur fuisse animi, sed ei ut divinum imperium, ita & successus defuit.

21. *Surrexit de throno*] Tanquam Prophetæ honorem habens.

CAPVT IV.

2. **I** *Pse autem habitabat in Haroseth*] Nempe Sifara. 4. *Erat autem Debora prophetis*] Dux femina facti. Ità viris exprobrata ignavia infra 19.

6. *Præcepit tibi Dominus Deus tuus*] In Hebræo: *Nonne præcepit?* quā locutione utuntur Hebræi, ut valde affirmant etiam quod alter antè nesciebat. Sic & infra 14.

11. *Heber autem Cinæus recesserat quondam à cæteris Cinæis fratribus suis*] Medium se in hoc bello fecerat, non ausus sibi partem de terra bello parta vindicare. Vide infra 17.

18. *Opertus ab ea pallio*] Hebræicè, בשמיכה. Chaldaeus vertit גונכא, quæ καυνάκη Græcis, sed Babylo-nicā origine, ut testantur Ælianus de Animalibus XVII. 17. & Pollux VII. 13. est vestis altera sui parte villosa, ut Hesychius nos docet; quanquam Varro amphimallum esse credidit. Est eadem vox Chaldaea II sive IV Regum VIII. 15.

CAPVT V.

6. **Q** *Vieverunt semitæ*] Rectius veritas itinera publica: iis desertis Israëlites devia sectabantur, ut sequitur. Significat commercia abrupta.

7. *Cessaverunt fortes*] In Hebræo: פרוץ, id est, pagi. Et villæ & agri deserti jacebant ob rapinas Cananæorum.

9. *Propria voluntate*] Animo prompto in Dei obsequium, ut supra 2.

10. *Qui ascenditis supra nitentes asinos*] Vide infra x. 4. XII. 14. Id factum ob equorum in illis terris penuriam, de qua diximus ad Deut. XVII. 16.

11. *Ibi narrentur iustitiæ*] Vox hic est Chaldaica à תנא [narrare].

20. *Stellæ manentes in ordine & cursu suo adversus Sifaram pugnauerunt*] Id est, Angeli, velut de loco superiore in eos pugnauerunt. Confer II Maccab. x. 29. xi. 8. מסלות sunt loca celsa. Angeli stellarum nomine appellantur ob naturam cælestem & splendorem.

23. *Maledicite habitatoribus ejus, quia non venerunt ad auxilium Domini*] Infames sint. Grave erat Athenis ἀποσασίς, id est, detrectata militiæ, crimen, ut ex Demosthene, Scholiaste ejus Vlpiano, & Harpocrate discimus. Multo iustius infames habendi qui bello defuerant imperato Divinitus.

25. *In phiala*] In Hebræo hic & infra VI. 39. est ספל, unde si simpuli nomen ad Lydos, à Lydis ad Etruscos, indè ad Romanos venit. Cyathum interpretatur Varro libro IV. nec aliter Festus & Glossæ Græ.

Græcolatinæ. meminit & Plinius libro xxxv. c. 12.

28. *Per fenestram respiciens*] Ostendit vel hic unus locus illis gentibus *ἐννοίας* [*conceptiones animi*] valde poeticas fuisse.

CAPVT VI.

4. **E***T apud eos figentes tentoria sicut erant in herbis cuncta vastabant*] Clarius in Hebræo: *Castra ponebant adversus eos, & vastabant fruges terræ*: quotannis scilicet dato tempore vacuo ad novam sementem, sub messis tempus revertebantur, vide infra 33. Planè simile artificium Alyattæ contra Milesios narrat Herodotus Clio: *Ἐπολέμησε Μιλησίοισι, παραδεξάμενος τὸν πόλεμον παρὰ τῶν πατρῶν ἐπελαύνων γὰρ, ἐπολιόρκησε τὴν Μίλητον τρέπων τοιῶδε. ὅπως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἀδρός, τὴνικαῦτα ἐσέβαλε τὴν ἑσπέρην ἐσρατεύετο ἢ ὑπὸ συρίγγων τε καὶ πηκτίδων καὶ αὐλῶν γυναικείων τε καὶ ἀνδρείων ὥς ἢ ἐς τὴν Μιλησίην ἀπύκοιτο, οἰκήματα μὲν τὰ ἐπὶ τῶν ἀγρῶν, ἔτε κατέβαλεν, ἔτε ἐνεπίμπρη, ἔτε θύρας κατέσπα, ἔα ἢ κατὰ χώρην ἐσάμεναι. ὃ ἢ τὰ τε δένδρεα καὶ τὴν καρπὸν ἐν τῇ γῇ ὅπως διαφθείρειεν, ἀπαλλάσσετο ὀπίσω. τὸ γὰρ θαλάσσης οἱ Μιλήσιοι ἐπεκράτεον, ὥς τε ἐπὶ ἑδρῆς μὴ εἶναι ἔργον τῇ ἑσπέρῃ. τὰς ἢ οἰκίας κατέβαλεν ὁ Λυδὸς τῶνδε εἰνεκα, ὅπως ἔχοιεν ἐντεῦθεν τε ὀρμεώμενοι τὴν γῆν σπείρειν τε καὶ ἐργάζεσθαι οἱ Μιλήσιοι. αὐτὸς ἢ ἐκείνων ἐργαζομένων, ἔχοι τι καὶ σίνεσθαι ἐσέσθων. ταῦτα ποίεων, ἐπολέμει ἔτεα ἑνδεκά* [*Bellum quod pater inceperat in Milesios continuavit, quorum fines ingressus obsedit Miletum hoc modo. Cum esset adulta in terris seges ducebat eò exercitum; ducebat autem cum fistulis, psalteriis, & tibiis tum virilibus tum muliebribus. Vbi in Milesiorum terram pervenerat domicilia rustica neque demoliebatur, neque incendebat, neque fores frangebat, sed sinebat ea stare suo loco. at postquam arbores & terræ fruges corruperat, ducebat retro: nam mare tenebant Milesii, ut ita nulli usui esset adsidere urbi. Ideo autem domicilia non destruebat Lydus, ut esset unde irent Milesii ad terras conferendas & colendas; ubi verò eas illi bene coluissent, ipse illuc profectus ea corrumpere. Et hunc in modum bellum gessit per annos undecim*].

12. *Apparuit ei Angelus Domini*] In somnio hoc factum putat Maimonides.

14. *Respexitque ad eum Dominus*] *יהוה*. Sic vocatur Angelus, quia Dei vices ac potestatem gerebat, ut jam sæpè annotatum est.

15. *Ego minimus in domo patris mei*] Deus ubi vim suam vult apparere, hominibus utitur contemtis. Gedeoni comparare possis Cincinnatum, ab aratro Dictatorem, virtutis ostendendæ non imperii appetentem.

19. *Obtulit ei*] Vt ederet, infra xiii. 16. ostendit Angelus se Angelum esse, non hominem, eò quòd cibo non egeret.

20. *Pone super petram illam*] Quæ tibi hoc tempore, Deo sic permittente, erit pro altari. Vide infra xiii. 16. 19.

21. *Ascendit ignis de petra*] Immissus cœlitus, ut infra xiii. 20. Vide quæ dicta ad Genes. iv. 4.

23. *Non morieris*] Vetustissimus hic hominum metus ne morte aut malo aliquo gravi afficerentur

inspecto cœlitum aliquo, quòd indignos se tali spectaculo crederent. Vide infra xiii. 22. Callimachus:

— κρόνιοι δ' ὦδε λέγοντι νόμοι

Ὅς κέ τιν' ἀθανάτων, ἔκα μὴ θεὸς αὐτὸς ἔληται,

Ἀθρήσῃ, μισθῶ τῶτον ἰδεῖν μεγάλην.

[— Saturni scita vetusta iubent,

Ne quem cœlicolũ damno sine cernere quisquam

Possit homo, nisi quem legerit ipse Deus.]

25. *Dixit Dominus ad eum*] In hoc sacrificio multa sunt contra Legem: sed mandatum Dei Gedeonem defendit, ut & Eliam, i Reg. vii. 36.

30. *Produc filium tuum*] Dede eum nobis ut fontem. De postulata deditione vide quæ dicta lib. ii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xxi. §. 4.

31. *Si Deus est, vindicet se de eo, qui suffodit aram ejus*] Sic Tertullianus Apologetico: *Omnes dii vestri ab omnibus colebantur, cum ipsum Capitolium Senones occupaverunt. Et bene, quòd si quid adhuc adversi urbibus accidit, eadem clades templorum quæ & mœnium fuerunt, ut jam hoc revincam non à deis evenire, quia & ipsis evenit. Multa ejus sensus apud alios scriptores Christianos.*

35. *Misitque nuntios in universum Manassem*] Ius populi convocandi summum imperium ostendit.

37. *Si ros in solo vellere fuerit, & in omni terra siccitas, sciam quòd per manum meam, sicut locutus es, liberabis Israël*] Non ut incredulus, sed ut nonnihil de isto, sive ostento, sive somnio dubitans, confirmari expetit, ferme ut in suis rudimentis Apostoli, Lucæ xvi. 5. Marc. ix. 24. considera & quæ hinc sequuntur.

CAPVT VII.

3. **Q***ui formidolosus & timidus est, revertatur*] Vide Deut. xx. 8.

5. *Sicut solent canes lambere*] Proverbium est Ægyptium, *Canis bibit & fugit*. Meminit Macrobius Saturnalium ii. 2. Poterat ad festinationis magis, quàm ad formidinis sensum trahi quòd hinc dicitur. Sed Iosephus planè id quòd dixi proverbium in animo hinc habuit, ait enim: *Ὅσοι δ' ἂν ἐσπευσμένως καὶ μετὰ θορύβου πίνοντες τύχοιεν, τῶν νομίζεν ὑπὸ δειλίας τῶτο πάσχειν καὶ καταπεπληγότας τὴν πολέμους* [*At si qui cum festinatione & tumultu biberent hos crederet id facere præ metu ob terrorem ab hoste*]. Et ait id præceptum à Deo datum ut crederent non suæ virtuti, sed Dei ex solido victoriam deberi. Ità non numerum tantum ad tertiam primam partem, deinde hanc tertiam ad minus parte tricesimam, redigere voluerit Deus, sed simul eos sibi assumere de quorum virtute minima spes erat. Et hi trecenti, non quasi cohors Leonidæ, sed homines ingenio trepidi, cxxxv hominum millia disjecerunt.

8. *Et tubis*] Nempe tubis etiam eorum qui abierant, ità ut singuli tubam haberent, infra 18. Similes artes, majores quàm erant copias visu ac strepitu simulantium, passim in historiis habes.

Bellandum est astu; levior laus in duce, dextra.

ait Silius Italicus.

11. *In partem castrorum*] In Hebræo: *ad extremum quintatorum*. Vide dicta ad Exodi xiii. 18.

13. *Vidi somnium*] Pavorem Deus hostibus suis etiam

etiam per somnia immittit. Vide Cassii Parmensis somnium apud Valerium Maximum libro 1. cap. 7. Significat autem hoc somnium Israëlitas sub vi Madianitarum malè ac velut hordeo pastos, erupturos flammæ modo in subitam perniciem Madianitarum.

18. *Domino & Gedeoni*] Supple, feliciter. ἀλαλγμός [acclamatio]. Vide Ios. vi. 5.

20. *Tenuerunt sinistris manibus lampadas*] Falisci & Tarquinienfes compluribus suorum faces & angues furiali habitu præferentibus aciem Romanorum turbaverunt. Idem Veientes & Fidenates facibus arreptis fecerunt. Notat Frontinus libro 11. cap. 4.

22. *Et mutua se cæde truncabant*] Proditionem inter se suspicantes.

24. *Occupate aquas*] Flumina hostibus eripere magni usus. Vide Frontinum libro tertio, cap. 7.

25. *Interfecit Oreb*] Nulla erant belli commercia quæ captivos vetarent interfici. Vide Iuris Belli ac Pacis librum tertium, cap. 14. §. 10. vide & infra VIII. 18.

CAPVT VIII.

2. *Vid enim tale facere potui quale vos fecistis?*] Fortes animi placantur concessione gloriæ.

5. *Date obsecro panes populo qui mecum est*] Qui in iisdem sunt partibus alimenta militi in necessario tempore negare non debent: alioqui puniuntur, 16.

16. *Tulit ergo seniores civitatis*] Senatores. Mite est principes auctores mali punire, multitudini ignoscere, libro tertio de Iure Belli ac Pacis, c. x. §. 5.

21. *Tu surge & irruere in nos*] Aliqua est consolatio, *Æneæ magni dextrâ cadis*. Vide mox IX. 54.

Tulit ornamenta & bullas] Exuvias detraxit. In Hebræo est, *lunulas*, insigne Ismaëliitarum, quorum pars Sarraceni ad Turcas mores transmisere.

22. *Dominare nostri tu & filius tuus & filius filii tui*] Id est, hereditarium ei principatum detulere ob virtutem & merita.

23. *Dominabitur vobis Dominus*] Is vobis principes designabit, quod quamdiu faciebat Deus, Regem populus suo arbitratu facere non debebat, 1 Sam. VIII. 7. multoque minus uni se familiæ subicere.

24. *Date mihi inanes ex præda vestra*] Solebat enim Ducibus aliquid dari ἐξαίρετον [præcipuum], libro tertio de Iure Belli ac Pacis, cap. vi. §. 17.

27. *Fornicatusque est omnis Israël in eo*] πρόληψις [anticipatio]. nam post mortem demum Gedeonis id quod monumentum victoriæ fuerat, versum est in usum idololatriæ, infra 33.

30. *Eò quod plures haberet uxores*] Causa cur concessæ fuerint viris plures uno tempore uxores, spes fuit uberioris sobolis.

31. *Concubina autem illius*] Non erat vetitus eo tempore concubinitus: neque concubina à matrona nisi dignitate distabat. Solebant autem sumi de ancillis, aut de humilioribus feminis.

35. *Nec fecerunt misericordiam cum domo Ierobaal Gedeon, juxta omnia bona quæ fecerat Israël*] Sophocles:

θεὸν τὸ θανάτον, ὡς ταχέϊα τοῖς βροτοῖς
Χάρις διαρρῆν ἢ προδῶσ' ἀλίσκεται;
[O quam celeriter ante partem gratiæ
Præcipite cassos luce destituunt fugâ!]

Simile vide Exod. 1. 8.

CAPVT IX.

2. *Vt dominantur vestri septuaginta viri*] Tanquam principes civitatis, πρωτοπολίται.

An ut dominetur unus vir] Hic verò non id duntaxat peccabat quod modò diximus VIII. 23. verum etiam quòd partem populi à populo abstrahabat. Accessit idololatria non vulgaris, infra 46. Bene Iosephus hoc tempore: πάντα τὰ τῶν Ἑβραίων εἰς ἀνομιάν ἢ ὑβρίν τῶν νόμων ἐφέρετο [Omnes Hebræorum res ad perturbationem ordinis & legum consentium ferebantur.]

3. *Frater noster est*] Carnalis affectus, à quo Moses multum absuit.

4. *Qui conduxit sibi ex eo viros inopes & vagos*] Purgamenta urbium suarum, ut Curtius loquitur. Sic Pisistratus quem decepto populo obtinuerat dominatum, satellitio munivit. Herodotus libro 1. Diodorus Siculus libro XIII. Plutarchus Solone. Iustinus libro 11. Valerius Maximus lib. VIII. c. 9. Ælianus VIII. 16. χρησθῆναι ξενικοῖς μάλλον ἢ πολιτικοῖς τυραννικόν [externis potius uti quàm civibus tyrannicum], Aristoteles libro v. Polit. cap. xi. de Germanis Neronis ævo Tacitus, quibus princeps fidebat ut externis.

5. *Occidit fratres suos*] Vt nunc Turcæ.

6. *Constituerunt regem*] Regnare fecerunt, in Hebræo: nempe supra leges.

8. *Ierunt ligna ut ungerent super se regem*] Hoc genus docendi Hesiodus αἶνον, posteriores Apologum dixere. Similem vide 11 Paral. xxv. 18.

13. *Numquid possum deferere vinum meum quod lætificat Deum & homines*] Plinius libro XIV. cap. 22. Duo sunt liquores corporibus humanis gratissimi, intus vini, foris olei, arborum è genere ambo præcipui.

14. *Ad Rhamnum*] Hebræum nomen est ῥαμ. Vnde Atadim Afris apud Dioscoriden.

20. *Sin autem, egrediatur ignis ex eo & consumat habitatores Sichem*] Solet Deus implere imprecationes eorum qui per vim opprimuntur. Vide infra 57.

21. *Quæ cum dixisset fugit*] Tyrannidem sequitur virorum principum fuga, infra 41. Solent enim tyranni πολεμεῖν τοῖς γνωρίμοις ἢ διαφθεῖρουν λάθρᾳ ἢ φανερώς, ἢ φυγαδεύειν ὡς ἀντιτέχνους ἢ πρὸς τὴν ἐμποδίαν [insidiari nobilibus & eos tollere clam vel palam, aut in exsilium agere, ut amulos & dominatus impedimenta], ait Aristoteles loco modò dicto.

23. *Qui cæperunt eum detestari*] Nihil instabilius populari aurâ malis artibus collectâ; tum verò scelera etiam quibus profunt invisa.

25. *Exercebant latrocinia*] Vt solent sæva esse bellorum civilium initia.

28. *Clamante Gaal filio Obed, quis est Abimelech?*] Inferendo sapius querelas & ambiguos de Galba sermones, quæque alia turbamenta vulgi, Tacitus Historiarum 1.

34. *In quatuor locis*] In Hebræo, *quatuor capita*. Græci, τέτρασιν ἀρχαῖς [*quatuor principibus*]. Sic Civilis quatuor agminibus Romana præsidia aggreditur apud Tacitum Histor. v.

45. *Ita ut sal in ea dispergeret*] Causa hujus moris apud Plinium lib. xxxi. cap. 7. *Omnis locus in quo reperitur sal sterilis est, nihilque gignit.*

49. *Vt fumo & igne mille homines necarentur*] Loca in plano sita neque vallo defensa facillimè oppugnantur admotis ignibus. Vide infra 52.

53. *Fragmen molæ desuper jaciens illisit capiti Abimelech*] Similis ferme Pyrrho finis, tegula à muliere jacta, quæ caput ei confregit. Plutarchus in ejus vita. Ioab, vir bello egregius, ex hoc casu Abimelechi documentum dedit Regibus nè oppugnationibus interessent, 11 Sam. xi. 21. Idem ille Plutarchus in Sullæ vita ideo τειχομαχίας [*mœnium oppugnationes*] ait Spartanis improbatas, quòd in illis vel à muliere interficeretur vir fortissimus.

54. *Nè forte dicar quòd à femina interfectus sum*] 20 Seneca Oetæo:

*O turpe fatum! femina Herculeæ necis
Auctor feretur.*

CAPUT X.

3. *Air*] Non hic ille est de quo agitur Numer. xxxii. 41. sed alius Segubi filius indicatus etiam 1 Paralip. ii. 22.

4. *Principes triginta civitatum*] Septem erant ab Hefrone avo, viginti tres ab avia Machiris filia. Ità colligi videtur ex Numer. xxxii. 40. Deuter. iii. 14. & dicto Paralipomenon loco.

7. *Tradidit eos in manus Philisthæum & filiorum Ammon*] Vexandos scilicet multis malis, non ut planè eis servirent. Est enim hæc introductio ad ea quæ de Iephthe & Samfone dicuntur.

10. *Derelinquimus Deum nostrum*] Contra præcepta פָּנֶיךָ [*facies*].

Et servivimus Baalim] Contra præcipuum præceptorum, פָּנֶיךָ לֹא [*Non facies*].

14. *Ite & invocate deos quos elegistis*] Εμφατικῶς [*efficaciter*] dictum. Illos quos nullis beneficiis cognitos mihi tot bonorum vobis auctori prætulistis. Deus non statim confitentibus peccata remittit, sed pœnam suam alicujus temporis patientiâ approbantibus, & facta edentibus contraria, ut apparet hic 10. & infra 15. 16.

16. *Qui doluit super miseriis eorum*] Græci proximè ad Hebræum: ὀλιγόβη ἡ ψυχὴ αὐτῶ ἐν κόπῳ [*contracta est anima ejus ob miseriam Israël*]. Hoc ut malè sonans omisit Jonathan. At sensus est, ut notat Maimonides, cessavit Deus eos affligere, vultque 10 [*ob*] hic poni pro 10 [*à, de*], ut Levitic. viii. 32. xxv. 52.

CAPUT XI.

2. *Via de adultera matre natus es*] Extraneâ, ut hic Iosephus. Apud gentes aliquas matre non cive nati νόθοι [*nothi*] dicebantur, ut ex Aristophane ostendimus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. v. §. 15. Apud Hebræos verò mater

quæ Legi se subjecerat non maculabat natales, neque ad hereditatem capeffendam obstabat. Quare meritò Iephthes de hac injuria queritur, infra 7.

3. *Viri inopes*] רִיקִים in Hebræo & Chaldæo, ἀνδρες κενοὶ [*homines inanes*] in Græco. Illis temporibus interdum oppressa innocentia ad talia præsidia decurrebat. Vide 1 Sam. xxi. 2.

Et latrocinantes] Privato consilio, adversus hostes tamen publicos Ammonitas. Iephthæ Viriatum non malè compares.

9. *Ego ero vester princeps?*] Agnoscetis me ut Iudicem à Deo populo datum?

15. *Hæc dicit Iephthe*] Sollicitè à se infamiam belli injusti amolitur, ut decebat bonum Principem.

21. *Possedit omnem terram Amorrhæi habitatoris regionis illius, & universos fines ejus*] Etiam quæ Amorrhæus per vim bellicam aliis eripuerat, facta sunt eorum qui Amorrhæum devicerant jure gentium, quod & hic indicatur & 1 Sam. xxx. 20. Nec aliter sensisse Græcos & Romanos ostendimus libro 111. de Iure Belli ac Pacis, cap. vi. §. 7. & in Annotationis ad eum locum.

26. *Quare tanto tempore nihil super hac repetitione tentastis?*] Per annos, ut jam dixit, trecentos, id est, circiter. Nam, ut doctissimi sentiunt, deficient aliquot anni. Sed hic modus exprimendi numeros frequens Scripturis, ut videre est Numer. i. 46. & 11. 32. & xi. 21. & alibi sæpè. Τὰς κτήσεις καὶ τὰς

ιδίας καὶ τὰς κοινὰς, ἣν ἐπιγένηται πολὺς χρόνος, κυρίας καὶ πατρῶας ἀπαντες εἶναι νομίζουσι [*Possessiones & privatas & publicas, si multum temporis accesserit, firmas esse ac perpetuas omnes sentiunt*], ajunt Lacones apud Isocratem Archidamo. Nimirum sicut esse aliquod tempus quo actiones excluderentur publici boni causa statuunt civiles leges: ità inter gentes, sed longiore temporum spatio, idem valet, recepto jure, de quo egimus libro secundo de Iure Belli, cap. iv.

27. *Iudicet Dominus arbiter hujus diei, inter Israël & inter filios Ammon*] Iosephus libro xv. μετ' ὧν τὰ δικάζον ἐστὶ, μετ' ἐκείνων ὁ Θεός [*quibuscumq; est jus, cum eis & Deus*]. Totilas apud Procopium: Οὐ γὰρ ἐστὶν, ἅ καὶ ἐστὶ τὸ ἀδικεῖν καὶ βιάζεσθαι ἐν τοῖς ἀγῶσιν εὐδοκιμεῖν, ἀλλὰ πρὸς τὸ βίον ἐκάστω ἡ τῆς πολέμου πρυτανεύεται τύχη [*Fieri non potest, fieri, inquam, non potest ut qui injustè ac per meram vim agat in præliis felix sit; sed prout cujusque vita est, ita ei belli fortuna dispensatur*]. Vide plura ad hanc rem in Prolegomenis de Iure Belli ac Pacis.

29. *Spiritus Domini*] Qui supra humanum modum fortitudinem ei ac successus daret.

30. *Votum vovit Domino dicens: Si tradideris filios Ammon in manus meas, quicumque primus fuerit egressus de foribus domus meæ, mibique occurrerit revertenti cum pace à filiis Ammon, eum holocaustum offeram Domino*] Simile aliquid de Idomeneo narratur. Servius ad 111. Æneid. Idomenæus de semine Deucalionis natus Cretensium Rex, cum post eversam Trojam reverteretur, in tempestate devovit diis sacrificaturum se de re quæ primum occurrisset. Contigit ut filius ejus primum occurreret: quem cum immolasset, ut alii verò, immolare voluisset, & post orta esset pestilentia, à civibus pulsus est regno. Idem ad lib. xi. Idomenæus Rex Cretensium fuit, qui cum tempestate

laboraret, vovit se sacrificaturum Neptuno de re quæ primū ei occurrisset. Casu cum ei primū filius occurrisset, eūque ut alii dicunt, immolasset, ut alii, immolare voluisset, ob crudelitatem regno à civibus pulsus est. Immolatam etiam ab Iephthe filiam multi credidēre Hebræorum Christianorumque. Sed id de homine, cuius fides prædicatur Hebr. xi. 32. mihi credibile non fit. quare notandum quod hic in masculino ponitur quicumque in Hebræo esse אשר, quod est omnis generis, & optimè hic per neutrum verti, sicut Iosephus vertit, πάντες ὅτι καὶ πρώτον αὐτῷ συντυχῆ [quodcumque ei primū occurreret]; deinde verò frequens esse Hebræis ut conjunctiva particula disjunctivæ sensum habeat, ut & alibi notavimus: & illa והיה ליהוה והעליתיה עולה sic optimè transferri, *Erit Domino, aut ascendere faciam holocaustum*; nempe si id animal holocausti sit capax. Holocausta enim per Legem fieri non poterant nisi ex bubus, avibus, capris, turture, columba. Quid si asinus aut canis occurrisset, debuitne holocaustum fieri? non sanè. Ergò nec humani generis quicquam; sed dedicandum id ad ea ministeria quæ homines Deo exhibent, putà in Sanctuario, si mas esset: si femina, ad preces, vini abstinentiam, & vitam μονάζουσιν [solitariam]. Nam in Homine erit Domino sensum habet parem illi i Sam. i. 28. *feci eum Domino*. Cœlibatūs feminis indicti, idque sub custodia, exemplum habes & i i Sam. xx. 3.

34. *Vnigenita*] Μονογενής Lxx hic & Iosephus. Aquila ωβητή [dilecta]. Sic יחיד [unigenitus] alibi vertitur ἀγαπητός & ἀγαπώμενος [dilectus]. Vide ad Matth. iiii. 17.

Cum tympanis & choris] Simile i Regum vi. 6. *Sed quia Sacerdotes eorum tibiā tympanisque concinebant*. Tacitus de Iudæis.

35. *Heu me filia mea*] Deplorat amissam spem posteritatis ex filia.

37. *Et plangam virginitatem meam*] Deo enim servire soli, si marito subjecta fuisset, non poterat. Ei enim jus in uxorem. Sic apud Græcos diis dicata animalia vocantur ἄφετα [dimissa] quod nemini servirent, sed in deorum honorem servarentur. Aliud in viris, qui quamvis Templo dicati uxores habere poterant, à quarum tamen congressu ministerii tempore abstinebant. viri enim sui juris manent.

40. *Et plangent filiam Iephthæ*] Alii, *consolentur filiam Iephthæ*. Sed veriùs Chaldæam esse vocem תנות quæ differere significat: & ל, quod sequitur, pro de positum, ut sæpè. Sensus est in memoriam victoriæ, servatæque Deo fidei, quater anno ad eum locum venisse virgines, & colloquio aut etiam carminibus rem celebrasse. quod ad sua quoque tempora à Samaritis eodem in loco factum narrat Epiphanius.

CAP V T XII.

4. *Pugnabat contra Ephraim*] Nimirum quia benignis verbis, ut olim Gedeonis tempore (suprà viii. 2. 3.) satisfieri sibi non patiebantur, jure Principis in eos uti coactus fuit Iephthes.

6. *Scibboleth, quod interpretatur spica*] Hoc de interpretatione Latinus addidit. sed notant Hebræi nomen annis fuisse illis in regionibus.

CAP V T XIII.

5. *Erit enim Nazaræus Dei*] Deo sacer ad modum Nazaræorum. tenebatur autem ad ea quæ hic expressa sunt, non ad omnia Nazaræorum; sed hic perpetuò, illi ad tempus. Vide quæ dicta ad Num. vi.

Non tanget caput novacula] Promissus capillus votivæ obligationis nota, ut ad dictum locum Numerorum diximus.

20. *Angelus Domini pariter in flamma ascendit*] διὰ καπνὸς ὡς περ ὀχύμαλ [fumo usus loco vehiculi], Iosephus.

22. *Morte moriemur*] Vide ad hæc & quæ præcedunt similem historiam suprà vi. & ibi dicta.

Vidimus Deum] Per Angelum se nobis patefacientem.

25. *In castris Dan inter Saraa & Esthaol*] Danitarum possessio hoc loco se insinuabat intra fines Iudæ. Vide i Paral. ii. 54.

CAP V T XIV.

4. *Nesciebant quod res à Domino fieret*] Nesciebant illum speciale habere mandatum ducendi Philistinam contra Legem. Simile vide Oseæ i. secundum quosdam.

6. *Dilaceravit leonem*] Indè sibi ad majora auspicium faciens, ut David i Sam. xvi. 34.

11. *Sodales triginta*] Honoris causâ, ut fieri novis maritis solebat (vide infra 20. & quæ dicta ad Ioan. iiii. 29.); revera ut eum custodirent.

12. *Proponam vobis problema*] Mos vetus virorum excellentium de ingenio inter se certandi propositis ænigmatibus. Vide loca ex historia Dii & Menandri de ænigmatibus inter Solomonem Iromūque mutatis apud Iosephum contra Appionem libro priore. Adde i Reg. x. 1. Habes & apud Herodotum exempla: & apud scriptorem convivii septem Sapientum inter opera Plutarchi, & apud eos qui de Æsopi vita scripsere.

Si solveritis mihi intra septem dies convivii, dabo vobis triginta sindones & totidem tunicas] Solebant enim sponsiones tales de ænigmatibus fieri, ut apparet dictis Dii & Menandri locis. Simile in tertia Virgilii Ecloga. Mos autem per septem dies convivii nuptialia celebrari. quidam duplicabant hunc dierum numerum, Tob. vii. 22.

15. *Blandire viro tuo*] Muliebres blanditiæ parentum imperio sæpè validiores. Herculem Thebanum Samsoni non malè compares, ingenti robore corporis animique, mulieribus addictum. Vide & infra xvi. 15. 16.

17. *Flebat ante eum*] Nimirum, *Vt flerent oculos erudiere suos*. aut talium magister.

Hæc verba, mehercule, una falsa lacrymula, Quam oculos terendo misere vix vi expresserit Restinguet,

ait in Eunuchō Terentiana Parmeno.

18. *Die septimo ante solis occubitum*] Intra dies septem fit quod die fit septimo. Vide l. *Si quis sic dixerit*.

dixerit. D. De verborum significationibus, & quæ dicta libro tertio de Iure Belli & Pacis, c. XXI. §. 4. & in Annotatis ad eum locum. Solis occasus finis *νοχθημέρας* [dienoctii] apud Hebræos vicinasque gentes.

19. *Ascalonem*] Quæ urbs Philisthinorum, II Sam. I. 20.

20. *Vxor autem ejus*] Non expectato repudio, infra xv. 2.

CAPVT XV.

1. *Attulit ei hædum de capris*] De capris ideo additur, quia *היה* vox Hebræa etiam agnos comprehendit, ut notavit David Kimchi. Erat hoc illis opibus munus non spernendum, Virgilio teste:

Præterea duo nec tutâ mihi valle reperti

Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus ambo,

Bina die siccant ovis ubera, quos tibi servo.

3. *Ab hac die non erit culpa in me contra Philisthæos*: 20 *faciam enim vobis mala*] Vide & infra II. & XVI. 28.

Apud Thucydiden Plataenses: *Ὁρθῶς ἐτιμωρησάμεθα καὶ τὸ πᾶσι νόμον καθέστωτα ἔπιόντα πολέμιον ὅσιον εἶναι ἀμύνεσθαι* [Rectè pœnas de eis sumimus secundum legem omnibus datam quæ permittit hostem ulcisci].

Civilis apud Tacitum: *ad supplicium petitis iure gentium pœnas reposco*. Vide de Iure Belli ac Pacis, libro II. cap. xx. §. 8.

Neque jus naturæ, neque jus gentium prohibet se ulcisci; sed quia modus excedebatur, deinde etiam nè ex quavis causâ rixæ ori-

rentur, prohibuit id Ius civile, quale est etiam Ius Hebræis à Deo quidem, sed valde ad modum legum

humanarum, datum, quo Iure de extraneis ulcisci se nemo prohibetur: de civibus non prohibetur,

nisi in rebus minoribus & quotidianis. Alia est ratio sermonis per crucem sanciti, in quo sicut rerum

æternarum aperta est sponsio, ita & rerum caducarum, ex quibus ultio oritur, contemptus exigitur.

Malè hæc confundunt multi, minùs nocentes si legi Hebrææ plusquam satis est tribuant; magis verò,

si ex istis temporibus ad nostra Dei indulgentiam extendant. Heroes apud Homerum & Græcos

alios, ut notatum Scholiastis, dediti amoribus, dediti iræ. Alios Heroas nobis dedit Euangelii lux, de qua

dicam cum sene Terentiano,

Nunc hic dies aliam vitam adfert, alios mores postulat.

4. *Trecentas cepit vulpes caudâsque earum junxit ad caudas, & faces ligavit in medio*] Planè similem

historiam Carfeolanam, de vulpibus & facibus, ac per eas incensâ messe, habes apud Ovidium Fastorum IV.

6. *Et combusserunt tam mulierem quàm patrem ejus*] Ingens crudelitas in eos qui malo occasionem tantum, nec id providentes dederant.

11. *Imperent nobis*] Hebræum: *dominentur in nos*, id est, *prævaleant nobis*. Vide quæ supra x. 7.

19. *Aperuit itaque Dominus molarem dentem in maxilla asini*] Græci, *τὸ λακκον* [cavernam], alii *τὸ τραύμα* [vulnus]. Credibile est significari hiatum,

quem in maxillâ projecta fecerat dens eâ vi excussus.

CAPVT XVI.

1. *Mulierem meretricem*] Lex vetat Israëlitas esse meretrices. Extraneis talem vitam profitentibus uti non vetat. Aliud est in Evangelica lege, quæ gentium discrimina ignorat. Vide quæ dicta ad Deut. XXI. 17. & XXI. 11.

5. *Principes Philisthinorum*] Satrapæ ut supra. Vide & infra 27.

10 7. *Cui respondit Samson*] Iniquum postulat mendacio eludens, ut inter amantes fieri solet.

17. *Si rasum fuerit caput meum, recedet à me fortitudo mea*] Quippe federe violato quod ei cum Deo intercedebat, qui roboris tam immensi donator erat. Non dissimile est quod de fato Nisi Megaren- sium Regis narrant non Poëtæ tantum, sed & Pausanias:

Nam capite à summo regis, mirabile dictu,

Candida cæsaries, florebat tempora lauro,

Et roseus medio fulgebat vertice crinis:

Cujus quàm servata diu natura fuisset,

Tam patriam incolumem Nisi, regnūque futurum

Concordes stabili firmarunt numine Parcæ.

21. *Clausum in carcere molere fecerunt*] Pistrinum & hic carcerem vocat, ut Exodi XII. 29. Oculi autem

adimi in pistrinum damnatis solebant, ne vertigo labori obstaret; qua de causâ & servis lac versantibus, & vas in quo lac erat circumcursantibus, ademptos

oculos narrat Herodotus Melpomene.

30 23. *Dagon deo suo*] Sunt pisces supernè hominem præferentes, unde gentes numina fecere quæ *Tri-*

tones Græcis, *Dagon* Phœnicibus, à *דג* quod est *piscis*, non à *דגן* quod est *frumentum*, ut putavit Philo Byblius ambiguo vocis deceptus. Tales in

feminino sexu *Nereides* & *Sirenes*: quâ specie dea Phœnicum erat *Derceto* vel *Dercetis*, aliis *Atargatis*. Meminit Lucianus de dea Syria: Diodorus Siculus

apud Ascalonem cultam ait. Meminere & Plinius & Arati Scholiastæ Græci & Latini. Puto Græcos

40 literam *r* interposuisse; nomen autem ejus Phœnicium fuisse *דגתא* [*Dageto*], piscis femina.

30. *Moriatur anima mea cum Philisthiim*] Id apud Hebræos abiit in proverbium, par isti Latino:

Pereant amici dum unâ inimici interbitent.

Hebræi autem non tantas edocti patientiæ leges, quantas Christiani, aliquas esse mortis sibimet consciscendæ causas satis graves existimarunt, ut multis

demonstratum est libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. IX. §. 5.

CAPVT XVII.

2. *Super quibus me audiente juraveras*] καὶ με ἡδούσας [*& me devoveras*]. Græci, id est, diris devoveras eum qui pecuniam illam haberet.

5. *Et Theraphim*] μορφώματα [*simulacra*], quæ Cherubim habuisse formam censet Hieronymus ad Marcellam, & I Sam. XXII. & II Sam. VI. 14. quomodo accipiendum etiam videtur Osee I. 4. Est

enim vox media ad bonas malâsque imagines perti- nens. Hanc interpretationem si sequimur, hæc

60 *Theraphim* dicemus infra vocari *אלהים*, id est, *Angelos*, quia *Angelos* significabant. Sculptilia autem

& fictilia erunt, altaria, candelabrum, aliæque ejusmodi minuta, vice magnorum quæ erant in Sanctuario, sicut

Torquatus nitidas Pario de marmore thermas

Exstruxit, cucumam fecit Otacilius.

5. *Et factus est ei Sacerdos*] Nimirum quia publice Sacerdotes officio non fungebantur, per culpam, aut loca infesta latrocinii, existimavit Michas vel privatâ religione Deum sibi colendum: ideoque cum primum filium suum voluisset sibi esse sacerdotem, mox repertum Levitam ei prætulit, ut quàm proximè ad Legis constituta accederet. Colebat enim verum Deum יהוה, hic 3. & 13. xviii. 5. Et Deus consulenti vera respondet, infra xvi. 1.

6. *In diebus illis non erat rex in Israël*] Post Samsonis mortem. Vox regis hic latius sumta, ut & *Iudicem* sive *Dictatorem* comprehendat, ut Genes. xxxiii. 5. & infra fine hujus libri.

7. *De Bethlehem Iuda ex cognatione ejus, eratque ipse Levita*] In Hebræo, *de familia-Iuda*: quod referri potest ad denotationem Bethlehem, nam erat & aliud oppidum eo nomine.

C A P V T X V I I I.

1. *V* *Sque ad illum enim diem inter cæteras tribus sortem non acceperat*] Non potuerat eripere Cananæo sortem quam Iosue ipsi assignaverat. Iosue xix. 40.

7. *Venerunt Laïs*] Colonia videtur fuisse Sidoniorum; sed à Sidone longè absita, nulli vicinorum juncta federe, mirè secura, ac dives. quæ omnia incitamenta hostibus.

Magnarumque opum] In Hebræo: *possidens thesauros*.

19. *Vt habeamus te patrem*] Ità honoris causâ appellari solebant Sacerdotes, supra xvi. 10. Sic ex sacro privato tribule factum est.

26. *Videns autem Michas quod fortiores se essent, reversus est in domum suam*] Bene sanè:

Ἀφρων δὲ ὅς κ' ἐθέλοι πρὸς κρείσσονας ἀντιφρονεῖν.

[*Qui contendere amat potioribus, is sine mente est.*]

28. *In regione Robob*] בית quod in Hebræo est pro communi nomine sumsit; ut & Græci, ἐν τῇ κοιλάδι τῆ οὐκασ P'αάβ [in valle domus Raab]. Alii nominis proprii partem censent, ut regio dicta fuerit *Betrahab*.

29. *Quæ prius Laïs dicebatur*] אולם sumsit pro adverbio affirmantis. At Lxx pro nomine, ut dicta sit urbs אולם ליש, id est *porticus Laïschi*. Simile habuimus Genes. xxvi. 11. 19. ubi vide.

30. *Filium Gersam*] Id est, è posteris Gersami.

Filii Moysi] Legit interpretes משה, non מנשה [Manassæ] ut Hebræi codices habent, sed emendationes Nun suspensio, quo Masoretæ indicarunt hanc literam esse *παρενθεταν* [interjectam]. Gersamus Moysis filius, Exod. xvi. 1. 3. 1 Paralip. xxvi. 24.

Vsque ad diem captivitatis suæ] In Hebræo, *Vsque dum caperetur terra*: id est, magna pars terræ: à Philisthinis nempe, 1 Sam. iv. 10. Nam tunc Arca desiit esse in Silo, ut hic sequitur. Vide & Psalm. lxxviii. 60.

C A P V T X I X.

1. *A* *Ccepit uxorem*] In Hebræo, *feminam concubinam*: nam nomen פילגש honestius est quàm Græcum *παλλακή*, & Latinum *pellex*, quæ tamen indè venerunt. *Pellex* est uxorem habentis, *concubina* potest esse cœlibis; neque talis conjunctio contra legem aut bonos mores erat illis temporibus.

2. *Quæ reliquit eum*] Sic Lxx. ἐπορεύθη ἀπ' αὐτοῦ [abiit ab eo]. In Hebræo est תונה עליו; sed תונה [longè se fecit] videntur legisse isti interpretes. Potest tamen & ונה, quod propriè *scortari* significat, translate significare *abalienationem animi*: quo sensu quidam Græci codices habent ὠργίσθη αὐτῷ [irata est ei]. Hieronymus in Michæam cap. v. *Et irata est ei concubina sua*.

15. *Nullus eos recipere voluit hospitio*] Non erant eo tempore illis in locis diversoria omnibus patentia. Mira hominum feritas hic describitur ab Abrahami τῆ ξενοδοχίας [hospitalis] moribus, ad Sodomi civium mores deflexo ingenio.

21. *Postquam laverunt pedes suos*] Qui mos ante cœnam. Vide Ioan. xiii. 5.

24. *Habeo filiam virginem, & hic homo habet concubinam, educam eas ad vos*] Simile vide Genes. xix. 8.

Vt humilietis eas] De hujus vocis significato vide quæ dicta ad Deuter. xxi. 14.

26. *Et ibi corruit*] Stupratarum ad mortem usque exempla etiam in Moscovitarum & Turcarum historiis habemus.

29. *Et cadaver uxoris suæ cum ossibus suis in xii. partes, ac frustra concidens, misit in omnes terminos Israël*] Atrocitas facti ad atrociam remedia eum compulit. Nec falsus spei fuit; nam hic conspectus fecit ut omnes tribus in commune consulerent, quod pridem factum non fuerat.

C A P V T X X.

2. *I* *N Ecclesiam Dei*] קהל Hebræum & Græcum, ἐκκλησία, idem hic valet quod Græcum *ἄνθος*, Latinum *conventus* aut *concilium*. Hanc vocem de Gallia usurpat Cæsar, Tacitus de Germania.

10. *Et reddere ei pro scelere quod meretur*] Repete quæ dicta supra Iosue xxi. 11.

12. *Miserunt nuncios ad omnem tribum Benjamin*] Vide quæ dicta Iosue xxi. 16.

13. *Tradite homines de Gabaa*] Dedite illos noxæ, ut vos liberemini. Vide quæ dicta de Iure Belli ac Pacis libro ii. cap. xxi. §. 4. 5.

18. *Consulueruntque Deum atque dixerunt: Quis erit in exercitu nostro princeps certaminis contra filios Benjamin?*] Prius consulere Deum debuerant an bellum suscipiendum esset in Benjaminem. Ejus enim rei causâ præcipuè datum erat *Vrim & Thummim*. Vide 26. ubi hæc culpa corrigitur.

23. *Et flerent*] Piè admodum, quod in excommunicationibus secuti Christiani. Ac sic veteres interpretantur illud 1 Cor. v. 2. ἐπενθήσατε [luctum habuistis].

26. *Et obtulerunt ei holocausta atque pacificas victimas*] Restituerunt decreto publico cultum publicum intermissum ob negligentiam non Phineæ, sed aliorum Sacerdotum, aut ob loca non tuta. Vide supra xvii. 5.

28. *Ascendite, cras enim tradam eos in manus vestras*] Victoriam eo die promisit Deus & præstitit, non antè tamen quàm populum valde corruptum pessimorum interitu purgasset: quod & ipsum beneficii erat genus.

29. *Posueruntque filii Israël insidias*] Vide Iosue viii. 2.

35. *In illo die viginti quinque millia & centum viros*] Bene in illo die: nam & prioribus præliis quam superiores Benjaminitæ, suorum amiserant ferme mille. Vide supra 15.

44. *Fuerunt autem qui in eodem loco interfecti sunt decem & octo millia virorum*] In ipso pugnae æstu. Est enim ἐπ'αὐτῶν [retrogressio]. Itaque rectè veritas, fuerant interfecti.

46. *Viginti quinque millia*] Et quod excedit. Vide supra 35. Commune gentibus omnibus majores

numeros exprimere, reticere minores ubi parum ad summam conferunt.

C A P V T X X I.

2. *Et magno ululatu cæperunt flere*] Expletâ ulatione subit miseratio.

7. *Ablata est tribus una de Israël*] Vncia ex affe.

10. *Ite & percutite habitatores Iabes Galaad*] Pœna ἀσπαρείας [desertæ militiæ]. Vide supra v. 23.

21. *Rapite ex eis singuli uxores singulas*] Sic Romulus, & qui cum eo erant Magnis Circensibus Sabinas rapuere. Defendit aut excusat hoc factum Benjaminitarum Ambrosius loco quem protulimus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 5. Seneca in excerptis: *Lex eum tenet qui iuvat exsulem, non qui patitur iuvare*. Symmachus: *Inanem metum divino animo vestro tentat incutere, si quis asserit conscientiam vos habere præbentium nisi detrahentium subieritis invidiam*. Certè illi innocentes erant qui consilium rapiendi non dederant: quod ipsum factum non fuisset, si Princeps cum imperio fuisset in populo. Vide finem hujus capituli.

A D L I B R V M R V T H I S.

C A P V T I.

1. *In diebus unius Iudicis*] Sub Heli Sacerdote ac Iudice. Iosephus.

Facta est fames] Cujus ministerio Deus sæpè magna efficit.

4. *Altera verò Ruth*] Proneptis Balaci ex Eglone, ut tradit Gemara. Hanc ego feminam conferre soleo Ocrisæ Corniculanae. peregrina utraque. Ocrisia Regem urbi Romæ genuit, Ruth Hebræorum Regum maximi Davidis progenitorem. Merito autem Rahabam & Ruthem in genealogia Messiae posuit Matthæus, tanquam præludia vocationis gentium, quæ per Messiam facienda erat.

8. *Sicut fecistis cum mortuis*] Improperia locutio, sed intellectu facilis: id est, maritis vestris qui nunc sunt mortui.

13. *Si eos exspectare velitis donec crescant*] Non quòd lege quæ exstat Deuter. xxv. 5. obligentur nondum nati, sed quòd hoc quoque meritæ videbantur. Sic Hebræi.

16. *Deus tuus, Deus meus*] Multum erat tempore tam latè regnantis idololatriæ unum Deum credere, infra 11. 11. 12. Amicitia aliqua esse potest etiam inter diversi cultûs homines, supra 8. At ea demum firma atque individua est, quæ veræ religionis habet vinculum.

17. *Hæc mihi faciat Dominus, & hæc addat*] Mala ipsa expressit, putà egestatem, famem, pestem, aut alios morbos, quæ exprimere historiam hanc scribenti nihil fuit necesse.

C A P V T I I.

4. *Dominus vobiscum*] Mos erat bene precari opus facientibus, Psal. cxxvi. 5. 6. cxxviii.

7. 8. De formula ipsa, vide quæ ad Lucam i. 28.

10. *Adorans super terram*] Quo major honor non poterat exhiberi. Vide ad Matth. 11. 11. viii. 2.

12. *A Domino Deo Israël, ad quem venisti*] Magna Boozi pietas apparet, qui feminæ extraneæ pietatem & miratur, & liberaliter repensat. Tam regalis animi vir dignus erat ex quo Rex nasceretur. Talis Cimon Athenis, qui macerías agrorum suorum diruit, ut qui vellent rebus ibi natis uterentur.

14. *In aceto*] Aut in lora, de qua vide Varronem De re rustica lib. i. c. 54. Columellam xi. 40.

15. *Etiamsi vobiscum manere voluerit, ne prohibete eam*] Multò plus præstat quàm quod jubet Lex, Levit. xix. 10. xxiii. 22. Deuteron. xxiv. 19. Nimirum præcepta illa specialia Legis rudimenta tantum erant earum virtutum ad quas feruntur illustres animæ.

18. *Et dedit ei de reliquiis cibi sui*] De apophoretis.

20. *Servavit & mortuis*] Mortuis videtur beneficii, cum eorum causâ benè fit iis quos illi caros habuere. Claudianus de laudibus Stiliconis 11.

Non vivis annexus amor, meminisse sepultos

Desinit: in prolem transcurrit gratia patrum.

Hac tu Theodosium, tenuit dum sceptras, colebas:

Hac etiam post fata colis: nec pignora curas

Plus tua, quàm natos dederat quos ille monendos

Tutandisque tibi.

50 Michael Ephesius ad v. Nicomachiorum: ὁ γὰρ ἡ γυνὴ ἢ οἱ παῖδες ἢ οἱ συγγενεῖς τῷ φονευθέντος ἐλάβον, τρέπον τινὰ ἐκεῖνῳ δέδοται [nam quod uxor aut liberi aut propinqui hominis occisi accipiunt, id quodammodo ipsi datur]. Moriturus apud Procopium primo Persicorum: τὰ παιδία ὡφελῶν ὡφελήσεις ἐμέ [liberis meis benefaciens mihi benefeceris]. Sic Valentiniano mortuo

gratiam in filio ejus reddidit Theodosius, teste Zosimo.

20. *Propinquus est noster*] In Hebræo additur **וְלֹמְנִי**, ἐκ τῆ ἀγχιστεύοντων ἡμῖν ἐστὶ [ex iis est qui vindicare nos debent]. Vide Levitici xxv. 25. Putatur Booz patruus fuisse Machlonis, sed non maximus natus patruorum.

C A P V T I I I.

1. *Quæram tibi requiem*] Vitam tutam sub mariti præsidio.

3. *Lavare igitur, & ungere*] Formæ adminicula. Vide ad Matth. vi. 17.

9. *Expande pallium tuum super famulam tuam*] Sub tutelam tuam ut maritus me recipe. Vide Esaiæ iv.

1. Euripides Pelias ad virginem:

Ὅταν δὲ ὕπῃ ἀνδρὸς χλαῖναν εὐγενὲς πέσης.

[At si subieris conjugis clari togam.]

10. *Quia non es secuta juvenes*] Rarum in juvenulis senilem gravitatem juvenilibus amœnitatibus antehabere: id honestum facit consilium, quod aliqui turpe videretur.

12. *Est alius me propinquior*] Non gradu, sed nascendi ordine prior.

C A P V T I V.

2. *Tollens autem Booz decem viros*] Quod est **תַּיְבָּ** [turba], adhiberi solita ad actus legitimos, ut matrimonii, divortii, mancipationis, cessionis in jure.

5. *Ruth quoque Moabitidem, quæ uxor defuncti fuit debes accipere*] Nimirum lege quæ est Deuter. xxv. 5. & sequentibus, auctore consuetudine à fratribus producta ad propinquos alios, ut ad eum locum diximus. Hebræi tamen hic de agro tantum agi ajunt qui à marito Ruthæ donatus fuerit. At quæ igitur connexio, Si agrum habere vis, debes & viduam habere? & excalceatio nonne hic planè, ut in Deuteronomio? Tum verò Iosephus legum patriarum non ignarus, ita ut nos diximus explicat hunc locum. Verba ejus sunt **Καὶ κείνος** (Boozus) ἤδη μεσότης τῆς ἡμέρας κατελθὼν εἰς τὴν πόλιν, τὴν τε γερεσίαν συνῆγεν, καὶ μεταπεμφάμενος **Ρέθην**, ἐκάλει καὶ τὸν συγγενὴ καὶ παραγενομένην **Φησὶν**, Ἀβιμελὲχος καὶ τῶν αὐτῶν κλήρων κρατεῖς; ὁμολογήσαντος δὲ συγχωρῶντων τῶν

νόμων κατὰ τὴν ἀγχιστείαν, οὐκ ἔν **Φησὶν** ὁ Βόοζος ἐξ ἡμισείας δεῖ μεμνηθῆαι τῶν νόμων, ἀλλὰ πάντα ποιῆν κατ' αὐτὰς **μαχλὼν** ἰδὲ γὰρ δεῦρ' ἦκει γύναιον, ὅπερ, εἰ θέλεις τῶν ἀγρῶν κρατεῖν, γαμῆν σε δεῖ κατὰ τὰς νόμους. ὁ δὲ Βόοζος καὶ τῆς κλήρος καὶ τῆς γυναικὸς παραχωρεῖ, συγγενεὶ μὲν ἔντι καὶ αὐτῷ τῶν τετελευτηκότων· εἶναι δὲ καὶ γυναῖκα λέγων αὐτῷ καὶ παῖδας ἤδη. μαρτυράμενος ἔν **ὁ Βόοζος** τὴν γερεσίαν ἐκέλευσε τῇ γυναικὶ ὑπολῦσαι αὐτὸν προσελθῶσαν κατὰ τὸν νόμον καὶ τύπλιν εἰς πρόσωπον· καὶ γενομένης τῆς, Βόοζος γαμῆι τὴν **Ρέθην** [Et ille ipso meridie descendens in urbem fecit ut Senatus coiret, Ruthaque accitâ advocavit & propinquum. qui cū accessisset, dixit ei: Abimelechi & filiorum ejus bona possides? illo fatente & ad dente id finire leges ob propinquitatem, Non ergo, ait Boozus, ex parte dimidia legum meminisse oportet, sed omnia facere secundum leges. Ecce adest mulier quam ex legibus ducere debes si fundos retinere vis. Ille autem Boozo & mulierem & fundos cessit, quandoquidem & ipse foret defunctorum cognatus, dicens esse jam sibi uxorem & liberos. Testificatus ergo Senatum Boozus mulieri præcepit ut accedens calceum ei solveret & in faciem spueret. Eā re peractâ ducit Rutham Boozus]. ubi πρότυπλιν legendum πλύειν [spuere]. Lxx in illa lege Deuteronomii, καὶ προσελθῶσα ἡ γυνὴ τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς ἑναντὶ τῆς γερεσίας, καὶ ἀπολύσει τὸ ὑπόδημα αὐτῆς τὸ ἐν ἀπὸ τῆς ποδὸς αὐτῆς, καὶ ἐμπύσεται κατὰ τὸ πρόσωπον αὐτῆς [Et accedens uxor fratris coram Senatu solvet alterum de calceis à pede ejus, & in faciem ei respuet]. Ipse verò Iosephus: ὑπολύσασα δὲ αὐτὸν ἡ γυνὴ τῆς ἀδελφῆς τὰ σάνδαλα, καὶ πύσασα αὐτῆς εἰς τὸ πρόσωπον, ἄξιον εἶναι παρ' αὐτῆς λεγέτω τυγχάνειν ὑβρίσαντα τῆς κατοικομένης μνήμην [uxor autem fratris solvens ei calceamenta & in faciem spuens, dicet dignum eum qui hoc pateretur, ideo quòd defuncti memoriam debonestasset.]

6. *Neque enim posteritatem familiæ meæ delere debeo*] In Hebræo: ne fortè corrumpam hereditatem meam. quasi dicat, malo aliam uxorem ducere, ut mihi, non mortuo, heredes sint. At Iosephus putat, ut vidimus, huic homini fuisse uxorem & liberos; itaque hæc verba, puto, sic intellexit: Nolo mihi aliam uxorem superaccerfere, & alios in domum liberos adducere, ne pacem turbem familiæ meæ, & alienis rebus intentus meas negligam.

11. *Faciat Dominus hanc mulierem quæ ingreditur domum tuam sicut Rachel & Leam*] Formula faustæ ap-
precationis in nuptiis, nunc etiam Iudæis usitata.

AD LIBRUM PRIOREM SAMVELIS

A P V D H E B R Æ O S,

Q V I A P V D L A T I N O S

P R I M V S R E G V M.

Libri qui jam sequuntur quatuor, βασιλειῶν dicuntur Græcis; & sic à Latinis etiam quibusdam veteribus, Græco nomine appellantur, id est, *Regnorum*: quia primum de XII tribuum Regno agunt: deinde de Regno Iudæ, & Regno Israël jam inter se divisis. Latini *Regum* dicere maluerunt. Et sanè historiam satis fusam continent rerum gestarum à Regibus, præposita tantum Samuëlis historiâ, quæ ipsa ad noscendam originem instituti regni erat pernecessaria. Hebræi tamen posteriores ex quatuor nominant *Regum libros*; priores autem duos *Samuëlis*: quod mirum videri potest, cum prior tantum, & quidem parte sui Samuëlis res contineat. Neque tamen defuit illis, quam sequerentur, ratio. Nam Saülis exitus ostendit vera fuisse quæ Saüli Samuel prædixerat: & quæ liber alter de Davidis rebus narrat, Samuëlis ejusdem vaticinia Davidi facta comprobant. Accedit quod unxit utrumque Samuël, & consiliis instruxit, quæ spreta à Saüle vindicavit Deus, Davidi iisdem parenti res dedit valde prosperas atque magnificas. Si quis externorum aliquos his velit comparare, inveniet Samuelem justum ac rectum semper tenacem, opum contemptorem, qualis Aristides. Saulem ex virtutibus vitiisque mixtum, & in utrisque inconstantem, qualis Alcibiades. Davidem ex privato Principem, fortem, ingeniosum, bello felicem, victoriis inclytum, gentium domitorem, clementem admodum, sed mulierosum, qualis Cæsar Dictator. Scriptor horum librorum quatuor, Hebræorum eruditissimis creditur esse Ieremias. sermonis forma non discrepat: vide quæ dicemus ad I Reg. VI. 2. Eum verò credibile est usum commentariis illis Nathanis & Gadis Prophetarum, quorum mentio I Paralip. XXI. 29. Et sub Ieremiæ nomine citat hos libros Concilium Francofurtense.

CAPVT I.

3. **S**tatutis diebus] In Hebræo: *diebus in dies*. Græcè, ἐξ ἡμερῶν εἰς ἡμέρας [ex diebus in dies]. id autem est *quotannis*.

4. **Deditque Phenennæ uxori suæ & cunctis filiis ejus & filiabus partes**] Qui offerebant שלמים [sacra pacifica], iis Sacerdos, detractis suis partibus, cætera reddebat, de quibus instruebatur convivium. convivator autem convivis dabat partes quas vellet, ut Genes. XLIII. 34.

Annæ autem dedit partem unam tristis] Pro tristis in Hebræo est אִמָּה, quod interpretantur *honorabilem*. quid si intelligamus maxillam alteram? nam alteram habebat Sacerdos.

Quia Annam diligebat, Dominus autem concluderat vulvam ejus] Tenerius amari solent infelices. Tam autem sterilitas quam fecunditas Deo ascribuntur. Vide quæ dicta Genes. xxx. 2.

6. **Æmula ejus**] ἡ ἀντίζηλος Græcè. Rarò contingit domus tranquilla iis qui plures uxores habent. Itaque διδυμα λέκτρα [binos lectos] Euripides in Andromacha dicit esse εἶναι οἴκων, δυσμενεῖς τε λύπας [odii & diræ semina rixæ].

8. **Numquid non ego melior tibi sum quam decem filii**] In concorde matrimonio plus boni est quam in ipsa fecunditate.

11. **Domine exercituum**] In Hebræo est, יְהוָה צְבָאוֹת. At plus videtur fuisse in codicibus aliis nam Lxx vertunt Κύριε ἐλωὶ σαβαώθ [Domine Deus Sabaoth five exercituum], & Chrysostomus in VI. ad Ephesios citat, Ἀδωναὶ ἐλωὶ σαβαώθ, ubi Ἀδωναὶ est pronuntiatio recepta vocis יְהוָה, Κύριε [Domine] autem ejus interpretatio.

20. **Dabo eum Domino**] Vt in Templo serviat, sicut diximus ad Iud. XI. 31. sed hoc matris votum ratum tum demum esse cœpit, cum id probavit pater, Num. xxx. 7. infra 21. 23.

Et novacula non ascendet super caput ejus] Votum non esse Nazaræatis, sed aliquid inde imitari diximus ad Num. VI. vide & Iud. XI. 11.

13. **Tantumque labia ejus movebantur**] Ità fieri præcipiunt Iudæi, quod precationem solo cogitatu nimis frigidam arbitrentur.

30. 16. **Nè reputes ancillam tuam quasi unam de filiabus Belial**] Servus tuus, ancilla tua, sunt verba honoris apud Hebræos, ut Genes. xxxiii. 5. XLII. 10. Ruth. III. 9. Homines יעלבים, id est, sine jugo, ut interpretatur Hieronymus, dicuntur qui vivendi legem nullam habent: itaque Græci modò vertunt παράνομοι [legirupæ], modò λοιμοί [pestilentes], modò ἀσεβεῖς [impii], modò ἄφρονες [mente capti]. Et hoc loco Lxx habent, εἰς θυγατέρα λοιμὴν [ut filiam pestilentem]. Theodotio, ὡς μίαν τῶν ἀπαιδεύτων [ut unam malè institutarum].

17. **Deus Israel det tibi petitionem tuam**] Sacerdotis verba sæpè Deus regit. Vide Ioan. XI. 51.

18. **Vultusque ejus non sunt amplius in diversa mutati**] Adeò erat plena bonæ spei.

CAPVT II.

4. **Arctus fortium superatus est**] Providentiam Dei ea maximè ostendunt quæ inopinata eveniunt.

5. **Donec sterilis peperit plurimos**] In Hebræo, septem. Sed sensus rectè expressus est; is enim numeru

numerus multitudinem significat. Prov. xxiv. 16. Psal. cxix. 164. Levit. xxvi. 18.

7. *Humiliat & subleuat*] Hesiodus:

Ρ'εα μὲν γὰρ βριάει, ρ'εα δ' βριάοντα χαλέπει.

Ρ'εα δ' ἀρίζηλον μινύθει, καὶ ἀδελον ἀέξει.

Ρ'εα δ' τ' ἰθύνει σκολιὸν καὶ ἀγνήνορα κάρφει.

Ζεὺς ὑψιβερέμετης, ὃς ὑπέρτατα δώματα ναίει.

[*Nam facile attollit quenquam elatūque revellit,
Et facile illustrem minuit, claratque latentem,
Corrigit & curvum facile attenuatque superbum
Iuppiter altitonans qui summas incolit arces.*]

8. *Domini enim sunt cardines terræ, & posuit super eos orbem*] Habet terra suos polos quibus aut sustinet se in quiete, aut, ut alii volunt, in motu se librat: quod imitatur magnes.

10. *Dabit imperium regi suo, & sublimabit regnum cornu Christi sui*] Latissimè propagaturus est fines Regi illi quem uncturus est Samuel, id est, Davidi. Mysticè tamen ad Euangelium hæc rectè referuntur.

12. *Porrò filii Heli, filii Belial nescientes Dominum*] Virorum excellentium sæpè filii pessimi exstiterunt. Causæ, præter phycas, hæ sunt: quod viri illi eminentes toto animo ad publica ferantur, ut digna magno animo pabula, privatamque rem ideo negligant; deinde quod liberis ex paterno honore accedat superbia, & pigritia ex spe facili dignitatum. Accedit interdum ut in Heli, bonitas, quæ ubi nimia est nomen suum amittere, & dissolutio potius disciplinæ vocari meretur.

13. *Neque officium Sacerdotum*] Connectit hæc interpres cum præcedentibus. Alij *ὑποψωμ* *δικαίωμα* interpretantur *consuetudinem*, quamvis malam; & referunt ad sequentia.

17. *Quia retrahebant homines à sacrificio Domini*] Peccata manifesta Sacerdotum populum à vera religione avertunt, & propterea graviter ea Deus punit, & in iis qui admittunt, & in iis qui connivent, 111. 12. Neque tamen per hoc impuratur Sacerdotium, cui & talibus temporibus pii piè inserviunt: ut ostendunt jam jam sequentia.

24. *Nolite filii mei: non enim est bona fama quam ego audio*] Qui puniendi jus habent ii monendo tantum non defunguntur officio. Nihil opus hic repeti quæ congesta libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xxx. 11. & in Annotatis. Vide infra 111. 13.

25. *Si peccaverit vir in virum, placari ei potest Deus; si autem in Dominum peccaverit vir, quis orabit pro eo?*] Omnia quidem peccata Deum offendunt, sed maximè ea quæ directè contra ejus Majestatem feruntur. Vide Act. v. 5. & quæ dicta nobis ad Matth. xii. 31. In talibus autem criminibus Deus deprecationes non semper audit, ut apparet infra 111. 14. Ezech. viii. 18. Jerem. vii. 16. 1 Epist. Ioan. v. 16.

Et non audierunt vocem patris sui, quia Deus voluit occidere eos] Iis qui & gravia & diu & sæpè moniti peccant Deus prudentiam adimit, ut ante pœnam improbitas eorum aperta fiat. Hæc est induratio peremptoria. Hoc est quod voluit Æschylus:

Θεὸς μὲν αἰτίαν φύει βροτοῖς

Ὅταν κακῶσαι δῶμα παμπήδην θέλῃ.

[— Culpam hominibus insertat Deus

Cum vertere illi stirpitum visum domos.]

Vellejus Paterculus de Varo, *Prævalebant jam fata consiliis, omnemque animi ejus vim præstrinxerant: quippe ita se res habet, ut plerumque, qui fortunam mutaturus est, consilia corrumpat.* Ammianus Marcellinus libro xiv. ait, *manum injicientibus fatis hebetari sensus hominum & obtundi.* Vera hæc, vera. vide 11 Paralip. x. 15.

27. *Venit autem vir Dei ad Heli*] Prophetæ in exercitio muneris sui & Regibus & Sacerdotibus maiores.

30. *Loquens locutus sum*] Id est, planè proposueram.

Nunc autem dicit Dominus] Decreta Dei non omnia sunt absolutè definita, qualia illa de quibus egimus supra 25. sed multa conditionem in se continent, quâ deficiente deficiunt.

31. *Vt non sit senex in domo tua*] Id est, dignitate præditus. Vide infra 36.

32. *Et videbis æmulum tuum in Templo*] Hebraicè: *oppressorem in Sanctuario.* Impletum hoc vide iv. 11.

In universis prosperis Israel] Cæteris rebus prosperis, ut appareat accidere hoc malum ob profanata sacra.

33. *Sed ut deficiant oculi tui, & tabescat anima tua*] Ideo vivent ad tempus aliquod, ut tibi summo dolori sint, quod verbis sequentibus apertius explicatur.

35. *Et suscitabo mihi Sacerdotem fidelem*] Quomodo? inclinando corda Regum, quibus jus erat eligere summum Sacerdotem, sed ex Aaronis familia, quamdiu ea exstabat. Idem jus Synedrio fuit, quoties Reges non erant. Propriè autem hic de Sadoco agitur. Vide historiam 1 Reg. 11. 34. 1 Paral. xix. 22.

Et ambulabit coram Christo meo] Coram Solomone in Regem solemniter uncto. Vide dictum jam Paralipomenon locum.

36. *Veniat ut oretur pro eo*] In Hebræo: *veniat incurvatum se.* Erit inter Sacerdotes minimus, cui nihil aliud quàm Deum orare liceat, non majora peragere.

Offerat nummum argenteum] In Hebræo: *minutum argenti*, præ paupertate. *offerat*, nempe in gazophylacium.

Et tortam panis] Pro peccato, non bovem aut pecudem, ac ne avem quidem, præ eadem paupertate scilicet, Levit. v. 11. 12.

Mitte me obsecro ad unam partem sacerdotalem] In Hebræo: *adjuuge me quæso uni sacerdotiorum.* Græcè: *παράρρησον με ἐπὶ μίαν τῶν ἱερατειῶν* [*projice me in aliquam functionum sacerdotalium*], id est, fac me vel minimæ alicujus operæ adiutorem, ut victum merear.

Vt comedam buccellam panis] alimenta tenuia, qualia dari solebant Sacerdotibus à munere fungendo prohibitis, 11 Regum xxi. 11. 9. Ezech. xlv. 13. Videntur autem hæc intelligenda de Abiatharis ob crimen majestatis à summo Pontificatu demoti posteris.

C A P V T I I I.

1. *Sermo Domini erat pretiosus in diebus illis*] Rarum erat ut cuiquam se Deus revelaret. Vide infra 21.

Non

Non erat visio manifesta] *Visio* hinc generaliter sumitur, pro quavis revelatione.

7. *Necdum sciebat Dominum*] Non sciebat Dominum cum Prophetis suis agere voce tam submissa, quæ ob id כול בת קול [*filia vocis*] dicitur. Sic Maimonides.

13. *Noverat indignè agere filios suos*] In Hebræo: מקרלים להם [*maledicentes semetipsos*], sed notant Hebræi pro להם [*semetipsos*] olim fuisse לי [*me*], & sic legerunt Lxx. vertunt enim ὅτι κακολογῶντες τὸν Θεὸν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ [*quia maledicentes Deo filii ejus*].

17. *Hæc faciat tibi Deus & hæc addat, si absconderis sermonem*] ἐξορκισμὸς [*adjuratio*], sive Latinorum sensu, obsecratio. Vide Iud. xvii. 2. Ruth. ii. 17.

18. *Dominus est: quod bonum est in oculis suis faciat*] Laudabile exemplum patienter se submittentis Deo punienti. Laudabile & infra, quod sensu publicæ calamitatis magis quàm privatæ tangitur. IV. 18.

21. *Iuxta verbum Domini*] In Hebræo, in verbo Domini; id est, per verbum: non in somnio, aut aliter.

CAPUT IV.

3. *Afferamus ad nos de Silo arcam federis Domini*] Non purgati à peccatis suis frustra spem in Deo collocant.

8. *Hi sunt dii qui percusserant Ægyptum*] De Deo Hebræorum, non ut de Deo universi, sed ut de Deo populi illius loquuntur. Confer I Reg. xx. 23. 28. II Reg. xix. 12.

21. *Translata est gloria de Israel*] Arca super quam Deus gloriosè apparere solebat.

CAPUT V.

5. *Propter hanc causam non calcant sacerdotes Dagon, & omnes qui ingrediuntur templum ejus, super limen Dagon in Azoto*] Voluit Deus miraculi à se dati monumentum exstare in ipsis idololatrarum ritibus.

6. *In secretiori parte natium*] In Hebræo scribitur עפלים, legitur מרחים [*anus, aut ejus plaga*], ut & Deut. xxvi. 11. 27. quibus locis Lxx εἰς τὴν ἑδραν, & εἰς τὰς ἑδρας [*sedes*]. Symmachus, περιελύθησαν αὐτῶν αἱ ἑδραι [*perturbata ipsorum sedes*]. fici aut mariscæ videntur intelligi. At Iosephus δυσεντερίαν [*tormina*] fuisse putat: Aquila, referente Theodoreto, φαγέδαιναν [*ulcus serpens*].

8. *Congregaverunt omnes Satrapas Philistinorum*] Fuere ergo Philisthini ὀλιγαρχούμενοι [*sub regimine paucorum*].

9. *Et computrescebant prominentes extales eorum*] In Hebræo sensus videtur esse, *Et antè ignotæ illis fuerant mariscæ*; ut ipsa novitas morbi ostentum augeat.

CAPUT VI.

3. *Eddite ei pro peccato*] Nimirum ex idololatrarum sententia:

Munera crede mihi placant hominésque deósque.

Quod apud Homerum sic positum,

Δῶρα θεὸς πείθει, δῶρ' αἰδοῖς βασιλῆας.

[*Dona deos placant venerandæque nomina reges*]. reprehendit Plato II. de Republica.

7. *Vaccas fœtas*] Fordas vocabant Itali veteres, teste Varrone libro v.

Quibus non est impositum jugum] αἰμῆλας vocant Græci; injuges Latini, Festo teste. Vide quæ dicta Num. xix. 2.

9. *Et siquidem per viam finium suorum ascenderit contra Betsames*] Οἰωνισμός [*augurii captatio*].

11. *Et similitudines anorum*] Simile quid ab Atticis factum docet nos ad Acharnenses Aristophanis Scholiastes: Μηνίσαντος γὰρ τὸ θεῷ, (de Libero patre sermo) νόσος κατέσκηψεν εἰς τὰ αἰδοῖα τῶν ἀνδρῶν, καὶ τὸ δεινὸν ἀνήκεσον ἦν. ὥς ᾧ ἀπεῖπον πρὸς τὴν νόσον κρείττονα γενομένην πάσης μαγιστείας καὶ τέχνης, ἀπεσάλησαν θεῶν μετὰ σπαδῆς· οἱ δὲ ἐπανελθόντες ἔφασαν ἵασιν εἶναι μόνην ταύτην, εἰ διὰ πάσης τιμῆς ἀγόμεν τὸ θεόν. πεισθέντες ἔν τοις ἡγγελμένοις οἱ Ἀθηναῖοι, φαλλῶς ἰδίᾳ τε καὶ δημοσίᾳ κατέσχευαν καὶ τέτοις ἐγέραινον τὸ θεόν, ὑπόμνημα ποιεῖμεν τοῦ πάθους [*Irato deo (Libero patre) morbus occupavit verenda virorum gravis & insanabilis. Cum verò intermissis arte & præstigiis sanandi morbi quosdam qui oraculum consulerent sollicitè ablegassent, hincque retulissent: unam salutis spem esse si deum quàm maximo afficerent honore. Fidem habentes responso Athenienses, phallos privatim & publicè erexerunt, sicque & deum honorarunt, & monumentum mali statuerunt*].

18. *Vsque ad Abel magnum*] Legitur nunc in Hebræo אבן, sed Lxx legerunt אבן: vertunt enim λίθον [*lapidem*].

19. *Eò quod vidissent arcam Domini*] Apud omnes gentes nefas habitum mysteria conspici nisi ab initiatis.

CAPUT VII.

3. *Reparate corda vestra Domino*] Hoc in pœnitentia præcipuum.

5. *In Masphath*] Vide Iud. xx. 1.

6. *Hauerunt aquam & effuderunt in conspectu Domini*] Aqua effusa lacrymas significat.

10. *Intonuit autem Dominus fragore magno in die illa super Philistiim, & exterruit eos*] Ovidius:

Et humanas motura tonitrua nentes.

Indè Græcè ἐμβρόντητοι, & Latine attoniti.

13. *Et humiliati sunt Philistiim, nec apposuerunt ultra ut venirent in terminos Israël. Facta est itaque manus Domini super Philistæos cunctis diebus Samuelis*] Id est, ad regnum usque Saülis Philisthæi non ausi cum exercitu intrare fines Israëlitarum. Postea verò invaluere iterum, ut apparet infra xiii. 19.

14. *Erâtque pax inter Israël & Amorrhæum*] Id est, abstinebatur ab omni actu hostili, non ex federe, sed ex mutuo metu.

15. *Judicabat quoque Samuel Israelem cunctis diebus vitæ suæ*] Nempe à morte Helis ad regnum usque Saülis.

16. *Ibat per singulos annos circuiens Bethel & Galgala*] In Hebræo est בשנה בשנה: Græci, κατ' ἐνιαυτόν, ἐνιαυτόν, id est, quotannis. At Iosephus: Δις τὸ ἔτος ἐπερχόμενος τὰς πόλεις, ἐδίκαιζεν αὐτὰς [*bis anno urbes obiens judicia exercebat*].

CAPVT VIII.

1. **P**osuit filios suos iudices Israel] Vice sua. Acceperuntque munera, & perverterunt iudicium] Hesiodus:

Τῆς δὲ δίκης ῥόθος ἐλκομένης, ἥ κ' ἄνδρες ἄγῳσι
Δωροφάγοι, σχολιαῖς δὲ δίκαις κρίνωσι θέμισας.
[Iustitiæ gravis est sonus huc cum fertur & illuc,
Quò libitum est illis qui ius ob munera curvant.]

4. *Majores natu*] Tribuum primores.

5. *Filii tui non ambulant in viis tuis: Constitue nobis regem*] Potuerant à Samuele postulare, ut demoveret filios à vicaria functione, & ipse, non terras obiens, sed domi res controversas dijudicaret. Id æquius fuerat, quàm senem & Prophetam optime meritum detrudere.

Vt iudicet nos] Vt vindicet nos ab hostibus. Nam & hoc וַיִּשְׁפֹּט dicitur: & hunc sensum magis requirunt sequentia infra 20.

Sicut & universæ habent nationes] Vicinæ. Putabant enim, ut ait Iosephus, εἰδὲν ἄτοπον εἶναι τῷ πληθίσιν ὁμοίων βασιλευμένων τὴν αὐτὴν ἔχειν αὐτὲς πολιτείαν [nihil absurdi in eo esse si cum vicini regnarentur ipsi simili in statu viverent].

7. *Audi vocem populi*] Aliud est velle aliquid ut fiat, aliud sinere fieri. Vide Oseam xiii. 11.

Non enim te abjecerunt, sed me, nè regnem super eos] Exponitur hoc x. 19. Deus regnat per eos quos spiritu suo afflat, quales erant Iudices illi. Samuelem ergò cum destituunt, Θεὸν ἀποχειροτονῶσι τὴν βασιλείαν [Deo ipsi regnum abjudicant], ut loquitur hic Iosephus. Similis locutio Lucæ x. 16. Et hinc interpretare quod est infra xii. 17. 19. Alio tempore Regem sibi facere sine culpa potuissent, Deuter. xvii. 14. Vide quæ ibi dicta.

11. *Hoc erit ius regis*] De significato vocis וַיִּשְׁפֹּט [ius] hoc loco vide quæ dicta de Iure Belli ac Pacis libro primo, cap. iv. §. 7. Summam eorum quæ sequuntur explicat Iosephus, dicens fore ut Rex eos tractet tanquam pretio emtos servos. Vicini enim Reges subditis suis imperabant quæ vellent, ut ἀνυπεύθυνοι [nemini obnoxii]. Syros servituti natos ait Livius; de libertate eos nihil cogitare Apollonius; manus patientes esse, Iulianus: ut ostendimus ad cap. iii. §. 20. libri primi de Iure Belli ac Pacis. ideoque subditi passim in his libris servi Regum dicuntur. Dominatus autem hic regius secum ferebat ut pro arbitrio Reges dilectus facerent, capitationes & operas hominibus, tributa agris, mercibus vectigalia imposerent, contradicente nemine. Illud enim ibi locum habebat,

Rex sum. nil ultra quæro plebejus.

Et impunè quidvis facere, id est Regem esse. Si peccarent graviter in Dei legem, ad Deum ultio pertinebat, non ad singulos, ac ne ad populum quidem. Vide quæ sequuntur; & infra xxvi. 10. 23.

18. *Non exaudiet vos Dominus in die illa, quia petistis vobis regem*] Multa ab initio sunt voluntatis, deinde necessitatis. Exedendum est quod intristi.

19. *Noluit autem populus audire vocem Samuelis*] Vulgus capitur inanibus, & mutationes amat. Pulchrum iis videbatur conspiciere hominem auratum

& gemmatum, splendide habitantem & epulantem, procedentem cum ingenti satellitio, καὶ μετὰ πολλῆς φαντασίας [cum multa ambitione].

CAPVT IX.

2. **E**lectus & bonus] בַּחֹר, alibi eximium, hic potius juvenem significat, ut sæpè alibi. Græci hic habent εὐμεγέθης [magnæ staturæ]. illud bonus noli ad animum referre. Significat enim hic pulchrum. Itaque Jonathan hic vertit שֹׁפֵר, David Kimchi explicat טוֹב כְּתָאֵר וּבְמִרְאָה [bonus formæ & aspectu]. sic oppositum רַע [malus] pro deformi habemus Genes. xli. 3.

Ab humero & sursum eminebat super omnem populum] Sic Diana apud Virgilium,

Gradiensque deas supereminet omnes.
pro quo Homerus:

Πασσάων δ' ὕπερ ἦγε καρὴ ἔχθ', ἠδὲ μέτωπα.

[Eminet illa super cunctas frontemque caputque.]

Vide infra x. 23. 24. Amabant enim hoc in Regibus suis Orientis populi, ita ut apud Æthiopes honores mandatos ex corporis magnitudine dixerit Aristoteles Polit. iv. 4. & Spartæ mulctatus Rex quòd exigui corporis uxore ductâ reges minutos daturus dicere. Nec spernit Euripides,

Εἶδ' ἄξιον τυραννίδος.

[Formam regio dignam loco.]

3. *Vade & quære asinas*] Potest hæc historia in egregium proverbium verti. Quæsit asinas & invenit regnum.

7. *Quid feremus ad virum Dei*] Prophetæ, ut Philosophi ἀπὸ τῶν γνωρίμων ἐλάμβανον τὰ πρὸς τὰς χρείας [à discipulis accipiebant quæ sibi erant necessaria], ut ait contra Celsum Origenes. Vide i Reg. xiii. 9. & quæ dicta ad Matth. x. 8.

9. *Vadens consulere Deum*] Habes hanc locutionem Genes. xxv. 22.

Qui enim Propheta dicitur hodie, appellabatur olim Vicens] Apparet multò post ista tempora scriptum librum, quo firmatur conjectura posita hujus libri initio. Etiam Græcis προοράν, Latinus prævidere, de vatibus dicitur. Confer Num. xxiv. 4.

11. *Egredientes ad hauriendam aquam*] Vide Genes. xxiv. 11. 15. 43. 45. Exod. ii. 16.

13. *Ipsè benedicit hostiæ*] Eo enim tempore ob crebras migrationes nullus erat certus ad sacrificium locus. Vide quæ dicta Deut. xii. 8.

16. *Ducem super populum meum*] Antiquitus Rex erat ἡγεμὼν τῶν πρὸς τὴν πόλεμον [Dux ad belli res]. Arist. Polit. iii. 14. Homerus:

Ἀμφότερον, βασιλεὺς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητής.

[Ex æquo validus pugnare & rex bonus idem.]

Et Tacitus: Cætera utcumque dissimulari; sed boni ducis imperatoriam (adde, aut regiam) esse virtutem.

Salvabit populum de manu Philistinorum] Novit Deus etiam ex malis consiliis bonum elicere.

21. *De minima tribu Israel, & cognatio mea novissima inter omnes familias de tribu Benjamin*] Eò in minore futurus erat invidia Rex primus.

24. *Levavit autem coquus armum*] Sinistrum. nam dexter erat Sacerdotis, Lev. vii. 32. Hic ergo armus portio erat ejus qui in convivio præcipuæ effect

esset dignitatis, ac proinde Regis, ubi is aderat; unde hanc partem μερίδα βασιλικήν [portionem regiam] vocat Iosephus.

C A P V T X.

1. **D** *Eosculatus est eum*] Reverentiae causâ, ut futuri Regis, manum osculatus est. Vide Gen. xli. 40. Psal. 11. 12.

Ecce unxit te Dominus] Sacerdotum exemplo uncti sunt & Reges Hebraei, non Sacerdotes quidem, sed multum habentes sacerdotale, sedem & jus loquendi in Sanctuario, inspectionem in sacra, jus eligendi aut destituendi Pontificis Maximi, aliorumque Sacerdotum, & alia ejusmodi; alio tamen modo: Sacerdotes in fronte decussatim; Reges in vertice ad coronae modum illito oleo. Deus unxisse Saulem hic, & infra 24. eum elegisse dicitur: nempe κατὰ τὸ θέλημα ἐπόμενον [secundum voluntatem consequentem], non τὸ προηγούμενον [antecedentem]. Ita enim distinguunt veteres.

2. *Iuxta sepulchrum Rachel*] Genes. xxxv. 19. Deus se nonnihil accommodans populi sui ingenio, saepe suis vera dabat omina, qualia superstitiosi inaniter captabant. Vide Gen. xxiv. 14. & sequentibus.

5. *Vbi est statio Philisthinorum*] Meliores erant Philisthini, quam nunc multi Christianorum. Parcebant enim iis locis in quibus debebant viri studiis divinis dediti. Vide quae diximus de jure Belli ac Pacis libro tertio, cap. xi. §. 10.

Gregem Prophetarum] Solebant Prophetæ à turba se segregare, & ibi juventutem ad pietatem instituere.

Et ante eos psalterium, & tympanum, & tibiam, & citharam] Quibus mos erat uti, ubi Deo gratiae de beneficio aliquo agebantur. Vide quae dicta Iud. xi. 34. Præterea ea vis est quorundam sonorum ut animum concitatum tranquillunt, infra xvi. 16. Alii torpentem excitant, & rebus magnis præparant, 11 Reg. 111. 15. Sic ferocientes animos mollivit Pythagoras, seditiones accensas inhibuit Asclepiades, Damon ebrios ac petulantes juvenes ad modestiam reduxit, lymphaticos morbo liberavit Xenocrates. de quibus vide Capellam Saturæ libro x.

9. *Inmutavit illi Deus cor aliud*] Fecit eum solito fortiorem ac prudentiorem; &, ne dubitaret se regno destinatum, etiam momentaneum Prophetiae donum ei Deus contulit, 11. Simile infra xix. 20. Spiritum autem illum regno administrando idoneum postea in poenam peccatorum ei abstulit Deus, infra xvi. 14. Confer Psal. li. 14.

12. *Num & Saul inter Prophetas?*] Ex facto pari repetita hujus proverbii memoria infra xix. 24. quasi dicerent: quis hoc sperasset in homine militari? At nimirum

Πολλάκις ἡ κηρωδὴς ἀνὴρ μάλα καίριον εἶπε.

[Sæpe est & custos olerum non stulta locutus.]

Et spiritus ubi vult spirat, Ioan. 111. 8.

16. *De sermone autem regni, non indicavit ei, quem locutus fuerat ei Samuel*] Prudenter rem finit maturefcere, ne ambitus suspectum se faceret.

19. *Et dixistis: Nequaquam*] Apparet hunc interpretem pro ἵ [illi] legisse οὐ [non], quomodo legerunt & Lxx. & Abenesdra.

20. *Et cecidit sors tribus Benjamin*] Aristoteles libro vi. Polit. cap. 11. ait populare esse institutum, τὸ κληρωτὰς εἶναι τὰς ἀρχάς [ut magistratus sortitò obtin-gant]. id mos quarundam gentium vetus etiam in sacerdotiis recepit. Virgilius libro secundo Æneidos: *Laocoon lectus Neptuni sorte sacerdos.*

Vide Actor. 1. 26.

24. *Vivat rex*] Vivere hic & alibi est prospere agere.

25. *Locutus est autem Samuel ad populum legem regni, & scripsit in libro*] Hebraice משפט הַמֶּלֶךְ [jus regni]. Græcè, δικαίωμα τῆ βασιλείας, quod Iosephus interpretatur mala eventura ex sueta Regibus licentia. Vide supra 11. 13. Alii malunt fuisse bene regnandi præcepta, ἐποθέτας [admonitiones], quales habet egregias Isocrates & Stobæus. Fuit ædificium exstructum super fundamentis quæ sunt Deut. xvi. 16. & sequentibus.

26. *Quorum Deus tetigerat corda*] Quos Samuelis Prophetæ moverat auctoritas.

27. *Filii verò Belial*] Homines omnis jugi impatientes. Vide supra 1. 16.

Non attulerunt ei munera] Sine quibus Reges Orientis adiri non solebant. Vide Matth. 11. 11.

Dissimulabat se audire] Nempe quia novum imperium inchoantibus utilis clementiæ fama, ut Tacitus ait Histor. 1v. vide & xi. 13.

C A P V T XI.

2. **V** *T eruam omniam vestram oculos dextros*] Nempe ut inutiles eos bello faceret; nam sinister oculus sub scuto latere solebat.

3. *Concede nobis dies septem*] Talium deditionum factarum in diem sub conditione exempla quædam posuimus in Annotatis ad librum tertium de Iure Belli ac Pacis, cap. xxiv. §. 14.

7. *Sic fiet bobus ejus*] Pœna ἀσφατείας [desertæ militiæ]. Vide Iud. xxi. 10.

10. *Et dixerunt*] Supple Ammonitis.

11. *Ingressus es in media castra*] Quæ credibile est in parte quæ ab urbe averfa erat non bene fuisse munita, quod Ammonitæ indè nihil tam repentinum metuerent.

13. *Non occidetur quisquam in die hac*] Regi condonare ea tantum licebat quæ ad suam injuriam pertinebant: quod & Philosophi laudant. Seneca libro primo de Clementia, cap. 20. de Principe loquens: *Longè fit in suis quàm in alienis exorabilior injuriis. Nam quemadmodum non est magni animi qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat, sibi detrahit; ita clementem vocabo, non in alieno dolore facilem, sed eum qui cum suis stimulis agitur, non prosilit: qui intelligit magni animi esse, injurias in summa potentia pati, nec quicquam esse gloriosius principe impune læso.* Livia ad Augustum: τὰς ἀρχοντας νομίζουσιν οἱ πολλοὶ τὰς μὲν τὸ κοινὸν ἀδικεῖν εὐπεξίεναι χεῖναι, τὰς δ' ἰδίᾳ τι εἰς αὐτὰς πλεμμελεῖν δοκῶντας φέρεν [Plerique sic existimant, principes pœnas exigere debere de eis qui publicum lædunt; placide autem ferre eos qui in ipsos quid videntur peccasse]. Exempla Antonini & Theodosii attulimus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, capite xxiv. §. 3. Habebat

autem culpa de qua agitur, excusationis aliquid in hominibus regno insuetis. Bene autem Saül occasionem misericordiae arripit ex die partae victoriae. *Quem diem vacuum pœnâ ubi inter sacra & vota, quo tempore verbis etiam profanis abstinere mos esset, vincula & laqueus inducantur?* ajunt patres de Tiberii sævitia querentes apud Tacitum Annalium IV. Simile planè factum Davidis habebimus II Samuel. XIX. 22.

15. *Fecerunt ibi regem Saul*] Communi consensu Regem eum declararunt. Simile vide II Sam. V. I. 2. 3. 4.

C A P V T XII.

2. *Ecce præsto sum: loquimini de me*] De magistratu abiens, censuræ quam ferre non tenebatur, ultro se subjicit, & optimæ conscientiae fiducia accusatores provocat. Pari fiduciâ Pericles de sese, ὁ ἔδενός ἡσων οἶομαι εἶναι γινῶναι τε τὰ δέοντα καὶ ἐρμηνεύσαι ταῦτα, φιλόπολις τε καὶ χρημάτων κρείσσων [*qui nemine inferiorem me existimo ad cognoscenda ea quæ civitati sunt utilia, eaque eloquenda; tum verò amantem civitatis, & ad pecunias invictum*].

17. *Numquid non messis tritici est hodie?*] Dies ferenus qualem messores optent.

Voces] Aut sonos potius, unde & tonandi vox Latinis. Varro Eumenidibus:

Tibi tympana non inani sonitu matris deum tonimus. Id est, sonamus, ait Nonius.

19. *Addidimus enim universis peccatis nostris malum, ut peteremus nobis regem*] Nempe ad demovendum ab imperio Prophetam, eundemque virum innocentissimum.

21. *Quia vana sunt*] De Magicis agi putat Maimonides, quæ πεγίεργα rectè dicuntur Actor. XIX. 19. res nullius profectus, Ierem. XVI. 19. Nam ut non aliud adsit mali, tempus, res tam pretiosa, in illis inutiliter perit.

25. *Et vos & Rex vester pariter peribitis*] Occidione aut captivitate. Vtriusque habemus exempla.

C A P V T XIII.

1. *Filius unius anni erat Saul cum regnare cœpisset*] Id est, cum ista acta sunt quæ jam narrata sunt, annum ferme in regno egerat Saül.

Duobus autem annis regnavit super Israel] Hæc connectenda cum sequentibus, ut intelligatur bienio demum regni exacto, contraxisse copias illas militares.

4. *Percussit Saul stationem Philistinorum*] Græci nomen proprium putant Νασίε. At Aquila, quem sequitur hic Latinus interpres, ὑπόσημα. sic alibi statio ὑπόστασις.

5. *Triginta millia currum*] Nimium hoc præ numero equitum qui sequitur. Itaque sunt qui postremas duas litteras abjiciendas censent, ut sint tria millia שלש אלף.

8. *Et exspectavit septem diebus juxta placitum Samuelis*] Sensus est: voluerat Samuel conventui & sacrificio supersederi, donec ipse advenisset. Saül verò cum post septem dies eum exspectasset, ultra

exspectare Prophetam Divinæ voluntatis indicem noluit, quod ei pro peccato gravi imputatum est.

13. *In sempiternum*] Id est, quamdiu Saülis posteritas viveret.

19. *Caverant enim Philistiim ne fortè facerent Hebræi gladium aut lanceam*] Extorto federe, cui non dissimilis lex quàm Porfena in federe cum Romanis posuit, nè ferro nisi in agricultura uterentur. Tacent id Historici, ut pudendum victori postea gentium populo; at Plinius ingenuè fatetur lib. XXXIV. 14.

C A P V T XIV.

1. *Ionathas*] Fuit is fortis, comis, minimè ambitiosus: Talis ferme Germanicus.

Armigerum suum] Vide infra 14. & XVI. 21. Talis Automedon Achilli, Æneæ Achates. vulgus scutarium vocat.

6. *Non est Domino difficile servare in multis, vel in paucis*] Sententia in usu apud Hebræos. Apparet II Paral. XIV. 11. & I Macc. I. 18. II Macc. XV. 27. Exempla vide Iud. VII. 4. infra XVII. 47. II Paralip. XXV. 8. Similis sententia Psal. CXLVII. 10.

19. *Et ait Saul ad sacerdotem: contrahere manum tuam*] Ità ferme Capaneus Thebæidos Papinianæ tertio ad Amphiaræum:

— — sed prima ad classica cum jam

Hostilem Ismenon galeis Dircenque bibemus,

Nè mihi tunc moneo lituos atque arma volenti

Obvius ire pares, ventisque aut alite visa

Bellorum proferre diem. procul hæc tibi mollis

Insula, terrificique aberit dementia Phæbi.

Illic augur ego & mecum quicumque parati

Insanire manu.

21. *Reversi sunt ut essent cum Israël*] Sæpè factum ut calente prælio captivi ad suos transfugerent.

24. *Maledictus vir qui comederit panem*] לחם hic & alibi non panem speciatim, sed quemvis cibum significat, ut apparet infra 43. 44. Edictum hoc Saülis hominis & imperiosi & προπετὲς [præcipitis] imprudentiam arguit: nam & diu pugnantibus opus cibo refici, & pœna gravior tali delicto. Præterea excipi debent ignorantes.

27. *Et illuminati sunt oculi ejus*] Nam ex inedia tenebræ oboriuntur, ut Plautus ait Curculione.

33. *Iam nunc*] Valde bene interpretatus est Hebræum היום, quia יום [dies] apud eos sæpè tempus significat, Psal. LXXXI. 2. Num. III. 13. Esaiæ XXX. 26. Ostendunt sequentia jam noctem fuisse.

34. *Et non peccabitis Domino comedentes cum sanguine*] Qui suas leges rigidè vult observari, Divinas pro temporibus flecti vult. Inter lege Dei vetita est edere coram sanguine, id est, non amoto aut oblecto pecudis sanguine, Lev. XVII. 13. XIX. 26. Bene hic Iosephus: Συμβαίνει μὴ κρατεῖν λογισμὸς τὰς εὐτυχήσαντας [Constat, non moderari rationi prosperè agentes].

35. *Ædificavit autem Saül altare Domino*] tuncque primum cœpit ædificare altare Domino: Melius est hæc posteriora sumere ἐξηγητικῶς [explicativè]. Ædificavit Saül altare Domino, id est cœpit ædificare, primus lapidem jecit ad ædificandum altare.

44. *Morte morieris Ionatha*] Miri ingenii homo, qui Regi impio quàm bono filio mallet parcere. Vide cap. seq.

45. Libera-

45. *Liberavit ergo populus Jonathan*] Non imperio, sed deprecando, quomodo populus Romanus Fabium Rutilianum apud Papirium Dictatorem, quæ historia apud Livium est libro vii. Neque hic obstare debebat iuramentum Saülis, ut quod iniustam in se atrocitatem contineret. Vide quæ dicta libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 6. Attamen peccavit Saül *προπετῶς ὁμνύων* [temere iurando], & diræ ab ipso pronuntiata tandem in ipsum reciderunt.

52. *Quemcumque viderat Saül virum fortem & aptum ad prælium, sociabat eum sibi*] Belli temporibus viri fortes suo pretio æstimantur.

CAP V T X V.

5. *R*ecedite atque descendite ab Amalec] Qui medii haberi volunt segregare se ab hostibus debent, & æquos se præstare utrisque. Vide quæ dicta lib. iiii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xvi.

22. *Numquid vult Deus holocausta & victimas, & non potius ut obediatur voci Domini?*] Comparatæ hæc intelligi debere sequentia ostendunt. Iosephus hæc sic explicat: ὁ προφήτης ἔχει θυσίας ἔλεγεν ἡδεοῦσα τὸ θεῖον, ἀλλὰ τοῖς ἀγαθοῖς καὶ δικαίοις. Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ τῆς βελήσεως καὶ ταῖς ἐντολαῖς αὐτῆς κατακλυθεῖντες, καὶ μηδὲν ἄλλο πράχθῃσθαι καλῶς ὑφ' ἐαυτῶν νομίζοντες, ἢ ὅ, τι αὐτὸν ποιήσωσι τῆς θεῆς κελευκῆτος. [Propheta dixit non victimis oblectari Deum, sed viris bonis & iustis. Hi vero sunt qui illius voluntati & iussis obsequuntur, nihilque credunt rectè à se fieri, nisi quod Dei iussu fecerint].

23. *Quasi peccatum ariolandi est repugnare*] Ariolationem Latinus vocat, quam Græci alii οἰωνισμῶς [ominationem], alii μαντεῖαν [divinationem], quæ opponitur τῇ προφητείᾳ [Prophetiæ] ut idola Deo. Vide Levit. xix. 26. 31. xx. 6. 27. Deuteronomii xviii. 10. 11. Bene dictum ab antiquis ἐκ ὀλίγου τὸ παρ' ὀλίγου [non paulum est quod paulatim fit].

Quasi scelus idololatriæ nolle acquiescere] In Hebræo: Vanitas Teraphim, ubi vox Teraphim quæ media est, ut alibi diximus, per adjunctum vanitatis ostenditur sumi in malam partem. Bene vertit Symmachus, ἀνομία τῶν εἰδώλων τὸ ἀπειθεῖν [non obedire est iniquitas idolorum].

25. *Porta quæso peccatum meum*] In Hebræo, *אשר*, id est, aufer: nempe apud Deum deprecando.

33. *Sicut fecit absque liberis mulieres gladius tuus, sic absque liberis erit inter mulieres mater tua*] Ius Rhadamanthi. Vide de Iure Belli ac Pacis libro i. cap. ii. §. 5.

Et in frustra concidit eum Samuel] Cessantibus in officio Regibus, sæpè per Prophetas Deus legis suæ sanctiones exsequebatur. I Reg. xviii. 40.

CAP V T X VI.

1. *V*sq̄quo tu luges Saul, cum ego projecerim eum] Orare pro peccatoribus licet antequam definitum in eos decretum Dei innotuit.

2. *Audiet enim Saul & interficiet me*] Et meritò, nisi Divinum mandatum adfuisset.

Ad immolandum Domino] Auctoritas Prophetæ facit, ut sacrificium, ubicunque is adest & im-

perat, ritè fiat. Subsunt enim Prophetæ imperio leges rituales, fatentibus Hebræis.

6. *Nunc coram Domino est Christus ejus*] Extra revelationis tempus accidit ut errent Prophetæ, i Sam. vii. 3.

7. *Dominus autem intuetur cor*] Idem facere debent, ut Dei imitatores, ii quibus eligendi Regis jus contigit. Vide quæ hac de re Aristot. Polit. iii. cap. 13.

12. *Pulcher aspectu*] Solet pulcher animus etiam in vultu apparere. Vide Platonis Convivium.

Vnde eum] in Hebræo, *משהו*. Augustinus libro ii. contra literas Petiliani: *Vnde & Punice Messe dicitur unge.*

13. *Vnxit eum*] Hæc unctio Davidi non regnum dedit, sed regno eum destinavit, jusque ei dedit semet conservandi quibus posset modis ad tempus usque adipiscendi regni.

14. *Spiritus autem Domini recessit à Saul*] Spiritus ille regius. Vide supra x. 9.

Et exagitabat eum spiritus nequam] Exteriùs ostendens quod intus latebat. *Δαιμονίων ταραχὴν, πονηρὸν πνεῦμα, δαιμόνια ἐγκαθεζόμενα* [perturbationem à demonibus, malum spiritum, demones insidentes], dixit hoc loco Iosephus.

17. *Aliquem bene psallentem*] Vide quæ dicta supra ad hunc librum x. 5. Marinus de Proclo: *παρεκέλευε ἑν ἑκάστοτε ὕμνος λέγειν καὶ λεγομένων τῶν ὕμνων, πᾶσα εἰρήνη τῶν παθῶν ἐγγίγνετο καὶ ἀταραξία* [iussit igitur hymnos dici; & cum hymni dicebantur quiescebant animi motus, iis succedebat tranquillitas]. Apollonius de Miris: *ἰᾶται ἡ κατὰ φύσιν τῆς διανοίας ἐκστάσις* [tibiary cantus medetur mentis alienationi]. ubi & alia ad hanc rem. Pythagoreis moris fuit, ait Quintilianus libro ix. cap. 4. *cum somnum peterent, ad lyram prius lenire mentes, ut si quid fuisset turbidarum cogitationum componerent.*

23. *Quandocunque spiritus Domini malus arripiebat Saul*] Solent enim talibus malis esse sua intervalla. Vide quæ ad Matth. iv. 24. & xvii. 15.

CAP V T X VII.

4. *E*greffus est vir spurius] Variæ sunt interpretationes vocis *הַבְּנִים* quæ hoc loco in Hebræo apparet. At hic interpret sumsit quasi diceretur hic homo unus filiorum, id est sine patre, *σποράδην* [satu promiscuo] conceptus. Lxx, quasi diceretur excellens inter filios, nempe Philistinorum: vertunt enim *δυνατός* [potens]. Alii *בֵּין*, quod est inter, putant intelligi processisse eum *εἰς τὰ μεταίχμια* [ad medium inter castra locum], ut & Homerus & Euripides loquuntur. Sic in medium inter castra pontem processit Gallus ille provocator quem interfecit Manlius Torquatus, narrante Livio libro vii. Prima interpretatio maximè mihi probatur, addito, quod & Hebræorum nonnulli notarunt, cognomen hoc esse gigantum, qui legum omnium & matrimonii contemtores, ob id incerto patre nascebantur.

9. *Si quiverit pugnare mecum & percusserit me, erimus vobis servi*] Frequentes tales sponfiones illis seculis, ut inter Lacedæmonios & Argivos Othryas

dis tempore; inter Romanos & Albanos, cum Horatii & Curiatii decertarunt.

12. *Et grandævus inter viros*] Non senex tantum, sed & inter senes maximè propectæ ætatis. Pro באנשים libri quidam habent בשנים [in annis] quod non malè loco convenit.

25. *Et filiam suam dabit ei*] Vt Creon Iocasten sororem suam pollicitus est ei qui Sphingem superaret, feminam quæ ex infidiis, quæ ænigmata vocabant, multa mala inferebat Thebanis, arce defensa. Hæc est ejus fabulæ veritas, quam optimè intellexerunt Attici in carmine ad Demetrium, quod est apud Athenæum.

Et domum patris ejus faciet absque tributo in Israël] Inter jura Regis erat sicut tributa imponere, ita à tributis quem vellet virtutis ergo liberare. Græci hoc ἀτέλειαν vocant, Latini immunitatem, barbari Francisciam.

28. *Quare dereliquisti pauculas illas oves in deserto?*] Atqui olim ——— coluerunt Dī quoque silvas; Id est, Regum filii.

Ego novi superbiam tuam] Frequens est ut virtuti nomen aliquod detur affinis vitii.

At nos virtutes ipsas invertimus, atque Sincera cupimus vas incrustare. Probus quis Nobiscum vivit? multum demissus homo: illi Tardo cognomen pingui damus. hic fugit omnes Infidias, nullique malo latus obdit apertum, Cum genus hoc inter vitæ versetur, ubi acris Invidia atque vigent ubi crimina; pro bene sano Ac non incauto fictum astutumque vocamus.

Horatius Satyr. III. lib. I.

36. *Et leonem & ursum interfeci*] Venatus egregiè homines bello parat.

40. *Et tulit baculum suum*] Historia non dissimilis est apud Strabonem libro VII.

Et fundam manu tulit] In omnibus autem veterum præliis funditores militasse nullus ignorat, Veget. lib. I. de re militari, cap. VI. ubi & multa alia ad laudem fundarum.

43. *Numquid ego canis sum?*] Canis nomen vilitatis habet significationem. Vide infra XXIV. 15. II Sam. III. 8. IX. 8. XVI. 9. II Reg. VIII. 13. Sic apud Homerum Helena,

Δᾶερ ἐμείο κυνός.

[Levir care mihi quæ sum canis.]

47. *Ipsius enim est bellum*] Bella Dei dicuntur ea quæ geruntur in populos illos à Deo damnatos. Cætera bella regni vocantur.

54. *Arma verò ejus posuit in Tabernaculo*] Trophæum.

55. *De qua stirpe descendit hic adolescens?*] In Hebræo; Cujus filius iste adolescens? Ad quam interrogationem responsum sequitur infra 58. Viderat eum, & genus ejus audierat Saül jam antè, supra XVI. 20. Sed facilè talium oblivio subit Reges in tantis negotiis, in tanta eos adeuntium multitudine, præsertim si & morbi accedant.

C A P V T XVIII.

1. *A* Nima Ionathæ conglutinata est animæ David] Egregia amicitiae descriptio. Ità amicos μίαν

ψυχὴν [unam animam] dici notavit Aristoteles Nicomacheorum IX. 8. Significat idem Latine concordia vox, & Græca ὁμοψυχίας. Ligari pectora dixit Papius. Adde quod infra XX. 17.

3. *Inierunt autem David & Ionathas fœdus*] Id est, perpetuam amicitiam mutuò promissere. Vide infra XX. 3.

5. *Maximèque in conspectu famulorum Saul*] Exceptis paucis quos gloria ejus urebat.

6. *Choròsque ducentes*] Vt in publico gaudio. Vide quæ ad Matth. XI. 17.

8. *Iratus autem est Saul nimis*] Vt Nero Corbuloni, Domitianus Agricola. Vide Tacitum.

10. *Et prophetabat in medio domus suæ*] Chaldæus, & insaniebat veritit. Kimchi, loquebatur verba insanie; ut sit metaphora in voce יתנבא [vaticinabatur], qualis sæpè apud Latinos in voce limfari.

17. *Sit super eum manus Philistinorum*] Pari animo Eurystheus Herculem objecit periculis.

25. *Non habet rex sponsalia necesse*] Id est, dote quam mariti novis nuptis dabant, ut alibi diximus.

C A P V T XIX.

12. *E*T aufugit] Contra Regis iram nihil tutius fugâ.

23. *Et prophetabat*] Donum enim hoc interdum etiam impiis concedit Deus, ut Balaamo. Vide Matth. VII. 22.

24. *Cecidit*] Id est, de mentis statu excessit. Num. XXIV. 4.

Nudus] In interula, ut Esaias XX. 2. Vide de hoc loquendi genere ad Ioan. XXI. 7.

C A P V T XX.

3. *V*No tantum, ut ita dicam, gradu] Passu. Symmachus: ὅσον βῆμα ἀναμελαζὺ ἐμὲ ἢ θάνατον [tanquam passus inter me & mortem]. Tales passus bis mille in Sabbati itinere.

6. *Victimæ solennes*] Intellige convivium quod inter se habebant cognati post sacrificium pro ipsorum salute. Simile convivium solenne apud Romanos Charistia dictum, cui præter agnatos & affines nemo interponebatur, ut loquitur Valerius Maximus lib. II. cap. I. Ovidius Fastorum II.

Proxima cognati dixere Charistia cari,

Et venit ad socios turba propinqua deos.

9. *Neque enim fieri potest, ut si certè cognovero completam esse patris mei malitiam contra te, non annunciem tibi*] Non in omnia filii patribus parere debent: quam materiam latè tractavimus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. XXVI. §. 3. Davidi apud Ionathanis animum proderat & innocentia ipsius, & Dei promissa Ionathani non incognita. Id clarum infra XXI. 17.

11. *Egrediamur foras in agrum*] Iurare enim sub dio solebant.

14. *Et si vixero, facies mihi misericordiam Domini*] Hoc stipulatur ob mores malos vicinorum Regum, qui Regum antecessorum liberos & propinquos interficiebant, nè quid suspectum circa se viderent. Eodem respicit Saülis postulatio infra XXIV. 22.

20. *Quasi*

20. *Quasi exercens me ad signum*] Quem σκοπόν Græci vocant; quâ voce hîc usi Symmachus & Aquila: quomodo hoc nomen sumitur Iob. xvi. 13. & Lam. iiii. 12. At Lxx εἰς τὴν Ἀματταρί; quasi proprium loci esset nomen.

23. *Sit Dominus inter me & te*] Testis, & si quis fallat, vindex, quod omni iurijurando tacitè inest, ut diximus libro 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 10.

26. *Quod fortè evenisset ei, ut non esset mundus*] Vox קר quæ hîc in Hebræo est propriè ad eam speciem pertinet, de qua egimus Levit. xv. 16.

Nec purificatus] Quod fiebat lotione & adventu vespere.

30. *Fili mulieris virum ultro rapientis*] Videtur sensus Hebræarum vocum esse: *Fili mulieris pravæ ad summam usque contumaciam*. Solent filii parentibus esse similes. Saül qui se accusare non vult, culpam duri ingenii in matrem rejicit.

CAP V T XXI.

2. *R*ex præcepit mihi sermonem] Nimirum paria sentiens cum Euripide,

Ὅτω δὲ ὁλεθρὸν δεινὸν ἡ ἀλήθεια ἄγχι,
συγγνωστὸν εἶπεῖν ἐστὶ καὶ τὸ μὴ καλόν.

[*At vera certam si cui pestem ferunt,
Huic danda venia est, si facit quod non decet.*]

Et cum Diphilo:

Ἵπολαμῶνάω τὸ ψεῦδος ἐπὶ σωτηρίᾳ
λεγόμενον εἰδὲν περιποιῆσθαι δυσχερές.

[*Quod pro salute dicitur mendacium,
Me iudice habere nil potest incommodi.*]

Condonandum aliquid illis temporibus, latente multum vitâ æternâ.

4. *Tantum panem sanctum*] Leges rituales facilè ab aliqua necessitate aut utilitate magnâ vinci se patiuntur. Vide quæ dicta ad Matth. xii. 4.

Si mundi sunt pueri, maximè à mulieribus] Quod in sacris exigi solebat. Vide Tibullum i. 3. Propertium ii. 22. Ovidium Amorum i. 8. iii. 8. & 9. Metam. x. Vide quæ dicta ad Exodum xix. 15.

9. *Ecce hic gladius Goliath Philisthai*] Seneca in controversiis: *Pro republica plerumque templa nudantur*. Vide & alia allata libro tertio de Iure Belli ac Pacis, cap. v. §. 2. & in Annotatis. Adde §. *Sacra res*. Instit. Dererum divisione, & quæ nobis dicta eodem illo libro cap. xx. §. 23. Iolaus in Heraclidis Euripidis, arma de Templo sumens,

Ἐς ἐν δόμοισιν ἐνδὸν αἰχμάλωτ' ὄπλα,
τοῖς δὲ οἷσι χησόμεθα καὶ ποδώσομεν
ζῶντες θανόντας δὲ ἐκ ἀπαιτήσεθ' θεός.

[*Captiva sunt hîc arma, quæ uti jubet
Res ipsa; quæ, si vivimus, redhibebimus:
Si morimur, at nil mortuos poscet Deus.*]

10. *Venit ad Achis regem Geth*] Ἀνεπίφθονον ὃ ὄροι ὡς καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐπιβλενόμεθα, μὴ Ἑλλήνας μόνον ἀλλὰ καὶ βαρβάρους προσλαβόντας διασωθῆναι
[*Non est odiosum, si nos, quibus Athenienses insidiantur, assumtis non Græcis tantum sed & barbaris saluti nostræ studeamus*], ajunt Græcorum quidam apud Thucydiden.

11. *Rex terræ*] Id est, Dux. Vox enim hæc

impropriè interdum sumitur, ut Deuteronom. xxxiii. 5.

13. *Et immutavit os suum coram eis*] Hebraice מַעַלְלָה; id hîc est *gestum suum*. Eadem verba in hac ipsa re in inscriptione Psalmi xxxiv.

Et collabebatur inter manus eorum] In Hebræo: *Finxit se furere in manibus eorum*, id est, circumdatus ab ipsis. Sic Vlysses apud Græcos

— furere assimulavit.

Vide Ciceronem de Officiis tertio.

Et impingebat in ostia portæ] Pingebat. Ita Rabbi Salomo. הַתָּה est γράφειν tam pingere quàm scribere.

Defluebantque salivæ ejus in barbam] Vide Marc. ix. 18. 20. Luc. ix. 39. & quæ ibidem dicta.

CAP V T XXII.

2. *E*t oppressi ære alieno] Vide quæ diximus ad Iudic. xi. 3.

5. *Proficiscere, & vade in terram Iudæ*] 20

Θεὸς θέλοντος καὶ ἐπὶ ῥιπὸς πλέης.

[*Deo volente naviges in vimine.*]

Magnam pro Davide curam ostendit Deus, nunc per Prophetas, nunc per Vrim & Thummim eum instruens.

9. *Doeg Idumæus*] Delatores genus hominum publico exitio repertum, ait Tacitus Histor. iv. Descriptionem Doegi vide Psal. lxi.

14. *Et quis in omnibus servis tuis, sicut David, fidelis & gener regis, & pergens ad imperium tuum, & gloriosus in domo tua?*] Similis purgatio M. Terentii apud Tacitum Annal. vi. Fatebor & fuisse me Sejano amicum, & ut essem expetisse, & postquam adeptus eram latatum. Videram collegam patris, regendis prætorii cohortibus; mox urbis & militiæ munia simul obeuntem. Illius propinqui & affines honoribus augebantur: ut quisque Sejano intimus, ita ad Cæsaris amicitiam validus. contrâ, quibus infensus esset metu ac sordibus conflictabantur. Nec quenquam exemplo assumo: cunctos qui novissimi consilii expertes fuimus, meo unius discrimine defendam. Non enim Sejanum Vulsiniensem, sed Claudiam & Iuliam domus partem, quas affinitate occupaverat, tuum Cæsar generum, tui Consulatus socium, tua officia in republica capeffentem colebamus. Non est nostrum æstimare quem supra cæteros, & quibus de causis extollas. Tibi summum rerum iudicium dii dederunt: nobis obsequii gloria relicta est.

17. *Scientes quod fugisset, & non indicaverunt mihi*] Mali Reges suspicaces, idque sæpè innocentissimis exitiale.

Noluerunt autem servi regis extendere manus suas in sacerdotes Domini] Reveriti & innocentiam, & ordinis sanctimoniam, quod de parentibus antè diximus, de Regibus repetendum, piè interdum detrectari imperia sæva atque impia:

Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τὰδε.

Nam iussa non hæc Iuppiter dederat mihi.]

ajebat Apollonius contra Neronis edictum. quod Tertullianus dixit subditos nos esse debere Principibus intra limites disciplinæ. Vide de Iure belli ac Pacis libro ii. cap. xxvi. §. 3.

18. *Convertere tu, & irruere in sacerdotes Domini*] Talia

Talia ex causa imperare in potestate Regum erat comprehensum. Vide 11 Reg. 1. 15. verum cogitandum & illud fuerat,

*Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Iovis.*

20. *Fugit ad David*] Est πρόληψις [anticipatio], ut apparet xxiii. 6.

C A P V T XXIII.

2. *N*um vadam & percutiam Philisthæos istos? Magnus amor patriæ in Davide, qui à Rege perduellis iudicatus, patriæ tamen non modò non nocet, sed & prodest, de hostico vivens. Talis inter Romanos Sertorius.

8. *Præcepit Saul omni populo ut in pugnam descenderet*] Erat hoc inter jura regia.

12. *Et dixit Dominus, Tradent*] Ingrati homines qui viri tam præclare meriti deditioe periculo se subducere volebant. Quantò melius Athenienses, qui Demosthenem & Oratores alios dedere noluerunt, idque poscenti Alexandro?

22. *Recogitat enim de me quod callidè insidier ei*] David, ut ingenio valens, ex noto in se Saulis animo facilè ejus consilia conjectabat, suprâ 15. præterea crebris exploratoribus utebatur, ut solent Duces providi, infrâ 25.

27. *Infuderunt se Philisthæum super terram*] Ità sæpè hostis externus malis civilibus adfert spiramenti aliquid. Exempla apud Livium multa.

C A P V T XXIV.

4. *D*avid & viri ejus in interiore parte speluncæ latebant] Simili modo in spelunca latuit aliquando Masinissa. Vide Appiani Punica.

7. *Quia christus Domini est*] Regum persona omnibus sancta esse debet, xxvi. 9. 11. Deus enim eorum iudex, 13. 16. Vide quæ dicta libro 1. de Iure Belli ac Pacis, cap. 1v. §. 6.

12. *Pater mi*] Sic soceros vocare generi solent. Et Rex pater populi esse debet.

14. *In proverbio antiquo dicitur: Ab impiis egredietur impietas*] Simile Græcorum illud, κακὸν κόρα κακὸν ὦν [mali corvi malum ovum]. Solent actiones esse prout est animi qualitas.

15. *Quem persequeris, rex Israël? quem persequeris? canem mortuum persequeris*] Valde παθηλική oratio & index summæ Davidis modestiæ, de qua vide Psalm. cxxx1.

18. *Iustior tu es quàm ego*] Confessio extorta invito, animo nihil emendato. Vide & infrâ xxvi. 21.

C A P V T XXV.

1. *S*epelierunt in domo sua] Solebant privatæ esse sepulturæ eo tempore. Vide Gen. xxiii. 9. L. 5. Matth. xxvii. 60.

3. *Erátque mulier illa prudentissima*] Qualis Tanquil.

6. *Sit fratribus meis & tibi pax*] Legit híc interpres יחלל [fratribus meis]; at nostrum Hebræum

habet יחלל [ad vitam], quod Græci vertunt εἰς ὥρας, id est, longa sit tibi prosperitas.

8. *Quodcunque invenerit manus tua da servis tuis*] Mavult David quæ sibi sunt necessaria, ac proinde & ipsi, ut à Deo destinato Regi, debita, petere quàm rapere. *Quod invenerit manus tua*, id est quod facile ex tanta copia dare poteris. Vide hoc loquendi genus Levit. xii. 8.

9. *Et siluerunt*] In Hebræo, & quieverunt: id est, nihil locuti sunt amplius quàm mandatum ipsis erat.

16. *Pro muro erant nobis*] Contra Philisthinos.

22. *Hæc faciat Deus inimicis David*] Dixit David, *Hæc faciat Deus mihi*; sed κατ' εὐφημισμὸν [per emollitionem] immutata est locutio. Vide Ruth. i. 17. Magnæ injuriæ interdum etiam summam mansuetudinem expellunt.

24. *In me sit, Domine, hæc iniquitas*] Mihi hoc crimen imputa. Simile illud Catonis apud Lucanum 11.

— hac cæde luatur

Quicquid Romani meruerunt pendere mores.

25. *Stultus est*] Euripides:

Δεινὸν γὰρ τοῖς πλεῖστοις τὸτο δὲ ἔμφυλον
Σκαιοῖσιν εἶναι.

[Res misera, verum propria divitibus tamen
Carere mente.]

Et Menander:

— ὁ δὲ πλεῖστον τυφλόν

Τυφλὸς δὲ ἐς αὐτὸν ἐμὲ λήποντα δεικνύει.

[— cæca res pecunia est;

Quique aciem in se defigunt, hos cæcos facit.]

26. *Qui prohibuit te nè venires in sanguinem*] Davidi nondum regnum adeptò licebat se tueri, non etiam se regio more ulcisci, infrâ 39.

28. *Quia praelia Domini, domine mi, tu praeliaris*] Praelia Domini sunt, ut diximus alibi, quæ in Philisthinos parisque conditionis gentes alias geruntur. His nocebat David, civibus parcens.

38. *Et mortuus est*] Præ metu; quàm & Mario septies Consuli causam fuisse mortis multi prodiderunt.

42. *Quinque puellæ*] Ministræ ingenuæ. Vide quæ dicta Genes. xxx. 3.

44. *Saul autem dedit Michol filiam suam, uxorem David, Phalti filio Laïs*] Malè, à Davide non repudiatam. Quare, velut non facto divortio, recepit eam David 11 Regum 11. 14.

C A P V T XXVI.

5. *C*umque vidisset locum] Est hoc egregii Ducis, explorare locorum situs, unde magna sæpè momenta rerum.

Dormientem in tentoriis] Lxx, ἐν λαμπήνῃ. ità vocabatur currus regius, teste Polluce; optimè. nam Reges solent, ubi domus non sunt, dormire in curribus; & vox הלל ab eadem origine currum significat plurimis in locis: & apud Arabas eadem vox eundem significatum retinet.

12. *Sopor Domini irruerat super eos*] Deus suâ vi somnum & profundiorē fecerat & continuaverat: quod interdum & Medici faciunt.

16. *Filii*

16. *Filii mortis estis vos*] Qui excubias palatii deseruerit, capite punitur. l. Qui excubias. D. de re militari.

17. *Numquid vox tua hæc, fili mi David*] Lenitas eximia aut ex inimicis amicos facit, aut, si durities est nimia, facit ut ipsi se intus damnent; sæpè & verbis id prodant. Vide supra xxiv. 18. & hic infra 21.

19. *Si Dominus incitat te adversum me, odoretur sacrificium*] Si iusta est hæc ira, non deprecor quin morte meâ, velut victimæ, expietur.

Vt non habitem in hereditate Domini, dicentes: Vade, servi diis alienis] Cordatè dictum. Nam primùm culpam à Rege ad Doegum, & ejus similes consiliarios derivat, ut faciunt prudentes. Deinde ostendit si parum sit auferre Ducem, auferre militem Regi, certè quemvis de plebe Israëlitam non debuisse conjici in eas angustias, quibus preffi multi, etiam non Idumæi, à Deo & Lege essent recessuri. Illa enim fœcunda martyrum tempora nondum venerant.

20. *Non effundatur sanguis meus in terram coram Domino*] Deo inspectante & vindice futuro, 11 Paralip. xxiv. 22. Sic vox coram sæpè in his libris sumitur.

CAPVT XXVII.

1. *Fugiam ergò manus ejus*] Vide quæ supra dicta xix. 12. xxi. 2. 10.

6. *Dedit itaque ei Achis in die illa Siceleg*] Magna oportet fuerit fama & expectatio de Davide, quòd ei ad securitatem urbs in solo peregrino concessa est.

Propter quam causam facta est Siceleg regum Iudæ] Bello scilicet postea suborto, xxxi. 1. nam quæ tali tempore apud nos deprehenduntur, nostra fiunt, l. Transfugæ. §. 1. D. de Acq. rerum dominio. L. In bello. D. de Capt. & Postlim. reversis.

8. *Et agebant prædas de Gessuri, & de Gerzi, & de Amalecitis*] Gessuritæ erant reliquæ Cananæorum, Ios. xii. 5. Gerzitæ autem transpositis literis iidem qui Gezritæ, qui & ipsi portio Cananæorum, Ios. xvi. 3. Ergò nec hospites suis nocuit David, nec popularibus. Vide quæ supra xxi. 2.

9. *Nec relinquebat viventem virum aut mulierem*] Nempe ne ab ipsis proderetur, & religionis odio apud hospites in periculum veniret, infra 11. Metus homines alioqui mites, sæpè sæviores facit. Vide exempla de Iure Belli ac Pacis l. 111. c. iv. §. 9. & 10.

10. *Contra meridiem Iudæ, & contra meridiem Ierameel, & contra meridiem Ceni*] Ierameel pars Iudæ, 1 Paralip. 11. 9. 26. Cenæi autem ex Iethronis domo vicini Iudæ, & plerumque federati. Perplexè locutus hic David, ut Achis quidem crederet eum Iudæis eorumque fociis damna intulisse; ipse autem sentiret se invasisse finitimos eorum. Vide quæ supra xxi. 2. & de Iure Belli ac Pacis libro 111. cap. 1. §. 10.

12. *Credidit ergò Achis David*] Vt Babylonii Zopyro, teste Herodoto libro tertio, Plutarcho in Apophthegmatis regum, & Iustino; & Gabii filio Tarquinii, de quo videri possunt Livius, Dionysius Halicarnassensis, & Florus.

CAPVT XXVIII.

2. *Nunc scies quæ facturus est servus tuus*] Egre-
giam meam operam contra Hebræos experieris. Promittit hoc

ἐκὼν ἀνέκοντι γε θυμῷ,
[——— pariter nolensque volensque,]
ut olim Themistocles Persis.

3. *Samuel autem mortuus est*] Melius erat, & ita sequentia. Repetit enim scriptor quod supra dictum erat xxv. 1. ob connexionem historiæ sequentis.

Et Saul abstulit magos & hariolos de terra] Et hic intellige abstulerat. Fecerat hoc autem secundum legem Levit. xix. 31. xx. 6. 27. Deut. xviii. 11.

5. *Expavit cor ejus nimis*] Multorum malorum facinorum sibi erat conscius.

6. *Et non respondit ei*] Contemnens hominem profanum & tot Sacerdotum sanguine pollutum.

7. *Mulierem habentem Pythonem*] Græci, ἐγασπλοῦρον [ventriloquam], ex Hebræo. Tales autem erant apud Græcos quæ Pythiæ dicebantur à Pytho, quod nomen urbi Delphorum.

11. *Samuelem mihi suscita*] Νεκρία [per mortuos divinatio] omnium divinationum antiquissima, & signum creditæ τῆς ἑ ψυχῶν διαμονῆς [animarum permanens]. Frequenter id factitatum in Oriente discimus ex Æschylo Persis & Herodoto. Quanquam autem ubique id quod hic apparet vocatur Samuël, etiam apud Iosephum, tum Samuël ἐξ ᾗδης [ex inferis] vocatus, tum Samuëlis ψυχὴ [anima], credibilis tamen est, fallacem spiritum fuisse, ejus generis de quo Porphyrius secundo de Abstinencia animantium, γένος ἀπατηλῆς φύσεως παντόμορον τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον καὶ θεῶς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τε θνητῶν [genus fallacis naturæ multiforme & versutum, simulans nunc deos, nunc dæmonas, nunc animas mortuorum]. Videturque id ipsa mulier satis significare, cum dicit *οὐκ ἔστι θεοὶ ἀνέβησαν ἀπὸ τῆς γῆς* deos ascendisse de terra, ita appellans spiritus illos, quorum unus Samuëlis figuram induerat, cæteri ei velut comites erant. Vide Tertullianum de Anima, circa finem.

17. *Scindet regnum tuum de manu tua*] Etiam malos spiritus Deus sæpè cogit verum dicere. Vide Matth. viii. 29. Tertullianus Apologetico: *Ita de contactu deque afflatu nostro, contemplatione & representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti & dolentes, & vobis presentibus erubescences. Credite illis cum verum de se loquantur, qui mentientibus creditis.*

CAPVT XXIX.

3. *Nunc ignoratis David*] Vt Rex Persæ, Themistoclem habeo.

4. *Et dixerunt ei: Revertatur vir iste*] Mirè Deus per hostes ipsos efficit ne David se Hebræo sanguine contamine, ac sic se minus idoneum regno faciat.

Ne fiat nobis adversarius cum præliari cœperimus] Tacitus Histor. iv. de ala Batavorum: *Quæ jam pridem corrupta fidem simulabat, ut, proditis in ipsa acie Romanis, majore pretio fugeret.*

8. *Dixitque David ad Achis: Quid enim feci?*] Bene agit David quam cœperat fabulam.

9. *Sed principes Philistinorum dixerunt: Non ascendet nobiscum in praelium*] Coguntur sæpè in bellis Reges aptare se eorum desideriis, quorum opera indigent.

CAPVT XXX.

2. *ET non interfecerant quenquam*] Miro Dei disposito, qui neque Davidi quicquam perire voluit, neque aliis propter Davidem.

6. *Volebat enim eum populus lapidare*] Cladem acceptam sæpè seditio sequitur. *Prosperis rebus certaturi ad obsequium, adversam ejus fortunam ex æquo detestabantur*, ait Tacitus Hist. II.

7. *Applica ad me Ephod*] Obverte mihi pectorale, ut ex fulgore literarum Dei voluntatem intelligam.

Dixitque ei Dominus: Persequere] Hæ tres literæ effulserunt **דן**, putà in nominibus ISACHAR, DAN, NEPHTHALI; cætera **עֲזַרְיָהוּ** [ad explanationem] adduntur.

15. *Et juravit ei David*] Indicia impunitate remuneratur, ut Tacitus loquitur Annal. xv.

16. *Ecce illi discumbebant super faciem universæ terræ, comedentes & bibentes*] *Securum hostem ac successu rerum socordius agentem invadunt: cæsi vigiles, perrupta castra*, Tacitus Hist. II. qui & alibi eodem libro nimia fortunæ indulgentiâ solutos in luxum describit. *Ferme res secundæ negligentiam creant*, ait Livius libro xxvi. Titus Martius eques Romanus hostem victoriæ fiduciâ incompositum aggressus, ne nuntios quidem cladis reliquit. Frontinus id narrat libro II. cap. x.

20. *Greges & armenta*] In quibus postliminii jus non erat, quod locum habebat in capitibus liberis. Vide de Iure Belli ac Pacis libro tertio, cap. ix. §. 5. 14.

24. *Æqua enim pars erit descendens ad praelium & remanentis ad sarcinas*] Prudens constitutio, ne ægrè reperirentur qui castra custodirent. Pisidæ partem prædæ dabant his qui domos servabant. meminit Chalcocondylas libro v. Intelligenda autem hæc lex de parte dimidia prædæ; nam altera dimidia Regis erat. Sunt qui omnia hæc venisse ajunt ab Abrahami temporibus. Afferunt enim Escølem & Mambrem mansisse ad impedimenta, Abrahamum autem jus suum remisisse. Terræ bello captæ totæ erant in Regis arbitrio.

26. *Accipite benedictionem de præda hostium Domini*] Seneca de Beneficiis III. 33. *Militaribus viris speciosissimum est divitem aliquem spoliis hostilibus facere.*

CAPVT XXXI.

3. *ET vulneratus est vehementer à sagittariis*] Dicitio hæc **המורים** videtur hic non incommode repeti ex voce paulò antè præcedente, quæ sagittarios aut jaculatores significet. Cæterum cogimur credere aliter hic legisse Græcos, quorum Lxx vertunt hic **εἰς τὰ ὑποχόνδρια** [in partes supra umbilicum]: Theodotio, **εἰς τὸ μέρος ἐγὼς τῆς ἡπατος** [in partem proximam jecinori]. Quomodo legerint, quæramus.

4. *Ne forte veniant incircumcisi isti & interficiant me*] De hac re quid judicaverint Doctores Hebræi diximus libro de Iure Belli ac Pacis secundo, cap. xix. §. 5. quæ tamen à Christianis, majoris patientiæ debitoribus, & in conspectu habentibus exempla Apostolorum, & Apostolicorum virorum, in exemplum trahi non debent.

Et noluit armiger ejus] Veritus Regi manum inferre, quamvis volenti,

— **περὶ τοῦ δὲ ποιμένου λαῶν,**

[— **nam pro populi Pastore timebat,**]

ut est apud Homerum. Vide libro mox sequente I.

14. Non stultè Homerus,

— **δεινὸν γὰρ γένος βασιλῆϊόν ἐστι**

κτείνειν.

[— **occidere Regum**

Progeniem, res plena mali.]

Nam, ut mox videbimus, *ultor est quisquis successit*, ut nos docet Tacitus Histor. I.

7. *Reliquerunt civitates suas*] Vide quàm illis opus fuerit Rege.

9. *In templo idolorum*] Propriè in Hebræo: *Terricularum*. Lucilius:

Terriculas Lamias, Fauni quas Pompiliique

Instituere Numæ.

10. *In templo Astaroth*] Lxx benè **εἰς τὸ Ἀστάρτεϊον** [in Astarteum]. Sic enim dicunt Græci, **Ἡραῖον, Ποσειδώνιον** [Iunonium, Neptunium]. Arma ab hostibus capta in locis sacris ponebantur. Vide suprà xx. 9. Virgilius Æneidos I.

Multaque præterea sacris in postibus arma,

Captivi pendent currus, curvæque secures,

Et cristæ capitum, & cristarum ingentia claustra;

Spiculaque, clypeique, ereptaque rostra carinis.

Corpus verò ejus suspenderunt in muro Bethsan] Sic corpora extra vallum abjecta ostentui ait Tacitus Annal. I. Talia corporum ludibria illis temporibus ac locis fuisse non infrequentia, apparet ex historia Iosuae VIII. 29. x. 26.

13. *Ieiunaverunt septem diebus*] Vt in luctu publico fieri solebat, libro sequente I. 12.

AD LIBRUM POSTERIOREM SAMVELIS

I V X T A H E B R Æ O S ,

Q V I A P V D L A T I N O S

S E C V N D V S R E G V M .

C A P V T I .

10. **E**T tuli diadema] Coronam quali utebantur Reges Hebræi, quam hic Lxx τὸ βασιλειον [regnum] vocant.

Et armillam] Hoc ornatu etiam viri usi illis in gentibus. Num. xxxi. 50.

15. Accedens irruere in eum] Simile huic facto Davidis fuit illud Canuti, occiso æmulo ejus Everhardo, de quo vide historias Danicas.

16. Os enim tuum locutum est adversum te] Tacitus Histor. i. post narratam cædem Galbæ: Plures quam cxx libellos præmia exposcentium ob aliquam notabilem illo die operam Vitellius postea invenit, omnesque conqueri & interfici jussit, non honore Galbæ, sed tradito principibus more, munimentum ad præsens, in posterum ultionem. Oedipus apud Sophoclem de Laii cæde agens:

Ὅς τις γὰρ ἦν ἐκείνων ὁ κτανὼν, τάχ' ἂν
καὶ μ' ἂν τοιαύτῃ χειρὶ τιμωρεῖν θελοί.

Κεῖνω προσπαρκῶν ἐν ἐμαυτὸν ὠφελῶ.

[Quicumque tandem est, Laius per quem perit
Facile ille eadem me trucidaret manu.

Ita si peremtum vindico, profum mihi].

Seneca in ejusdem argumenti tragædia:

Regi tuenda maxime est regis salus.

Non dissimile quod C. Julius Cæsar statuas Pompeji reponens suas stabilisse dictus est. Ambrosius de hoc facto Davidis: quia honestatem prætulit utilitati, utilitas honestatem secuta est.

18. Et præcepit ut docerent filios Iudæ arcum] Curavit ut inter exercitamenta militaria hi versus cantarentur. Ostendit hoc carmen figuras poëticas non minus apud illas gentes, quam apud Græcos aut Latinos floruisse.

Sicut scriptum est in libro justorum] Vide quæ diximus Iosue x. 13.

19. Inclyti] יצבי decor. At Græci legere יצב à יצב, vertunt enim Lxx Στήλωσον [scribe in columna]. Aquila, ἀκριβέστατον [diligenter observa].

20. Nolite annuntiare in Geth.] Quæ urbs Gitta Polybio in fragmentis. Nec aliter appellatur Iosepho & Stephano.

21. Montes Gelboe] Tale illud Ciceronis: Vos enim Albani tumuli atque luci.

26. Amabilis super amorem mulierum] Confer planctum Achillis in morte Patrocli.

C A P V T I I .

4. **V**eneruntque viri Iudæ, & unxerunt ibi David] Tribus eximia, sed una, Regem facit

pernicioso exemplo, nisi Dei voluntas cognita omnem legem perfringeret.

5. Benedicti vos Domino, qui fecistis misericordiam hanc cum Domino vestro Saul] Non ergo omnes αὐτοχεῖρες ἀταφοί [sui interfectores insepulti] apud Hebræos. Et nota sepeliendi officium misericordiæ tribui, quomodo & à Seneca, Philone, Quintiliano, Vlpiano, quos vide libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xix. §. i.

10. 8. Circumduxit eum per castra] Militibus eum commendans, ut Othonem sui apud Tacitum.

10. Et duobus annis regnavit] Tranquillè scilicet, priusquam David ei arma inferret.

13. Ioab filius Sarviæ] Vir fortis & militiæ bonus, sed ambitiosus, iracundus, ultionis supra modum cupidus, non dissimilis Achilli, qui apud Horatium

Iura negat sibi nata, nihil non arrogat armis.

Sed utilium prospectu præstabat Achilli: Muciano ut hac parte, ita arrogantia non dispar, qui imperium Vespasiano tradidit, ut hic Davidi.

14. Ludant coram nobis] Pari numero concurrant. Viri inter arma educati civium sanguinem effundere, vel animi causâ, parvi ducebant.

23. Qui audire contempsit] Non semper tuta temeritas.

In inguine] In Hebræo: ad quintam, supple costam, qua in parte jecur & fel, ut ajunt Hebræorum magistri. Græci, ἐπὶ τὴν ψῶαν [ad lumbum].

26. Num usque ad internecionem tuus mucro deserviet] Bruti dictum hinc non longè abit, bella civilia acrius esse prohibenda, quam in superatos iracundiam exercendam; & Cæsaris illud in pugna Pharsalica, Parce civibus.

C A P V T I I I .

2. **N**atque sunt filii David] Euripides: τῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως, ἐξ ὧν αὐτὸς δαίμασι.
[Domum columnæ Regibus nati mares.]

40 Tacit. Histor. v. Non legiones, non classes æquæ firmæ imperii munimenta, quam numerus liberorum.

3. Cheleab de Abigail] Cui alterum nomen Daniel, i Paralipom. iiii. i.

5. De Egla uxore David] Hanc eandem esse quæ alio nomine Michol dicitur, volunt Hebræi.

9. Nisi quomodo juravit Dominus Davidi, sic faciam cum eo] Hoc antè cogitatum oportuit, quam bellum civile susciperetur.

11. Quia metuebat illum] Et David Ioabum, i i i. 39.

50 Sic Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus, ait Tacitus Histor. i. ubi principatus Othoniani initia describit.

14. *Redde uxorem meam Michol*] Sunt enim etiam in bello quædam quæ Tacitus post Virgilium *commercia* vocat, Homerus *ὑνημοσύνας*.

16. *Sequebaturque eam vir suus plorans*] Vt Achilles abductâ Briseide, Homerus Iliad. α. Metu Davidis intactam à Phaltiele mansisse Micholem ajunt Hebræi.

21. *Vt congregem ad te dominum meum regem omnem Israël*] Multum sæpè unus homo apud ingentem multitudinem valet. minùs id mirum in Duce, cum duo manipulares susceperint imperium populi Romani transferendum, & transtulerint, ut Tacitus loquitur Histor. I.

24. *Quare dimisisti eum?*] Vrebat eum gloriâ militari par & æmulus. Talem æmulationem & invidiam inter duces Vitellianos Tacitus observat Historiarum secundo,

27. *Vt loqueretur ei in dolo*] *Perfidè*, ut Livius in facto simili loquitur libro xxxviii. Vide quæ dicta nobis libro tertio de Iure Belli ac Pacis, cap. xxiv. §. 3.

28. *Mundus ego sum*] Prudenter David auctoritatem defugit, & adversus conscientie suspiciones se purgat de eo crimine, quod ob regni novitatem, & belli civilis reliquias punire non poterat. Vide infra 37.

29. *Nec deficiat de domo Ioab fluxum sustinens & leprosus*] Diris defigere facinorosorum posteros mos erat illorum. Vide Psal. cix. 10. 12.

Et tenens fusum] Imò scipionem. Græci, κρατὼν *κρυτάλης* [tenens baculum]. Aquila *cæcum* explicat.

30. *Ioab & Abisai frater ejus interfecerunt Abner*] Ioab manu, Abisai consensu & auxilio.

31. *Rex David sequebatur feretrum*] Nam ante feretrum ibant mulieres. Reges autem non solebant funeri interesse. Sed David præter morem interesse voluit, quò longius suspicionem à se amoliretur.

34. *Manus tuæ ligatæ non sunt*] Non is tu eras, qui sine delectu rerum manus tuas alteri commodares. Ita Hebræi; qui id referunt ad constantiam Abneri, cum ad imperium Saülis Sacerdotes occidere noluit.

39. *Ego autem delicatus & unctus rex*] Duo notat, quòd recens esset regnum suum (id enim vult vox *נָּיִן*), & quòd non natus esset Rex. Adductius enim imperant qui hereditate ad regnum veniunt, aut certè quorum potentia longo tempore firmata est. Culpâ vacat qui scit, sed prohibere non potest. Vide quæ dicta libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xxxii. §. 2.

CAPVT IV.

2. *Principes latronum*] Melius Græci, ἡγούμενοι *ὑπηρεμμάτων* [cohortium duces].

Siquidem & Beroth reputata est in Benjamin] Iure ad Beniaminitas pertinebat, quanquam vi à Philisthinis tenebatur. I Sam. xxxi. 7.

4. *Filius debilis pedibus*] Non frustrâ hoc loco istud refertur. Fecit enim percussores audaciores, quòd is ad quem vindicta sanguinis Isbosethi spectabat, membrorum suorum compos non erat.

7. *Interfecerunt eum*] Frequenter talia accidunt in bellis civilibus, spe veniæ ac præmiorum.

11. *Virum innoxium*] Non dicit regem: neque enim jure factus rex erat, sed hominem qui ipsis nihil nocuerat, & propterea nihil tale ab ipsis expectabat.

In domo sua] Super lectum suum.

12. *Interfecerunt eos*] Etiam in hostes nostros admissa, si atrocitatem facinoris habeant, cum laude à nobis puniuntur; ut Bessi scelus ab Alexandro. Sic & Romani impunitam non sivere perfidiam ludimagistri Falisci.

CAPVT V.

1. *Et venerunt universæ tribus Israël*] Victæ non armis, sed quæ pulchrior victoria, justitiâ ac pietate Davidis.

Ecce os tuum & caro tua sumus] Non peccabimus in legem Deut. xvi. 15. si Regem sumamus ex popularibus.

2. *Dixit autem Dominus ad te: Tu pasces populum meum*] *Occultâ lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus imperium, post fortunam credidimus*, ait Tacitus Histor. I.

3. *Venerunt quoque & seniores*] Senatores magni Synedrui.

Et percussit cum eis rex David fedus] Omnis conventio Hebræis *ברית* [fedus sive pactum] vocatur, qualis hæc fuit, quâ David illis indulgentiam antea-ctorum promisit, ipsi verò Regi obedientiam.

4. *Quadrageinta annos regnavit*] Solidos, omissis mensibus, quorum sequetur mentio.

6. *Non ingredieris huc nisi abstuleris cæcos & claudos, dicentes: Non ingreditur David huc*] Sensus est: Iebusæi fidentes loco per irrisum dixere, homines cæcos & claudos suffecturos repellendæ oppugnationi.

8. *Proposuerat enim David in die illa præmium*] Bene supplevit quod subauditur in Hebræo.

Et tetigisset domatum fistulas] Aquis corruptis cepit arcem. Similia exempla vide apud Frontinum libro tertio, cap. 7.

Cæcus & claudus non intrabunt in templum] In Hebræo: *in domum hanc*, id est, in arcem Sionis. Constituit David nè eò quis ingrederetur cæcus aut claudus, in antedictæ historiæ memoriam.

11. *Misit quoque Hiram rex Tyri nuncios ad David*] Exstabant horum Regum inter se epistolæ in Tyriorum archivis Iosephi tempore.

13. *Concubinas*] Vide quæ suprâ Iud. viii. 31.

21. *Quæ tulit David*] Abstulit incendio, I Paral. xiv. 12. ex lege Deut. vii. 5.

23. *Gyra post tergum eorum*] Vnde minimè venturus puteris. stratagema.

Ex adverso pyrorum] Arborum nomen est; idque satis habuit exprimere Chaldæus. Plures, moros interpretantur. At alii stillas accipiunt cadentes lacrymarum more, ut sit *π* pro *η*, nam *בכה* flere. Græci hîc: τὸ κλαυθμῶν [loci flentium]. Hesy-chius Βάκχον, κλαυθμὸν Φοίνικες [bacchum Phœnices dicunt pro fletu]. An hinc Βάκχοι; [bacchi?]

CAPVT VI.

1. **T**riginta millia] Græci septuaginta millia ponunt. Vera lectio videtur esse ccc millia, quò nos trahit cap. xii. cum initio capitis sequentis, Paralip. i.

2. De viris Iuda] De Babala Iuda. Nomen est loci, i Paral. xiii. 6. cui loco nomen aliud Caria-thiarim, & ibidem in Paralipomenis, & Ios. xv. 9. & 60. In eo autem loco ad hoc tempus fuit Arca. i Sam. vi. 21. vii. i.

Super quam invocatum est nomen Domini exercituum] Id est, Arcam, quam Hebræi appellabant figuratè, Dominum exercituum. Vide Psalm. xxiv. Bis hic in Hebræo est □ [nomen], sed priori loco fortè fuerit □ [ibi].

3. Super plaustrum novum] Mendosè. Humeris enim portanda fuit. Numer. iv. 15. hic infra 13. i Paral. xv. 15.

4. In Gabaa] Chaldaeus & Græci non proprium, sed commune nomen putarunt, ἐν βρυῶ [in colle].

5. Ludebant coram Domino in omnibus lignis fabrefactis, & citharis, & liris, & tympanis, & sistris, & cymbalis] Vide quæ dicta Iud. xi. 34.

6. Extendit Oza manum ad Arcam Dei] Et hoc contra Legem. Erat enim hoc Levitarum ex Cehathi familia. Vide dicto loco Numerorum.

13. Immolabat] Subitatio altari ex cespitibus excitato.

14. Erat accinctus Ephod lineo] Deposita, tanquam coram Deo, regiâ maiestate & ornatu.

16. Michol filia Saul] De paterno ingenio non-nihil trahens, & natalibus superba.

18. Benedixit populo] Erat hoc inter jura regia, i Reg. viii. 55.

19. Et partitus est universæ multitudini Israël, tam viro quam mulieri, singulis collyridam panis unam, & assaturam bubulæ carnis unam, & simillam fricam oleo] Hæc est sportula Iuvenali, Martiali, & aliis.

22. Et ero humilis in oculis meis] Multum est in regia potestate hanc retinere virtutem.

23. Non est natus filius] Non leve pœnæ genus in regia conjuge.

CAPVT VII.

2. **A**D Nathan Prophetam] Vir hic fuit prudens, lenis, & quod Iosephus addit, ἀσείϛ [urbanus], id est suavitate quadam gravitatem temperans, & qui etiam cum Regibus nosset vivere. Talis apud Tacitum Annal. iv. Manius Lepidus, Hunc ego Lepidum, ait, temporibus illis gravem ac sapientem virum fuisse comperio. Nam pleraque ab sævis adulationibus aliorum in melius flexit, neque tamen temperamenti egebat, cum æquabili auctoritate & gratiâ apud Tiberium vignerit. Vnde dubitare cogor, fato & sorte nascendi, ut cætera, ita principum inclinatio in hos, offensio in illos; an sit aliquid in nostris consiliis, liceatque inter abruptam contumaciam & deforme obsequium, pergere iter ambitione ac periculis vacuum. Talis & libro vi. Annal. L. Piso Pontifex: Nullius servilis sententiæ sponte auctor, & quoties necessitas

ingrueret, sapienter moderans. Nimirum non omnino falsum illud Eprii Marcelli, quod idem Tacitus habet Histor. iv. Quomodo pessimis imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere. Itaque laudatus eidem Agricola: Non contumaciâ, neque inani jactatione libertatis famam fatumque provocabat.

Videsne quòd ego habitem in domo Cedrina] Talis & Cadmi regia apud Euripidem Phœnissis:

Κέδρε παλαιάν κλίμακ' ἐκπέρα ποδὶ.

[Iam scande pedibus vetere de cedro gradus.]

Et Arca Dei posita sit in medio pellium] Propositum hoc Davidis, Deo templum magnificum struendi, quanquam eventu ipso caruit, non caruit mercede: ideo enim Deus promittit se ipsi domum ædificaturum, infra 11. velut vicem rependens.

3. Dixit Nathan ad regem: omne quod est in corde tuo, vade fac] Loquebatur hic ut homo prudens; non ut Propheta. Vide quæ suprâ i Sam. xvi. 6.

12. Suscitabo semen tuum post te] Suscitare hic est in folio collocare.

De utero tuo] Id est, de uxore tua.

13. Ipse ædificabit domum nomini meo] Pax sacris aptior, i Paral. xxi. 8.

Et stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum] עַד עוֹלָם [in ævum] apud Hebræos tempus non infinitum, sed pro materia de qua agitur bene longum significat. Itaque in possessionibus privatis ad L annos porrigitur, in Regnis longius. Duravit autem posteritate Davidis regnum per annos plus quingentos, successorum serie ultra viginti: quod satis rarum.

14. Ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium] Hoc non de primo tantum, id est Solomone, sed de singulis Regibus è Davidis sanguine intelligendum putem: velle scilicet Deum paternè, id est valde clementer, cum illis agere ob Davidis memoriam.

Arguam eum in virga virorum] Morbos im-mittam.

Et in plagis filiorum hominum] Agrorum sterilitatem.

15. Misericordiam autem non auferam ab eo, sicut abstuli à Saul, quem amovi à facie mea] Regnum in tam longo tempore illis non auferam, ut Saülis posteritati abstuli. Hæc interpretatio optima, Iosephi est, & aliorum Hebræorum.

19. Ista enim est lex Adam, Domine Deus] Græci: ἡτοῦτο ὁ νόμος τῷ ἀνθρώπῳ Κύριε μὲν Κύριε [hæc est lex hominis, Domine mi, Domine]. Verus sensus est: familiariter mecum agis, quomodo homines cum hominibus agere solent.

21. Propter verbum tuum] Est in Hebræo בְּעֵבוֹר רַכְרַךְ. At in Paral. xvii. ubi cætera eadem, est בְּעֵבוֹר עֲבָרָךְ [propter servum tuum], quomodo & hic leguntur in suis libris Lxx. vertunt enim διὰ τὸ δέλον σκ.

23. Propter quam iovit Deus] Nulla gens quæ de iis quos Deos putat idem possit prædicare.

CAPVT VIII.

1. **T**alit David frenum tributi de manu Philisthim] In Hebræo מִתְּחַת הָאֵמָר, id est, claustra

montis Ammae. ibi erat Gitta oppidum, 11 Paralip. xviii. 1.

2. Et percussit Moab] Hic impleri incipiunt promissa illa magnifica, Gen. xv. 18. Num. xxiv. 17.

Mensus est eos funiculo] Tres designavit partes terrae Moabiticæ, in quarum una tantum indigenas reliquit superstites, occisis cæteris, ne difficilis esset custodia.

Serviens sub tributo] Vide mox. 6. 14.

3. Quando profectus est ut dominaretur super flumen Euphratem] In Hebræo: cum iret ipse (David) ad repellendam manum ejus (euntem) ad flumen Euphratis. Rex ille Sobæ Philisthinis vicinus, ut colligere est 1 Sam. xiv. 47. in Euphratis accolas bellum ferens, non postulato innoxio itinere, fines Israëlitarum vi invaserat; ejusque rei pœnas dedit. Soba videtur esse Saba Ptolemæi.

4. Mille septingentis equitibus] Græci: χίλια ἄρματα ἢ ἐπὶ χίλιαδας ἐπ' ἑπτὰ [mille currus & septem millia equitum], quomodo est in 1 Paralip. xviii. 4. At Iosephus item ἄρματα χίλια [mille currus]; at ἱπποτῶν πεντακίχλιν [equitum quinque millia]. Ità in his non minus quam in aliarum historiarum codicibus jam olim variavit numerorum scriptura. Confer quod infra x. 18. videbis hæc Græcorum aut Iosephi magis servare proportionem.

Subnervavit omnes jugales currum] Id est, suffragines succidit. Sic hominibus Romanis Annibal succidit femina & poplites, Livius libro xxi. Valerius Maximus quosdam ab eo relictos ait infimæ pedum parte succisâ, ix. 11.

5. Venit quoque Syria Damasci] De hac Davidis victoria habes Damasceni locum apud Iosephum, qui Regis Syriæ nomen, quod Damasceno Ἀδὰδ [Adadus], alibi eodem modo, alibi Ἀδὲγ [Ader] extulit; nimirum quia literæ illæ γ & δ non modò formam persimilem habent, sed & ob soni aliquam affinitatem facillè inter se mutantur: sicut Latinis aqua Arferia ab adferendo.

6. Posuit præsidium] Vide mox 14.

10. Vasa aurea, & vasa argentea, & vasa ærea, quæ ipsa sanctificavit David rex Domino, cum unguento & auro quæ sanctificaverat de universis gentibus quas subegerat] Suprà 7. 8. De hoc more prædæ partem sacrandi vide Genes. xiv. 20. & libro tertio de Iure Belli ac Pacis, cap. vi. num. 20.

13. Cæsis decem & octo millibus] Partim Syrorum, partim Idumæorum qui eis erant socii. Horum sex millia occidit Abisai, deinde Ioab duodecim millia, 1 Paralip. xviii. 12. Psalm. lx. 1.

14. Et posuit in Idumæa custodes] Et præfectum qui jus redderet, ut 1 Reg. xxi. 48. ut Romani Capuæ & alibi. Vide secundo libro de Iure Belli ac Pacis, cap. ix. §. 6. & in Annotatis ad eum locum.

15. Faciebat quoque David iudicium] Ius administrabat secundum Legem.

Et iustitiam] Præmia dabat bene meritis.

18. Super Cerethi & Phelethi] Hieronymus alcubi putat hæc nomina, ut & quod proximè præcessit, esse eximiorum Senatorum magni Synedrii, quomodo & Græci sensisse videntur; dicunt enim ἡ Βαναιὰς υἱὸς Ἰωδαὲ σύμβουλος ἢ ὁ Χελεθί, ἢ ὁ Φελεθί [Benajas filius Iodæ consiliarius; item Chele-

thi, & Phelethi]. At Hebræorum alii familias Israëlitas fuisse censent; Chaldæus sagittarios, à qua significatione non abit Corytus: rursus alii partes Philisthinorum: quod si admittimus, fortè horum כרת, posteri erunt Cretes. certè milites fuisse satis apparet xx. 23.

Filii autem David sacerdotes erant] Fieri id non potuit per Legem. Sed error est in voce. Verbum כה [ministrare], unde id nomen venit, significat λειτουργεῖν; indè participium in verbalis significationem transiens, si ad Deum expressè aut tacitè referatur, significat λειτουργὸν τοῦ Θεοῦ [ministerium Dei], Sacerdotem: si ad Regem, ejus ministrum, putà αὐλαρχὴν [aulæ præpositum], ut hîc profuere Lxx. quomodo & Chaldæi hic sumunt & Hebræi, qui addunt indignatum Absalomum, quod non & ipsi talis αὐλαρχία [aulica præfectura] obtigisset. Nec aliter nomen כה [ministri] sumi videtur infra xx. 26. Et in Paralipomenis explicatur per primos ad manum regis, 1. xviii. 17. Videtur idem officium 1 Reg. iv. 5. vocari על הנצבים, ubi Græci, ἐπὶ τὰ καθεσταμένων [super adstantes].

C A P V T IX.

7. Restituam tibi omnes agros Saul patris tui] Confiscatos ideo quod Saulis posteri in partibus fuerant Isbosethi. Talium bonorum penes Regem erat arbitrium. Vide infra xii. 8.

Et tu comedes panem in mensa mea semper] Ità Rex eum solvit lege à se constitutâ, ne claudi in regiam intrarent.

10. Operare igitur & terram tu] Iure coloni partiarîi, ut videtur.

11. Comedet super mensam meam quasi unus de filiis regis] Si apud me divertere voluerit, honor ei erit ut Regis filio.

C A P V T X.

2. Faciam misericordiam] חסד Hebræum omne benignitatis genus significat.

Consolans eum per servos suos super patris interitu] Mos amicorum Regum inter se.

3. Putas quod propter honorem patris tui miserit ad te David consolatores, & non ideo ut investigaret] Non malè hic aptaverim illa ex Oedipode Senecæ: CR. Quid si innocens sum? OED. Dubia pro veris solent

Timere reges. CR. Qui pavet vanos metus Veros fatetur.

Nihil est tam bonum, quod non in aula pravos interdum interpretes recipiat.

4. Rasitque dimidiam partem barbæ eorum] Sic barbam vellere inter contumeliosa maximè.

Præscidit vestes eorum medias] Nempe à medio ad imum, ut ea nudarentur quæ tegi vult honestas.

7. Misit Ioab & omnem exercitum bellatorum] Ob legatos contumeliosè habitos Romani bella sumserunt in Tarentinos, Illyrios, Ligures, Senonas, Istios, Corinthios; ut notavimus ad librum secundum de Iure Belli ac Pacis, cap. xviii. in fine. Etiam Germanos & Turcas olim pari de causâ bella suscepisse legi-

legimus. nec mirum, cum & jus gentium violaretur, quod sanctissimum esse debet, & ejus qui misit dignitas. Vide graves pœnas de hoc crimine exactas fine capitis sequentis.

14. *Quia fugissent Syri*] Vt sæpè solent qui nullo causæ respectu, mercede solâ militant. *Vt quibus temere collectis, neque in victoria decus esset, neque in fuga flagitium*, ait Histor. 11. Tacitus: quare prudenter Ioab, antequam conjuncti essent hostium exercitus, externos & pretio conductos prius impugnandos censuit.

15. *Congregati sunt pariter*] Metuentes ne, ut fieri solet, ab auxiliatore hostium suorum pœnas David deposceret, quod & factum est. Vide infra 19.

18. *Septingentos currus*] Rectius 1 Paral. xix. 18. *septem millia curruum*. Error numeri hic commissus ab exscriptoribus.

Sobach] שובך; at 1 Paral. xix. 18. שופך [*Sophach*]: utrum rectius, non dixerim.

19. *Et servierunt eis*] Vectigales facti sunt.

CAP V T X I.

1. **E**O tempore quo solent reges ad bellum procedere] Vere, ut hic interpretatur Kimchi. Sic 1 Paral. xx. 1.

Obsederunt Rabba] Quæ Rabathamana, id est, Ammonis Polybio.

David autem remansit in Ierusalem] Ovidius:

Quæritur Ægisthus quare sit factus adulter:

In promptu causa est, desidiosus erat.

2. *Se lavantem*] Habebant enim in hortis balnea; imprudenter.

4. *Dormivit cum ea*] Frustra & hoc & cædem Vriæ malo consilio procuratam excusant Iudæi, contra quam Nathan ei ostendit, & ipse agnovit Psal. LI. & Iosephus qui ἀλαίσματα δεινὰ [*grave delictum*] merito vocat, & Deus judicavit infra 27. xii. 11. Nimirum etiam optimos Reges facillè longa potentia & adulescentes corrumpunt. *Indulgentiâ fortunæ & pravis magistris discunt audèntque*, ait Tacitus Histor. 11. qui & alibi diuturnitate eos in superbiam mutari dicit.

Statimque sanctificata est ab immunditia sua] In Hebræo: & ipsa tunc purgabatur ab immunditia sua. Hoc ideo additum, ne miraremur illico eam concepisse. *Φύσις μὲν ἐν ἡ (ὁ) ἡμεῖς γίνεται μετὰ τὴν τῶν ἀπαλλαγῶν τῶν γυναικῶν* [*Conceptus quippe mulieribus à profluvio menstruorum suapte naturâ contingit*], ait Aristoteles de Historia Animantium lib. vii. cap. 2. Videtur Bethsabea fuisse femina non impudica, sed quæ spe dominationis, ut Agrippina mater Neronis, nihil abnueret. Adeo cupido dominandi cunctis affectibus flagrantior est, ut ait Tacitus Annal. xv. 53.

9. *Et non descendit ad domum suam*] Deo volente patefieri hoc Regis tam bene instituti flagitium.

11. *Arca Dei*] Quæ in castra ferri solebat, ut testimonium Dei faventis.

Dominus meus Ioab] Magister militum.

Super faciem terræ manent] Humi cubant, ut fit in castris. ostendit se ut bonum militem abesse à deliciis.

14. *Scriptis David epistolam ad Ioab, misitque per manum Vriæ*] Sic Proetus Bellerophonti dedit lite-

ras ad Iobaten, quibus Bellerophontis nex mandabatur. Meminit Homerus & alii.

15. *Et derelinquite eum ut percussus intereat*] Licet quidem Regi subditorum operâ in periculis uti, sed qui ideo id facit ut uxore alterius potiatur, etiam si adulterium non præcessisset, committeret in legem, *Non concupisces*. Deinde si peccant qui talibus in periculis bonos commilites deserunt, quid qui deserui jubet? Tiberius Germanicum sibi invisum dolo & casibus objectabat; Tacitus narrat Annal. 11.

21. *Quis percussit Abimelech?*] Vide Iud. ix. 53. & ibi notata.

Filium Ierobaal] Ierobaal alterum nomen Gedeonis, Iudic. vii. At in Hebræo hic ירבעם. Nimirum quia is qui Baal idololatrias, is Hebræis per irrisum dicebatur בשת, id est, *pudefactio*, sicut Bethel בית און [*domus vanitatis*]: & multa similia.

26. *Et planxit eum*] Lacrymis qualibus Cæsar Pompejum. De quo Lucanus:

—— tutumque putavit

Iam bonus esse socer.

Sic periisse Germanicum nulli jactantiùs mœrebant quam qui maximè lætabantur. Verba sunt Domitii Celeris Annal. 11. Taciti.

27. *Et displicuit verbum hoc*] Id est, res, nempe adulterium nuptiis conglutinatum, xii. 9. Neque tamen irritæ fuere eæ nuptiæ, neque filius postea natus ob id minùs legitimus. Multa enim in hoc genere non probè fiunt quæ tamen rata sunt. Nec frustra Bethsabea in genealogia Christi disertè nominatur, ut ejus exemplo moniti Iudæi minùs aversearentur illos alienigenas qui vitiis quondam obsiti vitam emendaverant.

CAP V T X I I.

1. **D**vo viri erant] Est αἰνῶς [*apologus*] & ap-positus & prudens. Nam quia ut in vetere proverbio est,

Semper homo aliud in se fert, aliud in alio judicat, ideo ita rem proposuit, ut non opus haberet Prophetam Regem damnare, sed Rex semet ipse damnet.

5. *Filius mortis est*] Mortem meruit, ob summam improbitatem, quæ facit ut sæpè etiam supra leges pœna intendatur.

7. *Tu es ille vir*

—— mutato nomine, de te

Fabula narratur.

ut ait Horatius.

8. *Dedi tibi domum Domini tui*] Titulo confiscationis, ob partes Isbosethi.

Vxores Domini tui in sinu tuo] Viduæ Regis nisi Regi nubere non poterant ex moribus.

9. *Interfecisti eum gladio filiorum Ammon*] Quasi diceret: *feris eum objecisti*. Interficit qui injustam morti occasionem dat.

10. *Non recedet gladius tuus de domo tua usque in sempiternum*] Dum vives. Ità enim vox ער עולם [*in ævum*] sumitur pro subjecta materia diversè. Referenda hæc ad mortes violentas filiorum David, Ammonis, Absolomi, & sub ipsum finem Davidis, Adoniæ.

11. *Suscitabo super te malum de domo tua*] Deus facere

facere dicitur quod non impedit. Sic & *tollere & dare* in sequentibus.

Tollam uxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo] Id est hic, filio tuo, infra xvi. 21.

13. *Peccavi Domino*] Confessio pœnitentiæ grata comes.

Non morieris] Erat quidem David supra legis pœnas, ut Rex, & post ipsum etiam Regina. Sed Deus eorum quæ Magistratus punire non poterant aut nolebant, se vindicem fore minatus erat Levitici xxvi. 14. Non eo tamen sibi ademerat ignoscendi potestatem, quâ hic ita utitur, ut solâ mortis pœnâ & amittendi regni Davidem liberet, multa alioqui mala alia ei inflicurus.

14. *Quoniam blasphemare fecisti inimicos Domini*] Gravis ad peccatum accessio, occasionem dare impiis gentibus malè sentiendi de lege Divina, quam sperni à primis Hebræorum videant.

16. *Ieiunavit jejuniis & ingressus seorsum jacuit super terram*] Ieiunium, secubatio ab uxore, illuvies, χαμευνία [humi cubatio], viles vestes, fletus, alimenta sunt precationis. Vide infra 20. 21. 24. Fuisse Davidem φιλόσοργον [liberum suorum peramantem], non ex hac tantum historia, sed & ex indulgentia circa Absalomum & Adoniam apparet.

23. *Nunc autem quia mortuus est, quare jejunem?*] Non leve signum pœnitentiæ, in pœnis quas Deus ob peccata immisit, acquiescere.

Ego vadam magis ad eum] Romani dicebant, *Vale; nos te ordine quo natura permiserit, cuncti sequemur*, teste Servio ad 111. Æneidos & in inscriptionibus. Antiphanes:

——— τὴν αὐτὴν ὁδὸν
Ἦν παῖσιν ἐλθεῖν ἐς ἀναγκαιῶς ἔχον
Προεληλύθασιν.

[——— eam quam necessitas
Cunctis indixit anteverterunt viam.]

28. *Cape eam*] Curtius rem similem de Cratere narrat in Artacacnæ obsidione: *Ille omnibus præparatis Regis expectabat adventum, captæ urbis titulo* (sicut par erat) cedens.

30. *Impositum est super caput David*] In Hebræo, *fuit supra caput David*; quod interpretantur: ita benè convénit Davidis capiti, quasi ei propriè fuisset destinata. Regis victi non corona tantum, sed omnis ornatus ac supellex Regi victori cedebat, ut Thalmudistæ notant. Simile illud apud Macedonas, *Tradito more ut victorem victi Regis tabernaculo exciperent*, apud Curtium. Vide quæ annotavimus ad librum tertium de Iure Belli ac Pacis, cap. vi. §. 24. & adde 1 Paralipom. xx. 2.

31. *Serravit*] Non incognitum istis terris supplicium, quo & Esaiam affectum à Manasse ajunt Hebræi. Vide Hebr. xi. 37. Idem in milites quosdam usurpavit Valens Imperator. Sunt ejus supplicii exempla & in Historia Suedica, Turcica, & Neapolitana.

C A P V T X I I I.

2. **E**T deperiret eam valde] Amor ex forma sola conceptus, quò magis est inhonestus, eò solet esse validior, nitente in vetitum humano in-

genio. Ammon, ut Domitianus apud Tacitum, stupris & adulteriis filium Principis agebat.

Vt ægrotaret] Nam & Medici morbis accensent eum qui ex amore contrahitur,

Pallidus in Lyricen silvis errabat Orion.

Cum esset virgo] Id est, bene custodiretur, ut solebant virgines. Vide ad Matth. i. 23.

Difficile ei videbatur ut quippiam inhonestè ageret cum ea] In Hebræo est *facere*, quod in ea lingua non minus quàm Latina id significat, quod interpretes hic per circumlocutionem expressit. Sic Genes. xix. 8.

5. *Cui respondit Ionadab*] Vnus eorum, quibus omnia Principum, honesta atque inhonestia, laudare mos est, ut Tacitus loquitur tertio Annalium.

12. *Neque enim hoc fas est in Israel*] Satis audierat populum hunc sanctiorem aliis populis esse debere.

13. *Ego enim ferre non potero opprobrium meum*] τὴν ὄσριν [contumeliam], ut Græci loquuntur. Lxx τὸ ὄνειδος μὲν [dedecus meum].

20. *Et tu eris quasi unus de insipientibus in Israël*] εἷς τῶν ἀφρόνων hic Lxx. Nam ἀφροσύνη [insipientia] proprio quodam jure de rebus Venereis dicitur. Hecuba in Troas in Euripidis:

Τὰ μῶρα γὰρ πάντ' ἐστὶν ἀφροδίτῃ βροτοῖς,
καὶ τὸ νομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἀρχὴ θεῶς.

[Stultè quod agitur id homines Venerem vocant,
Ipsumque nomen testis insipientiæ est.]

Quin potius loquere ad regem, & non negabit me tibi] Puella minimè perita juris, tantum esse jus Regis existimavit, ut connubium non jure gentium incestum posset permittere; aut etiam putavit non interdictas nuptias fratrum & sororum qui non essent ὁμομήτριαι [ex eadem matre]; aut quidvis dixit ut se præsentis periculo subtraheret. Hebræi natam volunt Thamar ex primo concubitu Davidis cum bello capta: ita autem genitis nullam esse cognationem.

15. *Et exosam eam habuit Ammon odio magno nimis*] Idem de amore post cupiditatem expletam in odium mutato Honorii in sororem Placidiam narrat Olympiodorus, cujus excerpta habemus Photii beneficio.

18. *Quæ induta erat talari tunica*] Quod hic talarem vertit est *דִּסָּה* in Hebræo. *סָּה* & particulam significat & *volam*. qui ad priorem significatum respexere, verterunt *variā*, id est *πολύμιτον*; qui ad posteriorem, intellexere *manuleatā*, quam Græci, ut & Gellius testatur, & hic Symmachus verterat, dixere *χειριδωτόν*. Aquila originum sectator, hoc loco *καρπωτόν* [brachiatam].

Ejecit itaque eam minister illius foras] Juvenalis:
Collige sarcinulas, dicit libertus, & exi.

19. *Quæ aspergens cinerem capiti suo, scissâ talari tunica, impositisque manibus super caput suum, ibat ingrediens & clamans*] Similis Lucretiæ mœstitia apud Livium libro i.

20. *Sed nunc soror tace: frater tuus est*] Domestica mala silentio obtegenda; non malè hoc dictum. Neque tamen hoc sentiebat Absalomus, sed altè abditum ulciscendi consilium prodere ante occasionem nolebat.

21. *Et noluit contristare spiritum Ammonis filii sui, quoniam diligebat eum, quia primogenitus erat ei*] Hæc sunt in Græco, non in Hebræo.

22. *Non*

22. *Non est locutus Absalom ad Ammon nec malum nec bonum*] De ea re scilicet. Biennio toto eam rem ita dissimulavit, quasi nihil ejus sciret.

23. *Et tonderentur oves Absalom*] Cato senex interrogatus *quid in re familiari esset primum*, respondit *Bene pascere*, ut Cicero nos docet. Is tum quæstus Regum filios dedecere non putabatur.

— *habitarunt Di quoque silvas,*

Dardaniisque Paris.

ut apud Virgilium est Ecloga secundâ.

24. *Ecce tondentur oves servi tui*] Sicut puero- rum in urbibus erat *κρεῶντις ἑορτή* [solennis dies ton- suræ], ita ovium ruri. Numerabantur enim tunc pecudes, & de incremento gaudebatur.

28. *Percutite eum & interficite*] Incestus traxit parricidium, ut inter Thyesten & Atreum.

Ego enim sum qui præcipio vobis] Filius Regis, Regi carus, & Ammone mortuo regni heres. Ex his omnibus impunitatem & sibi & adjutoribus pollice- batur. Vide XIV. 7.

37. *Abiit ad Tholomai filium Ammiud regem Gessur*] Ad avum maternum confugit, ubi leges Dei locum non habebant. Nam urbes receptus non texissent deliberato parricidam, quanquam data iræ causâ. Sola cædes vindicari privato ausu impunè ab occisi proximo poterat: non & aliæ quantumvis graves injuriæ.

39. *Cessavit rex David persequi Absalom*] Lxx. ἐκ- πασεν ὁ βασιλεὺς Δαβὶδ τὴν ἐξελθὲν πρὸς Ἀβισσαλώμ, ὅτι παρεκλήθη ἐπὶ Ἀμνὼν ὅτι ἀπέθανε [laboravit Rex David exire ad Absalomum; consolari enim semet cepe- rat de eo quod mortuus esset Ammon]. Sic Chaldæus, *Cupit anima Davidis egredi*. Et vox Chaldæa, כלה, unde hic est כלה sic interdum sumitur.

C A P V T X I V.

I. *Intelligens autem Ioab*] Qui beneficio hoc eum quem sperabat heredem regni fore sibi devin- cire voluit, ut postea Adoniam. Et hinc ortum hoc consilium; David, ut erat solers, facile olfecit, infra XIV. 19.

9. *In me, domine mi rex, sit iniquitas*] Si quid hac in re mali est, ego mater luam.

10. *Et ultra non addet ut tangat te*] Vt mole- stus sit tibi. Subita quâdam misericordiâ motus hoc dixit David, non sumto ad legem recogitan- dam spatio. Nam etiamsi vindex cessasset, Sena- tus erat inquirere de homicidio, & pœnas exigere; & si Senatus cessasset, ejus qui gladium gerit, id est, Regis.

17. *Vt fiat verbum domini mei regis sicut sacrifi- cium*] Potius optantis est, ut Lxx. sumserunt: εἴη δὲ (non εἶ ἤδη, ut vulgò legitur) ὁ λόγος τοῦ κυρίου μετὰ τὴν βασιλείαν εἰς θυσίαν [esto verbum Domini mei Regis pro sacrificio]. ubi vox θυσίαν [sacrificii] respondet He- brææ חַבְלָה quæ est oblatio ex simila, de qua Levit. 11. id enim Lxx. sæpè θυσίαν [sacrificium] vocant. Sensus est, sit Deo hoc responsum tam acceptum, ut solet esse munus ex simila.

Sicut enim Angelus Dei, sic est dominus rex] Ita clementer locutus est, ut Angeli solent Divinæ bo- nitatis nuntii. Hæc omnia eo pertinent, nè Rex se

legi adstringat, quod quàm malè ei cesserit sequens historia ostendet.

30. *Ite igitur & succendite eum igni*] Simile ha- buimus supra Iud. xv. 5. Apparet audax & violentum fuisse Absalomi ingenium, ad hæc ipsum ma- gnificum, popularem, eloquentem, ac per hæc omnia ad seditiones etiam excitandas validum, ut Gracchos ei comparare possis.

10

C A P V T X V.

I. *Fecit sibi Absalom currus, & equites, & quinquaginta viros qui præcederent eum*] Satellitium sibi comparavit cum se ad res novas accingeret. Non dubito quin miraturi sint lectores rerum humana- rum non imperiti, quomodo Absalomus tantam populi partem concitare potuerit in Regem tantis meritis ac victoriis, adde & virtutibus præclarum. Ii igitur considerent fuisse in populo multos Saûli quondam caros, nunc non pari in honore & gratia. Multos qui Isbosethi partes secuti fuerant, sibi aut metuisse, aut certè de profectu desperasse. Tum verò, ut ait Tacitus, *unius invidia ab omnibus pec- catur*. Ioabi superbia & in atroci facinore impuni- tas Regem onerabat, qui eum impunè sineret in ci- ves grassari. Cæteris quoque Davidis ministris, sicut prudentia non aberat, ita ex longa potestate, & diu blandiente fortunâ elatiores minùsque populares facti erant animi. Davidis ipsius pauca quidem erant pec- cata, sed illa in Vriam gravia: post adulterium cæ- des, post cædem nuptiæ omnes homines incertos reddiderant rerum omnibus carissimarum, conjugii & vitæ. Apud feminas quoque infame fuisse Beth- sabæ nomen, invisam potentiam, credibile est. Ad has odii causas accessit vindex Deus, ferri quâ vel- lent sinens accensos semel animos. Bene dictum Eu- ripidis in Erechtheo:

40

Ἐξοία δ' μήποτ' ἐντυχὼν τέκνον,
Αἰχρὶς ἐρωίας δημοτῶν διακείσθην.
Ὁ καὶ Γίδιον, αἰχλὼνας τ' ἐφέλκεται,
Χρηστῶν πενήτων ἄν τις αἰχλὺν τέκνα.
[Ad dignitatis alta vectus culmina,
Ne civium corporibus illudas cave.
In sese & enses acuit & laqueum vocat,
Quicumque honesti pauperis spurcat domum.]

Libido Pisistratidas, libido Tarquinius regno evertit, multosque alios, quorum mentio apud Aristotelem libro primo Politicorum, cap. x.

2. *De qua civitate es tu?*] Nimirum, ut Hora- tius ait:

Hic multum in Fabia valet, ille Velina.
Ex una tribu Israel, ego sum servus tuus] Id est, sum de tribu Iudæ, Benjamin, aut alia.

3. *Videntur mihi sermones tui egregii & iusti*] Ex arte. ita Demea in Adelphis:

Paulatim plebem primulum facio meam.
Et quod sequitur dignos arbitror. Et frugi homo es. Manlius Capitolinus apud Livium libro vi. Ego nequicquam hac dexterâ Capitolium arcemque servave- rim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gal- lis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.

60

Sed non est qui te audiat constitutus a rege [Præcipue accusat

S

accusat

accusat fratres ex matre alia, qui aulae & desiderii civium ad Regem referendis praepositi erant.

5. *Extendebat manum suam & apprehendens osculabatur eum*] *Prensabat*, ut Latine loquar. Sic Otho non deerat protendens manus, adorare vulgum, jacere oscula, & omnia serviliter pro dominatione, Tacitus Histor. 1.

7. *Post quadraginta autem annos*] Haud dubius hic error scripturae additis ad vocem ארבע [quatuor] literis duabus. Quatuor enim annos intercessisse dixit Iosephus, nec aliter Theodoretus. Et hoc verum esse res ipsa loquitur.

10. *Misit autem Absalom exploratores*] Id est, concitatores vulgi, Saturninos, Pescenninos, & alios ejus artificii, in quibus forte erant & Sacerdotes & Levitae, genus hominum ad res turbandas, ubi suis indulgerent affectibus, maxime idoneum.

Dicite: Regnavit Absalom in Hebron] Id est, pro Rege est agnitus. quod in re tali difficillimum, prima vox, Tacitus Historiarum secundo.

11. *Euntes simplici corde*] Multi apud hostes sunt, qui hostes non sunt. Non opus hic repeti quae dicta libro tertio de Iure Belli & Pacis, cap. xi. §. 3.

12. *Accersivit quoque Absalom Achitophel Giloniten*] Plurimum nocere Regibus ii possunt, quibus nota sunt Regum consilia.

Cumque immolaret victimas] Cum immolasset potius, id est in convivio. Sic Civilis primores gentis & promptissimos vulgi, specie epularum sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac latitia incaluisse videt, a laude gloriæque gentis orsus, injurias & raptus, & cætera servitii mala enumerat, Hist. iv. Taciti.

14. *Surgite, fugiamus*] Pavor ingens qualis Pompeji, de quo Lucanus:

urbem populis victisque frequentem
Gentibus, & generis, coeat si turba, capacem
Humani, facilem venturo Cesare prædam
Ignava liquere manus. cum pressus ab hoste
Clauditur externis miles Romanus in oris,
Effugit exiguo nocturna pericula vallo,
Et subitus rapti munimine cespitis agger
Præstat securos intra tentoria somnos.
Tu tantum audito bellorum murmure Roma
Defereris: nox una tuis non credita muris.

15. *Dixeruntque servi regis ad eum: Omnia quaecumque præceperit dominus noster rex, libenter exsequemur servi tui*] Sic omnium sententia fit quæ Regis fuerat, Seneca 1. de Clementia, cap. xv.

18. *Cerethi & Phelethi*] Vide supra viii. 18. *Et omnes Gethai*] Pars Philistinorum quos David subegerat.

23. *Transgrediebatur torrentem Cedron*] Et torrens hic & clivus Olivarum dolores Messiae præfigurant. Vide Ioann. xviii. 1. Matth. xxvi. 36.

27. *Ad Sadoc sacerdotem*] Qui erat, ut videtur, eo tempore שׂדך, id est, Vicarius summi Pontificis.

O videns] Rectius: nonne vides, quo loco sint res scilicet.

30. *Nudis pedibus incedens & aperto capite*] Vt misericordiam sui moveret, ut Agrippina Germanici uxor apud Tacitum Annal. 1. 40. *Incedebat muliebre & miserabile agmen, &c.*

32. *Summitatem montis in quo adoraturus erat Dominum*] Arcae locum respiciens.

34. *Si autem in civitatem revertaris, & dixeris Absalomo, servus tuus sum, rex, sicut fui servus patris tui, sic ero servus tuus, dissipabis consilium Achitophel*] Non deserebant in tantis malis Davidem suæ artes: sed ubi leonina non proderat, assumit vulpinam, verè ἀγχιῶς [perspicax], & quæ ex usu erant reperire solers.

C A P V T X V I.

3. **R**esponditque Siba regi: Remansit in Ierusalem dicens: Hodie restituet mihi domus Israel regnum patris mei] Ingens calumnia, ut apparet infra xix.

26. Sunt quædam ita speciosæ calumniæ, ut etiam prudentissimo Regi possint imponere. Attamen vel sola Ionathanis memoria, & debilitas Miphibosethi retinere Davidem debuerant, ne quid temere crederet. Vetus dictum, Principibus imprimis utile, Νῆφε κ' μέμνησ' ἀπιστεῖν [Vigila, neve quid temere credas]. Nec minus efficax dictum Mardonii in Polymnia Herodoti: Διαβολὴ γὰρ ἐστὶ δεινότερον ἐν τῇ δυνάμει εἰσι οἱ ἀδικούντες, εἰς δὲ ὁ ἀδικούμενος. ὁ μὲν γὰρ διαβάτων ἀδικεῖ, & παρ' ἑνὶ κατηγορέων ὁ δὲ ἀδικεῖ ἀναπειθόμενος πρὶν ἀτρεκέως ἐκμάθῃ. ὁ δὲ ἀπείων τὴν λόγῳ τὰδε ἐν αὐτοῖσι ἀδικεῖται, διαβληθεὶς τε ὑπὸ τῶν ἐτέρων & νομιθεὶς πρὸς τῶν ἐτέρων κακὸς εἶναι [Calumnia res est pessima, in qua duo faciunt injuriam, patitur unus. Injuriam enim facit calumniator, absentes accusans; sed & alter qui credit, priusquam bene rem didicerit. At is qui sermoni non adest, gravissimam patitur injuriam, ab altero infamatus, ab altero creditus esse malus].

4. *Tua sint omnia quæ fuerunt Miphiboseth*] Nempe ex confiscatione ob crimen perduellionis, Multa interim Reges, in bello præsertim, opertis oculis donant, ut apud Senecam est de Beneficiis lib. 1 v. 37. Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum, & pænis quidem nunquam satis coercitum, per præmia eliciebantur, Tacitus Annal. iv.

5. *Semei filius Gera*] Homo impudens, & qui Cynicos maledicentiâ facile vicisset.

10. *Dominus enim præcepit ei ut maledicat David: Et quis est qui audeat dicere quare sic fecerit*] Melius כִּי, quod hic in Hebræo est per si vertitur, ut & aliis in locis, ut sensus sit: Si forte præceptum à Deo habet me maledictis puniendi, quis jus habebit ut id impediat? David verorum criminum conscientia tactus, si cum Deo res sit, scit magna probra se meritum. Semei autem cum nullum haberet à Deo præceptum, gravissimè hic peccavit contra legem Exodi xxii. 28. ita ut morte affici eo nomine posset, infra xix. 20. 21. 1 Reg. 11. 9.

12. *Si forte respiciat Dominus afflictionem meam*] Legit כְּעֵינִי, ut & Lxx. Libri alii habent כְּעֵינִי, id est, in oculum meum. Sed notant Hebræi fuisse olim כְּעֵינִי, ut dicatur, Si forte respiciat Dominus in oculum suum, id est, ad se redeat. Mutatum hoc, quia videbatur sonare durius.

18. *Quia illius ero quem elegit Dominus*] Husai ut fidem sibi inveniat apud Absalomum liberat se à suspitione in Davidem duobus modis: primò, quòd vox populi sit vox Dei, & ideo jure regnet Absalo-

Absalomus: deinde, quia etiam si hoc non esset, nihil peccet in Regem qui filium Regis bonis consiliis instruat.

21. *Ingrederere ad concubinas patris tui*] Homo vaffer scit nihil magis timere eos qui Principes sanguinis regii in factione sequuntur, quam ne ii Principes reconcilientur cum Rege, & sic Rex compos iterum regni factus, occasiones semet vindicandi quærat. Itaque solent hoc agere qui in tali parte sunt, ut res perducantur ad abrupta, nullamque sanationem recipientia. Thorum autem patris qui violat, is plane creditur nullum sibi receptum ad gratiam ejus relinquere. Sic Artabanes Persarmenius multos Persarum occidit, ut ad Romanos transiens fidem apud eos inveniret, ut narrat Procopius Gotth. IV. Quantum autem sit dolor patri ex stuprata per filium concubina, ex Iacobi animadversione in Rubenem intelligi potest; nec minus ex Phœnicis hac de suo peccato narratione Iliados I.

Οἷον ὅτε πρῶτον λίπον Ἑλλάδα καὶ ἰγύναικα,
Φεύγων νεῖκεα πατρός Ἀμύντορος Ὀρμενίδαο,
Ὅς μοι παλαιὸν πῆρι χῶσ' αἶο καὶ κῆρυκαί μοι,
τὴν αὐτὸς φιλέεσκεν, ἀτιμάζεσκε δ' ἄκοιτιν
μητέρ' ἐμὴν· ἥ δ' αἰὲν ἐμὲ λισσέσκετο γένων
Παλαιὸν προμυγῆναι, ἵν' ἐχθρὸν γέροντα.
τῇ παύσῃ κ' ἐρεξά· πατὴρ δ' ἐμὸς αὐτὴν οἶδε
πολλὰ κατηράτο, συγγεῖς δ' ἐπεκέλευτ' Ἐρινύς.

[*Ut cum de Græcis exivi finibus, iram
Devitans genitoris Amyntoris Ormenidæ:
Qui mihi formosâ de pellice succensebat,
Quam misere ardebat, contemptâ conjuge contra
Matre meâ, quæ me genibus defixa rogavit
Ut me miscerem cum pellice, de sene semes
Vlciscens; fecique. Pater tum sæva precatus
Est mihi, quinetiam Furias in vota vocavit.*]

23. *Consilium autem Achitophel quod dabat in diebus illis quasi si quis consuleret Deum*] Poterat dici Achitopheli quod Vlyssî dicit Hecuba apud Euripidem:

Τὸ δ' αἰσῶμα καὶ κακῶς λέγει τὸ ζῶν,
Πείσῃ λόγῳ· γὰρ ἐκ τ' ἀδοξάντων ἰὼν
Καὶ τῶν δοκάντων αὐτὸς ἔταυτὸν σέβῃ.

quæ Ennius ita vertit:

*Hæc etsi tu perversè dices, facile Achivos flexeris:
Nam quum opulenti loquuntur pariter atque ignobiles,
Eadem dicta eademque oratio æqua non æquè valet.*

C A P V T X V I I.

I. *ET confurgens persequar David hac nocte*] Frequenter in bellis omnibus, maximè verò in civilibus, incidit illa deliberatio, Festinare rectius sit, an bellum ducere & majores copias opperiri; qualis consultatio egregia inter Othonianos duces Taciti Histor. II. At in hoc tempore de quo nunc agimus, haud dubiè dies pro legitimo Rege erat. primum fuga ex urbe magnum pavorem in sectantes ipsum intulerat, quo recente facilè opprimi ille potuit; deinde locum hic habebat illud quod idem ille Tacitus habet Historiarum primo, *daret malorum penitentia, daret bonorum consensui spatium: scelera impetu, bona consilia morâ valescere.* Livius

nunquam defuturos ait qui gratiam melioris partis bono publico velint quaesitam.

3. *Vnum enim virum tu quaeris*] Bellum civile sæpè unius hominis sanguine transigitur, ut in Galba, Othone, Vitellio. Pisone occiso, levata Othoni omni solitudine mens. Præcipuè verò id locum habet ubi proximus ad regni successionem regnum senectâ patris detineri non patitur. Talis enim ipso crimine, unde damnandus esset, absolvitur.

10 *Honestâ quædam scelera successus facit.*

Mira olim res visa, quòd Rex Antigonus filium Demetrium cum telo ad se passus esset accedere. Nam sicut Geometræ, ut ait in ea historia Plutarchus, αἰτήματα [postulata] quædam habent: sic Regum αἶτημα [postulatum] est, ut suæ securitatis causâ quemvis sibi liceat occidere. sed ridet impia hominum cogitata Rex regum.

8. *Velut si urfa raptis catulis in saltu sæviat*] Sæpè Poëtæ iram describunt similitudine leænæ aut tigridis furentis ob raptos catulos. Nec magis tutò

20 *Fumantem vivi nasum tentaveris urfi.*

9. *Forfitan nunc latet in foveis*] Erat enim David, ut Lyfander, ἀπάταις τὰ πολλὰ διαποικίλων τὸ πολέμῳ [multa in bello fraudibus interpolans.]

Et cum ceciderit unus quilibet in principio, audiet quicumque audierit, & dicet: facta est plaga in populo qui sequebatur Absalom] Hoc volebat quod Tacitus dixit Hist. II. *uti initia belli provenissent, famam in cætera fore.*

30 11. *Congregetur ad te universus Israel*] Sic illi apud Othonem, *Duceret bellum: paucis diebus quartadecimam legionem magnâ ipsam famâ cum Mæsiacis copiis affore: si prælium placuisset, auctis viribus certaturos.*

12. *Operiemus eum sicut cadere solet ros super terram*] Sic Claudius Marcellus in declamatione pro trecentis ad Thermopylas: *Non vincent nos sed obruent.* Seneca de Benef. VI. 31. de his qui Xerxi adulabantur: *Alius ajebat non laturos nuntium belli, & ad primam adventus famam terga versuros; alius, nihil esse dubii quin illâ mole non vinci solùm Græcia, sed obrui posset.*

40 13. *Circumdabit omnis Israel civitati isti funes*] *Vincula ac libramenta tormentorum* Tacitus Histor. III.

Trahemus eas in torrentem] Omnes ruinæ reliquias aut cineres in amnem deportabimus tot manuum facili labore, ut ita in mare ferantur nunquam conspiciendæ amplius.

50 14. *Domini autem nutu dissipatum est consilium Achitophel utile*] Bene Ammianus libro XIV: *Manum injicientibus fatis, hebetari sensus hominum & obtundi.* Sic Homerus:

— τῷ δ' ὅφρ' ἐκείναις ἐξέλετο Ζεὺς.

[— mentem Deus abstulit illi.]

16. *Mittite citò & nunciate David*] Bene successit Davidi commentum suum, quod habuimus suprâ xv. 35. 36.

19. *Ptisanas* הרפות, quam vocem ut obscuram Lxx hic reliquerunt.

60 20. *Transierunt festinanter gustatâ paululùm aquâ*] Legit hic interpretes מאכל [gustata]. At Græci מיכל [rivum]. Nam quod nunc in Hebræo habemus מיכל pro rivo nusquam alibi comparet.

21. *Transfite citò fluvium*] Infirmioribus utile est amnem inter se & hostes interponere.

23. *Suspendio interiit*] Vox קָנַן quæ *suspendium*, eadem & *indignationem* significat: & sic Arabes usurpant. De voce Græca ἀπήγατο vide quæ diximus Matth. xxvii. 5.

24. *Venit in castra*] Græci putant nomen esse loci Μαανίμ [Manaim].

25. *Iethra de Iesraeli*] Vnâ literâ mutatâ videtur hic olim fuisse positum יִשְׁמַעֵל [Ismaëlita] ut in Hebræo, Græco, & aliis interpretibus I Paralip. ii. 17.

Ad Abigail filiam Naas] Aliam ab illa cujus mentio I Paralip. ii. 16.

29. *Obtulerunt ei stratoria, & tapetia, & vasa fictilia, frumentum & hordeum*] Multa in beneficii nomen veniunt ob tempus quo dantur. *Quanti æstimas in solitudine hospitium, in imbre tectum, in frigore balneum aut ignem?* ait Seneca de Beneficiis vi. 15. Darius Sylofonti in Thalia Herodoti: ὁ γενναϊότατος ἀνδρῶν, (ὃς καὶ ἐν ὅς ἐδεμήν ἔχοντί μοι δύναιμι ἔδωκας εἰ καὶ σμικρὰ, ἀλλ' ὧν ἴση γέ ἡ χάρις ὁμοίως ὥς εἰ νῦν κότεν τι μέγα λάβοιμι; [O vir præclare, tu ergò ille es qui mihi nullâ prædito potentiâ dedisti exigua quidem, sed pro quibus non minor tibi debetur gratia quàm si nunc magni quid acciperem.] Fuit hic Barzillaius pro sua copia liberalis in Davidem & ejus milites, ut Pythius in Xerxem & milites ejus. Sed Barzillaius gratiorem invenit hospitem: Barzillaius profuit filium dedisse Davidi, Pythio nocuit non dedisse. Vide infra xix. 38.

CAPVT XVIII.

1. **I**gitur considerato David populo suo] Sic & Græci: Καὶ ἐπεσκέψατο Δαβὶδ τὸν λαὸν τὸν μετ' αὐτοῦ [Et consideravit David populum qui secum erat]. Respondent hæc optimè Hebræo יָפַק, id est, cum videret copias suas non minores hostilibus.

3. *Non exhibis*] Sic Tiberio fixum neque se neque rempublicam in casum dare, Taciti Annal. i. Distinctione tamen hic opus, quam idem scriptor nobis dictat Muciani verbis sine Histor. iv. Si status imperii aut salus Galliarum in discrimen verteretur, debuisse Cæsarem in acie stare: Caninesates Batarosque minoribus ducibus delegandos. Ideo Hist. ii. cum narrasset, dubitatum interesse pugnae Imperatorem Othonem, an seponi melius foret, perpulsūque tandem ut Brixellum concederet, ac dubiis præliorum exemptus, summæ rerum & imperii seipsum reservaret, addit: Is primus dies Othonianas partes afflicxit. Tantum refert quo tempore aut loco quidque fiat. Davidi erant commeatus, urbes, & trahendi artes.

Tu unus pro decem millibus computaris] Rarissimum nec nisi ratione disciplinæ concessum, plus reponere in duce, quàm in exercitu, ait Tacitus ubi Cattsos laudat. Virgilius de Apibus:

— rege incolunt mens omnibus una,
Amisso rupere fidem.

4. *Quod vobis videtur rectum hoc faciam*] Sic Claudius unum se civium & consensui imparem dicebat, Annalium Taciti xii. Præcipue verò civi-

libus bellis plus militibus quàm ducibus licet, ut est Histor. ii.

5. *Servate mihi puerum Absalom*] Nimis indulgent, & cum publica pernicie. Atqui Romanis antiquis non populi tantum salus, sed & disciplina castrorum antiquior fuit, quàm caritas liberorum, L. Postliminium §. Filius. D. de captivis. Cicero de finibus primo de Manlio Torquato agens, ait eum ipsi naturæ, patrioque amori prætulisse jus majestatis atque imperii.

6. *In saltu Ephraim*] Vbi cæsi olim Ephraimitæ, Iud. xii. 5. 6.

8. *Multo plures erant quos saltus consumpserat de populo*] Qui in latebris interfecti sunt pecorum ritu.

Quam hi quos voraverat gladius] Id est, acies.

14. *Tulit ergò tres lanceas*] In Hebræo שְׁנַיִם, quod נֶסֶךְ, id est gæsa interpretatur Chaldæus.

15. *Et percutientes interfecerunt eum*] Quoties heres futurus regni in Regem arma sumit, illum interire bonorum omnium interest, ne quod ex officio fecerunt luant pro crimine, quia

Nulla manus belli mutato iudice pura est.

Ioabus autem non quid præcepisset David, sed quid præcipere debuisset spectavit, putavitque minus in hoc facto esse periculi, quàm si Absalomum Regem pati aliquando coactus esset.

16. *Retinuit populum ne persequeretur fugientem Israel*] Bene. Vide supra ii. 26. & adde hoc Ciceronis libro iv. epistolâ vii. ad familiares: Sapientem & bonum civem initia belli civilis invitum suscipere, extrema non libenter persequi.

17. *Et comportaverunt super eum acervum lapidum magnum nimis*] Id illis temporibus pro trophæo erat.

18. *Dixerat enim: Non habeo filium*] Habuerat, supra xiv. 27. sed eo vivente erant mortui. Ità hic Chaldæus, & alii.

Manus Absalom] Aut potius locus, ut Deut. xxi. 12. & alibi.

21. *Et ait Ioab: Chusi vade & nuncia regi quid vidisti*] Æthiopi cuidam, cui etiamsi quid triste accidisset à Rege, leve damnum existimabat.

24. *Speculator verò qui erat in fastigio portæ*] Speculatores collocari in locis excelsis mos est, ii Reg. ix. 17. Ezech. xxxiii. 2.

32. *Fiant sicut puer inimici Domini regis, & universi qui consurgunt adversus eum in malum*

Ὅτως πᾶς ἀπὸλοιτο ὃς, τις τοιαῦτά γε πείσοι.

[Sic pereat quisquis ceptarit talia posthac.]

33. *Fili mi Absalom*] Nimis περιπαθὴς [affectuosus] David.

CAPVT XIX.

5. **C**onfundisti hodie vultus omnium servorum tuorum qui salvam fecerunt animam tuam] Ioab, qualis in Tacito Annalium iv. C. Silius. Hist. iii. & iv. Primus Antonius, immodicus linguâ, obsequii insolens, nimius commemorandis quæ meruisset. Beneficia tam immodicè jactata pro gratia odium accersunt. Et vitam nemo libenter debet.

7. *Nè unus quidem remansurus sit tecum nocte hac*] Vt qui visuri sibi tot periculis offensam Regis partam, alium quærent cui ista imputent.

11. *Cur venistis novissimi ad reducendum regem in domum suam*] Prudenter fidem facit non veniæ tantum, sed & redditæ benevolentiae. *Bellorum egregii fines, quoties ignoscendo transigitur*, ait Tacitus xii. Annalium. Præterea æmulatu tribuum studia in se accendit.

13. *Si non magister militiæ fueris coram me omni tempore pro Ioab*] Mansit quidem Ioabo sua legio, xx. 7. sed summa belli Amasæ concredita est, xx. 11. quam eo mortuo, Ioab metu magis quam favore Davidis recuperavit, xx. 23. xxiv. 2.

19. *Ne reputes mihi, Domine, iniquitatem*] Lxx, μή δὲ λογισάσθω ὁ Κύριος μὴ ἀνομίαν [ne reputet mihi Dominus meus iniquitatem]. Est in hoc sensu λογίζεσθαι [reputare], contrarium τῷ ἀφιέναι id quod est dimittere Rom. iv. 7. Idem alibi κρατεῖν [retinere] pœnam expetere.

22. *In Satan*] Vide Matth. xvi. 23.

Ergone hodie interficietur vir in Israel] Dies lætus ob recuperatum regnum clementiæ potius quam severitatis exempla poscit.

23. *Iuravitque ei*] Iuramentum ubi alia causa non subest, personam jurantis non egreditur, neque heredem obligat. Vide libr. 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 17. & 1. Reg. 11. 8. & 46.

24. *Illotis pedibus, & intonsâ barbâ, vestesque suas non laverat*] Vt in publico luctu.

28. *Neque enim fuit domus patris mei, nisi morti obnoxia Domino meo regi*] Ex summo illo rigore, quo omnes qui apud hostes sunt pro hostibus habentur.

29. *Tu & Siba dividite possessiones*] Quidam putant Sibæ restitutum jus illud colonarium, de quo suprâ ix. 10. At Hebræi peccasse hic Davidem arbitrantur, siue quod prius decretum suum quod circumventus fecerat, suprâ xvi. 4. noluit ex omni parte rescindere, nè nimis apertus esset ipsius error, siue quod nimias Miphibosethi opes suspectas habuit. Ajuntque Deum ad hoc quoque peccatum respexisse cum Roboami regnum bipertivit.

41. *Quare te furati sunt fratres nostri Iuda*] Honestum certamen, & ex spe Davidis; quod tamen accensum acerbitate verborum occasionem præbuit res novare volentibus. *Honestâ quidem, sed ex quibus deterrima orirentur*, ait Tacitus sine Annal. 1.

CAP V T X X.

2. **E**T separatus est omnis Israel à David, secutusque est Seba filium Bochæ]

Ἐν τῇ διχοστασίῃ καὶ ὁ πάγκρατος ἐμμορεῖται.

[Orta seditione refert & pravius honorem.]

3. *Erant clausæ usque in diem mortis suæ in viduitate viventes*] Ignovit quidem timori, sed à filio tactas neque tangere ipse voluit ut sibi impuras, neque tangi ab aliis, quippe regias concubinas.

6. *Persequere eum ne forte inveniat civitates munitas, & effugiat nos*] Festinandum antequam cresceret invalida adhuc conjuratio paucorum, Tacitus Histor. 1.

8. *Qui fabricatus levi motu egredi poterat & percutere*] Rectius Græci, καὶ ἡ μάχαιρα ἐξῆλθε καὶ αὐτὴ ἐξῆλθε καὶ ἐπέσει [& gladius exivit, atque ita exivit ut caderet]. Ità pendeat in vagina gladius, ut facile de

vagina excideret, quod & Ioabo, leviter adjuvante, evenit; ità ut Amasa crederet delapsum humi gladium ab eo tolli, ut eum in vaginam reponeret.

9. *Mi frater*] Id est, collega. Æmulum ferre Ioab non poterat.

10. *Qui percussit eum in latere*] Ioab omnia videns impunè sibi cedere, plura audet. Est autem in hoc facto atrox perfidia. Simile factum Mithridatis, qui Ariobarzanis filius, in Datamem habes apud Probum, qui hoc addit: Ità ille vir qui multos consilio, neminem perfidiâ ceperat, simulatâ captus est amicitia. Eumenis haud multum dissimilis exitus.

12. *Ne subsisterent transeuntes propter eum*] Idque spectaculum odia omnium in Ioabum vehementius concitaret.

15. *Circumdederunt munitionibus civitatem*] Lxx ἐξέχεαν πύργους πρὸς τὴν πόλιν [effuderunt aggerem ad urbem]. id est, complanarunt fossam.

Et obsessa est urbs] In Hebræo, & stetit in propugnaculo, nempe civitas, ἐση ἐν τῷ προτειχίσματι.

20. *Moliebatur destruere muros*] Id est, ὑπορύσσειν, ut hic Iosephus, subruere, securibus nempe & dolabris, ut Histor. 11. Tacitus nos docet.

18. *Qui interrogant, interrogent in Abele: & sic perficiebant*] Non malè quidam censent referri à muliere quod ab initio inter se dixerant oppidani, *Mittent ad nos obsessores, & percunctabuntur an pacem velimus: & sic brevi confiet negotium.*

19. *Nonne ego sum quæ respondeo veritatem in Israel*] Melius: *Ego una sum pacem amantium & populo toto fidelium.*

21. *Tradite illum solum*] Deditionis postulatio. Vide de Iure Belli ac Pacis libro 11. cap. xxi. §. 4.

22. *Abscissum caput Seba filii Bochis projecerunt ad Ioab*] Plus fecerunt quam postulabatur. Sic Scribonianus sub Claudio interfectus finem bello imposuit.

CAP V T X X I.

2. **R**eliquiæ Amorrhæorum] Ità ex parte validiori vocantur decem populi, Genes. xv. 16. Propriè enim Gabaonitæ erant ex Hivæis, Iosue ix. 7. in Hebræo.

Voluit Saul percutere eos] Et percussit quosdam, ut jamjam sequitur, & narrat Iosephus.

Zelo, quasi pro filiis Israel & Iuda] ζῆλον Θεῷ ἔχων, αἷμα καὶ ἐπὶ γνώσει [æmulationem Dei habent, sed non secundum scientiam], ut Paulus loquitur Rom. x. 2. Nullo enim obtentu violari debuit fides publica. De qua vide Ios. ix.

3. *Quid faciam vobis*] Æstimate litem.

Vt benedicatis hereditati Domini] Vt bene prece-
mini Israëlitis.

6. *Vt crucifigamus eos Domino*] ἐξηλιάσωμεν αὐτοὺς [Soli exponamus], Lxx hic; id est, sub dio palam eos de ligno suspendamus, nempe prius interfectos; quod tacitè intelligitur, ut Numerorum xxv. 4.

Et ait rex, ego dabo] Consultis Prophetis, quod hic disertè adjicit Iosephus; & famēs θεῶν [à Deo immissa] exigebat. Et certè aliter si esset, non tantum peccasset David in legem satis apertam Deuteronom. xxiv. 16. semper observatam à bonis Regibus,

11 Reg. xiv. 6. 11 Paralip. xxv. 4. & in legem alteram Deuteron. xxi. 23. verum etiam apud omnes prudentes suspitione se onerasset, quasi qui prætexus quæreret ut se & posteros suos liberaret à posteris Saülis, uno tantum eoque debili servato. Vide quæ de hoc argumento dicta libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xxi. num. 14.

8. *Et quinque filios Michol filiae Saul*] Atqui Michol filios non habuit, supra vi. 23. Hebræi quidam & Chaldæus hic interpretes censent *Micholis filios* improprie dici, quos ex Merobe sorore natos ipsa educavit, quale loquendi genus apparet Ruth iv. 17. 1 Chron. iv. 18. Alii verò non incredibile putant scribam libri, unde multa exemplaria fluxere, scripsisse מִיכָל [*Michol*] pro מֶרֶב [*Merob*]. De Merobe vide 1 Sam. xiv. 49. xviii. 17. & sequentibus.

10. *Donec stillaret aqua super eos de caelo*] Et sic appareret Deum esse placatum; nam fames per siccitatem evenerat. Iosephus hoc loco: ἡξῆστο ὃ ὕειν παρὰ χερσὶν αὐτοῦ ὁ Θεός, καὶ τὴν γῆν πρὸς γονὴν καρπῶν ἀνακαλῶν ἀπολύσαι τὴν πρὸς τὸν αὐχμὲν [*subito enim coeperat pluvie Deus, & terram ad fructuum productionem revocare liberatam ab ea quæ fuerat siccitate.*

Et non dimisit aves lacerare eos per diem, neque bestias per noctem] Piè. Ambrosius libro de Tobia: Nihil hoc officio præstantius: ei conferre, qui jam tibi non potest reddere: vindicare à volatilibus, vindicare à bestiis consortem naturæ.

14. *Sepelierunt ea cum ossibus Saul & Jonathan*] Honos aliquis est condi in monumentis majorum potius quam alibi. Vide supra ii. 31. 11 Paralipomen. xxxv. 24.

16. *De genere Arapha*] Id est, gigantum, ut apparet 1 Paralip. xx. 4. & 6.

17. *Iam non egredieris nobiscum in bellum*] Vide quæ supra xvi. 3.

20. *Qui senos in manibus pedibusque habebat digitos*] Plinius Hist. Natur. xi. c. xlii. *Digitus quibusdam in manibus seni. Caji Horatii ex patritia gente filias ob id sedigitas appellatas accepi: Volcatium sedigitum illustrem in Poëtica.*

C A P V T X X I I.

2. *Domineus petra mea*] Hic hymnus in multis convenit cum Psal. xviii.

11. *Ascendit super Cherubim, & volavit*] In Hebræo: *Ascendit super Cherub & volavit*, id est, velocissime advenit velut in alato animali. Sic alibi nube levissimâ vectari dicitur, Esaïæ xix. 1.

C A P V T X X I I I.

1. *Hæc autem sunt verba David novissima*] Nempe verba Prophetiæ. nam alia multa non prophetica post id locutus est, ut capite sequenti, & libro sequenti apparebit.

3. *Dixit Deus Israel mihi, locutus est Fortis Israel*] Per Nathanem. Vide supra cap. vii.

8. *Fortium David*] Heroum ejus temporis, quorum virtus modum humanum visa excedere.

Quasi tenerrimus ligni vermiculus] Est nomen

proprium, *Hadinus Hesnita*. Ità Græci & Hebræi.

11. *Ager lente plenus*] Alius hic ager ab illo *pleno bordei*, 1 Paralip. xi. 13. nam & bellatorum nomina differunt.

16. *Et ille noluit bibere*] Sic Alexander in pari necessitate poculo pleno, sicut oblatum erat reddito, *Nec solus, inquit, bibere sustineo; nec tam exiguum omnibus dividere possum.* Narrat Curtius libro vii. Lucanus de Catone in siticulosa Africa:

*Vltimus haustor aquæ, cum tandem fonte reperto
Indiga cogatur latices potare juventus,
Stat dum lixa bibat.*

39. *Omnes triginta septem*] Qui hic ab Asaële ad hunc numerum defunt, ii fuere filii Iassen supra memorati commate 33.

C A P V T X X I V.

1. *Commovitque David in eis*] In eis nempe diebus commovit David, activum pro passivo, ut sæpè, id est, commotus est, nempe à diabolo, ut expresse habemus 1 Paralip. xi. 1. Diabolo autem locum facit incuria ac negligentia circa meditationem Legis ac preces.

Vade, numera Israel & Iudam] Nempe non perluto censu, qui Deo quoties lustrabatur populus debebatur ex lege Exod. xxx. 12. Erat autem non leve peccatum in tanta rerum opulentia Deum suo jure velle fraudare. Sic interpretantur hanc historiam Iosephus, & Hebræorum alii.

4. *Obtinuit autem sermo Regis verba Ioab & principum exercitus*] Imò apud Ioab & principes exercitus; id est, nihil ultra contradictum est.

7. *Transferunt prope mœnia Tyri*] Rectius Græci nomen loci proprium hic ponunt Μαψαρτύξ, quod eodem modo restituendum in Græco Ios. x. x. 29. quo loco Græci pro טַיִר [*oppidum*] malè videntur legisse טַיִן [*fons*], & copula in Græco abundat.

10. *Et Cananæi*] Phœnicum. Vide quæ dicta nobis ad Matth. xv. 22. & in Annot. ad libr. i. de Veritate Religionis Christianæ.

9. *Occlingenta millia virorum fortium qui educerent gladium: & de Iuda quingenta millia pugnatorum*] Nempe extra legiones ordinarias quæ sub xii erant Ducibus, ut colligas ex 1 Paralip. xxvi. 1.

10. *Et dixit David ad Dominum: Peccavi valde in hoc facto*] Non statim ad pœnitentiæ professionem tolluntur pœnæ.

13. *Aut septem annis veniat tibi fames in terra tua*] Septem annos habet & Iosephus. At tres hic Lxx. quomodo & in Hebræo 1 Paralip. xxi. 12. Videntur numeri olim per notas scripti, ut & apud gentes alias, & inde facilis mutatio. Bene autem cum hoc loco convenit illud Hesiodi:

Πολλὰκι καὶ ἐν ὑμῶν πῶς κακὸν ἀνδρὸς ἐπαυρεῖ,
Ὅστις ἀλιτράινει καὶ ἀτάσθαλα μηχανάται
Τοῖσιν δ' ἐρανόθεν μέγ' ἐπήγαγε πῆμα Κρονίων
Λιμὸν ὅμῃ καὶ λοιμὸν. ἀποφθινύθῃσι δ' λαοί.
Οὐδὲ γυναῖκες τίκτῃσιν μινύθῃσι δ' οἴκοι
Ζηνὸς Φραδμοσύνησιν Ὀλύμπιε· ἄλλοτε δ' αὖτε
Ἡ τῶν γε στρατὸν εὐρὺν ἀπώλεσεν, ἢ ὅγε τεῖχος
Ἡ νέας ἐν πέντῃ Κρονίδης ἀποτίννυται αὐτῶν.

[Sæpe

[*Sæpe urbs tota luit pœnas unius iniqui
Qui violat leges & res molitur iniquas.
Quippe illic Deus è cœlo mala plurima mittit :
Esuriem, & pestem populos consumere natam :
Quin nec matronæ pariunt, totique penates
Tabescunt magni curâ Iovis. agmina sæpe
Tota perire facit, muros aut diruit idem ;
Aut etiam magno demergit in æquore naves.]*

15. *Septuaginta millia virorum*] In Carthaginensium exercitu cum Syracusas obsideret brevi tempore centum hominum millia periëre. Narrat Diodorus libro XIV.

16. *Cumque extendisset manum suam Angelus Domini*] Qui gladio armatus apparebat in signum iræ divinæ, ut colligere est 1 Paral. XXI. 16.

17. *Ego sum qui peccavi, ego iniquè egi: isti qui oves sunt, quid fecerunt*] Simile illud apud Virgilium:

*Me, me, adsum qui feci: in me convertite ferrum,
O Rutuli, mea fraus omnis, nihil iste nec ausus,
Nec potuit.*

Neque tamen innocens planè populus, qui silentio factum Davidis probaverat. Præterea ipsius Regis maxima pœna, damnum populi. Vide quæ diximus de Iure Belli ac Pacis libro II. cap. XXI. §. 17.

18. *Area Araunæ Iebusæi*] Vir fuit pius, sed ex Regum Iebusæorum sanguine; unde rex infra appellatur, 23.

21. *Vt emam à te aream*] Nam alienum solum consecrare nefas. In hac area ædificatum postea Templum.

24. *Emit ergo David aream*] Hic ponendum colon: emit autem *scelis auri sexcentis*, 1 Paral. XXI. 25. Quod sequitur pretium est multò minus, victimarum scilicet.

AD LIBRUM PRIOREM REGVM

I V X T A H E B R Æ O S,

Q V I A P V D L A T I N O S

TERTIVS REGVM.

Hic Liber à Solomonis rebus incipit, additâ tantum pro initio narratione ostendente quomodo Solomon ad regnum pervenerit. Solomoni ego Numam comparo. Uterque fato quodam perductus ad regnum: sapiens uterque: templum struxit uterque: ceremonias externas uterque introduxit. Numa filios privatos post se reliquit, Solomon filium Regem ex sextante. Bipartito regno videbis Israël Reges omnes malos, Iudæ Reges malos aliquot, mediocres satis multos, bonos tot quot facillè in annulo inscribi possent.

C A P V T I.

2. **E**T *foveat eum*] Vox כנן eam significat quæ alicui prodest; quomodo autem profuerit explicant sequentia. Iosephus dixit βοηθημα πρὸς τὸ πύλον [*auxilium contra frigus*]. Calor à corpore juvenili ac sano maximè prodest senibus.

Plautus Stichus:

Dabitur homini amica, noctu quæ in lecto accendet senem:

Namque edepol aliud quidem illi quid amica opus sit nescio.

5. *Elevabatur*] ἐπύρετο Lxx. id est, se in imperii possessione constituere voluit.

Dicens, Ego regnabo] Iam nunc regnare volo. Non semel id evēnit, ut filii patris mortem expectare nollent. Exempla habemus in Sennacheribi filiis duobus, Darii filio Artaxerxe, Philippi Macedonis Perseo, Ptolemæo Euergete, & aliis multis.

Et quinquaginta viros qui currerent ante eum] Eadem

viâ grassabatur quâ Absolomus suprâ II Reg. xv. 1.

6. *Nec corripuit eum pater suus*] Ad illam naturalem Davidis & immodicam εὐεργίαν [*affectionem in suos*] accesserat senectus, quæ homines incuriosos rerum & segnes facere solet. Herodes mimiambis:

τὰ λευκὰ τῶν τριχῶν ἀπαμβλύνει
τὸν νῦν.

[——— *hebescit cum nives caput spargunt
Et mentis acies.*]

10. *Secundus natus post Absalom*] Optimè sensum Hebræorum expressit, ubi est, *pepererat eum* (Hagith) *post Absalomum*, nempe natum ex alia matre. Putabat pridem regnum sibi deberi Adonias, quod Absalomus, qui solus eum ætate præcederet, patrem offendisset.

7. *Cum Ioab filio Sarvia*] Qui regnum volebat esse sui beneficii.

9. *Iuxta lapidem Zohaleth*] Speculæ. Chaldæus. *Qui erat vicinus fonti Rogel*] Prope hortos regios,

20 Iosephus.

Vocavit universos fratres suos] Convivia apta conjunctionibus, II Reg. xv. 12.

10. *Nathan autem prophetam, & Banajam, & robustos quosque, & Salomonem fratrem suum non vocavit*] Partim contemptu, partim quod eos suis consiliis adversos crederet, ut amicos Bethsabeæ.

12. *Salva animam tuam filiique Solomonis*] Prudenter; quasi dicat cum Muciano, *Confugiendum tibi est ad imperium*: quod gloriosissimum idem tutissimum hic erat.

13. *Nonne tu, domine mi rex, iurasti mibi ancillæ tuæ, dicens: Salomon filius tuus regnabit post me*] Haud dubiè Deo auctore per Nathanem Prophetam, quod

quod fatetur Adonias infra 11. 15. & apertissim
I Paral. xxviii. 5.

14. Ego veniam post te, & complebo sermones tuos] Ita digere omnia Calchas.

18. Te, mi domine rex, ignorante] Tam interpres hic quàm Græci legerunt אלה [tu], ubi nunc in Hebræo legimus הנה [nunc].

21. Erimus ergo ego & filius meus Salomon peccatores] Rei mortis crimine regni affectati.

23. Et adorasset eum pronus in terram] Non enim veniebat jam ut Propheta, sed ut amicus Regis.

34. Vngat eum sibi Sadoc sacerdos] Vicarius summi Sacerdotis in ejus absentia omnia ejus munia fungebatur. Quod autem hic fecit David, idem post eum fecit Artaxerxes, qui ad præscindenda inter fratres certamina vivus Darium filium Regem fecit. Idem fecere & Persæ reges alii, Imperatorum Romanorum multi. Apud Hebræos, Reges extra controversiam regni heredes ungi non solebant, sed exortis controversiis adhibita unctio ad majorem cautionem.

35. Sedebit super solium meum] Legitima in possessionem introductio.

41. Audivit autem Adonias & omnes qui invitati erant ab eo] Vide quantam festinationem huic negotio adhibuerit Nathan. consilium enim erat quod laudari non poterat nisi peractum.

47. Et adoravit rex in lectulo suo] Deum precatus est, ut cæpta hæc bene Solomoni, bene populo verterent.

50. Tenuit cornu altaris] Ad aram confugit, non ex Legis instituto, sed ex gentium more, ut & Ioab 11. 28. Vide quæ dicta de Iure Belli ac Pacis lib. 11. cap. xxi. §. 5. & Comædias passim.

52. Dixitque Salomon: si fuerit vir bonus, non cadet nè unus quidem pilus ejus in terram] Magna se ab initio ostendit sapientia Solomonis, haud dubiè sustentata virorum magnorum Nathanis, Sadoci, & Banajæ consiliis: nam

Σοφοὶ τὸ γὰρ οὖν καὶ τοῦτον συνέχουσιν.

[Dat sapere regi turba sapientum comes.]

Condonat enim crimen rerum novarum, quod punire in fratre & quidem primogenito odiosum satis fuerat; sed eâ lege si nihil faciat in posterum quo suspectum se possit facere. quæ lex aut frænum futurum erat Adoniæ, aut honesta ἀποφασίς [prætextus] anfa] Solomoni. Non dissimile est quod in causa Semeis infra constituit Solomon.

Αἰεὶ γὰρ ἐν πίπτουσιν οἱ θεῶν κύβοι.

[Semper bene cadunt quas di jaciunt aleas.]

C A P V T I I .

3. Sicut scriptum est in lege Moysis] Deut. xvii. 18.
6. Facies ergo juxta sapientiam tuam] Viri audaces & apud milites auctoritate valentes periculosi sunt in regno novo Regis adolescentis.

Et non deduces canitiem ejus pacificè ad inferos] Neque enim remiserat illi crimen David, nec per Legem remittere poterat, sed distulerat pœnam hominis & potentis, & in bello utilis. Tale illud apud Tacitum Histor. 111. Nec illis aut honorare eam eadem jus hominum, aut ulcisci ratio belli permittebat. &

Anna. xv. Attila mater Ammæi Lucani, sine absolutione, sine supplicio dissimulata.

9. Vir autem sapiens es ut scias quæ facies ei] Facile homo ingenii inquieti dabit tibi εὐλογον αἰτίαν [speciosam causam]. Vide infra 37.

15. Sed translatus est regnum, & factum est fratris mei: à Domino enim constitutum est istud] Quominus putetur id ægrè ferre, & nomen fratris posuit, & rei Deum inscripsit auctorem. Tale illud,

— tua est Lavinia conjunx:

— Vltèriùs nè tende odiis.

17. Ut det mihi Abisag Sunamitidem uxorem] Multæ satis erant in Iudæa feminae; sed hanc voluit quod Regis fuisset. Non ferebat autem mos Hebræorum, ut aut qui in ministerio fuerant regio, alterius se quàm Regis successoris ministerio addicerent, aut quæ uxores aut concubinæ fuerant, privato sociarentur. Hanc ergo cupiens, jus ad se regni pertinere ostendit, tentatque animum Solomonis, ut si metu juvenili hoc ei concessisset, auderet mox majora. Mulierem autem aggreditur ut regnandi ignaram, ita amoribus facilem.

19. Quæ sedit ad dexteram ejus] Qui locus post Regis locum honoratissimus. Vide quæ dicta ad Matth. xx. 21.

22. Et habet Abjathar sacerdotem, & Ioab filium Sarvia] Quorum consilio adjutus & auctoritate fretus gradum sibi ad regnum struit, nisi fortiter obstituerim.

25. Misitque Rex Solomon per manum Banajæ filii Iojadæ] Sic ferme Romulus Remum occidit per centurionem Fabium Celerem. Sicut autem Romæ eo tempore omnia manu à Regibus gubernabantur, ita & apud Hebræos olim. Vide 11 Sam. 1. 15. & hic infra 29. 46. Tum verò nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto magis quàm consulto opus, Tacitus Histor. 1. Et sunt quæ moram non recipiunt, non pœnæ festinatione, sed præveniendi periculi causâ, L. Si quis. D. de injusto, rupto, irritato testamento. Nec se expectari jubent leges, cum ei qui expectare velit ante injusta pœna luenda sit quàm justa repetenda, ut Cicero ait pro Milone.

27. Ejecit ergo Salomon Abjathar, ut non esset sacerdos Domini] Summi sacerdotes apud Hebræos, sicut à Regibus instituebantur, ut alibi diximus, ita & ab iisdem gravi ex culpa destitui, imò & morte puniri poterant; erant enim subditi: ideoque sedente Rege stabat summus Sacerdos.

Ut impleretur sermo] Hebraicè, ad implendum sermonem: ubi ad est έκβατικόν [significativum eventus], non τελικόν [significativum propositi]. neque enim hoc respiciebat Solomo.

28. Et apprehendit cornu altaris] Quod homicidæ prodesse non debebat per legem Exod. xxi. 14. Euripides:

Εγὼ γὰρ ὅστις μὴ δίκαιος ὢν ἀνὴρ

Βωμὸν προσίξῃ, ἢ νόμον χαίρειν ἔω,

Πρὸς τὴν δίκην ἄγοιμι ἄν, ἢ τρέσας θεός.

Κανὼν γὰρ ἄνδρα χρὴ κακῶς πάσχειν αἰεὶ.

[Hunc, qui facinorum conscius, nec legibus

Fidens ad aras volvitur supplex delin,

Trahere ad tribunal nulla religio mihi.

Mala semper æquum ferre, qui fecit mala.]

31. Amo-

31. *Amovebis sanguinem innocentem, qui effusus est à Ioab, à me & à domo patris mei*] Sumtum ex Lege Num. xxxv. 31. & Deuter. xix. 13. Non dissimile illud Livii libro I. *Illorum pœnam in se vertit.*

34. *Sepultusque est*] Ex Lege Deut. xxi. 23.

35. *Sadoc sacerdotem posuit pro Abjathar*] Iure regio. Sic Sacerdotium ad Phineæ posteritatem rediit.

36. *Et non egredieris inde huc atque illuc*] Credibile erat hominem contumacem & omnia sibi licere volentem non obtemperaturum diu præcepto. Pœna 10 hæc ea est, quam Marcianus, l. Exfilium. D. de interdictis & relegatis, inter cæteras posuit, ubi omnibus locis præter unum interdicitur, valde apta coercendis hominibus qui in turba turbas facere possent.

46. *Percussit eum, & mortuus est*] Iusta pœna duplici ex causa, quia & vetus crimen condonatum ei non fuerat nisi sub conditione cui non stetit; & quia etiam sine eo speciale præceptum Regis violare capital erat, non minus quam si quis statione discessisset. Poteſt autem huic Semei bene aptari quod dicitur 20 *περί Δίκης* [de divina ultione] ab Euripide?

——— *Γῆγα κ' βραδεί ποδὶ
Στείχουσα μάρπτει τὰς κακὰς αἰὲ βροτῶν.*

[——— *gressu neutiquam observabili
Tergis nocentum semper adfigit pedem.*]

& hoc:

——— *ὦδ' εἰς κακῶν γὰρ ὦν,
Μή μοι τὸ πρῶτον βῆμ' εἰδὲν δράμῃ καλῶς
Νικᾶν δοκέτω τὴν δίκην, πρὶν αὖν τέλει
Γραμμῆς ἵκηται, κ' τέλει κάμψῃ βίαν.*

[——— *Quisquis est ergo malus
Ne prima si curricula bene confecerit
Victor putetur ultionis cœlitum,
Dum spatia restant aliqua & ad metam labor.*]

Et à Theodecte:

Ὅταν ᾗ φωραδῶσιν ὀφθέντες κακοὶ
Τίνασι ποινὰς ὑστέροισιν ἐν χρόνοισι.
[Sed deprehensi postea in piaculis,
Utique serò, quod sat est pœnas luunt.]

C A P V T I I I.

I. **A** *Ccepit namque filiam ejus*] Factam Legi subjectam: nam in hoc matrimonio eum non peccasse apparet ex Psal. xlii. & ex Cantico in sacros libros relato.

3. *Excepto quod in excelsis immolabat*] Non videtur esse exceptio de integritate Solomonis eo tempore; sed quod de populo dictum fuit, idem dictum de Solomone, nempe quia nondum structum erat Templum, sacrificia ab eo facta duobus in locis, ubi erat tabernaculum, id est, Gabaone, II Paral. I. 3. & Hierosolymis ubi erat Arca; infra vii. I.

5. *Apparuit autem Dominus Salomoni per somnium nocte*] Angelus in Dei nomine loquens ei in somnio apparuit.

9. *Cor docile*] Sapientiam & intelligentiam II Paral. I. 10. sapientiam circa agenda, intelligentiam Legis.

11. *Sed postulasti tibi sapientiam*] Nimirum, *Ὅχι ἐστὶ σοφίας κτήμα τιμιώτερον,
[Pretiosa res est nulla præ sapientia].*

Et ut Sophocles ait:

——— *Προνοίας ἔδεν ἀνθρώποις ἔφου
Κέρδι' λαβεῖν ἄμεινον, ἔδ' ἐν σοφίᾳ.
[——— *Quæstus non potest major dari
Quàm mens subacta regulis prudentiæ.*]*

Menander verò:

*Ὅχι ἐστὶν ἔδεν, πάτερ, ἐν ἀνθρώπῳ φύσις
Μεῖζον λογισμῶν τῷ διαθέσθαι πράγματι
Ἐκασὸς ἐστὶν κ' λογισσάσθαι κατὰ τρόπον,
Ἀρχῶν, στρατηγῶν, ἡγεμῶν δὴ μὲν, πάλιν
Σύμβουλοι· ὁ διαφέρει λογισμῶν πᾶν ἔχῃ.
[In ætate hominum nil, pater, præstantius
Ratione est & consilio; nam res qui ordinat
Vitasque agendi rectè disponit, sibi
Est princeps, imperator, consiliarius,
Tribunus plebis: cuncta habet cui mens adest.]*

13. *Sed & hæc quæ non postulasti dedi tibi*] Velut ἐπίμετρον [corollarium], Matth. vi. 29.

16. *Dux mulieres meretrices*] Lxx γυναῖκες πόρναι [mulieres meretrices]. Iosephus, ἐταῖραι τ' βίαν [vitæ genere impudicæ]. extraneæ scilicet, non comprehensæ Lege Deut. xxi. 17.

Ad regem] Nam & Rex iudicabat, eratque inter eum & Senatum præveniendi ius.

24. *Afferte mihi gladium*] Apparet hinc ἀγχινοία [solertia] Solomonis egregia. Non dissimile illud Ariopharnis Regis Thracum, qui de tribus filios se Cimmeriorum Regis dicentibus, eum pro filio habuit, qui iussus cadaver patris jaculis noluerat incescere; quæ historia est apud Siculum Diodorum.

30 Item illud Galbæ, qui cum de proprietate jumentum quæreretur, levibus utrinque argumentis & testibus, ideoque difficili conjecturâ veritatis, ita decrevit, ut ad locum, ubi adaquari solebat, duceretur capite involuto, atque ibidem revelato, ejus esset ad quem sponte se à potu recepisset, narrante Suetonio: qui & Claudii minimè spernendum iudicium refert, qui feminam non agnoscentem filium suum, dubiâ utrinque argumentorum fide, ad confessionem compulit, indicto matrimonio juvenis. 40 Hæ sunt illæ fraudes quibus uti magistratum bono subditorum & medicamenti vice vult Plato de Republica quinto. Inter illa signa quæ εἰκότα [probabilia] vocant Rhetores, validissimum est ad matrem indagandam σοφῆ [naturalis affectus].

C A P V T I V.

3. **A** *Commentariis*] In Hebræo: מוכר, quod Lxx vertunt ὁ ἀναμνησκων [à memoria]. qui id munus obit μνήμων [à memoria] Aristophanis Scholiastæ in Nebulis; *Magister memoriæ*, l. Eos qui. C. de Excusationibus munerum, libr. x. Anglis, *Rememorator*. Gallis, *Magister libellorum supplicum*.

4. *Super exercitum*] *Magister militum.*

Sadoc autem & Abjathar sacerdotes] Sadoc re, Abjathar solo nomine, ut *Vacantes* in imperio Constantinopolitano.

5. *Super eos qui assistebant Regi*] על הנצבים, ἐπὶ τῶν καθεσάμενων [super adstantes]. Ii autem הנצבים erant, ut jam intelligemus, curatores mensæ regię. His qui præerat id munus habebat quod Constantinopoli Comes sacri patrimonii.

Amicus regis] Qui in aula Constantinopolitana, Patricius.

6. *Præpositus domus*] Comes rei privatae, Constantinopoli.

Super tributa] Comes sacrarum largitionum.

13. *Civitatibus magnis atque muratis, quæ habebant seras æreas*] Ex more antiquo, ad quem respiciens in Phœnissis Euripides:

Ἄρα πύλαι κλείθροισι, χαλκίδετ' ἔκβουλα

Λαϊνέοις Ἀμφίωνος ὀργάνοις

Τείχε' ἤρμους;

[Sua num portas claustra coercent,
Gravæque æris onus superimpendens
Amphionium tutatur opus?]

19. *Super omnia quæ erant in illa terra*] Vnus procurator Regis in terra quæ fuerat duorum Regum.

21. *A flumine terræ Philisthiim*] Rectius, a flumine terram Philisthiim, id est, ab Euphrate, quomodo hic flumen accipiendum apparet ex sequentibus.

24. *A Thapsa*] In Hebræo תפס, haud dubiè id oppidum quod olim *Thapsacum* vocatum dicit Plinius, ubi Euphratem describit, lib. v. 24.

Ad Gazam] Vide Iud. i. 18.

Et cunctos reges illarum regionum] Erant illi Reges in Solomonis fide atque tutela, & ob id certi aliquid pensitabant.

29. *Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni & prudentiam*] In Hebræo, quod hic prudentia redditur est intelligentia, ut supra III. 12. Vide Deuter. i. 13.

30. *Sapientiam omnium Orientalium*] Id est, Arabum, qui præclari jam olim in omni parte Philosophiæ. Arabia autem ad Orientem Iudææ. Vide quæ dicta ad Matth. II. 1.

Et Ægyptiorum] Apud quos sacerdotes siderum cognitioni, Mathematicis artibus, rerumque naturalium cognitioni eximiam operam dabant.

31. *Sapientior Ethan Ezrahita*] Qui hic nominantur philosophi; filii fuere Zaræ, nepotes Iudæ, ut apparet I Paral. II. 6. Vnde credibile est Machol esse feminæ eruditæ nomen, & legendum in Paralipomenis, ut hic, דררע [Darda].

Et erat nominatus in universis gentibus per circuitum] Ecclesiastici XLVII. 16. 17.

32. *Locutus est quoque Salomon tria millia parabolas*] Id est, γνώμας [sententias], quarum excerpta habemus in libro משלי [Proverbiorum], de cuius vocis usu diximus ad Matth. XII. 3. & in Prolegomenis ad dicta poetarum apud Stobæum. Dicemus suo loco γνώμας [sententias] illas non omnes Solomonem habuisse repertorem, sed collectas ex historicorum & poetarum scriptis.

Et fuerunt carmina ejus quinque & mille] Non Philosophus tantum fuit, sed & Poëta insignis. Carmina intellige qualia Horatii, aut Idyllia qualia Theocriti. Eorum Idylliorum Solomonis unum est quod nobis restat, quod ὁαγιστὸν [garritum conjugalem] dixissent Græci, Hebræi שיר השירים [Carmen carminum] vocant.

33. *Et disputavit super lignis*] Tractavit historiam Plantarum, & quod jam sequetur, Animantium, egregias naturæ partes.

CAPUT V.

1. **M**isit quoque Hiram rex Tyri servos suos ad Salomonem] De epistolis & ænigmatibus inter hos Reges mutatis, vide quæ congeffimus in annotatis ad librum tertium de Veritate Religionis Christianæ. Qui hic Hiram, is est Εἰρωμῶ Meandro, & veterum aliis.

10 4. *Et non est satan*] Adversarius. ἐπίβολον [insidiatorem] hic vertunt Lxx, alibi ἀντικείμενον [adversatorem].

6. *Non est in populo meo vir qui noverit ligna cadere sicut Sidonii*] Propter vicina nemora.

9. *Servi mei deponent ea de Libano*] Materies ex Libano monte ratibus & turribus faciendis vehebatur. Curtius libro IV. Menander Ephesius de eodem hoc Hiromo: ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἐκοίφεν ἀπὸ τῆς λεγομένης ὄρεος Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν σέγας [materiem ex Libano cædi curavit, cedrina ligna ad tecta templorum].

Ad mare] Nempe internum, quod Phœnicem Iudæamque attingit. id enim intelligendum ubi simpliciter mare nominatur.

7. *Deus*] In Hebræo est יהוה. Hoc nomine etiam Tyrii & gentes aliæ vocabant Deum Israël. Vide infra x. 9. Dii Tyriorum erant Belsamen, quem Græci Ἰστέμ Olympium vocant, Astarte quam illi Venerem, Melicartus quæm illi Herculem.

12. *Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni*] Quæ in amicitiiis ac societatibus bene deligendis maximè elucet.

Et percusserunt ambo fœdus] Ad utilitates mutuas: unde & fratres alter alterum vocabant, infra IX. 13.

16. *Absque præpositis qui præerant singulis operibus*] Qui erant trecenti. Hi additi ad numerum *ter mille trecentorum* qui hic sequuntur, faciunt *ter mille sexcentos*, ut est II Paralip. II. 18.

18. *Porro Giblii*] Phœnices qui Gabala tenent. *Gabalen promontorium* nominat Plinius libro v. cap. 20.

CAPUT VI.

1. **Q**uadragesimo & octogesimo anno egres-
sionis filiorum Israel de terra Ægypti] Multi putant in numero errasse scribam, & notam quadragesimi positam pro quingentesimo. Nam ab exitu quadraginta annos in locis desertis actos constat: Iosue principatus non minùs septemdecim habuit annis. Indè ad Regis electionem annos putandos ccccl docet nos Paulus Actor. XIII. 20. Saül annos ferme duodecim regnasse creditur: Davidem annos regnasse quadraginta constat ex iis quæ supra cap. II. II. Iam Solomonis regnum aliquot duraverat annos priusquam Templi fundamenta jaceret. Verum hæc alii, quibus otium est subtilius expendant. Mihi sæpè in mentem venit quod apud Plutarchum in Solone legi: Οὐ μοι δοκῶ παρόρσειν, ὅτι χρονικοῖς τισι λεγομένοις κανόνιν, ἐς μυρία διορθῶντες ἄχρη σήμερον εἰς ἔδην αὐτοῖς ὁμολογούμενον δύνανται καταστῆσαι τὰς ἀντιλογίας [Non videor debere me addicere canonibus Chronicis, quos vocant; quos corrigere aggressi ad

ad hunc diem innumeri non potuerunt ea quæ disputantur ad certum aliquid perducere]. Sic & Templi mensuram atque formam libenter aliis inquirendam relinquo.

Mense Zio] Nomen hoc mensis ut & *Bul* infra 38. Chaldaicum est. Eoque convincitur serò scriptum hunc librum, ac fortè ab Ieremia, ut alibi diximus.

7. *Et malleus, & securis, & omne ferramentum non sunt audita in domo cum edificaretur*] Ajunt Hebræi 10 fissos lapides à verme dicto שִׁמּוֹר [*Schamur*], de quo specialem librum scripsit Maimonides.

12. *Domus hæc quam ædificas*] Id est, in Templo hoc quod ædificas promissa mea (id enim sequitur) præstabo, responsa hinc reddam, Templum & Urbem tuebor, si tu successorésque tui secundum Legem meam & vivatis & regnetis.

18. *Et cedro omnis domus intrinsecus vestiebatur*] Vide quæ dicta suprâ I I Sam. VII. 2.

19. *Oraculum autem in medio domus*] Id est, intimum erat hoc penetrale. Tacitus: *Templum intimis clausum*.

20. *Et viginti cubitos in altitudine*] Erat adytum decem cubitis depressius Basilicâ Templi. Vide suprâ 2. Viginti autem cubitos intellige sine pastophoriis superstructis aliis super alia. Vide I I Paralipomen. III. 4.

23. *Duos Cherubim*] Vide quæ dicta Exodi xxv. 18.

29. *Et fecit in eis Cherubim*] Nempe cælatos, quod Lex non vetat. Vide infra 32. & Ezechielem 30 XLI. 18. 20. 25.

CAP V T VII.

2. *Domum saltus Libani*] Qui saltus qualis fuerit disci ex Hieronymo potest ad Zachariam & ad Canticum. Item ex Brocardo in descriptione Terræ sanctæ.

8. *Et domuncula in qua sedebatur ad judicandum*] In ea Rex penè clausus sedebat, ut tutior esset ab infidiis. qualia fuisse & veterum Latinorum Regum solia notat Servius.

13. *Hiram de Tyro*] Habitantem Tyri.

14. *Filius mulieris viduæ de tribu Nephthali*] Id est feminæ Danitidis, sed quæ vidua erat Nephthalitæ, I I Paralipomen. II. 14.

15. *Decem & octo cubitorum altitudinis columnam unam*] Paulum deerat: nam materia unde istæ columnæ sumtæ erant habebat in altum cubitos xxxv, I I Paralipom. III. 15.

16. *Quinque cubitorum altitudinis capitellum unum*] Quorum quinque cubitorum tres erant figuris ornati, I I Regum xxv. 17.

25. *Et stabat super duodecim boves*] Hoc erat contra Legem: ideoque Iosephus & Hebræi hinc initium sumunt culparum Salomonis. Alii conjectant intercessisse jussum Dei qui supra Legem est.

26. *Duo millia batos capiebat*] Ad summum poterat continere ter mille; sed non solebat impleri nisi ad bis mille, I I Paralip. IV. 5.

29. *Leones & boves & Cherubim*] Cælati. Cherubim hic aquilas interpretatur Iosephus, sed addenda & hominis figura. Ex his enim quatuor constabat

Cherub. Est autem *Cherub* [complexio]. nam pars Cherubis *Cherub* dicitur, ut bos est *Cherub* Ezechieli x. 13.

CAP V T VIII.

1. *Majores natu Israël*] In Hebræo: זִקְנֵי [*seniores*], ii sunt Senatores magni Synedrii.

8. *Non apparebant ultra extrinsecus*] In basilica Templi non spectabantur, intercedente velo, cui nomen פֶּרֶכֶת [*obductum*].

10. *Nebula implevit domum Domini*] Testis divinæ præsentiae ac tutelæ, Exod. XVI. 10. XXIV. 15. 16. Num. IX. 15. Adde Psal. cv. 39.

27. *Cælum & cæli cælorum te capere non possunt*] Virgilius: *Iovis omnia plena*. Vide & principium Arati. Lucanus:

*Estne Dei sedes nisi terra, & pontus, & aër,
Et cælum, & virtus?*

30. *Quodcumque oraverint in loco isto*] Ideo Templum dicitur *Domus orationis* Matth. XXI. 13. Etiam in exilio Templum versus directâ facie orabant, infra 48. Dan. VI. 10.

31. *Propter juramentum coram altari tuo*] Tacto altari jurare mos omnium propè gentium. Sumtis in manus altaribus ait Iustinus libro XXIV. in Plauti Rudente: *G. Tange aram hanc Veneris. L. Tango. G. Per Venerem hanc jurandum est tibi*. Cicero pro Flacco: *Si aram tenens juraret. Iuvenalis: Tangens aramque fidemque. & alibi:*

Intrepidi quicumque altaria tangunt.

Martialis:

Hunc puer ad Libycas juraverat Annibal aras.

35. *Si clausum fuerit cælum*] Hæc & sequentia confer cum Deuteron. XXVIII.

42. *Et oraverit in hoc loco*] In loco piis incircumcisis seposito, qui ab Israelitarum locis lorica interpositâ distinguebatur, Meminere ejus Iosephus & Rabbini.

66. *Et in die octava dimisit populos*] Id est eis valedixit. Sed quia is dies erat עֶרְבָה [*clausula festi temporis*] profecti sunt postridie, I I Paralip. VII. 9. 10.

CAP V T IX.

3. *Erunt oculi mei & cor meum ibi cunctis diebus*] Nempe si hoc Templum piè colatur. Ità hinc Chaldaeus.

11. *Tunc dedit Salomon Hiram viginti oppida in terra Galilææ*] Oppida bello capta, qualia donari à Regibus solere multis exemplis ostendimus lib. primo de Iure Belli ac Pacis, capite III. §. 12. & in Annotatis ad eum locum. Adde quod infra 6.

13. *Terram Chabul*] Id Phœnicum linguâ significare *displacentem* docet Iosephus. Arabibus حَبْل est *perturbare*. Reddita autem ab Hiromo Solomoni hæc oppida discimus I I Paralipom. VIII. 2. Vide Iosua xix. 27.

16. *Dedit eam in dotem filiae suæ*] Sic apud Homerum Agamemnon oppida in dotem filiae suæ daturum se pollicetur.

18. *Palmyram in terra solitudinis*] Palmyrenæ solitudinis

solitudines apud Plinium nominantur libro v. c. 24. & 26. *Thadamoram* autem à Syris vocari quæ Græcis sit *Palmyra*, etiam Iosephus nos docet.

Vt ædificaret in Ierusalem] Quæ clarissima urbium *Orientis* Plinio, *urbs famosissima* Tacito.

21. *Fecit Salomon tributarios*] Servavit eos: nempe quia non repugnaverant, sed se Solomoni dederant. Vide quæ ad Deuteron. xx. 10. & de Iure Belli ac Pacis libro 11. cap. xiii. §. 4. Iussit autem eos *θητεύειν αὐτῷ καὶ οἰκελικὰς χρείας ἐκτελεῖν* [in *servire sibi & famulares præstare operas*], ut hic Iosephus.

22. *De filiis autem Israël non constituit Salomon servire quenquam*] Operis vilibus eos non addixit.

23. *Super omnia opera Salomonis præpositi quingenti quinquaginta*] Nempe Israëlita, sub quibus erant alii *ἐργαδιῶνται* [exactores operum], peregrini trecen- ti, ut colligimus ex 11 Paralip. viii. 10. & ibid. 11. 18. si conferas locum huius libri v. 16.

24. *Tunc ædificavit Mello*] Domum conjunctam mœnibus Hierosolymorum, in quam consilii causa coibatur. Sic David Kimchi.

26. *In Afiongaber*] Quæ *Berenice* dicta postea, Iosepho teste.

Iuxta Ailath in littore maris rubri] *κόλπος Αἰλά* [Sinus Aila] apud Stephanum; *Ælaniticus sinus* Plinio. Urbs *Αἰλάν* [Ailan] Straboni, sinus *Εἰλανίτης* [Elanites]. Philostorgius *Αἰλά* [Aila] dicit antiqui nominis esse urbem, in ea parte maris Rubri quæ ad Palæstinam accedit. *Αἰλά* [Aila] scribitur & in Notitia Imperii; *Αἰλὰς* [Ailas] apud Procopium Perficorum 1. Vide Deuteron. 11. 8.

In terra Idumææ] Hinc videmus ad mare Rubrum usque pertinuisse Idumæos fines. Et ex nomine *Edomi* in Græcum verso mare illud *Erythræum* dictum est. quod malè Latini *Rubrum* vertere, cum *Erythram* Regis antiqui esse nomen rectè notent Strabo, Arrianus, Ctesias apud Photium, Solinus, Curtius, Stephanus. Cum Idumæam omnem perdomuit David, etiam hoc oppidum maritimum ad eum devēnit. At unde Tyrii navigarunt? A Tyro insula in sinu Arabico Tyriorum colonia, de qua videndus Strabo libro xvi. & Stephanus. Nec aliter nomen huius insulæ scribunt Manuscripti libri Ptolemæi. Alii verò *Tylon* vocant, ut & Stephanus monuit, per tempora corruptâ pronuntiatione. sed coloniam Tyriorum esse aperte dicit Strabo. Quidam hanc insulam in Persico ponunt sinu; Theophrastus in Arabico; Plinius modò in Persico, modò in Arabico, nisi plures insulæ fuere ejusdem nominis.

28. *In Ophir*] Pro *אופיר* & Lxx & Iosephus legerunt *סופיר* [Sophir] hic & ubi in sequentibus idem nomen occurrit. Vbi verò dicemus hanc fuisse terram, an ad dextram egredientibus mare Rubrum, id est in Africa? an ad sinistram, id est in Asia? In Asiam & quidem in partem Indiæ, quæ *Aurea* dicitur, nos ducunt & Iosephus & Hieronymus. Lusitanorum, quibus ea ora maximè pernotuit, eruditissimi ajunt in eam partem Indiæ quæ ultra Gangem est & regnum *Pegusiæ* nunc dicitur, congruere omnes quas hic & infra x. 11. & 22. habemus notas. Esse enim ibi auri & argenti magnam copiam, gemmas optimas, elephantos, simias, pavones, præterea ligna

pulcherrima, unde citharæ fiunt. Et fortè *Sapphiri* nomen habent ab ea terra, & *Sambra* urbs apud Ptolemæum. Cogitemus tamen an fortè non in Indiam usque iverint naves Phœniissæ & Iudaicæ, sed ad oppidum adsitum Arabico sinui, quæ is ad Oceanum spectat, quod *Aphar* vocat Arrianus, Plinius *Saphar*, Ptolemæus *Sapphara*, Stephanus *Sapphirinam*, ut Indi nempe suas res huc tulerint, indè autem petierint longius ab India absiti.

Sumptum indè aurum quadringentorum viginti talentorum] Auri depurati: nam massa fuerat ccccl talentorum, 11 Paralip. viii. 18.

C A P V T X.

1. *Regina Saba*] Meroës, ut videtur, in qua multis sæculis feminae imperarunt, assumpto *Candaces* nomine, ut Strabo nos docet libro xvi. & xvi. Plinius autem vi. 29. Sub huius regno erant & Sabritæ, teste Strabone, quod nomen à *Saba* non longè abit.

In nomine Domini] Lxx hic ὃ pro copula sumssere, ut sensus sit, Audita famâ Solomonis & Dei quem is colebat.

Venit tentare eum in ænigmatibus] Ludus Regum eo tempore. Vide Iudicum xiv. 12. Hanc feminam Abyssini falsò sibi vendicant, in famam quoque ejus injuriosi, cum venisse eam dicunt ad Solomonem eo animo, quo Thalestris ad Alexandrum.

8. *Beati viri tui & beati servi tui qui stant coram te semper, & audiunt sapientiam tuam*] Plutarchus Numâ: Μία κακῶν παῦλα καὶ λύσις ἀνθρώποις ἐστὶν ἐκ τινος τύχης θείας εἰς ταυτὸ διανοία φιλοσόφῳ βασιλικὴν ζῆμπεσσαν δύναμιν ἐγκρατὴ καὶ ὑπερδέξιον τῆς κακίας τὴν ἀρετὴν καλῶσαι· μακάριον μὲν γὰρ αὐτὸς ὁ ζωφρωνὸς αἰσθῶν, μακάριοι δὲ οἱ ζυνηκοοὶ τῆ ἐκ τῶ ζωφρονεῖν εὐμαλῶς τῶν λόγων [Una malorum finis ac requies hominibus est, ubi Dei beneficio cum philosophico sensu conjuncta vis regia virtutem reddit vitio superiorem ac validiorem; felix enim ille verè, prudens: felices & qui audiunt sermones ex ore tam prudenti proficiscentes].

9. *Constituit te regem ut faceres judicium & justitiam*] Regum est & jus sanctè dicere & prodesse quamplurimis. De illo Hesiodus:

Τένεκα γὰρ βασιλῆες ἐχέφρονες ἔνεκα λαοῖς
βλαπτομένοις ἀγορεύει μέλ' αἰτροπα ἔργα τελεῦσι.

[Namque ideo inventi reges, ut sede curuli
Sublimes læsis ereptum restituant jus.]

De hoc Homerus:

Ὡς ἐτεῦ ἡ βασιλῆα ἀμύμονα, ὅς τε θεοδῆς
Ἀνδράσιν ἐν ποσσὶσι καὶ ἰφθίμοισιν ἀνάσσει,
Εὐδικίας ἀνέχῃσι· φέρῃσι δὲ γαῖα μέλαινα
Πυρὸς καὶ κριθᾶς· βρίθῃσι δὲ δένδρεα καρπῶ·
Τίττει δὲ ἔμπεδα μῆλα· θάλασσα δὲ παρρέχῃ ἰχθύς·
Ἐξ ἐυεργεσίης ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὕψ' αὐτῆς.

[Qualis rex culpâ vacuus gnarusque deorum,
Qui populis multis & fortibus imperat unus,
Tutatur pia jura manu: parit hordea tellus
Triticeæque dapes, pomis scatet arbor ubique,
Fecundum est validumque pecus, dant æquora pisces,
Totaque gens felix ipsius munere floret.]

14. *Sexcentorum sexaginta sex talentorum auri*] Id est, tantum valebant ei tributa.

15. *Viri qui super vectigalia erant*] Publicani: scrutatores Hebræis.

Et negotiatores universique scruta vendentes] In Hebræo: *negotiationem aromatariorum*, id est, lucrum ex seplasia.

Et omnes reges Arabia, ducisque terræ] Solent enim minutiores Principes à magnis Regibus aut pacem aut sui tutelam annuā quadam pensitatione redimere. Vide librum primum de Iure Belli capite 111. §. 22.

19. *Et duo leones stabant juxta manus singulas: & duodecim leunculi stantes super sex gradus hinc atque inde*] Et hoc contra Legem: cujus religiosā observatione cum semel exsolvere se cœpisset, Solomon paulatim in pejora prolapsus est.

21. *Non erat argentum*] In illis potioriis escariisque vas.

Nec alicujus pretii putabatur in diebus Salomonis] Argentum evilerat ob tantam auri copiam.

22. *Quia classis regis*] In Hebræo: *navis Tharsisch*, id autem est *navis Oceanica*. nam Oceanum sic vocant Hebræi ab urbe antiquissima Tartesso ad Oceanum frequentata jam olim Phœnicum commercio, qui eandem, ut quidam volunt urbem, ut alii vicinam, Gadir dixere, id est *sepem*, ut Plinius, *locum undique septum*, ut Avienus interpretatur 77.

Per tres annos] Melius alii: *tertio quoque anno*. Lxx *μία διὰ τριῶν ἐτῶν* [una intra tres annos]. Satis id visum, cum sic quoque satis magna afferretur rerum omnium copia.

Et simias] In Hebræo *קופים*, simiæ genus, quod eadem voce *κῆπες* vocant Agatharchides & Diodorus Siculus. At Straboni si credimus, *κῆποι* non simiæ fuerint, sed *feræ leoni similes aspectu, corpore pantheræ, damæ magnitudine*. Ità enim ille libro xvi. qui tamen libro xvi. aliam nobis dat *κῆπες* formam, *faciem Satyri*, (ea à simia non longè abit) *cætera inter canem & ursum*, ità ut nomen videatur fuisse generale monstroforum animantium.

26. *Congregavitque Salomon currus & equites, & facti sunt ei mille & quadringenti currus, & duodecim millia equitum*] Ecce alia prætergressio legis Deuter. xvi. 18. Nimiā prudentiæ suæ fiduciā putabat se illis cautionibus Legis non egere: ità in illas primum, deinde in præcipua Legis impegit.

28. *Et de Coa*] Fila talia, qualia erant Coa Græcis & Latinis notissima. Sed *מקור*, aut in Paralipomenis legitur *מקור*, alii interpretantur id quod Persæ *Caravannam* vocant, & hæc omnia ad equos referunt.

Statuto pretio perducebant] Id est, equi ex Ægypto venientes cum transirent per Iudæam in Syriam aut ad Hethæos, vectigal pro transitu magnum pendebant Solomoni, sicut pro turis transitu dabatur vectigal, ut notavimus de Iure Belli ac Pacis libro 11. cap. 11. §. 14.

29. *Atque in hunc modum cuncti reges Hethæorum & Syriæ equos venundabant*] Imò per eos educebant, ut in Hebræo est. sensum benè expresserunt Lxx: *ἐστὼς πᾶσι τοῖς βασιλεῦσι Χεττίν καὶ βασιλεῦσι Συρίας κατὰ θάλασσαν ἐξεπορεύοντο* [et sic omnibus Regibus Chetitim & Regibus Syriæ trans mare egredi faciebant].

Nempe illi mercatores qui pro transitu Solomoni vectigal pendebant.

CAP V T X I.

1. *Damavit mulieres alienigenas multas*] Duplex crimen: primum quòd multas, ingenti numero, barbarico more, contra interdictum Deuter. xviii. 17. deinde quòd *Sidonias*, id est, Cananæas, & *Hethæas*, contra interdictum Deuter. vii. 3. Hic fons maximorum malorum fuit Solomonis posteris populoque Hebræo, sapienter prævisus Mosi.

Ex illo fluere ac retrò sublapsa referri

Spes Solymum: fractæ vires, aversa Dei mens.

2. *Super quibus dixit Dominus*] Hoc refer ad *Sidonias*, ut dixi, & *Hethæas*. apparet id in ipsa lege. Cæteræ feminae obiter nominantur, ut intelligatur unde istam multitudinem feminarum sibi Solomon comparaverit, & quàm variarum formarum fuerit appetens, verè *φιλολύγνης* [mulierosus], ut hic habent Lxx. quanquam & ex aliis gentibus feminas ducere non licuit, nisi Legi subjectas, Neh. xiii. 23. Ex septem autem populis ne tales quidem, ne latens malum erumperet.

3. *Quasi reginae septingentæ*] Id est, matronæ. Auxit numerum & harum & concubinarum; post scriptum Canticum, ubi vide cap. vi. 7.

4. *Cumque jam esset senex*] Poterat ei dici: *Cœpisti melius quàm desinis: ultima primis Distant.*

Et quod apud Tacitum: *Initia plerisque meliora, sed finis inclinat, & multi diuturnitate in superbiam mutant.*

Vt sequeretur deos alienos] Primum in occulto permisit feminis illis uti avitis ritibus: deinde exemplo earum & ipse corruptus palàm idem fecit.

5. *Moloch*] Saturnum, ut alibi diximus.

9. *Qui apparuerat ei secundo*] Gravior culpa ob tantum Dei favorem. Vide suprà 111. §. ix. 2.

11. *Dixit itaque Dominus Solomoni*] Per Ahiam Silonitam. non enim ultra ei apparuit. Vide infra 29.

Scindam regnum tuum, & dabo illud servo tuo] Illud, id est, majorem partem: *servo*, id est, subdito.

13. *Tribum unam dabo filio tuo*] Iudæ scilicet. Nam Benjaminis tribus non integræ fuit Roboami.

14. *Adad*] Is Ader & Iosepho & Lxx.

27. *Et hæc est causa*] Initium potius. Cum Solomon undique urbem mœnibus clausit, omnia quæ sub Davide hiaverant obstruens, tributum ad id opus indixit populo: ei tributo imposuit Iero-boamum. Non rarò malum Regibus ab iis qui pecunias regias tractant. Talis fuit Philetærus, unde orti Reges Attalici, memorante Strabone libro xiii.

30. *Apprehendensque Abias pallium suum novum quo coopertus erat scidit in duodecim partes*] Virgilius Æneid. viii.

Et scissâ gaudens vadit Discordia pallâ.

31. *Dabo tibi decem tribus*] Non permittam tantum, sed & jus in te conferam. Apparet id infra 37. xii. 24. xiv. 8.

32. Porro una tribus remanebit ei] Iudæ integra, cum parte Benjaminis. Vide infra xii. 21. Similis locutio II Regum xvii. 18.

39. Affligam semen David super hoc, verumtamen non cunctis diebus] Videtur referendum hoc ad Mesiam, qui Rex futurus erat omnium tribuum Israelitarum & gentium.

CAPVT XII.

I. **A**D constituendum eum regem] Vt primogenitum Solomonis. Ea enim lex in Iuda post hæc tempora semper valuit.

4. Pater tuus durissimum jugum imposuit nobis] tributa gravia.

Imminue paululum] Tributi levamentum, ut Tacitus Historiarum primo loquitur, petunt.

6. Iniit consilium rex Roboam cum senioribus qui assistebant coram Salomone patre ejus dum adhuc viveret] Hos & longa ætas, & perpetuus usus negotiorum, & Regis tam sapientis consuetudo idoneos dandis consiliis fecerant. Ovidius:

— non omnia serior ætas

Quæ fugiamus habet; longis venit usus ab annis.

Euripides Erechtheo:

Ὁμιλίας τε τὰς γεραίτερας θέλει.

[Assuesce senibus: utile est commercium.]

Et in Phœnissis:

— ἔχ' ἅπαντα τῷ γήραϊ κακὰ,

Ἐτέκλεες, πρόσθεν αἰὲν ἢ μπειρία

Ἐχ' τι δεῖξαι τῶν νέων σοφώτερον.

[Eteocles, audi, Nonnihil fert conmodi

Senectæ secum; multa quæ membris virens

Nescit juvenis, monstrat experientia.]

Antiphanes:

Σοφὸν γε τοί τι πρὸς τὸ βλεῦναι ἔχ'

τὸ γῆρας, ὡς δὴ πολλ' ἰδὼν τε καὶ μαθόν.

[Multum senectus ad consiliandum valet,

Quoniam res vidit atque didicit plurimas.]

Deinde ut Cicero ait I. de Oratore: Ad consilium 40 de republica dandum, caput est nosse rempublicam.

7. Si hodie obedieris populo huic & servieris, & petitioni eorum cesseris, locutusque fueris ad eos verba lenia, erunt tibi servi cunctis diebus] Initia Principatum difficillima: & opportuni motibus transitus rerum, quod apparuit seditione Pannonicâ & Germanicâ initio principatus Tiberii. ita ut non mirer Vespasianum prudentem & senem describi à Marcello apud Tacitum Histor. iv. novo principatu suspensum, & vultus quoque ac sermones omnium circumspectantem. Ideo consilia sunt prudentum, in illis teneris principiis cedere nonnihil consensui; & si ὑπερβολὴν [superjectionem] admittimus, serviliter facere omnia pro dominatione. Tempore opus est ut adolescat Principis auctoritas. Tum verò etiam rerum tristitia verbis lenienda est.

8. Adhibuit adolescentes qui nutriti fuerant cum eo] Frequens id novis Regibus, ut consiliis adhibeant potius familiares suos, quàm eos quorum operâ patres sunt usi. Causa hæc, quòd ostendere potentiam suam volunt omnia mutando, & vetera illa obsequia, sæpè non honesta, de publico quam-

primum repensare, gravi sæpè & suo & patriæ malo. Morum quoque similitudo habet ἐλκυστικὴν τὴν [vim quandam attrahentem]. At vera sunt ista Euripidis in Supplicibus:

— ἀπώλεσας πόλιν,

Νέοις παραχθείς, οἵτινες τιμώμενοι

Χαίρεσι πολέμους τ' αὐξάνουσ' ἀνευ δίκης,

Φθέροντες ἄσπας· ὁ μὲν ὅπως στρατηλατῇ,

Ὁ δ' ὡς ὑβρίζῃ δύναντι εἰς χεῖρας λαβῶν.

Ἀλλ' ὅτ' ἡ κέρδους ἔνεκ, ἐκ ἀποσκοπῶν

τὸ πλεῖστον, εἴ τι βλάβηται πάχον τάδε.

[— perdidisti urbem tuam

Juvenum sequens consilia, qui calido ambitu

Sanguinea quærent arma sine fine ac modo;

Plebem aucupantes, hic ut in bello imperet,

Ille insolenter ut potestatem gerat:

Pars cupida lucri, nilque habens pensi interim

Quanta inde populi rebus immineant mala.]

Similiter juvenum consiliis magno suo malo usum Hieronymum Syracusanum Principem, dicimus ex fragmentis Diodori Siculi.

II. Ego autem cædam vos scorpionibus] Id est, flagellis aculeatis ad modum scorpionum. Hæc juvenes illi dicebant accommodatè ad Regis ingenium, ut adulantes solent. Fuit autem ingenium Roboami apud Hebræos, quale apud Romanos Appii Claudii, quem vehementi trucique ingenio fuisse ait Livius, ideòque percelli nunquam quisse, ut apud populum ex consueta asperitate orationis aliquid leniret atque 30 submitteret. Hujus sunt illa, Licentiâ tantum concitum barbarum: & lascivire magis plebem quàm sævire. Ejus & illud, Carcerem esse plebis Romanæ domicilium. Talibus hominibus sæpè infusurranda Sophoclis ista in Antigone:

Ἀλλ' ἄνδρα καὶν τις ἢ σοφὸς, τὸ μανθάνειν

Πολλ' αἰχρὸν ἔδεν, καὶ τὸ μὴ τείνειν ἄγαν·

Ὁρῆς παρὰ βέλτοισι χειμάρροισι ὅσα

Δένδρων ὑπερβαίνει, κλώνας ὡς ἐκσώζεται·

Τάδ' ἀνιτείνοντ' αὐτοπρεμὲν ἀπόλλυται;

[Nec turpe, quamvis maxime sapias, tamen

Didicisse plura, nec nimis pertendere:

Vides ut arbor annis adversum impetum

Cedendo vincat & suum servet decus,

At interit de stirpe si qua obnititur.]

16. Quæ nobis pars in David] Per Davidem posteriores ejus intellige. Hoc dicit populus, Contemnimur ab illis tanquam extranei.

Vade in tabernacula tua Israël] Puto rectè correctum; olim legebatur יְהוָה ad deos tuos, vel ad 50 Deum tuum.

Vide domum tuam David] Tu Davidis nepos, sine nobis prospice rebus tuis.

18. Et lapidavit eum omnis Israël] Frequentissima seditionum causa tributorum gravitas: quia hæc res ad omnes pertinet, cum pœnarum sævitia ad paucos soleat pertingere. materia autem prima popularis iræ sunt illi avaritiæ regalis magistri & ministri. Plenæ exemplorum omnes historiæ veteres & recentes.

26. 27. Nunc revertetur regnum ad domum David, Si ascenderit populus iste ut faciat sacrificia in domo Domini in Ierusalem, & convertetur cor populi hujus ad dominum suum Roboam regem Iudæ] Philo: Ἀίτιον τῆς 60 ὁμονοίας

μονοίας τὸ ἀνώτατον καὶ μέγιστον ἢ περὶ τῆς ἐνὸς Θεοῦ δόξης, ἀφ' ἧς οἱ αἰῶνες ἐνωικῇ καὶ ἀδιαλύτῳ φιλίᾳ κέχρηται πρὸς ἀλλήλους [Causa concordiae summa ac maxima eadem de uno Deo sententia, à qua, velut fonte, arcta & indissolubilis oritur amicitia, quæ alios aliis colligat]. Tum verò potior videbatur causa Templum possidentis, & Rex ejus portionis venientes ad se ex religionis occasione alios multis modis devincire poterat.

28. Vitulos aureos] Δαμάλεις χρυσᾶς ἐπωνύμους Θεῷ [juncas aureas à Dei dictas nomine], Iosephus. volebat Deum coli in ea figura quæ Iosepho Dei ministro, unde ortus erat Ieroboamus, dicata olim fuerat, & quæ in Cherubinis partem faciebat præcipuam: ut vel illo aspectu populus retineretur in veneratione posteritatis Iosephi, faciliusque crederet eis regnum deberi qui orti essent ab eo, cujus maxima in omnes Israëlitas fuerant beneficia. Sic Iulia domus Æneæ laudes per omnes poetas cani voluit, ut eo lenius ferret populus imperium illud velut fatis datum. Sic solent Principes etiam sacra ad suas utilitates torquere. Non debuerat autem Ieroboamus decurrere ad ejusmodi vaframenta, sed Deo, qui regnandi ipsi auctor erat, confidere, & facere quod sui erat officii. At ille non in eo contentus peccare, quòd exstantem imaginem erexisset contra Legem, quòdque apud eam sacra fecisset, plura pro uno fecit templa, & sacerdotes non ex ea familia quam Deus elegerat.

33. Super altare quod exstruxerat in Bethel] Velut exemplo Iacobi, Genes. xxviii. 19.

CAP V T XIII.

2. Iosias nomine] Ingens Divinæ gubernationis ac præscientiæ indicium, quod & nomen ejus qui rem præsignificatam effecturus erat, prædicatur. Simile Esaïæ xli. 28. Ad hæc nihil sunt omnia gentium oracula.

4. Et exaruit manus ejus] Prodigium velut arrhabo eventuræ prophetiæ.

17. Locutus est Dominus ad me in sermone Domini] Hebraicè: Verbum ad me in verbo Domini, id est, Præceptum mihi hoc est Dei nomine atque imperio. Sic & versu sequente: Angelus locutus est mihi in sermone Domini, id est, mandato.

19. Fefellit eum] Et ipse se: magis enim debebat credere revelationi sibi factæ, cujus erat certus; ideo dicitur infra 22. præcepit tibi ἐμφατικῶς [efficaciter]. Virorum laudatorum facta non laudanda quoties adferuntur in sacris literis, solet aliquid addi unde intelligamus id non probari: quod & ab Homero fieri solere notavit Plutarchus De legendis Poëtis.

24. Invenit eum leo in via, & occidit] Deo id fi-nente, partim ut Prophetæ discerent districtè parè-re mandatis, partim ut Ieroboamus in idololatria magis magisque obduresceret, & sic pœnarum, quas pridem erat commeritus, justitia magis appareret.

31. Sepelire me in sepulchro in quo vir Dei sepultus est] Ut ossa mixta una requiescant, est in inscriptione quæ Romæ reperta. Similia mandata aut vota apud poetas.

33. Implebat manum suam] Id est, consecrari se

faciebat. idem loquendi genus Exod. xxviii. 41. & xxxi. 29.

34. Et propter hanc causam peccavit domus Ieroboam] Hebraicè, Fuit in verbo hoc in peccatum domus Ieroboam. Id est, hac re in crimen incidit.

Et eversa est & deleta de superficie terræ] Incidit in πανωλεθρίαν [internecionem]. Vide xiv. 10.

CAP V T XIV.

1. In tempore illo ægrotavit Abia] Tota hæc historia usque ad comma 21. non fuit in Lxx. sed fuit in aliis quibusdam versionibus. Sic historia de cultu vituli deest in Iosepho.

2. Commuta habitum] In Hebræo: muta te ipsam, dissimula te nè quæ sis noscaris: ut liberiùs loquatur Propheta.

3. Tolle quoque in manu tua decem panes] Munuscula, 1 Sam. ix. 7. 8.

6. Durus nuncius] Μάντις κακῶν [vates malorum], ut apud Homerum.

9. Me autem projecisti post corpus tuum] Me posthabito.

10. Clausum & novissimum] In Hebræo: conclusum & derelictum, ut Deuter. xxxi. 36. id est, quocunque is in statu fuerit.

Sicut mundari solet finis usque ad purum] Sicut ster-cus auferri solet ut nihil restet.

12. Morietur puer] Id est, adolescens. Sic enim & 30 ילד pro adolescentia sumitur Ecclesiastæ xi. 9. 10.

13. Quia inventus est super eo sermo bonus à Domino Deo Israël] Rectius: quia inventa est in eo cogitatio bona erga Dominum Deum Israël. Nam loqui Hebræis, sæpè cogitare significat.

15. Percutiet] Id est, agitabit perpetuis motibus civilibus, ut explicat sequens similitudo.

Ventilabit eos trans flumen] Disperget, in Hebræo: quod factum per Salmanassarem.

16. Et peccare fecit Israel] Cicero iii. de Legibus: Quo perniciosius de republica merentur vitiosi Principes, quòd non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in civitatem; neque solum obsunt, quòd illi ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd corrumpunt: plúsque exemplo quàm peccato nocent. Xenophon vi. Institutionis Cyri: ὅποιοι γὰρ τινες οἱ πρόσταται ὦσι, τοῖστοι καὶ οἱ ὑπ' αὐτοὺς ἐπιτοπολὺ γίγνονται ἀθεμιστότεροι ἢ νῦν ἢ πρόσθεν ταύτῃ γεγέννηται [quales enim sunt Principes, tales sunt plerumque & eorum subditi; ideoque nunc peiores facti quàm antehac unquam]. Papinius:

Et castra similima regi.

Proximè ad nostrum argumentum Lactantius libro v. Institutionum, cap. 6. Et quoniam mores ac vitia Regis imitari genus obsequii judicatur, abjecerunt omnes pietatem, nè exprobrare scelus Regi viderentur si piè viverent. Sic assiduâ imitatione corrupti divinum fas reliquerunt. Iosephus hic: Συνδιαφθείρεται τὰ τῶν ἀρχομένων ἢ τῶν ὑγεμόνων τρόποις [cum præsidentium moribus corrumpuntur simul mores subditorum].

21. Quadraginta & unius anni erat Roboam cùm regnare cœpisset] Putant viri docti errorem esse numeri, & scriptum fuisse xxi. afferuntque in argumentum suæ sententiæ 1 Reg. i. 7. 1 Paralipom. xxii. 5. 11 Paral. x. 8. xi. 17.

Decem & septem annos regnavit] Omittit menses excurrentes. Confer infra xv. 1.

Nomen autem matris ejus Nabema Ammanitis] Quæ suo exemplo & pravâ institutione filium corrumpit, post tres regni annos, 11 Paralip. xi. 17.

23. *Super omnem collem excelsum*] More patrum veterum, sed contra Legem, concordia in populo custodem, Deuteronomii xii. 5.

24. *Sed & effeminati fuerunt in terra*] Catamiti. quod genus flagitii divino permissu plerumque idolatriam sequitur, infra xv. 12. 11 Reg. xxi. 11. 7. Rom. i. 21. 22. 23. 24. 25. 26.

25. *Sesac rex Aegypti*] Σασάκης hic Diodoro Siculo. Hunc Iosephus putat ab Herodoto Sesostrin dici, qui teste eodem Herodoto, tum alia tum Palæstinam Syriam subegerit.

26. *Scuta quoque aurea quæ fecerat Salomon*] Suprà x. 16.

27. *In manum ducum scutariorum*] Præfectorum cursoribus in Hebræo, qui apud Lxx οἱ ἡγούμενοι τῶν παρατρεχόντων.

CAP V T X V.

4. **D***Edit Dominus ei lucernam*] Id est, regnum Davidi dedit etiam in posteris ipsius. Confer suprà xi. 36. & 1v Reg. viii. 19. 11 Paralipomen. xxi. 7.

5. *Et non declinasset ab omnibus quæ præceperat ei cunctis diebus vitæ suæ*] Exorbitaverat quidem & aliis rebus nonnullis, sed de tota via pietatis non decesserat, nisi uno illo tempore cum adulterium cæde cumulavit.

12. *Purgavitque universas sordes idolorum*] In Hebræo, abstulit idola omnia; quæ quidem idola quia impurant animum, Hebræis גִּלּוּל [retrimenta] dicuntur.

13. *Amovit, ne esset princeps in sacris Priapi, & in luco ejus quem consecraverat*] Rectius sic: *Amovit eam ab honore Augustæ, quod fecisset Terriculam in luco*. Quia autem in hortis Græciæ & Italiæ poni solebat forma Priapi; ideo ex simili hanc vocem hic posuit interpres. Amovit ab honore Augustæ, id est, excubias militares abstulit, ut matri Nero.

14. *Excelsa autem non abstulit*] In Hebræo: *excelsa non sunt remota*. id est, non satis auctoritatis viriumque habuit ut hoc malum tam latè diffusum tolleret, cum ipse (ut sequitur) in rebus Dei optimè esset animatus. Interdum melius omittere prævalida & adulta vitia, quàm hoc assequi ut palàm fiat quibus flagitiis impares simus, ut verbis utar Taciti ex Annal. iiii.

15. *Quæ sanctificaverat pater suus, & voverat in domum Domini*] In Hebræo: *sanctificationes patris sui, & sanctificationes domus Domini*. Sensus est: *tum quæ pater, tum quæ ipse Templo voverat*.

17. *Vt non posset quisquam egredi vel ingredi de parte Asa regis Iuda*] Id est, exitus è suo regno in regnum Asæ, & ex regno Asæ in suum obstruxit, nempe nè mutua illa commercia suis deficiendi occasionem darent.

18. *Tollens itaque Asa omne argentum & aurum quod remanserat in thesauris domus Domini*] Excusatur

hæc rerum sacrarum usurpatio summi mali metu. Vide 1 Sam. xxi. & de Iure Belli ac Pacis libro iiii. cap. v. §. 2. & cap. xxi. §. 23.

Misit ad Benadad] Idem nomen quod *Adad*, & aliis *Ader*, quo de nomine egimus suprà, & ad tertium librum de Veritate Religionis Christianæ.

21. *Reversus est in Thersa*] Sic & Lxx ἀνέσπευεν εἰς Θερσά, mutatis punctis, ut sit à שׁוּב [reverti], non à יָשׁוּב [habitare].

22. *Nemo sit excusatus*] Vbi adversus hostem muniendi sunt limites, omnis immunitas cessat, l. ult. C. de quibus muneribus nemini liceat se excusare.

23. *Verumtamen*] In Hebræo est tantum: id est, caruit morbis, nisi quod extremâ ætate sensit podagram.

28. *Et regnavit pro eo*] In decem tribubus multi ad regnum pervenerunt vi, non successione. In Iudæ parte nullus regnavit nisi sanguinis jure, secundum promissa Davidi facta.

33. *Anno tertio Asa regis Iuda*] Id est, anno tertio postquam ei susceptum erat bellum in Israël: id enim repetendum ex superioribus. Confer 11 Paralip. xvi. 1.

CAP V T X V I.

3. **P***osteriora*] Id est, posteros.

4. *Comedent eum canes*] Verba repetita ex loco qui suprà xiv. 11. in pari culpa par pœna.

7. *Cum autem in manu Iehu filii Hanani propheta verbum Domini factum esset*] Melius veritas ex Hebræo: Nempe per Iehu filium Hanani verbum Dei fuerat contra Baasam & domum ejus. Ostendit scriptor impletam planè prophetiam, de qua agere cœperat capitis hujus initio.

Ob hanc causam occidit eum, hoc est, Iehu filium Hanani Prophetam] Melius in Hebræo, & quod percussisset eum; nempe Ieroboamum Regem suum: nam & hoc crimen pœnam à Deo merebatur, cum nullo Dei jussu id fecisset. Nec aliud voluere Lxx: ὡς ἐπ' τὴν κατάρα αὐτῶν [eò quod percussisset eum].

8. *Regnavit Ela filius Baasa super Israel in Thersa duobus annis*] Non plenis, ut colligimus infra 10.

9. *Et rebellavit*] Rectius, conjuravit.

Dux mediæ partis equitum] Imò curruum falcatorem scilicet. Metuendi Regibus illi maximè qui milites habent sibi obnoxios, quales Præfecti Prætorio, Magistri militum, Magistri Equitum, & similes.

50. *Bibens, & temulentus*] Tales præcipuè occasiones captant Regum aut Principum percussores. Vide Dan. v. 30. & Gontharidis cædem secundo Vandalicorum Procopii. Hoc consilium & Pisoni datum videbis apud Tacitum Annal. xv.

10. *Et regnavit pro eo*] Nam ob id solùm eum occiderat.

11. *Percussit omnem domum Baasa*] Ex illo præcepto, quod non nisi tyranni probant,

Νηπιος ὅς πατέρα κτείνας ὕς κατέλειπε.
[Desipit occidens qui patrem pignora servat.]

Et propinquos & amicos ejus] Quinque proximas domos, ut moris fuisse in illis locis ait Philo Vita Iosephi.

12. *Delevitque Zambri*] Etiam malis hominibus in malos Deus sæpè utitur ad judicia exsequenda.

13. *In vanitatibus suis*] In diis imaginariis.

15. *Porro exercitus obsidebat Gebbethon*] Sic Otho- nem sibi Principem fecerant qui in Vrbe erant; exercitus verò Vitellium: & cum Vitellium Vrbs recepisset, exercitus Imperatorem fecit Vespasianum, multaque talia sunt in Historia Romana. Et olim exercitus destruxit decemvirale imperium. Sunt enim tali tempore quasi duæ civitates, & pars validior infirmiore trahit.

16. *Fecit sibi regem*] ἀντιβασιλέα [contraregem].

18. *Succendit se cum domo regia*] Sic postea Sanguentini excitant rogum: tum desuper se suosque cum omnibus opibus suis ferro & igni corrumpunt, ait Florus. Et post eos Numantini.

19. *In peccatis suis*] In Hebræo, ob peccata sua: & Lxx ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Bene.

21. *Divisus est populus Israel in duas partes*] Inter pœnas quas Deus infligit contumacibus populis non minima est Divisio. Sic ex asse Hebræo fecerat sextantem, & dextantem; nunc ex dextante duos quincunces.

24. *Emitque montem Samariæ*] Bene: nam omnia Rex imperio possidet, singuli dominio, ut ait Seneca lib. vii. de Beneficiis, c. 4. Sequitur de Rege c. 6. & accipere munus, & debere, & emere, & conducere potest.

Duobus talentis argenti] Hodie modicam domum ægrè emas tanti.

25. *Super omnes qui fuerunt ante eum*] Quia non exemplo tantum, sed & legibus homines sibi subditos coëgit ad malos cultus, Mich. vi. 16.

31. *Iezabel*] Feminam & imperiosam & crudelem. Vide Apoc. i. 20. Talis Tullia Tarquinii uxor, Fulvia Antonii, Eudoxia Arcadii.

Filiam Ethbaal] Εὐθαλά. Sic nomen hoc scribit Menander Ephesius in Phœnicicis, & Acta Tyrionum.

Servivit Baal] Soli, Sidoniorum deo primo.

33. *Et plantavit lucum*] Qui mos Phœnicibus, & vicinis gentibus. ob id vetitus lege Exod. xxxiv. 13. Deuteron. vii. 5.

Addidit Achab in opere suo] Impietate priores superavit.

34. *In manu Iosue filii Nun*] Servavit Hebraismum, ut ferè Lxx solent. Alioqui planius fuerat per Iosuen. Verba repetita ex Iosue libro vi. 26. ubi dicta vide. Egregium providentiæ Divinæ documentum.

CAP V T X V I I

1. *Elias Thesbites*] Vir fuit excelsi animi, & acer legum vindex, cui (salvo pietatis & prophetiæ privilegio) inter Græcos Timoleonem conferam, inter Romanos Scipionem Nasicam.

Si erit annis his ros & pluvia] Triennium & sex menses, Iac. v. 17. Hujus ingentis ἀνομβρίας [sicci- tatis] memoria existit apud Menandrum in Phœnicicis, teste Iosepho. Est talis temporis descriptio in declamatione Quintiliani, quæ inscribitur PASTI- CADAVERIBVS: Nullus imber sitientis soli pulve-

rem terfit, nulla supra arentes campos saltem umbra nubium pependit. calidi spirare venti.

Nisi juxta oris mei verba] Ad meas imprecationes incipiet malum, ad meas preces definet: Iacobus dicto loco. ideo dare pluviam se dicit, xviii. i. ἐπήγαγε λιμὸν [induxit famem] ait Sirachides xlviii. 2. quale genus loquendi habes & Ieremiæ i. 10. & alibi.

3. *Abscondere in torrente Carith*] Id est, παρὰ τῆς χειμάρρος [ad torrentem], ut hic rectè Iosephus.

4. *Corvisque præcepi ut pascant te ibi*] Rapaci imprimis volucris. ita solet Deus ostendere se naturæ ut artificem ita mutatorem. Paulo Eremitæ idem evenisse narrat Hieronymus. Quos lupæ, equæ, cervæ, vulpes aluerint exempla sunt apud poëtas & Elianum. Ægisthum à capra educatum quò magis credamus, facit historia pueri quem sic educatum vidit Procopius, narratque Gotthicorum secundo.

9. *In Sarephtha Sidoniorum*] Quæ Sarepta Plinio, v. 19.

15. *Abiit & fecit juxta verbum Eliæ*] Fides Evangelicæ fidei non dispar.

16. *Hydria farina non defecit*] Deo adjiciente incrementum latens, ut Matth. xiv. 19. xv. 36. & ejusdem argumenti locis.

18. *Quid mihi tecum?*] Quid tibi nocui? Vide Ioh. i. 4.

Vt rememorarentur iniquitates meæ] Quia Propheta es, facile tibi est in omni vita mea aliquid reperire pœnæ obnoxium.

21. *Expandit se*] Sic & Elisæus ii Reg. iv. 34. Hic contactus hunc usum habuit, ut sciretur non tantum Deum hoc facere, sed & facere propter Eliam. Simile vide Ioh. ix. 6.

Revertatur, obsecro, anima pueri hujus in viscera ejus] Cum graves imminerent vexationes ob religionem, magis in dies piis aperire Deus aliquid voluit, περὶ τῆς τῶν ψυχῶν διαμονῆς [de animarum permutatione].

CAP V T X V I I I

3. *Abdiam*] Hic Ἀβδίας [Abdiu] Lxx. Ὀβεδίας [Obedias] Iosepho. & passim variant nomina.

4. *Abscondit eos quinquagenos & quinquagenos in speluncis, & pavit eos pane & aqua*] Beneficentia in pios viros omni modo etiam contra Regum edicta exercenda est, quia à Deo præcipitur, maximè in Prophetas. *Servitutem non in totum hominem descendere* ait Seneca de Beneficiis iii. 20. Est ubi dicere liceat:

Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τὰδε.

[Nam jussa non hæc Iuppiter dederat mihi.]

7. *Qui cum cognovisset eum, cecidit super faciem suam, & ait*] Nempe Abdias Eliam ut Prophetam venerans. Sic & Lxx: καὶ Ἀβδίας ἐσπευσεν καὶ ἐπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ [Abdiu festinavit & cecidit super faciem suam]. Malè Iosephus Eliam putat procubuisse. Ait enim: Μονωθέντι δὲ αὐτὸ ἀπὸ τῆς βασιλείας Ὀβεδίας, συνήντησεν αὐτῷ ὁ προφήτης Ἡλίας· καὶ πυνθόμενος παρ' αὐτοῦ τις εἶη, προσεκύνησεν αὐτόν· ὃ καὶ πρὸς τὸν βασιλέα βαδίζειν ἐκέλευσε [Cum abcessisset à Rege Obedias, occurrit ei

Propheta Elias; & percunctans eum quis esset, adoravit eum: ille autem ipsi praecepit ut ad Regem veniret].

9. Quid peccavi, inquit, quoniam tradis me servum tuum in manu Achab, ut interficiat me?] Libertate nostrâ sic uti debemus, nè ea obsit aliis. Vide I Cor. x. 24.

12. Spiritus Domini asportabit te] Id est, imperabit tibi ut eas aliò, quomodo ἀνήχθη ὑπὸ τῆς πνεύματος [ductus est à Spiritu] dicitur Matth. iv. 1. Iosephus hoc loco: ἐνλαβῆσαι αὐτὸν ἔφασκε μὴ τῷ Θεῷ φανέντῳ αὐτῷ πάλιν εἰς ἄλλον ἀπέλθοι τόπον [metuere se dicebat nè ille in alium transfret locum, Deo fortè iterum ipsi conspecto].

Servus autem tuus timet Dominum ab infantia sua] Noli me putare talem esse, quales cæteri aulæ nostræ. Est aliquod tempus etiam de se vera prædicandi.

15. Vivit Dominus exercituum, ante cuius vultum sto, quia hodie apparebo ei] Sic Tiresias Oedipodi Regi apud Sophoclem:

Εἰ καὶ τυραννεῖς, ἐξισωτέον τὸ γυν
Γ' σ' ἀντιλέξαι· τῷδε γὰρ καὶ γὰρ κρατῶ.
Οὐ γὰρ τί σοι ζῶ δὲ λῶ, ἀλλὰ Λοξία.
[Quamquam ipse Rex es, attamen nobis vices
Debes loquendi: namque in hoc ius & mihi est,
Qui vivo dictus non tibi, sed Apollini].

17. Tunc es ille qui conturbas Israel?] Iosephus, ὁ τὸν Ἑβραίων λαὸν κακώσας [qui populo Hebræo malorum causa es]. At Lxx, Εἰς αὐτὸς ὁ διασφύων τὸν Ἰσραήλ; [An tu es qui subvertis Israël?] quâ ipsâ voce in Dominum nostrum utuntur Sacerdotes, Luc. xxi. 1. 2.

18. Non ego turbavi Israel, sed tu]

Πέλεως δ' ἀπάσης τ' ἐνομ' ἐν, πολλοῖς δ' ἐν
Νέμοισι,
[Tum civitatis nomen unum; in legibus
Res posita multis,]

ait in Erechtheo Euripides, quod si verum de legibus quas homines dedere, quanto magis de iis quas Deus dedit? Has qui violat, non qui tuetur, turbat rempublicam. Præcipue verò οἰκαινά τινα δαιμόνια ἀντείσφροντες πολλὰς ἀναπειθῶσιν ἀλλοτριονομεῖν [qui nova numina introducentes multos ad nova instituta transferunt] ait apud Dionem Mæcenas.

21. Usquequo claudicatis in duas partes?] quod Græci dicerent ἐπαμφοτερίζετε [alternatis]. Semel constituendum est quomodo vivendum sit. Alioqui semper fluctuatur.

24. Et Deus qui exaudierit per ignem, ipse sit Deus] Solet Deus ubi nova religio instituenda est, ut Mo- sis & Christi tempore, aut ubi generalis quædam depravatio religionem invalit, uti miraculis. Vide infra 36.

26. Transliebantque altare quod fecerant] πῶς [fecerat] pro ἵπῳ [fecerant], enallage. Lxx, καὶ διέτρεχον ἐπὶ τῷ θυσιαστηρίῳ & ἐποίησαν [& cursitarunt ad altare quod fecerant]. Sensus est, Saltabant circum altaria, ut Salii. Tale & illud in Epigrammate:

Εἴθετε πρὸς τέμενος γλαυκώπιδος ἀγλαὴν Ἥρας
Λεσβίδες, αἶθρα ποδῶν βήματ' ἐρεϊσάμεναι,
Εὐθα καλὸν γήσασθε θεῶν χορόν· ὅμμι δ' ἐπαρξέ
Σαπφῶ χρυσεῖην χερσὶν ἔχουσα λύγην.
[Lesbides ite simul dominæ Iunonis ad aram,
Sussensò teneræ molliter ite gradu:

Docta gradum nobis sacrata per atria Sappho
Inchoet, auratâ conspicienda lyrâ.]

27. Clamate voce majore] Διασπυρμὸς [sermo insultans], non iniquus in homines veræ pietatis hostes, populi corruptores.

28. Incidebant se juxta ritum suum cultris & lanceolis] Martialis:

Alba minus sævis lacerantur brachia cultris,
Cum furit ad Phrygios enthea turba modos.

10 Vide Deuter. xiv. 1. & ibi dicta.

29. Et illis prophetantibus] Quod Græci dicerent φοιβαζόντων αὐτῶν [cùm illi lympharentur].

31. Et tulit duodecim lapides juxta numerum tribuum filiorum Iacob] Ostendens omnem populum uno contineri debere religionis vinculo.

32. Et edificavit de lapidibus altare] Iure prophético minoribus legibus exsolutus, ut majores servaret.

38. Cecidit autem ignis Domini] Iulianus: Πῦρ γάρ, φησιν, ἐκείσιν ὡς περ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἀπαξ τῷτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ἡλίου τῷ Θεοῦ· πάλιν μετὰ πολλῶν χρόνων [Ignis enim, ait, non descendit ad consumendas victimas, ut Moysis tempore; & rursum multò post Eliæ Thesbitæ tempore]. Vide quæ diximus ad Genes. iv. 5.

40. Interfecit eos ibi] Iussit interfici ut legirupas.

42. Et pronus in terram posuit faciem inter genua sua] Precibus imbrem impetraturus. Simile illud apud Tertullianum contra Scapulam: Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad Deum factis imbres in siti illa impetravit.

46. Manus autem Domini facta est super Eliam] Id est, Deus illi ad currendum vires humanis majores dedit.

CAPVT XIX.

3. **E**T surgens abiit] Est enim & fugæ tempus. Vide quæ dicta ad Matth. iv. 12.

5. Et obdormivit in umbra juniperi] Valetudinis incuriosus, nam

Juniperi gravis umbra,

Marone teste.

6. Subcinericius panis & vas aquæ] Frugalitatem hoc exemplo commendat Deus.

Satis est populis fluviusque Ceresque, ait Lucanus.

8. Quadraginta diebus] Moysis exemplo Exod. xxxiv. 28. Vide quæ ad Matth. iv. 2.

10. Prophetas tuos occiderunt gladio] Quos tales esse norunt: nam centum illi de quibus supra xvi. 1. 4. ad notitiam aulæ non venerant.

12. Post ignem sibilus aura tenuis] Evangelii figuratio, quod non venit cum vento, terræ motu, fulminibus ut Lex, Exod. xix. 16. Hebr. xii. 18. 19. 20. 21. sed cum magna lenitate. Hæc est illa ἀνωθεν σοφία, εἰρηνικὴ, εὐπειθὴς, μετὴν ἐλέως [de sursum sapientia pacifica, modesta, plena misericordiæ]. Iacobi

11. 17. Obiter admonetur Elias ut sibi ab ira caveat, ad quam natura suapte ferebatur.

13. Operuit vultum suum pallio] Reverentiæ signum. Sic Helenus Æneæ.

Purpureo velare comas adopertus amictu.

15. *Vnges Hazael regem super Syriam*] Lxx Αζαήλ [*Azaël*], Iosephus Αζαήλον [*Azaëlum*] vocant; *Azelum* Iustinus ex Trogo xxxv 1. 2. Hunc ut deum cultum à Damascenis dicit Iosephus ix. 2. Nota item Deum populum quidem suum præcipuè curasse, sed non ut non & aliis populis interdum raræ providentiæ testimonia largiretur, ut hic Syris.

16. *Iehu filium Namsi*] Fuit hic vir fortis, minimè ad culpas indulgens, ingenio quali Cato Uticensis.

Vnges Prophetam pro te] Designabis eum tibi successorem. Vngebantur Reges, Prophetæ, Sacerdotes, in signum donorum quæ Deus illis effundebat, si officium facerent. Fuit Elisæus opum contemtor, in multos beneficus, sed facinorum acer vindex: cui Fabricium non malè compares, si animum spectes, non quæ obierunt munera.

18. *Derelinquam mihi in Israël septem millia virorum*] *Manere faciam.* Constantiæ, ut & aliarum virtutum Deus auctor, quanquam non sine consensu voluntatis; sed sicut liberi à patribus magis quàm à matribus nominantur, ita & actiones à Deo magis serente quàm ab anima concipiente. Et vide quàm pauci fuerint retinentes pietatis; quid enim septem millia in decem tribubus, in quibus qui arma ferrent fuere decies centena & centum millia, 1 Paral. xxi. 5.

Quorum genua non sunt incurvata ante Baal] Vocem כרעו satis per se generalem de genuum flexione sumunt hic Lxx, qui habent ἐκ ὠκλάσαν γόνυ [*non curvarunt genu*]: Paulus Apostolus, ἐκ ἐκαμύσαν γόνυ [*non flexerunt genu*] Rom. xi. 4. Frequens id in Dei veri aut falsi cultu. Vide Rom. xiv. 11. Ephes. i. 11. 14. Philipp. ii. 10.

19. *Arantem*] Romani ab aratro Dictatores & Consules habuere: Hebræi Prophetas. Vide & Amos i. 1.

Misit pallium suum super illum] Habitum ei propheticum dedit, & sic eum velut inauguravit. Vide infra 11 (iv) Reg. i. 8.

20. *Osculer oro patrem meum*] Valedicam ei: Iosephus, τὰς γονεὺς ἀσπάζεσθαι [*parentes salutare*]. Vide quæ ad Lucam ix. 61.

Quod enim meum erat, feci tibi] In Hebræo: *quia quid feci tibi?* Id est, cogita ad quantum munus te vocaverim. In sacris dici solebat: *Hoc age.*

21. *Coxit carnes & dedit populo*] Viscerationem dedit.

CAP V T X X.

1. **B**enadad Rex Syriæ] Hunc & Αδὰδ υἱὸν [*Adadi filium*] & Αδὰδον [*Adadum*] vocat in textu Iosephus; in titulo capitis est Αδερ [*Ader*]: apud Lxx υἱὸς Αδερ [*filius Ader*]. Adores apud Iustinum ex Trogo. De hac literarum mutatione, aut soni aut scripturæ affinitate diximus & supra 11 Sam. viii. 5.

Triginta duos reges secum] Qui in clientela ipsius erant, sed per hos non tam bene bellum geritur quàm per subditos, ut apparet infra 24. Norunt enim illi non suam rem agi,

*Armeniosne movet Romana potentia cuius
Sit ducis?*

ait apud Lucanum Cæsar. Cerialis apud Tacitum Historiarum iv. *dilectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare jubet, sufficere imperio legiones: socii ad munia pacis redirent, securi velut confecto bello quod Romanæ manus excepissent.*

4. *Tuus sum ego & omnia mea*] Do me meaque in tuam fidem; sic hæc verba Achabus intelligebat. Benadad autem de rerum proprietate. Simile ambiguum inter Romanos & Ætolos memorant Polybius & Livius. Vide librum 111. de Iure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 50.

7. *Omnes seniores terræ*] Solent id facere Reges etiam minimè populares, ubi pericula ingruunt. promptius enim ea subeuntur, ubi communis consensus præiit.

Quoniam insidietur nobis] Id est, cavillatur verba nostra.

8. *Non audias neque acquiescas illi*] Simile illud apud Tacitum Annalium xv. *Consuluit inter primores civitatis Nero, bellum anceps, an pax inhonesta placeret: nec dubitatum de bello.*

10. *Si suffecerit pulvis Samariæ pugillis omnis populi qui sequitur me*] Audax hyperbole. Si milites singuli pugillum auferant, de terra Samariæ nihil remanebit. Ab exercitu Xerxis flumina siccata, Græciamque omnem vix capere exercitum ejus potuisse narrant Historici.

11. *Nè glorietur accinctus æquè ut discinctus*] Noli triumphum canere ante victoriam, quâ partâ donantur arma. Εὐνὸς Εὐνάλιος [*Mars communis*].

13. *Ego tradam eum in manu tua hodie*] Nimirum, *Sequitur superbos ultor à tergo Deus.*

Hanc Divinæ providentiæ partem *Nemesim* Græci vocant.

14. *Per pedissequos*] Per turbam imbellem.

18. *Apprehendite eos vivos*] Ζωγρεῖτε [*vivos capite*]. Non dicit *pugnate*, sed *capite*, aut *occidite*, planè quasi in sua manu haberet victoriam.

22. *Vide quid facias*] Insta quantum potes victoria: deinde rebus tuis in posterum prospice.

23. *Dii montium sunt dii eorum*] Deum Univerſi non agnoscebant Syri. Deum autem Israël putabant esse θεοὶ ὄρειναι [*montambulones*], quo nomine Pan à Græcis vocatur. Audierant nimirum Legem in monte datam.

Vt pugnemus contra eos in campesribus] Bene cogitatum: nam & equitatu præpollebat Syria. Vide infra 25.

26. *In Aphec*] Vrbs est partis Aferitarum. Iosuae 50 xix. 30. quæ hoc bello Syrorum facta fuerat.

31. *Saccos in lumbis nostris*] Signum luctus. *Et funiculos in capitibus nostris*] Signum devotionis.

32. *Frater meus est*] Fortuna quidem communis Reges Regibus commendat, sed cavendum nè id fiat cum malo publico.

34. *Civitates quas tulit pater meus à patre tuo redam*] Solent quos superiores belli fortuna fecit, sua recipere.

Et plateas fac tibi in Damasco] Solent & securitati suæ in futurum prospicere. Quod hic Latinus dixit *plateas*, Πλάταια, Lxx vertunt ἐξόδος [*exitus*], origine non abnuente. Intellige munitiones quibus

reprimerentur Damasceni, nè in terras Israëlitarum posthac irrumperent. Confer II Sam. viii. 16.

35. *Percute me. At ille noluit percutere*] Malè: nam leges ejus generis non valent contra dictum Prophetæ.

37. *Qui percussit eum*] Nam antiqui non verbis tantum, sed rebus loquebantur. Confer infra xxi. 11. II Paral. xviii. 10. Vide quæ dicta à nobis ad Matth. xxi. 19.

38. *Aspersione pulveris*] אפר, quod hic in Hebræo est, pro velo accipere Chaldæus & Græci & Rabbiorum præstantissimi.

39. *Servus tuus egressus est ad præliandum*] Ars egregia, suppositis nominibus aliis convincere Reges ex ipsorum confessione. Vide II Sam. xii. & xiv. Sic olim, ut ait Phædrus,

— servitus obnoxia

*Quia quæ volebat non audebat dicere,
Affectus proprios in fabellas transtulit,
Calumniâque fictis elusit jocis.*

40. *Hoc est iudicium tuum quod ipse decrevisti*] Patere legem quam tuleris.

42. *Quia dimisisti virum dignum morte*] Hostem Israëlitis pertinacem. Achabus victoriam non suâ virtute, sed singulari Dei dono nactus, non debuerat de Adado aliquid statuere, nisi Deo consulto per Vrim aut Prophetas. Confer I Sam. xv.

Erit anima tua pro anima ejus] Morte lues hanc lenitatem inconcessam. implementum sequitur capite hujus libri ultimo.

43. *Audire contemnens, & furibundus*] In Hebræo: contumax & furibundus. Iosephus, ὀργισμένος [confusus]; quomodo & Lxx, qui addunt ἐκλελυμένος [languens]. Tam autem apud Iosephum quàm apud Lxx historia hæc posterior est historiâ de Nabuthæ, contrâ quàm in Hebræo.

C A P V T X X I.

2. **D**A mihi vineam tuam] Ad Iubilæum usque. 40
Ultra enim certum erat non licere.

3. *Nè dem hereditatem patrum meorum tibi*] Neque lex id permittebat, nisi egestate gravi pressio. Vide Lev. xxv. 15. 25. deinde naturaliter amamus res avitas.

7. *Grandis auctoritatis es*] Planè ut Poppæa pupillum vocabat Neronem, qui jussis alienis obnoxius, non modò imperii, sed libertatis etiam indigeret. Ità Tacitus Annalium xiv.

8. *Ad majores natu & optimates*] Id est, ad oppidi Iudices, qui etiam de capite judicabant. Cur ipse Rex eum non judicavit? Primum quia decem tribuum Reges satis habebant ipsi judiciis eximi; cæterum judicia relinquebant popularibus à quibus ad regnum erant evecti: cum Reges Iudæ & judicarent sæpè, & in rebus civilibus iudicio Senatûs se sisterent. Deindè verò speciem majorem juris minûsque odii habebat ista agendi ratio. Imaginem cognitionis dixit Tacitus Annalium iii. & Historiarum iv. Sævitiâ Neronis per hujusmodi imagines illuisse.

9. *Prædicate jejunium*] Vt in gravi delicto quo populus attaminabatur; quò magis credat populus rem piè agi.

Sedere facite Naboth inter primos populi] Id est, in synagoga date ei locum honorificum. εἶναι γὰρ αὐτὸν γένος ἐπιφανῆς [esse enim eum ex illustri genere] addit Iosephus. Hoc ideo, nè odio damnales crederentur, quem ipsi honoraverant, sed religione testium coacti cum summo suo dolore.

10. *Et submitte duos viros*] Sic Lxx. At Iosephus tres posuit; non malè, si faverent libri Hebræi: nam adversus insignis famæ virum tres testes requirebantur. Malis autem Regibus nunquam desunt talia injustitiæ instrumenta.

Filios Belial] Lxx παρανόμων [de legum contemtoribus]. Iosephus, τολμηρὸς τινὰς [temerarios homines].

Benedixit Deum & regem] Iosephus, ὡς τὸν Θεὸν τε εἶη βλασφημήσας ἢ τὴν βασιλέα [ut qui & Deo maledixisset & Regi]. Habes hoc loquendi genus ex contrario ductum Iobi i. 5. & ii. 9.

Et educite eum] Extra portam, ut in suppliciis fieri solebat.

Et lapidate] Ex lege Levit. xxiv. 16.

15. *Et posside vineam Naboth*] Titulo confiscationis, quæ apud Hebræos locum habebat in omnibus delictis adversus Regiam majestatem. Vide II Sam. ix. 7. Hæc sententia quam sequuntur Levi Bengerson & David Kimchi probabilior est, quàm quod fingunt alii, Nabuthem agnatum fuisse Regis, & liberos cum eo interfectos, ut participes criminis, quorum hoc probari videtur II Regum ix. 26. illud verò alterum non item.

19. *Occidisti, insuper & possedisti*] Paucis verbis explicatur facinoris immanitas. Tale illud in Agricola, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium appellant. Et Plinius ærarium sub Domitiano ait fuisse spoliarium civium, cruentariumque prædæ sævum receptaculum.

In loco hoc] Melius, loco ejus quòd linxerunt canes sanguinem Naboth, id est, propterea quòd. Causa enim judicii indicatur, non locus. linxerant autem canes sanguinem Nabothis ibi ubi lapidatus fuerat.

Lambent quoque sanguinem tuum] Effusum in currum scilicet, infra xxi. 38.

20. *Num invenisti me inimicum tibi*] Legit אויבך [inimicum tibi]; non ut nos in Hebræo legimus אויבי [inimice mi], quomodo & Græci legere, Εἰ εὐρηκὰς με ὁ ἐχθρὸς μου; [an invenisti me, inimice mi?]

Eò quòd venundatus sis ut faceres malum in conspectu Domini] Id est, mancipium es teterrimorum vitiorum. Sic infra 25. Romanor. vii. 14. Horatius:

*Vrget enim dominus mentem non lenis, & acres
Subjēctat lasso stimulos.*

21. *Et clausum & ultimum*] Clausum & relictum. Vide supra xiv. 10.

23. *In agro Iezrael*] In eo territorio in quo injustè damnatus fuerat Naboth. Simile vide II Reg. ix. 25. 26.

27. *Ieiunavitque, & dormivit in sacco, & ambulavit demisso capite*] Pœnitentiâ ductus, sed quæ non permansit, ut apparet capite sequente. Aliquid tamen de commerita pœna ob hoc detractum est.

CAPVT XXII.

1. **T**ransierunt igitur tres anni] Non pleni,
II Paralip. xviii. 1.

2. Descendit Iosaphat rex Iuda ad regem Israel] Achabum, cuius hominis mali filiam duxerat, ut colligere est II Paralipom. xviii. 1. quæ causa videtur præcipua cur eum Propheta reprehenderit II Paral. xix. 2.

6. Prophetas, quadringentos circiter viros] Idololatrias, qui nomine Dei Amorraeorum vaticinabantur. ostendit hoc oppositio sequens, *Propheta Domini quispiam.*

8. Quia non prophetat mihi bonum, sed malum] Sic Calchanti Agamemnon:

Μάντι κακῶν, ἔγάρ πο' ἐμοὶ τι κήρυον εἶπας.

[Dirorum vates, nunquam mihi fausta locute.]

10. Vnusquisque in solio suo] Vt pares.

11. Cornua ferrea] Vide supra xx. 37.

12. Omnesque prophetae similiter prophetabant] Velut uno ore: quod ipsum suspectum esse debebat.

His ventilabis Syriam] Arietabis.

15. Ascende, & vade prospere, & tradet eam Dominus in manu regis] Hoc non dixit serio vultu ac voce, sed per irrisum, imitans pseudoprophetarum verba. Tale illud in Terentio,

— parvola

Hinc est abrepta, &c.

17. In montibus] In istis montibus, nempe propinquis Ramothæ.

Quasi oves non habentes pastorem] Num. xxvii. 17. Matth. ix. 36.

In pace] Id est, de bello nihil cogitent amplius, Regibus qui hoc bellum suscitaverant, destituti. Vide capitis sequentis initium.

19. Et omnem exercitum cæli assistentem ei] Similis διατύπωσις [delineatio] Iobi i. 6.

21. Egressus est autem spiritus] Aliquis ex Satanæ familia. Sic inter Angelos etiam Satan apparet dicto Iobi loco. At Hebræorum nonnulli spiritum hunc putant fuisse spiritum Nabuthis vindictam quærentis de Achabo.

22. Decipies, & præualebis] Permissio qualis illa Matth. viii. 31. Vide & Apocalypsin xx. 3.

23. Dominus locutus est contra te malum] Decrevit te perdere.

27. Pane tribulationis] Pane plebejo.

Donec revertar in pace] Victor.

30. Sume arma] Imò, *Mutabo me.* Græcis, Συγκαλύψομαι [obtegar], *Ego me dissimulabo, tu autem retine tuum habitum.* Sciebat in Reges maximè vim hostium intendi, quare volebat ipse latere hostes, Iosaphatum autem periculis objicere.

31. Non pugnabitis contra minorem & maiorem quempiam, nisi contra regem Israël solum] Vt causam belli.

32. Et exclamavit Iosaphat] Ad Deum.

34. Inter pulmonem & stomachum] In Hebræo: *inter conjuncturas & inter loricam*, id est, in ea parte,

ubi lorica cum inferiori armatura connectitur. Nam **קנף** *junctura* est etiam Esaiæ xli. 7. *ῥύμιμα.* At Lxx ἀναμέσον τῆ πνεύμονος ἢ ἀναμέσον τῆ θώρακος [inter pulmonem & thoracem], & hic & in Paralipomenis. Iosephus, διὰ τῆ θώρακος καὶ τῆ πνεύμονος [per thoracem in pulmonem].

36. Præco insonuit] In Hebræo: *transiit præconium*, id est, signum datum est receptui.

38. In piscina Samariæ] In collectione aquarum lapidibus circumdata, quam κρήνη [fontem] improprie hic vocant Iosephus & Lxx.

Et habenas laverunt] Cingulas, ni fallor, dicere voluit, quasi ab ἵμα quod zonam significat Deuter. xxi. 13. quanquam alii & ibi & hic arma malunt vertere. At Lxx & Iosephus simplicius זנות interpretantur meretrices, & laverunt scilicet sese, in ista piscina sanguine polluta, ut hoc etiam ad contemptum Achabi accesserit; quod non improbo. Alii in ipso curru meretrices pictas fuisse credunt. alii זנות interpretantur visiones Eliæ & Michææ in eodem curru depictas, quod vix putem.

Iuxta verbum Domini quod locutus fuerat] Hoc refer ad illud quod de canibus dictum est.

39. Reliqua autem sermonum] Id est, rerum.

41. Iosaphat verò filius Asa regnare cœperat super Iudam anno quarto Achab regis Israël] Impleto scilicet. Ità colligimus collatis locis supra xvi. 29. & xxii. 4.

44. Verumtamen excelsa non abstulit] Adeò invaluerat is error, ut ei evellendo Rex par non esset.

45. Pacemque habuit Iosaphat cum rege Israel] Id est, ut erat bonus, mortem Achabi captare noluit, ut filio ejus Ochaziæ regnum veteris juris obtentu eriperet.

47. Reliquias effeminatorum] Catamitorum qui reliqui facti fuerant.

48. Non erat tunc Rex constitutus in Edom] Addi debet ex Hebræo, *Præfectus erat rex*, id est, Præfectus ab Hierosolymis missus velut regio jure imperabat, ut Præfectus Romanus Capuæ. De quo vide quæ dicta libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. ix. §. 6. Hic mos à Davidis temporibus cœptus, ut vides II Sam. viii. 14. ad Iosaphati tempora duravit: non autem multò post secuta est Idumæorum defectio, II Reg. viii. 20.

49. Classes in mari] Naves Tharsis in Hebræo, id est, Oceanicas. Vide supra x. 22.

Quæ navigarent in Ophir] Iosephus qui supra Ophir, aut, ut ipse legit, Sophir dixerat esse partem Indiæ dictam τὴν χρυσῆν γῆν [Auream terram], & quidem duobus in locis, hic eandem vocem interpretatur Pontum & Thraciæ emporia. Miror instantiam interpretationis.

50. Et noluit Iosaphat] Id est, societatem quam antè cum impio Rege contraxerat, de qua vide II Paral. xx. 35. malo eventu, & simul Eliezere Prophetâ deterrente prorogare noluit. Non discrepat ab hoc sensu Iosephus hoc loco.

52. Regnavitque super Israel duobus annis] Non plenis, II Reg. iii. 1.

AD LIBRUM POSTERIOREM REGVM

A P V D H E B R Æ O S,

Q V I A P V D L A T I N O S

Q V A R T V S R E G V M.

CAPVT I.

1. **P** *Rævaricatus est autem Moab in Israel*] Defecit ab eo imperio, quod à Davidis temporibus agnoverat, II Samuelis viii. 2.

2. *Consulite Beelzebub*] θεὸν μύων [*deum muscam*], Iosephus; sed verisimilius, est vocatum hunc deum à Palæstinis sive Philistinis illis, ut & à Phœnicibus aliis, בעל שמי [Beelsamen, id est, *deum cæli*], ab Hebræis verò deridiculi causâ בעל זבוב [*Beelzebub*] *dominum muscarum*, quia templum ejus propter victimas plenum erat muscis, quas ad Templum Hierosolymitanum, ubi tot mactabantur victimæ, nunquam adventasse narrant Hebræi. Simili modo paganos irridet Arnobius: *Ita, inquam, non videtis sub istorum simulacrorum cavis stelliones, sorices, mures, blattasque lucifugas nidamenta ponere atque habitare?* Et post: *Non in ore aliquanto simulacri ab araneis ordiri retia, atque insidiosos casses, quibus volatus innectere stridularum possint impudentiumque muscarum. Non hirundines denique intra ipsos ædium circumvolantes tholos?* Est autem gravissimum crimen, & Deo auferre honorem præscientiæ, & iis dare qui non habent, Lev. xix. 31. xx. 6. 27. Deut. xviii. 10. 11. 14. 15. quare nec mirum si talia Deus gravissimè punit, ut apparet tum alibi, tum hic 16. 17.

8. *Vir pilosus*] δαυὶς [*hirtus*] promisso capillo ac barbâ, ut Græci Philosophi, & Cato apud Lucanum?

Intonso rigidam in frontem descendere canos

Passus erat, maestamque genis increescere barbâ.

Zonâ pelliceâ accinctus renibus] Vide quæ dicta ad Matth. iii. 4.

9. *Rex præcepit ut descendas*] Prophetæ facientes quæ sui sunt muneris, regio imperio non tenentur. Aliud in Sacerdotibus. Confer quod infra 15. ubi à Deo jussus facit quod antè abnuerat.

10. *Descendat ignis de cælo & devoret te*] Quod dicit Vlpianus l. 1. D. *Si quis jus dicenti non obtemperaverit, omnibus Magistratibus concessum esse jurisdictionem suam defendere pœnali judicio*; idem de Prophetis, qui velut Magistratus sunt ipsis Magistratibus à Deo impositi, rectè dicitur. Vide mox 12. Actor. v. 5. 10. viii. 24. I Corinth. v. 5. I Tim. i. 20. I Cor. iv. 21.

13. *Curvavit genua contra Eliam*] Coram Elia, in honorem ejus ut Prophetæ. Vide supra I (iii) Regum x. viii. 7. infra 11. 15.

17. *Anno secundo Ioram*] Imò quinto, ut habemus infra viii. 16. quicum bene congruit id quod

habebimus mox iii. 1. An ex notis numerorum natus error? An verò varietas indè quòd filii interdum cum patribus regnarunt, quod & Perficam Chronologiam confudit?

CAPVT II.

1. **C** *Um levare vellet Dominus Eliam*] Εξ ἀνθρώπων ὑψώθη [*ex hominibus sublatus est*], ait Iosephus.

2. *Vivit Dominus, & vivit anima tua*] Id est, tu. Sensus est, Quam verè vivit Deus, & ita vivas tu. De hoc jurandi genere vide quæ non spernenda diximus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 11.

3. *Numquid nosti quia hodie Dominus tollet dominum tuum à te?*] Deus eos qui cum Prophetis vivebant paulatim assuefaciebat prophetiæ, nunc hoc, nunc illud de consiliis suis ipsis aperiens.

8. *Quæ divisæ sunt in utramque partem, & transierunt ambo per siccum*] Vide quæ supra ad Ios. iii. 16.

9. *Obsecro ut fiat in me duplex spiritus tuus*] Putant quidam poscere Elisæum ut duplam habeat vim spiritus ad spiritum Eliæ, quod superbum fuerat; cum contra id postulet, ut sit velut primogenitus inter discipulos ejus. Primogeniti enim de hereditate duas ferebant partes, cum cæteri ferrent singulas. Et quod hic est in Hebræo pro *portione sumi* apparet Deuteron. xxi. 17. ubi de jure primogenituræ sermo, sed & Zachariæ xiii. 8. Vide mox 15.

11. *Curvus igneus & equi ignei*] Angeli eâ specie apparentes. infra vi. 17.

Ascendit Elias per turbinem in cælum] Cum Enocho confert Iosephus.

12. *Curvus Israel & auriga ejus*] In Hebræo: *Curvus & equites ejus*. Alludit ad id quod videbat, & metaphorico loquendi genere ostendit ipsum fuisse robur populi per preces & doctrinam.

14. *Etiâ nunc*] Miris modis vertitur quod hic in Hebræo est אֵפְרוֹחַ. Lxx ipsam vocem Hebræam posuerunt ἀπφώ [*appho*]. quidam voce illâ אֵפְרוֹחַ putantes aliquid arcanum & excellens significari, verterunt ἀπφύος [*absconditus*]. Sensus est: *Vbi nunc ille Deus Eliæ?* id est, adsit.

21. *Misit in illum sal*] Quod per naturam aquas reddit minimè potabiles. Ità Deus, ubi vult, ostendit se naturæ Dominum.

23. *Illudebant ei*] Vt in idololatria educati, veri Dei contemtores.

24. *Maledixit eis in nomine Domini*] Vide supra I. 10.

CAPVT III.

1. **I**oram verò filius Achab regnavit super Israel] *multò majoribus impar*

Nosse modum juris, tali tamen utilis ævo.
ut Catonem apud Lucanum de Pompejo loquentem imiter.

4. Porro Mesa rex Moab nutrebat pecora multa] In Hebræo verbo ad verbum erat pecuarius, ut Cicero Verrinâ IV. loquitur. Reges minores majoribus vetigal dabant ex iis rebus quibus abundabant. Abundabant autem Moabitæ ovibus, unde & deæ eorum in ovium forma.

5. Prævaricatus est fœdus] Exuerat reverentiam majoris imperii: vertendum enim non est, sed erat, κατ' ἐπανοδον [per retrogressionem], supra I. I. Semel dictum repetitur ad cohærentiam historiæ sequentis.

7. Populus meus, populus tuus] Suprà I Reg. XXI. 5.

9. Et rex Edom] Id est, Præfectus vice Regis, quales Præfecti καὶ ἀρχησιῶς [per abusionem] hoc nomine vocantur, ut supra I (III) Reg. XX. 1. ubi eadem vox in eodem commate bis diverso sensu usurpatur. Vide & Deuter. XXXIII. 5. Iud. XVII. 1. XXI. 24. & dicta ibi.

11. Qui fundebat aquam super manus Eliæ] Qui ipsi ministrabat. species pro genere.

13. Quid mihi & tibi est?] Quid mihi negotium exhibes?

15. Adducite mihi psalten] Ad sedandum animum commotum. Vide quæ dicta I Sam. X. 5. XVI. 17.

Cumque caneret psalter facta est super eum manus Domini] Iosephus, πρὸς τὸν ψάλλοντα ἐν θεοῦ γενόμενος [ad psallentis sonum entheatus]. Ajunt Hebræi שכינה [divinum numen sive inhabitationem] non intervenire inter animi angores. contrarium in novo Fœdere.

19. Et universum lignum fructiferum succidetis] Prophetæ etiam contra leges speciales aliquid præcipienti parendum supra diximus: id hic evenit. Vide Deuter. XX. 19.

22. Rubras] Rubentes adverso Sole.

25. Ità ut muri tantum fictiles remanerent] In Hebræo: Donec reliquit lapides in pariete Cheroseth, id est, nulli lapides constructi reperiabantur nisi in muris unius urbis Chareseth.

Et circumdata est civitas à fundibulariis] Puto intelligi eos quos libratores vocat Tacitus Annal. II. & XIII. qui ballistis aliisque id genus machinis quassant mœnia.

26. Ut irrumperent ad Regem Edom] Id est, per castra hostilia perrumperent eâ parte ubi curabat Idumææ Præfectus.

27. Arripiensque filium suum primogenitum qui regnaturus erat pro eo] τὸν ὄν ἀρεστέτερον, ὃς μετ' αὐτὸν βασιλεύειν ἐμελλεν [filium natu maximum qui post eum erat regnaturus], Iosephus. Suum, inquam, non Idumææ Præfecti, ut quidam colligunt ex Amoso II. 1. ubi alia respicitur historia.

Obtulit holocaustum] Nempe Deo Israëlitarum, ut hic habet Iosephus, velut Abrahami factum, quam ab eo non completum, imitans.

Super murum] Ut aspicerent Hebræi.

Et facta est indignatio magna in Israel] Quod extra præceptum Dei tale quid fieret, invidiaque ejus facti in religionem Abrahamidarum recideret.

Statimque recesserunt ab eo] Solverunt obsidionem, nè quid tale iterum fieret.

CAPVT IV.

1. **E**tecce creditor venit ut tollat duos filios meos ad serviendum sibi] Ut in nexum ducat. Liberi jure Hebræo res parentum. Vide quæ dicta ad Matth. XVI. 25. Etiam alibi in Asia liberos venditos à parentum creditoribus discas ex Plutarcho in Lucullo: idem jus olim Athenis obtinuisse ex eodem Plutarcho in Solone. Etiam Romæ ex Dionysio Halicarnassensi libro VI.

4. Et mitte inde in omnia vasa hæc] Incrementum latens à Deo factum, ut supra XVII. 12. 13. 14.

13. Et vis ut loquar regi, sive principi militiæ]

Non indigna res est ut Prophetæ ita & Episcopi officio miserabiles personas commendare Principibus. In Canonibus Africanis habemus: *Honestum est ut Episcopi intercessionem his præstent qui iniquâ vi opprimuntur, aut si vidua affigatur, aut pupillus exspolietur.* Deinde, *Ut de qualibet provincia Episcopi ad eum fratrem & Coepiscopum nostrum preces mittant, qui in metropoli consistit: ut ille & diaconum ejus & supplicationes destinet, tribuens commendatitias epistolas: pari ratione ad fratres & Coepiscopos nostros, qui in illo tempore in his regionibus & urbibus morantur, in quibus felix & beatus Augustus rempublicam gubernat.* Si verò habet Episcopus amicos in palatio, qui cupit aliquid, quod tamen honestum est, impetrare, non prohibetur per diaconum suum rogare ac significare his, quos scit benignam intercessionem absenti posse præstare, si tamen opportunum fuerit. Rursum: *Qui verò Romam venerint, sicut dictum est, sanctissimo fratri & Coepiscopo nostro Romanæ Ecclesiæ preces, quas habent, tradant: ut & ipse prius examinet, si honestæ & justæ sunt, & præstet diligentiam atque sollicitudinem ut ad comitatum perferantur.*

In medio populi mei habito] In limite sunt milites graves plerumque pauperibus.

14. Et vir ejus senex est] Vide Genes. XVIII. 11. 12.

23. Non sunt calendæ, neque sabbatum] His diebus pii homines ad Prophetas ibant, quo tempore quibusque locis alii conventus non erant. Vide Genes. XXV. 22.

24. Mina] Veteres baculo minari dicebant pro propellere bovem aut asinum; posteriores minare, unde Galli mener, & par vox apud Italos & Hispanos ex recentiori Latinitate.

27. Anima enim ejus in amaritudine est] In mœrore est ipsa.

Et Dominus celavit à me] Hactenus id ignorabam. Simile II. Sam. VII. 3.

29. Si occurrit tibi homo, non salutes eum: & si salutaverit te quispiam, non respondeas illi] Id est, nihil huic negotio præverte. Vide quæ ad Luc. X. 4.

Et pones baculum meum] Deus plerumque signa quædam in oculos occurrentia adhibet, quò magis pateat se Prophetarum precibus & ad auctoritatem ipsis conciliandam facere quæ facit. Vide infra 34. cui

cui par historia supra I Reg. xvii. 21. Vide & mox v. 10. Suffecerat baculus si mulier id credidisset. Confer Matth. ix. 18. & similia.

33. *Oravit ad Dominum*] Petens quod in se non habebat.

35. *Et oscitavit puer septies*] Rectius alii, *sternutavit*: quod signum ad sanitatem est.

37. *Corruit ad pedes ejus, & adoravit super terram*] Summo honore Prophetam venerans, ut I Reg. xviii. 7. & supra i. 13.

38. *Et filii prophetarum habitabant coram eo*] Rectius, *sedebant*: is enim mos discipulorum, Act. xxi. 3. καὶ ἡλικίαν ἐξῆς καθέζονται [ordine sedent pro ætate cuiusque], Philo de vita contemplatrice.

39. *Vitem agrestem*] Id est, colocynthida viti non dissimilem.

40. *Mors in olla*] Quod nimium alvus cieretur. Habet enim eam vim colocynthis, damnata à Chrysippo medico, & à Democrito in cibis, ut notat Plinius xx. 3.

42. *Deferens viro Dei panes primitiarum*] Xenia: de quibus supra I Reg. xiv. 3.

44. *Comederunt, & superfuit*] Confer Matth. xiv. 20. Luc. ix. 17. Ioh. vi. 12. 13.

C A P V T V.

1. **P**er illum enim dedit Dominus salutem Syriæ] nam ut ait scriptor libri de Vocatione Gentium: *Confitemur quod nunquam universitati hominum Divinæ providentiæ cura defuerit: quæ licet exceptum sibi populum specialibus ad pietatem duxerit institutis, nulli tamen nationi hominum bonitatis suæ dona subtrahit.* Orosius: *Mea semper hæc est & indubitata sententia, Deum adiutorium suum, non solum in corpore suo quod est Ecclesia, cui specialia ob credentium fidem gratiæ dona largitur, sed etiam universis in hoc mundo gentibus insuper longanimitatem sui æternamque clementiam administrare.*

5. *Mutatoria vestimentorum*] Εἵματα δ' ἐξημοίσα [vestes alternas] Homero.

7. *Scidit vestimenta sua*] Vt in gravi mœrore. *Vt occidere possim, & vivificare*] Est enim lepra velut mors cutis, Num. xii. 12. Esaiæ xxi. 18. ubi quæ dicemus vide.

Videte quod occasiones quærat adversum me] προφάσεις, σκηψεις, προκαλύμματα [prætextus, commenta, obtentus]. de quibus vide quæ diximus libro secundo cap. xxi. initio de Iure Belli. Sophocles Trachiniis:

Εὐκλῆμα μικρὸν αἰτίαν ἔτοιμάσας
Εὔπιστα τεύει.

[Causam nocendi crimine exiguo struens
Insensus infert arma.]

Mos hic improbus multorum Principum eleganter sub lupi nomine describitur fabulâ primâ Phædri, cuius hoc est ἐπιμύθιον [affabulamentum],

Hæc propter illos scripta est homines fabula,
Qui fictis causis innocentes opprimunt.

10. *In Iordane*] Iordanis & humus infra 17. respectum habent ad Deum illis locis præidentem.

12. *Abana*] Fortè Chrysorrhoas Plinii.

Pharphar] Est ejusdem nominis in Sabinis flu-

vius, Ovidio: ——— *amænæ Farfarius undæ.*

13. *Certè facere debueras*] Nè domino quidem imperanti servus dicere debet, *Cur?* multò minùs Deo homines, Rom. xi. 34.

15. *Obsecro igitur ut accipias benedictionem*] Id est, munera. Nam בָּרַךְ Hebræum non *benedicere* modò, sed & *benefacere* significat.

16. *Non accipiam*] Non quòd hoc non sæpè liceret, & in usu esset, ut jam plus semel notavimus, sed quòd non omnia omnibus temporibus conveniant. Cavendum erat nè tener in pietate animus de Prophetis Dei tale aliquid conciperet, quale est quod apud Sophoclem Creon Tirefiæ objicit:

Τὸ μανικὸν γὰρ πᾶν φιλάργυρον γένος.

[Inhiare lucris natio vatium solet.]

Confer simile factum Abrahami Genes. xiv. 22. 23. præterea vide quæ ad hanc rem diximus ad Matth. x. 8.

17. *Onus duorum burdonum*] Mulorum in Hebræo, ἡμίονων in Græco. Verùm Isidorus ità distinguit, ut *mulum* esse dicat ex equa & asino, *burdonem* ex equo & asina.

18. *Templum Remmon*] Is videtur esse Saturnus, cujus in Oriente sparsus latè cultus. Nomen indè quòd sit, ut Tacitus loquitur, *altissimo orbe*. Græci hic Ρέμμαν [Remman] mutatis ut fit vocalibus. Et fortè Lucas Act. vi. 43. scripserit Ρέμμαν [Remman], ubi nunc Ρέμφαν [Remfan] legitur. Nam in Amosi loco quem respicit, est כִּיּוֹן [Kiun] pro כִּיּוֹאן [Kivan], quomodo & Persis & Arabibus vocari Saturnum nos docuit Abenefdra.

Si adoravero] Est hic in Hebræo וְהִשְׁתַּחֲוִיתִי, nomen verbale formâ Chaldæâ. Est autem extensio quædam manuum ac pedum. Talem gestum coram simulacro ullo exhibere Israëlitis Lege erat vetitum, sine ulla exceptione animi aut interpretationis. At alienigenæ lege istâ non tenebantur. Dùm verò hic Syrus nunquam ingrederetur idolum, nisi Regis causâ, ipse verò profiteretur se cultorem Dei summi, & in ejus honorem etiam humum Israëlitam ad sacrificia sibi attulisset, facilè intelligebant adstantes, Syrum hunc flexionem illam corporis Regi præstare, non Saturno, aut simulacro ejus. Vide quæ ad hanc rem pertinentia diximus ad Luc. iv. 27.

Vt ignoscat mihi Dominus] Græci, ἰλάσεται δὲ Κύριος τῷ δέλῳ [propitius sit Deus servo tuo]: id est, ut Deus eâ re non offendatur, verùm eam boni & æqui consulat.

19. *Vade in pace*] Securus hac parte esto. Non delinques in Legem quæ tibi dicta non est.

23. *Melius est ut accipias duo talenta*] Quasi non deceret tantum Satrapam minus dare.

26. *Nonne cor meum in præsentem erat?*] Videbam ista intus in animo. Simile loquendi genus I Cor. v. 3. 4.

Nunc igitur accepisti] In Hebræo, *an tempus erat accipiendi?* multa non tam rebus quàm temporibus fiunt bona & mala. Et accipiendum est, ut ait Vlpianus L. Solent. D. de officio Proconsulis, ἥτε πάντα, ἥτε πάντοτε, ἥτε παρὰ πάντων [neque omnia, neque semper, neque ab omnibus].

27. *Lepra Naaman adhærebit tibi*] Pœna hæc fuit non modò intempestivæ δωροδοκίας [acceptionis

munerum], sed vel maximè mendacii. Nam qui Prophetam circa ea quæ ad munus ipsius pertinent circumvenire vult, mentiri dicitur Spiritui sancto, cujus instrumenta sunt Prophetæ. Vide Act. v. 3. 5.

CAPVT VI.

2. **V**T ædificemus nobis ibi locum] Tabernaculum: nam hæc vox, ut & tabernæ, à tabulis venit, ut Festus nos docet. Et multæ gentes in talibus ædificiis habitant.

5. Et hoc ipsum mutuo acceperam] Impropiè locutus est: dicere enim voluit commodatò. Merito autem dolet hic quisquis est de amissa re commodata. Religiosè enim cavendum est nè quis ex beneficio suo damnum sentiat.

9. Quia ibi Syri in insidiis sint] Prophetia non res futuras tantùm aperit, sed & iujus temporis eas quæ latent. Vide quæ dicta Matth. xxvi. 68.

16. Plures enim nobiscum sunt quàm cum illis] Castra Dei, Genes. xxxii. 1. egiones Angelorum, Matth. xxvi. 53. Confer quæ dicta supra ii. 11.

17. Aperi oculos hujus] Sententia est veterum, Angelos apparere simul itque volunt, non apparere ubi nolunt. illa ἐπιφάνεια [apparitio] hic dicitur apertio oculorum, ob effectum similem.

18. Percute, obsecro, gentem hanc cæcitate] Scotomate, ut Genes. xix. 11.

19. Non est hæc nia, neque ista est civitas] Dolus in hostem licitus habebatur illo tempore. Vide de Iure Belli ac Pacis librum iii. cap. 1. §. 17.

21. Pater mi] Sic etiam Episcopos sæpè compellarunt Christiani Imperatores.

22. Neque nim cepisti eos gladio & arcu tuo, ut percutias [In Hebræo est: An quos cepisses gladio & arcu tuo eos interficeres? Hostium qui paulò leniores sunt captivis soleit parcere. In Heraclidis Euripidis cum dixisset nuntius:

τί δὴ βόλῃ; ἐχθρὸς τοῖσι δὲ ἔκκαλὸν κλανεῖν;
[Hostem perimere vestra lex ergò vetat?]

respondet chorus:

οὐχ ὅντιν ἂν γε ζῶντ' ἔλωσιν ἐν μάχῃ
[Quem Mars reliquit prælio superstitem.]

Et in Troadibus Senecæ dicenti Pyrrho:

Lex nulla capto parcat aut penam impedit.

Agamemnon respondet:

Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor.

Qui bonique natura parcere etiam captivis jubet, ait Seneca de Clementia i. 18. Est autem argumentum à majori. Parceres tuis captivis, quantò magis iis quos Dei benignitas tibi in manus dedit?

23. Et ultra non venerunt latrones Syriae in terram Israel] Latrones vocat excursores ירדן. Iosephus, κρύφα μὲν ἐπέτι δέγων τῶν Ἰσραηλιτῶν ἐπιχωρεῖν βασιλεῖ [constituit non ultra clam impetere Regem Israelitarum]. Ergò iusto exercitu opus fuit, ut sequitur.

25. Factaque est fames magna] Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant, ait Tacitus Histor. iv. de iis qui in Veteribus erant obsessi.

Caput asini octoginta argenteis] Nam & in Casilino ab Annibale obsessio murem ducentis denariis venisse testantur Plinius vii. 57. Valerius Maximus vii. cap. vi. centum denariis ait Frontinus.

Et quarta pars cabi stercoreis columbarum quinque argenteis] Ex Græco. In Hebræo textu hic est הריונים, sed quia ea vox longo usu facta erat spurcior, legitur pro ea hic רכיונים [excrementa], ac Esaiæ xxxvi. 12. צואתהם: qualis mutatio paribus de causis & alibi facta. Fame autem compulsos homines ad ejectamenta columbarum eo minùs mirandum est, quòd & humana alvi ejectamenta tali necessitate usurpata & Esaiæ ille locus & historiae aliæ nos doceant.

27. Non te salvat Dominus] In Hebræo: Ne te salvam faciat Dominus: quomodo & Lxx, μή σε σώσῃ Κύριος. Sensus bene apud Iosephum, ὀργισθεὶς ἐπηγάσατο αὐτὴν τὸν Θεόν [iratus Deum ei imprecatur infensum]. Nimirum gravia mala ut edomant quosdam, ita effe- rant alios. Sic Oedipus in Phœnissis Euripidis:

——— πρὸς τὴν τύχην νοσῶν
Ἀγὰς ἀγᾶται παῖσιν ἀνοσιωτάτας.

——— [ager infortunio]

Diras tremendas in genus cumulat suum.]

29. Coximus ergò filium meum & comedimus] Sic impletæ sunt Dei minæ, Deuteron. xxviii. 56. 57. Accidit idem Hierosolymis à Vespasiano obsessis, teste Iosepho: Romæ obsessà à Vitige; & alibi. Quintilianus in declamatione PASTI CADAVERIBVS, Pater liberos esurit & oppressa decimo mense mater sibi parit: redit in uterum laceratus infans.

30. Viditque omnis populus cilicium quo vestitus erat ad carnem intrinsecus] Apparuit cilicium veste discissâ. Sic & Græci hic.

31. Si steterit caput Elisæi filii Saphat super ipsum hodie] Sic Romani Imperatores omnium calamitatum publicarum reos faciebant Christianos, ut Apologeti horum libri omnes testantur.

32. Et senes sedebant cum eo] Discipuli ipsius, ut hic habet Iosephus.

Filius homicidæ] Achabi προφητοκτόνος [prophetici- dæ] etiam ingenio filius.

Et non sinatis eum introire] Bene sensus expressus est: nam illud ὀκνεῖτε παραθλίψατε [comprimite] significat retinete.

33. Quid amplius expectabo à Domino] Multos in impietate retinet malorum facinorum conscientia, & desperatio veniæ.

CAPVT VII.

1. **D**ixit autem Elisæus] Nempe Regi, ita ut Elisæus prædixerat nuntium illum subsequenti. Vide vi. 32. & hoc cap. 16.

2. Unus de ducibus] τριάρτης [triarius] Lxx. τρίτης μοίρας ἡγεμὼν [tertiæ partis dux] Iosepho.

Super cuius manum rex incumbebat] Quem honorem Reges habebant carissimis sibi. Suprà v. 18.

Si Dominus fecerit etiam cataractas in cælo] Fene- stras per quas depluat frumentum.

Videbis oculis tuis, & inde non comedes] Idem eveniet iis qui promissis vitæ æternæ non credunt.

3. Quatuor leprosi juxta introitum portæ] Putant Hebræi hos fuisse Giezin & tres filios ejus, quod ego nec affirmem nec refellam. Morabantur autem leprosi non intra, sed extra portam urbium, ut olim extra castra, Num. v. 2. 3. Levit. xiv. 3. Vide quæ diximus ad Luc. xvi. 12. & Iosephum hic.

5. *Ad principium castrorum Syriae*] Ad vallum.

6. *Dominus sonitum audiri fecerat*] Θόρυβον Πανικόν [*tumultum Panicum*], ut in simili re Diodorus Siculus loquitur.

9. *Sceleris arguemur*] Officium enim civium est ea indicare quæ ad salutem publicam pertinent.

Nunciemus in aula regis] Efficiemus ut in aulam tantæ rei notitia perveniat: nam ipsis urbem intrare, multoque magis in aulam ire non licebat. Vide sequentia.

12. *Latitant in agris*] Quod Græci ad Trojam fecere. suspicax est miseria.

17. *Quem conculcavit turba in introitu portæ*] Mirè causas disponit Deus per quas sua decreta exsequatur.

CAPVT VIII.

1. **V** *Ade tu & domus tua, & peregrinare ubicunque repereris*]

Γαστήρ ἄσκαλ' & καὶ νεῶν εὐροὶ δρόμων.

[*Inanis venter reperit & navi viam.*]

Septem annis] Numerus idem annorum qui Genes. xli. Per quem numerum multa à Deo digesta reperies.

2. *In terra Philistiim*] Exemplo Davidis i Sam. xxvi. 1. Necessitas cogit & barbarorum ope uti.

3. *Pro domo sua & pro agris suis*] Mos ergo hic fuit in decem tribubus, qui & alibi reperitur, ut qui patriâ exirent, eorum bona confiscarentur.

4. *Loquebatur cum Giezi*] Eminus, ut cum leproso. Vide quæ dicta ad Lucæ xvi. 12.

Magnalia] הגדלות, quod μεγαλεία transfertur interdum in Psalmis & Paralipomenis, & à Luca in Euangelio, i. 49. & Act. ii. 11. Sic sæpè voces non bene Græcæ & non bene Latinæ faciendæ fuerunt, ut propius exprimeretur vis sermonis Hebræi.

6. *Restitue ei omnia quæ sua sunt, & universos redditus agrorum à die qua reliquit terram usque ad præsens*] Leges istæ quæ pœnas graves inferunt publicæ alicujus utilitatis causâ, multum egent επιεικείας [*æquitatis*], ut discernantur personæ, causæ, tempora. In his sæpè summum jus, summa crux, summa injuria. Laudandus autem hic Rex, quod cum bona redderet feminæ, quæ ob paupertatem solum mutaverat, simul & fructus reddidit, nè quid ipse ex ejus feminæ calamitate lucraretur. *Restituere est possessorem facere, fructusque reddere*, ait Cajus L. Plus est. D. de Verborum significationibus, cui addi potest Pauli dictum in L. *Restituere* titulo eodem.

7. *Benadad*] Sive Adad, sive Ader, de quo supra i (iii) Reg. xv. 20. & hoc libro vi. 24.

8. *Hazael*] De quo supra i (iii) Reg. xix. 15.

9. *Filius tuus*] Vt supra vi. 21.

10. *Dic ei, Sanaberis: porrò ostendit mihi Dominus, quia morte morietur*] Legit יל [ipsi], ut Critici Hebræi notant in margine, non לא [non], ut est in textu. Sic & Lxx ζωὴ ζήσῃ [vitâ vives]. Iosephus: τὸν μὲν Ἀζάηλον ἐκέλευσε μηδὲν ἀπαγγέλλειν τῷ βασιλεὶ κακόν [Azaeli præcepit nequid sinistrum Regi nuntiare], quicum convenit quod infra sequitur 14. Si hanc lectionem sequimur, fuerit hic non dissimu-

latio sola, qualem ponit Iosephus, sed plus aliquid, quod tunc adversus extraneos & idololatrias habebatur pro licito.

12. *Quia scio quæ factururus sis filiis Israël mala*] Et Prophetæ erat quæ mandata habebat dicere, & boni civis moveri malis popularium. Vtroque officio bene perfunctus est Elisæus.

Et prægnantes divides] Findes, ἀναρρήξεις Lxx. quomodo & Iosephus. Sic Homerus:

10 ——— μηδ' ὄντινα γαστέρι μήτηρ
κῆρον ἐνὶ λαφείῃ, μηδ' ὅς φύγεν αἰπὺν ὄλεθρον.

[——— nec qui latet abditus intra

Viscera matris idhuc fugiet crudelia fata.]

Exercita hæc atrocitas tum alibi, tum in Vesperis Siculis.

13. *Servus tuus cunis*] Submissum loquendi genus. Vide i Sam. xxv. 15.

15. *Tulit stragulum*] In Hebræo, מכר: quam vocem hic retinere Lxx. Alii interpretes, quibus usus est Theodoretus, σῶμα [stragulam], Iosephus δικτυον διάδροχον [rete madidum]. Tacitus in exitu Tiberii: Macro intrepidus opprimi senem injectu multæ vestis jubet, discedique ab imine. sic Tiberius finivit. Pulvinum injectum dicit in eadem historia Suetonius. Nimis festinavit Azael ad vaticinii exitum.

18. *Filia enim Achab erat uxor ejus*] Adde quod infra 27. Bene in Antiopa Euripidis:

——— πᾶσι δ' ἀγλῶ βροτοῖς

Εὐθλῶν ἀπ' ἀνδρῶν εὐγενῇ στείρειν τέκνα.

[——— moneo nunc omnes simul

Vt ex honesto genere progeniem ferant.]

20. *Recessit Edom nè esset sub Iudæa*] Defecit juxta vaticinium Genes. xxvii. 40.

22. *Tunc recessit & Lobna illo tempore*] Non factum probatur, sed ostenditur divina ultio, quæ etiam actionibus non probis adversus improbos utitur. Confer i Paralipom. xxi. 10.

25. *Anno duodecimo Ioram*] Non impleto. Vide infra ix. 29.

26. *Athalia filia Amri*] Id est, neptis. Vide supra 18. Adde i Reg. xvi. 29.

CAPVT IX.

2. **I** *Ehu*] De quo supra i Reg. xix. 15.

Et fugies] Vide i Reg. xix. 3.

6. *Super populum Domini*] Συνεκδοχικῶς [per complexionem], ob pios qui erant in isto populo.

11. *Insanus iste*] Sic furorem Amphiarao objcit Capaneus Thebaidos tertio.

Noctis hominem, & quid locutus sit] Bene conjectas insanire hominem. Sic Iosephus.

13. *Vnusquisque tollens pallium suum posuerunt sub pedibus ejus*] De quo more diximus ad Matth. xxi. 7.

In similitudinem tribunalis] In Hebræo: ad os, sive ossa, graduum. in ipso graduum fastigio. Hebræam vocem servarunt Lxx, ἐπὶ τὸ γὰρ μὴ ἀναβάδμεν [ad garem graduum]. גרם [garem] quidam putant fuisse lapidem in sublimi positum ad diei tempus indicandum. Alii ex Arabico corpus graduum, id est, gradus ipsos interpretantur.

Cecinerunt tubâ atque dixerunt, Regnavit Iehu]

Confer

Confer supra 1 Reg. 1. 40. Regnavit, id est, Rex factus est.

17. *Speculator*] Vide 11 Sam. xviii. 24.

20. *Est autem incessus quasi incessus Iehu filii Namsi: princeps enim graditur*] Animo ejus concitato par erat gressus.

25. *Projice eum in agro Naboth Iezrahelita*] Sic Cæsar ad statuam Pompeji confossus est.

Quod Dominus onus hoc levaverit super eum] Imposuerit ei hoc onus. Onera vocant Prophetæ lævas prædictiones.

26. *Et pro sanguine filiorum ejus*] Id est, in pœnam ob filios Nabuthis injustè in paupertatem redactos: nam omnis pœna 77 Hebræis, Levit. xvi. 4.

27. *Etiam hunc percutite*] Vt qui in culpa pares essent, pares essent & in pœna. Vide supra vii. 26. Videtur autem hac in re Iehu modum excessisse: nam de hoc Rege occidendo mandatum non habebat.

30. *Depinxit oculos suos stibio*] Κοσμησαμένη ἡ Ἰεζαβέλα [Ornans se Iezabela], ait Iosephus. Lxx, ἐμίμισατο τὰς ὀφθαλμούς αὐτῆς [oculos suos stibio infecit]. In Jeremia iv. 30. εἰς ἐγγύχρῖστος εἶμι τὰς ὀφθαλμούς [si illinas oculos tuos stibio]. ubi aliæ versiones εἰς τιμὴν, sed mendosè, pro εἰς σίμιν. nam σίμιν, sive σίμμι stibium etiam Dioscoridæ. Ion quoque in Tragedia Omphale:

καὶ τὴν μέλαιναν σίμιν ὀμματογράφον.

[Oculique pingi quo solent stibium nigrum.]

Vbi stibii usum vides in conciliando oculis nigrore, qui pulcher habebatur. Hesychius: Ὑπογράμματα, σίμμισμα ὀφθαλμῶν [Supplices, oculorum illitio per stibium]. Et David Kimchi in libro Radicum 77 [stibium] explicat 77 [pigmentum nigrum]. Strabo de Troglodytis: σιβίζονται δ' ἐπιμελῶς αἱ γυναῖκες [diligenter stibio pinguntur mulieres]. Nicolaus Damascenus de Rege effeminato: καθυπερβισμένῳ τῷ ὀφθαλμῷ [oculos subter pictus stibio]. Apollonius adversus καλὰ φρύγας [illos qui secundum Phrygas], Προφήτης, εἶπέ μοι, βάπτεται; [Propheta, dic mihi, tingitur? propheta stibio linitur? propheta comitur?] Cyprianus De disciplina & habitu Virginum: Oculos circumducto nigrore fucant. De opere & eleemosynis: Inunge oculos tuos non stibio diaboli, sed collyrio Christi. Verum præter nigrorem alius quoque usus stibii ad dilatandos oculos. Plinius de eo agens xxxiii. 6. Ideo etiam plerique platyophthalmum id appellavere, quoniam in calliblepharis mulierum dilatant oculos. Huc spectant illa Varronis apud Nonium,

Oculi suppetuli, nigellis pupulis

Quandam hilaritatem significantes animitus,

Quos calliblepharo naturali palpebræ

Tinctæ vallatos mobili septo tenent.

Hinc Tertullianus: Oculos fuligine porrigunt. Item: illum ipsum nigrum pulverem quo oculorum exordia produciuntur. Et Cyprianus De lapsis: qui nigri pulveris ductu oculorum lineamenta depingis. Nimirum laudatæ multis gentibus mulieres μεγαλοφθαλμοι [magnis oculis præditæ]. unde Iuno βοῶπις [grandibus oculis] Homero. Ideo inventa, ut Plinius meminit, medicamina glutinandis replicandisque palpebris. In his præcipua vis stibii, quia ut Galenus

ait de Simplicibus libro ix. σίμμι πρὸς τῇ δυνάμει τῇ ξηραντικῇ καὶ σὺψιν ἔχει [stibium præter vim exsiccantem adstringit etiam]. Hac ergo vi palpebras contrahit & in se replicat, inferiorem maximè, unde ὑπογράμματα [supplices] dixit is quem modò citavimus Hesychius, & Pollux, & ὑπογράφειν ὀφθαλμούς [suppingere oculos] in hac re est apud Athenæum de Sardanapalo, apud Lucianum, Pollucem, Herodianum, Chrysostomum. Etiam sanitati oculorum profunt τὰ συνπικὰ [adstringentia], ut æs, notante Mirabilium scriptore, sive is Aristoteles est, sive alius, item Macrobio in Saturnalium fine.

31. *Numquid pax potest esse*] In Hebræo, *Num pax?* id est, An omnia ex voto?

Zambri] Alter Zambri. Vide supra 1 Reg. xvi. 10. Tale illud,

Et nunc ille Paris.

de Ænea.

32. *Quæ est ista?* Græci, τίς ἐστὶ; [*Quæ es tu?*] legerunt 77. At nos in Hebræo habemus 77 [Quis tecum?] Id est, nemōne ibi est mearum partium? Favent sequentia.

CAPVT X.

3. *E*ligite meliorem & eum qui vobis placuerit de filiis domini vestri, & pugnate pro domo domini vestri] Bellum eis indicit cum irrisu, tanquam de eventu securus.

7. *Et posuerunt capita eorum in cophinis, & miserunt ad eum in Iezrahel*] Hoc dono pacem redemerunt. Simile 11 Sam. xx. 21.

9. *Si ego conjuravi contra dominum meum, & interfeci eum*] Concedam hæc esse vera quæ mihi exprobravit Iezabel, supra ix. 31.

Quis percussit omnes hos?] Tam mirabilis eventus ostendit hæc non humanitus sed Divinitus disponi.

11. *Et universos optimates ejus, & notos, & sacerdotes*] A calvo ad calvum, ut dici solet.

12. *Ad cameram pastorum*] Hebræam vocem retinere Lxx ἐν βαθθακάθ [in bathacath], ut facere solent, ubi hærent. Significant eæ voces locum ligationis; nempe, ut Hebræi existimant, quod ibi oves tondendæ pedibus ligabantur.

14. *In cisterna*] Pro ad cisternam. Hoc quoque fecit Iehu sine mandato:

Δεινὸς ἀνὴρ τάχα κεν καὶ ἀναίτιον αἰτιώσθω.

[Durus & innocuos etiam accusare paratus.]

19. *Faciebat hoc insidiosè*] Norat vulpinâ non minùs quàm leoninâ uti, homo ἀμφιδέξιν [ambidexter].

20. *Diem solennem*] In Hebræo, עֲצָרָה [retentionem]: quomodo vocabatur dies ultimus maximè festus Tabernaculorum, Levit. xxiii. 36.

24. *Anima ejus erit pro anima illius*] Idem loquendi genus in re non dispari 1 Reg. xx. 39.

26. *Et protulerunt statuam de fano Baal, & combusserunt & comminuerunt eam*] Ex lege Deuteronomii vii. 25. & xii. 3.

27. *Destruxerunt quoque ædem Baal*] Et hoc ex lege Deuteronomii vii. 5. xii. 2.

Et fecerunt pro ea latrinas] In perpetuum contemptus monumentum. Simile Esdræ vi. 11.

30. *Egisti quod rectum erat*] Nempe ex parte, ut

apparet & suprà & in sequentibus. ideo regnum ejus posteris datur, sed non diuturnum.

31. *Non enim recessit à peccatis Ieroboam*] Coluit non Baalem sed Deum; verum coluit in vitulis, quæ culpa, sed levior.

34. *Fortitudo ejus*] Facta ejus fortia: τὰς συνάψεις αὐς συνῆψεν [pugnās quas pugnavit] Lxx.

CAPVT XI.

1. *Athalia verò mater Ochosiæ*] Lxx & Iosepho Γοβολία [Gotholia]. nam γ interdum omitti, interdum per γ reddi solet. Femina violenta, & dominationis cupida, qualem nobis Agrippinam Neronis matrem describit Tacitus.

2. *Furata est eum*] Sic Electra fratrem Oresten. Vide Senecam Agamemnone. Sic domus Davidis servata in uno puero, ut olim Gedeonis domus Iud. IX.

De triclinio] In Hebræo non est *de* sed *in*. Iosephus, βασιλεύσας μετ' αὐτῆς εἰς τὸ ταμείον [sectum eum portans in conclave]. Lxx, ἐκλεψεν αὐτὸν ἐκ μέσσης τῶν τῆ βασιλείας τῶν θανατημένων, αὐτὸν καὶ τὴν τροφὸν αὐτῆς ἐν τῷ ταμείῳ τῶν κλινῶν [furata est eum e medio filiorum Regis qui occidebantur, ipsam, inquam, & nutricem ejus in conclavi lectorum]. Ergo prius in cubili feminarum occultatus est, deinde in Templo, loco αὐσουλίας.

3. *Porro Athalia regnavit super terram*] Vi merà, nullo jure. Nam Hebræi fratres suos habebant Reges, non sorores, Deuteronomii xvii. 15. Quare non mirandum est si Iojada & civis bonus, & in magno magistratu constitutus (nam in illo populo etiam pontificium erat magistratus) ac per affinitatem obstrictus ad curam Regis pupilli, cujus sororem in matrimonio habebat, vi regnantem vi depulit. Fuit is vir magni animi, φιλόπατρις [amans patriæ], quales duo Bruti.

4. *Et assumens centuriones & milites*] Hic quoque Septuaginta servarunt voces Hebræas, τὰς εκατοντάρχους τῶν Χορρί καὶ τῶν Ρασίμ [Centuriones hominum Chorri & hominum Rasim]. Quinque eos fuisse ait Iosephus (nempe ex II Paralipomenon xxiii. 1.) quibuscum magnum hoc consilium communicavit Iojadas, Præfectos scilicet alios gravi armaturæ, alios velitibus. Assumit autem, ad Sacerdotes & Levitas qui Iojadæ suberant, & quibus simul præcepit quæ sequuntur. Sic Iosephus rectè admodum & convenienter dicto loco Paralipomenon ii. 2.

6. *Tertia pars vestrum introeat sabbato*] Id est, per septem dies suam obeant ἐφημερίαν [temporis vicem]. Vide quæ ad Lucam i. 8.

Et observet excubias domus regis] Sensus est: illius primæ partis tertiæ homines excubias agent ad partem Septentrionalem Templi, in qua Rex educabatur.

Tertia autem pars sit ad portam Sur] Ad portam Orientalem, versùs urbem.

Et tertia pars sit ad portam quæ est post habitaculum scrutariorum] In Hebræo, post cursores, id erat ad meridiem: quæ pars spectabat regiam unde venire debebat Athalia. legendum hic in Latino *scutariorum*, ut infra 19.

Et custodietis excubias domus Messa] Rectius illud μεσᾶς [mesas] Theodoretus explicat ἀπὸ διαφθορᾶς [à perniciē], additque ὥστε μηδεμίαν γενέσθαι βλάβην ἐν τῷ οἴκῳ τῷ θεῷ [ita ut nihil damni adveniat Templo Dei]. Id est, dabitis operam nè quid à regia mali Templo adveniat.

7. *Dux verò partes e vobis*] Id est, ex Sacerdotibus & Levitis, ut hic habet Iosephus ex loco illo II Paralipomenon 23. 7.

10. *Omnes egredientes sabbato*] Quorum ἐφημερία [functio per vices rediens] erit completa.

Custodiant excubias domus Domini circa regem] Id est, Regi ex suo illo temporario habitaculo in atrium prodeunti stipatores sunt. Pulchrè provisà omnia contra quasvis Athaliæ molitiones.

9. *Et assumentes singuli viros suos*] Ex Sacerdotibus & Levitis.

10. *Hastas & arma*] Pro hastis in Hebræo est תחנה, quod lanceas interpretantur Rabbini, & Latinus in Paralipomenis, Lxx σειρομάσας [sirmastās], Iosephus δόρατα [hastas]. Pro eo quod arma hic habemus in Hebræo est חלש, quod clypeos interpretantur Rabbini, Iosephus pharetras. Lxx legerunt שלש, vertunt enim τρισῶς [trinos]. intellexerunt fortè loricas trilices.

12. *Et posuit super eum diadema*] Hic quoque Hebræam vocem νεζέρ [nezer] servarunt Lxx. Iosephus rectè interpretatur τὸν σεφανὸν βασιλικόν [coronam regiam].

Et testimonium] Olcum unctionis, si Iosepho credimus: si aliis, librum Legis ex præcepto Deuteronomii xvii. 18. Mihi illorum explicatio non displicet, qui censent intelligi hoc nomine phylacteria, quæ annexa erant coronæ per cavernulam in corona relictam in ea parte quæ futura erat supra frontem. Ea autem dicuntur esse לזכרון [in memoriam] Exod. xiii. 9.

Vivat rex] Vt I Reg. i. 25. & 39.

14. *Vidit regem stantem super tribunal*] In suggesto illo de quo II Paralipom. vi. 13. & hic infra xxiii. 3. Lxx hic ἐπὶ τῆς στήλης [in columna]. At Iosephus, ἐπὶ τῆς σκηνῆς [in tabernaculo], quod corruptum videtur pro ἐπὶ τῆς στήλης [in columna].

Clamavitque, Conjuratio, conjuratio] Vox usurpata in tumultu, ut apparet Esaiæ viii. 12.

15. *Extra septa Templi*] Etiam hic Hebræam vocem, סאדנהוֹב [Saderoth], ob significationis incertum retinere Lxx. Iosephus hunc locum esse dicit ad vallem Cedronis.

16. *Per viam introitus equorum juxta palatium*] Ad eam partem per quam introduci solebant equi & muli (nam hos Iosephus hic nominat) Regis.

17. *Pepigit ergo Iojada fedus inter Dominum & inter regem & populum, ut esset populus Domini*] Id est, auctor tum fuit, ut tam Rex quàm populus sanctè promitterent se legibus Dei, pro sua quemque parte, parituros. Vide quæ hac de re dicta de Iure Belli ac Pacis lib. i. cap. iv. §. 6. & Iosephum hoc loco.

Et inter regem & populum] Populus promisit Regis salutem sibi curæ fore. Ità hic idem Iosephus. Nam ut Rex populo quicquam promitteret, moris apud Hebræos non fuit. Tum ubi is mos est, ante coronationem, non eà jam peractà id fieri solet.

18. *Mathan*

18. *Mathan quoque sacerdotem Baal occiderunt coram altari*] Ex lege Exod. xxi. 20.

Et posuit sacerdos custodias in domo Domini] Ex Levitis janitores posuit, observaturos nè quis immundus intraret. Ità hìc Iosephus ex II Paralipomen. xxi. 19.

19. *Et Cerethi & Phelethi legiones*] Errore quodam hæ voces in hunc locum irrepserunt. Nam in Hebræo est: *אֲת הַכּוֹרִי וְאֲת הַרְצִים* [homines Chorri & homines Razim]. Et in Græco τὸν Χορρί & τὸν Ρᾶσιμ, retentis Hebræis vocibus, ut suprà 4 ubi dicta vide. In Paralipomenis pro his vocibus aliæ sunt *וְאֲת הַמּוֹשְׁלִים* ubi Latinus, fortissimos viros ac principes populi. Græci: τὰς δυνάτεις & τὰς ἀρχοντας τῆ λαῶ [potentes & principes populi.]

Et sedit super thronum regum] In folio avito quod fecerat Salomo I Reg. x. 18.

20. *In domo regis*] Id est, non procul à regia. Vide suprà 16.

CAPVT XII.

1. *A* Nno septimo Iehu regnavit Ioas] Ineunte. Vide suprà x. 36. infrà xii. 1.

2. *Fecitque Ioas rectum coram Domino cunctis diebus quibus docuit eum Iojada sacerdos*] Sic bonus Nero, quamdiu Seneca usus est magistro.

4. *Dixitque Ioas ad sacerdotes*] Regum est non profanarum tantum rerum, sed & sacrarum habere curam: efficere ut Sacerdotes secundum Legem officium faciant, ut ædes sacræ suum retineant statum, atque in id & operas & pecunias indicere.

Omni pecuniam sanctorum quæ illata fuerit in templum Domini à prætereuntibus] Triplici pecuniâ vult reparare Templum, quod sub Athaliæ imperio neglectum multis partibus conciderat. Primum genus est id quod pii alienigenæ dabant, qui Deum in ambitu Templi adoraturi venerant, quorum mentio I Reg. vii. 41.

Quæ offertur pro pretio animæ] Alterum genus est capitatio, quam pendere Israelitæ singuli debebant in usus Templi, ubi opus esse judicaretur: id est, didrachmum, de quo egimus Matth. xvi. 24. dimidium sicli, ut loquitur Moses in ipsa lege, ubi hic census instituitur Exodi xxx. 13. & Iosephus tum ibi, tum hoc loco: qui etiam nos docet siclium valuisse quatuor drachmas Atticas. Ergo dimidium sicli est διδραχμόν [didrachmum].

Et quam sponte & arbitrio cordis sui inferunt in Templum Domini] Tertium pecuniæ genus est, quod ab Israelitis nemine cogente ultro ac liberaliter datur: ad exemplum ejus quod habemus Exodi xxv. 2. xxxv. 5. xxxvi. 5. 6.

5. *Iuxta ordinem suum*] In Hebræo, à notis sibi; tum hìc, tum infrà 7.

Instaurent sarta tecta domus] Latini dicerent, præstent sarta tecta, ut loquitur Macer in L. Lex Julia. D. de L. Julia Repetundarum. Vox sartorum tectorum est apud Livium sæpè, apud Festum vocibus sarta & produit, & apud alios.

6. *Igitur usque ad vigesimum tertium annum regis Ioas non instauraverunt sacerdotes sarta tecta Templi*] Minus rectè curantur quæ committuntur multis: & magis latent fraudes.

7. *Nolite ergò amplius*] Posthac.

Sed ad instauracionem templi reddite eam] Quam jam accepistis.

8. *Prohibitique sunt sacerdotes ultra accipere pecuniam à populo, & instaurare sarta tecta domus*] Melius & ad Hebræum expressius Græci: Καὶ συνεφώνησαν οἱ ἱερεῖς τῇ μὴ λαβεῖν ἀργύριον παρὰ τῆ λαῶ, ἢ τῇ μὴ ἐνισχύσαι τὸ βεδέκ (nam hanc vocem Hebræam retinere hìc & suprà Lxx) τῶ οἴκῳ [Et convenerunt inter se Sacerdotes nè acciperent pecuniam à populo, & nè sarta præstarent]. Sensus est, in hoc paruerunt Regi, ut pecuniam post id tempus non acciperent; at non item ut nè jam acceptâ pecuniâ sarta tectum facerent Templum. βεδέκ [bedec] Theodoretus interpretatur τῶν ἐφθαρμένων θεραπειᾶν [corruptorum restitutionem].

9. *Et tulit Iojada pontifex gazophylacium unum*] Existimans, ut Iosephus ait, oblationes quas sponte facturus esset populus suffecturas, si ex fide curarentur, neque opus fore adjungi capitationem. Gazophylacium hìc arcam intellige, unde & pars Templi, ubi ea erat, nomen accepit. Vide quæ dicta nobis ad Marcum xii. 41.

10. *Ascendebat scribe regis*] Quem Pontifex inspectorem sibi adesse voluerat, nè quâ & ipse, post tot minorum sacerdotum culpas, suspicione aspergeretur. Præterea Rex ipse aderat, ut discimus II Paralipom. xxiv. 12. & ex Iosepho hoc loco.

Effundebantque] In Hebræo, ligabant. Lxx καὶ ἐσφίγγαν, id est, in sacculos reponebant bene numeratam, idque diebus singulis quanta obvenerat.

11. *In manum eorum qui præerant cæmentariis*] Redemptorum, non, ut antè, Sacerdotum. Iam tum ordo sacerdotalis, per se venerandus, in vitium labi cœperat, ità ut in plebe plus fidei reperiretur. Neque tamen ob id schisma aut factum est, aut fieri debuit.

13. *Verumtamen non fiebant ex eadem pecunia hydræ templi Domini & fuscina, & thuribula, & tubæ, & omne vas aureum & argenteum*] Optimus sensus est, quem habent Lxx: πλὴν ἐποίησαντα [nè fierent]. Supplendum autem est, Rex præceperat, nempe nè pecuniæ liberaliter contributæ pars ulla erogaretur in vasa Templi, priusquam ædificium ipsum Templi suam integritatem accepisset. Ità hic locus optimè conciliabitur cum illo II Paralipomen. xxiv. 14. Neque aliter accepit Iosephus. In versione Lxx pro θύραι ἀργυρεῖ [portæ argenteæ] legendum videtur θύραι, id est, thuribula, quas θύσοντας dixere interpretes Paralipomenon.

15. *Et non fiebat ratio iis hominibus qui accipiebant pecuniam ut distribuerent eam artificibus, sed in fide tractabant eam*] Sensus est: non exigebatur à redemptoribus ratio pecuniæ, quia suâ fide suoque periculo opus probatum exhibere debebant. Hoc est quod & Lxx voluerunt, ὅτι ἐν πίστει αὐτῶν ποιεῖσιν [quia suâ fide id faciebant]. ipsis credebatur Rex.

16. *Quia sacerdotum erat*] Ex lege Lev. v. 16.

17. *Pugnabat contra Geth*] Urbem Philistinorum, II Sam. I. 20. quam David bello suam fecerat, II Sam. vii. 1.

Et direxit faciem suam ut ascenderet in Ierusalem] Id est, omnia fecit per quæ crederetur iturus

contra Hierosolyma. Vide quæ ad Lucam ix. 51.
18. Tulit Ioas Rex Iuda omnia sanctificata] Simile habuimus supra i Reg. xv. 18. ubi quæ dicta sunt vide.

Misitque Hazaeli regi Syria: & recessit ab Ierusalem] Sic sæpe Romani Imperatores externas gentes à finibus suis magnâ vi pecuniæ amoverunt.

20. Surrexerunt autem servi eius] Pœna occisi Zachariæ filii Iojadæ. Vide Paralipomena.

In domo Mello] De qua supra i Reg. ix. 24. In domo, id est, apud domum, ut supra.

In descensu Sella] Quâ descenditur ex domo in viam publicam, quæ cum adiectitia litera alibi dicitur מלח.

21. Iosachar namque filius Semaath & Iozabad filius Somer] Amici Iojadæ, ut vult Iosephus.

Et sepelierunt eum cum patribus suis] Id est, more solito, in civitate David, in Sione, non in sepulchris Regum, quod hic ex Paralipomenis notat Iosephus. Aliquis illi honos habitus, non summus; quia suprema pars vitæ à recto declinaverat. Vide quæ diximus libro primo de Iure Belli ac Pacis, capite tertio, §. 16.

CAPVT XIII.

I. Anno vigesimo tertio Ioas] Ineunte. Vide supra xii. 1.

Regnavit Ioachaz filius Iehu super Israel in Samaria decem & septem annis] Id est, ita ut annum decimum & septimum inchoaret. Vide infra 10.

4. Deprecatus est autem Ioachaz faciem Domini, & audiuit eum Dominus] Quia nec mirum erit diversitas temporalis, si postea Deus mitior pro rebus edomitis, qui retro austerior pro indomitis, ait Tertullianus. Iosephus hic de Deo, τὴν μετανοίαν ὡς ἀρετὴν ἐκδεχόμενον [pœnitentiam loco virtutis acceptans]. Hæc una Deo causâ miserandi; ad quam accessit altera, virtutum avitarum memoria, infra 23.

10. Anno trigesimo septimo Ioas regis Iuda] Post eum annum impletum. Vide supra 1.

14. Elizeus autem ægrotabat] Ægrotaverat; & mox, descenderat, est enim retrogressio.

Currus Israël & auriga eius] Vide supra 11. 12.

17. Aperi fenestram Orientalem] Quia pars Syriae ad Orientem objacet terræ Israël.

In Aphec] Sic & Græci. Nihil tamen vetat verti vehementer.

18. Tolle sagittas] Sume sagittas, supple alias. Victoriam quidem insignem ei prædixerat Elifæus; sed quoties victor futurus esset cum nondum sciret, monebatur à Deo ex hoc signo discere.

21. Revixit homo] Major indies lux ad spem vitæ alterius. Et ostendit Deus quàm sibi cari sint sancti, etiam mortui. Eadem causâ fuit cur ad martyrum monumenta tam multa mira Deus siverit fieri, agnoscente etiam Porphyrio, ut ad tertium librum de Veritate Religionis Christianæ annotavimus.

24. Regnavit Benadad filius eius pro eo] Qui vetus Syriae Regum nomen renovavit, materno fortè genere ortus ex priscis illis Regibus.

CAPVT XIV.

3. Iuxta omnia quæ fecit Ioas pater suus, fecit] Egregiam laudem fine turpi maculavit, ut Regum multi.

5. Percussit servos suos qui interfecerant regem patrem suum] Puniunt talia facinora etiam qui successu fruuntur.

6. Sicut præcepit Dominus, dicens] Deut. xxiv. 16.

7. Ipse percussit Edom] Solus, repudiata, quam magno emerat, Israëlitarum societate: de qua re in Paralipomenis.

Et apprehendit Petram in prælio] Arabiæ urbem, unde Arabiæ Petræ nomen. Hebræis & Arabibus ea urbs Sela dicitur. Captivos ab ea rupe, quæ Græcum nomen urbi dedit, præcipitados addunt Paralipomena, & hic Iosephus.

Vocavitque nomen eius Iechel] Obedientia Deo, idque ideo quia in capta urbe jura Moysis constituit.

8. Veni & videamus nos]
Δείξας ἐν ἀνθρώποις τὴν ἀβελίαν
Ὅσω μέγιστον ἀνδρὶ πρόσκειται κακόν,
[Factoque docuit, impetu temerario
Nullum esse generi gravius humano malum,]
ait in Antigone Sophocles. At in Supplicibus dicenti Theseo,

Εὐψυχίαν ἔσπευσας ἀντ' ἐνβελίας,
[Animosa quàm consulta curasti magis,]
bene respondet Admetus suo malo edoctus:
Ὅ δ' ἡ γὰρ πᾶσις ὤλεσε στρατηλάτας.

[Quæ culpa multis ducibus exitio fuit,]
9. Carduus Libani misit ad cedrum] Αἰνῶ [apologus] qualis Iud. ix. 8.

10. Percuties invaluisti super Edom, & sublevavisti cor tuum] Nam

Fortuna multum quos fovet, stultos facit.
Et rebus secundis, ut ait Tacitus, etiam egregii duces insolescunt.

Quare provocas malum?] Bene Seneca,
Non expedit concutere felicem statum.

12. Percussusque est Iuda coram Israel, & fugerunt unusquisque in tabernacula sua] Panicus illos terror invasit, cujus alibi exempla jam aliquot habuimus: id est, φόβος αἰφνίδιος ἢ κατάπληξις οἷαν Θεὸς ἐκ εὐμενὲς ὦν τίθησι [timor subitus & consternatio, qualem Deus non propitius solet immittere], ut hic valde prudenter loquitur Iosephus.

13. Et interrupit murum Ierusalem à porta Ephraim, usque ad portam anguli, quadringentis cubitis] Ut urbs hostibus semper patèret. Idem Romæ fecit Totilas.

19. Factaque est contra eum conjuratio in Ierusalem] Vox קשר [factio] quæ hic est in Hebræo, non solet sumi in bonam partem. Non ergò probatur hoc facinus; sed ostendit Deus se etiam malorum operâ uti nosse ad judicia sua exsequenda.

Miseruntque post eum in Lachis] Nempe percussores clancularios qui Regem interficerent, ut hic Iosephus, multò rectius quàm qui, quasi participes ejus conjurationis fuissent, quam laudant, à conjuratis Regi ajunt dictum diem. Simile factum habuimus supra xii. 20. & infra xv. 10. 15. in quibus locis est idem verbum קשר [factio].

21. Tulit

21. Tulit autem universus populus Iudæ Azariam natum annos sedecim, & constituerunt eum regem pro patre ejus Amazia] Id non fecissent conjurati illi. Vnde apparet eorum factum displicuisse populo, ut & suprâ xiiii. 1. Similem conjurationem pariter improbatam habemus infrâ xxi. 24.

22. Ipse edificavit Elath, & restituit eam Iudæ] Ereptam Idumæis. Vide Deut. 11. 8.

25. Ipse restituit terminos Israel ab introitu Emath] Vide Num. xxxiv. 8.

Vsq̃ue ad mare solitudinis] Lacum in locis illis campestribus Idumææ, quorum mentio Deuteronomii 11. 8.

Per servum suum Ionam filium Amathi Prophetam] Hinc discimus quo tempore vixerit Ionas ille, cujus librum inter minores Prophetas habemus.

26. Ad clausos carcere & extremos] Idem hic in Hebræo loquendi genus quod habuimus 1 Regum xiv. 10. & xxi. 21.

27. Nec locutus est Dominus ut deleret nomen Israel de sub cælo, sed salvavit eos in manu Ieroboam filii Ioas] Id est, cum non constituisset delere populum, vindicem ei excitavit.

28. Et quomodo restituit Damascum] Id est, olim à Davide posterisque ejus possessam, ut videre est 11 Sam. v. 11. 6. postea amissam prævalentibus Syrorum armis, suprâ xiiii. 3. Israël regno iterum subjecit.

Et Emath Iudæ] Quam Iudæ regno olim adjece- rat David, 11 Sam. viii. 14. Eam Idumæi rebel- lantes suam fecerant: nunc Rex Israël eripit Idumæis. Ità ambulatoriæ sunt urbium possessiones, non minùs quàm agrorum, de quorum aliquo hoc est Luciani Epigramma:

Ἀγρὸς Ἀχαιμενίδᾳ γενόμενῳ ποτὲ, νῦν δὲ Μενίπῳ,
καὶ πάλιν ἐξ ἑτέρου βήσομαι εἰς ἕτερον.

καὶ γὰρ ἐκεῖν' ἔχεν με ποτ' ὤρετο, καὶ πάλιν ἔτ'
οἴεται· εἰμὶ δὲ ὅλως ἑδενὸς, ἀλλὰ τύχης.

[Fundus Achæmenidæ fueram prius, inde Menippi,
Fiamque alterius rursus & alterius.

Credidit ille suum me, sic & credidit iste;
At mihi fortuna est sola nec alter herus.]

CAPVT XV.

1. Anno vigesimo septimo Ieroboam] Viri valde docti putant erratum in numeris, nec plus scribendum quàm xvii. argumento eorum quæ suprâ habemus xiv. 2. & 23. iidem infrâ 8. scriptum olim putant non xxxviii. sed xxviii.

Regnavit Azarias] Rex hic hoc loco in Hebræo vocatur עזריה [Azarias], in Græco Ἀζαρίας. At in Paralipomenis עזריה [Ozihi], in versione Lxx Ὀζίας. [Ozias], quomodo & Iosepho semper vocatur. Si auferatur ab isto posterius nobis dicto nomine 1 sæpe παραγωγικόν [adjectivum], idem erit nomen, exceptâ literâ 7 interpositâ, quæ addita aut demta de significatione nominis nihil immutat. Crediderim verum ejus nomen fuisse עזריה per dagesch, olim, antequam id compendium dictionis inventum est. scriptum עזריה, litera autem 7 secunda facile in 7 mutari potuit ob formæ vicinitatem. Estque id eo credibilius, quod Iosephus, qui utrosque libros

legit, eum semper Ὀζיא [Oziam] vocat, Pontificem autem qui eodem vixit tempore Ἀζαρίαν [Azariam], quomodo & Lxx, qui in Hebræo Paralipomenon cum pari adjectio 1 est עזריה [Azarihu].

5. Percussit autem Dominus regem, & fuit leprosus] Causa est in Paralipomenis, quod adolendi jus proprium Sacerdotibus sibi usurpasset contra Legem, & cui nè intrare quidem basilicam Templi in qua erat altare suffitus licuerit, Numer. 111. & cap. xviii. 1. 2. 5. 7. Lepra & maledicentiæ & superbiæ poena.

Et habitabat in domo libera seorsum] Ruri. Vide quæ diximus suprâ vii. 3.

Ioathan verò filius regis gubernabat palatium] Vicarius erat Regis, qui ab omni populo segregatus fungi regiam potestatem non poterat.

8. Anno trigésimo octavo Azariæ regis Iudæ] Vide quæ dicta ad initium hujus capituli.

12. Iste est sermo Domini, quem locutus est ad Iehu] Suprà x. 30.

14. Et interfecit eum, regnavitque pro eo] Vide dicta suprâ 1 Reg. xv. 28. Adde mox 25. 30.

16. Noluerunt enim aperire ei] Sic Cæsar Massiliensibus portas sibi recludentibus,

— dabitis pœnas pro pace petita,

Et nihil esse meo discetis tutius ævo,

Quàm duce me bellum.

Et scidit eas] Suprà viii. 12.

19. Et dabit Manahem Phul mille talenta argenti] Eâ pecuniâ & bellum redemit, & societatem emit.

20. Indixitque Manahem argentum super Israel cunctis potentibus & divitibus] Optima tributi ratio quæ divites tantum onerat, & quidem pro divitiarum modo.

29. Theglath-phalazar] Θεγλαφαλάσσης [Theglaphalasser] Iosepho: Θαλγαθφελασαρ [Thalgathphelasar] Lxx. In Hebræo Paralipomenon literâ additâ תלגת פלנאסר [Thelgathphalnasar]: prior pars hujus nominis à Tigride fluvio venit, qui Diglito accolis.

Et Galilæam] Cujus cives in captivitate tractati durius quàm Nephthalitæ, Esaiæ ix. 2.

Et transtulit eos in Assyrios] Hoc initium fuit μετακινήων [deportationum], per quas Deus punivit Hebræum populum, ex parte primum, deinde totum.

30. Regnavitque pro eo vigesimo anno Ioathan filii Ozia] Id est, ex quo regnare cœperat Ioathan: non enim regnavit Ioathan nisi annos sedecim.

32. Regnavit Ioathan] In Hebræo, Iotham. Lxx Ἰωθάμ [Ioatham]. Iosepho Ἰωθαμ [Iothamus], qui hujus temporibus vixisse autumat Nahumum Prophetam.

CAPVT XVI.

2. Viginti annorum erat Achaz] Et quod excurrit. Vide infrâ xviii. 2.

3. Transferens per ignem] Lustrans, ut Latinus interpres in eadem hac historiâ loquitur 11 Paralipomen. xxviii. 3. de quo more vide quæ dicta nobis ad Deuteron. xviii. 10.

4. Immolabat quoque victimas, & adolebat incensum in excelsis, & in collibus, & sub omni ligno frons.

frondoso] Non ferebat hæc tantum, ut antehac fecerant multi Reges non mali, turbæ impares, sed exemplo suo præibat cæteris, & augebat contrariam legibus licentiam.

5. *Tunc ascendit Rasin rex Syriæ, & Phasæ filius Romeliæ rex Israel*] Confer Esajam cap. vii.

In Ierusalem] Id est, contra Hierosolyma.

6. *Ailan*] *Elath*, de qua supra xiv. 22.

Et Idumæi venerunt in Ailan] Legit אֲדוּמִי [Adonim, id est, Idumæi,] ut Lxx. At verius est אֲרָמִי [Aromim, id est, Syri], ut habet Hebræus textus; & Iosephus, ἐγκαταμίσεν αὐτῇ Σύρος [Syros cohabitatum deduxit]. Non solent Reges potentes quæ ab hostibus ceperunt iis reddere quorum olim fuerunt.

7. *Servus tuus & filius tuus ego sum*] Latini dicerent: Populum, urbem, agros, delubra, divina humanæque omnia in tuam ditionem dedimus. Vide quæ dicta nobis de Iure Belli ac Pacis libro primo, capite tertio, §. 8. & libro tertio, capite xx. §. 49.

8. *Argentum & aurum quod inveniri potuit in domo Domini*] Vt supra xii. 18.

9. *Et transtulit habitatores ejus Cyrenen*] In Hebræo est קִירָה, quæ Cyrene Africæ esse non potest, quæ sub Assyriis non fuit. Iosephus partem esse ait Mediæ, in qua Cyrrhus fluvius Plinio, & Ptolemæo, huic etiam oppidum Cyrena.

11. *Exstruxitque Vrias sacerdos altare*] Malè contra Legem Regi paruit, qui quidvis potius perferre debuit quàm ministerium ad rem illicitam præbere; ut Iudæi qui sub Alexandro Babylone ad Beli templum exstruendum materiam aggerere noluerunt. Rectè Tertullianus, oportere nos in omni obsequio esse subditos Magistratibus, Principibus & potestatibus, sed intra limites disciplinæ. Forma altaris holocaustorum (de eo enim hic agitur) præscripta est Exod. xxvii. 1.

15. *Super altare majus*] Factum ad instar Damasceni altaris.

Et sacrificia eorum] Id est, oblationes è simila, aut etiam munera quæ victimas comitabantur. מִנְחָה enim utrumque significat.

Altare verò æreum] Ære obductum; illud vetus ex Mosis præscripto.

18. *Musach quoque sabbati quod ædificaverant in Templo*] Transitum quendam sub tecto quem ædificaverant (nam sic est in Hebræo) nempe Sacerdotes, ut illac sabbati die intrarent in Templum ad inchoandam ἐφημερίαν [functionem vicis suæ].

Et ingressum regis exterius] Id est, primam portam, per quam Rex ingredi solebat in Templum.

Convertit in Templum Domini] In Hebræo: *circuire fecit domum Domini*. Græcè, ἐπέσπευεν ἐν οἴκῳ [transtulit in Templo], id est, in aliam partem Templi vertit, nè ingredientiæ aut Rex aut Sacerdotes tergum obverterent Assyriæ, eoque regem Assyrium minùs revereri viderentur: nam ingressus isti ad Orientem spectabant.

CAPVT XVII.

1. **A**Nno duodecimo Achaz regis Iuda, regnavit Osee filius Ela in Samaria] Nempe pleno

jure. Sic accipe & quod infra est xviii. 1. regnaverat & antè, sed ut cliens Assyrii, supra xv. 30.

3. *Contra hunc ascendit Salmanassar rex Assyriorum*] Hujus nomen in Tyriorum exstitisse Annalibus docet nos Iosephus.

Et factus est ei servus] Id est, fidei ejus ac tutelæ se dedit, obsequiumque promisso tributo testatus est.

4. *Quod rebellare nitens*] Id est, deficere à fide.

6. *Cepit rex Assyriorum Samariam*] Quam sub Φοινίκης nomine comprehendit Menander Ephesius, in loco quem produximus ad librum tertium de Veritate Religionis Christianæ. Vide & quod infra xviii. 10.

In Hala] In Hebræo, חָלָה. Hæc est Calacina pars Assyriæ Adiabenen tangens apud Ptolemæum, Calachene eadem apud Strabonem.

Et in Habor] Hebræicè הַבּוֹר. Hæc est Chabora apud Euphratem eidem Ptolemæo. Alii verò per חָלָה Colchos per הַבּוֹר Iberos Asiæ, tum hic, tum i Paralipomen. v. in fine interpretantur; & qui eo deducti sunt putant eos esse, quos Colchos è Syris ortos & circumcisos fuisse narrat Herodotus, Ponticos illos scilicet etiam in Actis & Petri epistola memoratos. Certè Ponti oram post hæc tempora sub Regibus Chaldæis fuisse discimus ex Abydeni loco de Nabuchodonosoro, quem produximus ad tertium de Veritate Religionis Christianæ.

Iuxta fluvium Gozan] Vnde regio Gauzanitis eidem Ptolemæo in Mesopotamiæ descriptione.

In civitatibus Medorum] In Hebræo: *in civitatibus Medorum*. Nam priora illa loca partim in Assyria, partim in Mesopotamia erant; Media autem sub eodem erat imperio.

7. *Factum est enim cum peccassent filii Israel Domino Deo suo*] Gravis αἰτιολογία [recitatio causarum] tam gravium malorum.

8. *Iuxta ritum gentium quas consumserat Dominus in conspectu filiorum Israel*] Chananæorum, Amorhæorum, vicinorumque.

9. *Et offenderunt filii Israel verbis non rectis Dominum Deum suum*] In Hebræo: *Occultarunt filii Israel* (id est, clam locuti sunt) *verba non recta contra Dominum Deum suum*.

A turre custodum usque ad civitatem munitam] Proverbiale, significans idem factum in locis habitatis, & in locis desertis. *Turres custodum* intellige ὀπρωφουλάρια [speculas in pomariis].

12. *Et coluerunt immunditias*] Sic idola vocant Hebræi per contemptum.

13. *Et testificatus est Dominus in Israel & in Iuda per manum omnium Prophetarum & Videntium*] Augget culpam contumacia adversus tot monitores Divinitus missos.

Et sicut misi ad vos in manus servorum meorum Prophetarum] In Hebræo: *& quam*, supple legem, *misi ad vos*: id est, commendavi vobis per Prophetas. Valde his consonant quæ sunt apud Nehemiam cap. x.

16. *Adoraverunt universam militiam cæli*] Astra, præcipuè Saturnum, Iovem, Venerem, Lunam. *Servieruntque Baal*] Soli, ut alibi diximus.

Con-

17. *Consecraverunt*] Lustraverunt, ut suprâ.
Et divinationibus inserviebant & auguriis] Contra Legem Levit. xix. 26. 31. xx. 6. 27. Deuteronom. xviii. 10. 11. 12.

18. *Abstulit eos à conspectu suo*] A terra Sancta, nunquam redituros.

Et non remansit nisi tribus Iuda tantummodo] Illa sola integra remansit: ei autem adhæsere pars Benjaminitarum & Levitarum.

19. *Sed nec ipse Iuda custodivit mandata Domini Dei sui, verim ambulavit in erroribus Israel*] Præparatio ad historias sequentes. Confer Ezech. xvi. & xxi. 11.

21. *Quo scissus est Israel à domo David*] Επανοδος [retrogressio] ad ostendendam malorum originem.

24. *Et de Cutha*] Ait Iosephus Chuthum esse Persidis fluvium, inde urbs Cotamba apud Ptolemæum. Ab hac regione major pars fuit ejus coloniae, quæ in Samariam & vicina loca deducta est: hinc factum ut qui ibi vivebant καὶ ἐπικράτειαν [ex parte potiore] dicerentur כותים Χεθאים [Chuthæi], ut hic notat Iosephus.

Et de Avath] Αβα [Ava] hic & xviii. 34. quam ibi punctis aliis. Hinc dictus populus Αβιμ [Avim] mox 31. quos Avadias vocat Ptolemæus in Bactriane.

Et de Emath] Sic & infra 30. & xviii. 34. Videtur esse Amathus Syriæ, bis nominata Herodoto.

Est de Sepharvaim] Est urbs Ptolemæo Σιπφάρα [Sippbara], dicta Syris numero binionis, quod eam Euphrates interlueret. Σιππαρηνῶν πόλις [Sipparenonum urbs] Abydeno.

27. *Legitima Dei terræ*] Nam Deum Israëlitis putabant esse aliquem ἐπιχώριον θεόν [regionalem deum], ut notavimus suprâ 1 Reg. xx. 23. & apparebit infra xviii. 35.

29. *Et unaquæque gens fabricata est deum suum*] Præter Deum Israëlitis quem unâ colebant, ut habebimus infra. Quidem tamen fuere qui unum Deum colerent, sed seorsim à Iudæis, neque planè ex Lege.

30. *Viri enim Babylonii fecere Sochothbenoth*] Fecerunt tentoria in quibus virgines in honorem Veneris cupientibus sui copiam facerent, qui mos Babyloniiis, ut diximus ad Levit. xix. 29. סוכות [Sochoth] sunt, ni fallor, quas καμάρας [Cameras] vocat Herodotus.

Viri autem Chuthæi fecerunt Nergel] Colebatur hæc dea in forma gallinæ sylvestris.

Et viri de Emath fecerunt Asima] In forma hirci. Vide Esaiam xxxiv. 14.

31. *Hi autem qui erant de Sepharvaim comburebant filios suos igni, Adramelech & Anamelech diis Sepharvaim*] Adramelech videtur esse idem qui Melech, Moloch, Melcham, Saturnus scilicet, addito titulo potentis מלך. Anamelech verò Iovis stella, quod esset nubes, id est protectio, contra Molochum, benignum sidus maligno oppositum.

32. *Fecerunt autem sibi de novissimis*] In Hebræo: *Et fecerunt sibi quidam eorum.*

Et ponebant eos in fanis sublimibus] In Hebræo, *Et fuerunt facientes eis in domo excelsorum*: id est, Sacerdotes illi sacra faciebant in illorum hominum gratiam, idque in collium fanis.

34. *Neque custodiunt ceremonias ejus*] Illud neque

est ex Hebræo, quod nunc legitur אִינוֹם; sed apparet Lxx legisse אִיתום Chaldaico more, id est, ipsi. deinde bene verterunt חקתם non ceremonias ejus, sed suas, patrias & avitas. Et sensus sanè cum prioribus rectius sic cohæret. Observabant, ait, & ritus suos veteres, & illos sanctos ritus quos Deus Israëlitis præscripserat, cum aliis ritibus minimè miscendos. Vide & quæ infra 41. Rectius fecissent si unum verum Deum coluissent sine ritibus Hebraicis.

40. *Illi verò non audierunt*] Non obedierant illi de decem tribubus, & ita pessimum exemplum dederant venturis in loca ubi recentia erant corruptæ religionis vestigia.

CAPVT XVIII.

1. *R*egnavit Ezechias] Vir sanè bonus, sed ingenio timidiore, qualis apud Romanos Fabius ille, aliis Cunctator, aliis Ovacula dictus, cui de Græcis Periclem confert Plutarchus.

2. *Viginti quinque annorum erat*] Inibat annum vigesimum quintum. Vide suprâ xvi. 2.

4. *Ipsè dissipavit excelsa*] Rem magnam fecit. sed poena decem tribuum ante oculos, Iudæ tribum magis quam antè morigeram Legi fecerat.

Confregitque serpentem æneum quem fecerat Moses] Nota, quem fecerat Moses. Egregium documentum Regibus, ut quamvis bene instituta, sed non necessaria, ubi ἐπιτοπολὺ [plerumque] malè usurpantur, à conspectu tollant, nè ponant offendiculum cæcis.

Adolebant ei incensum] Quod inter illa erat, quæ Dei solius honori reservata extra Templum usurpare non licebat, Exod. xxx. 38.

Vocavitque nomen ejus Nohestan] Quo impensius id colebatur, eò magis depretiandum putavit, quasi diceret: *Æs est, præterea nihil.*

5. *In Domino Deo Israël speravit*] Ingens testimonium, & quod omnes virtutes vi suâ continet. Nam μόνῳ θεῷ χωρὶς προσπαράληψως & ῥάδιον πισεῦσαι διὰ τὴν πρὸς τὸ θνητὸν, ὃ συνεζεύγμεθα, συγγένειαν, ὅπερ ἡμᾶς καὶ χρήμασι καὶ δόξῃ καὶ ἀρχῇ καὶ φίλοις, ὑγείᾳ τε καὶ σώματι, καὶ ἄλλοις πολλοῖς ἀναπείθει πεπιστευκέναι· τὸ δὲ ἐκνίψασθαι τῶν ἑκαστὸν καὶ ἀπισῆσαι τῇ γενέσει, τῇ πάντας ἐξ ἐαυτῆς ἀπίστη, μόνῳ ᾧ πισεῦσαι θεῷ, τῷ καὶ πρὸς ἀλήθειαν μόνῳ πιστῷ, μεγάλης καὶ ὀλυμπίας διανοίας ἔργον ἐστὶ, πρὸς ἑδνὸς ἐκᾶτι δελεαζομένης καὶ παρ' ἡμῖν [Soli Deo, nullâ re assumptâ aliâ, credere non est facile; ob cognationem quam habemus cum parte mortali, cui sociati sumus: quæ nobis suadet ut & pecuniæ, & gloria, & imperio, & amicis, & bonæ valetudini, & robori corporis fidamus. Hæc omnia eluere & diffidere rebus genitis, omnino per se infidis, soli autem Deo credere, qui revera & solus est fidelis, magni ac cælestis animi est opus, & talis quod nullis ultra rebus quales hîc sunt pellici se patiatur]. Quæ Philonis verba libro, *Quis rerum divinarum Heres.*

7. *Rebellavit quoque contra regem Assyriorum*] Infra culpam in hac re agnoscit & poenam luit. xviii. 14.

8. *A turre custodum usque ad civitatem munitam*] Vide suprâ xvi. 9.

9. *Ascendit Salmanasar rex Assyriorum in Samariam*] Rem suprâ jam dixerat. Hic quo Ezechiae regnantis anno id evenit notat.

13. *Anno quartodecimo regis Ezechiae ascendit Sennacherib rex Assyriorum*] Hujus Assyriorum Regis meminisse Berofum testatur Iosephus, in quo delenda illa: λέγων ὅτως [dicens sic]. nam quæ post id sequuntur manifestum non Berofi esse sed Iosephi. Meminit Sennacheribi & Herodotus Euterpe. Miror autem ab Iosepho erroris notari Herodotum, quod Sennacheribum dixerit non Assyriorum, ut Berofus & sacræ literæ, sed Arabum Regem; cum Herodoti codices, quibus utimur, habeant: Σαναχάριβον βασιλέα Ἀραβίων τε καὶ Ἀσσυρίων [Sanacharibum Regem Arabum & Assyriorum]. Etiam illa verba apud Iosephum: ὡς ἔτος ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τὸν Ἰ. Αἰγυπτίων βασιλέα ἐλθὼν ἱερέα ὄντα τῷ Ἡφαιστῷ [quomodo Rex ille in Ægyptiorum Regem, qui Vulcani erat sacerdos, exercitum duxerit], cum superioribus non cohærent, & ex marginali annotatione aliquâ in textum irrepsere. tota hæc historia iisdem propè verbis est apud Esaiam xxxvi.

15. *Deditque Ezechias omne argentum*] Ità bona causa ad Ezechiam transiit, ut notavimus II. de Iure Belli ac Pacis, capite I. §. 18. Sic Deus ubi suos liberare vult, causam etiam honestam ipsis præstat.

17. *Rabsacen*] Quem Israelitam fuisse, sed Legis & populi sui desertorem, putant Hebræi. Credibile id facit lingua Hebræa quâ locutus est, & quod ad verba ejus in Deum maledica proceres & Rex Ezechias vestem suam consciderunt XIX. 1. quod fieri non solebat, nisi quoties talia verba ab Israelitarum aliquo pronuntiata fuerant.

21. *In baculo arundineo atque confracto*] Videtur hic הרצוצי magis fragilem quàm fractum significare. Considera sequentia.

22. *Nonne iste est cuius abstulit Ezechias excelsa & altaria?*] Nempe omnia quæ extra Templum erant, atque ità impediit ne pluribus in locis coleretur.

23. *Et videte an habere valeatis adscensores eorum*] Nam propter equorum penuriam pauci erant inter Hebræos qui artem equitandi didicissent.

25. *Sine Domini voluntate*] יהוה, id est, Dei vestri: ità enim eum æstimabat Rabsaces, ut Salmanasar XVII. 27.

26. *Syriacè*] Quam linguam primorum quidam intelligebant, non autem populus.

27. *Ad viros qui sedent super murum*] Qui urbes obsident, si quas conditiones ferre volunt, omnem dant operam, ut earum notitia non ad duces tantum perveniat, sed & ad populum, qui facilius talibus moveri solet.

Vt comedant stercora sua] Vide quæ dicta suprâ VI. 25.

Et bibant urinam suam] Quod pluribus in locis factum, aquâ deficiente.

29. *De manu mea*] Legit מירי [de manu mea], ut habent Orientalium Iudæorum libri, non מירו [de manu ejus], ut nostri & ii quibus usi sunt Lxx.

34. *Deus Emath*] Suprà XVII. 24.

Et Arphad] Conjungitur cum Emath Ieremiæ XLIX. 23. Idem nomen, literâ mutata, sono penè eodem ארורי [Arvadi], Gen. x. 18. ubi Latinus Aradios posuit, rectè.

Ana] Fortè Ange, in Arabia Felice posita Ptolemæo. Nam urbis esse nomen apparet infrâ XIX. 13.

ut mirer Symmachum Ana & Ava quasi verba essent, non propria nomina, interpretatum. At Ava nomen etiam suprâ habuimus XVII. 24.

CAPVT XIX.

2. *Ad Esaiam Prophetam filium Amos*] Huic ego Græcorum Demosthenem comparo. puritas Hebræismi in Esaiâ, Atticismi in Demosthene: magnificus utrique dicendi character: frequentia schemata, maxime verò illa quâ Demosthenem excelluisse ait Quintilianus, δεινότης [vehementia] rebus indignis, asperis, invidiosis vim addens. Sed Esaiam etiam natalium dignitas & regia affinitas ornabant.

3. *Venerunt filii usque ad partum, & vires non habebat parturiens*] Non dissimilis comparatio apud Homerum Iliados Δ'.

Ὡς δ' ὅταν ὠδίνῃσιν ἔχῃ βέλῳ δὲ γυναικᾶ,
Δριμύ, τό, τε προΐεσι μογοςόκοι εἰλεΐθῃαι
Ἡρῆς θυγατέρες πικρὰς ὠδίνας ἔχουσαι
Ὡς δ' ἔξει δύναι δύνον μὲν Ἀτρεΐδαο.
[Vt cum parturiens urgetur femina telis
Acribus, immittunt quæ duriter Ilithyia
Iunonis soboles tristi comitata dolore:
Sic curæ anxiferæ mergebant pectus Atridae.]

4. *Pro reliquiis*] Pro una tribu & duarum tribuum partibus, quæ sola restant de tam copiosa Iacobi posteritate.

7. *Ecce, ego immittam ei spiritum, & audiet nuntium, & revertetur in terram suam*] Est loquendi genus Hebræicum, pro quo nos diceremus: indam ei hunc animum, ut audito belli Æthiopici nuntio domum redeat.

8. *Expugnantem Lobnam*] Quæ à Lachisa non longè aberat, Ios. x. 29. 31.

9. *De Tharaca*] Qui Thearchon Straboni.

12. *Gozan*] Vide suprâ XVII. 6.

Haran] חרן Carras Assyriæ.

Et Reseph] Resapha in Palmyrene Ptolemæo.

Et filios Eden] Mesopotamiæ. Vide Gen. II.

Qui erant in Thelassar] Contractè Thelda Ptolemæo, Thilutha Ammiano.

15. *Oravit in conspectu Domini*] τῷ πατρὶν νόμῳ πεισὼν ἐπὶ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ ἠκέτευε [Patrio more in faciem cadens Deo supplicavit], Iosephus.

Tu es Deus solus regum omnium terræ] Hæc & quæ sequuntur directè opposita sunt opinioni Assyriorum, suprâ XVII. 27. & XVIII. 35.

21. *Virgo filia Sion*] Ità vocat ejus plebem in superiori parte habitantem ubi erat regia.

Post tergum tuum caput movit] Mos irridentium. Psal. xxii. 7. Matth. xxvii. 39.

Filia Ierusalem] Plebem urbis inferiùs sitæ designat.

22. *Contra sanctum Israël*] Familiare Esaiæ loquendi genus, ut XLV. II. XLVII. 4. XLVIII. 17.

23. *Et dixisti in multitudine curruum meorum*] Egregia descriptio Regis successibus elati.

Et saltum Carmeli ejus] Non est hic Carmel nomen proprium, sed loca frugifera significat. Ità enim utitur Esaias x. 18. xvi. 10. xix. 23.

24. *Et bibi aquas alienas*] De Sefostri Lucanus:

Ante

*Ante tamen vestros amnes Rhodanumque Padumque
Quam Nilum de fonte bibit.*

*Et siccavi vestigiis pedum meorum omnes aquas clau-
sas]* Transii flumina magnis aggeribus munita, aquis
nimirum abactis. ποταμὸς περιόχης [fluvios aggerum]
habent hic Lxx. Exempla similia vide apud Fron-
tinum libro III. cap. VII. Adde quæ de Cyro attu-
limus ex Herodoto ad librum III. pro Veritate Re-
ligionis Christianæ.

25. *Nunquid non audisti quid ab initio fecerim?* In Hebræo: *Nonne audisti jam olim me id fecisse?* Nempe cum Israëlitas deduxi per Arabicum sinum.

Ex diebus antiquis plasnavi illud] Feci hoc vi meâ,
sine naturæ aut humanæ artis ope. ita enim eximie
usurpatur verbum יצא Gen. II. 8. & alibi.

Et nunc adduxi] Nunc quoque tu id non fecisses,
nisi mihi libuisset permittere.

*Erantque in ruinam collium pugnantium civitates
munitæ]* In Hebræo: *Hoc erat ad vertendum civita-
tes munitas in cumulos ruinarum.* Id est, ideo hoc per-
misi ut civitates mihi exosas punirem excidio: ideo
tibi complanavi viam.

26. *Et qui sedent in iis]* Habitatores earum civi-
tatum quas nominasti supra 12. 13.

Humiles manu] In Hebræo, *contracti manu.* apud
Lxx ἡσθένσαν τῇ χειρὶ [manu impotentes erant], id
est, imbelles.

27. *Ego præscivi]* In Hebræo: *ad me,* id est, mihi
patuit.

28. *Ponam itaque circulum in naribus tuis]* Rectius
hamum verteris, ut Græci ἀγκυρα. Similitudo à mo-
re piscatorum, Job XL. 21.

Et canum in labiis tuis] Vt equis & mulis fieri so-
let, Psal. XXXII. 9.

Et reducam te in viam per quam venisti] Retro te
agam.

29. *Comede hoc anno quæ reppereris]* In Hebræo,
כִּי־כֹמֶץ: quod & hic & alibi τὰ αὐτόματα [sponte nata]
vertunt Lxx.

In secundo autem anno quæ sponte nascuntur] Est in
Hebræo שִׁכְחָה, aut שִׁכְחָה, quod ἀνατέλλουσα [ortiva]
vertunt Lxx. Hæc ea sunt quæ ex semine alicubi
demerso sine cultura erumpunt.

Porrò in tertio anno seminate & metite] Vt in alta
pace, longè remoto non hoste tantum, sed & ho-
stis metu.

30. *Et quodcumque reliquum fuerit de domo Iuda,
mittet radicem deorsum & faciet fructum sursum]* Fir-
mas habebit sedes & sobolescet. Translatio à satis
sumta.

31. *De Ierusalem quippe egredientur reliquæ]* Idem
est sensus qui in illis Virgilio:

*Ergò omnis longo solvit se Teucra luctu;
Panduntur portæ: juvat ire, & Dorica castra
Desertósque videre locos.*

32. *Nec mittet in eam sagittam]* Ad dejiciendos
defensores.

Nec occupabit eam clypeus] Id est, non aggredietur
eam factâ testudine, qui συνασπισμός Græcis.

Nec circumdabit eam munitio] Hebræi מִלְחָמָה in-
terpretantur ballistam. Non effundet in eam saxa
ballistaria.

35. *Venit Angelus Domini, & percussit in castris*

Assyriorum centum octogintaquinque millia] Mentio
huius historiæ Tobiae I. 21. Ecclesiastici XLVIII. 24.
I. Macch. VII. 41.

37. *Cumque adoraret in templo Nesroch deum suum]*
Lxx Μεσεράχ [Meserach]. At Iosephus: τῷ ἰδίῳ ναῷ
Ἀράσκη λεγομένῳ [in templo ipsius Arasca dicto].

Adramelech & Sarasar filii ejus] Maximi natu; qui
ad hoc facinus impulsî dicuntur, quod pater cum in
periculo esset, voto se obstrinxisset illos immolandi.

Fugeruntque in Terram Armeniorum] Ad Cordyæos.
Vide Genes. VII. 4. Atque ita exciderunt successio-
ne regni, ut hic notat Iosephus.

Et regnavit Asar-haddon filius ejus pro eo] Ptolemæo
Ἀσσαράδινος [Assaradinus].

CAPVT XX.

1. *Præcipe domui tuæ]* Da suprema mandata. Plu-
tarchus de Homeri Poësi: τὸ δὲ τὰς ἐξιόντας
ἐπὶ πόλεμον, ἢ ἐν κινδύνῳ καθεστῶτας ἐντέλλεσθαι τι τοῖς
οἰκείοις εἰθισμένον παρὰ πᾶσιν, ἐκ ἡγνόησεν ὁ ποιητής· ἢ
μὲν γὰρ Ἀνδρομάχῃ σέβεσθαι τὸν Ἑκτορά φησιν,

Οὐ γὰρ μοι θνήσκων λεχέων ἐκ χεῖρας ὀρεξάσθαι·

Οὐδέ τί μοι εἶπας πυκινὸν ἔπος, ὃ τέ κεν αἰεὶ

Μεμνήμην νύκτας τε καὶ ἡμέρας δακρυχέεσσαι.

ἢ δὲ Πηνελόπῃ τὸ τὸν Ὀδυσσεὺς ἐντολῶν μνημονεῦει, φήσαν-
τος ὁπότε ἐξῆι,

Τῷ ἐκ οἴδ' ἢ κέν μ' ἀνέσει θεός, ἢ κεν αἰλώω

Αὐτὴ ἐν Τροίῃ, σοὶ δ' ἐνθάδε πάντ' αἰ μελόντων,

Μεμνηθεὶς πατρός καὶ μητέρος ἐν μεγάροισιν,

Ὡς νῦν, ἢ ἔτι μάλλον, ἐμεῦ ἀπονόσφιν ἐόντ'.

Αὐτὰρ ἐπεὶ δ' αὖτε παῖδα γενεήσαντα ἴδῃαι,

Γῆμασ' ὧν ἐθέλωθα, τὸν καὶ δῶμα λιπῶσα.

[ut qui ad bellum irent, aut in aliquo periculo essent con-
stituti, præcepta darent suis, mos fuit ubique receptus:
neque id ignoravit poëta. ait enim Andromacha plangens
Hectorem,

Non porrexisti de lecto tu mihi dextram,

Nec sapiens verbum dixisti mihi, cuius in omnes

Noctes atque dies essem memor illacrymando.

sed & Penelope meminit mandatorum Ulyssis, qui abiens
ipsi dixerat,

Mene redire velit Deus, ad Trojânnē manere

Ignoro; verum tibi sint hæc omnia curæ,

Vt cum longè abero matremque patremq; meum tæ

Intra tecta tenens observes, ut facis, aut plus.

At ubi Telemacho barbam cecidisse videbis

Primam, nube viro cui vis, regnumque relinque.]

Exemplum talium mandatorum egregium habes
apud Stobæum titulo de Prudentia ex Erechtheo
Euripidis.

Morieris enim tu & non vires] In hac denuntiatione
latebat tacita quædam conditio, ut Ionæ III. 4.

3. *Memento, quæso, quomodo ambulaverim coram te
in veritate & in corde perfecto]* Prædicabant illi, ge-
nerosâ quâdam conscientie fiduciâ, Deo opera sua,
ut Nehemias XII. 14. In Novo federe non æquè id
videmus fieri; quia & vis gratiæ multò major est, &
profectus indies major requiritur, ut de Christiano
dici possit:

Nilque putans actum, dum quid superesset agendum.

Flevit igitur Ezechias fletu magno] Minus clarè reve-
latâ spe vitæ æternæ, mors etiam magis timebatur.

6. *Addam diebus tuis xv annos*] Iis annis quos vi-
xisses secundum constitutum in natura ordinem.

7. *Afferte Massam ficorum*] Non quod in ficibus
vis esset medendi morbo deplorato, sed signum di-
vinæ efficaciz. Simile vide Ioh. ix. 6.

11. *Quibus jam descenderat in horologio Achaz*] Erat gnomon constans, ut ait Eliahou Chomer, ex semicirculo, in cuius cavo erat globus, in quem cadens umbra respondebat cæsuris factis in semicirculo ad numerum, ut ajunt, xxviii. Eæ cæsuræ hic vocantur מעלות, id est, gradus. Per eorum decem retroacta est umbra. Eam umbram Solem vocat Esaias xxxviii. 8. quia à Sole fieri solebat. Nihil autem opus erat Vniuersi cursum immutari, tantum signi causâ. Simili figurâ fenestræ Solis nomine appellantur Ieremiæ xv. 9.

12. *Filius Baladan*] Hujus nomen exstitisse in Chaldaicis Berosi testis est Iosephus.

Audierat enim quod ægrotasset Ezechias] Misit ei σωτήρια [dona recuperatâ valetudine].

13. *Ostendit eis domum aromatum, & aurum & argentum*] Periculosum, opulentiam suam ostentare externis: quæ sola res sæpè barbaros in Romanum Imperium attraxit.

17. *Auferentur omnia quæ sunt in domo tua*] Impletum infra xxiv. 13.

18. *Et erunt eunuchi in palatio regis Babylonis*] Erunt palatini. Impletum infra xxiv. 15. xxv. 7.

19. *Bonus sermo Domini quem locutus es. Sit pax & veritas in diebus meis*

Εμὲ θανόντῳ γαῖα μιχθήτω πνεύρι.

[Me terra flammis misceatur mortuo.]

20. *Piscinam*] De qua vide Nehemiam iii. 16.

Et introduxerit aquas in civitatem] Arcanis viis, ut & hostibus eas interciperet, & urbi aquæ non deessent, ii Paralipom. xxxiii. 3. 4. 30. Tacitus ubi Hierosolyma describit, Fons perennis aquæ, cavati sub terra montes, & piscinæ cisternæque servandis imbribus. præviderant conditores ex diversitate morum crebra bella: inde cuncta quantois adversus longum obsidium. Arcani aquæductus egregium specimen habes apud Procopium iv. Gotthicorum in obsidione Petræ Lazorum.

Nonne hæc scripta sunt in libro sermonum dierum regum Iuda?] In Diurnis, unde multa excerpfit Esdras in Paralipomena, non omissis tamen potissimis rebus quæ in his sunt Annalibus. Id discrimen bene notavit Tacitus Annalium xiiii. Nerone secundum, L. Pisone Consulibus, pauca memoriâ digna evenere; nisi cui libeat, laudandis fundamentis & trabibus, queis molem amphitheatri apud Campum Martis Cæsar adstruxerat, volumina implere: cum ex dignitate populi Romani repertum sit, res illustres annalibus, talia diurnis urbis actis mandare. Nominat alibi diurna actorum scripta, diurna populi Romani, ut & Vopiscus Probo. Diurnorum Alexandri Magni mentio est apud Plutarchum.

CAPVT XXI.

1. **M**anasses] Sanguinarium ingenium, Caji Caligulæ & Neronis ingenio non dissimile.

4. *Exstruxitque aras*] Diis illis gentium vicinarum.

7. *Idolum luci*] Telluris, ut conjecimus Iud. ii. 13.

12. *Vt quicumque audierit, tinniant ambæ aures ejus*] Vt i Sam. iii. 11.

13. *Extendam super Ierusalem funiculum Samariæ*] Eadem mensurâ eam metiar quâ Samariam mensuravi. Lxx, τὸ μέτρον Σαμαρείας [mensuram Samariæ]. Hebræa vox propriè amissim significat, quâ ad dirigendas mensuras utuntur architecti.

Et pondus domus Achab] καὶ τὸ σάθμιον οἶκος Ἀχάβ [pondere domus Achabi], id est, non pluris mihi valebit. Vide Danielis v. 26.

Et delebo Ierusalem sicut deleri solent tabulæ] Melius Græci, καὶ ἀπαλείψω τὴν Ἱερουσαλήμ καθὼς ἀπαλείφεται ἡ ἀλάβαστρος: Abstergam Hierosolyma, quomodo abstergi solet alabastrum, aut potius scutella.

Et delens vertam, & ducam crebrius stylum super faciem ejus] In Hebræo: & vertit super faciem suam.

Lxx: καὶ καλᾶσθεται ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ [et vertitur in faciem suam]. Solent alabastra aut scutellæ bene absterge ore deorsum verso reponi.

16. *Vsq̃ue ad os*] In Hebræo, עַד הָאֵף. Lxx ad verbum εἰς εἰς εἰς [os ad os]. id significat confertim, ut supra x. 21. Similitudo sumta ab aridis aut liquidis, quorum summitas vasis summitatem adæquat.

17. *Et universa quæ fecit*] In captivitate & post reditum.

In libro sermonum dierum] In Diurnis, unde ea excerpfit Esdras ii Paralipomen. xxxiii. 11. & sequentibus.

18. *Sepultus est in horto domus suæ*] Dicitur id ipse voluisse, quod malis factis suis meritis esset extra regia sepulchra poni.

19. *De Ietheba*] Quæ Iethebatha Num. xxxiii. 33. & Deuteronomii x. 7.

24. *Percussit autem populus terræ omnes qui conjuraverant*] Vide quæ dicta supra xiv. 21.

CAPVT XXII.

1. **O**cto annorum erat Iosias] φύσιν ἀρίστην καὶ πρὸς ἀρετὴν εὖ γεγωνὸς [indolem optimus & ad virtutem bene natus], ait Iosephus. Aristoteles dicit esse quasdam improprie dictas virtutes, agnatas aliquibus, φυσικὰς ἀρετὰς [nativas virtutes]. Talibus instructum fuisse Isaacum putat Philo. In Græcis talis præcipue mihi videtur fuisse Epaminondas, infelix tamen & ipse, non minus quàm Iosias, populi magis meritis quàm suis.

2. *Non declinavit ad dexteram, sive ad sinistram*] Præstitit omnia quæ ab homine sperari poterant. Vide infra xxiii. 25.

4. *Vt constetur pecunia*] Colligatur. Lxx. σφράγιον τὸ ἀργύριον. Similem historiam habuimus supra cap. xii. ubi dicta vide.

5. *Per præpositos domus Domini*] Id est, ni fallor, redemptores operis.

7. *Sed in potestate habeant, & in fide*] Suo periculo opus faciant, quippe probandum postea.

8. *Librum Legis reperi in domo Domini*] αὐτοῦ γραφον [archetypum] Moïsi, ut intelligere est ii Paralipomen. xxxiv. 14.

10. *Quem cum legisset Saphan coram rege*] Dicitur, Deo ita disponente, incidisse in locum Deuteronom. xxviii. 36. quibus verbis sibi lectis Rex ter-ritus fuerit.

13. *De verbis voluminis istius*] Non ergo descripserat Rex sibi exemplum, ut debuerat ex præscripto Deuteronom. xvii. 18. ita desuetudo interdum etiam optimas leges obliterat. Confer quod est infra xxiii. 2.

14. *Quæ habitabat in Ierusalem in Secunda*] Græci retentâ Hebræâ voce, ἐν τῇ Μεσενᾷ [in Mesena]. Chaldæum puto recte interpretari כְּבֵית אוֹלְפָנָא [in schola]. nam מְסֵנָה Hebræis est traditio Legis interpres.

17. *Indignatio mea in loco hoc, & non exstinguetur*] ὅτι τὸ θεῖον καὶ αὐτῶν ψῆφον ἤνεγκεν, ἣν οὐκ ἔκλειπται ἀντὶς ἀκυρον ποιήσεται, ἀπολέσται τὸ λαὸν καὶ τὸ χωρὸς ἐκ-καλεῖν [Quia Deus sententiam adversus eos tulerat, nullis supplicationibus mutabilem, ut populus partim periret, partim à patria ejiceretur], Iosephus hoc loco.

20. *Vt non videant oculi tui omnia mala quæ indu-
xurus sum super locum istum*] Sæpè tempestiva mors beneficium est.

*Incolumi Trojâ Priamus venisset ad umbras
Assaraci magnis sollemnibus, Heclore funus
Portante ac reliquis fratrum cervicibus, inter
Iliadum lacrymas, ut primos edere planctus
Cassandra inciperet, sciâque Polyxena pallâ,
Si foret extinctus diverso tempore: quo non
Cæperat audaces Paris ædificare carinas.*

*Longa dies igitur quid contulit? omnia vidit
Eversa, & flammis Asiam ferroque cadentem.*

& quæ sequuntur apud Iuvenalem Satyrâ x.

CAPVT XXIII.

3. *Tetitque rex super gradum*] In eo loco de quo supra xi. 14.

Et sedus percussit] Vide supra xi. 17.

Et suscitarent verba federis huius] In Hebræo idem verbum est quod infra 24. vertitur *statuere*; id verò est rebus ipsis effectum dare.

4. *Sacerdotibus secundi ordinis*] Vicario summi Pontificis, & τῶ στρατηγῶ τῆς ἐκκλ[η]σι[α]ς [Prætori Templi].

Omnia vasa quæ facta fuerant Baal] Ex lege Deuteronom. vii. 25.

Et tulit pulverem eorum in Bethel] Vt illum locum omnino profanum redderet, & indè longè arceret eos qui Deum colere vellent. Erat autem Bethel in ditione Regum Iudæ jam ab Abiæ temporibus, II Paralipom. xiii. 19.

5. *Et delevit aruspices*] In Hebræo: הַכַּמְרִים, Camillos. Sic & Sophoniæ i. 4. Camilli deorum ministri. Servius ad xi. Æneidos; & ante eum Varro de lingua Latina lib. vi: Festus quoque, ac Dionysius Halicarnassensis, & Plutarchus, qui Camillum ἀπὸ τῆς ἀκακίας [à ministerio] dictum ait. Phœnices in Samothraciam hanc vocem intulere; iidem, ut puto, in Ethruriam, unde Romam venit. R litera in L sæpè mutatur: sic ex πᾶς [ante] factum est pallium, ex λέγειον lilium, ex puerulo puellus, & multa alia.

Baal & Soli] Rectius in Hebræo Baal Soli. Est enim idem.

Et duodecim signis] In Hebræo: לַמּוֹלֹת, quod à מוֹל [fluere] videtur deduci & significare influxus siderum, pro quo, ל mutato in ר, ut modò in voce כַּמְרִים & Camilli notavimus, Iob habet מוֹרֹרִים xxxviii. 32. & מוֹרִים mutato genere xxxvii. 9. Alii Iovem, alii Venerem, alii planetas omnes præter Solem & Lunam intelligunt. Lxx ut solent in incerta significatione vocem Hebræam reliquerunt.

6. *Super sepulchra vulgi*] Quæ ex Lege impura.

7. *Ædiculas effeminatorum*] Catamitorum.

Pro quibus mulieres texebant quasi domunculas luci] Id est, tentoria, sicut illa mulierum סִכּוֹת בְּנוּחַ [tentoria puellarum] supra xvii. 30. illa tentoria in lucis disponebantur.

8. *Contaminavit excelsa*] Reliquias mortuorum illuc inferendo, ut infra 14. & 16. & 20.

9. *Non ascendebant sacerdotes excelsorum ad altare Domini in Ierusalem, sed tantum comedebant azyma in medio fratrum suorum*] Ad exemplum eorum in quibus erat legalis immunditia Levit. xxi. 18. Simile apud Ezech. xlii. 10. & sequentibus. Aliæ culpæ, pœnitentiâ sequente, non amovebant reos à functione Sacerdotii; idololatria & cultus in loco illicito amovebant.

10. *Vt nemo consecraret*] Id est, lustraret, quod in locum vetusti moris eos comburendi successerat, ut diximus ad Deuter. xviii. 10.

11. *Abstulit quoque equos quos dederant reges Iuda Soli*] Nam per omnem Orientem sacrum Soli id animal, ut docet Xenophon Institutionis Cyri libro viii. & Ascensûs quarto: Pausanias in Laconicis, Iustinus in Darii historia.

Currus autem Solis] Quadrigas Soli sacras, de quibus agit Heliodorus Æthiopicorum x.

12. *Altaria quoque quæ erant supra tecta*] In solario posita ad cultum astrorum, Ierem. xix. 13. Soph. i. 5.

13. *Ad dexteram partem montis Offensionis*] Mons Oliveti, aliàs מִשְׁחָה ab unctione, per allusionem à temporibus Solomonis dici cœptus mons מִשְׁחָה corruptionis.

17. *Quis est titulus ille?*] Columella, qualis sepulchris imponi solebat, Genes. xxxv. 20.

Prædixit verba hæc] I Reg. xiii. 2.

18. *Cum ossibus Prophetæ qui venerat de Samaria*] I Reg. xiii. 31.

20. *Occidit universos sacerdotes excelsorum*] Qui contra Legem Regum beneficio sacerdotium invaserant.

22. *Nec enim factum est Phasæ tale*] Tanto concursu & tot victimis. Ezechiae temporibus multi emanferant, multi se non mundaverant.

A diebus iudicium qui judicaverant Israël] Id est, post tempora Samuelis i Paral. xxxv. 18.

24. *Pythones & ariolos*] Vide Levit. xx. 27.

Et figuras idolorum] In Hebræo Theraphim, quod, ut alibi diximus, imagines significat.

Et immunditias & abominationes] Est explicatio prioris vocis, ut intelligantur imagines falsorum deorum, quas Hebræi, ut res maximè impuras, abominari jubebantur.

25. *In omni corde suo, & in tota anima sua, & in universa virtute sua*] Vide quæ dicta sunt ad Matth. xxi. 37.

26. *Propter irrationes quibus provocaverat eum Manasses*] Quia is idololatriæ ingentem sævitiam addiderat, approbante magnâ populi parte, infra xxiv. 3. Et ipsum Iosiam multi metu magis quam verè emendati animi proposito sectabantur, Ezech. xxiv. 6.

27. *Quam elegi*] Quam omnibus aliis urbibus prætuli, Templum meum ibi statuendo.

29. *Nebao rex Egypti*] Necos Herodoto, ut diximus ad III. de Veritate Religionis Christianæ.

Contra regem Assyriorum] Babylonium qui tunc & Assyriam tenebat. Ità hic Iosephus.

Occisus est in Mageddo] Εν Μαγδόλω [in Magdolo] Herodotus, corruptâ nonnihil pronuntiatione. Vide Iud. I. 27. Idem locus, quia in monte positus Αρμαγεδών [Armageddon]. Sic Garizin Αργαρίζιν [Argarizin] apud Eusebium & alios. Et alius locus Plinio & Tacito *Arsamosata* מִשְׁמֶשֶׁת הָר, id est, *mons Solis*. Ajunt Hebræi hoc malum evenisse Iosiae ideo quod Ieremiam non consulisset.

Cum vidisset eum] Αιτότης [extenuatio], id est, pugnasset cum eo, ut supra xiv. 8.

30. *Ioachaz*] Qui & *Sellum* Ierem. xxii. II.

33. *Vinxitque eum Pharaon Nebao*] Nempe nè quid se ad Cercussum absente Ioachaz novaret.

In Rebla] Apameæ, ut vult Paraphrastes Hierosolymitanus Num. xxxiv. II.

34. *Constituit Pharaon Nebao Eliacim filium Iosiae*] Hominem ingenii quietioris quam erat frater. Vide simile xxiv. 17.

Vertitque nomen ejus Ioakim] Eadem est significatio cum *Eliacim* in Hebræo. Sed quia Syris Saturnus 𐤇𐤌 [Il vel El] vocabatur, ut ostendimus ad primum de Veritate Religionis Christianæ, ideo nomen Dei Iudæorum, quam sui dei, ponere in victi Principis nomine maluit.

35. *Vnumquemque juxta vires suas exegit*] Pro modo patrimonii.

36. *Viginti quinque annorum erat Ioakim cum regnare cepisset*] Nempe jure non controverfo, post mortem captivi fratris.

CAPVT XXIV.

I. **I**N diebus ejus ascendit Nabuchodonosor] Ναβουχοδονόσορ [Nabuchodonosorus] Beroso, & in Actis Tyrionum. Ναβουχοδρόσορ [Nabucodrosorus] Abydeno. Ναυοκοδρόσορ [Navocodrosorus] Straboni ex Megasthene, ut ad tertium librum de Veritate Religionis Christianæ annotavimus. Ascendit autem postquam Ægyptium prælio vicerat, Ierem. xlv. 2.

Factus est ei Ioakim servus] Se in fidem ejus dedit.

Et rursus rebellavit contra eum] Credibile id factum cum Ægyptus à suo malo respirare cepisset: quod tamen non diu duravit, ut apparet mox 7.

2. *Immisitque ei Dominus latrunculos Chaldaeorum, & latrunculos Syriæ*] Rectius dixeris agmina. Id enim significare solet vox Hebræa יְרִירָה. Græci, τὰς μὲν ζώοντας [zonâ tantum accincti]. Ex omnibus his gentibus quas hic nominat constabat exercitus Nabuchodonosori.

Iuxta verbum Domini quod locutus fuerat per servos

suos Prophetas] Per Holdam supra xxii. 16. Esaiam supra xx. 17. 18. Ieremiam capitibus xiv. & xv.

6. *Dormivit Ioakim cum patribus suis, & regnavit Ioachim filius ejus pro eo*] Qui & Iechonias nonnullis. Vide quæ ad Matth. I. II.

7. *Et ultra non addidit rex Ægypti ut egrederetur e terra sua*] Ad tempora usque Sedeciæ, Ieremiæ xxxvii. 6.

Arivo Ægypti usque ad fluvium Euphratem] Quæ Nilum & Euphratem interjacebant juris Ægyptiorum.

10. *Circumdatus est urbs munitionibus*] Castris obsessâ est. Lxx hic, ἦλθεν ἡ πόλις ἐν περικλειᾷ [venit urbs in obsidionem]. χάρακα περιέβαλον αὐτὴν [vallo eam circumdederunt], ut Lucas loquitur xix. 43. Confer infra xxv. I.

12. *Et eunuchi ejus*] Cœperant Reges Hebræi vicinorum Regum malos mores & in hoc imitari.

14. *Et transtulit omnem Ierusalem*] In est, potissimos, ut apparet xxv. 18. In his fuit Ezechiel. τὰς αἰχμαλώτας Ἰσραὴλίων [captivos Iudæorum] Berosus dixit. Meminit hujus deportationis & insequentis Hecataeus apud Iosephum, & Demetrius apud Clementem Alexandrinum.

Et omnes fortes exercitus decem millia] Septem millia ex tribu Benjaminis, de quibus infra 16. Tria millia & quod excurrit ex tribu Iuda, Ierem. l. 28.

Et omnem artificem & clusorem] Sic & Ieremiæ xxiv. I. Græci, πάντα τέκτονα ἢ συγκλειῶνα [omnem fabrum & clusorem]. 𐤇𐤍, Deut. xxvii. 15. est sculptor, ut & Esaiæ xl. 19. Ierem. x. 3. Oseæ viii. 6. xii. 2. usurpatur & de fabris ferrariis I Sam. xiii. 19. Esai. xlv. 12. lignariis & cæmentariis I Sam. v. 11. II Regum xii. 11. xxii. 6. II Paral. xiv. 12. ærariis I Reg. vii. 14. Ierem. x. 9. At 𐤇𐤍𐤁𐤏 hic Chaldæo est janitor. Kimchi & alii intelligunt viros doctos qui aliis obturant os, & ea proponunt quæ ab aliis solvi nequeunt.

17. *Et constituit Mathaniam patrum ejus pro eo*] Vt reliquiarum illarum Rex esset sub imperio Regis Babylonici.

Imposuitque nomen ei Sedeciam] Dei justitiam, nempe cognitam in punita rebellione, quam Ioakimus cœperat, & in qua filius ejus perstiterat.

20. *Recessitque Sedecias à rege Babylonis*] Fidem exuit, immemor causæ mutati sibi nominis.

CAPVT XXV.

4. **E**T interrupta est civitas] Ruina in mœnibus facta est, Ierem. xxxix. 2.

6. *Qui locutus est cum eo iudicium*] Damnavit eum ut subditum & rebellem.

7. *Oculos ejus effodit, vinxitque eum catenis, & adduxit in Babylonem*] Ità duorum vaticiniorum quæ edita ei fuerant, ac pugnare inter se videbantur, ut Iosephus narrat, quorum alterum erat eum iturum in Babylonem, alterum non futurum ut videret Babylonem, utrumque eventu comprobatum est.

8. *Nabuzaradan princeps exercitus, servus regis Babylonis*] Ipse enim Nabuchodonosor, intellectâ patris morte, citato itinere Babylonem versus se contulerat, ut ex Beroso discimus. De hac omni histo-

historia vide Ieremiam. Hunc Nabuzaradanem profelytum factum ajunt Iudæi.

9. *Et succendit domum Domini*] Templum quod steterat per annos CCCCLXX & quod excurrit, ut vult Iosephus.

14. *Ollas quoque æreas, & trullas*] Vide supra I Regum VI. & VII.

22. *Præfecit Godoliam*] Virum ingenii placidi & ad præsentem fortunam bene se aptantis. Solent viri boni esse creduli, idque ei exitio fuit. Vide Ieremiæ XL. XLI.

25. *De semine regio*] Iudæbrum: id ei animos fecerat contra potentiam cui par non erat. Itaque regno non diu lætatus ad Ammonitas coactus fuit fugere, Ierem. XLI. Similis fuit Atheniensium imprudentia cum adversus Macedonas jam prævalidos in Græcia se commoverunt. Videndum quid tempus ferat.

27. *Vigesima septima die mensis*] Biduo postquam eâ de re decretum factum fuerat. Ierem. LII. 31.

Evilmerodach rex Babylonis] *Εὐιλαμαράδης* [Euilmaraduchus] Berofo, *Εὐιλαλέης* [Euil-

maluruchus] Abydeno; in Ptolemæi libris corruptius *Ἰλαροδάμης* [Iluarodamus]. Vide notata ad librum tertium de Veritate Religionis Christianæ. Iosepho est *Ἀβιλαμαράδης* [Abilamarodachus], Lxx *Εὐιαλαμαροδὲκ* [Euialmarodec]. Facile in externis & duri soni nominibus variat pronuntiatio.

28. *Posuit thronum ejus super thronum regum*] Multos enim Reges Babylonis sub se habebant, quibus regum nomen aut dabant, aut relinquebant. Erant hi βασιλεῖς βασιλέως ὑποχοι μεγάλης [Reges Regis magni subices], ut alibi diximus. Sic Euagoras Cypri Rex sub Persa fuit, Porus & Taxiles Reges sub Alexandro. Prætulit autem Ioachim Rex Evilmeroduchus aliis Regibus, ob insignem famam Davidis & Solomonis, unde ille genus ducebat.

29. *Et mutavit vestes ejus quas habuerat in carcere*] Simile Genes. XLI. 42.

Comedebat panem semper in conspectu ejus cunctis diebus vitæ suæ] Id est, frequenter cum ipso esitabat, ut Cræsus cum Cyro.

30. *Annonam*] Diaria ei dedit ad victum, vestitum, domicilium, familiam.

A D L I B R O S P A R A L I P O M E N O N. A D P R I O R E M.

AB Esdra scriptos hos duos libros ut nunc distinguuntur (ad Hieronymi enim tempora unus fuit apud Hebræos liber) constans semper fuit apud Hebræos fama; qui hos libros vocant VERBA DIERUM, id est, ut alibi diximus, Excerpta ex Regum Diurnis. Propositum autem Esdræ fuit res narrare Davidis, posterumque ejus usque ad umbram quandam regni restitutam in Zorobabele, qui & ipse ex Davidis fuit posteris. Sed ut melius intelligeretur, quædam anteloquenda sibi censuit, nempe recensitionem faciendam auctorum humani generis; deinde majorum Davidis & ex ipso descendentium; deinde tribuum omnium: quibus præstructis, ut ad Davidis regnum perveniat, Saülis extrema commemorat, planè ut Augusti Tacitus, res Tiberii narraturus. Et quia res eorum qui in decem tribus regnarunt, per bella, federa, affinitates cum rebus Regum ex Davide genitorum cohærent, eæ quoque omitti non debuerunt. Cum verò Diurnorum mos sit multa λεπτομέρεια [attenuatius] narrare quàm ferat Annalium ratio, eò factum est, ut his non pauca debeamus, quæ in Annalibus, quos Hebræi SAMVELIS & REGVM libros ob causas alibi à nobis proditas vocant, non inveniuntur: eaque ipsa causa fuit cur hos libros Græci appellaverint Παραλιπομένων [Prætermisforum] nomine, ex parte scilicet maximè necessaria, cum alioqui multa hic sint eadem quæ in An-

nalibus, verborum mutatione modò nullâ, modò exiguâ. Idem Esdras his libris attexuit suarum ipse rerum, id est, Hierosolymorum urbis instauratæ historiam, quam scripsit ipse, & alteram historiam repositi Templi ac sacrificiorum, quam scripsit Nehemias, Esdræ etiam tunc vivente. Addidit præterea historiam Estheris, quæ medio tempore eorum quæ duobus illis libris postremis narrantur, contigerat, scriptam, ut Hebræi tradunt, & ipse liber testari videtur, à Mardocheo viro perillustri. Et hic desinunt historiæ quæ in Canone sunt Hebræo, nimirum quia quæ hucusque pertingunt eæ aut scriptæ sunt à Prophetis, aut probatæ à Prophetis, ut postremi illi libri à Zacharia, Malachia, Aggæo, qui Esdræ σύγχρονοι [coævi] & consilio adjutores fuere. Post id autem tempus desiit apud Hebræos prophetia usque ad Christi tempora.

C A P V T I.

1. **A**Dam, Seth, Enos] Duobus modis fit γενεαλογία [recensio generis], aut descendendo, ut hic, aut ascendendo, ut apud Lucam.

7. *Dodanim*] Lxx & hic & in Genesi legerunt ροδίων. Vertunt enim Ρόδιαι [Rhodii], satis probabiliter. At Latinus & hic & in Genesi ροδίων, quomodo & Hierosolymitanus Interpres legit. Diximus alibi has literas non in scribendo tantum sed & in pro-

pronuntiando permutari solere. Mihi hinc Græca lectio, quæ eadem in Hebræo hoc loco, magis probatur.

CAPVT II.

15. **S**eptimum David] Octo fuerant filii Isai, sed eorum unus erat mortuus, priusquam David ad regnum perveniret, 1 Sam. xvi. 10.

17. Iether Isinabelites] Videtur hinc corrigi debere scriptura 11 Sam. xvi. 25.

22. Et possedit viginti tres civitates in terra Galaad] Vide quæ diximus Iudic. x. 4.

34. Et servum Ægyptium nomine Ieraa, deditque ei filiam suam in uxorem] Nempe manumisso prius.

51. Salma pater Bethlehem] Nam ex familiis vicis & oppida. Vide Aristotelem initio Politicorum.

CAPVT III.

5. **E**T Salomon] Hunc postremum nominat è Bethsabeæ liberis, quia ad eum rediturus est sermo.

6. Elisama & Eliphaleth] Hæc duo nomina imposita fuere pueris qui in prima ætate sunt mortui; deinde eadem data aliis post natis. Illi in prima ætate mortui omittuntur 11 Sam. v. 15.

7. Noge] Qui & Elisua dicto Samuelis loco.

16. De Ioachim natus est Iechonias & Sedecias] In Hebræo: filii Iehojachim, Iechonia filius ejus, nempe Ioachimi; Sedecias filius ejus, nempe Iechoniæ: quo loco posteriore filius sumitur pro heres. Vide quæ dicta nobis ad 111. Lucæ. Illud autem filii plurale est pro singulari; fortè ideò sic positum, ut si quis plures reperiret eos adjungeret. Sic infra 1v. 15. filii Elah, Cenez.

17. Filii Iechoniæ fuerunt Asir, Salathiel] Et hinc in Hebræo aliter: nempe, filii Iechoniæ, id est filius, Asir, Salathiel filius ejus, id est, heres rursus: nam filius erat Neri, ut ad dictum locum diximus.

19. Mosollam] Hoc nomen & ille Iudæus habuit, auguriorum irrisor, cujus mentio ex Hecatæo apud Iosephum.

CAPVT IV.

10. **S**i benedicens benedixeris mihi] Votum fuit conditionale: quid verò promissum sit eo voto, reticetur.

17. Genuitque Mariam] Ialon, ut videtur.

18. Hi autem filii Bethiæ filia Pharaonis, quam accepit Mered] Videtur vacare nomen Meredi ex Bechia filiorum aut filii: itaque velut amplius inquisiturus scriptor spatium reliquit vacuum. At Hebræi per Mered Calebem intelligunt, quod exploratoribus obstitit, & יהוריה [Iudæa mulier], quod præcessit, sumunt pro gentilitio, & ajunt Iochebedam intelligi, quæ peperit filios antè dictos, quos educaverit pro suis filia Pharaonis. mihi hæc duriora videntur.

22. Et qui stare fecit solem] Hæc & quæ sequuntur nomina sunt propria.

Qui Principes fuerunt in Moab] Terræ Moabiticæ dominati sunt.

23. Hi sunt figuli] Nunc scilicet in Babylonia; quasi dicat, Sed hæc prius fuere:

Πάλα ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι.

[Fortes fuerunt antehac Milesii.]

Item:

Σὺ δ' ὦ τὸ λαμπρὸν φῶς ἀποσβεννύς γένος

Ξαίνεις, αἰεὶς πατρὸς Ἑλλήνων γεγώς;

Tum generis altum lumen exstinguens trabis

Hic pensa, genitus optimo Grajūm patre?

40. In qua antè habitaverant de stirpe Cham] De stirpe quam Noë devoverat, & velut proscripserat: unde nullius juris capaces censebantur. Apparet hinc & v. 10. 19. multa bella à privatis aut à tribubus gesta, quæ instituto suo minora vetus historia præterierat.

43. Reliquias quæ evadere potuerant Amalecitarum] Quæ evaserant Saūlis & Davidis manus.

CAPVT V.

2. **P**rimogenita autem reputata sunt Ioseph] Ius πρωτοτοκίων [primogenitorum] non totum hæc intellige, sed duplicem in hereditate portionem.

10. Contra Agarenos] Qui & Ismaëlita, à matre Ismaëlis Agare.

20. Eo quod credidissent] Eò quod pio animo in Deo fiduciam posuissent.

21. Ceperuntque omnia quæ possederant] Nempe eo jure de quo agit Aristoteles 1 Politic. 4. ὡς τὰ κατὰ πόλεμον κρατόμενα τῶν κρατάντων εἶναι φασί [quo ea quæ bello capiuntur esse ajunt capientium].

26. In Labela & in Habor] In Hebræo: in Hala & in Habor, ut 11 Reg. xvii. 6. ubi vide quæ de his locis diximus.

Et Ara] Quidam ex loco xvii. 6. libri 11 Regum putant Mediæ montana intelligi, quod vox Syriaca eam interpretationem recipiat. Apparet autem hinc eadem loca ex filii Hebræorum attribui factò Theglathphalafari, quæ dicto loco Regum tribuuntur factò Salmanasari; credo quod ambo victos à se populos in eas transfulerint regiones quæ ab hominibus vacabant maximè. Mediæ autem plurima erant montana, ut & Strabo & Ptolemæus testantur: & quod Berofus narrat Nabuchodonosori uxorem montium aspectu delectatam plurimum, quod in Mediæ locis educata esset. Fortè ab eadem origine dicti Aarii in Media, quorum mentio apud Herodotum & Pausaniam.

CAPVT VI.

10. **I**pse est qui sacerdotio functus est in domo quam edificavit Salomon in Ierusalem] Pontificis partes contra Solomonis successorem, in ipso illo Templo quod Solomon ædificaverat, egregiè tutatus est, 11 Paralipom. xxvi. 17.

28. Filii Samuel, primogenitus Vasseni, & Abia] Mirum nomen apud Hebræos Vasseni. Credibile est scriptum fuisse ושני אביר [et secundus Abia], ut sensus sit: Filii Samuel fuere, primogenitus ejus (nempe Ioël, 1 Sam. viii. 2. cujus nomen, quia minus clarus fuit,

fuit, hic reticetur) & secundus Abia: quod convenit cum dicto Samuelis loco.

31. *Isti sunt quos David constituit super cantores]* Tanquam χορυφαῖς χόρος [principes chori], ut loquitur scriptor de Mundo.

65. *Dederuntque per sortem ex tribu filiorum Iuda, & ex tribu filiorum Simeon, & ex tribu filiorum Benjamin]* Nempè Sacerdotibus, ut supra 54. 60. Iosue XXI. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19.

70. *His videlicet qui de cognatione filiorum Caath reliqui erant]* Id est, qui non Aaronidæ ac proinde Sacerdotes erant, sed meri Levitæ, Ios. XXI. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26.

CAPVT VII.

1. *[Asub]* Sic nominatur & Num. xxvi. 24. unde conjectura omissum per incuriam & Genes. xlii. 13.

2. *Numerati sunt in diebus Davidis]* Quo tempore Ioab recensitionem incepit, sed non perfecit.

4. *Multas enim habuerunt uxores]* Causa πολυγαμίας [plures habendi eodem tempore uxores] illo tempore, spes multæ sanctæque sobolis, corruptis gentibus aliis. Confer quod infra 40.

15. *Nomen autem secundi Selphaad]* Id est, nomen pronepotis ex secundo filio.

21. *Quia descenderant ut invaderent possessionem eorum]* In Hebræo: ad capiendos greges eorum. Sic & Græci: ὅτι κατέβησαν τὴν λαβεῖν τὰ κτήνη αὐτῶν [quia descendere ad capienda eorum pecora]. Notatur hic, ni fallor, culpa Ephraimitarum in Ægypto agentium, qui vicinis molesti fuere, planè ut focii Vlyssis Ægyptiis, quibus res non minùs malè cessit. Homerus Odyss. εἴ.

Οἱ δὲ ὕβρις εἶχαντες, ἐπισπόμενοι μένει σφῶν,
Αἰψα μάλ' Αἰγυπτίων ἀνδρῶν περικαλλέας ἀγρῶς
Πόρθεον, ἐκ δὲ γυναικῶς ἄγον καὶ νήπια τέκνα,
Αὐτὲς τ' ἐκτενον· τάχα δὲ εἰς πᾶν ἵκελ' αὐτῇ.
Οἱ δὲ βοῆς αἰόντες, αἰμ' ἧστ' φαινομένηφι
Ἦλθον· πλῆτο δὲ πᾶν πεδίον πεζῶν τε καὶ ἵππων,
Χαλκῶς τε σερποτῆς. ἐν δὲ Ζεὺς τερπικέραυνος
Φύζαν ἐμοῖς ἐτάροισι κακὴν βάλεν, ὅδε τις ἔτλη
Μεῖναι ἐναντίσιον· περὶ γὰρ κακὰ πάντοθεν ἔσση.
Εὐνὴ ἡμέων πολλὰς μὲν ἀπέκτανον ὅξυι χαλκῶ,
Τὲς δὲ ἄγαγον ζωῆς.

[*Illi animo morem scelerata ad facta gerentes
Continuo Ægypti populus quæ possidet arva
Vastant, captivos rapiunt puerosque nurusque,
Occiduntque viros. citus it sed rumor in urbem;
Illi, manè novum cum sese ostenderet, adsunt:
Implentur campi peditumque equitumque catervis,
Ære refulget ager. Sociorum ibi corda meorum
Perculit immissus timor ab Iove, nemo manere
Ausus ibi: facies circumstat tanta malorum.
Nostrorum ergo alios ferro victore trucidant,
Vivos abducunt alios.]*

24. *Quæ edificavit Bethoron]* Reposuit urbem in veteri solo, quam Cananæis ereptam Israelitæ destruxerant.

CAPVT VIII.

7. *N* Aaman autem & Achia, & Gera ipse transfudit eos] Zeugma, pro transfulerant: id est, isti tres coloniæ deducendæ principes fuere, quos Græci dicerent ἀρχηγὸς τῆς ἀποικίας. Erat autem Manaheth in sorte quidem Iudæ & Benjaminis, sed ex parte nondum habitata. Huic sententiæ favet quod supra est, ubi de Iudæ posteris agitur, הָרָאָה חֲצִי הַמְּנַחֶת; si cum quibusdam vertas, ei qui prospexit dimidiæ parti Manaboth, id est, curavit nè ea pars vacaret.

CAPVT IX.

1. *V* Niversus ergo Israel dinumeratus est] Id est, hactenus summatim recensui tribus omnes ex Actis publicis.

2. *Et Nathinai]* Gabaonitæ, Iosue ix. 27.

16. *Qui habitavit in atris Netophati]* In Hebræo: in villis Netophati. sic & Græci, ἐν ταῖς καώμαις Νωτεφάτι. Eæ erant in sorte Iudæ II. 54. Vnde apparet regno diviso, Levitas receptos à Sacerdotibus in eas habitationes, quæ solis sacerdotibus in sorte Iudæ obveniant.

19. *Et familiæ eorum per vices castrorum Domini custodientes introitum]* In Hebræo, & patres eorum in castris Domini custodes introitus: Græcè, καὶ πατέρες αὐτῶν ἐπὶ τῆς παρεμβολῆς Κυρίου φυλάσσοντες τὴν εἰσόδον. Id est, isti Coritæ ita nunc servabant limen, sicut olim maiores eorum Cahathithæ in castris fecerant, Numer. iv. 4.

20. *Phinees autem filius Eleazari erat dux eorum]* Et pater & filius nomina habebant antiqua. Noli enim credere hunc illum fuisse Phineen Mosi coævum.

33. *Hi sunt principes cantorum]* Hi Cahathithæ. *Vt die ac nocte jugiter suo ministerio deservirent]* Ideo in exhedris illis manebant, ne quâ re contaminarentur, & inutiles fierent ministerio.

35. *Et nomen uxoris ejus Maacha]* Sic & Græci: καὶ ὄνομα γυναικὸς αὐτῆς Μωωχά [et nomen uxoris ejus Moocha]. Legerunt ergo non ἡθῆ [soror ejus], ut nunc habent editi codices Hebræi, sed ἡθῆ [uxor ejus]. Nec desunt libri Hebræi qui sic habeant: ut dubitari non debeat quin multæ sint lectiones discrepantes etiam non annotatæ à Masoretis.

CAPVT X.

13. *M* Ortus est ergo Saul propter iniquitates suas, eò quod prævaricatus sit mandatum Domini] I Sam. xv. 21.

Sed insuper etiam Pythonissam consuluerit] I Samuel. xxviii.

14. *Nec speraverit in Domino]* Quod satis apparebat ex illa consultatione Pythonissæ. In Hebræo, & non quæsit in Domino: id est, nullam Dei curam habuit.

Propter quod interfecit eum, & transfudit regnum ejus ad David filium Isai] Regna ubi transferuntur videbis præcedere injustitiam & impietatem.

CAPVT XI.

10. **H**I principes virorum fortium David, qui adjuverunt eum ut Rex fieret super Israel] Magna negotia magnis adiutoribus egent, ut dixit Vellejus. Adde quæ infra XII. 23.

25. Posuit autem eum David ad auriculam suam] Minimè convenit ea functio homini ad bella nato. Aliter legerunt Græci, κατέστησεν αὐτὸν Δαβὶδ ἐπὶ τὴν πατριὰν αὐτοῦ [posuit eum David super familiam suam], nempe משפחתו. Viri pereruditi putant scriptum duabus literis mutatis משמרתו, super custodiam suam: præfecit eum corporis sui custodibus.

CAPVT XII.

8. **S**ed & de Gaddi] Quòd Gaditarum tribus vicina esset locis illis desertis, in quibus David se tenebat.

Facies eorum quasi facies leonis] Vegetius: Sit adolescens Martio operi deputandus vigilantibus oculis.

Et veloces quasi capreae in montibus] Vide II Samuel. II. 18. Idem Vegetius, Militaris alacritatis saltus & cursus antè tentandus est, quàm corpus ætate pigrescat: velocitas animi est quæ percepto exercitio strenuum facit bellatorem.

CAPVT XIII.

1.2. **I**nuit autem consilium David cum tribunis & centurionibus & universis principibus, & ait ad universum cœtum Israel: Si placet vobis] Vbi de sacris aliquid constituturus est Rex, rectè faciet si non Sacerdotum tantum, sed & populi concilium advocet, eorumque etiam consensum obtineat, quod Regi rectè monenti non est difficile. Religio enim vix ulla est ubi non est voluntaria. De hoc legum genere rectè dixeris illud quod apud Tertullianum est: Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis à quibus obsequium expectat.

9. Ad aream Chidon] Videtur hic כידון [Chidon] scriptum pro נכון [Nachon], quod est II Sam. VI. 6. Abest hæc vox hic in Græcis.

CAPVT XIV.

2. **E**T sublevatum esset regnum suum super populum ejus Israel] In Hebræo & Græco, propter populum ejus Israël: ut intelligas Reges à Deo dari populi causâ. Καὶ γὰρ ὁ βασιλεὺς αἰρεῖται ἕχ' ἵνα ἐαυτὸν καλῶς ἐπιμελῇται, ἀλλ' ἵνα καὶ οἱ ἐλόμενοι διὰ τῶν εὐπραγίων [eligitur enim Rex non ut sua bene curet, sed ut & illis bene sit qui eum elegerunt], ait Xenophon.

CAPVT XV.

12. **S**anctificamini cum fratribus vestris] Præparare se debent obituri sacra.

Μηδέποτε ἐξ ἡδὺς Διὶ λείβειν αἶθοπα οἶνον
Χερσὶν ἀνίπλοισιν,

[Nunquam manè Iovi vinum libare memento
Illotis manibus,]

ait Hesiodus.

20. Arcana cantabant] In Hebræo: עָלְמוֹת, quod optimè verti videtur præpositi virginibus, nempe chorum celebrantibus, ut Psalm. LXXVIII. 26. I Samuel. XVII. 6.

21. In citharis pro octava] Citharis octochordis. Ità Chaldæus & Hebræi. Similiter in Psalm. XXXIII. 2. עֲשׂוּרָה vertunt δεκάχορδον [decem chordarum].

26. Immolabantur septem tauri & septem arietes] Immolabant, ipsi nempe Levitæ de suo, præter eas victimas quas Rex offerebat, de quibus II Samuel. VI. 13.

27. Porro David erat indutus stolâ byssinâ] Nam λευχειμονεῖν [albis vestibus uti] proprium sacris.

David autem etiam indutus erat Ephod lineo] Deposito Regis fastigio, Levitis in hac opera se æquaverat.

CAPVT XVI.

20. 2. **B**enedixit populo in nomine Domini] Fausta populo precatus est. Vide I Sam. VI. 18. & sequentibus.

4. Et recordarentur operum ejus] Qui mira Dei facta narrarent populo.

7. In illo die fecit David principem ad confitendum Domino Asaph & fratres ejus] Melius ex Hebræo: Hoc autem imprimis eo tempore David constituit, ut per Asaphum & collegas ejus laudaretur Deus. In eum scilicet modum qui sequitur, unde non abeunt Græci.

30. David ex duobus quos fecerat hymnis, qui in codice hymnorum obtinent numerum CV & XCVI unum fecit, quem primum post introductam Arcam canivoluit, ut ad exprimendas Dei proprietates & laudes aptissimum.

11. Quærite Dominum & virtutem ejus] Robur ejus, id est, Arcam, ut II Paralipom. VI. 41. Psalm. LXXVIII. 61.

22. Nolite tangere christos meos] Sic eos vocat, quòd in sua familia jus Regium haberent, unde & regnasse dicuntur Nicolao Damasceno & Iustino, ut notavimus ad librum I. de Veritate Religionis Christianæ.

26. Omnes enim dii populorum idola] In Hebræo: אֱלֹהִים, id est, res vanæ, sive imaginariæ.

36. Dicat omnis populus Amen] Vertere potes ex Hebræo, & dixerunt omnis populus Amen. Eâ voce testati sunt omnes se toto corde ea approbare quæ canebantur. Qui mos à Synagoga ad Ecclesiam transiit, I Cor. XIV. 16. Ausonius:

Et resonaturis ferit æthera vocibus Amen.

CAPVT XVII.

19. **D**omine propter famulum tuum] Vide quæ diximus II Sam. VII. 21.

CAPVT XVIII.

60. 3. **Q**uando perrexit ut dilataret imperium suum usque ad flumen Euphratem] Vide quæ diximus II Sam. VIII. 3.

CAPVT XIX.

10. **I**gitur Ioab intelligens bellum ex adverso & post tergum contra se fieri] Nihil territus tam inopinato periculo, rem servavit constantiâ & solertiâ. Vide quæ dicta ad 11 Sam. x.

CAPVT XX.

2. **C**oronam Melchom] Rectius veritas communione nomine regis eorum, ut 11 Sam. xii. 30. In Græcis duæ versiones diversæ in unum textum coaluere.

CAPVT XXI.

1. **C**onsurrexit autem Satan contra Israel, & concitavit David] Vide quæ de hac re dicta 11 Sam. xxiv. 1.

6. Eò quod Ioab invitatus exsequeretur regis imperium] ——— ἐκὼν ἀέκοντι γὰρ θυμῷ.
[————— simul nolensque volensque;]

quod sæpè evenit Regum ministris. Talis moerens Burrhus ac laudans apud Tacitum Annalium xiv. Hinc factum ut non impleretur tota recensio, lentè rem administrante Ioabo, & superveniente malo θεηλάτῳ [Divinitus immisso]. Vide infra xxvii. 24.

CAPVT XXII.

1. **D**ixitque David, Hæc est domus Dei] Cùm Deus statim inhibuisset ultricem manum, simulatque David victimas obtulerat in area Areu-næ, indè collegit David hunc locum à Deo electum ad sacrificia, ac proinde ibi faciendum Templum.

4. Ligna quoque cedrina non poterant aestimari quæ Sidonii & Tyrii deportaverant ad David] Typus hic fuit Gentium servitutarum Christo.

8. Multum sanguinem effudisti, & plurima bella bel-lasti] Confer quod infra xxvi. 11. 3. Etiam illis temporibus pax Deo gratior bellis quamlibet non inju-
stis. Iosephus in hac historia: ἐκ ἐπέτρεπε πολλὰς πολέμας ἡγωνισμένῳ καὶ φόνῳ τῶν ἐχθρῶν μεμιασμένῳ [non permisit hoc ei qui multa bellasset bella, & sanguine se polluisset quanquam hostis]. Æneas apud Virgilium Æneid. 11.

Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates:
Me bello è tanto digressum & cæde recenti
Attreclare nefas.

14. Ecce ego in paupertate mea præparavi] Mode-
sta locutio, quæ se excusat quod non plus heredi relinquat: ut apud Romanos C. Asinio Gallo, C. Martio Quirinio Consulibus (id sub Augusto fuit) C. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo dixit, Quamvis multa civili bello perdidisset, tamen relinquere servorum quatuor millia cxvi. iuga bouum tria millia sexcenta, reliqui pecoris cccvii millia centum sexdecim, in numerato HS. sexcenties. Meminit Plinius Historiæ Naturalis xxxiii. 10.

CAPVT XXIII.

1. **R**egem constituit Salomonem filium suum] Quod & alii Orientis Reges sæpè fecerant. Confer 1 Regum i. 39. 43.

3. A triginta annis] Ex quo tempore pleno ministerio fungebantur, Num. iv. 3.

Inventa sunt triginta octo millia virorum] Præter 10 Sacerdotes. Magnus sanè numerus pro isto populo, ut faciliè intelligas multos ornatui magis serviisse quàm necessitati.

4. Præpositorum autem & Iudicum sex millia] Id est, apparitores & Iudices: surgit enim oratio.

27. Iuxta præcepta quoque David novissima] Hoc testamento suo caverat David, ut Levitæ à vicessimo anno aliqua obirent ministeria; neque enim erant tam gravia ut olim, cùm portandum esset Tabernaculum & omnia ejus instrumenta: ideoque nec plena missio data, ut olim anno ætatis quinquagesimo. Regum etiam hoc erat, ex consilio Syne-drii declarare quæ leges perpetuæ essent, quæ temporariæ.

CAPVT XXIV.

5. **E**rant enim principes Sanctuarii & principes Dei] Postremum hoc rectè veritas Principes Iudicum. Cùm ex utraque familia tam Eleazari quàm Ithamaris viri essent maximas dignitates consecuti, tum in Templo, tum in Republica, distribui illis functiones sine magna invidia aliter quàm sorte nequie-runt. Vide infra 19. 31. xxv. 8. xxvi. 13.

6. Vnam domum, quæ cæteris præerat, Eleazar, & alteram domum, quæ sub se cæteros habebat, Ithamar] Alternis sumebantur familiæ Eleazaris, & familiæ Ithamaris, quod Græci Hebræico loquendi genere sic exprimunt: εἰς εἰς τῷ Ελεάζαρ, καὶ εἰς εἰς τῷ Ἰθάμαρ [unus unus Eleazaro, & unus unus Ithamari]. unde apparet legisse eos bis אהרן אהרן [unus, unus], pro quo nunc legitur prius אהרן אהרן [una adjuncta], deinde אהרן אהרן [adjuncta, adjuncta,] minùs commodè.

19. Sub manu Aaron patris eorum] Sub inspectio-ne summi Sacerdotis qui in locum Aaronis succe-
serat.

27. Filius quoque Merari, Ozian, & Soam, & Zachur, & Hebri] Græcè: υἱοὶ αὐτῶ Ἰσοάμ, καὶ Σακχὺρ, καὶ Ἀβὰι [filii ejus Isoam, & Sacchur, & Abai]. Sed has voces omnes errore quodam huc irrepsisse sunt qui censent, ducti argumento loci suprâ positi xxi. 21. 22. 23.

CAPVT XXV.

1. **Q**ui prophetarent in citharis] Id est, modos adhiberent propheticis carminibus convenientes, ut & commate sequenti. Sic etiam accipit Latinus vocem alteram Hebræam, suprâ xv. 22.

2. Prophetantis juxta regem] In Hebræo, ad manus regis: id est, qui canenda præscribebant ex Regis imperio.

5. Videntis Regis] Prophetæ qui Regi plerumque aderat.

In sermonibus Dei] Ad prædicanda Dei promissa.

Vt exaltaret cornu] De magnitudine regni Davidici.

CAPVT XXVI.

5. **Q**uia benedixit illis Dominus] Obededomo scilicet, cui sobolem multam largitus est ob Arcæ hospitium in ejus domo.

20. Erat super thesauros domus Dei] Præpositus illis pecuniis quas Templo faciendo David destinaverat, supra xxii. 14.

27. De bellis & manubiis præliorum quæ consecraverant] More vetusto, Genes. xiv. 20. qui mos etiam gentium. Virgilius:

— ipsūque vocamus

In partem prædāque Iovem.

29. Ad opera forinsecus super Israël, ad docendum & judicandum eos] In Hebræo: in apparitores & 20 judices, id est, præerant omni operi publico extra urbem, & jurisdictionem à Rege mandatam habebant in operas illas: quidam etiam eorum apparitores erant.

30. In cunctis operibus Domini] Ad parandum ligna & lapides Templo. Vide supra xxii. 14.

Et in ministerium Regis] Ad colligenda tributa regni usibus destinata.

32. In omne ministerium Dei & Regis] In Hebræo, ad omnem rem Dei & rem Regis: quod interpretare ut præcedentia, ad materiam Templi, & ad tributa.

CAPVT XXVII.

1. **P**rinces familiarum] Qui xxiv. millibus præerant. Tanta erat multitudo virorum militaris ætatis, ut sine incommodo, mense quoque vicena quaterna millia in armis essent, quibus exacto mense succedebant alii atque alii: nec redibat labor 40 ad quenquam, nisi anno exacto.

16. Tribubus præerant] Non militantibus.

23. Noluit autem David numerare eos à viginti annis inferius, quia dixerat Dominus ut multiplicaret Israël quasi stellas cæli] Nimii laboris fuerat juniores numerare; ita multi quotidie succrescebant ex Dei promisso.

25. Super thesauros autem Regis fuit Azmoth filius Adiel] Is Gazophylax fuit qui à minoribus quæstoribus accipiebat pecunias, easque aut erogabat, aut 50 servabat.

His autem thesauris qui erant in urbibus & in vicis & in turribus præsidebat Jonathan filius Ozia] Id est, tributis.

26. Operi autem rustico & agricolis qui exercebant terram] Agros scilicet regios. Sic & sequentia intellige.

30. Super camelos verò Vbil Ismaelites] Nam Ismahelitæ ob camelorum in sua terra copiam ad eos tractandos peritissimi.

32. Jonathan autem patruus David consiliarius, vir prudens & litteratus] Id est, Legis peritus. Id enim propriè significat Hebræum סופר.

CAPVT XXVIII.

1. **C**onvocavit igitur David omnes principes Israël, duces tribuum, & præpositos turmarum qui ministrabant Regi, tribunos quoque & centuriones] Vide quæ dicta initio capitis xiii.

8. Custodite & perquirite cuncta mandata Domini Dei nostri] Servate cognita, & ut cognoscatis, date operam. Neque enim tuetur quenquam supina ignorantia.

9. Tu Salomon fili mi, scito Deum patris tui] Verbis rebûsque agnosce unum esse verum Deum quem ego colui, mundi opificem.

Et servito ei corde perfecto & animo voluntario] Deus non factis tantum coli vult, sed vel præcipue animo, quippe animi inspector, ut sequitur. quod omnibus quidem, sed maxime tamen Regibus cogitandum. Diogenes Stoicus: δεινὸν τὸ ἀριστὸν ὑπὸ τῷ ἀρίστῳ τιμᾶσθαι, καὶ τὸ ἀγεμονεῖν ὑπὸ τῷ ἀγεμονεῦντι. [oportet id quod optimum est ab optimo coli, & quod imperat ab imperante].

Omnia enim corda scrutatur Dominus, & universas mentium cogitationes intelligit] Seneca epistola LXXXIV. Nihil Deo clausum est: interest animis nostris, & cogitationibus mediis intervenit.

Si quæsieris eum invenies: si autem dereliqueris eum, projiciet te in æternum] Agit Deus cum hominibus decretis conditionatis.

11. Dedit autem David Salomoni filio suo descriptionem] In Hebræo plus est, quod fuerat in spiritu cum eo: id est, dedit ei formam conspicuam, qualem Deus animo ipsius inscripserat, ut dicitur infra 19.

17. Et leunculos aureos] Rectius alii hic & in verbis sequentibus vertunt κρατήρας [crateras]. Græci, ut sæpè in obscuris, servarunt Hebræam vocem κεφύρι [kephuri], quod Theodoretus interpretatur σκεύη τινὰ χρυσᾶ ἐν οἷς ἔφυρον τὴν σεμίδαλιν τῷ ἐλαίῳ [vasa quædam aurea in quibus simulam miscebant oleo]. 40 Kimchi cochlearia intelligit. Leonum & boum formæ, initia culparum Solomonis.

CAPVT XXIX.

2. **E**t quasi stibinos] Stibio similes.

4. Tria millia talenta] Totidem è monumentis Davidis abstulit Hyrcanus ab Antiocho Pio obsessus, teste Iosepho.

De auro Ophir] Hic etiam Lxx habent ἐκ Σαφίρ [ex Suphir]. Vide quæ dicta 1 Reg. ix. 28.

8. Per manum Iabiel Gersonitæ] Qui cum filiis suis huic rei erat præpositus, supra xxvi. 22.

9. Latatusque est populus cum vota sponte promitterent] Hilarem datorem amat Deus, 11 Cor. ix. 7.

14. Quis ego & quis populus tuus, ut possemus hæc tibi universa promittere? Vnde nobis materia hujus liberalitatis, nisi abs te?

Tua sunt omnia, & quæ de manu tua accepimus, dedimus tibi] Sic Christiani Græci in oblationibus dicunt, τὰ σὰ ἀπὸ τῶν [tua de tuis]. 60

15. Peregrini enim sumus coram te] Non proprietarii, sed tui coloni.

18. Custodi in æternum hanc voluntatem cordis

eorum, & semper in venerationem tui mens ista permaneat] Facere id dicitur Deus, cum nihil à sua parte desiderari patitur, dans bonos magistros, & auxilia non necessaria tantum sed & affluentia.

20. *Adoraverunt Deum, & deinde Regem*] Pari gestu, animo distincto. Iosephus de posteriori ista veneratione: *εὐχαρίστησαν ἡ δαδὶδὴ περὶ πάντων ὧν αὐτὸς τὴν βασιλείαν παραλαβὼν ἀπέλαυσαν* [gratias etiam egerunt Davidi de omnibus bonis quæ perceperant ipso regnante.]

22. *Et unxerunt secundò Salomonem filium David*] Vt jam pleno jure Regem & parentem nemini: nam hoc post mortem Davidis infra narrandam contigit.

24. *Dederunt manum & subjecti fuerunt Salomoni Regi*] Postrema hæc addidit Latinus interpres, ut

Hebræum loquendi genus, *dederunt manus suas sub Solomonem Regem*, rectius intelligeretur. Etiam apud gentes è Germanis ortas manus inter genua ponere subjectionis signum.

25. *Deditque ei gloriam regni*] Majestatem & opes.

26. *Regnavit*] Regnaverat, & mox, *mortuus erat*: nempe cum Solomon, ut antè dictum est, pleno jure regnaret.

29. *In libro Samuelis Videntis, & in libro Nathan Prophetæ, atque in volumine Gad Videntis*] Vnde sumpti sunt libri illi quatuor, quos Samuelis duos & duos Regum Hebræi appellant.

30. *Sive in cunctis regnis terrarum*] Nempe in Philistina, Moabitide, Amalecitide, Syria Damascena, quæ bello subegit, in Ammonitide & aliis Syriæ partibus quarum res bello accidit.

AD POSTERIOREM PARALIPOMENON.

CAPVT I.

2. **P**recepitque Salomon] In Hebræo: *dixit Solomon*: Hortatus est eos. Solebant enim in sacris maximè Reges consensum adhibere populi, ut diximus ad librum superiorem xiii. 1.

5. *Erat ibi coram tabernaculo Domini*] Ante fores, ut postea in Templo.

Quod & requisivit Salomon] Id est, adiit.

CAPVT II.

7. **E**t qui sciat sculperæ calaturas] Opera intus refugientia.

14. *Filium mulieris de filiabus Dan, cujus pater fuit Tyrius*] Licebat enim feminis Hebræis nubere marito extraneo, salvâ religione suâ. Lex facilius putavit viros posse à feminis depravari, quàm feminas à viris.

16. *Ratibus*] In Hebræo, *רפסרות*: ex Græco *ραψωδία*, quod *contexturam carminum* significat, translatus ad ratium contexturam. Non Esdræ tantum, sed & Danielis temporibus Græca quædam vocabula in Hebræum Chaldæumque sermonem commercio penetraverant.

17. *Numeravit igitur Salomon omnes viros profelytos*] In Hebræo: *הגרים*, id est, *advenas*. Eos intellige qui Legi se non subjecerant, sed præcepta Noë data servabant. Nam qui Legi se subjecerant pari jure cum civibus agebant.

CAPVT III.

7. **P**orrò aurum erat probatissimum] In Hebræo: *פרום* [Parvaim]. Interpretantur Hebræi quidam aurum tale fuisse quod juvencorum (qui

20. *פריים* [pharim] Hebræis) sanguinem colore referret. At Lxx. regionis nomen esse credidè: ponunt enim *ἐκ φαριμ* [ex Pharium]. Quidam conjiciunt esse *Parbatiam* Susianes, distinctam fortè olim in duas urbes, nam forma nominis in Hebræo textu est dualis. Graviter errant qui Americæ partem *Peruanam* intelligunt solo nominis sono ducti. Ea verò regio illis temporibus cognita non fuit, nec ut ego credo, habitata: & nomen illud indigenis ignotum accepit ab Hispanis qui primum hominem sibi
30 obvium eo nomine repperunt.

CAPVT IV.

9. **F**ecit etiam atrium sacerdotum] In ambitu basilicæ Templi, ubi & cellæ structæ Sacerdotibus.

Et basilicam grandem] In Hebræo, *& atrium magnum*: id est, subdiale in usum populi.

CAPVT V.

13. **C**onfitemini Domino quoniam bonus] Canebant enim Psalmum cxxxvi solitum adhiberi rebus lætis. Vide & vii. 3. & xx. 21.

CAPVT VI.

13. **F**ecerat Salomon basim æneam] Id est, suggestum, in modum conchæ, ut ajunt Hebræi.

50 *Et posuerat eam in medio basilicæ*] Intellige, in medio atrii, sive subdialis: nam basilica propriè *היכל* [Ædes sacerdotum].

29. *Si quis de populo tuo Israel fuerit deprecatus*] Amplius in Hebræo: *Omnem orationem, omnemque supplicationem quæ facta fuerit ab homine quocunque, aut ab universo populo tuo Israel*. Copulativa enim

conjunctio hic, ut alibi sæpè, posita est pro disjunctiva. Sensus est: exaudi quæ hic fient preces siue privatas siue publicas.

42. *Ne averteris faciem christi tui*] Aliæ editiones Latinæ *averseris* rectius, id est, rogo nè me Regem abs te factum averseris.

CAPVT VII.

1. *Ignis descendit de celo*] Ità Deus in hoc Templo duobus modis se testatum fecit, per *nebulam* (suprà v. 14.) & per *ignem*, ut olim in deserto. Adde quæ dicta ad Genes. 1v. 4.

3. *Et corruentes proni in terram super pavimentum stratum lapide adoraverunt*] Hebrææ voces magis significare videntur *vultus humi dejectos*, & *corpus inflexum*.

CAPVT VIII.

6. *ET urbes equitum*] In quibus equos alebat ex Ægypto advectos, 1 Reg. x. 28. Hoc libro 1. 14. & infra 1x. 25. Vide Basilium 1 Macchab. 111. 39.

9. *Porrò de filiis Israel non posuit ut servirent operibus regis*] Nempe perpetuis operis ut extranei; sed horum alii aliis succedebant, 1 Regum v. 13.

11. *Non habitabit uxor mea in domo David regis Israel eò quòd sanctificata sit; quia ingressa est in eam arca Domini*] Sensus est, Regia angustior est, quàm ut Regis familiam & Reginæ capiat: quod autem soli adjacet, id ob reverentiam Arcæ isthac portatæ purum servari debet.

13. *Iuxta præceptum Moysi*] Rex Legis custos.

14. *David homo Dei*] Deo tum in rebus aliis, tum in hac præcipuè acceptissimus, 1 Samuelis XIII. 14. Nehemiæ XII. 24. Actor. VII. 46. XIII. 22.

15. *Nec prætergressi sunt de mandatis Regis tam Sacerdotes quàm Levitæ*] Regiæ curæ pars est efficere ut & Sacerdotes suum faciant officium.

CAPVT IX.

5. *DE virtutibus & sapientia tua*] Quæ in ista etiam domesticæ rei *ἐντολῆς* [recta ordinatione] apparebat.

22. *Magnificatus igitur est Salomon super omnes reges terræ præ divitiis & gloria*] Nempe sapientiæ, ut explicat locus huic respondens 1 Regum x. 23. Poterat ei dici,

Dì tibi divitias dederunt, artémque fruendi.

25. *Quadraginta millia equorum in stabulis*] In Hebræo, *quater mille stabula equorum*: nempe singula stabula equis denis. Vide 1 Reg. 1v. 26.

26. *Exercuit etiam potestatem super cunctos reges*] Græci: *ἦν ἡγέμεν & πάντων τῶν βασιλέων* [erat præcipuus omnium Regum]. Rerum erat arbiter.

29. *In verbis Nathan Prophetæ, & in libris Abiæ Silonitæ, in visione quoque Addo Videntis*] Vide suprà 1 Paralipom. XXI. 29.

CAPVT X.

15. *ERat enim voluntatis Dei*] In Hebræo: *erat hoc effectum à Deo*, nempe cor obdurando. Græci, *ἦν μεταστροφὴ πρὸς τὸ θεῶν* [erat mutatio à Deo].

16. *Populus autem universus rege duriora dicente*] In Hebræis codicibus est: *Rege non audiente illos*. quidam codices addunt *ויראו* [videbant] ante *כי* [nam], id est, cum videret populus se à Rege non audiri. Sic & 1 Reg. XII. 16.

CAPVT XI.

5. *Ædificavit civitates munitas in Iuda*] Limitem munivit contra Decem tribus.

11. *Ciboriumque horrea*] Apothecas, ut in bello fieri solet.

12. *Sed & in singulis urbibus fecit armamentarium*] Vnde armaret militem. Nota tria hæc suspectis temporibus necessaria servando regno.

13. *Sacerdotes autem & Levitæ qui erant in universo Israel venerunt ad eum*] Memores promissorum Davidi factorum. Horum exemplum secuti & alii eximiè pii, infra 16.

21. *Vxores decem & octo duxerat, concubinas autem sexaginta*] Modum excessit. Vide Deuteronom. XVII. 17.

22. *Constituit verò in capite Abiam filium Moacha ducem super omnes fratres suos; ipsum enim regem facere cogitabat*] Quia ipsi ut primogenito Regnum debebatur (ut infra XXI. 3.) ideo eum assuefecit imperio, summam sub se rerum ei credens.

23. *Quia sapientior fuit & potentior super omnes filios ejus, & in cunctis finibus Iudæ & Benjamin, & in universis civitatibus muratis*] Aliter in Hebræo: *Et erudire faciebat & dispergebat de omnibus filiis suis in cunctis terris Iudæ & Benjamin, in omnibus urbibus munitis*. Filios minores natu noluit unà esse in uno loco, nè fortè factionem aliquam inciperent, sed per varia oppida limitanea eos distribuit, additis magistris & inspectoribus.

Præbuitque eis escas plurimas] Dedit illis Panagia, ut loquuntur Galli, exemplo Abrahami Gen. xxv. 6. quod & Iosaphatus secutus legitur infra XXI. 3.

CAPVT XII.

3. *ET Troglodytæ* סכינים in Hebræo, quos *σπηλιτᾶς* [tentoria habitantes] verbum verbo reddens dixit Ptolemæus. Verùm vox Hebræa interdum pro *τρωγλαῖς* id est speluncis ponitur, ut Psalm. x. 9. Job. xxxv 11. 4. Apud Plinium in his locis est oppidum Suchæ.

7. *Quia humiliati sunt, non disperdam eos*] Simile vide 1 Reg. XXI. 29.

8. *Vt sciant distantiam servitutis meæ, & servitutis regni terrarum*] Discimus hinc pœnam non semper tolli, sed sæpè minui tantum, culpam agnoscentibus: deinde, in servitute minus mali esse quàm in internecione: qua de re egimus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, XXI. 6. Et Deo servire nolentibus hanc pœnam imponi ut duris Regibus serviant.

15. *Et Addo Videntis, & diligenter exposita*] In Hebræo est, *dum genus recenset*. Librum suum Addo inscripserat Γενεαλογίαν [Generis recensionem], & singulis quorum nomina recensere addiderat rerum gestarum ab ipsis brevium. Quod hic reperitur שתיח, id γενεαλογεῖν [genus recensere] vertunt Græci 1 Paral. v. i. vii. 40. ix. i. Esdræ ii. 62.

CAPVT XIII.

2. **M** *Ichaiā*] In Hebræo, מיכיהו [Michaiabū]; sed credibile est olim scriptum fuisse מעכה [Maacha], quomodo est supra, & in libris Regum. Eadem Asæ mater dicitur 1 Reg. xv. 10. ubi mater significat aviam.

Filia Vriel] Cui alterum nomen Absalom, supra xi. 20. 21. 1 Reg. xv. 2. 10.

3. *Cūque inisset Abia certamen*] Id est, infesto exercitu ingressus esset fines hostiles, ut ex sequentibus apparet.

4. *Qui ait: Audi, Ieroboam, & omnis Israel*] Oratio hæc appositè facta & ad terrendos hostes, & ad suos cohortandos. Ostendit enim Abia pro se esse successionem legitimam, sacra & Sacerdotes apud se. Non erat Abia religiosus, ut apparet 1 Regum xv. 3. sed religionis velo uti norat, ut multi Reges.

8. *Habetisque grandem populi multitudinem, atque vitulos aureos, quos fecit vobis Ieroboam in deos*] Illud posterius 1. quod Latinus hic vertit atque, rectius verti per adversativam potest. Magna quidem vestra est turba; sed habetis imagines contra Legem, propter quas Deus vobis irascitur. Vide Iudith v. 18. 19. Hoc erat fundamentum consilii, quod dedit Balaamus.

13. *Ignorantem Iudam suo ambiebat exercitu*] Nam qui numero præpollent id agere solent, ut hostem undique includant. considera verba sequentia. Exemplum vide apud Frontinum ii. capite iii. num. 16. apud Tacitum Annal. ii. ubi de Cariovalda sermo. Venatores in suo adversus feras bello indaginem id vocant.

18. *Et vehementissime confortati filii Iudæ eo quod sperassent in Domino Deo patrum suorum*] Erat hic populus melior Rege. Sæpè Deus populo parcat ob Regem; sæpè & Regi ob populum.

CAPVT XIV.

5. **E** *tabstulit de cunctis urbibus Iudæ aras & fana, & regnavit in pace*] Abstulit ex locis publicis. Ex locis privatis postea, infra xv. 8. Sic & Christiani Imperatores orbem paganismo purgarunt per gradus quosdam.

7. *Dixit autem Iudæ: Edificemus civitates istas, & vallemus muris, & roboremus turribus & portis & seris, donec à bello quieta sint omnia*] Tempore pacis de bello cogitandum est.

9. *Zara Æthiops*] Æthiopes, numero hominum validi, sæpè ad mare usque Syriacum bellando venere, ut olim Cepheus.

11. *Domine non est apud te ulla distantia, utrum in paucis auxiliieris an in pluribus*] Eadem sententia 1 Sam. xlv. 6. Vide quæ ibi diximus.

13. *Tulerunt ergo spolia multa*] Nempe de inter-

fectis; nam Hebræa vox hic est שרל, unde σκῆλα [exuviae] Græcis, eodem significatu.

14. *Et multam prædam asportaverunt*] Præda hic in Hebræo בזה, id Græci elegantiores dicerent λάφυρα. sed nostri interpretes sæpè διαρπαγὴν [dirptionem] vertunt, sæpè & πρὸνομήν [pabulatum]; quorum illud de urbibus, hoc de agris dici solet.

15. *Sed & caulas ovium destruentes*] אהלי מקנה, quod retinere Græci, Ἀλιμαζονεῖς, significat tentoria pecuaria, id est, Arabum Scenitarum, qui federati Æthiopibus Scenitis.

CAPVT XV.

1. **A** *Zarias autem filius Oded*] Vocatus & ipse, ut pater, Oded, ut apparet infra 8. in Hebræo; sed ab eo distinctus altero Azariæ nomine.

2. *Dominus vobiscum quia fuistis cum eo*] In Hebræo, *dum vos fuistis cum eo*. Græci, ἐν τῷ εἶναι ὑμᾶς μετ' αὐτῶ. Bene admodum; nec longè ab illud Sallustii, *Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi, sed ex natura diversa præmia bonos malosque sequi.*

3. *Transibunt autem multi dies in Israele*] In Hebræo non est illud transibunt; unde rectius quod deest impleas per fuerunt. In Israël, id est, in Decem tribubus: fuerunt, sub Ieroboamo.

Absque Deo vero] Absque vera pietate in Deum.

Absque sacerdote doctore] Nam Sacerdotes omnes tribui Iudæ se adjunxerant.

Et absque lege] Nam Decem tribus cum multa alia contra Legem, tum & Theraphim habebant.

4. *Cūque reversi fuerint in angustia sua ad Dominum*] Rectius, *si conversus fuisset*. neque enim id evenit.

5. *In tempore illo*] Hoc tempore, quamdiu Deum aspernantur.

Non erit pax ingredienti & egredienti, sed terrores undique in cunctis habitatoribus terrarum] Nusquam tuta erit sedes: ita infesta erunt omnia non externis tantum bellis, sed & internis discordiis. Impletum hoc vaticinium vide 1. Regum xv. xvi. xx. 11. Regum ix. x. xv.

6. *Pugnabit enim gens contra gentem*] Gentem intellige tribum. Et vide quæ dicta Matth. xxiv.

Et civitas contra civitatem] Fieri non poterat quin id eveniret, ubi nulla certa erat regni successio, sed quisquis Regem occidisset regnum sperabat, sæpè non sine adversario, qualia Romæ tempora ante Vespasianum.

Quia Dominus conturbabit eos in omni angustia] Committet eos inter se multo cum sanguine, ac malis omnibus quæ bella civilia comitari solent.

7. *Vos ergo*] Vos ex tribu Iudæ & Benjaminis cum Sacerdotibus & Levitis.

Confortamini] Animos sumite. Res vobis est cum hominibus Deo exosis.

Et non dissolvantur manus vestrae] Nè pigramini. *Erit enim merces operi vestro*] Magna erunt militiae in illos vestrae præmia; si nempe Deum colatis ex Lege.

8. *Abstulit idola*] Vide supra xiv. 5.

Ex urbibus quas ceperat montis Ephraim] Urbes ad

ad tribum Benjaminis pertinentes à Rege Decem tribuum bello captas receperat Aſa, ſuprà xiii. 19. Eas ad Legis obſervationem reduxit, ut æquum erat.

Dedicavit altare quod erat ante porticum Domini] In Hebræo pro porticus eſt פתח, unde Latinum aula. Sic autem propriè dicitur quod concluditur porticibus quatuor, ut Servius ait ad tertium Æneidos. Erat autem altare holocauſtorum Sacerdotibus ex baſilica venientibus in parte prima ſubdialis ſive aulae.

11. *Immolarunt Domino in die illa de manubiis & præda quam adduxerant*] Non ſunt duæ voces in Hebræo, ſed una מלח, quæ alibi, ut diximus, σπύλα [ſpolia], at hic per κατάχρησιν [abufionem] quandam τὴν λείαν [rapta pecora] ſignificat.

13. *Si quis autem non quaſierit Dominum Deum Iſraël, moriatur*] Si quis aut publicè aut privatim deos coluerit alios, moriatur, ex lege Deuteron. xvi. 2.

16. *Anno vitæ eſſet domina*] Nè honorem Auguſtæ obtineret. Vide quæ dicta i Reg. xv. 13.

17. *Excelsa autem derelicta ſunt in Iſraël*] In fundis privatis.

Attamen cor Aſa erat perfectum cunctis diebus ejus] Etiam optimi Reges non ſtatim omnia quæ improbant corrigere poſſunt, ut alibi quoque indicavimus: ſunt quibusdam flagitiis impares, ut Tacitus loquitur.

19. *Bellum non fuit uſque ad trigeſimum quintum annum regni Aſa*] Quia libro i Reg. xv. 16. dicuntur toto vitæ ſuæ tempore inter ſe bellaffe Aſa & Baſa; ideo quidam hic legunt quintum annum, omiſſâ triceſimi notâ.

CAPVT XVI.

1. *Anno autem trigeſimo ſexto regni ejus*] Alii legendum putant viceſimo.

Muro circumdabat Rama] Munimenta circa eam urbem multa fecit. Vide i Reg. xv. 17.

7. *Quia fiduciam habuiſti in rege Syria, & non in Domino Deo tuo*] Qui Deus tibi rectè agenti victoriam de Iſraëlitis per Azariam promiſerat, ſuprà xv. 7.

8. *Nonne Æthiopes & Libyes multò plures erant?*] Suprà xii.

Quadrages & equitibus] Libyes, & nominatim Cyrenæi, antiquitus nobiles pugnâ equeſtri, & ex curribus: teſtes Pindarus, Xenophon, Dionyſius Periegetes & ad eum Scholiaſtes, & alii.

9. *Adverſum te bella conſurgent*] Id eſt, adverſus filium tuum. Vide mox xvi. 11. & xx.

10. *Iuſſit eum mitti in nervum*] Tanquam læſæ majeſtatis reum, malè: Prophetarum enim officium erat caſtigare etiam Reges.

11. *Scripta ſunt in libro regum Iuda & Iſrael*] Non in illis libris quos nos habemus, ſed in amplioribus quos ſcripſerant Prophetæ ſuprà nominati, xii. 15.

12. *Et nec in infirmitate ſua quaſivit Dominum, ſed magis in medicorum arte conſiſus eſt*]. Non reprehenditur quòd medicorum uſus ſit operâ, ſed quòd Deum ſeriâ pœnitentiâ ac prece non adierit, ſine quo nihil valet medicorum auxilium.

14. *In ſepulchro ſuo quod foderat ſibi in civitate*

David] In caverna quam ſibi novam juxta aliorum Regum monumenta fecerat.

Et unguentis meretriciis] Putavit eſſe maſculinum pro feminino מונות [meretrices], ſed eſt vox Chaldæa, terminatione tantum Hebræa, ſignificatque varia genera cujuſque rei, uſurpaturque de penſa Pſalm. cxliv. 13. de cantu vario Dan. iii. 5. & ponitur pro Hebræo מין [ſpecies] apud Chaldæos interpretes Genef. i. ii. 12. Græci hic non malè γενή μύρων [genera unguentorum].

CAPVT XVII.

2. *Conſtituitque militum numeros in cunctis urbibus Iuda*] Magnam curam habuit munien- di limitis, tum augendo præſidia, ut hic & infra 19. tum nova munimenta exſtruendo infra 12.

3. *Ambulavit in viis David patris ſui primis*] Talis fuit, qualis David ante viſam Bethſabeam.

5. *Et dedit omnis Iuda munera Ioſaphat*] Vt mos erat in Oriente, præſertim in regni auſpiciis, i Samuel. x. 27.

6. *Cumque ſumſiſſet cor ejus audaciam propter vias Domini*] Audentior factus eſt ad cogendam plebem in obſequium Legis.

Etiam excelsa & lucos de Iuda abſtulit] Legit וְיָרֵךְ [& adhuc], ut nunc habent Hebræi codices. Eru- diti tamen viri exiſtimant ſcriptum hic olim fuiſſe אֵל [& non], ut conveniat hæc hiſtoria cum eo quod eſt i Reg. xxii. 44. & infra xx. 33. quaſi dicat: nè hic quidem, quanquam multò cæteris au- dentior, auſus eſt amovere excelsa è locis privatis.

7. *Miſit de principibus ſuis Benhail & Obdiam & Zachariam & Nathanael & Micheam: ut docerent in civitatibus Iuda*] Docere & explicare Legem non tantum Sacerdotum erat & Levitarum, quorum ſequetur mentio, ſed omnium eruditorum, quod & nunc obſervatur apud Iudæos. Peritiſſimi autem legum eſſe debebant qui Regi à conſiliis erant.

9. *Habentes librum legis Domini*] Quem inter- pretabantur populo, Nehem. viii. 9.

CAPVT XVIII.

3. *Vt ego, & tu: ſicut populus tuus, ſic & populus meus: tecumque erimus in bello*] Contra præ- ceptum Dei per Azariam, ſuprà xv. Ideo meritò reprehenditur infra xix. 2. & xx. 37.

CAPVT XIX.

4. *Vſque ad montem Ephraim*] Ad urbes quas Aſa bello ceperat, ſuprà xv. 8.

5. *Conſtituitque iudices terræ in cunctis civitatibus Iuda munitis per ſingula loca*] Id eſt, in urbibus aut noviter ſtructis, aut bello acquiſitis, effecit, ut eſſent Iudices xxiii: qui de cauſis civilibus & capitali- bus, non exceptis, cognoscerent.

6. *Non enim hominis exercetis iudicium, ſed Domini*] Deuteron. i. 17.

8. *In Ierusalem quoque conſtituit Ioſaphat Levitas & Sacerdotes & principes familiarum ex Iſrael*] Cum numerus ad paucos recidiſſet, omiſſâ cooptatione metu

metu Regum, quibus suspecta erat Synedrii auctoritas (de quo vide dicenda infra xxi. 4.) more legitimo impleri numerum iussit, partim ex Sacerdotibus & Levitis (qui quod ab aliis laboribus vacarent Legis studio erant aptissimi) partim ex eruditis aliarum tribuum. Vide omnino quæ diximus ad Deuteronomii xvii.

10. *Omniem causam quæ venerit ad vos fratrum vestrorum*] Nam oppidani isti iudices in causis difficilioribus relationem faciebant ad Synedrium, tum quod ibi essent homines doctiores, tum ne super paribus rebus variè judicaretur, & inde nascerentur discordiæ.

Inter cognationem & cognationem] Vbi quæritur quis mortuo succedere debeat.

Vbicunque quæstio est de lege] Præmittit nomen generis, subjecturus deinde species.

De mandato] De iis præceptis quæ evidentem in se honestatem habent. id enim מצוה [præceptum].

De ceremoniis] De præceptis positivis ad ritus pertinentibus.

De justificationibus] De præceptis quæ ad modum exercendorum iudiciorum pertinent.

Ostendite eis] Docete eos quid facere debeant.

11. *Amarias autem Sacerdos & Pontifex vester in his quæ ad Deum pertinent præsidebit*] In Hebræo: Amaria Sacerdos caput super vos in omni verbo Domini. Is Amarias eo tempore נשיא fuerat, id est, princeps Senatus. Ejus erat sententiâ suâ præire cæteris in omnibus eis quæ Lege Dei erant definita.

Porro Zabadias filius Ismaël, qui est dux in domo Iuda, super ea opera erit quæ ad regis officium pertinent] Is Zabadias fuerat secundus in Senatu, quem אב בית דין [Patrem domus iudicii] vocabant. Cum autem tribum Iudæ diu sub Rege rexisset, aptissimus erat qui ἐν πολιτικαῖς κέρμασι [in politicis deliberationibus] cæteris præiret suâ sententiâ. Synedrium non tantum iudiciis maximis præerat, & ad aliorum Iudicum relationes respondebat, sed & Regi in rebus magnis, putà de bello suscipiendo aut non suscipiendo, consilium dabat, ut notatur Thalmude titulo de Rege cap. v. §. 3. & apud Maimoniden titulo de Rege cap. v. 2. Iosephus in explicatione Legis de Rege: *πραστέτω ὃ μηδὲν δίχα τῆ ἀρχιερέως ἢ τῆ γεγεσιασῶν γνώμης* [nihil agat sine summi Sacerdotis & Senatorum sententia].

Habetisque Levitas magistros coram vobis] In Hebræo, apparitores Levitæ coram vobis: id est, parati erunt illi ad iussu vestra exsequenda. Apparitores Magistratuum & iudiciorum executores è Levitis sumebantur.

CAP V T X X.

3. *Prædicavit jejunium*] Id enim accendit preces.

6. *Domine Deus patrum nostrorum*] Egregia oratio, quæ & fiduciam in Deum & causæ iustitiam breviter exponit.

10. *Declinaverunt ab eis, & non interfecerunt eos*] Deuteron. ii.

14. *In medio turbæ*] Solebant Prophetiæ recitari præsentem populo, ut & in Novo Federe.

15. *Omnis Iuda & qui habitatis Ierusalem & tu rex*

Iosaphat] Eum qui præcipuus est postremo loco nominat. de loquendi hoc genere egimus ad Marcum xvi. 7.

19. *In excelsum*] Altissimâ voce.

20. *Credite Prophetis ejus*] Tum aliis, tum Iahazieli.

21. *Confitemini Domino, quoniam in æternum misericordia ejus*] Vide quæ dicta supra v. 13.

23. *Namque filii Ammon & Moab consurrexerunt adversus habitatores montis Seir, ut interficerent, & delerent eos: cumque hoc opere perpetrassent, etiam in semetipsos versi mutuis concidere vulneribus*] Potuere tunc dicere Iudæi de Ammonitis, Moabit & Idumæis, quod de Bructeris, Chamavis & Angrivariis dicit Tacitus in Germania: *Nunc Chamavos & Angrivarios immigrasse narratur, pulsus Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum, seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum. nam ne spectaculo quidem prælii invidere. Super LX millia, non armis telisque Romanis, sed quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quæso, durêque gentibus, si non amor nostri, at certè odium sui.*

25. *Venit ergo Iosaphat & omnis populus cum eo ad detrahenda spolia mortuorum*] Hæc erant Salmacidum spolia, sine sanguine & sudore.

33. *Veruntamen excelsa non abstulit*] Vide supra xvi. 6.

37. *Quia fedus habuisti cum Ocholia, percussit Dominus opera tua*] Vide supra xvi. 3.

CAP V T X X I.

4. *Occidit omnes fratres suos gladio*] More vicinorum Regum, de quibus Plutarchus Demetrio, τὸ μὲν γὰρ ἀδελφὸς ἀναίρειν, ὥσπερ οἱ γεωμέτραι τὰ αἰτήματα λαμβάνουσιν ἕτω συνεχωρεῖτο, κοινὴν τι νόμιζόμενον αἰτήμα ἢ βασιλικὸν ὑπὲρ ἀσφαλείας [nam fratres occidere pro concessio habebatur, quasi commune Regibus pro securitate sua postulatum, sicut Geometræ sua quædam habent postulata]. Tacitus de posterioribus Iudæorum Regibus: *Fugas civium, urbium everisiones, fratrum, conjugum, parentum neces, aliæque solita Regibus ausi.*

Et quosdam de principibus Israel] De Synedrio, ut credibile est, homines Legis amantes & eximie apud populum auctoritatis. Nam talibus Regibus, ut Salustii verba usurpeni, *boni quàm mali suspectiores sunt, semperque aliena virtus formidolosa est.* Tacitus non minus periculum esse ait ex magna fama quàm ex mala; & ob virtutes certissimum exitium. Hæc fuit causa cur Herodes totum Synedrium tolleret.

12. *Literæ ab Elia propheta*] Iosephus: *κομίζεται παρ' Ἡλίας τῆ προφήτης ἐπιστολή* [mittitur epistola ab Elia Propheta], & post recitata verba, ταῦτα μὲν ἐδύλε δια τῆ ἐπιστολῆς ὁ Ἡλίας [hæc dicebat per epistolam Elias]. Lxx: *ἦλθεν αὐτῷ ἐν γραφῇ παρὰ Ἡλίας τῆ προφήτης λέγων* [venit illi ab Elia Propheta quod scripto diceret], ubi supplendum πῖναξ [pugillar], vel simile quid. Credidere ergo ab Elia postquam humanis rebus ereptus est scriptam hanc epistolam: quod non est cur magis miremur, quàm quod Iudas Macchabæus somnio Divinitus immisso vidisse scribitur

11 Maccab. xv. Oniam Sacerdotem & Ieremiam Prophetam pro populo orantes.

15. *Donec egrediantur vitalia tua paulatim per singulos dies*] Qui solet esse longæ δυσεντερίας [exulcerationis intestinorum] exitus. Hunc interitum habuere impii Reges duo, Antiochus illustris & Agrippa: Εἰς τὴ τὰ σπλάγχνα τοῖς ἑ σπλάγχνιζομένοις; [Quorsum viscera non miserantibus?]

17. *Nisi Ioachaz qui minimus natu erat*] Idem est hoc nomen cum nomine Ochozias, particulis transpositis.

19. *Non fecit ei populus secundum morem combustionis exsequias*] Vt Aśæ fecerant supra xvi. 14. Egregium institutum ut mortuis Regibus pro meritis major minorve honor haberetur.

20. *Sepelierunt eum in civitate David*] In honorem patris Iosaphati, ut infra xxii. 9.

Verumtamen non in sepulchro Regum] Seorsim, in memoriam culparum ejus.

CAPVT XXII.

1. *Constituerunt autem habitatores Ierusalem*] Id est, in solio locarunt, ut infra xxi. 20. nam regnum jure ipsi debebatur, sine ullis populi suffragiis.

2. *Quadraginta duorum annorum erat Ochozias*] Vix videtur id consistere posse cum eis quæ habemus 11 Regum viii. 26. Rectior ergo lectio Lxx, ἑτῶν ἑικοσι καὶ δύο [annorum viginti & duorum].

3. *Mater enim ejus impulit eum ut impiè ageret*] Solent apud Reges imbecillis judicii multum valere matres.

6. *Ochozias filius Ioram Rex Iuda*] Sic & Græci, Ὀχοζίας. Nec aliter hoc nomen scribitur in eadem historia 11 Regum viii. 25. & 29. quare per errorem videtur hic in Hebræo irrepsisse עזריהו [Azariahu] pro אחזיהו [Ochoziahu].

7. *Quem unxit Dominus ut deleter domum Achab*] Id est, in hoc eum excitavit, cum eum per Elisæum jussit ungi, 11 Reg. ix. 6.

10. *Et interfecit omnem stirpem regiam domus Ioram*] Vix est ut רבר reperiatur pro perdere; nam in Psalm. ii. 4. nihil vetat verti loquetur. hinc quidam præferunt eos codices qui hic habuere ותאבד [et perdidit], quomodo 11 Reg. xi. i.

CAPVT XXIII.

2. *Et principes familiarum Israel*] Per Israël hic intellige Iudam & Benjaminem (συνεκδοχικῶς [per complexionem]).

3. *Filius regis regnabit*] Ei jure debetur regnum.

5. *Ad portam quæ appellatur Fundamenti*] Ità dicta fuit quòd in loco declivi sita esset, per quam è regia in Templum scandeatur. Eadem Scutariorum in libro Regum.

18. *Iuxta dispositionem David*] Memoratam i Paralipomen. xxvi. 18. Hanc ille diu neglectam in usum revocavit.

CAPVT XXIV.

6. *Pecuniam quæ constituta est à Moſe servo Domini*] In Hebræo: munus Moſis servi Dei: id est, talem oblationem qualis usurpata fuit Moſis temporibus.

17. *Qui delinitus obsequiis eorum, acquievit eis*] Παραφράζ [circumloquitur] illud quod in Hebræo est *audivit rex eos*. Regum opes sæpius assentatio quam hostis evertit, ait Curtius. Multorum autem Principum aures, ut cum Tacito loquar, nihil accipiunt nisi jucundum & læsurum.

20. *Filium Iojadæ*] Qui Iojada cur in Evangelio Barachia dicatur, vide quæ notavimus ad Matthæi xxi. 35.

Et stetit in conspectu populi] In Hebræo, super populum: id est, concionatus est ex loco superiore, unde facilius ab omnibus exaudiretur.

22. *Ait, Videat Dominus & requirat*] Quod fecit Deus per bella externa, & domesticam conjunctionem.

24. *In Ioas quoque ignominiosè exercuere judicia*] Id est, graviter illum Syri torserunt. omnis vindicta judicii nomine apud Hebræos significatur. Illud ignominiosè præter Hebræum addidit hic Interpres.

CAPVT XXV.

6. *Mercede quoque conduxit de Israël centum milia robustorum*] Bis peccavit Amasias, prius quòd societatem cum Decem tribubus iniit, contra interdictum Prophetæ Azariæ supra xv. deinde quòd eos bello impetivit ipse non lacesitus, contra interdictum Dei, 1 Reg. xii. 24. Debuerat illos suis discordiis relinquere, & bellum, si ab illis inferretur, repellere.

7. *Venit autem homo Dei ad illum*] An Amos pater Elaiæ, ut sentiunt Hebræi?

9. *Habet Dominus unde tibi dare possit multò his plura*] Satis dives est qui Dei causâ pauperatur.

12. *Ad præruptum cuiusdam petra*] Illius à quo nomen habet urbs Arabiæ Petra, Iosephus hic. Vide 11 Regum xiv. 7.

16. *Non consiliarius regis es*] Sanè erat, & quidem à Deo Regi datus. Nihil faciebat alienum à suo munere. Vide Ieremiæ i. 10.

20. *Noluit audire Amasias eò quòd Domini esset voluntas ut traderetur in manus hostium*] Quos Deus vult perdere eis mentem excæcat.

24. *Et apud Obededom*] Posteriores ejus intellige, qui progenitoris nomine hic appellantur. Sic dicimus Israël, Iudam, aliæque.

CAPVT XXVI.

4. *Fecitque quod erat rectum in oculis Domini, juxta omnia quæ fecerat Amasias pater ejus*] Id est, factis Legem secutus est, non tamen solida pietate, supra xxv. 2.

5. *In diebus Zachariæ intelligentis & videntis Deum*] In Hebræo, intelligentis in visionibus Dei: id est, periti

periti in explicandis veterum prophetiis : hæc est
ἐρμηνεία ἀποκαλύψεων [interpretatio revelationum]
I Cor. xiv. 26.

6. *Destruxit murum Geth*] Si hæc & quæ sequun-
tur deinceps ad comma usque 15. rectè confidere-
mus, videbimus hunc Regem non tantum agricul-
turæ, quod infra dicitur, sed & rei bellicæ fuisse be-
ne peritum, & pro populi sui salute sollicitum. Nani
hostium in limite munimenta destruit, suos fines
bene munit, operibus, præfidiis, armis, machinis.

15. *Quas in turribus collocavit & in angulis muro-
rum*] Bene admodum Vegetius libro iv. cap. 11.
*Ambitum muri directum veteres duci noluerunt, nè ad
ictum arietis esset dispositus, sed sinuosis anfractibus, ja-
ctis fundamentis, clausere urbes, crebrioresque turres in
ipsis angulis ediderunt, propterea, quia si quis ad murum
tali ordinatione constructum vel scalas vel machinas vo-
luerit admovere, non solum à fronte, sed etiam à late-
ribus, & propè à tergo, veluti in sinum circumclusus op-
primitur.* Tacitus in descriptione Hierosolymorum :
*Sed urbem arduam situ opera molèsq; firmaverant, queis
vel plana satis munirentur. Nam duos colles immensum
editos claudabant muri per altum obliqui, aut introrsus
sinuati, ut latera oppugnantium ad ictus patefcerent.* Va-
lerius Flaccus ubi ejusdem urbis sub Tito oppugna-
tionem describit :

——— *Solymo nigrantem pulvere fratrem*

Spargentemque faces, & in omni turre furentem.

18. *Non est tui officii, Ozia, ut adoleas incensum
Domino, sed Sacerdotum, hoc est filiorum Aaron*] Ex
lege Exod. xxx. 7. 38. Regis erat non adolere,
sed facere ut Sacerdotes adolerent. Vide infra
xxvii. 2.

20. *Et festinato expulerunt eum*] In Hebræo est,
festinare fecerunt : Græci non aliter, κατέσπευσαν αὐ-
τὸν ἐκείθεν [fecerunt ut inde festinaret]. Non vi uli
sunt, sed monitis ex Lege quæ leprosos in urbe, ne-
dum in Templo, conspici nolebat. Hanc interpre-
tationem firmant sequentia. Et ipse etiam perterri-
tus acceleravit egredi, nempe nè Deum gravius of-
fenderet.

21. *Habitavit in domo separata*] Extra urbes & op-
pida, ut lex Mosis jubet, cui & Reges suberant, nisi
sicubi æquitas exceptionem dictaret.

CAPVT XXVII.

3. *ET in muro Ophel multa construxit*] Sic & Græci.
Videtur significare fauces quasdam sive an-
gustias; unde σκοτεινὸν [obscurum] & ἄδυτον [pene-
trale] alibi ea vox vertitur : & per similitudinem sic
appellatur pars humani corporis per quam fit egestio,
ut I Sam. v. 6. 9. 12. vi. 4. 5.

6. *Corroboratusque est Ioatham*] Prosperè egit.

7. *Et omnes pugnae ejus*] Contra Syros & Decem
tribus, II Reg. xv. 37.

CAPVT XXVIII.

3. *IN Valle Benennom*] Quæ & Gibinnom, id est,
Vallis Hinnomi, unde gehennæ nomen ad signi-
ficanda tormenta vitæ alterius.

Et lustravit filios suos in igne] Vox יָבֵר est ambi-

gua; nam & consumptionem & transitum significare
potest. Græci hic διήγε [transiit]. de utroque signi-
ficatu egimus ad Deuteron. xviii. 10.

4. *Et sub omni ligno frondoso*] Non in lucis tantum,
sed & sub magnis arboribus sacra faciebant gentes
Hebræis vicinæ, Deuteronom. xii. 2.

5. *In manus regis Syriae*] Posterius id accidit quàm
quod narratur II Regum xvi. 5.

7. *Elcanam quoque secundum à rege*] Lxx, τὸν διὰ-
δοχὸν τῆ βασιλείας [Vicarium Regis].

9. *Occidistis eos atrociter*] Bella cum popularibus
quàm cum externis lenius gerenda.

10. *In servos & ancillas*] Vt mancipia extranea
illos habetis.

*Quod nequaquam factum opus est, peccastis enim super
hoc Domino Deo vestro*] In Hebræo : *Nonne verè vos,
vobiscum peccata contra Deum vestrum?* Ità incepit
sermonem quasi dicturus esset vos peccastis : sed mu-
tavit constructionem καὶ τὸ ζημιαινόμενον [secundum
id quod significatur]. Peccasse eos indicat contra legem
Deuteron. xv. 12. 43.

14. *Dimiserantque viri bellatores prædani & uni-
versa quæ ceperant*] In signum poenitentiae plus fecê-
re quàm iussi erant : nam & captivos statim dimise-
runt, & res bello captas reddiderunt.

15. *Vnxiseruntque propter laborem*] Fatigationi sub-
venit unctio. notat Celsus libro i. cap. 3.

20. *Adduxitque contra eum Thelgathphelnasar re-
gem Assyriorum, qui & afflixit eum, & nullo resistente
vastavit*] Non bene conveniunt hæc cum historia
II Reg. xvi. 7. 8. 9. Quare putant eruditi שׁוּ [super]
hic positum pro בָּו [bono ejus], ut Genes. xxxviii.
12. & alibi. præterea duas literas נל [non] hic abun-
dare, ut sensus sit : *Et venit ad eum Thelgathphelnasar
rex Assyriae, & ipsum in angustiis constitutum sustenta-
vit, quod si recipimus etiam versu sequente delen-
dum erit נל [non].*

22. *Ipse per se rex Achaz immolavit diis Damasci*] In
Hebræo illud ipse rex Achaz finit præcedentem
periodum, & notat Kimchi illud אָחָז [ipse sive ille]
sæpè cum despectu dici, ut Genes. xxxvi. ult. Nu-
mer. xxvi. 9. Addit Kimchi locum Genes. v. 5. Esther
i. i. de quibus dubitari potest.

24. *Clausit januas templi Dei*] Vt sacra ubivis po-
tius quàm in loco legitimo peragerentur, infra xxix.
7. Eas fores aperuit filius, infra xxix. 3.

CAPVT XXIX.

5. *VFerte omnem immunditiam à Sanctuario*] Omnia quæ ad idololatriam pertinent. Si-
mul dictum, simul factum : eoque insignior fuit
hæc in melius mutatio, infra 36.

8. *Tradiditque eos in commotionem & in interitum*] In
Hebræo : in commotionem & stuporem. Græci :
εἰς ἐκστασιν ἢ εἰς ἀφανισμόν [in alienationem mentis &
deliquium], id est, terrores illis panicos immisit, ut
suprà xx. 22.

16. *Ad torrentem Cedron*] In Topheth, sive val-
lem Hinnomi, ut II Reg. xxi. 11. 10. 12.

21. *Et hircos septem pro peccato*] Septem hircos ob
multitudinem & diuturnitatem peccatorum. He-
ptas sacris propria.

22. *Susceperunt sanguinem Sacerdotes, & fuderunt super altare sanguinem*] Ex lege Levit. viii. 15.

23. *Imposueruntque manus suas super eos*] Ex lege Levit. viii. 22.

24. *Vt holocaustum fieret*] Quo Deus ut omnium rerum Dominus agnosceretur.

Et pro peccato] Ad expiationem.

25. *Secundum dispositionem David Regis & Gad Videntis & Nathan Prophetæ*] I Paralipom. xxi. 1. 5. II Paralipom. viii. 14. xxi. 18. Rex id institue-

rat approbantibus ejus consilium Prophetis.

31. *Implestis manus vestras Domino*] Consecratis vos ministerio, ut Exodi xxviii. 41.

34. *Sacerdotes verò pauci erant, nec poterant sufficere ut pelles holocaustorum detraherent*] Id enim Sacerdotum erat, Levit. i.

Vnde & Levitæ fratres eorum adjuverunt eos] Exemplum hoc illustre est auctoritatis Regiæ (consulto, ut credibile est, Synedrio) in relaxando legis Divinæ vinculo ex necessitate. Simile habemus infra xxx.

2. 3. Notatum hoc Maimonidæ Ductoris dubitantium iii. 41.

C A P V T X X X.

2. **I**Nito ergò consilio regis & principum & universi cætus Ierusalem] Vide quæ dicta suprâ I Paralipom. xii. 1. Vniversum cætum intellige *ἡ συνάγωγη μεγάλην* [Congregationem magnam] constantem ex Synedrio gentis, ex Senatu urbano Hierosolymorum, & ex Senatoribus aliquot aliunde evocatis. Vide quæ dicta ad Matth. x. 17.

5. *In universum Israel*] Etiam ad Decem tribus missi, non qui juberent Regis nomine, sed qui eos quoque, utpote legi Divinæ obstrictos, sui officii commonefacerent. Vide mox ii. 25. 26.

Multi enim non fecerant sicut lege præscriptum est] In Hebræo: *pridem enim non fecerant ut scriptum est*. Excusati ab hac ceremonia fuerant ob Regum minacia interdicta, sicut olim ob continua per desertas terras itinera Iosue v.

7. *Nolite fieri sicut patres vestri & fratres, qui recesserunt à Domino Deo patrum suorum, qui tradidit eos in interitum*] In Hebræo est *השחית*, ut suprâ xxix. 8. ibi *ἀφανισμόν* [deletionem], hic *ἐρήμωσιν* [vastitatem] vertunt Lxx. Duobus modis Rex Iudæos docet bene uti consanguineorum calamitatibus, cavendo nè per easdem culpas in eadem mala inciderent, & Deum precando ut illi subleventur. Vide sequentia.

12. *In Iuda verò facta est manus Domini, ut daret eis cor unum*] Simile Act. iv. 32.

17. *Eò quòd multa turba sanctificata non esset: & idcirco immolarent Levitæ Phasè his qui non occurrerant sanctificari Domino*] In Hebræo: *Multi enim erant in cætu qui non erant sanctificati, & Levitæ insistebant immolationi Paschatum pro omni qui non erat mundus ut ea sanctificarent Deo*. Paschata vocat victimas illas quæ fieri solebant xiv. mensis Nisan, nunc autem, ob causam quæ inciderat, fiebant xiv. mensis sequentis. In primo exitu quisque mactavit agnum vel hœdum Paschalem; postea verò semper id fuit Sacerdotum, ut ex Iosepho discimus non uno in

loco, ut notavimus ad Matth. xxvi. 18. sed hic auctoritate regiæ Levitæ participes facti muneris sacerdotalis, ut suprâ xxix. 34.

18. 19. *Magna etiam pars populi de Ephraim & Manasse & Issachar & Zabulon, quæ sanctificata non fuerat, comedit Phasè, non juxta quod scriptum est. Et oravit pro eis Ezechias dicens: Dominus bonus propitiabitur cunctis, qui in toto corde requirunt Dominum Deum patrum suorum, & non imputabit eis quòd minus sanctificati sunt*] Ecce alia relaxatio Legis Lev. xv. 31. xxi. 4. Num. ix. 6. causa est quòd Lex ea tempora respexit quibus non ita multi essent immundi, atque nunc erant. Ritualia instituta facile cedunt non necessitati tantum, sed & utilitati publicæ.

22. *Et locutus est Ezechias ad cor omnium Levitarum*] Id est, benigne ac blandè eos est allocutus.

27. *Surrexerunt autem Sacerdotes atque Levitæ, benedicentes populo*] Sacerdotes quidem extensâ manu, verbis solennibus, Levitæ autem accinendo fausta omnia.

C A P V T X X X I.

1. **I**N Ephraim quoque & Manasse] Id est, in illis oppidis quæ Reges Iuda per bella sibi acquisiverant: nam extra loca suæ ditionis idola frangendi legem non habebant, ut notant & Hebræi & Augustinus ad locum Deuteron. vii. & xii. sic interpretare & quod sequitur de filiis Israel, 6.

11. *Præcepit igitur Ezechias ut præpararent horrea in domo Domini*] Novas cellas addi iussit ad eas quas struxerat Solomon. Hunc sensum colligimus ex Græcis: *καὶ εἶπεν Ἐζεκιᾶς ἔτι ἐτοιμάσαι πασφύρια εἰς οἶκον Κυρίου* [Et dixit Ezechias ut adhuc cellæ fierent in domo Domini].

12. *Fuit autem præfectus eorum*] Gazophylacas Templi nominat majoris ac minoris gradus.

13. *Ex imperio Ezechiae Regis & Azariae Pontificis*] Nam & regiæ curæ pars est efficere ut Deo dicata rectè administrantur. Vide ii Reg. xxi.

C A P V T X X X I I.

4. **E**T obturaverunt cunctos fontes & rivum qui fluebat in medio terræ, dicentes: Ne veniant Reges Assyriorum, & inveniant aquarum abundantiam] Hosti aquarum usum eripere inter belli artes ponitur. Vide Frontinum iii. 7. & historias passim.

7. *Viriliter agite*] Boni Imperatoris est in bello militum virtutem verbis accendere. Maximi autem momenti est, si militi persuadeatur Deum ejus armis favere. Facit id semper Belisarius apud Procopium.

26. *Humiliatusque est postea*] Nihil magis Deo displicet quàm superbia, quæ per gradus quosdam se promovens tandem ad Dei contemptum pervenit. nihil contrà Deo gratius quàm si homines se Deo comparatos res nihili esse agnoscant, & culpas etiam leviores submissè deprecantur. Vide Michæam vi. 8. Græca sententia est:

Ὁ θεὸς κολαῆς τῶν ἁγῶν ὑπερφρονῶν.

[Quisquis superbit, vindicem expectet Deum.]

Nec spernenda ista Philemonis:

Ὅταν ἴδῃς πρὸς ὕψος ἡγμένον Ἴνα,
 Λαμπρῶς τε πλάτῳ καὶ γένει γαυρούμενον,
 Ὁ φρὺν τε μείζων τῆς τύχης ἐπηρότα,
 Τὸς ταχέϊαν νέμεσιν εὐθὺς προσδόκα·
 Ἐπαίρεται γὰρ μείζον, ἵνα μείζον πέσῃ.
 [Sublime si quem ferri suspicias malum,
 Superbè qui divitiis utatur suis,
 Superciliumque supra fortunam erigat,
 Expecta quam mox illi pena impendat:
 Namque altius levatur ut gravius ruat.]

Videtur autem ea maximè fuisse culpa Ezechiae, quòd coram legatis Babylonii honorem Deo quem debebat non habuerit, infra 31.

31. *Vt interrogarent de portento quod acciderat super terram*] De strage illa in castris Sennacheribi 11 Regum XIX. 35.

CAPUT XXXIII.

2. *Fecit autem malum coram Domino*] Hic aliorum Regum peccata unus commisit universa, nihilque reliquum fecit quo Dei Legem cultumque possit evertere.

5. *In duobus atriis domus Domini*] In atrio Israël & in atrio Gentium. Sic Hebraei.

14. *Vsque ad Ophel*] Vide xxvii. 3.

15. *Et abstulit deos alienos & simulacrum de domo Domini*] Dicit de eo poterat, Ὁ τρώσας καὶ ἰάσεται [Qui vulneravit, is medebitur].

17. *Attamen populus immolabat in excelsis Domini Deo suo*]

Pauca tamen priscæ suberant vestigia fraudis.

Multi de populo Deum verum colebant] Sed in locis illicitis.

19. *Contemptus*] *מְעִי*, quod Græci vertunt ἀποστάσεις αὐτῶ [defectiones ejus].

In sermonibus Hozai] Græci *ἡὴ* sumunt pro communi nomine. vertunt enim ἐπὶ τῶν λόγων τῶν ὁρώντων [in verbis Videntum], id est, in scriptis Prophetarum. Idem nomen supra xix. 2. xxix. 30. & infra xxxv. 15. interpretes vertunt προφήτης [Propheta.]

20. *Et sepelierunt eum in domo sua*] In horto aliquo; non in sepulchris Regum.

CAPUT XXXIV.

3. *Octavo autem anno regni sui, cum adhuc esset puer cœpit quærere Deum patris sui David*] Id est, cum annorum esset sexdecim. puer, id est, adolescens jam regiae administrationis factus compos: nam tutela durabat ad finem anni xiii.

Duodecimo autem anno postquam regnare cœperat] Cum jam ad vicesimum ætatis annum pervenisset, & plus auctoritatis esset consecutus.

6. *Sed & in urbibus Manasse & Ephraim*] Vide quæ supra xxx. i.

33. *Fecit omnes qui residui erant in Israël servire Domino Deo suo*] Quantum potuit repressit populum, ne palàm quid in Legem committeret. Alioqui populi depravatio ab hoc tempore cœpit gliscere, Jeremiae iiii. 6. 8. xxv. 3. Ezech. iv. 6.

CAPUT XXXV.

3. *Levitis quoque, ad quorum eruditionem omnis Israël sanctificabatur Domino, locutus est*] Legit *הַמְכוֹנִים* [instituentibus]. Alii codices habent *הַמְכוֹנִים* [præparantibus], Levitis, quorum erat præparare in usum Israël res sacras: quod cum sequentibus bene cohæret. Nec aliter legere Græci, quamquam aliter vertunt, nempe δυνατοί [potentes aut posse facientes]. Habet enim participium illud etiam istam significationem.

6. *Immolate Phasē*] Confer quæ supra xxx. *פסח* [Pascha] semper Theodotion vertit φασῆν, non ut alii interpretes πάχα. Theodotionis autem interpretationem in Paralipomenis & aliis quibusdam libris recepit Græca Ecclesia. In Græcis quibus utimur libris initio Esdræ positum est caput xxxv. Paralipomenon, & magna pars xxxvi. ex Lxx, ubi semper *πάχα* non φασῆν.

20. *In Charcamis*] Putant quidam esse Cercusium apud Ammianum libro xxi i.

21. *Quid mihi & tibi est Rex Iuda?*] Nihil inter nos controversiæ est. Noli negotium quærere, καλὸν αἰσχία [Pulchrum est quiescere.]

Contra aliam pugno domum, ad quam me Deus festinat ire præcepit] Per Ieremiam, ut credibile est. nam Deus per Prophetas suos etiam alienis à vera pietate Regibus sæpè dabat mandata, ut 11 Regum ix. 7.

25. *Ieremias maxime; cujus omnes cantores atque cantatrices usque in præsentem diem lamentationes super Iosiam replicant*] Fuit ergò Ieremias Hebræis quod aliquantò post Simonides Græcis, de quo Catullus,

Tristius lacrymis Simonideis. Et Horatius,

Cææ retrahes munia nœniæ.

Alia autem fuit hæc Ieremiæ nœnia ab ea quam nos habemus de excidio Urbis.

CAPUT XXXVI.

9. *Octo annorum erat Ioachin cum regnare cœpisset*] Cum regnare inciperet pater ejus, cujus supra mentio. Hunc sensum postulat locus 11 Regum xxiv. 8.

13. *A rege quoque Nabuchadonosor recessit, qui adjuraverat eum per Deum*] Etiam malis & irreligiosis Principibus fides data servanda est; non enim sunt extra humanam societatem. Quòd si & jusjurandum accesserit, ut hic, ejus violationem Deus ut suam injuriam vindicat. Vide quæ diximus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xiii. §. 15. 16. libro iii. xix. §. 2. 5. & 13.

20. *Donec imperaret Rex Persarum*] Cyrus qui Iudæos in patriam restituit.

21. *Et celebraret terra sabbata sua*] Quia Iudæi tum cæteras leges, tum illam de anno sabbatico non observaverant; ideo Deus sabbatum longum, id est, Lxx annorum indixit terræ. Vide Ierem. xxv. & xxix.

22. *Anno autem primo Cyri Regis Persarum*] Hæc verba ad finem usque eadem sunt, unde suorum temporum historiam Esdras incepit. Is mos libros continuandi est antiquus, quem & Procopius sequitur sine Vandalicorum & Gotthicorum initio.

AD LIBRUM ESDRÆ.

Apparet & ex hoc scripto & ex fama apud Hebræos recepta, Esdram virum fuisse & valde eruditum, & mirè φιλοπατρίδα [*amantem patriæ*]; cui comparari fortè possit Sempronius ille Romanis dictus σοφός [*Sapiens*].

CAPUT I.

I. **E**X ore Ieremiæ] Cap. xxv. xxix. xlv. *Suscitavit Dominus spiritum Cyri Regis Persarum*] Regum benevolentia unum ex instrumentis Dei optimis per quæ piis bene facit.

Etiam per scripturam] Ad sensum melius, *idque scripto*.

Traduxit vocem in omni regno suo] Publicari fecit per omnia regna sua.

2. *Omnia regna terræ dedit mihi Dominus Deus cæli*] Magna sanè imperia; Persarum, jure nascendi; Medorum & Chaldæorum, jure victoriæ. Tanta autem est evidentia hujus veritatis, unum esse Deum summæ hujus artificem, ut etiam ii Reges ac Principes qui non tam animi consensu, quàm quòd receptis erroribus non auderent contrà ire, multitudinem deorum colebant, sæpè tamen ad veri illius Dei confessionem conscientiae vi adigerentur. Exemplum illustre habemus in Nabuchodonosoro, Danielis **ii. 47. iii. 95. iv. 31. 32. 33. 34.** Et Cyrus & Darius pro se orari in Templo Hierosolymitano voluere, ut notat Iosephus. Alexander Magnus Deo Iudæorum victimas obtulit, teste eodem. Fecere idem Ptolemæus Philadelphus, Augustus quoque & Tiberius, & Caji tempore Vitellius, ut ex eodem Iosepho & Philone discimus. Reges plurimi dona Templo dedere, etiam Sosius coronam auream. Neque verò Iudæi in Templo cum sacrificiis preces pro suis tantum popularibus obtulere, sed pro omni humano genere, ut notat Philo, speciatim pro Lacedæmoniis & Romanis. Non erant ergò eorum Sapientes ἀμικτοί, ἀσύμφυλοι [*insociabiles, abscissi à consortio*], quales habebantur, partim malâ extraneorum interpretatione, partim ob culpam vulgi rudis. Vide quæ diximus libro **i. de Iure Belli ac Pacis, xv. §. 8. 9.**

3. *Quis est in vobis de universo populo ejus? sit Deus illius cum ipso*] Efficax locutio: quis est Israëlitarum qui tanti Deum facit ut isthuc redeat? Deus ei sit propitius. A me nihil desiderabitur.

4. *Excepto quòd voluntariè offerent*] In Hebræo est **עִי** [*cum*], quod hic non exceptivum est, sed declarativum. Græci vertunt σύν τοῖς ἄλλοις τοῖς καὶ εὐχὰς προσεθεμένους [*cum aliis quæ ex voto offeruntur*]. Cum jure recepto non liceret collectas facere impermissu Regis, permittit hic Rex, ut qui Iudæorum redire in patriam nollent (neque enim ulli imponebat necessitatem) contribuerent ad reponendum Templum Dei, quantum vellent, de argento, auro, de rebus mobilibus (id enim est רכוש) deque aliis rebus

quæ Deo offerri jus fasque est. Interpretanda hæc ex loco Exodi **xxxv.** Nullam cuiquam contribuendi necessitatem Cyrus imponit, sed contribuendi dat licentiam: qualem & Macedones Reges postea & Romani dedere. Vide quæ diximus Matth. **xv. 11. 24.**

5. *Et omnis cui Deus suscitavit spiritum*] Eadem locutio cum illa apud Livium **vi.** *Dii prohibebunt hæc, inquires; sed nunquam propter te de cælo descendit: tibi dent mentem oportet ut prohibeas.* Verba enim talia divinum quidem beneficium significant, sed bene acceptum.

7. *Rex quoque Cyrus protulit vasa Templi Domini quæ tulerat Nabuchodonosor de Ierusalem & posuerat ea in Templo Dei sui*] Multum hoc in Rege Persa, quod Deum mundi opificem diis patriis, id est, hominum commentis, præferre ausus est.

8. *Mithridatis*] Nomen frequens apud Persas, à deo Mithra.

Annumeravit ea Saffabasar principi Iudæ] Προσέτη τῆς Ἰσραήλ. Vnde nonnulli hunc eundem existimant, qui postea Zorobabel dicitur **iii. 2. 8. iv. 1.** Nam plurimi primores Iudæi, dum sub Chaldæorum agebant dominatu, nomen habebant aliud patrium sive domesticum, aliud Chaldaicum sive aulicum. Vide Daniele **i. 7.** Vide & quæ de Nehemiæ altero nomine jam mox dicemus. שַׁבְצַי nomen boni ad divitias ominis ex bysso & auro compositum. At זַרְבָּבֶל [*peregrinus in Babel*] significat miseriam populi Israëliti eo tempore exsulantis in Babylone. Ità viri pii inter aulæ honores (nam Zorobabel regii corporis custos fuit, σωμαλοφύλαξ, ut Iosephus loquitur **xi. 4.**) admonebantur nè exuerent συμπάθειαν [*commiserationem*] adversus suos populares.

9. *Phialæ aureæ*] Σπονδεῖα [*Libatoria*] hic Græcus interpres. Vide quæ diximus ad Gen. **xliv. 2.** Iosephus ψυκτήρας [*refrigeratoria*] vertit.

10. *Scyphi aurei triginta*] In Hebræo כַּפֹּרִי Cephure, id est expiatoria], quod retinere Græci quidam. Vide **i Paralipom. xxviii. 17.**

CAPUT II.

I. **H**I sunt autem provinciæ filii] Id est, homines Iudæi gente, sed nati in Chaldæis partibus. Recensio hæc sæpè numeris differt ab ea quæ est Nehemiæ **vi. 1.** & in quibusdam Græcis exemplaribus hic deest, ut & caput sequens. Fortè ex Nehemiæ libro huc translata est à descriptoribus ista recensio, & quæ sequuntur ad comma **68.** Nam & qui infra nominatur Athersata est ipse Nehemias, ut apparet Nehemiæ **viii. 9.** & quod scribitur hic dixisse, id secundo demum itinere, cum post Templum urbs ædificaretur, evenit, ut cognoscere est Nehemiæ **vi. 70.** Præterea Mardocheus, cujus hic nomen exstat, fuit in comitatu posterioris itineris, non prioris, ut Hebræi consentiunt.

69. *Auri solidos*] In Hebræo Græca vox דַּרְכַּמוֹנִים, id

id est, *drachmas*, ut & Nehem. vii. 70. Non id mirum, cum, ut alibi diximus, jam à Danielis temporibus multæ Græcæ voces in Chaldæum sermonem penetrassent. contra *minæ* vox & *hinis* & Syriaco sermone in Græciam venere.

CAP V T I I I.

2. **A** *Dificarunt altare*] Nolentes scilicet, dum Templum struitur, à sacrificiis vacare.

7. *Vt deferrent ligna cedrina de Libano ad mare Ioppe*] Confer II Paralipom. ii. 16.

11. *Concinebant in hymnis & confessione Domino, Quoniam bonus, quoniam in æternum misericordia ejus super Israël*] Vide II Paralipom. v. 13. & ibi dicta.

12. *Qui viderant Templum prius cum fundatum esset, & hoc Templum in oculis eorum*] Distingue sic: *Qui viderant Templum prius, cum fundatum esset & hoc Templum in oculis eorum.* In Hebræo nihil opus nisi accentum trajicere. Non respondebat hoc Templum magnitudini ejus quod Solomon struxerat, Agg. i. 4. Aberat præterea *Vrim* & *Thumim*, Nehem. vii. 65. in Hebræo.

CAP V T I V.

1. **A** *Vdierunt autem*] Etiam hujus capitis comata sex prima in Græcis desunt.

Hostes Judæ & Benjaminis] Chutæi maximè, in tus inimici, sed amicitiam simulantes interdum, ut Iosephus nos docet.

2. *Ecce nos immolavimus victimas*] Deo vestro scilicet, II Regum xvi. 32. 41.

A diebus Asor-Hadan] Idem est qui nominatur II Reg. xix. 37.

3. *Nos ipsi soli ædificabimus*] Nam illi Chutæi ita Deum colebant, ut fictitios etiam deos colerent; ideoque ad communionem Templi admitti non possent.

6. *In regno autem Assueri*] Editiones quædam Latinæ hic adjiciunt *Ipsè est Artaxerxes*. Sic in Estheræ libro qui **אחשורוש** [*Axwerx*] Hebræis, Græcis interpretibus & Iosepho est *Ἀρταξέρξης*, quanquam Iosephus hunc etiam *Cyrum* vocatum dicit. Videtur post *Cyrum* illum *Magnum* nomen gentilitium fuisse Persarum Regibus *Ἐπεξής* & *Ἀρταξέρξης*, præter nomen quod habebant ante imperium. Omnes Reges post illum *Memoriosum* dictos *Artaxerxes* ait Diodorus Siculus libro xv. Etiam *Darius* ab *Alexandro* devictus *Iacchiadæ* ad *Danielem* vii. 5. dicitur *Artaxerxes*. Id unde sit, dicam: **ש** litera Græcis ξ verti solebat, ut **אשורוש** *Ašurush*. est enim utriusque literæ idem ferme sonus, sed transpositus, quomodo *Dores* pro *συριζω* [*fistula cano*] dicunt *συριζω*, & adspiratio ex media voce *Abraham* à Græcis in frontem translata est. Tum verò gutturales sæpè omittuntur, ut multis exemplis ostendimus annotatis ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ, ubi de *Ammone* agimus. Ergò **אחשורוש** [*Axwerx*], omissis gutturalibus, est *Xwerx*: & quia *x* durior est in media voce, maximè post consonantem per se duram, ideo & hæc omissa est à Græcis, factumque *Xerx*, & cum Græca termi-

natione *Xerxes*. *Art* verò est additamentum quoddam honorificum, ut *Sa* apud Persas posteriores. Significat *magnum*, interprete Herodoto libro vi: *Heroa*, interprete Hesychio. Apparet ex nominibus plurimis, qualia sunt *Artabamus*; *Artavasdes*, qui & *Artabazus*; *Artochmes*; *Artochetes*, qui & *Artayctus*; *Artanes*; *Artagenes*; *Artaphernes*; *Artembanes*. *Artaxerxis* in Perside nomen, etiam Romanorum Imperatorum temporibus apud Herodianum & Lampridium invenias. Idem *Xerxes* dicitur Aurelio Victori. Ex hoc ergò tam communi nomine, quis hic Rex fuerit sciri non potest, nisi adsint temporum argumenta, quæ quàm sint obscura ostendunt eruditissimorum, qui ætatem in iis rebus triverunt, in hunc diem certamina. Eum de quo hic agitur *Cambysem* esse volunt multi, alii *Smerdim* magum; *Estheræ* maritum, alii *Cambysem*, alii *Darium Hystaspis*, alii *Artaxerxem Memoriosum*, alii *Artaxerxem Longimanum*. Horum omnium operosis ac litigiosis disputationibus perlectis, quid est quod dicat aliquis, ex iis maximè quibus non est multum ad ista otii, nisi illud *Terentianum*, *Fecistis probe: incertior sum multò quàm dudum*.

5. *Conduxerunt adversus eos consiliatores*] Frequens aulis malum. *Adferebant venalia cuncta præpotentes liberti*, ait Tacitus Historiarum v.

8. *Reum Belteem*] Hic Prætor erat regius, qui cum aliis vice Regis res trans Euphratem curabat. Vide infra v. 6.

9. *Apharsatachæi*] Hi sunt **Περσοςκυθαί** [*Persoscythæ*].

10. *Quas transtulit Asenaphar*] Nomen alterum *Salmanassar*, ut videtur.

12. *Civitatem rebellem & pessimam*] Credibile id fiebat ob instituta Iudæorum diversa ab aliis. ob id *teterrimam gentem* dixit Tacitus, qui & hoc habet: *præviderant conditores ex diversitate morum crebra bella*. Item, *Emto jure muniendi, struxere muros in pace tanquam ad bellum*.

13. *Tributum & vectigal & annuos redditus*] Vide hæc tria & infra 20. Videtur intelligi *tributi* nomine quod in capita datur, *vectigalis* quod in merces, *reditum* quod de agris.

14. *Memores salis quod in palatio comedimus*] Quia salarium habemus à Rege. At Chaldæus, propter demolitionem Templi quod demoliti sumus. Nam **מלח** sæpè significat *consumere*. Vide quæ dicta ad Marc. ix. 49.

19. *Et recensuerunt inveneruntque*] Iusserat Rex perquiri quæ de Iudæis erant in Regum commentariis. Vide v. 17. vi. 2. Estheræ ii. 23. vi. 1.

20. *Et dominati sunt omni regioni quæ trans fluvium est*] Nempe *David* & *Solomon*.

21. *Prohibeatis viros illos, ut urbs illa non ædificetur*] Non est è re Regum ut populi ab ipsis devicti urbes habeant populo plenas, munimentis validas.

Donec si fortè à me jussum fuerit] Edictum hoc à sola Regis voluntate pendeat: non erat inter leges Persarum immutabiles.

24. *Tunc intermissum est opus Domini*] Neque enim contra imperium Regis fieri quicquam debebat, nisi expresso Dei jussu, qualem habemus v. 1. 2. Ei

Ei autem Divino jussui postea & Regis jussus accessit vi. 7. Græci post hæc inferunt ea quæ sunt in libro apocrypho, qui *Esdra tertius* dicitur, cap. III. quæ & Iosephus habet.

CAPUT V.

5. **O**culus autem Dei eorum factus est super senes Iudæorum] Deus eis favit, ita ut & regionum in illis partibus ministrorum animos illis conciliaret.

6. Exemplar epistolæ] Consultationis.

8. Lapide impolito] **לל** marmor intelligunt Hebræi; Græci, **διὰ λίθων ξυσῶν πολυτελεῶν** [lapidibus tersis pretiosis].

17. In bibliotheca] In tabulario.

CAPUT VI.

2. **V**olumen] **τόμος**, ut & Esaiæ viii. 1. Alibi κεφαλὴς dicitur, ut & Hebr. x. 7.

8. Scilicet ut de arca Regis, id est, de tributis quæ dantur de regione trans flumen, studiosè sumptus dentur viris illis] Hac beneficentia Cyrum vicit. Cyrus Iudæis conferre ad opus permiserat: hic Rex etiam de suo sumptum facit. Vide infra vii. 20. 21. 22. & Nehem. xi. 23. in Hebræo.

10. Oréntque pro vita Regis] Vide supra i. 2. Etiam pro Lacedæmoniis orarunt Iudæi.

11. Ut omnis homo qui hanc mutaverit jussionem] Mutaverit, id est, contrà fecerit.

Tollatur lignum de domo ipsius & erigatur] Mos erat Persarum de damnati domo lignum sumere de quo suspenderetur.

21. Et omnes qui se separaverant à coinquinatione gentium terræ ad eos] Id est, plenè profelyti, qui se Legi subjecerant. Aliis enim de Paschate manducare non licebat.

22. Quoniam lætificaverat eos Dominus, & converterat cor Regis Assur ad eos] Confer vii. 27.

CAPUT VII.

6. **E**t ipse scriba velox in lege Mosis] Græcè, **εὐραματεὺς εὐφύνης ὢν ἐν τῷ Μωυσέως νόμῳ** [scriba ingeniosus in lege Mosis]. **מורה** sæpè diligentem significat. Scriba est Doctor Legis: in eo studio comprehendebatur notitia rerum divinarum, jurisque pontificii ac civilis. Horum eruditissimus erat Esdras, vii. 10. 11. 12. Exstabat ergò Lex toto exilii tempore inter Iudæos, ut apparet & Dan. ix. 13. Esdras allatis optimis exemplaribus accuratam Legis dedit **ἐκδοσιν** [editionem], addiditque historias sequentium temporum, cum Prophetis libris, & iis poëticis qui auctoritatem obtinebant.

12. Rex regum] Non immeritò sic se appellabant Reges Persiæ: habebant enim etiam Reges in obsequio suo, ut ex Æschyli Persis alibi notavimus. Tales erant Armeniæ, Cypri, Cariæ, Sidonis Reges, & alii.

14. Et septem consiliariorum ejus] Hi erant Satraparum præcipui, qui Regi semper aderant. Esther i. 14. Qua de re vide quæ notavimus ad Matthæi xvi. 10.

Vt visites Iudæam & Ierusalem in lege Dei tui] His verbis **ἀντονομία** [legum liber usus] Iudæis conceditur, & **ἀντοδικία** [libertas judicandi] infra 25. 26.

18. Sed & si quid tibi & fratribus tuis placuerit] Esdræ auctoritatem Rex dedit: ille aliorum quoque Sacerdotum consilium adhibebat.

24. Vt vectigal & tributum & annonas non habeatis potestatem imponendi super eos] Hic Sacerdotibus, Levitis, & Templi ministris omnibus datur **ἀτέλεια** [immunitas], à multis postea Regibus confirmata, ut ex Iosepho discimus.

26. Et legem Regis] Nempe hanc legem quæ Iudæis suarum legum exercendarum facit jus.

CAPUT VIII.

15. **A**d fluvium qui decurrit ad Abava] Græci, **Θεράν ποταμὸν** [Theran amnem]. Putant eruditi **Αβαν** [Abava] esse Adiabenam, sic dictam ab **Αδία** fluvio, si Marcellino credimus. A nomine **Θεράν** [Theran] non abludit Thersara illis in locis, cujus apud Ptolemæum mentio.

17. In Chaspia loco] in Caspiis: nam & indè evocandi erant Iudæi. At Lxx vertunt **τόπον γαζοφυλακίης** [locum gazophylacii], à nomine **ἡσος**, quod argentum significat.

21. Et prædicavi ibi jejunium] Tanquam deductor coloniarum à Rege constitutus.

22. Erubui enim petere à rege auxilium] Prudenter, nè Rex minùs edoctus res divinas, vana crederet quæ de Dei in se benevolentia & vaticiniis sibi editis Iudæi publicabant.

34. Descriptumque est omne pondus in tempore illo] Omnium mobilium ad Templum datorum factus est inventarius: quod & in privatis familiis faciendum censent qui æconomica præcepta dederunt.

35. Vitulos duodecim pro omni populo Israël] Vnum pro quaque tribu.

CAPUT IX.

2. **T**ulerunt enim de filiabus eorum sibi & filiis suis] Quod sine exceptione vetitum de feminis Cananæis, Hebræis, Pherezæis, & Iebusæis. De cæteris autem idem constitutum à Sapientibus, nisi feminæ istæ Legem susciperent. Vide quæ diximus ad i Reg. iii. 1.

Manus etiam principum & magistratum fuit in transgressione hac prima] Bene, ut Sophocles,

Κ' ἐκ αἰτιῶμαι κείνων, ὥς τὸς ἐν τέλει.

[Nec judico illum tam reum quàm principes.]

3. Scidi pallium meum & tunicam, & evelli capillos capitis mei & barbæ, & sedi mærens] Vestem lacerare mos Iudæis, ubi Deum offendi vident: diximus ad Matth. xxvi. 65. Comas verò vellere, lacerare, laniare, mos omnium propè gentium, cujus mentio apud Homerum, qui dixit

τίλλον τὸ τε χάλτας.

[— vellunt à vertice crines,]

Virgilium, Ovidium, Senecam, Martialem. Aliud est radere comam, quod in luctu ob mortuos fieri ideo Lex vetat, quòd vicinæ gentes id usurpabant.

6. Deus meus confundor & erubesco levare faciem meam]

meam] Egregia confessio & deprecatio. Viri pii καὶ κοινῶς [per communicationem] loquuntur de culpis, nè nimium arroganter se cæteris eximere videantur: quale illud est Bruti, *Quod si Romanos nos esse meminissimus.* Item: *quoniam vivere & pecunias habere, & dici Consulares volumus.* Vide infra x. 2. & Dan. ix. Nehem. i. 6.

C A P V T X.

3. **P**ercutiamus fedus cum Domino Deo nostro] Id est, reconciliemur Deo.

Vt projiciamus universas uxores & eos qui de his nati sunt] Ergò vigeat apud Hebræos jus illud quod apud Romanos constituit Theodosius L. Non dubium C. de Legibus & Constitutionibus Principum; ut ea quæ lege prohibentur, si fuerint facta, non solum inutilia, sed pro infectis etiam habeantur. Cur ergò Paulus Apostolus conjugia Christianorum aut Christianarum cum paganis dissolvere ex parte Christiana non vult, i Corinth. vii? Corinthiis loquitur, & his qui cum Corinthiis pari jure erant, apud quos talibus conjugis nulla lex aut Dei aut hominum obstabat. Filii autem hic jubentur matrem sequi, ut in illicitis nuptiis fieri solet, accedente & hac causâ, nè educati in superstitionibus alios pueros corrumpere.

4. *Tuum est decernere*] Qui & summam habes

Legis peritiam, & à Rege Persarum potestatem habes.

5. *Adjuravit*] Dei nomine adhibito eos officii monuit.

8. *Iuxta consilium principum & seniorum*] Esdras potestate quam à Rege acceperat non usus nisi ad monendos populares, deinde decernendi libertatem Senatui reliquit.

Auferetur substantia ejus, & ipse abjicietur de cætu transmigrationis] *Auferetur*, intellige, ita ut Deo sacra fiat. Id enim significat verbum **קָדַשׁ** [consecrabitur]. Lxx, *ἀνιερωθήσονται τὰ κτήνη αὐτῶν, καὶ αὐτοὺς ἀποτριώσεται ἀπὸ τῆς πλήθους τῆς αἰχμαλωσίας* [sacra fient quæ possidet, & ipse semovebitur à multitudine eorum qui captivi fuere]. Iosephus: *ἀπαποτριώσεται τῆς πλήθους, τὴν ἐσίαν καὶ τὴν τῶν πρεσβυτέρων κρίσιν ἀφιερωθήσεται* [eum à multitudine semotum iri, substantiam verò ejus sacram fore ex decreto Seniorum]. Exsilium non erat inter pœnas Legis, sed licebat Senatui novis decretis novas pœnas addere.

14. *Et cum his seniores per civitatem & civitatem, & judices ejus*] Delegati ab oppidorum Senatoribus ad communem Senatum veniant, & attestentur facta divortia.

15. *Igitur Ionathan filius Azabel, & Iaasia filius Thecæ steterunt super hoc*] Id est, ex Sacerdotum ordine hi duo isti negotio præfecti fuere, nimirum inter illos principes duos constitutos modò dixit.

A D L I B R V M N E H E M I Æ,

Q V I A L I I S

E S D R Æ P O S T E R I O R.

C A P V T I.

1. **V**erba Nehemiæ] Hujus profectio annis evenit LXXI I. post illam Esdræ. Vidit Esdram eique supervixit. ראשי הנולה *capita deportatorum* vocantur Zorobabel, Mardochæus, Iosua Iosedecides, & Nehemias. Hi, simulque Prophetæ Aggæus, Zacharias, Malachias, eminuerunt in magno illo conventu cxx viro- rum, qui Hebræis dicitur *Συναγωγή μεγάλη* [Congregatio magna]. Huic Nehemiæ Camillum comparo: Ambo magnæ virtutis, seditionibus agitati, patriæ suæ restituti. Iosephus hoc ei reddit elogium: *Ἄνθρωπος ἦν ἐγγενὲς χρηστὸς τὴν φύσιν, καὶ δίκαιος, καὶ περὶ τὰς ὁμοεθνείας φιλοτιμότατος, μνημεῖον αἰώνιον αὐτῷ καὶ ἀλιπῶν τὰ τῶν Ἱεροσολύμων τείχη* [Vir fuit indole bonus, ac justus, & popularium gloriæ amans, quibus æternum reliquit monumentum Hierosolymorum mœnia].

In Susis castro] Susa urbs nota per Historicos & Poetas, sic dicta ob amœnitatem ex nomine lili, quod **שׁוֹשַׁן** [susan] Hebræis, **Σέσα** Persis, ut notant Athenæus, Stephanus, & Etymologicus magnus: unde & **Σέσινον μύρον**, sive **χρίσμα**, unguentum è lilio,

memoratum eidem Athenæo, Theophrasto, Dioscoridi, Plinio.

9. *Etiam si abducti fueritis ad extrema cæli, inde congregabo vos*] Deuteron. xxx. 3. 4.

11. *Ante virum hunc*] Regem intelligit, velut digito eum monstrans.

Ego enim eram pincerna Regis] Latine dicas, *potulorum minister*. Multis Hebræis multæ apud Reges exteros non modicæ dignitates obtigere, ut Danieli & sociis ejus, Zorobabeli. Idem & posteris temporibus evenisse videas apud Mahumetanos Reges in Hispania, Africa, Ægypto, Perside, & Turcarum imperio.

C A P V T I I.

1. **E**t levavi vinum] Non antè vices ministerii ad ipsum redierant.

3. *Civitas domus sepulchrorum patris mei*] Multum moventur animi monumentis majorum. Nihil de religione, nihil de cultu addit: scit cui loquatur.

4. *Et oravi Deum cæli, & dixi ad Regem*] Qui preces

preces ad Regem perferre vult, prius ad Deum perferat, cuius in manu corda sunt Regum.

8. *Ad Asaph custodem saltus Regis*] *Paradisi*, ut habet textus Hebræus. Sic autem vocabatur regio illa quæ à Libano ad Antilibanum se porrigit.

Portas turris domus] Regia videtur intelligi: nam Templum Esdras perfecerat. non vocat autem Regiam, ne Regi suspicionem injiciat rerum novarum. Ea ipsa Regia infra indicari videtur in Hebræo, per *solum Principis*, III. 7.

10. *Et audierunt Sanaballat Choronites*] Regulus in Moabide, cuius pars *Choronaim*, Esaiæ xv. 5. Ieremiæ XLVIII. 3. 5. & 34. Hic Sanaballetes is est qui postea Alexandro Magno consilium dedit excitandi Templum Garizitanum ad dividendos Hebræos.

Et Tobias servus Ammonites] *Servum* intellige subditum Regi Persarum.

12. *Et non indicavi cuiquam quid Deus dedisset in corde meo ut facerem*] Nehemias, ut aulicus, didicerat & tacere & loqui in tempore.

13. *Murum Ierusalem dissipatum*] Est & hic in Hebræa voce מר litera מ qualis initio aut mediâ voce scribi solet posita in fine, non minus quam Esaiæ ix. 17. Non putem subesse mysterium, sed primi scriptoris licentiam imitatos exscriptores.

16. *Magistratus autem nesciebant quò abiissem*] Illi qui hucusque illas ruinas Persarum Regis nomine servaverant. ostendit id oppositio sequentium.

Iudæis & sacerdotibus & optimatibus & magistratibus] 30 Numero CL. infra v. 17. Vide & iv. 14. 19.

20. *Vobis autem non est pars & justitia & memoria in Ierusalem*] Simile vide i Esdræ iv. 3. Hoc dicit: neque in labore partem habebitis, neque in merito, neque in fama.

C A P V T I I I.

1. **P**ortam gregis] Προβατικὴν [Pecuariam] Ioan. v. 2.

5. *Optimates autem eorum non supposuerunt colla sua in opere Domini*] Tacitus Annalium III. *Præcipuum munus Annalium reor, ne virtutes fiantur, utque pravè dictis factisque ex posteritate & infamia metus sit.*

9. *Princeps vici Ierusalem*] In Hebræo: princeps dimidiæ partis Ierusalem, & eodem modo infra 12. ita ut intelligi debeant duo fuisse præfecti operibus, ad duo scilicet Urbis latera. Vide infra iv. 19.

12. *Sellum filius Alohes*] Alii שולח commune esse nomen putant, & hunc Sellum filium fuisse incantatoris, id est, alicujus periti ad serpentes incantandos.

30. *Post eum*] Quidam Hebræi codices habent hic & paulò post אחרי [post me], ut suum quoque laborem Nehemias modestè magis innuat quàm arroganter jactet: ut & infra iv. 16. v. 16. Iosephus, υποχόμενος ὃ καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν οἰκετῶν συνηΐσθαι πρὸς τὴν οἰκοδομίαν [pollicitus & ipse cum domesticis suis collaboraturum ad exstructionem]. Magnum hoc in tantæ auctoritatis viro.

C A P V T I V.

3. **S**i ascenderit vulpes, transiliet murum eorum lapideum] Vt Remus Romana mœnia. ita contemptum opus tutius crevit, Deo hoc dirigente.

9. *Et posuimus custodes super murum*] Iusta defensio ex Regis edicto contra Satrapas edictum Regis frangere parantes. Vide prudentiam Nehemiæ, qui diu noctuque custodias non intermittit; partem populi opponit hosti, alios operi intentos esse jubet, & ne hos quidem inermes, planè ut in castris munien-
10 dis fieri solet.

12. *Factum est autem venientibus Iudæis qui habitabant juxta eos*] Magni in bello usus est habere apud hostes qui nobis faveant.

14. *Domini magni ac terribilis mementote*] Cujus Prophetas hujus operis habemus auctores.

20. *In loco quocunque audieritis clangorem tubæ, il-
luc concurrite ad nos*] τὸ ἐγκλευσικὸν [hortatorium]. Vide Procopium Gotthic. III.

23. *Vnusquisque tantum nudabatur ad baptismum*] In Hebræo: *Vnusquisque dimittebat illud* (nempe vestimentum) *ad aquas*. Exceptio est ejus quod præcesserat: *non deponebamus vestimenta nostra*, nempe nisi καθαρισμὸς ἐνεκα [purificationis causâ] ob ablutiones aut Lege præceptas, aut moribus introductas. Vide Marcum vii. 4. 8.

C A P V T V.

3. **A**ccipiamus pro pretio eorum frumentum] Licebat enim patri in necessitate filium aut filiam vendere. Exodi xxi. 7.

4. *Mutuo sumamus pecunias*] Nempe sub onere usurarum, ut apparet infra 7. contra legem Exodi xxi. 25. Levit. xxv. 36. 37. Deuteron. xxiii. 19. 20.

In tributa Regis] Vt habeamus unde tributa pendamus Regi Persarum. Simile illud Taciti de Frisiis, quibus à Romanis tributum impositum, *Ac primò bo-
40 ves ipsos, mox agros, postremò corpora conjugum aut liberorum servitio tradebant*. Annal. iv.

5. *Sicut carnes fratrum nostrorum, sic carnes nostræ sunt*] Non minus nos homines sumus, non minus circumcisi.

Nec habemus unde possint redimi, & agros nostros, & vineas nostras alii possident] Luere liberos non poterant, quia & bona eorum pignori tenebantur. Ideo Cæsar per arbitros factâ æstimatione, quanti
50 res ante bellum fuissent, eas creditoribus transdi voluit, ut & timorem novarum tabularum tolleret, & debitorum tueretur existimationem, Tertio de Bello civili.

6. *Et iratus sum nimis*] In Hebræo, & consultavit cor meum in me: nam eo significatu vox מלך [consultare] Chaldaea sæpè reperitur in Thargumin.

8. *Nos, ut scitis, redemimus fratres nostros Iudæos*] Nos, Zorobabel, Esdras, Nehemias, omnem dedimus operam apud Regem, ut populares nostros ex
60 servitute in libertatem ac patriam restitueremus. In Hebræo, pro redemimus est acquisivimus.

Vendetis fratres vestros] Id enim expectandum erat, cum non luerentur. Videte quæ ad Matth. xvi. 25.

10. *Æs alienum concedamus quod debetur nobis*] In Hebræo, *remittamus quæso hoc onus*: id est, usuras, ut intelligi datur ex sequentibus.

11. *Reddite eis hodie agros suos & vineas suas*] Quasi in Iubilæo, cui parem lætitiā hoc tempus habebat.

13. *Et dixit universa multitudo, Amen*] Quasi dicerent: *volumus ac jubemus*.

14. *Annonas quæ ducibus debebantur*] Duces intellige eos quos Rex Persarum regioni isti & habitatoribus præfecerat, ut diximus 11. 16.

15. *Et ministri eorum depresserunt populum*] In Græco Sixtinæ editionis hic est ἐξουσιάζοντες [dominatum exercent], ut apud Lucam xxii. 25. Nehemiæ valde similis fuit Cato major, qui fociis nulla in parte gravis fuit, ac ne ea quidem accepit, quæ mos ferebat, quod diceret *malle se cum optimis de virtute, quam cum ditissimis de pecunia certare*.

17. *In mensa mea erant*] Id quoque dignum viro Principe, viros nobiles, sive populares, sive extraneos magnificè excipere.

CAPVT VI.

3. **M** *Isi ergo ad eos nuntios, dicens: Opus grande facio, & non possum descendere*] Dolos vitare ac dissimulare satis est. Calumniæ autem animosè refutandæ sunt, ut facit in sequentibus Nehemias.

11. *Num quisquam similis mei fugit?*] Tyrtæus:

Εὐνὸν δὲ ἐστὼν τῷ τοῦ πόλεως τῷ παντὶ τῷ δήμῳ,
ὅς τις ἀνὴρ διαβὰς ἐν προμάχοισι μὲν
Ναλεμέως, αἰχρᾶς ἢ Φυγῆς ἐπὶ πάγχυ λάβηται,
Ψυχὴν ἢ θυμὸν τλήμονα παρθέμεν.

[Res populi, commune bonum vir robore præstans,
Immotus primis qui stat in ordinibus,
Oblitusque fugæ venit in certamina Martis,
Adjiciens animum, projiciens animam.]

Et quis ut ego ingreditur Templum, & vivet?] Id est, vitæ tuendæ causâ. Templum intellige basilicam illam, in quam Sacerdotibus solis ingredi jus erat.

12. *Quod Deus non misisset eum*] Habebat enim pro se Prophetas indubitatos Ieremiam, Aggæum, Zachariam, Malachiam.

14. *Memento mei, Domine, pro Tobia & Sanaballat*] In Hebræo: *Memento, mi Domine, Tobia & Sanaballatæ*. Redde illis paria.

18. *Multi enim erant in Iudæa habentes juramentum ejus*] Arcano federe cum Tobia colligati.

19. *Et Tobias mittebat epistolas ut terreret me*] Pari tenore quo supra 6.

CAPVT VII.

3. **N** *on aperiuntur portæ Ierusalem usque ad calorem solis*] Id est, ante clarum manè.

Cumque adhuc assiderent clausæ sunt portæ & oppilatæ] Claudebantur portæ præsentibus Hanane & Hananiâ.

5. *Vt recensereim eos*] Et veteres urbanas familias in Urbem revocarem.

Inveni librum census eorum qui ascenderant primum] Cum Esdra: unde factum est, ut hæc recensio

Esdræ libro satis incommodè, & non sine mutatione quadam infereretur, ut diximus Esdræ 11.

6. *Isti filii provincie*] Nati in Chaldæa.

64. *Hi quæsierunt scripturam suam in censu, & non invenerunt, & ejecti sunt de sacerdotio*] Paria enim sunt, ut ajunt Iurisperiti, *non esse & non apparere*. Et qui in qualitate jus suum fundat, probare eam debet. Debebant autem docere & se esse ex Aaronis gente, & uxores suas cives. Notat id hic Iosephus.

65. *Dixitque Athersata*] Id est, Nehemias, ut apparet viii. 9.

Donec staret Sacerdos doctus & eruditus] In Hebræo, *Sacerdos cum Vrim & Thumim*: quod & Græci volunt cum dicunt ἱερεὺς φωτιστὴς [Sacerdos illuminans]. Vrim & Thumim, ut alibi meminimus, in secundo Templo non erat. Sperabat Nehemias aliquando futurum ut Deus ea restitueret, & sic ad obscura responderet.

Hucusque refertur quid in commentario scriptum fuerit; exin Nehemiæ historia textitur] Hoc neque in Hebræo est, neque in Græco, neque vero suo loco est positum: nam à commate 6 historia Nehemiæ est.

CAPVT VIII.

1. **E** *t dixerunt Esdræ scribæ ut afferret librum legis Moyfi*] Vrbe structa, & impletâ civitate, restabat, ut in memoriam revocarentur leges secundum quas vivendum erat.

2. *Et mulierum*] Quæ seorsim suum locum habebant.

5. *Super universum enim populum eminebat*] Legebatur de loco superiore.

7. *Silentium faciebant in populo ad audiendam legem*] Hoc est quod Romani dicebant: *Favete linguis*.

8. *Et legerunt*] Esdras alique diversis in locis plateæ, & hic 9. & ix. 4. Simile habes Act. 11.

Et legerunt in libro legis Dei distinctè, & apertè ad intelligendum, & intellexerunt cum legeretur] In Hebræo: *Et legerunt in libro in lege Dei exposita, ponendo intellectum, & intellexerunt in lectione*. Quorum primum illud Thalmudistæ sic interpretantur, *Lectum fuisse librum sermone Chaldaico, quem populus melius intelligebat*; alterum, *distinctè lectum per periodos & commata*; tertium, *etiam accentus pronuntiatos*.

10. *Nolite contristari: gaudium enim Domini est*] Ovidius:

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

& Horatius:

———— male ominatis

Parcite verbis.

Aristides: εὐφημεῖν ταῖς πανηγύρεσι [festis diebus dicenda bona verba].

12. *Et mitteret partes*] Sportulas pauperioribus.

13. *Congregati sunt principes Familiarum universi populi, Sacerdotes & Levitæ ad Esdram scribam*] Nempe ut ipse rituum peritus indicaret quomodo Lex ad istud tempus pertinens implenda esset.

C A P V T I X.

3. **L** Egerunt in volumine legis Domini Dei sui quater in die, & quater confitebantur] Alternis legebant & confitebantur, id est, laudabant Deum (vide infra 5.) idque temporibus quatuor diei, à prima hora ad tertiam, à tertia ad sextam, à sexta ad nonam, à nona ad duodecimam.

6. Tu fecisti cælum & cælum cælorum] Duo tribuit Deo, quod & Opifex sit, & Servator universi.

Et tu vivificas omnia hæc] Sata, animantia, homines.

7. De igne Chaldeorum] De Vr. Nomen proprium loci, quod & apud Ammianum exstare monuimus. Oratio hæc Nehemiæ egregia est & ἐμπὰς [plena affectuum] tum in beneficiis Dei, tum in culpis populi prædicandis; & haberi potest pro compendio omnis historiæ ad hæc tempora.

10. Cognovisti enim quia superbe egerant contra eos, & fecisti tibi nomen sicut & in hac die]

Zeὺς γὰρ κολασὴς τῶν ἁγῶν ὑπερφρονῶν.

[Quisquis superbit, vindicem expectet Iovem.]

Nec ulla materia dignior in qua vim suam ostendet.

17. Et non sunt recordati mirabilium tuorum quæ feceras eis] Eò notabilius ingrati erant Iudæi, quòd multa miracula ipsis, non & aliis gentibus, Deus exhibuerat. Vide Matth. x1. 21.

20. Et spiritum tuum bonum dedisti qui doceret eos] Spiritum propheticum qui in Mose fuit.

28. Cùmque requievisent reversi sunt ut facerent malum] Catullus:

Otium & cives prius & beatas

Perdidit urbes.

Iuvenalis:

Nunc patimur longæ pacis mala: sævior armis

Luxuria incubuit.

Sallustius: Quòd si Regum atque Imperatorum animi virtus in pace ita ut in bello valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est; verum ubi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido atque superbia invasere, fortuna simul cum moribus immutatur.

36. Terra quam dedisti patribus nostris, ut comederent panem ejus, & quæ bona sunt ejus, & nos ipsi servimus in ea] Ipsa patria nobis patria non est: nam αὐτονομία [libertas suis utendi legibus] aliqua à Persis concessa ipsos imperio Persico non eximebat.

37. Et fruges ejus multiplicantur regibus] Gravia pendunt tributa: de quibus Esdra vi. 8. vii. 24.

Et jumentis nostris] Per angarias, quod repertum ut & vox ipsa Persica.

38. Percutimus fedus, & scribimus] Renovamus patrum promissa.

C A P V T X.

1. **S** Ignatores autem fuerunt] Fuit πολιτεία ἀριστοκρατική μετ' ὀλιγαρχίας [regimen Optimatum mixtum cum paucorum potentia] ab hoc tempore ad tempora Asmonæorum. Pauci Principes ut Zorobabel,

Nehemia, Esdras regebant populum de consilio Senatûs & aliorum Magistratuuni. Postea magis ad δημοκρατίαν [statum popularem] flexit status, ut notat Iosephus, & indè, ut fieri solet, tyrannides.

27. Et reliqui de populo] Σπέρμα τι καὶ λείψανον ἐκ τῆς συμφορᾶς [semen aliquod & reliquiae ex calamitate], Iosephus.

28. Omnes qui poterant sapere] In Hebræo: Omnis sciens, intelligens. Id est, omnes qui ad rationis usum pervenerant.

29. Spondentes pro fratribus suis, optimates eorum, & qui veniebant ad pollicendum & jurandum ut ambulant in lege Dei] In Hebræo: Hi se associabant popularibus suis optimatibus per diras & juramentum (obligantes scilicet se) ad incedendum in lege Dei. Sensus est, Quod illi duces & Senatores signaverant, id ipsi verbis adhibitis, etiam diris in peccantes, & jurisjurandi religione, ratum fecerunt. Ità Principum erat προβέλευμα [præconsultum], scitum omnium.

30. Et ut non daremus filias nostras populo terræ, & filias eorum non acciperemus filiis nostris] Præter promissum generale de implendis legibus universis, quædam leges speciatim exprimuntur, quia difficiles observatu videri poterant; De non sumendis uxoribus ex vicinis populis, addito etiam ob rationem præsentis temporis interdicto; De filiabus in eorum matrimonium non dandis; De servando sabbato, & anno sabbatico; & De collectis ad usus Templi ac sacrificiorum: item De primogenitis, primitiis, decimis. De servando sabbato præceptum vide quàm diligenter observari fecerit Nehemias xiii. 15. & sequentibus.

38. Erit autem Sacerdos filius Aaron cum Levitis in decimis Levitarum] Id est, ubi decimæ dabuntur Levitis, è Sacerdotibus quidam inspectores ad erunt, ut ipsam decimam deciment, ex lege Num. xvi. 26.

C A P V T X I.

1. **R** Eligua plebs misit sortem, ut tollerent unam partem de decem qui habitaturi essent in Ierusalem] Præter quòd veteres urbanæ familiæ in Urbem revocatæ sunt, etiam ex aliis oppidis & vicis pars decima eò deducta, quò frequentius habitaretur, meliusque defenderetur.

3. Principes provinciæ] Id est, qui è Chaldæa venerant.

Habitavit autem unusquisque in possessione sua in urbibus suis, Israel, Sacerdotes, Levitæ, Nathinai] Id est, recensebo jam præcipuos eorum qui Hierosolymis habitarunt; cùm alii ex populo, nonnulli etiam ex Sacerdotibus & Levitis, in aliis oppidis habitarent, quos non recenseo.

Et filii servorum Salomonis] I Reg. ix. 21. Esdr. ii. 55.

11. Achitob princeps domus Dei] Στρατηγὸς τῆς ἐκκλησίας [Prætor Templi], nam Pontifex maximus erat Eliasib.

22. Et episcopus Levitarum in Ierusalem, Azzi filius Bani] Ἐπίσκοπος Hebræum ἐπισκοπῶ [inspectōr] vertitur, ut & Num. iv. 16. xxxi. 14. Iud. ix. 28. I Reg. xi. 15. 19. II Paralip. xxxiv. 12. 17. bene admo-

admodum. Sic Athenis ἐπισκοπος vocabatur *Præfectus juri dicundo ad oppida ditionis Atheniensium missus*. Et in rebus Indorum Arrianus eos qui cognita ad Magistratus referrent eodem vocat nomine. Cicero ad Atticum à Pompejo se ait constitutum ἐπισκοπον ora maritimæ. Digestis titulo De muneribus & honoribus, *episcopi* vocantur *qui præsunt pani & venalibus rebus*. Est nomen curæ magis quàm dignitatis. Ideoque id maluerunt Christiani Ecclesiarum præsides, quàm Iudaicum ἀρχισυναγωγὸν ראש הקהל [*principis synagogæ*.]

CAPVT XII.

9. **V** *Nusquisque in officio suo*] Suis vicibus ministrabat: id enim hic שמר [custodia], & infra שמר, 22. Græci hic εἰς τὰς ἐφημερίδας [*per dierum vices*], & infra ἐφημερίαν πρὸς ἐφημερίαν [*vicibus post vices*]. Vide quæ dicta Lucæ 1. 8.

11. *Genuit Ieddoa*] τὸν Ἰαδδῶ [*Iadu*] Lxx, & hic & infra, 22. Idem est Ἰαδδῶς [*Iaddûs*] Iosepho, quem narrat occurrisse Alexandro Tyri & Gazæ victori. Sic historia Canonis Hebræi finit in ipsâ luce temporum, id est in Alexandri Magni rebus, unde omnia jam clara, etiam de Iudaicis rebus per tot Græcos scriptores, quorum multi nunc interciderunt, ut apparet ex Hieronymi scriptis ad Danielelem.

22. *In regno Darii Persæ*] Codomanni quem vicit Alexander.

30. *Et mundati sunt Sacerdotes & Levitæ, & mundaverunt populum*] Prius enim erat ut Sacerdotes se mundarent, quàm ut mundare alios possent. Idem sensu sublimiore de Sacerdotibus Christianis intellige.

46. *Et sanctificabant Levitas, & Levitæ sanctificabant filios Aaron*] Id est, sacras res, puta decimas, dabant Levitis, & Levitæ de suis decimas dabant Sacerdotibus.

CAPVT XIII.

1. **E** *Tinventum est scriptum in eo*] Deut. III. 3. 3. *Separaverunt omnem alienigenam ab Israel*] Id est, natos ex gentibus, quibus Lex noluerat esse jus connubii & honorum.

6. *In omnibus autem his non fui in Ierusalem, quia anno tricesimo secundo Artaxerxis regis Babylonis veni*

ad regem] Rediit ad officium suum aulicum: & post aliquod tempus iterum à Rege impetravit veniam eundi Hierosolyma.

7. *Quod fecerat Eliasib Tobia*] Ob affinitatem, homini alienigenæ, non tantum intrare intra septa Israëlita, quod vel ipsum nefas fuerat, sed & servare res sacras permiserat. Vide supra vi. 18. & infra 28.

8. *Et projecit vasa domus Tobia*] Domesticam ipsius suppellectilem. Fecit hoc pro potestate sibi à Rege Persarum concessa, ut in facto extraordinario.

9. *Sacrificium*] מנחה [*Manaa, oblationem è simila*]; de quo Levit. 11.

13. *Quoniam fideles comprobati sunt*] In Hebræo, *habiti sunt*. Fama eos commendabat quæ non errat semper, sæpè eligit: consensu monstrabantur: nemo omnes decepit.

14. *Memento mei Deus meus pro hoc*] Sic & infra 22. 29. 31.

18. *Numquid non hæc fecerunt patres nostri, & adduxit Deus noster super nos omne malum hoc, & super civitatem hanc*] Respicit ad Jerem. xvii. 21. & sequentibus.

21. *Manum mittam in vos*] Agam pro meo jure, ut supra 9.

25. *Et objurgavi eos, & maledixi*] Per illud maledixi Abenesdras intelligit duo excommunicationis genera, נריו [*separationem*] & חרם [*anathema*]; sed ea crediderim in exilio usurpata, cum jus vitæ necisque penes Persas esset, atque iterum cum capitalia judicia ad Romanos devenissent. Nam in Lege nulla earum pœnarum mentio, neque in veteri historia populi illius. Verius ergo est Nehemiam gravibus verbis, etiam cum iræ divinæ comminatione, usum in istos legirupas.

28. *De filiis autem Iojada filii Eliasib sacerdotis magni gener erat Sanaballatta Horonites*] Imò gener erat Sanabelletæ Horonitæ. Id enim Hebræa exigunt, sed & Græca.

40. *Quem fugavi à me*] Non Sanabelleten Satrapam in Moabitude, sed illum nepotem Eliasibi jussi abire, ex decreto Esdræ x. 8.

31. *Et in oblationibus lignorum in temporibus, & in primitivis*] Effeci scilicet ut servaretur decretum memoratum supra x. 34. 35. In cuius rei memoriam institutus solemnis dies ξυλοφορίων [*Ligniferii*], cujus meminit Iosephus 11. Belli Iudaici.

AD LIBRVM ESTHER.

Vide quæ diximus ad initium Paralipomenon. Sæpe mulieres Hebræis plurimum profuerunt: etiam in Polonia quædam *Esther* nomine. Estherem, de qua hic est liber, comparo Herfilæ, quæ Sabinis popularibus suis pacem & civitatem Romanam optimis legibus obtinuit. Lxx huic historiæ somnium quoddam Mardochæi præmittunt, quod non est in Hebræo.

CAPVT I.

1. IN diebus Assueri] De Assuero nihil amplius quod dicam habeo, quàm quod dixi Esd. 1 v. 6. Darium Persam hujus Assueri, sive, ut Græci interpretes & Iosephus efferunt, Artaxerxis & Estheris filium fuisse Hebræi sentiunt.

Ab India] יהודי; pro quo Thargum hoc loco, & alibi Hebræi, יהודי.

2. Susan] Vide Nehem. 1. 1.

3. Fecit grande convivium cunctis principibus & pueris suis] In Hebræo, *servis suis*: quomodo vocare subditos mos est Orientis. Græci hic posuere, τοῖς φίλοις & τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι [*amicis & cæteris gentibus*]. Vide infra 5. Etiam Romani Imperatores sæpè epulo excepere cum Senatu etiam plebem. In epulo Domitiani Statius:

*Hic cum Romuleos proceres, trabeatæque Cæsar
Agmina mille, simul jussit decumbere mensis.*

Et præfectis provinciarum] Provincia hic in Hebræo, מדינה [*Medina*], quod nomen etiam nunc in Hispania quibusdam regionibus manet.

8. Nec erat qui nolentes cogeret ad bibendum] Quod alioqui apud Reges fieri solet.

*Reges dicuntur magnis urgere culullis,
Et torquere mero.*

Etiam apud Romanos bibendi modimperatores erant & magistri. Græci interpretes hoc loco: ὁ δὲ πότερ' ἔστ' & κατὰ προκείμενον νόμον ἐγένετο ἕτως ὅτι ἐθέλησεν ὁ βασιλεὺς, & ἐπέταξε τοῖς οἰκονόμοις ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ & τῶν ἀνθρώπων [*potatio autem fiebat nulla lege proposita: ita enim rex voluerat, & jussit dispensatoribus suis facere tum quod ipse, tum quod alii vellent*]. Similis huic Regi Cleomenes, in cujus vita Plutarchus: ἀκούει δὲ ἑδὲς πολέμιον προσέφερε [*Nolenti poculum nunquam præbuit*].

9. In palatio] Sub tecto, non in hortis, ut Rex. id seminarum pudori erat convenientius.

10. Itaque die septimo, cum rex esset hilarior, & post nimiam potationem incaluisse mero] Nam & quæ sequuntur plus impetûs habent quàm rationis. At Deo jus est decreta sua etiam sic exsequendi. voluit Rex ostentare Persis formam uxoris suæ, quod nec feminae decorum, nec Regi tutum erat; sed Reges quicquid velint facile inveniunt sententiæ suæ approbatores: neque deest his lusciniolis sua cantio.

Præcepitque Mauman] Hic est Aman in Græco.

Septem eunuchis qui in conspectu ejus ministrabant] Vox סריסים *spadones* significat; talibus autem hominibus etiam nunc Orientis Reges ad ministeria seminarum uti solent. Heptas celeberrimus apud Persas numerus. Vide infra 14.

12. Quæ renuit] Fortè superbioribus verbis quàm oportebat, ut quæ Regem præ amore sibi putabat obnoxium. Alioqui erat contra mores quod Rex jussit; nam de Persis Plutarchus Themistocle: ἔμνον τὰς γαμετὰς ἀλλὰ & τὰς ἀργυρωνήτας & παλλακείνομένας ἰχυρῶς παραφυλάττειν, ὡς ὑπὸ μηδενὸς ὁρᾶσθαι τῶν ἐκτὸς, ἀλλ' οἱκοὶ μὲν διατῆσθαι κεκλεισμένας ἐν τῇ ταῖς ὁδοιπορίαις, ὑπὸ σκηνῆς κύκλῳ περιπεφραγμένας ἐπὶ τῇ ἀρμαμαξῶν ὀχεῖσθαι [*Non solum uxores, verum & pretio emtas, & concubinas ita asservant ut ab extraneo nullo videantur, sed domi quidem vivant inclusæ; in itineribus verò curribus vehantur in quibus sint tabernacula quæ eas undique circumdant*]. Iosephus hoc loco: φυλακῇ τὴν παρὰ Πέρσαις νόμον, οἱ τοῖς ἀλλοτρίοις βλέπεσθαι τὰς γυναῖκας ἀπηγορεύκασιν [*reverentiâ Persarum legum, quæ ab alienis spectari mulieres vetant*].

Et nimio furore succensus] Vbi ad vinum ira accessit, haud facile retinet modum. Multa talia in Alexandri historia.

13. Interrogavit Sapientes] Magos: ita huic mori assueverat, ut nè ebrius quidem ejus oblivisceretur.

Qui ex more regio semper ei aderant, & illorum faciebat cuncta consilio, scientium leges ac jura majorum] Iosephus: τὰς ἐπὶ τῇ Περσῶν οἱ τὴν τὴν νόμων ἐξηγήσιν ἔχουσιν παρ' αὐτοῖς [*septem è Persis quibus apud ipsos commissa est legum interpretatio*]. Multum spectatur in iis qui consilium Regi daturi sunt cognitio juris patrii. *Ad consilium de republica dandum caput est nosse rempublicam*, ait Cicero 11. de Oratore. Sic Imperator Severus Alexander clarissimorum in jure virorum usus est consiliis, Vlpiani, Pomponii, Celsi, Modestini, Pauli, Proculi, Venuleji.

14. Qui videbant faciem Regis] Vide quæ diximus ad Matth. xviii. 10.

16. Responditque Mamuchan] Primus fortè sententiam à Rege interrogatus.

18. Atque hoc exemplo omnes principum conjuges Persarum atque Medorum parvipendent imperia maritorum] Nam ut Regis ita Regina vitia imitari genus obsequii judicatur. Iosephus hoc loco: ἔδὲ μία γὰρ τῶν συνοικούντων ἀνδρὸς αἰδῶ ποιήσεται, παράδειγμα τὴν τὴν βασιλίσσης ὑπερφανίαν πρὸς σὲ τὸν κρατύντα ἀπάντων ἔχουσα [*nulla mulier maritum suum verebitur, exemplum habens Reginae arrogantiam adversus te qui omnibus imperas*].

19. Scribatur juxta legem Persarum atque Medorum, quam præteriri illicitum est] Apparet quandam fuisse formam legum faciendarum apud Persas, secundum quam factæ leges omnino erant immutabiles, ut illæ quæ sacræ apud Romanos vocabantur. Vide Daniel. vi. 8. 12. 15. & Procopium, ubi agit περὶ Ἀθήνης φρεσὶς [*de castello Oblivionis*]. Videtur autem forma quæ leges faciebat immutabiles, hæc fuisse, ut non Regis tantum, sed & principum signis muniretur. Vide Dan. vi. 17.

Sed regnum illius altera quæ melior est illa accipiat] Gravis pœna pro culpa levi, si tamen culpa.

22. Diversis linguis ac literis] Nam ad quemque populum linguâ cujusque Rex scribebat, infra 111. 12.

CAPVT II.

2. **Q**uarentur regi puella virgines ac speciosae] Nam Successore novo vincitur omnis amor.

3. In domum feminarum] In domum puellarum. Nam alia erat domus earum quæ jam mulieres factæ essent, infra 14.

Accipiant mundum muliebrem & cetera ad usus necessaria] In Hebræo vox מרקם, quæ & mundum & ornatum continet. Apparet id infra 12.

5. De stirpe Iemini] Id est, Benjamin, ut hæc Græci & Iosephus.

6. Qui translatus fuerat de Ierusalem] Id est, cuius majore translatus fuerat: sæpè enim Hebræi parentum & liberorum nomina inter se mutant. Confer Esd. 1. 2.

7. Qui fuit nutritius filiae fratris sui] Imò patrui, ut est in Hebræo. Græci: θυγατήρ Αμινάδαδ ἀδελφῆ πατρὸς αὐτῆς [filia Aminadabi fratris patris sui]. Nutritium τρεφὼν, sive θρεπλῆγα etiam Cæsar dixit Belli civilis 111. Erat in procuratione regni, propter ætatem pueri, nutritius ejus eunuchus.

Quæ altero nomine vocabatur Esther] Hanc esse Amiltrin quidam putant.

Sibi eam adoptavit in filiam] Accepit sibi in filiam, est in Hebræo: id est, eo affectu eam educabat ac si filia esset, infra 20. Iosephus: ἐσεργε γὰρ αὐτὴν ὡς αὐτῆς θυγατὲρα [amabat enim eam quasi filiam].

9. Quæ placuit ei] Præfecto gynæconitidos, docto spectatori formarum.

15. Quæ non quæsoit muliebrem cultum] Tanta est fiducia formæ.

17. Et posuit diadema regni in capite ejus] Fecit Sultanam.

18. Et dedit requiem universis provinciis] Levamenta aliqua onerum ipsis concessit, ut Reges in nuptiis facere solent. Græci bene: ἀφῆσιν ἐποίησε [remissionem concessit].

Ac dona largitus est juxta magnificentiam principalem] Dedit Esther ἀνακαλυπτήρια [dona pro detestatione]. Anthyllam urbem Regis Persarum uxori- bus in calceamentum datam ait Herodotus lib. 11.

19. Cùmque secundo quærentur virgines] Est ἐπ'ανόδῳ [retrogressio]. referendum enim hoc ad illa quæ supra 11. 2.

20. Necdum prodiderat Esther patriam suam & populum suum juxta mandatum ejus] Nè aut ipsi ex gente odium, aut genti ex ipsius fortuna invidia crearetur.

Et ita cuncta faciebat, ut eo tempore solita erat, quo eam parvulam nutriebat] Rarum planè in Regina, ita observare propinquum. Pleræque nolunt meminisse quid fuerint.

21. Irati sunt Bagathan & Thares duo eunuchi] Nempe quòd timerent nè per hoc conjugium Mardocheus ad magnam potentiam perveniret.

Qui janitores erant, & in primo palatii limine præsidebant] Erant ἀρχισωματοφύλακες [præfecti custodiis corporis], ut hic habent Græci.

22. Quod Mardocheum non latuit] Indicium ei faciente Barnabazo servo alterius eunuchorum. Sic Iosephus.

23. Quæsitum est] Quæstio habita est. Græci: ὁ βασιλεὺς ἤτασε τῆς δύο εὐνέχας [Rex quæstionem habuit in duos eunuchos].

Et appensus est uterque eorum in patibulo] Ἀνέστανται σὲ [crucifixit], ait Iosephus minùs propriè, quomodo & Græci interpretes infra VII. 10. At hic iidem interpretes, ἐκρέμασε [suspendit]. Pœna frequens in Perside, v. 14. VII. 9.

Mandatūque est historiis & annalibus traditum coram rege] Breviùs in Hebræo: Et scriptum est in libro verborum dierum coram rege. Id est, scripta hæc res est in diurnis quæ apud Regem asservabantur. Vide infra VI. 1. 2.

CAPVT III.

1. **P**ost hæc Rex Assuerus exaltavit Aman filium Amadathi qui erat de stirpe Agag] Ortus ex regibus Amalecitis, cum qua gente Deus & sibi & Hebræis bellum esse voluerat internecinum, Exod. XVII. 14. 15. 16. neque unquam seponi ex animo contumelias, quas ea gens Hebræis intulerat Deuter. xxv. 17. 18. 19. ac proinde nulla cum illis esse amicitiae commercia.

Et posuit ejus solium supra omnes principes quos habebat] Ius προεδρίας [præsidentis] ipsi inter Satrapas dederat. Simile vide 11 Reg. xxv. 28.

2. Flectebant genua & adorabant] Honorem ei exhibebant, præcipuè genua flectendo, ut olim Egyptii Iosepho Genes. xli. 45. minores alii prostrato corpore, quomodo Regem venerari mos Persis, ut Plutarchus nos docet Themistocle; scriptor verò Latinus de Vitis imperatorum Conone.

4. Dixerat enim se esse Iudæum] Ac proinde ex sua Lege nefas sibi ullum honorem exhibere homini nato è stirpe devota divinitus: nam alioqui Iudæis non illicitum erat Reges & principes eo modo venerari, quem mos Orientis receperat. Sic David Saulem προσεκύνησε πεσὼν ἐπὶ προσώπων, ὡς ἔθος [veneratus est in faciem cadens de more], narrante Iosepho.

6. Pro nihilo duxit in unum Mardocheum mittere manus suas] Id est, parum se dignum putavit se in uno homine ulcisci, nisi & omnem gentem genti originis suæ inimicam everteret.

7. Missa est fors in urnam quæ Hebraicè dicitur Phur] Imò Persicè sic dicitur: Hebraicè, ut textus hic habet גורל [Goral id est fors]. Mos erat Persarum & vicinarum gentium, sortibus certo modo jactis explorare dies rei propositæ prosperos aut adversos: id in hac re sæpè fecit Aman: tandèmq; invenit diem, quem sortes prosperum promittebant. at Deus exemplum dedit ingens quàm ista sint inania.

Ab hoc supersticioso jactu sortium dies isti פריס, ut infra legimus IX. 31. unde corrigendus Iosephi codex, in quo legimus: διὰ ταῦτα μὲν Ἰσραῆλ οἱ τὰς προσηµέναις ἡμέραις ἑορτάζουσι, προσαγορεύοντες αὐτὰς Φεργαίς [propter hæc Iudæi dictas dies festas agunt, vocantes eas Phuræas, id est sortium]. legendum Φεργαίς. Idem error in additamento Græco ad hanc historiam: τὴν προκειμένην ἐπιστολὴν ἡ Φεργαῖ [prædictam epistolam Phurai, id est sortium]. legendum Φεργαῖ.

Ita autem vocat totum hunc librum, qui à Mardocheo ad Iudæos missus fuerat, postea versus in Græcum à Lyfimacho. Eisdem dies alio nomine ab Amane Aman vocatos discimus Codicis Theo-

Theodosiani L. Iudæos, titulo de Iudæis. nam in Codice Iustiniano ea vox corrupta est.

8. *Et à se mutuo separatus*] Voluit dicere ab aliis separatus. Iosephus hoc loco: ἔθνη ἀμικτον, ἀσύμφυλον, ἔτε θρησκείαν τὴν αὐτὴν τοῖς ἄλλοις ἔχον, ἔτε νόμοις χρῶμενον ὁμοίως, ἐχθρὸν ᾧ καὶ τοῖς ἔθεσι, καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι τῷ σῶ λαῷ καὶ ἅπασιν ἀνθρώποις [gens segrex & infociabilis, neque religionem cum aliis communem habens, neque paribus utens legibus, sed & moribus & institutis pugnans cum tuo populo, hominibusque cæteris]. Et in ipso edicto quod sequitur: δυσμενὲς ἔθνη καὶ τοῖς ἄλλοις ἀδόκτον [gens infensa & aversa ab omnibus]. Quæ quid in se veri, quid falsi habeant facilius intelliges, si videas quæ diximus de Iure Belli ac Pacis libro I. cap. xv. §. 19. Tacitus de Iudæis: Separati epulis, discreti cubilibus. Cicero pro Flacco: Stantibus Hierosolymis, pacatisque Iudæis, tamen istorum religio sacrorum à splendore huius imperii, gravitate nominis nostri, majorum institutis abhorrebat: Iuvenalis de iisdem Iudæis:

Romanas autem soliti contemnere leges,

Iudaicum ediscunt & servant, & metuntur ius.

9. *Et decem millia talentorum appendam arcariis gazæ tuæ*] Exercebat pretiosa odia.

10. *Tulit ergo Rex annulum quo utebatur de manu sua*] Vt Alexander detractum annulum digito Perdiccæ tradidit.

12. *Vt quæque gens legere poterat*] Vide quæ supra I. 22.

13. *Missæ sunt per cursores regis*] Græci, διὰ βιβλιοφόρων [per literarum portatores]. Intellige Angaros, quos veredarios infra vocat Latinus interpres VIII. 10. ubi pariter Græci, διὰ βιβλιοφόρων. Suidas ἀγγάρος [angaros] interpretatur γραμματοφόρος ἐκ διαδοχῆς [qui alii post alios literas suscipiebant ferendas].

Vt occiderent & delerent omnes Iudæos] Sic Mithridates unâ epistolâ octoginta millia civium Romanorum in Asia per urbes negotiandi gratiâ dispersa interemit. verba sunt Val. Maximi lib. IX. cap. II. n. 3. Extern. Appianus rem eandem sic refert: Μιθριδάτης σατραπῆαις ἅπασιν καὶ πύλεων ἀρχαῖσι δι' ἀπορήτων ἔγραφε, τριακοσὴν ἡμέραν φυλάξαντας, ὅμῃ πάντας ἐπιθέσθαι τοῖς παρὰ σφίσι Ρωμαίοις καὶ Ἰταλοῖς, αὐτοῖς τε καὶ γυναῖξιν αὐτῶν, καὶ παισὶ, καὶ ἐλευθέροις ὅσοι γένεσιν Ἰταλικῇ, κλείναντάς τε αἰτάφους ἀπορήψαι, καὶ τὰ ὄντα αὐτοῖς μερίσασθαι πρὸς βασιλέα Μιθριδάτην [Mithridates satrapis omnibus & urbium Magistratibus in arcano scripsit, ut observato die trigesimo omnes simul insidias facerent Romanis & Italis, viris & feminis, & pueris, & omnibus hominibus liberis generis Italici, & interfectos projicerent, res autem eorum dividerent cum Rege Mithridate]. Florus, *Quid atrocius uno edicto ejus: cum omnes qui in Asia forent Romanæ civitatis homines interfici iussit?*

15. *Pependit edictum*] Sic Tertullianus adversus Marcionem IV. *Augustianis censibus adhuc tunc fortassis pendentibus.*

Et cunctis Iudæis qui in Susa erant flentibus] Sensum magis expressit quàm verba quæ in Hebræo sic habent: & civitas Susa erat perplexa. Intelliguntur enim per Susa Iudæi qui plurimi Susis erant.

CAPVT IV.

1. *Quæ cum audisset Mardocheus scidit vestimenta sua, & indutus est sacco, spargens cinerem capiti*] Nullum omisit signum, quo suam non tam pro se quàm pro popularibus sollicitudinem testaretur.

Voce magnâ clamabat] Adjiciunt Græci, quid clamaverit: αἰρεται ἔθνη μηδὲν ἡδίκηκός [interficatur gens quæ nemini fecit injuriam]. Sic & Iosephus, ὅτι 10 μηδὲν ἀδικῆσαν ἔθνη ἀναιρεῖται [interfici gentem quæ injuriam fecit nemini].

2. *Non enim erat licitum indutum sacco aulam regis intrare*] Id est, lugentem, ut apparet infra 4.

3. *Crudele regis dogma*] Id est, edictum, ut Lucæ II. 1.

11. *Auream virgam*] Id est, sceptrum.

13. *Nè putes quod animam tuam tantum liberes, quia in domo Regis es præ cunctis Iudæis*] In Hebræo: Nè imagineris tibi fore ut temet (unam scilicet) de Iudæis 20 omnibus serves, idque in domo regis. Vbi tot inimici, tot observatores.

14. *Si enim nunc filueris, per aliam occasionem liberabuntur Iudæi: & tu & domus patris tui peribitis*] Quippe

Tam malum est semper tacere, quàm malum est semper loqui.

Quis novit utrum iccirco ad regnum veneris] Simile Genes. XLV. 5.

16. *Non comedatis & non bibatis tribus diebus*] Bene hoc interpretatur Iosephus, τροφή καὶ πόσις τοῖς ἡδέσι ἀποταξαμένη [cibo & suavi potu abdicatis]. Ità enim ibi legendum. Tales erant Xerophagiæ istæ Tertulliano memoratæ, in quibus abstinebatur omni jurulentiâ & uvidioribus quibusque pomis, nè quid vinositatis vel ederetur vel potaretur.

Et ego cum ancillis meis similiter jejuno] In Hebræo, cum puellis meis: sic & Lxx καὶ αἱ ἄλλα μὲ. Eæ sunt, ut alibi diximus, ministræ comites. Harum altera dominam prodeuntem manu sustentabat, altera portabat syrma. Iosephus hic. Vide ea quæ dicemus ad Iudith VII. 26.

Et tunc ingrediar ad regem, contra legem faciens] Sunt quædam tam violentæ περιστάσεις [circumstantiæ], ut in iis legem servare velle sit in leges præcipuas peccare. Addam quædam ex Valerio Maximo. L. Scipio, cum ad necessarium reipublicæ usum pecuniam ex ærario promi opus esset, idque quæstores, quia lex obflare videretur, aperire non auderent, privatus claves poposcit, patefactoque ærario legem utilitati cedere coëgit. III. 50 cap. VII. n. 1. Vbi domestica quies seditionum agitata fluctibus est, priscae consuetudinis auctoritas convellitur.

III. cap. VIII. n. 6. Agesilaus cum adversus rempublicam Lacedæmoniorum conjurationem ortam noctu comperisset, leges Lycurgi continuò abrogavit quæ de indemnatis supplicium sumi vetabant: itaque ut semper esse possent leges aliquando non fuerunt. VII. cap. II. n. 12. Sic & Lacedæmonios cum ad Pylum captos infamiæ eximerent, dixisse ait Appianus, κοιμάσθων οἱ νόμοι τήμερον [Dormiant leges hodie].

Tradensque me morti & periculo] In Hebræo, & si moriar, moriar: magnanima vox feminae. Græci, εἴαν καὶ ἀπολέσθαι με δέη [etiamsi perire me oporteat]. Iosephus: ὡπλυνεῖτο, καὶ ἀποθανεῖν δέη, τῷτο ὑπομένειν [pro-

[promittebat se hoc ausuram etiam si mori deberet]. Loquendi genus huic geminum Genes. xliii. 14. in Hebræo.

CAP V T V.

1. **I**nduta est Esther regalibus vestimentis] Ovidius, ——— Auferimur cultu.

2. Osculata est summitatem virgæ ejus] In Hebræo, tetigit: id est, manum sceptro submisit.

3. Etiam si dimidiam partem regni petieris, tibi dabitur] Sic & infra vii. 2. mos loquendi Regibus: sic & Marci vi. 23. Vide quæ ad Matth. xiv. 7.

4. Ut venias ad me hodie & Aman ad convivium quod paravi] Post preces opus est prudentiâ, quæ Esther non defuit. Non statim promittit animi cogitata; sed disponit occasiones.

10. Et Zares uxorem suam] Euripides Andromachâ:

Πολλὰς δὲ εὐροῖς μηχανὰς γυνὴ γ' εἶ.

[Artes reperiens mille, quando femina es.]

13. Quamdiu videro Mardochæum] Non sciebat Esther tam propinquum; at sciebat mortem non meritum. Erat Aman talis, qualem scriptor Oetæi Herculis ob oculos ponit:

Colit hic reges, calcet ut omnes,

Perdatque aliquos, nullumque levet.

Tantum ut noceat cupit esse potens.

Egregia & rara illa laus in Senecæ consolatione ad Polybium: Nemo potentiam ejus injuriâ sensit.

CAP V T VI.

1. **V**sitque sibi afferri historias & annales] Diurna, ut diximus supra ii. 23. γράμματα μνημόσυνα τῶν ἡμερῶν [literas memoriales dierum], Græci hoc loco. mos autem erat Persarum libris inscribere nomina eorum qui Regi operam navassent egregiam. Herodotus Vraniâ: Φύλακ' ὃ ἐνεργέτης βασιλῆ' ἀνεγράφει [Phylacus verò perscriptus fuit ut bene de Rege meritis]. Xerxes in epistola ad Pausaniam: κείσεται 40 [οἱ ἐνεργεσῖα ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ εἰσαὶ ἀνάγραφαι] [manebit tibi hoc beneficium semper perscriptum in domo nostra]. exstat apud Thucydidem i. Procopius Gothicorum ii. φίλον μὲν αὐτὸν ἐν τοῖς μέγιστα Χοσροὴ βασιλεῖ ἐκ τῶ ἐργ' ἑαυτοῦ ἰχυρισάμεν' εἶσεσθαι, Πέρσαις ὃ ἀνάγραφον ἐπ' ἐνεργεσίᾳ εἰς τὸν πάντα αἰῶνα [affirmans eum ex hoc facto amicum fore Regi Chosroæ, nomen autem ejus cum hoc beneficio mansurum semper scriptum in Persarum libris].

3. Quid pro hac fide honoris ac præmii Mardochæus consecutus est?] Digna cura Regum magnitudine, nullum insigne benefactum sine præmio relinquere. Turpe Regi, beneficiis vinci.

6. Cogitans quod nullum alium rex nisi se vellet honorare] Specimen egregium hominis superbi & dulci fortunâ ebrii.

8. Debet indui vestibus regiis] Vide Gen. xli. 42. infra viii. 15.

Et imponi super equum qui de sella regis est] Quo Rex uti solet.

Et accipere regium diadema super caput suum] Tiarâ inflexum qui Regulis concedebatur, cum reatum, qui & cidaris, solus Rex magnus gestaret,

Herodotus lib. vii. כתר, quod hîc in Hebræo est, satis latè patet, & quaecunque insigne honoris significat, ita ut Iosephus transfulerit ἀργαυχένιον χρυσῶν [torquem auream]. supra, ubi de Augustæ ornamento agitur, eadem est vox, i. ii. & ii. 17.

9. Clamet & dicat: Sic honorabitur quemcunque volueris rex honorare] Simile vide Gen. xli. 43.

13. Cui respondebant sapientes quos habebat in consilio] Quorum operâ in fortibus jaciendis usus erat, iii. 7.

10. Si de semine Iudæorum est Mardochæus, ante quem cadere cœpisti, non poteris ei resistere] Ex fato populorum de singulorum fati judicabant. Iudæi gravissimè oppressi, à Cyri temporibus contra spem omnem resurgere cœperant. de Amalecitis audierant oraculum esse, eos Iudæorum manu perituros.

14. Et citò eum] Cunctabundum ob mala ista omnia.

CAP V T VII.

20. 2. **P**ostquam vino incaluerat] Quod amoribus suscitabulum est.

3. Dona mihi animam meam pro qua rogo] Quid poterat dici ingeniosius? nam & ipsa Iudæa erat.

4. Cujus crudelitas redundat in regem] Multa enim tributa Rex capiebat è Iudæis. Qui Regi proponit vel honestissima, rectè fecerit, si etiam de utilitate aliquid addat.

8. Super lectulum corruisse in quo jacebat Esther] Cœnabant ergò in lectulis, ut Græci & Romani.

30. Etiam reginam vult opprimere] Vide quàm sit lubricus in aulâ viventium status, ut suspiciones, sæpè etiam non veræ, ad eorum perniciem valeant. Aman tamen hoc malum à Deo erat meritis: etenim Reginam opprimere voluerat, quanquam alio sensu.

Statim operuerunt faciem ejus] Nempe adstantes aulici caput obnupserunt, quod fieri solitum iis quibus Rex iratum se ostenderat, notavit Abenesdra.

9. Dixitque Harbona] Hîc in Græco est Βεγαθάν [Bégathan], in Iosepho Σαβυχάδας [Sabuchadas]. unde apparet quantum in nominibus propriis varaverint codices.

Appendite eum in eo] Ex vetere verbo:

Ὡς ἡ κακὴ βελὴ τῷ βελεύσαντι κακίῃ.

[Qui mala vult aliis sæpe est sibi pessimus ipsi.]

& illo, ——— τοῖς αὐτῶν πλεονέξουσιν

Ἀλυσκόμεθα.

[——— nostris aves

En capimur alis.]

10. Suspensus est itaque Aman] ταῦτ' ἐστὶ τὰ ἐπίχειρα τῆς τυραννικῆς φιλίας [talìa sunt præmia amicitiae regalis], dicebat Aratus Sicyonius.

CAP V T VIII.

1. **D**e illo dedit rex Assuerus Esther reginæ domum Aman adversarii Iudæorum] Totam confiscationem criminosi dedit Estheræ. Ius erat Regum Persarum, ut & Hebræorum, elargiri confiscata. Nulli autem æquius erat hæc bona dari, quàm ei quæ per Amanem in summum adducta periculum fuerat.

Confessa est enim ei Esther quod esset patrum suorum] Patruelis: vide supra ii. 7. id in aula ignotum hæctenus,

quanquam aliquid ejus rei scivisse videntur duo isti eunuchi, de quibus supra 11. 21. fortè & ille de quo habuimus mentionem 1v. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.

2. *Constituit Mardocheum super domum suam*] Summum fecit rei domesticæ suæ inspectorem.

5. *Effice ut novis epistolis veteres Aman literæ insidiatoris & hostis Iudæorum, quibus eos in cunctis regni provinciis perire præceperat, corrigantur*] Non erat illud edictum factum eo more quo leges sacræ & immutabiles, qualis illa supra 1. 19.

8. *Vt epistolis quæ ex Regis nomine mittebantur, & illius annulo signatæ erant, nemo auderet contradicere*] Idem fecerat antea Aman, 111. 12. Talibus literis omnes parebant, tanquam plenam voluntatis regiæ pro eo tempore fidem facientibus. Sic Græci: ἐκ τῆς αὐτοῦ ἀντιπεῖν [non licebat eis contradicere]. Iosephus: τὰς ὧν ἀναγνώσκοντες τὰς ὑπὸ τῆ βασιλικῆς ἡμῶν τῆς ἡσυχίας ἐπιστολῶν, εἰδὲν περὶ τῶν ἐγγεγραμμένων ἐναντιώσεσθαι [eos enim qui lecturi essent literas Regis sigillo signatas non ituros contra in iis scripta].

10. *Et missæ per veredarios*] In Hebræo: In manu cursorum in equis qui vectabantur sumtu regio, & Astandarum qui in mulis. רכש sumtum de regis facultatibus interpretatur & Rabbi Abraham. Desunt autem, ut sæpè, hic in Hebræo illud &, item qui, addita à nobis ad sensum implendum. Ἀσάνδαι [Astandæ] vox Persica quæ significantur οἱ γραμματῶφθοι ἐκ διαδοχῆς [tabellarii alii excipientes alios], qui alias ἄγγαροι [angari]. Ea vox hic & infra 14. plenè scribitur אַחְשֶׁרִים [Axtarnim]; Græcè autem contractior exstat apud Plutarchum Alexandro, Hesychium, Suidam, Eustathium.

11. *Vt starent pro animabus suis*] Ius naturæ munit auctoritate regiæ. Simile edictum Valentiniani 1. *Liberam resistendi cunctis tribuimus facultatem, ut quicumque militum vel privatorum ad agros nocturnos populator intraverit, aut itinera frequentata insidiis aggressionis obsederit, permissâ cuicumque licentiâ digno illico supplicio subjugetur, ac mortem, quam minabatur, accipiat, & quod intendebat incurrat. Melius enim est occurrere in tempore, quam post exitum vindicari. Vestram igitur vobis permittimus ultionem, & quod serium est punire iudicio, subjugamus edicto, ut nullus parcat militi, cui obviare telo oporteat ut latroni. Et Arcadii: exstat codice Iustiniano titulo, Quomodo liceat unicuique sine iudice se vindicare, vel publicam devotionem.*

17. *Et festus dies*] Cujus memoria apud Iudæos in hunc diem durat. Vide & 1x. 17.

In tantum ut plures alterius religionis & sectæ eorum religioni & ceremoniis jungerentur] Id est, fierent גֵּרֵי צֶדֶק [hospites justitiæ] pleni profelyti. Græci interpretes hic: περιετέμνοντο καὶ ἰσδαλιζον [circumcidebantur & Iudaizabant]. sed & hi & Iosephus à multis extraneis ajunt susceptam circumcilionem, ut sibi securitatem hoc modo pararent, metuentes & libertatem edicto datam, & potentiam Mardochei: quod & quæ in textu sequuntur verba videntur innuere, & quæ legimus infra 1x. 2. 3. 4.

C A P V T I X.

3. **N**am & provinciarum iudices & duces & procuratores, omnisque dignitas, qui singu-

lis locis ac operibus præerant, extollebant Iudæos] Temporum erant homines, ut sunt ejus generis plerique.

4. *Quem principem esse palatii*] In Hebræo, magnum esse in domo Regis: quippe summum inspectorem domus Reginæ: quæ non modica dignitas, præsertim sub Rege satis uxorio.

Fama quoque nominis ejus crescebat quotidie, & per cunctorum ora volitabat] Non miror; nihil enim citius cognoscitur, quàm quis in aula plurimum valeat. Adeò ad id omnium arrectæ sunt aures.

6. *Extra decem filios Aman Agagitæ hostis Iudæorum*] Mutavit interpretes ordinem qui in Hebræo est, ubi nomina propria præcedunt, sequitur id quod commune est. Planè in hoc libro major quàm in aliis libris fuit interpretum libertas, fortè & librorum inscribendo varietas.

10. *Prædas de substantiis eorum tangere noluerunt*] Nam habebant hi sua bona præter paterna, de quibus supra viii. 1. Abstinerant Iudæi à direptione bonorum, quæ Rex ipsis concefferat, viii. 11. nè cupiditatis magis suæ quàm salutis rationem habuisse viderentur. Simile est Genes. xiv. 22. & infra 15. 16. Et antiquitus sententia illa apud Hebræos obtinebat, Si quis Israëlitam aut bona ejus prodere voluisset gentibus, aut si quis totam Iudæorum universitatem magnâ affecisset contumeliâ, nihil mali facturum Israëlitam, si ei perniciem procuraret, bonis tamen ejus relictis heredi.

13. *Et decem filii Aman in patibulo suspendantur*] Id est, corpora eorum mortua ponantur ostentui, more Hebræo.

23. *Susceperuntque Iudæi in solemnem ritum*] Vide & infra 31. Neque enim prohibitum erat populo Iudaico præter dies festos in Lege institutos alios instituire in beneficiorum à Deo acceptorum memoriam. Sic & jejunia quædam post Legem instituta, 11 Reg. xxv. 28. Ieremiæ xli. Zachariæ vii. 3. 5. viii. 19. Mardocheus & Esther hac in re auctoritate præciverunt, non imperio.

26. *Atque ex isto tempore dies illi appellati sunt Phurim*] Quod nomen & nunc manet. Vide supra 111. 7.

30. *In centum viginti septem provinciis*] Vide supra 1. 1.

32. *Et omnia quæ libri hujus, qui vocatur Esther, historiâ continentur*] In Hebræo, & scriptum est in libro: id est, tota hæc res in Acta publica relata est.

C A P V T X.

1. **R**ex verò Assuerus omnem terram & cunctas maris insulas fecit tributarias] Id est, novum quoddam tributum provinciis imposuit, auctore Mardocheo. Sunt enim Iudæi magni artifices talium. Vide mox 3.

2. *In libris Medorum atque Persarum*] In Hebræo: In diurnis Regum Mediæ & Persidis.

3. *Secundus à Rege Assuero*] Id est, cujus consiliis Rex plurimum utebatur, supra viii. 2. 1x. 4.

A D L I B R V M I O B.

Habuimus historicos libros: sequuntur Poëtici, qualis est hic de Iobo maximâ sui parte, id est à capite III. ad comma septimum capitis XXII. Res verè gesta est, ut apparet Ezech. XIV. 14. Iacobi V. 21. sed poëtice tractata. Contigit autem, ut mea est conjectura, agentibus in deserto Hebræis. Nulla hic usquam Legis nisi per manus traditæ mentio: & quæcunque hic veterum historiarum attinguntur, antiquiorum sunt temporum. Vita quoque ad ducentos producta annos iisdem temporibus convenit. Regio ubi contigit, est Arabia, ubi *Hus*, id est *A'usitis* sive *A'usantis*, Genes. x. 23. ubi *Themar*, Genes. xxxvi. 11. ubi *Suha* sive *Saccæa*, Genes. xxv. 2. ostendunt idem frequentes hic Arabicæ voces. Scriptor ignoratur; at quisquis est, credibile est fuisse ante Ezechielem, ob eum quem dixi Ezechielis locum: posteriorem autem Davide ac Solomone, ex quorum libris & sententiæ & loquendi quædam genera videntur huc translata. Sunt & quædam loquendi genera, quæ non reperias nisi apud Danielelem, Eldram & Paraphrastas Chaldæos. Videtur autem propositum fuisse scriptori posteros Esavi à Babyloniis transportatos tam illustri exemplo confirmare ad retinendum unius Dei cultum, vitam sanctam, & patienter ferenda adversa. Hebræum autem fuisse qui scripsit indè etiam colligo, quòd Hebræorum mos est Arabiam vocare *Orientem*, ut ostendimus ad Matthæi III. I.

CAPVT I.

4. **V**nusquisque in die suo] Natali, ut mos illis gentibus, ut diximus ad Genes. XL. 20.

5. *Et sanctificabat illos*] Pro illis Deum precabatur, addito jejunio.

6. *Affuit inter eos etiam Satan*] Solent Dei decreta, Angelorum bonorum ministeria, malorum machinationes, exprimi ad formam iudiciorum aut consiliorum Regis, I Regum XXII. 19. Zachariæ III. I.

15. *Et irruerunt Sabæi*] Plurimi semper in Arabia latrones in hunc usque diem. Plinius in ejus descriptione libro VI. 28. *Mirumque dictu ex innumereis populis pars coæqua in commerciis aut latrociniis degit.* Chaldæus hic habet *ורנץ*, quam vocem pro *Sabæis* etiam Jonathan posuit Gen. x. 7. Eam partem esse Sabæorum ait Elias Levita. Sabæorum incursum in vicinos memorat & Strabo.

19. *A regione deserti*] Ità videtur appellare loca quæ Latini vocant *subseciva*.

CAPVT II.

1. **V**enisset quoque Satan] Nimirum non vocatus.

2. *Circuivi terram*] Nam in cælum, ubi pura omnia, nihil ei juris.

6. *Animam illius serva*] Nolo vitam ei eripias: ità Deus malo spiritui circumscribit licentiæ cancellos, Matth. VII. 31. Apocal. xx. 2. At Maimonides per animam mentem intelligit, quam Iobo turbari nolit Deus.

11. *Audientes tres amici Iob omne malum*] Nempe ut est in Iphigenia Taurica Euripidis:

— τὰ γὰρ τῶ βασιλέων παθήματα
ἴσασι πάντες ὧν ἐπιστροφή τις ἔν.

[— omnibus Regum mala

Perfacile nosse est illa quos cura attinet.]

Eliphaz Themanites] Habuit ea pars Arabiæ semper Philosophos præstantissimos, Ierem. XLIX. 7. Baruch. III. 22. Meminit & Alcoranus.

CAPVT III.

3. **P**ereat dies in qua natus sum] Natalis meus inter dies atros habeatur. Ovidius Elegiâ XIII. libri III. Tristium:

Ecce supervacuum (quid enim fuit utile nasci?)

Ad sua natalis tempora noster adest.

Dure, quid ad miseros veniebas exsulis annos?

Vide & quæ sequuntur.

5. *Et involvatur amaritudine*] Eruditi quidam putant כמריי hic poni resch repetitâ pro כמרי [Sacerdotes], ut sensus sit: *Sacerdotes diei*, id est, qui dierum fata distinguunt, *hunc terrificent*, id est, annotent tanquam terribilem.

8. *Maledicant ei*] Potest esse *perfordiant* à נקב, id est, *δελίζωσι* [vericulo seu obelisco notato configant].

Qui parati sunt suscitare Leviathan] Id est, qui magicis cantibus monstra suscitant. Est metaphora. Sic רפאים, & manes significat, & monstra marina.

13. *Dormiens silerem*] Mors, somnus corporis Hebræis dicitur.

14. *Qui ædificant sibi solitudines*] Lxx: οἱ ἐγαυριῶντο ἐπὶ ξίφεσιν [qui lætantur in gladiis], Nam חרבות etiam gladios significat. Sic & Psal. IX. 7. חרבות alii vertunt solitudines, ubi Lxx αἱ ῥομφαῖαι [rhompææ].

CAPVT IV.

1. **R**espondens autem Eliphaz Themanites dixit] Parum ei in mentem venit sententia, quam sic effert Euripides:

Ἐν τοῖς κακοῖσι ζυγίσει δὲ τὰν παρῶν
τραχεῖα καὶ ὀξύθυμος, ἀμαθίαν ἔχων.
[Quoties amici rebus aliorum in malis
Sunt asperi iratique, res ea dedecet.]

Apud Æschylum dicenti Oceano,

Οὐκ ἔν Προμηθεὺς τὸ γινώσκεις, ὅτι
Ὁ γὰρ νουέσσης εἰσὶν ἱατροὶ λόγοι;
[Atqui, Promethen, scire quod te existimo,
Oratio medicatur iracundiæ.]

Respondet Prometheus:

Εάν τις ἐν καιρῷ γε μαλθάσῃ κέαρ,
καὶ μὴ (φριγῶν) α θυμὸν ἰχναίνῃ βία.
[Si tempore apto saucium cor mulceas,
Non si tumentem premere vis animum pareat.]

10. *Rugitus leonis & vox leonæ & dentes catulorum*] His similibus denotari solent homines improbi ac rapaces, Psal. xxxiv. 10. lvi. 6.

16. *Et vocem quasi auræ lenis audiui*] Ea est כַּת קוֹל [filia vocis], per quam Deus illis temporibus sæpè voluntatem suam piis hominibus patefaciebat. Vide I Reg. xiv. 12.

CAPVT V.

1. *Et ad aliquem sanctorum convertere*] Lxx: εἴτι-
να ἀγγέλων ἀγίων ὁψῇ [si quem sanctorum an-
gelorum videbis]. Solent nomine sanctorum intel-
ligi Angeli, Dan. vii. 13. Zach. xiv. 5. Iactat se
Eliphaz ob visa cœlestia, supra iv. 16. Et vide, ait,
an quid tibi simile sit eventurum; quasi dicat, in-
dignus es.

3. *Ego vidi stultum firmâ radice*] Sensus idem qui
in Psalmo xxxvi. 1.

Et maledixi pulchritudini ejus statim] Id est, malè
ei ominatus sum.

4. *Conterentur in porta*] Causâ cadent in judicio.
Psal. cix. 7.

10. *Qui dat pluviam super faciem terræ*] Signum
divini favoris.

13. *Qui apprehendit sapientes in astutia eorum*] Suis eos retibus capit. Græci hic: ὁ καταλαμβάνων
σοφῶς ἐν τῇ φρονήσει [qui capit sapientes in prudentia].
Paulus I Cor. iii. 19. ὁ δρασσόμενος τὰς σοφῶς ἐν
τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν [comprehendens sapientes in astutia
eorum].

16. *Iniquitas autem contrahet os suum*] Eadem
verba in Psal. cvii. 43.

17. *Beatus homo qui corripitur à Deo*] Simile apud
Iacobum i. 12. sed ibi magis de adversis per quæ
pii explorantur, hic de iis per quæ pravi corrigun-
tur, sermo est.

21. *A flagello linguæ*] Melius, cum grassabitur
lingua: id est, calumnia. ita sequitur de vastatore,
cum venerit.

23. *Cum lapidibus regionum pactum tuum*] Lapi-
des agri te quamvis nudis pedibus incedentem non
lædent.

CAPVT VI.

2. *Et calamitas*] In Hebræo הוֹתִי: quæ vox neque
in Lege exstat, neque in vetustioribus Prophe-
tis. Ideoque potest accedere ad indicia temporis
quo scriptus hic liber.

7. *Quæ prius nolebat tangere anima mea, nunc præ
angustia cibi mei sunt*] כָּרִוִי vertit præ angustia, ex He-
bræo כָּרִוִי, quod infirmitatem significat. Alii malunt
Chaldaicam esse vocem quæ per vice reddi possit;
ut sensus sit: quæ olim non eram toleraturus, ea
nunc mihi apponuntur vice cibi, id est, pro solatio.

13. *Et necessarii quoque mei recesserunt à me*] תוֹשִׁיָה
quod hic necessarios vertit, vim subsistendi potius vi-
detur denotare.

14. *Qui tollit ab amico suo misericordiam, timorem
Domini derelinquit*] In Hebræo, derelinquet. Sensus
est: qui amicum infelicem tam crudeliter tractant,
facile etiam Dei omnem reverentiam excutient.

16. *Qui timent pruinam irruet super eos nix*] Sen-
sus in Hebræo commodior. Dixerat amicos similes
torrentibus qui diu turbidi incedunt præ glacie ac
nive in ipsos resoluta; sed (quod versus sequens vult)
ubi æstas venerit planè deficiunt. Egregia similitudo
ad eos pertinens qui in rebus adversis amicos se non
ostendunt.

25. *Quare detraxistis sermonibus veritatis*] In He-
bræo: quàm firma sunt eloquia recti. Oppositio se-
quitur: quàm vero vim docendi habent quæ vos at-
tulistis?

30. *Nec in faucibus meis stultitia personabit*] In He-
bræo: Certè palatum meum bene dijudicabit ea quæ cor-
rupta sunt. id est, recto judicio expendam non minùs
quæ pravè quàm quæ rectè dicuntur.

CAPVT VII.

1. *Militia est vita hominis super terram*] Hiero-
cles: ὡς βίῃ ἡμῶν κινδυνεύει μακρὸς τις εἶναι
καὶ πολυετής πόλεμος [Videtur vita nostra esse longum
ac diuturnum bellum]. Arrianus in Epictetis iii.
24. στρατεία τίς ἐστιν ὁ βίῃ ἐκείνῃ [vita cuiusque militia
est]. Maximus Tyrius Sermonem iii. στρατηγὸν μὲν
τὸν Θεόν, στρατίαν δὲ τὴν ζωὴν [Deum imperatorem, vi-
tam militiam]. Marcus Antoninus ii. de Vita: ὁ δὲ
βίῃ πόλεμος ἢ ξένῃ ἀποδημία [vita bellum est, &
peregrinatio]. Seneca dixit sine missione nascimur. Ex
miseriis vitæ humanæ vult ostendere Iobus non fru-
stra abs se mortem optari.

3. *Habui menses vacuos*] Menses mihi fuere ita ste-
riles bonarum rerum, ut solent esse hyberni.

6. *Et consumpti sunt absque ulla spe*] Videtur con-
tinuari similitudo à tela sumta, & תְּקוּהָה significare
glorium, & דַּמָּא ejus defectum.

12. *Aut cetus, quia circumdedisti me carcere*] תַּנִּין vox
est satis generalis, quæ feras non marinas tantum,
sed & terrestres significat, ut apparet Ierem. ix. 11.
ubi de Hierosolymis agitur, urbe à mari satis remo-
ta; & in eodem Propheta li. 37. ubi de Babylone
sermo. Et certè feris terrestribus conveniunt repa-
gula, non marinis.

16. *Desperavi, nequaquam ultra jam vivam*] Me-
lius veritas ex Hebræo: Tædet me, ne diutius vivam.

Parce mihi] Melius ex Hebræo: Abstine à me, sup-
ple spiritum tuum, ut Ps. civ. 29. infra xxxiv. 29.
A Deo est vita, qui etiam sine causis naturalibus au-
fert eam ubi vult. Sic infra: quousque non recedes à
me? id est, quousque me fines vivere?

20. *Et factus sum mihi metipsi gravis*] Hanc scri-
pturam non esse illam antiquissimam etiam Maso-
retæ fatentur. Vetustissima enim scriptio fuit non
עָלַי, sed עָלֶיךָ [super te]: unde Græci, εἰμι γὰρ ἐπὶ σοὶ
φορτίον [sum autem super te onus]. Sensus est, Cur tibi
gravis sum? quando me invisum habes, tolle me. At
magistris hoc visum est κακόφωνον [dure sonare]. Ita-
que mutarunt: quasi non multa sint ejusdem κακομα-
τῶ [generis] in sacris literis.

CAPVT VIII.

12. **C**um adhuc sit in flore] Melius, in virore. Nam & nomen indè mensi אביב [Abib], cum virent spicæ, interprete Hieronymo.

14. Sicut tela araneorum fiducia ejus] Proverbiale, ut Esaiæ LIX. 5.

17. Et inter lapides commorabitur] Id est, etiam si eousque excreverit, ut altissimas domus despiciat, (ita enim est in Hebræo) tamen brevi disparebit.

18. Negabit eum] Nempe locus in quo conspicietur. Elegans προσωποποιία [personæ fictio].

21. Donec impleatur risu os tuum] Mutatur sermo & fit ἀποστροφή [conversio sermonis] ad impium aliquem, ut non rarò in Psalmis.

CAPVT IX.

4. **Q**uis restitit ei, & pacem habuit? Pro restitit ei, in Hebræo est: induravit se contra eum. Hi sunt τὰ σκληρὰ λαλῶντες κατὰ Θεὸν [dura loquentes contra Deum], Iudæ 15.

9. Et interiora Austris] Sidera illa quæ ad polum Austrinum vergunt, & Arabibus sunt conspicua, non etiam longius in Septentrionem ab Æquinoctiali sitis. Vide Plinium II. 72.

15. Qui etiam si habuero quippiam iustum] In Hebræo: qui si iustus fuero.

Sed meum iudicem deprecabor] Id est, suppliciter cum eo agerem ut faciunt Angeli, Esaiæ VI. 2.

20. Pravum me comprobabit] In Hebræo: pravum me faciet. Id est, pravus vobis videbor in hac jactatione.

21. Etiam si simplex fuero hoc ipsum ignorabit anima mea] Etiam si planè nullius maleactæ rei mihi conscius fuero, tamen de memetipso mihi iudicium non assumam. I Corinth. IV. 3. 4.

23. Si flagellat, occidat semel & non de pœnis innocentium rideat] Dictum hoc κατὰ φάσιν [secundum id quod esse videtur], id est, nè ita agat quasi pœnis bonorum delectetur.

24. Vultum iudicium ejus operit] Nempe corruptor donis. Exod. XXI. 8. Deuteron. XVI. 9. operit nè verum videat.

Quod si non ille est, quis ergò est? In Hebræo: Si non, ubi, quis ipse? Id est, si quis neget verum me dicere, ostendat ubi ille sit, nempe Princeps justè agens. Vide quæ infra XXIV.

27. Cum dixero, nequaquam ita loquar; commuto faciem meam, & dolore torqueor] In Hebræo: si dixero, Obliviscar meditationis meæ, deponam vultum, supple tristem, ac recreabor.

CAPVT X.

3. **E**t consilium impiorum adjuves] In Hebræo, illustres: id est, successu gloriosum id facias. Græci: βελῆν ἡ ἀσεβῶν προσέχες [consilio autem impiorum favisti].

8. Manus tuæ fecerunt me] Deo ascribuntur ea etiam quæ per naturam fiunt, ab ipso scilicet institutam. Confer Psalmum CXXXIX. 4.

10. Me coagulasti] Propriè admodum. Plinius VI. cap. XV. agens de sanguine menstruo, Quando hæc est generando homini materia semine è maribus coaguli modo hoc in sese glomerante: quod deinde tempore ipso animatur, corporaturque.

11. Pelle & carnibus vestisti me; ossibus & nervis compegisti me] Hic ordo est in genitura. Primum pellicula fit, deinde in ea caro: duriora paulatim accedunt. Contrarium ordinem in Resurrectione futurum ajunt Hebræi.

15. Saturatus afflictione & miseriâ] In Hebræo, en miseriam; sed potest puncto mutato legi, videns miseriam: nihil aliud circum me aspiciens, quam mala maxima.

16. Et propter superbiam quasi leonem capies me] שחל, quod hic & alibi leonem vertit Hieronymus, alii pantheram esse malunt. Ad verbum: si attollat se, nempe caput meum, venèris me quasi panthera, pecudem scilicet.

20. Nunquid non paucitas dierum meorum finietur brevi? Vide Psalm. XXXIX. 6.

22. Sed sempiternus horror inhabitat] In Hebræo, ubi illuxit, est sicut caligo: id est, nox ibi perpetua est, ut loquuntur Poëtæ.

CAPVT XI.

3. **T**ibi soli tacebunt homines] Legit בידך [in manu tua]; at noster textus Hebræus habet בריך, Nugæ tuæ hominibus silentium imponent. Græci legere בריך, vertunt enim εὐλογημένον [benedictus].

4. Dixisti enim, purus est sermo meus] In Hebræo, doctrina mea: quæ vocabatur לקח [acceptio]; quod per manus acciperetur, sicut à tradendo dicitur קבלה [traditio].

6. Et quod multiplex esset lex ejus] Intellige Legem Noæ datam. Alii intelligunt rationum paginam.

12. Vir vanus in superbiam erigitur, & tanquam pullum onagri se liberum natum putat] Videtur hic esse sensus: Vir inanis fiet cordatus, quanquam homo nascitur ut pullus onagri. id est, sine actuali scientia, ut explicat Maimonides.

18. Et defossus securus dormies] Imò ubi foderis. Nam Arabes fodiebant puteos, & ad eos ponebant tentoria, Genes. XXVI. 15. 18.

19. Deprecabuntur faciem tuam plurimi] Multi tibi blandientur, tuam amicitiam expetent, ut Abrahami & Isaaci, Genes. XXI. XXVI.

CAPVT XII.

4. **Q**ui deridetur ab amico] In Hebræo, Ridere amicum. Sensus est: hoc quod vos agitis, est ridere amicum. dicitis, clama ad Deum, ut Deus respondeat tibi. (vide suprà XI. 5.) Hoc verò, inquam, ridere est.

5. Lampas contempta] Videntur præcedentia duo verba ad hanc sententiam pertinere hoc sensu. Homo justus & integer lucerna quidem est, sed quam contemnunt eorum animi quibus res sunt secundæ, ac facile ab his evertitur.

11. Nonne auris verba dijudicat, & fauces comedentis

saporem?] Hac geminâ translatione significatur intellectus humani vis κρίτικη [dijudicativa].

19. *Ducit sacerdotes inglorios*] כהנים & Sacerdotes dicuntur tanquam Dei ministri, & ministri Regum, quomodo hic sumere Chaldæus & Rabbi Levi: vertunt enim שרים [principes].

20. *Commutatans labium veracium*] נאמנים videntur hic dici non tam veraces, quàm homines auctoritate magnâ præditi.

CAPVT XIII.

4. *Ultiores perversorum dogmatum*] In Hebræo: *Medici inutiles vos omnes.* quod rectè interpretaberis ex versibus Æschyli, quos ad caput IV. produximus.

8. *Numquid faciem ejus accipitis?*] Vultisne Deo gratificari me opprimendo, ut soletis facere apud Principes? Græci: υποσελεύθε [subibitis] hoc loco. sic & suprà VI. 7. ὁ γὰρ υποσελεύθει πρὸς ὅσων ὁ πάντων θεσπότης [non subibit faciem Dominus omnium].

10. *Quoniam in abscondito faciem ejus accipitis*] Legit פניו [faciem ejus]: nec aliter Chaldæus, Symmachus, Theodotion.

12. *Redigentur in lutum cervices vestrae*] Melius: *arces vestrae erunt ut lutei tumuli.*

14. *Quare lacero carnes meas dentibus meis*] Cor præ mœrore maceror? Sic de Bellerophonte apud Ciceronem:

Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.
Et huc pertinet Pythagoræ præceptum, καρδίαν μὴ ἐσθίειν [cor nē ede].

Et animam meam porto in manibus meis] Id est, in gravissimis periculis verfor. Habes hoc loquendi genus Iudicum XII. 3. I Sam. XIX. 5. XXVIII. 21. Psalmo CXIX. 109.

15. *Etiam si occiderit me, in ipso sperabo*] Legit וְלִי [ipfi], cūm Hebræi codices habeant לֹא [non] hoc sensu, *Etiam si Deus me vellet interficere, ita ut vitæ mihi nulla esset spes, hoc tamen peterem ut audirer.*

16. *Cūm in ejus conspectum nullus hypocrita veniat*] הַנֶּפֶשׁ, qui hic hypocrita dicitur, Chaldæo & hic & infrà XVI. 8. est רִשְׁטוֹר Latinâ voce delator. Apud Deum falsi delatores non audiuntur: nemo illi falsa crimina adferens imponet.

26. *Scribis enim contra me amaritudines*] Acerba in me decreta condis. Sic Iudæ 4. προγεγραμμένοις εἰς τὸ τοῦ κρίματος [præscripti in hoc iudicium].

28. *Et quasi vestimentum quod comeditur à tineâ*] In Hebræo: *Vt vestimentum comedet hoc tineâ:* hoc cūm dicit, corpus suum monstrat. Sic Paulus I Corinth. XV. 53. τὸ φθαρτὸν τῶτο [corruptibile hoc]: quem locum explicans Tertullianus adversus Marcion. V. *Oportet enim corruptivum hoc, tenens utique carnem suam dicebat Apostolus.* Confer quod infrà XIX. 25.

CAPVT XIV.

2. *Quasi flos egreditur*] Homerus:

Οἷον γὰρ φύλλων γενεὰ τοιγὰρ καὶ ἀνδρῶν.

[Est similis planè foliis humana propago.]

3. *Et adducere eum tecum in iudicium*] Legit אֶתְּ [eum], ubi nos habemus אִתִּי [mecum], hoc sensu,

Velisne mecum summo jure ac rigidissime agere? Psalmo CXLI. 2.

4. *Quis potest facere mundum de immundo conceptum semine?*] In Hebræo: *Quis dabit mundum ex immundo?* Vt severa nimis iudicia effugiat, objicit communem naturæ humanæ infirmitatem: de qua nonnulla adduximus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, XX. 19.

5. *Constituisti terminos ejus*] Vetuisti eum in plura saecula, ut olim, vitam producere, Psal. XXXIX. 4.

6. *Recede paululum ab eo, ut quiescat, donec optata veniat, sicut mercenarii, dies ejus*] Sensus est: parum est ut eum sine cruciatibus finas ætatem agere. Iam veniet senectus quæ mortem ei faciet desiderabilem.

11. *Quomodo si recedant aqua de mari*] Mare intellige lacum, quomodo septem maria ad Padum dicta Latinis. De lacu Albano emissio Camilli tempore narrat Livius libro V. de Fucino lacu Suetonius Claudio. Pomptinas paludes siccavit Augustus; meminit in Arte Horatius, & ad eum Scholiaſtes.

14. *Cunctis diebus quibus nunc milito exspecto donec veniat immutatio mea*] Sensus est: si alia vita in his terris agenda daretur, solarer præsentia mala spe statûs aliquando melioris. Similis cogitatio apud Euripidem est in Supplicibus:

Οἱ μοι τί δὴ βροτοῖσιν ἐκ ἔσιν τὸδε,
Νέος δὲ εἶναι καὶ γέροντας αὖ πάλιν;
Ἄλλ' ἐν δόμοις μὲν ἦν τι μὴ καλῶς ἔχει,
Γινώμαισιν ὑσέρεαῖσιν ἐξορθέμεθα·
Αἰῶνα δ' ἐκ ἔξουσιν· εἰ δ' ἦ μὲν νέοι
Δὲς, καὶ γέροντες, εἴ τις ἐξημάρτανεν,
Διπλῆ βίαν λαχόντες, ἐξορθέμεθ' αὖν.

[*Proh fata! cur non est datum mortalibus
Duplici juventâ, duplici senio frui?
Intra penates siquid habet incommode
Fas seriore corrigi sententiâ;
Hoc vita non permittit: at qui bis foret
Iuvenis senexque, siquid erratum foret
Priore id emendaret in cursu altero.*]

17. *Sed curasti iniquitatem meam*] In Hebræo, & ad suis aliquid iniquitati meæ: in examine pondus aliquod adjicis culpis, si quæ sunt, meis.

19. *Lapides excavant aqua*] Gutta cavat lapidem. Ovidius.

Et alluvione paulatim terra consumitur] Rectius ex Hebræo, inundabit germina terræ pulvis: id est, Syrtes obruunt herbas & arbores.

20. *Roborasti eum paululum, ut in perpetuum transiret, immutabis faciem ejus, & emittes eum*] Sensus videtur esse, Aliquid homini dedisti virium ad vitam hanc exigendam, quâ exactâ, nihil ei restat nisi ut totâ facie habitûque corporis immutato abeat ex hac luce. At Maimonides putat de Adamo hæc dici, qui postquam propositum suum mutaverat, à Deo expulsus est.

CAPVT XV.

4. *Quantum in te est, evacuaſti timorem*] Id est, destruxisti religionem verbis tuis.

20. *Cunctis diebus suis impius superbit*] Melius Græci hanc sententiam, quam Eliphaz à majoribus acce-

acceperat enuntiant, Πᾶς δὲ βίῃ αἰσεῖς ἐν φροντίδι
[Omnis vita impii in cura]. Ad verbum ex Hebræo:
Totâ vitâ impius est ἐαυτοῦ μωροῦμεν [semet pu-
niens].

Et numerus annorum incertus est tyrannidis ejus] Ex
Hebræo sic fortè rectius veritas: Et quamdiu durat
numerus annorum ejus, abscondit se timendo. Vide
Esaïam XLVIII. 22. LVII. 20. Adde & quæ Deute-
ronom. XXVIII. 65.

22. Circumspectans undique gladium] Optima de-
scriptio tyranni. Nota Dionysii & Damoclis histo-
ria, ad quam alludit Horatius III. I.

Destrixtus ensis cui super impia
Cervice pendet, non Siculae dapes
Dulcem elaborabunt saporem;
Non avium citharæque cantus
Somnum reducent.

23. Cum se moverit ad quærendum panem] In He-
bræo: Vagabitur ad panem, ubinam? Errabit exsul,
incertus vitæ, ut Oedipus apud Sophoclem:

Τίς τὸν πλανήτην ὀδύπκν καὶ ἡμέραν
τὴν νῦν σπανιστοῖς δέξεται δωρήμασι;
[Quis est, quis est qui tenue palanti Oedipo
Hodie trahendam munus ad vitam dabit?]

Novit quod paratus sit in manu ejus tenebrarum dies]
In manu ejus, id est, proximè se. sentit advenire sibi
miserias inevitabiles.

24. Et angustia vallabit eum, sicut regem qui præpa-
ratur ad prælium] Duæ hic sunt voces Chaldaicæ,
תקפה & עתיד. Posterius hoc exponi solet voce
Græcâ in Chaldaïsmum recepta, ἄσχυρος, id est, ἐτοι-
μος [paratus]. Videtur autem melius כמלך verti ut
Rex, quàm ut Regem. Agit enim quasi de minuto Satra-
pa, cui Rex magnus occurrit. כידור autem videtur esse
acies conferta. Nam & Arabibus כרור est tu-
multus.

25. Tetendit enim adversus Deum manum suam]
Minatus est Deo. Locutio eadem Esaïæ LVIII. 9.

26. Cucurrit adversus eum erecto collo] In Hebræo,
incurrit ei in collum: nempe Deus, aut infortunium à
Deo immissum.

Et pingui cervice armatus est] In Hebræo, indensatos
umbones scutorum ejus: id est, nihil ei proderit ferre

σάκος ἐπὶ ὀφθαλμοῖς
[clypei septemplicis orbem.]

27. Et de lateribus ejus arvina dependet] מיסרה, quod
hic est, Chaldaeus vertit לוטבא, id est, pinguedinem.
Simile loquendi genus infra XXI. 23. Psal. XVI. 10.
LXXIII. 7. Adde & quæ Deuteronom. XXXI. 15.

28. Habitavit in civitatibus desolatis] Tyranni
enim ubi solitudinem fecerunt, pacem vocant, ut loqui-
tur Tacitus.

30. Non recedet de tenebris] Non amovebitur à
malis.

Et auferetur spiritus oris sui] Oris ejus, nempe Dei:
de quo actum suprâ. Deus eum diffabit.

31. Non credet frustra errore deceptus, quod aliquo
pretio redimendus sit] Rectius ex Hebræo, Nè credat
vanitati qui decipitur; nam vanitas erit merces ejus.

34. Devorabit tabernacula eorum qui munera libenter
accipiunt] δωροδεκτῶν [dona capientium], ut hic Græ-
ci. In Hebræo, tabernacula munerum: id est, ex ma-
lè partis exstructa.

35. Concepit dolorem & peperit iniquitatem] In
Hebræo, peperit vanitatem: ut & in Psal. VII. 14. &
Esaïæ LIX. 4. Sensus est: magno conatu nihil efficit.
Et uterus ejus præparat dolos] Vtcunque sæpè ma-
lè res cesserit, tamen non definit animo novas frau-
des moliri.

CAPVT XVI.

4. **A**tque utinam esset anima vestra pro anima mea]
Illud 17, quod hic per utinam vertitur, re-
ctius verteretur per si, ut Iud. XIII. 23. Sensus est:
si vos meo essetis loco, possem vobis similia dicere.
Sic in Andria Terentius:

Facile omnes cum valemus recta consilia agrotis
damus.

Tu, si hic sis, aliter sentias.

5. Et moverem labia mea quasi parcens vobis] In
Hebræo, motus labiorum meorum cohiberet: nempe
dolores vestros. Similitudo sumta videtur ab his qui
venena excantant. De Psyllo Lucanus lib. IX.

Plurima tum voluit spumanti carmina lingua
Marmure continuo, nec dat suspiria cursus
Vulneris, aut minimum patiuntur fata tacere.

7. Nunc autem oppressit me dolor meus] In He-
bræo, lampridem ærumnabilem me facit, Deus sci-
licet; quanquam mox mutat personam: quod fre-
quens his scriptis.

8. Rugæ meæ testimonium dicunt contra me] קמט, quod
hic per rugare à nonnullis vertitur est vox judicia-
lis, quæ significat prehendere aliquem, & in jus velut
oborto collo trahere. Exstat in Chaldaeis interpreti-
bus, ut Prov. IV. 4. & V. 22. & in Gemara. nec ali-
ter intellexere Græci, ἐπελάβε μὲν [prehendisti me].

Et suscitatur falsiloquus adversus faciem meam,
contradicens mihi] Pergit in similitudine judiciali.
כחשי quod maciem vertunt quidam, melius vertitur
mentiens in me. Symmachus optime: ἀνέστη μοι καὶ α-
ψευδόμενος κατὰ πρόσωπόν μου ἀντιλέγων μοι [surrexit
mibi mendax, in faciem contradicens mihi].

11. Conclusit me Deus apud iniquum] Vincitum
me Deus iniquo tradidit. perseverat in judiciorum
similitudine.

13. Circumdedit me lanceis suis] Vox רבים sagit-
tarios significat, Ierem. L. 29. Πάμεναι in historia
Carthagini apud Polybium videntur esse sagittæ.
Alia comparatio à bello sumta.

Effudit in terra viscera mea] מרה hic & infra XX.
14. videtur significare id quod intestinis continetur.

15. Super cutem meam] גר, quod hic cutis verti-
tur, vocem esse Scenitarum discimus ex Mischna.
Utuntur eâ & nunc Arabes, & scribunt גר.

Operui cinere carnem meam] In Hebræo, cornu
meum: id est, gloria mea dejecta est. Græci: τὸ
ῥένος μὲν ἐν γῇ ἐσβέσθη [robur meum in terra exstin-
ctum est].

18. Hæc passus sum absque iniquitate manus meæ]
In Hebræo: Non ideo rapina in manibus meis.

19. Terra, nè operias sanguinem meum] Si tale quid
patravi, quale hi existimant, tum sanguinem meum
lingant canes. Vide I Reg. XXI. 23.

Neque inveniat in te locum latendi clamor meus] In
He-

Hebræo: *Nè sit locus clamori meo*. Querelas has meas nemo curet.

20. *Consciens meus in excelsis*] *שֹׁדֵד* *testem* significat Syriaco idiomate, ut apparet Genes. xxxi. 47. Arabes etiam nunc *שֹׁדֵד* dicunt.

22. *Ecce enim breves anni transeunt*] In Hebræo, *Anni numeri venient*: id est, pauci admodum, ut apparet ex contrario Genes. xli. 49. Vox *יָבִיחַ* [*venient*] est Chaldaica, frequens apud Danielelem & Esdram.

CAPVT XVII.

1. *Dies mei breviabuntur*] *נִכְבְּדוּ* Extinguentur, pro *נִרְעֵבוּ*, ut hic habet Chaldæus & Rabbi Salomo. *רָעַךְ* pro *extinguo* aliquoties est apud hunc scriptorem, & in Esaia, & in Proverbiis, & in Psalmis.

6. *Et exemplum sum coram eis*] Hebræi, *Tympanum ipsis sum*: ita maledictis obtundor. ut *תִּפְרָה* sit idem quod *תוף* [*tympanum*], & Arabibus *ر* ex soni imitatione ducto nomine.

12. *Noctem verterunt in diem, & rursum post tenebras spero lucem*] Ex Hebræo sic liceat interpretari, *Noctem efficiunt velut diem* (nempe cogitationes meæ quæ nullam mihi requiem indulgent) & *auro-ram propinquam tenebris*: id est, tenebricosam ob calamitates.

16. *In profundissimum infernum descendent omnia mea, putāsne ibi saltem erit requies mihi?*] Propius ex Hebræo sic vertas, *Vestibus sepulchralibus descendent*; nempe spes istæ quas mihi proponitis: *si tamen quies erit mihi, vel tunc cum pulveri miscebor*.

CAPVT XVIII.

4. *Vi perdis animam tuam in furore tuo*] In Hebræo, *Rapiens animam suam in furore suo*: id est, Audi tu qui te ipsum dilaceras iracundiâ.

7. *Arctabuntur gressus virtutis ejus*] Id est, potentiae ejus. Legit hic interpretes ita ut nos in Hebræo habemus. At Græci pro *יָצְרוּ* legerunt *יָצְרוּ* *θιρέυσαν* [*venentur*], & pro *יָצְרוּ* legerunt *יָצְרוּ*, quod vertunt *ἐλάχιστοι* [*minimi*], minus commodè.

12. *Attenuetur fame robur ejus*] Id est, semen, posteritas, ut Genes. xlix. 3.

Et inedia invadat costas illius] In Hebræo, *Exitium paratum sit costæ ejus*: id est, mulieri.

13. *Devoret pulchritudinem cutis ejus, & consummat brachia illius primogenita mors*] In Hebræo, *Voret ramos cutis ipsius, voret ramos primogenitus mortis*. Rami cutis sunt brachia, ut rectè hic posteriore loco Latinus interpretes. Primogenitus mortis est putredo.

14. *Calcet super eum quasi rex interitus*] In Hebræo: *Adducetque eum* (supple id quod dixi) *ad regem terrorum*. Rex terrorum videtur esse angelus mortis, de quo multa mentio in Bababathra, apud Iacobum Rabinum in Caphthor: *ὁ κρατὶς ἔχων θανάτου* [*qui mortis habet imperium*], Hebr. 11. 14. illud *בְּלֹהוּת* Aquila & Symmachus vertunt *ἀνυπαρξίαν* [*non existentiam*].

15. *Habitent in tabernaculo illius socii ejus qui non est*] Melius, *Habitet in tabernaculo ejus qui nihil ad eum pertinet*: homo extraneus. Alii: *habitet in tabernaculo, quia non ei, est domus scilicet*. Prius illud præfero.

Aspergatur in tabernaculo ejus sulfur] An ad Sodomitarum pœnam alluditur, de qua vide Gen. xix. 24. & ibi dicta: an *sulfuris* voce fulmen intelligitur? Plinius libro xxxv. cap. xv. *Fulmina & fulgura quæque sulfuris odorem habent, ac lux ipsa eorum sulfurea est*.

20. *In die ejus stupebunt novissimi*] Iuniores.

Et primos invadet horror] Coævus intelligit. Nam *קָרַמְתָּ* etiam præsentem significat.

CAPVT XIX.

7. *Ecce clamabo vim patiens*] In Hebræo, *Si clamavero vim*: indicat enim ipsam clamantis vocem. Hic locus & qui sequitur planè convenit cum Threno Ierem. 111. 8. 9.

10. *Destruxit me undique*] Radicitus evulsit me. Est enim ab arbore sumta similitudo, & vicina sunt *נָתַן* [*demoliri*] & *נָחַק* [*eradicare*].

Quasi avulsæ arbori abstulit spem meam] Latinus Poëta ex Homero,

*Vt sceptrum quod ab arbore est recisum
Nulla jam poterit virere fronde.*

12. *Simul venerunt latrones ejus*] Exercitus ejus. Similitudo est ducta ab urbe obsessa. *Μοιρόζωνοι* [*solo gladio armati*] Theodotioni. Symmacho *ἀρχὴ* [*agmen*].

15. *Et ancilla meæ*] Chaldæus, *וְלַחֲנַתִּי* [*concubina meæ*]. Sic & 17. *filios uteri mei*, Græci interpretantur *ὡς παλλακίδων μου* [*filios concubinarum mearum*].

24. *Et plumbi lamina*] Ait Iarchi in marmore solitas fieri incisuras, & eas plumbo in formam literarum repleti. Sequitur in Hebræo *לְעַד*, quod alii vertunt in perpetuum. Græci melius, *εἰς μακρότερον* [*in testimonium*].

Vel celte sculpantur in silice] Celte, *γλυφίω* [*scalpro*].

25. *Scio quod Redemptor meus vivit, & novissimo die de terra surrecturus sum*] Hæc verba & quæ sequuntur Iudæi nunquam ad Resurrectionem retulere, cum tamen omnia rimentur, quæ aliquam in speciem eò trahi possunt. Christiani non pauci eo usi sunt ad probandam resurrectionis fidem, sed ut id facerent coacti sunt in versionibus suis multum ab Hebræo discedere, ut notatum Mercero aliisque. Hebræa sic sonant: *Scio ego Redemptorem meum vivere, & illum postremo staturum in campo*. Etiam si non pellem tantum meam, sed & hoc (nempe arvinam quæ sub pelle est) consumerent (morbi scilicet), in carne tamen mea Deum videbo (id est, propitium experiar); Ego, inquam, hisce meis oculis: ego non autem alius pro me. Deus Redemptor dicitur, quia pios ex multis malis liberat, Psalm. lxxviii. 35. Esaia. xli. 14. xlii. 14. xlii. 6. xlvii. 4. xlviii. 17. xlix. 7. *Postremum in campo stare* est victoris. Sic Deum dicit victorem fore adversariorum suorum. neque verò ei esse impossibile corpus ejus putredine propè exesum restituere in priorem formam; quod & fecit Deus. De voce hac supra diximus xiii. 28.

27. *Reposita est hæc spes mea in sinu meo*] In Hebræo, *Defecerunt renes mei in sinu meo*: id est, intima mea vorantur ex indignatione ob maledicta vestra. Vide sequentia.

28. *Quare ergo nunc dicitis, persequamur eum*] Melius dicatis, supple aliquando, *Cur persecuti eum sumus?*

Et radicem verbi inveniamus contra eum] In Hebræo: *Verbi radix inventa est in me*. Hoc ideo dicitis, quia causa mea bona habet fundamenta. *Verbum pro causa* Iohan. vii. 15.

29. *Fugite ergo à facie gladii*] Timete gladium quo Deus ulcisci solet homines iniquos, ut sequitur.

Vt sciatis quod iudicium] Deus in vos severe animadvertet, ut experimento discatis non omnia casu fieri.

CAPVT XX.

1. **R**espondens autem Sopbar Naamathites dixit] Multa in hujus verbis de Psalmis desumta.

5. *Quod laus impiorum brevis sit*] In Hebræo, de propinquo: ut torrentes ex propinquo nati non diu durant. flumina ab alto & longinquo ruunt, Ieremiæ xviii. 14.

6. *Si ascenderit usque ad cælum superbia ejus*] Sublimitas ejus: sumta similitudo ab arbore.

15. *Extrahet eas Deus*] אֲנֶלֶךְ [Angelus] Græci. Deus Angeli ministerio.

18. *Luet quæ fecit omnia*] In Hebræo, *Restituet retentam mercedem laboris* (id est, in iudicio cogetur restituere) nè eâ frui possit: pro facultate compensabit omnia (damna data) nè furto lætetur: יָגִיעַ vel יָגַע est merces laboris, Genes. xxxi. 41. Psal. cxxviii. 2.

19. *Domum rapuit, & non edificavit*] Confer Psal. cxxvii. 1.

20. *Possidere non poterit*] Non satiabitur. Ità hic Chaldæus; non erit contentus obtentis.

21. *Non remansit de cibo ejus*] Nihil de suis epulis reliquum fecit in usus pauperum, ut solebant facere viri boni. Ità hic Iarchi. Vide Matth. xiv. 20. Lucæ ix. 16. Ioh. vi. 12. 13.

22. *Cum satiatus fuerit, arctabitur, æstuabit*] Melius: *Cum se impleverit ad satietatem concupiscet*. Nam יָרַי Hebræi dicunt pro concupiscentia, Gen. viii. 21. Esaiæ xxvi. 3.

Et omnis dolor irruet super eum] In Hebræo, *Omnis manus laborantis invadet eum*: fessus erit quasi multum laborasset.

23. *Vtinam impleatur venter ejus, ut emittat in eum iram furoris sui, & pluat super illum bellum suum*] Rectius, *Impleat ventrem quantum velit: & immit- tet Deus fervorem iræ suæ, & depluet super ipsum*, id est, carnem ejus. לֶחֶם Arabibus est caro. Et sic etiam victimæ vocantur in Lege. Posses etiam vertere ad devorandum ipsam.

24. *Fugiet arma ferrea, & irruet in arcum æreum*] Latine diceret:

Incidet in Scyllam, cupiens vitare Charybdim.

25. *Eductus & egrediens de vagina sua*] Pro vagina Chaldæus vocem Græcam θήκη [thecam] posuit. Sensus videtur esse, Educet aliquis sagittam,

& ea è corpore ejus exhibit coruscans de fœcibus intestinorum ejus. Si evaserit, perpetuò eum comitabitur terror. De voce מִרְרָה [id quod in intestinis] vide suprà xvi. 13. de gladio tincto è visceribus vide Iud. iii. 22.

26. *Omnes tenebræ absconditæ sunt in occultis ejus*] Adversa eum expectabunt, etiam ubi maximè tutum se putabit.

Devorabit eum ignis qui non succenditur] Pestilentia.

Affligetur relictus in tabernaculo suo] In tabernaculo ejus. Quicumque de ejus domo supererit, eadem pestilentia absumetur.

28. *Apertum erit germen domus illius, detrahetur in die furoris Dei*] Rectius sic: *Proventus domus ejus migrabit ut fluentes aquæ, in tempore divinæ iræ*.

29. *Et hereditas verborum ejus*] Hebræi sub verbis etiam actiones comprehendunt. Diximus aliquid Lucæ ii. 34.

30. *A Deo*] Græci, παρὰ τῆς ἐπισκοπῆς [ab inspectore]. An Deum intellexerunt omnia inspicientem, an Magistratum qui Dei vice fungitur ubi punit crimina?

CAPVT XXI.

4. **N**umquid contra hominem disputatio mea est, ut merito non debeam contristari? In Hebræo, *An hominem ego alloquor? quod si* (supple cum Deo mihi sermo est), *cur non breviabitur spiritus meus?* id est, cur Deus non statim vitam mihi adimit, si nempe, ità ut vos dicitis, nec malum evenit sine culpa, nec culpa ulla manet impunita? Loquendi genus idem Psal. lxxxix. 46.

5. *Superponite digitum ori vestro*] Vt Latini, ————— Digito compeſce labellum.

Habes hoc loquendi genus Michææ vii. 16. Proverbiorum xxx. 32.

12. *Ad sonitum organi*] Chaldæus hic אֲבוּבָה [Abubā], unde dictas Ambubajas notavimus alibi. Græci ὄργανον variè vertunt, κιθάραν, ψαλμὸς, ψαλτήριον, ὄργανον [citharam, psalmos, psalterium, organum].

13. *Ducunt in bono dies suos, & in puncto ad inferna descendunt*] Hæc est illa εὐθανασία [mors felix] quam optabat Augustus, Suetonius cap. xcix.

17. *Quoties lucerna impiorum exstinguetur*] כמה hic est non quoties, sed quàm facile.

24. *Viscera ejus plena sunt adipe*] Sic & Græci: τὰ ἐγκύαλα αὐτῆς πλήρη σέας. Hebræi sicut lactis nomine adipem significant, ità mulctralium nomine intimos corporis recessus.

26. *Et tamen simul in pulvere dormient*] Tam dives quam pauper; nam

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas Regumque turres.

30. *In diem perditionis servatur malus*] Imò in die perditionis. multi mali subducuntur communi exitio. Non ergò omne iudicium hic peragitur.

32. *In congerie mortuorum vigilabit*] Manebit assidue, ut qui pervigilia agitant.

33. *Dulcis fuit glareis cocyti*] In Hebræo, *Dalcescunt ei cespites vallis*. In vallibus esse sepulchra solebant. ibi placidâ compostus pace quiescit.

Et post se omnem hominem trahit] Omnes eum su ordine sequentur. Antiphanes:

τὴν αὐτὴν ὁδὸν
 Ἦν πᾶσιν ἐλθεῖν ἐς ἀναγκαίως ἔχον,
 Προεληλύθασιν· εἶτα χ' ἡμεῖς ὕστερον
 Εἰς ταυτὸ καὶ αὐτῶν αὐτοῖς ἤξομεν,
 Κοινῇ τ' ἄλλον συνδιατρίβοντες χρόνον.

[— eam quam necessitas

Indixit cunctis anteverterunt viam:

Et nos citati mox suo quisque ordine

Cogemur omnes in idem diversorium,

Pariterque cum illis ævum agemus alterum.]

34. Cum responsio vestra repugnare ostensa sit veritati] In Hebræo: Cum responsionibus vestris insit malitia. Optimè.

C A P V T XXII.

2. **N**umquid Deo potest comparari homo?] In Hebræo: An homo sapienter se gerens Deo ob id prodest? Psal. xvi. 2. infra xxxv. 2. Rom. xi. 35.

3. Quid prodest Deo si justus fueris?] In Hebræo: An cupit omnipotens ut justus sis? nempe suæ utilitatis causâ, aut quasi indè aliquid sibi accedat.

6. Nudos spoliasti vestibus] Nudos intellige tenuiter vestitos, ut explicavimus alibi.

9. Viduas dimisisti vacuas] Similes querelas vide Psal. xciv. 6. Graves, si veræ fuissent.

16. Qui sublati sunt ante tempus suum] Græci hîc eleganter: Συνελήφθησαν ἄωγοι [comprehensi sunt ante tempus]. Sic ante diem dixit Virgilius.

19. Videbunt justi & lætabuntur] Idem est in Psalmo cvii. 42.

20. Nōne succisa est erectio eorum] In Hebræo: Quia non excisa est substantia nostra. קים ὑπόστασιν [permanfionem] vertunt Græci. Iustitiam Dei indè probare vult Eliphaz, quod posteri Esavi ad ista tempora semper in suis sedibus manserant.

Et reliquias eorum devoravit ignis] Illorum dicit, monstrans regionem in qua impii Sodomitæ vixerant.

21. Acquiesce igitur ei] Adjunge te illi, nempe viro bono, de qualibus actum supra:

Χρησὼν μὲν παρὰ χρηστὰ μαθήσεαι.

[Iunctus quippe bonis discas bona.]

24. Dabit pro terra silicem] Rectè admodum David Kimchi & hîc & in sequente versu בצר ait esse aurum. Sensus est: Aurum tuum nè pluris fac quàm pulverem, & aurum ex Ophir nè pluris quàm lapides torrentis: ità Deus tibi erit & aurum & argentum fortissimum. Pro Ophir etiam hîc Græci habent Σωφίρ [Sophir]. Vide quæ dicta ad i Reg. ix. 28.

30. Salvabitur innocens] In Hebræo, ילמט אי נקי [Liberabit se quisque innocens]; illud אי quidam insulam exponunt: alii sumunt pro negativa, ut sit, non innocens. sed verum est אי esse Arabicam vocem quæ significat quivis.

C A P V T XXIII.

2. **I**n amaritudine est sermo meus] מרי שחי, id est, ex Arabismo, alienissima videtur querela mea. At Græci pro מרי legerunt מירי ex χειρὸς μου [ex manu mea].

Manus plagæ meæ aggravata est super genitum meum] Id est, quo magis queror, eò à vobis magis vapulo. Sed pro ירי [manus mea] Græci legerunt ירי [manus ejus].

3. Vsq̃ue ad solium ejus] Sic חכונה [solium] vertunt etiam Symmachus & Iarchi.

7. Proponat æquitatem contra me] In Hebræo: Ibi cum eo disputans, rectus, scilicet apparerem. Longè aliter hæc & alia legere Græci.

10 8. Si ad Occidentem] Hebræis Occidens dicitur אחר [posticum], quod à tergo sit in Orientem obverso. Simili ratione Septentrio dicitur sinistra, & Auster dextra.

10. Probavit me quasi aurum] i Petr. i. 7.

12. Et in sinu meo abscondi verba oris ejus] In Hebræo: Plusquam dimensum meum asservavi verba oris ejus.

13. Ipse enim solus est] Meliùs ex Hebræo, ipse in uno: id est, in proposito suo perstat.

14. Et alia multa similia præstò sunt ei] Multa alia facit pro suo arbitrio, quorum rationes nobis sunt incognitæ.

16. Deus molliovit cor meum] Infregit mihi animum, quod & sequentia ostendunt.

17. Non enim perii propter imminentes tenebras] Per tot ærumnas me circumstantes.

Nec faciem meam operuit caligo] Rectiùs ex Hebræo, & à facie mea operit caliginem: id est, Deus mihi mortem invidet.

C A P V T XXIV.

4. **S**ubverterunt pauperum viam] Iusserunt eos sibi de via decedere. In declamatione apud Senecam Pauper adversus Divitem: Interdum publico nobis interdicitur. Deinde: ambulare mihi meo arbitrio non licet. Iterum, Facinus indignum commissum est: dives & pauper per eadem vestigia incedunt.

5. Alii quasi onagri in deserto egrediuntur ad opus suum] Bene addidit illud quasi, quod & aliis in locis multis reperitur. Prædones onagris pulchrè comparat. Delitescunt enim in locis solitariis.

Vigilantes ad prædam] In Hebræo, manè surgentes. Horatius:

Vt jugulent homines, surgunt de nocte latrones.

Vide quod sequitur 14.

Præparant panem liberis] In Hebræo: Solitudo ei alimentum liberis. Sed & Lxx & Symmachus aliis vocalibus legerunt ערבה: vertunt enim חֲדָשׁ [dulcis] & חֲדָשׁ [dulcis fuit].

50 6. Agrum non suum demetunt] Pro בלילו, quod vertitur pabulum ejus, legit divisus vocibus בלילו [non suum]. Nec aliter Chaldæus & Lxx. ità ut de hac lectione quin sit verior dubitandum non arbitrer.

10. Nudis & incedentibus absque vestitu & esurientibus tulerunt spicas] In Hebræo: nudum (id est, tenuissimè vestitum, ut supra xxi. 6.) ambulare fecerunt sine veste (id est, interulâ) & famelicos esse eos qui portant manipulum: id est, messoribus nihil dederunt pro labore.

12. Et Deus inultum abire non patitur] In Hebræo: Et Deus non ponit prohibitionem.

13. Ipsi fuerunt rebelles lumini] Lucifugæ.

15. Ope-

15. *Operiet vultum suum*] Capite involuto incedit.

18. *Levis est super faciem aquæ*] Pirata myoparonibus celerrimè vectatur.

Maledicta sit pars ejus in terra] Imò est, id est, ab omni terra timetur.

19. *Ad nimium calorem transeat ab aquis nivium, & usque ad inferos peccatum illius*] Rectius ex Hebræo sic vertes: *Vt terra torrida & calor absument aquas nivales, ita mors eos qui peccarunt.* Id est, cum tam atrocia egerint, morte tamen defunguntur facili, non violenta. Vide Psal. LXXIII. 4. supra XXI. 13.

20. *Obliviscatur ejus misericordia*] Rectius *misericors* (id est, Deus) *ejus obliviscitur*: quasi nihil mali fecisset.

Dulcedo ejus vermes] Id est, vermibus esca dulcis est, ut cæteri.

Sed conteratur quasi lignum infructuosum] In Hebræo: *confringitur, velut arbor, iniquitas.* Id est, sicut arboris in particulas dissectæ nulla est memoria, ita nec scelerum ipsius.

21. *Frangens sterilem nè pareret*] Explicat Rabbi Salomo de iis qui uxorum duarum alteri dabant medicamenta conceptum impediencia, quo diutius ejus formâ fruerentur.

22. *Non credet vitæ suæ*] Hic est in textu כחיי [in vitis] cum ; in fine pro □ more Chaldaico, ut & supra XII. 11. qualem formam & in Threnis & in Daniele reperiatis. Potest id adjici ad conjecturas temporis quo scriptus hic liber.

CAP V T XXV.

4. **N** *Unquid justificari potest homo comparatus Deo?*] Bene vertit illud cum Deo. *Iustificari*, id est, laudari ut justus.

CAP V T XXVI.

5. **E** *Cce gigantes gemunt sub aquis*] Tritones videtur indicare. Pro *gemunt* in Hebræo est *formantur*.

Et qui habitant cum eis] Ingentia cete, velut armenta Tritonum.

6. *Et nullum operimentum perditioni*] Gremio terræ, quod cuncta animantia mortua abscondit.

7. *Qui extendit Aquilonem super vacuum*] Ex polo Arctico ut notiore totum axem significare videtur. Is universum sustinet; ipse verò à nulla re nobis nota sustinetur.

Et appendit terram super nihilum] Ovidius VI. Fa-
storum:

Terra pilæ similis nullo fulcimine nixa.

8. *Qui ligat aquas in nubibus suis, ut non erumpant pariter deorsum*] Aquas in nubibus pendulas diu detinet. omnia hæc nisi quotidie apparerent, miraculis accenserentur.

9. *Qui tenet vultum solii sui*] Pro *tenet*, in Hebræo est *constringit*. *Solium Dei, cælum*: Esaiæ LXVI. 1. *ejus facies obversa nobis, aer.* Eum Deus velut funibus tensum continet; diximus ad I Gene-
seos.

10. *Terminum circumdedit aquis*] Mare inclusit

littoribus. In Hebræo magis poëtice, *Metam aquis circumscripsit, velut circinò.*

11. *Columnæ cæli contremiscunt*] Poëtice *columnas cæli* dicit montes altissimos, qui cælum quasi sustinere videntur; unde de Atlante fabula.

Et pavent ad nutum ejus] In Hebræo: *ad increpationem ejus.* Sic Hebræi vocant tonitru.

12. *In fortitudine ejus repente maria congregata sunt*] In Hebræo, *Vi suâ scidit mare*: nempe Erythræum, ut Hebræi transirent.

Prudentia ejus percussit superbum] Pharaonem. In Hebræo כהן [superbia], sed subintelligitur איש [vir], ut sæpè.

13. *Manu ejus eductus est coluber tortuosus*] Eruditissimi Hebræorum intelligunt Galaxiam, qui serpentis more ambitiosus funditur. Possset hoc ad draconem, qui inter Arctos est, referri, si tam veteres essent ii quibus nunc utimur ἀστροισμοί [æ siderum figuræ].

CAP V T XXVII.

15. **V** *Iduæ illius non plorabunt*] Infames magnorum criminum lugere vetitum apud multas gentes. L. Liberorum. D. de his qui notantur infamiâ. Suetonius Tiberio 61. *Interdictum nè capite damnatos propinqui lugerent.*

18. *Ædificabit quasi tinea domum suam*] Domus quam ædificabit ita facile peribit, quàm tineæ domicilium, quod ipsa corrodit.

Et sicut custos fecit umbraculum] Non durabilior erit domus ejus quàm pergula, quam ad tempus breve sibi facit ὀπωροφύλαξ [pomorum custos]. Vide Ionam IV. 5. & sequentibus.

19. *Dives cum dormierit nihil secum auferet*] In Græco: πλάσι & κοιμηθήσεται καὶ ἔσται ὁ πλοῦτος [Dives dormiet & non apponet]. sed legendum videtur προσθήσεται [apponetur]. Nam προσίθεσθαι [apponi] Græcum, & ἵθον [collectus] Hebræum dicitur de iis qui cum honore in monumentis majorum sepeliuntur, II Reg. XXII. 20. Ierem. VIII. 2. & XXII. 19.

Aperiet oculos suos & nihil inveniet] Sæpè etiam dum vivit à suis deferetur ob morbos contagio formidandos.

21. *Tollet eum Eurus*] Pestilens aura. Vide Exodi X. 13. supra XV. 2. Ionæ IV. 8.

22. *De manu ejus fugiens fugiet*] Omnia molietur, ut effugiat.

23. *Stringet super eam manus suas*] Quisquis ad-
erit plaudet præ gaudio.

Sibilabit super eum, intuens locum ejus] Exhibabitur mortui nomen.

CAP V T XXVIII.

3. **T** *Empus posuit tenebris*] Græcè melius: τάξιν ἔθετο χάρις [ordinem posuit tenebris]. Etiam in ipsis terræ visceribus, quæ & caligo & mortis umbra meritò nominantur, ordinem rerum disposuit.

Et universorum finem ipse considerat] Scit quousque hæc vel illa metalla & subterranea alia per-
tingant.

Lapidem caliginis] Gemmas abstrusas penitus.

5. *Terra de qua oriebatur panis in loco suo, igni subversa est*] Locus paradisi fertilissimus flammâ obsidetur. *Panis*, id est לחם, omne quod editur.

7. *Nec intuitus est eam oculus vulturis*] Sic & Græci. Alii *picam* esse volunt, alii *graculum*, alii *cornicem*.

8. *Non calcaverunt eam filii institorum*] In Hebræo, *filii superbiæ*: & Græcè, υἱοὶ ἀλαζυνῶν [*filii superbiorum*]. Ità Chaldæus Paraphrastes in Psalmis appellat leones.

14. *Abyssus dicit, Non est in me: & mare loquitur, Non est mecum*] Apud nautas non solet habitare sapientia.

17. *Non adæquabitur ei aurum vel vitrum*] Sic & Græci & Chaldæi. Alii Græci ponunt κρύσταλλον [*crystallus*]. Solent ob similitudinem sæpè misceri ista nomina. Vitrum non longè ab Arabia in Iudæa repertum: Tacitus Histor. v. 7. Plinius xxxvi. 26.

Nec commutabuntur cum ea vasa auri] Sensum optimè expressit. in Hebræo negativa ἐκ κοινῆς [ex voce communi] intelligitur.

18. *Excelsa & eminentia non memorabuntur comparatione ejus*] Vox prima in Hebræo est רמאות: eam *coralia* interpretatur Kimchi & Hebræorum alii. Alteram vocem γὰρ retinuerunt Græci. Est haud dubiè id ipsum quod Arabes scribunt رنبيش, & *carbunculum* sive *pyropum* significat. In vetere dicto Latino est, *Probitas est carbunculus*.

Trahitur autem sapientia de occultis] In Hebræo, *Attractio sapientiæ præ margaritis*; id est, sapientia propendet: quod Græci dicunt ἀγὰρ.

19. *Non adæquabitur ei Topazius de Æthiopia*] Sic & Græci. Videtur hic Æthiopiæ nomine intelligi aut insula maris Rubri, aut India, unde topazios Plinius nos esse docet.

22. *Perditio & mors dixerunt, Auribus nostris audivimus famam ejus*] Quod omnes res compositæ in sua principia redeunt, ingens est sapientiæ Divinæ testimonium.

25. *Qui fecit ventis pondus, & aquas appendit in mensura*] Rerum massas in certa proportionem constituit. Confer Prov. vii. 27. 28.

28. *Et dixit homini; Ecce timor Domini ipsa est sapientia: & recedere à malo intelligentia*] De Dei sapientia locutus, ostendit quæ sit pars summa humanæ sapientiæ. Confer Prov. i. 7. ix. 10. Eccl. xii. 13. Jerem. ix. 23. 24.

C A P V T XXIX.

2. **Q**uis mihi tribuat ut sim juxta menses pristinos] Optat audientiam sibi præberi, ut olim cum auctoritate floreret.

4. *Sicut fui in diebus adolescentiæ meæ*] Sic & Symmachus diligens interpret. Est autem חנה [*adolescencia*] in hoc significatu vox Syriaca.

Quando secretò Deus erat in tabernaculo meo] Melius, *Cum arcanum Dei* (id est oraculum) esset in tentorio meo: id est, cum mea responsa pro oraculis haberentur.

6. *Et petra fundebat mihi rivus olei*] Olea etiam in saxosis locis Syriæ & Arabiæ provenit, Deuteronom. xxxi. 13.

7. *Quando procedebam ad portam civitatis*] In curiam.

Et in platea parabant cathedram mihi] In foro.

8. *Senes assurgentes stabant*] Signum reverentiæ. Juvenalis:

Si juvenis vetulo non assurrexerat.

9. *Principes cessabant loqui, & digitum superponebant ori suo*] Ut apud Virgilium Æneâ loqui orso:

Conticuere omnes intentique ora tenebant.

13. *Benedictio perituri*] Vox אונר pauperem sive miserum significat Prov. xxxi. 6.

15. *Oculus fui cæco & pes claudò*] Simile loquendi genus in Epigrammate de cæco & claudò:

Ἀνέγει τις λιπὸν γονὶ ὑπὲρ νώτοιο λιπαυγῆς

Ἥ γε, πόδας χρίσας, ὀμμάλα χησάμενθ.

[*Damnati tenebris humeros pede mancus utroque Insidet, hic oculos commodat ille pedes.*]

16. *Causam quam nesciebam diligentissimè investigabam*] Confer Prov. xxix. 7.

18. *Sicut palma multiplicabo dies*] Ex Græco, ὥσπερ ἐλέγχω φοίνικα [*tanquam candex palmæ*]. At Hebræi multi φοίνικα hic intelligunt, non arborem, sed avem quæ aliter ארשניה ipsis dicitur miræ vivacitatis, sed quam auxerunt Poëtarum fabulæ.

20. *Arcus meus*] Id est, robur meum, μέλας ἐμὸς [per translationem].

23. *Quasi ad imbrem serotinum*] Serotinum intellige sero anni tempore, ἔψιμον Theophrasto & aliis. Iacobus v. 7. distinguit ὑγρὸν πρῶτον ἢ ἔψιμον maturum & serotinum. *Maturus imber* כורה Ioel. i. 23. est in autumno, cum incipit annus naturalis; *serotinus*, fine ejusdem anni, מלקוש.

24. *Si quando ridebam ad eos, non credebant*] Etiam joca mea putabant aliquid occultare serii.

Et lux vultus mei non cadebat in terram] In Hebræo, & lucem vultus mei non faciebant cadere: auctoritas mihi mea apud ipsos constabat.

25. *Cumque sederem quasi rex circumstante exercitu, eram tamen merentium consolator*] Cum respuicerer quasi Rex, aptabam me tamen etiam minimis: eram συμπάσης, συγκαταστάτης [condolens, accommodans me]. Illud כנרור Græci vertunt ἐν μοναζώνοις [in solo gladio accinctis]. Habuimus hanc vocem jam aliquoties: κατασκοπεῖς ἢ μαχιμὸς [exploratores aut pugnaces] interpretatur Hesychius: ἀσυντάκτους ἢ ὥσπερ ληστὰς [incompositos & quasi latrones], Suidas: στρατιωτικὰ τάγματα [militaria agmina], Isidorus: *latrunculos* interdum Hieronymus. Puto esse velites.

C A P V T XXX.

1. **Q**uorum non dignabar patres ponere cum canibus gregis mei] Similis locutio apud Martialem:

Dispeream si tu Pyladi præbere matellam

Dignus es, aut porcos pascere Pirithoi.

3. *Egestate & fame steriles qui sedebant in solitudine*] Propius sic: *Qui inopiâ & fame erant desolati, ac fugiebant in loca deserta*: nempe ut obtegerent ibi inopiam suam. Et vox כפא, quæ hic famem significat: & קרר quæ fugere, Syriacæ sunt.

Squalentes calamitate & miseria] In Hebræo est:

Qui

Qui heri erant in vastitate & squallore. מַמְסָה proprie noctem quæ jam exacta est significat.

4. Et mandebant herbas] מַלְוָה videtur significare herbas falsuginosas & sapore ingratas, quas nemo nisi valde esuriens comederit.

8. Filii stultorum] נַכְלִי hîc potius vilem quàm stultum significare videtur ob sequentia: filii vilium, id est, homines viles. Locutio Hebræis, Chaldæis & Arabibus usitata.

Et in terra penitus non parentes] נִכְאָו quod hîc vertit non parentes, proprie significat contriti erant, ut Psal. xxxv. 15.

11. Et frænum posuit in os meum] In Hebræo, frænum dimiserunt me præsentem: id est, effræni licentiâ in me inveci sunt.

12. Ad dextram orientis calamitates meæ illico surrexerunt] In Hebræo: Ad dextram adolescentes insurgunt, ut falsi testes in judicio.

Pedes meos subverterunt] Everterunt me ut luctatores solent.

Et oppresserunt quasi fluctibus semitis suis] Struxerunt contra me vias exitiosas, nempe ut solent obfessores.

13. Dissipaverunt itinera mea] Omnem amicis ad me aditum obstruxerunt. Hoc quoque de obsidionibus sumtum.

14. Quasi rupto muro] Hoc jam ab urbium oppugnationibus trahitur. illud quod sequitur aperta janua, non est in Hebræo.

Et ad meas misérias devoluti sunt] Irruerunt globato agmine in perniciem meam.

17. Et qui me comedunt non dormiunt] Aliter in Hebræo: Arteriæ meæ non conquiescunt. Pulsus est turbidus. עֵרָק est vox Arabica significat autem aut venam, aut arteriam. Hîc de arteriis sumenda.

29. Frater fui draconum] Sibilum edunt dracones ubi ab elephantis opprimuntur: ideo & hîc & Michææ 1. 8. pariter junguntur dracones cum ululis ob sonum lugubrem.

CAPVT XXXI.

1. **F**edus pepigi cum oculis meis] Nam, ut Poëta,

— Oculi sunt in amore duces.

In Pirke Aboth legimus: Aspectus oculi, initium criminis. Vide Matth. v. 28. 29.

Vt nè cogitarem quidem de virgine] Multò minùs de nupta.

7. Et si secutum est oculos cor meum] Nam oculus & cor sunt proxenetæ peccati, ut est in Hebræo vetere proverbio.

Et si manibus meis adhæsit macula] In Hebræo, & si manibus meis quidquam adhæsit: si donis corrumpi me sum passus.

10. Scortum alterius sit uxor mea] Videtur molat, quod in Hebræo est, sumsisse in sensu obscæno, quomodo de viris, non autem de feminis, eam vocem usurpant Græci & Latini. Sed ea locutio non est moris Hebræi, multòque rectius interpreteris, molat alteri uxor mea: id est, ancilla sit vilissimi ministerii. Vide Exodi xi. 5. Esaiæ xlvii. 2. Sic & Græcus Poëta:

— παχυσκελής ἀλετρίς πρὸς μύλην κινεμένη. [— cruribus seu famula crassis ad molam sese movens.]

Quod autem sequitur, rem turpem honestè enuntiat. Sic in imprecatione Iliados Γ'

— ἄλοχοι δ' ἄλλοισι μιγέειν.

[— uxores aliis sua corpora jungant.]

11. Iniquitas maxima] In Hebræo, iniquitas iudicium: id est, quæ ad iudices publicos perducit solet. Eorum enim est in bene moratis populis non adulteria tantum, sed & stupra punire.

18. Quia ab infantia mea crevit mecum miseratio] Illud נַאֲכָה [miseratio] bene sumsit, non ut voces duas, sed ut unam, quæ dolorem significat ex malo alieno, quod frequentius מַסָּה dicunt. Sed מַלְוָה malim vertere educavit me, quàm crevit mecum.

Et de utero matris meæ egressa est mecum] Melius, Ab utero matris meæ deduxi eam: id est, comitem habui. Ab utero matris ὑπερφωλή [superjectio] pro à prima ætate, quæ boni aut mali capax est. Sunt tamen & in prima infantia bonitatis quædam semina, qualem in sua filiola observavit Plutarchus.

21. Si levavi super pupillum manum meam] Si verbera ei intuli. Vide Esai. x. 32. Zach. i. 9.

26. Si vidi solem cum fulgeret] Benè אֹר [lucem] vertit solem. Nam Ægyptiis Sol Ὠὴ vocabatur: ut nos docet Macrobius Saturnal. 1. cap. 21.

27. Et latatum est in abscondito cor meum] In Hebræo, & seduxit se in abscondito cor meum: id est, subrepsit mihi hæc opinio, ut Solem aut Lunam summos Deos rerumque omnium arbitros crederem, contra quàm Abrahamus posteros suos & in his Esavum docuerat. eundem sensum hîc sequitur Chaldæus.

Et osculatus sum manum meam ore meo] Nempe eo quo dictum est, animo. Manum alicujus osculari signum reverentiæ. Cum manum alterius osculari non liceret, suam pro aliena eodem significato osculabantur. Hoc est basia jacere, adorare.

28. Negatio contra Deum altissimum] Quia Dei loco habetur id quod Deus non est, imò quod à Deo datum in usum præcipuè hominum, & motu prædictum est, non intellectu.

29. Quod invenisset eum malum] Nam, ut Mimus ait,

Quem sæpè transit casus, aliquando invenit.

Magna est hæc bonitas, non lætari inimici malo, Prov. xxiv. 17.

35. Et librum scribat ipse qui judicat] Melius in Hebræo, Librum scribat vir litis meæ: id est, scriptam accusationem tradat adversarius meus.

36. Vt in humero meo portem librum illum] Non abscondam illum librum, sed omnibus eum ostentabo.

40. Pro hordeo spina] כַּאֲשֶׁה est herba frugibus nocens, qualis hordeo ægilops, quæ & festuca Plinio.

CAPVT XXXII.

2. **D**E cognatione Ram] Id est, Syrus origine. Nam Buzus Nachoris Syri filius. Ram & Aram inter se commutantur: diximus de eo ad Lucam iiii. 33.

3. Sed tantummodo condemnassent Iob] Sic emen-

emendarunt Legisperiti, posueruntque את איוב [Iobum], cum olim legeretur יהוה [Deum].

6. *Iccirco demisso capite veritus sum*] In textu, *expavi & timui*. In Chaldaeo רחל est *timere*. Literæ autem ר & י sunt affines, facileque inter se commutantur. Non longè abit Arabicum رحل quod *retro cedere* significat.

21. *Deum homini non æquabo*] In Hebræo: *Hominem non agnominabo*. Sic & commate sequente. Sensus est, Non tribuam illi magnifica ἐπιθετα [agnomina]. Non dicam, *Vir optime, Vir sapientissime, Vir admirande*. אל [ad] hic præpositio est.

C A P V T XXXIII.

6. *Ecce & me sicut & te fecit Deus*] In Hebræo, *Ecce ego secundum os tuum Deo*: Id est, ita ut tu ipse postulaveras supra cap. xiii. loquar pro Deo, sed vera.

7. *Et eloquentia mea non tibi sit gravis*] In Hebræo, *Manus mea non erit gravis apud te*. Sic & Græci: ἐδὲ ἡ χεὶρ μου βαρεῖα ἔσται ἐπὶ σοὶ [neque manus mea gravis erit super te]. Nimirum א in אכפא est ἀποδείκνυ [apposititium initio].

13. *Quod non ad omnia verba responderit tibi*] Ideo te victorem putas, quod ille iusta sua non proposuit?

14. *Semel loquitur Deus, & secundum id ipsum non repetit*] Melius: *Semel loquitur Deus aut bis, fitque ut non curet*, is nempe quem Deus alloquitur.

15. *Per somnium in visione nocturna*] Ostendit quomodo Deus illis temporibus alloqui homines solet. Vide Genes. xx. 6. xxxi. 24.

19. *Et omnia ossa ejus marcescere facit*] In Hebræo, *Vt multitudo ossium ejus fortis*: id est, etiamsi robustissimâ sit corporis compage.

23. *Si fuerit pro eo Angelus loquens*] מליץ quod hic loquens vertitur, significat μεσίτην [advocatum]: & sic hic explicat Maimonides. Alii quoque Hebræi putant respici historiam Abimelechi, qui per Angelum admonitus fuit. Angeli duobus modis μεσίται [mediatores] sunt, & monendo homines, & pro eis orando. Hic est ascensus & descensus in scala Iacobi.

Vt annuntiet hominis æquitatem] Vt hominem officii sui commoneat.

24. *Miserebitur ejus*] Melius vertes: *supplicet ei*, nempe Deo. firmant hoc sequentia.

Inveni in quo ei propitier] In Hebræo, *Inveni redemptionis pretium*: id est, inveni in eo pœnitentiam. ἐξίλασμός ἀποσῆναι ἀπὸ ἀδικίας [propitiatio absistere ab iniquitate], Eccles. xxxv. 5.

26. *Videbit faciem ejus in iubilo*] Deus ipsum benigne respiciet.

Et reddet homini justitiam suam] Emendatum eum eo loco habebit, quasi numquam peccasset. Idem jus sanati quod forti.

29. *Ecce, hæc omnia operatur Deus tribus vicibus per singulos*] Hæc Cabalistæ ad Pythagoricam suam μετενσωμάτωσιν [transincorporationem] referunt. At Maimonides multò rectius ait Deum aliquoties experiri an sanabile sit hominis ingenium; quod si sæpe

monitus in gravia peccata recidat, tunc omittere ejus curam, & habere eum pro deplorato: quod est iudicium obdurationis, bonitatem Dei sæpè contemtam subsequens.

C A P V T XXXIV.

5. *Via dixit Iob, Iustus sum*] Suprà xxvi. initio.

6. *In iudicando enim me, mendacium est*] In Hebræo, *judicio meo mentiri faciam eum*: id est, mendacii convincam. Sic idem verbum usurpatum supra xxiv. 25. nec aliter hic accepit Chaldaeus.

Violenta sagitta mea absque ullo peccato] In Hebræo, *Sagitta mea dolorifera, sed citra injuriam*. Dicam verba minimè ipsi blandientia, sine odio tamen aut iniquitate.

7. *Quis est vir ut Iob, qui bibit subsannationem quasi aquam*] Videtur hic שתה, quod bibere plerumque significat, positum pro *facere bibere*. *Quis unquam ita Deo potanda præbuit ludibria, ut Iob?*

12. *Verè enim Deus non condemnabit frustra*] Bene ירשיע vertit *condemnabit*. Supplendum autem *frustra*, ut hic supplevit Latinus interpres, aut *innocentem*, ut infra 17.

14. *Si direxerit ad eum cor suum*] Si poneret ad se cor suum, id est, si Deus vellet sibi tantum bonus esse: εἰ γὰρ βέλαιοτο συνέχειν [si enim vellet se continere] Græci hic.

30. *Spiritus illius & flatum ad se trahet*] Vita omnium animantium à Deo est: si revocet, cuncta moriantur. Idem loquendi genus Psal. civ. 29.

17. *Numquid qui non amat iudicium sanari potest?*] חבש apud Arabas est & *vincire*, & *in carcerem dare*. Nonne ii qui iudicio resistunt vinciri & in carcerem dari solent? Talem vult esse Iobum.

Et quomodo tu eum qui iustus est in tantum condemnas?] In Hebræo: *& quomodo tu condemnas iustum potentem?* Si iudici alicui mortali te opponeres, in carcerem dareris: & quomodo audes ejus actus damnare, qui & iustissimus est & potentissimus, ita ut nec Reges vereatur nec principes.

19. *Qui non accipit personas principum*] Vide Eccles. xxxv. 15. 1 Petr. i. 17. Rom. ii. 11. Gal. ii. 6. Ephes. vi. 9.

Nec cognovit tyrannum cum disceptaret contra pauperem] שוע rectè, ut puto, accepit pro *potente*. Nam & à Græcis vertitur δυνάστης supra xxix. 12. Psalm. lxxii. 11. Optimè hæc & sequentia referas ad iudicia Dei in Pharaonem qui Israelitas oppresserat.

20. *Subito morientur, & in media nocte turbabuntur populi*] Vide Exod. xii. 29.

Et auferent violentum absque manu] Nempe Angeli. Aut est activum sine persona pro passivo, ut sæpè: ut sit, *auferetur violentus ille absque manu*.

23. *Neque enim ultra in hominis potestate est, ut veniat ad Deum in iudicium*] In Hebræo: *Non ponet super aliquem amplius ut ad Deum in jus ambulet*. Græci: ὅτι οὐκ ἐπ' ἀνδρα θύσεται [non ponet amplius super virum] id est, ubi aliquem in jus vult rapere, non ampliat,

ampliat, non patitur diffindi diem. Confer sequentia.

24. *Conteret multos & innumerabiles*] In Hebræo: *Conterit insignes sine investigatione*. Non habet opus longâ inquisitione, cui omnia aperta sunt.

Ac stare facit alios pro eis] Dignitates eorum tradit aliis.

25. *Novit enim opera eorum*] In Hebræo: *Sic cognita facit opera eorum*. Nam homines cum potentem aliquem tam durè à Deo tractari vident, quærunt quæ ejus vita fuerit, & inveniunt merita pœnæ paria.

26. *Quasi impios percussit eos in loco videntium*] Tanquam impios quales erant, eos tractavit, idque palam: quod Græci elegantiores dicerent, ἐθεάτησαν αὐτοὺς [spectaculum eos præbere voluit, ostentui misit].

29. *Ex quo absconderit vultum, quis est qui contempletur eum, & super gentes, & super homines?*] *Abscondere vultum* in sermone Orientali est *aversari*. Sensus est: Si quem Deus aversatus fuerit, sive hominem, sive populum, eum nemo respicit. Ex adverso positum illud Pauli Rom. viii. 33. *Deus qui justificat, quis est qui condemnet?*

30. *Qui regnare facit hominem hypocritam*] Melius & coherentiùs cum iis quæ præcesserunt: *Nè regnet homo hypocrita*.

Propter peccata populi] Melius & hic מ pro nè sumas, ut sensus sit, Nè diu regnans populum peccare faciat suo exemplo: id enim qui faciunt dicuntur מקט [offendiculum ponere.]

31. 32. *Quia ergò ego locutus sum ad Deum, te quoque non prohibebo. Si erravi tu doce me*] Rectius sic, *Oportuit enim Deo dici, Pertuli pœnas: non agam perversè. Si quid prætervidero, tu me doce*.

33. *Numquid à te Deus expetit eam, quia displicuit tibi? tu enim cœpisti loqui & non ego*] Videtur facillima fore hæc expositio: *An verò abs te? supple profecta est talis oratio, qualem dixi. Vicem tibi reddet quod eum abjecisti. Tu hanc fecisti optionem, non ego*.

36. *Pater mi*] Potius illud פאטריא significat *velim, vel utinam*.

CAP V T XXXV.

3. **D**ixisti enim, *Non tibi placet quod rectum est: vel quid tibi proderit, si ego peccavero*] Melius sic: *Quasi dicas, quid aut tibi proderit, aut quid ego utilitatis accipiam expiando peccatum?* מטא sæpè est μετανομιῶς [per transnominem] peccati expiatio.

9. *Propter vim brachii tyrannorum*] רכים, id est, potentium.

10. *Qui dedit carmina in nocte*] Qui in mediis calamitatibus subito dedit lætandi materiam.

11. *Qui docet nos*] Sic & Origenes: διδάσκων ἡμᾶς ὑπὲρ τὰ κτήνη τῆς γῆς [qui nos docet supra quàm bestias terræ]. Nimirum ut omissa sit per compendium scribendi litera נ post מ. Dedit nobis Deus animum scientiarum artiumque omnium capacem, eoque nos animantibus cæteris plurimum prætulit.

12. *Ibi clamabunt*] In calamitatibus positi.

13. *Non ergò frustra audiet Deus*] In Hebræo: Vi-

rum mendacium (id est virum mendacii) non audit Deus. Sensus eodem qui est apud Ioannem in Evangelio ix. 31.

14. *Etiam cum dixeris, Non considerat*] Suprà xxi. ii.

16. *Et absque scientia verba multiplicat*] Coacervat. id enim sæpè significat כבד.

CAP V T XXXVI.

2. **S**ustine me paulum, & indicabo tibi] Tam vox כתר [stare] quàm vox חוה [indicare], quæ exstant, Chaldaicæ sunt.

7. *Non auferet à justo oculos suos, & reges in solio collocat*] Melius, *cum Regibus*. Nam de Iosepho agi innunt & sequentia, *etsi fuerint in catenis*. Græci hic: μετὰ βασιλέων εἰς θρόνον [cum Regibus in thronum]. Numeri mutatio frequens, ubi ex uno exemplo intelligenda & similia.

10. *Revelabit quoque aurem eorum, ut corripiat*] Latini pro eodem dicerent *vellet aurem*.

11. *Si audierint & observaverint, complebunt dies suos in bono*] Sic & Græci: συντελέσουσι τὰς ἡμέρας αὐτῶν ἐν ἀγαθοῖς [implebunt dies suos in bonis]. Legerunt, ut nos, יכלו [complebunt] non malè, quanquam alii codices habuere יכלו, id est, *vetustiscent dies eorum*.

13. *Simulatores & callidi provocant iram Dei*] In Hebræo, *Falsi corde ponent iram*: ubi *ponere* est id ipsum quod θησαυρίζω [thesaurizare] dixit Apostolus Rom. ii. 5.

Neque clamabunt cum vincti fuerint] Non dabitur illis tempus ad agendam pœnitentiam: ita subito opprimuntur.

14. *Vita eorum inter effeminatos*] Sic interceptur eorum vita, quomodo Sodomitis intercepta fuit.

16. *Igitur salvabit te de ore angusto latissime, & non habente fundamentum subter se, requies autem mensæ tuæ erit plena pinguedine*] Commodius sic, *Longè te amovisset Deus ab ore angustiae, prope latitudinem sub qua nulla angustia: & quod imponitur mensæ tuæ plenum fuisset pinguedine*. Nempe si ita egisses, ut jam dixi. ostendit autem sequentibus, se aliter de Iobo opinari.

17. *Causa tua quasi impii judicata est: causam iudiciumque recipies*] Melius, *Etsi tu quidem improbo iudicium implevisti, id est, quale optabat dedisti; attamen causa & iudicium cohærebunt, nempe apud Deum*.

18. *Non te ergò superet ira ut aliquem opprimas: nec multitudo donorum inclinet te*] Melius sic: *Quare ira vide nè in te plus satis incitetur, ita ut eam nè maximo quidem oblato pretio possis effugere*.

19. *Depone magnitudinem tuam absque tribulatione & omnes robustos fortitudine*] Melius sic: *An ille æstimaret opes tuas? nè aurum quidem & omnem potentiae vim*.

20. *Ne protrahas noctem, ut ascendant populi pro eis*] Rectius sic: *Nè nocte id mediteris quomodo populi exturbentur de locis suis*. Nam nocte, cum maxime vacat cogitationibus animus, solent homines rationes quærere ad ea implenda quæ maxime desiderant.

22. *Et nullus ei similis in legislatoribus*] Græci non malè, τίς γὰρ ἕστηκεν αὐτὸν δυνάστης; [quis enim est ad eum]

eum dynasta?] nam מורר Chaldæis dominum significat. Ab eadem radice נר regnum significat, teste Rabbino Solomone.

29. Si voluerit extendere nubes quasi tentorium suum] Melius sic, An intelliget (nempe homo, ex eo quod præcessit suprâ 24.) expansiones nubis (quomodo aquæ in cœlo pendeant) & fremitum tentorii ipsius, id est, tonitru: nam tentorium Dei sunt ipsæ nubes, Psal. xvi. 11. 12.

31. Per hæc enim judicat populos] Id est, punit. Et dat escas multis mortalibus] Nutrit homines: nam imbres ex nubibus aliàs exitiosi sunt, aliàs salutare.

32. In manibus abscondit lucem] Obteggit eam velut manu.

Et præcipit ei ut rursus adveniat] Vt occurrat, in Hebræo. Sensus bene expressus est.

33. Annuntiabit de ea amico suo] Imò annuntiabit de ea sodalis ejus, id est, Lucifer diei prævius.

Quod possessio ejus sit, & ad eam possit ascendere] Rectius, pecori & proventui terræ: quæ scilicet lucis adventu gaudent. Seneca in Hercule furente antelucanum tempus sic depingit:

Pastor gelidâ cana pruina
Grege dimisso pabula carpit.
Ludit prato liber aperto
Nondum ruptâ fronte juvencum.
Vacuæ reparant ubera matres.
Errat cursu levis incerto
Molli petulans hœdus in herba.

C A P V T XXXVII.

7. **Q**ui in manu omnium hominum signat] Rectius, in manu omnes homines recludet: id est, imbre effuso (continuat enim præcedentem sermonem) ab omni ruris opere eos intercludet.

Vt noverint singuli opera sua] Melius, ut noverint omnes homines opus (nempe rusticum) esse ipsius: id est, in ipsius arbitrio ac potestate. Vide Psalm. cxxvi. 11. 1.

8. Ingredietur bestia latibulum, & in antro suo morabitur] Psalm. civ. 18.

9. Ab interioribus egredietur tempestas] A penetralibus, id est, ab Austrino polo, qui nobis inconspicuus. Confirmatur hæc interpretatio ex loco qui suprâ ix. 9. Auster imbricator Ennio, imbrifer Plauto, imbrifer aliis.

Ab Arcturo frigus] Ab Arcto puto scripsisse interpretem. Ea enim pars Austro directè opponitur. Ob varias interpretationes Græci quidam ipsam vocem Μαζερ, & infrâ xxxviii. 32. Μαζερωδ' retinuere. Arctos gelidas etiam Poëtæ vocant. Notat Aristoteles Meteor. ii. cap. iv. plerosque ventos ab Arcto aut ab Austro flare.

Fruentum desiderat nubes] Ex Hebræo optimè veritas, Etiam serenitas premit nubem, nempe ut rorem emittat qui serenis noctibus manat.

Et nubes spargunt lumen suum] Iridem faciunt lumine vario.

12. Quæ lustrant per circuitum] Huc illuc vagantur nubes. Hic ante מסבות [circuitus] deficit particula ב [in], ut sæpè.

Quocunque se voluntas gubernantis duxerit] Rectius verti putem, volvit se montibus suis. Nam חבל Arabicè mons est. Habent autem nubes montium speciem.

(at Arabibus جبل montem denotat, non חבל)

13. Sive in una tribu] Sæpè enim pluit in urbe una, in altera satis vicina non pluit, Amos iv. 7.

Sive in terra sua] Terram Dei vocat indivisam, quæ nulli adhuc hominum in proprietatem obvenit. Sic alibi mare Dei esse dicitur, comparatione factâ ad terram.

15. Numquid scis, quando præceperit Deus pluviis ut ostenderent lucem nubium ejus? Id est, potesne tu prædicere, quando futura sit Iris? Vide quæ suprâ 11.

16. Numquid nosti semitas nubium, magnas & perfectas scientias? Melius sic: Nostine libramenta nubium, admiranda opera ejus qui perfectissimus est in scientiis? In voce מכל [libramenta] est permutatio ש pro ס frequens Hebræis & Arabibus.

18. Tu forsitan cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi quasi ære fusi sint] In voce quæ hic est לשחקים [æthera] particula ל usum habet satis rarum pro את [nota accusativi casus]. Ipsa vox modò æreas regiones, modò æthereas significat, ut & שמים [cœli]. Pro eo, quasi ex ære fusi sint, Chaldæus habet quasi specularia, è vitro scilicet. At quomodo his convenit חזקים fortes? vir quidam pereruditus putabat scriptum fuisse חלקים, id est, læves. Consulant libros veteres ii quibus copia est.

21. At nunc non vident lucem, subito aer cogetur in nubes, & ventus transiens fugabit eas] Rectius sic: En nunc non vident Solem splendens in æthereis regionibus: subito venit ventus qui eas junget, nempe & Solem rursus conspici faciat. אור esse Solem diximus suprâ xxxi. 26. illud בהר [lucidum] est Arabicum בהר.

22. Ab Aquilone [aurum veniet] Serenum: nam βορέας αἰθρηγενέτης [Aquila serenans].

Et ad Deum formidolosa laudatio] Sensus est: & Deo illi venerando ob id laus. Græci omnes non malè: ἐπὶ τέτοις μεγάλη ἡ δόξα ἢ ἡ μὴ τῷ παντοκράτορος [ob hæc omnia magna gloria & honos Omnipotentis]. Alius, ἐπὶ τῷ Θεῷ μεγάλη ἡ δόξα [ob id Deo magno gloria]. Alius, περὶ τοῦ Θεοῦ φοβερός αἶνός [de Deo terribilis laudatio].

23. Dignè eum invenire non possumus] Rectius, Omnipotens est incomprehensibilis, ἀκατάληπτος.

Magnus fortitudine & judicio & justitiâ, & enarrari non potest] Hæc ultima rectius veritas, & non respondet: id est, nemini rationes reddet suarum actionum. Considera sequentia.

24. Et non audebunt contemplari omnes qui sibi videntur esse sapientes] In Hebræo est: Minimè curat eos qui suâ opinione sapientes sunt. Valde appositè ad sententiam Eliu.

C A P V T XXXVIII.

1. **R**espondens autem Dominus Iob de turbine dixit] Iob rectè quidem se non ob scelera puniri dixerat, neque se ulla ex parte pejorem esse iis qui occasione calamitatum ejus acerbissimè eum tractabant. Attamen præ impatientia interdum ebul-

ebulliente quædam ei exciderant quæ castigationis egebant. Itaque & Iob hæc tanquam ad se pertinentia agnoscit capite XLII. Dominus, id est, Angelus Domini nomine. De turbine, id est, de nube aliqua præter naturæ ordinem facta.

5. Quis tetendit super eam lineam] Amussim. Similitudo ab architectis sumpta, ut diximus II Regum XXI. 13.

6. Super quo bases illius solidatæ sunt] Perseverat in similitudine ædificii. Videtur autem obscure significari centrum, quod terræ pro fundamento est.

Aut quis demisit lapidem angularem ejus] Videntur obscure designari poli terræ.

7. Cum me laudarent simul astra matutina] Astra lucidissima: nam בקר sæpè idem quod אור [lux]. Intelligit Abenesdra planetas, qui כוכבי אור [astra lucis] Psal. cxLVI. 4.

Et jubilarent omnes filii Dei] Id est, Angeli, ut hic habet Græca versio, quæ confirmatur ex eo quod supra est I. 6.

8. Quis conclusit ostia mare?] Quis protexit in valvis mare? סכך sæpè est protegere. Quis mari pro obstetrice fuit? nam tota similitudo à partu sumitur. רלתים valvæ sunt τὰ χείλη [labra] uteri.

9. Cum ponerem nubem vestimentum ejus] Aër enim mari impendet.

Et caligine illud quasi pannis infantia obvolverem] Græci optime: ὁμίχλη ἣ αὐτὴν ἐσωπαράνωσα [nebulâ autem illud quasi fasciis cunabulis involverem]. multæ enim nebulae solent oriri supra mare.

10. Circumdedi illud terminis meis] Eadem locutio Proverb. VII. 29.

Et posui vectem & ostia] Nempe littora, ut ostendit locus Ieremiæ v. 22.

11. Et dixi, Usque huc venies] Hebræi פה pro termino ponunt, ut apparet Ezech. xLI. 15. ideo rectè פה ער vertit hucusque.

13. Et tenuisti concutiens extrema terræ, & excussisti impios ex ea] Rectius, Vt obtineat extremas partes terræ; ut subito se in omnes terræ partes diffundat: aurora scilicet, de qua præcessit.

Et excussisti impios ex ea] Id ideo quia manè judicia exercebantur.

14. Restituetur ut lutum signaculum] In Hebræo: vertet se ut argilla signatoria.

Et stabit sicut vestimentum] Non magis sibi constabit quàm vestis versicolor. Rei solent subinde mutare vultum & colorem.

15. Auferetur ab impiis lux sua, & brachium excelsum confringetur] Damnabitur ad mortem, & quidem cruciabilem, qualis est in rota fractio.

16. Numquid ingressus es profunda maris?] In Hebræo: An pervenisti ad guttas maris? Nostine quot in mari sint guttæ?

17. Numquid apertæ tibi sunt mortis portæ, & ostia tenebrosa vidisti?] Abditissima terræ.

21. Sciebas tunc quod nasciturus esses] Adeo ista Dei opera nesciebas, ut nè quidem scires te unquam exsisturum. Hoc ad προϋπαρξιν [præexistentiam] animarum detorquent Hebræorum quidam.

23. Quæ præparavi in tempus hostis, in diem pugnae & belli] Vt adversus Ægyptios, Exod. ix. 23.

25. Quis dedit vehementissimo imbri cursum] In

Hebræo: Quis distribuit inundationi elices? sic vocat eas partes cœli per quas imber erumpit.

30. Et superficies abyssi constringitur] Mare in nonnullis partibus gelascit.

31. Numquid conjungere valebis micantes stellas Pleiadas] כום Arabicè acervum significat: unde videntur bene conjecisse qui כימה interpretantur Pleiadas, ἀθροισμὸν [cumulum] quendam clarorum siderum. Sensus est: poterisne impedire flores vernos Virgiliarum?

Aut gyrum Arcturi poteris dissipare] Græci: φράγμα τὸν Ὠρίωνος ἡνοίας [& clausuram Orionis aperies?] Sic etiam כסיל Hieronymus supra ix. 9. vertit Orionem, hybernium sidus labores impediens. כסל Arabibus otium. Sensus est: poterisne tu rusticis facultatem dare laborandi ubi labores Orion inhibet?

32. Numquid producis Luciferum in tempore suo?] Arctum, ut supra xxxvii. 9. suo tempore, nocte scilicet.

Et Vesperum super filios terræ consurgere facis?] Supra ער, quod idem est cum עיש, Arcturum reddidit ix. 9. עיש Arabicè robur. Pro illo super filios terræ, Hebræum habet cum filiis suis, id est, cum aliis signis Septentrionalibus, quæ circa Arcturum sunt.

36. Quis posuit in visceribus hominis sapientiam?] In Hebræo & Chaldæo, in renibus: in quibus vim consilii collocant Hebræi.

37. Concentum cœli quis dormire faciet?] Melius: Hydrias cœli quis sistit? Id est, imbres.

38. Quando fundebatur pulvis in terra, & glebæ compingebantur] Nempe quo tempore pulvis terræ concrevit in glebas imbre fermentante.

39. Numquid capies leonæ prædam?] Hic transitus fit ab ætheriis aëriisque rebus ad animantium historiam.

Animam catulorum ejus implebis] Id est, famem, Psal. xxxiv. 10. civ. 21.

40. Quando cubant in antris] Vide Psal. x. 9.

41. Quando pulli ejus clamant ad Deum] Eadem ἐννοια [animi conceptio] Psal. cxlvii. 9.

C A P V T XXXIX.

1. Numquid nosti tempus partus ibicum] Id ideo, quia in rupibus inaccessis pariunt.

Vel parturientes cervas observasti?] An obstetricari potes cervis feminis? sunt enim earum partus difficiles, Plinius viii. 32.

5. Vincula ejus quis solvit?] Sic & Græci. Attamen in Hebræo præcessit פרא [onager], sequitur ערור, quod proinde aliud videtur animal ab onagro, non tamen multum differens.

7. Clamorem exactoris non audit] Angariatoris qui ad operas cogit asinos cicures. Simile quid de hominibus mortuis habuimus supra iiii. 18.

9. Numquid volet rhinoceros servire tibi?] סרים Syris est monoceros; & sic solent vertere Græci interpretes, ut diximus Deuteron. xxxiii. 17.

10. Aut confringet glebas vallium post te?] Occabit.

13. *Penna struthionis similis est pennis herodii & accipitris*] Græci has voces reliquere ut in Hebræo sunt. Alii interpretes multum variant. maximè probabilis versio hæc est: *Alamne exsultabundam* (supple *tu dare posses*, ut infra 19.) *parvoni*, aut pennam ciconiæ aut *struthocamelo*? פַּרְוֹנִים *parvones* esse sentit & R. Abraham, & alii. חֲסִירָה *ciconia*, ob pietatem. & sic Græci quidam verterunt, quanquam alii avem dicunt esse Indicam. נֶצֶר autem esse *struthocamelum* evincunt sequentia ei animali propriè convenientia.

14. *Quando dereliquit ova in sua terra, tu forsitan in pulvere calefacies ea*] Ex Hebræo melius Græci, ὅτι ἀφήσῃ εἰς γῆν τὰ ὠὰ αὐτῆς καὶ ἐπὶ χθὲν θάλψῃ [quia relinquet in terra ova sua, & in pulvere ea fovebit]. Sed כִּי [quia] est pro מִי [qui], *Qui humi relinquit ova sua, & in pulvere ea calefacit.*

15. *Obliviscitur quod pes conculcet ea, aut, bestia agri conterat*] Plurima ova pariunt struthiocameli, ut docet nos Plinius x. 52. Itaque facile fit ut aliqua à feris conculcentur, quod non fieret si loca solitaria ad incubationem sibi deligerent. Idem volunt sequentia, quæ sic optimè vertas, *Durè habet* (ἀσπυγῆ) *pullos suos. Labor ejus evanescet per incuriam.*

17. *Privavit eam Deus sapientiâ, nec dedit illi intelligentiam*] *Pone eum*, id est, struthocamelum; de quo Plinius xi. *Mira natura: sed non minùs stoliditas, in tanta reliqui corporis altitudine cum colla frutice occultaverint latere se existimantium.*

18. *Cum tempus fuerit in altum alas erigit: deridet equum & ascensorem ejus*] Hoc ipsum est quod dicit Plinius: *Sequitur natura avium, quarum grandissimi & penè bestiarum generis struthocameli. Africi vel Æthiopici altitudinem equitis insidentis equo excedunt, celeritate vincunt.*

19. *Circumdabis collo ejus hinnitum*] Bene expressit quod in Hebræo positum est מַעֲלֶפְקִימָה [per translationem], *tonitru.*

20. *Numquid suscitabis eum ut locustam?*] Tunc illi agilitatem dare posses, qualem ostendit, cum locustæ modo subsultat?

Gloria narium ejus terror] Virgilius:

Collectumque premens volvit sub naribus ignem.

21. *Terram ungulâ fodit*] Virgilius:

Pulverulenta putrem sonitu quatit ungula campum.

Exsultat audacter: in occursum pergit armatis] Virgilius:

*— tum, siqua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit.*

25. *Vbi audierit buccinam dicit, Vah*] Rectius, *Euge*; quod Græci hîc posuere: id enim valet Hebræum הִנֵּה.

26. *Numquid per sapientiam tuam plumescit accipiter?*] In Hebræo pro *plumescit* est *volat*. *Per sapientiam tuam*, id est, abs te datam. *Accipiter* hîc est *haliaetus* γῆ, *Nisus* Græcis & Latinis.

Expandens alas suas ad Austrum] Calorem enim captat.

27. *Et in arduis ponit nidum suum*] Hic est *Melanæus* Plinio.

28. *In petris manet*] Plinius: *Nidificans in petris*, x. 2.

Aristoteles *Historiæ Animantium* ix. Ποιῶνται νεοτῆαι καὶ ἐν πεδινοῖς τόποις, ἀλλ' ἐν ὑψηλοῖς, μάλιστα μὲν ἐν πέτραις ἀποκρήμνοις [Fiunt ab eis nidi non in campis, sed maximè in præruptis rupibus].

29. *Et de longè oculi ejus prospiciunt*] Horatius:

— tam cernis acutum

Quam aut aquila serpens Epidaurius.

30. *Vbicunque cadaver fuerit, statim adest*] Matthæi xxiv. 28. *Proprium id γυπαετῶ [vulturaquilæ]: docet Aristoteles Historiæ Animalium ix. 32.*

32. *Numquid qui contendit cum Deo tam facile conquiescit?*] Melius sic: *Satisne à parte Dei argumentorum?* Supple, *allatum est.*

34. *Qui leviter locutus sum, respondere quid possum?*] Melius, *Ecce vilis sum, quid respondeam?*

C A P V T X L.

2. *A* *Ccinge sicut vir lumbos tuos*] Metaphorica locutio, id est, para te labori. Vide Lucæ xii. 35.

4. *Et si*] *Et si* hîc posuit pro *an.*

5. *Et speciosus induere vestibus*] Indue majestatem.

7. *Contere impios in loco suo*] Vbicunque habitant.

8. *Et facies eorum demerge in foveam*] Ex sepultura mortem vult intelligi.

9. *Et ego confitebor quod salvare te possit dextera tua*] Si ista potes, agnoscam te mei auxilii non egere.

10. *Ecce Behemoth quem feci tecum*] בְּהֵמוֹת בְּהֵמָה [fera ferarum], id est, fera excellentissima. Elephantem intelligunt omnes Hebræi. *Feci tecum*, id est, talem feci ut quantumvis ferus mansuescere & homini inservire possit.

Fenum quasi bos comedet] Rectius, *herbam*. Cum tantus sit tamque validus, non tamen raptò vivit, ut multa animantia, sed ex terræ fructibus, ut jumenta.

11. *Fortitudo ejus in lumbis ejus*] Dorsum intelligit. Plinius: *Durissimum dorso tergum.*

Et virtus illius in umbilico ventris ejus] Vox וֹמֶן rectius hîc de dolore quàm de virtute intelligetur, & sæpè sic sumi constat. *Ventres molles elephantum*, docente Plinio: ideo facillimè vulnerantur. Præterea elephantum alvi profluvium, nec alia morborum genera sentiunt, eodem teste.

12. *Stringit caudam suam quasi cedrum*] Proboscidem intellige. Pro *stringit* in Hebræo est יִחַץ, nimirum x posito, ut sæpè, pro i; est autem מִפִּי *move*: hoc est quod ἐκίττειν [versare] dixit Aristoteles de *Historia Animantium* ii. 16.

Nervi testiculorum ejus perplexi] Intricati sunt: nam testiculos intus absconditos habet, Aristoteles de *generatione Animalium* lib. xii.

13. *Ossa ejus velut fistulæ æris*] Per *ossa* intellige quæ aliis cornua, aliis dentes vocantur. Vide Plinium viii. 3.

60 *Cartilago illius quasi laminæ ferreæ*] Etiam quæ hîc in Hebræo est vox גְּרָמִי ossa ejus significat. Rursus ergo dentes intellige.

14. *Ipsè est principium viarum Dei*] *Vias Dei* vocat opera.

opera. principium, id quod præcipuum est. Sic ראשית [capita, id est primores] sumitur Amos VI. 1. Num. XXIV. 20. Sic ἀρχή [principatus] Ecclesiastici XI. 3.

Applicabit gladium ejus] Cornu rhinocerotis perfodi elephas solet, Plinius VIII. cap. 20.

15. Huic montes herbas ferunt] Edit uno pastu modios Macedonicos novem, Aristoteles Historiæ Animalium VIII. cap. 9.

Omnes bestiae agri ludent ibi] Tanta est elephantum clementia: Aristoteles Histor. Animal. I. 1. & IX. cap. 46.

16. Et in locis humentibus] Aristoteles de elephante, dicto loco IX. cap. 46. ἐστὶ τὸ ζῷον παραποτάμιον [est autem animal amans juxta amnes vivere], & II. 16. ἐλῶδες ζῷον [animal amans loca uda]. Plinius VIII. cap. x. Gaudent omnibus maximè, & circa fluvios vagantur. idem prodidit Ælianus.

18. Ecce, absorbebit fluvium] Simile illud:

———— epotâque flumina Medo

Prandente.

Cæterum ingentem esse elephantis sitim etiam Polybius Historiarum III prodidit. Aristoteles dicto loco VIII. 9. amphoras mensuræ Macedonicæ quatuordecim ab elephanto uno potu dicit hausas.

19. In oculis ejus quasi hamo capiet eum] Rectius sic: An quis in oculis ejus, id est palam & sine insidiis, eum capiat? quasi dicat, minimè verò; elephantes tantum insidiis capi solent: de quibus vide Plinium VIII. cap. 8.

Et in sudibus perforabis nares ejus] Vnco, quod minutis piscibus fieri solet, ut infra 21.

20. An extrahere poteris Leviathan hamo?] A terrestribus ad maritima transit. Multæ sunt in Oceano Indico ingentes belluæ, quædam quaternum jugerum. Vide Plinium IX. cap. 3. Videntur autem quæ hinc de Leviathane dicuntur optimè convenire in eam cui nomen Musar. Leviathani autem comparari solent tyranni qui minutiores sui generis comedunt: Esaias XXVII. 1. ubi de Rege Ægypti sermo; Psalm. LXXIV. 14. Vocem hanc Græci modò κῆτος [cetum] vertunt, modò ex simili δράκοντα [draconem]. Refert autem hic Deus omnes modos quibus pisces capi solent, ut ostendat marinum hoc animal immenso esse majus, ut nequeat ullo talium modorum capi.

Et fune ligabis linguam ejus] Hamus à linea pendens modò linguam piscis, modò nasum, modò aliam partem apprehendit. Vide sequentia.

21. Numquid pones circulum in naribus ejus?] Quomodo capti pisces retineri solent. κρίκον [annulum] hic Græci quidam.

Aut armillâ perforabis maxillam ejus] Quod hic armilla dicitur & ψέλλιον Græcis, idem esse videtur quod modò circulus.

22. Numquid multiplicabit ad te preces?] Hæc & quæ sequuntur ducta sunt à populis infirmis, qui adventante magno exercitu precibus agunt ut deditio nem moliantur, ut Gabaonitæ.

24. Numquid illudes ei quasi avi, aut ligabis eum ancillis tuis?] Melius ex Hebræo, puellis tuis. Solent puellæ delectari passeribus, ut Lesbia; aut columbis, ut Violantilla.

25. Concident eum amici, dividant illum negotiatores?] Prior pars in Hebræo habet, Cœnabunt propter eum socii. An cœna venditionalis propter ipsum celebrabitur? Sic Chaldæus quoque & Græci. illud negotiatores in Hebræo est Cananæi, Φαινίκων ἔθνη [Phœnicum gentes] Græcis hic, nempe Συνεδουχικῶς [per complexionem] species pro genere. Phœnices mercatu notissimi.

26. Numquid implebis sagenas pelle ejus, & gurgustium piscium capite illius?] Si Rabbino Levi credimus, & שכות, quod hic vertit sagenas, & גלגל, quod gurgustium, instrumenta sunt, quibus confodi pisces solent: quasi dicas, An implebis fuscinis pellem ejus, aut cultro piscatorio caput illius? Solent fuscinis primum feriri pisces, ut & Aristoteles docet de Historia Animal. IV. cap. x. & postea cultris aperiri.

27. Pone super eum manum tuam: memento belli, nec ultra addas loqui] Melius sic ex Hebræo, Pone super eum manum tuam, belli nè ultra memineris: id est, quando vi eum capere non vales, vide an dolo possis, eum demulcendo, & amicitiam simulando.

28. Ecce spes ejus frustrabitur eum] In Hebræo: Ecce spes ejus (id est de eo) mentita est. Id est, etiam hæc spes dolo eum capiendi non succedet.

Et videntibus cunctis præcipitabitur] Rectius: ad aspectum ejus concidet, supple quilibet. Nemo ausurus sit tam propè ad eum accedere, ut dolos tentet.

C A P V T X L I.

1. Non quasi crudelis suscitabo eum] Continuatio est prioris sermonis malè discerpta capitibus. Verus sensus est hujus loci, Nemo ita est audax ut eum (dormientem scilicet) suscitare audeat; nedum ut vigili ei se ostendat.

Quis enim resistere potest vultui meo?] Particula [et] rectius per ergò quàm per enim vertetur. Si Leviathan adeò est terribilis, quis est qui mihi opifici ejus possit resistere?

2. Quis ante dedit mihi ut reddam ei?] Quis me beneficio prævenit? Hunc locum respexit Paulus Rom. XI. 35. τίς προέδωκεν αὐτῷ, ἢ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; [quis prior dedit ei, & retribuetur illi?] Hoc verò dictum velut παρρησιαστικῶς [per parenthesim]. reditur enim statim ad priorem sermonem.

3. Non parcam ei, & verbis potentibus, & ad deprecandum compositis] Rectius sic ex Hebræo: Non silebo ramos ejus (fistulas in fronte), & rem omnem virium ejus & concinnitatem commensurus (itâ Vitruvius vocat Συμμετρίαν, quam Gellius competentiam) ipsius. Est hic יתן [gratiam] pro יתן, quia Iod antiquitus etiam pro T fere scribebatur.

4. Quis revelabit faciem indumenti ejus?] Simile ab equo sumtum. Quis ei detrahet stragulas aut ephippia?

Et in medium oris ejus quis intrabit?] In Hebræo: cum lupato ejus quis adveniet? quis veniet ut lupatum ei injiciat? id fræni genus asperrimum est: ideo duplicitas fræni dicitur Hebræis.

5. *Portas vultus ejus quis aperiet?* Maxillas ad inferendum lupatum.

Per gyrum dentium ejus formido Ipsi ordines dentium ejus formidabiles sunt.

6. *Corpus ejus quasi scuta fusilia* Corpus ejus vertit & Aquila. Pro *scuta fusilia* rectius ponas, *fortitudines scutorum*, id est *κουρασμοὺς*, *testudo*, cui simillimus squammarum ille connexus, quem & sequentia explicant.

9. *Sternutatio ejus splendor ignis* Flatu ejus collisæ aquæ ignescunt. Idem pluribus verbis ac poetica ubertate explicant quæ sequuntur.

13. *In collo ejus morabitur fortitudo* Alacritas.

Et faciem ejus præcedit egestas Et ei vertetur in lætitiā dolor: gaudebit metu nautarum, quorum sæpè naves evertit. Vide infra 15.

14. *Membra carniū ejus cohærentia sibi* Pulpæ.

Mittet ad eum fulmina, & in locum alium non ferebantur In Hebræo: *Solidæ sunt, ideoque non commoventur*.

15. *Et stringetur quasi malleatoris incus* Durum est ut incus, ut hîc habent Græci, aut, ut alii vertunt, *mola meta*.

16. *Cum sublatus fuerit timebunt Angeli* Cum se supra aquas extulerit, timebunt etiam fortissimi. *אֱלֹהִים* vertitur *ἀρχόντες* [principes] & *ἡγούμενοι* [duces], Exod. xv. 15. Ezech. xvii. 13.

Et territi purgabuntur Præ confractiōe (id est præ metu naufragii) se purgabunt, id est, solvetur eis alvus. Sic Rabbi Levi.

20. *Quasi stipulam æstimabit malleum* Alii melius, ut puto, *catapultam*, quâ tela ejiciuntur, ut conveniat cum sequenti membro.

21. *Sub ipso erunt radii Solis, & sternet sibi aurum* Melius sic: *apud ipsum erunt* (hastæ illæ catapultæ ejectæ, de quibus egerat) *ut testarum fragmina* (itâ à dura cute resilient), & *acutum* (ferrum nempe) *ille dejiciet in lutum*, id est, in fundum maris.

22. *Fervescere faciet quasi ollam profundum mare* Spumas tantas excitabit. Plinius ix. cap. iii. *Ab imo vertunt maria. cap. vi. fluctus verò ad anhelitus iclusque quanti nulli turbines voluunt*.

Ponet quasi cum unguenta ebulliunt Faciet eam ut abenum pigmentarii quod *ἐξάλειπρον* Lxx. Aquilæ & Symmacho *μυρεψιτήριον*. Olympiodorus interpretatur *τρεχλὸν μύρον* [trullam unguenti].

23. *Post eum lucebit semita, æstimabit abyssum quasi senescentem* Sensus est: post se albicantem relinquet semitam, itâ ut putet (nempe qui videt) pelagus canescere.

25. *Omne sublime videt* Id est, despicit.

Ipsè est rex super universos filios superbiam Lxx, *αὐτὸς δὲ βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασι* [ipse rex super omnia quæ sunt in aquis]. Vox *יָרָא* quæ hîc in Hebræo *יָרָא* scribitur, Arabibus emergere significat: *regnum obtinet in omnia quæ è mari emergunt*.

C A P V T X L I I.

1. **R**espondens autem Iob Domino, dixit] Agnoscens jam quædam sibi excidisse minùs bene cocta, vidensque cum tanta Dei sapientia in omni-

bus rebus conditis appareat, nihil ab eo fieri absque ratione.

3. *Quis est iste qui celat consilium absque scientia?* Id est, quis est hominum qui tam imperitus sit, ut negare audeat Dei consilio sapientissimo cuncta administrari? Approbat quod Deus dixerat xxxv. 11. 2.

Ideo insipienter locutus sum xix. 6. & alibi.

5. *Auditu auris audiui te* Perfectius jam te cognosco ex hac revelatione, ut illi qui hominis vocem primum audierunt, deinde eum conspiciunt.

6. *Idcirco ipse me reprehendo* Muto factum.

Et ago pœnitentiam in favilla & cinere In pulvere & cinere, ut lugentes solent. Hîc est finis metricorum.

7. *In te & in duos amicos tuos* Elihu hîc non nominatur, ut nec suprâ 11. 11. fortè quod afflecla esset aliqujus trium.

Quoniam non estis locuti coram me rectum ut servus meus Iob Iob pleraque vera dixerat, maxime de vita sua; at illi ex præsentè infortunio innocentem calumniabantur.

8. *Et offerte holocaustum pro vobis* Nempe per Iobum, quem ut mihi amicissimum vobis esse volo pro Sacerdote. Græci hîc rem *παράφρασιως* [circumloquendo] explicant, *λάβετε ἐπὶ αὐτῶν ἑπτὰ μόχθους καὶ ἐπὶ αὐτῶν ἑπτὰ ἀριεῖς, καὶ προσεύχεται πρὸς τὸ θεῖον ὑπὲρ αὐτῶν* [sumite septem vitulos & septem arietes, & ite ad famulum meum Iobum, & faciet pro vobis consumptionem]. Holocaustum eò pertinet, ut Dei dominium liberrimum in res omnes agnoscatur. Et id solum fuisse sacrificii genus ante legem Moïsis putant Hebræi. Heptas autem sacrificiis dicata, Levit. xxi. 18.

Vt non imputetur vobis stultitia In Hebræo, *Ne afficiam vos ignominiam*: id est, pœnâ aliquâ prodigiosa. Græci, *εἰ μὴ ᾧ δι' αὐτὸν, ἀπώλεσα ἂν ὑμᾶς* [nisi per ipsum staret perdidissem vos].

9. *Et suscepit Dominus faciem Iob* Eum exaudivit pro aliis deprecantem. Lxx, *καὶ ἔλυσε τὴν ἀμαρτίαν αὐτοῖς διὰ τὸ ἰῶε* [et solvit peccatum ipsis propter Iobum]. Iob hîc figura Christi.

10. *Dominus quoque conversus est ad pœnitentiam Iob* In Hebræo, *ad conversionem Iob*: id est, ut eum restitueret in priorem fortunam. Lxx, *ὁ δὲ Κύριος ἠύξησε τὸ ἰῶε* [Dominus auxit Iobum].

Cum oraret ille pro amicis suis Eo ipso tempore id facere cœpit Deus, quo Iob amicorum causam apud Deum agebat. Addunt Lxx *ἀφῆκεν αὐτοῖς τὴν ἀμαρτίαν* [remisit eis peccatum].

Et addidit Dominus omnia quæ fuerant Iob duplicia Hoc de possessionibus intellige, non de liberis, ut apparet infra 13. Causam reddunt Hebræi, quia & liberi priores ei manebant apud Deum.

11. *Et moverunt super eum caput* Gestu ipso ostenderunt quàm dolerent de malis quæ ipsi obvernerant.

Et dederunt ei quisque ovem unam Nummum intellige ovis signo percussum, ut Genes. xxxi. 11. 19. & Iosue xxi. 32. Apparet hinc quàm vetus sit mos *ἐξανισμὸς* [collectam faciendi].

60 *Et in aurem auream unam* Sic & Aquila & Theodotion. At Symmachus *ἐπὶ ῥῖνον* [monile naso imponendum], quo modo vox Hebræa manifestè sumitur Prov. xi. 22.

14. *Nomen unius Diem*] Dies Hebræis est felicitas. Id nomen oppositum *tenebris* illis in quibus versari se conquestus erat Iob. xix. 8. & alibi.

Nomen secundæ Cassiam] Optimè olens aroma. oppositum id nomen *putredini* & *fetori*, de quibus idem Iob questus erat vii. 5.

Et nomen tertiæ Cornu-sibii] Stibio oculi pulchriores fiunt, ut diximus alibi. Id nomen oppositum *fletui* quo intumuerant oculi Iobi xvi. 17. *cornu*

abundantiam sibi significat. Hæc nomina monumenta erant Iobo familiæque ejus, ex quibus miseriis quantæ felicitati eos Deus reddidisset.

15. *Deditque eis pater suus hereditatem inter fratres earum*] Ob ingentes divitias filiabus non paulum aliquid pro dote, sed de hereditate decimas cuique partes dedit, præter morem. Vide Num. xxvii. 8.

16. *Et plenus dierum*] Quæ hic sequuntur in Græcis codicibus parum certæ sunt fidei.

AD LIBRVM PSALMORVM.

ODæ istæ Davidis dicuntur, quòd is multas veteres collegerit, multas ipse, psallendi sciens, addiderit, aut per homines idoneos addi fecerit. Cæterum dubitari non debet, quin multa accesserint carmina posteriorum temporum, Esdræ addente. Nam quin Psalmus cxxxvi (Hebraicos numeros nunc sequor, non quòd multum referat, sed quia ita incepti, & eos sequitur Hieronymus in versione ex Hebræo) scriptus sit in exilio Babylonico, Psalmus autem cxxvi & alii quidam in reditu, stultum sit dubitare. Horum autem Psalmorum inter se distinctio jam olim non eadem est. Exempli causâ, primus Psalmus in multis exemplaribus cum secundo cohæsit. Itaque vetera Scholia Græca ad secundum habent, ἐν τῷ Εἰσακτικῷ συνημμένοι [In Hebræico cohærent]. Et Actor. xiii. 33. pro eo quod nos habemus ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ [in Psalmo secundo], multi veteres libri habent πρῶτῳ [primo].

PSALMVS I.

1. **Q**ui non abiit in consilio impiorum] Tres hic gradus describuntur malè viventium, eorum qui incipiunt, eorum qui perstant, eorum qui planè jam in mala vita acquiescunt. Præterita autem hæc rectius per præsens vertentur: *abit, stat, sedet*.

In cathedra pestilentiae] Aquila optimè, ἐν καθέδρῃ χλευαστῶν [in sede irrisorum]. צחצח apud Hebræos sunt homines arrogantes eoque ut pios irrideant.

3. *Et folium ejus non defluet*] Sic in Epigrammate Græco:

Οὕτω καὶ ἱερὰ τῆς δρύος ἐμπεδα πάντα
Εἰσὶν, φύλλον δ' αὖτα χέουσ' ἀνεμοί.

[Sic etiam stirps sacra Iovi radicibus omnes
Stant quercus: venti sicca ferunt folia.]

4. *Tanquam pulvis quem projicit ventus à facie terræ*] Bene verteris, tanquam acus. Nam frumentum manet.

5. *Ideo non surgent impii in iudicio*] Mira hinc inferunt Kimchi & Hebræi. Sensus est: futurum ut causâ cadant, ubi vita ipsorum sine affectu examinabitur. Nam קוּם est *subsistere*, ut Iosue vii. 12. Nahum. i. 6. Esdræ ix. 15. Vsurpaturque sæpè in re judiciali, ut σταθῆναι [stare] Lucæ xxi. 36.

6. *Novit Dominus viam iustorum*] Id est, approbat.

Iter impiorum peribit] Id est, in exitium eos ducet.

PSALMVS II.

1. **Q**uare fremuerunt gentes?] Philistini, Moabitæ, Sabæi, Damasceni, Ammonitæ, Idumæi, ii Sam. viii. & x. Sensus enim primus & apertus ad Davidem pertinet: mysticus & abstrusior ad Messiam, ut hic agnoscit David Kimchi, & ad Danielelem Saadias Gaon, quomodo sumpsere Apostoli.

2. *Adstiterunt reges terræ*] Nominati in dicta jam Historia ii Samuelis.

Adversus Dominum] Nam gentes illæ ab unius Dei cultu defecerant, ideoque oderant Iudæos.

Et adversus Christum ejus] Davidem, solenniter unctum divino jussu, i Sam. xvi. 13. ii Sam. ii. 4. & v. 3.

3. *Dirumpamus vincula eorum*] Subintellige dicentes: sunt enim hæc verba illorum Regum ac populorum. Eorum, id est, Israëlitarum, vincula & jugum, id est, legem Moïsi cum suis ritibus.

6. *Prædicans præceptum ejus*] Narrabo constitutionem ipsius.

7. *Filius meus es tu: ego hodie genui te*] Optimè veritas, *O fili mi, hodie* (id est, hoc tempore) *ego te genui*: novam vitam, regalem scilicet, tibi contuli. אתה [ò tu] Hebræis sæpè nihil aliud quàm nota vocativi. Apparet Genes. xlix. 8. Reges dicuntur filii Dei, & qui inter eos excellunt primogeniti, Psalm. lxxxix. 27.

8. *Dabo tibi gentes in hereditatem tuam*] In proprietatem ex belli jure. Vide dicta jam capita ii Sam. & Psal. cviii.

9. *Reges eos in virga ferrea*] In Hebræo, Contres eas virgâ ferreâ: id est, gladio.

12. *Osculamini filium*] כר pro כן Chaldaicum reperitur & Esdræ v. 1. & 2. & in Paraphrastis Chaldaeis sæpè: interdum & כר. Sic hoc loco sumit & Abenesdra. Aquila, καταφιλήσατε ἐκλεκτόν [osculamini electum]. ita enim legendum videtur pro ἐκλεκτῶς [eximie]. Osculum signum subjectionis sive homagii. Sic Genes. xli. 40. וְשָׁק [osculabitur] Græci vertunt ὑπακούσεται [obediet]. Hoc est quod dicit, Vos alii vicini Reges, interfectorum Regum exemplo territi, in tempore venite ad fedus obsequiosum.

13. *Beati omnes qui confidunt in eo*] Qui fidei ejus Regis (id est, meæ) se permittunt.

PSALMVS IIL

Psalms David cum fugeret à facie Absalom filii sui] Non quòd hæc dixerit, sed quòd talia dicere potuerit luctuoso illo tempore, 11 Sam. xv. 14.

2. Quid multiplicati sunt qui tribulant me?] Quàm multi fiunt hostes mei? qui Absalomum sequuntur. Vide 11 Sam. xv. 13.

3. Dicunt animæ meæ] Dicunt de me.

In Deo ejus] Hic sequitur in Hebræo סֵלָה [Selah], nota quæ cantum hic intendendum significat: quod modò in mærore, modò in gaudio fit.

5. De monte sancto suo] De Sione, ubi tunc Arca.

6. Ego dormivi] Dormio securus, Deo fidens.

8. Tu percussisti omnes adversantes mihi] Saülem primùm, deinde progeniem ipsius, eorùmque sectatores.

PSALMVS IV.

IN finem in carminibus] Illud למנצח τῷ νικοποιῶ ἐν ψαλμοῖς [victori in Psalmis] vertit Aquila originum sectator. Sed Rabbi David Kimchi rectè, ni fallor, ità vocari ait eum qui in cantu princeps erat. Sequitur בנגינות, id est, in iis instrumentis quæ pulsu sonant: nam sunt alia quæ sonant flatu.

3. Filii hominum usquequo gravi corde?] Ex Græco: ὥς ποτε βαρυκάρδιοι; [quousque gravicordes?] Apparet eos legisse in Hebræo כבֵּר [aggravatio vestra]. Sic & Chaldæus hic. Aggravare cor suum dicuntur qui pigri sunt & ignavi ad discendum. Sensus qui nunc est in Hebræo talis est: Quousque gloriam meam in dedecus, supple, vertere laboratis?

4. Sanctum suum] Vnctum.

5. Irascimini, & nè peccate] Potest verti: Irascimini? at ne peccate. Dolet vobis quòd ego regno destinator? sed videte nè ex eo dolore Deum offendatis. Ita רגזו [irascimini] scribendum erit, cum punctis indicativi.

Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini] Melius: Cogitate in corde vestro, in cubili vestro, nempe quæ egeritis, & silete. Id est, penitentiam agite, ut explicat hic Arabs. quod ait in cubili vestro optimè convenit cum isto præcepto Pythagorico:

Μήδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὀμμασι προσδέξασθαι
Πρὶν ᾧ ἡμερινῶν ἔργων τρεῖς ἑκάστον ἐπελθεῖν
Πῇ παρέβην; τί δ' ἔρεξα; τί μοι δέον ἐκ ἐτελέσθῃ;
Ἀρξάμενθ' δ' ἀπὸ πρώτης ἐπέξιδι· ἢ μελέπειτα
Δεῖλα μὲν ἐκπρήξας, ἐπιπλήσσο· χρηστὰ δ' ἤ, τέρπν.

[Nè prius in dulcem declines lumina somnum,
Quàm bene perpendas ter totius acta diei,
Quò prætergressus, quid gestum in tempore, quid non,

Lucis ab exortu supremam ad vesperis horam:
Tristitiam curvis impende & gaudia rectis.]

7. Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine, dedisti letitiam cordi meo] Melius sic: Si extuleris super nos lumen vultus tui, Domine (id est, nos benignus aspexeris) dabis letitiam cordi meo.

8. A fructu frumenti, vini & olei sui multiplicati sunt] Sensus est: Majorem (scilicet lætitiā) quàm esse solet, ubi frumentum, vinum & oleum ubertim proveniunt.

9. In pace in idipsum dormiam] Eā spe dormiam securè, ut suprà 111. 6.

PSALMVS V.

IN finem pro ea quæ hereditatem consequitur] Vox prima למנצח quid significet dictum jam est. De altera voce הנהלור nihil probabilius reperio quàm quod Hebræi complures dixere נחל esse bombum quem edunt apes, & ex ejus soni similitudine dictum instrumentum musicum. Etiam Arabibus נחל est apis.

4. Manè adstabo tibi & videbo] τὸ πρῶτ' παραστήσομαι σοι ἢ ἐπόψομαι. Nempe ut salutatores matutini apud dominos solent. Prius illud verbum עָרַךְ vertitur in Psalmis aliquoties ἐτοιμάζειν [præparare], in Ezechiele κοσμεῖν [ornare].

9. Domine deduc me in justitia tua] Quasi dicat: hic verus est cultus qui tibi placet.

Propter inimicos meos dirige in conspectu tuo viam meam] Legit לפניך רכִּי [coram te viam meam], ut & Græci: κατεύθυνον ἐνώπιόν σου τὴν ὁδὸν μου [dirige coram te viam meam]. Fac ut eam vitam vivam quæ tibi placet, nè quid habeant inimici mei quod carpant. Simile infrà xxvii. 11. in nostro Hebræo est, לפני רכִּי [coram me via tua], id est, respice ad me meaque facta. Ego illud præferam.

PSALMVS VI.

Pro octava] Super octochordo: ità hic Chaldæus. Adde quæ diximus ad 1 Paralip. xv. 21.

7. Laboravi in gemitu meo] Confectus sum. Sic verbum hoc sumitur Ecclesiastæ xii. 12. Græci hic ἐκοπίασα [fatigatus sum].

8. Turbatus est præ furore oculus meus] Tabuit: נֹחַמָּה [squalluit] hic Aquila. Sic & infrà xxxi. 10. Hebræa vox sumitur, & eodem modo vertitur ab Aquila.

Inveteravi inter omnes inimicos meos] In Hebræo, 40 senuit, nempe oculus sive vultus.

PSALMVS VII.

Psalms David] שִׁנִּי, quod hic in Hebræo est, initium Hebræi ajunt fuisse cantici veteris, ad cuius modulos facta sit hæc Oda.

Pro verbis Chusi filii Iemini] Melius: ob verba, minacia scilicet. Chusus videtur fuisse aliquis dum Saülis, cui mandatum fuit datum persequendi Davidis. Filii Iemini, id est, è tribu Benjaminis, ut 1 Sam. xxi. 7.

4. Si feci istud] Quod Saülis comites mihi exprobrant. Vide 1 Sam. xxiv. 10. xxvi. 10.

5. Si reddidi retribuentibus mihi mala] Optimè sic: Si malum reddidi ei qui mihi fecerat. Nam שִׁלם sensu faciendi reperias apud Esaiam xliv. 26. & ità hic cepere interpretes Syrus & Arabs.

Decidam meritò ab inimicis meis inanis] Rectius sic: Et oppressi eum qui mihi infestus erat sine causa. 60 Nam חָלַץ interdum significat opprimere: & ità Lxx Iobi xxxv. 15. עָנִי חָלַץ verterunt ἐβλίψαν ἀσθενῆ [oppressi infirmum]. Neque aliter hic accepit Syrus. Eundem sensum habebat, mutatà gutturali חָלַץ. Et forte

fortè olim hîc scriptum fuerit **לִצְרַח**. Respicit historiam quæ est 1 Sam. xxiv. & xxvi.

8. *Et exsurge Domine Deus meus*] Legit hîc **לִצְרַח** cum Chiric non cum Patach sub Lamed. Græci quoque sic legerunt. Vertunt enim: ἐξέγερθετι Κύριε Θεός μου [*surge domine Deus mi*]. Nec aliter aut Syrus aut Arabs.

11. *Iustum adiutorium meum à Domino*] Ex Græco, ut propè omnia in hac versione: nam aliam ex Hebræo fecit Hieronymus, sed ea in Ecclesiis recepta non est: δικαία ἡ βοήθεια μου παρὰ τῆς Θεῆς. Illud *iustum* huc transfulere Græci, cum nunc in Hebræo comma præcedens finiat. מִנִּי *adiutorium meum* etiam Syrus & Arabs interpretantur. Ergo **לִצְרַח** quod sequitur est pro מִן [à], ut & infra xxii. 10. & alibi.

15. *Ecce parturit iniquitatem; concepit dolorem & peperit iniquitatem*] Melius, *En parturit vanitatem: concepit enim molestiam & pariet inania*. Successu carebit omnis ille labor. Vide Iob. xv. 35.

P S A L M V S V I I I.

1. *Pro torcularibus*] In tempore vindemiæ cantandum. Sed Chaldæus existimat **גִּתִּיר** esse instrumentum musicum petiitum à Philisthinis, quorum urbs Geth.

3. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*] Ex mirabili structura mammarum ad alendos infantes eo alimento cui in utero assueverunt, quas mammas sine ullo magistro attrahunt infantes, quibus id initium est σοφῆς [*affectus naturalis*].

Propter inimicos tuos] *Ad destruendos*, id est, confundendos inimicos eos qui Deum negant esse, aut res nostras curare. Lxx hîc bene, τῆ καταλύσαι τὸν ἐχθρόν [*ad destruendum inimicum*]. Idem verbum Ezech. xxx. 10. vertitur ἀπολω [*perdam*].

Et ultorem] καὶ ἐκδικητὴν Græci: id est, τὸν πολεμῶντά σοι [*bellantem adversum te*], ut hæc vox vertitur Estheræ viii. 13. Videtur tacitè Saül significari.

6. *Minuisti eum paulò minùs ab Angelis*] Id est, dominantem in res has inferiores eum fecisti. In primo enim statu omnia ei sponte parebant. Ea felicitas per peccatum amissa per Christum redditur: id & Hebræos de Messia sperasse ostendunt Rabbi Iuda, & Rabbi Iacob in libro Caphthor.

P S A L M V S I X.

1. *In finem pro occultis filii*] Rectius, *Principi cantorum: super morte Laben*; id est Nabal: voluit enim ἀναγραμματαῖς [*transpositis literis*] occultare nomen illius.

18. *Convertantur peccatores in infernum*] Malè pereant. mysticè ad pœnas post hanc vitam referunt Rabbini.

19. *Patientia pauperum non peribit in finem*] Bene supplevit negativam particulam, quæ in Hebræo ex superioribus tacitè intelligitur.

P S A L M V S X.

3.4. *Quoniam laudatur peccator in desideriis animæ suæ, & iniquus benedicatur. Exacerbavit Dominum*] Optimè videtur mihi sic posse verti: *Quia gloriatus est impius in desideriis suis & impletione* (nempe desideriorum suorum), propterea maledixit Deo, & eum irritavit. כִּרְךְ proprie est benedicere; sed καὶ ἀντίφρασιν [*per enuntiationem contrarii*], aut εὐφημισμὸν [*emollitionem*] sumitur pro maledicere, ut Iob. i. 5. 11. & 11. 5. כִּצַּע [*implere*] autem vertitur συντελεῖν Prov. i. 19. Esaiæ x. 12. Ierem. vi. 13. Thren. ii. 17. Ezech. xxi. 12. 13.

4. 5. *Peccator secundum multitudinem iræ suæ non quæret. Non est Deus in conspectu ejus*] Melius, *Peccator ob superbiam vultus sui non quærit* (supple Deum, ex sequentibus); neque Deus est in ulla cogitatione ejus.

P S A L M V S X I.

1. *In Domino confido: quomodo dicitis animæ meæ*] Melius, *Deo confisus sum: quid est quod mihi dicitis?* Est enim dialogus inter Davidem & comites ejus, qualis in Horatio libro iii. Ode ix.

Transinigra in montem velut passer] Amici loquuntur. Legit autem hîc interpres, & Græci quos sequitur, נִדְוֵהָר כְּצֹפֹר [*vagare ad montem ut passer*], non ut nos nunc legimus נִדְוֵהָר הַרְכָּם צֹפֹר [*transi montem vestrum passer*].

3. *Quoniam quæ perfecisti destruxerunt*] Melius, *Fundamenta destructa sunt*: id est, leges & jura nihil valent. Confer Psalm. lxxxii. 5.

4. *Dominus in templo sancto suo*] Respondet David, cum omnes humanæ spes se destituant, in Deo sibi spem esse positam.

P S A L M V S X I I.

4. *Disperdat Dominus universa labia dolosa*] Syrus, *labia divisionum*: quam interpretationem optimè recipit vox Hebræa. Et videtur David agere de iis qui Absalomum contra se incitaverant.

9. *In circuitu impii ambulant, secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum*] Melius Græci quidam: ὅταν ὑψωθῶσιν οἱ εὐτελεῖς τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων [*cum exaltati fuerint viles filiorum hominum*].

Asperius nihil est humili cum surgit in altum. Id autem maximè evenit in discordiis civilibus. Ἐν τῇ διχομασίᾳ καὶ ὁ πάγκρατος ἐμμορε τιμῆς. [*Sæpe malos motus civilis honoribus auget.*]

P S A L M V S X I I I.

6. *Antabo Domino qui bona tribuit mihi*] τῷ εὐεργετήσαντί με [*qui bene mihi fecit*]. Sic & Syrus. Verbum מַלְּךָ per εὐεργετῆν [*benefacere*] vertitur etiam infra cxvi. 7.

P S A L M V S X I V.

1. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*] Insipientes vocat, more Platónico, eos qui improbi sunt, etiamsi sapere sibi plurimum videantur.

Vult autem dicere, Seculum esse tam depravatum quàm fuerat ante diluvium.

2. Dominus de celo prospexit super filios hominum] Ex Gen. vi. 5. unde &, quoad sensum, sumta quæ sequuntur.

3. Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum] Hyperbole, quâ & Paulus de temporibus ante prædicatum Euangelium utitur: quæ occasio fuit cur & quæ sequuntur Rom. iiii. τὰ φθὺ ἀνεωγμένῃ [sepulchrum apertum] usque ad τῶν ὁφθαλμῶν αὐτῶν [oculos eorum], hic in quosdam codices Græcos, item Latinos, Arabicos, Æthiopicos inserta sint.

7. Quis dabit ex Sion salutare Israël? Id est, Vtinam ex Sione, ab Arca Domini, salus nobis obveniat. Sic sumitur מִי יֵית [quis dabit] Psal. lv. 6. Ieremiæ ix. 1. ii Sam. xviii. 33.

Cum averterit Dominus captivitatem plebis suæ] Melius, Cum reduxerit Deus reducem populum suum: id est, cum nos vi Absalomi fugatos Hierosolyma salvos reverti fecerit.

PSALMVS XV.

1. Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? In Sione, regia Davidis, ubi tunc erat Arca.

3. Et opprobrium non accepit adversus proximos suos] Ονειδισμὸν οὐκ ἔλαβε ἐπὶ τὰς ἑγγύς αὐτῶν non accepit, nempe in os suum, ut Exod. xx. 7. At Syrus pro חרפה [opprobrium] legit חרמה, id est, ἀνάθεμα [anathema].

4. Qui jurat proximo suo, & non decipit] Ex Græco: τῷ πλησίον αὐτοῦ [proximo suo]. Alii, qui iuravit se affligere: id est, votum fecit jejunandi, & non mutat. Est enim inter piorum officia vota talia persolvere, Num. xxx. 3. Deut. xxi. 21.

PSALMVS XVI.

Tituli inscriptio] Ità vertit quod in Græco est στήλογραφία [columnæ inscriptio], per titulum intelligens columellam aliquam marmoream, cui has sententias inscribi voluit David, ut suas Iob, xix. 24. legerunt enim מכתב [inscriptio], non ut nos מכתם, quod Arabicâ voce absconditum significat, id est, rem dignam servatu.

2. Dixi Domino] Legit אמתִי [dixi], ut & Græci non אמרת [dixisti].

Quoniam bonorum meorum non eges] Sensus est non malus; sed melius & cohærentius cum iis quæ sequuntur vertas: Quia bonum meum non est apud te, scilicet reconditum: non invides mihi cognitionem rerum salutarium. על pro apud habes Genes. xviii. 2. Exodi xiv. 2. & alibi.

4. Multiplicatæ sunt infirmitates eorum] In Hebræo: Multiplicentur falsi dii illorum. Δεκτικῶς [designando], id est, Syrorum, Moabitarum, Ammonitarum.

Postea acceleraverunt] Melius, Alienum (supple Deum) cupide sectentur.

Non congregabo conventicula eorum de sanguinibus] In Hebræo: Non libabo libamina eorum quæ sunt de sanguine. Potabant enim gentes istæ sanguinem

sacrificiorum, sæpè & humanum, ut diximus ad Matth. xxvi. 28.

Nec memor ero nominum eorum per labia] Eorum, id est, falsorum deorum, de quibus supra egerat. Vide legem Exodi xxi. 13.

5. Dominus pars hereditatis meæ] Id regnum mihi obtigit, in quo verus ille Deus colitur.

6. Funes ceciderunt mihi in præclaris] Optima terra mihi velut sorte obtigit.

9. Et exsultavit lingua mea] Ex Lxx, qui videntur pro כְּבוֹדִי [gloria mea] legisse non levi differentiâ לשׁוֹנִי [lingua mea], quomodo & Lucas Act. ii. 26.

Caro mea requiescet in spe] Requiescit: solatur se bonâ spe.

10. Quoniam non derelinques animam meam in inferno] Animam meam pro me, Hebræicè. שְׁאוֹל sepulchrum pro morte, consequens pro antecedente. Sensus historicus (latet enim mysticus sublimior, ut in plerisque Psalmis) est hic, Quanquam undique opprimor à Saule, tamen certus sum ex promissione regni mihi facta, non fore ei potestatem me interficiendi.

Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem] Sanctum tuum, id est, me. In hac voce Hebræa post ת abundat י quod & scheva præcedens ostendit. Videre corruptionem est corrumpi. Lxx hic: οὐ δὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν [non dabis sanctum tuum videre corruptionem], quomodo & Lucas Act. ii. 27. nec aliter xiii. 35. Sic Threnorum iv. 20. מַשְׁחִיתוֹתָם vertunt Lxx, ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν [in corruptionibus eorum]. Sic & Psal. cvii. מַשְׁחִיתוֹתָם, ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν [ex corruptionibus eorum]. Nec aliter Prov. xxviii. 10. Ierem. xiii. 14. xv. 3. Ezech. xix. 4. xxi. 31. Danielis x. 8. Osee xiii. 9. Sensus idem qui in priore membro, more Hebræorum.

11. Notas mihi fecisti vias vitæ] Notas facies, id est, ostendes mihi viam quâ liberer ab his periculis.

Delectationes in dextera tua usque in finem] Gaudebo fretus auxilio tuo usque ad vitæ finem, nempe ubi in regno ero collocatus.

PSALMVS XVII.

3. Et non est inventa in me iniquitas] Illud וְיָמִי [iniquitas mea] non pro verbo, sed pro nomine sumserunt, & cum præcedentibus connexuere Græci, quos hic sequitur & Syrus & Arabs. Sic sumitur זִמָּה Levit. xix. 29. ubi ἀνομίαν [injustitiam] vertere Græci.

4. Ego custodivi vias duras] In Hebræo: Cavi semitas latronis. שָׁמַר pro cavere, ut Iosue vi. 18. & est defectus voculæ מֶן [a], ut Ruth i. 2. i Regum xviii. 32.

10. Adipem suum concluserunt] Arabs & Syrus explicant, condensati sunt adipēs eorum. Vidi qui mallet legi סָוְרוּ, id est, fune suo me vinctum tenent.

13. Et supplantata eum] Verbum כָּרַע etiam tollere significat, ut apparet Psal. lxxviii. 31. Est enim כָּרַע inter alia cadere, ut Esaiæ lxxv. 12. & indè usurpatur pro facere ut quis cadat.

14. Saturati sunt filii] Ex Græco, ἐχοῦσιν ἄφθονον ἡν, prole abundant. Vitio scriptorum factum est ut pro

pro ὧν irreperet ὧν [porcorum sive suum] aut ὑέων [suillarum carnium], quod & in Arabicum & in Romanum Psalterium fluxit: estque ejus corruptæ lectionis apud Arnobium, Paulinum, & Augustinum mentio.

P S A L M V S XVIII.

IN die qua eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum ejus, & de manu Saül] 11 Sam. xxii.

6. Præoccupaverunt me laquei mortis] Rectius veritas, ambierunt me. Nam קם sæpe est circumdare, ut Iobi xxx. 27. 11 Sam. xxii. 19. Sic quod in Psal. Lix. est יקרמנו, idem est in Psal. xxxi. יסובבנו [circumdederunt].

11. Et ascendit super Cherubim, & volavit] Videtur olim pro כרוב [Cherub] scriptum fuisse רכוב, quod currum significat, ut in loco persimili civ. 3. Simile Platonis illud in Phædro, ὁ μὲν δὴ μέγας ἡγεμὼν ἐν ἄραν Ζεὺς ὡς ἰνὸν ἄρμα ἐλαύνων, πρῶτον πορεύεται διακοσίων πάλαι ἢ ἐπιμελέμενον [Magnus in cæli Imperator Iuppiter volucrem currum agitans primus it, omnia ordinans & curans].

22. Nec impiè cessi à Deo meo] Id est, contra Deum meum. Sic particula מ sumitur interdum pro contra, ut Cant. iii. 8. & alibi.

27. Cum electo electus eris, & cum perverso perverseris] Cum candido agis candidè, cum oblique incedente oblique incedis. Ex Levit. xxvi. 23.

35. Et posuisti ut arcum æreum brachia mea] Ex Græco, ἐθετοξον χαλκῆν τὰς βραχίονας μου [posuisti arcum æreum brachia mea]. Legerunt nimirum נתת [dedisti sive posuisti], non ut nos nunc נתתה [conteritur].

46. Filii alieni mentiti sunt mihi] Blanditi mihi sunt animo invito.

Et claudicaverunt à semitis suis] In Hebræo, Παυέσcent à penetralibus suis: ipsa sua suffugia suspecta habebunt. Quidam malunt in Hebræo, מסנורותיהם, id est, à gladiis suis. Nam & infra xxxv. 3. סגור qui-dam vertunt gladium, Σαγάρεις vel Σάγαροι gladii Perfici Herodoto, Xenophonti & aliis.

P S A L M V S XIX.

Non sunt loquelæ neque sermones, quorum non audiantur voces eorum] Melius, Non est illis sermo neque verba; at sine (his scilicet) intelligitur vox eorum: nempe significatio Divinæ sapientiæ.

5. In omnem terram exiit sonus eorum] Apparet olim duplicem fuisse lectionem; קום [linea], quod nunc in Hebræo habemus, unde ὁ κανὼν [regula] est apud Aquilam, metaphorā ab architectis sumtā; & קולם [vox eorum], unde Lxx posuere ὁ φθὺγῶν αὐτῶν, quos sequitur, similitudine quadam ab astris ad Apostolos desumtā, Paulus Rom. x. 18. quomodo & hic Syrus & Arabs, ambo Christiani. Chrysostomus, ita ut hic in Græco legitur, citat totum hunc locum, oratione Christum esse Deum.

In Sole posuit tabernaculum suum] In Hebræo: Soli posuit tabernaculum in eis, supple cælis. magnificam ei habitationem dedit. Par similitudo Psalmo civ. 2.

6. Tanquam sponsus procedens de thalamo suo] De lecto nuptiali, cujus similitudinem refert umbraculum illud, sub quo sponsus & sponsa benedictionem in synagoga accipiunt, indè dictum חפה [velum].

Exsultavit ut gigas ad currendam viam] In Hebræo: ut potens, id est, sicut viri principes equis celeribus currunt.

11. Et lapidem pretiosum multum] פו, quod hic est, pro auro sumunt interpretes Iob xxviii. 17. Ophirinam hic Chaldæus, unde Obrisum dictum putat Hieronymus ad Esaiam. At hic Lxx vertunt λίθον τίμιον [lapidem pretiosum], in Psal. cxix. 127. τοπάζιον [topazium]. Indè Hesychius, Πάζιον, ὁ ἢ τοπάζιον, λίθος πολύτιμος [Pazium, quod & topazium, lapis pretiosus].

14. Et ab alienis parce servo tuo] Legit זרים [alienis sive extraneis], ubi rectius est זרים. Sensus est, Arce me à peccatis quæ scienter & volenter committuntur. Nam ea sunt Hebræis זרים, ὑπερήφανα [facta superba] Symmacho. Sic verbum זרן Exod. xvi. 11. vertunt quidam ὑπερήφανεύσαντα [superbierunt]. nec aliter in recepta versione Dan. v. 20. Nehem. ix. 10. 16. alibi ἀσεβῆν [impiè agere], ut Deut. xvii. 13. xviii. 20. Est & ubi vertitur περ ἐπιβῆσαι [insidiari], ἀνθίστασθαι [obstistere], παρὰβιάζεσθαι [vim facere], ut dicto loco Exod. xvi. 11. Jerem. L. 29. Deuter. i. 43. Et adjectivum quod hic habemus זר vel זרן vertitur ὑπερήφανος [superbus], θρασύς [arrogans], ἀνομος [iniquus], παρὰνομος [prætergressor].

Si mei non fuerint dominati, tunc immaculatus ero, & emundabor à delicto maximo] Sensus est: si illa superbia sive contumacia me non abripiat, tunc à te pro innocenti habebor, liberque ero à delictis saltem gravioribus.

P S A L M V S XX.

Precatio est & bona omina, quibus Regem in bellum euntem populus prosequitur.

4. Et holocaustum tuum pingue fiat] Pro pingui habeatur, id est acceptum sit, ut Dan. iii. 40.

6. Magnificabimur] Μεγαλυνθήσομεθα. Apparet legisse eos נגל, non נגל [vexillum erigemus]. Sic & Syrus & Arabs.

7. Nunc cognovi quoniam salvum fecit Dominus Christum suum] Id est, nunc pro certo habeo futurum ut Deus Regi det victoriam.

9. Ipsi obligati sunt & ceciderunt] Prolapsi sunt & ceciderunt. Nam כרע inter alia prolabi significat, ut diximus xvi. 13. Sunt autem hic præterita more Hebræo pro futuris.

10. Et exaudi nos in die qua invocaverimus te] Apparet Græcos, quos hic sequitur, legisse תעננו [exaudies], non, ut nostri codices Hebræi habent, יעננו [exaudiet]; quanquam alioqui non infrequens Hebræis est ut de secunda persona in tertiam transeat, & contrā. posses etiam μεταφωρικῶς [per translationem] interpretari illam quam in Hebræo habemus lectionem: Sentiat Rex opem à precibus nostris. Nam in Hebræo non est illud te.

PSALMVS XXI.

4. **Q**uoniam praevenisti eum in benedictionibus dulcedinis] Melius in Hebræo: Circumdediti eum beneficiis bonitatis. Nam sæpè קרם pro circumdare poni diximus suprâ xviii. 6.

PSALMVS XXII.

Pro susceptione matutina] Ὑπὲρ τῆς ἀνιλήψεως τῆς 10 ἑωθινῆς, id est, ad implorandum manè Dei auxilium. Videntur Græci interpretes pro eo quod habemus אילת [cervam] legisse עורת, nam עורת אילתה-ψis [susceptio] vertitur hoc ipso Psalmo commate 20. Si receptam nunc lectionem sequamur אילת השחר videtur esse, initium auroræ. Eò enim nos ducit Arabismus cognatus Hebraïsmo. Ode hæc Davidis profugi calamitates describit. Neque tamen id impedit quominus sensu sublimiore ad Messiam respiciat, quod & Hebræorum Scholia, quæ Midras 20 vocant, ad hunc locum indicant. Et sæpe evenit ut verba in sensu mystico significationem habeant apertiore, minùsque figuratam.

2. Deus Deus meus] Vox אל per se fortitudinem significat, & in eo sensu de Deo usurpatur: quapropter Aquila vertere solet ἰσχυρὲς μου [mi fortis].

Respice in me] Πρόχες μοι. Sumferunt illud secundum אלי quasi præpositionem cum pronomine significantem ad me.

Quare me dereliquisti?] למה עזבתני, quod Syriacè 30 est למה שכחתני, rectè verteris, quousque me deseres? nam & למה pro quousque sæpè sumitur, & præterita pro futuris apud Hebræos frequentia.

Longè à salute mea verba delictorum meorum] Apparet Græcos, qui habent οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου [verba delictorum meorum], sine hujus commatis legisse שגגתי [ignorantia mea]. At rectius textus quo utimur שאגתי, quod Aquila vertit, ut solet, addicte, τῆ βρυχήματος μου [mugitus mei]. Symmachus ad sensum non malè, τῶν ὀδυρμῶν μου [lamentationum mearum], alii, τῆς βοήσεώς μου [clamoris mei], alii, τῆς δέησεώς μου [precationis mea]. Sensus est: Longè 40 abes à salute mea, & à verbis gemituum meorum, supple exaudiendis.

8. Locuti sunt labiis] Propriè in Hebræo, Hiatum fecerunt labiis suis: qui mos irridentium, ut apparet Iobi xvi. 10. hoc ipso Psalmo 14. & xxxv. 21.

12. Ne discesseris à me] Nè longius te à me removeas.

18. Foderunt manus meas & pedes meos] Hic quoque 50 duplex fuit antiquitus lectio, quam utramque Chaldaeus in versione sua conjunxit. Iacob Ben Chaiim ait fuisse כארו [foderunt] per ἐπέμβεσιν [infectionem] literæ א; idem testatur Moses Hadarsan: in quibusdam exemplaribus sic fuisse agnoscunt Masoretæ. Lxx ὤρυξαν [foderunt], quomodo ex eis citat Iustinus & alii; Aquila ἡχυναν [pudfecerunt]. Nulla ergo hic fraus Christianorum: inter quos est & interpres Æthiops. Vide quidem & Masoreticam lectionem posse defendi; sed altera loco magis convenit, tum 60 ob alia, tum quia leonis comparatio non multò antè posita est 13.

19. Diviserunt sibi vestimenta mea] In Davide

hoc intelligendum μεταφασικῶς [per translationem], id est, fortunas meas ut confiscatas inter se partiti sunt. Sic & Latina spolia dicunt de re quavis; cum propriè spolia sint vestes, unde spoliarium in balneo, & Gallicum despoiller.

PSALMVS XXIII.

1. Dominus regit me] Chaldaeus putat esse Oden factam nomine Israëlitarum qui in deserto fuerunt. Nam solent Poëtæ sæpè fingere quæ olim dici potuerunt, quale est vaticinium Nerei apud Horatium.

5. Paraisti in conspectu meo mensam] Non ligneam, aut lapideam, sed facilem ex cespitibus subito aggestis.

Impinguasti in oleo caput meum] Pro oleo rectè vertis pinguibus, ut hic Chaldaeus. Sic enim שמן sumitur Proverb. xxi. 20. Psalm. cix. 24. Esaïæ v. 1. Intellige autem hic cum Chaldaeo aves illas pinguiissimas quibus pasti sunt in deserto Israëlita, sive illæ 20 ὀρνυγομήτραι [coturnicis matrices] fuere, sive aliæ.

PSALMVS XXIV.

2. Ipsi super maria fundavit eum] Hebræus textus 10 eam, nempe terram. Secundum materiæ rationem, quod hic Abenesdra dicit כרך התולדת, aqua deberet totam terram circumdare. At Deus depressit mare, ut terra exstaret. Vide quæ ex Strabone & aliis ad hanc rem attulimus initio Testimoniorum ad librum 1. de Veritate Religionis Christianæ. Vide & Exod. xx. 4. & oppositum statum Geneseos vii. 17. 18.

7. Introibit Rex gloria] Arca. Historia est 11 Samuel. vi. 12.

9. Attollite portas principes vestras, & elevamini portæ æternales] In Hebræo: Attollite, portæ, capita vestra, & elevamini vos fores longævæ. Longævæ, quia 40 ex cedro factæ. Videntur autem portæ istæ Sionis fuisse eo ex genere, quas καλαρράκλας, aut ἐπιρράκλας Græci vocant: Livius pendulas, recidentes. quæ ubi amovendæ sunt, attolluntur in sublime. Non dissimilis ἐννοια [conceptio animi] Sapphūs:

Ἦψι δὴ τὸ μέλαθρον αἰείρατε, τέκτονες ἄνδρες,

Γαμβρὸς ἐρχεται ἰσθῆ Αἰνί,

Ἀνδρὸς μεγάλῃς ποσσὶν μέγαν.

[Altius limen superum jam tollite, fabri,

Sponsus advenit æquus Marti,

Magnoque viro quous major.]

PSALMVS XXV.

1. Ad te Domine levavi animam meam] Est & hic 10 Psalmus alphabeticus, ut multi alii in usum puerorum qui scribere discebant. Sed commata non bene distincta sunt: nam secundum comma debet incipere ibi כך [in te], & quintum ibi ולמרני [et doce me]. & initio commatis 17 deest vox קום [surge]. Verba autem illa פדה [redime] ad finem usque, accessio esse debent commatis præcedentis, non novum comma.

5. Dirige me in veritate tua] Deus bene viventes, & sol.

& sollicitè precantes (qualem hìc se ostendit David) magis magisque illustrat.

P S A L M V S XXVI.

6. **L**avabo inter innocentes manus meas] In Hebræo, in innocentia: id est, ut innocens. Lavabant manus populi illi cum se puros à scelere testabantur, ut Deuteron. xxi. 6. Vide & quæ allata ad Matth. xxvi. 24.

P S A L M V S XXVII.

Psalms David priusquam liniretur] *Πρὸ τῆς χρί-
σθῆναι* [antequam ungeretur] Græci. Hebræi hoc non habent. Pertinet hoc ad tempus de quo **II** Samuel. ii. 4.

13. Credo videre bona Domini in terra viventium] Id est, in terra hominum feliciam, Hierosolymis, non in his speluncis & quasi sepulchretis. In Hebræo est: Nisi credidissem visurum me (id est, expecturum) bonitatem Domini in terra viventium, per *αἰσώπησιν* [reticentiam]; ad intelligitur enim: pridem succubissem his malis.

P S A L M V S XXVIII.

1. **D**eus meus ne fileas à me] Melius: Ne recedas à me. quomodo *שָׁרַח* sumitur infra xxxv. 22. **I** Samuel. vii. 8. *παρήκας* [absistas] vertunt Græci **E**sth. vii. 4.

P S A L M V S XXIX.

In consummatione tabernaculi] Hoc in Hebræo non est, sicut nec omnia Græca habent *ἐξόδῳ σκηνῆς* [exitus tabernaculi]. Videtur pertinere ad id quod est fine **II** Samuelis.

5. Confringet Dominus cedros Libani] Syros Libano vicinos. Scripta hæc eo tempore cuius historia **II** Samuel. viii.

6. Et dilectus quemadmodum filius unicornium] Sensus est: Et Hermonem montem ut juvenes monocerotes. Ità fugere faciet incolas Hermonis, quem Sidonii vocabant Sarion, Deuteron. iii. 9.

8. Et commovebit Dominus desertum Cades] Id est, Moabitas.

9. Vox Domini præparantis cervos] In Hebræo, Cruciatu afficiet cervos: id est, perterrebit Moabitas quasi cervas. *וַיִּחַ* verti solet modò *ὠδίνειν* [parere], modò *πονέειν* [laborare], *κοπάζειν* [defatigari], *ἀλγέειν* [dolere], *φοβέσθαι* [timere].

In templo ejus omnes dicent gloriam] Quilibet in Templo Deum laudabit verbis iis quæ jam annectet.

10. Dominus diluvium inhabitare facit, & sedebit Dominus Rex in æternum] In Hebræo, ad verbum: Dominus in diluvio sedit, & sedebit Dominus Rex in perpetuum. Sedere est iudicis. Hoc ergò dicit: Sicut Deus humanum genus judicavit tempore diluvii, ita & in posterum judicare perget.

P S A L M V S XXX.

In dedicatione domus David] Id est, cum David domum suam ab Absalomo fœdatam repurgavit.

8. Præstitisti decori meo virtutem] Ex Græco, *παρέσχες τῷ καλῶς καὶ δύνανται*. Apparet legisse eos non *להררי*, id est in monte meo, sed *להררי* à *רוד* vel *רדה*, quod est dominari. Regno meo vires addidisti. Nec aliter Syrus & Arabs.

P S A L M V S XXXI.

12. **S**uper omnes inimicos meos factus sum opprobrium] Rectius: Coram omnibus inimicis meis. Nam particula *מ* pro coram sumitur Iob xxxi. 12. xxxv. 2. Esaiæ xviii. 1.

13. Foras fugerunt à me] Procul. Sic interpretatur Chaldaeus *נִחַ* Num. xxxi. 19.

16. In manibus tuis sortes meæ] In Græco fuit *καιροί* *μα* [tempora mea], quod Hebræo convenit, quomodo legerunt Apollinaris, Arabs, Æthiops. & in Psalterio Romano vetere, tempora mea. Librarii quidam pro *καιροί* *μα* [tempora mea] scripsere *κλήροι* *μα* [sortes meæ], & indè hæc versio.

20. Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te? perfecisti iis qui sperant in te in conspectu filiorum hominum] Sensus est, Quanta est multitudo bonorum quæ reservas piis, ac suo tempore coram omnibus etiam exhibes? solet verti *פָּנָו* per *φυλάττειν* [custodire], *τηρεῖν* [asservare], *θησαυρίζειν* [thesaurizare].

23. Ego autem dixi in excessu mentis meæ] Dum paveo: nam *פָּנָו* vertitur *δειλιάζειν* [pavere] Psalmo civ. 7.

P S A L M V S XXXII.

Intellektus] *משכיל* Lxx vertunt *συνέσις* [intelligentiæ] vel *εἰς συνέσιν* [ad intelligentiam] id est, Carmen eximie *διδασκλικόν* [aptum ad docendum].

1. Beati quorum remissæ sunt iniquitates] Videtur Psalmus esse in id factus, ut in die Expiationum contaretur. Eo enim tempore generalis quædam fiebat peccatorum confessio.

3. Inveteraverunt ossa mea] Aquila, *κατετριβή* [contrita sunt]. Sic & Syrus. Idemque verbum *כָּלָה* per *κατατρίβειν* [conterere] vertitur Deuter. viii. 4. xxix. 5. solent enim quæ vetustiscunt, atteri atque consumi.

4. Quoniam die ac nocte gravata est super me manus tua] Opponit statum præteritum huic præsentis.

6. Pro hoc orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno] In Hebræo: Ob id deprecabitur te pius quis in tempore inveniendi. Id est, quamprimum, dum adhuc inveniri Deus potest. Non enim semper manet inveniendi eum tempus, Esaiæ lv. 6. ubi Aben-esdra, dum inveniri potest, id est, antequam decreta damnatoria obsignentur. Vide quæ dicta ad Lucam xix. 44.

Veruntamen] Illud *קָרַ* melius vertas certe, Ff 2 quo-

quomodo sumitur Genes. xx. 15. ubi Græci ἀρα [certè], & 1 Reg. xxi. 25.

9. In caino & fræno maxillas eorum confringe qui non approximant ad te] In Hebræo, *Lupato & fræno obstringendum illis os, quia non accedunt ad te*: nempe suâ sponte. Illud ὅ verbo infinitivo præpositum exponitur per δεῖ [oportet] vel ἔδει [oportebat], ut apparet 11 Sam. v. 10. Simile ὅ Osee 1x. 13. & alibi.

PSALMVS XXXIII.

6. **V**erbo Domini cæli firmati sunt] In Hebræo: *facti sunt*. Ex Genes. 1. 6.

Et spiritu oris ejus omnis exercitus eorum] Sidera. Spiritus oris Dei קול פיה [vox oris Dei] Phœnicibus. Et de Verbo sive Ratione rerum opifice & de hoc Spiritu videri possunt quæ diximus ad librum 1. de Veritate Religionis Christianæ.

7. Congregans sicut in utre aquas maris] Ex Græco, *ὡς αἰὲν ὕδατα θαλάσσης* [congregat sicut utrem aquas maris]. Legerunt interpretes non כנר [sicut acervum] ut nos, sed rectius כנר, vel כנאר [sicut in utre]. nec Græci tantum, quos plerumque sequuntur Syrus & Arabs, sed & Chaldæus. Deus mare in littoribus velut in utre constrinxit.

Ponet in thesauris abyssos] Rectius, *ponit*. aliâ comparatione idem dicitur: nam ἀβυσσος [abyssus] sunt maria. Ea Deus velut in apothecis reclusa tenet. sic thesauros sive apothecas nivis dixit Iob xxxv 11. 22.

8. Timeat Dominum omnis terra] Nam quis dubitat quin in terra faciat quæ velit, qui tam indomitam naturam maris domat?

9. Ipse dixit & facta sunt] Vt Latine dicimus, *dictum factum*, nullâ morâ interpositâ. Panegyristes Flavienſis in Panegyrico ad Constantinum: *Sic denique divina illa mens, quæ totum mundum hunc gubernat, quicquid cogitavit illud fecit*.

15. Qui finxit sigillatim corda eorum] καὶ αὐμῶνας [sigillatim] Græci. Legisse videntur יחיד [sigillatim], non יחד [pariter].

PSALMVS XXXIV.

Cum immutavit vultum suum] Cum fugere se simulavit. 1 Sam. xxi. 13.

Coram Achimelech] In Hebræo, *Abimelech*, quod ab antiquo nomen Regum illius tractus, ut apparet Genes. xx. & xxvi. unde & successoribus adhæsit, ut Cæsarium nomen Romanis Imperatoribus. Nam proprium Regis, de quo hic agitur, nomen fuit Achis.

6. Accedite ad eum: & illuminamini] Illud & debuit incipere novum comma, quod incipit à littera 1.

21. Custodit Dominus omnia ossa eorum, unum ex eis non conteretur] Vide quæ ad Iohannem xix. 36. Rabbini de ossè quod *Lutz* vocant mira hic nungantur.

PSALMVS XXXV.

3. **E**ffunde frameam, & conclude] Verti potest, *frameam & sagarim*, ut admonuimus supra xviii. 46.

7. Quoniam gratis absconderunt mihi interitum laquei sui] Non malè sic Græci, δωρεάν ἐκρυψάν μοι διαφθοράν παγίδος αὐτῶν [sine causa abscondiderunt mihi perniciem laquei sui]. hic δωρεάν est immeritò. תחת דיאפθοראν [corruptionem sive perniciem] verti jam supra notavimus. Est autem Hebraïsmus διαφθορά παγίδος [perniciem laquei] pro laqueo exitiali. ab aucupio sumta similitudo.

Supervacue exprobraverunt animam meam] Supervacue dixit, pro sine causa. quod autem vertit exprobraverunt, in Hebræo est חפרו [insidiati sunt]. Est autem חפר proprie fodere, & per metaphoram insidiari, quod hic posuit Chaldæus.

15. Et adversum me latati sunt] In Hebræis: *In miseriis meis latati sunt*. Nam ita sumi solet עלע, quod proprie est claudicare.

Congregata sunt super me flagella] Melius, *Congregati sunt adversus me homines viles*: demtâ in Hebræo interpunctione post עלי [adversus me]. Bene autem נכים verti viles apparet ex loco simili Iob xxx. 8.

Et ignoravi, dissipati sunt, nec compuncti] Optimè sic veritas: *li quos ignorabam prosciderunt me indefinenter*. קרע est probris afficere apud Arabes. Apparet enim id verbum eo sensu aliquoties in versione Arabica libri hujus. דרם pro desinere ponitur, & vertitur παύειν. At Chaldæus & Rabbini quidam: *Si proscinderent me, non educerent sanguinem*, nimirum quod macie factum ex sanguine esset corpus.

18. In populo gravi laudabo te] In populo numeroso. עצום per πολὺς [multus] vertitur Genes. xviii. 18. Num. xiv. 12. Deuteron. vii. 1. Joel ii. 5. Zach. viii. 22. & verbum צמץ per ἀναβύνας [multiplicari] Ierem. xv. 8. xxx. 14. 15.

21. Dilataverunt super me os suum] Irriserunt hiantibus labiis, ut supra xxi. 8. Alioqui os dilatare etiam est audacter loqui, 1 Sam. ii. 1.

25. Non dicant in cordibus suis] Id est, toto animi affectu. Sic Esaiæ xlvii. 8. supra xiv. 1. Apocalypf. xviii. 7.

PSALMVS XXXVI.

4. **N**oluit intelligere ut bene ageret] Discimus hinc etiam voluntatem aliquid posse in intellectum, nempe ut imperet intellectui, ut is in hac vel illa re se occupet ac laboret.

PSALMVS XXXVII.

2. **Q**uoniam tanquam fenum velociter arescent] Fenum posuit, quia in Græco reperit ὡς χορτὴ [velut herba]. sed mos est Iudæis Græcè loquentibus χορτον dicere pro herba. Itaque Petrus 1. 1. 24. & Iacobus 1. 10. dixere ἀνθὸς χορτὴ [herbæ virorem]. Sicque bis hic idem dicitur more Hebræo.

3. Et pascēris in divitiis ejus] In Hebræo est רעה אמונה, & אמונה quidem aut fidem significare potest, aut veritatem. Illud autem רעה difficilem ideoque variam habet significationem. Alii vertunt roborare veritate; alii nutri te in fide, sicut Abacuco justus dicitur ex fide sua vivere; alii pascere, id est, doce fidem.

fidem. At Syrus legit כערה, & sensum reddit facillimum, inquire veritatem.

20. Inimici verò Domini mox ut honorificati fuerint & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient] Quod hic in Hebræo est כרים sæpè agnos significat, interdum viros principes. Sic 11 Reg. xi. 4. כרי alii vertunt εκατοντάρχας [Centuriones], alii ηγεμόνας [Duces]. Ezech. xxi. 22. כרים Chaldaeus vertit אמרורין voce Arabicâ, nisi rescribas אמרנין, quod agnos significat. sed simplicissima expositio est, Et inimici Domini sicut pinguedo agnorum evanescit in fumo, ita evanescunt. Comparatio ab holocaustis ad impios frequens. diximus ad Marc. ix. 49.

21. Quia benedicentes ei hereditabunt terram; maledicentes autem ei disperibunt] Sic Lxx, οι ευλογουντες [benedicentes] & καταρωμενοι [maledicentes]. At Symmachus, οι ευλογημενοι υω αυτη [benedicti ab eo] & καταρωμενοι υω αυτη [maledicti ab eo]; ut sit in Hebræo constructio talis qualis מכה אלהים [percuissus Dei] Esaiæ liii. 5. & in lingua Hellenistarum, διδακτοι τῷ Θεῷ, διδακτος πνεύματος ἁγίου, ευλογημενοι τῷ πατρί [dociles Dei, dociles Spiritus sancti, benedicti Patris] ubi υω [a] tacitè intelligitur. Vide quæ ad Ioh. vi. 45.

23. Apud Dominum gressus ejus dirigentur, & viam ejus volet] Hebraïsmus est, pro quo communis locutio diceret: Deus gressus ejus dirigit, cujus viam approbat.

24. Cum ceciderit non collidetur] Mala ejus sunt temporaria, Esaiæ xxi. 17. Rom. xi. 11. ubi hæc sententia aptatur illis Iudæorum qui errore magis quàm malitiâ peccabant.

27. In seculum seculi] In Hebræo: in seculum, id est, diu. Sic & infra.

28. In æternum conservabuntur] In Hebræo est & hic in seculum, id est, diu. Incipere autem hic debet novum comma, & ל [in] auferri. Sic & Psalm. lxxxix. 3. est עולם [seculum] positum pro לעולם [in seculum]. Talia qui annotat nullam Masoretis facit injuriam. Nisi quod diximus admittatur, deerit in Alphabeto hoc ע, quod quis crediderit?

35. Et elevatum supra cedros Libani] Legerunt Græci non ut nos אורח [laurus], sed ארזה [cedrus], quod tam longè non abit quàm quod pro רענן [viridis] legerunt לבנן [Libani].

36. Et transivi] Græci, unde hoc sumtum est, legerunt ואעבר, quos sequuntur, ut ferme semper Syrus & Arabs. Sensus sic melior est ob sequentia.

38. Injusti autem deperibunt simul] יחרי potius significat penitus, ut in Græcis scriptoribus ἀπαζάπαξ. Habet hunc sensum vox eadem Hebræa supra iv. 9. xix. 10. infra xlix. 10. & alibi.

PSALMVS XXXVIII.

IN rememorationem de sabbato] Illud de sabbato in Hebræo non est, sed in Græco. Nec sanè ad sabbatum hoc carmen pertinet, sed ad inculcandam perpetuò Davidi & peccati sui & indultæ veniæ memoriam.

11. Cormeum conturbatum est] Εταράχθη. Propriè, à me evagatur, ut mercatores facere solent. Vide quod sequitur.

12. Amici mei & proximi adversum me appropinquaverunt] In Hebræo: eminūs à plaga mea constiterunt. Sic sumitur מננר [ex adverso] 11 Samuel. xviii. 13. 11 Reg. ii. 7. & alibi.

18. Quoniam ego in flagella paratus sum] Οτι ἐγὼ εἰς μάστιγας ἑτοίμῃ, Lxx, quos suo more sequuntur Syrus & Arabs. עצל, quod hic est, pro miseriis poni notatum supra xxxv. 15. ubi quædam versiones habent, ἐν τῇ ἀσθενείᾳ μου [in infirmitate mea]. Aquila ibi, ἐν σκασμῷ μου [in claudicatione]. Symmachus, σκάζοντός μου [me claudicante]. Idem Symmachus hic, εἰς τὸ σκάζειν [ad claudicandum].

20. Inimici autem mei vivunt & confirmati sunt super me] Syrus pro eo quod habemus חיים [viven-tes], videtur legisse חיים [spectantes], ut sensus sit, Inimici mei ad me spectantes intumuerunt. Vide similem usum verbi חיה Micheæ iv. 11. xxv. 3.

PSALMVS XXXIX.

IN finem ipsi Idithun] Principi cantorum Idithuno, cujus mentio 1 Paralip. xvi. 42. 11 Paralipomen. v. 12.

2. Posui ori meo custodiam] Capistrum. Ità hic bene Symmachus.

Cum consisteret peccator adversum me] Melius, Dum seditio obversabatur mihi: illa scilicet quam Absalom suscitaverat. Verbum פער, ut notant Hebræi, primitivâ significatione est inquietum esse. לנגרי pro obversatur habes & Psal. li. 5.

3. Silui à bonis] Abstinui ab omnibus rebus lætis. Nam verba Hebræa quæ silere significant, sumuntur & in sensu abstinendi, cessandi, desinendi: itaque & per παρορῶ [negligo] hoc verbum vertitur Esai. lvii. 11. Simile habuimus supra xxviii. 1.

6. Ecce mensurabiles posuisti dies meos] Fuit haud dubiè in Græco παλαισάς [palma comprehensiles] pro παλαισιαιάς, tam exiguos ut palmo quasi comprehendi possint, quod Symmachus aliter vertit, ὡς σπιθαμὰς [velut dodrantes]. Idem vult Hebræum. Ex hac bona lectione fluxit corrupta παλαιάς [veteres], quam sequuntur Ambrosius, Apollinaris, Psalterium Romanum, Arabicum & Æthiopicum. Nec magis rectè Chrysostomus & alii quidam παλαισάς sumunt pro πλήρεις πάλης [plenas luctæ].

7. Veruntamen] אך melius vertas certè, ut Genes. xix. 14. & alibi.

In imagine pertransit homo] Alii libri pro כצלם [in imagine] habent כצלם [quasi imago]. Abit homo velut imago somnii. Hanc interpretationem firmat locus infra lxxiii. 20. & illud Sophoclis Ajace:

Οῦ γὰρ ἡμᾶς εἰδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν
Εἰδὼλ', ὅσοι περ ζῶμεν, ἢ κέφην σκιάν.
[Nam video nil nos esse mortales nisi
Imaginosa somnia, aut umbram levem.]

12. Et tabescere fecisti sicut araneam animam ejus] טע tinea intelligitur Hebræis, & huic interpreti Iobi iv. 19. & xxvii. 18. Rectè ergò vertes, Ità vitam ejus tabe consumpsisti quomodo tinea: supple, vestem solet. At Syrus, ut stipulam vertit.

PSALMVS XL.

5. **B**Eatus est vir cuius est nomen Domini spes eius] Ex Græco: & ἐστὶ τὸ ὄνομα Κυρίου ἐλπίς αὐτοῦ. Fuit ergo illis Schin forte cum Tsere in voce שׁ, cum Hebræi Schin lene cum Cametz habeant, & exponant posuit.

7. *Aures autem perfecisti mihi*] כרה perfodere significat propriè, interdum & perficere. Perfodisti mihi aures, id est, me tibi perpetuo jure mancipatum tenes. Allusio ad morem, de quo Exod. xxi. 6. Apparet ex hac interpretatione, quæ sequitur Lxx Senes, in eorum versione fuisse ὠτία [aures], quod & Scholia multa ostendunt. Qui reposuerunt σώμα [corpus], versionem aptarunt ad locum divini scriptoris ad Hebr. x. 5. At is scriptor, ut & alii, sæpe loca citat magis κατὰ διάνοιαν [secundum sensum] quàm κατὰ λέξιν [verbatim], nisi quis putet in quibusdam exemplaribus fuisse כרה, quod est corpus Chaldæis & Syris.

9. *In capite libri scriptum est de me ut facerem voluntatem tuam*] Lxx ἐν κεφαλίδι [in pagina]. Aquila & Symmachus magis accuratè, ἐν εἰληματι [in volumine]. Mos est Hebræis contractus suos scribere in membrana volubili, & voluminis modo eos aservare. indè sumta similitudo, non à libro Legis, quem itidem in voluminis formam compingunt. Contractum velut perscriptum dicit inter se & Deum, ut ipse quidem Deo serviat, Deus autem ipsum tueatur.

PSALMVS XLI.

7. **E**Grediebatur foras & loquebatur] Nempe in triviis, quomodo Latini dicunt, Omnibus in triviis vulgatur fabula passim.

& Græci: — ἐν τριόδοισιν ἀκρό.

[— in triviis id protinus audit.]

Adversum me susurrabant omnes] In Hebræo præcedit יחד una, scilicet congregati, in circulis: quam vocem Latina versio annectit verbis præcedentibus.

PSALMVS XLII.

INtellectus filiis Core] In Hebræo, Principi cantorum instruendi posteros Core: qui ad hilarandum animum aptos modos habebant.

1. *Quemadmodum desiderat cervus*] In Hebræo est צר, quæ vox propria cervorum. Videtur autem hoc carmine David sibi renovasse memoriam malorum, quæ olim pertulerat extorris, procul ab urbe & sacris, Saùle eum quærente ad exitium.

8. *Abyssus abyssum invocavit in voce catarractarum tuarum*] Comparatio sumta à magno diluvio, cum apertæ sunt catarractæ sive emissaria cæli, Gen. vii. 11. & abyssus maris invocavit, sive attraxit, velut alteram abyssum è nubibus. Huic diluvio suas calamitates comparat.

PSALMVS XLIII.

1. **D**E gente non sancta] Comitatum Saùlis indicat.

Ab homine iniquo & dolo] Saùle.

Et in tabernacula tua] Tentorium & Arcam.

PSALMVS XLIV.

13. **V**endidisti populum tuum sine pretio, & non fuit multitudo in commutationibus eorum] In Hebræo: Vendidisti populum tuum pro nihilo, neque lucrum fecisti ex pretio eorum. Adeò contempsisti populum tuum, ut sine ullo lucro tuo eos in servitutem traderes, modò Moabit, modò Cananæis, modò Philistinis, quæ historiæ sunt in libro Iudicum. Solent domini quos nullius faciunt servos vili vendere, neque tam spe lucri, quàm ut liberentur ab inutilibus mancipiis. Diodorus ad hunc locum: πέρα κας ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι τῷ μηδενός· τῷτο γὰρ λέγει ἀνευ τιμῆς, ὡς ἀχρήστους δούλους καὶ ἔθνεος ἀξίους [vendidisti nos gentibus pro nihilo. Hoc vult dicere, Non accepto pretio, velut servos inutiles & nihili homines]. Quod hic est in Lxx, ἐν τοῖς ἀλλάγμασιν αὐτῶν, significat in pretio eorum. Nam ἀλλάγμα juxta idioma Scripturarum pretium dicitur, ait Hieronymus ad v. Amosi. Corruptè quidam codices habuere, ἐν ἀλαλάγμασι [in barritibus], quod vitium in Psalterium Romanum & Æthiopicum fluxit, & in Augustinum, qui vertit jubilationibus.

23. *Æstimati sumus sicut oves occisionis*] Trucidamur ut victimæ.

PSALMVS XLV.

IN finem pro iis qui commutabuntur] Lxx שׁשׁוּנִים vertunt ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων [pro commutandis]. Significat hæc vox & lilia, sed origo est à שׁשׁ, quod sex significat: unde hexachordum significare videtur quod sex fides habet, non minùs quàm lilium sex folia.

Canticum pro dilecto] In Hebræo, Carmen dilectarum; ità vocabantur virgines quæ novam nuptam cingebant: sicut is qui novo marito aderat, vocatur ὁ φίλος τῷ νυμφίῳ [amicus sponsi], Ioh. i. 11. 29. Est ergo hoc canticum ad modulos filiorum Core cantatum à virginibus in honorem Solomonis novi mariti, & novæ nuptæ filiae Regis Ægypti. Solebant enim in nuptiis tum à virginibus tum à juvenibus cani carmina etiam apud Græcos & Romanos, ut ex Catullo discimus. Cæterum μουσικῶς [sublimiore sensu] hoc canticum ad Messiam pertinere etiam Chaldæus Paraphrastes agnoscit.

7. *Sedes tua Deus in seculum seculi*] Potest ex Hebræo verti: Sedes tua, Deus, durans in secula & ætates. Sedes, id est, firmitas.

14. *Omnis gloria ejus, filiae regis, ab intus*] Nativà pulchritudine prædita est, ità ut opus non habeat à vestibulis & gemmis commendari: quæ tamen ipsi ubertim adsunt, ad fimbrias usque.

17. *Pro patribus tuis*] Id est, pro parentibus tuis, patre & matre quos reliquisti: suprà 11. Nam Hebræi masculinis utuntur pro communibus. Sic & Hebræor. xi. 23.

18. *Confitebuntur tibi*] Id est, laudabunt te.

PSALMVS XLVI.

PRo arcanis] על עלמות [super puellas]. Sensus esse puto, qui puellis praeerant, id est, qui chorum puellarum docebant canere, ut Paral. xv. 20.

PSALMVS XLVII.

10. **P**incipes populorum congregati sunt cum Deo Abraham] Legerunt Graeci ογ cum Chiric, non ut nos, cum Patach. Sensus in Hebraeo est, Primores populorum adjunxerunt se populo Abraham: id est, federa nostra ambierunt. Vide & Psalmum sequentem, & quae diximus ad Psalmum 11.

PSALMVS XLVIII.

Secunda sabbati] Non est in Hebraeo; non tamen id frustra annotatum est: nam alii Psalmi diebus festis, alii certis diebus hebdomadis canebantur.

15. Ipse reget nos in secula] Variæ lectiones varias hoc loco & versiones peperere. Lxx & Symmachus legere עלמות per Holem ad Ayn, & putarunt esse pro עלמים [secula], subaudito, ut & alibi ל [in]. Alii iisdem literis, sed cum Patach sub Ayn, & Schurech ante ultimam, à pueritia. Alii iisdem literis, vocalibus aliis, vertunt in abscondito. Alii dividunt voces עלמות, & על sumto pro עד [usque ad], interpretantur ad mortem. Et hoc in versione ex Hebraeo sequitur Hieronymus, ut & Kimchi.

PSALMVS XLIX.

13. **E**t homo cum in honore esset non intellexit] Legerunt יבין; at nostri codices ילין, id est, non pernoctavit, pro non perstitit. Alii curiosius hinc inferunt Adamum primo die peccasse.

PSALMVS L.

2. **E**x Sion species decoris ejus] In Hebraeo: Ex Sione perfecta pulchritudinis (loco scilicet) Deus illucescet. Pro perfecta pulchritudine Syrus hic posuit coronam gloriosam.

4. Advocabit caelum desursum & terram, discernere populum suum] Caelum claudet, & terram sterilitate damnabit, propter hominum peccata. Videtur hic Psalmus memoriam recolere illius temporis, de quo 11 Sam. xxi. Mystice Iudaei hoc referunt ad animam & corpus, quae cum una peccaverint, una & judicabuntur.

13. Numquid manducabo carnem taurorum, aut sanguinem hircorum potabo? Instituta haec fuere pro eo tempore, hominum, non Dei causa. Euripides,

Δείτ' αὖ γὰρ ὁ Θεὸς, εἴπερ ἐστ' ὄντως Θεός,
οὐδενός· αἰοιδῶν οἶδε δύσῃνοι λόγοι.

[Deus aut eget nullius, aut non est Deus;
Quare ista vatum misera sunt mendacia.]

PSALMVS LI.

Cum venit ad eum Nathan] Id est, de hoc argumento scriptus, quanquam non eo tempore.

Quando intravit ad Bethsabee] Exponendum per plusquam-perfectum, Postquam congressus esset cum Bethsabee.

5. Peccatum meum contra me est semper] In Hebraeo, Peccatum meum quotidie mihi obversatur: se mihi ostendit, & poenae metu me exteret.

6. Tibi soli peccavi] A te solo poenas metuere possum. Nam liberi sunt Reges à vinculis delictorum, ut ait Ambrosius ad hunc locum. Harmenopolus: ὁ βασιλεὺς ἀμαρτάνων ἐκκολάζεται [Rex, si peccet, non puniatur]. Vide quae in hanc rem protulimus de Iure Belli ac Pacis libro 1. cap. 111. §. 1. ubi & dictum illud posuimus Rabbiorum: Nulla creatura iudicat Regem, sed Deus benedictus. Alioqui nomine, non re Rex fuisset.

Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris] Illud כרכר quod hic vertitur in sermonibus, optime veritas in actionibus: id est, ut quidquid de me statueris, & ego, & omnes alii mecum nullam mihi fieri injuriam sint professuri. Vincas, habent Lxx, & Syrus, & Paulus Rom. 111. 4. In Hebraeo est purgeris: nam verbum in Cal saepe pro esse significat apparere.

7. Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, & in peccatis concepit me mater mea] Illud enim abest in Hebraeo. Sensus est: Non nunc tantum, sed & à pueritia mea, saepius peccavi. Est enim loquendi genus ὑπερβολικόν [superjectivum], ut ostendit collatio locorum Iob xxxi. 18. Psal. xxi. 10. 11. lvi. 4. lxxi. 5. 6. Esaiæ xlviii. 8. Occasione huius gravis criminis, meminit & antecedentium quamlibet non tam gravium. Pro concepit in Hebraeo est fovit.

8. Ecce enim veritatem dilexisti] Etiam hic enim in Hebraeo deest, & rectius verteris, Attamen certe veritatem tu diligis in renibus: id est, intime. non amas facinorosos.

Incerta & occulta sapientiae tuae manifestasti mihi] In Hebraeo: In abstruso sapientiam mihi cognitam fecisti. Quominus excusatio mihi de peccato suppetat, noram ego qualis tu esses, quam aversus à dolo malo & iniustitia omni. Lex tua hanc notitiam cordi meo inscripserat.

9. Asperges me hyssopo] Id est, asperge. Precatur ut à poenis quas commertus erat, Deus se liberet, sicut leprosi per hyssopum vitae sociali reddebantur, Levit. xiv. 6.

12. Cor mundum crea mihi Deus] Nè viam mihi ad poenitentiam praecludere. Ità Maimonides, docens non omnibus id beneficii à Deo contingere, testimoniis Exod. vii. 3. Esai. vi. 9. 10. 11 Paralipomen. xxxvi. 16. Iob xi. 28.

14. Et spiritu principali confirma me] Lxx, πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με [Spiritu ducali firma me], quomodo & Chrysostomus citat oratione de Spiritu sancto. Optima versio videtur, Spiritu liberali (id est, liberaliter in me effuso) confirma me.

16. Libera me de sanguinibus] Hebraeorum mos est sanguinem pluraliter efferre. intelligit autem homi-

homicidii crimen. Sic eadem vox pluralis fumitur Exod. xxii. 3. Levit. xx. 9. 11. 27. Num. xxxv. 27. Deuteron. xix. 10. Ios. ii. 19.

18. *Quoniam si voluisses sacrificium, dedissem utique* Nulla erat in Lege constituta hostia quæ tam grave crimen expiaret. Pœna aut ab homine aut à Deo erat expectanda, nisi Deus supra Legem ignosceret. Vide quæ diximus in libro de Satisfactione Christi, capite de sacrificiis expiatoriis.

P S A L M V S LIII.

P*ro Mabeleth intelligentiæ David*] Illud quod hic est מְחִלָּה significat *carmen in choro cantandum*. Id apparet ex Psal. xxx. 12. cxlix. 3. Cant. vi. 12. & Iudicum xxi. 13. de voce מְשִׁכִּיל diximus ad initium Psalm. xxxi. 1.

P S A L M V S LIV.

I*n carminibus*] בְּנִינִינִי: de qua voce diximus ad initium Psalmi quarti.

P S A L M V S LV.

24. **V***iri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos*] Οὐ μὴ ἡμισεύσωσι τὰς ἡμέρας αὐτῶν. Non pervenient ad ætatem ad quam hominum multi perveniunt, & ipsi pervenire potuerant. Idem loquendi genus infra Psal. ci. 25. Res autem Exodi xx. 12. Si hæc pœna talibus Legis tempore fuit præstituta, quantam expectare debent qui post lucem Evangelii tales sunt?

P S A L M V S LVI.

P*ro populo qui à sanctis longè factus est, David in tituli inscriptionem, cum tenuerunt eum Allophyl in Geth*] Videntur Lxx pro יונה [columba] legisse אִמָּה [populo], & pro אֱלֹהִים [mutam] legisse אֱלֹהִים [deos], & eâ voce intellexisse *Dei filios*: quomodo multi interpretantur בְּנֵי אֱלֹהִים [filios Dei] Genes. vi. 2. præterea pro מְכַתֵּם [absconditum] legisse מְכַתֵּם [in-scriptio], ut supra xvi. Ex Hebræo versio sic optimè fluet: *Principi cantorum, de columba muta, Davide scilicet, carmen columnæ inscribendum de eo tempore quo tenebatur à Philisthinis in Geth. Columbam mutatam eleganter se vocat, quod & innocens esset adversus populum suum, & tamen hanc suam innocentiam Philisthinis prodere non auderet.*

P S A L M V S LVII.

N*e disperdas*] Id est, deprecatio.

P S A L M V S LVIII.

10. **P***riusquam intelligerent spinæ vestra rhamnum, sicut viventes, sic in ira absorbet eos*] Optima versio ad Hebræum videtur, *Priusquam caldaria vestra (sive lebetes) sentiant rhamnum (id est, ignem ex rhamno, qui celerrimè ardescit & calefacit), sic vos*

quasi viventes absorbebit ira (Dei) turbine (id est rapidissimè). סִירָה sunt *caldaria*. Apparet id Eccles. vii. 7. ubi pariter *ignis è spinis* mentio. Vide & Exod. xvi. 3. ubi & aliis multis in locis λέβητα [le-beta] vertunt Græci, alibi χαλκῆον [abenum].

P S A L M V S LIX.

I*n tituli inscriptionem quando misit Saül*] Carmen inscriptum columnæ in memoriam istius rei positæ eo loco ubi id evenerat.

P S A L M V S LX.

C*um succendit Mesopotamiam Syriæ*] In memoriam omnium victoriarum quæ hic breviter indicantur, latius autem describuntur in libris Samuelis & Paralipomenon. Verbum נָצַח quod hic per ἐμπυρίζειν [incendere] verterunt Græci, quos hæc versio sequitur, alibi vertitur per μάχεσθαι [pugnare], quod huic loco optimè convenit, ut sensus sit: *cum bellum gereret adversus Syriam duorum fluminum (sic habet lectio Hebræa) id est, Mesopotamiam ab Euphrate & Tigride ita dictam. Eò autem usque prolata arma Davidis apparet 11 Sam. viii. 3. & 1 Paralip. xviii. 3.*

Et Sobal] Scripsere Lxx Σαβὰ [Suba] non Σοβὰλ [Sobal]. nam sic habent dictis jam locis. In Hebræo hic est *adversus Syriam Soba*, id est, partem Syriæ hoc nomen habentem, de qua vide 11 Samuel. viii. 5. 12. x. 6. & 1 Paralip. xviii. 3. 9.

Et convertit Ioab] Melius: *& reversus est Ioab*, nempe à cæde in Syros edita 11 Sam. viii. 13. Fecisse autem dicitur Ioab quod per Abisai fratrem suum fecit, quia Ioabi sub Davide summum erat imperium, 11 Sam. viii. 16. 1 Paralip. xviii. 15.

Idumæam] In Hebræo, Edom, id est, Idumæos. *In valle Salis*] 11 Sam. viii. 13. & 14.

Duodecim millia] Nempe uno prælio, præter sex alia millia in minoribus conflictationibus interfecta, 1 Paralip. xviii. 12.

9. *Iuda rex meus*] Legifer in Hebræo. Sensus idem: vult enim dicere populus, *Regem sibi esse & tribu Iudæ.*

10. *Moab olla spei meæ*] Græci cum scripserunt, Μωὰβ λέβης τῆς ἐλπίδος μου [Moab lebes spei meæ], in animo habuerunt vocem Syriacam γῆρ, quæ significat *confidere*, ut Dan. iii. 28. Sed vera interpretatio ex Hebræo est, *lebes lotionis meæ*: id est, *pollubrum*, ὡδὲν-πλῆρον. Aquila, λέβης λουτρῶς μου [lebes lotionis meæ]. Hoc volunt dicere: *se imperaturos Moabitibus & Idumæis, ut servis.*

In Idumæam extendam calceamentum meum] Idumæo extendam calceum meum, nempe ut eum mihi detrahat, ut viles servuli solent. Vide quæ ad Matth. iii. 11.

P S A L M V S LXI.

3. **A***finibus terræ ad te clamaui*] Nempe ultra Iordanem, quò profugerat Absalomī metu 11 Samuel. xvii. 22.

PSALMVS LXII.

12. **S**emel locutus est Deus, duo hæc audiui] Semel Deus in Sinai locutus est maioribus nostris; indè duo colligo longè certissima: Deum & potentissimum esse ad vindicandas injurias suas, & in pios mirè benignum. Exod. xx. 5. 6. 7.

13. Quia tu reddes unicuique juxta opera sua] Roman. II. 6.

PSALMVS LXIII.

1. **C**um esset in deserto Idumæe] Scribendum hic & in exemplaribus Græcis Iudææ, tum ex textu Hebræo, tum ex historia I Sam. XXI. 5. XXIII. 14. 15.

2. Quam multipliciter tibi caro mea] Putarunt Lxx כמה esse compositum ex כ [sicut] & מה [quid?]. At melius Hebræi pro uno verbo sumunt, quod desiderare significat. Itaque Aquila vertit ἐπετάβην [tetendit], Symmachus ἠμεῖς ἐταβήκαμεν [desiderat].

PSALMVS LXIV.

7.8. **S**crutati sunt iniquitates: defecerunt scrutantes scrutiny: accedet homo ad cor altum, & exaltabitur Deus: sagittæ parvulorum factæ sunt plagæ eorum] Apparet Lxx pro וירם & telis confixit legisse וירם וירם וירם [exaltabitur]. Cæterum cum תמנו similiter legatur Threnorum III. 22. ubi significat consumpti sumus, per ἐπέμβεσιν [insertionem] non infrequentem נ literæ: videtur sensus, supplendo vocolas quæ omitti solent, sic optimè posse fari, Investigarunt illi iniquitates (vias nobis nocendi): consumpti essent. Sed investigatio perfectissima (supple, Dei est, ex sequentibus) & ad intimum hominis & profundum cor (supple pervenit). Confecit igitur eos Deus telo: subito exstiterunt vulnera eorum.

PSALMVS LXV.

Canticum Jeremiæ & Ezechielis populo transmigrationis cum inciperent exire] Non est hoc in Hebræo, nec in interpretibus aliis, sed in quibusdam exemplaribus versionis Lxx. Cæterum non malè conveniunt hæ querelæ, & simul preces isti tempori: & multa esse hic ævi post Davidem initio libri notavimus.

2. Te decet hymnus] In Hebræo, Tibi silentium, laus: id est, fileant alia omnia, ubi de te laudando agitur, Favete linguis.

5. Beatus quem elegisti & assumpsisti] Beatos præse prædicant illos quos, ut nulli usui homines, Chaldaei in Iudæa reliquerant. II Reg. xxv. 11.

PSALMVS LXVI.

Canticum psalmi resurrectionis] Non est hoc in Hebræo, neque fuit in Hexaplo. Videtur Græca Ecclesia id addidisse.

18. Iniquitatem si aspexi in corde meo, non exaudiet Dominus] Sensus est: Si animo meo spectassem ad consilia improba, non exaudisset me Dominus. Nunc autem cum me exaudierit, apparet omnibus me non tali fuisse animo. Pessimè hoc ex loco infert Kimchi, Deum cogitationibus malis, dum actu non impleantur, non offendi: quæ ipsa est sententia Pharisaismi, quam & Christus & Paulus sæpe repurgatum eunt.

PSALMVS LXVII.

6.7. **C**onfiteantur tibi populi omnes: terra dedit fructum suum] Laudant te gentes omnes, terrâ suum fructum dante.

PSALMVS LXVIII.

2. **E**xurgat Deus] Argumentum hujus carminis est exitus populi ex Ægypto.

5. Iter facite ei qui ascendit super occasum] Id est, viam ei munite, ὁδοποιήσατε, ut hic habent Lxx. Super occasum ἐπὶ δυσμῶν, in Hebræo כַּעֲרֹב, quod Aquila vertit ἐν τῇ ἀοικήτῳ [in terra non habitata], unde Hieronymus in altera versione per desertâ. Kimchi & Hebræorum alii summum orbem cœlestem intelligunt: & receptum hinc apud Hebræos in eo significatu uti voce Araboth. Sed cum vetustissimi Hebræorum nullum orbium discrimen in cœlo agnoverint, ut & ex Gemara discimus ad initium Geneseos, verius est hac voce nihil aliud significari quàm quod ἀπρόσιτον [inaccessibilem] dixit Paulus I Timoth. VI. 16.

9. Terra mota est, etiam cœli distillaverunt] Illud נטפו optimè verti potest, conturbati sunt. Est enim idem verbum Iud. v. 4. ubi Græca versio ὁ ἔρανος ἐταράχθη [cælum conturbatum est].

A facie Dei Sinai, à facie Dei Israël] Melius illud prius à facie Dei conjungas cum præcedentibus, ut sequatur deinde Sinai à facie Dei Israël: supple ἀπὸ κοινῆς [ex communiter dicto], motus & conturbatus est.

10. Pluviam voluntariam] Liberalem, ut suprâ LI. 14.

Hereditati tuæ] Populo Israël.

11. Animalia tua habitabunt in ea] Intelligunt Hebræi Angelorum ptæcipuos, qui חיות Ezechieli; sed potest חיה intelligi pro conventu, sicut infrâ 31. pro eodem poni videntur חיה & עדת. Nam conventus veri Dei colendi causâ in solo populo Israël frequentabantur.

12. Dominus dabit verbum evangelizantibus, virtute multâ] Lxx, Κύριος δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλαῇ. Et sic citat Chrysostomus oratione Christum esse Deum, & ad Euangelium applicat. Sensus historicus est, Dominus dabat sermonem (id est, materiam loquendi uberem) nempe ut feminarum prædicantium (victorias) multum agmen diceret, scilicet ea quæ sequuntur.

13. Rex virtutum dilecti, dilecti] ירדן quod bis hic ponitur à רדן [diligere] derivarunt Lxx, cum verius sit esse à נדן [fugere], ut hoc sit quod cantabant feminæ: Reges exercituum fugerunt, fugerunt.

Et speciei domus dividere spolia] Melius: *Habitatrix domus dividet spolia*. Id est, tanta erit prædæ multitudo, ut etiam mulieres *οἰκῶν* [*domi se continentes*] in ejus partem sint venturæ. Simile vide Iudic. v. 30.

14. *Si dormiatis inter medios cleros, pennæ columbæ deargentatæ & posteriora dorsi ejus in pallore auri*] Optime sic vertas ex Hebræo: *Etiam si dormissetis inter cremathras, eritis ut alæ columbæ quæ sunt velut argentatæ, & ejus pennæ velut ex auro*, splendent scilicet à sole. *שפתים* cremathras esse, id est uncinos unde carnes pendent, apparet Ezech. xl. 43. Apud eas qui cubant fœdari undique solent, & in talibus angustiis vixerant in Ægypto Israëlita. Splendent tamen velut columbæ: tam pulchrè distinctus ac bene ornatus erat ipforum exercitus. *שפתים* alio sensu *limites* significat, ut Genes. xlix. 14. ad quem significatum respicientes Lxx, verterunt *κλήρων* [*sortium*].

15. *Dum discernit cælestis reges super eam, nive dealbabuntur in Salmon, mons Dei, mons pinguis.*

16. *Mons coagulatus, mons pinguis*] Sic ex Hebræo sensus fiet commodior: *Vbi disjecerit omnipotens reges (ut Sehonem & Ogum) tunc niveus eris (nitebis pulchrè ô popule Israël) in Salmon monte Dei (id est, excelsissimo) & in monte Basan, monte caseorum, in monte, inquam, Basan: id est cis & uls Iordanem latè regnabis, tenebisque loca opima.* *גבית* caseus Iob x. 10. Montana Basanis plena pascuis.

17. *Vt quid suspicamini montes coagulatos?* Ex Hebræo: *Cur saltatis vos montes pleni caseo?* qua de causa lætamini? Respondent montes isti, *καὶ ἀποσωποποῦν* [*per personæ fictionem*]: *In hoc monte vult Deus habitare, & habitabit perpetuò.* Cultum sui instituet ac retinebit in terra Iudæa.

18. *Currus Dei decem millium multiplex*] Ex Hebræo sic, *Curruum Dei duæ sunt myriades & millia plurima*. Angelos comparat exercitui; pars autem validissima exercituum erant currus. Exodi xv. 4. 11 Reg. 11. 2. & vi. 17.

Dominus in eis in Sina, in sancto] Per talem exercitum Deus in Sinai majestatem suam ostendit. Unus erat Angelus Deum referens: multi ei aderant stipatores. Apparet id collatis locis Actor. vii. 38. Gal. 111. 19. Hebr. 11. 2. Vide quæ ad Lucam 17. 13.

19. *Ascendisti in altum*] A Sinai in cælum, ut solent Reges judicia exercituri tribunal conscendere. Vide Matth. xxvii. 19.

Cepisti captivitatem] Ad captivitatem damnaſti populos complures, inter eos Madianitas. Numerorum xxxi.

Accepisti dona in hominibus] Id est, propter homines: accepisti dona ad usum Sacerdotum & Levitarum. Putet fortè aliquis pro *לקחה*, quod est accepisti, scriptum fuisse *הלקת* [*dediti*], quod pro dare sumi solet, ut Deuteron. iv. 19. Iob xxxix. 17. & inde esse *ἔδωκε* [*dedit*], quo utitur Paulus, *μυστικῶς* [*mystice*] ad Christum hoc referens Ephes. iv. 8. quomodo & Iustinus hunc locum citat; idemque sequitur Psalterium Romanum hoc loco, & Hilarius: item Arabs & Æthiopicus, sed alii secundâ, alii tertiâ personâ ex Paulo. Sed sciendum etiam accipi

rectè dici quæ in hoc accipiuntur, ut dentur: sicut videre est Exodi xxv. 2. & 1 Reg. xvii. 10.

Etenim non credentes inhabitare Dominum Deum] In Hebræo: *Etiam rebelles (supple, accepisti, ex superioribus) ut inhabitaret in illis Dominus Deus.* id est, Vt tu inhabitares in illis, nomine posito pro pronomine, ut apud Hebræos sæpè. Intelligendum hoc de Gabaonitis & eorum similibus, qui diu rebelles Deo facti sunt profelyti. Ità hic Chaldæus, & Rabbi Solomo. Quantò autem hæc eminentius per Christum sint impleta, nemo non videt.

28. *Ibi Benjamin adolescentulus in mentis excessu*] *ἐν ἐκστάσει* [*in alienatione mentis*]. Sumserunt *רדה* pro una voce, cum verius sit esse à *רדה*, quod est dominari, & affixo quod eis significat. *Benjamin parvulus dominatus est eis.* Tribus Benjaminitica exigua, 1 Sam. ix. 20. tamen ex ea Rex exstitit Saül.

31. *Increpa feras arundinis*] Agmina sagittifera. Intelligi videntur Ammonitæ. Vide 11 Sam. xi. 20.

Congregatio taurorum in vaccis populorum, ut excludant eos qui probati sunt argento, dissipa gentes] Rectius vertas: *Cætum taurorum qui in vitulis populorum gloriantur, ut veniant cum fragmentis argenti, dissipa gentes quæ bella volunt.* Per tauros intelligendi duces, per vitulos milites qui eos sequuntur, ut Psal. xxi. 1. 3. ut veniant cum fragmentis argenti, nempe ad redimendam pacem.

32. *Venient legati ex Ægypto*] Vox *חשמנים* [*proceres*] est Ægyptia; sed & Hebræis post usitata, unde nomen genti Asmonæorum. Iudæi Cardinales Romanos hoc nomine appellant. Arabibus *חشم* [*divitiæ*]. Vult dicere viros maximæ dignitatis venturos ex Ægypto in Iudæam, nempe cum Solomon pactam adducerent.

Æthiopia præveniet manus ejus Deo] In Hebræo: *Æthiopia currere faciet manus suas Deo.* *Manus suas*, id est dona festinabit ad Deum afferre, ut fecit Regina Sabæ, quæ Æthiopie accensetur 1 Reg. x. infra Lxxii. 10. Impleta hæc eminentius cum & Ægyptii & Æthiopes oblationes, quas Christiani solent, in Ecclesia obtulere.

P S A L M V S LXIX.

28. **N**on intrent in justitiam tuam] Bonitatis tuæ nè participes sint. Nam Hebræis frequens per *צדק* significare beneficentiam.

29. *Deleantur de libro viventium, & cum justis non scribantur*] *Viventes* hic dicuntur qui bonâ fruuntur valetudine, quod Legem servantibus Lex promittit. Sic contrâ mortis nomine sæpe intelliguntur morbi. *חי* [*vivus*] *יָיִים* [*sanus*] vertitur in Levitico aliquoties, nec aliter Esai. xxxvi. 11. 21.

P S A L M V S LXX.

In rememorationem quòd salvum fecerit eum Dominus] Hæc quòd salvum fecerit eum Dominus, interpretamenti causâ addidit Lxx. Sunt autem quæ in hoc Psalmo sunt, eadem cum postremis Psal. xl. Et hic, & qui sequitur Psalmus repræsentat mala quæ Absa-

Abfalomus excitavit. Videntur autem Psalmum sequentem usurpasse, & illi qui cum Rege Ioachimo in Babylonem abducti sunt, 11 Reg. xxiv. 12. quod indicat Græca & Latina ejus inscriptio, quæ in Hebræo deest.

P S A L M V S LXXI.

5. **Q**uoniam tu es patientia mea, Domine] Lxx, ὅτι ὁ ἐν ὑπομονῇ μου Κύριε [quoniam tu es expectatio mea Domine], id est, spes mea. Sunt autem valde conjuncta spes & ὑπομονή [expectatio], ut Romanor. v. 4.

15. Os meum annuntiabit justitiam tuam: toto die salutare tuum, quoniam noncognovi literaturam] Melius, Quamvis numerum (nempe bonitatum tuarum) non novi: ut sensus sit idem qui xl. 6. Symmachus hic, & ὅτι οὐδὲ ἐξαριθμῆσαι [neque enim valeo numerare]. Græci ספרות sumpsere pro arte numeraria quâ utuntur mercatores. Itaque verterunt πραγματούχας, & inde Romanum Psalterium negotiationes. Alii γραματούχας [literaturas]. utriusque Græcæ versionis mentio apud Augustinum.

P S A L M V S LXXII.

In Salomonem] Id est, celebrandæ memoriæ temporis illius, quo primum unctus est Solomon 1 Reg. i. 39. sublimiore tamen sensu pertinere hæc ad Messiam agnoscunt vetus Scholiastes Hebræus hoc loco, & R. Saadia Gaon ad Dan. vii. 14. & Salomon Iarchi.

5. Et permanebit cum Sole & ante Lunam in generationem & generationem] In Hebræo: Timebunt te cum Sole, & dum apparebit Luna soboles sobolis. Id est posterii Solomonis. Simile illud Ovidii:

Cum Sole & Luna semper Aratus erit.

16. Et erit firmamentum] Legit in Græco στήριγμα [firmamentum]: quæ lectio pridem invaluit, cum corrupta sit ex σῖτος δράγμα [pugillus frumenti]. Id enim פסת בר, ut Chaldæus hic interpretatus est, particula frumenti. Solemus autem minimam quantitatem designare pugilli nomine, ut apparet 1 Regum xviii. 44.

In terra in summis montium] In solo verticis montani, qualia loca solent esse saxosa, ac proinde sterilia.

Superextolletur super Libanum fructus ejus] Sic & Græci, ὑπεραρθῆσεται ὑπὲρ τὸν Λιβανὸν ὁ καρπὸς αὐτοῦ. Sed Hebræum magis sonat, Movebitur ut Libanus fructus ejus. Id est, tam paucillum frumenti satum in solo infelicissimo segetem producet, quæ concussa vento strepat non minus quam arbores Libani. descriptio summæ fecunditatis, quæ futura erat sub Rege Solomone. Ità Aben Ezra & Kimchi. Homerus in boni Regis descriptione:

Φέρονσι δὲ γαῖα μέλαινα

Πυρὸς καὶ κριθᾶς, βριθῆσι δὲ δένδρεα καρπῶ.

[—] parit bordea tellus

Triticæsq; dapes, pomis scatet arbor ubique.]

Et florebut de civitate sicut fenum terræ] De civitate ἐκλειπικῶς [defective] dictum pro homines de civitate: id est, cives. Et fenum rursus dixit, ut

Græci χόρτον, herbam virentem significans. Vide suprâ xxxvii. 2.

17. Sit nomen ejus benedictum in secula, ante Solem permanet nomen ejus] Illud benedictum neque in Hebræo est, neque fuit in Hexaplo. Sensus Hebræi est, Nomen ejus erit perpetuum coram Sole (id est, dum Sol lucebit, eodem loquendi genere quod suprâ de Luna habuimus): sobolescet nomen ejus, id est, posterii ipsius per ipsius memoriam erunt celebres. 17. filius. Vox est Philisthinorum, Genes. xxi. 23. & Arabum, Iob xviii. 19. Hinc Egyptii sumpsere nomen νόμμι [nommi].

Et benedicentur in ipso omnes tribus terræ] Dicitur enim apud omnes gentes: Sit regnum tuum simile regno Solomonis.

20. Defecerunt laudes David filii Iesse] In Græco, Ἐξέλιπον οἱ ὕμνοι Δαβὶδ τῶ ὑῖο Ἰεσσαί. Sic & in Hebræo: Finiunt preces Davidis filii Isai. Id est, finitur hic collectio Psalmorum ab ipso Davide facta. qui sequuntur, eos Asaph alique, postremò Esdras addiderunt. Sunt tamen inter eos etiam quidam à Davide facti, sed post conclusum volumen illius collectionis.

P S A L M V S LXXIII.

1. **Q**uam bonus Israel Deus] Certè bonus Israël Deus! Sic habet Hebræum.

24. Et cum gloria suscepisti me] Et cum honore accepisti me. Fecisti me Regem. Nam Asaphus hæc composuit in laudem Davidis. אחר per ὅν [cum] vertitur, suprâ xlix. 18.

P S A L M V S LXXIV.

6. **Q**uasi in silva lignorum securibus exciderunt januas ejus in idipsum: in securi & ascia dejecerunt eam] Nempe tentorium Siloh, ubi erat Arca. Repræsentatur hic historia quæ est 1 Sam. iv. פתוחיה januas ejus, non, ut quidam, sculpturas ejus. Ejus in Hebræo femininum est, quia subauditur ex superius dicto 4. ערה, quod est generis feminini: & primò quidem conventum, deinde verò & conventus locum significat, ut apud Græcos ἐκκλησία [ecclesia]. Hæc quanquam, ut puto, de illo dicta tempore, mirè tamen conveniunt in ea quæ sub Nabuchodonosoro & Tito evererunt. Vox כילפות, quam asciam transfert Latinus, alii melius malleum, est Philisthina, ad notandum tempus: manet apud Arabas.

13. Tu confirmasti in virtute tua mare] Vt transferent Israëlita.

Contribulasti capita draconum in aquis] Regem & principes Egyptios. Nam mos est Scripturæ Reges humanitatis immemores describere sub nominibus ferarum terrestrium aut marinarum. Hic autem maluit marinam feram nominare, quia Rex Egypti ad duo maria imperium suum protendebat.

14. Dedisti eum escam populis Æthiopum] In Hebræo: incolenti deserta, illis scilicet qui oram Arabici sinûs obtinebant, & piscibus vescabantur, qui pisces solent se pascere carnibus submersorum hominum. Hieronymus contra Iovinianum: Porro

Ichthyophagi, gens errans in litore maris Rubri, supra petras Solis calore ferventes assant pisces, & hoc solo alimento victitant. Meminit & Strabo lib. xv. & Agatharchides & Diodorus Siculus.

15. *Tu dirupisti fontes & torrentes*] Est μετ' ἀληψίς [transsumptio] pro *dirupisti rupes ut fontes ac torrentes emanarent.* Nota historia.

Tu siccasti fluxuos Ethan] Solent sæpè Senes Lxx voces dubias in Hebræo sermone relinquere. Cæterum אֵיתָא bene Aquila reddidit σερρῆς [rigidos], rapidos nimirum amnes, qualis est Iordanes.

P S A L M V S LXXV.

3. *Cum accepero tempus ego iustitias judicabo*] Supple, *dicet Deus.* Cum accepero tempus, nempe opportunum. Vbi mensura iniquitatum fuerit impleta.

4. *Liquefacta est terra, & omnes qui habitant in ea*] Totus status Iudææ conturbatus fuit factione Isobosethi.

Ego confirmavi columnas ejus] Ego fortitudinem dedi Davidi, Ioabo, aliisque earum partium.

6. *Nolite attollere in altum cornu vestrum*] Contra Davidem.

9. *Calix in manu Domini vini meri plenus inixto*] Quasi dicat, habet in eo calice & bonum & malum. Vinum, quia iram accendit, vindictam significat, Esaiæ LI. 22. Ieremiæ xxv. 16. Apocalypseos xiv. 10. xvi. 19. xviii. 3. xix. 15. Non longè abit illud Homeri:

Δοιοι γὰρ τε πίθοι καὶ ἀκείαται ἐν Διὸς ὕδασι,
κηρῶν ἐμπλεις, ὃ μὲν ἐοθλῶν, αὐτὰρ ὃ δειλῶν.
[Dolia namque Iovis duo sunt in limine, quorum
Hoc adversa tenet, tenet illud prospera fata.]

P S A L M V S LXXVI.

Anticum ad Assyrios] In Hebræo hoc non est, neque fuit in veteri editione Lxx, neque in aliis multis editionibus, ut notant Græci ad hunc locum. Scriptus videtur Psalmus devictis Ammonitis; sed eo usus postea Ezechias liberatus ab Assyriis, quale quid & suprâ annotavimus ad Psalm. Lxx. & LXXI.

11. *Quoniam cogitatio hominis confitebitur tibi*] Ex Hebræo, *Homini furor in laudem tuam cedit: siquid irarum residuum est, id constringes.* Siquid adhuc in Ammonitis restat malæ voluntatis id faciliè impediens. Potuit Ezechias hoc optimè aptare Assyriis, eorumque sociis.

P S A L M V S LXXVII.

17. *Viderunt te aquæ & timuerunt & turbatae sunt abyssi*] Etiam hæc ad exitum ex Ægypto pertinere res ipsa loquitur.

19. *Vox tonitruui tui in rota*] Rota hîc aërem, alibi ætherem significat: quia hæc omnia circum nos volvi communis est opinio.

P S A L M V S LXXVIII.

49. *Immissiones per Angelos malos*] Per Angelum percussorem, Exodi xii. 23. Vni Angelo plures adfuisse velut apparitores suprâ diximus. Alii intelligunt prænuntios malorum, Mosem & Aaronem, μάντις κακῶν [vates malorum].

P S A L M V S LXXIX.

Videtur hic Psalmus esse ejusdem argumenti cuius LXXIV. Salem sive Hierosolyma videtur fuisse in divisione prima populo Israëlítico facta, Iosuaë xv. 8. Sionem arcem videntur semper tenuisse Iebusæi, I Sam. v. 6. 7. Itaque cum Philisthini ceperunt Arcam (quæ hîc חֵיכָל קֹדֶשׁ [basilica sacra],) nihil mirum si & Hierosolyma, sive Salemm, urbem tunc exiguam nec bene munitam, ceperint. Cæterum optimè hunc Psalmum suis temporibus aptare potuerunt homines temporum Nabuchodonosoris.

2. *Posuerunt Ierusalem in pomorum custodiam*] Lxx εἰς ὀπωροφυλάκιον [in pomarii custodiam]. Et sic solent vertere עֵיץ, quod alii *acervos* vel *tumulos*. In tumulis autem excubare solebant magnorum pomariorum custodes.

P S A L M V S LXXX.

2. *Vi sedes super Cherubim*] Id est, qui te ostendis oraculis & splendore super Arcam.

P S A L M V S LXXXI.

Super torcularibus] Vide suprâ viii. 1.

P S A L M V S LXXXII.

Deus stetit in Synagoga deorum] In Hebræo, *In Synagoga Dei*: id est *sua*, more Hebræo. Sic Num. x. 29. sic & Lucæ iii. 19. & alibi sæpè. *Senatus Iudicum, senatus Dei* dicitur, quia Dei nomine judicia exercet, I Paralip. xix. 6. Deus primis illis temporibus per se graviter fontes puniebat, ut Cainum, ætatem diluvii, Sodomitas, alios. Postea substituit suum in locum Iudices legitimè constitutos, in Iudæa maximè.

In medio autem deos dijudicat] Id est, Iudices: semper enim eam significationem habet אֱלֹהִים, etiam cum de Deo ponitur.

2. *Vsquequo judicatis iniquitatem?*] Vt illi qui Absalomum fuerant secuti.

6. *Dii estis*] Iudices estis, eminenti in dignitate secundum legem meam constituti.

Et filii excelsi omnes] Filii dicuntur qui aliqua ex parte alicui sunt similes.

7. *Vos autem, sicut homines, moriemini, & sicut unus de principibus cadetis*] Illud autem hîc valet nihilominus. *Moriemini nihilominus*; hæc enim sors communis est plebejis (talem enim vox אָדָם [homo] in Hebræo sæpè significat) & summatibus:

*Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas
Regumque turres.*

8. *Surge Deus judica terram*] Per Regem Davidem.

Quoniam tu hereditabis in omnibus gentibus] Tu per eum imperium legemque tuam longè latèque proferes.

P S A L M V S LXXXIII.

7. 8. **T** *Abernacula Idumæorum & Ismaelitæ, Moab & Agareni, Gebal & Ammon & Amalec, alienigenæ cum habitantibus Tyrum*] Non dubito quin hæc pertineant ad tempora quæ describuntur II Samuel. VIII. De Gebale sive Gybliis vide I Reg. v. 18.

9. *Etenim Assur venit cum illis*] In Hebræo, *Etiā*. Aquila & Theodotio καὶ γε [etiam], Symmachus ἐτι καὶ [præterea]. Historia horum non specialiter meminit; sed dubitandum non est quin ab omnibus vicinis auxilia petierint.

11. *Disperierunt in Endor*] Supple qui. Endor est in parte Manassis, Iosue xvii. 11. I Sam. xxviii. 7. ibidem erant Thanach & aquæ Mageddo memoratæ Iud. v. 19. ut apparet Iosue dicto loco, & Iud. i. 27.

12. *Pone principes eorum sicut Oreb, & Zeb, & Zebæe, & Salmana*] Iud. vii. 25. viii. 21.

14. *Deus meus pone illos ut rotam*] Devolve eos ut rotam de loco declivi. Alii pappos, id est lanuginem carduorum interpretantur.

P S A L M V S LXXXIV.

Creditur scriptus Psalmus in memoriam ejus temporis quo majorem Iudææ partem tenebat Absalomus.

6. *Beatus vir cui est auxilium abs te: ascensiones in corde suo disposuit*] Auxilium intellige, facultatem eundi ad Templum. Cætera sic optimè vertas, *Viæ sunt stratæ in medio eorum*. In omnibus locis in quibus habitant, viæ sunt bene stratæ quæ Hierosolyma deducunt.

In valle lacrymarum in loco quem posuit, etenim benedictionem dabit legislator] Multæ hîc voces sunt πολύσημοι [plura significantes]. Sed optima interpretatio hæc videtur esse, *Transituri per vallem mororum, fontem facient eam* (eā utentur tanquam aquoso loco): nam benedictio (supple divina) operiet eum imbre. Mori nascuntur in locis siticulosis. Dicit ergo, Etiam si in itinere occurrant loca siticulosa, Deus illis pluviam dabit pro fontibus. Vide Ezech. xxxiv. 26.

8. *Ibunt de virtute in virtutem*] Ex Græco, πορεύονται ἐκ δυνάμεως εἰς δύναμιν [ibunt ab agmine in agmen, id est agminatim]. Δυνάμεις his scriptoribus, ut Hebræis דִּינָה, agmina significant. ibunt distincti in agmina, ut in magnis συνέδαις [comitatibus] fieri solet.

P S A L M V S LXXXV.

2. **A** *Vertisti captivitatem Iacob*] Descriptio est redditus in Urbem, devicto Absalomo. Captivitatem appellat exilium illud ultra Iordanem, ubi

David, & qui eum sequebantur obsessi erant, partim à popularibus adversariis suis, partim ab infestis gentibus. Optimè potuit hic Psalmus usurpari ab Esdra & Nehemia.

P S A L M V S LXXXVI.

O Ratio ipsi David] Vsurpata, ut Hebræi nos monent, ab Ezechia.

10 13. *Eruisti animam meam ex inferno inferiori*] ἐξ ᾗδης κατωτάτης. Sensus est, ex specu profundissima: id est, gravissimo periculo.

P S A L M V S LXXXVII.

4. **M**emor ero Rahab & Babylonis scientium me: Ecce alienigenæ, & Tyrus, & populi Æthiopum, hi fuerunt illic] Rahab est Ægyptus, ob superbiam sic dicta, ut apparet infra Lxxxix. 11. Esaiæ li. 9.

20 Deus autem loquitur, & ait: Si quæram ex Ægyptiis vel Babyloniis, vel Palæstinis, vel Tyriis, vel Æthiopiis, qui eorum me noverint, dicent, Hi tales nati apud nos sunt.

5. *Numquid Sion dicet, Homo & homo natus est in ea?*] An in eum modum dicent Hierosolyma, Hic & ille (id est, unus & alter pius) natus hic est?

Et ipse fundavit eam Altissimus] Imò verò hanc civitatem totam formavit Altissimus: suis moribus imbuuit. כּוֹנֵן solet verti πλάττειν [formare].

30 6. *Dominus narrabit in scripturis populorum ac principum horum qui fuerunt in ea*] Repetit aliis verbis quæ dixerat: *Deus in matricula populorum facile numeret* (nempe pios, ex superioribus, dicens,) *Hic ibi natus est.*

7. *Sicut lætantium omnium habitatio est in te*] In Hebræo, *Sicut præcentor ita chorus: omnes scaturigines meæ in te*. Sensus est, Longè aliter apud te, ô Sion, res se habet: qualis est præcentor talis est chorus (proverbiale hoc, significans maximos minimosque in hac re esse similes): *abundantia mea* (quæ per aquas significatur) *apud te est.*

P S A L M V S LXXXVIII.

Intellectus Eman Ezrahitæ] Hic Eman is est, ni fallor, qui nominatur inter cantores sive poëtas I Paralip. vi. 33. qui διδασκαλὸν [plenum doctrinæ] hoc carmen composuisse videtur, & canendum tradidisse Coræ posteris.

P S A L M V S LXXXIX.

Ethan] Videtur hic Ethan fuisse tempore μεταστερίας [deportationis].

28. *Et ego primogenitum ponam illum*] Nempe inter Reges, quod clariùs eloquuntur verba sequentia: *Excelsum præ Regibus terræ.*

32. *Si justitias meas profanaverint, & mandata mea non custodiverint, visitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum*] Repetit Poëta ea quæ Deus de Salomone posterisque ejus dixerat II Samuel. vii. 14 ubi dicta vide.

39. *Distulisti Christum tuum*] In Hebræo, *Iratus es uncto*

uncto tuo, nempe Sedeciae, qui oculis orbatus, & vinctus ductus est in Babylonem 11 Reg. xxv.

46. *Minorasti dies temporis ejus*] In Hebræo, *Præcidisti dies juventutis ejus*: fecisti ut ante tempus senesceret malorum tædio. Et sic poterunt hæc intelligi de eodem Sedecia. Hebræi malunt de Ioachimo hæc intelligere, qui per tres tantum menses regnavit: & juvenis, id est annorum xvi11 ad regnum pervenerat: 11 Reg. xxiv. 8.

48. *Memorare quæ mea substantia*] In Græco, *μνησθῆτι τίς ἡ ὑπόστασις μου* [memento quæ sit mea duratio]. In Hebræo: *quantilli ævi sim*.

P S A L M V S X C.

O Ratio Mosi hominis Dei] Non ab ipso facta, sed ejus rebus animoque conveniens. *Τίνας ἀν λόγους εἶποι ὁ Μωσῆς* [qualia verba Moses dicere potuerit]. Idem dicendum videtur de Psalmis sequentibus decem, quos Hebræi Mosi tribuunt.

2. *Priusquam montes fierent, aut formaretur terra & orbis, à seculo usque in seculum tu es Deus*] Illud Deus ex Hebræo additum videtur. Nam in Græco est, *Πρὸ τῆ ὄρη γεννηθῆναι, καὶ πλασθῆναι τὴν γῆν καὶ τὴν οἰκωμένην, καὶ ἀπὸ τῆ αἰῶνος ἕως τῆ αἰῶνος* [Priusquam montes gignerentur, & fingeretur terra, & orbis habitatus, & à seculo usque ad seculum tu es]. Quod autem in Hebræo sequitur *לְעוֹלָם* non cum Tserer legerunt Græci interpretes, sed cum Patach, & retulerunt ad comma sequens, versum per *נָה* [ne].

8. *Seculum nostrum*] *Abscondita nostra*: id est, peccata hominibus incognita tu vides.

9. *Anni nostri sicut araneæ meditabuntur*] *Τὰ ἔτη ἡμῶν ὡς ἀράχνη ἐμελέτων* [anni nostri ut aranea meditati sunt]. Fortè pro *כְּמוֹ* [tanquam] legerunt *שֶׁמֶם* [aranea] subaudito *כִּי* [sicut], & *הִגָּה* [meditari] sumserunt ut verbum: noster autem textus Hebræus ut nomen quod sermonem significat. *Vita volat, ut epæa πτερόεντα* [volucra verba].

10. *Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni*] Id est, in omni tempore annorum nostrorum (nempe quos in sanitate agimus) non amplius est quàm Lxx anni.

Si autem in potentatibus octoginta anni] *Si autem viribus* (supple eximiis præditus aliquis fuerit, eximiâ corporis temperaturâ) *octoginta anni*. Solon apud Herodotum libro I. *ἐς γὰρ ἑβδομήκοντα ἔτηα ἔχρον τῆς ζωῆς ἀνθρώπου προλίσθῃμι* [ad septuaginta enim annos homini vitæ terminum statuo].

Et amplius eorum labor & dolor] In Hebræo: *וְהִרְבָּה*, id est, *ipsum robur ejus*. Sic vocari juventam censent Abenesdra & Rabbi Salomo; illam quoque ait laboris & pænæ (quam Hebræo more iniquitatem vocat) esse plenam. Græci legerunt *וְהִרְבָּה* τὸ πλεῖστον αὐτῶν, quod hic Latinus vertit, *amplius eorum*.

11. *Quis novit potestatem iræ tuæ, & præ timore tuo iram tuam dinumerare*] *לְמִנּוּרָה* [recensere] non ad initium sequentis, ut Masoretæ, sed ad hujus commatis finem retulere. Sensus est, Quis plenè novit omnia severitatis tuæ exempla, & si quis nosset, quomodo præ timore & anxietate auderet ea recensere, & verbis exsequi?

12. *Dexteram tuam sic notam fac*] Legere hic

Græci non *יְמִינוּ* [dextram ejus] sed *יְמִינְךָ* [dextram tuam], rectè, ni fallor: rectè etiam interpretati sunt *τὴν δεξιάν σου* [dexteram tuam]. Auxilium tuum nobis ostende, ut antehac fecisti.

Et eruditos corde in sapientia] Rectius: *Et venire faciemus cor ad sapientiam*. Hæc erit ad nos emendandos via optima.

P S A L M V S X C I.

5. **N**on timebis à timore nocturno] A latronibus. *A sagitta volante in die*] Ab apertis præliis.

6. *A negotio perambulante in tenebris*] *רַבָּר* & *negotium* & *pestem* significat. Videtur hic intelligi pestis & alii morbi, quorum causæ latent.

Ab incurso & daemonio meridiano] Apparet Græcos in Hebræo legisse *מַקְטַב וְשׁוֹר צְהָרִים* [à vastatione & demone meridiei] Nam *שׁוֹר דַּאִימוֹנִיוֹן* [daemonium] vertere solent, ut Deuteronom. xxxi11. 17. & infra cvi. 37. Nos in Hebræo habemus, *מַקְטַב וְשׁוֹר צְהָרִים*, ab excidio vastante in meridie: id est, ab ardore Solis, qui multis est lethalis, iter facientibus, maximè in locis illis Syriæ & vicinis.

P S A L M V S X C I I.

C Anticum Adami] dicitur ab Hebræis, quòd talia dicere Adamus potuit, cum res à Deo primum conditas aspexit.

In die sabbati] Qui dicatus memoriæ creationis. Hebræi tamen nonnulli hæc de felicitate quam per mille annos duraturam putant intelligunt.

11. *Et senectus mea in misericordia uberi*] In Hebræo est, *בְּלִיתִּי בִשְׁמֵן רֵעֵנִי* [delibutus sum oleo viridi]. Lxx pro *בְּלִיתִּי* legerunt *בְּלָחִי*, & verterunt *τὸ γῆρας μου ἐν ἐλαίῳ πύονι* [senectus mea in oleo pingui]. Et sic legit Augustinus. Librarii quidam pro *ἐλαίῳ* [oleo] scripserunt *ἐλέω* [misericordiâ], quòd illæ voces non modò scripture sint vicinæ, sed & illâ ætate paris pronuntiationis. Et hinc fluxit hæc versio.

15. *Et bene patientes erunt*] Vertit *κατὰ πένθος* [verbo tenus], quod in Græco est *εὐπαθεῖντες ἔσονται* [in rebus bonis erunt]. ubi *εὐπαθεῖν* est *ἀκμαῖζειν* florere, bene agere, quæ ipsa est significatio adjectivi Hebræici *רַעֲנָנִים*. Quod præcedit in Hebræo, *רַעֲנָנִים* [pingues], id cum voce præcedenti *שִׁבְחָה*, quæ *canitiem* sive *senectutem* significat, Græci construxere.

P S A L M V S X C I I I.

In die ante sabbatum quando fundata est terra] Græci melius, *ὅτε κατὰκίσει ἡ γῆ* [cum habitata est terra], cum habitari cœpit terra, nempe ab animantibus & homine. In Hebræo hoc non est, ut nec quod sequenti Psalmo præfigitur.

P S A L M V S X C I V.

9. **Q**ui plantavit aurem non audiet? aut qui finxit oculum, non considerat?] Egregia argumentatio: Quicquid perfectionis est in rebus conditis à Deo est. Est ergò in ipso eminenti modo.

P S A L M V S XCV.

L *Aus cantici ipsi David]* Non est hoc in Hebræo.

P S A L M V S XCVI.

C *Anticum ipsi David]* Nec hoc. Credibile tamen à Davide factum hoc carmen in commemorationem Arcæ introductæ in Sionem.

Quando domus ædificabatur post captivitatem] Nec hoc in Hebræo est; sed sensus, Vsurpatum hoc carmen Davidis peropportune ab Esdra cum jam restitutum esset Templum.

10. *Dicite in gentibus, quia Dominus regnavit]* Hic libros quosdam veteres Græcos addidisse ἀπὸ ξύλων *[à ligno]* affirmat contra Tryphonem Iustinus: & urget hunc locum ut de Cruce prophetiam continentem Tertullianus adversus Iudæos duobus locis, & adversus Marcionem libro 111. quos secuti sunt & alii. Fortè quidam Librarii pro מלך *[regnavit]* scripserunt מעץ *[à ligno]* postea verò utraque lectio coaluit.

P S A L M V S XCVII.

H *Vic David, quando terra ejus restituta est]* Non est in Hebræo. Sensus est: scriptum hunc Psalmum in memoriam ejus temporis quo Absolommo mortuo regnum recuperavit totum.

7. *Adorate eum omnes Angeli ejus]* Hic est locus quo scriptor ad Hebræos utitur applicans Christo, ut fit in Novo Federe, id quod de Deo dictum est in vetere: προσκυνήσατωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεῶν *[adorent eum omnes Angeli Dei]*, mutatâ personâ, quod in allegandis locis nihil refert. Nam in Græco hic est, προσκυνήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ *[adorate eum omnes Angeli ejus]*. Sæpe Lxx ἁγίοις *[sanctis]* vertunt ἄγγελοι *[Angelos]*, ut suprâ VIII. 6. & infrâ CXXXVIII. 1. Cæterum hoc loco legerunt non ἁγίοις, sed cum affixo ἁγίου *[Angeli ejus]*.

P S A L M V S XCVIII.

V idetur hic Psalmus scriptus breviter, ejusdem argumenti esse, cujus majus carmen Exodi xv.

P S A L M V S XCIX.

5. **E** *T adorate scabellum pedum ejus]* Id est, vertite vos versùs Arcam, ut mos Israëlitis, Psalmo CXXXVIII. 2. 1 Reg. VIII. 44. Daniel. VI. 10. & hoc ipso Psalmo, 9. Arca verò dicitur *scabellum pedum Dei* 1 Paralip. XXVIII. 2. infrâ Psal. CXXXI. 7. comparatione cæli scilicet, cujus respectu & terra, maximè verò Iudæa, *scabellum pedum Dei* dicitur Esaiæ LXVI. 1. Matth. V. 35. Thren. III. 1.

6. *Moses & Aaron in Sacerdotibus ejus]* Inter ministros ejus: nam vox כהן valde generalis est, etsi plerumque per ἀντονομασίαν *[nominis adstrictionem]* quandam de Sacerdotibus usurpatur. Vide 11 Samuel. VIII. 19.

P S A L M V S C.

H *ic Psalmus in confessione]* Id est, adhiberi solitus sacrificiis תורה, quod αἰνέσεως *[laudis]* vertunt Græci. Vide Levit. VII. 11 Paralip. II. 9.

P S A L M V S CI.

10 1.2. **P** *Sallam & intelligam in via immaculata, quando venies ad me]* Illud psallam rectius, ni fallor, Masoretica lectio ad comma præcedens refert. *Intelligam in via perfecta*, id est, animi vim intendam ad vitæ integritatem. *quando venias ad me* positum hic pro *donec ad me venias*, id est, me liberes atque evahas. Est enim hoc votum Davidis de ratione regnandi, quam sibi in animo proposuerat, longè optimam, & cujus modum pauci implent Reges, etiam ii qui plus Deo debent quàm David, id est, Christiani.

20 8. *In matutino interficiebam omnes peccatores terræ]* Est in Hebræo futurum, ut præcedentia, *excidam*. Hoc ideo dictum, quia manè judicia exercebantur, ut diximus ad Iob XXXVIII. 13.

P S A L M V S CII.

1. **O** *Ratio pauperis]* לעני proprie eum significat qui in miseriis est constitutus. Videtur scriptum hoc carmen in exilio Babylonico.

21. *Vt solveret filios interementorum]* Ex Græcis qui suprâ sic transtulerunt, ubi eadem voces, LXXIX. 11. sed utrobique in Hebræo melius *filios mortis*. Eo loquendi genere significantur ii qui jam ab aliis, bene aut malè, morti destinati sunt. Apparet id 11 Samuel. XII. 5. Ioh. XVI. 12. 11 Theff. II. 3. Simile XLIV. 22. טבח, ubi Lxx ὡς περὶ θάνατον *[tanquam pecora occisionis]*, nec aliter Apostolus Roman. VIII. 36.

P S A L M V S CIII.

3. **Q** *ui propitiatur omnibus iniquitatibus tuis, qui sanat omnes infirmitates tuas]* In Hebræo illud *tuis & tuas* non est כ, sed כי, quod redolet Chaldaïsmum.

5. *Renovabitur ut aquilæ juvenus tua]* Aquilæ enim novas pennas assument. Esaiæ XL. 31. ubi Græci, πλεροφύσσω ὡς ἀετοί *[pennas accipient ut aquilæ]*.

50 17. *Misericordia autem Dei ab æterno & usque in æternum super timentes eum]* Id est, diutissimè durat, ut Exod. XX. 6. Verba tamen sunt talia quæ in sensu sublimiore ad æternitatem rectè applicentur ab Abenefsra & aliis.

P S A L M V S CIV.

I *psi David]* Non est in Hebræo: sed cujuscunque est hic Psalmus, est Poëtæ egregii.

2. *Extendens cælum sicut pellem]* ὡς δέρριν *[sicut pellem]* in Græco hic; nec aliter citat scriptor Dialogi Philopatridis qui additur Luciani operibus: quan-

quanquam antiquior videtur esse, & scriptus temporibus Trajani. Est autem יריעה pars tentorii, quod ex pellibus fieri solebat. Hinc δέπιν [pellē] dixere Græci. Tales partes funibus sustineri solebant. Sic & cælum Deus sustinet arcanis modis. Vide Genes. 1. 6. & ibi dicta.

4. Qui facies Angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem urentem] Sunt enim Angelorum alii ærei, alii ignei, qui, tam boni quàm mali, dicuntur Seraphim. Esse Angelis corpora, sed subtilissima, non Pythagoræ tantum & Platonis Schola sensit, sed & Iudæi veteres & veteres Christiani. Intelligentiarum ab omni materia secretarum faber est Aristoteles, quem nimis προπετῶς [præcipiti cursu] in rebus Theologicis multi sequuntur.

15. Et vinum latificet cor hominis: ut exhilaret faciem in oleo] Magna hæc dona, quorum excultores Græci in deos retulere. Plinius XIV. 22. Duo sunt liquores corporibus humanis gratissimi, intus vini, foris olei, arborum è genere ambo præcipui, sed olei necessarius. Confer ea quæ sunt Iud. 13. 8. 9. 12. 13.

26. Draco iste] Leviathan. De quo Iobum vide.

29. Auferes spiritum eorum] Sic Græci. At in Hebræo est spiritum tuum. Omnis vita à Deo. Hebr. XII. 9. Eam ubi adimit, dicitur eam ad se recipere. Eccles. XII. 7. Iob XXXIV. 14.

30. Emittes spiritum tuum, & creabuntur] Id est, nascentur. Par loquendi genus ut id quod præcessit, & ex pari causa. Sublimiori sensu ad Resurrectionem hoc referunt etiam Hebræi.

PSALMVS CV.

25. Convertit cor eorum, ut odirent populum ejus] Id est, vertit cor Ægyptiorum in odium populi sui. Fecit autem hoc Deus, multiplicando populum suum. Prout sunt animi hominum, ita Dei opera eos meliores vel peiores faciunt:

Limus ut hic durefcit, & hæc ut cera liquefcit,
Vno eodemque igni.

PSALMVS CVI.

20. Mutarunt gloriam suam in similitudinem vituli comedentis fenum] τὴν δόξαν αὐτῶν [gloriam ipsorum id est suam]. Et sic nunc in Hebræo est כבודם. At testantur Hebræi veteres olim fuisse כבודו gloriam ejus. Cæterum mutatum id est, quia posterioribus sæculis כבוד cæpit significare conspicuum quid Dei Majestatem referens; nè scilicet ea vox hac comparatione vilesceret.

PSALMVS CVII.

10. Vinclos in mendicitate & ferro] In Hebræo: Captivos afflictionis & ferri. Afflictionem vocat ipsum carcerem, ferrum verò compedes.

23. Descendentes ad mare in navibus] Hoc ideo, quia moles altæ sunt ad portus, ex quibus in naves descenditur. Vide Ionam 1. 3.

26. Ascendunt usque ad cælos, & descendunt usque ad abyssos] Id est, ad maris intima. Ovidius libro Tristium 1.

Me miserum! quanti montes voluntur aquarum?

Iamjam tacturos sidera summa putes.

Quanta diducto subsidunt æquore valles?

Iamjam tacturas Tartara nigra putes.

Lucanus Pharsaliæ v.

Quantum Leucadio placidus de vertice pontus

Despicitur, tantum nautæ videre tremantes

Fluctibus è summis præceps mare: cùmque tumentes

Rursus hiant undæ, vix eminet æquore malus.

42. Et omnis iniquitas oppilabit os suum] Tacere cogetur. Idem loquendi genus habuimus Iob v. 16.

PSALMVS CVIII.

Eadem materia quæ Psalmi LX. Eadem quoque verba ab illo loco, ut liberentur dilecti tui. Anteloquium duntaxat mutatum est, sumtùmque ex Psalmo LVI. 8. mutati, ut credo, & moduli.

PSALMVS CIX.

Hoc carmen possumus appellare Ἀγὰς, sive, ut Virgilius, Diras. multum habet hoc de spiritu Legis. In Euangelio & Apostolis nihil tale. quin & pro illo ἀποδώσῃ αὐτῷ ὁ Κύριος [reddat ipsi Dominus] 11 Tim. IV. 14. summæ vetustatis & auctoritatis manuscripti habent ἀποδώσῃ [reddet]. Vsurpavit nihilominus & has voces Ecclesia in depositionibus Episcoporum, sensu ἀληγορευμένῳ [obtectō], & ut peccatoribus horrorem incuteret ipsis salutarem: vocavitque hunc Psalmum Iscarioticum, quod in Achitophalem, ut credibile, scriptus esset, cui multa cum Iuda Iscariote communia, cui propterea verba quæ hic posita sunt commate 8. aptarunt Apostoli Actor. 1. 20.

8. Et Episcopatum ejus accipiat alter] פקד inter alia significat curare, inspicere. Indè פקדו, quod ἐπισκοπήν [episcopatum id est inspectionem] tum hic tum alibi verterunt Lxx. Ipsam vocem Græcam retinuit Latinus interpres, sicut vocem ἐπισκοπῆς Cicero, cùm se dicit maritimæ oræ ἐπισκοπῶν [curatorem] à Pompeio constitutum.

11. Scrutetur fenerator omnem substantiam ejus] Quærat undique bona in rem judicatam. Apparet legisse Græcos יבקש, cùm verterunt ἐξερευνάτω [inquirat]. Nos hodie legimus scriptione valde vicina יבקש, id est teneat obstrictum, hypothecæ scilicet jure.

PSALMVS CX.

1. Psalmus David] In Hebræo: לדרור, ut supra sæpè. Et quibus id adscriptum est eos pro Psalmis à Davide factis, aut ab eo approbatis accipiunt Hebræi: quia ל particula sæpè genitivum significat, ut לרגלי Græci vertunt τῶν ποδῶν σου [pedum suorum], quos hæc Latina interpretatio sequitur. Sic Malachiæ 1. 2. לעקב Græci vertunt τῆ Ἰακώβ [Iacobi]. & 1 Sam. 1. 3. pro ליהוה in Græco est τῆ Κυρίου [Domini], & multa alibi talia.

Dixit Dominus Domino meo] Variè interpretantur Iudæi hunc Psalmum, ut ejus sensum Christianis eripiant, quâ de re egimus ad Matth. XXI. 24.

& se

& sequentibus. Cæterum de Messia hunc interpreta-
tur ad Danielelem Rabbi Saadia Gaon.

Sede à dextris meis] Securus esto fiducia mei
auxilii.

Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum] Mos erat in Oriente, ut victores victos pedibus suis subjicerent: Iosue x. 24. Intelligenda hæc in Messia de peccato, diabolo, imperiis multis, postremo de morte ipsa, ut discimus Corinth. xv. 25. 26.

2. *Virgam virtutis tuæ*] Id est, *sceptrum*, quomo-
do Græci vocem מטה transulerunt I Sam. xiv. 43.
Abac. III. 8.

Dominare in medio inimicorum tuorum] Dominare,
id est, dominaberis intra fines hostiles.

3. *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendori-
bus Sanctorum: ex utero ante Luciferum genui te*] H
ἀρχὴ quod hic in Græco est, & principatum significat
& principium. Sumsit ergo hic interpret significatio-
nem alteram pro altera, nisi principium dixerit pro
principatu, sicut pontificium dicitur. Præterea lege-
runt Græci עמך [tecum] cum Chiric sub prima lite-
ra, quod nos cum Patath legimus. Illud חילך [exer-
citus tui] interdum quidem fortitudinem, sed sæpius
exercitum significat. Sensus ex Hebræo sic optimè
exprimetur: *Populus tuus promptissimus erit in die præ-
lii pulcherrimè præparatus. Ros* (id est, semen) *prolis
tuæ* (id est, unde proles tibi nascetur) *erit ut ros ab
utero auroræ.* Non minus erit fecundum semen
tuum quam ros matutinus. קר non sanctificare
tantum, sed & præparare significat, ut Num. xi. 18.
& speciatim de præparatione ad bellum usurpatur
Ierem. vi. 4. ubi קר Græci vertunt παρατάξασθαι
[struite aciem]. Roris nomine semen eleganti trans-
latione appellant Hebræi: indè σέμνη [sancta] illa
κρύψις [absconditio] Cantic. v. 3. Vide & Esaïæ xxvi. 29.
Iidem non minus apta translatione uterum tribuunt
auroræ, ut & rebus aliis Iob xxxviii. 8. 28. 29.

4. *Iuravit Dominus*] Quod non facit nisi eorum
causâ quos valde amat: Genes. xxii. 16.

Et non pœnitebit eum] Non mutabit hoc decretum.

Tu es Sacerdos in æternum] Aut minister, ut antè
diximus. Chaldæus: Dominus futuri seculi.

Secundum ordinem Melchisedech] Id est, ad instar
Melchisedeci. Lxx, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ [secun-
dum constitutionem de Melchisedeco]. quomodo & di-
vinus scriptor ad Hebræos v. 6. io. vi. 20. vii. 11.
17. 21. Ex quibus apparet legisse hos interpretes
על דברת. Noster textus Hebræus habet על דברת.
מלכי צדק [Secundum meam constitutionem, o Rex mi-
jaste]. Vide Prov. xxix. 14.

5. *Dominus à dextris tuis*] Adjutor tibi est, &
velut παραστάτης [adstes]. Ità suprâ xvi. 8. & alibi.

Confregit in die iræ suæ Reges] Id est, confringet;
ut fecit Genes. xiv. Exod. xiv. Num. xxi. Iosue
viii. x. xii. Iud. iii. i Sam. xv. ii Sam. viii.

6. *Judicabit in nationibus*] Id est, vindictam in
gentes exercebit. Ità enim sæpe sumitur דין [judicare
pro vindicare] apud Hebræos.

*Implebit ruinas: conquassabit capita in terra multo-
rum*] Quia in Græco est ὀλώματα, ideo ruina ver-
tit, cum Hebræus textus habeat גויות cadavera,
quæ & ipsa Græcis ὀλώματα. Implebit cadavera, id
est, ingentem eorum cumulum faciet. Conquassabit,

in Hebræo חמ, in Græco συνθλάσθαι. *Franget caput
super terram multam.* id est, Principem aliquem latè
regnantem, qualis eximiè est diabolus, ὁ ἀρχὼν τῆς
κόσμου τῆς [princeps mundi hujus].

7. *De torrente in via bibet*] Descriptio bellatoris
alacris, qui dum hostes persequitur, non quærit di-
versoria aut cauponas ut vino se refoveat, sed aquâ
contentus est, quam obiter & raptim sumit ex quo-
vis quem reperit non fluvio tantum, sed & torrente.
Sic Christus nullum tempus omisit quo opera dia-
boli destruere posset.

Propterea exaltabit caput] Id est:

Sublimi feriet sidera vertice.

Idem loquendi genus est Iudicum vi. 28.

PSALMVS CXI.

HOc carmen alphabeticum est, sed per brevissi-
mos versiculos, quasi dimetros dicas, & sic di-
stinguendus est.

PSALMVS CXII.

ET hic Psalmus talis est qualis qui præcedit, pa-
rique modo dirigendus.

PSALMVS CXIII.

4. **S**uper cælos gloria ejus] Εὐ τοῖς ἐπερανίοις [in su-
percælestibus], ut interdum Paulus loquitur.

7. *Suscitans à terra inopem*] Hæc sumta sunt ex An-
næ cantico, ad cuius historiam pertinet & is qui hunc
Psalmum claudit versus.

PSALMVS CXIV.

7. **A** Facie Domini mota est terra] Responso ad
quæstionem quæ præcessit.

PSALMVS CXV.

3. **O**mnia quæcunque voluit fecit] Et ideo homo
libertatem habet, quia Deus voluit.

16. *Cælum cæli Domino: terram autem dedit filiis
hominum*] In cælo eximiè habitare dicitur Deus,
quod Sol & sidera majestatem ejus mirificè demon-
strent; terræ autem usus concessus hominibus.

PSALMVS CXVI.

1. **D**ilexi] Nempe Dominam, quod ex sequenti
intelligitur.

Quoniam exaudiet] Futurum pro præterito: quia
exaudivit.

10. *Credidi propter quod locutus sum*] Quia firmam
in Deo spem habui, ideo dixi id quod jam præce-
dit, fore ut redirem Hierosolyma sospes ac florens.

Ego autem humiliatus sum nimis] In Hebræo: Ego
afflictus (supple, tunc eram) valde. Spem illam ser-
vavi in maximis calamitatibus.

11. *Ego dixi in excessu meo*] Vox Hebræa פניו pa-
vorem significat. Etiam in summo pavore retinui fi-
duciam in Deum.

Omnis homo mendax] Id est, *omnis spes in homine posita fallere potest*. Intellige ex oppposito; at quæ in Deo posita est nequit fallere.

13. *Calicem salutaris accipiam*] *Calicem salutis* vocat calicem gratiarum actionis pro accepta salute, quem paterfamilias solebat familiæ suæ *προπίνειν* [*propinare*]. כוס הלל ποτήριον εὐλογίας [*poculum benedictionis*]. Vide quæ ad Matth. xxv. 27.

15. *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus*] Sensus est: Non facile Deus impiis concedit ut pios occidant. quæ pretiosa sunt non facile largimur. Si aliter sumas, non cohærebit cum prioribus.

P S A L M V S C X V I I.

2. *Confirmata est super nos misericordia ejus*] In Hebræo est *excelluit*. Plus nobis boni fecit, quàm gentibus aliis.

P S A L M V S C X V I I I.

22. *Lapidem quem reproba-verunt ædificantes*] Saül & aula ejus.

25. *O Domine saluum me fac*] In Hebræo, *Domine serva, quæso*: nempe Regem. Nam prima Psalmi sunt, Regis recens uncti 11 Sam. 11. posteriora, populi ac Sacerdotum bene ominantium Regi. Ex hoc loco sumpta vox ὡσαννά [*Hosanna*] Matth. xxi. 9.

26. *Benedictus qui venit in nomine Domini*] Felix sit Rex à Deo nobis datus.

Benediximus vobis de domo Domini] Etiam nos qui de domo Domini sumus, id est, Sacerdotes, fausta precamur Regi ac populo.

27. *Constituite diem solennem in condensis usque ad cornu altaris*] *quidem* proprie diem solennem significat, sed per μεταωνυμίαν [*transnominatorem*] sumitur pro *victimæ diei solennis*, ut apparet Esai. xxi. 1. & ita hic accepit Chaldæus interpres. Illud כעבתים quod Græci vertunt ἐν τοῖς πυκάζουσι, Latinus in *condensis*, *funes* potius significat: & vox prima אטרו, *ligate*, ut sensus sit, *Ligate agnum funibus* (& ligatum ducite) *ad cornua usque altaris*, ubi mactandus erat.

P S A L M V S C X I X.

Est alphabeticus, unaquaque litera octies repetita.

28. *Dormitavit anima mea præ tædio*] In Hebræo דרפד, id est, *stillavit anima mea*: hoc est, *liquefacta est ut cera*. Id Græci verterunt ἔσαξε, ut notavit Ambrosius, qui vertit *stillavit*. Sic & Hilarius. Ex eo librarii, additis duabus literis, fecere ἐνύσαξ, quod est *dormitavit*.

33. *Legem pone mihi Domine viam justificationum tuarum, ac exquiram eam semper*] In Hebræo: *Doce me viam statutorum tuorum*. Illud עקב, in Græco διαπαντός, Chaldæus vertit עד גמירא [*ad consummationem usque*]: David Kimchi כל ימי *omnibus diebus*. Est eadem vox Hebræa infra 112. ubi Chaldæus eodem sensu vertit סופא [*ad finem*]. At Græci ibi δι' ἀντάμειψιν [*propter retributionem*]: quomodo & hic accepit

Abenefdra. Et suprâ xix. 12. eandem vocem Lxx verterunt ἀνταποδοσεις [*retributiones*].

109. *Anima mea in manibus meis semper*] Loquendi genus Hebræum, quod summa pericula significat: quia quod manu tenemus, facile eripi nobis potest. Sic 1 Sam. xxv. 11. 21. Iob xlii. 14. Defendit hanc lectionem in epistola Hieronymus, & Ambrosius aliquos codices sic habuisse agnoscit. At quibus ignotum fuit id loquendi genus, με [meis] mutarunt in σε [tuis], quod sequitur Apollinaris, Æthiops, Arabs, Psalterium Romanum.

P S A L M V S C X X.

Anticum graduum] Eadem inscriptio Psalmorum sequentium ad cxxx usque, quod cantari solerent à Levitis de gradibus Templi: de quibus vide Ezech. xl.

4. *Cum carbonibus desolatoriis*] In Hebræo: *Cum prunis juniperorum*, quas esse ardentissimas scribit ad Fabiolam Hieronymus.

5. *Cum habitantibus Cedar*] Qui Cedareni Lampidio, Cedrei Plinio.

6. *Multum incola fuit anima mea. cum his qui oderunt pacem eram pacificus: cum loquebar illis impugnabant me gratis*] Hebræa distinctio hunc sensum facit: *Multum sibi habitavit* (id est, habitare visa est) *anima mea cum his qui oderunt pacem*. Ego (vir) pacis, (supple eram) & cum loquebar (pacifica,) illi (loquebantur scilicet) *ad bellum*.

P S A L M V S C X X I.

Evavi oculos meos in montes] Versus Sionem. Videtur scriptus Psalmus de tempore quo bellum erat cum Absolomo.

5. *Dominus protectio tua*] Σκέπη σε. In Hebræo, *umbra tua*.

6. *Per diem Sol non uret te, neque Luna per noctem*] In Hebræo est, *percutiet te*. Sol urit, Luna supra modum humectat: qua de re vide Macrobius Saturnalium vi. 1 circa finem.

8. *Dominus custodit introitum tuum & exitum tuum*] Actiones tuas domi forisque prosperat. Sic Numer. xxv. 17. 1 Regum iii. 7. 11 Paralipomenon i. 10.

P S A L M V S C X X I I.

5. *Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum David*] Ibi est magnum Syne-drium, jus dicens toti regno, quæ est velut domus Regis.

6. *Quæ ad pacem sunt*] Id est, salutaria.

7. *Fiat pax in virtute tua*] In Hebræo, *in antemurali tuo*: quod Græci quidam ἐν ἀγοταρχισματι σε verterunt.

Abundantia in turribus tuis] Εὐπυργοθάρασι σε [*in domibus turritis*], quomodo vocari domos turrium instar structas, ait Hieronymus. Hebræi quoque ארמנות exponunt palatia.

PSALMVS CXXIII.

4. **Q**uia multum repleta est anima nostra in opprobrium abundantibus, & despectu superbiorum] Melius ex Hebræo sic: Tadio enim affecta est anima nostra, opprobrio abundantium & despectu superbiorum. **דַּוִּד** **וְלֹא־שָׁוִי** [divites] vertunt Lxx Esai. xxxi i. 9. xxxi i i. 20.

PSALMVS CXXIV.

3. **T**orrentem pertransiit anima nostra] Rectius ex Hebræo, Torrens superasset animam nostram, id est, nos merisset: quod & sequentia exponunt.

7. Laqueus contritus est] Ruptus est.

PSALMVS CXXV.

5. **D**clinantes autem in obligationes] In Hebræo: Declinantes ad tortuosa. Symmachus: εἰς **χολιότητας** [ad obliquitates]. Theodotio: εἰς **διεστραμμένα** [ad distorta].

PSALMVS CXXVI.

1. **I**n convertendo Dominus captivitatem Sion] Esdræ videtur esse, aut alicujus coævi.

Facti sumus sicut consolati] **Ὡς εἰ παρακεκλημένοι**, ut illi qui ex morbo subito sanescunt. Chaldaeus hic interpretatur convalescentes. Nam **לִפְנֵי** eam significationem habet Esaiæ xxxv i i. 16. ubi Græci **παρακληθεὶς ἐξ ἡσέ** [consolatus, id est sanatus, vixit]. Eundem sensum habet idem verbum Iobi xxxix. 4. & apud Syrum Novi Testamenti interpretem aliquoties. Syrus hic: qui lætantur.

PSALMVS CXXVII.

4. **S**icut sagittæ in manu potentis, ita filii excussorum] Illud quidem **הַנְּעֻרִים** hanc expositionem patitur, quam Lxx vertunt **ἐκτελειωγμένων** [excussorum], alii **τῶν πεδητῶν** [vincitorum], nonnulli exponunt **ἡ κορυφήν** [mentis quæ acuta reddita est.] Sed optima est interpretatio Symmachi, qui vertit **τῆς νεότητος** [juventutis]. oppositum habemus Genes. xxxv. 18. & xxxv i i. 3. Filii in juventute geniti robustiores esse solent.

5. Non confundetur cum loquetur inimicis suis in porta] Nemo illi audebit injustas lites impingere præ metu tot ultorum. Hæc sunt spiritus Legis veteris.

PSALMVS CXXVIII.

2. **L**abores manuum tuarum quia manducabis] Vives honesto labore partis, nemini supplex.

PSALMVS CXXIX.

1. **S**æpe expugnaverunt me] Voluit dicere oppugnaverunt; **ἐπολέμησάν με** [bellum mihi fecerunt].

3. **S**upra dorsum meum fabricaverunt peccatores] In Hebræo, araverunt. Aquila & Theodotio bene **ἠροτρίασαν**, laceraverunt me ut terram quæ proscinditur.

Prolongaverunt iniquitatem suam] Legerunt Lxx **למעלות** [iniquitatem suam]. In Hebræo melius **למעולל**, continuatâ metaphorâ; protraxerunt sulcos suos, diu me vexarunt.

4. Dominus justus concidit cervices peccatorum] Domuit eorum ferociam.

6. **F**iant sicut fenum tectorum] Fiant similes herbæ (id enim **χόρτον** vocant Hellenistæ) quæ in tectis nascitur, & humore destituta citò admodum perit.

8. **E**t non dixerunt qui præteribant, Benedictio Domini super vos] Vt mos erat in agris, Ruth. i i. 4.

PSALMVS CXXX.

20 1. **D**e profundis clamaui ad te] Id est, merfusus malis. Hanc interpretationem confirmat Psalm. lxi x. 2. & 3.

3. **S**i iniquitates observaveris Domine, Domine quis sustinebit?] Multa in illo tempore, ut imperfectiore, dissimulabantur quæ non dissimularet Deus sub federe Christi, ubi tanta est certitudo vitæ æternæ, tanta exemplorum & præceptorum sanctitas, tanta vis Spiritus; sed in utroque tempore, cum distinctione, tamen verum est quod dicit Philo libro **Ὅτι ἀτρέπων τὸ θεῖον** [Deum esse immutabilem], ad hanc rem appositè: **Εἰ γὰρ βεληθεὶς ὁ θεὸς δικάσαι τῷ θνητῷ χωρὶς ἐλέους, τὴν καὶ ἀδικάζουσαν ψῆφον οἷσεν, μηδενὸς ἀνθρώπων τὸν ἀπὸ γενέσεως μέχρι τελευτῆς βίον ἀπαιτεῖν ἐξ ἑαυτῆς δραμόντων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐκ σοφίας, τὰ δὲ ἀκροσίου χρησαμένους τοῖς ἐν ποσὶν ὁλοθήμεασιν** [Si enim Deus vellet de mortali genere judicare sine misericordia, certè damnantem ferret sententiam, cum nemo sit hominum qui ab ortu ad finem viam sine lapsu per se decurrerit, sed partim voluntarias, partim non voluntarias passus sit lapsationes].

4. **Q**uia apud te propitiatio est] **כִּי** sæpe valet sed: & ita hic sumi par est. **הַסְלִיחָה** est venia, indulgentia.

4. 5. **E**t propter legem tuam sustinui te Domine] Connectunt finem commatis 4. cum initio quinti, ut est in Hebræo, & pro **תּוֹרָה** (timeberis) legerunt **תּוֹרָה** [legem]. Sensus Hebræi est, ut timearis; (quasi dicat, non immeritò enim bonus es: quia desperatio veniæ homines à pœnitentia abstraheret) **Exspectavi Dominum**, &c.

5. **A** custodia matutina usque ad noctem] Hoc in Hebræo non novum comma incipit, sed cum superioribus cohæret, neque noctis est mentio, sed sic habent verba: **Anima mea** (intenta est) **ad Dominum**, magis quàm excubitores matutini, excubitores (inquam) matutini: qui scilicet attentè diem expectant, ut ab excubiarum labore & insomnia levantur. Repetitio autem vocum in canticis suavitatem quandam habet.

60 8. **E**t ipse redimet Israël] Liberabit Israël. **Ab omnibus iniquitatibus ejus** A pœnis peccatorum. Peccatis populi totius facilius ignoscit Deus. Necesfaria venia est ubi totus peccavit exercitus.

PSALMVS CXXXI.

Multum de Euangelico spiritu trahit hic Psalmus. Et sanè inter Davidis virtutes fuit magna quædam modestia.

1. *Neque ambulavi in magnis, neque in mirabilibus super me* In Hebræo: *Non arrogavi mihi magna & inconcessa*. Id est, non affectavi regnum meopte instinctu. Theodotio: ἐν μεγαλῶσύναις, ἔδὲ ὑπερβάλλουσιν ὑπὲρ ἐμέ [in rebus magnis & quæ supra me erant].

PSALMVS CXXXII.

1. **M**emento Domine David] Solomonis est carmen patri destinata implentis. Vide II Sam. VII. Confer versum 8. & 16. cum II Paralip. v. 41. videbis eadem esse verba.

6. *Ecce audivimus eam in Ephrata* Audivimus de eo (supple tabernaculo) in Ephrata: id est, Bethleemi puer cum essem audiveram ubi asservaretur Arca. Verba hæc sunt Davidis quæ Solomo repetit.

Invenimus eam in campis silvæ In Hebræo: *In campis Iahar*, id est, in urbe à locis silvosis dicta Carriathiahaharim, ubi habitabat Abinadab I Paralipomen. XIII. 6.

11. *De fructu ventris tui ponam super sedem tuam* Id est, aliquem natum ex aliqua uxorum tuarum. Nam בֵּט in hoc sensu de feminis dici solet. Vterus autem uxoris ad maritum pertinet cum omni suo fructu.

15. *Viduam ejus benedicens benedicam* Melius, *Esca ejus*. Aquila, ἐπισιτισμὸν αὐτῆς [vitum ejus]: Symmachus τὴν σίτησιν αὐτῆς. Vox Hebræa יָדָה, & escam & venationem significat. Lxx in posteriori significato sumserunt & verterunt θήραν [venationem], ut citat Hieronymus. Sed librarii litera unâ mutatâ fecerunt χήραν [viduam], quod sequuntur Hilarius, Apollinaris, Arabs, Æthiops, Psalterium Romanum & Gallicum. Tam facile fluunt errores.

16. *Et sancti ejus exultatione exsultabunt* Ad hunc locum videtur respicere Christus apud Iohannem v. 35.

17. *Paravi lucernam Christo meo* Id est, posteros regnatueros; qui dicuntur genitorum lucerna, quod ab eis lucem, id est, dignitatem trahant, I Reg. XI. 36. xv. 4.

PSALMVS CXXXIII.

Ecce quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum] Menander,

Ὡς ἡδὺ γ' ἐν ἀδελφοῖσιν ὁμονοίας ἔργως.

[Quàm dulcis est res fratrum concordans amor.]

3. *Sicut ros Hermon qui descendit in montem Sion*

At longè Hermon à Sione, non minùs quàm

Πόρρω τὰ Μυσῶν καὶ Φρύγων ὁρίσματα.

[Mysiam Phrygumque dissident fines satis.]

Sion est Hierosolymis; Hermon prope lacum Galilææ: quomodo ergò ros hinc illuc defluit? Eruditi probabile putant vocem minùs frequentem יָרֵחַ

[Schion] mutatam in vocem similis soni צִיּוֹן [Tzion aut Sion]. Est autem mons יָרֵחַ idem qui Hermon Deuter. IV. 48. Bis ergò hic idem dixit ut sæpe Hebræi. De rore in vertice montium vide Deuteronom. XXXIII. 13. 14. 15.

PSALMVS CXXXIV.

1. 2. **I**n noctibus extollite manus vestras] Nam Israël multi dies noctesque in Templo continuabant, ut apparet supra xc. 1. 3. & cxix. 147. Vide quæ ad Lucam I. 37. In horum gratiam factus hic Psalmus & sequens.

PSALMVS CXXXV.

7. **E**ducens nubes ab extremo terræ] Id est, ab omni parte horizontis.

PSALMVS CXXXVI.

1. **Q**uoniam in æternum misericordia ejus] Benignitas ejus, in Hebræo.

5. *Qui fecit celos in intellectu* Miro ordine res cælestes disposuit.

6. *Qui firmavit terram super aquas* Depressit maris fundum, ut mare littoribus contineri posset.

15. *Et excussit Pharaonem* Id est, præcipitavit. *Et virtutem ejus* Exercitum ejus.

23. *Quia in humilitate nostra* In miseria nostra. *Qui dat escam omni carni* Omni animanti.

PSALMVS CXXXVII.

Ieremia] Non est in Hebræo: nec Ieremias in illis locis fuit, sed potuit abiturus dedisse hunc hymnum, sanè περιπαθὴν [plenum affectuum].

1. *Super flumina Babylonis* Alii ad Tigrim, alii ad Euphraten, alii ad Eulæum aut Chaboram. Nam Babylon totum imperium Babylonicum significat.

3. *Et qui abduxerunt nos, hymnum* In Hebræo, *Qui nos in acervos redegerunt*: id est, urbem nostram. illud hymnum in Hebræo est שִׁמְחָה, id est, latum carmen.

5. *Oblivioni detur dextera mea* Melius ex Hebræo, *Obliviscatur dextera mea*: supple artem psallendi.

6. *Si non proposuero Ierusalem in principio lætitiæ meæ* In Hebræo, *Si non ascendere fecero Ierusalem super caput lætitiæ meæ*. id est: si non pluris fecero recordationem urbis nostræ everse, quàm summa quæ mihi in exilio obtingere possint gaudia.

7. *Memor esto Domine filiorum Edom, in die Ierusalem, qui dicunt, Exinanite, exinanite usque ad fundamentum in ea* In die Ierusalem, id est, cum Ierusalem excinderetur. Idumæi Esavi soboles genuina lætati sunt in malis Israelitarum, ut apparet Ezech. xxv. 12. Iudicia autem Dei in Idumæos propter hanc ἐπιχαίρεσθαι [lætitiā ex alienis malis] habes Ieremiæ xlix. 7. Thren. IV. 21. 22.

8. *Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam* Simile LXXIX. 12.

9. *Beatus*

9. *Beatus qui tenebit & allidet parvulos tuos ad petram*] Ex more illius seculi satis inclemente, sed qui odio impiarum gentium pro illo tempore excusabatur. Vide quæ diximus de Iure Belli ac Pacis libro 111. cap. 1v. §. 9.

PSALMVS CXXXVIII.

Hic in Græco additur quod nec in Hebræo est, nec in Latino, Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ Ἀγγαίῳ καὶ Ζαχαρίῳ [Psalmus Davidis, Aggæi & Zachariæ], significans hunc Davidis esse Psalmum, sed usurpatum etiam Aggæo & Zachariæ: quales inscriptiones & suprâ habuimus.

1. *In conspectu Angelorum psallam tibi*] אלהים, quod hic in Hebræo est & Angelos potest significare, & magni Synedrui Senatores. Ego hoc præferam.

6. *Et alta à longè cognoscit*] Melius, & altus è longinquo cognoscit: ut bis idem dicatur aliis vocibus.

PSALMVS CXXXIX.

2. **T***V cognovisti sessionem meam & resurrectionem meam*] Sensus est, siue sedeam, siue ad eundem surgam: id est, omnia mea otia & negotia mea nosti.

3. *Et funiculum meum investigasti*] רכעי cubatum significat. Itaque Lxx credibile est κοῖτον [cubile] vertisse, pro quo librarii χοῖνον [funiculum] scripserint, unde hæc versio.

4. *Quia non est sermo in lingua mea: Ecce, Domine, tu cognovisti omnia*] Optimè vertas, Cum nondum sermo in lingua mea, ecce jam omnia tu novisti. Non opus est ut cogitationes eloquar: jam in animo conceptas tu vides. Hic quoque λόγος [sermo] scripserunt Lxx, quomodo legendum docet nos Hieronymus in epistola. Aquila λαλιὰ [loquela]. sed librarii pro λόγος [sermo] scripsere δόλος [dolus], quod sequuntur Psalterium vetus, Hilarius, Augustinus.

5. *Novissima & antiqua: tu formasti me*] In Hebræo, Retro & antè tu me formasti, vel circumfledisti; nam נוצר utrumque significat: & posterior significatio magis huic loco convenit. Rabbini qui formasti interpretantur, referunt hoc ad suam quam somniant animarum προϋπαρξιν [præexistentiam].

6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me*] Pro ex me, rectius ponas præ me; ut sensus sit, Admirabilior est scientia tua, quàm ut ego ei lateam. Hoc optimè convenit cum sequentibus.

15. *Non est occultatum os meum à te quod fecisti in occulto, & substantia mea in inferioribus terræ*] Os meum intellige ossa. Ità enim habet Hebræum, quanquam & corpus verti potest. Lxx pro רקמתי [acupictus sum] legere רכשי [facultates meæ]. At רקמתי bene huic loco convenit: significat enim velut acupictus sum. distinctionem pulcherrimam membrorum comparat operi Phrygionico. Illud in inferioribus terræ significat in utero, ut Ephes. 1v. 9. Est mutua metaphora; nam & inferiora terræ uterus dicuntur & cor terræ.

17. *Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui*

Deus: nimis confortatus est principatus eorum] οἱ φίλοι σου [amici tui]. ità verterunt רעים: & fert quidem vox illum sensum. Sed & alterum cogitationes tuæ, quod loco huic magis convenire videtur: ut sensus sit, quàm sunt sublimes supra me cogitationes tuæ, quàm numerosæ sunt earum summæ? nam ראשיהם quod Græci verterunt αἱ ἀρχαὶ [principia vel principatus] vertitur per ἀριθμὸν [numerum] Numer. 1. 49. συλογισμὸν [computationem] Exodi xxx. 12.

18. *Dinumerabo eos, & supra arenam multiplicabuntur*] Est futurum pro subjunctivo. Si numerem, nempe illas cogitationes tuas, numerum superabunt, ut arenæ.

PSALMVS CXL.

4. **V***enenum aspidum sub labiis eorum*] Romanor. 111. 13.

10. *Caput circuitus eorum, labor labiorum ipsorum operiet eos*] ראש & caput & venenum significat. Sensus superioribus bene congruet talis: Venenum circumvenientium me, opus labiorum ipsorum ipsos operiat. id est, In ipsos recidant calumniæ quibus exitium mihi struunt.

11. *Cadent super eos carbones*] Cadant, nempe ut ceciderunt super Sodomitas.

PSALMVS CXLI.

5. **O***leum autem peccatoris nè impinguet caput meum*] Videntur Lxx pro ראש [capitis] legisse רשע [impii], & pro יני [frangat] legisse יניח [impinguet]. Vt nos nunc Hebræum legimus, videtur hæc interpretatio optima. Contundat me iustus (castigationibus suis:) & benignitas (à me habebitur:) increpet me & (erit ut) oleum optimum: non frangat caput meum (non dolebit mihi:) imò oratio mea (nempe ad Deum perstabit) in malis eorum: id est, dum mala mihi dicent. שמן ראש [unguentum præcipuum] hic unguentum præstantissimum, ut Cantic. 1v. 14. ראשיבשמים [præcipuis aromatibus], & Ezechielis xxvii. 22. ראשכלבשם [præcipuum aromatum].

6. *Quoniam potuerunt*] Legit in Græco ἡδυνήθησαν. cum nunc ibi rectè legatur ἡδύνθησαν נעמו [dulcia fuere].

PSALMVS CXLII.

50 **C***um esset in spelunca oratio*] Ita & in Hebræo & in Græco. Repræsentatur historia quæ est 1 Samuel. xxiv.

5. *Considerabam ad dextram, & videbam*] Supple, ad sinistram. Respectabam in omnem partem, num quis mihi esset adiutor: nemo erat.

8. *Educ de custodia animam meam*] De carcere hoc. Ità appellat specum in qua latebat.

PSALMVS CXLIII.

60 **Q***uando persequabatur eum Absalom filius ejus*] Græci hoc argumentum satis convenienter apposuerunt.

5. *Memor fui dierum antiquorum*] In memoriam mihi revocavi pericula, è quibus olim divino beneficio evaseram. Vide I Sam. xvii. 34. 35. 36. 37.

PSALMVS CXLIV.

A *Dversus Goliath*] In Hebræo non est; sed fuit olim in Hexaplis, & est nunc in Græco quotumur. Memoriam istius periculi hoc carmine postea celebravit David.

5. *Domine inclina cælos tuos*] Vide II Sam. xxi. 10. quasi dicat, Complana tibi viam.

13. *Promptuaria eorum plena, eructantia ex hoc in illud*] Sic Græci: ἐκ τῆς εἰς τὸ [de hoc in hoc], id est, de specie in speciem, quomodo optimè hic interpretantur Abenefsra & David Kimchi. Chaldæus mavult de anno in annum. Pro illo eructantia in Hebræo est emittentia sive de se edentia.

PSALMVS CXLV.

E St alphabeticus per versus singulos.

13. *Fidelis Dominus in omnibus verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis*] Ex Græco, πιστὸς Κύριος ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, & ὁσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Idem habent & Syrus & Arabs. Non est dubitandum quin versus hic in Hebræis codicibus librarium culpâ exciderit: nam deest versus qui à litterâ Nun incipiat. Is autem fuerit:

נאמן יהוה ברבריו וקרוש במעלליו

[*Fidelis Dominus in verbis suis, & sanctus in operibus suis.*]

Quomodo ad hoc respondebunt qui nos jubent per omnia Masoretarum stare decretis?

PSALMVS CXLVI.

A *Lleluia*] Hæc vox erat velut fuscitabulum cantantium in summa lætitia. Tobiae xiii. 22. Apocal. xix. 1. 3. 4. 6.

Aggæi & Zachariæ] Hoc quoque ex Græco. Et fuit in Hexaplis.

7.8. *Dominus solvit compeditos: Dominus illuminat cæcos: Dominus erigit elisos*] Mirè hæc congruunt in Christi tempora: nam compediti dicuntur qui morbis tenentur, Luc. xiii. 16. Pro elisos in Hebræo est curvatos, quales sunt παραλυτικοί [siderati], item ἡ συγκύπτουσα [illa inclinata] Luc. xiii. 11. & alii.

PSALMVS CXLVII.

2. **A** *Dificans Ierusalem, dispersiones Israël congregabit*] Optimè congruit in tempora Nehemiæ.

10. *Nec in tibiis viri beneplacitum erat ei*] Non curat celeres cursores.

PSALMVS CXLVIII.

4. **A** *Quæ omnes quæ supra cælos sunt*] Nam etiam aer hic infimus cælum Hebræis. Vide Genesios 1. 7.

5. *Ipse mandavit & creata sunt*] Omnia quæ jam nominata sunt. Etiam Angeli: contrà quàm sentiunt Rabbini quidam. Ideo in Nicæna Synodo additum est: Creatorem visibilium & invisibilium.

PSALMVS CXLIX.

8. **A** *D alligandos reges in eorum compedibus*] Vt factum Adonibefeco, Iud. 1. 7.

9. *Vt faciant in eis iudicium conscriptum*] Similitudo sumta ex sententiis quæ descriptæ recitari solebant. Deus describere dicitur quod decernit. Iudæ 4. Apocal. xiii. 8. xx. 15.

PSALMVS CL.

40 **L** *Audate Dominum in Sanctis ejus*] In sanctuario ipsius: id est, in Templo.

4. *Et organo*] In Hebræo, ענב: de qua voce vide quæ ad Genes. iv. 21.

A D L I B R V M P R O V E R B I O R V M.

C A P V T I.

GRæcè dicitur hic liber Παροιμίας [Proverbia]. nimirum Hebræum משל proprie comparationem sive παραβολήν significat.

Et quia ex comparationibus curtatis plurumque fiebant Proverbia, inde cœpit sumi in significatu παροιμίας [proverbii]: deinde latius, ut fit, pro tendente se vocis usu, omnis γνώμη [sententia] sic cœpit dici. Non repetemus hic quæ de ea re diximus tum in Prolegomenis ad dicta Poëtarum è Stobæo, tum ad Matth. xiii. 3. Videtur autem hic liber esse ἐκλογή [selectio] optimarum sententiarum ex plurimis qui ante Solomonem fuere scriptoribus, quales ἐκλογαί [selectiones] multi Imperatorum Constantinopolitanorum conscribi in suos usus fecere. Sunt autem quæ hic sunt ἠθικά [moralia] omnia, pertinentia aut ad morum, aut ad prudentiæ præcepta, sic tamen ut hæc & illa semper ad Dei cultum respiciant; quæ virtus cæteras omnes ex se parit, neglecta multis gentibus, maximi autem facta ab Hebræis sapientibus, ut Iosepho notatum est. Atque hinc initium ducitur hujus libri.

3. *Institiam, & iudicium, & æquitatem* צדק [æquitas] est id quod bonitati convenit. משפט [iudicium] jus συναλλακτικόν [commerciorum], quod circa contractus & delicta exerceri solet. quidquid præter hæc rectum est & ad aliquam virtutem pertinet, venit sub nomine משרים [rectitudines].

6. *Ænigmata eorum* Αἰνὰς [apologos] multum frequentes Orientalibus. Vide quæ in dictis jam Prolegomenis, & in Annotatis ad librum III. de Veritate Religionis Christianæ.

32. *Aversio populorum interficiet eos, & prosperitas stultorum perdet eos* Hoc ex Symmacho sumsit Interpres: ὅτι ἀποστροφὴ νηπίων ἀνελεῖ αὐτούς [incuria insipientium perdet eos], ubi ἀποστροφὴ est id quod Græcis elegantioribus dicitur ἀποσεξία [incuria]. פתים sunt ἀνοί [amentes]. Of. vii. 11. κερψοθέντες [leviter circumacti] infra vii. 22. Et quia tales esse solent pueri, ideo sæpe vertitur νήπιοι [pueri].

C A P V T II.

16. *V*ternaris à muliere aliena, & ab extranea] Id est, à femina non Hebræa, quales ferè omnes à vera pietate alienæ erant, & facilè juvenum animos poterant corrumpere, ut olim Madianitides.

17. *Et relinquit ducem pubertatis suæ*] Adolescentiæ suæ. Deum qui ipsi vitam dedit & alimenta à prima ætate.

Et pacti Dei sui oblita est] Pacti ejus quod Deus cum Noa & posteris ejus iniit, in quo pacto comprehenditur unius Dei cultus, fuga adulteriorum, homicidiorum, & alia ejusmodi.

18. *Inclinata est enim ad mortem domus ejus*] Ità viventibus Deus nè in hac quidem vita quicquam boni est pollicitus.

Et ad inferos semitæ ejus] In Hebræo: & ad vitâ cassos semitæ ejus. Id est, currit ad idola, in quibus nihil est vitæ.

C A P V T III.

5. *E*T nè innitaris prudentiæ tuæ] Quasi scilicet omnes eventus inde pendeant, & non à Deo.

7. *Nè sis sapiens apud te metipsum*] Nè sis δοκησίσοφος [tuâ opinione sapiens].

12. *Et quasi pater in filio complacet*] Bene ex Hebræo. Neque enim noster interpres Lxx Senes addictè sequitur, nisi in Psalmorum versione ea quæ nunc recepta est. At Lxx legerunt non וכאם [velut pater], sed ויכאם: id enim est μαστιγοῖ [flagellat], & inter בן [filium] & יצרתי [diligat] subintellegerunt quem, quales ἐκείνους [defectus] frequentes Hebræis.

15. *Pretiosior est cunctis opibus, & omnia quæ desiderantur huic non valent comparari*] פנינים, quod hic opes transtulit, aliis sunt margaritæ, aliis gemmæ. Facit locus Thren. iv. 7. ut gemmæ rubentis genus esse credam.

16. *Longitudo dierum in dextra ejus*] Ambabus manibus Sapiencia hominibus bona largitur. Ac primum per prudentiam multa evaduntur pericula, supra 2.

Et in sinistra illius divitiæ & gloria] Sic Græci; Menander,

— Ο' διαφέρων λογισμῶ πάντ' ἔχῃ
[— Cuncta habet cui mens adest.]

Chæremon:

Ο' γὰρ φρονῶν εὖ πάντα συλλαβὼν ἔχῃ
[Qui sapere didicit, cuncta complexus tenet.]

18. *Lignum vitæ est his qui apprehenderint eam*] Arbor vitæ in Paradiso non à morte tantum, sed & à morbis servabat. Confer quod infra xiii. 12. xv. 4.

28. *Nè dicas amico tuo*] Proximo tuo, id est, homini cuivis tuæ opis egenti.

Vade & revertere, cras dabo tibi] Nè sis ὁ δώσων [daturus]. Multi semper differunt beneficia; & ut non semper differant,

Α' χάρις ἂ βραδύτης ἄχάρις χάρις.
[Quod serò bene fit non fit bene.]

30. *Nè contendas adversus hominem frustra, cum ipse tibi nihil mali fecerit*] Noli esse vitilitigator.

C A P V T IV.

3. *E*T unigenitus coram matre mea] Id est, quasi unigenitus, tenerrimè dilectus. Nam plures ex Davide

Davide liberos habuit Bethsabea. Notæ comparationis sæpe subticentur.

7. *Principium sapientiæ, posside sapientiam*] Melius : *Per principium sapientiæ* (id est, timorem Domini, supra 1. 7.) *acquire sapientiam.*

Et in omni possessione tua acquire prudentiam] Quovis pretio redime.

16. *Non enim dormiunt, nisi malefecerint*] Virgilius :

Et si non aliqua nocuisset, mortuus esset.

CAPVT V.

3. *Fons enim distillans labia meretricis*] Pro meretricis in Hebræo est זור, id est, alienæ, scilicet uxoris. Vide infra 18. 19. 20. & vi. 29.

5. *Pedes ejus descendant ad mortem*] Menander :

Οὐκ ἔστι μοι χῆρ' ἀγαθὰ ἱμνωτέρων

Θανάτῳ γὰρ ἔστιν ὄνιον.

[*Adulter est res, crede, pretiosissima :*

Nam morte constat.]

15. *Bibe aquam de cisterna tua*] Fruere voluptate licitâ. Cisterna hic dicitur σεμνῶς [honestè], ut fons signatus Cant. iv. 12. λάκκον [cisternam] hic habent Aquila, Symmachus, Theodotion. Diphilus Gnathænæ, ψυχρὸν ἔχεις τὸν λάκκον [frigidum habes puteum]. Vide & infra xxiii. 27. & Num. xxv. 8. Esai. li. i.

16. *Deriventur fontes tui foras*] Ibi fere ubi prolem metas.

17. *Habeto eas solus, nec sint alieni participes tui*] Eas nempe aquas, id est, uxorem. Diligens esto tui matrimonii custos. Rabbini ἀλληγορικῶς [per sensum reconditum], interpretantur de abscondita Theologia, quam מרכבה [Amorem] vocant.

19. *Cerva carissima, & gratissimus hinnulus*] Multi enim talia animalia in deliciis habent. Indè illæ similitudines Cant. ii. 9.

Ubera ejus inebrient te] Hebræi ubera רור [amorem] vocant, ut amorum sedem.

In amore ejus delectare jugiter] In Græco, ἐν γὰρ τῇ ταύτης φιλίᾳ συμπεριφερόμεν & πολλοὺς ἔσθ' [nam in ejus dilectione versans eris magni]. Apparet legisse Lxx Senes שגר cum sinistro puncto in prima littera; sic enim significat multiplicari. At cum puncto dextro inter alia delectari significat. Et sic vertunt quidam שגירות delectationes Hab. iii. i.

CAPVT VI.

1. *Defixisti apud extraneum manum tuam*] In Hebræo, complofisti. Eo enim ritu apud Hebræos fiebant sponsiones. Infra xvii. 18. xxii. 26.

2. *Illaqueatus es verbis oris tui*] Græca sententia, ἐγγύα, παρὰ δ' ἄτῃ [sponde, præstò malum est]. infra xi. 15.

3. *Et suscita amicum tuum*] Appella mandatorem tuum. Licebat enim, ni id fieret, creditori convenire fidejussorem non convento principali: infra xx. 16. xxvii. 13.

6. *Vade ad formicam, ô piger*] Horatius :

Parvula (nam exemplo est) magni formica laboris,
Ore trahit quodcunque potest, atque addit acervo
Quem struit, haud ignara, ac non incauta futuri.

*Quæ sanul inversum contristat Aquarius annum
Non usquam prorèpit, at illis utitur antè
Quæsitis patiens.*

7. *Quæ cum non habeat ducem*] Sicut in apibus regni formam molita Naturâ est, ita in formicis δημοκρατίας [popularis regiminis].

10. *Paululum dormies*] Οὐκ ὀλίγον τὸ παρ' ὀλίγου [Non paululum est quod paulatim fit].

22. *Cum ambulaveris gradientur tecum ; cum dormieris custodiant te ; & evigilans loquere cum eis*] In Hebræo verba sunt singularis numeri, & futuri temporis, hoc sensu, *Cum ambulaveris tecum ibit* (nempe lex Dei quam à patre & matre discas); *cum dormieris custodiet te ; & cum exprorectus fueris te alloquetur.* In omni actu vitæ tibi proderit. Cæterum liber Pirke Avoth intelligit hæc tria tempora, vitæ hujus, mortis, & resurrectionis.

26. *Pretium enim scorti vix est unius panis*] In Hebræo : Propter scortum (id est, adulteram, ut præcedentia & sequentia ostendunt) *ad buccellam panis* (id est, ad summam egestatem, supple, *devenitur.*)

Mulier autem viri pretiosam animam capit] *Mulier viri*, id est, alteri nupta. Ea causa sæpe est cur adulter vitam amittat. Ac vicissim adulter adulteræ, ut modò dicentem Menandrum audivimus.

30. *Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit*] In Hebræo, *Non afficitur probro fur* ; non cæditur flagris, sed compellitur ad restitutionem cum augmento. At adulter occiditur.

31. *Deprehensus quoque reddet septuplum*] Ex Hebræo melius vertas, *Deprehensus rependit septies* : id est, etiamsi septies furti vincatur, non ultra tenetur quàm ad restitutionem, qualem jam diximus. Sic vox שבעתים [septies] sumitur Psal. xii. 7.

Et omnem substantiam domus suæ tradet] Quamdiu res habebit unde solvat non ducitur in nervum.

34. *Quia zelus & furor viri non parcat in die vindictæ*] Sive ex dolore, deprenso fortè adultero :

exigit autem
Interdum ille dolor plus quàm lex ulla dolori Permisit,
ut ait Juvenalis Satyrâ x : sive etiam re in judicium adductâ, ubi convictus adulter non repetet crimen, quod fures interdum faciunt, sed statim capite luet.

CAPVT VII.

10. *Garrula & vaga*] Sic vagam scortum dixit Horatius.

12. *Nunc juxta angulos insidians*]

Cunctis in triviis & angiportis,
ut ait Catullus.

14. *Victimas pro salute vovi*] Pro tua salute.

16. *Aspersi cubile meum myrrhâ & aloe & cinnamomo*] Odoravi illud. אלהי לי quod hic aloe vertitur, sandalum interpretantur Iudæi.

20. *In die plenæ lunæ reversurus est in domum suam*] Sic vocem hanc vertit ex Hebræo Hieronymus Psalm. lxxx. 4. in versione ex Græco, neomeniam. Et eodem modo hic interpretatur Abenescdra. Propius vero est esse à כסס supputare, & significari tempus suppu-

supputatum, siue certum, condictum, constitutum. Hoc dicit mœcha, nè adulter deprehendi metuat.

CAPVT VIII.

1. **N**umquid non Sapientia clamat] Hæc de ea sapientia quæ in Lege apparet exponunt Hebræi: & sanè ei, si non soli, at præcipuè, hæc attributa conveniunt.

4. O viri] Proceres.

Ad filios hominum] Plebejos.

14. Meum est consilium] Mihi debetur.

22. Dominus possedit me initio viarum suarum] Græcum Aquilæ est ἐκτίσαστό με [possedit], ut & Symmachi & Theodotionis, respondetque bene Hebræo קנני, & corrigendus ex eo locus Chrysostomi in Ambiguis Tomo VI. At Chaldæus habet כרר, & Lxx ἐκτίσσε [creavit], sensu non malo, si creare sumas pro facere ut appareat. Viæ Dei sunt operationes ipsius. Sensus huius loci & sequentium non male exprimas cum Philone De Colonia: ὁ λόγος ὁ παρ᾽ ἐσώτερον τῶν γενέσειν εἰληφώτων, ὃ καθάπερ οἶα καὶ ἐνελήμενος ὁ πᾶς κόσμος κυβερνήτης πηδαλιῶν τὰς ὑμῶν παντα, καὶ ὅτε ἐκκοσμοπολάσει χρησάμενος ὁργάνῳ τῷ τῷ πρὸς τὴν ἀνυπαίτιον τῶν ἀποτελεσμένων ὑστάσιν [Verbum primum inter ea quæ genita sunt, quod tanquam gubernaculum apprehendens Gubernator omnium cuncta dirigit, & hoc ipso usus est instrumento cum Mundum finxit, ut res omnes faceret existere sine vitio].

25. Ante colles ego parturiebar] Chaldæus, genita eram.

27. Quando præparabat celos aderam] Id est, ἦν πρὸς τὸν Θεόν [erat apud Deum], ut infra 30. Ioh. Evangelio I. I.

CAPVT IX.

1. **S**apientia ædificavit sibi domum] Corpus humanum.

Excidit columnas septem] Quot erant postes in Templo sub gazophylaciis. Intelligit autem quinque sensus, & duos præterea quos addunt alii, vocem & memoriam.

2. Immolavit victimas suas] Plurima bona præparavit hominibus, si uti norint. Hæc sensu eminentiore ad Evangelium optimè referuntur. Matth. XXI. 4.

8. Noli arguere derisorem] Planè impium. Desperatis non adhibendam medicinam, ait Hippocrates. Vide quæ ad Matth. VII. 6.

13. Mulier stulta & clamosa] Voluptas.

18. Et ignoravit quod ibi sunt gigantes] גימגומים potius exanimis significat hoc loco & aliis.

PARABOLÆ SALOMONIS] Quæ præcesserunt exhortationes sunt generales ad sapientiam & ducem ejus pietatem. Sequuntur nunc præcepta specialia, pleraque per antitheta: quia opposita inter se comparata magis lucefcunt.

CAPVT X.

7. **N**omen impiorum putrescet] Frequens in ore Hebræorum sententia, quod breviatum sic scribunt. י. י. י.

12. Univerſa delicta operit charitas] Condonat quicquid condonari potest, I Petri IV. 8. I Corinth. XIII. 7.

25. Iustus autem quasi fundamentum sempiternum] Aquila, Symmachus, Theodotion, ὁ ὃ δίκαιος, θεμελίος αἰώνιος. Maimonides intelligit fundamentum mundi, & dicit mundum stare ob justos.

CAPVT XI.

1. **S**tatera dolosa abominatio est apud Deum] Similia infra XX. 10. & 23. in una specie omne genus injustitiæ vetatur. Omnis enim injustitia ἀνισότης [inaequalitas].

10. In bonis iustorum exsultabit civitas] Euripides Hecubâ:

Εν τῷδε γὰρ καί μιν ἔστιν αἱ πολλαὶ πόλεις,
Ὅταν τις ἐσθλὸς καὶ πρόθυμος ὦν ἀνὴρ
Μηδὲν φέρεται τῶν κακίωνων πλεόν.

[Hinc civitatis publica ægrotat salus,
Virtute quoties clavis & constans fide
Nil præmiorum pessimis supra refert.]

14. Vbi non est gubernator, populus corrumpet] In Hebræo: Sine industriis corrumpet populus.

— & γὰρ οἱ πλάτεις,
Οὐ δ' εὐρύνωτοι φῶτες ἀσφαλές αἶμα,
Ἀλλ' οἱ φρονέοντες ἐν κρατὶσι πανταρχῆς,

— [Non populi sita est
In mole vasta corporis securitas,
Sed mente quisquis præstat imperium obtinet,]

ait Sophocles Ajace.

17. Qui autem crudelis est, etiam propinquos abjicit] In Hebræo, Crudelis verò carnem suam turbat: id est, rationem nullam habet propinquitatis. Vide Deuteron. XXII. 7. & quæ allata nobis de Iure Belli ac Pacis II. cap. VII. §. 10. & in Annotatis.

22. Circulus aureus in naribus suis] Id est, porca. Habebant feminæ monilia ἐπὶ ῥίνας [ad nares]. Vide Iobum XLII. 11. & ibi dicta.

24. Alii rapiunt non sua, & semper in egestate sunt] Οἱ γὰρ θέλοντες προσλαβεῖν τὰ τῶν πλεόνων,
Ἀποτυγχάνουσι πολλὰς νικώμενοι.
Τὰ δ' ἴδια προσθέουσι τοῖς ἀλλοτρίοις,
[Aliena namque pro suis qui vindicant,
Persæpe non tantum improba spe decidunt
Victi, sed apponunt & alienis sua,]

ait Menander.

26. Qui abscondit frumenta, maledicetur in populis] Id est, qui flagellat annonam, Dardanarius.

50 Benedictio autem super caput vendentium] In Hebræo frangentis: id est, aliis communicantis non iniquo pretio. Exemplum in Iosepho Ægypti Præsidi.

29. Qui conturbat domum suam, possidebit ventos] Qui neque ordinem neque modum servat in administratione rei familiaris.

CAPVT XII.

60 10. **N**ovit justus iumentorum suorum animas] Novit, id est, curam gerit, ut Psalm. I. 6. Laudabile est etiam adversus animantia muta aliquâ uti bonitate, quo longius à feritate in homines absti-

abstineatur. Vide quæ diximus ad Deuteron. xxv. 4. & ad Levit. xxi. 1. 28.

16. *Qui autem dissimulat injuriam callidus est*] In Hebræo sic potius: *Cautus injuriam dissimulat*. Apud potentes id maximè necessarium, ubi ad senectutem non pervenitur, nisi accipiendo injurias, & dissimulando. Sed & apud alios,

Professa perdunt odia vindictæ locum.

20. *Qui pacis ineunt consilium, sequitur eos gaudium*] Sic Euripides cogitari jubet:

Ὅσῳ τε πολέμῳ κρείττον ἐρήνη βροτοῖς,
Ἡ πρῶτα μὲν Μῆσαισι προσφιλεσάτῃ,
Γόοισι δ' ἐχθρᾷ, τέρπεται δ' εὐπαιδίᾳ,
Χαίρει δ' πλεῖστον.

[*Quantòque potior Marte pax mortalibus,
Quæ docta nutrit studia, quæ luctus fugat,
Fecunditate gaudet, opulentat domum.*]

24. *Manus fortium dominabitur; quæ autem remissa est, tributis serviet*] רמיה non malè transtulit remissa. nam רמה est projicere. Sic projecta patientia apud Tacitum. Erinna in hymno Fortitudinis:

Σοὶ μόνῃ πρέσβισα δέδωκε μοῖρα
Κυδῶ ἀρρήκῳ βασιλῆϊον ἀρχᾶς.

[*Nam tibi soli tribuere Parca
Sceptra non unquam peritura regni.*]

CAPVT XIII.

7. *Est quasi dives cum nihil habeat*] In Hebræo: *Est qui ditat se, (id est, ditem jactat ac prædicat) & non est ei quicquam*. Hi sunt quos Græci πτωχολάζονας [in mendicitate superbos] vocant. Vide Theophrastum, περὶ ἀλαζονείας [De arrogantia], & ostentatoris characterem in libro iv. ad Herennium.

Et est quasi pauper cum in multis divitiis sit] Hic est εἰρων Aristoteli, dissimulator opis propriæ Horatio.

8. *Redemptio animæ viri, divitiæ ipsius: qui autem pauper est increpationem non sustinet*] Postrema hæc apud Lxx sic sunt: πτωχὸς δ' ἐχ' ὑφίσταται ἀπειλὴν [at pauper non sustinet minas]. Alii ε' φέρει ἐπιτίμησιν [non fert objurcationem]. Videntur pro γμω legisse γμη hoc sensu: *Vir dives, si quid ei ab inimico periculum imminet, pecuniis id à se avertit: & pauper, si quis ei minetur, non manet, sed fugit*. Potest & vulgata lectio sic exponi: non audit, id est, non sustinet audire.

20. *Qui cum sapientibus graditur, sapiens erit*] Vt Græci dicunt:

Σοφοὶ τύραννοι τῶν σοφῶν συνστά.

[*Dat sapere Regi turba sapientum comes.*]

Theognis:

Ἐθλῶν μὲν γὰρ ἀπ' ἐθλᾶ μαθήσεαι· ἦν δ' κακοῖσι
Συμμιχθεῖς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον.

[*Sæpe bonis junctus discas bona: si comiteris
Sæpe malos perdes quod tibi mentis erat.*]

Amicus stultorum similis efficietur] Nam

Φθείρεσσιν ἦθη χρῆσθ' ὁμιλίᾳ κακᾷ.

[*Colloquia mores prava corrumpunt bonos.*]

quod ex Menandro desumpsit Paulus Apostolus.

24. *Qui parcat virgæ odit filium suum*] Id est, eundem habet exitum quasi eum odisset. Sic multa dicimur velle, non quod propriè ea velimus, sed quod

ea agimus, unde talia consequuntur. Exempla vide Matth. xxvi. 12. Iohan. xii. 7. Lucæ xi. 48. Ezechiel. xvi. 31. xxxiii. 11. ubi moriemini est positum pro vultis mori. Simile Psalm. cvi. 24. suprâ hic viii. 36. infrâ xvii. 19.

CAPVT XIV.

10 1. *Sapiens mulier edificat domum suam*] Auget rem familiarem. sic sæpè sumitur Hebræum בנה [edificare].

9. *Stultus illudet peccatum, & inter justos morabitur gratia*] *Stulti excusant alii aliorum peccata, & inter justos est (verè scilicet) benevolentia*. Idem velle atque idem nolle inter malos factio, inter bonos amicitia est; illos jungit vitiorum similitudo: hos par honesti studium. Τελεῖα δ' ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίωσις [Perfecta amicitia ea est deum quæ inter bonos est & virtute similes], Aristotel. Ethic. viii. 4.

28. *In multitudine populi dignitas Regis, & in paucitate plebis ignominia Principis*] Scriptor quæstionum ad Orthodoxos: Πικροτάτη τιμωρία τῶν ἡμαρτηκότων βασιλέων ἡ τιμωρία τῆς λαῆς [Acerbissima Regibus qui peccarunt pœna est pœna quam populus patitur], Vide ii Samuel. xxiv.

30. *Putredo ossium invidia*] Putredo in Hebræo nomen est generale, sub quo comprehenditur & teredo. Menander:

Μειράκιον, ἔ μοι καλανοεῖν δοκεῖς ὅτι
Τ' πὸ τ' ἰδίας ἑκάστα κακίας σήπεται,
Καὶ πάντ' αὖ τὰ λυμαινόμεν' ἐνεσιν ἐνδοθεν·
Οἷον δ' μὲν ἰὸς τ' σίδηρον, ἂν κοπῆς,
τὸ δ' ἱμάτιον οἱ σῆτες, ἢ δ' ἄρ' ὑψύλον·
Ὅ δ' τὸ κακίον τῶν κακῶν πάντων φθόνῳ
Φθισικὸν πεποίηκε καὶ ποιήσῃ καὶ ποιεῖ
Ψυχῆς πονηρᾶς δυσσεβῆς παραστάτης.

[*Adolescens, id quod res est non intelligis;
Vitio suo te consumuntur singula,
Et rei cujusque perniciēs intus latet:
Hoc est ferrugo ferro, si consideres,
Ligno teredo, tineæque vestibis:
Invidia verò, quod malorum pessimum est,
Tabem creavit, & creabit, & creat,
Vera satelles animi corrupti impia.*]

32. *In malitia sua expelletur impius: sperat autem justus in morte sua*] Malitiam hîc intellige res adversas, ut Matth. vi. 34. Nec aliud hîc intelligitur mortis nomine; quanquam latet sensus sublimior, quem Christiani optimè intelligunt.

34. *Iustitia elevat gentem, & misericordia populorum peccatum*] Optima versio hæc est: *Iustitia exaltat gentem, & beneficentia expiatio est populi*. Prius comma idem est cum illo quod est in veteri oraculo Græco:

Ἀνδρὸς δ' εὐόρκου γενεὰ μετόπισθεν ἀμείνων.

[*Felix progenies sanctè jurantibus orta.*]

60 Alterum hoc vult, operibus illis quæ non debentur, non jam dico lege naturali, sed nec lege Moſis, quæ alioqui multa officia in populares præcepit, multa peccata expiari. Nam expiatio non minùs quàm crimen significatur voce κλη. de discrimine vocis

קצ [aequitas] & רחם [misericordia] diximus quaedam de Iure Belli ac Pacis 11. c. XIV. 6. Nè idem repetamus, vide quæ diximus ad Lucæ XI. 41.

CAPVT XV.

8. **V**ictimæ impiorum abominabiles Domino] Plato Alcibiade 11. Οὐ γὰρ, οἶμαι, τοιςτέν ἐστι τὸ τῶν θεῶν, ὥς ἐπὶ δῶρων παρὰ γὰρ οἶον κακὸν τοκιστὴν· ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐνύθη λόγον λέγομεν, ἀξιῶντες Λακεδαιμονίων ταύτην περιεῖναι. καὶ γὰρ ἂν δεινὸν εἴη εἰ πρὸς τὰ δῶρα καὶ τὰς θυσίας ἀποβλέψουσιν ἡμῶν οἱ θεοί, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ψυχὴν, ἂν τις ὅσι καὶ δίκαιον ἂν τυγχάνῃ. πολλὰ μάλλον, οἶμαι, ἢ πρὸς τὰς πολυτελεῖς ταύτας πομπὰς τε καὶ θυσίας, ὥς ἔδεν κωλύει πολλὰ μὲν εἰς θεὸν, πολλὰ δὲ εἰς ἀνθρώπων ἡμαρτηκίας, καὶ ἰδιώτην καὶ πόλιν ἔχειν ἂν ἔκαστον ἔτ' τελεῖν. οἱ γὰρ, ἅτε καὶ δωροδόχοι ὄντες, καὶ ἀφρονέουσιν ἀπάντων τέτων, ὥς φησὶν ὁ θεὸς καὶ θεῶν προφήτης. κινδυνεύει γὰρ καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νῦν ἔχουσι δικαιοσύνην τε καὶ φρόνησιν διαφερόντως τελειοῦσθαι [Neque enim existimo tale diis esse ingenium ut donis ducatur, quomodo solent mali creditores; sed & nos rem stultam dicimus cum per eam rem volumus esse Lacedæmoniis superiores. Res enim esset dura, si ad dona & victimas nostras spectarent dii, & non ad animam, id est, an quis justus sanctusque sit. Imò verò, ut ego arbitror, multò magis illi respiciunt, quàm speciosos ludos & sacrificia, multa quidem Diis, frequenter verò etiam hominibus hallucinatis fieri solita, quæ facile quotannis exhibere possunt tam civitates quàm privati. At dii, ut qui non sint donis inescabiles, contemnunt talia, ut ait Deus & deorum propheta. Videtur ergò apud deos & apud homines mente præditos justitiæ & prudentiæ maximum obtinere honorem].

11. Infernus & perditio coram Domino] Ea quæ dicuntur esse ἐν ᾧδ' [in inferno], quia oculis nostris non apparent, tamen Deo sunt conspicua.

16. Melius est parum cum timore Domini, quàm thesauri magni & insatiabiles] Hinc sumtum videtur illud Pauli 1 Tim. VI. 6. Ἐστὶ δὲ πορισμὸς μέγας εὐσεβείας μετ' αὐταρκείας [Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia]. Vide infra XVI. 8. & XVII. 1.

17. Melius est vocari ad olera cum charitate, quàm ad vitulum saginatum cum odio] In Hebræo ad verbum sic: Melius convivium oleris & dilectio ibi, præ bove saginato & odium ibi. Illa & ibi sunt pro ubi. Olerum cœna pauperum est.

Ὡς κῆπον τεθυκὼς δειπνὸν παρέθηκεν Ἀπελλῆς,

Οἶόμενος βόσκειν ἀντὶ φίλων πρόβατα.

Ἦν ῥα φανὴς, ἔρεος ἦν, τῆλ' ὤν, θρίδακες, πρῶσα, βολβός,

Ὤκυμον, ἡδύοσμον, πῆγανον, ἀσπάραγον.

[Convivas, hortum quasi sacrificasset, Apelles Excipit: an solas fortè vocavit oves?

Ponit enim mentam, lactucas, ocyra, bulbos,

Intubaque & raphanos, allia & asparagos.]

Contrà bos aut vitulus saginatus inter optimas epulas. Lucæ XV. 23.

23. Latatur homo in sententia oris sui: & sermo opportunus est optimus] Et pro at. Sensus est, Facile quilibet sibi placet ob ea quæ dixit; sed illa verè bene dicta sunt, quæ dicta sunt ἐν καιρῷ [in tempore].

24. Semita vitæ super eruditum, ut declinet de

inferno novissimo] In Hebræo: Via vitæ ad superna (supple tendit) intelligenti, ut deflectat ab inferno qui subter est. id est, Homo sapiens in omnibus actionibus suis Deum respicit, ut à periculo servetur.

27. Conturbat domum suam qui sectatur avaritiam: qui autem odit munera vivet] Vivet, id est, florebit. Hesiodus:

Οὐδέ ποτ' ἰθὺδίκαισι μετ' ἀνδράσι λιμὸς ὀπηδεῖ,

Οὐδ' ἄτ' ὀθαλὴς ἢ μεμηλότα ἔργα νέμοντα.

Τοῖσι φέρεται μὲν γαῖα πολὺν βίον· ἔρεσι ἢ δρῶσι

Ἀκρῇ μὲν τε φέρεται βαλάνες, μέσση ἢ μελίσσας·

Εἰροπῶκοι δ' ὅτε μαλῶσι καὶ ἀθεσβήσας·

Τίκτησιν ἢ γυναῖκες εὐκότα τέκνα γονεῦσιν·

Θάλασσαν δ' ἀγαθοῖσι διαμπερές.

[Nunquam dira fames justos cladesque sequuntur, Sed celebrant lætis convivium festa diebus.

Terra illis fruges glebâ parit ubere; glandes

Quercubus in summis, mediis examina pendent;

Incedunt pecudes vestitæ vellere multo;

Laudatur simili generosa puerpera prole:

Largâque cuncta fluunt illis bona.]

Postea verò:

Ταῦτα φυλασσόμενοι, βασιλεῖς, ἰθὺν ἐτὲ μύθους,

Δωροφάγοι, ἱεροῶν ἢ δικῶν ἐπιπάγχου λάβεσθε.

Οἱ αὐτῶ κακὰ τεύχε' ἀνὴρ ἄλλω κακὰ τεύχεων.

Ἡ δὲ κακὴ βεβλή τῷ βελεύσαντι κακίστη.

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὀφθαλμὸς καὶ πάντα νοήσας,

Καὶ νῦν τάσ', αἰὶκ' ἐβέλυσ', ἐπιδέρκεται, ἔδ' ἐλθ' ἡθ'.

Ὅτ' ἂν δὴ καὶ τίνδε δίκην πόλις ἐντὸς ἑτέρῃ.

[His moniti, Reges, quæ sumere dona fuit mos, Parcite judiciis curvis, edicite recta.

Lædere se solet ipse alios qui lædere querit;

Qui malus est aliis sæpe est sibi pessimus ipse.

Omnia conspiciens oculus Iovis, omnia curans,

Hæc, si vult, quæ dico videt bene, nec fugit ipsam

Qualia nunc nostram reddantur jura per urbem.]

33. Timor Domini, disciplina sapientiæ: & gloriam præcedit humilitas] Humilitas hic modestiam significat. Gloria fugientem sequitur. Hebræam lectionem qualem nos habemus secutus hic est Interpres, non Græcorum qui vertunt ἀποκρίθησεται αὐτῇ [respondet ipsi], ab קצ, quod est respondere. Tum verò & capita apud Græcos in hoc libro distincta aliter, & multæ sententiæ aut omisæ aut additæ, ut in Eclogis fieri solet, quæ causa est cur & eadem sententiæ in hoc libro diversis in locis inveniantur positæ, quia ad plures quasi titulos referri poterant.

CAPVT XVI.

5. **V**ersa propter semetipsum operatus est Dominus, impium quoque ad diem malum] Sensus non est malus, si propter semetipsum intelligas non quòd opus quoquam Deus habeat, sed ut proprietates suas notas faciat, & impium non fieri talem à Deo, (absit hoc) sed fieri sive poni ad mala. Verum melior erit hæc interpretatio: Singula Deus facit (id est, ordinat) ad id quod singulis convenit. Etiam impius ad diem calamitosum (supple ordinatus à Deo). Nam קצ inter alia, ut & vox respondendi Latina, significat τὸ ὑποσχεῖν [eadem serie locari]. sic Eccles. X. 19. קצ est compensat. Neque sanè aliter sumere hunc locum LXX. Πάντα τὰ ἔργα τῷ Κυρίῳ μετὰ δικαιοσύνης·

φυλάσσειαι ἢ ὁ ἀσεβὴς εἰς ἡμέραν κακὴν [Omnia opera Dei cum iustitia. servatur autem impius ad diem malum].

7. Cum placuerint Deo viæ hominis, inimicos quoque ejus convertet ad pacem] Exemplum in Iosepho & fratribus.

10. Divinatio in labiis Regis, in iudicio non errabit os ejus] דִּבְרָא [divinare] vox est media, & differt à prophetia, ut apparet Esaiæ 111.2. Sensus est, Deum Regibus, piis scilicet, insignem largiri ἀγχινοῖαν [solertiam], ut in iudiciis miris modis verum reperiant. Exemplum vide 1 Reg. 111. 16. & sequentibus. Hesiodus in Theogonia de Rege:

οἱ δὲ νῦν λαοὶ

Πάντες ἐς αὐτὸν ὁρῶσι διακρίνοντα θεμίτας
Ἰθείησι δίκῃσιν· ὁ δὲ ἀσφαλὲως ἀγορεύων,
Αἰψάτε καὶ μέγα νείκε· ἐπισαμένως κατέπαυσε.

[——— Omnis in illum

Ora simul vertit populus cum limite vero
Ambiguum causæ secat, & certamina magna
Compescit, subito sapientia verba profatur.]

11. Pondus & statera iudicii, Domini sunt: & opera ejus omnes lapides sacculi] Statera iudicii hic est statera iusta. Lapidibus Hebræi & vicinæ gentes utebantur pro ponderibus, & eos reponebant in sacculos, Deut. xxv. 13. Theodotion hic, πάντα σάβμια μαρσίππς [omnia pondera sacculi]. Sensus est: iustitiæ cognitionem hominibus à Deo, ut eximium munus, datam; ut & Hesiodus dixit,

Ἀνθρώποισι δὲ ἔδωκε δίκην.

[Iustitia humano generi data. ———]

14. Indignatio Regis, nuntii mortis] Cujus ira nihil obstat, cuius graviore sententiæ ipsi qui pereunt assentiuntur, quem nemo interrogaturus est, imò, si vehementius excanduit, nè deprecaturus quidem. Senecæ hæc sunt libro de Clementia primo, cap. v.

15. In hilaritate vultus Regis, vita] Bonâ spe omnes implet. Non prodit, sed oritur, ait Seneca.

Quasi imber serotinus] Vide Deuteronom. xi. 14. Iac. v. 7. מלקוש est messis tempore. יורה vel מורה veris tempore, cuius circumscriptio Amosi 1v. 7.

21. Qui sapiens est corde, appellabitur prudens, & qui dulcis eloquio, majora percipiet] In Hebræo: Dulcedo labiorum addet doctrinam, id est, doctrinam faciet pretiosiore, pondus ei adjiciet. Euripides in Hecuba:

Πειθὼ ἢ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην.

[Flexanima rerum Suada regina omnium.]

29. Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam] Pro iniquus est in Græco παρανομός [legis transgressor]: & pro lactat Aquila & Theodotion habent ἀπατήσῃ [decipiet]. Critias:

Ὅστις ἢ τοῖς φίλοις πάντα πρὸς χάριν
Πράσσειν ὁμιλεῖ, τὴν παρατυτὴν ἡδονὴν
Ἐχθρὰν καὶ ἰσησ' εἰς τ' ὑπερον χρόνον.

[Quicumque amico cuncta quæ placeant agit
Dicitque semper, gratiam in præsens emit;
Sed quæ stet odio post futuro in tempore.]

Vide Plutarchum, Quomodo adulator & amicus internoscantur.

32. Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo suo expugnatore urbium] Idem dicit quod Ovidius:

Fortior est qui se quam qui fortissima vincit
Mænia, nec virtus altius ire potest.

33. Sortes mittuntur in sinum, sed à Domino temperantur] Nempe sortes quas Lex præcipit, ut in hereditatum divisione; aut Prophetæ, ut Samuel in electione Regis: idem in electione Apostoli Actor. 1. 24. 25. 26.

CAPVT XVII.

2. Servus sapiens dominabitur filiis stultis] Manus missus, tutor filiis relinquetur. Galat. iv. 1. 2. τὸ ἄρχειν κρείσσον [imperare est melioris], ajunt Philosophi.

Et inter fratres hereditatem dividet] Tutorio officio.

10. Plus proficit correptio apud prudentem, quam centum plagæ apud stultum] In Hebræo pro plus proficit est descendit: id est, in animum penetrat. Sapienti dictum sat est.

11. Angelus autem malus mittetur contra eum] Nuntius qui ei mortem denuntiet.

14. Qui dimittit aquam caput est jurgiorum: & antequam patiatur contumeliam, iudicium deserit] Melius sic ex Hebræo, Aperit aquas, qui principium est contentionis: propterea antequam lis commisceatur, desere. Vt qui incile facit in ripa amnica, nescit quousque amnis sit penetraturus: ita qui jurgia incipit, quare priusquam incalescant, incidenda sunt.

15. Qui justificat impium] Id est, eum absolvit, aut illi causam injustam adjudicat. justificare est tractare ut justum.

16. Qui altam facit domum suam quærit ruinam, & qui evitat discere occidet in malo] Hoc ex Græco est, non ex Hebræo.

17. Omni tempore diligit qui amicus est] Qui verè amat, mutatâ fortunâ amicum non deserit. Menander:

Χρυσὸς μὲν οἶδεν ἐξελέγχεσθαι πυρὶ·
Ἡ δ' ἐν φίλοις εὐνοία καιρῷ κρίνεται.

[Aurum explorari solet admotis ignibus;
At amicus quis sit verus docet occasio.]

40 Et frater in angustiis comprobatur] Amicus in rebus adversis velut frater apparet, imò plus quam frater, ut mox dicitur xvi 11. 24. nec aliter censet Euripides Oreste:

Ὡς ἀνὴρ, ὅστις τρόποισι συνίσκη, θυραῖ' ὦν
Μυρίων κρείστων ὁμαίμων ἀνδρὶ κεκτῆσθαι φίλῳ.

[Namque morum copulatus federe, externus domo
Longè amicus ante amicos quos dedit cognatio.]

Bene autem, in angustiis.

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum

50 Tempore sic duro est experienda fides, ait Ovidius. Pro comprobatur in Hebræo est nascitur, pro ostendit se.

19. Qui meditaturs discordias, diligit rixas, & qui exaltat ostium quærit ruinam] Sensus melius cohærebit si ex Hebræo veritas: Diligit iniquitatem (id est, omne peccati genus) qui diligit jurgium, & ampliat januam ejus (nempe iniquitatis) qui quærit fracturam, id est diffidia. Discordia multis peccatis viam aperit.

23. Munera de sinu impius accipit, ut pervertat semitam iudicii] Vide quæ suprâ xv. 27. & Deuteronom. xvi. 19.

28. Stultus quoque si tacuerit, sapiens reputabitur] Sicut cuidam dictum est: Si tacuisses, philosophus fuisses.

CAPVT XVIII.

1. **O**ccasiones quærit qui vult recedere ab amico: *omni tempore erit exprobrabilis*] Hebræorum verborum sensus hic videtur esse: *Quantum lubet inquiri* (supple *rerum naturam*, ex sequentibus) *is qui subducit se turbæ: in omni rerum natura miscet se.* Sequitur jam ἀντίθετον [*membrum oppositum*].

2. *Non recipit stultus verba prudentiæ, nisi ea dixeris quæ versantur in corde ejus*] Ex Hebræo sic: *Non amat stultus intelligentiam, nisi ut manifestet se cor ejus.* Duorum horum ἀντιθέτων [*oppositorum*] hic sensus est, Philosophum non quærere quibus se jactet, sed delectari rerum cognitione per se: at vanos homines nihil addiscere, nisi ut pro lubitu se ostendent aliis.

5. *Accipere personam impij non est bonum*] Personam, sive, ut Hebræi loquuntur, *faciem accipere* dicitur qui qualitatibus ad causam nihil pertinentibus movetur, putà divitiis, amicitia, propinquitate. Hæc enim apparent; causa scrutanda est.

9. *Qui mollis & dissolutus est in opere suo, frater est sua opera dissipantis*] In Hebræo: *Etiam qui piger est in opere, frater est* (id est, par est) *domino* (sua) *dissipanti.* Eundem exitum habent piger & prodigus. ad egestatem deveniunt.

17. *Iustus prior est accusator sui: venit amicus ejus & investigabit eum*] Sensus est ex Hebræo: *Qui prior causam dicit* (ἐν πρώτολογίᾳ [*in prima causæ ditione*] Græci hic) *is iustus est* (id est videtur) *in causa sua; sed mox venit alter, & inquit in illum,* id est, omnia illius dicta expendit, & quantum potest refellit. Hoc enim præceptum, ut sequens, ad lites pertinet.

18. *Contradictiones comprimit fors, & inter potentes quoque dijudicat*] Lites accenduntur inter multos non tam habendi studio, quam quod alter alteri nolit cedere. Ad eam rem optimum est remedium fors. Diximus hac de re lib. 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. xxxi 11. §. 1x. & in Annotatis.

19. *Frater qui adiuvatur à fratre quasi civitas firma*] Ex Græco, Ἀδελφὸς ὑπὸ ἀδελφῷ βοηθούμενος [*Frater à fratre adjutus*]. Videntur legisse non רבב [*rebollans*], sed נפח [*roboratus*], sono accedente.

Et judicia quasi vectes urbium] Bene transtulit מדינות judicia; sicut Aquila, καὶ δικασία [*& judicatio*].

22. *Qui invenit mulierem bonam, invenit bonum*] supple, *rarum & eximium*, infra xxxi. 10.

CAPVT XIX.

1. **M**elior est pauper qui ambulat in simplicitate sua] Id est, in integritate.

Quam dives torquens labia sua] *Perversus labiis.*

Et insipiens] In Hebræo, & ipse desipit. Putat se sapere, sed desipit, ut improbi omnes. Antiphanes:

Καλῶς πένεθαι μάλλον, ἢ πλεονεχῆν κακῶς.

[*Sis pauper honestè potius quam dives malè.*]

Euripides:

—— ἐγὼ ἢ πολλὰ κίς σοφώτερος

Πένητας ἀνδρας εἰσορῶν τῶν πλεονεχῶν.

[*—— sæpe ego pauperes*

Sapientiores esse divitibus scio.]

4. *Divitiæ addunt amicos plurimos*] Ovidius: *Donec eris felix, multos numerabis amicos.*

Sophocles Aleadis:

Τὰ χεῖματα ἀνθρώποισιν εὐρίσκῃ φίλους.

[*Divitiæ amicos comparant mortalibus.*]

8. *Qui possessor est mentis diligit animam suam*] Id est, semetipsum. Hoc sensu Aristoteles Nicomacheorum ix. cap. viii. ὥς τ' ἀγαθὸν δεῖ φιλαυτοῦ εἶναι· καὶ γὰρ αὐτὸς ὀνήσεται τὰ καλὰ πράττων καὶ τὰς ἀλίας ὠφελήσῃ. τὸν δὲ μοχθηρὸν, ὃ δὲ βλάβη γὰρ αὐτὸν καὶ τὰς πέλας, φάυλοις πράξεσιν ἐπόμενον. τῷ μοχθηρῷ μὲν ἐν διαφωνεῖ ἀδὲ πράττειν καὶ ἀπράττει· ὃ δὲ ἐπιεικὴς ἀδὲ ταῦτα καὶ πράττει· πᾶς γὰρ νῦν αἰρεῖται τὸ βέλτιστον αὐτῷ [*Virum bonum oportet sui esse amantem: nam & sibi & aliis proderit, rectè faciens. Virum autem malum non oportet sui esse amantem: nam & se & alios lædet, pravus affectibus obsequens. In malo igitur homine differunt quæ facere debet & quæ facit; at vir bonus quæ debet facere ea & facit. mens enim quævis eligit id quod ipsè optimum est*].

9. *Falsus testis non erit impunitus, & qui loquitur mendacia peribit*] Sensus idem est, verbis parum differt ab eo quod suprà 5. Talia multa apud Stobæum.

12. *Sicut fremitus leonis, ita & Regis ira*] Τὸ θηρίον [*fera*], id est leo, βασιλεῖα δηλοῖ [*regem significat*], Zeno in Leone Iconomacho. Sic Nabuchodonosor leo Amoso v. 19. Nero Paulo Apostolo 11 Timothei iv. 17. & Senecæ, cujus dictum recitat Scholiastes ad Iuvenalis Satyram quintam. De ira Regis vide quæ diximus suprà xvi. 14.

13. *Dolor patris filius stultus*] Euripides Oenomaos:

Ἀμύχανων δὲ ἐγώ γε καὶ ἐκ ἔχω μαθεῖν,

εἴ τ' ἐν ἀμεινόν ἐσι γίγνεσθαι τέκνα

Θνητοῖσιν, εἴ τ' ἀπαιδα καρπῶσθαι βίον.

Ὅρῳ γὰρ οἷς μὲν ἐκ ἐφυσαν, ἀθλίως.

Ὅ τοισι δὲ εἰσὶν εἰδὲν εὐτυχέστερος.

Καὶ γὰρ κακοὶ γεγῶτες, ἐχθρίση νόσῳ.

[*Ambiguus animi cernere haud valeo satis,*

An sit propago liberum mortalibus

An sterilis ævi vita fortunatior.

Conspicio miseros nulla queis proles domi est;

Sed nec parentum major est felicitas:

Nam dira pestis moribus proles malis.]

14. *Domus & divitiæ dantur à parentibus: à Domino autem propriè uxor prudens*] In Hebræo: *Domus & opes hereditas patrum.* Propriè, id est, peculiari quadam Dei providentiâ. Tobias vi. 22.

17. *Fœneratur Domino qui miseretur pauperis*] *Bona comparat præsidia misericordia.*

18. 19. *Erudi filium tuum nè desperes: ad interfectionem autem ejus nè ponas animam tuam. Qui impatiens est, sustinebit damnum; & qui rapuerit, aliud apponet*] Ex Hebræo sic optimè fiat versio: *Castiga filium tuum dum spes est, sed ad exitium ejus nè erigas cogitationem tuam. Qui plurimum irascitur fert pœnam: quod si impunitum eum reliqueris, adhuc addet* (id est, perget peccare). Sensus est, modum adhibendum qui inter Manlianam severitatem & dissolutam lenitatem sit medius.

CAPVT XX.

3. **H**onor est homini qui separat se à contentionibus] Rixari indignum est viro magnanimo.

8. Rex qui sedet in solio iudicii sui, dissipat omne malum intuitu suo] Excitat Reges ut ipsi jus dicant, non per alios. Ità enim omnibus malis, quippe sibi percognitis, remedia inventuros. Iustitiæ fruendæ causâ primum Reges constitutos dixit Herodotus; & probat id dictum Cicero. Sed & multò antè Hesiodus dixerat:

Τένεκα γὰρ βασιλῆες ἐχέφρονες, ἐνεκα λαοῖς
βλαπτομένοις ἀγορεύει μετὰ τροπὰ ἔργα τελευτοῖ.

[Namque ideo inventi Reges ut sede curuli
Sublimes læsis ereptum restituant jus.]

11. Ex studiis suis intelligitur puer] Ex eis quibus maximè delectantur.

Si munda & recta sint opera ejus] An munda & integræ actiones ejus. supple, futurae sint ubi adoleverit.

12. Aurem audientem & oculum videntem Dominus fecit utrumque] Hoc ideo adjunxit, ut à prima ætate pueri & audiant & videant honesta.

13. Noli diligere somnum, nè te egestas opprimat]

Ἀργὸς γὰρ ἔδεις, θεὸς ἔχων ἀνὰ σῶμα,
βίον δύναιτ' αὖ συλλέγειν ἀνευ πίνων,
[Nam nemo, ut omnes voce compellet deos,
Vitam parare non laborando potest,]

ait Euripides Melanippâ.

14. Malum est, malum, dicit omnis emtor, & cum recesserit, tunc gloriabitur] Vile est hoc, dicit; at ubi emerit, jactat se bene emisse. Hoc est καπηλεύειν [cocionari]. Emtor viliori comparandi, venditor cariore distrabendi votum gerentes ad hunc contractum accedunt, vixque post multas contentiones, paulatim venditore de eo quod petierat detrahente, emtore autem huic quod obtulerat addente, ad certum consentiunt pretium, ait L. Si voluntate. C. de rescindenda venditione.

18. Gubernaculis tractanda sunt bella] In Hebræo, per industrias. Græci:

Γνώμαι πλέον κρατῶσιν ἢ ὁθέν χερῶν.
[Consilia pollent cauta plùs validâ manu.]

& Euripides:

Γνώμη γὰρ ἀνδρὸς εὖ μὲν οἰκῶνται πόλεις,
εὖ δ' οἰκῶ· εἰς τ' αὖ πόλεμον ἰχὺς μέγα.
σοφὸν γὰρ ἐν βέλευμα τὰς πολλὰς χέρας
Νικᾷ.

[Consilia sunt queis nititur domuum salus
Et urbis: eadem plurimum in bello valent,
Vnumque mentis providæ multas manus
Vincit repertum.]

21. Hereditas ad quam festinatur in principio, in novissimo benedictione carebit] Hereditatem vocat more Hebræo omne jus quod ad liberos transmitti potest. Est sensus idem qui suprâ xi i i. 11. Nec aliud voluit Menander, cum dixit:

Οὐδεὶς ἐπλήτῃσε τὰ χέως δίκαιον ὦν.

[Nemo & repente dives & justus fuit.]

Cui sententiæ compar infra est hîc xxv i i. 20. adde, ut plenam sententiam, quæ hîc est, habeas, Hesiodum illud:

Μὴ κακὰ κερδαίνειν· κακὰ κέρδεα ἴσ' ἄτησι.

[Nè malè lucreris: mala lucra equalia noxæ.]

Euripides Erechtheo:

ἔτε γὰρ πλεῖστος ποτὲ
βέβαιον ἀδικῶ.

[——— Non habent solidam diu
Malè parta sedem.]

22. Nè dicas, Reddam malum: Expecta Dominum, & liberabit te] Multa sunt in his libris monita, quæ in Evangelio sunt divina præcepta. Aliqua ultio & in Lege vetita; sed non omnis.

25. Ruina hominis est devorare sanctos, & post vota retractare] Optimè sic vertes: Tendicula est homini devorare sanctificationum, & post vota perplexari. Multi homines in mala gravia incidunt, quod Deo dedicata in suos usus vertant, aut ubi quid voverint, adepti quod sperabant, votum cavillando infringant aut imminuant. Cogitate, Principes.

CAPVT XXI.

1. **S**icut divisiones aquarum, ità cor Regis in manu Domini, quocumque voluerit inclinabit illud] Assyriam sententiam hanc vocat Themistius. Notant Hebræi non de communiore illa providentia, quæ ad omnes homines pertinet, hic agi, sed de specialiore illa, quâ Regum & bonorum & malorum cogitata ità dirigit, ut eis utatur ad eos quos sibi proposuit eventus. Vide Ierem. cap. x. circa finem. Similitudo ab agricola sumpta, qui rivos per prata quò vult ducit.

25. 26. Desideria occidunt pigrum: noluerunt enim quicquam manus ejus operari. Totâ die concupiscit & desiderat: qui autem justus est tribuet & non cessabit] Cupit habere & non habet piger, quia laborare non vult. Hebræi non malè aptant eis qui scire volunt, nolunt autem diligentiam adhibere ad discendum requisitam.

CAPVT XXII.

1. **M**elius est nomen bonum, quam divitiæ multæ] Bonum nomen est bona famia. Ecclesiastæ vi i. 1. Ovidius:

Omnia si perdas famam servare memento.

2. Dives & pauper obviaverunt sibi] Vtiles sunt alter alteri:

Καὶ τοὶ μικροὶ μεγάλων χωρεῖς,
σφαλερὸν πύργον ῥῦμα πέλονται·
μετὰ γὰρ μεγάλων βασιδὸς ἄρισ' ἄν,
καὶ μέγας ὀρθοῖτ' ὑπὸ μικρῶν·

50 Ἀλλ' ἔδυνατόν τ' ἐς ἀνοήτους
τῶτων γνώμας προδιδάσκειν,
[Plebs nuda tamen, tolle potentes,
Haud præsidii satis ipsa sibi est:
Modicus validi, validusque iterum
Modici sese sustentant ope.
Sed non possunt mentes stupida
Tam provida dicta doceri,]

ait Sophocles Ajax.

7. Qui accipit mutuum servus est fenerantis] Quasi servus: nam

Δάνεια δέλεος τὰς ἐλευθέρους ποιεῖ.

quod Mimus sic transtulit:

Alienum æs homini ingenuo acerba servitus.

16. Qui

16. *Qui calumniatur pauperem*] Id est, vi op-
primit. Vide Lucæ 11. 14.

Dabit ipse ditiori] Cogetur dare.

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Et apud Senecam:

Quidquid à vobis minor extimescit,

Major hoc vobis dominus minatur.

20. *Ecce descripsi eam tibi tripliciter*] Sapiencia
apud Hebræos dividitur in מַשְׁלֵם, in בְּרִישִׁת, in
מְרַבָּה, quod Græcè dicas εἰς ἠθικά, φυσικά, θεο-
λογικά [in Moralia, Naturalia, Theologica]. De his
omnibus plurima scripsit Solomon, quæ nunc non
exstant. Vide 1 Reg. 1v. in fine. Quæ in hunc li-
brum congesta sunt, & Ecclesiastes, ad Ethica per-
tinent: libri de Satis & Animalibus ad Physica:
Canticum Canticorum sensu allegorico ad Theo-
logica.

CAPVT XXIII.

4. *Noli laborare ut diteris, sed prudentiæ tuæ pone
modum*] Pro laborare rectius verteris fatigari.
Ita enim sæpe sumitur γῆ. Aquila hîc μὴ κοπία [ne
te defatiga] Et prudentiam intellige, consilia rei au-
gendæ. Est idem sensus qui apud Lucillum in Græ-
co Epigrammate:

Εἰ μὲν ζῆς ἐλάφῃ ταναόν χρονον ἢ ἐ κορώνης,

Συγγνώμῃ πλεῖστον πλεστον ἀγειρομένω.

Εἰ δὲ τις ἐσσι βροτῶν ὅς αὐτίκα γῆρας ἰάπῃ,

Μὴ σέγ' ἀπειρεσίῳ οἷσιν ἔλῃ κτεάνων.

Μὴ σὺ μὲν ἀτλήτοισιν ἐν ἄλγεσι θυμὸν ἐλέσσης,

Χρήσονται δ' ἄλλοι σοῖς ἀγαθοῖς ἀνέδην.

[Tantas unus opes. sed possem ignoscere, cervi

Cornicifve dies si tibi fata darent;

At si hominum è numero es, quibus est festina se-
nectus,

Distendi immensis parce cupidinibus:

Nè tua carnifices consumant corda dolores,

Deque tibi partis vivere des aliis.]

6. *Nè comedas cum homine invido*] In Hebræo, Nè
comedas panem oculi mali. Vide quæ ad Matth. xx. 15.

10. *Nè attingas parvulorum terminos*] In He-
bræo: Nè moveas terminum seculi. Id est, veterem,
ut XXI. 1. 28. Ovidius ad Terminum:

Omnis erit sine te litigiosus ager.

27. *Fovea enim profunda est meretrix*] Vide quæ
suprà v. 15. Anaxilaus:

Ἡ γ' Φρύνῃ τῇ Χάρυβδιν ἐχλ' πόρρω πρ ποιεῖ;

Τόντε ναύκληρον λαβῶσα καταπέπωκ' αὐτῷ σκάφῃ.

[At Charybdin nonne Phryne longè post se postu-
mat?

Quæ naviculatorem absorpsit totum cum navis
sua.]

Puteus angustus aliena] Adultera. Difficiles exitus.

33. *Oculi tui videbunt extraneas*] Melius extra-
nea. res miras videre tibi videberis:

Et geminum solem, & duplices consurgere Thebas.

34. *Et eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopi-
tus gubernator amisso clavo*] In Hebræo: Et eris sicut
dormiens in medio mari (id est, in insula fluctibus
undique concussa) aut sicut jacens in summo mali:
id est, ut nunc loquuntur, in galea navis, ubi maxima
est agitatio.

CAPVT XXIV.

11. *E* Rue eos qui ducuntur ad mortem] Qui per
vim ad mortem trahuntur, ut Psal. LXXXII. 4.

15. *Neque vastes requiem ejus*] Id est, nè turbes
ejus quietem.

16. *Septies enim cadet justus & resurget: impii au-
tem corrueunt in malum*] Ejusdem sensus proverbium
est alterum apud Hebræos: Septem foveæ pacifico
(supple, struuntur, quas evadit;) at una operanti ma-
lum, supple, sufficit: statim ruit. nam cadere hîc
est adversis premi. Similis sententia Psal. xxxiv. 20.
& xxxv. 1. 24. Cave de peccatis hæc accipias. Nus-
quam enim Hebræis נָפַל est peccare. Sed נָפַל [cadere]
& קוּם [surgere] inter se opponuntur ubi de cala-
mitatibus agitur, Mich. vii. 8. Amos vii. 14. Je-
rem. xxv. 27. Esaiæ xxiv. 20.

21. *Time Dominum, fili mi, & Regem*] Sopho-
cles Ajace:

Τοι γὰρ τὸ λοιπὸν εἰσόμεθα μὲν θεοῖς

Εἴκειν, μαθησόμεθα δ' Ἀτρεΐδης σέβειν.

Ἀρχοντές εἰσιν.

[In posterum dis cedere immortalibus

Discemus ergo, colere & Atridas duos:

Nam Principes sunt.]

23. *Hæc quoque sapientibus*] Melius ὑ per ge-
nitivum transferas, ut sæpe, Hæc quoque sapien-
tvm, ut & τὰδε Φωκυλίδει [Hæc quoque Phocylidis].
Quæ sequuntur sententiæ adjectæ sunt è sapientum
libris post Solomonem ante Ezechiae tempora.

29. *Nè dicas, Quomodo fecit mihi, sic faciam ei*
Suprà xx. 22.

CAPVT XXV.

1. *Q* VAS TRANSTVLERVNT] Id est, congegserunt.
VIRI EZECHIE REGIS IVDÆ] Eclogarii,
Eliacim, Sobna, Ioahæ memorati 11 Reg. xvi. 1. 26.

2. *Gloria Dei est celare verbum*] Verbum, id est,
rem, putà naturam suam & decreta multa. Sanctius
enim de Deo credere quàm scire, ut cum Tacito loquar.
Philemon:

Θεὸν νόμιζε καὶ σέβει· ζῆτε γ' ἢ μή·

Πλεῖον γὰρ εἶδεν ἄλλο τὸ ζῆτεν ἔχεις.

[Credi Deum colique non quæri decet:

Nam præter ipsum quærere acquires nihil.]

Idem:

Τί ἐστιν ὁ Θεός, καὶ θελεῖ σε μανθάνειν.

[Quid sit Deus, te scire non voluit Deus.]

Pindarus:

Τὰ θεῶν βλεψύματα ἐρευνῆσαι

βροτέα φρενὶ δύσκολον· θνατᾶς

Δ' ἀπὸ μητρὸς ἔφυς.

[Quod sit consilium deis

Scrutari tenuis vetat

Humani modus ingeni:

Mortalis tibi mater est.]

Sophron:

Ὁ μαῖλον ὅστις εἶδεναι τὰ τῶν θεῶν

ζῆτεῖ, τοσέτω μαῖλον ἥσσαν εἴσεται.

[Quò quisque nostrum valdius res cœlitum

Scire expetiscit, hoc eas scibit minus.]

Vide Rom. xi. 33.

Et gloria Regum investigare sermonem] Id est, res subditorum suorum: opes, actiones, consilia.

3. *Cælum sursum & terra deorsum, & cor Regum inscrutabile*] Sicut nec cæli altitudo, nec terræ profunditas comprehendi à nobis potest, ita nec Principum arcana. *Abditos Principis sensus, & siquid occultius parat, exquirere illicitum, anceps, nec ideo assequare*, Tacitus Annal. vi.

8. *Quæ viderunt oculi tui ne proferas in iurgio citò*] Etiam quæ videris noli prodere; multò magis quæ non videris. Bene Interpretes hoc connectit, quæ alii malè dividunt.

9. *Causam tuam tracta cum amico tuo*] Id est, consilia quæ velis latere, vide cui credas.

16. *Mel invenisti: comede quod sufficit tibi, ne fortè satiatus evomas illud*] Philosophandum, sed paucis. Ità hunc locum explicat Maimonides.

17. *Subtrahere pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus oderit te*] Bene interpretantur Lxx, *Σπάνιον εἰσαγε σὺν πόδα πρὸς σεαυτὲ φίλον* [Rarò infer pedem tuum ad amicum tuum]. Arabes dicunt: *Visita rarò & augebis amorem*. Martialis:

Nulli te facias nimis sodalem.

27. *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum: sic qui scrutator est majestatis, opprimetur à gloria*] Propius ad Hebræum accedit hæc versio: *Vt comedere multum mellis non est suave, ita nec venari honorem est honor illis, nempe venantibus*. Hic negativam particulam in posteriore membro addidi, quia mos sæpe est Hebræis eam intelligere ex præcedenti, ἀπὸ κοινῆς [ex communiter dicto], ut Græci loquuntur. 1 [&] hic ut alibi est pro כִּי [sic]. Gloria fugientem sequitur.

CAPVT XXVI.

2. *Sicut avis ad alia transvolans, & passer quolibet vadens: sic maledictum frustra prolatum in quempiam superveniet*] Optimè sic vertetur: *Sicut avis est vagari, & hirundinis volare, sic execratio sine causa facta eventum non habebit*. Pari modo ut aves, in ventos abit. Hebræi hoc ad injustos ἀναθεματισμοὺς [anathematismos sive devotiones] referunt, quos ajunt in caput ἀναθεματίζόντων [anathema pronuntiantium] recidere.

4. *Ne respondeas stulto*] At sequitur, *Responde stulto*. Sic Pythagorici dicebant, *Λεωφόρῳ βαδίζειν* [Viâ regiâ incedere], &, *Λεωφόρῳ μὴ βαδίζειν* [Viâ regiâ non incedere]. Sunt tales sententiæ ἐναντιοφανεῖς [in speciem pugnantes]; sed quæ adhibitâ temporum & rerum discretionem facillè conciliantur. Vide quæ diximus ad Matth. xii. 30.

8. *Sicut qui mittit lapidem in acervum Mercurii: ita qui tribuit insipienti honorem*] Acervi tales in quos per superstitionem viatorum quisque lapidem mittebat, Græcis dicuntur Ἑρμαῖοι λίθοι [cumuli Mercuriales], ut Homero Odysseæ π. Didymo interprete: Ἑρμαῖα [Mercurialia], ut Straboni lib. xvi. i. aut Ἑρμακες, quos Scholiastes Nicandri interpretatur λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμὴν τῆς Ἑρμῆς [lapides congestos in honorem Mercurii]. Ac sicut eæ voces à Græco sunt nomine, ità à Latino vox Rabbini eodem sensu usitata מרקולים [Mercolim seu Mercurius]

occurrit in Thalmude titulis de Idololatria, & de Synedrio. Anyta in Epigrammate:

Ἰερὸν Ἑρμείη με παρασεύχοντες ἔχευαν
Ἀνθρώποι λίθινον σωρόν.

[Turba viatorum lapidum me fudit acervum Mercurio sacrum.]

Est & in falsis Sibyllinis mentio horum acervorum. Apud Indos & Arabas fuisse hunc morem notat Vincentius Bellovacensis. In America eundem morem observat Acofta.

11. *Sicut canis qui revertitur ad vomitum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam*] Eandem similitudinem habes 11 Petri cap. 11. 22. ubi vocat ἀληθὴν παροιμίαν [verum proverbium].

25. *Quoniam septem nequitiae sunt in corde ejus*] Septem, id est plurimæ, ut suprâ 16. & xxiv. 16.

CAPVT XXVII.

8. *Sicut avis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum*] Facillè capitur avis à nido avolitans: sic & qui domo relicta longè peregrinatur, multis se objicit periculis.

10. *Melior est vicinus juxta, quàm frater procul*] Hesiodus:

Τὸν ἢ μάλιστα καλεῖν ὅστις σέο ἐγγύθι ναίῃ·
Εἰ γὰρ τοι ἢ χεῖμ' ἐγχαῖριον ἄλλο γένηται,
Γείτονες ἄζωσοι ἔκιοι, ζώσαντο ἢ πηοί.
Πῆμα κακὸς γείτων, ὅσπον τ' ἀγαθὸς μέγ' ὄνειαρ.

[Illum sæpe voca tibi quem vicinia jungit:
Nam siquid subitum eveniat, vicinia nondum
Cincta aderit, contra affines se cingere quærent.
Vicinus malus exitium, bonus optima res est.]

20. *Infernus & perditio nunquam implentur*] Eodem sensu regnum Ditis insatiabile vocant Poëtæ.

CAPVT XXVIII.

2. *Propter peccata terræ multi Principes ejus*] Transferuntur Imperia de familia in familiam per seditiones, conjurationes, cædes, ut sæpè evenit in Decem tribubus.

8. *Qui coacervat divitias usuris & fœnore, liberali in pauperes congregat eas*] Opes improbè partas, putà fœnore, Rex aufert iis qui sic eas peperere, datque eas beneficis.

13. *Qui autem confessus fuerit*] Et quidem speciatim, ut ait Maimonides.

17. *Hominem qui calumniatur animæ sanguinem, si usque ad lacum fugerit, nemo sustinet*] Sensus est: qui alios per vim opprimit, ità ut & fundat sanguinem innoxium, si adusque latentes foveas cucurrerit, nemo eum retinebit, nemo ejus curam geret. Immanitate enim flagitiorum omnem misericordiam perdidit.

21. *Qui cognoscit in judicio faciem, non bene facit: iste & pro buccella panis deserit veritatem*] Qui prius magno pretio inductus jura violavit, consuetudine peccandi eò devenit, ut minimâ datâ lucrândi occasione idem faciat. Partem priorem hujus sententiæ jam bis habuimus xvi. i. 5. xxiv. 23.

CAPVT XXIX.

4. **R**ex iustus erigit terram, vir avarus destruet eam] In Hebræo: Rex in iudicio (id est, qui iudicium rectè exercet) confirmat ditionem. At vir oblationum (qui munera sibi vult offerri, quasi sacerdos esset) destruit eandem.

11. Totum spiritum suum profert stultus; sapiens differt & reservat in posterum] Spiritum suum, id est, quicquid in animo habet. Sapiens abscondit cogitata donec rebus ea promat. Iis præsertim quibus commissa est respublica, necessariam esse dissimulationem dixit non uno loco Cicero.

14. Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus ejus in æternum firmabitur] Hebraismus: Rex & ejus, pro Regis. Veritas hic iustitiam significat.

18. Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus] Nam Prophetarum inter alia munia erat, Legis præcepta inculcare populo.

24. Qui cum fure participat odit animam suam: adjurantem audit, & non indicat] Deest copula, & qui adjurantem audit: Par furi est qui à Magistratu adjuratus furem sibi notum non indicat. Vide legem Levitici v. 1. Talis illa adjuratio in Oedipode Rege Sophoclis:

Τὸ μὲν προφῶν ὡς αἰσὶ καδμείοις τὰδε·
Ὅστις ποθ' ὑμῶν Λαῖον τὸν Λαῶδακας
κατοιδὲν ἀνδρὸς ἐκ τίνος διώλετο,
τῶτον κελεύω πάντα χρημαίνειν ἐμοί.
[Indico cunctis genere Cadmeo satis:
Quicumque vestrum Laio de Labdaci
Novit, perierit cujus is cæsus manu,
Hunc jubeo cuncta dicere extemplo mihi.]

Postea:

Εἰ δ' αὖτε σιωπήσεσθε, καὶ τις ἡ φίλος
δείσας ἀπώσῃ τ' ἑπ' αὐτῷ, ἢ χ' αὐτῷ, τὰδε
ἀ' κ' τῶνδε δράσω λαῦτα χρη κλύειν ἐμῷ.
Τὸν ἀνδρ' ἀπαυδῶ τῶτον ὅστις ἐστὶ, γῆς
τῆσδ' ἢς ἐγὼ κράτη τε καὶ θρόνος νέμω,
μήτ' εἰσδέχεσθαι, μήτε προσφωνεῖν ἱνα,
μήτ' ἐν θεῶν εὐχαῖσι, μήτε θυμῶσι
κοινὸν ποιῆσθαι, μήτε χέρνιθας νέμειν.
[Quod si tacetis, nempe quod metuens sibi
Quisquam aut amico veritatem absconderit,
Quid deinde sim facturus audiri volo.
Hunc nequis hominem, terra quàm latè patet
Cujus potestas in mea posita est manu,
Aut alloquatur, aut suo excipiat lare,
Nec in deorum honore, nec de victimis
Participet illum, nec lavet pariter manus.]

CAPVT XXX.

1. **V**erba Congregantis filii Vomentis] Transtulit nomina quæ sunt propria: Aggur filii Iache. Fuit is aliquis illorum temporum Theognis aut Phocylides.

Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus ait] Hic quoque nomina propria transtulit, quibus servatis sic veritas optime. Pro eo quod hic est visio Hebræum est נִשְׁמָה, quod alibi quidem vaticinia dira significat,

sed potest & significare συλλογὴ five συναγωγὴν [collectionem], ut intelligamus ex Agguris scriptis hæc esse selecta. Deinde locutus est vir (supple ille) ad Ithiel, ad Ithiel, ad Ucal, discipulos nimirum aut amicos suos: qualis Theognidi Cyrnus & Onomacritus.

4. Quis ascendit in cælum? Nempe hominum, ut scilicet audeat mutare Dei leges: quod sequentia exponunt. Confer Esaiam xl. 12.

6. Nè addas quicquam verbis illius] Addit, qui aliter quàm Deus imperat facit, ut dictum ad Deuteronom. iv. 2.

8. Mendicitatem & divitias nè dederis mihi] Senecæ chorus in Oedipo:

Fata si liceat mihi
Fingere arbitrio meo,
Temperem Zephyro levi
Vela, nè pressæ gravi
Spiritu antennæ tremant;
Lenis ac modicum fluens
Aura, nec vergens latus
Ducat intrepidam ratem.
Tuta me mediâ vebat
Vita decurrens viâ.

Alexis:

Ὡς ἡδὺ πᾶν τὸ μέτριον, ἔσθ' ὑπεργέμον.

[Quàm dulce quod satis est, nec est plus quàm satis.]

Adde quæ apud Horatium de Aurea mediocritate.

15. Sanguisugæ duæ sunt filiae dicentes, Affer, affer] Πλεονεξίαν [habendi cupidinem] describit sub hiru-
dinis imagine, quæ duobus linguæ ramis sanguinem fugit.

19. Viam viri in adolescentia] Scripsisse interpretem puto in adolescentula: nam sic in Hebræo est, significat incerta esse virginis aut corruptæ indicia.

20. Tergens os suum] Σεμνολογία [honesta elocutio]. aliud dicitur, aliud intelligitur. Vide suprâ 16.

22. Per servum cum regnaverit] Menandri dictum est:

Δέλω γενομένῳ δέλε δαλεύειν φοβῶ.
Ἀμνημονεῖ γὰρ ταῦτ' ἀργήσας ζυγῶ.
[Servire, serve, ei metue qui servus fuit:
Iugo absoluti semet non norunt boves.]

nam

Asperius nihil est humili cum surgit in altum.

Et per ancillam cum heres fuerit dominæ suæ] Hesiodus:

Μήποτε δαλεύσασα γυνὴ εἰς λέκτρον ἵκοιτο.
[Iungatur nunquam thalamo quæ serviit antè.]

27. Regem locusta non habet, & egreditur universa per turmas suas] Est animal ἀγελαῖον [gregale] quidem, sed ἀβασιλευτόν [sine rege], quod & de formica habuimus suprâ vi. 7. Magnâ cohorte ire locustas dixit Plinius.

28. Stellio manibus nititur, & moratur in ædibus Regis] Sic & Græci, καλαῶτης [stellio]. id animal hodie Græci vocant χαμῖς. Id planè est ex Hebræo quod hic habemus סַמַּמִּיθ [Samamith]. Manus vocat pedes, quibus ea pro manibus utitur. Moratur in ædibus regis, id est, in ostiis & fenestris, ut docet Plinius xxx. 3.

CAPVT XXXI.

I. **V**ERBA LAMVELIS REGIS] Plerique de Solomone hoc accipiunt, quem ajunt fuisse octinominem: nimirum sicut apud Poetas

Πολυνύμος ἐστὶν Ἀπόλλων.

[Phæbo sunt nomina multa.]

At certè cum hæc sequantur collectionem Ezechiae jussu factam, quantò probabilius est hæc esse collecta (ששס, ut jam diximus ad xxx. i.) ex iis quæ mater ipsius Abi vel Abija, Zachariæ viri haud dubiè sapientis filia, ipsum docuerat à patre accepta.

Qua eruditum eum mater sua] Sic Euripides:

Οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρος.

[Non hic meus sed matris est sermo meæ.]

Sunt enim & multi μητροδιδασκῶν [à matre edocti].

3. Nè dederis mulieribus substantiam tuam, & divitias ad delendos Reges] Videtur esse ἑκλειψις [defectus in dicendo], ut sensus sit, & divitias tuas illis quæ valde aptæ sunt ad evertendos Reges: nam certè

Πολλοὶ γυναικῶν δυσυχῶσιν εἶνεκεν.

[Multi in miseras incidunt per feminas.]

& puto præcipuè respici errores Solomonis.

4. Noli Regibus dare vinum] In Hebræo, vinum bibere, id est quod Græci dicunt οἶνοποτεῖν.

6. Date siceram mærentibus] לאכר, id est, alicui misero. De voce שכר [sicera] vide quæ dicta ad Lucæ i. 15.

10. Mulierem fortem quis inveniet?] Id est, bonam. Forte dicitur quod in ullo genere alia excellit. Sic fortem mulierem dici modò pro pulchra, modò pro dotata notavit Nonius. quis inveniet? ostendit rem raram. Græcum est proverbium:

Γυναικὸς ἐσθλῆς ἐπιτυχεῖν ἔρῳδιον.

[Bonam invenire feminam perquam arduum est.]

Est carmen alphabeticum in laudes bonæ feminæ.

Procul & de ultimis finibus pretium ejus] In Hebræo est: præ geminis pretium ejus. Græci: τιμιωτέρα δὲ ἐστὶ λίθων πολυτελῶν [plus valet pretiosis lapidibus].

11. Et spoliis non indigebit] Ità dives erit suppellectile ut miles spoliis.

13. Quæsit lanam & linum] In Hebræo lina, id est, varia genera linorum.

14. Facta est quasi navis institoris] Vendax magis quàm emax.

15. Et de nocte surrexit, deditque prædam domesticis suis, & cibaria ancillis suis] Præda hic est cibus per metaphoram, ut modò spolia. Quod hic est cibaria, in Hebræo est statutum, id est, pensum. Comparemus cum hac gnavæ mulieris notatione similem Virgilii,

— ceu femina primum,

Cui tolerare colo vitam tenuique Minervâ,

Impositum cinerem & sopitos suscitât ignes,

Noctem addens operi, famulasque ad lumina longo

Exercet pensò, castum ut servare cubile

Conjugis, & possit parvos educere natos.

19. Manus suas misit ad fortia, & digiti ejus apprehenderunt fusum] כישור quod hic explicat fortia, est verticillus, ut quidem censet diligens vocum indagator Rabbinus David Kimchi. origo à כשר, quod est quassare Arabibus. פלך autem, quod hic fusum vertit, videtur potius esse colus, à similitudine baculi aut navis; nam vox ista Hebræis baculum, Arabibus navem significat.

23. Nobilis in portis vir ejus quando sederit cum senatoribus terræ] Nempe ob vestem Senatore dignam. Vestis ad curiam etiam Homerus meminit. Sic bona mulier apud Plautum,

— eme, mi vir, lanam unde tibi pallium

Malacum & calidum conficiatur, tunicaque bybernæ bonæ.

AD ECCLESIASTEN.

CAPVT I.

Hic Liber קהלת est in Hebræo. Solent nomina ejus formæ plerumque esse muliebria; sed quia Hebræis communia desunt, usurpantur interdum pro communibus. Et ità hic sumi apparet ex constructione cum masculino i. i. 2. 12. vii. 28. xii. 8. 9. 10. Ac propterea Græci Ἐκκλησιαστήν [Concionantem] vertere. Melius fortè vertetur Συναθροιστής [Coacervator], quomodo verbum קהל per συναθροῖσθαι verti solet, ut intelligamus redactas in hunc librum varias hominum, qui sapientes apud suos quisque habebantur, opiniones περὶ τῆς εὐδαιμονίας [de beatitudine], planè sicut liber Iobi omnes ferme quæ fuerunt aut esse possunt de divina rerum humanarum gubernatione, aut contra eam, sententias complectitur. Quare mirari non debemus, si quædam hic legimus non probanda; omnes enim sententias cum suis argumentis recitanti, ut Aristoteles facere solet priusquam quid

40 definiat, necesse erat id accidere: sed cum & initium & finis satis monstrent quod sit scriptoris propositum, ob eas causas (ut ajunt Hebræi) meritò in canonem receptus est. Ego tamen Solomonis esse non puto, sed scriptum seriùs sub illius Regis, tanquam pœnitentiâ ducti, nomine. Argumentum ejus rei habeo multa vocabula, quæ non alibi quàm in Daniele, Esdrâ & Chaldæis interpretibus reperias.

50 4. Generatio præterit, & generatio advenit] φασὶ γὰρ κύκλον εἶναι τὰ ἀνθρώπινα πράγματα [ajunt enim orbem esse res humanas], Aristoteles iv Physicorum, cap. xiv. Seneca: In orbem nexa sunt omnia, fugiunt & sequuntur. Tacit. Annal. III. Rebus cunctis inest quidam velut orbis. Vide & Synesium epistolâ cccLxxiv. Vide eandem sententiam tractatam Ecclesiastici xiv. 18.

Terra autem in æternum stat] Non hic agitur de terræ aut statu aut motu, sed de duratione opposita singulorum hominum durationi: ideo dicitur,

dicatur, ——— Πάντων ἐδῶ ἀσφαλὲς αἰεὶ.

[——— Rerum sedes immobilis ævo.]

6. *Et flebitur ad Aquilonem*] Id est, ad Medinotij loca, à quibus Septentrionem & Germani appellant. Ostendit hic locus Hebræis terram creditam (Φαιγοειδῆ [globosam], & circa eam verti Solem.

Lustrans universa in circuitu pergit spiritus, & in circulos suos revertitur] De Sole quidam continuari sermonem volunt, qui spiritus dicatur, quòd nihil habeat inferioribus his corporibus simile. Alii de aëre accipiunt: de quo Plinius II. 38. *Tot animalium haustus spiritum è sublimi trahit. At ille contrà nititur, tellúsque, ut inani, cælo spiritum infundit: sic ultro citrò commeante naturâ, ut tormento quodam mundi celeritate discordia accendatur. nec stare pugna licet, sed assiduo raptu involvitur: & circa terram immenso rerum quasi globo tendit, subinde per nubes cælum aliud obtexens. Ventorum hoc regnum.*

7. *Omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat: ad locum unde exeunt flumina revertuntur, ut iterum fluant*] Nempe cum mari intrant meatus subterraneos, & ibi colati in fontes erumpunt. Apertissimum id in Caspio mari, quod nusquam in aperto cum Oceano esse continens satis jam constat. Habet ergò mare canales suos, sicut multa flumina terris absorpta ex longo intervallo resurgunt.

9. *Quid est quod fuit? ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est? ipsum quod faciendum est*] Hoc sensu Platonici omnia dicunt esse ἐν καὶ ἑτέρον [unum & alterum]. Vide infra III. 15. M. Antoninus libro XII. πᾶν τὸ γινόμενον ἔτις αἰεὶ ἐγίνετο, καὶ γενήσεται, καὶ νῦν πανταχῶς γίνεται [omne quod fit sic semper factum est, & fiet, & nunc ubique fit]. & alibi: πάντα τροποὶ ἔχουσιν φεθῆναι, μήτι καὶ νῦν, πάντα συνήθη.

13. *Proposui in animo meo quærere & investigare sapienter de omnibus quæ fiunt sub Sole*] Historiam animalium & satorum diligentissimè inquisivi.

Hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum] γῆ Hebræum, quod hic pessimam vertit, sæpè rem laboriosam ac molestam significat, quod jam nunc dicet afflictionem spiritus. Labor est in illis studiis, non quies, non ipsa beatitudo.

CAPVT II.

1. *D*ixi ego in corde meo: vadam & affluam divitiis, & fruor bonis. Et vidi quòd hoc quoque esset vanitas] Non primo Epicuro aut Epicureis in mentem venit in voluptate ea quæ sensibus percipitur beatitudinem esse positam. Sed jam olim multis hominibus ea cogitatio incidit, quæ tamen vana rectè instituto iudicio comperitur.

2. *Risum reputavi errorem, & gaudio dixi, Quid frustra deciperis?*] Cum potior hominis pars sit Ratio, malè felicitas summa ponitur in parte deteriore. Vide infra 25.

12. *Quid est inquam homo ut sequi posset Regem factorem suum?*] Suppleto levi defectu, quales multi sunt apud Hebræos, sensus sic optimus fiet: *Quis est homo, qui insequi Regem posset in iis quæ jam facta sunt, scilicet cognoscendis? Quis tantam sibi potest*

comparare veteris historiæ cognitionem quantum Rex facultatibus abundans? Ac proinde quis melius judicare poterit de effectibus φρονήσεως καὶ ἀφροσύνης [prudentiæ & imprudentiæ]? Est quidem discrimen inter hæc aliquod, sed ἐφήμερον [momentaneum]. Est hic in Hebræo *הוּא* positum non pro quid, sed pro quis, ut & I Samuel. IV. 6. II Regum I. 7.

18. 19. *Habiturus heredem post me quem ignoro utrum sapiens an stultus futurus sit, & dominabitur in laboribus meis quibus desudavi & sollicitus fui: & est quicquam tam vanum?*] Contra eos qui in divitiis felicitatem collocant. In Epigrammate Græco est,

ἀνὴρ ὃν φυλάττης
Ἀλλοτρίοις, ἀπὸ νῦν γίγνεται ἀλλότριά.

[——— Heredibus autem

Quæ servas, jam nunc hæc aliena puto.]

Et in altero:

Ὡς τοῖς κληρονόμοις πλάσσει, (οἱ δὲ πένης.

[Heredi dives, pauper at ipse tibi.]

Vide & infra 22. & VI. 2. Id maximè apparet in orbis,

Orbitas omni fugienda nisu

Quam premit votis inimicus heres.

Sed etsi quis liberos habeat, aliquando tamen stirps ejus deficiet.

24. *Nonne melius est comedere & bibere, & ostendere animæ suæ bona de laboribus suis?*] In Hebræo sensus hic esse videtur, Nullum est homini bonum, nisi ut comedat & exhibeat animæ suæ ea quæ delectant, labore suo comparata.

Et hoc de manu Dei est] Non est semper in nostra potestate.

25. *Quis ita devorabit*] In Hebræo, *Quis enim comedet?* Id est, quis justius partis fruetur, quam qui suo labore ea peperit?

Et deliciis affluet ut ego?] In Hebræo, *Et quis plus festinavit quam ego?* id est, *Quis plus me laboravit?* cohæret hoc cum priori.

26. *Homini bono in conspectu suo*] Ei quem amat Deus.

Dedit sapientiam & scientiam & lætitiā] Lætitiā intellige τὴν εὐεσῶ [tranquillitatem] Democritæam. Vide III. 12. 13.

CAPVT III.

1. *O*mnia tempus habent] Vt enim terra variis mutatisque seminibus, ita ingenia nostra nunc hac, nunc illa meditatione recoluntur, ait Plinius in Epistolis VII. 9. Similia habes apud M. Antoninum libro V.

5. *Tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus*] Timon:

Ὡς ἔρᾳν, ὥς ὃ γάμειν, ὥς ὃ πεπαῦσθαι.

[Tempus habent amor, & connubia, & esse sine istis.]

7. *Tempus tacendi, & tempus loquendi*] Heliodorus: — καὶ εὖς δὲ ἐπὶ πᾶσιν ἀρεῖς — [In re omni tempus longè optima res est]. Plutarchus Agesilao, τὸ γὰρ καλὸν καὶ καὶ εὖς δὲ εὖς εἶναι καὶ ὥς ἔρᾳν [Rei honestæ oportet & tempus & ætatem sumi convenientem.]

11. *Cuncta fecit bona in tempore suo*] *הוּא* hic est ordinavit. Cuncta suis temporibus disposuit Deus.

Et mundum tradidit disputationi eorum] In Hebræo, *Etiam mundum dedit in eorum corde*. Multa quæ in mundo apparent novit homo, aliis animantibus ignota, ut appareat mundum ipsius causâ creatum.

Vt non inveniat homo opus quod operatus est Deus ab initio usque ad finem] Ex Hebræo optimè veritas: *Sic tamen ut non norit homo à capite ad calcem operationem Dei*. Multa videt, quæ non scit quo proposito à Deo facta sint, & quis sit secuturus eventus: τίς ὁ συμβεβηκὼς αὐτῷ ἐγένετο [*Quis consiliarius ei fuit*] ? Roman. xi. 34.

14. *Didici quòd omnia opera quæ fecit Deus perseverent in perpetuum*] Putà magnæ rerum massæ, cælum, terra, aqua, deinde & animantium rerumque aliarum genera.

15. *Quod factum est ipsum permanet, quæ futura sunt jam fuerunt, & Deus instaurat quod abiit*] Optimè sic veritas ex Hebræo, *Quid est quod fuit ? id ipsum (quod) jam (est:) & quod futurum est id ipsum fuit*. Deus quærit id quod sequitur. Id est quasi advocat id quod rem quamque sequi debet, ut hyemem autumno exacto. Chaldæus requirere sumisit pro ulcisci, & חַרַּר pro homine vexato; sensumque esse putat, *Deum ultorem esse iis qui injustè malè tractati sunt*: ut opponatur hoc humanis judiciis, quæ sæpe iniqua sunt, de quibus jam aget.

18. *Dixi in corde meo de filiis hominum, ut probaret eos Deus, & ostenderet similes esse bestiis*] Contra illam cogitationem de judicio futuri ævi, de qua sermo præcessit, alia mihi cogitatio suborta est, *permittere Deum homines ferino more inter se vivere, ut eò melius declaret & ostendat homines pares esse bestiis*. huic cogitationi addit argumenta.

21. *Quis novit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum ?*] Id est, an permaneat, sicut cœlestia.

Et si spiritus jumentorum descendat deorsum] Pereat, ut ipsa corpora sub humum defossa? Homo solâ nativâ ratione nihil de eo comperti habet. ostendunt id Socratis, Tullii, Senecæ dubitationes.

22. *Quis enim eum adducet ?*] Id est, in hanc vitam reducet.

C A P V T I V.

1. **V**erti me ad alia] Alia rursus mihi cogitatio incidit, *mortem vitâ esse meliorem*.

2. 3. *Et laudavi magis mortuos quàm viventes: & feliciorum utroque judicavi qui necdum natus est*] Dictum hoc fuisse Satyri narravit Aristoteles. Id sic expressit Chalcidamas:

Ἀρχὴν μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον
φύντα δ' ὅπως ὤκισα πύλας αἰδαο περῆσαι.
[Optima sors homini non edi in luminis oras,
Aut natum subito penetralia Ditis adire.]

Theognis verò in hunc modum:

Ἀρχὴν μὲν μὴ φῦναι ἐπιχθονίοισιν ἄριστον,
Μὴδ' ἐσιδεῖν αὐγὰς ὀξέειν ἥελος.
φύντα δ' ὅπως ὤκισα πύλας αἰδαο περῆσαι,
Καὶ κείσθαι ποτὴν γῆν ἐπαμνησάμενον.

[Optima sors homini natum non esse, nec unquam
Aspexisse diem flammiferumque jubar:]

*Altera jam genitum demitti protinus Orco,
Et pressum multâ mergere corpus humo.]*

Posidippus verò his verbis:

Ἦν ἄρα τ' πάντων τὸδε λῶϊον, ἢ γενέσθαι
Μηδέποτ', ἢ θανεῖν αὐτίκα τιχόμενον.

[Nil igitur satius quàm nunquam cernere lucem;
Vel modò conspectâ luce repente mori.]

8. *Vnus est & secundum non habet*] Nemo est ei sanguine propinquus, cujus causâ laboret.

10. *Nec satiantur oculi ejus divitiis*] Aviditatis egregia descriptio. Bene oculi: ii enim soli fruuntur divitiis apud avaros.

Et fraudo animam meam bonis] Genium defraudo, diceret Terentius.

9. *Melius est ergò duos esse simul quàm unum*] Ex Homero Aristoteles laudat,

— — — — — ὅν τε δὴ ἐρχομένω.

[— — — — — cum duo sunt unâ.]

14. *Quòd de carcere catenisque interdum quis egrediatur ad regnum*] Vt Agrippa Iudææ Rex.

Et alius natus in regno inopiâ consumatur] Sic Telephum mendicantem in Tragœdia introduxit Euripides. In ejusdem Helena sic Menelaus:

Κακῶν γ' ὃ' ἡμῖν ἔχατον τοῖς ἀθλίοις
Ἀλλ' οὐ τυράννης αὐτὸν ὄντα βασιλέα
βίον προσαιτεῖν.

[Malum meis hoc deerat extremum malis
Reges ut alios, ipse Rex olim, prece
Alimenta peterem.]

15. *Vidi cunctos viventes qui ambulant sub Sole cum adolescente secundo qui consurget pro eo*] Secundum hic intellige heredem regni, ut supra 9. Sensus est idem qui in dicto vetere, quod Pompejus usurpavit, deinde Tiberius, à plerisque adorari Solem orientem. Papinius:

Et qui mos populis venturus amatur.

Ità in regnis quoque sunt tormenta & metus.

16. *Infinitus numerus est populi, omnium qui fuerunt ante eum*] Non evenit hoc Regis culpâ; nam ab omni ætate populi eo fuere ingenio:

40. — — — — — nec impositos unquam cervice volenti

Ferre duces,

ut ait Papinius.

Et qui postea futuri sunt non letabuntur in eo] In illo quem nunc Regem sibi optant, quem amant præ Rege regnante.

17. *Melior est obedientia quàm stultorum victimæ*] 1 Samuel. xv. 22.

C A P V T V.

1. **I**c circo sint pauci sermones tui] Contra morem paganorum, de quo egimus Matth. vi. 7.

3. *Si quid novisti Deo, nè moreris reddere*] Deuter. xxiii. 21.

5. *Ne dederis os tuum, ut peccare facias carnem tuam*] Noli blanditiis uti ad adulteria perpetranda.

Neque dicas coram Angelo non est providentia] In Hebræo, *Neque dicas coram Angelo est ignorantia*. In Græco: μήτε εἴπῃς πρὸ προσώπῃ τῆ Θεᾶς ὅτι ἀγνοία ἐστίν

60. [neque dicas coram facie Dei quòd ignorantia est]. Co-

ram Angelo inspectore scilicet tuarum actionum, & si malæ sint, pœnæ exactore: quem Angelum πρὸσωπον τῆ Θεᾶς [faciem Dei] Græci vocant, ut Genes.

Genes. xxxi. 1. 30. quia ex nomine ac persona Dei agit. Noli, inquit, excusationes quærere, quasi leve sit tale peccatum. Adstat Angelus vindex.

6. *Vbi multa sunt somnia, plurimæ sunt vanitates & sermones innumeri*] Sensus videtur ita rectius reddi: *Sicut multa sunt somnia & in somniis vanitates, ita multa verba, vana sunt scilicet, ea præsertim quibus homines peccata gravia extenuant.*

7. *Quia excelsus excelsior est alius, & super hos quoque eminentiores sunt alii*] Hic videtur sensus: Isti minuti satrapæ alios vexant, ipsos verò majores alii, ut Seneca ait:

Quicquid à vobis minor extimescit,

Major hoc vobis dominus minatur:

Omne sub regno graviore regnum est.

At postremum illud rectius verteris: *Et excelsus excelsorum super eos.* Nam sicut dicunt Hebræi *עליון* [defective] *אלהים* [deorum] pro *אלהים* [Deus deorum], & *הכמות* [doctrinarum] pro *חכמת הכמות* [doctrina doctrinarum], & *בהמות* [ferarum] pro *בהמת הבהמות* [fera ferarum]: ita hic dicitur *גבהים* [excelsorum] pro *גבה גבהים* [excelsus excelsorum]. Sensus est, *Deum esse supra omnes summates hominum.*

8. *Et insuper universæ terræ Rex imperat servienti*] Videtur hic *ו* [et] esse pro *כ* [sic], ut dicatur sic Deus universo imperare, quomodo Regi servitur de agro etiam in terra quæ cæteris plurimum præstat.

9. *Avarus non implebitur pecuniâ*] Hoc per Midæ fabulam ostendunt Poëtæ. Pecunia nisi erogetur nulli est usui.

Et qui amat divitias fructum non capiet ex eis] In Hebræo est *המון*, quod multitudinem significat, & ex vi subjectæ materiæ hic de multitudine pecuniarum debet intelligi. At Gemara explicat: *qui amat turbas.* Alii legunt: *ומי אהב כמעלו תבואה* & qui amat societatem proficiet: scilicet in Lege. Ego quod primum dixi præferam.

10. *Et quid prodest possessori, nisi quod cernit divitias oculis suis*] Martialis de villis & agris longinquis:

O janitores villicique felices!

Dominis parantur ista, serviunt vobis.

18. *Et fruatur parte suâ*] Quod Horatius dicit:

Dî tibi divitias dederunt, artémque fruendi.

19. *Non enim satis recordabitur dierum vitæ suæ*] Non sentit abire vitam.

O vita misero longa, felici brevis!

C A P V T VI.

3. *Quod melior illo sit abortivus*] Improperia locutio, ut Matth. xxvi. 24.

6. *Nonne ad unum locum properant omnia?*] *Εἰς τὸν αἶδον* [ad generalitatem sive ad inconspicuum].

7. *Omnis labor hominis in ore ejus*] Vfus omnis in victu est: natura autem paucis contenta est.

Sed anima ejus non implebitur] Cupiditas est inexplebilis. Solon:

Πλῆτ' ὅτ' ἔδεν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κέεται.

Divitiis nullus modus est nec finis habendi.

8. *Quid habet amplius sapiens à stulto, & quid pauper, nisi ut pergat illuc ubi est vita?*] Sensus videtur,

Quod (in iis quæ natura desiderat) privilegium sapientis præ stulto? quid pauperi (supple deest) si norit ambulare (bene se gerere) cum viventibus, cum sui ævi hominibus?

9. *Melius est videre quod cupias, quam desiderare quod nescias*] In Hebræo, *Melius est visio ocularis quam cursus animæ.* Id est, præstat frui quàm sperare.

Sed & hoc vanitas est] Tamen & hoc, frui scilicet, res est non permanens.

Et præsumptio spiritus] In Hebræo, *afflictio spiritus.* Nam quò quis hic sibi videtur felicior, eò magis mortem metuit.

10. *Qui futurus est jam vocatum est nomen ejus*] In Hebræo, *Quod est, vocatum est nomen ejus; id est, Id quod existit, notum jam est: quod speratur, ignotum.*

Et scitur quod homo sit, & non possit contra fortio-rem se in judicio contendere] In Hebræo, *Scitur quod sit homo, & quod non possit contendere cum fortiori se.* Id est, non posse ab eo superari agnatas rebus vices.

11. *Verba sunt plurima, multamque in disputando habentia vanitatem*] In Hebræo, *multæ sunt res quæ augent vanitatem* (id est, incertitudinem rebus futuris additam:) *quid ergò utilitatis homini?* nempe à spe. Nam hæc postrema verba quæ Latinus capiti sequenti annectit, finem hujus capitis in Hebræo faciunt. *Spem pretio non emo*, ait Terentius: & alter, *Nescis quid serus vesper vehat.*

C A P V T VII.

1. *Quod velut umbra præterit*] Pindarus, *οὐρανὸν ἄνθρωπος* [umbra homo]. Vide 1 Paralip. xxix. 15. Job viii. 9.

2. *Melius est nomen bonum quàm unguenta pretiosa*] Est hic in Hebræo *παρονομασία* [vocum allusio] vocum *שם* [Schem] & *שמן* [Schemen]. Eadem allusio Cant. i. 3.

Et dies mortis die natiuitatis] Valerius Maximus ii. 6. *Thraciæ verò illa natio meritò sibi sapientiæ laudem vindicaverit, quæ natales hominum flebiliter, exsequias cum hilaritate celebrans, sine ullis doctorum præceptis, verum conditionis nostræ habitum pervidit.* Mela de iisdem Thracibus: *Lugentur apud quosdam puerperia, natique deslentur. funera contra festa sunt, & veluti sacra, cantu lusuque celebrantur.* De iisdem Solinus, *Apud plurimos luctuosa sunt puerperia; denique recens natum fletu parens excipit: contraversum læta sunt funera, adeò ut exemptos gaudiis prosequantur.* Hanc sententiam Euripides in Cresphontem suam sic transtulit:

*Ἐχρῆν μὲν ἡμᾶς σύλλογον ποιεῖντες
τὸν φύντα θρηνεῖν εἰς ὅς' ἔρχεται κακὰ·
τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον
χαίροντας εὐφημῶντας ἐκπέμπειν δόμων.
[Nam nos decebat celebre cum cætu modò
Lugere genitum, tanta qui intraret mala;
At qui labores morte finisset graves
Hunc laude amicos atque lætitiâ exsequi.]*

3. *Melius est ire ad domum luctus quàm ad domum convivii*] Hic venit ad meliores sententias, quæ in animo bonum collocant: Prov. xvi. 19.

Et vivens dabit ad cor suum] Vt Homerus loquitur, — τὸ ἐνὶ κατὰ θεο θυμῷ [— tua, precor, infere menti]. Pertinet & huc illud, ἴνωθι σεαυτὸν [Nosce te met].

4. *Melior est ira risu*] Melius est amicum habere qui peccanti tibi succenseat quàm qui arrideat.

Quia per tristitiam vultus] Amici severioris.

Corrigitur animus delinquentis] יטב [fit melior].

7. *Sub olla*] *Sub caldario*, ut Psalm. LVIII. 10. Vox est Syriaca. Est & hinc παρονομασία [voci allusio].

8. *Calumnia conturbat sapientem, & perdet robur cordis illius*] In Hebræo, *Nam oppressio sapientem ad insaniam redigit, & animum evertunt dona*. Pergit ostendere incertitudinem rerum humanarum, cum etiam sapientissimi de statu mentis suæ deturbari soleant, aut per injurias, aut per beneficia.

9. *Melior est finis orationis quàm principium*] Rectius dicas *finis jurgii*, nam sic Hebræum כִּבְרִי sumitur etiam Proverb. xvi. 9. Et sic optimè cohærebit sensus cum sequentibus.

11. *Ne dicas, quid putas causæ est, quòd priora tempora meliora fuere quàm nunc sunt?*] Nè dicas, *ô mores! ô tempora!* Multi sunt queruli, qui semper seculum accusant.

13. *Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia*] In Hebræo est nomen umbræ pro protectione, ut & alibi.

14. *Confidera opera Dei*] In Hebræo, *Vide pro admirare*.

Quod nemo possit corrigere quem ille despexerit] In Hebræo, *quem ille curvaverit*: id est, *Eum qui natus sit cum aliquo corporis vitio quis sanabit?* Ità hinc Chaldæus.

Malam diem præcave] Hebræum: *& in die mala vide*. Quære exitum.

15. *Sicut enim hanc, sic & illam fecit Deus, ut non inveniatur homo contra eum justas querimonias*] In Hebræo, *Rem hanc ex adverso rei istius fecit Deus, nè homo quicquam inveniret post eam*. Id est, nè obloqui Deo posset, ut Psalm. LI. 6. Fecit omnia ἀντίστοιχα [inter se opposita]. Displicet tibi lux? en tenebræ. Displicent tenebræ? en lux. Mortem accusas? data est & vita. Vitam non laudas? mors sequetur. Sirachides XLII. πάντα διόσα, ἐν κατέναντι τῷ ἐνός, & ἐκ ἐποίησεν ἕδεν ἐλέειπον [omnia bina fecit, hoc contra illud; & nihil defectivum].

16. *Iustus perit in justitia sua, & impius multo vivit tempore in malitia sua*] Nempe viri boni sæpe eripiuntur malis futuris:

Ὁν οἱ θεοὶ φιλεῖσ' ἀποθνήσκουσιν.

[Ætate moritur juvene quem di diligunt.]

& contra malis ad graviolem pœnam vita prorogatur. Vide II Reg. xxi. 20. Esai. lvi. 1.

17. *Noli esse justus multum*] Id est, noli plus tibi arrogare de probitate, aut, quod sequitur, de sapientia, quàm par est. Μη ὑψηλοφρονέ [Noli altum sapere], Rom. xi. 20.

Nè obstupescas] In Hebræo est, *Quare te ires perditum?* Est enim Hithpahel, sed cum defectu ת literæ.

20. *Sapientia confortavit sapientem super decem principes civitatis*] Super decem fortes.

Cedant arma togæ.

21. *Non est enim homo justus in terra, qui faciat bo-*

num, & non peccet] כִּי, quod verti solet enim, hic positum est pro attamen. Nemo semper sapit. Seneca de Clementia i. 6. *Peccavimus omnes, alii gravia, alii levia, alii ex destinato, alii fortè impulsī, aut alienā nequitia ablati, alii in bonis consiliis parum fortiter stetitimus, & innocentiam inviti ac renitentes perdidimus*. Vide quæ annotavimus ad lib. II. de Iure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 19.

22. *Sed & cunctis sermonibus qui dicuntur nè accommodes cor tuum*] Noli curiosè nimis scrutari quid quisque dicat.

23. *Scit enim conscientia tua, quia & tu crebrò maledixisti aliis*] Seneca, *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: numquid & ipsi aliquid tale commisimus? numquid sic erravimus? expeditne nobis ista damnari?* Locus est de Ira II. 28. Similia habet de Ira I. 14. & de Clementia i. 6.

25. *Multò magis quàm erat, & alta profunditas quis inveniet eam?*] *Remotum est* (id est, effluxit) *id quod fuit* (quod præteritum est), *& profundum profundum* (futurum latens) *quis inveniet?* Præteritorum magna est oblivio: de futuris conjecturæ incertæ. Hæc difficilem faciunt sapientiæ adeptionem.

26. *Et rationem*] *Rerum causas*. Id enim est חשבון.

27. *Et inveni amariorem morte mulierem*] Introducit hic scriptor, ut diximus, Solomonem ut tactum conscientia malè actorum, quorum præcipuè auctores ipsi feminæ fuerant.

Qui placet Deo effugiet illam] Nam Dei favore fit ut decipulæ istæ evitentur.

28. *Dixit Ecclesiastes*] Sic & Græci: εἶπεν ὁ ἐκκλησιαστής [dixit concionator]. Palàm est legisse eos אמר הקהלת, non ut nunc in Hebræo est, אמרה קהלת [locuta est concionatrix].

Vt invenirent rationem] Id est, causam cur mulieres pleræque viris essent peiores.

29. *Mulierem ex omnibus non inveni*] Id est, in mille mulieribus, quas mihi adscivi, nullam inveni sincerè probam.

30. *Solummodo hoc inveni quòd fecerit Deus hominem rectum, & ipse se infinitis miscuerit quæstionibus*] Rectum hic significat simplicem, sicut puto & alios rectè exposuisse, & nos cum illis libro II. de Iure Belli ac Pacis, cap. II. §. 2. Pro illo quæstionibus hinc in Hebræo est חשבונות. id significat rationes ac causas multas cur à primæva ista simplicitate deflecterent.

Quis talis ut sapiens est? & quis cognovit solutionem verbi?] Videtur hoc ὡςμα [interrogatum] rectius ab aliis referri ad caput sequens: ut sensus sit, *Quis tanti habendus est quanti vir sapiens, & qui solutionem rei* (cujusque propositæ) *intelligit?* פשר pro solvere est vox Syris & Chaldæis familiaris. Vide Dan. v. 12. 16. Vsurpant & Arabes.

C A P V T V I I I.

1. *Sapientia hominis apparet in vultu ejus*] פנים. Sapientia hominis non vultum tantum, sed & gressum, gressum, sonumque vocis significat.

Et potentissimus faciem illius commutabit] Rectius sic: *& duritiem* (id est, arrogantiam) *vultus ei immutabit*. Per sapientiam longè fiet etiam in vultu modestior.

2. *Ego os Regis observo*] Non observo, sed observa legendum est. In Græco: *ὁμα βασιλέως φύλαξον* [*os Regis observa*]. sed in Hebræo præcedit *אני*, quod supplendum ex sequentibus. Ego, scilicet Rex sum, & propterea vos moneo.

Et præcepta juramenti Dei] Optimè ex Hebræo veritas: *maximè propter juramentum Dei*. *על דבר* vel *על דבר* est propter, ut Psalm. XLV. 5. LXXIX. 9. & alibi. *Juramentum Dei*, sicut Latinis *jusjurandum Iovis*, dicitur id quod fit appellato Dei nomine.

3. *Nè festines recedere à facie ejus*] Id est, noli perperato consilio aliquid agere, quod vel nutu ostenderit sibi displicere.

Neque permaneas in opere malo] Si quâ re eum offendisti, noli pertinaciâ culpam facere gravio-rem.

Quia omne quod voluerit faciet] Vt ait Æschylus,

Τεαχὺς μὲν ἀρχὴ καὶ ἔχ' ὑπεύθυνον κρατεῖ.

[*Rex est suo utens jure, nulli obnoxius.*]

Talia erant in Oriente imperia.

4. *Et sermo illius potestate plenus est*] Qualiscunque sermo, etiam preces. Plato epistolâ VII. τὰς τῶν τυράννων δέσεις ἴσμεν ὅτι μεμιγμένα ἀνάγκαις εἰσὶν [*Scimus tyrannorum preces adnexam habere necessitatem*].

Nec dicere ei quisquam potest, Quare ita facis?] Non potest ad rationes vocari.

5. *Qui custodit præceptum, non experietur quicquam mali*] Non honestissimum modò, sed & tutissimum est sequi edicta & decreta Regum.

Tempus & responsionem cor sapientis intelligit] Siquid in Rege corrigendum, id quomodo & quando fieri debeat norunt soli sapientes, qualis erat Nathan.

6. *Omni negotio tempus est & opportunitas*] *Καιρὸς* [*commoda rebus occasio*] inventu difficilis.

Et multa hominis afflictio] Multus in eo reperiendo labor: *κάκωσις* [*vexatio*] Symmachus. At Lxx pro *רעה* legerunt *רעה*, & verterunt *γνώσις* [*cognitio*].

7. *Quia ignorat præterita, & futura nullo scire potest nuntio*] Sumsit illud *שִׁיהִי* [*quod erit, vel quod fuit*] in significatione præteriti, ut sæpe tempora apud Hebræos commutantur, præsertim post particulas quasdam. Vide similem sententiam suprà VII. 25.

8. *Non est in hominis potestate prohibere spiritum*] Iram Regis, ut suprà VII. 10.

Nec habet potestatem in die mortis] Si eum Rex occidi jusserit, nullum effugium est. Vide Proverbior. XVI. 14.

Nec finitur quiescere ingruente bello] Id est, si bellum quis contra Regem suscepit, pugnandum sine missione: id enim proptiè *משלח* [*missio*].

Neque salvabit impietas impium] *רשע* varias habet significationes. Hic rebellionem significat: eam negat vel victoribus impunitam fore.

9. *Interdum dominatur homo homini in malum suum*] Quippe

Ad generum Cereris sine cæde & sanguine pauci

Descendunt reges, & siccâ morte tyranni.

Thales, τί δύσκολον εἶη τεθραμμένον, γέροντα ἔφη τύραννον [*rogatus, Quid rarum vidisset; Senem, ait, tyrannum*].

Vt hoc ablit, tamen, ut Tacitus ait, *Facinora atque*

flagitia sua ipsis in supplicium vertunt. Vtrumque respiciens Silius:

Quàm vellent nunquam sceptris fulsisse superbis?

10. *Vidi impios sepultos, qui etiam cùm adhuc viverent in loco sancto erant, & laudabantur in civitate quasi justorum operum*] *Laudabantur*, ut in Græco ἐπηνέθησαν. Apparet eos legisse *וַיִּשְׁתַּכְּחוּ* [*laudabantur*], pro quo nos habemus *וַיִּשְׁתַּכְּחוּ* [*oblivioni tradentur*]. Non improbo hanc Græcorum lectionem, ut sensus sit: *Vidi ego impios sepultos, qui cùm ambularent* (id est, viverent,) *venerant ad locum sanctum.* Id est, jam tum divinis honoribus colebantur, ut Augustus, de quo Virgilius:

Namque erit ille mihi semper deus.

& Horatius:

Præsenti tibi divinos largimur honores,

Iurandisque tuum per nomen ponimus aras.

Et laudabantur in civitate in qua sic fecerant. Id est, in qua contra jus & æquum imperaverant: de quolibus sermo præcessit.

Etiam hoc vanitas] Illa gloria violentis parta imperiis nullius est pretii.

11. *Etenim quia non profertur citò contra malos sententia, absque timore ullo filii hominum perpetrant mala*] Egregia admonitio, quam latius explicatam videas Psalm. XXXVII. & LXXIII. Cæsar in responso ad Helvetios, quod est belli Gallici lib. I. verè dixit, etiam adversus semetipsum: *Consueſſe deos immortales, quò gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res & diuturniorem impunitatem concedere.* Theodectes:

Ὅστις ὁ θνητῶν μέμφεται τὰ θεῶν, ὅτι

Οὐκ εὐθύς, ἀλλὰ τῷ χρόνῳ μετέρχεται

Τὴς μὴ δίκαιας, πρόσφασιν εἰσακκασάτω.

Εἰ γὰρ παρ' αὐτῶν ἦσαν αἱ τιμωρίαι,

Πολὺς διὰ φόβον, ἔ' δὲ εὐσεβῆ τρόπον

Θεὸς ἂν ἤνυστο· νῦν ὅ τῆς τιμωρίας

Ἀπώθεν ἔσσης, τῇ φύσιν χρωῖνται βροτοί.

Ὅταν ὁ φωραδῶσιν, ὀφθέντες κακοί,

Τίνεσι ποινὰς ὑπέροισιν ἐν χρόνοις.

[*Calumniari qui Deos audes, homo,*

Quòd prava facta protinus non vindicant,

Sed punienda differunt, causam accipe.

Si pœna supera non daret culpæ diem,

Pietate nullâ, sed metu solo, deos

Pars magna colerent; pœnâ nunc longè sitâ

Omnes suo permittit ingenio frui:

Sed deprehensi postea in piaculis,

Vt cunque serò, quod sat est, pœnas luunt.]

Sallustius Philosophus: *Εἰ τοῖς ἡμαρτηκόσιν εὐθύς ἤκο- λᾶθ' αἱ δίκαι, φόβῳ δικαιοπραγῶντες ἄνθρωποι ἀρετὴν ἐκ αὐτῶν εἶχον* [*Si eos qui delinquant illico pœnæ sequerentur, homines necessitate justii essent, ac sic virtutem non haberent*]. Addam & hoc ex Euripidis Electra:

ὦδὲ τις κακῆργ' ὦν

Μή μοι τὸ πρῶτον βῆμ' εἰδὲν δρᾶμ' ἀκαλῶς,

Νικᾶν δοκίτω τὴν δίκην, πρὶν αὐτὴν τέλει.

Γραμμῆς ἰκνέται, καὶ τέλει κάμψ' ἔτι βίῃ.

[*— quisquis est ergò malus,*

Nè prima si curricula bene confecerit

Victor putetur ultionis cœlitum,

Dum spatia restant aliqua & ad metam labor.]

Taci-

Tacitè autem datur intelligi, Si Deus tyrannos tam patienter tolerat, quantò magis id eos debere facere qui sub eorum vivunt imperio.

12. Attamen peccator ex eo quòd centies facit malum] Id est, quantumvis peccator centies impunè peccet.

13. Non sit bonum impio] Non erit. Prædicit, non imprecatur.

Nec prolongentur dies ejus] Nec prolongabuntur. Violenta non durant.

14. Sunt iusti quibus mala proveniunt, quasi opera egerint impiorum] In Hebræo: Sunt iusti ad quos ea pertingunt quæ conveniunt operibus impiis.

16. Et intelligerem dislentionem quæ versatur in terra] In Hebræo, negotium quod fit super terram: id est, τὴν πολιτικὴν [artem Politicam], quam Hebræi vocant ררך ארץ [viam terræ].

17. Et intellexi quòd omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem] Sensus est, Non omnium Dei operum rationem homini apparere. ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ [investigabiles viæ ejus], Rom. xi. 33.

C A P V T I X.

1. **V**T curiosè intelligerem] ולכר את כל זה, pro quo Græci legerunt: ולב ראה את כל זה, καρδία μὲν ὅμπαν εἶδε τὸτο [cor meum omne hoc vidit].

Sunt iusti atque sapientes, & opera eorum in manu Dei] Aliam opinionem aggreditur, quæ fato omnia tribuit. In manu Dei esse dicuntur Hebræis illa in quæ homo nihil potest. Vult ergò hæc opinio & justitiam, & sapientiam, & actiones omnes esse fatales. Chaldæus כלא במוליא תלי [omnia à fato pendent]. Explicat מן שמיא אתגור [cœlitus constitutum est].

Et tamen nescit homo utrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum servantur incerta] In Hebræo, Etiam amorem, etiam odium nescit homo, omnia ad facies eorum: supple hominum. est mutatio numeri frequens, ubi de generibus agitur. Hoc vult: de quavis re quæ homini occurrit, nescit homo an ea prove-niat ex amore Dei in se, an ex odio.

2. Eò quòd universa æquè eveniant iusto & impio] Tam bona quàm mala utrisque eveniunt, mors omnibus.

——— Omnes una manet nox,

Et calcanda semel via leti.

ait Horatius.

Immolanti victimas, & sacrificia contemnenti]

——— nec pietas moram

Rugis & instanti senectæ

Afferet, indomitæque morti:

Non si trecenis, quotquot eunt dies,

Amice, places illacrymabilem

Plutona tauris.

ut idem Horatius; qui & alibi,

——— non te facundia, non te

Restituet pietas.

Vt perjurus] In Hebræo: jurans, nempe non con-silio, sed temere.

Ità & ille qui verum dejerat] In Hebræo: qui ju-ramentum timet. sic & Græci virum bonum vocant εὐορκον [bene jurantem].

3. Et post hæc ad inferos deducuntur] In Hebræo,

& post hoc ad mortuos: supple eundem est. Confer Ezech. xxxi. 30. & Esaiam xiv. 10.

4. Nemo est qui semper vivat, & qui huius rei habeat fiduciam] In Hebræo: כי מי אשר יבחר אל כל החיים [quia quisquis eligatur ad omnes viventes, est spes], sed monent nos Hebræi pro יבחר rescriben-dum יחבר. Quisquis sociatur viventibus de eo spes est, nempe posse res ejus in melius mutari.

Melior est canis vivus leone mortuo] Nempe, ut ait Euripides:

Πανλαχῆς ἤνδ' ἢ δὲ μάλλον ἢ θανεῖν τοῖς ῥώφροσι.

[Suavius lucem tueri quàm mori prudentibus.]

Hæc sententia pugnat cum altera quam suprà ha-buimus; sed non mirum id, cùm, ut suprà diximus, cumulentur huc omnia quæ hominibus in mentem venire solent.

7. Quia Deo placent opera tua] Rectiùs verteris, quia Deus favet laboribus tuis: nempe cùm eos ità prosperavit, ut cuncta quæ vitam delectant abunde tibi suppetant.

8. Oleum de capite tuo non deficiat] Horatius:

Pressa tuis balanus capillis.

Balaninum oleum vetustissimum unguentorum Plinio xiiii. 1. indè non hic tantum sed & Cant. i. 1. שמן, id est, oleum pro unguento, & balsamum est בעל שמן princeps oleorum, id est, unguentorum.

10. Quodcumque facere potest manus tua instanter operare] In Hebræo: Quicquid invenerit manus tua (id est, quicquid tibi faciendum obtigerit), id fac pro viribus.

Σπάρταν ἐλαχες ταύταν κόσμη.

[Spartam tibi quæ contigit orna.]

Quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos] Vita vigilia.

Longa quiescendi tempora fata dabunt.

11. Nec velocius esse cursum] Hoc est quod dicit Homerus,

Κιχάνει δὲ βραδὺς ὤκυν.

[Celerem quit prendere tardus.]

Nec fortium bellum] Id est, victoriam. Non sem-per vincunt quibus plus est virtutis. Est quædam & in bellis alea.

12. Nescit homo finem suum] In Hebræo: tempus suum, mortis scilicet privatae, aut cladis publicæ. Vide ii Paral. xiiii.

13. Hanc quoque sub sole vidi sapientiam] Politi-cam: de ea enim nunc agere incipit. Et hæc est illa quæ excelluit Solomo, i Reg. iii. 9. 12.

15. Vir pauper & sapiens, & liberavit urbem per sapientiam suam] Vt femina illa urbem Abelum

ii Samuel. xx. 22.

17. Verba sapientum audiuntur in silentio plus quàm clamor Principis inter stultos] In Hebræo: Verba sub-missa sapientum audienda potiùs quàm clamor dominan-tis inter stultos. Id est, δημαγωγὸς [plebicolæ] ali-cujus, turbulenti tribuni, ut Tacitus loquitur. Vide Prov. xxix. 8. Iobi xxx. 8.

18. Melior est sapientia quàm arma bellica] Sensum hunc & suprà habuimus vii. 20. Tractat eundem & Aristoteles Politicorum vii. 13. & 14. Cicero de Officiis libro i. Sed cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Vbi & quæ sequuntur vide.

CAPVT X.

1. **M**uscae morientes perdunt suauitatem unguenti: pretiosior est sapientia & gloria, parua & ad tempus stultitia] Sic rectè veritas, Sicut muscae immortalæ putere faciunt & foetere unguentum seplasia: ita egregium sapientiâ & honore, modicum stoliditatis. Cavendum est iis qui famæ suæ curam habent nequid vel minimum peccent.

2. Cor sapientis in dextera ejus, & cor stulti in sinistra illius] Dextera est via virtutis, sinistra via vitiorum, ut in litera Pythagoræ. Apparet id collatis locis Deuteron. 1. 39. & Ionæ iv. in fine.

3. Sed & in via stultus ambulans, cum ipse insipiens sit, omnes stultos æstimat] In Hebræo, Etiam cum per vias incedit stultus cor ei abest, dicitque omnibus, En stultum: id est,

— Vultu morbum incessique fatetur.

4. Si spiritus potestatem habentis ascenderit super te] Si apud Regem in magna fueris gratia.

Locum tuum nè dimiseris] Serva priorem modestiam. Propertius ad Mæcenatem:

Mæcenat eques Hetrusco de sanguine Regum,

Intra fortunam qui cupis esse tuam.

Qui curatio facit cessare peccata maxima] Est quidem מרפא curatio; sed in hoc libro & Proverbiorum frequens est ut מ pro פ ponatur. Ità significabit hic otium sive vitam privatam, quæ minus obnoxia est peccandi occasionibus.

6. Positum stultum in dignitate sublimi, & divites sedere deorsum] Regibus multis suspecti qui excellent sive sapientiâ, sive nobilitate, aut opibus. Aliena illis virtus formidolosa est, ut ait Sallustius. Pellunt ergo sapientiæ professores, & omnes bonas artes in exilium agunt. Sinistra illis erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama quàm ex mala. Nobilitas, opes pro crimine: quæ omnia habet Tacitus. Exemplum in Roboamo.

7. Vidi servos super equos] Enimvero neque nobilem, neque ingenium, nec libertinum quidem armis præponere, regia utilitas est. Sic Tacitus in Germania.

Et principes ambulantes super terram, quasi servos] Principes intellige viros nobiles.

8. Qui fodit foveam incidet in eam] Nempe Malum consilium consultori pessimum.

Idem proverbium Proverb. xxvi. 27. xxviii. 10. Psalm. vii. 16. Est autem מוֹמָא vox Chaldaica, quam sæpe usurpat interpres Chaldaeus, ubi in Hebræo est בֹּרָא [fovea].

Qui dissipat sepem, mordebit eum coluber] Qui in sentibus latere solet. Allegoria Hebræorum hoc aptat ad eos qui sapientum traditiones contemnunt.

9. Qui transfert lapides, affligetur in eis] Qui alieni est cupidus, & propterea terminos revellit. Et hoc per allegoriam applicatur eis qui semel definita temere commovent.

Et qui scindit ligna, vulnerabitur ab eis] Qui alienas arbores cædit. Allegoria hoc deducit ad eos qui factiones & seditiones serunt.

10. Si retusum fuerit ferrum, & hoc non ut prius, sed hebetatum fuerit, multo labore exacuetur, & post indu-

striam sequetur sapientia] Si hebetatum (nempe longo situ ac rubigine) fuerit ferrum, & ipse (dominus) aciem ejus (pridem) non terferit, tum vires (suas) excitabit (id est, omni vi nitetur auferre vitium inolitum): & plus multo rectificationis (id est, polituræ) sapientia, requirit scilicet. Hæc est interpretatio Maimonidæ longè optima.

15. Labor stultorum affliget eos qui nesciunt in urbem pergere] Multi quæstionibus arduis se fatigant, cum ne obvia quidem norint, quale est iter ad urbem.

16. Væ tibi terra cujus Rex puer est] Multa mala evenire in regnis solent, ubi successio ad puerum devoluta est. Tutores enim sæpe non ex fide rem gerunt, aut inter se discordant: neque puero satis auctoritatis est ad retinendos in officio populos. Exemplum in Ioasi temporibus 11 Reg. xi. & post Ancum Martium Romæ: Arcadii & Honorii ætate in Imperio Romano.

Et cujus Principes manè comedunt] Convivia intempestiva agitant; nam

— corpus onustum

Hesternis vitiis animum quoque prægravat.

17. Beata terra cujus Rex nobilis est] In Hebræo: filius candidorum, id est, illustrium. Nam familiæ vetus splendor multum dignitatis addit Regi.

Est in juvencis, est in equis patrum

Virtus.

Euripides Temenisi:

Φεύ φεύ· τὸ φῦναι πατρός· εὐγενὲς ἄπο

Ὅσῃν ἔχῃ φρόνησιν, αἰζῶμαι τε.

[Prob! quanta res est, quàm valens ad gratiam
Claro parente ducere excelsum genus.]

Et in Hecuba:

Δεινὸς χαρακτὴρ καὶ πίσυμ· ἐν βροτοῖς

Ἐθλῶν γενέσθαι.

[Egregia, si qua est genere in humano, nota est
Bonis creari.]

Et cujus Principes vescuntur in tempore suo ad reficiendum, non ad luxuriam] In aureo carmine est:

Ἀλλὰ ποτὲ τε μέτρον, καὶ σίτη, γυμνασίων τε

Ποιεῖσθαι· μέτρον δὲ λέγω τὸδ' ὃ μὴ σ' αἰνῆσθαι.

[Est modus, hunc serva, potius, dapis, atque laborum:
Quem si nosse cupis, modus est nocitura cavere.]

19. Et pecuniæ obediunt omnia] In Hebræo, Omnibus respondebit argentum: id est, erit vice rerum omnium.

20. In cogitatione tua Regi nè detrabas] Id est, nè occultissime quidem.

Et in secreto cubicali tui nè maledixeris diviti] Divitem hic vocat virum summam.

Quia & aves cæli portabunt vocem tuam] Vt Ibyci aves notæ in Græca historia. Verum hic per aves intelliguntur delatores, aves verè infauftæ.

CAPVT XI.

1. **M**itte panem tuum super transeuntes aquas] Id est, ubi nulla spes sit recipiendi: Luc. xiv.

12. 13. 14.

Quia post tempora multa invenies illum] Deus pro ista beneficentia nova in te beneficia conferet.

2. Da partem septem] Nempe pauperibus.

L1

Quia

Quia ignoras quid futurum sit mali super terram] Quod scilicet sicut benefaciendo avertitur, ita per immisericordiam attrahitur. Famem enim sæpe ea de causa immitti testantur Prophetæ.

3. *Si repleta fuerint nubes, imbrem super terram effundent]* Nullo scilicet discrimine, super omnem humum. Sic & tu noli sollicitè inquirere qualis sit cui des: homo est.

Si ceciderit lignum ad Austrum, aut ad Aquilonem, in quocunque loco ceciderit, ibi erit] Est proverbium vulgare, significans eas res in quibus delectu opus non est. Neque enim qui arborem excindit multum curat in quam partem ea cadat, nihil enim refert. Sic etiam beneficia illa minora velut cæcâ manu spargenda sunt.

4. *Qui observat ventum non seminat]* Avaris, nudent, quilibet prætextus sufficit.

5. *Quomodo ignoras quæ sit via spiritus]* Vnde veniant, quò eant venti, Iohan. 111. 8. ubi quæ dicta vide.

Sic nescis opera Dei qui fabricator est omnium] Nescis quàm miris ac latentibus modis Deus repenset benigna facta. Is sensus convenit cum eo quod dictum supra initio hujus capituli.

6. *Nescis quid magis oriatur, hoc aut illud]* Nescis ubi optimè locatum sit beneficium.

7. *Dulce lumen, & delectabile est oculis videre Solem]* Euripides Hippolyto:

Ὁ λαμπρὸς αἰθήρ, ἡμέρας αἶγνον φάος,
ὃς ἡδὺ λεύσσειν.

[O lucide æther, Solis ò purum jubar,
Quàm dulce vos conspiciere!]

Idem in Iphigenia in Aulide:

—— ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς

βλέπειν.

[—— Lux aurea

Quàm grata visu.]

8. *Si annis multis vixerit homo, & in his omnibus lætatus fuerit, meminisse debet tenebrosi temporis & dierum multorum, qui cum venerint, vanitatis arguentur præterita]* Propius ad Hebræum sic veritas: *Etiam si plurimos annos egerit homo, & lætatus fuerit perpetuò, ubi tamen cogitabit tempora tenebrarum* (id est, mortis) *longa fore, quicquid ei obvenit, id vanitas, scilicet ei apparebit.*

9. *Et scito quòd pro omnibus his adducet te Deus in iudicium]* Si licitis usus fueris voluptatibus, bene te tractabit Deus: si illicitis, pœnas tibi inferet suo tempore.

10. *Aufer iram à corde tuo]* Μεμψιμοιρίαν [querellam de sorte quæ obtigit].

C A P V T X I I.

2. **A**ntequam tenebrescat sol & lumen & luna] Poëticis locutionibus, multis interfertis metaphoris, describit senectutis incommoda. Sol & luna deficere illis dicuntur quibus etiam illa quæ per naturam gratissima sunt hominibus grata esse desinunt. Vide quæ diximus ad Matthæum 22. 29.

Et revertantur nubes post pluviam] Durat adhuc generalis malorum descriptio. *Nubes post pluviam,*

ut alibi abyssus post abyssum, est perpetua successio incommodorum.

3. *Quando commovebuntur custodes domus]* Manus tremant.

Et nutabunt viri fortissimi] Crura, Atlantes corporis.

Et otiosæ erunt molentes in minuto numero] In Hebræo: *Et cessabunt molitrices* (id est, molares dentes), *quia vi suâ defecti sunt.*

10 *Et tenebrescent videntes per foramina]* Propriè per fenestras: οἱ παρακύνπτοντες [transpectantes]. intelligit oculos quibus intervalla palpebrarum sunt quasi fenestras.

4. *Et claudent ostia in platea in humilitate vocis molentis]* *Et claudentur egressus forum versùs, ob infirmitatem vocis, quæ antè ut mola sonabat.* Lxx, καὶ κλείσονται θύραις ἐν ἀγορῇ (activum pro passivo), ἐν ἀσθενείᾳ φωνῆς τῆς ἀληθείας [Et claudentur januæ in foro, per imbecillitatem vocis quæ moluit], (supple 20 πρὶν [antè]). Symmachus, ἀχρησθεύσης τῆς φωνῆς [voce inutili factâ]. occlusum illi erit forum, ob vocis tenuitatem.

Et consurgent ad vocem volucris, & obsurdescent omnes filia carminis] In Hebræo: *Et surget* (homo scilicet) *ad vocem avis, & deprimentur filia omnes carminis.* Excitabitur ex somno ad sonum minimæ avis, & nullo in pretio illi erunt Musæ. Posterius hoc membrum optimè explicat locus de Barzillaiο 111 Sam. xix. 35.

30 5. *Excelsa quoque timebunt & formidabunt in via]* In Hebræo: *Timebunt & quæ eminent, & quæ fracta sunt in via.* Si in viam se dent, metuent nè offendant in exstantia aut depressa. Ab utrisque enim periculum est senibus.

Florebit amygdalus] Albescet caput, ut flores amygdali.

Impinguabitur locusta] In Hebræo, *Oneri erit locusta:* id est particula salax herniam contrahet.

40 *Et dissipabitur capparitis]* Optimè veritas ex Hebræo, *Peribit libido,* quod cum præcedenti optimè cohæret. Et sic Chaldæi hanc vocem usurpant.

Quoniam ibit homo in domum aternitatis suæ] Sicut Catullus ait,

Nox est perpetua una dormienda.

Ibit, id est, magis magisque accedet.

Et circuibunt in platea plangentes] Præficæ funus undique ambibunt, ut tunc erat moris. Vide quæ ad Matthæi xi. 17.

50 6. *Antequam rumpatur funiculus argenteus]* In Hebræo, *Antequam non elongetur* (id est, contrahatur) *argenteus funis:* id est, marcescat medulla dorsi, unde fit ut dorsum curvetur. ὁ γὰρ χρόνός με ἐκαμψε [me tempus incurvavit], ait Crates. Sic Hebræi.

Et recurrat vitta aurea] In Hebræo, *Et frangatur phiala aurea:* intelligendum videtur de bile quæ in senecta minùs solet vasis suis contineri.

Et conteratur hydria super fontem] Vesica minùs confineat sibi creditum humorem.

60 *Et confringatur rota super cisternam]* Alvus minùs respondeat temporibus suis, modò citatior, modò adstrictior.

7. *Et revertatur pulvis in terram suam, unde erat]* Tò

τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν — [Corpusque terræ —], ait Euripides in Supplicibus. Lucretius:

Cedit idem retro de terra quod fuit ante.

Vide quæ diximus libro 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. XIX. §. 11. & ad Genesin 111. 9.

Et spiritus redeat ad Deum qui dedit illum] Euripides dictâ Tragœdiâ, — πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα [—spiritus celo redit]. Vide quæ diximus ad Iob. xxxiv. 14.

8. *Vanitas vanitatum, dixit Ecclesiastes, & omnia vanitas*] Redit scriptor ad id unde initium fecerat, evolutisque opinionibus omnibus, quæ homini in mentem venire possunt, ait cæteris quidem rebus uti nos posse cum modo; eum autem beati nomen, quatenus hæc vita capit, mereri qui in omnibus id agit, ut Deo placeat: in eo enim esse summam tam sapientiæ quàm tranquillitatis. Θεὸν ἑπεί [Deum sequere] dicebant Pythagorici.

Docuit populum] Multis orationibus, multis etiam scriptis, quæ non exstant.

Et investigans composuit parabolæ multas] Egregias γνώμας [sententias] collegit ex variis scriptoribus, quasdam & ipse de sua experientia addidit.

11. *Verba sapientum tanquam stimuli*] Κέντρον ἐγκαταλείπει [stimulum relinquunt], quod de Pericle dictum olim. *Verba sapientum, αἱ χρησιμώταται* [pulchrè dicta].

Et quasi clavi in altum defixi] Ità hærent memoriæ ob brevilloquentiam & auctoritatem.

Quæ per magistrorum consilia data sunt à pastore uno] In Hebræo: *auctores collectionum* (οἱ συλλογῆς [collectores]) *dati sunt à pastore uno*: id est, qui hæc colligerent, ac sub persona Solomonis in unum

corpus congererent, mandatum habuere ab uno Pastore, id est, ut puto, Zorobabele, qui, ob res tenues Iudæorum, & Perfici imperii reverentiam, Regem se dicere non ausus, quanquam inter suos pro Rege habebatur, nomen usurpavit modestius Pastoris.

12. *His amplius fili mi nè requiras*] In Hebræo, *cave*; sed intelligitur, *nè quæras*. Hæc tibi sufficient. Abiudem videtur hic alloqui Zorababel.

10 *Faciendi libros nullus est finis*] Si hoc eâ ætate dixit, quid nunc diceret, si nostras bibliothecas inspiceret?

Frequensque meditatio] Lectio.

Carnis afflictio] Si nimia est, nocet sanitati.

13. *Finem loquendi pariter omnes audiamus*] In Hebræo, *Finis rei totius quæ nunc audita est* (abs te) *est*: hoc scilicet quod sequitur. Hæc summa est, quo tam vaga dissertatio te ducet.

Deum time] Id est, Cole ac reverere.

20 *Et mandata ejus custodi*] Fac quæ jussit aut in primæva illa lege, aut in Lege Moſis.

Hoc est enim omnis homo] In eo est totum hominis, scilicet bonum.

14. *Et cuncta quæ fient*] In Hebræo: *opus omne*.

Adducet Deus in judicium] Citius aut tardius, ut ipsi videbitur. Vide supra xi. 9.

Pro omni errato, sive bonum sive malum illud sit] In Hebræo: *Etiam omne occultum, sive bonum, sive malum sit*. Thales interrogatus, An quis latere Deo posset aliquid faciens, *Nè cogitans quidem*, inquit. Αὐτὸς ἐστὶ ἄμων ἐπὶ πύλης — [Noster est inspector ipse—], juxta Epicharmum.

A D C A N T I C V M

C A N T I C O R V M.

C A P V T I.

40 **C**Armen hoc vocatur Hebræis *Excellentissimum* *carmen*, ob multas elegantias, quæ in alium sermonem translatae non idem sapiunt. Est autem δαρις [garritus conjugum inter se] inter Solomonem & filiam Regis Ægypti, interloquentibus etiam choris duobus tum juvenum, tum virginum, qui in proximis thalamo locis excubabant. Nuptiarum arcana sub honestis verborum involucris hic latent: quæ etiam causa est cur Hebræi veteres hunc librum legi noluerint nisi à jam conjugio proximis. Creditur autem Solomon, quo magis perennaret hoc scriptum, eâ arte id composuisse, ut sine multa distortionem ἀληγορίας [latentes sensus] in eo inveniri possent quæ Dei amorem adversus populum Israëliticum exprimerent: quod & sensit & ostendit Chaldaeus hic Paraphrastes: nec aliter accepit Maimonides. Ille autem amor typus cum fuerit amoris Christi erga Ecclesiam, Christiani ingenia sua ad applicanda ad eam rem hujus carminis verba exercuerunt,

laudabili studio. Nam & Apostoli Christi cum Ecclesia conjunctionem matrimonio comparaverant, Ephes. v. 32. 11 Cor. xi. 2. Apoc. xix. 7. 8.

4. *Sicut tabernacula Cedar*] Ægyptus multum trahit de Arabia finitima: & fortè mater hujus Reginæ fuerit Arabissa.

5. *Posuerunt me custodem in vineis, vineam meam non custodivi*] Destinaverunt me cœlibatui: ego verò matrimonium prætuli.

6. *Ne vagari incipiam post greges sodalium tuorum*] Hoc joco dicitur, ut illud Catulli:

Ne quæsitum aliunde eat.

50 7. *Pasce hædos tuos*] Exple appetitum, unde verbum τραγίζειν [hircum imitari]. Horatius:

Lascivæ similem ludere capræ.

Juxta tabernacula pastorum] τῶν διδύμων [testium]. Vide & 111. 3.

8. *Equitavi meo*] Rectius dicas, equitio.

Quæ velut latis equa trima campis

Ludit exsultim.

ait Horatius.

12. *Nardus mea dedit odorem suum*] Videtur נרד non

non esse *nardus mea*, sed *nardinam*: ut dicat mariti sui in somno respirantis halitum etiam nardino esse suaviorem.

CAPVT II.

1. **E**Go flos campi] *Rosa Saron*. Saron terra est feracissima, Esai. LXV. 10. — ἡ ῥόδός τῃς Ἑλένας [— *ora rosas compar Helenæ*], apud Theocritum.

2. *Sicut lilium inter spinas, sic amica mea inter filias*]

Τῶν δ' ἐστὶ ἀντὶς ἁμώματος, ἐπεὶ χ' Ἑλένα παρισωθῇ.

[*At non est Helenæ quæ sese conferat ulla.*]

3. *Sicut malus inter ligna silvarum*] Similis illa apud Theocritum comparatio ad Helenam perti-
nens:

——— ἄτ' ἀνέδραμεν ὄγμ' ἀγέρεα,

Ἡ κάπῃ κυπάρισσ'.

[— quantum eminent arvis

Cupressus, campisque seges.]

Gutturi meo] Vide Proverb. xxx. 20.

4. *Introduxit me in cellam vinariam*] Vt biberem. Vide Proverbior. v. 15.

Ordinavit in me charitatem] In Hebræo, *Vexillum* eius super me est dilectio: quasi dicat, *milito sub eius vexillo, cui inscriptum est, Amor.*

5. *Fulcite me floribus*] *Lagenis vini optimi*, ut fieri solet τοῖς λιποθυμῶσι [*animò deficientibus*].

Stipate me malis] *Roborate me malis*, nempe Punicis, aut similibus.

Quia amore langueo] *Nympha* apud Theocritum:

Ναρκῶ νῆ τὸν Πᾶνα.

[*Marcida sum. sic me Faunus iuvet.*]

6. *Læva eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me*] — *Livescant brachia nexu*, Claudianus.

7. *Ne suscitetis, neque evigilare faciatis dilectam*] — Ἐγρησθε ἡ πρὸς αὐτῇ [— *surgite lucis Eo*], Theocritus. Vide & III. 5.

9. *Post parietem*] *Crura.*

11. *Iam enim hiems transiit*]

Diffugere nives redeunt jam gramina campis.

12. *Flores apparuerunt*] *Virgilius*:

Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbor,

Nunc frondent silvæ, nunc formosissimus annus.

Ver tempus amorum.

14. *Ostende mihi faciem tuam*] *Pulchritudinem tuam*, Συμμετρίαν [*commensum*] corporis.

15. *Capite nobis vulpes parvulas*] *Pulicellos.*

CAPVT III.

2. **S**Virgam & circuibò civitatem] Allegoricè Paraphraustes hoc explicat de Israelitis mutuò se excitantibus ut eant ad Tabernaculum conventus.

4. *In domum matris meæ, & in cubiculum genitricis meæ*] Sic Theocritus, — καὶ ἐς τὸν αὐτὸν ἰκοίμαν.

6. *Quæ est ista quæ ascendit per desertum sicut virgula fumi*] Est transpositio. Vult enim dicere, *cujus* 60 *odores sic ascendant ut vapor ex agro.* Nam מדרבא verti solet & ἄγρος [*ager*], & πεδῖον [*campus*], & ἔρημος [*mons*].

7. *En lectulum Salomonis*] *Cubiculum.* Magnificentia novi mariti prædicatur.

9. *Ferculum sibi fecit*] In Hebræo, אפרין; id esse Græcum φορεῖον credidit Hieronymus: & sic vertunt Lxx. φορεῖον est *lectica*, aut simile quid.

10. *Reclinatorium aureum*] *Pavimentum.*

Ascensum purpureum] *Camera lecticæ.*

Media charitate constravit propter filias Ierusalem] *Media ejus strata amore à mulieribus Hierosolymitanis.*

Id est, *media lecticæ amorum historias habent mulierum Iudæarum acupictas.*

CAPVT IV.

1. **A**bsque eo quod intrinsecus latet] Videntur legisse Græci & hic & bis infra עלמר [*abscondita tua*]. At in Hebræo nostro, *intra comam tuam*: coma enim ferme ad oculos pervenit.

Capillus tuus ut grex caprarum quæ ascenderunt de monte Galaad] In Hebræo: *Quæ manè surgunt de monte Galaad.* Sic & Arabibus شرج [*manè surgere*] fumitur. Monti pulcherrimo Galaad confertur caput: capreis capilli subsultantes in capite.

2. *Omnes gemellis fetibus, & sterilis non est inter eas*] In Hebræo: *Omnes geminae, & abortiens non est inter eas.* Dentes æquali ordine inter se respondent, nec ulla pars vacat.

3. *Sicut fragmen mali punici*] *Ita genæ tuæ.*

Absque eo quod intrinsecus latet] In Hebræo iterum: *inter comam tuam.* Hoc vult: *genæ tuæ rubent ut acini in malo Punico.*

4. *Mille clypei pendent ex ea*] *Clypeis illis de turre pendentibus confert uniones pendentes de collo.*

6. *Ad montem myrrhæ, & ad collem thuris*] Sic vocat mammas ob suavissimum odorem.

7. *Veni de Libano sponsa mea, veni*] Hoc vult dicere, *Deducam te per amœnissima regni mei; à Libano in Amanā, inde in Hermonem, cujus pars Sanir,* Deuter. III. 9. *Saltum in Libano habebat Solomon,*

1 Reg. VII. 2. II Paralip. VIII. 6. *De Hermonis amœnitate vide Psalm. LXXXIII.* Vndique corollas tibi decerpemus. Sic in Epithalamio Helenæ:

Ἀμμες δ' ἐς δρόμον ἦρι καὶ ἐς λειμώνια φύλλα

Ἐρψάμες, σεφάνως δρεψέμεναι αἰδὺ πνέοντας,

Πολλὰ τεύ, ὧ Ἑλένα, μεμναμένα.

[*Nos, ubi manè novum, procul in viridantia prata*

Ibimus, & carpemus olentes suave corollas,

Multa tui memores, Helene.]

9. *Vulnerasti cor meum*] Theocritus de Amore: — τὰ δὲ τραύματα αἰλικά ποιεῖς; [— *ab qualia vulnera figis!*]

Soror mea] Sic & Latini amicas vocabant. Meminit Tibullus, Martialis, & alii.

In uno oculorum tuorum] *Meleager de Amore*:

——— ἔ με λέληθας,

Τοξότα, Ζηνοφίλας ὁμμασι κρυπτόμεν'.

[— *an me sperabas fallere, nequam,*

Spicula Zenophiles qui jacis ex oculis.]

Et in uno crine colli tui] *Silentiarius*:

Χρυσῆς εἰρύσασα μίαν τρίχα Δωρὶς ἐθείρης

Οἷα δορυκτῆτες δῆσεν ἐμας παλαίμας.

[*Traxerat aureolum Doris de fronte capillum:*

Hoc mihi captivam strinxit utramque manum.]

10. *Quant*

10. *Quam pulchræ sunt mammae tuæ, soror mea sponsa*] In Epigrammate Græco :

Καὶ μαζοὶ γλαυοῦντες, εὐζυγες, ἡμεροῦντες,
Εὐφύες, πάσης τερπνότεροι κάλυκοι.

[*Lacteolæque pares tumidæ, res blanda, papillæ,
Major purpureis quæis decor est foliis.*]

Odor unguentorum tuorum] Id est, halitus tui meliores unguento.

11. *Favus distillans labia tua*] Sic labia in Græco Epigrammate :

— ῥόμαλ' & νεκταρὲς πρὸ θυρᾶ.

[— *oris limina nectarei.*]

Mel & lac sub lingua tua] Hinc post Baptismum lactis & mellis prægustatio. Meminit Tertullianus de Corona, & adversus Marcionem 1.

12. *Hortus conclusus*] Hoc sensu & Græci κήπον dicunt. Vide Diogenem Stilponem. Sic & v. 1. & *hortus* in Lampfaceno carmine, & *hortulus* apud Apuleium. Significat autem eam fuisse bene custoditæ virginitatis. Et hunc in sensum Iudæi hæc verba usurpant.

Fons signatus] Pari sensu signatam virginem dixit Lucilius.

16. *Surge Aquilo, & veni Auster*] Ὁ Φελεῖ ᾧ τὸ πρὸς τὸ ῥητικόν [*facit enim hoc ad fluxum*], ut sequitur.

CAPVT V.

1. *Veni in hortum meum*] Loquitur maritus. nec est vocantis, sed sibi gratulantis: εἰσῆλθον [*intravi*].

Comedat fructum pomorum suorum] Comedere & bibere, pro re quavis frui frequens Hebræis.

Comedite amici & bibite, & inebriamini carissimi] Invitat maritus sodales suos, ut ipsum imitentur.

2. *Ego dormio & cor meum vigilat*] Est quædam semivigilia & semisomnus.

Aperi mihi] Admitte.

Caput meum plenum est rore] De hoc rore diximus alibi.

3. *Exspoliavi me tunicâ meâ, quomodo induar illâ?*] Sunt hæc verba ἀκκιζέσης [*fiçtè recusantis*]. Per tunicam intellige noctis habitum, qui exuitur ubi diurna vestimenta sumunt mulieres. Propertius:

*Quæ cum Sidoniæ nocturna ligamina mitræ
Solveret.*

Lavi pedes meos] Sumsi aquam dicerent feminæ Romanæ. Habes id apud Ovidium sæpius. Pedes quo sensu hîc dicantur, videbis ad Genes. XLIX. 10.

4. *Intrenuit*] Commotus est.

7. *Invenerunt me custodes qui circummeunt civitatem*] Manus quæ totum corpus palpando circummeunt. Ψηλαφῶσι, κλειτορίζοι [*tractant, rimantur*].

Vulneraverunt me] Vdam se factam dicit.

Tulerunt pallium meum mihi] Sulpitia,

Vt me cadurcis destitutam fasciis.

8. *Adjuro vos*] Sæpe incipiunt novæ Odæ, ut hoc loco.

CAPVT VI.

3. *Pulchra es amica mea, suavis*] In Hebræo, *Vt Thirsa*; nomen urbis.

Terribilis ut castrorum acies ordinata] Βλοσυρὰ aut ὀβραρὰ [*ferox*] dicerent Græci.

6. *Absque occultis tuis*] Rursum in Hebræo: *intra comam*.

7. 8. *Sexaginta sunt Reginae, & octoginta concubinae, & adolescentularum non est numerus: una est columba mea*] Deest attamen. Sensus est, Quamvis in gynæconitide mea tot sunt uxores legitimè ductæ, tot aliæ minus solenniter adscitæ, multæ præterea virgines quæ mihi servantur, una tamen est unice dilecta.

9. *Quasi aurora exsurgens*] Sic Latinus Poëta:

Adjiteram exorientem auroram fortè salutans,

Cum subito à læva Roscius exoritur:

Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestrâ,

Mortalis visus pulchrior esse deo.

10. *Et inspicerem si florisset vinea, & germinassent mala punica*] An nupta esset ἐν ῥύσῃ [*in profusio*]. Similis ἀληγορία [*sensus occultus*] & eodem tendens in libro Kethub, *Omnis vitis producit vinum: in qua non est vinum ea est sterilis*. Explicatur autem illud יין [*vinum*] per רם כהלים [*similitudinem virginitatis*].

11. *Nescivi*] Non cogitaveram.

Anima mea conturbavit me propter quadrigas Aminadab] Propter currus Aminadab.

Nomen videtur fuisse Ducis bene noti, cui currus esset purpureus.

12. *Revertere, revertere Sulamitis*] Refugientem revocat. *Sulamitis*, id est, Solomonis uxor.

CAPVT VII.

1. *Vid videbis in Sulamite nisi choro castrorum*] Cohæret cum superioribus. Negat se velle inspectari. Neque enim hoc spectaculum suavius fore quàm cruenti exercitus.

Quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis filia Principis] Hæc ad Synedrium καὶ ἀληγορίαν [*per sensum occultiore*] referunt Hebræi.

Iuncturæ seniorum tuorum] Femoris ambitus.

2. *Umbilicus tuus crater tornatilis*] Bona comparatio: nam umbilicus & rotundus est ut crater, & cavus, & intus orbiculos quosdam habet.

Nunquam indigens poculis] Nam umbilicus balsamo & rebus similibus perfundi solebat, partim valetudinis, partim deliciarum causâ.

Venter tuus sicut acervus tritici, vallatus liliis] Modii tritici applanari solent. Sic

Quam castigato planus sub pectore venter.

ut ait talium magister. *Lilia hîc sunt latera.*

4. *Oculi tui sicut piscinæ in Hesebon*] Sereni, non turbidi.

5. *Comæ capitis tui, sicut purpura Regis vinçta canalibus*] Sic apud Poëtas purpurea Nisi coma: *vinçta in canalibus*, nempe purpurariorum, id est, iterum tinçta, δὲ αὐτῇ.

8. *Ascendam in palmam*] Ἐπιθήσω.

9. *Guttur tuum sicut vinum optimum dignum dilecto meo ad potandum, labiisque & dentibus illius ad ruminandum*] Illud indicat quod Tibullus:

— quæis livor abiret,

Quem facit impresso mutua dente Venus.

Item:

— & in collo figere dente notas.

Longè aliter hæc ultima legerunt Græci quàm nunc

in Hebræo est, nempe sic **למשתיים רובר שפת ושנים** [ad potum, bene instructum labiis & dentibus]. Nam **רבר** per **יכאנעו** [idoneum facere, instruere] vertitur 1 Reg. xx. 11. & Lxx hic habent **יכאנעו** [sufficiens]. At Symmachus, **προσθήμεν** [adhærens], legit igitur is **רובר** non malè. In Hebræo quod nos habemus mirus est sensus: *ad rectitudines faciens loqui labia dormientium.*

13. *Mandragoræ dederunt odorem*] Id est, signa video conceptus: nam ad eum utilis mandragora, ut diximus Genes. xxx. 14. Eodem pertinent quæ sequuntur. Neque ignoro quæ de mandragora scribant Græci. Sed multa sunt herbarum genera nominis ejusdem: & eadem in alio natæ solo, & alio paratu, aliud valent.

CAPVT VIII.

1. **Q**uis mihi det te fratrem meum] Id est, Vtinam frater meus esses.

Sugentem ubera matris meæ] Frater parvulus adhuc, qualibus solent sorores libare oscula.

Vt inveniam te foris, & deosculer te, & jam me nemo despiciat] Vt etiam palam nemine improbante oscula tibi dem.

2. *In domum matris meæ*] Vide suprâ 111. 4.

5. *Quæ ascendit de deserto*] Quæ tam dulcè halat quàm ager à pluvia recens.

Sub arbore malo suscitavi te: ibi corrupta est mater tua: ibi violata est genitrix tua] In Hebræo, *Sub arbore malo nudavi te* (id est, devirgnavi): *ibi concepit te mater tua, ibi concepit te genitrix tua*, id est, eodem modo. *Malum* quid intelligat, non obscurum ex 11. 3. 5. Vide Servium ad illud Virgilii:

Ipsæ ego cana legam tenerâ lanugine mala.

Sed & Græci dicunt **ισοκοῖα** [temonem].

6. *Pone me ut signaculum super cor tuum*] Ità cordi tuo sim proxima ut monile quod super cor ponitur.

Vt signaculum super brachium tuum] Ità tibi adhæream ut annulus manui.

Fortis est ut mors dilectio] Insuperabilis amor meus.

Dura sicut infernus æmulatio] **ζῆλος** in Græco. Id autem significat amorem ardentem.

Lampades ejus lampades ignis atque flammarum] In Hebræo, *prunæ ejus, prunæ ignitæ* (ut) *flamma Dei*: id est, holocausti. in nomine hoc **להבתיה** abundat **ש**, ut apud Chaldæos sæpe.

7. *Aquæ multæ non potuerunt exstinguere caritatem*] Non possent exstinguere hunc amorem. Antipater:

Πυρὸς ἔρωτ' αἰεὶ αἰώνι' ἐσβέσθη

Οὐδὲ τὸτ' ἐν ποσσὶν τικτόμεν' πελάγῳ.

[Semper flagrat amans, exstingui nesciit ille

Tunc etiam magno cūm satus in pelago est.]

Zenodotus:

Τὶς γλύψας τὸν ἔρωτα παρὰ κρήνησιν ἔθηκεν,

Οἰόμεν' παύσειν τῆτο τὸ πῦρ ὕδατι;

[Ad fontem puerum posuit quis sculptor Amorem, Exstingui sperans flumine posse faces?]

Ædituus Poëta Latinus:

Quid faculam præfers, Phileros, quā nil opus nobis?

Ibimus: hoc lucet pectore flamma satis.

Istam nam potis est vis sæva exstinguere venti,

Aut imber cælo candidus præcipitans:

At contra hunc ignem Veneris, nisi si Venus ipsa,

Nulla est quæ possit vis alia opprimere.

Si dederit homo omnem substantiam domus suæ præ dilectione quasi nihil despiciet eam] Tibullus:

Ite sub imperium sub titulūque lares.

8. *Vbera non habet*] Mammæ ejus nondum fororiant.

Quid faciemus sorori nostræ in die quo alloquenda est] In Hebræo, *cūm de ea sermo fiet: cūm de ea maritanda agetur.*

9. *Si murus est, ædificemus super eum propugnacula argentea: si ostium est, compingamus illud tabulis cedrinis*] Sensus est: egregium illi inveniemus maritum. Id geminâ similitudine lepidè illustratur: nam pinnæ superponi muris solent, & ostium claudi immisâ fore.

10. *Ego murus*] Ait nupta, se jam talem esse murum.

Et ubera mea sicut turris] Quæ de muro pro-

minet.

Ex quo facta sum coram eo quasi pacem reperiens] Sum, inquit, murus, ad usum non belli, sed amoris.

11. *Vinea fuit pacifico in ea quæ habet populos*] Ex Hebræo sic: *Vinea est Solomoni in Bahalamon.* Is locus erat non longè ab Hierosolymis.

Tradidit eam custodibus] Elocavit eam iis qui eam diligenter asservarent.

Vir affert pro fructu ejus mille argenteos] Quisque conductor dat pro usu vineæ siclos mille.

12. *Vinea mea penes me est*] Vinea hic quod hortus suprâ. Ego meam non eloco.

Mille tui pacifici, & ducenti his qui custodiunt fructus ejus] In Hebræo, *Mille tibi, ô Solomon, & ducentos* (supple dabo ego, pro) *custodientibus fructum ejus.* Ego tibi plurimam pecuniam dotalem dabo; unde filio qui mihi nascetur ministros, & custodes conducas. Hæc dicit postquam conceperat.

13. *Quæ habitas in hortis*] Est quidem Hebræa vox in **ת** desinens, sed tales sæpe communiter sumi diximus ad inscriptionem *Ecclesiastæ*. Alloquitur Salomon infantem in utero latentem: dicitque omnes Iudæos valdè optare ut vocem ejus exaudiant.

14. *Fuge dilecte mi*] Effuge ex utero velociter. Tale illud: *Nascere Dardanio promissum nomen Iulo.*

AD LAMENTATIONES

I E R E M I Æ.

Hic quoque Liber Poëticis addendus. Scriptus est enim metris, quæ & per Alphabetum digesta sunt omnia, excepto ultimo capite. Sed & in prioribus hæc est differentia, quod primum, secundum, & quintum caput singulis literis singulos dant versus, caput tertium ternos. Valde fuit aptus ad tractanda τὰ περί-παθῆ [ea quæ sunt plena affectuum] Ieremias. Apparet id & ex scriptis ejus Prophetis, & inde quod in Iosifæ Regis mortem Iesum fecit, ut didicimus 11 Paral. xxxv. 25. Est autem horum Θρηνησίων [Lamentorum] argumentum, ut & Lxx in capite annotarunt, Excidium urbis Hierosolymorum, & Deportatio per Nabuchodonosorem facta. Notandum autem in secundo, tertio & quarto capite inversum ordinem literarum Phe & Ayn. Nam cum soleat apud Hebræos Ayn præcedere, Phe sequi; hic contra fit ut Phe præcedat, Ayn sequatur; cuius rei non aliam conjectare possum rationem, quam quod Chaldæi alio ordine sunt usi quam Hebræi: sicut & Arabes aliter digerunt literarum ordinem. Et in Phœnicum Alphabeto Koph litera præcessit literam Tsade. Itaque primo capite loquitur Ieremias ut Hebræus; sequentibus ut Chaldæorum subditus.

C A P V T I.

1. **Q**uomodo sedet sola civitas] Respondet huic descriptioni nummus temporibus factus similibus, id est, Vespasiani, ubi Iudæa sedet plorans sub palma, in forma captivæ.

Princeps provinciarum] Illa urbs quæ Ammonitis, Moabit, aliisque imperaverat.

2. Omnes amici ejus spreverunt eam] Vt Idumæi. Vide Psal. cxxxv. 11. 7. & quæ ibi dicta.

3. Migravit Iudas propter afflictionem & multitudinem servitutis] particula non hic præ sed per significat.

4. Quod non sint qui veniant ad solemnitatem] Ad Pascha, ad Pentecosten, ad σκηνοπηγίαν [festum tabernaculorum].

5. Facti sunt hostes ejus in capite] Deuteronomii xxviii. 45.

6. Ut arietes] In Hebræo, ut cervi.

7. Recordata est] Recordatur.

Dierum afflictionis suæ] Quam nunc patitur.

Et prævaricationis] Quæ causa malorum.

Desiderabilium suorum] Supplendum hic &: id est, simul tempora felicitatis suæ cum his temporibus comparat.

Cum caderet] Veritas rectè nunc, dum cadit populus, &c.

Viderunt eam hostes, & deriserunt sabbata ejus] Vt Agatharchides libro priore contra Appionem, ubi vocat φῶλον ἐθισµόν [stultam consuetudinem]: Seneca apud Augustinum de Civitate Dei lib. vi. cap. 11. qui septimam partem ait sic perdi vacando: Plutarchus

de Superstitione, & Rutilius in Itinerario. Mirum verò non intellexisse eos quantæ esset utilitatis aliquos esse conventus ad docendam veram pietatem, cum alibi templa essent sine ulla institutione, scholæ sine ulla pietate.

8. Propterea instabilis facta est] In Hebræo, ut separata: id est, ἡ ἐν ἐμηνόις [quæ menstrua patitur]. Nam impuritates legales figuram habent impuritatum animi. Vide infra 17.

Quia viderunt ignominiam ejus] In Hebræo, nuditatem: id est, ita contumeliosè tractatam, ut mulieres quibus omne tegumentum detrahitur.

Ipsa autem gemens conversa est retrorsum] Vt solent feminae verecundæ.

9. Sordes ejus in pedibus ejus] In fimbriis ejus, habet Hebræum. Id est, unde quaque manat, & conspicitur se dat profluvium ejus. Perstat in comparatione.

Vide Domine afflictionem meam] Supplendum hic ait, ut sæpe alibi. sic & infra 11.

10. Manum suam misit hostis ad omnia desiderabilia ejus] Id est ad Templi donaria.

Quia vidit gentes ingressas sanctuarium suum] Coacta videre fuit.

De quibus præceperas ne intrarent in Ecclesiam tuam] Qui nec connubii jus nobiscum habebant. Vide quæ dicta Deuter. xxi. 1.

11. Dederunt pretiosa quæque pro cibo ad refocillandam animam suam] In obsidione. Vide simile 11 Regum vi. 25.

12. O vos omnes] non semper est deprecantis, sed sæpe optantis, ut apparet Genes. xvi. 18.

Vindemiavit me] In Hebræo, Dolore me affecit.

13. De excelso] E caelo, ut hic habet Chaldæus. Nam Assyrius virga furoris Dei.

14. Vigilarit jugum] Legit Schin dextratum. At in textu Hebræo quo utimur melius est sinistratum, ut sensus sit, impressum est jugum.

Convolutæ sunt] Contortæ ut funes, qui graviter collo insidunt.

15. Omnes magnificos] Proceres.

Vt contereret electos meos] Iuvenes.

Torcular calcavit Dominus virgini filiæ Iudæ] Id est, Expressit ei sanguinem, ut vinum solet exprimi in torculari.

19. Vocavi amicos meos, & ipsi deceperunt me] Egyptios: Ierem. 11. 18. & xxxv. 11. 5.

Consumti sunt quia quæsierant sibi cibum] Id est, postquam quæsierant.

20. Conturbatus est venter meus] In Hebræo, Viscera mea conturbata sunt.

Foris interficit gladius, & domi mors similis est] Quasi mors, id est, fames est in urbe: descriptio temporis ejus, quo obsessa fuit urbs Hierosolyma, 11 Regum xxv. 3. Ierem. Li. 6. quare rectius hæc per præteritum vertentur.

21. *Letati sunt: quoniam tu fecisti*] Rectius כי hic vertitur per *sed*: quasi dicat, Ferenda mihi sunt tua iudicia.

Adduxisti diem consolationis] *Adduces. diem consolationis*, scilicet meae.

Fient similes mei] Imminet & Babylo ni captivitas, Psalm. cxxxv. 1. 8. 9. Ier. LI. 20. 30. 31. 32. Adde quæ ex Herodoto produximus Annotatis ad librum III. de Veritate Religionis Christianæ.

22. *Vindemia eos, sicut vindemiasti me*] Potest etiam verti: *Fac eis ut mihi fecisti*. Est enim verbum ambiguum.

CAPUT II.

1. *Projecit de cælo in terram inclytam Israel*] A summis ad ima. Confer Matth. xi. 23.

Scabelli pedum suorum] Arca sæpe sic vocatur respectu cæteræ terræ Iudææ. Sed & Iudæa tota sic vocari potest respectu aliarum terrarum.

2. *Omnia speciosa Iacob*] In Hebræo, *habitacula*.

Polluit regnum & Principes ejus] Infamavit, tradens & terram & populum in ditionem profanarum gentium.

3. *Confregit in ira furoris sui omne cornu Israel*] *Cornu*, id est, gloriam, ut I Sam. II. 1. præcipuè Regia majestas hoc nomine indicatur.

5. *Replevit in filia Iuda humiliatum & humiliatam*] Secutus est Græcam versionem. Alii ex Hebræo vertunt, *luctum & mœrorem*.

6. *Et in opprobrium & in indignationem furoris sui Regem & Sacerdotem*] In Hebræo, *Sprevit in ira furoris sui Regem & Sacerdotem*.

7. *Vocem dederunt in domo Domini, sicut in die solenni*] Hostes scilicet ita triumphum cecinerunt in Templo, sicut ibi Deo à nobis gratiæ agi solebant.

8. *Tetendit funiculum suum*] In Hebræo, *Tetendit regulam*: id est, omnia solo æquavit quasi ad libellam.

9. *Regem ejus & Principes ejus in gentibus: non est lex*] *Veritas optimè, sine lege*: id est, amisso jure *αὐτονομίας* [utendi suis legibus].

10. *Abjecerunt in terram capita sua virgines Ierusalem*] Hoc est quod Græci dicunt *κατηφὲν* vel *κατηφῶν* [mesto esse vultu]. Cæsar: *tristes capite demisso terram intueri*.

11. *Effunditur in terram jecur meum*] Id est, desideria mea omnia conciderunt. Eorum enim sedes jecur.

Cum deficeret parvulus] *Præ fame*, ut sequitur.

13. *Magna est enim velut mare contritio tua*] Legit ut nos in Hebræo habemus כי [ut mare]. At Lxx legerunt כוס [calix], *ποτήριον συντριβῆς* [calix contritionis tuæ].

14. *Propheta tui*] Non Dei Prophetæ, sed tui, tibi adulantes, Ierem. xxiii. 16.

Viderunt autem tibi assumptiones falsas] In Hebræo משואות [onera], quod de vaticiniis tristibus dici solet. Talia illi canebant adversus Babylonem.

Et ejectiones] Vaticinabantur tibi fore ut Babylonios longè dispelleres.

15. *Moverunt caput suum*] Per ludibrium, ut II Regum xix. 21.

16. *Aperuerunt super te os suum*] Vthiantes feræ. Psalmo xxi. 14.

17. *Quem præceperat à diebus antiquis*] Quem minatus erat in sanctione Legis suæ, Levit. xxvi. 25. Deuteron. xxviii. 36. 48.

19. *Consurge, lauda in nocte*] In Hebræo, *clama. Leva ad eum manus tuas pro anima parvulorum tuorum*] Vt Deus, si non te, illos saltem in vita conservet.

20. *Ergone comedent mulieres fructum suum, parvulos ad mensuram palmæ?*] Factum & hoc secundum minas Legis Deuteron. xxviii. 53.

22. *Vocasti quasi ad diem solemmem qui tenerent me de circuitu*] Ab omni regione hostes in me advocasti, non aliter quàm ad festum diem homines convocari solent.

CAPUT III.

1. *Ego vir videns paupertatem meam*] Cum publicis malis simul & sua deplorat Ieremias, præcipuè cum obsessà urbe in diro carcere conclusus fuit.

5. *Ædificavit in gyro meo*] Vndique me inclusit. Vide infra 9.

8. *Cum clamavero & rogavero*] Cum clamarem & rogarem.

11. *Semitas meas subvertit*] Ademit mihi ambulandi libertatem.

30. *Posuit me desolatam*] In Hebræo est *desolatum*.

16. *Fregit ad numerum dentes meos*] Quia in Græco est, *ἔξέθαλε ψῆφον ὀδόντας* [exiecit calculus], putavit hic interpres *ψῆφον* esse *calculum*. At Græci per *ψῆφον* intellexere *lapillum*. Et sic in Hebræo est, *Fecit confringi lapillis dentes meos*, id est, *pane lapidoso*, ut Seneca loquitur.

Cibavit me cinere] In Hebræo: *immerisit me cineri*. Sed cinerem pro luto sæpe sumunt Hebræi. Historiam vide Ierem. xxxvi. 1. 6.

40. 17. *Et repulsa est à pace anima mea*] Scribæ posuerunt נפשי [anima mea], sed fuerat נפשך [anima tua], ad Deum verso sermone, cujus cogitationes longè à suâ prosperitate abfuisse querebatur Ieremias.

20. *Memoriâ memor ero, & tabescet in me anima mea*] In Hebræo, *Recordando recordabitur*: id est, quotiescunque animus meus illius temporis reminiscitur, totus contabescit.

21. *Hæc recolens in corde meo, in Deo sperabo*] Hæc, id est, statum præsentem, liberationem meam ex lacu luto, simul mihi ob oculos ponens, id argumentum habeo, quo in posterum quoque Deo confidam.

22. *Misericordiæ Domini quia non sumus consumti*] Melius: *Quia misericordiæ Dei non sunt consumtæ*. Nam תמו [consumtæ sunt] per *ἐπέθεσιν* [insertionem] literæ *נ*, pro *ת*, est forma Chaldaica. Et hic ita sumsit Chaldæus interpres. Etiam Lxx: *ὅτι ἐκ ἐξέλιπέ με* [non me dereliquerunt].

23. *Novi diluculo*] Scribe novæ, & refer ad miserationes. Quotidie, inquit, aliæ alias sequuntur.

26. *Cum silentio*] Id est, patientia.

28. *Quia levavit super te*] Iugo se accommodat; non jactat jugum, & *ζυγομαχῶ*.

29. *Ponet*

29. *Ponet in pulvere os suum*] Deum adorat in terram pronus. Sic I Cor. xiv. 25.

30. *Dabit percutienti se maxillam*] *Os præbere contumeliis* dixit Tacitus Historiar. iiii. Vide quæ ad Matth. v. 39. & de Iure Belli ac Pacis libro i. cap. ii. §. 8.

33. *Non enim humiliavit*] *Afflixit.*

Ex corde suo] Non quod bonis malè velit, sed ut eos aut exploret, aut in exemplum patientiæ proponat. Vide sequentia.

38. *Ex ore altissimi non egredientur nec mala nec bona*] Melius connectas cum illis superioribus: *Quis dixerit ex ore Altissimi non procedere & mala* (id est, adversa) & bona? id est, prospera.

39. *Quid murmuravit homo vivens vir pro peccatis suis?*] *Cur murmuret homo quisquam ob peccata sua?* Id est, pœnas peccatorum suorum. Si ob peccata affligitur, corrigat se.

44. *Opposuisti nubem tibi, nè transeat oratio*] Peccatorum recentem memoriam.

45. *Eradicationem & abjectionem posuisti me in medio populorum*] In Hebræo: *Ejectamentum & sordes posuisti nos* (non enim specialiter de se hic, sed toto de populo Propheta loquitur) *inter populos.* יחם proprie est quod Paulus Apostolus dixit *πρωτόκλημα* [purgamentum] I Corinth. iv. 13.

46. *Aperuerunt super nos os suum*] Suprà i i. 16.

47. *Formido & laqueus facta est nobis vaticinatio & contritio*] Melius ex Hebræo: *Formido & fovea evenit vobis, vastatio & contritio.*

48. *Divisiones aquarum deduxit oculus meus*] Melius: *Rivis aquarum manat oculus meus.*

49. *Nec tacuit*] *Nec quievit.* Ità enim רמה sæpe sumitur.

51. *Oculus meus deprædatus est animam meam*] Chaldæus rectè explicat: *Tantus fuit fletus meus, ut noceret vitæ* (id est, valetudini) *meæ.*

In cunctis filiabus urbis meæ] Cum oppida circum Hierosolyma sita undique caperentur.

52. *Venatione ceperunt me*] Ierem. xxxv i i. 12. 13. *Gratis*] Sine ullo meo crimine.

53. *Lapsa est in lacum vita mea*] Vide locum adductum suprà i 6.

Et posuerunt lapidem super me] Quo puteus obstruebatur. Vide simile in historia Danielis.

54. *Inundaverunt aquæ super caput meum*] Aquam dixit pro luto.

55. *De lacu novissimo*] Rectius: *profundissimo.*

56. *Nè avertas aurem*] Rectius: *non avertisti.*

63. *Sessionem eorum & resurrectionem eorum vide*] Per *sedere & surgere* Hebræi omnia hominum otia & negotia intelligunt. Vide Psalm. cxxxix. 2.

65. *Dabis eis scutum cordis laborem tuum*] Melius: *absconsionem cordis.* nam חגין est abscondere. Facies ut cor ipsis refugiat. Quod verò hic est *laborem*, in Hebræo est, *exsecrationem*, תאלתך. At Græci & Latinus legerunt תלאותך [labores], transpositis literis.

CAP V T IV.

1. *Quomodo obscuratum est aurum, mutatus est color optimus?*] Per aurum Principes intelligendi.

Dispersi sunt lapides Sanctuarii] Id est, Sacerdotes & Levitæ.

2. *In vasa testea*] In fictilia nullius pretii.

3. *Sed & lamie nudaverunt mammam, lactaverunt catulos suos*] תנין, quod hic est in Hebræo, modò draconem, modò quodvis monstrum marinum significat, vertiturque Græcè alibi κῆτος [cetis], alibi Σεῖρην [Siren], ut & hic à Symmacho.

Filia populi mei] Hierosolyma.

10 *Quasi struthio in deserto*] Sic & Græci στρουθιον. & Scholiastæ interpretantur στρουθοκάμηλον [struthocamelum]. Videtur hic in Hebræo per scriptoris vitium elapsum, nam חניני sunt στρουθιοι vel στρουθια [struthiones], Levit. xi. 16. xiv. 15. Ios. xxx. 29. Esaiæ xxxiv. 13. xliii. 20. Struthiones ova sua negligunt. vide Iob. xxxix. 15.

4. *Adhæsit lingua lactentis ad palatum ejus in siti*] Quia feminae fame exhaustæ lac non habebant.

20 5. *Amplexati sunt stercora*] Quæsierunt an in fime-tis aliquid esset alimenti. Vide i i Reg. xviii. 27.

6. *Major effecta est iniquitas filia populi mei peccato Sodomorum*] Quia Propheta nulli ad Sodomorum cives missi fuerant, ut hic notat Chaldæus. Confer Matthæi xi. 23.

Subversa est in momento, & non ceperunt in ea manus] In Hebræo, *Non sederunt in eam manus*: non passa est obsidionem ab hostili exercitu antequam dirueretur.

30 7. *Candidiores Nazaræi ejus nivæ*] Ob crebras lotiones.

Nitidiores lacte] Bene habiti.

Rubicundiores ebore antiquo] פניני, quod hic est in Hebræo, verti solet λίθοι πολυτελείς [lapides pretiosi]. Hic intelligendi pyropi, sive carbunculi: unde Græci hic bene, ἐπυρώθησαν [rutilarunt].

Sapphiro pulchriores] In Hebræo, *Sapphirus excisio eorum*: erat polities eorum qualis sapphiri.

40 9. *Melius fuit occisis gladio quàm interfectis fame*] Feliciores fuere qui gladio perierunt, non autem lentà ac cruciabili morte, quam pessimam omnium dixit Homerus.

10. *Manus mulierum misericordium coxerunt filios suos*] Vide suprà i i. 20. Simile i i Reg. vi. 28. 29. & in historia Iosephi de obsidione per Titum Vespasianum.

13. *Propter peccata Prophetarum ejus*] Nota iterum ejus. Falsos enim Prophetas indicat, quos populus sibi adsciverat.

50 *Et iniquitates sacerdotum ejus*] Id est, etiam sacerdotum: adeò omnes ordines invaserat morum corruptio.

14. *Erraverunt cæci in plateis*] Id est, ut cæci. Sacerdotes qui sanguinem injustum effuderant, undique sanguine aspersi fuere cum Vrbs caperetur. Erraverunt ut cæci, cursitarunt huc illuc, incerti quò se verterent præ multitudine cadaverum.

Polluti sunt in sanguine, cùmque non possent tenuerunt lacinias suas] Cum aliter sanguinem vitare non possent, oram vestium manibus tenuere.

60 15. *Recedite polluti, clamaverunt eis*] Illi qui omnes pollutiones religiosissimè vitare debebant, ab ipsis gentibus habiti sunt pro pollutis. Nam gentium erat opinio, pollutos esse quibus adhæreret sanguis.

Iurgati quippe sunt, & commoti inter gentes] Id est, Multi ex gentibus gravi ira in tam miseros commoti dixerunt.

Non addet ultra ut habitet in eis] Nempe, Deus apud tam pollutos versari nolet. Legerunt לא יוסיף [non addet]. At nostri codices Hebræi habent לא יוסיפו, non habitabunt ultra, nempe Iudæi in patria sua.

16. *Facies Domini divisit eos*] Ira Dei dispersit eos. At Græci חלקם [divisit], legerunt cum aliis punctis, vertunt enim μερῖς αὐτῶν [pars eorum].

Facies Sacerdotum non erubuerunt] Hæc gentes exprobrabant Hebræis. Nulla dicebant spes est illis redditus. Etiam in bonos Sacerdotes sævierunt. Vide exemplum 11 Paralip. xxiv. 22.

Neque senum miserti sunt]

Οὐκ ὁπίδα φρονέοντες ἐνὶ φρεσὶν, εἰδὲ ἐλεητύν.

[*Qui nec opem divum soliti curare, nec iram.*]

Vt ait Homerus Odysseæ 3.

17. *Cum adhuc subsisteremus, defecerunt oculi nostri ad auxilium nostrum vanum: cum respiceremus attenti ad gentem quæ salvare non poterat*] Id est, cum adhuc starent res nostræ, respeximus ad Ægyptios, sed frustra. Vide 11 Reg. xviii. 21.

18. *Lubricaverunt vestigia nostra*] Non satis video quomodo legerit Latinus interpres. At duplex ab antiquo fuit lectio, צרו & צרו. Hanc sequuntur Abeneldra & alii interpretantes, *Arctaverunt gressus nostros*, id est, egressus omnes clauferant; illam Chaldæus, *Venaticæ institerunt vestigiis nostris*. Vide 11 Reg. xxiv. 5. Græci longius abeunt, legerunt 30 enim צרנו צערינו, Εἰσῆλθόντα μὲν μικρὸς ἡμῶν [Venati sumus parvos nostros].

Appropinquavit finis noster] Urbis & statûs civilis.

Completi sunt dies nostri, quia venit finis noster] Id est, tempus illud exitio gentis destinatum.

19. *Velociores fuerunt persecutores nostri aquilis cæli*] Repræsentat ultima illa tempora quæ antecesserunt captæ Urbis tempus. Nusquam erat effugium, in montibus, in planis, ubique erant qui interciperent ob famem fugere volentes.

20. *Spiritus oris nostri Christus Dominus captus est in peccatis nostris*] Rex, ait, captus est ob peccata nostra. Retro trahunt hoc ad Iosiam Hebræorum nonnulli; sed qui præcedentia rectè consideraverit, videbit multò hæc rectius ad Sedeciam aptari.

Cui diximus, In umbra tua vivemus in gentibus] Sub cuius tutela speraveramus nos tutò victuros, etiam invitis gentibus.

21. *Gaude & latare filia Edom*] Id est, Idumæa, gaude dum licet. Est συγχώρησις [Concessio].

Ad te quoque perveniet calix] Id est, pænæ portio. Nam sicut calicem paterfamilias convivis porrigitur quisque suam partem bibat; sic Deus adversa dispartitur ubi opus id iudicat: Ier. xxv. 15. 16. 17. De Idumæorum malis vide Ier. xlix. 7. & seqq. Ps. cxxxvii. 7.

Inebriaberis, atque nudaberis] Nam ebrios qui vult despoliat, Genes. ix. 22. mihi tamen Græci rectius sensum percepisse videntur, μεθύσῃ καὶ ἀποχρεῖς, eousque bibes ut evomas: nam ערה etiam hanc significationem habet.

22. *Completa est iniquitas tua filia Sion*] Præteritum pro futuro more Hebræo. Et iniquitas pro pænâ iniquitatis. Veniet tempus, ô Iudæi, cum pænâ vestra cessabit.

Non addet ultra ut transnigret te] Est verbum in Hiphil, qualia verba sæpe permissionem significant. Sensus est: post id non ultra te relinquet in exilio.

Visitavit iniquitatem tuam filia Edom] Iterum eadem enallage quæ modò notata est. Haud dubiè Deus animadvertet in malitiam Idumæorum, quibus mala nostra gaudium attulere.

Discooperuit peccata tua] Ex pœnis gravissimis intelligent homines quantum peccaveris. Confer 10 Ieremiæ xlix. 10.

CAPUT V.

1. *ORATIO IEREMIE PROPHETÆ*] Ex Græcis quibusdam libris ascriptus est hic titulus, argumento conveniens.

2. *Hereditas nostra versa est ad extraneos*] Terra dono tuo nobis quondam concessa.

3. *Pupilli facti sumus absque patre*] Te patre nostro nos deferente.

Matres nostræ quasi viduæ] Matres familias etiam quæ maritos habent nihil in illis reperiunt præsidii.

4. *Aquam nostram pecuniâ bibimus*] Aditus ad fluvios & fontes vectigal pendunt.

Ligna nostra pretio comparavimus] Comparamus: nam in patria quisque in sylvas ibat lignatum sine pretio.

5. *Cervicibus nostris minabamur*] Id est, agebamus ut pecudes. Vox est illius seculi.

6. *Ægypto dedimus manum*] Vide suprâ. Post captam Urbem alii in Ægyptum ivere, Ierem. xlii. 11.

Et Assyriis, ut saturaremur pane] Magna enim pars in regiones Assyriæ transportati sunt.

7. *Patres nostri peccaverunt, & non sunt*] Mors eos exemit his miseriis.

Et nos iniquitates eorum portavimus] Quas illi morte effugerunt pœnas, eas nos longis ærumnis luimus.

8. *Servi dominati sunt nostri*] Sicut in familia recentissimus quisque servorum & conservis ludibrio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos & viles in excidium petimur. Hoc quod apud Tacitum dicit dux Britannus de Romanorum imperio, idem de Babylonico dicere Iudæi poterant.

9. *In animabus nostris*] Cum summo vitæ nostræ periculo.

Afferebamus panem nobis] Hoc de illis dicitur quos Chaldæi in Vrbe reliquerant.

A facie gladii in deserto] Id est, præ metu militum qui agros tenebant.

10. *Pellis nostra quasi clibanus exusta est à facie tempestatum famis*] Id est, atratæ sunt ob famem vehementissimam.

11. *Mulieres in Sion humiliaverunt, & virgines in civitatibus Iuda*] Et mulieres & virgines quarti hîc sunt casus. ענה autem ubi de feminis agitur est constuprare. Diximus Deuteronom. xxi. 14. constupraverunt, scilicet Chaldæi.

12. *Principes manu suspensi sunt*] Manu nempe eorundem Chaldæorum. Pœna suspensionis usitata jam olim in Oriente, Genes. xl. 19.

13. *Adolescentibus impudicè abusi sunt*] Putavit molere hic poni in sensu obscæno, ut apud Græcos &

& Latinos interdum. sed multò simplicius est interpretari eos *actos in pistrinum*. Vide quæ diximus ad Iobum xxxi. 10.

Et pueri in ligno corruerunt] Sub lignorum fascibus.

14. *Senes defecerunt de portis*] Nulla in portis nostris ampliùs exercentur judicia.

Iuvenes de choro psallentium] Nulli usquam audiuntur cantus juvenum, ut solebant.

16. *Cecidit corona capitis nostri*] Decus & gloria.

17. *Contenebrati sunt oculi nostri*] Hebetati lacrymis.

18. *Vulpes ambulaverunt in eo*] Vt solent in locis non habitatis.

19. *Tu autem Domine in æternum permanebis, solium tuum in generationem & generationem*] Quamquam hæc fieri passus es, tua potestas tamen non est imminuta.

20. *Quare in perpetuum oblivisceris nostri?*] Per multa secula, ut sequitur.

21. *Converte nos Domine ad te, & convertemur*] Sensus est, ut ex sequenti membro apparet, *Reduc nos ad te*: id est, restitue nos in gratiam apud te, ut restituamur in veterem statum.

22. *Sed projiciens repulisti nos, iratus es contra nos vehementer*] Solet ~~ON~~ verti per *an*. Itaque optimus sensus fiet sic vertendo: *An enim omnino nos abjiceres, & irascereris contra nos sine modo?*

AD ESAIAM.

Absolutis libris Legum, Historicis, & Poëticis, sequuntur Prophetici. Præmitti autem solent Prophetæ quorum majora sunt opera; sequi quorum minora. Hi duodecim sunt; illi tres Hebræis, Esaias, Ieremias, Ezechiel: nam Daniele Hebræi Prophetis non adscribunt: non magis quàm Davidem, non quòd non multa eximia prædixerint, sed quia vitæ genus propheticum non sectabantur, sed alter Rex erat, alter Satrapa. In Græco codice præcedunt minores, sequuntur majores, & in his Daniel. Latini majoribus priorem dant locum. Græcos id spectasse arbitror, quòd inter minores multi sunt valde antiqui. Est enim temporis hic ordo inter Prophetas: Oseas, Ioël, Amos, Abdias, Ionas, Esaias, Micheas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Daniel, Ieremias, Ezechiel, Aggæus, Zacharias, Malachias. Initium à Rege Azaria & Ozia. Finis exstructo Templo secundo.

CAPVT I.

2. **A***udite cæli, & auribus percipe terra*] Verba Moſis repetit ex Deuter. xxxii. ut significet jam illa veniſſe tempora quæ Moſes præviderat, eversâ pietate ac iuſtitia, Lege in ſolis ritibus remanente. Sic & verſus 10. eſt ex verſu 32. dicti capitis Deuteronomii.

7. *Terra veſtra deſerta*] Supple erit: ſic ſume & ſequentia. Prædicatur enim obſidio per Raſinem ac Phaceen.

8. *Et derelinquetur filia Sion ut umbraculum in vinea*] Res urbis Hieroſolymorum valde erunt acciſæ, agris undique ereptis.

CAPVT II.

2. **E***t erit in noviffimis diebus præparatus mons domus Domini in vertice montium*] Pro noviffimis diebus, rectè ex Hebræo ponas poſthac. Spectat id tempus quo Vrbs ab obſidione Raſinis & Phaceæ liberata eſt.

Et fluent ad eum omnes gentes] Id eſt, multi ex populis hoſtibus Syrorum Hieroſolyma ſe ut ad locum tutiſſimum conferent, & ibi in atrio Gentium Deum adorabunt. Cæterum ſublimiøre ſenſu hunc locum de Meſſiæ temporibus etiam Hebræi intelligunt. Confer Daniel. ii. 35.

6. *Projeciſti enim populum tuum*] Id eſt, projeceras. permiferas durâ obſidione eum premi.

Et pueris alienis adhæſerunt] Quia placuerunt illis mores Aſſyrii, tradentur Aſſyriis. At Hebræi quidam per *natos alienos* intelligunt doctrinas & inſtituta Gentium.

7. 8. *Repleta eſt terra argento & auro, & non eſt finis theſaurorum ejus: & repleta eſt terra ejus equis, & innumerabiles quadrigæ ejus: & repleta eſt terra ejus idolis*] Ex divitiis luxus: ex luxu contemptus Legis. Confer Deuter. xxxii. 15. 16. Et theſauros habere, & equorum agmina, Lex provida diſertè Regi interdixerat.

11. 12. *Exaltabitur autem Dominus ſolus in die illa: quia dies Domini exercituum ſuper omnem ſuperbum & excelſum*] Redit ad tempora liberatæ Urbis: quo tempore multos Iudæos ab idololatriſ peſſimè vexatos, à Deo autem liberatos tæderet cultus præſtiti idolis.

13. *Super omnes cedros Libani*] Regem & principes Syriæ.

Super omnes quercus Baſan] Id eſt, ſuper Regem & principes Iſraëlis.

16. *Super omnes naves Tharſis*] Super Tyrum quæ Syris federata eo tempore.

20. *Talpas*] Legit hic interpres unâ voce חפר-פרות, ut & Abeneſdras, qui & ipſe *talpas* intelligit. Nul- lum ferme eſt animantis genus, quod non in aliqua parte Ægypti ſit cultum pro numine.

22. *Quiſcite ergo ab homine*] Nolite fiduciam in ullo hominum ponere.

Cujus ſpiritus in navibus ejus eſt] Vita ejus ab aëre pendet, quo intercluſo peribit.

Quia excelſus reputatus eſt ipſe] In Hebræo: *Quantilli enim ille faciendus eſt?*

CAPVT III.

1. **A** Vferet à Ierusalem & à Iuda validum & fortem] Describit tempora illa, de quibus agitur 11 Reg. xxiv. & xxv.

2. *Ariolum*] Bonam in partem hinc sumitur pro sagace.

4. *Et effeminati dominabuntur eis*] Pro Hebræo parvuli. Videntur autem puerorum & parvulorum nomine intelligi Reges nullius consilii, qualis Ioakin, Joachim, Sedecias. Sic & infra *mulierum* nomine intelligendi videntur viri muliebris animi.

5. *Tumultuabitur puer contra senem*] Egregia ἀναρχίας [dissoluti imperii] descriptio.

7. *Non sum medicus*] Non habeo unde inopiæ vestræ subveniam.

9. *Peccatum suum quasi Sodoma prædicaverunt*] Perfrictam frontem designat.

17. *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion*] Quod servis fieri solebat.

Et Dominus crinem earum nudabit] Rectius nates. Nam vox פות שָׁרָמָא [ostium] vertitur, & per similitudinem sic appellatur podex. Solebat id feminis ignominiae causâ fieri. Vide infra xx. 4.

18. *Ornamentum calceamentorum*] Græci: τὴν δόξαν τῆς ἡμαρτίης αὐτῶν [gloriam vestitus ipsorum]. Sed עֲנַם, ut nos docent Hebræi, erant crepitacula in pedibus mulierum, quibus inter saltandum utebantur. Sequitur in Hebræo, הַשְׁבִּיטִים quæ sunt vittæ ocellatæ, ἑμπεδωμένα Græcis: pro quibus lunulas noster posuit. Sunt monilia de collo pendentia, lunulæ in modum.

19. *Et torques*] Sic & Thargum. intelligunt autem lineam ex unionibus quâ collum cingebatur.

Et monilia] Hic in Hebræo est & armillas.

Et armillas] Quod hic in Hebræo est magis significat velamina, quibus mulierum facies, præter oculos, obtegatur.

20. *Et discriminalia*] In Hebræo potius est mi-

Et periscelidas] Quæ genualia Ovidio.

Et murenulas] Catenas contextas ex auro in virgulas fentescente, flexuoso ordine. Itâ hanc vocem interpretatur Hieronymus ad Marcellam.

Et olfactoriola] Id est, pyxides odoriferas. In Hebræo: בְּתֵי הַנֶּפֶשׁ [domunculas halitus].

Et innaures] Nomen Hebræum ab incantando est. Causam videbis ad Genes. xxxv. 4.

21. *Et annulos*] In digitis.

Et gemmas in fronte pendentis] In Hebræo: circulos narium. Id unâ voce etiam עֲנַם dici solet, ut Prov. xi. 22. Ezech. xvi. 12.

22. *Et mutatoria*] Εἰμῶν τ' ἐξήμισθα — [Vestesque alternas —] Homero. Vide quæ ad Matth. x. 10.

Et palliola] Vox Hebræa הַמַּטְפֵּרִים operimenta significat. Videntur intelligi peristromata lectorum. περιπόρυα & μεσοπόρυα ea fuisse, id est, purpurâ circumtexti aut intertexti solita, colligimus ex Græca hic interpretatione.

Et linteamina] הַמַּטְפֵּרִים. Ex loco Ruth i. 15. apparet esse περιζώματα, succinctus illos subter pectus quibus mulieres domi solent uti. itaque Lxx

non malè hic vertunt τὰ ἐπιζώματα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν [injectus domesticos].

Et acus] הַרְיָם esse crumenas sive folles apparet 11 Reg. v. 23. ubi Græci ἐν θυλακίαις [in sacculis] verterunt. Solent feminae habere crumenulas qualdam de sinu pendentes.

23. *Et specula*] Consilium formæ. τὰ διαφανῆ Λακωνικά [Laconica perspicua] apud Lxx.

Et sindones] Vide quæ ad Matth. xxvi. 1. 59.

10 *Et vittas*] Vox Hebræa involucra significat, circum frontem, ut videtur. Miror Græcos hoc tot verbis exprimere: τὰ ὑακίνθινα, καὶ κόκκινα, καὶ τὴν βύσσον συν χρυσῷ καὶ ὑακίνθῳ συγκαθυφασμένα [hyacinthina, & coccina, & byssum cum auro & hyacintho contexta].

Et theristra] Nempe θέριστρα κατὰ κλίμα, id est, stragulas æstivas, ut hic habent Græci. Cum hunc censum mundi & ornatûs muliebris apud Iudæos lego, in mentem venit loci ad feminas Romanas pertinentis, & quidem temporibus non corruptis adeò, belli scilicet Punici secundi, in Plauti Aulularia:

Stat fullo, phrygio, aurifex, lanarius,

Caupones, patagiarii, indusiarii,

Flammearii, violarii, carinarii,

Aut manulearii, aut murrobararii,

Propolæ, linteones, calceolarii,

Sedentarii, sutores, diabathrarii.

Solearii adstant, adstant molochinarii.

Petunt fullones, sarcinatores petunt.

Iam hosce absolutos censeas: cedunt, petunt,

Trecenti cum astant phylacistæ in atriis,

Textores, limbolarii, arcularii.

Et in Epidico:

Quid erat induta? an regillam induculam, aut mendiculam,

An impluviatam? ut istæ faciunt vestimentis nomina.

Deinde:

Quid istæ quæ vesti quotannis nomina inveniunt nova:

Tunicam rallam, tunicam spissam, linteolum cæfium,

Indusiatam, patagiatam, caltulam aut crocotulam,

Supparum aut subminiam, ricam, basilicem aut exoticum,

Cumatile, aut plumatile, cerinum aut melinum.

24. *Et erit pro suavi odore fetor*] In Hebræo, Loco aromatis, dissolutio: id est, putredo & illuvies.

Et pro zona funiculus] Loco cinguli confractio: id est, vestes laceræ.

50 *Et pro crispanti crine calvitium*] In Hebræo, pro opere (&) æqualitate: id est, pro pulchrè pexis ac dispositis comis.

Et pro fascia pectorali cilicium] פְּתִיגִיל est vox barbara, significans, ut multi Hebræi censent, zonæ genus magnificum, cui opponitur cingulum sacci, id est, funis quo cilicia constringi solent.

25. *Pulcherrimi quoque viri tui*] Pro hoc in Hebræo est, adustio pro pulchritudine; & cohæret cum præcedentibus, non, ut in Latino, cum sequentibus: nam כִּי [ustio] non est hic præpositio, sed nomen, ut רִי [irrigatio] à רוּה [irrigare se]. Pro formæ cultu feminae solibus utentur.

26. *Et murebunt atque lugebunt portæ ejus*] Trans-
itio à secunda persona ad tertiam, quæ Hebræis
frequens.

Et desolata in terra sedebit] *Mundata* est in He-
bræo, id est, privata rebus omnibus: sicut *mun-*
dities dentium pro *fame* ponitur Amos IV. 6. Iudæa
humi sedebit, non in folio.

CAPVT IV.

1. **E***T apprehendent septem mulieres virum unum*] Tanta erit clades, ut septenæ feminae, tute-
læ præsidiique causâ, contentæ futuræ sint uno com-
muni marito, & quidem suis impensis victuræ: con-
trà quàm mos habebat.

Invocetur nomen tuum super nos] Lucanus:

— *liceat tumulo scripsisse, Catonis*

Marcia.

Aufer opprobrium nostrum] Cœlibatum in ætate
ὑπεράκμω [*superadulta*].

2. *In illa die erit germen Domini in magnificentia
& gloria*] Hic debuerat inchoari nova sectio. Est
enim sermo de re alia. *Germen Domini* sunt primo
sensu reliquæ exfulum, quæ Esdræ ac Nehemiæ
temporibus domum reversæ, laudabilem vitam
duxerunt; *μυστικῶς* [*mysticè*] autem Christus &
Christiani.

3. *Omnis qui scriptus est in vita in Ierusalem*] Qui-
cunque scribetur in matricula reducum.

4. *Si abluerit Dominus sordes filiarum Sion*] Pro si
pone *postquam*. Sensus est: fient ista, ubi Deus po-
pulum longâ calamitate expurgaverit, & ostenderit
illis quali ingenio sint populi idolis addicti.

5. *Et creabit Dominus super omnem locum montis
Sion, & ubi invocatus est, nubem per diem, & fumum,
& splendorem ignis flammantis in nocte*] In Hebræo
est: *Super omne habitaculum montis Sion, & super
omnem cœtum ejus*. Sæpe autem apud Hebræos per
res similes aliæ res similes intelliguntur, ut hic per
nubem de die & ignem de nocte præsidium Dei, non
minùs præsens quàm olim Israëlitis ex Ægypto
egressis adfuit. Et experti id sunt Hebræi ferme ad
tempora usque Antiochi.

Super omnem enim gloriam protectio] Id est, ma-
gis etiam protegentur quàm illo tempore exitus.
Nam in illa nube erat *gloria Domini*, id est, con-
spicua majestas, Exodi XVI. 10. XXIV. 16. Nu-
merorum XIV. 10.

6. *Et tabernaculum erit in umbraculum diei ab æstu,
& in securitatem & absconsionem à turbine & à pluvia*] Id est, sicut tentorii tegmen defendebat olim Israëlita-
tas à sole, vento & pluvia, sic nunc hos Deus ab
omnibus malis tutos præstabit. Vide historiam Es-
dræ IV. V. VI. Nehem. IV.

CAPVT V.

1. **C***Antabo dilecto meo*] In honorem Dei, quem
maximè diligo cantabo. Hunc sensum esse
patet infra 7.

Canticum patriuelis mei] Pro *רורי* [*patri mei*] etiam
hic *רורי* [*dilecti mei*] legerunt Lxx, rectius omnino.
Dicit se ea dicturum quæ Deus jure optimo dicere
posset.

Vinea suæ] Id est, *de vinea sua*. Populo scilicet
duodecim Tribuum, ut ipsa vox explicat.

In cornu filio olei] Id est, *in monte pingui*.
Ita & Chaldæus hic accepit.

2. *Et sepiuit eam*] Nè viatores in eam faciliè in-
currerent. Sic Deus populum sibi parentem à vi
finitimorum tutum præstitit.

Et lapides elegit ex illa] *Elapidavit eam*, ut Plinius
loquitur. Sic Deus è terra Israëlita eiecit lapideos
10 deos, & illorum cultores.

Et plantavit eam electam] Melius: *consevit eam*
generosâ vite. Dedit ei terræ Iosuaam & Iudices vi-
ros egregios.

Et ædificavit turrin in medio ejus] Nempe ad cu-
stodiam vineæ. Sic urbs Hierosolyma in loco mu-
nitissimo, in medio Iudææ.

Et torcular exstruxit in ea] Altare manans san-
guine victimarum.

Et fecit labruscas] Græci, *ἀράβας* [*spinas*]. Vox
20 Hebræa *אֲרָבָה* vel *אֲרָבָה* omne agri vitium significat,
vertiturque & *καπρία* [*immundities*] & *βάρβα* [*ve-*
pres]. Sic Israëlita idololatriam, cædes, adulteria
protulerunt.

3. *Iudicate inter me & vineam meam*] Magna
Dei bonitas, qui de actionibus suis iudicium ho-
minibus permittit. Confer Genes. XVII. 25. & se-
quentibus.

4. *An quod expectavi ut faceret uvæ, & fecit la-
bruscas*] Melius veritas: *Cur me expectante, ut pro-*
30 *duceret uvæ, produxit lolium?*

5. *Auferam sepem ejus*] Exponam eam gentibus.

6. *Non putabitur & non fodietur*] Nemo ejus cu-
ram geret.

Et nubibus mandabo nè pluant super eam imbrem] Benevolentiam meam ei subducam.

8. *Væ qui conjungitis domum ad domum, & agrum
agro copulatis*] Qui undique vicinos submovetis, &
sine fine dicitis:

— *ô si angulus ille*

40 *Proximus accedat, qui nunc denormat agellum,*
ut ait Horatius; *cujus est illud,*

Iam pauca aratro jugera regia

Moles relinquent.

& quæ sequuntur Carminum II. 15.

10. *Facient lagunculam unam*] *Batum*, quæ mini-
ma mensura in liquidis.

12. *Et opus Domini non respicitis, nec opera ma-
nuum ejus consideratis*] Non consideratis mala quæ
vobis Deus præparat. Confer Amosi VI. 6.

14. *Propterea dilatavit infernus animam suam*] *Animam* pro *semet*, καὶ ἀποσωποποιῶν [*per personæ*
fictionem]. Sepulchra dilatanda erunt ob ingentem
turbam morientium.

20. *Væ qui dicitis malum bonum, & bonum malum*] Qui honesti & inhonesti limites ac nomina con-
funditis.

CAPVT VI.

60 1. **V***idi Dominum sedentem super solium excelsum
& elevatum*] Vidi, ἐν ἐκστάσει [*in mentis alie-*
natione] scilicet, ut Petrus Act. X. 10. XI. 11. Do-
minum intellige fulgorem eximium. Tribunal Deo

Mm 3

erectum

erectum significat ipsum iudicium velle instituere de Rege, & primoribus, & populo. Visum autem est ei hoc tribunal erectum in *Templo* tanquam in Dei regia, ut ex sequentibus apparebit.

2. *Seraphim stabant super illud*] Melius: *juxta illud*, scilicet *solium*. Seraphim Angeli formâ igneâ, ministri divinæ iræ, quæ flammæ comparatur.

Duabus velabant faciem ejus] Melius, *suam*. Nempe sicut homines Solem contrâ tueri non audent, ita Angeli Deum.

Duabus velabant pedes ejus] Et hic intellige *suos*, & per *pedes* more Hebræo ea quæ in hominibus velari jubet pudor, quibus respondent in ipsis etiam Angelis imbecillitates quædam, si Deo comparentur. Vide Iobum IV. 18.

Et duabus volabant] Hoc significat celerrima Angelorum ministeria.

3. *Et dicebant, Sanctus, Sanctus, Sanctus*] Id est, Iusta sunt Dei iudicia in Regem, procures, & populum. Trina vocis unius repetitio vehementer affirmat. Vide Ezech. XXI. 27. Jerem. XXII. 29. Ex hoc loco sumtum est τὸ τρισάγιον [*Ter Sanctum*] hymni nomen in Ecclesia Græca.

Plena est omnis terra gloriâ ejus] In Hebræo: *Omnis hæc terra*, Iudæa scilicet. Deus in his ipsis locis mirificè se patefaciet.

4. *Et commota sunt superliminaria cardinum à voce clamantis*] In Græco, ἐπὶ ᾧ τὸ ὑπερθυρον [*elevatum est limen illud superum*]. Illud τὸ ostendit de limine supero Templi hic agi. Si id contremuit, quanto magis homines debent tremere?

Impletâque est domus ipsa] Nempe Templi.

Fumo] Signo iræ divinæ.

5. *Væ mihi quia tacui*] Id est, quia non liberè reprehendi Regis aliorumque peccata.

Quia vir pollutis labiis ego sum] Non dignus sum qui Dei laudes prædicem.

6. *Et in manu ejus calculus*] *Pruna*. Sic & Hebræi libri & Græci.

Quem forcipe tulerat de altari] Nempe holocaustorum. Hic ignis ab ipso altari sumtus significat donum Prophetiæ, ut rectè interpretatur Chaldæus, ac simul emundationem, ad eam enim aptus ignis.

7. *Et auferetur iniquitas tua, & peccatum tuum mundabitur*] Non impediunt ista quæ metuis, quò minùs ad meas laudes ac iudicia prædicanda tuo utar ministerio.

8. *Quem mittam, & quis ibit nobis?*] Loquitur tanquam de sententia consilii Angelorum.

Eccè ego] Paratus sum jussu exsequi. De hac locutione vide I Sam. III. 4. 6. 8. & Matth. XXI. 30.

9. *Audite audientes, & nolite intelligere: & videte visionem, & nolite cognoscere*] Propriè in Hebræo sonat, *Audite*, (sed fiet) *nè intelligatis*; & *videte*, (sed fiet) *nè cognoscatis*: & sic accepere Græci. Vide quæ diximus de hoc loco ad Matth. XIII. 14.

10. *Excæca cor populi hujus, & aures ejus aggravâ*] Diximus eodem ad Matthæum loco, quosdam Hebræos hoc sumere in modo infinitivo, & subintelligere *ἵνα* [*ad*] vel *ἵνα* [*per*]. Vide quæ ibi dicta.

11. *Donec desolentur civitates absque habitatore, &*

domus sine homine, & terra deserta relinquetur] Tamediu contumaces erunt, donec Sennacheribus terram omnem vastet.

12. *Et multiplicabitur quæ derelicta fuerat in medio terræ*] In Hebræo, *Et augebitur vastitas in hac terra*; magis magisque increset.

13. *Et adhuc in ea decimatio*] Imò *decima*: id est, decima ferme pars populi, urbs nempe Hierosolymorum, immunis erit ab hoc malo.

10 *Et erit in ostensionem*] In Hebræo: *Et convertetur, & erit in depastionem*. Id verò valet: *iterum depascetur*. Idem loquendi genus Psal. LXXVIII. 41.

Sicut terebinthus, & sicut quercus] Græci: ὡς τερεβινθὺς καὶ ὡς βάλανος [*tanquam terebinthus & glans*]. Vocem *הלל* sæpe Lxx vertunt *τερεβινθον*, Chaldæus interdum *castaneam*, *ulmum* alii, aut *ilicem*.

Quæ expandit ramos suos] In Hebræo, *in ejectione*. Id Lxx interpretantur, ὅταν ἐκπέσῃ ἐκ τῆς θήκης αὐτῆς [*ubi exciderit ex theca sua*]. Solent arboribus, teneris maximè, circumponi velamenta quædam, quæ eas à pecudum admorsu defendant: iis ablatis arbores ad omnem injuriam patent. Sic omnes circa Hierosolyma agri à Sennacheribo corrupti fuere. Sequitur in Hebræo, *statio in eis*: id est, *stabunt tamen*. cuius rei causa jam sequitur.

Semen sanctum erit id quod steterit in ea] In Hebræo: *Semen sanctum, statio ejus*. Id est, multi in Vrbe viri pii, causa erunt cur Deus non passurus sit Urbem capi.

CAPVT VII.

1. **E**T factum est in diebus Achaz] Non repetemus hic quæ ad intellectum hujus capitis & sequentis satis copiosè congeessimus ad Matth. I. 22. 23.

In Ierusalem ad præliandum contra eam] Id est, *ad expugnandam Ierusalem*.

2. *Requievit Syria super Ephraim*] Id est, cum suis copiis confedit in terra Decem tribuum, quarum princeps erat tribus Ephraim.

Et commotum est cor ejus, & cor populi ejus sicut moventur ligna silvarum à facie venti] Ità perterriti sunt, ut statim se Syris socios adjunxerint contra Iudæos, II Reg. XVI. 5.

3. *Et qui derelictus est Iasub filius tuus*] In Hebræo, & *Sear-Iasub filius tuus*. *Sear-Iasub* autem significat, *reliquiæ revertentur*. In eo nomine erat vaticinium illorum paucorum qui adventante Sennacheribo Hierosolyma se receperant, & mox prostrato Sennacheribo & exercitu ejus, reversuri essent in sua quisque oppida & agros, velut semen populi renascentis. Infra dicit Esaias VII. 18. *filios suos in signum datos*, nempe quia ipsis nominibus rerum futurarum significationem continebant.

Ad extremum aqueductus piscinæ superioris] Erat is locus extra Urbem, ut apparet II Reg. XVIII. 17. Voluit autem Deus eodem in loco Iudæos ab Esaiâ confirmari, ubi Assyriorum minas illis elocuturus esset Rabfaces.

In via agri fullonis] Id est, proximè eam partem quâ fullones habitant, qui ad opificium suum aquis multis indigent.

4. *A duabus caudis titionum fumigantium istorum]* Caudas vocat extrema titionum, in quibus solet ignis retineri.

5. *Eò quòd consilium inierit contra te Syria in malum Ephraim & filius Romeliæ]* Est transpositio. Sensus est, Eò quòd consilium ad nocendum tibi inierit Syria, & Ephraim, & filius Romeliæ. Filium autem Romeliæ appellat Phaceen per contemptum, ut filium privati hominis, per scelus Regem factum.

8. *Caput Syriæ Damascus, & caput Damasci Rasm]* Non latius imperabit Rex Syriæ quàm nunc imperat.

Et adhuc sexaginta & quinque anni, & desinet Ephraim esse populus] Omnino videtur error esse in scriptura Hebræa, addito 𐤁 ad 𐤅𐤅 [sex]. Nam ab hoc tempore ad deportationem Decem tribuum, quam fecit Salmanasar II Reg. xvii. sunt anni sex & quinque, id est, undecim: ex quibus duo pertinent ad ultima tempora Phaceæ Regis, novem autem ad tempora Oseæ itidem Regis Decem tribuum. Vide II Reg. xv. 27. xvi. i. xviii. 10. videbis hæc esse verissima. At Hebræi, ut codicum suorum fidem tueantur, hos LXV annos retro trahunt ad id tempus quo Amosus contra Syrum & Israëlitas vaticinari cœperat.

9. *Et caput Ephraim Samaria, & caput Samariæ filius Romeliæ]* Id est, interea temporis manebit regnum Decem tribuum intra suos terminos, nec ultra propagabitur.

Si non credideritis, non permanebitis] Videtur congruentius sensui Hebræum sic posse verti, *An ideo non creditis, quia non confirmamini?* signo scilicet aliquo conspicuo.

11. *Pete tibi signum à Domino Deo tuo in profundum inferni]* Putà, ut terra statim moveatur, aut dehiscat.

Sive in excelsum supra] Putà, ut Sol subito deficiat.

12. *Et dixit Achaz, Non petam, & non tentabo Dominum]* Id est, Nolo Deo molestus esse; quæ dicis planè incredibilia sunt. Nam Deo diffusus, ambibat muneribus opem Regis Assyrii II Reg. xvi. 7.

13. *Quia molesti estis & Deo meo]* Injuriosi in eum, cui putatis non satis esse virium ad vos liberandos.

14. *Dabit Dominus ipse vobis signum]* Non penitentibus.

Vocabitur nomen ejus Emmanuel] Præter alterum nomen Maher-Schalal-Hasbaz viii. i. Significat nomen Emmanuel certum Dei auxilium contra Syros & Israëlitas, & in Vrbe conservanda contra Sennacheribum. Alterum nomen, vastitatem agri & oppidorum excidia.

15. *Butyrum & mel comedet]* Victus ei affluet. Hoc ideo dicit, quia ex obsidione famem sibi metuebant Iudæi.

Vt sciat reprobare malum, & eligere bonum] Verte ex Hebræo, *donec sciat*: id est, donec is puer ad usum rationis pervenerit. Nam qui in prima sunt infantia describi solent per ignorantiam boni & mali, Deuteron. i. 39. ubi ostendimus sic & Homerum loqui. Sic capite sequenti: *antequam sciat puer vocare patrem suum & matrem suam.*

16. *Derelinquetur terra quam tu detestaris à facie duorum Regum suorum]* Id est, Morientur Reges illi

duo Syriæ & Israëlitis. Terram, intellige utramque. Phacees huic tempori non totos tres annos supervixit.

17. *Cum Rege Assyriorum]* 𐤎𐤍 hic est per. Adducet tibi mala nunquam audita, per eum cui tu, Deo posthabito, confidis.

18. *Sibilabit Dominus muscæ, quæ est in extremo fluminum Ægypti]* Innuet Pharaoni Nechao ut contra Iudæam veniat: II Reg. xxi. 33. Musca animal inverecondum, tales Ægyptii.

Et api quæ est in terra Assur] Apes pungunt, quod muscæ non faciunt. Tales futuri erant Assyrii sub Sennacheribo.

19. *Et requiescent omnes]* Castra ponent; ut supra 2.

In torrentibus vallium] In Hebræo, *in vallibus agri*: ut solent muscæ.

Et in cavernis petrarum] Ut solent apes.

Et in omnibus frutetis] Vbi insidiæ poni solent. Eadem vox infra Lv. 13. Hic ad similitudinem muscarum redit.

Et in universis foraminibus] Sic Græci: *εις πᾶσαν πρυάδα*. Hic redit ad apum similitudinem. Chaldaeus: *in omnibus palatiis*.

20. *In die illa radet Dominus]* Abradet Iudæam, quam comparat humano corpori.

In novacula conducta] Id est, per Assyrios, & Regem Assyriorum, ut mox sequitur, quem Deus magnâ mercede prædæ illexit.

Caput] Comam.

Et pilos pedum] Pubem. Nam pedes *σεμνῶς* [verecunde] Hebræi vocant *τὰ αἰδοῖα* [pudenda], ut notatum aliquoties.

21. *Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, & duas oves]* Pauci restabunt in terra à Sennacheribo desolata homines; qui non armenta habebunt, ut antè, sed buculam unam, oves duas, unde vivant. Illæ autem buculæ & oves plurimum daturæ sunt lactis, quia omnis ager erit pascuus, & omnibus patens ob hominum infrequentiam. Sic & apes latissimè vagabuntur.

23. *Vbi fuerint mille vites, mille argenteis]* Vineæ quæ singula mille siclorum mercede locabantur: id est, optima vineta. Vide Cant. viii. 11.

In spinas & vepres erunt] Ob colentium penuriam vertentur in vepreta & senticeta.

24. *Cum sagittis & arcu ingredientur illuc]* Nemo nisi armatus eò audebit procedere; metu ferarum & serpentium. Vide Levit. xxvi. 22.

25. *Et omnes montes]* Loca fertilissima in montibus.

Quæ in sarculo sarrientur] Quæ loca diligentissimè coli, ac sarculo purgari solebant, nequid usquam noxii resideret.

Non veniet illuc terror spinarum & veprium] Terrorem vocat sepes è vepribus & sentibus, quæ aditum ad agros arcent.

Et erit in pascua bovis, & in conculcationem pecoris] Passim ibi vagabuntur boves & pecudes, ut solent in locis incultis & incustoditis.

CAPVT VIII.

1. *Sume tibi librum grandem*] Id est, paginam grandem, quæ & convolvi & evolvi possit.

Et scribe in eo stylo hominis] Id est, scripturâ clarâ, ut hic habet Chaldæus, quam facillè quilibet vel eminus legat, ut Abac. II. 2.

Velociter spolia detrahe, citò prædare] Deus nomen filii quem daturus erat Esaiæ, quod longum erat, vult perscribi, nè memoriæ elaberetur. Id nomen est *Mahar-salal Has-baz*: id est, *festina ad spoliū, celera ad prædam*. Significat hoc nomen decretum Dei de advocando Sennacheribo.

2. *Adhibui mihi testes fideles*] Matrimonia contrahi coram decem minimū testibus solebant. At Esaias, ut in negotio maximi momenti, inter eos testes duos esse voluit maximæ auctoritatis, Vriam summum Sacerdotem, de quo II Reg. XVI. 10. & Zachariam Prophetam II Paralipomen. XXVI. 5. eundem fortè qui ex Asaphi posteris fuisse dicitur II Paralip. XXIX. 13.

3. *Et accessi ad prophetissam*] Virginem Prophetiæ dono clarā mihi in uxorem sumsi, ut Dei mandata quā magnificentiissimè peragerentur.

Et dixit Dominus ad me, Voca nomen ejus] Impone illi id nomen quod te iussi perscribere. Huic quoque rei testes adhibiti iidem qui ad matrimonium.

4. *Auferetur fortitudo Damasci & spolia Samariæ coram rege Assyriorum*] Fortitudo hic opes significat. opes & spolia tum Syriæ, tum Decem tribuum, tanquam tropæa perferentur ad Regem Assyriæ.

6. *Pro eo quod abiecit populus iste aquas Siloë, quæ vadunt cum silentio, & assumsit magis Rasin & filium Romeliæ*] Per aquas Siloë lentè euntes intelligit domum Davidis, viribus humanis tenuem, sed Dei præsidio suffultam, sicut jam in continenti aquas fluminis, nempe Euphratis, ita κατ' ἐξοχήν [per excellentiam] dicti, explicat Regem Assyriorum: quia aquæ sunt populi, Apoc. XVI. 15. & Reges vim populorum in se continent. Significat hic locus multos Iudæos, spretā domo Davidis, optasse transferri regnum ad Syros & ad Reges Israël Syris adhærentes, & horum prosperis gavisos. Id enim sonant Hebræa.

7. 8. *Regem Assyriorum, & omnem gloriam ejus*] Gloria hic more Hebræo potentiam significat.

Et ascendet super omnes rivos ejus, & fluat super universas ripas ejus, & ibit per Iudam, inundans & transiens usque ad collum veniet] Perstat in comparatione magni & exundantis fluminis. Sic Pompejum fluvio comparat Lucanus VI.

*Sic pleno Padus ore tumens super aggere tutas
Excurrit ripas, & totos concutit agros.
Succubuit siquā tellus, cumulumque furentem
Vndarum non passa ruit, tum flumine toto
Transit, & ignotos aperit sibi gurgite campos.*

Horatius IV. 14.

*Sic tauriformis volvitur Ausidus,
Qui regna Daunii præfluit Appuli;
Cum sævit, horrendamque cultis
Diluvium meditatur agris:*

*Vt barbarorum Claudius agmina
Ferrata vasto diruit impetu,
Primosque & extremos metendo
Stravit humum sine clade victor.*

8. *Et erit extensio alarum ejus*] Alas Hebræi vocant omnes copias, non equestres tantum, ut Latini, sed & pedestres.

Implens latitudinem terræ tuæ, ô Emmanuel] Nihil aut agrorum aut oppidorum manebit intactum. Puerum alloquitur testem futurorum horum maiorum.

9. *Congregamini populi*] Vos Assyrii, eorumque focii. Est συγχώρησις [Concessio].

Et vincimini] Hic quoque imperativus est pro futuro, ut supra. Vincimini nempe à Deo, qui Sennacheribi exercitum destruet.

10. *Quia nobiscum Deus*] Hic explicat vim prioris nominis puero dati. Nobiscum Deus, id est, Deus adjutor noster. Vide quæ dicta ad finem Matthæi.

11. *Hæc enim ait Dominus ad me, sicut in manu forti erudit me*] Melius, Cum in manu forti erudisset me: id est, cum animum mihi addidisset suis hortamentis. Nam cum illis ad me cohæret quod sequetur, Dominum exercituum ipsum sanctificate. Cætera vim habent παρεμβολῆς [interpositionis].

12. *Non dicatis, Conjuratio*] Supple, fiat. Nè dicite cum cæteris, Agè, conjuremus cum hostibus contra Regem nostrum.

Omnia enim quæ loquitur populus iste, conjuratio] In Hebræo: ad omnia quum populus iste dicet, Conjuratio. Id est, quoties populus iste defectionem animo agit, qualem multi jam hoc ipso tempore ad Syros & Israelitas moliebantur, supra 6. & secundum Hebræos molitus idem est ad Sennacheribum Sobna nominatus infra XXI. 15. cum hominum cxxx millibus, ut ajunt iidem Hebræi.

Et timorem ejus nè timeatis, neque paveatis] Nolite illorum pavori vosmet addere.

14. *Et erit vobis in sanctificationem*] In Hebræo: in sanctuarium, id est, asyli loco.

In lapidem autem offensionis, & in petram scandali duabus domibus Israël] Id est, populo Decem tribuum, & populo Duarum tribuum. Qui in lapidem durum impingit graviter cadit.

In laqueum & ruinam habitantibus in Ierusalem] Non toti civitati, quæ & hoc tempore & sub Sennacheribo servata est, sed multis eorum, ut sequitur, nempe iis qui hostium fidem sequi quā civitatis fata opperiri potius ducent.

16. *Liga testimonium, signa legem in discipulis meis*] Testificationem hanc obliga, & signa ei impone, & da custodiendam discipulis post te, ut omnino apud posteros certum sit hæc abs te Regi ac populo esse denunciata. תורה non ubique legem sed & δδασκίαν [doctrinam] significat: ita idem hic erit quod testificatio.

17. *Et expectabo Dominum qui abscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum*] Hic finitis Dei verbis incipit iterum Esaias loqui: quare & hic est pro tamen hoc modo, Quamquam Deus benevolentiam suam adversus Iacobi posteros abscondit, id est, factis

factis nondum ostendit, ego tamen promissis ejus fretus opem ejus patienter opperiar.

18. Et pueri mei quos dedit mihi Dominus in signum, & in portentum Israël] Nempe per nomina ipsis Divinitus imposita, significationem habentia rerum futurarum.

A Domino exercituum] Pro, à sese, pro sua voluntate.

19. Et cum dixerint ad vos, Quærite à pythouibus & à divinis qui strident in incantationibus suis: numquid non populus à Deo suo requireretur? Hucusque sunt verba idololatrarum, An non æquum est quisque populum suum Deum consulat?

Pro vivis à mortuis?] In Hebræo, pro vivis ad mortuos? Hoc jam est quod illis idololatræ responderi vult Deus: An pro vivis ibitur ad mortuos? Id verò ideo, quia plerique dii gentium erant Reges pridem mortui, quos alii simpliciter, alii ut in altra relatos venerabantur.

20. Ad legem magis & ad testimonium] Teneant se isti meæ testificationi ac doctrinæ. Vox תורה [doctrinam] hic iterum sumitur, ut modò.

Quod si non dixerint juxta verbum hoc, non erit eis matutina lux] Si aliter loquentur, omnis prosperitas (hanc lucis nomine significant Hebræi, ut jam-jam caligo ponetur pro rebus adversis) ab ipsis longè aberit.

21. Et transibit per eam] Per hanc. Hoc dixit Propheta digito terram monstrans.

Et maledicet regi suo] Defectiones molietur, de quibus actum est modò.

Et suspiciet sursum] A Deo quem spreverunt nullum auxilium ipsis veniet.

22. Et ad terram] Nec ab hominibus.

23. Et non poterit avolare de angustia sua] In Hebræo: Non avolabit qui constrictus fuerit isto tempore. Melius autem hæc verba Græci & Latinus capiti huic attexuere, quàm Hebræi capiti quod sequetur. Sed in Græcis ἀπορρήσεται [in angustis erit] scriptum videtur pro ἀπολήσεται [despicietur].

C A P V T IX.

1. **P**rimo tempore alleviata est terra Zabulon, & terra Nephthali] Id est, Prius leviter affligetur terra Zabulon, & terra Nephthali: nempe per Theglath-Phalsarem, qui paucos transtulit ex illis locis, multos reliquit, 11 Reg. xv. 29.

Et novissimo aggravata est via maris trans Iordanem Galilæa Gentium] Id est, post verò gravius affligetur via maris trans Iordanem (nempe iis qui ab Euphrate veniunt) & Galilæa Gentium, sive convenarum, ut hanc vocem interpretati sumus ad Matth. iv. 15. Hæc afflictio gravior est illa deportatio facta per Salmanassar 11 Reg. xvii. & xviii. nam bis eandem historiam repeti, ibi notavimus. Via illa à Syria venientibus ad mare, cui cohæret Galilæa Gentium, magnam partem comprehendit terræ Decem tribuum, quam planè vacuum indigenis fecit Salmanassar.

2. Populus qui ambulabat in tenebris] Populus Hierosolymitanus in gravissimis constitutus periculis, quæ tenebrarum nomine appellant Hebræi.

Vidit lucem magnam] Experietur egregiam libe-

rationem, cæso Divinitus Sennacheribi tam valido exercitu.

3. Multiplicasti gentem, non magnificasti lætitiā] O tu Assyrie, magnum quidem exercitum contraxisti, ad cLxxxv millia, sed non eo magis gaudebis.

Lætabuntur coram te] Nempe Hierosolymitani. Hic ad Deum iterum se vertit Esaias, ut frequentes sunt tales in Prophetis ἀποσποφάι [sermonis conversiones].

4. Iugum enim oneris ejus] Obsidionem gravissimam.

Et virgam humeri ejus] Imminentem scapulis illorum.

Et sceptrum exactoris] Durissima tributa quæ imposituri fuerant Hierosolymitis Assyrii.

Superasti] Depulisti.

Sicut in die Madian] Cum eos devicit Gedeon, Judic. vii. Vide & infra x. 26.

5. Quia omnis violenta prædatio cum tumultu, & vestimentum mistum sanguine erit in combustionem, & cibus ignis] In Hebræo sic est: Omnis pugna bellantium (solet esse) cum strepitu & vestimentis obvolutis sanguine; (hæc verò erit ut) pabulum ignis ad combustionem. Aliæ clades hostium solent parari multo labore multoque sanguine; hæc verò similis erit incendio subito consumenti. Planè enim subito, sine tumultu, sine vulnere, sine Hebræorum labore aut periculo, ab Angelo extincti sunt Assyrii. Nulla flamma tam celeriter eos occidere potuisset. Vide x. 16.

6. Parvulus enim natus est nobis] Id est, nascetur. Nam Hebræa præterita sumuntur pro futuris.

Et filius datus est nobis] Dabitur. Ezechias patri Achazo multum dissimilis. de eodem infra xi. Sic tamen ut multò excellentius hæc ad Messiam pertinere non Christiani tantum agnoscant, sed & Chaldæus hoc loco.

Et factus est principatus ejus super humerum ejus] Id est, erit πορφυρογέννητος [in purpura natus]. ab ipsis cunis purpuram feret regiam, ut in regnum natus. Confer Ezech. xxviii. 13.

Et vocabitur nomen ejus] In Hebræo est, vocabit; supple quisque. Etiam Chaldæus vocabitur transtulit. Notum autem Hebræis dici sic vel sic vocari aliquem, cui tales tituli aut ἐπίθελα [agnomina] conveniunt.

Admirabilis] Ob summas quæ in eo erunt virtutes.

Consiliarius, Deus fortis] Imò consultator Dei fortis: id est, qui in omnibus negotiis consilia à Deo poscet, per Prophetas scilicet, ut jam sequetur.

Pater futuri seculi] In Hebræo non est futuri. Pater seculi est qui multos post se relicturus sit posteros, & in longum tempus.

Princeps pacis] Princeps pacificus, & in pace victurus.

7. Multiplicabitur ejus imperium] Id est, durabit per annos xxix. In verbo hoc quod multiplicatio-nem significat, & □ clausum in media dictione. Eo stabilitatem significari volunt Hebræi; ut per □ apertum in fine, rupturam Nehem. iii. 13. Non incredibile est, quod unus scriba properans commiserat, id alios superstitione imitatos.

Et pacis ejus non erit finis] Ad finem dierum suorum pace fruetur, 11 Reg. xx. 19.

Super solium David, & super regnum ejus sedebit] Supplevit bene hic Interpres illud *sedebit*, quod in Hebræo & Græco subintelligitur.

Vt confirmet illud, & corroboret in judicio & in justitia] Hic *judicium* juris administrationem, *justitia* beneficentiam significat: per quæ florent vigentque Imperia.

A modo & usque in sempiternum] Ab initio ad finem vitæ. ita enim sæpe sumitur עולם [*seculum*], ut Psal. LXXXIX. 2. CXIX. 93. Sed in Christo & hæc & quæ præcedunt habent significationem multò ut augustiorem, ita & planiorem.

Zelus Domini exercituum faciet hoc] Id est, ardens amor Dei erga pios, qui insunt populo, dabit nobis ac servabit tam bonum Principem.

8. *Verbum misit Dominus in Jacob*] Minas suas per Legem & Prophetas sæpe significavit omnibus Jacobi posteris. At Græci ῥῆμα [*verbum*] legerunt punctis aliis, ut *pestem* significet. Vertunt enim θάνατον ἀπέστειλε Κύριος [*mortem misit Dominus*]. Est autem [*mors*] illorum linguâ *pestilentia*, ut ostendimus ad Matth. XXIV. 7.

Et cecidit in Israel] Sed Decem tribus earum minarum plenissimum effectum sentient, non item Hierosolyma.

10. *Lateres ceciderunt, sed quadris edificabimus*] Id est, ex marmore. Quæ hætenus passi erant mala isti Decem tribuum homines ea parvi ducebant, rati facile damna posse refarciri.

11. *Et elevabit Dominus hostes Rasin super eum*] Hostes Regis Syriæ, cujus auxilio se tutos putant. Hostes illi sunt Theglathphalasar cum sociis suis, 11 Reg. xvi. 7.

Et inimicos ejus in tumultum vertet] Conglomerabit. Id enim est סכסך, quod præter hunc locum invenitur infra XIX. 2. Ab omni parte inimicos Israëlitis accerset. Nam ejus hic refertur non ad proximum, sed ad Ephraim.

12. *Syriam ab Oriente*] Nam Syri post mortem Rasinis adjunxerant se Assyriis.

Et Philistiim ab Occidente] Qui ab antiquo infesti Israëlitis omnes occasiones eis nocendi capiebant. Et solet sic fieri:

Δρυὶς πείρας πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται.

[*Vbi lapsa quercus, nemo lignatu abstinet.*]

In omnibus his non est aversus furor ejus; sed adhuc manus ejus extenta] Non est saturatus Deus tot Israëlitarum malis.

13. *Et populus non est reversus ad percutientem se, & Dominum exercituum non inquisierunt*] Et hic est *pro nam*. Causa enim additur cur Deus illorum pœnis non fuerit satiatus, quia culpam nec agnoverant, nec emendaverant.

14. *Et disperdet Dominus ab Israel caput & caudam*] Summos & infimos. summi sunt senatores, infimi sunt arioli, ut jam explicabit.

Incurvantem & refranantem] In Hebræo est, *ramum & juncum*: id est, validos & invalidos. Sed Interpres respexit verbum קכפ, quod est *incurvare*, & significatum alterum nominis קכפון quod κύκλον [*circulum*] interdum vertunt Græci. Vide Iob. XL. 21.

15. *Longævus*] Senator.

16. *Qui beatificant*] *Qui laudant.*

Et qui beatificantur] *Qui laudantur.*

17. *Super adolescentulis ejus non lætabitur*] Cum soleat alioqui juvenus esse amabilis.

Locutum est stultitiam] Id est, mendacium, ut hic Chaldæus.

18. *Succensa est enim quasi ignis impietas*] Id est, impii homines.

Et succendetur in densitate saltus] Ist est, lignorum.

20. *Et declinabit ad dexteram*] Rapiet, Kimchi. Præ victus egestate raptu undique vivent, nec saturabuntur, temporibus Sennacheribi.

Vnusquisque carnem brachii sui vorabit] Figurata locutio, pro *res cognatorum vi raptas consument.*

21. *Manasses Ephraim, & Ephraim Manasse*] Discordes inter se alii hostibus se aggregabunt, alii se opponent.

20. *Simul ipsi contra Iudam*] Nempe postquam Sennacheribus omnem terram Decem tribuum perdomuerit, 11 Reg. xviii. 34. 35.

C A P V T X.

1. *Væ qui condunt leges iniquas*] Imò decreta, sive sententias.

Et scribes injustitiam scripserunt] Rectius sic: *Et scribis qui injusta scribunt.* Scribas intelligit jurisperitos, adseffores magistratuum, quorum erat officium judices ab officio declinantes monere.

3. *In die visitationis & calamitatis de longè venientis*] Assyria abusque.

4. *Nè incurvemini sub vinculo, & cum interfectis cadatis*] Optimè vertas: *Nisi quis se incurvaverit inter vinctos, aut inter occisos se abjecerit, scilicet non evadet.*

5. *Væ Assur*] Id est, Assyrio Sennacheribo, & exercitui ejus. Non impunè ferent qui decreta Dei non ob Deum exsequuntur, gloriamque victoriarum aut sibi aut idolis attribuunt.

In manu eorum] Id est, per eos.

Indignatio mea] *Severitas mea*, exercitus scilicet.

6. *Contra populum furoris mei*] Contra eos qui iram meam sunt meriti.

Mandabo illi ut auferat spolia, & diripiat prædam] Explicatio nominis Mahar-salal-hasbaz.

Et ponat illum] Populum.

9. *Numquid non principes mei simul Reges sunt?*] Nonne & Reges habeo instrumenta servitutis? Sic postea Romani.

Numquid non ut Charcomis] Cercusium ad Euphratem, 11 Paralip. xxxv. 20.

Sic Calano] Melius *ut Calano*: id est, Callinisum, de quo diximus ad librum I. de Veritate Religionis Christianæ. Aut potius *ut urbs Chalonitidis*; cujus terræ mentio apud Strabonem, Plinium, Dionysium Periegeten.

Et ut Arphad] *Vt Aradus.* Vide 11 Reg. xviii. 34.

60. *Sic Emath*] Rectius, *ut Emath.* Amathus Syriæ, 11 Reg. xvii. 24.

Numquid non ut Damascus sic Samaria] Supple mea est, pari jure quo urbes aliæ.

10. *Quomodo invenit manus mea*] Id est, bello peperit.

Regna idoli] Tot regna hujus aut illius minuti Dei, non comparandi cum Sole Deo Assyriorum.

Sic & simulacra eorum de Ierusalem & de Samaria] Verteris rectius: *Quorum simulacra prae* (Diis) *Ierusalem & Samariae*. Nam Deum Hierosolymorum habet in numero Deorum, ut populi unius numen. Vide 11 Reg. xviii. 34. 35.

11. *Sic faciam Ierusalem ac simulacris ejus*] In Hebræo, *terriculis ejus*: id est, diis ejus.

12. *Cum impleverit Dominus cuncta opera sua in monte Sion & in Ierusalem*] Cum eam urbem arctâ obsidione, quantum æquum judicat, castigaverit.

Visitabo super fructum magnificum cordis regis Assur] Animadvertam in cogitata ac verba ejus insolentia.

13. *Quasi potens*] Hic 3 habet Patach, 2 verò sine puncto est: quæ scriptura Syriaca est, ut apparet Ierem. xxv. 36. Prov. xxx. 17. Ecclesiast. 11. 13. Zachariæ xii. 5.

14. *Sic universam terram ego congregavi*] Id est, addidi ditionibus meis.

15. *Et exaltetur baculus qui utique lignum est*] *Et baculus* (contra eum qui) *non est lignum*: id est, contra hominem qui se movere suapte vi potest. Illa quæ addidimus repetuntur ἀπὸ κοινῆ [ex dicto in commune] ex superiore.

16. *Propter hoc mittet dominator Dominus exercituum in pinguibus ejus tenuitatem*] Ex maximis copiis paucissimi evadent, 11 Reg. xix. 35. & infra hic 19.

Et subitus gloriam ejus succensa ardebit quasi combustio ignis] Transpositio, pro quasi combustio succensa, quasi rogos ardens. Gloria, id est, exercitus. Explicationem vide supra ix. 5.

17. *Et erit lumen Israel in igne*] Deus erit vice ignis.

Et Sanctus ejus in flamma] Idem bis dicit.

Spina ejus & vepres] Qui Israël pupugerunt.

In die una] Id est, uno eodemque tempore. Nam nocte hoc evenit. Sic vocem diei sumi notavimus & alibi.

18. *Et gloria saltus ejus & Carmeli ejus*] כרמל [Carmel] non semper nomen est proprium, sed significat & campos confitos. Perstat in comparatione incendii; & exercitum sub silvæ nomine depingit, cujus milites sint arbores silvæ, proceres arbores confitæ.

20. *Non adjiciet residuum Israël, & hi qui fugerint de domo Jacob, inmiti super eo qui percutit eos*] Super Assyriis aut Ægyptiis, qui sub specie federum exitium Israeli meditantur.

21. *Reliquiæ convertentur*] Explicatio nominis Sear-Iasub, quod habuimus supra vii. 3. *convertentur*: id est, redibunt in agros & minora oppida pauci, qui statim adventante Sennacheribo Hierosolyma se receperant, 11 Reg. xix. 31. 11 Paralipomen. xxxi. 1.

22. *Consummatio abbreviata inundabit justitiam*] 60 Δόγον συντελῶν καὶ συντέμνων [rationem conficiens & contrahens] Græci. Sicut ubi rationes accepti & expensi exputantur, sæpe parva est quæ remanet

summa: ita & tunc pauci erunt illi reduces, sed pleni virtutis.

23. *In medio omnis terræ*] Iudææ. Exiguus erit populus præ eo qui fuit. Vide supra vii. 21.

24. *In via Ægypti*] Id est, ad modum Ægypti. Sicut Ægyptios olim tractavit, sic tractabit Assyrios.

26. *Iuxta plagam Madian in petra Oreb*] Iudicum vii. 25.

10 *Et virgam suam super mare*] Id est, in mari Rubro.

27. *Et computrescet jugum à facie olei*] Iugum illud quod Assyrii Iudææ imposuerant planè interibit, propter Ezechiam unctum sacro oleo. Alluditur ad vim olei, quod nodos quosvis faciliè laxat.

28. *Veniet in Aiath*] Est ἐπαύδοϛ [retrogressio], quæ totum iter Sennacheribi describit. Ajunt autem Hebræi Assyrios decem dierum iter uno die confecisse: quod intellige de antesignanis illis præmissis sub Rabsace. Aiath sive Haiath est regio ubi Hai oppidum fuerat.

Transibit in Magron] 1 Sam. xiv. 2.

Apud Machmas commendabit vasa sua] Sarcinas ibi reponet quò sit expeditior. Vide 1 Sam. xiii. 2.

29. *Transferunt cursim: Gaba sedes nostra*] In Hebræo, *Transferunt vadum*, nempe Iordanis; *Gaba in diversorio pernoctarunt*, id est, ibi primum sub tecto quiescent.

30 *Obstupuit Rama*] Trepidavit Rama. Ramam Benjaminis intellige, de qua Ios. xviii. 25. & Matthæi 11. 18.

Gabaath Saulis fugit] 1 Regum xiv. 2.

30. *Hinni voce tuâ, filia Gallim*] Ejula. Filia, id est, oppidum Gallim. Anathoth (unde Ieremias 1. 1.), Medemena, Gabim ad Benjaminem pertinent.

Attende Laifa] Melius, *Fac audire Laifam*: ita altum ejulatum tolle: ut ad ultimos fines exaudiat, ubi Laifa. Iudic. xviii. 7.

Paupercula Anathoth] Id est, misera erit.

40 31. *Habitatores Gabim confortamini*] Melius: *congregarunt se*, nempe ad fugam.

32. *Adhuc dies est ut in Nobe stetur*] Post tot loca capta restabit adhuc satis diei ut Nobam perveniat; unde Hierosolyma cerni poterat. Vide 1 Samuel. xxi. 1. Nehem. xi. 32.

Agitabit manum suam super montem filiae Sion, collem Ierusalem] Minatus dira est urbi, 11 Reg. xviii. 19. & sequentibus, xix. 21. & sequentibus.

33. *Confringet lagunculam in terrore*] In Hebræo: *Abrumpet ramum istum terribiliter*. Per ramum autem intelligendus videtur Rabsaces, qui & Urbem & Deum contemserat.

Et excelsi statim succidentur] Excelsæ, supple arbores: per quas Principes significantur.

Et sublimes humiliabuntur] Idem bis dicit, ut sæpe.

34. *Et subvertentur condensa saltus ferro*] Virgulta, id est, milites.

Et Libanus cum excelsis cadet] Libanus per fortem cadet. Libanus mons arbores plurimas sustinet: sic Rex sustinuerat exercitum. is autem cadet per potentem, id est, per ipsum heredem regni destinatum, 11 Reg. xix. 37.

CAPVT XI.

1. **E**T egredietur virga de radice Iesse] Redit ad laudes Ezechiae, sub quibus sensu sublimiore latent Messiae laudes. Pro radice in Hebræo hic est *trunco*, rectè: quia amissione Decem tribuum, & tot hostium incursionibus valde accisæ erant res domûs Davidis.

Et flos] *Surculus* tener ex illo trunco enatus. Vide LIII. 2.

2. Et requiescet super eum spiritus Domini] Perpetuò ipsi aderit. Qui spiritus in suas partes distribuitur. Crevit autem in Christianismo: ideo distribuitur in septem Apoc. 1. 4.

Spiritus sapientiæ] Sapientia חכמה est cognitio rerum divinarum, Hebræis מרכבה [Curritus].

Et intellectus] Cognitio rerum naturalium, ברשית [in principio] Hebræis.

Spiritus consilii] Prudentia, in rebus politicis maximè.

Et fortitudinis] Constantia in adversis, quam tempore Sennacheribi egregiè ostendit Ezechias.

Spiritus scientiæ] Circa interpretationem Legis.

Et pietatis] In Hebræo: & timoris Domini, quod pietatem significat. Hoc donum cætera omnia superat.

3. Et replebit eum spiritus timoris Domini] In Hebræo: Et consolari ipseus (id est, solatium) in timore Domini, sive pietate. pro pietate sua in maximis periculis Deo confidet.

Non secundum visionem oculorum iudicabit] Non desperabit, etiamsi maximum contra se exercitum hostilem videat.

Neque secundum aurium auditum arguet] Disputabit. Non ex rumoribus de futuro conjecturam faciet. Credet enim Prophetis.

4. Sed iudicabit in iustitia pauperes] In Hebræo pro sed est &: novus enim sensus inchoatur. Æquum, ait, jus præstabit pauperi & diviti.

Et arguet in æquitate pro mansuetis terræ] Id est, erit eorum defensor, ut Reges esse debent.

Et percutiet terram virgâ oris sui] Terram vocat homines impios, ut ex sequenti membro eundem sensum verbis aliis continente apparet: quod scilicet nihil de Deo cogitent, sed humi affigant divinæ particulam auræ. Virgâ oris sui, & quod sequitur, spiritu labiorum suorum, id est, precibus suis: per has enim confecit Assyrios.

5. Et erit iustitia cingulum lumborum ejus, & fides cinctorium renum ejus] Id est, pios viros ac justos semper circum se habebit. Ità hic Chaldaeus, optimè.

6. Habitabit lupus cum agno] Omnes hæ locutiones figuratæ significant altam & inconcussam pacem, quæ post Sennacheribi tempora futura erat sub Ezechia, per quam etiam infirmissimi quique suum erant obtenturi, sine metu rapinæ. Hi sunt effectus iustitiæ Regum.

8. Super foramine aspidis] Aspides amant latebras.

Et in caverna reguli] צפצפה Græci modò κεράσιν [cerasten] vertunt, modò ασπίδα [aspidem], id est, genus quoddam aspidum ab aliis distinctum.

10. In die illa radix Iesse, qui stat in signum populorum, ipsum gentes deprecabuntur] In Hebræo, quærent: id est, ad Ezechiam concurrent multi ex gentibus ad verum Deum conversi.

Et erit sepulchrum ejus gloriosum] Et erit requies ejus gloria: id est, gloriæ plena. Requies habitationem significat.

11. Adjiciet Dominus secundò manum suam ad possidendum residuum populi sui] Trajectio est, pro adjiciet manum suam ad secundo possidendum. Non putem

hæc ad Cyri tempora referenda: nam nondum ad res Nabuchodonosoris devenit Esaias, nec cum hæc scriberet earum rerum revelationem acceperat; sed ex Israelitis Decem tribuum, qui ad Theglathphalasar & Salmanassar incursus in varias terras se receperant, multos dicit Ezechiae temporibus ad ipsum venturos.

Et à Phetros] Pharufis vel Phaurufis in Æthiopia. Vide quæ nobis dicta ad librum 1. de Religione Christiana.

Et ab Ælam] Ab Elymæis qui Medis contigui. Vide eodem libro.

Et à Sennaar] A Babylonia. Vide iterum dicto libro.

Et ab Emath] Vide supra x. 9.

Et ab insulis maris] A Cipro, Creta, Macedonia, & locis Asiæ maritimis. Nam omnia mari adlita sunt איים [insulæ] Hebræis.

12. Et congregabit profugos Israël] Illos de quibus diximus ad comma 11.

Et dispersos Iuda] Qui sub Sennacheribo profugerant.

13. Et auferetur zelus Ephraim] Odium illud quo Decem tribuum homines adversus Iudæos ardebant cessabit, ex communi periculo, & quia perfugium habebunt apud Iudæos: explicant id sequentia.

14. Et volabunt in humeros Philisthim] Historiam habes 11 Reg. xvi 11. 8. quæ sequuntur gentes videntur fuisse in auxiliis Philisthinorum.

Filios Orientis] Arabas, qui ad Orientem Iudæis. Vide quæ diximus ad initium capituli 11 Matthæi. Ab his prædas agent Iudæi.

Idumæa & Moab præceptum manus eorum] Immissio manuum eorum. Id est, Iudæi manum immittent, expeditiones facient in eorum fines.

Et filii Ammon obedientes erunt] In Hebræo, Auditus eorum: id est, sub Iudæorum ductu militabunt contra Philisthinos.

15. Et desolabit Dominus linguam maris Ægypti] In Hebræo est החרים, quod primitivo significatu est consecrabit. Quia autem res Deo sacratæ attingi non poterant, ideo intelligi hic debet, Isthmum illum qui est inter mare Ægypto objacens & Rubrum mare, intactum ab omnibus fore, Deo ità res disponente, ut qui in Ægyptum confugerunt Israëlites (vide supra 11.) tutò domum redire possent.

Et levabit manum suam super flumen] Flumen, cum simpliciter dicitur, significat Euphratem.

In fortitudine spiritus sui] Vi suâ.

Et percutiet eum in septem rivis] Imò in septem rivis dividet Euphratem, id est, imperium Assyriorum in plurimas partes. Medi enim ab Assyriis, Chaldaei

Chaldæi à Medis defecerunt. Ità gentes illæ Hebræis infestissimæ domesticis diffidiis impeditæ faciles apud se exsulantibus reditus dedere, quod sequetur. Frequens est sacris literis per *flumina* significare Imperia, quod & Græci Latinique faciunt; ut

Euphrates ibit jam mollior undis.

Item:

Fractumque cornu jam ter improbo Rhenum.

Ad hunc locum respicit Apocryphus posterior Esdræ dictus nomine xii. 44. 47.

Ità ut transeant per eam calceati] Figurata locutione facilem significat reditum.

16. *Et erit via residuo populo meo qui relinquetur ab Assyriis*] Rectius sic: *Et via erit ab Assyria populo meo reliquo ac superstiti.* Ostendunt id sequentia: ità tutò indè venient, ut olim ex Ægypto.

C A P V T X I I.

1. **C**onsitebor tibi, Domine] *Gratias ago tibi.*

Quoniam iratus es mihi, conversus est furor tuus] Hebraicum loquendi genus, pro quo Latine diceremus, *Quia cum iratus fueris mihi, resedit ira tua.*

3. *Haurietis aquas in gaudio de fontibus Salvatoris*] Frueris bonis à Deo concessis. Sensu mystico rectè accipi potest de perfectissima doctrina, ut hic sumit Ionathan, qui titulus Evangelio optimè convenit.

4. *Notas facite in populis adinventiones ejus*] Id est, consilia quibus ad vos liberandos usus est Deus. Respicit præcipuè bella illa civilia gentium ad Euphratem.

C A P V T X I I I.

1. **O**Nus Babylonis] Triste vaticinium in Babylonios. Possemus clariùs exactiusque interpretari hunc Prophetam, & alios, si Assyriaca Abydeni, & Berosi Babylonica exstarent. Nunc & in sacris literis pauca earum rerum & ferme ad Iudæos pertinentia attinguntur, & profanæ historiæ nos deficiunt. Illud tamen pro certo habeo, malum quod hic Babylonii eventurum dicitur, evenisse inter tempora Sennacheribi Assyrii, & Nabuchodonosori Chaldæi. Inter enim illa tempora Medi præpolluere sub Deioce, aliisque Regibus, quorum Herodotus & Ctesias mentionem faciunt. His autem facile fuit Babylonem expugnare, quòd ea ante Nabuchodonosori tempora neque magna admodum, neque bene munita fuerit, ut cognosci potest ex iis quæ Berosi & Abydeni verbis retulimus in Annotata ad librum i. de Veritate Religionis Christianæ.

2. *Super montem caliginosum*] Id ideo quia vetus Babylon in palustribus locis sita erat, unde ascendens vapor urbem obscurabat.

3. *Ego mandavi sanctificatis meis*] Id est, paratis à me, Medis scilicet, est translatio, quia sacra facturi priùs se parant.

10. *Stellæ cæli & splendor earum non expandent lumen suum: obtenebratus est Sol in ortu suo, & Luna non splendebit in lumine suo*] Vide quæ diximus ad Matth. xxiv. 29.

12. *Pretiosior erit vir auro*] Id est, Medi nullo pretio induci poterunt ut viris parcant. Vide infra 17.

20. *Non habitabitur usque in finem*] Id est, usque ad tempus à Deo determinatum. Græci vertunt *eis τέλῳ* [ad finem usque].

21. *Sed requiescent ibi bestia*] Græci *θηρία* [feræ]. Sic hoc nomen sumitur Jerem. l. 39.

Et replebuntur domus eorum draconibus] *Viverris.* Sic Hebræi. In Græco *ἰχθυή* sed credo eos retinuisse vocem Hebræam, & scripsisse *ἰχθυή* [echim].

Et habitabunt ibi struthiones] Vide Thren. iv. 3.

Et pilosi saltabunt ibi] *Δαίμονια* [dæmonia] vertunt Græci, nempe *τραγόμορφα* [in forma hircina], ut hic explicat Kimchi. Alii scopas aut otos hic volunt intelligi.

22. *Et respondebunt ibi ululæ in ædibus ejus*] *Alternis canent feles feræ in palatiis.* Sic Chaldæus.

Et sirenes in delubris voluptatis] *Serpentes in prætoriiis voluptariis.* Benjamin Tudelensis suis quoque temporibus in ruinis Babylonis ait fuisse serpentes & scorpiones.

C A P V T X I V.

Propè est ut veniat tempus ejus] Hic versiculus in Hebræo cum superiori capite cohæret; & rectè.

1. *Miserabitur enim Deus Iacob*] Puniendo hostes ejus, ipsum verò consolando.

Et eliget adhuc de Israël] Suprà x. 22.

Adjungetur advena ad eos] Suprà xi. 10.

2. *In servos & ancillas*] Id est, subditos: nam qui ex Gentibus idololatriam deseruerant, ut tutò viverent in Iudæam veniebant.

Et subjicient exactores suos] Multos ex ipsis Assyriis ad religionem suam pertrahent.

4. *Quievit tributum*] Vox *מרהבה* est Chaldaica, & pensionem auri significat.

8. *Abietes quoque lætatae sunt super te, & cedri Libani: ex quo dormisti non ascendit qui succidat nos*] Videtur esse *προσωποποιία* [personæ fictio] elegans, quæ dicuntur lætatae arbores Libani, quòd non ampliùs cæderentur ad turres obsidionales, aliæque belli opera, ut vivente Sennacheribo. Ionathan tamen per *abietes* & *cedros* viros principes ac divites vult intelligi. Vide finem capitis decimi suprà.

9. *Infernus subter conturbatus est*] Ima terræ, in quibus sunt sepulchra.

50. *Suscitavit tibi gigantes*] Rectius *mortuos.* Nam sic sumi solet *גפאים*, quam vocem Hebræam hic retinere interpretes Græci quidam.

Omnes principes terræ surrexerunt de solis suis] Est *προσωποποιία* [personæ fictio], in qua mortui introducuntur cum dignitate, quam olim habuere.

12. *Quomodo cecidisti de cælo Lucifer qui manè oriebaris*] In Hebræo: *fili auroræ.* Quomodo prostratus es, Sennacheribe, lucidissime Regum Orientis? Sic Memnon Auroræ filius Græcis. Solent Hebræi hæc verba usurpare de omnibus impiis.

13. *In cælum conscendam*] In terram Iudæam, quæ *cælum* dicitur quòd Deo dicata esset. Sic Hebræi *exercitus cæli* apud Daniele m viii. 10.

Super astra Dei] Super viros in Lege peritos. Vide ad Matthæi xxiv. 29.

Sedebo in monte Testamenti] In monte conventus: id est, in Moria monte ubi erat Templum, quò conveniebant Iudæi.

In lateribus Aquilonis] Id est, in regia Sionis, quæ Vrbi ad Aquilonem, Psal. xlviii. 3.

14. *Ascendam supra altitudinem montium*] Id est, in adytum ipsum perveniam, ubi Deus in nube manifestare se dicitur.

19. *Tu autem projectus es de sepulchro tuo*] Iacebis diu insepultus; nempe quamdiu filii interfectores ejus Niniven tenere potuerunt.

Quasi cadaver putridum] Lacero cadavere.

21. *Præparate filios ejus occisioni*] Per Medos.

22. *Perdam Babylonis nomen*] Nempe ad tempus, ut supra xiii. 20.

25. *Et auferetur ab eis*] Montibus meis.

28. *In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est onus istud*] Est alia Prophetia cum superiori non cohærens: scripta est initio regni Ezechiae.

29. *Nè lateris Philisthæa omnis tu, quoniam comminuta est virga percussoris tui*] Id est, noli tibi placere ob mortem Oziae sive Azariae Regis, qui res tuas vehementer afflixerat; captis etiam urbium non minimis, 11 Paralipom. xxvi. 6.

De radice enim colubri] Ex sanguine Oziae per Iothamum & Achazum.

Egredietur regulus] Ezechias, multò vobis plus nociturus, quàm Ozias fecerat. De voce פֶּרַע diximus supra aliquid xi. 8. quicquid sit, est serpens aliquis colubro nocentior.

Et semen ejus absorbens volucrem] Melius veritas: serpens volans cum Græcis, id est, jaculus. Coluber lentè procedit, & propterea facilius caveri potest; jaculus improvisus supervenit.

30. *Et pascentur primogeniti pauperum, & pauperes fiducialiter quiescent*] Etiam pauperrimi inter Iudæos habebunt de se unde vivant. בְּכוֹרִים [primogeniti] sunt qui in quoque genere excellunt.

Et interire faciam in fame radicem tuam, & reliquias tuas interficiam] Ex tuis & summates & infimates morientur fame.

31. *Ab Aquilone enim fumus veniet*] Iudæa enim Philisthinis ad Aquilonem est.

Non est qui effugiet agmen ejus] Id est, nemo Iudæorum non promptissimus erit ad hanc expeditionem. Nam בּוֹרֵר est is qui se segregat. Græca hic, ut & alibi, valde corrupta sunt.

32. *Et quid respondebitur nuntiis gentis*] Sciscitantibus de iis quæ aguntur. Legit, ut nos nunc in Hebræo מַלְאָכִי [nuntii]. At Græci βασιλεῖς ἑθνῶν [Reges gentium], hoc est, *Quid ad hæc dicent* (sic enim sumitur sæpe Hebræum יָנָה) *Reges illi gentium vicinarum?* nempe cogentur fateri Deum esse qui Iudæos, quamvis contemptos, sublevet.

C A P V T X V.

1. **O**Nus Moab] Hoc vaticinium durat ad caput xvi. Pertinet autem ad tempora Salmanasar. Nam Moabitis vicina illis partibus Decem tribuum quæ hic nominantur, ac proinde particeps eorundem malorum.

Quia nocte vastata est Ar-Moab, conticuit] Hoc dico, inquit, fore ut Ar-Moab nocte vastetur, imò ut & exscindatur. Nam נִרְמָה sæpe est exscindi. Ar-Moab est antiquissima urbs ejus gentis in monte sita. Numerorum xxi. 28.

Quia nocte vastatus est marus Moab, conticuit] Sensus est, fore ut itidem nocte vastetur, imò exscindatur Kir-Moab. קִיר idem est quod קִירָה [urbs]. Dicitur hæc urbs hoc loco urbs Moab, quòd præcipua esset ejus regionis, infra autem xvi. 7. & 11. urbs Solis, ob Solis cultum.

2. *Ascendit domus & Dibon ad excelsa in planctum super Nabo & super Medaba, Moab ululavit*] In Hebræo, *Ascendet in Baith*, id est, Templum eximium, quod plenè vocatur Beth-Baal-Mehon Iosue xiii. 17. contractiùs Baal-Mehon Num. xxxi. 38. & Paralipom. v. 8. Dibon urbem Moabitarum habes apud Iosue dicto loco: ibi colles fuere idololatriæ sacrati, ut ex hoc loco apparet. ii colles dicebantur בְּמוֹת בַּעַל [colles Baalis], Iosue xiii. 17. *Super Nabo*, id est, ob excisam Nabuntem, cujus mentio Num. xxxi. 38. *Medaba*, aut ut Ptolemæus enuntiat, Μεδάβα (nam litera ב utrumque sonum recipit), nominatur & Numer. xxi. 30. & Iosue xiii. 16.

In cunctis capitibus ejus calvitium, & omnis barba radetur] Qui mos lugentium illis in locis. Ierem. xlviii. 37. Ezech. vii. 18. His moribus opponit se lex Levit. xix. 27. Deuteronom. xiv. 1.

4. *Clamabit Hesebon*] Vide Num. xxxi. 37. Iosue xiii. 21. Nam multa loca Israëlitis attributa, partim possessa ab ipsis nunquam fuere per ipsorum ignaviam, partim recepta à Moabitis & aliis, per occasiones quas dederunt Hebræorum inter se diffidia.

Vsq̃ue Iasa audita est vox eorum] Id est, ad extremos usque fines, nam ibi Iasa Num. xxi. 23. Iosue xxi. 36. Ptolemæo Ζίζα dicitur. Locutionem quod attinet, similem habuimus supra x. 30.

Super hoc expediti Moab ululabunt] Id est, etiam milites qui præ aliis bene animati esse debuerant.

Anima ejus ululabit sibi] Melius alii: *Anima ipsius displicebit ipsi*. Id est, quemque vitæ suæ tædebit.

5. *Cor meum ad Moab clamabit*] Subaudi, *dicet quisque*. Hoc verbum sæpe reticetur. *ad Moab pro ob Moab*.

Vectes ejus] Significare quidem hoc potest vox Hebræa; sed rectius veritas, & ob Principes ejus: argumento loci infra xxvi. 1.

Vsq̃ue ad Segor] Id est, clamor exaudietur usque ad Segor, qui locus est in Iudææ limite, Genes. xix. 22.

Vitulam consternantem] Scripsit Interpres, ut quidam libri habent, *conternantem*, id est trimam: τριτῆς [trima] apud Græcos. Sed vertendum est, ut junicis trimæ, supple clamor, ex superiori.

Per ascensum enim Luith flens ascendet] Egregia allusio, *Si scandent ad montana, fletus simul ascendet*. Eadem locutio in re eadem Ieremiæ xlviii. 5. Luith Ptolemæo est Λύσα.

Et in via Oronaim] Quà descendebatur in humilia: docet id idem Ieremiæ locus. Hæc est Avara Ptolemæo.

Clamorem contritionis levabunt] Id est, voce humili lugebunt. par allusio isti quæ in priore membro.

6. *Aquæ*

6. *Aquæ enim Nemrim desertæ erunt*] Per aquas pacifica aquis adfita intelligit, quæ tempore pacis erant uberrima. Vide Num. xxxii. 3. & 36. Ios. xiiii. 27.

7. *Secundum magnitudinem operis & visitatio eorum: ad torrentem salicum ducent eos*] Verteris rectius: *Præterea quod reliquum fecit* (supple occidio) & *opes eorum* (Moabitarum) *ad torrentem Arabum perferent*. Vallis Arabum est via per quam itur ex Moabitudine in Assyriam, ut nos docet Hieronymus. In vallibus autem non desunt torrentes.

8. *Vsq̃ue ad Gallim ululatus ejus*] Vide suprâ x. 30. Hic $\aleph$ nomini additum, more Moabitarum & Syrorum. Confer quod suprâ 4.

Et usque ad puteum Elim] Causam nominis vide Num. xxi. 18. Nam qui שרים [principes] Hebræis, ii Moabitis & Syris אלים.

9. *Quia aquæ Dibon repletæ sunt sanguine*] Legendum est *Dimon* ex Hebræo & Græco. Fit autem allusio ad nomen *Dimon*, quod originem habet à sanguine. Sunt qui putent indè datum nomen, quod olim cæsi ibi sint Moabitæ, II Regum iii. 24. 25.

Ponam enim super Dibon additamenta] Iterum *Dimon* legendum. Sensus est: novas dabo causas cur ita meritò vocetur is fluvius.

His qui fugerint de Moab leonem & reliquiis terræ] Transpositio. Sensus est, *His Moabitarum qui fugerint ab hoste, aut quos hostis reliquerit superstites*, (immittam) *leonem*: id est, efficiam ut in feras incidunt. Simile vide II Reg. xvii. 25.

CAPVT XVI.

1. **E** *Mitte agnum, Domine, dominatorem terræ de Petra deserti ad montem filiæ Sion*] In Hebræo est tantum: *Mittite agnum dominatori terræ*. Pergit ad Moabitas loqui, monetq; eos ut agnum, id est agnos, quos pro tributo Davidi olim pependerant pro pace ac tutela II Reg. viii. 2. deinde Regibus Israëlitis ad Achabi usque tempora II Reg. iii. 4. nunc everso Israëlitis regno, pendant legitimo heredi Davidis, id est, Ezechiae. Melius autem vertas, *de Petra ad desertum*, quàm *de Petra deserti*: ut intelligas hæc imperari Moabitis omnibus, quorum fines à Petra ab Idumæis possessa ad desertum Iordanis pertinebant.

2. *Et erit sicut avis fugiens, & pulli de nido avolantes: sic erunt filiæ Moab in transcensu Arnon*] Est sermo ἐκπεπληγός [defectivus]. Sensus enim est, *Sicut avi profugæ & pullis è nido suo ejectis arbores sunt pro perfugio: sic urbes Moabitarum quæ sunt ad vada Arnonis* (id est, propinquæ Israëlitis, Iud. xi.) *Israëlitis sint pro perfugio*.

3. *Ini consilium*] In Hebræo: *Adfer consilium*.

Coge concilium] In Hebræo, *Fac iudicium*: id est, præsta Israëlitis quod debes ex federe veteri.

Pone quasi noctem umbram tuam in meridie] In gravissimo æstu (id est, in illo incurfu Salmanasaris qui prius Israëlitas bello perculit quàm Moabitas attingeret) refrigera eos, tanquam nox esset, per quam cessat æstus.

Abconde fugientes, & vagos nè prodas] Sit illis miseris tutus apud vos receptus.

4. *Habitabunt apud te profugi mei*] Habitantes; quod & sequentia explicant.

Finitus est enim pulvis, consummatus est miser, defecit qui conculcabat terram] Verte ex Hebræo præteritis sumtis in sensum futuri, ut fieri solet, in Prophetis maximè. *Finiet enim expressor, desinet populator, abibit de terra conculcator*. Id est, si faciatis quæ jam dixi, Deus efficiet ut abeat Salmanasar vobis intactis.

10 5. *Et præparabitur in misericordia solium*] *Firmabitur* in Hebræo. Deus propter ista misericordiæ opera dabit vobis statum felicem.

Et sedebit super illud in veritate in tabernaculo David iudicans & quærens iudicium, & velociter reddens quod justum est] Habebitis bonos iudices, idque sub tutela domus Davidicæ. Sicut tentorium à Sole protegit homines, sic Reges posterii Davidis vos defensabunt.

6. *Audivimus superbiam Moab*] Quasi dicat Propheta, *Surdus canimus: frustra bona illis monita damus: nihil minùs illi facient quàm quod rectum est*.

Superbia ejus, & arrogantia ejus, & indignatio ejus plusquam fortitudo ejus] Bene vertit בריו [fortitudo ejus]. Vide Iob xli. 3.

7. *Iccirco ululabit Moab ad Moab*] Planget Moabita ob Moabitam.

His qui latantur super muros cocti lateris loquimini plagas suas] חרשת alibi quidem *testam* significat; at hic *Solem*, ut apparet infrâ ii. Diximus suprâ xv. i. *Veritas hunc locum optimè sic ex Hebræo, De fundamentis Kirchareseth (Oppidi Solis) dicetis: attamen eversa sunt*, id est, *Confisi quidem eramus istis tantis munimentis: sed stare contra Assyrios non potuerunt*. Vide quæ dicemus ad Ieremiam xlviii. 31.

8. *Suburbana Hesebon*] Vide suprâ xv. 4.

Et vineam Sabanta domini gentium exciderunt] Connecte cum superioribus, & *vineam Sabama*. De Sabama vide Num. xxi. 38. Per *vineam* aut *vineam* civitatem intelligit.

Domini gentium exciderunt flagella ejus] In Hebræo: *optimas plantas ejus*, id est, cives præstantissimos.

Ad Iazer pervenerunt] Vide Iosuen xxi. 37.

Erraverunt in deserto] Moabitæ errabunt in deserto ad Iordanem.

Propagines ejus relictæ sunt] In Hebræo: *emissiones ejus extensæ sunt*: id est, longè exsulabunt.

50 *Transferunt mare*] Quidam præ metu etiam mare trajicient, putà in Cyprum.

9. *Eleale*] Suprà xv. 4.

Vox calcantium] Barritus omnia corrumpentium.

10. *Auferetur latitia & exsultatio de Carmelo*] *A campo ubere*. Id enim est כרמל [Carmel] ubi communiter sumitur.

Vocem calcantium abstuli] Calcare enim solebant cum canticis.

11. *Quasi cithara*] Quæ non sonat, nisi percussa.

Ad murum cocti lateris] Ob Kirchareseth, sive Kirchareseth.

12. *Et erit cum apparuerit quod laboravit Moab super*

super excelsis suis] Id est, cum videbunt Moabitæ se in frondosis collibus multum orando nihil proficere.

Ingredietur ad sancta sua] Volent ire ad commune Gentis idolum, quasi ibi potius exaudiendi.

Et non valebit] Non poterunt eousque pervenire.

13. *Hoc verbum quod locutus est Dominus ad Moab ex tunc*] Id est, quæ hætenus dixi, sine præfinitione temporis jam pridem mihi Deus revelaverat.

14. *Et nunc locutus est Dominus dicens*] Nunc verò etiam tempus mihi significavit.

In tribus annis] Post tres annos ex quo postrema hæc revelatio mihi contigit.

Quasi anni mercenarii] Id est, præcisè numerati, ut solet fieri ab his qui operas locant: infra XXI. 16.

C A P V T XVII.

1. **O**Nus Damasci] Capta fuerat Damascus à Theglathphalasar, 11 Reg. xv. 9. Sed excisa fuit à Salmanassar ob societatem quam contra Assyrios fecerat cum Decem tribubus. Ob id mala Damasci cum malis Decem tribuum, ut communem causam habentia, Propheta hic conjungit. Si haberemus historias Nicolai Damasceni hæc omnia luce clariùs apparerent.

2. *Derelictæ civitates Aroer*] Tractus Syriæ qui contractius Ptolemæo *Αὐρα*.

Gregibus erunt, & requiescent ibi, & non erit qui exterreat. 5. *Et erit sicut congregans in messe quod restiterat*] Nihil de populo Israelitico in terra relinquet. tam diligenter eos auferet, quàm qui post messem spicas legunt.

In valle Raphaim] Est vallis frumenti ferax apud Hierosolyma, Iosue xv. 8.

7. *In die illa inclinabitur homo*] Melius, *inclinatur*: & mox respiciant. ut & hoc consilium sit, quale supra XVI. 3.

9. *Civitates fortitudinis ejus*] Syriæ Decapolitanæ.

10. 11. *Propterea plantabis plantationem fidelem, & germen alienum seminabis. In die plantationis tuæ labrusca, & manè semen tuum florebit: allata est messis in die hereditatis, & dolebit graviter*] Obscura hæc sic collucabis: Propterea (quamvis) plantaveris plantam egregiam, etiam alienos surculos ei in se veris; (juxta illud, *Venerit insitio, fac ramum ramus adoptet*)

de die laboraveris ut crescat planta, & primo manè, ut quod insitum est bene proveniat, migrabit (id enim est נור) *messis in die* (speratæ) *possessionis, & (succedet) dolor desperationis.* Græci cum aliis punctis legerunt כַּאֲבֵן אִשׁוֹ *ὡς πατὴρ ἀνδρῶν* [tanquam pater hominis].

12. *Væ multitudini populorum multorum*] Eos intelligit qui Syris adhæserant.

14. *In tempore vesperæ, & ecce turbatio: in matutino, & non subsistet*] Subitò fortuna mutabitur.

Hæc est pars eorum qui vastaverunt nos, & fors diripientium nos] Syri enim illi Damasceni, eorumque vicini valde semper infesti fuerant Iudæis. Vide quæ ex Nicolao Damasceno protulimus in Annotationis ad librum III. de Veritate Religionis Christianæ.

C A P V T XVIII.

1. **V**Æ terræ cymbalo alarum] In Hebræo, *Væ terræ umbræ alarum*: id est, cujus extremæ partes montibus obumbrantur. Vide Strabonem. Ostendit hæc Prophetia Deum Æthiopum operâ uti nolle contra Sennacheribum, cui Æthiops bellum indixerat, nè præda illius esset, quam Iudæorum esse Deus voluit. Hinc discimus Tharacæ Regi malè successisse expeditionem, quam per absentiam Sennacheribi in Assyriam susceperat, 11 Regum XIX. 9.

Quæ est trans flumina] נַחַל non semper *trans*, sed sæpe *ad* significat. Veritas ergò rectè, *quæ est ad flumina Æthiopia*; ut hæc postrema vox cohæreat cum vocè *terræ*.

2. *Qui mittit in mare legatos*] Per mare, Arabicum scilicet; *legatos*, id est, feciales ad bellum indicendum Assyriæ.

Et in vasis papyri super aquas] Id est, navibus papyraceis, ut Plinius loquitur, VI. 22. Meminit earum & Diodorus Siculus I. & Theophrastus. Adde Lucani locum productum nobis ad Exodi II. 2.

Ite Angeli veloces] Verba Regis Æthiopum. Pro angeli pone nuntii.

Ad gentem convulsam & dilaceratam] Cujus magna pars in longinquis expeditionibus occupata est.

30 *Ad populum terribilem post quem non est alius*] In Hebræo: *ad populum terribilem ab ipso* (id est, ab antiquissimo tempore) *& deinceps*. Antiquissimum enim erat & multis victoriis inclytum regnum Assyriorum, sed Æthiops suam occasionem natam putabat.

Ad gentem expectantem & conculcatam] In Hebræo: *Gentem lineæ lineæ & conculcationis*: id est, Gentem quæ paulatim protendit imperii sui terminos, & superbo pede victos proterit. Iustinus ex 40 Trogo initio historiæ: *Primus omnium Ninus, Rex Assyriorum, veterem & quasi avitum gentibus morem novâ imperii cupiditate mutavit. Hic primus intulit bella finitimis, & rudes adhuc ad resistendum populos, terminos usque Libyæ perdomuit.*

Cujus diripuerunt flumina terram ejus] Ejus hic Hebræo more abundat. Tigris violentum flumen multum abradit ab Assyria.

3. *Omnes habitatores orbis qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus videbitis, & clangorem tubæ audietis*] Verba adhuc sunt Æthiopis. Melius, *cum tuba clangeret*. Vbi mea vexilla in montibus Assyriæ attollentur, meumque ibi classicum sonabit, tunc videbitis & audietis res magnas.

4. *Quia hæc dicit Dominus ad me*] הִנֵּה hic est verum. Opponit Propheta Dei consilia jactationi Æthiopis.

Quiescam & considerabo in loco meo] Sinam illum agere quæ vult; ego interim Iudææ providebo.

60 *Sicut meridiana lux clara est, & sicut nubes roris in die messis*] Melius veritas: *Sicut calor serenus post pluviam, & sicut nubes roscida in æstu messis*. Hæc enim valde desiderantur, calor post imbrem, & imber post æstum. Tale futurum dicit Dei præsidium.

5. *Ante*

5. *Ante messem enim totus effloruit, & immatura perfectio germinabit, & præcidentur ramusculi ejus falcibus, & quæ derelicta fuerint abscindentur & excutientur*] Melius sic: *Ante messem enim* (id est, vindemiam) *gemma erat quasi perfectæ* (vitis), *sed ubi maturuit* (apparuit) *omphax*. Flos (fuit;) *sed abscinduntur falce palmites: propagines quoque auferuntur amputando*. Hæ similitudines ostendunt ante tempus prælii egregias fuisse spes Æthiopum, sed eas ante eventum concidisse.

6. *Et relinquentur simul avibus montium*] Cada-vera Æthiopum.

7. *In tempore illo*] Dum ista in Assyria absente Sennacheribo gerentur.

Deferetur munus Domino exercituum] Pars de præda, Num. xxxi. 28. II Sam. viii. 11.

Et populo divulgato & dilacerato] Repetit Propheta omnia contumeliosa verba Æthiopis in Assyrios, approbans ea ut verè dicta, sed simul significans Æthiopem indignum fuisse qui illorum spoliis gauderet.

CAPUT XIX.

1. *ONUS Ægypti*] Vaticinium hoc ad eadem ferme tempora pertinet ad quæ priora. Nam, ut ex Herodoti Euterpe discimus, Sennacheribo Assyriorum Regi coævus fuit Sethon Vulcani sacerdos Rex Ægypti: nam & bellum Sethoni intulit Sennacheribus. Sethone mortuo divisa est Ægyptus in Reges duodecim, quorum fuit Psammitichus; is in paludes ab Ægyptiis relegatus, collecta factione, & Ionum ac Carum, qui mare infestum habuerant, ope adjutus, undecim Reges alios vicit atque interfecit. Huic autem in regnum successit is Nechos qui Iosiae bellum fecit, memorantibus Paralipomenis & Zachariâ.

Ascendet super nubem levem] Domini descensus alibi beneficia, sæpe, ut hîc, judicia Dei significat.

Commovebuntur simulacra Ægypti] Numina Ægyptiis culta eo tempore erant Vulcanus, Latona, Osiris, Isis, Orus, Bubastis, Apis, ut ex Herodoto discimus. Illis omnibus, inquit Propheta, nulla vis erit ad tutandam Ægyptum contra Dei judicia.

2. *Concurrere faciam Ægyptios adversus Ægyptios*] Bello illo Psammitichi.

Regnum adversus regnum] Id est, ut Græci rectè interpretantur, *ὄμνη ἐπὶ ὄμνη* [Præfectura in Præfecturam].

3. *Et dirumpetur spiritus Ægypti in visceribus ejus*] In Hebræo est, *deficiet*: nihil illis erit animi, ac propterea (ut sequitur) consilii erunt inopes.

4. *Et rex fortis dominabitur eorum*] Psammitichus.

5. *Et arescet aqua de mari*] Hæc omnia sunt figurata. Res ita se habebit, quasi nulla esset aqua in mari, quia commercia deficient per piratas illos Caras & Ionas. Ità Herodotus. Strabo Ionas interpretatur Milesios, à quibus conditum ait murum Milesiorum, Naucratis & Schediam Psammitichi temporibus.

Et fluvius desolabitur atque siccabitur] Omnes

Nili partes aliæque flumina minora navigari desinent.

6. *Et deficient flumina*] Hic in verbo Hebræo *וַיִּחַרְוּ* abundat Aleph.

Calamus & juncus marcescent] Inutiles erunt arundines & papyri, unde naves strui solebant. Vide quæ suprâ xviii. 1.

11. *Stulti principes Taneos*] Vrbs erat hæc Ægypti antiquissima, Num. xiii. 23. quomodo ex *תַּנְיִס* factum sit *Τάνις* diximus ad Matth. i. 21.

Quomodo dicetis Pharaoni] Illi Regi qui Taniticum Nomum tenebat.

Filius regum antiquorum] Multi enim sacerdotes Ægyptii ad Reges antiquos genus suum referebant.

13. *Emarcuerunt principes Mempheos*] Est hîc in Hebræo *מֶפֶץ*, sed rectius scribitur Oseæ ix. 6. *מֶפֶץ* [Moph]. Sic mons ei aditus *Μῶφ* [Mophi] Herodoto, Euterpe. Frequens autem illis gentibus in media voce *ν* interponere, quam sequente consonâ Græci in *μ* vertunt. ita ex *מֶפֶץ* facta *Μέμφις*.

Deceperunt Ægyptum, angulum populorum ejus] Pro Patach putem hîc fuisse Holem, *פֶּנַח שְׁכֵמָה*, id est, *exinii tribuum*, ut Iud. xx. 2. Ergo *פֶּנַח* idem quod *שָׂרִי* [principes].

14. *Dominus miscuit in medio ejus spiritum vertiginis*] Nempe ut undecim illi Reges nihil in commune consulerent, sed dum pugnant singuli, vincerentur universi.

15. *Et non erit Ægypto opus quod faciat caput & caudam incurvantem & refranantem*] Verte: *Non erit in Ægypto officium quod faciant caput aut cauda, ramus aut juncus*. Nemo officium faciet, non Senator, non sacerdos, non senex, non juvenis. Idem loquendi genus habuimus & explicavimus ix. 14.

17. *Et erit terra Iudæa Ægypto in pavorem*] Cum intelligent quomodo Iudæam invaserit Sennacheribus, Ægyptii quoque sibi metuent.

18. *In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti loquentes linguâ Canaan*] Id est, Hebræâ, quam Abrahamus, Isaacus, & Iacobus addidicerant, dum in Cananæa vivebant. Eadem lingua Phœnissâ, sive Cananæa & Hebræa, aut certè paululùm diversa. Vide quæ ex Chæriilo, Plauto, Luciano attulimus ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ, ubi de literis agimus. Cum Sennacheribus Iudæam primum invalit, Psammiticho, ut videtur, per Ægyptum regnante, multi Iudæi se recepere in Ægyptum. apparet id suprâ xi. 11. 15. atque ibi verum Deum, ut oportet, colentes, multis Ægyptiis exemplum dedere, derelictis idolis, eundem Deum colendi, quod per Dei misericordiam toti Ægypto saluti fuit. Iosephus hæc refert ad tempora mille annis posteriora hoc vaticinio; sed contextus totus ostendit hoc ad eadem tempora, de quibus egit hæctenus, referendum. Latet autem in hoc vaticinio per sensum sublimiorem vocatio Gentium per Euangelium.

Et jurantes per Dominum exercituum] Ità ut lex præcipit Exodi xxiii. 13. Deuteron. vi. 13. x. 20.

Civitas Solis vocabitur una] Heliopolis Græcis. Vrbs antiqua. vide Iosephum Originum i. 3. Hoc dicit, etiam in ipsa urbe, quæ præcipua idololatriæ

sedes jampridem erat, Iudæos victuros ex suis legibus.

19. *In die illa erit altare Domini in medio terræ Ægypti*] Nempe ad memoriam, non ad sacrificia. Confer Iosue xxii. 22. 23. 24. 25. 26.

Et titulus Domini juxta terminum ejus] Columnæ in quibus inscriptum erit nomen Dei.

20. *Clamabunt enim ad Dominum in facie tribulantis*] Iudæi ad Deum clamabunt, dum terram eorum infidebit Sennacheribus.

Et mittet eis salvatorem ac propugnatorem qui liberet eos] Angelum, qui Sennacheribi exercitum confecit.

21. *Et cognoscetur Dominus ab Ægypto*] Tanto miraculo multi Ægyptiorum ad Deum verum se convertent.

Et colent eum in hostiis & muneribus] Ità ut Syrus Naaman ii Reg. v. 17.

22. *Et percutiet Dominus Ægyptum plagâ, & sanabit eam*] Hebræa locutio, pro quo dicere liceat: *Et sanabit Dominus Ægyptum à plaga quâ eam percusserat*, id est, à bellis civilibus.

23. *In die illa erit via de Ægypto in Assyrios, & intrabit Assyrius Ægyptum, & Ægyptius in Assyrios*] Id est, Plammiticho jam plenè regnante alta pax erit, & commercia inter Assyrios & Ægyptios qui diu hostes inter se fuerant.

Et servient Ægyptii Assur] Id est, comiter majestatem Regis Assyrii observabunt.

24. *In die illa erit Israel tertius Ægypto & Assyrio*] Id est, utrique erit federatus. id duravit per tempora Ezechiae, ii Reg. xx. 19.

Benedictio in medio terræ] Pax & felicitas incorrupta.

25. *Benedictus populus meus Ægypti*] *Populus meus* dicit propter multos pios qui tunc in Ægypto fuere.

Et opus manuum mearum Assyria] Imò *Assyrius*; quo, inquit, ego utor ut volo, sicut figulus opere figulino.

Hereditas autem mea Israel] Populus mihi peculiaris.

C A P V T X X.

1. **I***N anno quo ingressus est Tharshan*] Hic idem est qui nominatur ii Reg. xviii. 17. Hunc ante se præmiserat Sennacherib.

Cum misisset eum Sargon rex Assyriorum] Idem qui Sennacherib. Solebant enim Reges illi plura habere nomina, quod multas tenebras offudit Historiæ.

Et pugnasset contra Azotum & cepisset eam] Vt quæditionis esset Ezechiae, ii Reg. xviii. 8.

2. *Solve saccum de lumbis tuis*] Villosam vestem propheticam. Vide quæ ad Matth. iii. 4.

Nudus] Interulâ indutus. Vide Marci xiv. 52. Ioh. xxi. 7. Solebant autem taliter se habere qui captivi abducebantur, detractâ per victores veste meliore.

3. *Trium annorum signum erit*] Id est, eventurum post annos tres. Tantum igitur temporis duravit bellum Æthiopum in Assyrios.

4. *Sic minabit rex Assyriorum captivitatem Ægypti*]

Ægyptiorum qui Æthiopi se adjunxerint. Rex Assyriorum est Asarhaddon Sennacheribi filius.

Et transmigrationem Æthiopie] Æthiopes qui sub Tharaca in Assyriam usque venerant. Vide supra xviii.

Discoopertis natibus] Vide ii Samuel. x. 4. & supra iii. 17.

6. *Et dicet habitator insulæ hujus*] Id est, oræ maritimæ Philisthinorum in qua Azotus. Vide Ptolemæum. Oras autem maritimas ab Hebræis *insulas* vocari annotatum jam aliquoties.

Ad quos confugimus] Qui sunt illi in quibus cum obsideremur spem nostram collocaveramus?

Et quomodo effugere poterimus nos?] Melius: *Quomodo fieri poterat ut nos evaderemus?* Ezechias liberatus est, quia in Deo spem suam collocaverat. Philisthini non sunt liberati, quia opi humanæ confisi fuerant, quam perquam inanem experti sunt.

C A P V T X X I.

1. **O***Nus deserti maris*] Propheta, sicut reprehendat eos qui in Æthiopia & Ægypto spem suam collocaverant: ità nunc ad eos se vertit qui Assyriorum partes secuti, in illis, non in Deo habuerant spes repositas. Sunt autem quos hoc capite alloquitur tres populi; Primi Idumæi qui habitabant in deserto Sur sive Etham, ad ipsam oram Arabici sinus. Vide Exod. xiii. 20. xv. 22. Num. xxxiii. 8. & adde quæ de hoc deserto habet Hieronymus in præloquio ad Amosum; & Strabonem libro xvii. Deinde *Dumathæi* ab Ismaële, (vide Genes. xxv. 14.) Deinde *Arabes* Petrææ, orti à Cethura. Hi omnes quanquam per Abrahamum cognati Iudæis, tamen Assyriis contra Iudæos se addiderant.

1. 2. *Sicut turbines ab Africo veniunt, de deserto venit, de terra horribili, visio dura nuntiata est mihi*] Sensus est: Quales Austri à desertis & horridis Isthmi locis flant subito, talis res est quæ mihi per visum revelata est.

2. *Qui incredulus est, infideliter agit; & qui depopulator est, vastat*] Rectè verteris: *Perfidus perfidum, populator populatorem*, supple *opprimet*. Nempe Medus Assyrium, quo tempore etiam Babylon à Medis capta est. Vide supra xiii. 17. & quæ ibi dicta.

Ascende Elam] Elymæi Medis contigui, Strabo libro xvi.

Onnem gemitum ejus cessare feci] *Gemitum ejus*, nempe perfidi Assyrii. Intelligè *gemitum ejus* quem ipse excitabat; ut *vulnere tardus Vlyssi*, quod Vlysses fecerat.

3. *Propterea repleti sunt lumbi mei dolore*] His verbis usuros ait illos qui in deserto ad mare habitabant.

4. *Emarcuit cor meum*] Placet mihi distinctio quam hic secutus est Latinus interpres. In Hebræo, *Palpitat cor meum præ horrore*.

Tenebræ stupefecerunt me] In Hebræo, *Terruit me crepusculum*: id est, illa mutatio bonæ fortunæ Assyriorum in adversam vehementer me percelluit.

Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum] Illud Babylon Interpres addidit ad sensum non malè.

Pro dilecta mea in Hebræo est חשקי [amplexus mei].
Pro in miraculum vox Hebræa habet in pavorem.

5. Pone mensam, contemplare in specula comedentes
& bibentes: surgite principes, arripite clypeum] In He-
bræo, Fugite clypeum. Sic in Plautino Milite:

Curate ut splendor meo sit clypeo clarior
Quam Solis radii esse olim cum sudum est solent,
Ut, ubi usus veniat contra consertâ manu,
Oculorum perstringat aciem in acie hostibus.

Sensus hic est: Dum ponunt mensam (Babylonii), dum
speculator (ab illis constitutus) speculatur, dum come-
dunt (illi), dum bibunt, surgite Principes (vos Medi),
& clypeos unctos habete. Imperativo enuntiat quod
futurum videt, ut Babylonii in magno periculo se-
cui, dum ipsi epulantur, vilissimis hominibus dele-
gato excubandi munere, opprimantur subitò.

6. Vade & pone speculatorem] Fac quod ipsi fa-
cturi sunt. Pone aliquem amicorum tuorum in spe-
cula. Ego faciam ut ea videat quæ agentur, tibi que
enuntiet.

7. Et vidit currum duorum equitum, ascensorem
asini, & ascensorem cameli] Vidit currum (id est, cur-
rus duos, per ἐναλλαγήν [commutationem numeri] satis
familiarem illis gentibus) & aurigas duos (in quo-
que curru: nam alter currum regebat, alter jumen-
ta), quorum currum alter mulis (hic quoque singu-
lare est pro plurali, & asini dicuntur pro mulis), al-
ter camelis vectabatur. Elymæi, ut & Persæ, mulis
utebantur; Medi, ut Bactris propiores, camelis.
Per duos ergo illos currus intellexit speculator ab
Esaia positus quæ gentes expugnaturæ essent Baby-
lonem.

8. Et clamavit leo] Legerunt Græci ΛΩΡΙΑ, id est,
Vriæ ille nominatus supra VIII. 2. Quis enim di-
gnior in specula collocari quàm Sacerdos?

9. Ecce iste venit ascensor vir bigæ equitum] Venit
currus (unus & alter) & singulis duo infessores.

Cecidit, cecidit Babylon] Planè cecidit. Eadem
verba de Roma usurpat Iohannes in Apocalypsi
xiv. 8.

10. Tritura mea, & filii areæ meæ] Hæc referenda
ad Babylonem, quæ Medo sit futura ut id quod in
area à bubus calcatur.

Quæ audiui à Domino exercituum Deo Israel, an-
nuntiavi vobis] Hucusque verba Vriæ renuntiantis
Esaïæ quæ de specula Deo procurante viderat.

11. Onus Duma] Tristis Prophetia contra Ismaëlis
posteror.

Ad me clamat ex Seir] Quidam ex Idumæis illis ad
mare habitantibus ad me clamat, ait Duma.

Custos quid de nocte] Miles quid ita de nocte
advenis? milites honorifico vocabulo appellantur
castrodes terræ.

12. Dixit custos: venit manè & nox] Id est, flo-
ruit Babylon, sed cecidit.

Si queritis, querite] Frustra eam quæretis.

Convertimini, venite] Id est, venite quamprimum
ad nos tuendos qui periculo propiores sumus. Con-
vertimini: id est, vertite vos ad nos.

13. Onus in Arabia] Triste vaticinium contra Ara-
bas Cedarenos.

In saltu ad vesperam dormietis: in semitis Dedanim]
Melius vertas: An ita quiescetis in saltu Arabum,

viiisque Dedanim? De Dedan vide xxv. 3. An nunc
tempus est otandi?

Occurrentes sitienti ferte aquam] Tempus erat jam
refovendi Assyrios federatos vestros.

Qui habitatis terram Austri] Melius: ô incolæ The-
mæ. Vide Genes. xxv. 15.

Cum panibus occurrere fugienti] Assyrio.

15. De facie enim gladiorum fugerunt] Medis infe-
quentibus.

16. Hæc dicit Dominus ad me] Hoc quod dicam,
mihi Deus ipse patefecit.

Adhuc in uno anno, quasi in anno mercenarii] Vide
suprà xvi. in fine.

Et auferetur omnis gloria Cedar] Cedræorum sive
Scenitarum Arabum, qui ab Ismaële nati, Genes.
xxv. 13. cum posteris Cethuræ in unam gentem
coaluerant. Videtur autem hoc malum Arabibus
istis illatum per Æthiopas.

C A P V T XXII.

1. **O**Nus vallis visionis] Id est, Admonitio ad ci-
vitatem Hierosolymorum, quæ urbs in
valle est posita, & eo tempore Prophetarum visis il-
lustrabatur, quod cum maximum esset Dei benefi-
cium, à multis parvi fiebat.

Quidnam quoque tibi est] Cum hæc pronuntiavit
& scripsit Esaïas, nondum Eliacim erat Magister do-
mûs dominicæ, sive κρητοπαλάτης [Curator palatii],
quam dignitatem, secundum ea quæ hic vaticinatur
Esaïas, postea accepit, eamque gessit cum Senna-
cheribus venit ad Urbem, II Reg. xviii. 18. 37.
Quare hæc visa dictaque sunt cum Salmanasar Sama-
riam cepisset, & Sobna, tunc adhuc Magister domûs
dominicæ, homo impius, & ex Achazi disciplina,
Deo Prophetisque diffusus, deditionem faciendam
Salmanasari censeret, multosque haberet ejus socor-
diæ socios. Vide supra viii. 12.

Quia ascendisti & tu omnis in tecla] Quasi jam ad
muros esset hostis.

2. Clamor plena] Ob metum & consternationem.
Interfecti tui non interfecti gladio, nec mortui in bello]
Metu solo exanimantur.

3. Cuncti principes tui fugerunt simul] Fugiant, id est,
transfugium adornant.

Duræque] In Hebræo, ab arcu: quod connecten-
dum cum illo fugerunt. Ab arcu: id est, metu sagitta-
riorum, qui plurimi in exercitu Assyrio.

Ligati sunt] Id est, conjurarunt inter se ut fugam
caperent. Idem significant verba sequentia. Vide
simile viii. 12.

Omnes qui inventi sunt] Supple, in te. Omnes, id
est, principum plurimi.

Fugerunt] Fugam parant, ut supra.

4. Propterea dixi] Hic respondet Prophetæ civi-
tas Hierosolyma. Illud autem propterea referendum
est ad id quod sequetur, Super vastitate filiae popu-
li mei.

Super vastitate filiae populi mei] Quia Decem tribus,
quæ ejusdem mecum sunt sanguinis, ita sævè tra-
ctantur, cædibus, vastatione, exilio.

5. Dies enim interfectionis & conculcationis] Nem-
pe Israëlitis.

Et fletuum Domino exercituum in valle visionis] Mihi autem, pergit dicere Hierosolyma, materia hæc est cum fletu clamandi ad Deum.

Scrutans murum, & magnificans super montem] In Hebræo, *Suffossor parietis, & clamor super montem*: nempe Samariæ, I Reg. xvi. 24.

6. *Et Ælam sumsit pharetram*] Elymæi, qui tunc adhuc Assyriis parebant: nam secessio postea facta est. In Elymaïde plurimos fuisse sagittarios dicit Strabo. Vide & Ierem. xlix. 35.

Et parietem nudavit clypeus] In Hebræo, *Et Kir eduxit clypeum*: id est, Medus Assyriorum subditus eo tempore. Vide II Regum xvi. 9.

7. *Et erunt electæ valles tuæ plenæ quadrigarum*] Hic Propheta sermonem resumit, & ea quæ aliquando per Sennacheribum eventura erant prænuntiat. Etiam *tuæ valles*, id est, loca suburbana, implebuntur copiis gentis ejusdem.

In porta] Id est, ad portam.

8. *Et revelabitur operimentum Iudæ*] Id est, munita circumfita Vrbi rapiuntur.

Et videbis in die illa armamentarium domus saltus] Omnia quæ humanitus provideri possunt pulchre perspicies, sed frustra, quamdiu Deum non habebis propitium. Armamentarium hoc necesse est in Vrbe fuerit, sed nomen habet ab eo armamentario quod in Libani saltu Solomon struxerat, I Regum vii. 1. quia ejus in locum successerat. Vide II Paralipomen. xxxii. 5.

9. *Et scissuras civitatis David videbitis, quia multiplicatæ sunt*] Sarcietis mœnium hiantia, quæ non pauca erunt per superiorum temporum incuriam. Vide dictum locum Paralipomenon.

Et congregastis aquas piscine inferioris] Id est, aquas illas in Urbem ducetis, ne hostis eis utatur. Nam duo erant extra Urbem lacus, quos *piscinas* Hebræi vocant, II Reg. xviii. 17. supra vii. 3. Est hujus derivationis mentio II Paralipom. xxxii. 3. & Nehemiæ iii. 16.

10. *Et domos Ierusalem numerastis*] Ad certum numerum domos sorte legetis, unde sumatis materiam ad tures faciendas. Vide dictum locum Paralipomenon.

11. *Et lacum fecistis inter duos muros ad aquam piscine veteris*] Inter duos muros fossam facietis, in quam deducetis aquam è piscina vetere, sive superiore. Vide II Paralipom. xxxii. 30. II Regum xx. 20.

Et non suspexistis ad eum qui fecerat eam] Nempe urbem Hierosolyma, cujus possessionem Deus dedit Davidi, simulque omnia quæ ad urbem augendam tuendamque erant necessaria.

Et operatorem ejus de longè] Eum qui pridem urbis ejus condendæ auctor fuit.

Non vidistis] Non curabitis.

12. *Et vocabit Dominus Deus exercituum illà die ad fletum*] Id est, cum Deus vos ad fletum vocaturus est, &c.

Ad calvitium] Id in luctu funebri erat vetitum, non in publico malo, Mich. i. 16.

13. *Et ecce gaudium & lætitia*] Vos interim non desinetis convivia, tanquam in rebus lætis, agitare.

Comedamus & bibamus: cras enim moriemur] Id est, fortè moriemur. Sic Horatius:

*Quid sit futurum cras fuge quærere, &
Quem fors dierum cunque dabit lucro
Appone.*

Item:

Carpe diem, quàm minimùm credule postero.

Et alibi:

— ille potens sui

Lætusque deget, cui licet in diem

Dixisse, Vixi; cras vel atrâ

Nube polum, Pater, occupato,

Vel sole puro.

14. *Si dimittetur*] Ἀποσιώπησις [Subtinentia]. Nè habear Deus, si id condono.

Donec moriamini] Per totam vitam eos qui hæc fecerunt pœnæ sequentur. Ad mortem secundam refert Chaldæus Paraphrastes.

15. *Vade, ingredere ad eum qui habitat in tabernaculo*] Melius: *Qui pecunias tractat.*

Præpositum templi] In Hebræo: *domus*, non divinæ, sed regię, ut apparet infra 21. 22.

16. *Quid tu hic?*] Quid tibi hic negotii est? Videtur fuisse externus, ut Doeg. Considera oppositum in Eliakimo 21. 23.

Aut quasi quis hic?] In Hebræo: *aut quis tibi hic?* supple, *cognatus est.*

Quia excidisti tibi hic sepulchrum, excidisti in excelso memoriale diligenter] Viri magni solebant sibi heredibusque suis monumenta egregia struere: id iste homo divitiis inflatus imitabatur.

17. *Ecce Dominus asportari te faciet, sicut asportatur gallus gallinaceus*] In Hebræo, *Dominus te projiciendo projiciet, ô vir potens*: id est, efficiet ut longè extra Urbem habites. Sensus est, leprosum fore, quod & sequentia explicant.

Et quasi amictum sic sublevabit te] *Et obtegeto obteget te.* Nempe mystacem tuum, ex lege de leprosis Levit. xiii. 45. ubi idem verbum quod hic חֲבֹרָה [obtegere].

18. *Coronans coronabit te tribulatione*] In Hebræo, *Convolverendo convolveret te involucris*: idem quod *obteget.*

Et quasi pilam mittet te in terram latam & spatiosam] Longè extra Urbem, ut pilæ mitti solent. Idem quod *projiciendo projiciet.*

Ibi morieris] Id est, eris par mortuo, quod de leprosis dici solet, Num. xii. 12. Iosephus de iis, νεκρῶν μηδὲν διαφέρειν [à mortuo nil discrepantes]. Nam Sobna non mortuus fuit ex lepra, sed ab ea sanatus in Urbem rediit, non quidem recuperatâ illâ eximiâ dignitate κροπαλάτης [Curatoris palatii], quam interim, ut hic prædicit Esaias, Eliacim vir optimus acceperat, sed tamen admotus ob ætatem & experientiam Consilio regio, quod apparet II Regum xvi. 18. 26. 37.

Et ibi erit currus gloriæ tuæ, ignominia domus domini tui] Vbi eris relegatus ab Vrbe, vehere quantum lubet curru tuo magnifico, quem tibi parasti, cedit id dedecori Achazo, qui te hominem nullius fidei in summo loco posuit.

19. *Et expellam te de statione tua*] Nempe per occasionem lepræ.

20. Eliacim

20. *Eliacim filium Elciæ*] Planissimum est hunc eum esse qui erat *κροπαλάτης* [*Curator palatii*] tempore Rabfacis. Vide dictum locum 11 Regum.

21. *Et induam illum tunicâ tuâ, & cingulo tuo confortabo eum*] Habebant enim summi procerum vestes & cinctus eximios.

Et erit quasi pater habitantibus Ierusalem & domui Iudæ] Optimè voce patris expressit boni Magistratus officium.

22. *Et dabo clavem domûs David super humerum ejus*] Clavis figuram intextam epomidi, unde functio ejus nosceretur.

Et aperiet, & non erit qui claudat; & claudet, & non erit qui aperiat] Id est, summa cum omnium approbatione fungetur suo munere, nemine contradicente. Mysticus sensus in Evangelio Matth. xvi. 19.

23. *Et figam illum paxillum in loco fideli*] Ponam illum in statu eximio, *θαυμάσιον* [*admirabili*], ut *מנא* vertitur Deuter. xxviii. 59. Confer quod infra 25.

Et erit in solium gloriæ] Melius vertas, *Et erit honori solio*: id est, Regi.

Domui patris sui] Subaudi &: ut Regi honori erit, sic & domui Iudæ, unde ortus est: ut supra 21.

24. *Et suspendent super eum omnem gloriam domûs patris ejus*] Ab ipso pendeunt omnes dignitates aulicæ domûs Iudæ: redit enim ad similitudinem paxilli.

Vasorum diversa genera, omne vas parvulum, & vasis craterarium, usque ad omne vas musicorum] Pro vasorum diversa genera est in Hebræo *המצאצא והצפורה* [*exituum & excrementorum*], quod nonnulli filios & nepotes vertunt. Sed continuatio translationis magis facit credibile esse hæc nomina clavium, quarum altera ad exitum è domo pertinebat, altera *πρὸς τὸν ἀφειδρῶνα* [*ad latrinam*]. id enim sonant Hebrææ voces. Porro per *claves*, ut & per *vasa*, intelliguntur ipsa aulæ ministeria, quæ planè futura erant in Eliakimi potestate. Pro *vas musicorum* bene reponas *vas lagenarium*, id est, lagenas; sicut *vas craterum* sunt crateres: ex crateribus vinum funditur in lagenas.

25. *Auferetur paxillus qui fixus fuerat in loco fideli*] Eximio: id est, Sobna destituetur ob lepram.

Et frangetur, & cadet, & peribit quod pependerit in eo] Ipso remoto, simul removebuntur omnes ejus clientelæ. Volunt enim novi Magistri aulæ ministros per totam aulam habere sibi obnoxios.

Quia Dominus locutus est] Dei hoc est decretum.

C A P V T XXIII.

1. **O**Nus Tyri] Nihil hic de Nabuchodonosoro, multoque minùs de Alexandro Magno cogitandum. Omnia enim hæc vaticinia inter se cohererent, & ad tempora proxima pertinent. Quod præcessit vaticinium, pronuntiatum est Salmanasaro Urbem obsidente, continetque & res istas, & quæ secuta sunt sub Sennacheribo. Eodem tempore & revelatum est à Deo, & à Propheta prædicatum conscriptumque est, quod de Tyro nunc sequitur, impletumque non multò post. Nam, ut ex Menandro Ephesio discimus, & ex Iosepho libro nono Historiæ

Antiquæ, Rex Assyriorum Salmanasar, subactâ Samariâ, quam sub *Phœnices* nomine comprehendit Menander, (ostendimus autem ad librum 1. de Veritate Religionis Christianæ apud Græcos satis latè extendi *Phœnicum* nomen) Tyriis bellum intulit, certavit classe, fecit ut pretia rerum apud Tyrios multum incenderentur. Tandem ipse decedens reliquit custodes ad flumina & aquæductus, qui Tyrios ab aqua omni (haud dubiè, & à commercio) arcerent: idque toleratum Tyriis per annos quinque. His quinque annis si duos addas, per quos Rex in illis locis mansit ipse, habebis septem annos: quem numerum omnino tribus hujus capituli locis restituendum censeo, sicut pro *ושיש* [*sexaginta*] legendum *שש* [*sex*] diximus supra vi. 8. Nimirum par utrobique error, *ו* per librarios malè adjecto, sive notis septenarii & septuagenarii numeri (quæ olim fortè, ut nunc apud Arabas, uno punctulo adjecto, qui ex singulis faceret denos, distinguebantur) confusis.

Vlulate, naves maris] *Tharsis* in Hebræo, id est, à Tartesso sive Hispania, cui frequens cum Tyro commercium. Græci, *πλοῖα Καρχηδόνος* [*naves Carthaginis*], positâ urbe Africæ non longè distante, pro urbe Hispaniæ. Vide quæ dicta ad 1 Regum x. 22.

Quia vastata est] Id est, opibus exuta.

Domus] *Vrbs*, more Hebræo. Sic *Bethel*, *Bethain*, *Bethsamesch*, & alia.

Vnde venire consueverant] Imò *introitus*: id est, quò invehì naves solebant.

De terra Cethim revelatum est eis] Cittiaei in Cypro ad imperium Assyriorum reducti, statim in Hispaniam nuntiaverunt Tyrum Assyriorum armis claudi undique.

2. *Tacete qui habitatis in insula*] Erat quidem Tyri pars in insula; sed latius sumere vocem satius est pro *ora maritima*, ex more Hebræo.

Negotiatores Sidonis transfretantes mare repleverunt te] Veterem urbis fortunam describit, quò tristior appareat ea quæ erat ventura. Sidonii & ligna à Libano, & vitrum, & vestes apud se factas in ratibus Tyrum deferebant.

3. *In aquis multis semen Nili, messis fluminis fruges ejus, & facta est negotiatio gentium*] Ex Hebræo optimè vertas: *Cujus proventus sunt sata Nili aquis multis* (terras irrigantis nimirum), *messis flumine* (educata), *quæ es taberna gentium*. Sic Dyrrachium Adriæ taberna. Frumentum Niloticum Tyrus omnibus populis cum lucro suo vendebat.

4. *Erubescet Sidon*] Parens Tyri. Docent Curtius & Iustinus. Erubescet, quòd Tyro proli tuæ opitulari non valueris.

Ait enim mare, fortitudo maris] Melius: *Ait enim maris, maris, inquam, munimentum*. Ipsam attingit significationem nominis *מור* [*munimentum*], quod *πετραν* solent vertere Græci Interpretes, unde Græca vox *τῦρος*, & Ethrusca *turris*. Fuere autem mari ita potentes Tyrii, ut indè in proverbium iverint *Tyria maria*, Festo docente.

Non parturivi, & non peperivi, & non enutrivivi juvenes, nec ad incrementum perduxi virgines] Hebræi optativum & subjunctivum non habent; itaque pro

eo utuntur indicativo. Sensus est: *Vtinam nunquam mihi fuisset soboles ulla.* In rerum enim necessariarum penuria multitudo aut deficit, aut oneri est.

5. *Cum auditum fuerit in Ægypto, dolebunt cum audierint de Tyro*] Nempe ob cessationem commercii, Ægyptiis non minus quam Tyriis utilissimi.

6. *Transite maria*] In Hebræo, in *Tharsisch*: id est, ite in Tartessum. Græci, ἀπέλθατε εἰς Καρχηδόνα [ite Carthaginem]. Non dubium est quin antequam clauderentur exitus, multi migraverint in loca maritima, quamvis longinqua; ut & sequentia indicant.

In insula] Interpretatur ut supra 2.

7. *In antiquitate sua*] Ab Agenoris temporibus.

Ducent eam pedes sui longè ad peregrinandum] Per pedes intellige pedes navium, vela & remos. Latini funes quibus tenduntur vela pedes vocant; Plautus nautas ipsos navales pedes.

8. *Quis cogitavit hoc super Tyrum?*] *Quis hoc confituit?* Ità vertendum ostendit responsio ad interrogatum.

Cujus negotiatores principes] Opulenti non minus quam Principes.

Institutores ejus] In Hebræo: mercatores. Nam כנען pro mercatore sumitur, quia maximus & antiquissimus mercatus penes Phœnices. Φοίνικες ἑμποροὶ [Phœnices mercatores], Ælianus IV. 20. Strabo XVI. ἑμποροὶ καὶ ὡς τὰς Φοίνικας [mercaturæ deditos non minus quam Phœnices]. Sophocles:

Ὡς νῦν ἔδωκα καὶ πρῶτον ὡς Φοῖνιξ ἀνὴρ.

[Mercem indicas pretiumque ceu Phœnix fores.]

10. *Transi terram tuam*] In terram tuam: id est, in aliquam coloniarum tuarum.

Quasi flumen] Quod à fonte fertur in mare. Sic tu ad Oceanum usque abi, si potes.

Filia maris] In Hebræo: ad filiam (id est urbem) *Tharsisch*, id est, Tartessum.

Non est cingulum ultra tibi] Per cingulum intellige munimenta urbi circumposita, quæ tunc hostis tenebat.

11. *Conturbavit regna*] In Hebræo: Perterrefecit regna, nempe exemplo tantæ urbis in tantas reductæ angustias.

Dominus mandavit] Id est, decretum fecit, ut supra 8. 9.

Adversus Chanaan] Potest aut proprium esse nomen, nam Tyrus pars Phœnices; aut commune, ut supra XIX. 18.

Vt contereret fortes ejus] Vires ejus. Est hic in Hebræo, מַעֲוִירָה, litera ן posita more Chaldaico pro Dagesch, Dagesch autem ipsum fuerat vice i repetitæ.

12. *Calumniam sustinens*] In Hebræo: oppressa. *Virgo*] Sic dicta ob pulchritudinem.

Filia Sidonis] Vide supra 3.

In Cethim confurgens transfreta] In Cyprum, ubi Cithium urbs, colonia & ipsa Phœnicum. Vide Menandri locum à nobis productum dicto libro III. de Veritate Religionis Christianæ.

13. *Ecce terra Chaldaeorum*] In qua urbs Babylon. Vnde Berosi libri aliis Chaldaica, aliis Babylonica.

Talis populus non fuit] Melius: *Iste populus non est.* Fuere Chaldaei populus: nunc provincia sunt Assyriorum. Quid ergo mirum si iidem Assyrii Tyrios vexant?

Assur fundavit eam: in captivitatem traduxerunt robustos ejus] Ex Hebræo veritas optimè: *Assyrius illam (terram) replevit hominibus deserti: erexerunt arces ejus.* Assyrius homines σκηνίτας [Scenitas five Arabas in tentoriis habitare solitos] eò deduxit: arces quæ ibi apparent condidit Assyrii.

Suffoderunt domos ejus] Imò excitârunt. Nam hic significatus verbi נִיץ melius cum præcedentibus & sequentibus cohæret.

Posuerunt eam in ruinam] Id est, terram eam five gentem fecere sibi famulam, aut oppida eorum fecerunt mapalia. Nam mapalia vox est Punica, ut notant Festus & Servius, quæ Hebraicè scribitur, ut hic, מַפְלָא. Casas interpretatur Festus: *casas in eremo habitantium* Philargyrius.

15. *Septuaginta annis*] Septem annis, ut supra diximus. Eadem scriptura bis infra reponenda.

Sicut dies regis unius] Quantum durabit vita Salmanasar.

Quasi canticum meretricis] Quasi canticum quod canitur meretrici quæ diu absuit. Canticum autem est id quod sequitur.

16. *Sume citharam*] Sallustius: *Pfallere, saltare elegantius quam necesse est probæ.* Tales fidicinæ in comœdiis.

30 *Vt memoria tui sit*] Vt norint omnes te & vivere & adesse,

17. *Ad mercedes suas*] Ad lucra sua.

Et rursum fornicabitur cum universis regnis terræ super faciem terræ] Non significatur hic εἰδωλολατρεία [idolorum cultus], ut alibi; sed quia meretricis similitudinem sumserat, indè sumit translationem, nihilque vult dicere aliud quam *quæstum undique faciet*, ut solent meretrices. Tyrii purpuras vendebant omnibus Regibus.

40 18. *Et erunt negotiationes ejus & mercedes ejus sanctificatæ Domino*] Quæstus ejus fiet peculium Dei, id est, cultorum Dei Hebræorum.

Non condentur, neque reponentur] Non multum indè in arcas reponent. Tyrii & quærere amabant, & quæsitâ prodigere.

Quia his qui habitaverint coram Domino erit negotiatio ejus] Quæstus illius pecuniæ ad Hebræos Tyrii vicinos perveniet.

Vt manducent in saturitatem] Nempe illi Tyrii magna convivia celebrabunt: ideoque pecuniam impendent in frumentum & vinum, & carnes pecudum emendas, quibus abundat Iudæa.

Et in operimentum vetus] Ex Hebræo optimè veritas densum: id est, lanam optimam, qualem itidem Iudæa subministrabat.

C A P V T XXIV.

1. **E**Cce Dominus dissipabit terram] Solent Prophetæ eadem quæ antè dixerunt repetere sub aliis verbis ac figuris, quò magis res futuras imprimant animo. Pertinet autem hoc vaticinium ad devastationem terræ Decem tribuum factam per Salma-

Salmanasarem; ut maximè apparet versu 10. & ad liberationem Hierosolymorum à Sennacheribo, fine capitis.

2. *Et erit sicut populus, sic sacerdos*] Sacerdotes intellige illos ab Ieroboamo institutos 1 Regum xii. 31.

Sicut fenerator, sic is qui mutuum accepit] Id est, fenori. Nam & illa lex Moïsi quæ fenus vetat, à Decem tribubus sperni cœperat, ut multæ aliæ, infra 5.

4. *Defluxit terra*] Id est, *desolata est*: ut hic Chaldæus.

Defluxit orbis] Fuerat enim terra illa velut orbis quidam proprius, secretus ab institutis aliarum gentium.

5. *Infecta est ab habitatoribus suis*] Contaminata peccatis, ut hic idem Chaldæus.

Dissipaverunt fedus sempiternum] Quod illi semper servare debuerant quamdiu Deus id servari vellet. Vide quæ ad iv. librum de Veritate Religionis Christianæ.

6. *Et peccabunt habitatores ejus*] Peccata luent.

9. *Amara erit potio bibentibus illam*] Vinum illis non sapiet præ mœrore.

10. *Attrita est civitas vanitatis*] Aliis nominibus idem significantibus expressit eam urbem quæ Iudæis vocabatur בית און [*urbs vanitatis*], Israelitis autem בית אל [*Bethel*].

11. *Clamor erit super vino in plateis*] Super vinum: id est, major clamor quàm esse ebriorum solet.

13. *Quomodo si pauca olivæ quæ remanserunt excutiantur ab olea, & racemi cùm fuerit finita vindemia*] Hoc ideo, quia multos de Decem tribubus jam ante transfulerat Theglathphalasar, 11 Reg. xv. 29.

14. *Hi levabunt vocem suam*] Hi quibuscum ego vivo, Iudæ & Benjaminis populus.

Hinnient de mari] Canent triumphum Iudæi etiam qui Ioppen, aliæque loca maritima habitant, quòd malum illud à Salmanasare ipsi evaserint.

15. *In doctrinis glorificate Dominum*] In vallibus. Nam & sic accipi hanc vocem notant Hebræi, & is sensus loco convenit.

16. *Et dixi, Secretum meum mihi, secretum meum mihi*] Altera versio videtur loco melius convenire: *Macies mihi, macies mihi*. Erit quidem magna causa gaudendi, sed non diuturna. Nam peccata Iudæorum tanta sunt, ut & ipsa attractura sint magnas clades.

17. *Qui fugerit à voce formidinis cadet in foveam*] Incidet in Scyllam cupiens vitare Charybdim.

Quia catarractæ de excelsis apertæ sunt] Quasi in diluvio Genes. vii. 11.

19. *Confractione confringetur terra*] Terra Duarum tribuum, & ipsa misere vastabitur.

20. *Agitatione agitabitur terra sicut ebrius*] Nescient homines quò eundum sit.

Et auferetur quasi tabernaculum unius noctis] Sic auferentur oppida, sicut tabernacula, ubi manè iter faciendum est, tolli solent.

Et non adjiciet ut resurgat] Multa oppida à Sennacheribo destructa in ruinis suis manebunt. Vide supra x. 9. 28. 29.

21. *In die illa visitabit Dominus super militiam cæli in excelsis*] Animadvertet in illas imagines astrorum,

quas in collibus venerantur Assyrii. Nam & in castris tales habebant imagines, quæ omnes cum ipsis Assyriis concidère.

Et super reges terræ qui sunt super terram] Reges intellige, tum summum Regem Sennacheribum, tum Principes ejus. Sic enim vocem מלך [*Regis*] summi sæpe ostendimus. Vide & supra x. 9.

22. *Et congregabuntur in congregatione unius fascis in lacum*] Sicut solent res inutiles simul collectæ deijci, sic illi Assyrii Principes dejicientur.

Et claudentur ibi in carcere] Non poterunt è castris suis exire, non magis quàm qui in carcere vincti sunt.

23. *Et erubescet Luna, & confundetur Sol*] Hæc Lxx cùm putarent malè sonatura apud Platonicos, quales erant Egyptii Reges, pro חפרה [*erubescet*] legerunt הפרסה [*frangetur*]; pro לבנה [*Luna*], mutatis tantum punctis, לבנה, quod est later; pro חמה [*Sol*], mutato Patach in Holem, חמה quod est murus. Itaque verterunt ταχέσεται ἡ πλίνθς & πείσεται τὸ τεῖχος [*contabescet later & corruet murus*], sensu non malo. Retinenda tamen lectio recepta: & per Solem & Lunam intelligendæ imagines Solis & Lunæ, quæ per translationem dicuntur *erubitura*, quòd suos cultores servare nequiverint.

Cùm regnaverit Dominus exercituum in monte Sion] Cùm in liberanda urbe Hierosolymorum vim suam ostenderit.

Et in conspectu senum suorum fuerit glorificatus] Omnes Senatores Synedrii cum magnificentissimis vestibus in Templum venient ad Deum laudandum.

C A P V T X X V.

1. **D**omine Deus] Et hoc caput & sequens laudationem Dei continent, velut canendam, ubi ea quæ modò dixit evenerint.

Cogitationes antiquas fideles Amen] Rectius: *Consilia tua pridem* (supple prædicta) jam vera ac firma apparent.

2. *Posuisti civitatem in tumulum*] Samariam. *Domum alienorum*] Supple *deorum*, 1 Reg. xvi. 32.

3. *Populus fortis*] Constans in religione, nempe Hierosolymitæ.

Civitas gentium robustarum timebit te] Enallage, id est, civitates vicinæ exemplo hoc terrebuntur.

4. *Factus es fortitudo pauperi*] Hierosolymis gravi obsidione pressis.

Spiritus enim robustorum] Ira Assyriorum. sic & mox 5.

Quasi turbo impellens parietem] Turbinis modo muros nostros quatiebat.

6. *Convivium pinguium*] Vindicta Dei sæpe à Prophetis convivio comparatur; quia & consumit hostes, ut cibi consumuntur, & Deo gaudium parit.

Vindemiæ defecata] Ex vino optimo.

7. *Et præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos, & telam quam orditus est super omnes nationes*] Rectius sic: *Præcipitabit Dominus in monte isto* (id est, apud hanc urbem) *faciem involucris quod involutum est super omnes populos, & operimen-*

operimentum quod oppansum est omnibus gentibus. Involucrum & operimenti nomine notat terrorem illum ab Assyrio, qui populos omnes velut excæcaverat.

8. *Præcipitabit mortem*] Id est, pericula mortis.

In sempiternum] Id est, donec vivet Ezechias.

Et auferet Dominus Deus lacrymam ab omni facie] Eorum scilicet qui obsessi fuerunt.

10. *Et triturbabitur Moab sub eo, sicut teruntur paleae in plastro*] Hieronymus: Hoc juxta ritum loquitur Palæstinæ & multarum Orientis provinciarum, quæ ob pratorum & feni penuriam paleas præparant esui animantium. Sunt autem carpenta ferrata rotis in sarracorum modum revolventibus, quæ stipulam conterunt & comminuunt in paleas. Quando hoc evenierit vide supra xi. 14.

11. *Et extendet manus suas sub eo, sicut extendit natans ad natandum*] Pressus hoc onere Moabita, omnia tentabit ut evadat, quomodo illi solent qui è naufragio cupiunt enatare, sed frustra.

C A P V T X X V I.

I. *In die illa cantabitur*] Cantetur. Ideo enim id composui.

Urbs fortitudinis nostræ Sion salvator, ponetur in ea murus & antemurale] Non est Sion in Hebræo, sed glossæmatis vice additum. Rectè verteris, *Urbs nobis est firma*. Salus (ipsa, id est, Deus) posuit muros & antemurale ejus. Ideo invicta nobis urbs est, quia optimo omine, Deo ipso jubente, est condita. Sensu sublimiore rectè referes ad civitatem cœlestem, cujus conditor Iesus ישוע.

2. *Aperite portas, & ingrediatur gens justorum, custodiens veritatem*] Illi Iudæi, qui ex cæteris oppidis agrisque in loca longinqua profugere, quàm religionem mutare maluerunt.

3. *Vetus error abiit*] Vox יצר figmentum quidem sive opus fictile significat, sed apud Hebræos poni solet pro cogitatione. Itaque optimè vertamus, *Cogitationi suffultæ* (supple, tui fiduciâ, ô Deus) præstabis res prosperas: res prosperas, inquam, quia tibi confisa est.

4. *Sperastis in Domino in seculis æternis*] Fidite Domino indefinenter.

5. *Quia incurvabit*] Incurvavit. Factum est enim hoc canticum, ut tunc caneretur cum res gesta esset.

Civitatem sublimem] Niniven.

Humiliabit] Humiliavit: gloriam ei abstulit.

6. *Conculcabit eam pes, pedes pauperis, gressus egenorum*] Contemnent Assyrios Hierosolymitæ, pro perditis habiti.

7. *Semita justî recta est, rectus callis justî ad ambulandum*] Sensus est, Semitam justî esse æquabilem: à Deo enim vias ejus complanari. Est enim apostrophe ad Deum.

8. *In semita judiciorum tuorum*] Tuæ legi semper obsequentes.

Sustinuimuste] Expectavimus.

10. *Misereamur impio, & non discet justitiam: in terra sanctorum iniqua gessit, & non videbit gloriam Domini*] In Hebræo, Si gratia fiat impio, non (tamen) discet justitiam: nam in ipsa terra rectitudinam (id est,

Iudæa) iniquè agit, neque considerat Dei sublimitatem: id est, potentiam super omnes mortales.

11. *Domine exaltetur manus tua, & non videant: videant & confundantur zelantes populi tui, & ignis hostes tuos devoret*] Veritas optimè, Domine ita excelsa manus tua, ut eam non videant qui invident populo tuo; sed ubi videbunt, pudebunt: imò ignis devorabit hostes tuos. Ignis, id est, mors subita, quasi ex incendio: supra ix. 5.

12. *Domine dabis pacem nobis*] Da nobis res prosperas.

Omnia enim opera nostra operatus es nobis] Id est, quicquid nobis evenit boni malive te curante evenit.

13. *Domine Deus noster, possederunt nos domini absque te*] Vt maximè alii domini nos opprimant.

Tantum in te] Scilicet spes nostra erit.

14. *Mortui non vivent*] Non oppriment nos ultra isti.

Gigantes non resurgent] Id est, tyranni isti non redibunt ad nos vexandos.

Propterea visitasti] Quia animadvertisti in eos.

15. *Indulxisti genti, Domine, indulxisti genti*] Addidisti genti, Domine, addidisti genti. nempe multis qui profugerant restitutis, auxisti civitatem Hierosolymitanam. Græci de malis additis genti Assyriæ intellexere.

Numquid glorificatus es?] In Hebræo: *Gloriam tibi acquisivisti*. At græci legerunt non נכרת [gloriam acquisivisti], sed נכרים ἐνδόξοις [illustribus].

16. *Elongasti omnes terminos terræ*] Antè compressi eramus in omnem urbem, nunc paulatim extendimur in agros & oppida deserta.

17. *Domine in angustia requisierunt te*] Iudæi.

In tribulatione murmuris doctrinæ tuæ eis] Ex Hebræo: *Effuderunt submissas preces, te eos instigante*.

18. *Sic facti sumus à facie tua Domine*] Te disponente causas.

19. *Et peperimus spiritum*] Ventum peperimus: ut aves quæ edunt ὡὰ ὑπηνέμια [ova subventanea].

Πλήθους γὰρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι

Θήλειαν ὄρνιν, πλὴν ὅταν τὸν παρῇ.

[Implere namque feminam solet alitem

Ventus, nisi cum partus ipse advenerit.]

Plinius x. 58. *Pariunt ova irrita ex quibus nihil gignitur, quæ Hypenemia Græci vocant.*

Salutes non fecimus in terra: ideo non ceciderunt habitatores terræ] In Hebræo non est in terra sed terram, neque est ideo non sed nec. Sensus: Non potuimus servare terram nostram (extra urbem), neque ceciderunt qui habitant orbem. Id est, latissimè potentes Assyrii non prostrati sunt abs te, ut olim Ægyptii, Madianitæ, & alii. Hæ sunt querelæ Iudæorum cum adhuc obsiderentur, quibus Deus jam respondet.

19. *Vivent mortui tui*] Id est, qui in summis periculis mortis versabantur, more loquendi Hebræo. Mysticè tamen Hebræi ad resurrectionem hoc referunt.

Interfecti mei resurgent] In Hebræo: *Cadaver meum resurget*. Id est, civitas mea pro cadavere habitata florebit iterum.

Qui habitatis in pulvere] Id est, qui projecti jaceatis, ut Psal. vii. 6. xxii. 16. & alibi.

Quia

Quia ros lucis ros tuus] Semen tuum fecundum erit ut ros auroræ. Vide Psal. cx. 3.

Terram gigantum] Tyrannorum, ut suprâ.

20. *Intra in cubicula tua*] Tenete vos omnes intra urbem.

Claude ostia tua super te] Portas tantum clausas tenete.

Abcondere modicum ad momentum] Contine te intra istas latebras.

Donec pertranseat indignatio] Donec Assyrii furor omnes impetus suos in te effuderit.

21. *Domini egredietur de loco suo*] De cælo. Mos loquendi Scripturæ ad exprimenda Dei judicia.

Vt visitet iniquitatem habitatoris terræ] Latè habitantis, ut suprâ 18.

Et revelabit terra sanguinem suum] Non poterit terra absorbere sanguinem, tam multus erit.

Et non operiet ultra interfectos suos] Nemo erit qui humo eos mandet.

C A P V T XXVII.

1. **I**N die illa] Continuatio prioris Cantici.

Super Leviathan] Nam, ut ait Varro,

Qui potis plus, urget; pisces ut sæpe minutos

Magnus comest.

Ideo ii Reges qui minutiores Principes opprimunt, in sacris litteris Cete vocantur.

Serpentem vectem] Hebræi vocem נחש & תנין tam de piscibus quàm de serpentibus usurpant. *Vectem*, id est, validum.

Serpentem tortuosum] Deceptorem.

Qui in mari est] In magno Imperio. Nam aquæ, populi.

2. *In die illa vinea meri cantabit ei*] *In die illa vinea rubentis vini* (id est optimi, Genes. XLIX. 12. Prov. XXI. 31.) *accinite*: hæc quæ sequuntur ex Dei persona. Civitatem Hierosolymitanam vocat *vineam optimi vini*, quod fructus egregiæ fidei in Deum & patientiæ protulisset.

3. *Repente propinabo ei*] In Hebræo, *In tempore rigabo eam*: id est, diligenter curabo vineam istam.

Nè forte visitetur contra eam] *Nè visitet eam*, nempe hostis; id est, fracta sepe irrumpat. Est enim in voce visitandi *לִיטוּת* [Extenuatio], ut in voce videnti II Regum XIV. 8.

4. *Indignatio non est mihi*] Non possum irasci vineæ meæ.

Quis dabit me spinam & veprem in prælio] Iræ meæ materia sunt, non vineæ, sed spinæ & vepres. Vide suprâ x. 17.

Gradiar super eam, succendam eam pariter] Non conculcabo tantum ista damnosa terræ onera, sed & incendam. nam in illis locis ex rhamno ignis fieri solet, ut notatum alibi.

5. *An potius tenebit fortitudinem meam*] In Hebræo, *Aut apprehendet fortitudinem meam*: id est, aut si irascerer vineæ, illa vim meam quasi devinctam teneret, nempe precibus demississimis. Allusit ad historiam Genes. xxxi. 1. 28.

Faciet pacem mihi, pacem faciet mihi] Quàm celerimè mecum pacem faceret. clarior explicatio ejus quod præcesserat.

6. *Qui ingredientur impetu ex Iacob*] In Hebræo: *Venturis* (supple temporibus) *radices aget Iacob*. Sub Ezechia post cladem Sennacheribi populus Iudæus in statu erat firmo.

Florebit & germinabit Israël] Multi ex Decem tribus qui in locis longinquis exsulabant, ipsius regno se addent. Suprâ XI. 11. 12.

Et implebunt faciem orbis semine] Orbis, sui scilicet, ut suprâ XXIV. 4. De semine vide suprâ XXVI. 19.

7. *Numquid juxta plagam percutientis se percussit eum?*] Ostendit Dei bonitatem erga Iudæos. Castigavit quidem eos, inquit, bono ipsorum; sed an eos ita tractavit ut Sennacheribi exercitum?

Aut sicut occidit interfectos ejus, sic occisus est?] In Hebræo: *An ad instar occidionem occisorum illius* (nempe Assyrii) *occisus est*, nempe populus Iudaicus?

8. *In mensura contra mensuram, cum abjecta fuerit, judicabis eam*] Respondet populus, Dei dicta approbans. Verba Hebræa sic sonant, *Moderatè relegando castigabis eam*, nempe vineam tuam: sicut patres filios minùs obsequentes rus amandant.

Meditatus est in spiritu suo duro per diem æstius] In Hebræo: *Aufertur* (est enim activum pro passivo) *vento violento, tempore Euri*, nempe Assyrius. Est oppositio perpetua castigationum populi Iudæi, & pœnarum quas pependit Assyrius, velut æstu suffocatus. Vide suprâ XXVI. 11.

9. *Iccirco super hoc*] Sensus est, *Contrà verò.*

Dimittetur iniquitas domui Iacob] Non durabit ejus calamitas.

Et iste omnis fructus ejus] Omnis felicitas ejus in hoc sita est.

Vt auferatur peccatum ejus] *Vt auferat* (ipse populus) *peccatum suum*; ut se bene repurget: quod explicant sequentia.

Cum posuerit omnes lapides altaris ut lapides cineris allisos] *Vt faciat lapides altaris* (nempe cujusque altaris extra Templum positi) *tanquam lapides in calcem comminutos*. גר hoc loco est calx, ut גר apud Danielelem v. 5.

Non stabunt luci & delubra] *Vt non exstent luci & אַוֶּעֲיָא* [Igniaria]. De hac voce posteriori vide quæ dicta ad Levit. XXVI. 30.

10. *Civitas enim munita desolata erit*] חֵי hic est at. Sensus: *At verò Babylon miserè vastabitur*. Vide suprâ XII. 1. & XXI.

Ibi pascetur vitulus] Vbique nemine impediante vagabitur.

Et ibi accubabit] Securè admodum.

50 *Et consumet summitates ejus*] Ramos, nempe horum, qui pulcherrimi in urbe Babylone.

11. *In siccitate messes ejus conterentur*] In ipso æstatis tempore, cum spes erat fruendi.

Mulieres venientes & docentes eam] *Incendent eam*. *Mulieres*, id est, Medi contemti antea ut molliores. Horum vestes *ἀναξυρίδες, κἀνδύς, τιάρα* [feminalia, candys, tiara]. Vide Plutarchum Alexandro.

Non est enim populus sapiens] Assyrius.

60 *Ab alveo fluminis usque ad torrentem Egypti*] Medi à Babylone ad ultimos fines qui Egyptum versùs sunt pervadent. *Flumen κατ' ἐξοχὴν* [per excellentiam] in his libris ubique Euphrates.

Et vos congregabimini unus & unus filii Israël

Diffidia ista in Imperio Assyriorum occasionem dabunt multis Hebræis tutò, nemine impediante, ad suos revertendi. Est aliis verbis idem quod suprà xi. 15.

13. *Clangetur in tuba magna*] Ità res se habebit, quasi in exercitu canatur receptui.

Et venient qui perditī erant de terra Assyriorum] Idem sensus qui commate præcedente.

Et qui eiectiones erant in terra Ægypti] Nam & eò multi concesserant, adventante primùm Salmana- sare, deinde Sennacheribo. Vide suprà xi. 11.

Et adorabunt Dominum in monte sancto in Ierusalem] Omīssa sacra instaurabunt.

C A P V T XXVIII.

1. **V**Æ coronæ superbæ, ebriis Ephraim, & flori decidenti] Finito cantico repetit aliis verbis quæ de malis eventuris populo Decem tribuum jam aliquoties dixerat. Hæc enim omnia à capite xv. scripsit initio regni Ezechiae. Hebræa sic liceat vertere: *Væ coronæ superbæ, ebriosorum Ephraimitarum, flori scilicet caduco. Corona & flores idem. Ebrii solebant sibi coronas imponere. Anacreon 1.*

Τὸ ῥόδον τὸ καλλίφυλλον

Κροτάφοισιν ἀρμόσαντες

Πίνωμεν ἄβρα γελῶντες.

[Foliis rosas decoris

Caput undique implicati

Ridentes dulcè bibamus.]

Item:

Στεφάνης μὲν κροτάφοισι

Ῥόδινος συναρμόσαντες

Μεθύομεν ἄβρα γελῶντες.

[Sed in orbem redimiti

Roseis caput corollis,

Poti ridemus amicum.]

Ostendit autem per egregiam similitudinem non diu duraturas istas delicias ac fastum. Tale illud in Græco Epigrammate:

Ἀνθεὶς καὶ λήγεις καὶ σὺ, καὶ ὁ στεφάνος.

[Flores ut fenum tu quoque, deinde peris.]

Lxx hoc loco legerunt Schin cum sinistro puncto: vertunt enim οἱ μισθοῖ [mercenarii].

Gloriæ exultationis ejus] In Hebræo, ornamento gloriæ ejus: quæ est ἐξήγησις [explicatio] coronæ. Repetuntur omnia hæc paulò post.

In vertice vallis pinguiissimæ] Vallis pinguiissima est vallis Sichem. Samaria in monte.

4. *Quasi temporaneum*] Quasi ficus præcox.

Ante maturitatem autumnī] Ante æstatem.

Statim ut manu tenuerit, devorabit illud] Sic statim Salmanasar Decem tribus vicit, & statum earum funditus evertit.

5. *Residuo populi sui*] Id est, Duabus tribubus quæ ab illo malo immunes fuere.

6. *Spiritus iudicii sedenti super iudicium*] Dabit Deus Ezechiae juris notitiam.

Et fortitudo revertentibus de bello ad portam] A bello contra Philistinos.

7. *Verum hi quoque præ vino nescierunt*] Lascivierunt in rebus prosperis. Tale illud: fortunæque dulci Ebria.

Nescierunt videntem] In Hebræo, Errave-

runt in visione: id est, secuti sunt falsos prophetas.

8. *Omnes enim mensæ*] Sub figura intelligit tribu- nalia.

Repleta sunt vomitu sordiumque] Iudiciis corru- ptis quas & Latini sordes vocant.

9. *Ablactatos à lacte, avulsos ab uberibus*] An infan- tes Deus docebit? nam adulti præcepta irrident.

10. *Quia manda remanda, manda remanda*] In He- bræo: *Præceptum ad præceptum, præceptum ad præ- ceptum*, illis dedi, id est, sæpiissime illis inculcavi meas leges.

Exspecta, reexspecta: expecta, reexspecta] In Hebræo: *קו לקו קו לקו*, unde καυλαυκαὺ fecere Nicolaitæ & hæretici alii, memorantibus Epipha- nio in Nicolaitis, & ad hunc locum Hieronymo. Significat id *lineam ad lineam, lineam ad lineam*; simi- litudine à magistris sumtâ, qui discipulorum manus per præscriptas lineas ducunt.

11. *In loquela enim labii*] Sermone barbaro.

Et linguâ alterâ] Id est, exoticâ.

Loquetur ad populum istum] Id est, barbarorum operâ utetur ad eos castigandos. Nam Deo hæc apta- vit etiam Aquila, non minùs quàm Paulus 1 Co- rinth. xiv. 21. ut ex Philocalia Origenis discimus.

12. *Hæc est requies mea, reficite lassum*] Hoc meum erit gaudium si miseros & afflictos sublevetis.

13. *Et erit eis verbum Domini, manda remanda*] Ex Hebræo: *Et factum est eis verbum Domini, præ- ceptum ad præceptum*. Id est, per illusoriam *μίμησιν* [imitationem verborum] verba Prophetarum sub- ſannant.

Vt vadant & cadant retrorsum, & conterantur, & illaqueentur, & capiantur] Tam diu ista dicent, do- nec in malis viis suis cadant, & oppressi irretitique ab hoste capiantur: quod multis evenit irrumpen- te Sennacheribo.

14. *Viri illusores, qui dominamini super populum meum qui est in Ierusalem*] Intelligit non Urbem propriè, sed totam terram, quæ domus Ierusalem dicebatur.

15. *Dixistis enim, Percussimus fedus cum morte*] Percutiemus. Sic & sequentia sumenda in futuri si- gnificatu. Sperabant se blandiendo salutem reper- turos apud Sennacheribum. Mortem vocat hostem mortiferum.

Posuimus mendacium spem nostram] Simulavimus nos esse ejusdem religionis, cujus sunt Assyrii.

16. *Ecce ego mittam in fundamentis Sion*] In He- bræo: *Fundabo in Sion*.

Lapidem, lapidem probatum] In Hebræo, *Angu- lum pretii*: id est, lapidem qui angulum faciat usus maximi. nam angularibus lapidibus maximè inni- tuntur parietes.

In fundamento fundatum] In Hebræo, *Funda- mentum fundatum*: id est, solidissimum. Hac autem tralatione significat Deus si qui salvi esse vellent, illis veniendum Hierosolyma, ut ibi cum aliis purè Deum colant: ibi enim se perfugium tutissimum constituisse omnibus.

Qui crediderit, non festinet] Est hoc ex hodierno Hebræo *לא יחיש* [non festinabit]; sed apparet olim fuisse *לא יכיש*. Nam Lxx hic habent, & μὴ κατα- γυνηθῇ [non pudeat], quomodo & Petrus 1. 11. 6. Paulus verò ad Romanos ix. 33. & καταγυνησεται [non

[*non pudefiet*]. Et hæc lectio haud dubiè meliorem sensum facit. *Qui crediderit*, id est, qui meis promissis fides à Lege non discesserit. Optimè verò hæc ad Christum in sensu sublimiore referunt Apostoli.

17. *Et ponam in pondere iudicium, & iustitiam in mensura*] In Hebræo: *Iudicium lineæ, & iustitiam ad pondus*. Simile 11 Reg. xx1. 13. Sensus est: in iudicando nihil deflectam à lege mea, & promissis minisque ei additis.

Et subvertet grando spem mendacii, & protectionem aquæ inundabunt] Spem illam protectionis, quam in mendacio positam habebatis, evertent procellæ Divinitus immissæ.

19. *Quandocunque transferit tollet vos*] Quia nominaverant hoc malum *flagellum transiens*, ostendit in summa festinatione satis fore temporis ad illorum perniciem.

Quoniam manè diluculo transibit] *Manè, manè*, in Hebræo: valde manè incipiet transire.

In die & nocte] Diem & noctem continuabit in transitu. Vide suprâ x. 28.

Et tantummodo sola vexatio intellectum dabit auditui] In Hebræo, *Et pavori erit vel famam intelligere*: eorum scilicet quæ vobis obvenient.

20. *Coangustatum est enim stratum, ita ut alter decadat: & pallium breve utrumque operire non potest*] Dei tutela non extendet se ad urbem & regionem, sed ad Urbem solam.

21. *Sicut enim in monte divisionum stabit Dominus*] In monte Pharasim. Historia est 11 Sam. v. 20. 1 Paralipom. xiv. 11.

Sicut in valle quæ est in Gabaon irascetur] Historia est Iosue x. 10. & sequentibus.

Alienum opus ejus] Quod non solet facere. Solet enim Deus protegere Israëlitas.

22. *Nolite illudere*] Contemnere has minas.

Nè fortè constringantur vincula vestra] Nè ob id durior fiat captivitas vestra.

Consummationem enim & abbreviationem audiui à Domino Deo exercituum super universam terram] *Consummationem præcisam*; ut suprâ x. 22. id est, pauci evadent malum, nempe qui aut ante adventum Salmanasar in terras longinquas, aut jam in ipso ejus adventu Hierosolyma confugerint.

24. *Numquid totâ die arabit arans ut serat, proscindet & sarriet humum suam?*] Objici poterat, Cur Deus tam variè? Ostendit igitur, similitudine sumtâ ab agricultura, Deum optimè nosse discrimen temporum & hominum, & modorum quibus homines quique tractari debeant. Est tempus arandi, tempus occandi, tempus sarriendi.

Nam semper occant prius quàm sarriunt rustici, ait Plautus.

25. *Nonne cùm adæquaverit faciem ejus*] Vbi complanarit agrum occando & sarriendo.

Seret gith] *Melanthium* Græcis, ut hic habent Lxx, *nigellam* Latinis ex Græco.

Et ponet triticum per ordinem] In Hebræo: *triticum optimum*.

Et bordenum & milium] In Hebræo, *bordenum signatum*: id est, sepositum in sacculum cum nota quadam excellentiæ.

Et viciam in finibus suis] Græci ζέαν [*zeam*]. Lati-

norum alii *far* vertunt, ut Galenus & Halicarnassensis Dionysius φάρις, alii *speltam*, quod vocabulum etiam nunc manet in linguis ex Latina corruptis. Vtrumque habet Hieronymus in 14. Ezechielis. *In finibus suis*: id est, in locis suis.

26. *Et erudiet illum in iudicio, Deus suus docebit illum*] Deus agricolam instituit, ac docet quomodo hæc omnia suo ordine faciat. Aratus de Iove, id est, Deo:

λέγῃ δὲ ὅτε βῶλον ἀρίστην
Βροί τε καὶ μακέλησι λέγῃ δὲ ὅτε δεξιά ὦραι
καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.

[——— quando sit terra ligoni

*Aptior aut bubus monet, & quo tempore par sit
Aut serere aut septas lymphis aspergere plantas.*]

Si Deus agricolam ista docet, an ipse in suis rebus non servabit ordinem modumque? Similis argumentatio Psalm. xciv. 9.

27. *Non enim in ferris triturbabitur gith*] *Tribulâ* rectius verteris, quod hic minùs propriè *in ferris*.

Nec rota plaustrum super cyminum circuibit] *Non versabitur plaustrum super cyminum*; neque enim par esset ferendo.

Sed in virga excutietur gith] *Perticâ excutitur*.

Et cyminum in baculo] Leviores quàm est pertica.

28. *Panis autem*] Id est, triticum, unde fit panis, ut Ecclesiastæ xi. 1.

Comminuetur] Comminui solet tribulâ & plauastro, ut sequentia indicant.

Verum non in perpetuum triturans triturabit illum]

Id est, bene cavet sibi agricola nè nimis diu trituram faciat, alioqui non aristas tantum & paleas excussurus, sed & grana corrupturus, ut sequentia indicant.

Neque vexabit eum rota plaustrum] *Nè frangat rota plaustrum illud*, nempe triticum illud.

Nec ungulis suis comminuet eum] *Et nè dentes* (nempe tribulæ) *illud minutim dispergant*.

29. *Et hoc à Domino Deo exercituum exivit*] Etiam hoc iudicium de Hebræis pari modo à Deo factum est, secundum sapientiam & æquitatem, ut sequitur.

C A P V T XXIX.

1. **V**Æ Ariel, Ariel civitas] *Væ Arielis Arielis urbi*.

Ariel erat nomen altaris holocaustorum, ut apparet Ezech. xlii. 15. nempe quod id altare, ut leo, victimas Deo sacratas consumeret. *Urbs Arielis* ergo est urbs Hierosolyma, in qua erat illud altare, magnum Urbis decus. Et totum hoc vaticinium ad ritus altaris istius alludit.

Additus est annus ad annum] In Hebræo, *Adjicite annum ad annum*: id est, expectate biennium. Hæc Prophetia pronuntiata & scripta est biennio ante obsidionem factam per Sennacheribum. Sæpe enim Deus res easdem voluit prædicari, quò magis appareret ejus providentia.

Solemmitates evolutæ sunt] *Agni jugulabuntur*. Nam dicuntur non dies tantum festi, sed & victimæ, ut Psalm. cxviii. 27. Similitudine ab altari ductâ, quam & in sequentibus persequitur; significat fore ut multi homines pereant per Sennacheribum.

2. *Et circumvallabo Ariel*] Efficiam ut obsideatur urbs Hierosolyma.

Et erit mihi quasi Ariel] In circuitu ejus urbis plurimi jacebunt mortui, sicut victimæ circum altare.

3. *Et circumdabo quasi sphaeram in circuitu tuo*] *Castra, sicut pilam*, (id est, rotundata) *tibi circumjiciam*. Pro כרוּר [quasi pila], Lxx legerunt כרוּר, ὡς Δαβὶδ [quasi David].

Et jiciam contra te aggerem] *Vallum castrense*, βαλῶ περι (ἐ) χάρακα [vallum tibi circumdabo] Lxx hic. Eadēque verba Lucas usurpat in Domini Prophetia de obsidione per Vespasianum, xix. 13. Vide quæ ibi diximus.

Et munimenta ponam in obsidionem tuam] *Ponam contra te מוצות*, id est, πύργος [turres], ut habent Græci. Sed vox ipsa significat omnes machinas πολιορκητικὰς [oppugnatorias]: in quibus & turres ambulatoriæ, de quibus ait Hirtius bello Alexandrino, Vitruvius x. 19. Vegetius iv. 17.

4. *Humiliaberis, de terra loquēris, & de humo audietur eloquium tuum*] Metu telorum hostilium occultabunt se cives tui in cryptis & locis subterraneis.

Et erit quasi Pythonis de terra vox tua] Nam Pythonici isti sæpe ex antris loquebantur.

Mussitabit] Vide supra vii. 19.

5. *Et erit sicut pulvis tenuis multitudo ventilantium te*] Ὅσοι λόφοι [tot quot arenæ].

Et sicut favilla pertransiens multitudo eorum qui contra te prævaluerunt, eritque repente confestim] In Hebræo, *Multitudo opprimentium te, ut pluma celeriter in momento transvolans*. Hæc similitudo & numerum ingentem significat, ut prior, & numero adjicit celeritatem. Vide supra xxviii. 19.

6. *A Domino exercituum visitabitur in tonitru & commotione terræ*] Id est, subito.

Et flamma ignis devorantis] Supra ix. 5. xxvi. 11.

7. *Et erit sicut somnium visionis nocturnæ, multitudo omnium gentium*] Ità subito evanescet.

Par levibus ventis, volucrique simillima somno.

8. *Et sicut somniat esuriens & comedit, cum autem fuerit expergesfactus, vacua est anima ejus*] Id est, ipse. Spes, sunt vigilantium somnia.

9. *Obstupescite & admiramini*] Iudæorum primores alloquitur, qui cuncta suâ humanâ prudentiâ metientes, non credebant ea futura quæ prædicebat Esaias.

Inebriamini, & non vino] In Hebræo est mutatio personæ: *Ebrii sunt, & non vino*. Sæpe hoc faciunt Hebræi, ut de iisdem hominibus, modò in secunda, modò in tertia persona loquantur. Mirantur quæ dico, & non credunt, ideoque nec intelligunt.

10. *Prophetas*] Illos qui non à Deo, sed à semet ipsis loquebantur.

11. *Et erit vobis visio omnium*] Mea de tot ac tantis rebus prædictio vobis erit, ut liber clausus, aut ut liber apertus, sed literas nescienti.

13. *Et timuerunt me mandato hominum & doctrinis*] In Hebræo, *Cultus quo me colunt, est præceptum quod homines docent*. Homines, nempe à Deo non instituti, qui in nudis ritibus, sine animi emendatione, cultum Dei collocant. Tales doctores erant falsi illorum temporum prophetæ.

14. *Peribit sapientia à sapientibus ejus*] Nihil proficient versuti illi qui agitant consilia, sive de acciendis Ægyptiis, sive de deditione Assyrio facienda.

Intellectus prudentium ejus abscondetur] Græci in activo, τὴν συνέσιν τῶν συνετῶν κρύψω [intellectum intelligentium abscondam]. Aliæ interpretationes habuere ἀθετήσω [irritum faciam], quomodo citat Apostolus i Corinth. i. ix. & Iustinus colloquio cum Tryphone.

15. *Vt à Domino abscondatis consilium*] Quia homines fallitis, sperare videmini etiam Deum à vobis falli posse.

16. *Cogitet & dicat*] *Cogitet ut dicat*. Est προσωποποιία [personæ fictio] quæ luto sensum affingit.

Factori suo, Non fecisti me] *De factore suo, Non fecit me*.

Non intelligit] *Non intellexit*: nempe quomodo fictile fieri debeat.

17. *Convertetur Libanus in Charmel*] In agros planos, quod significari voce כרמל [Charmel] communiter sumtâ sæpe dictum est. Sensus est, Sublimes, quales erant Assyrii, deicientur.

Et Charmel in saltum reputabitur] Id est, agri plani attollentur in montium speciem. Hebræi afflictissimi fient victores.

18. *Et audient in illa die surdi verba libri*] Etiam stupidissimi ex eventu intelligent quid dixerim, & quàm verè dixerim.

19. *Et addent mites in Domino letitiam*] Cumulatè gaudebunt qui Deo se subdiderunt.

20. *Quoniam defecit qui prævalebat*] *Vbi defecerit oppressor Sennacheribus*.

Et succisi sunt omnes qui vigilabant super iniquitatem] *Vbi succisi fuerint omnes*. Id est, ubi auctoritatem omnem amiserint malorum consiliorum auctores.

21. *Qui peccare faciebant homines in verbo*] Qui ob verbum Dei, id est, veram Prophetiam, homines ut criminis reos tractabant: nam החטא [peccatificare] etiam hoc significat, sicut & הרשע [impiificare].

Et arguentem in porta supplantabant] *Insidias tendebant publicè corripienti peccata*: quod erat officium Prophetarum.

Et declinaverunt frustra à justo] In Hebræo, *Et justum* (id est, justitiam) *corruerunt mendacio*: nempe calumniantes dicta & facta Prophetarum.

22. *Qui redemit Abraham*] Qui eum liberavit à Chaldæis, Ægyptiis, Philisthinis.

Non modò confundetur Iacob] Id est, jam non pudebit. Est προσωποποιία [personæ fictio], quâ mortuus ob oculos ponitur quasi viveret. *Erubescere* dicitur Iacobus, cum posterius ejus à Dei obsequio se subtrahunt; contra *attollere se*, cum iidem faciunt officium.

23. *Opera manuum mearum*] Quos ego, inquit Deus, mirabiliter servavi. Id enim est velut creare denuo.

24. *Et sanctificabunt sanctum Iacob*] Id est, cum sanctificabunt. Est enim expositio ejus quod præcessit.

Et scient errantes spiritu intellectum] Etiam qui erraverant in veram viam redibunt.

Et mussitatores discent legem] Ipsi Pythonici Legem observare discent. Vide supra viii. 19.

CAPVT XXX.

1. **V***Æ filii desertores*] Plerique hæc ad Ieremiæ referunt tempora; malè. Nihil enim neque prædictum est, neque prædicetur usque ad caput xxxvi. quod non spectet tempora Ezechiae: atque adeò hæc omnia à capite xxix ad illud xxxvi à Propheta prædicata scriptæque sunt biennio ante adventum Sennacheribi. Ideo post hæc vaticinia subnectit ipsam historiam, ex qua appareat omnia, ita ut prædixerat, evenisse, capitibus xxxvi. xxxvii. xxxviii. xxxix. Cum primum ex Assyria venisse audiretur Sennacheribus, Iudæi, extra Hierosolyma, in diversa distracti sunt consilia; alii deditionem Assyriis faciendam putarunt, alii Ægyptios advocandos, & quidem tam fœdè, ut hi Ægyptia sacra, illi Assyriaca suscipienda vitæ causâ censerent. Solus Ezechias, paucique cum eo, Dei per Esaïam promissis fidem habuit, & contra spem speravit, successu admirabili, qui Ecclesiæ Christianæ ab hostibus liberationem eximiè figurat. *Væ filii desertores* Legis divinæ.

Vt faceretis consilium, & non ex me] Mihi contrarium.

2. *Qui ambulatis ut descendatis in Ægyptum*] Nempe missis legatis, ut apparet infra 4.

Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis] Psammitichi.

4. *In Tani principes tui*] Vide supra xix. ii.

Vsque ad Hanes pervenerunt] Daphnas Pelusias, ut hic interpretatur Jonathan. Meminit ejus urbis in Psammitichi rebus Herodotus. Est autem & illud Hebræum nomen, & hoc Græcum contractum ex pleniore voce quæ est תחפנחס [Thachphanches] Ierem. xliii. 7. 8. ex qua factum תחפניס [Thachphanis], unde nomen Reginæ i Reg. xi. 19. & brevius חננס [Hanes], ut hoc loco. Spectabat ea urbs Arabiam, ut ex Herodoto discimus.

5. *Non fuerunt in auxilium & in aliquam utilitatem, sed in confusionem & opprobrium*] Psammitichus cum Rege Assyriorum federatus, (vide supra xix. 23.) Iudæorum causâ fedus cum Rege potentissimo rumpere noluit. ita ad Iudæos de isto consilio nihil nisi infamia ob vacillationem in religione redundavit.

6. *Onus jumentorum Austri*] Non est hic inscriptio nova, sed continuatur cum prioribus sermo, ut & Hieronymus ad hunc locum notavit. Vertendum ergò, *Onus* (supple bajularunt) *jumenta meridiem versus*, id est, Ægyptum versus, quæ ad meridiem Iudææ. *Onus* mox explicat dona quæ legati secum ferebant ad emendam societatem.

In terra tribulationis & angustiae, leona & leo ex eis, vipera & regulus volans] Rectè verteris, *Per terram angustam & arctam, unde prodeunt leo & tigris & vipera & prester*. Descriptio est satis clara Isthmi Arabici.

7. *Ægyptus enim frustra, & vanè auxiliabitur*] Vanam spem auxilii quidam ex Ægypto Iudæis fecerant.

Ideo clamavi super hoc, Superbia tantum est, quiesce] Verteris rectius: *ideò vocavi illam* (gentem Iudæam), *Robur eorum est quiescere*. Sola quies & patientia illos tuebitur. Explicant hoc sequentia 15.

8. *Scribe ei super buxum*] In tabula.

Et in libro] In membranis, ut duobus modis memoria conservetur.

Et erit in die novissimo] יום אחרון [dies postremus] Hebræis est omne tempus quod sequitur.

10. *Testimonium usque in æternum*] Testimonium perenne.

10. *Qui dicunt videntibus, Nolite videre*] Prophetas quantum possunt impediunt, nè vera dicant, supra xxix. 10.

Videte nobis errores] Illusiones dicit eos dixisse, non quòd ea verba usurparent, sed quòd quæ volebant reipsa eò tenderent. Placentia enim ipsis dicere, id erat ipsis illudere.

11. *Auferte à me viam*] Recedite de via: id est, aliam viam inite. durat adhuc Iudæorum Legem & Prophetas nihil curantium sermo.

Cesset à facie nostra Sanctus Israel] Nolite illud nomen toties repetere.

12. *In calumnia*] In oppressione: id est, in opibus per vim partis. Vide supra 6.

Et in tumultu] In pravitate.

13. *Sicut interruptio cadens & requisita in muro excelsò*] Sicut pars discedens à muro excelsò, & ruina proxima præminet: sic & illorum tumor ruinam minabatur. Vide Psal. lxi. 4.

Quoniam subito dum non speratur, veniet contritio ejus] Id est, cadens in particulas diffiliet.

15. *Si revertamini*] Id est, si ab illis consiliis discedatis.

16. *Adequos fugiemus*] Confugium nostrum habebimus ad Ægyptum equis valentem. Vide Deuteronom. xvi. 16. & ibi dicta.

Ideo fugietis] Exsulabitis.

17. *Mille homines à facie terroris unius, & à facie terroris quinque fugietis*] Nempe omnes. Id est, pavor tantus erit, ut paucorum conspectus plurimos in fugam sit daturus. oppositum, promissum Legem servantibus, vide Levit. xxvi. 8. Deuter. xxxi. 30.

Quasi malus navis in vertice montis, & quasi signum super collem] Id est, pauci Iudæorum restabunt, tantà raritate, quantà esse solent monumenta cursus marini.

18. *Propterea expectat Dominus ut misereatur vestri: & ideo exaltabitur parcens vobis*] Id est, ut exaltetur. Ideo differt Deus auxilium suum, ut major appareat ejus potentia.

Deus judicii Dominus] Legis suæ tenax.

Beati omnes qui expectant eum] Id est, qui nullius periculi metu à Lege discedunt.

19. *Populus enim Sion habitabit in Ierusalem*] Non auferetur, ut alii Iudæorum.

Plorans nequaquam plorabis] Id est, non diu flebis, & civitas Hierosolymorum.

20. *Et dabit vobis Dominus panem arctum*] Dabit quidem Dominus vobis panem angustiae: modicè cibaberis.

Et aquam brevem] Vide supra xxi. 9.

Et non faciet avolare à te ultra doctorem tuum

Verum non aberunt à te boni Magistri, quorum præcipuus fuit ipse Esaias.

21. *Audient verbum post tergum monentis*] Sicut pædagogi pueros sequentes, eos ad verum iter revocant, si quâ fortè deflectant.

22. *Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui*] Confractum argentum illud unde idola constabant, & in laminas redactum vertes in usus profanos.

Et vestimentum conflatilis auri tui] Sic Iovi Olympio erat magni ponderis aureum amiculum, ut nos docent Valerius Maximus I. I. externorum tertio, Clemens Alexandrinus, Arnobius, alii.

Et disperges ea] A te longè habebis talia in posterum.

23. *Dabitur pluvia semini tuo*] Id est, sementi tuæ quam conseveris, ut monstrant verba sequentia. Magna rerum abundantia fuit sub regno Ezechiae.

Panis] Vide suprâ xxviii. 28.

24. *Commistum migma comedent*] Α'χυρα ἀναπτεο-
μμένα ἐν κριθῇ [paleas mixtas hordeo] habent hic Lxx. Sic Iud. xix. 21. in Hebræo est, *miscuit asinis*. Α'να-
πτεῖν pro *miscere* frequens Interpretibus, ut Le-
vit. vi. 40. vii. 2. xxiii. 13. Num. vi. 15.
viii. 9. ix. 12. xxix. 3.

Sicut in area ventilatum est] In Hebræo, *Ventila-
tum palo & ventilabro*: diligentissimè purgatum.
Tanta erit copia.

25. *Rivi currentium aquarum*] Tanta erit pluvia, ut etiam ea madescant quæ suapte naturâ erunt aridissima.

In die interfectionis multorum] Post illam stragem Assyriorum. Sic sæpè יוֹם [in die] tempus subsequens significat.

Cum ceciderint turres] Vide suprâ ii. 13. Turres hic sunt principes Assyriorum.

26. *Et erit lux lunæ sicut lux Solis*] Gaudii significatio. Sic Poëtæ:

Ipse mihi visus pulchrior ire dies.

Vide quæ dicta ad Matth. xxiv. 29.

Et lux Solis erit septemplex sicut lux septem dierum] Lux erit septupla, quasi præter Solem sex essent parelii.

In die qua alligaverit Dominus vulnus populi sui] Postquam Deus civitatem Hierosolymorum ab omnibus malis quæ tolerabat, quæque metuebat, eximerit.

27. *Ecce nomen Domini*] Id est, Deus omni laude dignissimus.

Venit de longinquo] Id est, inexpectatus, ut qui peregre adveniunt.

28. *Spiritus ejus*] Ira ejus.

Ad perdendas gentes in nihilum] Ventilans gentes ventilatione ad nihilum: ut nihil supersit.

Et frænum erroris quod erat in maxillis populorum] Ad perdendum ipsum etiam Regem, qui tot populos frænabat, eisque præibat ad falsorum deorum cultus.

29. *Sicut nox sanctificatæ sollemnitatis*] Id est, in cæna quæ diem festum sequitur, in qua fiebat post-cæniū, circumferebatur ποτήριον εὐλογίας [calix benedictionis]. omnia denique erant plena lætitiæ.

Sicut qui pergit cum tibia, ut intret in montem Domini] In Templum. Tacitus de Iudæis: *Sacerdotes eorum tibiâ tympanisque concinebant*. Vide i Samuel. vi. 6.

31. *Assur virga percussus*] In Hebræo, *Virga percutiens*: id est, qui solitus erat alios gravissimè vexare.

32. *Et erit transitus virgæ fundatus, quam requiescere faciet Dominus super eum in tympanis & citharis: & in bellis præcipuis expugnabit eos*] *Transitus virgæ*, id est, verbera virgæ; *fundatus*, id est, infixæ ejus carni; *faciet requiescere*, id est, incutiet; *in tympanis & citharis*, id est, ludendo hæc fient. Pro *in bellis præcipuis* in Hebræo est *in bellis mutationis*, id est, ut cum rudibus batuitur. Hæc omnia nihil aliud significant, quàm Deum sine sudore & sanguine Iudæorum deleturum Assyrios, planè quasi in ludo jocoque.

33. *Præparata est enim ab heri Topheth, à rege præparata*] Iamdudum est quod Rex Ezechias vallem Topheth extra Hierosolymam vacuum fecit ab omni cultu idolorum, ut locus esset qui tot millia Assyriorum mortuorum contineret. Ezechias idola abstulit i Paralip. xxix. inter loca autem usurpata in honorem idolorum fuit Topheth, ii Reg. xxi. 10. Dicitur autem Ezechias præparasse Topheth in hunc usum, non quod tunc sibi id propositum habuerit, sed quod id tam commodè evenit, quasi id propositum habuisset. Simile loquendi genus habes Matth. xxvi. 12.

Profunda & dilatata] Remotis scilicet impedi-
mentis omnibus vacua facta est.

Nutrimenta ejus ignis & ligna multa: flatus Domini sicut torrens sulfuris succendens eum] Allusio ad morem idololatrarum, qui in eadem valle Topheth liberos suos cremare in honorem Molochi sive Saturni solebant. Veritas autem sic optimè, *Pyra ejus ex igne constat & lignis multis*; *Deus autem vi suâ, quasi sulfure multo injecto, ista ligna accendit*. Sensus autem, perituros Assyrios ita subito, quasi igne violentissimo absumerentur. Vide suprâ ix. 5.

C A P V T X X X I.

1. *Væ qui descendunt in Ægyptum*] Cohærent hæc cum superioribus, & aliis verbis eadem res repetuntur.

In equis sperantes] Suprà xxx. 16.

2. *Verba sua non abstulit*] Rata faciet quæ per Prophetas dixit.

3. *Equi eorum caro, & non spiritus*] Non sunt substantiæ immortalis.

Et Dominus inclinabit manum suam, & corruet auxiliator, & cadet cui præstatur auxilium] Si Dominus extendat manum suam, corruet auxiliator (id est, Ægyptius, ut maximè auxiliari vobis velit), & cadet is cui fertur auxilium, id est, populus Iudæorum.

4. *Quia hæc dicit Dominus ad me*] Insuper hæc dicit.

60 *Et cum occurrerit ei multitudo pastorum, à voce eorum non formidabit*] Plinius de leone: *Vulneratus observatione mirâ percussorem novit, & in quantalibet multitudine appetit*.

Vt praelietur super montem Sion] Rectius: *pro monte Sion*.

5. *Sicut aves volantes*] *Sicut aves pullitiam*. Vide Matthæi XXI. 37.

Transiens & salvans] Subito salutem adferens, & quasi in transitu.

6. *Convertimini sicut in profundum recesseratis filii Israël*] Quam profundè descenderatis, tam in altum resurgite.

7. *In die enim illa abjiciet vir idola argenti sui*] Postquam Dei providentiam tam magno ac singulari beneficio agnoverit. Vide supra xxx. 22.

8. *Cadet Assur in gladio non viri, & gladius non hominis vorabit eum*] Quò magis proximant tempora, eò futura clariùs Prophetis apparent.

Fugiet non à facie gladii] Ipse Rex Sennacherib, nemine hostium eum insequente.

Et juvenes ejus vectigales erunt] Melius, *dissoluti erunt*: id est, comites ejus quemvis horrebunt folii strepitum.

9. *Et fortitudo ejus à terrore transibit*] In Hebræo: *Arcem suam præ timore transibit*. Fugiet etiam ultracassam, ut Latinum habet proverbium.

Et pavebunt fugientes principes ejus] In Hebræo, *Pavebunt principes ejus à signo*: id est, ubicunque in specula aliqua vexillum aliquod videbunt (qualium mentio supra xxx. 17.) putabunt imminere sibi hostium agmina.

Dixit Dominus cujus ignis est in Sion, & caminus ejus in Ierusalem] Id est, cujus altare semper ardens est Hierosolymis.

CAP V T XXXII.

1. **E**cce in justitia regnabit rex, & principes ejus in judicio præerunt] Ezechiae futuras virtutes prædicit, ut supra ix. 7. Qualis Rex est, tales esse solent principes. Martialis:

Nempe suos, (hæc est aula natura potentis)

Sed domini mores Cæsarianus habet.

Theoderichus Gotthus: *Principis propositum facit aut negligere judices, aut amare virtutes.*

2. *Et erit vir*] Id est, ille.

Sicut qui absconditur à vento] In Hebræo: *Sicut latibulum à vento*.

Et celat se à tempestate] In Hebræo: *Et confugium contra inundationem*.

Sicut rivi aquarum in siti] Virgilius:

— quale per æstum

Dulcis aquæ saliente sitim restringere rivo.

Et umbra petrae prominentis in terra deserta] In terra arboribus vacua.

3. *Non caligabunt oculi videntium*] Non erunt qui se Prophetas dicant falsa visa adferentes.

Et aures audientium diligenter auscultabunt] Veris Prophetis præbebitur audientia.

4. *Et cor stultorum intelliget scientiam*] Etiam qui tardissimo sunt ingenio Dei magnitudinem intelligent.

Et lingua balborum velociter loquetur & planè] Etiam infantissimi Deum laudabunt.

5. *Non vocabitur ultra is qui insipiens est princeps*] *נריב* *εὐεργέτης* [Beneficus], honesta appellatio viri

principis. Vide Lucae XXI. 25. *Stultos* sive *insipientes* vocat, qui Deum aut Dei providentiam non credunt, ut Psal. XIV. & LIII.

Neque fraudulentus appellabitur major] *כילי*, qui hic *fraulentus* vertitur, propriè est *avarus*. Quod autem hic est *שוע*, id alibi *משוע*, & vertitur *δυναστος* [dynasta].

6. *Stultus enim fatuè loquetur*] Causas reddit cur bonus Rex neque impiis neque avaris mandare debeat magistratus. Impius loquitur impia, & sic multos corrumpit.

Et cor ejus faciet iniquitatem] Nulla religio eum ab injustis factis prohibet. De nexu religionis & justitiæ vide quæ congeimus lib. II. de Iure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 45. & in Annotatis.

Vt perficiat simulationem, & loquatur ad Dominum fraudulenter] Id est, dum se bonum piùmque esse simulat.

Et vacuum faciat animam esurientis] Spoliet egentem.

Et potum sitienti auferat] Nemini parcat.

7. *Fraudulenti*] *Avari*, ut jam diximus. Iam alterum malorum in Republica fontem describit.

Vasa pessima sunt] *Mensurae ejus pessimae sunt*. Per *mensuras* autem *μεταφορικῶς* [translate] intellige judicia.

Ipse enim cogitationes concinnavit] Invenit commenta vafra.

Ad perdendos mites in sermone mendacii] *Vt homines miseros* (id est *עניים*, quomodo legunt Masoretæ) per calumniam opprimat.

Cum loqueretur pauper judicium] *Cum alloquitur pauperem in judicio*. Id est, cum ut Iudex pauperem interrogat.

8. *Princeps verò ea quæ digna sunt principe cogitabit, & ipse super duces stabit*] *Veritas commodè*: Princeps erit qui generosa cogitabit, & in generosis actionibus perstabit. Est argumentum *ἐξ ἑτυμολογίας* [ex vocabuli origine], nam *נריב* [Princeps] à generositate nomen habet. Generositas intelligenda, animi virtus ad benefaciendum quamplurimis.

9. *Mulieres opulente*] Hæc dicit ad mulieres oppidorum Iudææ, quæ erant præter Hierosolyma.

Confidentes] Quæ securè vivitis.

10. *Post dies enim & annum*] Id est, intra triennium, ut supra XIX. 1.

Consummata est enim vindemia] Defecit.

Collectio ultra non veniet] Id est, *messis*, quæ *συγκομιδὴ* [comportatio] Græcis dici solet.

11. *Exuite vos*] Pretiosis vestibus.

Accingite lumbos vestros] Ad operas ancillares vosmet parate.

12. *Super ubera plangite*] Seneca Troadibus:

Tibi maternis ubera palmis

Laniata jacent.

Super regione desiderabili] Iudæa.

Super vinea fertili] Super tot vinetis.

13. *Super humum populi mei spinæ & vepres ascendent*] Id est, super fundos suburbanos apud Hierosolyma.

Quantò magis super omnes domos gaudii] Id est, amœnas villas.

Civitatis exsultantis] In Hebræo, oppidum exsultans: per enallagen & omissionem copulæ. Sensus est: & super omnia oppida plena nunc letitiæ.

14. *Domus enim dimissa est*] Vacabunt villæ.

Multitudo urbis relicta est] Oppida illa erunt vacua.

Tenebræ & palpitatio facta sunt super speluncas in æternum] Legit ערפל ובהר [tenebræ & terror]. At nos habemus עפל ובהר [turris & castellum]. Sensu optimo: *Turres & castella fient spelæa ferarum in longum tempus.*

Gaudium onagrorum] Onagri ibi pascent, ut in locis desertis.

Pascua gregum] Nullo prohibente vagantium. Vide supra vii. 24.

15. *Donec effundatur super nos spiritus de excelsis*] Donec amor Dei erga nos appareat, ut supra xxx. 18.

Et erit desertum in Charmel, & Charmel in saltum reputabitur] Explica ut supra xxix. 17.

16. *Et habitabit in solitudine iudicium*] Deus Assyrios illos graviter puniet. Vocat illos מרבר [desertum] ob id quod fuerunt, nempe elati, ut montes silvosi.

Et iustitia in Charmel sedebit] Bonitas Dei se aperiet erga Iudæos, qui fuerant velut terra humilis.

17. *Et erit opus iustitiæ pax, & cultus iustitiæ silentium*] Rectius: *Et proventus iustitiæ tranquillitas.* Dei bonitas nobis pariet pacem ac securitatem. Vide supra ix. 7. xi. 6. hic supra i.

19. *Grando autem in descensione saltus*] Grando autem descendet super silvam. Super montes silvofos, id est, ut jam diximus, Assyrios. Grando Dei iram significat, supra xxviii. 2. & in Psalmis sæpe.

Et humilitate humiliabitur civitas] Babylon. Vide supra xiii.

20. *Beati qui seminatis super omnes aquas*] In Hebræo: *Beati vos qui seretis ad omnes aquas.* Vos Iudæi qui sementem facietis in locis irriguis, & ob id valde feracibus.

Inmittentes pedem bovis & asini] Tantâ omnium frugum copiâ, ut etiam jumentis permissuri sitis ibi pasci.

C A P V T XXXIII.

1. **V**æ qui prædatis, nonne & ipse prædaberis?] Prædaberis hic passivè posuit Interpres. Sensus est, O tu prædator Sennacheribe (de quo hunc locum etiam Hieronymus rectè exponit) nonne æquum est te quoque prædam fieri? Vide Apoc. xiii. 10.

3. *A voce angeli fugerunt populi*] In Hebræo est: à sono terribili. Græci, ἀπὸ φωνῆς τῆς φοβερῆς [ob sonum terroris]. Strepitum Angeli adventantis intelligit, ita ut Latinus rem hic magis expresserit ex ii Regum xix. 35. quàm verba.

4. *Et congregabuntur spolia vestra sicut colligitur bruchus*] Imò sicut colligit bruchus: tam impunè legentur de vobis (Assyriis) spolia, quàm bruchus herbas depascitur. Hanc interpretationem flagitant quæ ex Hebræo sequuntur.

Velut cùm fossæ plenæ fuerint de eo] נביים esse locustas sive παρασκαρδίας [praescuridas] apparet Amosi vii. i. vertendum ergo: *Vt discursus locustarum ubi discurrunt.*

5. *Magnificatus est Dominus*] Magnificabitur.

Quoniam habitavit in excelsis] Edidit facta sublimia: infra 10.

6. *Et erit fides in temporibus tuis*] Erit firmitas temporibus tuis, ò Ezechia.

7. *Ecce videntes clamabunt foris*] In Hebræo: *Ecce altare ipsorum, clamabunt foris.* אראל [Arel] idem quod apud Ezechielem scribitur אריל [Ariel], Syriacè איל posito pro אל; supra verò apud hunc Prophetam cum ἐπεὶ ἐλθὼν [inserto] אריל [Ariel] xxix. i. *Clamabunt è castris Assyrii, Ecce altare ipsorum,* per irrisu, i.e. Nihil illis proderunt quotidianæ illæ victimæ.

10. *Angeli pacis amarè flebant*] Legatos intellige de pace in castra missos Eliacimum, Sobnam, Ioahen, qui inde redeunt, nullam spem pacis, omnia autem circum vastata retulerunt, ii Reg. xviii. 18. & sequentibus, ubi dicuntur iidem Legati rediisse scissis vestibus, ut in acerbissimo luctu.

8. *Dissipata sunt viæ*] Hæc est relatio Legatorum. Præclusi nobis sunt exitus omnes. nam שמים vertitur ἀετὶς & αἶ [desertum reddi] Ierem. xlix. 20. & שמה vel שממה ἀετὶς [terra invia] apud eundem Ieremiam sæpiissime. Simile vide Iudicum v. 6.

Irritum factum est pactum] Assyrii stare nolunt paci, quam postremam cum Ezechia fecerant, ii Reg. xviii. 14.

Projecit civitates] Disjecit oppida Iudææ.

Non reputavit homines] Id est, omnes homines nostros pro nihilo duxit. Vide verba Rabfacis.

9. *Luxit & elanguit terra*] Id est, Iudæa in luctu & languore erat.

Confusus est Libanus] Libanus mons ille superbus pudore perfundebatur.

Et factus est Saron quasi desertum] Proxima Basani arva squallebant. Vide i Paralipom. v. 16.

Concussa & Basan] Excussa.

Et Carmelus] Hic nomen est proprium, memorantur enim loca per quæ transierat Sennacheribus. Tacitus Hist. ii. *Est Iudæam inter Syriamque Carmelus.* Vide & Plinium v. 19.

10. *Nunc consurgam dicit Dominus*] Quasi dicat, Nunc demum rebus omnibus deploratis tempus est me moveam.

11. *Concipietis ardorem*] Rectius, *Quisquilias.*

Parietis stipulam] Id est, stulta consilia inanes habebunt eventus. Assyrios hic Deus alloquitur.

Spiritus vester ut ignis vorabit vos] Ira vestra vobis exitio erit.

12. *Et erunt populi quasi de incendio cinis*] In Hebræo: *Et erunt populi incendia calcis.* Id est, erunt quasi positi in fornace calcaria.

Spinæ congregatæ igni comburentur] In Hebræo, *Spinæ succisæ*; præintelligendum quasi: ita comburentur ut spinæ. Sæpe jam notavimus subitum illud malum quod Assyriis immisit Deus, qualecunque tandem fuerit, incendio comparari.

14. *Possedit tremor hypocritas*] De illis loquitur, qui mutatâ religione salutem ab Assyrio quæri volebant.

Cum ardoribus sempiternis] Id est, cum igne qui non exstinguitur. talem putabant illi esse vim Assyriam.

15. *Qui ambulat in iustitiis*] Respondet Prophetâ ad illa verba impiorum. Est hic χαρακτήρ [notatio] hominis pii, qualis Psal. xv.

Qui projicit avaritiam ex calumnia] Rectè veritas: *Qui spernit lucrum ex concussione.*

Qui obturat aures suas nè audiat sanguinem] Qui furdus

surdus est ad calumnias, per quas vitæ alterius periculum fruitur.

Et claudit oculos suos ne videat malum] *Malum*, id est, ἀδικίαν [injustitiam], ut hic Lxx Sensus est: averfatur omne genus injustitiæ.

16. *Iste in excelsis habitabit, munimenta saxorum sublimitas ejus*] Lxx, ἔτι οἰκήσας ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πετρᾶς ἰχυρᾶς [is habitabit in sublimi spelunca rupis validæ]: id est, erit non minus tutus quàm si turrem in inaccessa rupe inhabitaret. Id evenit Hierosolymitis piis à Sennacheribo obfessis.

Panis ei datus est] A fame liberabitur. Lxx ἀρτοποιήσεται αὐτῷ [panis ei dabitur].

Aquæ ejus fideles sunt] Non deerit ei quod bibat.

17. *Regem in decore suo videbunt oculi ejus*] In folio majestatis sedentem.

Cernent terram de longe] Virgilius:

libet ire, & Dorica castra

Desertosque videre locos.

Non erunt diu inclusi mœnibus, sed quaquà lubebit spatiabuntur.

18. *Cor tuum meditabitur timorem*] Dulcis erit exactorum periculorum memoria.

Vbi est literatus] כִּסְמִי scribam significat. Hic eum intellige qui captivos matriculæ inscribebat. nominat castrorum Assyriorum præcipuos & quærit ubi sint, nempe οἰχονται [periere].

Vbi legis verba ponderans] In Hebræo, *Ponderator*: id est, collector tributorum, qui ad facomam nummos exigebat.

Vbi doctor parvulorum] In Hebræo, *Vbi numerans turres*: id est, metiens, ut Capaneus ad Thebas, de quo senex in Euripideis Phœnissis:

Εκείνῳ ἐπὶ ἀπὸ προσβάσεις τεκμαίρεται

Πύργων, ἄνω τε καὶ κάτω τείχη μετρῶν.

[En urbis aditus ille septenos notans

Metitur alta turrium fastigia.]

19. *Populum impudentem non videbis*] Arrogantem Assyrium.

Populum alti sermonis] In Hebræo: *Populum sermonis abstrusioris quàm ut intelligatur*. Idem significant verba sequentia. Si Syriacam linguam populus Iudæorum non intelligebat, ut vides II Reg. xviii. 26. multò minus Assyriam.

20. *Respice Sion*] Id est, cum gaudio contemplare Sionem.

Civitatem solennitatis nostræ] Urbem ad quam undique diebus festis confluitur.

Tabernaculum quod nequaquam transferri poterit] Tentorium immobile.

Nec auferentur clavi ejus in sempiternum] Clavos vocat paxillos illos ad quos tentoriorum funes alligantur. *In sempiternum*: id est, in longo tempore.

21. *Locus fluviorum rivi latissimi & patentes*] Deus nobis erit pro fluvio circumiente urbem. Placuit ei hæc translatio: itaque eam persequitur.

Non transibit per eum navis remigum] Id est, omnia ibi tranquilla.

Neque trieris magna transgredietur eum] Aliud trieres, aliud triremes. Triremes tribus remis aguntur; trieres ternis remorum ordinibus. Sed sæpe in libris Latinis inscitia librariorum hæc confudit.

23. *Laxati sunt funiculi tui*] Ob cœptam comparisonem fluminis, Assyriorum exercitum navi comparat, ut Romanam rempublicam Horatius, cujus locus huic respondens est:

ac sine funibus

Vix durare carinæ

Possunt imperiosius

Æquor.

Sic erit malus tuus] In Hebræo: *Non firmabunt* (id est, non habebunt firmum) *malum*. Apud Horatium:

Et malus celeri saucius Africo.

Vt dilatare signum non queas] In Hebræo, *Non expandent velum*. Horatius:

Non tibi sunt integra lintea.

Tunc dividuntur spolia prædæ multarum] Vide supra 4.

Claudi diripient rapinam] Proverbiale: cui simile II Samuelis v. 6.

24. *Nec dicet vicinus*] Imò habitator.

Elangui] Ex obsidione langueo.

Auferetur ab eo iniquitas] Omnis mali sensus à populo auferetur.

C A P V T XXXIV.

2. **I**ndignatio Domini super omnes gentes] Nempe quæ Assyriorum erant aut subditæ aut sociæ.

3. *Interfecti eorum projicientur*] Insepulti jacebunt.

30 *Et de cadaveribus eorum ascendet fetor*] Lucanus VII. Pharsalicorum:

Quid olentes deseris agros?

Tabescent montes à sanguine eorum] Lucanus:

Sidentes in tabem spectat acervos.

4. *Et tabescet omnis militia cælorum*] Aer ipse ex sanguine & tabo attracto obducetur turpibus nebulis, & quidem tam crassis, ut siderum conspectum adimant.

Complicabuntur sicut liber cæli] Lxx: ἐλιγνέται ὁ ἔρανός ὡς βιβλίον [convolvetur cælum ut liber]. Apocalypseos vi. Καὶ ὁ ἔρανός ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον ἐλισσόμενον [Et cælum abiit ut liber convolutus]. Sicut in volumine complicato nihil legi potest, ita in cælo nihil erit quod spectetur. Vide & Ezech. xxxiii. 7.

Et omnis militia eorum defluet, sicut defluit folium de vinea aut de ficu] Multa sanguinis copia multas exhalationes de se edit calidas, quæ ubi in nubes incurrunt faciunt speciem stellarum cadentium, aut, ut Seneca loquitur, *defluentium*. Hic tales stellæ 50 *folio cadenti* comparantur, in Apocalypsi grosso *decidenti*, vi. 13.

5. *Quoniam inebriatus est in cælo gladius meus*] Id est, furere cœpit. Ideo sequitur, *descendet*.

Super Idumæam] Idumæa partes secuta erat Assyriorum, ut diximus supra xxi. Malum autem quod hic describitur illatum est Idumæis per Æthiopas, ut eodem loco significavimus.

6. *Repletus est sanguine, incrassatus est adipe*] Cædes sacrificiis comparatur, & iis maximè quæ pro peccato fiebant, in quibus adeps & sanguis Deo cedebant, Levit. vii.

De sanguine agrorum] Plebis.

Hircorum] Sacerdotum.

De sanguine medullatorum arietum] Opulentorum ac summatum virorum, Thren. i. 6.

Victima enim Domini in Bosra] Quæ Βόσρα [Bosra] Ptolemæo in Arabia Petrea, neque aliter Stephano.

7. *Et descendent unicornes cum eis]* Id est, vincuntur & illi qui maximè invicti putabantur. Vide Iob. xxxix. 12. & sequentibus, & Psal. xxi. 22.

Et tauri cum potentibus] In Hebræo, *Iuveni cum robustis*: id est, tauris. Intellige magnos & parvos, ut Psal. lxxviii. 31. xxi. 13.

8. *Annus retributionum iudicii Sion]* Tempus reddendi vicem adversario Sionis. Idumæi semper infestissimi Iudæis. Amos i. 11. Abdiæ io. & sequent. Thren. iv. 21. Ezech. xxv. 12. Psal. cxxxvii. 7.

9. *Convertentur torrentes ejus in picem, & humus ejus in sulfur, & erit terra ejus in picem ardentem]* Urbes incendentur quasi pix aut sulfur.

10. *Nocte & die non exstinguetur, in sempiternum ascendet fumus ejus]* Id est, diu. Solent enim incensarum urbium diu manere favillæ & fumus. De fumo Virgil. iii. Æneidos,

Omnis humo fumat Neptunia Troja.

Vbi Servius: *Ruina fit brevi, fumus verò longo permanet tempore.* Seneca Troadibus:

Ilium est illic ubi fumus altè

Serpit in cælum, nebulaeque turpes.

Troes hoc signo patriam videbunt.

A generatione in generationem desolabitur] Id est, desolata manebit Idumæa.

In secula seculorum non erit transiens per eam] Longissimo tempore. εἰς χρόνον πολλόν [in multum tempus] Græci hîc.

11. *Et possidebunt illam onocrotalus]* **אנפ** Pelecanum & Hebræi vertunt, & interpretes Latinus Psalmo cii. 7.

Et ericius] Sic & Græci, ἐχίνος: sic & supra xiv. 23.

Ibis] Sic & Græci. Hebræorum nonnulli novam esse volunt.

Et extendetur super eam mensura ut redigatur in nihilum, & perpendiculum in desolationem] Architecti, cum veteris ædificii partem aliquam dejicere volunt, metiuntur latitudinem lineâ, & altitudinem perpendiculo.

12. *Regem potius invocabunt, & omnes principes ejus erunt in nihilum]* In Hebræo, *Regnum vocabunt*: id est, Memoriam quidem recolent veteres Reges suos, sed ex ea familia nemo exstabit. Favet huic interpretationi Chaldæus.

13. *Et paliurus]* Virgilius:

Carduus, & spinis surgit paliurus acutis.

Inmunitionibus ejus] Intra ambitum mœnium quæ fuere.

Pascua struthionum] Vt supra xiii. 21.

14. *Et occurrent demonia onocentauris]* **אנפ** esse feras diximus eodem loco capitis xiii. ubi Græci habent *ἄνθραξ*. **אנפ** autem sunt feles silvestres, ut ibidem notatum.

Et pilosus clamabit alter ad alterum] Vide dicto capite xiii. 21.

Ibi cubabit lamia] Strix, ut alii vertunt. Quæ sit autem strix, negat constare Plinius. Paria autem de

לילי Hebræi memorant iis quæ Latini de strige. *Strigis* meminere Ovidius, Lucanus, Serenus. Ovidius & à *stridendo* dictam dicit.

15. *Ibi habuit foveam ericius]* Nidificabit tutò, nemine prohibente.

Et enutrivit catulos] Pariet.

Et circumfodit] Et erumpet, supple *fœtus ejus*.

Et fovit in umbra ejus] Et educabit eum mater sub ruinis.

10 *Illuc congregati sunt milvi alter ad alterum]* Congregabuntur milvi. Sic Hebræam hanc vocem transtulit Interpres etiam Deuteron. xiv. 12. ubi & Græci **ἰκτινόν**.

16. *Requirite diligenter in libro Domini, & legite]* Vbi tempus illud advenerit, tunc in manus sumite volumen Prophetiarum, & hoc caput legite.

Vnum ex eis non defuit, alter alterum non quæsit] Illorum quæ dixi animantium nullum ibi desiderabitur.

20 *Quia quod ex ore meo procedit ille mandavit]* Id est, ipse effecta dabit mea verba.

Et spiritus ejus] Potentia ejus.

Congregavit ea] Antè dicta animantia.

17. *Et ipse misit eis sortem]* Terram hanc illis ita attribuit, ut solent qui per sortes eam assignant. Vide Numeror. xxvi. 56.

Et manus ejus divisit eam illis in mensuram] Sortem præcedit dimensio. Vide Iosue xviii.

Vsq̃ue in seculum] Interpretare ut supra io.

C A P V T XXXV.

1. **L** *Ætabitur deserta & invia]* Dum hæc Dei iudicia in Idumæam exercebuntur, Iudæa interim quæ deserta fuerat, coletur tutò, & reflorescet sub Rege Ezechia.

2. *Gloria Libani data est ei]* Celsitudo.

Decor Carmeli & Saron] Fœcunditas.

40 *Ipsi videbunt gloriam Domini]* Potentem ejus tutelam reipsâ experientur: id enim sæpe est videre Hebræis.

3. *Confortate manus dissolutas]* Vos Prophetæ omnes aliique viri boni addite animos Iudæis, nè memoriâ toleratæ obsidionis paveant.

4. *Deus ipse veniet, & salvabit vos]* Efficiet nè Æthiops ad vos perveniat.

5. *Tunc aperientur oculi cæcorum]* Tunc etiam stupidissimi intelligent quàm faveat suis Deus.

50 6. *Tunc saliet sicut cervus claudus]* Etiam præ senio aut morbo tardi egredientur ut conspiciant Dei opera.

Et aperta erit lingua mutorum] Etiam infantissimi Dei laudes canent. Hæc illo tempore figuratè impleta, apertissimè verò Messiae temporibus.

Quia scissæ sunt in deserto aquæ, & torrentes in solitudine] Hoc dicent omnes, magnam factam esse rerum mutationem, & quidem Iudæis in melius. Vide supra i.

60 7. *In cubilibus in quibus prius dracones habitabant, orietur viror calami & junci]* Agri Iudææ diu desolati revirescent.

8. *Et erit semita & via, & via sancta vocabitur]* Nempe illa via quæ ad Templum ducit.

Non

Non transibit per eam pollutus] Nemo ibi spectabitur Syrus, Assyrius, Ægyptius, Æthiops.

Et hæc erit vobis directa via] Recto tramite, qui brevissimus, sine tortuosis anfractibus, quibus ignari possent decipi.

9. *Mala bestia]* In Hebræo: *Ferarum violentæ.*

Et ambulabunt qui liberati fuerint] Ii quos Deus tot malis eripuit.

10. *Et redempti à Domino]* Iudæi, qui exitio erepti multis in locis exfulaverant. Suprà xi. 11.

Convertentur] Redibunt in patriam.

Et venient in Sion] Diebus solennibus.

CAPVT XXXVI.

EX hoc capite & tribus sequentibus desumta ea quæ habemus 11 Reg. xviii. 17. & deinceps ad usque xx. 19.

5. *Aut quo consilio aut fortitudine rebellare disponis]* In Hebræo, *Dixi certè, Verbum labiorum* (est nempe in quo Ezechias confidit; quasi dicat, Credit adulantibus: at) *consilium & fortitudo ad bellum requiruntur.* *Consilium & vim* dixit Tacitus 11 Annal. *consilium & gladium* Cæsar 1. de Bello civili. Euenus:

Πρὸς Σοφίᾳ μὲν ἔχειν τόλμην μάλα ζύμφορον ἐστίν.

[*Audendi simul & sapiendi maximus usus.*]

16. *Facite mecum benedictionem]* Munera mihi date. Sic ברכה [*benedictio*] sumitur 11 Regum v. 15.

17. *Donec veniam & tollam vos ad terram quæ est ut terra vestra]* Africam intelligi putat Maimonides, & eò ivisse, conditione hac acceptâ, Gergæos. Et hos esse credam illos Phœnicas, unde se ortos dicebant Tingitani. Nam quod Procopius Vandalicorum 11. eos ad Iosuae refert tempora, in eo credibile est illum aut linguæ ignorantia, aut ab impostore aliquo fuisse deceptum. Didonis tempora, quæ de Tyro coloniam in Africam deduxit, unde multæ fluxerunt aliæ, his temporibus non paulò posteriora sunt.

CAPVT XXXVII.

1. **S***Cidit vestimenta sua]* Rupit.

18. *Desertas fecerunt Reges Assyriorum terras & regiones earum]* In Hebræo: *Cunctas gentes & regiones earum.* Est autem ὀληψις [*Comprehensio*]. Verbum enim vastandi aliter de gentibus dicitur, aliter de terris.

24. *Altitudinem summitatis ejus]* Id est, ad summa juga perveni: nihil mihi fuit invium.

CAPVT XXXVIII.

9. **S***Criptura Ezechie regis Iuda]* Dictata ei, ut credibile est, ab ipso Esaia.

10. *In dimidio dierum meorum]* In dimidio ejus ætatis quam homines plurimi agere solent, & quam Lex promittit. Videmus ubique mortem immaturam gravem visam etiam bonis, nondum plenè revelatâ vitâ meliore.

11. *Non videbo Dominum Deum]* Templum Domini.

12. *Generatio mea ablata est]* Rectius, ut sequentia indicant, *Habitatio.*

Et convoluta est à me] Translata à me.

Præcisa est veluti à texente vita mea] Sic Latini dicunt vitæ stamina præcisa.

Dum adhuc ordier succidit me] ἡ ἀλκίον [*coma implexa*] vertitur Cantic. vii. 5. Itaque sensus hic videtur esse, *abscissus sum à panno:* quod esse tramæ involucrum docent nos Festus & Nonius. habet autem id ἀλκίον [*comæ implexæ*] similitudinem.

De manè usque ad vespèram finies me] Supple dixi, heri scilicet. Intra hunc diem lucentem moriar.

13. *Sperabam usque ad manè]* Vbi nox advenerat, non ultrâ quàm ad auroram victurum me putabam: atque interim, quasi fractus gravissimos patiebar dolores.

De manè usque ad vespèram finies me] Cum dies iterum alluxisset, tanta erat morbi gravitas, ut vespèram me visurum sperare non auderem.

14. *Sicut pullus hirundinis sic clamabo]* In Hebræo: *Sicut grus vel hirundo ita pipiebam.*

Meditabor ut columba] Gemebam ut columba. Virgilius:

Nec gemere aëriâ cessabit turtur ab ulmo.

Attenuati sunt oculi mei spectantes in excelsum] Dum inter precandum cælum intueor, interim deficere incipit lux oculorum.

Domine vim patior] Morbum describit sub specie improbi alicujus publicani.

30 *Responde pro me]* Fac quod solent fidejussores: ii enim impediunt nè quis in nervum ducatur.

15. *Quid dicam, aut quid respondebit mihi, cum ipse fecerit?]* In Hebræo, *Quid loquar* (supple *amplius?*) *ipse dixit mihi,* (nempe fore ut convalescerem; idque per Esaïam antequam is de cubiculo ægrotantis egrederetur, 11 Reg. xx. 4.) & ipse fecit: sanitatem mihi reddidit.

40 *Recogitabo tibi omnes annos meos in amaritudine animæ meæ]* Quomodo hæc & sequentia legerint Græci difficile est conjectu. Cæterum sensus in Græco est non malus. Si Hebræum sequamur, hoc dicit: toto vitæ meæ tempore cogitatio hujus amaritiei mihi recurret.

16. *Domine si sic vivitur]* Domine per ista vivitur: per promissa scilicet tua & facta.

Et in talibus vita spiritus mei] Per ista respiravi.

Corripies me, & vivificabis me] In Hebræo: *Tu me sanas, & facis ut vivam.*

17. *Ecce in pace amaritudo mea amarissima]* Saluti mihi fuit ista maxima amarities.

Projecisti post tergum tuum omnia peccata mea] Non vis ad culpas meas respicere.

18. *Quia non infernus confitebitur tibi]* Laus tua per mortuos non celebratur, Psalm. vi. 6.

Qui descendunt in lacum] In foveam. Lxx: οἱ ἐν ᾗδῃ [*qui in inferno sunt*].

21. *Massam de ficis]* Quæ vi nativâ magis nocitura fuisse creditur.

60 *Super vulnus]* Imò *ulcus*, ut est in Græco: id est, super parte maximè inflammata.

22. *Quod erit signum quia ascendam in domum Domini]* Rectius videtur verti: *Quantum erit miraculum me ire in domum Domini?*

CAPVT XXXIX.

1. **M**^{Erodach}] Videtur hinc corrigendus locus 11 Regum xx. 12. ubi in Hebræo *Berodach* scribitur. Græci utrobique habent *Μερωδάχ* [*Mero-dach*]. Iosephus tantum *Baladam* vocat, aitque ejus mentionem factam & à Berofo in Chaldaicis. Fuit autem hic Medus; nam Medi post Asarhaddonem regnum Babylonicum tenuere: cujus mutationis jam antè vaticinia habuimus. Medos postea expulit Nabopolassar Chaldæus ortu, Nabuchodonosori pater. Hic Merodach ob beneficia in deos relatus, ut dicemus ad Ierem. L. 2.

CAPVT XL.

Cum apertè jam prædixisset Propheta eam deportationem quæ per Nabuchodonosorum ejusque Ducem Nabuzardanem erat eventura, liberaliter ejus calamitatis participes futuros partim ad emendationem vitæ excitat, partim, si eam præstent, promittit severa Dei judicia in ipsorum hostes, ipsis verò reditum in patriam, statum florentem, tutumque contra infestos vicinos, egregias victorias, magnum denique numerum eorum qui ipsorum exemplo atque institutione, aut Legem totam susciperent, aut certè ab idololatria moribusque improbis, qui idololatriam plerumque comitantur, discederent. In longum autem tempus extendunt se hæc vaticinia, à temporibus exilii ad tempora Templi & Urbis restructæ, imò & ad Maccabæorum & sequentia tempora. Nulla enim decora quæ populo erant obventura taceri Deus voluit, quò plus solatii esset piis per aliorum culpam exsulantibus. At cur transfiliit tempora Manassis, Iosias, Ioakimi? Quia nihil ea continebant nisi corruptelas populi, quæ causam dedere deportationi. Iosias enim, quamvis bonus, non multum exemplo suo apud populum profecerat, nisi quòd ritus aliquo modo restituerat; sed plerisque & procerum & populi animus manserat remotus à vera pietate. Cum autem omnia Dei beneficia umbram in se contineant eorum quæ Christus præstitit, tum præcipuè ista omnia quæ deinceps ab Esaia prænuntiabuntur, verbis sæpissime à Deo sic directis, ut simplicius limpidiusque in res Christi, quàm in illas, quas primò significare Esaia voluit, convenirent.

1. *Consolamini, consolamini popule meus*] Rectius *populum meum*, ut & Chaldæus censuit. Loquitur Deus, ut idem Chaldæus censet, Prophetis futuris exilii tempore.

2. *Completa est malitia ejus*] Scripsit Interpres *malitia*: id est, labor ejus finem accipiet brevi.

Suscepit de manu Domini duplicia pro omnibus peccatis suis] Id est, tantum quantum Deus satis esse judicat.

3. *Vox clamantis*] Supple, *sit*. Respicit id quod præcefferat, *clamate ad eam*: ubi hic Interpres, *advocate eam*. Dicit ergò quid clamare debeant eo tempore Prophetæ.

In deserto, Parate viam Domini] Loca deserta solent esse valde inæqualia. Per montes, valles, silvas, quæ Rex incedere debebat, mittebantur munitores qui arbo-

res cæderent, valles adæquarent, montium obstantia tollerent. Vide quæ dicta ad Matth. 111. 3. Sic etiam Deus vult exsulantibus Iudæis dici, ut auferant mores malos qui restitutionem ipsorum morabantur.

4. *Omnis vallis exaltabitur*] *Exaltetur*: id est: complanetur. Sic accipe & sequentia.

5. *Et revelabitur gloria Domini*] Si hoc faciatis, apparebit Dei auxilium, quicquid tandem homines contra moliantur.

Et videbit omnis caro] Voce *carnis* dat intelligi hominum nullas esse vires, ubi velit hoc Deus. Id sequentia clariùs explicant.

6. *Omnis caro fœnum*] *Gramen*. Vide quæ diximus Psal. xxxvii. 2. Adde Psal. ciii. 15. suprà xv. 6.

Et omnis gloria ejus quasi flos agri] Sic & Græci: καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου [et omnis gloria hominis], ut & Petrus 1. 1. 24. Legerunt nimirum non חסד [*miseriordia ejus*], sed הדר [*gloria ejus*], & rectius.

7. *Spiritus Domini sufflavit*] Æstus, Iac. 1. 11.

Verè fœnum est populus] *Omnis populus*, ut suprà *omnis caro*.

8. *Verbum autem Domini nostri manet in æternum*] Prædicta Prophetarum.

9. *Super montem excelsum ascende tu*] Fac undique audiaris quisquis hæc mea dicta suo tempore es prolaturus.

Qui evangelizas Sion] Id est, Sioni. *Evangelizans* in Hebræo est מְבַשֵּׂרת sono femininum, sensu commune, ut קהלת [*concionatrix pro concionator*].

Dic civitatibus Iuda] Id est, hominibus dispersis ex omnibus civitatibus. Συμπεδοχή [*Complexio*].

10. *Opus illius coram illo*] Μετανομήα [*transnominatio*]: nam opus sive opera posita est pro pretio operæ.

11. *In brachio suo congregabit agnos*] Innocentes. *Fœtas ipse portabit*] In Hebræo, *ducet*. Virgilius:

— hanc etiam vix, Tityre, duco
Hic inter densas corylos modo namque gemellos,
Spem gregis, ab filice in nuda commixa reliquit.

Per fœtas intellige qui labore fessi sunt.

12. *Quis mensus est pugillo aquas*] Ex factis ostendit immensam Dei potentiam: *mensus est pugillo*, id est, *continet quasi pugillo aquas*, id est, mare ipsum.

Et celos palmâ ponderabit] In Hebræo, *Disposuit*. *Palmâ*, quasi palmâ. Sic & sequentia.

Quis appendit tribus digitis molem terræ] In Hebræo: *Quis comprehendit in tridentali pulverem terræ?* שלש enim *tridentalis* etiam Psal. lxxx. 6.

Et libravit in pondere montes] *In statera*. Non minus facile montes sustinet, quàm homo pondera in statera.

13. *Quis adjuvit spiritum Domini?*] In Hebræo, *Quis instruxit spiritum Domini?* Græci verterunt, τίς ἐγνώ νῦν κυρίου; [*quis novit mentem Domini?*] quos sequitur Paulus Rom. xi. 34. eodem, ni fallor, sensu. Nam Iudæi Græcè loquentes verba duplicem actionem significantia per unam exprimunt, ut ἐγνώ hic valeat *scire fecit*, id est, docuit. Explicant id sequentia.

15. *Ecce gentes*] Etiam illi Chaldæi domini nunc vestri.

Quasi stilla situla] Quæ si decidat, à nemine curatur.

Et quasi momentum statera] Optimè vertit קחש, ut & Sapiens ροπήν χι. 23. qui locus huic loco geminus. intellige scriptulum.

Ecce insulae quasi pulvis exigui] קר omne quod minutum est significat. Στελον, id est sputum, hic vertè Græci. Insulas intellige terras maribus aut etiam amnibus adlitas, more Hebræo. eas projiciet ut sputum ubi velit. Præcipuè videtur intelligi Mesopotamia, Assyria, Armenia.

16. *Et Libanus non sufficiet ad succendendum, & animalia ejus non sufficient ad holocaustum*] Non sufficient, nempe si pro dignitate sacra ei facienda essent.

18. *Cui ergò similem fecistis Deum?*] Non abs re tractat hic locum contra imagines, quæ Deo aut quasi Deo erigebantur. Cum enim Israëlita à Theglathphalafare & à Salmanasare deportati, jam viverent inter eos qui Deo fingeant imagines, idemque eventurum esset Iudæis; quos deportaturus erat Nabuchodonosor, præmuniendi fuere utrique, ut, legis optimæ & sapientissimæ memores, caverent sibi ab iis moribus, qui minùs convenientem Divinæ majestati cogitationem imprimere possent animis, deinde & à vero Deo ad falsos abducere. Laudatur à plurimis Moses, quod nullas Deo imagines struxerit, nè Deus aut animali alicui, aut etiam animalium potissimo, homini, similis crederetur. Vide quæ ad hanc rem pertinentia protulimus ex Empedocle, Xenophane, Tacito, Plutarcho, ad Deuteron. iv. 15. Adde illud Antiphanis de Deo: ὁφθαλμοῖς ἔχ' ὁραταί, ἔδειν' ἔοικε, διόπερ' αὐτὸν ἐμαθεῖν ἐξ εἰκόν' ἔδεις δύναται [oculis non aspicitur; nemini est similis; unde etiam nemo eum ex imagine potest cognoscere].

20. *Forte lignum & imputribile elegit*] In Hebræo, *Qui pauper est ad offerendum lignum eligit quod cariem non sentiat*: is scilicet cui aurum & argentum non suppetit. Tale autem lignum præcipuè est cupressus, adeo ut tradat Plinius xv. 41. simulacrum Iovis in arce è cupresso durasse ad suam ætatem, à condita Vrbe sexcentesimo sexagesimo primo anno dicatum. Laudat ibidem Plinius ad eos usus vitem, juniperum, morum.

21. *Nomme intellexistis fundamenta terræ*] Nempe ab ipso esse facta, ut infra 26. Hæc omnia dicit, ut de Deo ea quæ ipso digna sunt sentiantur.

22. *Qui sedet super gyrum terræ*] Super orbem terræ. *Et habitatores ejus sunt quasi locustæ*] Velut minuta animantia, si cum ipso comparentur.

Expandit eos sicut tabernaculum] Vide Psal. civ. 2. & Genes. i. 6.

23. *Qui dat secretorum scrutatores quasi non sint*] In Hebræo, רונים, id est, Principes; Græci, ἀρχοντας: Arabibus رن est gravis.

Iudices terræ velut inane fecit] Diffolat eos, ut sequitur.

26. *Qui educit in numero militiam eorum*] Velut ordinatis agminibus.

Et omnes ex nomine vocat] Vt domini servos, Heus Syre, heus Geta: pro imperio.

Neque unum reliquum fuit] Nulla stellarum defugit imperium: ex præscripto oriuntur omnes.

27. *Quare dicis Iacob*] Quare diceres, ô Iacobi

posteritas. Monet eos, nè cum eæ calamitates advenient putent se Deo curæ non esse.

28. *Non deficiet, neque laborabit*] Id est, non fatigatur gubernando res humanas.

Nec est investigatio sapientiæ ejus] Hoc vult: sed sapientiæ ejus (quæ mundum regit) est imperscrutabilis. Cum cessare videtur, jam causas actuum in occulto disponit.

29. *Qui dat lasso virtutem*] Quomodo lassaretur is qui lassos recreat?

30. *Deficient pueri*] נערים hic sunt adolescentes, ut sæpe alibi. Vertunt sæpe Græci νεοί & νεανίσκοι. Sæpe evenit, inquit, ut qui vegetæ sunt ætatis, sub labore deficient.

31. *Qui autem sperant in Domino, mutabunt fortitudinem*] Id est, novas subinde vires Deo dante accipient.

Assument pennas sicut aquilæ] Novas scilicet. Vide Psalm. ciii. 5.

CAPUT XLI.

1. *Taceant ad me insulae*] In Hebræo, Tacete; sed sensu eodem; id est, cum silentio admiramini. At Lxx legerunt non החרישו [tacet], sed החדישו [innovate]; vertunt enim ἐγκαταστήσει.

Et gentes mutent fortitudinem] Cum populi (id est, Iudæi) novas acquirant vires: est enim repetita locutio ex eo quod præcessit xl. 31. Frequens est sacris literis לאמים, id est לאס [populos], vocare Iudæos, cæteros גוים [gentes], aut ut hic איים [insulas].

Tunc loquantur] Postquam admirando defessæ erunt gentes, tunc loquantur, & causas intelligant. Quod in Abrahamo fecit Deus, idem se ait fecisse in ejus posteris; idque meritò, ob unius Dei cultum ab aliis neglectum.

2. *Quis suscitavit ab Oriente justum*] In Hebræo est justitiam. Sed frequens Hebræis abstracta ponere pro concretis. Iustum dicit Dei unius cultorem Abrahamum. Nihil enim justius quàm eum pro Deo haberi qui mundum condidit, non alios quos humana audacia deos fecit. Chaldæa & Mesopotamia ad Orientem Iudææ.

Vocavit eum ut sequeretur se] Bene vertit sensum Hebræi לרגלו [ad pedes suos]. Vide Genes. xii. 1. Iosue xxiv. 3. Hebr. xi. 8.

Dabit in conspectu ejus gentes] Id est, prostravit coram eo idololatrias, Genes. xiv. nam futura hic valent pro præteritis, more Hebræo.

Et reges obtinebit] In Hebræo, Regibus eum fecit prævalere, Psalm. cv. 14.

Dabit quasi pulverem gladio ejus, sicut stipulam vento raptam arcui ejus] Ità gentes & Reges isti gladio & arcu Abrahami disjecti sunt quasi pulvis aut stipula.

3. *Persequetur eos, transibit in pace, semita in pedibus ejus non apparebit*] Ex Hebræo sic vertas, Persecutus eos pervenit incolumis eâ viâ quam pedibus suis ingressus (supple ante) non fuerat: id est, Damascum usque, Gen. xiv. 15.

4. *Vocans generationes ab exordio*] Imperans & imperaturus omnibus populis à mundi initio ad finem

usque. De loquendi hoc genere alibi.

Primus & novissimus ego sum] In Hebræo, *cum novissimis*: id est, ab initio ad finem usque cuncta gubernano.

5. *Viderunt insulæ, & timuerunt*] Videbunt miram populi mei restitutionem, & severa judicia in gentes alias.

6. *Vnusquisque proximo suo auxiliabitur*] Coibunt inter se ut idololatræ.

7. *Confortavit faber ærarius percutiens malleo eum qui cudebat tunc temporis*] In Hebræo, *Confirmat faber ærarius aurificem; politor mallei eum qui tundit incudem.*

Dicens glutino bonum est] *Dicens ferrum hoc bonum esse*: σύμμιμα [commisura] Græcis.

Et confortavit eos] Deorum aliquem.

Clavis ut non moveretur] *Gomphus*, ut loquitur in hac re Arnobius. Sensus est, Quam facile simulacra sua statuminant, tam facile putant statuminari à se posse Imperia sua.

8. *Et tu Israël*] O Israël: nam ita sumitur אִתְּךָ [tu].

Semen Abrahami amici mei] Nempe es: quasi dicat, Memento te ex Abrahamo ortum, pariter tractandum, si paria feceris. Magnus honos Abrahami amicum Dei dici 11 Paralip. xx. 7. Iac. 11. 23. Ejus amicitie signum ingens quod Abrahami causâ Deus juravit: Hebr. vi. 17.

9. *In quo apprehendi te ab extremis terræ*] In Hebræo, quanquam transpositis vocibus: *Tu es quem apprehendi. Ab extremis terræ*, ab Ægypto. Vetera memorat, ut nova sperentur.

Et à longinquis ejus vocavi te] *A magnis ejus*, in Hebræo: id est, Regi & principibus Ægypti te eripui.

Elegi te, & non abjeci te] Te mihi feci populum peculiarem, non autem insuper habui ut gentes alias.

10. *Nè declines, quia ego Deus tuus*] Nè animo concidas.

Et suscepit te dextera iusti mei] In Hebræo, *justitiæ meæ*: id est, dextera mea iusta: quomodo & Græci hic accepere.

11. *Erunt quasi non sint*] In Hebræo, *redigentur in nihilum*. Sic & infra 12.

Qui contradicunt tibi] Id est, obstant. Vide quæ ad Lucam 11. 34.

12. *Viros rebelles tuos*] Melius: *eos qui tecum contendunt*.

13. *Apprehendens manum tuam*] Tanquam pugnae socius.

14. *Noli timere vermis Iacob*] Qui à gentibus tanquam vermis contereris, Psalm. xxii. 7.

Qui mortui estis ex Israel] Imò, *viri Israëlitis*. Id enim מְתֵי [viri]. sed solet de paucis dici: ideo Græci hic posuere ὀλιγός [rarius].

15. *Ego posui te quasi plaustrum trituran novum*] Faciam ut sis velut tribula valde incidens.

Habens rostra ferrantia] Bene dentata. *Ora habens*, in Hebræo.

Triturabis montes & comminues, & colles quasi pulverem pones] Id est, precibus tuis obtinebis, ut, sicut olim Abrahami causâ contrivi Reges, & Mosis eumque comitantium causâ Regem Ægyptium: ita nunc

etiam vestri causâ conteram Medos, & Babylonem, à quibus pessimè tractati estis.

17. *Egeni & pauperes quærunt aquas, & non sunt: lingua eorum siti aruit, ego Dominus exaudiam eos*] Constructio Hebraica, quam Latine sic exprimas: *Egenos & pauperes qui aquas quærunt ubi nullæ erunt, ita ut siti ardeat eorum lingua, ego Deus exaudiam. Sitis & fames*, præsertim in locis æstuosis, omne vehemens desiderium significat, ut xxv. 5. ostendunt id & sequentia.

19. *Dabo in solitudinem cedrum & spinam, & myrtum & lignum olivæ: ponam in deserto abietem, ulmum & buxum simul*] Altera similitudo sumpta ab umbris in locis quæ umbras habere non solent. Eæ enim subito si appareant, magno id solatio est. Vide supra xxv. 4. Quod hic est *spina* in Hebræo est שִׁטָּה. Id cedri proprium est genus, unde *ligna Setim*. *Spinus* vocatur nonnullis, quod spinui albæ sit non dissimilis.

Vlmum] Hebræi putant aliud esse cedri genus. Dictum à *duratione* videtur: nam אֶרְךָ Arabibus est æternitas.

Et buxum simul] Hanc etiam cedrorum generi annumerant Hebræi.

20. *Et Sanctus Israel creavit illud*] Græci κατέδειξε [ostendit], benè; nam בְּרָא apud Hebræos de omni facto mirabili dicitur.

21. *Propè facite iudicium vestrum*] Id est, iam vos idololatræ adeste causæ vestræ.

30 *Afferte siquid forte habetis*] In Hebræo, *Adferite robora vestra*: id est, argumenta.

22. *Accedant*] Dii vestri.

Priora quæ fuerunt nuntiate] In Hebræo, *Priora quæ sint* (eventura scilicet) *nuntiate*. Dicite nobis ex deorum vestrorum dictatu quæ jamjam eventura sint.

Et ponemus cor nostrum] Credemus illos esse Deos. Est κοίνωσις [Communicatio]: nam Deus hic se hominibus quasi adjungit.

40 *Et sciemus novissima eorum*] In Hebræo, *Et sciamus posteriora eorum*, Id est, sciamus quæ illis primis futuris proximè consequentia erunt.

Et quæ ventura sunt nuntiate nobis] Nempe in longum: ut sequentia exponunt. ita ordine progreditur.

23. *Bene quoque aut malè, si potestis, facite*] Everte hostes vestros, ut ego Pharaonem everti: servate cultores vestros, quomodo ego Israelitas servavi.

50 *Et loquamur & videamus*] Hæc ubi præstiteritis, agemus postea de rebus aliis, & eas quoque examinabimus.

24. *Ecce vos estis ex nihilo*] Melius *veritas, minus nihilo*.

Et opus vestrum ex eo quod non est] Rectius *veritas*: *Opus vestrum pejus viperino*. Nam נִפְעָה quod hic sine ה brevius effertur, est *vipera*, ut apparet infra Lix. 5. & ex sermone Arabico. *opus deorum* intelligit id quod circa eos fit, id est, idololatriam.

60 *Abominatio est*] *Abominabilis est*, loquendi genere Hebræo, de quo sæpe jam egimus.

Qui elegit vos] Qui sibi sumit vos colendos.

25. *Suscitavi ab Aquilone, & veniet ab ortu Solis*] Deus

Deus per gradus quosdam clariùs clariùsque explicat modum, quo Iudæorum restitutionem sit procuraturus. Pro *suscitavi* ponendum *suscitabo*. Medi Iudæis ad Septentrionem, Persæ ad Ortum. Cyrus Medopersa, ideo ἡμίονος [*mulus*] in oraculo dictus, Persa per patrem Cambysem, Medus per matrem Mandanen Astyagis filiam.

Vocabit nomen meum] Me colet, auctoremque suæ felicitatis agnoscat. Vide Esdræ I. 2. 7. Iosephum XI. I.

Adducet magistratus quasi lutum, & velut plastes conculcans humum] Est in Hebræo transpositio quædam hunc habens sensum: *Is veniens principes ut lutum conculcabit, aut ut figulus humum mollem. Principes*, nempe Astyagen, Cræsum, Nabonidum.

26. *Quis significavit à primordio*] Quis deorum hæc prædixit longo antè tempore? id est, annis ferme CL.

Et à principio] Idem bis dictum.

Vt dicamus, Iustus est] Id est, Iustè ille sibi Dei nomen vindicat.

Non est neque annuntians] Deorum aliquis.

Neque prædicens] Propheta aliquis illis diis serviens.

Nec audiens sermones vestros] Nempe de illa Iudæorum restitutione.

27. *Primus ad Sion dicet*] In Hebræo non est dicet; sed subaudiendum dico. Ego Deus primus id significo.

Ecce adsunt] Aderunt Iudæi ex omnibus terræ finibus.

Et Ierusalem euangelistam dabo] Do jam nunc Esaiam qui prædicat restitutionem Urbis.

28. *Et vidi*] Quantumvis circumspicem.

Non erat ex istis quisquam qui iniret consilium, & interrogatus responderet verbum] Nemo est ex illis diis ita futuri peritus, ut consultoribus suis de ea re certi quicquam respondere possit.

29. *Ecce omnes iniusti*] Immeritò Deorum nomen sibi vindicant.

Et vana opera eorum] Cultus qui eis exhibetur: ut supra 24.

Ventus & inane simulacra eorum] Nihil per se valent, nec qui iis utuntur spiritus quicquam contra Deum.

CAPUT XLII.

1. **E**cce servus meus] Lxx hæc de toto populo Iudaico intellexerunt. Sed bene cuncta inveniunt apparet Dei sermonem redire ad Esaiam, de quo supra XL. 27. Sublimiùs autem hæc impleta in Christo, cuius figuram, quantum potuit, gessit Esaias, ut & Ionas, Ieremias, & alii quidam.

Suscipiam eum] Meliùs, cui innitor: cuius opera uti volo.

Iudicium gentibus proferet] Iudicia mea in Medos & Babylonios enuntiabit.

2. *Non clamabit*] Nihil aget perturbato animo.

Neque accipiet personam] In Hebræo, *Non elevabit*, supple vocem, plusquam res exigit.

Nec audietur vox ejus foris] Solent qui irâ exarde-

scunt ita altum loqui, ut vox eorum extra domum à prætereuntibus exaudiatur.

3. *Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non exstinguet*] Est λιτότης [*Extenuatio*]. Vult enim dicere, Esaiam vaticiniis suis confirmaturum Hebræos, quibus pietatis restabat aliquid, sed penè extinctum calamitatibus.

In veritate educet iudicium] Dei iudicia fideliter enuntiabit, nihil sui affectus permiscens.

4. *Non erit tristis, neque turbulentus*] In Hebræo, *Non caligabit, neque frangetur*: id est, neque ignorantia fallatur, neque metu retrahetur à faciendo officio.

Donec ponat in terra iudicium] Quò minùs Dei iudicia terris annuntiet.

Et legem ejus insulæ expectabunt] Meliùs: *Documenta ejus insulæ expectent*. Id est, certò sciant illi Assyrii, Mesopotamienfes, atque alii eventura quæ dicet Esaias.

6. *Ego Dominus vocavi te in iustitia*] Esaiam Deus alloquitur. *In iustitiam* rectiùs veritas: vocavi te, inquit, ut omnia vera ac recta eloquaris.

Apprehendi manum tuam] In Hebræo, *Apprehendam*. confirmabo te, ut supra XLI. 13.

Et servavi te] *Custodiam te*: nempe donec munus tuum peregeris.

Et dedi te in fedus populi] Vt populum meum Iudaicum ad observationem federis revoces.

In lucem gentium] Vt gentes doceas unum esse Deum mundi opificem.

7. *Vt aperires oculos cæcorum*] Idololatrarum.

Et educeres de conclusione vinctum] Vt Iudæi per te moniti de corrigendis viis suis hoc modo exitum reperiant ex illa custodia in qua detinebantur.

De domo carceris sedentes in tenebris] Idem est quod jam dixit. Tenebræ sunt hic mœstitia summa.

8. *Ego Dominus*] יהוה.

Hoc est nomen meum] Quo à diis gentium discernor.

40. *Gloriam meam alteri non dabo, & laudem meam sculptilibus*] Iterum λιτότης [*Extenuatio*]: vult enim dicere se vindicaturum severè in eos qui nomen quod ipsius est, dant Belo, Neboni, Meraducho & aliis τοῖς μὴ φύσιν ἔσθ' θεοῖς [*iis qui re ipsâ non sunt Dii*].

9. *Quæ primò fuerunt, ecce venerunt*] Loquitur Esaias quasi captivitati Babylonicæ interfit. Videtis evenisse quæ Ezechiae dixi de hac calamitate.

Nova quoque ego annuntio] Liberationem futuram.

Antequam oriantur] Antequam ulla existant ejus rei semina.

10. *Cantate Domino canticum novum*] Solet id dici in magnis gaudiis, ut Psalm. xxxi. 1. 3. XL. 4.

Laus ejus ab extremis terræ] Supple, sonet.

Qui descenditis in mare, & plenitudo ejus] Id est, & nautæ & vectores. Tyrios indicat multum vexatos à Babyloniis. Vide quæ de Tyro per Nabuchodonosorum obfessa per annos xiiii diximus ad librum III de Veritate Religionis Christianæ. πληρώματα pro vectores etiam apud Thucydidem videmus libro VII, ut ibi notat Scholiastes: & apud Suidam πληρώματα exponuntur οἱ ἐπιβάται [*vectores*].

Insulae & habitatores earum] De insulae significato supra diximus. Præcipue eos notat qui sunt ad Euphratem & Tigrim.

11. *Subleuetur desertum & civitates ejus*] Gaudeant Idumæi ad sinum Rubrum habitantes, qui Medorum hostes, & à Medis malè tractati fuerunt. Vide quæ diximus ad cap. xxi.

In domibus habitabit Cedar] Id est, Et vos qui tentoria habitatis, Arabes Σκηνῖται [Scenitæ]: nam & hi earundem fuerant partium. Vide locum jamjam indicatum.

Laudate habitatores Petrae, de vertice montium clamabunt] Id est, Etiam illi qui in Arabia sunt Petrea plurimum de hac re gaudebunt. & meritò; nam & hi Medorum hostes fuerant.

12. *Ponent Domino gloriam*] Tribuant Deo gloriam Arabes isti à tanto malo liberati.

Et laudem ejus in insulis nuntiabunt] Nuntient hæc Dei opera in omnibus oris longinquis.

13. *Suscitabit zelum*] Id est, magno ardore agitur in hostes.

Vociferabitur & clamabit] Barritum edet. Omnia enim hæc sumta sunt de re militari.

Super inimicos suos confortabitur] Bene vertas: Prævalebit hostibus. Persistit Propheta in eadem comparisonem.

14. *Tacui semper, filii, patiens fui sicut parturiens*] Dicens scilicet, (nam hoc verbum hîc & alibi sæpe subauditur) *Diu continui iram meam, sicut halitum feminæ parturientes.*

Loquar] Clamabo, ut feminæ parturientes interdum præ dolore facere coguntur.

Dissipabo & absorbebo simul] Desolabo terras, absorbebo homines.

15. *Desertos faciam montes & colles*] In quibus plerumque sitæ sunt urbes.

Et omne gramen eorum exsiccabo] Id est, cives auferam. Amant Hebræi μεταφωράς [translationes].

Et ponam flumina in insulas, & stagna arefaciam] Nihil verius: nam ipsum Euphratem pervium sibi fecit Cyrus. Vide quæ diximus ad librum III. de Veritate Religionis Christianæ.

16. *Et ducam cæcos in viam quam nesciunt*] Iudæos domum reducam, qui nihil minus speraverant.

Ponam tenebras coram eis in lucem, & prava in recta] Mutabo adversa secundis, & omnia eis quæ difficillima videntur reddam facillima.

Hæc verba feci eis] Melius: *Has res efficiam eis.*

Et non derelinqui eos] Neque enim eos derelinquam.

17. *Conversi sunt retrorsum*] Fugient illi Babylo-nii. Vide implementum alterum Ioh. xv. 16.

Confundantur] Confundentur, id est, pudefient.

18. *Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum*] Gentes alloquitur, ut supra 7.

19. *Quis cæcus nisi servus meus*] Sensus est: quamquam quid gentes objurgo, cum nemo sit inter eas cæcior quàm multi Hebræi post tot & tam conspicua Dei beneficia.

Et surdus nisi ad quem nuntios meos misi] In Hebræo, *nuntium*: id est, Esaiam, ad cujus tot minas & promissa magna pars populi nihilo fiebat melior.

Quis cæcus nisi qui venundatus est?] Legit hîc

Interpres non מְשֻׁלָּם [federatus], sed מְשַׁכָּר [mercede redemptus]. Græci οἰκουμενιστὲς αὐτῶν [qui dominantur eorum]. Lectio in Hebræo recepta non mala est, si veritas sicut federatus, nempe Dei, populus Israëliticus. Mahumetistæ eodem sensu, quanquam falso, se appellant Mussulmannos.

20. *Qui vides multa, nōne custodies?*] Ex Hebræo: *Videndo multa non observas.* Vidistis multa miracula & non curatis.

10 *Apertas habes aures, nōne audies?*] In Hebræo: *Qui apertas habet aures, nōne audiet?*] Id est, audire debet? Cui tamdiu insonuere Legis & Prophetarum voces, nōne ejus fuit illas in animum admittere? nam *audire* hîc de mentis attentione accipiendum, ut Matth. xi. 15. & alibi.

21. *Et Dominus voluit ut sanctificaret eum, & magnificaret legem, & extolleret*] Rectè veritas, *Deus voluit eum* (populum) *justum* (sive sanctum) *reddere*: *magnam ei legem dedit* (multa præcepta), *ut illustriorem eum redderet.*

22. *Ipse autem populus direptus est, vastatus*] Attamen, inquit, vide quæ ei eveniant post tot decora. Causam jam reddet.

Laqueus juvenum omnes] Melius verti videtur: *Laqueus in omnibus foraminibus eorum.* Id est, Nusquam exire poterunt: ita ubique eis tendentur insidiæ. Lxx: ἡ γὰρ παγὶς ἐν τοῖς ταμίοις πανταχῶς [laqueus ubique in penetralibus eorum].

30 *Et in domibus carcerum absconditi sunt*] כְּלִא non carcerem tantum significat, sed omne id quod bene clauditur. Lxx hîc: καὶ ἐν οἰκοῖς ἀμα ὅπῃ ἐκρυψαν αὐτοὺς [et simul in domibus in quibus se absconderant]. Rectè ergo veritas: *Et in reclusis locis ubi latitabant*, supple: *Et ibi erunt insidiæ.* Historiam vide I Regum xxv. 5.

Facti sunt in rapinam, nec est qui eruat; in direptionem, nec est qui dicat, Redde] Nemo aut facto aut verbo eos ab injuria vindicat. Describit statum captæ urbis, & manentis servitutis.

40 23. *Quis est in vobis qui audiat hoc, attendat, & auscultet futura?*] Id est, Quàm pauci sunt qui cum hæc Divinitus prædici audiant, in tempore se corrigant.

24. *Nōne Dominus ipse cui peccavimus*] Est iterum κοινωνία [Communicatio]. Nempe enim Esaias inter illos erat, quorum culpâ hæc eveniebant; sed ipse, quanquam integer, loquitur ut pars populi corrupti.

50 *Et noluerunt in viis ejus ambulare*] Id est, quia noluerunt. sic & sæpe sumitur.

25. *Et forte bellum*] Ab Ægyptio primum, deinde à Chaldæo. I Reg. xxi. 11. 33. xxiv. xxv.

Et combussit eum in circuitu, & non cognovit] Id est, Cum omnia circum Urbem sita incendio corumpentur, nondum resipiscet populus.

Et succendit eum, & non intellexit] Nè tum quidem resipiscet, cum Vrbs à Chaldæis incendetur, I Reg. xxv. 9. Ierem. xxxix. 8.

C A P V T XLIII.

1. **Q**uia redemi te] Iacobum ex multis malis liberavi. Parentes cum liberis iidem censentur.

Et vocavi te nomine tuo, meus es tu] Indidi illi nomen *Israëlis*, sicut servi vocantur *Marcipores*, *Quintipores*.

2. *Cum transferis per aquas tecum ero*] Melius: *cum transires per aquas* (id est, per mare Rubrum) *tecum eram*.

Et flumina non operient te] *Flumina* (ut Iordanes ex duobus fontibus oriens) *te non inundarunt*, quinimò transitum tibi dederunt.

Cum ambulaveris in igne, non amburèris, & flamma non ardebit in te] Hæc quoque verba in præteritum mutanda. Sensus enim est, Cum in circuitu urbis tuæ Sennacheribi exercitus subito exitio (quod flammæ comparari jam sæpe vidimus) periret, te salvum quasi ab incendio præstiti. *Incedere per ignes* etiam Horatius dixit pro in periculis versari.

3. *Dedi propitiationem tuam Ægyptum, Æthiopiam ac Saba pro te*] Græci ἀπαρχή [permutationem pro te]: id est, Cum Asarhaddon cogitaret tibi inferre malorum ultima, objeci ei alium hostem Æthiopem Tharacam comitatum ingenti agmine ex Ægypto & Meroe, aut, ut Græci hic habent, Syene. Vide iuprà caput xvi. & xxxvi.

4. *Ex quo honorabilis factus es in oculis meis, & gloriosus, ego dilexi te, & dabo homines pro te, & populos pro anima tua*] Sensus est, Quod antehac feci nunc quoque faciam: quia apud me in magno es pretio, plurimique haberis à me & diligeris, propterea nullis hominibus aut populis parcam ad te liberandum. Ad Medos & Babylonios hoc pertinet.

5. 6. *Ab Oriente adducam semen tuum, & ab Occidente congregabo te. Dicam Aquiloni, Da; & Austro, Noli prohibere*] Id est, ex omnibus mundi partibus te reducem faciam. Sic Matthæi xxiv. 31. ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων [à quatuor ventis]: ubi dicta vide.

7. *Et omnem qui invocat nomen meum*] Græci propius ad Hebræum: πάντας ὅσοι ἐπικέκληνται τῷ ὀνόματί μου [omnes qui de meo nomine vocantur], id est, illos qui se unius Dei cultores profitentur.

In gloriam meam] Vt appareat mea potentia, & in promissis fides ac constantia.

Creavi eum, formavi eum, & feci eum] Vertenda hæc per futurum, & sensus est: Eos omnes quasi vitæ reddam. Nam misera conditio mortis nomine appellatur.

8. *Educ foras populum cæcum, & oculos habentem*] Qui cæcus est, quamvis oculos habeat. Iudæos intelligit, qui multa Dei opera viderant, nec satis tamen plerique ea considerabant. *Educ*, id est, ad iudicium voca.

Surdum & aures ei sunt] Quamvis aures ei sint: id est, qui multa à patribus audita non satis animo retinet.

9. *Omnes gentes congregatæ sunt, simul & collectæ sunt tribus*] Veritas rectius: congregentur & colligantur, nempe ad iudicium.

Quis in vobis annuntiet istud?] Quis est ex Gentibus qui vobis possit dicere, quis & quo nomine futurus sit qui populum meum sit liberaturus: quod ego dicam per Esaiam.

Et quæ prima sunt audire nos faciet] Dicat saltem illa quæ proximè futura sunt. Vide iuprà xli. 22.

Dent testes eorum] Producant nobis testes idoneos de divinitate eorum quos colunt.

Iustificentur] Id est, Si id præstare possunt, iusta illorum causa pronuntiabitur. Confer quod iuprà xli. 26.

Et audiant] Deinde audiant testes meæ partis.

Et dicant, Verè] Id est, cogentur dicere à me stare veritatem.

10. *Vos testes mei dicit Dominus*] Qui ista ex Esaias audistis & audietis.

Et servus meus quem elegi] Esaias, ut iuprà xli. i. Testis & dicendo palam, & scribendo, & scriptum consignando.

Quia ego ipse sum] Nempe Deus.

12. *Ego annuntiavi*] Prædixi salutem vestram.

Et salvavi] Et præstiti, ut prædixeram.

Auditum feci, & non in vobis alius] Est & hic transpositio. Sensus est: Ego, non autem aliquis deorum extraneorum, effeci ut hæc vaticinia apud vos tanto antè audirentur.

Et ego Deus] Me esse Deum.

13. *Operabor, & quis avertet illud?*] Quis obstabit si quid facere velim? Vide iuprà xiv. 27.

14. *Misi in Babylonem*] Mittam adversus Babylonem, hostes scilicet.

Et detraxi vectes universos] Melius vertas, *Et faciam ut illi omnes fugiendo descendant*. Faciam ut Babylonii fugâ abeant ad Borsippa. Vide locum Berossi, quem adduximus libro tertio Testimoniorum pro Veritate Religionis Christianæ.

Et Chaldaeos] 1 [et] hic est nempe.

In navibus suis gloriantes] Melius, *Ad naves eris clamor eorum*. Alii alios hortabuntur, ut in naves se conferant ad fugam.

15. *Creans Israël*] Vide iuprà 7.

16. *Qui dedit in mari viam*] In mari Rubro, ut iuprà 2.

Et in aquis torrentibus semitam] Per Iordanem.

17. *Qui eduxit quadrigam, & equum, agmen & robustum*] E terra in mare perduxit Ægyptios curribus & equis validos. Vide Exod. xv. 1. 4. 9.

Simul obdormierunt, nec resurgent] Quasi dicat illis:

Nox est perpetua una dormienda.

Contriti sunt quasi linum, & extincti sunt] Linum notat Ægyptum.

18. *Nè memineritis priorum, & antiqua nè intueamini*] Quasi dicat, Nihil opus me vetera revolvere. Satis erit novorum beneficiorum unde cognoscar.

19. *Ponam in deserto viam*] Facilem ac planam sine offensis: plerumque enim in desertis loca sunt confragosa. Simile iuprà xi. 16.

Et in invio flumina] In locis siticulosis. Confer iuprà xli. 17.

20. *Glorificabit me bestia agri, dracones & struthiones*] His figuris feras gentes denotat.

Vt darem potum populo meo] Id est, solatium.

21. *Populum istum formavi mihi*] Formabo istos reduces.

22. *Non me invocasti Iacob*] Causas reddit Deus deportationis populi: defectionem à Lege, cujus initium per Manassæ. Vide i Reg. xxi. 9.

Nec laborasti in me Israël] Rectius veritas, Imò ta-
dio fuisti mihi Israël: ut infrà 24. *גַּל כּוֹסֶיךָ* [molestias
exhibere] vertitur Ecclesiastæ x. 15. & *מַגְזֵזֶיךָ*
[exasperare] Malachiæ 11. 17.

23. *Non obtulisti mihi arietem holocausti tui]* Non
mihi, sed Baali & Molocho, astrisque aliis. Vide
dictum jam locum.

*Non te servire feci in oblatione, nec laborem tibi præ-
bui in thure]* Ego tibi sumtui non fui, sed dii tui
imaginari.

24. *Non emisisti mihi argento calammum]* Ad suf-
fitum.

Et adipe victimarum tuarum non inebriasti] Non
oblectasti me.

Veruntamen] Contrà.

Servire me fecisti in peccatis tuis] Tam gravia mihi
sunt peccata tua, quàm servitus durissima homini
eam fervienti.

25. *Ego sum, ego sum ipse qui deleo iniquitates tuas
propter me]* Ex mea bonitate pœnitentiâ vestrà con-
tentus, priorum non recordabor.

26. *Reduc me in memoriam]* Narra mihi quæ fe-
ceris, & quæ passus sis, ut videamus, quæ pertulisti,
jure, an injuriâ pertuleris.

Et judicemur simul] Super ista calamitate vestrà.

Narra si quid habes, ut iustificeris] Si quid ha-
bes quo speres te posse ostendere immeritò tibi hæc
evenire.

27. *Pater tuus primus peccavit]* Manasses. Reges
enim patres populorum.

Et interpretes tui prævaricati sunt in me] Sacerdo-
tes & Levitæ.

28. *Et contaminavi principes sanctos]* In Hebræo,
sanctitatis. Feci ut à profana plebe non distinguan-
tur Pontifices ipsi: quia vivendum habent sine Tem-
plo, sine victimis, sine habitu sacerdotali. Loqui-
tur hæc Deus quasi in ipso tempore captivitatis.

Dedi ad internecionem Iacob] Iudæos plurimos oc-
cidit Nabuchodonosor. Vide 11 Reg. xxv. 6. 21.

Et Israël in blasphemiam] Opprobriis, id est, ser-
vitudi exposui Israël posteros, nempe Hierosoly-
mitas, & alios quos deportavit Nabuzaradan.

C A P V T XLIV.

1. **E**T nunc audi Iacob serve meus] Alloquitur
Deus illos deportatos jam pœnitentiâ du-
ctos peccatorum.

2. *Et rectissime quem elegi]* *יִשְׂרָאֵל*, id est, *יִשְׂרָאֵלִי*
[Israëlule], quomodo filiolos alloqui solemus. Vi-
de Deuteron. xxxii. 15.

3. *Effundam enim aquas super sitientem, & fluenta
super aridam]* Quid hac Metaphorâ significet statim
explicat: *Effundam Spiritum meum super semen tuum.*
Dabo ex te Prophetas, Ieremiam, Ezechielem,
Aggæum, Zachariam, Malachiam.

Et benedictionem meam super stirpem tuam] Effi-
ciam ut multa tibi sit soboles.

4. *Et germinabunt inter herbas sicut salices inter
aquarum rivulos]* Ità eminebunt inter populos
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.

5. *Iste dicet, Domini ego sum]* Quilibet abdicatis
idolis Deo serviet.

Et ille vocabit in nomine Iacob] Volet se haberi
non tantum de posteris Iacobi, sed & ejus imi-
torem.

Hic scribet manu suâ Domino] Lxx non malè *ἐπι-
γράφει τῇ χειρὶ αὐτοῦ*, *τὸ θεὸς εἰμι*. [scribet in manu sua,
Dei sum]. Sicut milites Imperatoris nomen in manu
scriptum habebant.

Et in nomine Israël assimilabitur] Cognominabi-
tur *ἀληθῶς Ἰσραηλῆτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι* [verè Israël-
lita in quo dolus non est], Ioh. Euang. 1. 47.

6. *Ego primus & ego novissimus]* Vide suprà
xli. 4.

Absque me] In Hebræo, *præter me*.

Non est Deus] Sunt tantum *λεγόμενοι θεοὶ* [Dii no-
mine], ut ait Paulus 1 Corinth. viii. 5.

7. *Vocet & annuntiet, & ordinem exponat mihi, ex
quo constitui populum antiquum]* Ex Hebræo sic ver-
tas: *Quis, ut ego, significat & publicat, idque ordine,*
sicut ego, qui disposui omnia populo perpetuum duraturo?

20 *Quis illorum qui dicuntur dii suis populis omnia
eventura suo quoque ordine præsignificat, ut ego ei
populo quem mirificis modis conservo?*

Ventura] Ex propinquo imminetia. Confer quæ
suprà xli. 22. 23.

Et quæ futura sunt] Multò post.

8. *Nolite timere, neque conturbamini]* Hac ca-
ptivitate.

Ex tunc audire te feci, & annuntiavi] Memento
per Esaiam pridem id tibi prædictum. Tela prævisa
minùs feriunt.

30 *Vos estis testes mei]* Scitis olim hæc perscripta.
Suprà xliiii. 10.

9. *Et antantissima eorum non proderunt eis]* Scri-
psit, ni fallor, Interpres *amatissima*. Sic enim in
Hebræo, & in Græco *τὰ κατὰ θυμὸν αὐτῶν* [quæ ma-
ximè ipsis cordi sunt].

Ipsi sunt testes eorum] Ipsi illi formatores optimi
testes sunt, unde & quomodo facta sint ista quæ
deos vocant:

40 *Cùm faber incertus scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse deum.*

Quia non vident neque intelligunt] Simulacra
ista neque sentiendi neque intelligendi instrumenta
habent.

Vt confundantur] Quare meritò pudere debeat eos
qui talia faciunt & colunt, Psal. xcvi. 7.

10. *Quis fornavit Deum?*] Id est, Quis, nisi de-
mens, Deum sibi fabricet?

11. *Fabri enim sunt ex hominibus]* Verte, *falsi præ-
cateris*: pudefient scilicet.

Flabunt] Interpres scripsit *stabunt*, ut est in He-
bræo, & in Græco *σησάτωσαν*. Adveniant cuncti illi
fabri deorum, & coràm consistent: statim causâ
cadent.

12. *Limâ operatus est]* Quod hîc *limam*, id Iere-
miæ x. 3. melius fortè *asciam* vertit.

Esuriet & deficiet] Id est, nisi cibum habeat, Deus
suus ei cibum præbere non poterit, ut ego meis man-
na præbui. Itaque necesse erit deficiat.

60 *Non bibet aquam, & lassescet]* Si non adsit ei aqua
quam bibat, Deus suus ipsi eam non dabit, ut ego
meis ex rupe. Itaque præ siti deo suo inspectante
concidet.

13. *Artifex lignarius extendit normam*] Lineam. nam *norma* est ad quam fiunt angulosa.

Formavit illud in runcina] Melius: *Designat illud amussi miniatâ*, μιλιέω σάγματι [minio stillante] in Epigrammate Græco.

Quasi speciosum hominem habitantem in domo] Habitaturum in templo, sicut homo dives domi suæ habitat.

14. *Tulit ilicem*] In Hebræo, תרזה, unde Græca vox θύρσος [thyrsus].

Et quercum quæ steterat inter ligna saltus] Rectius, *Quæ extulerat se inter arbores silvæ*. 1 sæpe habet vim pronominis relativi: ut in eo quod statim sequitur ונסה [quam pluvia].

Plantavit pinum] ארן Hebræum videtur potius *ornum* significare. *Plantavit*, id est, destituit coram se, ut eam dedolaret, eique formam animo conceptam induceret.

15. *Et facta est hominibus in focum*] Nempe pars quæ dolando decedit. Explicant id sequentia.

Et adoravit] Vox Hebræa, quâ hîc utitur, significat προσπίπτειν [in terram procumbere].

Et curvatus est ante illud] Genua flexit. Vox est Chaldæa, quam de industria hîc usurpavit Esaias. Usurpant eam eodem sensu & Arabes. Exstat apud Daniele m sæpe. Aliarum gentium alii erant ritus in colendis idolis: quorum nullum præterire voluit Esaias.

16. *Et de medio ejus carnes comedit*] Id est, parte alterâ coctas carnes comedit.

Vah] Melius veritas *Euge*: est enim lætantis Interjectio, ut Psalm. xxxv. 21.

Vidi focum] Nempe bene lucentem.

17. *Et obsecrat*] Preces allegat imagini. Is est vocis Hebrææ significatus. Heraclitus: ὁμοία, ὡς εἶτις τοῖς δόμοις λεγόμενοι, ποιεῖσιν οἱ προσιδόντες ὡς θεοῖς τοῖς ἀψύχοις [Paria faciunt qui res inanimes tanquam Deos accedunt, ac si verba ad domos facerent].

18. *Non viderunt, neque intellexerunt*] Ne mica quidem illis restat bonæ mentis.

Obliti enim sunt ne videant oculi eorum] Hoc oblitus, quod hîc posuit Interpres, est ab obliuo, non ab obliuiscor: ostendit id & Hebræus contextus & Græcus. Græci elegantiores dicerent ληῶσι [lippiunt].

19. *Idolum faciam*] Ipsi dicerent, *deum*. Sed Esaias more suæ gentis dixit βδέλυγμα [abominationem], ut hîc vertunt Græci. Vide quæ ad Matthæi xxiv. 15.

20. *Pars ejus cinis est*] Legit רבעה: nam רבע quartam propriè, impropriè etiam alias partes significat. Vide Num. xxi. 13. Græci legerunt רעה [scientia]. Videtur lectio recepta non mala hoc sensu, *Pascitur cinere cor deceptum*: id est, re nihili. Quicquid lignum est, cinefieri potest.

Adoravit illud] In Hebræo est: *divertere illum facit*, nempe à verò, *cor illud deceptum*, prava scilicet consuetudo.

Et non liberavit animam suam] Ità ut se expedire non posset, illis scilicet idololatriæ vinctis.

Neque dicet] Neque cogitare.

Fortè est mendacium in dextera mea] In Hebræo, *Certè falsum est in dextera mea*: id est, id in quo laboro mera deceptio est.

21. *Memento horum Iacob & Israël*] Nempe cum inter idololatrias & sub idololatriis vivere cogeris.

Formavi te] Institui.

22. *Delevi ut nubem iniquitates tuas*] Απύλω ὡς νεφέλην [Delevi ut nebulam], id est, *disparere faciam ut nubem aut nebulam tua crimina*.

Revertere ad me] Id est, si modò te corrigas, & ad mei verum cultum redeas.

10 *Quia redemi te*] Melius, *Vt redimam te*, ut te ex hac captivitate liberem: nam ad illa tempora, quasi præsentia, dirigitur hic sermo. Sic & in sequentibus pone, *faciet & redimet*.

23. *Laudate cæli*] Id est, Angeli.

Iubilare extrema terræ] Ima terræ. Plebeji.

Resonate montes] Summi terrarum, id est, Reges.

Saltus & omne lignum ejus] Principes Regum comites.

24. *Formator tuus ex utero*] Qui ab Abrahami tempore te institui.

25. *Irrita faciens signa divinatorum, & ariolos in furorem vertens*] Chaldæos, qui ità artem ex astris divinandi, & quidem sine modo coluere, ut quod nomen gentis fuerat, factum sit nomen professionis. Vide Ciceronem primo De divinatione, Tacitum Annalium II. III. XII. XIV. XVI. Eodem pertinent quæ sequuntur.

26. *Suscitans verbum servi sui*] Qui ratum faciam Esaiæ vaticinium.

30 *Et consilium nuntiorum suorum complens*] Vt Ieremiæ & Ezechielis.

Et deserta ejus suscitabo] Ruinas ejus.

27. *Qui dico profundo, Desolare*] In Hebræo, *Siccator*. Hoc pertinet ad id quod Cyrus fecit ut Babylonem caperet; amnem enim Euphratem diffudit, & parte ejus in lacus abducta, per alveum veterem in Urbem ingressus est. Historia est apud Ieremiam LI. 32. & apud Herodotum.

28. *Qui dico Cyro, Pastor meus es*] Id est, Te pascendo populo meo præfeci. Mirum verò tanto antè tempore, annis antè c c x, ut Iosephus putat, nomen hujus Regis hoc loco & aliquot sequentibus apertè enuntiatum, cui simile habes de Iosia I Reg. xlii. 2. Sed enim qui hæc prædixerat Deus, idem his qui jus habebant dandi nominis eam mentem indidit, ut id nomen, non & aliud darent. Meminit hujus Prophetiæ Cyrus apud Iosephum xi. i.

50 *Qui dico Ierusalem, Ædificaberis*] Nehem. ii. Προσωποποιῶ [personæ fictio].

Et Templo, Fundaberis] Esdræ vii.

C A P V T X L V.

1. **H**Æc dicit Dominus christo meo Cyro] In Hebræo non *meo*, sed *suo* est; id est, ad opus Dei singulariter dilecto ac consecrato, non minùs quàm si more Regum Iudæorum per Prophetam aliquem unctus esset.

60 *Cujus apprehendi dexteram*] Quem ego confirmabo.

Et subijciam ante faciem ejus gentes] Medos, Lydos, Ionas, Babylonios.

Et dorsa regum vertam] Vertam Reges in fugam, Astyagem, Cræsum, Nabonidum.

1. 2. *Et aperiam coram eo januas, & portæ non claudentur. Ego ante te ibo, & gloriosos terræ humiliabo: portas æreas conteram, & vectes ferreos confringam*] Hæc omnia significant facturum Deum ut ei nihil obftet. Parem ferme felicitatem præstitit Deus Alexandro & Cæsari, illi ad Persarum, huic ad Romanorum ferociam edomandam. Latinus interpres, ubi nos habemus *הרורים* [inæqualia], quod Græci vertunt *ὄρη* [montes], legit *הרורים* [magnificos]. Sensus in Hebræo bonus est: iniqua loca adæquabo.

3. *Thesauros absconditos*] Vt Sardium, ubi gaza erat plurima. Item Asiæ, Ioniæ, Mesopotamiæ, ditissimarum regionum. Plinius xxxi. 1. 3. Iam Cyrus devictâ Asiâ pondo xxxiv millia invenerat, præter vasa aurea, aurumque factum, & in eo folia ac platani, vitæque. Quâ victoriâ argenti quingenta millia talentorum reportavit, & craterem Semiramidis, cujus pondus xv talentorum colligebat. Talentum autem Egyptium pondo lxxx patere Varro tradit.

Et arcana secretorum] Gemmas & monilia diligentissimè asservata.

Qui voco nomen tuum] Qui tibi jam nunc indo nomen magnificum. Nam *Κεσ*, si Ctesia & Plutarcho credimus, Solem, si aliis, alimoniam significat. Fuit autem Cyrus & lux magna Persarum, & verus altor parentium sibi populorum.

4. *Propter servum meum Iacob, & Israël electum meum*] Quia ad ejus libertatem tuâ operâ uti volo.

Assimilavi te, & non cognovisti me] Ex Hebræo verte: Cognominabo te priusquam me cognoscas. Id est, infantem adhuc insigniam egregio illo titulo Cyri. nam proprium ei nomen fuit aliud, ut ait Herodotus.

5. *Accinxi te, & non cognovisti me*] Græci bene, *ἐνδύσαί σε* [vires tibi dedi]. Efficiam ut exercitum ab Harpago habeas, quo Astyagem oppugnes. Deum esse unum mundi opificem nondum tunc norat Cyrus, sed id postea ab Hebræis didicit, (Vide suprâ xli. 25.) ut & animorum immortalitatem, quàm firmè ab eo creditam testantur Xenophon & Cicero Catone majore.

7. *Faciens pacem*] Dans salutem populis, ut Persis.

Et creans malum] Immittens mala in populos, ut Medos, Babylonios.

8. *Rorate cæli desuper, & nubes pluant justum: aperiatur terra & germinet salvatorem, & justitia oriatur simul: ego Dominus creavi eum*] Ex Hebræo, *Manate cæli de supernis, & summa ætheris stillent justitiam: aperiatur se terra ut fructum proferant salus & justitia. Hæc simul germinare faciet is quem ego Dominus creavi.* Describitur imperium Cyri quem Patrem populorum appellarunt omnes; nempe fore ut terra plena sit justitiæ ac felicitatis, non aliter quàm plena humoris esse solet, cælo largè pluyente. Similis locutio Psalm. lxxii. 6. 7. Fuit Cyrus, ut ex historiis apparet, justus, magnanimus, clemens, liberalis. Tot atque tantis virtutibus eum Deus instruxerat: quod hîc dicitur creavi.

9. *Væ qui contradicit fictori suo*] Causam jam adfert evertendi regni Babylonici, quod ejus Reges in Deum verum impii futuri sint verbis factisque. Vide Daniele v. Quàm autem hoc sit iniquum, similitudinibus illustrat.

Numquid dicet lutum figulo suo, Quid facis? & opus tuum absque manibus est] Melius, *Quomodo me faceres? ad opus tuum non sunt manus*, idoneæ scilicet: non satis habes virium. Hoc est adversus eos qui rerum Creatorem negabant.

10. *Væ qui dicit patri, Quid generas?*] *Quomodo generare posses?*

Et mulieri, Quid parturis?] *Quomodo posses parere?*

11. *Sanctus Israël plastes ejus*] Qui ut Creator ab ipso agnoscor.

Ventura interroga me super filios meos] Quærite à me quid ego facere velim de illo populo, quem ut filium amplector.

Et super opus manuum mearum mandate mihi] *Et præcipite mihi*: id est, impedit, si potestis, nè quod volo de illis faciam. ita experiemini quid vos possitis, & quid ego possim.

12. *Et omni militiæ eorum mandavi*] Impero. Vide suprâ xl. 26. Quomodo ergò vos mea decreta impediretis, quibus & alia parent?

13. *Ego suscitavi eum ad justitiam*] Cyrum evexi in regnum, ut ea quæ justa & æqua sunt faceret.

Et omnes vias ejus dirigam] Successus ipsi admirandos dabo, ut suprâ hoc capite 1. & 2.

Ipse ædificabit civitatem meam] Id est, Templum, partem Urbis potissimam. Vide 11 Paral. xxxv. 1. 2. 3. & initium Esdræ.

Meam captivitatem dimittet] Populum meum captivum.

Non in pretio, neque in muneribus] Nihil pro tanto beneficio ab Iudæis aut accepturus aut postulaturus. Describit animum ejus verè regalem.

14. *Hæc dicit Dominus, Labor Egypti & negotiatio Æthiopie & Sabaim, viri sublimes ad te transibunt, & tui erunt*] Sensus est: Quia mercede nullâ adductus, Cyre, rem facies tam egregiam, ego ultro tibi mercedem dabo. Egyptii, Æthiopes, Sabæi, in Babyloniorum fuerant partibus, & pariter cum eis cæsi, capti, spoliati sunt eo prælio, quo ad Babylonem victor exstitit Cyrus. Erant autem populi illi ditissimi. De Egypto vide 1 Reg. x. 28. de Æthiopibus Job. xxviii. 19. Psalm. lxxviii. 32. de Sabæis Plinius vi. 28. Sabæi Arabum propter thura clarissimi ad utraque maria porrectis gentibus. Sic in Antonii auxiliis apud Virgil. vii. 1.

— *omnis eo terrore Ægyptus & Indi, Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.*

Sabæos fuisse proceros dicit Agatharchides.

Te adorabunt] Coram te se prosternent more Orientis. Hunc honorem inter Persas Cyro primum delatum ait Arrianus. Apud alias gentes erat satis antiquus.

60 *Tantum in te est Deus, & non est absque te Deus*] In Hebræo: *Tantum in te* (id est, tecum) *est Deus, præter quem Deus non est.* Hæc verba erunt victarum gentium ad Cyrum.

15. *Verè tu es Deus absconditus*] Aquilæ ἀποκρυ-
πτόμενος, Theodotioni κρυφάιντος [absconditus]: id
est, admirabilis. Hic Esaias iterum loqui incipit.

16. *Abierunt in confusionem fabricatores errorum*] Chaldaei astrologi.

17. *Salute aeternâ*] In Hebræo, *salute seculorum*: id est, in longum duraturâ.

18. *Non in vanum creavit eam*] Istam terram Iudæam. Vult eam rursus habitari & coli. Hebræi hinc inferre volunt etiam post Resurrectionem terram non fore inanem.

19. *Non in abscondito locutus sum, in loco terræ tenebroso*] Tribus notis se à diis gentium discernit. Dii gentium audiebantur ex antris & locis ad fraudem idoneis. Vide Scholiasten ad illud Papinii fine primi Thebaidos:

— seu Persei sub rupibus antri.

Non dixi semini Iacob, Frustra quærite me] Dii gentium cultores suos stantes servare, vel prostratos erigere non valent.

Ego Dominus loquens iustitiam, annuntians recta] Apud Babylonios recepto ritu omnes feminæ corpus vulgabant; idque in honorem Veneris, quam *Mylittam* vocabant. Vide Herodotum Clio. Dei lex, custos castitatis.

20. *Qui salvati estis ex gentibus*] Græcis: οἱ σω-
ζόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν [sospites à gentibus], id est, qui superstites eritis ex illis cladibus quas Cyrus inferet.

Nescierunt qui levant lignum sculpturæ suæ] Earum quas dixi rerum nihil norunt illi qui erigunt statuas, quas sculpi fecere.

Et rogant Deum non salvantem] Nullarum virium

21. *Quis auditum fecit hoc ab initio, & tunc prædixit illud*] Loquitur rursus, quasi illis temporibus, Cyro victore & Iudæos restituyente. Quis est ex omnibus fictitiis diis, qui hæc olim prædixerit cum omnibus suis circumstantiis, ut ego feci?

22. *Convertimini ad me*] Abdicatis idolis; quod multos illis temporibus fecisse omnino credibile est: sed ut id nihil esset ad eam mutationem quam Christus effecit.

Et salvi eritis omnes fines terræ] Bene explicant Græci: οἱ ἀπ' ἐσχάτης γῆς [vos qui ab ultimis terræ].

23. *Egredietur de ore meo iustitiæ verbum*] Id est, dictum verissimum.

Et non revertetur] Non erit irritum: ut Legati qui revertuntur re infectâ.

24. *Quia mihi curvabitur omne genu, & jurabit omnis lingua*] Illud omne & omnis hic non sine exceptione sumendum ostendit, quod sequitur, *futurum ut pudefiant* qui Deo se opponunt. Ergo intelligendum, de plurimis gentibus futuros aliquos qui veniant invocatum Deum verum in ambitu Templi, ut Solomo prædixerat I Regum vii. 41. Præterea multos etiam domi Deum verum culturos, ut Neheman fecerat. Cultus autem, quod est nomen generis, per juramentum, id est, speciem suam, explicatur populariter.

25. *Ergo in Domino*] Verte, nempe per יהוה. Per nomen illud Dei Israël. Vide quæ ad Matthæi xx. i. 44.

Dicet mea sunt iustitiæ & imperium: ad eum ve-

nient, & confundentur omnes qui repugnant ei] Hic lectio quam secuti sunt Lxx melior est, nempe וְ [ei] pro לִי [mihi], ut illud וְ עַד [usque ad eum] sit quasi repetitio illius וְ [ei], genere loquendi Hebræis non infrequente. Sensus est, *Dicet quisque illorum ex gentibus, cum ista quæ jam diximus videbit, Deum & veracissimum esse & potentissimum, meritoque eos erubescere debere qui se ei opponunt.*

26. *In Domino justificabitur & laudabitur omne semen Israël*] Id est, propter unius Dei cultum, laudem ac gloriam consequetur populus Israëliticus apud omnes bonos qui sunt in gentibus. δικαιώσθαι [justificari] sæpe est iustitiæ aut probitatis nomine laudari, Matth. xi. 19. Lucæ vii. 29. x. 29. xvi. 15. I Timoth. i. 16. Ecclesiastici i. 28. xxxi. 5.

CAPVT XLVI.

1. *Confractus est Bel*] In Hebræo: *Curvavit se Bel*, id est, cecidit: ἐπεσε Βήλ, ut habent hic Lxx. בָּל [Bel] Babylonis est, qui בַּעַל [Baal] Phœnicibus, Sol scilicet. Iovem hunc vocant Herodotus aliique, non ob stellam Iovis, sed quod, sicut Græcis Ζεύς [Iuppiter] erat deorum summus, ita Sol Babylonis. Templum ejus longè augustissimum erat Babylone structum à Nabuchodonosoro, ut testatur Berosus, cujus verba attulimus ad librum i. de Veritate Religionis Christianæ. Est ejus templi mentio & apud Herodotum in Clio, & in Hecataei fragmento, quod est apud Iosephum contra Appionem primo. Cecidisse dicitur Belus, quia Babylonis auxilio esse non potuit. Et solent captis urbibus dirui templa, abripi aut destrui simulacra. C. Flaminius in oratione pro M. Fulvio: *Signa ablata & cætera facta, quæ captis urbibus soleant.* Tertullianus Apologetico: *Tot de diis, quot de gentibus triumphi.* & in libro adversus Nationes: *Manent & simulacra captiva.* Vide quæ dicta à nobis de Iure Belli ac Pacis libro i. cap. xx.

2. *Contritus est Nabo*] *Succisus est Nabo*, ut hic vertit Chaldaeus. Hic est deus alter Babyloniorum, unde nomen habent Nabonassar, Nabopolassar, Nabuchodonosor, Nabonidus, & alii Reges Babyloniorum. Fuit autem ariolus aliquis in deum consecratus à Babylonis, paribus de causis ut Apollo ὁ Λοξίας [latebrilocus] apud Græcos.

Facta sunt simulacra eorum bestiis & jumentis, onera vestra gravi pondere usque ad lassitudinem] Optimè veritas, *Fuerunt dolori bestiis & jumentis* (quæ) *gestando onere pressa sunt ad lassitudinem*: est χλευασμός [insultatio]. dicit enim gavisura jumenta, quod posthac non futurum sit ut ista idola portando lassescant. Solebant in thensis idola portari. Sic Romanus quidam dicebat tauros & vitulos optare nè Cæsar rediret.

3. *Non potuerunt salvare portantem*] Bajulos suos.

Et anima eorum in captivitatem ivit] Id est, ipsi dii, locutione Hebræâ.

4. *Qui portantini à meo utero, qui gestamini à mea vulva*] In Hebræo: *Portati ab utero, gestati à matrice.* Id est, quos ego à prima origine affectu tenerrimo, qualis est matrum, custodivi.

4. *Vsq̄ue ad senectam ego ipse*] *Portabo vos, ut sequitur. In hoc matres vincam.*

5. *Cui assimilastis me?*] *Cui assimilaretis me?* Hoc ideo dicit, nè exemplo idololatrarum corrupti & fessi longâ servitute Babyloniorum mores imitarentur: nam Persæ imagines non habebant.

6. *Qui confertis aurum de sacculo, & argentum staterâ ponderatis, conducentes aurificem, ut faciat deum, & procidunt & adorant*] Versio optima est: *Illi postquam promiserunt aurum de marsupio, & in trutina expenderunt argentum, mercede conducunt aurificem, qui ipsis deum faciat, coram quo procidunt, aut se inflectant.*

7. *Et ponentes in loco suo*] Id est, super basim.

8. *Redite pravaricatores ad cor*] Ex Hebræo veritas rectius: *Reducite eos qui errant ad sapientiam.*

9. *Recordamini prioris seculi*] Omnia vestra prædicta cum eventis compare.

10. *Annuntians ab exordio novissimum*] A longo tempore prænuntians multò post secutura.

11. *Vocans ab Oriente avem*] E Perside vocans aquilam, id est, Cyrum, cui nasus erat aquilinus, ut Plutarchus notat. Aristoteles in Physiognomonicis: οἱ γρυπὴν ἔχοντες (τὴν ῥίνα) καὶ τὰ μετώπια διηρθρωμένην, μεγαλόψυχοι. ἀναφέρεται ἐπὶ τῆς αἰτίας [Hi qui nasum habent aduncum & à fronte bene distinctum, magnanimi: referuntur enim ad aquilam].

Virum voluntatis meæ] In Hebræo, *Virum* (id est, effectorem) *consilii mei.*

Adducam illud] Consilium illud meum effectum 30 dabo.

Creavi] Præformavi in animo.

12. *Audite me duro corde*] Illos de captivitate alloquitur, qui de promissis dubitaturi erant.

Qui longè estis à justitia] Qui quòd infidi estis, me quoque talem putatis.

13. *Propè feci justitiam meam*] Propè adest tempus quo fidem meam implebo.

Et in Israël gloriam meam] Liberationem ejus efficiam mihi gloriosissimam.

C A P V T XLVII.

1. **D***escende*] De folio, ut sequentia ostendunt: nam ab aliquo tempore penes Babylonios imperium fuerat.

Sede in pulvere] Vt in luctu gravissimo fieri solebat.

Virgo] Civitates feminarum nominibus & figurâ describi solent. *Virginem* verò dixit, quia mollis erat & tenera in victu atque habitu, ut jam sequetur.

2. *Tolle molam, & mole farinam*] Para te servilibus ministeriis. Vide Iob. xxxi. 10.

Denuda turpitudinem tuam] In Hebræo, *Detege*: id est, rade capillos tuos. Etiam illud in more lugentibus.

Discooperi humerum] Ad laborem te para.

Revela crura, transi flumina] Id est, ut transire possis fluminum vada fugiens.

3. *Revelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum*] Non erit tibi unde vel ea tegas, quæ maximè tegi vult pudor.

Et non resistet mihi homo] *Et non suscipiam deprecam-*

torem quenquam. Nam *videt* est & deprecari & deprecantes admittere.

6. *Iratus sum super populum meum, contaminavi hereditatem meam, & dedi eos in manu tua, non posuisti eis misericordias*] Rectè sic veritas: *Cùm ego iratus populo meo terram mihi propriam abs te contaminari paterer, hominèsque traderem in manum tuam, tu eorum nihil es miserta.*

Super senem aggravasti jugum tuum valde] Etiam 10 super senes. Vide Lament. Ierem. v. 4.

7. *Non posuisti hæc super cor tuum*] Non cogitasti de his quæ nunc tibi eveniunt.

Neque recordata es novissimi tui] Non venit tibi in mentem hoc excidium.

8. *Non sedebo vidua, & ignorabo sterilitatem*] Non carebo Rege, sed nec posteritate. Paria verba Romæ sub nomine Babylonis tribuit Apocalypsis xvi. 11. 7.

9. *Et propter duritiam incantatorum tuorum*] *Sacerdotum.* Ità כחך sumitur Arabibus, & mox hic

20 12. Ità vocem hanc explicat Baal Aruch. Apparet sæpe in Chaldæis Paraphrastis.

10. *Sapientia tua & scientia tua hæc decepit te*] Fidia in peritia Astrologicæ divinationis, quæ tanta in ea gente, ut omnes ejus professionis Chaldæi dicti fuerint. *Scientia Chaldæorum artis* apud Tacitum Annalium vi. Vide & Gellium i. 9. L. Nemo C. de Maleficis.

Ego sum, & præter me non est altera] In oraculo: Μένει Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον. — [Chaldæi soli sapiunt. —]

11. *Veniet super te malum, & nescies ortum ejus*] In Hebræo, *auroram ejus*: id est, diem συνεκδοχικῶς [Per complexionem]. Tu quæ omnes dies prosperos & adversos certò te nosse jactas, hunc diem exitii tui non prævidebis. Vide infra 13.

14. *Non sunt prunæ quibus calefiant*] Supple, alia. in cineres ità vertentur ut nihil carbonum superfit.

15. *Negotiatores tui ab adolescentia tua*] Qui tecum 40 à prima ætate vixerunt mercatores magnarii. Magnam enim ad commercia opportunitatem præbebant Euphrates, Tigris, Naharmalca, ac tot alii amnes in mare Persicum se devolventes.

Vnusquisque in via sua erraverunt] Fugerunt omnes qui potuerunt, alii alio itinere.

C A P V T XLVIII.

1. **E***t de aquis Iudæ existis*] Hebræi semen & ro- 50 ris & aquæ vocabulis designant. *μιαρὰν βάρυνδα* dixit Palladas in Epigrammate, Rabbini טפה סרוחה [guttam fetidam].

Et Dei Israël recordamini] Mentionem ejus facitis.

Non in veritate neque in justitia] Non animo sincero. Eos alloquitur qui Dei cultum cum idolorum cultu erant permixturi.

2. *De civitate enim sancta vocati sunt*] כִּי hic valet 60 *quanquam*: & est persona tertia pro secunda. *Quanquam*, inquit, nomine à pace deducto *Solyimi*, sive *Hierosolymitæ* vocamini.

Et super Deum Israël constabiles sunt] Id est, dicunt se Deo Israël, cui nomen est Deus Sabaoth, inniti.

3. *Priora ex tunc annuntiavi*] Per Esaiam jam tum hæc

hæc quæ videtis vobis prædixi. Loquitur enim quasi in ipso tempore captivitatis.

Repente operatus sum] Has calamitates.

6. *Vos autem num annuntiastis?* An quisquam ex idolorum cultoribus ista prædicere potuit?

7. *Nunc creata sunt*] Nunc planè existunt quælia dixi.

8. *Neque audisti, neque cognovisti, neque ex tunc aperta est auris tua*] Etiam si illa clarissimè prædicta erant tanto tempore, nunquam eis fidem habuisti.

Transgressorem ex utero] Hyperbole. Vide quæ ad Psalm. LI. 7.

9. *Infrænabo te*] In Hebræo est, *frænabo*, supple *iram meam*.

10. *Ecce excoxi te, sed non quasi argentum*] In Hebræo, *non in argentum*: id est, Diu cum te per ærumnas explorarem, nihil boni in te apparuit. Simile ab argenti repurgatoribus. At Lxx legerunt *שברתיך ולא ככסף* *πέπρακά σε ἔχ' ἐνεκεν ἀργυρίου* [*mancipavi te non ob argentum*], eodem sensu qui infra LI. 3.

Elegi te in camino paupertatis] Id est, seposui te ad fornacem miseriæ: excoquendum scilicet magis & magis.

11. *Vt non blasphemem*] In Hebræo: *Quomodo profanaretur? nomen meum* scilicet, de quo supra 9. *Quomodo ego paterer dici à Gentibus vires mihi defuisse ad liberandum populum meum.*

12. *Quem ego voco*] *Vocatur à me*: id est, qui dicis populus Dei.

Ego primus & ego novissimus] Suprà xLI. 4. xLIV. 6.

13. *Ego vocabo eos, & stabunt simul*] *Me vocante stant omnia ista*, nempe velut servi parati ad exsequenda herilia imperia. Similis locutio Psal. cxix. 91.

14. *Quis de eis annuntiabit hæc*] *Quis de illis* (diis Gentium) *prædixit ista?*

Dominus dilexit eum] Cyrum, de quo antè.

Faciet voluntatem suam in Babylone] Vt exsequatur decreta Dei in Babylonem.

Brachium suum in Chaldaïs] *Brachium Cyri erit contra Chaldaeos*. At Græci aliis punctis vertunt *σπέρμα Χαλδαίων* [*semen Chaldaeorum*].

15. *Et directæ est via ejus*] In Hebræo, *Prosperabitur via ejus*: quicquid aget, succedet feliciter.

16. *Non à principio in abscondito locutus sum*] Iam pridem hæc vobis dico apertissimè, non per ænigmata aut *Λόγισ θεσπίσματα* [*oracla flexiloqui Dei*].

Ex tempore antequam fieret ibi eram] Planè, inquit, quasi præsens interesset rebus tanto pòst futuris.

Et nunc Dominus misit me & spiritus ejus] Id est, Dominus per Spiritum hæc mihi imperavit.

17. *Gubernans te in via qua ambulas*] *Monstrans tibi viam quam ambules*: in qua tibi ambulandum est, si salvus esse velis.

18. *Facta fuisset sicut flumen pax tua*] Abundantissima fuisset tua prosperitas.

19. *Et fuisset quasi arena semen tuum*] Vide Genesios xxii. 17.

Stirps uteri tui ut lapilli ejus] Nempe *arenæ* sive *litoris*, ut hic David Kimchi. Frequens etiam apud Poetas comparatio.

Non interisset, & non fuisset attritum nomen ejus à

facie mea] Gratiofa semper apud me fuisset ejus posteritas.

20. *Egredimini de Babylone, fugite à Chaldaïs*] Simulatque Cyrum audietis venire contra Babylonem, vos Hebræi, qui tum in ea urbe eritis, nolite adventum ejus exspectare, sed statim fugite quantum potestis. Similia monita vide Genes. xix. 15. & in hac ipsa re Ierem. LI. 6. 45. & in re pari de Roma Apocalypseos xviii. 4.

In voce exultationis hoc annuntiate] Hæc cum gaudio alii aliis dicite. nam capta Babylon initium erit vestræ liberationis.

Dicite, Redemit] Verte in futuro: *Redimet*. Tempus liberationis jam propè est.

21. *Non sitierunt in deserto cum educeret eos: aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ*] Si hæc Deus facere potuit olim in liberatione ex Ægypto, paria aut majora & nunc facere poterit: nè dubitate.

22. *Non est pax impiis, dicit Dominus*] Contrà, inquit, Babyloniis ut impiis cuncta cadent adversa.

C A P V T XLIX.

1. *Dominus ab utero vocavit me*] Loquitur Esaias. Paria Deus de Ieremia i. 5. Apostolus Paulus de se Galat. i. 15. Hebræi illa loca interpretantur de egregia temperatura cerebri, quâ Deus à primo ortu donare solet eos quos Prophetiæ præparat.

Recordatus est nominis mei] Indidit mihi nomen pulchrum, quo *salus* à Domino ventura significatur.

2. *Et posuit os meum quasi gladium acutum*] Auctoritatem mihi dedit ad vitia excindenda. Confer Ephes. vi. 17. Hebr. iv. 12. Apocal. i. 6.

Posuit me quasi sagittam electam] Vt verba mea quàm longissimè pervenirent.

In pharetra sua abscondit me] Id est, protexit me, ut jam dixerat: nè ulla vis seditiosorum mihi noceret.

3. *Servus meus es tu Israël*] Id est, *Israëli*, Israël's bono.

In te gloriabor] *Per te gloriam assequar*: per tua prædicta.

4. *In vacuum laboravi sine causa, & vanè fortitudinem meam consumsi*] Vires meas prædicando exhausti, nullo aut exiguo fructu.

Ergò judicium meum cum Domino] *Veruntamen merces mea à Domino*. Merces dicitur *משכר* [*judicium*], quia ex pacto redditur.

Et opus meum cum Domino] Idem quod præcessit. nam Hebræi *μετωνομικῶς* [*transnominando*] mercedem operis *opus* vocant, ut Ierem. xx. 13.

5. *Vt reducam Iacob ad eum*] Vt illos ad pœnitentiam vocem.

Et Israël non congregabitur, gloriosus ero in oculis Domini] Puto veram esse lectionem scriptam in textu *לֹא* [*non*], quam sequitur Latinus, non illam in margine *וְ* [*ipsi*]. Sensus est, *Etiam si Israël ad mea monita nolit converti, ego tamen Deo placebo: qui scit me in officio non fuisse cessatorem*.

6. *Parum est*] Id est, Non sufficit mihi ut Hebræis prædices.

Et facies Israël convertendas] Reliquias populi.

Ecce

Ecce dedi te in lucem Gentium] Vt illos quoque ab idolis avertas, & sic plurimos serves. Vide supra capita xiii. xiv. xv. xvi. xvii. xviii. xix. xx. xxi. xxii. xxxiii. xxxiv. xli. xlv. xlvi.

7. *Ad contentibilem animam*] *Ad contemptorem animæ suæ.* Esaïam qui cum summo vitæ suæ periculo Dei dicta enuntiavit, nè maximis quidem parcens, ut Sobnæ.

Ad abominatam gentem] *Ad abominatum Gentibus,* ob perpetuam idololatriæ reprehensionem.

Ad servum dominorum] Subjectum Regibus Iudæis.

Reges videbunt, & consurgent] Reges ipsi te ut Prophetam venerantur. Vide supra xxxviii.

Et consurgent principes & adorabunt] Magno honore te afficit Eliakim, bonique principes alii.

Quia fidelis est] Credunt Deum impleturum quæ ejus nomine prædicis.

8. *In tempore placito exaudi vi te*] *In tempore voluntatis* (ubi tu voluisti) *exaudi vi te,* pro Ezechia deprecantem.

In die salutis auxiliatus sum tui, & servavi te] Effeci nequid Assyrii aut Sobna cum sua factione tibi nocere possent.

Et dedi te in fedus populi] Id est, per te renovavi meum cum populo fedus.

Vt suscitares terram] Vt instaures terram desolatam, eam facias iterum habitari, Iudæis ad tua monita resipiscentibus.

Et possideres hereditates dissipatas] Possideri facias. Sic enim habet Hebræum.

9. *Et dices his qui vincli sunt, Exite*] Id est, Corrige vos ut exire possitis.

Et his qui in tenebris, Revelamini] His qui calamitatibus sunt pressi, Date operam ut omnia vobis luceant, id est, prospera eveniant.

Super vias pascuntur] Etiam viæ erunt pascuæ: id est, floreant omnia, si se convertant Israelitæ.

Et in omnibus planis pascua eorum] Idem est quod præcessit, ἐν πάσαις ταῖς πεδίοις [in omnibus callibus], ut hic habent Græci. Vide Numer. xxi. 3. Ieremiæ i. 2.

10. *Non esurient, neque sitient, & non percutient eos æstus neque Sol: quia miserator eorum reget eos, & ad fontes aquarum potabit eos*] Id est, ad reditum nihil ipsis deerit: omnia erunt facilia.

11. *Et ponam omnes montes meos in viam*] Id est, idem faciam quasi montes auferam. Vide supra xl. 4.

Et semitæ meæ exaltabuntur] Id est, valles, ut via sit æqua. ללל vertitur ὁδοποιεῖν [vias facere]. מסלל vertitur ὁδός, δίοδος, πεδίο, πορεία [via, transitus, callis, iter].

12. *Ecce isti de longè venient*] Id est, ab Oriente, à Perside & aliis locis ad Orientem Iudææ sitis: nam hoc sequentia requirunt. de Hebræis loquitur.

Et ecce illi ab Aquilone] Ex Media, quò multi erant deportati.

Et mari] Id est, ab Occidente: nam mare Syriacum ad Occidentem Iudææ. Per mare intellige loca transmarina, Cyprum, Cretam, Macedoniam.

Et isti de terra Australi] In Hebræo: סִינִים [Sinim]. Noli hic cum quibusdam cogitare de Sinensibus ul-

tra Indiam, qui sunt צִינִים [Tsimim], non סִינִים. Post Ortum, Septentrionem, Occidentem, restabat Auster. Ad Austrum Iudææ sunt Sinæi, ut hic interpret nomen סִינִי transtulit Genes. x. 17. unde nomen habet deserta regio Sin, & in ea mons Sinai, Exodi xvi. 1.

14. *Et dixit Sion*] Vrbi Hierosolymorum destructæ dat sermonem.

15. *Et si illa oblita fuerit*] Id est, Esto tamen: possit hoc fieri.

16. *Ecce in manibus meis descripsi te*] Solebant qui negotii alicujus meminisse volebant, signum ejus aliquod apponere digitorum alicui. Vide Exodi xiii. 9.

17. *Venerunt structores tui*] In Hebræo, Festinant. Iamjam Cyrus id præcipiet.

Destruentes & dissipantes à te exhibunt] Longè erunt à te Babylonii, nihil nocere tibi poterunt: nec magis Samballetes, & Tobias Ammanita.

18. *Omnes isti congregati sunt*] Omnes isti qui per omnes terras, Assyriorum, Medorum, Babyloniorum, Persarum exsulant, ingens illa multitudo.

Venerunt tibi] Iamjam venient ad te.

Omnibus his velut ornamento vestieris, & circumdabis eos tibi, quasi sponsa] Sicut vestibus speciosis & monilibus decorari sponsæ solent, sic illorum egregiæ virtutes te decorabunt.

19. *Deserta tua & solitudines tuæ*] Loca quæ talia per Lxx annos fuere.

20. *Filii sterilitatis tuæ*] Nati tibi, cum sterilis videreris.

21. *Transmigrata & captiva*] Deserta, abductis civibus, ipso etiam solo in miseram servitutem reducto.

22. *Ecce levabo ad gentes manum meam*] Vt solent qui aliquem ad se vocant.

Et ad populos exaltabo signum meum] Vt solent Duces qui militem paratum esse volunt.

Et afferent filios tuos in ulnis] In sinu suo: sicut parvuli portari solent. Ità hic Græci. Nec aliter Arabes [أرض] usurpant.

Et filias tuas super humeros portabunt] Quasi in lecticis ferent: id est, omnia itineri commoda præstabunt.

23. *Et erunt Reges nutritii tui*] Vt Cyrus, Darius, Artaxerxes, Esdræ memorati; Alexander Magnus, successores ejus, maximè Demetrius. Hi enim & in populum & in Templum plurima beneficia, immunitates, dona contulerunt: quæ videre est apud Iosephum. Adde quæ diximus ad Matth. xx. v. 15. Nutritium pro nutritore habemus & apud scriptorem Belli Alexandrini.

Et Reginae nutrices tuæ] Vt Esthera, ut Cleopatra Regis Ptolemæi filia nupta Alexandro Iudæorum Regi, & aliæ.

Vultu in terram demisso adorabunt te, & pulverem pedum tuorum lingent] Patet hic אֲפִים אֲרָץ posittum pro אֲפִי אֲרָץ, qualis constructio reperitur Exodi xxv. 11. 17. Proverb. xx. 1. 21. & alibi. Intellige autem per אֲפִים אֲרָץ spectabiles in terra, honoratos. quomodo id nomen interdum sumi notant Hebræi ad 1 Sam. 1. 4. Pertinet autem hoc ad Principes Idumææ, Moabitidis, & aliarum terrarum, quas Iudæi

Iudæi reversi subegere. Pulverem pedum lingere non est Regum, sed hostium subactorum. Apparet hoc Psalm. LXXII. 9. confer & quod infra est LX. 14. Vestigia adorare hoc dicit Statius, id est, ibi procumbere ubi alter incescit.

Super quo non confundentur qui expectant eum] Locutio Hebraica, pro quo Latine dicas: Cui qui confidunt non pudefient.

24. Numquid tolletur à forti præda? aut quod captum fuerit à robusto salvum esse poterit? In Hebræo, An eriperetur forti præda? & captivitas iusti evaderet? Sion loquens inducitur, & vix credens id fieri posse. Captivitas iusti, id est, ii qui capti sunt belli jure. Quod à bello inter gentes indicto fit, id fieri dicitur κατὰ νόμον δὴ τινὰ [secundum legem aliquam], & esse δίκαιον τι [justum aliquo modo]. qua de re loca egregia adduximus libro III. c. 10. de Iure Belli ac Pacis. Et propterea quæ hic dicitur captivitas iusti, statim dicitur captivitas violenti, sicut apud Romanos in hoc argumento idem & jus & injuria dicitur.

25. Eos verò qui judicaverunt te ego judicabo] Rectius, Contendam cum iis, qui tecum contenderunt. Cum Babylonii, Idumæis, aliisque illarum partium.

26. Et cibabo hostes tuos carnibus suis] Committam illos inter se, Persas cum Medis, deinde Persas & Medos cum Babylonii: qui omnes olim Nabuchodonosoro militaverant.

CAPUT L.

1. **Q**uis est hic liber repudii matris vestrae, quo dimisi eam? aut quis est creditor meus cui vendidi vos? Morosi mariti levibus de causis instrumentum divortii uxoribus dant, Deuter. XXIV. Patres interdum ære alieno preffi liberos vendunt, Exodi XXI. 7. Neutrum in me convenit. Restat ergo ut dissidii hujus miseriæque vestrae causa in vobis hæreat. Eam amoliri vestrum est.

2. Quia veni & non erat vir] Quare venienti mihi nemo se sistit? Nemo mihi paret.

Vocavi, & non erat qui audiret] Vocanti nemo respondet? id est, Cur non recipitis facturos vos ad quæ vos excitant Prophetæ?

Numquid abbreviata ac parvula facta est manus mea? Fortè putatis me, si vos faciatis officium, promissa mea non præstiturum, quasi ea vires meas exsuperent. id refellit.

Ecce in increpatione mea] Imperio meo, ut Psalm. CVI. 9.

Desertum faciam mare] Siccabo, ut hic Chaldæus habet, & Psalmus dicto loco. Facere hoc possum, si velim. ostendi hoc in mari Rubro.

Ponam flumina in siccum] Vt Iordanem olim: & nunc Euphratis alveum.

3. Induam cælos caligine] Vt Exodi X. 21.

4. Dominus dedit mihi linguam eruditam] Verè quidem de se hoc dicere potuit Esaias, cujus dictio purissima inter omnes qui post Moysen fuere, & ἐννοίας [anini conceptiones] pulcherrimæ. Sed loco huic congruentior est interpretatio Senum Lxx, γλωσσῶσαν παιδείας [linguam institutionis], ut & infra 5. Sensus est, dedit mihi linguam aliis instituendis idoneam. Linguam docentium, Chaldæus hic.

Vt sciam sustentare eum qui lassus est verbo] In Hebræo, Vt norim loqui sermones opportunos his qui sessi sunt, calamitatibus scilicet.

Erigit manè, manè erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum] In Hebræo, A manè ad manè (id est, de die in diem) excitat mihi aurem ut audientiam præbeam, sicut doctores nempe discipulis facere solent. At Lxx ultimam vocem cum sequentibus connectunt, & videntur legisse בלמורי [per doctrinam]: idem enim valet ἡ παιδεία Κυρίου ἀνοίγει μοι τὰ ὦτα [doctrina Domini aperit mihi aures], quod ὁ Κύριος ἐν παιδείᾳ ἀνοίγει μοι τὰ ὦτα [Dominus per doctrinam aperit mihi aures].

5. Ego autem non contradico: retrorsum non abi] Non defugi ministerium, quanquam odiosum, ut Ionas.

6. Corpus meum dedi percutientibus, & genas meas vellentibus] Vellentibus barbam, quod etiam apud Latinos Poetas opprobrii aut ludibrii habet significationem. Hæc autem & quæ sequuntur dicta figuratè sunt ab Esaiâ, ut intelligeretur constantem ipsum fuisse in exsequendis Dei mandatis, etiam si à Sobna & factione ejus prævalida multum irrideretur. Cæterum voluit Deus hæc omnia etiam κατὰ λέξιν [verbatim] impleri in Christo, ut nihil excusationis haberent Iudæi, literarum aucupes.

7. Ideo posui faciem meam ut petram durissimam, & scio quod non confundar] Constantiam animi etiam vultu prætuli. Confer Ezechielem III. 8.

8. Iuxta est qui justificat me, quis contradicet mihi] Deus rebus ipsis mea dicta approbabit; quare contradictores non metuo. Confer Rom. VIII. 33.

9. Ecce omnes quasi vestimentum conterentur, tinea comedet eos] Repetendum in posteriori membro quasi: sic conterentur quasi vestimentum quod à tinea comeditur.

10. Quis ex vobis timens Dominum, audiens vocem servi sui? qui ambulavit in tenebris, & non est lumen ei? speret in nomine Domini, & imitatur super Deum suum] Id est, Si quis est ex vobis pius, is quamvis in mediis calamitatibus nè desinat Dei opem expectare.

11. Ecce vos omnes accendentes ignem] Id est, vos qui divinam iram in vos concitatis.

Accincti flammis] Sic & Græci interpretantur ויקות, non malè: Chaldæus gladium, sicut lanceam Latinus interpres Proverb. XXVI. 18.

Ambulate in lumine ignis vestri] Melius, foco. Sentite iram divinam.

In doloribus dormietis] Moriemini extorres.

CAPUT LI.

1. **A**tendite ad petram unde excisi estis] Ad illum parentem generis vestri, virum inconcussæ fidei, quanquam נֶזֶק [petra] etiam simpliciter pro origine accipi potest, notante Maimonidâ.

Et ad cavernam laci] Perforationem cisternæ: id est, uterum quem Deus aperuit.

2. Vnum vocavi eam] Id est, prole omni carentem. Et multiplicavi eam] Ab eo Israëlita, Idumæi, Israelitarum tribus, Cheturæ posterii.

3. Ponet desertum ejus] Vt supra XLIX. 19.

Sf

Quasi

Quasi delicias] *Quasi Hedenem* in Hebræo. Vide Geneleos 11.

4. *Lex à me exiet, & iudicium meum in lucem populorum quiescet*] תורה etiam doctrinam significat. Docebo, inquit, populos me esse verum Deum, idque agnoscent ubi iudicia mea in impios viderint.

5. *Propè est iustus meus*] Veniet Cyrus cultor unius Dei.

Egressus est salvator meus] Qui populum meum liberabit.

Me insulæ expectabunt, & brachium meum sustinebunt] In Hebræo, *In brachio meo confident*. Persæ mari adfisi à me sperabunt victoriam. Persæ, ut antè diximus, nullas habebant imagines quas cohererent.

6. *Cæli sicut fumus liquefcent*] Sidera in cælo modò apparent, modò latent.

Terra sicut vestimentum atteretur] Magnæ terrarum partes hauriuntur à mari.

Et habitatores ejus sicut hæc interibunt] Multa loca inculta fiunt quæ plena fuere cultoribus.

Salus autem mea in sempiternum erit, & iustitia mea non deficiet] Promissæ mea manent semper firma.

7. *Audite me qui scitis iustum*] Pios qui inter Hebræos erant alloquitur.

Populus meus, lex mea in corde eorum] In quorum corde lex mea est.

Nolite timere opprobrium hominum, & blasphemias eorum nè metuatis] Nè timete convitia idololatrarum, qui vos vocabunt nubium adoratores, recutitos, parcentes porcis, infociabiles.

9. *Induere fortitudinem, brachium Domini*] Brachium hic est casu vocandi.

Consurge sicut in diebus antiquis, in generationibus seculorum] In Hebræo, *Suscita te sicut in diebus antiquis, in ætatibus seculorum*: id est, quæ ante multa sæcula fuere.

Pervertisti superbum] In Hebræo, רהב, quod superbum significat, & solet pro Ægypto poni, ut Psalm. LXXXV 11. 4.

Vulnerasti draconem] Belluam marinam. Pharaonem. Tyrannos Prophetæ eo nomine appellant; maximè Ægyptios. Vide Ezech. xxix. 3. xxxi 11. 2. & ibi dicenda.

10. *Siccasti mare*] Rubrum.

11. *Et nunc*] Etiam nunc.

Latitia sempiterna super capita eorum] Coronæ semper recentes.

12. *Quis tu ut timeres ab homine mortali?*] Ità parum tibi sit animi, ut homines timeas, Deum habens adiutorem?

13. *Vbi nunc est furor tribulantis?*] Vis illa Chaldæorum?

14. *Citò veniet gradiens ad aperiendum*] In Hebræo, *Festinet vinctus ut solvatur*. Populus captivus, per Zorobabelem: nam preces suas ad Cyrum deferet.

Non interficiet usque ad internecionem] In Hebræo, *Non morietur in fovea*: non interibit in miseriis.

Nec deficiet panis ejus] Viaticum illi non deerit.

15. *Qui conturbo mare, & intumescunt fluctus ejus*] Ex Hebræo, *Qui findo mare, quamvis frementibus ejus fluctibus*.

16. *Posui verba mea in ore tuo*] Per Prophetas promissæ mea tibi dedi quæ subinde recites.

In umbra manus meæ protexi te, ut plantes cælos & fundes terram] Videntur mihi Lxx optimè vertisse: ἐν ἡ ἐσησα τὸν ἄρανόν, καὶ ἐθεμελίωσα τὴν γῆν [per quam constitui cælum, & fundavi terram]. Illâ manu te protegam, quæ satis valida fuit ad constituendum cælum, firmandamque terram. Est in Hebræo Ellipsis non magna.

Et dicas Sioni, Populus meus es tu] Et ad dicendum Sioni, Tu (rursus) mihi eris populus.

17. *Vsque ad fundum calicis soporis bibisti*] Pro soporis in Hebræo est התרעלה [tremoris] à רעל, quod Chaldæis est tremere: horribile poculum, quo totum corpus concutitur.

Et potasti usque ad fæces] Totum exhaustisti.

18. *Non est qui sustentet eam ex omnibus filiis quos genuit, & non est qui apprehendat manum ejus ex omnibus filiis quos enutrivit*] Cum gravissimè concutereris ex illo horribili poculo, & esses quasi παραλελυμένη [siderata], nemo tuorum te manu duxit. nempe quia nulli id erat virium, non Regi, non Principi, non Sacerdoti.

19. *Duo sunt quæ occurrerunt tibi*] Quæ in te irruerunt. Hæc duo sunt fames & cædes; sed utrumque bis nominat: idem enim sunt vastitas & fames, item contritio & gladius.

Quis contristabitur super te] Et tamen quis tibi indoluit?

Quis consolabitur te?] Id est, quis hominum te consolatus est? nemo.

20. *Sicut oryx illaqueatus*] In Hebræo est תנין, quod & תנא scribitur Deuteron. xiv. 5. Videtur idem esse animal quod Thoa vocant Aristoteles Historiâ Animalium 11. 17. Plinius viii. 34. Oppianus de Venatu 111. Miror qui legerint Lxx qui habent, ὡς ζευγλιον ἡμικρονον [beta semicocta]: aut Chaldæus qui posuit, ut lagunculae confractæ.

21. *Ebria non à vino*] Nam, ut Alexis ait, Δύπη μανίας κοινωνίαν ἔχει τινά.

[Tristitia cum furore habet commercium.]

Aliquos insanis attonitisque similes discurrere fecit metus, ait Seneca Naturalium quæstionum vi. 29.

23. *Ponam illum in manu eorum qui te humiliaverunt*] *Qui te afflixerunt*.

Et dixerunt animæ tuæ] Tibi.

50 *Incurvare ut transeamus*] Sternere ut transeamus.

Et posuisti ut terram corpus tuum, & quasi viam transeuntibus] Fastus hic erat Regum Orientis super corpora humana incedere, Iosuae x. 24. Psalm. cx. 1. Retinent adhuc quidam in India Reges.

C A P V T L I I.

1. **V**T pertranseat per te incircumciscus & immundus] Quales erant Assyrii, & Ægyptii, & Chaldæi. Vide 11 Regum xviii. xxi. 33. 34. xxiv. xxv.

3. *Gratis venundati estis, & sine argento redimimini*] Mihi, Domino vestro, nullum pretium per-

persolverunt, nè gratiam quidem ullam retulerunt oppressores vestri.

4. *In Ægyptum descendit populus meus in principio*] Id est, jam olim.

Vt colonus esset ibi] Sponte eò venit. Hoc ideo ut ostendatur peior esse causa Assyrii.

Et Assur absque ulla causa calumniatus est eum] In Hebræo, *oppressit eum* : nempe Teglatphalasar, Salmanasar, Sennacheribus : hic etiam violato federe.

5. *Et numquid mihi est hic dicit Dominus, quoniam ablatus est populus meus gratis?*] Pertuli hæc : sed an & hoc feram, ut illi in populum meum dominentur, qui mihi maledicunt? Chaldæi scilicet, quorum causa peior quàm Assyriorum. Vide Ieremiam L. 17.

Dominatorum ejus iniquè agunt] Vocem attollunt. Nam *היליל* non de *ejulatu* tantùm dicitur, sed & de omni clamore. *Iactant se*, Chaldæus.

Et jugiter totâ die nomen meum blasphematur] Ab illis Chaldæis. Vide Danielis III. v. vi.

6. *Propter hoc sciet populus meus nomen meum in die illa: quia ego ipse qui loquebar ecce adsum*] Agnoscent me esse *יהוה* : id est, reipsa implentem quod promisi.

7. *Quàm pulchri super montes pedes annuntiantis & prædicantis pacem?*] Quàm pulchrum erit ministerium Ieremiæ, qui definiet ipsum tempus quo Sion rursus habitata florebit?

8. *Vox speculatorum tuorum: levaverunt vocem: simul laudabunt*] Dicetis, quando Levitæ rursus in Templo cantaturi sint laudes Dei.

Cum converterit Dominus Sion] Cum populum in Sionem reverti fecerit.

11. *Recedite, recedite, exite inde*] Chaldæus, *separamini, separamini*; id est, cavete vobis ab omni immunditie legali: & si quam contraxistis eam eluite secundum Legem. Omnia accuratè agite cum exhibitis. Satis erit temporis: nec quisquam vobis obstabit.

Qui fertis vasa Domini] Vos Saffabasar & ejus comites, Esdræ I. 8. 9. 10. 11.

13. *Ecce intelliget servus meus*] Hæc omnia clarissimè sibi revelata cognoscet Ieremias: figura Christi, ad quem hæc refert Chaldæus.

Exaltabitur & elevabitur, & sublimis erit valde] In magno honore erit apud ipsos Chaldæos. Vide Ieremiæ xxxix. in fine & xl.

14. *Sicut obstupuerunt super te multi, sic inglorius erit inter viros aspectus ejus, & forma ejus inter filios hominum*] Modò secundâ, modò tertiâ personâ de Ieremia loquitur, quod frequens Hebræis. Sicut multi mirati erant hominem tam egregium tam fœdè tractari, detrudi in carcerem, deinde in lacum lutosum, ibique & pædore & cibi inopiâ contabescere: sic contrâ rebus mutatis admirationi erit honos ipsi habitus.

15. *Iste asperget gentes multas*] In Hebræo, *sic asperget*; ut respondeat illi *sicut* quod præcessit. Multos ex gentibus ab idolorum cultu avertet. Similitudo sumta ab aspersione legalibus: unde & Chaldæis *נזה* est *objurgare*. At Lxx habent *εγω θαυμάσονται εσθνη πολλα επι αυτω* [sic mirabuntur de eo gentes multæ], non malè. Nam *mirari* est veluti aspergi fulgore alicujus.

Continebunt reges os suum] Reges, ut Nabuchodonosor Chaldæorum, Nechos Ægyptiorum, eorumque Satrapæ admirabuntur cum silentio, ubi videbunt omnia quæ dicet Ieremias ita adamussim & suis temporibus impleta.

Quia quibus non est narratum de eo viderunt] In Hebræo, *Quia quod explicatum illis non fuerat* (supple ab alio quoquam) *id viderunt*: per ipsum apertissimè prædictum.

10 *Qui non audierunt contemplati sunt*] In Hebræo, *Quæ non audierunt*, (ab Astrologis & magis suis) *hæc intellexerunt*, ab ipso prævisa.

CAP V T LIIL.

1. *Vis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est?*] Est continuus sermo cum iis quæ præcefferunt capite præcedente à commate 7. Vultis scire, inquit, quis ille sit futurus, de quo cœpi agere, qui & meis Prophetiis plenam habebit fidem, & ipse de maximis rebus, quas Dei potentia peraget, revelationes accipiet exactissimas, omnibus circumstantiis additis? dabo vobis geminas ejus notas, unde cognosci possit. Hæ notæ in Ieremiam quidem congruunt prius, sed potius sublimiusque, sæpe & magis *κατα λεξιν* [secundum verba], in Christum.

2. *Et ascendet sicut virgultum coram eo*] Et hic positum est pro *nimirum*. Sensus est: Ieremias adhuc puer Deo servire in prophetico munere incipiet. Habes testimonium de eo apud Hieronymum, in principio ad Ieremiam. Vide & ipsum Ieremiam I. 6. Sic Dominus Iesus anno ætatis xii, Doctores docuit.

Et sicut radix de terra sitienti] Natus in paupere viculo Anathoth, Ierem. I. I. addito quod habuimus hic supra x. 30. Sic & Bethlehem Iesu tempore vico quàm oppido propior, Ioh. vii. 42.

Non est species ei neque decor] Nihil magnificum in vultu præferet, macer & mæstus.

Et vidimus eum] Hic Esaias sermonem tribuit hominibus Iudæis qui cum Ieremia victuri erant, & visuri vera esse quæ dixerat.

Et non erat aspectus, & desideravimus eum] Hebraïsmum secutus est Interpres: sed & valet ut. Sensus est, *non erit vultus illi amabilis*.

3. *Despectum & novissimum virorum*] *Rejectum ab hominibus*. *לרץ* etiam Arabibus est *abjicere*.

50 *Et scientem infirmitatum*] Qualis ille apud Homerum:

Οὐ γὰρ τι πληγῶν ἀδάμῳ, εἰδὲ βολάων.

[Non ignarus enim telorum est atque dolorum]

4. *Verè languores nostros ipse tulit*] Ille non talia meritis mala tulit quæ nos eramus meriti. Hæc omnia ait dicturos Iudæos post captam Urbem.

Et nos putavimus eum quasi leprosum ac percussum à Deo & humiliatum] Vox Hebræa *נזנז* sumitur quidem & de *leproso*, sed nihil aliud per se significat quàm vox sequens *percussum*. Ex hoc loco orta inter Iudæos fabula, Messiam inter leprosos morari. Sed sensus est: nos credidimus Ieremiam meritò conjectum in carcerem & lutum, Deo illum exosum

habente, ut hostem Urbis & Templi, ac pseudopropheta. Vide Ierem. xxvi.

5. *Ipsē autem vulneratus est propter iniquitates nostras*] In Hebræo: *At verò ipse vulneratus* (id est, malè tractatus est) *nostro crimine*. In nobis culpa fuit, non in ipso. Sic & quod sequitur, *attritus est per nostram culpam*. Iniquissima de eo sensimus, & propterea crudeliter eum tractavimus: id nunc rebus ipsis apparet. Similia dixerunt Iudæi qui se converterunt die Pentecostes & deinceps.

Disciplina pacis nostræ super eum] *Apud eum*: id est, monita nobis attulit salutaria, si ea recepissemus.

Et livore ejus sanati sumus] *Livore ejus* (id est, ipsius patientiâ) *nos sanati fuissimus*: id est, liberati ab impendentibus malis, si verbis ipsius tantâ malorum tolerantia confirmatis habuissemus fidem. Hebræi potentialem modum aliter quàm per indicativum exprimere nequeunt: ideo multa adhibenda attentio ad consequendos sensus.

6. *Omnes nos quasi oves erravimus*] Erraveramus jam à Manassis temporibus.

Vnusquisque in viam suam declinavit] Alii ad alia idola.

Et posuit Dominus in eo iniquitatem omnium nostram] Permisit Deus ut ille nostro gravi crimine indignissima pateretur.

7. *Oblatus est quia ipse voluit, & non aperuit os suum*] In Hebræo: *Oppressus & afflictus fuit, & non aperuit os suum*. Sensem bene exprimunt Lxx: 30 *καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι ἐκ ἡνοίξεν τὸ στόμα αὐτοῦ* [& ipse non aperuit os suum ob eas vexationes]. Etiam tunc cum in carcerem ageretur, & in locum lutosum, nihil fecit dixitve iracundè. Mirè hæc omnia invertit Chaldæus, ut Messiam nobis depingat qualem Iudæi volunt.

Sicut ovis] Ovis mitissimum animal.

Et quasi agnus] Cum quo ipse Ieremias se comparat xi. 18.

8. *De angustia & de iudicio sublatu est*] *De carcere & de iudicio ablatu est*: id est, liberatus tandem. *Iudicium* vocat hoc, quia specie iudicii ipsi hæc mala imposita fuerant. Vide Ierem. xxxi. 3. liberatus autem per Babylonios.

Generationem ejus quis enarrabit?] Quis numerare poterit dies vitæ ejus? id est, erit valde longævus.

Quia abscissus est de terra viventium] Nempe cum actus fuit primùm in carcerem, deinde in lacum illum cœnosum, ac rursus in carcerem.

Propter scelus populi mei percussus est eum] In Hebræo est, *plaga ipsi, supple evenit*, populi summo errore ac crimine, ut & antè dictum est. Quidam codices Hebræi hic habuerunt *וְ* [ei], sed *וְ* idem significat: neque enim exemplis caret *וְ* *ἐπεὶ δὲ* [interjunctum].

9. *Et dabit impios pro sepultura, & divitem pro morte sua*] Illi ipsum etiam interficere voluerant, ut legimus Ieremiæ xxvi. At Deus ipsius vice viros potentes quidem, sed improbos, sacerdotes nempe mortem Ieremiæ machinatos morti dedit per Chaldæos, ii Regum xxv. 18. 19. 20. 21. Nihil illis divitiæ suæ profuerunt, quibus redimi

se posse speraverant. Sensem hunc bene expresse-
runt Græci.

Eò quòd iniquitatem non fecerit, neque dolus fuerit in ore ejus] Quanquam nihil aliud dixerat, quàm quod Deus ei mandaverat.

10. *Et Dominus voluit conterere eum in infirmitate*] *Tamen Deo visum est eum conterere & infirmare*: id est, attenuare fame, illuvie, squallore. Verba activa apud Hebræos sæpe permittendi habent significatum. Causa sequitur cur id Deus permiserit.

Si posuerit pro delicto animam suam, videbit semen longævum] Verteris rectè: *Vt cum semetipsum subjecerit pœnis, videat semen, diuque vivat*. Hebræis pœna etiam injustè irrogata *שָׂא* [delictum] dicitur, quia infligitur, si non fonti, certè quasi fonti. Sic *חַטָּאת* [peccatum] sumi apparet Genes. xxxi. 39. Zachariæ xiv. 19. Vixit diu Ieremias in Ægypto.

Et voluntas Domini in manu dirigetur] Melius, 20 *in manu* (ejus scilicet) *prosperabitur*. Multi per ipsum ad pietatem convertentur. quod & sequentia explicant.

11. *Videbit & saturabitur*] Videbit diu ad satietatem. Simile loquendi genus in Hebræo: Genes. xxv. 8. xxxv. 29. i Paralip. xxi. 11. 1. xxix. 28. ii Paralipomen. xxiv. 14.

In scientia sua] Per eam quam habet Dei cognitionem.

Iustificabit ipse justus servus meus multos] Exemplo & institutione suâ corrigit multos etiam ex gentibus. Hæc est maximè propria verbi *הַצְרִיק* [iustificare], & Græci *δικαίνω* significatio, quæ apparet & Daniel. xii. 3. Apocalyp. xxi. 11. & alibi sæpe. Ab hoc significato proprio alii per similitudinem quandam fluunt.

Et iniquitates eorum ipse portabit] Id est, auferet, per *μετωνομίαν* [transnominatorem], quia quiordes aliquas auferunt, solent eas collo supposito portare. Sic & *נָשָׂא* pro auferre habes Num. xvi. 15. i i Reg. xx. 17. vertiturque per *ἐκσπῆν*, *ἀνασπῆν*, *ἀφαισπῆν* [evellere, tollere, auferre]. Abstulit Ieremias multorum peccata, ita ut diximus, eos corrigendo.

12. *Ideo dissipetiam ei plurimos*] *Dabo ei partem in multis*. Id est, multos servabunt Chaldæi in ipsius gratiam. Vide Ierem. xxxix. 17.

Et fortium dividet spolia] Id est, Nabuzardan magister militum captâ Vrbe de præda ipsi dona mittet, Ierem. xl. 5. Oblatum etiam ipsi à Chaldæis terræ quantum vellet. Vide & infra xv. 11.

Pro eo quòd tradidit in mortem animam suam] In Hebræo: *Quia effudit in mortem animam suam*. Id est, periculis mortis semet objecit, colendo veritatem quæ odium parit. Vide historiam ad hanc rem appositam Ierem. xxvi. 13. Sic *τιθέναι ψυχὴν* [ponere animam] dici pro periculo mortis semet objicere diximus ad Ioh. x. 11.

Et cum sceleratis reputatus est] Ità est tractatus, quomodo scelerati solent, in carcere, catenis, & barathro.

Et ipse peccata multorum tulit] Pessimè tractatus fuit per multorum improbitatem, ut supra 5.

Et pro transgressoribus rogavit] *הִפְנוּ* est deprecari, ut

ut exponit ad hunc locum respiciens scriptor Hebraeus De vita & morte Moſis. Sensus eſt: eo ipſo tempore cum tam dura pateretur à populo, non ceſſavit ad Deum preces pro eo fundere, ut olim Moſes in deſerto. Vide Ierem. xiv. 7. xxxvii. 3. xxxviii. 17. xlii. 2.

CAPUT LIV.

1. **L**auda ſterilis quæ non parit] Redit ad eum ſermonem quem cœperat initio capitis liii. & mentione injectâ Ieremiæ interruperat. Vrbs Hieroſolyma longo tempore fuerat ſterilis ac ſine partu, id eſt, deſerta, deſolata, ut illa locutio exponitur ſuprà xlix. 21.

Multi filii deſertæ magis quàm ejus quæ habet virum] Plenior fiet illis urbibus quæ ſemper habitatæ ſunt, & Reges apud ſe habuere. Hieroſolyma longè clariffima urbium Orientis Plinio.

2. Dilata locum tentorii tui] Vrbes tentorio comparantur. Vide Ezechiel. xxi. 11.

Et clavos tuos conſolida] Paxillos bene deſige, ad quos deligantur funes illi qui tentorium ſuſtinent. Vide ſuprà xxxiii. 20.

3. Ad dexteram enim & ad lævam penetrabis] Ad Aquilonem & Auſtrum.

Semen tuum gentes hereditabit] Etiam extra veteres fines imperium porriges in Idumæam, Moabitidem, Syriam.

4. Confuſiones adoleſcentiæ tuæ obliviſceris] Adoleſcentiæ tempus, quod cum hæc evenient diu exactum erit. Sic & mox 6.

5. Quia dominabitur tibi qui te fecit] Qui te fecit erit tibi maritus: id eſt, fœcundam te faciet.

Et Redemptor tuus Sanctus Iſrael Deus omnis terræ vocabitur] Conſtrue ſic: Sanctus Iſraëlis, Dominus omnis terræ, vocabitur Redemptor tuus.

8. In miſericordia ſempiterna] Beneficiis in longum duraturis.

10. Montes enim commovebuntur, & colles contremiſcent] Fieri hoc, inquit, poteſt, ut in magno terræ motu. Vide Senecam Naturalium quæſtionum vi. ubi capite xxix. Vides totas regiones à ſuis ſedibus revelli. De Taygeti montis magna parte abrupta, de duobus montibus qui inter ſe concurrerunt crepitu maximo aſſultantes recedentesque, de prædiis in contrarias ſedes tranſgreſſis, de duodecim urbibus unâ nocte proſtratis, vide Plinium Hiſtoriæ naturalis lib. ii. capitibus lxxxi. lxxv. lxxxvi.

11. Ego ſternam per ordinem lapides tuos] Chaldæus ex Hebræo: Sternam in ſtibus lapides pavimenti tui. Sed per ſtibium intellige lapides nigricantes, ut i Paralip. xxix. 2. Nihil hîc ſuper verum dicitur: nam & Iosephus in Templi quod ipſe vidit deſcriptione, τὸ ὃ ὑπαίθρον ἅπαν πεποικιλτο παντοδαπῶν λίθων κατεſπωμένον [Subdiale totum variatum erat lapidibus ſtratis omnis generis]. Vide & de lapidibus pretioſis à Davide ad Templi uſum congeſtis i Paralipomen. xxix. 2.

Et fundabo te in ſapphiris] Chaldæus: in lapidibus pretioſis.

12. Et ponam iaspidem propugnacula tua] Melius

alii: Specularia tua ex crystallo faciam. **המשפ** sunt specularia à Sole ſic dicta; quia, ut ait Martialis,

— specularia puros

Admittunt ſoles, & ſine ſæce diem.

Et portas tuas in lapides ſculptos] Et Hebræica & Chaldæica & Arabica lingua oſtendunt intelligi hîc lapides flammantes.

Et omnes terminos tuos in lapides deſiderabiles] Græci, τὸν περιβόλῳ οὗ λίθους ἐκλεκτοὺς [ambitum tuum lapides electos]. id eſt, in peristyliis erunt puriſſima marmora. Marmor Parium, ait hîc interpres dicto loco i Paralipomen. xxix. 2. Κίονες μόνολιθοι λευκοῦ ἁγίου μαρμάρου [columnæ ſolidæ ex candidiſſimo marmore], ait Iosephus Belli Iudaici v. 14.

13. Univerſos filios tuos doctos à Domino] Bene inſtitutos à Daniele, Aggæo, Zacharia, Malachia Prophetis.

Et multitudinem pacis filiis tuis] Omnia proſperima.

14. Et in juſtitia fundaberis] Viri erunt optimi, qui Urbem reſtituent, qualis Eſdras, Zorobabel, Ieſus Iosephi filius, Nehemias.

Recede procul à calumnia] **פשו**, quod hîc calumniam vertit, vim magis ſignificat. Noli vi agere cum vicinis illis Samaritis & aliis, qui te impedire in ædificando volent: namque ego illorum conſilia diſſilabo. Vide Eſdræ iv. Nehemiæ vi.

Et à pavore] Et à certamine omni.

15. Ecce accola veniet qui non erat tecum] Optime vertas cum Chaldæo: Congregando congregabit te, (nam ſic **גור** ſumitur Pſal. lvi. 6. & lxi. 4.) ſed non ex me. Sensus eſt: Samballetes multas vicinas gentes ad ſe attrahet ut opus impediatur, ſed me nolente, ac facile ejus conſilia diſturbaturo.

Advena quondam tuus adjungetur tibi] Optime vertit Chaldæus: Quisquis coibit contrate, is coram te cadet. **לפני** pro coram habes Zachariæ vi. 5. & alibi.

16. Ecce ego creavi fabrum ſufflantem in igne prunas, & proferentem vas in opus ſuum, & ego creavi interfectorem ad diſperdendum] Id eſt, Sicut fabri operâ utor ad opera fabrilia, ſic etiam, ad perdendos quos volo, non deſunt mihi instrumenta.

17. Omne vas quod fictum eſt contra te] Verte: Omnia arma quæ contra te parantur. Nam ſic **כלי** ſæpiſſime ſumitur, vertiturque **ὄπλον** [instrumentum] Ieremiæ xxi. 4. Ezech. xxxii. 27. nec aliter hîc Chaldæus.

Et omnem linguam reſiſtentem tibi in iudicio, **ימ** dicabis] In Hebræo: Omnem linguam quæ tecum iudicio contendere voluerit, reſelles. Omnes calumnias quæ adverſus te ad Reges Perſarum deferentur, facile vinces.

Hæc eſt hereditas ſervorum Domini] Hoc eſt ipſorum privilegium.

Et juſtitia eorum apud me, dicit Dominus] Id eſt, eorum quorum probitas mihi perſpecta eſt.

CAPUT LV.

1. **O**Mnes ſitientes venite ad aquas] Continuat idem ſermo, monenturque populi ut doctrinam de uno vero Deo ab Ieremia hauriant.

Qui verum dicere cupitis, ad hunc doctorem venite. Ita hic Chaldæus.

Et qui non habetis argentum, emite & comedite] Etiam pauperes sine ulla impensa ab ipso discere poterunt. Vera doctrina & potui & cibo comparatur, quia animum pascit & recreat. Vide Ieremiæ xv. 16. Ezech. 111. 3. Prov. 1x. 5. Eccl. xv. 3. xxiv. 29. Philo: τὸ φαγεῖν σύμβολόν ἐστι τροφῆς ψυχικῆς [*Edere symbolum est pascius animorum*]. Adde Maimoniden Ductoris dubitantium 1. 30.

Emite absque argento] Sumite gratis.

Vinum & lac] Et solatium animis & alimentum.

2. *Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate*] Cur magno studio & impendio discitis ματαιοτεχνίαν [*vanam artem*] Chaldaicam, unde nullus fructus ad animum redit?

Audite audientes me] Loquentem per Ieremiam.

Et comedite bonum] Discite salutaria.

Delectabitur in crassitudine anima vestra] Pinguius cibis multum delectabantur gentes istæ, Psalmo xxxvi. 9. Lxi. 6. Iob. xxxvi. 11. Habebitis pacem conscientiae.

3. *Vivet anima vestra*] Longa vitâ fruemini.

Et feriam vobiscum pactum sempiternum] Recipiam vos in illud fedus quod cum Noa ejusque posteris feci, Genes. 1x. 9. quod & sempiternum dicitur ibidem 16.

Misericordias David fideles] Exhibebo illis beneficia tam constanter quam Davidi exhibui. Hoc est quod Græci volunt cum dicunt τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστὰ [*bonitates Davidi fideles*]. nam חסדִים voce vicina ὅσια [*bona*] aut ὁσιότης [*bonitatem*] solent transferre.

4. *Ecce testem populis dedi eum*] Ieremiam, cujus Prophetiae adeo definitæ certum dabunt meæ providentiæ testimonium apud populos omnes.

Ducem ac præceptorem gentibus] Ducis est anteire cæteris.

5. *Ecce gentem quam nesciebas vocabis*] Tu, o Iudæa, gentes antè tibi incognitas amicè compellabis.

Et gentes quæ te non cognoverunt ad te current] Venient ut in Templi ambitu gentibus piis destinato Deum verum invocent.

Propter Dominum Deum tuum & sanctum Israël, quia glorificavit te] Venient illi exciti famâ beneficiorum magnorum quæ Deus tibi præstitit.

6. *Quærite Dominum dum inveniri potest: invocate eum dum propè est*] Hic pergit Deus eos qui ex Gentibus nondum conversi sunt, ad resipiscentiam hortari, promissa minis miscendo. Ait Abenesdra Deum inveniri posse ubique & quovis tempore, ante obsignationem decretorum. Obsignatio decretorum Hebræis dicitur tempus illud, cum conditionata decreta de gente aliqua excindenda, propter longam eorum contumaciam, transeunt in absoluta: quod & mensuram judicii completam vocant. Vide quæ diximus ad Lucam xi. 44.

8. *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestrae*] Vos difficiles estis ad obliviscendas injurias; ego

promptus ad ignoscendum. cohæret enim hoc ad id quod præcessit.

9. *Sicut exaltantur cæli à terra, sic exaltatae sunt viæ meæ à viis vestris*] Quanto sum sublimior, tanto & clementior.

10. *Et quomodo descendit imber & nix de cælo, & illuc ultra non revertitur*] Non caret effectu.

11. *Sic erit verbum meum quod egredietur de ore meo*] Promissum quodvis meum.

10 *Non revertetur ad me vacuum*] Id est, Non fiet irritum, sub suis scilicet conditionibus. Similitudo sumta à Legato, qui sibi mandata efficere non potuit.

Sed faciet quaecunque volui] Est μετανομή [*transnominatio*]. nam promisso tribuitur id quod est promittentis.

Et prosperabitur in his ad quæ misi illud] Quæ dixi evenient.

12. *Quia in letitia egrediemini*] Illud כִּי rectius vertas propterea. Sensus est, Quandoquidem tanta est promissorum meorum constantia, nolite dubitare Iudæi quin de exsilio exituri sitis feliciter & cum gaudio.

Montes & colles cantabunt coram vobis laudem] Hymnos vestros resonabunt.

Et omnia ligna regionis plaudent manu] Lenibus ventis agitatae arbores ramis suis, quasi brachiis, plaudent.

13. *Pro salivunca*] Græci hic habent ἀντὶ σοῦνης [*pro stæbe*]. Στοιβή, quæ & φλωῆς, palustris herba, cujus meminere Theophrastus, Plinius, & in Ranis Aristophanes. Aquila & Theodotio hic habebant κόνυζαν [*pulicariam*] quod in sequentibus habent Lxx. Vocem Hebræam idem hic interpretes fruteta transtulit supra vii. 19.

Ascendet abies] Est hic in Hebræo כרשׁ, quam & supra habuimus xli. 19. ubi itidem abietem vertit hic interpretes & Chaldæus. Græci ibi myrtum, hic cupressum.

40 *Et pro urtica*] Secutus est hoc loco Interpretes Symmachum, ut nos docet Hieronymus: nam Lxx hic κόνυζαν [*pulicariam*] habent. Genus spinæ esse volunt R. Abraham, & R. David Kimchi.

Crescet myrtus] Sic & Lxx. Nec aliter Hebræi, ubi explicant nomen Hadassæ quod Estheri datum. Sensus hujus loci est: ubi propter cultorum penuriam herbæ nascebantur damnosæ aut inutiles, ibi satum iri arbores ad usum aut voluptatem egregias. Chaldæus allegoricè sumit, impiis successuros viros pios.

50 *Et erit Dominus nominatus in signum æternum, quod non auferetur*] Id est, his visis Dei nomen celebrabitur perpetuo.

C A P V T L V I.

1. **H**Æc dicit Dominus, Custodite judicium & facite justitiam] Vt melius intelligatur natura promissorum de quibus hætenus actum est, additur monitio ad Iudæos, ut ipsi quoque officium faciant, & ea evitent propter quæ tam graves pœnas in se accenserunt. Vide supra i. 16. x. 1.

Et iustitia mea, ut reveletur] Mea fides in implendis iis quæ à mea parte expectari possunt.

2. *Custodiens sabbatum, ne polluat illud*] Cavens sibi à violanda lege sabbati, & aliis legibus quæ in exilio observari poterant. Est enim species pro genere.

3. *Et non dicat filius advenæ qui adhæret Domino*] *Alienigena.* Cum autem pii alienigenæ duum essent generum, alii qui præcepta Adamo & Noë data servabant; alii qui toti Mosis legi se subjecerant: de hoc posteriori genere hic agi ostendit sabbati mentio, quam illis prioris generis non esse datam consentiunt Hebræi. Vnde & *sedus* cuius sequetur mentio, intelligendum de eo quod per Mosem fuit publicatum. Talis fuit Ieremiæ temporibus Abdemelech Æthiops.

Separatione dividet me Dominus à populo suo] Poterat cogitare talis profelytus hæc magnifica promissa ad solos eos qui ex Israël ortum haberent, pertinere, ac se ab iis excludi. Huic opinioni occurrit Deus.

Et non dicat eunuchus, Ecce ego lignum aridum] Sic & Israëlita eunuchi, cum Lex promitteret Legem sequentibus fecunditatem, & multam sobolem in rebus prosperis, cogitare poterant inane fore suum studium. Ideo quod hac in parte ipsis deest, id aliis magnis beneficiis se compensaturum dicit Deus: ita nulli operam perituram.

4. *Et elegerint quæ ego volui*] Amaverint præcepta mea.

5. *Locum & nomen melius à filiis & filiabus*] In *δοξολογίαις* [laudum recitationibus], in Templo nomen ipsorum memorabitur, eritque celebrius quam si prolem reliquissent. Tales *δοξολογίας* [laudum recitationes] multas habemus apud Sirachiden. Imitati sunt id Christiani offerentes pro mortuis.

7. *Domus mea domus orationis vocabitur cunctis populis*] Maximè profelytis qui pari jure cum Israëlitis intra τὸν θρησκὸν [disseptum] admittebantur.

8. *Adhuc congregabo ad eum congregatos ejus*] Rectius, congregandos. Post congregationem Esdræ sequetur congregatio Nehemiæ.

9. *Omnes bestiae agri, venite ad devorandum, universæ bestiae saltus*] Novus hic sermo incipit: nam post consolationes liberaliter piis expositas, nè animam abjicerent, redorditur objurgationem impiorum, qui post Esaiæ tempora existuri erant inter Iudæos plurimi, minis additis valde gravibus. *Bestias agri omnis generis*, intellige Ægyptios, latrunculos ex Chaldæis, ex Syris, ex Moabit, ex Ammonitis, qui omnes Iudam cladibus & vastitate magnâ affecerunt, etiam ante deportationem. Vide II Regum XXI. 33. XXIV. 2.

10. *Speculatores ejus cæci omnes*] *Ejus*, id est, populi Iudaici. *Speculatores* intellige tum Sacerdotes, tum eos qui se pro Prophetis venditabant. Confer Ezech. III. 17. XXXIII. 2. 6. 7.

Nescierunt universi] Non viderunt mala ventura.

Canes muti non valentes latrare] Peccata aliorum dissimulant. Sicut canum officium est allatrare fures, ita Sacerdotum & Prophetarum reprehendere vitia.

Videntes vana] *Delirant.* id Arabibus *in 7* mutato *777*.

Dormientes] *Cubantes.* Perstat in similitudine.

Amantes somnia] *Somni amantes.*

11. *Et canes impudentissimi*] *Et pro nempe.* Est enim *ἐξηγητικόν* [explicativum].

Nescierunt saturitatem] Sunt insatiabiles.

Ipsi pastores ignoraverunt intelligentiam] Non dant operam Legi. *Pastores* vocat eosdem quos antè *speculatores*, & quos sub Canum imagine descripsit.

Omnes in viam suam declinaverunt] Res suas agunt, non Dei.

Vnusquisque ad avaritiam suam, à summo usque ad novissimum] In Hebræo, *Vnusquisque ad lucrum suum ab initio ejus*: supple *viæ*, ad finem scilicet.

12. *Venite, sumamus vinum*] Supple, dicunt illi. Frequens apud Hebræos *ἐκελευσεν* [in loquendo defectus].

Impleamur ebrietate] Potemus *Χίερα* [sicera]. Vide Luc. I. 15. & ibi dicta.

Et erit hodie sic & cras, & multò amplius] Cras lautius etiam prandebimus. Sic Chaldæus hic.

C A P V T LVII.

1. **I**ustus perit] Moritur Rex Iosias, qui erat & iustus, id est, mali abstinens, & beneficus admodum, II Reg. XXI. 2. II Paralipom. XXXIV. 2.

Et non est qui recogitet in corde suo] Nemo cogitat de causa cur id Deus faciat.

A facie enim malitiæ collectus est iustus] Verte: ante malum colligitur (ad majores suos) ille iustus. Ante malum, id est, nè videat populi captivitatem. Sunt ipsa verba Holdæ ad Iosiam ex Dei nomine: *Colligam te ad patres tuos, & colligeris ad sepulchrum tuum in pace, ut non videant oculi tui omnia mala quæ indueturum sum super locum istum.* In pace, id est, republica Iudaica salvâ.

2. *Veniat pax, requiescat in cubili suo, qui ambulavit in directione sua*] Verteris rectè: *Adveniat illi* (Iosiae Regi) pax: *requiescant in cubilibus suis* (id est, ἐν τῷ κοιμητηρίῳ [in cæmeterio], & subaudi *ossa ejus*:) *ambulavit* (enim) *coram eo*, Deo scilicet. Hæc vulgus intelligebat de corpore; sapientes de spiritu, qui in locis Deo cognitis, nobis incognitis, quiescebat. Sed hæc aperte revelari non debebant ante Messiae tempus, cui reservata erat rerum obscurarum patefactio. Hæc ipsa verba in usu sunt Iudæorum jam olim, ubi de piis mortuis loquuntur. Legit hic Interpretes non ut nos נכחו [coram eo], sed בכנו [in directione ejus].

3. *Vos autem accedite huc filii auguratricis*] Secutus est quod nos habemus עננה [auguratricis]. Sed & Chaldæus & Græci legerunt עוורה [iniquitatis], cum He paragogico, sensu meliore: *ὑοὶ ἀνομίας* [filii iniquitatis], sive ἀνομοὶ [iniqui], ut hic habent Lxx.

Semen adulteri & fornicariæ] Σπέρμα μοιχαλῶν καὶ πόρνῆς [semen mæchorum & meretricis], id est, qui moribus non magis ad Israël pertinetis, quam naturâ ad dictum patrem pertinent quos mater adultera ex adultero genuit. Γενεὰ πόρνῆς καὶ μοιχαλῆς [ge-

[generatio mala & adulterina] Matthæi XII. 39. XVI. 4.

4. *Super quem iurastis?* Videte qualis fuerit ille Rex quem vos contempsistis. Ad eos loquitur qui ex Manasse impietatem didicerant, & Iosiam irriferant ob pietatem, homines qualis Sobna, qui etiam cum pietatis detrimento rebus suis consulere volebant.

Super quem dilatastis os, & eiecistis linguam? Dilatare os est loqui quæ lubitum est, ut Psal. XXII. 14. XXXV. 21. Ejicere linguam, inter tria sannarum genera quæ habet Scholiastes Persii ad Satyram I.

Numquid non vos filii scelesti Filii sceleris: id est, quasi in hoc nati, ut scelera patretis, ὑοὶ ἀπωλείας [filii perditionis] in Græco, sicut Latine dicimus hominem perditum.

Semen mendax Mendacii, in Hebræo simili loquendi genere. Sic vocantur à Prophetis omnes idololatæ.

5. *Qui consolamini in diis* Qui incalescitis apud deos, nempe in Venerem. Nam in lucis templo circumjectis prostabant feminæ & mares in honorem deorum falsorum. Ideo luci apud Templum in Lege prohibiti.

Subter omne lignum frondosum Sub densis arborum umbris. Idem loquendi genus II Reg. XVI. 10. Osee IV. 13. Ezech. VI. 13.

Immolantes parvulos. More vetere Cananæorum, five Phœnicum, de quo egimus alibi.

In torrentibus נחל proprie vallem significat, quod hic secuti Lxx, ἐν ταῖς φάραγξι. Et quia in vallibus esse solent torrentes, ideo & torrentem significat. Intelligitur hic præcipue vallis Hinnomi apud torrentem Cedron.

Subter eminentes petras Græci, ἀνὰ μέσον τῶν πετρῶν [inter petras]. Chaldæus, Subter eminentias petrarum, sub præcipitiis, quæ Hebræi hic & alibi ramos vocant.

6. *In partibus torrentis pars tua, hæc est fors tua* Videtur rectius verti, in levigatis (lapidibus) qui sunt ad ripas torrentum posita spes & fiducia tua. Illis fidentis sicut divites possessionibus suis.

Et ipsis effudisti libamen In honorem illorum lapidum vinum libatis: ἐξέχεας σπονδάς [effudisti libamen] Græci.

Obtulisti sacrificium In Græco θυσίαν [sacrificium]. Sic Græci veteris Testamenti interpretes vertunt Hebræum, quod & hic est מַנְהֵל [manna]: quod in Græcè loquentium libris est πλάκων [placenta]. Ipsi autem idololatæ vocabant כֹּנִים, ut Ieremiæ VII. 18.

Numquid super his non indignabor? An hæc ego meo cultui adversantia, meâ Lege prohibita, sinerem abire impune?

7. *Super montem excelsum & sublimem* Qui loci Cananæis vicinisque populis erant pro Templis.

Posuisti cubile tuum Nam pernoctabant in illis locis spe consequendi somnia futurorum præfaga. Sic olim Delphis fiebat, antequam oracula ibi redderentur. Euripides Iphigeniâ in Tauris:

Ἀπὸ ζαθέων χρησίων νύχια
Χθὼν ἐτεκνώσατο Φαίσμαλα
Οἱ πολλοὶ σὺν μετέπων
Τάτε πρῶτα, τὰτ' ἐπειθ',

Ὅσα τ' ἐμελλε τυχεῖν,
Υἱὸν καὶ ἀνοφερᾶς γῶς
Εὐνὰς ἐφραζον.

[Visus sedibus è sacris
Tellus noctivagos dabat,
Qui mortalibus ederent
Prima & deinde sequentia,
Et quæ curriculum novis
Ætas serior adferet,
Sonnorum indicis apud
Terræ nigra cubilia.]

Et illuc ascendisti ut immolares hostias Victimam omnis generis.

8. *Et post ostium & retro postem posuisti memoriale tuum* Tutelæ quædam simulacra, ut hic explicat Hieronymus, idque in illa ipsa ædium parte, ubi præcepta Dei poni debuerant, Deuteronom. VI. 9. XI. 20.

Quia Quinimo.

Iuxta me In conspectu meo, id est, in ipso Templo meo. Vide historiam II Reg. XXI. 3. 4. 5. 6. 7.

Discooperuisti Tantam mihi fecisti injuriam, quantam uxor adultera marito facere posset. Ità hic Chaldæus. Discooperuisti est quod Græci dicerent ἀνέσυγας.

Et suscepisti adulterum Bene vertit id quod in Hebræo est ascendere fecisti: id est, admisisti adulterum.

Dilatasti cubile tuum Rectius, Laxata es concubitu tuo: nam sic sumi משכב apparet Num. XXXI. 17.

Et pepigisti cum eis fedus Rectius: castrasti quosdam ex eis. Sic sumitur כרת Levit. XXI. 24. Deuteronom. XXI. 1. faciebant hoc feminæ libidinosæ servis, ut partum effugerent.

Dilexisti stratum eorum Id est, etiam horum concubitu delectata es. Est enim hic iterum משכב.

Manu apertâ In Hebræo, Manum vidisti: id est, sensisti. nam omnis sensus apud Hebræos videndi voce exprimitur, ut Psal. XXXIV. 9. & alibi. Libuit tibi contrectari. Lxx hæc omisere de industria.

9. *Et ornasti te regi unguento, & multiplicasti pigmenta tua* Id est, etiam Ægyptios mores imitata es, ut Nechoni Regi placeres, II Regum XXI. 35. 36. 37. Simile factum Achazi habes II Regum XVI. 10. & sequentibus.

Misisti legatos tuos procul Velut amorum pararios. *Et humiliata es* Projecisti te.

Vsq̃ue ad inferos Tanquam vile scortum, ὡς χαμαιτύπη [ut humicuba]. Martialis:

Abcondunt spurcas & monumenta lupas.

10. *In multitudine viæ tuæ laborasti* Nil reliquisti intentatum: omnibus modis polluta es. Sic Iudæi etiam nunc sumunt רך. Vide Prov. XXX. 19.

Non dixisti, Quiescam In Hebræo, nunquam dixisti, Cor mihi linoit.

Vitam manûs tui invenisti Tam fædo labore victum tibi parasti.

Propterea non rogasti In Hebræo, non elanguisti, ἐκ ἐνάρκησας. omnia sustinisti spe lucelli, non modo nulli negasti, sed & nihil. Vide Ezech. XVI. 26. & XXIII. 19.

11. *Pro quo sollicita timuisti, quia mentita es, & mei non es recordata* In Hebræo: Quem tu vereris aut time-

timeres, quandoquidem mentita es (mihi scilicet), mei-
que oblita?

Neque cogitasti in corde tuo] In Hebræo, Nec po-
suisi super cor tuum: in mentem tibi non veni.

Quia ego tacens, & quasi non videns, & mei oblita es] In Hebræo: An quia ego taceo jampridem, ideo me non curas? quasi dicat, Incipiam ergo loqui.

12. Ego annuntiabo justitiam tuam] Ergo nunc elo-
quat tuas virtutes. E'ipovixōs [per irrisum]. ut, Egre-
giam verò laudem.

Et opera tua non proderunt tibi] In Hebræo, &
non proderunt tibi: id est, talia sunt ut nihil tibi boni
sint allatura.

13. Cum clamaveris, liberent te congregati tui] Congreges tui quorum facta imitata es.

Omnes eos auferet ventus, & tollet aura] Difflabun-
tur. Vide Psalm. 1.

Qui autem fiduciam habet mei, hereditabit terram] Faciam ut is in patriam redeat, possessionesque avi-
tas recuperet.

14. Et dicam, Viam facite] Omnia impedimen-
ta tollam.

15. In excelsa & sancto habitans, & cum contrito &
humili spiritu] Quanquam in excelsa habitat, humi-
libustamen favet. Id enim est apud Hebræos cum
aliquo esse. Confer Psalm. 11. 19.

Vt vivificet spiritum humilium] Id est, consoletur
pœnitentiâ ductos.

16. Non enim in sempiternum litigabo] Non suc-
censebo illis diu, nempe post pœnitentiam.

Spiritus à facie mea egredietur, & flatus ego faciam] Verteris rectè, Imò aura à me (veniens) teget (illum
humilem & contritum): & ventulum ego faciam.
Mœror æstui comparatur, solatium verò auræ refri-
geranti.

17. Propter iniquitatem avaritiæ ejus iratus fui] Fueram. Avaritia propè omnium malorum radix,
1 Tim. vi. 10. Hoc autem morbo eximiè laborasse
Iudæos suprâ didicimus Lvi. 12. & hic 10.

Et indignatus sum, & abiit vagus in via cordis sui] Id est, indignatus sum dum populus vagatur sequens
cordis sui cupiditates.

18. Vias ejus vidi] Nunc verò cum videam vias
ejus correctas.

Et sanavi eum] Volo medicinam adferre malis
ipsius.

Et reduxi eum] Reducam.

Et reddidi consolationes ipsi, & lugentibus ejus] So-
labor & ipsos, & eos qui ipsorum malis indolent.

19. Creavi fructum labiorum] Dabo illis materiam
cur me laudent, mihi que gratias agant maximas.

Pacem, pacem] Salutem maximam.

Ei qui longè est, & qui propè] Rectius, ei qui longè
(fuit à me) & propè (ad me accessit): id est, ei qui
se convertit.

Et sanavi eum] Mala ejus auferam.

20. Impii autem quasi mare fervens, quod quiescere
non potest] Vt fretum æstu reciproco, sic illi cogita-
tionibus suis agitantur.

Et redundant fluctus ejus in conculcationem & lutum] In Hebræo: Aquæ ejus expellunt cœnum & lutum. Sic
& cor impii actiones fœdas.

21. Non est pax impiis, dicit Dominus Deus] Scri-

psit puto Interpres Dominus meus, ut est in Hebræo
& Chaldaico; nisi fortè Græcum sequi maluit: nam
Græci libri alii habent ὁ Θεός [Deus], alii ὁ Κύριος
ὁ Θεός [Dominus Deus]. Epiphonema repetitum
ex XLVIII. 22. Sensus & hic ibi bene exprimunt
Græci, οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσι [non datur im-
piis gaudere]. Vt corpora verberibus, ita scævitiâ, libi-
dine, malis consultis animus dilaceratur. Tacitus An-
nal. vi.

10

CAPVT LVIII.

1. **C**Lama, ne cesses] Deus, quia pœnitentiâ du-
ctis reditum jam promiserat, videns multos
inter Iudæos fore qui se ei numero accenserent, tan-
tū quod jejunassent in diebus כפרים [propitiatio-
num], per Prophetam ostendit se tali pœnitentiâ
non esse contentum, sed requirere ut siquid alieni
teneant, id reddant; quia, ut dici solet, non dimitti-
tur peccatum, nisi restituatur ablatum: quā de re ali-
quā diximus libro 111. de Iure Belli ac Pacis, cap. x.
§. 3. & in Annotatis ad eum locum: præterea, ut
ab omni injustitia rebusque per Legem vetitis absti-
neatur: ad hæc, ut eximia quædam opera misericor-
diæ exerceanter; quomodo & Nabuchodonosorum
Daniel monet 1 v. 24.

Quasi tuba exalta vocem tuam] Guttore pro tuba
utere, & quantum potes attolle vocem.

20

2. Me etenim de die in diem quærent, & scire vias
meas volunt] Id est, dicant se velle, ut hic Chaldæus
& Kimchi. Itā interrogant quasi nihil præter noti-
tiam ipsis deesset, & quasi non multa facerent quæ
sciebant iniqua esse: ut explicant sequentia.

Appropinquare Deo volunt] Id est, dicunt se nihil
malle quàm Deo conciliari; & addunt quod se-
quitur.

3. Quare jejunavimus, & non aspexisti? humiliavi-
mus animas nostras, & nescisti? Cum tam rigide je-
junemus, cur nos non liberas?

30

Ecce in die jejunii vestri invenitur voluntas vestra] Hoc jam est quod Propheta illis quasi præsentibus
dicere jubetur: Jejunatis quidem, sed pergitis ea fa-
cere quæ vobis lubet.

Et omnes debitores vestros repetitis] Id est, sine mi-
sericordia in nervum abducitis. nam secutus est hic
interpres Symmachum & Theodotionem, qui ha-
bent πάντας ὑποχρεῖς [omnes debitores]: & non ali-
ter fortè scripserunt Lxx, quorum libri nunc habent
vicinā vocē ὑποχρεῖς [obnoxios]. Arabibus عجز
est ligare. Indè عجزים sunt obligati. Non liberatis
alios, & quomodo vultis liberari?

4. Ecce ad lites & contentiones jejunatis, & percuti-
tis pugno impiè] Nè ipsis quidem diebus jejunii ab-
stinetis à maledictis & malefactis: itā in consuetudi-
nem vobis ista verterunt.

Nolite jejunare sicut usque ad hunc diem, ut audiat
in excelsa clamor vester] In Hebræo, sicut die; id est,
prout in diebus כפרים [propitiationum] facere sole-
tis: itā jurgari, ut vel in montibus clamor vester pos-
sit exaudiri.

60

5. Quod elegi] Quod ego approbem.

Per diem affligere hominem animam suam] Per diem

T t

signi-

significat exiguo tempore. quid sit se affligere explicant sequentia.

Numquid contorquere quasi circulum caput suum] Ex Græco ὡς κῆλον [quasi circulum]. Thalmudici voce קִין *juncum* significant, quod hic nonnulli interpretes sequuntur.

Et diem acceptabilem Domino] Ità exacto die Deum putatis contentum fore?

6. *Dissolve alligationes impietatis*] Nexus improbos. Coitiones Iudicium in fraudem innocentium. Ità hic Chaldæus, & mox 9.

Solve fasciculos deprimentes] In Hebræo, *Fasciculos jugi* : quod Græci interpretantur σπαραγγαλιὰς βιαιῶν συναγαγμάτων [obligationes violentorum contractuum]. Significat contractus aut extortos vi aut metu, aut sœnebres, per quos opprimebantur pauperes. Vide Nehem. v. 7.

Dimitte eos qui confracti sunt liberos] Consanguineos vestros vinculis vestris attritos dimitte. Vide Levit. xxv. 39. Multi enim potentes eam legem spernebant. Confer Matth. xviii. 30.

Et omne onus disrumpe] In Hebræo, *jugum* : quod Lxx vertunt πασαν συγγραφὴν ἀδικον διάσπα [omnem injustam syngrapham scinde]. Symmachus vertit, Hieronymo teste, in hunc modum : *omnem cautionem falsam disrumpe*, sensu eodem quo supra. nam quicquid aut æquo & bono, aut Legi non congruit, *falsum* Hebræis dici solet.

7. *Frangere esurienti panem tuum*] Si quis fortè debitores non habeat, in quos misericordiam ostendat, cuivis egeno bene faciat. Panes in illis partibus erant tales qui facile frangerentur : eo factum ut *frangere* dicatur pro *communicare*. Multum ea quæ hic dicuntur ad Evangelium accedunt. Confer ea quæ Matth. xxv. 36. & sequentibus.

Et egenos vagosque induc in domum tuam] Etiam φιλοξενία [hospitalitas] egregia est virtus, Matth. dicto loco, Rom. xii. 13. Hebr. xiii. 2. *ἡμεῖς* hic est potius.

Cum videris nudum, operi eum] Vide Matth. dicto loco, Iacobi ii. 16.

Et carnem tuam nè despexeris] Carnem tuam, id est, consanguineum tuum ex Abrahamo, Isaaco, Iacobo. Lxx, ἀπὸ τῶν οἰκείων τῷ σπέρματός σου ἔχ ὑπερβῶν [eos qui sunt ex domesticis seminis tui ne despice]. Idem planè sensus apud Chaldæum. Vide quæ diximus hac de re lib. ii. de Iure Belli ac Pacis, cap. vii. §. 10. & in Annotatis.

8. *Tunc erumpet quasi manè lumen tuum*] Prosperitas tua succedet adversis, ut aurora tenebris nocturnis.

Et sanitas tua citius orietur] τὰ ἰάματα σου ταχὺ ἀνατελεῖ [medicatio tua citò orietur]. Citò liberaberis à captivitate. nam ut omne malum *morbis*, ità omnis à malis liberatio Hebræis *medicatio* dicitur. Vide quantum peccent negligentes librarii, qui pro ἰάματα, levi ad literas, sed magnà ad sensum mutatione, scripserunt ἱμάτια [vestimenta]. Hanc autem scripturam haud dubiè corruptam secuti hic sunt Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius, Augustinus. Notavit hunc errorem Hieronymus hoc in loco.

Et anteibit faciem tuam iustitia tua] Tua probitas tibi pro duce erit in patriam.

Et gloria Domini colliget te] Id est, Dei bonitas, quæ Deo maximè gloriosa est, te subsequetur ; ἀγαθήσει [agmen tibi claudet] : id enim sæpe significat vox Hebræa הָדַן, ut apparet Num. x. 25. idque exigit ratio ἀντιθέτης [oppositi], quale & supra LI. 12. Græci vertunt hoc verbum per συναγειν, & ἐπισυναγειν [colligere]. & nomen indè deductum הָדַן per ἔχατοι [ultimi], & per ἀγαγόντες [agmen claudentes].

9. *Tunc invocabis, & Dominus exaudiet*] Id est, si ità egeris, invocantem te Deus exaudiet.

Clamabis, & dicet, Ecce adsum] Clamanti dicet, Præsto sum. Faciet quod orabis, ut hic Chaldæus. Confer Matth. viii. 2.

Si abstuleris de medio tui catenam] Id est, *jugum*, de quo supra 6. Est enim in Hebræo vox eadem הָדַן ; quod Theodotio κλοιὸν vertit. Id verò *neruum* aut *numellam* significat.

Et desieris extendere digitum] Lxx χειροτονίαν [manus protensionem], sed cuius sensum interpretantur Symmachus, Aquila, Theodotus per δάκτυλον ἐκτεταμένον [digitum extensum] : si desieris infami digito (ut Persius loquitur) denotare viros probos, & eorum simplicitati illudere.

Et loqui quod non prodest] In Hebræo, *verba iniquitatis* ; id est, *verba violentiæ*, ut Chaldæus interpretatur ; verba comminantia innocentibus : & idem fortè voluerunt Lxx, qui transferunt ῥῆμα γογγυσμῶς [verbum murmurationis]. Utuntur enim eà voce in sensu quem dixi Exod. xv. 24. Num. xiv. 2. & alibi.

10. *Cum effuderis esurienti animam tuam*] Anima benevolentiam significat, & hic κατὰ μετανομίαν [per transnominatorem] effectum benevolentiae. Vide Rom. xii. 8. i. Corinth. ix. 7.

Orietur in tenebris lux tua] Idem sensus qui supra 8. Amant Hebræi eadem sæpe dicere, mutatis nonnihil verbis.

11. *Et requiem tibi dabit Dominus semper*] Dabit tibi sedem durabilem. Chaldæus hoc verbum derivat non à נָח [quiescere], sed à נָחַן, quod est *deducere*. Græci, Ἐσται ὁ Θεὸς σὺ μετὰ σοῦ διαπαντός [Erit Deus tecum perpetuò].

Et implebit splendoribus animam tuam] In Hebræo : *Implebit in siccitate* (id est, tempore ἀνομβρίας [pluviae cessantis], ac proinde & famis) te. Græci : ἐμπλησθήσῃ καὶ θάψῃ ἐπιδουμῇ ἡ ψυχὴ σου [impleberis ita ut expetet anima tua]. Ut tu fecisti, sic tibi fiet.

Et ossa tua liberabit] γῆρι & liberare & pinguescere significat. Posterior significatio huic loco magis congruit, quam & Lxx sequuntur, & in notis suis habet Hieronymus, eamque firmat locus Proverbior. xv. 30. Chaldæus ad Resurrectionem hæc refert : sensu vero, sed non primitivo.

Et eris sicut hortus irriguus] Virebis, florebis.

Et sicut fons aquarum, cujus non deficient aquæ] Ad verbum in Hebræo, *Vt scatebra aquarum, cujus aquæ non fallunt* : id est, *Eris omnibus bonis affluens*.

12. *Et edificabuntur in te deserta seculorum*] Id est, loca diu deserta non tantum à vastatione per Nabuchodonosorem facta, sed & illa quæ facta est per Tegathphalassarum & Salmanasarum & Sennacheribum, per te rursus in urbes & oppida & vicos erigentur.

Fundamenta generationis & generationis suscitabis] Id est, quæ per multas hominum ætates durent.

Et vocaberis Ædificator sepium] In Hebræo: *Obstruens hiatus*, scilicet mœnium. Nam גרר, quod hic in Hebræo est, id ipsum est verbum unde Gadir urbs Phœnicibus dicta, quod περιφράγμα [circumseptum] vertit Hesychius, Plinius septum, Solinus sepe, Avienus in Dionysio locum undique septum, in ora maritima conseptum locum.

Avertens semitas in quietem] Lxx, ut quidem citat Hieronymus. τὰς τρεῖς τὰς ἀναμέσον παύσεις [vias interpositas cessare facies], id est, ut ipse interpretari dicit Iudæos, tam excelsos muros ædificabis ut nullus hostium possit intrare, & omnium inimicorum prohibeatur ingressus. Ad verbum, convertens semitas ad quiescendum. Nullum insidiatoribus aditum relinques.

13. *Si averteris à sabbato pedem tuum*] Ex uno præcepto cætera omnia, quæ quidem in exilio observari poterant, vult intelligi. *Avertere pedem à sabbato*: id est, nulla itinera eo die facere, nisi pauxilla Synagogæ adeundæ, aut modicæ oblectationis causâ.

Facere voluntatem tuam in die sancto meo] Repetendum ἀπὸ κοινῆς [ex communiter dicto] averteris, id est abstinueris. *Voluntatem tuam*: id est, quæstum, ut hic rectè explicat Chaldæus.

Et vocaveris Sabbatum delicatum, & sanctum Domini gloriosum] In Hebræo, *Et vocaveris Sabbatum delicias*, (supple, tuas) & sacrum Domino ac gloriosum. In Sabbato & gaudebant Iudæi, & Deum laudabant, & splendidiùs quàm diebus cæteris vestiebantur.

Ac glorificaveris eum] Honorem ei diei habueris. quomodo id faciendum sit sequitur.

Dum non facis vias tuas] Nullum iter, nisi quale diximus, suscipiendo.

Et non invenitur voluntas tua] In Hebræo, *Et non inveniendo voluntatem tuam*: id est, quæstum nullum faciendo, ut hic iterum bene Chaldæus.

Vt loquaris sermonem] Melius erit, sed loquendo sermonem, ut sit 1 pro Adversativa, quod non rarum. *Sermonem κατ' ἐξοχήν* [per excellentiam] intellige Dei sermonem, id est, Legem. Chaldæus & Lxx negativam hic tacitè repetitam volunt, & sermonem intelligunt iracundum.

14. *Tunc delectaberis in Domino*] Id est, si ista facies, Deo dante habebis quo te oblectes. Confer Psalm. xxxiii. 21. & xxxviii. 4.

Et sustollam te super altitudines terræ] In Hebræo, *vektari te faciam* (nempe curribus) *super excelsam terram*: id est, Iudæam, ut Deuteronomii xxxiii. 13. Est enim Iudæa vicinis terris montosior.

Et cibabo te hereditate Iacob patris tui] Faciam ut vivas de fructibus terræ avitæ.

Os enim Domini locutum est] Id est, Deus ita decrevit: ut rectè hic vertit Chaldæus.

CAP V T LIX.

1. **E**cce non est abbreviata manus Domini ut salutare nequeat] Cohæret hic sermo cum superiori. Idem sensus qui suprâ L. 2. Deus nec imbecillior factus, nec surdior.

2. *Sed iniquitates vestrae diviserunt inter vos & Deum vestrum, & peccata vestra absconderunt faciem ejus à vobis nè exaudiret*] Crimina vestra impediunt nè preces vestrae pro libertate recuperanda à Deo exaudiantur. Illi enim neque potentia ad hoc deest, neque bonitas.

3. *Manus enim vestrae pollutæ sunt sanguine*] Cædibus innocentum.

Et digiti vestri iniquitate] Rapinis & furtis.

10 *Labia vestra locuta sunt mendacium*] Falsa testimonia.

Et lingua vestra iniquitatem fatur] Calumniatur.

4. *Non est qui invocet justitiam*] Nemo est qui vocem liberam pro causâ justâ emittat. Cum dicit, *Nemo est*, intelligere debemus paucos Manassis tempore & sequentibus viros bonos fuisse. Confer cum hoc loco Psalm. xiv. 3. ex quo loco, & hoc quem nunc habemus in manibus, additis & aliis Psalmorum particulis, conflatus est locus Pauli ad Roman. iiii. 11. & sequentibus, adaptatusque Pauli temporibus, simili cum ἀυξήσῃ [augmento] & ὑπερβολῇ [superjectione].

Sed confidunt in nihilo, & loquuntur vanitates] Dolis malis rem quærent, de qua se jactant.

Conceperunt laborem, & pepererunt iniquitatem] Vide Iob. xv. 35.

5. *Ova aspidum ruperunt*] Id est, excludunt. Pessima cogitata prodixerunt in actus.

Et telas araneæ texuerunt] Nulli rei utiles, ut sequitur 6. Vide Iob. vii. 14.

30 *Qui comederit de ovis eorum morietur*] Id est, qui illorum consilia probabit, exitium sentiet.

Et quod confotum est erumpet in regulum] In Hebræo, *At si quis comprimat, exhibit pullus*: id est, nihil ipsi nocebit. Ità videtur hic sumsisse Chaldæus: nam מפרחין aut מפרחין sunt pulli.

6. *Opus iniquitatis in manibus eorum*] Sensus est, Opus puniens, ipsos scilicet: nam ממש etiam pro pœna sumitur, ut Psalm. vii. 17. & alibi Græcis vertitur τάλαιπωρία [miseria] & πένθος [luctus]. Sunt enim hic perpetua ἀντιθέτα [opposita] mali consilii & infortunati eventus.

7. *Cogitationes eorum, cogitationes inutiles*] Vanæ, nihil ipsis profuturæ.

Vastitas & contritio in viis eorum] Et pro quia. Sensus est: quia ea moliuntur quæ contra jus sunt.

8. *Semitæ eorum incurvatæ sunt eis*] Tortuosa sunt eorum consulta.

50 *Omnis qui calcat in eis ignorat pacem*] Qui ea sequitur, infelix erit.

9. *Propter hoc elongatum est iudicium à nobis*] Populum captivum hic loquentem inducit Esaias. Hæ sunt causæ, ajunt illi, cur Deus nos non vindicet. Nam משפט sæpe vertitur ἐκδίκησις [ultio], Exod. vii. 4. xii. 12. Num. xxxiii. 4. Ezech. xiv. 21. xvi. 38. 41. xx. 4. xxi. 11. 10. 45. xxv. 11. xxx. 14.

Et non apprehendet nos justitia] Id est, Cur Dei beneficentia ad nos non perveniat.

Expectavimus lucem] Libertatem.

Et ecce tenebræ] Manet calamitas.

10. *Palpavimus quasi cæci parietem*] Bene descripsit cæcorum morem. de quo vide Quintilianum in

Pariete palmato. Sensus est, Nihil nobis certi est : sumus ἀσάβετες [incerti laris], ut loquitur Paulus.

Impegimus meridie quasi in tenebris] Vbique positæ nobis sunt offensæ.

In caliginosis quasi mortui] In Hebræo, in sepulchris sicut mortui. Id est, ut Chaldæus exponit : ita conclusi undique tenemur ut mortui in sepulchris suis.

11. *Exspectavimus judicium*] Vide supra 9.

12. *Peccata nostra responderunt nobis*] Testimonium contra nos dicunt; nam ענה [respondere] & hoc significat : nimirum quia testes adjurati & interrogati respondebant. Vide supra 111. 9. Sicut ad verba testium condemnari solent rei, sic nos ex ipsa criminum evidentia.

Quia scelera nostra nobiscum] Vndique se nobis ostendunt.

Et iniquitates nostras cognovimus] Id est, agnosce-re cogimur. Earum enumeratio sequitur.

13. *Peccare*] In Hebræo est פשע, quod est præfractæ legem transgredi.

Et mentiri contra Dominum] Falsum jurare.

Et aversi sumus] Hic quoque in Hebræo infinitivum est averti.

Vt loqueremur] Et hic est loqui.

Et transgressionem] סרה ἀποστασίαν [defectionem].

Et locuti sumus de corde] In Hebræo, Meditari.

14. *Et conversum est retrorsum judicium*] Corrupta sunt judicia, quæ Iudæi in Iudæos ex concessu Regum exercebant.

Corruit in platea veritas] Rectius, in foro.

Et æquitas non potuit ingredi] A foro exclusa est.

15. *Et qui recessit à malo prædæ patuit*] Vir innocens ad omnium injurias patet.

16. *Et vidit quia non est vir*] Vidit esse neminem, nempe qui preces serias ad Deum funderet, ut sequitur.

Aporiatus est] Obstupuit.

Quia non est qui occurrat] Deprecetur, ut hic Chaldæus.

Et salvavit sibi brachium suum] Hæc indicativa per modum subjunctivum exponenda sunt : ut suo brachio eum servet.

Et justitia ejus ipsa confirmavit eum] Et bonitate sua ipsum stabilizat.

17. *Indutus est justitiâ ut loricâ*] Vt per justitiam tutus sit velut lorice præsidio, nempe si quis esset Deum orans, ex superioribus.

Et galea salutis in capite ejus] Vt salvus sit in periculis quomodo galeati in prælio.

Indutus est vestimentis ultionis, & opertus est quasi pallio zeli] Vt Deus ipsum protegat, vindictam sumendo de oppressoribus, ut sequitur.

18. *Sicut ad vindictam quasi ad retributionem indignationis hostibus suis, & vicissitudinem inimicis suis : insulis vicem reddet*] Veritas ex Hebræo, Sicut pro factis, sicut pro (ipsis, inquam, factis) reddit (aliquis) iram hostibus suis, & repensationem inimicis suis, sic (Deus) redderet vicem insularibus : id est, Mesopotamiensibus, nempe si essent qui orarent.

19. *Et timebunt*] Timerent Gentes Dei potentiam.

Cum venerit quasi fluvius violentus, quem spiritus

Domini cogit] Superveniret illis Dei potentia ita subito, sicut Euphrates interdum ventis impulsus terras obruit. Ità hic Chaldæus optimè. Solitam enim præcipiti Euphratis cursu Babyloniam infestari testis est Plinius v. 26.

20. *Et venerit Sion redemptor, & eis qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus*] Secundum & est positum pro nempe, ut sic habeat locus : Veniet Sioni liberator, nempe illis qui in Iacobo (id est, inter Israelitas) ab iniquitate se converterint, ad Deum scilicet. Is liberator est Cyrus, figura Christi. נאנ proprie quidem redimere jure propinquitatis; sed per κατάχρησιν [abusionem] quovis modo liberare.

21. *Hoc fœdus meum cum eis*] Cum illis qui conversi fuerint.

Spiritus meus qui est in te, & verba quæ posui in ore tuo] Id est, Prophetia, ut hic interpretatur Chaldæus : sermo à Spiritu Dei profectus.

Non recedet de ore tuo, & de ore seminis tui, dicit Dominus, à modo usque in sempiternum] Id est, ita implebitur ut semper ejus memor sit futura posteritas.

C A P V T LX.

1. *Surge illuminare Ierusalem*] Illuminare : id est, exspargiscere. Causa sequitur, quia adest lux, id est, prosperitas. Nomen Ierusalem in Hebræo non est, sed non malè ad sensum additum est & à Græcis

30 & à Chaldæo.

2. *Et caligo populos*] Medos primùm, deinde Babylonios.

3. *Ambulabunt gentes in lumine tuo, & reges in splendore ortus tui*] Venient tibi gratulatum.

4. *Omnes isti congregati*] Ex longo exilio.

De latere surgent] Scripsit Interpres, surgent. Lac surgent habet in Commentariis Hieronymus. Videtur ergo pro צר [latus] legisse שר [mammam]. At Chaldæus & Græci pro תאמנה [nutrientur] videntur legisse תעמסה [portabunt].

5. *Quando conversa fuerit ad te multitudo maris*] Venient ad te divitiæ maris. Tyrii ad te res promercales adferent, Nehem. xii. 16. imò & de Tyriis spolia capies. Vide Iosephum xii. 11. & 12.

6. *Inundatio camelorum operiet te*] Copia camelorum terram operiet. Disces ex dicto Iosephi loco & 1. Machab. v. 25. tum Nabataeos, qui jam mox hic nominantur, tum Arabas alios, socios & amicos fuisse populi Iudaici.

50 *Et Ephra*] Vide Geneseos xxv. 4.

7. *Et domum majestatis meæ glorificabo*] Nempe per illas pecudes quæ tibi ex longinquis locis advenient.

8. *Qui sunt isti qui ut nubes volant, & quasi columbæ ad fenestras suas?*] In Hebræo, ad columbaria sua. Sensus est bene à Chaldæo expressus : quàm velociter, ut nubes, Iudæi undique in patriam redeunt, sicut columbæ ad notas turres.

60 *Me enim insulæ expectant*] Ad meum nutum attentæ sunt gentes illæ fluminibus adsitæ.

Et naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longè] Id est, ante omnia paratæ sunt naves in mari Persico quæ Iudæos deducant.

Argentum eorum & aurum eorum cum eis] Multi liberalitate suâ vos juvabunt ob Dei reverentiam, Esdræ I. 6.

10. *Et ædificabunt filii peregrinorum muros tuos*] Profelyti multi adjutores erunt ad instaurandum Templum & Urbem.

Et reges eorum ministrabunt tibi] Παράσπονται σοι [adjutores tibi erunt]. Suppeditabunt tibi necessaria. Vide Esdræ I. 8. VI. 8. 9. 10.

In indignatione enim mea percussisti te, & in reconciliatione mea misertus sum tui] Sicut graviter iratus te affixi, ita summè tui misertus te restituam & ornabo.

11. *Et aperientur portæ tuæ jugiter: die & nocte non claudentur*] Vt in alta pace fieri solet. Vide Lucæ XXI. 37. Iohann. XVII. 1.

Vt afferatur ad te fortitudo Gentium] Id est, opes, bello scilicet Iudæis partæ. Vide I Macchabæorum IV. 23.

Et reges earum adducantur] Nempe bello capti; & per Reges, Duces quosvis intellige, more loquendi Hebræo.

12. *Gens enim & regnum quod non servierit tibi peribit*] Siqua civitas à vobis bello justo impetita, ad conditiones non venerit, ea excidium feret, ut evenit plurimis civitatibus, quarum mentio apud Iosephum dictis capitibus, & I. Macchab. v. Sic & Pella subversa quòd leges Iudæorum suscipere nolisset, Iosephus XIII. 23.

13. *Gloria Libani ad te veniet*] Nam & Syriæ loca multa possessa ab Iudæis docet nos Iosephus eodem loco. Strabo de Iudæis agens: καὶ τῆς Συρίας κατεσπένοντο καὶ τῆς Φοινίκης πόλιν [multa & Syriæ & Phœnices loca subegerunt].

Abies & buxus & pinus] Vide suprâ XL. 19. Græci hic habent *cupressum*, *pinum* & *cedrum*.

Ad ornandum locum sanctificationis meæ] Ad ornandum Templum.

Et locum pedum meorum glorificabo] Ex illis scilicet Libani arboribus. Locus pedum est Arca, I Paralipomen. XXVIII. 2. & per συνεισδεχὴν [Comprehensionem ipsum Templum.

14. *Venient ad te curvi*] Curvato corpore in reverentiæ signum. Vide Esdræ IV. 2.

Adorabunt vestigia pedum tuorum] Ad pedes tibi accident. Vide suprâ XLIX. 23.

15. *In superbiam seculorum*] In claritatem durabilem.

16. *Suges lac gentium*] Divitias earum ad te attrahes, ut hic habet Chaldæus.

Et mamillâ regum lactaberis] Idem quod suprâ XLIX. 23.

17. *Pro ære afferam aurum*] Omnia quæ tibi ademta sunt restituam cum augmento.

Ponam visitationem tuam pacem] פקרה [visitatio] Hebræis præfecturam significat, & μετανομιᾶς [per transnominationem] pro ipsis Præfectis sumitur, quomodo hic acceperunt & Græci & Chaldæus. Sensus est: clementer gubernaberis ab Esdra, Zorobabele, Nehemia, & horum similibus.

Et præpositos tuos iustitiam] In Hebræo, *Exactores tuos iustitiam*: id est, summa cum æquitate ac moderatione tributa abs te exigentur. Vide Nehemiæ X. 32.

18. *Non audietur ultra iniquitas in terra tua*] Rapina, Chaldæus rectè.

Vastitas & contritio] Spoliatio & concussio: quæ frequentia solent esse sub externis Imperiis.

Et occupabit salus muros tuos] Videtur legisse קרת [occurrer], à קרה [occurrere]; sed ut nos bemus legerunt & Græci & Chaldæus: *Muros vocabis salutem*, quia scilicet nullus hostis eos affiliet.

10 *Et portas tuas laudatio*] Portas tuas laudem vocabis, nempe quia vigiles in illis non hostium adventum significabunt, sed in summa securitate Dei laudes canent.

19. *Non erit tibi amplius sol ad lucendum per diem, nec splendor lunæ illuminabit te*] In Hebræo: *Et pro splendore* (nocturno scilicet) *luna non illustrabit te*. Sensus est: Non indè gaudium capies quòd Solem de die, & noctu Lunam videas; cùm multò majus gaudium, idque perpetuum tibi sit futurum, ex Dei perpetuo favore. Sæpe jam vidimus *lucis* nomine gaudium significari: mysticè tamen hæc ad vitam meliorem trahunt non Apocalypsis tantum, sed & Hebræorum eruditi.

20. *Non occidet ultra sol tuus, & luna tua non minuetur*] Non erit vobis amplius ea anxietas animi, quæ vultus in terram dejiciat, & astra aspectare vetet. Vide suprâ XIII. 10. & considera id quod sequitur hoc loco.

Complebuntur dies lucis tui] Finiti erunt.

30 21. *Populus autem tuus, omnes iusti in perpetuum hereditabunt terram*] Illi omnes in populo qui iusti erunt, perpetuo jure terram possidebunt. Confer quod suprâ LVII. 19. 20. 21. LIX. 20.

Germen plantationis meæ, opus manûs meæ ad glorificandum] Legit יצמ [plantationis meæ], ut Masoretæ in margine posuerunt, putantes nimirum id significari, istos reduces à Deo velut confitos in terra avita. Sed potest retineri lectio quæ est in textu יצמ [plantarum ejus] hoc sensu, quem quidam interpretes posuere: *Vt surculus plantarum ejus in opere manuum mearum* (id est, ob mea beneficia) *glorietur*. *Surculus plantarum ejus*, id est, posteritas.

22. *Minimus erit in mille*] In Hebræo, *Paucissimus*: ut & Græcè ὀλιγοστός [rarus], nempe familiæ numerus.

Et parvulus in gentem fortissimam] Idem sensus qui præcessit.

Tempore ejus] In Hebræo, *Tempore suo*. Postquam domum redierint.

50

CAP V T LXI.

1. *Spiritus Domini super me*] Loquitur hic Esaias de se, ut notat Chaldæus; sed in quo Christi non obscuram conspicimus imaginem. Ideo me, inquit, Spiritu suo afflavit Deus.

60 *Eò quòd unxerit Dominus me ad annuntiandum mansuetis*] Sensus est: ideo mihi Spiritum suum dedit, quia munus magnificum mihi imposuit, quale est unctorum in regnum aut sacerdotium. Illud *annuntiandum* in Hebræo est *ad lætum nuntium portandum*: Quibus? *mansuetis*, id est, bonis, ac patienter inflata sibi mala tolerantibus. Lxx πτωχοῖς

[*pauperibus*] literæ unius mutatione, de qua vide ad Lucæ iv. 18.

Misit me ut mederer contritis corde] In Hebræo, *Vt obligarem contritos corde*: nempe quomodo boni chirurgi vulnera obligant, sic ego iussus sum illorum dolorem mitigare meis vaticiniis.

Et prædicarem captivis indulgentiam] In Hebræo, *Libertatem*; nec aliter in Græco & Chaldaico. Iudæi non tantum exsules erant, sed & quasi in laxa catena captivi, ut olim in Ægypto: exire enim illis de affi-

gnatis locis non licebat. *Et clausis apertionem*] Quod in Hebræo est פתח קוּחַ, vertunt plerique *apertionem carceris*. Vox illa Hebræa non alibi apparet. Sed in lingua Chaldaica, unde hoc loquendi genus credibile est summisse Esaiam, quod de ea captivitate ageretur quæ per Chaldæos facta est, קוּחַ לֹרִי significat. *Apertio* autem sive *dissolutio lori* non malè per similitudinem dicitur illa de qua hic agitur liberatio. Lxx hic posuere τυφλοῖς ἀνάβλεψιν [*cæcis visum*], nimirum quia summæ miseriæ per cæcitatem adumbrantur.

2. *Vt prædicarem annum placabilem Domino*] Vt significarem tempus, quo Deus se ostensurus esset propitium Iudæis, si pœnitentiâ ducerentur.

Et diem ultionis Deo nostro] In Babylonios.

3. *Vt ponerem iugentibus in Sion, & darem eis coronam pro cinere*] In Hebræo quod est פָּאָר, generaliter quidem omne *decus* aut *ornamentum* significat, sed pro *corona* sumitur etiam Ezech. xxiv. 17. Plenius infra Lxii. 3. עֹטֶרֶת תְּפָאֵרֶת [*corona decoris*].

Oleum gaudii pro luctu] Unguenta quæ in rebus lætis sumi solebant.

Pallium laudis] Καλασολὴν δόξης [*amictum gloriæ*], Lxx. Vide Lucæ xv. 22. Cæterum per *amictum* hic intelligitur *spiritus lætitiæ*, ut hic interpretatur Chaldæus, & ostendit contextus.

Et vocabuntur in ea] Qui in ea erunt.

Fortes iustitiæ] Rectius alii *arbores iustitiæ*, ob id quod sequitur. *Arbores iustitiæ* dicuntur, qui firmi sunt in iustitia, velut actis radicibus. Vide quæ dicta ad Matth. xiii. 6. Pro *arbore* autem hæc vox sumitur & supra i. 30.

4. *Et ædificabunt deserta à seculo*] Id est, quæ diu deserta fuerant, ultra annos quinquaginta: quod tempus עוֹלָם [*seculum*] Hebræis.

5. *Et stabunt alieni, & pascent pecora vestra*] Ità in bona omnes fortuna eritis, ut facile ad quævis ministeria reperturi sitis aut hostes bello captos, aut alios mercede conductos. *Stare* hic significat ad nutum præstò esse, ut supra xlviii. 13.

6. *Vos autem Sacerdotes Domini vocabimini*] Omnes Israëlitiæ quasi Sacerdotes in Paschate: diximus de eo Exod. xix. 6. Cæterum etiam extra hanc causam omnes sanctè viventes, sanctèque Deum precantes dici possunt *Sacerdotes*, id est, quasi Sacerdotes. Vide Hieroclem ad initium Aurei Carminis. Stoicorum dictum, Μὴν ἱερεὺς ὁ σοφός [*Solus sapiens est Sacerdos*].

Fortitudine gentium] Divitias, ut supra Lx. ii.

7. *Pro confusione vestra duplici*] Chaldæus: *Pro pudore vestro duplicia*. Id est, honores duplos vobis dabo, ut sequitur.

Et rubore laudabunt partem suam] Idem Chaldæus

non malè, *Et rubor illis veniet qui laudant partem suam*, id est, idola: sicut Deus est pars piorum, Psalm. lxxiii. 26. & alibi.

Propter hoc in terra sua duplicia possidebunt] Mutat personam: transit enim de secunda ad tertiam, ut sæpe. Nam ad Iudæos hæc pertinent.

8. *Odio habens rapinam in holocausto*] Et Græci & Chaldæus illud עוֹלָה legerunt punctis aliis, ut sit à עוֹלָה [*iniquus*], non à עוֹלָה [*ascendo*]. Vertunt enim illi ἀπαγάμα ἐξ ἀδικίας [*rapinam ex iniustitia*]. Chaldæus: *Abominabilis est coram me falsitas & violentia*. Et hoc magis probo.

Dabo opus eorum in veritate] Id est, *Dabo illis æquam mercedem*: ut hic Chaldæus. Nam Hebræis mos est operis nomine μετανομιᾶς [*per transnominatorem*] significare mercedem.

Et fedus perpetuum feriam eis] Id est, *fedus meum cum ipsis instaurabo*, quod ex parte mea nunquam deficiet. Ex mea parte sponsores erunt Aggæus, Zacharias, Malachias. Ex parte populi illi qui nominantur Nehemiæ x.

9. *Et scient in gentibus semen eorum*] In Hebræo, *cognoscetur*: id est, *nobile erit semen eorum in gentibus*. Apparuit id in Daniele amicisque ejus, & in Zorobabele.

Cognoscent illos, quia isti sunt semen cui benedixit Dominus] Id est, *cognoscent illos esse posteritatem Abrahami, cui Deus tam magna promisit*, Geneseos xxvi. 4.

10. *Gaudens gaudebo in Domino*] Hic Prophetæ respondet civitas Hierosolymorum, ut hic notat Chaldæus.

Induit me vestimentis salutis] Prosperitate tanquam veste me circumdedit.

Quasi sponsam decoratum coronâ] Nuptiali scilicet. Eadem vox est in Hebræo quæ supra 3. Græci hic habent μίτραν [*mitram*], quæ vox inter alia etiam *coronam* significat.

11. *Sic Dominus Deus germinabit iustitiam & laudem coram universis gentibus*] Quod hic vertitur *germinabit*, in Hebræo est יִצְמִיחַ, *germinare faciet*; & per Metaphoram, *faciet ut appareat*: quomodo hic vertit Chaldæus. *Iustitia & laus*, nempe *Hierosolymorum*, quod hic idem Chaldæus rectè addit.

C A P V T LXII.

1. *Propter Sion non tacebo, & propter Ierusalem non quiescam*] Hic Deus rursus loqui incipit, ut observat Chaldæus. Quod hic dicitur *tacebo*, id locutione Hebræa idem est ei quod sequitur *quiescam*. Sensus est, *Regna omnia commovebo, donec Cyrus rerum potitus sit*.

Donec egrediatur ut splendor iustus ejus, & salvator ejus ut lampas accendatur] Iustus hic est Cyrus, id est, misericors in Iudæos: idem eorum sospitator, Christi figuram gerens, ut jam dictum est sæpe.

2. *Vocabitur tibi nomen novum, quod os Domini nominabit*] Id est, *gloriam obtinebit à Deo prædictam, nempe ut sit corona magnifica, sicut sequitur*. Nam *vocari* apud Hebræos est jure tali elogio ornari posse.

3. *Et eris corona gloria in manu Domini*] Id est, per Dominum, Domini beneficio.

Et diadema regni] Cidaris regia. Eris summum ornamentum populi Iudaici.

4. *Sed vocaberis, Voluntas mea in ea*] Id est, dilecta mea, ut jamjam explicabitur.

Terra tua inhabitata] *בעלרר* propriè possessæ.

Quia complacuit Domino in te, & terra tua inhabitabitur] Redditur ratio utriusque *ענין* [agnominis].

5. *Habitabit enim juvenis cum virgine, & inhabitabunt in te filii tui*] Sensus est, Sicut amicè vivit juvenis cum virgine quam amat, (putà Iacob olim cum Rachele) ità vivent inter se cives tui. Hoc primis post reditum temporibus verum fuit. Particula *ו* [et] hic est comparativa. Est autem hæc distinctior explicatio epitheti secundi.

Et gaudebit sponsus super sponsam, & gaudebit super te Deus] Id est, sicut sponsus de sponsa sua lætatur, ità de te Deus. Et hæc explicatio est *ענין* [agnominis] illius prioris.

6. *Super muros tuos Ierusalem constitui custodes*] Id est, pro muris tuis, pro salute tua precatores constitui Sacerdotes & Levitas.

7. *Qui reminiscimini Domini, nè taceatis*] Vos Sacerdotes & Levitæ precamini perpetuò.

Et nè detis silentium ei] Nè patiamini Deum quiescere: excitate eum.

Donec stabiliat, & donec ponat Ierusalem laudem in terra] Donec reparet urbem Hierosolyma, eamque faciat latè famosam.

8. *Si dederò triticum tuum ultra cibum inimicis tuis*] Ut antehac Assyriis, Ægyptiis, Chaldæis.

9. *Qui comportant illud*] Qui in testas conderint.

Et bibent in atriis sanctis meis] Et pro iudem. bibent nempe in epulis illis ad quas Levitas vocabant in circumjectis Templo locis, Deuter. xiv. 23. & sequentibus.

10. *Transite, transite per portas*] Vos Sacerdotes & Levitæ, de quibus supra, intrate in Templum.

Præparate viam populo, planum facite iter] Doce te eos recta. Hoc officio Esdras ejusque comites Levitæ bene functi sunt: Esdræ vii. 10. Nehemiæ viii. 4. 5. 6. 7. 8. 18.

Eligite lapides] Id est, projicite omnia offendi- cula quæ æqualem gressum impedire possent. Talia sunt connubia cum alienigenis, Esdræ ix. & x. avaritia, usuræ, Nehem. v. sabbati violatio, Neh. xiii. aliæque similia.

Erigite signum ad populos] Facite gentes aliæ exemplo Iudæorum ad pietatem provocentur.

11. *Ecce Dominus auditum fecit in extimis terræ*] Id est, ab extimis terræ partibus jussit hoc pronuntiari, per Ezechielem maximè.

Dicite filiæ Sion, Ecce salvator tuus venit] Cyrus, ut supra initio hujus capitis.

Ecce merces ejus cum eo, & opus ejus coram illo] Hic iterum opus est merces operis. Sensus est: pro ista liberatione vestra jam mercedem in antecessum recepit, victoriam de Chaldæis.

12. *Quæsitæ civitas*] Ad quam multi confluent.

CAP V T LXIII.

1. *Quis est iste qui venit de Edom, tinctis vestibus de Bosra?*] Hic Prophetæ oblatum est visum de Iuda Maccabæo, qui Idumæam vastavit, Bosram quæ *Βόσρα* Ptolemæo & Straboni, *Βοσρῶνα* Iosepho & Maccabaicorum scriptori, cepit atque incendit, cunctis maribus qui militaris essent ætatis interfectis. Vide Iosephum xii. 11. 12. i Macc. i 5. Non dissimilis est *ἐννοια* [conceptio animi] illa Virgiliana:

*Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crines incanæque menta
Regis Romani.*

Idumæi plurimum semper gavisi fuerant Iudæorum malis. Vide Psalm. cxxxv 11. 7. Ideo multum ad rem pertinebat solatium hoc ex malis quæ Idumæis per Iudæos eventura erant, per Prophetam Iudæis velut repræsentari: quale illud apud eundem Virgilium:

*Ille triumphatâ Capitolia ad alta Corintho
Victoraget currum, cæsis insignis Achivis.
Ernet ille Argos, Agamemnomiasque Mycenæ,
Ipsūque Æaciden genus armipotentis Achilli,
Ultus avos Trojæ, templa & temerata Minervæ.*

Tinctis vestibus, id est, cruentis ab hostium sanguine.

Iste formosus in stola sua] Pulchrè paludatus.

Gradiens in multitudine fortitudinis suæ] Id est,

Agmen agens, magnique ipse agminis instar.

Ego qui loquor justitiam] Respondet Prophetæ ille existurus olim Maccabæus. Ego ille sum qui religionem veram contra Antiochum ejusque potentiam defendi.

Et propugnator ad salvandum] Qui omnibus periculis me objicio ut populum servem. Vera descriptio Iudæ Maccabæi.

2. *Quare ergò rubrum est indumentum tuum, & vestimenta tua sicut calcantium in torculari?*] Dic, ait Propheta, unde iste cruor vestes tuas aspersit, sicut viri aspergi solent qui in torculari laborant. Similitudo hæc frequens Hebræis. Vide Thren. i. 15. In ista autem voce Hebræa *אדום* [Adom], id est rubrum, manifesta est allusio ad nomen Idumææ.

3. *Torcular calcavi solus, & de gentibus non est vir mecum*] Iudas Maccabæus in viso oblatum Prophetæ rursus loquitur, aitque non mirum esse si cruentatus sit, quandoquidem ipse solus cum paucis Iudæis, nullo externorum adjuvante, primū cum Philistinis, deinde cum Idumæis pugnaverit. Est & hic ingeniosa allusio: nam *גת* [Gath] quod torcular significat, est & nomen urbis principis Philistinorum.

Conculcavi eos in ira mea] Est ex Hebræo *בחתמי* [conculcavi]; Lxx legerunt *כעפרות* [tanquam pulverem], aut simile aliquid: vertunt enim *ὡς γῆν* [ut terram].

Aspersus est sanguis eorum super vestimenta mea] In Hebræo, *Aspersa est fortitudo*: *μετωνομιῶς* [per transnominatorem], id est, sanguis, in quo est hominis fortitudo.

Inquinavi] In voce Hebræa *אנאלתי* est *א* pro *ח*.

4. *Dies enim ultionis in corde meo*] Videbam venisse diem pridem mihi exoptatum, quo ultionem de Esavi posteris sumerem.

Annus redemptionis meae] In Hebræo, *Redimendorum meorum*: id est, ut perdomitis Idumæis, Iudæos in posterum liberem à vexationibus, quales sæpe antehac ab Idumæis pertulere.

5. *Circumspexi, & non erat auxiliator*] Eo tempore nulla erant Iudæis cum gentibus illis federa: nam ea quæ facta sunt cum Demetrio, cum Romanis, cum Spartiatis, facta sunt postea.

Salvavit mihi brachium meum] Salutem mihi peperit brachium meum.

Est indignatio mea ipsa auxiliata est mihi] In Hebræo: *æstus meus* (id est, animus æstuans) *fulsit me*. Nam Iudas ille ἐνεδύσατο θώρακα ὡς γίγας, καὶ συνεζώσατο τὰ χεῖρ' αὐτῶν πολεμικὰ αὐτῶν· πολέμους συνεζήσατο (κεπαζὼν παρεμβολὴν ἐν ῥομφαίᾳ· καὶ ὡμολώθη λέοντι ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, καὶ ὡς κύμην ἐρευνώμεν εἰς θήραν. Καὶ ἐδίωξεν ἀνόμους ἐξερευνῶν, καὶ τὰς ταρασσόντας τὸν λαὸν αὐτῶν ἐφλόγισεν· καὶ συνεδάλησαν οἱ ἀνόμοι ἀπὸ τῆς φόβης αὐτῶν, καὶ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀνομίας συνεπαράχθησαν, καὶ ἐνωδῶθη σωτηρία ἐν τῇ χειρὶ αὐτῶν· καὶ ἐπικράνε βασιλεῖς πολλοὶ, καὶ ἔσφρανε τὸν Ἰακώβ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν· καὶ ἕως τῆς αἰῶνος τὸ μνημόσυνον αὐτῶν εἰς ἐλογίαν [*induit se lorica sicut gigas, & succinxit se arma bellica sua: in præliis protegebat astra gladio suo. Similis factus est leoni in operibus suis, & sicut catulus leonis rugiens in venatione. Et persecutus est iniquos perscrutans eos, & qui conturbabant populum suum eos succendit flammis; & repulsi sunt impii præ timore ejus, & omnes operarii iniquitatis conturbati sunt: & directæ est salus in manu ejus. Et exacerbabat Reges multos, & lætificabat Jacob in operibus suis: & in seculum memoria ejus in benedictione*], 1 Macc. 111. *Æstus* hic nominatur ὁ ζῆλος νόμου [*zelus pro Lege*], qualis in Phinea & Elia, 1 Maccabæorum 11. 54. 58.

6. *Inebriavi eos in indignatione mea*] Iræ meræ calicem eis potandum dedi. Vide Psalm. Lxxv. 9. suprâ LI. 21. 22. 23. At Chaldæus pro אִשְׁכַּר [*inebriavi eos*] legit אִשְׁכַּר, quod est *confregi eos*.

Et detraxi in terram virtutem eorum] Id est, sanguinem. Est enim hic in Hebræo vox eadem quæ suprâ 3. Græci hic, κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν [*deduxi in terram sanguinem eorum*]: ingentem occidionem feci.

8. *Verumtamen populus meus est*] In Hebræo, *Verè*.

Filii non negantes] In Hebræo, *Filii non mentientes*: id est, filii non falsi, quales sunt illi qui se in alienas familias mendacio inferunt.

Et factus est salvator] Tandem illis salutem attulit.

9. *In omni tribulatione eorum non est tribulatus*] Id est, non est defatigatus eos adjuvando. Sed Hieronymus notat legi pro לֹא [*non*] posse יִי [*ipso*], ut sensus sit, *in omni eorum angustia ipse angustia fuit*: id est, ipse indoluit illorum malis. dictum καὶ ἀνθρώποπαθειαν [*per afflictionem humanarum passionum*], ut multa.

Et Angelus faciei ejus salvavit eos] Lxx hic negationem tacite pro repetita habent: quasi dicat, *non per Angelum, sed ipse eos salvos fecit*. Verum aliter Chaldæus: & dicunt Hebræi non quemvis Angelum dici *Angelum à facie Dei*, sed eum quem ipsi vocant מַלְאָכִים, voce ex Latina desumptâ, id est, *metatorem*: de qua vide quæ diximus ad librum

quartum pro Veritate Religionis Christianæ. Vocant eundem מַלְאָכִים [*magnum præceptorem*]: Item יְיָ, id est, *potentem*, propter potentiam ei à Deo communicatam. Ità Salomon Iarchi. Videtur hic Angelus esse is quem *Michaëlem* nominat Daniel, quem Deus populo Israëlítico dederat protectorem, qui *unus est de septem Angelis magnis, sive faciei*, id est, summis Satrapis regni cœlestis. Vide quæ diximus ad Matthæi xviii. 10.

10. *In dilectione sua, & in indulgentia sua ipse redemit eos*] Non tantum Angeli illius magni tutelæ ipsos commisit, sed ipse etiam fecit quod Angelus non poterat, movit cor Cyri ad illos liberandos.

Et portavit eos, & elevarit eos cunctis diebus seculi] Longo tempore eos tutos clarosque præstitit, à tempore nempe Zorobabelis.

10. *Ipsi autem ad iracundiam provocaverunt*] Nempe circa tempora Antiochi. Vide quæ ad Danielelem dicemus.

20. *Et affligerunt spiritum sancti ejus*] In Hebræo: *Spiritum sanctitatis ejus*. παρώξυναν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῶν [*irritarunt Spiritum ejus sanctum*]. Nimirum Deus, quia sanctus est, impietatem ferre non potest. Confer Eph. iv. 30. ubi tamen sensu paulò alio *Spiritus sanctus* pro donis sumitur.

Et conversus est eis in inimicum, & ipse debellavit eos] Tradendo eos in manum Antiochi, & ejus ducum.

11. *Et recordatus est dierum seculi Mosis*] Et hic positum pro *attamen*: quanquam illi pessima erant meriti, Deus tamen etiam ab Antiocho eos liberavit, fecitque illis qualia olim Mosis tempore fecerat.

Vbi est qui eduxit eos de mari?] Deum inducit recogitantem sua beneficia. At Chaldæus putat hic subintelligi: *nè dicant gentes, nempe ubi nunc ille Deus?*

Cum pastoribus gregis sui] Sub pastoribus Mose & Aarone. At Chaldæus vertit, *ut pastores pecus suam, supple, deducere solent*.

Vbi est qui posuit in medio ejus spiritum sancti sui?] Et hic in Hebræo, *sanctitatis suæ*: id est, ut accipit Chaldæus, *qui donum Prophetiæ dedit Mose & senibus* Lxx. Vide Num. xi. 25. 26. 27. 28. 29.

12. *Qui eduxit ad dexteram Moysen brachio gloriae suæ*] Rectius, *qui brachio magnifico suo deduxit Moysen, ad dexteram*: id est, dexteram ejus apprehendens, ut patres pueris solent.

13. *Quasi equum in deserto non impingentem*] Veritas melius: *Sicut equus in campis non impegerunt*. מַדְבָּר sæpe significat *campos*, in quibus nec domus sunt, nec arbores, sed lata ad cursum spatia. Israëlita non minus securè per maris alveum ivère, quàm equus per tales campos defultat.

14. *Quasi animal in campo descendens, spiritus Domini ductor ejus fuit*] *Spiritus Domini* (id est, Deus ipse, more Hebræo) ità eos leniter duxit, quomodo pecus quod in vallem descendit. Id ideo quia pecora cum à monte per clivum descendunt, leniter admodum duci solent.

Sic adduxisti populum tuum] Hic absolutis Dei verbis, quæ interjecerat, Iudas Maccabæus sermonem suum prosequitur.

15. *Multitudo viscerum tuorum*] *Copia benignitatis tuæ*, ut hic Chaldæus.

Super me continuerunt se] Melius: *In me se effuderunt cum impetu*. Nam à verbo פִּתַּח [impetu effundere] dicuntur אֲפִיקִים [torrentes]. Sicut aquæ diu retentæ uberius & validius erumpunt, ita & Dei bonitas, diu repressa, in Iuda Maccabæo potentissime se aperuit.

16. *Tu enim es pater noster*] Tu nos ut pater tractas.

Et Abraham nescivit nos, & Israël ignoravit nos] Tu iustius pater noster diceris, quam illi ex quibus naturæ ordine geniti sumus, & qui nos in his malis constitutos sublevare non potuerunt. Sic ignorare sæpe sumitur, nec aliter hic fuit Chaldæus. Et יָדַע [cognoscere] Græci vertunt per ποιμαίνειν, οἰκτείνειν, σώζειν [pascere, misereri, servare].

17. *Quare errare nos fecisti, Domine, de viis tuis*] Verte faceres? Cur enim sineres nos longâ tyrannide oppressos deficere à lege tua? Vide Psal. cxxv. 3.

Indurasti cor nostrum, nè timeremus te] Et hic verte indurares, nempe prorogando nimium nostra mala.

Convertere propter servos tuos] Respice nos clemens propter illos patres ex quibus ortum ducimus. Sic Chaldæus.

Tribus hereditatis tuæ] Tribus hic pro capitibus tribuum sumuntur. Explicat quos sanctos intelligat. illos scilicet ex quorum surculo (id enim propriè שֹׁכֵם) rami isti prodire.

18. *Quasi nihil possederunt populum sanctum tuum*] Rectius veritas, *Ad breve tempus possederunt populum sanctitatis tuæ*: nempe Syromacedones Rege Antiocho Epiphane Hierosolyma tenuere per annos tres & menses sex.

Hostes nostri conculcaverunt sanctificationem tuam] Sanctuarium tuum profanarunt sacris impuris. Id acciderat paulò antequam Idumæam invaderet Iudas Maccabæus, 1 Macc. 1. 45. 46. 47. 48. 49. 57.

Facti sumus quasi in principio, cum non dominaveris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos] Hæc de Græco expressa sunt; sed in Hebræo & Chaldæo melior est sensus, *Nos fuimus ab omni ævo* (tui scilicet): *non autem dominatus es illis* (Græcis scilicet), *neque pronuntiatum est nomen tuum de eis*, id est, nunquam vocati sunt Dei populus.

CAPUT LXIV.

1. *V*tinam dirumperes cælos] Continuat sermo Iudæ Maccabæi. Illud לֹא, quod utinam hic interpret vertit, Græci εἰ, Chaldæus fuit non malè pro הֲלֹא, quod est nōne, & verba non optantis, sed indicantis sensu, hunc in modum: *Nōne tu* (propter nos, addit Chaldæus) *dirupisti cælos, & descendisti? à facie tua liquefacti sunt montes? sicut ardente igne ex ramalibus aquas ebullire facit vis ignis: ut manifestares nomen tuum hostibus, & coram te formidarent gentes?* Respicit historiam eorum quæ fecit Deus in monte Sinai. Vide Exodi xix. 18. Adde Psalm. xviii. 8. xcvi. 5. ubi Græci habent τὰ ὄρη ὡσεὶ κηρὸς ἐτάκθησαν [montes ut cera colliquati sunt], ut hic ὡς κηρὸς ἀπὸ πυρὸς τήκεται [sicut cera ab igne liquefit].

3. *Cum feceris mirabilia non sustinebimus*] Id est, cum tam mira nostri causâ feceris, nōne æquum est tuam opem à nobis patienter expectari?

Descendisti, & à facie tua montes defluerunt] Repetit quod suprâ dixerat, quò magis rem inculcet animis.

4. *A seculo non audierunt, neque auribus percepērunt: oculus non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti expectantibus te*] Sensum simplicissimum hic Græci exprimunt, quem sequendo licet hunc locum sic vertere: *Nunquam auditum est, nunquam, inquam, auribus perceptum, nunquam oculis patuit esse Deum, præter te, ullum qui in se confidentibus talia faciat. Nemo est qui viderit deos Gentium talia suis præstare, imò nemo est qui vel probabili auctoritate tale aliquid de illis audierit.*

5. *Occurrissi latanti & facienti iustitiam, in viis tuis recordabuntur tui*] Rectè sic veritas: *Occurrissi cum gaudio* (id est, patientiâ, ut hic explicant Græci) *recta facienti: iis, inquam, qui in omnibus actibus suis tui meminerunt. Occurrissi, id est, ultro illis nec sperantibus beneficia maxima contulisti, ut Abrahamo, Isaac, Iacobo, Iosepho, Mosi, Iudicibus, Davidi, Eliæ, & aliis.*

Ecce tu iratus es, & peccavimus] Id est, *At nobis iratus fuisti, quia peccavimus*: quia similes illis maioribus nostris non fuimus.

In ipsis fuimus semper & salvabimur] Optima versio est: *Si in ipsis* (in illorum viis, de quibus suprâ) *fuissemus semper, etiam nos salvi fuissemus.*

6. *Et facti sumus ut immundi omnes nos*] Ut leprosi. Ità enim solet sumi טָמֵא [immundus], Levit. xii. 45. ita peccatis obforduimus, ut leprosi leprâ.

Et quasi pannus menstruatus] Secutus est Græcos, qui habent ὡς ῥάκη ἀποκαθημένης. Nomen illud עֲרִיָם non reperitur alibi in sacris literis; sed Chaldæis עֲרִיָא est quod Hebræis סִפְחָה, Theodotio- ni ἐκφρασμός [eruptio], ut diximus ad Levit. xii. 6. Significabitur ergò pittacium quod pustulis imponi, ac deinde abjici solet: ideo panniculum abjectum non malè hic posuit Chaldæus.

Universæ iustitiæ nostræ] Loquitur κατὰ μίμησιν [aliena verba imitando], & iustitias vocat id quod homines improbi eo nomine appellant, sacrificia scilicet & ritus similes. Similis locutio suprâ Lvii. 12. Malè facerent qui hæc referrent ad vitam compositam ad legem Moysi: multò pejus qui hæc verba referunt ad martyrium, & alia opera Evangelio congruentia: — πᾶ πᾶ φέρων ἐκπεποτάσθαι; [— quò vobis avolitat mens?]]

Et cecidimus quasi folium universi, & iniquitates nostræ quasi ventus abstulerunt nos] Confer Psalmum i. 3. 4.

7. *Non est qui invocet nomen tuum, qui consurgat & teneat te*] Id est, pauci sunt, ut Psalm. xiv. 3. Sunt ὑπερβολαί [superjectiones] tales frequentes omnibus populis, Orientalibus maxime. Invocare nomen Dei est ad eum preces dirigere, ut hic interpretatur Chaldæus. *Qui consurgat*, id est, qui se excitet. *Et teneat te*, id est, ut tibi adhæreat.

Abscondisti faciem tuam à nobis] Benevolentiam tuam nobis subtraxisti, id est, beneficia, per μετανομίαν [transnominatorem].

Et alligasti nos in manu iniquitatis nostræ] Melius, *Tradidisti nos in manus peccatorum nostrorum*, sicut scilicet debitor creditori addicitur: מִן est tradere. Græci: παρέδωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν [*tradidisti nos propter peccata nostra*]. nec aliter Chaldæus interpres: hic noster à מִן [*liquefcere*] derivavit.

8. *Et nunc, Domine*] *At nunc, Domine*: nempe quando nos vides in meliora verfos.

Pater noster es tu, nos verò lutum] Sicut opus fictile ad figulum, quod & sequentia ostendunt. Neque sola creatio hic respicitur, sed tota Dei circa populum suum dispensatio.

9. *Nè irascaris, Domine, satis*] In Hebræo, *vehementer*.

Et nè ultrà memineris iniquitatis nostræ] Vt Deus jure suo facere posset. Ideo etiam conversi deprecationibus uti debent.

Ecce respice, populus tuus omnes nos] *Profitemur nos esse populum tuum*, id est, omnia nostra nos tibi debere. Ità hic Chaldæus.

10. *Civitas sancti tui facta est deserta*] In Hebræo: *Civitates sanctitatis tuæ factæ sunt in desertum*. Id est, urbes terræ Iudææ, quæ omnes te Deum agnoscunt.

Sion deserta facta est] Ipsa etiam Sion, sive Ierusalem, non tantum urbium minores.

11. *Domus sanctificationis nostræ*] Id est, Templum, in quo solebamus expiari, & te colere.

Et gloriæ nostræ] Ea de quibus gloriabamur, palatia putà.

Vbi laudaverunt te patres nostri] A Zorobabelis temporibus.

Facta est in exustionem ignis] Συνεκδοχή [*Complexio*]. Non enim omne Templum, sed in Templo & Vrbe multa exussit Antiochus. Iosephus xii. 7. ἐνέπρησε ὃ αὐτῆς (urbis) τὰ κάλλιστα [*incendit autem ejus pulcherrima*]. Scriptor Maccabaicæ historiæ i.

1. 23. Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἁγίασμα ἐν ὑπερηφανίᾳ, καὶ ἐλάβετο θυσιαστήριον τὸ χρυσεόν, καὶ τὴν λυχνίαν τῆς φωτὸς, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτῆς, καὶ τὴν τράπεζαν τῆς προθέσεως, καὶ τὰ σπονδεῖα, καὶ τὰς φιάλας, καὶ τὰς θυῖσκας τὰς χρυσαῖς, καὶ τὸ καταπέτασμα, καὶ τὰς σεφάνας, καὶ τὸν κόσμον τὸν χρυσεόν τὸ κατὰ πρόσωπον τῆς ναῦ· καὶ ἐλέπισε πάντα [*Et intravit in sanctificationem cum superbia, & accepit altare aureum, & candelabrum luminis, & universa vasa ejus, & mensam propositionis, & libatoria, & phialas, & mortariola aurea, & velum, & coronas, & ornamentum aureum quod in facie Templi erat: & comminuit omnia*]. Et postea 33. καὶ ἐλάβετὰ σκύλα τῆς πόλεως, καὶ ἐνεπύρισεν αὐτὴν πυρὶ [*& accepit spolia Civitatis, & succendit eam igni*]. Et 59. τὰ βιβλία τῶ νόμου ἐνεπύρισαν πυρὶ καταχρίσαντες [*& libros Legis combusserunt igni, scindentes eos*].

Et omnia desiderabilia nostra versa sunt in ruinas] Hoc facile intellectu ex iis quæ jam diximus.

12. *Numquid super his continebis te, Domine, tacebis?*] Possesne hæc, ô Domine, dissimulare?

Et affliges nos vehementer?] Et interim nos pati miseros? Quasi dicat Iudas Maccabæus, Non est hoc credibile.

C A P V T L X V.

1. *Quæsierunt me qui ante non interrogabant*] Inducitur hic Deus respondens Iudæ Macca-

bæo, & ei comiter causas reddens suæ dispensationis. Optimè verti potest, *Obvius factus sum iis qui me non interrogabant*: ut sensus sit qui suprâ Lxiv. 5. Iudæi plerique corruptissimi erant cum Deus eos ab Antiocho liberavit, & egregias rei bene gerendæ occasiones præbuit. Videntur quidam codices habuisse הִרְשֵׁתִי, quod εὐρέθην [*inventus sum*] vertit Apostolus Rom. x. in fine. Nec aliter credo legisse Lxx, qui verterunt ἐμφανὴς ἐγενήθην [*conspicius sum factus*].

Dixi, *Ecce ego, ecce ego, ad gentem quæ non invocabat nomen meum*] Ostendi me præstò esse, cum illi me non colerent.

2. *Expandi manus meas totâ die ad populum incredulum*] Id est, incitavi eos ad conversionem. Vertitur פָּרַשׁ [*expandere*] per διδάσκειν [*docere*] Nehemiæ viii. 10.

Incredulum] סָרַר [*rebellem*]. Ità hic Chaldæus; nec aliud significat quod est in Græco, ἀπειθήντα [*inobedientem*].

Qui graditur in via non bona post cogitationes suas] *Qui cupiditatibus suis obsequitur per vias illicitas*. Hæc autem verba omnia per imperfectum exponenda sunt: *qui gradiebatur, provocabat, immolabat, &c.*

3. *Ante faciem meam*] Id est, in ipso Templo, & apud Templum.

Qui immolant in hortis] In lucis more Gentium: Exod. xxxiv. 13. Deuter. vii. 5. xii. 3. Iud. iii. 7. vi. 28. i Regum xiv. 15. 23. xvi. 33. xviii. 19. ii Reg. xiii. 6. xviii. 10. 16. xviii. 4. & alibi sæpe.

Et sacrificant super lateres] Figuris quibusdam incisos, Levitic. xxvi. 1. Numer. xxxiii. 52. ut in Hebræo est.

4. *Qui habitant in sepulcris*] Mansitant in sepulcris, ut ibi captent somnia, ut hic habent Græci.

Et in delubris idolorum dormiunt] Vt in Æsculapii templis fieri solebat. Notatum id hic Hieronymo. Exemplum habes apud Aristiden.

Qui comedunt carnem suillam] Comedebant, à Gentibus coacti aut illecti, i i Macc. vi. 18.

Et jus profanum in vasis eorum] פֶּרֶק jus vertunt Chaldæus & Græcus. Si originem sequamur, *fragmentum* potius significari videtur. Quod hic est *profanum*, in Hebræo est פְּגִילִים. Eâ voce significatur quicquid Lege vetitum est, ut apparet Ezechielis iv. 14. ubi Græci, κρέας βέβηλον [*caro profana*]. Sed quia illud quod diximus פֶּרֶק etiam *reservare* significat, putat in commentariis Hieronymus spectari hic legem Sacerdotibus datam Levit. viii. 32. & notari eos qui edebant jus hesternum, quod, inquit, Græci vocant ῥῶλον [*rancidum*].

5. *Qui dicunt, Recede à me, nè appropinqua mihi*] Ipsi impuri cum essent, alios à se ut impuros arcebant, sicut Samaritas Geographus Arabs clamasse ait, *Nè attingas*. Ejus Samaritarum moris etiam ad hunc locum meminit Hieronymus.

Isti fumus erunt in furore meo, ignis ardens totâ die] שָׁחַד [*fumus*], ni fallor, rectè hic intelligemus vaporem ex lignis, rebúsque aliis unde ignis accenditur. Sublimiore sensu ad gehennam hoc refert Chaldæus.

6. *Ecce scriptum est coram me*] Tam bene memini, quam

quàm Reges ea quæ in commentariis suis scripta afferant. Vide Esth. vi.

Non tacebo] Non quiescam. Non diu differam pœnam eorum, ut hic Chaldæus.

6. 7. *Sed reddam & retribuam in sinum eorum iniquitates vestras, & iniquitates patrum vestrorum simul]* In sinum reddere est cumulatè reddere, ut quæ in sinum effundi solent, Psalm. LXXIX. 12. Hic quoque permiscetur personæ secunda & tertia. Qui severè admodum puniuntur (etsi non supra merita) dicuntur luere, & sua peccata, & eorum qui ipsos in similibus peccatis præcesserunt: quorumque Deus peccata reliquit impunita. Vide ad Matth. XXI. 35.

Qui sacrificaverunt super montes, ac super colles exprobraverunt mihi] Irritarunt me: ut temporibus Abiæ, Athaliæ, Manassis. Pro sacrificaverunt in Hebræo est *suffitum fecerunt*: quod & Græci sequuntur, & Chaldæus.

Opus eorum primum] Id est, à principio omnibus eorum factis vicem rependam.

8. *Quomodo si inveniatur granum in botro]* Id est, acinus integer inter multas uvas corruptas.

Et dicatur, nè dissipes illud] Solet paterfamilias illud jubere servari.

Quoniam benedictio est] Id est, in eo spes novæ vitis. Omnia quibus alimur benedictionis nomine appellant Hebræi.

Si faciam propter servos meos, ut non disperdam totum] Paucos bonos servabo in spem generis, ut olim Noam cum suis: quo exemplo hic utitur Chaldæus, & Lothum in excidio Sodomorum. Hæc ad Evangelium aptat Paulus Roman. XI. 5.

9. *Et educam de Iacob semen]* Sicut in semine, re parvâ, est arbor: ita in illis paucis erit unde gens tota renovetur.

10. *Et erunt campestria in caulas gregum]* In Hebræo: *Et erit Saron caula pecoris.* Tam plena ea regio erit pecore quàm caulæ esse solent. Eam regionem Hieronymus esse ait apud Lyddam, Ioppen & Iamnes pecori pascendo aptissimam: quod etiam discimus ex I Paralip. XXV. 29.

Et vallis Achor in cubile armentorum] Tam plena armenti quàm esse solent stabula. Per *vallem Achor* intelligitur pulcherrimus ille tractus apud Hierichuntem. Vide Iosue VII. 24. 26. Osee II. 15.

11. *Qui ponitis Fortunæ mensam]* 𐤒𐤍 in Oriente, id est, Hebræis, Chaldæis, Arabibus, fortunam significat, sive bonam, sive malam, sed sæpius bonam. Inde factum est nomen idolo, quod Idumæi maxime, si Hebræis credimus, coluerunt. Vide, si libet, Beresith Rabba ad Genes. XXVII. 31. & adde quæ multi interpretes dixere ad Genes. xxx. 11. Hieronymus ad hunc locum: *Est autem in cunctis urbibus, & maxime in Ægypto, & in Alexandria idololatria vetus consuetudo, ut ultimo die anni & mensis eorum qui extremus est, ponant mensam refertam varii generis epulis, & poculum mulsio mistum, vel præteriti anni, vel futuri fertilitatem auspicantes. Hoc autem faciebant & Israëlita omnium simulacrorum portenta venerantes.*

Et libatis super eam] In Hebræo: *Et impletis Meni libamen.* id est, 𐤌𐤍 𐤌𐤓𐤕, quem deum cultum in Armenia & Phrygia discimus ex Strabone. Memi-

nit ejus & Iamblichus in vita Pythagoræ. Quia autem id nomen proximè accedit ad 𐤌𐤍, quod est numerare, ideo hic sequitur.

12. *Numerabo vos in gladio]* Id est, gladio Græcorum, fame, malisque aliis vos interfici curabo, ita ut de numero omni nemo desideretur. Est Hyperbole.

14. *Et vos confundemini]* Rebus instauratis pudebit vos desertæ Legis. Idem dicit quod Daniel XI. 2.

15. *Dimittetis nomen vestrum in iuramentum electis meis]* Dicent pii cum jurare volent, *Si fallo, eveniat mihi quod illis ἐμνησται* [qui Græcos ritus sectati sunt] sub Antiocho.

Et servos suos vocabit nomine alio] 𐤍𐤕𐤕𐤓𐤕 A'oidals [Pios], I Macc. II. 42. ex quo nomine factum nomen Essenorum, extritâ 𐤒 literâ.

16. *Ex quo qui benedictus est super terram benedictur in Deo amen]* Veritas commodè: *Qui sibi bene precabitur in terra* (Iudæa,) *is sibi bene precabitur à Deo vero.* Nam 𐤍𐤕𐤕 inter alia & verum significat, ut hic accipiunt Lxx. Deum vivum eodem sensu dixit Chaldæus. Vtrumque nomen opponitur idolis.

Quia oblivioni traditæ sunt angustie priores, & quia absconditæ sunt ab oculis meis] Nempe causæ earum. Neque illi calamitatum, neque ego peccatorum meminero, & ita ostendam reipsa me esse ipsorum Deum.

17. *Ecce enim ego creo celos novos, & terram novam]* Cælum novum, id est, non ut antè nubilum, sed serenum: & terram novam, id est, non desertam & sterilem, sed habitatam & fecundam. Sicut *vetustificare* dicuntur quæ vim suam amittunt, sic *innovari* quæ vegeta fiunt.

Et non erunt in memoria priora] Omnia illa mala sub Antiocho.

18. *Vsque in sempiternum]* Diutissimè.

In his quæ ego creo] Creandi verbum Hebræi de omni magnifico Dei opere usurpant.

20. *Non erit ibi amplius infans dierum]* Qui paucos dies vivat. Nam Deus, si Iudices peccata non punirent, se vindicem erat professus, ut Lev. xx. 3. 5. Vindicta autem erat mors ipsius qui deliquisset immatura, aut sine prole. Hoc amplius eventurum jam negat, quia Iudices optimè facturi erant officium. *Infans dierum* dicitur, qui non vivit ultra infantie annos, quæ, ut diximus, pœna erat parentum.

Et senex qui non impleat dies suos] Senem hic intellige oppositum infanti, qui provectæ sit ætatis, non tamen maximæ.

Quoniam puer centum annorum morietur] In Hebræo, *Adolescens*: id est, qui adolescens erit tempore instaurati Templi, perveniet ad plenissimam ætatem, qualis est annorum centum.

Et peccator centum annorum maledictus erit] Si quis contra Legem facinus aliquod commiserit, nè summa quidem senectus, cui apud multos parci solet, obstabit quominus iudices ei pœnam Legis (quæ maledictio dici solet) infligant. Vide quæ diximus ad Deuteronom. XXI. 23. Mirum est quid non comminiscantur Iudæi quidam, qui hæc ad tempora post Resurrectionem referunt.

22. *Non edificabunt, & alius habitabit: non plantabunt, & alius comedet*] Non fiet secundum illud, *Inferre, Daphni, pyros, carpent tua poma nepotes.*

Secundum enim dies ligni erunt dies populi mei] Tamdiu vivent quam ipsa arbor. *Arbor vitæ* apud Lxx, & Chaldæum, & Rabbinum Solomonem hoc loco, an ad Paradisum respicit, an ita dicitur arbor vivacissima?

Et opera manuum eorum inveterabunt] Id est, durabunt ædes quas struxerint.

23. *Electi mei non laborabunt frustra*] Non demetent alii illorum sementem, quod impiis eventurum minatur Deus Levit. xxvi. 16. & Deuteronomii xxviii. 30.

Neque generabunt in conturbatione] Ex Hebræo לכהלה [ad perturbationem]. At Lxx legerunt לאלה eis καλάρων [ad execrationem], quod Chaldæus bene interpretatur *ad mortem*, nempe αῶρον [immaturam], quæ inter κατάρων [execrationes]. Potest in eundem sensum trahi recepta lectio, si per *conturbationem* intelligamus luctum parentum. Hieronymus לכהלה putat verti posse ἀνυπαρξίαν [non-existentiam]. Vide quæ ad Iobum xvi. 11. 13.

Semen benedictorum Domini est] In Hebræo, *Semen ipsi benedictorum Domino: supple erunt.* Ideo Deus infantes in vita conservabit quia amabit parentes.

24. *Eritque antequam clament, ego exaudiam*] Mala avertam antequam de iis conquerantur.

Adbuc illis loquentibus ego audiam] Ad bona largienda paratus ero, simulatque rogabor.

25. *Lupus & agnus pascentur simul, leo & bos comedent paleas*] Repetendum hic quod præcessit *simul*. Sensus idem qui supra xi. 6. ubi vide.

Et serpenti pulvis panis ejus] Cibus ejus erit pulvis tantum, homines non attinget. Serpentes solent pasci pulvere, Genes. iiii. 14. Cum his comparantur homines feroces, qui coguntur ferociam deponere & parère legibus, ut videre est clarissimè Michææ vii. 17. addito loco Psalm. lxxii. 9.

Non nocebunt, neque occident in omni monte sancto meo] Nulla homicidia, nullæ rapinæ erunt: ita vigeant leges. Vide supra 20.

C A P V T LXVI.

1. **H**Æc dicit Dominus] Quæ jam sequuntur consolandis illis serviunt, qui visuri erant profanationem Templi sub Antiocho, & sacrificiorum cessationem per annos tres & dimidium. Ostendit ergò Deus non esse quòd hac re offenderentur: Sibi optimum Templum esse piam mentem: ex eo æstimari sacrificia. Est oraculum apud Hieroclem,

Εὐσεβείῃ τῇ βροτοῖς γάνυμαι τόσον, ὅσον ὀλύμπῳ.

[Tam mihi res grata est pia mens quam regia cæli.]

Seneca: *Vultisne Deum cogitare magnum & placidum, & majestate leni verendum, amicum & semper in proximo? Non immolationibus & sanguine multo colendum, sed mente purâ, honestoque proposito? Non templa illi congestis in altitudinem saxi exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.* Vide & alia paris sensus circa finem Annotationum ad librum iv. de Veritate Religionis Christianæ. Quæ autem hic

dicuntur omnia talia sunt ut iter struant Euangelio.

Cælum sedes mea] Solium majestatis.

Terra autem scabellum pedum meorum] ἡ ποδῶν [scabellum sive suppedaneum], quale erat Regum solis. Terra, pars rerum vilior. Vide quæ ad Matthæi v. 35.

Quæ est ista domus quam edificabitis mihi, & quis est iste locus quietis meæ?] Exiguum hoc est, si cælo & terræ comparetur. Euripides:

10 Ποῦ δ' ἂν οἴκοι τεκτόνων πλαθεῖς ὑπὸ

δέμας τὸ θεῖον περιβάλοι τοίχων πλυχαῖς;

Qui posset ædes structa fabril manu

Tenere vim parietibus inclusam Dei?]

2. *Omnia hæc manus mea fecit*] Omnia quæ usquam videtis à me facta sunt, ac proinde mei juris. Simile habes Psalm. l. 10.

Ad quem autem respiciam?] Iam venit ad sacrificia, quæ dicit ita sibi aut grata aut ingrata esse prout est vita & animus offerentis.

20 *Nisi ad pauperculum*] ὃν τὸν ταπεινὸν [humilem], ut vertunt hic Lxx: id est, modestè de se sentientem. At Chaldæus נני [mansuetum]. Sæpe hæ voces ejusdem originis & vicini significatûs inter se permiscentur.

Et contritum spiritu] Pœnitentiam agentem peccatorum: ut in Psalm. li. 19.

Et tremementem sermones meos] Metuentem in leges meas impingere.

30 3. *Qui immolat bovem quasi interficiat virum*] Subaudiendum *alioqui*; id est, si istæ virtutes absint, abominor victimas quasi homicidium: quod Deus ita execratur ut etiam ab altari suo homicidam velit abstrahi, Exod. xxi. 14. Pythagoras: Θυηπολίας ἀφρόνων, πρὸς τροφή [Sacrificia insipidorum, pabulum ignis].

Qui maculat pecus, quasi qui excerebret canem] In Hebræo, *Quasi si quis decollet canem*: nempe ad sacrificandum. Canis ita vile Hebræis animal, ut nè pretium quidem ejus in Templo recipi posset. Vide quæ dicta ad Deuteron. xxi. 18.

40 *Qui offert oblationem*] Μανᾶ, nempe libum ex simila: σιμιδάλιν [similam] hic Lxx.

Quasi qui sanguinem suillum offerat] Quod dupliciter illicitum, & quia sus immunda Lege, & quia sanguis omnis effundendus, non offerendus, Exodi xxi. 18.

Qui recordatur thuris, quasi qui benedicat idolo] *Qui mei recordatur per thus, quasi idolo laudes ac gratias diceret.* Sic sumpsere & Lxx: ὁ διδὸς λίβανον εἰς μνημόσυνον [qui dat thus in memoriale]. At Chaldæus pro ידן [idolo] legit נני; vertit enim rapinam.

Hæc omnia elegerunt in viis suis] Nempe Hebræorum quidam, qualis Iason, qui Pontificatum sibi pretio mercatus est ab Antiocho, dejecto fratre suo Oniâ Pontifice optimo: deinde Menelaus qui pari modo Iasonem expulit, Oniam autem interfecit, successorémque sibi substituit Lysimachum sacri ærarii expilatorem.

60 *Et in abominationibus suis anima eorum delectata est*] In vi, cædibus, rapinis.

4. *Vnde & ego eligam illusiones eorum, & quæ timebant adducam eis*] Nec Iason, nec Menelaus retinebunt emptum pontificatum: Lysimachus in ipso scelere

scelere interibit: Iason & Menelaus inter se movebunt arma, 11 Macc. IV. & V.

5. *Audite verbum Domini qui tremitis ad verbum ejus*] Qui viri boni eritis illo tempore: ut qui Oniæ favebant.

Dixerunt fratres vestri odientes vos] Isti qui in factione erant Iasonis, aut Menelai.

Glorificetur Dominus] Id est, faciat aliquid magni vestri causâ, si tanti apud eum estis.

Et videbimus in lætitia vestra: ipsi autem confundentur] In Hebræo, *At conspicietur* (nempe Deus) *cum gaudio vestro: illi autem pudebunt.* id quid sit jam sequitur.

6. *Vox populi de civitate*] Audio ovationem Iudæ Maccabæi, & militum ejus intra Urbem derelictam ab Antiochi militibus & impiis Iudæis, qui Antiochi erant partium.

Vox de Templo] Audio eosdem illos in ipso Templo Deo gratias agere de multis victoriis.

Vox Domini reddentis retributionem inimicis suis] Deus in illis Psalmis quos canunt respondet jamjam ultionem se sumturum de illis malis Iudæis, quorum alii mutuis cædibus, alii manu Iudæ Maccabæi conciderunt. Talis est Psalm. LXXXI. LXXXIX. 20. & sequentes.

7. *Antequam parturiret, peperit: antequam veniret partus ejus, peperit masculum*] Priusquam quicquam id sperare posset, venit Iudææ liberatio per Maccabæum.

8. *Numquid parietur terra in die una, aut parietur gens simul?*] Quis unquam id vidit, ut ita subito restitueretur totus status aliquis, & ubi non erat populus, populus existeret?

Quia parturivit & peperit Sion filios suos] Sicut parturivit (id est, partitudinem primum sentire cœpit), & (eodem momento) peperit Sion. Vno velut momento impleta est civibus, quæ deserta fuerat.

9. *Numquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam*] In Hebræo: *Qui parere facio* (nempe feminas), *non pariam?* id est, non potero subito efficere ut existat populus?

Sterilis ero?] *Claudar*: id est, ero velut mulier clauso utero?

10. *Qui lugetis super eam*] *Qui luxistis.* Participia enim apud Hebræos sunt cujusvis temporis. Hæc Hebræi multi *μυσικῶς* [mysticè] referunt ad tempus Resurrectionis.

11. *Vt sugatis & repleamini*] Vt participes sitis divitiarum Urbis ac triumphorum.

12. *Quasi fluvium pacis*] In Hebræo: *Pacem tanquam fluvium.* Tanquam Euphratem, ait Chaldæus, id est, ingentem prosperitatis copiam.

Gloriam gentium quam sugetis] Prædam de Idumæis, Moabitis, gentibusque aliis.

Ad ubera portabimini] Satiabimini ut infans de uberibus pendens.

Et super genua blandientur vobis] In Hebræo, *Delectabimini*: id est, læti agetis in urbe patria, non minus quam pueri qui in gremio matris ludunt.

13. *Quomodo si cui mater blandiatur, ita ego consolabor vos*] In Hebræo est: *Si quem mater consoletur*, puerum flentem scilicet.

Et in Ierusalem consolabimini] Id est, non privatim

tantum vobis bona contingent, sed & gaudebitis patriâ gaudente, ut supra 10.

14. *Ossa vestra quasi herba germinabunt*] Id est, *florebunt*, ut vertit Symmachus, teste Hieronymo. Per ossa autem *μετωνομικῶς* [per transnominatorem] intelligi corpora docet nos Chaldæus. Confer Ezechielis xxxvii.

Et cognoscetur manus Domini servis ejus] Apparebit jam quam potens sit Deus ad servandos & ornandos quos amat.

15. *Dominus in igne veniet, & quasi turbo quadrigæ ejus*] Per ignem efficacia, per turbinem celeritas intelligitur.

Reddere in indignatione furorem suum, & increpationem suam in flamma ignis] Hic illud *furorem* significat *ἐκδίκησιν* [ultionem], ut rectè verterunt Græci. Quod hic est *increpationem*, Græci verterunt *ἀποσκορακισμόν* [contemptum]. Suidas: *ἀποσκορακίζω, εὐτελίζω, ἐξορίζω, δάκνω* [vilipendo, ejicio, persequor].

Verbum *קָרַח* alibi vertunt interpretes per *ἐπιτιμᾶν* [increpare], vel *ἐμριμᾶσαι* [indignari]. Nomen indè derivatum, quod hic habemus, vertitur *ἐπιτίμησις, ἀπειλή, ἐλεγμός* [increpatio, comminatio, exprobratio]. Vertitur & *שָׁנַן* [evellere] per *ἀποσκορακίζειν* in Psalm. xxvii. 9. Ità enim ex Lxx citat Theodoretus, ubi alii codices habent *μὴ ἐγκαταλίπῃς με* [nè me deseras]. *Σκορακίζειν* est dictum pro *ἐς κόρακας βάλλειν* [ad corvos mittere], ut Græci sentiunt. Hæc omnia minantur Iudæis illis qui Legem quidem non apertè reliquerant, sed revera facti erant impii, neque Legem retinuerant, nisi, ut Herodes, ad gratiam populi retinendam. Hi omnes gravissimas pœnas dedere, ut ex Iosepho & Maccabaica historia discimus.

16. *Quia in igne Dominus dijudicabit, & in gladio suo ad omnem carnem*] Incendiis oppidorum castrorumque, & multâ hominum occisione se ulciscetur. Vide 1 Macc. iv. 20. v. 5. 44. vi. 31. x. 84.

17. *Qui sanctificabantur, & mundos se putabant in hortis post januam intrinsecus*] Cum *שְׁתַּחֲוִי*, non minus quam ipsa vox *שָׁקַד*, & in bono & in malo sensu sumatur, non malè vertas: *Qui se polluerunt, ac deinde lustrarunt* (aquâ sumtâ) *in lucis.* Confer quæ supra 1. 29. Lxv. 3. Vide & 1 Reg. xiv. 23. xv. 13. 11 Regum xxi. 11. 7.

Post januam] Sic vertit hîc interpres, quod in Hebræo legimus *אֶחָד אֶחָד*, ut & Græci, *ἐν τοῖς προθύροις* [in vestibulis], sensu non malo, qui intelligi potest ex iis quæ supra Lvii. 8. At Chaldæus haud dubiè legit *אֶחָד אֶחָד*, id est, *alius post alium*, magno agmine. Non improbo. Si tamen lectio recepta retinenda est, *אֶחָד* sumam pro Sole Deo Assyriorum, qui nomen habebat, unde & Latinum est, quod *solus* sit in suo genere, nec quicquam simile habeat. Hebræi dicunt *אֶחָד*, Syri autem, omisâ literâ gutturali, & duplicatâ litera postremâ, *אֶדָד* [Adad]. Philo Byblius, *Ἀδωδὸς βασιλεὺς θεῶν* [Adodus Rex deorum]. Macrobius 1. Saturn. xxi. 11. *Accipe quid Assyrii de Solis potentia opinentur.* Deo enim quem summum maximumque venerantur, Adad nomen dederunt. ejus nominis interpretatio significat unus. Hunc ergo ut potentissimum adorant Deum. Ergo post Adad erit, ponè facella illa in quibus Adad colebatur.

Qui comedebant carnem suillam] Vide quæ diximus supra LXV. 4.

Et abominationem] Intelligenda hic εἰδωλόθυτα [idolis immolata], discere poteris ex Chaldæo supra XXVI. 8.

Et murem] Cujus esus vetitus lege Levit. XI. 29 Erant qui eo vescerentur; ut gliribus Itali, teste Varone.

18. *Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum*] Hic ponendum κῶλον [signum membri orationis]. Et est ἀποσιώπησις [Reticentia]. Subauditur enim scio, quod suppleant Græci & Chaldæus.

Venio ut congregem cum omnibus gentibus & linguis] In Hebræo: *Eo congregatum gentes omnes & linguas*. Id est, tanta erit gloria populi Iudaici, ut omnes gentes eorum federa ambiant. Hunc sensum exigunt sequentia.

19. *Et ponam in eis signum*] Advocabo eos, velut signo erecto.

Et mittam ex eis qui salvati fuerint] Ex Iudæis qui superstites erunt illis temporibus Antiochi. *Mittam*, faciam ut mittantur Legati ad amicitias quærendas. Vide I Maccab. XII. 2.

Ad gentes in mare] In Hebræo, *ad gentes Oceani*: id est, ad eos qui aditi sunt mari Persico & Arabico.

In Africam] Ex Græcis, qui legerunt פוט, ubi nos habemus פור. Ea est pars Africæ apud Fesam. Vide quæ diximus in Annotatis ad librum I. de Veritate Religionis Christianæ. Chaldæus tamen פולאי, id est, פולאי, Portæ Caucasæ; de quibus vide Plinium VI. 11.

Et Lydiam tendentes sagittam] In Hebræo, *Et Lydos tendentes arcum*. Lydos quidem Cyrus bis subegit, & gentem bellacem omni luxûs genere corrumpi voluit, sed faciliè reditur ad ingenium. Itaque proverbium inter Græcos natum est, Λυδὸν εἰς πεδίον προκαλεῖς [Lydum in campum provocas].

In Italiam] Romam usque, cum qua fedus fecere. Vide I Maccab. VIII. At in Hebræo est תובל, nec aliter legere aut Græci, aut Chaldæi. Ea verò est Iberia Asiatica, ut in dictis Annotatis videbit qui volet. Dubitari potest an quidam codices habuerint איתל [Ital].

Et Græciam] Vide dictum locum I Maccabæorum XII. 2.

Ad insulas longè] Ad loca longinqua mari aut omnibus adfita.

Qui non audierunt de me, & non viderunt gloriam meam] Ad quos de Iudæa & rebus actis in Iudæa tenuis notitia pervenerat. Causas vide apud Iosephum contra Appionem priore.

Et annuntiabunt gloriam meam gentibus] Historiam plenam eximii Dei factis.

20. *Et adducent omnes fratres vestros de cunctis gentibus donum Domino*] Id est, in honorem Dei, Romani & Græci in libertatem restituent, ac domum remittent cum honore captivos, quos bellis Macedonico & Syriaco ceperant. Similia exempla benignitatis in socias gentes vide libro III. de Iure Belli ac Pacis, cap. IX. §. 2. & in Annotatis ad eum locum.

Quomodo si inferant filii Israel munus in vase mundo in domum Domini] Pari lætitiâ ac gaudio. *In vase mundo*, id est, in lance bene purgata ab omni immunditie legali. At Lxx per כלי intelligunt instrumenta musica. Vertunt enim μεταψαλμῶν [cum psalmis], non malè. solet enim כלי sæpe eo sensu sumi, ut I Paralip. XV. 16. XVI. 5. 42. XXI. 5. II Paralipom. V. 12. VII. 6. XXI. 13. XXIX. 26. 27. XXX. 21. XXXIV. 12. Et quod additur ἐπίθετον [epitheton] ἁγίου, id vertitur interdum per ἅγιον, ὁσίον, δόκιμον [sanctum, sacrum, probum].

21. *Et assumam ex eis in Sacerdotes & Levitas, ait Dominus*] Ex illis Iudæis qui apud gentes externas bello capti servitutem fervierant: quasi dicat, Non obstabit illis ista non ipsorum culpâ sed ex bellica fortuna tolerata calamitas. Hyrcano quidam obecerunt, non posse eum Pontificatu fungi, quod mater ejus captiva aliquando fuisset: nimirum quia captivis feminis ægrè creditur de pudicitia. Alioqui postliminii jus omnia restituit in eum statum in quo ante bellum fuerant.

22. *Quia sicut cæli novi & terra nova*] Vide supra LXV. 17. & ibi dicta.

Sic stabit semen vestrum & nomen vestrum] Splendebit ut cælum, florebit ut terra.

23. *Et erit mensis ex mense, & sabbatum ex sabbato; veniet omnis caro, ut adoret coram facie mea, ait Dominus*] Omnis generis gentisque homines venient oraturi in subdiali Gentium. idque non tantum fiet singulis mensibus, sed quaque hebdomade. Simile loquendi genus habes apud Amosum VI. 1. 5. Vide quæ dicta ad Ioh. XI. 20.

24. *Et egredientur*] Spatiatum per Iudæam.

Et videbunt cadavera virorum qui prævaricati sunt in me] Id est, illorum qui in Antiochi fuerunt partibus.

Vermis eorum non morietur] Id est, diu vermis pascetur illorum cadaveribus, quia sepulturâ indigni judicabuntur.

Et ignis eorum non exstinguetur] Μετωνομία [transnominatio], id est, ignis signa in oppidis incensis. Vide quæ dicta supra 16. μυστικῶς [mysticè] tamen etiam Iudæi hæc ad diem Iudicii trahunt: etiam Chaldæus hoc loco.

Et erunt usque ad satietatem visionis omni carni] *Ad nauseam*: id est, fœtorem de se excitabunt odiosum.

AD IEREMIAM.

CAPUT I.

Verba Ieremiæ] Liber. Est autem hæc inscriptio libri huius ad finem capitis xxxix. inde sequitur velut alter liber, additus priori.

De Sacerdotibus qui fuerunt in Anathoth] Qui ibi habitabant, & per ἐφημερίδας [vices] suas serviebant Deo in Templo.

2. Quod factum est verbum Domini ad eum] Ideo hic liber scriptus est, quia Deus ei multa futura revelavit, digna quæ posteris mandarentur in signum Divinæ providentiæ.

In diebus Iosiae] Reges hic tres nominantur, omis- sis duobus, ob breve admodum regnum. Ordo Regum sub quibus vixit Ieremias hic est:

Iosias.

Ioachaz.

Iojakim.

Ioachin, qui & Iechonias.

Sedecias.

Anni per quos in terra Iudæa Prophetam egit Ieremias, colliguntur xli. post eos in Ægypto Prophetiæ ei obvenierunt.

4. Et factum est verbum Domini ad me] Ferme puerum adhuc, ut apparet infra 7. Vide quæ diximus ad Esaïam liii. 2.

5. Priusquam te formarem] Potius veritas, formasse. Vide quæ dicta ad Esaïam xlix. 1.

6. Puer ego sum] Ætatis infirmæ, & ad res magnas eloquendas non satis idoneæ.

7. Quoniam ad omnia quæ mittam te ibis] Veritas non male: Imò ad omnia (peragenda) ad quæ te mittam, ito. Sic in iis quæ sequuntur, loquitor.

9. Et tetigit os meum] Per Angelum. Vide Esaïæ vi. 7.

Ecce dedi verba mea in ore tuo] Eloquentiam tibi tribuo mandatis parem.

10. Ecce constitui te hodie super gentes & super regna] Prophetam res eximias prædicturum, quæ non ad singulas, sed ad integras gentes, ut Iudæos, Tyrios, Idumæos, magnæque regna, quale fuit Babylonis, Persarum, Ægypti, pertineant.

Vt evellas, & destruas, & disperdas, & ædifices, & plantes] Dei hæc sunt opera, regna, populosque evellere & restituere, infra xlv. 3. Sed Prophetæ tribuuntur, quia non minus certò eventura erant quæ dixerat (nempe sub suis conditionibus) quàm si ipse ea faceret. Vide Gen. xlix. 7. Exod. viii. 5. Ezech. xlii. 3. Osee vi. 5.

11. Virgam vigilantem ego video] Theodotion optimè vertit amygdalinam. Vide Ecclesiastæ xii. 5.

12. Quia vigilabo ego super verbo meo ut faciam illud] Pro vigilabo, rectius pones, maturabo; nam & hoc קָרַב significat: & inde nomen קָרַב amygdalæ, quia floret omnium prima amygdala mense Ianuario, Martio verò poma matura, ait Plinius xvi. 26. Sicut in somniis apud Artemidorum, & alios, multa significant ἐξ ἀμυγδαλίας [ex ambiguo vocis], ita ex conspectu

amygdalinæ virgæ intelligi debuit maturatio eorum quæ Deus constituerat.

13. Ollam succensam] In Hebræo, sufflatam: id est, bullientem. Speciem Iudææ gravissimas calamitates sensuræ quasi ab igne, sic ut etiam cives extra eam projiciantur. Vide Ezech. xi. 7. & quæ ad Psalmum lvi. 10.

Faciem ejus à facie Aquilonis] Id est, ignis ille qui eam accendit est positus ab Aquilone.

15. Omnes cognationes regnorum Aquilonis] Nam regnum Babylonicum multum in Septentrionem se porrigebat: & Medi erant federati Nabuchodonosoro, qui Mediæ Regis filiam uxorem duxerat. Vide quæ ad librum iii. de Veritate Religionis Christianæ.

Ponent unusquisque solium suum] Id est, prætorium suum castrense.

In introitu portarum] In via quâ ad portas itur.

Et super omnes muros ejus] Circum muros.

16. Loquar judicia cum eis] Prædicam illis mea decreta, per te, Ieremia, per Holdam, Sophoniam, Ezechielem. Considera quæ sequuntur.

17. Accinge lumbos tuos] Para te operi. Vide quæ ad Lucam xii. 35.

Nè formides à facie illorum] Nè eos extimescas.

Nec enim timere te faciam vultum eorum] In Hebræo, Nè ego te coram illis perterrefaciam: id est, perdam. Confer I Corinth. ix. 16.

18. Super omnem terram, Regibus Iudæ, Principibus ejus, & Sacerdotibus] Tam ὅν quàm particula ὅ hîc valent contra: ut sit sensus, Faciam te invictum adversus omnem populum terræ, & omnes viros summates.

19. Bellabunt adversum te] Multa mala tibi facient. Sic πολεμεῖν [bellare] sumitur Apocalypseos xvii. 14.

Et non prævalebunt] Mortem tibi non inferent.

Ego tecum sum ait Dominus, ut liberem te] Moven- do corda Regum ac Principum.

CAPUT II.

2. Recordatus sum tui miserans adolescentiam tuam] Id est, quomodo misertus fuerim adolescentiæ tuæ, quomodo te protexerim. considera sequentia. Vult enim ostendere Deus post tot ac tanta beneficia immeritò se derelictum.

Et caritatem desponsationis tuæ] Quomodo te primum desponsatam mihi amaverim.

Quando secuta es me in deserto, in terra quæ non seminatur] Vbi scilicet cibum tibi præbui.

3. Sanctus Israel Domino] Nempe tunc erat. Erat peculium meum.

Primitiæ frugum ejus] Sicut frugum primitiæ Dei sunt, & jure Dei Sacerdotibus cedunt, ita populus ille primus ex omnibus populis Deo selectus ad Deum pertinebat.

Omnes qui devorant eum delinquant] Pone devorabant & delinquebant. Qui de messe aut fruge alia comedunt

comedunt antequam primitias dederint Sacerdotibus, ex Lege damnantur, Exod. xxiii. 19. xxxiv. 26. Num. xv. 19. Deuter. xxvi. 2. & sequentibus. Sic tunc damnati fuere non tantum septem illi populi, non parentes Israelitarum denuntiationibus, verum etiam alii qui Israelitis ulla ex parte nocuerunt, ut Amalecitæ, Madianitæ, & alii.

Mala venient super eos] Verte veniebant.

5. *Quid invenerunt in me patres vestri iniquitatis?*] Quando ego prior eos deserui? cui parti federis non steti? Confer Michææ vi. 3.

Et ambulaverunt post vanitatem] Id est, idola. Id enim הבל [vanitas] Hebræis, quod εἶδωλον vertitur Deuter. xxxiii. 21. infra xiv. 22. xvi. 18.

Et vani facti sunt] Bruti & amentes. Vide Psalmum cxv. 8.

6. *Et imaginem mortis*] צלמות, quod plerumque σκιάν θανάτου [umbram mortis] vertunt Lxx, proprie sunt tenebræ illæ quæ morituris oboriuntur; improprie omnia loca plena periculis, qualia illa erant per quæ incessere olim Israelitæ, plena serpentum & scorpionum ferarumque. Vide Deuter. viii. 15.

7. *In terram Carmeli*] כרמל non est hic proprium, sed commune, agrum feracem significans. Apud Thalmudicos spica eo nomine vocatur.

Contaminastis terram meam] Iam à Iudicum temporibus, ac deinceps. Confer Nehem. ix. Maxime contaminari terra dicitur per eminentissimum crimen, id est, idololatriam.

8. *Tenentes legem*] Qui profitebantur se Legis magistratos, סופרים [Scribæ].

Et pastores prævaricati sunt in me] Reges, ut hic Chaldæus: adde & Principes. Vide i Reg. xxi. 17. Ecclesiast. xii. 11. Esaia. lxiii. 11.

Prophetæ prophetaverunt in Baal] In nomine Baalis.

10. *Insulas Cethim*] Cyprum, ubi Κίτιον, & insulas orasque vicinas.

In Cedar mittite] Ad Arabas Cedarenos.

11. *Si mutavit gens deos suos*] Videte an ulli eorum abdicaverint deos suos, ut Adonin, Venerem, Dufarem.

Et certè ipsi non sunt dii] At verò isti dii non sunt.

Mutavit gloriam suam in idolum] כבוד [gloriam suam]. Sed olim fuit כבודי [meam maiestatem]; sed quia illa vox posterioribus temporibus mirabilem quandam Dei præsentiam significare cœperat, ideo mutarunt hoc Scribæ, ut & in Psalm. cv. 20.

12. *Obstupescite celi super hoc*] Id est, Angeli, συνεκδοχαῖς [per comprehensionem].

Et portæ ejus desolamini] Ianitores ejus lugete. Duplex hic est figura: nam & portæ dicuntur pro janitoribus, & desolari pro lugere, κατὰ μετωνομίαν [per transnominatorem].

13. *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ*] Id est, perennis, qui perpetuò eos omnibus bonis abundantes facere possum.

Cisternas dissipatas] Perfluentes.

14. *Numquid servus est Israel?*] An paupertatis causâ se vendidit? Vide Deuter. xv. 12. Nulla populum prefferat paupertas.

Aut vernaculus] Verna, id est, natus ex ancilla,

qui in dominio erat ejus cujus ipsa mater. Causas falsas removet, ut veram vehementius adstruat. Israelitæ ex Sara venerant matrefamilias legitime ductâ.

Quare ergo factus est in prædam?] Id est, præda factus est externis.

15. *Super eum rugierunt leones*] Reges, ut hic explicat Chaldæus; sed proprie hic Assyrios intellige, Teglathphalasarum, Salmanasarem, Sennacheribum.

16. *Filii quoque Mempheos & Taphnes constupraverunt te usque ad verticem*] Taphnes est Daphne ad Pelusium, ut alibi diximus. רוע est corrumpere. Quare non malè generali voce aptatâ ad locum specialem vertit constuprare hic interpret. Nec aliud voluere Lxx, cum dicunt ἐγνωσαν σε [cognoverunt te]. At constupraverunt usque ad verticem, hoc est quod dicerent Græci ἐφωινίχον, Latini irrumarunt: quod ipsum tum in Latino, tum hic in Hebræo maximum contemptum & illusionem significat. Et bene convenit historia. Nam Ægyptii multas ab Iudæis pecunias abstulerant, & cum in summis essent periculis, nihil eis adversus Assyrios opitulabantur, i Regum xxiii. 35. xxiv. 7.

17. *Quo ducebat te per viam*] Rectam ac facilem.

18. *Et nunc quid tibi vis in via Ægypti, ut bibas aquam turbidam?*] In Hebræo מִישְׁחֹר, id est, aquas Nili, qui Σείρις dictus accolis, ut diximus.

Et quid tibi cum via Assyriorum, ut bibas aquam fluminis?] Nempe Euphratis, quod ubique κατ' ἐξοχήν [per excellentiam] flumen. Aquam bibere non est hic simpliciter eorum auxilia quærere, sed etiam deos illorum adsciscere, ut eo apud illos essent commendabiliores: quod sæpe factum didicimus jam ex Esaia.

19. *Arguet te malitia tua*] Argumento erit justè te puniri.

20. *A seculo confregisti jugum meum, rupisti vincula mea*] Sic & Græci vertunt συνέτριψας ἢ διέρρηξας [confregisti & rupisti]. Iegerunt ergò שברת & נתקת in secunda persona, & על [jugum meum]: ubi Hebræa nunc lectio & Chaldæus habent primam, & עלך [jugum tuum]. Hieronymus etiam in commentario Græcam lectionem sequitur. Neuter sensus est incommodus. Nam aut dicit pro liberatione ab Ægyptiis & hostibus aliis malam sibi relatam gratiam; aut jampridem Israelitas fuisse legirupas, & sæpe in eundem morbum eos recidere.

Et dixisti, Non serviam] לא אעבֹר. At Chaldæus legit לא תעבֹר [quæ non transgredereis], ut & in Hebræo margine scribitur, hoc sensu: promissisti te non ultra facturum talia contra Legem & fedus.

Tu prosternebaris meretrix] Vt meretrix. Sternere se utrique convenit, & idololatræ, & meretrici.

21. *Ego autem plantavi te vineam electam*] Plantavi, id est, in locis optimis constitui, Exod. xv. 17. Psalm. xlv. 3. Vineam electam, id est, ut esses vitis nobilissima, quæ Sorec Hebræis.

Omne semen verum] Id est, plantam nulla ex parte adulterinam, aut insititiam, sed ex Abrahamo, Isacco, Iacobo, Sara, Rebecca, Lea, Rachele, viris & feminis optimis.

Vinea aliena] Degenerasti, facta es inutilis, ut hic Chaldæus.

Chaldæus: producis uvas, neque aptas unde vinum fiat, neque *τρωξιμὸς* [esculentas].

22. Si laveris te nitro] Nitrum sordes erodit, Plinius xxxi. 10.

Et multiplicaveris tibi herbam Borith] *בורית* explicatur *sapo*. At Hieronymus, qui in istis locis vixit, herbam esse fullonum ait, quæ in virentibus & humectis Palæstinæ nascitur locis. Vide Malachiam i. 2. & Chaldæum hoc loco. Sensus est: gravior est culpa quam ut victimis expietur.

Maculata es in iniquitate tua coram me] In Hebræo, Signata est iniquitas tua coram me: id est, altius impressa est macula quam ut tam facile eluatur.

23. Quomodo dicis, Non sum polluta, post Bahalim non ambulavi] Sicut inter Christianos quidam *εἰδωλάθρια* [res idolis immolatas] manducantes negabant se esse *εἰδωλολάτραις* [idololatras], sic & inter Iudæos, qui de mensa dæmoniorum participaverant, credi volebant nihil mali fecisse. Vide Ancyranæ Synodi canonem iv.

Vide vias tuas in convalle] Hinnomi. Lxx, *ἐν τῷ πολυανδρίῳ* [in polyandrio sive sepulchreto]. nam multa erant ossa combustorum in ea valle.

Cursor levīs explicans vias suas] Ex Symmacho & Theodotione, qui verterant *δρομὸς καὶ φη* [dromas levīs], pro quo librarii fecere *δρομεὺς* [cursor], mendose: nam *כרר* est dromas cameli genus. Vertitur *κάμηλος* [camelus] Esaiæ lx. 6. Cameli toto die coeunt, Aristoteles de Historia Animantium lib. v. cap. 11. Meretrici, cui Iudaicam gentem comparaverat, ulterius comparat animantes maximè libidinosas, quò magis fœditas rei appareat.

Explicans vias suas] Depravans vias suas, habet hic Chaldæus: id est, à mare ad marem alium discursitans.

24. Onager assuetus in solitudine] Onagrum feminam intellige: est enim hæc vox ut aliæ multæ, & in hac & in aliis linguis *ἐπίκοινος* [sexui utrique communis].

Attraxit ventum amoris sui] Eminus olfecit marem. legit hic Interpres & alii *תאבתה* [cupiditatis suæ], ubi nos habemus *תאותה*, id est, occursum sui, nempe auram obviam.

Nullus avertet eam] Nemo est qui inhibere eam possit, nè ad marem currat.

Omnes qui quærent eam, non deficient] Redit ad primam comparisonem. Sic etiam ait, qui hac meretrice uti voluit, nemo recusatus est.

In menstruis ejus invenient eam] Id est, etiam in menstruis eam paratam invenient qui volent. Non potuit impudentissimum scortum melius describere.

25. Prohibe pedem tuum à nuditate] Id est, si quis tibi dixit (id enim hic supplendum), Noli denudare partes muliebres. Eas enim Hebræi, ut & alii, honestè pedum vocant nomine. Vide Genes. xlix. 10.

Et guttur tuum à siti] Nova translatio in ipsa comparisonem: nam *sitim* intelligit libidinem. Guttur quid sit intelliges ex Proverb. xxx. 16. 20.

Et dixisti, Desperavi] In Hebræo, Desperatum est: id est, abstinere nequeo.

Alienos] In comparatione viros, in *ἀνταποδόσεις* [reditione] deos.

26. Quomodo confunditur fur quando deprehenditur] Nempe qui honestum hominem agebat.

Sic confusi sunt] Melius in futuro, pudefient, ipso eventu, derelicti à suis idolis, Esaiæ xlv. 7.

27. Dicentes ligno, Pater meus es tu] Id est, Deus. Sic Iupiter, Marspiter, Diespiter apud Latinos. Simulacra autem deorum ferebant nomina; imò & dii in ipsis habitare credebantur.

Et lapidi, Tu me genuisti] Quod Soli præsertim dici solebat.

Et in tempore afflictionis suæ dicent: Surge & libera nos] Tunc omnis inefficacibus idolis ad me recurrent.

28. Vbi sunt dii tui?] Supple: ego autem respondebo.

Secundum numerum quippe civitatum tuarum erant dii tui, Iuda] Idem habes infra xi. 13. Adde ii Regum xvi. 30.

30. Frustra percussisti filios vestros] Incursu Assyriorum.

Devoravit gladius vester Prophetas vestros] Vobis à Deo datos, Asæ, Ioasi, Manassis temporibus. Habesidem Nehem. ix. 26. & Matth. xxi. 34. Adde Luc. xiii. 34. xi. 49. Act. vii. 52. Iac. v. 10.

Quasi leo vastator generatio vestra. Videte verbum Domini] In Hebræo illud quasi leo vastator priorem sensum claudit: sequitur deinde, *ὦ generatio!* (*ὦ homines huius seculi!*) vos, inquam, considerate verbum Domini. quasi dicat, Locutus sum de maioribus vestris: jam ad vos venio, attendite quid dicturus sim.

31. Numquid solitudo factus sum Israël?] Id est, an infructuosus ipsi fui, ut Arabum deserta?

Aut terra serotina?] Bene vertit quod hic est *מפליה* [caliginis maximæ]. Sic *אפילות* [obscura; serotina semina] sumitur Exod. ix. 32. In Thalmudicis sæpe imbres, nubes, fruges *אפלי*. Sensus est: an tardus fui in utilitate ipsis adferenda? imò celerimus, dum mihi paruerunt.

32. Numquid obliviscitur virgo ornamentis suis?] Ornamenta muliebria sunt quibus mulier ornatur, veluti in aures, armillæ, viriolæ, annuli, præter signatorios, & omnia quæ ad aliam rem nullam parantur nisi corporis ornandi causâ; quo ex numero etiam hæc sunt: aurum, gemmæ, lapilli, ait Vlpianus l. Argumento. D. de auro, argento, mundo.

Aut sponsa fasciæ pectoralis suæ] Id mamillare in Apophoretis; Strophium Cinnæ,

Strophio lactentes cincta papillas.

Et Turpilio, apud quem virgo loquitur:

Me miseram quoniam inter vias epistola excidit mihi,

Infelix, inter tuniculam, ac strophium quam collocaveram.

Vide si libet quæ diximus ad imaginem Virginis in Arateis.

33. Quid niteris bonam ostendere viam tuam, ad quærendam dilectionem] In Hebræo, quærendo dilectionem: quasi dicat, Frustra te purgas, cum nihil agas nisi quod tibi sit libitum.

Quæ insuper & malitias tuas docuisti vias tuas] Illud malitias exponitur per vias tuas: id est, tuo exemplo etiam gentes improbas improbiore facis.

34. *Et in alis tuis*] Nempe *vestium tuarum*: quo modo כנף sumitur 1 Sam. xxiv. 6. Thren. iv. 14.

Non in fossis inveni eos] In Hebræo, *Non cum perfossorio* (instrumento) *invenisti eos*: ut illos scilicet tanquam directarios occidere ex lege posses. Vide Exod. xxi. 2. & quæ à nobis dicta de Iure Belli ac Pacis libro II, cap. I. §. 12.

Sed in omnibus quæ supra memoravi] Id est: ideo eos occidisti quod tuas idololatrias sequi nollent. Græci אלה, non pro pronomine *istis*, sed pro *quercu* 10 *sumsere*, minus commodè.

35. *Ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris, Non peccavi*] Auget culpam culpæ negatio.

36. *Quam vilis facta es nimis, iterans vias tuas*] In Hebræo: *Quid discursas adeò mutando viam tuam?* Id est, nunc Assyriis blandiris, nunc Ægyptiis, ipsorum cultus imitando.

Et ab Ægypto confundèris, sicut confusa es ab Assur] Assyrius pactis violatis terram vastavit, Urbem obfedit. Ægyptius magna de te tributa exegit, nec 20 quicquam tibi proderit, 1 Reg. xxi. xxiv.

37. *Nam & ab ista egredieris*] Id est, Legati tui irriti redibunt cum mœrore summo, ut sequitur.

Et manus tuæ erunt super caput tuum] Qui mos feminis in gravi dolore, 11 Sam. xiii. 19.

Obtrivit Dominus confidentiam tuam] In Hebræo, *confidentias tuas*: omnes spes tuas corrumpit: nulla earum succedet.

C A P V T I I I.

1. *Numquid revertetur ad eam ultra*] Estne maritus aliquis adeò remissus, ut, etiamsi lex id permetteret, vellet eam recipere? Arabes pro summa execratione dicunt: *Ter dimissam, & ab aliis subactam recipias.*

Numquid non contaminata & polluta erit mulier illa?] In Hebræo: *An verò non contaminata & polluta est terra illa?* id est, Iudæa: ut hic incipiat 40 *ἀντιθετον* [pars opposita]. At Græci, quos hic Interpres sequitur, legerunt אשה [mulier] pro ארץ [terra].

Tamen revertere ad me] Tamen tantâ sum patientiâ ut recipere te velim.

2. *Leva oculos tuos in directum*] In Hebræo, *in excelsis. In viis sedebas*]

Cunctis in triviis & angiportis. Vide Genes. xxxvi. 11. 14.

Exspectans eos quasi latro in solitudine] In Hebræo, ut Chaldæus interpretatus est, *velut Arabs in deserto.* Insidias fecisti omnibus, sicut Arabes illi, qui ad Hieronymi usque tempora (imò & ad nostra) incurfabant terminos Palæstinæ, & descendentibus de Ierusalem in Iericho obsidebant vias.

Polluisti terram] Vt supra 1.

3. *Quamobrem prohibita sunt stillæ pluviarum, & serotinus imber non fuit: frons mulieris meretricis facta est tibi, noluisti erubescere*] Melius cum aliis vertas: *Et quanquam retentæ sunt guttæ pluviae, neque ullus fuit imber vernus* (qui serotinus Hebræis, apud quos annus popularis ab autumno inchoabat), *tibi 60 tamen mansit frons meretricis, ne erubesceres.*

4. *Ergo saltem amodò voca me*] Vel nunc saltem tot malis edocta.

Pater mi] Qui me amasti, ut pater.

Dux virginitatis meæ tu es] In Hebræo: *dux adolescentiæ meæ*, qui me à prima ætate fovisti. Confer Proverbiorum II. 16.

5. *Numquid irascèris in perpetuum?*] Hæc sunt verba quæ te loqui oportuit.

Ecce locuta es, & fecisti mala, & potuisti] Sensus est, *Si ita loquereris, quanquam mala* (plurima) *fecisti, prævaleres*: id est, iram mihi adimeres.

6. *Et dixit Dominus ad me in diebus Iosia Regis*] Hic novum caput inchoari debuit. Diximus alibi à Iosia ritus aliquantum correctos fuisse, sed plerisque è populo mansisse mentem ex Manassis temporibus.

Aversatrix] Averfa à Deo: Lxx legerunt מושבה, ή κατοικία [habitatio].

Israël] Ità hic vocantur Decem tribus. Sequitur enim nomen oppositum *Iuda*, id est, tribus Iudæ & Benjaminis, unâ cum Sacerdotibus & Levitis.

8. *Dedissem ei libellum repudii*] Abdicasset illam à tutela mea.

9. *Et facilitate fornicationis suæ*] Per facilitatem intellige frequentiam: alii *faciliam* interpretantur.

Contaminavit terram] Vide Deuteron. xxiv. 4.

10. *In toto corde suo*] Id est, sincero animo.

Sed in mendacio] Simulatè.

11. *Iustificavit animam suam avversatrix Israël, comparatione prævaricatricis Iudæ*] Id est, minus nocens apparuit. Vide Ezechielis xvi. 51. & Lucæ xviii. 14. 30

12. *Vade & clama sermones istos contra Aquilonem*] Mediam versus & vicinas regiones, in quas Decem tribuum homines à Teglatphalassar & Salmanassar erant deportati.

Revertere avversatrix Israël] Redite ad Legem, & unius veri Dei cultum. Ei conditioni cum plerique illorum nunquam paruerint, non mirum est si promissa hic facta in ipsis impleta non sunt.

Quia sanctus ego] In Hebræo, *Benignus.*

13. *Verumtamen scito iniquitatem tuam*] Melius: *Tantum agnosce culpam.*

Dispersisti vias tuas alienis] Diis scilicet. Lucan. 11.

Nec cunctæ summi Templo jacuere Tonantis: Divisere deos.

14. *Convertimini filii revertentes*] In Hebræo: *Refractarii.*

Et assumam vos unum de civitate, & duos de cognatione] Etiamsi in aliqua urbe & vico unus tantum aut duo essent Israëlita, etiam illorum non obliviscar. Ad Messia tempora μυσικῶς [mysticè] hæc etiam Rabbini referunt; sed alium esse sensum primum ostendunt quæ sequuntur infra 20.

15. *Et dabo vobis pastores juxta cor meum*] Id est, Principes, ut supra 11. 8.

Et pascent vos scientiâ & doctrinâ] Id est, *perite ac sapienter*, ut hic Chaldæus & Lxx.

16. *Non dicent ultra, Arca Testamenti Domini*] Supple, *præcedat nos ad prælium.* Omnino sic intelligenda hæc esse docent sequentia: solebat enim ea in castra adferri spe præsentioris præsidii, ut apparet 1 Sam. iv. 4. Adde Iosua 11. 3. 6. 11. 14. 7. vi. 8. 13. 11 Sam. vii. 2. xi. 11. xv. 24.

Neque

Neque ascendet super cor, neque recordabuntur illius] Nempe ad eum usum.

Nec visitabitur, nec fiet ultra] Id est, non pugnabitur, nec ea fient quæ nunc in bello fieri solent. *Visitare* pro *pugnare* est χαριεντισμός [*emollitio locutionis*], qualis 1 Regum xiv. 8. פָּקַד [*visitare*] vertitur sæpe per ἐκδικεῖν [*ulcisci*]. Vide & Esaiæ xxvi. 13. Chaldæus hic: *Nec in ea amplius inibitur prælium*.

17. *In tempore illo vocabunt Ierusalem Solium Domini*] Id est, potentia Divina in eo apparebit. Hunc locum Rabbinii quidam ad tempus post Resurrectionem referunt, nempe sensu quodam sublimiore.

Et congregabuntur ad eam omnes gentes] Multi ex Gentibus venient Deo vero cultum exhibitori in subdiali Gentium.

18. *Ibit domus Iuda ad domum Israël*] Regna duo diu divulsa, & gravibus bellis inter se collisa coalescent.

Et venient simul de terra Aquilonis] Nempe illi quos Teglatphalasar & Salmanasar ex Decem tribubus, nec minùs illi quos Sennacheribus ex Iudæa captivos fecit.

19. *Ponam te in filios*] Efficiam ut multâ sobole floreas.

Tribuam tibi terram desiderabilem] Dignam quæ votis expetatur.

Hereditatem præclaram] Id est, arva latissima. יְצִיָּה [*decorem*] de terra Iudæa habes & 11 Sam. i. 19. & Ezech. xxv. 9. Daniel. xi. 6.

Exercituum gentium] Melius additâ copulâ, & exercitus Gentium, tibi dabo scilicet in occidionem, captivitatem, prædam.

Et dixi, Patrem vocabis me, & post me ingredi non cessabis] Melius: *Sed simul dixi, Patrem me voca, & ne cessa me sequi*. Sub hac lege ista promitto.

20. *Sed quomodo si contemnat mulier amatorem suum, sic contempsit me domus Israël*] Ostendit jam cur illa promissa vim suam non habuerant, quia nimirum Israël sua ex parte non fecit quod debuit.

22. *Convertimini filii revertentes*] Iterum in Hebræo, refractarii.

23. *Verè mendaces erant colles*] Hoc, inquit, dicitote: Colles illi in quibus idola colebantur nos deceperunt.

24. *Confusio comedit laborem nostrum*] Id est, idolum in causa est cur nobis omnia mala successerint. Mos Hebræis idolum vocare כִּשְׁת [*confusionem*], ut vides infra xi. 13. Oseæ ix. 10.

25. *Dormiemus in confusione nostra*] Melius, *cubamus*, tanquam ægroti.

Et operiet nos ignominia nostra] Quasi stragula.

CAPUT IV.

1. *SI revertēris Israël, ait Dominus, ad me convertere*] Ità distingue: *Si ad me revertēris, Israël, revertēris*, supple in patriam. Hunc sensum exigit membrum sequens. Chaldæus addit, *Antequam* 60 *signetur sententia*.

Non commoveberis] In Hebræo: *Non exsulabis*, ultra scilicet.

2. *Et jurabis, Vivit Dominus*] Forma iurandi hæc erit; non, *Vivit Baal*.

In veritate, in iudicio, & in iustitia] Nihil falsi, nihil iniqui.

3. *Hæc enim dicit Dominus viro Iuda & Ierusalem*] Melius, *Sic verò*; nam ab Israëlitis ad Iudæos redit oratio.

Novate novale] Repurgate agrum cordis.

Et nolite serere super spinas] Peccata peccatis addere.

4. *Auferte præputia cordium*] *Præputia* per translationem apud Hebræos dicuntur ea quæ sunt inutilia. *Impietatem* vertit Chaldæus, Græci σκληροκαρδία [*duritiem cordis*].

5. *Canite tubâ*] Nempe ut omnes se ex agris recipiant.

6. *Levate signum in Sion*] Virgilius.

Vt belli signum Laurenti Turnus ab arce

Extulit,

Confortamini] In Hebræo, *fugite*. Chaldæus, *migrate*. Græci, σπεύσατε [*festinate*].

Ab Aquilone] Vt supra L. 14.

7. *Ascendit leo de cubili suo*] Rex ex arce sua, Chaldæus hic. Τὸ θηρίον βασιλέα δηλῶν [*fera regem significat*], Zeno in Leone Iconomacho, ubi θηρίον [*fera*] est leo. Nabuchodonosorum describi apparet.

Prædo gentium] Herculi præatus à suis: Africæ ipsius & Hispaniæ vastator. Vide quæ attulimus ad librum 111. de Veritate Religionis Christianæ.

9. *Peribit cor regis*] Implementum vide infra xxxix. & l. i.

10. *Ergone decepisti populum istum*] In Hebræo, *certè decepisti*: id est, sivist decipi. Sæpe enim apud Hebræos verba sono activa, significato permissiva sunt.

Dicens, Pax erit vobis] Id est, *per eos qui dicebant, Salus erit vobis*, per pseudopphetas illos, quorum & infra mentio vi. 14. vii. 4. 10. xxi. 15.

Pervenit gladius usque ad animam] Magna fit occidio.

11. *Ventus urens*] Pestilens.

In viis quæ sunt in deserto viæ populi mei] In Hebræo: *Ab eminentiis per desertum, quæ itur ad populum meum*. In Chaldæa multi sunt montes: inter Chaldæam & Iudæam multa loca deserta.

Non ad ventilandum, neque ad purgandum] *Sed ad urenda omnia*: id enim subintelligitur.

12. *Spiritus plenus ex his veniet mihi*] Sensus est, *Ventus istis rebus vehementior*: id est, vehementior quàm ut ventilationi aut purgationi inserviat.

Et nunc ego loquar iudicia mea cum eis] Id est, per hunc ventum vindicabo me de Iudæis.

15. *Vox annuntiantis à Dan, & notam facientis idolum de monte Ephraim*] Id est, occidio & exsilium Decem tribuum tibi pro monitore esse debet, quam mercedem accipiat idololatria. Nominat autem specialiter *Dan* & *Ephraim*, quia ibi positi fuerant Vituli, 1 Regum xii. 29. Nam Bethel fuit in parte Ephraimi.

16. *Custodes venire*] Est χλευασμός [*acerba irrisio*] ex ambiguo. Custodes agrorum curam adhibent nè in agrum intretur, & obseffores nè in Urbem; sed illi noxia arcent, hi profutura. Hunc

sensum apertiore faciant verba sequentia. Theodotio pro נצרים [custodes] legit נצרים [vindemiatores].

18. 19. *Ista malitia tua, quia amara, quia tetigit cor tuum: Ventrem meum, ventrem meum doleo*] Videntur hæc cohærere, & ἑλπίς [defectus] esse verbi dices, hoc sensu: *Quia pœna peccati tui amaritiam affert animo tuo, dices, Ventrem doleo: id est,*

— misero solvent tibi cassica ventrem.

Sensus cordis mei turbati sunt in me] In Hebræo: *parietes cordis mei, (&) cor meum tumultuatur*. *Parietes cordis* sunt viscera cordi circumjecta. תולדות tumultuatur, quod Aquilæ ἀλλὰ [deficit], Theodotio verterat μαιμάσσει. Id quid sit negat se intelligere Hieronymus. Est autem insanire, & sic reperitur apud Lycophronem, Sophoclem, Herodotum, alios.

Non tacebo] Abstinerenon possum quin clamore metum tester.

Audivit anima mea] In Hebræo, *Audivi: ut anima mea sit ego*, & constructio κατὰ τὸ σημαίνον [ad id quod significatur].

20. *Contritio super contritionem vocata est*] Clades cladem sequitur. Confer Psalm. xlii. 8.

Repente vastata sunt tabernacula mea, subito pelles meæ] Id est, habitacula. Metaphora à Scenitis desumpta.

21. *Videbo fugientem*] In Hebræo: *vexillum*, nempe hostile.

22. *Quia stultus populus meus me non cognovit*] Hætenus μίμησις [imitatio] fuit eorum quæ populus præ pavore erat clamaturus. Nunc Deus reddit causas cur id futurum sit.

Sapientes sunt ut faciant mala] In id unum ingeniosi sunt. Sic φρονιμώτερος [prudentior] sumitur Lucæ xvi. 8.

23. *Aspexi terram, & ecce vacua erat & nihili*] In Hebræo planè ut initio Geneseos תהו ובהו; Chaldæus, *deserta & vacua*: Aquila κενὴ [inanis], Symmachus συγκεχυμένη [confusa]. Sensus est: erit terra sine habitatoribus, sine domibus, sine frugibus, qualis initio rerum fuit.

Et cælos, & non erat lux in eis] Fumus undique surgens nubem sideribus obducet.

24. *Vidi montes, & ecce movebantur, & omnes colles conturbati sunt*] Tantorum agminum transitu trement omnia.

25. *Et non erat homo*] Omnes aut occisi, aut capti sunt, aut aufugerunt.

Et omne volatile cæli recessit] Non mirum; cum etiam cecidisse de cælo aves legamus, militarem per clamorem concusso aère.

26. *Et ecce Carmelus desertus*] Melius & hic explices, agrum fertilem, ut supra ii. 7.

27. *Deserta erit omnis terra, sed tamen consummationem non faciam*] Nondum ea pœna mihi sufficiet. Volo terra diu sic maneat, ut dictum Levitici xxvi. 34.

29. *A voce equitis*] Horatius:

Nec sinas Medos equitare inultos

Te duce, Cæsar.

Et mittentis sagittam] Propertius:

Non tot Achæmeniis armantur Susa sagittis.

Ingressi sunt ardua] In Hebræo, *densa*, id est, *silvestria*: ut interpretatur Chaldæus. Fugerunt Iudæi in silvas & rupes.

30. *Et pinxeris stibio oculos tuos*] In Hebræo, *aperueris*. *Stibium* dilatat oculos: ideo πλατύφθαλμον [oculos dilatans] dicitur. Vide quæ dicta ii Regum ix. 30. Corrige hîc Græcam editionem, ubi est ἐγχείσης τιμὴν τῶν ὀφθαλμῶν σου [oculos tuos stibio inunges], & lege σίμμι. Id est enim *stibium*. Error ex pronuntiatione persimili.

Contemserunt te amatores tui] Non ultrà concubium quærent.

Animam tuam quærent] Vitæ imminent expletis libidinibus: quamvis

Turpe vir & mulier, juncti modò, protinus hostes.

31. *Angustias ut puerperæ*] In Hebræo est, *primium parientis*: Græci πρῶτοτοκίας. Non caret hoc emphasi. Sic in Andria:

Nec satis digna cui committas primo partu mulierem.

Vox filia Sion intermorientis] Deficientis præ dolore. Græci, ἐκλυθήσεται [deficiet].

Expandentisque manus suas] Vt solent feminae in dolore magno. Vide supra ii. 37.

Defecit anima mea propter interfectos] In Hebræo: *propter interfectores*. Amore defeci eorum qui pro amatoribus apparent interfectores.

C A P V T V.

1. *Et propitius ero ei*] Eum communi exitio eximam, ut Lothum è Sodomis.

2. *Quin si etiam, Vivit Dominus, dixerint, & hoc falso jurabunt*] Etiam ipsi qui non per deos, sed per Deum verum jurant, adeò eum contemnunt ut ad res falsas ejus nomen adhibeant.

3. *Domine, oculi tui respiciunt fidem*] In Hebræo: *Oculi tui nōne ad veritatem?* Id est, At tu Domine à simulatoribus illis non falleris: etiam intima cogitata pervides.

Induraverunt facies suas] Depuduerunt.

4. *Forſitan pauperes sunt & stulti, ignorantes viam Domini*] In Hebræo: *Fortè pauperes desipiunt, quia viam Domini*, id est, Legem, non didicerunt. Hoc dicit quasi per concessionem, ut eos gravius premat.

5. *Ipsi enim cognoverunt viam Domini*] Id est, illi nihil habent quo se excusent, cum & otium & opes illis suppetant ad discendam Legem.

Confregerunt jugum] Legem spreverunt. Vide quæ dicta ad Psalm. ii.

6. *Iccirco percussit eos leo de silva, lupus ad vespeream vastavit eos, pardus vigilans super civitates eorum*] Nabuchodonosor leoni comparatur ob vires, ut & supra iv. 7. lupo ob rapacitatem, pardo ob velocitatem. Hæc præterita per futurum rectè vertas. Solent enim ista misceri in Hebræo. *Præsens pro futuro in vaticiniis*, ait Servius.

60 *Omnis qui egressus fuerit ex eis capietur*] Tam extra urbes quàm in urbibus periculum erit. Vide ii Regum xxv. 4. & 5.

7. *Filii tui dereliquerunt me*] Cives singuli.

Satura-

Saturavi eos, & mæchati sunt] Εὐ πλησμονῇ γὰρ Κύ-
πρις [In satietate Venus]. Vide & Ezech. xvi. 49.

Et in domo meretricis luxuriabantur] In Hebræo:
In lupanar concurrebant.

8. *Equi amatores & emissarii facti sunt. Vnusquis-
que ad uxorem proximi sui hinniebat*] Voluit dicere
admissarii, quo nomine etiam Cicero hominem li-
bidinosum infamat Oratione in Pisonem. Sed in He-
bræo est, *Vt equus pastus manè: sic quisque alienæ uxo-
ri adhinniunt.* Manè alacriores sunt equi, præsertim

10. *Ascendite muros ejus, & dissipate*] Verba Dei
ad Chaldæos.

Consummationem autem nolite facere] Nè satis hoc
putate, sed omnem gentem de terra hac tollite, ut
sequitur.

12. *Et dixerunt, Non est ipse*] Deus qui in Iudæa
colitur non est ille Dominus Vniversi.

Gladium & famem non videbimus] Nulla erit ob-
sidio adversus nos. Nam obsidiones alios ferro, alios

13. *Prophetæ fuerunt in ventum locuti*] — Ανεμῶλια
βάζον [— ventosa locuti], ut Homerus loquitur.

Et responsum non fuit in eis] In Hebræo, *Verbum*
(supple Dei) *non fuit in eis*: nullam habuerunt divi-
nam revelationem.

Hæc ergò evenient illis] *Eveniant.* In ipsorum ca-
pita recidant tristes istæ ominationes. Hucusque
verba impiorum.

14. *Do verba mea in ore tuo in ignem*] Per tua ver-
ba convincentur contumaciæ, & ejus pœnas dabunt.
Simile suprâ I. 10.

15. *Gentem de longinquo*] Verba legis Deutero-
nom. xxvi. 11. 49. Vide & Esaiæ v. 26.

Gentem antiquam] Genes. x. 10. xi. 2. Vide &
quæ allata à nobis ad librum primum de Veritate
Religionis Christianæ.

16. *Pharetra ejus quasi sepulchrum patens*] Sicut in
uno sepulcho multi sunt mortui, sic & una Chaldæi
pharetra multos dabit mortuos.

Vniversi fortes] Omnes sunt bellacissimi.

17. *Devorabit filios tuos & filias tuas*] Nempe
gladio: nam omnis consumtio Hebræis solet dici
אכל [comestio].

18. *Non faciam vos in consummationem*] In He-
bræo, *vobiscum*; id est, nondum abstinebo punire
vos, ut suprâ 10. quod restat, est longa servitus, de
qua jam aget.

22. *A facie mea non dolebitis*] *Pavebitis*, ut hic
Chaldæus.

Qui posui arenam terminum mari] Littora.

Et commovebuntur] Supple, *fluctus*: quod ex se-
quentibus hic intelligendum.

Et non poterunt] *Non prævalebunt.*

23. *Recesserunt & abierunt*] A lege mea, quam &
mare observat.

24. *Plenitudinem annuæ messis custodientem nobis*] *Græci* & hic interpretes legerunt שבעות [abundan-
tias] cum Schin notato in sinistro cornu. At Chal-
dæus & Hebræi codices cum Schin notato in dex-
tro: id est, *Septimanas statutorum messis servat nobis.*
Sensus est: efficit ut omnia fata maturescant se-
ptem illis septimanis quæ sunt inter Pascha & Pen-
tecosten.

25. *Iniquitates vestræ declinaverunt hæc*] *Averte-
runt ista*: bona scilicet à vobis.

26. *Insidiantes quasi aucupes*] In Hebræo: *Qui
observat* (singularis pro plurali), *sicut quando ponuntur
laquei.*

Et pedicas] תרשם, quod hic est in Hebræo vide-
tur esse *fovea*; & nomina ejusdem originis per בִּסְ-
דָה [fovea] vertuntur alibi.

27. *Sicut decipula plena avibus*] Imò *cors*, sive
ἀρνιδὼν [avium custodia], quomodo accepit Chal-
dæus.

28. *Et præterierunt sermones meos pessimè*] Verte-
re possis, *superant res malas*: ut idem sit cum sequen-
te prosperaverunt.

Iudicium pauperum non judicaverunt] Aut jus illis
non reddunt, aut pravè judicant. Eas autem perso-
nas maximè nominat Deus, quæ per se impotentes
publici auxilii maximè egent.

30. *Stupor & mirabilia facta sunt in terra*] Stupen-
da & horrenda.

31. *Sacerdotes applaudebant manibus suis*] Melius: Sa-
cerdotes dominabantur (in populum scilicet) *per il-
los*, scilicet falsos prophetas, quorum operâ ute-
bantur.

Et populus meus dilexit talia] Ità tractari voluit.

Quid igitur fiet in novissimo ejus?] In Hebræo:
Quid facietis posthac? Id est, quò non evadet ista im-
probitas, nisi ego eam pœnis repressero?

CAPUT VI.

1. *Confortamini filii Benjamin in medio Ierusalem*] *Meliùs: Excedite ex Hierosolymitis Benjami-
nitæ.* Est autem χλευασμός [acerba irrisio] ad Ben-
jaminitas, qui Hierosolymis habitabant, ut agros
suos & villas irent defensum contra hostem adven-
tatem: significare enim vult omnia ista fore vana
atque inutilia.

Et in Thecua clangite buccinâ] Qui vicus xli mil-
libus distabat ab Hierosolymis, ut nos docet Hiero-
nymus.

Et super Betacherem levate vexillum] In Hebræo
facem, nempe ex qua intelligebatur adventus ho-
stis, φρυκτωρίαν. Est Betacherem vicus alter in
monte positus, eam regionem spectans per quam
venturi erant Chaldæi: quod hic velut in re præsen-
te describitur.

2. *Speciosæ & delicatæ assimilavi filiam Sion*] Si-
milis erit optimæ terræ pascuæ, quò pastores cum
magnis gregibus convenire solent. Est autem hic in
voce *pastorum* χλευασμός [acerba irrisio], qualis in
voce *custodum* suprâ iv. 16.

3. *Pascet unusquisque eos qui sub manu sua sunt*] In
Hebræo, *Manum suam*; id est, greges sibi creditos:
suas nimirum legiones, alas, turmas, cohortes.

4. *Sanctificate super eam bellum*] Quod hic *san-
ctificate* dicitur, rectè veritas *præparate*: nam eum
sensum habet sæpe id verbum, quanquam à Templi
ritibus deductâ translatione. *Bellum* autem hic in-
tellige oppugnationem. Verba sunt Chaldæorum se
mutuò adhortantium.

Ascendamus in meridie] Ostendit his verbis quanta
fuerit Chaldæis aviditas excindendæ Urbis.

Vae nobis quia declinavit dies] Indignantur primo adventus die non potuisse rapi Urbem.

Quia longiores factae sunt umbrae vespri] Virgilius itidem vesperam describens,

Majorisque cadunt altis de montibus umbrae.

5. *Dissipemus domos ejus*] Turres.

6. *Quia haec dicit Dominus exercituum*] Fient haec, quia Deus fieri haec voluit.

Cedite lignum ejus] Ad arietes, ballistas, aliaque oppugnandi instrumenta.

Fundite circa Ierusalem aggerem] Id est, admove- te urbi aggerem. Vegetius IV. 15. *Agger autem ex terra lignisque attollitur contra murum, de quo tela ja- ctantur.*

Haec est civitas visitationis] In Hebraeo, *visitata*: id est, de qua ultio sumitur.

Omnis calunnia in medio ejus] Melius, *quanta* *quanta est violentia in ea*: supple *conspicitur*.

7. *Sicut frigidam fecit cisterna aquam suam: sic fri- gidam fecit malitiam suam*] Secutus est Graecos, qui הקרה [*obvenire aut scaturire fecit*] à קרה [*frigescere*] derivant. At verior versio: *Sicut putei aqua scaturit, sic scaturit illorum malitia*, nova semper succrescit.

Coram me semper infirmitas & plaga] Id est, haec à me ipsis reddentur pro iniquitate ac direptione.

8. *Nè forte recedat anima mea à te*] Nè te planè ab- jiciam, ut hic Chaldaeus.

9. *Vsque ad racemum colligent*] Racemationem fa- cient, id est, nihil in terra relinquent.

Converte manum tuam sicut vindemiator ad car- tallum] Hic subintelligendum *dicentes*, *Iterum ma- num tuam refer, ut vindemiator gerens cartallum*. id est, Bis terve venient Chaldaei, ut videant siquid vel exiguum restet quod auferri posset. Vide in- frà LII. 58.

10. *Incircumcisae aures eorum*] Sordibus obturatae.

11. *Iccirco furore Domini plenus sum*] Sentio intra meipsum quàm graviter his Deus succenseat.

Laboravi sustinens] Sensum illum non diutius in- tra me continere possum.

Effunde super parvulum foris] In Hebraeo, *effun- dere*: id est, quominus hunc sensum meum effun- dam, gravissima mala omni aetati, sexui, atque ordini denuntiando. Illud *foris* in Hebraeo significat *in platea*. Solent enim pueri in plateas excurrere.

Super consilium juvenum simul] *Super juvenum choros*.

Senex cum pleno dierum] Senem hic vocat sene- scentem.

14. *Et curabant contritionem populi mei cum igno- minia*] In Hebraeo, *super levi*: id est, quasi res esset levissima. *Contritionem*: id est, vulnus.

Dicendo, Pax] Id est, jamjam sanescet.

Et non erat pax] Non sanescebat.

15. *Quin potius confusione non sunt confusi*] Est ἐπ' ἀνθρώπων [*Correctio*]. quid dico eos pudefactos? imò pudoris nihil illis restat.

16. *Haec dicit Dominus*] Haec dicere Dominus solebat.

State super vias, & videte, & interrogate] Facite 60 ut viatores solent ubi dubitant quàm eundum sit.

De semitis antiquis] Per quas iverunt Abraham, Isaac, Iacob.

Invenietis refrigerium animabus vestris] *Requiem*, Chaldaeus; Graeci, ἀγίασµον [*sanctificationem*], id est, *criminum veniam*.

17. *Speculatores*] Prophetas. Esaias LII. 8. Ezech. III. 17. xxxIII. 2. 6. 7.

19. *Audi terra*] Omne genus humanum.

Fructum cogitationum ejus] Sentient paria iis quae in alios fecere: Proverb. I. 31. Psalm. xxvIII. 4.

20. *Vt quid mihi thus de Saba adfertis*] Virgilius: *Molles sua thura Sabaei*.

Confer quae apud Esaiam I. 11.

21. *Ruinas*] Murices vel tribulos.

23. *Sagittam & scutum arripiet*] Τόξον & σιδηρὴν [*sagittam & hastile*], Graeci. In Glossis, Σιδηρὴν, *vena- bulum*. Pro *hastili* sumunt Polybius & Diodorus: כירון, quod hic in Hebraeo est, alibi vertitur γαστρον [*gæsum*], alibi ἐγχεσπιδιον [*pugio*].

Crudelis est, & non miserebitur] Simile Esaiæ XIII. 17. 18.

20. *Præparati quasi vir praelians*] Tam facile totus exercitus movebitur quàm vir unus.

24. *Audivimus famam ejus, dissolutae sunt manus nostrae*] *Nostrae* dicit pro Iudaeorum, quia & ipse Pro- pheta ex ea gente. Ad primum rumorem Iudaeis omnibus concidet animus.

25. *Nolite exire ad agros*] Nihil proderit exire de Vrbe: mors ubique.

26. *Luctum unigeniti*]

Qualis peremtum quæ flet unicum mater.

30. Sic & Amos VIII. 10. & Zach. XII. 10.

27. *Probatores dedi te in populo meo robustum: & scies, & probabis viam eorum*] Rectius cum Symma- cho & Theodotione; *Vt arcem aut munitissimum lo- cum posui te in populo meo*; id est, perge constanter: ego te protegam ut arcem munitissimam. Nec dif- ficile tibi erit, velut in sublimi constituto, explorare quid agant singuli.

28. *Principes declinantes*] Melius: *defectores con- tumacissimi*.

40. *Æs & ferrum*] Nihil de argento habent, nedum de auro. Notum quid Hesiodus & Ovidius de Æta- tibus dixerint, & de variis animorum temperaturis ad metalla relatis Plato.

29. *Defecit sufflatorium in igne*] Folles disrupti sunt flando.

Consumtum est plumbum] Quo tunc utebantur ad metallorum purgationes, nondum cognita vi argen- ti vivi.

Frustra conflavit conflator] Vt aliquid argenti inde eliceret.

50. *Malitia enim eorum non sunt consumtae*] In Hebraeo: *Et malitia eorum non sunt consumtae*. Tot malis, quae Assyrii Egyptique intulerant, nihilo meliores facti sunt. Miscentur voces comparisonis & rei compa- ratae, ut saepe.

30. *Argentum reprobatum vocate eos*] Pro argento se venditant; sed exploratio per ignem ostendit spe- ciem fuisse argenti, non rem.

C A P V T VII.

2. *Sta in porta domus Domini*] Illa nempe per quam populus ingrediebatur ad subdiale maximum.

Qui

Qui ingredimini per portas has, ut adoretis Dominum] Vt vos incurvetis Domino.

3. *Et habitabo vobiscum in loco isto] In Hebræo: Et faciam habitare vos in loco isto. Faciam nè migretis, ut intelligitur in sequentibus.*

4. *Nolite confidere in verbis mendacii] Prophetarum mendacium, quales sunt omnes qui ritualia præcipuis habent.*

Dicentes] Dicentium.

Templum Domini, Templum Domini, Templum Domini] In Hebræo additur sunt. Ità sæpe nomen singulare construitur cum nomine plurali ob rei partes, quales in Templo erant tres הֵיכָל [Subdiale], אֹרַם quod & קֶדֶשׁ [Basilica], & דְּבִיר [Oraculum]. Sensus hic idem est quem oppugnat Stephanus Actor. vii. & quem bene hic explicat Chaldæus. Templum hoc Dei imperio structum fuit per Solomonem: ibi ter anno apparetis, procumbitis, offertis victimas: quomodo fieri posset ut Deus locum hunc cultumque non respiciat, etiamsi cætera malè habeant? Gravis error, & qui vel maximè pseudoprophetas à Prophetis distinguit.

5. *Quoniam si bene direxeritis vias vestras] Quod mox per tres partes eximias explicat, iustitiæ, bonitatis, ac pietatis.*

7. *Habitabo vobiscum] Habitare vos faciam, ut supra 3.*

Quam dedi patribus vestris à seculo usque in seculum] Id est, ab Iosue temporibus ad ea tempora quibus hæc loquebatur Propheta.

8. *Confiditis vobis in sermonibus mendacii] In illis dictis pseudoprophetarum vobis blandientium.*

9. *Furari] An furando. Sic & sequentia infinitiva sunt pro gerundiis, quæ Hebræi non habent. Vide ut egregius Propheta peccata reprehendens, nominet non manducationem per ignorantiam cibi vetiti, non parsimoniam in victimis, omillas lotiunculas, sed furta, homicidia, adulteria, perjuria, deos falsos. Certè Prophetæ omnes egregii ad Euangelium duces.*

10. *Et venistis] Interim venistis: cohæret enim oratio cum superioribus.*

Liberati sumus eo quod fecerimus omnes abominationes istas] Rectius verteris, quamvis fecerimus. Liberati sumus per victimas & lotiones. Sic paulatim in Iudaismum insinuaverat se Paganismus: quò magis necessarium fuit omnia ea per Euangelium aboleri quibus errores tales nutrirî poterant.

11. *Numquid ergò spelunca latronum facta est domus ista?] Id est, Patiârne ego, ut, sicut speluncæ latronibus sunt pro perfugio, ità Templum meum vos contra omnia scelera defendat? Certè non faciam.*

Ego sum, ego vidi] Nihil est quod mihi lateat.

12. *Ite, ite ad locum Silo, ubi habitavit nomen meum à principio] Statim post ingressum terræ promissæ. Egregium argumentum, quo & Stephanus utitur Actor. vii. 45. ut probet Dei benevolentiam loco non adstringi. Nam olim Tabernaculum & Arca erant vice Templi.*

Videte quæ fecerim ei propter malitiam populi mei Israël] Nempe eousque ista, quæ illi putant maxima, contemsi ut ipsam Arcam propter peccata ipso-

rum siverim capi ab hostibus, Psal. Lxxviii. 60. 61. I Samuelis iv.

14. *Faciam domui huic] Templo, quæ nihil est nisi domus.*

Sicut feci Silo] Quo loco posthabito, fixi mihi Templum alibi.

15. *Sicut projecì omnes fratres vestros, universum semen Ephraim] Sic per συνεκδοχὴν [Comprehensionem] vocatur Decem tribuum populus, quòd Reges habuerit ex Ephraimi stirpe.*

16. *Tu ergò noli orare pro populo hoc] Pro populo scilicet in suis peccatis contumaciter permanente.*

Et non obsistas mihi] Loquendi genus quo precum efficacia significatur, Exod. xxxii. 10. Psalmo cvi. 30. Numeror. xvi. 47.

18. *Filii colligunt ligna] Nulla ætas nullus sexus ab idolorum cultu vacat.*

Et mulieres conspergunt adipem] Conspergunt massam, Chaldæus; τριχισσαις, id est, farinam aquâ macerant ac desunt.

Vt faciant placentas] Πόπανα, ut Chrysostomus interpretatur; πέμματα [cupedias], ut Olympiodorus. Lxx Hebræam vocem retinere χαρώνας. Est vox ea apud Etymologicum & Suidam. Salomon Iarchi addit, quod verum puto, in illis libris fuisse deorum icunculas.

Reginæ cæli] Lunæ, quæ בעלת [Domina] dicebatur illis gentibus, Βελτισ apud Abydenum loco quem produximus Annotatis ad librum i. de Veritate Religionis Christianæ. Est idem nomen scriptum Βαάλτις apud Philonem Byblium.

Et libent diis alienis] Vinum scilicet, quod יין הגוים [vinum Gentium] Hebræis, σπονδαί [libamen] Græcis.

19. *Numquid me ad iracundiam provocant?] Id est, An sperant se mihi nocituros? omnia ista in ipsos recident.*

20. *Super viros, & super jumenta, & super lignum regionis] Est μετωνομία [transnominatio], causa pro effecto. Sensus est: omnia ista consumi volo.*

21. *Holocautomata vestra] Quæ solida urebantur, Levitici i.*

Addite victimis vestris] Sive illæ pro beneficiis impetrandis, sive pro gratiis laudibusve agendis, sive pro crimine culpæve expianda offeruntur. Vide quæ ad Leviticum diximus.

22. *Non locutus sum cum patribus vestris, & non præcepi eis in die quâ eduxi eos de terra Egypti, de verbo holocaustatum & victimarum] Nota in die, id est, in tempore, cum primum vos ex Egypto eduxi. Si tanta vobis bona feci priusquam legem ullam tulissem de holocaustis illis vel victimis, vel ex hoc solo intelligere poteratis non ista à me curari. Mos quidem erat vetustus ut talia fierent, sed ab humano ingenio profectus, ut ostendimus sensisse veteres in Annotatis ad librum iv. pro Religione Christiana. Multò post Lex lata est, cum cultus vituli ostendit illos talibus frænis egere. Paschatis alia est ratio: id enim convivium magis erat quàm sacrificium.*

23. *Sed hoc verbum præcepi eis dicens, Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus: & ambulate in omni via quam mandavi vobis, ut bene sit vobis] Ea tantum præcepi exeuntibus quæ per*

per se honesta sunt. Res eadem verbis aliis est Exodi xv. 26. ubi quæ notavimus vide.

24. *Factique sunt retrorsum, & non in ante*] Id est, à primo tempore longius semper à me recesserunt: nempe si non singula momenta temporum, sed tota secula spectentur. Vide Nehem. ix.

25. *Per diem consurgens diluculo*] Id est, summa cum diligentia, ut qui bene manè ad opus surgunt. Sic & supra 13.

26. *Pejus operati sunt quam patres eorum*] Vt infra xvi. 12.

Ætas parentum pejor avis tulit

Nos nequiores,

ait Horatius.

29. *Tonde capillum tuum & projice*] Hieronymus ad hunc locum: *Apud veteres hæc erat omnium consuetudo lugentium tondere cæsariem. At nunc è contrario comam dimittere luctus indicium est.* Vide Iobi i. 20. Chaldæus maluit, *evellere capillos.* Sic in Hippolyto Senecæ:

Crinis tractus & lacera comæ.

Et sume in directum planctum] In Hebræo, *Attolle lamenta in locis eminentibus*: id est, unde longè audiaris, ut supra iii. 16.

30. *Posuerunt offendicula sua in domo*] Lxx βδελύματα, & Chaldæus *abominationes*: id est, idola. Alii ex Græcis verterunt προσέχθισμα [offendiculum], ut Deuter. vii. 26. i Reg. xxi. 13. 24. Ezech. v. 11. vii. 20. xxxvii. 23. & inde hoc Latinum.

31. *Vt incenderent filios suos & filias suas igne*] Vide quæ ad sensum hujus & aliorum locorum attulimus ad Deuteronom. xviii. 10.

32. *Sed vallis interfectionis*] Id est, ut Græci rectè interpretantur, τῶν ἀνθρωπίνων [interfectionum], ab ingenti multitudine Iudæorum, quos à se occisos Chaldæi in eum locum projicient.

Et sepelient in Topheth, eo quod non sit locus] Melius veritas: ita ut non sit locus, nempe vacuus à mortuis.

33. *Et erit Morticinium*] Id est, & erunt cadavera. *Volucris celi & bestiis terræ*] Lactantius dixit: *Feris ac volucris in prædam jacere.* Vide quæ diximus libro ii. de Iure Belli ac Pacis, cap. xx. §. 2. & in Annotatis ad eum locum.

Et non erit qui abigat] Præ hostium metu. Vide Antigonen Sophoclis.

34. *Et quiescere faciam de urbibus Iuda & de plateis Ierusalem vocem gaudii & vocem lætitiæ*] Simile Ezechielis xxvi. 13.

Vocem sponsi & vocem sponsæ] Carmina quæ sponsus juvenibus, sponsa virginibus præcinebant. Sic & infra xvi. 9.

C A P V T V I I I.

1. **I**N illo tempore, ait Dominus, *ejicient ossa Regum Iuda*] Vt captis urbibus solet fieri. Horatius: *Barbarus, heu! cineres insistet victor, & urbem Eques sonante personabit ungula, Quæque carent ventis & solibus ossa Quirini (Nefas videre) dissipabit insolens.*

2. *Et omnem militiam celi*] Vt astrum Saturni, Veneris, Iovis, Martis, & cætera.

Non colligentur] Id est, eorum qui tum morientur corpora non deferentur ad monumenta majorum: id enim est ἄδω [colligere].

Et non sepelientur] Imò nè commune quidem omnibus, quale pauperibus dari solebat, sepulchrum continget. Tale illud Lucani:

— petimus non singula busta,

Discretosque rogos: unum da gentibus ignem.

Horatius i Satyrar. viii.

Hoc misera plebi stabat commune sepulchrum,

Pantolabo scurræ, Nomentanoque nepoti.

Mille pedes in fronte, trecentos cippus in agrum

Hic dabat, heredes monumentum nè sequeretur.

Vide & quæ ad Matth. xxviii. 7.

5. *Aversione contentiosâ*] Pertinaci.

6. *Nemo quod bonum est loquitur*] ἡ υπερβολή [superjectio], qualis in Psalm. xiv. 3. & alibi.

Omnes conversi sunt ad cursum suum] Effuso impetu feruntur.

7. *Milvus*] Alii, ut Chaldæus, hic ponunt *ciconia*. Vide quæ diximus ad Iobum xxxix. 13.

Et ciconia] *Hirundo* apud Chaldæum, ut & apud nostrum Esaiæ xxxviii. 14.

8. *Verè mendacium operatus est stilus mendax Scribarum*] Veritas, ni fallor, optimè: *profecto stilus mendacia scribit, falsimonia penes scribas. Falsitas* Hebræis sæpe id quod iniquum est. Quomodo Doctores vestri dicunt Legem se tenere, cum quotidie decreta scribant contra Legem? ut Esaiæ x.

9. *Confusi sunt sapientes*] Id est, ideo puniuntur.

11. *Ad ignominiam*] *Velut rem levem.* Vide supra vi. 14.

12. *Quinimo confusione non sunt confusi*] Ἐπανεστρωσις [Correctio] eadem quæ supra vi. 15.

13. *Congregans congregabo eos*] Rectius veritas, *Omnino perdam eos*: quomodo hic Chaldæus. Lxx ἄδω per ἀπώλυσμι [perdo] vertunt Ezech. xxiv. 4. alibi per ἀῖρω aut ἀφαιρέω [tollo].

40. *Non est uvæ in vitibus*] Deest comparationis nota. plenus enim sensus est: *sicut cum non est uvæ in vitibus*, ubi omnes uvæ dejectæ sunt aliquâ tempestate.

Et non sunt ficus in ficulnea] Id est, in ficu arbore.

Folium defluxit] Aut sicut folia ab arboribus dejiuntur vi venti.

Et dedi eis quæ prætergressa sunt] *Quia dedi eis* (Legem scilicet, quod hic supplet Chaldæus) & (eam) transgrediuntur.

14. *Quare sedemus*] Describit jam consilia eorum qui in oppidis infirmioribus futuri erunt adventante hoste. ii putabunt se salutem habituros Hierosolymis, abituramque hanc procellam: ut olim Sennacheribi tempore,

Ingrediamur civitatem munitam] Hierosolyma.

Et fileamus ibi] Quietos nos contineamus.

Quia Dominus Deus noster silere nos fecit] Noluit nobis victoriam dare de hostibus.

60. *Et potum nobis dedit aquam fellis*] Voluit nos hanc ignominiam subire, ut mœnibus hostem arceamus. Ità loquuntur, quod nihil pejus instare crederent.

Peccavi.

Peccavimus enim Domino] Hoc sæpe dicunt etiam qui animum non repurgant. Vide 1 Reg. xxi. 29.

15. *Exspectavimus pacem*] In Hebræo, *Exspecta pacem*. Respondet enim Propheta illis quos modò loquentes induxerat. Exspecta sanè quantumlibet meliora tempora.

Et non erat bonum] In Hebræo, *Et non bonum*: id est, at verò nihil erit boni.

Tempus medelæ] Exspecta donec abeant Chaldæi.

Et ecce formido] Tunc maximè venient mala, cum intra Urbem eritis.

16. *A Dan auditus est fremitus equorum ejus*] Quia Phœnice subactâ, indè per Danitarum terminos adventabat Nabuchodonosor. Ita hic Hieronymus. Confer quæ adduximus ad librum III. de Veritate Religionis Christianæ.

Comnuta est omnis terra] Intremuit.

Devoraverunt terram & plenitudinem ejus] Omnes arborum segetumque fruges: opes omnes abripiunt.

17. *Quibus non est incantatio*] Per Metaphoram intelliguntur homines duri, nullis precibus mitigabiles.

Et mordebunt vos] Gravissimis malis vos afficient.

18. *Dolor meus super dolorem, in me cor meum mærens*] In Hebræo, *In consolatione mea super dolorem, cor meum in me languet*. Id est, dum memet spe inani consolor, nec quicquam succedit, linquor animo. Hæc sunt verba eorum qui obsidionem erant perpeffuri, ut indicant sequentia.

19. *Ecce vox clamoris filiae populi mei*] Nempe is quem dixi erit eorum clamor.

De terra longinqua] Synecdoche: propter illos è longinquo venientes, Chaldæos.

Numquid Dominus non est in Sion, aut Rex ejus non est in ea?] Hoc etiam addent, An Deus, Rex noster, hanc urbem non ultra respicit?

Quare ergò me ad iracundiam concitaverunt?] Respondet illis Deus: Si Deus sum & Rex vester, cur idola mihi prætulistis?

20. *Transiit messis, finit est aestas, & nos salvati non sumus*] Populus iterum loquitur: Ecce jam tanto tempore toleramus oblidium, neque spes ulla apparet.

21. *Super contritione filiae populi mei contritus sum*] Loquitur Propheta indolens popularium malis.

22. *Numquid resina non est in Galaad?*] Ita צר [resina] & hoc loco & Gen. xxxv. 11. 25. ubi itidem Galaaditidos terræ mentio, verterunt Lxx. Nec aliter Genes. xlii. 11. Arabibus צר est terebinthus. Plinius lib. xiv. c. 20. de resina: *In Oriente optimam tenuissimamque terebinthi fundunt*. Iterum de resina agens lib. xxiv. 6. *Liquida è terebintho: deinde, In arborum differentia placet terebinthina*. Vfus autem quis sit resinæ, de quo hic agitur, eodem Plinii loco satis discimus: *Resolvitur resina ad vulnenum usus & malagmata oleo, in potiones amygdalis amaris*. Natura in medendo contrahere vulnera, purgare, discutere collectiones. In Galaaditide, ubi multa erat resina, multi etiam erant medici, id est, chirurgi. Itaque si qui vulnerati erant, nec cūrabantur, ipsorum erat culpa,

Medicis præbere se nolentium. Sic Israëlitis nunquam defuerant monita & Prophetæ, qualis & Elias Galaadites 1 Reg. xvii. 1. & schola ipsius; sed quominus sanarentur, per ipsos stetit.

CAP V T I X.

1. *Quis dabit capiti meo aquam*] Hebræis pro, *Vtinam caput meum sit aqua: torrens scilicet*, ut hic Chaldæus.

Et oculis meis fontem lacrymarum] *Et oculi mei sint fons perpetuò fluens*.

Et plorabo die ac nocte] Vt semper deflere possem clades quas prævideo.

2. *Quis dabit me*] *det mihi*.

In solitudine diversorium viatorum] Tugurium aliquod, quale est in quod per deserta loca viam facientes se recipiunt. Optat hoc, nè Urbis scelera summo suo cum dolore aspicere cogatur.

3. *Quasi arcum mendacii*] Nam calumnia omni telo nocentior.

4. *Et in omni fratre suo non habeat fiduciam*] Descriptio pessimæ ætatis, qualem ob oculos nobis ponit Hesiodus:

Οὐδὲ κασίγνητος φίλος ἔσεται ὡς τοπαῖος παῖς.

[Nec fratri jam frater erit dilectus ut antè.]

Et Ovidius:

fratrum quoque gratia rara est.

5. *Et vir fratrem suum deridebit*] Melius, *circumvenit*.

6. *Habitatio tua in medio doli: dolo renuerunt scire me*] Verba Dei ad Ieremiam. Dicit eos non levi, ac nè latâ quidem culpâ, sed dolo malo delinquere. Confer Esai. vi. 5. Pro illis vocibus מרמה במרמה [dolus in dolo] Lxx legerunt מרנה במרנה, quod est τῶν ἐπὶ τῶν [usura ad usuram].

7. *Ecce ego conflabo & probabo eos*] Melius: *Ego excoquens eos probavi*. Misi minora mala Iosiae & Ioakimi temporibus, experiens an per ea purgari possent. Similitudo qualis suprâ vi. 29.

Quid enim aliud faciam à facie filiae populi mei?] Quid aliud facere poteram ejus causâ?

10. *Super montes assumam fletum*] Propheta loquitur. *Super montes*: id est, propter montes illos quondam plenos pascuis.

Et super speciosa deserti] Melius: *amœnas planities*. Ità enim sæpe מרבר sumi aliquoties observavimus.

Eò quòd non sit vir pertransiens] Non modò nemo ibi habitat, sed nè transfit quidem: omnia facta sunt ferarum lustra.

Et non audierunt vocem possidentis] Vertè, *Non auditur vox pecoris*: nullus auditur mugitus, nullus balatus.

A volucre cœli usque ad pecora transmigraverunt & recesserunt] Tam aves quàm terræ animantia. Id enim כהמות. Hieronymus ad iv Oseæ: *Hoc qui non credit accidisse populo Israël, cernat Illyricum, cernat Thracias, Macedoniam atque Pannonias, omnemque terram quæ à Propontide & Bosphoro usque ad Alpes Iulias tenditur, & probabit cum hominibus & animantia cuncta deficere, quæ in usus hominum à Creatore prius alebantur*.

11. *Dabo Ierusalem in acervos arenæ*] In ruta cæsa.

Et cubilia draconum] Lustra.

Et civitates Iuda] Oppida cætera.

12. *Quis est vir sapiens qui intelligat hoc, & ad quem verbum oris Domini fiat, ut annuntiet istud, quare perierit terra*] Id est, Si quis inter vos aut per se sapit, aut prophetico dono instructus est, dicat nobis causas tantæ vastitatis; aut si nemo est qui dicere possit aut velit, ego dicam.

Quasi desertum, eo quod non sit qui pertranseat] Ità ut non sit qui pertranseat.

13. *Et dixit Dominus*] Mihi, inquit Ieremias, Deus causas ejus rei aperuit.

15. *Absinthio*] Summâ amaritie. *ψωμιζω αὐτὸς ἀνάγκας* [*miseriis eos pascō*], Græci. quid sit ἀνάγκη vide Lucæ XXI. 23.

Et potum dabo eis aquam fellis] Vt suprâ VIII. 14. Eadem infrâ XXI. 15.

16. *Et mittam post eos gladium*] Nè fuga quidem tuta erit. Infrâ XLII. & sequentibus.

17. *Vocate lamentatrices*] Præficas. Vide Festum & Nonium.

Adeas quæ sapientes sunt mittite] Edoctas cantus lugubres.

19. *Quomodo vastati sumus?*] Hic incipit *μῦθους* [*imitatio*] carminis præficarum.

Dereliquimus terram] Id est, cogimur migrare. Chaldæus: *Deserta est terra.*

Dejecta sunt tabernacula nostra] Habitationes everse.

20. *Audite ergo mulieres*] Vos præficæ.

Filias vestras] Discipulas vestras in ista arte.

21. *Ascendit mors per fenestras nostras*] Saxa illa balistaria: *διατύπωσις* [*depictio*] valde vivida.

Ingressa est domos nostras] Id est, per ipsas domos transivit, nec ibi substitit.

Disperdere parvulos de foris, juvenes de plateis] Ità ut eadem illa saxa per domos transeuntia etiam in plateis plurimos occiderent.

22. *Loquere: Hæc dicit Dominus*] Perge hæc mea mandata loqui.

Et cadet morticinum hominis quasi stercus super faciem regionis, & quasi fenum post tergum metentis, & non est qui colligat] Quid sit colligere, jam dictum suprâ VII. 2. *Stercus* nemo colligit. Et manipulos, si qui excidant (id enim vox *מַעֲרֵי* etiam Chaldæis & Arabibus sonat,) eos parum curat messor mercede conductus. Non pluris tunc fient humana corpora.

23. *Non gloriatur sapiens in sapientia*] Nè ei nimium fidat. Nam Solomon Dei gratiâ excidit.

Et non gloriatur fortis in fortitudine sua] Nam Samson fortissimus à femina deceptus exitium reperit.

Et non gloriatur dives in divitiis suis] Nam Achab filius Amri Decem tribuum Rex ditissimus fuit, sed propter impietatem in maxima incidit mala. Hæc tria exempla non abs re hic adfert Chaldæus.

24. *Sed in hoc gloriatur qui gloriatur, scire & nosse me*] In eo fidat quod me noverit, nimirum si & hoc factis ostendat.

Qui facio misericordiam, & judicium, & justitiam in terra] Non dicit, ut me noverint secundum natu-

ram meam; ea enim hominum captum superat: sed secundum eas proprietates quæ homines spectant, quas *מִשְׁפָּט* appellant Hebræi, quarum præcipuæ sunt benignitas in pios, severitas in impios, & in omnibus rebus perfectissima *יִשְׁרָאֵל* [*rectitudo*], quæ hic significatur nomine *justitiæ* generalius sumtæ, cum alioqui ea vox varias habeat significationes. Et nota illud *in terra*: contra Philosophos qui ante Aristotelem censuere Dei providentiam ad sublunaria non pervenire.

25. *Visitabo super omnem qui circumcissum habet præputium*] Ex Hebræo rectissime veritas, supplendo *מַעֲרֵי* [*defectum*], *puniam omnem circumcissum* (nempe flagitiosum; nec minus eum qui est) *in præputio*. Pari modo eos pro meritis tractabo. neque me movebit tantilla pellicula retenta, vel rejecta.

26. *Super Ægyptum, & super Iuda, & super Edom, & super filios Ammon, & super Moab*] Vide infrâ XLVI. XLVII. XLIX.

Et super omnes qui attonsi sunt in comam, habitantes in deserto] Id est, Arabas Scenitas. Vide quæ de eorum more protulimus ad Levit. XIX. 27. Adde quæ infrâ XXV. 23. XLIX. 32. ubi Arabes eadem *περιφοράς* [*circumlocatione*] notantur.

Quia omnes gentes] Istæ scilicet quas jam nominavi.

Habent præputium] Nempe in glande; aut si non in glande, certè in corde. Quid autem refert, ubi sit quod Deum offendit? cor pluris quàm *σύμελον* [*significativum*] cordis. Idumæi & Arabes obligati erant ad Circumcisionem, non minus quàm Iudæi, sed pridem eam omiserant. Ægyptii, Ammonitæ, Moabitæ eâ lege non tenebantur; sed omnes pariter cor habebant plenum rebus refecandis.

C A P V T X.

2. *Vixta vias Gentium nolite discere*] Chaldæos maxime intelligit, unde nomen arti Chaldaicæ.

Et à signis cæli nolite metuerе quæ timent Gentes] Nempe quasi ab illis. nes eventus rerum humanarum pendeant. Pleræque gentes primam causam, eandemque liberè agentem non agnoscebant, ut docet Maimonides.

3. *Leges populorum variæ sunt*] Ritus intellige.

Lignum de saltu præcidit opus manuum artificis in ascia] Sensus est, Exscinditur è saltu lignum quod deinde fit opus manuum artificis utentis ascia. *Materiam superabat opus*. Ideo autem sermonem de simulacris conjungit cum sermone de astris, quod gentium illarum in Oriente simulacra pleraque Solem, Lunam, Saturnum, Venerem, aut astrum aliud referrent, & quidem cum ea hominum opinione, ut crederent deductum magicis quibusdam ritibus spiritum ab astris in simulacris morari, atque ibi vim suam exserere bono illa simulacra venerantium. Est autem hic locus de Simulacris expressus ex duobus Esaiæ XL. 20. XLIV. 19. & sequentibus. Nihil omittit quo auctoritatem demat simulacris, Materia, lignum exanime; opifex, homo mortalis, victus indigens; instrumenta ascia, clavi, mallei.

4. *Compegit*] Quod Græci elegantius dicunt γομφοῖ [gompbis trajicit].

Vt non dissolvatur] In Hebræo, *Vt non exeat* : ut stare possit. Vide quæ illorum infirmitas, quæ semet sustinere nequeunt.

5. *In similitudinem palmæ fabricata sunt*] In Hebræo : *Adæquationes eorum ut palmæ arboris.*

Portata tollentur] In Hebræo, *Portando portantur* : in thensis scilicet.

Quia incedere non valent] Et hæc magna infirmitas, ire non posse; & bene hinc infert : Si ista non possunt, quantò minùs prodesse aut nocere ?

7. *Inter cunctos sapientes Gentium*] Quorum multi & in deos relati, ut Tautes.

8. *Doctrina vanitatis eorum lignum est*] Ea quæ de istis simulacris credunt docentque sunt vanissima.

9. *Argentum involutum*] In Hebræo, *extensum*, nempe in laminas.

De Tharsis] *Ab Oceano*, id est, ab Hispania, ubi maxima auri fertilitas, Plinius xxxiii. 4. *Africam* hic posuit Chaldæus, nimirum quia Pœni Carthaginæ aurum Hispanicum petebant.

Et aurum de Ophaz] Est idem nomen Dan. x. 5. Est insula Παζ in India memorata Stephano ex Alexandro Polyhistore : creditur eadem esse quam in mari rubro *Topazon* Plinius nominat, unde gemmæ *Topazio* nomen, quæ פז Iobo. In eam insulam cuncta ex India perferebantur, atque indè distribuebantur : ideo aurum Ophir hic explicat Chaldæus. De Ophir vide quæ dicta alibi.

Et manus ærarii] Interpres credo scripserit *aurarii*. צרר omnis generis fabrum significat, sed hic de aurario agi evincit materia.

Opus artificum] Mortalium.

11. *Sic ergò dicetis eis* : *Dii qui cælos & terram non fecerunt, pereant de terra, & de his quæ sub cælo sunt*] Vetus est dictum etiam inter Græcos quosdam, *Qui præter unum Deum se Deum dicit, mundum alterum faciat*. Chaldæus putat hæc esse Epistolam ab Ieremia missam ad primores exsulum in Babylonia. Sed series ipsa Prophetiarum ostendit hæc in antecessum dicta, sed ut tunc præcipuè usurparentur cum inter idololatrias vivendum esset. Et ideo sermone voluit uti Propheta hoc loco non Hebræo sed Chaldæo.

12. *Qui facit terram in fortitudine sua*] Verte, *qui fecit*; & mox *præparavit* : is est Deus ac Dominus noster. Hoc Iudæi respondebunt Chaldæis : & sic multi eorum ab idololatria avertentur.

13. *Ad vocem suam dat multitudinem aquarum in cælo*] Id est, ubi ipsi lubet. Nam *vox* aut *verbum Dei*, apud Chaldæos maximè, voluntatem significant.

Fulgura in pluviam facit] Supple, *desinere*. Sic & in Psalm. cxxxv. 7. unde hæc verba & proximè sequentia sumta sunt.

14. *Stultus factus est omnis homo à scientia*] Videtur esse ἐκείν [defectus verbi], ut sensus sit, *Brutescit omnis homo* (recedens) *à scientia* : id est, à cognitione unius Dei. id ita sumi suadent sequentia.

Falsum est quod conflavit] Non est id quod dicitur.

Et non est spiritus in eis] A cælo demissus, ut ipsi arbitrantur.

15. *In tempore visitationis suæ peribunt*] Quasi, ubi Deo vacaverit ad illorum facta animum adjicere.

16. *Non est his similis pars Iacob*] Non est his similis Deus quem Israelitæ colunt.

Israel virga hereditatis ejus] Portio ipsius : sicut virgâ vel perticâ in regno designari solebat pars Principis. Vide Ezech. xlviii. 21.

10 *Dominus exercituum nomen illi*] Dominus & Angelorum & siderum ipse est.

17. *Congrega de terra confusionem tuam, quæ habitas in obsidione*] כנעתך melius vertemus *res tuas*, nempe quæ absportari possunt. Convassa, migrandum erit. Et pro *in obsidione* rectius ponemus *quæ habitas in loco munito*, ἐν τεχνισμῶν, ut hic Lxx; id est, plebs Hierosolymitana.

18. *Longè projiciam*] Sensum bene vertit. Aquila & Symmachus propius ad verbum σφενδονήσω [ejiciam velut fundâ].

Et tribulabo eos, ita ut inveniantur] Rectius veritas sensu accedente ad sensum quem voluit Chaldæus hoc loco : *affligam eos, ut inveniant*, nempe me non esse mendacem in iis quæ per Prophetas dixi. Id autem ipsi agnoscent verbis quæ jam sequuntur ad finem capitis.

19. *Væ mihi super contritione mea*] Ah quantum vulnus accepi!

Ego autem dixi] *Præterea dixi*, nempe civitas Hierosolymorum.

Planè hæc infirmitas mea est, & portabo illam] Subintellige, *magna est; & portabo illam?* Lege cum interrogatione : *Erone ferendo?*

20. *Tabernaculum meum*] Metaphora eadem quæ suprâ iv. 20.

21. *Stultè egerunt pastores*] Reges ipsi, ut hic Chaldæus : nempe à Ioakimo deinceps.

Et omnis grex eorum dispersus est]

—— *Et castra simillima Regi.* Papinius.

22. *Vox auditionis*] Id est, *nuntius*, ut hic bene Chaldæus.

Commotio magna] *Tumultus ingens*, ut Latini de bellis Italicis & Gallicis loquebantur.

Et habitaculum draconum] Vide suprâ ix. 11.

23. *Scio, Domine, quia non est hominis via ejus, nec viri est, ut ambulet & dirigat gressus suos*] Hoc etiam dicent illorum infelicium temporum homines : (nam, ut dicitur. Ὑπὲρ Μάλεαν πλείστας εὐσεβῆς ἔση [Vbi Maleam campsabis pius eris]) scimus successus bellicos non pendere à sola prudentia, aut fortitudine humana, sed à tuo maximè arbitratu, qui etiam potentissimorum Regum conatus faciliè diffas. *Dirigere gressus* est successus dare, ut Psalm. xxxviii. 23.

24. *Corripe me, Domine, verumtamen in iudicio, non in furore*] Si pœnas vis expetere, expete, quæsumus, moderatas, ut Psalm. vi. 2.

25. *Effunde indignationem tuam super gentes quæ non cognoverunt te, & super provincias quæ nomen tuum non invocaverunt*] Sumtum hoc & quod sequitur de Psalmo Lxxix. 6. & 7. ubi quæ dicta sunt vide. In pari re paria verba.

Et decus ejus] In Hebræo, *Habitaculum ejus* : id est, urbem præstantissimam.

CAPVT XI.

1. **V**erbum quod factum est à Domino ad Ieremiam] Nempe post illud tempus designatum supra 11. 6.

2. Audite verba pacti huius] Melius, illius: nempe quod per Mosem publicatum est. Audite, tu Ieremia, & Sacerdotes collegæ tui: ut memoriam illius pacti renovetis apud Iudæos.

3. Maledictus vir] Id est, pœnas sentiet.

4. In die quâ eduxi eos] Id est, aliquo tempore postquam eos eduxeram.

De fornace ferrea] Fornax explorationem, ferum diuturnitatem significat. sumta verba de Deuteronomio 10. 20.

5. Ut suscitem iuramentum] Statuam: id est, rebus ipsis ratum faciam.

Et dixi: Amen, Domine] Id est, faciam quod jubes, & collegas meos ad idem officium excitabo.

Terram fluentem lacte & melle] Adducit hic Hieronymus non dissimilem Virgilii locum,

Melle fluent illis.

6. Vociferare] Altâ voce, ut omnes audiant.

7. Manè consurgens contestatus sum] Tantâ diligentia quanta est opificum antelucanorum. Vide hanc locutionem supra 11. 13. infra xxv. 4.

8. Abierunt unusquisque in pravitatem cordis sui mali] Secuti sunt lubita prava.

Et induxi super eos] Inducam certò.

Omnia verba pacti huius] Id est, omnes illas ἀρκές [diras] sive minas quas habemus Deut. xxviii. xxviii. xxix. xxxii. Adde egregium Philonis Iudæi librum περὶ ἀθλῶν καὶ ἐπιμύων [De præmiis & pœnis].

9. Inventa est conjuratio in viris Iuda] Quod hic in Hebræo est קשר, in Chaldæo est קשר, quæ vox rebellionem aut defectionem à Rege significat. Vide quæ diximus ad Esaiæ viii. 12.

10. Irritum fecerunt domus Israël & domus Iuda pactum meum] Hoc jure quodam eximio de idololatria dici solet.

11. Et clamabunt ad me, & non exaudiam eos] Id est, ut maximè clament, non exaudiam.

12. Quibus libant] In Hebræo: Quibus adolent, sive suffitum faciunt. Nec aliter hic Lxx & Chaldæus.

13. Secundum numerum enim civitatum] Repetitur ex capite 11. 28.

Ad libandum] Ad adolendum, ut jam modò.

14. Tu ergò noli orare pro populo hoc] Repetitur ex vii. 16. supra, & repetendum infra xiv. 11.

15. Quid est quod dilectus meus in domo mea fecit scelera multa?] Dilectus meus: id est, populus quondam mihi dilectus, ut rectè Chaldæus. Fecit scelera multa: id est, cultui meo ritus miscuit idololatrias. Vide 11 Regum xvi. 12. 13. 14. 15. 16. & quæ hic sequuntur.

Numquid carnes sanctæ auferent à te malitias tuas?] In Hebræo: An caro sancta faciat transire super te (id est, dissimulare) quod in malitia tua pridem exsultasti? Id est, an victimæ legitimæ purgare te poterunt à victimis contra Legem oblati? Fermenti vel paululum

totam inficit massam. Hunc sensum bene exprimit hic Chaldæus.

16. Olivam uberem] Frondosam.

Speciosam] In bona partium συμμετρία [commensatione].

Ad vocem loquelæ] Dicto citius.

Exarsit ignis in ea] Contra eam.

Et combusta sunt fruteta ejus] Combusti sunt rami ejus. Id est, populi.

17. Pro malis domus Israël & domus Iuda] Propter cultus idololatrias, quos Iudæ populus hausit à populo Decem tribuum tam avidè ut discipulus magistrum superaret.

Libantes Baalim] Adolentes.

18. Tu autem Domine demonstraisti mihi] Etiam illa quæ in abdito fiebant.

19. Et ego quasi agnus mansuetus qui portatur ad victimam, & non cognovi quia cogitaverunt super me consilia] Non magis cogitabam ista in me agitari, quàm agnus qui ad Templum ducitur.

20. Dicentes, Mittamus lignum in panem ejus] Lxx: ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρτον αὐτοῦ [immittamus lignum in panem ejus], quomodo citat & Chrysostomus περὶ Τριᾶδος [de Trinitate], tom. vi. Saviliano. In Hebræo, Corrumparamus lignum in pane ejus: per Hypallagen, pro panem ejus ligno, nempe venenato, ut rectè hic sumsit Chaldæus. Sic taxis inesse venenum, ait Plinius, & indè credi toxica nomen habere, xvi. 10. Lucanus:

30. Toxica fatilegi carpunt matura Sabæi.

Agit autem sub hac similitudine de consiliis Sacerdotum in perniciem ipsius. Vide infra xxvi.

Et nomen ejus non memoretur amplius] Etiam memoriam damnemus, ut pseudoprophetæ.

20. Et probas renes] Id est, delideria hominum.

Et corda] Consilia.

Tibi enim revelavi causam meam] Id est, commendavi, per μετωνομίαν [transnominatorem]. nam qui causam suam alicui commendant, prius eam notam faciunt.

21. Ad viros Anathoth] Sicut Propheta nemo magni factus in patria sua, ita & Ieremias nullos sibi habuit inimiciores, quàm Sacerdotes secum Anathothis habitantes, qui & cæteros Sacerdotes adversus eum incitarunt.

Non prophetabis in nomine Domini] Nè vaticinare.

Et non morieris in manibus nostris] Nè per nos pereas.

23. Inducam enim malum super viros Anathoth, annum visitationis eorum] Melius in anno, ut habent hic Græci, id est, suo tempore.

CAPVT XII.

1. **I**ustus quidem tu es Domine, si disputem tecum] In Hebræo, Iustus tu Domine: nempe apparebis. Vinces si tecum judicio contendam, Psal. li. 6. Scio tibi causas esse nobis non patentes.

Verumtamen iusta loquar ad te] In Hebræo, Verumtamen iustitia tecum loquar: id est, agam tecum moderatè, quomodo משפט [iudicium] sumitur supra x. 24. Psalm. cxli. 5. Liceat mihi non disputare, sed mirari.

Quare

Quare via impiorum prosperatur] Hæc cogitatio illorum temporum piis sæpe oborta, propter promissa & comminationes ad hanc vitam pertinentes; quæ tamen Deo jus non adimebant suos ad tempus explorandi, ac sic viam sternendi Euangelio. Vide Iobum passim & Psalm. LXXIII. De Nabuchodonosori mira prosperitate multa hic adferunt Iudæi, & huc etiam hunc locum trahit Chaldæus. Ego potius de Sacerdotibus Ieremiæ adversantibus censem agi. Considera sequentia.

2. *Plantasti eos, & radicem egerunt*] Firmo sunt in statu.

Proficiunt & faciunt fructum] Opulescunt.

Prope es tu ori eorum, & longe à renibus eorum] De Lege multa loquuntur, neque tamen eam sequi volunt.

3. *Probasti cor meum tecum*] Quale sit erga te.

Congrega eos quasi gregem ad victimam] Vide quæ dicta ad Psalmum CX.

Sanctifica eos ad diem occisionis] Id est, præpara omnia ad eorum pœnam.

4. *Vsquequo lugebit terra, & herba omnis regionis siccabitur, propter malitiam habitantium in ea?*] Causas reddit cur Deum oret, ut illos tollat, nempe ne propter ipsorum peccata terræ maneant steriles, nihil bonæ frugis proferentes. Vide infra XIV.

Consumuntur est animal & volucre] Animalia emortua sunt fame, volucres desperatione pastus abierunt.

Quoniam dixerunt, Non videbit novissima nostra] Id est, non curat Deus eventus rerum humanarum. Sic אחרית pro mercede sumitur Proverbiorum XXI. 18.

5. *Si cum peditibus currens laborasti, quomodo contendere poteris cum equis?*] Deus Ieremiam alloquens significat exigua esse de quibus querebatur, nempe contumelias & minas Anathothanorum, præ iis malis quæ ipsi illaturi essent Hierosolymitani.

Cum in terra pacis securus fueris] Supple, & tamen præter expectationem insidiæ tibi factæ sint. Terra pacis: id est, inter amicos & cognatos, ut infra 6.

Quid facies in superbia Iordanis?] In Hebræo, In altitudine Iordanis; id est, ubi Iordanis fluctibus intumescet: cum quibus comparat vulgus Hierosolymitanum.

6. *Nam & fratres tui, & domus patris tui, etiam ipsi pugnaverunt adversum te, & clamaverunt post te plenâ voce*] Anathothani.

Nè credas eis, cum locuti tibi fuerint bona] Id est, Multò minus est quòd bene speres de Hierosolymitanis, etiamsi interdum blandiantur tibi.

7. *Reliqui domum meam*] Quia adeò corrupta sunt omnia, ipsum Templum tueri desinam.

Dimisi hereditatem meam] Populum Iudaicum abduci sinam.

Dedi dilectam animam meam in manus inimicorum ejus] Melius, dilectionem animæ meæ: id est, populum quem dilexeram. Ità hic Chaldæus.

8. *Facta est mihi hereditas mea quasi leo in silva: dedit contra me vocem, ideo odi vi eam*] Sicut rugitus leonis hominibus horrore est, ità mihi hic populus, loquens impia.

9. *Numquid avis discolor hereditas mea mihi? numquid avis tineta per totum?*] Variè hic locus vertitur & exponitur: commodissimè sic, ni fallor, *An non hereditas mea mihi* (dicta) *est avis* (quædam) *discolor*, & *an non* (propterea aves (aliæ) circumquaque ei adversabantur? Solet siqua avis peregrini coloris ad alias aves advenerit, ab aliis impeti.

Venite, congregamini omnes bestiae terræ] Chaldæi, Syri, Ammonitæ, Moabitæ. Vide dictum locum II Regum.

10. *Pastores multi*] Reges ac Principes.

11. *Luxitque super me*] Lamentantur, & ad me clamant, nec exaudiuntur.

Quia nullus est qui recogitet corde] Qui resipiscat, ad me redeat.

12. *Super omnes vias deserti*] Agri; id est, ab omni parte.

Ab extremo terræ ad extremum ejus] Ab uno fine ad alterum.

20 *Non est pax*] Non erit salus.

13. *Seminaverunt triticum, & spinas messuerunt*] Omnes eorum labores cassi atque irriti.

Hereditatem acceperunt, & non eis proderit] Vt si quis jure heres sit, sed possessione excidat.

Confundemini à fructibus vestris] Opera vestra vobis ignominiam parient.

Propter iram furoris Domini] Deo irascente.

14. *Adversum omnes vicinos meos*] Ammonitas & Moabitas.

30 *Ecce ego evellam eos de terra sua, & domum Iuda evellam de medio eorum*] Id est, non est quòd sibi placeant de malis quæ nunc inferunt Iudæis: Iudæos longè ab ipsis auferri curabo. Sed nec ipsi in suis locis mansuri sunt. Vide infra XLVII. XLIX. Ezechielis xxv.

15. *Et cum evulsero eos, convertar & miserebor*] Iudæos reducam.

40 *Et erit, si eruditi didicerint vias populi mei, ut jurent in nomine meo, Vivit Dominus, sicut docuerunt populum meum jurare in Baal, ædificabuntur in medio populi mei*] Id est, si Ammonitæ & Moabitæ, qui Iudæis auctores fuerunt ad idololatriam, nunc melius ab Iudæis instituti ad me, id est, Dei unius cultum, se referant, vivent placidè in vicinia Iudæorum, nemine ipsis nocentè.

17. *Quòd si non audierint, evellam gentem illam evulsione & perditione, ait Dominus*] Sic Ammonitarum pars cæsa ab Iuda Maccabæo: Pella in Moabotide excisa tempore Alexandri Iudæorum Regis.

C A P V T XIII.

1. **V** *Ade & posside tibi*] Acquire. *Lumbare*] Περιζωµα [subligar] Græcis, quod corpori proximè adhæret. Sic populum Iudaicum Deus præ cæteris populis proximè sibi admoverat, infra II.

Et in aquam non inferes illud] Sines linum illud esse asperum, qualis est populus Iudaicus.

4. *Vade ad Euphratem*] Quò scilicet ducendus erat populus Iudaicus, Psalm. cxxxvii. 1.

Et absconde ibi illud in foramine petrae] In locis remotis

remotis ac sterilibus, qualia fuere illa in quæ deducit Iudæi.

7. *Et ecce computruerat lumbare*] Sic populus in misera illa servitute contabuit, secundum prædicta in Levitici xxvi. 39. quod amplius explicant quæ hic sequuntur.

12. *Laguncula implebitur vino*] Lagena fictilis, ut Esaia xxx. 14.

Et dicent ad te: Numquid ignoramus quia omnis laguncula implebitur vino?] Quid in hac re novi est? Hoc ideo dicunt, quia nondum intelligebant quò irent istæ ambages.

13. *Ebrietate*] Vt præ miseriis fiant velut amentes. Vide Esaia li. 17.

14. *Et dispergam eos, virum à fratre suo*] In varias regiones, nullâ cognationis ratione habitâ. Sic apud Tacitum Civilis de dilectu Romanorum agens: *Instare dilectum, quo liberi à parentibus, fratres à fratribus velut supremum dividantur.* Idem Annal. xiv. *Ignoti inter se, diversis manipulis sine rectore, sine affectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in unum collecti, numerus magis quam colonia.*

16. *Date Domino Deo vestro gloriam*] Agnoscite culpam, ut Iosue vii. 19. 20.

Et antequam offendant pedes vestri ad montes caliginosos] Ad montes Mediæ nebulosos.

Expectabitis lucem, & ponet eam in umbram mortis, & in caliginem] Id est, quo tempore Deus vos frustra meliora expectantes adversis magis magisque involvet.

17. *Plorabit anima mea à facie superbiæ*] Id est, propter superbiam ac contumaciam vestram.

18. *Dic Regi & dominatrici*] Ioachino & matri ejus Nohestæ, qui deportati sunt in Babylonem priore adventu Nabuchodonosoris, II Reg. xxiv. 8. 15. Ità hic Hieronymus.

Descendit de capite vestro corona gloriæ vestræ] Et regnum & libertatem amittetis.

19. *Civitates Austri clausæ sunt, & non est qui aperiat*] Id est, ab Ægypto (quæ ad Austrum Iudææ) nihil vobis erit auxilii: omnia ibi vobis erunt clausa, II Regum xxiv. 7. Tacitus in Iudææ descriptione: *A meridie Ægyptus objacet.*

Translata est omnis Iuda transinigratione perfectâ] Id est, hanc deportationem sequetur altera multò gravior.

20. *Videte qui venitis ab Aquilone*] Melius: *Videte illos* (Chaldæos & Medos), qui veniunt ab Aquilone: quo modo habet Chaldæus. Hi sunt qui illud effectum dabunt.

Vbi est grex qui datus est tibi?] Regem alloquitur. Ecce populus tuus dispellitur.

Pecus inclitum tuum] In Hebræo, *Pecus gloriæ tuæ*: quia multitudo populi gloria Regis, Proverbiorum xiv. 28.

21. *Tu enim docuisti eos adversum te, & erudisti in caput tuum*] Dux illis fuisti ad idololatriam, II Regum xxiv. 9.

Numquid non dolores apprehendent te quasi mulierem parturientem] Dolores acerrimi, *ωδίνες* [dolores partus], Matth. xxiv. 8.

22. *Revelata sunt verecundiora tua, pollutæ sunt*

plantæ tuæ] Id est, seminudus & excalceatus abducèris, ut captivi solent, Esaia xx. 4.

23. *Si mutare potest Æthiops pellem suam, aut pardus varietates suas: & vos poteritis bene facere cum didiceritis malum*] Vos, id est, tu Rex, & mater tua. Ostendit hic locus difficultatem maximam in mutandis moribus diu inolitis. Euenus vetus Poëta:

Φημι πολυχρόνιον μελέτην εἶναι, φίλε, καὶ δὴ ταύτην ἀνθρώποις τελευτῶσαν φύσιν εἶναι.

[*Quod meditare diu durable fiet, amice, Atque id naturam credo mortalibus esse.*

Hieronymus hoc loco: *Quicquid discitur, non natura est, sed studii & propriæ voluntatis, quæ nimia consuetudine & amore peccandi quodammodo in naturam convertitur. Sed hoc quod hominibus impossibile est, Deo possibile est.*

25. *Hæc fors tua*] Ad feminam hic loquitur, nempe ad Regis matrem.

Confisa in mendacio] Idolis.

26. *Nudavi femora tua contra faciem tuam, & apparuit ignominia tua*] Id est, attollam vestes tuas super caput tuum: quod ignominia causa feminis fieri solet, præsertim belli jure captis.

27. *Adulteria tua & hinnitus tuus scelus fornicationis tuæ*] Apparebit quàm laxa facta sis, libidines tuas explendo.

Vidi abominationes tuas] Et idololatriam, & libidines quæ idololatriam comitabantur.

Væ tibi, Ierusalem, non mundaberis post me? usquequo adhuc?] Melius ex Hebræo: *non mundaberis tandem? quando verò?* Id est, an non hæc tam foeda Regis & Augustæ tractatio te ad mentem meliorem vertet?

C A P V T XIV.

1. **Q**uod factum est verbum Domini ad Ieremiam] Titulus hic est duorum capitum sequentium; olim ea erant indivisa. Confer supra i. 2.

De sermonibus siccitatis] על רברי Hebræis nihil aliud quàm *propter*. Itaque hæc Deus dixit Ieremiæ de futura siccitate magna, quàm Iudæi ajunt incidisse in initium regni Sedecia. Lxx: *περί τῆς ἀξιοχίας* [*de defectu imbris*]. Hoc ipsum ἀνομβρίαν vocat Iosephus in rebus Eliæ. Hebræis dicitur *retentio*, nempe *pluvia*.

2. *Luxit Iudæa*] *Lugebit*, Et sic cætera.

Et portæ ejus corruerunt] *Infirmatæ sunt*: id est, urbes exhaustæ: quomodo & Græci hic interpretantur & Chaldæus.

Clamor Ierusalem ascendit] Urbis per se minimè aquosæ. Vide Esaia xxii. 9. Tacitum Histor. v.

3. *Majores*] Id est, Viri summates.

Miserunt minores] Servos, aut domesticos suos.

Ad aquam] *Supple, quarendam.*

Venerunt ad hauriendum] In Hebræo, *ad cisternas*: optimè. Vide Tacit. dicto loco de Hierosolymis. Nec aliter hic Chaldæus.

Confusi sunt] Id est, indoluerunt.

Et operuerunt capita sua] Id in luctu fieri solebat, II Samuel. xv. 30.

4. *Propter terræ vastitatem*] In Hebræo, *Propter humum*

humum contritam aut fractam; quod non malè interpretantur LXX: τὰ ἔργα τῆς γῆς ἐξέλιπεν [opera terræ defecerunt].

5. *Cervæ in agro peperit & reliquit*] Id est, quod peperit reliquit in agro, quod pastu destituta lac non haberet unde fœtum aleret. Cervæ magna cura fœtus: Plin. viii. 32.

6. *Et onagri steterunt in rupibus, traxerunt ventum*] Nempe vice aquæ. In altis locis liberior est ventus.

Quasi dracones] Qui ob calidissimum sanguinem quærent frigora; ideoque & elephantis sanguinem, qui frigidissimus est, appetunt: Plinius viii. 12.

Defecerunt, oculi eorum] Id est, præ macie acti sunt introrsum.

7. *Si iniquitates nostræ responderint nobis*] Melius, *testificatæ sunt contra nos*: ut hic rectè Chaldæus.

Domine, fac propter nomen tuum] Ità nobiscum age ut memineris nos tuos esse.

Quoniam multæ sunt aversiones nostræ, tibi peccavimus] Melius: *Si multæ sunt aversiones nostræ, tibi peccavimus*. Vicinos nostros non offendimus, de tuo jure agitur.

8. *Quare quasi colonus futurus es in terra*] Solent conductores terram exhaurire, quia ipsorum non est; at hæc tua est.

Et quasi viator declinans ad manendum?] Viator de salute ejus terræ per quam transit sollicitus non est. Tu autem hic non diverteris, sed habitas.

9. *Quare futurus es velut vir vagus, ut fortis qui non potest salvare?*] נַרְהָם [lassus] alibi in sacris literis non est. Arabibus نَرَهَم est supervenire. *Quare similis esses viro Principi, qui superveniens alicui periclitanti, non satis validus est ad eum liberandum?*

Tu autem in nobis es, Domine] Non transis, aut supervenis.

10. *Hæc dicit Dominus populo huic*] De populo hoc.

Qui dilexit movere pedes suos] Me neglecto nunc huc, nunc illuc discursarunt, suprâ 11. 18. Faciam ut egregiè discursent.

11. *Noli orare pro populo isto in bonum*] Suprà vii. 16.

12. *Gladio, fame & peste*] Quæ vel singula sufficerent. Sunt hæc tria gravissima iræ divinæ instrumenta. Vide 1 Samuel. xxiv.

13. *Ab, ab, ab, Domine Deus, Prophetæ dicunt eis, Non videbitis gladium, & fames non erit in vobis, sed pacem veram dabit vobis in loco isto*] Vide & infra xxi. 17. Adfert hoc Ieremias, ut leviolem faciat populi culpam.

14. *Falsò prophetæ vaticinantur in nomine meo*] Deus hanc excusationem non recipit: neque enim credere debuit populus iis qui blandiendo fovebant vitia, neque ex ulla prædictione circumstantiis, ità ut oportet, bene definita ac circumscripta, & secuto eventu, fidem fecerant se à Deo mandatum habere. Vide Deuteron. xvi. 22. & ibi dicta.

15. 16. *Consumuntur prophetæ illi, & populi quibus prophetant erunt projecti in viis*] Peribunt & seductores & seducti, Ezech. xxxiii. 6.

Effundam super eos malum suum] In Hebræo, *malitiam ipsorum*; id est, pœnam malitiæ respondentem.

17. *Deducant oculi mei lacrymam per noctem & diem*] Hæc ipsa verba vult Ieremiam loqui, ut perterrefiat populus.

18. *Propheta quoque & Sacerdos abierunt in terram quam ignorabant*] סָרְחָר אֶל אֶרֶץ, vel אֶת אֶרֶץ, est *circuire terram negotiandi causâ*, quod ἐμπορεύεσθαι vertunt Græci: unde & hic ἐμπορεύθησαν [negotiati sunt] legendum videtur, non ἐπορεύθησαν [abierunt]. Vide Genes. xxxiv. 10. 22. xlii. 34. 11 Paral. ix. 14. 10 Prov. i. 14. xxxi. 14. Ezech. xxvii. 21. Ergò & hic sensus est, tam prophetas illos falsos, sive Scribas, ut hic habet Chaldæus, quàm Sacerdotes pariter id egisse, ut stultitiam populi sibi haberent quæstui: quod verum esse etiam suprâ v. 21. didicimus.

Quam ignorabant] In Hebræo, *Et non cognoverunt*: id est, Iudæi non intellexerunt se decipi agyrtarum dolis.

19. *Quare ergo percussisti nos ità ut nulla sit sanitas*] *Quare ergo percuteres*. Nam Hebræi cùm subjunctivum non habeant, pro eo ponunt indicativum. Sensus est: moderatius feri.

Expectavimus pacem, & non est bonum] Repetitur ex eo quod suprâ vii. 15.

21. *Neque facias nobis contumeliam solii gloriæ tuæ*] In Hebræo: *Nè dejicias solium gloriæ tuæ*. noli Iudæam ità vilipendere.

22. *Numquid sunt in sculptilibus Gentium qui pluant?*] Pluviam petimus, non ab idolis, sed abs te qui dare potes.

CAP V T X V.

1. *Si steterint Moses & Samuel coram me*] Melius, *Si starent*. Si viveret nunc aut Moses, aut Samuel, duo populi hujus amantiissimi, non me moverent. Simile Ezech. xiv. 14. Stare, gestus orantium in illis populis. Vide quæ dicta ad Matth. vi. 5. & Lucæ xvi. 11.

Ejice illos à facie mea] Id est, patere ejici.

2. *Qui ad mortem, ad mortem*] Mortem hic pestem intellige. Vide dicta ad Matth. xxiv. 7. Sensus est, Nihil mea refert quomodo ab hac terra tollantur, dummodo tollantur. Tribus mortis generibus, pesti, gladio hostili, & fami, quartum per feras addit Ezech. xiv. 15. At hic feræ sequuntur, non tamen ut interemtrices vivorum, sed ut laceratrices mortuorum.

3. *Visitato super eos quatuor species*] In Hebræo, *Præficiam illis quatuor genera*: rerum scilicet carnivorarum, ut enumeratio ostendit.

4. *Et dabo eos in fervorem universis regnis terræ*] *In commotionem*: id est, ut vagi errent. Sumtum enim est hoc verbum ex Deuteron. xxviii. 25.

Propter Manassæ filium Ezechie regis Iudæ, super omnibus quæ fecit in Ierusalem] Id est, ob peccata illa omnia, quorum auctor fuit Manassæ, imitator populus. Simili modo causa pœnæ adferuntur peccata Ieroboami 1 Regum xiv. 16.

5. *Quis enim miserebitur tui Ierusalem?*] Id est, *Quis miseretur?* Quis ità esset lenis, ut tui posset misereri?

Aut quis contristabitur pro te?] Quis indoleret tuis malis? paulatim crescit oratio.

Aut quis ibit ad rogandum pro pace tua?] *Quis pedem movere velit, ut inquirat quomodo valeas?* Ità hic Chaldaeus: *שאל לשלום* [interrogare de pace] sic sumitur 11 Samuel. vii. 10. 1 Paralipom. xviii. 10. Psalmo cxxi. 6.

6. *Laboravi rogans*] In Hebræo, *Lassus sum pœnitendo*: id est, indulgentiam meam tamdiu præstando contra Legis minas.

7. *Et disperdam eos ventilabro in portis terræ*] Disjiciam illos in omnes terminos terræ, ut nempe per eos evehantur: disjiciam ut palea disjicitur ventilabro.

Interfeci & disperdidi populum meum] Id est, multos antehac tradidi hostibus interficiendos, ut eos qui in Mageddo ceciderunt.

Et tamen à viis suis non sunt reversi] Nempe, qui istis cladibus fuerunt superstites.

8. *Multiplicatae mihi sunt viduae ejus*] *Multiplicabuntur*: & ità cætera.

Induxi eis super matrem adolescentis vastatorem meridie] Hoc est, eum illis adducam qui non per insidias, sed clarâ die matres orbet liberis.

Natum ante ora patris, patrem qui obtruncet ad aras. Ut cum Virgilio loquar. Viduis bene subjicit orbos.

Misi super civitates repente terrorem] Tantum undique terroris erit ut minorum oppidorum nullum resistere audeat.

9. *Infirmata est quæ peperit septem, defecit anima ejus*] Id est, Hierosolyma, numerosæ proles parens, succumbet hosti.

Occidit ei Sol cum adhuc esset dies] In medio rerum secundarum cursu eversa est.

Et residuos in gladium dabo] Illos qui cum Godolia, qui popularium suorum manibus cecidere, 11 Regum xxv. 25.

In conspectu inimicorum eorum] Id est, oblectationi, oculisque hostium occiderunt, ut Tacitus in re simili loquitur.

10. *Væ mihi mater mea*] Loquitur Ieremias conquerens de maximis odiis quæ ipsi pareret talium rerum vaticinatio. nam

Obsequium amicos, veritas odium parit.

Quare genuisti me?] In quas misérias sum genitus?

Virum rixæ, virum discordiæ in universa terra] Quem odere, quem maledictis incessunt omnes: *σημειον ἀντιλεγόμενον* [signum quod oppugnatur] Lucæ i. 34.

Non feneravi, nec feneravit mihi quisquam] Fenus inter Hebræos vetitum. Itaque vertendum: *mutuam pecuniam nec dedi ego cuiquam, nec quisquam mihi.* Nullum mihi pecuniarium negotium cum quoquam intercessit, unde lites oriri solent.

11. *Si non reliquæ tuæ in bonum*] Ne verax habear, nisi ultimæ res tuæ futuræ sint prosperæ.

Si non occurri tibi in tempore afflictionis, & in tempore tribulationis adversus inimicum] Nisi in tempore misero ac calamitoso tibi conciliator sim gratiæ apud hostem. Vide infra xl.

12. *Numquid federabitur ferrum ferro ab Aquilone & æs*] Multam hic fuisse versionum varietatem notat Hieronymus. Ea indè nata quòd alii legere *ירע*, ut & nos habemus, Theodotio verò *ירע* [cognoscit]. Rur-

sum illud *ירע* alii derivant à *ירע*, ut sit *nocebit*; alii à *רע*, ut sit *federabitur*: quomodo & Chaldaeus accepisse videtur. Versio maximè loco conveniens hæc esse videtur: *An ferrum nocere poterit & ferro Aquilonari, & æri?* Ferrum Aquilonare intellige *chalybem*, ità dictum à Chalybibus populis ad Septentrionem, de quibus vide Strabonem xii Geographicôn. Sensus autem hic: *Esto Iudæi sint duri ut ferrum, ego tibi ero pro duplici muro, altero chalybeo, altero aheneo.*

13. *Divitias tuas & thesauros tuos in direptionem dabo*] Hic sermo Dei ad Iudæam se convertit.

Gratis] Nihil pro eo munere accipiam, contentus ultione.

In omnibus peccatis tuis, & in omnibus terminis tuis] *Propter omnia peccata quæ in finibus tuis omnibus commisisti.* Hunc sensum nobis monstrat id quod infra habemus xvii. 3. Inter peccata autem vel maximè intelligenda idololatria.

15. *Tu scis, Domine, recordare mei*] Iterum Ieremias loquitur, & se tutelæ divinæ commendat.

Noli in patientia tua suscipere me] Id est, noli patiens esse, & tardus in injuriis meis vindicandis. Sic *susceptus* etiam Latinis dicitur qui in alterius est tutela.

16. *Inventi sunt sermones tui, & comedi eos*] Simulatque intellexi mandata tua, statim ea in animum admisi. Vide Ezech. i. 1.

Quoniam invocatum est nomen tuum super me] Lætabar Prophetam Dei me vocari.

17. *Non sedi in concilio ludentium*] In choro cantantium & saltantium.

Et gloriatus sum] Neque exultavi. Id est, nihil mihi ab eo tempore fuit dulce.

A facie manû tuarum solus sedebam] Propter mandata mihi imposita desertus sum ab omnibus.

Quoniam comminatione implesti me] Quia omnia vaticinia quæ mihi imposuisti sunt minacia.

18. *Quare factus est dolor meus perpetuus?*] Melius, *fieret.* Et mox: *renneret curari.* Cur patereris me perpetuò opprimi?

Facta est mihi quasi mendacium aquarum infidelium] Rectius, *Et fieres mihi fallax, ut aquæ infideles*: quæ hyeme multum strepunt, æstate non comparent. Confer Iobum vi. 15.

19. *Si converteris, convertam te*] Melius: *Quia verteris quò te verto.* Id est, ad cuncta imperia mihi præsto es.

Et ante faciem meam stabis] *Stas*: id est, & quia ministras mihi. Id enim est *stare coram aliquo.* Vide Deuteron. x. 8. & quæ diximus ad Matth. xvi. 10.

Quasi os meum eris] *Quasi os meum es.* Fideliter refers quæ tibi imperavi. Idem loquendi genus Exodi iv. 16.

Convertentur ipsi ad te, & tu non convertèris ad eos] Illi te rogabunt, non tu illos. Vide impletum hoc xlii. 2.

20. *Et dabo te populo huic in murum æneum fortem*] Superabis omnes illorum ictus.

Et bellabunt adversum te, & non prævalebunt] Multis quidem modis te vexabunt, sed vitam tibi non auferent.

CAPVT XVI.

2. **N**on accipies uxorem, & non erunt tibi filii & filiae in loco isto] Vetat Ieremiam uxorem ducere, & liberos gignere, propter mala imminetia, quibus satius unum exponi quàm plures. Vide Paulum I Corinth. vii. 29.

4. Mortibus ægrotationum] Peste, ut suprà xv. 2. nam de fame & gladio sequitur.

5. Nè ingrediaris domum convivii] Id est, jam nunc exemplum illis esto, ut discant carere omnibus gaudii signis, ut quæ brevi omnia ab ipsis erunt auferenda. Hunc sensum suggerunt quæ sequuntur infra 9.

6. Et non se incident, neque calvitium fiet pro eis] Quos scilicet mores multi à vicinis sumserant, spre- tā lege quæ exstat Levitici xix. 27. 28. Deuteronomii xiv. 1.

7. Non frangent inter eos lugenti panem, & non dabunt eis potum calicis ad consolandum super patre suo & matre sua] Mos enim erat, ut notant Hebræi, lugentibus mitti ab amicis & epulas, & vinum, longè optima. Vide Ezech. xxiv. 17. Apparet & hunc interpretem & Lxx legisse לחם [panem], non להם [ipsis], melius haud dubiè. Non dissimilem morem Græcorum ἐν περὶδείπνοις & Latinorum in parentali- bus notat hic Hieronymus.

9. Vocem gaudii & vocem lætitiæ, vocem sponsi & vocem sponsæ] Repetit ex iis quæ suprà vii. in fine.

10. Quare locutus est Dominus super nos] Confer quæ suprà xiii. 22.

12. Ambulat unusquisque post pravitatem cordis sui mali] Nulla tam prava vobis incidit cupido quam non opere impleatis.

13. Et servietis ibi diis alienis die ac nocte] Id est, servietis populis qui illis diis serviunt, ut hic optimè interpretatur Chaldæus. Videtur enim qui domino imperat & servo imperare.

Qui non dabunt vobis requiem] Optimè ad sensum qui sequitur connectendum vertas: donec vestri misertus fuero.

14. Propterea ecce dies venient] Etenim, ecce venient dies. Causa redditur postremi dicti.

Non dicetur ultra] Id est, nova beneficia obscurabunt veterum memoriam: sicut magis placent nova cantica.

15. De terra Aquilonis] De Media & vicinis ei locis.

16. Ecce ego mittam piscatores multos dicit Dominus, & piscabuntur eos] Piscatores isti sunt Chaldæi, qui Iudæos undique velut ἀμφιέλης, sive everriculo cepere.

Et post hæc mittam eis multos venatores, & venabuntur eos de omni monte, & de omni colle, & de cavernis petrarum] Venatores isti sunt Persæ, qui ex omnibus locis Iudæos recolligent.

17. Oculi mei super omnes vias eorum] Malas ac bonas.

18. Et reddam primum duplices iniquitates & peccata eorum] Non antè eos reducam quàm gravissimè eos punierim. Duplicis pænæ mentio eodem sensu Esaïæ xl. 2. quò videntur hæc verba respicere.

Chaldæus: ראשונה משנה interpretatur primis & secundis: primis qui avecti sub Iechonia, secundis qui sub Sedecia.

In morticinis idolorum suorum] Cadaveribus deorum suorum. Id est, victimis humanis. Vide infra xix. 5. & Ezechielis xvi. 20.

Et abominationibus suis] Idolis.

19. Domine, fortitudo mea] Arripit Ieremias pol- litationem Dei de reducendo populo, & cum gau- dio approbat.

Ad te gentes venient] Magni greges Iudæorum.

Verè mendacium possederunt patres nostri, vanitatem quæ eis non profuit] Spes habuerunt malè collocatas: hoc dicent experimento edocti.

20. Numquid faciet sibi homo deos, & ipsi non sunt dii?] Id est, qui Dei non sunt. Fierine potest ut hu- mana audacia id jus sibi sumserit, ex non diis facien- di deos? Tertullianus Apologetico, Apud vos de humano arbitrato divinitas pensatur; nisi homini Deus placuerit, Deus non erit: homo jam Deo propitius esse debet.

21. Iccirco ecce ego ostendam eis per vicem hanc, ostendam eis manum meam, & virtutem meam] Re- spondet Deus Prophetæ, quia rem tam fœdam, Ie- remia fatente, admiserant Iudæi, se manifesta datu- rum divinitatis suæ indicia. Manum intellige in illis puniendis, virtutem sive potentiam in reducendis.

Et scient quia nomen mihi Deus] יהוה, id est, qui in promissis mihi constem. Vide Exodi vi. 2.

CAPVT XVII.

1. **P**eccatum Iuda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino] Melius Chaldæus: & ungue ada- mantino. Est enim utrobique א nota instrumenti. Unguis adamantis est acumen ejus quo scribi solet. Vide Paraphrasten Hierosolymitanum Deuterono- mii xxxi. 13. Sensus est: Ego durè eos tractan- do faciam ut meminerint quæ & quanta peccave- rint. Pro scriptum est, rectè verteris scribetur.

Exaratum super latitudinem cordis eorum] Sculptum (supple, erit) in tabula cordis eorum. Solebant ab ido- lolatris ἀμύλα [amuleta] quædam suspendi ad cor, in quibus erant deorum nomina, aut χαράγματα [insignia], aut numeri. Ad ea alludens dicit illam idololatriam non facile abituram ab ipsorum corde, ob pœnas scilicet quas sint sensuri.

Et in cornibus ararum eorum] In cornibus ararum scribi solebant deorum nomina. Vide Act. xvi. 23. Ad eum morem alludens hoc significat, fore ut illis cornibus transfodiantur, id est, pessimè tractentur ob ista facta. Confer Psalm. xxi. 22.

2. Cum recordati fuerint filii eorum ararum suarum] In Hebræo: Secundum recordari filios ararum suarum. Sensus est: ut recordentur diu quid fecerint.

3. Montane in agro] Id est, o tu Hierosolymita, qui in agro optimo montem Sionis inhabitas.

Fortitudinem tuam] Id est, opes tuas, vasa, gem- mas, vestes.

Omnes thesauros tuos] Congesta argenti pondera & auri.

Excelsa tua propter peccata in universis finibus tuis] Melius: & excelsa tua quæ tibi in peccatum fuere

in universis finibus tuis: Omnia hæc, ait Deus, diripientur.

4. *Et relinqueris sola ab hereditate tua*] Versio optima & Chaldaicæ congruens, *Et intermissionem facies tu, & qui tecum ab hereditate tua*; id est, cogèris non unum annum, ut lex præcipit Exod. xxi. 11. Levit. xxv. 3. 4. sed multos annos tu cum domesticis tuis cessare à colenda terra, nimirum ut olim comminatus fui Levit. xxvi. 34.

Vsq̃ue in æternum ardebit] In Hebræo: *in seculum*, id est, diu.

5. *Maledictus homo qui confidit in homine, & ponit carnem brachium suum, & à Domino recedit cor ejus*] Id est, cum interim à Domino recedat ejus cor. Similis additio Esaiæ xxxi. 1. *Carnem*, id est, hominem mortalem, omnibus casibus obnoxium. *Brachium*, id est, potentiam.

6. *Erit enim quasi myrica in deserto*] ערער, alii myricam, alii juniperum vertunt: quo sensu & Arabes vocem eandem usurpant.

Et non videbit cum venerit bonum] Id est, quæ, cum tempus venerit arboribus fructum esculentum proferendi, ipsa nihil profert tale. Hunc sensum nobis indicat membrum oppositum.

In terra salsuginis & inhabitabili] *Qualis terra Sodomorum*, ait hic Chaldæus.

8. *Lignum quod transplantatur super aquas*] *Quasi arbor plantata propter aquæ rivum.*

Et in tempore siccitatis] Α'Ερροχίας, άνομΕπίας [*defectus pluvie*]. Est hic eadem vox in Hebræo quæ supra xiv. 1.

9. *Pravum est cor omnium*] *Dolosum.* De Iudæis plerisque illius temporis loquitur.

Et inscrutabile] Vox Hebræa שׁוֹנֵן à Chaldæo vertitur, *validum*, id est, durum.

11. *Perdix fovit quæ non peperit*] In Hebræo: *Perdix ova fovet, sed non parit.* Id est, sæpe fit ut pul- lus non sequatur, quia ova sunt subventanea. Vide Aristotelem de Historia Animantium vi. 2. Plin- ium x. 33.

Fecit divitias & non in judicio] Iniquis modis opes sibi quæsit non mansuras.

In dimidio dierum suorum derelinquet eas] Vide Psalmum lv. 24.

Et in novissimo suo erit insipiens] Id est, tandem- que apparebit ipsum non fuisse sapientem, sicut se esse putaverat.

12. *Solum gloriæ altitudinis à principio, locus sanctificationis nostræ*] Hic Propheta se suosque non- nullos opponit illis, de quibus Deus locutus fuerat. *Locus*, inquit, cultus nostri non sunt excelsa & luci, sed illud Templum magnificum abs te ipso, ó Deus, jam à Solomonis temporibus ei rei destinatum.

13. *In terra scribentur*] Quæ in pulvere scribun- tur, ea levi vento delentur.

Quoniam dereliquerunt venam aquarum viventium, Dominum] Id est, scaturiginem omnis boni.

14. *Sana me Domine, & sanabor*] Adfer solatium gravissimis illis doloribus meis, de quibus questus sum xv. 10. ut melius me habeam. *Salvum me fac, & salvus ero*: id est, protege me contra inimicorum machinationes, nè mihi noceant.

15. *Ipsi dicunt ad me: Vbi est verbum Domini? ve-*

mat] Vbi tam diu moratur tuorum vaticiniorum eventus? Adsit. Ità illudebant Prophetæ.

16. *Et ego non sum turbatus te pastorem sequens*] Melius, *Ego non cucurri post te, ut pastor essem*: id est, non ambii munus hoc propheticum.

Et diem hominis non desideravi] Hebræa punctatio requirit: *Diem doloris non optavi*, nempe populari- bus meis. Sic & Chaldæus.

Tu scis: quod egressum est de labiis meis, rectum in conspectu tuo fuit] In Hebræo, *Quod egressum est de labiis meis coram te fuit*: Id est, à te processit.

17. *Non sis tu mihi formidini*] Id est, exitio, ut hic Chaldæus: μετανομία [*transnominatio*].

18. *Duplici contritione contere eos*] Multiplici ma- lo eos edoma.

19. *Hæc dicit*] *Hæc dixerat.*

Sta in porta filiorum populi, per quam ingrediuntur Reges Iuda, & egrediuntur] Portam intelligit Urbis quæ Regis palatio erat proxima.

Et in cunctis portis Ierusalem] Nempe per quas populus intrare & egredi solebat.

21. *Custodite animas vestras*] Id est, attendite vobis ipsis.

Nolite portare pondera in die Sabbati, nec inferatis per portas Ierusalem] Neque ipsi merces inferte, ne- que ab aliis inferri in Urbem finite die Sabbati. Vide Nehem. xiii. 16. 17. 18.

22. *Et nolite ejicere onera de domibus vestris in die Sabbati*] Sordes putà.

Et omne opus non facietis] Nempe famulum. Vide Decalogum.

Sanctificate diem Sabbati] Nempe quietem ser- vando.

24. *Si audieritis me, inquit Dominus, ut non infe- ratis onera*] Συμφορῶν [per complexionem], id est, si & legem de Sabbato, & alias leges meas ob- servaveritis.

25. *In curribus & equis*] Magnificè.

26. *De campestribus, & de montosis, & ab Austro*] Distributio totius in suas partes. Nam sortis Iudæ pars erat ad Austrum, pars in planis, pars in monta- nis locis, Iosue xv.

Portantes holocaustum & victimas] Tutò scilicet, nemine impediante.

27. *Succendam ignem in portis ejus*] In his ipsis portis per quas Ieremias meo mandato vos allo- quitur.

Et devorabit domos Ierusalem, & non exstinguetur] Id est, non exstinguetur donec omnes domos urbis absumserit. Illud domos in Hebræo est אֲרָמֹת, quod domos turritas significat.

C A P V T X V I I I.

2. **D**escende in domum figuli] Descende, ex Tem- plo scilicet: nam sub Templum erant figu- linæ. Vide quæ ad Matth. xxv. 11. 10.

3. *Super rotam*] Sic & Chaldæus. Alii *sellas* ma- lunt interpretari, quomodo vox אֲנִיִּים sumitur Exodi i. 16.

4. *Et dissipatum est vas quod ipse faciebat è luto ma- nibus suis*] *Quod fecerat.* Fractum autem ab ipso, quia ei displicebat.

6. *Sicut*

6. *Sicut lutum in manu figuli, sic vos in manu mea*] Id est, ita vos possum frangere & refingere.

7. *Repente loquar*] Tempore aliquo loquar, ut hic Chaldaeus.

Vt eradicem & destruam] Tales minae, ut & promissa, suam habent tacitam conditionem, rebus sic manentibus. Vide Ionæ historiam. Non ergo propriè Deus aut poenitentiam agit suorum decretorum, aut ea mutat, sed ita agit quasi mutet, cum mutatio sit in re, non in ipso. Sic dicimus navigantibus terras recedere.

11. *Ego fingo contra vos malum*] Fingam. Manet enim in comparatione figuli.

Et cogito contra vos cogitationem] Id est, consilio contra vos sumpto.

12. *Qui dixerunt: desperavimus*] Desperatum est. ut supra 11. 25.

14. *Numquid deficiet de petra agri nix Libani?*] Ex iis quæ jam sequuntur ἐν ἀποδόσει [in redditione], videtur hæc versio esse optima: *An deseret* (viator aliquis) *agrum præ rupe ac nive Libani?* Eritne aliquis tam stultus, qui iter confragosum ac nivibus oblitum malit inire quam vias planas?

Aut evelli possunt aquæ erumpentes frigidae & defluentes?] *Aut deseret* (sitiens aliquis) *aquas fluentes præ corruptis gelu:* ut sit transpositio quædam verborum, & defectus literæ מ ante נוֹרִים [profluentes].

15. *Quia oblitus est mei populus meus*] Attamen oblitus est. Est enim oppositio.

Frustra libantes] In Hebræo, *Adolentes rei vanæ:* id est, idolo.

Et impingentes in viis suis] In Hebræo, *fecerunt* (idola) *ut* (Iudæi) *errarent in itinere suo.*

In semitis seculi] In Hebræo hic iterum deest מ, & sensus est, *à semitis antiquis*, quas Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Moses, & Prophetæ institerant.

Vt ambularent per eas in itinere non trito] *Vt irent per semitas viæ non complanatae:* per confragosa. Instat enim cœptæ comparationi.

16. *Vt fieret terra eorum in desolationem*] *Vt fiat:* id est, hic erit exitus illarum pravarum actionum.

Et in sibilum sempiternum] *Sibilum longi temporis.* Sibilus apud omnes gentes signum contemptus, 1 Regum ix. 8. Sic,

———— *Populus me sibilat.* ————

Pastoritia fistula apud Ciceronem.

Et movebit caput suum] Signum & hoc contemptus, ut 11 Reg. xix. 21. Matth. xxvii. 39.

17. *Sicut ventus urens dispergam eos coram inimico*] In Hebræo, *Ventus ab Oriente.* Is violentus est illis in locis, & obvia quæque abripit, Iob. xxvii. 21.

Dorsum & non faciem ostendam eis] In Hebræo, *cervicem.* Tergum alicui obvertere est averfantis.

18. *Cogitemus contra Ieremiam cogitationes*] *Accusationes;* ut mox sequitur, *percutiamus linguâ.*

Non enim peribit lex à Sacerdote, neque consilium à sapiente, neque sermo à Propheta] *Accusatio hæc erit, Eum falsa vaticinari.* Neque enim fieri potest ut Deus hanc terram sibi dilectam sinat esse sine Sacerdotibus qui Legem doceant, & sine Scribis qui obscura enodent, & sine Prophetis qui Dei voluntatem revelent. Confer quæ supra v. 12.

19. *Attende, Domine, ad me*] Illi non attendunt: tu, Domine, attende.

20. *Foderunt foveam*] Sic vocat illam accusationem. Vide & mox 22.

Steterim in conspectu tuo] Ministraverim tibi.

21. *Da filios eorum in famem*] Nihil obsto amplius quin omnia efficias quæ minatus es, cum tam obduratam esse ipsorum malitiam video.

C A P V T X I X.

1. **H**æc dicit Dominus] *Dixit.* Narrat enim sibi à Deo imperata.

Lagunculam figuli] *Lagenam fictilem*, quæ quàm facile frangitur, tam facile Deus fracturus erat populum Iudaicum. *Lagena* בקנק nomen apud Hebræos habet ἐξ ὀνοματοποιίας [ex nominis fictione], quia sonus quem edit sic non malè exprimitur.

À senioribus populi, & à senioribus Sacerdotum] Quis credat fictile emi potuisse à tot viris summatibus? Est omnino ἑκείνῃς [defectus], aut σύνθεσις [complexus] potius: nam קנית [sumere] etiam huc, quamquam minùs propriè, potest referri: quod bene visum & à Chaldæis, & à Græcis, si editionum posteriores sequimur, καὶ αἱ εἰς ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων τῆ λαῶ καὶ ἀπὸ τῶν ἱερέων [et adduces à Senioribus populi & Sacerdotibus], supple τινάς [aliquos]. Eos tibi assume testes, nempe ex magno Synedrio, quod partim ex Sacerdotibus, partim ex aliarum tribuum hominibus constabat, nè quis postea excusationem haberet de ignorantia: nam illi LXXII totum populum repræsentabant.

2. *Quæ est juxta introitum portæ fictilis*] Hebraicè החרסות, aut החרסות: nam duplex est lectio. Quidam à חרס, quod Solem interdum significat, intelligi volunt portam Soli orienti oppositam, de qua mentio apud Nehem. iii. 29. At Chaldaeus exposuit תרע קלקלתא, id est, *portam sterquiliniæ.* Vox חרסית, quæ hic in Hebræo reperitur, Chaldæis lutum significat. At חרש cum puncto in cornu Schin sinistro, quod ferme idem est cum Samech, & sæpiissime permutatur, est fictile. Et hanc interpretationem cæteris præferam, ut illa fuerit porta extra quam figuli, qui proximè Templum vasa in usus Templi fabricabant, fragmenta fictilium abiciebant, quò deinde & alias sordes abjectas fuisse non est incredibile. Hanc interpretationem firmannt quæ diximus supra xvi. 2. & quæ modò habebimus 10. & 14. & Zachar. xi. 13. *Vallis Ennōmi*, sive *Topheth*, & Cedron torrens proximè Templum fuere: ibidem figuli intra portam, & extra portam ista loca ejectamentorum.

3. *Reges Iuda*] Id est, Rex & Augusta. Vide supra xiii. 18.

Ita ut omnis qui audierit illam, tinniant aures ejus] Locutio Hebræa, 1 Sam. iii. 11. 11 Reg. xxi. 12. Sensus est: aures omnium hoc nuntio quasi tonitru percillantur.

4. *Et alienum fecerint locum istum*] Templum profanarint. Vide quæ supra v. 30.

Et libaverint in eo] *Adoleverint:* ut supra jam aliquoties notavimus.

Et repleverunt locum istum sanguine innocentum] Puerorum. *Locum istum* cum dicit, digito vallem Ennōmi demonstrat, quæ non longè erat à Templo, Zz 2
ubi

ubi hic sermo habitus. Vide Psalm. cv. 37. supra vii. 31.

5. *Quæ non præcepi, nec locutus sum, nec ascenderunt in cor meum*] Repetita ex illis supra vii. 31.

6. *Sed vallis occisionis*] Nempe non puerorum, sed virorum; non innocentium sed eorum qui id sunt meriti. Repetita & hæc ex eodem capite vii. 32.

7. *Et dissipabo consilium Iuda & Ierusalem in loco isto*] Adhuc vallem Ennomi sive Hinnomi demonstrat, ubi pars futura erat castrorum Chaldaicorum.

8. *In stuporem & sibilum*] Vide supra xviii. 16. Idem loquendi genus infra L. 13.

9. *Et cibabo eos carnibus filiorum suorum*] Horrenda, sed vera. Simile habuimus I Reg. vi. 28. & aliud in Iosepho vii. 8. belli Iudaici.

10. *Et conteres lagunculam in oculis virorum*] Mos vetus in Oriente, & apud alias gentes, non vocibus tantum sed & rebus loquendi: inde ῥύμωλα [res significantes].

11. *Quod non potest ultra instaurari*] Lagena fracta non instauratur, sed ex eadem materia fit alia lagena, supra xviii. 4. Sic Deus novum fecit populum Iudaicum, non eundem ex iisdem, sed per suffectionem.

Et in Topheth sepelientur, eò quod non sit alius locus ad sepeliendum] Rectius: Ita ut non (sufficiat) locus ad sepeliendum, ut diximus supra vii. 32.

12. *Loco huic*] Iam ex Templo Urbem monstrat, ut sequentia indicant.

13. *Et erunt domus Ierusalem & domus Regum Iuda sicut locus Topheth, immunda*] Id est, plenæ cadaveribus. Illud domus Regum Iuda negat Hieronymus in Hebraicis sui temporis exemplaribus fuisse. At est in nostro, & in Chaldaico, non minus quam in Græco. Vides varietatem exemplarium.

In quarum domatibus sacrificaverunt omni militiæ cæli] Id est, in tectis planis, sive solariis, quæ Græci δώματα, Hebræi תגות vocant. Vide quæ ad Matthæi x. 27. Nam talia tecta pro excelsis usurpabantur, eò quod liber ibi esset siderum conspectus.

14. *Et stetit in atrio domus Domini*] Neque enim longè à Topheth erat Templum. Atrium intelligit subdiale maximum.

Et dixit ad omnem populum] Cum maxima esset frequentia.

C A P V T X X.

1. **E**T *audivit Phassur filius Enmer Sacerdos, qui constitutus erat princeps in domo Domini*] Id est, ex sacerdotali familia ἐφημερίας [functionis per vices] decimæ sextæ, 1 Paralipom. xxiv. 14. Princeps תנח in Templo: id est, στρατηγός τῆς ἐκκλησίας [Prætor Templi], cui jus erat prehensionis in eos qui in Templo delinquebant, ut diximus ad Matth. xxv. 47. ad Lucam xxi. 4. Iudicium autem non erat penes illum, aut penes Sacerdotes solos, sed penes Syhedrium, in quo plerumque multi erant e Sacerdotibus. Vide infra xxvi.

2. *Et percussit Phassur Ieremiam Prophetam*] Id est, manum ei injecit: quomodo & Græca vox αἰσάσσειν

[percutere] sumitur Matth. xxvi. 31. & Marci xiv. 27. ubi in Syriaco est ܐܬܬܝܬܐ, idem significans quod id quod hic habemus ܐܬܬܝܬܐ. Hoc autem ܐܬܬܝܬܐ per αἰσάσσειν [capere] vertitur Ezechielis xxxiii. 21. xl. 1.

Et misit eum in nervum] Id est, in carcerem, ut hic habet Chaldaeus. Lxx καὶ ἀρράκην [portam pensilem] vocant; infra xxix. 26. ἀπὸ κλεισμά [claustrum]. At Symmachus modò Σατανιστήριον [quæstionarium], modò σπρελωτήριον [locum cruciatuum]. Is qui Paralipomena interpretatus est φυλακὴν [custodiam]. Ajunt quidam fuisse cippum factum ex lignis, in quibus erant foramina, unum per quod collum, duo altera per quæ manus trajiciebantur.

Quod erat in parte Benjamin superiori] Id est, in summa porta illa quæ à Beniamine dicebatur.

In domo Domini] In Templi appendicibus.

3. *Non Phassur vocavit Dominus nomen tuum*] Id est, augescentem principem à פוש & תנח.

4. *Sed pavorem undique*] Magor-misabib, id est, exitium undique: nam id per μεταωνυμίαν [transnominatorem] formidinis nomine appellant Hebræi. Græci à τῶν, quod est migrare, vertunt μέτοικον [advenam], aut verbis similibus. Vide hic Hieronymum.

6. *Quibus prophetasti mendacium*] Nempe dicens fieri non posse ut Deus hanc terram relinqueret sine Sacerdotibus, Prophetis & Doctoribus. Vide supra v. 31. & xviii. 38.

7. *Seduxisti me, Domine, & seductus sum*] Hic jam incipiunt questus Ieremiæ cum esset in illo carcere, Iobi questibus non multum distimiles. Optimè autem veritas: Si tu me seduxisti, Domine, seductus sum. Isti homines ajunt me falsa vaticinari; at ego decipi non possum, nisi tu me deceperis, cui fidem habui.

Fortior me fuisti, & invaluisti] Tu qui multo me es validior, hoc onus vaticinandi mihi imposuisti: quomodo detrectare potui?

Factus sum in derisum tota die] Attamen cum faciam quod mei est muneris, irrideor, vexor, excrucior.

8. *Factus est mihi sermo Domini in opprobrium*] Nempe quia non illico eveniebant quæ dixerat. At qui δίκη [Iustitia], ut ait Euripides.

——— Ἦγα γὰρ βραδεί ποδι

Σταχσοα μάρπη.

[——— gressu neutiquam observabili

Tardoque vadit.]

9. *Et dixi, Non recordabor ejus, neque ultra loquar in nomine ejus*] Cogitatio hæc interdum mihi incidit, rectius tutiusque me facturum, si mihi mandata silentio premerem.

Et factus est in corde meo quasi ignis exæstuans, claususque in ossibus meis, & defeci, ferre non sustinens] Repressit illam cogitationem metus pænæ à Deo inferendæ, sicut Apostolus ait 1 Corinth. ix. 17. ἀνάγκη γὰρ μοι ἐπικέταται. καὶ δέ μοι ἐστὶν εἰς τὴν μὴ εὐαγγελίζω [necessitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi est nisi evangelizavero] Non abludit illud Lucani:

——— magnòque exæstuat igne

Iratum te, Phæbe, ferens: nec verbere solo

Vteris & stimulis, flammæque in viscera mergis.

10. *Audivi enim contumelias multorum*] Melius, *audivi*

audivi quidem: ut sit præparatio ad id quod mox sequitur, Dominus autem.

Et terrorem in circuitu] Melius, Magormisabib: quod nomen Ieremias Phassuri indiderat supra 3. Audivi, inquit, jampridem quas insidias ille & sodales ejus mihi tenderent.

Persequimini, & persequamur eum] Melius: annuntiate & annuntiabimus. Hoc illi dicebant amicis Ieremiæ, ut sequitur, Indicate nobis aliquid mali de ipso, ut nos indicium faciamus Synedrio, & sic eum opprimamus.

Ab omnibus viris qui erant pacifici mei, & custodientes latum meum] Melius in dativo, omnibus viris: supple talia dicebant homines Phassuris.

Si quo modo decipiatur] Si qua fortè in re dixerit repugnantia, aut aliter ἐν δόλῳ [in calumniam patientia].

Et prævaleamus adversus eum] In judicio Synedrii.

11. Quia non intellexerunt opprobrium sempiternum quod nunquam delebitur] Melius: Non succedet res eis: imò sequetur eos infamia æterna quæ nunquam delebitur. Quod verè prædixisse Prophetam res ipsa comprobat. Est enim in hunc diem infame nomen eorum qui Prophetæ exitium machinati sunt.

12. Probator justus] Qui virorum bonorum constantiam multis modis exploras.

Tibi enim revelavi causam meam] Id est, commendavi. μετωνομία [transnominatio], qualis supra xi. 20.

13. Liberavit animam pauperis de manu malorum] Liberatio hæc contigisse videtur cum Ioachino sive Iechoniæ in regnum successit Sedecias. Id colligi videtur ex capitibus duobus sequentibus.

14. Maledicta dies in qua natus sum] Subauditur hic dixeram, nempe in carcere isto detentus. Confer Iobum 111.

16. Sit homo ille ut sunt civitates quas subvertit Dominus, & non penituit eum] Id est, quæ ita eversæ sunt, ut nunc quidem habitentur, ut hic exposuit Chaldæus. Respicit Prophetæ Sodoma & vicinas urbes.

17. Qui non me interfecit à vulva] Imò in utero, id est, unâ cum matre: quem sensum requirunt sequentia.

Et vulva ejus conceptus æternus] Et uterus ejus prægnans perpetuò: id est, sine partu.

CAPUT XXI.

1. **R**ex Sedecias] Hæc aliquantò sunt posterius gesta quàm editæ istæ quas habuimus prædictiones. Cum hæc scriberet liber fuit Ieremias, & incepit impleri quod habuimus supra xv. 19.

Phassur filium Melchiae] Alius est hic Phassur ab eo de quo actum capite præcedente. Nam ille erat ἐφραθίας [vicis] decimæ sextæ, hic verò quintæ, ut videre est 1 Paralipom. xxiv. 9. Sacerdotibus in his libris cognomen additur non ex patre, sed ex familia.

Et Sophoniam filium Maasie] Id est, ἐφραθίας [vicis] vicesimæ quartæ. Vide 1 Paralipom. xxiv. 18.

2. Præliatur adversum nos] Lxx: ἐφείσημεν ἐφ' ἡμᾶς [bellum nobis infert].

Si fortè faciat Dominus nobiscum secundum omnia mirabilia sua] Id est, sciamus an Deus nobis adesse velit potentiâ suâ admirabili, ut cum Sennacheribus nos obsedit.

Et recedat à nobis] Nempe Nabuchodonosor, divinâ virtute coactus.

4. Ecce ego convertam vasa belli, quæ in manibus vestris sunt] Vertam in alios longè usus quàm quibus destinata sunt.

Et congregabo ea in medio civitatis] Id est, efficiam ut Vrbe irruptâ arma vestra omnia vobis erepta adferantur in locum aliquem urbis vestræ, quem ad id elegerint victores Chaldæi.

5. Et debellabo ego vos in manu extenta] Per Chaldæos. Verba omnia magnifica. Ego, fame & peste, ut sequentia explicant.

7. In manu inimicorum eorum] Sub potestatem hostium.

Et percutiet eos in ore gladii] Vide quàm distinctè hæc prædicta, non ut Λογὴ θεοποιοῦντα [oracula flexiloqui Dei]. Confer 11 Reg. xxv. 6. 7. Eos, nempe filios Sedeciae, multos ex proceribus & populo. Sedecias ipse, ita ut Ieremias infra xxxiv. 4. & Ezechiel ix. 13. prædixerunt, mortuus est Babylone, mortè quidem non violentâ, sed haud dubiè ex mœrore contractâ.

8. Ecce do coram vobis viam vitæ, & viam mortis] Enuntiabo vobis condiciones per quas salvi eritis, aut peribitis. Si vos deditis Regi Chaldæo, vivetis; sin minùs peribitis. Hæc vera erant; sed quanto cum periculo dicerentur nemo non intelligit. Tamen dicenda erant. Et fecit Prophetæ quod erat officii sui. Libertas ἀπολογιστικῆς [humanæ electionis] hic ostenditur, ut multis aliis in locis.

10. Posui enim faciem meam super civitatem hanc in malum, & non in bonum] Maligno vultu illam aspiciam. Vide Levit. xvii. 10. & xx. 5.

In manu Regis Babylonis dabitur] Veniet in ejus potestatem, ut supra 7.

11. Domui Regis Iudæ] Sedeciae, matri, uxoribus, filiis ejus.

12. Indicate manè judicium] Diximus alibi judicia in illis locis tantum manè exercita. Vide quæ ad Iobum xxiv. 17. Rex Duarum Tribuum etiam ipse judicare poterat: & curam adhibere in Synedrio nè per sordes judicaretur.

Et eruite vi oppressum de manu calumniantium] Semper hic interpretes πῶς, quod est concutere, ut Iurisconsulti Romani loquuntur, vertit calumniari, minus accurate.

Nè fortè egrediatur ut ignis indignatio mea, & succendatur, & non sit qui exstinguat, propter malitiam studiorum vestrorum] Etiam decretis Dei contra Urbem obsignatis, poterat servari Rex, & ejus domus, & pii alii, non minùs quàm Ieremias servatus est, & Abdemelech, totque alii.

13. Ecce ego ad te habitatricem vallis solidæ, atque campestris] Melius: Nunc ad te me verto (ὁ civitas) quæ habitas vallem, quæ (velut) rupes plantæ (immines). Vrbs Hierosolyma magnâ sui parte in montibus sita latè valles, Raphaimorum

puta & Hinnomi, despiciebat. Vide Iosue xv. 8.

14. *Et succendam ignem in saltu ejus*] Mutatio personae frequens Hebraeis; deinde μετανομή [transnominatio]. nam silvam vocat domos ē cedro exstructas. Vide mox xxii. 7. Adde ii Regum xxv. 9 ii Paralipom. xxxvi. 19. infra Lii. 13.

CAPVT XXII.

1. *Hæc dicit Dominus*] Hæc dixit. Ieremias enim Sedeciae loquens simul repetit quæ Regibus antecedentibus, fratri scilicet ipsius Sedeciae, fratrique filio prædixerat, nè quid haberent quod de tam gravi Dei ultione conquererentur.

2. *Rex Iuda*] Qui ii Reg. xxiii. 30. Ioachaz vocatur, hic verò infra ii. & i Paralipom. iii. 15. Sellum, quod retributionem significat, omine ipsi non bono.

3. *Facite iudicium*] Ius sanctè reddite.

Et iustitiam] Beneficentiam exercete.

Liberate vi oppressum de manu calumniatoris] Suprà xxi. 12.

Et advenam, & pupillum, & viduam nolite contristare] Suprà vii. 6.

Et sanguinem innocentem nè effundatis in loco isto] Dicto loco vii. 6.

4. *Ingredientur per portas domus hujus*] Palatii. Vide suprà i.

Reges sedentes de genere David super thronum ejus] Vt suprà xvi. 25.

6. *Galaad, tu mihi caput Libani*] Noli aut opibus, aut situ loci nimium confidere. Galaaditis regio est opulentissima. Vide Genes. xxxvii. 25. & sita est in ipso Libano. Attamen vastata est per Teglatphalarem, ii Regum xv. 29. idem huic regiae eveniet.

Si non posuero te solitudinem] Nè habear verax, nisi id facio.

7. *Sanctificabo super te*] Præparabo & instruam contra te, ut suprà vi. 4. infra Li. 27.

Electas cedros tuas] Vnde fabricata erat regia, Cant. i. 16.

10. *Nolite flere mortuum, neque lugeatis super eum fletu*] Regem Iosiam, qui in prælio contra Ægyptum gloriose occubuerat, ereptus adventantibus malis: ii Reg. xxiii. 29. 30. xxii. 20. Esaiæ. lvi. 1.

Plangite eum qui egreditur] Qui evehetur hinc in Ægyptum per Necaonem. Is est ipse Sellum, ut sequitur, qui Ioachaz, ut diximus ii Reg. xxiii. ubi vide comma 33.

11. *Qui egressus est de loco isto*] Egressurum illum de loco isto: nempe Rege Ægypti cogente.

13. *Væ qui ædificat domum suam in iniustitia*] Fecit enim Ioachaz malum coram Domino, ut legimus ii Regum xxiii. 32.

Et cænacula non in iudicio] Non datâ, ut sequitur, operantibus mercede, contra legem Levit. xix. 13. Deuteronom. xxiv. 14.

Amicum suum opprimit frustra] Qui popularem suum nulla iusta de causa malis premit.

14. *Qui dicit: Ædificabo mihi domum latam*] Latè patentem, ut solent Reges quibus pecunia abundat.

Et cænacula spatiosa] In Hebræo, vento exposita, qualis Anastasii Imperatoris ædes Constantinopoli dicta Magnaura. Lxx hic πεπυστά [perflata].

Qui aperit sibi fenestras] In omne latus.

Pingitque sinopide] In Hebræo, שֵׁשׁ. Græci hic μίλτον [minium] vertunt, alibi χρώματα [colores]. Sunt qui Indicum significari putant.

15. *Numquid regnabis, quoniam confers te cedro?*] Pro צֶדֶד, quod cedrum significat, Lxx manifestè legerunt אַחַז [Achazo], ut sensus esse possit longè optimus: *Ideone te diu ac feliciter regnaturum putas quod Achazi exemplo peccas?* de quo vide ii Regum xvi. & ii Paralipom. xxvi. 11. חֲרָר, quod verbum hic habemus in Hebræo, alibi vertitur ἀμαρτάνειν [peccare], alibi πονηρὸν εἶναι [matum esse].

Pater tuus numquid non comedit & bibit?] Id est, fuit in rebus prosperis diu Iosias.

16. *Numquid non ideo quia cognovit me? dicit Dominus*] Cognoscere Deum dicuntur qui factis ostendunt scire se quid Deo placeat, quod fecerat Iosias.

18. *Propterea hæc dicit Dominus ad Ioakim filium Iosie*] לְכֹן optimè vertes præterea, & dixit, pro dicit. Nam Ieremias, sicut retulerat Sedeciae ea quæ fratri ejus Ioachazo, sive Sellumo ex Dei mandato antehac dixerat, ita pergit referre quæ Ioakimo quondam regnanti, itidem fratri Sedeciae, dixerat; venturus deinde ad Iechoniam, qui proximè in regno Sedeciam præcesserat; ut, sicut modò diximus, ultionis ejus quam Deus sumere parabat iustitia, ex tot monitis ac minis antecedentibus apertior fiat.

Non plangent eum, Væ frater, & væ soror] Ah frater, & ah soror. Ità in luctu dicebant consanguinei.

Non concrepabunt ei, Væ domine, & væ inclyte] Non flendo dicent, Ah Domine, & ah decus ejus: id est, regnum, ut bene hic exponit Chaldæus. Ità solebant in luctu dicere subditi.

19. *Sepultura asini sepelietur*] Sine honore.

Extra portas Ierusalem] Melius: Longè à portis. Id enim est Hebræum מְהַלְאֵר, & Græcum ἐπέκεινα [procul]. Vide Genes. xix. 9. & Amos v. 27. Ioakim à Chaldæis latronibus, quorum mentio ii Regum xxiv. 2. abductus est in Babylonem, ut legimus ii Paralipomen. xxxvi. 6. ibi interiit longè à patria, longè à suis.

20. *Ascende Libanum, & clama, & in Basan da vocem tuam*] Hæc etiam dixerat Ieremias civitati Hierosolymorum, antequam aveheretur Rex Ioakim; Clama ad Syros amicos tuos: nihil tibi proderunt.

Et clama ad transeuntes] In Hebræo: Trans vada, Nili scilicet. Clama etiam quantum lubet ad Ægyptios, non juvabunt te.

Quia contriti sunt omnes amatores tui] Amici tui. Vide ii Regum xxiv. 7.

21. *Locutus sum ad te in abundantia tua*] Ad te, & Hierosolyma. In tranquillitatibus tuis: cum adhuc tuta ac segura viveres.

Hæc est via tua ab adolescentia tua] Iam pridem est quod mea monita spernis. Vide suprà ii. 2. Esaiæ xlvii. 12.

22. *Omnes pastores tuos pascet ventus*] Reges tuos omnes ac Principes vana spes lactat.

Et amatores tui in captivitatem ibunt] Ægyptii. Vide infra XLVI.

23. *Quæ sedes in Libano, & nidificas in Cedris*] Idem bis dixit: nam per *Libanum* Libani arbores, quarum præcipuæ *cedri*, intelliguntur, ex quibus Templum, palatium, ac præcipuæ domus Hierosolymorum ædificatæ erant. Confer Zach. XI. I.

Quomodo congemuisti?] *Ingemisces.*

24. *Vivo ego, dicit Dominus*] *Dixit Dominus.* Venit jam ad ea quæ olim Iechoniæ prædixerat, filio fratris Sedeciae.

Si fuerit Iechonias filius Ioachim Regis Iuda annulus in manu dextera mea, inde evellam eum] In Hebræo hic est כִּנְיָהוּ [*Chonjahu*] ablato Iod, quod initium facit nominis, & addito ad finem י. Prius illud eventuram ipsi capitis deminutionem significat: alterum est contemptus nota, quasi dicat, *Conia ille.* *Etiamsi, inquit Deus, antehac eum tam carum habuisssem, & sollicitè custodissem, quam haberi ac custodiri solet gemma signatoria quæ est in annulo* (id proprie כֶּתֶם, ut & Græci & Chaldæus hic accepere) *tamen nunc, cum facinora ejus video, eum abjicerem. Pro evellam eum, in Hebræo est, evellam te.* Miscent enim Hebræi sæpe personas.

26. *Et mittam te, & matrem tuam quæ genuit te*] *Nohestam:* de cujus flagitiis vide supra XII. 18. & sequentibus. Vide implementum II Regum XXIV. 12. & 15.

In terram alienam] Babylonem, ut videre est dicto loco historiæ Regum, & II Paral. xxxvi. 10.

27. *Et in terram ad quam levant ipsi animam suam, ut revertantur, non revertentur*] In Iudæam, quo redire ardentissimè desiderant.

28. *Numquid vas fictile atque contritum vir iste Iechonias? numquid vas absque omni voluptate*] Est obiectio Iudæorum fidem Ieremiæ verbis non habentium. Verba Hebræa sic habent: *An ut sculptile vile atque confractum esset* (scilicet apud Deum) *vir iste Iechonias, aut ut vas quod displicet?* id est, *quisquiliæ*, ut hic vertisse Symmachum ait Hieronymus. An ita Deus, aiebant, Regem nostrum haberet despiciatui?

Quare abjecti sunt ipse & semen ejus, & projecti in terram quam ignoraverunt?] *Verte: Quare repudiarentur ipse & semen ejus, ac projicerentur in terram ignotam?*

29. *Terra, Terra, Terra, audi sermonem Domini*] Respondet Ieremias, & ter inclamans Iudæam, quo notabilior sit obtestatio, planè asseverat hoc esse Dei constitutum.

30. *Scribe*] Vt memoria dictorum meorum permaneat, quæ probabit eventus. Refer in acta me hoc dixisse.

Virum istum sterilem] Decessurum nullo filio relicto: id enim Hebræis est עָרִיר [illiberis].

Virum qui in diebus suis non prosperabitur] Infelicem eum fore toto vitæ tempore.

Nec enim erit de semine ejus vir qui sedeat super solium David, & potestatem habeat ultra in Iuda] In Hebræo: *Non prosperaturum de semine ejus.* Quod Græci dicunt & μὴ ἀνέξῃ ἐκ τῆ σπέρματος αὐτοῦ

[*non augebitur ex semine ejus*]. Non erunt ei superstitites, ut sperare possit unquam regnum ad suam posteritatem rediturum, aut etiam dignitatem aliquam regno minorem. Vide quæ de hac re diximus ad Lucæ III. 23.

CAP V T XXIII.

1. *Væ pastoribus*] Hæc omnia usque ad caput XXVIII. commemorationem continent ab Ieremia factam apud Sedeciam, de sermonibus ante Sedeciæ tempora diversis locis ac temporibus à se habitis, ac congruentibus cum iis quæ nunc Sedeciæ dicere cœperat, ut Dei in decretis suis & æquitas & constantia magis appareret, ut jam aliquoties diximus. In hoc capite descripturus peccata quæ erant in omnium ordinum hominibus, Iechoniâ regnante, incipit à Principibus. Confer Ezechielis XXXIV. 2.

2. *Qui disperdunt & dilacerant gregem*] Malo suo exemplo causa sunt cur multi ex populis sint interituri gladio hostili, peste, ac fame, multi verò dispergendi in terras externas.

2. *Qui pascunt populum meum*] Nomine, non re. *Et non visitastis eos*] Non habuistis eorum curam quam debebatis.

Ecce ego visitabo super vos malitiam studiorum vestrorum] Puniam. Lusus ex ambiguo; nam פָּקַד & curare & punire significat.

3. *Et ego congregabo reliquias gregis mei*] Mitiùs eos tractabo qui alieno exemplo peccarunt, quàm qui peccandi auctores aliis fuerunt; Confer quæ infra cap. XXIV. & Zachar. x. 3.

Et crescent, & multiplicabuntur] Vt sanè evenit post reditum.

4. *Et suscitabo super eos pastores, & pascent eos*] Principes bonos, quales Esdra & Nehemias.

Non formidabunt ultra, & non pavebunt] Vivent securi sub præsidio potentissimo Regum Persarum.

Et nullus quæretur ex numero] Diutissimè vivent. Vide Esaiam Lxv. 20.

5. *Ecce dies veniunt*] Venient post annos ferme ducentos.

Et suscitabo David] Id est, *Davidi.*

Germen justum] Zorobabelem, qui צֶמַח [*germen* aut *surculus*], ut hic appellatur ita & Zachariæ VI. 12. nimirum quod velut surculus renatus esset ex arbore Davidis, quasi præcisa. *Iustitiæ* nomine commendatur Zorobabel etiam apud Zachariam IX. 9.

Et regnabit Rex, & sapiens erit] Nomen quidem Regis & regni insignia non sumsit sibi Zorobabel, sed à suis pro Rege cultus fuit, quantum res ferebant, vera quippe Davidis progenies: ideoque Rex appellatur etiam apud Zachariam IX. 9. & hic infra XXXIII. 17. figuram gerens Christi satis manifestam.

6. *In diebus illis salvabitur Iuda*] Id est, tutò vivet, ut sequentia explicant.

Et hoc est nomen quod vocabunt eum] Nempe populum.

Dominus justus noster] Meliùs, *Dominus iustitia nostra*; id est, Deus nobis bene fecit: nam צַדִּיק Hebræis

Hebræis sæpe est *beneficentia*: neque aliter hîc sumit Chaldæus. Quod hîc de populo Israël, idem de civitate Hierosolymorum infra dicitur xxxiii. 16.

7. *Propter hoc*] Etiam hîc כִּן melius veritas præterea.

Non dicent ultra: Vivit Dominus qui eduxit filios Israël de terra Ægypti] Vide supra xvi. 14. Sæpe eadem dixit Propheta quo magis dicta hærent animis.

9. *Ad Prophetas, contritum est cor meum in medio mei*] Melius hæc cohærent apud Chaldæum: *Propter Prophetas frangitur intra me cor meum*. Prophetas autem vocat, sicut antea *pastores*, qui tales credi volebant: κατὰ φάσιν [secundum id quod videbantur esse]. Dicit his & sequentibus verbis, se mirari illorum impudentiam, qui se venditarent nomine ad se nihil pertinente, tantum ut populo palpum obtruderent, ac vitia nutriendo se nutrent, quo nihil est sceleratius.

Factus sum quasi vir ebrius & quasi madidus à vino, à facie Domini, & à facie verborum sanctorum ejus] Planè obtusè considerans iram Dei, & illa quæ Deus eis iustissimè minatur.

10. *Quia adulteris repleta est terra*] Dum illi qui se Prophetas falsò dicunt ad vitia connivent, & propter Terram ac Templum Domini ità viventibus omnia pollicentur prospera, depravantur omnium mores.

A facie maledictionis luxit terra, arefacta sunt arva deserti] Id est, ob juramenta (falsa scilicet) terra erit in luctum, campi omnes erunt sine fruge.

Factus est cursus eorum malus] Ibunt eis κῆρας [ad corvos].

Et fortitudo eorum dissimilis] Non recta. Viribus quas habent malè utuntur: ideo eis eripientur illæ vires.

11. *Propheta namque & Sacerdos polluti sunt*] Impiè egerunt; id enim significat חנפּוּ.

Et in domo mea inveni malum eorum] In ipso Templo idololatriam commiserunt, ii Regum xxi. 5. supra xi. 15. & Ezech. viii. 3. & sequentibus.

12. *Iccirco via eorum erit quasi lubricum in tenebris: impellentur enim, & corrueant in ea*] Qui nocte in via lubrica ambulat, fieri non potest quin sæpe cespitet, tandem & cadat. Sic illi pseudoprophetæ experientur suo malo quàm falsa prædixerint.

13. *Et in Prophetis Samariæ vidi fatuitatem*] multos usus habet in lingua Hebræa. Hic valet quidem. Sensus enim est, *In Prophetis quidem Samariæ stultitiam deprehendi: nam vaticinantes nomine Baalis deceperunt populum Israël. At in Prophetis illis Hierosolymitanis deprehendi res horrendas: id est, multò plus habentes malitiæ.*

14. *Vidi similitudinem adulterantium, & iter mendacii*] Melius: *Vidi horrenda hominum adulterantium veritatem & ambulantium in mendacio*. Tantò peiores sunt, quòd non in Baalis, sed in meo nomine foveant vitia, meæ voluntati vel maxime adversantia.

Et confortaverunt manus pessimorum, ut non converteretur unusquisque à malitia sua] Blanditi sunt vitiis, omnia prospera promittentes propter Templum, domum Davidis, sacerdotium & ritus à Deo

institutos: atque eo modo multorum impedierunt conversionem, quo genere hominum nullum est exitius. Vide ii Timoth. iii. 6.

Facti sunt mihi omnes ut Sodoma, & habitatores ejus quasi Gomorra] Non pluris eos facio quàm Sodomæ & Gomorræ cives, homines non errore aliquo sed destinato malos.

15. *Ecce ego cibabo eos absinthio, & potabo felle*] Vide supra ix. 15.

10 *A Prophetis enim Ierusalem egressa est pollutio super omnem terram*] Illi enim adulando vitia propagarunt.

16. *Visionem cordis sui loquuntur*] Loquuntur quod ipsis visum est.

Non de ore Domini] Nullo Dei mandato.

17. *Et omni qui ambulat in pravitate cordis sui*] *In duritie cordis sui*. Eo sensu hæc vox sumitur semper apud Rabbinos & Thalmudistas.

18. *Quis affuit in consilio Domini, & vidit, & 20* *audivit sermonem ejus? quis consideravit verbum illius, & audivit?*] Ex conjectura, non ex revelatione loquebantur. Conjecturæ autem, si in Regum consiliis, quantò magis in consiliis Dei, hominem fallunt? Similis est huic loco ille ad Romanos xi. 34. 35. contra Iudæos, qui solà conjecturâ de voluntate Dei pro certo affirmabant, nolle Deum homines incircumcisos sed pios ad vitam æternam admittere.

19. *Ecce turbo dominicæ indignationis egredietur*] *Procella ingens: καίλαψ, καταιγίς, κλύδων* [tempestas, procella, turbo], quibus verbis verti solet τυφῶν.

20. *Non revertetur furor Domini*] Similitudo à nuntio sumta. Sic ἐπιστρέφῃτω [revertatur] ponitur & Matthæi x. 13.

In novissimis diebus intelligetis consilium ejus] Id est, tandem: ubi tempus venerit.

22. *Si stetissent in consilio meo*] Si à me revelationes accepissent.

Et nota fecissent verba mea populo] Et mea mandata elocuti essent, nihil addendo, aut demendo.

40 *Avertissem utique eos à via sua*] Scripsit Interpres avertissem, ut & in Hebræo est & in Græco & in Chaldaico. Dedissent, ait, populo ea consilia per quæ à peccatis sanati simul & pœnas evalissent.

23. *Putasne Deus è vicino ego sum, dicit Dominus, & non Deus de longè?*] Putatisne me tantum cœlestia curare & non terrestria?

24. *Si occultabitur vir in absconditis, & ego non videbo eum?*] *Itane se latebris involvet aliquis, ut ego 50* *eum non videam?*

Numquid non cœlum & terram ego impleo] Tum perspicaciâ, tum efficaciâ. Vide Psalm. cxxxix. 7. 8. 9. 10.

27. *Propter somnia eorum*] Ex ὀνειροκριτῶν [somnia interpretantium] nugis vaticinia venditabant.

28. *Propheta qui habet somnium ut somnium*] Qui se Prophetam dicit si quid somniavit, narret ut somnium, non ut revelationem divinam.

Et qui habet sermonem meum, loquatur sermonem meum verè] Bonâ fide enuntiet quæ à Deo accepit, nihil subiceat, nihil addat de suo.

Quid paleis ad triticum?] Quid simile habent talia somnia cum revelationibus divinis?

29. Num-

29. Numquid non verba mea sunt quasi ignis, dicit Dominus, & quasi malleus conterens petram?] Ne-
mini parcens, nè durissimo quidem, cum illi pseu-
doprophetae omnium auribus ac voluntatibus se ac-
commodent

30. Qui furantur verba mea unusquisque à proximo suo] Id est, suis mendaciis efficiunt nè homines Legi
& veris prophetis fidem adhibeant.

31. Qui assumunt linguas suas] Dicunt quod ipsis
in mentem venit.

32. Et in miraculis suis] Chaldaeus melius, teme-
ritate sua. LXX, ἐν τοῖς πλάνοις αὐτῶν [per deceptiones
suas]. 𐤒𐤍𐤔 Chaldaeis est subsilire.

33. Dicens, Quod est onus Domini?] 𐤒𐤍𐤔 Græci
λήμματα [sumtionem] vertunt: & sic hoc loco utitur
Chrysostomus Sermone Vtriusque Legis eundem esse
auctorem. Latinus bene onus, & Aquila ὄνεια [quod
in humeros tollendum est]. Eo enim titulo aut præ-
fatione utebantur Prophetæ, ubi vulgaturi erant va-
ticia dira atque tristia, & gravia portatu. Quia
verò hæc vox, ob longam patientiam Dei non sta-
tim minas suas implentis, apud impios Iudæos in
ludibrium verterat, ideo Ieremias graviter eos de
huius vocis irrisu increpat.

Dices: Vos estis onus, projiciam quippe vos] Lusus
ex ambiguo. Nam onera gravia & inutilia projici
solent. Et illos homines Deus plus satis toleraverat.
Vide & mox 38.

36. Quia onus erit unicuique sermo suus] Id est,
illa verba vocem oneris per risum usurpantium pes-
simè ipsis cedent.

Et pervertistis verba Dei viventis] Nam vos, inquit,
Dei viventis verba in jocum vertistis.

39. Tollam vos portans] Id est, deportandos. Bis
hic est verbum 𐤒𐤍 [ferre], unde derivatur 𐤒𐤍𐤔,
id est, onus.

40. In opprobrium sempiternum] Vide suprà xx. 11.

CAP V T XXIV.

1. Ostendit mihi Dominus, & ecce duo calathi
pleni ficis] Id est, ostendit mihi duos calathos,
aut duo canistra plena ficis. Ieremias postquam Regi
Sedeciae commemoraverat quæ olim dixerat Regi-
bus primùm, deinde Principibus, postea his qui Pro-
phetæ haberi volebant, venit ad comparisonem
quandam inter Regem & Principes, interque po-
pulum postremò monita additurus quæ ad popu-
lum solum pertinent: rerum quippe magis quam
temporum ordinem persequens.

Positi ante templum Domini] Quos de primitiis ad
Templum tulerant agrorum domini.

Postquam transtulit Nabuchodonosor Iechoniam fi-
lium Iojakim Regem Iuda & Principes ejus] Id est,
statim postquam illud acciderat, quod narratur
11 Regum xxiv. 10. Ità ipso initio regni Sedeciae
exitum ejusdem Regni Propheta prospexerat.

Et fabrum & inclusorem] Vide quæ dicta 11 Re-
gum xxiv. 14.

2. Ut solent ficus esse primi temporis] Sunt enim
ficus quædam, quæ & præcoces & serotinos fructus fe-
runt, Plinius xv. 18.

Malas nimis] Ut ex aspectu patebat.

5. Sicut ficus hæc bonæ; sic cognoscam transmigrationem Iudæ, quam emisi de loco isto in terram Chaldaeorum in bonum] Sicut tu ficus illas approbas; ità ego approbabo poenitentiam quam agent aliquando isti nunc deportati: quibus ideo Deus vitam produxit quia alieno exemplo peccaverant.

6. Ponam oculos meos super eos] Favens eos respiciam.
Et ædificabo eos, & non destruam] Locabo eos hic
in certa sede, quam feliciter obtenturi sunt.

7. Et dabo eis cor ut sciant me, quia ego sum Dominus]
Maximis beneficiis ità eos obligabo, ut mei imme-
mores esse non possint.

Quia revertentur ad me in toto corde suo] Melius:
Postquam ad me reversi fuerint in toto corde suo.

8. Qui remanserunt in urbe hac] Melius, Qui rema-
nebunt in urbe hac: nempe post omnes deportationes.

Et qui habitant in terra Ægypti] Et qui habitatum
ibunt in terram Ægypti. Illi scilicet de quibus 11 Re-
gum xxv. 26. & infrà xlii. xliiii. xliiv.

9. Et in parabolam] De miserrimo homine dice-
tur, Tam miser est quam Sedecias.

10. Donec consumantur de terra] Id est, pereant,
nunquam in patriam redituri.

CAP V T XXV.

1. Tertio decimo anno regni Iosiae] Nam xxxi
annis regnavit Iosias. Ab his deme xii, & ad-
de annos iv Ioakimi, fiunt ipsi anni xxi: per quos
nullo labore & se & socios suos abstinuisse ait Iere-
mias ut ad meliorem frugem populum reduceret.

9. Cognationes Aquilonis] Medos, aliasque gentes
Chaldaeis aut subditas aut fœderatas.

Nabuchodonosor Regem Babylonis servum meum] Id
est, instrumentum iræ meæ.

In stuporem & in sibilum] Suprà xvi. 16. xix. 8.

Et super omnes nationes quæ in circuitu illius sunt]
Vicinos Iudæorum, de quibus infrà 20. 21. 22.

10. Perdámque ex eis vocem gaudii, vocem sponsæ
& sponsæ] Suprà vii. 34. & xvi. 9.

Vocem molæ] Cantica puellarum molam trusan-
tium. Vide Matth. xxiv. 41. Tale canticum erat
illud memoratum Plutarcho:

Ἀλφὺ μύλα, ἄλφ
καὶ γὰρ Πίττακος ἄλφ
Μεγάλας Μιτυλάνας βασιλεύων.
[Mola, tu molito, molito:
Facit & Pittacus istud
Magnæ dominator Mitylenæ.]

50 Et lumen lucernæ] Faces intelligere videtur, cum
quibus ad convivia ibatur.

11. Septuaginta annis] Prædictio insignis, ob ità
exactam temporis designationem.

12. Visitabo super Regem Babylonis] Nabonidum
puniam per Cyrum.

In solitudines sempiternas] Diuturnas.

13. Omne quod scriptum est in libro isto] Hic se-
quuntur in Græco Prophetiæ huius Prophetæ ad-
versus gentes varias; ut, contra Elymæos ea quam
nos habemus xlix. 35. deinde illa contra Ægy-
ptum, quæ nobis est capite xlv. tum contra Ba-
bylonem, quam nos habemus capite l. & l. deinde
illæ xlvii. xlviii. xlix. Postea sequuntur ea quæ
A a a in

in hoc sunt capite à commate 15. Non improbo. Videntur enim istae Prophetiae indicari, cum dicitur, *In libro isto quem prophetavit Ieremias adversus omnes gentes.*

14. *Quia servierunt eis cum essent gentes multae & Reges magni*] Melius, *Nam servient & ipsi gentibus multis & Regibus magnis* : Medis & Pertis scilicet. Sed haec Graeci non habent, ut & Hieronymus annotavit.

15. *Sume calicem vini furoris huius de manu mea*] Hoc factum ἐν ὀπλοσίσῃ [in viso]. In illo calice quem videbat Ieremias erat vinum fumigans, signum irae divinae.

16. *Et bibent & turbabuntur, & insanient à facie gladii*] Confer Esaiam LI. 17. Magnus, inquit, dolor omnem illis sensum ac sapientiam adimet.

Δύπη γὰρ ὁργὴ τ' εἰς ἓνα ψυχῆς τόπον

Ἐλθόντα, μανία τοῖς ἔχουσιν γίνεται,

[Cum dolor & ira pectoris sedem occupant

Vnam, furores inde generari solent,]

ait Cleaenetus.

18. *Et Regibus ejus*] Ioakimo, Iechoniae, Sedeciae.

19. *Pharaoni Regi Aegypti*] Vide infra xLI II.

20. *Et universis generaliter*] In Hebraeo : וְאֵת כָּל הָעָרִי, quod Lxx vertunt καὶ πάντας τὰς συμμίκτας αὐτῶν [& omnes convenas ejus]. sicut Exodi xII. 38. verterunt ἐπίμικτο [convenerunt]. Putat Hieronymus intelligi peregrinos in Aegypto morantes. Chaldaeus, omnes vicinos. Non malè vertas : *Et omnes illos Arabas*, quorum scilicet enumeratio sequitur.

Terrae Ausitidis] De qua vide initium Iobi, & Geneseos x. 23.

Terrae Philistim] Quarum oppida sequuntur hic. Confer Esaiæ XIV. 29. & quæ infra xLVII.

Et reliquiis Azoti] Exhausta enim erat illa regio obsidione Psammitichi Aegyptii Regis, ut ex Herodoto in Euterpe discimus. Ideo Geth hic non nominatur, quippe eodem bello disiecta.

21. *Idumæis*] Vide infra xLIX. 7.

Moabitis] Vide infra xLVIII.

Ammonitis] Ibidem.

22. *Et Regibus terræ insularum, qui sunt trans mare*] Syriæ mari adjacentis. Vide infra xLIX. 23.

23. *Et Dedan*] Geneseos xxv. 3.

Thema] Genes. xxv. 15.

Et Buz] Genes. xxII. 21. Hi omnes mixti sunt Sarracenis, ut hic notat Hieronymus.

Et universis qui attonsi sunt in comam] Id est, τοκοχαράδες [in orbem tonsi]. quales Sarraceni. Vide supra IX. 26. Levit. XIX. 27.

24. *Et cunctis Regibus Occidentis, qui habitant in deserto*] Melius cum Chaldaeo, *Regibus Arabum habitantium in deserto* : id est, *Scenitarum*, quod & Chaldaeus addit. Vide infra xLIX. 28.

25. *Et cunctis Regibus Zambri*] A Zimrane nominato Geneseos xxv. 2. Hi sunt Zamareni Plinio VI. 28.

Et cunctis Regibus Elam] Elymaidos. Vide Geneseos x. 22. infra xLIX. 34. & à nobis dicta ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ.

Et cunctis Regibus Medorum] Regibus & Regulis. Pertinet hoc ad bellum Cyri contra Astyagem.

26. *Cunctis quoque Regibus Aquilonis de propè & de*

longè, unicuique contra fratrem suum] Illi Medis vicini, alii Astyagi, alii Cyro aderunt, atque ita inter se collidentur. Lxx verò צפון, alibi Boream vertunt, at hic ἀφελιώτην, non malè : est enim is ventus inter Aquilonem & Eurum, in quo situ sunt pleraque gentes, de quibus hic agitur ad Iudæam.

Et Rex Sefach bibet post eos] Regem Babylonium hic significari etiam Chaldaeus nos docet ; nec alius Rex per ambages nominandus erat extra hunc, sub cuius imperio aliquamdiu victurus erat Ieremias. Sed & ipse Propheta, cum jam in Aegypto viveret, nomen hoc explicat infra LI. 41. Iudæi & cum eis Hieronymus putant שֶׁפַח [Sefach] esse בָּבֶל [Babel], per eam literarum permutationem quam אֶתְבַּשׁ [Athbasch] vocant, id est, ubi ultima Alphabeti litera pro prima ponitur, penultima pro secunda, & contrà, atque ita deinceps. At alii malunt hoc nomen, repetitâ literâ primâ, derivare à שַׁח [Sach], quod nomen alicui dearum Babylonis, ob quam is qui Hebraeis vocabatur מִישָׁאֵל [Misaël] dictus est Babylo-
niis מִישַׁח [Misach], Daniel. I. 7. Indidem Σακχαῖα [Sacchaë] nomen festorum dierum apud eosdem Babylonios, ut ex Berofo & Ctesia docet Athenæus XIV. 10. Meminit & Dion Chrysostomus IV. de Regno, Σακκῶν ἑορτὴν [solenne Sacchorum] vocans.

28. *Cumque noluerint*] Verte, *etiamsi nolint.*

29. *Ecce in civitate in qua invocatum est nomen meum ego incipiam affligere, & vos quasi insontes & immunes eritis ?*] Si urbi Hierosolymorum non perceri, cur vobis parcerem ? Confer Ezechiel. IX. 6. I Petri IV. 17.

30. *Rugiet*] Vt leo iratus.

De habitaculo sancto dabit vocem suam] De cœlo vocabit eos quorum operâ uti volet.

Rugiens rugiet super decorem suum] Contra Templum.

Celestima quasi calcantium] Scilicet πῦες, ut Esaiæ XVI. 10. His comparantur hostes sanguinem multum exprimentes, ut Esaiæ LXIII. 3.

40 *Adversus omnes habitatores terræ*] Nempe ad illos posterius perveniet pœna, ut supra 29.

31. *Vsq̃ue ad extrema terræ*] Ad mare Rubrum & Caspium.

Iudicatur ipse cum omni carne] Ostendit toti mundo se nihil nisi iustissimè facere. Vide Esai. I. 18.

33. *Et erunt interfecti Domini*] Quos Dominus interfici curavit.

A summo terræ usque ad summum ejus] Melius : *A fine terræ ad finem alterum.* Ità hic Chaldaeus. Lxx quoque, ἐκ μέγας τῆς γῆς καὶ ἕως μέγας τῆς γῆς [à parte terræ & ad partem terræ]. Sic ἀπ' ἀκρῶν ἕως ἀκρῶν [ab extremis usque ad extrema] Matth. XXV. 31.

Non plangentur] Vt de Iudæis dictum supra XVI. 6. xxII. 18.

Et non colligentur] Non collocabuntur in monumentis majorum. Vide Suprà VIIII. 2.

Neque sepelientur] Nè plebejo quidem more sepelientur.

In sterquilinum] Suprà VIIII. 2. IX. 22. XVI. 3.

60 34. *Vlulate pastores*] Reges, & Senatores magni Synedrii.

Aspergite vos cinere, optimates gregis] Iudices urbium.

Et dissipationes vestrae] Id est, ut dispergimini alius aliò.

Et cadetis quasi vasa pretiosa] Vt vasa ex crystallo, aut gemma aliqua, quæ ita tenera sunt ut semel solo allisa in partes dissiliant.

35. *Et peribit fuga à pastoribus, & salvatio ab optimatibus gregis*] Illi enim maximè quæri solent ad cædem.

37. *Et conticuerunt arva pacis*] Melius: *Et excidentur habitacula pacis*. Est allusio ad nomen *Salem*, sive *Ierusalem*.

38. *Derehquit quasi leo umbraculum suum*] Melius hæc connectes cum superioribus in hunc modum, *Propter iram æstuantem Dei, similis leoni juveni derelinquenti spelæum suum*: nempe ut prædam suam quærat.

A facie iræ columbæ] יונה in Hebræo & columbam significat & vastatorem, sive inimicum, ut hic habet Chaldæus, aut, ut Græci sæpe vertunt, βλίσκοντα, καταδυναστεύοντα [prementem, dominantem]. Subauditur autem vox gladii. Sensus enim est: omnia desolata à furore gladii hostilis. Id subintelligi apparet & ex Chaldæo hic, & ex locis infra XLVI. 16. L. 16. ubi de re eadem agitur. Lxx hic, ἀπὸ προσώπου τῆς μαχαίρας μεγάλης [à facie gladii magni]. At aliis duobus illis locis, ἀπὸ μαχαίρας Ἑβραϊκῆς [à gladio Græco], quasi esset adjectivum femininum à יין, quod Græcum significat. Est enim חרב, quod gladium significat, Hebræis generis feminini. Et sic hunc quoque locum explicari posse ait Hieronymus ad Zach. 11. 1. At si quis omnes hos locos consideret, videbit Græciæ nullas hic esse partes. Qui columbam vertunt, ajunt Semiramidis signum bellicum fuisse columbam: idque postea usurpatum semper ab Assyriis. Sanè columbas scimus apud Syros sacras fuisse, & Veneri dicatas. Diodoro quoque Siculo persuasum Semiramida dictam à pipitu columbæ, quasi esset à נמיר, quod est canticum Chaldæis, non à שמיים [celi altitudine]. At hic & XLVI. 16. non de Assyriis, sed de Babylonis agitur. At L. 16. de Persis. Quis autem credat victarum gentium signa sumta à victoribus? quare optima est illa prima interpretatio.

Et à facie iræ furoris Domini] Si Nabuchodonosori ira evadi nequit, quantò minus Dei?

CAPVT XXVI.

2. *Sta in atrio domus Domini*] Nempe maximo.

3. *Si fortè audiant*] Hieronymus: *Nostro loquitur affectu, ut liberum homini servetur arbitrium*.

Et pœniteat me mali] Vide supra XVII. 8.

5. *Misi ad vos de nocte consurgens*] Id est, sollicitudine assiduâ, ut VII. 13. XI. 7. XXV. 3. 4.

Et non audistis] Id est, quos non audistis.

6. *Sicut Silo*] Suprà VII. 12.

8. *Apprehenderunt eum Sacerdotes*] Nempe ὁ πρῶτος τῆς ἱερῆς [Prætor Templi], cui prehendi in Templo jus erat, assentientibus Sacerdotibus qui aderant & Prophetis, plebe autem obsecundante.

10. *Principes Iudæ*] Senatores magni Synedrii, ad quos pertinebat iudicium de Propheta vero aut falso.

Et sederunt in introitu portæ domus Domini novæ] Ædificatæ à Iothamo, 11 Reg. xv. 35. 11 Paralipomen. xxvii. 3. Eam fuisse ad Orientem ait hic Chaldæus. At Maimonides curiam hujus Synedrii ad Occidentem locat. Verum nihil mirum eum conventus locum in Templo secundo fuisse translatum.

11. *Iudicium mortis est viro huic, quia prophetavit adversus civitatem istam*] Crimine nempe seditionis, quia qui malè ominatur patriæ, plebem sæpe commovet, & occasiones dat aut seditionibus, aut desperatis consiliis. Confer Actorum. vi. 13.

12. *Dominus me misit ut prophetarem ad domum istam, & civitatem hanc*] Domum, id est, Templum. Notat prudentiam Ieremiæ Hieronymus, qui cum Deum sibi dicat auctorem, satis validam protulit exceptionem contra leges omnes. Deinde non dicit contra civitatem, sed ad civitatem, significans se ipsorum utilitatibus servire, locum adhuc esse pœnitentiæ.

14. *Ego autem ecce in manibus vestris sum: facite mihi quod bonum & rectum est in oculis vestris*] Hic humilitatem ejus observat Hieronymus. Agnoscit in Synedrio vitæ & necis potestatem.

15. *Verumtamen scitote & cognoscite, quod si occideritis me, sanguinem innocentem tradetis contra vosmet ipsos, & contra civitatem istam, & habitatores ejus*] Hic constantiam observat Hieronymus. Videte ait quid agatis. Facile vobis est mihi vitam adimere. Sed hoc facto adeò mala, de quibus locutus sum, non evadetis, ut etiam ob id ipsum ea futura sint graviora.

16. *Et dixerunt Principes*] Major pars Synedrii. Hieronymus: *Perierat Propheta, quantum fuit in Sacerdotibus & Prophetis, si accusatores ipsi habuissent iudicii potestatem. Ex quo intelligimus crudeliores fuisse in Prophetam per invidiam sanctitatis, qui religioni videbantur dediti, quam qui necessitatibus publicis præerant*.

40 *Et omnis populus*] Motus auctoritate Senatorum, ut antè motus fuerat auctoritate Sacerdotum. Citò, ait hic Hieronymus, *vulgus indoctum acceptâ ratione mutat sententiam. Dolor autem accusantium, præcipuè Sacerdotum & pseudoprophetarum, non potest immutari. Et ideo illis accusantibus, & in accusatione perseverantibus populus commutatur*.

17. *Surrexerunt ergò viri de Senioribus terræ*] Eisdem sunt quos antea שרי, sive Principes dictos vidimus.

50 18. *Michæas de Morasthi fuit Propheta in diebus Ezechie*] Politici multa exemplis persuadent. Et in legum interpretatione multum valet rerum antè iudicarum auctoritas. Morasthi vicus est in tribu Iuda Hic est idem Michæas cujus Prophetia exstat.

Sion quasi ager arabitur] Tale illud: *Nunc seges est ubi Troja fuit*.

19. *Numquid morte condemnavit eum Ezechias Rex Iudæ?*] Iure regio, tanquam seditiosum.

60 *Et omnis Iuda*] Aut omnis Iuda. Id est, Synedrium gerens totius populi vices, & cognitionem habens de iis qui Prophetas se dicerent.

20. *Fuit quoque vir prophetans*] Absoluto sermone

Senatorum additur hic historia illorum temporum : unde intelligi potest quanto in periculo Ieremias fuerat sub Rege improbo.

De Cariattharim] Vide Iosue xv. 9.

22. *In Ægyptum*] Vbi facile etiam iniqua impetrabat Iojakimus, ideo quod se in fidem & clientelam Regis Ægyptii dedisset, II Regum xxiii. 34. Observatum hoc Hieronymo.

23. *Percussit eum gladio*] Tanquam seditiosum, ut modò diximus. In tales Rex jus habebat, nisi Prophetas se dicerent. Animadversio autem regia omnis per gladium.

In sepulchris vulgi ignobilis] In sepulchretum advenarum, ut hic Chaldaeus. Vide II Reg. xxiv. 6. & Matthæi xxvii. 7.

24. *Igitur manus Ahican filii Saphan fuit cum Ieremia*] Pro igitur, rectius pones veruntamen : id est, quanquam sub tam malo Rege viveretur, qui jam tale sævitiae suæ exemplum dederat. *Manus*, id est, auctoritas. Erat enim Ahicam inter præcipuos viros, quorum consilio Iosias Rex pater Iojakimi plurimum usus fuerat : ut videre est II Reg. xxii. 12.

Vt non traderetur in manus populi] Reges sæpe, cum perire volunt hominem claræ virtutis, malunt id per seditionem vulgi (quam concitare ipsis facile est) quam suo jussu fieri, ut sine suo odio alieno scelere fruantur.

C A P V T XXVII.

1. **I***N principio regni Ioakim*] Sicut quæ antecessit vaticinatio ad populum pertinet, ita & hæc : sed hæc cum verbis rerum etiam signa conjuncta habet, more antiquo.

2. *Fac tibi vincula & catenas*] Sensus est : fac tibi juga lignea complura mittenda ad Reges, unum verò gestandum tibi ipsi Ieremiæ, nomine populi. Vide infra xxviii. 2. 10. 13. Nam מוסרות sunt duo ligna jugi, מם verò lignum tertium quo duo connectuntur, ut vult David Kimchi.

3. *Et mittes eas ad Regem Edom, & ad Regem Moab, & ad Regem filiorum Ammon, & ad Regem Tyri, & ad Regem Sidonis*] Omnes enim hi Reges subjugati à Nabuchodonosoro. Vide infra xlviii. xlix.

In manu nuntiorum qui venerunt Ierusalem ad Sedeciam Regem Iuda] Nempe ut eum sollicitarent ad defectionem à Chaldaeo. De qua vide II Paralipomenon. xxxvi. 13.

6. *Et nunc itaque ego dedi omnes terras istas*] Nempe jam nominatas. *Dedi*, id est, constitui dare.

Et bestias agri dedi eis] Equos, ut iis vehantur Chaldaei : boves, ut machinas & commeatus trahant.

7. *Et servient ei omnes gentes*] Modò dictæ.

Et filio ejus] Evilmeroduch, qui apud Ptolemæum corruptè Ἰλμαρόδαμ [Iluarodamus].

Et nepoti ejus] Laborosoarchodo filio filiae Nabuchodonosori. Vide quæ congeffimus ad librum III. de Veritate Religionis Christianæ. Ptolemæo hic corruptè Νιρικασσολάσσαρ [Niricassolassar].

Donec veniat tempus ejus, & ipsius] Tempus destinatum excidio Babylonis & regni, ut infra 22. supra xxv. 12. infra xxix. 10.

8. *Et quicumque non curvaverit collum suum sub iugo Regis Babylonis*] Explicatio συμβόλων [rerum significantium].

9. *Nolite audire Prophetas vestros*] Qui afflatum divinum simulabant.

Et divinos] Τῶν μαντευομένων [vaticinantium] Græci. *Aruspices* intellige.

Et somniatores] Ονειρομάντεις, qui humanâ arte somniorum interpretationem pollicebantur.

Et augures] Prædicentes futura ex avium gestu gustive.

Et maleficos] Qui sanguine humano effuso umbras excitabant, νεκρομάντεις [ex mortuis prædicentes].

10. *Vt longè vos faciant de terra vestra*] Vt hic est ἐκβατικόν [eventuale]. sic & infra 15.

11. *Porrò gens quæ subjecerit cervicem suam sub iugo Regis Babylonis*] Nempe deditione factâ ante vim hostilem.

12. *Et ad Sedeciam Regem Iudæ*] Alia est sectio, & ad aliud tempus pertinens, sed argumento conjuncta cum superiori.

16. *Ecce vasa Domini revertentur de Babylone*] Nempe illa quæ Iechoniæ tempore ablata fuerant, II Regum xxiv. 13.

18. *Occurrant Domino exercituum*] Precibus impetrent.

Vt non veniant vasa quæ derelicta fuerant] Quæ tempore Iechoniæ ablata non fuerant, nempe ut sequitur, columnæ, mare, basis, & alia, quæ scilicet postea abstulit Nabuzardan, II Reg. xxv. 13. Eorum vasorum descriptionem vide I Reg. vii.

Et in domo Regis Iudæ] Supellex palatii.

Et in Ierusalem] Domuum aliarum, quales multæ atque opulentæ Hierosolymis.

22. *Vsq̃ue ad diem visitationis suæ*] Id est, punitio- nis : usque dum Cyrus Babylonis victor vasa Templi remittat, Esdræ i. 7.

C A P V T XXVIII.

1. **E***T factum in anno illo*] Eodem anno quo ista quæ præcedunt Sedeciae dixeram.

In principio regni Sedeciae] Id est, cum adhuc longè abesset malum illud quod prædixi : nam per undecim annos regnavit Sedecias.

In anno quarto, in mense quinto] Quidam annum quartum intelligunt ἑβδομάδῃ [septimanæ] annorum qui putantur ab anno Sabbatico. Sed de anno regni Sedeciae intellexere Græci, & Chaldaeus. Nec obstat id quod præcessit in principio, sic intellectum ut diximus.

Propheta] Qui Prophetam se dicebat.

2. *Contrivi*] Conterere decrevi. Vide infra 4.

3. *Adhuc duo anni dierum*] Completi, περιπλόμενος ἔνιαυτοί [anni vertentes]. Mira improbitas hominis, qui sine ulla divina revelatione ita definitè loqui ausus est : itaque meritò pœnas dedit.

6. *Amen sic faciat Dominus*] Amen hic valet Vtinam. Velim, inquit, vera dicas. Sic & Michææ ii. ii.

Suscitet Dominus verba tua] Velim Deus ea rata faciat.

8. *Qui fuerunt ante me, & ante te*] Ioël, Amos, Oseas,

Oseas, Esaias, Michæas, Sophonias, Nahum, Abacuc, & alii.

Et prophetaverunt] Hic & illud abundat more Hebraico.

De prælio, & de afflictione, & de fame] Quæ tamen interdum non eveniunt, intercedente pœnitentiâ. Neque id Prophetis auctoritatem detrahit, qui functi officio monendo, fructum quem maximè volebant officii sui videre.

9. *Propheta qui vaticinatus est pacem*] Qui prædixit res prosperas.

Cum venerit verbum ejus] Si eventus respondet.

Scietur Propheta quem Dominus misit in veritate] Hananias de conversione nihil monuerat populum, sed simpliciter res felices prædixerat, quæ si non evenirent, jam pseudopropheta deprehendebatur.

10. *Catenam*] *Iugum illud ligneum*. Vide supra xxvii. 2. & infra 13.

11. *De collo omnium gentium*] Nominatarum supra xxvii. 3.

13. *Facies pro eis*] Tu Ieremia, & Hananiæ ostendes.

Catenas ferreas] *Iugum ferreum*, durissimam servitutem significans. Allusio ad locum Deuteronomii xxviii. 48.

16. *Hoc anno morieris*] Bene tempore circumscripta prædictio, qualis verum Prophetam ostendit. Vide quæ ad Deuteron. xvi. 22.

C A P V T XXIX.

1. **H**æc sunt verba libri] Hic tenor est Epistolæ quam misit Ieremias per Elasam & Gamariam, ut sequitur infra.

De Ierusalem] Ex Hierosolymis misit.

Ad reliquias Seniorum transmigrationis] Ad illos qui inter exules superstites erant de Magno Synedrio.

2. *Et domina*] Nohesta mater Iechoniæ, II Regum xxiv. 15.

3. *Quos misit Sedecias Rex Iuda ad Nabuchodonosor*] Ex morte Hananiæ majorem jam fidem habens verbis Ieremiæ, ideoque Nabuchodonosorum sibi studens conciliare, sed frustra.

5. *Ædificate domos, & habitate*] Omnia agite tanquam diu mansuri in exilio.

6. *Et multiplicamini ibi, & nolite pauci esse numero*] Melius: *Vt multiplicemini, & non diminuamini*. Sic enim in Hebræo.

7. *Orate pro ea ad Dominum: quia in pace illius erit pax vobis*] Tuti eritis sub illius præsidio.

8. *Propheta vestri qui sunt in medio vestri, & divini vestri*] Quales non paucos fuisse etiam in exilio ostendit Ezechiel xiii. 3. 6.

10. *Septuaginta anni*] Supra xxv. 12. Implementum vide II Chron. xxxvi. 21. Daniel. ix. 2. Egregium Divinæ providentiæ argumentum.

Suscitabo super vos verbum meum bonum] Præstabo promissa, modò vos ex vestra parte impleatis conditionem.

11. *Vt dem vobis finem & patientiam*] In Hebræo, *finem & spem*: id est, finem qualem speratis, *ἐν δὲ αὐτοῖς* [*Vnum per duo*].

12. *Invocabitis me*] Id est, *invocate, ite, orate, quærite*.

13. *Cum quæsieritis me in toto corde vestro*] Animo sincero.

15. *Quia dixistis, suscitavit nobis Prophetas in Babylone*] Transpositio. Sensus est, *Postquam dixeritis in Babylone, Deus nobis suscitaverat* (jam olim scilicet) *Prophetas*: veraces nempe, qui hæc omnia prædixerant quæ nobis eveniunt. Confer Daniel. ix. 6. 12.

16. *Super solium David*] Id est, de Sedecia.

17. *Gladium, & famem, & pestem*] Supra xv. 2.

Quasi ficus malas] Vt supra xxi. 8.

18. *Et in stuporem, & in sibilum*] Supra xviii. 16. xix. 8. xxv. 18.

19. *De nocte consurgens*] Supra xxv. 3.

21. *Percutiet eos*] Interficiet igne, ut sequitur.

22. *Quos frigit Rex Babylonis in igne*] *קלה* est *torrere*, ut hic habet Chaldæus. In caminum coniectio pœna apud Chaldæos, Daniel iii. 6. Adde Amos

ii. 1.

23. *Pro eo quod fecerint stultitiam in Israel*] *Flagitium, rem fœdam*, ut hic Chaldæus. Græci, generis nomine, *ἀνομιαν* [*injustitiam*].

Et mæchati sunt in uxores amicorum suorum] Iudæi hos eosdem illos esse volunt qui Susannæ pudori infidiati sunt. Historiam enim illam veram existimant, non autem omnia quæ in Græco habemus; & credibilis punitio à Rege, quàm à populo exsulante. Si quis fabulis delectatur, videat quæ de Regis Babylo-
nii filia ab Achabo isto, & Sedecia ad stuprum sollicitata narrat Gemara ad titulum de Synedrio, capite *כל ישראל* [*Omnis Israel*].

Ego sum Index & testis] In Hebræo, *Ego novi, & testificor*.

24. *Et ad Semejam Nebelamiten dices*] Separandum hoc à superioribus. Hoc enim mandatum Ieremias accepit postquam Legati redierant.

25. *Pro eo quod misisti in nomine tuo libros*] Id est, epistolas ad Sophoniam & alios. *In nomine tuo*: id est, meo injussu. Sic *ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἰδίου* [*in nomine proprio*] sumitur Iohann. v. 43.

Ad Sophoniam] Qui erat *שני*, id est, secundus à summo Pontifice, eiusque vicarius, II Reg. xxv. 18.

26. *Dominus dedit te Sacerdotem pro Iojada Sacerdote*] Id est, Iojadæ zelum imitari debes: de quo II Reg. xi. 18. II Paralip. xxiii. 17.

Vt sis dux in domo Domini] Vt cæteris Sacerdotibus præeas, jubeasque per *שְׁאֵרֵי הַכֹּהֲנִים* [*Præterem Templi*] capi pseudoprophetas, qualis est Ieremias.

Virum arreptitium] Qui non à Dei Spiritu, sed demonibus incitatur. Vide II Reg. ix. 11.

In nervum & in carcerem] Prior vox eadem quæ supra xx. 2. Altera *צִנֹּף* est, ut plerique Hebræorum censent, *manica ferrea* *צִנֹּף* Arabibus *arctum* esse significat. Sunt qui etymo ducti significari putant supplicium illud scapharum cujus in Artaxerxe Plutarchus meminit. Verum id supplicium Hebræis incognitum fuit, & Sacerdotes in Templo prehendendi non puniendi jus habebant.

(Sed Regulæ Grammaticæ non permittunt, ut Literæ *ק* & *פ* invicem permutentur aut confundantur.)

29. *Legit ergo Sophonias Sacerdos librum istum in auribus Ieremiæ Prophetæ*] Nolensprehendere inauditum.

32. Non erit ei vir sedens in medio populi huius] Id est, habitans.

Et non videbit bonum quod ego faciam populo meo] Reditum in patriam.

Quia prævagationem locutus est adversus Dominum] Impediit conversionem populi.

C A P V T XXX.

2. **S**cribe tibi omnia verba quæ locutus sum ad te] 10 Quæ jam ad te loquor. Intelligit verba quæ jam sequentur.

In libro] In membrana quæ diu duret; ut hæc tuâ manu scripta legi possint tunc cum implebuntur, in signum meæ veracitatis.

3. Convertam conversionem] In Hebræo, *Conver-*
tam transmigrationem: id est, eos qui transmigra-
runt. Ità & Chaldæus hîc & Græci. Simile loquen-
di genus habuimus suprâ xxix. 1. Est autem allu-
sio vicinarum vocum, quarum prior est à שוב [con-
vertere], altera à שבה [captivum duxit].

Populi mei Israel & Iuda] Nam cum Iudæ & Ben-
jaminis posteris nonnulli etiam rediêre ex aliis tri-
bubus, maximè ex Levitica. Vide Lucæ 11. 36.

5. Vocem terroris audivimus: formido & non est
pax] Diu durabunt mala.

6. Interrogate & videte, si generat masculus] Verte:
an pariat mas. Interrogate sapientes, quærite in li-
bris, an id fieri possit. Reperietis non posse.

Quare ergo vidi omnis viri manum super lumbum
suum quasi parturientis] Nam solent feminae partu-
rientes lumbis manus apponere ad reprimendum
dolorem.

Et conversæ sunt universæ facies in auruginem] Lu-
teo colore suffusæ sunt, ut ictericis accidere solet. Id
fit diffusâ bile.

7. Magna dies illa] Tempus totum exilii.

Et ex ipso salvabitur] Sed ex ipso salvabitur. Nam
post descriptionem malorum hîc incipit conso-
latio.

9. Servient Domino Deo suo, & David Regi suo]
Id est, Zorobabeli, de quo & suprâ xxi. 1. 5. Is Da-
vid vocatur, & hîc & Ezech. xxx. 1 v. 23. & xxxv. 1. 24.
nimirum sicut à Ptolemæo orti Ptolemæi, à Cæsare
Cæsares.

10. Et cunctis affluet bonis, & non erit quem formi-
det] Suprà xxi. 6.

11. Faciam enim consummationem in cunctis genti-
bus] Id est, semel eas ita puniam, ut nihil ultra pu-
niendum restet.

Castigabo te in iudicio] Moderatè. Idem loquendi
genus suprâ x. 24.

Vt non videaris tibi innoxius] Græci, καθαρίζων &
καθαρίζω σε [purgans non purgabo te], id est, non omni-
no te relinquam impunitum: nam καθαρίζω sæpe
Græcis à pœna liberare. At Chaldæus, perdendo non
perdam te. נקה Hebræum & purgare & succidere si-
gnificat.

12. Insanabilis fractura tua] Ad populum tan-
quam ad feminam loquitur: quod affixa demonstrant.
Sic & suprâ xxi. 21. Hoc dicit, *Vulnus tuum despe-*
ratum videbitur: nempe cum per tot annos servies.

Pessima plaga tua] In Hebræo, *Doloris plena*.

13. Non est qui iudicet iudicium tuum ad alligan-
dum] Nemo erit qui de causis tui vulneris rectè ju-
dicet, ac manum ei curando admoveat.

Curationum utilitas non est tibi] Melius sic expri-
mas: *Nulla tibi erunt remedia ad sanationem*.

14. Omnes amatores tui obliti sunt tui] Persistit in
similitudine feminae. Amatores, id est, federati illi
quorum mentio capite xxvi. 1.

Plagâ enim inimici percussisti te] Id est, graviter, ut
sequitur.

Propter multitudinem iniquitatis tuæ dura facta
sunt peccata tua] Id est, pœnæ: quo sensu sæpe sumi-
tur Hebræum הטאת [peccatum].

15. Quid clamas super contritione tua, insanabilis
est dolor tuus] Melius, desperato (nempe humanitus)
morbo tuo: ut sit expositio prioris κατά πρόθεσιν [per
appositionem].

16. Propterea omnes qui comedent te devorabuntur]
Rectius: *Verumtamen omnes*, &c. Tunc apparebit
non odio, sed jure me adductum ut ista facerem.

Cunctosque prædatores tuos dabo in prædam] Vide
Esaïæ xxx. 11. 1.

17. Obducam enim cicatricem tibi] Obducam autem
tibi cicatricem: id est, vulnus tuum sanabo, ut sequi-
tur. ארכה bene vertit cicatricem. Est eo sensu sæpe
apud Rabbinos ארוכה, & in Chaldæo Paraphraste
Psalm. cxlv. 1. 3. Per Metaphoram sic etiam dicitur
sarcitura murorum.

Quia ejectam vocarunt te, Sion, hæc est quæ non ha-
beat requirentem] Melius: *quanquam* (alienigenæ)
abjectam te dixerunt, addentes Sion est urbs cuius ne-
mo curam gerit.

18. Convertam conversionem] Melius: *transmigra-*
tionem, ut suprâ 3.

Et edificabitur civitas in excelsu suo] In montanis
suis locis. Hæc Zorobabelis tempore impleta rectè
notat Hieronymus: neque minùs rectè mysterium
hoc ad Ecclesiam refert.

Et templum juxta ordinem suum fundabitur] In
40 Hebræo est ארמון, id est, palatium, quod intelligi po-
test de domo Principis. Sed Chaldæus & Græci
Templum intellexerunt.

19. Voxque ludentium] Id est, canentium: quomo-
do hic verterunt Græci & Chaldæus. Sic & La-
tini,

Ludere quæ vellent calamo permisit agresti.

20. Et erunt filii ejus sicut à principio] Id est, ut olim.
Lxx, ὡς τὸ πρότερον [ut antè].

Coram me permanebit] In Hebræo, *firmabitur*.

Et visitabo adversum omnes eos qui tribulant eum]
50 Babylonii, Idumæi, Ammonitæ punientur.

21. Et erit dux ejus ex eo, & Princeps de medio ejus
producetur] Ad Zorobabelem redit oratio. Habe-
bunt Principem non externum, sed suæ gentis.

Et applicabo eum] Habebo eum amicissimum.

Et accedet ad me. Quis enim est qui applicet cor
suum ut appropinquet mihi? ait Dominus] Rectius ver-
tas: *Et ad me aditum habebit quisquis volet, quisquis*
edulcavit cor suum ut ad me accedat, ait Dominus. מי
60 sæpe ponitur pro quisquis. & ערב per ἡδύεν [edul-
care] vertunt Græci multis in locis.

23. In capite impiorum] Illorum de quibus su-
prâ 20,

24. In novissimo dierum intelligetis ea] Tandem : nempe ubi eventus aderit. Repetitur ex eo quod supra xxiii. 20.

CAPVT XXXI.

1. **E**ro Deus] **אֱלֹהִים**, id est, Iudex justus.

Et ipsi erunt mihi in populum] Mihi ut Regi suo obedient.

2. Invenit gratiam in deserto populus] Repetit Deus vetera beneficia, quò magis nova sperentur. In deserto prospexi illis de omnibus necessariis. Hic pro **חן** [gratiam] Lxx Senes legisse **חן** [Cham] rectè observat Hieronymus.

Qui remanserat à gladio] Qui evaserat gladium Ægyptiorum.

Vadet ad requiem suam Israel] Melius, *ivit* : id est, non potuerunt impedire Amalecitæ, Cananæi, Philistini, atque alii, quominus pervenirent Israelitæ ad sedes quietas. Terra Iudæa vocatur **κατάπαυσις** [quies] 20 Psalm. xcv. 11. Hebræor. 111. 11.

3. Longè Dominus apparuit mihi] Olim Dominus se mihi ostendit, nempe *benevolum* ; quasi dicat, *non nunc*. Verba sunt gentis Iudaicæ, quæ hîc etiam ut femina ob oculos ponitur.

Et in charitate perpetua dilexi te] Respondet Deus genti, Imò perenni amore te dilexi. Id est, nunquam quicquam omisi quod mearum esset partium.

Ideo attraxi te miserans] Attraho te ; id est, ad resipiscentiam exhortor.

4. Rursumque ædificabo te] Vbi conversa fueris ad me, faciam rursus habere domos.

Et ædificaberis] Et tutò eas possideas.

Adhuc ornaberis tympanis tuis, & egredieris in choro ludantium] Vt feminae solebant, 1 Samuel. xviii. 6.

5. Plantabis vineas in montibus Samariæ] Deme- trius in epistola ad Iudæos quæ exstat apud Iosephum Antiquæ Historiæ xiii. 5. **καὶ τῶν τριῶν τοπαρχιῶν τῶν τῇ Ἰσραὴλ προσκειμένων, Σαμαρείας, καὶ Γαλιλαίας καὶ Περαιας, τὰς παραχωρῶ ὑμῖν ἀπὸ τῶν νῦν εἰς τὸν ἀπαντα χρόνον** [Et eos qui sunt in tribus Toparchiis quæ antehac Iudæis accessere, Samariæ, & Galilææ, & Perææ concedo vobis ab hoc tempore in perpetuum]. Adde eundem Iosephum xiii. 17.

Et donec tempus veniat, non vindemiabunt] Pro his verbis in Hebræo est *profanabunt* : id est, vescuntur fructibus vineæ legitimo tempore. Hoc intellige ex lege Levit. xix. 25. Confer & Deuteronomii xx. 6.

6. Clamabunt custodes in monte Ephraim] Iudæi, qui ibi sunt habitaturi. *Custodes* in Hebræo **נָצְרִים**, quod ad mysticum sensum de Ecclesia optimè trahas : nam Christiani à Iudæis nunc quoque hoc nomine vocantur.

7. Exsultate in lætitia Iacob] Id est, in publica lætitia suam quisque partem sumite. Est enim hîc *Iacob* cum **י**, quæ nota sæpe genitivi.

Hinnite contra caput gentium] Id est, claram vocem edite in conspectu gentium omnium.

Dicite : Salva Domine] **הוֹשַׁעְנָה** [Hosanna].

8. De terra Aquilonis] De Media, terrisque circumfictis.

Inter quos erunt cæcus & claudus] Nemo volet ab-

esse. At Lxx legerunt **בְּעֶצְרָת פֶּסַח**, id est, *tanquam in festo Paschatis*, quo maxima multitudo confluebat.

Prægnans & pariens simul] Nec uterus, nec partus instans tardabit feminas. At Lxx summam fecunditatem significari volunt.

Cætus magnus] Ingens exercitus, ut hîc Chaldæus.

9. In fletu venient] Melius : *in fletu iverunt*, nempe cum abducerentur. Ità accepit Chaldæus. Græci : **ἐν κλαυθμῷ ἐξῆλθον** [plorando abierant].

Et adducam eos per torrentes aquarum] In Hebræo & Chaldæo, *ad rivus aquarum* : id est, non deerit iter facientibus quod bibant.

In via recta, & non impingent in ea] In via ità plana ut in ea impacturi non sint.

Et Ephraim primogenitus meus est] Ità carus ut solent esse primogeniti. Hoc ideo quòd nonnulli de Israelitis Decem tribuum cum Iudæis redièrunt. Vide Esdræ i. & supra xxx. 3.

11. Redemit enim Dominus Iacob] Redimet.

Et liberavit] Liberabit.

12. Eritque anima eorum quasi hortus irriguus] Plena gaudii,

14. Et inebriabo animam Sacerdotum pinguedine] Satiabo Sacerdotes pinguibus victimis.

15. Vox in excelsis audita est lamentationis] Melius est ut **רַמָּה** sumatur pro proprio nomine, ut hîc etiam Chaldæus & Græci sumsere. *Rama* urbs est in tribu Benjamin, Iosue xv. 11. 25. 1 Reg. xv. 17. In eam Nabuzaradan collegit omnes Iudæos victos catenis, ac deportandos in Babylonem, ut discimus infra xl. Non mirum ergò si magna ibi tum fuit lamentatio.

Et fletus Rachel plorantis filios suos, & nolentis consolari super eis, quia non sunt] Videtur esse **προσωποποιία** [personæ fictio] Rachelis pridem mortuæ, & non longè à Rama sepultæ, qualem mortuorum **προσωποποιίαν** [personæ fictionem] etiam habuimus Esaiæ xiv. quanquam possint & per *Rachelem* matronæ intelligi tribus Benjaminis, sicut *Iacob* pro *Israelitis* dicitur, & *David* pro *Davidis posteris*. Hæ inconsolabiliter fleverunt, cum viderent à se abstrahi liberos suos.

16. Est merces operi tuo] Propter tuam pietatem, ô Rachel, posteros tuos clementer tractabo. Vel propter vestras preces, ô matres.

17. Et est spes novissimis tuis] Id est, tandem erit : id est, implebitur spes tua.

16. Audiens audiivi Ephraim transmigrantem] Sensus huius loci longè alius mihi videtur esse quàm is qui plerisque visus est. Causas reddit Deus cur Decem tribus non sit reducturus, Iudam autem reducturus : quia Israelitæ Decem tribuum (qui ab Ephraïmo nominantur, quòd regnum in ejus stirpe fuerit) noluerunt resipiscere in captivitate. *Transmigrantem* intellige *exsulantem*.

Castigasti me, & eruditus sum quasi juvenculus indomitus] Tu quidem me punivisti, sed ego nihilo melior factus sum quàm juvenculus indomitus. Illud *eruditus sum ut juvenculus indomitus* significat, *non sum eruditus, non sum correctus*, ut hîc rectè accepit Chaldæus. Chrysostomus hunc locum sic citat, unde corrigenda videntur exemplaria Græca quæ habent.

habemus: ἐπαίδευσάς με, Κύριε, καὶ ἐκ ἐπαίδευσίνην, αἶψα ἐγενόμην ὡς μὲν αὐτὸς ἀδίδακτος· ἐπιστρέφον με καὶ ἐπιστραφήσομαι [Correxisti me, Domine, & correctus non sum, sed fui quasi iuvenis indocilis. Convertite me & convertar]. Locus est Tomo VI. Sermone Eundem esse Deum Veteris & Novi Testamenti.

Convertite me, & convertar] Sensus est hoc illos dixisse: Fac ut redeam in patriam, & tunc respiciam.

19. Postquam enim convertisti me, egi penitentiam] Verte, Vbi me reduxeris, agam penitentiam.

Et postquam ostendisti mihi] Vbi ostenderis mihi: supple, beneficia tua.

Percussi femur meum] Percutiam femur meum: nempe in diebus כפרים [propitiationum].

Confusus sum, erubui, quoniam sustinui opprobrium adolescentiæ meæ] Quasi diceret, Nunc non possum vacare agendæ penitentiae; adeo me pudet horum malorum, per quæ vetera mea delicta tam severe puniuntur.

20. Si filius honorabilis mihi Ephraim, si puer delicatus] Respondet Deus: Nonne pretiosus filius mihi est Ephraim, nonne natus delicatulus? Certè necesse est credat me ipso carere non posse, quod tam delicatus est ut penitentiam agere nolit nisi prius obtento reditu.

Ex quo locutus sum de eo, adhuc recordabor ejus] Vbi satis cum eo locutus ero (id est, ubi satis eum admonuero), omnino recordabor ejus, nempe meminero istius pertinaciæ.

Idcirco conturbata sunt viscera mea super eum] Ob hoc vehementer ei succenseo. Vox viscerum apud Hebræos ad omnem graviolem affectum refertur.

Miserans miserebor ejus?] Hæc per interrogationem legenda arbitror. An omnino misereri ejus possem qui corrigere se non vult quamdiu in malis est rebus?

21. Statue tibi speculam, pone tibi amaritudines] Hæc pertinent ad Israëlitas ex Duabus tribubus. Hebræa habent, Statue tibi titulos, pone tibi altos cumulos, nempe quibus viæ signari solent, ut reperias quæ iveris: nam eadem redibis.

Dirige cor tuum in viam rectam in qua ambulasti] Adverte animum ad istam viam stratam, per quam ivisti. Vide ut totius viæ per quam ductus es bene memineras.

Revertere virgo Israel, revertere ad civitates tuas istas] Id est, dicturus sum aliquando, Redi eadem viâ.

22. Usquequo deliciis dissolveris, filia vaga?] Quousque te subducis (mihi te vocanti), filia rebellis? Quid est quod non statim ad me venis?

Quia creavit Dominus novum super terram] Rem novam facio.

Femina circumdabit virum] Proverbiale. Viri solent ambire puellas; non puellæ viros. Sic populi erat Deum quærere; at Deus ultro ad populum venit, ejusque amorem ambit. Ad Messiam mysticè hæc aptat etiam Moses Hadarsan ad Genesim. xli.

23. Benedicat tibi Dominus, pulchritudo justitiæ] Habitaculum justitiæ: id est, religionis sedes, Hierosolyma.

Mons sanctitatis] Templum.

24. Et minantes gregem] In Hebræo, Et qui eunt cum grege: id est, pastores.

25. Inebriavi animam lassam] Vide suprâ 14. vertenda autem hæc per futurum.

26. Ideo quasi de somno suscitatus sum, & vidi, & somnus meus dulcis mihi] Loquitur Propheta, Vbi ab hoc viso surrexi, vidi, id est, cum voluptate contemplatus sum quæ mihi erant revelata: & somnus meus mihi dulcis fuit, id est, suaviter dormivi postea, quod antea præ dolore facere non solebam.

27. Seminabo domum Israel] Id est, replebo.

28. Et sicut vigilavi] Sedulus fui.

29. Non dicent ultra: Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt] Οὐ μὲν οὖν, id est, uva acerbæ, vim habet multum adstringentem. Hoc adagium Iudæi usurpabant, ut videre est Ezechiel. xvi. 2. quasi dicerent:

Delicta majorum immeritus lues, Romane.

Non dubitandum est quin Deus, omnium hominum Opifex, ac propterea Dominus, possit parentes ita meritos punire exilio etiam ad posteros permanente. Sed huic summo juri bonitas ipsius tandem modum imponit, partim propter antiquiorum parentum, partim propter ipsorum posterum egregias virtutes. Nota in diebus illis: & apud Ezechielem, si erit ultra.

30. Unusquisque in iniquitate sua morietur] Sic apud Ezechielem, Anima, id est homo, qui peccaverit, ipse morietur. Iudicia tam bene exercebuntur ut nihil necesse futurum sit ad extraordinarias illas & generales pœnas veniri. Idem est sensus Esaiaæ Lxv. 20. ubi notata vide.

31. Et feriam domum Israel & domum Iuda fœdus novum] Renovabo fœdus per Prophetas meos. Vide Nehem. ix. 38. x. Solet autem id fieri ubi pars altera fœdus infregit.

32. Non secundum pactum quod pepigi cum patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum ut educrem eos de terra Ægypti] Nam illud pactum dicit: Ego sum Dominus Deus tuus qui te eduxi de terra Ægypti. Hoc autem beneficium majore ac admirabiliore beneficio obumbrabitur, Esaiaæ xlii. 18.

Quod irritum fecerunt] Multis gravibus ac diuturnis peccatis, de quibus vide Esaiaam, hunc Prophetam, & Nehemiam ix.

Et ego dominatus sum eorum, dicit Dominus] Vertere licet, Et ego eorum maritus mansissem. Sed Lxx בעלת, legerunt כהלת; ideoque verterunt, ἐγὼ ἡμέλησα αὐτῶν [ego eos neglexi]. Nihil causæ est cur hoc improbemus. Illi me neglexerunt, ego eos vicissim neglexi.

33. Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam] Tanta in eos beneficia conferam ut eorum non possint non meminisse. Sed & hic locus & ille apud Ezechielem xi. 19. xxxvi. 26. suum quidem implementum temporibus illis post reditum habuit, sed quod viam sternebat Euangelio, quo tempore hæc multò eminentiorem effectum habuere, per revelationem non dubitandam vitæ æternæ, & vim ingentem Spiritus super Christianos, etiam qui in plebe erant, effusam.

Et ero eis in Deum, & ipsi mihi erunt in populum] Ego

Ego ut Rex eos protegam, illi mihi ut Regi parebunt, supra VII. 23. XI. 4. XXIV. 7. infra XXXI. 38.

34. *Et non docebit ultra vir proximum suum, & vir fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum*] Sensus est, Non opus erit ut alter alterum moneat ad reverentiam Deo exhibendam: quod sæpe Hebræi per *יָרַךְ* [cognoscere] significant.

Omnes enim cognoscent me] Omnes sponte me colent ac reverebuntur, ob tam ingentia benefacta.

Quia propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius] Sensus est: quia ostendi (tantis nempe benefactis) me veniam dedisse ipsis criminum, neque ultra ea velle exsequi.

35. *Qui turbat mare, & sonant fluctus ejus*] Id est, quo turbante maris fluctus insonant.

36. *Si defecerint leges istæ coram me*] Si totus ille ordo naturæ cessaverit, tunc & illud fiet.

Tunc & semen Israel deficiet] Hoc est decretum Dei absolutum, & ut Paulus loquitur, ἀμεταμέλητον [sine pœnitentia], ut semper & sit & cognoscatur distinctè ab aliis magna Israelitarum multitudo.

37. *Si mensurari potuerint cœli sursum*] Illa cœli quæ supra astra sunt.

Et fundamenta terræ deorsum] Intima terræ viscera.

Et ego abjiciam universum semen Israel propter omnia quæ fecerunt] Hoc Deus negat planè se unquam facturum. Ità enim vult punire Iudæorum peccata, ut tamen aliquos eorum semper velit superesse.

38. *A turre Hananeel*] Describit accuratè totum Urbis ambitum. *Turris Hananeel* est in meridiano latere, Nehem. III. 1. Confer cum hoc loco alterum Zachariæ XIV. 10.

Vsque ad portam anguli] Qui inter Orientem & Septentrionem in parte Benjamin, II Reg. XIV. 13.

39. *Et exibat ultra norma mensuræ in conspectu ejus super collem Gareb*] Normam hic posuit pro linea, ut & alibi. *Collis Gareb* erat ad Septentrionem, sed Occasum versùs, ità dictus quòd ibi se tenerent leprosi.

Et circuibit Goatha] Arcem rotundam ait fuisse Chaldæus, fortè ità dictam quòd laboriosus illuc esset ascensus, à *יָנַע*, quod κοπιᾶν & μοχθεῖν [laborare] vertunt Græci. Ea fuit ad Occasum & Meridiem.

40. *Et omnem vallem cadaverum & cineris*] Id est, Chaldæo interprete, ubi maxima pars ceciderat eorum qui erant cum Sennacheribo. Ea ipsa est vallis Topheth, in qua Molocho immolati cinefiebant, Esaiæ xxx. 33. Hæc regio ab Occasu propius ad Meridiem accedit.

Et universam regionem mortis] Græci Hebræam vocem retinere *הַשְׂרָמָה* αἰσθηµῶν. Hieronymus legit *הַשְׂרָמָה*, derivatque à *שָׂרָה* & *מָוֶת*, quorum illud regionem, hoc mortem significat. Aquila vertit *προάστεια* [anteurbana], vites puto suburbanas intelligens, quæ dicuntur *שְׂרָמָה*. At Chaldæus aqueductus, à particulis duabus *ה* [hoc] & *ש* [quod], & *רָמָה* à *רָמָה*, quod est projicere. Videtur intelligere aqueductus factos ab Ezechia.

Vsque ad torrentem Cedron] Qui proximus valli Topheth.

Et usque ad angulum portæ Equorum Orientalis] Chaldæus: *ad angulum portæ stadii regii, qui ad Orientem*. Hic designatio à Meridie ad Orientem redit. De hac porta Equorum vide Nehem. III. 28.

Sanctum Domini] Omnia hæc loca personabunt Dei laudibus.

Non evellatur & non destruetur ultra in perpetuum] Id est, Diu stabit Urbs postquam erit reparata.

CAP V T XXXII.

1. *Ipse est annus decimus octavus Nabuchodonosor*] Vide supra xxv. 1.

2. *Tunc exercitus Regis Babylonis obsidebat Ierusalem*] Iam per aliquod tempus obsederat, ut apparet II Regum xxv. 1.

Erat clausus in atrio carceris qui erat in domo Regis Iuda] In vestibulo carceris, paulò leniore custodia quàm in qua antè fuerat. Ità hic Hieronymus: qui & quod hic atrium, infra 8. vestibulum vertit. Probatum hoc ipsum ex loco qui infra est xxxvii. 15. 20.

5. *Ibi erit donec visitem eum*] Donec eum mortali vitæ eximam.

7. *Patruelis tuus*] In Hebræo, Chaldæo, Græco, *fratris Sellum patruis tui*.

Eme tibi agrum meum qui est in Anathoth] Intelligit Hieronymus de horto aliquo suburbano, quales habere Levitæ poterant. Sed obstat lex Levit. xxv.

34. quæ talia prædia omnino negat posse vendi. Ergò potius sumendum de prædio aliquo, quod ab avia, aut proavia communi venerat. Nam mulieres, si fratres non haberent, heredes erant parentum, & si propinquus eas ducere nollet, nubebant aliis.

Tibi enim competit ex propinquitate ut emas] Sensus est: si alii vendidissem, tibi esset jus redimendi, ex lege Levit. xxv. 25. Quare ad evitandum hunc circuitum, tibi ante alios agrum hunc venalem offero.

8. *Tibi competit hereditas*] Nempe si ego sine liberis decederem.

Et tu propinquus es ut possideas] In Hebræo: *Et tibi redemptio*. Id est, si alii venderem tibi jus foret redimendi. Tu es *רָאִי*, ὁ ἀρχαιτέρων [redemptor]. Græci hic, *ὁ πρεσβύτερος* [tu senior], id est, inter agnatos primus ordine.

Intellexi autem quòd verbum Domini esset] Deus mihi revelavit hæc ipso dirigente fieri, ut meo exemplo populus de reditu certam conciperet fiduciam, videns à me agrum emi, qui ab hoste teneretur. Florus libro secundo, capite sexto: *Parva res dictu, sed ad magnanimitatem populi Romani probandam satis efficax, quòd illis ipsis, quibus obsidebatur, diebus ager quem Annibal castris infederat, venalis Romæ fuit, hæcque subjectus invenit emtorem*.

9. *Septem stateres & decem argenteos*] Chaldæus: *septem minas & decem argenteos nummos*. Nam *שְׁקָלִים* [siclos] interpretatur *מִנָּה* [minas]. Ergò *שְׁקָל* [pondus] cum præponitur *nummis argenteis* aliud significat quàm cum ponitur per se.

10. *Et scripsi in libro*] Feci instrumentum emtionis & venditionis.

Et signavi] Clausum obsignavi annulo. Idem fecerunt testes.

Et appendi argentum in statera] Vt appareret perfectam fuisse solutionem, ac sic jus agri transiisse.

11. *Et accepi librum possessionis signatum, & stipulationes, & rata, & signa forinsecus]* Veritas optimè: *Accepi instrumentum venditionis signatum secundum leges & mores, & apertum, supple alterum, quod erat* *ἰσὺν* [pariculum] sive exemplum illius signati, ut apparet infra 14. Hieronymus hoc loco, *Vt assumat* 10 *libros, unum signatum, alterum apertum; quæ emtionum consuetudo hucusque servatur; ut quod intrinsecus clausum signacula continent, hoc legere cupientibus apertum volumen exhibeat.* Quod hic dicitur possessionis, positum est pro emtionis, ut & supra 8. *posside* קנה est eme, quomodo & Chaldæus vertit.

12. *Baruch filio Neri]* Discipulorum suorum præcipuo.

Testium qui scripti erant in libro emtionis] Quorum nomina perscripta erant in tergo instrumenti.

Et in oculis omnium Iudæorum qui sedebant in atrio carceris] Eorum scilicet qui ad videndum aut audiendum Ieremiam eò venerant.

14. *Pone illos in vase fictili, ut permanere possint diebus multis]* Nè, inquit Hieronymus, vel foris positi paterent rapinæ, vel humo conditi humore terræ solverentur.

15. *Adhuc possidebuntur]* Ementur.

17. *Non erit tibi difficile omne verbum]* Res ulla. Vide idem loquendi genus Lucæ 1. 37.

18. *Qui facis misericordiam in millibus]* Ex Decalogo.

19. *Magnus consilio, & incomprehensibilis cogitatu]* Lxx: δυνατὸς τοῖς ἔργοις [potens operibus]. nec aliter Chaldæus מְהִלָּה sunt opera, actiones.

Cujus oculi aperti sunt super omnes vias filiorum Adam] ———— *ἐξ ἑὸς Διὸς*

Ὁ φθαλμός ἐγγύς ἐστι καὶ παρὼν πόνω.

[———— *Iovis*

Non dormit oculus, sed laboranti propè est.]

Vt reddas unicuique secundum vias suas, & secundum fructum adinventionum ejus] Qui non opera tantum, sed & cogitata judicas ac repensas.

20. *Qui posuisti signa]* Edidisti.

Vsque ad diem hanc] Celebrata scilicet.

Et in Israël, & in hominibus, & fecisti tibi nomen] Hic posterius & abundat more Hebræo. Illis factis ingens tibi nomen comparasti non apud Israël tantum, sed etiam apud populos extraneos.

Sicut est dies hæc] Sicut est hodie: id est, nomen quale hoc tempore te habere apparet.

23. *Omnia quæ mandasti eis ut facerent, non fecerunt]* Omnes leges tuas proculcarunt.

24. *Ecce munitiones exstructæ sunt adversum Civitatem, ut capiatur]* Aggeres habet hic bene Chaldæus, obsidionales scilicet.

Vrbs data est in manus Chaldæorum, qui præliantur adversus eam] Qui eam oppugnant. Ostendisti mihi te nihil opis adferre Vrbi velle.

A facie gladii, & famis, & pestilentia] Id est, metu gladii, famis ac pestis oppugnant nos.

29. *Venient Chaldæi]* Rectius: intrabunt, Urbem scilicet, impetu facto.

In quarum domatibus sacrificabant Baal] In tectis planis, sive solariis, quæ erant vice excelsorum. Causas reddit cur Urbem passus sit excindi. Vide supra XIX. 13.

30. *Qui usque nunc exacerbant me in opere manuum suarum]* Nè nunc quidem desinunt idolis servire.

31. *In furore & indignatione mea facta est mihi civitas hæc]* Vrbs hæc facta est mihi suscitabulum iræ & furoris.

A die qua edificaverunt eam] Nam Solomon Urbis structuram perfecit: idem primus Regum ad idola se vertit.

32. *Prophetae eorum]* Quos ipsi pro Prophetis habent.

33. *Verterunt ad me terga]* Cervicem in Hebræo. Vide supra 11. 27.

Cum docerem eos diluculo] Id est, summâ assiduitate; ut supra XXIX. 19.

34. *In domo in qua invocatum est nomen meum]* In Templo quod vocatur Domus Domini 11 Regum XXI. 4. 5.

35. *Vt initiarent filios]* Lustrarent trajiciendo per ignem. Vide quæ diximus ad Deuteronom. XVIII. 10.

36. *Et nunc propter ista dicit Dominus]* Rectius veritas: Attamen jam nunc dicit Dominus.

37. *Habitare eos faciam confidenter]* Secure: ut supra XXI. 6.

39. *Et dabo eis cor unum & viam unam]* Faciam ut concorditer unam religionem profiteantur.

40. *Et feriam eis pactum sempiternum]* Supra XXXI. 31.

Et non desinam eis benefacere, & timorem meum dabo in corde eorum ut non recedant à me] Sensus est: Pluribus beneficiis reverentiam mei in animis eorum excitabo, Ità locus hic interpretis est ejus quem supra habuimus XXXI. 33.

41. *Et latabor super eis]* Cum his verbis connectenda sunt quæ sequuntur, in toto corde meo, & in tota anima mea.

Cum bene eis fecero, & plantabo eos in terra ista in veritate] Cum bene eis fecero, & plantavero eos in terra hac firma.

43. *Et possidebuntur agri]* Ementur, ut supra 15.

44. *Et scribentur in libris]* In instrumento.

Et imprimetur signum] Vendentis & ementis.

Et testis adhibebitur] Testes aliquot, ut supra 10.

Et in civitatibus campestribus] *שפלה*, quod hic retinuerè Græci Σεφηλα, situm humilem significat.

Et in civitatibus quæ ad Austrum sunt] Et hic Græci retinuerè *Ναγέε*. id pro Meridie, aut Meridiano situ sæpe sumitur. Describit omnes Iudææ partes. Vide infra XXXIII. 13. Confer Zach. VII. 7.

Quia convertam captivitatem eorum] Id est, captivos, sive exules. Vide supra xxx. 3.

C A P V T XXXIII.

1. **S**ECUNDÒ, cum adhuc clausus esset in atrio carceris] SECUNDÒ, ex quo clausus erat in vestibulo carceris. Sæpe aliàs multa ei Deus patefecerat; sed hoc ei alterum contigit in palatino carcere.

3. Cla-

3. *Clama ad me, & exaudiam te, & annuntiabo tibi grandia ac firma quæ nescis*] Id est, si me ores, multa futura certa tibi dicam.

4. 5. *Hæc dicit Dominus Deus Israël ad domos urbis hujus, & ad domos Regis Iudæ quæ destructæ sunt, & ad munitiones, & ad gladium venientium ut dimicent cum Chaldæis, & impleant eas cadaveribus hominum*] Hæc obscuriora sunt, quæ sic ex sensu Græcorum & Chaldæi optimè iuterpretaberis: *Hæc dicit Dominus Deus Israël ex occasione domuum urbis hujus, etiam domuum Regum Iudæ, quæ dirutæ sunt ut inde vallum fieret* (nam in obsessis urbibus, ubi vallum exterius hosti cessit, fit vallum interius, & in id non domus tantum, sed & palatia diruuntur. Vide Nahum. 111. 14.) *& eorum qui gladio armati eunt ut pugnent cum Chaldæis; nempe ut impleant illas* (domos scilicet dirutas, aut eorum areas) *cadaveribus hominum, popularium scilicet suorum.* Illud ut hic, ut alibi sæpe, est non τελικόν [significativum propositi] sed ἐκβατικόν [eventus]. non enim hoc agebant, sed hic futurus erat exitus.

Quos percussi in furore meo] Quos (Hierosolymitas) percutiam (nempe per Chaldæos) iratus.

Abscondens faciem meam à civitate hac] Favorem meum ab illis auferens.

6. *Ecce ego obducam eis cicatricem*] Suprà xxx. 17. *Et sanitatem*] Ità ut nulla maneat suppuratio.

Et revelabo illis deprecationem pacis & veritatis] Sensus est, ut ex Græco & Chaldæo intelligi potest, *Docebo eos quomodo apud me deprecari supplicium possint, & impetrare salutem firmam: nempe vitam corrigendo, quomodo hic explicat Chaldæus.*

7. *Et convertam conversionem Iudæ*] Redire faciam captivos, ut suprà xxxi. 44.

Ædificabo eos sicut à principio] Faciam habitent, ut olim. Sic suprà xxxi. 4.

8. *Et emundabo illos ab omni iniquitate sua*] Id est, pœnarum finem faciam; ut sequentia explicant. Sic enim טהר [mundare], & καθάρειν [purgare] sumuntur sæpissime.

9. *Cunctis gentibus terræ*] Apud omnes gentes terræ. *Et pavebunt & turbabuntur in universis bonis, & in omni pace quam ego faciam eis*] Pace, id est, felicitate. Pavebunt autem, quia potentiam Dei & in Iudæos benevolentiam tam manifestis signis agnoscent.

10. *Quem vos dicitis esse desertum, eò quòd non sit homo, nec jumentum*] Vide suprà xxxi. 43.

11. *Vox gaudii & vox letitiæ, vox sponsi & vox sponsæ*] Vide suprà vii. 34. xvi. 9. xxv. 10.

Vox dicentium, Confitemini Domino exercituum, quoniam bonus Dominus, quoniam in æternum misericordia ejus] Hæc ipsa verba sumta ex Psalmo cxxxvi cecinisse Iudæos reduces apparet Esdræ 111. 11.

Portantium vota] In Hebræo, תורה [confessionem]: id est, victimas ad laudem Dei.

Reducam enim conversionem terræ sicut à principio] Reducam enim captivitatem (id est captivos) terræ (hujus, ut sint) sicut olim. Vt eodem modo sicut olim in hac ipsa terra vivant.

12. *Habitaculum pastorum accubantium greges*] Vide suprà xxxi. 12.

13. *In civitatibus montuosis*] Idem quod suprà xxxi. 44.

Transibunt greges ad manum numerantis] Virgilius,

Bisque die numerant alter pecus, alter & hædos

Virgâ autem percutientes pecudum quamque caulâ exeuntem simul numerabant, Levit xxvi. 32.

14. *Suscitabo verbum bonum*] Rata faciam promissa.

15. *David*] Davidi.

Germen iustitiæ] Zorobabelem, germen Davidis, virum æqui amantem. idem habuimus suprà xxi. 5.

16. *Salvabitur Iudæ*] Felix erit.

Ierusalem habitabit confidenter] Suprà xxxi. 37.

Et hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus] Idem sensus qui suprà xxi. 6. nisi quòd ibi de populo, hic de civitate agitur. Et ideo ibi est יקרא [vocabunt eum]; hic verò יקרא לה [vocabunt eam], pro quo tamen & Græci & Chaldæus legerunt לו [eum], & ad Iudam referunt. Sensus sublimiore non Christiani tantum, sed & Kimchi hoc ad Messiam refert.

17. *Non interibit de David vir qui sedeat super thronum domus Israël*] Non deerit: ἐκ ἐπιλειψῆς Lxx, nec aliter Chaldæus. Et sic Græci כרת vertunt multis aliis in locis.

18. *Et de Sacerdotibus & Levitis non interibit vir à facie mea*] Est idem verbum: & significat, quam reduces plerique erunt ex Iudæ & Beniamine, tamen etiam numerum sufficientem Sacerdotum & Levitarum non defuturum qui sacra curent.

Et incendat sacrificium] In Hebræo, adoleat. מנחה, מאנא, id est, partem de libo è simila. Vide Levitici 11.

20. *Si irritum potest fieri pactum meum cum die, & pactum meum cum nocte*] Hic ברית, legem sive præceptum potius quàm fœdus aut pactum significat. Vide prolegomena nostra ad Evangelia. Confer & quæ suprà habuimus xxxi. 36.

21. *Et pactum meum irritum esse poterit cum David servo meo*] Promissio Davidi facta 11 Samuelis vii. 1 Paralipomen xvii.

22. *Sicut enumerari non possunt stellæ cæli, & metiri arena maris*] Respicit loca Genes. xv. 5. xxi. 17. xxvi. 4. & xxxi. 12.

24. *Quid populus hic locutus sit*] Συμπεδοχὴ [Comprehensio], id est, quidam de populo.

Duæ cognationes quas elegerat Dominus abjectæ sunt] Id est, Davidica & Aaronica; illa regia, hæc pontificia.

Et populum meum despexerunt, eò quòd non sit ultra gens coram eis] Ideo despexerunt populum meum, quòd eorum opinione gens ultra non esset futura. Nam ad rempublicam constituendam imprimis requiruntur ἡ κυρία ἀρχὴ [potestas rerum Domina], & ἡ ἱερωσύνη [Sacerdotium].

26. *Reducam enim conversionem*] Verte & hic captivitatem, ut suprà aliquoties. Nec aliter hic Lxx, & Chaldæus.

CAP V T XXXIV.

1. **V**erbum quod factum est ad Ieremiam] Hic per *ἐπανοδόν* [retrogressum] causam reddit Prophetæ, ob quam à Sedecia in carcerem missus fuerat. Sunt enim hic ipsa verba ob quæ Sedecias ei malè voluerat, ut didicimus capite xxxii.

5. *In pace morieris*] Non vi bellicâ.

Secundum combustiones patrum tuorum Regum priorum comburent te, & Væ Domine, plangent te] Nempe concedente id Rege Babylonis, quod Ioakimo non contigerat, suprâ xxii. 18.

7. *Lachis*] Vide Iosue x. 31. 11 Paralip. xi. 9.

8. *Postquam percussit Rex Sedecias fœdus cum omni populo in Ierusalem*] Communi decreto statuerat impleri quod Lex jubebat, sed Iudæi non observaverant. Vide Exod. xxi. 2. Deuteron. xv. 12.

11. *Et conversi sunt deinceps*] Mutarunt sententiam, cum Chaldæi, auditâ famâ de adventu Ægyptii, obsidionem primam solvissent, ut legimus infrâ 21. & xxxvii. 4. 5. 6. 7. 8. Sic & infrâ hoc verbum sumitur 15. 16.

Et retraxerunt servos & ancillas] In servitutem, contra Legem.

15. *Vt prædicaretis libertatem*] Publicaretis, idque in Templo, ut sequitur.

17. *Ego prædico vobis libertatem, ait Dominus, ad gladium, & ad pestem, & ad famem*] Ego publico adversus vos libertatem gladio, & pesti, & fami.

18. *Non observaverunt verba fœderis quibus assensi sunt in conspectu meo*] Id est, in Templo.

Vitulum quem conciderunt in duas partes & transierunt inter divisiones ejus] Vitulum concidendo in duas partes, & transiendo inter divisiones ejus. De hoc more fœderum sancientorum vide Genes. xv. 9. & quæ diximus ad Matth. xxvi. 28.

19. *Eunuchi*] Eunuchos.

Et omnis populus terræ] Et omnem populum terræ. Cohærent enim hæc cum eo quod sequitur, *Dabo eos in manus*, superfluenta copulâ, more Hebræo.

21. *Et in manus exercituum Regis Babylonis, qui recesserunt à vobis*] Et redibunt scilicet, cognito ad sua rediisse Ægyptium.

22. *Ecce ego præcipio*] Præcepturus sum, id est, effecturus, ut illi Chaldæi redeant.

CAP V T XXXV.

1. **V**erbum quod factum est ad Ieremiam à Domino, in diebus Ioakim filii Iosie Regis Iuda] Ex occasione historiam rei multò antè actæ huic loco attextit, ut ostendat quàm graviter Deum offendant, qui leges ejus qualescunque violant, ut illi fecerant, qui in servitutem populares suos retraxerant.

2. *Vade ad domum Rechabitarum*] Id est, ad familiam. Ea antiquitus ex Cinæis erat orta, 1 Paralipomenon. ii. 55.

In unam exedram thesaurorum] Exedram dicere satis fuerat. Græci modò *μίαν τῶν ἀνλῶν* [unam aularum], modò *πασοφόριον* dicunt. *Pastophorium* Hieronymus ad xxii Esaiæ interpretatur *thalamum in quo habitat Præpositus Templi*, speciem ponens pro

genere. Sed quia in exedris illis & vestes Sacerdotum, & vasa asservabantur, ideo hic dicitur *exedra thesaurorum*, & mox *gazophylacium*.

4. *Filiorum Hanan filii Iegedeliæ hominis Dei*] Prophetæ, ut hic Chaldæus. Sic eadem vocabula usurpantur 11 Regum iv. 7. 25. 40. vi. 6. & alibi.

Iuxta gazophylacium Principum] Iuxta exedram, in qua primi Sacerdotum cibum capiebant.

Super thesaurum] Super exedram.

10 *Qui erat custos vestibuli*] *סף* & *vasa* & *linen* significat. Priorem significatum hic amplectitur Chaldæus, qui habet *אמרכלי*. Eo nomine dicebantur in Templo septem arcarii, ad quos pecunia in usus Templi capitatim soluta, & res votivæ atque consecratae deferiebantur ab iis qui vocabantur *הנוכרי* [Collectores]. Posteriores cum Latino Græci, qui habent *τῆ φυλάσσειν* & *τὴν ὁδόν* [custodientis viam].

20 *Quia Ionadab filius Rechab pater noster*] Patrem vocant qui progenitor eorum fuerat ante annos trecentos. Fuerat enim hic Ionadab amicus Regis Iehu, ut videmus 11 Regum x. 15.

Præcepit nobis dicens: Non bibetis vinum] Si hoc præcipere progenitor posteris suis potuit, & laudem à Deo habent qui id observarunt, cur non Ecclesiæ Patres præcipere quædam poterunt, non per se necessaria, sed pro ratione temporum locorumve utilia, aut ad vitandas mali occasiones, aut ad virtutum adminicula?

30 *In tabernaculis habitabitis*] In tentoriis, more ipsis avito, Iudicum iv. 17.

Vt vivatis diebus multis super faciem terræ, in qua vos peregrinamini] Non erant enim de stirpe Iacobi; incolis autem talibus præcipuè vitanda invidia est.

40 *Cum autem ascendisset Nabuchodonosor Rex Babylonis in terram nostram*] Quæri poterat, Cur ergo in Urbe moramini contra Ionadabi interdictum? occurrunt huic accusationi, & ajunt necessitate coactos se id fecisse: quod terras omnes hostis teneret, neminem ibi patiens consistere. Præcepta ejus generis, cujus hoc fuit, amant *ἐπιεικειαν* [æquitatem] interpretem.

Et à facie exercitus Syriæ] Nam Syri socii erant Chaldæorum.

14. *Prævaluerunt sermones Ionadab*] Auctoritatem apud posteros habuerunt.

Et non biberunt usque ad diem hanc] Per annos, ut diximus, trecentos.

50 *Firmaverunt igitur filii Ionadab filii Rechab præceptum patris sui*] Ratum fecerunt.

19. *Non deficiet vir de stirpe Ionadab filii Rechab stans in conspectu meo cunctis diebus*] Id est, ministrans mihi, ut ait Chaldæus, nempe Dei laudes canendo. Quod colligi videtur ex loco 1 Paralip. ii. 55. ubi & hoc discimus, rediisse eos ab exilio.

CAP V T XXXVI.

60 **E**T factum est in anno quarto Ioakim filii Iosie Regis Iuda: factum est verbum hoc ad Ieremiam à Domino] Sicut Esaias vaticiniis suis subtexuit historiam rerum, per quas probata est vaticiniorum fides, capitibus xxxvi. xxxvii. xxxviii. xxxix: sic & Ieremias

Ieremias, cujus historia incipiet capite sequenti, & per aliquot capita decurret. Sed priusquam id faciat, præmittit narrationem rei gestæ jam olim, ex qua constaret Ieremiam non voce tantum dixisse, sed & scripto, & quidem bis, consignasse omnia ea quæ evenisse deinde ostendet.

2. *Tolle volumen libri*] Sume tibi de membranarum volubilibus quantum satis est.

4. *Baruch*] Discipulorum suorum potissimum, ut supra notavimus xxxi i. 12.

5. *Ego clausus sum*] *Detineor*. Iussus scilicet à Rege domi me continere.

6. *In die jejunii*] Quod Rex erat indicturus, inf. 9.

7. *Si fortè cadat oratio eorum in conspectu Domini*] *Cadere oratio* dicitur quæ fit à procumbentibus. Sic infra xxxvi i. 26.

9. *Et universæ multitudini quæ confluxerat de civitatibus Judæ in Ierusalem*] Ex Regis edicto.

10. *Scribæ*] Nempe Templi.

In introitu portæ novæ] De qua supra xxvi i. 10.

12. *Descendit in domum Regis ad gazophylacium scribæ*] Ad exedram scribæ regii.

Et ecce ibi omnes Principes sedebant] Primores aulae.

Elnathan filius Achab] Nominatus jam supra xxvi i. 22.

16. *Obstupuerunt unusquisque ad proximum suum*] Respexerunt se mutuo, perculsi tam gravium rerum denuntiatione.

18. *Ex ore suo loquebatur, quasi legens ad me, omnes sermones istos*] Distinctè, nihil hæsitans, omnia ista mihi dictavit.

19. *Vade, & abscondere tu & Ieremias*] Erant hi viri non mali, & prospiciebant Regis iram. Vide inf. 25.

21. *Misit Rex Iudi*] Hominem Regi similem, eoque ei individuum.

22. *In domo hyemali*] Mutabant enim Reges exedras pro anni tempore.

Posita erat arula] Id est, *batillus*: ἐξάρτα [focus] Græcis hic, aliter πυράριον [ignitabulum].

23. *Tres pagellas, vel quatuor*] In Hebræo, *ostia*. Sic vocantur tituli sectionum. Idem est *רצפ* in Chaldaico.

Scidit illud scalpello scribæ] *Cultello scriptorio*, quod — σμίλην δονάκων ἀκροβελῶν γλυφίδα,

[*Cultellumque aciem qui dat arundinibus*]

vocat Epigrammatarius Græcus. Alius,

γλυφανὸς καλὰ μὲς πλατέος γλωχίνα σιδήρεα.

[*Et latum calamos aptat quod cuspide ferrum.*]

Rursus alius,

— χαλκὸν δονάκων τέκτονα λεπταλέων.

[*Et faber argutis culter arundinibus.*]

Alius,

— σμίλης ὀξύτρονον κοπίδα.

[*— chalybem scindere non hebetem.*]

Alius,

— γλυπτήρᾳ σιδήρεον.

[*— è ferro scalprium.*]

24. *Et non timuerunt*] Tantò peiores illis de quibus supra 12. 16.

25. *Contradixerunt Regi, nè combureret librum*] *Deprecati sunt*. Sic habet Hebræum, & Chaldæus.

26. *Abscondit autem eos Dominus*] Fecit nè inveniri possent.

28. *Tolle volumen aliud*] *Sume membranas alias.*

29. *Dicens, Quare scripsisti omnia*] Hoc est quod

Rex jufferat dici Ieremiæ, si inventus esset: *Cur scripsisti in istam sententiam, Venturum Regem Babylonis, &c.* Nolunt Reges sibi vera dici.

30. *Non erit ex eo qui sedeat super solium David*] Id est, non manebit in solio Davidis ejus posteritas. Nam Iechonias filius ejus post trimestre regnum sine liberis decessit.

Et cadaver ejus projicietur ad æstum per diem, & ad gelu per noctem] Idem sensus qui supra xxvi i. 18. 19.

31. *Quod locutus sum ad eos*] In isto volumine.

Et non audierunt] Noluerunt in animum admittere.

32. *Et insuper additi sunt sermones multò plures quàm antea fuerant*] In Hebræo, *Vt isti*: id est, simili argumento.

C A P V T XXXVII.

3. *O* Ra pro nobis Dominum Deum nostrum] Incertus consiliorum nesciebat quò se verteret.

4. *Non enim miserant eum in custodiam carceris*] Id est, *nondum*: nam postea datus est in carcerem, infra 14. & ibi visa illa habuit quæ jam antè in Prophetias retulit Ieremias xxx i. & xxxiii.

Recesserunt ab Ierusalem] Quo tempore Rex & Principes resciderunt decretum de popularium libertate, ut habuimus xxxiv.

6. *Ecce exercitus Pharaonis, qui egressus est vobis in auxilium, revertetur in terram suam*] Non ausus obviam ire Babylonio, qui ob id ab obsidione Hierosolymorum discesserat, relictis per alia oppida præsidiis. Vide 11 Regum xxiv. 7.

7. *Et redient Chaldæi*] Redibunt ad repetendam obsidionem.

9. *Singuli*] Istorum vulneratorum. Tanta est Dei in vos ira, ut vel pauci faucii ad vestram perniciem sufficiant.

11. *Et divideret ibi possessionem in conspectu civium*] *ῥῆν* quidem *partiri* quoque significat; verum etiam *extrahere*, quo significato sæpe reperitur apud Thalmudicos: ita ut sensus sit non incommodus, *ut subduceret se de conspectu civium*, Hierosolymitanorum scilicet.

12. *Filii Ananiæ*] Cui mortem prædixerat Ieremias supra xxvi i. 1. Eam mortem, quasi non prædicta sed illata fuisset ab Ieremia, vindicare voluit nepos.

14. *In carcerem qui erat in domo Jonathan scribæ*] Vnius ex aulicis scribis: nam carcer hic in aula erat. Vide supra xxxi i.

15. *In domum laci, & in ergastulum*] Melius: *in domum carceris* (interiorem scilicet) & *in cellulas*. Eas intelligit quas nunc *geolas* vocant: triste habitaculum.

16. *Tulit eum*] Iussit clam eum ad se deduci. *Putasne est sermo à Domino?*] *An est* (Supple, tibi) *sermo à Domino?* An nunc etiam hoc tempore certi aliquid nobis potes prædicere?

17. *Quia misisti me in domum carceris*] Locum tetricum ac tenebrososum.

20. *In vestibulo carceris*] Vbi & cælo frui poterat, & ab amicis adiri. Vide supra xxxi i.

Et daretur ei torta panis quotidie, excepto pulmento]

Et daretur ei frustum panis quotidie de vico pistorum. Sic Chaldaeus; quæ optimè cum Hebræo conveniunt. Panes grandes fieri solebant: ex iis partes *μερίδες, κλάσματα* [fragmenta] singulis dabantur.

Et mansit Ieremias in vestibulo carceris] Donec in pejorem locum transferretur, ut habebimus capite sequenti.

C A P V T XXXVIII.

1. **G**Edelias filius Phassur] Illius de quo capite xx.

Et Iuchal filius Selemiæ] Ejus cujus mentio supra xxxv. 1. 26.

Et Phassur filius Melchiæ] Is ipse est qui nominatus est supra xxi. 1.

4. De industria enim dissolvit manus virorum bellantium qui remanserunt in civitate hac] In Hebræo: nam per ista (nempe verba) debilitat manus virorum, &c. Infringit illis animos spem omnem adimendo. Punienti sunt, qui aliquid fecerint quo leves hominum animi superstitione Numinis tenerentur, ut docet Modestinus L. Si quis aliquid. D. de pœnis. Et Principis fata scrutari capital apud Romanos, ut Tacitus nos docet Annal. xv. 1. Vera hæc: sed Dei iussus supra omnem legem est, & quicquid imperat, defendit.

Non quaerit pacem populo huic] Id est, salutem.

5. Ecce ipse in manibus vestris est] In manibus Synedrii, cujus est judicare de Propheta vero aut falso.

Nec enim fas est Regem vobis quicquam negare] In Hebræo, Nam Rex nihil contra vos potest: nempe in isto rerum genere, ut explicavimus libro 1. de Iure Belli ac Pacis, cap. 11. §. 20.

6. Filii Amelech] Cujus Amelech mentio supra xxxv. 1. 26. At Chaldaeus & Græci utrobique pro nomine Regis sumserunt, putantes & hunc Melchiam & illum Ieremielem alicujus Regum fuisse filios,

In lacum in quo non erat aqua, sed lutum: descendit itaque Ieremias in cœnum] Qui hanc miseriam suam flebiliter describit Thren. 111. & prædixerat eam Esaias LIII. 8. Iosephus: παραλαβόντες αὐτὸν εἰς ἵνα λάκκον βορέως πλήρη καθιμήσαντο, ὅπως ἰδίῳ θανάτῳ πνιγείσιν ἀποθάνῃ ὃ ᾧ πρὸ τῆς αὐχένου ὑπὸ τῆς πλῆθους περιχεθεὶς ἐν τέτοις ἦν [assumptum eum demiserunt in puteum cœni plenum, ut sic suffocatus nemine manum admovente periret. Et ille quidem collo tenuis demersus ob luti copiam in illis erat malis].

7. Abdemelech Æthiops] Iam tum eminens ostendere Deus voluit, quàm iustas causas haberet gentes extraneas ad salutem vocandi. Servat Æthiops Prophetam quem Iudæi opprimebant. Gentes in Christum credidère, quem Iudæi crucifixerant.

In porta Benjamin] Vbi desideria civium audire solebat.

9. Mittentes eum in lacum, ut moriatur ibi fame: non sunt enim panes ultra in civitate] Aliter in Hebræo est: Mortuus fuisset per se à fame, quia non est ultra panis in urbe. Hoc sensu: nihil opus erat mortem ejus appetentibus eum transferre in locum tam fœdum;

nam etiam si in vestibulo carceris eum reliquissent, ex fame mors eum manebat, quippe cum panes jam defecerint. Chaldaeus: Mortuus esset in loco suo præ fame, in loco scilicet illo priore.

11. Ingressus est domum Regis quæ erat sub cellario] *וְכַן* modò thesauros, modò apothecas significat, quæ voce Hebræam illam interdum verterunt Græci. Credibile est hunc locum in quem descendit Abdemelech, fuisse subter cellam penuariam, quo peniculi usu detriti abjiciebantur.

Tulit inde veteres pannos, & antiqua quæ computruerant] In Hebræo, Vetera tractionum, & vetera corruptionum. Id est, penicillos laceratos, vel usu detritos. De voce hac *מלחיה* vide quæ diximus ad Marcum ix. 49.

12. Sub cubito manuum tuarum] Sub axillis manuum tuarum: id est, brachiorum tuorum.

Super funes] In Hebræo, subter (eos peniculos, pone) funes: nempe quominus funes læderent hominem nudum, aut seminudum.

13. In vestibulo carceris] Vbi antè fuerat, xxxv. 1. 20.

14. Tulit ad se Ieremiam] Sume ut supra xxxv. 1. 16.

Ad ostium tertium quod erat in domo Domini] Ad introitum tertium qui ibat in domum Domini. Id est, in Templum. Vide 1 Reg. x. 5. 12. 1 Paral. xxv. 1. 16. 18. 11 Paralipomenon ix. 11.

15. Si annuntiavero tibi] Credebat illum iterum de obsidionis eventu aliquid interrogaturum: quod verum erat.

Numquid non interficies me] Id est, profectò interficies me. Eam conjecturam faciebat ex rebus antecedentibus. Vide caput præcedens, & hoc in quo nunc sumus.

Et si consilium dederò tibi, non me audies] Loquitur secundum id quod erat credibile: nam sæpe monitus nihilo factus erat melior.

16. Vovit Dominus qui fecit nobis animam hanc] Id est, qui nobis hanc vitam dedit. Solent Reges etiam mali in magnis periculis aliquo Numinis metu percelli. Vide Suetonium Caligulæ 51.

In manus virorum istorum] Qui nominati initio capitis, quique per Synedrium, cujus pars erant, facile sperabant obtinere se posse mortem Prophetæ.

17. Si profectus exieris ad Principes Regis Babylonis] Id est, si te eas deditum. Non dicit si eas ad Regem. Non enim tanti eum fecisset, ut fœderis violatorem admittere ad suum aspectum voluisset.

20. Non te tradent] Deus non ea tantum novit quæ eventura sunt, sed & quæ eventura essent, si hoc, vel illud fieret; partim quod omnes hominum affectus ipsi perspectissimi sunt, partim quod vi suâ omnipotente & affectus vertere, & effectus quosvis etiam sine eo impedire possit.

22. Omnes mulieres quæ remanserunt in domo Regis Iuda] Quæ aut Ioakimi, aut Iechoniæ fuerunt.

Ipsæ dicent: seduxerunt te] Ipsæ dicent te seductum ab his quos jam describet.

Viri pacifici tui] Id est, amici tui, ut Psalm. xli. 10. Intellige Ægyptios, Pseudoprophetas, procerum quosdam.

Demerserunt in cœno & in lubrico pedes tuos] Dicent illos fuisse qui te involverunt inexplicabilibus malis.

Et recesserunt à te] Id est, illos verò retro abiisse. Ægyptii exercitum statim reducere. Pseudopphetarum & Procerum, qui ante pericula promptissimi fuerant urgente periculo transfugere ad Chaldaeos, supra 19.

23. *Et omnes uxores tuas, & filii tui*] Scandit oratio: propius enim propiusque ad ipsum venit.

24. *Nullus sciat verba hæc, & non morieris*] Id est, Si hæc in vulgus non proferas, saluum te præstabo.

26. *Prostravi ego preces meas coram Rege*] Id est, prostrato corpore Regem oravi. Similem locutionem habuimus supra xxxv. 7.

In domum Jonathan] In carcerem illum interiorum ac tenebricosum, de quo supra xxxv. 11. 15.

27. *Et locutus est eis juxta omnia verba quæ præceperat ei Rex*] Partem veri dicere non est mentiri.

Et cessaverunt ab eo] Non traxerunt eum ad Syne-
drium.

Nihil enim fuerat auditum] De iis quæ Rex eum in-
terrogaverat, quæque ipse responderat.

28. *Mansit verò Jeremias in vestibulo carceris*] De quo xxxi. 2. xxxiii. 1. xxxvii. 21.

Vsq̃ue ad diem quo capta est Ierusalem] Vt apparet infra xxxix. 13.

Et factum est ut caperetur Ierusalem] Hæc verba melius ad caput sequens referentur, ut primum & secundum comma *παρενέειν* [sermonis interjecti] vim habeant, & in tertio abundet copula.

CAP V T XXXIX.

2. **Q***uinta mensis*] Error est non interpretis, sed scribæ, qui v. scripsit pro ix. Consentunt enim hic Hebræi codices, Græci, Chaldaici. Nec aliter iidem codices & ipse Latinus II Reg. xxv. 3. & hoc libro infra l. 6.

Aperta est civitas] Id est, ut Historici loquuntur, ruinis nudata urbs erat.

3. *Et ingressi sunt omnes*] Impetu irruerunt.

Et sederunt in porta media] Quæ duas urbis partes dividebat.

Neregel-serefer Semegarnabu] Cum duo hic nominentur nomine Neregel-serefer, credibile est eos officiis hic distinctos esse: סמגר נבו [Samghar-Nebu] videtur esse Custos templi Nabo, ut מ sit vice *ἐπενδύειν* [injectiui].

Rab-saris] Id est, Præfectus eunuchorum.

Rab-mag] Princeps magorum. Nomina hæc omnia apud Iosephum ita corrupta reperies, ut vestigia vix agnoscas.

4. *Per viam horti Regis*] Id est, per cryptam aliquam.

Et per portam quæ erat inter duos muros] Id est, ipsa porta erat extra murum, & ipsa, ut in obsidionibus fit, muro obstructa: unde eum murum perfodi necesse fuit, ut Regi pateret exitus, Ezech. xii. 12.

Et egressi sunt per viam deserti] Via campestri. Græci, retentâ voce Hebræâ, *διὰ τὴν ὁδὸν Ἀραβίαν* [per viam Araba]. Ea est via versùs Hierichuntem, ut sequentia ostendunt.

5. *In Reblatha, in terra Emath*] De qua vide II Regum xvi. 24.

Et locutus est ad eum iudicia] Id est, contra eum, ut fœderis ruptorem, sententiam tulit, quomodo Tullus in Metium Suffetium.

9. *Et reliquias populi qui remanserant in civitate*] Exceptis, ut jam dicet, pauperrimis, à quibus nihil metuebat: ut sequentia ostendunt.

Et perfugas qui transfugerant ad eum] De quibus supra xxxviii. 19.

10. *Et superfluos vulgi qui remanserant*] Id est, illos qui ex minoribus oppidis agrisque post tantas strages restabant. Vide quæ dicta ad historiam hanc in libro Regum.

11. *Præceperat autem Nabuchodonosor Rex Babylonis de Jeremia Nabuzardan magistro militum*] Nempe edoctus è perfugis eum semper monitorem fuisse ut Chaldaeis Vrbs dederetur, & ob id ipsum à suis popularibus tractatum pessimè.

14. *Tradiderunt eum Godolias*] Est anticipatio ejus quod uberius narrabitur cum suis circumstantiis capite sequenti. Godolias ille præcipuus fuit eorum qui ad Chaldaeos transfugerant.

16. *Et erunt in conspectu tuo in die illa*] Videbis omnia illa evenire quæ prædixit Jeremias.

17. *Non tradèris in manus virorum quos tu formidas*] Aulici isti Sedeciae Regis tibi infensi, ob Ieremiam liberatum, nihil adversus te poterunt: habebunt domi negotium.

18. *Erit tibi anima tua in salutem*] In Hebræo, *pro spolio*; Chaldaeo *in ereptionem*. Sicut spolia eripiuntur hostibus: ita tu vitam ab eorum vi eripies. Græci vertunt *εἰς εὐρημίαν* [pro inventa], & hic & xlv. 5.

Quia in me habuisti fiduciam] Nempe cum virorum potentium iram non veritus Prophetæ & æquitati vocem liberam commodasti. Supra xxxviii. 7. 8.

CAP V T XL.

1. **S***ermo qui factus est ad Ieremiam à Domino*] Hæc referenda sunt ad ea quæ sequuntur capite xli. 9. Cætera præmittuntur, ut tempus & occasio ejus Prophetiæ rectius intelligantur.

De Rama] Vide quæ diximus supra xxxi. 15.

Quando tulit eum vinctum catenis] Ignotum scilicet adhuc sibi. Nam simulatque didicit eum esse Ieremiam, liberavit eum ac bene ei fecit ex præcepto Regis quod habuimus supra xxxix. 11.

4. *Ponam oculos super te*] Curam tui singularem habebo: ut supra xxxix. 12.

50. *Ecce omnis terra in conspectu tuo est*] Elige hujus terræ quam volueris partem.

5. *Et mecum noli venire, sed habita apud Godoliam*] Chaldaeus non malè vertit: *Et si tu non (vis) habitare, (ruri scilicet) confer te ad Godoliam*. Si mavis in oppido aliquo quàm in agro habitare, poteris id tutò facere sub Godolias præsidio, cui te commendabo. Apparet Chaldaeum illud *ישב* derivasse à *ישב* [sedere], non à *שוב* [reverti].

60. *Dedit quoque ei magister militum cibaria & munuscula*] Melius, *convivium & munus*. Convivio eum excepit, & munera dedit de præda eximia. Iosephus: *δωρησάμενος αὐτὸν δωρεαῖς πολυτέλει* [cum eum donasset donis sumtuosis]. Vide Esaiam li. 12. Græci libri

libri quidam hic: ἔδωκεν αὐτῷ ἐστιατορίαν καὶ δῶρα [*edit ei convivium & dona*].

6. In Masphath] Nempe Benjaminis, Ios. xv. 11. 26.

7. Cumque audissent omnes principes exercitus qui dispersi erant per regiones] Iudæi duces, qui in oppidis aliis positi, cum viderent Chaldæis resisti non posse in tempore, se ad vicinas regiones, ubi bellum non erat, receperant. Exponitur hoc infra 11.

8. Et Ismahel] Et hic more Hebræo superfluit.

10. Ut respondeam praecepto Chaldaeorum qui mittuntur ad nos] In Hebræo: *Vt stem ad facies Chaldaeorum qui venient ad nos*. Id est, ut impleam mandata Legatorum quos missurus est Rex Babylonis.

Et messem] קצף ὀπωπὴν potius significat, ut hic habent Græci, *arborum fructus*. Chaldæus caricas dixit, speciem pro genere. Messis tempus jam præterierat. Mense enim Iulio Vrbs fuit incensa. Sic interpretare & infra 12.

Manete in urbibus vestris quas tenetis] In Hebræo: *quas tenuistis*, nempe ante bellum.

13. Iohanan autem] In Hebræo: *Etiam Iohanan*. Nempe & ille inter eos fuit qui se Godoliæ applicuerunt.

14. Scito quod Baalis Rex filiorum Ammon misit Ismahel filium Nathaniae percutere animam tuam] Græci libri quidam hic habent βασιλισσα βασιλέως υἱὸν Ἀμυών, id est, Regina (mater) Regis Ammon, tutelam scilicet Regis pueri gerens. Sicut mater Regis Hebræis vocabatur נבירה [*potens*], ita Ammonitis נקלים [*Domina*]. Nam ס pro ת ponere est dialectus. Pro שלח [*misit ipse*] ergo legerunt שלחה [*misit ipsa*]. Pro illo scito, in Hebræo est *an planè scis?* id est, an non intellexisti rem tanti momenti? Ismael iste Iudæus erat, ad regiam Davidis familiam pertinens, ut mox videbimus xli. 1. Ità Ammonitarum Augusta vetus in Hebræos odium, Ismael verò ille spem quam conceperat ex ortu Davidicæ stirpis, unà miscuerunt. *Percutere animam* est vulnerare lethali-ter, ut Genes. xxxvii. 21.

16. Noli facere verbum hoc] Rem hanc. Ità enim Hebræi רכר [*verbum*] sæpissime usurpant. Lxx, πῶς γὰρ τὸ [*negotium hoc*].

Falsum enim tu loqueris de Ismahel] Vir non malus, sed nimium credulus, qualis Eumenes.

C A P V T X L I.

1. Comederunt ibi panes] Convivio excepti sunt.
2. Quem præfecerat Rex Babylonis terra] Hoc additamento ostendit magnitudinem criminis.

4. Nullo adhuc sciente] Antequam fama de occiso Godolia emanasset.

5. Viri de Sichem, de Silo, & de Samaria] Viri pii, quales erant pauci, in illis locis.

Rasi barbâ, & scissis vestibus, & squallentes] Vt dolorem testarentur de incenso Templo.

Et numera] מנחה, μαννά [*oblationem è simila*].

Vt offerrent in domo Domini] In area, ubi Templum fuerat. Locus in quo ædes sacræ sunt ædificatæ, etiam diruto ædificio, sacer adhuc manet, Instit. de Rerum divisione, § Sacra: ex Papiniano.

6. Et plorans ibat] Quasi & ipse Templi exitium lugeret: ut sic facilius eos ab omni metu averteret.

Venite ad Godoliam filium Abicam] Quasi ipse esset de ejus comitatu.

7. Interfecit eos Ismahel filius Nathaniae circa medium lacu] Est ἔκκεψις [*defectus*] pro *interfectos abiecit*, ut apparet infra 9. בור autem, quod hic lacum vertit, hoc loco fossam significat urbi circumdatam, quomodo φρέαρ [*puteus*] sumitur & 11. Maccab. 1. 19. Similis huic locutio 1 Maccab. vii. 19. ἔθυσεν αὐτὰς εἰς τὸ φρέαρ τὸ μέγα [*occidit eos in puteum magnum*], id est, *interfectos in fossam abiecit*.

8. Quia habemus thesauros in agro frumenti, & hordei, & olei, & mellis] Id est, apothecas, ut interpretati sumus supra xxxviii. 7.

Et cessavit, & non interfecit eos] Apparet hoc exemplo verum sæpe esse quod dixit Sapiens, *Divitiis vitam redimi*, Prov. xiiii. 8. Simul ostenditur Ismaelis avaritia, hominis per omnia Ammonitæ quàm Iudæo propioris.

9. Lacus] fossa, ut supra 7.

Quem fecit Rex Asa] Nempe cum Maspatham muniret, 1 Regum xv. 22.

10. Et captivos duxit Ismael omnes reliquias populi qui erant in Masphath, filias Regis, & universum populum] Indignus Davide pronepos. Filias Sedeciae Chaldæi in Iudæa reliquerant, quia nec ad arma valet is sexus, nec ad regnum jus sibi vindicare poterat. Vide infra xlii. 6.

Et abiit, ut transfret ad filios Ammon] Quorum incitatu scelera hæc in populares suos patra-
verat.

11. Iohanan filius Caree] Nominatus supra xl. 8.

12. Et invenerunt eum ad aquas multas quæ sunt in Gabaon] Id est, ad magnam piscinam, ut hic habet Chaldæus. Ea ipsa est, cujus mentio 11 Sam. 11. 13. Erat autem Gabaon in itinere à Maspatha ad Ammonitas.

13. Latati sunt] Conspecto vindice suæ libertatis.

14. Et reversus est omnis ille populus] In Hebræo: *Et reduxerunt* (illi qui cum Iohanane erant) *omnem illum populum*, nempe captum ab Ismaele.

Reversusque abiit ad Iohanan filium Caree] Qui populus reversus (ad res suas) adhæsit Iohanani filio Caree: id est, eum agnovit Ducem.

15. Ismael autem filius Nathaniae fugit cum octo viris] Ismael enim filius Nathaniae fugerat cum octo viris. Ostenditur quomodo factum sit ut captivi illi evaderent. Sæpe captoribus multitudo captivorum non oneri tantum, sed & periculo fuit. Cum octo viris, quia duos amiserat, tentato frustra prælio.

16. Et eunuchos] Nam & hoc hominum genus exemplo aliorum Regum Iudæi Reges sibi circumdederant, quos ut nulli bono usui Chaldæi in Iudæa reliquerant.

17. Sederunt peregrinantes in Chamaam, quæ est juxta Bethlehem] In Hebræo: *Confederunt in habitatione Chimhami, quæ est juxta Bethlehem*. David bello adversus Absolomum patrato, cum Berzelajum amicum suum senem secum Hierosolyma reducere non posset, filium ejus Chamaamum secum duxit,

duxit, eo animo ut patris merita in filio remuneraret. Cum autem David patrimonium haberet in agro Bethlehemitico, jus ibi habitandi & fructus quosdam suos faciendi dedit Chamaamo: atque inde id rus nomen accepit. Confederunt autem ibi tantum ut se pararent itineri, de quo agunt sequentia.

18. *Timebant enim eos, quia percusserat Ismahel filius Nataniae Godoliae filium Abicam, quem praeposuerat Rex Babylonis in terra Iuda*] Eaque re maiestatem Regis Babylonii insigniter laeserat. Vide L. 1. §. 1. D. ad L. Iuliam Maiestatis. Non carebat autem ratione metus ille, ne Chaldaei ex suspicione Iudaeos omnes in idem crimen traherent, quasi qui Principem sibi desiderassent ex stirpe Davidis.

CAPVT XLII.

1. **E**T Iohanan filius Caree] Nempe Iohanan.

2. *Cadat oratio nostra in conspectu tuo*] Melius, à conspectu tuo: id est, tu procumbens preces nostras ad Deum defer. Cadere oratio dicitur quæ sit à procumbentibus, ut supra xxxvi. 7. xxxviii. 26. Vide & infra 9.

Derelicti sumus pauci de pluribus] Tale illud:

—— Reliquias Danaum, atque inmitis Achilli.

3. *Verbum quod faciamus*] Rem faciendam à nobis. Multi Prophetas consulebant facturi quod dicerent, si modò Prophetæ dicerent ipsorum votis congruentia.

6. *Sive bonum, est, sive malum*] Id est, sive facile, sive difficile.

10. *Si quiescentes manseritis*] Sub imperio Babylonico, cui eos subijci planè Deus voluerat.

In terra hac] Iudæa.

Aedificabo vos] Domos vobis dabo, ut supra xxxi. 7.

Plantabo] Firmas sedes vobis faciam, ut arboribus quæ solo infiguntur.

Iam enim placatus sum super malo quod feci vobis] Contentus sum iis poenis quas vobis intuli, modò nè novam inparentiæ culpam adjiciatis.

11. *Vobiscum sum ego*] Vide ad ultima Matthæi.

14. *Et ibi habitabimus*] Non vagabimur, ut hic, pro arbitrio Chaldaeorum.

15. *Si posueritis faciem vestram ut ingrediamini Ægyptum*] Vide de hoc loquendi genere ad Lucam ix. 51. Quòd autem in Ægyptum ire vetantur, non venit ex illo loco Deuter. xvi. 16. cujus alium quàm à nonnullis putatur sensum esse ibi ostendimus, sed ex speciali decreto Dei, ex causa illa quam attulimus supra 10.

16. *Gladius quem vos formidatis ibi comprehendet vos in terra Ægypti*] Gladius Nabuchodonosoris. Factum hoc eà expeditione quâ in Africam ivit Nabuchodonosor: cujus meminit Megasthenes productus à nobis ad librum 111. de Veritate Religionis Christianæ.

18. *Sicut conflatus est furor meus*] Melius: effusus est. Solet enim נהך exponi per פך [fudit]. Resedit, Chaldaeus, bene ad sensum.

Et eritis in iusjurandum] In execrationem. Dicitur: Ita vos perdat Deus ut Iudaeos in Ægypto perdidit.

Et in stuporem] Melius, in desolationem: quomodo Chaldaeus. Græci, εἰς ἄκατον [in loca invia].

Et in maledictionem] Dicitur de vobis: ò homines scelerati.

Et in opprobrium] Ludificatui.

Et nequaquam ultra videbitis locum istum] Non redibitis in Iudæam, ut illi qui in Babylona deportati fuerunt.

19. *Verbum Domini super vos, ò reliquiae Iuda*] Hoc est, quod Deus vobis per me seriò & irrevocabiliter denuntiat.

Scientes sciatis quia ego vos obtestatus sum hodie] Scitote, id est, mementote me contestatum vos omnes.

20. *Decepistis animas vestras*] In Hebræo: Decepistis (me scilicet, quo ad orandum & consulendum Deum uti voluistis) in animas vestras: id est, contra vosmetipsos, malo vestro.

CAPVT XLIII.

2. **A**Zarias filius Osaïe] Auctor consilii illius de profectioe in Ægyptum.

3. *Baruch filius Neriae*] Qui, ut junior, fervidiùs ex eloquebatur quæ ab Ieremia didicerat.

7. *Et venerunt usque ad Taphnis*] Daphnas Pelusias. Vide Esaïæ xxx. 4. Græci Ταφνας.

9. *Abcondes eos in crypta quæ est sub muro lateritio in porta domus Pharaonis in Taphnis*] מלט haud dubiè cæmentum est: nam ita usurpant & Thalmudistæ & Chaldaei & Arabes, & ab illis Itali. Idemque significat מלט, quod hic habet Chaldaeus. Malthæ, quæ ex calce fit additis rebus aliis, meminere Plinius xxxvi. 24. Palladius 1. 17. unde verbum malthare apud eundem Plinium, & Iuvenalis Scholiasten. מלכא sunt lateres, ut apparet Exod. 1. 14. v. 16. 18. 19. & locus ubi lateres fiunt. Sensus ergò est, Lapidés illos magnos cæmento imposito quod erat in officina lateraria, nempe quò rectiùs ferventur: quia illis usus est Nabuchodonosor ad sternendum solum cui sedem regiam erat impositurus.

10. *Et statuet solium suum supra eos*] Tentorium. Sic enim in Hebræo & Chaldaeo: Augustale.

11. *Quos in mortem, in mortem; & quos in captivitatem, in captivitatem; & quos in gladium, in gladium*] Aliis pestem adferet (ex malis alimentis), alios captivos aget, alios occidet: parum suâ referre existimans in quem exitum cujusque fors ceciderit. Simile loquendi genus habuimus supra xv. 2.

12. *Et succendet ignem in delubris deorum Ægypti & comburet ea*] Sic Pompeji filius apud Lucanum, de diis Ægyptiis loquens,

Suppositisque deis iram caput.

Et captivos ducet illos] Tertullianus Apologetico, Tot de diis quot de gentibus triumpho: tot manubias quot adhuc manent simulacra captivorum deorum. Vide quæ diximus libro 111. de Iure Belli ac Pacis, cap. v. § 2. & in Annotatis ibi.

60 *Et amicietur terrâ Ægypti sicut amicitur pastor pallio suo*] Terrâ Ægypti est hic ablativus, pro spoliis Ægypti; ut, Spoliis Orientis onustum.

At Græci legerunt **אֶרֶץ**, quod est interdum purgare; & explicant, ita perpurgabit Ægyptum quomodo pastor abollam suam pediculis repurgat: id est, omnia scrutabitur, & auferet.

Et egredietur inde in pace] Sine noxa ac tuto ibit in Africam.

13. *Et conteret statuas domus Solis*] **בֵּית שֶׁמֶשׁ**. Lxx verbum verbo optimè reddiderunt, **Ἡλιόπολις**. Heliopoli in Ægypto magnam fuisse **πανήγυριν** [celebritatem] in honorem Solis memorat Herodotus Euterpè. Eam esse quæ olim *On* vocabatur docet nos Græca versio Genes. xli. 45.

Et delubra deorum Ægypti comburet igni] Idem quod supra 12. Mos est Hebræis, ea quæ eximia & minimè credibilia sunt sæpius repetere.

C A P V T X L V I.

1. **I**N Magdalo] Locus est non longè à sinu Arabico, sive mari Rubro, ut apparet Exodi xiv. 2.

Et in Memphis] In Memphide, quæ **מִמְפִּיִּם** Hebræis; Chaldæo propius **מִמְפִּי**.

Et in terra Phatures] Non abit longè nomen *Pharusiorum* (ita Plinius scribit) aut *Phaurusiorum* (nam ita Strabo) Æthiopum. Nomen Hebræum **פְּתָרוֹס** habemus & Genes. x. 14. & Esaiæ xi. 11. Sed & Ægypti pars ita dicta, ut videbimus Ezechielis xxix. 14.

3. *Vt sacrificarent, & colerent deos alienos*] In Hebræo: *Vt adolerent & servirent diis alienis*.

6. *Et conflata est indignatio mea*] Effusa, ut supra xlii. 18.

Secundum diem hanc] *Vt sunt in hunc usque diem*.

9. *In regionibus Ierusalem*] Sicut Romæ sexdecim erant regiones.

10. *Non sunt mundati usque in diem hanc*] Transiit à secunda persona ad tertiam, iterumque ad secundam.

Præceptis meis quæ dedi coram vobis & coram patribus vestris] Quæ proposui vobis, ac maioribus vestris.

11. *Ponam faciem meam vobis in malum*] Iratus vos aspiciam, ut supra xxi. 10.

12. *Qui posuerunt facies suas ut ingrederentur terram Ægypti*] Supra xlii. 15.

Erunt in iusjurandum] In execrationem, ut supra xlii. 18.

13. *Et visitabo super habitatores terræ Ægypti*] Iudicia mea exsequar.

14. *Ad quam ipsi eleuant animas suas*] Id est, quò se venturos sperant. Eadem locutio Deuteronom. xxiv. 15. & supra xxi. 27. ubi Lxx: **ἐν αὐτῷ ἔχειν τὴν ἐλπίδα** [in ipso spem habere] & hic: **ἐφ' ἧν αὐτοὶ ἐλπίζουσιν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν** [in qua sperant animabus suis]. Sic & elegantiores Græci dicunt **μετωρίζεσθαι** [pendere].

17. *Sed facientes faciemus omne verbum quod egredietur ex ore nostro*] Id est, quicquid nos vovimus facturos. Vide infra 25. Sic egredi de labiis de voto dicitur Deuteronom. xxi. 23.

Vt sacrificemus reginæ cæli] *Vt adoleamus*. Regina cæli **בִּלְעִיִּס**, **Βήλτις**, Luna, ut dictum supra vii. 18.

Reges nostri, & Principes nostri] Tum aliis, tum maximè Manasse regnante.

Bene nobis erat] *Fuimus boni*: id est, in bonis rebus.

19. *Numquid sine viris nostris fecimus ei placetas*] *Popana*. Hic loquuntur illæ mulieres, quarum ingentem fuisse multitudinem supra dixit. Non agitavimus, inquiunt, sacra privata ac nocturna, quæ suspecta viris esse solent. Palàm & viris nostris conficiis ac videntibus ista fecimus. Vide Livium de Bacchanalibus.

21. *Numquid non sacrificium quod sacrificastis in civitatibus Iuda, & in plateis Ierusalem, vos & patres vestri, & Reges vestri, & Principes vestri, & populus terræ, horum recordatus est Dominus*] *At nonne aromatum quæ adolestis in urbibus Iudæ, & in (variis) regionibus Hierosolymorum, vos (inquam) & patres vestri, & Reges vestri, & Principes vestri, & plebs, recordatus est Dominus?* Id est, an non pro egregiis factis egregiam vobis rependit vicem?

22. *Et non poterat Dominus ultra portare*] *Quia non poterat*.

Eò quòd non sit habitator] *Absque habitatore*. In Hebræo.

23. *Quod sacrificaveritis*] *Adoleveritis*.

In Lege] In iis quæ per se honesta Lex habet.

Et in præceptis] In ritualibus.

Et in testimoniis] In judicialibus.

25. *Et manibus vestris implestis*] Id est, operibus.

26. *Ecce ego iuravi in nomine meo magno*] *Et ego votum feci quod implebo*.

Quia nequaquam ultra vocabitur nomen meum ex ore omnis viri Iudæi dicentis, Vivit Dominus Deus in omni terra Ægypti] Id est, ita eos odi, ut ab iis nè nominari quidem velim: quod nè ultra fiat abolebo omnes.

27. *Vigilabo super eos in malum*] Sollicitus ero ut eis noceam.

28. *Et qui fugerint gladium revertentur de terra Ægypti in terram Iuda viri pauci*] Connecte hæc cum superioribus hoc sensu: Morientur omnes, exceptis admodum paucis, qui metu cædis ex Ægypto in Iudæam, quam malo consilio reliquerant, refugient.

Ingredientium terram Ægypti] Id est, qui ingressi fuerunt in Ægyptum: tum ii qui ibi morientur, tum qui aufugient.

Cujus sermo compleatur] *Stabit*: id est, ratum à Deo fiet.

29. *Et hoc vobis signum*] Nempe antecedens. Dicam rem magnam quæ prius eveniet quàm vos intereatis. **τὰ ὑτὰ ἀρχὴ ὠδίνων** [hoc initium dolorum], ut Matthæi xxiv. 8.

Quòd visitem ego super vos in loco isto] Quo cognoscatis me ibi de vobis pœnas exacturum.

30. *Pharaonem Ephree*] **חֲפָרַע** in Hebræo: **Ὁυαφρῆ** habent hic Græci, & Clemens Alexandrinus. **Ἀπρίν** vocat Herodotus Euterpè. Chaldæus nomen hoc Ægyptium putat significationem habere hominis claudi.

In manu inimicorum ejus, & in manu quærentium animam illius] In manum Amasidis, & eorum qui Ama-

Amasidis sectam sequebantur. Ab his captus assertusque est in urbe Sai, & tandem occisus; instigantibus Amasim iis qui nisi morte ejus se satis tutos esse non putabant. Hæc habes apud Herodotum optimum hujus loci interpretem.

CAPVT XLV.

1. **V**erbum quod locutus est Ieremias Propheta ad Baruch filium Neriae] Absolutis & Prophetiis & historiis ad Reges populūque Iudæorum pertinentibus, subjungit unam quæ ad unum hominem, Baruchum scilicet, pertinet: Sicut Epistolis Pauli ad Ecclesias subjunguntur illæ quæ ad singulos pertinent, etiam si quædam harum ante illas scriptæ sunt. Post id subnectet Propheta Prophetias quæ spectant ad gentes alias, isque erit totius libri finis. Nam ultimum caput quod pertineat, ubi eò ventum erit, dicemus.

Verba hæc] Verba ista, nempe posita supra xxxv.

3. Dolorem dolori meo] Periculum ad periculum, supra xxxvi. 10. 19. 26.

Et requiem non inveni] Locum tranquillum habitationis. De Prophetiæ dono intelligit Chaldæus.

4. Ecce quod ædificavi ego destruo] Regnum hoc totum tantâ meâ curâ inchoatum, educatum, auctum, defensum, ornatum.

5. Et tu quæris tibi grandia?] Magna facis vota: vis tranquillam vitam extra pericula, extra metum. Atqui Cato apud Lucanum,

Sidera quis, mundūque velit spectare cadentem
Expers ipse metus? quis, cum ruat arduus æther,
Terra labat, misto coeuntis pondere mundi,
Complosas tenuisse manus? gentesne furorem
Hesperium ignotæ, Romanæque signa sequentur,
Deductique fretis alio sub sidere reges:
Otia solus agam? procul hunc arcete furorem,
O Superi, motura Daas ut clade Getasque
Securo me Roma cadat.

Super omnem carnem] Iudæorum; ut præcedentia ostendunt.

Et dabo tibi animam tuam in salutem] In spoliū In Hebræo, ut supra xxxix. 18. Satis tibi sit tali tempore vitam habere salvam.

CAPVT XLVI.

1. **C**ONTRA GENTES] Hic est titulus generalis omnium eorum quæ per sex capita sequuntur. Sequitur deinde specialis titulus Ad Ægyptum, id est, Contra Ægyptum. Hæ Prophetiæ per gentes digeruntur, non per tempora. Hæc Prophetia Ieremiæ data est, ut sequitur, anno quarto Regis Ioakim. At Græci libri has Prophetias supra posuere, ut alibi monuimus.

2. Pharaonis Nechao] Qui Necos Herodoto. Regnavit is in Ægypto Nabuchodonosoris temporibus, Iosia primum, inde Ioakimo regnantibus in Iudæa. Huic Nechaoni in Ægypti regnum successit Psammitichus, & Vaphres, sive Apries. Nechao Nabuchodonosorem bello lacessivit. Nabuchodonosor eum prælio vicit ad Euphratem: deinde eam injuriam ultum ivit, ingressusque Cœlen Syriam,

perdomitis Ammonitis & Moabitis, de quibus vaticinia sequuntur, adortus Ægyptum, magnam ejus partem tenuit: atque inde in Africam profectus est, prætextu belli sumto, quod Afri Ægyptios adjuvisent. Hæc sunt quæ colligimus ex 11 Regum capite xxiii. circa finem, & xxiv. 7. & ex Megasthene ac Strabone, collatis cum eo quod infra habemus 9. & cum Iosepho. Partem Ægypti aliquam jam antè & Nabuchodonosoris pater tenuerat Nabopolassar, ut ex Berofo discimus.

In Charcanis] Quod Cercusium Ammiano, ut diximus ad 11 Paralipomen. xxxv. 20. Eam partem Syriæ sibi vindicabat Ægyptius, ut apparet 11 Regum xxxv. 20.

Percussit] Prælio vicit, ut jam diximus.

3. Præparate scutum & clypeum & procedite ad bellum] Est χλευασμός [acerbus irrisus], quo indicatur ingens ille apparatus & magnæ minæ in nihilum casuræ.

4. Ascendite equites] Vos equites ascendite curus falcatos.

5. Fugerunt conciti, nec respexerunt] Effusâ fugâ.

6. Non fugiat velox] Melius, Non effugiet velox: utut veloces sint, non effugient. Sic & Chaldæus.

Nec salvari se putet fortis] In Hebræo: Fortis non evadet: id est, Si quis erit qui resistere hosti velit, nec ille salutem inveniet. Nec pugnare proderit, nec fugere.

Ad Aquilonem juxta flumen Euphratem] Ad Aboram & Euphratem sita ex parte Septentrionali Iudæis. Ex parte dico: nam & βορρᾶν Græci sæpe βορρᾶν [Boream] vertunt, interdum ἀπὸ πηλῶν [Subsolanum]. ut diximus supra xxv. 26.

7. Quis iste qui quasi flumen ascendit, & veluti fluviorum intumescunt gurgites ejus?] In Hebræo: Turbidi sunt gurgites ejus. Allusio ad Nilum qui & ripas transcendit, & turbidus est limo.

8. Ægyptus fluminis instar ascendit] Id est, Rex & exercitus Ægypti. Respondet sibi ipsi Prophetia iisdem verbis quibus interrogaverat. Simile vide Esaie LXIII. 3.

9. Æthiopia & Libyci tenentes scutum, & Lydi arripientes & jacentes sagittas] Nimirum:

—— Omnis eo terrore Ægyptus & Indi,
Omnis Arabs, omnes verterunt terga Sabæi.

Vt Virgilius loquitur. Libyci in Hebræo Phuth. Vide quæ diximus ad librum 1. de Veritate Religionis Christianæ. Ex his Afrorum auxiliis in Ægyptum missis occasio sumta Nabuchodonosoro post Ægyptum invadendi Africam. Lydos sagittis multum usos docet nos Polyænus.

10. De inimicis suis] De iis qui Iosiam occiderant.

Victima enim Domini Dei exercituum] Lætabitur Deus illorum sanguine.

11. Ascende in Galaad, & tolle resinam] Nempe ad curanda vulnera. Vide quæ dicta supra viii. 22.

12. Audierunt gentes ignominiam tuam] Cladem. Fortis impegit in fortem, & ambo pariter conciderunt] Melius, ambo similiter cadent: id est, nunc Ægyptius, postea verò sub Mediis Babylonius.

13. Et percussurus terram Ægypti] Invasurus bello.

14. In Magdalo, & resonet in Memphis & in Taphnis] Vide supra XLIV. 1.

15. Quare computruit fortis tuus] In Hebræo: Propulsatus est.

16. Revertamur ad populum nostrum, & ad terram nativitatis nostræ] Verba sunt eorum qui Ægyptiis auxilium attulerant, Lydorum, Afro- rum, Æthiopum. Vide infra 21.

A facie gladii columbæ] Gladii vastatoris. Diximus hac de re supra xxv. 38.

17. Vocate nomen Pharaonis Regis Ægypti, Tumultum adduxit tempus] Verte, dicent illi (nempe auxilia- res) de Pharaone Rege Ægypti, Strepitus est, sed trans- mittit occasionem. Magna minatur; sed ubi res exi- git, nihil agit.

18. Quoniam sicut Thabor in montibus, & Carme- lus in mari veniet] Tam certum hoc est eventurum, quàm certum Thaborem, sive Itabyrium montibus claudi, & Carmelum Syriæ montem ad mare per- tingere.

19. Vasa transmigrationis fac tibi] Vasa collige, ut loquuntur Latini.

20. Vitula elegans, atque formosa Ægyptus] Allu- dit ad cultum Apidos & Mnevis.

Stimulator ab Aquilone veniet ei] Maculator. Ità Chaldæus, & solet קרן apud Thalmudistas de vi- timario dici.

21. Quasi vituli saginati] Refer hoc ad præce- dentia: Qui versabantur in medio ejus.

22. Vox ejus quasi æris sonabat] Allusum videri potest ad sinistra. Sic Virgilius:

Regina in mediis patrio vocat agmina fistro.

Sed & Chaldæus & Græci שרן serpentem vertunt: ut sensus sit, Sibilabunt præ metu ut viperæ.

Cum securibus venient quasi cædentes ligna] Armati Scythicum in morem.

23. Succiderunt saltum ejus, ait Dominus, qui sup- putari non potest] Succidite silvam ejus, ait Dominus, (ad exercitum) qui supputari non potest. Perstat in similitudine cæpta ὕλοτόμος [lignicidæ]. Silva sunt ur- bes, quæ in Ægypto mille & viginti illis temporibus.

Multiplicati sunt super locustas, & non est eis nume- rus] Qui Chaldæi plures sunt quàm locustæ, imò innumeri.

25. Ecce ego visitabo super tumultum Alexandria] In Hebræo hic מנא מנא, apud Nahumum III. 8. מנא מנא: fuit urbs Ægypti populosissima, in Pharo, ut puto; unde Chaldæus ex posterioris ævi nomi- ne Alexandriam posuit. At מנא est dialectus, pro מנא populi: מנא מנא populi de No: מנא מנא No populosa.

Et super deos ejus] Omnigenum deum monstra, ut loquitur Virgilius. Vide supra XLIII. 12. 13.

Et super Reges ejus] Sic vocat τῶν νομάρχων [re- gionum Præfectos]. de quibus vide Strabonem & Aristotelem II. Ethicorum.

Et super Pharaonem] Super Pharaonem, inquam Nam sæpe sic ponitur, & præcessit jam Pharaonis mentio.

Et super eos qui confidunt in eo] Subditos & socios.

26. Et post hæc habitabitur sicut diebus pristinis, ait Dominus] Ægyptus valde desolata post annos XL.

incipiet reflorescere, & libertatem suam ac com- mercia recuperare. Vide Ezechielem XIX. 11. Ea ἀποκατάστασις [restitutio in statum meliorem] incidit in Amasis tempora, Cyro coævi.

27. Et tu nè timeas servus meus Iacob, & nè paveas Israël] Hæc consolatio pertinet ad eos qui à Rege Nechaone cum Ioachazo Rege in Ægyptum abducti erant, II Paralipomen. xxxvi. 4. quos redituros ait in patriam, nempe fractis Ægyptiorum rebus.

28. Consumam cunctas gentes ad quas ejeci te] Id est, gravissimis cladibus, ac velut internecione, eos exhauriam.

Castigabo te in iudicio] Moderatè; ut discas, non ut pereas. Vide supra x. 24. xxx. 11.

Nec quasi innocenti parcam tibi] Quomodo hæc verba optimè vertantur, vide supra xxx. 11.

C A P V T X L V I I.

1. Quod factum est verbum Domini] Transposi- tio, pro Verbum Domini quod factum est.

Antequam percuteret Pharaonem Gazam] Cum non per tempora sed per gentes has Prophetias dispar- tiverit aut Propheta, aut is qui eas collegit, Pha- raonem hic intelligo Nechaonem: ab eo autem ob- sessam Gazam Philisthinorum urbem post victoriam in Mageddo, cum jam nemo ultra adversus eum prælio certare auderet. Est autem hæc Prophetia eò insignior quòd Philisthinæ terræ vastationem præ- dixit eo tempore cum à solis Ægyptiis hostilia, à Chaldæis verò amica omnia expectarentur.

2. Ecce aquæ ascendant ab Aquilone, & erunt quasi torrens inundans] Sicut Ægyptii Nilo, sic Chaldæi Euphrati comparantur. Ea autem quæ hic prædi- cuntur non dubito quin facta sint per Nabuzarda- nem, quem post capta Hierosolyma cæteris circum perdomandis Nabuchodonosor reliquerat.

Et ululabunt omnes] Solent Prophetæ voce הילל uti in significato luctus gravis. Vertitur per ὀλοῦν, ἄλλοῦν, ὀλοῦν, ὀλοῦν, ὀλοῦν [ululare, barrire, plo- rare, lugere].

3. A strepitu pompæ armorum & bellatorum ejus] A quadrupedante sono ungularum fortium (id est) equi- tum ejus.

A commotione quadrigarum ejus] A strepitu quadri- garum ejus.

Et multitudine rotarum illius] Præ fragore rotarum.

Non respexerunt patres filios] Non respicient patres filios: & connecte cum præcedentibus. Sibi quisque consulet summâ festinatione, nullas necessitudines respiciens.

Manibus dissolutis] Spes omnis in pedibus erit, non in manibus.

4. Pro adventu diei] In Hebræo, Supervenire diem: id est, cum ille dies venerit.

Et dissipabitur Tyrus & Sidon cum omnibus reliquis auxiliis suis] Id est, Tyrri & Sidonii, aliique auxilia- res Philisthinorum.

Depopulatus est enim] Depopulabitur.

Reliquias insulæ Cappadociæ] כפתור Cappadociam transferunt, non hic tantum Chaldæus & Græci, sed & Hierosolymitanus interpretes ad Deuter. II. 23. nec aliter censet Hieronymus. Quare pro vero habendum

habendum à Cappadocia, quæ *insula* vocatur quòd maritima sit, venisse Philistinos, & ab iisdem nomen habere Idumææ urbem *Caparorsam*, ut ad dictum Deuteronomii locum notavimus. Adde Amosum ix. 7.

5. *Venit calvitium super Gazam*] Luctus signum, ut Esaiæ iii. 24.

Conticuit Ascalon] *Excidetur*. Sic Græci & Chaldæus.

Et reliquiae vallis earum] Rectius *eorum*; id est, & aliae urbes Philistinorum in vallibus sitae. nam quas nominaverat jam urbes, eae editiores erant. At Lxx pro *וְנָקִים* [*vallis eorum*] legerunt *עֲנָקִים* *Enacim*. Placet mihi hæc lectio: nam reliquias Enacim fuisse illis in locis apparet Numer. xiii. 29.

Vsquequo concideris] In Hebræo: *Quousque te incides?* Id est, quousque brachia tua cultris lacera- bis? quod gentes illae in luctu facere solebant, ut diximus ad Levit. xix. 28.

6. *O mucro Domini*] Id est, *dicens*, *O mucro Domini*. Verba incidentium se imitatur.

7. *Quomodo quiesces?*] Respondet illorum planctui Propheta.

Cum Dominus præceperit ei adversus Ascalonem] Supple, *ire*.

Et adversus maritimas ejus regiones] Ioppen, Iamnes.

CAPUT XLVIII.

1. *Ad Moab hæc dicit Dominus exercituum*] Prophetiam de vastatione Moabitidos, quæ per Salmanassarem evenit, habemus Esaiæ xv. & xvi. Hic non dubito quin de ea agatur, quæ per Nabuzardanem facta est, de qua & Ezechiel agit xxv. 9. Hi sunt inter Syros illos, aut Phœnices, quos à Nabuchodonosoro subactos narrat Berofus. Evenisse hoc excidium & Moabitis & Ammonitis ait Iosephus quinto anno post excisa Hierosolyma.

Vae super Nabo] Vide Numer. xxxiii. 47. Esaiæ xv. 2. *Ἰνὰφα* Ptolemæo.

Capta est Cariathaim] Iosuaë xiii. 19. Vrbs ex duabus urbibus constans, ut vocabulum ostendit; fortè eadem quæ *Kir-chereseth* Esaiæ xvi. 7: *Cariatha* Ptolemæo.

2. *Contra Esëbon cogitaverunt malum*] Chaldæi nimirum, dicentes ea quæ sequuntur. De Esëbone vide Esaiam xv. 4. xvi. 8. *Ἐσῆς* Ptolemæo. Hinc *Esbonitæ Arabes* apud Plinium, ut alibi diximus.

Ergò silens conticesces] *Madmen*, *filebis*. Allusio ad nomen *מַדְמֵן* à *מַדַּם*, quod est *filere*. Mutire non audebis. *Madmen Madiama* Ptolemæo, *Medaba* Iosepho xiii. 17. ubi fortè scriptum fuit *Μηδαμα* [*Medama*]. nam β & μ valde similes in manuscriptis

Sequeturque te gladius] *Insequetur*.

3. *Vox clamoris de Oronaim*] Esaiæ xv. 5. ubi diximus hanc esse *Avaram* Ptolemæi.

5. *Per ascensum enim Luith*] Repetit ipsa Esaiæ verba in re simili xv. 5. ubi hanc Ptolemæo *Lusam* esse notavimus.

6. *Et eritis quasi myricæ in deserto*] *Estate*: id est, vivite in desertis, atque inviis locis, ut myricæ faciunt, aut juniperi. *Nè fidite muris*, ut sequitur.

De voce *ערער* [*myrica*] vide suprâ. Chaldæus proprio nomine hic accipit quod ipsum infrâ habemus 19.

7. *Tu quoque capieris*] Nempe Ar-Moab urbs Moabitarum munitissima. *Ἀρη βασιλέων* [*Are Regum*] Ptolemæo. Vide dictum Ezechielis locum.

Ibit Chamos in transmigrationem] Nam captis populis & dii capiuntur, ut diximus suprâ xliii. 12. *Chamos* deus Moabitarum Numer. xxi. 29. Iudicum xi. 24.

8. *Peribunt valles*] Id est, *qui habitant in valle*, ut hic habet Chaldæus.

9. *Date florem Moab, quia florens egredietur*] *Date alam Moabo, ut volando avolet*. *יצי* pro *ala* Chaldaicum est, ut videre est in Chaldæo interprete Psalmo cxxxix. 9. Sensus est: *nisi alas habeat non poterit evadere*. Sic Cophen interrogabat, *An Alexander volare posset*.

10. *Maledictus qui facit opus Domini fraudulenter*] Id est, *ἀμελῶς*, ut hic Græci, negligenter. Verba sunt Dei Chaldæos cohortantis, ut à se missos.

11. *Fervilis fuit Moab ab adolescentia sua*] In Hebræo *Tranquillus fuit*. Græci *ἀνεπαύσατο* [*requievit*]. Chaldæus *opulenti fuere*. *Ab adolescentia sua*: id est, jampridem, à temporibus scilicet *Salmanassari*.

Et requievit in facibus suis, nec transfusus est de vase in vas] Comparatio egregia à vino desumpta.

Et in transmigrationem non abiit] Illud & hic valet *id est*. Verba enim hæc allegoriam interpretantur.

Idcirco mansit gustus ejus in eo, & odor ejus non est immutatus] Redit ad simile, id est, ad vinum. Nam vina non transfusa vim nativam constantius retinent. Ità & Moabitæ suum fastum, Esaiæ xvi. 6.

12. *Mittam eis ordinatores, & stratores laguncularum, & sternent eum, & vasa ejus exhaurient, & lagunculas eorum collident*] In Hebræo: *Mittam ei transfusores, qui eum transfundant, & dolia inaniant, & lagenas confringant*. Perstat in cœpta similitudine. *Transfusores* sunt Chaldæi; *dolia* urbes; *lagenæ fractæ*, homines interfecti.

13. *Et confundetur Moab à Chamos*] Id est, videbunt inanem fuisse suam fiduciam, ut sequitur.

Sicut confusa est domus Israël à Bethel] A vitulo aureo.

15. *Vastata est Moab*] *Vastatus est* in Hebræo. De populo enim agitur.

Et civitates illius ascenderunt] *Ascendent*: nempe in fumum, igne incensæ. Est hic in Hebræo constructio verbi singularis cum nomine plurali, ut sæpe in collectivis.

Et electi juvenes ejus descenderunt in occisionem] Id est, cadent occisi. Est *ἀντιθεσις* [*oppositio*]: *urbes ascendent, juvenes descendent*.

17. *Consolamini eam omnes qui estis in circuitu ejus*] *Condolete ei* in Hebræo, ut & Iobi ii. 11. Græci codices meliores: *κινήσατε αὐτῇ* [*moveite ei*], id est, *capita ejus causâ moveite*, quod signum condolentis, Iobi xlii. 11.

Et universi qui scitis nomen ejus, dicite, Quomodo confracta est virga fortitudinis, baculus gloriosus?] Græci codices meliores eodem sensu *πάντες εἰδότες* [*omnes*

qui scitis], non ἐνδοτε [dedite]. Nec aliter Chaldæus. Prius Propheta ad dolorem testandum invitat vicinos, deinde & longius positos, ad quos fama Moabitarum pervenisset. Vocat autem populum Moabitarum *baculum* & *virgam*, quod *molestus* ac *terribilis* fuisset *aliis populis*, ut hic explicat Chaldæus.

18. *Et sede in siti*] In locis aridis & desertis, ut supra 6.

Habitatio filiae Dibon] Vos qui Dibonæ habitatis: Esaiæ xv. 2. Iosue xii. 17. Hæc est Δύσα [Deva] Ptolemæo. Nam ד per s sæpe vertitur.

19. *In via sta, & prospice habitatio Aroer*] Vrbs Ammonitarum, non longè à Moabotide. Vide Deuter. ii. 36. iii. 12. Interroga quid acciderit, & indè discere quæ & te fors maneat. Idem sensus in commate sequenti.

20. *Confusus est Moab, quia victus est*] Spem perdidit, ob tantam cladem. Hoc enim est הִבִּישׁ [confundi]. Hæc erunt verba fugientium è clade ad Ammonitas. Simile Esaiæ xvi. 2.

21. *Et iudicium pervenit ad terram campestrem super Elon*] Vltio divina. Helon, Chaldæus. Χαίλων [Chalon], Græci. Ptolemæo Ἀλαβάννα [Alabana], literâ in ε versâ, ut sæpe. Elon & quæ sequentur sunt in illa terra campestri.

Et super Iasa] Ptolemæo Ἰάδα [Iadu], literâ γ mutatâ in Δ, quod frequens illis gentibus.

Et super Mephath] Est hæc urbs non longè ab Esbunte & Dibone & Cariathaim, Iosue xii. 18. xxii. 37. Μαίφα [Mæpha] metropolis Ptolemæo.

22. *Et super Dibon*] Suprà 18.

Et super Nabo] Vide suprà 1.

Et super domum Deblathaim] Domus pro urbe sumi solet, ut in hac ipsa Moabotide Βαθαίς [Bathais] Ptolemæo est בית עין [Baith-ain] Domus Fontis. Est apud Nabuntem, ut apparet Num. xxxiii. 46. Hæc est Δέλα [Dela] Ptolemæo, omisso ב & additamento finali.

23. *Et super Cariathaim*] Suprà 1.

Et super Bethgamul] Urbem camelorum, quæ Ptolemæo transpositis literis Μακκαλά [Maccala] pro Καμάλα [Camala]. Simile nomen Gaugamela גגמל, vicus ubi postremò victus est ab Alexandro Darius.

Et super Bethmaon] Quæ בית [Baith] per excellentiam Esaiæ xv. 2. ubi à nobis dicta vide. Ptolemæo Βάβανα [Babana], omisso ת, & מ mutato in נ, ob sonum vicinum.

24. *Et super Cariath*] Nominatur hæc urbs Amos ii. 2. Γοιράθα [Goiratha] Ptolemæo.

Et super Bosra] Non illam urbem Idumææ, sed aliam Moabitudis, quæ בצר Iosue xxii. 36. Βοσρὴ [Bosor] i Maccabæor. v. 36.

25. *Abscissum est cornu Moab*] Abscindetur. קרן nomen est urbis, Κάρινα [Carna id est cornu] apud Ptolemæum: sed simul alludendo ad nomen, significatur ablata illis omnis vis aut nocendi aliis, aut se defendendi. Vide i Samuel ii. 1.

Et brachium ejus contritum est, ait Dominus] Est & hoc nomen urbis, quæ Ζώρα [Zoara id est brachium] Ptolemæo. Sed simul egregia allusio, ut suprà.

26. *Inebriate eum, quoniam contra Dominum erectus est*] Vos Chaldæi plenum ei date poculum iræ divinæ, ita ut nesciat quò se vertat, ut suprà xxv. 17.

Et allidet manum Moab in vomitu suo] Vt simul & vomat, & cadens se fauciet. Perstat in cœpta comparatione.

Et erit in derisum etiam ipse] Et sic ab aliis rideatur.

27. *Fuit enim in derisum tibi Israël*] Populus Decem tribuum cum abduceretur in captivitatem, & quidam ex tribu Iuda. Equum est ut & tu ridearis.

Quasi inter fures reperisses eum] Proverbiale. Vide suprà ii. 26. & ibi dicta.

Propter verba ergò tua quæ adversus illum locutus es, captivus ducèris] Propter multa verba quæ contra illum (populum Israeliticum) locutus es, transmigrabis. Ità Chaldæus, bene ad Hebræum.

28. *Relinquire civitates, & habitate in petra habitatores Moab*] Nè fidite urbibus, sed in loca sola & inaccessa, quales sunt rupes, vos recipite. Idem sensus qui suprà 6.

Et esote quasi columba nidificans in summo ore foraminis] Quæ scilicet præ metu insidiantium nidum sibi quærit in aliquo latere scissæ rupis. At Chaldæus intelligit de columba de turre sua descendente ut se in fovea aliqua occultet. Prior sensus magis congruit antecedentibus.

29. *Audivimus superbiam Moab, superbus est valde*] Repetit verba quæ Esaias in simili tempore dixerat.

Sublimitatem ejus & arrogantiam, & superbiam, & altitudinem cordis ejus] Aliquid addit ad verba Esaiæ, ut ostendat non modò non correctos, sed etiam in pejus profecisse Moabitas. Sic etiam facit in sequentibus, ut & culpam & pœnam ostendat majorem.

30. *Ego scio, ait Dominus, jactantiam ejus, & quòd non sit juxta eam virtus ejus, nec juxta quòd poterat conata sit facere*] Id est, plus voluit quam potuit. Sensus idem qui apud Esaiam xvi. 6. sed auctus. Pro כִּרְיוֹ [nugas ejus] legit hic Interpres post Græcos כִּרְיוֹ, quòd in manu ejus erat, quòd poterat. Chaldæo כִּרְיוֹ sunt Principes eorum.

31. *Ideo super Moab ejulabo, & ad Moab universam clamabo*] Idem sensus qui Esaiæ xvi. 11. Dicit se quoque ipsum nihil Moabitis debentem, tamen tantis ipsorum calamitatibus nonnihil commoveri.

Ad viros muri fictilis lamentantes] Ob lamenta eorum qui habitaverunt in Kircharesch, vel Kirchareseth, quòd murum fictilem transfert Latinus, cum potius sit Vrbs Solis. Vide etiam xvi. 7. & 11. & ibi à nobis dicta. Græci hic retinuerunt Hebræam vocem Κηρ ἀρεσέθ [Kir Hareseth]. Quare Esaiæ xvi. 6. vocem mutilatam reponere, Κηρ ἀρεσέθ. & 11. pro ἐν ἐκκαίνισας scribe Κηρ ἀρεσ [Kir Haras].

32. *De planctu Iazor plorabo tibi vinea Sabama*] Iazor Ἰδάρα [Idara] Ptolemæo, i in γ verso, quòd Chaldæis frequens est; non longè ab Esbunte, Iosue xxii. 39. Hinc non longè Sabama, Σάβη [Sabe] Ptolemæo, vinetum optimum. Iunguntur hæc simul & apud Esaiam xvi. 9. de quo hic locus cum augmento depromptus est, ut diximus.

Propagines tuæ transierunt mare] Et hoc ex Esaia xvi. 8. Alludens ad vineam, per *propagines* sive *plantas* habitatores intelligit, quorum quidam *trans mare*, Cyprum putà, missi, quæ insula primùm Assyriis, deinde Babylonis, ac postremùm Persis paruit. Vide nostra ad tertium librum de Veritate Religionis Christianæ.

Vsq̃ue ad mare Iazer pervenerunt] Εἰς τὸ ἕως [defectus in loquendo] pro *homines Iazer*, qualem & alibi sæpe notavimus.

Super messem tuam, & super vindemiam tuam prædo irruit] Nabuzardan.

33. *De Carmelo*] *De locis cultis*. Communiter enim hic & alibi sæpe, non propriè, sumitur.

Et vinum de torcularibus sustuli] Deus pergit loqui, ut suprà 30. Cætera à Propheta velut per παρένθεσιν [parenthesim] interjecta.

Nequaquam calcator novæ solitum celestina cantabit] Et hoc ex Esaia xvi. 10. Vide & suprà xxv. 30.

34. *De clamore Efebon usque Eleale & Iasa*] Supple, *pervénit sonus*, ut ex sequentibus intelligitur: id est, à fine uno ad alterum. Similis locutio Esaia xv. 4. *Esbunta* habuimus jam suprà 2. & *Iasa* 21. *Eleale* habemus & Esaia xv. 4. xvi. 9. Videtur אל esse articulus Arabicus, nomen autem אל [Ala] Ἑλα [Hela] Ptolemæo.

A Segor usque ad Oronaim] *Segor* habemus & Esaia xv. 5. Est id ipsum oppidum quò Loth se receperat, pereuntibus Sodomis. *Oronaim* suprà ibidem, & suprà 3.

Vitula conternante] *Tanquam vitula trimæ*. Et hoc ex Esaia xv. 5. In re pari paria verba.

Aquæ quoque Nenirim pessimæ erunt] *Desertæ erunt*. Per *aquas* pascua adlita intellige, ut diximus ad huic consanguineum Esaia locum xv. 6.

35. *Et auferam de Moab, ait Dominus, offerentem in excelsis*] Quia aliter auferre non potui, vel sic auferam. *Offerentem* illud, intellige ἑλοκαυτέντα [holocausta facientem]. id poscit vox Hebræa. Vide 11 Regum 111. 27.

36. *Cor meum ad Moab quasi tibiæ resonabit*] *Vt cor*, id est, intimum tibiæ *perstrepat sono*: ità *cor meum* (ait Propheta) commovetur cùm tanta mala imaginor. Vide suprà 31.

Ad viros muri fictilis] *Ad viros Kir-cheres*, suprà 31.

Quia plus fecit quàm potuit, iccirco perierunt] Melius: nam & qui reliqui erunt facti, peribunt. Nam יתרה [reliquiæ] hoc sensu sumitur etiam apud Esaia xv. 7. qui occisi ab hoste non fuerint, famæ ac morbis peribunt.

37. *Omne enim caput calvitium*] Id est, *depilabitur*, more gentis, ut suprà xlvii. 5. Cicero Tusculanarum 111. *Stultissimum in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio mæror levaretur*. Est & hic locus ex Esaia xv. 2.

Et omnis barba rasa erit] Vide quæ dicta ad eundem Esaia locum.

In cunctis manibus colligatio] In Hebræo, *incisio*. *Manus* sume pro *brachiis*, ut suprà xxxvi. 12. refer autem ad morem de quo suprà xlvii. 5.

38. *Sicut vas inutile*] *Vas displicens*, id est, quisquilæ: ut suprà xxi. 28.

39. *Quomodo victa est*] *Quomodo consternata est*, nempe civitas Kir-cheresch, de qua sermo præcessit. *Et ululaverunt*] *Ità ut ulularent*, nempe cives ejus. *Quomodo dejecit cervicem Moab*] *Vertit cervicem*: id est, tergum obvertit, ut solent qui faciem ostendere non audent.

Et in exemplum omnibus in circuitu suo] *Terrori facta est*, omnibus paria sibi metuentibus.

40. *Ecce quasi aquila volabit*] Nabuzardan.

10 *Et extendet alas suas ad Moab*] Vt aquila in minutas aves involat. Est autem lusus in voce. Nam *ala* dicuntur etiam militares prætenturæ.

41. *Capta est Carioth*] *Capietur subito Carioth*, de qua suprà 24.

Sicut cor mulieris parturientis] *Gravem habentis partum*, δυσκολίας.

42. *Et cessabit Moab esse populus*] Occidione & dispersione; quomodo civitates intereunt. Vide quæ diximus lib. 11. de Iure Belli ac Pacis, cap. ix. § 3. 4. 5. 6.

20 43. *Pavor, & fovea, & laqueus*] Ex Esaia xxi. 17.

45. *In umbra Hesebon steterunt de laqueo fugientes*] Melius, *In umbra Hesebon steterunt: ideo à vi fugient*. Confisi sunt apud Esbuntem sibi hostes posse, sed falsò.

Quia ignis egressus est de Hesebon, & flamma de medio Sehon] Sensus est, novo eventu comprobatum vetus proverbium, quod est Num. xxi. 28. hoste scilicet indè effuso in cæteros Moabitas ad eorum perniciem. Sehon vetus Rex fuit tractus ejus, ut ex libro Numerorum, & alibi discimus: *Sehon* autem hic dicitur pro *urbe Sehonis*, quæ est ipsa Esbus, sive Hesebon.

Et devorabit partem Moab] *Angulum Moab* in Hebræo, id est, *Moabidem ad angulum*, id est, finem ultimum. At Chaldæus legit מונפ, & explicat *Principes*: quomodo idem nomen & de iisdem Moabitis explicatur tum ab aliis, tum à Latino interprete Numerorum xxi. 17.

Et verticem filiorum tumultus] *Turbæ*, id est, *nobilissimos populi*, ut hic accepit Chaldæus.

40 46. *Væ tibi, Moab; periisti, popule Chamos*] Et hoc ex Numeris xxi. 29.

47. *Et convertam*] *Attamen reverti faciam*.

Captivitatem Moab] Id est, captivos.

In novissimis diebus] Id est, tandem. Moabitas restitutos in patriam testis est locuples Iosephus x. 11. 17. 21. & alibi.

Hucusque judicia Moab] Id est, *ad id usque tempus duravit vindicta Dei in Moabitas*. Ità hic Chaldæus bene.

CAP V T XLIX.

1. **A**D filios Ammon] Qui hæc in capita distribuerunt, in unum hoc caput compegerunt quinque vaticinia diversa; quorum primum pertinet ad Ammonitas, alterum ad Idumæos, tertium ad Syros circa Damascum, quartum ad Cedarenos Arabas eorumque vicinos, quintum ad Elymæos. Eventus hujus Prophetiæ paululùm præcessit eventum ejus quem habuimus contra Moabitas. Apparet id & hic infrà 3. & Ezech. xxi. ubi ejectioni Sedeciae subnectitur clades Ammonitarum.

Num-

Numquid non filii sunt Israel? aut heres non est ei? cur igitur hereditate possedit Melcham Gad, & populum ejus in verbis ejus habitavit?] Melcham deus Ammonitarum, idem qui *Moloch* 11 Reg. xxi. 11. 13. *Hereditate possedit*, id est, velut proprio perpetuoque jure possedit. *Αἰδέσπολα* [*res nullius*] fiunt occupantis. Bona autem eorum qui aut liberos habent aut propinquos, qui ex lege debeant succedere, non sunt *αἰδέσπολα* [*res nullius*]. Ergo per injuriam Ammonitæ sola Israël distributa, ut Gaditarum regionem, occupaverant. Fecerant autem hoc Ammonitæ, pactione inita cum Theglathphalasar, cum ille eas partes bello vastasset 11 Reg. xv. 29. Erant enim contermini Gaditarum sorti, Iosue xiii. 24. 25. Æquum autem erat illas partes desertas Iudæis, qui cum Gaditis eundem parentem Iacobum habuerant, accrescere. Hinc bellum inter Iudæos & Ammonitas memoratum 11 Regum xxiv. 2. Discimus hinc, quanquam vulgò dicitur, Qui bello terras aliquas cepit, earum dominus fieri jure gentium, id tamen, si bellum sit injustum, neque ipsum capientem, neque alios causam ab eo habentes apud Deum absolvere. Vide quæ de hac re diximus libro 111. de Iure Belli ac Pacis, cap. 10. Tangit eandem hanc invasionem Sophonias 11. 8.

Super Rabbath filiorum Ammon] Erat hæc urbs princeps urbium Ammonitarum, Iosue xiii. 25. 11 Samuel. xi. 1. Polybio Ρῶσσαθαμανά. Philadelphia dicta est postea. Excidium hujus urbis prædixit & Ezechiel xxv. 5.

Filiæ ejus igni succendentur] Vrbes minores, ut & infra 3. Græci pro בנות [*filiæ*] legerunt במות [*aræ*].

Et possidebit Israel possessores suos] Melius: *Et perdet Israël perditores suos*. Id est, in causâ erit cur pereant. שר pluribus in locis vertitur per ἐξολοθρεύειν, ἀπολλύναι, ἐξαναλίσκειν, ἐξαίρειν [*exscindere, perdere, consumere, tollere*]. Vide similem sensum Abdia 18.

3. *Vlula Hesebon, quoniam vastata est Hai]* Hæc Hai non est illa in Iosue libro cap. viii. memorata, sed altera γαία [*Gaia*] Ptolemæo: nam γ per γ verti solet: ut עמרה Γομωρρά [*Gomorrah*]. Hac urbe excisâ Ebus, quæ non longè erat, habebat quod sibi timeret. Et mox ad hanc quoque pervenit malum, ut ex capite præcedenti didicimus.

Plangite, & circuite per sepes] Chaldæus: *Incidite vos in turbis*. שוט est flagellum. נרר locus septus, quales sunt κωμοπόλεις [*vicurbia*].

Melchom in transmigrationem ducetur] Simile supra xlviii. 7.

4. *Quid gloriaris in vallibus]* Frugiferis admodum. *Defluxit vallis tua]* Fluet. Valles tuæ sanguine fluent.

5. *Filia delicata]* Pervicax, temeraria: θυγάτηρ τῆς ἰταμίας [*filia temeritatis*] Græcis, Chaldæo insipiens.

5. *Ecce ego inducam super te terrorem, ait Dominus Deus exercituum, ab omnibus qui sunt in circuitu tuo]* In Hebræo, ab omnibus circuitibus tuis: id est, undique.

6. *Et post hæc reverti faciam captivos filiorum Ammon]* Hoc quoque factum patet ex Iosepho xii. 12. & alibi.

7. *Ad Idumæam]* Hæc quoque Prophetia iisdem

temporibus completa est quibus priores. Vide Ezechiel. xxv. 12. & infra 12. Multa hic sumta ex Abdia, qui eadem de temporibus Sennacheribi prædixerat.

Numquid non ultra est sapientia in Theman?] Vrbe Idumææ; unde Themanæi Herodoto, ut diximus ad Genes. xxxvi. 15. Omnes Arabes jam olim sapientiâ celebres, ut notavimus ad Matth. 11. 1. præsertim illi ab Esavo orti, ut ex Iobi historia apparet. Et inter hos ipsos eminebant hac laude Themanæi, Abdia 8.

Periit consilium à filiis] Nempe sapientiæ, ut Matthæi xi. 19.

8. *Descendite in voraginem]* In specus.

Habitatores Dedan] Vide Genes. xxv. 3. Ezechiel. xxv. 13. Hi sunt ex Cethuræ posteris, sed subacti ab Idumæis.

9. *Si vindemiatores venissent super te, non reliquissent racemum]* Nonne reliquissent aliquid ad racemandum? Hunc sensum exigit quod sequitur. Vindemiatores aliquid relinquunt, imò & fures. At Chaldæi omnia auferent cum pulvisculo. Sumta hæc ex Abdia 5.

10. *Revelavi abscondita ejus]* Effeci ut nihil esset tam abditum quod non inveniret victor.

11. *Relinque pupillos tuos: ego faciam eos vivere, & viduæ tuæ in me sperabunt]* Id est, si relinquantur pupillos & viduas, ego eos curabo. Hoc ideo dicit, quia nec pupilli, nec viduæ superfuturæ erant: quem sensum hic indicant Lxx.

12. *Ecce quibus non erat iudicium ut biberent calicem, bibentes bibent]* Nempe Iudæi, qui comparati cum Idumæis innocentes haberi poterant. משהם culpa, reatus, ut supra xxvi. 11.

Et tu quasi innocens relinquæris?] In Hebræo, *Et tu omnino impunè feres?* Id enim נקה [*innocentificare*] sæpissime significat.

Non eris innocens] Non impunè feres.

13. *In maledictionem erit Bosra]* Nempe Idumæa, de qua vide Esaiam lxiii.

14. *Auditum audiui à Domino]* Decretum à Deo quasi pronuntiatum. Ex Abdia 1.

Et legatus ad gentes missus est] Angelus Dei qui excitet Chaldæos.

16. *Arrogantia tua decepit te]* Idolum. Sic enim מפלצת sumitur 1 Regum xv. 13. Terriculas simili sensu Lucilius. Nam פלץ est terrere. Et hæc sunt ex Abdia 3. 4.

Qui habitas in cavernis petra] Ideoque te inexpugnabilem putas, ut illi scilicet qui in Petra erant Sogdianorum apud Curtium x. Hieronymus ad Abdiam: *Omnis Australis regio Idumæorum de Eleutheropoli usque ad Petram & Hailam (hæc est enim possessio Esau) in specubus habitatiunculas habet.*

Et apprehendere niteris altitudinem collis] Et tenes celsa collium: Seir scilicet.

Indè detraham te] Fame, quomodo ex Aurasio monte detractus fuit Gelimer.

17. *Omnis qui transibit per eam stupebit, & sibilabit super omnes plagas ejus]* Est proverbiale, ut apparet 1 Regum ix. 8.

18. *Sicut subversa est Sodoma & Gomorra, & vicina ejus]* Adama & Seboim.

19. *Ecce*

19. *Ecce quasi leo ascendet de superbia Iordanis*] Nabuzardan Iudææ vastator ascendet quasi leo, quem Iordanes exundans lustris expulit.

Ad pulchritudinem robustam] In Hebræo, *Ad habitaculum robustum*: Idumæam in rupibus sitam.

Quia subito faciam currere eum ad istam] Nabuzardanem ad Idumæam.

Et quis erit electus quem præponam ei] Diximus alibi מִי sæpe poni pro *quisquis*. Itaque rectè verteris: *quisquis erit fortissimus* (inter Chaldæos) *eum præficiam ei*, vastandæ scilicet.

Quis est iste pastor qui resistat vultui meo?] Id est, Dux.

20. *Si non dejecerint eos parvuli gregis*] *Si non traxerint eos minimi gregis*: supple, *ne verax habear*. Lixæ, inquit, & calones eos captivos trahent.

21. *Clamor in mari Rubro auditus est*] Pertingunt enim ad mare Rubrum Idumææ fines. Ideo id mare dictum יַם אֱדוֹם [*Mare Edom*], & Græcis verbum verbo reddentibus ἑρυθρὰ θάλασσα [*mare Erythraeum*].

22. *Ecce quasi aquila ascendet & avolabit*] Imò volabit: id est, involabit Idumæam subito Nabuzardan.

Expandet alas suas super Bosram] Idem loquendi genus supra XLVIII. 40.

Et erit cor fortium Idumææ in die illa quasi cor mulieris parturientis] Et hoc ibidem habuimus.

23. *Ad Damascum*] Συνοδοχικῶς [*per comprehensionem*] id est, ad Syriam illam, in qua est Damascus.

Confusa est Emath] *Amathus* Syriæ. Genes. x. 18. Num. XIII. 22. II Sam. VIII. 9. II Reg. XVII. 24. 30. XVIII. 34.

Et Arphad] Sic scribitur & II Regum XVI. 34. At Genes. x. 18. אֲרַפַּד, id est, *Aradi*, ut ibi habent Græci. Vide Plinium in Libani descriptione.

Turbati sunt in mari] Id est, insulares proximi, puta Antaradii.

24. *Quasi parturientem*] Vt supra 22.

25. *Quomodo reliquerunt civitatem laudabilem, urbem lætitiæ*] In Hebræo, *Cur non dereliquerunt urbem laudatam, oppidum* (plenum) *lætitiæ*. Cur eam voluerunt defendere? Hæc est causa exitii eorum, ut sequitur. Hic יִּי in voce מְשֻׁשִׁי [*gaudii*] est merè παρὰ γυναικὴ [*adjectitia*], ex dialecto Syrorum, de quibus hic agitur. Talia sunt נָבִי Nahumi I. 17. הָרִי Zachariæ XIV. 5. חוּרִי Esaiæ XIX. 9. שָׁבִי Esaiæ XX. 4. אֲרָנִי Ezechiae XI. 9. & alia quædam alibi.

27. *Et devorabit mœnia Benadad*] *Palatia Benadadi*; domos Benadadi, quomodo hic ipse interpret vertit easdem has duas voces Amosi I. 4. Benadadus Rex Syriæ potentissimus fuit, I Reg. xv. 18. Vide quæ diximus ad tertium librum de Veritate Religionis Christianæ.

28. *Ad Cedar*] Id est, *ad Cedraeos*, sive Cedarenos. Vide ad Psalm. cxx. 5. Græci nomina Orientis formant duplici modo, ut Stephanus notavit, in αἰθῶ, vel in ηνῆς. Postremum hoc, ob pluralem illarum gentium, qui in י

Et ad regna Afor] Regna vocat provincias, ad quas se contulerunt illi ab urbe Afore, quam diruerat Iosue XI. 13. Iudicum IV. 2.

Quæ percussit Nabuchodonosor Rex Babylonis] *Percussurus est*: id est, bello vastaturus. Hoc autem impletum est, cum Nabuchodonosor Ægypti magnam partem suam fecit, & partem copiarum misit ad loca vicina

Hæc dicit Dominus: Surgite, & ascendite ad Cedar] Chaldæis scilicet hæc dicet. Vide & infra 31.

Et vastate filios Orientis] Arabes illos qui ad Orientem Iudæis. Vide quæ ad Matth. II. 1.

29. *Tabernacula eorum*] Erant enim Cedareni pars Scenitarum,

Pelles eorum] Vela illa elegantia per quæ tentoria distinguebantur. Vide Paraphrasten Chaldæum Exod. xxv. Psalm. CIV. 2. Vide hic supra IV. 20. x. 20.

Et camelos eorum] Quibus abundat Arabia, ut apparet ex Iobo & aliis.

Et vocabunt super eos formidinem in circuitu] Milites formidandos. Μετωνομία [*transnominatio*].

30. *In voraginibus sedete*] *In specubus*: ut supra 8. Græci utrobique, βαθύνετε εἰς καὶ θύσον [*profundate ad sedendum*], profunda quærite.

31. *Ad gentem quietam & habitantem confidenter*] Pridem intactam, ideoque securam.

Non ostia, nec vectes eis, soli habitant] Id est, seorsim in tentoriis.

32. *Dispergam eos in omnem ventum*] In omne latus.

Qui sunt attonsi in comam] Arabas, τεροχονέρας [*in orbem tonsos*]. Vide supra IX. 26. & xxv. 23. & ibi dicta.

33. *Et erit Afor*] Populus ille, de quo supra 28.

34. *Quod factum est verbum Domini*] Transpositio, ut supra XLVII. 1.

Adversus Elam] Elymaeos. Vide quæ dicta à nobis ad primum librum de Veritate Religionis Christianæ.

In principio regni Regis Sedeciae] Id est, multò antequam res eveniret.

35. *Ecce ego confringam arcum Elam*] Arcu enim valebant, ut videre est Esaiæ XXI. 6. & apud Livium libro xxxv. 11. Factum hoc credibile est cum Elymaei defecissent à Mediæ Rege, cujus filiam in matrimonio habebat Nabuchodonosor.

36. *Et inducam super Elam quatuor ventos*] Multos populos, Babylonios, Medos, eorumque subditos ac foederatos.

Et ventilabo eos in omnes ventos istos] Dispergam bello captos.

38. *Et ponam solium meum in Elam*] *Solium meum*, id est, solium Cyri à me ad hoc singulariter electi. Vide Esaiam XLV. 1. Nam Cyrus ex Perside Medos bello impetens incepit ab Elymaide inter illos populos sita.

39. *In novissimis autem diebus*] Id est, tandem.

Reverti faciam captivos Elam] Per Cyrum, qui eâ ratione suum in Medos firmavit imperium.

CAP V T L.

1. **V**erbam quod locutus est Dominus de Babylone, & de terra Chaldæorum in manu Ieremiæ Prophetæ] Postremo loco ponit vaticinia de Babylone, &

& Chaldaeis, tanquam egregia Iudæorum, qui in exilio acturi erant, solatia. Est autem res eadem quæ prædicitur ab Esaia XLV. XLVI. XLVII. & alibi; sed quantò tempora accedebant propius, tantò distinctius revelata: quo spectare diximus locum Esaie LIII.

2. *Annuntiate in gentibus*] Vos omnes Iudæi tempore dispersionis alii alios hac certâ spe sustentate.

Auditum facite] Id est, famam spargite. Ità enim שמע sumitur Hebræis, & ἀκοήν vel ἀκρόαζεν ποιεῖν [*auditum facere*], interpretibus Græcis.

Levate signum] Signum gaudii adventantis. Nam capta à Cyro Babylon erat pignus liberationis ipsorum.

Confusus est Bel] Idolum בל [*Bel*] id est, *Solis*, qui propioribus Iudææ בעל [*Baal*]: nam gutturales faciliè eliduntur. Idem, quia primus erat deorum apud Babylonios, Græcis Ζεύς [*Iupiter*] dictus. Gentibus victis dicuntur & dii victi, ut de diis Ægypti, de Chamoso Moabitarum, Melchomo Ammonitarum deo supra habuimus.

Victus est Merodoch] Rex vetus, Esaie xxxix. à Babyloniiis relatus in deos.

Confusa sunt sculptilia ejus] Dii minorum gentium.

3. *Gens ab Aquilone*] Medi Septentrionales Chaldaeis.

4. *Venient filii Israel ipsi, & filii Iuda simul*] Per filios Israël Levitas intellige, & ex aliis tribubus paucos, qui Iudæi & Benjaminis tribui permixti vivebant.

Ambulantes & flentes properabunt, & Dominum Deum suum quærent] Chaldæus non malam versionem præit, *Ambulantes & flentes iverunt* (olim cum abducerentur); at (nunc) *Dominum Deum quærent*, id est, gratias ipsi agent.

5. *In Sion interrogabunt viam*] Id est, viam quæ fert ad Sionem.

Huc facies eorum] De hac locutione vide Lucæ ix. 53. supra xlii. 15.

Apponentur ad Deum federe sempiterno] Id est, diuturno, ut alibi sæpe. Sensus sublimior in fœdere Evangelico, quod verè æternum.

6. *Pastores eorum seduxerunt eos*] Reges: quibus ablatis sanabiliore sunt.

Feceruntque vagari in montibus, de monte in collem] Id est, causa fuerunt ut huc illuc vagi disjicerentur. Perstat enim in cœpta gregis similitudine.

Obliti sunt cubilis sui] Caulæ suæ.

7. *Omnes qui invenerunt comederunt eos*] Despoliant.

Peccaverunt Domino decori justitiæ] Qui ipsis erat caula benignissima. Sic ניה [*caula*] sumitur Ezechiel. xxxiv. 14. Perstat in similitudine pecoris. Per caulam autem perfugium intelligitur.

8. *Recedite de medio Babylonis*] Avolate: nullum tempus abire finite: arripite occasionem.

Estote quasi hœdi ante gregem] In Hebræo, hirci: qui aliis pecudibus alacriores esse solent. Tales fuere illi Esdræ comites, qui multis aliis exemplo præi- vere.

9. *Indè capietur*] In Hebræo, משם, id est, statim: impetu rapietur: ἐξ ἀπρόσδοκῆτος [*ex improvise*], ait Herodotus.

Sagitta ejus quasi viri fortis intersectoris, non revertetur vacua] Medi & Persæ, ut modò de vicinis eorum Elymæis diximus, arcu valebant, quæ laus ad successores eorum Parthos transiit, testibus Historicis & Poëtis. Vide infra 14.

11. *Diripientes hereditatem meam*] Direptores mei patrimonii. Chaldæos Deus alloquitur, qui Iudæam & ipsa Hierosolyma diripuerant.

Et mugistis sicut tauri] מורא omnem sonum elationem significat, ait Rabbi Abraham.

12. *Confusa est mater vestra*] Erit: nempe Babylon.

14. *Præparamini contra Babylonem per circuitum omnes*] Simile supra xlix. 14. & alibi.

Quia Domino peccavit] In Dominum. Templi vasa vertendo in usus profanos, Dan. v. 2. Nunc verò quàm multi hoc faciunt Principes, & Christiani dici volunt.

15. *Clamate adversus eam: ubique dedit manum suam*] *Clamate adversus eam undique: dedit manum suam.* Id est, Babylon fœderata fuit cum Lydis hostibus nostris (id ità fuisse ab Herodoto discimus); quare non est illi parcendum. Διδόναι δεξιὰς [*dare dextras*] pro societatem inire habemus 1 Maccab. xi. 50. & Galat. i. 9. Sic & ponere manum sumitur Levit. vi. 2. manum complodere Iobi xvi. 2.

Ceciderunt fundamenta ejus, destructi sunt muri ejus] *Cadant fundamenta ejus, destruantur muri ejus.* Hæc enim omnia jubentur clamare milites dum irruptionem faciunt. Nec aliter res se habuit. βασιλῶν μὲν ἔγω ἀναίρητο [*Babylon sic destructa est*], ait Herodotus. Strabo verò: κατήριψαν τῆς πόλεως, τὰ μὲν οἱ Πέρσαι, τὰ δὲ ὁ χρόνος [*dejecerunt urbis alia Persæ, alia tempus*].

Sicut fecit, facite ei] Sic Gotthis dicitur in Apocalypsi de Roma: ἀπίδοτε αὐτῇ ὡς ἡ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν [*reddite ei, sicut ipsa reddidit vobis*], xvi. 6. Babylon multas urbes exciderat, etiam Hierosolyma. Patiatur legem quam tulit.

16. *Disperdite satorem de Babylone, & tenentem falcem in tempore messis*] Babylon habuit περιγλαφὴν [*ambitum*] magis θύρας [*gentis*] quàm πόλεως [*urbis*], Aristoteles Politic. iii. 2. Itaque in ipsa urbe feritur ac metitur: Plinius xvi. 17. ob id multi in ea urbe erant agricolæ. Cum verò victores clementiores soleant agricolis parcere, non fecere id Medi ac Persæ cum Babylonem caperent.

A facie gladii columbæ] Vastatoris; id enim hic est יונה: ut diximus supra xxvi. 38. & xli. 17.

17. *Vnusquisque in populum suum convertetur, & singuli ad terram suam fugient*] Auxiliares scilicet à Babyloniiis conducti.

17. *Grege dispersus Israel: leones ejecerunt eum*] *Dispulerunt eum.* Leones sunt Reges, ut rectè interpretatur Chaldæus: τὸ θηρίον βασιλεῖα δηλοῖ [*fera regem significat*] ut alibi ostendimus.

Primus comedit eum Rex Assur] Salmanasar, qui Decem tribus deportavit.

Exossavit eum Nabuchodonosor Rex Babylonis] Quod de corpore reliquum erat, id est, Iudam & Benjaminem, abstulit.

18. *Ecce ego visitabo Regem Babylonis*] Qui Nabuchodonosori locum tenet, Nabonidum Beroso, Laby-

Labynitum Herodoto: nam sæpe apud Chaldæos & permutantur. Idem *Nabannidachus* Abydeno, *Nabonadus* Ptolemæo.

Sicut visitavi Regem Assur] Nempe Sennacheribum Salmanasarum successorem.

19. *Et reducam Israel ad habitaculum suum*] Id est, Iudam, Benjaminem, Levitas, & alios quosdam his adjunctos.

Et pascetur Carmelum] *Depascetur*. *Carmelus*, ut alibi ex Tacito ostendimus, *mons Iudæam inter Syriamque medius*. Alibi כרמל [*Carmel*] est commune, hic proprium.

Et Basan] Vbi pascua optima.

Et in monte Ephraim] Samariæ, quæ concessa Iudæis à Demetrio, ut alibi demonstravimus.

Et Galaad] Pars Galilææ. Fuit autem in eadem concessione Demetrii & Galilæa: & ut accessio Iudææ, non minùs quàm Samaria, possessa à Regibus Iudæis, etiam ab Herode Magno.

Saturabitur anima ejus] Id est, ipse.

20. *Queretur iniquitas Israël, & non erit, & peccatum Iudæ, & non invenietur*] Similitudo sumpta à debitis, quæ in libro scribuntur, & ubi acceptilata sunt, delentur. Sic ταῖς αἰδικήμασι ἐν Διὶς δέλται πύχαις γράφονται [*culpas scribi in tabulis libri Iovis*] dicebant Græci, teste Euripide in *Melanippe*.

Quoniam propitius ero eis quos reliquero] *Iis qui superstites erunt peccata condonabo*: id est, tractabo eos quasi nec ipsi nec parentes eorum peccassent.

21. *Super terram dominantium ascende*] Loquitur Deus homini nondum nato, *Cyro* scilicet, ostenditque quid eum velit facere. Ostendit autem quod itinere venturus sit contra *Babylonem*. Quare assentior iis qui per *terram מרתים* hic non *terram dominantium*, ut *Latinus* hic ex *Chaldæo*, nec *rebellium*, ut alii, sed *Mardorum* intelligunt; qui duali numero ideo nominantur quod alii essent cis *Tigridem*, alii trans *Tigridem*, ut ex *Ptolemæo* discimus, itémque ex *Plinio* & *Mela*.

Et super habitatores ejus visita] Pro *visita* *Chaldæus* habet proprium nomen, *habitatores Pekod*, id est, ut puto, *Bactrorum*.

Dissipa & interfice quæ post eos sunt] Id est, posteritatem illis aufer, omnes etiam pueros occidendo. Sic vox אחר [*post*] sumitur *Daniel. xi. 4*.

Fac juxta omnia quæ præcepi tibi] *Mandata mea*, quæ per *Esaiam* edidi, exsequere.

23. *Malleus universæ terræ*] Sic vocat *Chaldæos*, pari de causa, ut ob quam *Francorum* quidam dictus est *Martellus*.

Quomodo versa est in desertum Babylon in gentibus] Melius: *Quomodo Babylon gentibus stupori fuit?* nam שמה [*stupori esse*] & hoc significat.

24. *Capta es Babylon, & nesciebas*] Subitò, nihil tale adhuc suspicans. Vide suprà 8. Narrat *Herodotus*, & ex eo *Aristoteles*, jam partem urbis fuisse captam cum qui in media essent urbe id adhuc ignorarent.

25. *Aperuit Dominus thesaurum suum*] Nempe is cujus thesauros tu abstulisti.

Et protulit vasa iræ suæ] *Is*, cujus vasa tu profanasti. Vide suprà 14.

Quoniam opus est Domino Deo exercituum] *Opus*

illi est talibus instrumentis quales sunt *Medi* & *Persæ*.

26. *Venite ad eam ab extremis finibus*] A mari *Caspio* & *Euxino*.

Aperite ut exeant qui conculcent eam: tollite de via lapides, & redigite in acervos, & interficite eam: nec sit quicquam reliquum] Variant hic versiones. Optima hæc videtur, *Aperite apothecas ejus; calcate eam sicut acervi* (tritici scilicet, teruntur calcando): *quin ita eam delete ut nihil supersit*.

28. *Vox fugientium, & eorum qui evaserunt de terra Babylonis, ut annuntient in Sion ultionem Domini Dei nostri, ultionem Templi ejus*] Tanta erit fuga ut quosdam perlatura sit ad *Iudæam* usque, qui ibi narraturi sint quid *Babyloni* evenierit.

29. *Annuntiate in Babylonem plurimis, omnibus qui tendunt arcum*] *Convocate contra Babylonem multos, qui omnes arcum tendant*.

Consistite adversus eam per gyrum, & nullus evadat] *Stationes ab omni parte ponite, ne quis evadat*.

Reddite ei secundum opus suum] Suprà 15.

Quia contra Dominum erecta est] Vide ibidem.

30. *Conticescent in die illo*] Melius *succidentur*, à מר; non à סמ [*siluit*]. *conterentur*, *Chaldæus*: ριψήσονται [*projicientur*], *Græci*.

31. *Ecce ego ad te superbe*] *Superbe Chaldæe*, ad te venio.

32. *Corruet, & non erit qui suscitet eam*] *Qui erigat*.

33. *Calumniam sustinent*] *Vi opprimuntur*. Id enim פשע: καταδεδυνάσενται [*dominatu pressi sunt*] Lxx hoc loco, qui alibi minùs propriè vertunt συκοφαντεῖν [*calumniari*], de quo diximus ad *Lucæ iii. 14*.

Omnes qui ceperunt eos tenent, nolunt dimittere eos] *Tam Assyrii quàm Babylonii*. ideo aliis hominibus mihi opus est.

34. *Iudicio defendet causam eorum*] *Erit ipsis advocatus*. Videt enim durè eos haberi, & illudi, ob unius veri Dei cultum.

Vt exterreat terram] In *Hebræo*, *Vt quiescere faciat terram*: id est, ut tranquillam reddat *Iudæam*.

35. *Ad sapientes ejus*

Μένοι Χαλδαῖοι σοφίαν λαχόν. —

[*Soli Chaldæi sapiunt*. — — —]

Ita de se existimabant. *Strabo*: Αὐτῶν δὲ ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ κατοικία τοῖς ἐπιχωρίοις φιλοσόφοις, τοῖς Χαλδαίοις προσαγορευομένοις, οἱ περὶ ἀστρονομίαν εἰσι τὸ πλέον [*Definita erat in terra Babylonia habitatio indigenis Philosophis, qui dicuntur Chaldæi, & maxime circa astrorum inspectionem versantur*].

36. *Ad divinos ejus*] In *Hebræo*, *mendaces ejus*. *Chaldæus* interpretatur סק, quod nomen de *Balaamo* usurpat *Chaldaica* versio. *Chaldæi vates* apud *Curtium*: cujus & hoc, *Si modò ars est, & non vanissimi cuiusque ludibrium*.

Qui stulti erunt] Id est, stulti deprehendentur esse, quod ista non præviderint.

37. *Et erunt quasi mulieres*] *Pavidi*, nihil virile cogitantes.

38. *Siccitas ejus super aquas, & arescent*] *Quia abducto flumine alveum Euphratis sibi pervium fecit Cyrus*, narrante *Herodoto* in *Clio*, & *Xenophonte* libro vii Institutionis. Vide & infra L. 32.

Idem olim Semiramis fecerat, & post Cyrum Alexander: Frontinus III. 7.

Quia terra sculptilium est] Hæc causa est, cur Deus ista fieri siverit.

Et in portentis gloriantur] Idem est quod supra: nam אֱלֹהִים sunt idola. At Græci legere אִיִּים [insulas]; minus rectè.

39. Propterea habitabunt dracones] Silvestres ferae, ut diximus ad Esaiam xlii. 21.

Cum faunis ficariis] Cum feris felibus, ut Esaiæ xlii. 22.

Et habitabunt in ea struthiones] Vide Esaiam ibid. & xxxiv. 14.

Vsque in sempiternum] In Hebræo, לְעֵלְמָה [ad finem]: id est, ad tempus usque à Deo præstitutum.

Vsque ad generationem & generationem] Per γενεάς [generationes] duas.

40. Sicut subvertit Dominus Sodomam & Gomorram, & vicinas ejus] Suprà xlix. 18.

41. Ecce populus venit ab Aquilone] Medi.

Et gens magna] hic est מְגִלְתָּהּ [explicativum]. Sensus: Qui sunt gens magna.

Et Reges multi] Armeniorum, Hyrcanorum, Cadusiorum, Lydorum. Vide Xenophontem v. Institutionis.

A finibus terræ] Vide supra 26. Sæpe eadem repetit, quò firmior hæreat memoria.

42. Vox eorum quasi mare sonabit] Sævum frement.

Sicut vir paratus ad prælium] In Hebræo: Ordinatus (id est, ordinati), tanquam vir ad prælium] Tantus ordo, ut totum agmen virum unum esse dicas.

43. Audivit Rex Babylonis famam eorum] Nabonidus.

Et dissolutæ sunt manus eorum] Statim prælio victus est. Vide Herodotum.

Dolor quasi parturientem] Suprà vi. 24. xlii. 21. xxii. 23.

44. Ecce quasi leo ascendet] Eadem sunt quæ supra de Nabuzardane habuimus xlix. 19.

45. Quod concepit adversus Babylonem] Sicut supra xlix. 20. adversus Edom. & pro in mari Rubro 21. est hic in gentibus. Cætera eadem.

C A P V T L I.

I. **H**Æc dicit Dominus] Est sermo continuus cum priore.

Ecce ego suscitabo super Babylonem & super habitatores ejus, qui cor suum levaverunt contra me, quasi ventum pestilentem] Ventum urentem. Illud לֵב קָמָה, quod hic vertitur, Qui cor suum levaverunt contra me, per literarum transmigrationem illam frequentem Chaldæis, quæ dicitur אֶתְבַּשׁ [Athbasch] de qua aliquid diximus supra xxv. 26. facit כְּשִׁירִים, quod Chaldæos significat. Et ita hanc כְּשִׁירִים [occultationem] intellexere & Græci & Chaldæus hoc loco: nec aliter Rabbini Salomon & Kimchi.

2. Et mittam in Babylonem ventilatores, & ventilabunt eam] Id est, dispersores: nam qui ventilant, dispergunt.

Et demolientur terram ejus] Despoliabunt. Sic & Chaldæus,

Quoniam venerunt super eam undique, in die afflictionis ejus] Melius: Cum eam undique circumvenerint tempore (ipsi Babyloni) adverso.

3. Non tendat qui tendit arcum suum, & non ascendet loricator: nolite parcere juvenibus ejus, interficite omnem militiam ejus] Melius, Ei qui tendit tendendo tendens arcum suum, & ei qui ascendit loricator, hæc scilicet dicit Deus quæ sequuntur, Ne parcite juventuti: omnem militiam ejus interficite. Ter repetit vocem tendendi, quia vult quàm maximè tendi nervum.

4. Et cadent interfecti in terra Chaldæorum] Transpositio, pro interfecti Chaldæorum (id est, ex Chaldæis) cadent in terram.

5. Quoniam non fuit viduatus Israel & Iuda à Deo suo Domino exercituum, terra autem eorum repleta est delicto à Sancto Israel] Nam non à Deo suo Domino exercituum viduati sunt (derelicti ut vidua) Israël & Iuda (id est, meminit Deus contumeliæ Iudæis illatæ ob religionem); ideoque terra eorum (id est, Chaldæorum) plenissime punietur à Sancto Israël, à Deo: id est, multò graviolem pœnam ferent quàm Iudæi pertulerunt.

6. Fugite de medio Babylonis, & salvet quisque animam suam] Hoc ad Romam à Gotthis oppugnatam applicat Apocalypsis xvi. 1. 4. Implevit hæc verba Nabonidus. Fugit enim Babylone in Borsippa. Vide locum Berosi quem produximus ad librum tertium de veritate Religionis Christianæ.

30 Nolite tacere super iniquitatem ejus] Melius vertes, Ne succidamini propter culpam ejus: ut sit à רָמָה [excidere], non à רָמַם [tacere], quomodo supra l. 30. Et sic sumfit Iohannes in Apocalypsi xvi. 1. 4. ἵνα μὴ συγκαοινωθῇτε ταῖς ἀμαρτίαις αὐτῆς [nè communicetis peccatis ejus].

7. Calix aureus Babylon in manu Domini, inebrians omnem terram] Poculum aureum Babylonis Dei manus (dispensante) inebriat omnem terram. Id est, Babylonis societas valde splendida multos auxiliares populos in exitium traxit. Per calicem inibatur societas. At verò ut in Oetæo est Senecæ:

Aurea miscet pocula sanguis.

Iuvenalis:

— nulla aconita bibuntur

Fictilibus: tunc illa time, cum pocula sumes

Gemmata, & lato Setinum ardebit in auro.

Sic illi etiam Babylonis socii ex calicibus aureis venenum biberunt. Vide quæ supra xxv. 15.

Et ideo commotæ sunt] Ideo insanient. Nam & magnus dolor non minus quàm vinum hominibus mentem adimit, ut jam aliquoties notavimus.

8. Subitò cecidit Babylon, & contrita est] Sanè subito, ut diximus l. 8. & 24. Sumtum hoc ex vaticinio simili Esaiæ xxi. 9. Iisdem verbis de Roma utitur Apocalypsis xiv. 8.

Vlulate super eam] Id est, ejulate, ut in luctu fieri solet. Ὠνεῖτε [lugete], ut hic Græci.

Tollite resnam ad dolorem] Quæ ad vulnera adhiberi solebat, ut diximus viii. 22. & xli. 11.

9. Curavimus Babylonem, & non est sanata] Hoc dicent illi auxiliares: Dedimus quidem operam ut eam servaremus, sed servari non potuit.

Eamus unusquisque in terram suam] Ut supra l. 16.

Pervenit

Pervenit usque ad cœlos iudicium ejus] Crimina ejus. Vide Ionæ 1. 2. Geneseos xvi 11. 21.

10. *Protulit Dominus justitias nostras*] Ostendit Deus religionem nostram esse veram. Loquuntur Iudæi deportati.

Narremus in Sion opus Domini Dei nostri] Id est, nos exsules mittamus ad illos paucos, qui in Iudæa restant, ut norint Deum hæc tam magna fecisse nostri causâ.

11. *Acuite sagittas, implete pharetras*] Alloquitur Babylonios, quasi dicat: Molimini quantum potestis, nihil proficietis. Simile supra xlv 1. 3.

Suscitavit Dominus spiritum Regam Medorum] Cyri, & Principum qui cum ipso.

Ultio templi sui] Suprà L. 28.

12. *Super muros Babylonis levate signum*] Vos, ô Babylonii, signa attollite è mœnibus, ut, si qui extra urbem sint vobis faventes, intelligant quo loco res sint.

Augete custodiam] Vigiles in portis & mœnibus.

Levate custodes] Disponite procubitores extra portas.

Præparate insidias] Mittite eò speculatores, qui hostium vires ac consilia explorent.

Quia cogitavit Dominus, & fecit quæcunque locutus est contra habitatores Babylonis] Est hic quoque transpositio. Sensus: omnia facite quæ vultis & potestis. Attamen (hoc enim valet כִּי) quæ cogitavit Deus, quæque elocutus est contra habitatores Babylonis, dabit effecta.

13. *Quæ habitas super aquas multas*] Ad Euphratem, fossas ingentes, lacum magnum, de quibus vide Abydenum & Herodotum. Hic quoque in שְׁכֵנִי [habitas] Iod est adjectitium.

Venit finis tuus, pedalis præcisionis tuæ] Venit exitium tuum, quæ est mensura (id est, retributio) avaritiæ tuæ. בצַעַר avaritia etiam Exodi xvi 11. 21. Græci pro אִמְתַּ בְּצַעַר [mensura avaritiæ tuæ] legere אִמְתַּ בְּמַעַר [verè ad viscera tua].

14. *Iuravit Dominus exercituum per animam suam* Kab' éavtē [per se], ut hanc locutionem interpretatur scriptor ad Hebræos vi. 13.

Replebo te hominibus quasi bruchis] Bruchus genus est proprium locustarum, ut Hieronymus notat ad 111. Nahum. Ea animantia ingenti agmine terras invadunt, ut is ipse locus Nahumi ostendit. Vide & mox 27.

Et super te celestina cantabitur] Id est, triumphus.

15. *Qui fecit terram in fortitudine sua*] Is scilicet est qui hæc dicit, nè dubitetis quin implere possit.

16. *Dante eo vocem multiplicantur aquæ in cælo*] Repetit hæc ex capite x. 13. supra.

20. *Collidis tu mihi vasa belli*] Tu (Cyre) mihi pro malleo frangente, pro armis bellicis. Vide supra L. 23.

Ego collidam in te gentes] In te, locutio Hebræa pro per te.

24. *Et reddam Babylon*] Repete hic illud per te.

25. *Ecce ego ad te*] Supple venio, ut supra L. 31.

Mons pestifer qui corrumpis universam terram] Babylon mons dicitur ob regiam sublimem, &, ut Berossus loquitur, montibus persimilem. Pestifer, quod multis gentibus exitio fuisset.

Evolvam te de petris Id est, de muris tuis ducen-

tos cubitos regio in altitudinem assurgentibus. Docent id Herodotus, Strabo, Diodorus Siculus, Plinius.

Et dabo te in montem combustionis] Vt sis Ætnæ similis, aliisque montibus ignem vomentibus.

26. *Non tollent de te lapidem in angulum, & lapidem in fundamenta*] Nulli lapides ædificio utiles tibi restabunt. Chaldæus per lapidem angularem Regem significari putat, per fundamenta Principem. Sic in Ecclesia Christus lapis angularis, Apostoli fundamenta.

Perditus in æternum] Desolatus eris longo tempore. Nam ita קָרַח sumi sæpe notavimus.

27. *Levate signum in terra*] Belli signum attollite: id est, vos Angeli omnes illas gentes ad bellum animate.

Clingite buccinâ in gentibus] Idem sensus aliâ translatione.

Sanctificate super eam gentes] Præparate contra eam gentes. Ità hic Chaldæus. habuimus jam sæpe קָרַח [sanctificate] eo sensu.

Annuntiate contra illam] Concitate contra eam.

Regibus Ararath] Reges Cordyæos. קָרַח hic Chaldæus, ut & in Diluvii historia, sicut diximus in Annotatis ad librum 1. de Veritate Religionis Christianæ. Reges intellige, tum Reges, tum Principes.

Menin] Qui in Minyade. Vide Damasceni locum in iisdem Annotatis. Hinc dicta videtur Armenia, אֲרָמִי מִנִּי [Syria Minyados]. Nam Armeniam sub nomine Aramæo olim comprehensam notat Strabo. Chaldæus hic habet חֹר מִנִּי [cavernam Minyados]. Sic Chaldæi Armeniam vocant, quia montibus clauditur. Tangit Mediam, ut Plinius notat; & Reges eorum cum Cyro fuere, ut notavimus L. 41.

Et Ascenez] Hoc nomen voce Asiæ reddit Hierosolymitanus interpres ad Genesin. In ea est Ascania pars Phrygiæ & Mysiæ, & alia loca paris nominis, quæ congeessimus in dictis Annotatis. Idque verum puto, quanquam Chaldæus hoc loco posuit הָרִב, quæ Thalmudicis הָרִיב, id est, Adiabene. Onkelos in Genesi Carmaniam, pro qua Germaniam perversè intellexerunt Rabbini. Phrygiam fuisse sub Cyro testis est Xenophon Institutionis vii.

Numerate contra eam Taphsar] Præficite ei Satrapam: facite ex Regno Satrapia fiat. Frequens est Hebræis in barbaris vocibus literas transponere, ut notavimus ad Marcum xiv. 3. Itaque ex Satrapa factum est Taphsar hic & Nahumi 111. 17. Persæ eos vocabant אֲחִשְׁדַּרפָּנִי, ut videre est Esther ix. 3. Hinc ἐξαστράπην [Exsatrapen] fecit Theopompus: Græci alii σατράπην [Satrapen], ut diximus ad Matth. xv 11. 10. Et quia Angeli, ut ibidem diximus, sunt veluti Satrapæ Dei: ideo vox טַפְסָר [Taphsar] etiam pro Angelo ponitur à Ionathane ad Deuteron. xxv 11. 12. quod apparet collato ejusdem Ionathanis loco ad Geneseos xxx. 22.

Adducite equum quasi bruchum aculeatum] Adducite (supple contra eum, quod hic addunt Græci) equum veluti bruchum vastantem. Enallage singularis pro plurali. שָׂמַר est vastare. Pro שָׂמַר autem ponere שָׂמַר est Chaldaismus. Bruchi terras devastant, Nahum 111. 15. Joël 1. 4. & cap. 11. 21. Idem faciebant Chaldæi equites.

28. *Reges Mediæ*] Regem ac Principes, ut supra 27.

29. *Commovetur terra, & conturbabitur*] Terra commota (Chaldaica) dolebit.

Quia evigilabit contra Babylonem cogitatio Domini] Cum firmabitur (id est, eventum habebit) contra Babylonem cogitatio Domini.

30. *Cessaverunt fortes Babylonis à prælio*] Non aui sunt urbem defendere.

Habitaverunt in præidiis] In locis munitis. Id est, receperunt se in Borsippa urbem munitam. Vide Berosi locum.

Devoratum est robur eorum] Defecit eorum fortitudo.

Facti sunt quasi mulieres] Pavidæ, ut supra L. 37.

Incensa sunt tabernacula ejus] Domus, ut hic Chaldaeus.

Contriti sunt vectes ejus] Fracti sunt. Per vectes portas intellige.

31. *Currens obviam currenti veniet, & nuntius obviam nuntianti*] Nuntii rerum malarum alii alios consequentur.

Vt annuntiet Regi Babylonis quia capta est civitas ejus à summo usque ad summum] In Hebræo, à fine: id est, in una parte *πρὸς τὰ ἑξῆς τῆς πόλεως* [ad extremam urbem], ut Herodotus: quod adhuc nesciebant illi qui cum Rege in media erant urbe, ut ex eodem Herodoto & Aristotele modò retulimus.

32. *Et vada præoccupata sunt*] Inventus transitus per abacti Euphratis alveum.

Et paludes incensæ sunt igni] Id est, munimenta τὰ ἔλκς [paludis], cujus ἔλκς meminit Herodotus. Ea munimenta sunt τὰ ἔξω τῆς πόλεως τεῖχῃ [muri extra urbem], Beroso.

33. *Filia Babylonis quasi area: tempus triturae ejus: adhuc modicum: & veniet tempus messisionis ejus*] Hæc sic distingue, & verte, *Filia Babylonis quasi area: tempus ad trituram ejus adhuc modicum: nam adventavit tempus messisionis ejus. Messis* est interfectio civium; *Tritura*, quæ messem sequitur, dissipatio urbis.

34. *Comedit me, devoravit me Nabuchodonosor*] Loquitur Ierusalem, ut statim apparebit.

Absorbuit me quasi draco] Quasi balæna.

Replevit ventrem suum teneritudine mea] Deliciis meis.

Et ejecit me] Evomuit me. Id est, postquam omnes apothecas suas implevit bonis meis, postea me ex hac terra depulit. Ità Chaldaeus.

35. *Iniquitas adversum me, & caro mea super Babylonem*] Pro caro mea pone carnem meam. Sensus est: Malum quod Babylon mihi & aliis popularibus meis intulit, ipsi superveniat.

36. *Propterea hæc dicit Dominus*] Precibus populi sui hunc in modum respondet.

Desertum faciam mare ejus] Alveum Euphratis.

37. *Et erit Babylon in tumulos*] Esaiæ. xxv. 2.

Habitatio draconum] Suprà ix. 11.

Stupor & sibilus] Suprà xxv. 9. 18. xxix. 18. xlix. 17.

38. *Simul ut leones rugient, excutient comas, veluti catuli leonum*] In Hebræo, *Fremunt ut catuli leonarum*: id est, magno clamore festum agent

diem eo ipso tempore cum urbs capietur. Herodotus: *τυχεῖν γὰρ σφὶ ἐξέσαν ὁρτὴν* [e venerat ut ipsis dies festus ageretur].

39. *In calore eorum*] Id est, ubi vino incaluerint. Solebant enim diebus festis convivia agitari: & hoc Babylone factum cum urbs caperetur narrat Xenophon. *Fuisse eos in εὐπαθείῃσιν* [gaudiis], Herodotus.

Ponam potus eorum, & inebriabo eos] Dabo illis aliud quod bibant, & unde inebrientur, *calicem iræ meæ*, ut Esaiæ li. 17. & sequentibus, supra xxv. 15. & sequentibus, xlix. 11. Thren. iv. 21.

Vt sopiantur] Sic & Græci, *ὅπως καρωθῶσιν*. Legerunt scilicet, non *ἡγλῶν*, quod est *exsultent*, ut nos habemus, sed *ἡγλῶν* [in soporem dentur], quomodo & Chaldaeus legit.

Et dormiant somnum sempiternum] Somnum mortis. Chaldaeus sensu sublimiore hæc refert ad mortem secundam. *Moriantur*, ait, *morte secundâ, & non vivant in seculo futuro*. Confer Apocalypseos xx. 6. 14. xxi. 8.

40. *Deducam eos quasi agnos ad victimam, & quasi arietes cum hœdis*] Est transpositio: *Deducam eos ad occisionem, sicut ducuntur agni, arietes, hirci*. Sed pro *כִּרְיִים* [agni] Chaldaeus legit *כִּרְיִים* [tauri].

41. *Quomodo capta est Sesach*] Dea Babylonis, ut dictum xxv. 26.

Et comprehensa est inclita universæ terræ] *Laus universæ terræ*, nempe decus Orientis.

42. *Ascendit super Babylonem mare*] Id est, summa calamitas quæ mari comparari solet, ut Psalmo xlii. 8.

43. *Factæ sunt civitates ejus in stuporem*] Constabat enim Babylon ex duabus urbibus, interiore & exteriori: *τὴν ἐνδὸν πόλιν & τὴν ἔξω* [urbem interiorem & exteriori] vocat Berossus.

44. *Super Bel*] Vide supra L. 2.

Et ejiciam quod absorbuerat de ore ejus] Gazas Templi & donaria.

45. *Egredimini de medio ejus populus meus*] Iudæi, qui tunc eritis Babylone, fugite in tempore. Confer Matthæi xxiv. 16.

46. *Et ne forte mollescat cor vestrum & timeatis auditum qui audietur in terra*] Nolo, inquit, ad primum rumorem belli statim fugiatis. Dicam vobis tempus.

Veniet in uno anno auditio] Primo anno erit rumor Cyrum parare bellum in Babylonios.

Et post hunc annum auditio] Cyro jam progresso in Assyriam, & Gyndem amnem in multos rivos lacerante.

Et iniquitas in terra] Tertio anno terra Babylonia suas pœnas feret, quas Hebræi *עוֹנָה* [iniquitatem] vocant, ut videre est Psalmo vii. 17.

Et dominator super dominatorem] Id est, Cyrus Nabonnidum expellet.

47. *Propterea ecce dies veniunt, & visitabo super sculptilia Babylonis*] Clariùs sic: *Quia tunc (tertio illo anno) venerit tempus quo vindictam sum sumturus de idolis Babylonis*.

Et omnis terra ejus confundetur] Id est, nihil virium habebit.

Et universi interfecti ejus cadent in medio ejus] Melius

Meliùs vertes: *Et omnes saltatores ejus in medio ejus cadent.* Sic ללח sumitur ludicum xxi. 21. 23. 1. Samuel. xviii. 6. xxi. 11. 1. Regum i. 40. in quibus locis Græci χορεύειν [choros ducere] posuere. Herodotus autem ubi Babylonem à Cyro captam describit: τυχεῖν γὰρ σφι ἔδσαν ἁγνὴν, χορεύειν τε τῶν τῶν χρόνον καὶ ἐν εὐπαθείῃσιν εἶναι [e venerat ut ipsis dies festus ageretur, utque saltarent eo ipso tempore & essent in gaudiis].

48. *Et laudabunt super Babylone*] Propter Babylona laudabunt, Deum scilicet.

Cæli] Angeli.

Et terra] Iudæi & aliæ gentes malè tractatæ à Chaldæis.

Quia ab Aquilone venient ei prædones] Cum ab Aquilone venient ei vastatores. Id enim propriè שודדים

49. *Quomodo fecit Babylon, ut caderent occisi in Israël*] Ostenditur justitia Dei, ob quam meritò ei laudes & gratiæ canentur.

Sic de Babylone cadent occisi in universa terra] Nempe Chaldaica.

50. *Qui fugistis gladium*] Vos Iudæi, ubi secundum hæc monita fugeritis è Babylone metu gladii Perfici.

Venite, nolite stare] Ite quàm longissimè.

Recordamini procul Domini, & Ierusalem ascendat in cor vestrum] Interim fugientes estote memores Templi & Urbis, ac dicite apud vos quæ sequuntur.

51. *Confusi sumus quoniam audivimus opprobrium*] Puduit nos quoties Chaldæi nobis objecerunt servitutem nostram.

Operuit ignominia facies nostras: quia venerunt alieni super sanctificationem domus Domini] Maximè verò cum nobis objectarent se Templum incendisse, quasi religio nostra res esset nihili.

52. *Propterea*] Propter has Iudæorum querelas.

Dies veniunt dixit Dominus] Appropinquant.

Et visitabo super sculptilia ejus] Vt vindictam exerceam de eorum diis, & ostendam me quidem puniisse qui me neglexerant, illos autem deos salutem præstare nequisse iis qui ipsos quàm maximè coluerant.

Et in omni terra ejus mugiet vulneratus] Vbique jacebunt faucii gementes.

53. *Si ascenderit Babylon in cælum*] Etiam si ascenderet. Exaggeratio.

Et firmaverit in excelsu robur suum] Arces sibi in summa cœli parte faceret.

55. *Perdidit ex ea vocem magnam*] Ronchos illis abstulit.

Et sonabunt fluctus eorum quasi aquæ multæ] Calamitates ipsorum efficient ut longè alium edant sonum, qualem plangentes littora fluctus. Vide supra 42.

56. *Prædo*] Vastator, ut supra.

Apprehensi sunt fortes ejus] Deprehensi sunt, cum minimè id cogitarent.

Et emarcuit arcus eorum] Id est, fractæ vires.

57. *Inebriabo Principes ejus*] Sic supra xlix. 38. & hic 23.

Et dormient somnum sempiternum] Vide supra 39.

58. *Murus Babylonis iste latissimus suffossione suffodietur*] In Hebræo, *muri*. Erant enim terna mœnia circumdata urbi interiori, exteriori totidem, ut Berofus nos docet. Bene autem additum *latissimi*: crassi enim erant quinquaginta cubitos, ut ex Herodoto discimus. Plinius dicit *latos fuisse quinquagenos pedes, in singulos pedes tribus digitis mensurâ ampliore quàm erat Romana.*

Et portæ ejus excelsæ igni comburentur] Vide supra 30.

Et labores populorum ad nihilum, & gentium in ignem erunt & disperibant] Postremum illud magis significat, *lassati sunt*. Est autem Transpositio, quæ sic optimè exponetur: *Labores populorum & gentium quæ se fatigarunt* (muros struendo), *in nihilum per ignem recident.*

59. *Cum pergeret cum Sedecia Rege in Babylonem*] חן particula sæpe à significat, ut Genes. xlii. 4. Itaque verte: *Cum ipse iret à Sedecia Rege* (missus scilicet) *Babylonem*. Sic Lxx, παρὰ Σεδεκίᾳ [à Sedecia]. Chaldæus eodem sensu: *in legatione Sedecia.*

In anno quarto regni ejus] Non temere id adjectum est, ut appareat Babylonis ruinam ab Ieremia prædictam totis sex annis antequam Babylonii Hierosolyma excinderent, & hanc prædictionem, scripto simulque conspicuâ quadam actione consignatam.

Saraias autem erat princeps Prophetiæ] Et Græci, & Chaldæus non מנהיג [quietis sive Prophetiæ] legunt, sed מנהיג; vertunt enim ἀρχὴν δώρων [Princeps munerum]: id est, fuit Comes sacrarum largitionum. מנהיג מנאא sæpe quidem sumitur de munere quod Deo offertur: sed & de eo quod homines hominibus dant usurpatur, ut Genes. xxxii. 13. 20. 21. 1. Regum viii. 8. Psalm. xlv. 13.

60. *Omnia verba hæc quæ scripta sunt contra Babylonem*] Nempe quæ habuimus duobus capitibus præcedentibus.

62. *Domine, tu locutus es*] Ac proinde futurum id credo.

Nè sit qui in eo habitet] Ità ut nemo in eo sit habitaturus.

63. 64. *Et projicies illum in medium Euphratem, & dices, Sic submergetur Babylon, & non consurget*] Simile illud Horatii:

— — simul imis saxa renarint

Vadis levata, nè redire sit nefas.

Quod de Phocæorum facto adumbratum, qui pariter, ut hic Saraias, verbis adhibentes signum conspicuum, ut mos erat illo seculo, laminam plumbeam in mare jecerant.

Sic submergetur] Calamitatibus. Vide supra 55.

Hucusque verba Ieremiæ] Hæc est clausula non ad hanc tantum partem, sed ad totum librum pertinens: ut apparebit ex iis quæ jam dicemus.

CAP V T LII.

1. *Filius viginti & unius anni erat Sedecias*] Pro certo haberi debet hoc caput non fuisse ab Ieremia huic loco additum: neque enim in eodem libro repetisset historiam antè positam, & quidem suo loco capite xxxv. & xl. Præterea pertextitur hæc historia

historia ad regnum Evilmeraduchi, & finem usque Iechoniae, quæ posteriora sunt temporibus Ieremias. Quare dubitari non debet quin primores captivorum in regno Babylonico, quos vocabant מלשינא, αἰχμαλώτῃς, hæc scripserint, ut esset εἰσαγωγή [introducō] ad librum qui sequi Prophetias Ieremias solebat, id est, ad Threnos Ieremias. Argumentum enim illorum planctuum his verbis continetur, quæ desumpta sunt ferè omnia ex fine posterioris libri Regum, additis quibusdam ex historia structi à Solomone Templi. *Filius annorum* xxī, pro, *annos natus* xxī, Hebraismus notus satis. Prima hæc tria commata sumta de fine capitis xxiv. libri 11 Regum.

4. *Factum est autem anno nono*] Ex capite xxv dicti libri 11 Regum.

7. *Et ducit ad hortum Regis*] In Hebræo & hic, & in loco Regum, *ad hortum Regis*: id est, ponè hortum. Vide notata à nobis in loco Regum.

9. *Et locutus est ad eum iudicia*] Id est, contra eum ac familiam comitesque ejus sententiam tulit, tanquam perduellionis reos.

11. *In domo carceris*] Hebræum propriè habet *domum inquisitionis*, ubi in reos inquiritur: *domum vincitorum*, Chaldaeus. Lxx durius, εἰς οἰκίαν μύλων [in domum molæ]

12. *Decimâ mensis*] Septimâ est in libro Regum. Error haud dubiè ex veteribus notis numeralibus, aut hic aut illic. *Nonam diem mensis* habet Iosephus.

Princeps militiae] In Hebræo: *Princeps interficiendum*. Ità semper appellant milites Ægyptios, Babylonios, & alios externos, quorum bella erant aut injusta, aut immoderata.

16. *Vinitores & agricolas*] In Hebræo: *In vinitores & agricolas*: id est, qui essent vinitores & agricolæ. Græci, εἰς ἀμπελουργὸς & εἰς γεωργός. Chaldaeus, ut colerent agros & vineas.

17. *Confregerunt Chaldaei*] Quò facilius portari possent,

18. *Creagras*] Mirum quot modis vertatur vox *κρη*. *Creagras* hic posuere Græci & Latinus; Græci alibi καλυπτῆρα, Φιάλην, Θέρμας, πυρεῖα [obtegumentum, phialam, calida solia, ignitabula], Latinus modò *creagras*, ut hic, modò *forcipes*, modò *tridentes*, modò *scutras*, modò *trullas*. Quidvis potius crediderim, quàm *scopas* fuisse, ut quidam vertunt. Neque enim tanti erant ut eas tanto itinere auferrent Chaldaei. *קרי* Hebraicè, & *קרי* Chaldaicè est *removere*. Id facit ut *palas* fuisse existimem.

19. *Quotquot aurea, aurea: & quotquot argentea, argentea*] Id est, utriusque materiae ὁλόσφυρα [solida], nulla inanitate, nullâ admixtione.

20. *Et mare unum, & vitulos duodecim æreos, qui erant sub basibus quas fecerat Rex Salomon*] Imò non sub basibus erant, sed sub Mari, 1 Regum vii. 24. 25. collato 27. Quare omnino supplenda ἐκλειψις [omissio vocis] hoc modo: *Mare unum & vitulos duodecim qui erant subter (mare, &) bases quas fecerat Rex Salomon*. Lxx, οἱ μόχοι δώδεκα χαλκοὶ ὑποκάτω τῆς θαλάσσης [vituli duodecim ærei qui sub Mari].

21. *Decem & octo cubiti altitudinis erant in columna*

una, & funiculus duodecim cubitorum circuibat ipsam] *Decem & octo cubitos* communes altæ erant, qui, si demas basim, faciunt xxxv cubitos memoratos 1 Paralipomen 11. 15. *Funiculus* hic significat τὴν περιμετρον [lineam ambientem].

Porro *grositudo ejus quatuor digitorum*] Id est, ἡ διάμετρος [linea dimetiens]. Omnino necesse est scribæ hic erraverint in numero: nam quatuor digiti non possunt facere dimetientem ambitus octo cubitorum in columna.

23. *Malogranata nonaginta sex*] Nempe in cuiusque columnæ dimidiato latere: quæ omnia juncta ex duobus lateribus duarum columnarum, faciunt *quadringenta*, ut est 11 Paralipomen. 1v. 13. addito scilicet ad quodque latus uno malo Punico distinguente latera. Quòd autem hic statim pro xcv dicuntur c, factum est ad rotundandum numerum; nisi & hic scriba erraverit.

24. *Et tulit Magister militiae*] Nempe de Templo, ut ostendit oppositio sequens.

25. *Septem viros de his qui videbant faciem Regis*] Quinque in libro Regum. At *septem* habet Iosephus.

Scribam principem militum] Imò, *scribam Principis militum* modò dicti. Melius hoc quàm pro nomine proprio accipere, ut fecit hic interpret 1 Regum xxiv. 19.

Qui probabat tyrones] In Hebræo: *Qui militare faciebat populum terræ*: id est, qui cives ascribebat numeris & delectui aderat. Vide non dissimile officium in castris Assyriis eodem nomine *סופר* [scribæ] Esaiæ xxxi. 11. 18.

28. *In anno septimo Iudæos 111 millia xxiii*] Regni Nabuchodonosoris, ut sequentia indicant. Est ea ipsa abductio prima quæ narratur 11 Reg. 12.

13. 14. 15. 16. sed & hic discrepant numeri. Parum est quòd ibi facta hæc res dicitur *anno octavo* Nabuchodonosoris: potuit enim id accidisse partim anno septimo, partim octavo. Sed in libro Regum habes abductos plus decem millibus. Summa tamen hic infra posita cum trium abductionum numeris hic positus congruit.

39. *In anno octavodecimo*] Id est, eo tempore, cum Vrbs capta est; quanquam suprâ 12. & 11 Regum xxv. 8. is annus dicitur fuisse xix. unde corrigendus videtur hic locus.

30. *In anno vigesimo tertio*] Hoc in historia Regum & Paralipomenis non est. Sed omnino credibile est id factum, cum post interfectum Godoliam novi motus metuerentur. Vide in Ieremia xl. & 11 Regum xxv. 23.

Omnes ergò animæ quatuor millia sexcentæ] Videtur mihi hic numerus æquo minor esse: ideòque suspecta & summa & numeri præcedentes. Notæ, quæ olim in libris usurpatæ, facilè inter se mutantur.

31. *In trigesimo septimo anno transmigrationis Iochin*] Primæ abductionis, in qua abductus Iochin sive Iechonias.

Vicesimâ quintâ mensis] *Vicesimâ septimâ* in libro Regum. De cæteris vide quæ diximus ad finem posterioris Regum.

AD EZECHIELEM.

Diximus ad II Regum xxii. 14. hunc Ezechielem fuisse inter eos qui de Iudæa tribu primi omnium avecti fuere Iechoniæ temporibus. Fuit autem avectus, ut testatur ipse, ad ripam amnis ככר. Is amnis est Χαλδæας [Chaboras] Ptolemæo in Mesopotamiæ descriptione, Straboni Α'Ῥέας [Aboras]. Nominis causam, dubito an certam, indicat Plinius vi. 26. *Sunt qui tradunt Euphratem Cobaris præfecti opere deductum ubi eum diximus findi, nè præcipiti cursu Babyloniam infestaret.* Fuit Ezechiel Sacerdos, ut mox ipse dicit. Valuit eruditione & ingenio, ita ut (seposito Prophetiæ dono, quod incomparabile est) non immerito Homero eum compares, ob pulchras ἐννοίας [animi conceptiones], comparationes illustres, magnam rerum multarum, præsertim Architecturæ, cognitionem.

CAPUT I.

I. *ET factum est in trigesimo anno] Ab invento Legis libro per Helciam: de quo II Reg. xxii. 10. 11. 12. Ità hic Chaldæus.*

Cum essem in medio captivorum] Cum essem inter illos Iechoniæ temporibus deportatos.

Aperti sunt cæli] Quæ est ἀποκάλυψις [præsignificatio] visi cœlestis. Diximus ad Matth. i. 16.

3. *Et facta est super eum ibi manus Domini]* Potenter in me egit Deus: Infra i. 14.

4. *Et vidi]* Visum hoc quod sequitur, מרכב, id est, currum, vocant Hebræi, & hoc nomine appellant secretiorem Theologiam de Deo & Angelis; sicut Physicam appellant בראשית [In principio], ab initio Geneseos desumpto nomine. Nolunt autem Iudæi has duas Scripturæ partes legi nisi ab hominibus provectæ ætatis. *Multas in huius loci explicatione Synagogas ait esse Hieronymus.* Moses Maimonides in Duce dubitantium ea quæ hic sunt partim ad Angelos refert motores Sphærarum, partim ad ipsas Sphæras, id est, Primum mobile, Planetarum quinque, Solis ac Lunæ, deinde sublunarium. At si quis diligenter hæc contulerit cum iis quæ habemus Exodi xxv. 18. & Esaiæ vi, videbit agi de Dei proprietatibus & actionibus circa populum suum. Pertinet autem eò hoc visum, ut Iudæi deportati in suis malis Dei iustitiam agnoscerent, & spem conciperent, si quando se corrigerent, rerum meliorum.

Et ecce ventus turbinis veniebat ab Aquilone] Gravissima mala à Chaldæis.

Et nubes magna] Exercitus Chaldæorum, Ieremiæ iv. 13.

Et ignis involvens] In gyrum se agens. Dei ultio ad omnes Iudæos perveniens.

Et splendor in circuitu ejus] Apertissima Dei iustitia.

Et de medio ejus quasi species electri] Nempe forma vehiculi quadrati, quo repræsentabatur populus Israeliticus, electo in hoc similis, quod sicut

electrum in igne non consumitur, ita nec ipse in tantis malis erat interiturus, sed excoctione facta existurus purior.

Id est de medio ignis] Undique pressus pœnis Divinitus immixtis.

5. *Et in medio ejus]* In illo vehiculo.

Similitudo quatuor animalium] Id est, duorum Cherubinorum, qui singuli partes habebant quatuor animalium.

10. *Et hic aspectus eorum, similitudo hominis in eis]* Id est, vultus hominem præferebat.

6. *Quatuor facies uni]* פנים hic rectius expones formas, sive similitudines, ut Chaldæus: forma hominis, ut jam dici cœpit, forma aquilæ, forma tauri, forma leonis.

Et quatuor pennæ uni] Duæ ad volandum, duæ ad tegenda ea quæ tegi debent. Apud Esaiam adduntur præterea duæ ad tegendum vultum; quia ibi adstant throno, hic verò sub throno: ibi consultatio est, hic executio.

7. *Pedes eorum, pedes recti]* Id est, crura æqualia, nullâ parte extuberantia. Omnes actiones rectæ. Hebræi pedem vocant totum illud quod sub ventre est.

Et planta pedis eorum quasi planta pedis vituli] Id est, pedes ipsi bovini. Sic & Græci βοῦν ποδὶ [bovino pede] dicunt, cum tardè ac graviter agi aliquid significant.

Et scintillæ quasi aspectus æris candentis] In Hebræo: *Et fulgentes ut color æris politi.* Id est, χαλκολιβάνη [chalcolibani], ut est in Apocal. i. 15. ii. 18. quod plerique aurichalcum interpretantur. Significat in illis actionibus apparere Dei puritatem, nempe quod tam diu ac tam patienter Iudæorum resipiscentiam exspectaverit.

8. *Et manus hominis sub pennis eorum in quatuor partibus]* Id est, pennæ alarum articulos habebant, quales manus hominis. Hoc significat etiam in celerissimis actionibus omnia distinctè ordinateque peragi.

Et facies & pennas per quatuor partes habebant] Repetit quod suprâ dixerat, quò magis infigatur memoriæ: fuisse cuique Cherubino ut quatuor alas, ita formas quatuor.

9. *Iunctæ erant pennæ eorum alterius ad alterum]* Nempe ut in Sanctuario, Exodi xxv. 20. Id significat, actiones Dei mirè convenire inter se omnes, & proposito.

Non revertabantur, cum incederent] Non retro spectabant, cum moverent vehiculum. Nam Puh hic, ut sæpe, pro Hiphil ponitur. Respectare est pœnitentiâ duci. Vide quæ ad Lucam xvi. 31. Significatur hic constantia in exsequendo Dei proposito.

Sed unumquodque ante faciem suam gradiebatur] Movebat vehiculum quoquò spectabat, velut nutu.

10. *Similitudo autem vultus eorum]* Verte: *Similitudo autem formarum ejus.* Explicatius dicit quod dicere cœperat 6.

Facies hominis] *Forma*: sic & in sequentibus.

Facies leonis à dextris ipsorum quatuor; facies autem bovis à sinistris ipsorum quatuor] Est breviloquentia Hebraica. Sensus est, Tam à dextra quàm à sinistra fuisse & formam leonis in iubis, & bovis in pedibus: easque formas fuisse de formis quatuor.

Facies aquilæ desuper ipsorum quatuor] Id est, forma aquilæ, una ex quatuor erat, in alis.

11. *Facies eorum & pennæ eorum extentæ desuper*] Sensus est: Tales quales dixi erant formæ, & alæ quæ super corpora erant.

Duæ pennæ singulorum jungebantur] Distinctius explicat quod supra dixerat 9, alas Cherubinatorum fuisse inter se contiguas. intelligendum de alis volantibus, non de alis tegenda tegentibus.

12. *Et unumquodque eorum coram facie sua ambulabat*] Quoquò spectabat, eò movebat vehiculum. Repetitum ex eo quod supra 9.

Vbi erat impetus spiritus, illuc gradiebantur] In Hebræo, *Quocunque erat movendi voluntas, eò movebant*: nempe majori facilitate quàm voluntas hominis sua membra movet.

Nec revertebantur cum ambularent] Nec retro spectabant inter movendum, ut supra 9.

13. *Et similitudo animalium*] Id est, Hæc erat compositio Cherubini cujusque constantis ex quatuor illis animalium formis.

Aspectus eorum] *Color*.

Quasi carbonum ignis ardentium] Post longam Dei patientiam omnia ad ultionem spectabant. ipsa patientia furor erat facta.

Et quasi aspectus lampadarum] Elucescente ubique Divinâ justitiâ ac puritate.

Hæc erat visio discurrens in medio animalium] Id est, talis qualis dixi color erat in partibus omnibus.

Splendor ignis] *Ignis*.

Et de igne egrediens fulgur] Incendium Urbis ac Templi. Allusio ad Sodomorum historiam.

14. *Et animalia ibant, & revertebantur*] Id est, cum pervenissent quò vellent, aliud instituebant iter. Ità hoc nihil pugnat cum eo quod supra 9. 12.

In similitudinem fulguris coruscantis] Id est, subito admodum. Vide Matthæi xxiv. 27. Lucæ x. 18. xvii. 24. Sic Chaldæus hic.

15. *Cumque aspicerem animalia*] In Hebræo: *Et vidi animalia*. Id est, tales vidi Cherubinos quatuor animalium formas præferentes. Est conclusio præcedentium, & transitus ad rotas.

Apparuit rota una super terram] Id est, vidi primò unam è rotis, mox diligentius intuens vidi tres alias similes; ut ostendunt & sequentia, & illa quæ infra x. 9.

Iuxta animalia] Interpretare ut supra.

Habens quatuor facies] Id est, forma eadem illis quatuor rotis: quod & sequentia clariùs explicant.

16. *Aspectus rotarum*] *Color*, ut supra 13.

Quasi visio maris] *Tanquam color Oceani*; id est, hyacinthinus, ut vertit Symmachus. Vide Apocalypf. ix. 17. Non multum à smaragdi colore distat. Vide Plinium xxxv. 1. 9. Significatur eo, sicut Oceanus, quanquam fluxus, vices tamen statas atque ordinatas à Deo habet: sic & populum Judaicum.

Et una similitudo ipsarum quatuor] *Forma*, ut jam diximus.

Et opera quasi sit rota in medio rotæ] *Fabrica ipsarum ut rotæ in rota*. Id est, quæque rota ex duabus constabat se mutuò decussantibus, ac sic erat quasi sphaerica. Id eò pertinebat, ut ex jussu Cherubinatorum vehiculum illud nullo negotio possit verti in partes quatuor. Significabatur autem eo deportatio Iudæorum in Septentrionem & Meridiem, Ortum & Occasum, Esaïæ xlii. 5. 6.

17. *Per quatuor partes earum euntes ibant*] Id est, in quatuor latera poterant moveri.

Et non revertebantur cum ambularent] Nisi cursu suo peracto, ut modò diximus. Sic & omnes deportationes à Deo destinatæ suum effectum habuere.

18. *Statura quoque erat rotis, & altitudo*] Id est, absides earum altæ erant.

Et horribilis aspectus] Ità ut spectanti horroni essent.

20. *Totum corpus oculis plenum in circuitu ipsarum quatuor*] At in Hebræo: *Absides earum quatuor plenæ variis coloribus circumquaque*. Oculus pro colore ponitur; Num. xi. 7. sic & infra 22. Absides altæ sunt & terribiles, quia per eas significantur Reges per quos Deus deportationes illas exsequebatur; & versicolores, quia alii Assyrii, alii Ægyptii, alii Chaldæi,

Tam varii linguis, habitu quàm vestis & armis.

19. *Cumque ambularent animalia*] *Moverent, incedere facerent*, ut modò diximus, idque spiritu suo, id est, divinâ vi atque efficaciâ, ut sequetur.

Ambulabant pariter & rotæ juxta ea] *Procedebant*, quomodo visum illis esset.

Et cum elevarentur animalia de terra, elevabantur simul & rotæ] Id est, cum vellent cessabat deportatio.

20. *Quocunque ibat spiritus, illuc eunte spiritu & rotæ pariter elevabantur, sequentes eum: spiritus enim vitæ erat in rotis*] *Spiritus animantis*, id est, Cherubini, cujusque pertingebat ad rotas. Ità hic optimè Chaldæus. Sicut naves ad ventum, ità rotæ istæ ad spiritum Cherubinatorum procedebant, aut attollebantur.

22. *Et similitudo super capita animalium firmamenti, quasi aspectus crystalli horribilis*] *Apparebat super capita Cherubinatorum tympanum specie admirabilis crystalli*. Tympanum est tectum vehiculi, ut nos docet Servius: id Hebraice רָקִיעַ, id est, expansio, quo nomine & cælum appellatur. Sic & Græcis σπείρον est umbella sub qua Reges resident. Directè proprietates Dei nè Angeli quidem intuentur, sed per oppansum; lucidè tamen, ut qui per crystallina specularia aliquid vident. Ità idem hic præstat tympanum crystallinum quod apud Esaïam alæ faciem tegentes.

23. *Sub firmamento autem*] Sub isto tympano.

Pennæ eorum rectæ alterius ad alterum] Id est, alæ superiores ità expansæ erant ut se mutuò contingerent.

60. *Vnumquodque duabus alis velabat corpus suum, & alterum similiter velabatur*] Alteris alis obtegebant obtegenda, planè ut unus sic alter Cherubinatorum. Repetita hæc ex superioribus, nè lectoribus excidant.

24. *Et audiebam sonum alarum quasi sonum aquarum multarum, quasi sonum sublimis Dei: cum ambularent quasi sonus erat multitudinis, ut sonus castrorum]* Verte, *quasi sonus praelii*, id est, *sonus castrorum*. Dicit alas illas non fuisse motas sine magno strepitu, quem tribus similitudinibus explicat, maris clangentis, cœli tonantis (tonitru enim vox Dei dicitur Psalm. xxix. 3. infra x. 5.), & exercitus barrientis. Significatur hoc, atrocitas & horribilia fuisse Dei ista mandata, quorum ministri Angeli.

25. *Nam cum fieret vox super firmamentum quod erat super caput eorum]* hic potius at valet; & sensus est, *At verò quoties ex throno, qui erat super tympanum, vox audiebatur* (nempe receptui, τὸ ἀνακλῆμα).

Stabant, & submittebant alas suas] Stabant alis quiescentibus. Id enim רפה [quiescere] plerumque significat: nec aliter hic sumit Chaldæus & Lxx. Deo iubente quiescebant ministeria: cessabatur à deportationibus.

26. *Et super firmamentum quod erat imminens capiti eorum]* Super illud tympanum.

Quasi aspectus lapidis sapphiri similitudo throni] Est hic Transpositio. Sensus: *Erat ibi forma throni colore sappirino*. Thronus significat judicia Dei, Psalm. ix. 5. xlvii. 9. xcvi. 2. Esaiæ vi. 1. Daniel. vii. 9. in Apocalypsi sæpe. Sappirus colore cœruleo, & aureis punctis, cœlum significat, ubi thronus Dei, Apocalypseos iv. 2.

Et super similitudinem throni similitudo quasi aspectus hominis desuper] Id est, & super speciem throni species quædam humana. Deus throno suo insidens, non leoni, aut urso, aut balænae comparatur, sed Homini, cuius propria est iustitia, ut ait Hesiodus:

Ἰχθύσι καὶ θηρίοις καὶ οἰωνοῖς ἀνθρώποις

ἔδωκε δίκην, ἐπεὶ ἡ δίκη ἐστὶ μέγ' αὐτῶν.

Ἀνθρώποισι δὲ ἔδωκε δίκην, ἡ πόλιν αἰεῖσιν.

[Quippe feræ, pisces, avium genus altivolantum

Mutua se vertunt in pabula, juris egentes;

Iustitia aut nobis, quæ res est optima, cessit.]

Significatur ergò Deum æquissimis arbitriis res Iudaici populi dijudicare.

27. *Et vidi quasi speciem electri, velut aspectum ignis intrinsecus ejus per circuitum: à lumbis ejus, & desuper, & à lumbis ejus usque deorsum vidi quasi speciem ignis splendentis in circuitu]* Est hic ἐκείνης [omissio vocum] rectè animadverta Senibus Lxx, ex collatione loci qui infra est vii. 2. Reddendus ergò sic locus, *Vidi colorem electri, & formam velut ignis intus atque extrà* (hoc enim est בית לה כנב). à specie lumborum ad superna (electrum): à specie lumborum ad infima usque, speciem ignis, ejusque splendentis circumquaque. Est hæc imago non naturæ Divinæ, sed decretorum ejus de populo Iudaico, quæ planè cum executione respondent. Igne, id est, calamitatibus non interibit populus, sed excoquetur & purgabitur: multi peribunt: reliquæ supererunt.

28. *Velut aspectum arcus cum fuerit in nube in die pluviae, hic erat aspectus splendoris per gyrum]* Qualis est species Iridos in nube die pluvio, talis erat forma circum illum splendorem: ignis illius scilicet. Iris fœderis Dei symbolum, Genes. ix. 13. Iudicia Dei,

utcunque severa videantur, non abolent in Deo memoriam fœderis facti cum Abrahamo, Isaac, Iacobo; in quo & hoc est ut semper maneat eorum posteritas, Esaiæ liv. 10. Ieremiæ xxxiii. 20. 21. 26.

CAPUT II.

1. *Hæc visio similitudinis gloriæ Domini]* Melius hoc comma in Hebræo & Græco cum superioribus cohæret. *Gloriam Dei* vocat Divinas proprietates, Iustitiam, Æquitatem, Sapientiam, quæ per talem imaginem intelligebantur.

Et vidi, & cecidi in faciem meam] Id est, *videns cecidi in faciem meam*, tantarum rerum consideratione percussus: Daniel. viii. 17. Vide quæ ad Matthæi xvi. 6.

Fili hominis] Id est, quanquam magna visa tibi contingere, memento te hominem, & quidem despicabilem, si vel cum Angelis compareris.

Sta super pedes tuos] Id est, surge. Sic apud Matthæum: ἐγέρθητε καὶ μὴ φοβεῖσθε [Surgite & nolite timere].

2. *Et ingressus est in me spiritus]* Rediit mihi animus.

Postquam locutus est mihi, & statuit me super pedes meos] Ἐν δὲ δύοιν [Unum per duo], pro stare me iussit.

3. *Ad gentes apostatrices]* Id est, ad Tribus refractarias in me.

4. *Et filii duræ facie]* Σκληροπρόσωποι [duro vultu], id est, impudentes; ut hic interpretatur Chaldæus.

5. *Si forte vel ipsi audiant, & si forte quiescant, & scient quia Propheta fuerit in medio eorum]* Optima erit versio: *Vt, sive audiant sive abstineant* (audire), *est enim domus refractaria, certè meminerint Prophetam ad se missum*. Si se corrigunt, rectè: si non (quod hætenus magis de illis credibile est, ob summam pertinaciam) erunt inexcusati. Hieronymus hoc loco: *Loquitur autem hæc Deus ambigenti affectu, ut liberum hominis monstret arbitrium*.

6. *Neque sermones eorum metuas]* Consilia.

Quoniam increduli & subversores sunt tecum, & cum scorpionibus habitas] Quanquam contumaces sunt, & spinei adversum te, imò (quasi) cum scorpionibus habitas. Spinei, id est, nocere quærentes. Scorpiones, id est, homicidæ.

Quia domus exasperans est] Quanquam est domus refractaria.

7. *Loqueris ergò verba mea ad eos]* Nè abstine tibi commissa eloqui: ego te tuebor.

Si forte audiant, & quiescant] Sive te audiant, sive abstineant, securus esto scilicet.

Quoniam irritatores sunt] Quanquam pertinacia ei (populo placet): non poterunt tamen tibi nocere.

8. *Et noli esse exasperans, sicut domus exasperatrix]* Noli & tu esse refractarius, quales sunt illi.

Et comede quæcunque ego do tibi] In animum penitus admitte. Id enim voce ככל [comedere] sæpissime significari rectè notavit Maimonides Ductoris dubitantium i. 2. Sic & Latini dicunt in sanguinem & succum vertere.

9. *Erat scriptus intus & foris*] Tale illud:

Scriptus & in tergo, necdum finitus, Orestes.

Id est, Prophetia erit longa, longam seriem continens malorum, ut explicant sequentia. *Erit tota Ilias*, dicerent Græci.

Et carmen] Nempe lugubre: id enim requirit materia. Est alioqui vox generalis, quæ omne *meditatum* significat. Sic μέλος [melos] dictum ἀπὸ τῆς μελετῆς [a meditando]. Sic & in Psalmo v. 1.

C A P V T I I I.

1. *Comede*] *Meditare, & ut verum suscipe.* Ità hic Chaldæus rectè. Interpretatio infra subjicitur commate 10.

3. *Venter tuus comedet, & viscera tua complebuntur volumine isto*] *Venter tuus comedat, & viscera tua compleantur.* Explica ex præcedentibus.

Factum est in ore meo quasi mel dulce] Vbi omnem earum imaginum, quas videram, sensum rectè comprehendendi, toto animo approbavi iustitiam Divinam in illis rebus.

5. *Non enim ad populum profundi sermonis, & ignotæ linguæ tu mittèris, ad domum Israël*] Est ἐξαιψίς [defectus] voculæ adversantis. Sensus: *non ad populum ἐτερογλωσσον* [sermonis extranei] mittèris, sed *ad populum tuum tui sermonis.* Non mittèris ad Niniven, ut Ionas: quare nihil metue.

6. *Neque ad populos multos profundi sermonis, & ignotæ linguæ, quorum non possis audire sermonem*] Tacitè innuit se hoc aliquando facturum in vocatione Apostolorum; & inventurum qui pareant.

Et si ad illos mittereris, ipsi audirent te] Id est, propius spei est, ut illi tuis dictis pareant, quàm ut Israëlita: adeò sunt corrupti. Simile vide Matthæi xi. 23.

7. *Attritâ fronte est*] *Fronte perfrictâ.* Vide supra ii. 4.

8. *Ecce dedi faciem tuam valentiorē faciebū eorum, & frontem tuam duriorē frontibus eorum*] Modò te pares obsequio, animum tibi addam quo eorum impetus contemnas.

9. *Vt adamantem & ut silicem dedi faciem tuam*] In Hebræo: *Frontem tuam faciam ut adamantem, qui durior est rupe.* Est enim proverbium שִׁמְרָא תְּקִיף מִטִּינָרָא [Adamas rupe durior]. Vide Jeremiæ xvii. 1.

Quia domus exasperans est] *Quamvis est domus refractaria.* Sic כִּי sæpe sumitur, ut jam aliquoties notavimus.

11. *Ad transmigrationem*] Ad illos dispersos primâ deportationē per Chaldæos factâ, quorum & tu fuisti.

Hæc dicit Dominus Deus: Si fortè audiant, & quiescant] Melius: *Sive audiant, sive abstineant audire,* ut supra ii. 5. 7.

12. *Et assumsit me spiritus*] Id est, compulit me, ut irem ad populares meos. Hunc sensum & præcedentia & sequentia insinuant.

Et audiui post me vocem commotionis magnæ] *Magnus strepitus*: id enim רעש. Intelligi vult chorū Angelorum Dei iudicia approbantium.

Benedicta gloria Domini de loco suo] Id est, laus

Dei celebratur ab Angelis. Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ [Gloria in excelsis Deo], Lucæ ii. 14.

13. *Et vocem alarū animalium percutientium alteram ad alteram*] Alæ enim illæ & contingebant se, & magno sono concutiebantur in imagine ea quam viderat Ezechiel. Vide supra i. 24. *Vocem* pro *strepitu* sæpe ponit hic interpret. Significatur autem, magna & atrocita parari.

Et vocem rotarū sequentium animalia] *Strepitum rotarū*, motantibus Cherubinis: id est, deportationes graviores primâ imminentes.

Et vocem commotionis magnæ] Magnos gemitus ac lamenta.

14. *Spiritus quoque levavit me, & assumsit me*] 1 [quoque] hic est pro *autem*. Quanquam hæc videbam quæ me terrebant, tamen Deus me compulit pergere ad illos deportatos.

Et abii amarus in indignatione spiritus mei] In Hebræo: *Amarus in aestu spiritus mei.* Id est, valde tristis, ob mala illa imminencia quorum esse jubebat κακὸς ἀγγελος [malus nuntius].

Manus enim Domini erat mecum confortans] Et hic 1 [enim] est pro *autem*. Sensus est, Tristis eram, sed vis Dei mihi addebat animum, ac me erigebat conscientia debiti officii; ut sequentia ostendunt.

15. *Et veni ad transmigrationem*] Ad illos Iudæos mecum deportatos.

Ad acervum novarū frugū] *Ad Telabib.* Nomen, sed ductum à loci in colles assurgentis fertilitate. Sic & Chaldæus accepit; nec aliter Symmachus, Aquila, Theodotio, ut nos docet hoc loco Hieronymus. Hic ipse locus est Thelda Ptolemæo, in Mesopotamia.

Et sedi ubi illi sedebant] Id est, substiti, qua in parte maxima pars illorum sedes habebat. Nam interpretes secuti sunt lectionem marginis, quæ est אָשַׁב [sedi]. Textus habet אִשְׁר [quibus], ubi fortè fuerit אִשְׁכָּר [Ascar]: ut sensus sit, venisse ad regionem illam quæ est inter Chaboram & flumen alterum, quod Ptolemæus vocat Σαοκόραν [Saocoram], qua in parte illi morabantur.

Et mansi ibi septem diebus mærens in medio eorum] מַשְׁמִי, quod hic vertitur *mærens*, rectius *veritas solitarius*. Aquila verterat ἡγεμάλων, id est, ait Hieronymus, *quiescens & seorsim positus*: nempe observans eorum vitam, & actiones, ut pro earum modo minas gravius aut remissiùs eloqueretur.

16. *Cum autem pertransissent septem dies*] Qui sufficere poterant Ezechieli ad cognoscenda illorum vitia.

17. *Speculatorem dedi te domui Israël*] Cunctantem Deus ad officium implendum acriter exstimulat, Prophetam comparans homini in specula constituto à Rege, qui si eminus periculum videns non annuntiaverit, ipse in periculum incidit.

Et audies de ore meo verbum, & annuntiabis eis ex me] *Vt quod de me audies, id ipsis meo nomine annunties.*

18. *Si dicente me ad impium, Morte morieris*] Iubente dici, Omnino, si ità pergis, exitium tibi imminet. Nam cum conditione tacita hoc intelligendum ostendunt sequentia: *Vt avertatur à via sua impia, & vivat.* Est horum verborum latior explicatio infra xviii.

Ipse impius in iniquitate sua morietur] Ob peccata sua. Sanguinem autem ejus de manu tua requiram] Id est, tu de morte ipsius reus eris non minùs quàm ipse. Sanguis Hebræis, specie sumtâ pro genere, vocatur omnis interitus. Vide Genes. ix. 5.

19. *Tu autem animam tuam liberaſti] Tu temet liberaveris.*

20. *Sed & si conversus justus à justitia sua fuerit]* Averterit se à via recta. Vide infra xviii. 24.

Ponam offendiculum coram eo] Faciam ut ruat.

Et non erunt in memoria justitiæ ejus] Tantum abest scilicet ut homines sceleratos absolvant parentum virtutes.

21. *Si autem annuntiaveris justo, ut non peccet justus]* Id est, monueris virum bonum, nè tot malorum sequatur exempla.

Et ille non peccaverit] Non peccaverit hîc sume in sensu graviore, id est, sciens, ac deliberatò non impigerit in Legem.

Vivens vivet] Certò in vita conservabitur.

22. *Et facta est super me manus Domini]* Iterum scilicet. Vide supra i. 3.

23. *Et ecce ibi gloria Domini]* Imago hominis partim ignea, partim ex electo, ut supra, & infra vii. 1.

24. *Ingredere, & includere in medio domus tuæ]* Ne indè exeas priusquam tibi res futuras, tum per signa, tum per verba revelaverim: quod fit sequentibus capitibus usque ad undecimum. Imago hæc erat obsessæ urbis.

25. *Ecce data sunt super te vincula, & ligabunt te in eis]* Futurum pro Imperativo. Imponant tibi vincula, & ligent te: domestici scilicet tui, ut sic quoque captivitatis futuræ geras imaginem.

Et non egredieris de medio eorum] In Hebræo, *In medium eorum*: id est, in turbam.

26. *Et linguam tuam adhærere faciam palato tuo, & eris mutus]* Id est, quasi mutus. nemo enim isto tempore ad te accedet.

Nec quasi vir objurgans] In Hebræo, *Non eris in virum arguentem*. Nemo erit quem verbis castiges.

Quia domus exasperans est] Refractaria. Cum norint te hîc esse & esse Prophetam, non curabunt tamen à te discere quæ sunt salutaria.

27. *Cum autem locutus fuero tibi]* Vbi omnia futura tibi exposuero.

Aperiam os tuum] Faciam tibi potestatem exeundi & loquendi ad eos quæ à me didiceris.

Qui audit audiat, & qui quiescit quiescat] Qui abstinere ab audiendo vult, abstineat suo periculo.

CAP V T IV.

1. *Sume tibi laterem]* Non coctum, id est, argillam. *Et describes in eo civitatem Ierusalem]* Nempe plasticâ arte, quam hic Propheta, ut architecturæ peritissimus, didicerat. Hieronymus ex Symmacho putat *αλιπθιον* esse abacum, & in pulvere factam *σκιαγραφον* [picturam umbrantem].

2. *Et ordinabis adversus eam obsidionem]* Effinge figuram obsidionis circum Vrbem.

Et ædificabis munitiones] In Hebræo *קיר*, turrin ligneam: de qua vide Vegetium iv. 17. Iosephus in descriptione hujus obsidii: *ὁ βασιλεὺς πύργους*

μεγάλων οἰκοδομήσας χωμάτων, ἀπ' αὐτῶν ἀνείργε τὰς τοῖς τεύχεσιν ἐφεσώτας [Babylonius turres magnis aggeribus imponens, inde arcebat murorum propugnatores]. Et mox: διεφθάρησαν ὑπὸ τῶν βελῶν ἅπερ ἀπὸ τῶν πύργων εἰς αὐτὰς ἠκόνιζον οἱ πολέμιοι [interimebantur telis quæ hostes ex turribus in eos jaculabantur].

Et comportabis aggerem] Iosephus dicto loco: *καὶ πολλὰ περὶ τὸν κύκλον ὅλον ἤγειρε χώματα τοῖς τεύχεσι τὸ ὑψῆσαι* [& in omni ambitu multos excitavit aggeres muris æquales].

Et dabis contra eam castra] Figurabis castra Vrbi circumdata.

Et pones arietes in gyro] *כרי*, quod hîc in Hebræo est, arietes significat; sed per arietes, castrorum Duces intelligit Chaldæus, quem sequitur David Kimchi. Alii machinas. Et sanè si arietem machinam bello Trojano invenit Epeus, non mirum erit si tanto post tempore frequens ejus fuerit usus. At Vitruvius Carthaginensibus in Gadium oppugnatione initium reperti tribuit, consummationem Cetræ Chalcedonio. *כרי* pro ducibus habes i Regum xi. 4. 18. Et sic vertit Chaldæus etiam infra xxi. 22. ubi *Lxx* *χάρακα* [vallum], qui hîc, *βελοςάσεις* [contabulationes unde tela jaciuntur].

3. *Et sume tibi sartaginem ferream]* Atram & duram, qualia erant peccata Iudæorum.

Et pones eam in ferreum murum inter te, & inter civitatem] Propheta in hac re Deum repræsentat, qui peccatis intercedentibus impeditur quominus populum respiciat. Vide Esaiam lix. 2.

Et obsfirmabis faciem tuam ad eam] Sartaginem. Irato vultu eam aspicias, quomodo Deus peccata Iudæorum.

Et erit in obsidionem, & circumdabis eam] Perge in figuranda obsidione, ut quæ diu sit duratura.

Signum est domus Israel] Omnibus Iacobi posteris.

4. *Et tu dormies super latus tuum sinistrum]* Cubabis. Cubatio hæc Ezechielis patientiam Dei summam ac Deo molestissimam in spectandis peccatis significat. *Latus sinistrum*, ut minùs dignum, significat populum Decem tribuum. *Latus dextrum*, utpote dignius, sunt Iudas & Benjamin, in quorum solo Templum.

Et pones iniquitates domus Israel super eo numero dierum quibus dormies super illud] Cubabis: id est, ex diebus intelliges per quot annos ego illorum peccata tacitus pertulerim. Nam dies Ezechieli dati sunt pro totidem annis divinæ patientiæ, ut statim sequetur.

Et assumes iniquitatem eorum] Feres in signo.

5. *Trecentos & nonaginta dies]* Tot anni sunt à lapsu Solomonis ad deportationem Decem tribuum per Salmanassarem, per quam illarum tribuum homines gens esse desierunt.

6. *Dormies super latus tuum dextrum secundo]* Transpositio, pro alterum cubabis, idque in dextrum latus.

Assumes iniquitatem domus Iudæ] Feres in signo, ut supra.

Quadraginta diebus] Quot anni sunt à renovato per Iosiam fœdere ad excidium Vrbi & Templi.

7. *Et ad obsidionem Ierusalem convertes faciem tuam, & brachium tuum erit extentum]* Esto nudatum: qui mos pugnantibus illo tempore. Tam vultu atroce obverso in eam regionem, in qua est urbs

Hierosolyma, quàm brachio nudato, oppugnatores imitaberis.

Et prophetabis adversus eam] Id est, signis istis res futuras præsignificabis.

8. *Ecce circumdedi te vinculis*] Volo maneat in istis vinculis, quæ tibi domestici meo jussu imposuere, ut sic quoque urbem obsessam exprimas.

Et non convertes te à latere tuo in latus aliud] Vt Divinam patientiam hoc modo exprimas.

Donec compleas dies obsidionis tuæ] Dies illos cccxl, qui respondent diebus per quos Urbem obsessam (ipsa enim obsessio duravit ferme per biennium, 11 Regum xxv. 1. 2.) premere cœpit rerum necessariorum penuria. Vide Ierem. xxxv. 1. 20. xxxvi. 1. 1.

9. Vide & Iosephum xii. *Obsidionis tuæ* dicit, quia domi manendi, neque se convertendi necessitas, & vincula, obsidionis habebant figuram. Solet autem res figurans rei figuratæ vocabulo exprimi. Sicut autem egestas ibi duravit per dies cccxc, ita incendium Urbis ac Templi per dies xl.

Sume tibi frumentum] Id est, *triticum*, ut hic Chaldæus & Græci.

Et hordeum, & fabam, & lentem, & milium] Nam in obsessis urbibus non solent panes ex solo tritico, sed multis rebus aliis admixtis fieri, quò diutius protrahantur alimenta.

Et viciam] *כסמים* *δολύραν* [*olyram*] vertunt Græci. Est genus *ζεῖας* [*zeæ*], teste Herodoto. Equis solitum dari ex Homero discimus. Tamen apud gentes inopes etiam panem inde factum docet Herodotus. Chaldæus habet *כונתין*, quod *zeam* significat, ut videre est Exodi ix. 32.

Et mittes eas in vas unum] Farraginem inde facies.

Et facies tibi panes numero dierum quibus dormies super latus tuum] Id est, qui sufficere possint in tempus dierum cccxc, ut sequitur.

10. *Cibus autem tuus quo vesceris erit in pondere viginti stateres in die*] Id est, panis in diem tibi erit qui minus aliquantò librâ pendat; cum in nervum conjectis ex lege Duodecim tabularum libra farris in diem daretur.

A tempore usque ad tempus comedes illud] Tantundem quoque die.

11. *Et aquam in mensura bibes*] Hostes quascunque poterant aquarum venas intersciderunt, ita ut ejus quoque rei penuria esset obsessis.

Sextam partem bin] Heminae partem tertiam: quantum caperent testæ ovorum duodecim. *Duos* *χβάς* [*congiōs*] *Atticos*, aut *Sextarios Italicos* interpretatur in commentariis Hieronymus.

12. *Et quasi subcinericiū hordeaceum comedes illud*] In Hebræo, *Præterea libum ex hordeo comedes*. Nempe quadraginta illis diebus secundæ cubationis, ut intelligant Iudæi quid peracto obsidio expectandum habeant.

Et stercore quod egreditur de homine operies illud in oculis eorum] In Hebræo, *coques*. Tanta erit & pecoris & ligni egestas ut ex oleto ignem facturi sint, sicut quædam gentes ex boum egestu.

13. *Sic comedent filii Israel panem suum pollutum*] Ex contactu oleti. Deuteronom. xx. 1. 14. Hieronymus: *Vsq̃ue hodie in populo Iudæorum servatur*

ista sententia, ut non comedant panem suum in humano stercore.

14. *A, a, a, Domine Deus*] *אהא* [*Ahab*] est interjectio deprecativa. Chaldæus: *Suscipe deprecationem meam*. Lxx & Symmachus, *Μηδαμῶς* [*Nenti-quam*]. Theodotion, *ὦ* [*ô*].

Morticinium] Pecudem fato suo mortuam. Vide Deuteronom. xiv. 21.

Et laceratum à bestiis] Exodi xxi. 31. Levitici xvii. 15.

A pueritia mea] A juventute mea: ex quo ratione uti cœpi.

Et non est ingressa in os meum omnis caro immunda] *κρέας βέβηλον* [*caro profana*]. Id est, nihil edi Lege vetitum. Vide simile Act. x. 14. Vult dicere: Si cæteris abstinui per Legem immundis, nè cogar uti re per naturam immundâ. In quibusdam libris Græcis est *κρέας ἑωλον* [*caro pridiana*], & apud Theodoretum, *κρέας ἑωλον ἢ βέβηλον* [*caro pridiana aut profana*]. Nempe de sacrificiis pro gratiis Deo agendis vetitum pridianis vesci, Exod. xxi. 29.

15. *Ecce dedi tibi finum boum pro stercoribus humanis*] Nempe ita boum egestus significaturus sit oletum.

Et facies panem tuum in eo] Id est, coques, ut supra.

16. *Ecce ego conteram baculum panis in Ierusalem*] Id est, panem, qui est sustentaculum hominis. Faciam ut desit quo corpus sustentatur. *σηγίμα* [*fulcimentum*] hic Lxx, Symmacho & Theodotioni *σπέρωμα* [*sustentaculum*]. Vide Levit. xxvi. 26. Hic est explicatio typorum præcedentium.

Comedent panem in pondere] Appensum, & quidem tenuiter.

17. *Vt deficientibus pane & aquâ*] Postremò, post longos pastus tenues.

Corruat unusquisque ad fratrem suum] Hic & illic exanimis cadat præ fame ac siti.

Et contabescant in iniquitatibus suis] Id est, aut si qui supersint, ii vix ossibus hæreant. *In iniquitatibus suis*, id est, ob peccata sua.

C A P V T V.

1. *Sume tibi gladium acutum*] Id est novaculam: nam omne quod abscindit Hebræis est *חרב* [*gladius*]. Hunc sensum exigit adjectio sequens.

Et duces per caput tuum, & per barbam tuam] Fac ut & capillos & barbæ pilos tibi attondeat. Est hic alter typus valde exactus rerum futurarum.

Et assumes tibi stateram ponderis, & divides eos] *Statera* symbolum Divinæ justitiæ, quæ cuique admetitur quod æquum est. *Novacula* est, ultio Divina. *Statera*, æquitas ejus. *Pili* sunt Iudæi: *divisio*, pœnæ cuique attributæ.

2. *Tertiam partem igni combures in medio civitatis, juxta completionem dierum obsidionis*] Lxx Senes hic quatuor partes faciunt, ac ob id cum Hebræo, quod quidem nos nunc habemus, multis partibus non congruunt. Monstrat id codicum antiquiorum in rebus nihil ad pietatis summam spectantibus discrepantiam. Nos Hebræum Masoriticum sequemur. *Ignis* hoc loco iram Divinam significat variis modis

modis efficacem, & hîc maximè per *pestem* & *famem*, ut infrà hæc verba explicantur 12. Nam & pestis urit, & fames urit. *In medio civitatis*: id est, facies hoc in ipsa illa formula urbis, quam tibi de argilla fecisti. *Iuxta completionem dierum obsidionis*: id est, significabit hoc id quod futurum est quamdiu durabit obsidio.

Et assumes tertiam partem, & concides gladio in circuitu ejus] Eos designat qui ex urbe in castra eruptiones faciebant. Vide infrà 12.

Tertiam verò aliam disperges in ventum] Id est, tertia pars propelletur in exilium, ut paleæ quæ à vento disperguntur.

Et gladium nudabo post eos] Id est, efficiam ut in perpetuo sint metu, expositi omnium violentiæ & injuriis. Vide infrà 12.

3. *Et sumes inde parvum numerum, & ligabis eos in summitate pallii tui*] Hic illi designantur qui permissu Nabuzardanis pauci admodum in Iudæa mansere. Oræ istæ pallii significant ultimum illud quod Dei bonitas extendere se poterat, valde tamen ab illis ipsis reliquiis contempta, maximo ipsarum malo. Parvum sit oportet quod in laciniis colligitur.

4. *Et ex eis rursus tolles, & projicies eos in medio ignis, & combures eos igni: & ex eo egredietur ignis in domum Israël*] Ignis est ira divina, ut modò diximus, & multis aliis in locis apparet. Ea autem ira se exseruit in illas exiguas Iudæorum in Iudæa reliquias per bellum quoddam inter ipsos civile, aliis Godoliæ, viri boni & Chaldæis amici, aliis Ismaëlis, hominis scelerati, sed ex regio Davidis sanguine, partes sequentibus. Qui motus Chaldæis occasionem præbuere auferendi è Iudæa etiam minimum quemque, nec quemquam relinquendi, ut nè ulla essent rerum novarum semina. Vide Ierem. LII. 30.

5. *Hæc dicit Dominus Deus*] Explicatio figuræ antecedentis,

Ista est Ierusalem] Isti pili Hierosolymitas præcipuè significant.

In medio Gentium posui eam, & in circuitu ejus terras] Nempe ut exemplum inde sibi sumerent pietatis Ægyptii, Syri, Arabes, Afri, Græci, atque ita gradatim alii.

6. *Et contempsit judicia mea, ut plus esset impia quam Gentes*] משפטים [judicia] sunt hîc ea quæ ad mores emendandos pertinent. Gentes autem, inquit, ipsis sunt moratior. Magna & justa exprobratio.

Et præcepta mea ultra quàm terræ quæ in circuitu ejus sunt] הקות [præcepta] sunt ritualia. Gentes ritus suos ab hominibus inventos melius retinent quàm isti datos Divinitus.

7. *Et juxta judicia Gentium, quæ in circuitu vestro sunt, non estis operati*] Nè illam quidem mensuram implestis gentium moratiorum. A quibus quàm multa laudanda hausit Pythagoras, & in Græciam attulit.

8. *Ecce ego ad te*] Venio; ut antehac aliquoties.

Ipse ego faciam in medio tui judicia in oculis Gentium] Ego leges meas à contemptu vindicabo, ut solent facere magni Reges. Cur patiar ut dicatur, Ecce illi qui soli verum Deum se colere profitentur, quomodo vivunt?

9. *Et faciam in te quod non feci, & quibus simi-*

lia ultra non faciam] Æquum est puniri gravius quibus majora contigerunt beneficia. Vide Lucam XII. 48.

Propter omnes abominationes tuas] Scelera gravissima, quæ passim accusant Prophetæ.

10. *Ideo patres comedent filios in medio tui, & filii comedent patres suos*] In gravi fame vix est ut non talia eveniant. Vide Deuter. XXV. 11. 53. Thren. II. 20. IV. 10. Adde II Regum VI. 28. & Iosephum Belli Iudaici VI. 8.

Et ventilabo universas reliquias tuas in omnem ventum] Id est, dispergam; ut suprà 2. & alibi sæpe.

11. *Quod sanctum meum violasti in omnibus offensionibus tuis, & in cunctis abominationibus tuis*] Sanctum, sive sanctuarium est Templum. Idem autem valent שקון [abominatio] & תועבה [detestatio]. Vtrâque enim voce idola aut idololatria significantur; sed amant Hebræi in rebus eximiis ταυτολογεῖν [idem sæpius eloqui].

12. *Ego quoque confringam*] In Hebræo, Diminuam. Id est, honorem tibi omnem detraham, ut tu mihi, quantum in te erat, detraxisti.

13. *Tertia pars tui in peste morietur*] Explicatio ejus quod de pilis fieri Deus jusserat.

14. *Requiescere faciam indignationem meam in eis*] Id est, satiabo. Vide Esaïæ I. 24.

15. *Et eris opprobrium & blasphemia*] Maledicent tibi omnes.

16. *Sagittas famis*] Grandinem, imbres, mures, uredinem, rubiginem, locustas.

Conteram in vobis baculum panis] Suprà IV. 16.

17. *Et bestias pessimas*] Vt solet fieri in locis vastatis. Levitici XXVI. 22.

Vsq̃ue ad internecionem] In Hebræo, Vt te orbam faciant.

Sanguis] Cædes ab hoste.

Transibunt per te] Invadent te.

Et gladium inducam super te] Bella civilia.

CAPUT VI.

2. **P**one faciem tuam ad montes Israël] Faciem verte in eam partem ubi sita est Iudæa: in qua sunt montes plurimi, Exod. XV. 17. Deuter. XI. 11.

Et prophetabis ad eos] Alloquere eos: προσωποποιεῖς [personæ fictio] non dissimilis illi, Vos Albani tumuli atque luci.

3. *Rupibus & vallibus*] In Hebræo, rivis & vallibus. Idololatriis inter numina etiam fontes.

4. *Dejiciam interfectos vestros aut idola vestra*] Hoc faciet Chaldæus quod apud Virgilium Pyrrhus:

Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

7. *Et cadet interfectus in medio vestri*] Enallage numeri. Ideo pluralem hîc posuere tum Chaldæus, tum Græci.

8. *Et relinquam in vobis eos qui fugerint gladium in Gentibus, cum disperjero vos in terris*] Faciam ut quidam supersint evadendo gladium Gentium, quos in varias terras dispergam.

9. *Et recordabuntur mei liberati vestri in Gentibus*] Illi qui gladium evaserint.

Quia

Quia contrivi cor eorum fornicans] Me fractum fuisse (id est, dolore affectum) *corde eorum meretricio.* At Lxx non נשברתי [fractus sum] legerunt, sed נשבעתי [iuravi]. Chaldæus autem Niphal sumit pro Pohal, *confringam cor eorum insipiens.*

Oculos eorum fornicantes post idola sua] Capiuntur enim specie & cultu idolorum, ut Paridis Helena.

10. *Et scient quia ego Dominus non frustra locutus sum]* Id est, non sine gravi causa decrevi hæc mala ipsis inferre.

11. *Percute manum tuam, & allide pedem tuum]* Id est, manum tuam extende versus Iudæam, tanquam percussurus, & terræ pulverem pede discute, ut figures id quod ego facturus sum. Hunc sensum exigunt quæ mox sequentur 14.

12. *Qui longè est]* Nempe ab hoste, ut sequentia indicant.

Et qui relictus fuerit, & obsessus] Melius, *Qui relictus fuerit, & servatus :* nam נצר inter alia est *servare.* *Qui relictus fuerit à peste, & servatus à gladio, fame interibit.*

Complebo indignationem meam in eis] Vt suprâ v. 13.

14. *Faciâ terram desolatam, & destitutam à deserto Deblatha]* Hieronymus suspicatur irrepisse ר pro ר, & scriptum olim fuisse רבלתה, ut sit eadem Reblatha cujus meminit Ieremias xxxix. At receptæ lectioni favent Chaldæus & Græci, videnturque mihi optimè quidam interpretes vertere: *Faciâ terram (Iudæam) desolatorem & vastiorem Deblathâ,* quod est desertum Moabiticum, cujus mentio Numer. xxxiii. 47. Ierem. xlviii. 22. Est pars deserti illius horribilis, cujus meminit Moses Deuteronomii viii. 15.

Et scient quia ego Dominus] Vt norint me esse constantem in dictis meis præstandis.

C A P V T VII.

2. **F***Inis venit]* Id est, *suprema ultio,* ut hîc Chaldæus.

Super quatuor plagas terræ] Id est, super totam Iudæam.

3. *Iudicabo te juxta vias tuas]* Id est, puniam pro meritis.

Ponam contra te omnes abominationes tuas] Faciam ut in caput tuum recidant.

4. *Abominationes tuæ in medio tui erunt]* Pœna peccatorum ubique tibi aderit. Ita hîc Chaldæus rectè.

6. *Evigilavit adversum te]* Pervigil irrui in te ultio.

7. *Venit contritio super te]* *Venit manè illud in te;* id est, *judicium :* nam manè judicia exercebantur. Est autem ספריא pro manè vox Chaldaica. Lxx, qui πλοκην [nexam] vocant, Arabicam linguam respicere: nam פריא est πλοκή.

Dies occisionis, & non gloriæ montium] In Hebræo: *Dies tumultus, & non carminis vinitorum in montibus.* Vide Esaiam xvi. 9. & 10. ubi vox eadem.

10. *Egressa est contritio]* *Manè illud apparuit,* ut suprâ.

Floruit virga] Id est, tribus Iudæ: nam כטה & virgam & tribum significat. *Floruit,* fuit in rebus prosperis.

Germinavit superbia] *Protulit superbiam.* Is fructus flores secutus est.

11. *Iniquitas surrexit in virga impietatis]* *Violentia,* (id est, Chaldæus violentus) *se expedivit adversus virgam istam impiam :* id est, adest qui eam excindat radicitus.

10. *Non ex eis]* Supple, *quisquam immunis à malo erit.*

Non ex populo] Neque ex plebe.

Neque ex sonitu eorum] *Neque ex strepitibus eorum :* id est, Primoribus. Verbum est frequens Chaldæis.

Et non erit requies in eis] In Hebræo, *Non erit de illis luctus.* Nemini vacabit lugere mortuos, Ieremiæ xvi. 4. 5. 6. 7.

12. *Qui emit nè lætetur, & qui vendit non lugeat]* *Nè doleat.* Solent gaudere qui bene rem emerunt, & dolere qui vendere sua coguntur. Nunc par utriusque erit fors.

13. *Quia qui vendit ad id quod vendidit non revertetur, & adhuc in viventibus vita eorum]* Sensus est, *Qui rem vendidit, etiam si vivat (nempe ad Iubilæum usque) non tamen repetet rem venditam: quia in potestate erit aliorum & ipse & prædia.*

Visio enim] Prophetia.

Ad omnem multitudinem] De omni hoc populo.

30. *Non revertetur]* Non erit irrita. Sic Esaiæ lv. 11.

Et vir in iniquitate vitæ suæ non confortabitur] *Nè quis se malè agendo putet tutum fore.* Lxx legerunt פן [fonte], non פון [iniquitate]; quod & Hieronymo notatum.

14. *Canite tubâ, præparentur omnes]* Quidvis molimini.

Et non est qui vadat in prælium] *Attamen nemo erit qui pugnare audeat.* Vide infrâ 17.

40. *Et salvabuntur qui fugerint ex iis, & erunt in montibus quasi columbæ convallium]* *At qui eorum sospites (ab illis malis jam dictis) evadent, illi erunt in montibus sicut columbæ in vallibus.* Id est, trepidabunt.

Omnes trepidi, unusquisque in iniquitate sua] In Hebræo, *Gementes quisque ob pœnam suam.* Gemere propriè de columbis aut turturibus dicitur.

17. *Omnes manus dissolventur]* Vires deficient. *Et omnia genua fluent aquis]* Perfluent lotio præ metu. Lxx: πάντες μηροὶ μολυνθήσονται ὑγρᾶσι [omnia femina humore fœdabuntur]. Hieronymus in Commentario: *Vrinâ perfluent genua.*

18. *Accingent se ciliciis]* Vt in summo mœrore. *Et operiet eos formido]* Horror eos undique invadet.

Et in universis capitibus eorum calvitium] Esaiæ lli. 17. Ierem. xlviii. 37. Michææ i. 16.

19. *Argentum eorum foras projicietur]* Ab ipsis, quia videbunt se id sibi servare non posse. Itaque id agent, nè ad hostes perveniat, si modò id feripossit.

60. *Et aurum eorum in sterquilinum erit]* Defodietur alicubi. In Hebræo: *Spernetur, ut res immunda.* Græci, ὑπερφθίσεται [contemnetur]. nec aliter Chaldæus.

Argen-

Argentum eorum, & aurum eorum non valebit liberare eos in die furoris Domini] Neque enim erunt ipsorum, sed in victoris potestate.

Animam eorum non saturabunt] Id est, semetipsos, locutione Hebræa.

Et ventres eorum non implebuntur] Tenuiter pascuntur, ut servi solent.

Quia scandalum iniquitatis eorum factum est] Sensus est, Ideo aurum & argentum ipsis non proderit, quia eo usi sunt ad idololatriam. Ostendunt hoc sequentia: & rectè id vidit in Commentariis Hieronymus.

20. *Et ornamentum monilium suorum in superbiam posuerunt, & imagines abominationum suarum, & simulacrorum fecerunt ex eo*] Quod in decorum ornatum & splendorem datum erat ipsis (est enim hic verbum impersonaliter positum pro passivo) de eo imagines suas abominabiles ac spurcas fecere. De isto auro & argento quo speciosi esse poterant apud vicinos.

Propter hoc dedi eis illud in immunditiam] Propterea feci ut ipsi hæc abjicerent. Est hic nomen idem quod supra 19. נרה, quod ibi sterquilinum verterat hic interpres.

21. *Et contaminabunt illud*] Ad viles usus verterent.

Ventris onus misero, nec te pudet, excipis auro.

Clemens Alexandrinus libro 11. Pædagogi, cap. 111 mulieres ait solitas χρυσὸν ποιεῖσθαι τῶν ἐκκρίσεως τὰ ἐκδοχῆα [ex auro facere receptacula excrementorum] Mulierum autem vulgò scaphia fuisse argentea docemur ex Vlpiano L. Quintus Mucius libro 11. & ex Martiali.

22. *Et violabunt arcanum meum*] Chaldæi scilicet. Arcanum vocat adytum Templi: quod Lxx vocant τὴν ἐπισκοπὴν [visitationem], quia Deus ibi signa exhibebat suæ majestatis.

Et introibunt in illud emissarii] Latrones. Latrones, inquit, venient in illud penetrabile quò Israëlita, quò Levitæ, quò Sacerdoti, extra Summum, nefas est intrare.

Et contaminabunt illud] Non pluris facient quàm locum profanum. Cùm loca capta sunt ab hostibus, omnia desunt sacra esse, ait Pomponius in L. Cùm loca. D. de Religiosis. Cicero Verrinà quartà: Sacra Syracusarum victoria profana fecerat.

23. *Fac conclusionem*] Id est, catenam: id enim est רתק Hebræis & Chaldæis. Hoc signo ostendit futuram captivitatem.

Quoniam terra plena est judicio sanguinis] Id est, tenetur criminum quæ Lex morte vult lui.

24. *Et quiescere faciam superbiam potentium*] Id est, cessare, ut est in Hebræo & Chaldæo.

Et possidebunt sanctuaria eorum] Hebræus textus, Chaldæus & Græcus: Et profanabuntur sanctuaria ipsorum: tres partes Templi. Ipsorum dicit Deus, quia Templum ab ipsis pollutum pro suo amplius non habebat.

25. *Angustia superveniente*] קפרה [præcisio], pro quo Lxx legerunt כפרה [expiatio].

Requirent pacem] Quærent salutem.

26. *Auditus super auditum*] Mali nuntii alii super alios. Sic ἀκρόν [auditio] sumitur Matth. xxiv. 6. & alibi.

Et quærent visionem de Propheta] Optabunt aliquam consolationem audire à Propheta. Vide Ieremiæ xxxvii. xxxviii.

Et lex peribit à Sacerdote] Sacerdotes in tantis angustis solennia Legis implere non poterunt: deerunt pecudes, simula, vinum, suffitus.

Et consilium à senioribus] Nè sapientissimi quidem quicquam, quod è re sit, suadere poterunt.

27. *Rex lugebit*] Erit in summa anxietate. Vide dicta jam Ieremiæ loca.

Et Princeps induetur mœrore] Stupor Principem circumdabit. Idem quod præcessit verbis aliis.

Et manus populi terræ conturbabuntur] Sensus idem qui supra 17.

Secundum viam eorum faciam eis] Profanarunt ipsi Templum: ego faciam ut profanetur à Chaldæis.

Secundum judicia eorum judicabo eos] Oppresserunt pauperes, libertatem non dederunt populatibus: faciam ut & ipsi opprimantur, & libertatem amittant.

Et scient quia ego Dominus] Vt supra vi. 14.

C A P V T VIII.

1. **E**T factum est in anno sexto] Nempe à deportato Iechonia, ut supra i. 2. Post impletam cubationem cccxc & xl dierum.

Ego sedebam in domo mea] Apud Chaboram.

30 *Et senes Iudæ sedebant coram me*] Primores eorum qui cum Iechonia fuerant deportati.

Et cecidit ibi super me manus Domini Dei] Vt supra i. 3.

2. *Et ecce similitudo quasi aspectus ignis: ab aspectu lumborum ejus, & quasi deorsum ignis; & à lumbis ejus, & sursum, quasi aspectus splendoris, ut visio electri*] Eadem ὁπλασία quæ supra i. 27. significans Dei judicia per res durissimas excoctura populum Iudæum, salvis tamen reliquiis quibusdam.

40 3. *Et emissa similitudo manus apprehendit me in circinno capitis mei, & elevavit me spiritus inter cælum & terram*] Manus istius figuram, & Prophetam ejus vi suspensum, videre illi Seniores. Visum autem quod sequitur vidit Propheta solus, planè quasi præsens esset in Templo. Causa visi, ut judiciorum eorum, de quibus diximus, causæ justissimæ ipsi patefierent.

Et adduxit me in Ierusalem in visione Dei] Non corpore translatus, sed ita ut oculis suis cunctas res Templi velut præsens aspiceret.

Iuxta ostium interius, quod respiciebat ad Aquilonem] Vbi intrabatur ad subdiale maximum, quod erat populi, in quo altare positum erat Achazi temporibus, simile Damasceno 11 Regum xvi. 11.

Vbi erat statutum idolum] Baalis; nempe unum ex iis quæ fecerat Manasses, 11 Reg. xxi. 7. 11 Paralipomen. xxxiii. 3. destruxerat Iosias, 11 Paralipomen. xxxiv. 4. reposuerant Reges sequentes. Vide 11 Reg. xxi. 37. 11 Paralip. xxxvi. 12.

60 *Zeli ad provocandam emulationem*] Id est, quo Deus provocabatur tanquam maritus, cui ob oculos adulter adducitur.

4. *Et ecce ibi gloria Dei, secundum visionem quam*
Fff vide-

videram in campo] Vide suprâ 111. 22. Et vehiculum & thronum intellige; vehiculum ad significandam deportationem; thronum ad omnia judicia Dei figuranda.

5. *Idolum zeli*] Illud de quo dicere cœperat.

6. *Putasne vides tu*] In Hebræo: *Non vides tu.*

Vt procul recedam à sanctuario meo] Vt deseram hujus Templi curam.

Et adhuc conversus] In partes Templi alias.

Videbis abominationes majores] Sufficere poterat quod vidisti, sed videbis graviora.

7. *Introduxit me ad ostium atrii*] Nempe Levitici, quo passim tunc & ii qui Levitæ non erant admissi contra Legem.

Et ecce foramen unum in pariete] Fenestella quædam, per quam videre possem quæ intra cellas Levitarum peragebantur.

8. *Et dixit ad me, Fili hominis, fode parietem*] Nam dixerat ad me (Deus), *Fili hominis, perfode parietem.* Causam reddit unde facta sit ista fenestella.

Et cum fodissem parietem] Nempe in visione, sed planè quasi res verè ageretur.

Apparuit ostium unum] Exstiterat illa fenestella. Nam omnis apertura Hebræis פתא dicitur: ideoque Græci nonnunquam vertunt ἀνοῖγμα [aperturam].

10. *Et ecce omnis similitudo reptilium & animalium, abominatio*] Id est, quæ colunt Ægyptii, aliique.

Et universa idola domus Israël depicta erant in pariete in circuitu per totum] Putabant se minùs peccare quòd non eminentes sed pictas haberent figuras. Verùm etiam picturæ vetitæ earum formarum quæ propriæ erant idololatriæ. Apparet id Levit. xxvi. 1. Numer. xxxiii. 52. in Hebræo. Pingere tales formas in parietibus mos erat Troglodytarum, narrante Philastrio.

11. *Et septuaginta viri de senioribus domus Israel*] Id est, illi Septuaginta, qui inter Iudices omnes eminebant summa cum potestate, tum eò accesserant quòd fas ipsis non erat, tum ea videbant quæ tollere ipsorum erat officii.

Et Iezonias filius Saphan stabat in medio eorum] Nominatur 11 Regum xxi. 9. Eum credibile est fuisse Senatûs principem.

In medio eorum stantium ante picturas] Levitarum.

Et unusquisque habebat thuribulum in manu sua] Non dicit illos Septuaginta suffitum fecisse in honorem idolorum: sed si picturas tales habere non licebat, minùs etiam licebat apud eas Deum colere.

12. *In tenebris*] Omnia enim illarum cellarum diligenter obstructa erant, ut nisi forato pariete inspicere nequirent.

14. *Et ecce ibi mulieres sedebant plangentes Adonidem*] In Hebræo est תמז [Thamuz]. Quidam Osirim esse putant, qui vicinâ voce Annumuz Herodoto & Plutarcho. Sed Maimonides, Kimchi, & Hebræorum alii magum ajunt fuisse insignem, de quo mira narrant. Hieronymus autem Adonidem ideo posuisse videtur quòd quo modo Adonis lugebatur ab Assyriis (qua de re vide Macrobius Saturnali-um 1. 21.) & eorum exemplo ab Ægyptiis, ut docent Ἀδωνιάζοντες [Adonin celebrantes] Theocriti, &

à Græcis, ut Bion: eo & Thammuz ille Chaldæis, qui & mensium uni nomen ab eo dedere.

16. *Et introduxit me in atrium domus Domini interius*] Sacerdotale.

In ostio Templi Domini inter vestibulum & altare] Ostium illud per quod ex porticu Templi (id enim אולם Hebræis. Vide 1 Regum vi. 3.) ibatur ad altare holocaustorum.

Quasi vigintiquinque viri] Nè unus aut alter id facere putaretur.

Dorsa habentes contra Templum Domini] Averfi ab ea parte in qua erat adytum; quod hic Templum, quia pars Templi dignior.

Et facies ad Orientem, & adorabant ad ortum Solis] Ad Orientem versi more Chaldæorum; non ad Occidentem, qui mos Iudæorum. Vide Danielis vi. 10.

17. *Et ecce applicant ramum ad nares suas*] Scribitur quidem נאפס [nares eorum], sed olim נאפי [nares meas] scriptum fuisse testantur Hebræi, & זמורה, id est canticum, ridiculè vocari ventris crepitum: quo sensu ea vox & in Aruch reperitur. Deus igitur (ut censent Salomo & David Kimchi) ait eos sibi opponere flatus obscænos: nempe quòd tergum Deo obverterent, ut jam diximus. Quod quia minùs decorè dici videbatur, mutatum est à posterioris ævi scriptoribus. Similes mutationes factæ in aliis locis octodecim.

18. *Ergo & ego faciam in furore*] Idem ipsis faciam: tergum obvertam orantibus. Reddit Deus causas cur Templum excindi sit passurus.

C A P V T I X.

1. **E**T in auribus meis clamavit] Deus scilicet.

Appropinquaverunt visitationes urbis] Id est, Præfecti Urbis; quos scilicet Deus Vrbi destruendæ præfecit, Duces exercitûs Nabuchodonosoris, qui ex sex partibus Urbem oppugnarunt. Eos Præfectos Urbis vocat per χλευασµὸν [acerbum irrisum], qualem & alibi habuimus. Frequens autem est Hebræis pro Præfectis dicere præfecturas, ut hic, & similia.

Et unusquisque vas interfectionis habet in manu sua] Instrumentum destructorium, ut hic habet Chaldæus: quod Lxx interpretantur securim, non malè.

2. *De via portæ superioris quæ respicit ad Aquilonem*] Erat hæc via inter Septentrionem Orientemque media, qui situs est gentis Chaldæorum ad Iudæam.

Vir quoque unus in medio eorum vestitus erat lineis] In Græco: ἐνδεδυκὼς ποδήρη [indutus poderem], nempe ex lino tenuissimo, qualis erat Pontificis maximi, Levit. vi. 10. xvi. 4. 23. 32. Idem habitus hic & in Daniele x. 5. xii. 6. 7. datur Angelo qui Pontifici maximo: ambo enim ministri Dei.

Et atramentarium scriptoris ad renes ejus] Nempe ut scriberet id quod infra dicitur 4. Pro חספ, חספ posuere Aquila & Theodotio, eaque voce calamarium aut atramentarium significari ab Hebræis se didicisse ait Hieronymus: nec aliter hic sumfit Chal-

Chaldæus. At Lxx קסת interpretantur zonam, & pro ספר [scriba] legunt ספיר [sapphirinam], malè. Et ingressi sunt] Tam Urbem quàm Templum.

Et steterunt juxta altare æneum] Holocaustorum; nempe ut qui multas Deo paraturi erant victimas. Ità enim appellari solent scelerati, de quibus Deus fumere vult ultionem, Esaiæ xxxiv. 6. Jerem. xli. 3. xlv. 10. infra xxi. 9. 10. xxxix. 17. Dan. vii. 11. Vide quæ dicta ad Marcum ix. 49.

3. Et gloria Domini Israël] Fulgor quidam, qualis interdum super Cherubinos in adyto apparebat.

Assumpta est de Cherub quæ erat super eum, ad limen domus] Hebræum rectius vertitur, quem erat super eum: id est, super quem fuerat. Fulgor ille transit à vehiculo ad limen basilicæ Sacerdotalis, quod de proximo spectabat altare holocaustorum.

4. Et dixit Dominus ad eum] Id est, vox majoris Angeli alicujus sonuit de illo fulgore, Dei nomine loquens.

Transi per mediam civitatem in medio Ierusalem] Id est, per mediam urbem Hierosolymorum.

Et signa Thau super frontes virorum gementium & dolentium super cunctis abominationibus] Litera ת, unde incipit vox תורה [Legis], significabat illos fuisse Legi addictos. Solebant in Oriente servi in fronte habere nomen domini. Vide Hesychium ἱσπίανα, & Σαμίων δῆμιον. Non quaecunque signum, sed literam Thau hic significari sensit & Chaldæus, & Theodotio. Eam literam in antiquis Hebræorum literis, quibus utebantur Samaritani, crucis habuisse similitudinem dicit in Commentariis in hunc locum Hieronymus. Negat id in Eusebianis Scaliger, qui tamen Hieronymo cognitum fuisse Alphabetum Samaritanum non negat. Non video quid obftet quominus apud Samaritas & Hebræos veteres unius literæ plures figuræ fuerint. Signamus quæ bene custodita volumus. Sic Deus illos Legis reverentes servare voluit ab occidione: quæ figura est eorum qui à communi mundi exitio servabuntur.

5. Et illis dixit] Ducibus Chaldæis.

6. Senem, juvenem, & virginem, parvulosque & feminas] Vide 11 Paralipomen. xxxvi. 17.

Et à sanctuario meo incipite] Illos primùm trucidate qui in Templo sunt.

Cæperunt ergo à viris Senioribus qui erant ante faciem domus] Illis Lxx qui erant in cellulis circumjectis Templo, viii. 11.

7. Contaminate domum] Sanguine polluite Templum à Deo destitutum.

Implete atria interfectis] Subdialia Templi omnia.

Egredimini] Ex Templo in Urbem.

8. Et cæde completâ remansi ego] Nempe solus signatus inter Sacerdotes qui tunc erant in Templo.

9. Repleta est terra sanguinibus] Cædibus innocentum.

Et civitas repleta est aversione] Idololatriâ.

Dixerunt enim, Dereliquit Dominus terram & Dominus non videt] Non curat res humanas.

11. Feci sicut præcepisti mihi] Vt Centuriones Romæ Imperatoribus dicere solebant: Factum est quod imperasti. Sensus hic est: Provisum ut piis par-

CAP V T X.

1. **I**N firmamento quod erat super caput Cherubim] In tympano vehiculi, ut diximus i. 26.

Quasi lapis sapphirinus, quasi species similitudinis solii apparuit super ea] Super illud tympanum, sub quo erant Cherubini. Plerique τὰ Χερουβιμ [Cherubim] neutrali genere, numeroque plurali dici putant, ait Hieronymus ad hunc locum. Significatur hîc repetito viso propius propiusque appropinquare horrenda illa Dei judicia.

2. Et dixit ad virum qui indutus erat lineis] Ad illum Angelum imperii sui ministrum: de quo supra ix. 2.

Ingrederere in medio rotarum] Adsta vehiculo medio.

Imple manum tuam prunis ignis quæ sunt inter Cherubim, & effunde super civitatem] Ignis enim ambiebat omne vehiculum, i. 4. 13. Significatur fore brevi ut Vrbs incendatur.

Ingressusque est in conspectu meo] Prope rotas constitit.

3. Cherubim autem stabant à dextris domus] Ad partem Australem, ut habet Chaldæus: quàm longissimè ab illis locis, ubi erant illæ cellulæ & planctus de Thamuso. Hæc usque ad illa Omnipotentis loquentis dicuntur per ἀποκρίσεις [insertionem].

Et nubes implevit atrium interius] Atrium Sacerdotale; quò ibat, aut stabat imago illa Dei judicia referens. Antecedebat splendor, sequebatur nubes. Splendor claritatem in judicando significat: nubes ingentes procellas adversorum.

4. Et elevata est gloria Domini super Cherub] De vehiculo descendit, sub quo erant Cherubini, paulatim Templum deferens.

Ad limen domus] Ad illam portam quæ à basilica Sacerdotali spectabat ad subdiale populi.

Et repleta est domus nube] Ipsa illa basilica Sacerdotalis, quæ velut à tergo erat imagini isti.

Et atrium repletum est splendore gloriæ Domini] Atrium sive subdiale populi, quod erat ante imaginem.

5. Et sonitus alarum Cherubini audiebatur usque ad atrium exterius] Personabat per omne illud populi subdiale.

Quasi vox Dei omnipotentis loquentis] Id est, quasi tonitru, ut explicarunt Symmachus & Theodotio. Vide supra i. 24. Significantur, ut ibi diximus, horribilia Dei mandata.

6. Cumque præcepisset viro] Repetit cœptum sermonem.

Sume ignem] Porrigente Cherubino, ut jam dicitur. Sic Angeli minores à majoribus instruuntur.

Stetit juxta rotam] Juxta intervallum rotarum.

7. Et extendit Cherub manum de medio Cherubim] Id est, alter ex Cherubinis alam ad manus modum articulatam extendit.

Et ignem qui erat inter Cherubim] Qui vehiculum omne ambiebat.

Et sumsit, & dedit in manus ejus qui indutus erat lineis: qui accipiens egressus est] Ad Urbem incendendam.

8. *Et apparuit in Cherubim similitudo manūs hominis subtus pennas eorum*] Pennæ articulos habebant ut manus humana. Vide 1. 8.

9. *Et vidi, & ecce quatuor rotæ juxta Cherubim*] Quibus vehiculum movebatur in quo erant Cherubini. Vide 1. 15. 16.

Rota una juxta Cherub unum, & rota alia juxta Cherub unum] Enallage est: vult enim dicere de binis rotis, quæ in binis erant lateribus, utramque tam propinquam fuisse Cherubino ejus lateris ut ab eo tangeretur.

Species autem rotarum erat quasi visio lapidis chrysolithi] Tanquam color Oceani, 1. 16.

10. *Et aspectus earum similitudo una quatuor*] Pares erant ac similes rotæ.

Quasi sit rota in medio rotæ] Diximus 1. 16.

11. *Cumque ambularent, in quatuor partes gradiebantur*] Quocunque vellent Cherubini. Sensem vide 1. 17.

Et non revertebantur ambulantes] Nisi peracto cursu, ut 1. 17.

Sed ad locum ad quem ire declinabat quæ prima erat, sequebantur & cæteræ, nec convertebantur] Hic quoque prima dictum pro duæ priores. Cæteræ, id est, posteriores duæ. Erant autem priores, & posteriores, vicibus, ut voluerant Cherubini.

12. *Et omne corpus earum*] Eorum: Cherubinarum scilicet, ut hic Chaldæus.

Et colla, & manus, & pennæ, & circuli, plena erant oculis] Id est, coloribus. Hoc accessit viso illo quod in primo capite habuimus, aut nunc exactius à Propheta observatum est.

In circuitu quatuor rotarum] Melius, circumquaque, & quatuor rotæ: ut illud circumquaque ad præcedentia referatur, addaturque pari modo versicolores fuisse & rotas, id est, rotarum absides, quod & capite primo dictum fuerat 18.

13. *Et rotas istas vocavit volubiles audiente me*] Melius, *Et audiente me inelamavit* (nempe ex Cherubinis alter) *rotis illis*, id est, cuique rotarum, *Volutor*: ut sit defectus in fine, qui verbis talibus frequens.

14. *Quatuor autem facies habebat unum*] Id est de duobus Cherubinis quisque ex formis constabat quatuor.

Vna facies Cherub] Id est, bovis sive vituli. Ex hac parte totum illud nomen suum accepit; nec immerito: nam cætera hujus velut additamenta erant. Bovem magni semper fecere Hebræi: ideo quod Iosephus, de ipsis optimè meritis, eo cognomine sit appellatus, eaque specie adumbratus, ut diximus alibi.

Facies secunda facies hominis] Forma humana in vultu.

Et in tertio] Id est, tertio.

Facies leonis] Forma leonis in jubis.

Et in quarto] Id est, quarto.

Facies aquilæ] Forma aquilæ in alis.

15. *Et elevata sunt Cherubim*] Id est, deportatio adhuc inhibita ad modicum tempus.

Ipsum est animal] Modò animal vocat, modò animalia; quia ex quatuor animalium formis animal quodque erat compositum. Et rursus est Enallage: nam unum nominat, cum duo essent.

Quod videram juxta fluvium Chobar] In ripa: de quo cap. 1.

16. *Cumque ambularent Cherubim*] Cum moverent, ut diximus ad primum caput.

Et cum elevarent Cherubim alas suas, ut exaltarentur de terra, non residebant rotæ] Nempe non hærebant terræ.

Sed & ipsæ juxta erant] Id est, pariter attollebantur, ut sequentia explicant.

17. *Spiritus enim vitæ erat in eis*] Spiritus animantis (id est, Cherubini) ad eas, supple pertingebat. Vide quæ capite primo 20.

18. *Et egressa est gloria Domini à limine Templi*] Vbi constiterat nonnihil, supra 4.

Et stetit super Cherubim] Super tympanum illud vehiculi, ut de deportatione decerneret.

19. *Et elevantia Cherubim alas suas, exaltata sunt à terra coram me, & illis egredientibus rotæ quoque subsecutæ sunt*] Id est, ipsis surgentibus surgebant & rotæ. Surgere hoc est deportationem inhibere. Factæ enim sunt multæ, & multis intervallis.

Et stetit in introitu portæ domus Domini Orientalis] Vehiculum illud scilicet, cui imago judiciorum Dei infidebat, ut quæ sequuntur significant, progressum ab intimis Templi stetit ubi erat exitus, ut Templum planè desertum à Divina tutela intelligeretur.

20. *Ipsum est animal quod vidi subter Deum Israël juxta fluvium Chobar*] Iterum Enallage, ut supra 15. nam animal dicitur, cum duo essent, sed indiscreta. Quare plurale hic posuit Chaldæus.

Et cognovi Cherubim ea esse] Sæpe idem vidit Propheta, ut consideraret propius, & intelligeret has formas easdem esse quæ supra Arcam erant positæ: quod ex summo Pontifice intellexisse aliquando potuerat.

21. *Quatuor vultus uni*] Quatuor formæ in singulis. Sæpe id repetit, ut populus sine Templo victurus, Templi mysteria pro Templo haberet, & sic ad fœdus multò melius pararetur.

22. *Et quatuor alæ uni*] Id est, singulis erant. duæ alæ volabant, duæ tegebant inferiora.

Et similitudo manūs hominis sub alis eorum] Pennæ articulatae manuum in vicem, ut supra diximus.

22. *Et similitudo vultuum eorum, ipsi vultus quos videram juxta fluvium Chobar*] Species illarum quatuor partium planè eadem quam viderat in Chobaræ ripa.

Et intuitus eorum] Color idem partium: id enim כְּמַרְאֵהוּ [conspēctus].

50 *Et impetus singulorum ante faciem suam ingredi*] In Hebræo: *Et ipsorum singuli quò spectabant eò movebant.* Nam יָלְכוּ [movebant], ut alibi diximus, est Pahal, aut Pihel pro Hiphil, minimè infrequenti mutatione.

C A P V T X I.

1. **E***Televavit me spiritus*] Rectius, *Elevavit me spiritus*: id est, suspensum me tenuerat. Repetit enim id quod diximus de illis xxv supra vii. 16. nam illum sermonem ad convertendas res majores interruperat.

Et introduxit me ad portam domus Domini Orientalis] Videre me fecerat illas partes quasi præsentem.

tem. Portam intelligit illam basilicæ Sacerdotalis spectantem in subdiale populi, VII. 16.

Et ecce in introitu portæ] Quà in portam itur, inter portam & altare holocaustorum, supra VII. 16.

Et vidi in medio eorum] Inter eos. Locutio Hebræa.

Iezoniam filium Assur] Non illum filium Saphan qui peccaverat.

Et Pheltiam filium Benajæ] Alterum ex Principibus, ut sequitur.

2. *Dixitque ad me*] Dixerat ad me illa imago stans ad eandem portam, x. 4.

Fili hominis, hi sunt viri qui cogitant iniquitatem, & tractant consilium pessimum in urbe ista] Nempe aptandi se ad superstitiones Chaldaicas, ad eo modo demerendam ejus gentis gratiam. Fœdus quod Sedecias malè ruperat illi malè sarcire volebant.

3. *Dicentes, Nōne dudum ædificatæ sunt ædes?*] An noviter facta est urbs?

Hæc est lebes, nos autem carnes] Recenter facti lebetes aptiores sunt ad coquendas carnes. Sic irridebant Ieremiam qui Urbem lebeti, homines carnibus comparaverat I. 15. Vide & quæ infra xxiv. ubi contra hoc dictæ dicit Ezechiel, Rubiginem ollæ nihil obstituram quominus olla alias carnes coquat, alias ejiciat.

4. *Idcirco vaticinare de eis, vaticinare fili hominis*] Dic quæ illis sunt eventura longè alia quàm putant.

7. *Interfecti vestri quos posuistis in medio ejus, hi sunt carnes, hæc est lebes*] Illis hæc urbs fuit pro lebe- te, vobis non erit.

8. *Gladium metuistis*] Chaldaicum scilicet, ita ut ejus causâ sacra deferere velletis.

Et gladium inducam super vos] Eundem illum quem metuistis.

9. *Et ejiciam vos de medio ejus*] Extra urbem ibitis.

Dabòque vos in manu hostium] Non liberi, sed captivi ibitis.

Et faciam in vobis judicia] Per Chaldæos.

10. *In finibus Israël judicabo vos*] In Reblatha, II Regum xxv. 20. Ieremiæ LI. 9.

13. *Pheltias filius Benajæ mortuus est*] In arrham ejus, quod aliis illis xxv eventurum est.

Consummationem tu facis reliquiarum Israël] Itane omnes vis perdere ut istum Pheltiam?

15. *Fratres tui, fratres tui viri propinqui tui*] אֶלְתֵּיךָ [agnati tui]; Lxx legerunt גִּלְתֵּיךָ, id est, deportationes tuæ, id est, tecum deportati: deficit verbum sunt.

Quibus dixerunt habitatores Ierusalem] Illi qui relinquebantur in Vrbe, deportato Iechoniâ, & aliis cum eo.

Longè recedite à Domino] Melius: Longè recesserunt à Domino. Illi qui deportantur multò gravius quàm nos peccarunt.

Nobis data est terra in possessionem] Nam nos possidebimus hanc terram tantò laxius ex quo illi abièrunt.

16. *Quia longè feci illos in gentibus, & quia dispersi eos in terris*] Illos cum Iechonia deportatos, in quibus Ezechiel.

Ero eis in sanctificationem modicam in terris ad quas venerunt] Et fui eis in sanctuarium ad tempus modi-

cum, in terris ad quas venerunt. id est: Et quia hoc tempore ex quo deportati sunt, Templum non habent, ego illis sum pro Templo. intra animi penetrabile me colunt, ut olim facturi sunt Christiani.

17. *Propterea loquere hæc, dicit Dominus: Congregabo vos de populis*] Illud propterea cohæret cum congregabo. Nam quia vos deportati mei obliti non estis, ideo vos reducam. Transitur de persona tertia in secundam, & rursus de secunda in tertiam, more Hebræo.

18. *Et auferent omnes offensiones, & cunctas abominationes ejus de illa*] Vivent sine idololatria, præeuntibus viris egregiis, Esdrâ, Nehemiâ, Zorobabele, Aggæo, Zachariâ, Malachiâ, Mardocheo, & aliis viris συναγωγῆς τῆς μεγάλης [Synagogæ magnæ].

19. *Et dabo eis cor unum*] Efficiam maximis beneficiis ut concordii animo me colant. Confer Ieremiæ xxxi. 37. infra xxxvi. 26.

21. *Quorum cor post offendicula*] In Hebræo: ad contaminationes, id est, idololatriam.

Horum viam in capite suo ponam] Deseruerunt me, & ego eos deseram: Templum profanarunt, & ego profanabo per Chaldæos.

22. *Et elevarunt Cherubim alas suas, & rotæ cum eis*] Nondum enim aderat tempus deportationis.

23. *Et ascendit gloria Domini de medio civitatis*] Sicut de Templo in Urbem exierat illa imago, sic nunc & Urbem deserit, statque parata ad exercenda judicia ex illo loco unde maxima vis telorum hostilium in urbem erat perventura.

Stetitque super montem qui est ad Orientem urbis] Montem Oliveti, ut nominatur I Samuel. xv. 30. Eundem esse montem qui ad Orientem Urbis erat, apparet Zach. xiv. 4. Sic & Christus ex eo monte in regiam suam ascendit, judicia in Iudæos exerciturus.

24. *Et spiritus levavit me, adduxitque in Chaldæam ad transmigrationem in visione in spiritu Dei*] Transpositio: Spiritus qui me levaverat in visione, id est, in spiritu Dei, me in Chaldæam restituit apud deportatos. Nam quia omnia quæ Hierosolymis agebantur, ut præsentia viderat, ibi spiritu præsens fuisse dicitur, ac mox rediisse ad suos populares.

Et sublata est à me visio quam videram] Cessavit, disparuit, ut Genesios xvii. 22.

25. *Et locutus sum ad transmigrationem omnia verba Domini quæ ostenderat mihi*] Res omnes. Ad transmigrationem: id est, ad Seniores illos deportatorum, de quibus supra VII. 1.

CAP V T XII.

2. **I**N medio domus exasperantis tu habitas] Domus contumacis.

Oculos habent ad videndum, & non vident] Vt illas: — video meliora, probòque,

Deteriora sequor.

Et aures ad audiendum, & non audiunt] Id est, doceri nolunt.

3. *Fac tibi vasa transmigrationis*] Id est, collige sarcinulas, ut Juvenalis loquitur. Describit talem commigrationem Martialis isto Epigrammate:

Vidi, Vacerra, sarcinas tuas, vidi.

Vasa pro sarcinis etiam Latine dicuntur: nam inde convasare.

Et transigrabis per diem coram eis] Id est, Migras claro die ipsis spectantibus: rem ipsis eventuram signis exprime.

Si forte aspiciant] Id est, si forte moveantur isto conspectu.

Quia domus exasperans est] Quanquam domus est contumax: nempe ut incredibile sit vel hoc spectaculo rediverum esse ad bonam mentem.

4. Et efferes foras vasa tua] Præmittes sarcinas tuas ipse secuturus.

5. Perfode tibi parietem, & ingredieris per eum] Sicut Rex ipse Sedecias perfosso muro erat exiturus, ut explicatur infra 12. Vide quæ dicta sunt ad Ieremiam xxxix. 4.

6. In conspectu eorum in humeris portaberis] Imò portabis, nempe ad victum necessaria.

In caligine effereis] Efferes temetipsum. Nam noctu exiit Sedecias, Ierem. xxxix. 4. LI. 7.

Faciem tuam velabis, & non videbis terram] Oculos tuos vela, nè aspicias terram hanc Babylonicam, in qua vivis, sicut eam ob cæcitatem, quæ velatis oculis adumbratur, visurus non est Rex Sedecias, infra 12.

Portentum dedi te domui Israël] Tuis factis ostendere volo quid Iudæis sit eventurum, præsertim autem Regi, ut sequitur.

7. In humeris portatus] Imò portavi, nempe alimenta, ut diximus.

10. Super Ducem] נשיא est qui Princeps est in populo, ut in regnis Rex. Itaque supra eodem sensu habemus מלך [Rex], & נשיא [Princeps]: ideoque Lxx נשיא [Princeps] interdum vertunt βασιλεύς [Rex].

Onus istud] משא, id est, dirum vaticinium.

11. Ego portentum vestrum] Sic Esaias viii. 18.

12. Facies ejus operietur] Cæcitate. Ità factum, ut ductus sit in Babyloniā, quod prædixerat Ieremias, & eam non viderit, quod dixerat Ezechiel. Quæ duo inter se pugnare crediderat Sedecias: ideoque Prophetis fidem non habuerat, narrante Iosepho.

13. Et extendam rete meum super eum, & capietur in sarena mea] Omne effugium ei præcludam. Vide I Regum xxv. 5. Ieremiæ xxxix. 5. LI. 8.

14. Et omnes qui circa eum sunt, præsidium ejus, & agmina ejus] Aulicos, satellites, milites.

Dispergam in omnem ventum] Quod significatum per quatuor motus rotarum.

Et gladium evaginabo post eos] Faciam ut aliqui metuant sibi à victoris gladio, trepidique vivant, ut supra v. 2. 12.

16. Et relinquam ex eis viros paucos à gladio, & fame, & pestilentia] Superstites tot malorum.

Vt enarrent scelera eorum in gentibus] Vt dicant causas propter quas excisum erit Templum & Civitas.

18. Panem tuum in conturbatione comede, sed & aquam tuam in festinatione & mærore bibe] Melius: in trepidatione & mærore.

19. Panem suum in sollicitudine comedent] Nempe in exilio.

Vt desoletur terra à multitudine sua] Cum desolata erit terra.

22. In longum differentur dies, & peribit omnis visio] Est hic & pro aut; dicebant enim illi homines, Aut ea quæ prædicuntur multò post nos evenient, aut planè evanescent, διαπνεύσει [exspirabunt], ut vertit Symmachus. Vtrique membro respondet Deus.

24. Non enim erit ultra omnis visio cassā, neque divinatio ambigua in medio filiorum Israël] Non ultra erit Prophetia mendax, & divinatio blandiens. Ejicientur enim omnes illi falsi Prophetæ xlii. 23.

25. In diebus vestris] Vobis viventibus. Simile Matth. xxiv. 34. Hinc interpretare & sequentia.

C A P V T XIII.

2. Illi hominis, vaticinare ad Prophetas Israël] Mitte illis falsò se dicentibus Prophetas hanc Epistolam.

Prophetantibus de corde suo] Pro lubitu animi sui, quod mox dicet, qui sequuntur spiritum suum.

3. Et nihil vident] Cum nihil viderint: id est, nullam habuerint ὁρασίαν [visionem].

4. Quasi vulpes in desertis Prophetæ tui Israël erant] Melius sunt. In locis desertis, id est, ubi nihil est quod edant. Tales enim feræ famelicæ sunt: ejusdemmodi illi falsi Prophetæ.

5. Non ascendistis ex adverso, neque opposuistis murum pro domo Israël] Interea non stetistis in capta parte muri, neque opposuistis munimentum pro domo Israël. Vbi hostis urbem oppugnat, & mœnium partem arietibus disjecit, duo fieri solent: opponi homines, qui hiantia defendant, & muniri interiora. Sic Deo irato ii qui Prophetæ dici volunt debent opponere consilia & monita. Locutio prior sumta ex Psalmo cvi. 23. & xxx. vide infra xlii. 30.

Vt staretis in prælio in die Domini] Melius, ut ea domus, id est, urbs, stet in prælio in die Domini: pro, stet in die oppugnationis quam Deus facit. Adversus eam nulla est defensio, nisi in resipiscentia, & piis precibus.

6. Vident vana] -- Ipsi sibi somnia fingunt.

Et divinant mendacium] In Hebræo: Et divinationem mendacem.

Dicentes, Ait Dominus] Mendacio ingens addunt crimen, Deum auctorem inscribendo.

Cum Dominus non miserit eos] Mittere est mandatum dare.

Et perseveraverunt confirmare sermonem] Et spem faciunt (populo) ratum fore quod dicunt. Falsā spe laetant populum.

8. Ego ad vos] Venio scilicet.

9. In consilio populi mei non erunt] Populus rediens illorum consilio non utetur, ut antè.

In scriptura domus Israël non scribebuntur] Quod plus est, non erit nomen illorum in catalogo redeuntium.

Nec in terram Israël ingredientur] Aut antè mortui, aut à piis exclusi.

10. Dicentes, Pax, & non est pax] Dicentes salva omnia, cum tamen salva non sint.

Et ipse edificabat parietem] Ipse (populus) edificat parietem, id est, malos mores accumulat.

Illi autem] Falsi Prophetæ.

11. Liniebant eum luto absque paleis] In Hebræo: Linunt

Linunt inepto, supple tectorio, quale esse solet lutum sine paleis, aut sine ulla temperatura. Efficere volunt ut scditas vitiorum non appareat: sed inutilem sumunt operam.

11. *Erit enim imber inundans*] Qui lutum merum facile dissolvit.

Et dabo lapides prægrandes desuper irruentes] In Hebræo: *Et vos, ô lapides Elgabis, cadetis.* Gabis est pyropus, ut dictum Iobi xxviii. 18. El verò articulus Arabicus. Sensus est: cadent de cælo igniti lapides similes pyropo.

Et ventum procellæ dissipantem] *Et ventus procellosus dissipabit*, parietem scilicet.

14. *Et destruam parietem*] Cadent illi cum suis moribus.

17. *Contra filias populi tui quæ prophetant de corde suo*] Quia in populo Dei interdum etiam feminæ Prophetiæ dono donatæ fuerant, ut Debora & Oлда, ideo & aliæ mulieres hunc honorem sibi arrogabant, Deo non dante.

18. *Consuunt pulvillos sub omni cubito manûs*] Quibus homines suaviter innitantur. *Manum pro brachio* dicere Hebræorum est.

Et faciunt cervicalia sub capite universæ stature] **משפחות** David Kimchi ait esse velamina, quibus mulieres faciem velant. Græci hic dicunt ἐπιβόλαια [injecta]. Sic illæ Prophetides magnis & parvis suggerant prætextus ad obtegenda vitia.

Ad capiendas animas] Id est, ad venandum animas: ad homines alliciendos in sui amorem.

Et cum caperent animas populi mei vivificabant animas eorum] In Hebræo: *Nonne venamini animas populi, & ubi vestra sunt eis vitam promittitis?* Nam apud Hebræos etiam declarandi verba faciendi vocabulis appellantur.

19. *Et violabant me in populo meo*] In Hebræo: *Et profanatis me ad populum meum.* Id est, nomen meum falsò usurpatis.

Propter pugillum hordei, & fragmen panis] Victus causâ mentimini, Michææ iii. 5. Perfimile illud Catonis: *Frusto panis conducì potest, vel uti taceat, vel uti loquatur.*

Vt interficerent animas quæ non moriuntur] *Ad interficiendas animas quæ non morientur.* Id est, ad prædicendum exitum piis Prophetis, quos ego servabo.

Et vivificarent animas quæ non vivunt] *Ad vivificandas animas quæ non vivent.* Ad salutem promittendam iis quos ego perdere statui.

20. *Quibus vos capitis animas volantes*] Quibus vos venamini animas ad pubem, scilicet vestram: eò enim illos amore vestro captos attrahetis. פרח est flos, & metaphoricè pubes, in Baal Aruch, & alibi.

21. *Et dirumpam cervicalia vestra*] Velamina facierum.

Neque erunt ultra in manibus vestris ad prædandum] *Et non erunt ultra obnoxia vestris venatibus.*

22. *Pro eo quòd mœrere fecistis cor iusti mendaciter*] Id est, calumniis vestris.

Confortastis manus impii] Animum ei addidistis.

Et viveret] In Hebræo, *vivificando eum*: id est, vitam ei promittendo.

23. *Propterea vana non videbitis, & divinationem*

non divinabitis amplius] In obsidione peribitis fame, peste, telis Chaldæorum.

CAP V T XIV.

1. *ET venerunt ad me viri Seniorum Israël*] *De Senioribus Israël.* Saraïas & qui cum eo à Sedecia missi Babylonem, Ierem. Li. 59. Hi Ezechielem Prophetiæ famâ celebrem in itinere compellendum sibi duxere.

3. *Posuerunt immunditias suas in cordibus suis*] Id est, idololatriam toto animo gestant.

Et scandalum iniquitatis suæ statuerunt contra faciem suam] Id est, idola quotidie illorum oculis obversantur.

Numquid interrogatus respondebo eis?] Id est, consilium darem? non est æquum.

4. *Homo, homo*] Id est, quisquis fuerit.

Ego Dominus respondebo ei in multitudine immunditiarum suarum] In Hebræo, *Respondebo ei: venit in multitudine immunditiarum suarum.* Ecce ille ad me venire audet, animum habens idololatriæ plenum.

5. *Vt capiatur domus Israël in corde suo*] *Vt reprehendatur* (id est, convincatur) *domus Israël in corde suo.*

7. *Et de proselytis quicumque advena fuerit in Israël*] *Aut de incolis qui incolunt terram Israël.* Nam & extranei qui inter Israëlitas vivebant, etiamsi Legi se non subiecissent, tenebantur tamen ab idololatria se abstinere.

Ego Dominus respondebo ei per me] Factis ei respondebo.

9. *Et Propheta cum erraverit*] *Cum seductus fuerit,* nempe spe lucri.

Et locutus fuerit verbum] Quasi à Deo sibi imperatum.

Ego Dominus decepi Prophetam illum] Decipiam. Exitum illi inferens quem non expectat.

10. *Iuxta iniquitatem interrogantis, sic iniquitas Prophetæ erit*] Id est, pœnas pariter sentient & qui emunt vaticinia, & qui vendunt.

11. *Vt non erret ultra domus Israël*] Seducta scilicet à pseudoprophetis illis.

13. *Vt prævaricetur prævaricans*] **מעל** prævaricatio] est mutatio cultus Domini.

Conteram virgam panis ejus] Suprà iv. 16. v. 16.

14. *Noë*] Qui octo homines diluvio eripuit.

Daniel] Qui Chaldæos magos ab imminente morte liberavit.

Et Iob] Qui veniam impetravit iis qui ipsum offenderant.

Iustitiâ suâ] Ob suas virtutes.

Liberabunt animas suas] Tantùm mediocriter malis ob pios interdum parcitur, non ità contumaciter flagitiosis.

15. *Vt vastem eam*] Orbaturus eam.

19. *Pestilentiam*] **מאדאטא** [mortem], Græci. Vide quæ dicta ad Matth. xxiv. 7.

In sanguine] Id est, cum multa hominum strage, ut hic Chaldæus. Nam omne mortis immaturæ genus sanguis Hebræis.

22. *Tamen relinquetur in ea salvatio educantium filios*

filios & filias] Etsi maneant aliqui superslites, qui filios ac filias secum educant.

Ipsi ingredientur ad vos] Illi ad vos deportatos ipsi quoque deportabuntur.

Et videbitis viam eorum, & adinventiones eorum] Id est, ut illorum qui ad vos veniunt testimonio cognoscatur quales illi fuerint quos fame, pesti, gladio, bestiis tradidi. *Videre apud Hebræos est cognitionem alicujus rei quovis modo adipisci.*

Et consolabimini super malo quod induxi in Ierusalem] Minus dolebitis cum videritis tam justam fuisse ultionem.

C A P V T X V.

2. **Q***uid fiet de ligno vitis]* Verteris rectè, *Quid erit in quo vitis præstet aliis plantis, si palmes ejus sit par silvestribus arboribus ?* Id est, nullos fructus proferat. Vitis figura populi Iudaici, Esaïæ v. Ierem. 11. 21. Psalm. LXXX. 9. Matth. XXI. 33.

3. *Numquid tolletur de ea lignum, ut fiat opus]* Vt ex aliis arboribus silvaticis fiunt mali navium, trabes, mensæ.

Aut fabricabitur de ea paxillus] Nè in hoc quidem satis firma sunt sarmenta.

4. *Ecce igni datum est in escam]* Dabitur igni absumentum. Id unum restat, Matth. 111. 10.

Vtramque partem ejus] Extrema ejus utraque.

Consumsit ignis] Consumet.

Et medietas ejus redacta est in favillam] In Hebræo, 30 *Medium ejus ustulatum est.*

Numquid utile erit ad opus ?] Vt scilicet propterea cura ejus aliqua sumi debeat ? Nihil minus.

6. *Sic tradam habitatores Ierusalem]* Nulli usui homines.

7. *Et ponam faciem meam in eos]* Aspiciam eos vultu torvo, ut Ierem. XXI. 10. XLIV. 11. 27. supra XIII. 17.

De igne egredientur, & ignis consumet eos] Ignis hic omne malorum genus significat, Psalm. LXVI. 12. & 40 alibi. Vno malo vitato in aliud incident.

8. *Eò quòd prævaricatores exstiterint]* Est hic rursus in Hebræo מַרְבֵּי [prævaricari]. Hieronymus in Commentario ad hunc locum: *Non enim peccatores sicut ceteræ gentes, sed prævaricatores exstiterunt. Aliud est enim negligere quod ignores, aliud contemnere quod colueris.*

C A P V T X V I.

2. **N***otas fac Ierusalem abominationes suas]* Nempe per epistolam, quam mittere debebat ad Iudæos in patria agentes. Est autem hujus totius capituli mira δεινότης [vehementia], egregiè persequens illam similitudinem adulterii & idololatriæ.

3. *Radix tua & habitatio tua de terra Chanaan]* Habitatio prima parentum tuorum, unde ortus est tibi, fuit terra Chanaan, corruptissima moribus, unde multò plus hausisti quàm de virtutibus Abrahami, Isaaci, & Iacobi.

Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa] Patrem & matrem vocat non naturā sed habitatione eos qui prius eandem terram tenuere, & quorum

mores eorum in terra successores sequebantur. Sic γενναῖοι [gigni] dicuntur successores, ut ad 111. Lucæ diximus.

4. *Non est præcisus umbilicus tuus]* Ab intestino illo per quod matri infans adhæret: id est, contemtissimus fuisti populus cum nascereris in Ægypto. Scilicet infantes qui contemnuntur abjici solent, nullā parentum de iis curā. Vide titulum Codicis de Infantibus expositis, ubi est in L. 2. *Nec enim suum quis dicere potuerit quem pereuntem contemnit.*

Et aquā non es lota in salutem] Aquā abluuntur infantes à sanguine, ut hic bene notat Hieronymus.

Nec sale salita] Humor enim corporum parvulorum, ut idem ait, salis adjectione siccatur.

Nec involuta pannis] Fasciis, quod barbaros & diutius & diligentius observasse quàm Romanos testatur hic Hieronymus: ideoque & corpora barbarorum esse rectiora.

5. *Nec pepercit super te oculus, ut faceret tibi unum de his, misertus tui]* Ægyptiorum, qui quasi parentes illis esse debebant ob Iosephi merita, duritiam significat, ut rectè hic observat Chaldæus.

Sed projecta es super faciem terræ] Exposita. *Qui infantes abjecerunt,* ait Lex Sancimus C. de Infantibus expositis. *projiciunt,* ait in eadem re Turrianus Clodius apud Senecam lib. IV. Controversiarum XXXIII. Tales infantes ἀπρονόητοι [à cura abdicati] Harnepulo.

30 *In abjectione animæ tuæ]* Id est, cum periculo vitæ tuæ. *Perituros nisi auferantur,* Labienus in eadem controversia.

In die quā nata es] Populus enim in Ægypto natus est.

6. *Transiens autem per te]* Te præteriens, ut fieri solet.

Vidi te conculcari in sanguine] Rubentem à matre (ita Juvenalis loquitur) *pedibus teri.* In dicto titulo Codicis additur: *Et de his qui sanguinolentos nutriendos* 40 *acceperunt.* Eadem voce utitur Lex secunda, Codice De patribus qui filios suos distraxerunt, & Donatus in Andria, & Prudentius adversus Symmachum. *Lactantius infantes à sanguine dixit.*

In sanguine tuo vive] Quanquam fœda es sanguine, volo te vivere.

7. *Multiplicatam quasi germen agri dedite, & multiplicata es, & grandis effecta]* Melius: *Crescere feci te ut germen agri, & crescendo grandis facta es.* Vt daret sermo de puella, sub cujus persona gens Iudaica describitur.

50 *Et pervenisti ad mundum muliebrem]* Melius: *Et pervenisti ut transires transitiones:* id est, ut ex infante fieres adolescentula. מַרְבֵּי inter alia est transire. *Mundi aut ornamentorum nulla hic esse potest mentio,* quia adhuc nuda fingitur. *Transitum autem istum explicant sequentia.*

Vbera tua intumuerunt] Mammæ sororiarunt. Vide Canticum VII. 8.

60 *Et pilus tuus germinavit]* Pubes. Macrobius lib. De somnio Scipionis cap. VI. *Post annos autem bis septem ipsa ætatis necessitate pubescit.* Idem Saturnalis VII. 7. *Humor naturalis in corpore, quando ætas transit pueritiam, fit durior, & acuitur in pilos: ideo tunc & pubes.*

Tertul.

Tertullianus de Virginibus velandis : *Iam & vox obsolefacta est, & membra completa sunt, & pudor ubique vestitur, & menses tributa dependunt.* Hebræi etiam corpore inspecto de ætate judicabant.

Et eras nuda & confusione plena In Hebræo, *Nuda & resecta* : id est, vestitu carens, aut tenuiter vestita. Sic exprimitur miseria gentis in Ægypto.

8. *Et transivi per te, & vidi te* Præteriens te adspexi.

Et ecce tempus tuum, tempus amantium Amorum : id est,

Iam matura viro, jam plenis nubilis annis.

Et expandi amictum meum super te Ritus in sumenda uxore, Ruth III. 9. Sic Euripides :

Ὅταν δ' ὑπ' ἀνδρὸς χλαῖναν εὐγενῆς πέσῃς.

[Quod si subieris conjugis clari togam.]

Et operui ignominiam tuam Vestibus te indui.

Et juravi tibi, & ingressus sum pactum tecum In Sinai.

Et facta es mihi Mea.

9. *Et lavi te aqua, & emundavi sanguinem tuum ex te* Balnea tibi paravi, in quibus ex profluvio mundareris, ut mos feminis Levit. xv. 19. Significat mundationes in Lege institutas.

Et unxi te oleo Ut mos fieri noviter nuptis, Ruth III. 3. Iudith. v. 3. Significatur Sacerdotium.

10. *Et vestivi te discoloribus* Novæ nuptæ etiam vestes meliores sumebant versicolores. In Hebræo, *Vestivi te acupictis*. Hæc omnia significant varias Legis ceremonias.

Et calceavi te ianthino In Hebræo, *melinis*. Hebræi diebus festis calceos habebant de melium pellibus : meminere Thalmudici.

Et cinxi te bysso In Hebræo, *Instravi te bysso*. Stragulas lectorum tibi dedi è bysso.

Et indui te subtilibus In Hebræo, *Cinxi te serico* : id est, è serico feci tibi lecti περιπετάσματα [velaria]. Hic significantur ornamenta sacri tentorii, quæ Deo velut nuptialis lectus.

11. *Et ornavi te ornamento* Id est, omnem ornatum muliebrem tibi dedi : quæ generalitas deinde per suas species explicatur. Significantur ingentes divitiæ populi sub Davide maximè, & Solomone.

12. *Et dedi in aurem super os tuum* Monile super nasum tuum. Is mos erat illis gentibus. Vide quæ dicta Iob. XLII. 11. Prov. XI. 22. Hieronymus, qui in illis locis vixit, *Vsq̃ue hodie inter cætera ornamenta mulierum solent aurei circuli in os ex fronte pendere, & imminere naribus.*

Et circulos auribus tuis Annulos aureos in auribus.

Et coronam decoris in capite tuo Etiam corona imponebatur nubentibus, Cant. IV. 8. Claudianus de Proserpina,

————— sesèque ignara coronat :

Augurium fatale tori. ———

Significatur dignitas regia.

13. *Et vestita es bysso, & polymito, & multis coloribus* Bysso, & serico, & acupictis. Opulentorum uxores multas habere solent vestium syntheses.

Similam & mel & oleum comedisti Non cepas & allia, & in Ægypto. Solebant tribus his mistis suavissimæ fieri placentæ.

Et decora facta es nimis Ità delicatè habita spe-

ciosior indies evasisti. Significatur Templi magnificentia.

Et profecisti in Regnum Profecisti in Regno : id est, in majestate. Significatur imperium quæsitum in gentes vicinas, ut rectè hic notat Chaldæus.

15. *Et habens fiduciam in pulchritudine tua, fornicata es* Sed superbiens ob formam tuam, mæchata es.

Lis est cum forma magna pudicitia.

Incipit jam attingere omnia gentis flagitia à Solomonis usque temporibus.

In nomine tuo Quasi tui juris esses, & non in mariti potestate.

Et exposuisti fornicationem tuam omni transeunti Id est, prostituisti libidines tuas.

16. *Et sumens de vestimentis tuis* Byssum, sericum, acupicta.

Fecisti tibi excelsa Id est, tentoria in excelsis, more Babylonico.

Hinc inde consuta מלאות sunt segmentata, plagis latioribus.

17. *Vasa decoris tui* Ornamenta muliebria.

Fecisti tibi imagines masculinas Baalimos.

Et fornicata es in eis Cum eis mæchata es.

18. *Et operuisti illas* Imagines.

Et oleum meum Lychnos meos.

Et thymiana meum Suffitus mihi debitos.

19. *Et panem meum quem dedi tibi* Panis nomine Hebræi omne id quo nutrimur intelligunt. Hæc generalitas per subsequencia explicatur.

30 *Similam & oleum & mel, quibus enutrivisti te, posuisti in conspectu eorum in odorem suavitatis* Id est, fecisti indè מנחה, מנאא [manaa sive oblationem è simila], cujus descriptio Levitici II.

Et factum est Hæc omnino sic facta sunt : negari nihil horum potest.

20. *Et immolasti eis ad devorandum* Igne consumendos dedisti.

Numquid parva est fornicatio tua ? An parum sceleris esse putatis in sacrilegis illis sacris ?

40 21. *Immolasti filios meos, & dedisti illos consecrans* Idem aliis verbis repetit, ut magis hæreat animo rei indignitas.

24. 25. *Ædificasti tibi lupanar, & fecisti tibi prostibulum in cunctis plateis. Ad omne caput viæ ædificasti signum prostitutionis tuæ* Tale illud :

Cunctis in triviis & angiportis

Glubit magnanimos Remi nepotes.

Nimirum feminae impudicæ tandem novissimam voluptatem habent in magnitudine infamiæ, ut Taciti utar verbis. Talis Messalina,

Ausa Palatino tegetem præferre cubili,

Sumere nocturnos meretrix Augusta cucullos,

Linquebat comite ancillâ non amplius unâ :

Sed nigrum flavo crinem abscondente galero

Intravit calidum veteri centone lupanar,

Et cellam vacuum atque suam.

Per lupanaria aras intellige passim excitatas. Sicut in collibus erant aræ, ita & lupanaria. Propterea utitur voce רמה [excelsi], & infra גב [eminis loci], quod & comparationi convenit, & rei comparatæ.

Et abominabilem fecisti decorem tuum Pulchritudo tua informem te fecit.

Et divisisti pedes tuos omni transeunti] Latini dicerent, *sustulisti pedes*, ut alibi notavimus: Græci, διγάγες τὰ χεῖλη 8.

Et multiplicasti fornicationes tuas] Vt illa de qua Martialis:

Cum se dedisset omnibus modis largam.

Item:

Nulli, Thai, negas; sed si te non pudet istud,

Hoc saltem pudeat, Thai, negare nihil.

26. *Et fornicata es cum filiis Ægypti vicinis tuis magnarum carnium]* Id est, bene vasatis. Significatur idololatria ad exemplar Ægyptiorum, qui magni erant idololatræ. Vide quæ diximus ad Esaiam xxx. xxxi.

27. *Ecce ego extendam manum meam super te, & auferam justificationem tuam]* Et cum ego manum meam contra te extenderem, & diminuerem dimensum tuum. Id est, auferrem aliquid de opulentia quâ abutebaris.

Et dabo te in animas odientium te filiarum Palæstinarum] Et permitterem te arbitrio inimicarum tuarum Palæstinarum. Femininum nomen usurpat, ut melius continuetur allegoriam. Factum est hoc & quod sequitur Achazi temporibus. Vide II Paralipomenon xxviii. 16. 18. II Regum xvi. 7. 10.

Quæ erubescunt in via tua scelerata] Erubescabant. Palæstini, quamvis mali, tua facta imitari non audebant: manebant penes deos suos, Ieremiæ ii. 11.

28. *Et fornicata es in filiis Assyriorum]* Nam plerumque quorum amicitiam amiciebant, eorum cultus imitabantur, ut ad Esaiam plus semel notavimus.

Et postquam fornicata es, nec sic es satiata] Vt Mesfalina:

Et lassata viris, nondum satiata recessit.

29. *Et multiplicasti fornicationem tuam in terra Chanaan cum Chaldæis]* Addit in terra Chanaan, ut intelligatur hoc factum ante deportationem: fieri hoc cœpit jam à Ioachimi temporibus.

30. *In quo mundabo cor tuum, ait Dominus Deus]* Quam infirmum factum est cor tuum? id est, ægrum præ libidine.

Mulieris meretricis & procacis] In Hebræo, meretricis liberæ: id est, maritum non habentis. Lxx, ἀρπαγιστὶς [licentiam usurpantis].

31. *Nec facta es quasi meretrix fastidio augens pretium]* Quasi meretrix, quæ vilem se facit ob mercedem. Condonandum aliquid iis quæ se vulgant ut habeant unde vivant. Terentius:

Mi Pamphile, huius formam atque ætatem vides:

Nec clam te est quàm illi utræque res nunc utiles,

Et ad pudicitiam, & ad tutandam rem sient.

32. *Sed quasi mulier adultera, quæ super virum suum inducit alienos]* Pro viro suo: à quo diligitur ac bene educatur, ut hic Chaldæus.

33. *Tu autem dedisti mercedes]* Vt anus illa in Plauto Aristophanis.

Dona dabas eis] Magna munera intelligit missa ad Ægyptios, Assyrios & Chaldæos.

Vt intrarent ad te] In cubile tuum.

34. *Et post te non erit fornicatio]* Tam projectæ libidinis.

36. *Quia effusum est æs tuum]* Effusa est spurcitia

tua: id est viris, ut loquitur Virgilius de equabus. Arabibus spurcitia. Confer Ierem. xlii. 27.

(At enim verò נחשת, non נחשת Arabibus denotat spurcitiam)

Revelata est ignominia tua] Patuere partes pudendæ.

Super amatores tuos] Coram amatoribus.

Et super idola abominationum tuarum] Propter idola tua abominanda.

10 *In sanguine filiorum tuorum, quos dedisti eis]* Ac sicut sanguinem filiorum tuorum dedisti eis: Nempe & ego tuum sanguinem dabo, ut sequitur. Hic incipit prima ἀπόδοσις [redditio] comparationis.

37. *Congregabo omnes amatores tuos]* Chaldæos adjutoribus Assyriis.

Cum universis quos oderas] Idumæis & Palæstinis.

Et nudabo ignominiam tuam coram eis] Publicæ infamiæ te exponam: ἀπαδειγμαλίσω 8 [faciam te exemplum].

20 38. *Et judicabo te judiciis adulterarum, & effundentium sanguinem]* Id est, partim lapidaberis, partim gladio trucidaberis, ut sequitur infra 40. Lapidatas aliquibus temporibus adulteras diximus ad Ioannem vii. 5. Lapidata est Ierusalem, cum ex ballistis Chaldæorum saxa in eam iacta sunt. Gladii pœna propria homicidarum, quales illi in liberos suos fuerant.

Dabo te in sanguinem furoris & zeli] Id est, in pœnam qualem zelotypi mariti in adulteram exercent. Vide supra xiv. 19.

39. *Destruent lupanar tuum]* Templum, ex quo idolium fecisti.

Et demolientur prostibulum tuum] In Hebræo, Excelsa tua. Vide supra 24.

Et denudabunt te vestimentis tuis] Muros tibi detrahent.

Et auferent vasa decoris tui] Vasa Templi, II Regum xxv. 13.

41. *Et comburent domos tuas igni]* Vt Lex fieri præcipit in urbem idololatrarum Deuteron. xlii. 16.

Et facient in te judicia in oculis mulierum plurimarum] Id est, vicinarum gentium.

Et mercedes ultra non dabis] Non erit unde des.

42. *Et requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meus à te, & quiescam, nec irascar amplius]* Id est, istis pœnis exfatiabo iram meam.

43. *Vias tuas in capite tuo dedi]* Sprevisisti me, ego spernam te: dolorem mihi intulisti, & ego tibi inferam.

50 *Et non feci juxta scelera tua in omnibus abominationibus tuis]* Id est, circa idola. Non feci quantum peccata exigebant. Legit Hieronymus עשיתי [feci], ut & Lxx. Alii עשיתי [fecisti], & exponunt: Non fecisti cogitationem (nam זמה & cogitationem & scelus significat) de omnibus abominationibus tuis, nempe ad resipiscendum. Sic Chaldæus.

44. *Sicut mater ita & filia ejus]* Sic Iuvenalis:

——— *Exspectas ut non sit adultera Largæ*

Filia, quæ nunquam maternos dicere mæchos

Tam citò nec tanto poterit contexere cursu,

Vt non ter decies respiret?

60 *Matrem vocat Chananæos, & alias gentes quæ terram eandem antè tenuerant, ut diximus supra 3.*

45. *Quæ*

45. *Quæ projecit virum suum*] Deum quem à Noë didicerant.

Et filios suos] Quos neci dedit in honorem Saturni. Is enim primitus mos Phœnicum, id est, Chananæorum.

Et soror sororum tuarum es tu] Etiam ingenio similis iis quos attingis sanguine.

Quæ projecit viros suos] Sorores sunt Sodoma, & Ammonitæ, & Moabitæ, quorum origo è Sodomis; & Samaria, princeps civitas Decem tribuum. Ammonitæ & Moabitæ pro veteribus diis suis Moloch & Chamoso, Samaritæ pro vitulis suis deos Chaldæos receperant, quod tamen ipsis nihil profuit. Vide Ieremiæ XLV III. XLIX. Erant autem Samaritæ cognati Iudæorum ex Iacobo, Ammonitæ & Moabitæ ex Thare.

46. *Soror tua major Samaria, ipsa & filia ejus*] Minora oppida, quorum Reges Samariæ habitabant. *Soror major* dicitur quæ propiori sanguine connectitur; ut Decem tribus, quæ ex Iacobo. *Soror*, id est, consanguinea, *minor*, quæ remotior sanguine.

Quæ habitant ad sinistram tuam] Id est, ad Septentrionem: locutio Hebraica. Dicitur hoc ratione Templi, si inde Solem orientem respicias.

Quæ habitat à dextris] Id est, ad Meridiem. Vide Genes. XII. 3. & ibi Chaldæos.

Sodoma & filia ejus] Ammonitis & Moabitis.

47. *Neque secundum scelera earum fecisti paucillum minus*] *Neque secundum scelera earum fecisti: perpaucillum hoc fuisset*, supple tibi. Ità hic Chaldæus.

Penè sceleratiora fecisti] *Sceleratiora fecisti*. nam illud penè ex superiori membro huc translatum est.

49. *Ecce hæc fuit iniquitas Sodome sororis tuæ, superbia*] Proprium vitium Ammonitarum & Moabitarum, Isaïæ XVI. 6. Ieremiæ XLV III. 27. XLIX. 21. Si de veteribus Sodomitis egisset, adjecisset nefarias libidines.

Saturitas panis, & abundantia, & otium] Id est, superbia nata ex fertilitate terræ, rerum omnium copia, longâ pace: Ierem. XLV III. 11. XLIX. 4. Philo in libro de Abrahamo, ubi de Sodomitis agit: ὁπερ φιλεί, καὶ ὁ ὕπνῳ ἐγέννησε [ut fieri solet, satietas contumeliosam arrogantiam peperit].

Et manum egeno & pauperi non porrigebant] Nempe Iudæis illuc depulsis. Vide quæ dicta ad Esaïam XVI. 2. 36. Ieremiæ XLV III. 27. XLIX. 1.

50. *Et elevatae sunt*] Intumuerunt rebus secundis.

Et abstulisti eas sicut vidisti] Id est, multos eorum per Salmanasarem. Vide Esaïæ XV. & XVI. & ibi dicta.

51. *Iustificasti sorores tuas*] Comparatione tui fecisti eas probas videri, Ieremiæ II. 5.

52. *Porta confusionem tuam*] Volo feras pœnam cum ignominia conjunctam.

Quæ vicisti sorores tuas peccatis tuis] In Hebræo: *Quæ iudicium præoccupasti adversus sororem tuam*. Id est, dixisti Decem tribus iuste punitas. Vide Lucæ XII. 2.

53. *Et convertam restituens eas conversione Sodomorum cum filiabus suis, & conversione Samariæ, & filiarum ejus, & convertam reversionem tuam in medio earum*] *Et redire faciam captivos illorum, captivos*

scilicet Sodome, id est, propaginum ejus: & captivos Samariæ, id est, propaginum ejus, & captivos qui ex vestris capti sunt pariter cum ipsis. Redibitis quidem aliquando, sed & vobiscum redibunt Ammonitæ & Moabitæ, & quidam ex Decem tribubus quotquot se correxerint. Vide Ieremiæ XLV III. 47. & XLIX. 30.

54. *Vt portes ignominiam, & confundaris in omnibus quæ fecisti consolans eas*] Id est, ut te pudeat parrem te haberi iis quos tantopere contempsisti, & qui in longo exilio ex te habebunt solatium.

55. *Et soror tua Sodoma, & filia ejus revertentur ad antiquitatem suam: & Samaria & filia ejus revertentur ad antiquitatem suam: & tu & filia tua revertimini ad antiquitatem vestram*] *Cum soror tua Sodoma, id est, propagines ejus, ad loca originis suæ revertentur: & Samaria, id est, propagines ejus, revertentur ad loca suæ originis: tunc & tu, id est, propagines tuæ, revertentur ad loca suæ originis*. Non antè, nè tibi placeas.

56. *Non fuit autem Sodoma soror tua audita in ore tuo in die superbiæ tuæ*] Adeò despectui habuisti Ammonitas & Moabitas de suis locis expulsos, ut nè dignos quidem arbitrareris quos nominares.

57. *Antequam revelaretur malitia tua*] Antequam malitiæ tuæ pœna appareret.

Sicut hoc tempore in opprobrium filiarum Syriæ, & cunctarum in circuitu tuo filiarum Palestinarum quæ ambiunt te per gyrum] Quod nunc ità fiet, ut sicut tu sprevisi Ammonitas & Moabitas, ità te despectui sint habituri tam Syri quàm Philistini, qui sunt planè ἀλλοφύλοι [alienigenæ].

58. *Scelus tuum & ignominiam tuam tu portasti*] Ἐν διὰ δύοιν [Unum per duo]. Portatis ignominiam, quæ est sceleris pœna.

59. *Et faciam tibi sicut despexisti juramentum, ut irritum faceres pactum*] Sicut tu despexisti pactum infringendo, sic ego te despiciam.

60. *Et recordabor ego*] Attamen recordabor aliquando.

Et suscitabo tibi pactum sempiternum] Renovabo tecum fœdus diu duraturum, Nehem. x.

61. *Et recordaberis viarum tuarum*] Vbi tu recordata fueris viarum tuarum. Et pro cùm satis frequens.

Et confunderis] Et pœnitentiam egeris.

Cum receperis sorores tuas te majores cum minoribus tuis] Id est, in illarum comitatu redieris.

Et dabo eas tibi in filias] Faciam ut tibi pareant, sicut filiæ matri. Nam & Ammonitidos & Moabitidos multa Iudæi sua armis fecerunt, ut alibi observavimus ex Iosepho x. 12. & ex I Maccab. v. Et Samaria ipsis donata est, Ioseph. XII. 5.

Sed non ex pacto tuo] Μετωνομία [transnominatio], pro eo quod diceres: non quod tu ex tua parte pacto steteris. Ità Chaldæus.

62. *Et suscitabo ego pactum meum tecum*] Ideo novabo fœdus, quia fœderi non stetisti.

63. *Vt recorderis & confundaris, & non sit tibi ultra aperire os præ confusione tua*] Vt agnoscas perpetuò quanta peccaveris.

Cum placatus tibi fuero in omnibus quæ fecisti] Postquam novum fœdus ineundo ostendam me illa tam gravia ac magna condonare.

CAPVT XVII.

2. **P**ropone *ænigma*] *Ἀἰών* [apologum]. Qualis ille apud Hesiodum de accipitre. Habes hunc locum Græcè apud Chrysostomum XIX. de Statuis.

3. *Aquila grandis*] Nabuchodonosor, ut videre est Ieremiæ XLVIII. 40. XLIX. 22.

Magnarum alarum] Magnas secum copias habens, Ieremiæ XLVIII. 4.

Longo membrorum ductu] *Μακρὸς τῇ ἐκτάσει* [longè extensa], Lxx. *אברא* membrum Chaldæis. Hoc secuti sunt Interpretes omnes, non Hebræam significationem quæ *alam* significat: id enim satis præcesserat. Significatur Nabuchodonosor latè imperasse.

Plena plumis & varietate] In Hebræo: *Plena plumis, in quibus erat varietas*. Varios linguâ & habitu sub se populos habens.

Venit ad Libanum] *Libani* nomine vocatur & Templum & urbs Hierosolyma, quod ferme tota ex cedris *Libani* constaret. *Libani* nomine Templum significari constat apud Iudæos, ut ait in Demonstratione Eusebius.

Tulit medullam cedri] *צמרת*, quod Chaldæus vertit *ramum*; id enim est *עברתא*. Intelligit bonam partem de populo: II Regum XXIV. 14.

4. *Summitatem frondium ejus avulsit*] *Caput teneorum ramorum ejus*. Iechoniam Regem natum annos tantum XVI. 11.

Transportavit eam in terram Chanaan] *In terram mercatoriam*. Talis enim Babylonia, maximis omnibus navigabilis. *כנען* vertitur *ἐμπόριον* [mercator] Esaiæ XXI. 11. 8.

In urbe negotiatorum] Laudo qui verterunt & aromatariorum. Nam Chaldæis *רכלים* id propriè significat. Plena autem aromatum erat Babylon ex commercio cum Arabibus, Persis & Indis. Inde suffitus diis largissimè faciebant Babylonii, ita ut urbs tota fumare videretur.

5. *Et tulit de semine terræ*] Sedeciam Regiæ stirpis virum.

Et posuit illud in terra pro semine] *Ad sementem faciendam*, Chaldæus hic: ut familia Regia per eum duraret.

Vt firmaret radicem] Non est in Hebræo.

Super aquas multas] *Iuxta aquas multas*. In solo optimo, Ecclesiastæ XI. 1.

In superficie posuit illud] *א צפה*, quod est *conspicere*, factum credidit geminatum *צפצפה*, ut & Lxx, qui vertunt *ἐπιβλεπόμενον* [conspicuum]. Ità Sedeciam posuit Babylonius ut aspici posset, id est, à Iudæis quidem suspiceretur, ab ipso autem pendèret, ut sequitur. *צפצפה* Arabibus, & Chaldæis *צפצפה* est *salicis* genus. Hinc sensus esset: *posuit quasi salices*. Nam salices aquas amant, Plinius XVI. 19. Psalmo CXXXVI. 2. Esaiæ XLIV. 4.

6. *Cumque germinasset crevit in vineam latiore*] *Latè se extendentem, sive luxuriantem*: id enim propriè est *סרחה*.

Humili staturâ respicientibus ramis ejus ad eam] *Ramis*, id est, palmitibus: *ad eam*, supple *aquilam*. Sensus erit: Erat Rex satis opulentus & felix, sed

obligatus suspicere Regem Babylonium, ac venerari, ut partim subditus, aut ut cliens.

Et radices ejus sub illa erant] Id est, firmitas regni ipsius à Babylónico pendeat.

Facta est ergò vinea] *Facta est, inquam, vinea*. Repetit enim quod dixerat.

Et fructificavit in palmites, & emisit propagines] Filios genuit; Ieremiæ LII. 10.

7. *Et facta est*] *Fuit autem*, *ויהי*.

Aquila altera grandis] *Rex Ægyptius*. Infra hoc explicatur 15. & bene agnovit dicto loco Chrysostomus. Is Rex videtur fuisse Apries, cujus Ieremias & Herodotus meminere.

Magnis alis, multisque plumis] Exercitus & populos varios sub se habens.

Et ecce vinea ista] Sedecias.

Quasi mittens radices suas ad eam] In Hebræo: *Inflexit radices suas ad eam*. Ab ipso firmitatem petiit: ad ejus clientelam conferre se voluit, Ieremiæ XXXVII. 38. II Regum XXIV. 7. II Paralipomenon XXXVI. 13.

Vt irrigaret eam de areolis germinis sui] Id est, eâ spe, ut auxiliares copias magnas ab ipso acciperet. *שקה* non irrigare tantum sed sæpe & pinguefacere significat, sumiturque hic pro *conferere*.

8. *In terra bona super aquas multas plantata est, ut faciat frondes, & portet fructum, ut sit in vineam grandem*] Repetit quæ dixerat, ut ex beneficiorum magnitudine gravior sit culpa animi ingrati.

9. *Ergone prosperabitur?*] Fierine poterat, ut Deus res prosperas daret, & ingrato & perfido? Fides servanda jure gentium, etiam ad quam belli aliquâ necessitate deventum est. Vide lib. III. de Iure Belli ac Pacis, cap. XIX. §. II. At Sedecias præter fidem etiam beneficiis erat obligatus, omnia sua Babylonio debens.

Nonne radices ejus evellat] Statum ejus evertet Babylonius.

Fructus ejus distringet] Excidet liberos Sedeciæ.

10. *Et siccabit omnes palmites germinis ejus: & arefcet*] Melius, *Et arefcet* (ipsa vinea), & *palmites germinis ejus arefcet* pariter. *Arefcere* est succum vividum amittere, tabescere, ut solent qui in misera sunt servitute, Levit. XXVI. 19. *Palmites* sunt Principes & populares.

Et non in brachio grandi, neque in populo multo, ut evelleret eam radicitus] *Veniet* scilicet, quod hic addit Chaldæus. Non opus illi erit totis regni sui viribus uti adversus Regem tam impotentem.

10. *Ecce plantata est*] *Esto: bene plantata erat*.

Nonne cum tetigerit eam ventus urens] In Hebræo: *ventus Orientalis*. Nam populi qui Chaldaici erant Imperii, partim Iudæis ad Orientem, partim ad Septentrionem objacebant, ut dictum est alibi.

Et in areis germinis sui arefcet] Apud Ierichuntem capietur.

12. *Ecce venit Rex Babylonis*] Hoc est apologi *ἐπιμύθιον* [adfabulamentum].

Assumet Regem] Cepit Regem Iechoniam.

60 *Et adducet*] *Adduxit*. Sic & Chaldæus hæc omnia per præterita vertit.

13. *Et tollet*] *Tulit*.

Ferietque] *Feritque*.

Cum eo fœdus] Nempe inæquale, quo Sedecias imperata quædam facere teneretur.

Et ab eo accipiet iusjurandum] *Accepit*, quod vel solum sufficere debebat ad eum retinendum in fide.

Sed & fortes terræ tollet] *Abstulit*, velut obsides fœderis.

14. *Vt sit regnum humile, & non eleuetur, sed custodiat pactum ejus, & servet illud*] Vt illo velut fræno Iudæa retineretur in obsequio.

15. *Misit nuncios ad Ægyptum*] Vide supra 7.

Vt daret sibi equos] Quibus maximè valebat Ægyptus, Deuteronomii xvi. 16.

Et qui dissolvit pactum numquid effugiet?] An impunè feret rupta fœdera?

16. *In loco Regis*] In urbe regia, Babylone, ut jam sequitur.

17. *Et non in exercitu grandi, neque in populo multo faciet contra eum Pharaonem prælum*] Melius: *Faciet contra ipsum Pharaonem prælum*, nempe Chaldæus. Non opus erit ut totis viribus regni cum Ægyptio certet: nam Ægyptius audito ejus adventu recedet.

In iactu aggeris, & in exstructione vallorum] Supple, *satis erit virium ad urbem capiendam*. Non majoribus copiis opus est quàm castra ad urbem posita capiant.

Vt interficiat animas multas] Telis primùm, deinde, urbe captâ, gladiis.

18. *Et ecce dedit manum suam*] *Atqui dederat manum suam*, firmando fœderi, ut moris erat. Vide quod diximus Ieremiæ L. 15.

19. *Et fœdus quod prævaricatus est*] In Hebræo: *Fœdus meum quod rupit*. Iuratum scilicet in meo nomine.

Ponam in caput ejus] Faciam ut illi malè vertat.

20. *Et expandam super eum rete meum, & comprehendam eum in sagena mea*] Suprà xii. 13. infra xxxi. 3.

In prævaricatione qua despexit me] Ex lege Exodi xx. 7.

21. *Et omnes profugi ejus*] Comites fugæ.

22. *Et sumam ego de medulla cedri sublimis, & ponam*] *Deram* cedri: id est, multos populi in suis sedibus collocabo. *Et sumam ego*: Melius mihi res succedet quàm Nabuchodonosori.

De vertice ramorum ejus tenerum distringam] *De summis ramis ejus teneris tenerum* (unum) *auferam*: nempe è captivitate. *Summi rami* sunt qui erant de domo Davidica; *teneri*, quia viribus exiguis. Zorobabel designatur.

Et plantabo super montem excelsum & eminentem] Hierosolymis, cujus urbis pars magna montana.

23. *Et erumpet in germen, & faciet fructum*] E cordis germine optimos proferet fructus pietatis. Verè hoc dictum de Zorobabele.

Et erit in cedrum magnam] Per illum gens Iudæa potens erit.

Et habitabunt sub ea omnes volucres, & omne volatile sub umbra frondium ejus nidificabit] Id est, gentes aliæ sub ejus tutelam se conferent. Similis locutio Daniel. iv. 9. Vide quæ dicta Matth. xiii. 32. In his fuere Nabathæi. Vide i Maccab. v.

24. *Et scient omnia ligna regionis*] *Omnes ubivis arbores*: id est, gentes.

Humiliavi lignum sublime] Deprimam Babylo-nios. Præterita enim hæc futuri habent sensum. Tectè loquitur, quia vivebat sub Babyloniiis.

Exaltavi lignum humile] Depressos Iudæos erigam.

Et siccavi lignum viride] *Arefaciam*. Id est, suis opibus spoliabo Babylonem, quæ diu floruit.

Et frondere feci lignum aridum] Hierosolyma, quæ destructa fuere restituiam, opesque ipsis dabo.

Et feci] *Faciam*.

CAP V T XVIII.

2. **P***atres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt*] Frequens illis temporibus adagium, ut apparet Ieremiæ xxxi. 29. simile illi Horatiano:

*Delicta majorum immeritus lues,
Romane.*

Volebant credi innocentes, cum minimè tales essent.

3. *Vivo ego*] Est *χαριεντισμός* [locutionis emolli-tio], pro *Nè vivam*.

Si erit ultra vobis parabola hæc in proverbium] Deus vitæ necisque omnium Dominus potest ob peccata parentum etiam posteris aut immaturam mortem aut servitutem immittere: & cum id facit, ut fecit aliquoties, nemini facit injuriam. Regibus autem, qui tale dominium non habent, meritò id Lex interdixit. Cæterum appropinquante jam Evangelii tempore, Deus exactius justitiam suam apparere, ideoque impios omnes gladio, peste, fame interire voluit, minus malos mori in servitute, bonos redire liberos in patriam.

4. *Omnes animæ meæ sunt*] Omnes homines in mea sunt potestate.

5. *Fecerit judicium*] Cuique suum tribuendo.

Et justitiam] Beneficentiam exercuerit, ut mox latius explicatur.

6. *In montibus non comederit*] Post sacrificia epulari mos erat, & quidem iisdem in locis ubi sacrificatum fuerat.

Oculos suos non levaverit ad idola] Gestus precantium, Psalmo cxxi. 1.

Vxorem proximi sui] Israëlita.

Et ad mulierem menstruam non accesserit] Ex lege sapientissima Levit. xx. 18.

7. *Et hominem non contristaverit*] *Hominem non oppresserit*. Id enim est *אִי*, quomodo & Chaldæus & Lxx intellexere.

Pignus debitori reddiderit] Nempe tale quo debitor sine gravi incommodo carere non possit, Exodi xxi. 26.

Per vim nihil rapuerit] In Hebræo: *Rapinam non rapuerit*. Vide Levit. xix. 3.

Panem suum esurienti dederit] Post officia judicii, id est, justitiæ, venit ad officia beneficentiæ, quam Hebræi sæpe *justitiam* vocant: & Evangelio viam struit, ut & Esaias fecerat lviii. 7. Vide Matthæi iii. 11.

Et nudum operuerit vestimento] Est & hoc apud Esaiam dicto loco. Confer Matthæi xxv. 35.

8. *Ad usuram non commodaverit*] *Commodare* pro *mutuum dare* posuit: sunt enim hæc affinia. *Vsura* de pecunia propriè dicitur.

Et amplius non acceperit] תרבות אלוהים [aug-
mentum]. Ità dicitur quicquid in rebus aliis præ-
ter pecuniam lucrit super quantitatem mutuò da-
tam, Levitici xxv. 36. Hieronymus in Com-
mentariis ad hunc locum: *Putant quidam usuram*
tantum esse in pecunia, quod prævidens Scriptura Divi-
na omnis rei aufert superabundantiam, ut plus non acci-
pias quàm dedisti. Solent in agris frumenti & milii,
vini & olei, cæterarumque specierum usuræ exigi, sive,
ut appellat sermo Divinus, superabundantiæ: verbi gra-
tiâ, ut hyemis tempore demus decem modios, & in
messe recipiamus quindecim, hoc est amplius partem
mediam. Qui iustissimum se putaverit, quartam plus
accipiet portionem, & solent argumentari ac dicere,
Dedi unum modium, qui satius fecit decem modios:
nōne iustum est ut medium modium de meo plus acci-
piam, cū ille meâ liberalitate novem & semis de meo
habeat? Noli errare, inquit Apostolus, Deus non irri-
detur.

Ab iniquitate averterit manum suam] חַי עוֹלָם est do-
lus malus.

Et iudicium verum fecerit inter virum & virum]
Sive Iudex constitutus, sive lectus arbiter.

9. *Vt faciat veritatem*] Ità Hebræi vocant quid-
quid rectum est.

Vitâ vivet] Servabitur à gladio, peste, fame.

10. *Latronem*] Propriè פֶּרִיץ est effractor, sed so-
let sumi latius.

Effundentem sanguinem] Nempe innoxium.

Fecerit unum de istis] De malis rebus quas recen-
suimus: quas mox repetit.

11. *Et hæc quidem omnia non facientem*] *Qui om-*
nia hæc (nempe bonas res antè dictas) non fecerit.

12. *Abominationem facientem*] Sic vocat congres-
sum cum femina vetito tempore.

13. *Morte morietur*] Immaturâ: ante diem, ut
dicunt Poëtæ.

Sanguis ejus in ipso erit] Reatus mortis. Vt hic
Chaldaeus.

14. *Timuerit, & non fecerit simile eis*] *Videns, in-*
quam, tamen simile illis non fecerit. Exemplo pater-
no trahi se passus non sit.

18. *Pater ejus quia calumniatus est, & vim fecit*
fratri] *Quia oppressit oppressione, & rapinam rapuit.*

Mortuus est in iniquitate sua] *Morietur ob pecca-*
tum suum.

19. *Et dicitis, Quare non portavit filius iniqui-*
tatem patris?] Melius sic: *Attamen dicitis, Cur?* id
est, Cur hoc ità generaliter affirmas? Nōne portat
filius iniquitatem patris sui? id est, Nōne ob pa-
rentum delicta nos vapulamus? Respondet huic
objectioni Deus.

Videlicet quia filius iudicium & justitiam operatus
est] Imò si filius jus & beneficentiam exercuerit.

Omnia præcepta mea] Vide quæ ad Lucam i. 6.

Vivet vitâ] Felice.

20. *Iustitia iusti super eum erit*] Merces justitiæ
hic vocatur iustitia, sicut pœna dicitur iniquitas.

21. *Egerit pœnitentiam ab omnibus peccatis suis*]
In Hebræo: *Aversus fuerit ab omnibus peccatis suis:* id
est, exutus vitiis, virtuti se dedit.

22. *Omniū iniquitatum ejus, quas operatus est,*
non recordabor] Aliquid boni erat in Deportatione:]

nam stante Republicâ, qui illa graviora peccasset, re
ad notitiam Iudicum perductâ, moriebatur. In exi-
lio cessantibus ex Lege judiciis, tempus dabatur ad
pœnitentiam, ac per pœnitentiam accipiebatur im-
punitas. Ità paulatim ad Euangelium præparaban-
tur animi.

Non recordabor] Id est, non infligam pœnas.

In iustitia sua, quam operatus est, vivet] *Quam ope-*
ratur. Cui dat operam.

23. *Nunquid voluntatis meæ est mors impii, & non*
ut convertatur à viis suis, & vivat?] Comparatè hæc
sumenda, ut Oseæ vi. 6. Sensus enim est: Malo ut
homo ab impietate sua se avertat, & sibi profit,
quàm ut persistens in malis factis pœnam in se ac-
cerfat.

24. *Omnes justitiæ ejus quas fecerat non recorda-*
buntur] Vt ille apud Valerium Maximum dicebat:
Manlius eras mihi cū præcipientes agebas Senonas: post-
quam mutari cœpisti, unus factus es ex Senonibus. Bene
Thucydides: *Διπλαστίας ζημίας ἄξιοι εἰσιν οἱ ἀν-*
ἀγαθῶν κακοὶ γεγέννηται] *Duplâ pœnâ digni sunt qui ex*
bonis mali sunt facti]. Pestilentes sunt magistri qui
negant id fieri posse, quod Deus & fieri posse, & gra-
viter à se puniri testatur.

In prævaricatione] *Ob prævaricationem.* Sic mox
in eis, id est, propter eas. Nam particula ו [in, ob, &c.]
apud Hebræos varias habet significationes.

27. *Ipse animam suam vivificabit*] Id est, semet
servabit à mala morte, ut rectè hic exponunt Lxx.

30. Verba in Hiphil sæpe talem significationem ha-
bent.

30. *Iuxta vias suas*] Præsentes, non præteritas.
Convertimini] Vertite vos ad me.

Et agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus ve-
stris] In Hebræo: *Avertite vos ab omnibus impieta-*
tibus vestris.

Et non erit vobis in ruinam iniquitas] *Nè sit vobis in*
ruinam. Est enim absterrentis.

31. *Facite vobis cor novum, & spiritum novum*]

40. Idem actus alibi Deo, alibi homini ascribitur: Deo
ut causæ præcipuæ, homini ut liberè Deum se-
quenti.

Quare moriemini?] *Quare moreremini?* Cur ul-
tro accerferetis mortem?

32. *Nolo mortem morientis*] Comparatè, ut mo-
dò diximus: id est, magis me juvat vita mutati in
melius quàm contumacium pœna. Hoc non obstat
quin sit apud Deum limes aliquis misericordiæ, ut
apparuit in Pharaone, Cananæis, & aliis. Vide

50. 1 Samuel. ii. 25. 1 Paralipom. xxxv. 16.

C A P V T X I X.

1. **A**sume planctum] Profer lamenta.

Super Principes Israël] נְסִיכֵי [Principes],
id est Reges, ut suprâ vi. 27.

2. *Quare mater tua leæna inter leones cubavit*] Me-
lius: *Quid (fuit) mater tua (Iudæa gens)? leæna cu-*
bans inter leones: id est, tuta vivens inter tot vicinos
Reges. Alluditur ad locum Geneseos xlix. 9.

In medio leunculorum enutrivit catulos suos] Fœ-
cunda fuit, invidentibus vicinis.

3. *Et eduxit unum de leunculis suis: leo factus est, &*
didicis

didicit capere prædam, hominemque comedere] Ioachazus crudelis factus, II Regum xxiii. 32.

4. Et non absque vulneribus suis ceperunt eum] In Hebræo: In scrobe eorum captus est.

Adduxerunt eum in catenis in terram Ægypti] In Hebræo, hamis; sed per eam metaphoram significantur compedes, II Regum xxiii. 33.

5. Quæ cum vidisset quoniam infirmata est, & periiit expectatio ejus] Quæ (gens Iudæa) videns cum expectasset (aliquandiu), periisse spem suam: id est, non reddi suis precibus ab Ægyptio Ioachazum.

Tulit unum de leunculis suis, leonem constituit eum] Eliachim sive Iochimum Regis Ægyptiorum concessu Regem agnovit, II Regum xxiii. 30. II Paralipom. xxxvi. 4.

6. Qui incedebat inter leones] Regio more vivebat.

Et didicit prædam capere, & homines devorare] Factus est & ipse crudelis. Vide II Reg. xxiii. 37. II Paralipom. xxxvi. 5.

7. Didicit viduas facere] Chaldæus legit *רע אלמנותי* [corrupt palatia eorum]. optimè.

Et desolata est terra & plenitudo ejus à voce rugitus illius] Plenitudo ejus, supple fugit. Plenitudo terræ sunt homines: hi præ metu crudelis Domini fugiebant.

8. Convenerunt adversus eum gentes undique] Chaldæi, Syri, Moabitæ, Ammonitæ, II Regum xxiv. 2.

In vulneribus earum captus est] In scrobe earum, ut supra 4.

9. In catenis] Hamis, ut supra 4.

Ad Regem Babylonis] II Paralipom. xxxvi. 6.

Nè audiretur vox ejus ultra super montes Israel] Nè cui ultra terrori esset, ut supra 7.

10. Mater tua] Altera comparatio, ad eandem gentem Iudæam pertinens.

In sanguine tuo] In quiete tua: id est, cum ut Ezechiel & alii tecum quietè domi viveretis.

Super aquam plantata es] Vt supra xvi. 8.

Fructus ejus] Crevit populus.

Et frondes ejus] Auctæ opes.

11. Factæ sunt ei virgæ solidæ in sceptrā dominantium] Ex familia Davidis modò hic, modò ille ad regnum pervenere.

Et exaltata est statura ejus inter frondes] Stirps ipsa inter suas frondes crevit.

12. Et evulsa est] Sed evulsa est: gens deportata.

In terramque projecta] Contemtui habita.

Ventus urens] Ventus Orientalis, ut supra xvi. 10.

Siccavit fructum ejus] Multos de populo occidit.

Marcuerunt, & arefactæ sunt virgæ roboris ejus] Reges capti.

Ignis comedit eam] Ira Divina Reges ad exitum usque persecuta est.

13. Et nunc transplantata est in desertum in terra invia & sitiente] Pessima terræ Chaldaicæ illis data sunt excolenda.

14. Et egressus est ignis de virga ramorum ejus, qui fructum ejus comedit] Ira Divina ob crimen Sedeciae populum occidioni dedit.

Et non fuit in ea virga fortis, sceptrum dominantium] Nulli ultra ex ea sunt Reges.

Planctus est, & erit in planctum] Hæc est Prophecia planctus verè eventuri.

CAP V T XX.

1. Venerunt viri de Senioribus Israel] Legati illi à Sedecia missi, de quibus supra xiv. factum hoc in reditu Legatorum.

Vt interrogarent Dominum] Vt consilium exposcerent de rebus suis.

4. Si judicas eos, si judicas, fili hominis] An pro eis litigares, an pro eis litigares, fili hominis? Id est, vellesne tam improborum causam defendere? Nam שפט sæpe est litigare, & לא non rarò pro significat.

Abominationes patrum eorum] Quas & ipsi secuti sunt.

5. Levavi manum meam] Iuravi eis, Exodi iii.

6. sic locutio hæc & infra ponitur 15.

Apparui eis in terra Ægypti] Cognitus eis sum per miracula.

7. Offensiones oculorum suorum] In Hebræo, Abominationes oculorum: id est, idola ad quæ attolluntur oculi, ut supra habuimus xvi. 6.

8. Et dixi ut effunderem indignationem meam super eos] Dixeram & me effusurum. sic & infra 13. Minatus illis, eram pestem aut gladium cum in Ægypto adhuc essent, Exodi v. 3.

9. Et feci] Attamen feci. Bene illis scilicet.

Propter nomen meum] Quia Abrahamus, Isaacus, Iacobus, mei vocati fuerant.

10. Ejeci ergò eos de terra Ægypti] Egredi feci.

11. Præcepta mea] חקורי [præcepta] sunt quæ ideo obligant quia ita constituta sunt.

Et judicia mea] משפטי [judicia] sunt ea quæ naturalem in se æquitatem continent.

Quæ faciens homo vivet in eis] Vitam longam ac felicem, quæ promissa Legem implentibus. Chaldæus hæc & alia ad vitam æternam refert: nimirum quia eam sperabant, non tamen ex Legis pacto.

12. Insuper & Sabbata mea dedi eis] Id est, legem de quiete observanda in Sabbatis.

Vt essent signum inter me & eos] Vt hac etiam re à populis aliis discriminarentur, ad quos aliqua quidem Sabbati traditio pervenerat, sed non cum illa quietis lege, ut diximus ad librum v. de Veritate Religionis Christianæ.

Et scirent quia ego Dominus sanctificans eos] Vt die Sabbati convenirent, & mea in se beneficia prædicarent.

13. Irritaverunt me domus Israel in deserto] Non in Ægypto tantum, sed etiam cum jam educti essent, & sæpius & multis modis me irritarunt.

15. Levavi manum meam super eos in deserto] Contra eos iuravi. Vide Psalm xcv. 11.

16. Post idola enim cor eorum gradiebat] Maxime in terra Madian, Numer. xxv.

17. Nec consumsi eos in deserto] Id est, gentem totam non exstinxim.

21. Et exacerbaverunt me filii] Etiam filii. Referendum hoc ad Iudicum tempora.

22. Averti autem manum meam] Continui me nè eos perderem.

23. Iterum levavi manum meam in eos in solitudine] Atque

Atqui adhuc in deserto illis juraveram: nempe minas graves illis denuntiaveram, si Legem spernerent, Deuteronomii XI. XXVIII.

25. *Et ego dedi eis præcepta non bona, & judicia in quibus non vivent*] Mentem ipsis ademi, ita ut, meis legibus contemtis, ipsi sibi leges facerent duras atque mortiferas. Ità Chaldæus hic.

26. *Et pollui eos in numeribus suis*] Permissi ut sacrilega sacra facerent.

Cum offerrent omne quod aperit vulvam] Ego primogenitos redimi volueram: illi sibi imposuerunt ut Molocho eos ad mortem offerrent.

Propter delicta sua] Hoc ita direxi, ut appareret quàm bono Deo deserto quàm malos sibi ipsi adsciscerent.

27. *Adhuc & in hoc blasphemaverunt me patres*] *Adhuc amplius probris me affecere.* Etiam qui diis Gentium sacra non fecere, mihi sacra fecerunt in locis vetitis.

28. *Viderunt omnem collem excelsum*] Placuerunt eis colles isti, Esaiæ LVII. 7.

Et posuerunt ibi odorem suavitatis suæ] Suffitus ex aromatis fecere.

29. *Et dixi ad eos: Quid est excelsum ad quod vos ingredimini?*] In Hebræo, *במה* [*eminentia*]. Sic autem gentes vicinæ vocabant suas aras: unde & Græcum *βωμολ*. Cur illuc potius itis quàm in Templum meum? quid in eo videtis eximii? Hæc per Prophetas eos sæpe monui.

Et vocatum est nomen ejus Excelsum usque ad hanc diem] Attamen adhuc hodie *במה* dicitur: Id est, manet & mos, & ipsum vocabulum à profanis gentibus desumptum, cum ego altare mihi sacratum *מוכה* [*locum ad sacrificia*] appellaverim.

31. *Cum traducitis filios vestros per ignem*] Lustratis eos: qui mos in locum combustionis successerat.

Et ego respondebo vobis] Consilium dabo.

32. *Erimus sicut gentes, & sicut cognationes terræ*] Similitudine cultus commendati tranquillius & amicius cum ipsis vivemus.

34. *Educam vos de populis, & congregabo vos de terris, in quibus dispersi estis*] Educam vos longè ab illis quibus nunc permixti vivitis, & quorum exempla imitamini; à Phœnicibus, Ammonitis, Moabitibus, quorum fines attingitis.

35. *Et adducam vos in desertum populorum*] Ducam vos in loca à populis deserta, ut supra XIX. 13.

Et judicabor vobiscum ibi facie ad faciem] Efficiam ut appareat me hæc justè fecisse.

36. *In deserto terræ Ægypti*] Attingente Ægyptum.

37. *Et subjiciam vos sceptro meo, & inducam vos in vinculis fœderis*] Nempe auferendo malos, paucos sanabiles relinquendo.

38. *De terra incolatus eorum*] Vbi ad tempus habitant: de Iudæa scilicet, quam ipsi in perpetuum sibi mansuram fuisse gloriabantur.

Et in terram Israël non ingredientur] Illi impii domum non redibunt.

39. *Singuli post idola vestra ambulate, & servite eis*] Apertè potius estote idololatræ quàm ut cultum meum, qui purus esse debet, cum profanarum gentium ritibus misceatis.

Quod si & in hoc non audieritis me, & nomen meum sanctum pollueritis ultra in muneribus vestris, & in idolis vestris] Ex Hebræo veritas optimè: *Tunc enim planè me non audietis, neque polluetis ultra nomen meum sanctum per munera & marmora vestra.* Id est, si id faciatis, ostendetis planè vos ad me non pertinere, neque nomen meum injustè usurpabitis, offerendo oblationes non legitimas in aris istis marmoris exemplo Gentium fabricatis.

40. *In monte sancto meo, in monte excelsio Israël, ait Dominus Deus, ibi serviet mihi omnis domus Israël*] Id est, servire debet. Si quis mihi offerre quid velit, in Templo ad id à me electo id facere debet.

Omnes, inquam, in terra in qua placebunt mihi] Ver-te: *Omnes, inquam, qui sunt in ipsa terra, ibi illa* (quæ offerent) *grata habebo, non alibi.*

Et ibi quæram primitias vestras] *Approbabo oblationes vestras.* Est enim *תרומה* [*exaltatio*] vox generalis ad omnia quæ offeruntur pertinens: eximie de Decimis dicitur.

Et initium decimarum vestrarum] In Hebræo: *Initium elevationum vestrarum.* Id est, initium fructuum quos de terra tollitis, primitias, Exod. XXI. 29. XXIII. 19. Deuteronomii XXVI. 2.

In omnibus sanctificationibus vestris in odorem suavitatis suscipiam vos] Id est, omnia sacrificia vestra mihi erunt grata. Loquendi genus quale Genesios VIII. 21.

41. *Cum eduxero vos de populis*] Novus sensus incipit, *Vbi vos reduxero ab exilio.*

Et sanctificabor in vobis in oculis nationum] *Et protunc.* Tunc fiet ut populi omnes meas vires, quas in vobis reducendis ostenderim, agnoscant.

44. *Scietis quia ego Dominus*] *יהוה* memor promissorum quæ feci Abrahamo, Isaac, & Iacobo.

Propter nomen meum] Vide supra 9.

Et non secundum vias vestras malas, neque secundum scelera vestra pessima] Quæ nunc in illa terra viventes admittitis, supra XVI. 61.

46. *Pone faciem tuam contra viam Austri*] Hic debuerat initium poni sequentis capitis: nam illa quæ nos habemus XXI. 1. nudam expositionem horum verborum continent. Prophetæ agenti ad Chaboram Iudæa partim erat ad Meridiem. Prophetæ, de quibus vaticinaturi erant ad eos se vertebant.

Stilla ad Africum] Id est, vaticinare, ut hic habet Chaldæus. Sic & Amos VII. 16. Michææ I. 6. Prophetia de cælo venit, ut imber.

47. *Saltui Meridiano*] Nemorosa enim Iudæa. *Ecce ego succendam in te ignem*] Hierosolymis, & in oppidis aliis, villisque. Ignis hic non incendium tantum significat, sed omne quod absūmit, ut supra XIX. 12.

Et comburam in te omne lignum viride, & omne lignum aridum] In Hebræo: *Devorabit in te:* id est, efficiet ne compareant aut boni aut mali. Vide XXI. 3. 4.

Non exstinguetur flamma succensionis] Non cessabunt immissa mala nisi peractis quæ volo. Vide XXI. 5.

Et comburetur in ea omnis facies ab Austro usque ad Aquilonem] *Omnis homo:* id est, multi ubique locorum, ab uno fine ad alterum.

49. *Ipsi dicunt de me]* Dicent de me, si hæc ipsis eo modo enuntiaverim.

Numquid non per parabolas loquitur iste?] Id est, Nonne iste homo semper est perplexiloquus?

C A P V T XXI.

2. **F**ili hominis pone faciem tuam ad Ierusalem] Quæ sub allegoria proposuerat Deus, ea jam apertius & enucleatius explicat in Prophetæ gratiam, qui fore dicebat ut pro perplexiloquo haberetur.

Stilla ad sanctuaria] Ad tres partes Templi.

3. *Ejiciam gladium meum de vagina]* Gladius hic idem quod modò ignis, omne quod absumit.

Et occidam in te justum & impium] In Hebræo est, *exscindam*: id est, auferam à terra, nempe bonos in exsilium mittendo, malos malè perdendo. Ità & hic Chaldæus; quæ congruunt cum iis quæ ad initium capitis xviii diximus. Confer & quæ supra ix. 4. 6.

2. *Pro eo autem quod occidi in te justum & impium]* *Vt exscindam ex te justum & impium.*

6. *Ingemisce in contritione lumborum]* *Altum ingeme*, ut illi qui pleuritide laborant.

7. *Pro auditu]* Ob id quod futurum intelligo.

Tabescet omne cor] Linquet.

Et per cuncta genua fluent aquæ] Interpretare ut supra vii. 17.

9. *Gladius, gladius exacutus est & limatus]* *Exacutus est & tersus.* Gladius Chaldæorum & Ammonitarum. Ità hic Chaldæus.

10. *Vt cadat victimas exacutus est]* In Hebræo, *Vt mactet mactandos.* Miles apud Plautum:

Ego hanc machæram mihi consolari volo,

Ne lamentetur, nève animum despondeat,

Quia se jam pridem feriatam gestitem,

Quæ miserè gestit fartum facere ex hostibus.

Vt splendeat limatus est] Tersus est:

Vt ubi usus veniat contra consertâ manu

Oculorum præstringat aciem in acie hostibus.

Qui moves sceptrum filii mei, succidisti omne lignum] Mira verba, in quibus mirè se torquent Interpretes. Lxx aliter legisse apparet, nimirum, nî fallor, *אל כשיל זבח בזה מאסת כל עץ*: vertunt enim *ἐτοιμήεις* *παράλυσιν* *σφαγήε*, *ἐξέθενε*, *ἀπόθεω* *ἄν* *ξύλον* [*parata* (machæra) *ad dissolutionem*; *occide*, *contemne*, *dejice omne lignum*]. Priora illa ad sensum præcedentem pertinent: *Tersus est ad dissolutionem*, ut facile dirumpat omnia. Sequitur deinde Dei imperium ad gladium. *Interfice, contemne, nullòque loco habe omne lignum*: id est, nulli homini parce. Vide supra xx. 47.

11. *Et dedit eum ad lævigandum]* *Dedit eum ad tergendum*: nempe Rex Chaldæus.

Vt teneatur manu] Vt jamjam usum suis præbeat.

Vt sit in manu interficientis] Chaldæi.

12. *Quia hic factus est in populo meo]* Id est, paratus est adversus populum meum.

Hic in cunctis Ducibus Israël] Contra Regem ac Principes.

Qui fugerant gladio traditi sunt cum populo meo] In Hebræo: *Timores ob gladium erunt populo meo.*

Idcirco plaude super femur] Dolentis signum, Ieremiæ xxxi. 19.

13. *Quia probatus est: & hoc, cum sceptrum subvertet, & non erit]* Sensus videtur esse: *Gladius ille tunc mihi suam operam approbaverit, ubi tribum Iudæ* (id enim שבת) *ità everterit, ut ejus nihil restet.*

14. *Percute manu ad manum]* Noli amplius dolere, sed excita potius Chaldæos ut judicia mea adeò justa exsequantur. Sic eadem locutio infra sumitur 17.

Et duplicetur gladius, & triplicetur] *Vt duplicetur & triplicetur*: id est, optes judiciis meis satisfiat. Primâ calamitate capti Sedeciæ: secundâ captæ Urbis: tertiâ omnium reliquiarum deportatarum quæ cum Godolia fuerant.

Interfectorum] Intellige & *vastatorum*, ex eo quod infra 15.

Qui obstupescere eos facit] Sic & Græci & Chaldæus. Legerunt ergò החררת [*in stuporem dans*], non ut nos החררת [*in cubiculis*].

15. *Et multiplicat ruinas]* Facit ut multi cadant.

Conturbationem gladii acuti] Metum à gladio.

Et limati ad fulgendum] Exterfi.

Amicti ad cædem] Melius, *mucronati*. Nam עט stylum significat, Iobi ix. 24. Ieremiæ xvii. 1.

16. *Exacuere, vade ad dexteram, sive ad sinistram]* Apostrophe ad Gladium, qualis supra 10. In voce התאחרי [*unite*] omnes Interpretes & sumunt pro ἐπενθήσαντες [*abundanti in voce media*]. non malè.

30 *Quocunque faciei tuæ appetitus est]* In Hebræo: *Quocunque facies tua parata*, id est, quocunque stringeris, perge, occide.

17. *Quin & ego plaudam manu ad manum]* Id est, favebo interfectoribus, ut supra 14.

19. *Pone tibi duas vias]* In tabula pingere bivium. Vide supra iv. 1.

Vt veniat gladius Babylonis] Per quas ire possit exercitus Babylonicus.

40 *De una terra egredientur ambæ]* Ex una via, quæ ex Arabia venit, duæ istæ viæ dividuntur, altera ad Hierosolyma, altera ad Rabbatham principem urbem Ammonitarum. Prævidet autem Propheta futurum ut Nabuchodonosor, Dei haud dubiè instinctu, in isto bivio dubitet quò potissimum sit iturus.

21. *Divinationem quærens, commiscens sagittas]* Hieronymus ad hunc locum: *Ritu gentis suæ oraculum consulat, ut mittat sagittas suas in pharetram, & commisceat eas inscriptas sive signatas nominibus singulorum, ut videat cujus sagitta exeat, & quam prius civitatem debeat oppugnare.* Hanc autem Græci βελομαντίαν [*divinationem ex telis*] sive ραβδομαντίαν [*divinationem ex virgis*] vocant. Idem ad Oseæ iv. Vnde & Propheta quasi stupens & mirabundus eloquitur: *populus meus, qui quondam meo vocabatur nomine, lignum interrogavit & virgam, quod genus divinationis Græci ραβδομαντίαν* [*divinationem per virgas*] vocant. Vnde in Ezechiele legimus quòd virgas suas miscuerit Nabuchodonosor contra Ammon & Ierusalem, & exierit virga contra Ierusalem. Scholiastes Nican-dri ex Dione: Μαγοί καὶ Σκύθαι μυρικίνω μαντεύον-ται ξύλῳ· καὶ γὰρ ἐν πολλοῖς τόποις ράβδοις μαντεύονται [*Magi & Scythæ divinant ex ligno myricæ: nam &*

aliis in locis multis per virgas exercetur divinatio] Magos hic intellige Chaldaeos, ut apud Claudianum:

—— ritūque iuvencos

Chaldaeo stravere Magi.

Scythæ autem Medicum tangebant Imperium. Eorum pars Alani, de quibus Ammianus lib. xxxi. Futura miro præagiunt modo: nam rectiores virgas feminae colligentes, easque cum incantamentis quibusdam secretis præstituto tempore discernentes, aperte quid portendatur norunt. Ad Slavos Scytharum vicinos hunc manasse morem duos habemus testes, Mosem de Kotzi in historia Iubilæi LII, & Adamum Bremensem Narrationis Ecclesiasticæ cap. vi. A Slavis hausere Germani, de quibus Tacitus: Sortium consuetudo simplex. Virgam frugiferæ arbori decissam in surculos amputant, eosque notis quibusdam discretos super candidam vestem temere ac fortuito spargunt. Mox, si publice consulatur, sacerdos, sin privatim, ipse pater familiae precatur deos, cælumque suspiciens ter singulos tollit; sublato secundum impressam antè notam interpretatur. Alium morem ῥαδομαντείας [divinationis per virgas] apud Persas habes apud Strabonem xv. & Athenæum xii. ex Phœnice Colophonio: alium βελομαντείας [divinationis per tela] apud Paulum Venetum in Tartarorum rebus lib. i. 43. Legimus eo usos & Afros qui sunt Cæsareæ in Mauritania, id est, Algerii.

Interrogavit idola] Teraphim, id est, imagines loquentes, quales non paucas Thammuz fecerat.

Extæ consuluit] In Hebræo, Iecur. Nempe quam in partem micaret pars illa jecoris quæ hostilis dicitur. Meminere Cicero de Divinatione, Lucanus i. Seneca Oedipode. Nec dubitandum puto quin artes illæ à Chaldaeis ad Lydos, à Lydis ad Hetruscos venerint.

22. Ad dexteram ejus facta est divinatio] Omnia divinationum genera, Deo providè regente, suadebunt ut dextrum iter insistat, & Hierosolyma petat, ac ea paret quæ sequuntur.

Vt ponat arietes] Duces Chaldaeus, ut suprâ iv. 2. ubi dicta vide. ut ponat, nempe in acie.

Vt aperiatur os in cæde] Os vocatur Hebræis acumen gladii, Iosue vi. 21. & alibi.

Vt elevet vocem in ululatu] Barritum edat militarem, ut solet fieri ubi oppugnantur urbes.

Vt ponat arietes contra portas] Contra portas ponat duces, ut positi οἱ ἐπὶ τὰ ἐπὶ Θύρας [septem ad Thebas]. Vide Æschylum ejus nominis tragœdiâ, & Phœnissas Euripidis.

Vt comportet aggerem] Vallum obsidionale, χώμα· τὰ περὶ τὸν κύκλον [aggeres in ambitu] Iosepho in impleto Prophetiæ.

Et ædificet munitiones] In Hebræo, Turres ligneas: πύργους [turres] Iosephus. Vide suprâ xvi. 17. Lxx utrobique dixere βελοςάσεις [contignationes unde tela mittuntur]. quâ voce utitur & primi Maccabæorum scriptor vi. 21. 51.

23. Eritque quasi frustra consulens oraculum in oculis eorum, & sabbatorum otium imitans] Legati à Sedecia missi cogitabunt eum otiari, ut in Sabbatis fieri solet. Alii שבעי שבעות להם exponunt, eorum qui illis (Chaldaeis) juramenta juraverant: id est, Iudæo-

rum, qui se pridem in Chaldaeorum fidem dederant, ut hoc ipsum sit illa iniquitas de qua sunt verba sequentia. At Interpres Chaldaeus illud שבעי שבעות interpretatur septies septenis vicibus: toties enim putat de itinere consultasse Nabuchodonosorem.

Ipse autem recordabitur iniquitatis ad capiendum] Ipse interim Nabuchodonosor, dum idola sua consulit, reminiscetur per eadem idola se jurasse Sedeciae, ipsum autem rupisse fœdus: quâ causâ excipit Nabuchodonosor ardebit in ejus exitium. Nabuchodonosor per idola fidem datam servaverat, Sedecias per verum Deum datam non servaverat. Id verò ad Dei veri contumeliam plurimum pertinebat, ideoque Deum decebat id ulcisci.

24. Pro eo quod recordati estis iniquitatis vestrae] Melius, Vt vos quoque recordemini iniquitatis vestrae: sicut scilicet Nabuchodonosor ejus non sine majestatis Divinae diminutione recordatus est.

Et revelastis praevaricationes vestras, & apparuerunt peccata vestra in omnibus cogitationibus vestris] Nam publice notas fecistis malitias vestras, ita ut in omnibus actionibus vestris apparerent. Hæc est parenthesis.

Pro eo, inquam, quod recordati estis] Vt, inquam, recordemini.

Manu capiemi] Nempe per justam iram Nabuchodonosoris.

25. Tu autem profane impie dux Israel] Sedeciam alloquitur, cum quo submissius agit Ieremias; hic liberius, quia non erat sub imperio Sedeciae.

Cujus venit dies in tempore iniquitatis præfinita] Melius per transpositionem, quam hic observat Chaldaeus, Cujus ultimus dies advenit in tempore opportuno ad pœnam; quasi dicat Deus, Iamdudum occasionem exspecto ut te puniam per eos quibus tu occasionem mei nominis contemnendi dedisti.

26. Aufer cidarim] Cidarim, quod hic ex Græcis Latinus posuit, est πῆλ· βασιλικός [regium capitis tegmen], ut nos docent Curtius, Plutarchus, Artaxerxe & Antonio, & Hesychius. Videtur esse vox Chaldaica, rotundatam, id est, semisphæricam formam significans.

Tolle coronam] Ornamentum circumpositum cidari in coronæ modum.

Nonne hæc est quæ humilem sublevavit] Cùm tibi homini invalido à Nabuchodonosore imponeretur, xxiv. 17.

Et sublimem humiliavit] Humiliabit: causa erit cui depressus.

—— tolluntur in altum,

Vt lapsu graviore ruant.

27. Iniquitatem, iniquitatem, iniquitatem ponam eam] Obliquam, obliquam, obliquam ponam eam. Id est, cidarim vertam in tiaram, nempe in capite Iechoniæ in Babylonia, ut sit inter Regulos regni Chaldaici: iv Regum xxv. 27. 28. Persarum (qui multa à Chaldaeis hausere) Reges habebant pileum rectum, Satrapæ inflexum; testis Herodotus: illud cidaris, hoc tiara vocabatur. Vide Hesychium, & Etymologicum magnum.

Et hoc non factum est] Non erit talis, nempe tiara in domo Davidica.

Donec

Donec veniret cuius est iudicium, & tradam ei] Donec ille veniat ad quem iure pertinet, & ei tradam, nempe tiaram. Is autem est Zorobabel. Chaldaeus hæc trahit ad Godoliam & Ismaelem, minus rectè, ut arbitror.

28. Et tu fili hominis, propheta] Novum hic caput inchoari debuit ad Ammonitas pertinens.

Et ad opprobrium eorum] Et de exprobrationibus eorum. Nam Ammonitæ Chaldaeorum socii irrisere Iudæos cum malè haberentur. Vide Ieremiam XLIX. 1. infra xxv. 6. Sophon. II. 8.

Mucro, mucro evagina te ad occidendum, lima te ut interficias, & fulgeas] In Hebræo, Mucro, mucro evaginatus est, tersus ad consumendum ipso fulgore. Verba repetita ex superioribus 9. 15. Hæc clades Ammonitis evenit quinquennio post everfa Hierosolyma, ut diximus ad Ierem. XLVIII. 1. nempe quia Ammonitarum ope suffultus Ismael contra voluntatem Babylonii principatum Iudææ invaserat, II Regum xxv. 25. Ieremiæ XLI. 15.

29. Cum tibi viderentur vana, & divinarentur mendacia] Dum tibi, ô Ammon, vanæ prophetiæ afferuntur, & mendacia prædicuntur, interim scilicet paratur gladius.

Vt daretis super colla vulneratorum impiorum] Vt ponat te cum collis profanorum impiorum. Id est, ut te tractet sicut Iudæi, qui priores perfidi fuerant, tractati sunt. Verba repetit ex superioribus 25.

Quorum venit dies in tempore iniquitatis præfinitæ] Cum dies ultimus adveniet in tempore opportuno ad pœnam: ut supra 25. unde hoc transumptum est. In re pari paria verba.

30. Revertere ad vaginam tuam] Tu, ô gladiè, id est, Chaldaë, postquam hoc exsequutus fueris, volo domum redeas: ibi te inveniam.

In loco in quo creatus es, in terra nativitatis tuæ iudicabo te] Domi tuæ te puniam.

31. Daboque te in manus hominum insipientium] Manus insanientium, ut de Capaneo dicit Papinius. Lxx βαρβαρῶν [barbarorum]. Medos & Persas intelligit.

32. Igni eris cibus] Vrbs tua incendetur.

Sanguis tuus erit in medio terræ] Id est, ubique per terram fusus apparebit.

Oblivioni tradèris] Diu scilicet. Vide de hac re Esaïam XLVII. Ierem. L. 21. supra XVII. 24.

C A P V T X X I I.

2. Nonne iudicas, nonne iudicas civitatem sanguinum?] An causam ageres, an causam ageres civitatis sanguinariæ? ut supra xx. 4.

3. Et ostendes ei omnes abominationes suas] Quin ostende ei omnia scelera ipsius.

Effundens sanguinem in medio sui] Id est, passim.

Vt veniat tempus ejus] Vt sibi pœnam accersat celerem. Hic ut est ἐκβαλεῖν [eventuale]. Confer quod sequitur 4.

Et quæ fecit idola contra semetipsam, ut pollueretur] Transpositio pro, quæ fecit idola, quorum cultu se pollueret, idque suo malo maximo.

4. In sanguine tuo, qui à te effusus est, deliquisti] Id est, rea perageris.

5. Triumphabunt de te: sordida, nobilis, grandis interitu] Clamabunt adversum te: ô infamis, quæ multos occidisti. הםם sæpe ab hoc ipso interprete vertitur occidere.

6. Ecce Principes Israël singuli in brachio suo fuerunt in te] Lxx, mutata vocali in זרעו [semen suum] ἀπὸς τὰς συγγενεῖς αὐτῶν, id est, consanguineis suis contrarii fuere, quos Hebræi זרע [semen] vocant, ut & בשר [carnem] Esaïæ XLVIII. 7. idque firmant sequentia.

8. Sanctuaria mea sprevisti] Id est, profanasti cultu idolorum.

9. Viri detractores fuerunt in te ad effundendum sanguinem] In sanguinem calumniantes, ut loquuntur Latini.

Scelus operati sunt in medio tui] Prostituerunt filias in Venerem, in honorem deorum, more Babylonio, Levitici XIX. 29.

10. Verecundiora patris discooperuerunt in te] Filia cum patribus concubere, more Arabum.

Immunditiam menstruata humiliaverunt in te] Id est, oppresserunt virgines ipso tempore quo purgabantur. ita ענה [humiliare] sumi diximus ad Deuteronomii XXI. 14.

11. Vxorem proximi sui] Israëlita.

Fecit abominationem] Id est, scdissimè illis abusi sunt. Id enim propriè תועבה. Vide Levit. XVI. 22.

Nefariè] In honorem deorum, ut supra 9.

Sororem suam filiam patris sui] Eiusdem familiæ ac nominis. Vide Genesi. XX. 12.

12. Munera acceperunt apud te ad effundendum sanguinem] Quod lege Corneliæ de Sicariis punitum apud Romanos, L. 1. §. præterea, D. ad L. Corneliæ.

Vsuram & superabundantiam accepisti] Vide quæ dicta ad caput XVIII. 8.

Et avarè proximos tuos calumniabaris] Appetivisti (rem) proximi tui per concupiscentiam. בצע [appetere] à Lxx alibi vertitur ἀλεονεγεῖν [plus suo cupere], ad sensum optimè.

13. Ecce complosi manus meas super avaritiam tuam] Id est, ob pœnam avaritiæ vestræ, cum bona auferentur; & cædium, cum cædibus vastaberis. Complodam manus, id est, applaudam, ut supra XXI. 17. Fa-vebo vapulanti, ait Plautus.

14. Numquid sustinebit cor tuum] An non linquet tibi cor ubi in ista mala incideris?

15. Ventilabo te in terras] Vt paleam, supra XX. 23.

Et deficere faciam immunditiam tuam à te] Defines esse scœcunda retentis mensibus. in similitudine enim feminæ perstat. Vide Levitici XV. 25. ubi vox טמאה [immundities] eodem sensu. Respondet pœna peccato, de quo supra 10.

16. Et possidebo te in conspectu gentium] In Hebræo est verbum secundæ personæ, & puto rectius verti, Polluta eris in te: à חלל [polluere], non à נהל [possidere], ut perstet in eo quod dixit: Immunditias tuas intra te retinebis, idque ex facie apparebit. Sensus est allegoricus, Non infœcunda tantum eris, sed & scœda aspectu.

18. Versa est mihi domus Israel in scoriam] Videtur mihi סוג sive סוג non esse scoria tantum, id est, recrementum aut stercus argenti, sed omne id quod admixtum argento separari indè debet. Eò me trahunt

sequentia hoc in loco, & origo vocis à סוּג, quod est *abscedere*, & auctoritas Lxx Interpretum, qui verterunt ἀναμειγμένοι [permixti].

Omnes isti es, & stannum, & ferrum, & plumbum in medio fornacis: scoria argenti facti sunt] Mixtura scilicet viliorum metallorum, ut jam diximus. Videtur כּוֹר potius esse *catinus* quam *fornax*: vide I Regum vii. 1. idque series hujus loci postulat. Mixtura enim est antequam in ignem mittatur.

19. Congregabo vos in medio Ierusalem] Sicut illa massa ex argento, & viliori materiâ congregata in catinum conjicitur.

20. Vt succendam in ea ignem ad conflandum] Ad fundendum: id est, ad separandum à cæteris. Argentum sunt pauci pii, quos Deus servaturus est.

Et requiescam, & conflabo vos] Et collocatos (ibi) vos fundam.

24. Tu es terra immunda, & non compluta in die furoris] Terram immundam vocat rupes & alia quæ nulli sunt usui, non magis quam animalium immunda. Huic comparantur homines nullius frugis. Non es compluta, id est, pluviâ non admisisti: per quam significatur Prophetia, ut diximus xx. 2. In die indignationis, id est, nè tum quidem cum gravissima tibi minarer.

25. Conjunctio prophetarum] Falsorum. Scribas, id est, Legis interpretes intelligit hic & alibi Chaldaeus.

Animas devoraverunt] Id est, sævierunt etiam in sanguinem.

Opes & pretium acceperunt] Pro bonis prædictionibus. Vide supra xiii.

26. Sacerdotes ejus contemserunt legem meam] Violaverunt illi quorum erat præcipuum munus Legem docere, Malachiae ii. 7.

Et polluerunt sanctuaria mea] Idololatricis ritibus, supra 8.

Inter sanctum & profanum non habuerunt distantiam, & inter pollutum & mundum non intellexerunt] Non intelligere fecerunt, nempe distantiam ἀπὸ κοινοῦ [à re profana]. Verba ipsa sunt ex Levitico x. 10. ubi facere jubentur quod hic dicuntur neglexisse. Sanctum quod Deo dicatum est; profanum quod in usu communi. Pollutum quod vesci vetitum; mundum quod vesci licet.

Et à sabbatis meis averterunt oculos] Non curant si populus Sabbata violet, Ierem. xvi. 27.

Et coinquinabar in medio eorum] Nomine meo ad res falsas aut iniquas abutuntur.

27. Principes ejus in medio illius quasi lupi rapientes prædam] Per omnes ordines ambulat, vitia singula notans. Confer Ierem. viii. & xiii.

28. Liniebant eos absque temperamento] Inepto tentorio, ut supra xiii. ii.

Videntes vana] Hoc quoque & quæ sequuntur sunt repetita ex capite xiii.

29. Populi terræ] Plebs.

Opprimebant calumniâ absque judicio] Absque causa: id enim hic משפט [judicium].

30. Qui interponeret sepem] Qui interiora muniret: ut fieri solet ubi pars muri disjecta est ab hoste.

Et staret oppositus contra me pro terra] In Hebræo.

Et staret in rupta parte muri: hiantia defenderet. Vtraque similitudo etiam supra posita est capite xiii. 5. Deo murum oppugnante, interiora munit qui hortatur populum ad viam meliorem. Stat in ruina qui precatur pro populo, ut Moses Exodi xxxi. 11. Aaron Numeror. xvi. 48.

31. Viam eorum in caput eorum reddidi] Reddam, ut supra vii. 4. 27. ix. 10. xvi. 43. infra xxiv. 14.

C A P V T X X I I I.

2. **D**uæ mulieres filia matris unius fuerunt] Duæ gentes ortæ ex Sara.

3. Et fornicatae sunt in Ægypto] Iam tum hauserunt semina idololatriæ, à qua Abrahamus, Isaacus, Iacobus fuerant alienissimi. Vide supra xx. 8.

In adolescentia sua fornicatae sunt] Quod hic transfert adolescentiam, in Hebræo est נער, quod in feminis significat ætatem quæ est ante annum duodecimum; quasi dicat, non meminerunt se virgines fuisse: pares cum paribus inquinatae sunt, ut loquitur Petronius. Mira δεινότης [vehementia].

Ibi subacta sunt ubera earum, & fractæ sunt mammae pubertatis earum] In Hebræo, Ibi contrectata sunt ubera earum, ibi compressæ mammae. Mammæ ex similitudine quadam ζευγὺς [verecundæ] Hebræi illorum temporum vocarunt τὰ πλεργώματα, τὰς κρημνὰς [crepidinem fontis muliebris]. ideo discriminis causâ hic additur בתוליהן [virginitatis]: & Lxx vertunt ἐκεῖ διεπαρθενεύθησαν [ibi devirginate sunt]. Hoc pro certo habebis, si legeris Thalmudicos, ubi causas reddunt cur Thamar Davidis filia primo congressu facta sit gravida.

4. Oolla major] Major numero Tribuum, quæ penes Samariam deesse fuere. אהלה [Ohola], ut Hieronymus & alii bene sunt interpretati, vocatur ille populus ideo quod sibi fecisset loca Divini cultus, quæ אהל, id est, tentorii nomine vocantur, quia primus Dei cultus apud Israëlitas fuit in tentorio. אהלה, id est, Tentorium suum sibi.

Et Ooliba soror ejus minor] אהליבה, tentorium meum ibi: Deus enim ibi collocaverat Templum suum, quod tentorii nomine appellat, non tantum ob eam quam diximus causam, verum etiam quia tam facile Deus illud Templum auferre poterat (de quo præter rem gloriabantur) quam homines tentorium.

Et habui eas] Meæ factæ sunt. Ego eas mihi conjugio copulavi.

Earum nomina, Samaria, Oolla; & Ierusalem, Ooliba] Explicat quod obscurius dixerat.

5. Fornicata est igitur super me Oolla] In Hebræo, sub me: id est, cum sub mea esset manu ac potestate, id est, mœchata est. Solomon quidem privatim cœperat permittere quæ non debebat; at Decem tribus publicè contra Legem cultum instituere, vitulis excitatis.

Et insanivit in amatores suos in Assyrios propinquant] Vicinos sibi factos per Syriam, cujus bonam partem occupaverant. Vide I Regum xv. 19. Esaiæ vii. 8. Dicitur Iudæa mœchata cum illis quorum ritus imitata est. Sæpe jam id notavimus, Hebræorum multos immemores Legis & beneficiorum Dei,

Dei, quorum amicitiam valde ambiebant, eis blanditos rituum imitatione. Tangitur hic historia rerum quæ incipit I Regum xvi. 31. continuatur II Regum xv. 20.

6. *Vestitos hyacintho Principes & magistratus, juvenes cupidinis, universos equites ascensores equorum*] Sicut feminae incendi solent luxu vestium, honorum nominibus, juvenili ætate, corpore vegeto: sic Israelitas pellexerat Assyriorum potentia. Vide II Regum xvi. 24. Esaiæ x. 8.

7. *Et dedit fornicationes suas super eos*] Cum illis, id est, prostituit se illis.

Electos] Iuvenes.

Et in omnibus in quos insanivit in immunditiis eorum polluta est] Latine diceremus: in libidinibus eorum omnium in quos insanivit polluta est. Sensus est: nihil unquam amatoribus negavit. & vis est in voce גלולי, quæ & sordes & idola significat.

8. *Insuper & fornicationes suas quas habuerat in Ægypto non reliquit*] Ad eos ritus rediit, ut Ægyptios incitaret contra Duas tribus, II Paralipomenon xii. 2. 3. 4.

Nam & illi dormiverunt cum illa in adolescentia ejus, & illi confregerunt ubera pubertatis ejus, & effuderunt fornicationem suam super eam] Melius: Dormiverant, contrectaverant, effuderant suam fornicationem, id est, voluptatem, ut Hyginus loquitur in fabula Erichthonii.

9. *In manus filiorum Assur*] Phulis, Tiglathphilasari, Salmanasari.

10. *Ipsi discooperuerunt ignominiam ejus*] Nudam destituerunt.

Et factæ sunt famosæ mulieres, & judicia perpetraverunt in ea] Fuit nomen (ejus, infame scilicet) inter mulieres. postquam (Assyrii) judicia (Dei) exercuerunt adversus eam.

12. *Præbuit impudenter*] Dedit, diceret Martialis.

Indutis veste variâ] Redimitis coronâ. Nam מלילי Chaldæis, fortè & Assyriis, corona. Nec aliter accipit Syrus Psalm. l. i. Mos erat amantibus amicas adire cum coronâ.

14. *Cumque vidisset viros depictos in pariete*] Claudianus:

Lena per innumeros iret pictura penates.

Sic Paris Helenam concupivit:

Et nunquam visæ flagravat amore puella.

Expressas coloribus] Sinopide. Vide Ieremiæ xxi. 14.

15. *Et accinctos balteis renes*] Militari habitu.

— *Ferrum est quod amant: facit hoc illos Hyacinthos.*

Et tiaras tinctas in capitibus eorum] Galeas, Chaldæus. tinctas intellige ornatas variis plumis. Græci παρὰ βασιλῆα ἐπὶ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν [tincta in capitibus eorum].

Formam ducum omnium] In Hebræo, Omnis forma protectorum. Vide quæ diximus ad Exodus. 4.

16. *Et misit nuntios ad eos in Chaldæam*] Ultro ambivit.

17. *Ad cubile mammarum*] Quid cubile mammarum vocet intelligi potest ex iis quæ diximus suprâ 2. Cubile, id est, מקום אמות, ut loquuntur Thalmudici.

Et satiata est anima ejus ab illis] Illorum concubitu satiata ad Ægyptios iterum se vertit, II Regum xiv. 7. Neque enim perinde à parentibus liberi quàm ab impudica adulteri mutantur, ait apud Tacitum Agrippina. Vnius adulterium matrimonium vocant, ait Seneca.

18. *Denudavit quoque fornicationes suas, & discooperuit ignominiam suam*] Cohæret cum superioribus, hoc sensu: Satiata est, postquam libidinem suam ita cognitam ipsis fecerat ut ultro aspectui ingereret quæ tegi debent.

Recessit anima mea ab ea] Vltra ferre non potuit mœcham, & impudentem, & desultoriam.

19. *Multiplicavit enim fornicationes suas*] Vt illa apud Ausonium:

Nè quid inexpertum frustra moritura relinquat.

20. *Quorum carnes sunt ut carnes asinorum*] Ægyptios dicit bene vasatos, id est, in idolorum cultu eximios. Simile habuimus suprâ xv. 26. Οὐρανός Priapo consecratus. & Græci masculinam partem ὄνον vocant, teste Phavorino.

Et sicut fluxus equorum fluxus eorum] Virus, ut Virgilius loquitur.

21. *Et confractæ sunt mammae pubertatis tuæ*] Attritæ.

22. *Ecce ego suscitabo omnes amatores tuos*] Omnes non est in Hebræo.

De quibus satiata est anima tua] Quos fastidisti.

23. *Nobiles, tyrannosque ac principes*] Lxx, Symmachus, Theodotio, Hebræas voces velut proprias gentium retinent, Φακὲς, Σὺς, Κῆς, nec aliter Chaldæus. Horum primos יקרא dictos habemus & apud Ieremiam xxx. 21. diximusque esse Bactrianos. יקרא Σὺς Lxx, ut dixi, Interpretibus; Σία in Armenia apud Ptolemæum. יקרא Choana Mediæ apud eundem Ptolemæum.

Omnes filios Assyriorum] Populi quos nominat, aut subditi tunc erant Assyriorum, aut fœderati.

24. *Et venient super te instructi curru & rotâ*] Lxx, μετ' ὅπλων καὶ ἀρμάτων καὶ τροχῶν [cum armis & curribus & rotis]. nec aliter Chaldæus. Nimirum hi omnes ה in יחז sumfere pro articulo, aut certè nota derivativi, & יחז à יחז, quod sæpe vertitur ὅπλον [instrumentum bellicum]. ex qua origine est & יחז [lorica vel scutum], quod jam sequetur. Vt hæc duo distinguantur, quidam per יחז intelligunt currus ferratos, id est, falcatos.

Et dabo coram eis iudicium] Id est, dabo eis de te decernendi facultatem.

25. *Et ponam zelum meum in te*] Zelotypum animum meum in te impingam.

Quem exercent tecum in furore] Quem (illi Chaldæi) iracundè exsequantur: nempe ut ministri mei.

Nasum tuum & aures tuas præcident] Vt mariti zelotypi uxoribus impudicis, aut earum mœchis facere solent. Martialis:

Quis tibi persuasit nares abscindere mœcho?

Significat autem hac similitudine Principes & Iudices.

Et quæ remanserint gladio concident] Nempe partes illas inferiores, per quas hic plebs significatur.

Et novissimum tuum devorabitur igni] Quidquid captivi cum avehantur in urbe relinquent.

26. *Et denudabunt te vestimentis tuis*] Vt captis fieri solet.

Et tollent vasa gloriæ tuæ] Circumlocutio Hebræa, quæ significat ornamenta.

27. *Et requiescere faciam scelus tuum de te*] Faciam nè tibi unquam libeat Chaldæos imitari.

Et fornicationem tuam de terra Ægypti] Deductam scilicet.

Nec levabis oculos tuos ad eos] Metues aspicere Chaldæos.

Et Ægypti non recordaberis amplius] Sicut Ægyptus tui memor non fuit in tuis periculis.

28. *In manus de quibus satiata est anima tua*] Quos fastidisti: ut supra 22.

29. *Et revelabitur ignominia fornicationum tuarum*] Vt solet fieri feminis captivis. Sensus allegoricus: Omnes fœditates tuæ apparebunt.

30. *Fecerunt hæc tibi*] *Facient*, id est, ego permittam ut faciant ob tua crimina.

32. *Eris in derisum & subsannationem, quæ est capacissima*] Est transpositio: *Capacissimum* (calicem ex superioribus) ut sis irrisui ac ludibrio: sicut solent esse qui magnos calices exhaustere.

34. *Et epotabis usque ad fæces*] In Hebræo, *Exsuges*: nihil erit pœnarum quod non gustes.

Et fragmenta ejus devorabis] Vt sæpe faciunt ebrii.

Et ubera tua lacerabis] Præ rabie.

35. *Projecisti me post corpus tuum*] Locutio eadem I Regum xiv. 9. & alibi.

Porta scelus tuum] Sceleris pœnas.

36. *Numquid judicas Oollam & Oolibam*] *An tu causam ageres Oollæ & Oolibæ?* ut supra xx. 4. xxi. 2.

Et annuncias eis scelera eorum] *Quin ostende eis sua scelera*, ut dicto loco xxi. 2.

37. *Filios suos quos genuerunt mihi*] Qui mei esse debuerant.

38. *Polluerunt sanctuarium meum in die illo*] Eodem die. Ab illis sacrilegis sacris venientes Templum meum accedunt. Hunc sensum indicant quæ sequuntur.

40. *Miserunt ad viros venientes de longè*] Repetit sæpe eadem verba paucis mutatis, quò magis animo hæreant.

Quibus te lavisti] In quorum gratiam balneis usa es.

Et circumlinisti stibio oculos tuos] Bene vertit: nam כחל Chaldæis est quod סחך Hebræis, *stibium*. De stibio vide quæ dicta I I Regum ix. 30. Ieremiæ iv. 30.

Ornata es mundo muliebri] *Ornatu*. Nam purè si loqui velimus, *mundus* est per quem munda est femina: *ornatus* per quem ornata. Sic Varro lib. iv. de Lingua Latina, & Vlpianus in L. *argumento*, *Sornamento*, D. de Auro, argento & mundo.

41. *Sedisti in lecto pulcherrimo, & mensa ornata est ante te*] Mos enim in lectis epulandi ab Assyriis aut Chaldæis ad Iudæos devenerat, cujus moris testimonium habes in Chaldaica paraphrasi Amos ii. 8.

Thymiama meum, & unguentum meum posuisti

super eam] Id est, idolis dedisti mihi debita. Vide supra xvi. 18.

42. *Vox multitudinis exsultantis erat in ea*] Omnia hymnis deorum perstrepebant.

Et in viris qui de multitudine hominum adducebantur, & veniebant de deserto, posuerunt armillas in manibus eorum, & coronas speciosas in capitibus eorum] In Hebræo: *Adducebantur Sabæi de deserto*. Non contentæ viris principibus & speciosis istæ feminae, etiam de plebe Arabiæ fœdos homines, armillis coronisque datis, ad concubitum emerctæ sunt.

43. *Et dixi ei*] *Quamvis dicerem.*

Quæ attrita est in adulteriis] *Quæ mæchando vetula facta est*: de Iudæa loquitur.

Nunc fornicabitur in fornicatione sua etiam hæc] *Iam tandem desinent libidines ejus. At ipsa, perseverabat scilicet. Martialis:*

*Cum tibi trecenti consules, Vetusilla,
Et tres capilli, quatuorque sint dentes.*

Et postea:

*Audes ducentas nupturire post mortes,
Virumque demens cineribus tuis quæris
Prurire? quid surire si velit saxum?*

Sunt apud eundem Poetam & alia epigrammata in anus libidinosas. Characterem talis feminae vide in Pluto Aristophanis.

44. *Et ingressi sunt ad eam*] *Attamen ingressi sunt ad eam*; jam anum scilicet.

45. *Viri ergo iusti sunt, hi judicabunt eas iudicio adulterarum*] In Hebræo: *At viri iusti punient eas pœnâ adulterarum. Iustos vocat Chaldæos, ut Divinæ ultionis ministros.*

Et iudicio effudentium sanguinem] Pœnâ homicidarum. Vide supra xvi. 38.

46. *Adduc ad eas multitudinem*] *Convoca de illis cœtum.* קהל solet intelligi confessus Iudicum qui de reorum capite pronunciant; hic verò per אֲנָחְיָאִין [latentem significationem] intelligendus exercitus Chaldæorum.

Et trade eas in tumultum] *Trade eas turbæ.*

Et in rapinam] *Et abripiantur*, ad pœnæ locum scilicet. Omnis enim hæc translatio à iudiciis sumta.

47. *Et lapidentur lapidibus populorum*] Vide dictum locum.

48. *Et auferam scelus de terra*] *Res fœdas.*

Et discent omnes mulieres] Id est, gentes, quæ sub mulierum nomine designantur.

50. *Secundum scelus earum*] *Res fœdas*: ut supra.

49. *Et peccata idolorum vestrorum portabitis*] Duplex μετανομή [transnominatio], pro pœnas idololatriæ.

C A P V T XXIV.

2. **I**N qua confirmatus est Rex Babylonis adversus Ierusalem] *Circumdedit Ierusalem*: hoc sensu נסב sumitur Psalm. lxxxviii. 8. Lxx hic ἀπεσώσατο, id est, *castra fixit*: eumque sensum postulat historia quæ est I I Regum xxv Ieremiæ li. 4. Facile Deo fuit res quæ tam longè gerebantur sub ipsum tempus Prophetæ ostendere, cum id etiam dæmones Deo sinente fecerint, sicut Cornelio Sacerdoti in Venetis

Venetis agenti ostensa fuit tota series Pharfalici praelii, teste Lucano & Gellio; Apollonio verò Tyanæo cædes Domitiani.

3. *Et dices per proverbium*] Id est, per Allegoriam: non verbis tantum sed & rebus significata. Lebes Hierosolyma; carnes & membra ei indita, cives ejus; ignis & aqua fervens, mala quæ patientur.

4. *Omnem partem bonam, femur & arnum*] Civium primores.

Electa & ossibus plena] Imple ossibus lectissimis. Hi sunt de plebe robustissimi.

5. *Pinguissimum pecus assume*] Sumta de pinguissimo pecore, nempe ossa illa.

Compone quoque strues ossium sub ea] Incende ossa sub eo: id est, lebeti ignem subjice qui ossa decoquat.

Efferbuit coctio ejus] Ebulliit bullitio ejus, nempe lebetis.

Et discocta sunt ossa illius in medio ejus] Vt coquantur ossa quæ sunt intra lebetem.

6. *Propterea hæc dicit Dominus Deus*] De hac re (id est, de hoc symbolo) sic loquitur Dominus Deus. Sic ipse explicat ambages illas.

Cujus rubigo in ea est] חלל Chaldæis, & חלל Arabibus acetum significat. Translatè significat omne corruptum, quale est in lebe ærugo, quam יד [virus] hic dixere Lxx: per eam verò malitia innuitur.

Per partes & per partes suas ejice eam] Particulatim eam exinani.

Non cecidit super eam sors] Nè cadat super eam sors. In prioribus deportationibus sors ducta, qui exirent aut manerent; nunc omnes ejiciendi.

7. *Super limpidissimam petram effudit illum*] In sublimem petram, ut omnes aspicerent.

Non effudit illum super terram, ut possit operiri pulvere] Vt illi facere solent quos pudet facti.

8. *Dedi sanguinem ejus super petram limpidissimam*] In sublimem petram: par pari referam. Palam peccaverat, palam punietur.

9. *Cujus ego grandem faciam pyram*] Ostendit apertius quid ille sub lebe ignis significet. Deinde post ἀπιδόσω [redditionem in comparatione] ad ἀλληγορίαν [Allegoriam] jam magis patescentem redit.

10. *Congere ossa*] In Hebræo עצים [ligna]: nec aliter Chaldæus & Græci. at Latinus legit □□□□□□□□ [ossa].

Quæ igne succendam] Succende ignem. Iubet repeti typum.

Consumantur carnes] Consume carnem: ὅπως τὰ κρέα τὰ κρέα [ut carnes percoquantur], Lxx.

Et coquetur universa compositio] Mixtum, id est jusculum, attenuetur: ἐλαττωθή ὁ ζωμός [minuatur jusculum]. Quò ferventior est ignis, hoc magis liquor in summam redigitur. Virgilius:

——— Volcano decoquit humorem.

Et foliis undam tepidi despumat abeni.

Et ossa tabescent] Vt & ossa liquefiant, id est, dissolvantur etiam robustissimi. Vide suprà 4.

11. *Pone quoque eam super prunas vacuum*] Id est,

ipsi lebeti, post ejectas carnes & ossa, subde prunas ardentissimas.

Vt incalascet & liquefiat æs ejus] Id est, ut ejectis civibus urbs ardeat.

Et confletur in medio ejus inquinamentum ejus, & consumatur rubigo ejus] Sensus est, Vt vel sic corrigan-
tuntur.

12. *Multo labore sudatum est*] Frustra laboratur.

Et non exivit de ea nimia rubigo ejus, neque per ignem] In Hebræo: *Non exiit de ea multa ærugo ejus, per ignem* (inquam) *ærugo ejus non exiit*. Tanta fuit malitia ut nè incendio quidem urbis expurgata sit.

13. *Donec quiescere faciam indignationem meam in te*] Donec gravissimis exsilii malis iram satia-
vero.

14. *Iuxta vias & juxta adinventiones tuas te judicabo*] Græci, quos hic Interpres sequitur, legerunt שפטיך [judices tui]. At noster textus & Chaldæus שפטוך [punient te], nempe Chaldæi meo jussu.

16. *Ego tollo à te desiderabile oculorum tuorum in plaga*] Subitâ peste auferam tibi uxorem tuam, & eam nolo lugeas; ut significes in maximis malis non vacaturum ipsis ut lugeant.

Non planges] Non temet percuties. Seneca in Troadibus:

Vacat ad crebri verbera planctus

Furibunda manus.

Neque plorabis] Plorare est clamare. Vide Festum. Vetus Poëta:

Heu virginalem me ore ploratum edere.

Neque fluent lacrymæ tuæ] Ennius:

Nè me condecoras lacrymis, neque funere fletum Faxis.

17. *Ingemisce tacens*] אנק vertitur συναΐειν [gemere], אנקה συναγμὸς [gemitus]. Ità geme ut alienus nemo audiat.

Mortuorum luctum non facies] Generaliter dicit quod deinde per species explicat.

40 *Corona tua circumligata sit tibi*] Græci hic καύρα [coronam] cincinnos interpretantur, ut Esaiæ Lxi. 10. μίτραν [mitram], ut & hic Chaldæus טטפת. Lugentes nudo capite ire solebant, Levit. xiii. 45.

Et calceamenta tua erunt in pedibus tuis] Nam mœrentes nudis incedebant pedibus, 11 Samuelis xv. 30.

Nec amictu ora velabis] Lugentes (in quibus & leprosi) obvelabant sibi mystacem, Levit. xiii. 45. Michæ. iii. 7. שפם vel שפם propriè est mystax, ut apparet 11 Samuel. xix. 24. pro eo labium superius hic dixit Chaldæus, sensu eodem.

Nec cibos lugentium comedes] Περίδειπνα sunt parentalia quæ amici mittebant lugentibus, Ierem. xvi. 7. Hieronymus ibi & hic.

18. *Locutus sum ego ad populum manè, & mortua est uxor mea vespere*] Cum manè allocutus essem populum (deportatos), ipso vespere uxor mea mortua est: id est, subitò admodum.

21. *Loquere domui Israël*] Significa per literas illis qui sunt Hierosolymis.

Ecce ego polluiam sanctuarium meum] Expositurus sum libidini profanarum gentium.

Superbiam imperii vestri] Id est, regnorum.

Et desiderabile oculorum vestrorum] Vxores, ut supra 16.

Et super quo pavet anima vestra] Id quod placet vobis. *לחן* placere Arabibus, & indè *Camajeul*, id est, res pretiosa.

Filii vestri & filiae vestrae, quas reliquistis] Intelligit illos qui cum Godolia manserant.

22. *Ora amictu non velabitis]* Vt melius introspicatis quò eundum sit.

Cibos lugentium non comedetis] Nemo erit cui copia sit mittendi vobis *αεγιδειπνα* in ista migratione.

23. *Coronas habebitis in capitibus vestris]* *Mittellas*, ut solent qui iter faciunt contra Solem aut pluviam.

Et calceamenta in pedibus] Contra lapidum offensiones.

Non plangetis, neque flebitis] Nè irritetis victorem.

Sed tabescetis in iniquitatibus vestris] In pœnis. Sumtum ex Levit. xxvi. 39.

Et unusquisque gemit ad fratrem suum] Ità ut nemo alienus exaudiat. Lucanus,

— nunc flere potestas,

*Dum pendet fortuna ducum: cum vicerit alter,
Gaudendum est.*

Feminae ob lacrymas accusatae: habes id apud Tacitum Annalium vi. qui & filios Mithridatis trucidatos narrat quòd cœdibus parentum illacrymassent. Idem in Agricola: *Cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret seorsus ille vultus.*

24. *Eritque Ezechiel vobis in portentum]* Suis factis præmonstrat quid vobis sit eventurum, ut Esaiæ vii. 18. & supra xii. 6.

25. *In die quâ tollam ab eis fortitudinem eorum]* Regnum, ut supra 21.

Et gaudium dignitatis] Gaudium gloriæ: id est, Templum.

Et desiderium oculorum eorum] Vxores.

Super quo requiescunt animae eorum] Deliciæ oculorum eorum: id est, res pretiosissimæ, supra. 21.

26. *In die illa]* Id est, peracto obsidio, exustâ Vrbe ac Templo.

Cum venerit fugiens ad te, ut annunciet tibi] Implementum vide infra xxxiii. 22.

27. *Aperietur os tuum cum eo qui fugit]* Illius testimonium tuis prædictionibus congruens auctoritatem tibi dabit loquendi, & fidem conciliabit novis Prophetiis.

Erisque eis in portentum] Tunc dicent te rebus ipsis præmonstrasse ipsorum sortem: dicto cap. xxxiii. 33.

C A P V T XXV.

1. **E**T factus est sermo Domini ad me] Post prædictiones de rebus Iudaicis sequuntur illæ quæ ad alias gentes pertinent, ut apud Ieremiam.

2. *Pone faciem tuam contra filios Ammon]* Loquendi genus quale supra vi. 2.

3. *Super sanctuarium meum quia pollutum est]* Cum pollutum esset. Sic etiam sume sequentia.

4. *Tradam te filiis Orientalibus in hereditatem]* In possessionem Chaldæis. Evenisse hæc Ammonitis & Arabibus quinto anno post everſa Hierosolyma, diximus ad Ierem. xlviii. 1. & supra xxi. 28.

Et collocabunt caulas suas in te] In Hebræo: *ades.*

Et ponent in te tentoria sua] In Hebræo: *Habitacula.* Sic & Chaldæus, quod eò magis notandum quòd ex tentoriorum mentione quidam Orientales voluere intelligi Arabas, quod cum Ieremia non convenit.

5. *Daboque Rabbath]* Urbem principem Ammonitarum, quæ *Philadelphia* dicta postea. Vide Ieremiæ xlix. 2. hîc supra xxi. 20.

In habitaculum camelorum] Nimirum Chaldæi multos habebant camelos, & Bactriani. Vide Plinium.

Et filios Ammon in cubile pecorum] Melius: *filiorum Ammon, supple terram*, deductis scilicet eò coloniis è Chaldæorum terris.

6. *Pro eo quòd plausisti manu]* Signum gaudentis, supra xxi. 17.

Et percussisti pede] Terram scilicet, saltando, ac tripudiando.

8. *Pro eo quòd dixerunt Moab & Seir]* Conjungit cum Moabit vicinos Idumæos. De Moabitarum malis vide Ieremiam dicto capite. De malis Idumæorum eundem xlix. 7.

Ecce sicut omnes gentes domus Iuda] Nihil prodest illis verum Deum coluisse.

9. *Aperiam humerum Moab]* *Latus.* nam *כחף* sæpe sic sumitur, ut apparet Exodi xxviii. 7. Numer. xxxiv. 11. infra xlvii. 1. 2. *Latus apertum* dicitur quod ictibus obnoxium est.

De civitatibus, de civitatibus inquam ejus] *ער* [*Har*] civitatem quidem significat: sed hîc ideo vocem repetiit, addito pronomine *ejus*, ut indicaret nomina propria esse urbium quæ dicebantur *Har* & *Harober*, Num. xxi. 28. Esai. xv. 1. Deuter. ii. 36.

Et de finibus ejus inclytas terræ] *Et à finibus ad terras lectissimas.* In finibus erant loca munita: in mediis locis terræ fertilissimæ.

Bethjesimoth] Iosuae xii. 20. *זיזא* [*Ziza*] Ptolemæo, in ζ verso.

Et Beelmeon] Vide quæ dicta Esaiæ xvi. 2. & Ieremiæ xlviii. 23.

Et Cariathaim] Ieremiæ xlviii. 1. 23.

10. *Filiis Orientis]* Chaldæis. Pendet hoc ab eo quod dixit, *Aperiam latus.*

Cum filiis Ammon, & dabo eam in hereditatem, ut non sit ultra memoria filiorum Ammon in gentibus] Post filios Ammon, id est, ubi dederò eam (terram) in proprietatem Chaldæis, ità ut filiorum Ammon in gentibus memoria non supersit. Ità sensus fit optimus: nam prior à Chaldæis vastata est Ammonitis, posterior Moabit, ut notavimus ad Ieremiæ xlix.

11. *Et in Moab faciam judicia]* Etiam de Moabitis sumam ultionem.

12. *Pro eo quòd fecit Idumæa ultionem, ut se vindicaret de filiis Iuda]* Quia vetus odium datâ occasione exsecuta est, Psalmo cxxxvii. 7. Simile vide Abdæ 10.

13. *Faciam eam desertam ab Austro]* *תימן* quidem etiam *Astrum* significat; sed hîc nomen est regionis dictæ

dictæ *Theman* à nepote Esavi, Geneseos xxxvi. 15. Ieremiæ xlix. 7. Obadiæ 9. Vide quæ ad illum Geneseos locum diximus.

Et qui sunt in Dedan] *Et Dedanem usque gladio cadent.* Duos terminos nominat, *Themanem* ad Austrum, & *Dedanem* ad Septentrionem: de qua vide quæ ad Ieremiæ xlix. 9.

14. *Et dabo ultionem meam super Idumæam per manum populi mei Israël*] Primum per Chaldæos eam puniam, deinde & per Iudæos temporibus Iudæ Maccabæi. Vide quæ ad Esaiæ lxi. 11.

15. *Palæstini*] Qui iidem alibi *Philistini*. Nam *פ* Hebræum Græci in *π* transferunt, ut hic notavit Hieronymus.

Et implentes inimicitias veteres] Vide I Samuelis xiii. & xiv.

16. *Interficiam interfectores*] כרתים [Cerethim] nomen est proprium partis Philisthinorum, ut apparet I Samuel. xxx. 14. Ex his legionem sibi conscripsit David, & ab iisdem orti Cretes videntur; unde Lxx hic & Sophoniæ ii. 5. κρητῶς posuere.

Et perdam reliquias maritimæ regionis] Reliquias dicit, quia maritima illa regio apud Azotum multum vastata fuerat à Psammeticho, ut diximus ad Ieremiam xxv. 20.

CAPVT XXVI.

1. **E**T factum est in undecimo anno] A deportatione Iechoniæ, unde tempora putare solet Ezechiel.

Primâ mensis] Nempe ejus qui secutus est capta Hierosolyma: quod sequentia innuunt.

2. *Confractæ sunt portæ populorum*] In Hebræo verbum singulare cum nomine plurali, quod sic explices: *Fracta est urbs illa quæ populis externis latum præbebat aditum.*

Conversa est ad me] *Ad me se vertit*: forum scilicet illud frugum vini, olei, balsami.

Implebor; deserta est] *Ego ex illius ruinis crescā.* At Græci & Chaldæus legerunt המלאה, aut א sumferunt pro ה: vertunt enim, quæ plena fuerat, deserta est.

3. *Ecce ego super te, Tyre*] *Contra te venio.*

Et ascendere faciam ad te gentes multas] *Contra te.*

4. *Et dissipabunt muros Tyri, & destruent turres ejus*] Producit Acta Phœnicum Iosephus, quæ & nos citavimus ad tertium de Veritate Religionis Christianæ: unde apparet à Nabuchodonosore Tyrum obsessam per annos xlii. tanto tempore seclusam à commerciis urbem ad magnam inopiam reductam esse necesse est; multa etiam urbis disjecta. Exitus quis fuerit obsidionis illa Acta non dicunt. Ego non dubito quin tot malis domita urbs in fidem se Babyloniorum dederit. Fuit tamen modò sub Regibus, modò sub Iudicibus, id est, Interregibus, sed qui majestatem Babylonicam observarent, adeò ut à Babylone, ex iis qui ibi obsides habebantur, Reges interdum peteret. Quod ex illis Actis discimus. Quo autem jure sub Babyloniis Tyrus fuerat, eodem postea mansit sub Persis Babylonis victo-

ribus, donec ab Alexandro urbs capta est. Quæ autem hic dicuntur ad Nabuchodonosoris, non autem ad Alexandri tempora pertinere discimus infra 7. & xxix. 19. Nec aliter sensit Hieronymus in commentariis ad hunc locum.

Et radam pulverem ejus de ea] Latini dicerent, *Abradam omnia cum pulvisculo.*

Et dabo eam in limpidissimam terram] *Tanquam sublimem petram*: sunt enim voces eadem quæ supra xxiv. 7. Sensus est: *faciam te nudam ut scopulum.* Seneca in Corsicam relegatus:

*Ille tuus quondam magnus, tua gloria, civis
Infigar scopulo.*

5. *Siccatio sagenarum erit in medio maris*] Erit sicut littora deserta, nec alium præbentia usum quàm retibus siccandis. Institutionibus de Rerum divisione §. 7. *Littorum quoque usus publicus est juris gentium, sicut & ipsius maris; & ob id cuilibet liberum est casam ibi ponere in quam te recipias, sicut retia siccare & ex mari deducere.*

6. *Filiæ quoque ejus quæ sunt in agro*] Minora oppida & vici. Per eos autem intelligendi habitatores, ut hic notat Chaldæus.

7. *Regem Regum*] Merito sic se appellarunt Babylonii Reges, qui & Regibus quibusdam imperabant. Vide I Regum xviii. 28. Ieremiæ lxi. 32. Secuti id Persæ Reges. Æschylus de Regibus sub Xerxe:

Βασιλῆς βασιλέως ὑποχοι μεγάλα.

[*Reges Regis magni subices.*]

Sic Armenius Rex sub Cyro fuit & Euagoras Cypri Rex sub Cyri successoribus, multique alii, ut diximus ad Ieremiam l. 41.

8. *Filiæ tuas quæ sunt in agro*] Repetit quod supra dixerat, quò melius retineatur.

Et circumdabit te munitionibus] *Turrem*, id est, tures, tibi opponet. Vide I Regum xxv. 1.

Et comportabit aggerem in gyro] Vallo castrensi te cinget.

9. *Et elevabit contra te clypeum*] Testudine ex scalis facta te oppugnabit. Lxx bene testudinem circumscribunt dicendo, περισάσιν ὅπλων [armorum compagem].

10. *Et vineas & arietes temperabit in muros tuos*] *Et ictum ex directo dabit contra murum tuum.* Nam חנה Chaldæis est verberare, unde מחי verbera: קבל autem iisdem Chaldæis, ut & Arabibus, est ex adverso. Sensem bene expressit Chaldæus, cum dixit, *percussionem tormentorum.*

11. *Et turres tuas destruet in armatura tua*] חרב est quidquid ex ferro fit. Itaque modò gladii, modò lanceæ, modò mallei voce vertitur. Interdum Lxx simpliciter pro eo ponunt σιδηρον [ferrum]. At hic Chaldæus bene interpretatur lapides (id est, globos) ferreos, nempe qui è balistis jaciebantur.

12. *Inundatione equorum ejus operiet te pulvis eorum*] *Inundationem* dixit pro multitudine: quæ vox hic est in Hebræo, Chaldæo, & Græco. Tantus erit pulvis ab equorum cursu ut nubis modo urbem operiat.

13. *A sonitu equitum, & rotarum, & currum movebuntur muri tui*] Solent enim ædes tremere ubi in propinquo multi cursitant currus & equi, propter soli coherentiam.

Cum ingressus fuerit portas tuas quæ per introitum urbis dissipatæ] Qualis est introitus urbis dissipatæ. Tantâ securitate intrabit portas tuas (deditione factâ), quantâ intrari solet urbs à civibus deserta. Adeò neminem metuet.

11. Populum tuum gladio cædet] Multos de populo.

Et statuæ tuæ nobiles in terram corruent] Et מצבה, & נקב quod hic habet Chaldæus, ubique statuam significat. Quare putem hoc dici, deditâ urbe fore ut deiciantur statuæ erectæ Ægypti Regibus, aliisque fœderatis Tyri, & Chaldæorum hostibus. Solent enim imagines deici eorum quibus res infeliciter cedunt. Multa exempla habes in historia Romana.

12. Vastabunt opes tuas] In agris.

Diripient negotiationes tuas] Aditum commerciis præstuent.

Et pulverem tuum in medio aquarum ponent] Rudera in mare projicient. Sic & Græci & Chaldæus.

13. Et quiescere faciam multitudinem canticorum tuorum, & sonitus cithararum tuarum non audietur amplius] Signa lætitiæ cessabunt. Vide Ieremiæ VII. 34.

14. Et dabo te in limpidissimam petram] In altam rupem. Scopuli instar eris, ut supra 4.

Siccatio sagenarum eris] Vide supra 4.

Nec edificaberis ultra] Non redibis ad veterem fortunam. Edificare enim est Hebræis & Syris tum sobolescere, tum ditescere. Intellige autem hoc intra longum tempus, collatis historiis temporum Alexandri.

15. Ruinæ tuæ] Id est, partium urbis tuæ.

Commovebuntur insulæ] Id est, omnis ora maritima.

16. Descendent de sedibus suis omnes Principes maris] Carthaginenses, Gaditani, alique Tyro orti & potentes mari. Descendere de sede mos lugentium, Ionæ III. 6.

Auferent exuvias suas] Vestes extimas: Exodi XXVIII. 4. 31. I Samuelis XVII. 4. II Samuelis XIII. 18.

Et vestimenta sua varia abjicient] Acu picta: nam & hic mos lugentium, mutare vestes. Vide dictum Ionæ locum. Cicero non uno loco propter se à Senatu mutatam vestem narrat.

Et induentur stupore] Loquendi genera similia habes supra VII. 27. Psalm. cxxxII. 18. & alibi. Sensus est: circumdabuntur metu.

In terra sedebunt] Mos & hic mœrentium, Iob. II. 13.

17. Quæ habitas in mari] In Hebræo, Habitata à maribus: id est, ad quam ab omni mari advenæ veniebant.

Quæ fuisti fortis in mari] Vide quæ dicta ad Esaiam XXI. 1.

18. Nunc stupebunt naves in die pavoris tui] In Hebræo & Græco insulæ. Est idem nomen quod in altero membro sequitur, nisi quod hic terminatio est Chaldaica, ibi Hebraica. Insula autem Hebræis est omnis ora maritima. At Hieronymus in Commentario affirmat in Hebræo fuisse naves: legit ergo נאון.

Et turbabuntur insulæ in mari] Insulæ, inquam, in mari turbabuntur. 1 [et] hic nota repetitæ vocis.

Eò quod nullus egrediatur ex te] In Hebræo, In die exitus tui: id est, ubi obsides ex te auferentur Babylonem. Vide quæ diximus initio capitis.

19. Cum dederò te urbem desolatam, sicut civitates quæ non habitantur] Tam destitutam à commerciis quàm sunt urbes hominum vacuæ.

Et adduxero super te abyssum, & operuerint te aquæ multæ] Partem tui: quod fieri solet disjectis munitis.

20. Et detraxero te cum his qui descendunt in lacum ad populum sempiternum] In sepulchrum. Id enim sæpe בור [fovea] dicitur: Græcè βόθρον, & hic & infra xxxI. 14. xxxII. 18. 23. 24. 29. 30. τὰ θεμέλια τῆς γῆς [fundamenta terræ], Esaiæ XIV. 15. Idem dicitur hic de Tyro quod in Evangelio de Capharnaumo, εἰς ἄδου καὶ αἰεταδύου [ad infernum demittèris]. Vita urbium est libertas, commercia, opes. Nam

Ἀργύριον ἐστὶν αἷμα καὶ ψυχὴ βροτοῦ.

[Pecunia anima & sanguis est mortalibus.]

Populus sempiternus sunt mortui, quibus nox una perpetua dormitur.

Et collocavero te in terra novissima] In Hebræo, In terra inferorum. Eris quasi sepulta.

Sicut solitudines veteres] Hic & Græci, & Chaldæus pro ב [in] legerunt כ [sicut], aut certè כ tanquam כ sunt interpretati. Eris par locis ab omni ævo desertis.

Cum his qui deducuntur in lacum] Repetit quod dixerat, ut sæpe.

Vt non habiteris] Id est, ut non ut antè habiteris.

Cum dederò gloriam in terra viventium] Nè tum quidem cum Iudæa iterum florebit. Iudæa dicitur terra viventium, id est, hominum feliciū: nam vivere sæpe Hebræis est beatè vitam agere.

21. In nihilum redigam te] Terrores dabo in te.

Et non eris] Nempe quod fuisti. Tyrus aliquantò post destructa Hierosolyma hanc cladem accepit, ut supra didicimus 2. Itaque septuaginta anni exilii Iudæorum prius exière quàm septuaginta anni post quos in veterem fortunam, ex Ieremiæ prædictione, reditura erat Tyrus.

Et requisita non invenieris ultra] Quærent homines, Vbi nunc illa est urbs quæ tam multas misit colonias, quæ tam latè mari imperavit?

In sempiternum] In longum tempus, ut jam sæpe diximus. Septuaginta anni mensura communis vitæ humanæ.

C A P V T XXVII.

3. Quæ habitat in introitu maris] Ad portum maris, supple egregium.

Negotiationi populorum ad insulas multas] Negotianti cum populis ad oras usque multas.

3. Et in corde maris sita] In Hebræo, In corde maris termini tui. Nam quod Latinus finitimi tui ad sequentem sensum refert, id Chaldæus & Græci nostri codices rectius ad hoc membrum trahunt, eo quo dixi sensu. Hoc vult, Imperium tuum non terrâ continetur, sed latè per mare se spargit, ita ut Tyria maria in proverbium abierint. Libri Lxx pro

τὰ ὅρια [termini] habuerunt τῷ Βεελίμ [Beelim]. forte scripserant Γεβλίμ [Gebulim].

Qui te edificaverunt] Sidonii.

Impleverunt decorem tuum] Perfecit te ornarunt.

5. Abietibus de Sanir extruxerunt te cum omnibus tabulatis maris] Abietibus de Sanir (id est, de Hermone, Deuteron. III. 9.) edificaverunt tibi omnia tabulata maris, id est, pontes, ut optimè interpretatur Chaldaeus, qui non minùs quàm Latinus in Hebræo legit לחתים [tabulas]. Contrà, Lxx pro כל [cum omnibus] legerunt unâ voce אתכל; vertunt enim ταινίας [tæniās], id est, aplustria. Est autem תכל carbasis.

Cedrum de Libano tulerunt, ut facerent tibi malum] Silva filia nobilis, ut ait Horatius.

6. Quercus de Basan dolaverunt in remos tuos] אלונים alii quercus vertunt, alii ulmos, aut pinus. Sed Chaldaeus habet בלטין, quæ vox & Chaldaeis & Arabibus significat quercus.

Et transtra tua tibi fecerunt ex ebore Indico] Ex dente in Hebræo: sed eâ voce ebur notant, ut videre est I Regum x. 18. xxii. 39. II Paralip. ix. 17. Amos iii. 15. & alibi. Chaldaeus intelligit buxum intextam ebore. Pro קרשך [transtra tua] Græci legerunt קרשך, τὰ ἱερὰ σε [sanctuarium tua].

Et prætoria de insulis Italiae] Variè hic locus vertitur. Ego pro certo habeo אשורים hinc arboris esse nomen, quæ תאשור Esaiæ xli. 19. ubi buxum vertit Chaldaeus. Prætorium, quod hic dixit Hieronymus, Hebræi כת, est conclave in navis prora. Pro Italiae insulis in Hebræo & Græco est ἀπὸ νήσων τῶν Χερσηίου [ab insulis Chetitim]. Propriè sic vocatur Cyprus; deinde translata alia loca transmarina, præsertim Macedonia, ut I Maccab. i. 1. Indè autem petita buxum docet nos Plinius.

7. Byssus varia de Ægypto texta est tibi in velum, ut poneretur in malo] Ex bysso versicolore Ægyptia facta tibi expansio quæ pro velo serviret.

Hyacinthus & purpura de insulis Elisa factum est operimentum tuum] Hyacinthum intellige, quæ hyacinthina Persius vocat, lanam violæ concolorem. Insulae Elisa sunt maritima loca Æolum, qui optimi lanarum tinctorum.

8. Habitatores Sidonis & Aradii fuerunt remiges tui] Tanta erat Tyriorum opulentia ut viliora ministeria externis delegarent. De Arado vide Genes. x. 18. Sidonii πολυτεχνοι [multarum artium] Straboni. Aradorum φιλοπονίαν πρὸς τὴν θαλάττην [studium in re navali] laudat idem Strabo.

Sapientes tui, Tyre, facti sunt gubernatores tui] Sapientes tui fuerunt in te: ipsi gubernatores tui: id est, peritos rei navalis, quos classibus navibusque præficeres, de te habebas, non petebas aliunde.

9. Senes Giblii & prudentes ejus habuerunt nautas ad ministerium variæ suppellectilis tuæ] Senes Giblii, & quidem eorum peritissimi, tibi aderant ad scissuras faciendas, id est, ad faciendas navium commissuras: quod Græci posteriores, & indè nos καταφάτείν [calafatere] dicimus. Erant Giblii fabri optimi. Vide I Regum v. 18. Horum regio Gabala Plinio ac Ptolemæo. In libris Lxx Βιβλίον [Bibliorum] legitur pro Γιβλίον [Gibliorum], errore scribarum.

Omnes naves maris, & nautæ earum fuerunt in

populo negotiationis tuæ] Id est, ab omnibus terris ad te veniebant naves & nautæ mercaturæ causâ.

10. Persæ & Lydii & Libyes erant in exercitu tuo] In præsidiis tuis. Lydos ante Cræsi tempora laude militari floruisse dicit Xenophon. Libyes quoque sive Afri in auxiliis erant, Ierem. xli. 9. Persæ sagittis noti ab omni ævo.

Viri bellatores tui] Milites mercenarii, qualibus multum utuntur civitates mercatui deditæ, ut & filia Tyri Carthago.

Clypeum & galeam suspenderunt in te] Nempe quorum ab excubiis vacabant.

Pro ornatu tuo] In Hebræo, Ipsi tibi erant decori. Magnificum erat tibi tot gentes habere conductas.

11. Filii Aradii cum exercitu tuo erant super muros tuos in circuitu] Id est, permixti erant urbano militi.

Et Pygmaei qui erant in turribus tuis pharetras suas suspenderunt in muris tuis per gyrum] Bene, si cum gruibus bellandum fuit. Alioqui quorsum ad militiam deligere eos,

Quorum tota cohors pede non est altior uno? Probabilis est eorum sententia qui intelligi putant habitatores Anconis Phœnices: nam Ancon est גמר [cubitus]. At Lxx ἄομις legere, מדי [Medi]. Chaldaeus verò, secundâ literâ mutatâ, videtur legisse גפרים [Gaphdim]: interpretatur enim Cappadoces.

12. Carthaginenses negotiatores tui] תרשיש; quomodo vocari illos qui Tarteessii dicuntur Græcis notavimus alibi: illis autem vicina Carthago. Vnde Lxx Καρχηδόνιοι [Carchedonii, id est, Carthaginenses] hic posuere, pro quo malè scribitur in quibusdam codicibus Χαλκηδόνιοι [Chalcedonii].

Argento] Argentum in Hispania pulcherrimum. Plinius xxxi. 1. 6.

Ferro] Martialis:

Pugio quem curva signat brevis orbita venâ,

Stridentem gelidis hunc Salo tinxit aquis.

40 Bilbilis gloriâ ferri nobilitata, Plin. xxxiv. 14.

Stanno] Nascitur cum argento, Plin. xxxiv. 16.

Plumbôque] Ex adverso Celtiberiæ complures sunt insulae, Cassiterides dictæ à Græcis à fertilitate plumbi, Plinius iv. 22. Idem habet Mela libro iii. 6.

Repleverunt nundinas tuas] Posuerunt in apothecis tuis, Chaldaeus; quod laudo: nam עזב est claudere.

13. Græcia] Ionia ιν.

Thubal] Iberi Asiatici, & Albani, quorum urbs Thabilaca apud Ptolemæum. Diximus ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ.

Et Mosoch] Cappadoces, quorum urbs Mazaca, cum Moschis sive Moschenis. Diximus ibidem.

Ipsi insitiores tui] Tecum negotiabantur.

Mancipia] In animabus hominum. Sed noris ita dici servulos vernas: neque verò aliter accipe ψυχὰν ἀνθρώπων [animæ hominum] Apoc. xviii. 13. sic & Græcis posterioribus ψυχάρια [animulæ] sunt servi, ut notavit bene de illis literis meritis Meursius.

60 Nam vox σώματα [corporum] quæ in Apocalypsi præcedit referenda ad ingenuos qui pretio se aut prostituebant, aut addicebant arenæ; quippe σώματα [corpora] sine additamento de servis non dici ait Pollux.

Pollux. Cappadociam plurima mancipia suppeditasse docent nos Horatius, Persius, Martialis.

Et vasa ærea adduxerunt populo tuo] *Mercatui tuo*, מערכך: sic Græci & Chaldæus. Videtur Latinus legisse מערך [multitudini tuæ]. *Celebritas æris in Asia*, Plinius xxxiv. 2.

14. *De domo Thogorma*] Fuisse regionem Galatiæ propinquam intelliges ex his quæ infra xxxviii. 6. Iosephus *Phrygas* interpretatur, quibus vicina urbs Myliæ *Germa* Ptolemæo, ut & in Galatia *Germanopolis*. Nec aliud voluisse Chaldæum patet, qui hic posuit גרממא [Germania]. Iudæi Rabbini Turcas vocant תורגמים [Thorgomini], nempe quod Turcæ primùm circa illas partes apparere Romani Imperii hominibus cœperint, quod verissimum. Vide Chalcocondylam ac Leunclavium. Sunt & in Galatia *Trogmi*, aliis *Trocni*, nomine vicino ad *Thogorma*.

Equos & equites] Claudianus de equo Arcadii:

*Sive illum Armeniis aluerunt gramina campis,
Turbidus Argæa seu nive lavit Halys.*

Et mulos] Optimi sunt ex *onagro & asina*. *Onagri in Phrygia & Lycaonia præcipui*: utrumque tradit Plinius viii. 44.

15. *Filii Dedan negotiatores tui*] Lxx, υἱοὶ Ρ'εδίων [filii Rhodiorum]. legerunt enim רדן [Rhodan], ut & Genes. x. 4. sed ex mercibus quæ statim nominantur credibile est non illos Gen. x. 4. dictos intelligi, sed alios in Arabia positos, & ortos ex Cethura Gen. xxv. 3. Horum urbs Θοάνα [Thoana] Ptolemæo.

Insulæ multæ] Multi accolæ maris Rubri.

Negotiatio manûs tuæ] Id est, veniebant emtum manûs tuæ opera.

Dentes eburneos] In Hebræo, *Cornua dentis*. Et sanè quos *dentes elephanti* dicimus, eos Rex Iuba dicebat *cornua*, teste Plinio. At Chaldæus distinguit, & per *cornua* intelligit *cornua* caprearum, ex quibus buccinas factas narrant Thalmudici; per *dentes*, ebur. Vivebant istæ capræ in rupibus, unde multæ tales in Arabia. Elephantes quoque multi apud Troglodytas: meminit Plinius non uno loco.

Et hebeninos] Sonum secutus est vocis Hebrææ הובניס. At Chaldæus *parvos* interpretatur, quos in Rubrum mare advectos constat ex ii Paralipomenon ix. 21.

Commutterunt in pretio tuo] *Reddiderunt tibi pro pretio*: nempe ad repensanda illa opera Tyrriorum. In permutatione utrumque & merx est, & pretium: sed merx dicitur cujus usus est frequentior.

16. *Syrus negotiator tuus propter multitudinem operum tuorum*] Ut opera abs te facta sibi compararet, merces suas, quæ jam dicentur, tibi attulit. Syri magni negotiatores, ut hic notat Hieronymus. Horatius, — *Syrâ reparare merce*. Lxx pro ארם [Aram, Syria] malè legere אדם [Adam], quod & idem observat Hieronymus.

Gemmam] *Carbunculum*, ut Exodi xxviii. 18.

Et scutulata] *Acu picta*, quomodo hic Chaldæus. Sic & Exodi xxxv. 23. xxxviii. 23. Vide & Exodi xxvi. 36. xxviii. 39. xxxvi. 35. xxxviii. 18. xxxix. 29. Iudicum v. 30.

Et byssum] Respondet Hebræo בויץ, quod *byssum* vertunt Græci & hic & alibi: *discoloris* ἐπιθετον [epithetum] addit Chaldæus, quod ea pretiosior.

Et sericum] רמת sunt *coralia*, ut dictum Iob. xxviii. 18.

Et Chodchod proposuerunt in mercatu suo] Retinuit vocem quæ est in textu Hebræo, ut & Græci. Lapidis esse genus plerique volunt. Videamus an idem sit lapis qui in Apocalypsi dicitur χαλκηδών, & vulgò nunc quoque *Chalcedonius*.

17. *In frumento primo*] Id est, *optimo*, ut habet Chaldæus, ita dicto à regione *Minnith* nominata Iudicum xi. 33. Est ad finem Ammonitarum.

Balsamum] In Hebræo est פנג [Phanag vel Panag], quod *balsamum* etiam Chaldæis: μύρον [unguentum] Græci. David Kimchi, qui *herbam dulcem* esse dixit, non dubito quin in animo habuerit *panici*, quæ an jam Ezechielis tempore cognita fuerit dubitari potest. Alii putant non mercem significari, sed regionem, ut *Minnith*, unde frumentum venerit. Si regio est, alia non erit quàm Phœnice, quomodo Græcis vocabatur jam eo tempore ea quæ terra כנען [Canaan] Hebræis & ipsis Phœnicibus. Multa autem Græca vocabula in Orientem hoc tempore penetrasse ex Daniele apparebit. Triticum Syrium laudat Plinius.

Et resinam] Ad vulnerum medicamenta. Vide Ieremiæ viii. 22.

18. *In multitudine operum tuorum*] Ad comparanda opera quæ Tyri fiunt.

In multitudine diversarum opum] Et ad pecunias comparandas.

30 *In vino pingui*] Græci vocem propriam censentes posuere οἶνον ἐκ Χελμών [vinum de Chelmon], id est, ex *Chalybonitide*, ut Ptolemæus illam Syriæ partem nominat, μ mutato in β vicini soni ductusque literam.

In lanis coloris optimi] Hieronymus in Commentariis nomen censet esse proprium *Soor*, unde lana afferebatur similis Milesiæ, quod nomen posuere hic Lxx, & Chaldæus. Addit: *Significat autem quod inter ceteras negotiationes Tyri, ad nundinas ejus de Damasco deferebatur vinum pinguißimum, & lana præcipua, quod usque hodie cernimus*. *Soor* apud Ptolemæum est Σῆρα [Sara].

19. *Dan & Græcia & Mosel in nundinis tuis proposuerunt ferrum fabrefactum*] In Græcis, quibus nos utimur, est Δαν καὶ Ἰαβάν καὶ Μοζήλ [Dan & Iavan & Moozel]. At ista in Lxx defuisse, adjecta verò ex Theodotione narrat Hieronymus. Certè *Dan* Israelis locum habere hic vix potest, deductis pridem Decem tribubus: & *Græciæ* mentio jam præcessit, quam hic non intellexisse Theodotionem hinc apparet, quod suprà pro דן posuit Ἰαβάν [Græcia], hic verò Ἰαβάν [Iavan], ut diximus. Tum verò multum fallatur qui *stacten*, sive *calamum aromaticum*, aut in Israelis terra aut in Græcia quærat. *Moozel* pro nomine proprio sumit Theodotio; pro communi Chaldæus, qui vertit *turmatim*, id est, *per caravanas*, ab מול, quod est *iter facere*. Credam ego Taprobanen hic indicari, id est, Zeilanam insulam, feracem calami odoriferi, & odorum aliorum, & metallorum non inopem, in qua fuere urbes *Dana & Ioganna & Modutu*, ut habet Ptolemæus, ubi fortè scribendum Μοδύλα [Modulu].

20. *Dedan institores tui in tapetibus ad sedendum*] *Ad equitandum* vertit Chaldæus, id est, ad strata equorum. Est hic alius *Dedan* ab illo qui supra 15. Ille ex Cethura, hic ex Chusi filiis, Genes. x. 7. Ostendunt id nomina quæ hic sequuntur, quæ & in Genesi nomini *Dedan* cohærent. Sunt in Arabia utrique populi, sed longo intervallo. Horum videtur esse אדעדס [*Adedu*] vicus apud Ptolemæum.

21. *Principes Cedar*] *Cedareni*. Vide Psalm. cxx. 5. Ieremiæ xli. 28.

Cum agnis, & arietibus, & hœdis venerunt ad te] Abundat enim pecore regio illa, quæ Saraceno-
rum Hieronymi tempore dicebatur. Vide & Ieremiæ xli. 29.

22. *Venditores Saba & Reema*] Et hi populi Arabiæ felices, ubi *Regma* Ptolemæo, γ in γ mutato, & *Saba* oppidum.

Cum universis primis aromatibus] *Thure* maxime.

Et lapide pretioso] Vt *Lygdino*, Plinius xxxvi. 8.

Et auro] Cujus magna penes Arabes copia, II Paralipomen. ix. 14.

23. *Haran*] *Carræ*, ut diximus ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ.

Et Chene] In Hebræa voce כנה [*Chene*] aut litera ח per scribæ incuriam omissa est, aut cum tempore mutata pronuntiatio. Ostendunt enim vicina loca idem esse quod כלנה [*Chelne*] Genes. x. 10. & Amos vi. 2. quod esse *Callinifum* Ammiano perquam credibile est.

Et Eden] Pars est Babylonæ. Vide quæ ad II Geneleos.

Saba] Hic quoque שבה [*Saba*] diversus ab illo qui supra 22. ille nominatus Genes. x. 7. hic verò Genes. xxv. 3. Plinio *Sabæ* portus Arabiæ ad mare, v. 23. cujus & Strabo meminit; alibi *Sabæi* thure nobiles, vi. 28. Distinguit & Ptolemæus.

Assur] *Assyrii*.

Et Chelmad] *Mediam* interpretatur Chaldæus. Est vox composita, nec alium locum designari putato quàm *Gaala Mediæ* Ptolemæo nominata. Græci quidam codices Χαγμαν [*Charman*] habent, id est, *Carmani*.

24. *Ipsi negotiatores tui multifariam involucris hyacinthi*] Lxx hic voces duas Hebræas retinere, εν μοχαλήμ η γαλίμ [*in Mochalem & Galime*]. Probo Chaldæi versionem, *In rebus perfectissimis, nempe in palliis hyacinthinis, &c.* à qua non abiere Aquila & Symmachus, ut ex Hieronymo & Theodoro cognoscimus.

Et polymitorum] *Et acupictis*.

Gazarumque pretiosarum] *Et synthefibus vestium pretiosarum*. גזר גזר, quod est reponere. כרומים etiam Arabibus esse vestes pretiosas ait Ioseph Kimchi.

Quæ obvolatæ & astrictæ erant funibus] In Hebræo: *ligatarum funibus*, nempe itidem pretiosis, id est, *byssinis*, ut vult Chaldæus.

Cedros quoque habebant] *Et cedris*, id est, in capsis cedrinis, quò magis durarent. *Myrtinas capsas* posuit Chaldæus.

In negotiationibus tuis] *Ad mercatum tuum*.

25. *Naves maris*] In Hebræo: תרשיש [*Tharfisch*], id est, *Oceani*.

Principes tui in negotiatione tua] *Præcipuæ tibi in negotiatione tua*: est enim in Hebræo vox feminina.

26. *In aquis multis adduxerunt te remiges tui*] *Verbem navi comparans*, ut Romam Horatius, ait eam perductam in mare valde fluctuosum. *Remiges* sunt homines de plebe. *Mare*, bellum cum Chaldæis.

Ventus Auster] In Hebræo, *Orientalis*. Is ventus Chaldæos significat ab Oriente venientes.

Contrivit te in corde maris] *Mersit te*.

27. *Qui tenebant supellectilem tuam*] In Hebræo: *Qui scissuras tuas sarciant*, ut supra 9.

Et populo tuo præerant] In Hebræo: *Tractatores negotiorum tuorum*: id est, institores & magistri.

Cadent in corde maris] *Bellicâ clade concident*.

28. *A sonitu clamoris gubernatorum tuorum conturbabuntur classes*] *Contremiscent suburbana*. Tantus erit clamor eorum qui in mari à Chaldæis eorumque sociis Phœnicibus vulnerabuntur, ut non insula tantum Tyros, sed & proxima continens eo audito contremiscat.

29. *Et descendant de navibus suis omnes qui tenebant remum*] Id est, omnes in scaphas se dabunt, ut terram quamprimum arripiant, & sic malum evadant.

In terra stabunt] *Velut ejecti*.

30. *Et superjacent pulverem capitibus suis, & cinere conspergentur*] *Mos dolentium*, Iosue vii. 6. Iob. ii. 12. Ieremiæ vi. 26.

31. *Et radent super te calvitium*] *More Phœnicum*, Deuteronomii xiv. 1.

Et accingentur ciliciis] *Vestitu vilissimo*. Et hic mos Orientis, Ionæ iii. 6. שקים *Latinus* modò *saccos* vocat, modò *cilicia*. parum refert. Vide quæ dicta Matthæi xi. 21.

32. *Et assument super te carmen lugubre*] *Tollent super te in querimonias suas lamentum*. At Lxx aliis punctis בניהם interpretantur οἱ υἱοὶ αὐτῶν [*filiis eorum*].

Quæ est ut Tyrus, quæ obmutuit in medio maris] *Melius, Quæ fuit urbs qualis Tyrus? Quæ urbs maritima ei comparari potuit? ut sit רמה à רמה* [*comparare*], non à רמם [*obmutescere*]. Apparet Chaldæum sumxisse ut dicimus, & oratio melius cohæret; nam in adversa fortuna commemorant illam priorem.

33. *Quæ in exitu negotiationum tuarum*] *Longinquis navigationibus in Indiam, Hispaniam. Africam, Pontum*.

Implesti populos multos] *Mercibus*.

Multitudine divitiarum tuarum] *Pecuniarum*.

Et populorum tuorum] *Mercimoniorum tuorum*.

Ditasti Reges terræ] *Ex vectigalibus*.

34. *Nunc contrita es à mari*] Vide supra 26.

In profundis aquarum opes tuæ] *Magna vis opum tuarum in mari demersa est*.

Et omnis multitudo tua quæ erat in medio tui] *Chaldæus: Exercitus tuus*, id est, milites epibatæ.

35. *Omnes habitatores insularum*] *Regionum maritimarum*.

Et Reges earum tempestate perculsi] *Horrentibus pilis: ita Hebræum*.

36. *Sibilaverunt super te*] Præ stupore, ut 1 Regum ix. 8.

Ad nihilum deducta es] Nempe si compareretur hic status cum priore.

Non eris usque in perpetuum] ער עולם est *ad longum tempus*, ut & nos annotavimus alibi, & hic Hieronymus.

C A P V T XXVIII.

2. **D***Ic Principi Tyri*] Ithobalo. Ità enim vocatur in Actis Tyriis. Stolidi Rabbini Hiramum fingeant per mille annos vixisse, ut hic notat Hieronymus.

Et dixisti: Deus ego sum] Id est, quasi Deus quidam, ut Esaiæ xiv. 14.

Et in cathedra Dei sedi in corde maris] Rursum subintellige quasi. Sicut Deus ab omni injuria tutus est in arce cœlesti, sic me defendit mare.

Cum sis homo] Omni humanæ sorti obnoxius.

Et non Deus] Minimè inexpugnabilis.

Dedisti cor tuum quasi cor Dei] Ità de te cogitas quasi omnia tibi parere debeant.

3. *Ecce sapientior es tu Daniele*] Ità tibi vidēris. Celebris erat tunc per Chaldæam fama Danielis: supra xiv. 20. Danielis i. 17. & ii. 48. vi. 26.

4. *Fecisti tibi fortitudinem*] Opes parasti.

7. *Robustissimos gentium*] Quales tunc erant Chaldæi, supra xxvi. 7.

Nudabunt gladios suos super pulchritudinem sapientiae tuae] Super pulcherrima ædificia quæ magnā arte struxisti.

Et polluent decorem tuum] Splendorem tuum: id est, regnum tuum.

8. *Interficient & detrahent te*] *Ad ima descendere te facient*: id est, ad fundum maris, in navali prælio.

9. *Numquid dicens loquēris*] An tunc dices?

Cum sis homo] ——— mors sola fatetur

Quantula sint hominum corpuscula.

10. *Morte incircumcisorum morieris*] Risisti circumcisos: ideo volo ut incircumcisi tibi mortem inferant. *Mors incircumcisorum*, ut apud Virgilium:

——— *Vulnere tardus Vlyssēi,*

ab Vlyssē dato.

12. *Tu signaculum similitudinis*] Annulus signatorius (optimè) figuratus. חותם alibi vertunt δακτύλιος [annulus], alibi σφραγίς [sigillum], alibi ἀποσφράγισμα [signaculum], sensu eodem. חכנית figura. Et sic accipit hic Chaldæus. Sensus est, Diligentissimè custodiebaris, ut annulus splendidus multæ artis. Confer Jeremiæ xxi. 24.

Plenus sapientiā] Id est, arte factus, ut jam diximus.

Vt perfectus decore] Pulchrū fulgens.

13. *In deliciis paradisi Dei fuisti*] Omnia tibi affluebant, ut olim Adamo in horto Hedenis, quem ei Deus concesserat.

Omnis lapis pretiosus operimentum tuum] Vestis tua gemmis erat intexta.

Sardius] אדם [Odem] rubrum significat. Talis autem est Sarda Indica Plinio xxxvii. 7. σάρδιον [sardium] habent hic & Græci. Chaldæus סמק [Samecan] à סמק, quod est rubere.

Topazius] פטרה τσπαζιον vertunt Græci, tum in Exodo, tum Iobo xxviii. 19. Chaldæus vertit ירקן [Iarcan]: est illis ירק virere. Est ergo Topazius Arabica, cui virorem attribuit Plinius xxxvii. 8.

Et iaspis] יהלם est ab הלם, quod est frangere: ideo non minùs convenit adamanti hoc nomen quàm iaspidi. Et adamantem tum hic tum in Exodo interpretatur Chaldæus. Adamantes Arabici Plinio teste xxxvii. 4. ità respuunt iclum ut ferrum utrinque dissultet, incudēque etiam ipsæ dissilant.

Chrysolithus] תרשיש est Oceanus & Oceani color. Beryllo id nomen optimè convenit, qui viriditatem puri maris imitatur, Plinius xxxvii. 5. Græci interpretes variant: interpretantur enim χρυσόλιθον, ἀνδραγα, ὑάκινθον [chrysolithum, carbunculum, hyacinthum].

Et Onyx] שחם Rabbini ferè omnes consentiunt lapidem esse formā unguis humani, id est, onychem, & sic à Græcis vertitur Iob. xxviii. 16. Atque id malo quàm quod alibi vertitur πράσιον [prasium], alibi σμαράγδον [sinaragdus], alibi σάπφειρον [sapphirus], alibi σάρδιον [sardius], alibi, ut & à Chaldæis, βηρύλλιον [beryllium].

Et beryllus] ישפרא ipso sono accedit ad iaspidem. Et ità hic Græci. At alibi ὄνυχιον [onychiū]. Chaldæus פנתרין, id est, pantherinum. Ità vocari credo id iaspidum genus quod è multis veluti gemmis compositum dicit Plinius, à panthera varii coloris animalante.

30 *Sapphirus*] ספיר non est dubium quin sit σάπφειρον [sapphirus], nihil mutato nomine. Et sic constanter vertunt Græci in Exodo, Iobo, & alibi. Retinet nomen Arabia, Nun interposito סנפיר.

Et carbunculus] נפך carbunculum etiam Exodi xxviii. 18. vertit Hieronymus, ubi & Græcis est ἀνδραξ [carbunculus]. Ajunt Hebræi נפך esse nigrum. sed & Plinius carbunculos Carchedomios nigrioris esse aspectus dicit.

40 *Et sinaragdus*] ברקת est ברק, quod est fulgurare, coruscare. Optimè id nomen conveniret chrysolitho, qui color aureus: vertunt tamen Græci σμαράγδον [sinaragdum]: & hic ὄνυχιον [onychiū]. Chaldæus vicinam vocem posuit ברקן [Barcan], quod pro carbunculo accipi video.

Aurum opus decoris tui, & foramina tua in die quā conditus es preparata sunt] Melius illa, *Et aurum*, ad priorem sensum referas; deinde vertas cum Symmacho: *Tympana tua, & foramina tua in die quā formatus es preparata fuerant*. Cum adhuc in utero formareris, jam tum tibi parabantur tympana (sic vocantur margaritæ quibus una tantum est facies, & ab ea rotunditas, in versis planities, teste Plinio ix. 35.) & forata, id est, margaritarum lineæ, ut eas vocat Sævola & Martialis. Simile illud Claudiani de Honorio:

Acclinis genitrix auro, circumflua gemmis

In Tyrios enixa thoros.

14. *Tu Cherub extentus & protegens*] Comparat eum Cherubim alteri qui super Arcam extendebantur eamque obtegebant: Sic & ille populum suum. Videtur Hieronymus legisse כסע [extensus], non ממשח [unctus]. Sensus sic est melior.

Et posui te in monte sancto Dei] Subaudi, quasi. Sicut illi in Templi adyto erant (quod vocatur *mons sanctus*), ita tu in loco qui videbatur ad vim omnem inaccessus.

In medio lapidum ignitorum ambulasti] Sicut Pontifex cum duodecim lapidibus micantibus accedebat Cherubinum, ita & qui circum te erant intrabant pari ornatu.

15. *Perfectus in viis tuis à die conditionis tuæ*] *Felix fuisti in omnibus actionibus tuis, ex quo formatus es.*

Donec inventa est iniquitas in te] Donec cœpisti exercere piraticam, ut sequentia explicant.

16. *In multitudine negotiationis tuæ*] Cum ex iustis commerciis rem facile posses facere.

Repleta sunt interiora tua] Id est *thesauri tui*, ut hic Chaldæus.

Iniquitate] Rebus raptis.

Ejeci te de monte Dei] De Tyro, quæ velut adytum erat, ut diximus.

17. *Et elevatum est cor tuum*] Nam superbierat tibi animus.

In terram projecit te] Id est, prostravi te.

Ante faciem Regum dedi te, ut cernerent te] Te proposui Regibus in exemplum. Ità Chaldæus & Lxx.

18. *In multitudine iniquitatum tuarum*] Rebus multis per vim partis.

Et iniquitate negotiationis tuæ] Et per contractus extortos advenis.

Polluisti sanctificationem tuam] Sanctuaria tua. Templi Beli, quem Iovem Græci vocant, Melcarti, quem illi *Herculem*, Astartes, implesti rebus malè partis.

Producam ego ignem de medio tui] Culpam pœna premet comes.

Et dabo te in cinerem super terram] Quasi cinerem, bene hic Chaldæus. Hostes non pluris te facient quàm cinerem sparsum humi.

19. *Omnes qui viderint te*] Antehac te noverant, ut Chaldæus hic.

Nihili factus es] *בלהיה אנופאזלאן* [non-existent] solet vertere Symmachus. Chaldæus hoc loco eundem sensum expressit: *Ponam te quasi nunquam fuisses*, id est, ne sepultura quidem tibi contingeret. Lxx: *ἀπώλεια ἐγένεσ* [perditio factus es].

Et non eris in perpetuum] Id est, corpus tuum nunquam reperietur. Hic *ער עולם* [in perpetuum] sine fine accipi tempus postulat. Alibi aliter sumi sæpe apparuit.

22. *Ecce ego ad te Sidon*] Perierunt nobis historiarum ex quibus hæc possemus interpretari. Sed credibile est Sidonios, unde orta erat Tyros, Tyriis auxilium præbuisse, & postea Chaldæis dedisse pœnas: nam domum veterem Sidoniorum Regum ad plebejam sortem depressam jam olim fuisse discimus ex Scriptoribus rerum Alexandri. Facti ergo & hi non minus quàm Tyrii sub potestate Chaldæorum primum, deinde Persarum. Simile vaticinium, sed ad tempora vetustiora pertinens, de Tyro & Sidone vide apud Esaiam xxi. 1. 4.

Et sanctificatus fuero in ea] Id est, occasione pœnarum ejus ab omnibus laudatus fuero.

23. *Et immittam ei pestilentiam*] Quæ obsidiones comitari solet ex corruptis alimentis, infectoque aëre.

Gladio] Chaldaico.

24. *Et non erit ultra domui Israël offendiculum amaritudinis*] *Sentis noxia.*

Vndique per circuitum eorum] Repressis Tyriis, Sidoniis, Ammonitis, Moabitis, Idumæis. Referendum hoc ad tempus, quod jam describet, ubi Iudæi in patriam reversi fuerint. diu enim illaceffiti vixere.

C A P V T X X I X.

1. **I**N anno decimo] A deportatione Iechoniæ. Vaticinia hæc non per tempora, sed per gentes sunt ordinata; & à propinquieribus terræ Iudææ incipiunt.

2. *Contra Pharaonem Regem Ægypti*] *חפרע* in Hebræo, *Ούαφρῆς* [Vaphres] in Græco, Ephree in Latino, Ieremiæ xlii. 30. *Α'πρίης* [Apries] Herodoto: Vbi à nobis dicta vide, res enim est eadem quæ hic tangitur.

3. *Draco magne*] Vox *תנין* piscem ingentem sæpe significat, & hic fortè *crocodilum*. Nam & nomen Pharaonis Arabum linguâ, quæ cum Ægyptia multa habet communia, *Crocodilum* significat.

Qui cubas in medio fluminum tuorum] In tot Nili ostiis.

Et dicis, Meus est fluvius] Id est, Meum est hoc regnum Ægyptium.

Ego feci memetipsum] Regem scilicet. Felicissimus Regum fuit per annos xxv, ut testatur Herodotus, & fortunâ elatus dicebat, *μηδ' ἄν θεόν μιν μηδέναι δύναισθαι παῦσαι τῆς βασιλείης* [ne Deum quidem ullum efficere posse ne ipse regnaret].

4. *Ponam frænum in maxillis tuis*] *Hamum*. Vide Iob. xl. 19. Is *hamus* est Amasis.

Agglutinabo pisces fluminum tuorum squamis tuis] Multos habebis qui tibi adsint contra Amasim.

Extraham te de medio fluminum tuorum] Omnem dignitatem tibi detraham.

Et universi pisces tui squamis tuis adhærebunt] *Et cunctis piscibus qui squamis tuis adhesuri sunt.* Quicunque tuæ erunt sectæ etiam calamitatis erunt participes.

5. *Et projiciam te in desertum*] In siccum, ubi pisces vivere nequeunt: quod modò dicet *super faciem terræ*. Hac figurâ carcer innuitur.

Non colligeris, neque congregaberis] Id est, non redibis in flumen. Perstat enim in piscis similitudine.

Bestiis terræ & volatilibus cæli dedi te ad devorandum] Sensus Allegoriæ est, Hominibus feris ac rapacibus potestatem dedi exuendi te regno, libertate, bonis, postremum & vitâ.

6. *Quod fuisti baculus arundineus domui Israël*] Locutio proverbialis in eos conveniens qui nocent eis quibus prodesse deberent, Esaiæ xxxv. 6.

7. *Lacerasti omnem humerum eorum*] *Humerum* dixit pro *brachio* *συνεκδοχικῶς* [per comprehensionem].

Et dissolvisti omnes renes eorum] Melius, *lumbos eorum*. Græci, *συνέκλασας αὐτῶν πᾶσαν ὀσφύν* [confregisti eis lumbum omnem]. Legerunt ergo & hi & Latinus, imò & Chaldæus, *ערצת* [confregisti], non *עמרת* [stare fecisti], melius haud dubiè. Sensus Allegoriæ est: Israelitis abs te auxilium expectantibus exitio

exitio fuisti. Rem vide Ieremiæ xxxvi. 1. 6. xli. 17. xlii. 10. 11 Regum xxiv. 7.

8. *Adducam super te gladium*] Primum bella civilia; deinde & arma Nabuchodonosori, ut mox dicet 19. Vide Ieremiam xli. 16. & ibi dicta.

Interficiam in te hominem & jumentum] Multos homines, & animantia multa.

9. *Et erit terra Ægypti in desertum*] Hæc *συνεκδοχικῶς* [per comprehensionem] de parte Ægypti vastata bellis sunt intelligenda.

10. *A turre Syenes*] Melius, à Magdalo & Syene. Magdalum est urbs Ægypti ad mare Rubrum, Ieremiæ xli. 1. xli. 14. Syene supra Alexandriam est quinque millibus stadiorum, Plinius ii. 75. Est ad cataractas Nili, in Orientali Nili latere, quod Arabiæ obvertitur, ut apparet ex Plinio v. 9. & aliis.

Vsq̃ue ad terminum Æthiopie] Si rectè animum advertas ex his terminis videbis partem Ægypti indicari, non totam Ægyptum: quod & sequentia confirmabunt.

11. *Non habitabitur quadraginta annis*] Amasis longo regno paulatim restituit res Ægypti.

12. *Et dispergam Ægyptios in nationes*] Multos Ægyptiorum, qui belli metu in Arabiam se aut Æthiopiam recipient, ac deinde redituri sunt, ut sequitur.

14. *Et collocabo eos in terra Phatures*] Diximus ad librum i. de Veritate Religionis Christianæ פתרים, qui dicuntur Genes. x. 14. videri nobis esse illos Æthiopas, qui *Pharusi* Plinio, *Phaurusi* Ptolemæo. At pars etiam Ægypti sic dicta Esaiæ xi. 11. & hic infra xxx. 14. ab Æthiopibus illis nimirum ortum habens, ut jam dicet Ezechiel. Eos esse Pelusios sentit interpres Genesios Hierosolymitanus.

14. 15. *Et erunt ibi in regnum humile: inter cætera regna erit humillima, & non elevabitur ultra supra nationes: & imminuam eos ne imperent gentibus*] Præpollente Chaldæorum, ac deinde Persarum Imperio, nihil movere audebunt ad tempora usque Lagidarum. Confer Ieremiæ xli. 26.

16. *Neque erunt ultra domui Israël in confidentia*] Non ultra Israëlitarum in illis habebunt fiduciam, ut antehac.

Docentes iniquitatem] Id est, non ultra spe auxilii allicient Israëlitas ad idololatriam suorum deorum, ut antehac fecerunt.

Vt fugiant, & sequantur eos] In Hebræo, ut scilicet hi Israëlitarum ad illos Ægyptios respiciant: ut pendant ab ipsorum militibus, nihilque non parati sint facere ipsorum causâ.

17. *Et factum est in vigesimo & septimo anno, in primo, in una mensis factum est verbum Domini ad me, dicens*] Hoc cum superioribus nectitur, non revelationis tempore (est enim longum intervallum), sed per rerum cohærentiam. Nam quo tempore Hierosolyma obsessa, capta, exusta sunt, & post Godoliam interfectum deportatæ quæ in patria tenues resederant Iudæorum reliquiæ; deinde, quinto post capta Hierosolyma anno, à Chaldæis vastata Ammonitis & Moabitis, vicinæque regiones; post id Tyros obsessa per annos xii, mox Sidon aliæque urbes; omni hoc, inquam, tempore Ægyptus seditionibus bellisque civilibus fuit agitata. Eo verò

elapso tempore, cum jam appropinquaret tempus venturi in Ægyptum Nabuchodonosoris, Deus quæ generaliter dixerat, ea jam pressius signatiusque Prophetæ aperuit. Confer Ieremiam xli. 26.

18. *Nabuchodonosor Rex Babylonis servire fecit exercitum suum servitute magnâ adversus Tyrum*] Hoc dicit Deus: Nabuchodonosor totos annos xiii impendit in puniendis Tyriis, eaque in re gratam mihi operam præstitit. Nolo id sit sine magna mercede: Itaque pro ista opera bonam partem Ægypti ipsi dabo. Nam Tyrum non diripuerat, sed conditionibus sibi adjunxerat. Vide Hieronymum ad hunc locum: & quæ ex Philostrato Iosephus x. 11.

Omnis humerus depilatus est] *Attritus est*, nempe portando cophinos ad aggeres faciendos; ut rectè hic explicat Hieronymus.

19. *Accipiet multitudinem ejus*] Multos adducet captivos ex Ægypto.

20. *Et deprædabitur manubias ejus*] *Spoliabit spolia ejus: ἀξί λαφύρα ἀπὸ λαφύρων* [sumet prædam de præda], ut dicebant Ætoli. Sicut Ægyptii alios sunt populati, ita ipsos populabuntur Chaldæi.

Et erit merces exercitui illius] Rectè. nam *dedita urbis præda ad duces, expugnata ad militem pertinet*, ut ajunt Flaviani apud Tacitum Historiæ iii.

21. *In die illo pullulabit cornu domui Israël*] Id est, ad maximam dignitatem provehetur Daniel, instar Iosephi, cui ob id cornu tribuitur Deut. xxxiii. 17. Vide Daniel. vi. 2.

Et tibi dabo apertum os in medio eorum] Vbi tam multa abs te Iudæis, à Daniele Chaldæis, prædicta evenerint, auctoritatem jam majorem dicta tua apud populum habebunt. Vide supra xxiv. 27. & ibi dicta.

C A P V T X X X.

1. **E**T factum est verbum Domini ad me] Tria quæ sequuntur capita eodem pertinent quò finis capitis præcedentis: nempe ad bellum Nabuchodonosoris in Ægypto, & parte quæ Æthiopiam attingebat.

2. *Dies nubis*] *Atra dies*, ut dicunt Latini.

Tempus gentium] Nempe ad pœnam.

4. *Et erit pavor in Æthiopia*] In illis partibus quæ fœderatæ erant Ægypto.

Et destructa fundamenta ejus] Vires dirutæ.

5. *Et Libya*] Nam & Afri inter socios Ægypti, Ierem. xli. 9. & hinc belli in Africam prætextum sumsit Nabuchodonosor, ut alibi diximus.

Et Lydi] Socii & hi Ægyptiorum, Ieremiæ xli. 9.

Et omne reliquum vulgus] Miles mercenarius ex multis gentibus allectus. Lxx, οἱ ἐπίμικτοι [convenæ].

Et Chub] *Cubii* in Mareotide apud Ptolemæum.

Et filii terræ fœderis] Iudæi multi eadem calamitate involventur; Ieremiæ xli. 22. xli. 14. Lxx, ἐκ τῶν υἱῶν τῆς διαθήκης µε [ex filiis fœderis mei]. Nec aliter accipit in Commentario Hieronymus.

6. *Corruent fulcientes Ægyptum*] Socii & auxilia. *A turre Syenes*] *A Magdalo & Syene*, ut supra xxix. 10.

7. *Et dissipabuntur in medio terrarum desolatarum]* Desolabuntur ut qui maxime. Simile loquendi genus supra xxix. 12.

8. *Cum dederò ignem in Ægypto]* Incendio bellico.

9. *In trieribus]* Per Nilum. De trieribus vide Esaiæ xxxiii. 21.

10. *Cessare faciam multitudinem Ægypti]* Turbam ejus multum imminuam.

12. *Et faciam alveos fluminum aridos]* Nili ἀὐχας [fossas], ut hic in Commentario Hieronymus. Fossas dixit Sextus Aurelius, fluente lex unica C. de Nili aggeribus.

Terram & plenitudinem ejus] Fruges.

13. *Idola de Memphis]* De Memphide. Tibullus: Te canit atque suum proles miratur Osirim
Barbara, Memphiten plangere docta bovem.

Ovidius:

Neu fuge Niligeræ Memphitica sacra juvencæ.

Noph esse Memphidem dictum Esaiæ xix. 13.

Dux de terra Ægypti non erit amplius] Id est, Rex toti Ægypto imperans.

14. *Et disperdam terram Phatures]* Vide quæ dicta supra ad xix. 14.

Dabo ignem in Taphnis] Dicendum fuerat Tanis, ut hic habent Lxx & Chaldæus. Ea enim est *Ἰϣ*, Num. xiii. 22. Vide quæ diximus ad Matth. i. 21.

Et faciam judicia in Alexandria] Dicit in Commentario Hieronymus hoc nomen se posuisse per anticipationem, quæ προληψις dicitur, quia Alexandria condita est ubi No vetus fuerat. Diximus ad Ieremiam xlvi. 25.

15. *Et effundam indignationem meam super Pelusium]* *סין* [Sin] in Hebræo. Ità urbs illa dicta creditur quòd objecta esset à deserto Sin venientibus. Sed quid si uno puncto mutato Sain interpretemur cum Lxx?

17. *Juvenes Heliopoleos]* *חן* in Hebræo textu, quod rectè legi potest On, & sic scribitur Genes. xli. 45. Hi sunt Onii in Heliopolitano Nomo apud Ptolemæum.

Et Bubasti] Bubastus urbs, unde Bubastites Nomos. idem est nomen quod Hebræicè scribitur *בוסתן*.

18. *Et in Taphnis]* In Daphnis Pelusiis. Vide quæ ad Esaiam xxx. 4. & Ierem. xliiii. 7. 8.

Nigrescet dies] Vide quæ ad Matthæum xxiv. 29.

Ipsam nubes operiet] Suprà 3.

20. *Et factum est in undecimo anno]* Non multò post illam revelationem quæ perscripta est capite xxix.

21. *Brachium Pharaonis Regis Ægypti confregi]* Incepi jam exsequi decreta mea contra Aprien, Cyrenæis in eum concitatis.

Non est obvolutum, ut restitueretur ei sanitas] Malum ejus non modò non levabitur, sed & magis ingravescet in dies.

22. *Brachium ejus forte]* Lxx, τὰς βραχίονας αὐτῆς τὰς ἰσχυρὰς καὶ τεταμένους [brachia ejus valida & extenta] ubi τεταμένους [ordinata] malè fuisse in codicibus nonnullis scriptum notat hic Hieronymus.

24. *Et confortabo brachia Regis Babylonis]* Civile bellum excipietur ab externo.

Gement gemitibus interfecti] Vt gemere solet is qui ad mortem vulneratus est.

CAPVT XXXI.

1. **T**ertio mense] Duobus mensibus posterius hæc revelatio facta est quàm ea quæ proximè præcessit.

2. *Cui similis factus es in magnitudine tua]* Nempe Regi Assyrio perinde fastuoso, qui sicut à Chaldæis pessimè tractatus est, ità & ab eisdem tractabitur Rex Ægypti. Ipsam deinde Assyrii superbiam ac cladem aliis comparationibus illustrat, quò magis intelligat Ægyptius quid sibi sit expectandum.

3. *Quasi Cedrus in Libano]* Solent Reges excelsis arboribus comparari, Daniel. iv. 17. 18. 19. supra xvi. 3.

Inter condensas frondes elevatum est cacumen ejus] Ad nubes pervenit cacumen ejus. Nam *נ* etiam nubem significat. Lxx, εἰς μέσον νεφελῶν [in medium nubium].

4. *Aquæ nutrierunt illum]* Ingens aquarum abundantia, qualis in Tigridè & Nilo.

Et rivulos suos emisit ad universa ligna regionis] Est Metaphora: nam per rivulos intelligit arborum traduces, per traduces verò ἀλληγορικῶς [allegoricè] colonias.

5. *Propterea elevata est altitudo ejus]* Superbiit. Vide infra 10. nam sæpe hic & alibi in Prophetis res eadem repetitur.

6. *In ramis ejus fecerunt nidos omnia volatilia cæli]* Multæ gentes ad ejus tutelam confugerunt, supra xvii. 23. Daniel. iv. 9. 18.

Et sub frondibus ejus genuerunt omnes bestię saluum] Crevere populi fausta sobole.

8. *In paradiso Dei]* Loquendi genus idem quod supra xxviii. 13.

Omne lignum paradisi Dei] Id est, Babylonix, ubi quondam paradisos fuerat Adamo datus.

Et platani] *ערמנים* sive *ערמני* Chaldæis sunt castaneæ.

9. *Et æmulata sunt eum omnia ligna voluptatis]* Inviderunt ei arbores delicatissimæ.

11. *In manu fortissimi gentium]* Chaldæi.

Faciens faciet ei] Tractabit eum pro libitu.

Ejeci eum] De Imperio.

12. *Et succident eum alieni]* Succident eum extranei, id est, Chaldæi.

Et crudelissimi nationum] Terribiles in gentibus. *עריצים*, Græci modò vertunt δυνασταί [potentes], modò λοιμοί [exitiosi], interdum aliter.

Et projicient eum super montes] Vt solet fieri arboribus quæ in summis jugis positæ excinduntur.

Et in cunctis convallibus] Monti subjectis.

Et confringentur arbuta ejus in universis rupibus terræ] *אפיקים* modò torrentes significat, modò per μεταωνυμίαν [transnominatorem] locos depressos. Lxx hic: ἐν παντὶ πεδίῳ [in omni campo].

Et recedent de umbraculo ejus omnes populi terræ] Permiscet comparationis ἀπόδοσιν [redditionem], ut sæpe & hic & alii scriptores. Vide quæ diximus ad Matthæi xxi. 27.

13. In ruina ejus habitaverunt omnia volatilia celi] Redit ad comparationem. Hoc vult dicere, Trunco ejus insultarunt volucres & ferae. Allegoria est, Contemptus fuit ab omnibus.

14. Quamobrem non elevabuntur] Nè elevantor. Nec ponent sublimitatem suam inter nemorosa atque frondosa] Nè in sublime se efferant intra nubes. Vide supra 4.

Nec stabunt in sublimitate sua] Nè proceritati suae fidant.

Omnes traditi sunt in mortem] Redit ad ἀπόδοσιν [redditionem] de Assyriis illis viris summatibus qui cum Sennacheribo fuerant: unde colligere possit Aegyptius quid sibi exspectandum sit.

Ad terram ultimam] Ad infera terrae, ubi sunt sepulchra: εἰς τὰ κατώτερα τῆς γῆς [ad inferiora terrae], Ephesior. iv. 9.

In medio filiorum hominum, ad eos qui descendunt in lacum] Instar plebejorum qui dejiciuntur in foveam. כְּנִי אָדָם [filii hominis] Hebræis homines de plebe. Locutionem illam in medio habuimus supra xxix. & alibi.

15. In die quando descendit ad inferos] Sennacheribus ipse à filiis occisus, II Reg. xix. 37.

Induxi luctum] In omni Assyria.

Operui eum abysso, & prohibui flumina ejus, & coërcui aquas multas] Feci ut de eo abysso (ingens fluminum abundantia) se operiat. Operire se est lugentium. Per aquas autem populos intellige, Apocalypseos xvii. 15.

Contristatus est super eum Libanus] Id est, Syria, quae foederata Assyriis fuerat. Vide II Regum xviii. 34. In Hebræo est, Atris indui feci Libanum ejus causâ.

Et omnia ligna agri concussa sunt] Id est, omnes circum Principes. Vide supra 3.

16. Et consolata sunt in terra infima omnia ligna] Id est, eguerunt consolatione, ut solent lugentes. In terra, supple, sedentes; qui mos lugentium, Iob. ii. 13. Permiscet iterum comparationem & ἀπόδοσιν [redditionem].

17. Nam & ipsi cum eo descendunt in infernum ad interfectos gladio; & brachium uniuscujusque sedebit sub umbraculo ejus in medio nationum] Copula hic posita pro relativo pronomine; quod Hebræis non infrequens sensum obscurat. Rectè autem veritas: Nam & illi cum eo ad sepulchrum descendunt (ubi sunt qui gladio sunt interfecti) quicunque in ullis gentibus suam vim illius tutelae submiserunt. Fractis Assyriorum rebus, facile fuit Chaldæis Syros eorumque vicinos cladibus maximis afficere; Esaïæ xvi. 4.

18. Cui assimilatus es, ô inclyte] Intelligisne Rex Aegypti, cui futurus sis similis? exhibui tibi vivam fortunæ tuæ imaginem.

Ecce deductus es] Deduceris.

In medio incircumcisorum dormies] Quia circumcisio tibi ludibrio fuit, incircumcisi te undique claudent, mortemque tibi inferent. Vide simile supra xxviii. 10.

Ipse est Pharao, & omnis multitudo ejus] Lxx: ὅτι οὗτος ὁ Φαραὼν καὶ πάντες τὸ πλῆθος τῆς ἰσχύος αὐτοῦ [sic] Pharao & omnis multitudo potentiae ejus]. Sic Pharao, supple erit. Talem cum suis inveniet exitum qualem sub Assyrii exemplo depinxi.

CAPVT XXXII.

1. **D**odecimo anno in mense duodecimo] A deportatione Iechoniæ, ut numerat Ezechiel. Id verò est, excisis jam Hierosolymis, circa quod tempus Rex Amasis (ad quem hæc prædictio pertinet) contra Aprien se coepit erigere.

2. Draconi qui est in mari] Balenæ: nam & hæc dicitur.

10 Ventilabas cornu in fluminibus tuis, & conturbabas aquas pedibus tuis, & conculcabas flumina earum] Prodiens è mari in flumina turbabas aquas pedibus, quin & tota flumina conculcabas. Videtur similitudo ab Hippopotamo sumpta, cui ungulae quales bovi. Sensus est, Ex Imperio tuto egrediens vicinas civitates gentesque totas proterebas. Derivavimus תַּנְיָא à תַּנָּה [educere]; at Lxx à נָתַן [cornu petere]: vertunt enim ἐκέραιζες, id est, arietabas, nempe minores 20 pisces.

3. Expandam super te rete meum] Alios adducam qui te premant undique, supra xii. 13. xvii. 20.

Extraham te in sagena mea] Educam te è locis tuis.

4. Et projiciam te in terram] Vigorem tibi auferam, velut pisces in terram tracto, supra xxix. 5.

Habitare faciam super te omnia volatilia celi, & saturabo de te bestias universae terrae] Homines feri ac rapaces Aegyptum invadent, ac deprædabuntur. Vide 30 supra xxv. 5.

5. Et dabo carnes tuas super montes] Carnes hominum tuorum, quos interficient Chaldæi.

Sanie tuâ] Id est, tuorum.

6. Valles implebuntur ex te] Tuis. nam Rex & populus idem censentur.

7. Et operiam, cum exstinctus fueris, caelum] Cum exstinctus fueris, id est, cum splendor tibi ademptus fuerit, Iob. xviii. 5. Quod autem dicitur caelum opertum iri, stellas atras fore, Solem obductum nube, Lunam obscuram, solet quidem mœstitiæ habere significationem, ut diximus ad Matth. xxiv. 29. sed addendum insuper hic videtur, tantam stragem fore (nam huc illud pertinet quod sequitur, cum ceciderint vulnerati tui) ut vapores quos emittent cadavera adempturi sint celi siderumque conspectus. Lucanus ad Cæsarem:

Sed tibi tabentes populi Pharsalica rura
Eripiunt, camposque tenent, victore fugato.

Seneca Oedipode:

Obscura caelo labitur Phœbi soror,
Tristisque mundus nubilo pallet novo.
Nullum serenis noctibus sidus micat;
Sed gravis & ater incubat terris vapor.
Obtexit arces caelitum ac summas domos
Inferna facies.

Vide similem locum Esaïæ xxxiv. 4. & ibi dicta.

9. Et irritabo cor populorum multorum] Commovebo, ut hic Chaldæus; mœrore concutiam: nam כַּעַס per ἀθυμίαν [animo consternari], & הַכְעִים per ἀθυμίαν [animi consternationem] etiam verti solet, per καλῶς πονεῖν [abusionem] quandam.

Cum induxero contritionem tuam in gentibus super terras quas nescis] Vbi captivi Aegyptii in terras lon-

longinquas adducti certum attulerint nuntium cladis. Ità hic Lxx rectè.

10. *Et stupefcere faciam super te populos multos, & Reges eorum horrore nimio formidabunt super te, cum volare cœperit gladius meus super facies eorum*] Populos & Reges Afros intellige, ad quos per Ægyptum venere Chaldæi.

13. *Et perdam omnia jumenta ejus quæ erant super aquas plurimas, & non conturbabit eas pes hominis ultra, neque ungula jumentorum turbabit eas*] Sicut homines per vada transeuntes, & equi ubi aquatum ducuntur, turbidas faciunt aquas: ità Ægyptiorum pedites & equites populos vicinos, qui sub aquarum significantur nomine (ut suprâ 2.), solebant conturbare.

14. *Tunc purissimas reddam aquas eorum, & flumina eorum quasi oleum adducam*] Id est, quiescent illi populi à vi Ægyptia, ut bene hic explicat Chaldæus. Vide suprâ xxix. 9.

16. *Plañtus est, & plangent eum*] Sensus idem qui suprâ xxix in fine. Lamentabilis est hæc Prophetia; tamen sic eveniet.

Filiæ gentium plangent eum] Verbis similibus utentur, cognitis Ægypti malis

17. *In quintadecima mensis*] Dicti antè: id est, non multis diebus post revelationem quæ præcessit.

18. *Et detrahe eam ipsam, & filias gentium robustarum ad terram ultimam*] *Infinam*: id est, cane Ægypto velut mortuæ carmen, quale cani solet iis qui in sepulchrum demittuntur. Est autem totum hoc carmen προσωποποιία [personæ fictio] planè similis alteri quæ est de Assyrio apud Esaiam xiv. 10. Sicut Poëtæ ità & Prophetæ facere dicuntur quæ canunt.

19. *Quo pulchrior es*] *In quo melior es*, aliis scilicet gentibus quæ pares clades acceperè, amisso etiam imperio, quæ vita est gentibus.

Descende & dormi cum incircumcisis] Quandoquidem circumcisos sprevisi. Vide suprâ xxxi. 18.

20. *In medio interfectorum gladio cadent*] Cecidere Ægyptii. Loquitur enim jam quasi in re præsentè. Simile illud Lucani:

— sed illos

Magna premit strages, peraguntque cadavera partem

Cadis: viva graves elidunt corpora trunci.

Gladius datus est] *Gladio data est Ægyptus*. Ità Chaldæus.

Attraxerunt eam, & omnes populos ejus] *Detrahite eam*, nempe in sepulchrum. Loquitur quasi ad libitinarios.

21. *Loquentur ei*] Gratulabuntur adventum. Vide locum jam dictum Esaiæ.

22. *In circuitu illius sepulchra ejus*] Id est, *jacent in turba mortuorum*. Sic & eadem verba repetita sume.

23. *Quorum data sunt sepulchra in novissimis lacis*] *Quorum sepulchra sunt in parte aliqua foveæ*, communis scilicet multis.

24. *Ibi Elam*] *Elymæi*. Gentes illas nominat quæ in auxiliis Assyrio fuerant.

Et portaverunt ignominiam suam] Pœnam superbæ, partim à Deo prostrati ad mœnia Hierosolymorum, partim victi à Babyloniis.

25. *In medio interfectorum posuerunt cubile ejus*] Arcam sepulchralem.

In universis populis ejus, in circuitu ejus sepulchrum illius] *Vt turba tota illa esset circa sepulchrum ejus*. Sic & infrâ sume 26.

26. *Ibi Mosoch*] Cappadoces eorumque vicini. Vide suprâ xxvii. 13.

Thubal] Iberi Asiatici. Vide ibidem.

27. *Et non dormient cum fortibus*] Hi omnes ignavia suæ pœnas dant; non seorsim jacent, sed in unam aliquam fossam congesti, ut victis fieri solet. Lucanus post prælium Pharsalicum:

— petimus non singula busta,

Discretosque rogos: unum da gentibus ignem.

Cadentibusque & incircumcisis] Qui incircumcisi quidem erant & impii, attamen fortes & magnanimi.

Qui descenderunt ad infernum cum armis suis, & posuerunt gladios suos sub capitibus suis] Id est, *positos habuerunt*. Victores non singula tantum habebant sepulchra, sed & in virtutis honorem cum armis suis sepeliebantur, I Maccab. xiii. 29.

Et fuerunt iniquitates eorum in ossibus eorum] Melius, *Et habitacula pro ossibus eorum*, data sunt, scilicet egregia, aut solatia. nam ין Arabibus est solatium. Statius:

Dat solatia grandibus sepulchris.

Illustribus monumentis testata est eorum virtus.

28. *Et tu ergò in medio incircumcisorum*] *At tu (Ægypte) in turba impiorum jacebis*, ut victi solent.

Dormies cum interfectis gladio] Non cum victoribus.

29. *Ibi Idumæa*] *Idumæi*, socii itidem Assyriorum.

Qui dati sunt cum exercitu suo cum interfectis gladio] Qui & ipsi inter victos fuere.

Et cum his qui descendunt in lacum] Inter eos qui promiscuè in communem foveam dejiciuntur.

30. *Ibi Principes Aquilonis omnes*] Tyrii, qui Iudæis ad Aquilonem, victi multis præliis à Chaldæo, & ad deditionem redacti, suprâ xxvi. xxvii. xxviii.

Et universi venatores] Melius sumes pro nomine proprio, & vertes *Sidonii*: nam & hi victi à Chaldæis, suprâ xxviii. 21. nec aliter hic Chaldæus.

Qui deducti sunt cum interfectis] Rectè. At Lxx pro אשור [qui] legere אשור אֲשֹׁר [Assur].

31. *Vidit eos Pharao, & consolatus est*] In Hebræo: *Videbit eos* (aliquando) *Pharao*. Vbi morietur Amasis videbit tot alios ab Assyriis malè tractatos. Est iterum προσωποποιία [personæ fictio], quâ mortuis sensus affingitur.

32. *Quia dedi terrorem meum in terra viventium*] Ità legitur in margine; at textus habet חתיתו [terrorem ejus], τὸν φόβον αὐτοῦ Lxx: quia permisi ut Ægyptus tempore Necaonis terrori esset Iudæis. Terra viventium Iudæa, suprâ xxvi. 20. Sic accipit & Chaldæus.

Dormivit] *Morietur*. Lxx, κοιμηθήσεται [dormiet]: id est, jacebit cum mortuis.

60 *In medio incircumcisorum cum interfectis gladio*] Nam corpus Amasis post mortem exemptum monumento & igne crematum est, quod turpe censent Ægyptii: Herodotus Thaliâ.

CAPVT XXXIII.

2. **L**oquere ad filios populi tui, & dices] Illis scilicet qui jam cum Sedecia erant deportati. Est idem sensus qui suprà III. 17. sed pro necessitate temporum repetitur.

Terra cum induxero super eam gladium] Locutio transposita more Hebræo, pro, Vbi gladium (hostilem) super regionem aliquam introduxero: id est, ubi hostes regioni appropinquant, quod sine meo decreto, aut permisso non fit.

Et tulerit populus terræ virum unum de novissimis suis] Si tantam diligentiam debet aliquis à populo constitutus, quantam is qui à Deo?

4. Et non se observaverit] Non sibi caverit.

Sanguis ipsius super caput ejus erit] Ipsi, & quidem soli, imputabitur malum quod ei evenit.

6. Et tulerit de eis animam] Aliquem.

Ille quidem in iniquitate sua] Culpâ suâ: quia perpetuò sibi cavere debent qui in bello sunt.

Sanguinem autem ejus de manu speculatoris requiram] Punietur & ille, qui quamvis negligentes excitare debuit. Etiam segnitia crimen in milite delictum est. L. Omne. D. de re Militari.

7. Et tu fili hominis] O fili hominis. אָהָב [tu] vice vocativi.

8. Impie, morte morieris] Subest enim tacita conditio, si maneat talis, suprà XVIII. & mox IO. Morte morieris: id est, malâ morte peribis, ante diem.

9. Animam tuam liberaſti] Quod suprà dixit salvabit: vitam tuam servasti.

10. Iniquitates nostræ & peccata nostra super nos sunt] Vult Deus ut criminum poenas luamus. Factum, infectum fieri nequit.

Et in ipsis nos tabescimus] Nempe ex Legis edicto, Levitici xxvi. 39.

11. Nolo mortem impii] Comparatè dictum. Sensus idem qui suprà XVIII. 23. 32.

Vt convertatur] Aliam ineat viam.

Quare moriemini] Suprà XVIII. 31.

12. Iustitia iusti] Hæc quoque omnia transumpta ex capite XVIII.

In quacunque die peccaverit] פָּשָׁע [prævaricari] est Deum, aut Dei vias deferere.

17. Non est æqui ponderis via Domini] In Hebræo: non est æqua, ut & suprà XVIII. 25. & hic infrà 20. Via, id est, agendi ratio.

21. Et factum est in duodecimo anno, in decimo mense, in quinta mensis] Anno & quatuor mensibus diebusque aliquot post captam Urbem, ita ut commodè nuntius Babylonem pervenire potuerit. Accidit hoc ante postremam revelationem de Ægypto. Res ad Ægyptum pertinentes interrumpere Propheta noluit, sed seriem rerum secutus est, quod & Historici sæpe faciunt.

Venit ad me qui fugerat de Ierusalem] Ità ut Deus ei prædixerat suprà xxiv. 26.

22. Aperuitque os meum] Præceperat mihi Deus ut liberè, & cum auctoritate loquerer, suprà xxiv. 27.

24. Qui habitant in ruinosis his super humum Israël] In ruinis Urbis & oppidorum cum Godolia,

Vnus erat Abraham, & hereditate possedit terram] Id est, jus in ea habitandi ac pecora pascendi.

Nos autem multi sumus, nobis data est terra in possessionem] Si ille cum vernis trecentis se inter tot infestos homines tutari potuit, multò magis nos tantò plures jus nostrum retinebimus.

25. Qui in sanguine comeditis] Contra legem Levit. vii. 26. & multò antiquiorem omnibus hominibus datam Geneseos ix. 4.

Oculos vestros levatis] Vt solent precantes, suprà XVIII. 6.

Ad immunditias vestras] Ad idola.

Et sanguinem funditis] Homicidia perpetratis.

Numquid terram hereditate possidebitis?] Promissa fuerat vobis sub conditione, quam non impletis. Non talis fuit Abraham. Vide Iohan. viii. 39.

26. Stetistis in gladiis vestris] Confisi viribus vestris nihil non audetis. Ità hic Chaldæus. Hæc ad homicidia pertinent.

Fecistis abominationes] Hoc ad idololatriam.

Et unusquisque uxorem proximi sui polluit] Vix quisquam est qui ab adulteriis se temperet.

27. Qui in ruinosis habitant] In ruinis illis aut Urbis, aut oppidorum.

Gladio cadent] Partim Ismaëlis filii Nathaniae, partim Chaldæorum Godoliae necem ulciscendum, II Regum xxv. 23. & sequentibus.

Et qui in agro est, bestiis tradetur ad devorandum] Suprà v. 17. xiv. 15. 21.

Qui autem in præsidiis & speluncis sunt] Præsidia intelligit loca munita, ad quæ, ut & ad speluncas, neque hostes, neque bestiae facillè penetrant.

Peste morientur] Convenit hoc cum illis locis modò citatis ex superioribus.

28. Et dabo terram in solitudinem] Nempe absumtis per tot mortes ac captivitates hominibus, Ieremiæ iv. 27. xii. 11. xviii. 16.

Eò quòd nullus sit qui per eos transeat] Ità ut nullus sit qui per eos (montes) transeat. Non modò nullus ibi habitabit, sed nec viator quisquam iter isthac capere audebit, metu ferarum & cæli pestilentis.

30. Loquuntur de te juxta muros] Intra parietes. De deportatis loquitur.

Et in ostiis domorum] Id est, vestibulis.

31. Et veniunt ad te quasi si ingrediatur populus] Sicut discipulorum catervæ ad doctores venire solent. Ità hic Chaldæus.

Et sedent coram te populus meus] Id est, quasi essent populus meus: quasi essent mei, cum non sint.

Et audiunt sermones tuos, & non faciunt eos] Non eo magis se corrigunt.

In canticum oris sui vertunt illos] Non magis tua verba curant quàm si ad tibiam aliquis caperet: id enim נָא. Vide Geneseos iv. 21.

Et avaritiam suam sequitur cor eorum] Dum tu loqueris, illi de quæstu per artes iniquas faciendo cogitant.

32. Et es iis quasi carmen musicum quod suavi dulcique sono canitur] Es eis quasi cantus tibie dulce sonantis, aut periti psallere. Eloquentiam tuam laudant, res non curant. Tales sunt usque hodie multi in Ecclesiis, ait ad hunc locum Hieronymus, qui ajunt, Venite audiamus illum, & illum mirâ eloquentiâ prædicationis

tionis sua verba volventem, plurimique commovent & vociferantur, & jactant manus.

33. Et cum venerit quod prædictum est] At nunc cum quod prædixeras (de Urbis excidio) venerit.

Ecce enim venit] Certò enim evenit,

Tunc scient quod Prophetes fuerit inter eos] Negare non poterunt te ad ipsos à me fuisse missum: ignorantiae velum culpis suis nullum poterunt obtinere.

CAP V T XXXIV.

2. DE pastoribus Israël] Excisà jam Vrbe, causas Propheta excidii commemorat, Principum (qui pastores dicuntur Ieremiæ II. 8. III. 15. x. 21. XXII. 22. XXIII. 1. XXV. 34. 35. 36. & Platoni de Repub. IV.) crimina, deinde & populi.

Qui pascebant semetipsos] Hoc unum agebant ut ipsi ditescerent.

Nonne greges à pastoribus pascuntur?] Id est, Nonne id officium est pastorum gregem pascere?

3. Lac comedebatis, & lanis operiebamini] Magna tributa exigebatis à populo. Bis mulget in hora, ait Virgilius.

Et quod crassum erat occidebatis] Divites occidebatis per calumniam, ut bonis eorum potiremini.

Gregem autem meum non pascebatis] Nullam ejus habebatis curam. Vide quæ dicta ad Ioan. x. 12.

4. Quod infirmum fuit non consolidastis] Pecudem languidam non roborastis: bonis alimentis scilicet.

Quod agrotum non sanastis] Sunt enim & sua pecudibus mala & medicamina.

Quod confractum est non alligastis] Non obligastis vulnera à lupis fortè facta.

Quod abjectum est non reduxistis] Si quæ in foveam lapsa erat, non eduxistis. Vide Matth. XII. 11.

Quod perierat non quaesistis] Si quæ à grege aberraverat; Matth. xv. 24. Lucæ xv. 6.

5. Et dispersæ sunt oves meæ] Huc illuc, aliæ aliò: Matth. XXVI. 31. Marci XIV. 27. Bene dixit oves meæ; neque enim erat in Principum patrimonio populus.

Eò quod non esset pastor] Bonus scilicet & gregis amans.

Et factæ sunt in devorationem omnium bestiarum agri] Prædæ fuere Syris, Ammonitis, Moabitis, Assyriis, Aegyptiis, Chaldæis.

Et dispersæ sunt] Abducti in terras varias Israëlita.

6. Erraverunt greges mei in cunctis montibus, & in universo colle excelsò] In cultibus idololatricis, qui in locis eminentibus exerceri solebant.

10. Ecce ego ipse super pastores, requiram gregem meum] Requisivi; id est, propterea Sedeciam liberosque ejus, & Principes alios, gravissimè punivi.

Cessare faciam eos] Cessare feci eos.

11. Ecce ego ipse requiram oves meas] Ipse eorum curam geram peculiarem, per Prophetas eos invitando ad vitam meliorem. שרר sæpe est curam gerere.

12. Sicut visitat pastor gregem suum] Vbique inquit.

Liberabo eas de omnibus locis] Reducam Iudæos ex

omnibus locis Imperii Babylonici, imò & ex Aegypto, & aliunde.

In quibus dispersæ fuerant in diebus nubis & caliginis] Tempore atro ac tenebroso, id est, pleno miseriis. Sic suprà xxx. 3.

13. In rivis] Ad rivos, Psalmo XXIII. 2.

Et in cunctis sedibus terræ] In caulis.

14. In pascuis uberrimis pascam eas] Psal. XXIII. 1. 2.

15. Ego eas accubare faciam] Virgilius:

Ille latus niveum molli fultus hyacintho,

Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas.

16. Et quod pingue & forte custodiam] Servabo in bona valetudine.

Et pascam illas in iudicio] Id est, ut oportet.

17. Vos autem greges mei] Venit Deus ad peccata populi.

Ecce ego iudico inter pecus & pecus arietum & hircorum] De omnibus quod jus est statuam, etiam de iis qui in plebe maximè eminent, qui sub hircorum & arietum nomine comprehenduntur.

18. Nonne satis vobis erat pascua bona depasci] Hoc ad arietes & hircos maximè pertinet, id est, ad opulentos in plebe. Vide Iacobi II. 6.

Insper & reliquias pascuarum vestrarum conculcatis pedibus vestris] Gravi fenore exfugitis pauperum facultates. Vide suprà XVII. & XXII. 12. Esaiæ XXIV. 2.

Pedibus vestris turbabatis] Alià similitudine idem dicit.

19. Et oves meæ his quæ conculcata pedibus vestris fuerant pascebantur] Tenuiter scilicet.

Et quæ pedes vestri turbaverant hæc bibebant] Mœrore pleni.

20. Inter pecus pingue & macilentum] Inter divites & pauperes: hos vindicabo, illos puniam.

21. Pro eo quod lateribus & humeris impingebatis, & cornibus vestris ventilabatis omnia infirma pecora] Arietabatis: id enim est κερᾶτιζεν.

Occursare capro (cornu ferit ille) caveto.

40 Humeris posuit pro armis. Solent pecudes minores à majoribus trudi atque incurfari.

Donec dispergerentur foras] Ad tempus usque deportationis.

22. Salvabo gregem meum] Idem sensus qui suprà 13.

23. Et suscitabo super eas pastorem unum qui pascat eas, servum meum David] Zorobabelem, qui Davidis progenitoris sui nomine appellatur. Vide Ieremiæ XXIII. 5. XXXIII. 15.

25. Et faciam cum eis pactum pacis] Fœdus meum per Prophetas cum illis innovabo. Vide Nehem. x.

Et cessare faciam bestias pessimas de terra] Quod fieri solet ubi terra multum & habitatur & colitur.

Et qui habitant in deserto securi dormient in saltibus] In Hebræo: Et habitabunt in deserto confidenter, & in silvis dormient. Ità omnia plena erunt hominibus.

26. Et ponam eos in circuitu collis mei benedictionem] In Hebræo: Et dabo illis (silvis) & omnibus (locis) quæ sunt circa collem meum (in circuitu Hierosolymorum) res prosperrimas.

Et deducam imbrem in tempore] Demittam.

Pluvie benedictionis erunt] Is imber erit prosperans res ipsorum.

27. *Et dabit lignum agri fructum suum*] Arbores erunt fertiles : quod plerumque evenit in solo priorem exhausto.

Et terra dabit germen suum] Fruges.

Cum contrivero catenas jugi eorum] Numellas. Vide Esaiam LVIII. 6. & 9.

28. *Habitabunt confidenter*] Quod certè verissimum fuit non exiguo post reditum tempore.

29. *Et suscitabo eis germen nominatum*] Posteritatem celeberrimam : quod maximè contigit Macchabæorum tempore. Vide Esaiæ LX. 21.

Et non erunt ultra imminuti fame in terra] *Non ultra tabescent fame*, nempe ut olim, suprà v. 12. 16. VI. 11. 12. VII. 15. XII. 16. & alibi.

Neque portabunt ultra opprobrium gentium] Non erunt ludibrio.

30. *Cum eis*] Ipsis fautor & adjutor.

31. *Vos autem greges mei, greges pascuæ meæ homines estis*] Id est, quæ in pecudibus figuravi, hæc non ad pecudes, sed ad homines, & quidem Iudæos, pertinent. Istæ pecudes sunt homines, sicut boves sunt anni Genes. XLI. 26.

C A P V T X X X V.

2. *Adversum montem Seir*] Quæ est Idumæa, Genesios xxxvi. 9.

3. *Ecce ego ad te mons Seir*] Venio nempe, ut jam sæpe suprà

Dabo te desolatum atque desertum] Idem est quod prædicitur Ieremiæ xlix. 7. ubi vide.

5. *Eò quòd fueris inimicus sempiternus*] Heres odii quod Esau in Iacobum gessit.

Et concluderis filios Israël in manus gladii] Id est, perfugium ipsis negaveris, cum ab Assyriis, ac deinde à Chaldæis premerentur.

In tempore iniquitatis extremæ] Locutio eadem quæ suprà xxi. 25. 29. cum pænæ Iudæorum tempus venisset.

6. *Sanguini tradam te*] In Hebræo, *In sanguinem faciam te* : cædi te exponam.

Et sanguis te persequetur] Cædes.

Et cum sanguinem oderis] In Hebræo : *Quia odisti non sanguinem*, id est, vitam amasti sanguinariam.

7. *Auferam de eo euntem & redeuntem*] Simile suprà xxxiii. 28.

8. *Et implebo montes ejus occisorum suorum*] Cadaveribus ipsorum.

9. *In solitudines sempiternas tradam te*] Id est, longas.

10. *Eò quòd dixeris, Duæ gentes & duæ terræ meæ erunt*] Sperasti te primùm Salmanasaris dono posse consequi terram & captivos Samariæ, deinde à Chaldæis terram Iudæam, & captivos indè factos : qualem spem etiam Ammonitæ acceperant, Ieremiæ xlix. 1.

Cum Dominus esset ibi] Sperasti hæc cum adhuc Templum meum staret.

11. *Faciám juxta iram tuam, & secundùm zelum tuum*] Quomodo tu ex ira & ambitione Iudæis nocuisti, sic & ego tibi nocebo.

12. *Nobis ad devorandum dati sunt*] Id est, in prædam.

13. *Insurrexistis super me ore vestro*] Nempe

dicentes me non satis potentem ad Iudæos tuendos.

Et derogastis adversum me verba vestra] *Multiplicastis* : multa contra me dixistis.

15. *Sicuti gavisus es super hereditatem domus Israël, eò quòd fuerit dissipata*] Quæ ἐπιχαίρεσθαι [lætitia de alienis malis] describitur Psalmo cxxxvi. 7.

C A P V T X X X V I.

10 1. *Propheta super montes Israël*] Vt suprà vi. 2. est consolatio Iudæorum.

2. *Eò quòd dixerit inimicus*] *Iste inimicus*, nempe Idumæus, de quo actum modò.

Altitudines sempiternæ] Montes isti immobiles.

3. *Conculcati per circuitum*] In Hebræo, *absorpti*. *Ascendistis super labium linguæ*] Facti estis fabula, Ieremiæ xxiv. 9.

4. *Subsannatæ à reliquis gentibus per circuitum*] Idumæis, Ammonitis, Moabitis.

20 5. *Quoniam in igne zeli mei locutus sum*] In Hebræo : *Nisi locutus sum*, supple, *nè Deus habeat*.

Dederunt terram meam sibi in hereditatem] Sperarunt se ejus dominos fore, ut suprà xxxv. 10.

Et ejecerunt eam ut vastarent] In Hebræo : *Vt expulsio ejus* (populi Iudaici) *in prædam*, supple *Idumæis cederet*.

6. *Confusionem gentium*] Contumelias.

7. *Ego levavi manum meam*] Iuravi, ut Genesios xiv. 22.

30 8. *Vos autem montes Israël ramos vestros germine- tis*] *Frondes vestras proferatis*. Ità enim קנע sæpe sumitur.

9. *Ego ad vos*] Bono sensu : id est, *favebo vobis*. alibi contrà.

11. *Habitare vos faciam sicut à principio*] Id est, ut olim.

12. *Non addes ultra ut absque eis sis*] Hebraïsmus, pro non ultra sine eis eris.

13. *Devoratrix hominum es*] Propter sanguinem Iudæorum in Iudæa fufum.

Et suffocans gentem tuam] Propter famem quæ ibi fuerat.

15. *Non amittes amplius*] In Hebræo, *Cadere facies*.

17. *Iuxta immunditiam menstruata facta est via eorum coram me*] Vide Esaiæ lxiv. 6.

18. *Pro sanguine quem fuderunt super terram*] Propter cædes injustas.

Et in idolis suis polluerunt eam] Hebraïsmus, quem sic resolvas : & pro idolis quibus eam polluerant.

20. *Ingressi sunt ad gentes*] Abducti.

Et polluerunt nomen sanctum meum] Occasionem dederunt gentibus mihi obloquendi.

21. *Et peperci nomini sancto meo*] *Peperci* (Iudæis, id est, servavi reliquias) *propter nomen meum* ; nè impotens putarer.

22. *Non propter vos ego faciam*] Id est, non quòd vos steteritis fæderi, suprà xvi. 61.

23. *Sanctificabo nomen meum magnum*] Efficiam ut appareat potentia mea.

60 *Coram eis*] Sic & Chaldæus & Græci, qui omnes legere לעיניהם [in oculis eorum], non ut nos habemus לעיניכם [in oculis vestris].

24. Con-

24. *Congregabo vos de universis gentibus*] Babylo-
nici Imperii, & aliunde, suprà xxxiv. 12.

25. *Effundam super vos aquam mundam*] Pia Pro-
phetarum monita, quæ non corpus purgabunt, ut
aqua illa asperfusionis memorata Numer. xix. sed
animum. Præparamenta hæc sunt ad Euangelium
& ad Baptismum. Malè Iudæi hæc referunt ad tem-
pus post Resurrectionem.

26. *Et dabo vobis cor novum, & spiritum novum*]
Vide suprà xi. 19.

27. *Et spiritum meum ponam in medio vestri*] Id
est, Prophetas egregios, quales Aggæus, Zacha-
rias, Malachias.

Et faciam ut in præceptis meis ambuletis] Nihil ex
mea parte omittam.

28. *Eritis mihi in populum*] Mihi parebitis.

Et ego ero vobis in Deum] Vobis bene faciam.

29. *Et salvabo vos ex universis inquinamentis ve-
stris*] Cultibus idololatricis; ad quos postea Iudæi
universim relapsi non sunt.

Et vocabo frumentum, & multiplicabo illud] Arva
erunt frugifera. At sublimius verba hæc in Christo
impleta: Matthæi xiv. & xv.

30. *Fructum ligni*] Poma, amygdala, balsamum.

Et genimina agri] Vvas.

31. *Recordabimini*] Id est, pudeat vos; ut se-
quentia explicant.

33. *In die qua mundavero vos ab omnibus iniquita-
tibus vestris*] Pœnas abstulero.

35. *Destitutæ atque suffossæ*] In Hebræo: Deso-
latæ & dirutæ.

36. *Et scient gentes quæcunque derelictæ fuerint in
circuitu vestro*] Nam quædam abductæ sunt, ut
Ammonitæ, Moabitæ, Idumæi.

Plantavique inculta] Consevi.

37. *Adhuc in hoc invenient me domus Israël*] In
Hebræo, *quærar*; sed est μεταλήψις [transsumptio].
vult enim dicere, *Hoc quoque ipsorum precibus con-
cedam.*

38. *Multiplicabo eos sicut gregem hominum*] Mul-
tiplicabo eos homine (id est, hominibus) sicut grex
multiplicari solet.

*Vt gregem sanctum, ut gregem Ierusalem in solemni-
tatibus ejus*] Sicut grex, inquam, non quilibet, sed
optimarum pecudum, unde victimæ solent sumi &
deduci Hierosolyma die Paschatis, Pentecostes &
Tabernaculorum.

Gregibus hominum] Ex similitudine sumit μετα-
φοράν [translationem].

CAPVT XXXVII.

1. **E***T eduxit me in Spiritu Domini*] Melius, Do-
minus: significat non corpore se translatum,
sed hæc vidisse ἐν ὀπτασίᾳ [in visione], ut suprà viii.
3. Vide ii Corinthior. xii. 2.

In medio campi qui erat plenus ossibus] Populus in
captivitatem deductus desinit esse populus, ideoque
optimè comparatur ossibus aut corpori mortuo. Vi-
de nostra de Iure Belli ac Pacis lib. ii. cap. ix. Sic
oppidorum cadavera dixit Sulpitius in epistola ad Ci-
ceronem. Campus hic Mesopotamiam refert, &
loca vicina.

2. *Siccæque vehementer*] Ævo consumta.

3. *Putasne vivent ossa ista*] ? Putasne id fieri
posse?

Domine Deus, tu nosti] Potes omnino; quid ve-
lis tuum est nosse. Magna fides Prophetæ, & imago
fidei Christianæ, quæ resurrectionem ex mortuis
credit.

4. *Ossa arida audite verbum Domini*] Προσωπο-
ποιία [personæ fictio], eò excusatio quòd per ossa
homines captivi intelligantur.

5. *Introram in vos spiritum*] Vitalem: per
quem intelligitur libertatis & statûs restitutio.

6. *Dabo super vos nervos, & succrescere faciam su-
per vos carnes, & superextendam in vobis cutem, &
dabo vobis spiritum*] Hieronymus: Primum ossa cum
aliis ossibus nervorum vinculis colligantur; deinde im-
plentur carnibus, & desuper ob pulchritudinem exten-
ditur cutis, quæ nudarum carnum operiat seditatem:
& tunc accipiunt spiritum, qui vivere ea faciat.

7. *Factus est autem sonitus*] Significans Cyri
edictum.

Accesserunt ossa ad ossa] Vt nervis ligarentur.

9. *A quatuor ventis venit spiritus*] Collectionem
significans populi ex cunctis regionibus. Simile lo-
quendi genus Jeremiæ xlix. 36. suprà v. io. xii.
14. xvii. 21. Vide quæ ad Matthæi xxiv. 31.
Apocalypses vii. i.

11. *Ipsi dicunt, Aruerunt ossa nostra*] Id est, res
nostræ sunt deploratæ, spes nulla superest.

30 *Abscissi sumus*] Chaldæus, *perimus*: nempe ut
membrum à corpore avulsum. In Hebræo, *abscissi
sumus nobis*: alii ab aliis longè divulsi.

12. *Aperiam tumulos vestros*] Faciam vobis quasi
tumulos aperiri: vitam civilem vobis reddam.

16. *Sume tibi lignum unum*] Tabellam, ut hic
Chaldæus.

Iudæ & filiorum Israël sociorum ejus] Id est, &
Benjaminis.

Super illud Ioseph] Id est, super tabellam Iosephi
posteris dicatam.

Ephraim] Quia in ea tribu regnum fuit.

Et cunctæ domui Israël] Tribubus aliis.

Sociorumque ejus] Scribe sociorum ejus, per ἐξή-
γησιν [explicationem] præcedentis: nam reliqua do-
mus Israël ita socii erant Ephraïmo quomodo Ben-
jamin Iudæ erat socius.

50 *Ecce ego assumam lignum Ioseph quod est in
manu Ephraim, & tribus Israël quæ sunt ei adjunctæ,
& dabo eas pariter cum ligno Iudæ, & faciam eas in
lignum unum*] Quod fuit in manu Ephraim, id est,
quæ pars regnata fuit ab Ephraïmi posteris. Hæc
Prophetia plenum in illis tribubus effectum habuif-
set, si illæ ad Deum seriò se convertissent; nunc
quia pauci id fecere, paucis profuit. Vide quæ di-
cemus ad caput xlvii. 13. In omnibus promissis
& minis Dei tacitam subesse conditionem ipse dixit
Ezechiel xxxvii. 13. & Jeremias xvi. 9.

Et erunt unum in manu ejus] In Hebræo: *in manu
mea*, sub mea tutela. Sic Chaldæus.

60 *Et Rex unus erit omnibus imperans*] Zoroba-
bel, de quo suprà xxxiv. 23. Is enim, quanquam
Regium nomen ob reverentiam Persici Imperii non
assumit, à suis tamen pro Rege habitus fuit.

23. *Neque*

23. *Neque polluentur ultra in idolis suis*] Suprà xxxv i. 29.

Et emundabo eos] Pœnas auferam, ut sup. xxxv i. 33.

24. *Et servus meus David Rex super eos*] Ità dicitur Zorobabel, quia ex Davidis erat sanguine, & virtutum ejus imitator. Vide suprà xxxiv. 24.

In judiciis meis ambulabunt, & mandata mea custodient, & facient ea] Vide Esaiæ Lxv. 20.

25. *Vsque in sempiternum*] עולָם, id est, longissimo tempore.

26. *Fœdus pacis*] Suprà xxxiv. 25.

Et dabo sanctificationem meam in medio eorum] Sacra ceremoniasque. Sic & mox 28.

27. *Et erit tabernaculum meum in eis*] In Hebræo, *Habitaculum meum*; sic & Chaldæus: Lxx, κατὰ σκηνώσεις. Ità vocatur Templum Psal. cxxxii. 5.

C A P V T XXXVIII.

2. **P**One faciem tuam contra Gog] Nè Iudæi, qui longam illam post reditum felicitatem sibi promitti intellexerant, mirarentur si quid postea incommodi eveniret, voluit Deus eos monere non defore tempora quibus bonorum fides exploraretur: quod nunquam factum est magis quàm sub Antiocho Illustri, de quo & Daniel tam multa prædixit; ut ipsâ prædictione piæ mentes armarentur. Vult ergò Deus per Ezechielem hoc quoque prædici, Si qui Reges populum Iudæum ob religionem vexaverint, non impunè id eis futurum. Designat autem Antiochum ex populis quos possidebat. Itaque versio optima est ad Gog & Magog terræ Principem. Polychronius ad hunc locum: Επάγχε γένεσθαι ἄρχοντα ῥὼς καὶ Θούλ, ἵνα εἴπῃ τὸς ἐκ διαφόρων συλλεγέμενους ἔθνεσσιν ὥστε καὶ πρὸς ἕνα, ὡς οἶμαι, Ἀντίοχον ἔ διαλέγεται, ἀλλὰ πρὸς αὐτὸ τὸ σῶσθαι [Inducit ergò Principem Ros & Thobal, ut significet illos ex multis gentibus collectos; neque enim, ut arbitror, sermo est ad Antiochum solum, sed ad corpus ipsi subditorum]. Ante Ezechielis tempora Lydiam & vicina Asiæ loca Gyges possederat, à quo nomen habet *Gygæus lacus*, unde antiquitus tota regio nominata. Homerus antiquior Ezechiele: Τῇ Πυλαμμένε, τὴν Γυγαίην τέκε λίμνη.

[Atque Pylæmenidæ, quos Gygæa edidit unda.]

Holem Hebræum solet pro u poni, ut in Cyri nomine videre est. Sic מור *Æolibus* μύρρα [myrrha]. Lydia cum locis vicinis in parte fuit Lagidarum, quorum ex genere Antiochus. Vide Appianum Syriacis, ubi in his quæ ab Antiocho Magno possessa ponit Sardes, Pergamum, Phrygiam, Æoliam, & Ioniam Asiæ. Nominatur autem Gygæa primo loco ob ingentes divitias, quæ eam regionem celeberrimam fecerant. Archilochus:

Ὅ μοι τὰ Γύγεω τὴν πολυχρῆστα μέλει.

[Non curo Gygis divitis pecunias.]

Anacreon:

Ὅ μοι μέλει Γύγας τὴν Σαρδέων ἀνακτῶ.

[Nil Lydiorum curo Regem Gygen potentem.]

Alpheus Mitylenæus:

Ὅκ ὄλβον πολυχρῆστον οἶα

Γύγης.

[Non auri cumulos anbelo

Gygæ. ————]

Et proverbium apud Græcos γύγεω τάλαντα [Gygis talenta]. Vide & Herodotum libro primo, & Pausaniam in Laconicis.

Terram Magog] Syriam, in qua Hierapolis, dicta *Magog*, Plinius v. 23. Syriam fuisse Antiochi majorumque ejus omnes norunt. Vide Livium, Polybium, Appianum.

Principem capitis Mosoch] Melius vertas, ut dicere cœpimus, *Gog & terræ Magog Principem, caput Mazacæ*, id est, Cappadociæ. Græci ῥος [Ros] putarunt esse proprium nomen, verteruntque ῥὼς, quod posteriores Græci ad Russiam traxere ineptè.

Et Thubal] *Caput Mazacæ & Iberiæ Asiaticæ*. Cappadoces fuisse in auxiliis Antiochi Magni posterorumque ejus docet nos Appianus. His propinqua Iberia Asiatica. Vide Ptolemæum in Colchide. *Caput* hic est princeps fœderis. Cappadoces, Phryges, Galatas, Iberos, Persas, Æthiopas in exercitu Antiochi ex historiis Græcis ponit & Polychronius.

3. *Ad te Gog Principem*] *Ad te Principem Gygææ. Capitis Mosoch & Thubal*] *Qui caput es Cappadociæ & Iberiæ*: id est, in fide tua habes illas gentes.

4. *Circumagam te, & ponam frænum in maxillis tuis*] Ducam te quò mihi visum fuerit, ut equum infessor.

Vestitos loriciis universos] In Hebræo, *Vestitos* (id est, armatos) *undique*; πανοπλίαν describit, quam Hieronymus Lucæ xi. 22. vertit *universa arma*; Ephesiorum vi. 11. & 13. *armaturam: universitatem armorum* Ambrosius.

5. *Persæ*] Vide i Maccab. iii. 31. *Elymæi juncti Persidi*, Plinius vi. 27. Itaque Ελύμας ἐν Πέρσιδι [Elymas in Perside] dixit scriptor i Maccab. vi. 1. Hos in militia Antiochi Magni ponit Appianus, & Livius lib. xxxvii. Idem Livius: *Medi erant lecti viri, & ejusdem regionis mixti multarum gentium equites*. Polybius in eodem Antiochi Magni exercitu ponit Medos & Carmanos.

Æthiopes] Vicini Arabum & Arabibus permixti, quos in eodem Antiochi exercitu ponunt iidem scriptores. Vide & i Maccab. xi. 16. Ἀραβας ἅμα τοῖς περσείοις [Arabas cum finitimis], ait Polybius.

Et Libyes] Libyas disertè in eadem militia ponit Appianus.

6. *Gomer*] *Gomer* esse Galatas, quorum oppidum *Comara*, diximus ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ. Galatas in eadem quam diximus militia ponit Appianus, quos *Gallogræcos* appellat in eadem historia Livius.

Domus Thogorma] Phryges, ut diximus suprà xxv i. 14. Hos quoque in eadem militia nominat Appianus. Livius autem, *Syri Medique erant Phrygibus & Lydis immixti*. Polybius Cardacas & Lydos nominat.

Latera Aquilonis] Id est, populi ad Aquilonem siti respectu Iudææ.

Populique multi tecum] Pamphyli, Pisidæ, Cretes, Cilices, Mysi, Tralles. Vide jam dictos scriptores, & Polybium in rebus ipsius Antiochi.

7. *Et esto eis in præceptum*] *Esto eis custos*, id est, Imperator summus.

8. *Post dies multos visitaberis*] *Diu illis imperabis*: nam

nam פקר [visitare] etiam hoc significat: neque ab hoc sensu abit Chaldaeus.

In novissimo annorum] Hæc locutio Hebræis nihil aliud significat quàm tandem.

Venies ad terram quæ reversa est à gladio] Id est, venies ad eos quos Chaldaeus ensis reliquos fecit.

Reliquias Danaum atque immitis Achilli.

Apertè satis Iudæos describit. Terra pro gente, συνεδοχικῶς [per comprehensionem].

Et congregata est de populis multis] Mixti enim fuerant omnibus populis Imperii Babylonici.

Ad montes Israël] Montes enim Iudæa, ut sæpe vidimus.

Qui fuerunt deserti jugiter] תמר est hic diu, per annos nempe septuaginta.

Hæc de populis educta est] Repetit quod dixerat, ut certior sit notitia.

Et habitabunt in ea confidenter universi] Et omnes (ejus gentes) habitabunt secure, nullum bellum timebunt.

9. Ascendens autem quasi tempestas venies, & quasi nubes] Subito & magnâ vi, ἐν ὄχλῳ βαρεῖ [cum gravi agmine] 1 Maccabæor. 1. 22.

Vt operias terram] Multitudine copiarum, ut sequitur.

11. Ascendam ad terram absque muro] In Hebræo, Terram villarum: ubi vix quicquam est munitum.

Veniam ad quiescentes] Ad homines nihil timentes tale. Cepit enim ipse Hierosolyma ἀμαχητι [sine pugna], ut ait Iosephus.

Habitant sine muro] Id est, nulla munimenta habent quæ tot copiis & machinis possint resistere. Sic & sequentia accipe comparatè.

12. Vt diripias spolia] Ideo scilicet tale inibis consilium; putabis te ad prædam, non ad bellum venire.

Qui possidere cepit, & esse habitator umbilici terræ] In Hebræo: Qui studet pecori & opibus, & habitant in umbilico terræ. Græci Delphos vocant ὀμφαλὸν γῆς [umbilicum terræ], nempe Græciæ; Hierosolyma Hebræi, nempe quod locus sit sublimis (quo modo umbilicus sumitur Iudicum 1x. 37.) & comodo situ inter gentes plurimas, ut didicimus supra v. 5.

13. Saba] Arabes tui, magni insitiores. Vide supra xxvi. 13. xxvii. 15. 22.

Negotiatores Tharsis] Tyrii & Sidonii, qui per mare Rubrum adibant Oceanum.

Et omnes leones ejus] Nempe Oceani: Piratas intelligit.

Numquid ad sumenda spolia tu venis?] הן [numquid] hic est affirmantis, ut sumunt Græci. Omnino ad paratam prædam venisti. Hoc autem dicebant, quod & ipsi ex præda vellent ditescere, 1 Maccab. 111. 41.

Καὶ ἤκουσαν οἱ ἔμποροι τῆς γῆς τὸ ὄνομα αὐτῶν, καὶ ἔλαβον ἀργύριον καὶ χρυσίον πολὺ σφόδρα καὶ παιδας καὶ ἦλθον εἰς τὴν παρεμβολὴν τῆ λαβὴν τῆς γῆς Ἰσραὴλ εἰς παιδας [Et audierunt mercatores regionis nomen eorum, & acceperunt argentum & aurum multum valde & pueros, & venerunt in castra ut acciperent filios Israël in servos].

14. Numquid non] Et hoc est affirmantis.

Scies] Græci ἐγερθήσῃ [surges]. Sumsit nimirum נרע in Niphal, id est, apparebis, cognoscêris.

15. De loco tuo à lateribus Aquilonis] Vide supra 6.

16. In novissimis diebus eris] Tandem fiet. Melius enim illud תהיה [erit, fiet] in tertia persona quàm in secunda fumes. Subauditur זאת [istud].

Cum sanctificatus fuero in te in oculis eorum] Cum ex tuis factis ita designatè à me prædictis præscius omnium probabor. Vide Isaiam xlvi. 11.

17. Tu ergò ille es] Tu profectò ille es.

In manu servorum meorum Prophetarum] Ezechielis & Danielis.

In diebus illorum temporum] Multò antè.

19. Erit commotio magna super terram Israël] Ingens rerum mutatio.

20. Commovebuntur à facie mea pisces] Adventu classium quas ego adducam diffugient.

Et volucres cæli] Quæ scilicet præ clamore militum de cælo delabentur.

Et bestię agri] Quæ & ipsæ territæ fugient.

Et omne reptile quod movetur super humum] Latitabunt à tot hominum conspectu, nè obterantur.

Et subvertentur montes] Id est, arces in montibus; ut Jeremiæ li. 25. & alibi.

Et cadent sepes] גרר tam in Chaldaico quàm in Arabico gradus significat. per gradus autem συνεδοχικῶς [modo loquendi comprehensivo] intelligendæ tures cum Chaldæo hic Interprete.

Et omnis murus corruet in terram] Oppidorum scilicet.

21. Et convocabo] Sed convocabo: id est, ubi cuncta pro lubitu fecerit, reperiet qui se sistant.

Adversus eum in cunctis montibus meis gladium] Gladium Matathię & filiorum ejus, sociorumque ejus per omnem Iudæam; quæ quod montosa esset, montium nomine appellatur etiam supra vi. 2. xxxvi. 1.

Gladius uniuscujusque in fratrem suum dirigetur] Iudæi Iudæos, qui à Deo & Lege defecerant, trucidabunt. Vide Iosephum xii. 8. 1 Maccab. 111. 8.

22. Et judicabo eum peste] Hæc est illa ἀνήμες τῶν σπλάγχχνων ἀλγυδὼν [sæva viscerum torsio], quâ interiisse Antiochum ait scriptor 11 Maccabæorum ix. 5.

Et sanguine & imbre vehemēti] Inundatione vehemēti. Est autem ἐν δια δύοιν [Unum per duo], sanguine & inundatione vehemēte, id est, vehemēti inundatione sanguinis. Notantur cædes quas Maccabæus edidit in Duces Antiochi, Apollonium, Seronem, Gorgiam, Lysiam.

Et lapidibus immensis] In Hebræo, אלהבים, id est, lapidibus ignitis similibus pyropo, ejectis ex balistis & aliis πετροβολοῖς [instrumentis per quæ lapides jaci solent]. Vide quæ supra xiii. 11.

Ignem & sulfur pluam super eum] Immittam incendia castris ipsorum, quasi sulfur de cælo plueret. Ignem & sulfur, id est, ignem quasi sulfuris, vehementissimum scilicet.

Super eum & super exercitum ejus] ו [et] hic est ἐξηγητικὸν [explicativum]: super eum, id est, super exercitum ejus, sub illis nimirum Ducibus quos diximus.

CAPVT XXXIX.

I. *V*aticinare adversum Gog] Perge eadem sapius inculcare, quò certiùs hæc omnia imprimantur animis.

Ecce ego super te Gog Principem] Ad te (loquor) o Princeps Gygææ.

Capitis Mosoch & Thubal] Qui imperas Cappadocibus & Iberis.

2. *Circumagam te, & educam te] Ducam te quò mihi lubebit, ut suprà xxxviii. 4.*

Et ascendere te faciam de lateribus Aquilonis] Suprà xxxviii. 6.

3. *Et percutiam arcum tuum in manu sinistra tua, & sagittas tuas de manu dextera tua dejiciam] In fugam conjiciam tuos; nam quæ de Rege dicit, ad exercitum ejus pertinent: quale illud,*

— jam proximus ardet Vcalegon.

4. *Feris, avibus, omnique volatili & bestiis terræ dedi te ad devorandum] Id est, exercitum tuum, ut jam diximus.*

6. *Et immittam ignem in Magog, & in his qui habitant in insulis confidenter] In Syros tuos maris accolas. Idem sensus qui suprà xxxviii. 22.*

7. *Et nomen meum sanctum notum faciam] Idem quod xxxviii. 23.*

Et non polluiam nomen sanctum meum amplius] Id est, pollui sinam.

9. *Et egredientur habitatores de civitatibus Israël] Illi qui cum Maccabæis.*

Et succendent ea igni septem annis] Id est, per septem annos satis habebunt de præda quò se calefaciant. Amant Hebræi in magnis multisve rebus exprimendis numerum heptados, ut infrà 12. 14.

11. *Dabo Gog locum nominatum sepulchrum in Israël, vallem Viatorum ad Orientem maris] Ad Orientem lacus Genesareth, ut bene interpretatur Chaldæus. Hæc est illa clades illata Antiochi militibus in Galilæa, 1 Maccabæor. v. 21.*

12. *Et sepelient eam domus Israël, ut mudent terram septem mensibus] Longo post prælium tempore reperientur hic illic sparsa ossa, & ea auferent ludæi, nè humus contra Legem impuretur.*

13. *Erit eis nominata dies in qua glorificatus sum] Quà repurgatum est Templum, dies φωτων [Luminum], sive ἐγκαίνιον [Instaurationis]. Vide Ioannis x. 22.*

14. *Post menses autem septem quærere incipient] תחלה tam initium quàm finem significat, & voce ἀρχῆς [principii] vertitur Exod. xxviii. 23. 11 Samuel. xiv. 26. infrà xlviii. 1. Sensus ergò est, Ab initio septem mensium incipient quærere.*

15. *Statuent juxta illud titulum] Signum per quod conspiciatur, σημεῖον Lxx, paxillum putà.*

Donec sepeliant illud pollinctores] Vespillones potiùs, θάπροντες Lxx: nec aliter Chaldæus.

16. *Nomen autem civitatis Amona, & mundabunt terram] Ista multitudo (excisorum) nomen (dabit) civitati (Hierosolymorum) postquam mundata erit terra. Cum non amplius ossa aspiciuntur testantia victoriam, civitas tamen Hierosolymorum famam indè obtinebit tanquam Gentium victrix.*

17. *Ad victimam meam] Impiorum strages non minùs gratas habebit quàm victimas. Deinde, jugulatio illa & fusus cruor victimarum habent similitudinem. Vide quæ ad Marcum ix. 49.*

Quam ego immolo vobis] Id est, præparo.

18. *Arietum, & agnorum, & hircorum, taurorumque, & altilium, & pinguium omnium] In Hebræo: Hircorum, vitulorum, taurorum Basan, omnium (inquam) istorum. Per hæc animantium, quæ in sacrificiis usurpari solebant, nomina varii hominum ordines intelliguntur, Principum, Ducum, militum: quod & Chaldæus observat. Vide quæ diximus ad Eſaiam xxxiv. 6. Tauri Basanis pro hominibus potentibus ponuntur etiam in Psalmo xxi. 13.*

20. *Super mensam meam] Ità vocat locum prælii.*

21. *Iudicium meum quod fecerim] Pœnas quas sumserim de nominis mei contemtoribus.*

23. *Et scient gentes quoniam in iniquitate sua capta sit domus Israël] Quia multi spretà Lege, ut Regibus placerent, ad Græcos ritus se transtulerant.*

25. *Nunc reducam captivitatem Iacob] Illos oppressos ab Antiocho in Urbis Templique possessionem restituam.*

26. *Portabunt confusionem suam, & omnem prævagationem quâ prævaticati sunt in me] Perpetuò pudebit eos qui Legem deseruerint, Daniel. xii. 2.*

Cum habitaverint in terra sua confidenter neminem formidantes] Exaggerat culpam ex beneficiis. Meritò eos pudebit quòd me deseruerint, cum ego illos undique collectos reposuissim in statum longè felicissimum.

27. *Et reduxero eos] Reduxissim eos.*

Et sanctificatus fuero in eis in oculis gentium plurimarum] Fuissem. Gentes plurimæ extraneæ potentiam meam agnoverunt in restitutione ludæorum; & ipsorum tamen multi mei obliti sunt.

28. *Et scient] Reminiscuntur repurgato Templo.*

29. *Et non abscondam ultra faciem meam ab eis] Ab eis qui pœnitentiam seriò egerint.*

40. *Eò quòd effuderim spiritum meum super omnem domum Israël] Quoniam effundam spiritum meum super omnem domum Israël. Cohæret enim cum superioribus. Effundere spiritum suum super aliquem Hebræis significat amore prosequi, ut Eſaiæ xxxi. 15. Simile loquendi genus 1 Sam. xviii. 1. Exod. xxxv. 31. Non dissimile Eſaiæ lviii. 10.*

CAPVT XL.

I. *IN vigesimo quinto anno transmigrationis nostræ, in exordio anni, decimà mensis, quarto decimo anno postquam percussa est civitas] Principio anni, id est, mensis Tisri, qui initium anni antiquissimum. Ità hîc vult Hieronymus.*

Facta est super me manus Domini] Vis Divina me arripuit.

Et adduxit me illuc] Εν ὁπλᾶσι [in visione], ut omnia præterita viderem quasi præsentia, ut suprà viii. Illuc refertur ad Civitatem, id est, Hierosolyma.

2. *In visionibus Dei] Non corpore.*

Dimisit me super montem excelsum] Ad montem nempe Moriaë.

Super quem erat quasi ædificium civitatis] Cui monti inædificata erat velut urbs altera. Templum significat, quod urbis habuerat speciem. Tacitus: *Templum in modum arcis propriæque muri*. Vide Iosephum Belli Iudaici v. 14. Variæ semper de hoc Templo quod vidit Ezechiel fuere sententiæ tum Iudæorum, tum Christianorum, ut notat Hieronymus, habitusque est totus hic locus Prophetæ perdifficilis. Ego verò iis accedo qui putant Ezechielis oculis oblatum conspectum Templi, quale fuerat cum id destruxit Nabuchodonosor, idque duabus de causis. Primum, ut intelligerent Iudæi quantum gentis suæ decus criminibus suis amisissent; deinde, ut olim reversi specimen haberent quod imitarentur quantum possent; quantum possent, inquam: nam perfecte ut imitarentur neque summa festinatio permisit, neque opes multò opibus Solomonis impares. Ità nos docet Esdras 111. 12. & Iosephus his verbis: Οἱ ἱερεῖς καὶ Λευῖται καὶ τῶν πατριῶν οἱ πρεσβύτεροι, τὸν πρότερον ναὸν ταῖς μνήμαϊς ἀναπολῶντες μέγιστον τε καὶ πολυτελέστατον, καὶ τὸν γεγενημένον ὁρῶντες ὑπὸ πίωχέας ἐνδεέστερον τῆς πάλαι καλῶς κενεαζόμενον, ὅσον εἶεν τῶ ἀρχαίας εὐδαιμονίας ὑποβεβηκός, καὶ τῶ ἀξίας τῆς ναὸς λογιζόμενοι, κατήφην, καὶ τῶ ἐπὶ τῷ λύπῃ κρατεῖν ἔδυνάμενοι μέχρι θρήνων καὶ δακρύων προήγοντο [*At Sacerdotes & Levitæ & de Tribubus ii qui provectissimi erant ætate, Templum illud quod fuerat animo recolentes maximum & sumtuosissimum, hoc verò Templum videntes ob rerum penuriam multum illo inferius, reputantes secum quantum ex veteri felicitate & dignitate Templi decidissent, tristes erant, & non valentes intra se comprimere dolorem ad ploratus & lacrymas ferebantur*]. Si quis objiciat, Non convenire planè hanc descriptionem cum illa quam habuimus in Imperio Solomonis, respondebo, Tot à Solomone Reges tanto tempore ex ingentibus quæ in Templum inferebantur tributis ac donis, multum adjecisse Templo, ejusque ornamentis; mutasse etiam quædam ex usu: quod & in Herodis Templo contigisse docet nos Iosephus. Non omnes mutationes tales perscriptæ sunt, sed in exemplum vide 11 Regum xxi. 5. Cæterum cum totum hunc Ezechielis de Templo locum accuratè nobis exposuerit vir admirabilis diligentiae, præterea Architecturæ, linguarumque Latinæ, Græcæ, Hebræicæ & Chaldaicæ peritissimus Villalpandus, omnes discendi cupidos hortor eum ut adeant: simulque opto ut edantur etiam quæ vir raræ eruditionis Capellus post eum observata premit hætenus. Ea causa erit cur hæc nonnisi in transcurso attacturi simus.

Vergentis ad Austrum] Nempe respectu montis Moria: nam Vrbi Templum ad Septentrionem erat.

3. *Ecce vir*] Angelus, ut Apocal. xi. 1. Angeli viri vocantur ubi eâ specie apparent, Daniel. x. 5.

Cujus erat species quasi species æris] Fulgentis scilicet, quod hic Græci adjiciunt. Significatur & fortitudo & splendor Angelorum.

Et funiculus lineus in manu ejus] Lxx: σπαρτεῖον αἰκδομῶν [*funiculus fabrorum*]. Eo utebantur fabri ad majora spatia, Zachar. 11. 1.

Et calamus mensuræ in manu ejus] Sic κάλαμος [*calamus*] sumitur etiam Apocal. xi. 1. & vocatur per appositionem κάλαμος μέτρον [*calamus mensu-*

ra] Apocal. xxi. 15. quomodo & hic à Lxx. Intelligenda pertica quæ in illis locis fieri solebat ex calamo: Vfus ejus in exactis dimensionibus. Vtroque autem hoc instrumento significatur, illum Angelum mensoris functurum officio, & omnes altitudines, longitudines, & latitudines exactè demonstraturum.

43. *Et labia earum palmi unius*] Cremathræ sive uncini unde pendebant carnes, quomodo hic accipit Chaldæus, & nos diximus ad Psalmum lxviii. 14.

46. *Isti sunt filii Sadoc*] Vertes: *Hi sunt filiorum Sadoc*, præcipuorum Sacerdotum, quorum infra mentio xliii. 19. xlii. 15. xlviii. 11. adjutores scilicet.

CAPVT XLII.

18. *D*uasque facies habebat Cherub] Duas formas, quæ maximè eminebant. Erant enim alioqui in quoque Cherub formæ quatuor.

22. *Et locutus est ad me*] Translatum scilicet in eam partem ubi erat mensa, in qua panes propositionis].

CAPVT XLIII.

5. *V*bi erant gazophylacia in superioribus humiliora] Hæc commata & duo sequentia difficilis esse interpretationis ajunt Rabbini Salomo & David Kimchi. Potest aliquid corruptum esse in lectione. Sed vide Villalpandum.

CAPVT XLIII.

2. *E*t ecce gloria Dei Israël egrediebatur per viam Orientalem] Sicut exierat olim ex Templo, Templum deferens cap. x. ità futurum erat ut in Templum rediret, id est, rursus acceptam haberet eam sedem ac sacra, iisque suam tutelam exhiberet.

15. *Ipsæ autem Ariel*] Vide dicta Esaie xxix. 1.

19. *Et dabis Sacerdotibus & Levitis, qui sunt de semine Sadoc, qui accedunt ad me, ait Dominus, ut offerant mihi vitulum de armento pro peccato*] In Hebræo est, *Sacerdotibus Levitis*: id est, qui ex Levitico sunt genere, legitimis Sacerdotibus. Nec aliter Lxx & Chaldæus. Vnde credi potest hic vitium esse scribæ in Latino. Omnia hæc facta sunt ἐν ὁπτασίᾳ [*in visione*], quò magis animis retinerentur ritus præcepti Exodi xxix. Levit. viii. 14. 15. Nam Ezechiel hic refert personam ἰδιώτη [*privati hominis*]. Rabbini ineptè Ezechielem hoc facturum ajunt post Resurrectionem primam in Templo tertio.

CAPVT XLIV.

2. *P*orta hæc clausa erit, non aperiatur] Hic sequuntur præcepta quæ Deus dat observanda post Templi restitutionem.

Quoniam Dominus Deus Israël ingressus est per eam] Id est, imago illa judicis Dei repræsentans, supra xliii. 2. Per eam, id est, eo loco in visione.

Eritque clausa Principi] Etiam Principi sive Ethnarchæ Iudæorum.

11. *Erunt in sanctuario meo æditui*] Ad inferiora ministeria detrudentur.

22. *Et viduam & repudiatam non accipient uxores*] Vide quæ diximus ad Levitici, *xxi. 14.*

C A P V T X L V.

18. **I**N primo mense una mensis sumet vitulum de armento] Principi hoc præcipitur, ut præcedentia ostendunt. Rabbini & hoc ad Ezechielem referunt, qui id facturus sit post primam resurrectionem.

C A P V T X L V I.

17. **S**I autem dederit legatum] Donum in Hebræo: & sic Chaldæus, & Lxx. Discimus hinc prædia etiam dono data Iubilæi tempore rediisse ad possessores veteres, eorumve heredes.

C A P V T X L V I I.

1. **A** Quæ egrediebantur subter limen domus] Per canales subterraneos ductæ erumpebant in subdiale Sacerdotum, ad lavandas victimas, purgandum à sanguine solum, & sordes ejiciendas.

7. *Ecce in ripa torrentis ligna multa nimis*] Vbi ille torrens, sive fons potius, extra Templum egreditur humore suo educabit arbores optimas omnis generis, ita ut semper aliqui ibi fructus sint futuri aut præcoces, aut serotini. Vide infra 12.

8. *Intrabunt mare*] Mortuum.

Et exibunt, & sanabuntur aquæ] Tanta erit rapiditas illius torrentis ut mare Mortuum pertransiens nihil ab eo corrumpatur, quomodo transeunt, quidam *amnis Fucinum lacum, Larium Abdua, Verbanum Ticinus, Benacum Mincius, Sevinum Ollius, Lemanum Rhodanus*, teste Plinio *ii. 106.* *Sanabuntur*, id est, manebunt salubres, neque retinebunt quicquam de aquis illis pestilentibus.

9. *Et omnis anima vivens quæ serpit*] Id est, *nata*; nam de piscibus agitur. *שׂרץ* de quovis motu animalis dicitur, ut *Levit. xi. 29.* quare & per *חַיִּים* [movere] vertitur, *Genes. vii. 21.*

Vivet] Non interibit, ut illi pisces qui in mare Mortuum immittuntur. Tacitus de eo: *Neque pisces aut suetas aquis volucres patitur.*

Sanabuntur] Id est, sanæ erunt.

10. *Et stabunt super illas piscatores*] Illâ parte quâ ille torrens fluit.

Ab Engaddi usque ad Engalim] Hieronymus: *Engalim in principio est maris Mortui ubi Iordanis ingreditur; Engaddi verò ubi finitur atque consumitur.*

Siccatio sagenarum erit] Vide supra *xxvi. 5.*

11. *In littoribus autem ejus & in palustribus non sanabuntur*] Littoralia autem & palustria (maris) non erunt salubria. Manebunt cætera maris mortui qualia antè fuerant.

Quia in salinas dabuntur] In Hebræo non est *quia*, sed *salī dabuntur*, id est, relinquentur. Vide quæ diximus *Genes. xiv. 3.* Tacitus de Asphaltite, qui idem mare Mortuum: *Lacus immenso ambitu specie maris, sapore corruptior.*

12. *Folia ejus ad medicinam*] Mirum nî hæc aqua ea sit quam *Callirrhœn* Plinius vocat in capite de Asphaltite (in quem labi *Callirrhœn* etiam Iosephus nos docet *Antiquitatum xvi. 8. & Belli Iud. i. 21.*) fontemque appellat; nimirum quia tectus aliquamdiu rursus erumpit, *medicæ salubritatis*. Ab Hierosolymis eum venire Solinus nos docet: *Callirrhœ Hierosolymis proxima, fons calore medico probatissimus, & ex ipso aquarum præconio sic vocatus est.* Martianus Capella: *Secunda elatio Iudææ ab Hierosolymis, in quo latere est fons Callirrhœ.*

13. *Hic est terminus in quo possidebitis terram in duodecim tribubus Israël*] Hæc assignatio & quæ sequitur capite postremo locum habitura fuisset si Decem tribus, non minùs quàm Iudæ & Benjaminis, se ad Deum convertissent: sic enim pariter impetrassent reditum. Nunc pauci tantum permixti Iudæ & Benjamini rediere, iique sedes cum illis habuere communes. Procedente tamen tempore, dono Regum etiam illa terra quæ Decem tribuum fuerat, Iudæis concessa est, ut ex Iosepho alibi ostendimus.

15. *A mari magno*] Vide ad hunc locum maximæ eruditionis virum Ioannem Seldenum in Appendice Maris clausi.

Via Hethalon] Est in Syria Damascena, infra *xlvi. 1.* *Venientibus Sedada*] In eodem tractu, *Num. xxxiv. 8.*

16. *Emath*] *Num. xiii. 22. xxxiv. 8. i Reg. vii. 1.*

65. *ii Regum xviii. 34.*

30 *Berotha*] *ii Sam. viii. 8.* *Barathema* Ptolemæo. *Sabarim*] Sora, ut videtur, Ptolemæo.

Domus Tichon] Quidam *תִּיכוֹן* [Tichon] sumunt communiter, ut intelligatur tractus medianus. At Chaldæus pro nomine sumsit proprio, redditque piscinam *Agbæam*.

Iuxta terminum Auran] Lxx: *ἐπὶ τῶν ὁρίων Ἀυρανιτῶν* [ultra terminos Aurantidos], quomodo hæc terra vocatur à Ptolemæo.

17. *Usque ad atrium Enon*] Rectius veritas, *vilam Enan*, ut hic interpretes *Num. xxxiv. 9.* est enim idem *Enon & Enan*, ut apparet collato loco infra *xlvi. 1.* Posset etiam retentâ voce priore Hebræâ dici *Adrenan*, quomo *חצר מות* est *Ἀδράμυττος* [Adramyttus].

19. *Thamar*] *Thamaro* Ptolemæo.

Ad aquas contradictionis Cades] Sic vocatur is locus etiam *Num. xxv. 14.* ex historia quæ est *Numeror. xx.*

22. *Vobis & advenis qui accesserint ad vos*] Ad exemplum ejus quod ibi olim Cinæis concessum fuerat, *Iudic. i. 16.*

C A P V T X L V I I I.

35. **P**Er circuitum decem & octo millia] Quam summam faciunt quater sumpta latera: nam latus unumquodque iustum erat esse quater mille & quingentorum cubitorum.

Nomen civitatis ex illa die Dominus ibidem] Dominus ibi, supple *habitat*; non quod hoc nomine appelletur, sed quod hoc *ἐπιθετον* [agnomen] jure optimo ipsi sit competiturum. Similia habes *Ieremiæ xxiii. 6. & xxxiii. 16.* ubi vide.

A D D A N I E L E M.

Metrodorum Scepsium ajunt Græci virum fuisse raræ eruditionis & eloquentiæ, pervenisse autem ad eum amicitiae gradum apud Regem Mithridatem ut Rex ejus maximè consiliis uteretur; sed æmulorum artibus incidisse in iram Regis, prænuntiam mortis, ut loquitur Solomon: itaque eum malo fato periisse. Daniel ingenio valens, omnibus institutus quæ apud Chaldæos valebant artibus, præterea magnis à Deo donis egregius, in flagrante fuit gratia apud Reges Chaldæos; sed is quoque offensam incurrit, quæ ei certam attulisset mortem, nisi Dei potentia intervenisset. ταῦτά ἐστι τὰ ἐπίχειρα τῆς τυραννικῆς φιλίας [Hæc sunt præmia regalis amicitiae], ajebat Aratus Sicyonius. Cur Daniele Prophetis non accenseant Hebræi, causam alibi diximus; nempe quod vitam egerit non Propheticam, sed Satrapicam, ut David Regalem: quare eos ajunt scripsisse quidem per Spiritum sanctum, sed Prophetas non fuisse. Attamen & Christus & Iosephus Daniele vocant Prophetam, & sic eum dici posse significatu generaliore affirmat Maimonides parte secundâ Ductoris dubitantium. Utitur autem Ecclesia, ut Hieronymus nos monet, in Daniele non Lxx Interpretum versione, sed Theodotionis, quod ea sensum rectius expressisse videatur, quod & Origenes lector versionum diligens judicaverat. Ait idem Hieronymus, ad intelligendas extremas partes Danielis multiplicem Græcorum historiam esse necessariam: Sutorii videlicet Callinici, Diodori, Hieronymi (nempe Egyptii, qui res Phœnicum scripsit), Polybii, Posidonii, Claudii, Theonis, & Andronici cognomento Alypii, quos, addit, & Porphyrius secutum se dicit, nempe in explicando Daniele; cujus ille auctoritatem ut eluderet, scriptos dixit libros post eventum: quod quàm sit impudens alibi diximus. Pergit Hieronymus, & inter eos quos dicit necessarios etiam Iosephi ponit libros, & eorum quos ponit Iosephus: præcipueque, ait, Livii, & Pompeji Trogi, atque Iustini, qui omnes extremæ visionis narrant historiam, & post Alexandrum usque ad Casarem Augustum, Syriae & Egypti, id est, Seleuci & Antiochi & Ptolemæorum bella describunt. Horum omnium quos nominat Hieronymus, cum ad nos nihil pervenerit, præter Iosephum & Iustinum, his nobis utendum est: addendusque his Strabo & Aprianus, qui haud dubiè etiam illorum qui perierunt usi sunt libris. Tum verò pro Porphyrio, & tot illis libris Porphyrio lectis, utendum nobis iis quæ ex Porphyrio nos docet Hieronymus. Inter Græcos autem ad sensum horum vaticiniorum proximè accessit Polychronius Porphyrii lector diligens, & Chrysostomus. Bene autem intelligi hæc vaticinia refert plurimum; primum ut eò lucidiùs appareat Dei providentia & præscientia; deinde nè prava interpretatio tempora confundens impediât Iudæos Messiae tempora agnoscere: quod vel maximè illi faciunt qui quæ de Antiocho Illustri dicta sensum habent manifestum, ad Antichristum trahunt, ut Hippolytus, multique alii.

CAPVT I.

I. ANno tertio regni Ioachim Regis Iudæ] Exeunte; quia hoc iter Nabuchodonosori maximâ sui parte in annum quartum Ioachimi incidit: ideo quartum annum nominat Ieremias xxv. 1. At undecimus hic annus est regnantis Ioachimi in Regum historia, nempe quia ab eo tempore regnum à Chaldæis acceperat. At Hebræi eum pro Rege non habuerunt, nisi post fratris Ioachazi, qui in Egyptum avectus fuerat, & rediturus sperabatur, mortem.

2. Tradidit Dominus in manu ejus Ioachim Regem Iudæ, & partem vasorum domus Dei] Convenit cum II Paralipom. xxxvi. 6. 7.

Et asportavit ea in terram Sennaar] Quæ etiam in Græco Σενναάρ, Plinio & Ptolemæo Singara, ut diximus Annotatis ad primum librum de Religione Christiana.

In domum dei sui] Præcipui dei, id est, Beli. Vide Hecatæi locum priore Iosephi libro contra Apionem, & Ieremiæ LI. 44.

3. Præposito Eunuchorum] Talium operâ in domo iua utebantur Reges Orientis ad servandam mulierum pudicitiam.

Et de semine regio] Vt prædixerat Esaias xxxix. 7.

Et tyrannorum] פרתמים Parthos vertit Symmachus, non appositè: inchytyos vertit hic idem interpres Estheræ I. 3. tyrannos, ut hic, Estheræ vi. 9. In quibus Estheræ locis Chaldæus Interpres habet פרתונאי. An hoc ex Græca voce πρώτων [primorum];

4. Pueros] Νεανίσκας Græci, id est, juvenes, quod bene convenit cum sequentibus.

In quibus nulla esset macula] מום omne vitium significat, ut membri defectum, aut luxatum, distortumve aliquid. Vide Levitici xxi. 17. Solent Græci Interpretes vertere μῶμον: nam & hæc Græca vox ex illa est Orientali.

Decoros formâ] Nam,

Formosa facies muta commendatio.

Et solet inde etiam de ingenio judicari.

Et eruditos omni sapientiâ, cautos scientiâ, & doctos disciplinâ] Nempe iis quæ in Iudæa disci poterant. Per sapientiâ videtur intelligenda Lex Moſis; per prudentiam (itâ enim Hebræi vertunt רעת) monita illa de Moribus, re Familiari, ac Civili, qualia multa apud Solomonem; per disciplinam verò, id est, מרע, artes Metiendi, Numerandi, & Historiæ cognitio.

Et qui possent stare] In Hebræo, quibus robur ad standum. יצא [robur] Græcè; nam certè etiam firma corporis constitutio requiritur ad longas illas in aula stationes.

Vt doceret eos literas] Literaturam. Itâ Saadia & Abenesdra.

Et linguam Chaldæorum] Quæ ab Hebræa non parum differebat. Vide II Reg. xvi. 1. 26. Ierem. v. 15. Hoc autem eò pertinebat, ut ea quæ ipsi domi didicerant Regi possent exponere, & addiscere artes

Chaldaicas, Astrologiam, Architecturam, ac Rem militarem.

5. *Constituit eis Rex annonam*] Dimensum.

De cibis suis & de vino unde bibebat ipse] Nempe ut ex alimentis optimis & formæ & ingenio aliquid accederet.

6. *Daniel, Ananias, Misael & Azarias*] In quibus nominibus omnibus inest Dei nomen, additis vocibus *judicium, gratiam, contactum & auxilium* significantibus.

7. *Et imposuit eis præpositus eunuchorum nomina*] Nempe de diis sumta Chaldaicis, ut hîc notat Iacchiades.

Baltassar] Scribitur hîc בלטשאצר, infra verò x. i. בלטשאצר, unâ literâ differens à Regis nomine, infra v. i. & vii. i. Significat autem ita ut hîc scribitur בלטשאצר, *Belus servat opes*.

Anania Sidrach] *Sad lenis supple sit. Sad* nomen dæmonis nocentis. Vsurpant Rabbini in singulari, Interpretes Chaldæi & Thalmudici in plurali שרין [Saddin]. Est ergò hoc nomen ἀποτρόπαιον [ad mala depellenda pertinens].

Misach] Retentâ parte nominis Hebraïci, pro אל [El] positum שך [Sach], quæ dea Babyloniorum, unde Σακχαία [Sacchæa]. Ieremiæ plenius ששך [Sesach] Ierem. xxv. 26. & li. 41. ubi dicta vide.

Et Azariae Abdenago] *Servus Luciferi*. נגו [splendor] Chaldæis, quod נוגה in Chaldaico Estheræ x. 3. נגה in versione Chaldaica Esaiæ xiv. 11. עבר נגו [servus Luciferi] pari formâ dicitur quâ עבר עליונים [servus deorum] Abdolonymus apud Curtium lib. iv.

8. *Nè pollueretur de mensa Regis, neque de vino potus ejus*] Pro *de mensa Regis* rectius dices *de pane ejus*. Est enim פתג [Potbag] non aliud quàm ποτίσας, panis genus in Oriente, ut ex Dinonis 111 Persicorum nos docet Athenæus lib. 11. Causa verò cur Daniel pane vinoque regio abstineret, non alia est quàm quòd moris erat illis gentibus partem de pane & de vino injicere in aram, aut si ara non adestet, in focum, vice aræ, atque eo modo diis suis consecrare totum illud quod erant comesturi. Id verò, sicut stultâ illorum opinione erat sanctitas: ita Hebræis, melius institutis, & certis talia dedicata esse falsis numinibus, erat pollutio. Sic Iacchiades & Theodoretus.

9. *Dedit autem Deus Danieli gratiam & misericordiam in conspectu principis eunuchorum*] Secundum preces Solomonis i Reg. vii. 50.

10. *Si viderit vultus vestros macilentiores*] Tristiores, σκυθρωποτέρους, quales solent esse facies eorum qui modicè pasti sunt. Vide Matth. vi. 16. id & in Hebræo & in Chaldæo sonat vox נזע.

11. *Ad Malasar*] Theodotion legit מ pro מ. Ejus enim versio habet Αμελσάδ [Amelsad]. alii codices habent Μολσάδ [Molsad]. Dubitatur nomen sit hominis, an muneris, sub primo illo eunuchorum inspectore. Ego potius hominis nomen esse credam, ut supra Asphenez; ita ut מ hîc sit pars nominis. Itâ accepit & Iacchiades.

12. *Tenta nos, obsecro, servos tuos*] Id est, *periculum fac de nobis*. Theodotio, πείρασον [experire]. Symmachus, δοκιμασον [explora].

Dentur nobis legumina] מן הורעים, ἀπὸ τῶν σπερμάτων [ex seminibus]. Sic vocantur herbæ & legumina, quæ vili pretio parantur, & vix digna sunt quæ ferantur ad mensam regiam. Est quidem verum illud,

Παχῆα γαστήρ λεπὸν ἐτίκτει νόον.

[*Tenuia sensa non dat abdomen grave.*]

Sed hîc, ubi & de forma agitur, Dei opus apparet.

15. *Vultus eorum meliores & corpulentiores*] ἰδέαι αὐτῶν ἀγαθαὶ καὶ ἰχυραὶ ταῖς σαρκὶν [species eorum bonæ & carnibus validæ], id est, & colore erant vivido, & succosi.

16. *Tollebat cibaria, & vinum potus eorum*] Abstinerebat illis dare de pane aut vino regio, ipsorum precibus morem gerens.

17. *Pueris autem his dedit Deus scientiam & disciplinam*] *Scientiam & intellectum*, id est, non cognitionem tantum, sed & sagacitatem ad alia ex aliis reperienda.

In omni libro] *Literatura*, ut suprâ 4. ἐν πάσῃ γραμματικῇ [in omni grammatica] habet textus Græcus, quod esse ex Symmacho docet nos hîc Hieronymus. Itâ sæpe misceri versiones videmus.

Et sapientia] In cognitione rerum naturalium, quæ præcipua sapientia apud Chaldæos.

Danieli verò] Insuper scilicet.

Intelligentiam omnium visionum & somniorum] Id est, interpretandi visa & somnia θεήλατα [Divinitus immissa], quæ non apertè, sed per imagines futura significant. Vide quæ dicta Num. xii. 8. hoc est donum ἐρμηνείας [interpretationis] i Corinth. xii. 10. xiv. 26.

19. *Et steterunt in conspectu Regis*] Tanquam quotidiani ministri.

20. *Omne verbum sapientiæ & intellectus*] In Hebræo est constructivè חכמת בינה, *sapientiæ intellectus*, id est, earum partium Philosophiæ quæ maxime perspicacem intellectum requirunt.

Super cunctos ariolos] Pro מחרטמים τὰς ἐπαοιδὰς [incantatores] Græca habet versio; nec aliter Exod. vii. 11. 22. viii. 7. 18. alibi φαρμακῆς. Erant Physici, sed qui sæpe etiam dæmonum uterentur operâ.

Et magos] אשפים [Assaphim], quod hîc legitur, crediderim vocem esse Græcam, nam ante Nabuchodonosori tempora celebris erat Thaletis & aliorum qui σοφοί [Sophi, id est Sapientes] dicti sunt, fama, erat autem Thales ex Ionia Asiatica. Syrorum est נ vo-
cibus præponere.

21. *Fuit autem Daniel*] Id est, vixit Babylone: nam postea in Iudæam ivisse ab Hebræis dicitur.

Ad annum primum Cyri Regis] Ad finem usque septuaginta annorum, quos præstitutos exilio dixerat Ieremias.

C A P V T II.

1. **I**N anno secundo regni Nabuchodonosor] Regni intellige constituti in partibus circum Iudæam, Syriâ, Ammonitide, Moabitide, & Ægypti magna parte. Itâ hîc Iosephus. Sed & aliis Hebræis hanc placuisse interpretationem notat hîc Hieronymus.

Vidit Nabuchodonosor somnium] In Hebræo, *somnia*; nempe

nempe ob res multas quæ uno somnio continebantur.

Et conterritus est spiritus ejus] Vicibus jactatus, modò huc modò illuc ferente se ejus cogitatione. Confer Geneseos vi.

Et somnium ejus fugit ab eo] Quia somnium ejus fugerat ab eo. Exactè non meminerat, sed manserant in animo velut lineamenta quædam, per quæ redire res in memoriam posset.

2. *Et malefici*] מכשפים Hieronymus interpretatur τὰς νεκρομαντεῖς [divinatione ex mortuis utentes], ut & Iacchiades. Est eadem vox in feminino Exodi xxi. 18.

4. *Responderuntque Chaldaei Regi Syriacè*] Id est, Chaldaicè : nam & Chaldaea pars Aramæorum. Ab hinc usque ad caput vii. omnia scripta sunt Chaldaicè, quòd Chaldaeos maximè tangant; indè verò rursus Hebraicè, quòd quæ ibi dicuntur maximè Hebræos respiciant. Cum hinc Chaldaei dicuntur, simul intellige cæteros illos suprà nominatos.

5. *Peribitis vos, & domus vestra publicabitur*] In Chaldaeo : Membratim laniabimini, & domus vestra in latrinas mutabitur. Membratim laniari grave supplicium, at non inusitatum Orienti. Vide i Sam. xv. 33. Hac pœnâ affectus Orpheus à Thraciæ feminis, Bessus ab Alexandro Magno. Domos quoque in latrinas vertere erat quædam in Oriente memoriæ damnatio, i Regum x. 27. Esdræ vi. 11. secundum Chaldaicum Interpretem. Vtramque habes & infra i i. 29. Rex iracundus videri volebat eos esse impostores, qui cum abditissima quæque nota sibi dicerent, id tamen non ostenderent in hoc facto.

6. *Et dona*] נְזֻכָּה est annua erogatio, ut apparet collatis locis Paraphrastarum Deuter. xxxi. 24. & Jeremiæ xl. 5.

8. *Certè novi quòd tempus redimitis*] Moras queritis : nam antequam eveniant quæ vos in somnio interpretando diceretis, multum intercedet temporis, quod vos à pœna liberet. Hunc sensum postulant sequentia. Græca hic versio, καιρὸν ὑμεῖς ἐξαγοράζετε [tempus vos redimitis]. quæ locutio & apud Paulum Ephesior. v. 16.

10. *Non est homo super terram qui sermonem tuum, Rex, possit implere*] Agnoscunt ipsi vanas esse suas antehac pollicitationes.

Neque Regum quisquam magnus & potens] Sunt in Chaldaico tres gradus, Rex; רַב, id est, Princeps; שַׁלִּיט, id est, Reclor urbis & regionis urbiæ.

11. *Exceptis diis, quorum non est cum hominibus conversatio*] Quasi dicant, illorum dæmonum, sive deorum aëreorum, qui cum hominibus commercium habent, notitia eousque non pertingit. Hæc res Diis majoribus reservata est.

13. *Et egressa sententiâ*] Publicato Regis decreto. Sic ἐξῆλθε δόγμα [exiit decretum] Lucæ i i. 2.

Sapientes interficiebantur] Cœperant interfici.

Quærebanturque Daniel & socii ejus ut perirent] Iniquissimè, ut in pœnæ partem venirent qui in præmiorum partem non venissent, contemti à cæteris ob juventutem.

14. *Requisivit de lege atque sententia*] In Chaldaeo : retulit consilium & causam, scilicet consilii sui.

Theodotio : ἀπεκρίθη βελὴν καὶ γνώμην [respondit consilium & sententiam].

Ab Arioch] Rectius Græci, τῷ Ἀριώχ [ad Ariochum].

Principe militiæ] In Chaldaico, præsidem carnificum Regis, id est, præfectum rebus capitalibus. טבח Syris & Arabibus est mactare; unde deducitur nomen modò de coquis, modò de satellitibus aut carnificibus sumtum : quas tamen significationes Arabes punctulis distinguunt, ut Aben esdræ notatum.

15. *Tam crudelis sententia*] Tam festina; nam ἡγχι etiam hoc in Chaldaico significat : idque credibilis dixisse Daniele, ob ea quæ sequuntur.

Cum ergò rem indicasset Arioch Danieli] Significasset ei quantà irâ Rex accensus esset.

16. *Ad solutionem indicandam Regi*] Quod esset somnium, & quò tenderet.

18. *Vt quærent misericordiam à facie Dei*] Vt in communi periculo communi etiam prece Dei consilium implorarent.

Super sacramento isto] Super arcano isto. Est enim חֲסִין Chaldaeis, & μυστήριον [mysterium] Græcis (quâ voce hinc utitur Theodotion) omne id quod ignoratur, τὸ ἀγνώμενον, ut interpretatur Chrysostomus.

20. *Locutus ait*] Simile loquendi genus Deuteronomii xvi. 5.

Sapientia & fortitudo ejus sunt] Sapientia in cognoscendis rebus absconditis, potentia summa in Reges & regna, de quibus agebat hoc somnium. Hanc explicationem firmant sequentia.

21. *Et ipse mutat tempora & ætates*] Virgilius, Tempora mutantur, & nos mutamur in illis.

Dat sapientiam sapientibus] Etiam sapientissimos multa habet quæ doceat.

Et scientiam intelligentibus disciplinam] In Chaldaeo, Et scientiam scientibus intelligentiæ : id est, dat multarum artium cognitionem iis qui sciunt quanti sit intelligere, ac propterea ad Deum se vertunt.

22. *Et novit in tenebris constituta, & lux cum eo est*] Quanquam ipse in luce summa est, i Tim. vi. 16. tamen cuncta quæ tenebris involuta sunt videt, i Corinthior. iv. 5.

23. *Et fortitudinem dedisti mihi*] Facultatem & me & alios eripiendi periculo gravissimo.

Sermonem Regis] Rem illam quam Rex querit.

27. *Et aruspices*] גִּזְרִין Chaldaicam hanc vocem retinuit Theodotio, γαζαρηνῶν [Gazarenorum], ut sæpe faciunt Græci in obscuris. גִּזְרִין Chaldaeis, ut & Arabibus, inter alia est profecare. Erant autem apud Chaldaeos etiam qui extis ad vaticinia uterentur, Ezech. xxi. 21. Symmachus θυτὰς [mactatores] vertat : ita enim apud Hieronymum legendum videtur pro θυτὰς [arbores odoratas]. Eisdem ait Hieronymus Græcis vocari ἡπατοσκοπῆς [aruspices]. Alii fortè rectius à גִּזְרִין, quod est decernere, accipiunt hic decretorum custodes, qui infra cum additamento אַרְרִיגִּזְרִין.

28. *Est Deus in cælo revelans mysteria*] Vide modestiam Vatis, gloriam Deo tribuentis. Vide & infra 30.

In novissimis temporibus] Hæc locutio multos ejus ignaros ad pravas sequentium interpretationes egit, cum

cum nihil aliud significet quam *posthac*. Vide Genes. XLIX. 1. Deuteron. IV. 30. Proverb. XXXI. 25. Esaiæ II. 2. XLI. 22. XLVI. 10. Ierem. XXI. 11. 20. Ezech. XXXV. 11. 8. 16. nam *אחריו* non utique *postremum* est, sed omne quod est *posterius*.

Visiones capitis tui] Hebræi affectus dant cordi, vim imaginatricem capiti.

29. *Cogitare cœpisti in stratu tuo*] Ante somnum.

Quid esset futurum posthac] De Chaldæis & aliis gentibus Imperii tui, in quibus sunt & Syria & Ægypti magna pars.

30. *Sed ut interpretatio Regi manifesta fieret*] *Sed ut essent qui interpretationem Regi notam facerent*. Enallage numeri, quæ sæpe modestiæ causâ adhibetur; ut,

— & nos aliquod nomenque decusque Gessimus.

Imposuimus populo, & oratores visi sumus. Sic & infra 36. dicemus, id est, dicam.

31. *Ecce quasi statua una grandis*] Nabuchodonosoro futura Imperia ostenduntur sub facie humana, augusta, grandi, splendida; quia ille Imperia magni faciebat & habebat quasi pro diis suis, qui per statuas coli solebant. At Danieli infra eadem apparent sub ferarum imagine: noverat enim Propheta esse omnia ista Imperia idololatriæ, ac proinde diaboli, instrumenta, per quæ tamen, ut & per ipsos diabolos, Deus sua decreta exsequeretur.

Intuitus ejus erat terribilis] Quia Reges plerique timeri quàm amari magis curant. Oderint, ajunt, dum metuant.

32. *Hujus statuæ caput*] Pars statuæ quò superior, eò priora, quò inferior, eò seriora tempora significat.

Ex auro optimo] Id est, maxima cum gloria, infra 37.

Brachia de argento] Minore cum gloria, infra 39.

Venter & femora ex ære] Animo invicto. Tale illud:

Illi robur & æs triplex

Circa pectus erat.

Et *frons aenea* Esaiæ XLVI. 11. 4. id est, firma, immobilis.

33. *Tibiæ autem ferreæ*] Violentia quævis obvia frangens, infra 40.

Quædam autem fictilis] Potentia fragilis, infra 42.

34. *Donec abscissus est lapis de monte sine manibus*] Exercitus populi qui suæ esset spontis, nullique Regi pareret: cujus populi origo à monte, nempe Palatino. Vide Virgilium libro VII. Æneidos, Livium libro I. Idem lapis & filius hominis. Gessit autem in hac re Imperium Romanum non obscurum typum Euangelii, quod ortum de cælo ab exiguis initiis in immensum crevit.

35. *Quasi in favillam æstivæ areæ, quæ rapta sunt vento*] In Chaldæo: Sicut paleæ de area æstiva, quas rapit ventus.

Factus est mons magnus, & implevit universam terram] Latissimum Imperium significatur, infra 44.

37. *Deus cæli regnum & fortitudinem & imperium & gloriam dedit tibi*] Splendorem maximum, ita ut res Nabuchodonosori dicantur rebus Hercu-

lis illius antiqui, id est, Melcarti, fuisse majores. Vide Berosi & Megasthenis & Strabonis loca in Annotatis nostris ad libros de Veritate Religionis Christianæ.

38. *Et omnia in quibus habitant filii hominum*] Loca culta plurima.

Et bestiarum agri] Deserta loca Arabiæ & Africæ.

Volucres quoque] Rupes invias, ubi solæ volucres se tenent.

10 *Et sub ditione tua universa constituit*] Ingentem tractum ad Herculis usque columnas. Vide Strabonis locum. Neque id mirum adeò videri debet, cum eousque postea Reges Sarraceni processerint.

Tu es ergo caput aureum] Tu & successores tui ii estis qui per *caput aureum* significamini.

39. *Consurget regnum aliud*] Ex Medis & Persis coalitum, quæ duo brachia. Cyrus ipse Medo-persa, Medus è matre, Persa à patre, unde dictus *ἡμίονος* [mulus]. Duo hæc brachia nominantur 20 Esaiæ XXI. 2.

Minus te] Minus regno tuo: quia Cyrus & successores ejus Africam non tenuerunt.

Et regnum tertium aliud æreum] Quod infra dicitur *regnum* *ἰν*, id est, *Græcorum*, Alexandri scilicet, qui viribus Græciæ totius subnixus Persas ac Medos subegit.

Quod imperabit universæ terræ] Nempe ei quam Medo-persæ tennerant, partim etiam ultra.

40. *Et regnum quartum erit velut ferrum*] Seleucidarum & Lagidarum *unum* dicitur *regnum*, sed divisum tamen, ut sequitur; unum, quia utraque domus è Macedonia, & fines incerti, bellisque sæpe turbati.

Comminuet & conteret omnia hæc] Durè tractabit subditos, maximè verò Iudæos.

41. *De plantario ferri*] Ortus illis erit ex validis Regibus.

42. *Ex parte regnum erit solidum, & ex parte contritum*] Modò hæc pars, modò illa prævalebit. Hæc 40 fusiùs explicabuntur infra cap. XI.

43. *Commiscebuntur quidem humano semine*] Id est, per nuptias conglutinabuntur. Antiochus, Deus à suis dictus, Laodicen & Berenicen uxores duxit Ptolemæi Philadelphi filias: testis Livius. Et Magas Philadelphi pater Apamen duxit filiam Antiochi, qui Seleuci fuerat filius: quod nos docet Pausanias in Atticis. Et Antiochus Magnus Cleopatram filiam suam collocavit in matrimonium Ptolemæo Epiphani, ut infra dicemus. Omnia hæc optimè explicavit Polychronius.

50 *Sed non adhærebunt sibi*] Nempe quia, ut ait Tacitus, *dominandi cupido cunctis affectibus flagrantior est*. Plutarchus Demetrio: *ἔτω τὸν πᾶσι τοῖς Ἀλεξάνδρῃ διαδόχοις ὄντα συνεχῇ πόλεμον αἱ τῶν πραγμάτων ἢ τῶν τρώων συνάφειαι περὶ ἐνὶς ἐποίησεν ἐπιφανέστερον ἢ μᾶλλον ἐξέκαεν* [ita bellum illud quod perpetuum fuit inter Alexandri successores, rerum & morum confinia in quibusdam fecere apertius magisque inflammaverunt].

60 *Sicuti ferrum misceri non potest testæ*] Sunt enim ista *ἀσύγκλωστα* [inconglutinabilia].

44. *In diebus autem regnorum illorum*] Stantibus adhuc Syriæ & Ægypti regnis.

Susci-

Suscitabit Deus cæli] Cujus est excitare, fervare, ac diruere Imperia, ut supra 37. & infra IV. 29.

Regnum quod in æternum non dissipabitur, & regnum ejus alteri populo non tradetur: & ipsum stabit in æternum] Imperium Romanum perpetuo mansurum, quod sedes erit Ecclesiæ. *Ecclesia in Imperio Romano*, ait Optatus, nempe maxima ex parte.

45. *Et comminuit testam & ferrum*] Syriam & Ægyptum Romani sibi subjecere.

Et æs] Etiam Macedoniam & Græciam.

Et argentum] Etiam Attali, & Nicomedis, & Mithridatis regna, quæ Cyri fuerant.

Et aurum] Armeniam, Cappadociam, Iberas, Colchos, Albanos, Tyrum, Iudæam, possessa Nabuchodonosori. Sensus sublimior, Christum finem impositurum omnibus Imperiis terrestribus, I Corinthior. xv. 24.

46. *Cecidit super faciem suam*] Προσέπεσε, προσέπιπεν, ἐπέσεν ἐπὶ πρόσωπον [accidit, prostratus est, cecidit in faciem], quæ idem valere diximus in ampliori explicatione Decalogi.

Et Daniele adoravit] Veneratus est, quomodo loquitur Livius; pari modo quo Eliam aulæ magister, II Regum I. 13. Signa enim illa honoris etiam inter homines usurpabantur: nec indignus eo honore tantus Propheta.

Et hostias & incensum præcepit ut sacrificarent ei] In Hebræo, *Iussit ei offerri מאכל* (id est, libum è simila), & odores. Iussit quidem, sed non sivit id Daniel: eos enim honores Deo, aut iis qui pro diis habentur, mos gentium sacrauit. Ita hinc Iacchiades, & Hebræorum alii.

47. *Loquens ergo Rex*] Institutus scilicet à Daniele Deo honorem hujus revelationis deberi.

Deus deorum est] Major diis cæteris.

Et Dominus Regum] Dominus hic in Chaldaico est מלך: unde in Ethruria Reges *Murani*, docente id Servio XII. Æneid. Hinc & *Maranatha*, & Syri *Marnitæ*, quod Christum vocent מלאך Dominum nostrum. Et *Marnas* idolum Gazæ, teste Hieronymo, qui Euripidi in Bacchis & Nonno in Dionysiis Μάρων. Philo in Flaccum, Μάριν ἀποκαλούντων ἑταίρων δὲ φασιν τὸν κύριον ὀνομάζεσθαι παρὰ Σύροις [Marin appellabant: sic enim ajunt dominum vocari apud Syros].

48. *Constituit eum principem super omnes provincias Babylonis*] In Chaldæo, supra omnem provinciam Babylonis: erant enim in illo Imperio multæ provinciæ. Chaldaica vox est מדינה [Medina, provincia], quam & Arabes usurpant; unde & multis locis in Hispania nomen *Medinæ*.

Et Præfectum magistratum] Primum præfectum: quia haud dubiè prima præfectura erat Babylonica.

Super cunctos sapientes Babylonis] Deest &. Fecit eum etiam Principem consilii sui.

49. *Et constituit super opera provinciae Babylonis Sidrach, Misach, & Abdenago*] Id est, eos sibi substituit, Rege volente.

Ipse autem Daniel erat in foribus Regis] In Chaldaico, in porta Regis: id est, in aula, quomodo & Turcæ nunc loquuntur. Quia principem locum tenebat in Consilio regio, ob id à Rege non discedebat,

sed ad res præfecturæ suæ peragendas amicorum utebatur operâ.

CAP V T III.

1. *Fecit statuas*] Regis, ut credibile est, Nabonassari. Mos enim erat Regum parentes suos donare divinis honoribus, cui ului inserviebant statuæ.

10 *Auream*] Plinius xxxiii. 4. *Aurea statua prima omnium nullâ inanitate, & antequam ex ære aliqua illo modo fieret, quam vocant Holoßphylon, in templo Anaitidis posita dicitur.*

Et statuit eam in campo Dura provinciae Babylonis] Theodotion habet Δεῖρα [Deira], aut Δεῖρα [Deera]. variant enim codices: unde multis creditur designari πεδῖον Δεῖρα [campestre Deera], quod in Susiana ponit Ptolemæus. At alia est provincia Susianes, alia Babylonis, & מדינה [q. d. jurisdictio; provincia] pro toto Imperio sumere exemplo caret: quare rectius arbitror accipere hoc nomen pro eo quod est Δεῖρα [Duraba] Ptolemæo in Babylonis descriptione, eoque id probabilius quod *Doraum* hic posuerat Symmachus, ut nos docet Hieronymus.

2. *Satrapas*] אחשדרפניא; in singulari ἑξατράπην [Exsatrapen] dixit Theopompus, ut notavimus ad Matth. xvi. 11. 10. Alii Σατράπην [Satrapen], quam Persicam esse vocem putat Herodotus, & plerique Græci. Ego potius ab Assyriis eam vocem (ut & eas quæ sequuntur nihil Chaldaicum præ se ferentes) putem venisse primum ad Chaldæos, deinde ad Persas. In Persica aula id nomen habes, nec apud Græcos tantum, sed & Estheræ ix. 3. Theodotion ὑπάτης [Consules], *Bassas* interpretatur Iacchiades, sumtâ voce ex Imperio Turcico; sicut & sequentibus nominibus comparat Turcica.

Magistratus] סגנא: est idem nomen quod supra II. 48. quos *Præfectos* esse provinciarum ibi diximus: στρατηγὸς [Prætores] Theodotion, Beglerbeis dicit Iacchiades.

40 *Et Iudices*] פחותא sunt Theodotioni τοπάρχαι [Toparchæ], ut & II Regum xvi. 11. 24. Esaiæ xxxvi. 9. Iacchiadæ Agæ. Apparet fuisse Præfectos minores sub illis majoribus, Esdræ v. 3. 14. vi. 6. 13. vii. 36. Nehem. ii. 7. 9. infra vi. 7.

Duces] ארנגורא, id est, Scribæ decretorum custodes. Vide quæ supra II. 27. Hi sunt ἡγέμενοι [Antecessores] in Græco.

50 *Et tyrannos*] גרבρία [Gedabria] sunt pecuniarum dispensatores, ut apparet ex Chaldaica versione Ecclef. ii. 7. Idem munus dicitur גזבר [Gazbar] Esdræ i. 8. & in Chaldaico fine Estheris, & in titulo Thalmudis de Siclis. Nimirum facile inter se mutantur ג & ז: fortè Græca vox est γαζοφωροί [gazophori, gazarum comportatores]. Theodotion dixit τὰς ἐπὶ ἐξουσίῳν [facultatibus impositos]. Iacchiades Turcico more Dephtardaros.

Et Præfectos] רתבריא sunt Iurisperiti, quibus Iacchiades confert Alphakios Turcarum. His addit textus hic Chaldaicus תפתיא, quos janitores interpretatur Saadia, Iacchiades Doctores legum.

Omnesque principes regionum] שלטני sunt qui non præfecturis aut provinciis sed urbibus & regionibus

suburbicariis singulis præsunt. Vide suprà 11. 10. Vox מְרִינָה *regionem* significat, estque modò amplior, modò restrictior. His *Zangiahos* comparat Iacchiades.

Ad dedicationem statuæ] Voce usus est valde propria, pro qua τὰ ἐγκαινία [*encænìa*] hìc habet Theodotion. Vide quæ dicta Iohan. x. 22.

3. *Stabant autem in conspectu statuæ*] In loco unde conspici statua poterat.

4. *Populis, tribubus, & linguis*] *Gentibus, nationibus, & linguis.*

5. *Sonitum tubæ*] In Chaldæo, *Cornu*, id est, buccinæ.

Et fistulæ] מְשֻׁקִּיָּא à שֻׁק, quod in Chaldæo & Hebræo idem est & sono & re cum Græco συρίζω vel συρίσσω [*fistulâ cano*].

Et citharæ] קִיתָרָא, Græca haud dubiè vox κιθάρα [*cithara*]. Iam ante Daniele m magnæ & Æolum & Ionum coloniæ in Asiam deductæ Græcas voces illis in locis sparserant.

Sambuca] Hæc vox est Orientis: nam Sambuca Syrorum repertum, teste Athenæo lib. 1v. סַנְכָא, vel שַׁנְכָא, Dagesch Syrorum more in נ resolutio, est סַנְכָא: N verò ante β Græci in μ mutant. Est instrumentum mulierum Syrarum, ut nos docent Porphyrio & Suidas. Addit Athenæus τετράχορδον [*quadrichordum*] fuisse acuti soni.

Et psalterii] Etiam hæc vox פִּסְתֵּרִין, vel, ut alibi scribitur, פִּסְתֵּרִין, planè Græca est, λ mutato in נ. Docent nos & Hieronymus & Augustinus psalterium fuisse instrumentum citharæ non ablimile, nisi quòd illum locum unde sonum accipiunt, quod *cavamen* dicitur, cithara in parte inferiore, psalterium in parte superiore habet; percutiturque psalterium quidem sursum, cithara verò deorsum. Chrysostomus: ψαλτήριον τῶν ἐν λατῶν μὲν ἦν, πλὴν ὁρβιον καὶ ἀνωθεν εἶχε τῶν φθόγων τὰς ἀφορμὰς [*psalterium inter instrumenta erat quæ fidibus tenentur, sed rectum & ex superno habens sonorum origines*].

Et symphonie] Etiam hæc vox סוּמְפֻנִיָּא, vel ut infra סוּמְפֻנִיָּא, merè Græca, συμφωνία. Est autem *Symphonia* tibia obliqua, πλαγιάουλα, interprete Servio ad xi. Æneidos. At Isidorus, *Symphoniam* vulgò appellant lignum cavum ex utraque parte pelle extensâ, quod virgulis hinc & inde musici feriunt; sitque in ea ex concordia gravis & acuti gratissimus cantus. Vbi & causam habes hujus nominis.

Cadentes adorete statuam] In Chaldæo, *Procumbite*. Respondet Hebræo שָׁחָ, ut Geneseos xxxvii. 9. 10.

6. *Mittetur in fornacem ignis ardentis*] Pœna non infrequens apud Chaldæos. Vide Ierem. xxi. 22.

7. *Omnes populi, tribus, & linguæ*] Aliqui ex omnibus Imperii Babylonici populis.

8. *Viri Chaldæi accusaverunt Iudæos*] Invidentes Iudæis, & ad eos opprimendos aut suasores hujus edicti, aut natæ occasionis seduli aucupes.

12. *Viri isti contemserunt, Rex, decretum tuum*] In Chaldæo, *Non posuerunt, ô Rex, rationem*: id est, rationem tui non habuerunt.

Deos tuos non colunt] Nullum deorum quos colit Babylon, nè hunc quidem parentem tuum.

Et statuam auream quam erexisti non adorant]

Ostendunt hoc, quòd procumbere coram statua nolunt; quod signum est deum illum tuum invocantis.

13. *In furore & ira*] Præ longa felicitate animi impotens.

14. *Verè nè*] Sic illud הַצֵּרָא interpretantur, & Theodotio & Abenefdra; & Saadia: melius fortè, *an consulto?* ut צֵרָא sit pro Hebræo צִרְיָה. Alii admirantis esse putant, quasi diceret, *Quid hoc portenti?*

15. *Nunc ergò si estis parati*] *An estis parati?*

Et quis est Deus qui eripiat vos de manu mea?]

Quasi diceret: Vester ille Deus, cui frustra confiditis, id præstare non poterit. Confer verba Assyrii 11 Regum xviii. 30. 33. 34. 35. Erat Nabuchodonosor ingenio, quasi Saül, vario ac mutabili in bonum malumque.

16. *Non oportet nos de hac re respondere tibi*] In Chaldæo: *Non solliciti sumus in hac re ad respondendum tibi*. Sic Cyprianus ad Proconsulem: *in re tam justa nulla consultatio est*. Per hæc constantiæ exempla homines paulatim ad Evangelicam obedientiam parabantur.

17. 18. *Ecce enim Deus noster quem colimus potest eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, ô Rex, liberare. Quòd si noluerit, notum tibi sit, ô Rex, quia Deos tuos non colimus*] Melius: *Sive Deus noster, qui potens est ad nos de fornace ignita eruendos, è manu tua nos liberet, sive non, illud, Rex, pro certo habe, nos cultores deorum tuorum non futuros*. רַבִּי sæpe est si aut sive. Spectabant hìc primum præceptum Decalogi.

18. *Et statuam auream quam erexisti non adoramus*] Non exhibebimus ullum gestum honorificum coram statua, obstante Decalogi præcepto secundo.

19. *Et aspectus faciei illius immutatus est*] Excanduit.

20. *Viris fortissimis de exercitu suo*] Id est, de prætorianis cohortibus.

21. *Cum braccis suis*] In Chaldæo, *Saraballis*. Erant autem *Saraballæ* (quæ corruptè *Sarabara*, aut *Saraba*) non *tibialia*, ut Hieronymus existimat, sed *mantella*, ut hìc explicat Iacchiades & Abenefdra. Apparet id titulis Thalmudicis & Synedrio & de Septimanis. Verbum סַרְבַּל Chaldæis & Arabibus est *obtegere*.

Et tiaris] פֶּטַשׁ videtur esse idem sono ac re quod πετάσος [*petasus*] Græcis, quod non longè abt à tiara. At Abenefdras & Iacchiades hìc intelligi volunt subligaria.

Et calceamentis] כִּרְבֵּלָתָא est *crista galli*, & ab ejus similitudine omne id quod capiti imponitur. Ità Saadia, David Kimchi, & Iacchiades. Alioqui כִּרְבַּל Hebræis est *amicire*, ut apparet 1 Paralipomenon xv. 27.

Et vestibus] *Interioribus, quæ sub mantello*: Ità hìc Iacchiades. לָבַשׁ ut Hebræis est *induere*, ità & Chaldæis, ut patet infra v. 7.

22. *Nam jussio Regis urgebat*] Moram non ferebat.

Interfecit flamma ignis] Scintilla exfiliens è fornace. Ea causa fuit cur Nabuchodonosor rem omnem

omnem cognoscendi animo ad fornacem accederet. Hymnus Trium juvenum non est in Hebræo: est poema factum à posteriorum temporum Hebræo aliquo, quasi rei conveniens.

91. *Compeditos*] Bene ligatos, ut suprà 23.

92. *Species quarti similis filio Dei*] Angelica: quomodo Lxx hic verterunt ἰμοία ἀγγέλω Θεῷ [*similis Angelo Dei*]. Vide Iobum 1. 6. Sic Hebræi interpretes.

93. *Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis*] Propius nempe quàm antè, ut & alloqui illos posset.

Servi Dei excelsi] Cultores illius Dei quem antea quoque admiratus fuerat Nabuchodonosor 11.

47. אלהא עליא [*Deus summus*], ut illic אלהא עליא [*Deus deorum*].

94. *Et magistratus*] Præfecti provinciarum, ut suprà 11. 48. 111. 2.

Et iudices] Præfecti minores: ut suprà 2.

Et potentes] הרבירי [*Ductores, Gubernatores*]. legitur & infrà 1v. 33. & vi. 7. Videtur idem esse quod מרביר in Chaldæo Proverbior. xi. 14. & מרביר in Thalmude titulo de Contractibus. Est nomen commune Magistratibus, quo significantur illi qui pluribus nominibus suprà 2.

Contemplabantur viros illos] Nempe cum admiratione.

Et capillus capitis eorum non esset adustus] Id est, nè minimum quidem de corpore. Vide Lucæ xii. 7. & xxi. 18.

Et saraballa eorum non fuissent immutata] Nè eorum quidem vestimenta.

Et odor ignis non transisset per eos] Nihil de fumo olebant.

95. *Et erumpens Nabuchodonosor ait*] In Hebræo, Locutus est Nabuchodonosor, & ait: ut suprà 11. 16. & 47.

Qui crediderunt in eum] Qui confisi ei sunt. Gradus quidam ad Euangelicam fiduciam.

Et verbum Regis immutaverunt] Mutare, ut & solvere legem dicitur qui contra legem facit, Matthæi v. 17. vii. 23. x. 35. Iam tandem æquum judicat Dei legem suæ anteferri; juxta illud,

Οὐ γὰρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τὸδε.

[*Nec enim mihi ista Iupiter præceperat.*]

Tradiderunt corpora sua] Exposuerunt morti.

Nè servirent] Id est, sacrificium facerent: id enim est עבד.

Et nè adorarent] Corporis gestu honorem exhiberent apud imaginem.

Omnem deum] Vllum deum.

Excepto Deo suo] Opifice cæli & terræ.

96. *Quæcumque locuta fuerit blasphemiam*] In Chaldæo, *Qui dixerit errorem*: id est, qui loquendo peccaverit. Nondum ausus deos Imperii sui exauctorare, interim, quod non parum est, vetat maledici Hebræorum Deo, quem tam potentem cognoverat.

Neque enim est alius Deus qui possit ita salvare] Belus suos cultores extra fornacem positos ab igne servare non potuit; Deus autem Hebræorum suos in medio igne incolumes præstitit.

Dispereat] Membratim lanietur.

Et domus ejus vastetur] In latrinas vertatur. Eadem pœna & eadem verba quæ suprà 11. 5.

97. *Tunc Rex promovit Sidrach, Misach, & Abdenago in provincia Babylonis*] הצלה, id est, opibus & honoribus auxit.

98. *Nabuchodonosor Rex*] Rectius faciunt qui hæc tria commata connectunt cum sequentibus, quæ sunt in capite quarto. Est enim hoc edicti sequentis præfatio. Daniel cum historiam Trium juvenum absolvisset, aliam historiam sanè mirabilem subjicit, non suis, sed ipsius edicti publicati verbis, ut de fide nemo dubitaret.

Pax vobis multiplicetur] Id est, omnia vobis prosperissima contingant.

99. *Signa & mirabilia fecit apud me*] Mibi. Nempe res futuras adeò incredibiles præsignificando.

Deus excelsus] Summus Deus, ut suprà 93. Ità appellat Deum quem colebat Daniel, & Hebræi.

100. *Regnum ejus regnum sempiternum*] Nempe expertus istud didicerat:

*Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Iovis.*

C A P V T IV.

1. *Q*uietus eram in domo mea] Devictis gentibus.

Et florens in palatio meo] Magnificentissimo, cujus descriptionem ex Berofo habemus.

2. *Visiones capitis mei conturbaverunt me*] Tale illud:

Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent?

Et in Octavia:

Confusa tristi proximæ noctis metu

Visûque, nutrix, mente turbatâ feror.

4. *Arioli, Magi, Chaldæi, & Aruspices*] Vide suprà 11. 2. & 27.

5. *Donec collega ingressus est*] Ex Chaldaico verti solet donec tandem ingressus est. At אחרין non est dubium quin alium ejusdem ordinis, id est, collegam significaverit: nam ita verterunt Theodotion, Aquila, Symmachus, teste Hieronymo, quanquam nunc in Græco ea vox abest.

Secundum nomen dei mei] Beli. Vide quæ dicta 1. 7.

Qui habet spiritum Deorum sanctorum] Loquitur ut idololatra. Theodotion tamen vertit πνεῦμα Θεῶν ἁγίων [*spiritus Dei sancti*], pro quo ἁγίων [*sanctus*] nunc malè scribitur.

6. *Et omne sacramentum*] Id est, arcanum, ut suprà 11. 18.

Non est impossibile tibi] Non latet tibi.

Visiones somniorum meorum, quas vidi, & solutionem earum narra] Et, positum pro id est: nam somnii meminerat, sed quò id tenderet non intelligebat.

7. *Ecce arbor in medio terræ*] Arbor secundum Indos, Persas, & Ægyptios virum excellentem significat, Achmetes capite cc. Sic apud Ezechielem xxxi, arbor est Rex Assyrius, sub cujus similitudine ibi intelligitur & Rex Ægyptius.

8. *Proceritas ejus contingens cælum*] — Οὐρανότης —
M m m 2 [—proxi-

[— proxima cælo], quomodo & Græci de celsis arboribus loquuntur.

Aspectus illius erat usque ad terminos universæ terræ] Herodotus Polyinnia simile quid habet, Μετὰ ταῦτα τρίτη ὥρις ἐν τῷ ὕπνῳ ἐγένετο, τὴν οἱ μάγοι ἐκρίναν ἀκρίσαντες φέρειν τε ἐπὶ πᾶσαν γῆν, δαλεῦειν τε οἱ πάντας ἀνθρώπους· ἢ ὃ ὥρις ἦν ἡδε. Εἰδοὺς ὁ Ξέρξης ἐσεφανώσθαι ἐλαίης θαλάσσης ἀπὸ ἧς ἐλαίης τὰς κλάδας γῆν πᾶσαν ἐπικραῖν [Tertium deinde visum ei secundum quietem obtigit, quo Magi intellecto dixere id ad omnem terram pertinere, ita ut omnes homines ipsi servituri essent. Erat autem visum tale: Videbatur Xerxes coronari fronde lauræ; ejus autem lauræ ramos per omnem terram porrigi].

9. *Esca universorum in ea*] Id est, pro universis.

Subter eam habitabant animalia] Vide supra 11. 38. *Volucres cæli*] Vide ibidem.

10. *Et ecce vigil & sanctus de cælo descendit*] Etiam hic & positum pro id est. Vox Chaldæa ܝܪ [Ir], ut scribit Theodotion; Lxx ἄγγελον [Angelum] vertunt: cæteri sensu eodem, sed propius ad vocem ἐγρήγορον [vigilem]. Quæ vox eodem significatu est in libro Enochii nomen præferente, cujus partem Scaliger notis ad Eusebium inseruit: est autem ejus libri mentio & in Hebræo libro Zoar, & in Pædagogico secundo Clementis. Hieronymus hinc nomen habere putat Irin deorum nuntiam.

11. *Succidite arborem*] Arboris excisio exsilium significat, Achmetes capite CLI.

12. *Germen radicem ejus in terra finite*] Regnum ipsi maneat.

Alligetur vinculo ferreo & æneo] Sit regnum firmum & inconcussum, ut quæ ære & ferro tententur.

In herbis quæ foris sunt] Herbis agrestibus, supple pascatur. Hic miscetur res significata cum signo, ut sæpe. Vide infra 22.

13. *Cor ejus ab humano immutetur*] Brutescat.

Et septem tempora mutantur super eum] Transeant Tempora, id est, anni, ut semper in hac Prophetia. Est loquendi genus Chaldaicum.

14. *In sententia vigilum decretum est*] Id est, majores Angeli hoc consciverunt. Fingitur enim Deus tanquam Rex agere ex Senatûs consilio. Confer quod infra 21.

Et sermo sanctorum, & petitio] In Chaldæo, & in sermone sanctorum petitio: id est, minores Angeli jampridem id postulant ut rem æquissimam. Sequitur in Chaldæo ܥܪ ܕܒܪܬ, donec adducatur, id est, donec res ipsa eveniat.

Donec cognoscant viventes quoniam dominatur Excelsus in regno hominum] Vt cognoscant. Vide infra 22.

Et cuicumque voluerit dabit illud] Effeni: & δίχα Θεῷ περιγίγεται τὸ ἀρχεῖν [non sine Deo Imperia hominibus obtingunt]. Homerus,

— Τίμη δ' ἐκ Διὸς ἐστὶ.

[— Ab Iove summus honos.]

Potestates fato dari est in Sexto Aurelio. Adde Augustinum libro v de Civit. Dei, cap. 2.

Et humillimum hominum constituet super eum] Vt in Iudæa Davidem. Vide I Samuel. 11. 8.

15. *Narra festinus*] In Chaldæo non est festinus: nam totum illud ܕܝ ܕܐܝܢܐ nihil aliud est quàm quia.

16. *Tacitus cogitare*] Obstupescere, præ rerum

quas videbat magnitudine ac diritate. In Græco, ἀπηνεώθη, id est, ἐξεπλάγη [exterritus fuit], ait Polychronius.

Quasi unâ horâ] In Chaldæo, ܕܝܢܐ ܫܥܬܐ, id est, modico tempore: nam ܫܥܬܐ Chaldæis qualemunque partem temporis significat.

Somnium & interpretatio ejus non conturbent te] Id est, Qualemunque sit quod intelligis id libere eloquere.

10 *Somnium his qui te oderunt, & interpretatio ejus hostibus tuis sit*] Hostibus eveniat quod portendit somnium. Frequens averfantibus loquendi genus, Hostibus eveniat. Tale & illud Horatii:

Hostium uxores puerique cæcos
Sentiant motus orientis hædi.

In Octavia:

Vt expientur noctis & somni minæ,
Terrorque in hostes redeat attonitus meos.

19. *Tu es Rex*] Tu is es quem arbor ista significat.

Magnitudo tua crevit & pervenit usque ad cælum] Ad summa montium juga.

Et potestas tua in terminos universæ terræ] Ad mare Caspium, ad pontum Euxinum, ad Oceanum Atlanticum.

21. *Quæ pervenit super dominum meum Regem*] Tristitiam rerum lenitate verborum quantum potest temperat.

22. *Ejicient te ab hominibus*] Id est, ejicieris. Sic mox ubi Latinus infunderis, in Chaldæo est tingent, in Græcis quibusdam βαφήσεται [tingetur]. Hoc est illud ipsum quod de Nabuchodonosoro dixit Megasthenes, παρὰ χρεῖμα ἡφάνισο [subito inconspicius factus est].

Cum bestiis ferisque erit habitatio tua] Etiam aliis extra bile id contigit ut cum feris vellent vivere.

Fenum ut bos comedes] Herbam: id enim עשב.

Et rore cæli infunderis] Nudus sine lare ac tecto.

23. *Regnum tuum tibi manebit*] Non eligitur Rex alius te vivente, & regiam potestatem recuperabis.

24. *Peccata tua eleemosynis redime*] פרק Chaldæum respondet Hebræo פרה, quod hic in interpretatione posuit Iacchiades. Apparet id 11 Samuel. 14. 9. Esaiæ xxxv. 9. Num. 111. 49. xviii. 15. & alibi sæpe. Quare optimè vertit Theodotion λύτρωσαι [redime].

Neque offendere quenquam debet quod operibus pœnitentiæ, in quibus excellent eleemosynæ [eleemosynæ, id est misericordiæ opera], tribuatur id quod pœnitentiæ propriè convenit: est enim talis μεταωνυμία [transnominatio] aut συνεκδοχή [comprehensio] perfrequens, de qua diximus ad Lucæ xi. 41. Chrysostomus secundâ ad Theodorum pro λύτρωσαι [redime] citat καθαροῦ [purga], sensu eodem. Objicit hic Hieronymus: Si prædixit sententiam Dei, quomodo hortatur ad eleemosynas & misericordias pauperum, ut Dei sententia commutetur? Reponit autem exemplum Ezechiae & Ninivitarum, & dictum illud Ieremiæ xvi. 11. additque, Neque enim Deus hominibus, sed vitiis irascitur, quæ cum in homine non fuerint, nequaquam punit quod mutatum est.

Forsitan ignoscet Deus delictis tuis] ܐܝܢ [ecce] pro ܕܢ [si,

[*si, utrum*] Hebræo ponitur, & rectè hîc vertitur per *forſitan*. Theodotion, ἵσως ἔσται μακρόθυμος [*forte erit patiens*]. & ſic citat Chryſoſtomus. Non erat certus Daniel de venia, ſed nec deſperabat omnino; quomodo & Petrus ſe geſſit in negotio Simonis Magi, Actorum viii. 22.

26. *Post finem mensium duodecim*] Censent Hebræi, quos ſequitur Hieronymus, Nabuchodonosorem, ſecutum conſilium Danielis, per opera miſericordiæ id conſecutum ut pœna per duodecim menses ſuſpenderetur; verum tunc iterum inſolente ipſius animo, nihil ultra moræ ipſi datum, ſed præſtò fuiſſe pœnam.

In aula Babylonis deambulabat] Abydenus: ἀναβαὶς ἐπὶ τὰ βασιλῆα [*cum in regiam aſcendiſſet*].

27. *Responditque Rex, & ait*] Locutus eſt, & dixit. πλεονασμός [*abundantia ſermonis*], qualis ſuprà aliquoties. Nam רַסָּר non de reſponſione utique, ſed de quavis locutione dicitur.

Nonne hæc eſt Babylon magna quam ego ædificavi?] 20 Veteri addidi urbem novam; ſingulis terna circumjeci mœnia, portas magnificas. Vide Berofii locum.

In robore fortitudinis meæ] *Vi opum mearum*. Id enim רִסָּר.

Et in gloria decoris mei] Ad gloriam nominis mei.

28. *Cumque sermo adhuc eſſet in ore Regis*] παραχρημα [*illico*], ait Abydenus.

Vox de cælo ruit] Κατερχέθη θεῶν ὁ τὸν δὴ [*à deorum aliquo occupatus fuit*], Abydenus.

Regnum tuum transibit à te] Abibit abs te. Regnum, id eſt, regni functio.

30. *Eadem hora*] Id eſt, illo ipſo tempore.

Capilli ejus in ſimilitudinem aquilarum creſcerent, & ungues ejus quaſi avium] Sensus eſt, Plurimum excreviſſe ei capillos, barbam & ungues; quia nemo aderat qui reſecaret, nec ipſe de iis reſecandis cogitabat, amans ob atram bilem ferarum ſimilitudinem.

31. *Oculos meos ad cælum levavi*] Deum cœli 40 precatus ſum. Vide de hac locutione Ezech. xvi. 23.

Et ſensus meus redditus eſt mihi] Plenus mentis uſus.

Et Altissimo benedixi] Illi ſummo Deo cœli terræque opifici, quem Hebræi colunt, ſupplex egi gratias.

Quia potestas ejus, potestas ſempiterna] Non temporaria ac mutabilis, ut Regum.

Regnum ejus in generationem & generationem] 50 Idem ſensus qui præceſſit, verbis aliis.

32. *Et omnes habitatores terræ apud eum*] Si ipſi comparentur.

In nihilum reputati ſunt] Pro nihilo habendi ſunt. Nam & participia talia per præteritum, quod & præſentis vim habet, exprimunt Hebræi & Chaldæi.

Iuxta voluntatem enim ſuam facit] Id eſt, Quidquid efficere vult id efficit, Pſal. cxv. 3.

Tam in virtutibus cœli] Per illos vigiles, ἐγρηγόρης 60 nam ἡ hic, ut ſæpe, eſt per.

Quam in habitatoribus terræ] Per homines etiam domeſticos.

Et non eſt qui reſiſtat manui ejus] Potentiæ ejus imenſæ.

Et dicat ei, Quare feciſti?] Qui jus habet ipſum ad rationes vocandi, Romanor. ix. 20.

33. *In ipſo tempore ſensus meus reverſus eſt ad me*] Sensus ille communis qui dicitur, mentis uſus. In Chaldæo, מַנְרֵי, id eſt, vis cognitrix: αἱ φρένες μὲς [*prudentiæ meæ*], Theodotioni.

Et ad honorem regni mei decorémque perveni] Id eſt, ad functionem regni. Bene הַרְרִי Hieronymus accepit pro הַרְרִית, aut הַרְרִית, Chaldaico verbo primæ perſonæ per apocopen uſitatam. Theodotion non minùs bene ἐπὶ τὴν βασιλείαν μὲς ἐκραταιώθην [*in regnum meum ſtabilitus ſum*].

Et figura mea reverſa eſt ad me] Ità & in Græcis, ἡ μορφή μὲς ἐπέστρεψεν ἐπ' ἐμὲ [*forma mea mihi rediit*]. nec aliter ſumitur וְיָו [*forma*] infra v. 10. Iacchides exponit אֶר פָּנֵי [*lux faciei*]. Solent enim quibus atrâ bile mens eſt percita etiam oculis & vultu toto præferre morbum. Pacuvius:

Sed quid oculis rabere viſa eſt derepente ardentibus? Plautus, Captivis:

Viden' tu illi maculari corpus totum maculis luridis? Ità bilis agit hominem.

Et Optimates mei] הַרְרִי [*Ductores mei*], eſt nomen commune Magiſtratibus, ut diximus ſuprà i. 7.

Et Magiſtratus mei] In Chaldaico רַבְרַבִּי [*magni magnorum*]: Theodotioni μεγαῖσται [*Megistænes*], ut hic, ità v. i. 2. 9. 23. vi. 17. Fuere hi Ordinum delegati, quos in talibus rebus adhibere mos eſt.

30 *Requiesierunt me*] Pertæſi πολυκοιρανίας [*multitudinis Dominorum*], & indè ſequentis ἀναρχίας [*diſſolutionis Imperii*].

Et in regno meo reſtitutus ſum] Simile quid evēnit in Francia Ludovico Pio.

Et magnificentia amplior addita eſt mihi] Μεγαλωσύνη [*majeſtas*]. Major fuit mea quàm antè apud meos auctoritas ex hoc tanto Dei in me beneficio.

34. *Regem cœli*] Illum quem alibi dixit Deum deorum & Deum ſummum.

Quia omnia ejus opera vera] Id eſt, recta: ità enim ſæpe קִשְׁט [*verum*] ſumitur apud Chaldæos, & אֱמֶת apud Hebræos.

Et viæ ejus judicia] Omnes actiones ejus, juſtiſimæ.

Et gradientes in ſuperbia] Qualis ob fortunam diu blandientem fuerat Nabuchodonosor. Vide ejus χαρακτῆρισμόν [*notationem*] ſuprà i. 5. 12. & i. 11. 6. 19. iv. 7.

50 *Poteſt humiliare*] Deprimere: Oſtendit id ſcilicet admirando ſpecimine.

Ῥεῖα δ' ἀγίζηλον μινύθη.

[*Perfacile elatum minuit.*]

Chæremon:

Ὅλως τὸ κρείσσον ἐκ ἐξ̄ μέγα φρονεῖν

[*Vis major eſſe nos ſuperbos non ſinit.*]

Sophocles Ajace:

Τὰ γὰρ περιſſὰ κἀνόνητα σώματα

Πίπτειν βαρείαις πρὸς θεῶν δυſπραξίαις

Ἐφαχ' ὁ μάντις, ὅς τις ἀνθρώπου φύσιν

Βλαſτῶν, ἐπειτα μὴ κατ' ἀνθρώπου φρονεῖ.

[*Immenſa molis otioſæ corpora*

Cæleſtis iræ facile proſterni iſtibus

*Vates canebat, si quis humano satum
Creatus animos homine maiores gerat.]*

CAPUT V.

1. **B** *Altasar Rex]* בלשצר, id est, *Belus est cuius opes*. Id est, in Beli potestate sunt opes & Imperia. Græci ψ in τ mutant, ut & ipsi Chaldæi sæpe: itaque scribunt Βαλτασαρ. Talia nomina assumebant ad Imperium evecti, cum in minore fortuna aliis appellarentur. Hic autem Baltasar, qui in ipsa urbe Babylone à conjuratis interfectus est, non potest alius esse quam Laborosoarchodus, ut scribit Berosus, sive Laborossoarascus, ut scribit Abydenus, qui ambo eum vi interfectum memorant. Breve oportet regnum habuerit, quia omittit ejus nomen Ptolemæus. Daniel Evilmeraduchi & Neriglassaris tempora transfuit, quod per ea nihil contigisset ad Iudæos in pietate confirmandos pertinens. Fuit autem Laborosoarchodus Nabuchodonosoris nepos, sed ex filia, ut ex Beroso & Abydeno discimus. Vide Ieremiam xxvii. 6. 7. & ibi dicta.

Fecit grande convivium] Solebant id interdum facere Reges Orientis, ut apparet ex Herodoto libro I. & Xenophonte libro vii.

Optimatibus suis mille] Qui eadem quidem in aula, sed seorsum à Rege discumbebant. Statius de Domitiani epulo:

*Hic cum Romuleos procures, trabeatæque Cæsar
Agmina mille simul jussit discumbere mensis.*

Vide carmen totum, ut hujus rei imaginem capias.

1. 2. *Et unusquisque secundum suam bibebat ætatem. Præcepit ergo jam temulentus]* Longè hæc abeunt à Chaldaico. Theodotion verba sensumque bene sequitur: κατέναντι τῶν χιλιῶν ὁ οἶνος καὶ πίνων Βαλτασαρ εἶπεν ἐν τῇ γεύσει τῶ οἶνου [Et vinum coram illis mille. Et bibens Baltasar dixit cum vinum gustasset]. Sensus est, Cuique mille convivarum antepositum fuisse poculum & hominem qui petenti vinum infunderet: ita poscente more regionis. Deinde inter potandum Regi magis magisque allubuisse vinum.

2. *Vt adferrentur vasa aurea & argentea]* In usus profanos, cum antehac in Beli templo aliquam adhuc sanctimoniam retinuisent, ut notat Hieronymus. Quod tunc piaculum fuit, sacra profanare, nunc & Principum & profanorum lusus est. Et adhuc quærimus cur bellis tam atrocibus vastitas passim fiat.

Quæ asportaverat Nabuchodonosor pater ejus] Id est, avus, ut hic rectè notat Iacchiades. Sæpe ita loquuntur Chaldæi & Hebræi, quomodo & nepotes & pronepotes filios vocant.

4. *Et laudabant deos suos aureos & argenteos, æreos, ferreos, ligneosque & lapideos]* Ità vocantur dii illi, quia ipsi revera non exsistebant, sed tantum eorum imagines. Tamen his diis gratias laudesque canebat Rex & Proceres, de Deo vero quasi triumphantes.

5. *In eadem hora]* Id est, in eo ipso tempore.

Apparuerunt digiti quasi manus hominis] Movente eos digito Angelo Gabriele: ità Rabbinus Solomo.

Scribentis contra candelabrum] E regione lychnuchi, pensilis scilicet, qui proximè Regem erat; quò rectius scriptio conspiceretur.

In superficie parietis] In Chaldæo, in calce: id est, in tectorio, ἐπὶ τὸ κοίμαμα, ut Theodotion.

Et Rex aspiciebat articulos manus scribentis] In Chaldæo, palmam. Vide I Regum xviii. 44. intellige autem partem palmæ averfam.

6. *Tunc facies Regis commutata est]* Vultus, ut supra iv. 33.

Et compages renum ejus solvebantur] Id est, urina defluebat.

10 *Et genua ejus ad se invicem collidebantur]* Præ tremore.

7. *Vt introducerent Magos]* Sophos.

Et aruspices] Potius, decretorum scriptores. Vide supra ii. 27.

Quicumque legerit scripturam hanc] Credunt Hebræi, quamvis verba sint Chaldaica, scripturam fuisse Hebræam veterem, id est, Cananæam, Phœniciam, Samaritanam.

20 *Purpurâ vestietur]* Quâ utebantur soli Reges, & pauci quibus id Rex pro singulari honore concesserat.

Et torquem auream habebit in collo] Magnus & hic honor. Vide Genesios xli. 42. *Qui somniavit torquem se gerere, maximam dignitatem consequetur*, ait Achmetes. Dicitur hic torques in Chaldæo מוֹנֵךְ, quod μακρόν scribunt Polybius & Plutarchus.

Et tertius in regno meo erit] Tertiam dignitatem obtinebit, ut infra i6. 29. Primus locus Regis, alter filii Regis, tertius primi Satraparum.

30 10. *Regina autem]* Avia Regis, ut rectè Iosephus; Nitocris scilicet, prudens femina. Vide nostra ad tertium Annotatorum de Veritate Religionis Christianæ.

Domum convivii ingressa est] Neque enim convivio interfuerat ob viduitatem.

11. *Qui spiritum Deorum sanctorum habet in se]* Vsurpat ipsa verba, quæ ex marito quondam suo Nabuchodonosoro intellexerat, iv. 5.

In diebus patris tui] Avi, ut supra.

40 *Et in diebus patris tui scientia & sapientia inventa sunt in eo]* In Chaldæo, Lux & intelligentia & sapientia par deorum sapientiæ inventa est in eo. Lux, spiritus lucidus, ἀγχινοια [perspicacia]. Intelligentia, rerum naturalium; sapientia, ad res agendas.

14. *Ampliores]* Quàm in ullo sapientum Orientis, Ezech. xxviii. 3.

16. *Et ligata dissolvere]* Nodos, in Chaldæo. Sic Oedipus apud Senecam:

Nodosa sortis verba, & implexos dolos

50 *Ac triste carmen alitis solvi feræ.*

17. *Munera tua sint tibi, & dona domus tuæ alteri da]* Quæ hic dona vertit, propriè sunt honoraria, erogationes annuæ, ut dictum supra ii. 6. Sapientis & hoc est, nosse quando acceptanda sint quæ dantur, quando non. Vide Genes. xiv. 23. ii Reg. v. 16. 26. Non erat cur Daniel tam tristis nuntii præmium acciperet.

18. *Regnum]* Imperium latissimè patens.

Magnificentiam] Majestatem apud subditos.

60 *Gloriam]* Ex victoriis.

Honorem] Ex urbe aucta, structis mœnibus, templo, palatio.

19. *Universi populi, tribus, & linguae tremebant, &*

metue-

metuebant eum] Etiam qui sub Imperio ejus non erant eum metuebant.

Quos volebat percutiebat] **מכה** quidem Hebræis est percutere, sed rectius sentire videntur qui **מ** hic putant esse participii notam, & deesse, post **ק**, ut sæpe. Est enim oppositio, Quos volebat interficiebat, & quos volebat vivificabat: id est, vivos conservabat etiam mortem meritos. Nemo erat qui voluntati ejus auderet obistere.

20. Quando autem elevatum est cor ejus] Suprà 11. 27.

22. Non humiliasti cor tuum] Sub Deo vero.

23. Vasa domus ejus] Ex Templo Hierosolymitano deportata.

Vinum bibisti in eis] Tanquam in profanis. Melius cavit sibi Iustinianus, qui vasa Templi secundi à Vespasiano Romam portata, à Genserico Romæ expilatore Carthaginem, cum per victoriam nactus esset, non in suos vertit usus, sed in sacram basilicam misit quæ erat Hierosolymis, narrante Procopio.

Deos quoque argenteos & aureos, & æreos, ferreos, ligneos, & lapideos, qui non vident, neque audiunt, neque sentiunt laudasti] Ea quæ nihil sunt, nisi quantum hominibus lubet.

Porrò Deum, qui habet flatum tuum in manu sua, & omnes vias tuas] Deum illum qui non modò omnes actus tuos prosperare potest, aut evertere, verum etiam spiritum ipsum vitalem tibi auferre ubi voluerit.

Non glorificasti] **Λιτότης** [Extenuatio]. Nam & contemnerat eum Baltasar.

24. Idcirco ab eo missus est articulus manus] Palma manus, ut suprà 5.

25. Hæc autem est scriptura quæ digesta est] Exarata est. Idem verbum infrà vi. 10. 12. Vsurpant eam & Arabes.

Mane, Tecel, Phares] Est in Chaldæo: Mene, mene, Thekel, Vpharsin. Mox tamen pro Vpharsin est Phares, id est, singulare pro plurali, sensu eodem. In Græco utrobique **Φαρές**.

26. Numeravit Deus regnum tuum, & complevit illud] Id est, perfectissimè numeravit, quod bis repetitum Mene significat. Dies regni tui definivit.

27. Appensus es in statera, & inventus es minus habens] Causa cur tam breve futurum sit tibi regnum, est, quòd in lance Divinæ æquitatis repertus sis improbus, ut nummi adulterati.

28. Divisum est regnum tuum] Id est, avulsum à domo tua: fractum, ut Saadia & Iacchiades vertunt, id est, abruptum. Est autem in illo Pharsin duplex significatio: nam & abruptum significat, & ipsos Persas qui abruperunt. Persæ enim Chaldæis Phars, vel Pharas; Pharusi olim, teste Plinio.

Et datum est Medis & Persis] Dabitur, sub Cyro. Vide Ieremiæ xxv. 25. ubi Persæ dicuntur **עילם** ab Elymaide, quæ Persidi annexa quæ Mediam versùs porrigitur, teste eodem Plinio vi. 26. Impletum hoc annis post septendecim. Adeò autem coaluerunt duo isti populi in gentem unam ut passim apud Græcos reperias Medos pro Persis dici, & **μηδίζοντας** [Medizantes] eos qui Persis studebant.

29. Tum jubente Rege indutus est Daniel purpurâ, & circumdata est torques aurea collo ejus: & prædicatum

est de eo quòd haberet potestatem tertius in regno suo] Recuperavit dignitatem quam olim sub Nabuchodonosoro habuerat. Ità Rex Baltasar homini gratiam habuit, non & Deo; ut hic notat Hieronymus.

30. Eadem nocte interfectus est] **Ἰπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη** [ab amicis trucidatus est], ait Berofus. Abydenus: **τάτῃ τῇ ἀποθανόντος βιαίῳ μύρῳ** [ubi is mortuus morte violentâ].

31. Et Darius Medus successit in regnum] Suscepit regnum; **παρέλαβε τὴν βασιλείαν**, id est, regnum adeptus est: quod & infrà ix. 1. **Ἰσῆ**, id est, Rex fuit constitutus, electione populi, noménque sibi sumsit Darii, cum Nabonnedus antè vocaretur. Ità enim eum appellat Berofus. Ptolemæo scribitur Nabonadius, Abydeno Nabannidachus, Herodoto Labynidius, n mutato in l, quod & in aliis nominibus reperitur. Habitabat quidem is Nabonnedus Babylone, sed Medus fuit origine, infrà ix. 1. Namque is est Medus qui prodidisse cives, id est, Babylonios, dicitur in oraculis: non falsò. Nam ad Cyri adventum fugit Borsippa, ibique cum Cyro pepigit ut præfecturam haberet Carmaniam. Darius ergò nomen fuit Regis Medorum clari ac felicitis, cujus nomen sibi boni ominis causâ imposuit, ortus & ipse ex Medis Nabonnedus. Iosepho magna fides haberi debet in rebus Herodis magni, ac deinceps. Item ubi externos auctores, non ubi Iudæos, multa in historiis contra verum somniantes, sequitur.

CAP V T V I.

1. Placuit Dario, & constituit] Id est, constituere. Super regnum Satrapas centum viginti] Solent sæpe Reges, ut & Romani Imperatores, pro suo arbitratu mutare numerum provinciarum.

2. Et super eos Principes tres] Quales fuere in posteriore Imperio Romano Præfecti prætorio. In Chaldæo hi dicuntur & hic & infrà **סרני**, id est, **ἐξάρχαι** [Exarchi]. Est eadem vox de Iosepho Genes xlv. 41. in Ionathanis versione.

Ex quibus Daniel unus erat] Loco principe, ut ostendunt sequentia.

Et Rex non sustineret molestiam] Ex Græco: **ὅπως ὁ βασιλεὺς μὴ ἐνοχλήται** [ne Regi molestia exhiberetur]. At Chaldæa vox magis significat, ne Rex damnium pateretur: id est, ne quid detrimenti acciperet Imperium per perfidum dolum aut culpam.

4. Porrò Rex cogitabat constituere eum super omne regnum] Vt etiam ei subessent alii illi prætorio Præfecti, essetque Regi **τὰ πάντα** [omnia], quales multos esse & nostra & superiora secula viderunt apud Reges aut parum fidentes ingenio suo, aut fugientes negotiorum.

Vnde Principes & Satrapæ quærebant occasionem] Livor enim in aulis regnat.

Ex latere Regis] Id est, quærebant crimen majestatis, quod sæpe esse singulare & unicum eorum qui crimine vacarent, ait in Panegyrico Plinius. Hoc est quod Romanogræci dicunt **ἐγκλημα βασιλείας** [crimen regni].

Nullamque causam & suspicionem invenire potuerunt] Ne in speciem quidem reperiri quicquam poterat: tanta erat ejus & fides & existimatio.

5. Nisi

5. *Nisi forte in lege Dei*] Quærendum est crimen læsæ religionis, ubi majestatis deficit. Hieronymus ad hunc locum: *Felix conversatio in qua inimici nullam reperiunt occasionem, nisi forte in legitimis Dei.*

6. *Tunc Principes & Satrapæ surripuerunt Regi*] Scriptum puto fuisse ab Interprete subreperunt. Ea enim vox huic loco propria. At Chaldæa vox non tam hoc significat quam *concursum* facere.

7. *Vt decretum imperatorium exeat*] In Chaldæo, *Edictum regium*. Theodotio, *ἐνταύθα βασιλική* [constituere constitutione regiâ]. In quo videtur respexisse vocem Romani Imperii, quæ est *Constitutio*.

Et edictum] In Chaldæo, & confirmare obligationem. Græcè *ἐνισχύσαι ὁρισμὸν* [firmare definitionem], id est, *facere legem sacratam*, ut Romani loquebantur, *perpetuam, immutabilem*; quam ad rem certa forma requirebatur. Non erat autem is mos apud omnes gentes.

Vt omnis qui petierit aliquam petitionem à quocunque Deo & homine usque ad triginta dies, nisi à te, Rex] Speciem habebat hoc consilium quasi post id majestas Regi conciliaretur amplior, si vivus jam diis æquaretur. De Augusto Horatius:

*Præsenti tibi maturos largimur honores,
Iurandæque tuum per nomen ponimus aras.*

Virgilius:

*Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.*

Et in Georgicis:

In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit.

Mittatur in lacum leonum] *כַּל* Chaldæis, Hebræis, & Arabibus est omne depressum & cavum, ut puteus, cisterna, fovea. Fuit autem cavum hoc tam profundum ac præceps ut inde ascendere leones nequissent. Feris homines objicere vetus est. Ostendunt id fabulis mixtæ historiæ de Andromede, de Diomedæ Thraciæ.

8. *Nunc itaque Rex confirma sententiam*] *Obligationem*, ut modò 7.

Et scribe decretum] *Et obsigna scripturam*: nempe non tuo tantum sigillo, sed & Procerum, quibus id jus à Regno tributum est.

Vt non immutetur quod statutum est] In Chaldæo est tantum ut non sit mutabile.

A Medis ac Persis, nec prævaricari cuiquam liceat] In Chaldæo: *Secundum morem Medorum & Persarum* (in faciendâ legē) *quæ non pereat*. Babylonii morem talem faciendæ leges nè à Rege quidem mutabiles non habebant, sed habebant eum antiquitus Medi & Persæ, & diu retinere, ut ostendimus ad Estherem i. 19. ubi verba sunt his paria. Inde ergo adulatores isti exemplum petunt, satis callidè apud Regem è Medis ortum. Videtur hunc sensum bene percepisse Iacchiades.

9. *Porro*] *Propterea*: est in Chaldæo *כַּל קַל* *קַל*.

Proposuit edictum, & statuit] In Chaldæo, *Exaravit scripturam & obligationem*: id est, sanctionem illam additam, juxta dictum morem. *כַּל* [exaravit] hic & in commate sequente est idem verbum quod suprà v. 24.

10. *Id est consignatam legem*] *Exaratam scripturam*.

Ingressus est domum suam, & fenestris apertis in cœnaculo suo] *ἐν τοῖς ὑπερώοις* [in locis domus supernis]. id enim *עליו* Hebræis, & *עליו* Chaldæis. Fecit omnia ut erat solitus, quasi edictum ad se, utpote ludæum, ut Rex ipse nōrat, non pertineret.

Contra Ierusalem] Obversâ ad Templum facie, qui mos videtur natus ex verbis Solomonis i Regum viii. 48.

Tribus temporibus in die] Id est, tertiâ, sextâ, & nonâ, quem morem secuti & Christiani. Diximus ea de re ad Matth. xxvi. 45. Hieronymus in Commentario ad hunc locum, *Tria autem sunt tempora quibus Deo fleclenda sunt genua. Tertiam horam, sextam, & nonam Ecclesiastica traditio intelligit. Denique tertiâ horâ descendit Spiritus Sanctus super Apostolos. Sextâ volens Petrus comedere, ad orationem ascendit in cœnaculum. Nonâ Petrus & Iohannes pergebant ad*

20 *Templum*.

Fleclerat genua sua] Qui mos orantium in luctu aut periculo. Vide quæ dicta ad Matth. vi. 5.

Et adorabat] *Orabat*, id enim *מצלה* [Metzalla]: Vnde hæretici Massaliani à continuis precibus.

Confitebaturque coram Deo suo] Id est, *Deo laudes dicebat*; id enim est *מור*.

11. *Curiosius inquirentes*] In Chaldæo: *Concurfantes*, ut suprà 6.

12. *Verus est sermo*] *Firmus*, in Chaldæo: id est, 30 *manebit quod dixi*.

Iuxta decretum Medorum atque Persarum quod prævaricari non licet] Non minus quam illas leges Persarum & Medorum quæ dicuntur immutabiles. Ità hic Iacchiades optimè.

13. *Daniel de filiis captivitatis Iudæ*] Quasi diceret, *Et externus & bello captus*, quales maximè decet modestia.

14. *Contristatus est*] Pressus hinc legis necessitate, inde viri reverentiâ.

40 *Posuit cor ut liberaret eum*] In Chaldæo, *כַּל*, *posuit curam*: nam sic *כַּל* Arabes usurpant.

Laborabat ut erueret eum] Specie aliquâ juris.

15. *Intelligentes Regem*] In Chaldæo, *Concurfu ad Regem facto*.

Scito, Rex, quia lex Medorum & Persarum est, ut omne decretum quod constituerit Rex, non liceat immutari] Verte: Scito, Rex, tale esse jus Medis ac Persis, ut omnis obligatio, si eam Rex constituerit, mutari nequeat. 50 *Obligatio* hic est, ut suprà, consensus Procerum à Regno in id delectorum, cui si accederet Regis auctoritas, jam jus illud secundum Persas & Medos (quorum exemplum in hac re secuti fuerant) erat immutabile.

16. *Deus tuus quem colis semper*] Etiam contra humanas leges. Hic laudat quod vetuerat, ut suprà Nabuchodonosor iii. 95.

Ipse liberabit te] *Liberet te*. Est optatum. Spem hanc conceperat Rex ex Trium juvenum liberatione.

17. *Allatusque est lapis unus, & positus est super os laci*] Hæc omnia res Christi obumbrant, ut diximus ad Matth. xxvi. 60. & 66.

Obsignavit Rex annulo suo, & annulo Optimatum suorum] Nempe quomodo & decretum ipsum signatum fuerat.

Nè quid fieret contra Danielelem] Imò, nè immutaretur quod decretum erat de Daniele. Sic enim textus Chaldaicus.

18. *Dormivit incenatus*] Vt in gravi luctu fieri solet.

Cibique non sunt allati coram eo] Cantus musici adducti ad eum non fuere. Ità Rabbi Saadia, quem sequitur Iacchiades. Putant enim *רחון* literà transposità dictum pro *חרון* [letitia].

Insuper & somnus recessit ab eo] Fugit ab eo: ut valde anxiiis aut mœstis solet evenire.

19. *Tunc Rex primo diluculo consurgens*] In Chaldæo: *Tunc Rex manè surgens simulatque illuxerat.*

20. *Serve Dei viventis*] Non imaginariorum deorum, quales nos quotidie facimus. Sic ab idololatriæ veri confessionem sæpe Deus exprimit.

21. *Rex, in æternum vive*] *Vivas diu.* Ità enim *לעלמין* [in ævum] apud Chaldæos, & similes voces apud Hebræos sæpe sumuntur.

22. *Deus meus misit Angelum suum*] Vnum ex illis vigilibus; suprà iv. 14.

Et conclusit ora leonum, & non nocuerunt mihi] Vide i Maccab. ii. 60. Hebr. xi. 33. Simile quid evenit Malcho, narrante Hieronymo, & Afris Christianis in persecutione Hunerici, teste Victore.

Quia coram eo iustitia inventa est in me] Quia Deum colui sicut iustum & æquum est.

Et coram te, Rex, delictum non feci] Nulla in re tua læsi commoda. Exhibui tibi omnem fidem intra limites sacræ disciplinæ.

23. *Quia credidit Deo suo*] *Confusus est Deo,* quomodo hic Iacchiades. Ingens fidei præmium, & ad Euangelium quædam præparatio.

24. *Et filii, & uxores eorum*] Vt participes sævi consilii.

Et non pervenerunt ad pavementum laci] *Ad fundum.*

Donec arriperent eos leones] *Cum arripuere eos leones.* Tanta eorum erat fames.

25. *Tunc Darius Rex scripsit universis populis*] Vt olim Nabuchodonosor iii. 98.

26. *Tremiscant & paveſcant Deum Danielis*] Id est, nè ei maledicant, ut suprà iii. 96.

Et regnum ejus non dissipabitur, & potestas ejus usque in æternum] Vt suprà iii. 100.

27. *Ipsè liberator atque salvator*] *Ipsè eruit ac liberat,* nempe quoscunque vult, ut olim tres juvenes, nunc Danielelem.

Faciens signa & mirabilia] Suprà iii. 99. 100.

28. *Porro Daniel perseveravit usque ad regnum Darii regnumque Cyri Persæ*] In Chaldæo: *Daniel autem prospere egit tum sub Darii (id est, Nabonnedi) regno, tum sub regno Cyri.* Cyrus enim fuit qui Babylona cepit, ibique regnavit post Nabonnedum, ipsius etiam Nabonnedi concessu. Sic & Theodotion: *Καὶ Δανιὴλ κατηύθυνεν ἐν τῇ βασιλείᾳ Δαρεῖς καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ Κύρου τῆς Πέρσης* [Et prospere egit Daniel regnante Dario & regnante Cyro Persâ].

CAPVT VII.

1. *Anno primo Baltasar Regis Babylonis*] *Hactenus Historia.* Sequuntur nunc visa Danieli oblata Divinitus, quæ quia variis temporibus contingere, cogitur retrorsum ire & repetere tempora, quæ in historia jam erat prætervectus: quod & aliis Prophetis evenit. Pro *בלטשצר* [Belsatzar], quod suprà habuimus, codices Hebræi emendatiores habent *בלאשצר*, literà transposità, sensuque mutato: id enim significat, *Belum esse ignis hostici*, id est, urendum flammâ hostili, quod & Ieremias prædixerat L. 2. LI. 44. Ità Prophetæ nomina in honorem idolorum reperta levi flexu in eorundem contumeliam detorquebant. In historia Daniel ejus nomen sumsit ità ut vulgò pronuntiabatur, in Visis verò ità ut Prophetam decebat. De hoc more Iudæorum, nomina falsorum deorum in contumeliam vertendi, literis mutatis aut transpositis, vide Mosem de Kotzi, Præcepto vetante xxxii.

Somnium vidit] Vt olim Iosephus. Nam etiam eo modo non minùs quàm per afflatum, aut visa Divina, aut vocem, Deus futura dilectis sibi aperit.

Brevi sermone comprehendit] In Chaldæo, *Caput verborum dixit*: id est, summam rerum scripto comprehendit.

Summatimque perstringens ait] In Chaldæo: *Effatus autem Daniel dixit.*

2. *Et ecce quatuor venti cæli*] Ingentis tempestatis descriptio, qualis illa:

Vnà Eurûsque Notûsque ruunt, crebèrque procellis

Africus.

Ovidius i Tristium ii.

Nam modò purpureo vires capit Eurus ab ortu,

Nunc Zephyrus sero vespere missus adest;

Nunc gelidus sicca Boreas bacchatur ab Arcto;

Nunc Notus adversâ prælia fronte gerit.

40 Lucanus:

Primus ab Oceano caput exseris Atlanteo

Core, movens æstus: jam te tollente furebat

Pontus, & in scopulos totas erexerat undas:

Occurrit gelidus Boreas, pelagusque retundit:

Et dubium pendet, vento cui concidat, æquor.

Sed Scythici vicit rabies Aquilonis, & undas

Torsit, & abstrusas penitus vada fecit arenas.

Nec perferit pontum Boreas ad saxa, suumque

In fluctus Cori frangit mare: motaque possunt

Æquora subductis etiam concurrere ventis.

Non Euri cessasse minas, non imbribus atrum

Æolii jacuisse Notum sub carcere saxi

Crediderim.

Valerius Flaccus:

fundunt se carcere læti

Thraces equi, Zephyrûsque & nocti concolor alis

Nimborum cum prole Notus, crinèmq; procellis

Hispidus & multâ flavus caput Eurus arenâ.

Per tempestatem autem bella intellige.

In mari magno] Id est, non in lacu aliquo, qualis Asphaltites, & Genezerethanus, quæ maria vocant accolæ, sed in mari illo quod Syriam, Ægyptum, Iudæam alluit. Sic & Poetæ:

Suave mari magno, turbantibus æquora ventis.

Item :

————— *sicut minuta magno*

Deprensa navis in mari vesaniente vento.

Per mare populos intellige, ut Apoc. xvii. 15.

13. *Et quatuor bestiae grandes*] Ideo *bestiae*, quia idololatrica erant Imperia, ut notat hic Iacchiades. Adspicit hoc Propheta, quod non videbat Nabuchodonosor. Vide dicta supra ii. 31.

Ascendebant de mari] A populis quisque suis magnam vim nacti in alios ferebantur.

Diversae inter se] Quæ diversitas in sequentibus explicatur.

4. *Prima quasi leona*] *Quasi leo*. Regnum Babylonicum sub Nabuchodonosoro forte & sævum. Vnde Nabuchodonosor *leo* dicitur etiam Ieremiæ iv. 7.

Et alas habebat aquilæ] Celerrimè sub illo movebatur, *velocius aquilis*, Ierem. iv. 13. Vnde & aquilæ comparatur Ierem. xlviii. 40.

Aspiciebam donec evulsæ sunt alæ ejus] Tardati cursus ejus Imperii sub Evilmeraducho, Negriglassororo, Laborosoarchodo.

Et sublata est de terra] Verte: *per quas efferebatur supra terram*. Sæpe enim Chaldaeis, ut & Hebræis, copula vim habet relativi.

Et super pedes quasi homo stetit] Quietè se continuit.

Et cor hominis datum est ei] Cognitio veri Dei data Nabonnedo, supra vi. 20. Ideo Deus cum vellet destruere Babylonem, ipsi tamen pepercit.

5. *Et ecce bestia alia similis urso*] Vrsus ζῷον πικρόν [animal omnia vorans], ait Aristoteles viii. 5. Sic Medopersæ raptores magni, prædones, Ieremiæ li. 48. 56. Vrsus secundum Persas hostem significat opulentum, ait Achmetes.

In parte stetit] In Chaldaeo, *Stetit ad latus unum*: id est, seorsum, nempe à Iudæa. Sensus est, *Iudæa nihil nocuit*: quomodo Hieronymus hic optimè interpretatur secutus Hebræos, ut ipse dicit.

Et tres ordines erant in ore ejus & in dentibus ejus] In Chaldaico: *Et tres costæ erant in ore ejus inter dentes*. Hæ tres costæ sunt Imperium Persicum, Medicum & Chaldaicum. Costæ vires hominis significant, Achmetes xii.

Et sic dicebant ei] Sic dicebatur.

Surge, comede carnes plurimas] Nam ursus libenter σαρκοφάγῃ [carnes edit], Aristoteles dicto loco.

6. *Et ecce alia quasi pardus*] Pardus varium animal. Sic Alexander moribus variis; modò clemens, modò crudelis; modò victus temperati; modò ebriosus; modò abstinens, modò indulgens amoribus. *Pardus apud Persas & Ægyptios hostem significat irreconciliabilem*, ait Achmetes.

Et alas habebat quasi avis quatuor super se] Id est, celerior erit hæc vis vi Chaldaicâ, quæ duas tantum habebat alas. Vide infra viii. 5. Lucanus de Alexandro:

————— *fulmenque quod omnes*

Percuteret pariter populos.

Et mater ejus somniaverat ex utero suo enasci fulmen.

Et quatuor capita erant in bestia] Quatuor capita

succeverant loco unius. Hi sunt quatuor summi post Alexandrum duces, Perdicca, Seleucus, Ptolemæus, Meleager; quorum Perdicca equitatu Macedonico, externo Seleucus, Meleager satellitio regio, Ptolemæus peditatu præerant. Vide infra viii. 22. & adde i Maccab. i. 7. & quæ ibi dicuntur.

Et potestas data est ei] Ingens scilicet, à Deo regnorum arbitro.

7. *Bestia quarta terribilis atque mirabilis*] Crura imaginis: quæ hic sub unius feræ nomine describuntur, quòd tam Syriæ quàm Ægypti Reges Macedones essent, & incertis finibus, modò hi modò illi latius regnaverint: præterea Iudæam (quod hic maxime respicitur) nunc hi nunc illi tenuerint, aut vexaverint. Etiam nunc Hebræi ista Imperia uno nomine appellant מלכות יון [Regnum Græcorum].

Dentes ferreos habebat magnos, comedens atque comminuens] Idem quod ferrum in imagine ii. 40. Sævitia denotatur in Iudæos maxima, ut dixi.

20 *Et reliqua pedibus suis conculcans*] Siquos vivos reliquerat, eos sædè tractabat.

Dissimilis autem erat ceteris bestiis quas videram ante eam] Id est, multò sævior.

Et habebat cornua decem] Id est, decem erunt Reges, ut infra 24. nempe qui sævituri sunt in Iudæos, tum ex Syria, tum ex Ægypto; quos omnes ex historia numeravit Porphyrius. Cornua eminent in animalibus: sic in populo Reges. Videmur autem decem ista cornua reperire posse in capite infra undecimo, hos scilicet, Ptolemæum Lagi, Seleucum Nicatora, Ptolemæum Eupatora, Ptolemæum Euergeten, Seleucum Callinicum, Antiochum Magnum, Ptolemæum Philopatora, Ptolemæum Epiphanem, Seleucum Philopatora, Antiochum Epiphanem.

8. *Et ecce cornu aliud parvulum ortum est de medio eorum*] Parvulum cornu dicitur, quia etsi genere erat regio, nullum tamen jus habebat ad regnum, Antiochus scilicet Epiphanes. Vide xi. 21.

40 *Et tria de cornibus primis evulsæ sunt à facie ejus*] Id est, per ipsum, aut ex ipsius jussu, Seleucus frater ipsius major occisus; spoliatus verò Demetrius ejusdem Seleuci filius, Antiochi autem patruelis; spoliatus item Ptolemæus Philopator Rex Ægypti. Demetrius fuit filius Seleuci, qui frater Antiochi. Ac proinde apud Iustinum, ubi filio hujus Antiochi Demetrius dicitur *patruus*, legendum *patruelis*: quod nos docent Appianus, & Livii breviator libro xlv. Vide quæ dicuntur infra ad cap. xi.

50 *Et ecce oculi quasi oculi hominis erant in cornu isto*] Id est, perspicax erit ad res agendas. Vide viii. 23.

Et os loquens ingentia] Erat enim arrogans admodum, unde & Εἰς φανὴς [Illustris sive Nobilis] dictus. Vide infra 20.

9. *Aspiciebam donec throni positi sunt*] Sedilia Iudicium, Dei scilicet, ut Regis, & Angelorum ut Satraparum Regni. Vide quæ supra iv. 14. 21. Matth. xix. 28. Apocalypseos iv. 2. 4. v. i. xx. 4.

60 *Et Antiquus dierum sedit*] Formam vidit Viri propectæ ætatis, quo significabatur bene cocta fore Dei judicia, qualia esse senum solent.

Vestimentum ejus candidum quasi nix] Non ipse tantum incorruptus, sed & omnia quæ circum eum sunt.

Et capilli capitis ejus quasi lana munda] Nullo colore tincta. Sic Dei judicia pura à turbidis affectibus.

Thronus ejus flammæ ignis] Id est, tanquam flamma. Ignis res efficacissima: sic & Deus ad judicia sua exsequenda potentissimus.

Rotæ ejus ignis accensus] *Quasi ignis ardens.* Sedilia in Oriente transportari solebant; ideo rotas habebant, ut sellæ curules Romanorum. Significatur potentia Deum comitari quocunque voluerit.

10. *Fluvius igneus rapidusque egrediebatur à facie ejus*] In Chaldæo, *Flumen igneum manabat, ab ore ejus egrediens.* Omnibus decretis ejus vis aderat perpetua.

Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei] Non decem illæ quas Aristoteles comminiscitur Intelligentiæ, sed immensus Angelorum ministrantium numerus.

Judicium sedit] Id est, Angeli illi majores affederunt in sellis minoribus. *יִשְׁבֵּן* [*Judicium*] pro *בֵּית דִּין*, id est, *τὸ συνέδριον* [*Confessus*].

Et libri aperti sunt] Libri vocantur scripturæ litis omnes, accusatio, defensio, testimonia, instrumenta. Confer Apocalypf. xx. 12.

11. *Aspiciebam*] *Spectabam attentus.*

Propter vocem sermonum grandium quos cornu illud loquebatur] Etiam in Deum ipsum, infra 25. Avebam cernere quem exitum hæc res habitura esset.

Et vidi quoniam interfecta esset bestia] In Chaldæo: *Spectavi donec interfecta est bestia.* Tam diu substiti speculabundus donec exitum cernerem Imperii illius Syriaci & Ægyptiaci.

Et periisset corpus ejus, & traditum esset comburendum igni] Id est, ita deletum est ut ejus non magis quicquam appareret quam rerum quas ignis absorbit. Pompejus Antiocho Asiatico Syriam ademit, Augustus Cleopatrarum Ægyptum: ita regna desierunt esse, factæque sunt provinciæ populi Romani.

12. *Aliarum quoque bestiarum ablata esset potestas*] Macedonia à Paulo victa, Græcia à Mummio & Flaminio, Mithridates à Dario Hytaspis filio ortus, fractus à Sulla & Lucullo, à Pompejo devictus. Sic regna Asiæ Pergamenæ, Ponti, Cappadociæ, Bithyniæ extincta, quæ olim Chaldæorum, deinde Persarum fuerant.

Et tempora vitæ constituta essent eis] *Quia spatium vitæ ipsis constitutum fuerat, nempe à Deo.* Simile vide Apocalypf. xvii. 17.

Vsq̃ue ad tempus & tempus] In Chaldæo: *Vsq̃ue ad tempus, & quidem præfinitum.* Ultra terminum à Deo fixum non potuerat subsistere.

13. *Aspiciebam ergo*] Iam modum describit per quem contigit ista mutatio. Eadem res significatur quæ per lapidem, cujus incussu fracti Statuæ pedes, 11. 34. 45.

Et ecce cum nubibus cæli] Id est, summa cum celeritate, ac motu rapido in partes omnes, ut Ieremiæ iv. 13.

Quasi filius hominis veniebat] Populus Romanus nullum habens intra se Regem, ut dicitur 1 Maccab. viii. 14. *Filii hominum* dicuntur privati, ut Psalm. lxxxii. 7. *Privatum* autem hic sume quatenus ea vox Regibus opponitur, ut apud Lucanum:

*Nesciat hoc quisquam nisi tu, quæ sola meorum
Conscia votorum es, me, quamvis plenus honorum,
Et Dictator eam Stygias, & Consul ad umbras
Privatum, Fortuna, mori.*

Et usque ad Antiquum dierum pervenit, & in conspectu ejus obtulerunt eum] Id est, jussus est se sistere coram Deo Regum & regnorum judice, velut ad accipienda mandata. Sic Cyrus servus Dei dicitur, quia Dei decreta exsequebatur. Est autem Populus Romanus non obscure Christi imago, cujus Imperium ab initiis minimis in totum orbem pervenit, sed Divino modo. Ità sensit & scriptor de Regimine Principum.

14. *Et dedit ei potestatem, honorem & regnum*] Deus ei dedit Imperium maximum.

Et omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient] Confer Apocalypf. xiiii. 7.

Potestas ejus potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus quod non corrumpetur] Manet etiam nunc Imperii Romani, accisi alicubi, sed aucti in aliis partibus, & nomen & majestas.

15. *Horruit spiritus meus: Ego Daniel territus sum in his, & visiones capitis mei conturbaverunt me*] Ob tantas mutationes, quas generaliter & confuse concipiebat animo, mox intellexit distinctius.

16. *Accessit ad unum de assistentibus*] Ad Angelum unum, non ex adsidentibus, sed ex adstantibus & ministrantibus Deo. Vide Zach. iiii. 4. 7. & quæ dicta à nobis ad Matth. xviii. 10.

Et veritatem quærebam] Id est, claram intelligentiam, *τὴν ἀκριβείαν* [*exactam cognitionem*], Theodotio.

Dixit mihi interpretationem sermonum] Rerum, quas videram in quiete.

17. *Hæ quatuor bestię magnæ quatuor sunt regna*] Sic & Theodotion *τέσσαρες βασιλείαι* [*quatuor regna*]. In Chaldæo est *מלכין* [*Reges*], id est, Regum genera, sive Reges quadruplices.

Quæ consurgent de terra] Nihil nisi terrenum cogitabunt, agentque, utpote idololatrarum.

18. *Suscipient autem regnum sancti Dei altissimi*] Imperium tandem maximum (id est, Romanum) perveniet ad unius Dei cultores. In hoc honore primas habuissent partes Iudæi *οἱ κατὰ σάρκα* [*secundum carnem*], si Messiam humilem recepissent; nunc cum ipsi eum repudiarent, translatus est is honor ad Iudæos mysticos, id est, ad Christianos, qui, quod præcipuum & perpetuum Iudaismi erat, retinent, unius Dei cultum, eo modo in arborem Iudaicam insiti: manente interim penes Iudæos hoc honore, quod is cui Reges ipsi Christiani famulari se testantur, Iesus, Iudæus fuit ex Iudæis. Sancti autem revera Christiani si Christi præcepta sequantur, multum vincentia omnem Iudæorum, etiam optimorum, sanctitatem.

Et obtinebunt regnum usque in seculum & seculum seculorum] Christiani perpetuo compotes erunt magnorum regnorum, & si quid de vetere Imperio Romano eis decedet, id compensabitur adjectione terrarum quæ Romanis nunquam parvere, quales sunt Scanzia, Russia, Scotia, Hybernia, Polonia, Æthiopia.

19. *Post hoc volui diligenter discere*] *Exactius discere.*

De bestia quarta] Quia ea res maximè ad Iudæos pertinebat, ideo specialius explicatur.

Quæ erat dissimilis valde ab omnibus] Vide supra 7.

20. *Et de cornu illo*] Id est, de cornu illo. Nam 1 [et] hic, ut alibi sæpe, est ἐξηγητικόν [explicativum].

21. *Et ecce cornu illud faciebat bellum adversus sanctos*] Id est, unius Dei cultores, quales eo tempore inter omnes populos soli erant Iudæi. Confer Apocalypsin xi. 7.

Et prævalebit eis] Etiam Vrbe & Templo capto.

22. *Donec venit Antiquus dierum*] Bene cocta Dei judicia.

Et iudicium dedit sanctis Excelsi] Vindictam suam mandabit Iudæis. Vide Ezechiel. xxxviii. 18. & sequentibus, & xxxix.

Et tempus advēnit, & regnum obtinuerunt sancti] *Et tempus veniet cum sancti obtinebunt regnum*: id est, ejectis Antiochi militibus ipsi semet gubernabunt αὐτόνομοι, αὐτόδικοι, αὐτοτελεῖς [utentes suis legibus, suis judiciis, suis redditibus], ac præterea subigent Iudæam, Samariam, Ammonitidis & Moabitidis multa. Testantur hoc Maccabæorum libri & Iosephus. Prædixerant verò Eſaias lxii. lxxii. Ierem. xxxi. Ezech. xxxvi. In hoc figura fuit Imperii multo majoris, quod obtenturi erant Christiani.

23. *Quod majus erit omnibus regnis*] In Chaldaico: *Differet ab omnibus regnis*, nempe ob maiorem sævitiam & impietatem.

Devorabit universam terram] Terra κατ' ἐξοχήν [per excellentiam], est terra Israël, terra promissa Patribus, terra optima.

24. *Porro cornua decem ejus regni decem Reges erunt*] Modò Syriæ, modò Ægypti, qui Iudæam vexabunt.

Et alius confurget post eos, & ipse potentior erit prioribus] Non ita in Chaldæo: sed *diversus erit à prioribus*: multa enim peraget non vi sed astu: quod significant oculi hominis supra 8. Vide infra vii. 23. xi. 21. 25.

Et tres Reges humiliabit] Ptolemæum Philometorem, Seleucum fratrem suum majorem, & filium ejus Demetrium, ut dictum supra 8.

25. *Et sermones contra Excelsum loquetur*] Spernet Deum verum, infra xi. 36. Imitati dominum ministri ὑπεράγαν ἐβλασφήμουν, καὶ λόγους ἀθεμίτους προέβητο [vehementer blasphemabant & verba impia loquebantur], ii Maccab. x. 34. & xii. 14.

Et putabit quod possit mutare tempora] Sperabit se in perpetuum abolere posse Sabbata, Paschata, Pentecostas, ἡμεροπληγίας [fixionem Tabernaculorum], dies Propitiationis, Novilunia. Hoc est quod dicitur i Maccab. i. 47. καὶ βεβηλώσαι σάββατα καὶ ἑορτάς [et profanare Sabbata & dies festos].

Et leges] *Et Legem* in Chaldæo, id est, Circumcisionem, lectionem Legis, ritusque alios, τὰ ἅγια τὰ νόμιμα [tollere legitima] i Maccab. iii. 29. qui eum sectati sunt ἀπέστησαν ἀπὸ διαθήκης ἀγίας [defecerunt à testamento sancto], i. 14. 15. 16. 17. 45. & sequentibus. Vide Iosephum xii. 7.

Et tradentur in manu ejus] Lex & dierum

observationes proculcatæ jacebunt sub ipsius potestate, Deo id sinente.

Ad tempus & tempora, & dimidium temporis] Quod hic habemus Chaldaicè, idem habemus Hebraicè infra xii. 7. *Tempora*, χρόνοι, per Excellentiam Anni, ut supra iv. 29. & apud Græcos sæpe. Iosephus de Bello Iudaico libro i. capite i. de Antiocho agens: τὸν ναὸν ἐσύλησε, καὶ τὸν ἐνδελεχισμὸν τῶν κατ' ἡμέραν ἐναγισμῶν ἐπαύσεν ἐπ' ἑτὶ τρία καὶ μῆνας ἕξ

10 [Templum spoliavit & jure sacrificium cessare fecit per tres annos & menses sex]. Paulò plus fuit, id est, dies mille ducenti nonaginta, ut habebimus infra xii. 11. mille ducentos nonaginta sex dixit Iosephus ix. 12. ἑτὶ τρία καὶ ἡμισυ καὶ μικρὸν τι πρὸς [annos tres & dimidium & paulò amplius], ait Chrysostomus: sed illud supercrescens insuper habetur ad rotundandum numerum. Apocalypsis in historia huic typo respondente dixit dies mille ducentos & sexaginta, xi. 6. & alibi menses quadraginta duos, xi. 2. & xii. 5. Modicum nec Prætor curat, nec Propheta. Putatur autem hoc tempus ab Vrbe capta, & interdictis ritibus: nam ex quo Idolum fuerat collocatum erant tres tantum anni. Ità Iosephus, & ii Maccab. x. 5. Item i Maccab. i. 62. collato loco ejusdem libri iv. 52. Vnde apparet dicto loco ii Maccab. x. commate 3. pro diei [biennale] legendum τριετη [triennale].

26. *Et iudicium sedebit*] Id est, Deus cum Angelis velut assessoribus (nam Deus Hebræis semper ob oculos ponitur ad instar maximorum Regum) de Antiocho iudicium feret. Vide supra iv. 13. & hic 9.

Vt auferatur potentia] Nempe Antiocho, copiis suis, & morte ipsius. Vide Ezechielis xxxviii. xxxix.

Et conteratur, & dissipetur usque in finem] Toto regno deletò, de quo antè commate ii.

27. *Regnum autem & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cælum, detur populo sanctorum Altissimi*] Imperium Romanorum latissimè patens (est enim hic συνεκδοχή [Comprehensio], aut ὑπερβολή [Superjectio] frequens Prophetis) tandem perveniat ad Christianos Iudaismi perfectores. Iudaismi enim substantia est ἡ μονοθεία [unius Dei agnitio]: cætera accessoria. Vide quæ supra dicta ad 18.

Cujus regnum regnum sempiternum est] Nam & nunc durat.

28. *Et omnes Reges servient ei, & obedient*] Ecclesiæ Christianæ disciplinæ se subjicient, ut fecit Theodosius ille Magnus. Quæ disciplina omnia habet quæ habebat Iudaica (exceptis ritibus ad tempus datis), & multa meliora.

Hucusque finis verbi] Illius sermonis quem ad me habuit unus ex Angelis ministrantibus.

Et facies mea mutata est in me] Ità turbatus fui ut facies expalesceret. Vide supra iv. 33. v. 6. 10.

60 *Verbum autem in corde meo conservavi*] Nempe ut ea accuratè perscriberem, & relinquerem posteris ingens documentum Divinæ providentiæ, præscientiæque.

CAPVT VIII.

Hinc rursus incipit sermo Hebræus, quia quæ sequuntur ad Hebræos directè pertinent, cum ea quæ præcefferunt sufficerent ad Chaldæos instruendos. Itaque præteritis jam rebus Chaldæorum, tantum de Imperiis & rebus agit post ruinam Chaldaici Imperii exstituris. Sæpius autem res easdem Deus ostendit Danieli; primum, quò eæ res hæerent animo firmitus, quam ob causam & magistri apud discipulos ea sæpe repetunt quæ maximi usus esse existimant; deinde, quò paulatim res eas cognoscit, velut distinctius cum suis circumstantiis: quod Deum & in aliis Prophetis fecisse apparet.

1. Anno tertio regni Baltasar] Laborosoarchodi, ut supra diximus.

Visio apparuit mihi] Non jam secundum quietem, sed ἐν ὀπτασίᾳ [in visione] qui gradus revelationis habetur perfectior.

Post id quod videram in principio] Nempe regni ejusdem Regis, supra VII. 1.

2. Cum essem in Susis castro] Videtur enim Daniel ante summum illum honorem quem consecutus fuit sine Laborosoarchodi, munus aliquod habuisse in Susiane,, atque eò rediisse post Regis Laborosoarchodi mortem; creditur enim Susis sepultus: quâ de re vide narrationem Benjamin Tudelensis. Iosephus autem in Ecbatanis Mediæ urbe structam ab eo ait Barin (id verò est *turrim*, ut ad octavum Osee interpretatur Hieronymus), cujus structura ad suam ætatem recens visa fuerit; eique, in Danielis honorem, præfuisse Iudæum è Sacerdotum genere, eoque in loco sepultos Medorum ac Persarum, & post Parthorum Reges. Hieronymus verò ad hunc locum turrim eandem ponit non Ecbatanis sed Susis, errore fortè memoriæ.

Quod est in Elam regione] Susiane, quanquam Satrapia per se fuit (ut ostendunt & alii & Curtius libro v.), Persidi tamen accenseri solet. Persidem autem *עילם* [Elam] Hebræi vocant, ut Esaiæ XXI. 2. & alibi. Quâ de causâ etiam Benjamin Tudelensis Susa ponit in terra Elam. Plinius VI. 27. *Infrâ Eulæum Elymaïs est in ora juncta Persidi*. Iosephus I. 7. *Εὐμαίης* [Elymaeos] vocat Περσῶν ἀρχηγέτας [progenitores Persarum].

Super portam Vlai] Græci quidam Οὐβάλ retinuerunt, & sic citat Chrysostomus II adversus Iudæos. Symmachus *rivum* vertit ex Hebræo *יבול* [deduxit] Esaiæ XXX. 25. & XLIV. 4. At Chaldæis *אורכל* est *porta*, ut apparet in Ionathane Deuteron. XXVI. 11. 52. & in Thalmudicis non semel. Daniel autem, quanquam Hebræicè loquens, nomina locorum servat Chaldæis usitata. Solent portæ à fluminibus nomen accipere. Vlai est Straboni, Plinio, & Ptolemæo *Eulæus*. De eo Plinius VI. 27. *Susianen ab Elymaïde determinat annis Eulæus ortus in Medis, mediòque spatio circumcinctus, ac rursus exortus per Mesobatenen lapsus circuit arcem Susarum*. Aquæ ejus tanta credita salubritas, ut non aliam Reges Persarum biberent, & eam ad longinqua loca apportari sibi facerent. Iosephus hoc visum Danieli ait obtigisse in campo, nempe extra portam flumentanam.

3. Et ecce aries unus stabat ante paludem] Ante portam; est enim & hic *אורכל*: quod & Hieronymus notavit. Aries secundum Persas divitias significat, teste Achmete CCXLI. 2. nempe ob lanam. Idem ergo quod antè Vrsus, regnum Medorum & Persarum, ut infra explicatur.

Habens cornua excelsa] In Hebræo, quo nos utimur, est forma dualis. At Iosephus pluraliter legit: ait enim *κέρτα ἐκπεφυκῶτα πολλα* [cornua enata multa], & id rectius. Multi enim Reges fuere, qui hic per cornua indicantur.

Et unum excelsius altero, atque succrescens] Verte, Primum celsius erat secundo, & excelsius illo id quod attollebatur. Nam primum Cyrus maximas sibi opes pepererat, plus quam successores. Cyrus devictâ Asiâ (ait Plinius) pondo XXXIV millia invenerat, præter vasa aurea, aurumque factum, & in eo folia ac platanum, vitæque. Quâ victoriâ argenti 10 millia talentorum reportavit, & craterem Semiramidis, cujus pondus xv talentorum colligebat. Talentum autem Ægyptium pondo LXXX patere Varro tradit. Postremus Regum Persarum fuit Darius Codomannus. Is, præter quod in urbibus aliis fuit, in sola Persèpoli habuit cxx millia talentorum, Persagadis sex millia, Curtio teste. At Strabo libro xv Persèpoli & Susis reperta ait xl, aut, ut alii volunt, l millia talentorum: ab aliis tradi, Ecbatanis fuisse comportata ex variis Imperii Persici locis LXXX millia talentorum, VIIII millia direpta ab iis qui Darium occiderunt: opes sanè mirandas!

4. Vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem] Nam Persæ sub Dario Hytaspis filio & Xerxe bellum Græciæ intulerunt.

Et contra Aquilonem] Darius idem Scythis bellum intulit. Meminere Herodotus, Iustinus, & alii.

Et contra Meridiem] Cambyses Ægyptum & Æthiopiam invasit.

Et omnes bestiae non potuerunt resistere ei, neque liberari de manu ejus: fecitque secundum voluntatem suam, & magnificatus est] Nempe capta à Persis Babylon cum omni suo Imperio, Lydia, Ionia, Asia minor, Ægyptus.

5. Et ego intelligebam] Dum ego hæc confidero, & opulentiam scilicet miror.

Hircus caprarum] Hircus de caprugno genere. Hircus rapaces significat Achmeti CCXLI. Hircus hic omnes Græcos significat, quorum portio Macedones. Respondet ergò hircus hic & ventri & crucibus Statuæ: item Pardo & Feræ quartæ.

Veniebat ab Occidente] Respectu Persidis.

Super faciem totius terræ] Nempe Asiæ.

Et non tangebat terram] Volatus celeritatem indicat. Vide supra de alis VII. 6.

Habebat cornu insigne inter oculos suos] Regem non minus ingeniosum quam fortem, Alexandrum Magnum, qui non tantum Macedoniae, quæ bona pars Græciæ, Rex erat, sed & ab omni Græcia (exceptis Lacedæmoniiis) belli in Persas lectus Imperator. Vide Iustinum libro XI. Plutarchum Alexandro, & alios. Adde quod infra 21.

6. Cucurrit ad eum in impetu fortitudinis suæ] Expeditiones Græcorum in Asiam id significavit: de

toto enim Hirco, non de uno tantum ejus cornu agitur.

7. *Et comminuit duo cornua ejus*] Prius Artaxerxem Mnemonem, missis ad Cyrum ejus fratrem auxiliis, in quibus fuit Xenophon; deinde Darium Codomannum. *Cornua* ubique hic sunt Reges.

Et non poterat aries resistere ei] Imperium Persicum resistere Græcis non potuit ad Granicum, ad Issum, & alibi.

Cumque eum misisset in terram] Planè debellasset ad Arbela.

Conculcavit, & nemo quibat liberare arietem de manu ejus] Totum Imperium Medorum Persarumque ad Græcos pervenit.

8. *Hircus autem caprarum magnus factus est nimis*] Adjectis ad Imperium illud Hyrcanis, Paropamisadis, Indorum parte.

Fractum est cornu magnum] Mortuus est Magnus Alexander.

Et orta sunt quatuor cornua super illud per quatuor ventos cæli] Etiam hic primos illos quatuor Duces intelligit, qui sub nomine filiorum & fratrum Alexandri rerum summam ad se traxere: unde postea orta sunt regna tum alia, tum præcipuè Syriæ & Ægypti. Illi Duces ad Æs, hi Reges ad Ferrum ac Testam pertinent: illi sunt cornua Pardi, hi Bestia quarta.

9. *De uno autem ex eis*] De Antiocho Magno.

Egressum est cornu unum modicum] Antiochus modicæ primùm fortunæ, privatus, & Romæ obses. Ex post facto dictus Epiphanes.

Et factum est grande contra Meridiem] Contra Ægyptum: oppugnavit enim Ptolemæum Philometora.

Et contra Orientem] Nam & Armeniam devicit.

Et contra fortitudinem] In Hebræo, צבא [Decus]: Sic vocatur Iudæa 11 Samuel. 1. 19. & Ezechiel. xx. 6. 15. nempe quod amœnissima esset terrarum, Psalmo XLVI 11. 3.

10. *Et magnificatus est usque ad fortitudinem cæli*] *Adversus exercitum cæli.* Sic dicuntur Levitæ, qui in Templo excubias agebant, militantes suo modo Regi cælorum. Sic vox צבא [exercitus] usurpatur Numerorum VII 11. 24. 25.

Et dejecit de fortitudine] De illo exercitu quosdam dejecit, id est, abduxit à Legis observatione. Patet id 1 Maccab. IV. 42. 11 Maccab. IV. 14.

Et de stellis] De iis qui eruditionis nomine erant celebres. Vide quæ dicta ad Matth. XXIV. 29. Vide & infra XII. 3.

Et conculcavit eas] Profanavit ritibus paganis.

11. *Et usque ad Principem fortitudinis magnificatum est*] Extulit se etiam contra exercitus ejus Principem, Oniam scilicet Sacerdotem maximum, quem primùm dignitate exuit, Sacerdotium autem summum pretio vendidit, 11 Maccabæor. IV.

Et ab eo tulit jube sacrificium] Vetuit Oniam Sacra peragere.

Et dejecit locum sanctificationis ejus] Locum sanctitatis ejus: id est, summum Sacerdotium dejecit, id est, contemptui exposuit, dans illud contra Legem hominibus improbis, Iasoni primùm deinde Menelao.

12. *Robur autem datum est ei contra jube sacrificium propter peccata*] Melius sic: *Et exercitus* (id est,

præsidium Antiochi) *dabitur* (imponetur Vrbi) *contra jube* (sacrificium) *per scelus.* Per summum Dei contemptum milites Vrbi imponet Antiochus ut jube sacrificium inhibeat; 1 Maccab. I. 47. Iosephus XII. 7. ἡ γὰρ τὰς καθήμενὰς θυσίας, αἷς προσέφερον τῷ Θεῷ κατὰ τὸ νόμον, ἐκάλυπεν αὐτὰς προσφέρειν [nam etiam prohibuit eis ne quotidiana sacrificia, quæ Deo soliti erant offerre, ultra offerrent].

Et prosternetur veritas in terra] Veritas hic est liber Legis, ut Malach. II. 6. is passim proculcabitur. Iosephus: ἡ φανίζετο ἡ εἰς βίβλον εὐρεθεῖν ἱερὰ καὶ νόμους [sicubi Lex aut sacer aliquis liber inventus erat, corrumpebatur]. Libros Legis conscissos usque dicit scriptor 1 Maccabæor. I. 59.

Et faciet, & prosperabitur] Quidquid aget ei succedet, ad tempus scilicet.

13. *Et audiivi unum de sanctis*] De Angelis. Angelum Danielis ajunt Hebræi.

Alteri nescio cui] Τινὶ ποτε [cuidam], Symmachus. Lxx, Aquila, Theodotio, Clemens Constitutionum VII. 36. retinere Hebræum φελμονὶ vel φελμωνί [Phelmoni]. Compositum id putatur ex duobus nominibus פלני [Pheloni] & אלמוני [Almoni], quæ habes Ruth IV. 1. & 11 Regum VI. 8. Videtur autem significari non quivis sed eximius aliquis. Et hic Angelus necesse est præstiterit cæteris, cum alios doceat.

Usquequo visio] In quantum tempus durabunt mala ista quæ inferet populo Dei cornu illud exiguum, ostensa Danieli à commate 9.

Et jube sacrificium] Interruptum scilicet, quæ pars magna erat istorum malorum.

Et peccatum desolationis quæ facta est; & Sanctuarium, & fortitudo conculcabitur] Sic verte: & scelus illud vastationis (id est, oppressio Urbis per præsidia Antiochi) quod exposuit, & Sanctuarium (Templum) & exercitum (Dei scilicet, id est, Levitas) conculcationi. Per quod & Templum profanatum est, & multi Levitarum corrupti.

14. *Et dixit ei, Usque ad vesperam & manè*] Id est, usque ad νύχθημερα [dienoctia]. Nam Hebræi cum compositas voces vix ullas habeant coguntur uti circumlocutione. Vide Genes. I. 5. & sequentibus, & quæ dicta ad Matth. XII. 40.

Dies duo mille trecenti] Bis mille & trecenti. Hoc tempus sex circiter annorum incipit à priori adventu Antiochi in Iudæam, cum Sacerdotium profanatum est, comprehenditque secundum ejus adventum, interdictos ritus, deinde Idoli collocactionem in Templo, & totum tempus interrupti jugis sacrificii.

Et mundabitur Sanctuarium] Id est, illo spatio temporis exacto à primo Antiochi adventu repurgabitur Templum, fiet ἐγκαίνισμός [Inflauratio] de quo vide 1 Maccab. IV. Ioseph. XII. 10. & quæ diximus Iohan. x. 22. Nota צרק [justificare] sæpe poni pro mundare.

15. *Cum viderem*] Vidissem.

Et quærerem intelligentiam] Explicationem plenior.

Quasi species viri] Angeli enim hominum specie solent apparere, quia inter ea quæ nobis conspicua sunt nihil est quod ad illos propius accedat. Hunc

Angelum fuisse Michaëlem Principem Angelorum credunt Hebræi: & certè credibile id est, quando & Gabrieli rerum semper maximarum nuntio imperat.

16. *Audivi vocem viri inter Vlai]* Inter me & flumen Eulæum.

Gabriel fac intelligere istum visionem] Sicut Princeps aliquis consilii Regii dat Legatis mandata. *Fac intelligere:* id est, explica apertius, si quid sit quod non pervideat.

17. *Stetit juxta ubi ego stabam]* Vt de proximo melius exaudiretur.

Pavens corruì in faciem meam] Tanto fulgore exterritus. Vide quæ dicta ad Matth. xvii. 6.

Intellige fili hominis] Ità Angeli appellant homines, ut se meminerint esse carnem & sanguinem, neque cœlestibus visis supra modum efferantur. Sic Ezechiel. i. 1. 3. 6. 8. iiii. 1. & alibi.

Quoniam in tempore finis complebitur visio] Ad tempus (differtur) implementum hujus visi. Iosephus de hoc vaticinio, πολλοῖς ἔτεσιν ἔμπροσθεν ἀνέγραψε τὰ γενησόμενα [ea quæ futura erant multis antè annis perscripsit]. Implebitur annis ferme post quadringentis. Huc pertinet & quod infra est 26.

18. *Cumque loqueretur ad me, collapsus sum pronus in terram]* Vt antè conspectu ità nunc vocis auditu territus.

Et tetigit me & statuit me in gradu meo] Solo tactu vires mihi restituit.

19. *Quæ futura sunt in novissimo maledictionis]* Quæ eventura sunt ad finem usque iræ Divinæ: id est, usque ad ἐγκαθάρσιν [instauracionem hoc est repurgacionem Templi].

Quoniam habet tempus finem suum] Certè enim ad conditum tempus aderit ille finis, nempe iræ Divinæ.

20. *Aries quem vidisti habere cornua]* Aries ille cornifer. Etiam hic in Hebræo est duale, ut supra; sed melius, ut antè diximus, videtur esse ut legamus pluraliter. Consonantes omnes sunt eadem utrovis modo legas: vocales pridem variant.

Rex Medorum est atque Persarum] In Hebræo melius, *Reges sunt Mediæ & Persidis:* id est, regnum, ut supra vii. 17. in Latino.

21. *Porro hircus caprarum]* In Hebræo, *Hirsutus ille hircus:* id est, intrepidus. Vide Genes. xxv. 25.

Rex Græcorum est] Hic quoque Rex pro regno ponitur Hebraicâ locutione, quæ talia permiscet. Ità supra vii. 17. in Hebræo. Ostendunt id sequentia.

Ipsè est Rex primus] Primus Græcorum Rex in Asia; neque aliò spectant omnia hæc vaticinia Hebræo sermone à Daniele scripta, quæ ad Iudæam diriguntur omnia.

22. *Quatuor Reges]* In Hebræo, *regna,* id est, *Ducum potentia:* nam sæpe vox מלך [Regis] sic sumitur apud Hebræos, ut Deuteronomii xxxiii. 5. Iudic. xvi. 31. xx. 24. i. Regum i. 9. & alibi.

De gente ejus consurgent] Ex Græcis, sub quorum nomine & Macedones vel inprimis comprehensi ab omni ævo.

Sed non in fortitudine ejus] Non pari cum majestate. Ille enim Rex, hi Duces: quorum duo Regium

nomen in minore Imperio annis ferme post xii assumsere.

23. *Et post regnum eorum]* In Hebræo, *Et in progressu potentia eorum:* cum jam Seleucus ejusque posteritas per cxx annos, aut amplius, suas opes auxerit, sumto & diademate.

Cum creverint iniquitates] Causa cur Deus tanta mala permiserit hic indicatur. Expositionem habes i. Maccab. i. 12. ii. Maccab. iv. Ioseph. xii. 6.

10 *Consurget Rex impudens facie]* Obfirmato vultu: id autem est, *impudens.* Deuter. xxviii. 50. Prov. vii. 13. Eccles. vii. 1. Antiocho nulla pietatis, nulla Dei veri aut ficti, nulla honesti cura: cuncta suo ex usu metiebatur.

Et intelligens propositiones] Versutiarum intelligens. Sciebat quibus modis Iudæorum multi, homines leves & improbi, à religione abduci possent. Talis fuit postea Iulianus. ἔγνω τὰ βάθη τῆς σαλᾶς [novarat profunditates Satana], ut est Apocal. ii. 24.

20 *24. Et roborabitur fortitudo ejus]* Vires ejus increment, nempe in Iudæa. nam Iudææ causâ omnia hæc dicuntur.

Sed non in viribus suis] Non tam ex ipso causa erit tanti incrementi quàm ex factionibus Iudæorum. Vide Iosephum dicto loco xii. 6.

Et supra quàm credi potest universa vastabit] Miram vastitatem inferet Iudææ.

Et prosperabitur & faciet] Quidquid aget ei succedet, ut supra 12.

30 *Et interficiet robustos]* Id est, *proceres.*

Et populum sanctorum] Multos de plebe Dei veri reverentes, i. Maccab. i. 52. 60. 61. Ioseph. xii. 7. οἱ ἁδοκιμώτατοι καὶ τὰς ψυχὰς εὐγενεῖς καὶ ἐφρόντισαν αὐτῶν καὶ διὰ τὸτο κατὰ πᾶσαν ἡμέραν αἰκίζομενοι καὶ πικρὰς βασάνων ὑποφέροντες ἀπέθνησκον [eminentissimi autem & qui generoso erant animo ipsum non curabant: & propterea quotidie vexati durisque cruciatibus affecti moriebantur].

40 *25. Et dirigetur dolus in manu ejus]* Astus ejus successum habebunt.

Et cor suum magnificabit] Successibus elatus plura semper audebit.

Et in copia rerum omnium] In Hebræo, & in pace multos perdet: nullo bello, nullis in ipsum injuriis præcedentibus plures in dies perdet miserè. Vide historiam matris & puerorum apud Iosephum & alios.

50 *Et contra Principem principum consurget]* In Hebræo, *stabit super Principem principum,* מַלְכֵּי מַלְכֵּי dicuntur omnes principes familiarum Sacerdotalium, ut Esdræ vii. 24. 29. x. 5. Horum princeps summus Sacerdos. Hunc sibi subijciat Antiochus, dimovebit pro libitu, spretâ Divinâ lege.

Et sine manu conteretur] Morbo Divinitus immisso, Ioseph. xii. 13. i. Maccab. vi. 8. ii. Maccabæorum ix. 5.

26. *Et visio vespere & mane, quæ dicta est]* Id est, explicatio visi exponens numerum dierum bis mille trecentorum supra 14. Est μετεωρολογία [transnominatio].

60 *Vera est]* Id est, nihil habet obscuri, modò initium sumatur unde debet, id est, ex dictis comate 9. *Verum* hic est clarum, apertum, ut supra ii. 45.

Tu ergò visionem signa] Id est, visum hoc exactè perscriptum ità include, ut archetypum ipsum servari possit usque ad eventum, & tunc cum eventu conferri. Sic Esaiæ vii. 16. Ieremiæ xxxi. 14.

Quia post multos dies erit] Inter visum & eventum anni intercedent plùs trecenti.

27. *Et ego Daniel langui & egrotavi per dies aliquot*] Mœstus ob illam profanationem Sacerdotii & Templi.

Cùmque surrexissim] Simulatque per valetudinem surgere mihi licuit.

Et stupebam ad visionem, & non erat qui interpretaretur] Optimè vertes: *Quamquam obstupefcebam ob hoc visum, nemo tamen erat qui id sciret.* Græcè, *καὶ ἦν ὁ συνιὼν* [non erat qui id cognosceret], id est, quàm poteram diligentissimè dissimulabam dolorem meum.

C A P V T IX.

1. *IN anno primo Darii*] Id est, Nabonnedi, ut suprà dictum. Improbè Porphyrius, ut Danielelem seriùs vixisse imperitis persuadeat, hunc Darium eum vult esse ab quo Templum est restitutum.

Filii Assueri] Nomen illud multis commùne fuit in Media.

De semine Medorum] Ο' Μένδης [Medus] ex ortu dictus in oraculo, & suprà v. 31.

2. *Anno uno*] Id est, primo, more Hebræo.

Ego Daniel intellexi in libris] Ieremiæ xxv. 11. 12. xxix. 10. Erant enim tunc in manibus exempla librorum Prophetarum, ut & Pentateuchi, ut patet infrà 11.

Desolationis] *Vastitas*, הרבות est ipsa vox quâ Ieremias in hac re usus fuerat vii. 34. xxii. 5. xxv. 18.

3. *Et posui faciem meam ad Dominum Deum meum, rogare & deprecari*] *Ad Dominum*, id est, versùs Templum, ut suprà vi. 10. Promissus quidem erat reditus post annos LXX; sed ità si se exules Iudæi ad Deum converterent: quare Daniel quod suarum est partium facit, & idem faciendi aliis auctor est.

In jejuniis, sacco & cinere] Vt in gravi luctu, ob durantem tandiu captivitatem.

4. *Et confessus sum*] *Laudes ei dixi* quæ sequuntur. Id enim est ירה [confiteri]. Multum convenit hæc oratio cum ea quæ est Nehemiæ ix. Hieronymus hoc loco: *Non ergò quod pollicetur Deus statim futurum est, sed in eos sua promissa implet qui custodiunt mandata illius.*

Magne & terribilis] Adversùs contumaces.

Custodiens pactum] Promissa implens.

Et misericordiam] Supple, ostendens etiam supra promissa.

Diligentibus te] Verè piis.

5. *Peccavimus, iniquitatem fecimus, impiè egimus, & recessimus & declinavimus à mandatis tuis & judiciis*] Hieronymus hic: *Peccata populi (quia unus è populo est) enumerat ex persona sua, quod & Apostolum in Epistola ad Romanos fecisse legimus: nempe capite septimo.*

7. *Tibi Domine justitia*] Id est, laus justitiæ debetur. Sic infrà *miserericordia*, id est, laus misericordiæ.

Nobis autem confusio faciei, qualis est hodie] Nobis debebatur hæc ignominia quam patimur.

9. *Quia rebelles fuimus in eum*] Occurrit tacitæ objectioni, Quomodo misericors qui tantis malis populum tradidit? responsio est, Extortum hoc ipsi per nimiam populi contumaciam.

11. *Omnis Israël*] Plurimi: sicut Psalmo xiv. 3. Romanor. iii. 12.

Et stillavit super nos maledictio] Effusa est super nos execratio Legis: id est, copiosè in nos cecidit. Vide Nahum. i. 6. Ieremiæ vii. 17. ubi in Græco χεῖται [funditur], hic ἐπῆλθεν [supervénit].

Quæ scripta est in libro Moyfi] Levitici xxvi. Deuteronomii xxviii.

12. *Et statuit sermones*] Ratos fecit.

Qui judicaverunt nos] *Qui rexerunt nos.* מנשׁו est regere.

20 *Vt superinduceret in nos magnum malum, quale nunquam fuit sub omni cælo, secundum quod factum est in Ierusalem*] Quomodo evenit Hierosolymis. Excidia & alibi evenerant, sed nusquam atrocius quàm Hierosolymis.

14. *Et vigilavit Dominus super malitiam, & adduxit eam super nos*] *Et sedulus fuit Dominus in malo hoc in nos adducendo.*

15. *Et fecisti tibi nomen secundum diem hanc*] Quale est hodie.

30 15. 16. *Iniquitatem fecimus, Domine, in omnem justitiam tuam*] Adversùs totam Legem tuam, quæ hic *justitia*, ut suprà veritas viii. 12.

16. *In opprobrium sunt omnibus*] En, ajunt victores isti, populum qui se *populum Dei* peculiarem prædicat.

17. *Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum*] Benignus aspice solum illud ubi stetit Templum.

40 *Propter temetipsum*] Fac hoc ut veritatem tuam ostendas. In Hebræo est, *propter Dominum*. Sed bene sensum expressere Græcus & Latinus. Mos enim Hebræorum nomina ponere vice pronominum, ut Genesios i. 27. i Samuel. iii. 21. ii Thess. i. 7. 8. ii Timoth. i. 18.

18. *Et civitatem super quam invocatum est nomen tuum*] Id est, quæ de tuo nomine vocata est. sic & Ieremiæ xxv. 29. Vocabatur Hierosolyma *urbs Dei*, Psalmo xlviii. 2. 9. ci. 8.

50 *Neque enim in justificationibus nostris prosternimus preces ante faciem tuam*] Id est, Non dicimus nos fuisse innocentes; non negamus nos pœnam hanc promeritos; non defensione utimur, sed deprecatione, ut apud patrem: ignosce: si unquam posthac.

19. *Propter temetipsum*] Sæpe eadem repetit, ut fieri solet in affectu vehementi.

20. *Cùmque confiterer peccata mea*] Piorum est culpas suas, quamvis ex ignorantia aut per subreptionem admissas, apud Deum non dissimulare. In exilio talis confessio erat vice victimarum expiantium.

60 21. *Ecce vir Gabriel*] Angelus ille rerum magnarum nuntius, virili specie.

Quem videram in visione à principio] Iam ante viii. 16.

Citò volans] Celeritas ministerii significatur, ut

in Alis Cherubinarum & Seraphinarum. Sic etiam Indi jam olim Angelos pingunt.

Tetigit me] Ad robur addendum. Vide supra VIII. 18.

In tempore sacrificii vespertini] Id est, horâ nonâ, quæ, ut olim, stante Templo, sacrificiis, ita tunc orationibus erat dicata.

22. *Nunc egressus sum ut docerem te, & intelligeres*] *Vt me docente intelligas*, nempe quid futurum sit de urbe illa quam tantum diligis.

23. *Ab exordio precum tuarum egressus est sermo*] Id est, simul atque precari cœpisti statim mandatum accepi.

Ego autem veni ut indicarem tibi] *Vt veniens tibi indicarem*: nempe ea quæ ad Urbem pertinent.

Quia vir desideriorum es] Sic & infra x. 11. Est autem loquendi genus Hebræum, quod modò activè modò passivè exponitur. Symmachus hic bene vertit ἀνὴρ ἐπιθυμητὴς [vir desiderate]. Ità vocatur Daniel pari sensu quo Maria κεχαριτωμένη [gratiam consecuta] Lucæ 1. 28.

Tu ergò animadvertes sermonem] *Attende iis quæ dicam*.

Et intellige visionem] *Vt intelligas Prophetiam*. Nam ut Prophetæ *Videntes*, ita omne Prophetiæ genus, quocunque modo homini innotescat, *Visio* dicitur.

24. *Septuaginta hebdomades*] Annorum. Ità enim mos erat loquendi, & manet apud Thalmudicos. Ideo ubi de dierum hebdomade agitur solet adjici *dierum* nomen, Ezech. XLV. 21. infra x. 2. & 3. in Hebræo.

Abbreviata sunt super populum tuum] *Definitæ sunt*. Iis exactis non ultra erit populus, id est, πολιτεία [res publica] Iudaica, quam tu fortè hactenus sperasti fore sempiternam.

Et super urbem sanctam tuam] Id est, tibi adeò amatam.

Vt consummetur prævaricatio] *Vt finem suum accipiat*, pœna scilicet: nam pœnas פשע [prævaricationem] & similibus vocabulis appellare frequens Hebræis.

Et finem accipiat peccatum] In Hebræo, *ad obsignandum peccatum*; id est, pœnam peccatorum. *Quæ completa sunt obsignari solent*: ita Cicero secundo de Divinatione.

Et deleatur iniquitas] In Hebræo est כפר, quod etiam sic poni solet quomodo *piare* apud Latinos:

Et culpam miserorum morte piabunt, id est, lui facient. Sic dicunt Hebræi, תהי מיתה כפרה עלינו [Sit mors mea peccatorum meorum luitio]. Ergò congruenter iis quæ præcedunt rectè veritas, & *luatur iniquitas*, plenissimè scilicet.

Et adducatur justitia sempiterna] Intra id tempus publicabitur Evangelium, quæ est *justitia*, non illa ad tempus duratura, ut Legis, quam tu Daniel supra 16. *justitiam* non malè appellasti, sed sine fine.

Et impleatur Visio & Prophetia] Intra id tempus implebuntur Prophetiæ veteres Iacobi, Davidis, Efaïæ, & aliorum, Matth. XI. 13. Soli Danieli revelata quæ post id tempus erant exstitura, Matthæi XXIV. 15. *Visio & Prophetia*, id est, *visa Prophetica*.

Et ungatur Sanctus sanctorum] Dominus Iesus fiat Χριστός [Unctus] per resurrectionem & ascensum in cœlestem regiam, Actor. II. 36. Rectè autem ille *Sanctus sanctorum*, id est omnium sanctissimus, dicitur, quemadmodum καὶ ἐξοχὴν ὁ ἅγιος [per Excellentiam, Sanctus ille] Actor. III. 14. IV. 30. Apocalypf. III. 7. Iohan. II. 20. sic explicat hæc de Messia Moses Gerundensis.

25. *Scito ergò & animadvertes*] *Disce & retine*.

Ab exitu sermonis] *A promulgatione edicti*. Id enim est egredi, ut supra VI. 7. Lucæ II. 1.

Vt iterum ædificetur Ierusalem] Edictum intellige Darii illius cujus mentio Esdræ VI. post id enim nullum aliud erat exstitura ea de re edictum. Qui plura hujus interpretationis argumenta volet cognoscere, legat quæ Scaliger habet libro VI. Emendationis Temporum, & quæ Iunius ad hunc locum.

Vsq̃ue ad Christum ducem] ἕως [usque] Hebræum hic & alibi non ultimum terminum significat, sed aliquid intra terminos contentum; quasi dicat, inclusâ etiam Christi vitâ aspectabili, qui constitutus à Deo populi sui Princeps in perpetuum impendentibus malis eam liberasset, si ei paritum fuisset.

Hebdomades septem, & hebdomades sexaginta erunt] Duo hic notanda: Hebræos numerum perfectum in particulas scindere, ut Ezechiel. XLV. 12. deinde verò, numerum minorem præponere majori, ut Genesios v. sæpiissime, Genes. VII. 1. 3. & alibi sæpe.

Et rursum ædificabitur platea & muri] *Verte: Postquam jam rursus ædificata fuerit platea & fossæ*.

In angustia temporum] Id est, in illud spatium temporis multa incident mala; Regum cædes, bella civilia mixta externis, Sacerdotium venale, & alia ejusmodi.

26. *Et post hebdomadas sexaginta duas*] Illas scilicet quæ primas septem satis prosperas subsequuntur.

Occidetur Christus] Huc respicit Christus ipse Lucæ XXIV. 46.

Et non erit ejus populus qui eum negaturus est] In Hebræo est tantum וְאֵין לוֹ, id est, *non illi*, supple *erit obediens ille populus quem redempturus venerat*. Hæc causa est excidii, quòd Iudæi non paruerint Christo, imò & interfici eum curaverint.

Et Civitatem & Sanctuarium] Et Urbem & Templum.

Dissipabit] *Evertet*.

Populus] *Exercitus*.

Cum Duce venturo] In Hebræo: *Dacis venturi*, nempe Titi Vespasiani. Sic Hebræorum complures.

Et finis ejus vastitas] In Hebræo: *Finis ejus cum inundatione*. Id est, post Urbem everfam Titi exercitus totam Iudæam inundabit: quod vides in Iosepho.

Et post finem belli statuta desolatio] *Pro fine belli erit definita desolatio*. וַיִּשָּׁאָה pro significat, ut Ioël. I. 8. Ieremiæ XI. 14. II Paralipomen. XXX. 18. Deus hunc exitum bello isti præfinivit, terræ vastitatem.

27. *Confirmabit autem pactum multis hebdomadâ unâ*] Id est, initium ultimæ annorum hebdomadis (hunc enim sensum exigit expositio sequens) multos in Iudæorum fœdus attrahet, spemque dabunt belli felices xx Idumæorum millia in auxilium ipsis

adventura. Vide Iosephum Belli Iudaici IV. 16. Sed frustra hæc omnia.

Et in dimidio hebdomadis] In parte altera ultimæ annorum hebdomadis.

Deficiet hostia & sacrificium] Templo incenso ante Urbem captam, Iosephus Belli Iudaici VI. 26.

Et erit in templo abominatio desolationis] כנף ab Hebræis omne id quod expanditur, Malach. IV. 2. שקוצים Hebræis sunt idola. Hoc ergo dicit: per expansa idola veniet desolatio, sive excidium Urbis. Idola illa expansa sunt signa Romanorum militaria omnium exposita conspectui, ut diximus ad Matthæi XXIV. 15.

Et usque ad consummationem & finem perseverabit desolatio] *Et usque ad consummationem, & quidem definitam* (à Deo, ut suprâ 24. 26.) *vastitas continget.* Tanta erit vastitas & occidio, ut πολιτείας [Reipublicæ] illius adeo nobilis nihil supersit futurum, ita Deo constituyente, cuius decretis obstrependum non est. *Consummatio* idem quod συντέλεια I Macc. III. 42. Præ plurimis expositionibus huius loci de hebdomadibus, quas ex Africano, Eusebio, Hippolyto, Apollinari, Clemente, Origene, Tertulliano, Hebræis, Hieronymus recitat, hæc quam posui mihi videtur planissima. Veterum proximè ad verum semper accessit Chrysostomus II adversus Iudæos.

C A P V T X.

I. **A** Nno tertio Cyri Regis Persarum] Causa luctus Danieli fuit, quia Iudæi, quanquam promisso

reditu in patriam, manebant sub Imperio Persarum. *Verbum revelatum est Danieli*] Res futuræ ei revelatæ sunt quæ sequuntur capite XI. ad quod caput hoc caput est anteloqui vice.

Cognomento Baltasar] Etiam hic transpositio literæ significationem commutat. Rex Nabuchodonosor Belum dixerat esse custodem opum; at Daniel semet vocat בלט אשצר, id est, Latenter (advenit) ignis hosticus: significans subito atque inexpectatò evenisse Babyioni quæ prædixerat.

Et verbum verum] Id est, apertum, quomodo אמת [veritas, verum] etiam suprâ sumitur II. 45. VIII. 26. Sensus est, Non jam per Statuæ aut Ferarum ænigmata, sed quasi in historia didici ea quæ ventura sunt cum multò propioribus quàm antè circumstantiis. Nam quæ antè sub generali Regnorum nomine indicata fuerant, hic in suos Reges actusque singulos distribuuntur.

Et fortitudo magna] Rabbi Abraham exponit tempus magnum, quomodo צבא [militia, tempus militiæ] sumi existimat etiam Iobi VII. I. x. 17. Sensus ergo erit, in longum tempus spectare ea quæ ipsi revelata sunt, nempe in annos circiter trecentos, ut diximus ad VIII. 26.

Intellexitque sermonem, intelligentiâ enim est opus in visione] *Intellexitque rem: nam intelligentia ei* (data est) *in ipsa visione.* Melius quàm antè intellexit omnia, quia explanatè admodum dicta sunt ipsi.

2. *Ego Daniel lugebam*] Ob causam modò dictam. *Trium hebdomadarum diebus*] Ternarius numerus Deo sacer; septenarius verò humanarum virtutum consummationem designat.

3. *Panem desiderabilem non comedi*] In Hebræo, *Panem desideriorum*: id est, panem delicatum.

Et caro] Nihil de animante. Vixi herbis & pomis.

Et vinum non introierunt in os meum] Mos vetus Iudæorum & Christianorum jejunii temporibus etiam vino abstinere.

Sed neque unguento unctus sum] Nam etiam talibus deliciis & ornatu per jejunii tempora abstinebatur. Vide ad Matth. VI. 17.

4. *Eram juxta fluvium magnum qui est Tigris*] Nam Susiane, quæ præfectura erat Danielis (vide suprâ VIII. 2.) Tigrim attingit. Plinius VI. 27. Ptolemæus in descriptione Susianes.

5. *Et ecce vir unus vestitus lineis*] Vide quæ dicta Ezech. IX. Videtur hic describi Michaël nominatus infra, inter Angelos majestate præcipuus.

Et renes ejus] Lumbi ejus.

Accincti auro obrizo] Zona ejus erat ex auro זבין [Opbaz], ut est Ierem. X. 9. quo habitu hic exhibetur Michael, & Christus in Apocalypsi factus post ascensionem caput Angelorum. Vide de hoc loco Chrysostomum περὶ ἀκατάληπτα [de Incomprehensibili]. Erat talis zona ornatus Regum, quomodo amictus lineus Sacerdotum. Angeli & Reges dicuntur & Principes hoc capite, ob curam populorum: & Sacerdotes rectè dicuntur, ideo quod preces sanctorum offerant.

6. *Et corpus ejus quasi chrysolithus*] Quasi beryllus, qui mari concolor Ezech. XXVIII. 12. eo variæ vires significantur ministeriorum Angelicorum nunc huc nunc illuc se ferentium, more Oceani. Vide Ezechielis I. 16. x. 9.

Et facies ejus velut species fulguris, & oculi ejus ut lampades ignis] Vide Matth. XXVIII. 3. Significatur in rebus omnibus cognoscendis celeritas ac perspicacia.

Et brachia ejus, & quæ deorsum sunt usque ad pedes, quasi species æris candentis] Per brachia ac pedes actiones intellige: per æs candens, earum actionum puritatem, ut Ezechiel. I. 7.

Et vox sermonum ejus ut vox multitudinis] Id est, quasi barritus magni agminis, ut Ez. ch. I. 24. Significantur horrenda judicia in Reges & regna.

7. *Vidi autem ego Daniel solus visionem: porro viri qui erant mecum non viderunt*] Confer Act. IX. 7. Deus eorum quos vult oculos obnubit: Luc. XXIV. 16.

Sed terror nimius irruit super eos] Nempe ex sono audito, ut dicto Actorum loco.

8. *Et fugerunt in absconditum*] Latebras quæsiere.

9. *Vidi visionem grandem hanc*] Admirabilem.

Et non remansit in me fortitudo] Vires meæ conciderunt, ut suprâ VIII. 17. 18.

Sed & species mea immutata est in me] Vultus expalluit. Sic suprâ V. 6.

Et emarcui] In Hebræo, ad corruptionem, Græci εἰς διαφθοράν. Ità mutatus est vultus, ut omnem pristinum vigorem amitteret.

10. *Iacebam consternatus super faciem meam*] Vt suprâ VIII. 17.

11. *Et ecce manus tetigit me*] Nempe Angeli Gabrielis specie humanâ apparentis (quod infra apparebit), ut nuntii solent. Hic, quia fulgore illo præ-

præditus non erat, aspici poterat. Confer quæ supra VIII. 16. 17.

11. *Steti tremens*] *Stabam, sed tremens*; minùs jam commotus, sed commotus tamen, ob Angeli, quanquam humanâ specie apparentis, præsentiam.

12. *Quo posuisti cor tuum ad intelligendum*] Animum intendisti in impedimenta illa objecta structuræ Templi.

Vt affligeres te in conspectu Dei tui] Ità ut ob id luctum jejuniò testareris.

Exaudita sunt verba tua] Constituit Deus ille populum Iudaicum aliquando ad libertatem perducere.

Et ego veni propter sermones tuos] Propter preces tuas ego missus sum.

13. *Princeps autem regni Persici restitit mihi viginti & uno diebus*] Toto illo tempore quo tu jejunasti & precatus es, Angelus Persas curans omnia molitus est, ut perpetuò sub Persis manerent Iudæi.

Et ecce Michaël unus de principibus primis] Angelorum primus, Iudæum populum sub Deo curans, ut apparet infra 21. Hic est cujus majestatem modò viderat Daniel, ut sciret sub quàm magno tutore esset populus Iudaicus.

Veni in adiutorium meum] Omnia hæc ad modum aulæ Regalis exprimuntur. Gabriel preces perfert: favet ei consilii Regii Princeps.

Et ego remansi ibi juxta Regem Persarum] In Hebræo, *apud Reges Persarum*: id est, apud Angelos Persidis negotia curantes, quorum primus ille שר [Princeps] modò dictus. Hebræis מלכי dicuntur etiam Duces. *Mansi ibi*, ait, ut eorum rationes refellerem.

14. *Veni autem ut docerem te quæ ventura sunt*] Istâ lite peractâ tandem veni.

In novissimis diebus] כאחרית, id est, posthac.

Quoniam adhuc visio in dies] Id est, Longum enim tempus erit antequam omnia quæ tibi dicturus sum impleantur; ut supra initio hujus capitis.

15. *Dejeci vultum meum ad terram, & tacui*] Durante adhuc aliquantùm metu, de quo supra 9.

16. *Et ecce quasi similitudo filii hominis*] Propius contemplans Gabrielem, videt non esse illi splendorem Angelicum sed formam Humanam. In Hebræo est, *filiorum hominis*, pro *alicujus filiorum hominis*: nam sæpe id pronomen subintelligitur.

Tetigit labia mea] Et sic vires mihi dedit loquendi, ut antea standi.

Domine mi] Alloquitur ut se majorem.

In visione tua] Dum te aspicio, quanquam formâ humanâ præditum.

Dissolutæ sunt compages meæ] Contremui, ut supra 11.

17. *Et quomodo poterit*] Potuisset.

Servus domini mei] Ità semet appellat per modestiam: ut Genesios XVIII. 3. xxxiii. 5. 8. 13. 14. 15. XLIV. 23. 24. 27. XLVII. 3. 4. & alibi.

Loqui cum domino meo] In Hebræo, *Cum domino meo illo*: id est, cum altero Angelo tantam præferente majestatem.

Nihil enim in me remansit virium] Remanserat, cum eum viderem, supra 8.

Intercluditur] Interclusus erat.

18. *Rursum ergò tetigit me quasi visio hominis*] Ille Angelus specie humanâ apparens alterum me attigit.

19. *Vir desideriorum*] Vt supra IX. 23.

Pax tibi] Omnia tibi salva. Solebant veteres malum aliquod metuere ex viso cœlesti, tanquam eo indigni, Iudicum XIII. 21. 22.

Confortare] *Sume bonum animum.*

Loquere, domine mi, quia confortasti me] Et verbis, & additis viribus.

20. *Numquid scis quare venerim ad te*] Ex precibus tuis id colligere potes.

Et nunc revertar] Nempe postquam futura (quæ ad finem usque libri decurrunt) tibi explicavero.

Vt praelier] *Vt disputem*: nam & hoc genus quoddam pugnæ est, sicut Eloquentia dicitur arma Demofihenis.

Adversum principem Persarum] Laborantem ut maneat Imperium Persarum, & sub eo sint Iudæi.

20. *Cum ego egrederer*] Id est, priusquam ego è Dei regia discederem.

Apparuit] Causam suam egit.

Princeps Græcorum] Laborans ut Græcis daretur imperium in Iudæos, & id perpetuum maneret.

Veniens] Accedens ad Dei thronum.

21. *Veruntamen*] *Sedenim*, nempe priusquam mihi redeundum sit.

Annuntiabo tibi quod expressum est in scriptura veritatis] Perstat in figura à more Regum desumpta. *Scripturam veritatis* vocat decretum certissimum à Deo factum, expensis omnibus quæ pro Persis aut Græcis adferri poterant. Eo autem constituerat Deus ut Iudæi à Persis per Græcos, à Græcis per Maccabæos liberarentur.

Et nemo est adiutor meus] In promovendis precibus tuis: quod mihi munus mandatum est.

In omnibus his] Quæ ad libertate donandos Iudæos pertinent.

Nisi Michaël Princeps vester] Angelorum primus, primæ gentis, id est, Iudaicæ custos tunc, ut nunc Christus (quem ad Michaelis modum & ultra depingit Apocalypsis) Christianæ. Omnes aliarum nationum præsides Angeli aut Persis favébant aut Græcis. Ta'ni inter Angelos stadia exstinxit Christus.

CAPUT XI.

1. **E**GO autem ab anno primo Darii Medi stabam ut confortaretur & roboraretur] Cohærent hæc cum superioribus. Angelus enim precum interpret pergit loqui, & ait, se jam ab illo tempore, cum illas ardentissimas preces effudit Daniel, quæ sunt capite IX. omni modo adjuvisse ea consilia quæ dabat Michael. Solent in aulis Regum qui plurimum habent auctoritatis habere alios qui secundas agunt.

2. *Et nunc veritatem annuntiabo tibi*] Res apertas sine ænigmate, ut supra X. 1. Hic debuerat poni capitis initium.

Ecce adhuc] Post Cyrum, cujus tempore hoc visum obtigit, supra X. 1.

Tres Reges stabant in Perside] Cambyfes; Smerdis aut

aut Pseudosmerdis, *Mardus* Æschylo; Darius Hy-
staspis. Hos omnes, sed additis post Mardum In-
terregibus, habes apud Æschylum Persis. Vide
Scaligerum libro VI Emendationis, ubi de Hebdo-
madibus.

Et quartus ditabitur opibus] Xerxes Darii illius fi-
lius per Græcorum historias notissimus. Magnas au-
tem opes ei Darius reliquerat. Æschylus:

Μὴ μέγας πλεῖστον κούσας ἔδρας ἀντρέψῃ ποδὶ
Ὀλβον ὃν Δαρεῖον ἤρεν ἐκ ἀνέυ θεῶν τινος.

[*Arma ne prostrata secum prouant opulentiam*
Quanta Dario deorum munere exinuo obtigit.]

Ibidem: ἀπρόσιτος ὁ Περσῶν στρατός [*Persarum agmen*
insuperabile]. Mardonius apud Herodotum ait Xer-
xis tempore sub Persis fuisse Sacas, Indos, Æthio-
pes & Assyrios. In exercitu ejus fuisse ait Herodo-
tus quinquagies bis centena octoginta tria millia:
Naves Cornelius Nepos & Iustinus CIO CC.

Concitabit omnes] Subditos, sociosque. Vide ini-
tium dictæ Tragædiæ Persarum Æschyli.

Adversum regnum Græciæ] Omnes populos Græci
nominis, & Lacedæmonios cecidit ad Thermopy-
las; Athenas incendit: mox terrâ marique victus
domum rediit. Hoc autem non sine causâ hic nar-
ratur, ut appareat Alexandrum non sine causâ pro-
babili postea ivisse in Persas. Vide Polybium, Cur-
tium, & alios. Meminerit verò qui hæc & sequen-
tia leget ejus quod nos monet Hieronymus: *Scri-*
pturæ sanctæ propositum est non externam absque Iu-
dæis historiam texere, sed eam quæ Israëlitico populo co-
pulata est.

4. *Surget verò Rex fortis*] Ex Græcis scilicet, Ale-
xander.

Et dominabitur potestate multâ] Mirè victoriis Im-
perium suum propagabit.

Et faciet quod placuerit ei] Vide Plutarchum de
fortuna & virtute Alexandri. Curtius: *Fatendum est*
tamen, qui plurimum virtuti debuerit, plus debuisse for-
tunæ, quam solus omnium mortalium in potestate habuit.
Menander:

Ὡς Ἀλεξανδρῶδες ἤδη τέτο· κἄν ζητῶ τινα
Αὐτόμαλτον ἔτῃ παρῆσαι κἄν διελθεῖν δηλαδὴ
Διὰ θαλάσσης δὲ τόπον τιν', ἔτῃ ἔσαι μοι βατὸς.

[*Quam verò hoc Alexandreum: si quem fortè quæ-*
rito

Idem præstò erit continuò; transeundus si locus

Aliquis per marina spatia, pervius fiet statim.]

Hic locus est Danielis, cum aliis fortè præceden-
tium, quem Alexandro Hierosolyma intranti ostendit
summus Sacerdos Iaddus. Vide Iosephum XI. 8.

4. *Et cum steterit*] Tanquam victor Asiæ.

Conteretur regnum ejus] *Quod Imperium sub uno*
stare potuisset, dum à pluribus sustinetur ruit, ait
Curtius.

Et dividetur in quatuor partes cæli] Id est, in Duces
quatuor, de quibus supra VII. 6. VIII. 8.

Sed non in posteros ejus] Nam liberum Alexandri
nomen tantum Ducibus illis pro prætextu fuit, ut
suprà diximus.

Neque secundum potentiam illius quâ dominatus est]
Ducum nomen sibi fument initio, non Regum, supra
VIII. 22.

Lacerabitur enim regnum ejus etiam in externos, ex-

ceptis his] In Hebræo: *etiam aliis præter istos.* Etiam
alii minores Duces Imperii illius partes sibi vindica-
bunt, ut Eumenes, Philotas, Antigonus, Cassander,
Menander, Leonnatus, Acropatos, Scynus, Lyfi-
machus, & alii. Vide Arrianum, Curtium, Iustinum,
& alios.

5. *Et confortabitur Rex Austri*] Sicut modò mul-
tos post Xerxem Persarum Reges, ita nunc multas
res Διαδόχων [*Successorum Alexandri*] transilit, res
Iudaicas respiciens, ut modò diximus. Ad Aquilo-
nem Iudæis est Syria, ad Austrum Ægyptus. *Rex*
Austri, de quo hic agitur, est primus post Alexan-
dram Ægypti Rex Ptolemæus Lagi filius, ideo spe-
ciatim nominandus, quòd is Hierosolyma dolo ce-
pit: quod narrat Iosephus XII. 1. Hic Ptolemæus
magnas sibi opes paravit, ut testatur Iustinus libro
XIII. Hic est ὁ Λαγίδας Πτολεμαῖος [*ille Lagi Ptole-*
mæus] in Idyllio Theocriti, qui de filii ejus Ptolemæi
Philadelphi opibus loquens ait,

πολύς δέ οἱ Ὀλβὸς ὀπηδεῖ,

Πολλὰς ἢ κρατέει γαίης, πολλὰς ἢ θαλάσσης.

Μυρία ἄπειροί τε καὶ ἔθνεα μυρία Φωτῶν

Λήιον ἀλδήσκουσιν ὀφελόμενον Διὸς ὀμβρῶν.

Ἀλλ' ἔτις τόσα φύει ὅσα χθαμαλὸς Αἴγυπτος,

Νεῖλόν ἀναβλύζων διεράνῃ τε βώλῃ καὶ θρύπτῃ.

Οὐδέ τις ἄσπεα τίσσει βροτῶν ἔχρει ἔργα δαέντων.

Τρεῖς μὲν οἱ πολίων ἑκατοντάδες ἐνδεδιμνηται,

Τρεῖς δ' ἄρα χιλιάδες τρισσαῖς ἐπὶ μυριάδεσσι,

Δοῖαι ἢ τριάδες, μέλα δ' ὅσφισιν ἐνδεκάδες τρεῖς.

Τῶν πάντων Πτολεμαῖος ἀγάνωρ ἐμβασιλεύει.

Καὶ μὴν Φοινίκας ἀποτέμνεται, Ἀραβίας τε,

Καὶ Συρίας, Λιβύης τε, κελαινῶν τ' Αἰθιοπῶν.

Παμφυλίοισι τε πᾶσι καὶ αἰχμηταῖς Κιλίκεσσι

Σημαίνῃ, Λυκίοις τε, φιλοπολέμοις τε Κάρεσσι,

Καὶ νάσοις Κυκλάδεσσιν' ἐπεὶ οἱ νᾶες ἄρισται.

Πόντον ἐπιπλώοντι· θαλάσση δ' ὅσα καὶ αἶα

Καὶ ποταμοὶ κελάδοντες ἀνάσσονται Πτολεμαῖω.

Πολλοὶ δ' ἱππῆες, πολλοὶ δέ οἱ ἀσπιδιώται

Χαλκῷ μαρμαίροντι σεσαγμένοι ἀσφαραγεῦντι.

Ὀλβῶ μὲν πάντας καὶ ἀεὶ ἐβρίθῃ βασιλῆας.

Τόσσον ἐπ' ἅμαρ ἕκασον ἐς ἄφρονον ἔρχεται οἶκον

Πάντοθε. λαοὶ δ' ἔργα περὶ ἑλκυσιν ἐκχλοῖ.

[— est olli dives opum vis:

Multas ille regit terras, maria undique multa.

Sunt alibi innumerae gentes, feliciæque arva,

In queis læta seges cælesti pascitur imbre:

Sed non est humus Ægypto fecundior ulla,

Cum madidat glebas exundans flumine Nilus.

Non alius tot habet florentes artibus urbes:

Oppida namque illi ad decies ter millia parent,

Atque aliæ ter mille urbes, iterumque trecentæ,

Et ternæ undecies, geminatoque ordine ternæ:

Magnanimus regnat Ptolemæus in omnibus istis.

Ille Arabum fruges metit & Phœnicia rura,

Æthiopasque regit nigros, Arabasque Syrosque;

Pamphylosque omnes Cilicumque ferocia corda,

Bellacesque domat Caras, Lyciumque phalangas,

Et sparsas pelago tot Cycladas: optima namque

Navigia illius complent mare. Pontus, humusque

Imperio parent Ptolemæi, animæque sonantes.

Ingens vis equitum, clypeatique agninis ingens

Personat acré, quibus fulgenti tegmen ab ære est.

Illius exsuperat cunctos opulentia reges.

Tantum

*Tantum quæque dies magnis penetralibus infert
Undique. tum gentes in pace laboribus instant.]*

Hæc ille à patre acceperat. Pater autem ipse, de quo hic sermo, ad Ægyptum adjecerat Cyprium, Phœnicen, Cariam, aliasque insulas & regiones, ut hic ex antiquis commemorat Hieronymus. Addendus hic Appiani locus ad eundem Ptolemæum Philadelphum pertinens: Καὶ τοῖς ἐμοῖς βασιλεῦσι μόνοις ἦν στρατιά τε πεζῶν μυριάδες εἴκοσι, καὶ μυριάδες ἰππέων τέσσαρες, καὶ ἐλέφαντες πολεμιστὰς τριακόσιοι, καὶ ἄρματα ἐς μάχας διχίλια, καὶ ὅπλα εἰς διαδοχὴν μυριάσι τριακοντά· καὶ τὰδε μὲν αὐτοῖς ἐς πεζομαχίαν· ἐς δὲ ναυμαχίας κοντώτα καὶ ὅσα σμικρότερα ἄλλα διχίλια, τριήρεις δὲ ἀπὸ ἡμιολίας μέχρι πενήτης πεντακόσια καὶ χίλια· καὶ σκευὴ τριηρετικὰ διπλότερα τῶν, θαλάμηγά τε χρυσόπρυμνα καὶ χρυσέμβολα ἐς πόλεμον πομπήν, οἷς αὐτοὶ διαπλέοντες ἐπέβαινον οἱ βασιλεῖς ἑκατόσιοι. χρημάτων δὲ ἐν τοῖς θησαυροῖς τέσσαρες καὶ ἑξομήκοντα μυριάδες ταλάντων Αἰγυπτίων· ἐς γὰρ δὴ τοσούτο παρασκευῆς τε καὶ στρατίας ἐκ τῶν βασιλικῶν ἀναγραφῶν φαίνεται προαγαγὼν τε καὶ καταλιπὼν ὁ δεύτερος Αἰγύπτῃ βασιλεὺς μετ' Αλέξανδρον. [Quippe meis Regibus solis exercitus fuit peditum ducen- ties mille, equitum quadragies mille, & elephantes bel- lis utiles trecenti, currus ad prælia bis mille, arma quæ perpetuò sufficerent trecentis millibus. Et hæc quidem ad bellum terrestre. Ad bellum verò navale, naves contis propulsæ & minores aliæ bis mille; naves verò longæ, à biremibus ad usque eas quæ quinque ordinibus ageban- tur, mille & quingentæ; armamenta autem ad dupli- cem harum numerum sufficientia: tum verò naves qua- 30 thalamegi dicebantur, aureis cum proris aureisque pup- pibus ad belli ornatum, in quibus Reges ipsi vehebantur, octingentæ: pecuniæ in thesauris septingenta & qua- draginta millia talentorum Ægyptiorum. Nam has opes & hos belli paratus coëgerat reliqueratque secundus post Alexandrum Rex, ut ex regis commentariis apparet]. Hieronymus eundem Ptolemæum Philadelphum ait de Ægypto per singulos annos accepisse xiv millia & octingenta talenta.

Et de principibus ejus] Supple, *Alexandri*, antè in- dicati.

Prævalebit super eum] Res magnas geret Seleucus Nicator, qui, capto Demetrio, Syriæ adjecit Asiam: Iustinus xv i. Vicit prælio & Lyfimachum Thraciæ Regem, & Antigonom in Phrygia, & Androcotum in India, ob tot insignes victorias dictus Nicator, teste Appiano.

Et dominabitur ditione: multa enim dominatio ejus] In Hebræo: *Et imperabit, ita ut Imperium ejus ma- gnum sit Imperium.* Hoc dicit propter adjectionem 50 Gog ad Magog. Vide Ezechielem. Appianus ea quæ Seleucus tenuit commemorans, in iis ponit Syriam, Phrygiam, Mesopotamiam, Bactrianam, Arabiam, Pyros, Sogdianen, Arachosiam, Hyrcaniam, & Indiæ multa, etiam ultra flumen Indum: additque multò potentiorum fuisse aliis qui Alexan- dro successerunt: conditas ab eo urbes Antiochias sexdecim, Laodiceas quinque, Stratoniceam, Ber- rhœam, Edessam, Perinthum, Maroneam, Callipo- lin, Achaiam, Pellam, Oropum, Amphipolin, A- rethusam, Aftacum, Tegeam, Chalcida, Larissam, Heream, Apolloniam; in Parthia Soteram, Cal- liopen, Charita, Hecatompolin, Achaiam alteram;

apud Indos Alexandropolin; apud Scythas Ale- xandreschata; Nicephorium præterea in Macedo- nia, in Armenia Nicopolin, dictas has urbes ex suis victoriis.

6. *Et post finem annorum fœderabuntur]* Venient ad fœdera hinc Ægypti, inde Syriæ Asiæque Reges.

Filiæque Regis Austri] Berenice Ptolemæi Phila- delphi filia.

Veniet ad Regem Aquilonis] Ad Syriæ & Asiæ Re- gem Antiochum cognomine *Deum*, nepotem Seleu- ci Lagidæ, veniet, deducente eam patre Pelusium usque cum infinitis millibus auri & argenti: unde ipsa dicta *Φερνοφόρος* [*Dotata*], teste hic Hieronymo. Vide & Appianum.

Facere amicitiam] In Hebræo, *ad faciendas recti- tudines*: quod *συνθήκας* [*pacta*] vertit Theodotio. Per fœdera corriguntur curva.

Et non obtinebit fortitudinem brachii] Id est, non diu erit in auctoritate. Id enim *כַּוִּי* [*brachium*] He- bræis, quod *ἀντίληψιν* [*vim adiuvandi*] vertunt Lxx.

Nec stabit semen ejus] In Hebræo, *& non stabit* (ipsa scilicet) *& semen ejus*: id est, neque ipsa neque stirps ejus in Imperio manebit.

Et tradetur ipsa, & qui adduxerunt eam, adolescen- tes ejus, & qui confortabunt eam in temporibus] Illud *הַלְלָהּ*, quod hic vertitur *adolescentes*, ab aliis genitor, optimè scribes cum Patach sub Iod, ut sensus sit, *Tradetur* (in manus hostium) *& ipsa, & qui eam co- mitati fuerant* (nempe ex Ægypto), *& filius ejus, & quisquis illo tempore ejus partes secutus fuit.* Berenice cum in Daphneo se clausisset cum filio suo, dolo cir- cumventa & trucidata est à privigno Seleuco Calli- nico. Narrant Iustinus & Appianus.

7. *Et stabit de germine radicum ejus plantatio]* In Hebræo, *Et surget de surculo radicum ejus* (Bereni- ces) *qui sit loco ipsius germinis.* Ex Ptolemæo Phila- delpho, unde nata Berenice, existet Ptolemæus 40 Euergetes, qui regnum paternum obtinebit.

Et veniet cum exercitu] Ad vindicandam sororis injuriam; Appianus Syriacis, Iustinus libro xxv i i.

Et ingredietur provinciam Regis Aquilonis] Appia- nus, ἐς Συρίαν ἐνέβηκε, καὶ ἐς Βαβυλωνίαν ἤλασε [*Expedi- tionem fecit in Syriam, & Babylonem intravit*]. In He- bræo est: *Ingredietur munitionem*, id est, fines.

Et abutetur eis, & obtinebit] In Hebræo, *& faciet in eis, & obtinebit.* Nec aliter Theodotion. Sensus est: *ita aget intra illos fines ut potietur*, bonâ scilicet parte Syriæ. Multæ urbes se ei tradidere, ut narrat Iustinus.

8. *Insperet & deos eorum & sculptilia]* Et pro id est.

Vasa quoque pretiosa auri & argenti captiva ducet in Ægyptum] Nempe vasa simul & simulacra duo mil- lia quingenta. In iis etiam simulacra quæ Camby- ses olim ex Ægypto in Persida asportaverat, ob quæ reducta Euergetes dictus Ægyptiis: ita ex historiis Hieronymus.

Ipsæ prævalebit adversus Regem Aquilonis] Nisi in Ægyptum domesticâ fortunâ revocatus esset, totum regnum Seleuci occupasset, ait Iustinus.

9. *Et intrabit in regnum]* Postquam ingressus fuerit in regnum, supple Syriæ.

Rex Austri] Ptolemæus ille Euergetes.

Et revertetur in terram suam] Mox revertetur in terram suam, in Ægyptum; non impune tantum, sed cum maxima præda ad XL millia talentorum argenti, Hieronymus.

10. *Filii autem ejus provocabuntur, & congregabunt multitudinem exercituum] Filii autem ejus (Seleuci scilicet Callinici, quibus nomina Seleucus Ceraunus, & Antiochus Magnus) irritati (facto scilicet isto Ptolemæi Evergetæ) maximos exercitus cogent. Meminere Polybius libro II. & v. item Appianus.*

Et venire properans & inundans] Nempe alter eorum Antiochus Magnus. Is jam solus designatur, quia Seleucus Ceraunus in ipso molimine intercudit. Antiochus ergo venit subito, & inundavit, nempe Iudæam cum Cœle Syria, prodente eam Theodoto Ptolemæi Philopatoris Toparchâ. Auctor Polybius libro IV.

Et revertetur, & concitabitur, & congregietur cum robore ejus] In Hebræo, Et transibit iterum irritatus usque ad fines ejus. Iterum irritatus, frustra tentatâ pace, transibit per eum locum cui nomen Phanuel (quod Θεὸς πρὸς ὤπλον [Dei faciem] vertit Polybius) ad ulteriora, captisq[ue] Botry, Triere, Calamo, Philoteriâ, Atabyrio, Pellâ, Camaone, Gephrona, Abylâ, Galatide, Gadoris, & in Arabia Rabbatamano, perveniet usque ad Raphiam locum munitissimum in finibus Ægypti. Hæc omnia habet dicto libro quinto Polybius.

11. *Et provocatus Rex Austri] Tantis damnis excitus Rex Ægypti Ptolemæus Philopator.*

Egredietur] Ex Ægypto.

Et pugnabit adversus Regem Aquilonis] Prælium committet cum Antiocho Magno ad Raphiam, cujus meminit præter Polybium Strabo libro VI. & scriptor tertii Maccabaici.

Et præparabit multitudinem nimiam] Maximo exercitu contracto, nempe peditum septuaginta, equitum quinque millibus, elephantis septuaginta tribus, navibus tectis triginta, onerariis quadringentis.

Et dabitur multitudo in manu ejus] Plurimos de exercitu Antiochi Magni capiet, quatuor millia ait Polybius, scriptor tertii Maccabaici πολλὰς ἡ νῆας δορυαλώτας [multos etiam captivos].

12. *Et capiet multitudinem, & exaltabitur cor ejus] Et ob captam multitudinem efferet se ejus animus. Omni enim metu abjecto luxui se dedit, & amoribus Psaltriæ ac concubinarum. Syriâ ac Iudæâ intratis Templum Dei contemnit, in adytum intrans contra Legem: quâ de causâ ipsi ἡν ἡ γέλωχος [animus superbum] tribuit scriptor Maccabaici tertii. Adde Iosephum XII. 3.*

Et dejiciet multa millia, & non prævalebit] Id est, quanquam dejectis multis millibus, non tamen prævalebit, id est, ipsum Antiochum neque interficere, neque capere poterit. Itâ hîc Hieronymus.

13. *Convertetur enim Rex Aquilonis, & præparabit multitudinem multò majorem quàm prius] Locutio Hebraica, pro qua dicas Latine, Iterum colliget exercitum multò quàm antè majorem, nempe Magnus Antiochus, ex Babylonia maximè, ut hîc notat Hieronymus. Adde Appianum initio rerum Syriacarum, qui & ex Media collectum ait exercitum.*

Et in fine temporum annorumque] Mortuo Philopatore, regnum autem Ægypti adepto filio Ptolemæi Philopatoris Ptolemæo Epiphane.

Veniet properans cum exercitu magno, & opibus nimis] Sperans se Ægyptum eripere posse puero Ptolemæo Epiphani; Appianus dicto loco, Polybius libro XVI. citante Iosepho XII. 3. & libro XVI. & XVII. in Fragmentis.

14. *Et in temporibus illis multi consurgent contra Regem Austri] Philippus Rex Macedonum societatem inivit cum Antiocho Magno ad invadendam Ægyptum, ut hîc memorat Hieronymus.*

Filii quoque prævaricatorum populi tui] In Hebræo, perfractorum, Legis scilicet. Illi nimirum qui in gratiam Ptolemæi Evergetæ, cum is Scopam misisset, & per eum pleraque Iudææ sui juris fecisset, à religione defecerunt.

Extollentur ut impleant visionem, & corruent] Superbient freti armis, sed mox cadent, Antiocho Scopam & ipsos vincente, ut eo modo impleantur veteres Prophetiæ, quæ Legem spernentibus omnia mala denuntiant. De hac victoria Antiochi contra Epiphanem Ptolemæum vide Iosephum XII. 3. Ptolemæum autem Epiphanem id omni modo egisse ut Iudæos multos ab Iudaismo abduceret, discas ex Maccabaico tertio.

15. *Et veniet Rex Aquilonis] Nam veniet. Causam narrat ruinæ illorum Iudæorum qui Legem contemserant.*

30 *Et comportabit aggerem] Vallum castrense jacet contra Sidonem; Hieronymus hîc.*

Et capiet urbes munitissimas] In Cœle Syria & Samaria; Iosephus dicto loco: adde & in Ægypti finibus, teste Appiano. Livius lib. XXXI II. Antiochus cum priore æstate omnibus quæ in Cœle Syria sunt civitatibus Ptolemæi in suam potestatem redactis, in hyberna Antiochiam concessisset.

40 *Et brachia Austri non sustinebunt] Non poterunt illa loca tueri Ægyptii. De hoc loquendi genere vide supra 6.*

Et consurgent electi ejus ad resistendum, & non erit fortitudo] In Hebræo: Et quanquam populosa erit juvenus ejus, non tamen vires habebit ad obsistendum, Antiocho Magno scilicet.

50 *16. Et faciet veniens super eum juxta placitum suum, & non erit qui stet contra faciem ejus, & stabit in terra incluta] Postquam contra illum veniens fecerit quæ voluerit, nemine se ipsi opponente, firmabit se in terra amœnissima: id est, in Iudæa, ut supra VII. 9. Antiochus Magnus multis victoriis potitus Iudæam omnem, Iudæis non nolentibus, tenuit, & ex eorum commeatu aluit exercitum, & urbe Hierosolymorum intratâ, Scopæ milites qui in arce erant obsedit; Iosephus XII. 3. qui & Polybium allegat.*

60 *Et consumetur in manu ejus] Melius, & perficietur per eum: id est, Iudæa sub ipso florebit. Nam Antiochus Magnus dispersos Iudæos Hierosolyma revocavit, ibi habitantes in triennium immunes fecit tributorum, tertiâ parte eorundem tributorum levavit in perpetuum; Senatores, Sacerdotes, Levitas immunes fecit à capitatione & auro coronario; vivere Iudæos ex legibus Iudaicis voluit; ad sacrificia pecu-*

pecudes & pecunias dedit, ligna verò ad Templi opus perficiendum, jubens τὸ πρὸς τὸ ἱερὸν ἀπαρτί-
σθαι ἔργον [opus Templi perfici]. Hæc sunt omnia in
epistola Antiochi, quam dicto capiti tertio libri xii
inferuit Iosephus, ubi ἀπαρτίσθαι est quod hic כָּלָה,
quod alibi per συντελεῖν [consummare], alibi per τε-
λεῖν [finire], aut πληρῶν [implere] vertunt Lxx.

17. Et ponet faciem suam ut veniat ad tenendum
universum regnum ejus] Omnia fecit ὡς Αἰγυπτίον
ἐρμῶν ἀρχόντων (ob pueritiam nempe Ptolemæi E-
piphanis) ἀρπασόμενον [tanquam rapturus Ægyptum
Principe vacuam], ait Appianus. Iustinus: Contemta
parvuli filii ejus (Philopatoris) ætate, qui in spem re-
gni relictus præda etiam domesticis erat, Antiochus Rex
Syriæ occupare Ægyptum statuit.

Et recta faciet cum eo] Fœdera, ut suprâ 6. Diffusus
scilicet Ægyptum vi capi posse ob metum à Roma-
nis, ut notat Appianus, leoninâ non satis proficien-
te, vulpinam induet.

Et filiam feminarum dabit ei] Est & hic ἐκείνη
[Omissio verbi] בת הנשים [filiam feminarum] pro
בת אשת הנשים, filiam suam, quæ erat femina femi-
narum: id est pulcherrima. Ea fuit Cleopatra, Syra
cognomine, quam Ptolemæo Epiphani despondit
Antiochus, dotem dans Syriam Cælen, sed animo
subdolo.

Vt evertat illud] Vt corrumpat eam. Hoc animo
fecit eas nuptias ut Cleopatras operâ ac consiliis con-
tra Ptolemæum Euergeten uteretur.

Et non stabit] At non succedet hoc.

Nec illius erit] Cleopatra magis erit in potestate
mariti quàm patris.

18. Et convertet faciem suam ad insulas] Consilia
sua vertet ad capienda maritima Thraciæ & Græ-
ciæ loca; nam omnia maritima insulæ Hebræis:
quanquam & insulas Rhodum, Samum, Eubœam,
Delum Antiochus sibi vi aut societate adjunxit. Ha-
bes hoc apud Appianum; Florum, & Hieronymum
hoc loco. Adde Livium xxxiv.

Et capiet multas] Πολλὰ τὴ Θράκης ὑπήγετό τε καὶ
κατεστρέφετο [multa Thraciæ loca subegit & evertit],
Appianus.

Et cessare faciet Principem opprobrii sui, & oppro-
brium ejus convertetur in eum] Optimè vertas, Et
cessare faciet Dux ipsius in se contumelias, quin etiam
contumelias illius in ipsum vertet. דִּיכָר [Dux] est Lucius
Scipio Africani pater, non Rex, sed Dux Romani
exercitus. Is non tantum efficiet nè Antiochus ul-
los socios populi Romani bello laceffat, verum
etiam ipsum victum prælio ad Sipylum montem co-
get accipere pacem probrosam, per quam Antio-
chus omni Europâ abstinit, & Asiâ omni intra Tau-
rum montem, elephantos & naves quot vellent
Romani promisit tradere, dans obfides, persolve-
re belli impensas. Habes hoc apud Plinium libro
xxxvii. Florum ii. 8. Iustinum xxxi. Appianum
Syriacis, Polybium in Excerptis de legationibus.

19. Et convertet faciem suam ad imperium terræ
sue] In Hebræo: ad fines regni sui.

Et impinget, & corruet, & non invenietur] Iusti-
nus: Interea in Syria Rex Antiochus, cum gravi tributo
pacis à Romanis victus oneratusque esset, seu inopiâ pecu-
niæ compulsus, seu avaritiâ sollicitatus, quâ sperabat se

sub specie tributariae necessitatis excusatus sacrilegia
commisurum, adhibito exercitu, nocte templum Didy-
mæi Iovis aggreditur: quâ re proditâ, concursu incola-
rum cum omni militia interficitur. Vbi pro Didymæi
legendum videtur Elymæi, ex Hieronymo ad hunc
locum. Favet huic conjecturæ quod Strabo libro
xvi. interfectum à Barbaris ait hunc Antiochum cum
Beli templum spoliare conaretur. Ergò נכשל [impin-
get] hic imprudenter se geret.

20. Et stabit in loco ejus vilissimus & indignus de-
core Regio] In Hebræo est: & stabit in loco ejus (id est,
succedet Antiocho Magno, eo loquendi genere
quod & suprâ habuimus 7.) is qui mittet exactorem
gloriæ regni. Gloria regni sive Regis est populus, Pro-
verb. xiv. 27. Hunc gravibus exactionibus pressit
Seleucus Philopator, Soter dictus; nec mirum,
cum nec Templo pepercerit: misit enim Heliodo-
rum ut exigeret pecunias de Templo, ii Mac-
cabæorum iii. 7. Illud stabit in loco ejus & Porphy-
rium refutat, qui hæc ad Ptolemæum Epiphanem
Ægypti Regem trahebat, & Hebræos, qui ad Try-
phonem Antiochi Sedetæ tutorem.

Et in paucis diebus] In Hebræo, in diebus anni.
Sensum bene expressit Latinus. Simile loquendi ge-
nus suprâ habuimus iv. 16.

Conteretur] Interibit.

Non in furore, nec in prælio] Nempe per seditionem
populi, neque vi hosticâ, sed ἐξ ἐπιβουλῆς Ἡλίου-
δώρου [ex insidiis Heliodori], ut loquitur Appianus,
& veneno, ut credibile est.

21. Et stabit in loco ejus despectus] Hic jam desi-
gnatur Antiochus dictus suis Ἐπιφανὴς [Illustris vel
Nobilis], aliis Ἐπιμανὴς [Furiosus], cornu parvum
ac decimum, in quo desinit hoc capite Daniel, popu-
lum Iudæum post id liberum prospiciens, talémque
mansurum, si bonis suis rebus bene uti didicisset.
Dicitur autem hic Antiochus despectus, ob mores
ab omni non tantum Principis dignitate sed & viri
honesti gravitate alienos, quos ex Polybio nobis latè
descriptos dedit Athenæus libro v. & x. Magnò ve-
lim ad explicanda quæ sequuntur Sutorium mihi
dari quo usus olim Porphyrius. Eum multosque
alios cum non habeamus, utendum nobis iis scri-
ptoribus qui restant, & iis quæ ex Porphyrio nobis
dedit Hieronymus.

Et non tribuetur ei honos Regius] Id est, populus, ut
suprâ diximus 20. Nullum habebit populum cui
imperet, quia lege successio regni pertinebat ad fra-
trem ejus majorem Seleucum Philopatora, ac dein-
de ad ejus Seleuci filium Demetrium.

Et veniet clam, & obtinebit regnum in fraudulen-
tia] In Hebræo, Veniet tranquille, & obtinebit re-
gnum blanditiis: id est, simulatione clementiæ po-
pulum Syriæ alliciet.

22. Et brachia pugnantis expugnabuntur à facie ejus]
In Hebræo: Et brachia inundatione inundabuntur à fa-
cie ejus. Brachia sunt vires, ut suprâ 6. 15. Inun-
datio, copiæ magnæ, ut suprâ 10. Intellige copias
Attali & Eumenis Antiocho faventium per has op-
pressit Antiochus hic Heliodorum, qui cum Seleu-
cum Philopatora, ab Antiocho fortè in id concita-
tus, occidisset, mox ipse sceleris sui fructu potiri vo-
luerat, Syriæque regnum affectabat. Appianus testis.

Et

Et conterentur] Heliodori sectatores.

Insuper & Dux fœderis] In Hebræo: *Etiam Princeps fœderis*, id est, Princeps cum ipso fœderatus, Demetrius scilicet filius Seleuci Philopatoris.

23. *Et post amicitias cum eo faciet dolum*] In Hebræo, *Et postquam societatem cum eo fecerit utetur dolo*: efficiendo per amicos quos Romæ habebat, ut Demetrius Romæ retineretur, ipse interim eo absente res suas promovens.

Et ascendet, & superabit in modico populo] *Roborabit se modicâ gente*. Initia ejus in Syria erunt exigua, sed paulatim crescet, ut sequitur.

24. *Et abundantes & uberes urbes ingreditur*] *Paulatim optima regionis (Syriæ) invadet*.

Et faciet quæ non fecerunt patres ejus] Tum exactiõibus, tum largitionibus majores suos superabit.

Rapinas & prædam, & divitias eorum] Gazas quas majores sibi bello pepererant, aut ex tributis contraxerant.

Dissipabit] Elargiendo in milites suos, & in Attalum & Eumenem. Vide I Maccab. III. 30. Fuit enim Antiochus *μεγαλόψυχος καὶ φιλόδοξος* [magni animi & largitor], Iosephus XII. II.

Et contra firmissimas cogitationes inibit] Scripserat Interpres *contra firmissima*, *מגרי על*, id est, ad occupanda loca in finibus, ut supra 15. Græci legere *מגרי על*, *ἐπὶ Αἰγύπτου* [adversus Ægyptum], ut idem dicatur quod in sequentibus, & I Macc. I. 17. *ὑπέλαβε βασιλεῦσαι τὴν Αἰγύπτου* [speravit regnare in Ægypto]. Sed melior est recepta lectio.

Et hoc usque ad tempus] Id est, per annos aliquot hæc aget.

25. *Et concitabitur fortitudo ejus, & cor ejus adversus Regem Austri*] Et vires & animum vertet in Regem Ægypti Ptolemæum Philometora.

In exercitu magno] Id est, cum magno exercitu. Hæc est prima expeditio apertè suscepta in Philometorem, quod is sibi jus in Syriam vindicaret. Ejus meminit ex Sutorio Hieronymus. De eo scriptor I Maccab. I. 18. *εἰσῆλθεν εἰς Αἰγύπτου ἐν ὄχλῳ βαρεῖ ἐν ἄρμασι, καὶ ἐλέφασιν, καὶ ἐν ἵππευσιν, καὶ ἐν σὺν μεγάλῳ* [intravit in Ægyptum cum magno exercitu, curribus, elephantis, equis, & classe valida].

Et Rex Austri provocabitur ad bellum multis auxiliis] In Hebræo, *Et Rex Austri contendet bello cum magno exercitu*: Græcè, *συνάψῃ πολέμῳ ἐν δυνάμει μεγάλῃ*. Eodem modo vertunt Lxx *לחם* [confligere] Hebræum Deuteronomii I. 5. 9. 24. Ieremiæ autem L. 24. *per ἀνθίστασθαι* [obstistere].

Et fortibus nimis] Et eo (exercitu) valdè forti, ita ut spes esset vincendi Antiochum, si res ejus bene administratæ fuissent ab Eulaio & Leneo.

Quia inibunt adversus eum consilia] Ii quibus utetur Philometor ipsi nocebunt.

26. *Et comedentes panem cum eo conterent eum*] *Ἐξήγησις* [Explicatio] ejus quod præcessit. Proderat à maximè familiaribus; familiaritas enim denotari solet per mensæ communionem, Iohan. XII. 18. Psalmo XLI. 10.

Exercitusque ejus opprimetur] Nempe inter Casium montem & Pelusium. Ità ex Sutorio Hieronymus. Scriptor I Maccab. I. 19 *καὶ ἐνετράπη Πτολεμαῖος ἀπὸ*

προσώπῳ αὐτοῦ καὶ ἔφυγε [veritus est Ptolemæus à facie ejus & fugit]. Iosephus XII. 6. *γενόμενος ἔν μετα πολλῆς δυνάμεως κατὰ τὸ Πηλῆσιον, καὶ δόλῳ τὸν Φιλομήτορα Πτολεμαῖον περιελθὼν καταλαμβάνει τὴν Αἰγύπτου* [progressus igitur magno cum exercitu ad Pelusium Ptolemæum Philometora dolo circumvenit, & Ægyptum capit].

Et cadent interfecti plurimi] Ingens erit clades: *ἔπεσον τραυματίαι πολλοί* [multi vulnerati cecidere], dicto loco Maccabaici.

27. *Duorum quoque Regum cor erit ut malefaciant, & ad mensam unam mendacium loquentur*] Memphide inter se convenient, specie amici, animo infidi suspectique mutuò, Antiochus Epiphanes & Ptolemæus Philometor. Vide Hieronymum.

Et non proficient] Non succedent doli.

Quia adhuc finis in aliud tempus] *Quia eventus (illorum dolorum) adhuc in aliud tempus à Deo dilatus est scilicet*. Hoc est tempus de quo mox infra 29.

28. *Et revertetur in terram suam cum opibus multis*] Scriptor I Maccab. I. *καὶ ἔλαβε τὰ σκύλα τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ἐπέστρεψεν Ἀντίοχος μετὰ τὸ πατάξαι Αἰγύπτου* [Et accepit spolia Ægypti: & reversus est Antiochus postquam percussit Ægyptum].

Et cor ejus adversus testamentum sanctum] Cogitationes instituet contra legem Dei, quam *διαθήκην ἁγίαν* [Testamentum sanctum] in hujus rei historia vocat scriptor I Maccab. I. 66. Hoc est quod contumeliosè narrat Tacitus: *Antiochus demere superstitionem, & mores Græcorum dare adnixus*. Hic est primus adventus Antiochi in Iudæam præteritus à scriptore primi Maccabaici, quod secundi adventus res multò atrociores fuerint.

Et faciet] De Sacerdotio egit ut voluit.

Et revertetur in terram suam] Ex Iudæa in Syriam dicto loco Maccabaici: *καὶ λαβὼν πάντα ἀπῆλθεν εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ* [& accipiens omnia abiit in terram suam].

29. *Statuto tempore*] A Deo, ut supra 27.

Revertetur, & veniet ad Austrum] Id est, iterum in Ægyptum veniet, specie adjuvandi Ptolemæum Philometora contra seditiosos Alexandrinos suffultos præsentia Ptolemæi minoris, qui frater Philometori; cæterum eo animo ut utrumque everteret, quemadmodum narrat Livius libro XLV, 5. & Appianus XXXIV. Hoc est secundum iter Antiochi in Ægyptum, cujus mentio I I Maccabæorum V. I. & Iosephi XII. 6.

Et non erit priori simile novissimum] Non erit ei secunda hæc expeditio tam felix quàm prima.

30. *Et venient super eum trieres & Romani*] In Hebræo: *Et venient super eum naves Chittim*. Græcè: *καὶ εἰσελεύσονται ἐν αὐτῷ οἱ ἐκπορευόμενοι Κίτιοι* [& venient ad eum profecti Cittii]. Optimè veritas: *Venient contra eum naves à Macedonia*. *כִּי־תִי* [Chetim] primum dicti Cittiaei, qui in Cyprio, ut diximus ad Num. XXIV. 24. Cœpit deinde ea vox ab Hebræis, ut fit, latius extendi ad significanda omnia quæ Hebræis transmarina, præcipuè Macedoniam, ut apparet I Maccab. I. I. Romani autem eo tempore quod hîc prædicatur jam Macedoniam devicerant, partimque ibi partim in locis proximis classem habebant validam. Livius libro XLV, post finem belli

belli Macedonici: *Victoria Romanæ fama cum pervasisset in Asiam, Antenor* (Dux alter Romanæ classis) *qui cum classe lemborum ad Phanas stabat* (id est Chiorum promontorium), *Cassandriam inde trajecit* (ea est urbs Macedoniæ, ut docet nos Plinius IV. 10.) *C. Popilius qui ad Delum præsidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & statione summotos hostium lembos audiuit, dimissis & ipse Atticis navibus, ad susceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit, ut prius occurrere Antiocho posset quam ad Alexandria mœnia accederet.*

Et percutietur] In Hebræo, *Dolore afficietur.* Græcè, *ταπεινωθήσεται* [humiliabitur]. Maximo suo cum dolore ad mandata Popilii, qui eum virgâ circumscribet ut sine mora respondeat, cogetur Ægypto exire, præfidiâque & classem abducere. Livius dicto libro XLV.

Et revertetur] Ægypto relictâ in Syriam.

Et indignabitur contra testamentum Sanctuarii] Iram contra Romanos collectam effundet in legem Dei, quæ pactum sanctitatis, id est, sanctissimum dicitur, ut modò 28. Aquila hoc loco verterat: *Et cogitabit ut deferatur pactum Sanctuarii.*

Et faciet] Multa mala Iudæis per homines illos quos in Iudæa nuper reliquerat.

Reverteturque & cogitabit adversum eos qui dereliquerunt testamentum Sanctuarii] In Hebræo est, & revertetur, intellige super derelinquentes pactum sanctitatis. Id verò locutione Hebraicâ significat, *Iterum favebit Legis desertoribus, Iasoni, Menelao, & his similibus.*

31. *Et brachia ex eo stabunt*] Venit enim ἐν ὄχλῳ βαρεῖ [cum magno exercitu], I Maccab. I. 18. Locum hunc & sequentia quædam videbis bene versa & commodè explicata apud Chrysostomum II adversus Iudæos.

Et polluent sanctuarium fortitudinis] Intrabunt in Templum & vasa auferent, I Maccab. I. 23. & sequentibus, II Maccab. II. 15. *Sanctuarium fortitudinis*, quia Templum erat munitum arcis in modum. Vide Ezechiel. XL. 2.

Et auferent jube sacrificium] Hic alter profanationis gradus, tempore aliquo interposito; jussit enim Rex κωλύσαι ὁλοκαυτώματα & θυσίαν & σπονδὴν [prohibere holocausta & sacrificium & libationem], I Maccab. I. 47. Iosephus: καὶ ὅτε τὰς καθημερινὰς θυσίας αἱ προσέφερον τῷ Θεῷ κατὰ τὸ νόμον ἐκάλυπεν αὐτὰς προσφέρειν [nam & sacrificia quotidiana, quæ ex Lege offerre Iudæi solebant, offerre eos vetuit]. Porphyrius in libro περὶ ἀποχῆς [de Abstinencia], ait Iudæos ἀνήκεσα παθεῖν ὑπὲρ Ἀντισχέως τὰ νόμιμα [severissima ab Antiocho passos legum suarum causâ].

Et dabunt abominationem in desolationem] In Hebræo, *Et ponent* (ibi) *idolum vastitatis*: id est, unde omnes boni longè fugere deberent. Hic est tertius gradus ac tempore postremus, cum Iovis Olympii, id est, τῶ ἱεροῦ [Baal Semen] simulacrum in ipso Templo collocatum est, II Maccab. VI. 2. βδέλυγμα ἡφανισμένων [abominationem eorum qui delentur] vertit Theodotion. At scriptor I Macc. in historia hic prædicta, βδέλυγμα ἐξημέσεως [abominationem desolationis], I. 57. Iosephus XII. 7. ἡνάγκασεν αὐτὰς ἀφεμένους τὸ περὶ τὸν αὐτῶν Θεὸν θρησκείας τὰς ὑπὲρ

αὐτὰς νομιζομένους σέβειν [coëgit eos Dei ipsorum cultu omisso eos colere quos ipse introducebat].

32. *Et impii in testamentum simulabunt fraudulenter*] In Hebræo: *Et impiè agentes contra fœdus* (contra Legem) *inducet per blanditias ut simulent.* Id est, eos qui Sacerdotium contra Legem nundinati sunt, blandimentis eò perducet ut ad idololatriam conniveant. *Connivere*, id est ὑποκριθῆναι [simulare] II Maccab. VI. 21. εὐδοκεῖν τῇ λατρείᾳ [consentire cultui] I Maccab. I. 45. de Menelao. Vide II Maccabæorum V. 15. 23.

Populus autem sciens Deum suum obtinebit] In Hebræo, *tenebunt*: id est, adhærebit Legi.

Et faciet] Quæ Deus præcepit. I Maccab. I. 65. Καὶ πολλοὶ ἐν Ἰσραὴλ ἐκραταιώθησαν & ὠχυρώθησαν ἐν αὐτοῖς τῶ μὴ φαγεῖν κοινὰ, & ἐπελέξαντο ἀποθανεῖν μὴ μιανθῶσι τοῖς βρώμασι, & μὴ βεβηλώσωσι διαθήκην ἁγίαν, καὶ ἀπέθανον [Et multi in Israël fortificati sunt & affirmati in sese ut non comederent communia. Et elegerunt mori ut non polluerentur cibis, & ne inquinarent testamentum sanctum; & mortui sunt]. Iosephus XII. 7. Καὶ πολλοὶ μὲν τῶν Ἰσραηλίων, οἱ μὲν ἐκόντι, οἱ δὲ δι' εὐλάβειαν τῆς ἐπηγγελμένης τιμωρίας κατηκολύθησαν οἷς ὁ βασιλεὺς διετέτακτο· οἱ δὲ δοκιμώτατοι & τὰς ψυχὰς εὐγενεῖς ἐκ ἐφρόντισαν αὐτῶν, τῶν δὲ πατρίων ἐβῶν πλείονα λόγον ἔχον ἢ τὴν τιμωρίαν ἣν ἐπειθομένοις ἠπέλιπεν αὐτοῖς [Et multi quidem Iudæorum, alii sponte, alii metu indictæ pænæ obsequiebantur præceptis Regis. At eminentissimi & animo generosi eum non curabant, sed potiore loco habebant patrios ritus quàm metum pænæ ejus quam ille non obedientibus minabatur].

33. *Et docti in populo docebunt plurimos*] Qualis Eleazarus II Maccab. VI. 18.

Et ruent in gladio, & in flamma, & in captivitate, & in rapina dierum] Id est, direptione longi temporis. I Maccab. I. 52. καὶ ὅς ἂν μὴ ποιήσῃ κατὰ τὸ ῥῆμα τῆ βασιλείας ἀποθανεῖται [Et qui non faceret juxta verbum Regis moreretur]. Vide & 66. ibidem. II Maccabæor. VI. τὰς δὲ μὴ προαιρεμένους μελεθεῖν ἐπὶ τὰ ἑλληνικὰ καλῶσφάζειν [eos autem qui non vellent transire ad Græcos ritus jugulare]. Vide & caput VII. eodem libro, & Iosephum περὶ αὐτοκρατορίας λογισμῶν [de Rationis imperio]. Idem Iosephus XII. 7. Καὶ διὰ τῆτο κατὰ πᾶσαν ἡμέραν αἰκίζεσθαι καὶ πικρὰς βασάνους ὑποφέροντες ἀπέθνησκον· καὶ ὅς μασιγῶμενοι καὶ τὰ σώματα λυμαινόμενοι ζῶντες ἔτι καὶ ἐμπνέοντες ἀνεσαυρύντο [Et ob hoc quotidie pessimè tractati & gravissimis cruciatibus toleratis moriebantur: nam & flagellis cæsi & corpore mutilati vivi adhuc & spirantes crucibus affigebantur]. Huc & illa spectant ad Hebræos XI. 35. 36. Ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, & προσδεχόμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρεῖττον ἀνασάσεως τύχωσιν. ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ ματίγων πείραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς [alii autem decollati sunt non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem. Alii verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula ac carceres].

34. *Cumque corruerint*] Cum in summis miseriis oppressi jacebunt. Græcè, ἐν τῷ ἀσθενεῖν αὐτὰς [ubi infirmati fuerint].

Sublevabuntur auxilio parvulo] Mattathias cum quinque filiis ad libertatem initium faciet, I Maccab. II. II Maccab. V. 27. Iosephus XII. 8. & sequentibus. Bene hunc locum accepit Porphyrius.

Confer Ezechielis xxxviii. xxxix. & ibi dicta.

Et applicabuntur eis plurimi fraudulenter] Vt i Maccab. v. 56. & seqq. ii Maccab. xii. 40.

35. *Et de eruditis ruent*] Etiam de illis piè eruditis quidam in summas misérias decident. Græci hic iterum ἀσθενήσουσι [infirmabuntur], bene, ut Romanorum viii. 26. i Corinth. ii. 3. ii Corinth. xi. 30. xii. 9. 10.

Vt conslentur] Causam addit cur Deus id permiserit, nempe ut illis malis excocti magis qui sint appareant.

Et elegantur] In Hebræo, *Et mudentur*: id est, conspiciantur mundi, non sordido lucro dediti.

Et dealbentur] Id est, appareant sinceræ ac bonæ fidei homines.

Vsq̃ue ad tempus præfinitum] Constitutum à Deo, ut suprâ 27. 29. intellige tempus liberationis.

Quia adhuc aliud tempus erit] In Hebræo: *Quia adhuc* (restat nonnihil) *ad constitutum tempus liberationis*. Spatium autem hoc quò erit longius, eò magis inclarescet eorum pietas & constantia.

36. *Et faciet juxta voluntatem suam Rex*] Id est, omnia illi diu succedent pro voto, ut suprâ viii. 4. xi. 3.

Et elevabitur & magnificabitur adversus omnem Deum] Nam, ut ait Polybius apud Athenæum, πάντων τῶν παρ' ἀνθρώποις λεγομένων ἢ νομιζομένων θεῶν ἢ δαιμόνων, προσέτι τῶν ἡρώων, εἰδωλα διήγετο [omnium qui ab hominibus dicuntur aut creduntur dii aut demones, aut etiam heroes, simulacra secum ferebat]. Interim verò ἱεροσυλῆκει τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν [diripiebat templa pleraque].

Et adversus Deum deorum loquetur magnifica] Adversus verum quoque Deum erit contumeliosus. i Maccab. ii. 6. καὶ εἶδε τὰς βλασφημίας τὰς γινόμενας ἐν Ἰούδα καὶ Ἱερουσαλὴμ [Vidit blasphemias quæ fiebant in Iuda & Ierusalem]. ii Maccab. viii. 4. καὶ περὶ γενομένων εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ βλασφημιῶν [blasphemias nomini suo illatas]. Ideo Antiochus i Maccab. ix. 28. vocatur ἀνδροφόνος καὶ βλάσφημος [homicida & blasphemus]. Vide & ii Maccab. x. 4. 34. 35. 36.

Et dirigetur] Prosperè aget.

Donec compleatur iracundia] Donec Dei ira finem accipiat: nempe ea quam Deus concepit ob gravia ac diuturna populi peccata.

Perpetrata quippe est definitio] Quia facta est definitio. Tempus quamdiu hæc mala duratura sunt à Deo est definitum, ut suprâ ix. 27. xii. 9. ii. 12.

37. *Et Deum patrum suorum non reputabit*] In Hebræo, *Super deos patrum suorum non intelliget*: id est, non curabit deos Macedonicos.

Et erit in concupiscentiis feminarum] Apud Hebræos i negativam sequens negat, & valet nec, ut sensus sit, neque desiderium mulierum, id est, neque feminas, quanquam amabiles, curabit quicquam, nullâ sexus illius tangetur misericordiâ. i Maccab. i. 27. τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν ἡλκοιῶθη [Speciositas mulierum immutata est]. & 63. 64. καὶ τὰς γυναῖκας τὰς περιτεμνύσας τὰ τέκνα αὐτῶν ἐθανάτωσαν κατὰ πρόσταγμα καὶ ἐκρέμασαν τὰ βρέφη ἐκ τῶν τραχήλων αὐτῶν [mulieres, quæ circumcidebant filios suos, trucidabantur secundum jussum, & suspendebant pueros à

cervicibus eorum]. ii Maccab. v. 13. Ἐγίνοντο τῶν νέων καὶ πρεσβυτέρων ἀναιρέσεις, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ τέκνων ἀφανισμός, παρθένων τε καὶ νηπίων σφαγαὶ [Fiebant ergo cædes juvenum ac seniorum, & virorum & mulierum & natorum exterminia, quin & virginum infantumque cædes]. Iosephus xii. 7. τὰς τῶν γυναικῶν καὶ τὰς παίδας αὐτῶν ἕως περιέτεμνον κατὰ τὴν βασιλέως προαίρεσιν ἀπὸ γυγχνον [mulieres verò simul & pueros quos illæ circumcidebant ex jussu Regis strangulabant].

Nec quenquam deorum curabit] Cujuscunque gentis dii sint, omnes spoliabit quos poterit.

38. *Deum autem Maozim in loco suo venerabitur*] In loco suo, id est, in sua ditione colet deum Maozim. מז [Azaz] est fortis, validus; unde nomen apud Phœnices habuit belli deus, Ἀζίζος [Azizus] dictus Iuliano in hymno Solis. hic verò voce ejusdem originis, præpositâ Heemantica & additâ formâ plurali, מזימ [Maazim]; unde & armamentariis factum nomen Magasin. Rursus y pronuntiato ut o, & i, more Chaldæorum & Arabum, mutato in m; nomen hinc habuit vicus Μωδιεῖμ [Modiim], ut scribit Iosephus, aut ut scriptor Maccabaicorum formâ plurali Chaldaicâ Μωδεῖν [Modin], ubi templum ei deo structum, quò respicit locus i Macc. ii. 15. Etiam hodie Iudæi, y in מרסו verso, Martis sidus ab eadem hac origine vocant מזרסו [Modin]. Hunc ergo deum Phœnicum exemplo coli voluit Antiochus. Vide quæ dicuntur ad i Maccab. ii. 1.

Et deum quem ignoraverunt patres ejus colet] Is deus est summus Phœnicum deus בל שמן [Baal Semen], quem Græci appellant Δία Ὀλύμπιον [Iovem Olympium], quasi translato nomine. Id verum esse apparet ex Dii historia Phœnicica, ubi τὸ Ὀλύμπιος Διὸς τὸ ἱερόν [Iovis Olympii templum] Tyri dicitur. Item ex Philone Byblio in versione Sanchuniathonis, τῶτον τὸ θεὸν ἐνόμιζον μόνον ἔρκεν κύριον, Βεελσεμὴν καλεῖντες, ὃ ἐστὶ παρὰ Φοίνιξι Κρόνον, Ζεὺς δὲ παρὰ Ἑλλήσι [hunc enim solum deum existimabant cæli dominum, Beel semen eum appellantes, qui est Phœnicibus Saturnus, Iupiter verò Græcis]. Simili modo בל שמן [Baal Semen] vertit scriptor i Maccab. Rectè autem Daniel hunc deum dicit Antiochi majoribus, id est Macedonibus, ignotum, quia neque nomine isto Beel semen, neque eo habitu ac potestate quisquam erat in Græcis deus.

Auro & argento & lapide pretioso, rebúsque pretiosis] Polybius de simulacris quæ secum vehebat Antiochus: τὰ μὲν κεχρυσωμένα, τὰ δὲ ἡμιφεισμένα σολαῖς διαχρύσοις. καὶ πᾶσι τέτοις οἱ προσήκοντες μῦθοι κατὰ τὰς παραδεδομένας ἱστορίας ἐν διασκευαῖς πολυτελεῖσι παρέκειντο [quædam aurata, quædam vestita amictu ex auro solido. Et his aderant suæ cuique fabulæ, ita ut in libris proditæ sunt, magnifico opere].

39. *Et faciet ut muniat Maozim cum deo alieno*] In Hebræo: *Et vertet in munitiones Maozim cum deo alieno*. Est autem συνεκδοχή [Comprehensio]: deos enim nominans, templa intelligit, in quibus templis sive dei Maozim sive Beelameni præsidia posuit contra Iudæos. Vide i Maccab. i. 35. ii Maccab. v. 22. 23. vi. 4. Iosephus xii. 17. ubi describit arcem Templo superpositam, & in ea præsidium Macedonum.

Quem cognovit, & multiplicabit gloriam] Locutio

cutio Hebraïca, pro, *quem* (deum) *quisvis* agnovit (id est coluerit), *eum* (Antiochus) gloria augebit.

Et dabit eis potestatem in multos] Præfecturas illis dabit, 1 Maccab. I. 53. καὶ ἐποίησεν ἐπισκόπους ἐπὶ πάντας τὸ λαόν [Et præposuit principes populo qui hæc fieri cogerent]. Iosephus: κατέστησε ἡ ἐπισκόπους οἱ προσαναγκάσωσιν αὐτοὺς τὰ ἐπεσπασμένα ποιεῖν [constituit etiam Curatores qui Iudæos cogerent imperata facere].

Et terram dividet gratuito] Elargietur illis terras quas aliis abstulerit, 1 Maccab. II. 10. In Hebræo non est gratuito, sed in pretio, id est, loco præmii. Regii ministri ad Mattathiam 1 Maccab. II. 18. Νῦν πρόσελθε πρῶτος ἡ ποιήσον τὸ πρῶταίμα τῆ βασιλείας, ὡς ἐποίησαν πάντα τὰ ἔθνη ἡ οἱ ἄνδρες Ἰσραὴλ ἡ οἱ καὶ ἀλλοφρόντες ἐν Ἰερουσαλὴμ. ἡ ἔσῃ σὺ ἡ ὁ οἶκός σου τῶν φίλων τῆ βασιλείας ἡ σὺ ἡ οἱ υἱοὶ σου δοξαθήσεσθε ἀργυρίῳ ἡ χρυσίῳ ἡ ἀποστολαῖς πολλαῖς [Ergo accede prior, Et fac iussu Regis, sicut fecerunt omnes Gentes Et viri Iudææ qui remanserunt in Ierusalem: Et eris tu Et filii tui inter 20 amicos Regis, Et amplificatus auro Et argento Et muneribus multis]. 11 Maccab. VII. 24. de Antiocho: δι' ὅρων ἐπίσης, ἅμα πλεονεκτήσῃς ἡ μακαριεύσῃς ποιήσῃς μεταθέμενον ἀπὸ τῶ πατρίων, ἡ φίλων ἔξῃς ἡ χρείας ἐμπιστεύσῃς [cum juramento affirmabat, se divitem Et beatum facturum, Et translatum à patriis legibus amicum habiturum, Et res necessarias ei præbaturum].

40. *Et in tempore præfinito*] In Hebræo, In tempore finis: id est, cum propè aderit tempus quo Deus finem volet imponere Iudæorum miseriis.

Præliabitur adversus eum Rex Austri] In Epitome libri Liviani XLVI legimus, Ptolemæus Ægyptiorum Rex à minore fratre è regno pulsus. Is minor frater Physcon dicebatur. Antiochus autem etiam post pacem factam infensus Ptolemæo Philometori, ut dicimus supra 27. haud dubiè tam bonam occasionem arripiens Physconi se adjunxit. Et hæc est expeditio in Ægyptum, quam undecimo Antiochi anno evenisse narrat apud Hieronymum Porphyrius.

Et quasi tempestas veniet contra illum Rex Aquilonis] Antiochus ille Epiphanes.

In curribus Et in equitibus, Et in classe magna] Id est, cum curribus, & sic deinceps. Confer quæ supra 25.

Et ingreditur terras, Et conteret Et pertransiet] In Hebræo, Ingreditur in terras, inundabit, Et transibit: id est, ingenti copiarum vi cuncta sibi faciet pervia.

41. *Et introibit in terram gloriosam*] Iterum hîc est יְרֵמִיָּה [decorem], quo nomine Iudæa designatur, ut diximus VII. 9. & hoc capite 16. Introibit per Duces suos, Apollonium, Lyfiam, Gorgiam. Vide Maccabaica, Iosephum.

Et multi corruent] Gentes vicinæ excidentur.

Hæ autem solæ salvabuntur de manu ejus] Non excidentur.

Edom Et Moab] Idumæa & Moabitis.

Et Principes filiorum Ammon] Græcè: ἀρχὴ υἱῶν Ἀμμὼν [Principatus filiorum Ammon]. Metropolin 60 Ammonitarum intelligit dictam Rabath vel Rabatham. His pepercit Antiochus, quod omnia imperata facerent. Vide 1 Maccabæor. V. Ideo

Maccabæi his populis, ut Antiochi amicis, bellum intulere.

42. *Et mittet manum suam in terras*] Vicinas Ægypto.

Et terra Ægypti non effugiet] Nam Antiochus Physconem adjuvans, Philometorem, ut diximus, regno expulit.

43. *Et dominabitur thesaurorum auri Et argenti, Et in omnibus pretiosis Ægypti*] Id est, ille plurimum auri, argenti, rerumque pretiosarum in Ægypto sibi bello acquirat. Polybius apud Athenæum cum descripsisset opulentiam Antiochi in auro, argento, gemmis, addit: τὸ μὲν ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐνοσφίσσατο πᾶσιν ἀποσπῶν τὸν φιλομήτορα βασιλέα [partem ex Ægypto abstulit, violatis quæ cum Rege Philometore fecerat 10 federibus]. Planè idem dicit quod hîc prædicit Daniel.

Per Libyam quoque Et Æthiopiam transibit] In Hebræo: Libyes Et Æthiopes in gressibus ejus. Id est, ipsum comitabuntur, bello capti scilicet. Libyes enim & Æthiopes ab antiquo fœderati erant Ægyptiis, Ezechielis xxx. 5.

44. *Et fama turbabit eum ab Oriente Et ab Aquilone*] Nuntius belli à Partho & Armenio. Parthi ad Orientem Antiocho, Armenii ad Septentrionem. De Partho testimonium habemus Taciti, ubi de Iudæis agit, Rex Antiochus demere superstitionem Et mores Græcorum dare adnixus, quominus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthico bello prohibitus est: 30 De Armenio Artaxia, Appiani & Hieronymi ex Porphyrio desumptum. Transivit ad posteros id bellum. Vide Epitomen Livii LIX.

Et veniet in multitudine magna, ut conterat Et interficiat plurimos] Eâ spe properabit.

45. *Et figet tabernaculum suum Apadno inter maria super montem inclitum Et sanctum*] אֶפְרַתָּה [Aphadna] vox est Syriaca, quæ sæpe in Thalmude occurrit. Appositè autem usurpatur ubi sermo de Rege Syriæ. Tentorium palatii sui, id est, prætorium figet in Iudæa, quæ mons vocatur ob multa loca montana, ut apparet Ezechiel. VI. 3. Quod hîc est montem inclitum in Hebræo est צִיִּי [decoris], quæ in Daniele certa denotatio Iudææ. Et additur קֹדֶשׁ [sanctum], quia tota Iudæa Deo sacrata, Ieremiæ xxxi. 23. In ea Iudæa Antiochus prætorium posuit, relictis ibi Ducibus qui majestatem Regiam, quasi Rege præsentem, ipsius iussu ostentarent. Maria autem duo sunt ea inter quæ sita est Iudæa, mare Syriacum & Asphaltites, quod mare Mortuum aliis dicitur, qui duo sunt Iudææ termini. Porphyrius qui Aphadno & Sabi putavit esse nomina loci propria, partim ignorance sermonis Hebræici & Syriaci, partim nimio quodam studio in Paganismum fœdè hîc lapsus est. Erat Porphyrius, ut ex scriptis ejus quæ exstant, & ex fragmentis quæ apud scriptores restant alios, cognoscimus, neque impius, neque Historiarum ignarus; sed dum consilia sequens humanæ prudentiæ incrustare vult Paganismum, quem Deus volebat destruere, magnas dat contumaciæ pœnas.

Et veniet usque ad summitatem ejus] Usque ad fines suos ultimos] Scilicet Imperii sui Perfidem versus, Iosephus XII. 13. 1 Maccab. VI. ubi quæ dicemus vide; 11 Maccab. IX.

Et nemo auxiliabitur ei] Tanto corripietur mœrore, ob infelices in Iudæa eventus, ut læsam inde valetudinem nemo restituere potuerit, Deo eum malè perdere volente. Vide Maccabaica, & Iosephum dictis jam locis.

CAPVT XII.

I. *IN tempore autem illo*] Cùm adhuc exercitus Regis Antiochi erunt in Iudæa.

Consurget Michaël Princeps magnus] Primus Angelorum, cui data cura τῶν μονοθεῶν [*eorum qui unum Deum colunt*], ut nunc Christo.

Qui stat pro filiis populi tui] Qui Iudæorum, unius eo tempore populi unum & verum Deum colentis, curam habet.

Et veniet tempus] *Postquam venerit tempus.*

Quale non fuit ab eo ex quo gentes esse cœperunt usque ad tempus illud] Non malè hæc Porphyrius retulit ad ea tempora cùm Lysias Antiochi personam gerebat omnia crudelissima in Iudæos exercuit: Sed addenda simul & tempora priora. Nunquam sanè ante ista tempora gravius ob religionem vexata fuit Iudæorum universitas. Christus in re simili idem loquendi genus usurpat Matthæi xxiv. 21.

Et in tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro] Illi remanebunt qui Legem coluerint, inscripti τ in fronte, ut loquitur Ezechiel. Pii scripti in libro dicuntur, id est, destinati ad præmia. Solent enim Reges sapientes habere matriculas virorum optimè meritorum, quos deinde ad honores provehunt.

2. *Et multi de his qui dormiunt in terræ pulvere evigilabunt*] Bene vertas: *Et multi qui cubarunt in pulverulenta humo exsurgent.* Id est, qui ob religionem ejecti Vrbe, oppidis, vicis & villis, non habuerunt ubi caput reponerent (ut Christus de se loquitur Lucæ ix. 58.) redibunt in Urbem & alia loca habitata. Reddendum est Porphyrio quod ei debetur testimonium; est enim hunc locum optimè interpretatus de iis qui ob Legis cultum diu extorres ad sua rediere: sic tamen ut voces mirâ arte ita sint temperatæ ut Resurrectionis mysterium, quod aperte ante Evangelium revelari non debuit, innuant magis quàm explicent. Nihil potuit dici verius.

Alii in vitam æternam] Sensus primus hic est. *Illi quidem* (consurgent scilicet) *ad vitam longam*, quâ Deus eos donabit ob constantiam & mala tolerata. Confer locum Esaiæ lxxv. 20. & ibi dicta. Sensus autem mysticus is est quem Christiani certâ fide tenemus: quod & hæc refert Apostolus Hebr. xi. 35.

Et alii in opprobrium, ut videant semper] Legit hic Interpres לראות [*ad videndum*], ubi nos habemus melius לרואות [*ad opprobrium*], quomodo & Græci legere: vertunt enim εἰς ὀνειδισμὸν ἢ αἰσχύνην αἰώνιον [*in opprobrium & pudorem sempiternum*], supple erunt. Et αἰώνιον in primo illo quem diximus sensu interpretare *diuturnum*: diu spernentur ab omnibus bonis ii qui aut spe præmiorum aut pœnarum metu à Lege defecerint. Erunt alii in נרדף [*Separatione*], alii in חרם [*anathemate*]. Lex quidem interfici tales jubebat, sed necessaria erat venia ubi tanta pars populi peccaverat.

3. *Qui autem docti fuerint*] Imò doctores. Est enim participium in Hiphil: *Qui alios instituerint* in illis periculis.

Fulgebunt quasi splendor firmamenti] זרהר [*splendor*] quod hic est, de Planetis dicitur: de Sole in Chaldæo Psalmo xix. 5. de Luna in Chaldæo Deuteronomii iv. 19. de Planetis aliis itidem in Chaldæo Ezechielis xxxii. 8.

Et qui ad iustitiam erudiunt multos] In Hebræo, *Qui instituunt multos*: id est, qui non eruditi quidem sunt, sed bono exemplo alios reddunt bonos.

Quasi stellæ] Minores Planetis.

In perpetuas æternitates] לעולם ועד, Græcè εἰς αἰῶνας ἡ ἔτι [*in secula & ampliùs*], id est, fama eorum durabit in seculum, & ultra.

4. *Tu autem Daniel claudes sermones, & signa librum*] *Fac bene servetur*, ut suprâ vii. 26. ubi dicta vide.

Vsque ad tempus statutum] In Hebræo, *Vsque ad tempus finis*; Græcè, ἕως καιρῶς συντελείας [*ad tempus usque impletionis*], id est, donec hæc eveniant, ut tunc tua scripta cum rebus ipsis comparentur.

Plurimi pertransibunt] Percurrent, nempe Vaticinium hoc abs te perscriptum, eo nempe tempore cùm res evenerint.

Et multiplex erit scientia] *Et multiplicabitur scientia*: id est, per id magis quàm antè innotescet Divina providentia & præscientia.

5. *Et vidi ego Daniel*] Novum visum priora confirmans & explicans.

Et ecce quasi duo alii stabant] Duo alii Angeli, alter Persarum tutor, alter Græcorum: quorum mentio capite x. 20. Ità hic Hieronymus rectè.

Vnus hinc super ripam fluminis, & alius inde ex alia ripa fluminis] Fluminis Tigridis, cujus mentio suprâ x. 4. Stabant autem velut certantes de possessione Tigridis & terrarum quæ erant cis & ultra id flumèn.

6. *Et dixi viro qui erat indutus lineis*] Michaëli descriptio suprâ x. 5. Is jam illi apparuit cum minore quàm antea fulgore, tantum ut dicta Gabrielis maiore auctoritate comprobaret.

Vsquequo finis horum mirabilium?] Id est, Quamdiu durabunt ista populi Iudaici mala?

7. *Cùm elevarisset dextram & sinistram suam in cælum*] Iurantium mos erat manum ad cælum attollere. Hic verò utramque attollit, quò certior dictis sit fides.

Et iurasset per Viventem in æternum] Deus ergo hic non erat, sed Archangelus.

Quia in tempus & tempora & dimidium temporis] Confirmat id quod minor Angelus dixerat suprâ vii. 25.

Et cùm completa fuerit dispersio manus populi sancti] Id est, cùm maximè extra urbes & vicos per agros sparsi erunt pii Iudæi. Vide i Maccab. ii. 29. ii Maccabæor. viii. 1.

Complebuntur universa hæc] Tunc brevi implebuntur quæ dixi.

8. *Et ego audi vi, & non intellexi*] Nempe quid futurum esset post illud triennii & temporis circiter semestris spatium.

Et dixi, Domine mi, quid erit post hæc?] Quid tum fiet?

9. *Vade Daniel*] Nempe ut adscribas libro tuo quæ jam dicam.

Quia clausi sunt signatique sermones usque ad præfinitum tempus] Rectius: *Vt clausi signatique* (maneant) *hi sermones ad tempus eventus usque*. Vt tamdiu bene asserventur donec eventus ea comprobet, ut suprâ VII. 26. & hîc 4.

10. *Eligentur & dealbabuntur, & quasi ignis probabuntur multi*] *Mundabuntur & dealbabuntur multi, ubi conflati fuerint*. Sunt eadem verba quæ suprâ XI. 35. nisi quod modus per quem apparebit piorum puritas atque sinceritas ibi præponitur, hîc postponitur. Sensum, qui idem suprâ, exposuimus.

Et impiè agent impii] Occasione datâ, qui mali sunt malitiam suam detegent. Tempore opus est ut patefiat utrumque hominum genus.

Neque intelligent omnes impii] Improbi nulli intelligent quorsum Deus mala ista tamdiu durare patiatur.

Porro docti intelligent] *Doctores verò facient ut ista intelligentur*: id est, Qui tua legerint, & versati erunt in aliorum Prophetarum libris, instituent plebem de consilio Dei tantas calamitates tam diu durare sinentis.

11. *Et à tempore cum ablatum fuerit jure sacrificium & posita fuerit abominatio in desolationem, dies*

nulle ducenti nonaginta] Iam designatiùs ostendit dies aliquot excursuros ultra triennium & semestre tempus, post quod totum tempus, & non diutius, cessabit ὁ ἐνδελεχισμός [*sacrificium jure*]. In eo tempore comprehenditur etiam collocatio Idoli vastantis in Templo. Vide quæ diximus VII. 25. Vide σύνθεσις [*Complexionem*] similem IX. 25.

12. *Beatus qui expectat*] *Qui provivet.*

Et pervenit] *Perveniet.*

10 *Ad dies mille trecentos triginta quinque*] Ad mortem usque Antiochi indicatam suprâ XI. 45. quo tempore Iudæi non malis tantum sed & omni malorum metu levabuntur.

13. *Tu autem vade ad præfinitum*] Vade ad negotia tibi injecta, ut suprâ VII. 27.

Et requiesces] Tranquillè vives posthac, immunis ab illis periculis quæ sub Chaldæis subiisti.

Et stabis in sorte tua] Præfecturam quam nunc habes retinebis.

20 *In finem dierum*] Ad plenissimam usque senectutem. Hic simplicissimus est sensus. Videntur tamen studio ita concepta verba ut illud *quiesces* de morte sumi possit, & *stabis* significare ἀνάστησις [*resurges*] (quomodo vertit Theodotion), & *finis dierum* finem Vniversi. Quem sensum & Hebræorum quidam amplectuntur.

A D D V O D E C I M M I N O R V M V O L V M I N V M P R O P H E T A S

Horum duodecim Librorum versio non est Vetus ab Hieronymo
correcta, sed pura puta Hieronymi.

A D O S E E N.

C A P V T I.

1. **I**N diebus Ozia, Ioathan, Achaz, Ezechia] Diu vixit Osee, & Prophetam egit, ut volunt Hebræi, per annos xc. itaque multos habuit Prophetas συγγενες [eiusdem ævi], ut Esaïam, Ioëlem, Amosum, Abdiam, Ionam, Michæam, ut hic notat Hieronymus; viditque populum Decem tribuum florentem, vidit ejusdem partem non exiguam translata per Teglyphalasarum.

2. *Principium loquendi Domino in Osee, & dixit Dominus*] Id est, *Cum primum Deus Oseen alloqui cepit, dixit ei.* Confer Geneseos I. 1.

Vade & sume tibi] In domum tuam deduc. Vide quæ ad Matth. I. 20.

Vxorem fornicationum] Id est, meretricem, quæ multis admodum sui copiam fecerit. Maimonides hæc vult contigisse ἐν ὁπλαιοῖς [in Visione] tantum; sed & series loci, & alia loca similia magis id credi exigunt, signo aliquo in hominum oculos occurrente expressas eas res quæ inter Deum & Hebræum populum agebantur. Vxorem ducere, quæ meretrix fuerit non erat illicitum nisi Sacerdotibus, Levitici XXI. 7. Videri quidem id poterat subturpe; sed quicquid jubet Deus, idem jubendo honestum facit.

Et fac tibi filios fornicationum] In Hebræo non est *fac*, sed *& natos fornicationum*, *sume* scilicet. In domum deduc cum matre spurios illos quos in vita illa meretricia genuit. Alii enim sunt filii quos Osee postea ex ea genuit, & ad alias significationes adhibiti.

Quia fornicans fornicabitur terra à Domino] Melius, *scortatur*: nam Hebræi, cum præsens non habeant, modò id per præteritum, modò per futurum exprimunt. Pro *à Domino* est *à post Dominum*, id est, Deum sequi desiit, idolis quasi mœchis adhærens:

— tua cura Lycoris

Pérque nives alium, pérque horrida castra sequuta est. 40 Terra hic est populus Decem tribuum.

3. *Et accepit Gomer*] Deficientem hæc vox significat. eo nomine indicatur populum Decem tribuum grave deliquium passurum.

Filiam Debelaim] Debelaim sunt *duæ ficum massæ*. Significatur, sicut ficus aliæ sunt bonæ, aliæ malæ (vide Ierem. XXIV.), ita etiam alios bonos, sed multos malos fuisse in Decem tribubus.

4. *Voca nomen ejus Iezrabel*] Tria nomina liberum Osee tres pœnas Decem tribuum significant. *Iezrabel* nobilis Vrbs in Decem tribuum solo, I Regum XXI. 1. II Regum IX. 10. x. 6.

Adhuc modicum] Intra breve tempus.

10 *Et visitabo sanguinem Iezrabel super domum Iehu*] Melius, *per sanguinem Iezrabel*: quo sensu תנא sæpe sumitur. Sensus est, Qualem stragem edidit Iehu in domum Achabi & in Iezabelem in urbe Iezrahelis, tali strage puniam posteritatem Iehu, cum scilicet interficietur cum suis Zacharias, Iehu quidem abnepos, filius autem ejus Ieroboami sub quo hoc visum Osee contigit, II Regum XV. 10.

Et quiescere faciam regnum domus Israël] Cessare, nempe in domo Iehu. Nam Zachariæ interfecto idemque successor Sallumus ex alia stirpe fuit.

20 5. *Conteram arcum Israël in valle Iezrabel*] Vires populi illius frangam bellis civilibus. *arcus* nomine Hebræis vires significantur, ut I Sam. II. 4. Videtur præcipue indicari strages illa quam daturus erat Manahemus II Regum XV. 16. *Prope Iezrahel campum se ultra decem passuum millia extendunt*: ita hic Hieronymus.

30 6. *Voca nomen ejus Absque misericordia*] Græca vox melius exprimit sensum Hebræum, Οὐκ ἠλεημένη [*Misericordiam non affecuta*].

Non addam ultra misereri domui Israël] Id est, non ultra extendam adversus Decem tribus miserationem meam.

Sed oblivione obliviscar eorum] Sumsit quasi esset à נשח, & positum esset נ pro נ, ut fit sæpe. sed rectius interpretari *tollendo tollam eos*, id est, omnino eos auferam ab hac terra: *eos*, id est, Galaaditas, Galilæos, Nephtalitas, Rubenitas, Gaditas, & partem Manassis, II Reg. XV. 29. I Paralip. V. 26.

40 7. *Et domui Iuda miserebor*] Dabo hoc pietati Ezechia, nè qui sub eo est populus eadem patiatur quæ Decem tribus.

Et salvabo eos in Domino Deo suo] Per me, meâ vi: mos Hebræorum ponendi nomen pro pronomine. Chal-

Chaldæus, *per verbum Dei Domini sui*: solet enim Chaldæus in magnis Dei actionibus *verbi Dei* facere mentionem.

Et non salvabo eos in arcu, & in gladio, & in bello, & in equis, & in equitibus] Efficiam, ut neque Syri, neque reliqui Decem tribuum nocere illis quicquam valeant, obiecto eis metu ab Assyrio, 11 Regum xvi. Esaiæ vii. 1.

8. *Et ablactavit eam quæ erat Absque misericordia, & concepit & peperit filium*] Id est, postquam filiolam à lacte depulisset, concepit filium: vix enim concipiunt feminæ dum lactant.

9. *Voca nomen ejus, Non populus meus: quia vos non populus meus, & ego non ero vester*] Id impletum cum qui de Decem tribubus erant reliqui abacti sunt per Salmanasarem, futuri posthac non Dei populus sed Assyriorum servi.

10. *Et erit numerus filiorum Israël quasi arena maris, quæ sine mensura est, & non numerabitur: & erit in loco ubi dicetur eis, Non populus meus vos: dicetur eis, Filii Dei viventis*] Postquam numerus filiorum Israël (in exilio) factus fuerit velut arena maris, talis ut neque numero neque mensurâ comprehendi queat, tunc pro eo quod dicti fuere *Non populus meus*, dicentur *Filii Dei viventis*. 1 bis positum apud Hebræos sæpe tempora connectit, ita ut Latine per postquam reddatur optimè. Illud במקום [in loco] valet pro eo quod: & sic multi populi etiam nunc loquuntur. Dicentur *Filii Dei viventis*, nempe illi qui ad Deum & Legem reversi fuerint, Prophetisque habuerint fidem. tales autem fuere nonnulli ex Decem tribubus, qui cum Iudæis domum rediere sub Cyro. Vide Esdram 11.

11. *Et congregabuntur filii Iudæ & filii Israël pariter*] Συνοδοχή [Comprehensio], id est, aliqui ex Israël.

Et ponent sibi met caput unum] Zorobabelem typum Christi. Vide Ierem. xxx. 20. 21. 22. xxxiii. 22. & sequentibus. Ezechiel. xvi. 61. xxxiv. 23. xxxvii. 16. & sequentibus.

Et ascendent de terra] Ibunt ex Galilæa & aliis locis ad Templum. Vide Lucæ 11. 44.

Quia magnus dies Iezabel] Id est, semini Dei, illis quos modò dixerat *filios Dei viventis*: id enim significat יזרעאל [Izrebel]. Allusio autem est ad nobilem quandam in decem tribubus urbem. Magnus dies, tempus reditus, resuscitati Templi & Urbis.

CAPUT II.

1. **D**icite fratribus vestris, Populus meus; & sorori vestræ, Misericordiam consecuta] Hoc comma annectendum superiori capiti. Sensus est, Vos qui estis ex Decem tribubus, dicite tunc Principibus Iudæ & Benjaminis, omnique plebi Duarum tribuum, abjectis odiis illis diuturnis, Vos estis consanguinei nostri, magnam à Deo misericordiam consecuti, cujus & nos sumus participes; nam Iudas & Benjamin eæ erant tribus quibus Deus principaliter hoc beneficium contulit: alii accessionis loco.

2. *Iudicate matrem vestram, iudicate*] Nova oratio. רב est litigare. Iubentur singuli qui sibi bene esse cupiunt accusare palam mala facta gentis totius, nempe Decem tribuum, ut communes pœnas evadant.

Auferat fornicationes suas à facie sua] Id est, longè à se amoveat; ut ea quæ extra conspectum projiciuntur. Dic, Hoc faciat, si mihi vult reconciliari.

Et adulteria sua de medio uberum suorum] Vide quæ diximus ad Ezechiel. xxiii. 21.

3. *Nè fortè exspoliem eam nudam*] Confer Ezechielis xvi. 39. xxiii. 26.

Et statuam eam secundum diem nativitatis suæ] Qualis erat cum nata est, sine vestitu & ornatu. Confer Ezechiel. xvi. 4.

Et ponam eam quasi solitudinem] Hic nudis verbis explicat id quod in figuræ involucro dixerat.

Velut terram inviam] In Hebræo, *Velut terram arentem*. Vide Esaiæ xli. 18.

Et interficiam eam] Perdam eam.

Siti] Ανοψία [imbris defectu], squalore: id est, omnia quæ optari solent ei deerunt.

4. *Quoniam filii fornicationum sunt*] Spurii; ut supra 1. 2. incerti patris. Rectè id convenit iis qui deorum multitudinem colebant.

5. *Confusa est quæ concepit eos*] In Græco: κατήχυνεν [pudescit], nempe εαυτήν [se]. Græci puriores dicerent ἐνέχλησεν [illusa est].

Dixit, Vadam post amatores meos] Lubet mihi exempla sequi Assyriorum, Syrorum, Ægyptiorum.

Lanam meam] Serica interpretatur Chaldæus. Ex lanugine arborum depecti sericum etiam Græci & Latini diu crediderunt.

30 *Linum meum*] Byssinum Chaldæus, quod lini genus præstantissimum.

6. *Sepiam viam tuam spinis, & sepiam eam maceriâ*] Abducti in Assyriorum vinculis, loco adstringemini unde exire vobis non liceat.

7. *Et sequetur amatores suos*] Volet sequi.

Et non apprehendet eos] Nemo eam curabit.

Dicet, Vadam & revertar ad virum meum priorem] Simile consilium vide Lucæ xv. 18.

8. *Et hæc nescivit*] Non cogitaverat. Ità ידע [scire] sæpe sumitur Hebræis. Vide Actor. xxiii. 5.

Ego dedi ei frumentum, & vinum, & oleum, & argentum multiplicavi ei, & aurum, quæ fecerunt Baal] Baalis esse fecerunt. Similis querela Ezech. xvi. 17. 18. 19. xxiii. 41.

9. *Idcirco convertar*] Mutabo consilium. Longè aliter cum ea agam.

Sumam frumentum meum] Tollam ab ipsis, ut maritus qui uxorem impudicam ejicit.

Et liberabo lanam meam] Eripiam, illorum usibus scilicet.

Quæ operiebant ignominiam ejus] Partes quas videri honestas vetat.

10. *Et nunc revelabo stultitiam ejus*] Libidines ejus: quas Græci etiam ἀφροσύνας [stultitias] vocant. Ità vox hæc sumitur Geneseos xxxiv. 7. expone ex iis quæ diximus ad Ieremiæ xiii. 26. 27.

Et vir non eruet eam de manu mea] Nemo eruet.

11. *Et cessare faciam omne gaudium ejus, solemnitatem ejus, neomeniam ejus, sabbatum ejus, & omnia festa tempora ejus*] Nullum illis otium dabitur à laboribus. Confer Ieremiæ vii. 34. xvi. 9. xxv. 10.

12. *Et ponam eam in saltum*] ליער; at Lxx, ut Hieronymus notat, legerunt לער, eis μαρτύριον [in

[*in testimonium*]. Vides quàm vetus sit scribendi varietas. Lectio quâ nos utimur melior est, ut indicant sequentia.

Et comedet eam bestia agri] Abductis aliò hominibus vacante terrâ.

13. *Et visitabo super eam dies Baalim*] Μετωνυμία [*Transnominatio*]. tempus pro actionibus : Puniam ea quæ fecerunt cum Belos illos colerent.

Et ornabatur in aure suâ, & monili suo, & ibat post amatores suos] Miscet παραβολήν [*Comparisonem*] & ἀπόδοσιν [*Redditionem*], ut sæpe scriptores, figuram & rem figuræ. Vide quæ dicta ad Matth. xxii. 25. Adulteræ ornare se solent ut adulteris placeant.

14. *Propter hoc ecce ego lactabo eam*] Omnia hæc verbis ambiguis dicta sunt χλευαστικῶς [*cum acerbo irrisu*]. Verba sumta ab amatoribus : res longè aliæ. Mæchi solent feminas blandis verbis decipere. Deus illos de Decem tribubus egregiè decipiet.

Et ducam eam in solitudinem] Mæchi solent feminas abducere in loca sola & invia : Sic Deus illos abducet in loca vasta Assyriæ.

Et loquar ad cor ejus] Hoc quoque ambiguum : nam loqui ad cor dicitur & qui blanditur, & qui malè in se animatum malè tractat.

15. *Et dabo ei vinitores ejus ex eodem loco*] Legunt כרמיה per Holem post כ. Est hic quoque ambiguum. Adulteri dicuntur vinitores, sicut & pars muliebris vinea, ut Cantic. vii. 12. Assyrii autem miri vinitores erunt, qui multis de Israëlítico populo sanguinem educunt.

Et vallem Achor] Vallis in amoribus idem quod vinea. At Deus ei minatur vallem funestam ac luctuosam, qualis illa ubi Achan cum multis aliis interit, quæ à perturbatione dicta valles Achor, Ios. suæ vii. 24. 25. 26.

Ad aperiendam spem] Lxx, διανοίξαι σύνεσιν αὐτοῖς [*ad aperiendum ipsis intellectum*], non malè, ut sit תקוה linearum ductio, ad quam instituuntur pueri. Vide Esaïæ xviii. 2. xxviii. 10. Hæc mala initium erunt institutionis ipsorum.

Et canet ibi] Carmen ἀμοιβῶν [*alternis cantatum*] : id enim præcipuè ענה [*respondere*]. Intellige autem carmen fletus & precum. Lxx ad sensum non malè ταπεινωθήσεται [*humiliabitur*], & Symmachus κακωθήσεται [*malis afficietur*].

Iuxta dies juventutis suæ] Cum servitute premere- tur Ægyptiacâ, ut nunc Assyriacâ.

Et iuxta dies ascensionis suæ de terra Ægypti] Id est, priusquam exiret. Συνεκδοχή [*Comprehensio*].

16. *Et erit in die illa*] In illis angustiiis.

Vocabit me Vir meus] איש.

Et non vocabit me ultra, Baali] Quanquam בעל [*Baal*] in usu communi maritum significat, eâ voce uti non audebit, horrore ejus nominis quod idolo est impositum.

18. *Et percutiam cum eis fœdus in die illa*] Melius, percutiam eis : id est, ipsorum bono, ut hic interpreta- tur Chaldæus. Faciam fœdus, id est, præcepta dabo feris, avibus, serpentibus, nè ipsis noceant : id est, efficiam nè ipsis noceant Idumæi, Ammonitæ, Moa- bitæ. Confer Esaïæ xi.

Et arcum & gladium & bellum conteram de terra] Faciam nè ulla sint bella civilia, qualia olim fuere.

19. *Et sponsabo te mihi in sempiternum*] Te, quæ meretrix fuisti, si posthac fidem serves, sponsabo : id est, ut sponsam atque uxorem tractabo.

In iustitia] Id est, benefaciendo. Ità enim hoc no- men sæpissime usurpatur.

Et in iudicio] משפט dicitur, quod alicui ex lege de- betur, ut uxori cohabitatio, victus, vestitus.

Et in misericordia, & in miserationibus] Condo- nando peccata.

20. *In fide*] Omnia promissa præstando : id enim est אמונה [*fides*].

21. *Exaudiam cœlos*] Προσωποποιία [*Personæ fictio*], quales multæ in Prophetis : id est, dabo cœlo con- stitutionem optimam, qualem optaret si sensum haberet.

Et illi exaudient terram] Terram fœcundam faciet cœlum.

Εἰς μὲν ὁμῆρες γὰρ, ὅταν ξηρὸν πέδον
Ἀκαρπον ἀνχμῶν νοτῖδ' ἐνδεῶς ἔχῃ·
Εἰς δὲ ὁ σεμνὸς ἑρᾶνός πληρέμεν' ὅ
Ὅμῆρες πεσεῖν εἰς γαῖαν Ἀφροδίτης ὑπο-
Ὅταν ἡ συμμίχθητον εἰς ταυτὸν δύο
τίκτεσιν ἡμῖν πάντα κακτρεφέας ἄμα,
Ὅθεν βροτῶν ζῆ τε καὶ θάλασσα γέν' ὀ,

[*Cerne, amet ut imbrem terra, cum sterili solum
Squalore lugens poscit humectas opes ;
Rursum amat & æther ipse, Venerisque impetu
Fœtos madoris explet in terram sinus ;
Quæ fœderata mutuis amplexibus
Quod ubique rerum est proferunt ac nutriunt :
Hinc vita visque seculis mortalibus,]*

ait Euripides.

22. *Et terra exaudiet triticum, & vinum, & oleum*] Pandet se frugibus erumpere volentibus.

Et hæc exaudient Iezrahel] Semen Dei : pios scili- cet, ut suprâ i. 11.

23. *Et seminabo eam mihi in terra*] Latè spargam, ut quæ jaciuntur semina.

Et miserebor ejus quæ fuit Absque misericordia] Quæ fuit Οὐκ ἠλεημένη [*Non affecuta misericordiam*], ut suprâ i. 6.

24. *Et dicam non populo meo*] Ei populo qui diu meus non fuerat, suprâ i. 9.

Populus meus es tu] Idem sensus qui suprâ i. 10.

Et ipse dicet, Deus meus es tu] Idem sensus qui su- præ i. 6.

C A P V T III.

1. *Adhuc vade*] Alterum typum vult adhiberi Deus, quo significetur summa ejus lenitas in populum quem jure perdere omnino potuisset, sed maluit vitam ejus producere & pœnitentiam ex- spectare, par marito qui uxorem adulteram non ad Iudicem desert mortis supplicio adjudicandam, sed fert patienter, à concubitu tamen ejus interim abstinens.

Dilectam amico] Marito suo.

Sicut diligit Dominus filios Israël] Explicatio typi, quæ est planior infrâ 4. 5.

Et diligunt vinacia uvæ] Recta versio videtur lagenas vini. sic enim i. Samuel. vi. 19. Cant. ii. 5. & in Thalmudicis sæpe. Quidam Rabbini dicunt esse

esse sextam partem Ephæ. Libabant vinum diis, deinde ex eo bibebant.

2. *Et fodi eam mihi*] *Eni eam mihi.* Nam כרה & hoc significat. Sicut autem coemptio matrimonii erat genus apud Romanos: sic & apud Hebræos viri donatione ob nuptias aut operis uxores sibi acquirebant, Genes. xxix. 18. 11 Samuel. 111. 14.

Quindecim argenteis] Siclis scilicet.

Et coro hordei] Lxx Hebraicam vocem servant γομὸρ [Gomor]. Vide Lev. xxvii. 16. Ezech. xlv. 11.

Et dimidio coro hordei] Quod hic in Hebræo est לת [Letheg], etiam in Thalmudicis invenitur, & dicitur tenere quindecim Seas, quinque Ephoth. Sed longè aliter habuere codices quibus usi sunt Lxx Senes: vertunt enim νεβελ οἴνου [Nebel vini], id verò est lagenam vini, Ierem. xlii. 12.

3. *Dies multos expectabis me*] Id est, volo expectes me in thoro vidua, antequam tibi plenè reconcilier.

Non fornicaberis, & non eris viro] Et illegitimo & legitimo concubitu abstinere debebis.

Sed & ego expectabo te] In Hebræo: Ego etiam propter te, supple abstinebo à conjugio.

4. *Quia*] Namque. Hæc est planior explicatio typi: itaque nova hic periodus inchoatur.

Dies multos sedebunt filii Israël] In locis Assyriæ ditionis.

Sine Rege] Nempe suæ gentis.

Et sine Principe] Id est, Non modò Regem suum non habebunt, sed nec ullum è suis jurisdictione præditum. שר [Principem] Græci rectè vertunt ἀρχοντα, Chaldæus שלטן.

Et sine sacrificio] Sive legitimo, sive idololatrico.

Et sine altari] מצבה, στήλην [columnam] solent vertere Græci. Significantur hac voce columellæ istæ quæ ante Legem licitæ, Genes. xxviii. 18. 22. xxxi. 13. 45. 51. 52. xxxv. 14. 20. Per Legem, quòd frequentes essent in usu idololatrico, vetari Hebræis cœpere, Exod. xxiii. 24. xxxiv. 13. Levit. xxvi. 1. Deuteron. vii. 5. xii. 3. xvi. 22. i Reg. xiv. 23.

Et sine Ephod] Græci οὐδὲ ἱερατείας [sine sacrificio], bene explicatâ figurâ. Nam Pectorale illud, quod Ephod dicitur, nota summi Sacerdotis, Exodi xxviii.

Et sine Theraphim] οὐδὲ δῶλων [sine illuminationibus] verterunt Lxx, id est sine Vrim. Sed Theraphim ubique simulacra significat. Est autem nomen per se medium: ideòque significare potest non malè imagines falsi cultus, ut in Labanis historiis & alibi, sed & ipsos Cherubinos, ut hic notavit Hieronymus, & nos notavimus ad Iudic. xvii. 5.

5. *Post hæc*] Vbi diu vixerint in illo statu, privati Regno, Templo, sacrificiis, & idololatriæ, ob idololatrarum in se sævitiam, pertæsi.

Et quærent Dominum Deum suum] Id est, & ad Deum se applicabunt. Ità קטב rectè per προσκολλησθαι [adhærere] vertitur Levitici xix. 31.

Et David Regem suum] Adhærebunt Zorobabeli, qui erit ex familia Davidis, & propterea David appellabitur, ut omnes ex Iacobo, Israël. Ezechielis xxxiv. 23. ad Messiam eminenter hæc referenda agnoscunt Paraphrastes Chaldæus, & Rabbini multi.

Et pavebunt] Rectiùs stupebunt. Lxx ἐκστήσονται [extra se erunt].

Ad Dominum, & ad bonum ejus] Ἐν διὰ δυοῖν [Unum per duo]. Sensus est, ob tantam Dei beneficentiam.

In novissimo dierum] In post venturis temporibus. Id enim, nec quicquam ampliùs, significant Hebræa נאחרית הימים.

CAPVT IV.

1. *Iudicium Domino cum habitatoribus terræ*] Lis.

Non est enim veritas] Bona fides. Colligunt hinc Hebræi etiam idololatriis aliquid boni à Deo contingere, si iura humanitatis servant.

Non est scientia Dei in terra] Pietas, ut hic interpretatur Chaldæus. Sæpe enim Hebræi virtutes scientias vocant.

2. *Maledictum*] In Hebræo, pejerando.

Et mendacium] In Hebræo, abnegando; nempe depositum.

Et homicidium] In Hebræo, Et occidendo.

Et adulterium] Et mæchando.

Inundaverunt] Frangunt, nempe leges.

Et sanguis sanguinem tetigit] Id est: cædes cædem sequetur. Hoc est, Zachariam Sellumus, Sellumum Manahemus occidet, 11 Regum xv.

3. *Propter hoc lugebit terra*] Bona pars terræ Decem tribuum erit vasta sine colonis, idque per Teglyphalasarum; reliqua pars per Salmanasarum.

Et infirmabitur omnis qui habitat in ea] Si quis ibi restiterit, languebit deficientibus alimentis.

In bestia agri & in volucre cæli] Etiam pecudes & aves languebunt, non frugibus tantum sed & herbis omnibus comestis aut corruptis ab exercitu & equis hostium. Idem suo tempore evenisse per Illyricum, Thraciam, Macedoniam, Pannonias, omnemque terram quæ à Propontide & Bosphoro usque ad Alpes Iulias tenditur, notat hic Hieronymus.

Sed & pisces maris congregabuntur] Lacuum pisces ad ripas ejicientur, aquis sanguine corruptis.

4. *Verumtamen unusquisque non iudicet*] Nemo adversus eos litiget.

Et non arguatur vir] Nemo increpet: nempe alterum.

Populus enim tuus] Decem tribuum: nam modò cunctos, modò singulos alloquitur.

Sicut hi qui contradicunt Sacerdoti] Similes sunt his qui publica decreta contumaciter oppugnant, cui crimini capitis pœna constituta est Deuter. xvii. 12. ad quem locum dicta vide.

5. *Et corruet hodie*] Id est, brevi.

Et corruet etiam Propheta tecum] Pseudopropheta, ut hic habet Chaldæus.

Nocte] Hoc cum præcedentibus connectitur in Hebræo; interpretare autem cum Chaldæo, quasi nocte, hoc est improvisò.

Tacere feci matrem tuam] Exscindam matrem tuam, id est, gentem. Sic רמה sumitur & infra x. 15. Significat & assimilare; quod hic secuti & Lxx. Latinus autem derivavit à דום tacere. Sed expositio quam dixi est optima.

6. *Conticuit populus meus*] Etiam hic rectissime veritas exscindetur: est enim verbum idem.

Et quod non habuerit scientiam] Id est, pietatem, ut supra 1.

Quia tu scientiam repulisti] Hic Deus Sacerdotes singulos alloquitur, non quidem secundum leges constitutos, ut apparet 1 Regum xii. 31. sed tamen nomen hoc sibi vindicantes, & propterea obligatos ad docendum populum; sicut *tutelæ obligatur qui pro tutore se gessit*, D. De eo qui pro tutore.

Repellam te nè Sacerdotio fungaris mihi] Illam personam tibi detrahā.

Et oblita es legis Dei tui] In Hebræo, *Et (quia) oblitus es legis Dei tui*: pergit enim Sacerdotem quemlibet alloqui.

Obliviscar filiorum tuorum & ego] Erunt pupilli & egentes.

7. *Secundum multitudinem eorum sic peccaverunt mihi]* Id est, Quo facti sunt plures eò gravius me offenderunt.

Gloriam eorum in ignominiam commutabo] Pro honore Sacerdotii dedecore eos obruam. Ajunt Rabbini olim fuisse כבוד, id est, gloriam meam, nempe terram Israelis, dedecore afficiam, sed mutatum hoc à Sapientibus, quia scilicet temporibus serioribus כבוד usurpari cœpit in solo sensu *potentiæ majestatisque Divinæ*. Quidam mutationem pari de causa ajunt evenisse Psalmo cv. 20. & Jeremiæ ii. 11.

8. *Peccata populi mei comedent]* Comedunt. Ideo non reprehendunt seriò peccata ut plures accipiant victimas quibus pascantur.

Et ad iniquitatem eorum sublevabunt animos eorum] Attollunt animam suam: id est, maximè spectant, & expectant ut quamplurimum peccet populus. Ità explicanda hæc locutio ex Deuteron. xxiv. 15.

9. *Et erit sicut populus, Sic Sacerdos]* Pari modo à me tractabuntur. — μηδὲ πυρφόρος σωθήσεται [— nec ignifer evadet].

Et visitabo super eum vias ejus, & cogitationes ejus reddam ei] Pœnæ respondebunt peccatis.

10. *Et comedent, & non saturabuntur]* Malè alentibus utentur cibis. causa sequitur.

Fornicati sunt, & non cessaverunt] Scortati sunt, & non pepererunt: id est, Venerem in mares exercuere, unde partus nullus sequi posset. Vide infra 14. פר, quod propriè est *rumpere*, sumitur apud Hebræos pro *parere*, Genes. xxviii. 14. & alibi.

Quoniam Dominum dereliquerunt in non custodiendo] Non servando Legem.

11. *Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor]* Scortatio, & vinum, & mustum abstulerunt (ipsis) cor: id est, sapientiam.

12. *Populus meus in ligno suo interrogavit]* Locutio Hebraica, pro *lignum consuluit*.

Et baculus ejus annuntiavit ei] Sortes captaverunt ex virgulis, usi ראבדומאנטיא [divinatione per virgas] ad exemplum Chaldæorum, de quo vide ad Ezechiel. xxi. 21. Hunc sensum bene affecuti hic sunt Lxx: ἐν συμβόλοις αὐτῶν ἐπηρώτων, καὶ ἐν ראבדוים αὐτῶν ἀνήγειλον αὐτῶ [per omnia eos consuluerunt, & illi annuntiaverunt per virgas].

Spiritus enim fornicationum decepit eos] Hic fornicatio est idololatria, cujus exemplis decepti sunt.

Et fornicati sunt à Deo suo] Vt scortarentur contra Deum.

13. *Super capita montium]* In montium verticibus, contra Legem.

Sacrificabant] Macularunt victimas.

Et super colles accendebant thymiama] Adoleverunt.

Et terebinthum] Alii vertunt *quercum*, alii *ulmum*, alii *tiliam*. Vide Genes. xxxv. 4.

Quia bona erat umbra ejus] Εὐσκιον ὑψος — [umbrosa cacumina —], dicerent Poëtæ Græci.

10 *Ideo fornicabuntur filiae vestrae, & sponsae vestrae adulteræ erunt]* Hic quoque peccato pœna respondet. Et solent plerumque idololatriam, id est, Dei contemptum, magnæ sequi morum corruptelæ.

14. *Non visitabo super filias vestras cum fuerint fornicatae, & super sponfas vestras cum adulteraverint]* Dissimulabo ista, quia vos patres & mariti causam dedistis.

Quoniam ipsi cum meretricibus conversabantur] In Hebræo, *Cum scortis separant se*: id est, in lucos eunt. 1 Regum xv. 13.

Et cum effeminatis sacrificabant] Explicavit קרשות [meretrices] quasi esset קרשום [catamitos]: quomodo & Aquila hic vertit ἐνθηλαγωγμένους [mutatos], eos scilicet qui μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν [qui mutarunt usum naturalem in eum qui est præter naturam]. Sed vox quæ hic legitur feminina est; &, ut Hebræi notant, significat sacerdotem feminam quæ se vulgabat in honorem idoli Beelphegor.

30 *Et populus non intelligens vapulabit]* Populus non intelligens, id est, Deum non curans, corruet.

15. *Si fornicaris tu Israël]* Si tibi libet sequi idola.

Non delinquat saltem Iuda] Caveant sibi Duæ tribus nè talia exempla sequantur.

Et nolite ingredi in Galgala] Hic sermo se convertit ad homines Duarum tribuum. Galgala locus erat in ipsis finibus Decem tribuum, ubi idola colebantur, infra ix. 15.

40 *Et nè ascenderitis in Betha-ven]* Lxx τὸν οἶκον ὧν [domum On] posteriore parte ex Hebræo retentâ: quam alii Interpretes Græcè vertentes dixere, Theodotion, οἶκον τῆς ἀδικίας [Domum injusitiæ], Aquila & Symmachus, οἶκον ἀνωφελῆ [Domum inutilem]. Chaldaeus ad sensum bene vertit Bethel tam hic quàm infra xv. id enim antiquum loco nomen. Sed pii in execrationem idololatriæ, quæ ibi exercita à Ieroboami temporibus, dixere Beth-on, vel Beth-aven, id est, Domum vanitatis; idola enim vanitas: ideoque hic interpretes infra vi. 8. און [On vel Aven] vertit idolum, non malè ad sensum. Gilgala & Bethel, ut præcipua idololatriæ loca, conjunxit etiam Amos v. 5. & dicit בית אל [Bethel] futurum לאון [in nihilum], allusione factâ ad illud nomen alterum בית און [Beth-on vel Beth-aven].

Neque juraveritis, Vivit Dominus] Nempe in illo templo Bethelis sive Beth-aven: nam illi Vitulos istos vocabant יהוה [Dominum], quod putarent eum in tali imagine rectè coli, ob causas dictas alibi.

60 16. *Quoniam sicut vacca lasciviens declinavit Israël]* Alludit Propheta ad illas imagines. Deum voluerunt facere talem: At ipsi tales sunt. In Græco hic ὡς δαίμαλις παρσιπῶσα [ut juvenca astro percita]. Et illi Vituli

Vituli ab Ieroboamo erecti dicuntur itidem δαυδά-
λεις [juvencae] in Græco I Regum xii. 28. & sequen-
tibus. Juvencae solent aberrare à pastore.

Nunc pascet eos Dominus quasi agnum in latitudine] Et hic est χλευασμός [Irrisio acerba] ex ambiguo. Latè pascere amant agni: Deus Israëllem disperget per totum Assyriorum regnum.

17. Particeps idolorum Ephraim] Pergit illos de Duabus tribubus alloqui. Addictus est idolis Ephraim. Sic vocantur Decem tribus quòd Principes ex ea 10 tribu fuissent. Sensus est, Sunt illi insanabiles ab isto morbo.

Dimitte eum] Missum eum fac, ô Iuda.

18. Separatum est convivium eorum] Acidus factus est potus eorum, id est, indignus est qui bibatur, qui diis libatus est. Chaldaeus סר sumit pro principe, & 20 ἐκείνῳ [Defectum in sermone] hic vult esse, Principes quaesiverunt convivium. Lxx verò Senibus סר est accessit. סנאים sunt Sabæi, id est, idololatræ, pro quibus ipsi posuere populi non minùs impii nomen: vertunt enim ἡρέτισε Χαναναίους, amavit Chananæos. sed Hieronymus legit ἡρέθισε, id est, provocavit.

Fornicatione fornicati sunt] Quia sunt idololatræ.

Dilexerunt afferre ignominiam protectores ejus] Amarunt dicere procures eorum, Afferte ignominiam. Illi dicebant, Afferte idola; sed Propheta dicit non quod ipsi dicebant, sed quod res erat: qualia & alibi notavimus. מנצח procures vertit & Chaldaeus.

19. Ligavit eum spiritus in alis suis] Spiritus, id est, ventus eum velut alis suis ligatum auferet: id est, celerimè auferetur in regionem longè diffitam. Ventis 30 alas tribuunt & Græci & Latini Poëtæ.

Et confundentur à sacrificiis suis] Vt confundantur: id est, ut videant sacrificia illa idolis facta nihil sibi profuisse.

C A P V T V.

I. **A**vdite hoc, Sacerdotes] Qui Sacerdotes vos dicitis, & pro talibus habemini, ut supra 40

iv. 6.

Domus Israël] Decem tribuum.

Et domus Regis] Manahemi.

Vobis iudicium est] Vobis pœna imminet, quæ μετωνομικῶς [per Transnominationem] iudicii nomine indicatur.

Laqueus factus est speculationi] In Græco quoque, τῆ σκοπιᾶ [speculationi]. sed est nomen proprium, in Mispa. Mispa & Thabor nemorosi montes, ubi multa aucupia exercebantur. Sic malo exemplo Israelitarum etiam Iudæi multi seducebantur, infra 3.

Super Thabor] Ἰταβούριον Græcis & Iosepho.

2. Et victimas declinasti in profundum] In Hebræo, Victimæ inclinantes in profundum dejecere. Mos idololatrarum victimas jugulatas dejicere in specum in quo erat ignis. Vide Euripidem Iphigeniâ in Tauris. Transitus de persona secunda in tertiam frequens Hebræis.

Et ego eruditor omnium eorum] Cum ego quotidie eos instituerem, nempe per Achiam, Eliam, Elisæum, 60 & Prophetas alios.

3. Ego scio Ephraim] Novi eos. Ephraim pars præcipua Decem tribuum.

Et Israël non est absconditus à me] Novem tribus aliæ.

Fornicatus est Ephraim] In Hebræo, fornicaris: pergis in idololatria.

4. Quia spiritus fornicationum in medio eorum] Qui spiritus perversitatum Esaiæ xix. 14. Idololatriæ æstro planè sunt perciti.

Et Dominum non cognoverunt] Eò fit nè Dominum cognoscant.

5. Et respondebit arrogantia Israël in facie ejus] Contumacia Israël contra ipsum testimonium feret. Id enim sæpe est 777 [respondere].

Ephraim ruent] Id est, Ephraimitæ.

In iniquitate sua] In pœnam sibi debitam.

Ruet etiam Iuda cum eis] Duæ tribus Iudæ & Benjaminis exempla Decem tribuum secutæ corrueant sub Ægyptiis & Chaldæis.

6. In gregibus suis & armentis vadent ad quærendum Dominum, & non invenient] Pacem Dei per victimas frustra exposcent.

Ablatus est ab iis] Subduxit se longè ab eis.

7. Quia filios alienos genuerunt] Ex feminis earum gentium quibuscum jus connubii ipsis non erat.

Nunc devorabit eos mensis] Menstrua pensio, quam Rex populo suo injunxit ut sarciat damnum quod fecit magnas pecunias dando Phuli Regi Assyriæ 11 Regum xv. 19. 20. Vide & infra vii. 10. Græci non חרש [mensis] legerunt, sed חסיל [bruchus], ut hic notat Hieronymus.

Cum partibus suis] Cum possessionibus ipsorum. Et ipsi, & terra eorum prementur gravibus tributis.

8. Clangite buccinâ in Gabaa, tubâ in Rama] Buccina ex cornu, tuba ex ære vel argento. Significat hostes superventuros utrique regno: nam hostium adventus per buccinas & tubas significabatur. Gabaa & Rama sunt de portione Benjaminis, septimo ferme ab Hierosolymis lapide, ut hic notat Hieronymus. Vide 1 Regum xv. 17. 22.

Vlulate in Bethaven] In Bethel, ut supra iv. 15.

Post tergum tuum Benjamin] Quæ urbs valde tibi propinqua est, ô Benjamin. Vbi enim tribus finitur Benjamin, haud procul in tribu Ephraim condita est Bethel, ut hic ait Hieronymus.

9. Ephraim in desolatione erit] Vasta fiet.

In die correptionis] Cum Deus ipsi immittet Sal-
manasarum.

In tribubus Israël ostendi fidem] Cum adversus tribus Israël ostendam constantiam, meam scilicet in iis implendis quæ Prophetæ prædixerunt.

10. Facti sunt Principes Iuda quasi assumentes terminum] Transiit sæpe ab hoc Regno in illud, ut utriusque peccata ostendat & pœnas prænuntiet. Terminos ab hominibus constitutos movere erimen grave, Deuter. xix. 14. quantum ergò, constitutos à Deo terminos, id est, Legem? quod fecere Principes Iudæ, ut Achazus, 11 Reg. xvi. 10. 11 Paralipomen. xxviii. 3.

Super eos effundam quasi aquam iram meam] Id est, magno impetu.

11. Calumniam patiens est Ephraim: fractus iudicio] Opprimitur Ephraim, & iudiciis frangitur. Tum

vi potentiorum, tum iniquis judiciis opprimitur: populus in Decem tribubus.

Quoniam cepit ire post sordes] *Quia Iudices se dederunt sordibus*, id est, fœdæ avaritiæ. Ità hîc Chaldæus. Itaque sumfere Interpretes צר, per ἀποκοπήν [*Abscissionem in fine vocis*] pro צר, quod Chaldæis *sordes* significat.

12. *Et ego quasi tineam Ephraim, & quasi putredo domus Iudæ*] *Tinea vestem consumit, putredo carnem ipsam*. Significatur præstantia Duarum tribuum præ decem aliis, propter domum Davidis & Templum.

13. *Et vidit Ephraim languorem suum*] *Vulnus suum*: nam & verbum חלה hoc sensu sumitur 1 Regum xxi. 34. & sequentibus.

Et Iuda vinculum suum] *Plagam suam*. Ea dicitur מור, quod obligari soleat; ideo Aquila ἐπίδεσιν [*ligamentum*] vertit: at Lxx ὀδύνην [*dolorem*]. Viderunt populus uterque quantis in malis versarentur.

Et abiit Ephraim ad Assur] *Manahem dona mittet Phuli*, 11 Regum xv. 20.

Et misit ad Regem ultorem] *Mittet, supple Iuda, ad Regem Teglatphalasarum, ut ipsi sit adiutor, sive ultor*: id enim est ירב, ut rectè putat Hieronymus ex Iud vi. 32. Videbis impletum hoc 11 Reg. xv. 6. 11 Paralipom. xxv. 11. 16. Græci ἱαρεῖς [*Iarib*] nomen putarunt proprium, pro quo jam Hieronymi tempore malè ἱαρεῖμ [*Iarim*] scribebatur, vicino ductu literarum β & μ, quod norunt qui in manuscriptis versati sunt.

Et ipse] *Assyrius*.

Non poterit sanare vos, nec solvere poterit à vobis vinculum] *Et non curabit plagam vestram*. Duas tribus non poterit indemnes præstare aut à Phacea Romeliæ filio 11 Paralipomen. xxv. 11. 6. aut ab Ægyptiis 11 Regum xxii. 29. Decem autem tribus tantum abest ut à malis eripere velit Assyrius, multò quàm ante majora illis inferet, nempe Sal-manasari tempore.

14. *Quoniam ego quasi leona Ephraim*] *Quasi panthera Ephraim*: nam שחל pantheram esse & hic Hieronymus notavit, & nos ad Iobum x. 16. Nihil proderit hominum favorem quærere, cum ego (inquit Deus) velim absumere Decem tribus tam velociter quàm venit panthera, Duas autem tribus tam sævè quàm solet leo.

Capiam & vadam] Similitudine à feris ducta, quæ cum præda in lustrâ redeunt: quod & sequentia exprimunt.

15. *Donec deficiatis*] *Donec se reos peragant*. Ità vox שם usurpatur Levitici iv. 13.

Et quærat facies meas] In Hebræo, *Quærant. Facies meas*, id est, favorem meum.

C A P V T V I.

1. **I**n tribulatione sua manè consurgant ad me] *Evigilent*. Cohærent enim hæc planè cum iis quæ præcedunt, & unus est sermo: *evigilent* velut è somno peccatorum, ubi in exsilio erunt.

Venite, & revertamur ad Dominum] Sicut illa verba quæ jamjam habuimus malè divulsa sunt à prioribus

in Græco & Latino, ità hæc in Hebræo: pendet enim sensus, & subaudiendum est *dicentes* ante verbum *venite*. Chaldæus *dicent* addidit.

2. *Ipsa cepit*] *Discerpsit*, corpus nempe Israëliticum.

Et sanabit nos] Restituet in patriam eos qui se emendaverint. Ii autem multò plures fuere de Duabus tribubus quàm de Decem, sed tamen & ex his aliqui, ἡ ἐκλογή [*electio*].

10 *Percutiet*] Imò *percussit*; introducuntur enim loquentes ii qui in exsilio futuri sunt.

2. 3. *Et curabit nos: Vivificabit nos post duos dies: in tertia die suscitabit nos, & vivemus in conspectu ejus*] *Vt vidamus*. Sensus primùm obvius est, Postquam se emendaverint Hebræi, futurum ut brevi eos Deus ex tantis miseriis, quæ morti comparari solent, restituat. Sed haud dubiè Dei nutu ità directâ sunt hæc verba, quomodo & multa alia Prophetarum, ut apertissimè nobis præfigurarent tempus intra quod & Christus vitam & Ecclesia ejus spem erat receptura. Iudæi ex hoc loco sibi fingunt intra triduum absolutum iri postremum & universale Iudicium.

Sciemus, sequemurque ut cognoscamus Dominum: quasi diluculum præparatus est egressus ejus] Optimè sic veritas, supplendo quæ in Hebræo sæpe omitti solent: *Si cognoscamus Dominum, & cognoscendo eum sectemur, tam promptum nobis erit ejus auxilium quàm est aurora*.

30 *Et veniet quasi imber nobis temporaneus, & serotinus terræ*] *Imber temporaneus* dicitur, qui est seminis tempore, *serotinus* qui adultâ segete, ut diximus Deuteronom. xi. 14. Sensus est, Omni tempore omnia ipsis à Deo prospera ventura.

4. *Quid faciam tibi Ephraim? quid faciam tibi Iuda?*] Id est, *Quid boni vobis possem facere dum tales estis?*

Misericordia vestra] חסד ἔλεος quidem & ἐλεημοσύνη [*misericordia*] verti solet tum apud Græcos interpretes veteris Testamenti, tum apud scriptores Novi: sed revera significatio vocis hanc quidem partem complectitur, sed latius patet, extenditque se ad omnia pietatis & probitatis officia: unde חסידים Ἀσιδᾶι [*Asidæi*] in Maccabaicis dicuntur qui omnes officiorum partes sollicitè explebant: unde factum postea, extrito י, nomen Ἐσσιῶν [*Essæorum*] vel Ἐσσηνῶν [*Essenorum*] & aliquantò plus in eo esse creditur quàm in voce צדיק [*justi*].

50 *Quasi nubes matutina, & quasi ros manè pertransiens*] Brevi defecit vestra probitas, quomodo ros aut nubes manè exorta Sole adventante dispereunt.

5. *Propter hoc dolavi in Prophetis*] *Cecidi eos per Prophetas*, id est, magnas plagas ipsis denuntiavi: nam Prophetæ, & Deus per Prophetas dicuntur ea facere quæ prædicunt, Ieremiæ i. 10.

Occidi eos in verbis oris mei] Id est, occisiones ipsis prædixi eventuras.

Et judicia tua] Pœnæ quæ in te venient.

Quasi lux egredientur] Apparebunt esse iustissima: nihil eveniet de quo non præmoniti sitis, & quidem sæpius.

6. *Quia misericordiam volui, & non sacrificium*] Dictum est hoc comparatè, ut explicavimus ad Matthæi locum ix. 13. ubi Christus hoc Prophetæ loco utitur. Putatis multum vos facere quod ὁλοκαυτώματα [holocausta] mihi offertis aut etiam piaculares victimas: Atqui ista quæ bonis ac malis hominibus sunt communia in minimo censu sunt apud me: multum præpollent ea quæ semper & ubique honesta sunt.

Scientiam Dei] Id est, pietatem, ut supra diximus. Solent sæpe voces eadem modò laxiùs sumi, modò strictiùs; quod sæpe ostendit membri alterius oppositio. Ergò hoc loco רעת אלהים [cognitio Dei] verum & internum Dei cultum significat; חסד [misericordia] omnia quæ homini alteri aut debentur, aut cum laude præstantur.

7. *Ipsi autem sicut Adam transgressi sunt pactum*] Græci pro עברו [transgressi sunt] legunt עבר [transgressor] participialiter, *similes sunt homini fœdifrago*. Chaldæus per אדם [homo] intelligit illos gigantes qui nati ex בנות האדם [filiabus hominis] Genesios vi. 4. *Ipsi sicut generationes priscæ transgressi sunt pactum meum*. Alii אדם sumunt communiter, & expriment: *Ita transgressi sunt pactum meum quasi pactum esset hominis*. Mihi Latina hæc interpretatio non displicet; ut sensus hic sit, *Sicut Adam, quia pactum meum violavit, expulsus est ex Hedene: ita & hos æquum est ex sua terra expelli*.

Ibi prævaricati sunt in me] Ibi est velut digito monstrantis. Ibi, in terra illa optima, quam ego eis dederam, ut hic exponit Chaldæus. Adde, ut connectas cum superioribus, in illa terra quæ Hedeni comparatur, Genes. xiiii. 10. Isaïæ li. 3. ut & loca ei proxima, Ezechielis xxviii. 13.

8. *Galaad civitas operantium idolum*] און idolum quidem interdum significat; sed & injustitiam, quomodo hic accipit Chaldæus, & Græci multis in locis vertunt ἀδικίαν [injustitiam] & ἀνομίαν [legum contemptum].

Supplantata sanguine] Id est, in omni solo impressa habens cædis vestigia; plurimi enim ibi homicidæ: ideoque trans Iordanem plura pro terræ spatio asyla quam cis Iordanem, Num xxxv. 13. Deuter. iv. 41. 42. 43. Iosue xx. 8.

9. *Et quasi fauces virorum latronum, particeps Sacerdotum, in via interficientium pergentes de Sichem*] Transpositio locum facit obscuriorem, quâ enodata hic erit sensus, *Sicut expectant aliquem latrones in via quæ fert Sicinā, ut eum interficiant: ita se habet coitio Sacerdotum*. Itā omnes Sacerdotes in malum consentiunt ut manipulus latronum. Simile illud Ovidii:

In facinus jurasse putes.

Quia scelus operati sunt] Quia sceleri dant operam: nihil agunt aliud.

10. *In domo Israel*] In Decem tribubus.

Vidi horrendum] Rem stupendam; ut Ierem. v. 30. xviii. 13. xxiii. 14. scribitur enim שׁ dextrum habente punctum: Sed videtur venire à שׁער quod timere significat, & sinistrum punctum habet. Ista discrimina in literis olim non addebantur.

Ibi fornicationes Ephraim, contaminatus est Israël] Melius, *Fornicatione Ephraim* (id est, Ieroboami qui ex ea erat tribu) *contaminatus est Israël*, id est,

Decem tribus: nam Ieroboam primus exemplum dedit cultus Vitulorum, qui mirum quam subito in tot hominum millia fluxerit.

11. *Sed &, Iuda, pone messem tibi, cum convertero captivitatem populi mei*] Est hoc obscurius. Rectè verti puto: *Sed &, ô Iuda, ponet angustias tibi* (id est, ponentur tibi angustiae, activum sine persona pro passivo) *postquam ego rediero ad captivum faciendum populum meum*: id est, postquam iterum fecero captivos adduci Israëlitas. Prior abductio per Teglatphalasarum facta, altera per Salmanasarum: Post hanc venit Sennacheribus, qui vastavit Iudæam, & Hierosolyma arctè obsedit. קציר messum aut plantarium hic vertunt Interpretes; sed Chaldæis קציר est morbus vel angustia, & solet Iod sæpe abjici.

CAPVT VII.

1. *Cum sanare vellem Israël*] Cum sanassem Israël: id est, cum totam domum Achabi ob idololatriam evertissem.

Revelata est iniquitas Ephraim] Nova culpa se aperuit, Iehu Vitulos populo relincente, ii Regum x. 31.

Et malitia Samariæ] Επεξηγήσεις [Amplior explicatio].

Quia operati sunt mendacium, & fur ingressus est spolians, latrunculus foris] Copula hic Hebræo more abundat: Sensus enim est, *Quia fecerunt sibi imagines* (quæ mendacium dicuntur Hebræis) *ideo præda facti sunt domi Iudicibus, foris hostibus, sub Hazaele scilicet, supra v. 11. & ii Regum x. 32.*

2. *Et ne forte dicant in cordibus suis, omnem malitiam eorum me recordatum*] Melius: *Neque dicunt in cordibus suis* (id est, non cogitant) *me meminisse ipsorum crimina*.

Nunc circumdederunt eos adinventiones suæ] Circumdant, id est, brevi circumdabunt. commenta ipsorum in ipsos recident.

Coram facie mea factæ sunt] Deest quæ. Sensus, *quæ planissime apparent*.

3. *In malitia sua lætificaverunt Regem*] Iehum, fallas ei spes dedere.

4. *Omnes adulterantes*] Facti sunt idololatræ.

Quasi clibanus succensus à coquente: quievit paululum civitas à commitione fermenti donec fermentaretur totum] Similes furno succenso à pistore qui desinit vigilare, postquam deposuit massam, donec ea fermentescat. Dormiente pistore, ex furno malè custodito flamma exoriens domum consumit: Itā ista gens incensa est studio idololatriæ, Iehu connivente.

5. *Dies Regis nostri: ceperunt Principes furere à vino*] Die Regis nostri, id est, tempore regni Iehu, qui erat Rex à Deo unctus, ceperunt Principes velut ebrii insanire circa Vitulos. In Hebræo est, *ab utre vini*: id est, multo vino, non rorantibus poculis.

Extendit manum suam cum illusoribus] לוצים, aut, ut scribitur alibi, לצים, sunt homines profani. Pro extendit manum suam, rectè verteris protraxit manum suam, id est, abstinuit eos punire ut debuit.

6. *Quia applicuerunt quasi clibanum cor suum*] Illi Principes planè flagrabant studio cultus illiciti.

Cum insidiaretur eis] Melius, *Dum ipsi Principes insidias struunt*, Regi scilicet, pessimis consiliis.

Tota nocte dormivit] Diu Rex diffimulavit illorum culpas.

Coquens eos, manè ipse succensus quasi ignis flammæ] *Dum illi coquuntur, manè & ipse succensus est velut flammeus ignis.* Dum illi in facinoribus suis pergunt, sensim & ipse in idem studium abreptus est.

7. *Omnes calefacti sunt quasi clibanus*] *Vt furnus.* Tota plebs Principum secuta exemplum.

Et devoraverunt Iudices suos] *Devorabunt*, id est, occident proceres suos, ut Thapsæ 11 Reg. xv. 16.

Omnes Reges eorum ceciderunt] *Cadent*: nempe insidiis popularium, Zacharias, Sellumus, Phadiaz. Peccarunt proceres, peccarunt Reges: & hi & illi suas pœnas ferent.

Non est qui clamet in eis ad me] *In eis*, id est, in populo. Cum tantis indiciis ira mea appareat, nemo est qui de me placando cogitet.

8. *Ephraïm in populis ipse commiscebatur*] *Commiscebitur*: id est, inter gentes extraneas spargetur.

Ephraïm factus est] *Fiet.*

Subcinericius panis, qui non reservatur] In Hebræo, *Qui non versatur*: id est, qui comeditur priusquam versetur, ut hic explicat Chaldæus. Significatur hostium celeritas. Firmant hoc sequentia.

9. *Comederunt alieni robur ejus*] *Divitias*: כוח enim sæpe id significat.

Et ipse nescivit] *Causam* non intelligit.

Et cani effusi sunt in eo] Id est, prope ad interitum venit; ut ii qui multum canescunt.

10. *Et humiliabitur superbia Israël in facie ejus*] *Testificabitur contra eum fastus suus*, ut supra v. 3.

Et non quæsi verunt eum in omnibus his] Cum tanta pericula ipsis tam sæpe denunciarentur.

11. *Quasi columba seducta non habens cor*] Stolidi ac vecors.

Ægyptum invocabant] *Invocant*, 11 Reg. xvii. 4.

Ad Assyrios abierunt] Quærunť nunc has nunc illas amicitias, Dei amicitiam non curantes, 11 Regum xv. 19. supra v. 13.

12. *Et cum profecti fuerint*] Cum abierint: id est, ubi fecerint quicquid voluerint. sic enim הֵלֵךְ [proficisci] & πορεύεσθαι sumi solent.

Expandam super eos rete meum] Decreta mea exsequar.

Quasi volucrem cæli detrahā eos] De montibus illis Samariæ.

Cædam eos] Pœnis eos afficiam. id enim יסר: nec aliter sumere Græci, aut Chaldæus.

Secundum auditionem cæti eorum] Id est, prout sæpe eos contestatus sum per Prophetas, 11 Regum xvii. 13.

13. *Quia prævaricati sunt in me, & ego redemi eos*] Pro, in me qui redemi eos: liberavi eos ab Ægyptiis, Cananæis, Madianitis, Philisthinis, Ammonitis, Amalecitis, Syris.

Et ipsi locuti sunt contra me mendacia] Assimilantes me vitulis.

14. *Et non clamaverunt ad me in corde suo, sed ululabant in cubilibus suis*] Cum ulularent. In rebus suis malis ad me preces non fuderunt.

Super triticum & vinum ruminabant, recesserunt

ad me] Cum ruminarent; id est, cum pecudum more se ingurgitarent pane & vino, in rebus suis bonis longè a me abiere. Itā verè illis convenit illud, Ἡμεῖς ἠσάμεν ὑμῖν, & ἐκώχισαομεῖς ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, & ἐκἐψαομεῖς [Cecinimus vobis, & non saltastis; lamentavimus, & non planxistis], Matth. xi. 17.

15. *Et ego erudivi eos, & confortavi brachia eorum, & in me cogitaverunt malitiam*] Idem sensus qui in superioribus, Sive eos punirem, sive vires ipsis adderem, semper me debonestarunt per imagines.

16. *Reversi sunt ut essent absque iugo*] Id est, denūo voluerunt esse absque iugo. Per iugum intelligenda Lex. Tam Chaldæus quàm Latinus ִיג [supra] sumere pro יוֹג [jugum]: & fortè ubi nunc est Cametz, in libris aliis fuit Holem.

Facti sunt quasi arcus dolosus] Qui aliud minatur, aliud ferit, Psalm. lxxviii. 57. in Epigrammate Græco, ——— ἀπόσκοποι οἱ δ' ἐγένοντο.

[———— non quod tetigere, volebant.]

20 *Cadent in gladio Principes eorum*] Suprà 7.

A furore linguæ suæ] Initia talium conjurationum sunt à virulentis sermonibus, & libellis, quos tentamenta vulgi rectè vocat Tacitus. Harum autem querelarum materia maximè ex tributis petebatur.

Ista subsannatio eorum in terra Ægypti] Propter crebras illas mutationes ludibrio erunt Ægyptiis, quos valde fuisse Regum observantes etiam Virgilius nos docet Georgicōn quarto.

C A P V T VIII.

1. **I**N gutture tuo sit tuba] Prophetam Oseam Deus alloquitur, vultque eum editissimā voce proclamare & peccata populi & mala eventura. Similis locutio Esaiæ lviii. 1. ִתְּנֵה לִי פִּתְּחֵי פֶתֶלֶךְ propriè palatum, sed sumitur συνεκδοχικῶς [per Comprehensionem] pro ore toto. Lxx in suis codicibus minùs rectè habuerunt אֵלֶּיךָ כְּאֵף, εἰς κόλπον αὐτῶν ὡς γῆ [in sinum ipsorum, ut terra].

40 *Quasi aquila super domum Domini*] Quæ tam latè audiatur quàm aquila templum supervolitans & è sublimi crocitans. Confer Apocalypf. viii. 13.

Pro eo quod transgressi sunt fœdus meum] Transgressos hos esse fœdus meum: hoc enim ipsum est quod proclamari vult Deus.

2. *Me invocabunt*] Tempus veniet cum me invocaturi sunt.

Deus meus] Singuli dicent, *Deus meus*. Sic Cornelius Severus,

50 ——— fusique per herbam,
Hic meus est, dixere, dies.

Dixerunt, ait Seneca, non omnes simul, sed singuli cæti.

Cognovimus te Israël] Nos Israëlītæ te Deum verum esse cognovimus. Simile Matth. vii. 22.

3. *Projecit Israël bonum*] Subintellige, respondebit Deus. Fugit Israël à bono. bonum, id est, εὐεργετήν [beneficium].

Inimicus persequetur eum] Nempe itā ut fugere nequeat.

4. *Ipsi regnaverunt, & non ex me*] Reges faciunt. est enim Hiphil: sæpe scilicet. Nam Ieroboamus & Iehu eorūque posterī Dei jussu regnarunt; non item

item illi qui medio inter eos tempore fuere, ut nec illi qui post Iehu posteros.

Principes exsisterunt] *Principes constituunt.* Est enim forma eadem verbi. Iudices Duarum tribuum originem habebant à Deo, Iudices Decem tribuum à Regibus.

Et non cognovi] Id est, non approbavi eos.

Argentum suum & aurum suum fecerunt sibi idola] **כסף** propriè *dolorem* significat. Hebræi, & his & aliis funestis, aut vilibus vocabulis appellavere idola, ut 1 Samuel. xxxi. 9. & alibi sæpe.

Vt interirent] In Hebræo: *Ideo excindetur*, supple *populus*.

5. *Proiectus est vitulus tuus, Samaria*] *Deferet te Vitulus tuus, ô Samaria.* Id est, nihil in periculis tibi proderit.

Iratus est furor meus in eos] Vitulorum cultores.

Vsquequo non poterunt emundari?] In Hebræo: *Vsquequo non poterunt innocentiam?* amare scilicet.

6. *Quia ex Israël & ipse est*] Non Ammonitarum, aut Moabitarum, sed ipsius Israël hoc est commentum.

Artifex fecit illum] *Fusor.*

Et non est Deus] Nulla in eo est vis Divina.

Quoniam in aranearum telas erit vitulus Samariæ] Nam in minutissimas partes redigetur. Eo argumento satis apparebit omnibus, nihil in eo esse Divini. **שבר** est minimum quidque in re quavis, ut scintillæ, fragmenta, segmenta: *atomos* dixit in Commentario Hieronymus. Factum hoc per Assyrios. Græci **πλανών** [decipiens], alii **ἀκατάστατον** [non durabile], alii **ρευσέων** [fluctuans].

7. *Quia ventum seminabunt, & turbinem metent*] Proverbiale, significans inanum operum calamitosam fore mercedem. Simile Iob. iv. 8. Proverbior. xxi. 8. Pro vento Lxx hic habent **ἀνεμόφθορα** [in ventum euntia], quomodo dici semina quæ ἐν τρυφῇ, id est *medullam*, non habent, notat hic Hieronymus. Idem Lxx pro turbine posuerunt **καταστροφήν** [eversionem]. Sed sensus in Latino expressus simplicior est. Chaldæus *quæ vento flante seminata sunt*, à turbine ait dejectum iri.

Culmus stans non est in eo, germen non faciet farinam] Distingue sic: *Culmus stans, non est in eo germen, neque proferet farinam.* Sensus est planus: culmum quidem surrecturum, sed sine germine, ac proinde nullum indè futurum frumenti proventum.

Quod etsi fecerit] *Si quid frugis protulerit culmus.*

Alieni comedent eam] *Extranei.* Dicent indigenæ,

— *En queis consevimus agros!*

8. *Devoratus est Israël*] *Absorbebitur Israël.*

Nunc] *Intra breve tempus.*

Factus est in nationibus] *Fiet.*

Quasi vas immundum] *Displicens* in Hebræo; ut lasanum, aut matula, quibus utimur, sed cum contemptu.

9. *Quia ipsi ascenderunt ad Asur, onager solitarius sibi*] *Ascendent ad Assyrium, onagrum solitarium sibi.* Prædicatur rursus id quod legimus 11 Regum xv. 20. & xvii. 3. Assyrius dicitur *onager sibi pascens*, quod sui solius negotia gereret, alias gentes

non curaret. Lxx hic pro **פרא**, quod *onagrum* significat, legerunt **פרה**, quod est **ἀνέθαλε** [floruit].

Ephraim munera dederunt amatoribus] Nempe conciliandis, ut pacem & fœdus ab Assyrio impetrarent. Vide dictum locum 11 Regum, & adde Ezechielis xvi. 33.

10. *Sed & cum mercede conduxerint nationes*] *Qui mercede conduxerunt nationes*, de Deo scilicet sibi adjungendo nihil solliciti.

Nunc congregabo eos] Illos ipsos Assyrios contra Israëlitas adducam.

Et quiescent paulisper ab onere Regum & Principum] Est **χλευασμός** [acerba Irrisio]. Conquesti vehementer sunt de iis oneribus quæ Reges Israël Regumque Præfecti ipsis imponebant; ideoque Reges & Præfectos occiderunt; v. 7. vii. 16. Efficiam ego nè quicquam pendant Regibus illis aut Præfectis, nimirum cum servili conditione in Assyriorum terris vivent. Est autem & illud *paulisper* dictum per irrisum: diu enim duratura erat quæ hic prædicatur conditio. Interpretes hic rectè **חלו** derivat à **חל**, quod est *exspectare, quiescere*, non à **חול** [dolere], ut alii.

11. *Quia multiplicavit Ephraim altaria ad peccandum, factæ sunt ei aræ in delictum*] In Hebræo bis est **לחטא** [ad peccatum, vel ad pœnam], sed sensu diverso: *Quia multa sibi altaria fecerunt, in quibus contra Deum peccarent, ideo altaria, Assyriorum scilicet, ipsis in pœnam erunt*, cum ligna, aquam, victimas eo ferre cogentur.

12. *Scribam ei multiplices leges meas*] *Scripseram eis multiplices leges meas*, per Mosem.

Quæ velut alienæ computatæ sunt] *Habuerunt eas Israëlites tamquam rem ad se nihil pertinentem.*

13. *Hostias offerent, immolabunt carnes, & comedent, & Dominus non suscipiet eas*] *Hostiarum quas mihi offerunt carnes* quod attinet, *maclanto eas, & comedunt*, quantum volent; *Deus autem eas gratus non habebit*, quia dantur animo non emendato.

Nunc recordabitur iniquitatis eorum, & visitabit peccata eorum: ipsi in Ægyptum convertentur] *Brevi in memoriam revocabit eorum facinora, & crimina eorum puniet*, cum ipsi animum ad Ægyptum adjiciant, nempe contra fidem Assyrio datam. Impletum hoc vide 11 Regum xvii. 4.

14. *Et oblitus est Israël factoris sui*] *Et pro nam.*

Et edificavit delubra] Plurimis in locis.

Et Iudas multiplicavit urbes munitas] Duæ tribus, videntes incursus Assyriorum sub Phule, Theglathphalasar, & Salmanasar in terram Decem tribuum, urbes suas diligenter muniverunt, de Dei pace obtinenda securi, Esaiæ xxi. 8.

Mittam ignem in civitates ejus] Nempe Iudæ, ut constructio indicat. Hoc factum cum Sennacheribus omnes urbes extra Hierosolyma combussit.

Et devorabit aedes illius] *Et pro cum.* Cum devoraverit (ignis Assyrius) *aedes illius*, nempe gentis Decem tribuum.

C A P V T IX.

1. **N**oli letari Israël, noli exsultare sicut populi] *Noli tibi placere in rebus prosperis, ut aliæ gentes faciunt.*

Quia

Quia fornicatus es à Deo tuo] Pœna tibi imminet ob idololatriam.

Dilexisti mercedem] Speraſti te mercedem habiturum ejus cultûs. Propriè מֶרְכָּוָה sive מֶרְכָּוָה de mercede meretricis dicitur, quod huic loco optimè convenit.

Super omnes areas tritici] Εἰς ἅρας [Defectus verbi], pro eo quod diceremus prosperitatem per omnes areas frumentarias, mercedem scilicet cultûs tui, ut præcessit. Confer suprà 11. 12.

2. *Area & torcular non pascet eos*] Cives suos. Dedicasti arva & vineta tua diis falsis: egisti ἀλῶα [ferias triturae]. Deus ostendet, hæc in non alterius quàm in sua esse potestate, & quàm spes ista in diis falsis falsa fuerit. Vide suprà 11. 9. & vii. 7. Hæc sterilitas videtur paulum præcessisse adventum Teglyphalafari.

Et vinum mentietur eis] Simili locutione Horatius, Spem mentita seges. —

3. *Non habitabunt in terra Domini*] Et meritò, 20 quam illi idolorum terram esse dixerunt.

Reversus est Ephraim in Ægyptum] Revertetur unde ego eos eduxi. Nempe quia multi de Decem tribubus ad primum adventum Salmanasari in Ægyptum se recepere. Vide simile Esaïæ xi. 11.

Et in Assyriis] Inter Assyrios, sub quibus servi vivent.

Pollutum comedit] Comedet. Cibos Lege meâ vetitos, quos in mea terra comedit, ibi comedet ex imperio & ad tædium.

4. *Non libabunt Domino vinum*] Omiserunt id, 30 cùm possent; tempus veniet ut libare Deo velint, & non possint.

Et non placebunt ei sacrificia eorum] Sic distinguendum cum Chaldæo. Si victimas offerre velint, non erunt Deo gratæ; quia contra Legem in solo profano.

Quasi panis lugentium] Tanquam νεκροδειπνα sive περιδειπνα [parentalia], de quibus nihil solet inferri in Templum. De talibus epulis vide Proverbiorum xxxi. 6. & Jeremiæ xvi. 7.

Omnes qui comedent eum contaminabuntur] Qui comedent de eo, nempe sacrificio, impuri erunt, quia in tali loco sacrificia Legi repugnant.

Quia panis eorum animæ ipsorum] Cibus eorum ipsis erit, ipsorum tantum usibus servire poterit; quasi dicat, ὀναιντο [fruantur]. חֶלֶל Hebræis est omne quod editur.

Non intrabit in domum Domini] Nihil ejus mittere ad Templum poterunt, quod antehac cùm facere possent omiserunt. Nimis longè ab ipsis aberit Templum; postea & auferetur.

5. *Quid facietis in die solenni, in die festivitatis Domini?*] מועד, quod hic vertitur dies sollemnis, eximie dicitur de Paschate, & illis diebus quibus ex omni terra in Templum conveniri Lex præceperat, Exod. xiii. 10. xxi. 1. 15. xxxiv. 18. Levit. xxiii.

4. חַג verò, quod hic transtulit diem festivitatis, latius patet, ut apparet Iudic. xxi. 19. & Ezech. xlv. 11. ubi interlunia intellexit Latinus Interpres, quas nundinas appellat. *Quid facietis tunc*; ait Propheta, cùm venient tres illi dies solennes, aut alii dies festi? volitis otari; sed domini vobis id non permittent; urgebunt vos operibus. Vide suprà 11. 11.

6. *Ecce enim profecti sunt à vastitate*] Ecce abeunt quidam è terra vastata. Sint quidam qui Assyriorum manus effugiant, ut evenisse & suprà notavimus 3.

Ægyptus congregabit eos] Componet illos. Pollincturam illis faciet, nec redibunt in patriam.

Memphis sepeliet eos] Επεξηγήσεις [Amplior explicatio] præcedentis. Vide Esaïæ xix. 13.

Desiderabile argentum eorum urtica hereditabit] In 10 Hebræo, Desiderium argenti eorum possidebit urtica: id est, domos magno pretio comparatas.

Lappa in tabernaculis eorum] In prætoriis. Quod hic Interpretes lappas, spinas vertunt Græci, Chaldæus feles: tamen חוּן pro spinis etiam in Chaldæis Interpretibus alibi reperias.

7. *Venerunt dies visitationis, venerunt dies retributionis*] Venient.

Scitote Israël] Scient Israël, me scilicet verum dixisse, ut hic supplet Chaldæus.

20 *Stultum Prophetam*] Melius novo sensu in nominativo furiosus Propheta: id est, arreptitius, quales erant quos non Deus, sed dæmon agitabat.

Virum spiritualem, propter multitudinem iniquitatis tuæ, & multitudinem amentię] Vir est spiritus, id est, spirans, ad augendam iniquitatem tuam, & ad vim odii. Omnia illorum verba nihil aliud quàm culpas vestras odiūque in bonos accendunt.

8. *Speculator Ephraim cum Deo meo: Propheta laqueus ruinæ factus est, super omnes vias ejus, insania in 30 domo Dei ejus*] Duræ sunt omnes hujus loci expositiones. Facilior se offert si דַּי legas non subscripto Hiric sed Patach, ut populum significet, sensusque sit: Speculator Ephraimi, qui populus Dei fuit, id est, Propheta (qui nempe talem se dicit), laqueus ad ruinam factus est in omnibus viis ejus, odio adversus domum Dei ejus, id est, Templum Hierosolymitanum. Pseudoprophetæ isti insidias tendebant per omnes vias viris bonis ire volentibus ad Templum. Confer suprà vi. 9.

40 9. *Profundè peccaverunt*] Imprudentissimè se corruerunt. Non in superficie natat illis improbitas, sed in imo corde residet.

Sicut in diebus Gabaa] Historia est Iud. xix. 16. 22. & sequentibus.

10. *Quasi uvæ in deserto invēni Israël*] Si cui per desertam Arabiam peregrinanti uvæ obveniant, valde eis lætatur: sic & Deus lætatus est cùm vidit populi Israëliti in deserto actiones bonas.

50 *Quasi prima poma ficulneæ in cacumine ejus vidi patres eorum*] Vidi in principio ejus (populi jam liberati) patres vestros (nempe eos qui ex Ægypto exierant) quasi ficus præcoces. Ficus præmaturæ amantur, sed facile pereunt; Plinius xvi. 27.

Ipsi autem intraverunt ad Beelphegor] In templum idoli Moabitarum, Numer. xxv. 3.

Et ab alienati sunt in confusionem] Απηλωτοῦθησαν eis αἰσχύνην, id est, initiati sunt sacris pudendis: nam talia ferme erant μυστήρια τῶν [sacra abdita] Beelphegor, qualia apud Ægyptios Osiridis, apud Græcos Liberi patris & Cereris.

Et facti sunt abominabiles, sicut ea quæ dilexerunt] Idola Hebræis dicuntur שְׂקוּצִים, & solet vox illa Hebræa verti modò εἰδωλόν [idolum], modò

βδέλυγμα [abominatio], modò μίαισμα [contaminatio]. Et plerumque idololatræ etiam mores fædos addiscunt, præsertim cum eò ducant ipsa mysteria. Vide ad Romanos 1.

11. Ephraïm quasi avis, avolavit gloria eorum] Coherrentia sunt hæc, & est Hebraïca locutio, pro Ephraïmi gloria ut avis evolabit. Gloriam intellige hic fœcunditatem, de qua se jactabant.

A partu] Id est, infantes à matre recentes morientur.

Et ab utero] Abortient feminæ.

Et à concubitu] Concubitus erunt infœcundi.

12. Quòd etsi enutriverint filios suos] Siquibus contingat liberos ad aliquam ætatem educere.

Absque liberis eos faciam in hominibus] Id est, faciam in loca Assyriaci Imperii avehantur.

Sed & vae eis] Præterea multa mala eis obvenient, nempe in isto exilio.

Cum recessero ab eis] Vbi eos penitus dereliquero. Lxx & Theodotion pro כשורי [cum ego recedam] legerunt כשרי [carni meæ], ut notat Hieronymus.

13. Ephraïm, ut vidi, Tyrus erat fundata in pulchritudine] Gens Ephraïmitica, quasi adspicerem Tyrum, ita stabilita erat in amœnis locis. Vide Ezechiel. xxviii. 12. Aquila, Symmachus, & Theodotion צור [ad afflictionem] legere per Holem, pro Schurec; at Lxx צור, θῆραν [captionem] quod ideo dico ut vetus scripturæ varietas appareat.

Et Ephraïm ducet ad interfectorem filios suos] Id est, ab hostibus cogetur producere.

14. Da eis, Domine; quid dabis eis?] Da eis, Domine, quod daturus es, id est, quomodo daturum te dixeris, nempe sterilitatem, aut infantes ὠκυμέγες [morte morituros immaturâ]. Propheta cum audivit futurum ut parentes hostibus filios suos proderent, oravit Deum ut minore pœnâ contentus esset.

ἢ τὸ γενέσθαι

Μηδέποτε, ἢ τὸ θανεῖν αὐτίκα τικτόμενον.

[— nunquam cernere lucem,

Vel modò conspectâ luce repentè mori.]

Vulvam sine liberis] Abortientem: id enim est שכל.

Et ubera arentia] Non sint ulli quos lactent infantes.

15. Omnes nequitie eorum in Galgal] Non nunc primum incipiunt peccare in Gilgale, de quo supra 1v. 15. jamdudum id fecerunt, cum Samuelem contemserunt 1 Samuel. xi. 15. itaque merito eum locum odi. Mysticus sensus est: Iudæos per summum scelus effecturos ut Christus crucifigatur in גלגלתא [Golgotha]: nam hoc nomen idem est cum גלגל [Gilgal], nisi quod Syriaca est pronuntiatio.

Ibi exosos habui eos] Etiam olim.

De domo mea ejiciam eos] Domum hinc suam vocat Deus totam terram promissam Abrahamo, Isaac, Iacobo.

Non addam ut diligam eos] Non ultra eos amabo.

Omnes Principes eorum recedentes] Defecerunt à me, aut falsa numina colendo, aut me assimilando vitulis.

16. Percussus est Ephraïm] Percutietur, nempe sterilitate, ut supra 11. Vide Psalmum cii. 5.

Radix eorum exsiccata est] Vis genitrix.

Quòd etsi genuerint, interficiam amantissima uteri eorum] Scripserat, puto, Interpres amatissima, τὰ ἐπιθυμήματα, id est, liberos diu optatos.

17. Abjiciet eos Deus meus] Deus posthac futurus Prophetarum, non & populi.

Et erunt vagi in nationibus] Dispersi inter gentes. Vide 11 Regum xv. 29. xvi. 6. 1 Paralip. v. 26.

10

CAP V T X.

1. Vitis frondosa Israël] Ex Græco Lxx Senum ἐνκληματῆσα [bene ornata palmitibus]. Aquila vertit ἐνυδρον [aquosam], Symmachus ὑλομανῆσαν [luxuriantem]. Chaldaeus vastatam, quod optimè cum Hebræo convenit. Sensus est, Fore ut terra Israël sit cultoribus vacua, Esaiæ v. 6.

Fructus adæquatus est ei] In Hebræo: Fructum sibi posuit, id est, antehac frugifera cum esset.

20 Secundum multitudinem fructus sui multiplicavit altaria: juxta ubertatem terræ suæ exuberavit simulacris] Quò res habuit prosperiores eò magis indulgit idololatriæ.

2. Divisum est cor eorum] A Lege recessit: ita Chaldaeus. Hebræi, ut narrat Hieronymus, ajunt populum dissensisse à Rege Osea, qui eos ad pietatem revocabat: erat enim Rex minus malus quam priores, etiamsi non planè bonus, 11 Reg. xvi. 1. 2. id hic prædici.

30

Et confregit simulacra eorum] Deus, de quo actum paulò antè 1x. 17. Faciet autem hoc per Assyrios. Pro simulacra in Hebræo est aras.

Depopulabitur aras] Hic in Hebræo est statuas, מַצֵּבֹת à נָצַב, de qua voce sic Stephanus: Νάσεις σημαίνε τὰς στήλας, ὡς φησι Φίλων· ὡς ἡ Οὐρανία, Νέσας, φησι, σημαίνε τῇ Φοινίκων γλώττῃ, λίθου συγχείμενον [Nasibis significat columnas, ut ait Philo; at verò Vranus, Nesabis, inquit, Phœnicum linguâ significat lapidem acervatum].

40

3. Quia nunc dicent, Non est Rex nobis] Id est, Non curamus imperia Oseæ Regis: hoc illi dicturi sunt.

Non enim timemus Dominum] In Hebræo, non timuimus: id est, pridem deseruimus Dei cultum.

Et Rex quid faciet nobis?] Quid fecit? id est, quid nocere nobis potuit? nam

— Quicquid multis peccatur in altum est.

4. Loquimini verba visionis inutilis, & ferietis fœdus] Loquentur verba juramenti falsò cum pangent fœdus. Cum Regi fidem juramento pollicebuntur, ut moris erat, nihil minus cogitabunt quam de eo observando.

50

Et germinabit quasi amaritudo judicium super sulcos agri] Est & hic trajectio verborum, qualem sæpe habuimus. Sensus est: pœna ita abundabit ut solet in agris lolium. שָׂרָא Hebræis & venenum & amaritatem significat, solétque per similitudinem ea vox & ad alia perniciofa transferri. Lxx hic posuere ἄγρωσιν, herbæ genus frugibus nocens, de quo vide Hieronymum ad hunc locum.

5. Vacas Bethaven coluerunt habitatores Samariæ] Ob vitulas Bethaven pavebunt habitatores Samariæ. Historia, quæ hic respicitur, est non tantum apud

Hieronymum hoc loco, sed & in Seder Olam majore, parte quartâ.

Quia luxit super eum populus ejus] Lugebit. Ad Salmanasarem (quem cum Sennacheribo sæpe confundunt Hebræi) missi sunt duo Vituli, quos populus putabat esse illos ipsos Vitulos aureos quos fecerat Ieroboam. Hebræi & vitulos & vitulas dicunt ἐπιπονώς [promiscuo genere].

Et æditui ejus super eum exsultaverunt] Sacerdotes de eo latabantur, nempe quia pro aureis supposuerant æneos deauratos.

6. *Siquidem & ipse in Assur delatus est*] Deferetur: uterque Vitulus in Assyriam ibit.

Munus Regi ultori] Est hic iterum in Hebræo ירב, ut supra v. 13. id est, *adjutori, protectori*. Hoc nomine Reges minores appellabant alios majores quorum se in fidem clientelamque dederant. Vide II Regum xvii. 3.

Confusio Ephraim capiet, & confundetur Israël in voluntate sua] Rex, fraude depressus, contumeliis afficiet Israelitas: propter consilium suum, id est, fraudem Sacerdotum.

7. *Transire fecit Samaria Regem suum quasi spumam super faciem aquæ*] In Hebræo, *Periit Samaria, Rex ejus*: id est, & Rex ejus, ut rectè accepit Chaldaeus. Illud ut spuma (ἐπιζέμα Symmacho) in superficie aquæ, nempe ejus quæ in olla est, celeritatem significat.

8. *Et disperdentur excelsa idoli*] Colles illi in quibus idola colebantur.

Et dicent montibus, Operite nos; & collibus, Cadite super nos] Quærent latere vel in abstrusissimis specubus: Esaiæ ii. 9. Lucæ xxi. 30. Apoc. vi. 16.

9. *Ex diebus Gabaa peccavit Israël*] Peccasti in Hebræo. Non novum est quod scelera quamvis magna conspiciantur in posteris Iacobi: apparuit id jampridem in Gabaa. Vide supra x. 9.

Ibi steterunt] Illo tamen tempore, quia erant qui scelera puniebant, mansit populus in terra sua.

Non comprehendet eos in Gabaa prælium super filios iniquitatis] Non comprehendit eos prælium in Gabaa contra filios iniquitatis; id est, non facti sunt captivi, cum severi essent scelerum vindices: nam ultimo prælio victores fuere, Iudic. xx.

10. *Iuxta desiderium meum corripiam eos*] Nunc in animo mihi est ut vinciam eos: id est, ut fiant captivi.

Congregabuntur super eos populi] Quandoquidem ipsi scelera non puniere, facient id populi externi.

Cum corripientur propter duas iniquitates suas] Tunc vincientur propter duo peccata sua, id est, duos Vitulos, in quorum cultu peccavere.

11. *Ephraim vitula docta diligere trituram*] Quia illi Deum Vitulo comparaverant, ipse Deus justius illos vitulo aut juvenco comparat. *Ephraim vitula docilis*: id est, visa est mihi bene edoceri posse. Hebræi quia verbalibus ferme carent, participiis eorum vice utuntur. *Diligebam trituram*, Deus scilicet qui loquitur. Amabam, inquit, ruris proventum, qui est in tritura. Alii Interpretes hic sumserunt ut ἀπαργωγὸν [adjectitium in fine], de quo diximus alibi.

Et ego transivi super pulchritudinem colli ejus, ascendam super Ephraim] Transire feci (supple jugum, ut hic Hieronymus) super pulchras cervices ejus: & ipse vinctus sum Ephraimo, nempe ut solent inter-

dum rustici insidere bubus. Sensus est, Legem eis imposui, & ipse rector eorum fui.

Arabit Iudas] Ἐραβήσας [Defectus verbi] pro, *dixi, Aret Iudas*. Pergit in similitudine agriculturæ, quam diu persequetur. הרש & hic & infra 13. Lxx malè sumsisse in tacendi sensu notavit hic Hieronymus.

Confringet sibi sulcos Iacob] Occet Iacob. Vide Iobi xxxix. 13.

12. *Seminate vobis in justitia*] Pergit Deus referre quid ipsis imperaverit, & miscet comparisonem ab agricultura sumtam cum τῇ ἀποδοσὶ [Redditione comparationis]. Seminare est bene agere, metere est referre mercedem, ut jam antè vidimus aliquoties.

Et metite in ore misericordiæ] Vt metatis secundum misericordiam, nempe Dei. לפי & על פי sæpe idem est Hebræis quod Græcis κατὰ [secundum].

Innovate vobis novale] Arate vobis aruum.

Tempus autem requirendi Dominum] Melius, *Tempus enim*: nam utrumque sensum recipit.

Cum venerit qui docebit vos justitiam] Donec veniat qui depluat super vos justitiam. Qui vos irriget suis beneficiis.

13. *Araistis impietatem*] Contrà fecistis quàm sperabam; operam dedistis rebus impiis.

Iniquitatem] Id est, pœnam peccatorum, quomodo sæpe sumitur עולה.

Messuistis] Metetis.

Comedistis frugem mendacii] Pascemini fruge falsâ, speciosâ, sed non alente.

Quia confisus es in viis tuis, in multitudine fortium tuorum] Transiit à plurali ad singularem: nam utroque uti solemus cum corpus aliquod ex multis constans alloquimur. Fuit autem hic initium novi sensus, cui cohærent sequentia, *Consurget tumultus*. Sensus est: Deo contempto, tui mores tibi placere, satisque virium in juventute tua & sociis habere putasti. Pro רכך [viis tuis] Lxx legerunt רכנך, ἐν τοῖς ἀρμασὶ σς [in curribus tuis], quod & Hieronymus nos docet; pro quo quidam codices malè habent ἀμαρτήμασὶ σς [peccatis tuis].

14. *Consurget tumultus in populo tuo*] Ideo consurget. Ea enim vis hic est particulæ ו. Voz שון, quæ hic vertitur tumultus, significat hostilem sonitum.

Et omnes munitiones tuæ vastabuntur] Omnia loca etiam munitissima. Est & hic in Hebræo verbum singulare constructum cum nomine plurali.

Sicut vastatus est Salmana] Rex Madianitarum, Iudic. viii. 5. &c.

15. *A domo ejus qui judicavit Baal in die prælii*] In Hebræo בית ארבל, quod Græci verterunt ἐκ τῆς οἰκῆς Ἰερὰβαλ [ex domo Ierabaal]: nam sic legendum bene nos docet Hieronymus, pro quo vulgati codices corruptè habent Ἰεροβοάμ [Ieroboam]. Ierobaal est cognomen Gedeonis. Scribitur Hebraicè ירבעל Iudic. vi. 31. quod hic Latinus periphrastice explicat qui judicavit Baal, originem nominis exprimens. Solet autem & א in initio poni pro י, & ע aut omitti, ut בל [Bel] pro בעל [Baal], aut in leniorem literam mutari, ut hic ארבל. Græca versio addit hic ἐκ [ex], quasi supplens Hebræum defectum literæ ב. Deinde οἶκον [domum] videtur sumere pro exercitu. Quæ incommoda vitari

vitari possunt, si pro בית scribatur ביר, id est, per Ierobaalem. Quidam per Salmanem Salmanaſarem hinc intelligunt, & ei putant victoriam aliquam ad Arbala obtigisse. Verum hæc scripta sunt ante Salmanaſaris tempus, si modò notatio temporis initio scripti libri ad totum librum pertinet. Chaldæus שלמן non pro proprio nomine sumit, sed pro pacifico, & ארנאל vertit per insidias, ut אל sit παραγωγικόν [adjektivum in fine] nam ארנאל insidiæ explicat: sicut vastatur homo in pace vivens, per insidias, in belli tempore.

Matre super filios allisâ] Loquendi genus proverbiale, significans occidionem talem in qua non sexui, non ætati parcitur, Geneseos xxxii. 11.

15. Sic fecit vobis Bethel] Id est, idololatria, cujus sedes Bethel, causa erit ut similis vobis eveniat calamitas.

A facie malitiæ nequitiarum vestrarum, sicut manet transit, pertransit Rex Israël] Hæc ita connectenda sunt ut in Hebræo, quæ in Latino non periodo tantum sed & capitulis discerpta sunt. In Hebræo: A facie malitiæ, malitiæ, inquam, vestræ, in aurora excidio excindetur Rex Israël. Id est, in ipsis regni initiis evelletur è regno & patria Rex Oſees filius Elæ.

CAP V T XI.

1. **Q**uia puer Israël, & dilexi eum] Cum puer esset Israël, dilexi eum. Prima ætas populi fuit in Ægypto, Ezech. xvi. 5. xxiii. 3.

Et ex Ægypto vocavi filium meum] Israël Dei filius, & quidem primogenitus, dicitur Exod. iv. 22. figura in hoc Christi. Vide quæ ad Matth. i. 25. & ii. 15. Ex Ægypto vocavi: id est, exire jussi. Notat hic Hieronymus quæ τυπικῶς [in figura] præcedunt in aliis, juxta veritatem & adimplentionem referri ad Christum.

2. Vocaverunt eos] Nempe Moses & Prophetæ alii ad pietatem.

Sic] Id est, tantò magis.

Abierunt à facie eorum] Terga obverterunt Prophetis, Ierem. ii. 27.

Baalim immolabant] Vt Beelphegori, Numerorum xxv. 3.

Et simulacris sacrificabant] Adolebant. Simulacris, id est, coram simulacris, ut Vitulo, Exod. xxxii. 4.

3. Et ego quasi nutritius Ephraim] In Hebræo, Ire feci Ephraim: id est, Sicut pueri docentur ire, sic ego illos ab initio formavi duxique.

Portabam eos in brachiis meis] In Hebræo: Portavit eos super brachiis suis. Nempe Moses fuit illorum quasi gerulus. Quod hic Mosi tribuitur, id alibi Deo, ut Deuteronomii i. 31. xxxii. 11.

Et nescierunt quòd curarem eos] Non satis intellexerunt hoc ideo tam studiosè à me fieri, ut eos ab idolis abducerem.

4. In funiculis Adam traham eos, in vinculis caritatis] Græci omnes אדם [Adam] hinc non ut nomen proprium sed ut commune accipiunt. Funes hominis, sive humani, sunt beneficia, quibus maximè solent attrahi homines.

Ero eis] Fui eis.

Quasi exaltans jugum super maxillas eorum] Vt qui jugum à collo trans maxillas amovet. יום non raro

vertitur per αἶψα, ἀπαἶψα, ἐξαἶψα, ἀφαιἶψα [tollere, auferre, eximere, detrahere]. Hæc nova est comparatio ab agricola sumpta, quæ liberationem ab Ægypto designat.

Et declinavi ad eum, ut vesceretur] Admovi eis vescenda, Manna scilicet & aves. נטה inter alia significat ἐπαγειν, παραβάλλειν [adferre, apponere], & sic vertitur. Beneficiorum commemoratio culpæ gravitatem ostendit.

5. Non revertetur in terram Ægypti] Iam non ultra recurret ad Ægyptum opis causâ, ut antehac fecit. Idem loquendi genus in eadem re suprâ viii. 13. Vide & vii. 11. ii Regum xvii. 4.

Et Assur ipse Rex ejus] Sed Assyrius erit Rex ejus. Vivet in Assyriorum ditione.

Quoniam noluerunt converti] Tanto scilicet tempore.

6. Cæpit gladius in civitatibus ejus] Cum maneret gladius in urbibus eorum: cum adhuc in bellis civilibus versarentur.

Et consumeret electos ejus] Et consumeret fortes ejus. Sic Chaldæus. בר Chaldaicè est vectis. eo nomine rectè veniunt qui armis rempublicam sustentant. Græci legerunt בירו [in manu ejus].

Et comedet capita eorum] Et comederet eos qui sunt à consiliis eorum, procerum præcipuos. Sic Chaldæus.

7. Et populus meus pendebat ad reditum meum] Tamen populus hæsitabat circa conversionem meam: id est, non poterat penes se constituere ad me esse redeundum.

Jugum autem imponetur eis simul] Sumsit יג pro jugo, ut & Chaldæus sumsisse videtur. Sed sensus videtur optimus, ad excelsum (id est, Deum) vocabunt eum (Israelem, de quo sermo) simul (Prophetæ omnes).

Quod non auferetur] Non extulit quisquam caput suum, ut arrectis auribus auscultaret.

8. Quomodo dabo te Ephraim?] Quomodo te tractabo pro istis meritis?

Protegam te Israël] Tradam te, nempe exitio. Symmachus hinc ἐκδώσας [dedent]. Nam מן, quod variè hinc vertunt Græci, est tradere, ut Gen. xiv. 19. ubi Græci παρέδωκε [tradidit]. Proverb. iv. 8.

Sicut Adama ponam te, ut Seboim] Sicut Seboim. Quæ urbes cum Sodomis funditus excisæ; sed maluit has nominare ex quibus nemo superstes fuit. Ostendit Deus quid pro meritis Israelitarum statuere de eis possit.

9. Conversum est in me cor meum] Nolo illas minas implere.

Pariter conturbata est pœnitudo mea] In Hebræo, Simul commotæ sunt pœnitentiæ meæ; id est, viscera commota sunt ad pœnitentiam: ἀνθρωποπάθεια [Attributio humanorum affectuum] satis frequens.

9. Non faciam furorem iræ meæ] Non agam summo jure.

Non convertar ut disperdam Ephraim] Non eò adducar ut Ephraim internecone deleam. Græci: ἵνα ἐγκαταλείπω τὴν ἐξ αὐτῶν τὸν Εφραίμ [non permittam deleri Ephraim].

Quoniam Deus ego, & non homo] Id est, multò hominibus clementior, Exodi xxxiv. 6.

In medio tui Sanctus] Id est, sanctificatus; cultu conveniente honoratus à majoribus vestris fui.

Et non ingrediar civitatem] Propterea non patiar ut urbs ulla vestrarum vi capiatur, sed efficiam ut editio fiat, ac sic homines servantur in vita.

10. *Post Dominum ambulabunt, quasi leo rugiet*] *Ambulant*; id est, Vbi iram meam ostendero, nempe per deportationem, vel tunc mihi pareant.

Quia rugiet ipse] *Cum rugiet ipse*. Repetit quod dixerat.

Et formidabunt filii maris] Id est, timeant me, qui se adventante Salmanasare ad oram maris Rubri receperint. Confer Esaiæ xi. 11. & ibi dicta.

11. *Et volabunt quasi avis ex Ægypto*] *Parveant quasi avis Ægyptia*, id est, ciconia. Hoc dicit propter eos Israëlitas qui ad Salmanasaris adventum se in Ægyptum receperunt, supra 1 x. 3.

Et quasi columba de terra Assyriorum] *Quasi columba Assyriaca*. Assyria plena columbis. Hoc dicit propter eos qui in regiones Assyriorum abducti sunt.

Et collocabo eos in domibus suis] Perstat in similitudine: nam & ciconia ad nidum suum redit, & columba ad columbarium. Inpletum hoc in Israëlitarum non multis, qui ad Deum conversi cum Iudæ tribu rediere: implendumque fuisset in pluribus, si plures se ad bonam mentem retulissent, ut dictum alibi. Vide supra 1. 11.

12. *Circumdedit me in negatione Ephraim*] Melius Hebræi hoc ad caput sequens referunt. Veritas rectè: *Circumvenit me mendacio Ephraim*. Egregia promissit, nihil præstitit.

Et in dolo domus Israël, Iudas autem testis descendit cum Deo, & cum sanctis fidelis] *Cum Iudas adhuc fortis esset cum Deo* (in Dei cultu), & fideliter cum sanctis (id est, Prophetis) ageret. Descriptio temporum Ezechiae, qui in Iuda cultum Dei restituit, Esaiæ, aliisque Prophetis fidem habens. Quo tempore corruptissimi erant Decem tribuum mores, Oseâ Rege frustra eos nonnihil corrigere conante.

C A P V T XII.

1. *Ephraim pascit ventum*] *Hiat ad ventum*; inania sequitur.

Et sequitur æstum] *Eurum*, qui in illis regionibus non modò non prodest sed & plurimum nocet.

Totâ die mendacium & vastitatem multiplicat] *Mendacium*, culpa Israëlitis; *vastitas*, pœna. *mendacium* jam exemplo ostendet.

Et fœdus cum Assyriis iniit] Quo tempore fœdere cum Assyriis inito tenebatur.

Et oleum in Ægyptum ferebat] Eodem tempore oleum, quod in terra Israëlitis præstantissimum, & munera alia mittit in Ægyptum, ut ope Ægypti ab Assyrio deficiat, 11 Regum xvii. 4.

2. *Iudicium ergò Domini cum Iuda*] *Etiam lis Domino cum Iuda*. Habeo, inquit Deus, & quod de Iuda querar. Nam quanquam idololatriam publicitus sustulit Ezechias, multa tamen vitia in populo manent. Vide Esaiæ xxi. 1.

Et visitabo super Iacob] Sed Decem tribus, quæ pars major posterum Iacobi, gravius puniam.

Iuxta vias ejus, & juxta adinventiones ejus

reddet ei] Tractabitur pro ingrato suo in Deum animo.

3. *In utero supplantavit fratrem suum*] Nempe Divinâ virtute, non suo ingenio, rationis adhuc exfors: ac jam tum omen accepit felicitatis fraternâ majoris.

Et in fortitudine sua directus est cum Angelo] Prævaluit Angelo.

4. *Et invaluit ad Angelum*] In Hebræo eadem verba repetuntur, ut ostendatur res esse magna, Genesios xxxi. 28.

Et confortatus est] *Quia roboratus erat à Deo*, nempe Angelorum Domino.

Flevit & rogavit eum] Quod ille Angelo, hoc vos Deo præstate.

In Bethel invenit eum] Eundem Angelum. *In Bethel*, ἐμφαλῶς [Effectè] dictum, id est, ubi vos contra Dei legem Vitulos colitis. Historia est Genesios xxxv. 8. 9.

20 *Et ibi locutus est nobiscum*] Ità & Chaldæus legit, qui hæc verba & præcedentia tribuit Israëlitis, quasi se defendentibus, quòd locum cultus sui Bethel posuissent. At uno puncto mutato Capellus vir eruditissimus sensum optimum fecit; *cum eo*, cum Iacobo nempe. Græci, πρὸς αὐτὸς [ad eos].

5. *Et Dominus Deus exercituum, Dominus memoriale ejus*] Id est, nomen ejus quo agnoscitur. Is Deus qui per Angelum se Iacobo patefecit, est longè potentissimus: nolite igitur potentiae ejus diffidere. nulla mala tanta sunt, de quibus vos liberare non possit.

6. *Et tu ad Deum tuum convertèris*] Quare & tu ad Deum tuum convertere, exemplo Iacobi.

Misericordiam & iudicium custodi] *Beneficentiam & innocentiam serva*.

Et spera in Deo tuo semper] Non est quòd ipsi diffidas dummodo tu officium facias.

7. *Chanaan*] Israël *Chanaanæo* est similis; de quo Homerus,

40 Δὴ τότε Φοῖνιξ ἦλθεν ἀνὴρ ἀπατήλια εἰδὼς, Τρώκτης.

[Indè venit gnarus fraudum vir origine Phœnix, Impostor.]

Et Philostratus ad Phœnicem, τὰς ἐμπορίας διαβέβληθε, ὡς φιλοχρήματοί τε & τρώκται [Circa commercia malè auditis, ut avari & fraudatores].

In manu ejus statera dolosa] Qui de re vendita plus pollicetur quàm revera exhibet.

50 *Calumniam dilexit*] *רשע* hic significat omne *πλεονέκτημα* [de alieno lucrandi studium], ut interpretatur Chaldæus.

8. *Et dixit Ephraim*] Attamen dixit Ephraim. *Dives effectus sum*] Quasi diceret,

Vnde habeas quæret nemo, sed oportet habere.

Inveni idolum mihi] Melius, *acquisivi mihi divitias*; id enim *יין* cum ista quam nos in textu habemus vocali significat: nec aliter sumsisse videntur Lxx, & Chaldæus.

60 *Omnes labores mei non invenient mihi iniquitatem quam peccavi*] Chaldæus *יין* sumsit pro eo quod plerumque *יונה* dicitur, quod est *tempus constitutum*, & *מנא* pro *luit*, ut Genes. xxxi. 37. quomodo & *כפר* sumsimus Daniel. ix. 24. Præterea tam Græci quàm Chal-

Chaldaeus legerunt יניקו [laboribus ejus] & לו [ipsi]. Sensus secundum Chaldaeum hic est: Omnes labore partae opes non restabunt ei in tempore quo luet peccata sua. Graeci propter subintelligunt, & עון à עוה derivant: πάντες οἱ πόνοι αὐτοῦ ἔχ' ἐνπεθήσονται αὐτῷ, δι' ἀδικίας αὐτοῦ ἡμαρτεν [omnes labores ipsius non reperientur apud ipsum, ob iniqua quae patravit].

9. Et ego Dominus Deus tuus ex terra Aegypti] Qui te eduxi ex terra Aegypti.

Adhuc sedere te faciam] Facerem? & est interrogantis. Post tot flagitia tua patererne te domi tranquillè vivere?

In tabernaculis] In aedibus vestris, quae ob veterem morem tabernacula vocantur.

Sicut in diebus festivitatis] Lætè & tranquillè, ut in festis diebus.

10. Et locutus sum super Prophetas] Et ego loquerer (Israëli) per Prophetas.

Et ego visionem multiplicavi] Multiplicarem: alia super alia visa ad vos mitterem.

Et in manu Prophetarum assimilatus sum] Et per Prophetas uterer similitudinibus? Ezechiel. xx. 49. quasi diceret: non amplius per figuras Propheticas verbis loquar, sed per res ipsas, quas sentietis.

11. Si Galaad idolum, ergo frustra erant] Si in Galaade idolum fuit, verumtamen frustra fuerunt qui illud idolum coluere, quia non potuere per idolum servari à manu Teglatphalafari, 11 Regum xv. 29.

In Galgal bobus immolantes] Est ἑκείθεν [Defectus] voculae cur. Sensus, Cur ergo adhuc Duæ tribus cultum illum Vitulorum imitantur in Galgale? Vide supra IV. 15. IX. 15.

Nam & altaria eorum] Galaaditarum.

Quasi acervi] Nempe lapidum.

Super sulcos agri] Qui congeruntur ab agricolis super sulcos. Sic & altaria illa jacent disiecta.

12. Fugit Iacob in regionem Syriae] Indignitatem culpae aggravat ex contrariis factis majorum in eisdem locis. In Hebræo est, Fugit Iacob agrum Syriae: id est, ex agro Syriae in illam Galaaditidem, Genesios xxxi. 21.

Et servivit Israël in uxorem, & in uxorem servavit] Cum servisset Israël (id est, Iacob pater vestrum omnium) pro uxore, & pro uxore servasset pecudes. Obiter Deus occasione Galaaditidis aliam adspargit exprobrationem. Iacob pro duabus uxoribus servavit Labani, & greges ejus pavit per annos quatuordecim: Vos autem Dei causâ nihil facere vultis.

13. In Propheta autem eduxit Dominus Israël de Aegypto] Cum Dominus per Prophetam (Mosem) Israël eduxisset ex Aegypto.

Et in Propheta servatus est] Tunc per Prophetam (alterum, Iosua scilicet) evasit Israël ex deserto, ac pervenit scilicet Galgala, ibique primum Pascha fecit, Iosuae v. Ex ipsis locis in quibus peccabatur veteres illis depromit historias, ut ostendat quantum à majoribus degeneraverint.

14. Ad iracundiam me provocavit Ephraim in amaritudinibus suis] Id est, Contrà agit Ephraim quàm Iacob, aut ille sub Iosua populus. amaritudines vocat facta impia. Graeci, ἐν τοῖς παραπικρασμοῖς [in amarificationibus] bene: subauditur enim ב [in] ante תמרורים. Possset etiam verti in cumulis, quomodo vox

hæc Hebræa sumitur Ierem. xxxi. 21. ut per cumulos lapidum altaria intelligamus,

Sanguis ejus super eum veniet] In Hebræo, Sanguinem ejus (ab eo fusum, id est, pœnam sanguinis) in ipsam deferet Deus: nam multos pios occiderant. Vide supra IV. 2.

Et opprobrium ejus] Probra quibus affecerunt Prophetas, supra xi. 1. 2.

Restituet ei Dominus suus] Reponet ei.

CAP V T XIII.

1. Loquente Ephraim] Olim cum in communibus conventibus, sive sub Iudicibus sive sub Rege Saule, Davide, Salomone loqueretur tribus Ephraim, viris & opibus pollens;

Horror invasit Israël] Cæteræ tribus cum magna reverentia eos audiebant, plurimumque tribuebant illorum sententiis. Confer Iobum xxix. 8. 9.

20 Et deliquit in Baal] Etiam vituli Hebræis vocantur interdum בעלים [Baalim], quia Deus tales imagines, contra Legem suam sibi factas, à se abalienat, neque pluris facit quàm eas quæ falsis numinibus excitantur.

Et mortuus est] Ideo mortuus est, id est, exitio additus; μετωνομία [Transnominatio] satis frequens.

2. Et nunc addiderunt ad peccandum] Procedunt in pejus.

30 Feceruntque sibi conflatile de argento suo, quasi similitudinem idolorum] Certum est כסף poni pro idolis 1 Samuel. xxxi. 9. 1 Paral. x. 9. 11 Paralip. xxiv. 18. Esaiæ x. 11. xlviii. 5. & Psalmis aliquoties; quibus in locis Graeci posuere εἰδωλον [idolum], alibi γλυπτόν [sculptile]. Sensus est: non contenti Vitulis, veteri peccato, fecere sibi etiam simulacra argentea, ad imitationem eorum quæ habebant profanæ gentes, formâ scilicet humanâ, quod hic addit Chaldaeus.

40 Factura artificum totum est] Nihil est in eo Divini: nihil amplius quàm materia & manupretium, Esaiæ xl. 18. 20. xli. 7. xlv. 12. 13. Ieremiæ x. 13.

His ipsi dicunt, Immolate homines vitulos adorantes] Duplex hic fuit lectio. Aquila legit יסקין; vertit enim καταφιλῶντες: id autem est venerationis signum exhibentes, quod Latine dici solet adorantes. Vide Iobi xxxi. 27. Verùm cum hic imaginum cultus à cultu Vitulorum apertè distinguatur, melior fortè erit lectio Lxx, ישקטון, id est, quiescant vituli: Satis diu vitulos sacrificavimus: majoribus victimis opus est. μόχοι γὰρ ἐκλεόπασσι [vituli enim defecere] habent Lxx, sensu paulum diverso, sed ita ut eos legisse ישקטון appareat.

3. Idcirco erunt quasi nubes matutina, & sicut ros matutinus præteriens] Non durabunt, ut supra.

Sicut pulvis turbine raptus ex area] Psalmo i. 4.

60 Et sicut fumus de fumario] Ἀπὸ καπνοδόχης, quomodo vertit Theodotion: Symmachus: ἀπὸ καταρράκτης. esse autem cataracten, ait Hieronymus, foramen in pariete fabricatum per quod fumus egreditur. Lxx verterunt ἀπὸ ἀκρίδων, decepti vocis ambiguo, quia ארכה, quod fenestram aut fumarium significat, mutatis vocalibus significat locustam. Ex hac

versione lectio altera fluxit vicinitate literarum corrupta, ἀπὸ δακρύων [à lacrymis], quæ in multis existat codicibus. Omnium harum varietatum meminit Hieronymus.

4. *Ego autem Dominus Deus tuus ex terra Ægypti*] Est iterum ἐλπίς [vocis Omissio], quæ suprà xi. 14. Verba hæc curtata ex Decalogi initio. Ante hæc verba quædam sunt posita in editione Lxx, quæ in antiquissimis exemplaribus non fuisse notat Hieronymus. Adeo veteres quædam in illis libris παραγραφαί [mendosæ scripturæ].

Et Deum absque me nescies] *Deum præter me non agnosceres*, id est, agnoscere non deberes: ut,

——— *At tu dictis, Albane, maneres.*

Et salvator non est præter me] *Quia nemo potest vos servare* (ab omnibus scilicet malis) *præter me.*

5. *Ego cognovi te in deserto, in terra solitudinis*] Cognoscere sæpe est diligere; sed tam Lxx quàm Chaldæus legerunt ירעתך, pavi te. Ibi scilicet ubi omnia deerant dedi tibi aquam potabilem, Manna, 20 aves.

6. *Iuxta pascua sua adimpleti sunt, & saturati sunt*] In Hebræo, *Iuxta pascua sua & saturati sunt, saturati sunt*: id est: ubi plenè saturati erant, velut oves in pascuis. Vide Deuteron. viii. 15. 16.

Et levaverunt cor suum] Idem sensus qui Deuteronomii xxxii. 15.

Et obliti sunt mei] Contrà quàm & ratio ferebat & Deus monuerat Deuteron. vi. 11. 12.

7. *Et ego ero eis quasi leæna*] *Tanquam panthera*: id 30 enim שׁחל tum hic tum suprà v. 14.

Sicut pardus] Pardus à panthera differt; Plinius viii. 17.

In via Assyriorum] Secutus est Lxx Senes, qui habent καὶ τὴν ὁδὸν Ἀσσυρίων. At Chaldæus & alii Interpretes non nomen volunt esse proprium אשור [Assur; Aschur], sed verbum, ut sensus sit, propter viam insidiabor: Qui mos pardo, Ieremiæ v. 6. Efficiam ut undique in insidias incidunt.

8. *Occurram eis quasi ursæ raptis catulis*] Bene sensus expressus est in Hebræo, *quasi ursus orbatus*. Hieronymus ad hunc locum: *Ajunt qui de bestiarum scripsere naturis, inter omnes feras nihil esse ursæ sævius cùm perdiderit catulos.* Sic & leænæ & tigridis descriptiones furentium ereptis catulis habes apud Poëtas.

Et dirumpam interiora jecoris eorum] In Hebræo, *Clausura cordis eorum*; id est, præcordia. Sensus est, *dispergam populum*: nam populus ut corpus, singuli ut membra.

Et consumam eos ibi quasi leo] *Faciam ut intereant multi.*

Bestia agri] Assyrius, fortis & immitis.

Scindet eos] Populum distrahet.

9. *Perditio tua, Israël: tantummodo in me auxilium tuum*] *Depressio tua*; id est, à te venit quod externis traderis: nam si in me sperasses, auxilio tibi fuisset. Hæc expositio maximè convenit Hebræis vocibus, & אֶהְיֶה [Ero], quod sequitur, cum his verbis connectit. eundem sensum habet Chaldæus.

10. *Vbi est Rex tuus? maximè nunc*] In Hebræo, *Rex tuus ubi?* Reges pluris fecisti quàm me: ubi nunc Regi suæ vires?

Salvet te in omnibus urbibus tuis] *Ergò servet te, cum omnibus urbibus tuis*, si potest: nam id de Regibus expectasti, i Samuelis viii. 20.

Et Iudices tui] Id est, Præfecti à Rege positi.

De quibus dixisti, Da mihi Regem & Principes] *Cùm Regem petiverunt, simul voluere & Præfectos regiones*: nam eos constituere inter jura est Regis, i Samuelis viii. 12.

11. *Dabo tibi Regem in furore meo*] *Dedi*, jam sæpius: id est, Iratus peccatis vestris sivi vos per seditiones ac cædes mutare Reges pro lubitu. Vide 11 Regum xv.

Et auferam in indignatione mea] *Per Assyrios.* Ità malè facta pejus dilabuntur.

12. *Colligata est iniquitas Ephraïm*] *Omnia simul mihi obhærent*, ut quæ in fasciculum constringuntur, nequid excidat.

Abconditum peccatum ejus] *Repositum*: ut id quod suo tempore reddi debet.

13. *Dolores parturientis evenient ei*] *Gravissimi cruciatus*: ὠδίνες, Matthæi xxiv. 8.

Ipsè filius non sapiens] *Quasi fœtus sibi non consulens*, neque ex utero erumpens. Vide Canticum viii. 14.

Nunc enim non stabit in contritione filiorum] *Alioqui non tam diu staret in loco unde erumpunt filii.* Id enim מִשְׁכַּר: 11 Regum xix. 3. ἀληγορία [Tecta locutio] significat Ephraïmum non sapere quòd tam diu differat pœnitentiam agere, ac sic semet eximere è calamitatibus.

14. *De manu mortis liberabo eos*] *Liberarem*, si pœnitentiam agerent. Hebræi, quia potentialem modum non habent, coguntur abuti futuro indicativi. *Pro mortis*, in Hebræo est מוֹת, Græcè ἄδς, *de manu sepulchri*, id est, de periculis ad sepulchrum ducentibus.

De morte redimam eos] *Redimerem*: id est, eriperem eos ab exitio.

Ero mors tua, ô mors] *Essem pestis tibi, ô mors*: id est, omnia mortifera exstinguerem, ut in Sennacheribi exercitu factum est postea.

Morsus tuus ero, Inferne] *Excidium tibi, ô sepulchrum.* Per sepulchrum hic intelligit fossam in quam toti populi conjiciuntur, ut sit in publicis cladibus.

Consolatio abscondita est ab oculis meis] *Est oppositum prioribus.* Nunc verò, cùm pœnitentiam agere tam diu vocati nolitis, nihil est quod me consolari possit, id est, iram meam sedare. sic vox hæc sumitur Esaiæ lvi. 6.

15. *Quia ipse inter fratres dividet*] *Quia ipse pro fratribus multiplicavit, supple peccata.* Plus peccavit quàm Iudas & Benjamin. Ità Chaldæus.

Adducet urentem ventum] *Orientalem*, qui pestifer illis in locis. simul ostenditur situs Assyriæ.

Domini] Deo immittente.

De deserto adscendentem] *Per Syriæ partem desertam*, i Regum xix. 15. nam hæc iter Assyrius in Samaritidem.

Et siccabit venas ejus, & desolabit fontem ejus] *Ventus enim ab Oriente erat adurens* (unde καύσων Græcis dicitur) ac proinde & exsiccans, Ezech. xvi. 10. xix. 12. Quid autem per hanc ἀληγορίαν [Tectam locutionem] significetur explicant sequentia.

Et ipse] Assyrius, qui per *ventum* illum intelligendus.

Deripiet thesaurum omnis vasis desiderabilis] *Rerum pretiosarum*. Ità hæ voces sumuntur 11 Paralipomenon xxxii. 27. xxxvi. 10. Danielis xi. 8. Nahumi ii. 9.

CAPVT XIV.

1. **P***ereat Samaria*] Chaldæus fortè rectiùs, *Rea est* 10 *Samaria*, gravium scilicet peccatorum.

Quoniam ad amaritudinem concitavit Deum suum] *Quasi à מרה* [*amaritie afficere*]. Meliùs alii à מרה, *quia rebellavit in verbum Dei*, Chaldæus. Lxx, *ὅτι ἀνέστη πρὸς τὸν Θεὸν αὐτῆς* [*quia surrexit adversus Deum suum*].

In gladio pereant] *In gladio peribunt*, pars scilicet eorum. Lxx, *ἐν ῥομφαίᾳ πεσῶνται αὐτοί* [*per romphæam peribunt ipsi*], nec aliter Chaldæus.

Parvuli eorum elidantur] *Allidentur* solo aut saxi, 20 *ut fit in crudeli victoria*. Psalm. cxxxvii. 8. *Homerus in re tali*:

——— καὶ νήπια τέκνα
βαλόμενα ποτὶ γαίῃ ἐν αἰνῇ θηϊότητι.

[——— illisq̄ue corpora terræ

Infantum, sævus dum concutit omnia Mavors.]

Et fætæ ejus discendantur] *Prægnantes ejus discinduntur*. Hoc etiam interdum à victoribus fieri docent nos historiæ.

2. *Convertere Israël ad Dominum Deum tuum*] 30 *Vel nunc post tanta mala, in exilio. Loquitur velut in re præfenti, ut & alii Prophetæ.*

Quoniam corruisti in iniquitate tua] *Vides enim in quanta mala incideris per idololatriam & alia crimina.*

3. *Tollite vobiscum verba*] *Afferte vobiscum* (ad Deum) *verba*, nempe ἐξομολογήσεως [*confessionis culparum*], ut rectè hic sumit Chaldæus.

Et convertimini ad Dominum] *Emendate vitam.*

Et dicite ei, Omnem aufer iniquitatem] *Id est, pœ-* 40 *nas has quas sentimus.*

Accipe bonum] *Acceptum habe id bonum* quod nunc facimus, planè quasi non peccassemus.

Et reddemus vitulos labiorum nostrorum] Sic legit & Chaldæus, non cum alio puncto, ut Lxx, qui καρπὸν χειλέων [*fructum labiorum*] dixere. Est locutio μάλα ἐμφατική [*valde Efficax*]. Non possumus in hoc exilio tibi offerre boves in sacrum εὐχαριστῶν [*ob gratias agendas*], sed pro bobus offeremus pia verba gratias suppliciter agentia.

4. *Assur non salvabit nos*] Non ampliùs dicemus Assyrium servatorem nostrum, ut olim, 11 Regum xvi. 7.

Super equum non adscendemus] Non implorabimus auxilia Ægypti, ut olim, 11 Regum xvii. 4. Describitur autem Ægyptus ex equitatu, quo maxime pollebat, Deuteronomii xvii. 16. Sic & Esaiæ xxx. 16.

Nec dicemus ultra, Dii nostri opera manuum nostrarum] Puto scripsisse Interpretem *operi*: ità enim est 60 in Hebræo & Chaldæo: Græci quoque habent τοῖς ἔργοις [*operibus*]. Non ultra imaginibus dabimus Dei nomen.

Quia ejus qui in te est misereberis pupilli] In Hebræo: *Quia penes te est misereri pupillorum*. Pupillos vocant eos, qui neque per se vires habent, neque patrem habent qui eos tueatur. Tales olim in Ægypto fuerant Hebræi cùm Deus eorum misertus. Pari in statu eadem ab ipsius bonitate expectant.

5. *Sanabo contritiones eorum*] *Sanabo conversiones eorum*: id est, ipsos conversos. Si ità se converterint ad vias rectas, ubi me deprecati fuerint, *sanabo eos*, id est, reducam eos ab exilio.

Diligam eos spontaneè] In Hebræo: *Diligam eos liberaliter*, id est, clementer. Multùm simile habent liberalitas & clementia, ut debita & peccata. ideo ex vicino transeunt vocabula.

Quia aversus est furor meus ab eis] *Quia aversus est furor meus ab eo*, supple *populo*: ממו: at Orientis codices habuerunt ממני, *à me*: *abiit à me ira*.

6. *Ero quasi ros Israël*] Puto scripsisse Interpretem, *Ero quasi ros Israël*: nam sic habet textus Hebræus, nec aliter Chaldæus. Lxx quoque, *ἐσομαι ὡς ῥόσος τῷ Ἰσραὴλ*. Faciam ut omnia eis floreat ut agri irrorati, Geneseos xxvii. 39. Esaiæ xxvi. 19. Michææ v. 7.

Germinabit sicut lilium] *Assurget sicut lilium*: nam פרח per ἀνατέλλειν [*sursum ire*] vertitur. Etiam per *ἐξανίστασθαι* [*assurgere*], Ezechielis vii. 10.

Et erumpet radix ejus ut Libani] *Iaciet radices ut* (arbores) *Libani*. βαλεῖ τὰς ρίζας, id est, erit in firmo loco positus.

7. *Ibunt rami ejus*] *Id est, latè se spargent. Per ramos progeniem intelligit.*

Et erit quasi oliva gloria ejus] Quæ & frondibus abundat & fructibus, Psalmo lxi. 10. זית [*Zaith*] *olivam* significat. Ammianus xxi. *Profecti exinde Zaitam venimus, locum qui Olea arbor interpretatur. Vocatur sic & fructus & oleum Arabibus; nec aliter hic cepit Chaldæus: vertit enim, Splendor eorum velut splendor lychni in Templo.*

Et odor ejus ut Libani] Rectiùs vertas, *ut thuris*: nam לבנון [*Lebanon*] utrumque significat, ut hic notavit Hieronymus, & montis mentio jam præcessit, & odori meliùs congruit *thus*; & sic accepit Chaldæus. Sensus est: *gratiosus erit apud omnes*. Sic contra fœtere dicuntur qui in odio sunt, Geneseos xxxiv. 30.

8. *Convertentur sedentes in umbra ejus*] Multi extranei, ut Ammonitæ, Moabitæ, Idumæi, sub eorum præsidio vivent, & ad Deum verum convertentur.

Vivent tritico] *Vivificabunt se ut triticum*. Triticum humo obrutum enascitur: ità ipsi ex calamitatibus se attollent. Rabbini hæc & sequentia ad tempus inter duas resurrectiones referunt. Kimchi hæc sequentibus annectens, ait, *eo tempore frumentum semel tantùm satum iri, pro omni tempore, quomodo vites.*

Germinabunt quasi vinea] *Feminæ erunt fœcundæ*, Psalmo cxxviii. 3.

Memoriale ejus sicut vinum Libani] *Nomen eorum suave erit omnibus; aut, ità sonabit ut clangor tubæ, cùm in Templo libatur vinum novum*: ità hic Chaldæus. Inter nobilia vina Berytium & Tyrium ponit Plinius, quòd indè advectarentur. Ad Libanum erat urbs Græcis *Ampeloëssa* dicta ob vini præstantiam; Plinius v. 18.

9. *Ephraim,*

9. *Ephraïm, quid mihi ultra idola?* In Hebræo, *ad idola, supple, currit?* Cum res ita se habeant, cur adhuc Ephraimitæ idola colunt? cur non ab eis discedunt?

Ego exaudiam] Idola non audiunt; nedum exaudiant.

Et dirigam eum ego ut abietem virentem] *Respiciam eum, & faciam ut arborem virentem.* בֵּרֶשׁ alii *buxum*, alii *cedri* dicunt genus esse, ut notavimus ad Esaiam xli. 19. Græci hîc ἀρκευδοῦν [juniperum] posuere.

Ex me fructus tuus inventus est] Apud me semper fuit operæ tuæ pretium.

10. *Quis sapiens & intelligit ista? intelligens, & sciet hæc?*] Ostendit paucos fore in Decem tribubus qui ista ita ut oportet sint consideraturi. bis idem dixit more Hebræo.

Quia rectæ viæ Domini] Consilia Dei & decreta interim æquissima sunt.

Et iusti ambulabunt in eis] Per ea iusti procedent inoffenso pede.

Prævaricatores verò corruent in eis] In omnia jam antè dicta mala incident ex iisdem decretis.

A D I O E L E M.

C A P V T I.

NOtat Hieronymus, qui in sua versione Hebræum codicem sequitur, aliter hos Prophetas in Græcis codicibus digeri, nempe in hunc modum: OSEE, AMOS, MICHÆAS, IOEL, ABDIAS, IONAS, NAHV̄M, HABACVC, SOPHONIAS, AGGÆVS, ZACHARIAS, MALACHIAS. Sentit autem idem Hieronymus, quia Ioëlis liber tempus prænotatum non habet, & Oseæ subiungitur fuisse eos συγχρόνως [coævus], quod & res in Ioële contentæ evincunt. Sed sicut Oseæ dicta præcipuè ad Decem tribus, ita Ioëlis ad duas reliquas maxime pertinent.

2. *Audite hoc senes*] Qui multa meministis.

Si factum est istud in diebus vestris, aut in diebus patrum vestrorum] Nempe simile quid tot malis quantam jam vobis prædicam.

3. *Super hoc filiis vestris narrate*] Per manus tradite hæc vaticinia, ut cum eventis postea comparentur.

4. *Residuum erucae comedit locusta*] *Comedet.* Proverbialis locutio. Sensus est, *Quos reliquerit Phul, eos Teglatphalasar occidet, aut abducat*: nam sub animalium vastantium nominibus denotantur exercitus, Ieremiæ li. 14. 27. Nahumi li. 15. 16.

Et residuum bruchi comedit rubigo] *Quos reliquerit Salmanasar eos occidet vel avehet Sennacheribus.* חֶסֶד, quod Lxx ἐρυσίχην, id est, *rubiginem*, vertunt, Chaldæus rectius (ni fallor) censet animalis esse genus, vertitque, שִׁמְשֹׁם, id est, *attelabum*: Est autem quiddam inter locustam & bruchum, modicis pennis, reptans potius quam volans, semperque subsiliens, & usque ad interitum cuncta consumens. Itaque חֶסֶד vertitur βεῖχῶν [bruchus] li Paralip. vi. 28. alibi ἀνῆλθῆς [locusta], Esaiæ xxxlii. 4. & infra li. 25.

5. *Expergiscimini ebrii*] *Ebriof.*

Et ululate] *Ejulate.* Respondet vox Hebræo, הִלִּיל.

Qui bibitis vinum in dulcedine] *Qui amatis bibere vinum.*

Quoniam periit ab ore vestro] *Fugit excisis vineis.*

6. *Gens enim adscendit super terram meam*] *Adscendet.* Sic & sequentia sume: & refer ad vastitatem illatam terris per Phulem & Salmanasarem. Ante ea

tempora in pace vixerant Tribus decem cum duabus, ut apparet li Paralipomen. xxviii. 10. 11. 12. 13. 14. 15. Itaque ex terris Decem tribuum vinum & esculenta perveniebant ad Duas tribus: quod cessavit per illam vastitatem, à qua & ipsa terra Duarum tribuum, ob vicinitatem, immunis planè esse non potuit.

Dentes ejus ut dentes leonis] Rapiditas significatur. pari imagine de Medis utitur Daniel vii. 5.

Et molares ejus ut catuli leonis] לִבְנֵי, quod hîc in Hebræo est, *leanam* potius significare videtur quàm *catulum leonis*: nam & Arabes sic sumunt, לִבְנֵי.

7. *Posuit vineam meam in desertum*] In locum vastum & infrugiferum.

Et ficum meam] Arborem.

Decorticavit] Sic & Chaldæus sumsit. Hebræa vox *spumam* significat, & sic videntur per similitudinem appellari *clavi arborum*, ut eos Plinius appellat.

Nudans spoliavit eam] Foliis, surculis, fructibus.

Et projecit] *Dejecit*, vigore absumto.

Albi facti sunt rami ejus] Detracto cortice.

8. *Accincta sacco*] Habitu lugubri.

Super virum pubertatis suæ] *Adolescens suæ.* Solent enim mariti à feminis magis amari quibus adolescentulis adhuc nuptæ sunt.

9. *Periit sacrificium*] Locutio ὑπερβολικὴ [Superjectiva], quæ significat magnam fuisse oblationum penuriam. Est autem מִנְחָה oblatio illa quæ fit ex simila, מִנְחָה Interpretibus: de quo vide dicta Levit. ii. & Marci ix. 49.

Et libatio] Ob vini inopiam.

10. *Elanguit oleum*] *Dissipatum est.* Quomodo מִלֵּךְ sumitur Threnorum ii. 9. *effluxit*, Chaldæus hoc loco.

11. *Plulaverunt vinitores*] *Ejulate.* Hoc referendum ad id quod post sequitur, *vineam confusa est.* Quæ in medio sunt ad agricolæ luctum pertinent.

12. *Malogranatum*] Malum Punicum etiam granatum suo ævo dictum testis est Plinius.

Quia confusum est gaudium à filiis hominum] *Ideo exaruit gaudium à filiis hominum.* Læticia enim hominibus ex victu & vino, Psalmo iv. 8.

13. *Accingite vos*] Nempe habitu luctuoso, ut supra 8. & jam sequitur.

Sacrificium & libatio] Vt suprâ 8.

14. *Sanctificate jejunium*] Indictitium.

Congregate Senes] Senatores.

15. *Quia propè est dies Domini*] Id est, excidium Templi, quod secuturum post deportationem Decem tribuum didicerant Sacerdotes ab Esaia.

16. *Coram oculis vestris*] *Nostis* in Hebræo, ut continuetur Sacerdotum planctus.

Lætitia & exsultatio] Frumentum & vinum, ut suprâ 11.

17. *Computruerunt jumenta in stercore suo*] Lege-
runt Lxx & Hieronymus פרות [jumenta]. Nos ha-
bemus פרות: id significat grana Chaldaicè. גרפתים,
quod alii *stercora* verterunt, alii *præsepia*, alii *glebas* ver-
tunt, alii *acervos* à verbo גרף, quod Hebræis, Chal-
dæis, & Arabibus est *convertere*. Sensus est, *Madore*
corrumpuntur grana in acervis suis quò congesta sunt,
nimirum ob causam quæ sequitur.

Demolita sunt horrea] Incensa igne hostico.

Dissipatae sunt apothecæ] *Demolita sunt magaria*, id
est, non horrea tantum, sed & villæ; quas Pœnis
dici non *magalia* sed *magaria* notat ad primum Ænei-
dos librum Servius: quod verum esse etiam in lin-
gua Hebræa apparet, Psalmo LV. 16. Iob. xviii. 19.
Villæ: nempe etiam in Iudæa. Ideo corrupta imbri-
bus frumenta, quia nihil erat in agris quo condi-
possent. Chaldæus refert hæc ad *corrupta vini dolia*,
nec satis apparet quomodo legerit.

Quoniam confusum est triticum] Ideo *fetuit triti-*
cum. nam יבש vicinam habet significationem cum
באש, quod redditur προσόζειν [malè olere] & σαπι-
ζειν τὴν ὁσμὴν [fetere], & cum בוש, quod vertitur
αἰχλύνεσθαι [pudescere].

18. *Quid ingemuit animal!*] *Quantopere ingemue-*
runt jumenta! Solet enim vox נהמה Hebræis, Chal-
dæis, & Arabibus plerumque, ubi nihil aliud addi-
tur, sumi pro equis, mulis, asinis.

Mugierunt greges armenti] Latine, *armenta buccera*.

Quia non est pascua eis] Terra scilicet. Ideo ge-
munt & mugiunt quia non inveniunt ubi pascantur,
attritis ab exercitu herbis omnibus.

Et greges pecorum disperierunt] In Hebræo: De-
solati sunt, id est, ad paucitatem redacti. צאן He-
bræis, ut *pecus* Latinis, dicitur propriè de ovillo &
caprugno genere.

19. *Ad te, Domine, clamabo*] Continuatur verba
quæ Sacerdotes dicent, terris circum vastatis.

Quia ignis comedit speciosa deserti] *Habitacula deserti*:
quomodo hic Chaldæus. מדבר, id est, *desertum*,
Hebræis & Chaldæis dicuntur *loca pascua*. *Habitacu-*
la ergò hic eadem quæ paulò antè *magaria*.

Et flamma succendit omnia ligna regionis] Omnes
arbores de quarum fructibus aut corticibus anima-
lia vivebant.

20. *Sed & bestiae agri*] Id est, feræ: hanc enim
significationem requirit vox שרה [agri] adjuncta
voce בהמות [animantia].

Quasi area sitiens imbrem suspexerunt ad me] Cla-
marunt ad me. ערי, quod hic est, propriè de cervis
dicitur, & per ἀλάλησις [Abusionem] de feris aliis.
Illud, *quasi area sitiens imbrem*, nescio unde irre-
pserit, neque enim in Hebræo est, neque in Græco,
neque in Chaldæo; neque in Commentariis hæc

refert Hieronymus. Fortè scriptum fuit, *sicut cerva*
sitiens imbrem. Confer Psalmum xlii. 1.

Quoniam exsiccati sunt fontes aquarum] *Rivi aqua-*
rum. Non mirum de rivis, si & flumina quondam
defecere, non epotantibus, ut puto, sed fontes
obstruentibus immensis illis sub Xerxe copiis.

Et ignis devoravit speciosa deserti] *Habitacula*, ut
modò diximus, id est, caulas & stabula, unde feræ
pasci solebant.

CAPVT II.

1. *Anite tubâ in Sion*] Hic prædicitur adventus
Sennacheribi, & obsidium Hierosolymo-
rum per eum factum. Clangi solet ad hostis adven-
tum, Ezechiel. xxxiii. 3. Oseæ v. 8.

Ululate] *Sonate taratantara*.

Conturbentur] *Contremiscant*.

Omnes habitatores terræ] Iudææ.

Venit dies Domini] *Dies* quidem *Domini*, sed non-
dum ille magnus, de quo infrâ iii. 1.

2. *Dies tenebrarum & caliginis, dies nubis & turbi-*
nis] Id est, tempus summarum calamitatum. Con-
fer viii. & xxix. Esaie.

Quasi manè expansum super montes, populus multus
& fortis] Quàm latè aurora se expandit super mon-
tes, tam latè se expandet Assyriorum exercitus.

Similis ei non fuit à principio] Ingens exercitus fuit
ille Assyrii. Vide i. Regum xix. 35.

3. *Ante faciem ejus ignis vorans: & post eum exu-*
rens flamma] Id est, quaquà ibit, omnia lucebunt
incendiis, Esaie ix. 18. x. 17.

Quasi hortus voluptatis terra coram eo, & post eum
solitudo deserti] Quæ terra ante ejus adventum erat
ut *hortus Hedenis*, ubi ille venerit, fiet desertissima.

Neque est qui effugiat eum] Ità omnia tenebuntur
ejus copiis.

4. *Quasi adpectus equorum, adpectus eorum*] Sæpe
& Græci & Latini virum fortem equo generoso
comparant, qui

Primus inire viam, & flavios tentare minaces

Audet, & ignoto sese committere ponto,

Nec vanos horret strepitus.

Et quasi equites sic current] Pedites ipsi erunt
velocissimi.

5. *Sicut sonitus quadrigarum super capita montium*
exsiliunt] Venient magno cum strepitu.

Sicut sonitus flammæ ignis devorantis stipulam] Aliâ
similitudine strepitum exercitus exprimit.

Velut populus fortis præparatus ad prælium] Hic כ
[velut] est, ut Hebræi loquuntur, כף אמונה [Caph ve-
ritatis]: incedent semper armati paratique prælio.

6. *A facie ejus cruciabuntur populi*] *Dolebunt populi*
illo veniente.

Omnes vultus redigentur in ollam] *In fuliginem olla*:
itâ Græci, id est, *qualis est olla*, ut Chaldæus bene
explicat. Metu nigrescunt vultus, Esaie xlii. 8.

7. *Sicut fortes current*] Vt qui nihil timeant.

Adscendent murum] Muros urbium multarum,
i. Paralipomen. xxxi. 1. Esaie xxxvi. 1.

Viri in viis suis gradientur] Pergent quò voluerint.

Et non declinabant à semitis suis] Nemo eos aver-
tere poterit.

8. *Vnusquisque fratrem suum non coarctabit*] Id est, Alter alterum non impediet in itinere: ita bene stru-ctis ordinibus incedent.

Singuli in calle suo ambulabunt] In suo ordine.

Sed & per fenestras cadent, & non demolientur] Ex Hebræo bene vertunt alii, *in gladios ruent, & non vulnerabuntur*: ita quippe armis muniti erunt. שלש gladius, 11 Paralipomen. xxi. 11. 10. xxxi. 1. 5. Nehem. iv. 23. secundum Græcos, qui & hîc ἐν τοῖς βέλαις [in tela]. צבא verò modò πλεονεκτεῖν [plus suo petere] vertitur, modò διακόπειν, ἐκτέμνειν [trans-verberare, excindere]. Est ergò hîc activum pro passivo, ut sæpe in talibus verbis.

9. *Vrbem ingredientur, in muro current*] In Vrbem (id est, adversus Vrbem) arma concrepabunt, & in mu-ros current, ut eos machinis verberent.

Domos conscendent] Testudine factâ, domos scili-cet in extremo urbium positas.

Per fenestras intrabunt quasi fur] Ex insidiis. Omni modo oppida capient.

10. *A facie ejus contremuit terra*] Sub pondere ar-morum.

Sol & Luna obtenebrati sunt, & stellæ contraxerunt splendorem suum] Fumus ex ruinis oppidorum, & pulvis à tanto exercitu excitatus, omnium siderum conspectum adiment. Simile, sed ex causâ alia, apud Ezechielem xxxi. 7.

11. *Dominus dedit vocem suam, ante faciem exerci-tûs sui*] Coram exercitu ipsius, nempe Sennacheribi. Edicta sua per eos tamquam apparitores suos exsecu-turus est, ut explicant sequentia.

Quia multa sunt nimis castra ejus] Vtcunque ingen-tia sunt ejus castra.

Fortia, & facientia verbum ejus] Vtcunque validus est ille exercitus, faciet quæ à Deo jussâ.

Quis sustinebit eum?] Quotusquisque evadet?

12. *Nunc ergò dicit Dominus*] Attamen ait Domi-nus. Ostendit adhuc aliquam esse spem evadendi.

In toto corde vestro] Seriò ac bonâ fide.

In jejunio, & in fletu, & in planctu] Ad significan-dum dolorem ex peccatis conceptum.

13. *Et scindite corda vestra*] Vitia indè abrumpite.

Et non vestimenta vestra] Id est, non tantùm ve-stimenta vestra, quod in luctu fieri solebat. Simile loquendi genus Geneseos xxxi. 28. & alibi.

Quia benignus & misericors] Exodi xxxiv. 6.

Et præstabilis super malitia] In Hebræo: *pœnitens de malo*, quod comminatus est scilicet, idque si ho-mo vitam in melius mutaverit.

14. *Quis scit*] Propheta loquitur, & spem metu miscet, nè aut securitatem foveat, aut veniæ despera-tione illos in luto relinquat. Vide 11 Reg. xix. 4.

Si convertatur & ignoscat] An pœnitentiâ ductus ignoscat. Locutio similis apud Ieremiam xvi. 11. 8.

Et relinquat post se benedictionem] Post illum, nem-pe exercitum hostilem, det nobis ut rursus terra fruges ferat.

Sacrificium & libamen Domino Deo vestro] Id est, Vnde Deo μαννά [placentas è simila] & libamen offeramus. Respicit ad ea quæ dicta sunt suprâ cap. 1. 9. 13.

15. *Canite tubâ in Sion*] Nam tubâ etiam convo-cabatur populus, Num. x. 7.

Sanctificate jejunium] Quod hîc monet Propheta, id secutus est Ezechias eo tempore de quo hîc agitur, 11 Reg. xix. 1. & sequentibus.

Vocate cœtum] Quàm maximè potestis: quod se-quentia latius explicant.

16. *Congregate populum*] Plebem.

Sanctificate Ecclesiam] Præparent se Levitæ, qui כהן [Cœtus] per excellentiam.

Coadunate Senes] Tum illum summum Senatum, tum illos qui urbibus singulis præsident.

Congregate parvulos] Mos is erat illarum gentium. Judith iv. 7. nec id mirum, cùm & pecudes à pa-bulis tali tempore abstinerentur, Ionæ iii. 7. Ju-dith dicto loco.

Et sugentes ubera] Etiam sugentes ubera.

Egrediatur sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo] Secubatio conjugum ab antiquo comes jejunii, Exodi xix. 15. 1 Corinth. vii. 5.

17. *Inter vestibulum & altare plorabunt Sacerdotes ministri Domini, & dicent*] Plorent & dicant. אולם [vestibulum] hîc intellige locum illum quò descende-batur ex Basilica Sacerdotali, unde non longè erat altare holocaustorum. Convenit piis dolorem suum testari super peccatis populi.

Nè des hereditatem tuam in opprobrium] Populum tibi peculiarem.

Vt dominantur eis nationes] Illi qui sibi deos fa-ciunt.

Quare dicunt in populis] Dicerent.

30 *Vbi est Deus eorum?*] Psalmo cxv. 2. Vbi ille Deus quem à se unis nosci & coli jactabant?

18. *Zelatus est Dominus terram suam*] Id est, Si hæc faciatis, jam non ultrâ inultam patietur Domi-nus injuriam populo suo factam.

Et pepercit populo suo] Parcet Hierosolymitanis, & iis qui Hierosolyma refugient, ut per eos rursus terra colatur.

40 19. *Et respondit Dominus*] Respondebit per Esaïam, 11 Regum xix. 21. & sequentibus; Esaïæ xxxvii. 21.

20. *Et eum qui ab Aquilone est procul faciam à vo-bis*] Assyrium. Sic & Chaldæi Aquilonares Hebræis dicuntur: nam צפון propriè est Ventus inter Septen-trionem & Ortum, vertiturque & ἀπηνώτης [Subso-lanus], ut alibi diximus. Assyria Chaldæâ remotior, sed in eadem cœli regione.

Et expellam eum in terram inviam & desertam] Im-pellam eum (ad ruinam scilicet) in ipsa illa terra vasta atque desolata, per ipsum.

50 *Et faciem*] Cadentium illo malo θελάτω [Divi-nitus immisso], de quo vide 11 Regum xix. 35. Esaïæ xxxvii. 36.

Contra mare Orientale] Versus Asphaltiten, conver-tam scilicet; ut ostendam illos Sodomorum habita-toribus nihilo fuisse meliores.

Et extremum ejus ad mare novissimum] Iacebunt obversi terga mari Syriaco, quod הַמֶּלֶךְ [posticum] dicitur Hebræis, Deuteronomii xi. 24. xxxiv. 2. nempe ut eò effluat eorum cruor, & sic Iudæa pur-getur.

Et adscendet fœtor ejus, & adscendet putredo ejus] Inficiet diu cœlum, Esaïæ xxxiv. 3.

Quia superbe egit] Adversus Deum, 11 Re-gum

gum XIX. 22. Esaiæ xxxvii. 22. Iobi i. 21. i Mac-
cabæorum vii. 41.

21. *Nolite timere terra*] Popule Iudaice, ut supra.
Loquitur quasi rebus illis post cladem Sennacheribi
interesset, ut sæpe Prophetæ.

Quoniam magnificavit Dominus ut faceret] Res
magnas agendas suscepit.

22. *Nolite timere animalia regionis*] Cervi, ca-
preæ, & feræ similes. Vide supra i. 20.

Germinaverunt] *Herbescunt.*

Speciosa] Pascua.

Deserti] Vide supra i. 20.

Quia lignum attulit fructum suum] Arbores omnis
generis sua poma ferunt.

Ficus & vinea dederunt virtutem suam] Divitias
suas.

23. *Dedit vobis doctorem iustitiæ*] Esaiam.

*Et descendere faciet ad vos imbrem matutinum & se-
rotinum*] Sementis & messis tempore commodas
dabit tempestates, Deuteronomii xi. 14. Prover-
bior. xvi. 15. Ieremiæ v. 24. Oseæ vi. 3.

24. *Torcularia vino & oleo*] Vox Hebræa *trapetis*
non minus quam *torcularibus* convenit.

25. *Et reddam vobis annos*] Compensabo bonis
annis illos annos malos.

Quos comedit locusta, bruchus, & rubigo, & eruca
Attelabus & eruca. His quatuor animalibus vastan-
tibus denotari Phulem, Teglatphalasarum, & Sal-
manasarem, & Sennacheribum diximus supra.

Fortitudo mea magna, quam misi in vos] Exercitus
meus magnus. Ità explicat quod obscure dixerat:
meus, id est, quibus ego usus sum, ut supra i. i.

26. *Comedetis vespentes*] Comedetis comedendo, id
est, quantum lubet.

Et laudabitis nomen Domini Dei vestri] Gratias
agendo.

Et non confundetur populus meus in sempiternum
עוֹלָם, id est, per longum tempus, quamdiu vivet
Ezechias. עוֹלָם Hebræis sæpe unius hominis vita.

27. *Quia in medio Israël ego sum*] Præsentiam au-
xilii hoc significat; Matth. xviii. 20. Lucæ xxi.

27. Sic & Psalmo xlvii. 6. & alibi passim.

Et non amplius] Nemo alius.

28. *Effundam Spiritum meum super omnem carnem*
Id est, super multos, non super Esaiam solum, i. Re-
gum xxi. 10. Esaiæ xxi. 10.

Et prophetabunt filii vestri] Vt filii Esaiæ vii. 18.

Et filia vestra] Etiam feminis id donum dabitur,
Esaiæ vii. 3. i. Regum xxi. 14.

Senes vestri somnia somniabunt] A Deo immissa, 50
ut olim Iosepho.

29. *Sed & super servos meos & ancillas in diebus
illis effundam Spiritum meum*] In Hebræo non est
meos: & sensus est, Etiam iis qui vilissimi videbun-
tur impartiar, si non Prophetiam & somnia, certè
motus quosdam extraordinarios atque cœlestes. He-
bræi *Spiritum sanctum* solent usurpare de dono in-
fra Prophetiam; sed in discrimen neque in Veteris,
neque in Novi Testamenti libris perpetuum est.
Hæc omnia multò quam tunc excellentius impleta
in Ecclesia Christiana, ad quam hæc optimè aptat
Petrus Actorum i. i.

30. *Et dabo prodigia in cælo & in terra, sanguinem,*

& ignem, & vaporem fumi] Solent magnas rerum
conversiones præcedere cometæ, gladii ardentes,
aliæque signa ejusmodi. Agitur autem hic de adven-
tu Nabuchodonosori, qui Iudæam sanguine inunda-
vit; incensis autem urbibus, vicis, & villis, cuncta
implevit igne & fumo, Esaiæ xxxi. 13. Threno-
rum i. i. 5. & passim alibi.

31. *Sol convertetur in tenebras*] Nempe propter
fumum illum undique surgentem. Vide supra i. 10.
10 & ibi dicta.

Et Luna in sanguinem] Luna sanguinolenta ap-
parebit, propter multum sanguinem ex solo in æ-
rem attractum, quâ de causâ & sæpe sanguis pluif-
se visus.

Antequam veniat dies Domini magnus & horribilis
Excidium Templi & Urbis per Chaldæos. Paria
verò aut majora præcesserunt excidium per Roma-
nos factum, de quo Christus & Apostoli.

32. *Et erit, Omnis qui invocaverit nomen Domini
salvus erit*] Id est, vitam suam servabit. Quod egre-
giâ figurâ denotat Ezechiel ix.

Quia in monte Sion & in Ierusalem erit salvatio
Id est, Quidam excidio erunt superstites, & captivi
avehantur; ut ostendunt quæ sequuntur i. i. 1. ea
enim verba cum his cohærent.

Et in residuis quos Dominus vocaverit] Nempe in illis
residuis quos Deus ad id destinaverit. Ità Chaldæus.
1 [&] sæpe est ἐξηγητικόν [explicativum præceden-
tium]. קר pro destinare, Ieremiæ xxxi. 23.

C A P V T III.

1. *Quia ecce in illis diebus, & in tempore illo*] *Ve-
rum ecce.* Nam כֵּן sæpe est *sed.* Cohærent
hæc, ut dixi, cum superioribus. Reticuit καὶ ἐν φη-
μισμὲν [Mollioris locutionis causâ] fore ut illi residui
aveherentur; satis autem ostendit nunc cum reditu-
ros dicit.

Cum convertero captivitatem Iuda & Ierusalem] *Fe-
cero reverti captivos.* locutio eadem Psalmo lxxxv. 1.
cxxxvi. 1. Ieremiæ xxxiii. 26. xlviii. 46. Eze-
chiel. xxix. 14. xxxix. 25. & alibi sæpe.

2. *Congregabo omnes gentes*] Eas scilicet quæ po-
pulum meum malè tractarunt, non ob peccata, pro-
pter quæ ego id permisi, sed odio mei, ac religionis
a me traditæ.

Et deducam eas in vallem Iosaphat] Sic & Lxx, εἰς
τὴν κοιλάδα Ἰωσαφάτ. At Theodotio, εἰς τὴν χώραν
τῆς κρίσεως [in locum Iudicii] nec alio sensu Chaldæus,
in vallem divisionis iudicii: id est, ubi cuique pro me-
ritis pœnæ distribuentur. יְהוֹשָׁפָט [Iehoschaphat] signi-
ficat Iudicium Divinum; יְהוֹשָׁפָט, ut exponit Salo-
mon Iarchi. Solent autem iudicia Divina ad instar
humanorum depingi. In humanis iudiciis sedent
in loco sublimi Iudices; rei stant in loco inferiori,
qui vallis ob similitudinem dicitur.

Et disceptabo cum eis] Causas exigam cur id fe-
cerint.

*Quos disperserunt in nationibus, & terram meam
diviserunt*] Non Assyrii tantum & Chaldæi, sed &
viciniores quidam populi, illorum freti auxilio, Ie-
remiæ xlix. 1.

3. *Et super populum meum miserunt sortem*] Vt de
Sff 2 capti-

captivis fieri mos erat. Indè illud apud Virgilium, — Excipiam sorti. Vide quæ diximus libro tertio de Iure Belli ac Pacis, cap. vi. §. 14.

Et posuerunt puerum in prostibulo] In Hebræo: *Dederunt filios pro meretrice*. Ità enim illud *ו* [*pro*] interpretandum indicat membrum sequens. Sensus est: *pueros Iudæos donarunt meretricibus vice pecuniæ*, ut Phædria Eunuchum Thaidi.

Et puellam vendiderunt pro vino ut biberent] Vilissimo pretio.

4. *Verum quid mihi & vobis, Tyrus & Sidon, & omnis terminus Palæstinorum?*] In Hebræo: *Quid vos mihi?* id est, Cur mihi molesti estis? Vide quæ ad Matthæi viii. 29.

Numquid ultionem vos reddetis mihi? & si ulciscimini vos contra me?] Hic ponenda interrogatio; & si pro an, ut sæpe apud hunc interpretem. Sed sensus videtur esse: *An hanc vos vicem mihi rependitis? & hoc mihi redditis?* nempe pro tot in vos collatis beneficiis.

Cito, velociter reddam vicissitudinem vobis super caput vestrum] Ego verò, cum, sine ulla accepta injuria, tam malè tractaveritis populum meum, vobis vicem reponam, & quidem brevi. Vide Esai. xxi. Ezechiel. xxv. xxvi. xxvii. xxviii.

5. *Argentum enim meum & aurum tulistis, & desiderabilia mea & pulcherrima intulistis in delubra vestra*] *חמרים* sunt res pretiosæ, ut diximus Oseæ xiii. 15. Ità hic appellat Deus non quæ Templi erant, & Babylonem avecta sunt, sed ea quæ erant populi sui, & à Chaldæis, captâ Vrbe, vicinis vendita sunt. Sic & modò sibi dixit factam injuriam quæ populo suo facta erat.

6. *Vendidistis filiis Græcorum*] Quibus magnum ab omni ævo cum Phœnicibus commercium, Ezechielis xxvi. 13.

Vt longè faceretis eos de finibus suis] *ע'פ' ע'זאגאג'ס* [*sub lege deportandi*], quò minor esset facultas eos redimendi.

7. *Suscitabo eos de loco in quo vendidistis eos*] Per Alexandrum ejusque Successores, qui in gratiam Iudaicæ gentis multos Iudæos in Græcia servientes libertati reddiderunt. Demetrius apud Iosephum xiii. 5. *Καὶ Ἰουδαίων τὴν αἰχμαλωσίαν ἐνταῦθα καὶ δαλεύοντες ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἀφίμῃ ἐλευθέρους* [*Iudæorum eos qui bello capti in terris nostris serviunt, dimitto liberos*]. Si miles historias attulimus libro tertio de Iure Belli ac Pacis, cap. ix. §. 2. in textu & annotatis.

Et convertam retributionem vestram in caput vestrum] Pœnas vobis reponam, quod explicant sequentia.

8. *Et vendam filios vestros & filias vestras in manibus filiorum Iuda*] Nempe cum Gaza, Sidon & Tyrus captæ ab Alexandro.

Et venundabunt eos Sabæis] Arabibus. Genes. x. 7.

9. *Clamate hoc in gentibus*] Vt norint quid futurum sit.

Sanctificate bellum] *Præparate*. Similitudo à sacrificiis, quæ multæ egent præparationis; Ieremiæ vi. 4. Li. 28.

Suscitate robustos] Quasi dicat, Frustra erunt omnia.

Ascendant] In prælium.

10. *Concidite aratra vestra in gladios*] Virgilius Georgicon i.

Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem.

Infirmus dicat, Quia fortis ego sum] Etiam infirmi numerum augeant, quasi aliquid possent.

11. *Omnes gentes de circuitu*] Omnis vis Asiæ.

12. *Ascendant gentes in vallem Iosaphat*] *Iudicii Divini*, ut suprâ diximus. *Ascendant*, nempe ut qui in subterraneis carceribus tenentur.

10 13. *Mittite falces, quoniam maturavit messis*] Hic Deus Macedonas, tanquam judiciorum suorum ministros, alloquitur. Sic alibi Deus inducitur Chaldæis & Medis præcepta dans. Sicut falce ager demetit, ità gentes gladio. Videtur præcipuè respici prælium ad Arbela.

Plenum est torcular] Nempe uvis. Sic campi pleni militibus ex omni Asia.

Exuberant torcularia] *Exundent*, id est, multus fundatur sanguis; Qui cum vino comparari solet, 20 Esaiæ lxi. 3.

Quia multiplicata est malitia eorum] Ità meruere illæ gentes.

14. *Populi, populi in valle concisionis*] *Ad vallem concisionis*, supple, *ite*: in planitiem ad Gaugamela. *Iuxta est dies Domini*] Ultio Divina.

15. *Sol & Luna obtenebrati sunt, & stellæ retraxerunt splendorem suum*] Fumante Persepoli. Vide quæ suprâ ii. 10. 31.

16. *Et Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit vocem suam, & movebuntur cæli & terra, & Dominus spes populi sui, & fortitudo filiorum Israel*] Hæc referenda censeo ad victorias Iudæorum de Antiochi Ducibus. Hoc ingens Dei beneficium prædicatur & Esaiæ lxi. 6. *Indignationem Dei id vocat Ezechiel xxxvi. 18. & commotionem magnam super terram, 19. qui & ignem & sulphur super Antiochi milites pluissè dicit. Commotum cælum, id Angeli Daniel. xii. Esaiæ lxi. 9.*

17. *Et scietis quia ego Dominus Deus vester*] Experimento hoc sentietis.

Et erit Ierusalem sancta, & alieni non transibunt per eam amplius] Hostili exercitu. Simile loquendi genus Esaiæ lxi. i.

18. *Stillabunt montes dulcedinem*

— *Sudabunt roscida mella.*

Et colles fluent lacte] Præ pecoris abundantia & succulentia.

Et per omnes rivos Iuda ibunt aquæ] Populus ab hoste liber, & in magno otio fossas oblimatas deterget, & novos faciet aquæ ductus; altæ pacis opera. 50 Vide Ezechiel. xlv. i.

Et fons de domo Domini egredietur, & irrigabit torrentem spinarum] Irrigabit vallem Sittim. Sic Chaldæus: & addit Hieronymus sic appellari locum non longè à mari Mortuo. Vnde apparet describi hic aquæductum eundem quem Ezechiel è Templo deducit ad mare Mortuum, & ultra, xlv. i. ab initio ad 12.

19. *Ægyptus in desolationem erit*] Diripiente eam Antiocho, Daniel. xi. 40. 42. 43,

60 *Et Idumæa in desertum perditionis*] Vastantibus eam Maccabæis: Iosephus xii. 11. 12. Confer Esaiæ lxi. .

Pro eo quod iniquè egerint in filios Iuda, & effuderint sanguinem innocentem in terra sua] Nam Iudæa modò à Syriæ Asiæque modò ab Ægypti Regibus fuit vexata: quod significant decem Cornua apud Danielelem. Idumæi autem plerumque Iudæorum oppressoribus se aggregabant.

20. Et Iudæa in æternum habitabitur] Per longum tempus in pace erit.

Et Ierusalem in generationem & generationem] Per aliquot hominum ætates.

21. Et mundabo sanguinem eorum, quem non mundaverunt] נקה hoc loco est *ulcisci*. Græci ἐκζητήσω [requiram]: nec aliter Chaldæus & Syrus. Vertitur & ἐκδικεῖν [ulcisci] Zachar. v. 3. Sensus est, quem pulchrè expressit Chaldæus: *Siquis adhuc erit Iudæorum sanguis effusus quem ultus nondum fuero, etiam hunc ulciscar*: Vt in Ammonitas & Moabitas. Vide Iosephum dicto loco.

Et Dominus commorabitur in Sion] Cultus Dei manebit Hierosolymis.

A D A M O S V M.

C A P V T I.

I. **V** Erba Amos] Inscriptio hæc & aliarum Prophetiarum facta est non à Prophetis, sed à Senatu magno, qui Prophetarum scripta colligebat, & prænotabat tempora. Ostendit hoc mentio *terræmotus*. Nomen est אָמוֹס planè diversum ab אֲמֹס, quod nomen patri Esaiæ, quanquam Latine pari modo scribatur.

In pastoribus] Vide infra vii. 14. Tale illud Hesiodi de se,

Ἄρνας ποιμαίνοντ' Ἐλικῶν ὁ ὑπὸ ζαθέοιο.

[Quà se Helicon subicit, pascentem molliter agnos.]

Pro נקרים [pastoribus] Lxx legerunt נקרים, & vertunt ἐν Νάκκαρεῖμ [in Naccarim], pro quo ἐν Ἀκκαρεῖμ in quibusdam libris scriptum est.

De Thecæ] Qui tractus sex millibus à Bethleemo absitus, continuus est cum maximo deserto quod Arabiam transit, ut notat hic Hieronymus.

In diebus Osia Regis Iuda] Qui Azarias scribitur in Regum libris.

Et in diebus Ieroboam, filii Ioas Regis Israël] Illius Ieroboami, cujus tempore & Osees vaticinatus fuit; & cujus historia i Regum xiv. 23.

Ante duos annos terræmotus] Eum terræmotum & Hebræi scriptores, & ter Hieronymus, id est, hoc loco, ad vi. Esaiæ, & ad iv. Zachariæ, ait evenisse eo ipso tempore quo Rex Osias, ob attentata munera Sacerdotalia, leprâ percussus est. Accedit Iosephi auctoritas Antiq. ix. 11. Μεταξὺ τῶν σεισμῶν ἐκλήνησε τὴν γῆν μέγας καὶ διασάντης τῆς ναῦ, φέγγῃ ἤλικ λαμπρὸν ἐξέλαμψε, καὶ τῇ τῆ βασιλείας ὧσφι προσέπεσεν, ὡς τῷ μὲν εὐθέως λέπραν ἐπιδραμεῖν, πρὸς τὴν πόλεως, πρὸς τῇ καλεσμένῃ Εὐρωγῇ τῆ ὁρῆς ἀπορραγῆναι τὸ ἡμισὶ τὸ κατὰ τὴν δυσμὴν, καὶ κυλιθεῖν τέσσαρας σταδίους ἐπὶ τὸ ἀνατολικὸν ὅρῃ σῆναι, ὡς τὰς τε παρὸς ἐμφραγῆναι, καὶ τὰς παραδείους βασιλικὰς [Interea ingens motus terram concussit, & scisso Templo splendida lux Solis emicuit, & in Regis faciem incidit, ita ut statim eum invaderet lepra. Ante urbem verò ad eum locum qui Rima montis dicitur fracta est pars dimidia, quæ ad Occidentem erat, & voluta per stadia quatuor ad Orientalem montis partem constitit, ita ut & viæ obstruerentur & horti Regis].

2. Dominus de Sion rugiet, & de Ierusalem dabit

vocem suam] Locutio eadem quæ Ioël. i. 16. Sic & Ieremiæ xxv. 30. Ira Dei his verbis significatur.

Et luxerunt speciosa pastorum] Pascua. Ioël. i. 22.

Et exsiccatus est vertex Carmeli] כַּרְמֶל [Carmel] generaliter dicuntur loci consiti. Speciatim duo loca sic dicuntur; alter ad mare, ubi vixit Elias; alter in quo habitabat Nabal: & hunc hic intelligendum putat Hieronymus, quia propior erat deserto, & pastoribus ob id notior. Sæpe siccitas causam dat cur moveatur terra, ut notatum Aristoteli. eadem agris causa sterilitatis. Plinius ait *nunquam urbem Romam tremuisse, ut non futuri eventus alicujus id prænuntium esset*.

3. Super tribus sceleribus Damasci, & super quatuor non convertam eum] Non revocabo hoc, nempe quod decrevi. Chaldæus sensum expressit, *non parcam eis*. Quia toties iniquè agunt, minas meas exsequar.

Eò quod triturerint in plaustis ferreis Galaad] Hazaele Rege, qui terram Galaad invasit, i Regum x. 33. tam crudelis victor ut & infantes dissecaret, i Regum vi. 11. 12. Pro plaustis ferreis dixit Theodotion rotis ferreis. Lxx, ἐν ὀπίσσι σιδηροῖς [ferreis ferris]. Explicat autem hoc Hieronymus, dicens *plaustri fuisse genus quod rotis subter ferreis atque dentatisolvebatur, ut excussis frumentis stipulam in areis contereret, & in cibos jumentorum propter fæni sterilitatem paleas comminueret*. Varro de R. R. *Espectis in aream excuti grana; quod fit apud alios jumentis junctis ac tribulo: id fit è tabula lapidibus aut ferro exasperatâ, quæ imposito aurigâ, aut pondere grandi trahitur jumentis junctis, ut discutiat è spica grana: aut fit ex assibus dentatis cum orbiculis, quod vocant plostellum Phœnicum*.

4. Et mittam ignem in domum Azaël] In palatia structa ab Azaele. Simile Ierem. xlix. 27.

Et devorabit domos Benadad] Ejus qui successit Hazaeli patri suo, i Regum xiii. 3. Græci pro 7 legerunt 7 in hoc nomine, ut & nos alibi notavimus, & hic Hieronymus.

5. Et conteram vectem Damasci] Id est, portas quæ vectibus claudi solebant.

Et disperdam habitatorem de campo Idoli] הַמְּקוֹם הַזֶּה [Planities vanitatis] vocabatur is locus Hebræis; Syris verò שַׁמַּיָּה הַמְּקוֹם [Planities Solis], quæ Ἡλίου-πολις Græcis. Vide Ptolemæum in Syria.

Et tenentem sceptrum de domo voluptatis] De domo Heden, qui Παράδεισος [Paradisus] eidem Ptolemæo.

Et transferetur populus Syriae Cyrenen] קר esse non Cyrenen, sed partem Albaniae aditum Cyrrhoamni, diximus ad 11 Regum xv. ex quo loco discimus quae hic de Damasco vastata, & de Syrorum Damascenorum deportatione dicuntur, impleta per Teglatphalasaram.

6. *Super tribus sceleribus Gazæ*] A Syris Damasce- nis ad Palæstinos transit.

Eò quòd transfulerint captivitatem perfectam, ut concluderent eam in Idumæa] Captivitatem pacificam, ut eos traderent Idumæo. Cum Sennacheribus Iudæam invasit, multi ad primum ejus adventum in vicinas regiones se recepere, ut apparuit Esaia xvi.

4. Philistini hos Iudæos, qui nihil ipsis nocuerant, non ut supplices protexerunt, sed quasi bello captos vendiderunt Idumæis.

7. *Et mittam ignem in murum Gazæ*] Hæc quæ prædicuntur de urbibus Philistinorum, impleta sunt per Ezechiam 11 Regum xvi. 11. 8. Prædicatur idem ab Esaia xv.

8. *Peribunt reliqui Philistinorum*] Per Assyrios, Esaia xx.

9. *Eò quòd concluderint captivitatem perfectam*] Pro captivis habuerunt quibuscum pacem habebant, ut supra.

Et non sint recordati federis fratrum] Solomonis & Hiram. nam fœderati inter se fratres vocabantur, 1 Regum ix. 13.

10. *Et mittam ignem in murum Tyri*] Multæ partes urbis incensæ ignitis jaculis Chaldæorum; Ieremiæ xxv. 22. Ezech. xxvi. xxvii. xxviii. ubi dicta vide.

11. *Eò quòd persecutus sit in gladio fratrem suum*] Iacobi posteros, qui frater Esavi. hinc & posteri fratres dicuntur, Deuteron. xxiii. 7. Factum hoc eo tempore cum Syri obsederunt Hierosolyma, 11 Regum xvi. 5.

Et violaverit misericordiam ejus] Id est, omnem misericordiam erga Iudæos exstinxerit.

Et tenuerit ultra odium suum, & indignationem suam servaverit usque in finem] Pertinax in odio, ut Esavus, Genes. xxvii. 41.

12. *Mittam ignem in Theman, & devorabit aedes Bosræ*] Per Sennacheribum. Theman & Bosra urbes nobiles Idumææ, Genes. xxv. 15. Ieremiæ xxv. 23. Esaia lxi. 11. 1.

13. *Eò quòd dissecuerit prægnantes Galaad*] Idem est quod dicitur Ierem. xlix. ubi dicta vide.

14. *In muro Rabba*] Quæ Rabbathanman Polybio. Vide Ierem. xlix. 2. Ezech. xxv. 5.

15. *Et ibit Melchom in captivitatem*] Idolum ipsorum Moloch dictum. Id hic & Ierem. xlix. 1. dicitur Meloch ipsorum, ut infra Moloch vester, v. 26. Captis urbibus, capientur & dii, Ieremiæ xlix. 3.

Et principes ejus simul] Sacerdotes. Ita Lxx.

C A P V T II.

1. *Super tribus sceleribus Moab*] Apparet hæc co- hære cum superioribus.

Eò quòd incenderit ossa Regis Idumææ usque ad cinerem] Cur quod hic tangitur non idem censendum sit cum eo quod habuimus 11 Regum iii. 27. diximus illo loco. שיר, quod & סיר, Esaia xxxiii. 12.

est calx potius quam cinis. Et si Chaldæo Interpreti credimus, Moabitæ ossibus Regis Idumæi usi sunt pro calce ad oblinendos parietes. Credibile est Moa- bitas subactos à Chaldæis, & Chaldæis militantes hoc modo odium suum voluisse ostendere in eos qui adhuc Chaldæis resistebant.

2. *Et devorabit aedes Carioth*] Vrbes Moabitarum, Ieremiæ xlviii. 24.

3. *Et disperdam Iudicem de medio ejus*] Suffetem, & quasi Interregem.

4. *Super tribus sceleribus Iuda*] Id est, Duarum tri- buum.

5. *Mittam ignem in Iuda*] Nabuchodonosori.

6. *Super tribus sceleribus Israël*] Decem tribuum.

Quòd vendiderit pro argento justum] Id est, pretio corruptus contra eum judicaverit.

Et pauperem pro calceamentis] Id est, pro minimo etiam pretio. Sic & infra vii. 6.

7. *Qui conterunt super pulverem terræ capita paupe- rum*] Pauperes affligunt solo.

Et viam humilium declinant] Id est, res eorum per- vertunt, Iob. xxiv. 3.

Et filius ac pater ejus ierunt ad puellam] Quale fla- gitium nec inter gentes (moratiores scilicet) auditur, 11 Corinthior. v.

Vt violarent nomen sanctum meum] Ostendit quid indè sit consecutum. Dicebant gentes profanæ, En populum Dei; 11 Petri ii. 2.

8. *Et super vestimentis pignoris accubuerunt jux- ta omne altare*] In lectis, Chaldæus. Ab iis qui non unà cum ipsis idola colebant sumebant pignora, eisque ornati utebantur in Templis. Ita hic Hiero- nymus.

Et vinum damnatorum bibebant in domo Dei sui] Vinum comparatum ex bonis damnatorum, ob id quòd idola cum ipsis non colerent. Lxx: οἶνον ἐκ συκοφαντιῶν [vinum ex calumnia]. Chaldæus, vi- num rapinæ.

9. *Ego autem exterminavi Amorrhæum à facie eo- rum*] Post exitum ex Ægypto, ut sequitur. Comme- morat sua beneficia Deus, quò gravior appareat cul- pa tam ingratorum.

Cujus altitudo, cedrorum altitudo ejus] Abundat ejus more Hebræo. Et casum tantum explicat אשר [cujus], ἀκλίτης [vocis indeclinabilis]. Amorrhæi ho- mines erant eximiæ magnitudinis.

Et fortis ipse quasi quercus] Erant iidem validiores cæteris circum populis.

Et contrivi fructum ejus desuper, & radices ejus subter] Allegoria ab arbore sumta quæ funditus ejicitur.

11. *Et suscitavi de filiis vestris in Prophetas*] Vt Lxx illos Moysi tempore, ut Iosua, Samuelem, de- inde tot alios.

Et de juvenibus vestris Nazaræos] Quod magnum decus erat populo, Thren. iv. 7.

Numquid non ita est, filii Israel?] Tale illud,

Numquid & hoc, fallax Creta, negare potes?

12. *Et propinabitis Nazaræis vinum*] At vos datis Nazaræis vinum potandum, contra votum & legem Numerorum vi. 2. 3.

Et Prophetis mandabitis] Præcipitis. Exemplum vide infra vii. 13.

13. *Ego*

13. *Ego stridebo super vos*] *Pressurus sum locum vestrum*. Itā Chaldæus; hostibus scilicet undique adventantibus.

Sicut stridet plaustrum onustum feno] Sicut premittitur. Pastor sibi convenientia loquitur, & similitudines sumit à rebus rusticis.

14. *Et peribit fuga à veloce*] Multi in ipsa fuga deprehenduntur.

Fortis non obtinebit virtutem suam] Cadet animo.

16. *Nudus fugiet*] Siquibus dabitur evadere, evadent rebus omnibus derelictis.

CAP V T III.

1. *Super omnem cognationem quam eduxi de terra Egypti*] Communiter jam alloquitur & Duas & Decem tribus.

2. *Tantummodo vos cognovi*] Pro meis agnoveram, Exod. xix. 5. Deuteron. iv. 20.

Idcirco visitabo super vos omnes iniquitates vestras] 20 Graviorem pœnam meretur qui ad cætera facinora ingratum addit animum.

3. *Numquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis?*] Non possunt esse σύν τε δύο ἐρχομένω — [bini inter sese comites —] nisi concordēs sint. Vestri mores cum meis non congruunt: Ideo non potest durare nostra societas.

4. *Numquid rugiet leo in saltu nisi habuerit prædā?*] *Vt non obveniat ei præda?* sic minæ meæ non frustra erunt.

Catulus leonis] Leo juvenis.

Nisi aliquid apprehenderit] *Vt non aliquid apprehendat.*

5. *Numquid cadet avis in laqueum terræ absque aucupe?*] *Laqueus Assyrii & Chaldæi; aucups, Deus.*

Numquid auferetur laqueus de terra antequam quid ceperit?] Sic nec hostes abscedent nisi rebus confectis.

6. *Si clangeret tuba in civitate, & populus non expavesceret?*] *An clangeret tuba?* nempe de specula in hoc constituta. at ego clamo, & tamdiu nemo est qui commoveatur. Hæc non sic abibunt.

Si erit malum in civitate quod Dominus non fecerit] *An erit?* quasi dicat, minimè. ἢ ἂν εἴη τὰ ὅσα ὑμῖν ἐπιγίγνεται [non sine Deo hæc vobis eveniunt].

7. *Quia non facit Dominus Deus verbum, nisi revelaverit secretum suum ad servos suos Prophetas*] *Atqui non facit, &c.* id est, Causari non potestis vos non præmonitos.

8. *Dominus Deus locutus est*] Vbi Deus loquitur, id est, imperat.

Quis non prophetabit?] Quis audeat detrectare imperium? 1 Corinth. 9. 16. Nam si leonis ira timenda est, quantò magis Dei?

9. *Auditum facite in ædibus Azoti*] Vos Prophetæ convocate Philistinos, quorum manibus toties hunc populum eripui.

Et in ædibus terræ Egypti] Convocate & Egyptios, à quorum terra eos in libertatem vindictos abduxi.

Et videte insanias multas in medio ejus] Videte quomodo quod mihi debent adscribant idolis.

Et calumniam patientes in penetralibus ejus] Pro-

phetas ipsos vi oppressos intra ipsam Samariam. hoc enim est בקרבה [in medio ejus].

10. *Et nescierunt facere rectum*] *Non curarunt*. Sic enim ירע [scire] sæpe sumitur.

Theaurizantes iniquitatem & rapinas] Μετανομιὰς [Transnominatio], id est, opes per vim & injuriam partas.

11. *Tribulabitur & circuietur terra, & detrahetur ex te fortitudo tua*] *Veritas commodè, Hostis circum terram tuam veniet, & dejiciet abs te robur tuum.* Assyrius terram Israelis, Chaldæus Iudæam.

12. *Quomodo si eruat pastor de ore leonis duo crura, aut extremum auriculæ*] Sicut fieri non potest, ut quis audeat. Esuriēte leone ex ore exsculpere prædā.

Sic eruentur filii Israël qui habitant in Samaria] Nihilo magis fiet ut Israëlītæ hostiles manus evadant.

In plaga lectuli, & in Damasci grabato] Variant hic Interpretes, & extremam vocem Lxx referunt ad sequens comma, à quibus retentum putat Hieronymus Hebræum, scriptumque Ἀγῆς, sed à librariis mutatum in ἱερέως [Sacerdotes]. at Chaldæum apparet legisse non ערש [grabatus], sed ערץ [roborat], sensu bono: qui (populus scilicet) in extremitate virgæ (id est, in latitudine finium suorum), & in Damasco se roborat, id est, robustum putat. Israëlītæ freti erant & magnitudine Imperii sui, & victoriā Damascenorum sibi fœderatorum. Vide 11 Regum xvi. 5. 30 Hæc nihil profutura ostendit Deus.

14. *In die cū visitare cæpero, prævaricationes Israël super eum visitabo*] *Quo tempore punire cæpero peccata Israël adversus ipsum.* Hic ponenda distinctiuncula.

Visitabo & super altaria Bethel] Nè Templis quidem parcam.

15. *Domum hyemalem cum domo æstiva*] Reges & potentes alii ad diversos cœli positus habebant domos, alias in quibus æstatem, alias in quibus hiemem exigent.

CAP V T IV.

1. *Vaccæ pingues*] *Vaccæ Basan*, id est, quasi ex Basanitide, ubi pinguiissimæ boves: Quibus comparat matronas opulentas. Ostendunt id participia sequentia, & illud אִשָּׁה [unaquæque] 3. unde sequitur bis in sequentibus כִּם [vos viros] scriptum pro כִּן [vos f.]: illud autem אַחֲרֵיתֵכֶן [posteritatem vestram] secundum receptam locutionem scriptum. Sic & juvencis Basanis comparantur homines opulenti Psalmo xxi. 13.

Quæ dicitis dominis vestris] Id est, maritis: Geneseos xviii. 12. sic Atticis maritus ὁ κύριος [dominus].

2. *Levabunt vos in contis*] *Auferent vos quasi venabulis*, sicut vulneratæ feræ auferri solent.

Et reliquias vestras] Reliquos vestrorum.

In ollis ferventibus] *Quasi hamis piscatorum.* קִיּוּרֵי שְׂפִינָא, & quicquid spinis simile, ut hami piscatorum. 60 Similis locutio 11 Regum xix. 28.

Et per aperturas] Non per portas, sed per ruinas mœnium.

Exibitis

Exibitis altera contra alteram] Altera longè ab altera: seorsum singulæ:

Et projiciemini in Armon] In Armeniam. Sic sumunt Hebræi. Vetus nomen est אררט, posterius nomen הרמון, id est, mons Minyadis, unde & Græcum Ἀρμενία [Armenia]. alibi in Chaldaïcis libris per ח scribitur, ut Ierem. LI. 27. Michææ VII. 12.

4. Venite ad Bethel, & impiè agite ad Galgalam] Sic distinguendum est: Ità agite quando ità vobis libet; veniet tempus cum magnò ista luetis. Bethel & Galgala loca sacris idololatricis celebria, Oseæ IV. 15. XII. 11.

Afferte manè victimas vestras] Nam morem Templi Hierosolymitani in illo cultu illicito tamen imitabantur, Exodi XXIX. 38. Numerorum XXVIII. 4.

Tribus diebus decimas vestras] ימים [dies] pluraliter nonnunquam ponitur ἐλλειπτικῶς [Locutione defectivâ] pro שנת ימים anno dierum, id est, pleno. Vide Levitici XXV. 29. Ità hic rectè interpretaberis tertio anno dierum. Lex est Deuteron. XIV. 28.

5. Et sacrificate de fermentato laudem] תורה [Sacrificium eucharisticum, seu gratiarum actionis], cuius legem habes Levitici VII. 12. 13 ubi discis in hoc sacro fermentum non respui. Lxx malè legerunt תורה [legem]. Chaldæus autem חמץ interpretatur rapinam.

Et vocate voluntarias oblationes, & annuntiate] Vocate cœtum, & ibi tubarum sonitu notas facite voluntarias oblationes vestras: cum cantico, ait Chaldæus, idem significans quod dicitur Matth. VI. 2. De נרנרה, id est, voluntariâ oblatione, vide Exodi XXXV. Levit. XXXI. 18. 21.

Sic enim voluistis] Sic enim vobis libet.

6. Vnde & ego dedi vobis] Ego, cuius nempe vos obliviscimini.

Stuporem dentium] In Hebræo, Munditiem dentium. Symmachus & Aquila καθαρισμὸν [purificationem]. Est χαρεινισμός [Emollita locutio], carniū penuriam significans. indicatur fames illa cuius mentio I Regum VII. 1.

7. Prohibui à vobis imbrem] Ἀνομῆσθαι [siccitatem] immisi narratam I Regum XVIII.

Cum adhuc tres menses superessent ad messem] Tunc quoque cum tres menses superessent ad messem: id est, etiam anni tempestate à qua abesse pluviae non solent, circa finem Aprilis.

Et plui super unam civitatem, & super alteram civitatem non plui] Eò mirabilior fuit ista ἀνομῆσθαι [siccitas cœli] vobis immisâ, quòd in urbibus, quæ proximæ erant vestris, pluvia non deerat.

Pars una compluta est] Terræ.

Et pars super quam non pluit aruit] Pars terræ Israeliticæ vicina aliis regionibus ariditate fuit corrupta.

8. Et venerunt duæ & tres civitates] Homines ex urbibus Israeliticis.

Ad unam civitatem] Ammonitidis putà, aut Moabitidis.

Et non sunt satiatæ] Satiari nequivere ob longam sitim. Lucanus,

— nec fervida pestis

Cedit adhuc: sed morbus egens jam gurgite plenīs
Visceribus sibi poscit aquas.

9. Percussi vos in vento urente] שרף, ἀνεμοφθόγιον [venti pestilentiam] vertunt hoc loco Aquila, Symmachus, Theodotio. Sic & Lxx Deuter. XXVIII. 22. II Paralipomen. VI. 28. significat aërem corruptum.

Et in aurugine] Quæ ἰκτερίδι Græcis hic, & II Paralip. VI. 28. Ierem. XXX. 6. at Deuter. XXVIII. 12. ὠχρία [pallor].

Comedit eruca] Vermis genus omnia despascens: unde similitudinem sumsit Ioel.

10. Misi in vos mortem] Pestilentiam, quæ mors κατ' ἐξοχὴν [eximie] dicitur. Vide quæ ad Matthæi XXIV. 7.

In via Ægypti] Ad modum Ægypti: id est, ad modum ejus pestis quam Ægypto olim immisi, Exodi IX.

Percussi in gladio juvenes vestros usque ad captivitatem equorum vestrorum: & ascendere feci putredinem castrorum vestrorum in nares vestras] Vide II Regum, V. 2. XIII. 3.

11. Subverti vos sicut subvertit Deus Sodomam & Gomorrhā] In Hebræo, Subverti in vobis: id est partes aliquas regionis vestræ. Vide dicto jam loco II Regum, addito XIV. 26.

Et facti estis quasi torris raptus ab incendio] Cæteri aegrè servati à manu Syrorum. Proverbialis locutio, Zachar. III. 2. Sic & Græci dicunt σώζεσθαι ἐκ φλογός [servari ex flamma], aut ἐκ πυρός [ex igne].

12. Quapropter hæc faciam tibi Israël] Hæc quæ dixi suprā II. 6. 13. 14. 15. 16. III. 11. 12. 15. hic 3. 4.

Postquam autem hæc fecero tibi, præparare in occursum Dei tui Israël] Vel tunc saltem in captivitate Deum placa.

13. Quia ecce formans montes] Is quicum tibi negotium est, rerum est Opifex, tum earum quæ conspiciuntur, tum earum quæ conspectum effugiunt.

Et annuncians homini eloquium suum] In Hebræo, consilium suum, nempe per Prophetas, suprā III. 7. Lxx pro מה שחן [quid meditamen] legerunt משיחו, τὸν χρίσιν αὐτῆς [unctum ejus].

Faciens matutinam nebulam] Faciens auroram & tenebras, id est, res prosperas dans piis, adversas improbis, ut hic habet Chaldæus.

Et gradiens super excelsa terræ] Id est, conterens superbos.

C A P V T V.

1. **Q**uod ego levo super vos planctum domus Israël] Ex Hebræo bene vertas, Quod ego attollo super vos lugubre domui Israël.

2. Cecidit, & non adjiciet ut resurgat] Id est, non iterum surget: nempe si ità pergit.

3. Relinquentur in ea decem] Vivi.

4. Quia hæc dicit Dominus domui Israël, Quærite me & vivetis] Attamen hæc dicit, quasi decretis nondum obfignatis, ut loquuntur Hebræi.

5. Et nolite quærere Bethel, & in Galgalam nolite intrare] Vide suprā IV. 4.

Et in Barsabee non transibitis] Nè transite, nempe in fines Iudæ, ubi erat Barsabee, ut notat hic Hiero-

Hieronymus, & probatur ex 1 Regum xix. 3. Hunc autem locum cultui suo superstitiosi delegerunt, quod ibi Deus Isaaco apparuerat Genes. xxvi. 24.

Galgala captiva ducetur] In Hebræo est elegans *גלגל גלה גלה* [Nominum allusio], nam in verbis illis gal bis repetitur, ut in nomine Galgal.

Et Bethel erit inutilis] In vanum. Est & hic allusio ad nomen quod Iudæi dederunt Betheli. id autem est *בית און* [Domus vanitatis].

6. *Domus Ioseph*] Regnum Ephraïmi.

7. *Qui convertitis in absynthium iudicium*] Iudicia recta, res suavis populo; corrupta, mera amarities.

Et iustitiam in terra relinquitis] Proculcatam non sublevatis.

8. *Facientem Arcturum*] Plejadas potius. Vide ad Iobi xxxvi. 11. 31.

Et Orionem] Vide quæ ad eundem Iobi locum dicta.

Qui vocat aquas maris] Nempe extra consuetos terminos, ut terras inundet, sicut sequitur.

9. *Qui subridet vastitatem super robustum, & depopulationem super potentem affert*] Qui roborat vastatorem supra fortem, ita ut vastator etiam loca munitissima superveniat.

10. *Odio habuerunt corripientem in porta*] Oderunt qui in porta sunt (id est, Iudices) recta monentem.

11. *Eò quod diripiebatis pauperem*] Conculcastis.

Et prædam electam tollebatis ab eo] Onus frumenti abstulistis ab eo.

Domos quadro lapide edificabitis] *דומות יסודות* [domos struxistis dedolatas]. Domos struitis lapidibus bene dolatis. Ità hic Chaldæus.

Et non habitabitis in eis] Ex comminatione quæ est Deuteronom. xxv. 11. 30. ubi & de vineis loquitur.

Amantissimas] Amatissimas.

12. *Et fortia peccata vestra*] Grandia.

Hostes iusti] Inimici hominis innocentis.

Pauperes deprimentes in porta] Et egenos in porta faciunt cadere causâ.

13. *Prudens in tempore illo*] Hoc tempore.

Tacebit] Tacet nè aliis nihil profit, sibi verò malum adferat.

14. *Querite bonum*] Date operam probitati.

Et erit Dominus Deus exercituum vobiscum] Vobis favebit.

Sicut dixistis] Deum vobis adfore.

15. *Constituite in porta iudicium*] Rectum facite, Chaldæus.

16. *Et in cunctis quæ foris sunt*] In Hebræo: In omnibus compitis. Sic & Chaldæus. Lxx, *ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς* [in viis omnibus]. Vide Matth. xxii. 9.

Eos qui sciunt plangere] Eos qui lamenta choro præire solent. Vide Matthæi xi. 17.

17. *In omnibus vineis erit planctus*] Vbi læta cantica sonare solebant.

Quia pertransibo in medio tui] Ad ultionem, ut Exodi xi. 4. xii. 12.

18. *Væ desiderantibus diem Domini*] Iis qui dicunt, Utinam Deus veniat; nec considerant quid mali fecerint. Vide Esaiæ v. 19.

Dies Domini ista tenebra, & non lux] Eversio regni, urbium excidium, populi cædes aut avectio.

19. *Quomodo si fugiat vir à facie leonis, & occurrat ei ursus*]

Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdin.

De fumo in flammam, ut dicitur.

Et ingreditur domum] Metu ferarum.

21. *Odi & projecisti festivitates vestras*] Festos dies.

Et non capiam odorem cætuum vestrorum] Non erit gratus mihi, Levitici xxvi. 31.

22. *Quod si obtuleritis mihi holocaustomata*] Ex lege Levitici i.

Et munera vestra] *מנחה* [placentas è simila], de quibus Levitici ii.

Et vota pinguium vestrorum] Pacifica sacra ex pingui pecore: quæ Græcis *θυσίαι σωτήριαι* [sacra ob salutem], Levitici iii. i.

23. *Tumultum carminum tuorum*] Hymnos.

Et cantica lyrae tuæ] Nabliorum in Hebræo.

24. *Et revelabitur quasi aqua iudicium, & iustitia quasi torrens fortis*] Sed ius (apud te) ut aqua profluat, & benignitas ut torrens rapidus. Sensus est, Omnes ritus mihi displicent donec vitam emendaveris.

25. *Numquid hostias & sacrificium obtulistis mihi in deserto quadraginta annis, domus Israël*] Nōne? Lxx *μὴν*. Quadraginta annis, id est, intra illud spatium annorum xl. Nōne etiam eo tempore victimas & *μανὰ* [placentas ex simila] obtulistis? & tamen illi ex Ægypto educti in itinere perierunt, propter malos mores.

26. *Et portastis tabernaculum Moloch vestro*] Nunc verò etiam tabernaculum, id est, *ναῖσκον* [formulam templi] Molochi dei vestri, sive Saturni, portastis, bini, ut hic addit Chaldæus. Tantò peiores estis quàm illi; illi murmurarunt adversum me: vos alios deos introduxistis. Portastis in Græco est *ἀνελάβετε* [suscepistis]. Eustathius ad Iliad. i. ait fuisse *ναῖς ζευγυφορμένους* [templa vehiculo portata], quomodo & Philo Byblius loquitur. Servius ad vi. Æneidos: *ἑλκονα* simulacra brevia quæ portabantur in lecticis, & ab ipsis mota infundebant vaticinationem, quod fiebat apud Ægyptios & Carthagenenses. Israelitæ ergò in hoc aut Tyrios imitati, Carthagenensium genitores, aut Ægyptios. *מכון*, *σκηνήν* [tabernaculum] vertunt hic Lxx; nec aliter Chaldæus.

Et imaginem idolorum vestrorum, fidus Dei vestri quæ fecistis vobis] In Hebræo: *Et Kiun imaginem vestram stellæ, deos vestros quos fecistis vobis*. Vbi deos vestros communiter refertur ad Molochum & ad Kiun. Lxx: *καὶ τὸ θεῶν ὑμῶν ῥαμφά* (alii libri habent *ῥαίφάν*) *τὰς τύπας αὐτῶν, ἃς ἐποίησατε ἑαυτοῖς* [Et illud dei vestri Rampha (seu Ræphan), simulacra ipsorum quæ fecistis ipsis]. Hoc sequitur Lucas Actorum vii. 43. *καὶ τὸ ἄστρον τὸ θεῶν ὑμῶν ῥεμφάν, τὰς τύπας ἃς ἐποίησατε προσκυνεῖν αὐτοῖς* [Et fidus dei vestri Remphan, simulacra quæ fecistis ut ad ea procumbe- retis]. Chaldæus, *Et Kiun imaginem vestram, fidus idolum vestrum, quod fecistis vobis*. Sicut Moloch est nomen Ammoniticum, ità *כיון* [Kiun] est Arabicum, & Persicum, quod & *כיואן* [Kivan] scribi ait Abenefsra, & esse eis Saturnum. Idem dictus Syris *רמון* [Remmon], 11 Regum v. 18. nimirum

quod altissimo esset orbe, ut Tacitus loquitur. Sicut כִּיּוּן [Kiun] pronuntiabatur & כִּיּוֹן [Kivan], ita רִמּוֹן [Remmon] etiam רִמְוֵן [Remvan]: quod Græci, amisso Digammæ usu, scripsere Ράμφαν [Ramphan], aut Ρέμφαν [Remphan], quæ scriptura vera est. Dicuntur autem dii Moloch, & Kiun vel Kivan, quia quanquam ad idem sidus referebantur, alia tamen habebant nomina habitumque & cultum, ut Luna & Diana apud Græcos. quin & plures homines ad idem sidus relati apud alias aliâsque gentes: & Moloch Regis habebat figuram, Kivan Itellæ.

27. *Et migrare vos faciam trans Damascum*] Ideo quia talia fecistis, longè vos projiciam. μετακινῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Δαμασκῆ [transportabo vos ultra Damascum], Lxx. At Lucas rem magis spectans quàm verba, ἐπέκεινα Βαβυλῶν [ultra Babylonem] rectè: nam Assyria & Armenia, in quam transportati sunt Israëlites, ultra Damascum & Babylonem sunt. Vide I I Regum xv. 29. xvii. 6. I Paralipomen. v. 26. & ibi dicta. Per Damascum via erat in Assyriam.

C A P V T V I.

I. *Væ qui opulenti estis in Sion*] In Hebræo, quieti, id est, qui tranquille vivitis, nihil de peccatorum pœna timentes.

Et confiditis in monte Samariæ] Fiditis urbi bene munitæ.

Optimates capita populorum, ingredientibus pompaticè domum Israël] Placet mihi sensus quem Chaldæus exprimit, Nomina habentes Principum earum gentium ad quas ventitat (auxilii obtinendi causâ) domus Israël. Præcipui in Iuda & Israël nomina sibi imponebant ea quæ habebant viri potentissimi in Syris, Assyriis, & Ægypto, in quorum clientelam se dederant. Sic Alexandri, Antipatri, Drusillæ, facti in domo Herodis.

2. *Transite in Chalanè*] Nos ex sono nominis Calinisum esse putavimus, diximusque ea de re libro primo de Veritate Religionis Christianæ. Hieronymus ad hunc locum vult esse Ctesiphonta. Transite, nempe ut videatis illorum terras vestris nihil præstare, si modò res vestras ita ut oportet servare noffetis.

Ite inde in Emath magnam] Hieronymus, & alii eum secuti putant eam esse urbem Syriæ quæ Antiochia post dicta est, diversam ab altera Emath cui nomen posterius Epiphania. Nos quid videretur diximus ad I I Regum xvii. 24.

Ad optima quæque regna horum] In Hebræo & Chaldæo: an meliora (sunt illa) regnis istis? nempe Regnis Iudæ & Israël, quorum terra fertilissima.

Si latior terminus eorum, termino vestro est] An latius illi possident? non sanè. Cur ergo ingrati estis in eum qui plura vobis quàm vicinis dedit?

3. *Qui separati estis in diem malum, & appropinquatis solio iniquitatis*] Illi longè à se removebunt diem malum: vos autem facitis ut appropinquet solium iniquitatis. Diutius durabunt ista minora regna quàm vestra: ultro enim factis vestris externos dominos in vos accersitis.

4. *Qui dormitis in lectis eburneis*] Vide L. Labeo. D. de Supell. legata.

Et lascivitis in stratis vestris] Latè extendimini. Sic & Chaldæi & Arabes hanc vocem usurpant.

Qui comeditis agnum de grege] Id est, eximium. Sic hostias eximias dictas docebat Veranius eas quæ eximebantur è grege: meminit Macrobius I I I. Saturnalium 5.

5. *Qui canitis ad vocem psalterii*] Qui cantillatis ad sonum nablii. פֶּרֶט proprie est Hebræis & Chaldæis quod Græcis μινυρίζειν [minutim canere]. Ovidius,

*Disce etiam duplici genialia nablia palmâ
Vertere: conveniunt dulcibus illa modis.*

Sicut David putaverunt se habere vasa cantici] Ad instar David excogitarunt sibi instrumenta musica. Privati hoc faciunt quod olim Regum fuerat.

6. *Bibentes vinum in phialis*] Nempe argenteis, quod hic addit Chaldæus. Phialæ sunt pocula capacia: quàm ipsam vocem Græcam hic posuit Chaldæus.

20 *Et optimo unguento delibuti*] Putà nardinis: ad luxum, non ad munditiem aut sanitatem.

Et nihil patiebantur super contritione Ioséph] Dolor non moventur super fractura, id est, miseriis, Ioséphi: id est posterum Ioséphi. Egenos aut ipsi opprimunt, aut oppressos non sublevant. Confer Ezechielis xxxiv. 4.

7. *Migrabunt in capite transmigrantium*] Sicut primi fuerunt in populo, sic primi erunt inter captivos.

30 *Et auferetur factio lascivientium*] Cessabunt convivia latè se extendentium. מְרוּחַ convivium, non semper lugubre, sed & aliud sumtuosum significat. Apparet id in Midrasch Esther. I. 2. & sic accipit Rabbi Salomo tum hoc loco, tum illo Ieremiæ xvi. 5. Longè aliter habuerunt libri quibus usi Lxx, sed minus rectè.

8. *Iuravit Dominus Deus in anima sua*] Per se. Chaldæus, in verbo suo; ut sæpe.

Detestor ego superbiam Iacob] Superbiæ plerumque comes inhumanitas.

Et domos ejus odi] Ex rapto structas.

Et tradam civitatem] Samariam, de qua suprâ I.

9. *Quod si reliqui fuerint decem viri in domo una, & ipsi morientur*] Si post vastatam terram in aviam villam aliquam confugerint, ibi pestilentia eos comprehendet, tam sæva ut nemini parcat. Vastitatem sequi solet pestilentia, λιμὸν λοιμὸς [famem pestilentas]. Vide Ierem. xxiv. 10. xliv. 13. Ezech. vi. 11. xii. 16. xiv. 21. De villis quod dixi bene convenit cum loco Ezechielis xxxi. 11. 27.

10. *Et tollet eum propinquus suus*] Ad quem cura funeris de moribus spectat.

Et comburet eum] Non pollinciet, neque sepoliet, metu contagii.

Vt efferat ossa de domo sua] Vt quamprimum domum repurget, ablato corpore.

Et dicet ei qui in penetralibus domus est] In corte villæ, ubi esse solent janitores.

Numquid adhuc est penes te] An quis adhuc tecum in domo hac vivit?

11. *Et respondebit, Finis est*] Omnes absumati morbo.

Et dicet ei] Hoc ampliùs.

Tace

Tace, & non recorderis nominis Domini] *Tace, quia non est tempus ad commemorandum nomen Domini.* Frustra essent preces: nam & nobis moriendum est.

12. *Quia ecce Dominus mandabit*] Verba Prophetæ. Assyrii ita utitur ac herus iis quibus imperat.

Et percutiet] Per Assyrios.

Domum maiorem ruinis] Regnum Decem tribuum, ita ut nihil super sit. Tempus Salmanasaris respicitur.

Et domum minorem scissionibus] Non exitio sed gravi damno afficiet regnum Duarum tribuum, nempe per Sennacheribum. Non interibit hic populus; Salva enim erunt Hierosolyma, & qui eò confugerint: ex his gens reparabitur.

13. *Numquid currere queunt in petris equi*] *An per abrupta cursare possunt equi?*

Aut arari potest in bubalis] In Hebræo, *bubus*, quare repetendum ex præcedenti *in abruptis*. Sicut in locis talibus inutiles sunt equi & boves, ita vos Deo planè estis inutiles.

Quoniam convertistis in amaritudinem iudicium, & fructum iustitiæ in absinthium] Iuris specie vis peragitur: pro beneficiis maleficia exhibentur. Vide supra v. 7.

14. *Qui latamini in nihilo*] In viribus vestris, quæ levi momento everti possunt.

Numquid non in fortitudine nostra assumimus nobis cornua?] Nonne per vires nostras facti sumus victores vicinorum? Vide 11 Regum xiv. 25.

15. *Gentem*] Assyrios.

Et conteret vos ab introitu Emath] Is terminus terræ Israëlitiæ ad Septentrionem, Numerorum xxxiv. 8. 11 Regum xiv. 25. Hieronymus ad Orientem dixit; unde intelligitur medio fuisse situ inter Septentrionem & Orientem. Hanc Emath Hieronymus fuisse dicit prope Epiphaniam urbem ab Antiocho Epiphane conditam & dictam, & suo quoque tempore *Emas* vocatam, emollitâ literæ pronuntiatione, quo modo nunc quoque Iudæi eam efferunt.

Usque ad torrentem deserti] Id est, usque ad rivum Nili, qui ex deserto Arabico veniens inter Rhinocoluram & Pelusium mare illabatur. Confer Numer. xxxiv. 5. Iosue xv. & quæ hic habet Hieronymus.

CAPUT VII.

1. *Hæc ostendit mihi Dominus*] Etiam hæc quæ sequuntur. Congruunt autem cum Ioële.

Et ecce fisor locustæ] Deus erat fingens locustas, id est, exercitum, quem hic intellige Phulis.

In principio germinantium serotini imbris] Id est, vere ipso. Significat eo tempore statum Israelis revirescere cœpisse.

Post tonsionem Regis] Postquam detonsi agri fuerant à Benadado, 11 Regum xiii. 2. Post clades tunc acceptas reflorescere status Israelis cœperat, regnante Ieroboamo filio Ioasi; ut videmus 11 Regum xiv. 25. Pro *ἡ* [tonsiones] hoc loco Lxx legerunt *ἡ* [tectum] in suis libris. Aquila Hebræum *גַּזְזִי* [Gaz] retinuit; sed librarii pridem id corruerunt in *גַּזְזִים* [Gazæ].

2. *Cum consummassent comedere herbam terræ*] Ingrederi terram hostiliter.

Quis suscitabit Iacob? quia parvulus est] Quis nisi tu populum servare potest, tenuem adeò præ Phulis exercitu? Hæc Propheta loquitur quasi futuris interesset.

3. *Miseratus est Dominus super hoc*] Effecit ut Phul pecuniâ placatus discederet.

Non erit] Devastatio.

4. *Et ecce vocabat iudicium ad ignem*] *Vindictam ad vocavit per ignem*, id est, per hostem multò inclementiorem quàm Phul fuerat: is fuit Teglatphalasar. Tales hostes igni comparari solent.

Et devoravit abyssum multam] Magnam partem Israëlitarum abduxit. *Abyssus*, magna vis aquarum; *aquæ populi*.

Et comedit simul partem] Agri nempe. *comedit*, id est, vastam fecit, corrumpit.

6. *Sed & istud non erit, dixit Dominus Deus*] Non permittetur ei ut totum Israël abducatur.

7. *Super murum litum*] In Hebræo: *Murum trullæ*; id est, calce oblitum. Is est populus Israël, cuius peccata diu Dominus dissimulaverat.

Et in manu ejus trulla cæmentarii] Quæ sæpe muri illius vitia obduxerat.

8. *Ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israël*] Id est, abjiciam.

Non adjiciam ultra superinducere eum] *incrustare*, id est, excusare peccata.

9. *Et demolientur excelsa idoli*] Omnia, ut nihil restet: per Salmanasarem.

Et sanctificationes Israël desolabuntur] Sanctuaria, delubra.

Et consurgam super domum Ieroboam in gladio] *Domum Ieroboami* appellat Decem tribus, in quibus cum Propheta hæc diceret regnabat Ieroboam Ioasi filius.

10. *Sacerdos Bethel*] Successor eorum quos Ieroboamus Nabati filius instituerat.

40 *Rebellavit contra te Amos*] *Seditionem concitat*.

Non poterit terra sustinere universos sermones ejus] Sine gravi motu. Si ita loqui pergit, civium alii in alios armabuntur.

11. *In gladio morietur Ieroboam*] Non hoc dixerat Propheta; sed morituram domum Ieroboami, id est, multos ex populo cuius ille tunc Rex erat.

Et Israël captivus] Qui de cæde erunt superstitites.

50 12. *Qui vides*] Tu qui te Prophetam dicis.

Fuge in Terram Iuda] Quandoquidem Vituli nostri tibi displicent. Vide supra 11. 14.

Et comede ibi panem, & prophetabis ibi] Ibi te ut Prophetam bene pascant, quippe congruentem cum ipsorum moribus:

—— illa se jactet in aula

Æolus.

13. *In Bethel non adjicies ultra ut prophetes*] *Noli ultra in Bethel Vatem agere*.

60 *Quia sanctificatio Regis est*] Sanctuarium. Sedes cultus.

Et domus Regni] Sedes etiam Imperii, quam revereri debueras.

14. *Non sum Propheta*] *Non eram Propheta*, non me talem profitebar.

Et non sum filius Prophetae] *Non eram discipulus alicujus Prophetarum*. Quales qui erant, parabant se ad accipiendum donum Prophetiae.

Sed armentarius ego sum] In Hebræo: ego, eram scilicet.

Vellicans sycomoros] Id est, pauxillo contentus, nè me dapis causâ quicquam facere existimes. Sycomoros intelligit agreste ficuum genus, quod, nisi avellatur, corrumpi à culicibus solet. Ità hic Hieronymus.

15. *Et tulit me Dominus cum sequeretur gregem*] *Assumpsit me*, ut mihi daret mandata.

16. *Tu dicis, Non prophetabis super Israël*] *Nè vacillare*.

Et non stillabis super domum idoli] *Stillare* Hebræis est Prophetam agere, Ezechiel. xx. 2. Michææ. ii. 11.

17. *Vxor tua in civitate fornicabitur*] Symmachus melius, ut judicat Hieronymus, *πορνευθήσεται*, id est, *constuprabitur*, ab hostibus scilicet.

Humus tua funiculo metietur] Vt solent dividi terræ bello quæsitæ, Deuteronom. xxx. 1. 9.

Et tu in terra polluta morieris] *Non in terra Israël*, quam Deus sibi dicaverat.

Et Israël captivus migrabit de terra sua] *Non aliqua pars ejus*, sed totus Israël.

CAP V T VIII.

1. *Et ecce uncinus pomorum*] In Hebræo, ut Chaldæus exponit, *canistrum æstivorum fructuum*. Eo significatur populum, qui velut fructus est terræ, ab ea terra velut ab arbore auferendum.

2. *Venit finis*] Allusio in voce: nam *קץ* finis, *קץ* æstas.

Non adjiciam ultra ut pertranseam eum] Id est, impunitum transmittam.

3. *Et stridebunt cardines templi in die illa*] *Ejulant cantica palatii*: id est, in ejulatum vertentur læta cantica quæ regiam personare solebant.

In omni loco projicietur silentium] *In omni loco injiciet* (hostis) *silentium*, nempe inductâ solitudine.

5. *Dicentes, Quando transibit mensis*] *Veniet mensis*. *חודש* propriè est *ἐν καὶ νέα* [interlunium], sed *συνεξοδοχικῶς* [per Complexionem] *mensē* significat: ut Genes. xxix. 14. & sic vertitur plurimis in locis tum Græcè, tum Latine, nec minus apud Chaldæum. Mensis hic intelligitur *τῆς συγκομιδῆς* [comportationis], cum frumentum in horrea portatur.

Et venumdabimus merces] *Fruges nostras*.

Et sabbatum] Id est, *Annus sabbaticus*, ut hic sumit Chaldæus, quo nihil frugis prodibat, arvis quiescentibus: Ideoque eo exactò, ii qui satis pecuniæ non habuerant ut ante eum annum sibi prospicerent, cogebantur ab iis qui apothecas habebant carò emere res ad vitam necessarias.

Et aperiemus frumentum] *Diu compressam annum* flagellabimus.

Vt imminuamus mensuram] In Hebræo, *Epha mensuram aridorum* faciebant minorem quàm esse debebat.

Et augeamus siciam] *Ponderabantur sicli*, Genes. xx. 1. 16. Esaiæ. lv. 2. Illi autem lancem alteram faciebant graviolem: ità bis lucrabantur, & in merce & in pecunia.

Et supponamus stateras dolosas] *Et pervertamus stateras dolo*: ut sit *דמעות* [defectus] literæ *ו* [in].

6. *Vt possideamus in argento egenos*] *Vt acquiramus per pecunias egenos*; ideo ut, ubi solvere non poterunt, dent se nobis in servitutem: ut mos erat illarum gentium.

Et pauperes pro calceamentis] Proverbiale; id est, vili pretio: suprâ. ii. 6.

Et quisquilias frumenti vendamus] *Purgamenta frumenti mixta frumento*. In Hebræo *ממפה*: *Mamphale* Festo panis Syriaci genus, Dagesch mutato in *ו*, & Græcè in *μ*.

7. *Iuravit Dominus in superbiam Jacob*] In Hebræo: *per celsitudinem Jacob*, id est, per benefacta illa quibus Iacobum ejusque posteros in sublime extulit.

Si oblitus fuero usque ad finem omnia opera eorum] *Nempe nè habear is qui sum*. Diffimulavi, sed ad tempus.

8. *Numquid super isto non commovebitur terra?*] *An propter talia non commoveretur terra?* Id est, *status publicus*.

Et lugebit omnis habitator ejus] *In miseriis sit*.

Et adscendet quasi fluvius universus] Id est, quamvis latè se diffuderit, ut superbus amnis.

Et ejicietur & defluet quasi rivus Aegypti] Ità deficiet sicut illæ fossæ in Aegypto, quæ modò aquas habent, modò eas perdunt.

9. *In die illa*] *In tempore illo*. More loquendi Hebraico.

Occidet Sol in meridie] *Nemini libebit attollere ad cælum oculos præ calamitate*.

Et tenebrescere faciam terram in die luminis] In plena luce terra erit velut nocte oblita: quia nihil ibi apparebit præter ipsam.

10. *Et convertam festivitates vestras in luctum*] *Dies festos in dies atros*. Vide Osee. ii. 11.

Et omnia cantica vestra in planctum] *Suprà. 3.*

Super omne dorsum vestrum saccum] *Habitu lugubrem*.

Et super omne caput calvitium] *Vide Iobi. i. 20.*

Et ponam eam] *Supple gentem*.

Quasi luctum unigeniti] Id est, *quasi in luctu*. Solet sic describi luctus gravissimus; ut Ieremiæ vi. 26. Zachariæ xi. 10. Sic Catullus,

Orba cum flet unicum mater.

Et novissima ejus quasi diem amarum] *Pars postrema ejus temporis erit longè tristissima*, cum non propinqui tantum à propinquis, sed & liberi à parentibus, conjuges à conjugibus abstrahentur. Vide ejus mali deplorationem Batavorum verbis apud Tacitum Historiarum. iv.

11. *Ecce dies veniunt*] *Nempe cum Salmanasar advenerit*.

Non famem panis neque sitim aquæ] *Supple tantum*; loquendi genere Hebræo.

Sed audiendi verbum Domini] *Prophetiam aliquam*, unde consilium capiant in rebus arctis. Similis sensus Ieremiæ. ii. 9. Sic Maimonides Ducis dubitantium. ii. 37. optimè.

12. *Et commovebuntur à mari usque ad mare*] Ab Asphaltite ad mare Syriacum, ut Ioél. 11. 20. Circinum ducit ab Occidente ad Orientem, inde rursus ad Aquilonem, omisso Austro, ubi erat Iudæa.

Quærentes verbum Domini] Explica ut supra 11.

13. *Deficient virgines pulchræ, & adolescentes in siti*] Animum despondebunt, destituti ab omni solatio.

14. *Qui jurant in delicto Samaria*] Per Vitulum qui in Bethel, non longè à Samaria.

Et dicant, Vivit Deus tuus Dan] Jurant, Ita ut vivit Deus qui in Dan colitur. ibi alter erat vitulus.

Et vivit via Bersabee] Vivat cultus qui est in Bersabee. Ad quem locum, intra fines Duarum tribuum situm, cursitabant multi Israelitæ, ut superstitionem ibi exercerent, ubi quondam Deus majoribus ipsorum apparuerat; ut diximus supra v. 5. Hebræi Dei cultum, sive bonum, sive malum, appellant *viam*: nec aliter sumit Chaldæus.

Cadent & non resurgent ultra] Nemo eos ab interitu aut captivitate eripiet.

CAP V T I X.

1. *Vidi Dominum stantem super altare*] Gloriam Domini (id est, lucem aliquam Dei indicem) adscendentem à Cherubinibus, & tenentem se super altare holocaustorum, quasi multas victimas sibi expetentem, sed humanas.

Et dixit] Angelo, ut hic Hieronymus. Visum hoc ad Duas tribus pertinet, ut rectè notatum à Chaldæo.

Percute cardinem] Figuram mali Punici quæ in summo erat Templo. Significatur per hoc cædes Iosia Regis, ut explicat Chaldæus.

Et commoveantur superliminaria] Postes. Id significat totius gentis ruinam.

Avaritia enim in capite omnium] Rectius *אֲוָרָה* pro verbo accipias, ut Græci cepere: *concedit caput omnium*, hostis scilicet: explicat quod de Iosia per ambages dixerat. & *אֲוָרָה* [in] hic *אֲוָרָה* [abundat], ut sæpe.

Et novissimum eorum gladio interficiam] Faciam ut in plebem plurimæ ac maximæ strages edantur, primum per Assyrios, deinde per Chaldæos.

Non erit fuga eis] Id est, effugium, ut indicant sequentia.

2. *Si descenderint usque ad infernam*] In abditissimos specus. Confer Psalmo cxxxix. 8.

Inde manus mea abducat eos] In exitum, aut captivitatem.

3. *In vertice Carmeli*] Qui mari imminet. Diximus alibi.

In profundo maris] Hebræis, in solo maris. Chaldæus insulas maris intelligit.

Ibi mandabo serpenti] Monstro alicui marino, qualia Hebræi & Chaldæi serpentum & draconum appellant nomine. Per talia autem monstra Reges crudeles intelliguntur, ut Psalmo lxxiv. 14.

4. *Et si abierint in captivitatem coram inimicis suis*] Vbi ante hostes suos acti fuerint captivi.

Ibi mandabo gladio, & occidet eos] Ut occidat. Etiam in Chaldæorum Imperio multi senes, infirmi, pueri

occidentur, quod homines nullius operæ pascere non libebit.

Ponam oculos meos super eos in malam] Torvum & hostile eos intuebor.

5. *Et Dominus Deus exercituum qui tangit terram*] Vbi Dominus Deus exercituum tetigerit terram, ipsa tabescet: id est, desolabitur.

Et adscendet sicut rivus omnis] Idem est quod supra viii. 8.

6. *Qui ædificat in cælo adscensionem suam*] Adscensionem vocat solium regale, in quod adscendi solet per gradus, 1 Regum x. 18. 19.

Et fasciculum suum super terram fundavit] Manipulos frugum.

Qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ] Qui vocans aquas maris, effundit eas super faciem terræ: id est, pro imperio terras inundat.

7. *Numquid non ut filii Æthiopum, vos mihi estis, filii Israël*] Id est, Non plures vos facio quàm Æthiopes, homines barbaros & feros.

Numquid non Israël adscendere feci de terra Egypti, & Palæstinos de Cappadocia, & Syros de Cyrene?] Fidentis fortè veteribus beneficiis; sed talia etiam aliis populis præstiti. Vos eduxi ex Ægypto, sed & Palæstinos eduxi de Cappadocia (vide Deuteronomii 11. 23. & Ieremiæ xlvii. 4.), & Syros de regione ad Cyrrham, quò eos retraxit, velut veteres fugitivos, Teghathphalasar, supra i. 5.

8. *Ecce oculi Domini Dei super regnum peccans, & conteram illud à facie terræ*] Vt conteram. Qualecunque tandem sit regnum, & qualibuscunque è maioribus.

Verum tamen conterens non conteram domum Iacob] Non delebo internecione, ut delevi populos alios; regnum delebo, non populum.

9. *Ecce enim mandabo ego, & concutiam in omnibus gentibus domum Israël*] Mandato meo commovebo huc illuc.

Sicut concutitur triticum in cribro] Triticum non est in Hebræo. Et quod cribrum dicit, potius ventilabrum est in quo lapides ab inutili pulvere segregantur. ostendunt sequentia.

Et non cadet lapillus super terram] Sic etiam viri boni, quamquam communis mali participes, ab exitio servabuntur.

10. *In gladio morientur omnes peccatores populi mei*] Homines flagitiosi, qui Prophetis credere noluerunt: ut sequitur.

11. *In die illa*] Id est, postea, quomodo & tunc sumi ostendimus alibi.

Suscitabo tabernaculum David quod cecidit] Domum Davidis, in Zorobabele.

Et reedificabo aperturas murorum ejus] Græci: *τὰ τετραπόρτα*, id est, ruinas. Solet enim hoc nomen per *πύλας*, & per *κατάπυλας* Græcè verti.

Et ea quæ corruerant instaurabo] *τὰ κατεσκαμμένα*, diruta.

Et reedificabo illud] Illam, supple urbem Hierosolyma. Sicut in diebus antiquis] Qualis olim fuerat.

12. *Vt possideant reliquias Idamææ*] Quod factum Hyrcani tempore, Ioseph. xiii. 17.

Et omnes nationes, eo quod invocatum sit nomen meum super eos] Omnes nationes super quas est

invocatum nomen Domini, penes quas olim fuit veri Dei cultus: Quales sunt Ismaelitæ, Ammonitæ, Moabitæ, quarum non exiguas partes subjecere sibi Maccabæi, Ioseph. xi. 11. 12.

13. *Et comprehendet arator messorem*] Id est, subsequetur suo ordine. Post messem erit aratio.

Et calcator uvæ mittentem semen] Post vindemiam satio.

Et stillabunt montes dulcedinem] *Stillabunt musto*. Lxx, γλυκασμὸν [dulcedinem].

Et omnes colles culti erunt] In Hebræo: *fluent*, nempe lacte, ut Ioel. i. 11. 18.

14. *Et convertam*] *Vbi reverti fecero*.

Captivitatem] Id est, captivos.

Ædificabunt civitates desertas] Alias etiam præter Hierosolyma.

15. *Plantabo eos super humum suam*] Firmis sedibus locabo, Ezechiel. xvi. 5. 22.

Et non revellam eos ultra de terra sua] Nempe dum in pietate perstabunt.

A D A B D I A M.

C A P V T I

Quo tempore hic scripserit parum constat. Hebræorum quidam hunc esse illum Regiæ domus Dispensatorem existimant qui nominatur I Regum xvi. 11. Hieronymus coævum Oseæ, Ioeli, Amoso, & iis qui sequuntur. Quam sententiam probat horum Prophetarum ordo qui est in Hebræis codicibus omnibus. Multa ex hoc Vaticinio sumere Ieremias cap. xlix. Ezechiel cap. xxv. quia Idumæa, qualia hic prædicuntur Sennacheribi temporibus, passa est iterum per Nabuchodonosorem. Itaque in re pari paria usurpantur verba.

1. *Visio Abdiæ*] Id est, Prophetia. ita enim sæpe generaliiori significatu hæc vox ponitur.

Auditum audivimus à Domino] Decretum quasi pronuntiatum à Deo. Vide dictum Ieremiæ caput commate 14. & sequent.

Et legatum ad gentes misit] Angelum incitatorem Assyriorum, ut postea Chaldæorum.

2. *Parvulum dedi te in gentibus*] Infirmum te feci.

3. *Superbia cordis tui extulit te*] *Idolum tuum decepit te*. Vide quæ ad Ieremiam diximus. Id idolum vocabatur Κοζέ [Cozbe], excidium hostibus denuntians, quod contra cecidit.

Habitantem in scissuris petrarum] Eò quod habitas in cavernis rupium, Arabiæ Petrææ scilicet.

Exaltantem solium tuum] *Altitudine habitationis tuæ*: in locis cellis atque sublimibus.

Qui dicis in corde tuo, Quis detrahet me in terram?] Ex locis inaccessis.

4. *Indè detraham te*] Fame. Vide quæ ad similia Ieremiæ.

5. *Nonne furati essent sufficientia sibi*] Et iis contenti fuissent. Confer & hic illa quæ apud Ieremiam 9, & sequentibus.

7. *Vsq̃ue ad terminum emiserunt te*] *Apud fines tuos emittent te*: nempe in terras exteras.

Omnes viri fœderis tui illuserunt tibi] *Illudent tibi*, Assyrii scilicet, quos tibi fidos sperabas, ob commune in Iudæos odium.

Qui comedunt tecum] Sic & Chaldæus exponit. Est δειψις [Defectus] in Hebræo. plena esset locutio אישירחםך [viri cibi tui].

Nan est prudentia in eo] Populo Idumæo. Transic de persona in personam.

8. *Perdam sapientes de Idumæa*] Ieremiæ xlix. 7.

9. *Et timebunt fortes tui in meridie*] *Timebunt fortes tui, Theman*. Vide Ieremiam dicto jam loco, & 20. Ezechielis xxv. 13.

Vt intereat vir de monte Esau] *Quia peribit quisque de monte Esau*, id est, in Sehire.

10. *Propter interfectionem & propter iniquitatem in fratrem tuum Iacob*] Hoc refer ad tempus cum Syri Iudæam vastarunt & Hierosolyma obsederunt, I Regum xvi. 5. Confer Amos i. 11: Paria fecere iterum Idumæi in Iudæos cum urbem cepit Nabuchodonosor, ut docet nos Ezechiel xxv. 12. & Psalmus cxxxv. 7. & paria passi sunt ab ipso Nabuchodonosoro.

11. *Quando capiebant alieni exercitum ejus*] Syri. *Et extranei ingrediebantur portas ejus*] Multas Iudææ urbes.

Et super Ierusalem mittebant sortem] Vtri primas in oppugnanda ea urbe partes haberent, Syri an Israhelitæ.

Tu quoque eras quasi unus ex eis] Adjutor eis eras.

12. *Et non despicias in die fratris tui*] *Non spectasses* (cum gaudio scilicet) *ea quæ eveniebant in die* (mala) *fratris tui*. *Non spectasses*, id est, non spectare debueras: ut, — *at tu dictis, Albane, maneres*. Sic sume & sequentia.

In die perditionis eorum] Cum plurimi eorum in agris & in minoribus oppidis perirent.

13. *Neque ingredieris portam populi mei*] Non irrumpere debueras cum Syris in urbes Iudææ ab ipsis captas.

Neque despicias & tu in malis ejus] Neque spectator fuisses; ut suprâ.

14. *Neque stabis in exitibus*] Ad loca ubi multæ viæ inter se coeunt.

15. *Super omnes gentes*] Vicinas Iudæis.

16. *Quomodo enim bibistis super montem sanctum meum*] *Quomodo vos biberitis* (calorem iræ meæ) *propter montem sanctum meum*, propter Iudæam à vobis laceffitam.

Bibent omnes gentes] Philisthini, Moabitæ, Damascuseni, atque alii. Vide Esaiam xiv. xv. xvi. xvi. 1.

Et bibent & absorbebunt] *Bibendo absorbebunt*: id est, totum calicem educunt.

Et erunt quasi non sint] Quasi nunquam fuissent.

17. *Et in monte Sion erit salvatio*] Hierosolyma non capietur à Sennacheribo, ibique multi etiam è vicinis salutem reperient.

Et erit sanctus] Manebit ibi Dei cultus.

Et possidebit domus Iacob eos qui se possederant] Philistæos Rege Ezechia, 11 Regum xviii. 8.

18. *Et erit domus Iacob ignis, & domus Ioseph flamma, & domus Esau stipula: & succendentur in eis, & devorabunt eos*] Multos ex eis. Respiciuntur quæ 10 Maccabæi egere contra Idumæos, Iosephus xii. 11.

Et non erunt reliquiae domus Esau] Nempe tales quæ nocere Iudæis possint.

19. *Et hereditabunt hi qui ad Austrum sunt*] *Et possidebunt* (Iudæi) Meridiem, id est, Themanem.

Montem Esau] In Hebræo: cum monte Esau. Impleta hæc plenissime per Hyrcanum, ut & sequentia. Idem Iosephus xiii. 17.

Et qui in campestribus Philisthiim] *Et planitiem cum* (terra) Philisthinorum.

Et possidebunt regionem Ephraim & regionem Samariae] Hanc historiam habes dicto Iosephi libro xiii. 17.

Et Benjamin] Coniunctus cum Iuda.

Possidebit Galaad] Iosephus xii. 12. 1 Maccabæorum v. 17.

20. *Et transmigratio exercitus huius filiorum Israël*] *Et deportatae copiae illæ filiorum Israël*: nempe ii qui pauci ex Asere, Nephthalim & Zabulone cum Iudæis redibunt à deportatione: *possidebunt repetendum* ex priori.

Omnia loca Chananæorum] In Hebræo: *Quicquid Chananæorum* fuit.

Vsq̃ue ad Sareptam] Urbem Sidoniorum, 1 Regum xvi. 10. Stulti Rabbini hinc Franciam, ex eo quod sequitur ספר, Hispaniam faciunt, audentque tam fanaticâ expositione eorum Regnorum possessionem sibi spondere.

Et transmigratio Ierusalem] Deportati ex Iudæa, ubi redierint.

Quæ in Bosphoro est possidebit] *Ea quæ sunt Saphradis possidebunt.* Ità enim legunt Hebræi, Symmachus, Aquila, Theodotion. Puto sic legisse etiam Lxx, & ubi legimus ἕως Εφραθὰ [usque Ephratha], scripsisse ἕως Σεφραδά [usque Sephrada]. Hieronymus hanc vocem Assyriorum linguâ esse ait terminum: imò & Hebræorum ספר דם est finis dominatus.

Civitates Austri] *Civitatem Austri.* Quia terminum dixerat, ostendit quem terminum intelligat, nempe Arabiæ eam partem quæ ad Austrum Iudææ objacet, ubi Regnum fuit Saba 1 Regum x. 1. collato loco Matth. xii. 42. Vide de hac re Iosephum dicto loco xii. 12. 1 Maccab. v. 17. 25.

21. *Et ascendent salvatores in montem Sion iudicare montem Esau*] *Salvatores* intelligendi qui semet servaverint ex captivitate. Vnde pariter Lxx dixerunt ἀνασωζέμενοι [superstites], Aquila & Theodotion σωσμένοι [salvi facti], id est, qui servati fuerint. Per illos autem qui servati fuerint intellige eorum posteros qui Hierosolymis agentes jus Idumæis dixere; Hyrcanus scilicet & 30 successores ejus.

Et erit Domino regnum] Non tunc ultra Iudæi externis Regibus, sed Deo parebunt, & erit Θεοκρατία, ut olim.

A D I O N A M.

C A P V T I.

ET hunc Oseæ & Amoso coævum ex Hebræorum auctoritate ponit Hieronymus, & ordo suadet, & locus qui est 11 Regum xiv. 25. Rex Ninives de quo agit hic liber potuit esse Phul qui postea cum exercitu venit in terram Israelis; homo nec optimus, nec pessimus.

1. *Filium Amathi*] Etiam apud Græcos fuere vates Amythaonidæ, potestque Ionas nomen significationem habere hominis è Græcia orti.

2. *In Niniven*] Quæ Ninos Herodoto, Phocylidi, Straboni, Lucano, Plinio.

Ascendit malitia ejus coram me] Tolerari ultra non potest. Luxus & rapinæ solent in urbibus regnatricibus omnem modum excedere. — κρείσσων Νίνυς ἐν Φοινίκῃς [— Ninus cui cedat opima], ait Phocylides.

3. *Vt fugeret in Tharsis*] Iosephus Tharsum Ciliciæ accipit. Sed & alibi idem Iosephus, ut & Hebræi, & hic Hieronymus, per Tharsis intelligit mare Oceanum, nempe quod urbs vetus Phœnicum colonia, non longè ab Oceano, quæ Tartessus Græcis, 60

Phœnicibus ipsis תרשיש [Tharsis] diceretur: Tarsea in vetere Romanorum & Carthaginensium fœdere. Quousque navigando pervenerit Ioras incertum puto; neque tacebo tamen Afros ad Mossam eum ejectum credi velle (testis Ioannes Leo Afer), Iosephum in ponto Euxino.

A facie Domini] Id est, longè è terra Israelis.

Et descendit in Ioppen] Nam ἐπινείω τῷ τῷ κέχρηται καταβάντες μέχρι θαλάσσης [hoc portu utuntur qui ad mare descendunt], Strabo xv.

Et dedit navium eis] Solent nautæ ab ignotis vecturam accipere promutuum, L. ex conducto. §. item D. Locati.

4. *Dominus autem misit ventum magnum in mare*] In Hebræo: surgere fecit.

5. *Et clamaverunt viri*] In Hebræo, vir: id est, quisque. Et fortè sic scripserat Hieronymus: nam & Græci habent ἕκαστος [quisque].

Ad deum suum] *Ad deos suos.* Belum putà, Astarten, Melcartum, Ilum.

Et miserunt vasa, quæ erant in navi in mare] Id est, jactum fecerunt. Vide Titulum Digestorum ad Legem Rhodiam. Vasorum nomine Hebræi res quasvis mobiles intelligunt.

Vt alleviaretur ab eis] Levandæ navis gratiâ, ut loquitur L. 1. dicti tituli.

Descendit ad interiora navis] In Hebræo: *ad latera navis*, id est, ad laterum alterum.

Et dormiebat sopore gravi] Id est, *αδρῶ*, ut loquuntur Græci. Is torpor sæpe mœrorem comitatur.

6. *Gubernator*] *Magister navis: princeps nautarum*, ut Chaldæus hic.

Deum tuum] Deos tuos, tuæ gentis.

7. *Et dixit vir ad collegam suum*] *Dixit quisque socio suo*.

Mittamus sortes] Quod fieri solet ubi spes non est omnes servari posse.

Et sciamus quare hoc malum sit nobis] Horatius:

Vetabo qui Cereris sacrum

Vulgarit arcana sub iisdem

Sit trabibus, fragilèmq; mecum

Solvat phaselum: sæpe Diespiter

Neglectus, incesto addidit integrum.

Qui cum Diagora Melio navigabant ingenti ortâ tempestate, causam ad ipsum retulere tanquam *ἄθεον* [impium].

8. *Quod est opus tuum?*] In quo vitæ genere vixisti?

9. *Hebræus ego sum*] Natus in partibus Zabulonis.

Deum cœli ego timeo] Id est, colo.

Qui fecit mare & aridam] Hæc nota eum à diis Gentium optimè discernit.

10. *Cognoverunt enim viri quod à facie Domini fugeret, quia indicaverat eis*] Est Retrogressio.

11. *Quid faciemus tibi, & cessabit mare à nobis?*] Infestandis.

Mare ibat & intumescbat] Pergebat intumescere.

12. *Et dixit ad eos, Tollite me*] Si homo unus, ut multos servet, rectè morti se offert, quod Demostheni dicebat Phocion, multò id faciet iustius qui se aliis periculi scit esse causam.

13. *Et remigabant viri, ut reverterentur ad aridam*] Sicut Latini dicunt *arare mare*, ità Hebræi *fodere*: idque hic significat remigare, translatione per-elegante, *Vt reverterentur ad terram* ideo dicitur quia omnes naves à terra aliqua veniunt.

Quia mare ibat & intumescbat] Eadem verba quæ suprà 11.

14. *Et clamaverunt ad Dominum*] יהוה, id est, ad illum Deum Opificem Vniversi, cuius cultorem se Ionas dixerat. Facti erant in periculo religiosiores: *Υπὲρ Μαλέαν πλεύσας εἰσεῖς ἔσῃ* [Pius eris ubi supra Maleam navigabis].

Ne pereamus in anima viri istius] Id est, propter homicidium quod in eo commisimus. Vt hic explicat Chaldæus, & ostendunt sequentia.

Quia tu, Domine, sicut voluisti fecisti] Qui tempestatem hanc planè extraordinariam suscitasti, qui sortem fecisti cadere super Ionam, qui ipsum adigisti ut se fontem & causam huius mali fateretur.

16. *Et timuerunt viri timore magno Dominum*] Iterum יהוה.

Et immolaverunt hostias Domino, & voverunt vota] Promiserunt victimas quas offerrent Deo in Templo Hierosolymitano; & vota voverunt, nempe de operibus misericordiæ, ut sentit Kimchi.

CAPUT II.

1. *Piscem grandem*] *Τρίτων & κύνα* [Tritonis canem], ut ait Lycophron, qui ab Hebræis acceptam historiam in Herculem transtulit, cui omnia grandia adscribi solebant, ut diximus libro primo de Veritate Religionis Christianæ.

In ventre piscis tribus diebus] Etiam triduum in historia illa Herculis sub nomine vulgata ponit ad Lycophronem Tzetzes. Figura Resurrectionis Christi non obscura.

2. *Et oravit Ionas ad Dominum Deum suum de ventre piscis*] Omnis locus pro Templo.

3. *Et dixit*] Hoc carmen postea composuit Ionas, sed conveniens exacto tempori. Vide caput tertium Threnorum.

Et exaudivit me] *Exaudiet*. Est enim bene sperantis. sic & statim *exaudies*. Vide infra 5.

De ventre inferi] *De ventre* qui mihi est vice sepulchri. Sic de vulturis ventre Ennius:

Heu quàm crudeli condebat membra sepulchro!

4. *In corde maris*] In medio mari, in alto.

Flumen circumdedit me] Fluctus.

5. *A conspectu oculorum tuorum*] Longè à terra Israël. Vide suprà 1. 3.

Videbo templum sanctum tuum] Furtim id fiebat à nonnullis, Rege Samariæ ignorante.

6. *Vsque ad animam*] Ad summum usque vitæ periculum.

Abyssus vallavit me] Id est, ingens mare: Genesios 1. 2. VII. 11. VIII. 2. Psalm. xxxiii. 7. Apocalypses xi. 7.

Pelagus operuit caput meum] *Alga*, quæ in talibus recessibus multa est.

7. *Ad extrema montium descendi*] Ad specus marinos sub montibus. multum enim maris terram subit. *Per occultos aditus recipitur mare & absconditur*, dixit Seneca, Natur. quæst. III. 5. VI. 7. 8.

8. *Terræ vinctes concluderunt me in æternum*] *Concludent me*. subintellige *nisi tu impedias*, ut sequitur.

Et sublevabis de corruptione vitam meam] *Sed eripies*. שחת, διαφθοράν [corruptionem] frequenter vertunt Lxx.

9. *Cum angustiaretur in me anima mea*] *Quamquam defecit in me anima mea*. Quamquam vitam in extremis labris habeo.

Ad templum sanctum tuum] Id est, in cœlum usque, cuius imaginem gerebat Templum Hierosolymitanum. Vide quæ dicta ad Matth. xxvii. 51. Adde Psalm. cxv. 3. Michææ 1. 2.

10. *Qui custodiunt vanitates frustra, misericordiam suam derelinquunt*] *Qui colunt idola frustra sunt*: nam misericordiam suam, id est, Deum qui eos juvare poterat, derelinquunt, suo scilicet malo.

11. *Ego autem in voce laudis*] תורה: quomodo & gratiarum actio dicitur, & ipsum sacrificium, quod gratiarum actionem comitabatur.

Immolabo tibi] Victimam tali causæ debitas ex lege Levitici vii. 12. 13.

Quæcunque vovi reddam pro salute Domino] Opera misericordiæ in pauperes, ut suprà 1. 16.

11. *Dixit Dominus pisci*] Imperavit.
Et evomuit Ionam in aridam] Ex imperio Dei in
 terram eum exposuit.

CAP V T III.

1. *Secundò*] Illo loco quo expositus fuerat.

3. *Ninive erat civitas magna*] Regia Assy-
 riorum, cujus in ambitu area erat cccc stadiorum:
 murus autem *עיר* turribus extuberans, ita ut ex
 Herodoto & Diodoro x discimus. Post *magna* in
 Hebræo sequitur *לאלהים*, quod Græci vertunt *τῷ*
Θεῷ, Chaldæus *coram Deo*, id est, Deo eam augente.
Ninum urbem majorem fuisse Babylone ait Strabo li-
 bro XVI.

Itinere trium dierum] Si quis omnes illas turres
 pedibus circumiret.

4. *Itinere diei unius*] Perambulans urbem quan-
 tum uno die licebat.

Adhuc quadraginta dies, & Ninive subvertetur] 20
Cum Ninive subvertetur. De numero hoc dierum XI
 diximus ab hac re non aliena ad Matth. IV. 2. Eun-
 dem numerum hic posuere Aquila, Symmachus,
 Theodotion. At in editione LXX sunt *τρεῖς ἡμέραι*
 [tres dies] an ex notis numerorum veteribus, &
 sæpè inter se non multum distantibus, quæ nunc
 exoleverunt? visi sumus & alibi ejus rei deprehen-
 disse vestigia. Intelligenda autem hæc comminatio
 rebus sic manentibus. Regulam hanc nobis dat Ie-
 remias XVIII. 8. Quæ tamen regula suam & ipsa 30
 habet exceptionem, nisi additum fuerit *non exan-
 diam eos*, quod interdum Deus facit post diuturna
 monita, & elusam diu patientiam. Vide quæ ad
 Lucæ XIX. 44.

5. *Et crediderunt viri Ninivite in Deum*] Id est,
 verbis Dei per Ionam, conscii sibi gravium cri-
 minum.

Et prædicaverunt jejunium] Indixerunt Rex, &
 qui ei aderant proceres.

Et vestiti sunt saccis à majore usque ad minorem] 40
 Vt ipse tam lugubris habitus dolorem magis accen-
 deret.

6. *Pervenit verbum ad Regem Ninive: & surrexit
 de folio suo*] Quia pervenerat verbum. Causam reddit
 indicti jejunii, modumque explicat.

Et abiecit vestimentum suum à se] Abjecerat ve-
 stimentum, regale scilicet, ut se cæteris in luctu
 æquaret.

Et sedit in cinere] *Ἐπὶ σποδῷ*. Vide Matth. XI. 21.

7. *Et clamavit, & dixit in Ninive*] In Hebræo, 50
proclamari jussit dicendo.

Ex ore Regis & principum ejus] Vide Esth. I. 19. 21.

*Homines & jumenta, & boves, & pecora nè gustent
 quicquam, nec pascantur, & aquam non bibant*] Illud,
non gustent quicquam ad homines refertur, cætera ad
 pecudes: ut apud Virgilium,

Non ulli pastos illis egere diebus

*Frigida, Daphni, boves ad flumina: nulla neque
 annem*

Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam. 60

Factum hoc ut etiam inutorum animantium spe-
 ctaculo magis commoverentur homines ad do-
 lorem.

8. *Et clament ad Dominum in fortitudine*] Altâ vo-
 ce; *ἐν τῷ ἰσχύϊ* [intente], Græci.

Et convertatur vir] Quisque.

A via sua mala] Exuat peccandi consuetu-
 dinem.

Et ab iniquitate quæ est in manibus eorum] Id est,
 rapta restituat, sine quo non est vera pœnitentia.
 Vide quæ diximus de Iure Belli ac Pacis libro III.
 cap. x. §. 3.

9. *Quis scit si convertatur?*] An sententiam mu-
 tet? Multum hoc in Assyriis hominibus, tanta edere
 pœnitentiæ signa sub spe incertæ veniæ.

10. *Et vidit Deus opera eorum*] Sanatæ mentis in-
 dicia.

*Et misertus est Deus super malitiam quam locutus
 fuerat ut faceret*] De malo quod illaturum se dixerat.
Malitia huic Interpreti, ut Matth. VI. 34. *κακία*, est
 quævis calamitas, aut triste aliud.

CAP V T IV.

1. *ET afflictus est Ionas afflictione magnâ*] Magno
 dolore indoluit, de auctoritate sua se pericli-
 tari existimans. At non est Legati præstare nè Rex
 sententiam mutet.

2. *Numquid non est hoc verbum meum*] Hoc ipsum
 fore cogitaveram.

*Scio enim quia tu Deus clemens & misericors es, pa-
 tiens & multæ miserationis, & ignoscens super malitia*] 30
Pœnitens super malo, quod comminatus es scilicet.
 Exemplis id didicerat Moses, & ipsius Dei pronun-
 tiato Exodi XXXIV. 6.

3. *Tolle, quæso, animam meam à me*] Vitam. Magna
 indignatio, non justa ex causa.

4. *Putasne, bene irasceris tu?*] *An bonum factum
 est ira tua? estne hæc causa justa?*

5. *Et sedit contra Orientem civitatis*] Vnde optimus
 erat in urbem despectus.

Et fecit sibi umbraculum ibi] Tugurium ex vir-
 gulto.

Donec videret quid accideret civitati] An non ali-
 quo saltem malo puniretur.

6. *Et præparavit Dominus Deus hederam*] In He-
 bræo est *קִיקִיּוֹן* [Kikion], ubi *ן* est addititium: nam
 nomen Ægyptium est *כִּכִּי* [Kiki], apud Herodotum
 Euterpe, Theophrastum I. 16. Plinium XV. 7.
 Dioscoriden I. 38. Galenum de Simplicibus. Hero-
 dotus alio nomine *σινδοκύνπρια* vocat. Hieronymus
 in Commentario ad hunc locum linguâ Syriacâ & Pu-
 nicâ Elkeron dici notat: esse autem genus virgulti vel
 arbusculæ, lata habens folia in modum pampini, &
 umbram densissimam, suo trunco se sustinens: quod in
 Palæstina creberrimè nascitur, & maxime in arenosis
 locis: mirumque in modum, si sementem in terram je-
 ceris, citò confotam consurgere in arborem, & intra
 paucos dies, quam herbam videras, arbusculam te su-
 spicere. Ostendit autem à se hederam translatum, non
 quòd idem esset, sed quòd nomen Latinis notum,
 & ad hanc naturam aliquo modo accedens, aliud
 non reperiret.

Et protegeret eum (laboraverat enim),] In Hebræo,
ad liberandum eum à malo, id est, ab æstu.

7. *Et paravit Deus vermem*] Omnia, etiam quæ
 V u u natura-

naturaliter fiunt, Deus facere dicitur, qui naturam & fecit, & conservat, & ea pro arbitratu utitur. Verum multa sunt genera, arboribus, virgultis, herbis infesta.

Ascensu diluculi in crastinum] Postridie aurora illucescente.

Et percussit hederam] Cici illud, radice laesa.

Et exaruit] Humore terrae destitutum.

8. *Et cum ortus fuisset Sol*] Et jam processisset non-nihil.

Præcepit Dominus vento calido & urenti] Euro silenti. Sic habet Hebræum & Chaldæum: auræ sine motu, sine frigore, quæ calorem in Sole ortum adjuvaret.

Et aestuabat] In Hebræo, *Liqueretur animo*: id est, propè liqueretur.

Melius est mihi mori quam vivere] Descriptio impatientis ingenii.

9. *Putasne bene irasceris tu?*] *An bonum factum ira hæc?* ut supra 4.

10. *Quæ sub una nocte nata est, & sub una nocte periit*] Plautus:

Quasi solstitialis herba, paulisper fui;

Repente exortus sum, repentino occidi.

11. *Qui nesciunt quid sit inter dexteram & sinistram*]

10 Id est, ejus ætatis quæ honesti ac turpis discrimina nondum novit, & cui propterea parci æquum est. *Dextra* significat ea quæ recta sunt, *sinistra* ea quæ contraria. Infans ætas describi solet ignorantia recti ac turpis. Vide quæ attulimus ad Deuteron. 1. 29.

Et jumenta multa] Si hominum te non miseret,

Quid fecere boves animal sine fraude doloque?

A D M I C H Æ A M.

C A P V T I.

1. **A**D Michæam Morasthiten] Non illum filium Iemlæ 1 Regum xxi. 8. Hieronymus viculum esse dicit *Marasthi*, juxta Eleutheropolim.

In diebus Ioathan, Achaz, & Ezechiae] Apparet ergo cœpisse eum Prophetiis illustrari paulò seriùs quam eos quos jam antè habuimus, qui ab Oziae Regis Iudæi tempore cœpere cognosci, & pariter ad Ezechiae tempora pervenerunt.

Quod vidit super Samariam] Vnde malum fluxit in Decem tribus.

Et Ierusalem] Vnde corruptæ Duæ tribus.

2. *Audite populi omnes*] A Iacobo orti.

Et attendat terra & plenitudo ejus] Id est, omnes qui in terra promissa habitatis.

Sit Dominus Deus vobis in testem] Chaldæus בריא interpretatur *contra vos*. Siquando mala quæ dicam vobis evenient, Deus mihi testis erit me nihil subtraxisse de eis quæ mandata mihi erant.

Dominus de templo sancto suo] Qui ex cælo omnia despectat. Vide supra Ion. 1. 8.

3. *Egredietur de loco suo, & descendet*] Deus exire de cælo dicitur, cum in terra beneficia sua, aut judicia facit conspici.

Et calcabit super excelsa terræ] Destruet loca munitissima. Vide Deuteron. xxxii. 13. xxxiii. 29.

4. *Et consummentur montes subtus eum*] Id est, urbes in montibus sitæ, ut Ierusalem & Samaria, incenduntur.

Et valles scindentur] Id est, oppida in vallibus sita diruentur.

Sicut cera à facie ignis] Hæc comparatio respicit prius membrum.

Et sicut aquæ quæ decurrunt in præceps] Hæc secundum.

5. *In scelere*] Propter scelus, ut Chaldæus vertit. Græci, διὰ αἰσχροῦ [propter impietatem].

Quod scelus Iacob?] Id est, quæ origo sceleris

20 Iacobo, five Decem tribubus? μετανομία [Transnominatio].

Nomme Samaria?] Solet ab urbibus primariis latius fundi exemplum.

Et quæ excelsa Iudæ?] Quæ origo excelsorum in Iudæ?

6. *Ponam Samariam quasi acervum lapidum*] In Hebræo, *in tumulum agri*, id est, in collem qui aretur.

Cum plantatur vinea] In vinetum.

Et detrahā in vallem lapides ejus] Dejiciam ex edi-

30 to in subjecta.

Et fundamenta ejus revelabo] Itā ut fundamenta appareant. Hæc & quæ sequuntur impleta per Sal-manasarem.

7. *Et omnia sculptilia ejus concidentur*] Vide Amosi 1. 14.

Et omnes mercedes ejus comburentur igne] Donaria Templi, missa illis ab Assyriis, quorum cultum imitabantur.

Quia de mercedibus meretricis congregata sunt] Idolatriæ sunt mercedes.

40 *Et usque ad mercedem meretricis revertentur*] Ibunt Niniven, quæ ipsos idololatriam docuit: hoc erit διδάκτρον [minerval].

8. *Super hoc plangam, & ululabo*] Loquitur Propheta, & dicit se etiam conspicuis luctus signis confirmaturum quā certa sint quæ dicat.

Vadam spoliatus & nudus] Exutus veste superiore.

Et luctum quasi struthionum] Quasi pullorum ululæ. Sic Hebræum. Vtraque similitudo est apud Iobum xxx. 29. unde apparet esse proverbiale.

9. *Desperata est plaga ejus*] Non sanabitur.

Quia venit usque ad Iudam, tetigit portam populi mei usque ad Ierusalem] Assyrii post destructam Samariam, vastatamque terram Decem tribuum, etiam terram Duarum tribuum vastabunt, Rege Assyriorum Sennacheribo, & ad portas usque Hierosolymorum pervenient.

10. *In Geth nolite annuntiare*] Vtinam nesciant ista

ista Palæstini, nè nos irrideant. sumtum ex II Samuelis I. 20.

Lacrymis nè ploretis] *Nè flendo fleatis*: id est, nè nimium edite ploratum, nè illi veteres hostes gaudeant.

In domo pulveris pulvere vos conspergite] *Cum in domo pulveris pulvere conspergemini*. In textu est התפלשתי [*involve me*], sed in margine התפלשתי [*involvere*]. Mos est hujus Prophetæ voces vicini soni & communes sumere ad obscurè notanda nomina propria. עפרה est pulvis: sed per eam vocem significatur Ephraim, cujus domus erant in pulverem redigendæ.

II. *Et transite vobis habitatio pulchra*] *Et cum peribit vobis habitatio pulchra*. שפיר, quod pulchram significat, hic Samariam innuit, affini, ut diximus, voce.

Confusa ignominia] *Nuda pudendis*, id est, dejectis muris, quæ velut vestes sunt urbium; fundamentis apparentibus, ut supra dictum.

Non est egressa quæ habitat in exitu] יצא, quod hic vertit ab exitu, à radicè יצא [*egredi*], alii fortè rectius terram pecorosam interpretantur, à יצא [*pecore*]. Vicinitate simili iis quas diximus, Sionem significat, hoc sensu: illi qui in Sione habitant, nè pedem quidem moverunt ad servandos Ephraimitas.

Planctum Domus vicina accipiet ex vobis, quæ stetit sibi] *Planctum, ô Bethaëtsel, accipiet à vobis (Sion) stans sibi*. Bethaëtsel domum separationis significat, à Deo scilicet. Indicatur autem Bethel, domus Dei olim dicta. Sensus est, Vrbs Hierosolyma planctum quidem à Bethle audiet, sed res suas aget, neque se Bethelis rebus miscebit.

12. *Quia infirmata est in bonum quæ habitat in amaritudinibus*] *Verum dolebit propter fortem* (id est, fortes occisos, ut hic habet Chaldæus) *habitans plebs in Maroth*. מרות, quod hic amaritudinem significat, transpositis literis innuit רמות. Plures erant in Duarum tribuum forte urbes quibus nomen Rama; eæ pluraliter dicuntur רמות. Confer Ierem. xxxi. 15. Iudæis nihil proderit quietos se continuisse, cum Samaria & vicinæ urbes destruentur.

Quia descendit malum à Domino in portam Ierusalem] *Ad portas usque veniet Sennacherib*.

13. *Tumultus quadrigæ stuporis habitanti Lachis*] In Hebræo, *Apta currum velocibus equis, habitatrix Lachis*; currum nempe quo vehantur missi à Sennacheribo feciales ad deposcendam deditionem Hierosolymorum, II Regum xviii. 17.

Principium peccati est filia Sion] *Es filia Sion*, id est, fuisti.

Quia in te inventa sunt scelera Israël] *Tu idololatram ab Israël, id est, Decem tribubus acceptam, transmisisti Hierosolyma*.

14. *Propterea dabit emissarios super hereditatem Geth*] *Quin etiam dabit dona heredi Geth*. Heredem Geth vocat Assyrium, qui Philistinorum urbes tum tenebat.

Domus mendacii in deceptionem Regibus Israël] In Hebræo, *Domus Achzib in deceptionem fuit Regibus Israël*. Speraverunt indè auxilium, sed frustra. Achzib &, quæ sequitur, Maresas oppida sunt Iudæ, non longe à Lachiso. Vide Iosue xv. 44.

15. *Adbuc heredem adducam tibi, quæ habitas in Maresa*] *Heredem*, id est, dominum, & est וארשתי [*Vocum allusio*], הירש heredem, & מרשה quod hereditatem significat. Hostis ille non Philistinas tantum urbes, sed & Iudaicas possidebit.

Vsq̃ue ad Odollam veniet gloria Israël] Assyrius ille, quo socio olim gloriati sunt Israelitæ (Vide II Regum xv. 18.) *perveniet ad Odollam*. Est & hoc oppidum in parte Iudæ à Lachiso non procul, Iosue xv. 35.

16. *Decalvare*] *Evelle tibi pilos*. Ità hic Chaldæus. nam calvitium sibi ob mortuos inducere, mos quidem erat gentibus aliis, sed Iudæis id non licebat per legem Deuteronom. xiv. 1. Iudæ populum hic alloquitur Propheta, cujus urbes jam aliquas nominaverat.

Et tondere] *Cincinnos & delicias comarum circumcide*.

Super filios deliciarum tuarum] *Propter amatissimos filios*, interfectos ab hoste scilicet.

Dilata calvitium tuum sicut Aquila, quoniam captivi ducti sunt ex te] *Vos quorum liberi non interfecti sed deportati sunt, inducto in caput calvitio dolorem testamini*. Lex enim id non vetabat nisi in luctu funebri.

CAPVT II.

1. *Væ qui cogitastis inutile*] Hæc est altera revelatio, quæ Prophetæ posterior contigit, regnante scilicet Ezechia, post discessum Sennacheribi, ut colligitur ex Ieremiæ xxv. 1. 18. quæ cognovit fore ut Hierosolyma non obsideretur tantum, sed etiam caperetur non minus quam Samaria, & hic populus non minus quam ille deportaretur: quorum malorum etiam causas explicat, inhumanitatem in populares, & impietatem in Deum. ון, quod inutile hic vertitur, sæpe significat injustitiam: & ità hic sumit Chaldæus.

Et operamini malum in cubilibus vestris] *Operari* hic positum est pro *constituere*, ut μοιχεύειν [*mechhari*] Matthæi v. 28. Noctu constituunt, de die exsequuntur, ut sequitur.

Quoniam contra Deum est manus eorum] *Si modò res sit in potestate eorum*. Cogitata exsequentur, nisi vires desint.

2. *Et concupierunt agros*] *Injiciunt oculos & animum rebus alienis*.

Et violenter tulerunt & rapuerunt domos] In Hebræo: & rapuerunt (nempe agros) & domos (concupierunt, ἀπὸ κοινῆς [*ex Dicto communiter*]) & tulerunt: fecerunt suas, vi, aut dolo.

Et calumniabantur] Solet hic Interpres πωγ vertere calumniari, quod magis est opprimere. Vide quæ ad Lucæ III. 14.

Virum & domum ejus] Id est, fundum.

3. *Ecce ego cogito super familiam istam malum*] Id est, super omnem posteritatem Iacobi. Illi mala machinati sunt popularibus, ego ipsis: illi injuria, ego jure.

Vnde non auferetis colla vestra] *Non eximetis cervices vestras*.

Et non ambulabitis superbi] *Erecti*. Iugum impositum impediet nè erecti incedatis.

Quoniam tempus pessimum est] *Acerbissimum erit*, nempe tempus deportationis.

4. *Sumetur super vos parabola*] *De vobis proverbium fiet*.

Et cantabitur canticum cum suavitate] In Hebræo: & lamentabitur (supple quisque externus ex persona vestra) lamentum lamenti, tritissimum lamentum.

Pars populi mei commutata est] Terra mutavit dominum.

Quomodo recedet à me] *Quomodo ademit mihi*, agros scilicet, Assyrius sub Teglathphalasar.

Cum revertatur qui regiones nostras dividat] *Ita ut & revertatur ad agros nostros dividendos*. Idem populus Assyriorum sub Salmanasare.

5. *Propter hoc*] Post id tempus.

Non erit tibi mittens funiculum sortis in cœtu Domini] Nunc à persona *μιμητικὸς* [imitative] expressa canticum illud externorum ad ipsos Hebræos se vertit: & ait, non futurum ut amplius illi coram Iudicibus, quos ipsi Hebræi vocabant *קהל יהוה* [cœtum Dei], terras hereditatis jure sibi delatas inter consortes forte dividant.

6. *Nè loquamini*] In Hebræo, *Nè stillatis*: id est, Nè vaticinemini: nam id significari per *נָטַף* vidimus Ezechielis xxi. 2. & alibi. Imitatur Propheta verba quibus Hebræi ad Prophetas utebantur; ut videre est Esaia xxx. 10. Amosi vii. 12. 16.

Loquentes] In Hebræo, *stillabunt*: id est, Etiam si vos nolitis, tamen Esaia, Osee, Ioel, & alii, & ego munere prophetico fungemur.

Non stillabunt super istos] In Hebræo, *non stillabunt illis*: id est, Sed postea veniet tempus cum Prophetæ vobis non loquentur, Psalmo lxi. 9. Ezechielis vii. 26. Amosi vii. 11.

Non comprehendet confusio] Id est, ita fiet ut Prophetæ non amplius à vobis ignominiosè tractentur, sicut factum est diu.

7. *Dicit domus Iacob*] In Hebræo: *Hæc sunt dicta domui Iacobi*. Refer ad illud quod paulò antè præcessit, *Nè stillatis*.

Numquid abbreviatus est Spiritus Domini] Refellit Propheta malitiam illorum qui Prophetas audire nolebant. *Spiritus Domini* hic misericordiam significat: An ea, inquit, minor nunc est quàm antè fuit?

Aut tales sunt cogitationes ejus] Vt nempe exitio vestro delectetur, neque ullo modo pœnitentiâ ductos velit respicere? quasi dicat, Non ita intelligendæ sunt comminationes Prophetarum.

Nonne verba mea bona sunt cum eo qui rectè graditur] Ex Dei persona jam loquitur Propheta. *Verba* hic intellige consilia.

8. *Et è contrario populus meus in adversarium consurrexit*] In Hebræo: *Atqui qui heri erat populus meus*, (hodie) *hostiliter insurgit*, nempe in me. *Heri*, id est, paulò antè, ut Esaia xxx. 33.

Desuper tunica pallium sustulistis] *Super tunicam abstulistis & pallium*. Pauperibus scilicet. Proverbialis locutio, ut Matthæi v. 40.

Et eos qui transibant simpliciter, convertistis in bellum] In Hebræo: *transseuntes pacificè sunt vobis*

quasi reversi à prælio, id est, bello capti, in quos omnia licent victoriæ jure.

9. *Mulieres populi mei ejecistis de domo deliciarum suarum*] E villis.

A parvulis earum tulistis laudem meam in perpetuum] Assuefecistis idololatriæ parvulos, nè unquam de me colendo cogitarent.

10. *Surgite & ite*] — *Veteres migrate coloni*.

Non habetis hic requiem] Hæc regio non ultra vestra erit.

Propter immunditiam ejus corrumpetur putredine pessima] *Corrumperet* (vos) & quidem corruptione insigni. Sensus idem est qui Levit. xviii. 25. nomen autem *נִמְרָץ* [insigni] 1 Regum ii. 8.

11. *Vtinam non essem vir habens spiritum*] Propheta loquitur: *Si esset*, inquit, *aliquis ambulans in vento*, Inania persequens.

Et mendacium potius loquerer] *Et mentiens mendacia*, dicens scilicet quod sequitur.

20 *Stillabo tibi in vinum & in ebrietatem*] *Stillabo tibi pro vino & sicera*, id est, Vaticinabor.

Et erit super quem stillatur populus iste] *Is esset stillator* (id est, Propheta egregius) *populo huic*. Is demum accommodatus esset eorum ingenio. Talem volunt, talem quærunt.

12. *Congregatione congregabo Iacob totum te*] Imitatur verba Pseudoprophetarum, sed alio sensu. *Congregabo*, nempe ut obsideantur intra Samariam & Hierosolyma: nam par fors utrique populo prædicatur. Per *Iacobum* intellige Decem tribus. *Cogam* vos in unum deportandos, nec ex parte (ut per Teglathphalasarum), sed omnes, per Salmanasarum.

In unum conducam reliquias Israël] Duas tribus reliquias, idque per Nabuchodonosorum.

Pariter ponam illum quasi gregem in ovili] *Tityre coge pecus*. — In Hebræo est: *quasi gregem Botfra*. Moabitis, in qua Botfra est, Ieremiæ xlviii. 24. maxime pascua est, 11 Regum iii. 4. At Chaldæus & Græci alia puncta legerunt, & *ס* sumere pro præpositione, *צִרְרָה* autem pro angustis, id est, ovili: quod cum verbis sequentibus melius convenit.

Quasi pecus in medio caularum] Confertim.

Tumultuabuntur à multitudine hominum] *Perturbabuntur*, nempe cum tot custodes circum se videbunt.

13. *Ascendet enim pandens iter ante eos*] *Ascendet effractor coram eis*, miles oppugnans urbes illas.

50 *Divident & transibunt portam, & ingredientur per eam*] *Perfringent* Assyrii & Chaldæi mœnia, & *transibunt per portam*, per quam exire solebant urbani, 11 Regum xxv. 4.

Et transibit Rex eorum coram eis] Inspectante populo trahetur captivus, 11 Regum xviii. 6. xxv. 6.

Et Dominus in capite eorum] Nempe Assyriorum & Chaldæorum. Deus illis omnia prosperabit.

C A P V T III.

1. **E**T dixit, *Audite Principes Iacob*] Quo magis earum quas Deus minatus est pœnarum iustitia appareat, ostendit Propheta nullum ordinem exfor-

exfortem gravium criminum fuisse; imò eos qui aliis ad virtutem præire debuerant, ut Iudices & Doctores, primos fuisse in culpa. Pares querelas habes apud Ezechielem **xxi. 1.** *Principes in Hebræo capita*, id est, Senatores totius gentis.

Et duces domus Israël] In Hebræo: קצין, id est, gubernatores. intelliguntur urbium Senatores: infra 9. Hieronymus *Iudices* vertit.

Numquid non vestrum est scire iudicium?] Ipsi alios damnatis: debetis ergo scire & quæ vos pœna maneant, Romanorum **i. 1.**

2. *Qui odio habetis bonum*] *Atqui vos virtutem odio habetis.*

Qui violenter tollitis pelles eorum desuper eis] Popularibus vestris. Non tondetur pecus, sed deglubitur.

Et carnem eorum desuper ossibus eorum] Et pellis, & caro, & ossa hic facultates significant, interprete Chaldaeo.

3. *Et ossa eorum confregerunt & conciderunt*] Inter se partiti sunt.

Sicut in lebe] Sicut concidi solent quæ in lebetem, aut caldarium conjiciuntur.

4. *Tunc*] Cum venient ista tempora superius indicata.

Non exaudiet eos] Obsignata erunt decreta.

Abscondet faciem suam ab eis] Benevolentiam subtrahet.

Sicut nequiter egerunt in adinventionibus suis] In Hebræo: pro eo quod malefecerunt.

5. *Hæc dicit Dominus super Prophetas*] Qui se tales dicunt.

Qui mordent dentibus suis, & prædicant pacem] Dum illis detur quod edant, omnia prospera pronuntiant. Hanc interpretationem sequitur Chaldaeus; & probat eam quod sequitur ἀντιθετον [membrum oppositum].

Sanctificant super eum prælium] Bellum ei indicunt. Sic Ioelis **iii. 9.**

6. *Propterea nox vobis pro visione erit*] Pro bonis quæ illi vobis prædicunt, maximas calamitates habebitis; quæ noctis & tenebrarum nomine apud Hebræos designantur.

Et occumbet Sol super Prophetas, & obtenebrabitur super eos dies] Animo vultuque dejecti non audebunt cœlum Solémque adspicere. Explicant hæc apertius sequentia. Adde Ieremiæ **viii. 12.**

7. *Operient omnes vultus suos*] Singuli mystacem suum obtegent, nempe ut solent leprosi, Levitici **xiii. 45.**

Quia non est responsum Dei] Nempe id quod ipsi dixerant.

8. *Verumtamen ego*] At ego. Opponit se falsis Prophetis.

Repletus sum fortitudine Spiritus Domini] Vi Divinâ afflante plenus sum, non dapibus, ut illi.

Iudicio] Nempe ut discernam culpas graviores à levioribus, & pro cuiusque modo pœnas denuntiem, ut ostendunt sequentia.

Et virtute] Constantiâ, nè à mandato dimovear cuiusquam reverentiâ aut metu.

9. *Quia abominamini iudicium*] Scripsit Hieronymus: *Qui abominamini.* Ità enim est in Hebræo, Græco, & Chaldaeo.

10. *Qui ædificatis Sion in sanguinibus, & Ierusalem in iniquitate*] Qui domos exstruitis ex opibus vi ac innocentium damnatione partis, Ezechiel. **xxi. 27.**

11. *Principes ejus in muneribus judicabant*] Pro donis judicare sunt soliti, Ezechiel. dicto loco.

Sacerdotes ejus in mercede docebant] Pro mercede docebant, placentia Regibus ac populo, non quæ Deus præscripserat.

Et Prophetæ ejus in pecunia divinabant] Pro pecunia, Ezechielis **xiii. 9.**

Et super Dominum requiescebant] Nituntur, id est, de ejus favore se jactant.

Dicentes, Numquid non Dominus in medio nostrum?] Nonne apud nos Templum suum habet, & adytum sanctissimum, & Arcam, & Cherubinos? Confer Ieremiæ **vi. 1.**

12. *Propter hoc, causâ vestri, Sion quasi ager arabitur*] Imò propter vos Sion ut ager arabitur. Propter vestra peccata, Iudices, Sacerdotes, Prophetæ, imprimet muris hostile aratrum exercitus insolens. Referuntur hæc ipsa hujus Prophetæ verba, & quidem sub ejus nomine, Ieremiæ **xxvi. 18.**

Et Ierusalem quasi acervus lapidum erit] Vide supra **i. 6.** Lxx tum hoc loco, tum illo Ieremiæ, necnon Psalmi **Lxxix. 1.** מִן, vel מִן vertunt ἀπωροφύλακτον [pomorum custodia].

Et mons domus] Mons Templi, Moria.

In excelsa silvarum] Talis erit quales esse montes in silvis solent, arboribus, feris, fruticibusque & virgultis obsitus.

CAP V T IV.

1. *Erit*] Cohæret sensus cum prioribus: ideò que colligimus sumta hæc ex antiquiore Prophetia Esaiæ **ii. 1.** non ad significandam rem eandem, sed parem. Nam Esaias hæc dixerat de regno Ezechiae pleno sanctitatis, justitiæ, ac felicitatis. Michæas verò eadem dixit de temporibus post reditum ex Babylone, quò hoc caput & quod ei cohæret sequens pertinent.

In novissimo dierum] Nihil aliud hoc significat quàm postea, ut ad comparem Esaiæ locum & alibi diximus.

Erit mons domus Domini præparatus in vertice montium] Id est, supra montes alios. Templum eo tempore ferme erant in montibus: Templum autem Hierosolymitanum ex quo instauratum est, multò fuit illustrius templis aliis.

Et fluent ad eum populi] Propter ingens illud beneficium prædictum à Prophetis, & à Deo Iudæis præstitum, plurimi alienigenæ, maximè è Persis, qui imagines non habebant, & Græci, qui de Socrate aliquid hauserant, deinde eorum exemplo & alii, venient Deum unum mundi Opificem veneraturi in atrio Gentium, ut erat mos.

2. *Et docebit nos de viis suis*] Per Prophetas primum, deinde, iis cessantibus, per Sacerdotes & Doctores.

De Sion egredietur lex] Vnius Dei cognitio inde mirum in modum propagabitur.

3. *Et judicabit inter populos multos*] Iudicia exercebit in populos multos.

Et corripiet gentes fortes usque in longinquum] Per Reges Persas reprimet Samaritas, Ammonitas, Azotios, imò & Arabas, qui Templi Urbisque structuram impedire voluerant, Esdræ IV. 11. Nehemiæ IV.

Et concident gladios suos in vomeres, & hastas suas in ligones] Contrarium ei quod habuimus Ioel. 111.

10. Sensus est: & Persæ & populi qui sub eorum erunt imperio, infestissimi olim Iudæis, ut Assyrii, Babylonii, Syri, Philistini, Ammonitæ, Moabitæ, Arabes, altam pacem cum Iudæis colent.

4. *Et sedebit vir*] Id est, unusquisque locutione Hebraicâ.

Subtus vitem suam, & subtus ficum suam] Locutio magnam rerum tranquillitatem exprimens, I Regum IV. 25.

Quia os Domini exercituum locutum est] Id est, quia Deus ita decrevit.

5. *Quia omnes populi ambulabunt, unusquisque in nomine Dei sui*] *Ambulant in nomine deorum suorum.* Sensus est, Non mirum est Deum tam singularem nostri habere curam: nam cæteræ gentes ad res agendas deos suos invocant. Loquitur de gentibus secundum longè maiorem earum partem; nam veri numinis cultores inter eas erant paucissimi.

In nomine Domini] In Hebræo est יהוה, quo nomine Deus verus ab imaginariis distinguitur.

Nos autem ambulabimus] *Ambulamus.* nam Hebræis modò præterita, modò futura sunt pro præsentibus.

In æternum & ultra] Nos id facimus & posteri, ita confidimus, idem facturi sunt. עולם est unius hominis ætas, hoc loco, & alibi sæpe.

6. *In die illa*] Eodem illo tempore.

Congregabo claudicantem] Lxx: τὴν συντετριμμένην [*contritam*], pro quo Iustinus citat τὴν ἐκτεθλιμμένην [*pressam*], plebem scilicet. *Claudicare* צלץ Hebræis dicitur etiam qui onere pressus rectâ nequit incedere: Psalmo xxxv. 15. xxxv. 11. 18. Itaque nomen indè deductum modò ἀδυναμία [*infirmi- tatem*], modò μάστιγας [*flagellum*] vertunt Græci.

7. *Et ponam claudicantem in reliquias*] Dabo illis afflictis progeniem.

Et regnabit Dominus super eos] Liberè vivent secundum Dei lèges, nemine prohibente. Vide Abdiæ 21.

8. *Et tu, Turris gregis*] *Turris* עֶרֶר *Ader*, id est, *gregis*, est apud Bethlehemum, ut apparet Genesios xxxv. 21. Per eam turrim hîc intelligitur μεταληπτικῶς [*per transsumptionem*] Bethlehemum, & per Bethlehemum stirps Davidis indè ortum habens; planèque idem est hîc sensus qui repetitur aliis verbis infra v. 1.

Nebulosa] Græci ἀσχημῶδης, *squallida*; id est, ò familia diu neglecta.

Filia Sion usque ad te veniet] Scripsit Hieronymus, *Filia Sion usque ad te veniet.* Id est, civitas tota Hierosolymorum à te petet iura. Impletum hoc in Zorobabele, sed ita ut is Christi, ex eadem domo ori- turi, gesserit imaginem.

Et veniet potestas prima, regnum filie Ierusalem] Tibi continget Principatus, non quidem cum Regio splendore, sed tamen in animis Hierosolymitarum

majestatem Regiam obtinens, ob promissa Davidis domo facta.

9. *Nunc quare mœrore contraberis?*] Alloquitur velut præsens populum in exilio ac servitio misere agentem. In Hebræo est: *Nunc quare vociferando vociferaris?* Quid ita misere exclamas?

Numquid Rex non est tibi?] *An quia Rex tibi non est?* nempe è tua gente.

Aut consiliarius tuus periit] *An quia consiliarius tuus periit?* Senatores tui: est enim ἐναλλαγή [*Permutatio*] numeri. Græci bene, ἡ βελήσας [*Senatus tuus*].

Quia comprehendit te dolor sicut parturientem?] *An hoc est cur dolor te invenerit quasi parturientis?*

10. *Dole & satage*] Ingemisce. non veto te dolere, causa iusta est, sed solatium adfero.

Quia nunc egredieris de civitate] *Egressa es.*

Et habitabis in regione] *Habitas in agro.* Agros alienos colis.

20 *Et venies usque ad Babylonem*] *Pervenisti ad Babylonem usque.* Nam & illic erant multi Iudæorum.

Ibi liberaberis] *Sed indè liberaberis.*

Ibi redimet te Dominus] *Indè redimet te.*

11. *Et nunc congregatae sunt super te gentes multae*] *Contra te.* Gentes intelligit Chaldæos, & populos qui sub eorum erant imperio.

30 *Quæ dicunt: Lapidetur, & aspiciat in Sion oculus noster*] In Hebræo: *Contaminetur, inspectet Sionem oculus noster.* Polluamus eam, ac pollutam inspectemus. quasi de femina loquuntur. Sensus est: illudamus miseriis Iudaicæ gentis.

12. *Ipsi autem non cognoverunt cogitationes Domini*] Ignota sunt ipsis Dei consilia.

Quia congregavit eos quasi fœnum areae] *Quod eos congregavit (Deus) quasi manipulum areae.* Nempe ad trituram de illis faciendam, quod sequitur: id est, ad eos calcandos atque frangendos.

13. *Surge & tritura, filia Sion*] *Proculcate Chaldæos, qui Babylone erant cum ea caperetur.*

40 *Quia cornu tuum ponam ferreum, & ungulas tuas ponam aereas*] *Tutò hoc facere poteritis, armati Persarum in vos benevolentia.*

Et comminues populos multos] In Hebræo: *Conteres, nempe interfectos à Persis.*

50 *Et interficies Domino rapinas eorum, & fortitudinem eorum Domino universæ terræ*] In Hebræo est: *Et devorabo Domino avaritiam eorum* (quod avarè arripuerunt), *& facultates eorum Domino universæ terræ.* Est hic, ut sæpe, tertia persona pro prima, sive nomen pro pronomine: Deus enim loquitur. Simplex sermo fuerat, *Mibi devorabo*, id est, faciam ut ad meos usus redeant vasa quæ Chaldæi avarè è Templo meo abduxerant, Esdræ I. 7.

C A P V T V.

1. **N**unc vastaberis, filia latronis] Hæc omnia in Hebræo rectè cum præcedente sermone cohærent. Græci malè disceperunt. *Brevi excindèris, ò filia excissoris.* Babylonem alloquitur, ideoque voce utitur Chaldaicâ: nam בַּרְרָא Chaldæis est *excindere*, unde & Arabes pari significato hanc vocem usurpant. *Filia excissoris*, id est, ædificata à Nemrodo

Nemrodo prædone maximo, ejusque mores imitata, Geneseos x. 8. 9. 10.

Obsidionem posuerunt super nos] Peribunt illi qui nos obsederunt.

In virga percutient maxillam Iudicis Israël] Qui bacillo verberarunt maxillam Iudicis Israël, id est, Iudicum, ut hic vertit Chaldaeus. Verberare maxillam est injuriosè tractare, Psalmo 111. 8. ubi verò bacillis adjicitur, id augeat contumeliam. Sæpe Prophetæ pro præcipua causâ malorum quæ Babylo ni evenerunt, referunt immisericordiam in Iudæos.

2. *Et tu, Bethlehem Ephrata*] At tu. Redit ad id quod dixerat suprâ iv. 8. ut sæpe eadem repetunt Prophetæ, quò magis ea animis hæreant. Bethlehem Ephrata eadem est quæ & Bethlehem Iudæ, ut diximus ad Matthæi 11. 6.

Parvulus es in millibus Iudæ] Potest commodè per interrogationem legi, parvane sis, id est, habearis, à populo Iudæ? Quæ loquendi forma vehementer negat, ut ad dictum Matthæi locum notavimus. Potest etiam verti: parum es ut sis, id est, locum tuum habeas, inter Chiliarchas Iudæ. Longè major tibi honor destinatur.

Ex te mihi egredietur] Id est, nascetur. Sic enim **נִסְיָ** [exire] sumitur Geneseos xvii. 6. xxv. 25. Esaie xi. 1. Natus ex Bethlehemo Zorobabel rectè dicitur, quòd ex Davidis familia esset, quæ orta Bethlehemo.

Et egressus ejus ab initio, à diebus æternitatis] Origo ipsi (Zorobabeli) ab olim, à temporibus longis: id est, originem trahit à domo illustri antiquitus, & per quingentos annos regnatrice.

3. *Propter hoc dabit eos usque ad tempus*] Certè tradet eos (Hebræos Deus) usque ad tempus in ditionem Chaldæorum.

In quo parturiens pariet] Donec liberetur à doloribus. Sicut dolores comparati sunt parturigini, suprâ iv. 9. 10. ita hic liberatio ab illis partui.

Et reliquiæ fratrum ejus] Nempe Zorobabelis: id est, qui de Iudæ tribu supererunt.

Convertentur] Revertentur.

Ad filios Israël] Cum filiis Israël. Ità **לְיָ** sæpe sumitur: id est, cum Benjaminitis, Levitis, & nonnullis etiam aliarum tribuum.

4. *Et stabit, & pascet*] Hebraismus pro perget pascere, id est, regere populum.

In fortitudine Domini, in sublimitate nominis Domini Dei sui] Deo ipsum roborante & attollente. Nomen Dei pro Deo frequens Hebræis.

Et convertentur] Et habitabunt securè illi reversi.

Quia nunc magnificabitur usque ad terminos terræ] Nunc, id est, illico postquam reversi fuerint, Dei fama ex isto beneficio longè latèque propagabitur per terras omnes. Vide suprâ iv. 1.

5. *Et erit iste pax*] Et erunt tunc res prosperæ. **וְשָׁלוֹם** pro temporis nota sumi solet, ut Numer. xxi. 32. **וְשָׁלוֹם** pro rebus prosperis. Vnde ventura sit ista prosperitas jam dicet.

Cum venerit Assyrius in terram] Postquam venerit in terram nostram (id est Iudæam) Assyrius nempe cum Nemrodo, ut sequitur, id est, cum Chaldæis, in quorum exercitu multi erant Assyrii: imò & ipsa

Babylon pars Assyriæ non Poëtis tantum, sed & Straboni.

Et quando calcaverit in domibus nostris] Postquam calcaverit domos nostras, captis Hierosolymis.

Et suscitabimus super eum] Tunc suscitabimus contra eum, nempe precibus nostris ad Deum fufis.

Septem pastores] Cyrum cum aliis aliquot Regibus, Ieremiæ L. 27. 28.

Et octo primates hominum] Id est, magnos Satrapas, qui Ieremiæ dicto loco **סַגְנֵי** & **פְּרוֹתֵי**.

6. *Et pascent terram Assur in gladio, & terram Nemrod in lanceis ejus*] In lanceis suis, id est, armis domabunt Assyriam & Babyloniam: quod est regere in virga ferrea Psalmo 11. Ordinem bene servat: nam Cyrus per Assyriam venit in Babyloniam.

Et liberabit ab Assur, cum venerit in terram nostram, & cum calcaverit in finibus nostris] Hic **וְ** est nè, ut rectè notavit Chaldaeus. Liberabit (nos Cyrus) ab Assyrio nè veniat in terram nostram, & nè calcet fines nostros: nempe ut olim fecit. Hæc est causâ prosperitatis Iudæorum, quòd Persa omnes illas gentes Iudæis infestas continebit in officio.

7. *Et erunt reliquiæ Iacob*] Illi qui è Babylonia redierint.

In medio populorum multorum] Populis adspectantibus.

Quasi ros à Domino, & quasi stillæ super herbam] Quasi pluvie tenues super herbam.

30 *Quæ non expectat virum, & non præstolatur filios hominum*] Sicut ros & pluvie sine humana ope coactis veniunt, ita Iudæi securè vivent sine suo labore.

8. *Et erunt reliquiæ Iacob in gentibus in medio populorum multorum, quasi leo in jumentis silvarum, & quasi catulus leonis in gregibus pecorum: qui cum transierit & conculcaverit, & ceperit, non est qui eruat*] Hoc spectat ad tempora Maccabæorum ac sequentia, per quæ Iudæi Idumæam, multa Ammonitidos & Moabitidos, Samariam quoque & circumfita sui juris fecere.

10. *Et erit in die illa*] Illa nempe de qua suprâ i. nam hic ad Babylonem Dei sermo revertitur.

Auferam equos tuos de medio tui, & dispergam quadrigas tuas] Eadem ferme verba apud Ieremiam L. 37. LI. 21.

11. *Et perdam civitates terræ tuæ, & destruam omnes munitiones tuas*] Ieremiæ L. 30. 43.

50 *Et auferam maleficia de manu tua, & divinationes non erunt in te*] Ieremiæ L. 36.

12. *Et perire faciam sculptilia tua, & statuas tuas de medio tui, & non adorabis ultra opera manuum tuarum*] Esaie xlv. 1. Ieremiæ L. 2. LI. 41. 44. Persæ hostes erant imaginum.

13. *Et evellam lucos tuos de medio tui*] Qui **תְּמֵרֵי** Herodoto, ubi mores Babyloniorum describit.

Et conteram civitates tuas] Vrbes Imperii tui, ut suprâ 11.

14. *Vltionem in omnibus gentibus*] Chaldaici Imperii.

Quæ non audierunt] Quæ se Cyro opponent. Confer Esaie xlv. 1.

CAPVT VI.

1. **A**udite quæ Dominus loquitur] Audite, quæso, quod dicit Dominus. Noyus est sermo, causas rursus exprimens imminentium Iudæis malorum.

Surge, contende iudicio adversum montes] Id est, tu Propheta causam meam age contra Iudæam: Quæ dicitur mons aut montes, quia valde montosa est, Ezechiel. vi. 2. xxxviii. 8. Ioel. ii. 1.

2. Audiant montes iudicium Domini] Causam Domini. Hic Propheta incipit quod sibi injunctum erat exsequi.

Et fortia fundamenta terræ] Id est, colles, qui velut columnæ sunt terræ. Per montes autem & colles inhabitatores eorum συνεδοχικῶς [per Complexionem] intelliguntur.

Quia iudicium Domini cum populo suo] Lis est Domino cum populo suo. Græci, κρίσις τῷ Κυρίῳ [lis Domino].

Et cum Israël dijudicabitur] Disputabit. Magna Dei bonitas, qui cum sit omnium summo jure Dominus, tamen hominibus, id est, vermibus terræ, si ipsi comparentur, probare vult actionum suarum æquitatem. Vide Esaiæ v. 3. xlii. 26.

3. Popule meus, quid feci] Oratio μάλα περιπαθής [valde affectibus plena], qualis & illa similis argumenti apud Ieremiam ii. 5.

4. Mosem] Qui leges tibi daret optimas.

Et Aaron] Qui pro populo precaretur.

Et Mariam] Quæ exemplum esset feminino sexui.

5. Memento, quæso, quid cogitaverit Balach Rex Moab, & quid responderit ei Balaam filius Beor] Hoc est quod Balacho responderat Balaam, Non posse te everti nisi Lege Dei contemptâ per idololatriam, aliâque flagitia. Vide ii Petr. ii. 18. Iudæ ii. Apocal. ii. 14. & vide quæ diximus ad Num. xxv. & xxxi. 8.

De Setim usque ad Galgalam] Repetendum ἀπὸ κοινῆς [ex dicto in commune] memento: & est præterea ἐκλειψίς [defectus vocum], nempe eorum quæ fecerim. A Setim ad Galgalam, id est, ultra cisque Iordanem. Setim est is locus cujus mentio Num. xxv. Gilgala is cujus Iosue v. Multa quidem & antè, sed illo tempore insignia Dei beneficia Israelitis contingere, præsertim in Iordanis transitu. Lxx hic habent ἀπὸ τῶν ὁρίων sed rectè conjicit Hieronymus scriptum ab iis ὁρίων [Schinorum], quod ligni genus non absimile ligno שטים [Setim], unde illi loco nomen.

Vt cognosceres justitias Domini] Vt cognoscas Dei beneficia, ac dicas quæ sequuntur. Sæpe enim talia subintelliguntur apud Hebræos.

6. Quid dignum offeram Domino] קרם Hebræis & Chaldæis & Arabibus inter alia est coram aliquo apparere. Cum qua re me sistam Domino?

Curvabo genu Deo excelsio] Submittam me Deo excelsio. כנף corporis quidem humilem flexum significat, sed & ad animum transfertur; & ita videtur hic cepisse Chaldæus.

Numquid offeram ei holocaustomata] Quæ dominum Dei in res omnes significant. Levit. i.

Et vitulos amniculos] Qui pro Sacerdote offerri solebant, Levitici ix. 2.

7. Numquid placari potest Dominus in millibus arietum?] In Hebræo: An contentus erit Deus millibus (aliquot) arietum? qualia obtulit Solomon i Regum vii. 63. & Ezechias ii Regum xxx. 24. & Iosias ii Paralipomen. xxxv. 7.

Aut in multis millibus hircorum pinguium] Sic & Græci: ἐν μυριάσι χιμάρων πόνων. Legerunt verò aliter quàm in Hebræo est, ברככות נחלי שמן, in denis millibus fluentorum olei. Quæ lectio si vera est, per fluentia intelligenda sunt vasa maximæ capacitatis. Oleum usitatum in sacris Hebræorum, Levitic. ii. vi. vii. præterea multo oleo ad lychnos opus.

Numquid dabo primogenitum meum pro scelere meo?] In Hebræo: scelus meum, id est, λύτρεον [redemptionem] sceleris mei. Solent enim apud Hebræos pœnæ & piamenta peccatorum nomine appellari. Primogenitum, nempe ut fecit Rex Moab ii Regum iii. 27.

Fructum ventris mei pro peccato animæ meæ] Et hic in Hebræo est peccatum. Fructum ventris mei, id est, uxoris meæ, ut Psalmo cxxxii. 11. quasi dicant, Faciemus quod fecit Iephthe, qui filiam suam Deo vovit?

8. Indicabo tibi, ô homo, quid sit bonum] In Hebræo: Indicabit tibi (Deus scilicet per me Prophetam) quid bonum sit, per se scilicet, non tantum ex instituto, ut alia.

Et quid Dominus requirat à te: Vtique facere iudicium, & diligere misericordiam, & sollicitum ambulare cum Deo tuo] In Hebræo: Ecquid Dominus à te exigit, nisi facere quod jus est, amare beneficentiam, & submittere se ubi cum Deo res est? Egregia hic est ad Euangelium præparatio, nisi quod hæc ipsa post Christum tantò implenda perfectius quantò & præcepta accepimus in triplici hoc genere excellentiora, & in Christi vita ac morte exactissimum exemplar, & præmiæ æterni revelationem, & majora Spiritus auxilia, & libertatem à tot ritibus, quò expeditiores rebus his potioribus toti incumberemus.

9. Vox Domini ad civitatem clamat, & salus erit timentibus nomen tuum] Vbi vox Domini ad civitatem clamat, sapientiæ est, si quis timeat nomen tuum, majestatem tuam tremat.

Audite, tribus, & quis approbabit illud] Alii, Audite virgam, & eum qui constituit eam: ut sit מי [quis] pro אשר [qui], ut alibi. At Chaldæum apparet legisse שמעו מטה רמי וערה, מטה, & מטה, quod est πολύσημον [plura significans], ab eo acceptum pro sceptro, & per sceptrum Regem intelligit; vertit enim, Audite, Rex, & procures, & conventus: sensu non malo. Ità רמי hic erit in regimine positum vice absoluti, quod exemplis non carere alibi ostendimus.

10. Adhuc ignis in domo impii] Legit שם cum Tse-re, non cum Hiric: sic & Græci. Ignis rectè dici potest quod causa est cur omnia consumantur: Iacobi v. 3. Si Hebræum sequamur, sensus erit: Adhucne alicui (manet) domus impii, domus impietate quæsita? nec tot post monitus redduntur quæ rapta sunt?

Thesauri iniquitatis] Opes malè partæ.

Et mensura minor iræ plena] Et Epba minus justo, quod

quod est abominabile. Ephra mensura aridorum. Explicat quid supra significaverit voce *judicii*.

11. *Numquid justificabo*] Approbabo. In Hebræo, *mundabo*.

Stateram impiam, & sacculi pondera dolosa] *Leviora ad vendendum, graviora ad emendum*, ut hic Chaldæus. In Hebræo pondera vocantur *lapides*: talibus enim utebantur Hebræi, eosque reponebant in saccum, ut apparet Deuteronomii xxv. 13. & Proverbiorum xx. 10.

12. *In quibus*] In Hebræo: *cujus*, nempe *civitatis*, quod repetendum ex commate 9.

13. *Et ego ergo cæpi percutere te perditione super peccatis tuis*] Ergo & ego affligam te cædendo & devastando ob peccata tua. Confer Eisaie 1. 5.

14. *Tu comedes, & non saturaberis*] Non invenies cum obsideberis alimenta quæ tibi profint.

Et humiliatio tua in medio tui] *Depressio tua in visceribus tuis*: id est, viscera tua præ fame concident. Ità Chaldæus.

Et apprehendes] *Apprehendet femina*, id est, concipiet. Omnes ferme Interpretes putant hic, ut alibi sæpè, *poni vice* *poni*.

Et non salvabis] *Et non pariet*. Ità *פלט* sumitur Iob. xxi. 10. Solent præ fame aut fœdis alimentis abortire mulieres.

Et quos salvaveris] *Quos pepererit femina*.

In gladium dabo] *Tradam gladio hostili*.

15. *Tu feminabis & non metes*]

Impius hæc tam culta novalia miles habebit?

Barbarus has segetes? en queis consuevimus agros!

Tu calcabis olivam] Premes.

Et mustum] *Vvas*, Chaldæus.

16. *Et custodisti præcepta Amari*] *Ideo quod observantur* (apud te) *præcepta* (non Dei, sed) *Amri*: de quo 1 Regum xvi. 25. Ab Israele ad Iudam manarunt mala exempla.

Et omne opus domus Achab] Qui Amri filius, & patrem & progenitores omnes impietate superavit, 1 Regum xvi. 30. 31. 32. 33. *Domum autem Achab* rectè dicit, quia posteritas ejus easdem vias institit, ob id per Iehum excisa.

Et ambulasti in voluntatibus eorum] *Seclatmini eorum instituta*.

Vt darem te in perditionem] Est *ἐξελπισ* [votum defectus], pro ità fiet ut dem te exitio.

Et habitantes in ea] *Civitate*, de qua supra 9.

In sibilum] Irrisui. Vide 1 Regum ix. 8. Threnorum ii. 15.

Et opprobrium populi mei portabitis] *Portatis*. Omnes dicent in vobis, o divites, (de quibus actum est supra 12.) præcipuam esse causam cur respublica ità funditus eversa sit.

CAPVT VII

1. **V**Æ mihi, quia factus sum sicut qui colligit in autumno racemos vindemiæ] Id est, restantes post vindemiam diligentem, qui perpauci esse solent. Describit hic Propheta, quæ pius aliquis jure dicturus sit regnante Manasse, quo tempore viri boni vix futuri erant — *totidem quot*

Thebarum portæ, vel divitis ostia Nili.

Non est hortus ad comedendum] Scripsit Hieronymus, ut ex Commentariis apparet, *non est hortus ad comedendum*, Græcam vocem usurpans, quia Latinis non est una quæ ei respondeat: est enim *βότρυς* uvarum coherencia à racemo dependens.

Præcoquas ficus desideravit anima mea] Rem hanc quoque raram, Osee ix. 10. subauditur *quasi*.

2. *Periit sanctus de terra*] *חסיד* *beneficus*, unde *חסידא* [Asidae] nemo est bonus, id est, vix quisquam, ut Rom. iiii. 10. *ὑπερβολαί* [Superjectiones] vehementer quod volunt exprimunt.

Omnes in sanguine insidiantur] *Ad sanguinem usque*.

Vir fratrem suum] Id est, popularem.

Ad mortem venatur] In Hebræo: *venatur sagena*.

3. *Malum manuum suarum dicunt bonum: Princeps postulat, & Iudex in reddendo est*] Non malè hanc partem connectas cum prioribus: *Ad malefaciendum manu utraq; venatur* (ut præcessit), *ad benefaciendum Princeps* (aliquid) *postulat, & Iudex* (supple judicat) *retributionis causâ*. Chaldæus pro *להטיב* [ad benefaciendum], legit *לא הטיב*, non facit bene, quisquam scilicet.

Et magnus locutus est desiderium animæ suæ] Si magnus aliquis eloquatur pravitatem animi sui. *הרה* pravitas: Psalm. v. 10. xxxviii. 12. lvii. 2.

Et conturbaverunt eam] Alii, minores scilicet, contortuplicant idipsum quod ille voluit. Testes tres sunt, quasi tria fila contorta, quæ rumpi nequeunt.

4. *Qui optimus in eis est quasi paliurus*] Quicquid attigerit, retinens.

30 *Quasi spina de sepe*] Pungens undique.

Dies speculationis tuæ] *Speculationum tuarum*: id est, tempus à Prophetis prædictum. Prophetæ enim vocantur *speculatores* Ezech. iiii. 17. xxxiii. 2. 6. 7.

Visitatio tua venit] Qua Deus vos exploraturus est gravissimis tentamentis, an constantes sitis in pietate.

Nunc erit vastitas eorum] Nempe *Prophetarum*. Omnes interficientur aut fugient.

40 5. *Nolite credere amico*] Vbi Reges pietatem poenis atrocissimis persequuntur, nusquam tunc fides tuta est. Vide Matth. x. 35. Lucæ xii. 53. *Quibus deerat inimicus, per amicos oppressi*, ait Tacitus.

Et nolite confidere in duce] *Nolite fidere capiti familiæ vestræ*, *τῷ ἀρχοντὶ τῆς οἰκᾶς* [Principi domus], quomodo *אֲדוֹנָי* explicatur Iobi xxi. 14. Ad illos perfugium habere solebant qui ejusdem erant familiæ. Lxx etiam *φίλον* [amicum] verterunt Proverbiorum xvi. 28. xvii. 9.

50 *Ab ea quæ dormit in sinu tuo*] Descriptio uxoris, Deuteron. xiiii. 6. xxviii. 54. 56. Lucretius:

— in gremium qui sæpe tuum se

Rejicit, æterno devictus vulnere amoris.

Custodi claustra oris tui] Cave quicquam arcani ei credas. Ovidius:

Imminet exitio vir conjugis, illa mariti.

6. *Quia filius contumeliam facit patri*] Patrem vilipendit. Idem est quod dicit Hesiodus:

Αἰψὰ γ' ἡγεῖσθοντας ἀτιμάσσει τοὺς πατέρας.

[Mox etiam spernent seros ætate parentes.]

60 *Nurus adversus socrum suam*] Vide dicta loca Matthæi, & Lucæ. Ovidius:

— non hospes ab hospite tutus,

Non socer à genero.

Et inimici hominis domestici ejus] Etiam domestici.
Ovidius:

Fratrum quoque gratia rara est.

7. *Ego autem ad Dominum adspiciam] Durant ad-*
huc verba pii alicujus victuri illis temporibus.

8. *Nè lateris, inimica mea, super me] Novus planè*
est sermo, in quo Iudæa gens deportata loquens in-

ducitur. *Inimica est gens Chaldæa.*
Consurgam cum sedero in tenebris] Vbi sedero (diu)
in tenebris: id est, in miseria.

Dominus lux mea est] Erit causa meæ prosperi-
tatis.

9. *Iram Domini portabo] Pœnam à Deo inflictam*
patienter feram.

Quoniam peccavi ei] In eum: per idololatriam, in-
justitiam, immisericordiam.

Donec causam meam judicet, & faciat judicium
meum] Donec causam meam cognoscat, & injurias meas
vindicaverit, nempe adversus Babylonios, qui me
irrident atque proculcant, ideo quòd in tantis malis
posita uni Deo servire perseverem.

Educat me in lucem] In res bonas.

Videbo justitiam ejus] Bonitatem, quæ sæpe צדקה
Hebræis.

10. *Et adspiciet inimica mea] Gens Chaldæa, ut*
diximus.

Quæ dicit ad me] Quæ dixit ad me, cum captivam
me teneret.

Vbi est Dominus Deus tuus?] Id est, Adsit nunc
ut te liberet. Simile vide Matth. xxvii. 43. & ibi
dicta.

Oculi mei videbunt in eam] Adspicient gentem Chal-
dæam sub jugo Persarum.

Nunc erit in conculcationem ut lutum platearum]
Teretur pedibus victoris. Vide simile Psalmo lx. 10.
Esaïæ xxvi. 6.

11. *Dies ut ædificentur maceriæ tuæ] Id est, Lon-*
gum erit tempus antequam ruinæ tuæ (id est, ur-
bium tuarum) reparentur. Vertit verba ad gentem
Chaldæam.

In die illa] Conculcationis tuæ, de qua agi
cœpit.

Longè fiet lex] Longè à te aberit potestas edicta
mittendi ad gentes. Par sensus apud Nahumum de
Assyriis, ii. 13.

12. *In die illa & usque ad te veniet de Assur] Ab*
Assyria ad te Cyrus veniet. Vide suprâ v. 6.

Et usque ad civitates munitas] Babylonem, Bor-
sippa, & alias urbes firmissimas.

Et à civitatibus munitis usque ad flumen] Flumen
cum simpliciter ponitur est Euphrates. Sensus est:
Cyrus totum Euphratem sui juris faciet,

Euphrates ibit jam mollior undis.

Et ad mare de mari] A mari Persico, in quod Eu-
phrates illabitur, veniet ad mare Syriacum.

Et ad montem de monte] A Tauro monte ad Car-
melum Syriæ.

13. *Et terra] Chaldaica.*

Erit in desolationem propter habitatores suos] Cum
habitoribus suis. Terra erit sine cultu, & homines
sine terris. Est σύναψις [Comprehensio] · nam verbum
illud propriè terræ, minus propriè hominibus con-
gruit.

Et propter fructum cogitationum eorum] In Hebræo
est: & propter fructum operum eorum, id est, pro-
pter opera quæ pridem ediderunt, cædes, rapinas,
impietatem.

14. *Pasce populum tuum, in virga tua, gregem here-*
ditatis tuæ] Repit ad preces populi deportati, & per
virgam pedum pastorale intelligit: exigit enim id
comparatio cum pecore. id pedum, curam Dei pe-
culiarem pro populo suo significat.

10 *Habitanes solos in saltu, in medio Carmeli] Habitet*
(populus ille) qui solitarius in silvis fuerat in medio
arborum. Arva omnia Hebræi כרמל vocant: præter
quod eximiè id nomen adhæsit monti in Syria, & lo-
co in Iudæa, ubi habitaverat Nabal.

Pascentur Basan & Galaad juxta dies antiquos] Post
arva venit ad pascua: & ait, pascant in Basan, &c.

15. *Secundum dies egressionis tuæ de terra Ægypti*
ostendam ei mirabilia] Sunt hæc, ut multa apud Pro-
phetas, ἀποδείξω [alternatim dicta]. Hic enim Deus
ad populi preces respondens inducitur. Mira, inquit,
in Chaldæos designabo, qualia olim in Ægyptios,
cum de Ægypto exiretis.

16. *Videbunt gentes, & confundentur super omni*
fortitudine sua] Pudore afficientur gentes (sociæ
Chaldæorum) ob ita subito omne robur suum de-
structum.

Ponent manum super os] Digito compescent la-
bellum.

30 *Aures eorum surdæ erunt] Obsurdescent. Adeò erunt*
consternati ut quæ dicentur non exaudiant.

17. *Lingent pulverem sicut serpentes, velut reptilia*
terræ] Hic iterum loquuntur Iudæi. Lingent pulve-
rem, id est, in terram concident præ metu. De re
vide Matth. xvii. 6. de locutione Psalm. lxxii. 9.
Esaïæ xlix. 23.

Perturbabuntur in ædibus suis] Commovebuntur e
claustris suis: id est, cogentur exire de locis munitis,
& ea Persis tradere.

40 *Dominum Deum nostrum formidabunt, & timebunt*
te] Nempe cum intelligent hæc à Prophetis prædi-
cta, & à Iudæis semper credita.

18. *Qui aufers iniquitatem] Id est, pœnam, ab*
iis scilicet qui se convertunt, aufers tempore à te
constituto.

Et transis peccatum] In Hebræo, Transis super pec-
catum. Id est, Græcè, ὑπερβαίνων ἀσεβείας. Simili-
tudo à viatore sumta, qui quæ introspicere non vult,
præterit.

50 *Reliquiarum hereditatis tuæ] Id est, populi tui. Bene*
dixit reliquiarum, ut Virgilius:

Reliquias Danaum atque inimitis Achilli.

Non immittet ultra furorem suum] In Hebræo, non
retinuit in perpetuum furorem suum: id est, non osten-
dit se implacabilem.

Quoniam volens misericordiam est] Amat enim bene
facere. Ità hic Chaldæus. Id ei proprium est ac natu-
rale; pœna & supplicia ei extorquentur:

Et quoties sævus cogitur esse, dolet.

60 19. *Revertetur & miserebitur nostri] Id est, iterum*
nostri miserebitur, ut olim sæpe. Hebraïsmus notus.

Deponet iniquitates nostras] In Hebræo est, subji-
ciet, sive sub pedibus ponet: ut ea quæ adspicere no-
lumus.

Et projiciet in profundum maris omnia peccata nostra] In Hebræo: *eorum*, id est, singulorum de populo. In mare projici dicuntur & Græcis & Latinis ea quorum nulla cura habetur. Horatius:

— *tristitiam & metus*

Tradam protervis in mare Creticum

Portare ventis.

20. *Dabis veritatem Jacob]* Veritas hic & alibi sæpe est fides in præstandis promissis. Præstabis Iacobi posteris quod Iacobo promissisti, Geneseos xxxv. 12.

Misericordiam Abraham] Id est, bonitatem tuam ostendes erga Abrahami sobolem. Solent enim

posterius vocari nomine majorum; quomodo & Zorobabel David dicitur.

Quæ jurasti] Rectè verti potest, *quam jurasti.*

Patribus nostris à diebus antiquis] Iam olim. Patribus, id est, Abrahamo ipsi, Geneseos xii. 2. xv. 7. xvii. 7. & sequentibus: Isaac, Genes. xxvi. 24. Iacobo, Genes. xxviii. 13. In hac bonitate promissa & hoc comprehenditur, Vt nunquam intereat illorum Patrum progenies, & ut quoties se universam ad Deum convertat, restituatur in veterem possessionem, Deuteron. xxx. 1. 2. 3. 4. Hoc est privilegium uni isti populo propter Patres datum; τὰ δὲ ὧρα ἀμεταμέλητος [dona quorum non pœnitet].

A D N A H V M V M.

C A P V T I.

1. **O***Nus Ninive]* Id est, Diræ adversus urbem Ninon, sub qua simul comprehenditur totum Imperium Assyriorum; quod post Ionæ tempora iterum ad veteres mores redierat. Censent Hebræi tam Nahumum quàm Habacucum scripsisse Manassis temporibus: Idque nobis persuadent tum ordo, quo antiquitus positi sunt hi Prophetæ post eos qui Ezechiae vixere temporibus, tum res ipsæ quæ in eorum scriptis continentur. Nam hæc Nahumi Prophetia impleta est per Nabopallasarum patrem Nabuchodonosori. Strabo libro xvi. Ἡ Νῦν ἡ φανίσθη παραχρῆμα μετὰ τὴν τῶν Συρίων κατάλυσιν [Ninus everfa statim post cladem Syrorum]. Iosephus ad res venturus Nabuchodonosori, Antiq. x. 6. sic præloquitur: τὰς Βαβυλωνίους, οἱ τὴν Ἀσσυρίων κατέλυσαν ἀρχὴν [Babylonios, qui Assyriorum everterunt Imperium]. quod evenisse Iosia apud Hebræos regnante, ait Hieronymus ad Ionam. Huc etiam melius hoc Vaticinium referes quàm ad eam calamitatem quæ cv post hunc Prophetam annis evenit: & si rectè consideres cuncta quæ hic dicuntur, non invenies excidium urbis, sed deditionem, atque Imperii rerumque jacitram.

Elcesai] Elkesai esse Galilææ viculum tradit hic Hieronymus. Chaldæus eum locum vocat Bethkessi: ita 78 hic sit articulus, ut apud Arabas.

2. *Deus æmulator]* Qui neque amicos suos oppressos neque inimicos florentes diu conspiciere possit.

Vlscens] Ter posita hæc vox vehementer affirmat, ut alibi nomina Sancti, Templi, Terræ; & gestus ter repetiti.

Et habens furorem] In Hebræo, Dominus iræ: id est, qui facillimè, si velit, possit iram suam effectam dare.

Et irascens ipse inimicis suis] In Hebræo, referens, nempe iram in suum tempus, adversus inimicos suos.

3. *Dominus patiens]* Diu dissimulat iniqua acta, speculans quousque homines sint evasuri; deinde

20 (ut Valerius Maximus sapienter loquitur) tarditatem supplicii gravitate compensat. Vide Plutarchum, Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ βραδέως τιμωρευμένων [De iis qui serò à Deo puniuntur].

Et magnus fortitudine] Qui illico se ulcisci possit, si velit.

Et mundans non faciet innocentem] In Hebræo, In mundando non mundat: Græcis ἀθωῶν ἐκ ἀθωώσεως [innocentificando non innocentificabit]: quomodo legisse Hieronymum ex Commentario apparet. Vulgò pessimè editur, ἀθωῶν ἐκ ἀθωώσεως. Sensus est, Non semper sinet hostes suos impunè ferre quæ faciunt.

Dominus in tempestate & turbine viæ ejus] Hebræi-
simus satis frequens. Simplex locutio esset, Domini viæ cum tempestate & turbine: id est, procellas immit-
tit quò ipsi libet.

Et nebulae pulvis pedum ejus] Nubi insistit, sicut homines pulveri: id est, Dominus est nubium, & eis utitur ut vult.

40 4. *Increpans mare, & exsiccans illud]* Qui ut increpuit mare, illico idipsum arefacit, ut fecit mari Rubro.

Et omnia flumina ad desertum deducens] Omnia flumina exsiccet: nempe ἀπὸ κοινῆς [ex dicto in commune], ubi ipse increpuit, id est, imperavit.

Infirmatus est Basan] Sterilescit Basan, id est, loca maximè apta pascendo pecori, nempe ubi Deus increpuit, ut suprâ. Chaldæi Basan vocant ܒܫܢܐ, gemina mutatione ܒ in ܡ æquè labialem, & ܒ in ܢ, quod valde frequens Syris & Chaldæis. Exemplum hujus dicti sit in temporibus Eliæ.

Et Carmelus] Arva Iudææ, aut Syriæ.

Et flos Libani elanguit] Etiam floridissima Libani sterilescunt. Sic Græci. Post pascua & arva etiam ad arbores venit, ut indicet nihil esse quod durare possit Deo nolente.

Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt] Montes ejus vi commoventur, & colles liquefcunt, id est, aquam edunt: Psalm. cxiv. 4. 6. 8. Exod. xvii. 6. Numerorum xx. 11.

60 *Et contremuit terra à facie ejus]* In Hebræo, Conflagrat terra ab ejus adspectu: ut terra Sodomorum, & vicinarum urbium.

Et orbis] **חבל** solet dici κατ' ἐξοχήν [per excellen-
tiam] terra Israëlita, quæ & ipsa fumavit incendiis
per Salmanasarem, & Sennacheribum.

6. Ante faciem indignationis ejus quis stabit?] Quis
populus salvus esse posset ipso irascente, qui tam po-
tentem se tot ostendit documentis?

Indignatio ejus effusa est ut ignis, & petra dissoluta
sunt ab eo] Si indignatio ejus ut ignis se effundat, ipsæ
rupes inde frangentur. Strue lignorum incensâ per-
vias sibi Alpes fecit Annibal.

7. Bonus Dominus & confortans in die tribulationis]
Et præsidium (suis scilicet, ut sequentia ostendunt)
tempore ærumnosâ.

Et sciens sperantes in se] Novit qui sint qui ipsi
confidunt, id est, qui Deum ex animo colant, II
Timoth. II. 19.

8. Et in diluvio prætereunte consummationem faciet
loci ejus] **מקומה**, quod hic vertitur loci ejus, Græci
vertunt ἐπεγεγοµένους [insurgentes], pro quo malè est
in nonnullis codicibus ἐξεγεγοµένους. Sic sumit &
Chaldæus, ut sit participium femininum, & sub-
intelligatur עם, vel ערה multitudo. Velut diluvio
supervadente, exitio dabit insurgentem contra se, nem-
pe multitudinem.

Et inimicos ejus persequentur tenebræ] Omnia ma-
la ipsos sequentur. Chaldæus ad gehennam id re-
fert; non malè, si sensum non primum, sed ab-
strusorem spectes.

9. Quid cogitatis contra Dominum?] Quid cogi-
taretis contra Dominum? ad effugiendam scilicet
iram ejus.

Consummationem ipse faciet] Exitium immettet.

Non consurget duplex tribulatio] Calamitas. Non
iteratis ictibus, sed uno vos prosterneat.

10. Quia sicut spinæ se invicem complectuntur] Sicut
spinæ inter se confertæ, quæ scilicet pariter in ignem
conjiciuntur.

Sic convivium eorum pariter potantium] Aut ut con-
vivium eorum qui compotant: nempe qui subito in-
censâ domo pariter pereunt.

Consumuntur quasi stipula ariditate plena] Quæ
subito flammam concepit.

11. Ex te exhibit] In Hebræo, exivit.

Cogitans contra Dominum malitiam, mente pertra-
ctans prævaricationem] Consiliarius nequam, id est,
Rabsaces: de quo II Regum XVIII. 19. & sequen-
tibus; Esaiæ XXXVI. 4. & sequentibus.

12. Si perfecti fuerint] Etiam si perfecti sint, nem-
pe sapientiâ. Ità hic Chaldæus. Laudantur in ora-
culo quodam hoc nomine

— — — — — Αὐδοί τε καὶ Ἀσσυρίων γένος ἀνδρῶν.

[— — — — — Lydi & genus Assyriorum.]

Et ita plures] In Hebræo, Et planè multi.

Sic quoque attondentur] Attamen attondebuntur.
Peribit eorum gloria. Tale illud:

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum.

Et pertransibit] Viam sibi faciet Chaldæus.

Affixi te, & non affligam te ultra] Vbi afflixero te,
non ultra te affligam, ô Ninive: id est, uno ictu te pro-
sternam, ut suprâ 9.

13. Et nunc conteram virgam ejus de dorso tuo] In
Hebræo, Confringam jugum istius (Asarchadonis) a
super te, nè tibi incumbat Rex ille durus.

Et vincula tua disrumpam] Quibus ille te adstrictam
tenet.

14. Et præcipiet super te Dominus] Constituet de te
id quod sequitur.

Non seminabitur ex nomine tuo amplius] Nè semen
(nempe regium) existat ultra de tuo nomine. Id est,
nè posthac qui tibi imperabunt appellentur Reges
Ninives, ut Ionæ III. 6. nam ex eo tempore dicti
sunt qui ibi imperabant Reges Babylonis.

10 De domo Dei tui] Adad.

Interficiam sculptile] Exscindam.

Et conflatile ponam sepulchrum tuum] Id est, quasi
sepulchrum tuum; ut immundum habeatur quasi se-
pulchrum. nam victores solent deos suos in locum
eorum qui antè colebantur substituere. Euripides
Troadibus:

Εὐρημία γὰρ πόλιν ὅταν λάβῃ κακὴ

Νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν, εἰ δὲ τιμᾶται θεὸς.

[Nam simul ut urbem vastitas inceserit

20 Malè se deorum res habent, cultus perit.]

Quia inhonoratus es] Chaldæus legit sine Cametz in
fine, & vertit, facile enim id mihi. Ad verbum, nam
facilia, nempe hæc sunt.

15. Ecce super montes pedes evangelizantis] Ad
montes, id est, ad Iudæam subito ibunt cursores læ-
tum afferentes nuntium.

Et annuntiantis pacem] Id est, res prosperas
Iudæis.

30 Celebra Iuda festivitates tuas] Secure age dies
festos.

Et redde vota tua] Quæ fecisti, si ab Assyriorum
metu liberareris.

Non adjiciet ultra ut pertranseat in te Belial] Non
ultra ad te perveniet ille nequam, Assyrius, qui Deum
despexit.

Vniuersus interiit] Accisus est. Gloria Imperii ei
ablata est.

C A P V T I I.

40 1. Ascendit qui dispergat coram te] Iam designa-
tius modum eum quo eventura est ea, de qua
egit, mutatio explicat. Ascendit adversum te dissipa-
tor, murorum scilicet tuorum, Chaldæus.

Qui custodiat obsidionem] Obsessum munimenta
tua.

Contemplare viam] Chaldæus Interpres sumsit &
hoc infinitivè, speculatum vias. Venit ut in omnibus
viis speculas ponat, nequis ad se penetret.

50 Conforta lumbos] Id est, accingere gladio. Vide
II Samuel. xx. 8. II Regum IV. 29.

Robora virtutem valde] Auge copias quampluri-
mum: quasi dicat, Frustrâ omnia. Simile habes
Esaiæ VIII. 9. 10.

2. Quia reddidit Dominus superbiam Iacob, sicut
superbiam Israël] Reponit Deus (Assyrio) illam super-
biam quam ipse in Iacobo & Israël exercuit, deportan-
do Decem tribus & obsidendo Hierosolyma.

60 Quia vastatores dissipaverunt eos] In Hebræo,
Quia (Assyrii) vacuofaciendo vacuofecerunt eos: planè
omnia eripuerunt Iudæis & Israëlitis.

Et propagines eorum corruperunt] Oppida & vicos.
Ità Chaldæus Interpres.

3. *Clypeus fortium ejus ignitus*] *Rubet*, nempe à sanguine. Chaldaeos describit.

Viri exercitus in coccineis] *Milites coccinati*. Tali sago multum usos Orientis populos, ex Herodoto etiam discimus.

Ignem habent currus in die preparationis ejus] *Ignem* quasi lampadarum coruscant *currus eorum tempore expeditionis*, nempe scintillantibus rotis.

Et agitatores consopiti sunt] *Abietes venenatae sunt*: id est, tela ex abiete. A Scythis is mos venerat, qui sagittas tingebant viperinâ sanie, & humano sanguine, quo irremediabili scelere mortem illico adferri levi tactu tradit Plinius xi. § 3.

4. *In itineribus conturbati sunt, quadrigae collisae sunt in plateis*] *In viis perstreperant currus, concrepabunt per plateas*, nempe armis, quod subaudiri hic vult Chaldaeus Interpres.

Aspectus eorum quasi lampades] *Oculi ardentes*.

Quasi fulgura discurrentia] *Quasi fulgura confringunt obvia omnia*. Sic fulmini Alexandrum comparant Lucanus & Plutarchus.

5. *Recordabitur fortium suorum*] *Rex Babylo- nius ad oppugnationem fortissimum quemque diligit*.

Ruent in itineribus suis] *Quisque primus esse volet in oppugnatione*, ita ut festinantes alter alterum ever- tant.

Velociter ascendent muros ejus] *Dum properant ad murum*.

Et preparabitur umbraculum] *Testudo*, quâ tecti sub- ruant moenia.

Portae fluviorum apertae sunt] *Pontes fluminum dis- soluti sunt*. Ita Chaldaeus Interpres.

Templum ad solum dirutum] *Idem Chaldaeus: Pala- tium liquefactum*, id est, perterriti qui in palatio erant.

7. *Et miles captivus abductus est*] *Nisibis captiva ab- ducitur: jubetur ascendere*. *Nisibis* scribebatur Assy- riis נִסְבִּי, ut ex Stephano discimus, qui *cumulum* in- terpretatur. Huic nomini additur hic articulus de- monstrativus, quasi dicas: *Illa Nisibis adeo praedicata* jubetur ascendere, id est, Babylonem versus abducta plebs.

Et ancillae ejus minabantur] *Minabantur* hic intelli- ge, *agentur pecorum ritu*: nam hoc sensu id verbum saepe usurpat Hieronymus. *Ancillas* intellige oppi- dula & vicos; per ea autem ipsos qui in iis habita- verant.

Gementes ut columbae] *Sensus bene expressus*, in Hebraeo, juxta vocem columbae.

Murmurantes in cordibus suis] *Percutientes super cor- da sua*: id est, tundentes pectora palmis.

8. *Ninive quasi piscina aquarum, aquae ejus*] *Chal- daeus Interpres, Ninive antiquitus fuit ut piscina aquarum*, id est, supra modum populosa: nam aquae, populi.

Ipsi verò fugerunt] *Ipsae aquae*, id est, populi. מִים Hebraeis masculinum.

State, state, & non est qui revertatur] *עֲדָה וְשִׁוּשׁ [de- fectus vocis]*. *Etiam si clametur eis, State, state, nemo est qui respiciat*. Id enim מִפְנֵה.

9. *Diripite argentum, diripite aurum*] *Iam Babylo- nios quasi in re praesente alloquitur Propheta*. Simile Esaiæ L. 26. 27.

Et non est finis divitiarum] *Quorum (auri & argenti) nullus est finis in ponderando*. Olim nummi pendi solebant, unde impensae & expensae.

Ex omnibus vasis desiderabilibus] *In Hebraeo, ma- gnificientia (nempe opum Ninives) supra omnia vasa pretiosa*.

10. *Dissipata est, & scissa, & dilacerata*] *Vacue- facta, inanita, lacerata est Ninive, direptis opibus regiis*.

Et cor tabescens] *Quia cor colliquatum est*: id est, nihil ipsis fuit animi, quod sequentibus signis confir- matur.

Et dissolutio geniculorum] *Obvenit scilicet illis; Da- nielis v. 6*.

Et defectio in cunctis renibus] *Esaiæ XLV. 1. Ezechie- lis XXIX. 7*.

Et facies omnium eorum sicut nigredo ollae] *Ioël. II. 6*.

11. *Vbi est habitaculum leonum*] *Vbi nunc regia illa Assyriorum, plena tot gentium spoliis, ut leonum spelunca?*

Catulus leonis, & non est qui exterreat] *Hebraismus, pro catulus leonis, quem nemo exterreat*.

12. *Leo cepit sufficienter catulis suis*] *Leo qui caperet sufficientia*.

Et necavit leonem suis] *Vt strangularet (pecudes in ci- bum) leonem suis*.

Et implevit] *Impleret*.

13. *Ecce ego ad te*] *Tandem ad te ego veni*.

Et succendam usque ad fumum quadrigas tuas] *Incen- di ad fumum usque currus tuos, regios scilicet*.

— hic illius arma,

Hic currus fuit.

Et leunculos tuos comedet gladius] *Comedit*, nam lo- quitur ut in re praesente. *Leunculos*, id est, milites in castellis circumjectis.

Et exterminabo de terra praedam tuam] *Efficiam ne ullas terras populeris amplius*. Chaldaeus Interpres ad commercia hoc trahit, quæ à Ninive Babylonem transiere.

Et non audietur ultra vox nuntiorum tuorum] *Edicta ferentium*. Vide Michææ VII. 11.

C A P V T III.

1. **V**Æ civitas sanguinum] *Væ civitati sanguinaria*. Iam causas Deus exponit ademti Assyriis Imperii.

Vniuersa mendacii dilaceratione plena] *Tota plena mendacio & extorsione*.

Non recedet à te rapina] *A qua non recessit rapina*: id est, quæ semper ex rapto vivit.

2. *Vox flagelli*] *Sonitus flagri*, nempe equos agitan- tis, tibi supervenit.

Et vox impetus rotæ] *Sonitus circumvolitantis rotæ*.

Et equi frementis] *Quadrupedantis*, nam

Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula cam- pum.

60 *Et quadrigæ ferventis*] *Ex Græco ἀναβρασσοῦσθαι Chaldaeus Hebræum rectius expressit per subsul- tantis*.

Et equitis ascendentis, & micantis gladii, & fulgu-

fulgurantis hastæ] Et equitis attollentis tum aciem gladii tum fulgur hastæ.

Et multitudinis interfectæ] Vt in bellis fieri solet.

Et gravis ruinæ] Et molis cadaverum.

Nec est finis cadaverum] Ità ut finis non sit corporum stratorum.

Et corrueant in corporibus suis] Sed corrueant in corpora suorum. Lucanus :

In fluvium primi cecidere, in corpora summi.

4. *Propter multitudinem fornicationum meretricis speciosæ & gratæ] Fornicationes vocat idololatricos cultus, Regum maximè, ut Nini & Beli, de quibus Curtium vide.*

Et habentis maleficia] Pollentis artibus magicis. Theocritus Pharmaceutriâ :

*Τοῖά οἱ ἐν κίσσᾳ καλὰ φάρμακα φαρμί φυλάσσειν,
Ἄσσυρίῳ, δέσποινα, παρὰ ξείνοιο μαθοῖσα.*

*[O hera, tam validis plena est mihi cista venenis,
Quæ gente Assyrius quondam mihi tradidit hospes].*

Quæ vendidit gentes in fornicationibus suis] Quæ mancipavit gentes scortationibus suis : id est, idololatriis. Quia receptissimus transferendæ proprietatis modus est venditio ; ideo quicquid alicui, etiam rei, mancipatur ei vendi dicitur, ut patet I Reg. xxi. 25. Iudic. ii. 14. Exemplum ejus quod hîc dicitur vide I Regum xvi. 10.

Et familias in maleficiis suis] Id est, Mancipavit nationes artibus suis magicis ; fecit ut eas addiscerent : ut apparet ex producto jam Theocriti loco.

5. *Ecce ego ad te] Ideo ad te venio, ut suprâ ii. 13.*

Et revelabo pudenda tua in facie tua] Fimbrias tuas (id est, imam vestem) rejicio super faciem tuam : ut Jeremiæ xiii. 26. tracto te non ut matronam, sed ut meretricem. Vide Esaiæ xlvii. 2. 3. Ezechielis xvi. 37.

6. *Et projiciam super te abominationes] Stercora.*

Et ponam te in exemplum] In spectaculum : εἰς παράδειγμα, Græci. Hoc est quod alii dicerent ἐκδεικνύω σε [exemplum te faciam].

7. *Vastata est Ninive] Spoliata est.*

Quis commovebit super te caput] In Hebræo & Chaldæo : condolebit. Id autem significari dejecto capite solebat.

Vnde quæram consolatorem tibi ?] Quasi dicat, nusquam inveniam : omnes enim populos offendisti in rebus tuis secundis.

8. *Numquid melior es ?] Cur melior esses ? cur tua conditio esset melior ?*

Alexandria populorum] No nutrici populorum, quæ fuit in Pharo, apud quam postea condita Alexandria ; cujus nomen hic, ut & Jeremiæ xlv. 25. per ἀντιπρόσθετον [Anticipationem] positum est.

Quæ habitat in fluminibus, aqua in circuitu ejus] Plutarchus in ejus loci descriptione : ταινία γὰρ ἐστίν, ἰσθμῷ πλάττειται ἔχοντι σύμμετρον ἐπιεικῶς διεργασαλίμνην τε ποτὴν καὶ θάλασσαν ἐν λιμένι μεγάλῳ τελευτῶσαν [tania enim est, terræ faucibus quantum oportet satis commodè dispescens magnum lacum & mare quod in magnum portum desinit]. Homerus :

*Νῆσος ἔπειτ' αἰεὶ τίς ἐστι πολυκλύς ἐνὶ πόντῳ
Αἰγύπτῳ προπάρουθε· φάρον δ' ἐκικλήσκουσι.*

*[Præjacet Ægypto, fluctu pulsata marino
Insula, vicinis Pharos appellata colonis].*

Cujus divitiæ mare] Ex mercibus mari advectis.

Aqua muri ejus] Difficiles enim oppugnatu urbes in mari & magnis amnibus sitæ.

9. *Æthiopia fortitudo ejus] Id est, opulentia ejus, per merces Nilo ferente devectas.*

Et Ægyptus] A capite ad littus.

Et non est finis] Non hâc steteret ejus urbis commercia.

Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo] Locutio

10. *Poëtica : nam à tertia persona ad secundam κατ' ἀποστροφὴν [per Aversionem], indè iterum ad tertiam sermo se vertit. Quod hîc est Africa in Hebræo est פוט [Phut] : ea vox Mauros significat. Libyes verò sunt Cyrenaici & Marmarici Ægypto propiores. Hi omnes populi auxerant urbis illius divitias.*

10. *Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captivitatem] Non tantum exules sed & servi facti sunt cives ejus, nempe per Æthiopas, quorum Rex Sabaco Ægyptum invasit, & valida ibi præsidia posuit, ante Psammitichi tempora, teste Herodoto in Euterpe.*

Et super inclytos ejus miserunt sortem] Æthiopes hoc fecere de captivis Ægyptiis. Notavimus alibi eum morem. accedat illud Euripidis :

Πολλοὶς ὃ κακὸν τοῖσιν αἰχμαλωτῖδων

Βοῶ Σκάμανδρ' ὁ δεσπότης κληρομένων.

[Sonat Scamander feminarum planctibus

Quem Marte captis fors heros adjudicat.]

Et omnes optimates ejus confixi sunt in compedibus]

30 *Constricti sunt compedibus.*

11. *Et tu ergò inebriaberis] Tu quoque, Ninive, inops eris consilii, ut esse solent ebrii, Jeremiæ xxv. 16. 27.*

Et tu quæres auxilium ab inimico] Salutem ab hoste posces, deditione scilicet.

12. *Omnes munitiones tuæ] Castella Assyriæ.*

Sicut ficus cum grossis suis] Cum ficibus maturis. Ità hîc Chaldæus.

40 *Si concussæ fuerint cadent in os comedentis] Ità & tu nullo negotio in potestatem Chaldæi venies.*

13. *Ecce populus tuus mulieres in medio tui]*

— Αἰχμαῖδες, ἢ ἔτ' Αἰχαιοί.

[— nec Achivi nunc, sed Achivæ.]

O verè Phrygiæ, neque enim Phryges. —

Inimicis tuis adaperitione pandentur portæ terræ tuæ] Aperiendo aperientur, id est, statim, sine mora.

Devorabit ignis vestes tuas] Portas catarractas, quas hostis uffit, nè essent usui.

14. *Aquam propter obsidionem hauri tibi] Cisternas tibi fac, unde habeas in obsidione quod bibas. Tacitus in descriptione Hierosolymorum : Fons perennis aquæ, cavati sub terra montes, & piscinæ cisternæque servandis imbribus. Præviderant conditores ex diversitate morum, crebra bella : indè cuncta, quantumvis adversus longum obsidium. Per irrisum ait Deus, Parate omnia quæ adversus longum obsidium parari solent : nihil illa proderunt, captis formidine animis. Simile loquendi genus suprâ habuimus ii. i.*

60 *Exstrue munitiones tuas] Propugnacula urbis.*

Intra in lutum, & calca, subigens tene laterem] In Hebræo : Intra in lutum, & calca super lutum, & tene (id est, defende) lateritium opus. Sæpe evenit in magnis

magnis urbibus, ut, captâ parte, pars aliqua defendatur, structis interioribus munimentis. (Vide Ieremiæ xxxiii. 4. 5.) quæ quidem munimenta eo tempore maximè fiebant è latere; è qua materia & muri erant Babylonis. Ait ergò, Captis jam portis aliquibus recipe te intra nova munimenta è latere, ascende super illa, & illa defende quantum potes. Significat & hanc molitionem brevis temporis & inanem fore. Hæc & alia distinctiùs possemus interpretari si haberemus Abydeni Assyriaca; quæ ut mecum quærant studiosos omnes hortor. Sunt qui dicant delitescere eum librum Florentiæ.

15. *Ibi comedet te ignis, peribis gladio*] Ibi quoque faces & tela ab hostibus jacta te vetabunt consistere. חרב Hebræis omne teli genus significat, vertiturque & [ἰσθητόν] [ferrum] & λόγχη [hasta].

Devorabit te ut bruchus] Melius ut bruchum, propter sequentia. Locustæ in cibo Syris, sic & bruchi.

Congregare ut bruchus, multiplicare ut locusta] Licet ingens fuerit numerus militum quos conduxisti. Nam milites bruchi & locustæ nomine designari diximus supra Ioël. i. 4.

16. *Plures fecisti negotiationes tuas quàm stellæ sunt cæli*] *Et plures attraxeris mercatores quàm cæli sunt stellæ.*

Bruchus expansus est, & avolavit] Irruit & avolat. Ostendit morem bruchi, cui deinde comparabit apertius mercenarios illos milites & mercatores.

17. *Custodes tui quasi locustæ*] מנוריד nomen est Assyriarum, & si Græcis credimus, τὰς Συμμικτὰς significat, extraneos ex variis gentibus. Sic dicti, ut videtur, quòd coronam quandam aut laminam, quod hic posuit Chaldæus, gestarent, per quam à civibus dignoscebantur.

Et parvuli tui quasi locustæ locustarum] טפסריד, est alterum nomen Assyriacum: quod ad Σατράπην accedere notavimus ad Ieremiæ L. 26. Pro locustis in Hebræo est non ארבה, quod præcessit, sed גובי גובי in isto גובי est terminatio Συριαζισσα Syriaca, aut regimen, ut loquuntur Grammatici, pro absoluto: quemadmodum Esaïæ xix. 9. xx. 4. Iere-

miæ xvii. 13. Ezechiel. xiii. 9. Oseæ xi. 4. & ipsum גובי est Syriacum, aut Chaldaicum, quod in versionibus antiquis Exod. x. 14. Levitic. xi. 22. ponitur pro Hebræo ארבה [locusta]. Sunt tamen qui infecti genus persimile quidem locustæ, sed paulum differens putant esse, quale est atellabus. Geminatio vocis multitudinem eximiam denotat.

Quæ confidunt in sepibus in die frigoris: Sol ortus est, & avolaverunt] Sole autem orto volant. Hieronymus: *Natura enim hæc locustarum est, ut in frigore torpentes per calorem volitent.* Facile intelligitur ἀποδιδόσκεις [id] [quod in comparatione respondet]. Sic illi tui duces mercenarii, & mercatores in periculo fugerunt.

Et non est cognitus locus earum ubi fuerint] Nulla eorum manent vestigia.

18. *Dormitaverunt pastores tui, Rex Assur*] *Dormitaverunt*: id est, negligenter se gesserunt pastores tui, præfecti, & duces.

Sepelientur Principes tui] *Cubarunt Principes tui*; à שכך. Metaphora par ei quæ præcessit.

Latitavit populus tuus in montibus] *Dispersi sunt populus tuus super montes.* Per populum hic gregarios milites intellige.

Et non est qui congreget] Nemo est qui sic dispersos in agmen recolligat.

19. *Non est obscura contritio tua*] In Hebræo, *Non est ligamen vulnere tuo.* Cum Ninos sit dedita, milites dispersi, duces torpidi, nonne vides perisse res tuas sine remedio? Græci: ἐκ ἔσιν ἰασις τῇ συντριβῇ σου [non est medela contritioni tuæ].

Pessima est plaga tua] Græci, ἐφλέγμαενεν ἡ πληγὴ σου [inflammatum est vulnus tuum]. Inflammata vulnera solent exitium adferre.

Omnes qui audierunt auditionem tuam] Ἀκοὴν Hellenistæ dicunt famam: qui audierunt famam cladis tuæ.

Compresserunt manum super te] *Ob te plauserunt manibus*, præ gaudio, ut Psalm. xlvii. 2.

Quia super quem non transiit malitia tua semper?] *Ad quem non pervenerunt injuriæ tuæ omni tempore?* Cui non molesta fuisti? Sensus idem qui supra 7.

A D H A B A C V C V M.

C A P V T I.

HVnc quoque Manassis temporibus scripsisse sentiunt Hebræi, quibus adstipulatur ipse quem ab antiquo obtinet locus inter Nahumum Manassi coævum & Sophoniam, qui sub Iosua floruit. Sed & ipsum argumentum ei congruit tempori. Deplorat enim fas & jura everfa, quod nunquam magis quàm sub Manasse evēnit. Prædicat excidium gentis per Chaldæos, Esaïæ premens vestigia, qui rem eandem jam antè Ezechiae prædixerat, ut videmus I Regum xx. 17. 18. Simul adversus querelas in quas

150 eruptura erat multorum impatientia, justitiam Dei in apertum producit, & pœnas quas postea victoribus Iudæorum Chaldæis erat irrogaturus. Nomen Prophetæ est חבקוק, quomodo hoc nomen scribitur in libris Hebraicis & Chaldaicis: at Græci legerunt חבקוק: scribuntque Ἀββακὺμ. Secutos id Latinos notat Hieronymus. nunc tamen apud veteres Latinos, etiam qui ante Hieronymum scripsere, legimus Abacuc.

1. *On v s quod vidit Habacuc Propheta*] Tum contra Iudæos, tum contra Chaldæos.

2. *Vsquequò, Domine, clamabo, & non exaudies?*] Id est, *me clamantem non exaudies?*

Voci-

Vociferabor ad te vim patiens] *Vociferabo ad te rapinam*: id est, conquerar vim jure superiorem esse in Iudæa. Vide I I Regum XXI. 16.

Et non salvabis] Te non impediens.

3. *Quare ostendisti mihi?*] Apparere fecisti meâ ætate.

Iniquitatem & laborem] Id est, laborem iniquissimum. Εὖ διὰ δύοιν [*Vnum per duo expressum*]. Itâ & Chaldæus accepit.

Videre] Supple facis.

Prædam & iniustitiam] Oppressionem & iniquitatem, id est, iniquissimam oppressionem.

Contra me] Coram me, circum me.

Et factum est iudicium & contradictio potentior] *Est* lis, id est, multa causa querendi: & iudicium abstulit, Rex scilicet: quod nomen subticet.

4. *Propter hoc lacerata est Lex*] *Vim suam lex Divina perdidit*.

Et non pervenit usque ad finem iudicium] *Nunquam procedit iudicium*: res manet indefinita.

Quia impius prævalet adversus justum] *Circumvenit velut coronâ*, id est, indagine.

Propterea egreditur iudicium perversum] *Quod amplius est, procedit iudicium, sed perversum*. Sæpe non iudicatur: sæpe, quod pejus est, planè contra jus iudicatur.

5. *Adspicite in gentibus, & videte*] *Respicite gentes*, nempe quas contra vos adducam, Chaldæos, ut sequitur, & eorum socios. Hebræi sæpe post vocabula sentiendi subjungunt כ [in]: at Lxx & Interpres ἀνώνυμοι [*incogniti nominis*], cuius hic meminit Hieronymus, legerunt כנני, verteruntque illi καλαφρονηται [*contemptores*], hic calumniatores, in vocativo scilicet utrumque. Melior mihi videtur lectio hæc Græcorum. Alloquitur Deus Iudæos sui numinis contemptores. Et sic citat Lucas Actor. XII. 41. ἴδετε οἱ καλαφρονηται [*Videte contemptores*].

Et videte: admiramini & obstupefcite] Id est, Erit quod ubi videritis admiremini & obstupefcatis. Græci pro תמהו [*obstupefcite*] legisse videntur תמהו in imperativo Niphal à תמה, quod est ἀφανίζεσθαι [*animo linqui*]: vertunt enim sic hunc locum, ἡ ἐπιελέψετε ἡ θαυμάσατε θαυμάσια, ἡ ἀφανίσθητε [*& inspe-ctabitis & mirabimini mirabilia, & animo linqnamini*]. Mihi lectio, quæ in nostris est libris Hebræis, quam & Hieronymus & Chaldæus sequuntur, non sordet.

Quia opus factum est in diebus vestris] Fiet, Symmachus, ut hic notat Hieronymus. In Hebræo est facio, & in Græco ac in Luca ἐργάζομαι, pro faciam. Lucas, aut potius apud Lucam Paulus, optimè hæc verba aptat ad excidium simile eventurum per Romanos.

Quod nemo credet cum narrabitur] Tam horribile futurum est quod faciam ut narranti nemo fidem sit habiturus. In Hebræo est quod non credetis, & in Græco ἡ μὴ πισεύσητε εἰάν τις ἐκδηγήται ὑμῖν [*non credituri sitis, si quis narret vobis*]. Hieronymus hic secundam personam posuit pro indefinita: at in 60 Commentario simplicius, *Opus quod tam grande erit, ut, si quis nunc futurum esse prædixerit, fidem non facile accommodetis*.

6. *Quia ecce ego suscitabo Chaldæos*] Meritò mirum

quòd Chaldæos, qui tempore Ezechiae, Manassis, Iosiae fœderati erant Iudæis: Si quod autem malum metuendum erat, id ab Ægyptiis venturum putabatur. Simile hoc prædictum Esaie, qui ab Assyriis, quibus maximè tunc fidebant Iudæi, gravissima mala ventura significavit, nihil minus quàm hoc opinantibus Iudæis, cap. VII.

Gentem amaram] Crudelem, Ieremiæ v. 16. 17.

Et velocem] Esaie v. 26. 27. non erunt ἀναεσθόνες 10 μὲνοι [*procrastinatores*].

Ambulantem super latitudinem terræ] Latè regnatricem. Vide quæ de Nabuchodonosoro protulimus ad III. librum de Veritate Religionis Christianæ.

Vt possideat tabernacula non sua] Iudæorum urbes.

7. *Ex semetipsa iudicium & onus ejus egredietur*] *Ex ipso illo* (populo Chaldaico) *iudicium ejus, & decretum ejus effectum habebit*: id est, decernit quæcunque vult, & dat effecta. תנא decretum interpretatur hic Chaldæus, nec aliter Symmachus, teste Hieronymo.

8. *Levioreis pardis equi ejus*] Vide Daniel. VII. 6. Ieremiæ v. 6.

Et velocioreis lupis vespertinis] De quibus vide Ieremiam eodem loco. In Hebræo: *acutiores*, id est, voraciores. Pro lupis vespertinis, lupos Arabicos verterunt Lxx.

Diffundentur equites ejus] Multi erunt.

Volabunt quasi aquila festinans ad comedendum] Vide 30 Ezechiel. XV. 3.

9. *Facies eorum ventus urens*] *Ventus Orientalis*, qui pestifer illis in locis.

Et congregabit quasi arenam captivitatem] Id est, captivos.

10. *Et ipse de Regibus triumphabit*] Illudet captis aut victis. *Ipsè*, id est, Rex eorum.

Et tyranni ridiculi ejus erunt] *Deridiculo ipsi erunt*.

Ipsè super omnem munitionem ridebit] Loca etiam 40 munitissima contemnet.

Et comportabit aggerem] βαλεῖ χῶμα [*jaciet aggeres*], i. e. aggeres obsidionales excitabit. Vide Esaie XXIX. 3. XXXVII. 33. Ezechielis IV. 2. XXI. 22. XXVI. 8. Ecclesiastæ IX. 14. II Samuelis XX. 15. I I Regum XIX. 32. Danielis XI. 15.

Et capiet eam] Irrumpet, aut ad deditionem compellet.

11. *Tunc mutabitur spiritus, & pertransibit*] Hebræis spiritus transire sive transgredi dicitur quoties 50 intra modestiæ fines se non tenet: ἡ μὴ κατ' ἀνθρώπου φρονεῖ [*& non humana cogitat*], ut Sophocles loquitur.

Et corruet] In Hebræo: שׁוּן, id est, graviter peccabit.

Hæc est fortitudo ejus Dei sui] Est עֲדַנְפִּיς [*defectus*] participii dicens & voculæ quod, ut sit sensus, dicens has suas esse vires, ut qui sibimet ipsi sit pro Deo. Vide Danielis I I I. & confer quæ infra 16.

12. *Numquid non tu à principio, Domine Deus meus*] Id est, ab æterno. dii alii aliquando cœperunt. Hebræi non habent vocem propriam quâ æternitatem explicant.

Et non moriemur] לא נָמוּת, ut nunc legitur: olim

olim fuit **לֹא תָמוּת**, quod Chaldæus sequitur optime, *non morieris tu*. Sicut nunquam cœpisti, ita nunquam defines.

In iudicium posuisti eum] Tu Nabuchodonosor usus es ut iudicia tua exsequeris.

Fortem, ut corripere, fundasti eum] *Vt castigares* (nempe populum Iudaicum), *stabilisti eum*. In Hebræo pro *fortem* est *petram*, id est, quasi rupem inexpugnabilem.

13. *Mundi sunt oculi tui, ne videas malum*] *Puriores sunt oculi tui*, id est, iudicia tua, *quàm ut videas*, id est, perpetiaris, *malitiam*, nempe tantam, ut Chaldæi omnia agant pro animi libidine, & idolis acceptas ferant victorias suas.

Et respicere ad iniquitatem non poteris] Ferre semper non potes facta tam crudelia.

Quare respicis super iniqua agentes] *Quare respiceres?* Nam Hebræi, quia potentialem modum non habent, indicativo abuti coguntur. *Quare ferres homines tam sceleratos?*

Et taces] *Taceres*, semper scilicet. *Tacere* Hebræi sumunt pro *dissimulare*.

Devorante impio justiore se] In Hebræo: *justum præse*. Iudæi magnis criminibus involuti erant, sed tamen multum in ea re à Chaldæis superabantur.

14. *Et facies*] *Faceres*, id est, haberes.

Homines quasi pisces maris] Nempe quos ponis extra curam illam specialem quâ homines prosequeris. Ità Maimonides.

Et quasi reptile] *Reptilia* Hebræi vocant **רֶמֶס**, *natantia*, Psalmo civ. 25.

Non habens Principem] Id est, defensorem.

15. *Totum in hamo sublevabit*] *Patieris ut omnia velut hamo tollat*. Persequitur per Metaphoras cœptam comparisonem de piscibus.

Traxit] *Trahat*.

Congregavit] *Congreget*.

16. *Propterea immolabit sagenæ suæ, & sacrificabit reti suo*] Id est, suis viribus omnes victorias feret acceptas, ut supra 11.

Quia in ipsis incrassata est pars ejus, & cibus ejus electus] *Quasi per ista* (id est, per suas vires) *portio sibi pinguis obtigisset, & dapes delicatæ*. *Portionem & cibum* vocat populos gladio consumptos: nam **אֲכַל** Hebræis *consumere*.

17. *Propter hoc ergo*] Cum sibi omnia tribuat, non tibi.

Expandit sagenam suam] Interrogativè. *Et expandet*, id est, expandere semper sinetur *sagenam suam?*

Et semper interficere gentes non parcat] *Nunquam finem faciet occisionibus*: hocne ferre tuum sit?

CAPUT II.

1. **S***uper custodiam meam stabo, & figam gradum super munitionem, & contemplanor*] Amant Hebræi verborum copiam; itaque rem eandem multis verbis exprimunt. Prophetæ speculatoribus comparantur, ut videmus Ezechiel. 111. & xxxiii. Osee v. 1. Sicut speculatores in specula sua se tenent, ibique stantes manent, & oculos intentos habent in omnia quæ in conspectum se dant: ità &

Prophetæ expectant patienter quod ipsis Deus sit revelaturus. *Munitio* hic est turris, specula.

Vt videam quid dicatur mihi] *Intelligam* quid Deus mihi significet.

Et quid respondeam ad arguentem me] *Ad argumentum meum*: ad objectionem illam quam feci de maioribus Chaldæorum peccatis, infra 12. & deinceps.

2. *Scribe visum*] Id quod tibi dicturus sum. Omnis enim perceptio *visus* Hebræis dicitur.

10 *Et explana eum super tabulas*] **נִפְתָּח** est infinitivus pro adverbio, & rectè à Græcis hic vertitur **σαφῶς** [aperte], quo sensu invenitur & Deuteron. xxvii. 8. Pro *eum* pone *istud*, id est, *Visum istud*. Sensus est: *Scribe, & quidem dilucidè*.

Vt percurrat qui legerit eum] Id est, ut statim assequatur qui illud legerit: unde de *plano* legi posset, dicebant Latini.

3. *Quia adhuc Visus procul*] *Visi* illius impletio longè abest, à Manassis tempore ad tempora Cyri. Ideo vult *perscribi Visum*, ut bene legi possit & suo tempore cum eventu comparari ad monstrandam Dei providentiam. Simile monitum habuimus Esai. viii. 16. Jerem. xxi. 30. Dan. viii. 26.

Et apparebit in finem] *Sed tandem erumpet*, sicut status erumpit.

Et non mentietur] *Non fallet hoc Visum*.

Si moram fecerit expecta illum] *Illud*, tu popule Iudæe.

Quia veniens veniet] *Certò veniet implementum*.

30 *Non tardabit*] Id est, non semper differetur.

4. *Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso*] In Hebræo, quod nos habemus, *qui arrogans est*; sed cum Lxx. habeant, **ἐὰν ὑποσείληται, ἐκ ἐνδοκῆς ἢ ψυχῆς μὲν ἐν αὐτῷ**, quod sequitur divinus Scriptor ad Hebræos x. 38. apparet eos legisse **הִפְלָה** [defecerit] & **נַפְשִׁי** [anima mea], sensu optimo. Si quis defecerit in expectando scilicet (nam **הִפְלָה** vertitur Græcè per **ἐκλείπειν** [deficere] & **ὀλιγοψυχεῖν** [animo concidere]) *is mihi non placebit*. Dei sunt verba. **ὑποσείλαι** est minus facere quàm oportet, Actor. xx. 20. 27. Galat. ii. 12. Hinc **ὑποσολή** [animi desponsio] opponitur **τῇ πίσει** [fidei] dicto capite ad Hebræos 39.

40 *Iustus autem in fide sua vivet*] Scriptor ad Hebræos simpliciter **ἐκ πίστεως ζήσεται** [ex fide vivet]. Eodem modo nunc legimus ad Romanos i. 17. Ac tempore Hieronymi ibi legebatur **ἐκ πίστεως μὲν** [ex fide mea], quomodo habent Lxx. Notavit id Hieronymus in Commentario ad hunc locum. Legerunt ergo Græci **ἐν πίστει** *fide meâ*, id est, in me. Nam affixa talia Hebræa, ut & genitivi Græci & Latini, modò rem subjectam, modò objectam significant. *Iustus in fide mea vivet*, id est, Qui bonus probusque est manebit constans in expectatione eorum quæ dixi. Ajunt Hebræi omnia Legis præcepta in hoc dicto contineri: nimirum quia nulla est certior ad eam omnem, quæ Deo debetur, obedientiam via, quàm Dei promissis minisque fidem plenam habere. Et hoc est quod toties inculcat Paulus, *Per fidem homines justos fieri*, id est, pertingere ad eam probitatem ad quam suapte ratiocinatione ac labore pertingere non possent.

5. *Et quomodo vinum potantem decipit, sic erit vir superbus*] Quales Chaldæi, dulci fortunâ ebrii.

Et non decorabitur] Non permanebit in suo statu: sicut nec ebrius manet qui fuit.

Qui dilatavit quasi Infernus animam suam, & ipse quasi mors, & non adimpletur] Chaldæi laborant insatiabili quadam regnorum siti; & in ea morti, sive τῷ ᾄδῃ [*Inferno*], optimè comparantur: Proverbior. xxviii. 20. Sic Latini dicunt,

— Regnum insatiabile Ditis.

Et congregabit ad se omnes gentes, & coacervabit ad se omnes populos] Etiam si ad se cogeret omnes gentes, 10 omnesque populos ad se contraheret.

6. *Numquid non omnes isti super eum parabolam sumunt?* Nonne æquum est ut tot populi à Chaldæis malè tractati aliquando verfas vices doctis quibusdam dictis decantent? Omnia dicta acuta, aut lepidà, aut sententiosa sunt מְשֻׁלִּים Hebræis.

Et loquelam ænigmatum ejus] In Hebræo: interpretatione ænigmatum ei, id est, de eo. *Ænigmata* vocat generales sententias, quas populi Chaldæis aptabunt.

Et dicetur] Dicendo.

Væ ei qui multiplicat non sua] Simile dictum Menandri:

Πλεονεξία μέγιστον ἀνθρώποις κακόν.
Οἱ γὰρ θέλοντες προσλαβεῖν τὰ τῶν πέλας,
Ἀποτυγχάνουσι πολλὰς νικώμενοι.
Τὰ δ' ἴδια προσθέουσι τοῖς ἄλλοις.

[*Summum est auiditas generis humani malum:*

*Aliena namque pro suis qui vindicant,
Persæpe non tantum improbâ spe decidunt
Victi, sed apponunt & alienis sua.]*

Vsq̃uequo & aggravat contra se densum lutum] Ad se, עליו; quousque ille sibi fineretur coacervare tantam vim luti, id est, auri & argenti: nam, ut ait Naumachius,

Χρυσὸς τοι κόνις ἐστὶ καὶ ἄργυρος.

[*Aurum atque argentum cinis est.]*

Hebræis הכביר est etiam multiplicare.

7. *Numquid non repente consurgent qui mordeant te?* An non æquum fuit ut consurgerent adversus te Medi & Persæ qui te mordeant?

Et suscitabuntur lacerantes te, & eris in rapinam eis?] Et ut surgerent contra te qui te lacerarent, ac quibus tu præda esses?

8. *Quia tu spoliasti gentes multas, spoliabunt te omnes qui reliqui fuerint de populis]* Omnes populi alii. Plurimæ enim gentes etiam Scythicæ fuere in Cyri exercitu.

Propter sanguinem hominis] Cædes plurimas.

Et iniquitatem terræ civitatis, & omnium habitantium in ea] Et direptionem terræ (id est, terrarum), civitatis (id est, urbium), & omnium in ea (id est, in eis urbibus) habitantium. Vides non omnia quæ ex gentium jure fieri dicuntur, apud Deum pro licitis haberi; sed spectari causam & modum.

9. *Væ qui congregat avaritiam malam domui suæ]* In Hebræo: *Væ concupiscenti concupiscentiam malam domui suæ*, id est, corradenti opes injustas domi suæ, ut interpretatur Chaldæus. Hebræis omnis actio injusta quæ proprium nomen non habet dicitur concupiscentia.

Vt sit in excelsò nidus ejus, & liberari se putat de manu mali] Vt ponat in locis celsis nidum suum. Aves

tutæ sunt quæ in rupibus inaccessis nidificant. Sic Chaldæi, qui plurima tenebant loca situ & operibus defensa, putabant se extra periculum esse. *Manus mali* hic est vis hostium.

10. *Cogitasti confusionem domui tuæ]* Id est, consilia cepisti in domus tuæ casura dedecus, id est, patriæ tuæ, ô Chaldæe.

Concidisti populos multos] חָצַק est decorticare. Ideo Chaldæus hic vertit spoliasti. Lxx, συνεπέραντας [ad exitium adduxisti].

Et peccavit anima tua] Et peccatrix anima tua: id est, peccare tibi ex consuetudine in naturam vertit.

11. *Quia lapis de pariete clamabit, & lignum quod inter juncturas ædificiorum est respondebit]* Testabitur. Nam quia ad interrogationem reddebantur testimonia, ideo ענה [respondere] ponitur pro testari, etiam in Decalogo. כִּפִּים quid sit? quæritur. Græci omnes, præter Lxx, transulere συνδεσµὸν [colligationem], idque Hieronymus putat esse quod vulgò Græci vocant ἰμάντωσιν, quam vocem Suidas interpretatur δέσιν ξύλων [lignorum juncturam]. Lxx. hic posuere κάμβρον [scarabæum]. Chaldæus verò segmentum; quo sensu etiam in aliis libris Chaldaicis sumitur סֶפֶס. Ità sensus erit, Tuæ injustitiæ testimonium reddunt tot muri urbium dejecti, tot ædium fragmenta.

12. *Væ qui ædificat civitatem in sanguinibus, & præparat urbem in iniquitate]* Væ Chaldæis qui ex aliarum urbium, nihil tale commeritarum, ruinis Babylonæ auxerunt.

13. *Numquid non hæc sunt à Domino exercituum?]* An non hoc erit à Domino exercituum? nempe hoc quod sequitur.

Laborabunt enim populi in multo igne] Vt multo igni laboraverint populi: id est, fiet ut Chaldæi ista Babylonis opera flammæ paraverint.

Et gentes in vacuum, & deficient] Et ut gentes planè in vanum se lassaverint, ut nulli suo usui ista extruxerint.

14. *Quia replebitur terra, ut cognoscant gloriam Domini, quasi aquæ operientes mare]* Est hic Trajectio, & ἐκείσε [defectus verborum] præterea, quam sic explicare liceat, Nam sicut aquæ alveum maris operiunt: ità terra Babylonica implebitur exercitibus, ut Dei justitia in Chaldæos omnibus gentibus appareat.

15. *Væ qui potum dat amico suo, mittens fel suum, & inebrians, ut adspiciat nuditatem ejus]* Variant hic veteres, quia & מַסַּח & מַתּ non uno modo sumuntur. Optima expositio hæc videtur: *Væ tibi qui propinas amico conjunctissimo vinum tuum calidum, ut inebries eum, deinde adspicias ejus pudenda*, id est, ut eum præcidas; quod illis temporibus satis frequens in Oriente. Sed per hanc ἀλληγορίαν [tectam locutionem] intelligitur perfidia Chaldæorum, qui fœderibus illiciebant populos, quos deinde tractabant ignominiosissime.

16. *Repletus es ignominia pro gloria]* Hæc dicunt gaudentes populi, ob domitos Chaldæos gentium domitores.

Bibe tu quoque] De calice iræ Dei, ut sequentia explicant: Ierem. xxv. 17. & sequentibus.

Et consopire] Legit הרעל; at nostri codices habent הרעל. Est ער proprie abducere præputium: μεταφορικῶς [translate] ad omnem nudationem trahi-

trahitur. Sensus est: nudator & tu, ut nudasti alios, id est, illuditor.

Circumdabit te calix dexteræ Domini] In Hebræo: *Vertet se super te*. Sicut dicimus, *Vertitur ænophoris fundus*. Sensus est, Totum calicem ebibes, ita ut ficatus verti possit.

Et vomitus ignominie super gloriam tuam] *Vomitus fædus super ornatum tuum veniat*: id est, turpissime te geras in illa calamitate, Ierem. xxv. 27.

17. *Quia iniquitas Libani operiet te*] Pœnam ferēs destructi Templi; quod *Libanus* vocatur, quia maximam partem ex cedris Libani constabat. Apparet id Ezechiel. xvi. 3. & Zachar. xi. 1. nec aliter hic accepit Chaldæus.

Et vastitas animalium deterrebit eos] *Vastitas ferarum* (id est, qualem edunt feræ) conteret illa, nempe quæ struxerunt Chaldæi, de quibus supra 12.

De sanguinibus hominum] Propter sanguinem humanum, ut supra 8. nam repetit quæ ibi dixerat, sed specialius aptat ad Iudæos, terram Iudæam, & Hierosolyma.

18. *Quid prodest sculptile*] Hoc dicent Iudæi, Quid profuere Chaldæis imagines deorum?

Quia sculpsit illud fictor suus, conflatile, & imaginem falsam] *Quod fecit faber suus, conflatile opus, nempe documentum mendacii*. Rectè: quia verum numen non inerat, quod tamen decepti homines putabant.

Quia speravit in figmento fictor ejus] *Attamen spem posuit in opere opifex suus*.

Vt faceret simulacra muta] *Cum tamen fecisset simulacra muta*.

19. *Væ qui dicit ligno, Exspargiscere; Surge, lapidi tacenti*] Merito malè erit hominibus tam stultis, qui precibus suis audientiam sperant à rebus surdis.

Numquid ipse docere poterit?] *Ipsum illud te docet, nempe se esse surdum*.

Ecce iste coopertus est auro & argento] *Obductum quidem est auro vel argento*, Esaiæ xl. 18. Ierem. x. 4.

Et omnis spiritus non est in visceribus ejus] *Sed nulla vita est in ipsis*.

20. *Dominus autem in Templo sancto suo*] *At Deus* (non est talis, sed) *in Templo illo sanctissimo habitat*, id est, in cælo: indè & despicit & gubernat omnia. Vide Psalmo cxv. 3. Ion. ii. 8. Mich. i. 2. Ejus Templi figuram gerebat Templum quod erat Hierosolymis.

Sileat à facie ejus omnis terra] Id est, timeat eum: quomodo hic Græci, ἐνλαβείτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ [*metuat à facie ejus omnis terra*]. Locutio est Hebræica, quam reperies & i Maccabæor. i. 3.

C A P V T I I I.

1. *Ratio Habacuc Prophetæ pro ignorantibus*] Carmen Habacuci Prophetæ ad modulos veteris cantici, quod incipiebat שִׁינִינֹה. Carmen esse apparet ex voce סֵלָה [*Selah*] infra, quæ nonnisi in Psalmis invenitur.

2. *Domine, audiui auditionem tuam, & timui*] Respondet Habacuc acceptæ jam revelationi, & ait, *Domine, dicta tua audiui, reveritus sum*, agnoscens summam tuam justitiam adversus Iudæos primum, deinde & adversus Chaldæos.

Domine, opus tuum in medio annorum vivifica illud] *Illud* Hebræo more ἀλεονάζει [*abundat*]. Dùm Divinâ revelatione cognosset Propheta intervallum temporis futurum breve inter vastitatem Iudææ, & pœnas irrogandas Chaldæis, orat Deum ut *medio tempore conservet opus suum*, id est, populum Iudæum. Homines quidem omnes *Dei opus*, sed peculiariter Iudæi, quos Deus ex Ægypto deductos populum fecit, legibus instruxit. Græci pro שָׁנִים [*annorum*] legerunt hoc loco חַיִּים: vertunt enim ἐν μέσῳ δύο ζώων [*in medio duorum animalium*], quod illi videntur intellexisse de illis cœlestibus Potestatibus quæ חַיִּים [*Animalia*] apud Ezechielem. Quàm variis modis Christiani hæc sint interpretati vide Hieronymum.

In medio annorum notum facies: cum iratus fueris, misericordie recordaberis] *Medio illo tempore ostende te, quamvis iratum, misericordie meminisse*. Ostende hoc, nempe populo tuo.

3. *Deus ab Austro veniet, & Sanctus de monte Pharan*] *Venit*. Reddit causas cur Iudæos *opus Dei* dixerit. Et sumtus est sensus, pars quoque verborum, ex Deuteron. xxxiii. 2. Montes illi qui varia habent nomina, Seir, Sinai, Pharan, & inter se cohærent, & Iudææ ad Austrum objacent.

Operuit cælos gloria ejus] Plenus fuit aer fulgurum, Exodi xx. 18.

Et laudis ejus plena est terra] *Plena fuit*, propter egregia quæ dedit præcepta.

4. *Splendor ejus ut lux erit*] *Erat*. *Lux* ἀντονομασίᾳ [*insigniter sumto nomine*] est Sol: ut Iob. xxxi. 26. & alibi. Historiam vide Exodi xix. 18.

Cornua in manibus ejus] Id est, *scintillæ*, ut hic sumit Chaldæus. Vide Exod. xxxiv. 29. 30.

Ibi abscondita est fortitudo ejus] *Ibi abscondita majestas ejus*, supple patefacit se, ut hic Chaldæus.

5. *Ante faciem ejus ibit mors*] *Ibat*. *Mors*, id est, perniciēs certa Chananæorum & vicinarum gentium. Tacite innuit sic & cum Chaldæis acturum Deum aliquando. Græci רָבָר legere cum alio puncto: dicunt enim λόγος [*verbum*]. Alii ῥῶσις [*ruina*], quod cum Latino convenit. eundem sensum secutos Symmachum & Aquilam ex Hieronymo discimus.

Et egredietur diabolus ante pedes ejus] רָשָׁע non uno modo vertitur. Videtur esse morbus pestilentie affinis, qualis ἀνθράξ [*carbunculus*]. & sic sumit Chaldæus. Vide Psalmo lxxviii. 50.

6. *Stetit, & mensus est terram*] *Stetit Deus*, id est, Arca ejus quievit in Terra promissa: & *mensus est terram*, id est, distribuit populo suo, ut mensores solent. Vide Act. vii. 45. Ios. xiii. & sequentibus.

Adspexit & dissolvit gentes] *Perterruit*, Iosue v. 1.

Et contriti sunt montes seculi] Id est, homines, qui pridem in montibus illis habitaverunt.

Incurvati sunt colles mundi] *Submiserunt se colles antiqui*: id est, populi qui diu in illis collibus vixerant.

Ab itineribus æternitatis ejus] In Hebræo, *itineræ seculi ei*: id est, omnia quæ in mundo aguntur ipsi subsunt. Ità accipit Chaldæus.

7. *Pro iniquitate vidi tentoria Æthiopie, turbabuntur pelles terræ Madian*] *Vidi*, id est, intellexi, propter scelus illud quod memoratur Numer. xxv. commota esse

esse tentoria *Æthiopum*, id est, pelles *Madianitarum*. Explicat quos voce *Æthiopum* significaverit, nempe *Madianitas* *Æthiopibus* facie similes: qua de causa & uxor *Mosis* *Madianitis* dicitur *Æthiopissa* *Numeror.* xii. i. Horum tentoria contremuere, occisis *Madianitarum* non paucis, *Numer.* xv. 17. *Chaldæus* *Chusan* nomen esse putat Regis *Madianitarum*, & refert hæc ad tempora *Gedeonis*; quod sequentium series ægrè patitur.

8. Numquid in fluminibus iratus es, Domine, aut in fluminibus furor tuus?] An contra flumina furor tuus, accensus scilicet fuit?

Vel in mari indignatio tua] Adversus mare. Poëtice admodum quærit an cogitandus sit Deus illis temporibus iratus fuisse aut aquis flumineis, aut mari, quod eorum naturam immutaverit: nempe ut hæc causâ sublatâ, alteram fortiùs ponat, singularem scilicet Dei pro populo suo curam.

Qui ascendes super equos tuos, & quadrigæ tuæ salvationis] Imò te vecto equis tuis currus tui salutem attulerunt. Arcam vocat currum, Cherubinos equos Dei.

9. Suscitans suscitabis arcum tuum, iuramenta tribubus quæ loquutus es] Educendo eduxisti arcum tuum. E coryto scilicet, ut facere milites solent ubi hostis propè est. Iuramenta tribubus dicta, id est, non aliter quàm si sacramentum militare ipsis dixisses. Non dissimile illud *Virgilii*,

Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper.

Fluvios scindes terræ] Fluminibus scidisti terram: id est, terram fidisti ut erumperent aquæ, *Exodi* xvi. 1.

6. *Numeror.* xx. 10. 11. *Psalmo* cv. 41.

10. Viderunt te] Senferunt vim tuam.

Et doluerunt montes] Parturierunt montes. ὠδινύσσου [parturient] hic Græci. Ità חול sumitur *Esai.* xxiii. 4. xxvi. 18. xlv. 10. liv. 1. lxi. 8. *Ierem.* iv. 31. *Mich.* iv. 10. *Habac.* iii. 9. in quibus locis Græci posuere ὠδινύσσου [parturire].

Gurges aquarum transit] Quasi partu quodam.

Dedit abyssus vocem] Sicut recens nati infantes vagitu se produnt, ita & ex imo erumpentes aquæ fremitu quodam. Abyssus alibi mare, hic aquæ sub terra occultatæ, ut *Deut.* viii. 7. *Psal.* lxxviii. 15.

Altitudo manus suas levavit] In altum manus suas extulit, nempe abyssus. Hæc quoque similitudo ab infantibus ducta.

11. Sol & Luna steterunt in habitaculo suo] *Iosue* x. 12.

In luce sagittarum tuarum ibunt] Iverunt *Israëlitæ*, prælucentibus fulgoribus.

In splendore fulgurantis hastæ tuæ] Idem est quod præcessit.

12. In fremitu conculcabis terram] Iratus terram concutiebas.

In furore obstupescies gentes] Conterebas *Chananaeos*, *Amorrhæos*, & alios, Duce *Iosue*.

13. Egressus es in salutem populi tui, in salutem cum Christo tuo] *Davidi* in expeditionibus adfuisti.

Percussisti caput de domo impii] *Adarezerum* Regem *Sobæ*, *i Samuel.* viii. 3.

Denudasti fundamentum ejus usque ad collum] Nempe domus illius, id est, Regni *Sobæ*, summa & ima demolitus es.

Maledixisti sceptris ejus, capiti bellatorum ejus] *Baculis* pertudisti caput bellatorum ejus, id est, sociorum ejus, Regem nempe *Damasci*, *i Samuel.* viii. 5.

Venientibus ut turbo ad dissipandum me] Qui veniebat ut turbo ad me dissipandum. Assumit hic *Propheta* personam populi *Israëlitici*.

Exultatio eorum] *Syrorum*.

Sicut ejus qui devorat pauperem in abscondito] Pauperem præ metu latentem. Talia sibi *Syri* de *Hebræis* sponponderant, sed falsò *Triumphum* cecinerant ante victoriam.

15. Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum] Viam fecisti ad mare equis tuis, ad acervum aquarum multarum. Præiens *Davidi*, velut eques præmissus viam fecisti ad mare Rubrum, expugnatis *Moabitibus*, *Ammonitis*, *Philistinibus* & *Idumæis*, *i Samuel.* viii. 11. & alia ex parte ad magnum flumen *Euphratem*, *i Paralipom.* xviii. 3.

16. Audivi, & conturbatus est venter meus] *Prophe-* ta accepto Dei responso de *Chaldaici* Imperii exitio, ac simul rerum olim actarum memoriâ confirmatus, parat se ad patienter ferenda quæ per *Chaldæos* *Judæis* id meritis erant eventura. Venter quidem meus, id est, viscera mea, conturbata sunt: id est, miseret me quidem popularium.

A voce contremuerunt labia mea] Loqui non audeo, ob magnitudinem eorum quæ prospicio malorum.

Ingredietur putredo in ossibus meis, & subter me scateat] Invasit ossa mea putredo, & intra me contremui: id est, non magis ista cogitans consistere possum quàm is cui ossa tabe exesa sunt. tremo totus.

Vt requiescam in die tribulationis] Quia quiescendum mihi erit in tempore calamitoso: id est, nullis precibus malum tantum potero avertere.

Vt ascendam ad populum accinctum nostrum] Cùm ascendet (nempe *Chaldæus*) contra populum (*Judaicum*), excisurus eum.

17. Ficus non florebit] Esto. Nè floreat ficus. Συγ-χώρησις [Concessio].

Et non erit germen in vineis] Nullus sit proventus in vineis.

Mentietur opus olivæ] Mentietur oleitas. Sic spem mentita seges apud *Horatium*.

Arva non adferent cibum] Nè ferant arva frugem.

Abscindetur de ovili pecus] Auferatur.

Et non erit armentum in præsepibus] Nè sit bos in stabulis.

18. Ego autem in Domino gaudebo] Ego tamen gaudebo in Domino, fides Dei promissis.

Et exultabo in Deo *Iesu* meo] Græci, ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρι μου [in Deo servatore meo] est enim in *Hebræo* יְהוָה, nomen commune, non proprium. explicant id sequentia.

19. Deus Dominus fortitudo mea] Præsidium meum.

Et ponet pedes meos quasi cervorum] Efficiet ut ego evadam istam internecionem.

Et super excelsa mea deducet me] Ire me faciet ad montes meos: id est, qui me servent. Allusio ad historiam *Genes.* xix. 17. quò spectat & locus *Matthæi* xxiv.

16. Victor in psalmis canentem] Magistro fidium mearum, supple tradidi hoc carmen aptandum fidibus: *Psalmo* iv. in principio.

AD SOPHONIAM.

CAPVT I.

1. **V**erbum Domini quod factum est ad Sophoniam] Revelatio facta Sophoniae. צפניה est arcanum Dei, interprete Hieronymo. Ab eadem origine nomen mulieri Pœnæ apud Livium, Punicè צפן איש כה, id est, Arcanum mariti in ipsa, supple manet.

In diebus Iosiae, filii Amon, regis Iudæ] Regis boni, & qui sacra quidem ex Lege restituit, & abstulit publica, quantum poterat, impedimenta; domesticas verò cujusque superstitiones, & mores populi pravos persanare non potuit. Vide Esaiæ LVII. Abstulit Deus omnem excusationem Iudæis. Solebant dicere, Reges nos coegerunt ad hæc & ista. Responsio parata est, Iosia vos non coegit; imò quantum potuit vos ab illis moribus avertit: tamen perstitistis male agere.

2. Congregans congregabo omnia à facie terræ, dicit Dominus] Id est, omnia averram cum pulvisculo, ut dici solet.

3. Hominem & pecus, congregans volatilia cæli & pisces maris] Nam & aves & pisces loca deserunt à cadaveribus fœtentia. Hieronymus ad hunc locum Vastatis urbibus, hominibusque interfectis, solitudinem & raritatem bestiarum quoque fieri, & volatilium pisciumque, testis Illyrium est, testis Thracia, testis in quo ortus sum solum (id est, Panonia), ubi præter cælum & terram & crescentes vepres, & condensa sylvarum cuncta pereunt.

Et ruina impiorum erunt] In Hebræo, ea offendicula cum impiis: id est, idola cum suis cultoribus.

Et disperdam homines à facie terræ] Faciam ut nulli conspiciantur, aliis interfectis, aliis deportatis.

4. Et extendam manum meam super Iudam] Vim meam ostendam adversus Duas tribus, sicut adversus Decem alias ostendi.

Et disperdam de loco hoc] De Iudæa.

Reliquias Baal] Illas latentes, quas Iosias, quanquam multum connisus, auferre non potuerat.

Et nomina ædituorum] Camillorum. Quod nomen erat Tyrium, à Tyriis ad Tyrrhenos venit, mutata in L. Significat deorum ministros, interprete Servio, ad XI. Æneidos. Vide II Regum XXI. 4.

Cum Sacerdotibus] Sacerdotes vocat eos, qui ex stirpe quidem erant Aaronica, sed clàm idolis operam dabant, Ezech. VIII. XXII. 26. XLIV. 10.

5. Et eos qui adorant super tecta militiam cæli] Astra colebant in solariis suis, II Regum XXI. 12.

Et adorant & jurant in Domino, & jurant in Melchom] Procumbunt versùs Arcam, & procumbunt coram idolis; miscent cultum Dei legitimum cultibus profanis, ut illi de quibus I Regum XVI. 21. Melchom est Moloch, id est, Deum suum: nam ex Regibus Ammonitæ gentesque aliæ deos fecerant, eosque in astra retulerant. Vide Amos v. 26.

6. Et qui avertuntur de post tergum Domini] Qui preces fundunt averfi à Sanctuario, Ezechielis VIII. 16.

Et qui non quæsierunt Dominum, nec investigaverunt eum] Homines ἀδύοι [impii], qui neque institui de Deo volunt, neque ulla preces fundere.

7. Silete à facie Domini] Εὐλαβεῖσθε [Timete], Græci, ut Habacuc. II. 20.

Quia juxta est dies Domini] Dies vindictæ.

Præparavit Dominus hostiam] Delectabitur occisione impiorum magis quàm pecudum, Esaiæ XXXIV. 6. Ieremiæ XLVI. 10. Ezechielis XXXIX. 17.

Sanctificavit vocatos suos] Convocavit convivas suos, sicut homines ad diem festum convocari solent. Convivæ hîc sunt aves, & feræ, & canes.

8. Visitabo super Principes] Supplicia in Principes decernam.

Et super filios Regis] Vtriusque dicti complementum habes II Regum XXV. 7. 21.

Et super omnes qui induti sunt veste peregrinâ] Græci: ἐπὶ πάντας τὰς ἐνδεδυμένους ἐνδύματα ἀλλότρια [in omnes qui induuntur vestimenta aliena]. Aliena sæpe vocantur quæ lege sunt vetita, qualia sunt vestimenta masculina in feminis, feminina in maribus, quòd eo modo idololatræ colerent Martem & Venerem, ut diximus Deuteronom. XXI. 5.

9. Super omnem qui arroganter ingreditur super limen] Qui limen templi transiliunt. Hic ab antiquo mos Philistinorum, I Samuel. V. 5. Sic & apud Romanos domuum limina transiliebant novæ nuptæ. Sic sumpsit hunc locum & Chaldæus.

Qui complent domum Domini Dei sui iniquitate & dolo] In Hebræo, domum dominorum suorum: Regum scilicet & Principum domos implent rebus per vim & injuriam quæsitis.

10. A porta Piscium] Erit ululatus in tota Vrbe quam describit ex tribus partibus nobilissimis. Porta piscium erat in urbe Davidis, II Paralipomenon XXXIII. 14.

Et contritio magna à collibus] A Palatio & Templo.

11. Ululate habitatores pile] מכתש proprie quidem pilam, id est, mortarium significat, sed per similitudinem aptatur omni cavitati, ut apparet Iudic. XV. 19. De torrente Cedron Chaldæus, alii de valle Siloës interpretantur.

Conticuit omnis populus Chanaan] Populus mercatorum, qui in cava Urbis parte habitabant.

Disperierunt omnes involuti argento] Peribunt omnes argentarii, qui scilicet in eadem illa Urbis erant parte.

12. Scrutabor Ierusalem in lucernis] Victores Chaldæi omnia diligentissimè pervestigabunt, etiam facibus adhibitis, nequid eos effugiat. Loquendi genus proverbiale, Lucæ XV. 8.

Et visitabo super viros defixos in facibus suis] Qui tranquille egerant hactenus, ut vinum quod non

transfunditur, sed facibus suis incumbit. Est eadem similitudo Ieremiæ XLVIII. 11.

Qui dicunt in cordibus suis, Non faciet bene Dominus, & non faciet male] *Qui dixerunt in cordibus suis*, id est, qui cogitarunt antehac, à Deo non curari res humanas; forte ac temere humana negotia volvi agique, ut est apud Curtium.

13. *Et erit fortitudo eorum in direptionem]* *Opulentia eorum.*

Domus eorum in desertum] *In solitudinem.*

Et edificabunt domos, & non habitabunt] Id est, quas edificaverant domos eas non habitabunt.

Et plantabunt vineas, & non bibent vinum earum] Id est, earum quas plantarunt vinearum vinum non bibent. Vtrumque est ex Deuter. XXVII. 30. Idem sensus Amos V. 11.

14. *Tribulabitur ibi fortis]* Conterentur etiam validissimi.

15. *Dies tenebrarum & caliginis]* Atra dies.

16. *Dies tubæ & clangoris super civitates munitas]* 20 Nam ad tubæ sonitum capi urbes solent.

Et super angulos excelsos] Id est, turres, quæ esse in angulis murorum solent.

17. *Et tribulabo homines, & ambulabunt ut cæci]* Angustiis afficiam tantis ut non magis quam cæci videant quò se vertere debeant.

Sanguis eorum sicut humus] Sicut pulvis, qui nullius est pretii.

Et corpora eorum sicut stercora] Hic להם, quod panem significare solet, vertitur corpus, more Arabum. 30 Vide quæ diximus ad Matthæi XXVI. 26.

18. *Sed & argentum eorum & aurum non poterit liberare eos]* Ezechielis VII. 19.

In igne zeli ejus] Æstuante Dei irâ. Sic & infra III. 8.

Consummationem cum festinatione faciet] Consummationem hic vocat reipublicæ Iudaicæ interitum.

C A P V T I I.

I. **C**onvenite, congregamini] Nempe ad preces, ut vitam saltem salvam habeatis.

Gens non amabilis] Gens nullius pudoris. Ità enim Chaldæi & Rabbinii נכסף usurpant.

2. *Priusquam pariat iussio quasi pulverem transeuntem diem]* Priusquam decretum (Dei) pariat diem velut glumæ transeuntis, quâ gluma separatur à frumento, & frumento salvo gluma pereat.

3. *Quærite Dominum omnes mansueti terræ]* Hic orationem ad alios, id est, paucos in populo bonos convertit.

Qui iudicium ejus estis operati] Qui Dei leges sectati estis.

Quærite justum, quærite mansuetum] In Hebræo, *Quærite justitiam*, id est, beneficentiam; *quærite mansuetudinem*, id est, Dei clementiam exposcite.

Si quomodo abscondamini] Id est, protegamini, ut hic explicat Chaldæus.

4. *Quia Gaza destructa erit]* Ostendit difficillima fore effugia, omnibus circum locis ab hoste captis. 60 multos Phœnicum & Syrorum à Nabuchodonosoro captos habes in Berosi fragmento, quod citavimus ad tertium librum de Veritate Religionis Christianæ.

Azotum in meridie ejicient] Azotios clarâ die expellent Chaldæi.

5. *Væ qui habitatis funiculum maris]* *Oram maritimam.*

Gens perditorum] Gens Cerethim. Pars est Philistinorum. Vide 1 Samuel. xxx. 14. & Ezech. xxv. 16. unde ortos Cretas opinamur.

Verbum Domini super vos Chanaan, terra Philistinorum] Deest copula, Chanaan & terra Philistinorum. partes Phœnices enumerat.

6. *Et erit funiculus maris]* Ora maritima, ut modò diximus.

Requies pastorum, & caula pecorum] Mercatoribus longè abactis.

7. *Et erit funiculus ejus, qui remanserit de domo Iudæ: ibi pascentur]* *Et erit ora (ista) reliquiarum domus Iudæ* (id est, eorum qui remanserint cum Godolia), *ut ibi pascant pecora.*

In domibus Ascalonis ad vesperam requiescent] Cubabunt in desolatis illis domibus pastores.

Quia visitabit eos Dominus Deus eorum] *Quia punierit eos Dominus*, nempe Azotios & vicinos.

Et avertet captivitatem eorum] Repetet. Ità enim שוב sæpe ponitur. Psammitichus jam antè Azotum ceperat, teste Herodoto Euterpè: captivosque abduxerat multos. Cum tempore rursus habitata Azotus, iterumque indè captivi abducti per Chaldæos sub Nabuchodonosoro. Vide Ierem. xxv. 20. Ezech. dicto loco xxv. 15.

8. *Audivi opprobrium Moab]* Erant enim superbissimi, Ierem. XLVIII. 29,

Et blasphemias filiorum Ammon: quæ exprobraverunt populo meo] Ezechiel. xxv. 3.

Et magnificati sunt super terminos eorum] Israëlitarum terminos invasere, Ierem. XLIX. 1.

9. *Quia Moab ut Sodom erit, & filii Ammon quasi Gomorrha]* Factum id quinto anno post capta Hierosolyma, ut diximus ad XLVIII. Ieremiæ, XLIV. Esaiaæ, & xxv. Ezechielis.

40 *Siccitas spinarum]* *Locus derelictus urticis.* Pro ממשק [locus sterilis] Lxx hic mendosè legisse רמשק [Damascus] notat Hieronymus.

Et acervi salis] Fodina salis.

Et desertum usque in æternum] לעולם, quod pro aliquanto tempore & una ætate accipi notat hic in Commentariis Hieronymus.

Reliquia populi mei diripient eos, & residui gentis meæ possidebunt illos] Nempe terminos, pro eo quod illi terminos Israëlitis invaserant, ut jam sequetur. 50 *Reliquia* hic sunt, ut modò, Iudæi relictæ sub Godolia.

10. *Hoc eis eveniet pro superbia sua: quia blasphemaverunt, & magnificati sunt super populum Domini exercituum]* Repetitur ex superiore 8.

11. *Attenuabit omnes deos terræ]* Dagonem, Chamofum, Molochum. Hunc locum ut est in Lxx citat, & ad Evangelica tempora sensu excellentiore aptat Chrysostomus 11 adversus Iudæos.

60 *Et adorabunt eum viri de loco suo]* Per Iudæos captivos multi de Gentibus discent unum esse Deum, & quisque domi suæ eum colent. Hi sunt חסדי אומות sancti ex Gentibus.

Omnes insulae Gentium] Etiam in locis Gentium transmarinis.

12. *Sed & vos Æthiopes interfecti gladio meo eritis*] In Hebræo, *interfecti ensis mei*: quomodo dicitur *διδάκτοι τῷ Θεῷ* [*dociles Dei*, id est, à Deo] Ioh. vi. 45. Hæc coherent cum dictis supra 8. 9. 10. Impletum hoc cum Æthiopes, qui in auxilio erant Nekonis Regis Ægyptii, cæsi sunt à Nabuchodonosoro, Ierem. XLVI. 2. Ordinem gentium sequitur Prophetia, non temporis.

13. *Et extendet*] Idem Nabuchodonosor. *Super Aquilonem*] In Medos.

Et perdet Assur] Diximus de hac historia ad Nahumum.

Et ponet speciosam in solitudinem] In Hebræo, *Niniven*: eam privabit opibus & commerciis, ita ut magna pars urbis vacua sit ab habitatoribus. excisa enim non est, ut ad Nahumum ostendimus.

14. *Et accubabunt in medio ejus greges*] Id in locis derelictis ab humano cultu fieri solet, ut supra 6.

Et onocrotalus & ericius] Ex Esaia xxxiv. 11. pro onocrotalo pelecum ponunt Hebræi, & ipse Latinus alibi, ut ad Esaia locum diximus. Verum in Commentariis ad hunc locum Hieronymus *onocrotalorum duo esse ait genera, aliud aquatile, aliud solitudinis*.

In liminibus ejus morabuntur] In Hebræo: *in malis punicis ejus*, id est, in figuris malorum punitorum, quæ summis ædibus imponi solebant. Vide Amos ix. 1. Talia sunt quæ Græci vocant *ἀκρωτήρια* [*summitates*].

Vox cantantis in fenestra] Aves ibi canent tutò. Ità hic Chaldæus; & confirmat id Esaia xlii. 21. 22. xxxiv. 11. 15.

Corvus in superliminari] Apparet & Lxx & Hieronymum legisse *ערב*, ubi nos habemus *חרב* [*desolatio*]. Probat illorum lectionem locus Esaia similibus xxxiv. 11. Chaldæus *חרב* legit, vertitque *desolabunt portam ejus*. *סף* est limen, ut apparet Iudicum xix. 27. Ezechielis xl. 6.

Quoniam attenuabo robur ejus] *Quoniam cedrina ejus nudabit*: id est, Tabulata domuum multarum patebunt corvis aliisque avibus. Activum impersonaliter positum pro passivo.

15. *Hæc est civitas gloriosa* [Supple, *dicent transientes*, *Hæc est urbs illa quæ exultabat*].

Habitans in confidentia] *Quæ habitabatur confider.*

Quæ dicebat in corde suo, Ego sum, & extra me non est alia amplius] Hæc Esaia de Babylone dixerat XLVII. 8.

Sibilabit] Præ stupore, ut I Regum ix. 8.

Et movebit manum suam] Vt solent facere attoniti.

CAPUT III.

1. *Væ provocatrix*] *Væ inspectatæ*. Dicit id solet de feminis prostituti pudoris.

Et redempta] *Pollutæ*. nam sæpe *נאלי* est polluere, ut Malach. i. 7. Esaia lxi. 3. Thren. iv. 14.

Columba] *Prædatrix*: quomodo *יונה* exposuimus

Ieremiæ XLVI. 16. L. 16. intellige urbem Hierosolyma, ubi diu pauperes à divitibus oppressi fuerant.

2. *Non audivit vocem*] Prophetarum.

Et non suscepit disciplinam] Id est, Legem non est secuta.

In Domino non est confisa] Sed modò in Assyrio; modò in Ægyptio, modò in Chaldæis, sæpe & in illorum idolis.

10 *Ad Deum suum non appropinquavit*] Deum non coluit: id enim *קרב* [*appropinquare*], unde *קרבו* [*Corban*].

3. *Principes ejus in medio ejus quasi leones rugientes*] Similis querela apud Ezech. xxi. 27.

Iudices ejus quasi lupi vespere, non relinquebant manè] Lupi vespere avidissimi, Ierem. i. 6. Pro *non relinquebant manè* Hebræum habet *non ossa rodunt ad manè*: id est, non differunt rodere, sed statim omnia absument.

20 4. *Prophetæ ejus vesani, viri infideles*] Ezechiel. xxi. 28. Michæa i. 11. 11.

Sacerdotes ejus polluerunt sanctum] Id est, Sanctuarium, Templum.

Injustè egerunt contra Legem] In Hebræo: *Legem transgressi sunt*, multis scilicet modis, Ezechiel. xxi. 26.

5. *Dominus justus in medio ejus non faciet iniquitatem*] *Ejus*, nempe *civitatis*. Deus qui ista omnia præsens videt, nihil agit præter æquum.

30 *Manè, manè judicium suum dabit in lucem*] Quotidie aliquod insigne edit judicium in illos Principes, Prophetas, Sacerdotes. Allusio ad morem Iudæorum & vicinarum gentium, apud quos judicia tantum manè exercebantur. Diximus ad Iobum xxiv. 17.

Et non abscondetur] *Non deficit*, id est, nunquam omittit talia agere.

Nescivit autem iniquus confusionem] *Attamen homo iniquus nescit pudescere*.

40 6. *Disperdidi gentes*] *Exscidi gentes*, id est, Decem tribus per Teglatphalasarum & Salmanasarem. Deus loquitur.

Et dissipati sunt anguli earum] Id est, *turres*, ut supra i. 16.

Desertas feci vias earum] *Plateas*.

Dum non est qui transeat] *Vt non sit qui transeat*.

Non remanente viro, neque ullo habitatore] Id est, ne feminis quidem aut pueris.

50 7. *Dixi, Attamen timebis me*] *Dixi*, *Saltem tu timebis me*, civitas Hierosolymorum.

Suscipies disciplinam] Legem sequeris.

Et non peribit habitaculum ejus] *Nè pereat habitaculum ejus*. Mutatio personæ frequens Hebræis.

Propter omnia in quibus visitavi eam] *Omne (bonum) quod constitui (quod in Lege promisi) super eam, supple veniet*. Ità Chaldæus: nec aliter sumitur *פקד* [*visitare*] i. Paralipom. xxxvi. 23.

60 *Verumtamen diluculo surgentes corruperunt omnes cogitationes suas*] *Pessima sectati sunt studia*. *Diluculo surgentes*, id est, diligentissimè. Simile loquendi genus Ieremiæ xi. 7. xxv. 3. xxix. 19. Esaia v. 11.

8. *Quapropter exspecta me*] *Exspectate me.* Redit ad secundam personam. Idem est quod alibi, *Ego ad vos.*

In die resurrectionis meae in futurum] *In id tempus, cum surgam ad spoliū.* Surgere dicitur qui ē castris in praelium egreditur.

Quia iudicium meum] Decretum mihi est. *Vt congregem gentes, & colligam regna*] In unum compellam ingentem multitudinem Iudae & Benjaminis ex praefecturis plurimis [quas praefecturas saepe regna improprie vocant Hebraei, & Graeci vertunt alicubi *μητροπόλεις* [urbes matrices] nempe intra urbem Hierosolyma.

Et effundam super eos] Ita collectos.

Indignationem meam] Effectus irae meae, per Chaldaeos.

In igne enim zeli mei devorabitur omnis terra] Iudaea, ut supra 1. 18. Iudaei haec sensu excellentiore ad diem iudicii universalis referunt, ut praecedentia ad bellum Gog & Magog.

9. *Quia tunc reddam populis labium electum, ut invocent omnes in nomine Domini*] *At tunc* [id est, postea: saepe enim *אז* sumitur in significatione multum distantis temporis, ut diximus ad Matth. xxiv. 14. & 30.] *reddam populis labium purum, ut omnes invocent Dei nomen.* Efficiam per gravissimas quas sentient calamitates, & per promissiones additas, ut poenitentia ducti tales fiant quales olim Davidis temporibus fuere, cum piis verbis ac factis verus Deus coleretur. Pro *נרורה*, quod est *purum*, Graeci legerunt *נררה*, *εἰς γενεάν αὐτῆς* [in generationem suam] ut & Hieronymus notavit.

Et serviant ei humero uno] Id est, junctim. *Humerus* sive *armus* hic sumendum *μεταληπτικῶς* [per Transsumptionem], pro eo quod armis imponitur, id est, iugo. Lxx hic non malè, *ὑπὸ ζυγὸν ἓνα* [sub iugum unum].

10. *Ultra flumina Aethiopiae, inde supplices mei, filii disperforum meorum deferent munus mihi*] Diximus ad Esaïam xvi 11, ubi de iisdem fluminibus Aethiopiae agitur, *עבר* saepe non *trans* sed *juxta* significare. Veritas igitur non malè, *A locis ad flumina Aethiopiae sitis supplices mei, proles disperforum meorum adferunt mihi מנאא*, id est, *libum è simila.* Neconis bello multi Iudaei capti, & in Aegyptum avecti, inde in Aethiopiam usque venditi sunt. Hos quoque Cyrus, foedere cum Aethiopibus facto, liberari curavit: ita ut & hi cum caeteris in patriam redierint, ibique dona obtulerint. Simile quid vide Esaïae xi. 11. ubi itidem ab Aethiopia redeuntium mentio est. Sic Ptolemæus Philadelphus Iudaeos plures centum millibus in oris longinquis servientes pretio dato liberavit, & in patriam remisit. testis Iosephus xi. 2.

11. *In die illa*] Post id tempus.

Non confundèris super cunctis adinventionibus tuis] *Non ultra pudore afficeris propter omnia tua studia vetera:* nempe quia abstinebunt sibi ab idololatria, aliisque pravitatibus.

Quibus praevaricata es in me] Ante captivitatis tempus.

Quia tunc auferam de medio tui magniloquos superbiae tuae] Illi qui olim auctores vobis fuerant extol-

lendi vos contra legem Dei, malo fato mortui, non aderunt vobis.

Et non adjicies exaltari amplius in monte sancto meo] *Ne ultra superbias in Templo meo:* nempe illorum exemplo. Superbiae est Legem contemnere, quod fecerant ipsi Sacerdotes in Templo, supra 4. hoc est quod dicitur peccare *ביר רמה* [manu elatā], id est, per superbiam, Numer. xv. 30.

12. *Et derelinquam in medio tui populum pauperem & egenum*] *Lenem & modestum,* Chaldaeus aptè ad sensum: nam nominum *עני* [pauperis] & *ענו* [mansueti] significationes permisceri inter se solere alibi quoque notavimus.

Et sperabunt in nomine Domini] Qui in Deo, non in semetipsis confident.

13. *Reliquiae Israel non facient iniquitatem*] Illi reversi non redibunt ad idololatriam, quae *עול* [iniquitas] κατ' ἐξοχήν [per excellentiam].

Nec loquentur mendacium] Non decipient alter alterum, ut olim. Per multa mala purgati erunt.

Quoniam ipsi pascentur] Ideo ipsi pascentur, id est, abundabunt rebus necessariis.

Et accubabunt] Id est, securè vivent; ut ille

— *patulae recubans sub tegrine fagi.*

Et non erit qui exterreat] Alta circum pax erit sub praesidio Regum Persarum.

14. *Lauda, filia Sion*] Deo tunc gratias agito.

15. *Abstulit Dominus iudicium tuum*] Id est, poenas tuas.

30 *Avertit inimicos tuos*] *Vacuescit inimicos tuos:* id est, vim tibi nocendi adimet Samaritis, Ammonitis, Arabibus, Philistinis. Vide Nehem. iv. vi.

Rex Israel Dominus in medio tui] Deus tibi pro Rege erit, id est, te defendet.

Non timebis malum ultra] Diu enim fuit post reditum felicissimus Iudaeae status.

16. *Non dissolvantur manus tuae*] Perge in aedificatione Templi & Urbis.

40 17. *Silebit in dilectione tua*] Id est, acquiescet in amore tui.

Exsultabit super te in laude] *Exsultabit propter te cum cantico.* Homines cum laeti sunt *παιαρίζουσιν* [paena canunt]. hinc sumta Translatio.

18. *Nugas, qui à Lege recesserant congregabo, quia ex te erant: ut non ultra habeas super eis opprobrium*] Hieronymus *נוגי* Hebraeum ut sono ita significatu idem putavit esse quod Latinum *nugae*. Sed valde mihi se hoc loco probat Chaldaeus, *Qui impedierunt festos dies tuos, eos procul à te segregabo: ואי illis qui portaverunt opprobrium* [id est, arma] *contra illud*, id est, contra libertatem festos dies agendi & sacrificandi: quod sine Templo fieri non poterat. *הגרה* est *removere*. Post *ממך* [ex te] ponenda distinctio. *היו* pro *היה* per *וא* exponunt, praeter Chaldaeum, etiam Lxx. Illos populos intellige de quibus diximus supra 15. qui Templi aedificationem impedire omni modo voluere.

60 19. *Ecce ego interficiam omnes qui affixerunt te in tempore illo*] *Reprimam omnes.* Sic enim *עשי* saepe sumitur. & hoc loco idem valet quod supra *פנה*.

Et salvabo claudicantem] Claudicare hic significat *incommoda pati*, ut Psalm. xxxv. 15. Itaque Lxx hic

hic verterunt ἐκπεπιεσμένην [valde pressam], ut συντετριμμένην [contritam] Mich. iv. 6. 7.

Et eam quæ ejecta fuerat congregabo] Quotidie alii atque alii ad reduces accedent.

Et ponam eos in laudem & in nomen in omni terra confusionis eorum] Id est, Faciam ut celebre nomen

habeant in eis etiam locis ubi contemptui ac ludibrio fuere.

20. Cum convertero captivitatem vestram] Redire fecero eos qui velut captivi egerant.

Coram oculis vestris] Ità ut alter conspiciatis alterum summo cum gaudio.

A D A G G Æ V M.

C A P V T I.

TRes sunt Prophetæ qui populum videre reducem, Aggæus, Zacharias, & Malachias, quibus addendus Daniel: Nam & is, multis Regibus superstes: fuisse in Iudæa creditur, & tempore aliquo partem fecisse τῆς συναγωγῆς τῆς μεγάλης [Synagoga magna], à qua tunc populus gubernabatur. In his quatuor desit Prophetia usque ad Christi tempora. Voluit enim Deus ista fame verbi (ut Prophetæ loquuntur) appetentiores Messia facere Iudæos, qui Prophetas omnes miraculis esset superaturus. Et quia hi postremi fuerant Prophetarum Veteris Fœderis, ideo ad Novum Fœdus, & Ducem ejus Christum, digitum apertius intendunt; nec tantum per medias historias alias eum figurant, sed directè monstrant.

1. In anno secundo Darii Regis, in mense sexto, in die una mensis] Id est, prima, more Hebræo; ut Genes. i. 5. & alibi. Cœpit ergò hic à Deo his visis illustrari septem mensibus antè quàm is qui sequitur Zacharias. Vtraque hæc Prophetia ea ipsa est, de qua agit Esdras v. Occasio hæc fuit. Concesserat Cyrus, à Deo, qui id per Esaiam prædixerat, motus, Iudæis reditum in patriam, cum jure restituendi Templi & Urbis. Ità enim Cyri edictum refert Iosephus xi. Redierant è tribu Iudæ, Benjaminis, & Levi plurimi, nonnulli etiam ex tribubus aliis, quibus Dei cultus erat cordi, & fundamenta fecerant Templi. Cyro autem per bella occupato, & Cambyse circumvento, vicini Satrapæ invidentes Iudæis impedierant ædificationem Templi longo satis tempore. Is Cambyse nomine communi Artaxerxes dicitur in Sacris historiis: quo de nomine egimus ad initium Estheris. Dario Hystaspis Regnum adepto Persicum, aperuit Deus Prophetis qui tum in Iudæa erant, Aggæo & Zachariæ, velle se ut pergeretur in cœpto opere, quia scilicet constitueret Regis Darii animo indere cogitata Iudæis faventia & hoc opus promotura. Erant qui Aggæo crederent; inter quos eminebant Zorobabel Ethnarcha è Davidis stirpe, & Iesus Iosedecides Sacerdos maximus. Multi ex plebe, laboris & impensarum fugientes, quidvis malebant credere quàm id quod ipsis molestum esset: Satis enim habebant in domibus, quas sibi subito fecerant, bene adversus omnem cœli injuriam tectis, habitare, & agri proventibus frui: quæ tamen spes eos, Deo ità volente, fefellerat. Horum duorum Prophetarum & ad eos se adjungentium duorum virum, quos dixi,

10 principum auctoritas tantum valuit, ut interruptum diu opus repeteretur: Quod pium studium, Deo sic res dirigente, Darii Regis edicto comprobatum adjutumque est.

Factum est verbum Domini in manu Aggæi Prophetæ] Id est, per Aggæum Prophetam. Hebraïsmus satis notus.

Ad Zorobabel filium Salathiel] De hujus genere vide quæ diximus ad Luc. i. i. 23. & sequentibus.

Ducem Iuda] Ἐθνάρχην, ἡγεμόνα, ἀρχοντα τῶν Ἰσραήλων [Ethnarcham, Ducem, Principem Iudæorum], ut Iosephus loquitur. Reverebantur quidem eum Iudæi in animo suo quasi Regem, quod ex Davidis familia diu regnatrice ortum duceret, sed Regium nomen ei splendoremque non circumdabant, nè Persarum Regum, sub quorum erant tutela, partim & imperio, animos offenderent.

Et ad Iesum filium Iosedec Sacerdotem magnum] Natus quidem hic erat ex Aaronis sanguine, sed ad summum Sacerdotium electus à Synedrio; sicut olim à Regibus Iudæis fieri solebat. Dicta hæc illis duobus, sed coram populo, ut apparet infra 12.

2. Populus iste dicit] Plebs illa pigra & avara.

Nondum venit tempus domus Domini edificandæ] Nullas justas habebant causas Aggæo, qui eos quotidie hortabatur, non credendi, nisi privatos affectus obstantes publicis commodis. Hoc ulcus jam tanget Propheta.

3. Et factum est verbum] Attamen verum est Deum mihi quæ dico præcepisse.

In manu Aggæi Prophetæ] Id est, mea. Ità sæpe Hebræi nomen ponunt pro pronomine.

4. Numquid tempus vobis est ut habitetis in domibus laqueatis] In vestris rebus nullum tempus serum est: in Dei rebus omne tempus præmaturum creditis. Non ità animatus fuit David, ad cujus verba hic non obscure respicitur. Sunt ea i. Samuel. vi. 2. Psalmo cxxxii. כְּהִים סַפְּנִים sunt domus tectæ. Sic סְפִינֵי Chaldæis & Arabibus navis tecta sive constrata.

Et ista domus deserta] Istà domo manente prostratà, id est, Templo.

5. Ponite corda vestra super vias vestras] Etiam atque etiam attendite quid agatis.

6. Seminastis multum, & intulistis parum] In horrea, Deo labores vestros non prosperante, & sic ulciscente neglectum sui.

Comedistis, & non estis satiati] Osee iv. 10.

Bibistis, & non estis inebriati] Non satis fuit vini unde ad hilaritatem biberetis.

Operuistis vos, & non estis calefacti] Πέριεσάλετε. Vestivistis vos, quomodo & Chaldaeus. Tam tenuiter fuistis vestiti ut non satis id fuerit bene fovendo corpori. Vide quæ diximus ad Iacobum 11. 16.

Et qui mercedes congregavit, misit eas in sacculum pertusum] Quasi dolium Danaïdum, quod semper perfluit. Quicquid operâ vestrâ peperistis, id statim abit in impendia. Itâ carò vivitur.

8. Ascendite in montem] Moria.

Et acceptabilis mihi erit, & glorificabor] Placebit mihi in ea domo ostendere majestatem meam. Itâ optimè hîc Chaldaeus.

9. Respexistis ad amplius] Ad rem augendam, dum Templum negligitis.

Et ecce factum est minus] Res vestra diminuta est.

Intulistis in domum] Res partas.

Et exsufflavi illud] Itâ perire feci sicut perit emissus halitus, Iob. xi. 20.

Et vos festinatis unusquisque in domum suam] Locupletandam. Vestras res tantum agitis. Deum non curatis, nec ille vos curat.

10. Prohibiti sunt cæli nè darent rorem, & terra prohibita est nè daret germen suum] Deut. xxviii. 23.

11. Et vocavi siccitatem super terram] Accersivi sterilitatem.

Et super montes] Id est, terram pascuam.

Et super omnem laborem manuum] Arborees sativas, Deuteron. xxviii. 33. Psal. lxxviii. 47.

12. Et verba Aggæi Prophetæ, sicut misit eum Dominus] Id est, quæ Deus ei dicenda mandaverat: nam מלך [mittere] Hebræis sæpe hanc significationem habet.

13. Et dixit Aggæus nuntius Domini de nuntiis Domini] Legatus Domini in legatione Domini. Dixit hoc quod sequitur Propheta, non suo sed Dei ipsius nomine. Id Hebræo optimè convenit: & sic accepit etiam Chaldaeus.

Ego vobiscum sum] Auxilio vobis ero, ut hîc vertit Chaldaeus. Vide quæ diximus ad Matth. xxviii. 20.

14. Et suscitavit Dominus spiritum Zorobabel filii Salathiel Ducis Iuda, & spiritum Iesu filii Iosedec Sacerdotis magni, & spiritum reliquorum de omni populo] Animos illis addidit.

Et faciebant opus] Id est, materiam congerebant. Hunc sensum exigunt quæ sunt infra 11. 19.

C A P V T I I.

1. **I**N die vigesima & quarta mensis in sexto mense, in anno secundo Darii Regis] Hæc connectenda sunt cum capite primo: describitur enim tempus quo primùm manus admotæ sunt materiæ, ut diximus, congerendæ. Tempus quo Aggæus alterum sermonem ad Principes populùmque habuit jam sequitur, unde initium fieri debet capitis alterius.

2. In septimo mense] Hic sermo habitus est paulò ante illum Zachariæ.

4. Quis in vobis est derelictus qui vidit domum istam in gloria sua prima? & quid vos videtis hanc nunc? numquid non est itâ quasi non sit in oculis vestris? Nemo superstes esse poterat post annos ferme clxxx: itaque sic veritas optimè, Si quis ex

vobis superesset qui vidisset Templum hoc locò in priore magnificentia (qualem Solomon & Reges sequentes ei dederant, & descripsit Ezechiel), certè ea quam nos videmus (id est, cujus fundamenta adspicimus sub Cyro jacta, multò minora veteribus, 1 Esdræ 111. 14.) videretur iudicio nostro res esse nihili. Fuit enim ἐνδεές τὸ ὄνομα τῆς παλαιᾶς [templum vetere vilius], ob tenues populi opes, & ob festinationem, ut ex Iosepho notavimus ad Ezech. xl.

5. Et nunc confortare Zorobabel] Bono sis animo tu, alii que.

Dicit Dominus exercituum, & facite] Id est, ædificate Templum.

6. Verbum quod pepigi vobiscum cum egredere mini de terra Ægypti] Præstabo vobis eadem quæ majoribus vestris de Ægypto egredientibus promisi, Exodi xv. 26. Jeremiæ vii. 23.

Et Spiritus meus erit in medio vestrum] Id est, Habebitis Prophetas, Aggæum, Zachariam, Malachiam. Itâ Chaldaeus rectè.

7. Adhuc unum modicum est] Modicum tempus præ eo tempore ex quo fuit populus Israëlitarum. Alioqui per se spatium est non breve annorum circiter quingentorum. Sed si tempora quæ ab exitu ex Ægypto ad hanc structuram intercessere compares, breve videbitur.

Ego commovebo cælum & terram, mare & aridam] Cælum, & terram, id est, mare & siccam humum: ut hæc duò posteriora sint expositio vocis terræ, quæ totum illum orbem ex mari humoque compositum significat. Est autem proverbialis locutio, quâ significatur ingens rerum mutatio. Sed & singulæ partes habent hîc quod agant. Commoverat Deus cælum fulguribus excitatis in monte Sinai; commoverat terram, ut aquas ederet; commoverat mare, ut scinderetur. Et Christi tempore Deus cælum commovit, locutus de cælo; commovit terram, itâ ut tremaret; commovit mare, mari & ventis imperans.

8. Et veniet desideratus cunctis gentibus] Vbi venerit desiderium gentium omnium, id est, quem desiderare omnes gentes debent. Respicit ad verba Iacobi de Siloh, quæ in ore erant Iudæis & vicinis gentibus, ut diximus ad Matthæi 11. Lxx. hic pluraliter legere חמרות cum Holem, eximia, τὰ ἐκλεκτά, minùs rectè.

Et implebo domum istam gloriâ] Magna erit secundi Templi gloria, quòd in eo conspicietur Rex ille piorum omnium, & in ipso Templo miracula edet. Vide Matthæi xxi. 12. 14. Messiam appariturum in Templo secundo credidere Iudæi omnes qui ante Excidium vixere. Ex eo tempore comminiscuntur interpretationes novas, violentas, varias ad hæc loca clarissima, διχὴς χάριν σοφὰ φάρμακα [litis causâ reperta subtilia medicamina]. Quibus dicere possumus,

Οἷός τε καὶ τινὰ μῦθον ἀμείνονα τῷδε νοῆσαι.

[Verba sed his etiam nosti meliora profari.]

9. Meum est argentum, & meum est aurum, dicit Dominus exercituum] Id est, istis rebus non egeo. Simile loquendi genus illi in Psalmo l. 10.

10. Magna erit gloriâ] Major ob ea quæ diximus.

Domus istius novissima] Hebræorum *אחרון* etiam de uno ex duobus dicitur: itaque Latine rectè vertetur *posterioris*.

11. *In vigesima & quarta noni mensis*] Quo scilicet tempore post materiem congestam iterum manus admota operi est, ut apparet infra 16. 19.

12. *Interroga Sacerdotes legem*] Nam illorum erat de ceremoniis respondere, qui eas optimè noverant: Levitici x. 10. Ezechielis xlv. 23. Malachiae 11. 7.

13. *Si tulerit homo carnem sanctificatam*] Id est, victimalem, quæ sanctificatur per altare.

In ora vestimenti sui] In lacinia.

Dixerunt, Non] Bene: neque enim tam facile legalis illa sanctitas communicatur quàm impuritas legalis. Sic etiam vitiorum multæ sunt viæ, virtutis una ac difficilis:

Ἐθλὸν μὲν ὁ ἀπλῶς, παντοδαπὸς ὁ κακός.

[*Vna via est recti, sed mala multa modis*].

14. *Et responderunt Sacerdotes, & dixerunt, Contaminabitur*] Ex lege Num. xix. 22.

15. *Sic populus iste*] Animo non bene emundato, neque ad omnem obedientiam composito, quæ Deo hætenus obtulere dona super altare illud sub dio ædificatum Cyri tempore (Esdræ 111. 3.) ea illos non fecere sanctos, id est, Deo gratos, sed contra impurus animus dona ipsa contaminavit, id est, ingrata reddidit.

16. *Et nunc ponite corda vestra*] Animadvertite quid hætenus vobis evenit antequam huic operi admo-
veretis manum.

Antequam poneretur lapis super lapidem] Lapis à vobis supra lapidem positum Cyri temporibus, Esdræ 111. 10.

17. *Cum accederetis ad acervum viginti modiorum*] In Hebræo: *Ex quo exstiteret*, nempe tempora illa negligentiae vestrae, veniente aliquo ad acervum viginti, nempe modiorum, id est, ex quo sperabat se excussurum viginti modios.

Et fierent decem] Ibi fiebant tantum decem. Adeo 40
brevis corrumpebatur pars magna frugum. Idem de uvis sequitur.

18. *Percussit vos vento urente*] Vredine. Id enim *פּוּרָן*, Deuteronom. xxviii. 22. 1 Regum viii. 37. Amos. iv. 9. Vos, id est, fata vestra, ut jam explicabit.

Et aurugine] Rubigine. De frugum enim non de hominum morbis hic agitur. *רִקָּן* rubiginem vertit & Latinus Interpres Deuteronom. xxviii. 22. ubi tamen aurugo non minùs rectè poterat intelligi.

Omnia opera manuum vestrarum] Sata omnia. Est explicatio illius vos.

Et non fuit in vobis qui reverteretur ad me] Toto scilicet animo.

19. *A die vigesima & quarta noni mensis*] Id est, Memoriam retinete hunc diem quem nunc agimus, à quo omnia deinceps vobis erunt prospera.

A die quâ fundamenta jacta sunt templi Domini] Ab hoc die quo incipitur Templum, strui scilicet super jactis pridem fundamentis. *וְד'* sæpe est *incipere*, & vertitur *ἀρχεῖν* [incipere] 11 Paralipomen. 111. 3. *κτίζειν* [creare] Exodi ix. 18. alibi *ὀνύγειν* [conferre], *ἐπισυνάγειν* [accumulare], *καταρτίζειν* [perficere].

20. *Numquid jam semen in germine est?*] Nōne adhuc germen in horreo est? Id est, nullum adhuc semen terræ mandatum est: erat enim mensis November.

Et adhuc vinea, & ficus, & malogranatum, & lignum olivæ non floruit] Videtis nondum florere vitem, ficum, malum punicam, & oleam.

Ex die ista benedicam] Id est, Iam nunc promitto ubertatem maximam omnium istarum rerum, quarum nulla adhuc initia comparent; ut appareat mihi hoc, non naturæ deberi.

21. *Et factum est verbum Domini secundò*] Secundò, nempe eadem die. nam alioqui tertius hic est sermo.

22. *Ego movebo cælum pariter & terram*] Res magnas efficiam, magnis excitatis in cælo tempestatibus, in terra bellis. Vna tempestas ad montem Athon Dario Regi viginti hominum millia absumsit.

23. *Et subvertam solium regnorum*] Imperium Persarum in Ægypto Iudæis vicina. Vide Herodotum initio libri vii.

Et conteram fortitudinem Regni gentium] Maximas clades Darius, Rex plurimarum gentium, à Græcis accipiet terrâ marique. Vide Herodotum libro vi, Pausaniam Atticis, Iustinum libro 11, & Plutarchum Cimone.

Et subvertam quadrigam & ascensorem ejus, & descendent equi & ascensores eorum] Id est, cadent.

In gladio fratris tui] Fratres vocat inter se Persas, Ægyptios, Ionas Asiæ, Græcos, qui omnes erant *πολυθεοί* [multorum deorum cultores].

24. *Assumam te, Zorobabel fili Salathiel, serve meus, dicit Dominus, & ponam te quasi signaculum*] A tantis motibus totius propè orbis concussi, efficiam ut Iudæa, te Principe tuta sit, & à nemine infestetur. Annulum signatorium solemus bene custodire. Vide Cantici viii. 6. & quæ dicta ad Ieremiæ xxi.

24. *Quia te elegi*] Id est, quia te amo: *ὅτι ἠγάπησα* [te seposui] Lxx; quod idem valet ac si diceret *ἐν ᾧ ἐὺδόκησα* [in te mihi complacui], quâ locutione hic utitur Chaldæus. Vide quæ dicta ad Matthæi 111.

17.

A D Z A C H A R I A M.

C A P V T I.

1. **I**N *menſe octavo*] Mediò tempore inter ſermo-
nes Aggæi, primum & duos alteros.
Filiū Barachiae filii Addo] Zacharias hic
ipſe Eſdræ v. 1. *ſilius Addo* dicitur, id eſt, ne-
pos: nam omnes qui in gradibus deſcendentibus ſunt
Hebræi *filios* vocant.

2. *Iratus eſt Dominus ſuper patres veſtros iracundiâ*] *Iratus fuit Dominus patribus veſtris irâ gravi.*

3. *Et dices ad eos*] Hoc ampliùs dices.
Convertimini ad me, ait Dominus exercituum,
& convertar ad vos] Eſt *πλοκή* [*Copulatio*]. Nam
prius illud *converti* eſt *vitam mutare*, alterum eſt
pro irato beneficium reddi. Senſus eſt idem Mi-
chææ vii. 19. & Ieremiæ iii. 12. & Ezechiel.
xviii. 30.

4. *Et non audierunt*] 11 Regum xvii. 14.

5. *Patres veſtri ubi ſunt? & Prophetæ numquid in*
ſempiternum vivent?] *Vixerunt?* Illi quidem com-
munem iverunt viam: at mea dicta non moriuntur,
ſed vim ſuam, quamvis ſæpe multo poſt tempore,
exſerunt, Lamentat. ii. 17.

6. *Et legitima mea*] Sanctiones additæ Legi.
Numquid non comprehenderunt patres veſtros?] Su-
pervenerunt ipſis: ſicut dici ſolet,

——— *κίχάνει τοι βραδὺς ὥκυν.*

[——— *citum quit prendere tardus.*]

Et converſi ſunt] Pœnitentiâ tandem ducti ſunt, in
illis poſiti malis quæ pridem ipſis prædicta fuerant.

Sicut cogitavit Dominus exercituum facere vobis] *Sicut decreverat, & decretum ſignificaverat.*

Secundum vias noſtras, & ſecundum adinventiones
noſtras] Ierem. iv. 18. xvii. 10. xxiii. 2. xxxii. 19.
Ezechiel. xxiv. 14. xxxvi. 31. Oſee xii. 2.

7. *In die vigesima & quarta undecimi menſis*] Tri-
bus menſibus ſeriùs hæc à Deo patefactio Zachariæ
contigit, quæ extenditur ad finem capitis vi. Is
ſermo qui præceſſit *εἰσαγωγή* [*Introductio*] tantum
quædam fuit. Quæ nunc ſequuntur dicta ſunt cum
jam populus in opere Templi multum profeciſſet,
& ad novum laborem muniendæ Urbis excitari de-
beret.

Sabbath] Nomen eſt non Hebræicum ſed Chaldæi-
cum. Nominatur hic menſis in Paraphraſi ſecunda
Eſther. iii. 7. Incidit ferme in Ianuarium.

Prophetam, dicens] *Prophetam qui dixit*, id
eſt, ſic recitavit quod ſibi obvenerat Divinitus
ſomnium.

8. *Et ecce vir adſcendens ſuper equum ruſum, &*
ipſe ſtabat inter myrteta, quæ erant in profundo] Hunc
equitem eſſe Michaelē Iudææ gentis ſub Deo præ-
ſidem non malè ex Daniele, & hiſ quæ mox ſequun-
tur 12. colligunt Hebræi, ut ad hunc locum nos do-
cet Hieronymus. *Equus ruſus*, ſive ſanguinei colo-
ris, cædes ſignificat, ut videre eſt Apocalypſ. vi. 4.
Sed quia myrtus arbor eſt voluptatis, ideo equus
hic in myrteto, & quidem profundo, retentus nè

indè exiret, ſignificat bellum altâ pace repreſſum,
nempe quàm latè patebat Perſarum Imperium. Id
congruit initiis Darii.

Et poſt eum equi ruſi, varii, & albi] Simul nempe
cum ſuis equitibus, ut apparet infra 10. Hi ſignifi-
cant caſus bellorum aliquando ſub Dario futuros
calamitoſos, felices, & varios. Calamitoſi caſus fuere
contra Scythas & Græcos; felices contra Thraciam
& Macedoniam, qui ſubacti à Perſis; varii contra
10 Ionas & Ægyptios. Vide Herodotum iv. vi. vii.

9. *Et dixi, Quid ſunt iſti, Domine mi*] Hæc dixit
Angelus, ut ſequentia oſtendunt. Eum Angelum
fuiſſe Gabrielem, ſolitum mitti ad Prophetas, per-
quam credibile eſt. Vide Daniel. viii. 16. & ſe-
quentibus, & ix. 21. Eadem voce, *Domine mi*, An-
gelum alloquitur Daniel x. 16.

Angelus qui loquebatur in me] *Mibi*. Sic & infra
13. & ita utroque loco Chaldæus.

10. *Et reſpondit vir qui ſtabat inter myrteta*] Ga-
briele major: nam hic inter Principes eſt, Gabriel
inter Legatos.

*Iſti ſunt quos miſit Dominus ut perambulent ter-
ram*] Iſti ſunt bellorum caſus, quos Deus terris ſolet
immittere.

11. *Perambulavimus terram*] Quæſivimus occa-
ſionem effecta dandi ea quibus deſtinati ſumus.

Et ecce omnis terra habitatur & quieſcit] Id eſt,
quietè habitatur: nulla ſunt bellorum ſemina. Itaque
nihil invenimus agendum hoc quidem tempore.

12. *Et reſpondit Angelus Domini*] Michael.

Uſquequo tu non miſereberis Ieruſalem] Quæ tunc
adhuc jacebat ſine mœnibus.

Et urbium Iudæ] Quæ & ipſe adhuc in ruinis ſuis
jacebant.

Quibus iratus es? iſte jam ſeptuageſimus annus eſt] *Quibus iratus fuiſti per annos ſeptuaginta*, id eſt, to-
to exſilii tempore quod pertulimus, toto tempore
prædicto ab Ieremia. Ideo autem orat Michael de-
properari edicta illa à Dario pro Templi & Urbis
40 & oppidorum ſtructura, dum alta per Imperium
Perſicum pax erat, populique Iudæis invidentes
facile in obſequio retinebantur, quòd ubi exoritura
eſſent illa bella apud Aggæum in fine, & hoc capite
ſignificata, credibile erat neque Regem vacaturum
cogitationibus minoribus, & ſi vacaret, edictis ejus
non idem auctoritatis fore.

13. *Reſpondit Dominus Angelo*] Omnia ordine
eunt. Deus Angelo loquitur, Angelus Prophetæ.

14. *Zelatus ſum Ieruſalem & Sion zelo magno*] Ità
Iudæos amo, ut injurias ipſis illatas diutiùs perpeti
nolim.

15. *Et irâ magnâ ego irascoſ ſuper gentes opulentas*] *In Hebræo: Pacatas*, gentes illas Imperii Perſici
quas ſuprà dixerat *quietè habitare*. Iudicat Deus illas
indignas tam altâ pace.

Quia ego iratus ſum parvum] *Ad tempus aliquod*, Iu-
dæis ſcilicet.

Ipſi verò adjuverunt in malum] Id eſt, aliquid
adjecere

adjecere ad mala priora, dum impediunt id quod Cyrus permiserat. Vide Esdræ IV.

16. *Revertar ad Ierusalem in misericordiis*] Id est, Oculo benigno respiciam illos posteros Hierosolymitarum.

Domus mea edificabitur in ea] Templum.

Et perpendicularum extendetur super Ierusalem] Regula, μέτρον hic Lxx, alibi (ωαγρίον. Sensus est, Præter Templum etiam urbs restituetur: quod impletum vide Nehem. II. III. & sequentibus.

17. *Adhuc affluent civitates meæ bonis*] Spargent se oppida huc, illuc, ob bonitatem, terræ scilicet.

Et consolabitur adhuc Dominus Sion] Sionem consolabitur, pœnis inimicorum, ut sequitur.

Et eliget adhuc Ierusalem] Amare perget, id est, bene facere. Causa pro effectu. Aggæi II. 24.

19. *Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Iudam, & Israël, & Ierusalem*] זרה, quod hic ventilare vertitur, quocunque modo incommodare significat, vertiturque per ἐναντιόμαι [adversari] Proverbiorum xx. 8. & per κατ' ὑποβρίζειν [contumeliis afficere] Ierem. LI. 2. etiam per ligare aut circumdare Davidi Kimchi, Psalm. cxxxix. 3. Græcis Proverbior. xv. 8. Per Israël hic intellige Benjaminis & Levi posteros, & si qui ex aliis tribubus se adjunxerant. Cornua quatuor, quæ præcipuè Hierosolymitas & Iudæos alios, eisque adjunctos Israëlitas impedierunt ab opere, sunt Chuthæi, Ammonitæ, Arabes, & Philisthini, Nehem. IV. 7.

20. *Quatuor fabros*] Cum dolabris ad dedolanda cornua, id est, ferociam istorum populorum. Quatuor illi fabri, qui Gentibus superbiam illam ademerunt, sunt Reges Persæ, Alexander, Reges Syriæ, Reges Ægypti: nam hos quanquam in partem venere potentiae Alexandri, ab Alexandro semper seorsim ponunt Prophetæ, quod sedem præcipuam Imperii non Pellæ habuerint, ut Alexander, sed Antiochiæ & Alexandriæ.

21. *Hæc sunt cornua quæ ventilaverunt Iudam per singulos viros, & nemo eorum levavit caput suum*] Adeo eos impedierunt ut non esset ullus qui caput suum auderet attollere.

Et venerunt isti] Sed venient isti, fabri scilicet, id est, Reges, aut Regum familiæ.

Deterrere ea] Illas gentes quatuor.

Vt deiciant cornua Gentium] Vires ipsis accidendo.

Quæ levaverunt cornu] Ἐναλλαγή [mutatio numeri], id est, cornua.

Super terram Iuda] Contra terram Iuda, id est, gentem.

Vt dispergerent eam] Vt impedirent eam. Est enim idem verbum quod bis supra.

CAP V T II.

1. **E**T levavi oculos meos, & vidi] In Viso diurno.

Et ecce vir] Nehemias hic præsignificatur.

Et in manu ejus funiculus mensuræ] Ad designationem faciendam Urbis regionumque ejus, ut ab architectis fieri solet: Nehem. II. 13. 14. 15. 20. III. 60 & sequentibus. Confer Ezech. XL. Apocalypseos XI. I.

3. *Angelus qui loquebatur in me*] Qui mihi locu-

tus fuerat: de quo in capite præcedente, commate 9. 14.

Egrediebatur] Quasi peracto mandato à me abibat.

Et Angelus alius egrediebatur in occursum ejus] Nova scilicet mandata Gabrieli de adyto referens.

4. *Loquere ad puerum istum*] Iuvenem. Sic enim נער sæpe sumitur, atque sic vertit hoc loco Chaldaeus. Sic & Lxx, περί νεανίαν ἐκείνον [circa juvenem istum], nempe Zachariam, qui juvenis adhuc à Deo coëpit afflari.

Absque muro habitabitur Ierusalem] Vicatim habitabitur: id est, plurimi Hierosolymitæ, quod ipsi resque eorum Urbis ambitu teneri non possint, per proximos vicos se dispergent.

5. *Et ego ei ero, ait Dominus, murus ignis in circuitu*] Illis extra Urbem imitantibus ero præsidium invictum. Confer II Regum VI. 17.

Et in gloria ero in medio ejus] Id est, Illi laudes mihi gratiasque cantabunt.

6. *O, ò fugite de terra Aquilonis*] Si qui adhuc restatis in Babylone. Nondum enim omnes in Iudæam se contulerant.

Quoniam in quatuor ventos celi dispersi vos] Expandam vos: id est, latissimas terras vobis dabo possidendas.

7. *O Sion*] O vos cives Sionis.

8. *Quia hæc dicit Dominus exercituum, Post gloriam misit me ad gentes quæ spoliaverunt vos*] Quia hoc præcepit Deus percussioni gloriæ suæ, id est, Michaëli, ut ille diceret Prophetæ. Michaël vocatur אהר ככור, quia est ἀπ' αὐγὰς quoddam [effulgentia quædam] Dei, Daniel. x. 5. & confer cum Ezechielis I. 27. 28. & VII. 2. Sic David optat à Deo fieri אהר ככור, Psalm. LXXIII. 24. id est, effulgentia quædam lucis Divinæ per dona ac virtutes. Michaël Iudæorum Procurator mandatum à Deo accepit ad graviter puniendas illas gentes Iudæis vicinas & infestas.

Qui enim tetigerit vos, tangit pupillam oculi mei] In Hebræo, עינו, id est, oculi ejus; Græci, τὸ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ nam Michaël loquitur ex Dei præcepto. Vide Deuteron. xxxi. 10. Psalm. xvi. 8.

9. *Ecce ego levo manum meam super eos*] Attollam manum meam contra eos, ut solent verberaturi, Iob. xxxi. 21.

Et erunt prædæ his qui serviebant sibi] Id est, Iudæis, quos illi præ se contemserant. Impletum hoc maxime per Iudam Maccabæum & fratres ejus, I Macc. v. Iosephus Antiquæ Historiæ XII. 11. 12. & per Hyrcanum, Iosephus XIII. 17.

Et cognoscetis, quia Dominus exercituum misit me] Michaëlem.

10. *Et habitabo in medio tui*] Templum meum ibi habebo.

11. *Et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illa*] Multi venient variis ex locis, ut relictâ idololatriâ uni veroque Deo serviant in atrio Gentium, I Regum VIII. 41. Nec id mirum, cum & Cyrus & Darius in Templo pro se orari voluerint: Sic & Lacedæmonii. Alexander Deo in Templo victimas obtulit. Idem fecere Ptolemæus Philadelphus, Augustus quoque & Tiberius: Reges plurimi, ut & Sossius, dona eò misere.

12. *Et possidebit Dominus Iudam partem suam*] *Ut partem suam: ut peculium suum: ab eo coli volet.*

Et eliget adhuc Ierusalem] *Amabit, ut olim, supra 1. 17.*

13. *Sileat omnis caro à facie Domini*] Timeant: nam timorem comitari solet silentium.

Quia consurrexit de habitaculo sancto suo] Velut è Templo prodibit, ultionem sumturus de gentibus inimicis.

C A P V T III.

1. *Stantem coram Angelo Domini*] Michaelē, qui Satanæ se opponit, ut videmus Iudæ 9. ubi eadem verba habet quæ hic sequuntur, *Ἐπιτιμήσαι σε Κύριε* [Increpet te Dominus].

Et Satan stabat à dexteris ejus, ut adversaretur ei] In tribunalibus latus dextrum erat actoris.

2. *Et dixit Dominus ad Satan*] Est quidem hic vox *יהוה* [Dominus], sed de Michaelē hic intelligenda per *μετάληψιν* [Transsumptionem], aut *ἑλλειψιν* [defectum vocis], quia Dei partes agit.

Increpet Dominus in te, Satan] *Ἐπιτιμήσαι Κύριε ἐν σοί* [Increpet Dominus in te], Lxx hic; pro quo *Ἐπιτιμήσαι σοί* [Increpet te], Iudas. Sensus est, *Coërceat te, nè huic viro satis dura passo amplius noceas.*

Numquid non iste torris est erutus de igne?] Nónne ex gravibus periculis eum servavit Deus? Fabulantur Iudæi Iesum hunc à Chaldæis in ignem fuisse conjectum, postulantibus id pseudoprophetis Achabo & Sedeciâ, quorum mentio Ierem. xxix. 21. ipsum autem ex igne servatum, vestibus tantum adustis.

Et Iesus erat indutus vestibus sordidis] Id est, Erat aliquid in eo culpæ: nempe quòd filios suos sineret vivere cum uxoribus externis, contra legem Deuteronom. vii. 3. Ezechiel. xliv. 22. Hoc arripiebat Satan, ut jus habens in exleges.

4. *Auferte vestimenta sordida ab eo*] Id est, è domo ejice uxores illas externas. Ità hic Chaldæus.

Ecce abstuli à te iniquitatem tuam] Repurgavi te ab eo quod unum tibi obijci poterat.

Et indui te mutatoriis] Id est, vestibus mundioribus. Id significabat eum à culpa esse liberatum.

5. *Ponite cidarim mundam super caput ejus*] Quia ea quam ante habuerat erat per istam culpam quasi contaminata. *Cidaris* ornamentum capitis proprium summo Sacerdoti, Exodi xxviii. 4. Levitici viii. 9. xvi. 4.

Et induerunt eum vestibus] Novis.

7. *Si in viis meis ambulaveris*] Si Legem sollicitè servaveris.

Et custodiam meam custodieris] Id est, partes tibi mandatas bene obieris. Id enim propriè *שמרה* [custodia]. Vide ad Lucam i. 5.

Tu quoque judicabis domum meam] Id est, Templi ceremonias reges, diu scilicet. Id enim munus Sacerdotum, Levitici x. 10. Ezechiel. xlv. 23. Malachiæ ii. 7.

Et custodies atria mea] Diu præeris Templo.

Et dabo tibi ambulantes] *Qui ambulent tecum*, id est, qui te defendant ac protegant, Psalmo xci. ii. Matthæi iv. 6.

De his qui nunc hi assistunt] Velut apparitores Michaelis. Vide supra 4. & quæ dicta ad Matthæi xvi. 11.

10. Hæc Hebræorum multi referunt ad vitam æternam, ut, quod ipsis difficile est, eam probent in Vetere Fœdere disertè promitti. Sed sensus quem attulimus est planior.

8. *Tu & amici tui qui habitant coram te*] *Affident tibi.* Intellige hunc Zachariam, Aggæum, Malachiam, fortè & Danielelem.

10 *Quia viri portendentes sunt*] *Viri portenti*, id est, digni quibus signa rerum futurarum edantur. Id enim *מופת* [portentum].

Ecce enim ego adducam] Huc ad vos.

Servum meum Orientem] *Servum meum Germen*, id est, Zorobabelem surculum Davidicæ stirpis, qui *צמח* [Germen] vocatur & Esaiæ iv. 2. Ierem. xxxiii. 5. xxxiii. 15. sic & infra vi. 12. Chaldæus & Iudæi alii de Messia hunc locum interpretantur. Addunt alii *צמח* esse *ισόψηφον* [pari numeri] nomini *מנחם*, quod *Consolatorem* significat, & inter indigetamenta est Messiae. Id interpretandi genus per numeros pares *גמטריא*, id est, *συμμετρίαν* [Commensionem] vocant. Neque dubium quin mystico quodam modo hic locus ad Christum pacis æternæ auctorem pertineat: sed primum obviūque sensum si quærimus, agi hic de Zorobabele evincet locus iv. 10. cum sequentibus, & dictus locus vi. 12.

9. *Quia ecce lapis*] Per lapidem intelligit globulum stanneum de perpendiculo dependentem, quo utens Zorobabel super illa jacta sub Cyro fundamenta primum lapidem, ut Princeps gentis, erat positurus, infra iv. 7. 8. 9. 10. Hebræis *אבן* generalius est quàm *lapis* apud Latinos, & omne ponderosum significat; ut Deuteronom. viii. 9.

Quem dedi] Quem dari volui in manum Zorobabelis, iv. 10.

Super lapidem unum septem oculi sunt] Significantes Dei providentiam pervigilem adfuturam isti operi, iv. 10.

40 *Ecce ego cælabo sculpturam ejus, ait Dominus exercituum*] *Cælavi*: id est, non humana ulla manus sed mea potentia effecit, ut isti oculi septem in isto globulo subito apparerent. Hoc est portentum illud quò respiciunt verba supra 8.

Et auferam iniquitatem terræ illius in die una] *Penam omnem*, id est, sterilitatem: de qua Aggæus i. 6. 9. 10. 11.

10. *Vocavit vir amicum suum, subter vitem & subter ficum*] Signum pariter ubertatis & tranquillitatis, i. 50 Regum iv. 25.

C A P V T IV.

1. *Vi loquebatur in me*] Mihi, ut supra aliquoties. Sic & infra 5.

2. *Candelabrum aureum totum*] Magnificum opus Templi.

Et lampas ejus super caput ipsius] *נלה* est *ἀγκυρα*, ampulla olearia, quam lenticulam alibi dixit hic Interpres, à formæ similitudine, quæ vocis hujus significatio notata & Plinio xxxvii. 12. Est autem Enallage numeri: *ampullam* enim dixit pro *ampullis duabus*, infra 12.

Et septem lucernæ ejus super illud] In eo.

Et septem infusoria] Infundibula per quæ de ampullis oleum in septem lucernas fluebat.

Quæ erant super caput ejus] Quæ erant in summo candelabro.

3. *Et duæ olivæ super illud] Arbores stillantes oleum in ampullas. Significabant hæ, semper & Principes & Sacerdotes futuros ad Templi tutelam: quod intelligendum ad Messiae usque adventum ex vaticinio Iacobi, Divina gratiâ ita res administrante, infra 6. 14.*

Vna à dextris lampadis] Ad dextram ampullam.

Et una à sinistris ejus] Ad sinistram illam, scilicet ampullam. Loquitur quasi rem digito monstraret.

6. *Non in exercitu, nec in robore, sed in spiritu meo] Opes quidem vestrae tenues erunt, sed Deus vim suam vobis adspirabit, Templumque proteget. Haud obscura Christi in hoc imago.*

7. *Quis tu, mons magne, coram Zorobabel] Quid tu? O Babylon, mons eras magnus præ Zorobabele. Ingens tuum erat Imperium, præ isto Zorobabelis.*

In planum] Supple, dejecta es per Cyrum. Alludit ad nomen Zorobabelis, quod ei bono omine datum fuerat, significans Babylona dispersum iri. Simul innuit idem eventurum aliis qui se opposituri essent populo Dei.

Et educet lapidem primum] Et is profert primum lapidem, quem scilicet fundamento imponat, operis auspicator, Esdr. 1. 11. 8.

Et exæquabit gratiam gratiæ ejus] Cum acclamatione, Gratia, gratia sit illi: id est, Populus jacenti lapidem Zorobabeli acclamabit, Deus illi semper fa-veat. Idem sensus qui in Ὡσαννά [Hosanna], Matthæi XXI. 9.

9. *Manus Zorobabel fundaverunt domum istam] Fundabunt: ut apparet collato loco Aggæi 1. 19. & initio hujus Prophetæ.*

Et manus ejus perficient eam] Videbit opus consummatum.

Et scietis quia Dominus Deus exercituum misit me ad vos] Vt vobis auxilio essem: me Michaëlem, ut supra 1. 11.

10. *Quis enim despexit dies parvos? & letabuntur, & videbunt lapidem stannum in manus Zorobabel] Si quis despexerit tempus hoc tenuium, supple principiorum, ii jam letabuntur ubi viderint globum illum perpendiculi in manibus Zorobabelis, nempe Divinitus cælatum septem oculis. Hoc ostento intelligent rem magnam ac prosperam cœptari.*

Septem illi oculi sunt Domini, qui discurrunt in universam terram] Id est, significant multiformem Dei providentiam.

11. *Et respondi & dixi ad eum] Et locutus dixi ad eum. Sic & in sequentibus. ענה sæpe dicitur etiam ubi nullus alterius sermo præcessit.*

12. *Quid sunt duæ spicæ olivarum?] Id est, tubuli.*

Quæ sunt juxta duo rostra aurea] Juxta duas ampullas auri. Idem enim צנתר, quod supra נלה. Chaldaei pro eodem dicunt צנור, sed & צנתר.

14. *Isti sunt duo filii olei] Istæ olivæ significant duplex oleo unctorum genus qui Templo isti non deerunt, Principes, & summi Sacerdotes: quorum*

curæ pro Templo per tubulos istos significantur.

Qui assistunt Dominatori universæ terræ] Deo inserviunt in curando Templo, pro mandatis sibi quisque partibus.

CAPUT V.

1. *Et conversus sum] Verti me ad Visum novum alteri superveniens.*

Volumen volans] מגיל, est liber ita scriptus ut convolvi possit. Sed illud volans significat fuisse apertum, ἀναπλυσσόμενον [evolutum]. מגיל falcem significat, & ita hic sumfere Lxx, quasi ה esset παραγωγικόν [adjectitium in fine]. ponunt enim δρέπανον πέτομενον [falce[m] volantem]. Quò fortè respexit Apocalyp. XIV. 14. & deinceps. Sed volumen cepit hic etiam Chaldaeus, & id exigunt sequentia. Confer Ezech. 1. 9. Apocalyp. x. 10.

2. *Longitudo ejus viginti cubitorum, & latitudo ejus decem cubitorum] Erant volumina illis in locis oblonga. Simul magnitudo libri ostenditur.*

3. *Hæc est maledictio] Hic liber pœnas continet.*

Quæ egreditur super faciem omnis terræ] Terræ Promissæ, tum illius quam habuerant Decem, tum illius quam Duæ tribus.

Omnis fur, sicut ibi scriptum est, judicabitur] Exscindetur. Respondentes omnibus criminibus pœnæ erant in illo libro. Pro נקרא, Theodotion legit נכר, verberabitur.

30 *Et omnis jurans] Id est, pejerans, ut exponunt sequentia.*

4. *Educam illud] Excerptam indè decreta in singulos.*

Et commorabitur in medio domus ejus, & consumet eam, & ligna ejus, & lapides ejus] Nihil de domo reliquum faciet. Sic & de pœna perjurii oraculum apud Herodotum Erato:

—εἰσὶν οὐκ ἔστιν

Συμμάχους ὁλέσει γενεὰν καὶ οἶκον ἅπαντα.

[—Impete magno

Advenit, atque omnem vastat stirpemque domumque.]

5. *Egressus est Angelus] Rediit qui abierat, ad novum Visum explicandum.*

Qui loquebatur in me] Mihi, ut supra aliquoties.

Quod egreditur] E Templo, id est, Deo ordinante.

6. *Hæc est amphora egrediens] Ephæ egrediens: id est, mensura peccatorum ad summum venit. Ephæ nomen mensuræ aridorum, modio ferme respondens. Ostenditur res non futura, sed gesta, ut Iudæi in posterum caveant similes pœnas in se accersere.*

Hoc est oculus eorum in universa terra] Oculi hæc formam significat, Levit. XXI. 55. Numer. XI. 7. Ezechiel. I. 16. Sensus est, Id quod vides figuram gerit eorum quæ fecere Hebræi, quæque passi sunt.

7. *Et ecce talentum plumbi portabatur] Massa: nam omnem partem magnam cujuscunque rei significat.*

Et ecce mulier una sedens in medio amphoræ] Id est, super Ephæ, superba, & nihil mali metuens.

8. *Hæc*

8. *Hæc est Impietas*] Mater scilicet & furtorum & perjuratorum, & omnium scelerum.

Et projecit eam in medio amphoræ] Intra Ephæ.

Et misit Inmassam plumbeam in os ejus] Nempe Ephæ, nequis esset exitus.

9. *Duæ mulieres egredientes*] E Templo. Hæ sunt gentes duæ, altera Decem, altera Duarum tribuum, ut hic sumit Chaldæus.

Et spiritus in alis earum] Id est, eæ vento ferente propellebantur. Significatur per hoc celeritas deportationum. *Alæ* istæ sunt Assyrii & Babylonii.

Et habebant alas quasi alas milvi] חסירה alii transferunt ciconiam, alii ἐγῳδιόν, alii upupam, Chaldæus aquilam. Vide quæ diximus Iob. xxxix. 13. *Alæ ciconiæ*, id est, alæ transmigrare facientes.

Et levaverunt amphoram inter terram & cælum] Nempe alæ istæ.

11. *Vt ædificetur ei domus in terra Sennar*] In Babylonia. Vide Genes. xi. 2. & quæ diximus in Annotatis ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ. Babylonia autem primò sub Assyriis fuit, inde Chaldæorum regia.

Et stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam] Sicut idola solent, quæ deinde abire non possunt: hoc est, Duæ istæ gentes longissimo tempore detentæ fuere in locis trans Euphratem. Caveant ergò sibi Iudæi nè idem rursus eveniat. Confer quæ habuimus supra III. 7.

C A P V T V I.

1. *E*T *conversus sum*] Vt supra v. 1.

Ecce quatuor quadrigæ] Currus quatuor sunt quatuor Imperia, ut hic explicat Chaldæus.

Egredientes de medio duorum montium: & montes, montes ærei] Portas Ciliciæ intelligit, inter montium ardua, per quas Babylonii & Persæ, Alexander quoque & duces ejus in Syriam, Iudæam, Ægyptum transire soliti.

2. *In quadriga prima equi rufi*] Vel equæ, cujus generis verbum est infra 7. *Equi rufi* Chaldæos significant valde sanguinarios. Vide Lamenta Ieremiæ. Horum obiter meminit ordinis servandi causâ, & ut præterita futuris conferat; postea verò nihil de illis dicet: nimirum quia Imperium id jam transierat cum hoc Visum Prophetæ obtingeret. Confer, quæ supra I. 20.

Et in quadriga secunda equi nigri] Equus niger famem significat, Apocal. vi. 5. 6. & per μετανομήσαν [Transnominatorem] vastitatem, quam plurimis terris intulere Persæ. Vide quæ diximus ad Dan. vii. 5. Apparet id ex Darii & Xerxis historia.

3. *Et in quadriga tertia equi albi*] Id signum triumphiperpetuas Alexandri victorias significat.

Et in quadriga quarta equi varii & fortes] Currus quartus est pariter Syriæ & Ægypti Regum; quos conjungunt Prophetæ, quòd Iudæi modò sub his modò sub illis fuerint, & ipsa genera sæpe matrimoniis permixta, possessionesque translatae vi aut pactionibus. Pro fortes Chaldæus transtulit cinereos, Græci φάεος [sturni colore]. Varii sunt Reges Ægyptii, quibus fortuna belli modò favens modò adversa, ut ex Daniele didicimus. Cinerei verò

Reges Syriaci, occultantes sua consilia, ut ex Antiochi rebus discere est.

5. *Isti sunt quatuor venti cæli*] Imperia in diversis climatibus. Ventis eorum impetus comparari solent.

Qui egrediuntur ut stent coram Dominatore omnis terræ] A stando coram Domino omnis terræ. Steterunt coram Deo, id est, mandata accipient: iis acceptis ibunt quòd Deo visum.

6. *In qua erant equi nigri, egrediebantur in terram Aquilonis*] Egrediuntur sunt Persæ in Chaldæam, quæ Aquilonaris Iudæis.

Et albi egrediuntur post eos] Venit Babylona etiam Alexander.

Et varii egrediuntur ad terram Austri] Illi Lagidæ Ægyptum tenuere, quæ ad Austrum Iudæis.

7. *Qui autem erant robustissimi*] Cinerei, ut supra.

Exierunt, & quærebant ire, & discurrere per omnem terram; & dixit, Ite & perambulate terram: & perambulaverunt terram] Seleucidæ modò Ægyptiis bellum intulere, modò Iudæis & Arabibus eorumque vicinis, modò Armeniæ Medisque & Parthis, ita ut nihil intactum finerent, sapiente Dei permisso.

8. *Ecce qui egrediuntur in terram Aquilonis*] Qui egrediuntur sunt: nam id jam transierat.

Requiescere fecerunt spiritum meum in terra Aquilonis] Id est, ibi iram meam contra Chaldæos susceptam abunde satiarunt. Spiritus modò iram, modò benevolentiam significat. Ex materiæ diversitate varianda interpretatio.

10. *Sume à transmigratione*] Id est, ab iis qui nunc recens ab exilio veniunt.

Ab Holdai] Qui infra Helem: nisi erratum est scribæ hoc vel illo loco.

Et à Tobia, & ab Idaja] Quorum infra nomina eadem.

Et venies tu in die illa, & intrabis domum Iosæ filii Sophoniæ] Ingressus hoc ipso die domum Iosæ, in qua illi divertunt. Incertum est an hic Iosias idem sit qui infra Hem filius Sophoniæ, an verò Hem frater illius sit, & comes illorum qui à Babylone venerant.

Qui venerunt de Babylone] Interpretatio ejus quod præcessit à transmigratione.

11. *Et sumes*] Sume, inquam.

Aurum & argentum] Quod illi ex collatione exsulorum ferunt in Templi, quod jam struetur, ornatum.

Et facies coronas] Complures, quæ deinde suspendentur in Templo.

Et pones in capite Iesu filii Iosedec Sacerdotis magni] Vnam scilicet earum. Nam & summi Sacerdotes coronam ferebant in diebus lætis.

12. *Ecce vir*] Hæc Deo dirigente Pilatus ad Christum aptavit dicens: ἰδε ὁ ἀνθρώπος [Ecce homo].

Oriens nomen ejus] Germen nomen ejus, id est, Surculus velut renatus ex stirpe Davidis. Vide supra III. 8. & ibi allata.

Et subter eum orietur] Per eum germinabit. Est allusio ad nomen גֶּרְמִן [germen]: renascetur Templum, sicut in illo domus Davidis renata est.

Et ædificabit Templum Domino] *Templum Domini* quod ipse ædificaturus est, cujus primum positurus est lapidem.

13. *Et ipse portabit gloriam*] Ipse quoque portabit gloriam, id est, coronam, nempe Principis. Vide I Samuelis xii. 30.

Et sedebit & dominabitur super folio suo] Id est, in folio sedens, simul cum Senatoribus jura dicet.

Et erit Sacerdos super folio suo] Etiam Sacerdos in eodem illo Senatu solum suum habebit.

Et consilium pacis erit inter illos duos] Id est, optime inter illos conveniet, ut olim inter Mosem & Aaronem. Felix respublica ubi concordant officiumque bene faciunt & Princeps & Sacerdos.

14. *Et coronæ erunt Helem, & Tobia, & Idajæ, & Hem filio Sophoniæ memoriale in templo Domini*] Suspenduntur in Templo, annotato nomine eorum qui ea ritè dicarunt. Non retinere sibi coronas aut Sacerdos aut Princeps. Nam eâ ætate nefas habebatur, extra summam & inevitabilem necessitatem, Deo devota in privatos usus vertere : neque is qui nunc contemptus Numinis rerumque sacrarum invaserat animos.

15. *Et qui procul sunt venient, & ædificabunt in templo Domini*] Etiam extranei aut materiam suppeditabunt, aut in opere vobis erunt adjutores Esaiæ Lx. 10. Adde quæ supra i i. 11.

Et scietis quia Dominus exercituum misit me ad vos] Nempe ubi eventus prædictis congruet.

Erit autem hoc, si auditu audieritis vocem Domini Dei vestri] Nè hæc quidem promissio sua carebat conditione.

CAPUT VII.

I. **I**N anno quarto Darii Regis] Anno eunte altero post cœptam à Zorobabele Templi structuram.

In quarta mensis noni qui est Casleu] Post restitutum Templum etiam nomina mensium Hebraïca repeti cœperunt.

2. *Et miserunt*] Iudæi illi qui extra Hierosolyma in vicis villisque habitabant. Vide supra i i. 4.

Ad domum Dei] Id est, ad Sacerdotes, qui in rebus controversis consuli debebant, ex lege Deuteronomii xvii. 9. Ipsi autem Sacerdotes, si quæstio esset juris nondum definiti, aut ad Synedrium referebant, aut Prophetas, si qui eo essent tempore, consulebant.

Sarasar & Rogommelech] *Sarasarum & Rogommelechum*, viros de se primarios.

Et viri qui erant cum eo] Viros qui erant cum eo, minores aliquos, illorum comites.

Ad deprecandum faciem Domini] Ad preces faciendas in Templo.

3. *Vt dicerent Sacerdotibus*] *Et simul dicendum Sacerdotibus*. Deest copula.

Numquid splendens est mihi in quinto mense, vel sanctificare me debeo, sicut jam feci multis annis?] *Numquid lugendum est mihi in quinto mense, vel separare me debeo* (ab omnibus rebus delectantibus) *in quinto, ut jam feci multis annis?* Dies jejunii anniversarios non Deus tantum instituerat, sed addiderat

aliquos populus in rerum tristium memoriam. Quod an populo liceat, disputari hoc seculo mirarer, nisi contradicendi libido omnia de certis incerta faceret. In jejunii autem diebus omnia luctus signa ostendebantur, demisso capite, nudis pedibus, vestitu vilissimo, adperso & cinere, & quæ alia sunt ejus generis Esaiæ lviii. 5. Abstinebatur verò à cibis delicatioribus, à vino, ab usu conjugum. Tales autem dies quatuor instituerant Iudæi exules : *in quarto*, in memoriam perrupti muri, Ieremiæ lxi. 6. *in quinto*, in memoriam combusti Templi, Ieremiæ lxi. 12. *in septimo*, in memoriam interfecti Godoliæ, Ieremiæ xli. 2. *in decimo*, in memoriam cœptæ obsidionis, i i Regum xxv. i. Hos dies observaverant non tantum in exilio, sed etiam in Iudæa intra Cyri tempora & Darii Hytaspis filii. Nunc restituto Templo quæstionem instituunt Iudæi illi in agris habitantes, non absurdam, de illo præcipue die qui luctuosus fuerat ob templum incensum. *Dignus vindice nodus*. Poterat enim hæc quæstio probabiliter in utramque partem tractari. Cessat causa; cesset & effectus. Contrà dici poterat, Malorum tolerantium utilem esse memoriam. Propheta miro temperamento rem definit : Retinendos dies, verum ad gratias Deo agendas, eoque cum gaudio, non cum luctu, infra viii. 19. Sed antequam eam sententiam promat, utilissima præfatur de recto Iejunii usu, de causis malorum, & quomodo in rebus prosperis gerere se debeant.

5. *Loquere ad omnem populum terræ*] Tum ad hos missos ex agris, tum ad urbanos.

Per hos septuaginta annos] *Per illos septuaginta annos*, nempe durante Exilio.

Numquid jejunium jejunastis mihi?] An ex illo jejunio aliquid ad me boni rediit? Hoc dicit contra stultam persuasionem, Iejunia Deo per se ac sine aliis rebus placere.

6. *Et cum comedistis ac bibistis*] Quantum libebat, & quæ libebat, ut extra jejunii dies.

Numquid non vobis comedistis, & vobismetipsis bibistis?] Sicut ex epulis vestris nihil ad me accedit; ita nec ex jejunio. Illa, si per se ac nudè spectentur, mihi ex æquo sunt.

7. *Numquid non sunt verba quæ locutus est Dominus in manu Prophetarum priorum*] Nōne eadem pridem vobis dixit Ieremias?

Et ad Austrum] Quæ regio montosior, ut hîc notat Hieronymus.

Et in campestribus habitaretur] Id est, cum nulla pars terræ esset inculta.

9. *Iudicium verum judicate*] Sine sordibus, aut gratia, aut odio.

Et misericordiam & miserationes facite unusquisque cum fratre suo] Populari. At in Evangelio omnis homo frater.

10. *Et viduam, & pupillum, & advenam, & pauperem nolite calumniari*] Nolite opprimere. Id enim pvy. Vide quæ dicta ad Lucam i i. 14.

Et malum vir fratri suo non cogitet in corde suo] Nè in animum quidem sibi venire patiaturs consilium cuiquam nocendi. At Lxx strictius sumunt de vindictæ cupiditate privata inhibenda, καὶ κακίαν ἐκαστοῦ τῷ

ἀδελφῶν αὐτῶν μὴ μνησικακέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν
[Et malitiam quisque fratris sui in corde suo ne recorde-
tur in malum]. Quod convenit cum eo quod habe-
mus Levitic. xix. 18. Et hoc sensu hunc locum ad-
ducit Tertullianus adversus Marcionem iv. Mali-
tiam proximi sui unusquisque ne recogitet. Sed prior
sensus simplicior est, quem & Chaldaeus hic se-
quitur.

11. *Averterunt scapulam recedentem*] Recedendo.
Terga obverterunt monentibus.

12. *Et cor suum posuerunt ut adamantem*] De שמיר
[Schamir] vide Ieremiae xvii. 1. Eadem durities
animi aliis similitudinibus exprimitur Ezech. xi. 19.
xxxvi. 26.

13. *Et factum est sicut locutus est, & non audierunt:*
sic clamabunt & non exaudiam, dicit Dominus exerci-
tuum] Sicut me loquentem (id est, monentem) non
audierunt: ita nec ego clamantes (id est, poenam de-
precantes) exaudiam.

14. *Per omnia regna quae nesciunt*] In Assyriam
usque.

Et terra desolata est ab eis, eo quod non esset trans-
iens & revertens] Ita ut nemo esset transiens aut
rediens.

Et posuerunt terram desiderabilem] Vnde ea terra
dicta צְבִי [Decoris] ii Samuel. i. 19. Dan. xi. 16.

In desertum] Verè dictum. Vide ii Paralipom.
xxxvi. 21.

C A P V T V I I I.

2. *Z*elatus sum Sion zelo magno] Pro Sione exan-
dui adversus ejus oppressores.

3. *Reversus sum ad Sion*] Amorem ei meum restitui.
Et vocabitur Ierusalem Civitas veritatis] Fidelis, Deo
scilicet. *Vocabitur*, digna erit quae vocetur.

Et mons Domini exercituum mons sanctificatus] Mons
sanctus, ob puri cultus ceremonias.

4. *Adhuc*] Et hoc tempore & post.

Habitabunt senes & anus] Ad magnam aetatem per-
venisse illorum temporum homines, ipsae res Zoro-
babelis, Iesu Sacerdotis, Esdrae & Nehemiae decla-
rant. Simile habes apud Esaïam lxxv. 20.

5. *Et plateae civitatis complebuntur infantibus, &*
puellis ludentibus in plateis ejus] Magnam temporum
securitatem describit, quae ad Antiochi ferme tem-
pora duravit. Vide ii Maccab. iii. 1.

6. *Si videbitur difficile*] Si videtur hoc difficile, aut
mirum.

In oculis reliquiarum populi huius] Quia pauci ad-
huc erant numero; sed restituto Templo, deinde &
Urbe munita, multi, qui in locis externis cunctati
antè fuerant, adfluxere.

In diebus illis] In his diebus.

Numquid in oculis meis difficile erit] Cui scilicet ni-
hil difficile: nam, ut Linus cecinit,

Ῥ' ἀδία πάντα Θεῷ πέλεται, καὶ ἀνήνυτον ἔδεν.

[Quidvis nempe Deo facile est, superabit eum nil.]

7. *Ecce ego salvabo populum meum de terra Orientis,*
& de terra Occasus Solis] Id est, educam.

8. *Et erunt mihi in populum, & ego ero eis in Deum,*
in veritate & in iustitia] Illi mihi, ego illis, promissa
præstabimus.

9. *Confortentur manus vestrae*] Perseverate in coe-
ptis operibus.

Qui auditis] Audivistis.

In his diebus] Ante annos ferme duos.

Sermones istos per os Prophetarum] Aggaei primum,
deinde meum, deinde iterum Aggaei.

In die quâ fundata est domus Domini exercituum
structa est. Vt supra Aggaei ii. 19. ubi idem ver-
bum, & supra iv. 9.

10. *Siquidem ante dies illos merces hominum non*
erat] Id est, Nulla utilitas ex labore. Idem sensus
Aggaei ii. 16. 17. 18.

Et dimisi omnes homines unumquemque contra proxi-
um suum] Vicinum suum. Passus sum multas vobis
inferri molestias à vicinis.

11. *Nunc autem non juxta dies priores ego faciam*
reliquis populi huius] Aliter eos tractare volo.

12. *Sed semen pacis erit*] Erunt gens tranquilla.

13. *Sicut eratis maledictio in gentibus*] Dicere so-
lebant imprecantes: *Tam malè vobis sit quàm est*
Iudaeis.

Et eritis benedictio] Dicent homines: *Ita felices*
sitis quàm sunt Iudaei isti reduces.

14. *Et non sum misertus*] Non me poenituit: id est,
multo tempore perfiti vos punire.

15. *Sic conversus*] Mutato animo, sicut vos mu-
tati estis.

16. *Loquimini veritatem*] Abstinete à dolo
malo.

30 *Veritatem & judicium pacis judicate in portis ve-*
stris] Vos, Iudices, quaerite veritatem ex testibus,
ac judicate secundum legem, quae est causa pacis
populo.

17. *Et unusquisque malum contra amicum suum ne*
cogitetis in cordibus vestris] Contra popularem: nam
hic in Hebraeo עָר [proximus] est idem quod אָח
[frater].

19. *Et in solemnitates praeclaras*] In Hebraeo,
bonas. Solent autem Hebraei dies bonas appellare
eas quae laetitiae dicantur.

40 *Veritatem tantum & pacem diligite*] Praeparatio ad
Euangelium.

20. *Vsquequo veniant populi*] Adhuc erit ut ve-
niant populi, nempe Iudaei ex ultimis oris, ut su-
pra 7.

21. *Deprecemur faciem Domini*] Deo preces fun-
damus in Templo, ubi Arca.

Et quaeramus Dominum exercituum] Discamus ea
quae sunt Legis ex Prophetis & Sacerdotibus.

50 22. *Et venient populi multi & gentes robustae*] Id est,
externi. Vide quae dicta supra ii. 11.

23. *Apprehendent fimbriam viri Iudaei*] Fimbriam
illam praeceptam in lege Numer. xv. 30. Deutero-
nom. xxii. 12. Hanc notam Iudaei à gentibus aliis di-
gnoscebantur, ut diximus ad Matth. ix. 20.

Audivimus enim quoniam Deus vobiscum est] Intel-
leximus quàm miris modis, & quidem ex praedicto,
vos in patriam restituerit, Templum vobis reddide-
rit, hostes vestros aut vobis amicos fecerit, aut re-
prefferit: unde credimus Deum, qui haec & prae-
dixit & fecit, verum esse Deum. Idem sensus est ad
eadem haec tempora pertinens Psalmo cxxvi. 2.

CAPVT IX.

1. **O**Nus verbi Domini] Prophetia triftis.

In terra Hadrach] Non displicet eorum fententia, qui **ררר** fumunt pro nomine communi, non proprio, ut fensus fit: *Super terram quæ te* (ô Iudæa) *circuit*, id est, Syriam.

Et Damasci requiei ejus] Et Damascus requies ejus: id est, quæ terra in Damasco urbe valida ac bene munita fiduciam suam habet. Omnia hæc impleta temporibus Alexandri, qui & Damasco & Syria omni potitus est. Vide Curtium libro III. & IV.

Quia Domini est oculus hominis] Spectator hominum. Est **עיון** [defectus vocabuli].

Et omnium tribuum Israël] Id est, non minùs quàm omnium tribuum Israël: Iudex est univerfarum gentium, non unius populi.

2. Emath quoque in terminis ejus] Id est, intra terminos ejus, nempe triftis Prophetiæ. De Emath Syriæ urbe diximus ad II Regum xvii. 24. Hieronymus ad hunc locum eam esse vult quæ dicta est postea Epiphania in Syria Cœle. Curtius lib. IV. Iam tota Syria, jam Phœnicia quoque, excepta Tyro, Macedonium erat.

Et Tyrus] Multo labore capta. Vide Curtium libro IV.

Et Sidon] Cui Regem Alexander imposuit Abdolionimum: id est, **עבר עליונים**, quæ vox Syriacâ linguâ Dorum cultorem significat.

Assumerunt quippe sibi sapientiam valde] In Hebræo: *quanquam fuit sapiens*. Phœnices vafri semper.

3. Et edificavit Tyrus munitionem suam] Sibi. & repete *quanquam* ex superiori. Neque Sidonem sua vafrities servavit, neque muri & opes Tyrum. De illis vide Curtium dicto libro, & Ezechiel. xxvi. 4.

Et coaceravit argentum quasi humum, & aurum ut lutum platearum] Simile vide II Regum x. 21. De opibus Tyri vide Ezechiel. xxvi. 12. xxvii. 27. xxviii. 4.

4. Ecce Dominus possidebit eam] Ejiciet eam: id est, habitatores ejus. Itâ Chaldæus appositè.

Et percutiet in mari fortitudinem ejus] Et projiciet in mare vires ejus: id est, classem & classiarios. Vide Curtium.

Et hæc igni devorabitur] Et ipsa igne devorabitur. Curtius de Alexandro: *ignem tectis injici jubet*.

5. Videbit Ascalon, & timebit: & Gaza, & dolebit nimis] Speraverant istæ urbes, si Tyrus resistere posset Alexandro, se quoque posse ejus manus evadere. ab hac decidere captâ Tyro.

Et Gaza] Quæ statim post Tyrum capta, Ioseph. xi. 8. Plutarchus Alexandro.

6. Et sedebit separator in Azoto] In Hebræo, Mamzer: quomodo vocantur nati ex congressu cui pœna mors, aut **כרת**, ut ad Deuteronomium diximus. Impropiè sic vocantur omnes qui non jure heredes sunt. **ἀλλογενής** [alienigenæ], hic Lxx; nec Chaldæus aliter.

7. Et auferam sanguinem ejus de ore ejus] Id est, Efficiam nè amplius Philisthinus cædes minetur, ut facere solebat.

Et abominationes ejus de medio dentium ejus] Ut paupertate pressus non amplius epulas instruat **τοῖς εἰδωλοθύτοις** [immolatiis].

Et relinquetur ipse Deo nostro] Impletum hoc quo tempore multas **τῶν ἀλλοφύλων** [alienigenarum] (itâ eximiè vocantur Philisthini, solentque Lxx Philisthinos hoc vocabulo vertere) urbes cepere Macca bæi: Iosephus xii. 12. I Maccab. v. 66. Idem Iosephus de temporibus Alexandri Iudæorum Regis: **καὶ τὸν τέτον καὶ τὸν ἡδὴ τὸν Σύρων καὶ Ἰδουμαίων, καὶ Φοινίκων πόλεις εἶχον Ἰδουαῖοι, πρὸς θαλάσση μὲν Στρατωνος πύργον, Ἀπολλωνίαν, Ἰόππην, Ἰάμνηαν, Ἀζωτον, Γάδαρα, Ἀνθηδόνα, Ράφϊαν, Ρινοκόλῳραν· ἐν δὲ τῇ μεσσηγείᾳ, καὶ τὴν Ἰδουμαίαν, Ἀδωρὰ καὶ Μαρίσσαν, καὶ Σαμαρείαν, Καρμήλιον ὄρεα, καὶ τὸ Ἰταβύριον ὄρεα, Σκυθόπολιν, Γάδαρὰ, Γαυλανίτιδα, Σελεύκειαν, Μωαβίτιδας Ἐσσεβῶν, Μήδαβα, Λεμβᾶ, Θρώνας, Γελίθωνα, Σαρά, Κιλίκων αὐλῶνα, Πέλλαν· ταύτην δὲ κατέσκαψαν, ἔχοντες ὑποχωρόμενων τῶν ἐνοικούντων εἰς τὰ πᾶτρια Ἰδουαίων ἐθνη μεταβαλέσθαι, ἅλλας τε πόλεις πρωτεύσας τῆς Συρίας, αἵ ἦσαν κατεστραμμέναι** [Circa hæc tempora, Syrorum, Idumæorum & Phœnicum urbes tenuere Iudæi, ad mare Stratonis turrem, Apolloniam, Ioppen, Iamneam, Azotum, Gazam, Anthedona, Raphiam, Rhinocoluram; in locis interioribus ad Idumæam Adora, Marissam, Samariam, montes Carmelum & Itabyrium, Scythopolin, Gadara, Gaulanitida, Seleuciam, Moabiticas Essebon, Medava, Lemba, Thronas, Gelithona, Sara, Cilicum vallem, Pellam: hanc everterunt, ideo quòd ejus habitatores ad ritus Iudaicos se transduci non paterentur. Sed & alias principes Syriæ urbes ceperunt, quæ itidem fuere everse]. Inter urbes ab Iudæis superatas habes hîc nominatim & Azotum & Gazam.

Et erit quasi dux in Iuda] Nam Profelyti honorum apud Iudæos erant capaces: ut docet exceptio ejus regulæ Deuteronom. xxi. 11.

Et Accaron] Vrbs Palæstinæ suprâ etiam nominata.

Quasi Iebusæus] Quo jure fuerunt Profelyti Iebusæi, ut Areuna II Samuel. xxiv. 16. & sequentibus.

8. Et circumdabo domum meam ex his qui militant mihi euntes & revertentes] Castra metabor circa domum meam contra exercitum, contra euntes & revertentes: id est, Dabo Angelos qui custodiant Templum, nè aut ab hoste obsideri possit aut etiam incurfibus infestari. Magna & minora pericula à Templo avertam, nempe ad tempora usque Antiochi.

Et non transibit super eos ultra exactor] Id est, tyrannus, ut hîc Chaldæus: nam mos est tyrannorum tributis populum opprimere.

Quia nunc vidi in oculis meis] Quia nunc (id est, antehac) oculis meis vidi: id est, apparet mihi multas esse vicinas gentes quæ Templum invaderent hostiliter aut prædonum more diriperent, nisi ego miris modis obstarem.

9. Exsulta satis] In Hebræo: *valde*.

Ecce Rex tuus veniet tibi justus] Optimè verti potest *venit*, nempe cùm ex Babylone veniret. Nam præterita Hebræi sæpissime verbis futuris, quæ pro præsentibus sumuntur, exprimunt. Pertinetque locus primo & maximè obvio sensu ad Zorobabilem, qui

Rex appellatur etiam Ierem. **xxiii. 5.** & Ezechielis **xxxviii. 22. 24.** nimirum quia quanquam nomen sibi Regium pompamque Regiam non assumpsit, nè id Persarum Regem offenderet, à suis tamen, ob ortum quem trahebat à Davide, ita cultus observatusque fuit quasi Rex esset. Ad Messiam autem sublimiore quodam sensu hæc referri agnoscit Rabbi Salomo. Sed dubitare ait se Abeneldra de utro Messiarum hoc intelligendum sit. Nam cum duplicem statum Messiae describi viderent, contemptum alterum, alterum gloriosum, ex his duos Messias fecere, quorum illum vocant *filium Iosephi*, hunc *filium Davidis*: & ad Iosephi quidem filium Messiam hæc referunt Iudæorum plerique. At doctissimus Rabbi Saadia Gaon ad Daniele ait de eodem hic agi qui denotatur Psalmo **Lxxii.** & Daniel. **vii. 14.** Is autem est *triumphator Messias*, ut ipsi fatentur. *Iustus*, id est, æquus, φιλόπατρις [*amans patriæ*], non tyrannus, de quali modo actum.

Et Salvator] Mirum est non Latinum tantum sed & Græcos & Chaldæum in hoc consensisse, ut *Salvatore* verterent: nam in Hebræo legitur נִשְׁמָע [*salvatus*]. Aut ergo in codicibus melioribus quam quibus usi sunt Masoretici scriptum fuit יִשְׁעָ [*salvans*], aut (quod mirum est) omnes in eo convenerunt ut passivum positum crederent pro activo; quomodo נִדְבָרָה [*locuti sunt*] sumitur Psalm. **cxix. 23.** Zorobabel *Salvator* populi suo modo, & ad tempus, iusto scilicet regimine: Christus perfectè & in perpetuum.

Pauper] Sine satellitio pompæque Regiæ, ob eam quam diximus causam. Ipsa corona ei dicis causâ imposita penes eum non mansit, sed in Templum perlata est.

Et adscendens super asinam, & super pullum filium asinæ] Et pro id est: & in Hebræo הָמֹר est *asinus*, ut rectè verti possit *vectus asino*, id est, *pullo nato ex asinis*; non mulo, sed asino planè, tam ex patre quam ex matre. Id significabat non tantum modestiam ipsius, sed & pacis studium: nam

Bello armantur equi. ———

Asinus pacis animal. Illustrant id sequentia.

10. *Et disperdam quadrigam ex Ephraim*] Auferam è Iudæis & Israëlitis, qui cum eis rediere, omnem currum hostilem.

Et equum de Ierusalem] Equitatum hostilem.

Et dissipabitur arcus belli] Incidetur: id est, non magis ipsis nocebit quam si incisus esset nervus.

Et loquetur pacem gentibus] Nempe civitas Ierusalem fœdera faciet cum Regibus, cum Lacedæmoniis, cum Romanis.

Et potestas ejus à mari] Rubro.

Vsque ad mare] Syriacum.

Et à fluminibus] In Hebræo: à *flumine*, id est, ab Euphrate.

Vsque ad fines terræ] Nempe Patribus promissæ: nam sub imperium Hierosolymorum venit Samaria, Galilæa, Galaaditis, & alia quæ à temporibus Ieroboami distracta fuerant. Ad hæc verba intelligenda repete Iosephi locum quem modò produximus.

11. *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vin-*
ctos tuos de lacu in quo non erat aqua: convertimini
Ex Græco, ἐξαπέστειλας [*emisisti*]. at in Hebræo & Chaldæo, *emisi*; ita ut cum Chaldæo hæc sic

vertere liceat, *Tu ergo, o posteritas Abrahami* (nam וְאַתָּה [*Et tu*] femininum est), *cujus vinctos propter sanguinem fœderis tui* (promissum sancitum Paschali victimâ) *emisisti* (nempe ex Ægypto, & emisisti) *de cisterna in qua non erat aqua* (id est, ex siticulosissimis Arabiæ locis), *redite ad me: memores veterum beneficiorum ac novorum, mihi confidite.*

12. *Ad munitionem, vincti spei*] *Ad munitionem*, id est, ad me qui sum rupes, *convertimini*, vos qui cum *vincti* essetis (captivi in Babylonia) *fiduciam habuistis*, in me scilicet.

Hodie quoque annuntians duplicia reddam tibi] *En hodie annuntio vobis*, per Zachariam, *me dupla redditurum tibi.* Id est, non redditum tantum salvum ac tutum, sed & insignes victorias latissimamque possessionem.

13. *Quoniam extendi mihi Iudam quasi arcum*] *Tendam quasi arcum*: eo utar contra hostes mei nominis. *Implevit Ephraim*] Id est, Pharetras Israelitarum, qui se Iudæis adjunxerint, implebo sagittis.

Et suscitabo filios tuos, Sion, super filios tuos, Græcia] Mirus transitus à persona secunda ad alteram secundam per subitam ἀποστροφήν [*Aversionem*]. Sensus est, Animabo Sionis populum contra copias Antiochi, qui è Græco, id est, Macedonico, erat sanguine. Hebræi omnes illos Syriæ Ægyptique Reges כְּכִלֵי יוֹן [*Reges Græciæ*] vocant.

Et ponam te quasi gladium fortium] *Viri fortis.* Ita te utar ut bellator gladio.

14. *Et Dominus Deus super eos videbitur*] Pugnet pro Iudæis tanquam ex arce aliqua. A secunda ad tertiam personam transit, ut sæpe.

Et exhibet ut fulgur jaculum ejus, & Dominus Deus in tuba canet] Id est, & adjutor erit & incensor belli.

Et vadit in turbine Austri] Turbinis more disperget hostes. Auster vehemens illis in locis, Psalm. **Lxxviii. 26.**

15. *Et devorabunt*] Opibus hostium fruentur.

Et subjicient lapidibus fundæ] Obruent eos, quamvis velitariter instructi, ut David contra Goliathum.

Et bibentes inebriabuntur quasi à vino] Gaudebunt ultione expletâ, ut ratio ferebat illius Fœderis.

Et replebuntur ut phialæ, & quasi cornua altaris] Replebuntur bonis hostium, sicut phialæ plenæ similâ & oleo, Numer. **vii. 19.** & ita hîc Chaldæus. Satiabuntur etiam sanguine hostium non minus quam *cornua altaris* sanguine victimarum, Levitici **iv. 25.** **xvi. 18.**

16. *Et salvabit eos Dominus Deus eorum in die illa ut gregem populi sui*] *Vt gregem populum suum.* Expolitio pronomini *eos*: Sicut pastor curam gerit gregis, ita Deus Iudæorum.

Quia lapides sancti elevabuntur super terram ejus] In Hebræo: *lapides coronæ*, id est, corona ex lapidibus. Solent pastores lapides in orbem disponere, quo gregem includant nè evagetur.

17. *Quid enim bonum ejus est, & quid pulchrum ejus, nisi frumentum electorum, & vinum germinans virgines*] In Hebræo non est nisi. *Quanta enim bonitas ejus, & quanta pulchritudo ejus* (terræ? scilicet) *frumentum proveniet, & vinum cantare faciet virgines*: ut sit יִנוּכָה à יָכַב [*vociferatus est*]. Juvenes lætum carmen canent ob messem, & puellæ ruris ob felicem vindemiam.

CAPVT X.

1. **P**etite à Domino pluviam in tempore serotino] Nè magnifica illa quæ præcefferunt promissa crederentur eventura quovis modo viventibus, addit Propheta, Ità demum ea suo tempore expectanda si Iudæi, & qui ex aliis tribubus eis se adjunxerant, Deum colerent ac precarentur: ubi verò iterum relaberentur ad veteres culpas, præstò fore mala qualia antea. *Pluvia serotina* Hebræis est quæ segetem jam adultam promovet. Vnius autem speciei vocabulo genus totum intelligitur, id est, res prosperæ qualescunque.

Faciet nives] *Vota arborum communia sunt, frugumque, nives diutinas sedere*, Plinius xv. 1. 2. ubi & causas reddit.

Et pluviam imbris dabit eis] Id est, largam.

Singulis herbam in agro] *שׁוּב* Hebræis tam generale est ut ea quæ in humano sunt victu comprehendat. Sensus est, Deum daturum fruges, tum quæ hominibus tum quæ animantibus usum sui homini præbentibus conveniunt.

2. *Quia simulacra locuta sunt inutile*] Vana sunt quæ idolorum nomine respondent sacerdotes. Hæc omnia ideo repetuntur ut in posterum caveant sibi Iudæi.

Et somniatores locuti sunt frustra] Divini falsa locuti sunt. *קוּטְמִים* Græcè reddi solet *μάντις* [vates], at Esaiæ 111. 2. *σοχασαί* [conectores].

Vanè consolabantur] In mediis peccatis prospera spondebant populo, Ezechielis xi. 9. 10.

Iccirco abducti sunt] Iudæi.

Quasi grex] Tam facile quàm pecudes aguntur.

Affligentur, quia non est eis pastor] Male tractati sunt, nullo ipsis existente Principe. *Pastorum* nomine hic tum Reges tum Principes intelliguntur; ut Chaldæus explicat.

3. *Super pastores iratus est furor meus*] Id est, Regibus & Principibus implacabiliter iratus sum, quia illi ad idololatriam duces populo fuerant; Itaque & filios Regis & Principes alios interim à Chaldæis volui: Regem verò Sedeciam orbatum oculis, tandem mori sine prole, 11 Regum xxv. 7. 19. 20.

Et super hircos visitabo] Græci, *ἐπὶ τῶν ἀμνῶν ἐπισκοπῶμαι* [super agnos inspectabo], non malè: nam per *עֲתוּדִים*, id est, hircos, *ὁπλίσθησαν* [per Complexionem] hic intelligitur grex omnis, & per gregem populus. *Visitabo* autem hoc loco valet miserebor. Regibus & Principibus excidium immisi; at populum premi quidem volui, sed non radicitus extirpari, ut aliquando videns se à Regibus & Principibus deceptum, Divinâ ope in patriam rediret, & cautior esset in posterum.

Quia visitavit Dominus exercituum gregem suum] Modò Propheta, modò Deus loquens inducitur. Hic Propheta probat hæc verissimè à Deo esse dicta. *Visitavit*, id est, misertus est, ut diximus.

Domum Iudæ] Quæ scilicet per hircos illos, sive, quod idem est, gregem, in antecedentibus Dei verbis erat intelligenda.

Et posuit eos quasi equum gloriæ suæ in bello] Vt ali-

quando, temporibus scilicet Antiochi & deinceps, Iudæis illis uteretur sicut Reges habere solent equos ad prælia reservatos.

4. *Ex ipso angulus*] *Angulus*, id est, coagmentatio tribuum, quæ per Iudam facta est. Nam quicunque redire voluerunt ii Iudæ tribui se applicuerunt, ejusque imperio se subdidere. Sic urbs Hierosolyma dicitur *lapis angularis* Ezechiae temporibus Esaiæ xxviii. 16.

10 *Ex ipso paxillus*] *Firmitas status*. Nam omne quod firmandis aliis rebus adhibetur *paxilli* nomine denotatur, similitudine à tentoriis desumptâ, ut videre licet Exodi xxv. 1. 19. xxxv. 18. xxxviii. 20. Iudic. iv. 21. Esaiæ xxxiii. 20. Liv. 2. ideoque & per *στέγμα* [stabilimentum] vertitur Esdræ ix. 8. Sic Eliacim dicitur paxillus domus Regiæ, Esaiæ xxi. 23.

Ex ipso arcus prælii] Ex eadem tribu præcipuum militiæ robur.

20 *Ex ipso egredietur omnis exactor simul*] *Recedet ab ipso omnis tyrannus*. Idem quod supra ix. 8.

5. *Et erunt quasi fortes conculcantes lutum viarum in prælio*] Est Transpositio sic explicanda: *Et erunt* (illi de tribu Iudæ) *fortes conculcantes in prælio* (hostem) *quasi lutum viarum* esset.

Et bellabunt, quia Dominus cum eis] Deo adiutore.

Et confundentur adscensores equorum] Antiochi equitatus, Ezechiel. xxxviii. 4. Daniel. xi. 40. Descriptio hujus equitatus ex Polybio est apud Athenæum.

6. *Et confortabo domum Iudæ*] Vt quæ præcipua erat in bello, sicut jam dictum est.

Et domum Ioseph salvabo] Israelitas qui se Iudæ tribui addiderunt.

Et convertam eos] Redire faciam, salvas scilicet è præliis.

Et erunt sicut fuerunt quando non projeceram eos] Id est, in statu florente, quales erant primis Davidis temporibus, infra xi. 7.

7. *Et erunt quasi fortes Ephraim*] Ephraimitæ (iidem qui modò Ioseph dicti) *erunt quasi heroes* illi Davidis temporibus: de quibus vide 11 Samuel. xxi. 8. & deinceps.

Et letabitur cor eorum] De victoria.

Quasi de vino] Quod homines letificare dicitur.

Et filii eorum videbunt & letabuntur] Pueri ipsi & adolescentes nondum bello habiles participes erunt gaudii parentum.

50 8. *Sibilabo eis, & congregabo illos*] Revertitur ad similitudinem de grege sumtam. *Sibilabo*, id est, fistulâ pastoralis canam: nam & *ὀψίζω* Græcis utrumque significat, & sibilum plebis *pastoralem fistulam* dixit Cicero. Agit de iis qui nondum redierant, sed postea redire: qualia illa centena millia redempta à Ptolemæo Philadelpho, ut diximus.

8. 9. *Quia redemi eos, & multiplicabo eos, sicut antè fuerant multiplicati, & seminabo eos in populis, & de longè recordabuntur mei, & vivent cum filiis suis & revertentur*] *Liberabo eos, & multiplicabo eos in eum numerum quo olim fuere* (Davidis, ut diximus, temporibus), *qui, cum dispersissem eos inter gentes, tamen in illis locis longinquis memores fuere mei: ideo*

superstites erunt cum filiis suis, & revertentur domum. Coniunctio 1 [et] hic sumitur pro causativa. Sensum hunc Chaldaeus prudenter sequitur.

10. *Et reducam eos de terra Aegypti*] Per Ptolemæum Philadelphum & alios.

Et de Assyriis congregabo] Per Alexandrum Antiochi Epiphanis filium, & per Demetrium utrumque. Vide Iosephum xiii. 4. 5. 7. 8.

Et ad terram Galaad & Libani adducam eos] De Galaaditide capta Maccabæorum armis habes apud Iosephum xii. 12. de Syriæ urbibus captis ab Hyrcano & Successoribus xiii. 17. 23.

Et non inveniatur eis locus] Tanta erit multitudo ut veteres fines eos non capiant.

11. *Et transibit in maris freto, & percutiet in mari fluctus, & confundentur omnia profunda fluminis*] *Et transeunte* (illo populo exfule, cum hæc loqueretur Zacharias) *per maris angustias, percutiet* (Deus, id est, ἐπιτιμήσει [increpabit], ut habemus Matthæi vii. 26. reprimet vi suâ) *fluctus* qui erunt in mari illo: *deinde etiam siccabuntur omnes alvei fluminis. Flumen* cum simpliciter appellatur, intelligendus Euphrates. Ex hoc loco desumitur & ille qui est in Apocalypsi xvi. 12. ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτῆς ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸ μέγαλιν Εὐφράτην. καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτῆς [effudit phialam suam in flumen illud magnum Euphratem: & siccata est aqua eius]. Subticetur quasi: sensus enim est, Euphratē tam pervium ipsis fore quā si totus ab aquis destitutus esset. Vide Esaiam xi. 15. Maris fauces hoc loco designatas Hebræi, quos Hieronymus consuluit, interpretabantur Bosphorum Thracium inter Byzantium & Chalcedonem: non malè, si consideres Nabuchodonosori Imperium pertinuisse etiam ad dexteram Ponti oram, id est, ad Daciam; cuius rei testis est Abydenus. Vnde & in Thracia partem fuisse Hebræorum ex Aristophanis Scholiaste observavimus. His ergo quos illa in loca aut Nabuchodonosor, aut, si eousque Assyriorum venit Imperium, Salmanasar deportaverat, Deus, cum in patriam redirent, primum placidum mare Bosphori, deinde & faciles eos qui in itinere ad Iudæam sunt Euphratis alveos præstitit. Ex hoc loco fluxit fabula quæ est in libro fabularum plenissimo, qui Esdræ quartus dicitur, xiii. 40.

Et humiliabitur superbia Assur] Id est, Antiochi Epiphanis, qui inter cætera Assyriam tenebat: nam ad Armeniam usque regnasse Seleucidas, ex Appiano, Iosepho aliisque discimus. Pari modo idem hic Antiochus Gog, id est, Gygæus dicitur Ezechiel, quia Lydia tenebat, ut ibi diximus.

Et sceptrum Aegypti recedet] Nempe à Iudæis. Fuerant Iudæi sub Ptolemæo Lagi filio, & sub aliis quibusdam Aegypti Regibus, ut discere est Iosephi xii. 1. & sequentibus. Post Maccabæorum tempora id non evenit amplius. Est hic idem planè loquendi genus quod Genes. xlix. 10. Vnde apparet interpretationes ejus loci, quas Iudæi ab aliquot jam seculis comminisci cœpere non modò novas esse, quod ostendunt Chaldæi Paraphrastæ & Interpretes Græci, sed & à nativo loquendi genere dissenteas.

12. *Confortabo eos in Domino*] Id est, in me ipso.

Nomen pro pronomine, more Hebræo, de quo alibi egimus.

Et in nomine ejus ambulabunt] Sub præsidio Dei res suas agent. nam יהוה sæpe est Hebræis res agere.

C A P V T . X I .

1. *Peri, Libane, portas tuas*] Libanus est Templum, quomodo Ezech. xvi. 3. Habac. i. 17.

17. Postquam res prosperas plurimas Propheta prædixerat, ostendit interventura & mala; quorum malorum causas ostendit comparatione rerum veterum, Portæ Templi, inquit, patebunt externis. Idem est quod de Antiocho dicitur i Maccab. i. 23. καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἁγίασμα ἐν ὑπερηφανίᾳ [et intravit in Sanctuarium cum superbia]. & Esdræ xi. 7.

Et comedat ignis cedros tuas] Id est, cedrina palatia circa Templum, dicto i Maccab. i. 32. 33. καὶ ἐπέπεσεν ἐπὶ τὴν πόλιν ἐξ ὀπίσθου, καὶ ἐπάταξεν αὐτὴν πληγὴν μεγάλην, καὶ ἀπώλεσε λαὸν πολὺν ἐξ Ἰσραὴλ. καὶ ἔλαβε τὰ σκῦλα τῆς πόλεως, καὶ ἐνεπύρσεν αὐτὴν πυρὶ, καὶ καθεῖλε τὰς οἰκὰς αὐτῆς καὶ τὰ τεῖχη αὐτῆς κύκλῳ [Et irruit super Civitatem repente, & percussit eam plagâ magnâ, & perdidit populum multum ex Israël. Et acceptis spoliis Civitatis succendit eam igni, destruxitque domos ejus & muros in circuitu].

2. *Vlula abies*] Oppida minora plangite & timete.

Quia cecidit cedrus] Vrbs Hierosolyma magnâ parte incensa. Vide i Maccab. i. 33. & ibi dicta.

30 *Quoniam magnifici vastati sunt*] Illi magnificè habitantes exuti sunt suis ædibus.

Vlulate quercus Basan] Idem significatur quod modò per abietem.

Quoniam succisus est saltus munitus] Vrbs illa tantis instructa mœnibus, quæ ob altitudinem ædium silvæ comparatur.

3. *Vox ululatus pastorum*] Principum: nam & hos pastorum nomine simul cum Regibus significari diximus x. 2.

40 *Quia vastata est magnificentia eorum*] Superba habitacula.

Vox rugitus leonum] Pastores enim dicebantur, revera erant leones, δημόβοροι [populi voratores], quod explicant sequentia.

Quoniam vastata est superbia Iordanis] Gloria Iudææ. Solent enim amnes pro regionibus nominari, ut Euphrates pro Babylone.

4. *Hæc dicit Dominus Deus meus*] Hæc dixit mihi, nempe Zachariæ.

50 *Pasce pecora occisionis*] Instrue & solare populum hunc, quem ob suam ambitionem Iason, Menelaus, Lyfimachus, objicient cædibus & rapinis. Vide Iosephum ii. 6. & i Maccab. iv. 13. & sequentibus.

5. *Quæ qui possiderant occidebant*] Qui eos regendos accipient, hi erunt causa occidionis ipsorum. Facere dicitur qui causa est cur quid fiat.

Et non dolebant] Non movebantur tantis populi malis, dum suo animo morem gererent.

60 *Et vendebant ea*] Prodebant eos partim occidendos, partim diripiendos externis.

Dicentes, Benedictus Dominus, divites facti sumus] Dicent quisque, Laudatus Deus quod dives factus sum: quasi dicat, Nihil plebem curo, dum ego ex Sacer-

sacerdotio magnos quæstus faciam. Ità etiam Dei nomine ad prava vota abutebantur. Et quàm multi hodie sunt qui Deo gratias agunt de scelerum suorum successu!

Et pastores eorum non parcebant eis] Adeò quisque eorum pastor non parcebat eis.

Hic alienus oves pastor bis mulget in hora.

6. *Et ego non parcam ultra super habitantes terram]* Illi populo non parcent: & ego ipsis non parcam, & iis qui facta illorum erunt approbaturi.

Ecce ego tradam homines unumquemque in manu proximi sui] Inter se mutuis cædibus læviant. Multi enim Iudæi Antiochi partes sectabantur i Maccabæor. I. 55. Iosephus dicto libro, Ezechiel. xxxix. 26. Danielis xi. 30. 32.

Et in manu Regis sui] In manus Antiochi.

Et concident terram] Vt terram feriant, cadentes scilicet.

Et non eruam de manu eorum] Non eruam talium consiliorum approbatores de manu aut Antiochi aut Maccabæorum.

7. *Et pascam pecus occisionis propter hoc, o pauperes gregis]* Per hoc, nempe mites de grege, instruam miseram plebem à rectoribus objectam tot cædibus ac malis egregio documento: quod jam sequitur, ut scilicet & causas malorum intelligant, & sibi caveant.

Et assumsi mihi duas virgas] Sæpe apud Hebræos narrationes incipiunt per *Et*, ut Iudicum I. I. Hoc est quod hic dicit Deus, *Iam olim duo mihi assumsi peda*, id est, duas rationes populum feliciter gubernandi, Protectionem à malis externis, & internam Concordiam.

Vnam vocavi Decorem] Dulcedinem: nihil enim dulcius quàm à malis liberari.

Et alteram vocavi Funiculum] Sic & Græci *Σχολίσμα* unde apparet vocem *חבלי* ab iis lectam cum vocalibus aliis quàm quas ascribere Masoretici. Nam eadem vox aliter lecta aut *dissipantes* significat, aut *funes*. Posterior autem hæc lectio planè sensui congruit, & significat curam Dei ad retinendum in concordia populum, ut patet infra 14. Sicut Masoreticorum diligentiam spernere non debemus: ità nec superstitiosè nimis ac Iudaicè nos alligare ipsorum conjecturæ, ubi aliæ suppetunt meliores.

Et pavi gregem] Feliciter per Davidem.

8. *Et succidi tres pastores in mense uno]* Sed succidi. Cum populus ingratiſſimum se in Deum & Davidem ostendisset, in scelerata factione Absolomi, uno in mense abstuli illi tres Principes egregios, Davidem ipsum. Adoniam Regis filium, & Ioabum fortissimum ducem.

Et contracta est anima mea in eis] Amor in eos meus multum imminutus est.

Siquidem & anima eorum variavit in me] Fidem mihi non exhibuit. Id significat verbum *בחר*, ex Arabico *جاء* alibi in Hebræis libris non reperitur.

9. *Et dixi, Non pascam vos]* Dixi, Nolo vestri ultra curam paternam gerere.

Quod moritur moriatur] Quod morbidum est,

morbo intereat. De grege enim sumitur similitudo. Respicitur pestilentia ingens sub finem Davidis.

Et quod succiditur succidatur] Quod à lupo abripitur, abripiatur. Lupi isti sunt Adad & Razon i Regum xi. 14. 23.

Et reliqui vorent unusquisque carnem proximi sui] Et reliquæ (pecudes nec morbo intermortuæ, nec à lupo raptæ) devorent alteræ alterius carnem: rabie quadam agentur in mutuam perniciem.

10. *Et tuli virgam meam quæ vocabatur Decus]* Dulcedo. Abstuli protectionem illam specialem.

Et abscidi eam] Scidi in fragmenta, corrupe.

Vt irritum facerem fœdus meum, quod percussi cum omnibus populis] Populos hic intellige Tribus, ut Iudic. v. 14. Irritum facere fœdus suum Deus dicitur, cum ruptis à populo fœderis conditionibus, ipse quoque à sua parte promissa non implet.

11. *Et in irritum deductum est in die illa]* Cum Solomon apertè in idololatriam prorupit.

20. *Et cognoverunt sic pauperes gregis, qui custodiunt mihi, quia verbum Domini est]* Et cognoverunt rectè mites gregis, qui attendebant mihi, quod res hæc esset Domini, id est, à me facta. Viderunt mala ista non frustra sed meritò evenire. Mites habet hic & Chaldæus: nam permiscetur, ut sæpe diximus, *עני* [pauper] & *עני* [mitis]. Lxx hic pro *עני* *בן* [sic afflicti, mites] legerunt unâ voce minùs rectè *בנעני* [Chananæi]: quod & Hieronymus notavit.

30. *Et dixi ad eos]* Causam derelicti à se populi amplius redditurus, ostendit per egregiam figuram quantopere ipse à populo contemptus fuerit; Quod olim quidem verum exstitit, sed multò clariùs Christi temporibus: cuius vetera omnia imaginem gerunt.

Si bonum est in oculis vestris] Nisi id iniquum prædicatis.

Afferte mercedem meam] Pro opera quam impendi tamdiu vobis protegendis. Loquitur ut pastor loqueretur domino gregis.

40. *Et si non, quiescite]* Si nihil me meritum putatis, nihil date.

Et appenderunt mercedem meam xxx argenteos] Hoc Zachariæ in viso ostensum putat Maimonides, & sequentia quoque in viso expleta per Zachariam. Hoc dicit: operam pastorem exhibitam per annos quingentos (tot enim ferme sunt ab exitu ex Ægypto ad finem Solomonis) æstimarunt xxx siclis, id est, pretio iniquissimo. Operæ diurnæ æstimatione erat Denarius, ut ex Evangelio etiam discimus. Is non multum excedit drachmam Atticam: quatuor drachmæ Atticæ siclum faciunt: ergò centum & viginti, aut paulò ampliùs, diebus poterat aliquis ex operis suis lucrari xxx siclos. Vides iniquum æstimationis. Moratur in comparatione pastoris. Vilis hæc merces significat victimas & ritus sine pietate solida.

13. *Et dixit Dominus ad me]* Vt facto aliquo sibi imperato Zacharias rem magis etiam animo imprimeret.

60. *Projice illud ad statuarium]* Ad figulum, id est, apud figulinam. Erat enim ibi area in quam projiciebantur fracta Templi fictilia. Vide quæ diximus ad Ieremiam xix. 2. *Projice*, inquit, tamquam rem nihili,

nihili, non pluris Deo faciendam quàm fractum fictile. Pro *היוצר* [*figulum*] hoc loco Chaldaeus legit *היאצר* [*thesauri custodem*]. Sed à recepta lectione stant Lxx, & Matthæi Interpres.

Decorum pretium quo appretiatum sum ab eis] Est Ir-
risio, qualis illa apud Tacitum, egregium pretium la-
boris cepi, Historiar. v.

Et tuli triginta argenteos, & projecì illos in domum Domini ad statuarium] In Hebræo est *domum*, sine Præpositione. Rectius est subaudiri *prope*. Vide quæ ad dictum modò locum Ieremiæ. deinde *ad figulum*, ut modò. Paruit Zacharias Dei præcepto; sive id reipsa factum sit, sive, ut quosdam existimare diximus, ἐν ὁπτασίᾳ [*in Visione*]: utrumque fieri potuit. Nulla enim hic mentio spectatorum coram quibus res facta sit. Fuit tantum hoc documentum Zachariæ ipsi.

14. *Et præcidi virgam meam secundam*] Hic continuatur intermissis κατὰ παρενθεσίαν [*verbis interjectis*] Dei sermo. Pro *præcidi* rectè pones *scidi*, ut suprà 10. *Scidi*, nempe cùm viderem tam parvi me ab ipsis fieri, ut dictum jam est.

Quæ appellabatur Funiculus] Concordiam tribuum inter se, ut diximus.

Vt dissolverem germanitatem inter Iudam & Israël] Inter Duas & Decem tribus, per factum Ieroboami per me in id instructi.

15. *Et dixit Dominus ad me*] Vsum ostendit antedictorum: Nempe etiam nunc post Reditum, si quid simile eveniat, pios id referre debere ad causas similes. Vide suprà 7. 11.

Adhuc] Etiam hoc tempore.

Sume tibi vasa pastoris stulti] Vt pedum ferratum, cujus incussu pecudes occiduntur; peram in qua nihil sit ovibus utile, & similia.

Quia ecce ego suscitabo pastorem in terra, qui derelicta non visitabit] Qui latentem (pecudem: durat enim comparatio) non inuestigabit.

Dispersum non quæret] Agnum non quæret, nempe qui gregem præ ætate sequi nondum potest.

Et contritum non sanabit] Admorsum à feris.

Et id quod stat non enutriet] Quod integrum est (in grege) non enumerabit: quod faciunt diligentes.

Bisque die numerant alter pecus alter & hædos.

Sic *וּכְלָלָו* [*numerati sunt*] sumitur 1 Regum xx. 27.

Et carnes pinguum comedet] Sed carnes pinguum comedet. Sui causâ faciet omnia in Republica.

Et ungulas eorum dissolvat] Reliquos ita fatigabit itineribus ut ungulæ dirumpantur. Qui hic ἀν-
γορεύεται [*testè innuitur*] est Manasses designatus Ne-
hemiae xiii. 28. nominatus autem Iosepho xi. 7.
& 8. Ieroboamus populum sciderat, Deo sinente. Sanaverat diuturnum dissidium Deus dato reditu Iudæis & ex aliis tribubus qui se iis adjungerent. Mansit concordia per tempus aliquod. Sed iterum vilesciente Dei cultu excitavit Deus Manassem, hominem vanum, qui Samballeten hominem sibi similem nactus socerum, ut se quoque Sacerdotem summum, & quidem contra fratrem suum faceret, novum struxit Templum in monte Garizitano; & quos potuit de populo Iudaico attraxit ad se. Ità rursus ruptus est funiculus. Meritò autem dixi causam etiam hujus mali fuisse neglectum Dei cultum:

Nam quicumque ob cibos vetitos, Sabbatum violatum, aliàsve culpas inter Iudæos pœnas metuebat, ei confugium patebat Sicimis apud novum illud Templum.

17. *O pastor & idolum*] Væ pastori vano, qui Pastor sive Princeps populi dici vult, sed reipsa nihil minus est. Sic רפאי אלל medici nomine, non re, Iobi xiii.

4. *Derelinquens gregem*] Cœtum illum legitimum qui erat in Templo Hierosolymitano, facto ex Dei oraculo, Regis auctoritate, quem secutus fuerat gentis totius consensus.

Gladius super brachium ejus, & super oculum dextrum ejus, brachium ejus ariditate siccabitur, & oculus dexter ejus tenebescens obscurabitur] Gladium vocat omnem à Deo pœnam. Brachium dextrum Manassis fuit socer ejus Samballetes. Brachium aridum, ut manus arida Matth. xii. 10. dicitur quæ vigore omni destituta est, ut ramus nullum de arbore succum trahens. Brachium Manassis siccatum est cùm omnes Samballetæ milites ab Alexandro Magno abducti sunt in Ægyptum, & tam tenuis ei apud Alexandrum fuit gratia ut suis Sicimitis obtinere non potuerit immunitatem tributi anno Sabbatico, quam Iudæis Alexander concefferat, Ioseph. xi. 8. Oculus autem dexter qui Manassi caligavit, est cognitio rerum Divinarum; sicut oculus lævus, humanarum. Hic ei constitit; alterius usum perdidit, ut ferme ambitiosi & avari omnes. Vide Matth. vi. 22.

C A P V T XII.

1. *Onus verbi Domini super Israël*] Post illud factum per Manassem dissidium, ex eadem causa, id est, neglectu Legis Divinæ, alia superventura mala pergit prædicere; ipsa quoque novam funiculi rupturam, id est, novum dissidium, tractura secum, Antiochi nempe temporibus. Israëllem hic intellige majorem eorum qui ex Israël orti erant partem, quæ sicut olim erat penes Samariam, ita tunc futura erit penes Hierosolyma, Sicimitis partem obtenturis minorem. Hæc ad tempora Gog referunt Hebræi; rectè, si per Gog ipsum Antiochum intelligerent, ut nos ad Ezechielem: sed ipsi Gogum & Magogum paulò ante Mundi finem expectant: quod, ut ab ipsis creditum, arripit Apocalypsis, & sensu ἀνθυγορεύει [*obvelato*] verum esse ostendit.

Dominus extendens cælum] Qui cælum extendit, quasi tentorium. Vide Geneseos i. 6.

Et fundans terram] Qui terræ fixum dedit locum in ipso aère.

Et fingens spiritum hominis in eo] Qui spiritum vitæ primo homini indidit.

2. *Ecce ego ponam Ierusalem superliminare crapulae omnibus populis in circuitu*] Craterem ebrietatis, Chaldaeus non malè. Populi vicini adjungunt se Antiocho, & adversus urbem Hierosolyma indecorè se gerent, ut ebrii solent.

Et Iuda erit in obsidione contra Ierusalem] וַיִּצְרֵם interdum quidem obsidere significat, sed sæpiissime malis afficere: ideòque plurimis locis per צָרָה [*angustia afficere*] vertitur. Rem miram dicit, Fore ut etiam

etiam ex Iudæis sint qui se in Hierosolyma hostiliter gerant: quod factum nunquam antè fuerat. Hi sunt Menelaus & Tobiae filii, qui parati, dum ambitioni suæ morem gererent, Dei cultum sanctissimæque leges exuere, in exitium patriæ suæ ac legum, ultro Antiochum acciverunt, Ioseph. xii. 6. 11 Maccabæorum iv. 5.

3. *Et erit in die illa, ponam Ierusalem lapidem oneris cunctis populis, omnes qui levabunt eam concisione lacerabuntur*] Sauciando sauciabuntur. Experientur quidem in ea vires suas, at non impunè. Optimè hanc locutionem explicat Hieronymus: *Mos est in urbibus Palæstinæ, & usque hodie per omnem Iudæam vetus consuetudo servatur, ut in viculis, oppidis & castellis rotundi ponantur lapides gravissimi ponderis, ad quos juvenes exercere se solent, & eos pro varietate virium sublevare, alii ad genna, alii ad umbilicum, alii ad humeros, & caput, nonnulli super verticem, rectis junctisque manibus, magnitudinem virium demonstrantes, pondus attollunt.* In tali nisu evenit ut aliis lædatur pars aliqua corporis, aliis rumpantur venæ. De Roma Claudianus:

*Hanc urbem insano nullus qui Marte petivit
Lætatus violasse redit.*

Et colligentur adversus eam omnia regna terræ] *Quantvis colligantur adversus eam omnia regna terræ.*

4. *In die illa*] Id est, postea, ut sæpè.

Percutiam omnem equum in stupore] Hoc ideo quia Antiochus equitatu maximè valebat. Vide supra ix. 10.

Et super domum Iudæ aperiā oculos meos] Miserebor piorum qui restabunt impolluti.

Et omnem equum populorum percutiam cæcitate] Metu, qui causā sit nè quid rectè faciant. Exempla 1 Maccabæorum iii. 30. iv. 20.

5. *Et dicent duces Iudæ in corde suo*] Nempe Maccabæi.

Confortentur mihi habitatores Ierusalem in Domino exercituum Deo eorum] Confortabuntur per me.

6. *Sicut facem ignis*] Batillum, qui, exiguus licèt, sufficit tamen ad totas urbes incendendas. Sic à copiis perexiguus initium factum.

Et devorabunt ad dexteram & sinistram omnes populos in circuitu] Ammonitas, Idumæos, Tyrios, Ptolemaidenses.

Et habitabitur Ierusalem rursus in loco suo in Ierusalem] In loco vetus nomen retinente, non in nova colonia, 1 Maccabæorum iv.

7. *Et salvabit Dominus tabernacula Iudæ, sicut in principio*] Restituet Urbem & oppida, non per Hierosolymitas, sed per Maccabæos ex Modin.

Vt non magnificè gloriatur domus David] Cujus posterius nullam in hac gloria partem habuere. Vide infra 12.

Et gloria habitantium Ierusalem contra Iudam] Olim Urbis habitatores cæteros in omnibus oppidis & vicis Iudæos præ se spernebant.

8. *In die illa proteget Dominus habitatores Ierusalem*] Post reditum in Urbem.

Et erit qui offenderit ex eis] Qui imitatione aliorum lapsus fuerit contra Legem.

Quasi David] Tam gravi pœnitentiâ tangetur quàm David ob peccata in Vriam.

Et domus David quasi Dei] Domus posterum Davidis ita plena erit pietatis quasi Templum esset.

Sicut Angelus Domini in conspectu eorum] Quasi Angelum aliquem Dei semper apud se conspicabilem haberent.

9. *Quæram conterere omnes gentes quæ veniunt contra Ierusalem*] *Quæ venerant*: quæ erant in Gorgiæ Lyfiæque exercitu.

10. *Et effundam super domum David*] Multi enim ex Davide adhuc restabant, quorum partem nominatam habes in Matthæo & Luca.

Et super habitatores Ierusalem Spiritum gratiæ & precum] Animum illis dabo quo gratiam meam submissis precibus implorent: *cor mundum, cor contritum & humiliatum*, Psalm. li. ii. 19.

Et adspicient ad me quem confixerunt] Legit אלו [ad me], ut nos habemus. Alii libri habent אלו [ad eum]: sed perinde est. Nam prima persona, sequente maximè relativo, sæpiissime per tertiam in his libris exprimitur. *Quem confixerunt*, אשר רקרו, eis εν εξεκέντησαν, ut habuere Græci Interpretes quidam, & Iohannes Euangelista ad Christum μυσικώς [mystico sensu] hæc applicans xix. 37. at Lxx, commutatis literis perquam similibus, legerunt רקרו, ανθ' ων εξωρχήσαντο [quia debacchati sunt, aut absilierunt]. Noster sensus optimus est. Nam *configere Deum* dicuntur qui eum probris laceffunt: nam sic & נקב, quod propriè est perforare, ponitur pro βλασφημείν [blasphemare], Levit. xxiv. 11. Referunt hæc vulgò Rabbini ad Davidem filium Iosephi, quem occubiturum ajunt in prælio contra Gog. At Hadarsan in Genes. xxviii. de Messia filio David intelligit.

Et plangent eum planctu quasi super unigenitum] In Hebræo, *Plangent de eo*, nempe ob contumelias quas Deo intulere. *Planctus super unigenitum*, proverbiale, Ierem. vi. 26. Amos. viii. 10. ubi dicta vide.

In morte primogeniti] Aliud loquendi genus proverbiale. Solent enim, ubi plures sunt liberi, primogeniti ardentius diligi, Ierem. xxxi. 9.

11. *Sicut planctus Adadremmon in campo Mageddon*] In Hebræo est Hadarrimmon. Mageddon constat esse campum in quo occisus cum multis suorum Rex Iosias, 11 Regum xxiii. de quo gravissimum fuisse planctum discimus 11 Paralipom. xxxv. 24. Cujus historiæ & Herodotum meminisse annotavimus ad librum 111. pro Veritate Religionis Christianæ. In eo campo fuisse urbem dictam Hadarrimmon, postea dictam Maximianopolim, docet nos, ut multa illorum locorum, Hieronymus: ita ut eadem clades gemino indicetur nomine, sicut illa Darii ad Arbellā ab Arbellitide regione, & ad Gaugamela, ex oppido aut vico propinquo. Chaldaeus autem existimavit Hadarrimmon esse nomen Regis Syri qui Achabum cecidit, de quo historia est 1 Reg. xxi. 31. 11 Paralipomen. xviii. 30. non improbabiliter. Nam Rimmon erat idolum Syrorum, ut apparet 11 Regum v. 18. Solebant autem Reges Syri nomina ab idolis sumere, ut à Bel, Nabo, Merodach, Sach. Et nomen ררר adjunctum, aut seorsum positum, frequens Syris, quod cum altero nomine ררר in libris confundi solet: neque mirum, cum non literæ

tantum sint affines, sed & sensus: nam הור, unde Syrorum more repetita litera est הורר, *gloriam* significat: & הורר Syris est *laudare*. Existimavit itaque Chaldæus *planctum* Hadarrimmon dici eum qui editus fuit ob cladem acceptam ab Hadarrimmon; quomodo dicitur — *vulnere tardus Vlyssi*. Mihi Hieronymi, cui locus ille ad Mageddonem notior fuit quàm Chaldæo, sententia magis placet. Lxx legunt הורר ראון, ῥωων [Rhoonis], & מנרון putarunt esse nomen non proprium, sed commune, à הורר, quod interdum est *incidere*: vertunt enim, ἐν πεδίῳ ἔαρον [in campo incisi].

12. *Et planget terra*] Tota terra plena erit planctu. Pauci enim erant qui non blandimentis, aut metu, aut malis exemplis abrepti essent.

Familia & familia seorsum] Nempe ex præcepto Synedrii, indictis pœnis huic familiae gravioribus, illi levioribus, prout gravius aut levius peccassent. Quæ ἀναλογία [*proportio*] exemplo Iudæorum optimè servata à Synodo Nicæa.

Familiae domûs David seorsum] Non privati tantùm peccaverant, sed & illi qui ex domo erant Regia.

Et mulieres eorum seorsum] Nam in luctûs aut pœnitentiæ tempore secubabant viri à mulieribus, mulieres à viris, Ioël. II. 16. Quod, ut omnia proba quæ apud Iudæos erant, imitandum proponit Paulus I Corinth. VII. 5.

13. *Familiae domus Nathan seorsum, & mulieres eorum seorsum*] Nimirum etiam Zorobabelis, viri tam pii, posteritas peccavit, & sic indignam se fecit Regno; quod non recepit nisi in Domino Iesu, modo sublimiore.

Familia domus Levi seorsum, & mulieres eorum seorsum] Etiam Sacerdotes multi peccaverant. Docet id oppositio I Maccabæor. IV. 42. Vide & II Maccabæorum IV. 13. & nota, cum Mattathias causam sacrorum armis (ut illa tempora tum ferebant) tuendam suscepit, neminem ex collegis ei adfuisse.

Familia Semei seorsum, & mulieres eorum seorsum] Ex hac familia plurimos fuisse Doctores testatur hoc loco Hieronymus. Et fortè ex illis fuit Sameas posterioribus temporibus memoratus Iosepho, & Hieronymo ad VI II. Esaïæ, sed & Thalmudicis & Rabbinis sæpe.

14. *Familiae & familiae seorsum, & mulieres eorum seorsum*] Postquam illustriores familias nominavit, designat cæteras καὶ ὁμάδα [*per universitatem*], ut intelligatur ingens fuisse eorum qui peccaverant numerus. Alii sacrificaverant diis Græcis, alii ἐπεσπασήσαν [*præputium adduxerant*], alii fuillas in Templo obtulerant, alii libros Legis tradiderant iis qui eos incensuri erant.

CAPVT XIII.

1. **I**N die illa erit fons patens domui David] Continuans cœptum sermonem ostendit luctum illum, & susceptæ pœnitentiæ signa non futura sine fructu. *Fons patens* hic veniam peccatorum significat. Similis locutio Ps. LI. 8. Esaiæ XL I. 18. *Domum Davidis* specialiter nominat, quia & ipsa graviter deliquerat.

Et habitantibus Ierusalem] Quorum pauci intacti à crimine.

In ablutionem peccatoris & menstruata] In Hebræo: in peccatum & menstruum, id est, tam facile abluetur gravia illa peccata idololatriæ (cujus nulla in Lege ablutio promittitur) quàm facile abluitur contaminatio ex cadavere (nam & id dicitur נֹחַ [peccatum] Numer. xix. 17.), aut ex profluvio sexus muliebris. Atqui in Lege nihil tale proditum. Fateor, pro singulis. At quoties populus peccasset (pro populo autem habetur pars major populi, quæ in culpa erat hoc tempore) & pœnitentiam ageret, veniam Deus paratam promiserat propter Patres, Deuteronom. xxx. Hæc sunt τὰ χάρισματά τὰ ἀμεταμέλητα [dona quorum non pœnitet Deum], Romanorum xi. 29.

2. *Disperdam nomina idolorum de terra*] Nihil verius. Nam post id tempus nulla fuit inter Iudæos idololatria. Hoc ipsum disertè multis sequentibus verbis Propheta exsequitur.

20 *Et pseudoprophetas*] Quales multi antehac fuerant. Nullus *Prophetæ* nomen sibi arrogare ausus est ab hoc tempore ad Christum. Vide I Maccab. iv. 46. ix. 27. xiv. 41. Iosephus, Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξε μέχρι τῆς μεθ' ἡμῶν χρόνῳ γεγραπταί μὲν ἑκατὰ πέντε αἰώνων ὅτι ὅμοιαι αἱ εἰσὶν τοῖς πρὸ αὐτῶν, διὰ τὸ μὴ γενέσθαι τὴν τῶν προφητῶν ἀκριβῆ διαδοχὴν [*Ab Artaxerxe ad nostra tempora perscriptæ quidem sunt res singulæ; at non pari auctoritate quâ res anteaclæ, ideo quod non fuerit evidens Prophetarum successio*].

Et spiritum immundum auferam de terra] Sic vo-
cantur dæmonia, Matth. x. i. xii. 43. Marc. i.
23. 26. 27. III. 11. 30. v. 2. 8. 13. vi. 7. vii. 25.
ix. 25. Lucæ iv. 33. 36. vi. 18. viii. 29. ix. 42.
xi. 24. Actor. v. 16. viii. 7. Ab his sæpe accipie-
bant pseudoprophetæ, quæ Dei nomine efferebant.
Vide I Regum xxii. 20.

3. *Et erit cum prophetaverit quispiam ultra]*
Ostendit cessaturam eam quæ à Deo est Prophe-
tiam.

40 *Dicent ei pater ejus & mater ejus qui genuerunt*
eam] Ipſi hoc dicent parentes, ſi alii non dixerint:
 nec per adoptionem parentes, ſed per naturam,
 quorum tenerior eſt affectus. Confer mentionem
 paris ardoris pro Lege, omnem alium affectum ſupe-
 rantis, Deuteronomii xiii. 9.

Non vires, quia mendacium locutus es in nomine Domini] Falso te à Deo missum dicis: ideóque mors tibi debetur, Deuteronom. xviII. 20.

Et configent eum pater ejus & mater ejus, genitores ejus
cum prophetaverit] Si perstiterit prophetare, transfo-
50 dient eum pater ipse, vel mater ejus: nempe ut Phi-
nees Zambrin, Numeror. xxv. 8. 14. Hoc intelli-
ge de pseudopropheta, populum volente abducere
ad cultum falsorum deorum: nam in tales quemvis
Iudæum lex armabat Deuteron. xii. 8. 9. quæ lex
expressè addit in tali crimine nec *filio* parcendum.
Hæc & alia quædam stultè Rabbini referunt ad tem-
pus post Resurrectionem.

4. *Confundentur prophetae unusquisque ex visione*
60 *sua cum prophetaverit*] Ferre non poterunt præ pu-
dore mentionem fieri eorum vaticiniorum, quæ
ante generalem hanc indulgentiam temere evul-
garunt.

Nec operientur pallio sacco ut mentiantur] Pallio
birto,

hito, qui habitus ut verorum Prophetarum, 11 Regum 1. 8. ita & veros imitantium.

5. *Non sum Propheta*] Nomen quod affectari solebat longè à se abjiciet.

Homo agricola ego sum] Non fucum plebi faciendo, sed meo labore victum mihi quaero.

Quoniam Adam exemplum meum ab adolescentia mea] Nam homo aliquis docuit me à pueritia mea, nempe agriculturam, ut hic explicat Chaldaeus. Sicut קנה est discere, Proverbior. 14. 5. 7. XVII. 16. XVIII. 15. ita הנחם est docere.

6. *Quid sunt plagae istae in medio manuum tuarum?*] Id est, stigmata inusta manibus: per quae solebant diis gentium se mancipare, inscripto eorum signo, nomine aut numero, Apocal. XIII. 16. 17. *Sphragitidas & stigmata* vocat Prudentius.

Et dicit, His plagatus sum in domo eorum qui diligebant me] In Hebræo est *domus*, non *in domo*: id est, Hæc stigmata non ad deum aliquem pertinent, sed ad honorem domus alicujus potentis, quæ me ut clientem suum dilexit, & cujus patrocinio me dedi.

7. *Framea, suscitare super pastorem meum*] Pergit narrare futura. *Pastor* hic est Iudas Maccabæus, qui in prælio cum Bacchide interiit, Ioseph. XII. 19.

Et super virum coherentem mihi, dicit Dominus exercituum] *Super virum proximum meum*, id est, quem maximè amo. Quoties viri boni violentâ morte perierunt, toties apud pios crevit fides Resurrectionis. Fuitque hæc οἰκονομία [*dispensatio*] à Legali differens, præparatio ad Euangelium.

Percute pastorem, & dispergentur oves] Tu, Bacchide, Iudam percute, & fugiet ejus exercitus. Vide Ioseph. dicto loco.

Et convertam manum meam ad parvulos] Paucos faciam sospites.

8. *Et erunt in omni terra, dicit Dominus, partes duæ in ea dispergentur & deficient*] Magnas enim clades Bacchides non isto tantum prælio, sed & aliis antecedentibus intulerat Iudæis, ut Iosephi capite 18. videre est: per eas multi interiire, multi fugere.

9. *Et ducam tertiam partem per ignem, & uram eos sicut uritur argentum, & probabo eos sicut probatur aurum*] Id est, Per multa mala eorum explorabo constantiam: Psalmo LXVI. 10.

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,

Tempore sic duro est inspicienda fides.

Ipse vocabit nomen meum] Ille populus reliquus de cladibus.

CAPUT XIV.

1. **E***T dividuntur spolia tua in medio tui*] In ipsa Iudæa passim à Græcis spolia dividuntur capta de Iudæis.

2. *Et congregabo omnes gentes ad Ierusalem in prælium*] Centum millia peditum, xx millia equitum, elephantes xxxii, sub Antiocho Eupatore. Scriptor 1 Maccab. VI. 29. de hoc tempore, καὶ ἀπὸ βασιλέων ἑτέρων καὶ ἀπὸ νήσων θαλάσσιων ἦλθον πρὸς αὐτὸν δυνάμεις μυριάσι [*Etiam ab aliis Regibus & locis maritimis venere ad eum agmina mercede conducta*].

Et capietur civitas] Iudæi in Templum se recipere sunt coacti, Ioseph. XII. 12. Est retrogressio non magna, quò magis intelligatur imminutio in populo facta.

Et vastabuntur domus, & mulieres violabuntur] Vt & antè factum fuerat in Antiochi Epiphanis adventu.

Et egredietur media pars civitatis in captivitatem] Propter famem se dedit. Iosephus, πολλοὶ τοιγαρὶν τῶν πολιορκυμένων ἀπέδιδρασκον διὰ τὴν ἀναγκάων ἀπορίαν [*multi eorum qui obsessi transfugere ob penuriam rerum necessariarum*].

Et reliquum populi non auferetur ex urbe] Defendent Templum.

3. *Et egredietur Dominus, & præliabitur contra gentes illas*] Has. Sæpe enim feliciter erupere obsessi, ut tradunt dicti jam scriptores: idque non parum profecit ad pacem.

Sicut præliatus est in die certaminis] Id est, ad mare Rubrum, cum Pharaonem ejusque copias prostravit.

4. *Et stabunt pedes ejus*] Bacchidæ, qui gentibus illis præerit. Ità sæpe ex sensu subauditur persona.

In die illa super montem Olivarum] Qui commodus ponendis castris.

Et scindetur mons Olivarum ex media parte sui ad Orientem & ad Occidentem, prærupto grandi valde] In Hebræo, *grandi admodum convalle*: id est, Multa humus egeretur, ità ut hiet mons magnâ sui parte.

Et separabitur medium montis ad Aquilonem, & medium ejus ad Meridiem] Id est, ità humus egesta de monte feretur partim ad oppugnanda Aquilonaria, partim ad oppugnanda Australia Templi.

5. *Et fugietis ad vallem montium eorum, quoniam conjungetur vallis montium usque ad proximum*] Chaldaeus ܠܝܢ, quod hic proximum vertitur, sumsit pro nomine proprio: nec minùs Græci. Iidem Græci & Chaldaeus hoc loco, Græci etiam in verbis sequentibus, 𐤏𐤋𐤍 non sumunt in secunda plurali à 𐤏𐤍 [*fugit*], sed in tertia singulari à 𐤏𐤋𐤍 [*obstruere*], vertunt enim, καὶ ἐμφραγήσεται ἡ κοιλάς τῶν ὄρεων μου, καὶ συνύψεται ἡ φάραγξ τῶν ὄρεων ἕως Ἀσάνη [*& obstruetur vallis montium meorum, & adspicietur vallis montium adusque Asael*]. Nomen proprium *Azel* posuere & Symmachus & Theodotion. Putant quidam Latinum Interpretem scripsisse *montium meorum*, quia in Hebræo est 𐤏𐤋𐤍: sed potest esse regimen pro absoluto. Qualem permutationem & alibi notavimus, maximè in his Scriptoribus, qui non rarò Συρίαιζοσι [*Syros imitantur*]. Sensus mihi videtur hic esse: & (post discessum hostium) *obstruetur vallis montium* (quia egesta humus ex uno monte Oliveti velut dut duos fecerat), ità ut vallis illa montium adæquetur ad altitudinem, nempe montis. ܠܝܢ altitudo etiam Ezechieli XL. 8.

Et fugietis sicut fugistis] Obstruetur, inquam, sicut obstructa fuit, nempe vallis olim eodem loco facta.

A facie terræmotus] Id est, propter terræmotum, qui in eodem monte hiatum fecerat.

In diebus Ozia Regis Juda] Cujus terræmotus meminit Amos 1. 1. ubi dicta vide. adde Esaiam 1. 6. Hæc παρρησιακῶς [*sensu interjecto*] dicta sunt, quia

vallis ab hoste factæ inciderat mentio, nè quis eam in perpetuum mansuram putaret.

Et veniet Dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo] Nempe ad opem ferendam Templo, & obsessis in Templo. Sancti sunt Angeli, Danielis vii. 13.

6. *Et erit in die illa*] In tempore illo obsidionis: nam Hebræi tempus *diem* vocant.

Non erit lux, sed frigus & gelu] Non erit gaudium, sed tremor & horror.

7. *Et erit dies una quæ nota est Domino, neque dies, neque nox*] Tempus illud quod à Domino notum, id est, præfinitum est (sic *προέγνω* [præscivit] sæpe etiam in Novo Testamento sumitur), neque lætitiæ diei habebit, neque noctis quietem.

Et in tempore vesperi erit lux] Cum minimè sperabitur, adveniet liberatio, pace facta.

8. *Et erit in die illa*] Post illa calamitosa tempora.

Exibunt aquæ vivæ de Ierusalem] Aquæductus fient egregii, ut in alta pace. Idem est quod dicitur Ezechiel. xlvii. & Ioël. iii. 18. ubi dicta vide.

Ad mare Orientale] Asphaltiten.

Ad mare novissimum] Sic dicitur mare Syriacum, Deuteron. xi. 24. & xxxiv. 2. quia Occidens Hebræis pars posterior appellatur.

In æstate & in hieme erunt] Erunt perennes aquæ; non ut torrentium, quæ æstate deficiunt.

9. *Et erit Dominus Rex super omnem terram*] Iudæi ab externis imperiis liberi Deum suo arbitratu colent. Id eò evēnit, quia Reges vicini inter se infensi studiis ac beneficiis in Iudæos certabant. Quæ historia est apud Iosephum xiii. 4. & 5.

In die illa erit Dominus unus, & nomen ejus unum] Vnus Deus coletur, & jurando advocabitur.

10. *Et revertetur omnis terra usque ad desertum*] In Hebræo: *Circumdabitur terra*, id est, circumquaque habitabitur, *usque ad desertum*, id est, etiam in locis non habitatis antehac; nempe affluentibus ad res prosperas ex omni orbe Iudæis.

De colle Remmon] In Hebræo, à *Gaba ad Remmon*. Sic & Græci & Chaldæus. Gaba est in fine Iudææ ad Septentrionem, oppidum Benjaminis, i Samue- lis xiii. 2.

Ad Austrum Ierusalem] Id est, Quæ *Rimmon* est ad Austrum Iudæis, ut apparet Ios. xv. 32. xix. 7.

Et exaltabitur] Supple, *Ierusalem*, turribus & mœniis.

Et habitabit in loco suo] Habitabitur ubi olim.

A porta Benjamin] Quâ itur in agrum Benjaminis, Ierem. xxxvii. 13. Hæc erat Vrbi ad Septentrionem. Eadem porta *Ephraim* ii Paralipomen. xxv. 23.

Vsque ad locum portæ prioris] In Hebræo: *primæ*, id est, *veteris*, Nehemiæ iii. 6. ea erat ad Occasum.

Et usque ad portam Angulorum] ii Paralip. xxv. 23. Porta angulorum dicitur ob turres ibi factas. Vide Soph. i. 16. & iii. 6. & ibi dicta. Ea porta erat ad Ortum.

Et à turre Hananeel] Quæ erat ad Meridiem, Nehemiæ iii. 1. Chaldæus turrem Pekos vocat, mutato per ætatem nomine. Confer locum similem Ieremiæ xxxi. 38.

Vsque ad torcularia Regis] Vbi vineta Regum fuerant. Vide Cant. viii. 11. Ibi quoque habitabitur. Is locus erat in urbe intima apud Sionem.

11. *Et habitabunt in ea*] Tutò, post pacem cum Bacchide & Regum sequentium fœdera.

Et anathema non erit amplius] חרם, id est, ut Chaldæus vertit, *occisio non erit amplius*. Sic verbum חרם sumitur Iosue xi. 11.

Sed sedebit Ierusalem securo] Sedebit Ierusalem cum fiducia.

12. *Et hæc erit plaga quâ percutiet Dominus omnes gentes quæ pugnaverunt adversus Ierusalem: Tabescet caro uniuscujusque stantis super pedes suos, & oculi ejus contabescunt in foraminibus suis, & lingua eorum contabescet in ore suo*] Id est, fame peribunt Macedones qui erunt in arce Hierosolymitana, i Maccab. xiii. 49. Ovidius Metamorphoseos viii Famem paribus notis depingit,

—— cava lumina, pallor in ore,
Labra incana situ, scabri rubigine dentes,
Dura cutis, per quam spectari viscera possent.
Ossa sub incurvis exstabant arida lumbis.
Ventrīs erat pro ventre locus: pendere putares
Pectus, & à spinæ tantummodo crate teneri.

13. *In die illa erit tumultus Domini magnus in eis*] Deus vehementer illos populi sui hostes perturbabit; & meritò: quod explicant sequentia.

Et apprehendet vir manum proximi sui, & contretur manus ejus super manum proximi] Sensus est, Incerta erunt eo tempore fœdera. nam qui manum alteri adjungit, is per eam manum, (id est, societatem) excindetur. *Manum complodere* est signum societatis, Proverb. vi. 1. Est autem עלתה hoc loco *evellatur*; quomodo vertit Chaldæus: & quod sequitur על est *per*. Nihil potuit de isto tempore congruentius dici, quo omnia plena perfidiæ. Vide Iosephum xii. 16.

14. *Sed & Iudas pugnabit adversus Ierusalem*] Quod suprâ dictum fuerat de temporibus Antiochi xii. 2. idem hîc tempora proximâ Antiocho describens repetit. Verteret autem rectè *bellabit*, ut intelligas quanta futura sit perfidia. Multi ex Iudæ tribu, ut olim Antiocho, ita tunc Bacchidæ aderunt.

Et congregabuntur divitiæ omnium gentium in circuitu, aurum & argentum, & vestes multæ satis] Multæ erunt divitiæ in castris Nicanoris, Ioseph. xii. 17. ii Maccabæorum viii. 30.

15. *Et sic erit ruina equi, & muli, & cameli, & asini, & omnium jumentorum quæ fuerint in castris illis, sicut ruina hæc*] מנפה, quod hîc *ruinam* vertit, *plagam* significat. Dicit cladem non minorem fore animantium aliorum quàm hominum, nempe ob causas jam explicatas.

16. *Ascendent ab anno in annum ut adorent Regem Dominum exercituum, & celebrent festivitatem Tabernaculorum*] Id est, multi ex gentibus, conspectis tantis Dei beneficiis in populum Iudaicum, fient Profelyti: & cum longius positi, annuos dies festos celebrare non possint, ut Iudæi, certè semel anno, Autumni tempore, quod ad itinera commodissimum, venient ad celebrandam memoriam ducti per loca deserta populi, nutritique miris me-

modis per annos XL. quod tempus pignus quoddam & figura fuit omnium beneficiorum, quæ postea secuta sunt.

17. *Et erit qui non adscenderit de familiis terræ*] Id est, de Iudæis qui in illis locis erant unde Hierosolyma semel anno veniri sine nimio incommodo posset; putà qui erant in Syria, Cilicia, Cipro, Creta, Arabia.

Non erit super eos imber] Quod per comparisonem dicitur Osee vi. 3. id hic per μεταφοράν [Translationem], quæ curtata Comparatio est, demonstratur. Nam per *imbrem* intelligitur Divinus favor: quia & imber vocari solet εὐλογία [benedictio].

18. *Quod & si familia Ægypti non adscenderit*] Repete ex superiore, *familia terræ*, nempe Iudææ, quæ in Ægypto. Intelligit eos qui cum Onia in Ægyptum iverant, & ibi sibi templum fecerant: de quibus Iosephus Antiquæ Historiæ xii. 6. & Belli Iudaici vi. 37.

Nec super eos erit] Nempe Dei favor, ἀπὸ κοινῆς [ex eo quod in commune dictum erat] verè, ut ex dictis Iosephi locis cognosci datur. Et præviderant id Ægypti Rex Ptolemæus & Regina Cleopatra, qui siquid in hujus templi exædificatione esset contra Dei legem, Deo ingratum, id non in se, sed in Oniam ejusque socios vertere voluerant. Id ex Epistola apparet quam adfert Iosephus. Demetrius in Edicto constituit, ἵνα μηδὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἄλλο ἔχῃ ἱερὸν προσκυνεῖν ἢ μόνον τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις [Nè quis Iudæus precandi causâ aliud Templum accederet quàm Hierosolymis].

Sed erit ruina] Plaga, ut suprâ 15. est enim idem nomen in Hebræo.

Quia percutiet Dominus omnes gentes] Intellige Iudæos in gentibus dispersos. Sic & Tribus vocari nomine *gentium* aut *populorum* ostendimus jam aliquoties.

19. *Hoc erit peccatum Ægypti*] Iudæorum in Ægypto.

Et hoc peccatum omnium gentium] Iudæorum dispersorum.

Quæ non adscenderint ad celebrandam festivitatem Tabernaculorum] Saltem hanc, si alias celebrare non possint. Et intellige cum cautione quam suprâ addimus 16.

20. *In die illa erit quod super frænum equi est sanctum Domino*] Vox Hebræa מִצִּימָה significat tintinnabula, quæ equis appenduntur. Et *super* est cum: id est, quod cohæret equi tintinnabulis Deo sacrabitur, cinctus nempe equorum, qui solebat esse ex materia pretiosa, & ornatus gemmis. Vide Claudiani Epigrammata de cinctu tali. Hæc qui domum redibunt donaturos Templo dicit.

Et erunt lebetes in domo Domini quasi phialæ coram altari] Ingens erat phialarum numerus, tum ad offerendam similam & oleum, de quo usu diximus suprâ ix. 15. tum ad fundendum sanguinem victimarum circa altare, & ad vinum suffususque: *lebetes* multò pauciores. Nunc tantam dicit fore copiam victimarum, ut quot olim *phialæ* fuere tot futuri sint *lebetes*. Verum est: nam & Reges & Principes Orientis ferè omnes liberalitate in Templum certarunt: Antiochus Magnus solus xx mille nummos argenteos misit in usum victimarum Templi, olei, & thuris, teste Iosepho xi. 3. Demetrius parium nummum ad victimas dedit cl. millia annua, Iosephus xii. 5.

21. *Et erit omnis lebes in Ierusalem & in Iuda sanctificatus Domino exercituum, & venient omnes immolantes, & fument ex eis, & coquent in eis*] Hic bis deest *quasi*. Sensus enim est, *quasi sanctificatus*, & *quasi immolantes*: nimirum quia tanta futura erat advenarum liberalitas, ut præter victimas alia edulia apud se coacta missuri essent ad Sacerdotes & Levitas.

Et non erit mercator ultra in domo Domini] Nempe qui vendant Sacerdotibus lebetes, phialas, vinum, oleum, thus, & similia. Omnia enim ista, inquit, ab advenis dono dabuntur plusquam satis.

A D M A L A C H I A M.

Nomen hoc in Hebræo sonat *Angelum*, addito Iod paragogico: & Lxx, qui ut commune id nomen sumere, in principio libri vertunt, ἐν χειρὶ ἀγγέλων αὐτῶν [in manu Angeli ipsius]. Atque isto nomine Angeli citare solent hunc Prophetam Clemens Alexandrinus, Græcique alii, interdum & Tertullianus. At Græci Interpretes, præter Lxx, nominarunt *Malachiam*: atque ita Iustinus & Latini ferme omnes. Hebræi quidam hunc scriptorem Esdras esse existimant, ac *Angelum* dici, quia infra Sacerdos Domini (qualis Esdras fuit) vocetur *Angelus*. Sed Esdras & Sacerdos & Scriba appellatur, nusquam autem *Propheta*. Verius ergò *Malachiam* nomen proprium esse Prophetæ, qui Συγγρον [coævus] Aggæi & Zachariæ, sed post eos à Deo afflari cœperit.

Quod non ordo tantum indicat, quem post omnes Prophetas postremum ab antiquo obtinet, sed & argumentum. multa enim corrigit quæ structo jam Templo peccabantur.

C A P V T I.

1. **A**d Israël] Ad eos de omnibus tribubus qui in patriam redierant. Sic Zachar. xii. 11.

2. *Dilexi vos, dicit Dominus*] Nempe non tantum ut homines, sed & præ cæteris hominibus, præque aliis tum Abrahami, tum Isaaci posteris. Quare æquum erat (quod hic subintelligitur) eximium amorem mihi rependi.

Et dixistis, in quo dilexisti nos] Quod si dixeritis: ita Chaldæus. *In quo dilexisti nos*, id est,

Quo argumento apparet amor ille tantus in nos?

Nōne frater erat Esau Jacob?] Hic Esau & Jacob, ut alibi Edom & Israël, posteritatem totam significant ortam ab Esau, qui & Edomus, & à Jacobo, qui & Israël. Sic David, id est, posteritas Davidis. *Nōne frater Esau Jacobo?* supple, est: id est, Nōne Idumæi & vos ortum trahitis ex Abrahamo, & Isaac? Eodem sensu Idumæus dicitur frater Israël, Deuteronomii XXI II. 7.

3. *Et dilexi Jacob, Esau autem odio habui*] Id est, vobis benefacere volui, illis non item. Vtitur hoc etiam loco Paulus cap. ix. ad Romanos, ut ostendat Deum cum aliis peccata condonat, aliis non condonat, & cum beneficia quædam eximia his confert, illis non confert, nulli in eo facere injuriam; neque ad rationes vocandum, quanquam suæ ipsi non desint causæ, nobis sæpe absconditæ. Peccaverant gravia Iudæi non minus quam Idumæi: poterat jure utrosque Deus aut internecioni addicere, aut in summis relinquere malis. Poterat itidem pro summo suo arbitrio Idumæos in felicem statum reponere, sicut Iudæos reposuit. Libuit illi aliter agere, propter Jacobum, & promissa ei facta. Est quod gratias agat Jacob: non est quod queratur Esau. Hæc ut typos futurorum ad Synagogam & Ecclesiam refert Paulus. Synagoga prior nata est, Ecclesia longo post tempore. Peccaverant gravia Hebræi; peccaverant graviora idololatræ in toto mundo, ex quibus maxima pars Ecclesiæ collecta. Iustitiam illam spiritualem, quæ æterna habet promissa, per fidem contulit Deus Ecclesiæ, & simul dona sanationum, Prophetiæ, linguarum, & ejiciendi dæmonas: eisque signis ostendit peccata ipsis, quamvis gravia, remissa. Synagogæ per Legem talem justitiam non contulit, dona etiam abstulit, eoque ostendit peccata ipsorum retenta. Si quis adversus hæc tam clara, tam manifesta velit obloqui, opponetur ei jus Dei liberum, & in peccatis condonandis, quantumvis gravibus, & in beneficiis conferendis; de cujus juris usu causas Deus reddere nemini tenetur: — Οὐχ ὑπεύθυνος κρατεῖ.

[— Regnat ille nulli obnoxius.]

& tamen habet causas, non quidem cur necessariò ita agat, sed causas quæ ipsius sapientiam bonitatemque deceant, & hominibus magis magisque sanandis sint aptissimæ. Verum Paulus etiam aliud adfert, quod ad hunc Malachiæ locum non pertinet: nempe nondum natorum infantium discrimen factum, ut major, id est, ex majore ortus populus, aliquando esset infra minorem. Hic quoque rerum majorum figuram Paulus observat. Synagoga major natu multum infra Ecclesiam. Ecclesia dona illa possidet quæ Synagoga nunquam tanta habuit, & quæ habuit, amisit. Vnde hoc? Ex decreto Dei antequam nascerentur: illa ex Ægypto evocata, hæc è Mundo. Iudæi veteres isto Geneseos loco ad aliud utebantur; nempe ut ostenderent quibusdam virtutum quædam semina, ἀρετὰς φυσικὰς [virtutes natives], ut Aristoteles loquitur, parari nondum natis; ut de se agnoscit Ieremias. Ἐνίκος ὁ Θεὸς καὶ πρὸ τῆς γένεσως καλῶς διαπλάττει [Quosdam Deus etiam antequam nascuntur bene format], ait Philo de Allegoriis: & mox adfert Isaaci primum nativitatem,

deinde de Jacobo dicta. Et in libris de Caino ait, in duobus istis infantibus significari δύο φύσεις ἀγαθὴ καὶ κακὴ [duas naturas boni & mali], quorum hoc tempore, illud dignitate præcedit. Idemque repetit libro De experrecto Noë, addens, agnatam nobis ignorantiam, boni verò appetitum seriùs inseri. Boni est ingenii, ait, mala contagia antevertere καὶ πτερυγεῖν [& supplantando evertere], quod fecit Jacob; neque animo deficere ob ebullientes appetitus, ut fecit Esau, sed pulmentum istam coquere cum Jacobo; quæ sunt in dicto libro de Caino: recedere etiam ab improbis, nè per insidias noceant, quod habet idem Philo libro, Pejores Insidari Melioribus: imperium deberi optimis: aliis pro bono esse si non teneant quæ malè usuri sint libertate, quod est in libro ejusdem Philonis de pietate. Qui & in libro de Præmiis & Pœnis feritatis imaginem esse ait in Esau, humanitatis in Jacobo. Hæc, quanquam ad Malachiæ intellectum non necessaria, argumento tamen connexa aliquatenus, adferenda huc censui, ut hoc specimine intelligatur quales fuerint veterum Hebræorum in tractandis historiis ὑπόνοια [sensus absconditi]. Quem morem sequuntur Apostoli, & maxime Paulus, sed ita ut omnia non ad imperfectam illam bonitatem quæ secundum naturam, aut etiam secundum Legem est, sed ad illam Divinam quæ in Evangelio & præcipitur & monstratur & datur, referant.

Et posui montes ejus in solitudinem] Vastata enim Idumæa quinquennio post Iudæam. Vide Ieremiæ XLIX. 7. Lam. IV. 22. Ezech. XXV. 13. XXXV. 2.

Et hereditatem ejus in dracones deserti] Draconibus deserti, nempe exposui. Simile loquendi genus Esaiæ XXXIV. 13. Ieremiæ IX. II. LI. 37. sed quia hic in Hebræo est מונת, quod alibi de draconibus non reperitur, Lxx verterunt οἰκία ἐρήμου [domus deserti], Chaldæus vastitatem deserti. In lingua Chaldæa מונת est fumus, interdum & fœtor. Is sensus huic loco non malè convenit.

4. *Quod si dixerit Idumæa, Destructi sumus, sed revertentes ædificabimus quæ destructa sunt*] Quod & fecere, ut ex historiis liquet.

Hæc dicit Dominus exercituum, Isti ædificabunt, & ego destruam] Ego quæ ædificaverint destruam, per Iudam Maccabæum primum, deinde per Hyrcanum, ut alibi diximus.

Et vocabuntur termini impietatis] Vocabitur impiorum patria, eoque meritò desolata.

5. *Et vos dicetis, Magnificetur Dominus super terminum Israël*] Super terminum Israël, nempe prolatum in Idumæam usque. Ità Chaldæus optimè.

6. *Filius honorat patrem, & servus Dominum suum, si ergò Pater ego sum, ubi est honor meus? & si Dominus ego sum, ubi est timor meus?*] Bene cohæret cum superioribus. Non Dominus tantum vester sum, communi jure creationis, sed & Pater, ob illa beneficia minimè cum cæteris communia. Vt Domino metum debetis; ut Patri honorem & amorem.

Ad vos, ô Sacerdotes, qui despiciitis nomen meum] Qui primi ad me honorandum esse debueratis, in id electi, in id constituti, primi estis ad me despiciendum: ἰχθὺς ἀπὸ κεφαλῆς ὀρεῖ ἀρχεται [Piscis à capite incipit malè olere].

Et dixistis, In quo despeximus nomen tuum?] Si dicatis, ut supra 2.

7. *Offertis super altare meum panem pollutum]* **חלל** hic sunt non panes **προθέσεις** [propositionis], qui in usus Sacerdotis cedebant, sed **μαναά** [libum ex simila], oblatio scilicet illa quæ cum jugi sacrificio bis de die fiebat, Exodi xxix. 38. 40. & Numerorum xxviii. 24. quo in loco hoc ipsum vocatur **חלל** *cibus Dei*. Pollutum intellige, quod non erat tale quale Lege præcipiebatur, puta ex tritico non purgato, aut sine oleo.

Et dicitis, In quo polluimus te?] Et si dicatis, In quo polluimus te? id est, despiciatui habemus. Subintellige, responsum præsto est.

In eo quod dicitis, Mensa Domini despecta est] Præteritis avaritiæ vestræ, quod *mensa Domini* (id est, altare: sicut quod offertur in eo est *cibus Domini*, ut jam diximus) à plebe despiciatur, id est, quod non multum ad eam afferatur similæ & olei; ideoque detrahitis aliquid eorum quæ Lege iussa sunt. Fiebat hoc improbè admodum, cum reditus quos habebant ex victimis & Regum liberalitatibus (de quibus vide Esdræ vi. 9. 10.) ad illas impensas quotidianas facile sufficerent.

8. *Si offeratis cæcum ad immolandum]* In Hebræo: Præterea si offeratis cæcum, pecus scilicet. Est enim hæc altera accusatio. Lege vetatur offerri victima vitium habens: inter vitia cæcitas exprimitur Levitici xxi. 22.

Et si offeratis claudum] Vetitum & hoc Deuteronomii xv. 21.

Et languidum] **חלל**, id est, morbidum, quod hic **ἀρρώστον** [infirmum], alibi **νοσέρον** [morbidum] vertitur. Ejus species enumerantur Levit. xxi. 22. & sequentibus.

Offer illud Duci tuo] Mitte tale quid pro munere Ethnarchæ. Mox vide quomodo id sit interpretaturus.

Si placuerit ei] Est **ἐκείνῳ** [defectus vocum], pro vide an sit ipsi placitum.

Aut si susceperit faciem tuam] An ei gratus sit futurus tuus adventus tali cum munere.

9. *Et nunc deprecamini vultum Dei]* Coram Deo orate.

Vt misereatur vestri] Vt condonet contra Legem admissa.

De manu enim vestra factum est hoc] Fecistis enim quæ dixi: vosmetipsi negare non potestis.

Si quomodo suscipiat facies vestras] Non desperare jubet; sed ostendit veniam esse difficilem tam aperti ac diuturni contemptus legum Divinarum. Similis locutio Actor. viii. 22. & alibi.

10. *Quis est in vobis qui claudat ostia, & incendat altare meum gratuito?]* Quis vestrum qui claudat ostia gratis? imò nè altare quidem meum accenditis gratis. Sensus est, Omnia illa quæ avaritiæ vestræ prætenditis inania sunt. Ità bene Lex prospexit non Sacerdotibus sed & Popis & Ianitoribus, ut abunde mercedem habeant operæ. Græca hic obscuriora sunt, quæ ut in nostris codicibus habemus citat Chrysostomus sermone CHRISTVM ESSE DEVM.

Non est mihi voluntas in vobis] Non amo homines quæstui tantum suo intentos, quales vos estis, & unde maxima vobis mala nascentur.

Et munus non suscipiam de manu vestra] Gratum non habeo, ut hic Chaldæus.

11. *Ab ortu enim Solis usque ad Occasum magnum est nomen meum in Gentibus]* In Hebræo non legitur est: supplebitur **ἐκείνῳ** [defectus vocis] rectius per erit. Objici poterat: Si nostræ oblationes gratæ tibi non sunt, nullas habebis. Respondet Deus, Aliud se cogitare, ut scilicet ab omnibus gentibus colatur, non operosè, sed mundo animo. Hoc est consilium quod per Christum ejusque Legatos plenè exsecutus est Deus. Omnis autem dispersio Iudæorum inter Gentes, illustris in patriam reditus, linguæ Chaldaicæ, Persicæ, Græcæ, Romanæ apud Iudæos cognitio, discordes Magistrorum sectæ, rituum curæ in anilem superstitionem, fædos quæstus & veræ emendationis neglectum versæ, viam huic rei straverunt.

Et in omni loco sacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda] Hic etiam quasi intelligendum, ut Zachar. xiv. 21. Supplevit hunc defectum hoc loco etiam Chaldæus. Cætera quoque sic veritas optimè: in omni loco offeretur nomini meo quasi suffitus & **μαναά** pura. Quasi suffitus sunt piæ preces, Apocalyp. v. 8. **μαναά** [libum ex simila] verò sunt oblationes fidelium, ex quibus & Eucharistia fiebat, & alebantur pauperes.

Quia magnum est nomen meum in Gentibus] Iterum erit. In gentibus omnibus non in Iudæa, aut inter Iudæos tantum.

12. *Et vos polluistis illud]* At vos polluitis illud quotidie.

In eo quod dicitis, Mensa Domini contaminata est]

Idem significat quod supra 7. *despecta est*. Sic & supra 7. *In quo polluimus te?* idem est quod paulò antè 6. *In quo despeximus nomen tuum?*

Et quod superponitur contentibile est, cum igne qui illud devorat] Et reditus ejus vilis, nempe esca ejus. Reditus quem habemus ex altari nullius est pretii, quia quantum datur id totum cedit igni: nihil nobis restat. Ità homines sunt **πρὸς τὰ θεὰ μικρολογούμενοι** [ad res divinas præparci], ut dicebat Alexander.

13. *Et dixistis]* Quod si dicatis. Ità Chaldæus.

Ecce de labore] Ecce victimæ, quas mactamus Deo, non sunt à plebe donatæ nobis, sed comparatæ ex pretio laboris nostri, id est, ex Decimis.

Et exsufflatis illud] **והפחיתם**. At Lxx legerunt **והפחיתם, καὶ ἐξεφύσησα αὐτὰ** [et exsufflavi ista] ita enim est in editione Sixtina omnium emendatissima, optimo sensu: *at ego ista* (sacrificia) *exsufflo*, id est, non curo. Est idem verbum tum in Hebræo tum in Græco eodem sensu Aggæi i. 9.

Et intulistis de rapinis] Raptum infertis in Templum, id est, **ῥαπιδωτον** [raptum à feris], quod nec edere licebat, multò minus offerre, Exodi xxi. 31.

14. *Maledictus dolosus]* Sicut Sacerdotes reprehenderat qui in jugi sacro non proba offerebant, ita nunc & voti reos reprehendit qui victimis morbidis aut vitiosis defungebantur. Lex contra jubebat ut & victima esset mascula, & sine vitio morboque, Levitici xxi. 19. 20.

Et votum faciens] Et voto facto.

Immolatus

Immolat debile] *Corruptum*, id est, morbidum, aut vitiosum, aut femininum.

Et nomen meum horribile in gentibus] *Etiā inter gentes.*

C A P V T II.

2. **E***T si nolueritis ponere super cor*] Animum advertere monitis.

Vt detis gloriam nomini meo] *Vt debito honore me afficiatis.*

Mittam in vos egestatem] Bene explicavit μετανομιαν [*Transnominationem*] in Hebræo enim est *exsecrationem*.

Et maledicam benedictionibus vestris] Sacerdotum erat bene precari populo. At Deus dicit se effecturum ut hæ faulstæ preces dirarum eventum habeant. Itā Chaldæus.

3. *Ecce ego projiciam vobis brachium*] Legit ut Græci *πρὸς* cum Holem ante Ajin. Nostri libri habent cum Patach ante Ajin, *וְרַע*, id est, *semen*. Sed sensus Græcus est optimus. Sacerdotibus ex Lege cedebat *armus* victimæ & *ventriculus*, Levit. vii. 32. Deuteron. xviii. 3. *Projiciam*, nempe *in facies vestras*, ut sequitur. Hoc solent facere qui importuno flagitatori aliquid indignabundi concedunt, quasi dicentes, *En habe quod vis*.

Et dispergam super vultum vestrum stercus] Potuit dicere *ventriculum*, sed maluit ignominiosius dicere *stercus*, quod adhærescere ventriculo solet.

Solemnitatum vestrarum] *Victimarum vestrarum*: nam *קֹרְבָּנִים* vocantur non tantum *festi dies*, sed & *victimæ* ipsæ, Psalm. cxviii. 27. Esai. xxix. 1.

Et assumet vos secum] Id est, ut tamquam foetidi ejiciamini è Templo per Antiochi milites.

4. *Et scietis quia misit ad vos mandatum istud*] *Scitote misisse me hoc mandatum ad vos*, per Prophetam meum.

Vt esset pactum meum cum Levi] *Quia pactum meum est cum Levi*. Ex pacto vos convenio, non illo tantum communi quod cum Populo feci, sed proprio ac peculiari, quod cum Sacerdotibus ac Levitis, Numer. viii. 14. xviii. 19.

5. *Pactum meum fuit cum eo vitæ & pacis*] Cum Phinea & ei successuris in Sacerdotium, Numerorum xxv. 13. nam sermo hic peculiariter ad Sacerdotes dirigitur. Omnia ipsis felicia promissi, si imperata facerent.

Et dedi ei timorem] Id est, Legem sacerdotalem: ex cujus præscripto me timeret, id est, coleret.

Et timuit me] Præstitit officium Phinees, & multi post eum.

Et à facie nominis mei pavebat] Magna cum religione accedebant ad sacra.

6. *Lex veritatis fuit in ore ejus*] Docebant populum Legi congruentia.

Et iniquitas non est inventa in labiis ejus] Nihil ad suum quæstum comminiscabantur.

In pace & æquitate ambulavit mecum] In Hebræo, *In pace & rectitudine*: id est, amicitiam meam retinuit, recta agendo.

Et multos avertit ab iniquitate] Piis monitis.

7. *Labia enim Sacerdotis custodient scientiam ejus*]

Custodiebant. Sacerdotis, id est, summi Sacerdotis, qui Phineæ successerat.

Et legem requirent ex ore ejus] Requirebant Hebræi ab ipso sensum Legis. Levitici x. 10. Ezechielis xlii. 23.

Quia Angelus Domini exercituum est] *Erat*. Angeli preces hominum ad Deum, Dei mandata ad homines deferunt. Idem faciebat in Lege summus Sacerdos, qui semel anno expiationem faciebat populi, Levit. xvi. 1. & qui in controversiis de Legis sensu ortis consulebatur, Deuteron. xvi. 9. Ejus locum implet in Christiana Ecclesia Episcopus, *Angelus* ob id ipsum dictus in Apocalypsi. Diodorus Siculus de Iudæis apud Photium, Ἀρχιερέα τῶν προσαγορευόντων, καὶ νομίζουσιν αὐτοῖς ἄγγελον γενέσθαι τῶν τῷ Θεῷ προσαγορευμάτων [*summum Sacerdotem eum vocant, & existimant eum esse Angelum sive nuntium jussurum Dei*].

8. *Vos autem recessistis de via*] Ab institutis majorum deflectitis.

Et scandalizastis plurimos in Lege] Causa fuistis, cur multi impingerent, recipiendo homines alienigenas in interiora Templi, profanando Sabbatum, Nehem. xiii. 4. 5. 6. 7. 15. & sequentibus.

Irritum fecistis pactum Levi] Non implendo promissa, me quoque liberaastis ab iis quæ Levitis, ac nominatim Phineæ eiusque successoribus, promiseram. Vide Zachar. xi. 10.

9. *Propter quod & ego dedi vos contentibiles, & humiles omnibus populis*] *Faciam vos viles & obnoxios omnibus populis*. Externis illis, qui cum Antiocho, eritis prædæ ac despiciatui.

Et accepistis faciem in Lege] In Iudiciis, quæ secundum Legem exercere debebatis, locum dedistis gratiæ, & ad potentium vota aptastis sententias. Favistis feneratoribus.

10. *Numquid non pater unus omnium nostrum?*] *Nonne omnes à Iacobo orti sumus, ac proinde in libertate pares sumus?*

Numquid non Deus unus creavit nos?] Formavit nos in populum, educendo patres nostros ex Ægypto? Sic vox *בָּרָא* [*creavit*] sumitur Esaiæ xlii. 1. xlv. 8. 9. Psalm. cii. 19.

Quare ergo despicit unusquisque nostrum fratrem suum] Opprimitis pauperes fenore? Tangitur historia quæ est apud Nehemiam v. 3. 4. & sequentibus.

Violans pactum patrum nostrorum] Legem quæ usuras à popularibus vetat accipi, Exodi xxi. 25. Levit. xxv. 36. 37. Deuteron. xxi. 1. 19. 20.

11. *Transgressus est Iuda*] Tribus Iudæ domum reversa.

Et abominatio facta est in Israël] In Beniamine & iis qui ex aliis tribubus ad Iudam accesserant.

Et in Ierusalem] Etiam in urbe primaria, in conspectu Templi.

Quia condemnavit Iudas sanctificationem Domini] Cujus pars non exigua in hoc posita erat, nè Iudæi cum idolorum cultoribus matrimonia copularent. Nam quod Lex constituerat adversus feminas ex septem populis à Deo devotis, Deuteron. vii. 3. id iusta interpretatio ad alias feminas idolis adhærentes protulerat.

Et habuit filiam dei alieni] Id est, cultricem. Nam sicut dii à suis patres dicuntur, Ierem. 11. 27. ita qui eos colunt, filii. *Habuit*, *רָבָה*, id est, in matrimonio habuit. Tangitur historia quæ est Esdræ 1x. & x. Nehemiæ xlii. 23.

12. *Disperdet Dominus virum qui fecerit hoc*] Nempe de tabernaculis Iacob, id est, extorrem faciet, Esdræ x. 8.

Magistrum] Id est, Sacerdotes, qui tam malo exemplo præibant aliis. Nehem. xlii. 28. In Hebræo, *vigilantem*: nam magistrorum est vigilare pro discipulis.

Et discipulum] Plebem. In Hebræo, *Respondentem*: nam ad interrogata magistrorum respondebant discipuli, Lucæ 11. 47.

Et offerentem munus Domino exercituum] Id est, Quamvis munera magna offerat, nihil hoc ei proderit.

13. *Et hoc rursum fecistis, operiebatis lacrymis altare Domini, fletu & mugitu*] Amplius etiam facitis: nam altare Domini oppletis lacrymis, fletuque & clamore, nempe feminarum Iudæarum, quas in gratiam illarum extranearum tractatis quasi mancipia, duris operibus eas prementes, fraudantes iusto victu, vestitu, concubitu: Quæ tam malè tractatæ cum ploratu ac planctu advolvuntur altari. Vide de hoc more 1 Samuelis 1. 10.

Vt non respiciam ultra ad sacrificium, nec accipiam placabile quid de manu vestra] In Hebræo: *Vt jam ultra non respiciam מַעֲבָדָה* (liba ista è simila, Levit. 11.), neque acceptam habeam voluntatem (id est, voluntarium sacrificium, de quo Levit. vii. 16.) de manibus vestris: quasi dicat Deus, Istæ lacrymæ, isti gemitus ita me turbant ut læto animo vestra dona victimasque accipere nequeam.

14. *Et dixistis, Quam ob causam?*] Si dixeritis, Quam ob causam non potes grata habere dona nostra?

Quia Dominus testificatus est inter te & uxorem puertatis tuæ] Videt quæ agatis *εἰς κερδίην ἄλοχον* [in uxorem ductam puellari ætate]. Amastis puellas; flore ætatis decerpto eas proculcatis.

Et hæc particeps tua] Particeps sacrorum.

Et uxor fœderis tui] In eodem Dei fœdere est in quo tu.

15. *Nōne unus fecit, & residuum spiritus ejus est?*] *An unus ille* (Abrahamus) ita egit, *cujus de spiritu residuum nos sumus?* hic nota est genitivi. Nos de spiritu illius spiritum trahimus, secundum sententiam scilicet eorum qui cum semine animam derivari putant: quæ & veterum Christianorum non paucis placuit. *Vnus* dicitur Abraham etiam Esaiæ li. 2. principium scilicet generis.

Et quid unus querit nisi semen Dei?] *Et quid ille unus fecit?* Erat querens semen Dei. Hoc unice agebat ut liberos haberet qui Deum colerent; vos autem eas præfertis matres quæ filios ad idola deducant: quantum abestis ab Abrahamo? *Semen Dei*, ut modò filia deorum.

Custodite ergo spiritum vestrum] Iram cohibete. Nam spiritus est θυμός, Iob. xv. 13. Proverb. xvi. 11.

14. xxix. 11. Ezechiel. xxxix. 29. Zachar. vi. 8. *ἐργὴ*, Proverb. xvi. 32. Esaiæ lix. 19.

16. *Cum odio habueris, dimitte*] *Si oderis, dimitte,*

potius quàm ita vexes. Hoc Lex permittit Deuteronomii xxiv. 1. sævitiam prohibet. Non poterant autem mulieres Hebrææ à maritis discedere nisi maritorum permisso.

Operiet autem iniquitas vestimentum ejus] Chaldæus vertit, & *ne operias peccatum vestimento tuo*: legit nimirum cum interrogatione, *Operiatne* (aliquis hoc faciens) *iniquitatem vestimento suo?* id est, adhucne tam apertæ injustitiæ velamenta aliquis quaerat? Hoc est quod modò *prætextum* modò *obtentum* dicunt Latini, Græci *πρόφασις*.

Custodite spiritum vestrum] Repetit, ut valde necessarium, quod dixerat 15.

Et nolite despiciere] Vxorem conjunctam religione & fœdere, ut supra.

17. *Laborare fecistis Dominum in sermonibus vestris*] Præteritum pro futuro, more Hebræo. *Molestiam exhibebitis Deo verbis vestris*: prævideo futurum ut id fiat ita.

20 *Et dixistis*] *Et si dicatis.*

In quo eum fecimus laborare?] *Quâ re molesti ei sumus?* Ita Chaldæus.

In eo quod dicitis, Omnis qui facit malum bonus est in conspectu Domini, & tales ei placent: aut certè ubi est Deus judicii?] *Dicetis*, id est, cogitabitis Deum malis favere, cum homines sceleratos permittit ad principatum ac sacerdotia provehi: quasi dicerent, *In quo Deus ostendit se hoc tempore hominum esse Iudicem & Arbitrum?* Hoc ideo dicturi erant homines impii quia per annos propè quingentos cessatura erant miracula & Prophetiæ, ut diximus ad Zachar. xlii. 2. Ea res non Sadducæismo tantum occasionem dedit, sed & impietati, quæ Antiochi temporibus maximè apparuit. Sed non est nostrum nosse tempora & occasiones talia faciendi, quæ Deus in thesauris sapientiæ suæ custodit. Habebant Mosem tot miraculis clarum, habebant Prophetas veteres: iis crederent, donec novam lucem Deus alluceret.

C A P V T I I I.

1. **E**Cce ego mitto Angelum meum, & præparabit viam ante faciem meam] Hoc est quod dicit, Explorabo vos etiam atque etiam: neque ullum Prophetam vobis dabo ante eum qui antea mbulo erit Messia. *Ante faciem meam* dicit, quia in Messia vivit Deus multò plenius ac perfectius quàm in ullo Prophetarum: *διὰ τὴν ἑνωσιν τὴν ὑποστατικὴν, ἀχώριστον, ἀδιάλειπτον* [propter unionem hypostaticam, inseparabilem, nunquam intermissam].

50 *Et statim*] Vbi ille venerit.

Veniet ad Templum suum] In hoc Templum secundum, quod ad excidium usque Vespasiani armis factum semper Templum secundum בית שני Iudæi vocant. In id Templum venire debuisse Messiam ante natum Dominum Iesum firmâ fide omnes Iudæi tenere; & idem jam apertissime dixerat Aggæus 11. 8.

60 *Dominator quem vos queritis*] Ille promissus Siloh, qui vobis maxima bona etiam in statu publico allaturus est si ei pareatis, & vestrorum bonorum etiam gentes exteræ (de quibus dictum supra 1. 11.) faciet participes; *Dominator Davidis* ex stirpe, Rex

mysticus populi Dei, qui reipsa ostendet se Regem Regum & Dominum dominantium.

Et Angelus testamenti quem vos vultis] Legatus ille magnus; qui non quavis de re mittetur, sed ad pangendum Fœdus Novum, melius Vetere, cum Iudæis & Gentibus. De Messia hæc accipienda consensit Kimchi.

Ecce venit, dicit Dominus exercituum] Veniet haud dubiè stante hoc Templo: expectate eum.

2. *Et quis poterit cogitare diem adventus ejus?*] *Quis ferre poterit tempus adventus ipsius?* Ità Chaldæus: & Lxx, τίς ὑπομενεί. Quare hoc? Quia crucem perferet ipse ut ad Regnum veniat, eandemque viam suis monstrabit. *Adventus Christi*, cum de Iudæis agitur, est à Prædicatione ejus ad excidium Urbis.

Et quis stabit ad videndum eum?] *Quis consistet ubi ille apparebit?* Ità Chaldæus. Idem quod præcessit.

Ipsè enim quasi ignis conflans] Hoc est quod ipse Christus Lucæ xii. 49. dicit, venisse se ignem mittere in terram, ignem nempe exploratorium, ut sequentia apud Lucam indicant. Vide quæ suprà Zachariæ xiii. 9.

Quasi herba fullonum] In Hebræo, בריר. Ea in Palæstinæ locis virentibus & humectis nascitur, & ad sanandas fordes eandem vim habet quam & nitrum. Ità nos docet qui in illis locis vixit Hieronymus ad Ieremiæ ii. 22.

3. *Et sedebit conflans & emundans argentum, & purgabit filios Levi*] Est hic, ut sæpe, pro ut, quod & Chaldæus vidit; *Sicut conflator sedet ad mundandum argentum* (vide hujus rei ὑποτύπωσις [Descriptionem] Ezechielis xxi. 8.), ità purgabit filios Levi. Nam multi de familia Sacerdotum post Resurrectionem Christo se addixere, Actorum vi. 7.

Et colabit eos quasi aurum & quasi argentum] Purgabit eos, abjectis scoriis, de quibus conqueritur, Matthæi xv. 9. xxi. 23. 28. & Lucæ x. 31. ubi nominatim tanguntur Sacerdotes.

Et erunt Domino offerentes sacrificia in justitia] *Vt Domino offerant sacrificia justa*, id est, pio animo, sicut fecit Zacharias.

4. *Et placebit Domino sacrificium Iuda & Ierusalem*] In Hebræo, מנחה, מנאח, id est, donum. Sumitur enim ea vox modò pro genere, modò pro specie. Tali animo data dona probabit, etiamsi pretii sint exigui, ut Luc. ii. 24. Matth. viii. 4. x. 42. Actorum xxi. 26.

Sicut dies seculi, & sicut anni antiqui] *Sicut diebus olim exactis*, id est, annis veteribus: sicut temporibus Abrahami, Isaac, Iacobi, Samuelis, Davidis, Eliæ.

5. *Et accedam ad vos in iudicio, & ero testis velox maleficis & adulteris, & perjuris, & qui calumniantur mercedem mercenarii, viduas & pupillos, & opprimunt peregrinum, nec timuerunt me*] Respondet seriò Deus isti dicto suprà ii. 17. *Vbi est Deus iudicii?* *Veniam*, inquit, *ad vos, & ero testis* (Deus enim solus est & Testis & Iudex) *properè contra maleficos* (φαρμακῆς [veneficos], sive φαρμακείας, Apoc. xxi. 8. xxi. 5. crimen φαρμακεία [veneficium], Gal. v. 20. Apoc. ix. 21. xviii. 23.) *& adulteros* (de quibus vide Lucæ xviii. 11. i Cor. vi. 9. Hebr. xiii. 4. Matth. xv. 19. Marc. vii. 21. Gal. v. 19. Roman.

ii. 22.), *& perjuros* (de quibus agitur Rom. i. 31.), *& qui subtrahunt mercedem mercenario* (hi comprehenduntur nomine ἀρπάγων [raptorum], Luc. xviii. 11. i Cor. v. 10. ii. vi. 10.), *& qui viduam, pupillum & peregrinum opprimunt* (hi sunt ἀνελεήμονες [immisericordes], Rom. i. 31.), *& qui me non timeant*, qui ἀσεβῆς [impii] passim in Novo Testamento. *Velox* autem illud iudicium fuit interitus sceleratorum hominum simul cum Vrbe, in quo interitu & Mundi interitus & Iudicium illud æternum figurabantur. Nimirum omnes isti per Christum & Apostolos non correcti ἐθυσάζον ἐαυτοῖς ὀργὴν εἰς ἡμέραν ὀργῆς [thesaurizant sibi iram in die iræ], Romanorum ii. 5.

6. *Ego enim Dominus, & non mutor*] Inexorabilis sum pertinaciter pravis.

Et vos, filii Iacob] Vos pii inter Iudæos.

Non estis consumti] *Non consumemini*. Dabo vobis exitum ex Vrbe. Vide quæ dicta ad Matth. xxiv. 16. 22. 23. Sicut Nabuchodonosori tempore exempti sunt communi exitio qui notati erant (ut Ezechiel ἀγγαγῶν [tectâ locutione loquitur]) literâ Thau: ità Vespasiani tempore qui crucem gerebant in animo. Loquendi genus simile vide Lament. iii. 22.

7. *A diebus enim patrum vestrorum recessistis à legitimis meis, & non custodistis*] Non est enim in Hebræo. Sermo omisissis piis ad impios revertitur: quasi dicat, Ità vivitis sicut vixistis cum deportationem estis commeriti; & paria rursus commereri vultis.

Revertimini ad me] Per pœnitentiam, & emendationem vitæ.

Et revertar ad vos] Per vestri curam.

Et dixistis, In quo revertemur?] Si quæritis quid opus sit corrigi in vobis, dicam.

8. *Si affiget homo Deum: quia vos configitis me*] *An quisquam spoliaret* (id est, spoliare auit) *Iudices suos, ut vos me spoliastis?* קבע est spoliare, Proverb. xxi. 23. קבעו spoliator Chaldæis. אלהים pro iudicibus etiam Chaldæus hic accepit.

Et dixistis, In quo configimus te?] *Si dixeritis, In quo spoliavimus te?* dicam:

In decimis & in primitiis] Quod hic vertitur *primitiæ*, תרומה est in Hebræo, Græcis ἀφαιρέμα. Erat pars non minor sexagesimâ de frumento, musto, oleo: quæ pars dabatur Sacerdotibus, Deuteron. xviii. 4. Hæ quidem obventiones erant Sacerdotum, ut & decimæ decimarum Leviticarum. At Sacerdotes cum deberent ex illis obventionibus iugia sacrificia facere, id non faciebant, aut faciebant perfunctoriè, ut videmus i. 4. Præterea decimas omnes ad se trahebant, neque patiebantur earum partes novem ad Levitas deferri, Nehem. xiii. 10. Quod Sacerdotes etiam fecisse ante excidium Vespasianeum docet nos Iosephus. Duobus ergò modis Deus spoliabatur suo jure, tum quòd non præstabantur ipsi, quarum rerum causâ institutæ erant obventiones; tum quòd Levitæ fame diffugerent, & sic eorum ministerio Deus destitueretur, ut dicto Nehemiæ locò videre est.

9. *Et in penuria vos maledicti estis*] In Hebræo, *Maledictione maledicti vos eritis*. Magna vos mala hinc sequuntur.

Et me pos configitis gens tota] *Spoliatis*, ut modò. *Gens tota*, quia cum plebs videret Levitas non ali, abstinebat adferre decimas.

10. *Inferre omnem decimam in horreum*] *In horrea*: nempe sub fidis custodibus qui Sacerdotibus & Levitis suas partes erogent. Hoc Prophetæ monitum secutus est Nehemias xiii. 12. 13.

Et sit cibus in domo mea] *רָפָה* rapinam propriè significat. Ità hic vocatur id quod altare abripit de victimis. Illi Præfecti apothecæ curent ut de obventionibus illis sit quod detur in altare secundum Legem. Vide supra i. 12. 13. 14.

Probate me super hoc] *Periculum de me facite.*

Si non aperuero vobis cataractas cæli] *An non largum daturus sim imbrem*, ii Reg. vii. 19.

Et effudero vobis benedictionem usque ad abundantiam] Hoc ideo dicit quia jam esuriri cœperat, Nehemiæ v.

11. *Et increpabo pro vobis devorantem*] Locustam, & animalia alia nocentia frugibus. *Pro vobis*, id est, vestro bono.

12. *Eritis enim vos terra desiderabilis*] *Terræ & gentis nomina inter se permiscuntur* συνεκδοχικῶς [per Complexionem].

13. *Invaluerunt super me verba vestra*] *Obtunditis me.*

14. *Et dixistis*] *Et si dicatis*: ut supra aliquoties.

Dixistis] *In animis vestris*, ut insipiens ille in Psalmo xiv. 1. Vide & Psalm. lxxiii. Fuit præclarus fanè status Iudaicæ Reipublicæ Zorobabelis temporibus, sed Deo corda insipienti apparebant semina quædam ejus impietatis quæ posteriore ætate vi magnâ erupit. Vide supra i. 14.

Et quia ambulavimus tristes coram Domino] *קרנתי* significat *vultu mæsto*. Ità sumitur verbum unde hæc vox derivata est Psalmo xxxviii. 6. xlii. 10. xliiii. 2. ubi Græci σκυθρωπίζων [mæstus vultu], hoc loco ἐπὶ τοῦ προσώπου ἐκείνου [ivimus supplices], Chaldæus in depressione spiritus. Est descriptio habitus jejunantium. Vide Matth. vi. 16.

15. *Ergò nunc beatos dicimus arrogantes*] Id est, eos qui contumaciter leges Dei contemnunt: *impios* hic Chaldæus.

Ædificati sunt] *Florent sobole*. Ità *בנה* [ædificare] sumitur Geneseos xvi. 2. & xxx. 3. ubi τεκνοποιεῖν [liberos quærare].

Et tentaverunt Deum] *Irritarunt*. Est idem verbum Psalm. xcv. 9. Lxx hic ἀντέστησαν τῷ Θεῷ [obstiterunt Deo].

Et salvi facti sunt] *Evaferunt pericula.*

16. *Tunc locuti sunt timentes Dominum unusquisque cum proximo suo*] *At verò pii alter alterum sic alloquuntur*. Impii clam, pii palam.

Et scriptus est liber monumenti coram eo] *Liber memorie*, in Hebræo. Solent Reges eorum qui ipsis commendantur indiculum facere, ut eorum curam habeant singularem, & ut, si qui honores vacent, illos provehant. Indè sumta similitudo: non dispar translatio Daniel. vii. 10. Græci dicunt, ἐγγράφη ἐν Διὸς δέλτοις [scriptum est in Iovis tabulis].

17. *Et erunt mihi, ait Dominus exorcituum, in die quâ ego facio, in peculium*] *Cum ego faciam*, nempe

prodire ista, de quibus supra, *erunt mihi ut res seposita*: tanquam lapides pretiosi, qui diligenter adservari solent: Ità enim *לָקוּד* sumunt Hebræi, quod Lxx hic vertunt *ἐκ ἀποβολῆς* [in acquisitionem raram]. Aquila, ut Lxx alibi, *ἐκ τῶν ἐξω* [quod extra facultates habetur].

Et parcam eis sicut vir parcat filio servienti sibi] *Quem amat & ut filium, & ut obsequentem.*

18. *Et convertemini*] *Sed convertimini*, supple, *vos alii*: nam ad impios sermo convertitur.

Et videbitis quid sit inter justum & impium] *Videlicet in tempore Iudicii, quantum diversa sit sors pii & impii.*

CAPUT IV.

1. *Ecce enim dies veniet*] *Dies iudicii ultimi in Iudæos, & imago iudicii ultimi in humanum genus.*

20 *Succensa quasi caminus*] *Ardens velut furnus*. Ità Chaldæus. Lxx, *ὡς κλίβανος* [ut clibanus]. Parum interest inter *clibanum* & *furnum*. Vide quæ ad Matthæi vi. 30. Respicitur incendium Templi & Urbis.

Et erunt omnes superbi] De quibus supra i 5.

Stipula: & inflammabit eos dies veniens] *Peribunt in istis calamitatibus.*

Quæ non derelinquet eis radicem & germen] *Nè liberos quidem habebunt superstites, quorum causâ tot injusta facinora fecerunt.*

30 2. *Et orietur vobis timentibus nomen meum Sol justitiæ*] *Spiritus sanctus, ille quem Christus in se credentibus impetrabit, lucebit in corde vestro. Vide Ephesiorum v. 14.*

Et sanitas in pennis ejus] Id est, radiis. Radii ejus sanitatem summam animo adferent.

Et egrediemini] *Deus vos velut manu educet ex urbe ruitura. Vide quæ supra iiii. 6.*

40 *Et salietis sicut vituli de armento*] *Læti pace conscientie, & similem olim liberationem in communi Iudicio præsumentes animo: Act. viiii. 8. xiii. 52. xv. 3. xx. 24. Roman. v. 3. xiv. 17. Gal. v. 22. Philpp. i. 4. Coloss. i. 11. i Thessalon. i. 6. i Petri i. 8.*

50 3. *Et calcabitis impios, cum fuerint cinis sub planta pedum vestrorum*] *Si quando redibitis Hierosolyma, ibi calcabitis in urbe incensa multorum impiorum cineres. Post excidium in urbe modicè instaurata, dictaque Eliâ, fuit Ecclesia Christianorum sub Episcopis, Simeone, Iusto, Zacchæo, Tobia, Beniamine, Iohanne, Matthiâ, Philippo, Senecâ, Iusto, Levi, Ephre, Iose, Iuda, qui omnes ex Circumcisione fuere, ut testatur in Chronico Eusebius.*

In die quâ ego facio] *Explica ut supra iiii. 17.*

60 4. *Mementote Legis Moysis servi mei, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israël præcepta & judicia*] *Nempe donec Lex melior affulserit, i Petri i. 19. Galat. iiii. 23. 24. Fœdus scilicet Novum, cujus mentio jam facta i. i.*

5. *Ecce ego mittam vobis Eliam Prophetam*] *Prophetis destituemini ad tempus. Primus Propheta post me erit ille Messiae monstrator, de quo supra iiii. 1. Hoc sensu verum est quod dicunt Iudæi,*

Messiam ungi debere ab Elia, id est, quasi in possessionem muneris sui introduci: quod olim per unctionem fiebat. *Elias* hic dicitur Iohannes Baptista, quia *in spiritu venit Elia*, nec populo, nec Regibus parcens, Luc. 1. 17. Matth. xi. 14. xvii. 11. 12. Iohannes sic *Elias* dictus sicut Hebræis *Elias* ipse *Phinees*, ob parem in Dei rebus ardorem. Bene autem *Prophetam*, ut Matth. xi. 9. Is vobis dicet quæ præter Legem facienda sunt, & Christum monstrabit cætera dicturum. Ità hic connexio est Veteris Novique Fœderis per Iohannem, Matthæi xi. 13.

Antequam veniat dies Domini magnus & horribilis] Iudicii scilicet ultimi in Iudæos, Actor. 11. 20.

6. *Et convertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum*] Post tempora Maccabæorum ad Christi tempora agitata fuerat Iudæa non discordiis tantum, sed & bellis civilibus: quorum brevis memoria apud Tacitum est Historiarum v. exactior apud Iosephum. Sectæ præterea Sadducæos à

Pharisæis, & inter hos novæ sectæ Hillelis & Sameæ populum distraxerant. Iohannes incipiet his malis adferre remedia, Caritatis instillans præcepta, Lucæ 111. 11. & ad unum Magistrum omnes remittens, Matth. 111. 11. Marci 1. 7. Luc. 111. 16. Iohan. 1. 15. Ità ubi desinunt Prophetæ, incipiunt quatuor Evangelia, ut in Marco apertissimum est. Quæ autem præmittuntur in Matthæo, Luca & Iohanne, sunt *προλεγόμενα* [*anteloquium, præfationes*], ad designandas personas Iohannis & Messiae ipsius. Evangelii initium apud omnes idem est unde Marcus incipit. Vide quæ de hoc loco dicta ad Lucam 1. 5.

Nè forte veniam, & percutiam terram anathemate] Id est, nè ubi venero, omnes qui in Iudæa sunt funditus perdam: id enim est *חרם*. *jam enim securis ponebatur ad radicem*, Matth. 111. 10. Luc. 111. 9. Per hanc missionem Iohannis, & monstrati à Iohanne Christi, multi pœnitentiam egere; & sic communi gentis exitio erepti sunt. Hoc est quod dicit Paulus Roman. 1x. 29.

A D L I B R O S

Q V I S V N T

E X T R A C A N O N E M H E B R Æ U M.

A D T O B I A M.

HANC historiam veram esse agnoscunt Iudæi. Vfus est Hieronymus Chaldaico libro eandem historiam continente, quem ipse in versione secutus est. In Græco pater vocatur *τωβήτ* [*Tobet*] vel *τωβίτ* [*Tobit*], filius *τωβίας* [*Tobias*], in Chaldaico uterque *טוביה* [*Tobija*]. Sunt & Hebraicæ *עֲדֹסֵי* [*editiones*] hujus historiæ duæ. Scriptus est liber partim à patre, partim à filio, partim à nepotum aliquo. Solebant enim Hebræi rerum quæ sibi contigerant facere commentarios in usum posteritatis. Inde factæ *ספרות* [*Collectiones*], quæ hic *ספרי דברים*, id est, *libri rerum*, *ספרי דברים* 1 Reg. xi. 41.

C A P V T I

1. **E**X tribu & civitate Nephthali] Plus est in Græco, ubi pro *ἐκ τῆς* *σπέρματος* *Ἀσαήλ* [*ex semine Azaël*] legendum *Ἰασαήλ* [*Iasaël*], liquet ex 11 Paralipomen. vii. 13.

In sinistro habens civitatem Sephet] Fuit hic in Chaldaico quædam transpositio literarum: nam verum nomen est *שֵׁפֶת*, 1 Reg. xvi. 1. In Græco bene est *Θίσβης* [*Thisbes*]. Sequitur in Græcis editionibus minus correctis, *ἡ ἐστὶν ἐκ δεξιῶν κυρίως τῆς Νεφθαλί* [*quæ est ad dextram propriè Nephthali*], sed legendum cum exemplaribus melioribus, *Κυδίως* [*Kydios*]. Ea est regio quæ *שָׁרָר* in Hebræo, *Κάδης* [*Kades*] in Græco, Iosue xx. 7.

2. Temporibus Salmanasar] In Græco corruptè, *Ἐνεμασσάρ*, ut & infra 14. 17. 19.

Viam veritatis non deseruit] In Græco incipiunt hic verba patris, *Ἐγὼ τωβήτ ὁδοῖς ἀληθείας ἐπορεύομαι καὶ δικαιοσύνης* [*Ego Tobet viam veritatis incedebam & justitiæ*]. Vox *דרך* Hebræis & Chaldæis, & eos sequentibus Græcis, est vitæ genus. Vide Matthæi xxi. 32.

5. Ad vitulos aureos] In Græco melioris editionis, id est Sixtinæ, *Βάαλ τῆς λαυάλης* [*Baal vitulæ*], id est, spiritui malo, qui Vituli nomen ac speciem assumebat. Editiones minus correctæ habent *δυναμίς*.

6. Omnia primitiva sua & decimas suas fideliter offerens] In Græco, *τὰς ἀπαρχὰς καὶ τὰς δεκάτας καὶ τὰς πρωτοκέριας ἔχων* [*habens præcepta & decimas & primas tonsiones*], ubi *πρωτοκέρια* sunt partes de lana ubi primum tondentur pecudes. Vide Exodi xvi. 29. & 11 Sam. xiii. 24.

7. Ità ut tertio anno profelytis & advenis ministraret omnem decimationem] In Græco mentio distincta trium decimarum: Prima erat quæ dabatur Levitis, Numer. xvi. 24. secunda, quæ quotannis serviebat epulis, quas faciebant Hierosolymis diebus festis, Deuteron. xiv. 27. tertia non erat alia quàm quæ tertio anno surrogabatur secundæ, idque in usus pauperum, advenarum, pupillorum & viduarum, ut sic Israëlita operibus misericordiæ assuescerent, Deuteron. xiv. 29.

9. De tribu sua] In Græco, *ἐκ τῆς σπέρματος* *τῆς πατρὸς ἡµῶν*, id est, ex familia sua. Vide quæ diximus ad Matthæi i. 16.

Nomen suum imponens ei] Non est in Græco: nam Græci nomina patris & filii distinguunt.

12. Ex cibis gentilium] Talium nempe qui Mosis lege vetiti sunt. Græci hic *ἀρτων* [*panibus*] posuere, sed more Hebræorum, quibus *חֶלֶב* est quivis cibus.

14. Dedit illi potestatem quocunque vellet ire] In Græco plus dicitur, *καὶ ἡµην αὐτῷ ἀγορασῆς*, id est, *ἐγὼ* [*& eram ei frumenti comparator*], ut loquitur Iuriconsultus Arcadius L. *Munerum* D. de Muneribus & Honoribus. Sequitur in Græco, *καὶ ἐπορεύοµην εἰς τὴν Μηδίαν* [*& profectus sum in Mediam*], secutus nempe Regem qui ver exigebat Ragis, Athenæo teste lib. xii. Post id tempus Tobit non potuit sequi Regem, ob ætatem, sed mansit Ninive. Ità colligemus ex Græco i. 17. 20.

16. In Rages civitatem Medorum] Græci, *ἐν Ῥάγαις* *τῆς Μηδίας*. Hæc urbs est *Ῥάγαια* [*Ragia*] Ptolemæo, *Ῥάγα πόλις ἐν Μηδίᾳ* [*Raga urbs Mediæ*] Stephano, *Ragian* Geographo Arabi, aut Nubienfi. *Alexandrum Rhagas venisse* ait Arrianus i. 1. Diodorus lib. x. & Strabo lib. xi. nomen ei putant esse à Græco *ἐρήγνυθαι* [*rumpi*], ob fracturas quas fecerat terræmotus. Quantò facilius fuerat, si linguas illorum locorum scissent, derivare à *שָׁרָר*, quod & Hebræis & Arabibus terræmotum significat. Vide Amos. i. 1.

18. Cum regnaret Sennacherib filius ejus pro eo] Sapiētiū hic scriptor quàm Iudæorum multi qui Salmanasserem & Sennacheribum eundem faciunt. Vide de Salmanassaro 11 Reg. xvi. 3. de Sennacheribo 11 Reg. xviii. 13.

20. Esurientes alebat, nudisque vestimenta præbebat] Propè accedebat ad Evangelicam perfectionem.

21. Cum reversus esset Rex Sennacherib fugiens à Iudæa plagam] 11 Regum xx. 36. 11 Paral. xxxi. 21. Esaiæ xxxvi. 37.

Sepeliebat corpora eorum] Reverentiā non tam Divinæ legis quàm Gentium juris. Ambrosius ad hunc librum, *Nihil hoc officio præstantius, ei conferre qui jam tibi non potest reddere; vindicare à volatilibus, vindicare à bestiis consortem naturæ.*

23. *Nudus latuit*] Rebus suis exutus. In Græco est, ἡ κατελείφθη μοι ἐδὲν [nihil mihi reliqui factum est].

24. *Occiderunt Regem filii ipsius*] Quorum nomina habes 11 Regum x x 36. ubi adduntur *fugisse in Armeniam*, quod & hic habent libri Græci, qui & alia addunt. In iis libris Græcis dicitur Sennacheribo successisse Ἀσαρδωνός, qui Ἀσαρδαν [Asardan] 11 Regum xix. 37. In Hebræo, אֲחִיָּאָה. In eisdem Græcis dicitur *Achiachanes*, natus ex fratre Tobeth, fuisse Regi ἐν δευτέρῳ [in secundis partibus], id est, in consilio Regio multum valuisse, ut postea Mardochæus Esther. ix. 3. nec mirum, cum præter alia munera esset etiam Regi ἀπὸ τῆς δακτυλίδος, id est, *custos sigilli*, quæ magna dignitas. Hæc etiam dignitas Mardochæo obtigit, Esther. viii. 2.

C A P V T II.

1. *Cum esset dies festus Domini*] Nempe Pentecoste, fine septem hebdomadum à Paschate, ut hic habent Græci.

Et factum esset prandium bonum] Solebant enim diebus bonis lautius epulari, & advocare convivias.

4. *Vt dum Sol occubisset, cautè sepeliret eum*] Cum jam transisset dies festus. Sepultura differri eousque poterat, deportatio corporis non aequè.

6. *Memorans illum sermonem quem dixit Dominus per Amos Prophetam*] viii. 10.

10. *Iactasset se juxta parietem*] Παρὰ τοῦχος τῆς αὐλῆς, id est, in subdiali, non intra domum, nè alios pollueret. Hoc indicat Græca historia, cum addit ἐκοιμήθην μεμιαµένος [dormiebam pollutus]. Vide Numer. xix. 16. Additur in Græco, καὶ τὸ πρόσωπόν μου ἀνακάλυπτον ἦν [et caput meum erat nudum], nempe quomodo mos erat in publico incedere in locis calidis, idque astate.

11. *Ex nido hirundinem*] In Græco nominantur σφαιρία. sed ea vox generalis est ad aviculas omnes, ut diximus ad Matthæi x. 29.

15. *Nam sicut Iob insultabant Reges*] Vicinarum urbium Principes. Hæc desunt in Græco. Contra in Græco est, Ἀχιάχα, ὃς ἐτρέφε μέως ἕως ἐπορεύθη εἰς τὴν Ἐλυμαίδα [Achiacharus verò me nutrit, usque dum irem in Elymaida], pro quo viri docti pridem monuere legendum ἐπορεύθη [iret]. Nam senex Tobit sive Tobias mansit in urbe Ninive, ut discemus infra xi. & xiii. Achiacharus verò relegatus fuit aliò, ut ex Græco discimus xiv. 10. Pro Elymaide liber Hebræus gravi ore Alemanniam posuit.

19. *Anna verò uxor ejus ibat ad opus textrinum quotidie*] In Græco, Ἡριτεύετο ἐν τοῖς γυναικείοις, lanificium faciebat in domo aliqua divitum, quæstum inde facientium.

20. *Vt hædum caprarum accipiens*] Nempe in ἐπίδοσιν [corollarium] mercedis, quòd opere suo alias

mulieres vinceret, ut ex Græco discimus. Sic & infra v. 22. & xii. i. in Græco, ultra mercedem *datur auctarium*.

22. *Manifestè vana facta est spes tua, & eleemosynæ tuæ modò apparuerunt*] In Græco, Πῶς εἰσιν αἱ ἐλεημοσύναι σὺ, καὶ αἱ δικαιοσύναι σὺ. ἰδὲ γνωστὰ πάντα μετὰ ᾧ [Vbi sunt eleemosynæ tuæ, & justitiæ tuæ? Ecce &c.] Id est, *Ecce quàm illa tecum* (id est, in fortunis tuis) *apparent*.

C A P V T III.

1. *Tunc Tobias ingemuit, & cepit orare cum lacrymis*] In loco aliquo solus, ut colligimus ex fine hujus capitis in Græco. Confer Lucæ ix. 18.

3. *Nè vindictam sumas de peccatis meis, neque remiscaris delicta mea, vel parentum meorum*] Nempe, ultra quàm fecisti. In Græco peccata hic dicuntur ἀμαρτήματα, delicta ἀγνοήματα. Hoc ἀγνοήματα, si Græcam vocem respicias, significare videtur *ea quæ per ignorantiam fiunt*: sed usurpatur pro Hebræo חַטֹּאת, quod est à חָטָא aberrare. Omne autem peccatum aberratio est à Lege. Et sic ἀγνοήματα sumsit etiam divinus scriptor ad Hebræos ix. 7. Sic Iudith. v. 20. εἰ μὲν ἐστὶν ἀγνόημα ἐν τῷ λαῷ τούτῳ [si aberratio est in populo hoc] de peccato gravi dicitur, quod ibidem & ἁμαρτία [offendiculum] vocatur & ἀνομία [legis transgressio]. nec aliter Ecclesiastici li. 26. Usurpatur etiam de iis quæ in homines peccantur, ut i Maccab. xiii. 39. ii Maccab. xiii. 37.

6. *Et nunc, Domine, secundum voluntatem tuam fac mecum*] Secundum jus quod in homines constituisti, ut mori debeant. In Græco præcedit ἐξ ἐμῆ ποιήσον ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν μου, καὶ τῶν πατέρων μου [de me fac super peccatis meis & patrum meorum], ubi ἐξ ἐμῆ est pro περὶ ἐμῆ, nisi legendum ἐξ ἐμῆ ποιήσον, *Tolle me de rebus humanis*.

Præcipe in pace recipi spiritum meum] In pace, id est, ut quiescat ab his malis. *Præcipe*, nempe Angelis tuis, ut Lucæ xvi. 22. *recipi*, nempe εἰς τὸν αἰώνιον τόπον [in locum æternum], ut mox sequitur. In Græco additur ὅπως ἀπολυθῶ [ut dimittar], de quo verbo diximus ad Lucæ ii. 29. Αἰώνιος τόπος [æternus locus] est ᾠδης [Orcus]. Ità id loquendi genus usurpat Chaldæus Interpres ad Esaiæ xiv. 18. & Diodorus Siculus libro primo de Ægyptiorum sententiis agens.

7. *In Rages civitate Medorum*] In Græco est, ἐν Ἐκβατάνοις τῆς Μηδίας [in Ecbatani Medie]. Vbi Ecbatana non pro urbe ponitur, sed pro regione in qua est Rages. Ità sumitur & i. Maccab. ix. 13.

8. *Nomine Asinodæus*] Is Thalmudicis vocatur Rex dæmonum. Nomen à רַשׁ, quod linguâ Syriacâ est *perdere*.

Occiderat eos] Vitio aliquo corporis Saræ, ut videtur. Ideo in Græco Sara per opprobrium vocatur ἀποπνίγτρα τῶν ἀνδρῶν [strangulatrix virorum]. Vide infra 25.

10. *Ad hanc vocem perrexit in superius cubiculum domus suæ*] In Græco est ampliùs, ἐλυπήθη (φῶδρα ὡς ἀπ' ἀγῆσθαι [tristis facta est ità ut suffocaretur], quod explicari potest, ità ut spiritus ejus comprimeretur, secun-

secundum ea quæ diximus ad Matth. xxvii. 5. At Hebræus qui hanc historiam scripsit, aut è Græco vertit, sensit Saram voluisse vitam finire suspendio, sed ab ea cogitatione revocatam. Favent huic interpretationi ea quæ sequuntur in Græco, εὖν ποιήσω τῷτο [si hoc faciam].

11. Cum lacrymis deprecabatur Deum] Πρὸς τὴν θύρην ait Græcus, id est, apertâ illâ fenestrâ quæ Templum versùs spectabat, ut moris erat in exilio, Danielis vi. 11.

16. Nunquam concupivi virum] Concupiscere dicitur de re illicita; itaque sensus est qui & in Græco καθα-
ρά ἐμι ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας ἀνδρὸς [pura sum ab omni peccato viri], à stupro & adulterio scilicet.

17. Nunquam cum ludentibus misui me] Ludentibus, id est, saltantibus, quomodo & Virgilius hanc vocem usurpat. Vide Exodi xxxi. 6.

18. Non cum libidine mea consensu suscipere] Non ex animi mei lubitu, sed patri morem gerens. Sequuntur hic & quædam in Græco: inter alia, εἰ δὲ ἀδελ-
φὸς ἐγγύς, εἰ δὲ ὑπάρχων αὐτῷ υἱὸς, ἵνα συντηρήσω ἐμαυ-
τὴν αὐτῷ γυναῖκα [neque frater adest, neque filius ejus, ut ei me servem uxorem], id est, pater meus nec fratrem habet, nec fratris filium, cui ego nubam, ut ἐπίκλησθαι [filia heres]. De hoc jure vide quæ dicta ad Matthæi i. 16.

21. Vita ejus, si in probatione fuerit, coronabitur] Proverbiale est, quod & Iacobus usurpat i. 12.

25. Raphaël, ut curaret eos ambos] Nam & nomen illud Sanationem à Deo significat. Sequitur in Græco, διότι τῷ Τωβία ἐπιβάλλει κληρονομῆσαι αὐτὴν [quia To-
bia convenit eam hereditatis jure accipere] id esset He-
braicè, הַנְּחִילָהּ מִשְׁפַּחַת טוֹבִיָּה. Hebraicè טוֹבִיָּה, Græ-
cis autem Hebræos imitantibus ἀγχιτεύειν, aut κλη-
ρονομεῖν, est virginem ἐπίκληρον [heredem] ducere jure
proximitatis.

CAPUT IV.

2. Audi, fili mi, verba oris mei] Egregiæ ὑποθήκαι
[monitiones], quales boni patres dare solent
liberis.

7. Ac noli avertere faciem tuam ab ullo paupere] In Græco est, καὶ μὴ ὀφθονησάτω σε ὁ φθαλμὸς ἐν τῷ πο-
ιεῖν ἐλεημοσύνην [et ne inuideat oculus tuus facere miseri-
cordiam]. Idem reponitur infra 17. Locutio est He-
bræorum, qui φθονερόν vocant eum qui est præpar-
cus, ut Sirachides xiv. & oculum sumunt pro animo,
ut Matth. xx. 15.

13. Attende tibi, fili mi, ab omni fornicatione] Vide quæ dicta ad Matthæi v. 27.

Et præter uxorem tuam nunquam patiaris crimen sci-
re] Id est, ab omni Venere extra conjugem abstinere. At in Græco est, μὴ λάβης γυναῖκα ἀποτρίαν [ne su-
mas uxorem alienam]. Quod sequitur in Græco, καὶ
τὸ σπέρμα αὐτῶν κληρονομήσει γῆν [et posteritas eorum
terram hereditario jure possidebit], significat spem re-
ditus in patriam piorum animis infixam ex Prophe-
tis. In eo quod ibidem in Græco sequitur, ἐν ἀχρεΐ-
τητι ἐλάττωσις καὶ ἐνδλεία μεγάλη [in ignavia dampnum
et egestas magna], per ἀχρεΐτητα intelligenda pigri-
tia, ut diximus ad Lucæ xvi. 10.

16. Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquan-

do alteri facias] Plus est quod in Evangelio, Quod vel-
letis vobis fieri facite aliis, Marc. vii. 12. Quod hic
dicitur est ἡ τῷτο [ex vetitis]: quod in Evange-
lio, ἡ τῷτο [ex imperatis].

18. Panem tuum & vinum tuum super sepulturam
justi constitue] Super sepulturam est propter sepulturam,
quomodo ἡν Hebræum sumi solet: id est, sepul-
to aliquo viro bono, proximòs ejus solare, missis ci-
bis & vino optimo. Vide Ierem. xvi. 7. Nam apud
sepulchra epulari & facere δολοφίαις [convivia
parentalia] mos non fuit Hebræorum, sed aliarum
gentium, cujus reliquias in Africa mansisse nos docet
Augustinus ad sua usque tempora.

20. Et omnia consilia tua in ipso permaneant] In Græ-
co, καὶ αἱ βελαὶ σε εὐοδοθῶσι, id est, prosperentur.
Solet ita verti Hebræum הַלָּז. Exstat idem verbum
infra v. 24. Sir. xi. 16. xv. 10. xxxvi. 11. 14. xli. 2.
i Maccabæor. iii. 6. iv. 55. xiv. 36. xvi. 2. ii
Maccabæorum x. 7. 23. Sequitur in Græco, αὐτὸς
ὁ Κύριος δίδωσι πάντα τὰ ἀγαθὰ, καὶ ὃν θέλει ταπει-
νῶι [Deus dat omnia bona, et quem vult deprimat]. He-
siodus, — ῥέα ὃ βριάοντα χαλέπτει.
[— et deprimat ille tumentem.]

21. Chirographum quidem illius penes me habeo] De
quo supra i. 17.

CAPUT V.

8. In Rages civitate Medorum, quæ posita est in mon-
te Ecbatanis] Hæc postrema in Græco non
sunt. Potest tamen mons intelligi pro montosa re-
gione.

16. De qua domo, aut de qua tribu es tu? In Græco,
ἐκ ποίας φυλῆς καὶ ἐκ ποίας πατρίδος σὺ εἶ; [Cujus tu
tribus, et cujus es familia?]. Prius est interrogare de
tribu, deinde de familia, id est, parte tribus, quam
Græci Hebraizantes πατρίαν vocant. φυλή est שבט,
πατρία ἡφשמ. Vide quæ ad dictum locum Mat-
thæi i. 16. In Græco comiti promittitur supra vi-
ctum drachma in diem. Vide Matth. xx. 9. nam drach-
ma & denarius ferme in idem recidunt.

18. Ego sum Azarias Anania magni filius] Videlicet
corrigendus Græcus textus, in quo legitur, Ἐγὼ τὸ
γένος Ἀζαρίης καὶ Ἀνανίης τῆ μεγάλης, ut scribatur, Ἐγὼ
Ἀζαρίας τὸ γένος Ἀνανίης τῆ μεγάλης [Ego Azarias, ge-
nus Anania magni]. Exigit id locus infra vi. 8. vii. 9.
Azarias ἡ γοῦ, Auxilium Dei. Ananias ἡ ἰνῆ, Gra-
tia Dei. A gratia auxilium.

23. Baculum senectutis nostræ tulisti, et transmisisti
à nobis] In Græco, ἔχῃ ῥάβδου τῆ χειρὸς ἡμῶν ἐστὶν ἐν
τῷ εἰσπορεύεσθαι αὐτὸν καὶ ἐκπορεύεσθαι ἐνώπιον ἡμῶν;
Nōne sustentaculum nobis erat, nostra negotia gerens?
Id enim significat Hebræis ingredi et egredi coram ali-
quo, Numer. xxvii. 17. i Samuelis xviii. 12.
Vide & Act. i. 21. Deut. xxviii. 6. Psalmo cxxi.
8.

24. Nunquam fuisset ipsa pecunia pro qua misisti
eum] In Græco, ἀργύριον τῷ ἀργυρίῳ μὴ φθάσαι,
sensu minùs commodo. Fortè scriptum fuerat, ἀρ-
γύριον ἄρα ὑμῶν μὴ φθάσαι, non decuit pecuniam præferre
filio.

25. Sufficiebat enim nobis paupertas nostra] In
Græco, ἀλλὰ περίφημα τῷ παιδίῳ ἡμῶν γένοιτο.
Scri-

Scriptum fortè fuerat τῷ παιδίῳ ἡμῶν, id est, *pau-*
xillum quod habemus filio nostro maneat. περιφύημα est
ramentum, res non magni pretii, 1 Corinth. iv. 13.

Ità à Græcis quibusdam vertitur כַּחַךְ, Jerem. xxi. 28.

26. *Noli flere*] In Græco, μὴ λόγον ἔχει ἀδελφῇ,
Noli sollicita esse soror. Sic Hebræi vocabant conjuges
suas, quod ex Abrahamo, Isaaco, Iacobo commu-
nem cum maritis originem ducerent. At Christiani,
ideo quòd eodem lavacro regenitæ sunt, 1 Corinth.
ix. 5.

CAPUT VI.

1. *Iuxta fluvium Tigris*] Qui à Ninive Adiabenen
petit, quod iter est in Mediam euntibus.

2. *Ecce piscis immanis*] Fortè Hippopotamus.

6. *Quousque pervenerunt in Rages civitatem Medo-*
rum] Etiam hic Græcus habet *Ecbatana*, & ex Græco
Hebræus codex. Vide supra iii. 7.

8. *Omne genus daemoniorum*] Græcè, δαιμόνιον τι
πνεῦμα πονηρόν [*dæmonium quoddam spiritus malus*].
Hebræi omnes morbos solent dæmonibus ascribe-
re, quòd dæmones Dei permisso utantur causis natu-
ralibus. Vide quæ ad Matth. iv. 24.

9. *Et fel valet ad ungendos oculos in quibus fuerit al-*
bugo] Plinius xxxi. 4. *Omniū piscium fluviatilium*
marinorumque adeps liquefactus oleo, admixto melle, ocu-
lorum claritati plurimum confert.

12. *Tibi debetur omnis substantia ejus, & oportet te*
eam accipere conjugem] Sed oportet eam te accipere conju-
gem: nam nisi accipias conjugem, etiam hereditate
excides. Vide quæ diximus ad Matthæi locum.
Huic verò quod est τῶν ἀγχιστέων [*propinquorum*]
נְאֻלִים, simile est jus יְבָמִים τῶν δαδρών [*levirorum*].
de quo vide Ruth. iii. & iv. & ibi dicta. In He-
bræo hic מִשְׁפַּט הַנְּאֻלָּה, te jus est eam ducere, ut
proximum. Quod autem in Græco additur, mortem
debere qui non duxerit, non est ex Lege; sed potest in-
telligi, à Deo sæpe immaturâ morte puniri eos qui
pupillas proximas deferunt.

14. *Dæmonium occidit illos*] Non addidit quod in
Græco est, ὅτι δαιμόνιον φιλεῖ αὐτήν [*quia dæmonium*
eam amat].

15. *Deponam senectutem illorum cum tristitia ad in-*
feros] In Græco εἰς τὸ τάφον αὐτῶν [*in sepulchrum ipso-*
rum]. Et Geneseos xlii. 39. ubi est in Hebræo
שְׂאוּלָה, in Græco, εἰς ἄδης [*ad inferos*].

17. *Sicut equus & mulus*] Nempe

Fortis equus visæ semper adhinmit equæ.

19. *Incenso jecore piscis*] Non addidit quod in
Græco est, λήψη τέφραν θυμιαμάτων [*sumes cinerem*
suffitorum]. Neque enim mos videtur fuisse extra
Templum Deo suffitum facere, non magis quàm
sacrificium.

CAPUT VII.

1. *ET suscepit eos Raguel cum gaudio*] In Græco ad-
ditur: Σάρρα ᾧ ὑπῆντησεν αὐτοῖς, καὶ ἐχαίρεισεν
αὐτῆς [*Sara autem eis occurrit & eos salutavit*], id est,
dixit illis χαῖρε [*Ave*]. Vox est rara inventu.

2. *Raguel dixit Annæ uxori suæ*] In Græco, Ἐδνᾶ [*Ednæ*],
הַדְנָה.

Consobrino meo] Ἀνεψιῶ in Græco. Atea vox apud
hos scriptores non tam strictè sumitur quàm apud
Græcos elegantiores, sed comprehendit & ἐξαδελ-
φός [*consobrinos*] & διεξαδελφός [*ex consobrini*
natos].

7. *Et dixit, Benedictio sit tibi, fili mi*] In Græ-
co, καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν [*& benedixit ei*], nempe
ut majores natu minoribus facere solebant: Marci
x. 10.

10. *Boni & optimi viri filius es*] Sic Philoctetes ad Neo-
ptolemum apud Sophoclem,

ὦ φιλάτα παῖ πατρός.

[*O nate amici patris.*]

& alius,

Ἀρίστα τὸς Ἑλλήνων γεγώς.

[*Natus patre Grajugenium optimo.*]

Tales blandæ compellationes simul incitamentum
sunt juvenibus ad virtutem. Simile infra ix. 9.

9. *Præcepit Raguel occidi arietem*] In Græco, καὶ ἐθύσαν
κρίον προσάγων, ubi ἐθύσαν non est *sacrificarunt* (quod
plerumque & ex origine significat, ab altero signifi-
catu antiquiore, quo θύειν est θυμῶν [*suffire*], unde
θυῶδες [*odorum*], & thus), sed quovis modo *occiderunt*,
quomodo & Galli à Græcis Massiliensibus vocem ac-
ceptam usurpant. Sic idem verbum sumitur Matth.
xxi. 4. Luc. xv. 23. 27. Ioan. x. 10. Act. x. 13. Sequi-
tur in Græco ἡδέως γένε & rursus ἡδέως γένε [*esto*
hilaris]. verba sunt Raguelis Tobiam invitantis.
Idem loquendi genus in Græco Esth. i. 11. ἡδέως ἑνέ-
μεν ὁ βασιλεὺς [*hilaris factus Rex*], ubi in Hebræo
טוב לב ביי.

14. *Secundum legem Moysi*] Κατὰ τὴν κρίσιν, quod
mox in eodem textu Græco explicatur, κατὰ τὸ νόμον
Μωϋσέως. Sic Num. xxxv. 24. מִשְׁפָּטֵי הַלֵּוִי, κατὰ
τὰ κρίματα, *secundum præcepta*. Tota Lex תּוֹרָה, par-
tes ejus מִשְׁפָּטִים [*præcepta*].

15. *Et apprehendens dexteram filia suæ dexteræ To-*
bia tradidit] Manum enim manui jungere societatis
signum apud Hebræos, uti diximus tum alibi, tum
ad Zach. xiv. 13. Summa autem societas in ma-
trimonio. Etiam Romanis matrimonio quædam fie-
bant conventionem in manum. In Græco sequitur,
καὶ ἄπαγε πρὸς τὸ πατέρα σου [*& duc ad patrem tuum*].
Duc domum dicerent Latini. Maritus enim dominus
constituendi laris, Geneseos xxiv. 60. 61. Psalmo
xlv. 16.

16. *Fecerunt conscriptionem conjugii*] Τὰ προκῶα
[*dotales tabulas*]. Ità enim specialiter appellatur id
instrumentum, quod hic generis nomine συγγραφήν
[*syngrapham*] dixit scriptor hujus historiæ Græcus.

18. *Vt præparet alterum cubiculum*] Nempe nè fu-
nesti loci conspectus Saram angeret.

19. *Et introduxit illuc Saram filiam suam*] Nam no-
væ nuptæ apud Hebræos priores cubitum ducebantur,
Geneseos xxix. 23. Idem mos Romanis. Ca-
tullus in Epithalamio,

Iam licet venias, marite:

Vxor in thalamo tibi est.

CAPUT VIII.

2. *DE cassidili suo*] Fortè de cassiculo suo. Cassicu-
lum enim reticulum Festo, & in Glossis.

3. *Et religavit illud in deserto superioris Ægypti*] *Ἐφυγεν εἰς τὰ ἀνώτατα τῆς Αἰγύπτου* [*fugit in superna Ægypti*]. In loca deserta ab omni humano cultu, arenosa, & squalentia, ut loquitur Plinius, ubi Nili cursum describit, v. 9. *διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων* [*ambulat per loca arida*], Matth. xii. 43. Sequitur in Græco, καὶ ἔδησεν αὐτὸ ὁ ἄγγελος [*& vinxit eum Angelus*], id est, impedit eum ne cui noceret. Sic Apocalypseos ix. 14. xx. 2. Adde Matth. xii. 29.

9. *Tu scis quia non luxuriæ causâ accipio uxorem meam conjugem, sed solâ posteritatis dilectione*] In Græco, καὶ νῦν, Κύριε, ἐχὶ διαπορνείαν ἐγὼ λαμβάνω τὴν ἀδελφὴν με ταύτην, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας [*Et nunc, Domine, non ego hanc sororem meam accipio stupri causâ, sed in fide*]. Non cum ea cubitum eo ut cum scorto, sed ut cum ea cui fidem dedi. ἀλήθεια sæpe nostris scriptoribus est fides illa quæ hominum societatem conservat.

10. *Dixit quoque Sara, Miserere nobis, & confescescamus ambo pariter sani*] In Græco hæc sunt verba Tobiae ita scripta, ἐπίταξον ἐλεῆσαι με καὶ ταύτην συγκαταγερᾶσαι sed melius sic legenda, ἐπίταξον ἐλεῆσαι με ταύτην συγκαταγερᾶσαι [*Effice, me miserans, ut huic confescescam*].

19. *Sacrificium tibi laudis tuæ*] Laudes & gratias quas Deus pro sacrificiis accipit, Psalm. lxi. 30. 31.

23. *Vt duas hebdomadas moraretur apud se*] Dies nuptiales solebant esse septem, Geneseos xxi. 27. Iudic. xiv. 13. Raguel ob ingens gaudium, & quia spes non erat post id videndi filiam generumque, numerum duplicavit.

24. *Et fecit scripturam*] Testamentum.

CAPVT IX.

6. *ET recepit ab eo omnem pecuniam*] In Græco, προήνεγκε τὰ θυλάκια ἐν ταῖς σφραγίδι, *Acceptit folles obsignatos*. Sic enim Iurisconsulti, Iuvenalis quoque & Vegetius, vocant sacculos in quibus est pecunia.

10. *Dicatur benedictio super uxorem tuam*] Id est, Dicatur in posterum novis nuptis, *Felix sis ut Sara Tobiae uxor*. In Græco est, καὶ εὐλόγησε τοῦτος τὴν γυναῖκα αὐτῆς sed olim scriptum videtur fuisse, καὶ εὐλόγησε (nempe Raguel) τὸν υἱὸν καὶ τὴν γυναῖκα αὐτῆς [*& benedixit (Raguel) Tobiae & uxori ejus*], id est, abeuntibus bene precatus est. Nam & sic historiam refert Hieronymus.

CAPVT X.

1. *Quare moratur filius meus, aut quare detentus est ibi?*] In Græco, μήποτε κατήχυνται; *an confusus est?* id est, an elusa ejus spes per Gabeli hæredes? ut sequitur. Sic apud Hebræos שׁוּבָה sumitur sæpissime.

4. *Heu, heu me, fili mi, ut quid te nismus peregrinari*] Ex hoc loco bene Græcum textum correxere viri eruditi, ut pro ἡ μέλει legatur οἱ μέλει [*Ab dolet*].

10. *In pueris, in puellis*] Honesto comitatu. In Græco est σώματα [*corpora*]: quod de liberis corporibus dici solere notavimus in appendice ad loca quæ de Antichristo agunt, aut accipi solent.

13. *Honorare soceros*] Sic & in Græco, τὰς πατρὸς, id est, *socerum & socrum*. Nam masculinum hic, ut sæpe apud Hebræos, est pro communi. Additur in Græco, αὐτοὶ νῦν γονεῖς σε εἰσὶν [*illi nunc parentes tibi sunt*]. Soceri patres vocantur i Samuel. xxiv. 12. *Socrus matris loco est*, Instit. de Nuptiis, §. *Socrum*. Apud Homerum Andromacha,

— Εὐκρὸς δὲ, πατὴρ ὡς, ἤπιος ἦεν.

[— *Socer bonus & vice patris.*]

CAPVT XI.

3. *Præcedamus*] Additur in Græco, καὶ ἐτοιμάσωμεν τὴν οἰκίαν [*paremus domum*]. Præparemus locum ubi recipiatur Sara & comitatus ejus.

9. *Præcucurrit canis*] Memor veteris domini, ut Argus in Odyssea.

11. *Osculatus est eum cum uxore sua*] In Græco mater dicit, εἰδὼν σε, παιδίον. ἀπὸ τῆς νῦν ἀποθανῆμαι [*vidi te, fili. nunc moriar*]. id est, Nunc satis vixi. Simile planè illud Simeonis Lucæ i. 29.

20. *Veneruntque Achior & Nabath consobriini Tobiae*] In Græco, Ἀχιάχαρος καὶ Νασβᾶς [*Achiacharus & Nasbas*], pro quo viri eruditi conjiciunt legendum ὁ καὶ Νασβᾶς [*qui & Nasbas*]. Et infra quoque in Græco xiv. 10. pro Μανασσῆς [*Manasses*] reponunt Νασβᾶς [*Nasbas*], ut Achiacharus fuerit binominis. Certè ὁ ἐξ ἀδελφοῦ [*fratris filius*], quod sequitur, Achiacharo convenire apparet ex eo quod supra est i. 24.

21. *Et per septem dies epulantes*] Agentes repotia, quæ Græcè hic minùs propriè vocantur γάμος. Propriè dicerentur ἐπαύλια, ut est in Glossis.

CAPVT XII.

1. *Quid possumus dare viro isti?*] In Græco est, δώσεις μισθὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ συνελθόντι σοι καὶ προσεῖναι αὐτῷ δέ [*dabis mercedem isti qui te comitatus est: & addendum ei*]. id est, dare προσθήκην, ἐπίδοσιν, *auctarium, additamentum, sive corollarium*. Vide supra i. 20.

6. *Confitemini ei*] In Græco additur, μεγαλοσύνην δίδοτε αὐτῷ, id est *majestatem ejus agnoscite ac prædicate*.

7. *Etenim sacramentum Regis abscondere, bonum est: opera autem Dei revelare & confiteri, honorificum est*] Egregium est ἀντιθετον [*oppositum*]. Reges consilia sua in occulto habent, Deus sua vult patefcere. *Abditos Principis sensus exquirere illicitum*, ait Tacitus Annalium vi.

12. *Ego obtuli orationem tuam Domino*] Angelis hoc munus offerendi preces tribuit liber Hebræus Chasidin, & Apocal. viii. 3. Nec aliter censuere Christiani. Tertullianus de Oratione: *Angelo adhuc orationis adstante*. Meminit & Hermas Pastore. Adde quæ diximus ad Ephes. i. 10. Cyprianus locum hunc sic citat: *Ego obtuli memoriam orationis vestrae in conspectu claritatis Dei*.

15. *Vnus ex septem qui adstant ante Dominum*] Tanquam interioris admissionis Satrapæ. Vide Apocal. i. 4. & quæ diximus ad Matthæi xv. 11. 10. Citat hunc locum Cyprianus hoc modo: *Ego enim*

D d d d

sum

sum Raphaël unus ex septem Angelis iustis, qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei.

19. Videbar quidem vobiscum manducare & bibere] Id est, non vertebantur cibi & potus in meam substantiam. Vide quæ dicta ad Matthæi XXI. 30.

Sed ego cibo invisibili & potu qui ab hominibus videri non potest utor] Pascor Dei mandatis. Vide Ioan. IV. 34.

21. Ac aspectu eorum ablatu est] Α'ΦΑΝΤΟ ΕΓΕΝΕΤΟ ΑΠ' ΑΥΤΩΝ [inconspectus ab ipsis factus est], ut loquitur Lucas XXIV. 31.

C A P V T X I I I.

2. **D**educis ad inferos & reducis] Ex I Samuelis II. 6. ubi LXX, καλᾶγει εἰς ᾄδς, καὶ ἀνάγει [deducit in inferos, & reducit].

4. Quoniam ideo dispersit vos inter gentes] In Græco, καὶ συναῖξει ὑμᾶς ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν & δέσπειρεν ἡμᾶς ἐν αὐτοῖς [et colliget vos ab omnibus gentibus in quas nos dispersit], id est, ἐν οἷς δέσπειρεν ἡμᾶς, more loquendi Hebraico. Sensus autem desumptus ex Deuteron. xxx. 3.

7. Quoniam ostendit maiestatem suam in gentem peccatricem] Melius in Græco, καὶ δεικνύω τὴν ἰσχύϊν καὶ τὴν μεγαλωσύνην αὐτῆς ἐθνὴ ἀμαρτωλῶ [et ostendo robur & maiestatem ejus populo peccatori], id est, Assyrii istis narro magna & miranda Dei facta, ut eos, si fieri posset, à falsis diis ad verum convertam.

14. Nationes ex longinquo ad te venient, & mu-
nera deferentes adorabunt in te Dominum] Ex Psalmo LXXXVI. 9. xcvi. 7. 8. Esaiæ XII. 19. Mich. IV. 2. Zachariæ VIII. 22.

21. Portæ Ierusalem ex sapphiro & smaragdo ædificabuntur, & ex lapide pretioso omnis circuitus muro-
rum ejus] Sumta ex Esaiæ LIV. II. 12. ubi à nobis dicta vide.

22. Ex lapide candido & mundo] In Græco, λίθω ἐκ Σαφείρ [Lapide ex Suphir]. Ità Lxx semper: legerunt enim סופיר [Suphir] pro אופיר [Ophir], ut diximus ad I Regum IX. 28.

Et per vicos ejus Alleluja cantabitur] In Græco figuratiùs, καὶ ἐρεῶσι πάντες αἱ ῥυμαι αὐτῆς Ἀλληλούια [et dicent omnes plateæ ejus Alleluja], id est, resonabunt

plateæ festis vocibus: הללו יה frequens est in Psal-
mis. Retinent, ut alias quasdam Hebræas voces, Ecclesiæ Christianæ, Apocal. XIX. I. 3. 4. 6.

C A P V T X I V.

6. **P**rope erit interitus Ninive] Id est, ad pau-
pertatem redigetur. Quod cœptum fieri per Nabopallasarum diximus ad Nahumum; sed nihil impedit quominus aucta sit calamitas per Nabuchodonosorem, sicut in fine hujus libri in Græco dicitur.

Non enim excidit verbum Domini] Per Nahumum. Et fortè in Græco pro Ἰωνᾶς ὁ προφήτης [Jonas Pro-
pheta] legendum Ναυμὸς ὁ προφήτης [Naiimus Pro-
pheta], & infra rursum ὁ προφήτης Ναυμὸς [Pro-
pheta Naiimus].

Fratres nostri qui dispersi sunt] Nonnulli ex De-
cem tribubus qui se adjungunt Iudæ & Benjamin.

7. Et domus Dei quæ in ea incensa est, iterum re-
dificabitur] In Græco, καὶ οἰκοδομήσεται ἡ ναὸν, ἐκ οἷον
ὁ πρότερον [et ædificabunt Templum, non quale fuit
illud prius]. Erit quidem Temp'um præclarum,
non tamen par veteri. Vide Aggæum I. 3. & dicta
à nobis tum ibi, tum ad Ezechiel. XL. 2. Sequitur in
Græco, ἕως ἡ πληρωθῶσι καιροὶ τῆς αἰῶνος, ubi ἕως
[usquedum] improprie sumitur. Sensus enim est, cum
impleta fuerint longa tempora, à Deo definita scilicet.
Sequitur mox in Græco, καθὼς ἐλάλησαν περὶ αὐτῆς
οἱ προφῆται [sicut de ea (Ierusalem) dixerunt Prophe-
tæ], Esaias scilicet, Jeremias, Ezechiel, Daniel,
Ioël, Michæas.

8. Et relinquent Gentes idola sua] Multi ex Genti-
bus, Jeremiæ III. 17. XVI. 19.

13. Quia iniquitas ejus finem dabit ei] Quod hic
in Græco sequitur de Amiane, qui Achiacharo ma-
lum molens ipse exitium invenit, ex historia de
Mardochæo huc imprudenter translatus videtur à
scriba aliquo Græco. Assuerus qui in Græco dicitur
unà cum Nabuchodonosoro cepisse Niniven, est,
ut puto, Rex Mediæ socer Nabuchodonosori. He-
bræi omnes Reges quorum nomina propria non no-
runt, nomine valde communi Artaxerxes vocant.
Vide quæ diximus ad initium Estheris.

A D I V D I T H E M.

Multi viri eruditi sudant ut quæ hoc libro
continentur, quæ ipsi revera ita gesta
putant, concilient cum historiis non
dubitatis, quæ sunt aut in Sacris aut in
Græcorum literis. Puto diu sudaturos priusquam
aut aliis aut sibi satisfaciant; veriùsque esse, ea quæ
sunt in hoc libro esse αἰνιγματώδη [per obscuras am-
bages dicta]. Scriptum librum cum primùm Antio-
chus Illustris in Iudæam venisset, Templo nondum
per idolum polluto, in hoc ut Iudæi spe Divinæ libe-
rationis confirmarentur. Nam יהודית [Iehudit] esse
Iudæam gentem nemo negaverit. Bethulia בית אל יה

[domus Domini Dei] est Templum. Gladius inde
egrediens sunt preces sanctorum. Nabuchodonosor
Hebræis sæpe diabolus significat, & Assyria fastum,
ut notatum & Hieronymo. Diaboli instrumentum
Antiochus, qui hic tecto nomine Holophernes (id
est, הלפר הנחש liçtor Serpentis, Chaldaicè, id est, ut
jam diximus, minister diaboli) Iudæam formosam
quidem (nam propterea apud Daniele **צבי** [Decus]
dicitur) sed viduam, id est, ab omni auxilio de-
sertam, subigere volebat. Sperabant pii, fore ut is
Deo pœnas daret, quemadmodum dedit. Ioachims
in Græco, aut, ut in Latino est, Eliakim, qui hîc
dicitur

dicitur fuisse summus Sacerdos, *Deum surrecturum* significat. Ea spes homines Deo conjungit, quod opus Sacerdotis maximi. Vide I Maccab. VII. 14. Cætera sunt ἐπεισοδιώδη, ornamenti causâ addita, qualia in Parabolis multa. Post reditum è Babylonia scriptum hunc librum facile videbit qui cum cura leget Græca IV. 2. & quæ sunt V. 21. 22. Propius indicium temporis habes infra IX. 11. & 18. Existit hæc narratio etiam Chaldaico sermone, in summa rei cum Græco congruens; in verbis & in circumstantiis nonnullis non parum discrepans. Ex eo se versionem fecisse ait Hieronymus. De eo quod dixi cogitent pii & eruditi.

CAP V T I.

6. **Q**ui appellatur Ragau] Ragiane Ptolemæo in Media.

Iadason] Mons Iasonius Ptolemæo ibidem.

In campo Erioch] Orocana Ptolemæo.

Regis Elicorum] In Græco melius, Ελυμαίων [Elymaeorum] quo nomine etiam Medi intelligi solent Hebræis. Sequitur in Græco, καὶ συνήλθον ἔθνη πολλὰ σφόδρα εἰς παράταξιν ὑπὸν Γελώδ [convenere ad exercitum ejus multæ gentes filiorum Gelod] id est, venere ei militatum qui ad mare Hyrcanum habitant, ubi urbs Gelda.

8. In campo magno Esdrelon] ארץ רחוק, quercetum. Nomen est non antiquum. Multa loca nomen habent incipiens à רחוק, quod interdum σκηνήν [tentorium], interdum ἀγλήν [subdiale] vertunt Græci. Arabes sic vocant loca viridia.

9. Et ad omnem terram Iesse] In Græco, Γεσέμ [Gesem]. Est pars Ægypti. Hebræicè scribitur ישן, Genes. XLVII. 1. ubi Lxx Γεσέμ, nam μ & ν permutantur, ut quod jam habuimus Esdrelon in Græco scribitur Εσδρηλώμ [Esdrelom]. Nominantur hic in Græco etiam Βετάνη, id est, Batanea apud Tyrum, & Χελδς, quæ est Cholle in Palmyrene, & Cades memorata Deuteronom. I. 44. 46. & Ταρνα & Τανίς urbes Ægypti, de quibus egimus ad Esaiæ xxx. 4. & Ramesse, de qua Exodi I. 11. Multa quoque alia in Græcis sunt quæ in Latinis non apparent. Έως τῆ ἐλθεῖν ἐπὶ ὄρια δύο θαλασσῶν [donec venirent ad fines duorum marium], id est, ad Isthmum Arabicum. Πᾶς ὁ σύμμικτος αὐτῆ [omnis convena ejus], est רחוק, qui infra ὁ ἐπίμικτος, supple ὄχλος [vulgus]. Vox enim illa Hebræa modo ἐπίμικτος, modo σύμμικτος à Lxx vertitur.

CAP V T II.

1. **V**T defenderet se] Defendere posuit pro ulcisci, ἐκδικῆσαι. Ità eadem vox per καλῶς χρῆσιν [abusionem] sumitur in Latina versione, Rom. XII. 19. Loqui sic solebant Christiani. Tertullianus de Patientia: Iam si leviùs defendaris, insanies; si uberiùs, oneraberis. statim se explicat, quid mihi cum ultione? Idem adversus Marcionem II. locum qui est Deuteronom. xxxi. 35. sic vertit, Mibi defensam, & ego defendam. Et de Monogamia: Aliæ diluvium iniquitates provocaverunt semel defensæ qualescunque fuerunt, id est, vindicatæ.

4. Holofernem] Est nomen Ponticum. Vide Ap-
pianum Syriacis.

5. Et contra eos præcipue qui contemserunt imperium meum] In Græco plus est, ἐτοιμάζειν μοι γῆν καὶ ὕδωρ [parare mihi terram & aquam], quæ est solennis formula postulantis deditionem. Herodotus in Darii Historia libro VI. καλεῖων αἰτέειν βασιλεῖ γῆν καὶ ὕδωρ [jubens poscere Regi terram & aquam]. Habes idem loquendi genus in Hippocratis epistolis octavâ & nonâ, & libro Polybii IX. Plutarchus Themistocle, τοῖς πεμφθεῖσιν ὑπὸ βασιλέως ἐπὶ γῆς καὶ ὕδατος αἰτήσιν [qui missi à Rege erant ad poscendam terram & aquam].

8. Omnemque suam expeditionem fecit præire in multitudine innumerabilium camelorum, cum his quæ exercitibus sufficerent copiose] In Græco est, καὶ ἔλαβε καμήλας, καὶ ὄνους εἰς τὴν ἀπαρτίαν αὐτῶν [et sumisit camelos & asinos ad usum sarcinarum quas illi habebant], ἀπαρτία significat sarcinas. Ità enim vertunt Lxx יסוד, Exodi XL. 36. Numeror. x. 12. & שש, Deuteronom. xx. 14.

12. Venit ad montes magnos Ange qui sunt in sinistro Ciliciæ] Ange est in Arabia Ptolemæo. In Græco est, ἐπὶ πρὸς ὄρει τῆ πεδὸς Βεκτιλέθ, καὶ ἐπεστρατοπέδευσεν ἀπὸ Βεκτιλέθ [antè campestria Bectileth, & castra movere à Bectileth]. Bactaille est Ptolemæo in Syria. Et Syria & Arabia sunt πλησίον τῆ ὁδοῦ τῆ ἐπ' ἀγίσερὰ τῶν Κιλικίας [prope montem qui est ad sinistram Ciliciæ superioris], ad sinistram iis qui ex Assyria Ciliciam transeunt. Non exactè autem hic servatur locorum ordo, sed descriptio est παχυμερῆς [crassior], ut in libro μυθικῶν [per ambages aliò eunte].

13. Effregit autem civitatem opinatissimam Melothi] Melitam urbem Cappadociæ à Semiramide conditam, ut vult Plinius VI. 3. At in Græco est καὶ διέκοψεν τὸ Φεδρὺ καὶ τὸ Λυδὸν [et concidit Phud & Lud], id est, Afros & Lydos, Ægyptiorum socios, Ieremiæ XLVI. 9.

Prædavitque omnes filios Tharsis] Id est, sub hasta vendidit. Græcè, καὶ προενόμειυσεν ὑπὸς πάντας Ρ'ασιῆς [et in præda vendidit omnes filios Tharsis], ubi ex Latino rescribendum Θαρσιῆς. Intelligit non Oceanī accolæ, quos alioqui vox illa notat, sed Cilicas, quorum urbs Tarsus, à quibus fortè illi ad Oceanum venere.

Et filios Ismaël, qui erant contra faciem deserti, & ad Austrum terræ Cellon] In Græco, καὶ ὑπὸς τὸν Ἰσμαὴλ κατὰ πρὸς ὄρει τῆ ἐρήμου πρὸς νότον τῶν Χελδῶν [et filios Ismaël ante desertum ad Austrum Chellon.]. Desertum intellige Arabum solitudines; & Chellon Palmyrenæ partem, quæ suprâ Χελδς in Græco, ut diximus.

14. A torrente Mambre] In Græco, ἐπὶ τῆ χειμάρρος Ἀβρωναῖ [in torrente Abronai]. Intelligitur hic alveus Euphratis Χοβάρ [Chobar], de quo diximus ad Ezechiel. I. 3. Ἀβρόραν [Aborram] eum Græci quidam vocant, unde Ἀβρωνᾶς [Abronas], & transpositis literis Ἀρβωνᾶς [Arbonai]. In Latino fuerat, credo, Abre, unde imperiti scribæ fecere Mambre, ex loco Geneseos XIII. 18.

Vsquequo pervenitur ad mare] Ciliciam.

15. Vsque ad fines Iapheth] Legendum Iaphleth ex Iosue XVI. 2.

16. Et prædavit omnem locupletationem eorum] In Græco, καὶ προενόμειυσε τοὺς μαινδρας αὐτῶν, Mandræ

sunt septa quibus clauduntur armenta & greges. Sophon. II. 6. Iudic. VI. 2. Ezechiel. XXXIV. 14.

18. Et cecidit timor illius super omnes inhabitantes terram] Nempe τὴν παράλιον [maritimam], ut habet Græcus, id est, mari & annibus adsitam. Nominat autem Græcus scriptor post Tyrum & Sidonem Sur, Ocina, Iemnaan. Sur est Sura juxta Euphratem Ptolemæo. Ocina est ܐܫܪ, Iudic. I. 31. Ace Plinio, eadem quæ recentiori nomine Ptolemæi, Plinius v. 20. Nam litera ν in hoc nomine, ut modò in Arbonai, est παραγωγική [adjecititia ad finem], recepto Syris more. Idem fit in Iemnaan: ea enim est Iamnis Plinio v. 13. Iamnitium portus Ptolemæo in Palæstina.

CAPVT III.

1. **S**Triæ Sobal] Samulis Ptolemæo. Mutantur autem inter se β & μ, aut scribendo, aut etiam pronuntiando, ut sæpe jam visum.

10. Cum coronis] Vt in re læta.

14. Apameam] Vrbs ad Narmalcham & Tigrim. Vide Ptolemæum. At in Græco est, καὶ ἦλθε κατὰ πρόσωπον Ἐσδραήλων πλεσίον τῆ Δοθαίας, ἥ ἐστιν ἀπέναντι τῆ πρίον & τῆ μεγάλης Ἰσδαίας [Et venit ante Esdraëlos apud Dotæam, quæ est contra Serram magnam Iudææ]. De Esdrelon diximus supra I. 8. Δοθαία est Δωθαίμ [Dothaïm] Genes. XXXVII. 17. & II Regum VI. 13. litera □ in fine omisâ. Plenè autem scribitur infra VII. 3. & in Græco VIII. 3. Πρίων; id est, Serra, dicitur locus quivis ubi juga sunt vertebrofa, quia ea ferræ speciem præferunt.

Venit ad Idumæos in terram Gabaa] In Græco est, κατεστρατοπέδευσεν ἀναμέσον Γαβᾶ καὶ Σκυθῶν πόλεως [castra posuit inter Gaba & Scytharum urbem]. Gabaa nomen commune est omnibus locis editioribus. Scythopolis urbs Syriæ memorata Plinio v. 18. Ptolemæo & Iosepho.

CAPVT IV.

3. **I**N omnem Samariam, per circuitum usque Iericho] In Græco plura hîc loca nominantur. Βηθωρᾶ [Bethôro], quæ est בית חורו Iosue xvi. 3. ubi in Græco Βαιθαρών. Deinde Βελμέν [Belmen] est בעל מין. Pro Χωβᾶ [Choba] legendum fortè Χωχεβᾶ [Chocheba], qui vicus Galilææ. Ἐσωρᾶ [Esora] est חצור Iosue xi. 10. ubi Græci Ἀσώρ [Asor].

5. Sacerdos etiam Eliakim scripsit ad universos] Signum hoc est scriptum hunc librum quo tempore principatus erat penes summos Sacerdotes. In Græco hîc nominatur præter Bethuliam, Βετημεσθᾶμ [Betemesstham], quod videtur corruptum ex בית שמש 1 Samuel. VI. 12. ubi Græci, Βαιθσαμύς [Baithsamy]. Syri pro שמש [Sol] dicunt שמש: unde urbes Samosata, & in monte Arsamosata apud Tacitum. Hinc שמש בית, Βαιθσαμέσθᾶ.

6. Vbi angustum iter esse poterat inter montes] Fauces ubi agrè bini transibant, ait Græcus scriptor.

9. Infantes prostraverunt se contra faciem Templi] Oueri, παιδία in Græco. Mos erat ubivis orantium vertere se Templum versùs.

13. Qui Amalec confidentem in virtute sua & in

potentia sua, & in exercitu suo, & in clypeis suis, & in curribus suis, & in equitibus suis, non ferro pugnando, sed precibus sanctis orando dejecit] Exodi XVII. 12.

16. Hi qui offerebant Domino holocausta] In Græco, προσέφερον τὴν ὁλοκαύτωσιν τῇ ἐνδελεχισμῇ, καὶ τὰς εὐχὰς, καὶ τὰ ἐκείσια δόματα τῇ λαῷ [offerebant holocaustum jugis sarrificii, & votiva, & sponte à populo data]. De holocausto jugi sive quotidiano vide Exodi XXIX. 42. Numer. XXVIII. 3. de votivo sacro Levitici XXVII. 9. de voluntario Levitic. VII. 6.

Et erat cinis super capita eorum] In Græco, καὶ ἦν σποδὸς ἐπὶ τὰς κιδάρεις αὐτῶν [Et erat cinis super cidares eorum]. Cidarem in capite habebant omnes Sacerdotes, Exodi XXVIII. 40. Plutarchus de Iudæis agens IV. Convivalium, ὁ ἱερεὺς μιτροφόρος [Sacerdos mitram fert].

CAPVT V.

6. **P**Opulus iste ex progenie Chaldaeorum est] Indè enim primùm venerat Abraham. Tacitus dixit Assyrios convenas. Solent autem sæpe apud longinquos confundi Assyriorum & Chaldaeorum nomina. Lucanus,

———— murisque superbam

Assyrias Babylona domos.

9. Illicque per quadringentos annos sic multiplicati sunt] Additur in Græco, καὶ παρώκησαν ἐκεῖ μέχρις ἡ διεσπάθησαν [incolæ ibi fuere donec &c.] id est, donec male tractari cœpere. Ità enim sumitur διασπέρειν Ezechielis XIII. 22. Ecclesiast. I. 15. VII. 14. Sirachidæ XI. 35.

10. Cùmque gravaret eos Rex Ægypti] In Græco, καλεσοφίσαντο αὐτοὺς [circumvenerunt eos]. Eadem voce in hac eadem re utitur Lucas Act. VII. 19. nempe ex loco Exodi I. 10. ubi in Græco, δεῦτε ἐν καλεσοφισώμεθα αὐτοὺς [Agè, circumveniamus eos], נתחכמה 17. Par sensus in illo Danielis מבין חירות.

40. In luto & latere subjugasset eos] In Græco, καὶ ἐν πόνῳ καὶ ἐν πλίνθῳ ἐταπείνωσεν αὐτοὺς [in labore & in lateribus depressit eos]. ubi primùm est ἐν δια δύοιν [Unum per duo], pro ἐν πόνῳ πλίνθῳ [in labore lateritio]. deinde ἐταπείνωσεν [depressit] valet κατεδύλωσα [serviliter habuit], Exodi I. 14.

14. Deserta Sina montis occupaverunt] Iustinus: Montem Sinan occupat. In Græco est, τὸ Σινᾶ καὶ Κάδης Βαρνή [Sina & Cades Barne]. Vide Deuteronomii I. 2.

20. Deinde Chanaanæum Regem, & Iebuzæum, & Pherezæum, & Hethæum, & Hevæum, & Amorrhæum, & omnes potentes in Hesebon prostraverunt] In Græco, post Iebusæum sequitur καὶ τὸν Συχέμ [Et Sichem]. idem est quod Hevæi Genes. XXXIV. 2.

23. Nuper autem reversi ad Dominum Deum suum ex dispersione quâ dispersi fuerant, aduniti sunt] Vide quæ diximus ad initium hujus libri.

Vbi sunt sancta eorum] Templum.

24. Si est aliqua iniquitas eorum] In Græco, ἀγνόημα. sed eâ voce etiam graviora crimina notari diximus ad Tobiaë III. 3.

26. Cogitabant interficere eum] Συγκόψαι αὐτὸν in Græco, id est, discerpere.

CAPVT VI.

2. **Q**uoniam prophetaſti nobis] Malè ominatus es.

4. Et probabis quoniam Nabuchodonosor ſit Dominus univerſæ terræ] Additur in Græco, & ῥυτέται αὐτοὺς ὁ Θεὸς αὐτῶν [non eruet eos Deus eorum], ex verbis Rabſacis 11 Regum xviii. 34. 35. Sequitur in Græco, καὶ τὰ ὄρη αὐτῶν μεθυθήσονται ἐν τῷ αἵματι αὐτῶν [et montes ipſorum inebriabuntur ſanguine eorum], ex Eſaiâ xxxiv. 7. Mox dicitur dixiſſe Nabuchodonosor, & ματαιωθήσονται τὰ ῥήματα τῶν λόγων μου [non inanefcent verba ſermonum meorum], id eſt, omnia potius movebo quàm minæ meæ ſint irritæ.

6. Ipſe ſimul ultioni ſubjaceas] Plura hic ſunt in Græco. Primum dicitur, Ἀχιὼρ μισθωτὴ Ἀμμὼν [Achior mercenarie Ammon], quaſi dicat, homo mercede conducte, nullo affectu in res noſtras: deinde, ἐν ἡμέρᾳ ἀδικίας [in die injuſtitia], id eſt, hoc tempore quo perfidia tua detecta eſt: poſtea, ὅταν ἐπιſτρέψω [cum revertar], id eſt, ubi te rurſum videro, inter hoſtes ſcilicet devictos. Ἐν μιᾷ τῇ πόλει ἀναβάſεων [in una urbe adſcenſionum], id eſt, aliquâ urbe earum quæ in montibus ſita ob id invictas ſe putant. ἀνάβαſις [adſcenſio] eſt ἡλυσμ. Vide ſuprà in Græco iv. 5. infra hic vii. 11. 1 Maccab. 111. 16.

11. Erant illic Principes] Ἀρχόντες πόλεων [Principes urbium] iidem qui πρεſβύτεροι τῇ πόλει [Seniores urbium], infra xi. Vide Matth. ix. 18. Ioh. 111. 1. vii. 26. Actor. 111. 17. 1v. 5.

12. Et in conſpectu omnium] Etiam populi, quæ ἐκκλησία [Convēntus] hic dicitur in Græco, id eſt ἡκκ.

Quæ locutus ipſe fuerat ab Holopherne interrogatus] In Græco, τὰ ῥήματα τῆς ſυνεδρίας Ὀλοφέρνης [verba Conſeſſus Holophernis], id eſt, quæ in illo militari Holophernis conſeſſu dicta fuerant.

15. Reſpice ad noſtram humilitatem] Id eſt, ad fortunas noſtras abjectas ac miſeras. Conſer Lucæ 1. 48.

Et faciem ſanctorum tuorum attende] Græcè, ἐπιβλεψὼν ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῶν ἡγιαſμένων [reſpice faciem ſanctificatorum], id eſt, Sacerdotum, & Nazaræorum.

20. Simul expleto jejuniorefecerunt] In Græco, ἐποίησε πότον τοῖς πρεſβυτέροις [fecit potum Senioribus], ex Hebræo נהנו, quod convivium ſignificat, ſed à potu deducitur, ut Græcum Συμπόσιον.

21. Intra Eccleſiam oraverunt] Non eſt in Græco intra Eccleſiam. Senſus eſt, in pleniffimo conventu. Vide infra vii. 18. in Græco.

CAPVT VII.

2. **E**quites viginti duo millia] In Græco, ἱππέων χίλια δύο δεκάδ' [equitem duodecim millia], ut ſuprà 11. 7.

Præter præparationes virorum illorum quos occupaverat captivitas] In Græco diſtinctè, χωρὶς τῶν ἀποσκευῶν καὶ τῶν ἀνδρῶν οἱ ἦσαν πεζοὶ ἐν αὐτοῖς [præter impedi-
menta & pedites eis appoſitos], conſtructione πρὸς τὸ
σημαίνον [ad rem ſignificatam], quaſi dixiſſet τῶν
κευῶν.

3. Et venerunt per crepidinem montis] Crepidinem hic vocat radices montis, τὸ αὐλῶνα, ut eſt in Græco.

A loco qui dicitur Belma] In Græco, Βελμαίμ [Belmaim] Idem eſt locus qui ſuprà 1v. 3. Βελμέν [Belmen], מִן בֵּלְמִי, vel מִן בֵּלְמִי.

10. Vſque ad Chelmon] Videamus an hæc vox in Græco reſtituenda ſit, ut pro ἕως κυάμων [uſque ad fabarum ſatum] legamus ἕως Χέλμων [uſque ad Chelmonem].

8. Sed filii Ammon & Moab acceſſerunt ad Holofer-
nem] In Græco additur, καὶ οἱ ſτρατηγοὶ τῆ παραλίας [et præfecti oræ maritimæ], id eſt, Phœnices.

10. Et conſtituit per gyrum centenarios per ſingulos fontes] In Græco hic eſt, καὶ ἀπέſειλαν ἐξ αὐτῶν πρὸς νότον καὶ ἀπ' ἡλιώτην ἀπέναντι Ἐκρεβέλ, ἡ ἐστὶ πλησίον Χουſί, ἡ ἐστὶν ἐπὶ τῇ χειμαρρῷ Μοχμέρ [et miſerunt ex eis ad Auſtrum & Subſolanum, contra Ecrebel, quæ eſt apud Chuſi, quæ eſt ad torrentem Mochmer]. In Græcis adeò corruptis, ut eſt hic liber, difficile eſt locorum nomina reſtituere: ſed pro Ἐκρεβέλ videtur ſcribendum Ἐκρεβέρ [Ecrebet]. Ea eſt Acrabatene memorata Plinio in deſcriptione Iudææ, v. 14. & Iosepho ſæpe. Chuſi Κόσμος [Cosmos] ad Iordanem; Mochmer verò Μεζάρμα itidem ad Iordanem, quæ nomina habet Ptolemæus. Sequitur in Græco, πᾶσα ſυναγωγὴ Ἀſſυρ [omnis Collectio Affur], id eſt, totus exercitus, quomodo vox Hebræa חֶקֶל & Græca ſυναγωγὴς ſumuntur Ezechielis xxvi. 7. xxvii. 27. 34. xxxii. 22. 23. xxxviii. 4. 15. & alibi. Poſtea, ὅτι ἐν μέτρῳ ἐδίδον αὐτοῖς πιεῖν [quoniam ad menſuram dederunt eis bibere], convenit cum aliarum gentium historiis, apud quas in obſeſſis oppidis aqua ad dimenſum diſtributa eſt.

13. Iudicet Deus inter nos & te] Deſumtum ex loco Exodi vi. 21. ubi in paris impatientiæ verba populus in Moſem prorumpit. Nimirum adverſa uni imprudentur, ut in Agricola dixit Tacitus.

40. Et propter hoc vendidit nos Deus in manibus eorum] Id eſt, quaſi venditos tradidit. μετωνομία [Transnominatio] Eſaiæ l. 2. Deuteron. xxviii. 68. Poſtea in Græco eſt ἐκείνης [defectus vocis] ante illa verba ἵνα μὴ ποιήσῃ κατὰ τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ σήμερον [ne faciat ſecundum verba hæc in die hodierno]. De eſt enim cavendum eſt, ut Genef. 111. 27.

20. Aut in tuo flagello vindica iniquitates noſtras] Quovis modo nos puni potius quàm iſtos ſinas de nobis triumphare.

CAPVT VIII.

1. **F**ilii Simeon, filii Ruben] Hæc omnia ὑπόνοιαν [abditam ſignificationem] habent ex origine nominum: alioqui nullus Rubeni fuit filius Simeon. Ruben eſt contractè dictum pro רֹבֵן נָחֵם, Vidit (Deus) miſeriam, Genef. xxix. 32. Ex ea Dei miſeratione naſcitur Simeon, obedientiam ſignificans. Philo de Ebrietate, λογισμὸς ἐν φρεσὶ, ὡς παράδειγμα Ραββί. Φιληκόος καὶ Φιλομαθεὺς ἐτέρους, ὡς ἐστὶ Συμεὼν [cogitationes benignas, quarum imago Ruben; alias audiendi & diſcendi cupidas, quarum imago Simeon]. Ità & alia quæ hic ſunt nomina ſua ex origine habent ἠθικάς [morales] ſignificationes.

2. 3. *Et vir ejus fuit Manasses, qui mortuus est in diebus messis hordeaceæ: instabat enim super alligantes manipulos in campo, & venit æstus super caput ejus, & mortuus est*]. Oblivio (hoc enim significat Manasses, ut & Philo notavit De evigilante Noë, iterumque libro de Coloniis) moritur flagrante cælo, id est, per adversa fit ut excutiat in hominibus oblivio rerum Divinarum. Additur in Græco τὸ φυλῆς αὐτῆς καὶ τὴ πατρίαν αὐτῆς [de tribu sua & de familia sua], unde intelligimus Iuditham ob oculos nobis poni tanquam ἐπίκληρον [filiam heredem]. Vide quæ dicta ad Tobiam III. 18. v. 12. & Matth. 1.

3. *Instabat enim super alligantes*]. Aderat operi.

Et sepultus est illic]. At in Græco, καὶ ἐθαψαν αὐτὸν μετὰ τῶν πατέρων αὐτῆς ἐν τῷ ἀγρῷ τῷ ἀναμύσον Δωθαίμ καὶ Βαλαμῷ [et sepelierunt eum cum patribus suis in agro qui est inter Dotthaim & Balamo] ubi Δωθαίμ [Dotthaim] haud dubiè est locus qui supra Δόταια [Dotæa], III. 12. in Græco. Βαλαμῷ [Balamo] autem idem qui Βελμὲν [Belmen] IV. 3. & Βελμαίμ [Belmaim] v. 11. 3. in Græco: Nimirum מלכא, omisso ם sive ל. Variè enim talia pronuntiabantur, ac scribebantur.

5. *Et in superioribus domus*]. Bene vertit quisquis hic est Interpretes illud ἐπὶ τῇ δώματι. Vide Act. x. 9.

6. *Præter Sabbata, & Neomenias, & festa domus Israël*]. In Græco uberiùs, χωρὶς προσαββάτων, καὶ ζαββάτων, καὶ προνεμινίων, καὶ ἑορτῶν, καὶ χαρμοσυνῶν οἷα Ἰσραήλ [præter prosabbata, & Sabbata, & antelunia, & dies festos & gaudia domus Israël]. Dies Sabbatorum, Interluniorum & Azymorum, & τῶν ἐβδομάδων [Septimanarum] sive Pentecostes, & Κληνοπηγίας [Tabernaculorum], omnes dies erant læti, ideòque ex sensu Legis intelligebatur vetitum iis diebus jejuna. Cautio diligentior addiderat προεόρτια & προσάββατα [dies ante festum & dies ante Sabbatum], nimirum in sepimentum (ut sapientes loquebantur) Legis, nè quid pridiani luctus in animo restaret diebus gaudio dicatis. Ἑορταὶ nomen est generale, verum hic ponitur pro Interluniis.

8. *Nec erat qui loqueretur de ea verbum malum*]

Quæ casta est? de qua mentiri fama veretur.

10. *Et venerunt ad illam*]. Sicut etiam iudices, ubi testimonium ab honestioribus matronis perhibendum est, ire ad earum domum solent.

11. *Qui tentatis Dominum*]. Hoc est, irritatis, ut sequitur.

13. *Posuistis vos tempus miserationis Domini*]. Nam erat vestrum, tempus ipsi præscribere, quod piis adfuturum promisit. Si deditionem omnino vellet fieri, moneret vos, ut per Ieremiam. Sequitur in Græco, πῶς τὸ Θεὸν ὅς ἐποίησε πάντα ταῦτα ἐρευνήσετε; [quomodo Deum explorabitis qui cuncta hæc fecit?], nempe quando & quomodo liberare nos velit: αὐτὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν ἐν αἷς θέλει σκεπᾶσαι ἡμᾶς [ipse potestatem habet in quibus diebus vult liberare, etiam omnibus]. Ius, ut Dominus, habet constantiam nostram explorandi, & nos liberandi quocumque volet tempore: ὑμεῖς ὅ μὴ ἐνεχυριάζεσθε τὰς βλάδας Κυρίου τῷ Θεῷ ἡμῶν [vos autem nè pignerate consilia Domini Dei nostri], id est, nolite cum eo agere tanquam cum debitoribus, quem pignoribus captis ut satisfaciatur compellimus. Ità sæpe res in aliquo similes similibus verbis exprimuntur.

15. *Non enim quasi homo sic Deus comminabitur, neque sicut filius hominis ad iram inflammabitur*]. In Græco est, ὅτι ὡς ἀνθρώπου ὁ Θεὸς ἀπειληθῆναι, ὡς υἱὸς ἀνθρώπου διατιθῆναι, id est, Deus non ut homo minis terretur, aut ad iudicium subeundum cogitur. Sequitur μοχ, ὅτε ἐν τῷ ληφθῆναι ἡμᾶς ὅπως κληθήσεται ἡ Ἰσραήλ [neque cum capti fuerimus nos, sic vocabitur Iudæa]. Si nos, ait, in captivitatem agimur, ut majores nostri, jam perierit nomen Iudææ: καὶ ἐσόμεθα εἰς πρόσκομμα [et erimus in offendiculum], id est, offenduntur omnes conspectu nostri.

23. *Sic Iacob*]. In Græcis quæ sequuntur delenda est negatio, & verba sic legenda, ὅτι καθὼς ἐπύρωσεν εἰς ἑτασμὸν καρδίας αὐτῶν, καὶ ἡμᾶς οὐκ ἐξεδίκησεν, ἀλλ' εἰς νουθεσίαν μασιγοῖ τὰς ἐγγιζοντας αὐτῷ [quia sicut ussit ad explorationem corda eorum, & nos non ulciscendo sed castigando flagellat, ut qui accedamus ad ipsum]. Sicut corda illorum velut igne exploravit, sic & nos, quippe qui serio ipsum colimus, per hæc pericula non exitio destinant, sed paternè officii admonet.

25. *Exterminati sunt ab exterminatore*]. Hæc non sunt in Græco. Ab exterminatore, ἀπὸ ὀλοθρευτῆς I Cor. x. 10. ὀλοθρευτῆς ad verbum est ἰσθῶα, de quo in Tobia.

29. *Ora pro nobis*]. Addit textus Græcus, ut imber cadat in cisternas.

32. *Cum Abra mea*]. Μετὰ τῆς ἀβρας μὲν. Abra propriè non ancillam significat, sed ingenuam comitem: exilatque vox Græca non tantum apud Lxx, ubi in Hebræo est נערה, Genes. xxiv. 61. Exod. 11. 5. Esther. 11. 9. 1v. 4. 15. sed & apud Menandrum. Est tamen origo Syriaca, נרה נרה socia. Exstat in Chaldaico Exodi xi. 2. sed usus posterior hoc nomen etiam ancillis honoratioribus tribuit, qualem hanc scriptor hic facit infra xvi. 28.

34. *Et revertentes abierunt*]. In Græco est, ἀποστρέψαντες ἐκ τῆς Κληνῆς, ab illo tentorio quod in superiori domus parte Iudith sibi fecisse narratur supra 4.

C A P V T IX.

1. *ET induens se cilicio posuit cinerem super caput suum*]. In Græco malè scribitur, ἐπέθετο σποδὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, καὶ ἐγύμνωσεν ὃν ἐνεδιδύσκετο ζάκκον [imposuit cinerem capiti suo, & exuta induit saccum]. Legendum, καὶ γυμνωσάμενη ἐνεδιδύσκετο ζάκκον & γυμνωσάμενη est exuta veste, illà nempe in qua Senatores compellaverat.

Et prosternens se Domino]. In Græco tempus designatur, καὶ ἦν ἄρτι προσφερόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ τὸ θυμιάμα [et erat tunc Hierosolymis in Templo Dei oblatum suffitus].

2. *Qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum*]. Defensio est hic punitio, ut in loco Tertulliani de Monogamia, quem modò produximus. εἰς ἐκδίκησιν ἀλλογενῶν in Græco, id est, ad pœnam alienigenarum, vel vindictam in alienigenas. Non erat laudandum factum Simeonis, sed Deus justè punivit scortatorem.

Qui violatores exstiterunt in coinquinatione sua]. Legimus in Græco, οἱ ἔλυσαν μήτραν παρθένου εἰς μιάσμα [qui solverunt uterum virginis ad pollutionem].

Sed

Sed non est recepta locutio λύειν μήτραν [solvere uterum]. ἀνοίγειν μήτραν [aperire uterum] dicunt Hebraei, qui Græcè Ἑβραϊζοῦσι [Hebræos imitantur], idque de partu, non de concubitu. Præterea, si is esset hic sensus, malè sequeretur καὶ ἐγύμνωσαν μηρὸν [et nudarunt femur], id est, **הגלו**. Omnino hujus libri scriptor legerat scriptores ex Græcis, ut qui & *Titanum* & *Gigantum* meminere infra xvi. 8. & eorum exemplo scripserat ἔλυσαν μίτραν, *zonam* virginem solverant, ut Catullus loquitur. Musæus de Leandro,

— — — — — Ὅσ' αὐτίκα λύσατο μίτραν.

[— Ille autem properavit solvere zonam.]

Quod sequitur in Græco ἐχέτω ἔσαι, significat non sic abibit. Μοχ, καὶ τὴν σρωμνὴν αὐτῶν ἡδεύσατο τὴν ἀπατηθεῖσαν εἰς αἶμα [et deceptum cubile sanguine humectavit], locutio est Poëtica: cubile enim deceptum dicitur ubi homines decepti erant.

5. Omnes enim viae tuae paratae sunt] Ἕτοιμοι, faciles tibi.

Et tua judicia in tua providentia posuisti] Ἐν προγνώσει bene vertit: nam προγνώσις sæpe non nudam praenotionem, sed & directionem Divinam significat.

11. Et dejicere gladio cornu altaris tui] Vide Exodi xxvii. 2. Levit. iv. 7. i Reg. i. 50. Amos iiii. 14.

13. Et percuties eum ex labiis caritatis meae] Legit ἐκ χειλέων ἀγάπης, ubi nos non malè habemus χειλέων ἀπάτης [labiorum fraudis], quod melius congruit cum illis quæ in Græco præcesserunt, τὴν σρωμνὴν τὴν ἀπατηθεῖσαν [cubile deceptum]. Sequitur in Græco, θραύσον αὐτῶν τὸ ἀνάστημα ἐν χειρὶ θελήας [vulnera eorum statim per manum feminae], ubi ἀνάστημα est status erectus, ut Zach. ix. 8. & infra xi. 9.

C A P V T X.

2. Abstulit à se cilicium] Περιέλειτο τὸ ζάκκον, convolvit, ut rem seponendam.

3. Et unxit se myro optimo] Μύρω παχέ [unguento crasso]. Adjicitur cinnamomo balaminum oleum, xylobalsamum, calamus, juncus, balsami semina, myrrha, mel odoratum: unguentorum hoc crassissimum, Plinius xiiii. 1.

Et discriminavit crimen capitis sui] Latine admodum: nam indè & discriminale in Latino Esaiæ & Isidoro. Ovidius,

Colligere incertos & in ordine ponere crines
Docta.

Et alibi,

Ponendis in mille modos præfecta capillis.

Imposuit mitram super caput suum] Est hic mitra capitis ornatus. Virgilius:

— — — — — caput Græcæ redimita mitellâ.

Et induit se vestimentis jucunditatis suae] Quæ opposita vestimentis lugubribus.

Induitque sandalia pedibus suis] Ex melinis pellibus: ita enim mos erat diebus lætis.

Assumpsitque dextraliola] In Græco distinctè, τὰς χλιδῶνας καὶ ψέλλια, ut & in Græco Esaiæ iiii. 19. Χλιδῶν generale est nomen monilium, sed specialiter de iis dicitur monilibus quæ erant circa brachia. Itaque ii Samuel. i. 10. ubi χλιδῶνα habent alii, βραχιάλιον [brachiale] posuit Aquila. Et Athenæus ex

veteri Poëta dicit χλιδῶνας ἀμφὶ βραχίλοισι [brachialia circa brachia]. Ψέλλια notum est esse armillas, quæ sunt περὶ τὰς καρπῶς [circa juncturas manus].

Et lilia] Hæc de collo videntur pependisse.

Et in aures & annulos] De inauribus feminarum Orientis vide Exodi xxxii. 23. Oseæ iiii. 13. de annulis Esaiæ iiii. 21.

5. Ascoperam vini] In Græco, ἀσκοπιτήν, Meminit Pollux lib. x.

Et polentam] Ἀλφίτων in Græco. Sic dicitur etiam quæ ex tritico est farina.

Et palathas] Παλάθη est ficum massa, i Samuelis xxv. 18. xxx. 11. i Regum iv. 2. xvi. 1. xx. 7. i Paralipomenon xi. 40. Martialis:

Hæc tibi quæ tortâ venerunt condita metâ,

Si majora forent cottana, ficus erant.

Et panem & caseum] Legit in Græco καὶ ἄρτων καὶ τυρῶν, pro quo nos habemus, καὶ ἄρτων καθαῶν [et de panibus puris]. Sequitur in Græco, καὶ περιέδωκε πάντα τὰ ἀγγεῖα ἐαυτῆς, καὶ ἐπέθηκεν ἐν αὐτῇ, id est, cætera vascula bene obvoluta imposuit in peram.

13. Ità ut non cadat vir unus de exercitu ejus] In Græco, καὶ ἡ διαφωνήσῃ ἡ ἀνδρῶν αὐτοῦ (καὶ ἡ μία [non desiderabitur de viris ejus caro ulla], id est, non desiderabitur, quomodo διαφωνεῖν apud Hellenistas sumi diximus ad Exodi xxiv. 11.

18. Qui tam decoras mulieres habent, ut non pro his merito pugnare contra eos debeamus] Sic Græci apud Homerum, conspectâ Helenâ,

Οὐ νέμεσις Τρῳάς τε καὶ ἑυκνημίδας Ἀχαιῆς
Τοιῇδ' ἀμφὶ γυναικὶ πολὺν χρόνον ἄλγεα πάσχειν.
Αἰνῶς ἀθανάτοισι θεῆς εἰς ὤπα ἔοικεν.

[Non mirum est Phrygas & procero corpore Achivos

Pro tali forma longos perferre dolores:

Nimirum similis facies est illa deabus.]

Additur hic in Græco, οἱ ἀφεθέντες ἀνυπόστατοι κατὰ σοφιστάδαι πᾶσαν τὴν γῆν [qui si permittantur omnem terram decipere poterunt], nimirum omnes perducere poterunt in suam amicitiam feminarum illecebris.

19. Sedentem in conopæo] Ἐν τῷ κωνωπίῳ. Horatius,

Intèrque signa (turpe!) militaria

Sol adspicit Conopeum.

Alexandrinus maximè eo uti ait ibi Scholiastes.

C A P V T XI.

4. Sume verba ancillæ tuæ] In Græco additur, λαλήσάτω ἡ παιδίσκη σε κατὰ πρόσωπόν σε [loquatur ancilla tua coram te], id est, audientiam verbis meis præbe.

Perfectam rem faciet Dominus tecum] Additur in Græco, καὶ ἐκ ἀποπεσέται ὁ κύριός μου ἡ ἐπιτηδεύματων αὐτοῦ [non excidet dominus meus proposito suo], non excides cogitatis. Respondet enim ἐπιτηδεύμα vocibus **הצדקה, הליצה**, & similibus.

8. Ut mandaverit per Prophetas suos ad populum, quod tradat eum pro peccatis suis] Significavit se traditurum. Sequitur hic in Græco, ἵνα μὴ γένηται ὁ κύριός μου ἐκβόλος καὶ ἀπρακτός [ne fiat dominus meus irritus & sine

et sine effectu] ubi ἐκβολῆς est qui de re sperata de-
jicitur: ὁ ἐξω βεβλημένος interpretantur Lexico-
graphi.

11. Denique hoc ordinant, ut interficiant pecora sua,
et bibant sanguinem eorum] Quod haud dubie Lege
vetitum. In Græco autem nihil de sanguine. Itaque
pecora intellexit fues, & alia vetita.

12. Hæc cogitaverunt impendere] Κεκρίκασιν ἐξανα-
λῶσαι, in Græco. Quid mirum, cum & David id in-
fame fecerit? Sed finguntur ista dicta ut derelictos à
Deo Iudæos crederet Holofernes, Legis vim non in-
telligens. Additur mox in Græco, καὶ ἀπεσάλλασιν
εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅτι καὶ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες ἐποίησαν ταῦ-
τα τοῖς μετακομίσασιν αὐτοῖς καὶ ποιήσασιν. Miserant
Ierusalem, ut si qui ibi habitant assensum præbuerint iis
qui missi sunt ad referendum Senatûs permissum, simul id
renunciatum fuerit, effectum dent. ὅτι pro si, & καὶ bis
abundat. Synedrium Lxx virorum jus habebat ἐξ
ἐπιεικείας [ex æquo et bono] solvendi quædam Legis
vincula. Docet id Maimonides Ductore dubitantium
III. 41.

15. Et non latrabit vel unus canis contra te] Prover-
biale, ut Exodi xi. 7.

16. Hæc mihi dicta sunt per providentiam Dei] Hinc
apparet in Græco legendum κατὰ πρόγνωσιν Θεῷ,
non κατὰ πρόγνωσιν μου. Vide supra ix. 5.

18. Placuerunt autem omnia verba hæc coram Holo-
pherne] Græcè, ἐναντίον Ὀλοφέρνης. Hebraïsmus
יָנַח, vel יָנַח לָךְ, post verba placendi significatum
habentia.

19. Non est talis mulier super terram] In Græco,
ἀπ' ἀκρῆς ἕως ἀκρῆς τῆ γῆς [ab extremo usque ad extremum
terræ]. De hoc loquendi genere vide quæ ad Matthæi
xxiv. 31.

C A P V T XII.

2. **N**eveniat super me offensio] ἵνα μὴ γένηται (κάν-
δαλον, id est, ne hoc mihi causa sit ruinæ.

7. Et baptizabat se in fonte aquæ] In illo fonte cujus
mentio supra in Græco vii. 3. Lotio hæc non ex
Lege erat, sed ex speciali quorundam cura, ubi se
precibus parabant. Nam sic & Lxx Senes ait Aristeas
ablutos antequam se sacræ lectioni darent. Potuit
accedere & metus à contactu alienigenarum, ut
Marci vii. 4. ubi dicta vide.

10. Et dixerat ad Vagao eunucho suum] Græci hic
& infra Βαγῶα. Plinius ita vocari Babylone ait spado-
nes xii. 4. Ovidius Amorum ii. 2.

Quem penes est dominam servandi cura Bagoë.
Et communiter fumitur Βαγαῖ in Additamentis
ad Esther iii. 6. Curtius ut proprium ponit lib. vi.
Bagoa singulari specie spado: ut & Plutarchus in Mo-
ralibus. Idem Plutarchus alterius Bagoæ meminit in
libro de Fortuna Alexandri, qui Darium ad regnum
provexerit: de quo & Curtius, In sedem Cyri beneficio
Bagoæ castrati hominis admissus. Alterius etiam in Eu-
nucho Lucianus.

14. Omne quod erit ante oculos ejus bonum et optimum
faciam] Legit ἀρίστον, ubi in Græco est, ἀρετόν. πᾶν ὃ
ἔσται ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ ἀρετόν ποιήσω [omne quod in ocu-
lis ejus placebit faciam]. Loquendi genus simile ei
quod supra xi. 18.

C A P V T XIII.

6. **E**t labiorum motu, in silentio, dicens] Mos enim
Hebræis est, etiam cum silentium in precibus
servant, labra tamen movere, quod nimis frigidas
putent preces in solo cogitatu. Vide i Samuelis
i. 13.

7. Ut, sicut promisisti, Ierusalem civitatem tuam eri-
gas] In Græco, εἰς ὑψῶμα Ἱερουσαλὴμ, ad sublimandam
urbem Hierosolyma. Sequitur in Græco, καὶ ποιήσαι
τὰ ἐπιτηδεύματα μου [et facere cogitata mea]. De qua
voce vide supra xi. 4.

10. Et abstulit conopæum] Vide supra v. 19.

15. Vocaverunt presbyteros civitatis] De quibus su-
pra vi. 10.

25. Ut non recedat laus tua de ore hominum] In Græ-
co, ἐκ ἀποσῆσεται ἡ ἐλπίς (ἐκ ἀπὸ καρδίας ἀνθρώπων
[non abscedat spes tua à corde hominum], id est, memo-
ria fiduciæ quam in Deo habuisti.

26. Et dixit omnis populus, Fiat, fiat] Εἴποιτο, γένοιτο.
Hebraïcè, יָמֵן יָמֵן: sic & infra xv. 12. Vide quæ
dicta ad Matth. v. 18. Quæ in Latino sequun-
tur hoc capite, ea in Græco sunt in capite se-
quenti.

30. Et adoravit eam] Humiliter salutavit. Ità enim
usurpari solere Græcum προσκυνῶν, Latinum adorare,
diximus ad Decalogum.

C A P V T XIV.

2. 3. **S**ed quasi impetum facientes, tunc exploratores ne-
cesse est ut fugiant] In Græco, καὶ δώσατε ἀρ-
χηγόν ἐπ' αὐτοῖς, ὡς καταβαίνοντες εἰς τὸ πεδῖον εἰς τὴν
προφυλακὴν ἡν' Ἀσσύρ [et dabitis ducem ipsis, tanquam
descensum in campum ad procubitores filiorum Assur].
Προφυλακῆς, quos hic Interpres vertit exploratores,
magis propriè dicere poterat procubitores: ità enim
ex antiquis scriptoribus Festus. Excubitores eosdem
dixit Cæsar, belli Gallici libro vii. Sunt autem ii
qui extra castra excubant, ut, si quid periculi intelli-
gant, id nuntient.

6. Et omnis successio generis ejus usque in hodiernum
diem] Ostenditur magnus Ammonitæ fervor pro le-
ge Dei, quod populo satis contempto se aggregaverit,
in quo ipse posterique ejus nihil aliud quam Dei favo-
rem sperare poterant, ab honoribus & connubiis ex-
clusi. Vide Deuteron. xxi. 11. In Græco est, καὶ
προσεταιέθη εἰς τὸ οἶκον Ἰσραὴλ ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης [et
appositus est domui Israël in hunc usque diem], locutione
Hebræis familiari, quæ posteritatem omnem nomi-
ne primi parentis comprehendit, quasi una persona
essent.

14. Et elevans eam, vidensque cadaver jacere super
terram] In Græco, καὶ ἔρρεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς χελωνίδος
ἐρριμμένον νεκρόν [et invenit eum mortuum projectum ad
limen]. Est autem χελωνίς, ἡ δὸς τῆς θύρας τῆς κηνῆς [li-
men ostii in tentorio], ut nos docent Suidas, & Hesychius,
apud quem malè ἡ δὸς. Nimirum ponitur Iu-
dith non in lecto reliquisse corpus Holofernæ, sed
projecisse in solum & quidem longius à lecto. Vide
supra xiii. 10. ubi in Græco καὶ ἀπεκύλισε τὸ σῶμα
αὐτὸ ἀπὸ τῆς σκαμνῆς [et avolvit corpus ejus à lecto.]

CAPVT XV.

1. **F**ugit mens] Εξέστησαν, quasi extra se fuere ex admiratione. Frequens vox apud Interpretes Veteris Testamenti, & in Novo, ut Matth. xi. 23. Marci i. 12. v. 42. vi. 5. & alibi.

2. Ita ut nullus loqueretur cum proximo suo] In Græco, καὶ ἐκ ἧν ἀνθρώπου μένων κατὰ τὸ πρόσωπον ἐτι τῷ πλησίον αὐτοῦ [& non erat homo manens coram proximo suo]. Sibi quisque consulebat.

Sed inclinato capite] Legit ἐκκλιθέντες: sed melius nos habemus ἐκχυθέντες, id est, effusa fugâ.

Et semitas collium] In Græco additur, κύκλω Βε-
ρυλῆα, circum Bethuliam. Idem loquendi genus Matth. vi. 36. Lucæ ix. 12. Roman. xv. 19. Sic vertitur יְהוָה Iosue vi. 3. כִּנְיִם plurimis in locis. Est alioqui vox κύκλω in hoc sensu etiam puriori-
bus Græcis usurpata, ut Aristophani, Xenophonti, Aristoteli.

5. Misit itaque Ozias nuntios per omnes civitates & regiones Israël] Vberius in Græco, εἰς Βετομασθαίμ, καὶ Βηβαί, καὶ Χωβαί, καὶ Χωλαί, καὶ εἰς πᾶν ὄρειον Ἰσραὴλ [ad Betomasthaim, & Bebai, & Chobai, & Chola, & in omnem finem Israël]. Quod hic scribitur Beto-
masthaim idem est quod supra iv. 5. Βετημασθαίμ, nempe שְׁמֵת בֵּית, ut ibi dictum. Et Chobai idem quod supra iv. 3. Χωβαί, id est, ut ibi coniecimus, Chocheba. Χωλαί idem esse videtur quod supra i. 9. in Græco Χελῆς, & cap. ii. 13. Χελῶν, Cholle in
Palmyrene, ut illis locis diximus.

8. Hi verò qui victores reversi sunt] In Græco, οἱ δὲ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀναστρέψαντες ἀπὸ τοῦ κοπῆς [ut filii Israël reversi ab hostium occisione]. Sic Scriptor ad Hebræos vii. 1. ὁ συναντήσας Ἀβραάμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τοῦ κοπῆς τῶν βασιλέων [qui obviam Abraham reverso à cæde Regum]. In eadem historia Geneseos xiv. 17. ὑποστρέψας αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κοπῆς [postquam reversus esset à cæde], ubi in Hebræo הָיָה, ut & Iosue x. 20. alibi sic vertitur הָיָה, ut Deuteronomii xxviii. 25.

9. Cum universis presbyteris suis] In Græco, καὶ ἡ γερουσία τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ [& Senatus filiorum Israël], id est, Senatus Septuaginta virorum, ut supra xi. 12. sic & ii Maccabæorum i. 10. & non longè ab ini-
tio iii Maccabæorum, & Actorum v. 21.

Vt videret Judith] In Græco est amplius, ἤλθον τῷ θεμελιῶσαι τὰ ἀγαθὰ ἃ ἐποίησεν ὁ θεὸς τῷ Ἰσραὴλ [ve-
nerunt fundare bona quæ Deus fecerat Israël], id est, ut certi fierent de rebus actis.

14. Dederunt Judith in auro & argento, & vesti-
bus & gemmis] Nempe ἐξαίρετα [eximia], ut de præda Trojana agens loquitur Euripides.

15. Cum mulieribus & virginibus] In Græco hoc amplius, καὶ ἐποίησαν αὐτῇ χορὸν ἐξ αὐτῶν [fecerunt ei chorum ex ipsis], id est, in honorem ipsius cho-
reas duxere more Iudaico, i Samuel. xviii. 6. Est & in Græco, καὶ ἔλαβε θυρσος ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῆς [& sumsit thyrsos in manibus suis]. Thyrsus ex He-
bræo הַצֵּת, Esaiæ xliv. 14. Vocantur sic rami frondosi, qui distinguuntur à ramis fructiferis
ii Maccabæor. x. 7. Vtrique in usu Iudæis lætis temporibus, ut apparet Exodi xxi. 40. Tacitus de Sacerdotibus Iudæis: tibiis tympanisque concine-

bant, hederâ vestiebantur. Θυρσοφορίαν [Thyrsoform gestationem] Iudæorum celebrat Plutarchus in Sym-
posiacis, ubi & tubaram & tympanorum mentio. Sequitur in Græco, ἐσεφάνωσεν τὴν ἐλαίαν αὐτῇ [ex
oliva coronam sibi fecit]. & mox, μετὰ σεφάνων καὶ ὕμνων [cum coronis & hymnis]. Coronas in lætitia gestare mos non aliarum tantum gentium, sed & Iudæorum. Vide Proverb. i. 9. iv. 9. Sirach. vii. 50. Olea verò imprimis amata Hebræis, quod & frontem ferat & fructum, & quidem talem unde un-
gantur Reges & Sacerdotes.

CAPVT XVI.

2. **I**n tympanis] Quorum usum apud Iudæos etiam Tacitus observat, ut jam diximus.

4. Qui posuit castra sua in medio populi sui] In Græ-
co, εἰς παρεμβολὰς ἐν μέσῳ λαῶς, id est, Deus po-
pulo suo est vice castrorum. Sed videtur Latinus Inter-
pres legisse θεὸς [qui posuit].

5. Ab Aquilone] Eo ad Iudæam situ, qui aliquid habet à Septentrione, aliquid ab Ortu.

8. Nec filii Titan] Vide quæ diximus supra ix. 2.

9. In exultatione filiorum Israël] In Græco, εἰς ὑψι-
τῶν πονούντων Ἰσραὴλ [ad sublimationem laboran-
tium in Israël]. ubi rectius legas ἐν Ἰσραὴλ.

10. Vixit faciem] Supra x. 3.

14. Filii puellarum] Modò geniti, ex novis nuptis.

16. Adonai Domine] In Græco, Κύριε. Sed ita Hebræi Hellenistæ semper ubi in Hebræo scribitur
יהוה [Iehova], & legitur Adonai.

17. Dixisti, & facta sunt: misisti Spiritum tuum, & creata sunt] In Græco, καὶ ὠκοδόμησε [& edifica-
vit]. Ipse Spiritus mundum è rudi materia extru-
xit. Sumta hæc ex Psalmo xxxiii. 6.

18. Ante faciem tuam] Te adventante.

20. In die iudicii] Cùm tempus venerit quod Deo aptum videbitur pœnis exigendis.

21. Dabit ignem & vermes in carnes eorum, ut
urantur, & sentiant usque in sempiternum] In Græco, δῶναι πῦρ καὶ σκώληκας εἰς σάρκας αὐτῶν, καὶ κλαύσονται ἐν αἰδήσει ἕως αἰῶνος [dare ignem & vermes in carnes eorum, & sentiendo flebunt in ævum], id est, diu. Morbis eos vexabit diuturnis, qualis est febris ἐκτική, & verminatio. Hæc addita videntur post mortem Antiochi. Nam de eo scriptor ii Maccab. ὥστε ἐκ τῆς ζώματός τῆς δυσσεβῆς σκώληκας ἀναζεῖν, καὶ ζῶντος ἐν ὀδύνας καὶ ἀλγυδόσι τὰς σάρκας αὐτοῦ διαπύπτεν [ita ut de corpore impij vermes scaturirent, & viventis in do-
loribus & tormentis carnes ejus caderent]. Vide Esaiæ xxxviii. 12. Sensum autem μυσικώτερον [abstru-
siorem] quem ista habeant, disci poterit ex Mar-
co ix. 44. & ibi annotatis. Vide & quæ ad finem Esaiæ.

23. Universa vasa bellica] Id est, arma, τὰ σκεύη. Obtulit in anathema oblivionis] Minimè verò. Imò oblationis: id est, suspendit in Templo. Sic vox ἀναθημάτων sumitur Lucæ xxi. 5.

24. Erat autem populus jucundus secundum faciem
sanctorum] In Græco, καὶ ἦν ὁ λαὸς εὐφραϊνόμενος εἰς ἱεραρχίαν κατὰ πρόσωπον τοῦ ἁγίου [& populus letaba-
tur Hierosolymis in conspectu Sanctorum], id est, in subdialibus illis Templum in conspectu habentibus.

Ita vox ἁγία [sancta] sumitur supra VII. 17. & IX. 5.

26. Castitas adjuncta] Vide Lucæ II. 37. & ibi dicta.

27. Erat autem diebus festis procedens] Vt Paschate. Vide I Samuel. I. 3. Lucæ II. 41.

28. Et dimisit Abram suam liberam] Vide quæ diximus supra VIII. 32.

Et defuncta est ac sepulta cum viro suo] In Græco, καὶ ἐθαψάν αὐτὴν ἐν τῷ σπηλαίῳ τῆς ἀνδρὸς αὐτῆς Μανασσῆ [Et sepelierunt eam in spelunca viri ejus Manassæ]. In specubus Iudæorum sepulchra, Ioan. XI. 38. Multos conjuges cum conjugibus suis sepeliri voluisse ex Inscriptionibus apparet.

29. Diebus septem] Quod tempus frequentatum in luctu propinquorum, Sirach. XXI. 13. Sequitur in Græco, διείλε τὰ ὑπάρχοντα αὐτῇ πρὸ τῆς ἀπο-

θανεῖν αὐτὴν πᾶσι τοῖς ἐγγίσα τῆ γένους αὐτῆς [divisit antequam moreretur res suas proximis generis sui]. Reliquit bona quæ habebat partim propinquis mariti à quo bona acceperat, ut gratiam ei redderet in iis qui ipsi viro carissimi fuerant, partim iis quos ipsa rarissimos ob sui sanguinis propinquitatem habebat. Omnia officia explevit, tum in reddenda gratia, tum in conferendo beneficio. Vide quæ diximus lib. II. de Iure Belli ac Pacis, cap. VII. §. 9. 10.

31. Dies autem victoriæ ejus festivitatis ab Hebræis in numero sanctorum dierum accipitur, & colitur à Iudæis in præsentem diem] Nempe dies ἐγκαίνιων [Installationis] sive Φώτων [Luminum] de quo vide dicta ad Ioan. x. 22. Hoc firmat ea quæ diximus ad hujus libri initium. Nam alioqui Iudithæ diem frustra apud Iudæos quæras.

A D E S T H E R I S

A D D I T A M E N T A.

ET hæc Estheris additamenta, & Baruchi sub nomine liber, & Hymnus trium amicorum Danielis, rhetorica sunt exercitia piorum Hellenistarum, qui ornandis veris historiis ea scripsere quæ illis temporibus probabiliter fieri, dici, aut scribi potuerant, quales & in Maccabaïcis epistolæ sunt nonnullæ. Hæc libris addita aut injecta, quia nihil mali continebant, auctoritatem cum tempore acceperunt. Hæc additamenta videntur esse opus Profelyti.

C A P V T X.

5. Nec eorum quicquam irritum fuit] In Græco, καὶ δὲ ὃ παρεῖληθεν ἀπ' αὐτῶν λόγος, ubi λόγος est res vel minima, 177. παρεῖληθεν autem est eventui carere, ut Matthæi v. 18.

6. Parvus fons qui crevit in fluvium, & in lucem Solémque conversus est, & in aquas plurimas redundavit, Esther est, quam Rex accepit uxorem, & voluit esse Reginam] Flumen terram irrigans Vitam hominis significat, exundans verò Gaudium, ex Ægyptiorum disciplina, referente Achmete: Sol verò, eodem teste, Regem significat.

7. Duo autem dracones, ego sum & Aman] Idem Achmetes, Οἱ ὄφεις καθ' ὅλας εἰς ἐχθρὰς ἀναλόγως κρινονται [Serpentes generatim ad inimicos referuntur].

9. Et fecit signa magna atque portenta inter gentes] Ταῖς ἡμῖνα καὶ τὰ τέρατα τὰ μεγάλα. Sic vocantur non tantum quæ rerum naturam immutant, sed & ea quæ subitam atque miram habent rerum περιπέτειαν [circumvolutionem].

10. Et duas sortes esse præcepit, unam populi Dei, & alteram cunctarum gentium] Allusio ad factum Amani, unde dies Purim nomen accepit, Estheris III. 7. Sicut Aman fecit sortes, ita Deus sortes duas habet dispositas, exitii pro gentibus aliis,

salutis pro Iudæis; sed eas suis temporibus dispensat. Non dissimile illud Homeri,

Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατήρ ἐτέτανε τάλαντα
Ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε τανηλεγέῃ θανάτοιο,
τὴν μὲν Ἀχιλλεῖ, τὴν δὲ Ἑκτορι ἱπποδάμοιο.
Ἐλκε δὲ μεσσή λαβῶν· ῥέπει δ' Ἑκτορος αἵσιμον
ἡμᾶρ.

[Ex auro lances suspendit Iuppiter ambas;
Imponitque duas sortes, quarum Hectoris illa,
Hæc erat Æacida, mortem huic illive ferentes;
Has librat: Hectori devergunt pondera fati.]

12. Et misertus est hereditatis suæ] In Græco, καὶ ἐδικαίωσε τὴν κληρονομίαν αὐτῆς [et justificavit hereditatem suam], id est, approbavit populi sui causam ut religionem sequentis à Deo traditam.

13. In mense Adar quartadecimâ & quintadecimâ die ejusdem mensis] Quæ Μαρδοχαϊκὴ ἡμέρα [Dies Mardochoica] II Maccabæor. 15. 37. vulgò dies פורים, id est, Sortium, olim etiam Amanea, ut diximus ad Esth. III. 7. Discimus autem & hinc & ex Maccabaïca historia, præter festos dies à Deo institutos, aliquos potuisse institui à populo. Vide ad Ioannem x. 22.

C A P V T XI.

1. Regnantibus Ptolemæo & Cleopatrá] Dubitatur quis hic fuerit Ptolemæus: nam & nomen id commune Ægypti Regibus, & Cleopatras uxores multi habuerunt. Accedo de Philadelpho hæc accipientibus.

Hanc epistolam Phurim] In Græcis multis φεραῖ sed legendum φεραῖ, פרי, quod idem est cum פרים. Diximus ad Esth. III. 6. & epistolæ nomine intelligi totam historiam à Mardochoæo scriptam transmissamque ad Iudæos qui in Ægypto erant. Indè allatum exemplar à Dositheo, versumque in linguam Græcam à Lyfimacho. Hanc versionem secuti LXX, anno.

annotationem hanc in fine libri sui posuere. Cætera quæ leguntur cum his non cohererent, sed, pariter cum iis quæ deinde sequuntur, additamenta sunt seorsim posita: quod & Hieronymus nos docet.

2. *Filius Isari*] Vide Esther. 11. 5.

6. *Duo dracones*] Vidè suprà x. 7.

CAPVT XII.

1. *C*um Bagatha & Thara] Vide Estheris 11. 21. 6. [*Bugæus*] Βυγαῖος idem est quod Βαγώνης de qua voce vide Iudith. 11. 11. Propriè ita dicti eunuchi; sed cœpit vox proferri latius ad aulicos omnes. Sic & vox *eunuchorum* usurpatur in Latina versione, Esther. 1. 8. viii. 9.

CAPVT XIII.

4. *P*opulum esse dispersum qui novis uteretur legibus, & contra omnium gentium consuetudinem faciens, Regum iussa contemneret] Sumtum ex verbis Amani, Esther. 11. 8. ubi dicta vide.

6. *Quartadecimâ die duodecimi mensis*] Imò decimâ tertîâ, Esther. 1x. 1. & in his ipsis Additamentis xvi. 20. Error ex numerorum notis ortus.

14. *Sed timui ne honorem Dei mei transferrem ad hominem, & ne quenquam adorarem excepto Deo meo*] Qui hæc addiderunt, ad Græcum potius morem quàm ad Iudaicum respexere. Nam apud Iudæos nulla erat, quamvis submissa, corporis flexio Deo soli reservata: neque Reges tantum, sed & Regibus minores solebant apud eos προσκυνῆσαι [adorari]. Apud Græcos mos erat alius.

17. *Sorti & funiculo tuo*] Funiculo enim dividebatur terra in partes; ipsæ deinde partes sorte assignabantur. Hinc & *funiculus* & *sors* pro re cuiusque propria.

CAPVT XIV.

2. *C*inere & stercore implevit caput] Id est, luto, Iob. xxx. 19. Ezechielis xxvii. 30.

Crinium laceratione complevit] In Græco, ἐπλησσε σπινθῶν τευχῶν αὐτῆς [implevit cincinnis suis] id est, tortilibus suis crinibus, cincinnis nimirum quos sibi evulserat.

4. *Periculum meum in manibus meis est*] Μετωνυμία [Transnominatio] periculum, id est, vita periclitans. In manibus dicitur esse id quod facile elabi potest, Psalmo cxix. 109.

7. *Coluimus enim deos eorum*] Majores nostri ante tempora Nabuchodonosori. Liberi sibi tribuunt quæ sunt parentum, quasi una essent persona.

8. *Robur manuum suarum idolorum potentia deputantes*] In Græco, ἐθικας (sed Latinus legit ἐθικαν melius) τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τὰς χεῖρας τῶν εἰδώλων αὐτῶν [posuere manus suas super manus idolorum suorum]. Sicut homines societatem contrahunt manibus junctis, Ierem. L. 15. 1 Maccab. xi. 50. pari modo ipsi diis se obstrinxere manus simulacrorum tangendo.

9. *Atque extinguere gloriam Templi & Altaris tui*] Quæ scilicet antecedentium Persarum Regum beneficio erant restituta.

10. *Et laudent idolorum fortitudinem*] Bene sensum expressit. In Græco est, εἰς ἀρετὰς ματαίων. Ματαῖα sunt idola, Zachar. xi. 17. & alibi. ἀρεταὶ verò hic sunt vires. Ità id nomen sumitur Abacuci 111.

3. Zachariæ vi. 13. 1 Petri 1. 3.

11. *His qui non sunt*] In Græco, τοῖς μὴ ὄντι, id est, diis non veris, sed falsis, 1 Corinth. viii. 4. collato loco Galatarum iv. 8.

Et eum qui in nos cœpit sævire disperse] Τὸν δὲ ἀρξάμενον ἐφ' ἡμᾶς παραδειγματίσων, eum qui prior nos laceravit exemplum fac. Est id verbum in Græca versione Numerorum xxv. 4. Ieremiæ xiii. 22. Matthæi 1. 19. pro quo τίθεναι εἰς παραδειγμα [ponere in exemplum] dicitur Nehemiæ 111. 6.

13. *Et in conspectu leonis*] Id est, Regis, ut 11 Timoth. iv. 17. Vide quæ allata à nobis ad locum Apocal. xvi. 10. & in Appendice ad eundem locum.

16. *Tu scis necessitatem meam*] Miseriam. Sic ἀνάγκη sumitur Tob. 111. 6. Baruch. vi. 37. & in 111 Maccab. & Lucæ xxi. 23.

Quod abominer signum superbiæ] Τ' περηφάνια medium habet sensum, ut patet Amos. viii. 7. hic magnificentiam significat. Ejus signum Diadema, de quo Esther. 11. 17. Hæc, ut & de trinoctii continentia apud Tobiam, videntur à Christiano aliquo addita.

Quasi pannum menstruatae] Rem ad spectu fœdam, Esaiæ Lxiv. 6. in Græco & Latino.

17. *Et non biberim vinum libaminum*] Quod diis Gentium consecratum erat, parte ejus libatâ. Virgilius, Libabant pateras Baccho. — Vide Daniel. 1. 8. Hebræi id vocant יַיִן [vinum Gentium] Ejus eadem ratio quæ τῶν εἰδωλοθύτων [immolatorum idolis].

CAPVT XV.

11. *H*is verbis blandiebatur] Bene expressit Hellenisticum illud, παρεκάλεσεν αὐτὴν λόγοις εἰρηνικοῖς [alloquebatur eam verbis pacificis], ut 1 Maccabæor. 1. 31. v. 18. vi. 10. 27. x. 3. 47. Respondet Hebræo שָׁנַן, ut Ieremiæ xii. 6. & מִלֵּן, Michææ vii. 3. & Ieremiæ ix. 8.

12. *Ego sum frater tuus*] Quasi frater. Ità te amo quasi sanguine essem proximus. Vide Cantici viii. 1.

13. *Non enim pro te, sed pro omnibus lex hæc constituta est*] In Græco, κοινὸν τὸ πρόσταγμα ἡμῶν ἐστὶ [commune est nobis edictum istud]. quasi dicat, omnia nobis sunt communia, etiam edicta quæ facio, quasi tua habenda sunt, non ut in te scripta. Augusta licet legibus soluta non est, Principes tamen eadem illi privilegia tribuunt quæ ipsi habent, ait Vlpianus L. Princeps. D. de Legibus.

16. *Vidi te, Domine, ut Angelum Dei*] Loquendi genus Hebraicum, quod modò ad bonitatem refertur, ut 1 Samuel. xxix. 19. modò ad sapientiam, ut 11 Samuel. xiv. 17. modò ad potestatem, ut 11 Samuel. xix. 27. hic verò ad majestatem.

CAPVT XVI.

1. *R*ex magnus Artaxerxes] Floridus est hujus existolæ character, & hominem Græcum redo.

redolet, Macedonibus, ut videtur, minùs amicum.

Ab India usque ad Æthiopiam] Et Indorum & Æthiopum quosdam sub Persico fuisse imperio, discimus ex Herodoto Thaliâ.

3. *In ipsos qui dederunt moliantur insidias*] In Græco, τοῖς ἐαυτῶν εὐεργέταις ἐπιχειρῆσαι μηχανᾶσθαι [*machinationes instituunt adversus beneficos suos*]. Εὐεργέται [*Benefici*] titulus Regum & Imperatorum, ut ostendimus ad Lucæ xxii. 25. respondet Hebræο נְרִיכִים, quod propriè significat εὐεργέτας, sed ἄρχοντες [*Principes*] verti solet, ex usu frequente vocis.

5. *Vt eos qui credita sibi officia diligenter observant, & ita cuncta agunt ut omnium laude digni sint, mendaciorum cuniculis conentur subvertere*] Græca hic lectio sincera non est, Πολλὰ κίς δὲ καὶ πολλὰς τῶν ἐπὶ ἐξουσίαις τεταγμένων, πῶς πισυθέντων χειρίζεν φίλων τὰ πράγματα παραμυθία μετόχης αἱμάτων ἀθῶων καλᾶσθαι, περιέβαλε συμφοραῖς ἀνηκέστοις, τῷ τ' κακοηθείας ψεύδει παραλογισμῷ παραλογισαμένων τὴν τῶν ἐπικρατῶντων ἀκέραιον ἐγνωμοσύνην. Legendum enim videtur, ἀθυμία μετοχῆς αἷμα τὸ ἀθῶον καλᾶσθαι. Deinde παραλογισαμένη. Sæpe viros in magnis potestatibus constitutos, & quibus credita sunt amicorum negotia, desperatio parvis honoris, reperto sanguine innocente (id est, falso crimine) in gravissimas calamitates induit, pravi ingenii circumventionem mendacia decipiens simplicem dominantium bonitatem. ἀθυμία μετοχῆς [*desperatio participationis*], id est, alii qui desperant se talium honorum participes posse fieri. Abstractum, ut dici solet, pro concreto. Αἷμα ἀθῶον [*sanguis innoxius*] per Metonymiam calumniam capitalem significat, Deuteron. xxvii. 25. Jeremiæ ii. 34.

7. *Quæ res & ex veteribus probatur historiis*] In Græco, σκοπεῖν δὲ ἐξέειν ὃ τοσῶτον ἐκ τῶν παλαιωτέρων ἱστοριῶν ὡς παρεδώκαμεν [*id scire licet non modò ex veteribus historiis quas traditas accepimus*]. ubi omnino legendum παρεδόθημεν, tradita accepimus. Solent enim Græci formare passiva etiam eo sensu quem activa cum dativo habent. Sic φοβῶμαι dicunt Græci, quod Horatius Latine imitatus dixit invideo. Ità παρεδόθημεν est, traditum accepimus, וְנָתַתָּה.

10. *Et animo & gente Macedo*] In Estheris libro

dicatur fuisse, de stirpe Agag, ac proinde Amalecita, ut ibi diximus.

Πέρρω δὲ Μυσῶν καὶ Φρυγῶν ὁρίσματα,

[*A fine longè Mysiæ finis Phrygium,*]

id est, Macedonum & Amalecitarum. Non auserim affirmare scriptum fuisse Ἀμαλεκίτων, & infra 9. Ἀμαλεκίτας [*Amalecitas*]. Illud certum est, Persis parum notos fuisse Macedones Estheris tempore.

15. *Iustis utentes legibus*] Sunt sanè tales Moisis leges, etiam Strabone teste: & multa indè sumere Phœnices, à Phœnicibus Attici, ab Atticis Romani. Bene Iosephus altero contra Appionem, οἰμαι ἔσεσθαι φανερόν, ὅτι καὶ πρὸς εὐσεβείαν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἐν τοῖς πόντοις καρτερίαν, καὶ θανάτου περιφρόνησιν, ἄριστα κειμένους ἔχομεν τὰς νόμους [*Puto evidens fore ad pietatem, præterea ad justitiam, & ad tolerantiam laborum, mortisque contemptum, optimè factas nos habere leges*].

16. *Et filius altissimi, & maximi, semperque viventis Dei*] Hoc dicere melius convenit Græco pro-selyto quàm Regi Persæ.

18. *Et omnis cognatio ejus*] In Græco, τῇ πανοικίᾳ [*cum tota domo*]. Est & vox apud Herodotum aliquoties. Vsurpant & Lxx, Genesios L. 22. Hic mos diu mansit Persis. Ammianus lib. xxiii. leges Persarum describens, illas etiam memorat per quas ob noxam unius omnis propinquitas peribat.

19. *Vt liceat Iudæis uti legibus suis*] Id est, Vt ob ritus quos habent proprios nemo illis molestiam exhibeat. Sic Antiochus Magnus Iudæis, si qui in Babyloniam migrare vellent, concedit νόμοις χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις [*legibus suis uti*], Iosephus Antiq. xii. 3. Agrippa Cæsaris Augusti nomine Iudæis in Ionia concedit, ἐν τοῖς οἰκείοις διατελεῖν ἔθεσιν [*in suis institutis vivere*], Iosephus xvi. 5.

22. *Inter cæteros festos dies*] In Græco, ἐν ταῖς ἐπωνύμοις ὑμῶν ἑορταῖς. Puto scriptum fuisse olim ἐν ταῖς ἐπωνύμοις κλήρων ἑορταῖς, id est, in festo quod à sortibus Purim nominatur.

24. *Vt non solum hominibus sed etiam bestiis invia sit*] Loquendi genus frequens apud Prophetas, Jeremiæ ix. 10. xii. 4. xxxii. 43. xxxiii. 10. xxxvi. 29. L. 3. 62. Ezechiel. xiv. 13. 17. 19. 21. xxv. 13. xxix. 8. 11. xxxii. 13. Sophon. i. 3.

IN LIBRUM

SAPIENTIÆ SOLOMONIS.

Est hoc opus Hebræi hominis, completens hortamenta ad sapientiam, qualia Solomon, Rex sapientissimus, dictare potuisset. Vixit, qui hoc fecit, post tempora Esdræ, ante tempora Simeonis Pontificis, ideoque præponitur libro Sirachidæ. Eum librum nactus Christianus aliquis Græcè non indoctus in Græcum vertit, libero nec ineleganti dicendi gene-

re, & Christiana quædam commodis locis addidit; quod & libro Sirachidæ, quem dixi, evenit, sed in Latino huic magis quàm in ipso Græco: non quòd nesciam post Esdram explicatius proponi cœpisse Patientiam piorum, Iudicium universale, Vitam æternam, supplicia Gehennæ, sed quia locutiones quædam magis Evangelium sapiunt quàm vetustiora tempora.

CAPVT I.

1. **S**entite de Domino in bonitate] *Εν αγαθότητι*. Hebraismus pro bene sentite, credite omniscium, omnipotentem, iustum, bonum.

2. **Qui non tentant illum**] Tentare Deum hic dicuntur qui Deo non confidunt.

3. **Probata autem virtus corripit insipientes**] Potentia autem Dei, experimentum sui dans, stultos convincit: stultos, id est, Providentiam negantes, ut Psalmo XIV. 1.

5. **Sanctus enim spiritus disciplina**] Multas admodum significationes habet in Hebraeo *קדש*, quod Græcè *πνεῦμα*, Latinè spiritus vertitur. Hoc loco, ut versus sequens ostendit, & alii infra VII. 7. & IX. 18. ipsa illa animi constitutio quæ sapientia dicitur vocatur *πνεῦμα*, quomodo *πνεῦμα* *πραότης*, [spiritus mansuetudinis] dicitur I Cor. IV. 21. Gal. VI. 1. Clemens Alexandrinus libro de Prophetia *πνεύματα* [spiritus] appellat τὰς ποιότητες τῆς ψυχῆς [qualitates animæ].

6. **Renum illius testis est Deus**] Id est, cupiditatum, quas renum nomine significant Hebræi, Psal. VII. 10. Ieremiæ XI. 20. XVI. 10. XX. 12.

7. **Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum**] Sicut hominis spiritus per omne corpus hominis se extendit, ita Dei spiritus per orbem universum: ac proinde sicut hominis spiritus sentit siqua pars doleat, ita Dei spiritus ea quæ in mundo aguntur. Athenagoras, διὰ τὸ πνεῦματ' πάντα συνέχεται [spiritu cuncta continentur] qui & hoc πνεῦμα διὰ τὸ ὕλης διήκον [spiritum qui per materiam meat] vocat ἑλαττον τῷ θεοτέρῳ πνεῦματ' Θεῷ [minus quid diviniore Dei spiritu]. Theophilus Antiochenus, ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματ' Θεῷ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ τῆς χειρὸς Θεῷ [Omnis creatura continetur à Dei spiritu, & spiritus continens cum ipsa creatura continetur à manu Dei]. Clementi hic spiritus dicitur ὁ διήκων πνευματικὸς τόνος [permeans spiritalis tenor]. Contra Marcionem libro IV. disputans Tertullianus ait: *A quo spiritum sanctum postulem? à quo nec mundialis spiritus præstatur?*

Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis] τὸ συνέχον τὰ πάντα, γινώσκων ἔχει φωνῆς. Philemon,

——— Ὁ δὲ παρὼν ἀπανταχῇ

Πάντ' ἐξ ἀνάγκης οἶδε πανταχῇ παρὼν.

[——— *Qui cunctis adest*

Is etiam novit cuncta, quia cunctis adest.]

8. **Neque præteribit illum corripiens Iudicium**] Οὐδέ μὴ παρελεύσεται αὐτὸν ἐλέγχουσα ἡ Δίκη. Euripides,

Οὗτοι προσελθῶσ' ἡ Δίκη σε πρότε

Παίσει πρὸς ἡμᾶρ, ἐδὲ τ' ἄλλων βροτῶν

Τίν' ἀδίκον, ἀλλὰ Γίγα καὶ βροδῆϊ ποδῇ

Στείχουσα μάρψει τὰς κακὰς αἰὲ βροτῶν.

[*Scelus ob patratum non tibi, non alteri*

Iustitia supera pectus adversum petet:

Sed lenta gressu neutiquam observabili

Tergis nocentum semper adfiget pedem.]

9. **In cogitationibus enim impii interrogatio erit**] Id est, Inquiret Deus etiam in cogitata. Vox *διαβόλιον* [consilium, cogitata] est apud Polybium, apud Interpretes Veteris Testamenti sæpe.

10. **Auris zeli audit omnia**] Id est, Dei omnia acriter scrutantis, ut mariti zelotypi solent.

12. **Nè zeletis mortem**] *ζηλῶν* est cum studio sectari. Sic dicuntur *ζηλωταὶ νόμου* [vehementer studiosi Legis], Actorum XXI. 20. Dei, Act. XXII. 3. *spirituum*, I Cor. XIV. 12. *bonorum operum*, Tit. II. 14.

13. **Quoniam Deus mortem non fecit**] Palam est intelligi mortem quam & Chaldaeus Veteris Testamenti Interpret & Apocalypsis secundam vocant. Nam alioqui certum est, Animantia à Deo morti addicta, Hominem verò ita creatum ut mori posset. Huc pertinet & quod præcessit: *Os quod mentitur occidit animam.*

14. **Creavit enim ut essent omnia**] Id est, omnes homines; quos creare Deus dicitur quoties concipiuntur, Iob. X. 10. Sic Ephesior. I. 10. τὰ πάντα [omnia] id est, τὰ νοερά [intellectu prædita] & πάση τῇ κτίσει [omni creaturæ], id est, omni homini, Marc. XVI. 15. *Creavit ut essent*, id est, ut æternum vivant. Hinc colligas *διαμονὴν τῶ ψυχῶν* [permanfionem animarum], quæ Hebræis *שְׁמֵהוּן הַחַיִּים*.

Sanabiles fecit nationes orbis terrarum] In Græco, καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τῆ κόσμου [et salutare generatones mundi]. Natura hominum Dei bonitate talis est ut apta reddi possit ad salutem æternam. κόσμος, id est, humanum genus, ut Ioan. III. 16. *γένεσις*, id est, natura, Iacobi I. 23. III. 6.

Et non est in illis medicamentum exterminii] Nihil est tale in animi humani natura cur necessario interire debeat: sicut homo interit sumto veneno.

Nec inferorum regnum in terra] Non dedit Deus τῷ ἀδῇ, id est, τῷ ἀφανισμῷ [Interitui], jus illud, ut omnes hominum animi ei subiaceant, quomodo populus suo Regi. Hic γῆ [terra], ut modò κόσμος [Mundus], est genus humanum, ut Matt. VI. 10. Lucæ II. 14.

15. **Iustitia enim perpetua est, & immortalis**] Δικαιοσύνη δὲ ἀθάνατος ἐστίν. Est μεταωνυμία [Transnominatio]. *Iustitia causam dat immortalitati*. Epicharmus eodem sensu,

Εὐσεβὴς τ' νεν πεφουκῶς ἐπάθης γ' ἐδὲν κακὸν

Καθ' αὐτὸν ἄνω τὸ πνεῦμα ἀπομένει καὶ ἔρανον.

[*Si tibi mens sancta fuerit, nil ferēs moriens mali:*

Semper in cælo beatus permanebit spiritus.]

Antisthenis dictum, Βελομένους ἀθανάτους εἶναι δεῖ ζῆν εὐσεβῶς καὶ δικαίως [Eos qui volunt immortales esse oportet pie & iuste vivere.]

16. **Impii verò manibus & verbis accerserunt illam**] Mortem, ut diximus, secundam verbis mendacibus & factis injustis sibi accersunt. Antipho, Ἀσεβῶν δὲ καὶ παραβαίνων τὰ εἰς τὰς θεάς, καὶ αὐτῆς ἀντ' ἐλπίδου, ὅπερ ἐστὶ μέγιστον ἀνθρώποις τῆ βίᾱ ἀγαθὸν, αὐτὸς αὐτὸν ἀποσεροίη [Qui impius est & iura divina transgreditur, privat semetipsum eā spe quæ maximum est inter homines bonum].

Et æstimantes illam amicum defluerunt] Hæc sic intelligenda quomodo supra, Μη ζηλῶτε θάνατον [Nolite zelare mortem]. Amare enim pœnam dicuntur qui studiosè ea agunt quibus pœna connexa est. Sic Prov. VI. 36. Ieremiæ VI. 1. 3. Vide quæ diximus lib. II. de Iure Belli & Pacis, cap. XX. §. 2. & in Annotatis ad eum locum.

Et sponsiones posuerunt ad illam] Συνθήκην ἔθεντο

πρὸς αὐτὸν, quasi contractu facto se ei obligarunt.
Quoniam digni sunt qui sint ex parte illius] Nihil melius merentur.

CAPUT II.

1. **D**ixerunt enim cogitantes apud se non recte] Cogitationes impiorum, Ecclesiastæ ix. & i Corinth. xv. 32.

Et non est refrigerium in fine hominis] In Græco, οὐκ ἔστιν ἰασις [non est medicina]. Mors est quiddam immedicabile.

Et non est qui agnitus sit reversus ab inferis] Vnde certi esse possumus de statu animorum post mortem, Lucæ xvi. 30.

2. Quia ex nihilo nati sumus] In Græco, αὐτοχρῆδι-ως ἐγεννήθημεν [temere nati sumus]. ubi αὐτοχρῆδιως est sine ulla Divina providentiâ: quod Curtius libro v. dixit forte & temere.

Et posthac erimus tanquam non fuerimus] Seneca,

Quæris quo jaceas post obitum loco?

Quo non nata jacent.

Quoniam fumus flatus est in naribus nostris] Nimirum sicut Varro definiebat animam esse aërem conceptum ore, deservectum in pulmone, tepesactum in corde, diffusum in corpus. Ex hac sententia nomen habet animus, quasi ἀνεμῶ.

Et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum] Græcè, ὁ λόγος σπινθήρ ἐν κινήσει καρδίας ἡμῶν, ratio nostra est scintilla exorients, ubi cor movetur. Sicut Empedocles,

Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιον ἐστὶ νόημα.

[Nam mens est homini circum præcordia sanguis.]

3. Quia extinctus cinis erit corpus nostrum] In cineres vertetur.

Et transibit vita nostra tanquam vestigium nubis, & sicut nebula dissolvetur] In Græco, καὶ τὸ πνεῦμα ἡμῶν διαχυθήσεται ὡς χαῦν ἁέρ [et spiritus noster diffundetur ut levis aër]. Cum existiment tales homines nihil ab alio aëre differre animum, non mirum est si & eum è corpore exeuntem huc illuc dispergi existiment. Seneca:

— cum profugo spiritus halitu

Permissus nebulis celsit in aëra.

Huc tendit & Epigramma Diogenis Laërtii de Anaxarcho.

4. Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus] Ipsa etiam memoria perit seculorum lapsibus.

5. Umbra enim transitus est tempus nostrum] Pindarus, Σκια ἀνθρώπου [Homo umbra].

Et non est reversio finis nostri] Bene vertit quod est in Græco ἀναποδισμός nam ἀναποδίζειν est retrogredi, ut i i Maccabæorum xiv. 44.

Quoniam consignata est] Id est, occlusus est reditus. Seneca dixit vias irremeabiles. Propertius,

— solido stant adamante viæ.

6. Et utamur creaturâ tanquam in juventute celeriter] Legit κτίσει & sic habent codices Græci quidam: alii melius, ut puto, κτήσει [possessione]. Sensus est, Vivamus senes ut viximus juvenes. Juvenes bonis paternis tanquam alienis non parcant; nec nos nostris rebus parcamus: nam & hæ brevi erunt alterius nisi utimur.

7. Vino pretioso & unguentis nos impleamus] Sic Anacreon,

Ἐμὲ μάλλον, ὥς ἐτι ζῶ,
Μύρισον, ῥέδοις δὲ κράτα
Πύκασον.

[Potius, mihi manet dum
Anima, unge me, meumque
Caput implica corollis.]

Item,

Τὸ ῥόδον τὸ τῶν ἐρώτων
Μίξωμεν Διονύσω.
[Libet rosas amorum
Admiscere Lyæo.]

Causam addit, quam & hîc habuimus,

Τροχὸς ἄρματ' ὃ οἶα
Βίαι' ἔχει κυλιθεῖς.
[Rota sicut in quadrigis
Ita vita nostra currit.]

Et Horatius cum dixisset

Nunc decet & viridi nitidum caput impedire
myrto,

Aut flore, terræ quem ferunt solutæ;

addit,

Pallida mors æquo pulsat pede pauperum tabernas,

Regumque turres.

Et alibi,

Hic vina & unguenta, & nimium breves
Flores amenæ ferre jube rosæ.

30 Sequitur,

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna.

Et non prætereat flos temporis] Ἀνθ' ἀέρος, id est, ver, tempus aptissimum voluptatibus:

Omnia jam florent, jam formosissimus annus.

8. Coronemus nos rosis antequam marcescant] Ex uno cætera intellige. Occasionem voluptatum rapiamus. Plinius xxi. Natura flores odoresque in diem gignit, magnâ, ut palam est, admonitione hominum, quæ spectatissime florent, celerrimè marcescere. In Epigrammate Græco,

Ἀνθ' γὰρ καὶ κλέος ἴσον χρόνον ἐστὶ λαχόντα
Ταῦτα δ' ὅμῃ φθονέων ἐξεμάραν' ὁ χρόνος.

[Flos & forma nihil durabile: tempus utrique
Invidet & morsu carpit utrumque suo.]

Nullum pratum sit quod non pertranseat luxuria nostra] Absit in nostris codicibus; sed Interpres haud dubiè in suis invenit.

9. Nemo vestrum exsors sit luxuriæ nostræ] Ἀγερωχίας. Est ἀγερωχία propriè arrogantia, quomodo in Glossis vertitur.

Quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors] Vt Sardanapalus,

Τόσσ' ἔχω ὅσσ' ἐπίον καὶ ἐδήτυα καὶ μετ' ἐρωτῶ
Τερπν' ἐδάην. τὰ γὰρ πολλαὶ καὶ ὀλβία κῆνα λείπεται.
Hæc habeo quæ suavit amor, quæcunque comédi
Quæque bibi. pulchra illa alia & præclara nihil
sunt.]

11. Sit autem fortitudo nostra lex justitiæ] Idem quod ait Lucanus,

— mensuræque juris
Vis erat.

Quod enim infirmum est, inutile invenitur] Nimirum,

rum, ut Athenienses dicebant apud Thucydidem, *ἡναιαὶ οἱ περὶ ἔχοντες πρῶτοι, καὶ οἱ ἄδενες συγχωρεῖσι* [agunt qui superiores sunt pro viribus, & ea concedunt qui inferiores sunt].

13. *Filium Dei se nominat*] Vide Matth. xxvi. 43. Ioan. xix. 7. Hoc & sequentia ita possunt generaliter intelligi ut tamen in Iesum Christum specialiter directa videri possint.

15. *Gravis est etiam nobis ad videndum, quia dissimilis est aliis vita illius*] Capito in Thraseam, & ei similes ad Neronem: *Rigidi & tristes, quò tibi lasciviam exprobrent.* Livii illud libro xxxv non longè abit: *Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt quam eorum qui genus & fortunam suam animis non æquant, quia virtutem & bonum alienum oderunt.*

Et immutatae sunt viæ ejus] *Ἐξηλαγμέναι*, id est, discordes. Sic Græci scriptores optimi *Ἐξηλαγμένα* sæpe vocant ea quæ sunt inusitata.

16. *Et præfert novissima justorum*] Sumtum, sed *μυσικῶν* [abstrusior] sensu, ex dicto Balaami Numerorum xxi. 11. 10.

Et gloriatur patrem se habere Deum] Ioan. v. 18.

17. *Videamus ergò si sermones illius veri sint, & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt novissima ejus*] Matth. xxvi. 40. Marc. xv. 31. 32. Lucæ xxi. 35.

19. *Contumeliâ & tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam ejus, & probemus patientiam illius*] Pro interrogemus in Græco est *ἐξετάσωμεν* exploremus, & pro reverentiam *ἐπίεικεια*, quod verti potest lenitatem. Hæc quoque in Dominum Iesum optimè conveniunt. *Contumeliæ* sunt sputa & alapæ; *tormenta*, corona spinea & virgæ.

20. *Mortē turpissimā condemnemus eum*] Ea est haud dubiè mors Crucis, servile supplicium.

Erit enim ei respectus ex sermonibus illius] In Græco, *ἔσται γὰρ αὐτῷ ἡ ἐπισκοπὴ ἐκ λόγων αὐτοῦ.* Erit enim illi *visitatio* (id est, Divina protectio) pro verbis ipsius, id est, si vera sunt quæ dixit. *ἤρπ* quod *ἐπισκέψαι* vertitur, modò *vindictam*, modò *tutelam* ac *beneficia* significat.

22. *Et nescierunt sacramenta Dei*] Consilium Dei in perducendo Christo, deinde & Christianis, per crucem in gloriam, quod diu etiam Angelos latuit, 1 Petr. i. 12. Vide & Rom. xvi. 25. Ephes. i. 9. Colossensium i. 26. & ii. 2.

Neque mercedem speraverunt justitiæ] Post resurrectionem.

Nec judicaverunt honorem sanctarum animarum] Vide Lucæ xxi. 43.

23. *Quoniam Deus creavit hominem inexterminabilem*] In Græco, *ἐπ' ἀφθαρσίᾳ* in spem immortalitatis creavit, id est, nasci quemque fecit.

Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum] Mystica interpretatio verborum Moysi de Adamo. Tunc dominum Adamus habuit, non tamen in omnia Paradisi; sed olim habebit plenissimum, nullâ re exceptâ, Apocalyp. v. 10. xxi. 25. Vide & Romanorum viii. 22.

24. *Invidia autem diaboli*] Quem sub Serpentis figura Moyses intelligi voluit.

Mors introivit in orbem terrarum] Mors prima per Adami culpam, mors autem secunda per singulo-

rum impietatem, injustitiam & falsimonias, ut ex supradictis intelligi potest.

25. *Imitantur autem illum qui sunt ex parte illius*] In Græco, *πειράζουσιν αὐτὸν οἱ τ' ἐκείνους μεριδῶντες*, id est, irritant illam (scilicet mortem contra se) qui ad partem ejus (id est, mortis) pertinent. Qui digni sunt morte secundâ, hi illam, hostem inevitabilem, in se irritant. Irritant dixit, quod suprà attrahere & advocare, i. 12. 16. *Ad partem mortis pertinent* qui eam merentur, i. 16.

CAPUT III.

1. *Illorum autem animæ in manu Dei sunt*] Ipsa Christi locutio, Lucæ xxi. 46.

Et non tanget illos tormentum mortis] In Græco simpliciter, *ὃς ἀφεται αὐτῶν βάσανος* [non tanget eos tormentum], tormentum illud scilicet cui etiam ante tempus judicii universalis subjectæ sunt impiorum animæ, Lucæ xvi. 23.

2. *Visi sunt oculis insipientium mori*] In Græco, *τεθνήκωσαν*, id est, periisse, etiam quod animam attinet.

Et æstimata est afflictio exitus illorum] In Græco, *καίκωσις*, id est, miseria. Putantur esse miseri, eò quod moriuntur.

3. *Et quod à nobis est iter exterminii*] In Græco, *καὶ ἡ ἀφ' ἡμῶν πόρεια, σύντριμμα* [et à nobis abitus, dissipatio]. Abitus animarum piorum ex rebus humanis putatur esse dissipatio. *σύντριμμα* hic idem est quod *διαχύεσθαι* [diffundi] & *διασκορρίζεσθαι* [dispergi], suprà i. 3. 4.

Illi autem sunt in pace] In requie, ut solent loqui Hebræi. Vide quæ dicta ad Lucæ xxi. 43. *Requiescunt à laboribus suis*, Apocal. xiv. 13. *Veniat pax* Esaiæ lvi. 2. de mortuo loquens: ubi dicta vide.

4. *Et si coram hominibus tormenta passi sunt*] Vt Apostoli.

Spes illorum immortalitate plena est] Id est, consolantur se spe resurrectionis & vitæ nunquam desituræ.

5. *In paucis vexati*] Id est, ad modicum tempus.

In multis bene disponentur] In Græco, *μεγάλα εὐεργεθήσονται*, magna accipient beneficia.

Quoniam Deus tentavit eos] Exploravit adversis eorum constantiam.

Et invenit illos dignos se] Id est, dignos qui aliquando secum sint. Vide i Ioan. iii. 2. *Dignos*, intellige ex benigna æstimatione, ut Actor. xiii. 46. Apocalypseos iii. 4. xvi. 6.

6. *Tanquam aurum in fornace probavit illos*] Confer Zachariæ xiii. 9. Malachiæ iii. 3.

Et quasi holocausti hostiam accepit illos] Obedientia ipsorum usque ad mortem gravior Deo fuit omni holocausto, Philippensium i. 17.

Et in tempore erit respectus illorum] In Græco, *καὶ ἐν καιρῷ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀναλάμψουσιν*, in tempore visitationis suæ (id est, ubi Deus ipsorum meminerit) fulgebunt, Matthæi xiii. 43.

7. *Et tanquam scintillæ in arundinetis discurrent*] Velocitatem habebunt majorem quam ignis in stipula. Corpora enim eorum erunt cœlestia, qualia quæ sunt celerrimè moventur. *Ignis in stipula*, proverbiale, Zachariæ xii. 6.

8. *Indi-*

8. *Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis*] Apocalypseos 11. 26. 27. Matthæi XIX. 28.

Et regnabit Dominus illorum in perpetuum] Vt Rex Regum, Apocalypseos XIX. 6. I Corinth. XV. 24.

9. *Quoniam donum & pax est electis ejus*] In Græco, ὅτι χάρις καὶ εἰρήνη ἐν τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ, καὶ ἐπισκοπὴ ἐν τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ [quia favor & misericordia adversum sanctos ejus, & inspectio in electos ejus] ubi videmus eosdem esse ὁσίους [sanctos] & ἐκλεκτός [electos]. Hebræo enim more bis idem sensus repetitur. Vide quæ ad Matthæi XX. 16.

11. *Et vacua est spes illorum*] Transito de numero in numerum, ut sæpe fit ubi de hominum generibus agitur.

12. *Mulieres eorum insensatae sunt*] Ἀφρονες. Propter maritorum flagitia, quæ feminæ imitantur, aut ulciscuntur.

Et nequissimi filii illorum] Propter pravam institutionem. Iuvenalis:

Plurima sunt, Fuscine, & famâ digna sinistra,
Et nitidis maculam hæsuram figentia rebus,
Quæ monstrant ipsi pueris traduntque parentes.

13. *Maledicta creatura eorum*] Γένεσις in Græco, quo naturam significari diximus supra ad I. 14. Natura eorum depravatissima est. Solent enim etiam naturaliter in prolem transfundi parentum vitia.

Felix est sterilis & incoinquinata, quæ nescivit thorum in delicto] Apud Hebræos sterilitas opprobrium erat. Vide quæ ad Lucæ I. 7. 36. Ait autem hic scriptor multò feliciores esse steriles, quæ thalami castimoniam servant quàm illas quæ fœcundæ quidem sunt, sed sæpe ex adulterino semine, aut certè de quo conceperint nesciæ.

Habebit fructum in respectu animarum sanctarum] Ἐν ἐπισκοπῇ, id est, in iudicio universali, ut supra 7. *Fructum habebunt*, id est, præmia sobole meliora.

14. *Et spado qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitavit adversus Deum nequissima*] Applicatio mystici loci Esaiæ LVI. 4. Felices prædicat præ mœchis pios spadones, qui & factis malis (quæ manuum nomine indicant Hebræi) & cogitatis abstinere. Solet dici de eunuchis,

— amatores esse mulierum maximos,

Sed nihil potesse.

Et notum illud Martialis,

Cum sene communem vexat spado Dindymus
Æglen.

Et Iuvenalis illud,

Sunt quas eunuchi imbelles ac mollia semper
Oscula delectent, & desperatio barba,
Et quod abortivo non est opus.

Et quæ ibi sequuntur ejus argumenti plura.

Dabitur enim illi fidei donum electum] Donum fidei, id est, donum pro fide, vita æterna.

Et fors in Templo Dei acceptissima] Honoratus locus in illo æterno Dei Templo. Erit σύλῳ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ [columna in Templo Dei], ut dicitur Apoc. III. 12.

15. *Et quæ non concidit radix sapientiæ*] Ἀδίαπτωτος ἡ ῥίζα τῆς φρονήσεως. Φρόνησιν vocat pietatem, quæ vera & solida prudentia est. Eam comparat radici tali quæ non modò non deficit, sed fructum ad cælum usque mittit.

16. *Filii autem adulterorum in consummatione erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur*] Deus sæpe adulteris aut posteritatem negat, aut dat infelicem. Multæ domus regno ob adulteria exciderunt. ἀτέλεια sunt quæ ad maturitatem non perveniunt. ἀφανίζεσθαι dicuntur non modò quæ intereunt sed & quæ jacent sine honore. Euripides Phœnissis,

Οὐ γὰρ ὁ μὴ καλὸν, ὅ ποτ' ἐφυκαλὸν,

Οὐδ' οἱ μὴ νόμιμοι παῖδες, ματρὶ λόχισμα,

Μίσημα πατρός.

[Turpe quod est, bene, turpe, manet, manet!]

Hinc non legitimi partus, mala

Sunt matri, patrique piaculo.]

17. *Et siquidem longæ vitæ erunt*] Nempe illi μοιχοὶ adulteri. Nam de prole, ipsorum tantum causâ egerat.

In nihilum computabuntur] Malam famam secum circumferent.

Ὅνειδ' αἰσχρὸς βίῳ, ὁ μὲν καὶ ἡδύς ἦ.

[Vita sine fama turpis est, suavis licet.]

Et sine honore erit novissima senectus illorum] Quamdiu vivent, sequetur eos hæc macula. Nam, ut Musonius dicebat, abijt voluptas, manet infamia. Et Theano ab alieni viri complexu ajebat nunquam puram fieri mulierem.

18. *Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem*] Vitæ melioris.

Nec in die agnitionis allocutionem] Οὐδέ ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως παραμυθίαν, Nec solatium in tempore iudicii, universalis scilicet.

19. *Nationis enim iniquæ diræ sunt consummationes*] Γένεσιν hic vocat non sobolem, sed certum hominum genus, ut Matth. XVI. 4. XVII. 17. Marc. IX. 19. Lucæ XI. 29. Actorum II. 40. χαλεπὰ τὰ τέλη, miseri exitus.

CAPUT IV.

1. **O** Quam pulchra est casta generatio cum claritate] In Græco, Κρείστων ἀτεκνία μετ' ἀρετῆς, Melius est esse sine liberis, & cum virtute, nempe, quam liberos adulterio serere: de qua re præcessit sermo.

Immortalis enim est memoria illius] Nempe ἀρετῆς, virtutis.

Et apud Deum nota est] Qui præmia ei reddet futuri seculi. Noscere est approbare, ut Psalmo I. 6. Matthæi VII. 23.

Et apud homines] Nam, ut ait Euripides,

Οὗτοι λείψανα τῶν ἀγαθῶν

Ἀνδρῶν ἀφαιρεῖται χρόνῳ.

Ἀδ' ἀρετὰ καὶ θανόντι λάμπει.

[— Quod bonis

Post mortem superest non abolet dies,

Virtus incolumis post cineres micat.]

2. *Cum præsens est, imitantur illam*] Habet enim virtus miras ἰσχυρας [illecebras].

Et desiderant eam cum se eduxerit

Sublatam ex oculis querimus,

ait Horatius.

Et in perpetuum coronata triumphat] Coronata à Deo, Iacobi I. 12. I Petri V. 4. Apocalypf. III. 10.

Incoinquinatorum certaminum præmium vincens] Τὸν τῶν ἀμεινάντων ἀθλῶν ἀγῶνα νικήσασα. Ità enim habet editio

editio Sixtina: *postquam in certamine vicit.* Sicut Petrus dicto jam loco ad *amarantum* florem alludit, ita hic Scriptor hoc loco ad lapidem *amiantum*, cuius ea est natura ut non modò *veneficiis omnibus resistat*, sed & igne nihil deperdat, Plinius xxxvi. 19. Dioscorides v. 148. *ἀγῶνες ἀμίαντοι* [certamina incontaminata] sunt certamina contra omne vitiorum genus, Hebr. vii. 26. Iacobi i. 27. ab his qui se servavere, *virgines* dicuntur in Apocalypsi.

3. *Multigena autem impiorum multitudo non erit utilis*] Quamvis multi sunt, non subsistent.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas] *Μογεύματα*, quod hic *vitulamina* vertit, Theophrasto aliisque Rei rusticæ scriptoribus sunt *propagines*, sive *stolones*. Ex adulterio nati non modò apud Hebræos sed & aliis in locis ad honores non admittebantur.

4. *A vento commovebuntur*] Ad injurias facile patent, quia familiam à qua defendantur nullam habent.

5. *Rami inconsummati*] *Ἀτέλεστοι*, ut supra iiii. 16. *Et acerbi ad manducandum*] Nemo eos sibi vult adsciscere.

6. *Ex iniquis enim somnis filii qui nascuntur*] *Ἠonestὲ* congressum viri & mulieris *somnum* dixit; ut Plautus, propter *dormias*. Terentius Andriæ, si se illam in somnis quam illum amplecti mavelit.

In interrogatione sua] *Ἐν ἐξελασμῷ αὐτῶν*, ubi scilicet genus eorum examinandum est, sicut fieri solet in mandandis honoribus.

7. *Iustus autem si morte præoccupatus fuerit*] *Ἐτιὰμ* si innaturâ morte obeat: quod sub Legis statu non eveniebat nisi rarò, ob causas graves & ipsis morientibus utiles, ut in Iosia. Sed hæc, ut dixi, Evangelium magis redolent.

In refrigerio erit] Sic Latini vocant statum iustorum post mortem ante resurrectionem. In Græco est hic *ἐν ἀναπαύσει*, Hebræi dicerent *תנחומ* [in requie]. Vide quæ ad Lucæ xxi. 43. Sumtum ex Esaiæ lvi. *requiescat in cubili suo*, sed sensu à corpore ad animum translato.

8. *Senectus enim venerabilis*] *Ἐνέκλῃ* intelligit mores sene dignos, id est, graves.

Neque annorum numero computata] Seneca De brevitate vitæ: *Vita non quamdiu sed quam bene acta refert.* Chysippus dixerat, *Ἀγαθὸν ὁ χρόνος ἐκ αὐξήσεως προσγιγνόμενος* [Tempus accedens, bonum non facit majus]. Cicero autem iii. de Finibus: *Stoicis non videtur optabilior nec magis expetenda vita si sit longa quam si sit brevis.*

9. *Canis autem sunt sensus hominis*] *Πολὺ δὲ ἐστὶ φρόνησις ἀνθρώποις*. Pari sensu Menander,

*Οὐχ αἱ τρίχες ποιεῖσιν αἱ λευκαὶ φρονεῖν,
Ἀλλ' ὁ τρόπος ἐνίων ἐστὶ τῇ φύσει γέρον.*

[Non albicantes dant pili sapientiam,
Natura multis prærogat mores senum.]

10. *Placens Deo factus dilectus, & vivens inter peccatores translatus est*] Græcè, *ἐυάρεστος γενόμενος τῷ Θεῷ ἡγαπήθη*, καὶ ζῶν μετὰ τῶν ἀμαρτωλῶν μετετέθη [Gratus cum esset Deo dilectus est, & cum viveret inter peccatores, translatus], id est, quia ita vixit quomodo Deo placebat, dilectus à Deo, à peccatoribus, quibuscum vivebat, translatus est. Græcum est dictum,

Ὅν οἱ θεοὶ φιλεῖσ' ἀποθνήσκει νέος.

[Flore in juvenili moritur quem Di diligunt.]

Μετετέθη [translatus] est sumtum de historia Enochi Geneseos v. 24. ubi in Græco, *εὐηρέσθη ἔνῳχ τῷ Θεῷ, καὶ ἐχ' εὐρίσκειτο, ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός* [placuit Enoch Deo, & non apparuit; quia transtulit eum Deus]. Scriptor ad Hebræos xi. 5. *Πίσει ἔνῳχ μετετέθη τῇ μὴ ἰδεῖν θάνατον καὶ ἐχ' εὐρίσκειτο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός* [Fide Enoch translatus est ne videret mortem; & non inveniebatur, quia transtulit eum Deus]. Non longè abit illud Esaiæ lvi. 1. *ἀπὸ προσώπου ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος* [à facie malitiæ collectus est iustus].

11. *Raptus est ne malitia mutaret intellectum ejus, aut ne fictio deciperet animum illius*] *Malitia*, id est, mala exempla: *ἡ ψεύδωσις*, quibus ea quæ non honesta sunt quadam honesti vestiuntur specie. In consolatione super morte juvenum non solet hoc omitti: *Innocens erat, sed potuerat corrumpi tam pravo seculo.* Seneca ad Marciam, *Cogita animi mille labe: neque enim recta ingenia, qualem in adolescentia spem sui fecerunt, usque in senectutem pertulerunt, sed interversa plerumque sunt: aut sera, eoque fœdior, luxuria invasit, & coëgit dehonestare speciosa principia; aut in saginam ventremque projectis summa illis curarum fuit quid essent, quid biberent.* Postea, *Facilius ad superos iter est, animis citò ab humana conversatione dimissis: minus enim facis ponderisque traxerunt: antequam obducerentur & altius terrena conciperent liberati, leviores ad originem suam revolant, & facilius, quidquid est illud, absoluti transiunt.*

12. *Fascinatio enim nugacitatis obscurat bona*] *Βασκανία γὰρ φαυλότητι ἀμαυροῖ τὰ καλὰ*, Fascinatio enim vitiorum obscurat honesta: id est, efficit ne honesta qualia sunt conspiciantur. *Φαυλότης* omne vitium Græcis. *Βασκαίνειν* inter alia est oculis imponere, præstigias facere.

Et inconstantia concupiscentiæ transvertit sensum sine malitia] In Græco, *καὶ μεμψαυστὸς ἐπιθυμίας μετατρέψει τὴν ἀρετήν*, id est, mentem probam transvertit agitur vertigo cupidinis, nimirum accedentibus malis magistris.

Φθίρεσιν ἤθη χρηστὰ δμιλίας κακαί.

[Colloquia mores prava corrumpunt bonos.]

13. *Consummatus in brevi explevit tempora multa*] Satis diu vixit qui vixit bene. *τελειωθείς* hic dicitur qui se totum dedit virtuti, exutis vitiis. Vide quæ ad Matthæi v. 48. Simile illud Martialis:

Dum numerat palmas credidit esse senem.

Seneca: *Non est vita major quæ longior.*

14. *Placita enim erat Deo anima illius, propter hoc properavit educere illum de medio iniquitatum*] Bene supplevit *ἐκείνην* [omissionem vocis] quæ est in Græco, *διὰ τὸτο ἐσπευσεν ἐκ μέσης πονηρίας* [ob hoc properavit ex medio iniquitatis].

Populi autem videntes & non intelligentes] Id est, videntes non intelligebant unde hoc accideret, Esaiæ lvi. 1.

15. *Quoniam gratia Dei & misericordia est in sanctos ejus, & respectus in electos ejus*] Non cogitabant hoc ipsum (nempe mortem ante seniles annos) esse gratiam & misericordiam Dei in sanctos suos, & beneficium in electos. Rursus iidem sancti & electi, ut supra iii. 9. & *ἐπισκοπή* [inspectio] pro beneficio.

16. *Condemnat autem iustus mortuus viros impios, & iuventus celerius consummata longam vitam iniusti*] Hic iterum τελεθῆσα [consummata] eo sensu quo modo τελειωθείς [consummatus]. Condemnat autem sui comparatione, ut viri Ninives Matth. xii. 41. Ille juvenis ad tam eximiam virtutem pervenerat; vobis tantò plus fuit temporis ad proficiendum, & minus profecistis.

17. *Et non intelligent quid cogitaverit de illo Deus*] In Græco non est ἐξελύσαστο [cogitaverit] sed ἐξελύσαντο, illi scilicet impii non recordantur qualia adversus pium consilia ceperint, nempe ad eum depravandum.

Et quare munierit illum Dominus] Ἡσφαλίσατο, in tuto posuerit.

18. *Videbunt & contemnent eum*] Futurum pro præterito, more Hebræo, *Vident eum mortuum, & contemnuunt*, putantes, ut in proverbio est, *canem vivum præstare leoni mortuo*.

Illos autem Dominus irridebit] Alium illorum impiorum exitum prævidens, ut sequitur.

19. *Quoniam disrumpet illos inflatos sine voce*] Ὅτι ῥήξει αὐτοὺς ἀφῶντος ῥήγους, ubi illos præcipites datos (de alta fortuna) voce interclusa ruperit, id est, animum à corpore distraxerit.

Et commovebit illos à fundamentis] Commoverit eos, id est, vita simul omnibusque rebus adamatis privaverit.

Et usque ad supremum desolabuntur] Erunt perpetuò sine auxilio ac solatio.

Et erunt gementes] Ἐν ὀδύνῃ, in dolore. Oppositum id ei quod de iusti statu dixerat suprà i. i.

Et memoria illorum peribit] Nullam post se laudem relinquent. Oppositum id ei quod de iusto suprà habuimus i.

20. *Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi*] Cum summo metu (pœnarum scilicet) reminiscuntur suorum criminum. Vide quæ ad Lucæ xvi. 23. & sequentibus.

Et traduent illos ex adverso iniquitates ipsorum] Καὶ ἐλέγξει αὐτοὺς ἐξ ἐναντίας τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν, peccata sua ipsos convincent ex adverso, id est, contra stantia, ut testes in iudicio solent.

CAPUT V.

1. *Justi stabunt iusti in magna constantia*] Iusti, id est, iustorum animæ, ut apparet ex eis quæ infrà 14. 17. 18. Solent autem animæ totius hominis nomen occupare συνεκδοχικῶς [per Comprehensionem], ut diximus ad indicatum jam Lucæ locum. In Græco, τότε στήσεται ἐν παρρησίᾳ ποσὶν ὁ δικαίος [tunc iustus stabit, id est erit, in magna libertate]. Nam παρρησία, quamvis ex origine libertatem in dicendo significet, solet tamen & ad alia transferri. Vide Ioannis vii. 4.

Adversus eos qui se angustiaverunt] In statu longè alio.

2. *Videntes turbabuntur*] Videntes, id est, cognoscentes impiæ animæ statum piarum. Solent quæ corporum sunt ad animum transferri, ut ostendimus ad dictum locum. Sic videre dicuntur animæ quæ cognoscunt; attribuuntur eis lingua, digiti, & alia.

Et mirabuntur in subitatione insperatæ salutis] Καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῇ σωτηρίᾳ, Obstupescant ob salutem tam insperatam quæ piis continget.

3. *Pœnitentiam agentes*] Seram & inutilem. *Et in similitudinem improprietatis*] Εἰς παραβολὴν ὁμοιωμάτων, id est, in diæterium. Sic ἡσυχία sumitur i. i. Paralipom. vii. 20. Psalmo xlii. 15. Ierem. xxiv. 9. Michææ i. 4.

7. *Vias difficiles*] In Græco, διωδεύσαμεν ἐρημὰς ἀβάτας [incessimus per vias desertas], vias invias, id est, extra Legem, ut ostendunt sequentia.

9. *Tanquam umbra*] Æschylus, Τὸ γὰρ βρότειον σπέρμα ἐφημέρια φρονεῖ, Καὶ πῶς ἔδεν μάλλον ἢ καπνὸς σκιά. [Humana soboles in diem tantum sapit, Nec est solidior umbra quam fumi levis.]

Sophocles, Ἄνθρωπος ἐστὶ πνεῦμα καὶ σκιά μόνον. [Homo flatus est & umbra, præterea nihil.]

10. *Tanquam nuntius percurrentis*] Id est, nuntiatio, ἀγγελία.

10. *Tanquam navis quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cum præterierit non est vestigium invenire*] Proverbiorum xxx. 19.

11. *Aut tanquam avis quæ transvolat in aëre, cuius nullum invenitur argumentum itineris*] Via aquila in cælo, ait idem Proverbiorum locus.

12. *Aut tanquam sagitta emissæ*] ——— ὡς βέλτερον ὠκύ. [——— veluti pennata sagitta.]

30. *Divisus aër continuo in se reclusus est*] Legitur in Græco, τμηθεὶς ὁ ἀήρ ἐνθῆως εἰς ἑαυτὸν ἀνελήλυθε [divisus aër illico in se rediit]. sed legendum ἀνελήλυθε, in se rediit.

13. *In malignitate autem nostra consumti sumus*] Vitam omnem consumsimus malè agendo.

Talia dixerunt in inferno hi qui peccaverunt] Hæc in Græco non sunt, sed ad connectenda quæ sequuntur sunt addita. Infernus est status animarum post mortem ante resurrectionem.

15. *Tanquam lanugo est, quæ à vento tollitur*] Tanquam pappi. Vide Psalmo i. 4.

Tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur] In Græco, ὡς πάχνη, ut pruina.

Et tanquam fumus] Καπνὸς σκιά [umbra fumi], Æschylus dicto jam loco.

Et tanquam memoria hospitis unius diei prætereuntis] Ὡς μνήμα καὶ ἀλύτῃς μονοήμερῃ παραδίδουσι, sicut abis memoria hospitis quem nunquam nisi uno die vidimus.

50. 16. *Iusti autem in perpetuum vivent*] Vita æternâ. *Et apud Dominum est merces eorum*] Reposita scilicet, quæ eos exspectat, Apocal. xxi. 12.

Et cogitatio illorum apud altissimum] Ἡ φροντισὶς αὐτῶν [cura de illis]. Deus curam illorum semper habet.

17. *Ideo accipient regnum decoris*] Nempe post resurrectionem, Apocalypf. i. 6.

Et diadema speciei] Id est, speciosum, διάδημα τῆς καλίας [diadema decoris], Iacobi i. 12. i. Petr. v. 4. Apocal. ii. 10. iv. 4. ix. 7. xii. i.

60. *Dexterâ suâ teget eos, & brachio sancto suo defendet illos*] Nè quid sit quod ipsis nocere possit.

18. *Accipiet armaturam zelus illius*] Absoluto sermone de piis, retrogreditur ad describendas pœnas quas

quas de impiis Deus sumet in iudicio universali: quæ pœnæ describuntur per res hujus seculi, ut nobis notiores.

22. *Ibunt directè emissiones fulgurum*] Εὐσχοι Βολίδες [jactus bene directi]. Græcis εὐσχοα dicuntur tela quæ perveniunt quò jaciuntur.

Et tanquam bene curvato arcu nubium exterminabuntur] Arcu nubium, id est, emissio è nubibus. Sic Virgilius:

———— arcum intendebat Apollo

Desuper.

23. *Et à petrosa ira*] Εκ πετροβόλα θυμῶ, ex ira saxa jacente. Πετροβόλα hic adjectivum: alioquin substantivè ponitur pro balistis, 1 Samuel. xiv. 14.

24. *Contra illos stabit spiritus virtutis*] Dei. Sic Matth. xxvi. 64. ἐκ δεξιῶν δυνάμεως [à dextris virtutis], id est, ad dexteram Dei.

Tanquam turbo venti dividet illos] Longè à se segregabit, 11 Thessalonicens. 1. 9.

Et ad eremum perducet omnem terram iniquitas illorum, & malignitas evertet sedes potentium] Scelera impiorum causa erunt cur non modò regna omnia mundi hujus intereant, sed & mundus ipse conflagret. De regnis vide Coloss. 11. 15. de terra, 11 Petri 111. 7.

C A P V T V I.

1. **M**elior est sapientia quàm vires, & vir prudens quàm fortis] Non est in Græco. Sententia non mala est, sed præcedentibus & subsequentibus minùs conveniens.

2. *Audite ergò, Reges, & intelligite; discite, Iudices finium terræ*] Quando Deus omnium, etiam Regum & Principum, Iudex aliquando futurus est, videte quid agatis.

4. *Data est à Domino potestas vobis*] Romanorum XIII. 1. Irenæus: Cujus jussu homines nascuntur, hujus jussu & Reges constituuntur, apti iis qui in illis temporibus ab ipsis regnantur. Clemens, Τὸν βασιλέα φρονηθήσῃ, εἰδὼς ὅτι Κυρίῳ ἐστὶν ἡ χειροτονία [Regem time, sciens electionem ejus esse à Domino].

5. *Quoniam cum essetis ministri regni illius*] Romanorum XIII. 4.

7. *Exiguo enim conceditur misericordia*] Ei putà cui inopi & exuli legem discendi non fuit copia. Lucæ xii. 48. ὁ δὲ μὴ γινῶς, ποιήσας δὲ ἄξια πλεηγῶν, δαρήσεται ὀλίγας [qui autem non cognovit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis].

Potentes autem potenter tormenta patientur] Lucæ dicto loco, παντὶ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ [omni cui multum datum est multum quaeretur ab eo].

8. *Quoniam pusillum & magnum ipse fecit*] Intellige de formatione factus, ut suprà 1. 4. & 11. 23.

Et æqualiter cura est illi de omnibus] Id est, non distinguit curam suam pro sublimi aut humili vitæ statu, sed pro virtutibus & vitiis.

10. *Vt discatis sapientiam*] Pietatem & optimos mores. Hæc enim Hebræis חכמה [scientiæ] & 60 חכמה [doctrinæ], & similibus nominibus appellantur. Optimè: illa enim præcipuo loco habenda quæ ad finem præcipuum ducunt.

11. *Qui enim custodierint justitiam justè, justificabuntur*] Id est, qui & rectè & rectè, id est, pio animi proposito fecerint, ii & justì à Deo tractabuntur. Est hic ἁγιασθῆναι [sanctificari] quod alibi δικαιοῦσθαι [justificari].

13. *Clara est, & quæ nunquam marcescit sapientia*] Quia fructus de se edit æternos.

Facile videtur ab his qui diligunt eam] Verissimum: Ioan. vii. 17. Deuteron. xxx. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 10 Romanorum x. 6. 7. 8. 9.

14. *Præoccupat qui se concupiscunt*] Basilus, μὲν οὖν θέλησον, ὃ θεὸς προῶπαντῶ [tantum velis, & Deus præcurrit obvius].

16. *Cogitare ergò de illa sensus est consummatus*] Nulla est cupiditas justior.

17. *Dignos seipsa circuit quærens*] Vltro se offert: Proverbiorum ix.

19. *Custoditio autem legum consummatio incorruptionis est*] Id est, summa pars puritatis humanæ: ἀφθαρσία [incorruptio] enim hoc loco ad vitæ præsentis tempus optimè referas, ut Ephesiorum vi. 24. Titi 11. 7. Exigunt id sequentia.

20. *Incorruptio autem facit esse proximum Deo*] 1 Ioannis 111. 1. 2.

21. *Concupiscentia igitur sapientiæ deducit ad regnum perpetuum*] Illud perpetuum hic in Græco non est, sed rectè est additum ex eo quod sequitur.

Nescitis cupidi arcium

Regnum quo jaceat loco.

30 Si vultis in æternum regnare, bene vivite, bene regnate.

Pulchrum eminere est inter illustres viros,

Consulere patriæ, parcere afflictis, ferà

Cæde abstinere, tempus atque iræ dare,

Orbi quietem, seculo pacem suo.

Hæc summa virtus, petitur hæc cælum viâ.

24. *Quid est autem sapientia?*] Quæ ejus natura sit.

Et quemadmodum facta] Vnde ortum habeat. Hoc est quod jam dicet ab initio nativitatìs.

Referam] Nempe duobus quæ sequuntur capitibus.

25. *Neque quidem cum invidia tabescente iter habebò: quoniam talis homo non erit particeps sapientiæ*] Non amat Deus talentum defodientem, Matthæi xxv. 25. 26.

26. *Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum*] Salustius: Ego ità competio, omnia regna, civitates, nationes, usque eò prosperum imperium habuisse dum apud eos verà consilia valuerunt.

Et Rex sapiens stabilimentum populi est] Id est, verè βασιλεὺς, βάσις τῆς λαοῦ [fundamen populi]. Quippe

Rex velit honesta, nemo non eadem volet.

———— ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτοῦ,

[———— populi sub tali Rege beati,]

ait Homerus, postquam descriperat Regem

———— ἀμύμονα καὶ θεοειδῆ.

[———— culpâ vacuum gnarumque Deorum.]

C A P V T V I I.

1. **E**t ex genere terreni illius qui prius factus est] Puto scripsisse Interpretem qui prius factus est,

est, πρωτοπλάστ. Græcus autem voce γηγενῆς expressit originem terreni Adami: nam **המדה** est terra. Sic Latinis homo ab humo.

2. Et in ventre matris figuratus sum] Εὐ κοιλίας μητρὸς ἐγλύφην [in matris utero effigiatus sum]. κατεπλασθῆν [formatus sum] liceat dicere cum Ieremia 1. 5. nam & Galenus vim illam fœtus formatricem διαπλαστικὴν vocat. Vterum Macrobius vocat formandi hominis monetam.

Decem mensium tempore] Sic Virgilius:

Matri longa decem tulerunt fastidia menses.

Vbi Servius, Mares decimo nascuntur mense, femina nono: nempe ἐπὶ τὸ πᾶν [plerumque].

Coagulatus sum in sanguine] Vox valde efficax, παγεῖς ἐν αἵματι, ex materno sanguine scilicet. Iob x. 10. eodem verbo utitur, ἐπηξας δὲ με ἴσα τυρῶ [ut caseum coagulasti me]. & Plinius coaguli vocabulo in re eadem. Locum ejus ad illa Iobi adduximus.

Ex semine hominis] Εἰς μιαρᾶς ῥανίδος [ex rancida aspergine], ut est in Græco Epigrammate.

Et delectamento somni conveniente] Καὶ ἡδονῆς ὕπνω συνελθούσης. Explicatio est ejus quod præcessit. Somnus hic sumitur ut supra 1 v. 6.

3. Et ego natus accepi communem aërem] In Græco, Καὶ ἐγὼ δὲ γενόμενος ἔσπασα τὸ κοινὸν ἡμῖν αἶρα [Et ego ut natus sum attraxi communem nobis aërem].

Philemon,

Σὺ γὰρ τίς ἐσσί, εἰπέ μοι παρρησίᾳ·

Σὺ λαλῆς ἐν ἀνθρώποισι ἕκ ἀνθρώπου ὦν,

Τὸ δ' ὅλον περιπαλεῖς, ἢ τ' αὐτὸν αἶρα

Εἰτέροις συνέλκεις;

[At tu, quis tandem es? liberè, rogo, dic mihi:

Loquerisne hominibus ipse cum non sis homo.

Mundumque calcas, An communem auram trahis Nobiscum?]

Et in similiter factam decidi terram] Papinius:

——— tellure cadentem

Excepi.

Et primam vocem similem omnibus emisi plorans]

Δακρυχέων γενόμεν. ———

[Plorans sum genitus. ———]

4. In involumentis nutritus sum] Εὐ σπαργάνοις, fasciis. Vide Lucæ 11. 7.

5. Nemo enim ex Regibus aliud habuit nativitatis initium] Id est, nè ex Regibus quidem. Paria sunt initia & fines.

7. Spiritus sapientiæ] Vide 1. 5. Sapientiæ nomine hic pietatem maximè intelligit.

8. 9. Et proposui illam regnis & sedibus, & divitias nihil esse duxi in comparatione illius. Nec comparavi illi lapidem pretiosum: quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutum aestimabitur argentum in conspectu illius] Similia habes Proverbiorum viii. 10. 11. Poëta vetus,

Οὐκ ἐστὶ σοφίας χρῆμα τιμιώτερον.

[Pretiosa res est nulla præ Sapientia.]

Alter,

Σοφία δὲ πᾶν κτῆμα τιμιώτερον.

[Est sapere pretio quolibet pretiosius.]

Adde quæ Matthæi xii. 44. 45. & illud Senecæ:

Mens regnum bona possidet.

10. Super salutem] Sanitatem, ὑγίειαν.

——— καὶ γὰρ εἰ φρονεῖν ἔχω,

Κρεῖσσον τὸ δ' ἐστὶ καρτερὸν βραχίονος,

[——— Si mihi sapientia

Concessa, plus hoc quam lacertorum tori,]

ait Euripides. Et alius,

Βέλτιόν ἐστι σῶμα γ' ἢ ψυχὴν νοσεῖν.

[Corpore quam mente præstat esse morbidum.]

Quoniam inextinguibile est nomen illius] Sophocles,

10 Αρετῆς βέβαιαι δ' εἰσὶν αἱ κτήσεις μόναι.

[Virtutis una, quæ manet, possessio est.]

Euripides,

Α' δὲ ἀρετὰ καὶ θανόντι λάμπει.

[Virtus incolumis post cineres micat.]

Et alibi,

Αρετὴ δὲ καὶ ἀποθάνῃ τις ἔκ ἀπόλλυται.

[Virtus ubi quis interit non interit.]

11. Et innumerabilis honestas per manus illius] Sollet hic Interpres πλεῖστον vertere verbo honestatis. Pietas Evangelica promissa non habet divitiarum: evenit tamen ut eam sequatur hominum benevolentia, & inde opes non modicæ.

12. Et ignorabam quoniam horum omnium Mater est] Tanta bona nec speraveram nec optaveram.

14. Participes facti sunt amicitiae Dei] In Græco, πρὸς Θεὸν ἐσείλαντο φιλίαν [cum Deo contraxerunt amicitiam].

15. Præsumere digna horum quæ mihi dantur] Εὐθυμηθῆναι, cogitare.

30 Et sapientium emendator] Qui etiam sapientissimos multa quotidie docet.

16. In manu enim illius & nos & sermones nostri, & omnis sapientia] Potest nobis ubi vult & sermonis & mentis usum adimere.

17. Vt sciam dispositionem orbis terrarum] Doctrinam **הכרעת** [in principio, id est, creationis].

Et virtutes elementorum] Aquæ & Terræ & Lucis. Ex aqua enim aër & cælum, aves & pisces; ex terra, fata, arbores, animantia; ex luce, astra.

40 18. Initium & consummationem & medietatem temporum] Initium, autumnus; consummatio, æstas; media, hyems & ver.

Vicissitudinum permutationes, & commutationes temporum] Legit non τροπῶν ἀλλαγὰς [morum commutationes], sed τροπῶν. τροπαὶ sunt temporum cardines, Equinoctia, & Solstitia.

19. Anni cursus] Quomodo cum Solis cursu Lunæ cursus æquandus sit, magna pars studii eorum qui in Synedrio erant.

50 Stellarum dispositiones] Septem quæ vaga dicuntur sidera, significata per septem Templi lampadas; & deinde τὰ ἀπλανῆ [fixa sidera] significata per cæteras lychni partes.

20. Naturas animalium] Animantium generationem, partes, earumque usum, egregia Divinæ sapientiæ documenta.

Et iras bestiarum] Θυμὸς θηρίων, id est, quosvis affectus. Ità enim θυμὸν sæpe sumunt Iudæi Hellenistæ.

60 Vim ventorum] Vt pestilentiam Euri illis locis, Austri vehementiam.

Et cogitationes hominum] Semina ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς [Artis moralis & civilis]. Sic Vlysses

Πολλῶν ἀνθρώπων ἰδὲν ἄρεα, καὶ νόον ἔγνω.

[Multorum mores hominum cognovit & urbes.]

Differentiam virgultorum] In Græco φυτῶν, quo nomine arbores & frutices intelliguntur, à cedro ad hyssopum, id est, à maximis ad infima.

Et virtutes radicum] Herbarum vim medicam. Radicum enim nomen Hebræi etiam de herbis usurpant.

21. Omnium enim artifex docuit me sapientia] Sapientiam intelligit eam quæ contingit hominibus, Dei munere, omnium artium repertricem. Sed ut dixi, in sapientia præcipuè Pietatem comprehendit; cætera ei velut ornamenta accedunt. Ideo postquam dixit,

22. Est enim in illa spiritus intelligentiæ] Πνεῦμα νοερόν, vis intelligens, addit ἁγίον [sancta].

Vnicus, multiplex] Μονογενὲς, πολυμερές. Vnum ortum habent à Deo, sed latè diffusa.

23. Omnem habens virtutem] Παντοδύναμον, quod intelligendum pro humanæ capacitatis modo.

Et qui capiat omnes spiritus : intelligibilis, mundus, subtilis] Legit in Græco νοερόν, καθαρόν, λεπτότατον, ubi nos habemus νοερών, καθαρῶν, λεπτοτάτων [intelligentium, purorum, subtilium], melius, ni fallor; ut sensus sit, Non tantum res visui subjectas, sed & Angelos à sapientibus, humano tamen modo, cognosci.

24. Propter suam munditiam] Puritate suâ. Mentis enim, cujus perfectio est sapientia, ea est natura, quæ ab omni concretionem terrena absit longissimè. ἀμιγῆς [impermixta], ut ait Aristoteles.

25. Vapor est enim virtutis Dei] Ità à Deo venit ut fumus bene olens ab aromatibus Templi. Vapor αἵμας, ἰγῡ, Levit. xvi. 13. Ezech. viii. 11.

Emanatio quædam est claritatis omnipotentis Dei sincera] Ἀπέρροια τῆς τῆ παντοκράτορος δόξης [effluviū gloriæ Omnipotentis]. Hebræi dicunt כְּרוֹם מַמְצָה, ut rivus à flumine.

26. Candor est enim lucis æternæ] In Græco, ἀπαύγασμα [effulgentia], id est, quasi παρήλιος [sol percussus in nube]. Hanc vocem sensu eminentissimo de Christo usurpat divinus ad Hebræos scriptor i. 3. Philo de Somniis, καθάπερ γὰρ τὸ ἀνθήλιον αὐγὴν, ὡς ἡλιον, οἱ μὴ δυνάμενοι τὸ ἡλιον αὐτὸν ἰδεῖν, ὁρῶσι, καὶ τὰς περὶ σελήνην ἀλλοιώσεις, ὡς αὐτὴν ἐκείνην, ἕτως καὶ τὴν τῆ Θεῆς εἰκόνα, τὸν ἄγγελον αὐτῆς λόγον, ὡς αὐτὸν κατανοῶσιν [Sicut enim qui Solem ipsum videre non possunt, vident splendorem Solis percussū, & Lunæ mutationes pro ipsa : ità & Dei imaginem, nuntium ipsius sermonem, pro ipso contemplantur].

Et speculum sine macula Dei maiestatis] Ἑσώπτρον ἀκηλιδωτόν vocat speculum non mentiens, qualia sunt plana, non media depressa, non elata, non averfa, non obliqua. Vide Plinium xxxi. 11. 9. κηλὶς est quodvis vitium.

Et imago bonitatis illius] Hoc quoque nomen sublimissimo sensu Christo tribuit Paulus ii Cor. iv. 4. i Coloss. i. 15. Philo περὶ μοναρχίας, Λόγος δὲ ἐστὶν εἰκὼν Θεῆ, διὸ ὁ σύμπας ὁ κόσμος ἐδημιουργεῖτο [De unius imperio, Sermo enim est Dei imago, per quem totus mundus est conditus].

27. Et cum sit una, omnia potest] Vnum ἐνεργεῖα [actu] est Mens, omnia δυνάμει [potentiā].

Et in se permanens omnia innovat] Veritates æternæ semper eadem sunt, sed diversis rebus applicantur, ἐκ τῆ καθ' ὅλην πρὸς τὰ κατὰ μέρος [ab universali ad particularia].

Et per nationes in animas sanctas se transfert] Κατὰ γενεάς, id est, per ætates diversas.

Amicos Dei & prophetas constituit] Rarò sub Veteri Fœdere Prophetiæ donum contingebat nisi iis qui diu in בְּרֵאשִׁית, id est, τοῖς φυσικοῖς [Physicis], & in מְרַכֵּב, id est, τοῖς μετὰ τὰ φυσικά [in Metaphysicis] essent instituti : cui rei serviebant Prophetarum scholæ. Ideo quod de Amoso evenit mirum erat, & quædam Evangelicæ gratiæ anticipatio.

30. Sapientiam autem non vincit malitia] Κακία, id est, res adversæ, ut Matth. vi. 34. Adversa nocti, cujus præcessit mentio, comparantur. Est sapientia ἀθάπτις Φελλὸς ὡς [veluti suber nescia mergi], ut loquitur Pindarus.

CAPUT VIII.

1. Attingit ergò à fine ad finem fortiter, & disponit omnia suaviter] Bene cohæret cum præcedentibus. Quia adversis non mutatur, ideo constanter ab initio ad finem usque se sustinet, omniâque sua utiliter ordinat. Id enim est χερσῶς.

2. Hanc amavi] Vt φιλόσοφος [Amans sapientiæ.] Et quasi mihi sponsam mihi eam assumere, & amator factus sum formæ illius] Simile illud Aristotelis in hymno Virtutis :

Σᾶς περὶ, παρθένε, μορφᾶς
καὶ θανεῖν ζηλωτὸς ἐν ἑκάστῃ πότμῳ.
[Te propter, dea pulchra, te iubente
Gravis dulce mori.]

3. Generositatem illius glorificat, contubernium habens Dei] In Græco, εὐγένειαν δοξάζει, Συμβίωσιν Θεῆ ἔχουσα, Nobilitatem (hominis) decorat, quippe cum Deo convivens.

4. Doctrina enim est Dei disciplina, & electrix operum illius] In Græco, μύσις γὰρ ἐστὶ τῆ Θεῆ ἐπισήμης, καὶ αἰρετὶς τῶν ἔργων αὐτῆς, Initiata enim est arcanis Divinæ scientiæ, & sectatrix est operum Dei. Vox illa μύσις, cujus & masculinum infra habebimus, ostendit huius libri Interpretem fuisse non imperitum elegantiae Græcæ.

5. Quid sapientiâ locupletius] Vide suprâ vii. 8. 9. Quæ operatur omnia] Suprà vi. 21.

6. Si autem sensus operatur, quis horum quæ sunt magis est quàm illa artifex? Quod si prudentia (φρόνησις, idem significans quod σοφία [Sapientia]) operatur (omnia nempe, quod præcessit), quis inter omnes artifices illâ major? Cæteri singulas artes callent; ab illa artes sunt omnes.

7. Labores huius magnas habent virtutes] Virtutes cunctæ sunt effecta huius, nempe Sapientiæ. Vera enim Sapientia, cujus præcipua pars est Dei hominisque cognitio, omnes ex se virtutes gignit : Quarum generalissimæ, & ad quas cæteræ ἀναλόγως [proportionaliter] referri possunt, sunt Prudentia in consiliis capiendis, Fortitudo circa pericula, Temperantia circa voluptates, Iustitia in societate.

8. Et si multitudinem scientiæ desiderat quis] Bene ad sensum vertit : nam Græcum πολυπειρία

[*experientia multiplex*] latius hic fumitur quàm fert origo vocis, ut ostendunt sequentia.

Scit præterita, & de futuris æstimat] Euripides,

τὰ τ' ὄντα καὶ μέλλοντα πάν' ἐπίστατο.
[— cum præsentibus

Futura norat, atque res hominum & Deum.]

In Græco pro præterita est ἀρχαία [*vetusta*]. Sic Homerus,

παλαιά τε ποθέα τε εἰδώς.
[— qui multa vetustaque norat.]

Ennius,

Multa tenens antiqua, sepulta, vetusta.

Scit versutias sermonum] Στροφᾶς λόγων, id est, τὴν ῥητορικὴν [*Artem oratoriam*].

Et dissolutiones argumentorum] Λύσεις αἰνιγμάτων, id est, sophisticarum argumentationum, τὴν διαλεκτικὴν [*Artem disputandi*].

Signa & monstra scit antequam fiant] Prædicat deliquia Solis & Lunæ, quæ homines pro portentis habent.

Et eventus temporum & seculorum] Terræ motus, pestilentiam, sterilitatem, ex siderum positu.

9. Et erit allocutio cogitationis & tædii mei] Παραίεσις φροντίδων καὶ λύπης. Allocutio, id est, solatium; quomodo alloquia etiam Horatius dixit.

11. Et acutus inveniar in iudicio] Bene hoc dictum in persona Solomonis. Vide I Reg. 111. 16.

12. Tacentem me sustinebunt] Id est, expectabunt, περιμένουσι.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.

Vide his similia Iobi xxix. 9. & sequentibus.

13. Præterea habeo per hanc immortalitatem] Deo dante. Vide infra 17.

15. Timebunt me audientes Reges horrendi] In Græco, τύραννοι φρικτοί [*tyranni horribiles*], nempe Syri, Palæstini, Amalecitæ, qui omnes Solomonis tempore nihil ausi movere.

In multitudine videbor bonus, & in bello fortis] In multitudine] ἐν πλῆθει, id est, in publicis conventibus. Sensus idem qui in illo versu Homérico,

Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθός, κρατερός τ' αἰχμητής.

[Egregius miles simul & Rex optimus idem].

19. Puer autem eram ingeniosus] Bonæ indolis, εὐφύης.

Et sortitus sum animam bonam] Ex sententia eorum qui animas dari putant in ipso conceptu.

20. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus inquinatum] Μᾶλλον δὲ ἀγαθός ὢν ἤλθον εἰς σῶμα ἀμίαντον. μᾶλλον δὲ [*aut potius*] est nota ἐπανορθώσεως [*Correctionis*]. Cogitemus an hoc velit dicere, Si vera est sententia περὶ τῆ προϋπάρξεως τῶν ψυχῶν [*de præexistentia animæ*] (multi enim Hebræi eam sententiam hauserant, ut diximus Ioan. 1x. 2.), cum essem ego bonus (nam Hebræis nonnullis, ut & Pythagoricis animus est homo totus, corpus nihil nisi σκεῦος [*instrumentum*]), corpus mihi assignatum est optimæ κρείσεως [*temperiei*], sine notabili vitio naturali. Panegyricus dictus Theodosio Imperatori: Sive enim divinus ille animus venturus in corpus dignum prius metatur hospitium, sive cum venerit fingit habitaculum pro habitu suo. Hanc sententiam περὶ τῶν ψυχῶν προϋπάρξεως [*de animarum præexistentia*] Syn-

esius nè Episcopus quidem factus deposuit, ut ex Epistolis ejus apparet. Augustinus suas hac de re dubitationes explicat libro I. & IV. de Libero arbitrio, & Epistola cxx.

21. Et ut sciri quoniam aliter non possem esse continens nisi Deus det] In Græco, γνῆς δὲ ὅτι ἐκ ἀλλῶς ἐσομαι ἐγκρατὴς εἰ μὴ ὁ Θεὸς δῶ, Cum scirem me non aliter compotem posse fieri (nempe sapientiæ, de qua supra actum est) quàm Dei munere. ἐγκρατὴς hoc ipso sensu fumitur Sirachidæ vi. 28. & xv. 1.

Et deprecatus sum illum] Nempe illis verbis vel potius eo sensu qui exhibetur capitibus jam secuturis, in quibus egregiæ ad Deum preces simul cum Dei laudibus piisque meditationibus perutiliter miscentur. Et vel ob hoc multum iis debemus qui nobis hunc librum conservarunt.

C A P V T IX.

1. **Q**ui fecisti omnia verbo tuo] Genes. 1. 3. & sequentibus, Psalm. xxxiii. 9. Ioan. 1. 3.

2. Ut dominaretur creaturæ quæ à te facta est] Genes. 1. 28.

4. Da mihi sedium tuarum assistricem sapientiam] Scripsit puto assistricem, παρέδδδον. Latine potuit dicere *assessorum*: nam ejus soni verbalia etiam feminino aptantur generi, ut *dea sponsor* apud Ovidium. Sæpe pii scriptores de sapientia loquuntur ita generaliter ut & Divinam & Humanam sub eodem nomine ἀναλόγως [*suo modo*] comprehendant. Vide Proverbiorum viii.

Noli me reprobare à pueris tuis] Noli me excludere ex eorum numero quos tu doces atque instituis.

5. Filius ancillæ tuæ] Psalmo lxxxvi. 16.

8. Altare, similitudinem tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio] Deest &. Vult enim à Solomone structum & Altare, & Sanctum sanctorum, quod imago est cœli illius inconspicui, ut interpretatur Scriptor ad Hebræos viii. 5. Philo de vita Mosis, τὰ ἀδύτα τῆς ἑκκλησίας, ὡς ἐστὶν ἐν τῷ ναοῦ [penetralia Tabernaculi, symbola intelligibilium]. Ioseph. 111. 5. τὸ μὲν γὰρ τρίτον αὐτῆς μέγεθος τὸ ἐντὸς τῶν τεσσάρων κίωνων, ὁ τοῖς ἱερεῦσιν ἦν ἄβατον, ὡς ἑρᾶνός ἀν εἴη τῷ Θεῷ [nam tertia pars inter columnas quatuor, ipsis etiam Sacerdotibus inaccessa, erat quasi Cælum Deo sepositum]. Præparasti, nempe piis, ut Matth. xxv. 34. Hebræorum xi. 10.

9. Et tecum sapientia tua] Proverb. viii. 30. Ioannis 1. 1. ubi dicta vide.

10. Quid esset placitum oculis tuis] Id est, tibi. Locutio Hebræa.

Et quid directum in præceptis tuis] Quæ ratio optimè implendi tibi destinata.

10. Mitte illam de cœlis sanctis tuis] ἔβαλεν, ἀποστέλλειν [*mittere*] Deus dicitur bona malæ quæ hominibus quocunque modo proveniunt.

Et mecum laboret] Multa cogitatione inquirat.

13. Quis enim hominum poterit scire consilia Dei, aut quis poterit cogitare quid velit Deus?] Nisi Deo revelante, scilicet. Optat donum Prophetiæ. Confer Esaiæ xl. 13. 14. Rom. xi. 34. 1 Cor. 11. 16. quæ infra 18.

14. Cogitationes enim mortalium timide] Id est, incertae: quod explicat vox sequens ἐπισφαλῆς [quæ facile fallunt].

15. Corpus enim quod corrumpitur aggravat animam] Corpus animum praeagrat, est & apud Horatium. Virgilius,

— quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus, moribundaque membra.

Idem corpus quod corrumpitur quod membra moribunda Virgilio, Papinio fragilis usus corporis.

Et terrena habitatio deprimit sensum multa cogitantem] τὸ γέωδες κῆντρον [terrenum tabernaculum] in Græco. Pythagoricum est corpus vocare κῆντρον [tabernaculum]. Euryfus, aut, ut alii volunt, Ecphantus Pythagoricus de Homine, τὸ σκῆντρον τοῖς λοιποῖς ὁμοῖον [tabernaculum par cæteris]. Aristoxenus itidem Pythagoricus, ὡς τὸ σκῆντρον χρεῖται, πᾶσι πάρεστιν ἐν μακρείᾳ [parata sunt omnibus quorum tabernaculum indiget]. Pythagoricos in hac locutione imitatur Plato Axiocho. Eodem modo loquitur liber Cabalasticus Zoar, & Paulus 11 Corinth. v. 1. 4.

19. Per sapientiam sanati sunt] Ἐσώθησαν, à vitiis purgati sunt.

Quicumque placuerunt tibi, Domine, à principio] Hoc in Græco non est. Sensus est: per sapientiam purgatos qui unquam ab initio mundi purgati fuere. Simile loquendi genus in Apocal. xii. 8. ubi dicta vide.

C A P V T X.

1. Hæc illum qui primus formatus est à Deo] Πρωτόταστον, quem πρωτόγονον [Primigenam], dixit Philo Byblius, nec aliter hymni Orphici, & Schola Pythagoræ.

2. Et eduxit illum è delicto suo] Nempe sanans per sapientiam. Pendent enim hæc à capite præcedente.

Et dedit illi virtutem continendi omnia] Dominandi omnibus rebus. Adamus majore quidem molestia quam ante peccatum, tamen domini reliquias retinuit: de qua re diximus ad quartum librum de Veritate Religionis Christianæ, ex Euripide & Antiphonte.

3. Ab hac] Sapientia. Injustus] Cain.

4. Propter quem] Δι' οὗ sed quidam codices Græci habent δι' οὗ, id est, propter hoc, nempe quod terra non illo tantum sed & similibus multis sceleribus esset inquinata.

Sanavit iterum sapientia] Pietas Noë.

Per contemptibile lignum justum gubernans] Illa causa fuit cur in aquis servatus ad terram perveniret ligno exiguo,

— digitis à morte remotus

Quatuor aut septem.

εὐτελὲς exiguum sæpe Græcis: & κυβερνᾶν servare. Sic in hymno Ῥώμης,

Σὺ δὲ ἀσφαλῆως κυβερνᾷς

"Ἀσφαλῶν.

[Eadem beata

Oppida servas.]

Lucretius in Venerem:

Quæ quoniam rerum naturam sola gubernas.

5. Hæc & in consensu nequitia cum se nationes contulissent] Cum Chaldæi gentesque vicinæ prolapsæ essent ad idololatriam.

Scivit justum] Legit ἐγνων sed Sixtina editio habet εἶρε [invenit]. Iustus proprium Abrahami cognomentum, quia ingentem in Deum fiduciam habuit: quæ res justissima est. Vide quæ attulimus ad Iacobum.

Et conservavit sine querela Deo] Ἀμεμπτον τῷ Θεῷ [inculpatum Deo]. Effecit ut Deus de eo nihil quereretur, obedientiâ ejus contentus.

Et in filii misericordia fortem custodivit] Καὶ ἐπὶ τέκνῳ σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξεν, effecit ut fortis, id est, constans, esset tunc cum filii miseratione commoveretur. Sapientia præstitit ne caritatem filii Dei iustibus præferret.

6. Hæc justum, à pereuntibus impiis liberavit fugientem] Iusti vocabulo Lotus appellatur etiam 11 Petri 11. 7. & merito, si cum illis comparetur quos inter vivebat.

Descendente igne in Pentapolim] Sic rectè dicitur regio illa in qua Sodoma, Gomorra, Adama, Seboim, Segor, Genes. xiv. & xix. Deuteron. xxix. 23. Pentapolim Iudaicam solent hanc appellare scriptores Christiani ad discrimen Cyrenaicæ.

7. Et incerto tempore fructus habentes arbores] Ἀλλήλων ὥραις καρποφορῶντα φυτὰ, inani specie fructum præferentes arbores. Tacitus de iis locis: Cuncta sponte edita aut manu sata, siue herbâ tenui, aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vaneſcunt. Solinus de iisdem, Apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet speciem maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaciâ ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.

Et incredibilis animæ memoria stans figmentum salis] Rectè veritas, incredulæ animæ, ἀπιστίας. Deinde columna salis, σῆλη. Sic Genes. xix. 26. σῆλη ἄλος. Sic & Iosephus, εἰς σῆλην ἁλῶν, qui eam ad sua tempora mansisse & à se conspectam memorat. Bene autem animam incredulam refert Salis columna: nam ut sal infrugiferum, ita & fiduciæ in Deum expers anima.

10. Hæc profugum iræ fratris justum] Iacobum ὁπ' ὤκ, id est, ἀπλάστον [sincerum] siue ἀπλῆν [simplicem], Genes. xxv. 27. Vide quæ ad Ioannem 1. 47.

Deduxit per vias rectas] In Mesopotamiam tuto deduxit.

Et ostendit illi regnum Dei] Dei providentiam circa pios, Genes. xxviii. 12. 13.

Et dedit illi scientiam sanctorum] Loci sancti ubi Deus solemniter invocari vellet illo tempore, unde loco nomen Bethelis, Gen. xxviii. 17. 22. xxxi. 13.

Honestavit illum in laboribus, & complevit labores illius] In Græco, εὐπόρισεν αὐτὸν ἐν μόχθοις, καὶ ἐπλήθυνε τὰς πόνας αὐτοῦ. Hebraïsmus, pro quo usitato sermone diceres: Dilem eum fecit in mediis laboribus, & quidem tantò magis quanto magis intendebat labores ejus, Genes. xxx. 27. 30.

11. *In fraude circumvenientium illum adfuit illi, & honestum fecit illum*] *Honestum*, id est, divitem. Ita enim loquitur hic Interpres. *πλεονεξία* [*lucripetentia*] hic intelligitur Labanis, Genes. xxxi. 38. 40. 41. 42.

12. *Et certamen forte dedit illi ut vinceret*] Genesios xxxii. 25.

13. *Hæc venditum justum non dereliquit*] Iosephum innocentem à fratribus venditum, Gen. xxxv. 1. 26. Psalmo cv. 17.

Sed à peccatoribus liberavit eum] *Ἐξ ἀμαρτίας*, id est, à reatu. nam Hebræorum mos est quemvis reatum etiam sine causa vocare *חטא* vel *שם*.

Descenditque cum illo in foveam] Id est, in carcerem, *λάκκον*, Genes. xli. 14. ubi Iosephus narratur *educus è carcere*, in Hebræo est *באר*, quod alibi ferè semper *λάκκον* [*foveam*], ibi *ὀχύρωμα* [*munitionem locum*] verterunt Græci. Et *בית הכור* Exodi xii. 29. vertitur *λάκκος*, ubi carcerem posuit Latinus.

14. *Donec asferret illi sceptrum regni*] *Τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας*. Hebræi omnes magnas potestates Regni nomine, & eis fungentes Regum vocabulo sæpe appellant, ut vidimus compluribus in locis. Sic & mox 16.

Et potentiam adversus eos qui eum deprimebant] In Græco, *καὶ ἐξουσίαν τυραννόντων αὐτῆς*, imperium in eos qui ipsum oppræsserant, fratres suos, uxorem Putipharis, & alios. Est hic participium præfens pro præterito, & casus secundus in sensu objecti. Imperium opprimentium, id est, in oppressores.

Et dedit illi claritatem æternam] Nomen gloriosum perpetuò mansurum.

15. *Et semen sine querela*] Nempe comparatione Ægyptiorum, qui idololatræ.

16. *Intravit in animam servi Dei*] Animavit Mossem, qui eximie *servus Dei* dicitur, Ios. i. 1. Psalmo cv. 26. Hebræor. iiii. 5.

17. *In velamento diei*] *Εἰς σκέπην ἡμέρας* [*in protectionem diurnam*]. De die eos protexit ab æstu per nubem. Sic *σκέπη* sumitur Sirach. xxxiv. 18. Psalmo cv. 39. ubi de eadem nube agitur, in Græco est, *διεπέτασε νεφέλην εἰς σκέπην αὐτοῖς* [*expandit nubem in protectionem ipsis*].

19. *Et ex altitudine inferorum eduxit illos*] In Græco, *ἐκ βάθους ἀβύσσου ἀνέβρασαν αὐτούς*, fecit ut ex profundo pelagi ebullirent illi, nempe Israelitæ. Sic *ἐξέβρασε* [*bullire fecit*] sumitur i. i. Maccab. i. 12. Sic *קרר*, quod plerumque vertitur per *σκιεραν*, *ἐξάλειψαι* [*exsilire, prosilire*], & voces similes, Nahumi iiii. 2. vertitur *ἀναβράσσειν* [*ebullire*], & *לל* alibi *ἐξάλειψαι* [*exsilire*] vertitur, alibi *ἀναβράζειν* [*ebullire*].

Ideo iusti tulerunt spolia impiorum] Exodi xii. 36.

20. *Et decantaverunt, Domine, sanctum nomen tuum*] Hymno illo qui exstat Exodi xv.

21. *Sapientia aperuit os mutorum*] Qui præ metu mutire ausi non erant.

Et linguas infantium fecit disertas] *Νηπίων*, id est, puerorum, qui simul cum parentibus cecinere. Vide Psalm. vii. 3. Matth. xxi. 16.

CAPUT XI.

1. **I**n manibus Prophetæ sancti] Per Mossem, qui summus Prophetarum ante Messiae tempora, Numerorum xii. 6.

3. *Steterunt contra hostes*] Amorrhæos, Basanitas, Amalecitas.

4. *Sitierunt, & invocaverunt te*] Exodi xvi. 2. Numerorum xx. 2.

5. *Inimici illorum*] Ægyptii, ut ostendunt sequentia.

8. *Qui cum minuerentur*] Non est hoc in Græco, sed connectendo melius sensui additum ab Interprete. Ægyptii imminuti sunt numero, quia Hebræorum numerum imminuerant.

In translatione infantium occisorum] In pœnam præcepti occidentis infantes. Sic & infra xvi. 7. xvi. 11. 5. Sirachidæ xvi. 13.

10. *Cum enim tentati sunt*] Siti, Israelitæ scilicet.

Et quidem cum misericordia disciplinam accipientes] Ad breve tempus sitim passi.

Quemadmodum cum ira iudicati impii tormenta patientur] Passi essent: *ἐβαρυνίζοντο*, Ægyptii scilicet.

11. *Interrogans condemnasti*] In Græco, *καταδικάζων ἐξήτασας*, id est, *damnatos torseisti*. Quod multis in locis de reis per tormenta quæstiones haberi solent, ideo *ἐξέταζειν* sumitur pro *torquere*. Vide Actorum xxii. 24. & 29.

14. *Per sua tormenta bene secum agi*] Bene cum illis agi, cum Israelitis scilicet: quia sitis eorum sublevabatur, cum Ægyptii siti periissent. Sensus idem qui supra 6.

15. *Quem enim in expositione prava projectum deriserunt*] In Græco, *ἀπειπον χλευάζοντες*, pro deplorato habuere insultantes. Vertitur per *ἀπειπέν* Hebræum *דנד* [*sprevit*].

16. *Colebant mutos serpentes & bestias supervacuas*] *Animantia vilia*, *εὐτελῆ*, ut Canes. De Ægyptiis Philo in Legatione, *Οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους καὶ ἄλλα πλείονα θηρίας καὶ ἐνυδρεα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ, θεοπλασόντες, ὑπὲρ ὧν βωμοὶ, καὶ ἱερεῖς, καὶ ναοὶ κατὰ πᾶσαν Αἴγυπτον ἰδρύνται* [*qui Canes & Lupos & Leones & Crocodilos & alia multa fera animalia, Aquatica, Terrestris, Volucris, deos fecerunt, quorum altaria & sacra & templa per omnem Ægyptum apparent*]. Tertullianus adversus Marcionem 11. *Ægyptius olim reus Deo fuerat idololatriæ, Ibin & Crocodilum citius colens quam Deum vivum*.

18. *Ex materia invisa*] *Ἐξ ἀμόρφου ὕλης*, ex informi materia, id est, rudi indigestaque mole, ut Ovidius expressit, *וכהו וכהו*, Genes. i. 2.

19. *Aut novi generis, irâ plenas ignotas bestias*] Bene vertit *νεοκτίστους θυμῶς πλήρεις θήρας ἀγνώστους*.

Aut vaporem ignium spirantes] Vt illi,

Quorum terribilis spiritus ignis erat.

Aut fumi odorem præferentes] *Ἡ βρόμους λιχωμένους καπνῆς*, id est, *fætorem sparsum à fumo*. Sic *βρόμον* usurpant Interpretes Iobi vi. 7. & quidam Ioël. i. 20. Sic quod apud Dioscoridem est *βρομώδης* id *virtus redolens* vertit Plinius.

21. *Vno spiritu poterant occidi*] *Vno flatu*. Id enim hic valet *ἐν πνεύματι* & est proverbiale. Plautus:

Cujus tu legiones difflavisti spiritu,

Quasi ventus folia, aut peniculum tectorium.

Sed omnia in mensura & numero & pondere disposuisti] Plato dicebat Deum *γεωμετρῶν* [*artem mensuram exercere*].

23. *Tanquam momentum stateræ*] Vt scrupulum, rem levissimam.

24. *Misereris omnium, quia omnia potes*] Differs poenam, certus, ubi voles, semper tibi puniendi fore potestatem.

25. *Diligis enim omnia quæ sunt*] Hic etiam τὰ πάντα [quæ sunt omnia] accipiendum de hominibus ostendunt sequentia. Vide quæ diximus supra 1. 14.

26. *Aut quod à te vocatum non esset conservaretur?*] Vocare est imperare, ut Psalm. cxlvii. 4. Quomodo maneret quippiam nisi tu id manere juberet?

27. *Parcis autem omnibus*] Diu, in spem resipiscentiæ.

Quoniam tua sunt] Nemo Rex mediocri prudentiâ, animi causâ subditos suos perdet.

CAPVT XII.

1. *Quam bonus & suavis est, Domine, spiritus tuus in omnibus*] In Græco, τὸ πνεῦμα σου ἐν παντί, Nam spiritus tuus incorruptus est in omnibus: id est, ille spiritus quem inseruisti hominibus, datus illis est in spem immortalitatis, supra 11. 23.

2. *Partibus corripis*] καὶ ὀλίγον ἐλέγχεις, paulatim corripis, id est, lentè, cum magna patientia.

Credant in te, Domine] Tibi confidant. Est autem μεταωνυμία [Transnominatio], pro confidendo obediunt.

3. *Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ*] Disertè describit mores Cananæorum, Amorrhæorum & vicinarum gentium.

4. *Per medicamina*] Ἔργα φαρμακείων [opera magica]. Id nomen apud Interpretes Veteris Testamenti pro artibus magicis sumitur. Vide Esaiæ xlvii. 9. & φαρμακὸς ponitur modò pro כּוּשָׁן, quod alibi vertitur ἐπαοιδὸς, modò pro קַשָּׁשׁ vel קַשָּׁשׁ [incantator].

Et sacrificia injusta] Cruenta sacra, & pro remedio scelus, ut Iustinus; sacrilegium veriùs quàm sacrum, ut Curtius. Vide quæ de Phœnicum more plurima attulimus ad Deuteronomium xviii. 10.

5. *Et comestores viscerum hominum*] Nam de victimis edi solebat.

6. *Et devoratores sanguinis à medio sacramento tuo, & auctores parentes animarum inausiliatarum*] Legit hic Interpres in Græco, ἐκ μέσων μυστηρίων σου [ἐκ medio sacrorum tuorum]. deinde αὐθέντας, quod interfectores significat, vertit auctores. In Sixtina editione est ἐκ μέσων μυσθείας σου in aliis, ἐκ μέσων μύσας θιάσας. Legendum videtur ἐκ μυσθὲ μύσας θιάσας, ex scelerato afflatu mystas. Nam μυσθὲς idem quod μυσσάτος [detestandus], teste Hesychio.

7. *Vt dignam perciperent peregrinationem puerorum Dei, quæ tibi omnium carior est terra*] Ex Græco: Vt terra quæ tibi omnium est carissima, acciperet dignam se coloniam filiorum, nempe Dei.

8. *Et misisti antecessores exercitus tui vespas*] Exodi xxiii. 28. Deuteron. vii. 20. Iosue xxiv. 12.

10. *Partibus judicans*] κρίνων δὲ καὶ ὀλίγον βραχὺ, id est, paulatim puniens, ut supra 2.

10. 11. *Non ignoras quoniam nequam est natio eorum, & naturalis malitia ipsorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum. Semen*

enim erat maledictum ab initio] Sensus, Cum à pessimo parente Chamo traherent originem, pravique illi mores in naturam ipsis vertissent, fieri non poterat (aliter nempe quàm per flagra talia, de quibus cœpit dicere) ut se in melius mutarent. Ità complendus hic sensus ex præcedentibus. Nam non omnes illos homines omnibus modis fuisse insanabiles apparet, & Rahabæ & Gabaonitarum exemplo.

12. *Quis enim dicet tibi, Quid fecisti?*] Cur me ità tractasti? τί με ἐποίησας ὧτως; Romanor. ix. 20. ubi accusativus est pro dativo, more Græco. Sic Matthæi xxvii. 22. τί ἐν ποιήσω Ἰησοῦν; [quid faciam Iesum?] Lucæ xv. 19. ποιήσόν με ὡς ἓνα τῶν μισθίων σου [tracta me ut unum mercenariorum tuorum]. Sic Matthæi v. 44. in antiquis exemplaribus, καλῶς ποιείτε τοὺς μισθίους [bene facite odio vos habentibus]. Nemo jus habet Deum ad rationes vocandi, ubi facta apparent: sed eo prætextu non sunt comminiscenda quæ nobis in mentem veniunt, & injustissima quæque Deo tribuenda. Quod ipsum damnat hic Scriptor infra 15.

13. *Vt ostendas*] Tanquam superiori, aut pari.

14. *Neque Rex neque tyrannus in conspectu tuo inquirent de his quos perdidisti*] In Græco, ὅτε βασιλεὺς ἢ τύραννος ἀντοφθαλμῆσαι δυνήσεται σοι περὶ ὧν ἐκόλασας, Nemo Rex aut tyrannus contra tueri te audeat ob eos quos punisti. ἀντοφθαλμῆν [contra tueri] vox bene Græca, & Polybio præsertim frequens.

16. *Virtus enim tua iustitiæ initium est*] Multi homines ideo injurias inferunt quòd metuant nè ipsi accipiant injuriam. Hoc abs te, Deus, abest longissime. Plurimas injurias à metu proficisci plurimis sapientum dictis ostendimus libro 11. de Iure Belli & Pacis, cap. 1. §. 5. & in annotatis ad eum locum.

Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis] Puto scripsisse Interpretem: Et hoc quòd omnium Dominus es, omnibus te parcere facit. Ità enim in Græco, & sensus idem qui supra xi. 27.

17. *Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus, & horum qui nesciunt audaciam traducis*] Legit ἐν τοῖς μὴ εἰδόσι, pro quo nos ἐν τοῖς εἰδόσι [in his qui sciunt]. Melius sanè, ut sic legatur locus, ἰσχυρὸν δὲ ἐκδείκνυσαι ἀπιστέμενον ἐπὶ δυνάμει τελείῳ, ἐν τοῖς μὴ εἰδόσι τὸ θάρσος ἐξελέγχει. Sensus autem sit, Is qui non creditur robur posse ostendere, summis viribus convincit audaciam ignorantium. De homine loquitur. Et opponitur huic dicto directè quòd sequitur, Σὺ δὲ δεσπόζων ἰσχύος, ἐν ἐπιεικείᾳ κρίνεις [Tu autem cum potens sis virium, placidè judicas], nihil properas, cum de viribus tuis non sit dubitare.

19. *Quoniam oportet iustum esse & humanum*] Id est, jus lenitate temperandum.

20. *Et debitos morti*] Ob gravissima crimina de quibus egit supra.

Cum tanta cruciasti attentione] Μετὰ τοσαύτης ἐπιμωρίᾳ προσοχῆς, tam circumspèctè castigasti. Sic Paulus, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ [pertulit in multa lenitate], Romanorum ix. 22.

21. *Cum quanta diligentia judicasti filios tuos*] Iudicas, id est, judicare soles: nam est ἀόριστος [verbum indefiniti temporis] in Græco. Est ἀκριβεία hic idem quòd modò προσοχή [attentio], non jus summum, ut aliquando sumitur τὸ ἀκριβές, sed id quòd cum

magna fit cura, rebus & temporibus sollicitè expensis.

Quorum parentibus iuramenta & conventiones dedisti bonarum promissionum?] Nempe de stirpe nunquam penitus delenda, sed exspectanda ejus poenitentia. Quò respicit Paulus Romanorum xi. 24. Hoc Deus aliis gentibus non promiserat.

22. *Cum ergò das nobis disciplinam*] Puto scripsisse Interpretem: *cum ergò des nobis disciplinam*. Non enim tempus designatur, sed ostenditur Deus multò lenius agere cum Israëlitis quàm cum idololatriis, ut explicant sequentia, 24.

23. *Per hæc quæ coluerunt*] Redit ad id quod supra dixerat xi. 16. In Græco, διὰ τῶν ἰδίων ἐβασάνισας βδελυγμάτων [per ipsorum abominationes eos puniisti] : ubi βδελύγματα [abominationes] dicuntur non ex Ægyptiorum sensu, sed ex eo quod revera erant. Solent enim Hebræi sic appellare Gentium numina.

24. *Deos æstimantes hæc quæ in animalibus sunt super- vacua*] Θεὸς ὑπολαμβάνοντες τὰ ἐν ζώοις ἔχθρων ἄτιμα, Pro diis habentes illa animantium quæ ab inimicis contentui habentur: nempe quia Hebræis nocere non poterant. Locutio illa ἄτιμα ἔχθρων est qualis διδάκτορ τῷ Θεῷ [doctus Dei, id est, à Deo], & similia quæ alibi observavimus; ubi genitivus Latine per ablativum addita à præpositione redditur.

26. *Dignum Dei iudicium experti sunt*] Legit rectius περάσσειν [experiuntur], non, ut nos habemus, περάσσειν [experientur]. Præsens pro præterito, ut sæpe.

27. *Deum agnoverunt verum*] Id est, senserunt. Animo enim non agnoverunt, ut ostendit id quod statim sequitur, ideo eos esse damnatos, id est, internectione deletos. Sic γιν Hebræis sæpe est sentire, experiiri.

CAPVT XIII.

1. **V** *Ani autem sunt omnes homines, in quibus non subest scientia Dei*] In Græco est amplius, Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἄνθρωποι φύσει, οἷς παρέσθαι Θεὸν ἀγνοῦσιν [Vani naturâ omnes homines quibus adest Dei ignorantia] : ubi φύσει [naturâ] non tantum significat, ut alicubi, id quod reapse est, sed quod planè inolevit animo. Sic πεφυσιωμένα [in naturam mutata] dicuntur & vitia & virtutes, quæ altas in animo radices egere. Congruit autem hic sermo cum eo qui est ad Romanos i. Nam quanquam magnificè dicunt quidam, *Honestum per se expetendum*, tanta tamen est in animos vis eorum quæ conspiciamus, ut nisi adsit de Divina providentia, & quidem facta hominum repensante, persuasio, simulque leges quædam quæ in rectam viam homines dirigant, fieri non possit quin extra orbitam evagentur, & quidem sæpe graviter; ut Stoici in ἀρσενοκοίτιαν [masculam Venerem] prolapsi; ut Romani nihil injustum arbitantes quo imperium ipsis cresceret, & luxus sui sustentandi causâ exponentes liberos, & gaudentes temere effuso in arena sanguine, quasi id ad virtutem esset incitamentum. Nam, ut vaga est hominum ratio, ubi affectus, & blandientes affectibus mores accedere, facillè reperit rebus pravis velamenta, obstatque sibi, donec planè obsurdescat.

Vanos ergò dicit eos qui Dei & providentiæ ipsius cognitionem non sollicitè custodiunt, sed de ea re sententias cujusque permittunt arbitratui, quo nihil potest reperiri, non jam dico bonis moribus, sed & reipublicæ exitiosius.

Et de his quæ videntur bona] Id est, de bonis quæ videntur. Ità enim in Græco.

Neque operibus attendentes agnoverunt eum qui est artifex] Servit hic locus interpretando ei qui est ad Roman. i. 20. Zaleucus in legum primordio, τὸς κατοικῆντας τὴν πόλιν καὶ τὴν χώραν πάντας πρῶτον πεπεισθαι χρὴ καὶ νομίζειν Θεὸς εἶναι, καὶ ἀναβλέποντας εἰς ἑρανὸν καὶ τὸν κόσμον, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς διακόσμησιν, καὶ τάξιν· ἡ γὰρ τύχη, καὶ ἀνθρώπων εἶναι δημιουργήματα [Eos qui Urbem habitant & regionem primum omnium persuasos esse oportet Deos esse, respicientes & cælum & mundum, & pulcherrimum in ipsis ordinem & ornatum: non enim hæc Fortunæ, nec hominum esse opera]. Cicero de Natura Deorum: Sic Philosophi debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi perturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos & æquabiles, omniâque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantiâ, intelligere inesse aliquem non solum habitorem in hac cælesti ac divina domo, sed etiam rectorem ac moderatorem, & tanquam architectum tanti operis, tantique muneris. Idem de Haruspicum responsis: Etenim quis est tam vecors, qui aut cum suspexerit in cælum, Deos esse non sentiat, & ea quæ tantâ mente sunt, ut vix quisquam arte ullâ ordinem rerum ac necessitatem persequi possit, casu fieri putet, aut, cum deos intellexerit, non intelligat, eorum numine hoc tantum Imperium esse natum & auctum & retentum?

2. *Aut ignem*] Qui deus Persis. Ægyptiis idem φθῶ.

Aut spiritum] Id est, aërem, quem Iunonem vocarunt.

Aut citatum aërem] Commotum, id est, ventum. Boreas, Eurus, Zephyrus, Auster, dii multis gentibus.

40 *Aut gyrum stellarum*] Κύκλον ἄσρων, congeriem aliquam stellarum, quam ἀστεισμὸν Græci vocant, ut Virginem, Geminos, Pleiadas.

Aut nimiam aquam] Hymnus θαλάσσης [Maris], & alter ὠκεανῶ [Ocean] est in Orphicis. Eodem referuntur aliis nominibus Nereus, Neptunus, Amphitrite, Salacia, Phorcys, Triton, Nereides.

Aut Solem & Lunam] Quorum cultus latissimè per totum orbem patuit variis sub nominibus. In Oriente sub nominibus בעל שמי [Dominus cæli], & 50 שמי בתל [Domina cæli].

3. *Speciei enim generator hæc omnia constituit*] Speciei, id est, pulchritudinis, τὴν κάλλος in Græco.

4. *Aut si virtutem & opera eorum mirati sunt*] Vim & effectus.

6. *Minor est querela*] Minus accusandi videntur quia astra & ingentes mundi partes coluere quàm qui suamet ipsi figmenta.

8. *Iterum autem nec his debet ignosci*] Attamen ne hi quidem plenè veniam merentur. Culpa est minor, 60 sed culpa.

9. *Vt possent æstimare seculum*] מלך, id est, Mundum. Ità enim loquuntur Hebræi.

Quomodo hujus mundi Dominum non facilius inve-

invenerunt] *Mundus ipse loquitur*, teste Plotino, *Deus me fecit*. Facilius est ex summa ita bene congruente agnoscere unum ejus summæ Opificem quam omnes naturæ partes cognoscere, astrorum cursus, causas ventorum, & maris æstus, & terræ motum, & eorum quæ μετέωρα [sublimia] dicuntur, animantium naturam, generationem, partes, earumque usum, arborum, herbarumque & metallorum, gemmarum, lapidum proprietates, quæ vel singula immensi sunt laboris.

10. *Et inter mortuos spes illorum est*] In mortuis spes illorum est. Habent fiduciam in simulacris nihilque agere valentibus. Idem sensus Ierem. x. 14.

Aut lapidem inutilem opus manus antiquæ] Marmor effictum à Phidia, Praxitele, Myrone aut Lysippo.

11. *Fabricet vas utile in conversationem vitæ*] Horatius:

*Cum faber incertus scamnum faceretne Priapum,
Maluit esse deum.*

Confer huic dissertationi similem apud Esai. XLIV.

13. & sequentibus.

12. *Reliquis autem ejus operis ad præparationem escæ abutatur*] In alimentum foci.

13. *Lignum curvum, & verticibus plenum*] Tortuosum & nodosum.

Per vacuitatem suam] Per otium.

14. *Perliniens rubricâ & rubicundum faciens fucô*] Μίλτω, id est, minio. Φύκει, id est, algâ rubente, qui propriè fucus ex Græco: unde nomen latius fucum ad omnia formæ mendacia. Arnobius libro VI. de simulacris, *mero oblita minio*.

15. *Et faciat ei dignam habitationem*] Basim, Esaiæ XLVI. 7.

Et confirmans ferro] Annectens parieti.

17. *Et de nuptiis votum faciens inquit*] Inquit non est in Græco, sed προσευχόμενος [optans] cohaeret cum sequentibus.

C A P V T X I V.

1. **F**ragilius lignum invocat] Neptunum ex ligno.

3. *Dedisti & in mari viam*] Οὐδὲν θαλάσσης, ut sæpe Poëtæ Græci.

4. *Etiamsi sine arte aliquis adeat mare*] Nandi ignarus.

5. *Exiguo ligno credunt homines animas suas*] Iuvenalis:

——— *ventis animam committe, dolato*

Confusus ligno.

Transientes mare per ratem] Σχεδία. Vlpianus L. I. D. de Exercit. Navem accipere debemus, sive marinam, sive fluviatilem, sive in aliquo stagno naviges, sive schedia sit. Interpres Odysseæ, σχεδὴν τὴν εἰκαίως καὶ ἀσχεδὴν θεῖσαν ναῦν λέγει [schediam vocat navem tumultuariam] nec aliter Suidas.

6. *Cum perirent superbi gigantes*] Cabiri, חַבְרִים, Genesios VI. 4.

Spes orbis terrarum] Octo homines. Deucalion ad Pyrrham apud Ovidium,

Terrarum, quasunque vident Occasus & Ortus,

Nos duo turba sumus.

Deinde,

Nunc genus in nobis restat mortale duobus.

Remisit seculo semen nativitat] Reliquit, ἀπέλιπεν, reliquit liberos, unde orti homines cæteri.

7. *Per quod fit justitia*] Per quod exercentur commercia licita.

11. *Propter hoc & idolis nationum non erit respectus*] Legit, ἡ ἐπισκοπὴ ἐκ ἑσῶ. Nos autem habemus ἐπισκοπὴν ἑσῶ [inspectio erit], id est, Deus vindictam exercebit etiam in idola impietatis instrumenta. Vide Esaiæ XLVI. 1. Ierem. XLVI. 25. XLIX. 3. Oseæ VIII. 5. X. 2.

12. *Initium enim fornicationis est exquisitio idolorum*] Verissimum. Nam fœdissima quæque in deorum lucis peragebantur, ut ostendimus ad Levitici XIX. 29. Adde I Reg. XIV. 24. XV. 12. XXII. 47. II Reg. XXIII. 7. Præterea narrabantur adulteria Iovis, Neptuni, Apollinis, Veneris, aliorumque deorum & dearum, & sic fiebant miseris & religiosa delicta, ut ait Cyprianus. Chærea apud Terentium,

——— *animus gaudebat mihi*

Deum sese in hominem convertisse, atque per alienas tegulas

Fucum factum mulieri: venisse per impluvium clanculum.

Ad quem Deum! qui templa cæli summa sonitu concutit.

Ego homuncio hoc non facerem?

Vide infra 27.

13. *Neque enim erant ab initio*] Creato primum homine.

Neque erunt in perpetuum] Delebuntur enim per Messiam.

14. *Supervacuitas enim hominum advenit in orbem terrarum*] In Græco κενοδοξία est. Id significat inanis gloriolæ studium, Philipp. II. 3. Galat. V. 26.

Et ideo brevis illorum finis est inventus] In Græco, σύντομον αὐτῶν τὸ τέλος ἐπενοήθη, id est, cogitavit Deus brevi illorum finem facere, quia scilicet nullum in veritate fundamentum habent: talia autem Deus amat evellere, Matth. XV. 13.

15. *Acerbo enim luctu dolens pater citò sibi rapti filii fecit imaginem*] Hanc originem idolorum tradiderat in libris Antiquitatum Diophantus Lacedæmonius, allatâ Syrophanis Egyptii historiâ. Docet id nos Fulgentius Mythologicor. I. Non longè ab illud Tullii primo de Natura Deorum: *Qui totâ die precabantur & immolabant ut sibi sui liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati*. Alii originem idolorum deducunt à populorum studio in mortuos Reges. Vide Lactant. I. 15. Potuit aliis in locis alia esse rei ejusdem origo.

Sacra & sacrificia] Μυστήρια καὶ τελεταί. Μυστήρια in arcanis quibusdam vocibus & symbolis consistebant, τελεταί in victimis.

16. *Et tyrannorum imperio colebantur figmenta*] Hæc est illa Theologia, quam civilem vocat Varro; de cujus sacris Seneca: *Quæ omnia sapiens servabit tanquam legibus jussa, non tanquam diis grata*. Et iterum: *Sic adorabimus, inquit, ut meminerimus cultum ejus magis ad morem quam ad rem pertinere*.

20. *Abducta per speciem operis*] Ideo Philo libro de Gigantibus de Mose loquens, παρ' ὃ καὶ τὰς δοκίμους, καὶ γλαφυρὰς τέχνας, ζωγραφίαν καὶ ἀνδριαντοποιίαν, ἐκ

καὶ αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασαν, ὅτι τὴν τῆ ἀληθῆς ψευ-
δόμενα φύσιν, ἀπάτας καὶ σοφισμαῖα δι' ὀφθαλμῶν ψυ-
χαῖς ἐπαγαγῶγους τεχνιτεύουσιν [quare & celebres illas
& elegantes artes, picturam & sculpturam, e sua eje-
cit republica; quia veri naturam dum imitantur, dolos
& praeftigias per oculos fabricant animis ductilibus].

Deum aestimaverunt] Σέβασμα ἐλογίσαντο. Sic vo-
catur quidquid colitur, & quæ cultui inserviunt. Vi-
de infra xv. 17. & in Adjectamentis ad Danielelem de
Belo 32.

21. Incommunicabile nomen] Dei, quod nemini
in sensu suo proprio, id est, summitatis, communi-
cari debet.

22. Pacem appellant] Falsò, ut Romani, qui ubi
solitudinem fecerant, pacem appellabant, ut Britanni
loquuntur apud Tacitum.

23. Filios suos sacrificantes] Moloch. Vide supra
xii. 5.

Aut obscura sacrificia facientes] Κρύφια μυστήρια,
qualia apud Græcos Cereris Liberique ac Liberæ,
de quibus multa apud Alexandrinum Clementem
& Arnobium. Cereris arcanum sacrum dixit Hora-
tius; secretam Cererem Hercule furente Seneca. Scri-
ptor Oetæi:

Nos Cadmeis orgia ferre
Tecum solitæ condita cistis.

Aut insaniam plenas vigilias habentes] In Græco,
ἡ ἐμμανεῖς ἐξ ἄλλων θεσμῶν κώμης ἄγοντες, aut ex aliis
moribus insanis ludis indulgentes. Non malè hic Inter-
pres κώμης vertit vigilias. Erant enim noctes, quæ
vino, saltatione, amoribus transigebantur. Theocri-
ti Scholiastes, τὸ κωμάζειν λέγεται ἐπὶ τῶν κατὰ νύκτα
εἰς τὰς ἐρωμένους ἀπερχομένων [Comessari dicebant de iis
qui nocte ad amicas ibant].

24. Per invidiam occidit] Puto scripsisse Interpre-
tem per insidiam, λοχῶν ἀναιρεῖ. Inter idololatra-
rum vitia ponit Paulus Romanor. i. 31. quod sint
ἀσύνθετοι, ἄσποργοι, ἄσπονδοι [sine fide pactorum, sine
naturali affectu, irreconciliabiles].

Aut adulterans contristat] Verè, nam ut Euphron ait,

Οὐκ ἔστι μοι χεῖρ μείζον ἢ δὲ ἐν κακόν·
Ἐν ταῖς γὰρ ἐτέρων βέλετ' ἀτυχίαις τρυφᾶν.
[Nulla horribilior pestis est adultero;
Qui maximo lascivit alieno in malo.]

26. Nativitatis immutatio] Γενέσεως ἐναλλαγή, id
est, naturæ, quomodo vocem γενέσεως sumi dixi-
mus supra i. 14. Per naturam autem hic sexus in-
telligitur: idemque dicit quod Paulus Rom. i. 26.
μετελλάξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν [im-
mutarunt naturalem usum in eum qui est contra natu-
ram]. Petronius:

Quærit se natura, nec invenit.

27. Et initium & finis] Nam & pro illicitarum cu-
pidinum successu grates diis agebantur.

28. Aut certè vaticinantur falsa] Vide Luciani
Ψευδόμαντιν [Vatem falsum].

Aut pejerant citò] Facile; nempe quia quos nomi-
nabant deos pars multa pro diis non habebant: un-
de exolevit Numinis reverentia. Callimachus,

Ὡμοσεν ἄλλ' ἀλέγχεσιν ἀληθέα, τὰς ἐν ἔρωτι
Ὅρκος μὴ δύναν ἔσθ' ἐς ἀθανάτων.

[Iuravit; sed vox verissima, Quicquid umantes
Iurarunt, aures non penetrare Deum.]

Et alter:

Iupiter è cælo perjuriam ridet amantum.

Nec meliores hac in re amantibus multi qui rempu-
blicam gerebant, dicentes pueros talis decipiendos,
viros jurejurando. Præcipui ad tales fraudes Phœni-
ces vicini Hebræorum, unde hunc morem hausit
Carthago, per omnes historias infamata ob Punicam
fidem:

ter Marte sinistro

Iuratumque Iovi fœdus, conventaque patrum
Sidonii fregere duces,

ait Silius.

31. Non enim juratorum virtus] Id est, potentia
eorum qui jurantur.

Sed peccantium pena perambulat semper injustorum
prævaricationem] Deus, inquit, punit eos qui per
deos etiam falsos pejerant, Primum propter inju-
sticiam; promissio enim jus facit: Deinde quia illos
quos jurabant colebant ut deos. Augustinus: Non
te audit lapis loquentem, sed punit Deus fallentem. Et
Seneca vii. de Benef. 7. Punitur quia tanquam Deo
fecit. Opinio illum sua (adde, aut professio) obligat
penæ. Vide quæ dicta nobis lib. ii. de Iure Belli ac
Pacis, cap. xxi. §. 51.

C A P V T X V.

2. **E**Tenim si peccaverimus tui sumus, scientes ma-
gnitudinem tuam] Scimus nos esse in tua po-
testate: quod idololatræ multi de diis suis non cre-
dunt.

Et si non peccaverimus, scimus quoniam apud te su-
mus computati] At non peccabimus, quia scimus nos
tibi esse attributos. Promittit de se, bene sperat de
aliis, ut boni solent. Scimus nos ad tuam curam
peculiarem pertinere; ideoque majorem nos debere
gratiam.

3. Nosse enim te consummata iustitia est] Nosse γνῶ
Hebræi non de intellectu tantum, sed & de volun-
tate usurpant, ut idem sæpe sit quod cordi habere.
Vide Psalm. i. 6.

Radix est immortalitatis] Ad vitam ducens immor-
talem.

4. Nec umbra picturæ labor sine fructu] Nam He-
bræi Alexandrini, quorum videtur fuisse primus
scriptor hujus libri, à picturis non minus quam ab
statuis abstinebant, secuti interpretationem eam De-
calogi quam in Ægypto Lxx Senes fecerunt: qua
de re ad Decalogum diximus.

Effigies sculpta per varios colores] Εἰδὼ σπιλωθεῖν
[simulacrum maculatum], id est, distinctum. Sic &
Latini maculare usurpant.

7. Sed & figulus] Plastes. Nam & hanc vocem
etiam Latini in hac re usurpant. Hic scriptor minus
accuratè dixit κεραμεύς [figulus].

Quæ munda sunt in usum vasa] Esculenta, pocu-
lenta, & ad ornatum pertinentia.

Et similiter quæ his sunt contraria] Pollubra, ma-
tulas.

8. Repetitus animæ debitum quam habebat] τὸ τ' ψυ-
χῆς ἀπαιτηθεὶς χρέως. Sic infra i. 6. τὸ πνεῦμα δέδανε-
σμένον [animam mutuò datam nactus]. Nempe

Vita data est utenda: data est sine fenore nobis
Mutua, nec certo persolvienda die.

9. *Cura est illi non quia laboraturus est*] Id est, laborem non detrectat spe gloriolæ.

Nec quoniam brevis illi vita est] Brevitatem vitæ solatur spe *ὑπεροφημίας* [*famæ post mortem duraturæ*]. Explicant hoc sequentia. Describit hic nobis Demophilum aliquem, Gorgasum, Chalcothenem aut Pasitelem. De quibus vide Plinium xxxv. 12.

10. *Cinis est enim cor ejus*] In humo se occupans non ultra humillima assurgit.

12. *Æstimaverunt esse lusum vitam nostram*] In Græco Epigrammate est,

Σκηνή πᾶς ὁ βίβη καὶ παίγνιον.

[*Vita hominum scena est, res ludicra.*]

Augustus supremâ die amicos percontatus est, ecquid eis videretur mimum vitæ commodè transegisse, & adjecit,

Δότε κρότον, ἢ πάντες ὑμεῖς μετὰ χαρᾶς κλυπήσατε.

[*Plausibus manuum pedumque gaudium testamini.*]

Compositam ad lucrum] Πανηγυρισμὸν, mercatum: 20 nam sic Cicero πανηγυρίαν interpretatur Tusculanarum primo.

Et oportere undecunque, etiam ex malo, acquirere] Ex actibus bonis aut malis. Poëta vetus:

Vnde habeas quærit nemo, sed oportet habere.

Horatius:

—— ut rem facias, rem

Si possis rectè, si non, quocunque modo rem.

13. *Hic enim scit se super omnes delinquere*] Scit satis, nihil esse præter materiam, & quam ipse addidit 30 artem, in istis operibus. Attamen persuasum vult populo, esse ibi numen.

14. *Omnes enim insipientes*] Sed illi desipiunt, qui opera illius pluris faciunt quàm ipse artifex.

Et infelices supra modum animi superbi] Melius in Græco, καὶ τάλανες ὑπὲρ ψυχᾶς νηπίων, miseri plùs quàm infantum animæ, id est, infantes. Vide supra 40 xii. 24. Lucillius:

Terriculas lamias, Fauni quas Pompiliique
Instituere Numæ, tremit has, hic omnia ponit:
Vt pueri infantes credunt signa omnia abena
Vivere, & esse homines. Et sic isti omnia ficta
Vera putant: credunt signis cor esse in abenis.
Pergula pictorum: veri nihil: omnia ficta.

Quem locum postquam produxit Lactantius, infert non malè, Poëta quidem stultos homines infantibus comparavit; at ego multò imprudentiores esse duco. Illi enim simulacra homines putant esse, hi deos.

15. *Quibus neque oculorum visus est ad videndum*] Hæc & sequentia sunt ex Psalmo cxv. 4.

16. *Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere*] Nam Deus est, ut ait Xenophanes,

Οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοίου, ἔτε νόημα.

[*Non mortali animam similis non corporis artus.*]

Vide quæ diximus ad Deuteron. iv. 12.

17. *Mortuum fingit*] Id est, opus exanime. Sic supra xiii. 10. 18.

18. *Sed & animalia miserrima colunt*] In Græco, ἐχθίστα, id est, infestissima humano generi; quales Serpentes quos coluere Egyptii, Asiatici, Thra- 60 ces, Græci, Romani. Adjice Ibides, Æluos, & similia.

Insensata enim comparata his, illis sunt deteriora]

Aliter in Græco, ἀνοία γὰρ συγκρινόμενα τῶν ἄλλων ἐστὶ χείρονα, Si quod ad stupiditatem pertinet comparentur cum aliis, sunt illis hæc deteriora. Multò enim plus intelligit elephas; solertior est vulpes, aut simia; loquacior psittacus.

19. *Sed nec aspectu aliquis ex his animalibus bona potest conspiciere*] Græcè, ἢ δὲ ὅσον ἐπιποθεῖται, ὡς ἐν ζώων ὄψει, καλὰ τυγχάνει, Sed nec ut ames pulchra sunt, pro capta formæ animantium. Multò pulchrior est equus, 10 pavo, phasianus.

Effugerunt autem Dei laudem & benedictionem] Id est, nullo modo à Deo laudatissimam sortem sunt consecuta. Nam serpentem Dei jussu execrantur homines, Genes. iii. 14. Proverbium est, Odisse angue pejus, & Furia pinguntur comis anguineis.

CAPVT XVI.

1. *Per similia*], Nempe diis suis, supra xi. 23.

2. *Pro quibus tormentis bene disposuisti populum tuum*] Benefecisti populo tuo, εὐεργέτησας τὸν λαόν 20 (α).

Ortygometræ] Sic Græci vertunt ὄρτυξ, quod est Numeror. xi. 31. & sequentibus.

3. *Propter illa quæ illis ostensa & missa sunt, etiam à necessaria concupiscentia averterentur*] Legit, ut quidam codices habent, διὰ τὴν δειχθεῖσαν τῶν ἀπεσαλμένων sed vera lectio in Sixtina comparet, διὰ τὴν εἰσδεχθεῖσαν τῶν ἀπεσαλμένων, propter fœditatem im- 30 missorum, nempe animalium. Tanta erat eorum fœditas ut etiam in summa fame vesci iis Egyptii nequirent.

In brevi] Ad breve tempus, ἐπὶ ὀλίγω· sic & infra 6. πρὸς ὀλίγον.

4. *Sine excusatione quidem supervenire interitum*] Ἀπαραιτήτων, inevitabilem.

5. *Colubrorum*] Serpentium in Græco. ὄφεις.

6. *Signum habentes salutis*] Serpentem æneum. In 40 Græco, ζύμβολον ἔχοντες ζωτηρίας. Serpens erat ζύμβολον [*symbolum*] Divini favoris, non causa per se sanationis, ut sequitur.

Ad commemorationem mandati legis tuæ] Vt hoc documento discerent Hebræi legibus Divinis obsequi, etiam ubi ratio non appareret. Quid enim opus ad Serpentem æneum respicere? Nempe quia Deus voluit.

9. *Ab hujusmodi*] Qualia colebant.

11. *In memoria enim sermonum tuorum examina- 50 bantur*] Ad recordationem enim mandatorum tuorum pungebantur, nempe à serpentibus. Similitudo sumta ab iis qui ab amico aliquo vellicantur, ut rei alicujus meminerint.

Nè in altam incidentes oblivionem non possent tuo uti adjutorio] Ἀπερίσπαστοι γένωνται τῆς (ἡς) εὐεργεσίας, inflexibiles fierent ad tuum auxilium; id est, obdurescerent, ac sic opis tuæ fierent indigai. Causa autem hæc pertinet ad id quod præcessit ἐνεκεντρίζοντο [*examinabantur*] nam illud καὶ ὁξέως διεσώζοντο [*& veloci- 60 ter salvabantur*] velut παρενθέσεως [*interpositi sermonis*] loco interjectum est.

12. *Neque malagma*] Malagmata vocant Medici ea quæ mediocri calore neque exsiccantia neque

nimiūm humectantia fusionem moliuntur materiæ
durefcentis.

Sed tuus, Domine, sermo qui sanat omnia] Etiam ani-
mos.

13. *Et deducis ad portas mortis & reducis*] Vide quæ
diximus ad Matth. xvi. 18.

14. *Homo autem occidit quidem per malitiam animam
suam, & cum exierit spiritus non revertetur, nec revoca-
bit animam quæ recepta est*] Corrupta hic lectio ἀνα-
τρέψει sensum etiam corrumpit. Vera est lectio Sixti-
na, ἐκ ἀνατρέψει ὅτι ἀναλύνει [non evertit nec dissolvit].
Et sensus planè idem qui Matth. x. 28. *Homo male-
faciens occidere quidem potest hominem, sed animam re-
ceptam* (scilicet in suo loco) *nec evertere potest nec
dissolvere.* ψυχὴ [anima] hic more Philosophorum,
quod Hebræis usitatus πνεῦμα [spiritus], substantia
illa quæ corpus vegetabat, post dissolutionem à cor-
pore in Dei est manu, extra hominum potestatem
posita.

15. *Sed tuam manum effugere impossibile est*] Tam
animo quàm corpore.

16. *Negantes enim te nosse impii*] Ægyptii, quorum
Rex Pharaon quæsierat à Mose, quis esset ille Deus
de quo loqueretur, Exodi v. 2.

Novis aquis] In sanguinem versis, Exodi vii. 20.

*Et grandinibus & pluviis persecutionem passi, & per
ignem consumti*] Erant enim permixta hæc, pluvia,
grando, ignis, Exodi ix. 18. 23.

17. *In aqua quæ omnia exstinguit, plus valebat ignis*] 30
Omnia, supple ignea, contra naturam ignis, per aquam
accendebantur.

Vindex est enim orbis iustorum] Orbis, id est, omnia
quæ in rerum natura sunt, etiam viribus suis mutatis,
Deo inserviunt ad vindicanda ea quæ crudeliter in
bonos facta sunt. Vide infra 24.

18. *Quodam enim tempore mansuetabatur ignis*] 40
Id est, in cælo retinebatur, nec sinebatur in terras
sævire.

*Nè comburerentur quæ ad impios missa erant anima-
lia*] Ranæ, pediculi, & cætera colluvies: de qua Ex-
odi viii.

19. *Vt iniquæ terræ nationem exterminaret*] In Græ-
co, ἵνα ἀδίκῃ γῆς γεννήματα διαφείρῃ, ut terræ inju-
stæ fetus corrumpere. Nomen γεννήματα generale est,
comprehenditque herbas, arbores, jumenta, homi-
nes. Vide Exodi ix. 25.

20. *Angelorum escā nutriti populum tuum*] Ex Psalm.
lxxviii. 25. ubi Græci, ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄν-
θρωπος [escam Angelorum edit homo].

Et omnis saporis suavitatem] Καὶ πρὸς πᾶσαν ἀρμόδιον
γεῦσιν, omni saporis aptum. Sapor erat velut ex omnibus
saporibus optimis temperatus. Vide quæ dicta ad
Exod. xvi. 31.

21. *Substantia enim tua*] Ἡ μὲν γὰρ ὑπόστασις σου, na-
tura illius Manna quod tu dederas.

22. *Nix autem & glacies sustinebant vim ignis*] Id
est, coquebantur igni. Nivem & glaciem, sive pruina
potius, vocat Manna, quod pari modo in aëre gig-
neretur, & eam speciem præ se ferret, Exod. xvi. 14.
Hic ergò κρύσταλλος [glacies] dicitur quod ibi in Græ-
co πάγος [pruina]. Fit enim πάγος, ὅταν παγῇ ἡ ατ-
μὴς [pruina ubi compactus est vapor], ut ait Aristoteles
Meteoron lib. ii.

Ignis ardens in grandine & pluvia] Vide supra 16.

26. *Quoniam non natiuitatis fructus pascunt homines,
sed sermo tuus hos qui in te crediderint conservat*] οὐχ
αὶ γενέσεις τῶν καρπῶν τρέφουσιν, non naturæ fructuum pas-
cunt homines, supple solæ. Sensus enim depromptus ex
Deuteronomii viii. 3. unde & Christus sumit Mat-
thæi iv. 4. γένεσιν in hoc libro naturam esse diximus
ad i. 14.

27. *Ab exiguo radio Solis calefactum tabescebat*] Dif-
fluebat. Sic dicitur ἐτήκετο in eadem hac historia Ex-
odi xvi. 21.

28. *Quoniam oportet prævenire Solem ad benedictio-
nem tuam*] Ad gratias tibi agendas. Pii ipso adhuc di-
luculo laudes Deo canebant: Psalmo lxxxviii. 14.
Iosephus de Essenis, πρὶν γὰρ ἀναχθῆναι τὸν ἥλιον εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς
καὶ βιβλίων, πατρίδας δὲ τινὰς εἰς αὐτὸν εὐχάς,
ὡς περὶ ἰκετεύοντες ἀνατεῖλαι [antequam enim Sol oriatur
nihil loquuntur de rebus profanis, sed avitas quasdam pre-
ces enuntiant, veluti orantes Deum ut Sol oriatur].

Et ad ortum lucis te adorare] Sole jam orto, id est,
tempore sacrificii matutini.

29. *Tanquam hibernalis glacies*] *Tanquam pruina.*
Significabat Manna res conditas omnes, etiam è sub-
limi aëre venientes, esse caducas & fragiles, neque ul-
trà vim habere nobis opitulandi nisi ubi & quando
Deus vult.

CAPVT XVII.

1. 30 **M**agna enim sunt judicia tua, Domine, & ine-
narrabilia verba tua, Μεγάλαι γὰρ σου αἱ κρί-
σεις καὶ δυσδήγητοι, Magna enim sunt judicia tua & in-
explorabilia. Illud verba tua non est in Græco.

2. *Vinculis tenebrarum*] Legit δέσμοις (κότεις sed
verum est δέσμοις [captivi], ut in Sixtina editione.
Tangitur historia quæ est Exodi x. 22. idem est, capti-
vi tenebrarum, & quod sequitur vincti longæ noctis.

Fugitivi perpetuæ providentiæ jacuerunt] Φυγάδες
τῆς αἰωνίης προνοίας ἔκειντο, extorres jacuere ab æterna
providentiā: id est, ab æternæ providentiæ sum-
mis beneficiis, Luce & Calore. Μετωνομία [Trans-
nominatio].

3. *Tenebroso oblivionis velamento dispersi sunt*] Huc
illuc, non audentes in publicum prodire. Egregia
ἐννοία [conceptio animi], ut multæ in hoc libro. Quæ-
rebant tenebras occultandis peccatis; invenere tene-
bras iisdem puniendis.

Et cum admiratione nimia perturbati sunt] Καὶ
ἐνθαλάσσιον ἐκλαρασσόμενοι, spectris perturbati. Idem
est cum eo quod sequitur, φάσματα ἀμειδήτοις κατη-
φῇ προσώποις [visa inamænis conspectibus mæsta].
Nox illa tam crassa ac perpetua fieri non poterat
quin mira visa offerret hominum aut oculis, aut
animis.

6. *Subitanus ignis timore plenus*] Αυτόματη πύρα φέ-
βη πλήρης, ortus sine causa apparente horribilis rogas.
Divina ira plerumque per ignem exprimitur.

Et timore perculsi illius quæ non videbatur faciei] Ἐκ-
λειματίζεσθαι δὲ τῆς μὴ θεωρεμένης ἐκείνης ὀψεως, cum
valde terrentur istâ specie inaspiciâ, id est, istis tam
crassis tenebris quæ ipsos obsidebant.

Æstimabant deteriora esse quæ videbantur] Spectra
nempe ista magis perhorrescebant.

7. Et,

7. Et magicæ artis apppositi erant derisus] Μαγικῆς δὲ κατέκειντο ἐμπαίγματα τέχνης, Iacebant magicæ artis ludibria.

Et sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia] Καὶ τὴν ἐπὶ φρονήσει ἀλαζονίαν ἐλεγχεῖ ἐφύβρις, Et arrogantia de sapientia refutatio plena fuit in ipsos probri. Explicant sequentia.

8. Illi enim qui promittebant timores & perturbationes expellere se ab anima languente] Magorum enim hæc vel præcipua erat pollicitatio, purgare mentes.

9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat] Perturbasset. εἰ [si] apud Græcos indicativo dat significationem modi potentialis. Vt illa φαῖσματα [monstra] abfuissent, terrebant illos istæ fœdorum animantium reliquiæ.

Et aërem quem nullà ratione quis effugere posset] Προσιδέειν ἀρνημένοι, id est, recusantes videre. Claudentes oculos, nè in tam horrendam caliginem incurrerent.

10. Cum enim sit timida nequitia, dat testimonium condemnationis. Semper enim præsumit sæva perturbata conscientia] In Græco hic sensus, Timidum est malitia interno teste damnata; semperque conscientia vincta res diras præsumit animo. Menander pari sensu,

Ὁ συνισορῶν αὐτῷ τι, καὶ ἡ θρασύτης,

Ἡ σύνεσις αὐτὸν δειλότατον εἶναι ποιεῖ.

[Male conscium sibi, quamvis audacissimum

Sua semper pavidum reddit conscientia.]

Mala mens, malus animus, ait Terentius.

11. Nihil enim est timor nisi proditio cogitationis auxiliorum] Προδοσία τὴν ἀπὸ λογισμῶν βοηθημάτων. Est descriptio, id est, definitio παχυμερής [crassior]. Metus, non omnis, sed maximi, quæ est προδοσία, id est, desperatio omnis auxilii, quod humana ratio potest reperire. προδοσία hoc sensu etiam infra est 14. & est vox bene Græca, ut multa in hoc libro. Medea apud Neophronem,

Οὐ μὴ προδώσης, θυμὲ, σ' αὐτὸν ἐν κακοῖς.

[Sed, anime, nè tu te quoque his prode in malis.]

Plautus Epidico pari sensu dixit: Quia tute te deseris.

12. Et dum ab intus minor est expectatio, maiorem computat inscientiam ejus causæ de qua tormentum præstat] Ἐνδοθεν δὲ ὅσα ἡττωνῶν ἢ προσδοκία πλείονα λογίζεται τὴν ἀγνοίαν τὴν παρεχόμενης τῆ βάσανον αἰτίας, Cum autem minor est intus expectatio (id est, metus: nam Metus est προσδοκία τῆ κακῆ [expectatio mali], etiam Aristoteli 111. Nicomachiorum 9.), maiorem putat esse ignorantiam causæ quæ tormenta adfert: id est, existimat id quod metuitur non tantum esse quantum videtur. Metus remissior patitur rationem aliquid decernere tale quale monet Epictetus, Εὐθύς ἐν πάσῃ τραχίᾳ φαντασίᾳ μάθε ἐπιλέγειν, ὅτι φαντασία εἰ, καὶ ὅτι πάντως τὸ φαινόμενον [Statim ad omne visum durum memineris superindicere, Visum es; non id quod putaris esse].

13. Illi verò qui impotentem verè noctem] Intolerabilem, ut sit ἐκλειψις [defectus] verbi τληῖναι [tolerare] nisi fortè scriptum fuit hic, & jam mox, αὐτὸν impenetrabilem, per quam visus transire nequebat. Hic νύκτα valet per noctem, durante illà longà nocte.

Ab infimis & ab altissimis inferni supervenientem] In Græco, ἐξ ἀδύνατος ἀδύτου μυχῶν [à recessibus Orci impenetrabilis]. Videtur hoc loco Interpres Latinus legisse ἐξ ἀδύτου, ut fortè rescribendum diximus. intelligit tartarum. Σειραῖς ζιφῶτα τρωάδας [rudentibus tenebrarum in tartarum tradidit], ait Petrus 11 Epistola 11. 4.

— Ἦχι, ἐὰν θύσῃς ὑπὸ χθονὶ ἐστὶ βέρεθρον,

[— Vbi sub terram est alta vorago,]

ait Homerus.

Eundem somnum dormientes] Somnum hic vocat τὴν ἀπραξίαν [cessationem ab agendo]. Nihilo enim plus agebant illo tempore quam si dormissent. Ità similia similium occupant nomen, maximè apud Hebræos.

14. Aliquando animæ deficiebant traductione] Scripsit Interpres traditione: id enim respondet Græco παραδοσίᾳ. Quæ autem sit ejus vocis significatio diximus jam suprâ 12.

15. Deinde si quis ex illis decidisset] Εἰθ' ὅπως, ὅς τις τὸν ἐν ἡν ἐκεῖ καταπίπτων, Hoc modo quicumque illuc inciderat, id est, quicumque illis in locis illo tempore fuit deprehensus.

In carcere sine ferro] Solent talibus additamentis emolliri translationes. Sic ἀφλογεῖς ἐχάρα [focus sine flamma] ventriculus Lycophroni. Sic formosa facies muta commendatio.

17. Sive spiritus sibilans] Aura lenis. Hoc enim dicit, Omnem sonum, sive lenem, sive asperum, nihil dispectantibus metum intulisse.

— pavet ille fragorem

Motorum ventis nemorum,

ait in magnæ formidinis descriptione Lucanus.

18. Sonus validus præcipitatarum petrarum] Saxorum cadentium fragor.

Ludentium animalium] Id est, saltantium, χιρτώνων. Virgilius:

— in numerum Faunosque ferâsque videres

Ludere.

20. Imago tenebrarum quæ superventura erat illis] Quæ superventura erat illis scripsit Interpres, nempe post hanc vitam exactam, Matth. viii. 12. xxii.

13. xxv. 30. 11 Petri 11. 17. Iudæ 13. εἰκὼν [imago] hic quod ὑπόδειγμα [exemplum] 1 Petri 11. 16.

Ipsi ergò sibi graviores erant tenebris] Ἐαυτοῖς ὅτι ἦσαν βαρύτεροι χότους, at verò ipsi sibi graviores erant tenebris. Major in animo nox.

C A P V T XVIII.

2. Et ut esset differentia donum petebant] Καὶ τὴν δόξαν ἐπεχθῆναι χάριν ἐδέοντο, & veniam petebant quòd cum eis contendissent. Hoc sensu διαφέρειν [contendere] habes 11 Maccabæorum 11. 4.

3. Et Solem sine læsura boni hospitii præstitisti] Quæ columna Sol erat innocuus magnificæ peregrinationis. Hunc sensum exigunt Græca. Columna illa nocte vicem præbebat Solis. Erat autem magnificum tali ductu iter facere.

4. Qui inclusos custodiebant filios tuos] Custodiebant. Vt captivos tractaverant, Ægyptii scilicet Hebræos.

Per quos incipiebat] Debebat, ἤμεινε.

Incor-

Incorruptum Legis lumen] *Quod in caelo Sol, hoc Lex in terra, ajunt Hebræi.*

5. *Multitudinem filiorum abstulisti*] Primogenitos, Exodi xii. 29.

Et pariter illos perdidisti in aqua valida] Ipsos patres in mari Rubro.

6. *Illā enim nox ante cognita est à patribus nostris*] Mose prædicente, Exodi xi. 4.

Vt verè scientes quibus juramentis crediderunt] Quam fideli Deo credidissent, præsertim cum is etiam jurejurando possessionem Cananæe ipsis addixisset, Geneseos xxi. 16.

9. *Abscōse enim sacrificabant*] Pascha scilicet, Exodi xi. 28.

Et justitiæ legem in concordia disposuerunt] Illā victimā fœderati sunt inter se ad unum Deum colendum.

Similiter & bona & mala recepturos justos] Participes se inter se fore bonorum & periculorum. Non discessuros se ab agmine ob incommoda itineris aut hostilem metum, eisque olim superatis, Terram se divisuros æquā sorte.

Patrum jam decantantes laudes] Abrahami, Isaaci, Iacobi, quibus illa terra promissa fuerat. Mos vetus Hebræorum, magnorum virorum εὐλογίας [laudationes] canere, quales habemus apud Sirachiden. Imitati id Christiani in honore Apostolorum & Martyrum.

11. *Simili autem pœnā servus cum domino afflictus est, & popularis homo Regi similia passus*] Exodi xii. 29.

12. *Vno nomine mortis*] Id est, genere. Sic infra xix. 17.

13. *De omnibus enim non credentes*] Priora signa non credentes à Deo exstitisse.

Propter veneficia] Propter artes magicas Iamnis & Mambris. Sic vox φαρμακείας sumta & supra xii. 4.

Sponderunt populum Dei esse] Confessi sunt, ὡμολόγησαν, Exodi xii. 31. In Græco, *populum esse filium Dei*, id est, Deo carum.

15. *Omnipotens sermo tuus de caelo à regalibus sedibus durus debellator*] Λόγον [sermonem] hic vocat Angelum, ut Philo sæpe. Exemplo sit locus ille de Coloniis, ὃς ἐπόμενος οἱ κατὰ τ' ἀναγκαῖον συνοδοιπόροις χεῖται τοῖς ἀκολούθοις αὐτῶν λόγοις, ὅς ὀνομάζειν ἐθ' Ἀγγέλους [qui Deum sequitur idem necessario comitibus utitur ejus sermonibus, qui Angeli vocantur]. Nimirum quod Dei imperia secum ferant, ut jam sequitur. Hic est Angelus, ὁ δλοθρεύων τὰ πρωτότοκα [perdens primogenita], Hebr. xi. 28.

16. *Gladius acutus insinulatum imperium tuum portans*] Gladium portans acutum, imperium tuum minime fictum. Nam ξίφος ὁξὺ hic est accusativi casus; gladium, id est, jus gladii.

Et usque ad cælum attingebat stans in terra] Poëtica locutio, qualis illa Virgiliana:

Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit.

Sic in Apocalypsi Angelus pedem alterum in terra, alterum in mari ponit.

18. *Propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis*] Fatebatur Dei ultione hæc evenire.

20. *Tetigit autem tunc & justos tentatio mortis*] Legit τότε [tunc], ubi multi libri πότε aliquando. Sed

in Sixtina editione deest utrumque. Apparet autem tangi historiam non connexam rebus Ægyptiis, sed aliquantò post secutam: de qua Numer. xvi. πῆρα θανάτου rectè vertitur *periculum mortis*. Apparet id infra 25.

21. *Properans enim homo sine querela*] Ἄνθρωπος ἀμειψιός, vir inculpabilis, ἀμύμων, nempe Aaron. Sic & Zacharias ex Aaronis posteris dicitur ἀμειψιός [inculpatus] Luc. i. 6. Respondet Hebræo מן.

10 *Proferens servitutis suæ scutum*] Sui ministerii arma, nempe Thuribulum & Preces, ut sequitur.

Restitit iræ] Numer. xvi. 46. 47. 48.

Et finem imposuit necessitati] Calamitati, Συμφορᾷ.

22. *Vicit autem turbas*] Sequutus est lectionem quæ exstat in Sixtina, τὸν ὄχλον [turbam] sed rectius videtur in aliis libris legi τὸν δλοθρεύοντα, vastatorem Angelum; nam & τὸν κολάζοντα [pœnæ exactorem] de eodem sequitur: & infra sequetur, τῆτοις ἔξεν ὁ δλοθρεύων [his cessit qui exterminabat]. Solet hæc vox tribui Angelis ad pœnam exigendam missis, i Corinth. x. 10. Dicit autem victum ab Aarone Angelum, respiciens ad id quod de Iacobo legimus Geneseos xxxii. 28.

Nec armaturæ potentiā] Nempe militaris armaturæ.

Illum qui se vexabat] In Græco, τὸν κολάζοντα, id est, Angelum ultorem.

Iuramenta patrum] Id est, patribus facta.

Et testamentum commemorans] In Hebræo pluraliter, Διαθήκας, id est, fœdera, quia sæpe repetita promissio Abrahamo, Isaaco, Iacobo.

23. *Interstitit*] Inter mortuos & vivos, Numerorum xvi. 48.

Amputavit impetum] Ἀνέκοψε τὴν ὀργὴν, præcidit iram, id est, finem ei fecit.

Et divisit illam quæ ad vivos ducebat viam] Divisit, id est, interclusit interfectori viam ad superstites.

24. *In veste enim poderis quam habebat, totus erat orbis terrarum*] Iosephus iii. 8. ἀποσημαίνει δὲ καὶ ὁ τῆ ἀρχιερέως χιτῶν τὴν γῆν λίνεον ὡς ὁ δὲ ὑάκινθος τὸν πῆλον, ἀσραπαῖς μὲν κατὰ τὰς ῥοῖστας ἀπεικασμένον, βρονταῖς δὲ κατὰ τὸν ἥκωδώνων ψόφον [significat autem Pontificis vestis linea Terram; Hyacinthus Cælum, cuius fulgura per mala Punica figurantur, tonitrua verò per sonitum tintinnabulorum]. Hanc tunicam extimam ποδλήνην [ad pedes tractam] vocant Lxx Exod. xxv. 11. 31. & Hieronymus sæpe. Vide, si libet, Epistolam ejus cxxv. ubi præter Terræ Cælique significationem, quam ex Iosephi verbis attulimus, addit per purpuram intextam significari Mare, Ignem verò per puniceum colorem. Vox ποδλήνης [poderis] est & in Apocalypsi i. 13.

Et parentum magnalia in quatuor ordinibus lapideis erant sculpta] Πατέρων δόξαι [patrum gloriæ], id est, nomina progenitorum posteris gloriosa. Descriptio est Pectoralis, quod gerebat summus Sacerdos, Exodi xxv. 11. 16. 17. 18. 19. 20. 21.

Et magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat] Μεγαλωσύνη σου, id est, majestas tua, nempe his verbis יהוה קדש [Sanctitas Dei], Exodi xxv. 11. 36. Diadema vocat quod in Hebræo, המצנפה, quod τὴν κίθαριν [cidarim] vertunt Græci &

& Hieronymus, ut & scriptor Iudithæ, & Sirachides. Iosephus πῖλον [pileum] dixit, nomine generaliore.

25. *His autem cessit qui exterminabat*] Vide supra 22.

Erat enim sola tentatio iræ sufficiens] Periculum iræ, id est, ultionis Divinæ, Deo sufficere visum est ad admonitionem in posterum. Vide supra 20. Iræ pro pœna Metonymia frequens.

CAPUT XIX.

1. *Ra supervenit*] *Institit*, ἐπέστη.

Præsciebat enim & futura illorum] Sic & Pharaonis animo introspecto Deus prædixerat, eum signis Divinis non cessurum, Exodi vii. 4.

4. *Ducebat enim illos ad hunc finem digna necessitas*] Deus illis mentem ademerat, ut tantò justior appareret ultio. Sic de Hierosolymitis Vespasiani tempore Iosephus, πεπλήρωντο ὑπὸ τῆς χρεῶν ὁ τῇ τε πόλει καὶ αὐτοῖς ἡδὴ παρῆν [excæcabantur à fato quod urbi & ipsis tunc imminabat]. Sumunt sæpe Græci ἀνάγκην [necessitatem] hoc sensu, ut cum dicunt,

Πρὸς τὴν ἀνάγκην ἔδ' Ἀρης ἀνθίσταται.

[Necessitati ob stare nec Mavors queat.]

6. *Omnis enim creatura ad suum genus ab initio refgurabatur*] Ὅλη γὰρ ἡ κτίσις ἐν ἰδίῳ γένει πάλιν ἀνωθεν ἀνετυπώτο ὑπηρετῶσα ταῖς ἰδίαις ἐπιταγαῖς, Rursum enim creatura omnis in sua quæque genera reformabatur, obsequens mandatis suis, id est, sibi datis. Rursum ait, quia jam multa in Ægypto contra naturam contigerant. Vide supra xvi. 24. 25. ubi μετατρέψαι [mutari] dicitur quod hic ἀνατυπῶσαι [refigurari], infra 17. μεταρμόζειν [transformari].

7. *Nam nubes castra eorum obumbrabat*] Exodi xiv. 19.

Terra arida apparuit] Ἀνάδυσις γῆς, denudatio terræ. Lucanus:

Nam pelagus quâ parte sedet non celat arenam.

Et campus germinans] Algosus.

De profundo nimio] Ἐκ κλύδων & βιαίς [Ex violenta tempestate].

9. *Tanquam enim equi depaverunt escam*] Tam bene pasti sunt à Deo Manna ipsis dante, quàm bene curari solent à dominis equi nobiles.

10. *In incolatu illorum*] Bene expressit Græcum παροικίαν. In titulo Digestorum Ad municipalem, quod additur & de incolis, Basilicæ vertunt περὶ παροικίων. Vide quæ ad Lucæ xxiv. 18.

Eduxit terra muscas] In Græco, σκνῖπα [lignorum vermiculum] quomodo Lxx vertunt כִּנִּים. Diximus ad Exodi vii. 16.

12. *Ortygometra*] Vide supra xvi. 2.

Non sine illis quæ ante facta erant argumentis per vim fulminum] Fulmen vocat ignem illum mixtum pluvie & grandini, de quo supra egit xvi. 17. xvii. 6. Dicit autem evenisse hoc illis non sine præsignificatione; nam cum Sodomitas olim Deus fulmine percussisset, scire debebant se non minora meritos. Id verò in sequentibus explicat, institutâ comparatione.

13. *Alii quidem ignotos non recipiebant advenas*] Οἱ μὲν γὰρ τὰς ἀγνοῦντας ἐκ ἐδέχοντο παρόντας. Sed

puto scriptum fuisse, τὰς ἀγνοῦντας Illi (Sodomorum cives) eos qui aderant ignotos non receperunt.

Alii autem bonos hospites in servitutem redigebant] Hi verò, Ægypti, bene meritos de se hospites servitute premebant. Bene meritis de Ægypto erat Iosephus Israelitarum unus. Bene meriti & Israelitæ cæteri colendo terras incultas.

14. 15. *Et non solum hæc, sed & alius quidem respectus illorum erat, quoniam inviti recipiebant extraneos.*

10 *Qui autem cum latitia receperunt hos, qui iisdem usi erant justitiis, sævissimis afflixerunt doloribus*] Locus obscurus, sed qui faciliè explicari poterat, mutatâ in Græco nonnihil interpunctione, & ἡ mutato in εἰ, deinde ἐς αἰ in ἐς η, & οἶδε scripto pro οἱ δὲ, hunc in modum, καὶ ἡ μόνον, ἀλλ' εἰς ἐπισκοπὴ ἐς αὐτοῖς, ἐπεὶ ἀπεχθῶς προσεδέχοντο τὰς ἀλλοτρίους, οἶδε μετὰ ἐορλασμάτων εἰσδεξάμενοι τὰς ἡδὴ τ' αὐτῶν μετερχηκότας δικαίων, δεινοῖς ἐκάκωσαν πόνοις. Neque hoc tantum (id est, non in eo tantum quod dixi vis est comparationis), sed si pœna debita fuit illis (Sodomæ civibus) ideo quod peregrinos inimicè acceperunt, hi (Ægyptii plus fecerunt, nam) quos cum festo gaudio exceperant, participes jam factos juris communis (id est, civitate donatos), durissimis affecere doloribus. Ἐπισκοπὴ pro pœna sæpe ponitur, ut supra xiv. 11. Si Sodomorum cives pœnam gravem meruere duritie in hospites ignotos, quantâ hi maiorem, duritie tantâ in notos & receptos, & in civitatem adscitos?

16. *Percussi autem sunt cæcitate*] Ideo meritò Ægyptii cæcitate, id est, densissimis illis tenebris (de quo actum supra xvii. 13.) puniti sunt.

Sicut illi in foribus iusti] Sodomi cives, Geneseos xix. 11.

17. *In se enim elementa dum convertuntur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, & omnia suum sonum custodiunt*] Hæc quoque in Græco interpunctio vitiosa, & ἡχὼ scriptum pro ἡχον [sonum, tenorem]: scribendum quippe, δι' αὐτῶν γὰρ τὰ στοιχεῖα μεταρμόζόμενα ὥσπερ ἐν ψαλτηρίῳ φθόγοι τῷ ῥυθμῷ τὸ ὄνομα, διαλλάσσειν πάντοτε μενόντι ἡχον, Mutata enim in se elementa, sicut in psalterio soni mutant genus numeri, ita mutant semper manentem tenorem. Quàm faciliè, inquit, tibicen de Dorio transit in Phrygium, tam faciliè, ubi Deo ita visum est, omnes naturæ partes suum tenorem, (quem ἡχον vocat, quò magis insistat comparationi) sibi solitum derelinquant, & in longè alienum transeunt. Nomen pro genere poni etiam supra notavimus xviii. 12.

40 *Vnde æstimari ex ipso viso certe potest*] Ὅπερ ἐστὶν εἰκάσαι ἐκ τῆς γεγονότων ὁψέως ἀκριβῶς, quod exactè intelligi potest ex inspectu eorum quæ facta sunt.

18. *Agrestia enim in aquatica convertebantur*] Iumenta enim per mare transiere.

Et quæcunque erant natantia in terram transibant] In Græco tantum est, νηλαμετέβαινεν ἐπὶ γῆς, nare solita in terram transibant, ranæ nempe in omnem terram Ægypti, Exodi vii. 6.

19. *Ignis in aqua valebat supra virtutem suam*] In Græco, πῦρ ἱχυσεν ἐν ὕδατι τῇ ἰδίας δυνάμεως ἐπιλελησμένον, Ignis vim suam in aqua obtinebat, oblitus naturæ suæ, quæ est scilicet, aquis exstingui. Repetitur ex iis quæ supra xvi. 17.

20. *Corruptibilium animalium*] Εὐφθάρτων, id est, facile

facile corruptibilium. Idem est quod supra xvi. 18.

Nec dissolvebant illam, quæ facile dissolvebatur sicut glacies, bonam escam] Manna pruinae simile non liquefiebat ignibus coctum. Idem quod supra xvi. 22. Pro escam bonam in Græco est ἀμβροσίας τροφῆς

[ambrosii alimentum], quia hic panis Angelorum dicitur, ut habuimus supra xvi. 20. Ambrosia autem Græcis scriptoribus Deorum cibus.

21. Et in omni loco assistens eis] Videtur hic liber esse πόλεος [fine defectus].

AD LIBRVM ECCLESIASTICVM,

S I V E

SAPIENTIAM IESV FILII SIRACH.

Scriptus est hic liber Hebræo sermone ab Iesu avo hujus Interpretis sub Simone secundo Sacerdote maximo, non ita multo ante Antiochi tempora, ut notat Eusebius Demonstrationis octavo, & confirmant ea quæ infra habemus viii. 33. 34. Versus in Græcum, Ptolemæo Evergete per Ægyptum & vicina loca regnante. Antiqui hunc librum ex materia etiam Πανάρετον [Penum omnis virtutis] vocant, ut Clemens Alexandrinus. Sequuntur id alii, & Cassiodorus. Exstat autem duplex hujus libri Præfatio in Græcis libris, altera ab ignoto aliquo hujus libri editore, altera sub istius Iesu posterioris nomine.

In priorē illa hæc notanda: χρόνος κάτω [tempora posteriora] appellari tempora post Prophetas, ut ipse explicat, addito tamen χεδὼν [ferme], quia interdum כח קול, id est, vox Divina, ad quosdam perferebatur vice Prophetiæ. καθὰ ἃ αὐτὸς μαρτυρεῖ [ut & ipse testatur], id est, ut ex opere apparet. τῶν πρὸ αὐτῶ συνειρημένων ἀνδρῶν ἀποφθέγματα συνηγαγὼν [vitorum ante se prudentium sententias collegit], id est, Εὐκλογαὶ [Excerptiones] fecit, quales habemus à Solomone, Ezechiâ, & aliis factas, aut iussas fieri in libro Παροιμιῶν [Proverbiorum], & quales apud Græcos fecit Ioannes Stobæus, Maximus & Antonius monachi, & alii. Ἰδιὰ τινὰ ἀπεφθέγγετο [propria quædam elocutus est], ipse sententias quasdam argutas invenit, quæ sub ejus nomine in vulgus manarunt: quales nempe sententias sapientum Arabum, additis sæpe & eorum nominibus, nobis dedit Erpenius. Εἰς ἓν ἀπασιν ἀρμόνιον σύνταγμα συνηγαγὼν [in unum omnibus conveniens corpus redegit], id est, velut in titulos quosdam digessit, ut quæ ad eandem materiam pertinent sub uno essent intuitu. Durum est ἐπισπώμεν pro animo comprehendens, quasi sit pro ψάπ, quod verti solet ἐπισπᾶν [acquirere]. Fortè scriptum fuerat πεισέμεν [persuasus]. Αἰνίγματα [ænigmata] sunt dicta ἀλληγορικῶς [ita ut aliud innuant]. Cæteræ γνώμαι [Sententiæ] planiores, omnes Hebræis vocantur παραβολαί [Parabolæ]. Vide quæ dicta ad Matthæum xiiii. 3. & 35. Καὶ μερικὰς τινὰς παλαιὰς θεοφιλεῖς ἱστορίας [et particulares, quasdam pias historias]. Ideo dixit μερικὰς

20 [particulares] quia non nectit historiam, sed ex diversorum temporum historiis utilissimas quasdam collegit, idque per modum δοξολογίας [laudationis]. Οὐ παρὸς τῷ Σολομῶντι [sectator Solomonis], id est, vestigiis insistent Solomonis, eum imitans.

In Præfatione sub ipsius Iesu nomine initium plenius est in Græco quàm in Latino, hoc sensu: *Cum multa nobis & magna per Legem & Prophetas, & eos qui ipsos secuti, dicta essent, ob quæ par est laudari Israël eruditionis & sapientiæ nomine, talia ut ex eis non modo lectores ipsi peritiam adipisci debeant, sed & possint disciplinæ studiosi externæ se præbere utiles tum loquendo, tum scribendo, etiam avus meus Iesus, &c. Illa, ut desiderantes discere, &c. in Græco sic habent: ut disciplinæ avidi, horum facti compotes, majorem in legitima vita profectum facerent. Veniam habere dixit Interpretes Latinus, Græcam secutus locutionem συγνώμην ἔχειν, pro veniam dare, ut infra iii. 15. Etiam illa, in quibus videmur sequentes imaginem, clariora sunt in Græco: si quando videamur impares vertendis quibusdam locutionibus diligenter elaboratis. Non enim idem valent eadem cum qualia per se sunt Hebræis enuntiantur, & cum transfusa sunt in linguam aliam. Evergeten Regem, cujus hic mentio, intellige secundum ejus nominis, qui posterior fuit Epiphane, sub quo Pontificatum gessit Simon Oniæ infra memorandus. Mox pro, *inveni ibi libros relictos*, in Græco est, *inveni non modicæ eruditionis exemplum*. Αὐτόμοιον est id quod aliter Græci ἴσον dicunt, Latini pariculum, par de pari descriptum. Alii libri habent ἐφόδιον [adminiculum viæ], ut videatur scribens respexisse suum tunc peregrinantis vitæ genus: quod & illa spectant quæ sequuntur in Græco, τοῖς ἐν παροικίᾳ βελομένοις φιλομαθεῖν, iis qui peregrè agentes discere aliquid volent, id est, ut quibus magna non est librorum copia, hoc velut multorum librorum compendio utantur.*

C A P V T I.

60 1. **O**mnis sapientia à Deo est, & cum illo fuit semper] Non mirum est Sapientiam à Deo proficisci, cum ei semper adfuerit. Vide quæ diximus Sapi-

Sapient. ix. 3. & memento ut ibi ita hic sapientiam sumi γενικῶς [generaliter], quatenus Deo infinite, hominibus pro suo modulo convenit.

2. Arenam maris] Hæc cum sequentibus uno spiritu legenda. Sensus enim est; Sicut arenam maris (numeroque carentis arenæ, ait Horatius) & pluvia guttas, & tempora æternitatis nemo numeraverit, sicut cæli altitudinem, terræ partes omnes, & maris infima, nemo metiri queat: ita nemo est qui Dei sapientiam omnem queat pervestigare. Illa Dei præcedentem omnia non sunt in Græco.

4. Prior omnium creata est sapientia] נכרא. Imitatur Græcum, Proverbior. viii. 22. Creata dicitur Divina sapientia, cum se operibus prodidit. Sic & infra 9.

5. Fons sapientiæ verbum Dei] Λόγος [ratio] & Σοφία [sapientia] promiscuè usurpantur. Sensus idem qui Sapientiæ vii. 25. Epicharmus,

Ὁ δὲ γὰρ ἀνθρώπος λόγος πέφυκε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λόγος.

[— Et Dei ex ratione ratio nascitur mortalium.]

Ingressus illius mandata æterna] Observatio mandatorum quæ Deus per Legem dedit, & ab æterno dare decreverat, aditum præbet ad sapientiam.

6. Radix sapientiæ] Id est, Prima illa sapientia nobis imperscrutabilis.

7. Disciplina sapientiæ cui revelata est & manifestata, & multiplicationem ingressus illius quis agnovit?] Deest in Græco.

8. Unus est altissimus Creator omnipotens, & Rex potens & metuendus nimis] In Græco aliter: Unus est sapiens & metuendus nimis. Sapiens, nempe perfectè, sicut bonus perfectè Matth. xix. 17.

9. Ipse creavit illam in Spiritu sancto] Illud in Spiritu sancto non est in Græco.

Et dinumeravit, & mensus est] Mensus est non est in Græco. Dinumeravit, nempe ut solemus illa quæ elargiri volumus.

10. Et effudit illam super omnia opera sua] Id est, super homines. Est singulis aliqua particula Divinæ auræ.

Secundum datum suum] In Græco, κατὰ τὴν δόσιν αὐτοῦ. Eleganter. Δόσιν vocant medici, quantum cuique sumere opus est.

Et præbuit illam diligentibus se] Ἐχορήγησεν, id est, largè præbuit. Ità enim eam vocem sumunt Græci. Vides hic verum esse quod dicunt Platonici, Aliam Cognitionem esse matrem Amoris, aliam Amoris filiam.

11. Timor Domini gloria & gloriatio] Μετανομία [Transnominatio]. Sensus est, Pietatem causam esse & boni nominis, & tranquillæ conscientiæ, quæ καύχημα [gloriatio] dicitur.

13. Timenti Dominum bene erit in extremis] Pax illum sequetur.

Et in die dysfunctionis suæ benedicetur] Requiem à Deo accipiet.

14. Dilectio Dei honorabilis sapientia] Non est in Græco, sed id quod in Latino infra habemus, Initium sapientiæ timor Domini, ex Proverb. i. 7. Sensus idem qui supra 5. & Iobi xxviii. 28. Sequitur, μετὰ πωστῶν ἐν μήτρᾳ συνεκτίθη αὐτοῖς [cum fidelibus ab utero concreata est]. Est locutio figurata quæ significat ab initio, nempe fidei in Deum. Vide quæ dicta ad Iobum xxxi. 18, & Psal. lviii. 4. Sequitur

in Græco, μετὰ ἀνθρώπων θεμέλιον αἰῶνος ἐδόσσευσε, καὶ μετὰ τῆ σπέρματος αὐτῶν ἐμπιστευθήσεται, Cum hominibus edificavit æterna fundamenta, & progeniei eorum se credidit. Sensus est: inter ea quæ conspiciuntur animantia nullum esse quod sapientiæ capacius sit homine. In Latino multa sunt hic illic addita, ut ab Eclogarum descriptoribus fieri solet.

20. Et plenitudo à fructibus illius] In Græco, καὶ μεθύσκει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῆς, Et inebriat eos (Sapientia, eos qui Deum timent) de fructibus suis. Μεθύσκει, id est, lætitiā implet. Ità enim sumi solet Hebræum שָׂכַר. Sic & infra xxii. 14.

21. Omnem domum illius implebit à generationibus, & receptacula à thesauris illius] Transposuit voces. In Græco est, Πάντα τὸν οἶκον αὐτῶν ἐνέπλησεν ἐπιθυμημάτων αὐτῆς, καὶ ἀποδοχεῖα ἀπὸ τῶν γεννημάτων αὐτῆς, Omnem domum implet rebus pretiosis suis, & omnes apothecas suis fructibus. Vox ἐπιθυμημάτων respondet hic Hebræo קַמְחָה, quod κεμήλια [supellectilem pretiosam] significat, Danielis xi. 8. & alibi. Ἀποδοχεῖα nomen est generale, hic significans cellas in quas fruges & poma reconduntur. Sequitur hic in Græco, quod in Latino transpositum est, ἀμφοτέρω δὲ εἰσι δῶρα Θεοῦ εἰς εἰρήνην [utraq; autem sunt dona Dei ad pacem], id est, tum per κεμήλια illa tum per fructus significo Dei dona salutaria.

22. Corona sapientiæ timor Domini] Id est, magnum eruditionis ornamentum, pietas.

Replens pacem & salutis fructum] In Græco est, ἀναθάλλων εἰρήνην καὶ ὑγίειαν ἰατρικῆς [pro flore edens pacem & sanitatem medicationis]. Prosequitur similitudinem coronæ, dicitque Pietati pro floribus esse salutem animi & corporis: quarum illa generis nomine εἰρήνη [pax], hæc ὑγίεια ἰατρικῆς, id est, sanitas talis quæ omnibus malis sit medica.

23. Et vidit, & dinumeravit eam] Repetitur ex superioribus 9. In Græco quibusdam hoc loco est, πλατύνει δὲ καύχῃσι τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Id est, diligentibus illam (coronam: nam αὐτόν ad σέφανον refertur) latè se extendit animi fiducia. πλατύνει [extendit] activum pro reciproco. καύχῃσι est gaudium conscientiæ, ut & antè diximus.

24. Scientiam & intellectum prudentiæ sapientia compartietur] Pluit, id est, largè effundit, ut infra x. 15. in Sixtina editione.

25. Et rame illius longævi] Longævitas, μακροήμερος. Vide supra 12. Qui sapit, curam habet sanitatis.

26. In thesauris sapientiæ intellectus & scientiæ religiositas: exercitatio autem peccatoribus sapientia] Malè scriptum est exercitatio pro exsecratio. Et est hic supervacua inserta sententia, quæ infra sequitur 31. quem locum & in Græco obtinet.

27. Timor Domini expellit peccatum] Amplius in Græco, φόβος Κυρίου ἀπωθεῖται ἁμαρτημάτων, παραμένων δὲ ἀποσπέρφει ὀργὴν, Timor Dei aversatur peccata, & qui patiens est iram detestatur. Παραμένων verti patiens. Propriè id verbum constantiam significat, ut apparet infra vi. 9. & Iacobi i. 25. sed & patientia constantiæ pars non minima.

28. Nam qui sine timore est non poterit justificari: iracundia enim animositatis illius subversio illius est] Οὐ δύνησεται θυμῶδης ἀνὴρ δικαιωθῆναι· ἡ γὰρ ῥοπή τῆς

Θυμὸς αὐτῶν πλῶσις αὐτῶν, *Vir iracundus non poterit justificari* (id est, laudari, & in bona esse fama: id enim saepe valet δικαιῶσαι [justificari], ut Matth. xi. 19. & alibi), *nam pondus iræ ruina ipsi*, id est, ipsum ad ruinam impellit: efficit ut faciat dicatque minimè laudabilia.

29. *Vsq̃ue in tempus sustinebit patiens, & postea reditio jucunditatis*] Ἔως καιρὸς ἀνέξεται μακροθύμῳ, καὶ ὕστερον αὐτῷ ἀναδώσει εὐφροσύνη. Vbi καὶ [ε] ponitur more Hebræo pro adversativa. Sensus enim est, *Vir lenis ad tempus perferet* (injurias): *sed postea gaudium ipsi orietur*. Sic ἀναδιδῶσι πηγὰι Herodotus, *fontes existunt*.

30. *Bonus sensus usque in tempus abscondet verba illius, & labia multorum enarrabunt sensum illius*] Illud bonus sensus videtur ex margine in textum irrupisse: nam in Græco est coherenter cum præcedentibus, ἔως καιρὸς κρύψει τὰς λόγους αὐτῶν, καὶ χεῖλη πολλῶν ἐκδηγήσεται σύνεσιν αὐτῶν, *Ad tempus verba sua comprimet, sed multorum labia prudentiam ipsius narrabunt*. Silentium illius in tempore compensabitur multorum de ipso sermonibus.

31. *In thesauris sapientiæ significatio disciplinæ*] In Græco, παραβολὴ ἐπισήμης [parabola scientiæ]. In penu sapientiæ sunt multa scitè dicta, quæ indè suo tempore expromuntur.

33. *Concupiscens sapientiam conserva justitiam, & Deus præbebit illam tibi*] In Græco pro justitiam est præcepta, Dei scilicet. Sensus idem qui supra 5.

34. *Et quod beneplacitum est illi fides & mansuetudo*] Hæc non debent divelli; coherent enim, ut ex Græco apparet. Quæ autem in Latino sequuntur, & adimplebit thesauros illius, repetita sunt ex superiore 21.

36. *Nè sis incredibilis timori Domini*] In Græco, μὴ ἀπειθήσης φόβῳ Κυρίου ἐνδεὲς ὢν, *Nè timori Dei* (id est, præceptis pietatis) *sis inobsequens, si fortè egens fueris*. Noli egestate abduci ab officio, ut multi: Psalmo cxxv. 3. Proverb. xxx. 9.

Et nè accefferis ad illum duplici corde] Ἐν καρδίᾳ δισση. Dicitur καρδία δισση [duplex cor, quod] quæ partim fidit, partim diffidit: quod ipsum δισάζειν alternari, Matth. xiv. 31. Διακρίνεσθαι, id est, discernere in quibus fidas, in quibus non, Matth. xxi. 21. Iacobi i. 6. ἐνδοιάζεσθαι [hesitare] verò Philoni, ut diximus ad Iacobi ii. 23.

37. *Nè fueris hypocrita in conspectu hominum, & non scandalizeris in labiis tuis*] Græcè, μὴ ὑποκριθῆς ἐν σώμασιν ἀνθρώπων, καὶ ἐν τοῖς χείλεσσι σου πρόσχε. Ità enim est in Sixtina, pro quo libri minùs emendati μὴ πρόσχε. *Nè mentiaris coram hominibus, sed labiis tuis attende*. Ὑποκρίνεσθαι pro mentiri est & in Græco Iobi xxxiv. 30. Matth. xxiv. 51. Iac. v. 12. ἐν σώμασι [in ore] pro Hebræo וּפְנֵי [ante facies, id est, coram], συνεκδοχικῶς [per Comprehensionem], quomodo & Romani os pro facie dicunt.

38. *Attende in illis nè fortè cadas*] In Græco, μὴ ἐξυψῆσαι αὐτὸν ἵνα μὴ πέσῃς, *Noli te attollere nè cadas*. Menander bene,

Ὅταν ἴδῃς πρὸς ὕψος ἡρμένον τινα,
λαμπρῶς τε πλάτῳ καὶ γένει γαυρούμενον,
Ὅφρῦν τε μείζω τῇ τύχῃς ἐπηρκότα,
τῆς ταχέαν νέμεσιν εὐθὺς προσδόκει
ἐπαίρεται γὰρ μείζον ἵνα μείζον πέσῃ.

[Superbè si quem ferri conspicias malum,
Superbè qui divitiis utatur suis,
Superciliūque supra fortunam erigat,
Expecta quàm mox illi pœna impendeat:
Nàmque altius levatur ut gravius ruat.]

Et adducas animæ tuæ inhonorationem] Id est, tibi ipsi. נַפְשִׁי.

39. *Et in medio synagogæ allidat te*] Prosternat te: ut solebat fieri illis qui ob delictum aliquod contra legem loris cædebantur. Est ergò hic καταβαλεῖ [prosterne], quod וַיִּפֹּל Deuteronom. xxv. 2. ἐν μέσῳ συναγωγῆς [in medio synagogæ], id est, coram Iudicibus. Sic συναγωγή [synagoga] non rarò sumitur, ut Psalmo lxxxii. 1.

40. *Quoniam accessisti malignè ad Dominum*] Ideo vapulabis quia deprehensus es in facinoribus contra Legem.

CAP V T I I.

1. *Insta in justitia & honore*] Hæc præter Græcum addita.

Et præpara animam tuam ad tentationem] Vide Matth. iv. 1. Multa hîc sunt Christianè dicta, fortè & à Christianis.

2. *Deprime cor tuum*] Dirige, εὐθυνοῦ. *Inclina aurem tuam, & suscipe verba intellectus*] Desunt hæc in Græco.

Et nè festines in tempore obductionis] Festinare hîc est loqui aliquid προπετῶς [præfestine]. ἐπαγωγή verò ipsum illud quod à Deo homini immittitur, quo sensu & ἐπαχθῇ σοί [immittatur tibi] jam mox habebimus. Sic & ii Petri ii. 5. sic infra ἐπάγειν [immittere] iv. 18. xxiii. 19. xlv. 4. xlviii. 2. & ἐπαγωγή [mala immissa] infra v. 10. x. 14. xxi. 12. & xl. 11.

3. *Sustine sustentationes Dei*] Non est in Græco. *Et sustine*] In Græco, καὶ μὴ ἀποσῇς, nè discedas à Deo.

Vt crescat in novissimo vita tua] Id est, vita melior tibi obtingat post mortem. Sensus pius Interpretis; sed potest Græcum ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων & exponi, *ut locupleteris postea*: nam ἐπ' ἐσχάτων Hebræis dicitur, quidquid tempore est posterius.

4. *Omne quod tibi applicatum fuerit*] Inmissum. Est enim hîc vox ἐπαχθῇ, de qua modò diximus.

Accipe] Δέξαι ἀσμένως, *Suscipe volente animo, ut Dei munus*.

Et in dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe] In Græco, καὶ ἐν ἀλγία καὶ ταπεινώσει σου μακροθύμησον, & patiens esto in mutatione depressionis tuæ, supple sperandâ.

5. *Quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino humiliationis*] Simile Proverbiorum xvii. 3. Zachar. xiii. 9. Malachiæ iii. 3. Adduximus jam aliquoties simile illud, quanquam de humanis amicitis, dictum Ovidii,

Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum,
Tempore sic duro est experienda fides.

Et illud Græci Poëtæ,
Κρίνει φίλος ὁ καιρὸς, ὡς χρυσὸν τὸ πῦρ.
[Explorat ignis aurum, amicum occasio.]

Adde

Adde Menandri illud,

Χρυσὸς μὲν οἷδ' ἐν ἐξελέγχῳ πυρὶ

ἢ δ' ἐν φίλοις ἐννοία καὶ ῥῶ κρίνεται.

[*Aurum spectatur ignis testimonio ;*

At amicus certus in re incerta cernitur.]

Δεκτοὶ [accepti], id est, Deo grati.

6. Crede Deo, & recuperabit te] Fide Deo, & is curam tui geret. Id enim ἀντιλαμβάνεται.

Et in illo veterasce] Non est in Græco. In sequentibus etiam alius ordo in Græco, alius in Latino, quod parum refert in istis ἀφοριστικῶς [inconnexe] dictis.

8. Et non evacuabitur merces vestra] Καὶ ἡ μὴ πταίση ὁ μισθὸς ὑμῶν, non intercidet vestra merces.

9. Sperate in illum] Εἰς ἀγαθὰ in Græco, bona exspectate.

Et in oblectationem veniet vobis misericordia] In Græco, καὶ εἰς εὐφροσύνην αἰῶν & καὶ ἐλέος [& in lætitiā æternitatis & misericordiæ]. Explicat quæ sint bona illa quæ exspectare debeant, nempe lætitia æterna ex Dei clementia procedens.

13. Quoniam pius & misericors est Deus] Vocem pietatis Interpres nostri sæpe sumunt pro clementia. Et hoc loco in Græco est, οἰκτιρμῶν καὶ ἐλεήμων [clemens & misericors].

Et remittet in die tribulationis peccata] In Græco, καὶ ἀφίησι ἁμαρτίας καὶ ὥζει ἐν καιρῷ θλίψεως, remittit peccata (id est, aufert mala illa immissa ad excitandos focordes) & servat in die calamitatis. Quæ sequuntur in Latino, & protector est omnibus quærentibus se in veritate, non sunt in Græco.

14. Væ duplici corde] Legit ἐπὶ καρδίαις δισσαῖς, ubi nos habemus καρδίαις δειλαῖς [cordibus timidis]. Græcum hoc cum sequenti bene convenit. Timidos vocat qui, ubi instat persecutio, à pietate deficiunt. Sic & Apocalypf. xxi. 8.

Et labiis scelestis] Non est in Græco.

Et manibus malefacientibus] In Græco, καὶ χερσὶ παρεμμέναις [& manibus remissis], eodem loquendi genere quod habemus Hebræorum xii. 12. Intelliguntur ii qui in Dei rebus pigri sunt ac negligentes. Vide Ieremiæ xlviii. 10.

Et peccatori terram ingredienti duabus viis] Similis sensus suprà cap. 1. 36. Duabus viis incedunt qui ubi lubet Dei præcepta faciunt; ubi non lubet, non faciunt. Confer 1 Regum xviii. 21.

16. Væ his qui perdiderunt sustentiam] In Græco, Væ vobis qui perdidistis sustentiam.

Et qui dereliquerunt vias rectas, & diverterunt in vias pravas] Absunt hæc in Græco.

17. Et quid facient] Quid facietis, in Græco.

Cum inspicere cæperit Dominus] Ἐπισκέπτεσθαι, hoc est, iudicium exercere, ut sæpe ἤπα Hebræis.

18. Non erunt incredibiles] Iterum hic expressit Græcum ἀπειθήσασιν, non erunt inobsequentes.

19. Inquirent quæ beneplacita sunt ei] Ζητήσασιν εὐδοκίαν παρ' αὐτοῦ. Sed in Sixtina, εὐδοκίαν αὐτοῦ, quærent quid ipsi placeat, nempe ex Lege, ut sequitur. εὐδοκία respondet Hebræo בְּרָרָה [beneplacitum].

Replebuntur lege ipsius] Plenam Legis cognitionem consequentur. Vide Matthæi v. 6.

20. Et in conspectu illius sanctificabunt animas suas] Καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ ταπεινώσασιν τὰς ψυχὰς αὐτῶν [& coram ipso depriment animas suas], cum Deo agent

submisæ, ut Michæas præcipit vi. 8. Qui sequitur in Latino versiculus deest in Græco.

22. Dicentes] Sic & in Græcis quibusdam exemplaribus est λέγοντες. Alioqui id sæpe solet subintelligi.

Si pœnitentiam non egerimus, incidemus in manus Domini, & non in manus hominum] Illud si pœnitentiam non egerimus non est in Græco; & sensus potius videtur esse, Melius erit ut incidamus in manus Dei quàm in manus hominum, quia scilicet, ut sequitur, Deus est misericors, homines sæpe immisericordes: quare potius feramus Dei paternas castigationes quàm mereamur in manus hostium tradi. Sumta est sententia ex dicto Davidis 1 Samuel. xxiv. 14. ubi similiter additur, multæ enim misericordiæ ejus sunt. Latino hic Interpreti videtur in animo fuisse locus ad Hebræos x. 31.

23. Secundum enim magnitudinem ipsius, sic & misericordia illius cum ipso est] Ὡς γὰρ ἡ μεγαλοσύνη αὐτοῦ, ἔτως καὶ τὸ ἐλεῶ αὐτοῦ, Quanta est majestas ejus, tanta est misericordia, id est, major quàm cogitari aut dici possit.

C A P V T III.

1. Filii sapientiæ, ecclesia justorum; & natio illorum obedientia & dilectio] Non est in Græco nostro, sed in eo quo usus est Interpres, puto ubi posuit natio fuisse γέννημα nam & suprà i. 20. ἀπὸ τῶν γεννημάτων vertit à generationibus.

3. Deus enim honoravit patrem in filiis] Ἐπὶ τέκνοις, super liberos.

Et iudicium matris exquirens firmavit in filios] Non est exquirens in Græco, sed κρίσιν μητρὸς ἐσερέωσεν ἐφ' ἡς. Iudicium hic est imperium, quod secundum patrem mater habet in liberos. Sic ὁδὴ Hebræis sæpe est regere.

4. Qui diligit Deum exorabit pro peccatis, & continebit se ab illis, & in oratione dierum exaudietur] Videtur Interpres corrigere voluisse sensum qui in Græco durus videbatur, sic habens, Ὁ τιμῶν πατέρα ἐξίλασκειται ἁμαρτίας, καὶ ὡς ἀποθησαυρίζων ὁ δοξάζων μητέρα αὐτοῦ [Qui patrem honorat expiat peccata, & qui magni facit matrem suam is est velut thesauros concervans]. Sed notandum est, in optimis etiam scriptoribus uni virtuti tribui effectus qui ei non soli, sed eximiè competunt. Vide Marci v. 4. & sequentibus; Lucæ xi. 41. Iacobi v. 20. Recondit sibi thesaurum, id est, jus ad præmia æterna, ut Matthæi vi. 20. xix. 21. 1 Timoth. vi. 19.

6. Qui honorat patrem suum jucundabitur in filiis] Fiet ipsi quod ipse fecit. Hesiodus,

Ἡ δὲ δικαιοτέρα γενεὰ μετόπισθεν ἀρείων,

[Florescit justī soboles ætate sequenti.]

Philemon,

—— καὶ γένοιτό σοι τέκνων

Ὀνησις, ὥσπερ καὶ δίκαιόν ἐστί σοι.

[—— contingat tibi,

Oro, beata soboles, ut meritum est tuum.]

7. Qui honorat patrem suum vitā vivet longiore] Ex promisso quod est in Decalogo.

Et qui obedit patri refrigerabit matrem] Aliter in Græco, ὅς ἐισακίων Κυρίου, ἀναπαύσει μητέρα αὐτοῦ,

Hhhh 3

Qui

Qui Domino obedit matrem recreabit. Id enim est πινη, quod ἀναπαύειν [requiem dare, recreare] verti solet.

8. Et quasi Dominis serviet his qui se genuerunt. Nam

Δίκαια τὴς τεκόντας ὠφελεῖν τέκνα,
[Servire par est liberos genitoribus,]

ait Euripides.

9. In opere & sermone & omni patientia] Videtur quaedam sensus perfectioris causā addidisse Interpres, ut hic & omni patientia, quod in Græco non est. contra in Græco additur & matrem.

10. Ut superveniat tibi benedictio ab eo, & benedictio illius in novissimo maneat] Sensus bonus, Ut quæ tibi pater optavit bene ad finem usque tibi maneant. Alludit ad historiam Genes. xxvii. 29. & sequentibus. At in Græco habemus, ἵνα ἐπέλθῃ σοι εὐλογία παρ' ἀνθρώπων, id est, ut homines te beatum prædicent.

11. Maledictio autem matris eradicat fundamenta] Domos evertit. Quanta vis sit parentum in bene aut malè precando, Poëtæ Græci docuere iis qui de Theſeo & Hippolyto narrant.

Δεινὰ γὰρ κατὰ γαῖαν ἐριννύες εἰσὶ τοκῆων,
[Res dira per omnes

Est terras, Furia quas immiscere parentes,]

ait Orpheus, aut Orphicorum scriptor.

12. Et dedecus filii pater sine honore] Mater in Græco. Solet enim alternis de patre & matre loqui.

14. Suscipe senectam patris tui] Ἀντιλαβῆ ἐν γῆρα πατρός σου, id est, in senectute curam ejus gere. Vide supra II. 6.

15. Et si defecerit sensus] Καὶ ἐὰν ἀπολείπῃ σύνεσις, quantumvis & usum mentis perdat.

Veniam da] Συγγνώμην ἔχε, id est, excusa ætatis vitium.

Et ne spernas eum in virtute tua] Καὶ μὴ ἀτιμάσῃς αὐτὸν ἐν πάσῃ ἰαχῇ σου [& ne spernas eum omnibus viribus tuis]. Est ἑκείνῃ [defectus]. Plenus sensus esset quantum potes da operam ne eum inhonestes.

Eleemosyna enim patris non erit in oblivione] Beneficia patris, id est, patri præstita. Et ἐλεημοσύνην dixit improprie pro τοῖν, id est, beneficentia.

16. Nam pro peccato matris restituetur tibi bonum, & in justitia edificabitur tibi] In Græco tantum, καὶ ἀντὶ ἀμαρτιῶν προσανοικοδομηθήσεται σου. Pro peccatis, id est, injuriis parentum toleratis, edificabitur tibi, id est, domus tua sobolescet. Id enim הבנ Exodi i. 21. & alibi. Nimirum parentum sævitia patiundo & ferendo lenienda, ut est apud Livium. Vide quæ eam in rem prolata à nobis libro de Iure Belli ac Pacis IV, cap. 4. & in Annotatis.

17. Commemorabitur tibi] Ἀναμνηθήσεται σου, memoria tui erit, apud Deum nempe.

Et sicut in sereno glacies solventur peccata tua] Vt supra 4.

18. Quam malæ famæ est qui derelinquit patrem] In Græco, ὡς βλάσφημος ὁ ἐγκαταλείπων πατέρα αὐτοῦ, Tanquam blasphemus est qui deserit patrem suum. Par sententia Menandri,

Ὁ λοιδορῶν τὸν πατέρα δυσφημῶ λόγῳ,
τὴν εἰς τὸ θεῶν δὲ προμελετᾷ βλασφημίαν.
[Qui patrem incitat, verbis maledicit patri;
Reapse in ipsos probra meditatatur Deos.]

Et altera Antiphanis,

Ὅστις θεομολογὸν τι μὴ ποιῇ πατρί,
πάντων ἀνδρῶν καταφρονήσει θεῶν.

[Patri quod æquum est qui suo non exhibet,
Ab eodem expecta ut omnes contemnat Deos.]

19. Fili in mansuetudine opera tua perſice] Hic novus titulus inchoari debuerat. Nam explicatis erga Deum officiis, secundo loco ea proposuit quæ debentur Parentibus. Nunc sequuntur παραινήσεις [admonitiones] ad Modestiam pertinentes, quæ hic etiam vicino nomine dicitur πραότης [lenitas], ut apparet ex oppositione in commate 20.

20. Quanto magnus es, humilia te in omnibus] In Græco, τοσούτον ταπεινῶς σεαυτὸν, tantò te dimissiùs gere. Non longè abit illud Sophocleum,

Μηδ' ἔγκον ἄρης μηδ' ἐν εἴ τιν' ὀπλίσσον
ἢ χειρὶ βρίθεις, ἢ μακρῇ πλὴν τεύχεσσι.
[Nève insolescas, si quid aut plus dexterâ
Polles potesque, aut divitis gazæ ubere.]

Et coram Deo invenies gratiam] Omisſa hic sententia quæ in Græco est, πολλοί εἰσιν ὑψηλοὶ καὶ ἐτίδοξοι, ἀλλὰ πράξις ἀποκαλύπτεται μυήρια [Multi sunt elati & gloriosi, sed lenibus revelantur arcana], ubi πραῖς [lenes] sunt qui νήπιοι [parvuli] in paris sensus dicto Evangelico Matth. xi. 25. ad quem locum dicta vide.

21. Quoniam magna potentia Dei solius] Eadem ratione à superbia dehortatur Chæremôn,

Ὅλως τὸ κρεῖσσον ἐκ ἐὰ φρονεῖν μέγα.
[Vis major esse nos superbos non sinit.]

Et ab humilibus honoratur] Id est, Honorem non accipit nisi ab iis qui submisſo sunt animo.

τὴς δὲ ζωφρονίας
θεοὶ φιλεῖσι, καὶ συγχαίρουσι τὴς κακίας,
[At cœlestium
Amat modestos numen, & spernit malos,]

ita Sophocles.

22. 23. Altiora te nè quæſieris, & fortiora te nè scrutatus fueris; sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus ejus nè fueris curiosus: non est enim tibi necessarium ea quæ abscondita sunt videre oculis tuis] Græcè paulò aliter, χαλεπώτερά σου μὴ ζητεῖς ἀναισθητῶς, καὶ ἰαχυρότερα σου μὴ ἐξέταζε ἀφροσύνη. Ἀπροεταγῇ σοι, ταῦτα διανείκε ὁσῶς· ἢ γὰρ ἐστὶ σοι χρεῖα τῶν κρυπτῶν βλέπειν ὀφθαλμοῖς [Difficiliora captu tuo nè stolidè quæras, nec imprudenter examina quæ te superant. At quæ præcepta tibi sunt, ea sanctè cogita: neque enim tibi opus est abscondita conspiciere oculis]. Sunt hæ sententiæ veteres, ut nos docet Maïmonides Ductoris dubitantium i. 32. Difficilia illa, arcana, captumque nostrum superantia intelligit ea quæ ad Dei naturam pertinent; in quæ nimium curiosè inquirere stultitiæ esse dicit & imprudentiæ. Eodem illud pertinet Philemonis,

θεὸν νόμιζε καὶ ζέβη· ζητεῖ δὲ μή.
πλεον γὰρ ἐστὶν ἄλλο τὸ ζητεῖν ἔχεις.
[Credi Deum colique non quæri licet;
Nam præter ipsum quærare acquires nihil.]

Nec longè abit Euripidis illud,

τί δὴ ταῖς θύκοις ἀργικοῖς ἐνημένον,
σαφῶς διόμνουθ' εἰδέναι τὰ δαιμόνων,
οἱ τῶδε χειρῶν αἰσθητῶν ἀνθρώπων λόγων;
Ὅστις γὰρ αὐχέει θεῶν ἐπίσταθαι πᾶσι,
οὐδ' ἐν τι μάλλον οἶδ' ἐν, ἢ πείθει λέγων.

[Quid

[Quid otiosus desides in sedibus
Iactatis omnes nosse res cælestium,
Temerarii rumoris audaces fabri?
Divina qui se scire profitetur, nihil
Scit ille plus quàm credulis persuaserit.]

Melissus Philosophus dicebat, περὶ Θεῶν μὴ δεῖν ἀποφαίνεσθαι μὴ δὲ εἶναι γινώσκειν αὐτῶν [de Diis nihil esse affirmandum: neque enim notitiam eorum contingere] Adde si placet ea quæ notavimus ad librum VI. de Veritate Religionis Christianæ. His quæstionibus captum nostrum superantibus opponit ea quæ ad nos pertinent, Dei scilicet præcepta, quæ scire & possumus & debemus: quibus præceptis connexæ sunt proprietates & actiones Dei quæ nos spectant. Non malè Horatius, si verba in pium sensum accipiamus,

— quod magis ad nos
Pertinet, & nescire malum est agitanus: utrumne
Divitiis homines, an sint virtute beati:
Quidve ad amicitias, usus, rectumne trahat nos,
Et quæ sit natura boni, summumque quid ejus.

Græcos Socrates à Physicis quæstionibus inexplicabilibus ad Morum regulam retraxit, cujus illud rectum, si rectè intelligitur, Quæ supra nos nihil ad nos. Illud, Non est opus tibi videre abscondita, sensum explicat mysticum Legis quæ Sacerdotes vetat intrare adytum.

24. In supervacuis rebus noli scrutari multipliciter, & in pluribus operibus ejus non eris curiosus] In Græco Sixtinæ editionis habemus pro his verbis, Ἐν τοῖς περισσοῖς ἔργων σου μὴ περιεργάζεσθαι, Noli curiosus esse ultra opera tua, id est, ultra quæ tibi facienda sunt. Egit de Dei natura non scrutanda: nunc etiam monet, ne de causis Legum, quæ in legibus ipsis expressæ non sunt, curiosè disputetur.

25. Plurima enim supra sensum hominum ostensa sunt tibi] Πλεονα δὲ συνέσεως ἀνθρώπων ἀνεδείχθη σοι, id est, multa enim in Lege de sua voluntate tibi Deus revelavit quæ humano sensu reperiri nequissent. Dedit tibi præcepta longè supra omnem humanam sapientiam.

Τὸ σοφὸν & σοφία,
Τὸ τε μὴ θνητὰ φρονεῖν,
[Quisquis supra mortale sapit,
Nihil ille sapit,]

ait Euripides,

26. Multos quoque supplantavit suspicio illorum] Ἡ ὑπόληψις αὐτῶν ἡ ματαιία, id est, vana de semetipsis præsumptio; ut Solomonem, qui dum causas Legum scrutatur, & ex illis legum sensum pro suo lubitu restringit, in maximas culpas incidit.

Et in vanitate detinuit sensus illorum] In Græco, καὶ ὑπὸ ναια πονηρὰ ὠλισθήσε διανοίαν αὐτῶν, conjectura prava eorum mentem corrumpit. Idem sensus cum eo qui antecessit. Hic in Græco sequitur appositè, Pupillas si non habeas, carebis luce: cognitionis ergò expers, eam noli profiteri. Ad res Divinas naturâ cæci sumus; quare noli majorem de illis scientiam profiteri eâ quam Deus tibi aperuit.

27. Cor durum habebit malum in novissimo] Cor durum hic intelligitur animus αὐθάδης [sibi plus æquo placens], ut ostendunt præcedentia & sequentia.

Et qui amat periculum in illo peribit] Amat periculum qui audacter de sibi ignotis pronuntiat,

28. Cor ingrediens duas vias non habebit successus, & pravus corde in illis scandalizabitur] Non est in Græco. Sensus idem qui supra II. 14.

29. Cor nequam gravabitur in doloribus] Cor durum gravabitur laboribus. Pertinacia multa secum trahit incommoda. Sophocles,

Ἀλλ' ἀνδρῶν, κ' ἦν τις ἡ σοφὸς, τὸ μανθάνειν
Πολλ' αἰσχροὺν ἔδεν, καὶ τὸ μὴ τείνειν ἄγαν.
Ὅρᾳς παρὰ ρείθροισι χειμάρροισι, ὅσα
Δένδρων ὑπείκει κλώνας ὡς ἐκσώζεται
Τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτότρεμν' ἀπόλλυται.
[Nec turpe, quantumvis maxime sapias, tamen
Didicisse plura, nec nimis pertendere.
Vides ut arbor amnis adversi impetum
Cedendo vincat & suum servet decus,
At interit de stirpe siqua obnuitur.]

Item,

Αὐθαδία τοι σκαίτητ' ὀφλισκάνει.
[Præfractus animus debet infansatum exitum.]

30. Et peccator adjiciet ad peccatum] Accumulabit peccata peccatis. Ità Græcum. Et peccatorem intellige ex eo quod præcessit, eum qui duro sit corde.

30. Synagogæ superborum non erit sanitas] Legit συναγωγῇ, ubi Græci codices habent ἐν ἐπαγωγῇ ὑπερηφανῶν ἐκ ἐσιν ἰασις, id est, Superbo non est medicina in adversis quæ Deus immittit, quia Deum ut oportet non deprecatur. ἐπαγωγὴν hoc sensu sumi diximus supra II. 2.

Frutex enim peccati radicabitur in illis, & non intelligitur] In Græco, ὁδοιπορίαι αὐτῶν ἐκρίζωθήσονται· φυτὸν δὲ πονηρίας ἐρρίζωσεν ἐν αὐτῷ, Itinera ejus (id est, studia, instituta) evellentur: nam planta improbitatis radices in eo egit, id est, consuetudine in illo confirmata est pravitas. Contraxit ἐξιν [habitum]. Id enim radix Hebræis, Matth. XIII. 6. 21. Hebr. XII. 15. Deuteron. XXIX. 18. addito loco Actor. VIII. 23.

31. Cor sapientis intelligitur in sapientia] Cor hominis prudentis excogitat sententiam, modò hanc scilicet modò illam vitæ utilem.

Βραχὲ λόγῳ καὶ πολλὰ πρόσκειται σοφῶ,
[Sapientia ampla sæpe sermone in brevi,]
ait Sophocles. Ingenium hominis ait Plutarchus sæpe magis cognosci ex uno aliquo dicto ἀποφθεγματικῶ [conciso] quàm ex multis actionibus.

Et auris bona audiet cum omni concupiscentia sapientiam] In Græco, καὶ ἐς ἀκροατὴ ἐπιθυμία σοφῶ, Et auris auditoris (id est, auris attenta) desiderium est sapientis. Animat magistrum discipuli attentio.

32. Sapiens cor & intelligibile] Hæc sententia non est in Græco.

33. Ignem ardentem exstinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis] Καὶ ἐν ἐλεημοσυναῖς ἐξιλιάσεται ἀμαρτία, ubi καὶ [est] pro comparatione, & subauditur τις [aliquis]. Sicut ignem quantumvis ardentem aqua exstinguit facile, ità per opera misericordiæ (aut beneficiæ) expiabit aliquis peccata, id est, veniam à Deo impetrabit: quod expone ut supra III. 4. Sensus idem Lucae XI. 41.

34. Et Deus prospector est ejus qui reddit gratiam, & in tempore casus sui inveniet firmamentum] Deus qui re-pensator est beneficiorum, post id meminerit ipsius, ut sustentaculum inveniat tempore casus sui, id est, cum alioqui esset casurus.

CAPVT IV.

1. **F**ili, eleemosynam pauperi nè defraudes] Sequuntur monita de operibus Misericordiæ. τὴν ζῶν τῷ πτωχῷ μὴ ἀποσείησθαι, nè subtrahas vitam pauperi, id est, ad vitam necessaria. Subtrahit qui non dat cum satis ad dandum habeat. Necare videtur qui alimonia denegat, ait Paulus Iuriconsultus.

Et oculos tuos nè transvertas à paupere] Μὴ παρελκύσῃς ὀφθαλμούς σου ἐπιδεῖς, nè trabe oculos egentes, id est, spem egentis.

Ἄχαρις αἱ βραδύπρως ἀχαρις χάρις.

[Gratia quæ tarda est ingrata est gratia.]

Hæc sunt beneficia quæ, ut Seneca loquitur, diu intra manus hærent. Idem est sensus in eo quod sequitur, sed ex alio scriptore desumptus.

2. Animam esurientem nè despexeris, & non exasperes pauperem in inopia sua] Noli contristare hominem esurientem, trahendo eum in sua indigentia. Hic est sensus in Græco.

3. Cor inopis nè affligeris] In Græco est, καρδίαν παρωργισμένην. sed παρωργίζεν Hellenistis ponitur pro ἔμ, aut כָּצַר, quæ alibi vertuntur per λυπεῖν, ὀδυρᾶν [tristitia afficere, dolore afficere], & similia.

Et non protrahas datum] Δόσιν, id est, donationem, rem dandam.

Angustianti] Προσδεδωμένον, id est, προσαίτη, mendici, id est, à mendico expetitur: ita enim genitivi hic sæpe ponuntur. Vide supra I I I. 15.

4. Et non avertas faciem tuam ab egeno] Tobiaë IV. 7.

6. Maledicentis enim tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius: exaudiet autem eum qui fecit illum] In Græco brevius: Imprecationem ejus exaudiet is qui fecit illum. Δέσις generalis est vox, sed hic imprecationem significat. Egregius est Homeri locus, περὶ Λιτῶν [de Precibus], Iliados Iota,

Ὅς δ' ἐκ' ἀνήνηται, καὶ τε σερεῶς ἀποείπῃ,
Λίσσονται δ' ἄρα ταί γε Δία Κρονίωνα κτείσσαι,
τῷ Ἄτην ἄμ' ἔπειθαι, ἵνα βλαφθεὶς ἀποτίσῃ.
[Abnuat at si quis duris sermonibus utens,
Accedunt illæ solium Iovis, atque precantur
Noxam illi injiciat, patiundo ut facta repenset.]

7. Congregationi pauperum affabilem te facito] In Græco non est pauperum. Sensus est: præbe te comem plebi.

Et presbytero humilia animam tuam] Hoc Interpres videtur addidisse; nam in Græco non est.

Et magnati humilia caput tuum] Id est, virum summam reverenter saluta.

8. Redde debitum tuum] Hoc non est in Græco; nec satis loco convenit.

9. Libera eum qui injuriam patitur de manu superbi] Ἐκ χειρὸς ἀδικούντος [è manu injuriam facientis], id est, eripe innocentem calumniatori, eum scilicet absolvendo tuâ sententiâ. Nam hæ παραίνεσις [admonitiones] ad Iudicem pertinent, ut apparet ex sequentibus.

Et non acide feras in anima tua] Καὶ μὴ ὀλιγοψυχήσῃς ἐν τῷ κρίνειν, Noli esse trepidus ubi tibi judicandum est. Id est, noli accusatoris injusti potentiam extimescere, sed ex legibus judica. ὀλιγοψυχῆν ita

sumitur apud Lxx Interpretes sæpe, & Iudithæ VII. 19. VIII. 9. Similis sensus infra VII. 6.

10. In judicando esto pupillis misericors, ut pater, & pro viro matri illorum] In Græco non est in judicando, neque misericors, sed esto pupillo pater, & pro viro matri ejus, nempe dando consilium, causam eorum defendendo apud Iudices, & si opus sit, sublevando egestatem; ut fecit Iobus xxxi. 16. & sequentibus. Adde Deuteronom. xxiv. 19. 20. 21. Esaiæ i. 17. Iacobi i. 27.

11. Et eris tu velut filius Altissimi obediens] Obediens non est in Græco, & potius sensus videtur esse, Tam carus eris Deo quam filius est patri, ut ostendit pars hujus commatis altera.

12. Sapientia filiis suis vitam inspirat] Legit ἀνεζώσσει [vitam inspirat], ubi nos habemus ἀνύψωσι, solet in sublime evehere. Clemens Alexandrinus legit ἀνεφοσίωσι [sacravit], & Tertullianus ἐνεθυσίασι [immolavit].

Et suscipit] Ἐπιλαμβάνεται, velut manu prehendit.

Et præbit in via justitiæ] Non est hoc in Græco.

13. Et qui vigilaverint ad illam complectentur placorem ejus] Placorem dixit, quam placentiam Apulejus. In Græco, ἐμπληθίσονται εὐφροσύνης, implebuntur gaudio. Pro vigilaverint, Græcum habet ἐγρηγόντες qui manè surrexerint: quo verbo Hebræi summum studium significant, quale est opificum antelucanorum. Vide Iob. viii. 5. xxiv. 5. Oseæ vi. 1. Ierem. xi. 7. xxv. 3. xxix. 19. Soph. iiii. 7.

14. Vitam hereditabunt] In Græco, gloriam: sed Interpres omnia trahit ad sensum quam maximè Christianum.

15. Qui servient ei obsequentes erunt Sancto] Magna pars sapientiæ Θεῷ ἑπεσθαι [Deum sequi]. Hebræi autem sæpiissime Deum sanctum vocant, non tantum quod ipse omni vitio careat, sed quia & omnis sanctitatis fons est.

16. Iudicabit gentes] Ad imperia & magistratus provehetur, ut apud Romanos Numa ad Regnum.

17. Permanebit confidens] Κατασκηνώσει πεποιθώς, securus habitabit: tanta in illum erit omnium benevolentia.

18. Si crediderit ei, hereditabit illam] Ἐὰν ἐμπιστεύσῃ, si fidem habuerit, ipsi scilicet. ἐμπιστεύειν hoc sensu frequens huic scriptori. Vide supra I I. 11. & jamjam

19. Vertitur sic Hebræum יָמָא Deuteronom. i. 32. I I Paralip. xx. 20.

Et erunt in confirmatione creaturæ illius] Ἐν καταρχῇ εἰσονται αἱ γενεαὶ αὐτῆς. Ità enim habet Sixtina editio, non αὐτῶν [illorum]. In possessione (sapientiæ) manebunt posteri ipsius. Facilem sapientiæ adeptionem posteris facit bona institutio à parentibus adhibita, modò ipsi sibi non desint.

18. Quoniam in tentatione ambulat cum eo] Causam reddit cur addiderit conditionem, Si quis Sapientiæ fidem adhibuerit, quia initia ejus dura sunt, radices amaræ, fructus suaves. In Græco, pro in tentatione est διεσραμμένως, id est, oblique, ut illi solent qui aliquem tentant.

Et imprimis elegit eum] Non est in Græco nisi ἐν πρώτοις [in primis], idque connectitur cum sensu præcedente.

19. Timorem & metum & probationem inducet super

super illum, & cruciabit illum in tribulatione doctrinae suae, donec tentet eum in cogitationibus suis, & credat animae illius] Græca sic habent, Timorem & metum incutiet ei, & torquebit eum disciplinâ suâ, donec ipsa fidem illi homini habeat, postquam tentaverit ipsum suis præceptis. Idem dicit quod Hesiodus,

Τῆς δ' ἀρετῆς ἰδρῶτα θεοὶ προπάρουθεν ἔθηκον
 Ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθι' οἶμ' ἐπ' αὐτήν,
 Καὶ τραχὺς τὸ πρῶτον· ἐπεὶ δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
 Ῥῆιδι δ' ἥπειτα πέλει, χαλεπὴ περ ἔσται.
 [Sudorem ante aditum virtutis Di posuerunt,
 Et longa hinc & celsa simul via ducit euntem:
 Ardua principio, sed ubi est ad culmina ventum
 Æqua solo via mox facili te tramite ducet.]

Virtus ipsa apud Silium Italicum sic loquitur:

Ardua saxoso perducit semita clivo,
 Aspera principio (nec enim mihi fallere mos est),
 Prosequitur labor ad nitendum intrare volenti.
 Nec bona censendum quæ fors infida dedisset,
 Atque eadem rapuisse valet. Mox celsus ab alto
 Infra te cernes hominum genus.

20. Et firmabit illum, & iter adducet directum ad illum] In Græco, καὶ πάλιν ἐπανήξει κατ' ἐνθεῖαν πρὸς αὐτόν, sed deinde occurrerit illi recto itinere: non ut antè, διετραμμένως [oblique].

21. Et thesaurizabit super illum scientiam & intellectum iustitiæ] Non est in Græco. Videtur παραφρασις [circumlocutio] esse arcanorum, quorum præcessit mentio.

22. Si autem aberraverit] Si deflexerit ab ipsa. Multi enim lassati salebris viam Sapientiæ deserunt. Vide tabulam Cebetis.

Et tradet eum in manus inimici sui] In Græco, πλώσεως αὐτῆς, ruinae suae. Sinet illum cadere, postquam desertorem deseruerit. Nam suprâ dicta est sibi fidos manu tenere, 12.

23. Fili, conserva tempus] Συντήρησον καιρὸν, observa articulos temporum, sive tempestivum tempus, ut vertit Ausonius: καιρὸν λαβόντας [occasione rapta] dixit Iphigeniâ Tauricâ Euripides. Hoc monitum in sua membra digestum vide apud Ecclesiasten III. 1.

Et devota à malo] Vt à malo tibi caveas. Ità enim copulativa conjunctio sæpe hic sumitur.

24. Pro anima tua nè confundaris dicere verum] Dicere verum non est in Græco, sed καὶ αἰσχυνθῆς περὶ τῆς ψυχῆς &c. Sensus est, Nè pudeat te humilem te facere, & submissis precibus agere ut vitam serves, sicut fecit Iosephus Iacobi filius, Genes. xlii. 21. & Ieremias xxxviii. 26. Apud Euripidem dicenti Hecubæ:

τί δ' ἦτ' ἐλεξας, δῆλ' ὧν ἐμὸς τότε;
 [Quid es locutus, in mea positus manu?]

Respondet Vlysses,

Πολλῶν λόγων εὐρήμαθ', ὥς μὴ θανῶν.
 [Reperta fati varia vitandæ neci.]

25. Est enim confusio adducens peccatum, & est confusio adducens gloriam & gratiam] Duplex hic describitur αἰσχύνη, id est, pudor: ut est apud Homerum,

Αἰδώς ἦτ' ἀνδρας μέγα σίνεταί, ἢ δ' ὀνίνησι.
 [Atque pudor, prodest homini qui sæpe, nocetque.]

Et apud Euripidem Hippolyto,

Αἰδώς τε, δισσαί δ' εἰσιν· ἡ μὲν ἔκκακη,
 ἡ δ' ἀχθὺ οἴκων.
 [Pudorque partim non malus, partim lues.
 Labesque.]

Quæ eadem fere verba ut Alcæi citat Plutarchus.

26. Nè accipias faciem adversus faciem tuam] In Græco, μὴ λάβοις πρόσωπον κατὰ τῆς ψυχῆς &c. [Ne sumas personam contra animam tuam]. quod quid significet, explicant sequentia, καὶ μὴ ἐντραπήης εἰς πλώσιν &c. quod Latinus Interpres verterat, nè reverearis proximum in casu tuo: quod enim medium est inter hæc abest in Græco. Sensus est: Noli cuiquam homini ita morem gerere, ut ipse tibi inde periculum crees contra animam tuam, id est, contra te ipsum, tuo malo, ad tuam ruinam.

28. Nè retineas verbum in tempore salutis] Id est, ubi loqui tibi salutem adfert. Idem sensus qui suprâ 24.

Tam malum est semper tacere, quàm malum est semper loqui.

Sic Amyclas cum tacerent perdidit silentium.

Non abscondas sapientiam tuam in decore tuo] In Græco, μὴ κρύψῃς τὴν σοφίαν εἰς καλόνην [nè abscondas sapientiam ad honorem tuum]. ubi est ἐκλειψίς [defectiva oratio]. Sensus enim est: Nè occulta sapientiam ubi ea tibi erit decori. Loquendi præcipua tempora sunt, ubi aut loquendo periculum vitatur, aut honor paratur. Confirmant hanc interpretationem quæ sequuntur.

29. In lingua enim sapientia dignoscitur] Ἐν λόγῳ, Græcè, per sermonem. Index animi oratio.

Et sensus, & scientia, & doctrina in verbo sensati] Multis expressit quod brevius in Græco, καὶ παιδεία ἐν ῥήμασι γλώττης [et doctrina in verbis linguae].

30. Nè contradicas verbo veritatis ullo modo] Vllā in re, κατὰ μηδὲ ἓν.

Et de mendacio ineruditionis tuæ confundere] Sequitur codices quosdam. At melius Sixtina habet editio, καὶ περὶ τῆς ἀπαιδευσίας &c. ἐντραπήθι, & erubescere si quid imperitius tibi exciderit.

31. Non confundaris profiteri peccata tua] In Græco, Nè te pudeat peccata tua fateri: id est, Monitus culpam agnosce. Sequitur in Græco in hoc loco quod sequenti commate in Latino subjectum est, καὶ μὴ βιάζῃς ῥῶν ποταμῶν, nè vi obnitaris contra amnis cursum. Est id generale proverbium de labore inutili. Hic verò significat, Noli defendere quæ defendi non possunt.

Et nè subicias te omni homini pro peccato] Id est, ad peccatum. Alius sensus in Græco, μὴ ὑποστρώσῃς ἀνθρώπων μῶρῳ σεαυτὸν, nè subicias te cuiquam stulto. Liberos homines alloquitur, qui aut ad domestica ministeria se elocant, aut sub ditionem alicujus migrant. Aristophanes,

Ὡς ἀργαλέον πρᾶγμα ἔστιν, ὦ Ζεῦ καὶ θεοί,
 Δῖλον γενέσθαι παραφρονεῖν δεισιπότες.
 [Quàm res molesta est, proh Di superi & Iuppiter,
 Servire servitutem hero fanatico.]

32. Noli resistere contra faciem potentis] Alius sensus in Græco, μὴ λάβῃς πρόσωπον δυναστεύς, Nè accipe personam Dynastæ, id est, nihil injustum fac ipsius in gratiam.

33. Pro justitia agonizare pro anima tua] In Græco,

Græco, ὡς θανάτῳ ἀγωνίσαι περὶ τῆς ἀληθείας, id est, *pro veritate decerta ad mortem usque*, sicut Esaias, Zacharias Iojadæ, & alii fecere.

Et Deus expugnabit pro te inimicos tuos] In Græco: *Deus pro te pugnabit*. Te proteget, aut animam in æternum servabit.

34. *Noli citatus esse in lingua*] Legit ταχύς non malè, ubi nos τραχύς [*asper*], aut θρασύς [*audax*].

Et inutilis & remissus in operibus tuis] Cessator, piger. Plerumque enim in quibus prompta est lingua, iis tardæ sunt manus, quales Therfites Homericus, Drances Virgilianus.

35. *Noli esse sicut leo in domo tua*] Clamosus & minax. Vide Proverb. xix. 12.

Evertens domesticos tuos, & opprimens subiectos tibi] Pro his verbis in Græco est, καὶ φαντασιοσκοπῶν ἐν τοῖς οἰκέταις ζῇ, id est, *suspicax adversus famulos tuos*. Quia ea quæ imaginatur certa putat quasi vidisset, dicitur φαντασιοσκοπῶν, aut φαντασιοσκοπεῖ, quam vocem Eustathius usurpat de iis qui spe vanâ pascuntur.

36. *Nè sit porrecta manus tua ad accipiendum, & ad dandum collecta*] Contracta, συνεσπλημένη. Illiberalis est animi, multa accipere, parùm dare.

C A P V T V.

I. *Noli attendere ad possessiones iniquas*] In Græco tantùm est, *noli inmiti divitiis tuis*. Ità enim hanc vocem usurpat hic Scriptor xv. 4. xxxiv. & alibi.

Et nè dixeris, Est mihi sufficiens vita] *Sunt mihi quæ ad vitam* (id est, ad omne vitæ meæ tempus) *sufficiant*. Ità in Græco. Talis hominis habemus χαρακτήρα [*notationem*] Lucæ xii. 19. ubi & admonitio sequitur, qualis hic.

Nihil enim proderit in tempore vindictæ & obductionis] Non est in nostris libris Græcis. Fuisse tamen in aliis existimo: nam vox obductionis respondet Græcæ ἐπαγωγῆς, de qua egimus suprâ ii. 2. sed idem ferme habemus infrâ hoc capite, commate decimo.

2. *Nè sequaris in fortitudine tua concupiscentiam cordis tui*] In Græco, μὴ ἐξακολουθεῖς τῇ ψυχῇ σου καὶ τῇ ἰσχύϊ ζῇ, τῇ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς καρδίας ζῇ, *Nè sequere animam tuam & vires tuas, ut ambules in viis cordis tui*: id est, *Noli facere quidquid potes ac libet*.

3. *Et nè dixeris, Quomodo potui, aut quis me subiciet propter facta mea?*] In Græca Sixtina tantùm est, τίς με δυναστεύσει, id est, *quis mihi legem imponat?* ἡγεῖν [*dominari*] Hebræum vertitur κυριεύειν, ἐξασιάζειν, δυναστεύειν.

Deus enim vindicans vindicabit] Id est, certò vindicabit. In Græco additur, ζῇ τὴν ὕβριν, *insolentiam tuam*.

4. *Nè dixeris, Peccavi, & quid mihi accidit triste?*] Vt Horatius:

*tu simul obligasti
Perfidum diris caput, enitefcis
Pulchrior multò, juvenumque produs
Publica cura.*

Theodectes:

— νῦν δὲ τῆς τιμωρίας

Ἀπώθεν ἔσσης, τῇ φύσει χρωῶνται βροτοί.

[——— Pœnâ nunc longè sitâ,
Omnes suo permittit ingenio frui.]

Altissimus enim est patiens redditor] In Græco: *Deus patiens quidem est, non tamen impunitum te dimittet*. Sequitur apud Theodecten,

Ὅταν δὲ φωραδῶσιν, ὀφθέντες κακοί,
Τίναςσι ποινὰς ὑπέροισιν ἐν χρόνοις.

[*Sed deprehensi postea in piaculis,
Vt cunque serò quod sat est pœnas dabunt.*]

5. *De propitiato peccato noli esse sine metu, neque adjicias peccatum super peccatum*] In Græco Sixtino, περὶ ἐξίλασμεν μὴ ἀφοβῶ γίνεσθαι προθέσθαι ἀμαρτίαν ἐφ' ἀμαρτίαις, id est, *noli peccata peccatis addere securus ob spem veniæ*. Ostendunt id quæ sequuntur.

7. *Misericordia enim & ira ab illo citò proxima*] Est quidem in codicibus quibusdam ταχυνεῖ [*proximat*], sed abest in editione Sixtina, tantùmque est, ἐλεῶ γὰρ ὁ ὀργὴ παρ' αὐτῷ, id est, *Deus tam iram secum habet quàm misericordiam*: & hâc & illâ uti potest.

Et peccatores respicit ira illius] *Sed peccatoribus incumbit ira ejus*. καλὰ παύσει, *manebit super eos*. Peccatores hic intellige obduratos ac pertinaces, καὶ ἐξοχὴν [*in excellenti sensu*] sumto vocabulo.

9. *Subitò enim veniet ira ejus*] Improvisò aderit. Quod hic in Græcis quibusdam adjicitur, καὶ ὡς ἀμελήσεις ἐκτρεῖσθαι [*& cum securus eris oppriméris*], deest in Sixtino.

10. *Noli anxius esse in divitiis injustis*] *Noli confidere divitiis injustis*. Est enim in Græco ἐπεχε, ut suprâ i. Tantùm quod ibi in genere dictum est de divitiis, hic ad injustas divitias applicatur. Euripides Erechtheo,

Ἀδίκως δὲ μὴ χρῶ χρήματ', ἀν βούλῃ πολὺν
Χρόνον μελάρθοις ἐμμένειν· τὰ γὰρ κακῶς
Οἴκως ἐσελθόντ' ἔκ ἔχει σωτηρίαν.

[*Fundare si vis solia mansuræ domus,
Opes iniquas sperne: nam quæ per nefas
Trans limen intrant stare non possunt diu.*]

Non enim proderunt tibi in die obductionis & vindictæ] In Græco tantùm est, ἐν ἡμέρᾳ ἐπαγωγῆς [*in die obductionis*]. Itaque illud, & vindictæ, explicandi causâ videtur additum ab Interprete. Vide suprâ hoc capite in principio.

11. *Non ventiles te in omni vento*] Bene supplevit sensum Græci, Μὴ λίχμα ἐν παντὶ ἀνέμῳ· est enim activum pro reciproco. *Ventilare semet ad omnem ventum* est Omnium captare gratias, & ad eas verba factaque accommodare. Plautus dixit, *utî ventus est velum vertere*.

Et non eas in omnem viam] Theophrastus in descriptione ἀρέσκῃ, Καὶ παρακληθεὶς δὲ πρὸς δίαίταν, μὴ μόνον ᾧ πάρεσι βέλεται ἀρέσκειν, ἀλλὰ καὶ τῷ ἀντιδίκῳ, ἵνα κοινὸς εἶναι δοκῇ [*Blandiloqui, Et vocatus ad litem, non solùm ei cui adest vult placere sed & adversario, ut communis esse videatur*].

Sic enim omnis peccator probatur in duplici lingua] In Græco, ὅτως ὁ ἀμαρτωλὸς ὁ δίγλωσσος [*sic peccator bilinguis*], id est, ità solet agere homo pravus: est enim bilinguis, ut olim Tyrii. Talibus similem se facit qui omnia loquitur ad captandas omnium gratias: fieri enim non potest quin sæpe sibi contradicat.

12. *Esto firmus in via Domini, & in veritate sensus tui, & scientia, & prosequatur te verbum pacis & iustitiæ*] In Græco nihil amplius est quàm, ἰσχυρισμένον ἐν συνέσει καὶ ἀσφαλείῃ, καὶ εἰς ἔσω ὁ λόγος, *Firmiter defende quæ certa nosti, ita fiet ut unus sit sermo tuus*, id est, semper sibi consentiens. Sophocles,

Θάρσει λέγων τ' ἀληθὲς ἐσφαλῇ ποτέ.

[*Nè metue: dicens vera non erraveris.*]

Euripides,

Καλὸν γ' ἀληθὲς καὶ ἀτενὲς παρρησία.

[*Res pulchra, vera liberè & firmè loqui.*]

13. *Esto mansuetus ad audiendum verbum*] Legit παύς, ubi nos habemus ταχύς [*celer*], quod melius respondet opposito membro. *Esto velox ad audiendum, tardus ad respondendum.* Aures enim binas nobis Deus dedit, os unum. In Græco est: *ad audienda quæ bona sunt.*

Vt intelligas] Addidit hoc Interpres sensui elucidando. Quod hic in quibusdam libris Græcis additur, καὶ ἔσω ἐν ἀληθείᾳ ἡ ζωὴ σου [*& sit in veritate vita tua*], non est in Sixtina, & videtur divellere ea quæ inter se connecti debent.

Et cum sapientia proferas responsum verum] In Græco: *& cum tardante animo eloquere responsum verum.* Addunt quidam libri ὀρθήν [*rectum*]: sed id Sixtina editio non habet.

14. *Sin autem, sit manus tua super os tuum*] Nimirum,

ἢ λέγε τι σιγῆς κρείσσον, ἢ σιγὴν ἔχε,

[*Silentio ni melius quid portas, tace,*]

ut est in vetere verbo. *Manus tua sit super os tuum*, simile dicto Latino, — *Digitæ compesce labellum.*

Nè capiaris in verbo indisciplinato, & confundaris] Additum est hoc ab Interprete.

15. *Honor & gloria in sermone sensati*] Legit τιμή, ubi nos habemus ἀτιμία [*dedecus*]: & addidit illud *sensati*: nam in Græco est, Δόξα καὶ ἀτιμία ἐν λαλίᾳ, *Honos & dedecus in sermone.* Vtrumque loquendo adipisci possumus, & decus & dedecus. Vide Matthæi xii. 37.

Lingua verò imprudentis est subversio ipsius] Hic quoque ad sensum clariùs exprimendum addidit *imprudentis*. Nam in Græco est, καὶ γλώσσα ἀνθρώπου πῶσις αὐτῷ, id est, sæpe lingua homini causa est ruinæ. Euripides,

Οὐ νῦν με πρῶτον, ἀλλὰ ποῦνάκις, Κρέον,

Ἐβλαψέ γλώσσα, μεγάλα τ' εἰργασάει κακά.

[*Et nunc & antehac sæpe, confiteor, Creon,*

Mihi lingua magnis præbuit causam malis.]

16. *Non appelleris susurro*] Noli mereri nomen clancularii detrectatoris. Id enim hic ψιθυρῶ, & Paulo Rom. i. 29. ψιθυρίσῃς. Hic incipit novus titulus, cum quo cohæret initium capitis sequentis.

Et linguâ tuâ nè capiaris, & confundaris] Legit ἐνέδρευς. Nos habemus, καὶ τῇ γλώσσῃ σου µὴ ἐνέδρευς, *noli cuiquam insidiari tuâ linguâ.*

17. *Super furem enim est confusio & pœnitentia, & denotatio pessima super bilinguem: susurratori autem odium & inimicitia & contumelia*] In Græco, 60 Ἐπὶ τῷ κλέπῃ ἐστὶν αἰσχύνῃ μοχθηρὰ, καὶ κατ' ἀγνοίαν πονηρὰ ἐπὶ διγλώσσῳ, *furem enim sequitur gravis ignominia, at bilinguem (id est, calumniatorem)*

damnatio mala. Fur in servitutem ignominiosam addicitur; ac detrectator deprehensus sæpe etiam capitis pœnam subit. Detrectatores sunt bilingues: non audent enim clarè dicere quod in aurem instillant: timent autem tertiam.

18. *Iustifica pusillum & magnum similiter*] Ἐν μεγάλῳ καὶ ἐν μικρῷ µὴ ἀγνοεῖ [*in magna aut parva re nihil agito temere.*] Ità Sixtina. Addunt alii libri καὶ ἐν [nè unum quidem]. Est autem ἀγνοεῖν Hellenistis imprudenter aliquid agere, ὀψν, vel ἥκν, vel ἰνν. Qui in parvis rebus inconsideratè agit, paulatim eò pervenit, ut in magnis idem faciat: quare nihil faciendum ἀπρονοήτως [*non proviso eventu, imprudenter*].

C A P V T V I.

1. *Noli fieri pro amico inimicus proximo*] Proximo non est in Græco. Pro amico, id est, ex amico. Non dissimile illud Ovidii,

Sed modò dilectam scelus est odissè puellam:

Exitus ingenii convenit iste feris.

Improperium enim & contumeliam malus hereditabit] Ὀνομα πονηρὸν poterat quidem significare hominem malum, quomodo ὄνομα fumitur Actorum i. 15. Apocalypseos i. 11. 4. xi. 13. & Hebræum מן Num. i. 11. 40. 43. xxvi. 55. sed materia de qua hic agitur vult exponi calumniam, ex loco Deuteronomii xxi. 19.

Et omnis peccator invidus & bilinguis] Οὕτως ὁ αἰμαρτωλὸς ὁ διγλωσσὸς ἀτιμίαν ἔχει, sic & peccans in eo quod bilinguis est infamiam feret. Non minùs infamis est detrectator quàm apertus calumniator.

2. 3. *Non te extollas in cogitatione animæ tuæ, velut taurus, nè fortè elidatur virtus tua per stultitiam, & folia tua comedat, & fructus tuos perdat, & relinquareis velut lignum aridum in eremo*] Apparet hunc Interpretem legisse καταφάγεται [*devorabit*] & ἀπολέσει [*perdat*] & ἀφήσει [*relinquet*], quæ nos mendosè habemus in secunda persona: sed transposuit verba quædam Interpres, & addit non necessaria. Sensus est: *Noli nimium tibi placere in consultis animi tui, nè fortè animus tuus (præfractus & contumax) diripiat te, ut taurus, folia tua comedat, fructus tuos perdat, te verò relinquat ut arborem aridam.* Bucer pecoris mos est arboribus & folia, & fructus, imò & corticem abradere. Talem eventum habent sæpe homines pertinaces. Sophocles,

Μὴ νῦν ἐν ἡθῷ µένον ἐν σαυτῷ φέρε,

Ὡς φῆς σὺ, καὶ εἰδὲν ἄλλο, τὰτ' ὀρθῶς ἔχειν.

[*Nè tu tuam intra pectus hunc morem indæ,*

Vnum tibi quod placeat ut rectum putes.]

Sequitur postea,

Τὰ δ' ἀντιτείνοντ' αὐτόπρεμν' ἀπόδυσται.

Αὐτὸς δὲ, ναὸς ὅστις ἐγκρατὴς, πόδα

Τείνας ὑπέκει µηδὲν ὑπὲρ τοῦ καὶ

Στρέψας τοιοῦτον σέλμασιν ναυτίλλεται.

[*Arbor perit de stirpe siqua obnitatur.*

Sic & pedem laxare præfractè abnuens.

Puppis magister, mox profundo in gurgite

Supina transra captat everse ratis.]

4. *Et deducet in sortem impiorum*] Hoc piè addidit Interpres.

5. *Verbum dulce*] In Græco, guttur dulce. Sic Sappho,

— βρέγχον ἔμοι γὰρ αὐδᾶς
Οὐδὲν ἐθ' ἦκει.

[— neque guttur neque
Vox venit ulla.]

Et mitigat inimicos] Non est hoc in Græco.

Et lingua eucharis in bono homine abundat] Legit, καὶ γλῶσσα εὐχαρις πληθυνεὶ εὐπροσηγόρῳ. Nos habemus, γλῶσσα εὐλαλῶ πληθυνεὶ εὐπροσηγόρῳ. *Lingua disertata multas blanditias proferet.* Isocrates, τῷ μὲν τρέπῳ γίνε φίλοπροσηγόρῳ, τῷ δὲ λόγῳ εὐπροσηγόρῳ [*Moribus talis sis ut facile sermonem admittas; verbis, ut benigne alios alloquaris.*]

6. *Multi pacifici sint tibi, & consiliarius tibi sit unus de mille]* Est & hæc sententia nota Hebræis, qui sic efferunt, *Multi sint quærentes pacem tuam, secretum tuum detegas uni de mille:* & ajunt esse Bensiræ. Bensira non est alius ab hoc Iesu filio Sirach. Sensus est egregius, Multos esse debere quibuscum communem quandam amicitiam colamus, paucos quibuscum consilia nostra communicemus.

Μυστήριόν ἐκ μὴ κατείπης τῷ φίλῳ

[*Arcanum amico nè tuum concreduis:*]

nempe cuilibet.

7. *Si possides amicum, in tentatione posside eum]* Si amicum parare tibi vis, eum para quem exploraveris. ἀτάθαι sæpe est acquirere, ut Hebræum הנִּרְ. Vide Lucæ xxi. 19.

Et nè credas ei facile] Facile, id est, non explorato.

8. *Est enim amicus secundum tempus suum]* Id est, dum ipsi expedit.

9. *Et est amicus qui convertitur ad inimicitiam, & est amicus qui odium & rixam & convitia denu- dabit]* In Græco, *Est amicus qui mutatus in inimici- tiam rixam proferet cum opprobriis in te.*

10. *Est autem amicus socius mensæ]* Vide egre- gium Plutarchi librum, *Quomodo discernendus sit ab amico adulator.* Græcus est versus,

Πολλοὶ τραπέζης, ἐκ ἀληθείας φίλοι.

[*Re non amant plerique, sed mensa tenuis.*]

Martialis:

Hunc quem mensa tibi, quem cæna paravit amicum,

Esse putas fidæ pectus amicitiae?

Aprum amat, & mullos, & sument, & ostrea, non te.

Tam bene si cænem noster amicus erit.

Theognis,

Πολλοὶ τοι πόσι & καὶ βρώσιός εἰσιν ἑταῖροι

Ἐν δὲ σπασδαίῳ πρήγματι παυρότεροι

[*Multi sunt quoties editur bibiturque sodales;*

Pauci, cum res est seria quæ geritur.]

11. *Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coæqua- lis]* Meliorem hæc sensum in Græco habent, καὶ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς σε ἔσαι ὡς σὺ, καὶ ἐπὶ τὴς οἰκέτας σε παρ- ῤησιάζεται. Continuatur cæptus de adulatore sermo: *In rebus tuis bonis erit ut tu* (id est, pariter iis fruatur) *& in domesticos tuos libertate utetur.* Imperabit illis velut alter dominus, dicens, Κοινὰ τὰ φίλων [*Com- munitis res amicorum.*]

12. *Si humiliaverit se contra te, & à facie tua abscon- derit se]* Melius & hoc in Græco: *Si tu deprimaris à fortuna, erit ille contra te, & faciem suam à te aver- set.* Aut nocebit tibi, aut fugiet conspectum tuum.

Unanimem habebis amicitiam bonam] Non est in Græco.

13. *Ab inimicis tuis separare]* Longè ab illis esto, nè tibi noceant.

Et ab amicis tuis attende] Cave etiam ab amicis: non tamen ut inimicos fuge.

14. *Amicus fidelis protectio fortis]* Validum pra- sidium.

Φιλίας δικαίας κτήσις ἀσφαλές ἀτη.

[*Tutius habetur iusta amicitia nihil.*]

Apud Euripidem, amicus amico,

Εἰς σ' ἐλπίς ἢ μὴ καλὰφυγὰς ἔχει κακῶν.

[*In te refugium spes mea habet his in malis.*

Qui autem invenit illum, invenit thesaurum]

Φίλος ἔχων, νόμιζε θησαυρὸς ἔχειν.

[*Amicum habens, habere thesaurum puta.*]

15. *Amico fideli nulla est comparatio, & non est digna ponderatio auri & argenti contra bonitatem fidei illius]* Euripides,

Ὅστις γε πλεῖστον ἢ θένῃ μάλλον φίλων

ἀγαθῶν πεπᾶσθαι ἐβλεται, κακῶς φρονεῖ.

[*Quicumque pluris robur aut rem divitem*

Bonis amicis aestimat, pravum sapit.]

Alius,

Οὐκ ἔστιν ἔδδεν κτῆμα κάλλιον φίλου.

[*Nulla est amico pulchrior possessio.*]

Sophocles,

Ὅστις γὰρ εὐ δρᾶν εὐ παθῶν ἐπίσταται,

παντὸς γένοισ' ἀν' χρήματ' κρείσσω φίλῳ.

[*Quicumque amicus reddere officiis vicem*

Novit, quibusvis opibus est præstantior.]

16. *Amicus fidus medicamentum vitæ]* Remedium scilicet dolorum.

Ψυχῆς νοσέσης εἰσὶν ἱατροὶ λόγοι.

[*Animo dolenti remedium est oratio.*]

Et immortalitatis] Id est, ad immortalitatem, nempe per pia monita & exempla. Hoc Christianè adjecit Interpres: nam in Græco non est.

Et qui metunt Dominum invenient illum] Vt & uxorem bonam, Proverb. xix. 14.

17. *Qui timet Deum æquè habebit amicitiam bo- nam: quoniam secundum illum erit amicus illius]* Ex Græco optimè hunc sensum efficias: *Qui timet Deum is dirigit amicitiam suam, ut qualis ipse est, talis etiam sit familiaris ejus, nempe Deum timens.* ὅτι hic est εἰδικόν [*speciem rei designans.*] Versus vetus,

Αἰεὶ γὰρ τὸν ὁμοιον ἄγει Θεὸς ὡς τὸν ὁμοιον.

[*Perpetuò similem simili Deus addere gaudet.*]

Euripides,

Τοιοῦτός ἐστιν, οἷσπερ ἡδεταὶ ξυνών.

[*Est quisque talis, quali amicitia utitur.*]

18. *Et usque ad canos invenies sapientiam]* Eris, ut Solon,

Αἰεὶ γηράσκων πολλὰ διδασκόμενῳ.

[*Discentem faciet plurima, vita senem.*]

19. *Quasi is qui arat & seminat accede ad eam, & sustine bonos fructus illius]* In Græco tantum est, καὶ ἀνάμεινε τὰς ἀγαθὰς καρπὺς αὐτῆς, *Expecta bonos ab ea fructus,* sensu congruente cum eis quæ habui- mus suprâ iv. 20. Interpres, additis quæ vidimus, significavit hanc expectationis & fructuum simi- litudinem ab agricola desumptam: nam Spes aliis agricolas.

20. *Et citò edes de generationibus illius]* Ità solet verte-

vertere vocem γεννημάτων, quæ hic quidem proven-
tum significat.

21. Quam aspera nimium est sapientia indoctis ho-
minibus] Τοῖς ἀπαιδέυτοις, disciplinam non ferenti-
bus, כסילים: quod nomen modò per ἀσεβής [im-
pius] modò per ἀπαιδευτός [disciplinæ expers] vertitur.

Et non permanebit in illo excors] Non perseverabit in
ejus studio ἀκάρδιος [excors]. Sumtum ex Proverbi-
orum xvii. 7. ubi און לב vertitur ἀκάρδιος. Verti-
tur eodem modo לב חסר Proverbiorum x. 14. xvi. 1.
16. Jerem. v. 21. quod alibi vertitur ἐνδλεής φρενῶν
[mentis egens]. Intelligendus hic is qui appetitum re-
rum honestarum non habet.

22. Quasi lapidis virtus probatio erit in illis] Gravis
ipsi erit (sapientia), quasi lapis in quo exploratur robur
hominis. Alludit ad morem Palæstinæ, de quo egi-
mus ad Zachar. xii. 3.

Et non demorabuntur projicere illam] Καὶ ὁ χρόνιος
ἀπορρίψει αὐτήν, Non diu librabit se, ut eum lapidem
projicere possit, sed ad conspectum ejus abibit. Moli-
tionem illam describit Statius.

— vix toto curvatus corpore juxta

Dejicit.

23. Sapientia enim doctrinæ secundum nomen est ejus]
Id est, suum. Σοφία γὰρ κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστὶ [Sapi-
entia enim secundum nomen suum est]. Est Sapientia
non tantum ἑτερογενές [genere diversum] quid à rebus
aliis, sed unicum quid in suo genere, ut Phoenix, eo-
que rara inventu, ut sequitur. ὄνομα [nomen] pro ge-
nere poni diximus supra.

Quibus autem cognita est, permanet usque ad conspe-
ctum Dei] Et hoc Christianè addidit Latinus Inter-
pres.

25. Injice pedes tuos in compedes ejus] Rationi enim
servire maxima est libertas. Vide infra 30.

Et in torques illius collum tuum] Εἰς τὸ κλοιὸν αὐτῆς, in
numellas ejus.

26. Nè acedieris vinculis ejus] Id est, Nè te vinculorum
ejus tædeat. Legit προσοχθίσης, quomodo habet &
Sixtina editio. Aliæ προσεχθίσης [insensus sis].

28. Et continens factus nè derelinquas eam] Id est,
compos factus. Vide Sapient. vi. 1. 21.

30. Et bases virtutis] Non est in Græco, nec bene
cohæret.

31. Decor enim vitæ est in illa] Κόσμος γὰρ χρυσεὺς
ἐστὶν ἐπ' αὐτῆς [Ornatus enim aureus est super ipsam]. De-
scribit eam velut Reginam, & ait super eam, id est,
super caput ejus, esse ornatum aureum, id est, coronam
ex auro. Vide Ester. ii. 17. & Psalm. xxi. 4.

Et vincula illius alligatura salutaris] Καὶ οἱ δεσμοὶ
αὐτῆς κλωσµα ὑακίνθινον [Vincula ejus vitta hyacin-
thina]. Quanquam muliebri nomine appellatur Sa-
pientia in linguis omnibus, tamen viriles sunt ejus
actiones: quod significatur per vittam hyacinthinam in
fimbriis. Is enim virorum habitus: Num. xv. 38.
ubi in Græco, ut hic, κλωσµα ὑακίνθινον. Δεσµὸν [vin-
culum] vocat id quod claudebat fimbrias.

32. Stulam gloriæ indues eam] Id est, ipsa tibi erit
pro veste gloriosissima. Vide Lucæ xv. 22.

Et coronam gratulationis superpones tibi] Ipsam
tibi Sapientiam, quæ pro corona gaudii tibi erit. στέ-
φανος ἀγαλλιάματος [corona lætitiæ], corona quæ

solet sumi in diebus nuptialibus, aut festis. Vide infra
xv. 6.

33. Fili, si attenderis mihi disces] In Græco, Si voles
disces. Valet in eo animus in quod se intendit.

34. Si inclinaveris aurem tuam] Deest hoc comma
in Græco. Sensus idem qui in superiore.

35. In multitudine presbyterorum prudentium sta]
In Græco: In multitudine senum sta. Euripides
Erichtheo,

Ὅμιλίας τε τὰς γεραίτερους θέλει.

[Tum tibi seniles quare consuetudines.]

Antiphanes,

Σοφὸν γέ τοι τι πρὸς τὸ βελέειν ἔχει

τὸ γῆρας, ὡς δὴ ποτ' ἰδὲν τε καὶ μαθόν.

[Multum senectus ad consiliandum valet,

Quoniam res vidit atque didicit plurimas.]

Vt omnem narrationem Dei possit audire] Historiam
miraculorum quæ Deus fecit.

Et proverbialaudis non effugiant te] Παροιμίας συνέ-
σιως, sententiæ prudentes.

36. Evigila ad eum] Ὁρθριζε πρὸς αὐτόν, manē
ipsum adi. Sic,

Ad galli cantum consultor ubi ostia pulsat.

Et gradus ostiorum illius exterat pes tuus] Sic limen te-
rere pro frequenter adire dicunt etiam Latini.

37. In præceptis Dei] Iis nempe quæ per se necessi-
tatem aut honestatem habent.

Et in mandatis illius] Ἐν ταῖς ἐντολαῖς αὐτῆς, 11773,
in iis quæ ad ritus pertinent, & alia quæ debentur,
quia Deus sic voluit.

Ipsē dabit tibi cor] In Græco: ipse cor tuum confirma-
bit. Addet tibi animum ad obediendum sibi.

Et concupiscentia sapientiæ dabitur tibi] Id est, sapien-
tiæ quantum concupiveris.

C A P V T VII.

1. Noli facere mala, & non te apprehendent] In
Græco πλοκή [Copulatio] est apertior, Μη πο-
ίει κακά, καὶ ὁ μὴ σε καταλάβῃ κακά [Nè fac mala, &
non comprehendente mala]. Prius illud κακά signifi-
cat ea quæ injustè fiunt, posterius ea quæ non libenter
patimur.

2. Discede ab iniquo] Fuge iniquorum consortia.

Et deficient mala abs te] In Græco, καὶ ἐκκλινεῖ ἀπὸ
τῆς ἀμαρτίας, [absistet à te peccatum]. Ità minus pec-
cabis, remotus à malis exemplis.

3. Non semines mala in sulcis injustitiæ] In Græco:
Nè semines in sulcis injustitiæ. Illud de malis statim
sequitur. Hebræi opera sementem vocant, præmia
aut pœnam messem, Iob. iv. 8. Proverb. xxi. 8. ubi
idem sensus.

Et non metes ea in septuplum] Hebræismus, pro nè
metas ea in septuplum, id est, nè alii te etiam durius
tractent, Deo providè ità res disponente. Sopho-
cles,

Εἰ δὲν' ἐδρασας, δεινὰ καὶ παθῶν σε δεινὰ.

Δίχης γὰρ ἐξέλαμψε νῦν ὄσιον φάτος.

[Hunc qui patravit dira tantundem pati

Æquum est, sacratum juris ut fulsit jubar.]

4. Noli quærere à Domino ducatum] Principatum,
ἡγεμονίαν. Qui id optant ut ad principem locum
perveniant, plerumque, si votis potiantur, mali
evadunt

evadunt Principes. Optaverant enim suæ gloriæ utilitatisque causâ, non optaturi, si tutelam esse intellexissent, institutam non gerentis causâ, sed eorum quorum res suscipitur. Itaque & Plato negabat quoniam bonum id optaturum, nisi fortè unâ de causa, nè peiori locus fiat. Optimi Reges fuere, quos Deus nec opinantes ad regnum vocavit. Præterea multis periculis subjacent in alto fastigio positi.

*Quid Crassos, quid Pompejos evertit, & illum
Ad sua qui domitos deduxit flagra Quirites?
Summus nempe locus, nullâ non arte petitus,
Magnâque numinibus vota exaudita malignis.*

Euripides,

Τυραννίδος δὲ τῆς μάτην αἰνυμένης
Τὸ μὲν πρόσωπον ἦδ' ὅτ' αὖ δόμοισι δὲ
Λυπηρά.

[*Laudata multis temere blanditur quidem
Regni potestas fronte, sed luctus graves
Occultat intus.*]

Neque à Rege cathedram honoris] Id est, eminentem aliquam dignitatem. Scriptor Oetæi :

*Colit hic Reges, calcet ut omnes,
Perdatque aliquos, nullumque levet.
Tantum ut noceat cupit esse potens.*

Tales solent esse qui in eximiis dignitatibus summum ponunt boni. Præterea non Regibus tantum, sed & illis qui proximi sunt Regibus, vita est laborum & periculorum plena. ταῦτα ἐστὶ τὰ ἐπὶ χεῖρα τῆς τυραννικῆς φιλίας [*Hæc sunt præmia amicitiae cum Regibus*], dicebat Aratus Sicyonius. Verè Seneca lubricum dixit aulæ culmen.

5. *Non te justifices ante Deum*] Nè ubi cum Deo agis plus tibi justitiæ vindica quàm habeas, aut etiam quæ habes vendita tanquam à te ista, non à Deo habeas. Vide Lucæ xv i i. 10. & sequentibus.

Quoniam agnitor cordis ipse est] Addidit hoc Interpres ex i Corinth. iv. 4.

Et penes Regem noli velle videri sapiens] Nam qui sapientiâ aut justitiâ excellunt, suspecti ferme Regibus. Notavit id Plato Gorgia & Hiero apud Xenophontem, & sæpe Tacitus. Vir magnus apud Hispanos in exilium abiit quòd Rege sapientior visus esset.

6. *Noli quærere fieri Iudex*] Hoc quoque munus inter ea est quæ imposita suscipi debent, non autem ambiri. Vide quæ diximus libro i i de Iure Belli ac Pacis, cap. xx, § 16.

Nisi valeas virtute irrumperè iniquitates] In Græco, *Nè fortè non valeas tollere iniquitates*, id est, nè imprudenti quadam misericordiâ hebetes legum aciem.

Οὐ γὰρ κακῶν οἶκτος, ἀλλὰ τῆς δίκης,
[*Debetur æquo, non reis miseratio,*]

ait Euripides. Vide Deuteron. xvi. 20.

Nè fortè extimescas faciem potentis] Nè reverearis, εὐλαβηθῆς, contra æquum scilicet accedendo ejus sententiæ qui auctoritate pollet, aut etiam ejus precibus. Solet omnium fieri sententia quæ Cæsaris fuit, ut Seneca ait de Clementia i. 5. *Mutam ac sedentariam assentiendi necessitatem* dixit in Panegyrico Plinius. Pauci similes Thraseæ, qui dicebat suum esse cum Senator esset venire in senatum, &

sententiam rogatum, non aliam quàm optimam dicere.

Et ponas scandalum in agilitate tua] *Arrectitudine tua*, id est, nè offensarum metu à recto declines. Similitudo à viatoribus sumpta, qui ubi salebras vident, quærunt viarum dispendia.

7. *Non pecces in multitudinem civitatis*] Nè arrogantia tuâ plebem offende.

10 *Nec te immittas in populum*] Attamen nec plebis imitare vitia. Mediam viam monstrat inter abruptam contumaciam & deforme obsequium.

8. *Neque alliges duplicia peccata*] *Μὴ ἐπιθεσμεύσῃς δις ἁμαρτίαν*, Nè bis vincias peccatum, id est, temet peccato, καὶ ὁ ἑκάστην [casuum permutatione]. Nempe subditorum malefacta primum non puniendo, deinde & imitando.

Nec enim in uno eris immunis] Satis pœnam mereberis apud Deum vel dissimulatione solâ.

20 9. *Noli esse pusillanimis*] Hoc comma in Græco transpositum est, & sic habet, *Μὴ ὀλιγοψυχῆσῃς ἐν τῇ προσευχῇ σου, καὶ ἐλεημοσύνην παρέχῃς μὴ παρίδῃς* [*Nè diffidens sis in precibus tuis, & eleemosynam dare nè negligas*]. Intellige ὀλιγοψυχῆν [diffidere] eum qui de venia desperat. Ab utroque scopulo nos retrahit Sapiens, & à desperatione veniæ, & ab opinione de nimium facili ejus impetratione.

11. *Nè dicas, In multitudine munerum meorum respiciet Deus ; & offerente me Deo altissimo, munera mea suscipiet*] *Munera mea* secundo loco non est in Græco, & intelligendum potius victimas ; ut prius membrum de donariis intelligatur, alterum de pecudum immolatione. Dixit Ovidius,

Munera crede mihi placant hominesque deosque.

Et Homerus,

σπεῖπτοί δ' ἐγὲ καὶ θεοὶ αὐτοί·
καὶ τὰς μὲν θυσίησι καὶ ἐν χολαῖς ἀγανῆσι,
λοιβῇ τε κνίσσῃ τε παρὰ τρωτῶσ' ἄνδρα ποί
Δισσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβῇ καὶ ἁμάρτη.

[— etiam superum est mutabile numen :

40 *Namque illos homines pecudum nunc sanguine placant,*

*Nunc & magnifico voto & nidore meròque,
Si quis commisso scelerarit crimine mentem.]*

Verum hanc opinionem, nisi emendata vita accedat, esse & civitatibus & singulis perniciosam non Prophetæ tantum ostendunt, Psalm. l. & l i. Esaiæ i. 15. Malach. i i. 12. sed & Plato libro de Republica i i.

12. *Non irrideas hominem in amaritudine animæ suæ*] Cum in mœrore est positus. Mœrorem etiam Latini vocant *cordis amaritatem*. Hebræi sæpe, ut Job. vi i. i i. x. i. xxi. 25. Ezechiel. xxv i i. 3 i. Esaiæ xxxv i i. 15.

Est enim qui humiliat & exaltat circumspēctor Deus] Hæc *circumspēctor Deus* ad majorem sensus evidentiam addidit Latinus Interpres.

13. *Noli arare mendacium adversus fratrem tuum*] Arare hic est *machinari*. Sic apud Plautum :

Sator sartorque scelerum, & messor maxime.

60 *Neque in amicum similiter facias*] *Μηδὲ φίλῳ τὸ ὁμοίον ποίῃς*. Videtur legendum, *μηδὲ φίλῳ ἀμυτὸν ποίῃς* [*neque amico ejus mensem fac*], id est, *neque amicum cogas experiri fructum mendaciorum tuorum*. Ferme in

in his sententiis idem repetitur, aut priori parti aliquid adjicitur. Est hoc Iudaicum: nam Christiani suum existimant omnibus nonnisi verum loqui.

14. *Noli velle mentiri omne mendacium*] Etiam in re non magni momenti: quia etsi hoc parvum videtur, assuescere non est parvum, ut jam sequitur, Iudæi satis putabant mentiendi consuetudinem effugere: Christiani etiam unum mendacium pro crimine habent.

25. *Noli verbosus esse in multitudine presbyterorum*] Id est, si pars sis Senatûs, noli eloquentiam tuam ostentare, multa extra rem loquendo.

Et non iteres verbum in oratione tua] Si aliquid petas à Rege, aut Senatu, noli sæpe idem dicere. Non est enim illis tempus audiendi.

16. *Non oderis laboriosa opera, & rusticationem creatam ab Altissimo*] Hesiodus bene in hunc sensum.

Ἔργον δ' ἐδὲν ὀνειδίζου.

[Nullus enim turpis labor est.]

17. *Non te reputes in multitudine indisciplinatorum*] 20 *τῶν ἀμαρτωλῶν* [peccatorum]. Cave talibus adscribaris qui vitam agunt flagitiosam. Habes προσλογίζεσθαι [annumerari] tali sensu & Baruchi 111. 11.

18. *Memento iræ, quoniam non tardabit*] In Græco, Memento iram (Dei nempe) non tardaturam, semper scilicet.

19. *Humilia valde spiritum tuum*] Submitte te Divinis legibus.

Quoniam vindicta carnis impii ignis & vermis] Carnis abest in Græco. Respicit ad Esaiam LXVI. 24. sed sensu mystico.

20. *Noli prævaticari in amicum pecuniam differentem*] Scripsit ob pecuniam: differentem ex altera versione irrupit. Legit autem in Græco, μὴ ἀλλάξῃς φίλον διαφόρῃ κατὰ μὴδ' ἓν, Nè ullo modo amicum pretio permutes. Διαφορὸν est utilitas, & pecunia omnium utilitatum æstimatio. Reperitur hoc sensu apud Scriptorem 11 Maccabaici 1. 35. 111. 6. & IV. 28.

Neque fratrem carissimum auro spreveris] Scripsit puto Interpres, auro Sophir: nam ita in Græco, χρυσίῳ Σοφίρ Græcos, quod in Hebræo nunc legitur אופיר [Ophir], legisse סופיר [Sophir] diximus ad 1 Regum 10. 28. Fratrem carissimum, in Græco ἀδελφὸν γνήσιον, verum fratrem animo germanum, sicut τὸν ὁρθῶς συγγενῆ [verè cognatum] dixit Diphilus.

21. *Noli discedere à muliere sensata & bona*] Hoc ad Iudæos dictum est, quibus licebat dare uxori libellum repudii: monentur enim nè id faciant bonam nacti uxorem, dotis fortè majoris causâ. Interpres Latinus addidit, quam sortitus es in timore Domini, id est, quæ tecum sit ejusdem religionis. Vide quæ diximus ad Matth. v. 31. & sequentibus, & infra 28. ubi sensus idem.

Gratia enim verecundiæ illius super aurum] Verecundiæ additum est ab Interprete omnia in sensum Christianorum trahente. Hipponax,

Γάμῳ κατ' ἑστὸς ἐστὶν ἀνδρὶ Γάμῳ,
τρεῖς γυναικὸς χρῆσθ' ἐνδόν λαμβάνειν.
Αὕτη γὰρ ἡ προῖξ οἰκίαν σώζει μόνη.

[Sors nuptiarum fausta prudenti viro,
Mores bonos cum conjuge accipere in domum:
Hæc sola dos est quæ penates sospitat.]

22. *Non ladas*] Μὴ κακώσῃς, nè malè tractes. κακώσεως δίκη Græcis, quæ Latinis maletractationis.

Servum in veritate operantem] Inservientem fideliter: nam ἀληθεία Hebræis fidelitas.

Neque mercenarium dantem animam suam] Id est, qui totum se impendit, tibi scilicet tuisque rebus.

23. *Servus sensatus sit tibi dilectus quasi anima tua*] Legit, Οἰκέτην συνετὸν ἀγάπα ὡς σὲ τὴν ψυχὴν. At nos habemus ἀγαπάτω σὲ ἡ ψυχὴ, id est, ames.

Non defraudes illum libertate] Nempe anno septimo, ex lege Deuteron. xv. 12. Vnde ex eadem lege addidit Latinus Interpres, neque inopem derelinquas illum, id est, nè eum indonatum manumittas. Merito autem hanc legem inculcat, quia sæpe potentum conspiratio legem opprimebat, Jeremiæ xxxiv. 13. 14. 15. 16. 17. Nehemiæ v. 5.

24. *Pecora tibi sunt?*] Κτήνη, quæ vox omnia animantia terrestria extra hominem comprehendit, ut videre est Genes. vi. 20. vii. 23. viii. 1. Videntur hic propriè significari animantia quorum operâ utimur, ut equi, boves, cameli.

Et si sunt utilia perseverent apud te] Hoc contra eos dictum est qui semper nova appetunt.

25. *Et curva illos à pueritia illorum*] Κάμψον ἐκ νεότητος τράχηλον αὐτῶν, flecte eorum cervices: fac ut pareant. Similitudo sumpta ab animalibus sub jugum euntibus. Laberius;

Cur cum vigebam membris prævirentibus,
Satisfacere populo, & tali cum poteram viro,
Non flexibilem me concurvasti ut carperes?

26. *Filiæ tibi sunt?* *serva corpus illarum*] Id est, ipsas: nè finito evagari. Vide quæ dicta ad Matthæi 1. 23.

Et non ostendas hilarem faciem tuam ad illas] M. Cato in censura Manilium Senatu movit quod uxorem ipse suam osculatus esset, filiâ inspectante. Testatur Plutarchus.

27. *Trade filiam, & grande opus feceris*] Ex Iudaicis institutis. Paulus Apostolus id non improbat: præfert tamen vitam virginalem, si & ipsa velit, & parentes.

Et homini sensato da illam] Themistocles filiæ suæ malebat virum dare sine pecunia, quam pecuniam sine viro: virum eum demum intelligens qui ingenio ac virtute valeret. Euripides,

— κύνειον βορροῖς

Πένητα χρῆσθ' ἢ κακὸν καὶ πλεονέκτημα
Γαμβρὸν πεπαιδευμένον.

[— multò optatius

Generum aut amicum pauperem adipisci ac probum
Quam divitem pravumque.]

28. *Mulier si est tibi secundum animum tuum*] Moribus tuis conveniens. Vide supra 21. Terentius:

Hanc mihi expetivi, contigit: conveniunt mores.
Valeant

Qui inter nos dissidium quærunt.

Et odibili non credas] Nè tradas te: noli opum causâ ducere à qua adverso sis animo. Ità constat ἀντίθετον [oppositio].

29. *In toto corde tuo honora patrem tuum*] In Aureo carmine, Τὴς τε γονεὺς τίμα. —

[Tum venerare à queis satus es.]

Et gemitus matris tuae ne obliviscaris] Dolores in partu. Philemon,

Ἐτεκές με, μήτηρ, καὶ γένοιτό σοι τέκνων

Ὅντισις, ὥσπερ καὶ δίκαιόν ἐστὶ σοι.

[*Tu me peperisti, mater, sit feliciter*

Tibi fruisi prole, tua ut pietas meret.]

Euripides,

Ἀλλ' ἴς', ἐμοὶ μὲν ἔτ' ἐκ ἔσσαν νόμος,

τὸ μὴ ἔσε, μάτερ, προσφιλῆ νέμειν αἰεὶ,

καὶ τῇ δικαίᾳ, καὶ τόκων τ' σῶν χάριν.

[*Lex, crede quæso, mater intercedere*

Nulla unquam poterit quominus studeam tibi:

Id quippe jus exposcit, & partus tui.]

30. *Memento quoniam nisi per illos natus non fuisses*] In Græco melius, *Memento te natum per illos.*

Et retribue illis quomodo & illi tibi] In Græcis, *Et quid tu vicissim tantum dare ipsis possis quantum illi tibi?* Bene. Aristoteles Nicomachiorum IX. I. τιμὴ τ' ἰσὸς ῥοπή ἐκ ἂν γένοιτο· ἀλλ' ἴσως ἰκανὸν, καθάπερ καὶ πρὸς θεὸς καὶ πρὸς γονεῖς, τὸ ἐνδεχόμενον [honos par illis reddi non potest: & forte sufficit reddi quantum potest, ut diis & parentibus]. Philo ad Decalogum, τίνα γὰρ ἕτερον εὖ ποιήσασιν οἱ τ' συγγενεσάτων καὶ τὰς μεγίστας παρεχόμενων δωρεὰς ὀλιγωρῶντες, ὧν ἕνισι δι' ὑπερβολὴν ἐδ' αἰμοιβὰς ἐνδέχονται; πῶς γὰρ ἂν ὁ γεννηθεὶς ἀντιγεννησάμην αὐτοῖς τὰς πεύραντας; [Cui enim aliorum bene facient qui proximos & unde maxima accepere beneficia negligunt, quorum quedam ita sunt eximia ut par nihil recipiant. Quomodo enim is qui genitus est rursum gignere possit satores suos?]

31. *Et Sacerdotes illius sanctifica*] Θαύμαζε, id est, suspice: quo modo θαυμάζειν sumitur tum alibi, tum Iobi xxxi. 22.

32. *Et ministros ejus ne derelinquas*] Τὰς λειτουργίας αὐτῆς, tum Sacerdotes, tum Levitas. Respondet enim Hebræo כהנים, quod modò de Sacerdotibus dicitur, ut Nehem. x. 39. modò de Levitis, Ieremiæ xxxi. 21.

33. 34. 35. *Et propurga te cum brachiis. Da illis partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum & purgationis: & de negligentia tua purga te cum paucis. Datum brachiorum tuorum & sacrificium sanctificationis offeres Domino, & initia sanctorum*] In Græco brevius, καὶ δὸς τὴν μερίδα αὐτῶν, καθ' ὡς ἐντέταλται σοι, ἀπαρχὴν καὶ περὶ πλημμελείας καὶ δόσιν βραχιόνων καὶ θυσίαν ἁγίασμα καὶ ἀπαρχὴν ἁγίων, Da ei (Sacerdoti) partem, ut jussus es, primitias, & de delicto, & donum armi, & sacrificium sanctificationis, & primitias sanctorum. Partis nomen generale est, sequuntur specialia. Primitiæ, minus propriè, תרומה [oblato], quæ dabatur ante decimam, Deut. xxv. 2. De delicto, id est, pecus tota quæ offertur in עוֹשָׁן [oblationem pro reatu], excepta caudâ, renibus, adipe juxta ilia & reticulo jecoris, quæ in altari erant adolenda, Levit. vii. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Par ferme vis erat in victimis חטאת [pro peccato], quæ hîc sub nomine עוֹשָׁן comprehenduntur ob paritatem. Armus in sacris σωτηρίοις [pacificis] cedebat Sacerdoti, ex lege Levit. vii. 32. Pro eo βραχίονα semper dicunt Lxx Interpretes. Sacrificium sanctificationis est μανσά, sive θυσία σεμιδάλεως, id est, libum è simila; de quo quod restabat suffitu facto, cedebat Sacerdoti, appellabaturque קדש קדשים [Sanctum sanctorum], Levit. vi. 17. Primitiæ sanctorum sunt pars sacerdotalis de decimis:

de qua agitur Num. xvi. 25. 26. 27. 28. Nam ἀπαρχὴ [præceptio] propriè est pars quæ de toto detrahitur, ἀφαίρεμα. Decimis autem datur nomen sanctorum, Levitici xxv. 30.

36. *Et pauperi porrige manum tuam*] De decima anni tertii, Deuteronom. xiv. 28.

Vt proficiatur propitiatio & benedictio tua] In Græco tantum est, ἵνα τελειωθῇ ἡ εὐλογία σου, id est, ut opes quas Deus tibi dedit Deo sint gratæ atque acceptæ. τελειοῦσθαι [perficere] hic est quod ἁγιάζεσθαι [sanctificari] I Tim. iv. 5. Solent enim istæ voces promiscuè usurpari. Εὐλογία [benedictio] pro opibus à Deo concessis ponitur & infra xxxiv. 20. sic & Iudicum i. 15. I Samuelis xxx. 26. & alibi.

37. *Gratia dati in conspectu omnis viventis*] Id est, liberalitas homines gratiosos facit non tantum apud eos qui accipere, sed & apud alios.

Et mortuo non prohibeas gratiam] Sepeliendo, famam tutando, propinquos solando, ut sequitur contra quam faciunt multi. Sophocles,

Φεῦ τῇ θανάτῳ ὥς ταχέϊα τοῖς βροτοῖς

Χάρις διαρρῆι καὶ προσδῷσ' αἰλίσκεται;

[*O quam celeriter quæ antè parta est gratia*

Præcipite cassos luce destituit fugâ?]

Stefichorus,

Θανόντ' ἀνδρὸς πᾶσ' ἀπόλλυται χάρις.

[*Vitâ carentis interivit gratia.*]

Euripides,

Σπάνιον ἄρ' ἦν θανόντι ἀσφαλὲς φίλοι.

[*Rara in sepultos est fides mortalibus.*]

30 Quod propinquis mortui datur id ipse quodammodo mortuus accipit, ut ex Lysia ostendimus libro i de Iure Belli ac Pacis, cap. vi. 1, § 9. & ex Michaële Ephesio libro eodem xv. 1. 13.

38. *Non desis plorantibus in consolatione, & cum lugentibus ambula*] Interpres ad Græcum addidit illud in consolatione, prudenter, ut intelligamus, non ideo ad lugentes eundum ut luctum eorum incendamus, sed ut verbis bonis leniamus dolorem.

Ἦδύ γε φίλος λόγος ἐστὶ τοῖς λυπημένοις,

[*Res dulcis est amici sermo tristibus,*]

ait Menander.

39. *Non te pigeat visitare infirmum*] Est enim & hoc inter misericordiæ opera, Matth. xxv. 36.

Ex his enim in dilectione firmaberis] Piam sententiam fecit Interpres: sed in Græcis, ob hoc diligeris, nempe ab omnibus, ut supra 37.

40. *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua*] Memento extremorum tuorum, id est, mortis, & eorum quæ post mortem. Egyptiis mortuum corpus ostendi solebat, & dici, Talis eris.

Et in æternum non peccabis] Vix erit ut de morte cogitans, & credens ea quæ post mortem expectanda sunt, gravius quid admittas. Ità enim peccare interdum sumitur strictiore sensu, ut respondeat Hebræo עָשָׂה, quod sæpius ἀσεβῆν [impiè agere] vertitur, interdum ἀμαρτάνειν [peccare]. Vide quæ dicta nobis ad Iacobum ii. 14.

C A P V T VIII.

1. 2. **N**on litiges cum homine potente, nè fortè incidas in manus illius. Non contendas cum viro locuplete,

locuplete, nè forte contra te constituat litem tibi] Μήποτε ἀντισησείσῃς τὴν ὀλκὴν, nè tibi præponderet. Et εἶναι & ὀλκὴν propriè sunt voces rei ponderariæ. Sensus est, nè causæ tuæ argumenta auctoritate & gratiâ multum vincat. Sunt hæc prudentiæ monita, quæ non ignoravit ille ad quem Martialis,

Lis mihi cum Balbo est; tu Balbum offendere non vis,

Pontice: cum Licino est; hic quoque magnus homo est.

Vexat sæpe meum Patrobas vicinus agellum;

Contra libertum Cæsaris ire times.

At Christus diceret, Cum quovis homine litibus abstine, etiam cum aliquo damno tuo. Bene facit, qui emit concordiam.

3. Multos enim perdidit aurum & argentum, & usque ad cor Regum extendit & convertit] In Græco, etiam Regum corda inclinavit. Etiam hoc ex re ponderaria est, ut illud,

Animus cum in dubio est, levi momento huc aut illuc impellitur.

Multos etiam Reges donis vinci jam vetus Hesiodi & Homeri querela est. Ideo autem Reges nominavit, quia penes eos in multis populis erant judicia.

4. Non litiges cum homine linguato] Id est, ut in Dionysio Catone est,

Contra verbosos verbis contendere noli.

Et non strues in ignem illius ligna] Nè ligna aggeras in ignem ipsius. Nè hominem naturâ fervidum contradicendo accendas amplius. Optimum apud illos,

—— λόγῳ εἰς ὃ παλαιός·

Σοὶ μὲν ταῦτα δοκῶνι ἐστίν, ἐμοὶ δὲ τὰδε.

[——— sententia prisca est:

Illæ tibi placeant, dum magis istæ mihi.]

5. Non communices homini indocto] Nè jocare cum homine rudi.

Nè malè de progenie tua loquatur] Nè inhonorentur majores tui: nè, si in te nihil inveniatur, in majoribus tuis quærat aliquid quod vellicet.

6. Nè despicias hominem avertentem se à peccato] Est frequens nunc etiam in usu Hebræorum hæc sententia. Latini dicebant: Sanatibus idem jus quod fortibus est.

Memento quoniam omnes in correptione sumus] Εἴσμεν ἐν ἐπιτιμίοις, pœnis obnoxii sumus, nempe si Deus rigidè nobiscum agat. Seneca de Ira I. 5. Nemo invenitur qui se possit absolvere. & libro I. 27. Quis est iste qui se profitetur omnibus legibus innocentem? & cap. 27. Faciet nos moderatiores respectus nostræ, si consuluerimus nos, Numquid & ipsi aliquid tale commissimus? In Tragœdia est:

Det ille veniam facile cui veniæ est opus.

7. Etenim ex nobis senescunt] Fuere & ipsi vegeti ut nos sumus. Crates,

Ὡνείδισάς μοι γῆρας ὡς κακὸν μέγα,

Ὅ μὴ τυχόντι θάνατος ἐστὶν ἢ ζῆμια·

Ὅ πάντες ἐπιθυμῶμεν· ἂν δὲ ἔλθῃ ποτὲ,

Ἀνιώμεθ'· ὅπως ἐσμεν ἀχάριστοι φύσει.

[Senectam ætatem quid mihi ut malum exprobras? 60

Quam non apisci vitæ pretio constitit,

Quam cuncti concupiscimus; at cum venerit,

Toleramus ægrè: tam ingrato ingenio sumus.]

8. Noli de mortuo inimico tuo gaudere] Homerus, Οὐχ ὁσὶν φθιμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχατάαθαι. [Insultare nefas fatali sorte peremitis.]

Euripides,

Τοῖς γὰρ τεθῶσι χρεὶ τὸν ἑ τεθνηκότα

Τιμὰς δίδόντα χθόνιον εὐσεβῶν θεόν.

[Fas namque poscit mortuis non mortuos

Officia facere, Mamium reverentiâ.]

Et in gaudium nolumus venire] Nollemus alios de nostri morte gaudere. Hoc Interpres addidit implendo sensui.

9. Nè despicias narrationem presbyterorum sapientum] Addidit Interpres presbyterorum, quia senes maximè sunt qui multa narrare possunt. Antiphones,

Σοφὸν δὲ τοι τὶ πρὸς τὸ βλεῦεν ἔχει

Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πομπὴ ἰδὼν τε καὶ μαθὼν.

[Multum senectus ad consiliandum valet,

Quoniam res vidit atque didicit plurimas.]

Et in proverbii eorum conversare] Id est, tempus tere in ediscendis eorum sententiis.

10. Et servire magnatis sine querela] Et inservire viris summatibus facile, id est, sine tuo incommodo aut dedecore.

11. Ipsi enim didicerunt à patribus suis] Nempe historias multas non omnibus cognitatas.

12. Et in tempore necessitatis] Vbi opus erit, ἐν καιρῷ χρείας.

Dare responsum] Consilium Principi aut amico. Nam multum ad id utilis historiarum cognitio.

13. Non incendas carbones peccatorum arguens eos] Hoc arguens eos addidit Interpres explicando sermoni figurato. Desperatis non adhibendam medicinam dixit Hippocrates. Vide Matth. vii. 6. & ibi dicta.

Et nè incendaris flammâ ignis peccatorum illorum] Et hic abundat: non enim novum dat monitum, sed causam moniti quod habuimus. Ideo enim abstinere vult ab inutili castigatione, nè non modò ea non profit ei cui datur, sed & danti noceat.

14. Nè contra faciem stes contumeliosi] Sensum bene expressit, quanquam in Græco est, Μὴ ἐξαναστῆς ἀπὸ προσώπου ὑβριστῆς [Nè surgas à facie contumeliosi]. In populari statu, qualis ex parte erat Iudaicus hujus Scriptoris temporibus, ubi quis orationem aliquam suavioriam ad populum, aut magnum conventum dixerat, licebat ei qui vellet in alteram partem dicere. Fiebat autem id surgendo ex media multitudine. ἀπὸ προσώπου, id est, postquam ille dixit.

15. Nè sedeas quasi insidiator ori tuo] Nè insidietur quasi subessor ori tuo. Nè capet verba tua malitiosè, ut illi Lucæ xi. 53. ἐνεδρον neutro genere insidias significat; propriè verò ipsos milites qui ex locis occultis occasionem nocendi quærunt. Sic vertitur מַאֲרִי plurimis in locis, item צַדִּיק. Exstat & infra xi. 30. & I Maccabæorum ix. 40. x. 8. xi. 68. 69.

15. Noli fenerari homini fortiori te] Nè mutuum pecuniam dederis potentiori. Δανείζειν generale est, & tam merum mutuum quàm fenestre significat.

Quod si feneraveris] Mutuum dederis.

Quasi perditum habe] Martialis,

Dimidium donare Lino quàm perdere totum

Qui mavult, mavult perdere dimidium.

Potentes de debito appellari nolunt: atque ultro quasi de injuria se vindicant.

16. *Non spondeas super virtutem tuam*] Spondere hic, ut ἐγχεῖν in Græco tum hic tum Proverbiorum VI. 1. est fidejubere pro aliquo. Est enim genus sponsionis quoddam fidejussio, Monet autem nè in ulteriorem summam fidejubeamus quàm cui solvendæ pares facilè simus. Multi qui si solvendum pro alio esset, nunquam id damnum subire vellent, faciles sunt ad fidejubendum, quòd sperent rem non eò deventuram ut solvere cogantur. Ideo Vellejanum Senatusconsultum mulieribus permisit dare de suo, fidejubere autem non permisit.

Quòd si sponderis, quasi restituens cogita] ὥς ἀποτίσων φερόντισον, ità cogita quasi soluturus sis: nam id cogitans non fallèris.

17. *Non judices contra Iudicem*] *Non litiges cum Iudice.* Sic & κελνεῖσθαι sumitur Matth. v. 40.

Quoniam secundum quod est justum judicat] Nam judicabitur de eo ità ut ipsi videbitur. Δόξα hic in Græco pro voto ac voluntate ponitur, & activum impersonale pro impersonali passivo, more Hebræo. Solent collegæ favere collegis, & velut mutua dare judicia. Sic Appio faverunt Decemviri.

18. *Nè fortè gravet mala sua in te*] ἵνα μὴ βαρύνηται καὶ σὺ, nè molestus tibi sit. Ità βαρύνεσθαι sumitur Malach. III. 3. Psalm. XXXVIII. 4. & καλῶς βαρύνειν II Samuel. XIII. 25.

Ipsè enim secundum voluntatem suam vadit] In Græco, pro voluntate sua faciet, id est, facilè rixas suscitabit.

Et simul cum stultitia illius peries] *Et per stultitiam illius una peribis:* quia siqua cum obviis rixa oriatur, omnes comites qui sunt ejusdem συνοδίας [comitatus in itinere] in periculo sunt.

19. *Cum iracundo non facias rixam*] Μάχη hic est verborum certamen, ut suprà VI. 9. & alibi. מרון vertitur alibi μάχη, alibi νεῖκος [lis], aut ἀντιλογία [contradictio].

Et cum audace non eas in desertum] Per rupes, aut similia loca, ubi ingens est solitudo. Qualia loca ad vim opportuna. Deuteronom. XXI. 25. In Græco non est cum audace, sed cum eo, id est, cum iracundo, de quali agi cœpit.

Quoniam quasi nihil est ante illum sanguis] Ludere solet de humano sanguine quasi de re nihili.

Et ubi non est adiutorium elidet te] Dejiciet te, arreptà aliquà offensiunculà, quod alibi facere ausurus non fuerat.

20. *Non enim poterunt diligere nisi quæ eis placent*] Legit Interpres λόγον εἰρῆσαι. At Græcæ omnes editiones nunc habent εἰρῆσαι, non poterit celare credita. Hac atque illac perfluet.

21. *Coram extraneo nè facias consilium*] Arcanum nè incognito aperias. Is enim sensus est in Græcis, quem & Latini sic exprimunt: Fide, sed cui vide.

Nescis enim quid pariet] Fidem, an perfidiam: nisi scriptum fuerit εἰ σέξεται, nescis an celaturus sit arcanum.

22. *Nè fortè inferat tibi gratiam falsam, & convitiatur tibi*] In Græco, nè falsam tibi gratiam referat, malam scilicet: nam καὶ [et], ut alibi sæpe apud Hellenistas, πλεονάζει [abundat].

CAPVT IX.

1. *Non zeles mulierem sinus tui*] Nè præter modum sis suspicax. Vxorem sinus tui, id est, — in gremium quæ sæpe tuum se

Rejicit,

ut Lucretius loquitur. Eadem locutio Deuteronomii XXVIII. 54.

10 *Nè ostendat super te malitiam doctrinæ nequam*] Legit μὴ διδάξῃ, ubi nos habemus μὴ διδάσκεις [nè doceas]. Sensus in Græco est, nè ei proponas historias peccare docentes. Queritur de se Tibullus,

Ipsè miser docui quo posset ludere pacto

Custodes. eheu! nunc premor arte meâ.

ubi & alia sequuntur hujus argumenti.

2. *Non des mulieri potestatem animæ tuæ, nè ingrediat in virtute tua, & confundaris*] In Græco, Μὴ δῶς γυναίκὶ τὴν ψυχὴν σὺ ἐπιβῆναι αὐτὴν ἐπὶ τὴν ἰσχύϊν σὺ.

20 Ità enim habet Sixtina editio, & sic legit hic Interpres; id est, Nè ità animum tuum uxori mancipes ut illa auctoritatem tuam sibi subjiciat. Euripides,

Οὐ γὰρ ποτ' ἀνδρὰ τὸν σοχὸν γυναίκεϊ χερὶ
Λοῦναι χαλινὸς, εἰδ' ἀφέντ' ἑὴν κρατεῖν.

[Non est viri prudentis uxori nimis

Laxare fræna, & imperi vim cedere.]

3. *Nè respicias mulierem multivolum, nè fortè incidas in laqueos illius*] Nè obviam procedas mulieri meretrici. Eam Interpres non malè cum Catullo dixit multivolum. Nè incidas in laqueos illius, id est, nè amore ejus capiaris. Vide Proverbiorum VII.

4. *Cum saltatrice nè assiduus sis*] Cum psaltria. Sed psallere & saltare in feminis plerumque conjuncta erant. Apud Terentium Demea cum de psaltria dixisset, *Vt habeas quicum cantites*, mox subjicit, *Tu inter eas restim ductans saltabis.* Talis illa,

Crispum sub crotalo docta movere latus.

Nec audias illam] Hoc addidit Interpres.

40 *Nè fortè pereas in efficacia illius*] Per artem ejus. Sæpe לילה sic vertitur, quod alibi ἔργον [opus]. Ovidius,

Pro facie multis vox sua lena fuit.

Deinde,

Quis dubitat quin scire velim saltare puellam,

Vt moveat posito brachia iussa mero?

Artifices lateris, scenæ spectacula amantur:

Tantum mobilitas ista decoris habet.

5. *Virginem nè conspicias, nè fortè scandalizeris in decore illius*] Legit bene, μήποτε σκανδαλίζῃς ἐν τοῖς ψιμυθίοις αὐτῆς, non ἐπιτιμίοις αὐτῆς, nè te cerussa ipsius capiat. Græcus quidam sapiens auribus potius amandum quàm oculis dixit. Euripides verò,

τί δὲ καλῆς

Γυναικὸς, εἰ μὴ τὰς φρένας χερσαὶς ἔχῃ;

[— quò mihi

Formosa faciem, pectore intestabili?]

60 6. *Nè de fornicariis animam tuam in ullo*] Nè dedas scortis animum tuum. Christiani Latini meretrices vocant fornicarias, & eas adire fornicari, quia vilissimæ earum in olenti fornice stabant, ut Horatius nos docet; uxores summanianæ ob hoc dictæ Martiali: Seneca in Controversiis, olet adhuc fuliginem fornicis.

Nè

Nè perdas te & hereditatem tuam] In Græco tantum est, nè perdas patrimonium tuum. Sunt enim meretrices Chimææ, Charybdes, Sphinges, Harpyiæ, ut pulchrè eas pinxit Anaxilaus.

7. Noli circumspicere in vicis civitatis] Venari formas.

Nec oberraveris in plateis illius] In Græco, ἐν ταῖς ἐρήμοις αὐτῆς μὴ πλανῶ, ad desertum earum nè aberras, id est, ad villas.

8. Averte faciem tuam à muliere comita] Nupta scilicet alteri: quod membrum sequens ostendit.

9. Propter speciem mulieris multi perierunt] Simonides,

Ἐξ ὧν τε τῆς μὲν αἰδῆς ἐδέξατο

Γυναικὸς εἶναι ἀμφιδηριώμενος.

[Hinc cæde multos Orcus alternâ excepit

Effascinosos feminarum amoribus.]

Ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit] Amator Græcus,

Διὺς ἅπ' ἐμῆς ψυχῆς ἄψον σέλας· ἐνδοθι γάρ με

Καίόμενον ποθέην ἐξανήσει φλόγα.

[Sume meo lumen de pectore: nam mea flagrat

Intus scintillis flammivomis anima.]

10. Omnis mulier quæ est fornicaria quasi stercus in via conculcabitur] Hoc comma, & quod sequitur, & principium post ea sequentis, defunt in Græco: sed est ibi, καὶ μὴ κατακλιθῆς ἐπ' ἀγκάλων μετ' αὐτῆς, id est, noli in amplexibus alienæ uxoris dormire. Sic Theocritus dixit, — ἐπ' ἀγκοίνῃσιν ἐκλίνῃ [— sese inclinavit in ulnas]. Claudianus, — livescant brachia nexu. Hoc Interpres Latinus posuit post illa, Cum aliena uxore nè sedes omnino: & vertit, nè accumbas cum ea super cubitum.

13. Et non alterceris cum ea in vino] Μὴ συμβολοκοπήσῃς μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ. Est autem συμβολοκοπεῖν edere de symbolis, ut Comicus loquitur. Exstat ea vox Deuteronom. xxi. 20. pro ὕμνῳ. Pro eodem ἐκτείνεσθαι συμβολαῖς dixere Lxx. Proverb. xxi. 11. 20. ubi συμβολοκοπεῖσθαι Theodotion. Habes & infra xvi. 33. Nomen συμβολοκοπῆ [deditus comessationibus] & Symmachus & Theodotion posuere Proverb. xxi. 11. 21. ubi alii ποροκοπῆ [deditus scortis]. Nimirum conjuncta sunt convivia & amores. Vetus Poëta,

Quæ sic casta manes, ut jam convivia visas.

Nè fortè declinet cor tuum in illam] In Græco, ἀνίμα. Nè amore ejus irretiaris.

Et sanguine non labaris in perditionem] Legit αἵματι [sanguine], ubi nos habemus τῷ πνεύματι, & spiritu tuo (id est, affectu animi tui: nam omnis affectus πνεύματος [spiritus] Hebræis) ruas in perniciem, nempe aut per viri sævitiam, aut per legitimum iudicium. Illud non abest in Græco, nec opus hic poni. Totum verò hunc locum sic citat Clemens Alexandrinus Pædag. ii. 7. Μὴ δ' ὑπὸ ἀνδρὸς γυναικὸς μὴ καὶ τοῦ οἴνου, καὶ μὴ μελακλιθῆς ἐπ' ἀγκῶνα μετ' αὐτῆς, μηδὲ συμβολαῖς ποίει μετ' αὐτῆς ἐν οἴνῳ, μήποτε ἐκκλίνῃ ἡ καρδιά σου ἐπ' αὐτήν, καὶ τῷ αἵματι σου ὀλισθήσῃ εἰς ἀπώλειαν [Cum nupta alteri nè sede omnino, neque in ejus ulnas te repones, neque computationes fac cum ea, nè flectatur ad eam cor tuum, & id sanguini tuo perniciosum evadat]. Apparet eum codice usum consentiente cum eo quo usus est Latinus: eum si recipimus, sanguis significabit vitam.

14. Novus enim non erit similis illi] Græcus Poëta, Οὐ μιλίας δὲ τὰς γεραίτέρας φίλει.

[Tum tibi seniles quære consuetudines]

15. Veterascet, & cum suavitate bibes illud] Sic Alexis de vino,

καὶ παλαιῇναι πάλιν

Ἡ δὲ δ' ἀπασιν ἐπιλοῖται διατελεῖν.

[— at ubi confederit

Perpetuâ placeat lenitate in posterum.]

10 Plutarchus Sympotiacis, τὸν οἶνον ἐν ἀρχῇ μὲν εἶναι γλυκύν, γίνεσθαι δὲ ἡδὺν ὅταν εἰς τὸ αὐστηρὸν τῇ ψέφῃ μελαβᾶλη παλαιώμεν. [vinum initio dulce esse, at fieri lene ubi postquam ætate coctum in austrius mutaverit]. Pindarus vetus laudat vinum, cantus novos.

16. Non zeles gloriam & opes peccatoris] In Græco, Μὴ ζηλώσης δόξαν ἀμαρτωλοῦ, Nè invidias gloriæ hominis improbi. Similis sensus Psalmo xxxvii. in principio, ubi Lxx, Μὴ παραζήλῃς [Nè invide].

C A P V T X.

1. **I**ndex sapiens] Id est, Rector: nam ita Hebræi ὁ δὲ ὠς usurpant.

Iudicabit populum suum] Παιδεύσει, bene instituet, nempe vitæ suæ exemplo. Plinius, Vita Principis censura est, eaque perpetua. Tacitus Annalium libro iii. Præcipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit, antiquo ipse cultu victuque. Obsequium inde in Principem & æmulandi amor, validior quam pœna ex legibus & metus.

Et principatus sensati stabilis erit] Bene est compositus. ἡγεμονία τεταγμένη. Omnia ibi aguntur suo ordine.

2. Secundum Iudicem populi sic & ministri ejus] Martialis,

Nemo suos (hæc est aulæ natura potentis)

Sed domini mores Cæsarianus habet.

Et qualis rector est civitatis, tales & inhabitantes in ea] Xenophon, Ἐγὼ τὴν τοῦ μὲν ἀείποτε νομίζω, ὁποῖοι τινες οἱ πρῶταται ὄντι, τοιαύτας καὶ τὰς πολιτείας γίγνεσθαι [Ego id perpetuum existimo, ut quales sunt Rectores tales fiant & civitates].

3. Rex insipiens perdet populum suum] Imperitus, ἀπαίδευτος, par citharædo qui nesciat quando fides aut intendendæ aut remittendæ sint.

Et civitates inhabitabuntur per sensum potentium] Frequentabuntur ob prudentiam procerum.

Προμηθία γὰρ εἴ μὲν οἰκῶνται πόλεις,

Εἴ δ' οἶκοι.

[Nam quas gubernat præsidens prudentia

Florent domus urbisque.]

4. In manu Dei potestas terræ] Homerus,

τιμὴ δ' ἐκ Διὸς ἐστίν.

[— Honor à Iove summo.]

Vide quæ dicta libro i. de Iure Belli ac Pacis, i. 9.

Et utilem rectorem suscitabit super illam in tempus] Irenæus, Cujus jussu homines nascentur, huius jussu & Reges constituuntur apti iis qui in illis temporibus ab ipsis regnantur.

5. Super faciem scribæ] Γραμματέως. Sic vocantur qui Regibus aut Magistratibus consilio adsunt.

Imponet honorem suum] Radios suæ sapientiæ. τὸ βαλεῖν, ἢ περὶ τῶν ἀνθρώπων θεοτάτον ἐστίν [Consilium dare, diviniſſimum est in rebus humanis].

6. *Omnis injuriæ proximi nè memineris*] In Græco, *non omnis injuriæ memor esto*, id est, leviores culpas condona. Hoc aliquid erat ante Evangelii tempora.

Et nihil agas in operibus injuriæ] *Nihil agito factis insolentibus.* ὤρειν, quæ vox hic in Græco est, contumeliam transfert Trebonianus Iurisconsultus de Injuriis, initio. Nec aliter Glossæ veteres.

7. *Odibilis coram Deo est & hominibus superbia, & execrabilis omnis iniquitas gentium*] In Græco, μισητὴ ἐναντὶ Κυρίου καὶ ἀνθρώπων ὑπερηφανία, καὶ ἐξ ἀμφοτέρων πλημμέλεια ἀδικίας [*exosa Deo & hominibus superbia*]. Scriptum puto fuisse, καὶ εἰς ἀμφοτέρους πλημμελεῖ ἀδικία, *In utrosque (& Deum & homines) peccat injustitia.* In homines, quorum societatem evertit; in Deum, qui homines ad societatem condidit. De superbia Æschylus,

Ζεὺς τοι κολασῆς τὴν ὑπερήκομπων ἄγαν

φρονημάτων ἐπεσιν, ἐυθύνῃ βαρύν.

[*Namque insolentes spiritus & turgidos*

Amat reprimere Iuppiter, Censor gravis.]

Hominibus etiam omnibus odio est superbus, quia omnes contemnit. Sic & injustus, quia omnibus minatur qui unum ferit. Dei autem iræ subjacere injustos passim Philosophi prædicant.

—— τὸ χρύσειον δὲ τῆς δίκης

Δέδορκεν ὄμμα, τὸν δὲ ἀδικὸν ἀμείβεται.

[*—— Iustitia aureo*

Vultu intuetur semper & punit malos.]

8. *Regnum à gente in gentem transfertur*] Vt ab Assyriis ad Babylonios, à Babyloniis ad Persas, à Persis ad Macedonas, à Macedonibus ad Romanos: quæ omnia & facta observarunt, & futura prædixerunt Prophetæ.

Propter injustitias, & injurias, & contumelias, & diversos dolos] In Græco, *Propter injustitias & contumelias, & opes dolosas*, id est, dolo partas. Præter Divinam providentiam, magnorum quamvis Imperiorum arbitram, etiam naturâ sic comparatum est, ut facillimè evertantur regna per injustitiam, maximè verò eam, cui adest contumelia; ut nos docet magnus etiam talium magister Aristoteles de Republica v. 10. *Multi, ut Taciti verbis utar, injuncta Imperii numera impigrè obeunt, si vis & injuriæ absint.* Etiam per fraudem & dolum regnantium regna everti notatur Aristoteli. *Irati dii, quorum eluditur numen*, ait Livius.

9. *Avaro enim nihil est scelestius*] *Nihil injustius*, in Græco; ubi quod hic sequetur membrum hæc verba præcedit, quod & ordo post sequentium exigit. Euripides,

Ὁ δὲ εἰς τὸ κέρδιον λήμ' ἔχων ἀναιμένον,

φίλοις τ' ἄχρηστον, καὶ συναπλάξαι βαρύν.

[*At quisquis animum quæstui addixit suum,*

Nec juvat amicos, & gravis commercio est.]

Et alibi,

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλεόν ἔχειν πέφυκεν ἀνὴρ,

οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, εἰδὲ βλέπει.

[*Habere quisquis parte plus quærit sua*

Nil ille justus cogitat, nil expetit.]

Quid superbit terra & cinis?] Sæpe sapientes ubi contra superbiam verba faciunt, ostendunt hominibus quid sint, quibus è rebus consent, unde ortum sumserint. Certè,

—— ὦ τρισάθλιοι

Ἀπαντὲς οἱ φουσῶντες ἐφ' ἑαυτοῖς μέγα

Ἀυτοὶ γὰρ ἐκ ἴσασιν ἀνθρώπων φύσιν,

[*—— ὁ miserrimos*

Mortalium qui spiritus tumidos gerunt!

Hi nesciunt naturæ hominis angustias,]

ait Menander. Alius verò,

—— Πάντα κίνισ, καὶ πάντα τὸ μηδέν.

[*—— Cinis omnia, & omnia nil sunt.*]

10. *Hic enim & animam suam venalem habet*] Vt miles,

Ὅς ἐνεκα τῆ ζῆν ἔρχεται ἀποθανέμεν.

[*Qui vitæ causâ semet auctorat neci.*]

Quoniam in vita sua projecit intima sua] In Græco, ὅτι ἐν ζωῇ αὐτῆς ἔρριψεν τὰ ἐντόδια αὐτῆς. *Quoniam etiam in vita ipsius interiora ejus projiciuntur.* Est enim & hic, ut alibi sæpe, activum sine persona nominata pro passivo. Sensus idem qui in illis Senecæ: *Lacerationes medicorum ossa vivis legentium. & totas in viscera manus demittentium.*

11. 12. *Omnis potentatus brevis vita: languor prolixior gravat medicum: brevem languorem præcidit medicus: sic & Rex hodie est, & cras morietur*] Videntur hic quædam adjecta ad significandum quò tenderet comparatio. Præterea duplicis lectionis interpretatio ex variis libris irrepsisse. Altera enim lectio fuisse videtur, μακρὸν ἀρρώσημα σκώπλει ἰατρὸν, *Longus morbus ludibrium est Medici.* Altera, μικρὸν ἀρρώσημα σκώπλει ἰατρὸς, *Malum dum adhuc leve est præcidit Medicus.* In Sixtina est, μακρὸν ἀρρώσημα σκώπλει ἰατρὸς [*longum morbum ridet Medicus*]. In aliis, μακρὸν ἀρρώσημα κτέπει ἰατρὸς [*morbum diuturnum abscindit Medicus*]. Postremum hoc bene loco convenit. Medicus, ubi herbas diu frustra expertus est, & videt veterascere morbum, ferro utitur. Sic & Deus adversus Reges qui longis monitis corrigi nequiere.

Ad Cereris generum sine cæde & sanguine pauci

Descendant Reges, & sicca morte tyranni.

Thales interrogatus quid rarum vidisset, Senem, inquit, tyrannum. Seneca, *Tyrannorum execrabilis ac brevis potestas est.*

13. *Cum enim morietur homo, hereditabit serpentes, & bestias & vermes*] Huic sententiæ optimè præmitteretur illa quæ antè posita est, *Quid superbit terra & cinis?* Hereditabit, id est, possidebit. Locutio ἀκυρῇ [*impropria*], qualis illa apud Horatium,

—— Neque harum quas colis arborum

Te præter invisas cupressos

Vlla brevem dominum sequetur.

Sensus qui hic est idem existat Esaiæ xiv. 11.

14. *Initium superbiæ hominis apostatare à Deo*] Fastigium superbiæ est penes eum hominem qui à Deo deficit. Nam שָׁאֵל aut שָׁאֵל Hebræum sæpe sic sumitur, ut Exodi xxxiv. 2. 11 Paralipomen. xxv. 12. Prov. 1. 21. Esaiæ 11. 2. xxviii. 4.

15. *Quoniam ab eo qui fecit illum recessit cor ejus*] Bene & hoc loco vertit per *quoniam*: sæpe enim ita conjunctione copulativâ utuntur Hebræi. Non potest ultra scandere Superbia quàm si homo Opifici suo parère nolit.

Quoniam initium omnis peccati est superbia] Rectius sic vertas, *At verò summum omnium peccatorum est superbia.*

Qui

Qui tenuerit illam adimplebitur maledictis] Ἐξομζή-
σει βδέλυγμα ita enim meliores editiones habent,
non ἐξυβρίσει. *Facta horrenda velut imbrem ex se effun-*
dit. Sic βδέλυγμα sumitur infra xv. 13. xix. 19.
xxvii. 31.

Et subvertet eum in finem] Sixtina editio hæc hoc
loco non habet. Et sanè eadem statim sequuntur.

16. *Propterea exhonoravit Dominus conventus malo-*
rum] Legit Interpres, συναγωγὰς. Sed recta lectio
est ἐπαγωγὰς. παρεδόξασε ἐπαγωγὰς, id est, miranda
immittit mala. Sic παραδοξάζειν sumitur etiam 11
Maccab. 111. 30. De voce ἐπαγωγῆς diximus supra
11. 2.

17. *Sedes ducum superborum destruxit Deus, & sede-*
re fecit mites pro eis] Bene *superborum* interpretamenti
causâ addidit: nam in Græco non est. Et *mites* dixit
pro *modestis*: nam πραῖς sæpe eo significatu appel-
lantur. Confer 1 Samuel. 11. 8. Lucæ 1. 52. Sic
Saulis locum accepit David.

18. *Radices gentium superbarum arefacit Deus*] Gen-
tes *superbas* radicibus evellit, ut Amorrhæos eorumque
vicinos.

Et plantavit humiles ex ipsis gentibus] In Græco, &
eorum loco modestos gloriōse plantavit. Vt olim eos qui
erant cum Iosue.

19. *Terras gentium evertit Dominus*] Nudavit ab
urbibus, vicis, ædificiis, etiam arboribus & animan-
tibus.

Et perdidit eas usque ad fundamentum] Ovidius sic
dixit, — *Murus quod fuit ante solum.*

20. *Arefecit ex ipsis*] Legit ἐξήρανεν, sed nos habe-
mus ἐξήρει ἐξ αὐτῶν. Abstulit ab illis (terrīs), & perdi-
dit eos: nempe qui ibi habitaverunt.

22. *Non est creata hominibus superbia*] Id est, in ho-
minibus. Non ita cum homine nata est ut ipso salvo
auferri nequeat, ut cor aut sanguis. Est συμμεσσηὶς
[accidens], & quidem χωρῖσθον [separabile], ut loquere-
tur Porphyrius.

Neque iracundia nationi mulierum] Sunt quidem
multæ mulieres iracundæ, sed non necessariò.

Neglectis urenda filix innascitur agris,
ut ait Horatius; cuius & hoc addam,

Laudis amore tumes; sunt certa piacula, quæ te
Ter purè lecto poterunt recreare libello.

23. *Semen hominum honorabitur hoc quod Deum ti-*
met] In Græco, *Semen tutum iis qui timent Dominum,*
& *honoratum plantarium qui amant eum.* Semen non
tantum de naturali ortu dicitur, sed & de morum in-
fitione. Sic Sufann. 56. Sic & plantarium.

24. *In medio fratrum rector illorum in honore*] Ὁ ἡγέ-
μενος, id est, primogenitus.

Et qui timent Dominum erunt in oculis illius] Illos
Deus quasi primogenitos honore augebit. Hebræo-
rum xii. 23. Hic sequitur in Græcis libris quibus-
dam, quod abest in aliis, & in Latino, Πρὸ λήξεως ἀρ-
χή φέσκει Κυρίῳ, ἐκβολὴ δὲ ἀρχῆς σκληροσμός καὶ ὑπε-
ρηφανία ut sensus sit, *Ante adeptionem regni præcedit*
timor Domini, ante ejectionem verò à principatu durities
& *superbia.* Vt idem dicatur aliis verbis quod supra
17.

25. *Gloria divitum honoratorum & pauperum, ti-*
mor Dei est] Bene enodavit Hebraïsmum, qui manse-
rat in Græco, πλῆσι καὶ ἐνδοξοῖ καὶ πτωχοῖς, καύχημα

αὐτῶν φέσκει Κυρίῳ. Sed καύχημα solet dici id in quo
fiduciam quis potest ponere.

26. *Noli despiciere hominem justum pauperem*] *Paupere-*
rem prudentem, πτωχὸν συνετὸν, qualis ille ab Ecclesia-
ste descriptus ix. 15. Antiphanes,

Καλῶς πένεσθαι μάλλον ἢ πλετεῖν κακῶς.

[*Sis pauper honestè potius quàm dives malè.*]

Alter,

Πενία γὰρ ἐστὶν ἡ τρώων διδάσκαλος.

[*Paupertas moris est magisterium boni.*]

Et noli magnificare virum peccatorem divitem] Rectè
illud *divitem* addidit Interpres ex natura ἀντιθέσεως
[oppositionis].

27. *Magnus*] Μεγιστὸν. Exstat ea vox sæpe in hoc
libro. Item Marci vi. 21. Apocalyp. vi. 15. etiam
Latinè apud Tacitum & Suetonium. Solent ita ver-
ti Hebrææ & Chaldaicæ voces, שׂר רב רבך אריר. Sunt autem ii qui *purpurati* Livio & Curtio.

Et iudex] Καὶ κριτής, id est, Senator.

Et potens] Δυνατός. Præfectus provinciæ alicui.

Et non est major illo qui timet Dominum] Bene Euripi-
pides,

Ἀρχὼν ἀνὴρ πᾶς ξύνεστιν ἢ ἔχων τύχην.

[*Qui mente pollet is magistratum gerit.*]

28. *Servo sensato liberi servient*] Id est, parebunt.
Solent patres liberum educationi servos prudentes
præficere. Diogenes cum venum iret, quid nosset in-
terrogatus, dixit *Hominibus liberis imperare.* Euripi-
des,

τῶν ἐλευθέρων

οὐδὲν κακίων δέλω, ὅστις ἐσθλὸς ἦ.

[*libero distat nihil*

Quicumque mentem servus ingenuam gerit.]

Et alibi,

Πολλοῖσι δέλοις τῆνομ' αἰχρὸν ἢ τὸ φρήν

τῶν ἔχον δέλων ἐς ἐλευθερωτέρω.

[*Plerisque servois nomen est miseriam quidem;*

Sed liberalis animus ingenuos super.]

Et disciplinatus non murmurabit correptus] Vir peri-
tus facillè feret se moneri, vel à servo.

Et inscius non honorabitur] Abest in Græco.

29. *Noli extollere te in faciendo opere tuo*] Μὴ σοφίζε-
αι, id est, Nè sapientior tibi videaris quàm ut opus ali-
quod manibus facias, ubi usus exigit.

Et noli cunctari in tempore angustia] Δοξάζεσθαι, glo-
riæ studere. Contra,

Μικρὸν φρονεῖν χρὴ τὸν κακῶς πεπραχότα.

[*Demittere animum debet is quem sors premit.*]

& cogitare Hesiodeum illud,

Ἔργον δ' εἰδὲν ὄνειδος.

[*Nunquam turpe labor.*]

& alterum ejusdem,

Αἰδῶς δ' ἐκ ἀγαθῆς κεχρημένον ἄνδρα κομίζει.

[*Non bene namque pudor quemquam sustentat*
egentem.]

31. *Fili, in mansuetudine serva animam tuam, & da*
illi honorem secundum meritum suum] In Græco, *Mo-*
destè stude gloriæ tuæ, honoremque tibimet da pro digni-
tate. Id est, in dignitate positus modum serva, ut ne-
que nimium te efferas, neque te vileni facias. Contra
prius vitium illud est Euripidis,

Ὡς ταπεινὸς ἦς, ἀπάσης δεξιάς προσθυγάνων,

Καὶ θύρας ἔχων ἀκλείους τῷ θέλοντι δημοσίων,

Καὶ διδὼς πρόσρησιν ἐξῆς πᾶσι, καὶ εἰ μή τις θέλοι,

Τοῖς τρόποις ζητῶν πρίαθαι τὸ φιλότιμον ἐκ μέσων.
Καὶ ἐπεὶ ἐπέχες ἀρχὰς, μελαβαλὼν ἄλλας τρέψεις,
Τοῖς φίλοις ἐκέλῃ ἡθὰ τοῖς πρὶν ὡς πρόθεν φίλος,
Δυσπρόσιτος, ἔσω τε κλείδρων ζῶντι.

[*Vt modestus obviorum tunc prehensabas manus,
Vt tuæ semper patebant civibus cunctis fores;
His dabas responsa blandus; hos salutabas prior;
Moribus tibi quo parares gloriam in medio sitam.
Nunc sed imperii potito vertitur vitæ modus:
Non amicos, ut solebas, diligis notos diu,
Durus imprimis adiri, nec frequens intra larem.*]

Et illud Salustii: Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt gerere. Primò industrios, supplices apud vos esse, dein per ignaviam & superbiam ætatem agere. Contra posterius, istud,

— — — — — ἀνδρῶν ποιῆς
Ταπεινὸν αὐτὸν καὶ τιθῆς ἐν μηδελίᾳ,
Οἰκῆσθαι καταγέλωτος νομιζέται.
[— — — — — ac si te ipse tu
Dejectum facias atque nullius preti,
Domestico spernere testimonio.]

32. Peccantem in animam suam quis justificabit? Quis laudet eum qui in se iniquus est? semet deijciendo scilicet, ut & præcedentia & sequentia exigunt. Animam suam, id est, se. Frequens Hebraïsmus.

Et quis honorificabit inhonorantem animam suam] Ἀτιμάζοντα, contentui semet exponentem.

33. Pauper gloriatur] Honoratur.

Per disciplinam] Ob scientiam suam.

Et timorem suum] Hoc addidit Interpres, ut ostenderet non prodesse scientiam sine pietate.

Et est homo qui honorificatur propter substantiam suam] Est hoc verum, sed minus huic loco & sequentibus convenit: quare pro πλάσιος δοξάζεται [dives honorificatur], legendum putem ἀδοξήσεται, erit sine ullo honore propter divitias suas, quibus scilicet uti nescit.

33. Qui autem gloriatur in paupertate, quantò magis in substantia] Qui autem honoratur in paupertate, quantò magis in divitiis? si eas scilicet honestè nactus fuerit. Illustrior enim est virtus suis instrumentis circumdata.

Et qui gloriatur in substantia paupertatem vereatur] Hæc defunt in quibusdam Græcis. At in Sixtino est, καὶ ὁ ἀδοξῶν ἐν πλάτῳ, καὶ ἐν πτωχείᾳ ποσαχῶς; Qui inhonorus est in divitiis (nempe homo imperitus) quantò magis talis erit in paupertate? si ea scilicet ei superveniat. Hoc planè firmat nostram quam jam posuimus emendationem.

C A P V T X I.

1. Sapientia humilitati] Ταπεινῶ, hominis infimæ sortis.

Et in medio magnatorum] Μεγιστάνων.

Sedere faciet ipsum] Exemplum in Iosepho & Daniele.

2. Non laudes virum in specie sua] Ἐν καλῇ αὐτοῦ, ob pulchram formam totius corporis. Euripides,

— — — — — ἔδεν τι τῆς εὐμορφίας
Ὅφελος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.
[— — — — — nil decus formæ juvat,
Si pulcher absit animus & recta indoles.]

Neque spernas hominem in visu suo] Ob minus, gratam corporis formam.

3. Brevis in volatilibus est avis] Parva. Magnitudo corpori decus addit. Itaque Helena Homero — — — — — εἶρα, μεγάλη [— — — — — magna simul piuguisque]. Contra in Comœdia uxorem maritus vocat γυναῖον ἔσαν πηχέως [cubitalem mulierculam].

Et initium dulcoris habet fructus illius] Fructus ejus (id est, mel) summum est in dulcedine. Sumitur hic vox ἀρχῆς [initii], ut suprà x. 14. Hoc vult ἀληγορία [latens sensus], etiam à minimè speciosis hominibus multum sæpe utilitatis posse percipi.

4. In vestitu nè glorieris unquam] Intelligit habitum illum quo dignitas agnoscitur, ut ostendunt sequentia; qualia sunt purpura, latus clavus, & similia.

Nec in die honoris tui extollaris] Vbi novum aliquem honorem adeptus es.

Quoniam mirabilia opera Altissimi solius, & gloriosa, & absconsa, & invisibilia opera illius] Brevius in Græco, ὅτι θαυμασὰ τὰ ἔργα Κυρίου ἐστὶ, καὶ κρυπτὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀνθρώποις [quia mira sunt opera Domini, & abscondita opera ejus hominibus]. Sensus idem qui in Senecæ Troadibus,

Ego esse quicquam sceptrum, nisi vano putem
Fulgore tectum nomen, & falso comam
Vinclo decontem: casus hæc rapiet brevis,
Nec mille forsan ratibus, aut annis decem.

Et apud Horatium,

— — — — — valet ima summis
Mutare, & insignem attenuat Deus.

5. Multi tyranni sederunt in throno] Ἰμὸ ἐκάθισαν ἐπ' ἐδάφους, in plano sederunt dejecti de folio, ut Dionysius Corinthi.

Et insuspicabilis portavit diadema] Ἀνυπονόητος, is de quo nulla talis erat expectatio; ut Abdolonimus apud Sidonios Alexandri magni temporibus, apud Romanos Servius Tullius, in Decem Hebræorum tribubus multi. In posteriore historia Romana habemus Imperatores ex fabro ferrario, ex suum custode, ex captivo. Proculus joco factus Imperator, Probus & Regillianus quòd eorum nomina placerent. Narrauit Varro tibicinem alicubi, quòd arte suâ populo placuisset, factum Regem. Vide quantum ex quantillo.

6. Multi potentes oppressi sunt valde] Ἡττημένοι, valde despecti sunt, ut apud Tamerlanum Bajazetes.

Et gloriosi traditi sunt in manus alterorum] Vt Perseus, ut Iugurtha, & tot alii. Vide Iud. 1. 7. Persei Regis filius bonam operam Romano Senatui scribendo navavit.

7. Priusquam interrogas nè vituperes quenquam] Nè culpa quenquam priusquam rem inquisieris.

Et cum interrogaveris corripe justè] Cognosce primùm, ac tum castiga. Præproperæ castigationis exemplum habes in Trinummo Plautina. Seneca in Medea,

Si judicas, cognosce.
Græcus Poëta,
Ἀνεξέταστον μὴ κόλαζε μηδέν.
[Expensâ nisi re castigato neminem.]

8. Priusquam audias nè respondeas] Sunt enim quidam

quidam ita præcipientes ut nondum peractâ alterius interrogatione respondere festinent: in quo sæpe falluntur.

Et in medio sermonum nè adjicias loqui] Hoc est quod dicit Seneca loquentem interpellare: vitium & hoc animi nimis calidi. Bene Iocasta apud Euripidem in Phœnissis,

Λέξεις τ' ἄμεινον, τῷ δὲ τ' ἐκδέξῃ λόγον.

Ita ut loqueris & dabis fandi locum.]

9. *De ea re quæ te non molestat nè certeris*] *Noli contendere de re ad te non pertinente.* Id enim rixosorum est.

Et in judicio peccatorum nè consistas] *Nè confideas.* Vbi videas omnia contra jus ac leges agi, quidvis comminiscere ut à tali confessu libereris.

10. *Fili, nè in multis sint actus tui*] Id est, *μὴ πολυπραγμονεῖς* [nè multis ac variis rebus te immisce]. *Arde-liones* tales vocat Martialis.

Et si dives fueris, non eris immunis à delicto] *Si plenus fueris, nempe negotiorum ad te non pertinentium.*

Percunctatorem fugito: nam garrulus idem est.

Si enim secutus fueris, non apprehendes, & non effugies, si præcucurreris] *Si enim insecutus fueris aliena, non assequeris, & fugiendo non effugies malum.* Idem dicit quod de Principum secretis Tacitus: *exquirere illicitum, anceps, nec ideo assequare.*

11. *Est homo laborans, & festinans, & dolens impius, & tanto magis non abundabit*] In Græco, *Est qui laborat, & satagit, & festinat, & hoc magis eget.* Nempe Deo laboribus ejus non adspirante. Euripides,

Οὐ τινὰ φημι θεῶν ἄτερ ὀλβιον,

Οὐ βαρὺ ποτμον ἀνδρῶν γενέσθαι,

Οὐδὲ τὸν αὐτὸν αἰεὶ βεβάναι δόμον

Εὐτυχίᾳ. παρὰ δὲ αἰῶν γ' αἰῶνα

Μοῖρα διώκει.

Τὸν μὲν ἀφ' ἱψηλῶν βραχὺν ὤκισεν,

Τὸν δ' ἀλύτῳ ἐνδολαίμονα τεύχει.

Μόρσιμα δ' ἔτι φυγεῖν θέμις· ὃ σοφί-

α τις ἀπώσεται.

Ἀλλὰ μάταιον ὁ πρόθυμος αἰεὶ πόνον

ἔχει.

[*Dis sine non ullus felix homo,*

Dis sine rursus homo nullus miser,

Haud eadem semper floret domus,

Heu quis res hominum casus rotat!

Vt fortuna aliam subit altera:

Nunc aliquem celsis ex arcibus

Ad despecta trahens magalia:

Nunc miserum subitâ tollens ope.

Non arcere valet sapientia

Quod fatum voluit; nulla est fuga:

Quisquis enim contra luctabitur,

Irritus hunc fessum ludet labor.]

12. *Est homo marcidus*] *Νωθρὸς, veterinosus.*

Egens recuperatione] *Προσδιδόμενος ἀντιλήψεως,* *egens auxilii, ut per se invalidus.*

Plus deficiens virtute] *Ἰσπερὼν ἰχρύ, defectis vi-*

ribus. *Et abundans paupertate*] *Est in hoc ὀξύμωρον [acutifatum], quale in illo.*

Plenus sacculus est araneorum.

13. *Et oculus Dei respexit illum in bono*] In Græco, *ad bona, supple tribuenda.*

Et mirati sunt in illo multi] *Vt de Timotheo Atheniensium duce, in cujus dormientis rete urbes volatu se induentes pingebantur.*

14. *Bona & mala*] *Nempe illa de quibus actum est, opes & honores & successus, itémque contraria.*

Paupertas & honestas] *Et divitiæ.* Ità in Græco.

A Deo sunt] *Agente, aut finente.*

15. *Sapientia & disciplina & scientia Legis apud Deum*] *Est etiam hic in Græco, παρὰ Κυρίου, à Domino.*

Dilectio & viæ bonorum apud ipsum] In Græco, *viæ operum bonorum.* Per viam bonorum operum Hebræis intelligitur *ἔξις* [facilitas agendi consuetudine acquisita] bene agendi, quæ & virtus dici solet.

16. *Error & tenebræ peccatoribus concreata sunt*] *Κτιζεν*, ut sæpe vidimus, & videbimus infra xL. 1. non semper *ex nihilo* facere, sed sæpe ordinare significat. Sensus ergo est, *Deo ordinante conjungi cum peccandi consuetudine ignorantiam tenebrasque animi:* Deuteron. xxvi. 11. 28. Ephes. iv. 18. 11 Petri 1. 9.

Qui autem exsultant in malis, consenescent in malo] In Græco, *consenescent cum malitia.* Magis magisque in illis veterascit vitiosa consuetudo.

17. *Datio Dei permanet justis*] *Opes scilicet; idque ex Legis promisso.*

Et profectus illius successus habebit in æternum] *Et benevolentia ejus (Dei) perpetuò prosperabit ipsos.* Sic *εὐδοκῆν* [prosperare] sumitur & apud Interpretes veteres & in hoc libro, Tobiae, Sapientiæ, & Maccabæicis. Respondet Hebræo *נָחַץ*, & paris significatus verbis.

18. *Est qui locupletatur parce agendo*] *Curâ suâ, & tenacitate.* *Σφιγγία* dicitur non quævis parsimonia, sed ea quæ modum excedit. *τὰς τόκους σφίγγων ἔτε* [fenora adstringens adhuc], in Epigrammate.

Et hæc est pars mercedis illius] Nempe hoc refert præmium, ut sit sibi pauper, dives autem heredibus, ut est in Græco Epigrammate, & in verbis quæ hic sequuntur, cum quibus conferenda quæ sunt apud Lucam xi. 19. & sequentibus, & ad eum locum à nobis aliisque dicta.

20. *Et nescit quod tempus prætereat, & mors appropinquet*]

Εἰ μὲν ζῆς ἐλάφει ταναὸν χρόνον, ἢ κορώνης,

Συγγνώμη πλείστον πλεῖστον ἀγειρομένῳ.

Εἰ δὲ τις ἐσσι βροτῶν, ὥς αὐτίκα γῆρας ἰάπτει,

Μὴ σέ γ' ἀπειρεσίῳ οἷσιν ἔληκτεάνων.

[*Tantas unus opes? at possem ignoscere, cervi,*

Cornicisve dies si tibi fata darent:

At si hominum è numero es, quibus est festina senectus,

Distendi nimis parce cupidinibus.]

Et relinquet omnia aliis, & morietur]

Τεθνήξῃ πλατῆσαν ἀφείς μεγάλην διαθήκην,

[*Magno discedes & divite testamento,*]

ait Antiphanes.

21. *Sta in testamento tuo*] In illo fœdere cujus mentio, Nehem. ix. in fine. Id enim omnium nomine à principibus signatum fuerat, ideóque ad singulos pertinebat.

Et in illo colloquere] Ὁμίλει ἐν αὐτῷ, in eo versare jugiter.

Et in opere mandatorum tuorum veterasce] Id est, in operibus tibi mandatis, sive ut Israelitæ, sive ut Principi, Iudici, Sacerdoti, Levitæ. Cogita

— humana quâ parte locatus es in re.

22. *Nè manseris in operibus peccatorum*] Nè admirare opera peccatorum, id est, cave ea laudes. Nam ita sumi solet θαυμάζειν. Vide Iobi xxxi. 22.

Et mane in loco tuo] In labore tuo. Contentus esto tuâ sorte.

23. *Honestare pauperem*] Ditare.

24. *Benedictio Dei in mercedem iusti festinat*] In Græco: *Benedictio Dei in mercede iusti*. Deus ex Legis promisso efficit, ut quæ vir bonus iusto labore peperit, maneant.

Et in hora veloci processus illius fructificat] *Et in cito tempore facit germinare benedictionem suam*, nempe Deus. Facit ut brevè illa bene parta ac servata in majus crescant: honestis scilicet commerciis.

25. *Nè dicas, Quid est mihi opus*] In Græco, *Quæ mihi est utilitas ex eo quod placui?* nempe Deo. Facile talis cogitatio oboriri posset homini seni & pauperi. Ei occurrit.

Et quæ erunt mihi ex hoc bona?] In Græco Sixtinæ editionis optimè, τίνα ἀπὸ τῆ νῦν ἔσαι μοι τὰ ἀγαθὰ; Malè aliæ editiones habent τίνα. *Quæ hac ætate mihi bona possent contingere?*

26. *Nè dicas, Sufficiens mihi sum*] Alia cogitatio, quæ diviti potest oboriri: Satis habeo unde vivam, vel in annos centum. In Græco additur, & multa mihi sunt, non tantum quæ sufficiant scilicet sed & abundant.

Et quid ex hoc pessimabor?] *Quid nunc in vita mali accipere possum?*

27. *In die bonorum nè immemor sis malorum*] Redarguit utramque cogitationem, & posteriorem prius. Nè immemor sis hic valet, nè sis ignarus posse & malè evenire: nè puta hoc tecum: sed in Græco legimus aliter, Ἐν ἡμέρᾳ ἀγαθῶν ἀμνησία κακῶν, καὶ ἐν ἡμέρᾳ κακῶν ἡ μνησθήσεται ἀγαθῶν, id est, In die bonarum rerum nulla est de malis rebus cogitatio, & in die rerum malarum non cogitat (homo) de rebus bonis. Ità est mos hominum, quem reprehendit per sequentia.

28. *Quoniam facile est coram Deo in die obitus retribuere unicuique secundum vias suas*] Ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς, id est, tandem: כְּאֶחָד הַיָּמִים, in ultima senectâ, Deuteron. iv. 30. & alibi. *Retribuere secundum vias* est Bonis malisve actionibus dare quod æquum est. Seneca in Thyeste cum dixisset,

Nemo confidat nimium secundis,

Nemo desperet meliora lapsus.

Subjungit,

Res Deus nostras celeri citatas

Turbine versat.

29. *Malitia horæ*] Id est, miseria, κακώσις.

Oblivionem facit luxuriæ magnæ] *Magnarum deliciarum, τευφῆς*. Sensus enim præsens vetera obliterat. *Et in fine hominis denudatio operum illius*] Ἐν συντελείᾳ ἀνθρώπου, ut est in Sixtina, non συντέλειαν, ut aliæ.

Pascitur in vivis livor; post fata quiescit.

Tunc suus ex merito quisque tuetur bonos.

20. *Ante mortem nè laudes hominem quenquam*] In Græco, μὴ μακαρίζε μηδένα. Hæc est sententia quam ex Ægypto attulerat Solon, sic expressa à Sophocle,

Δόγῳ μὲν ἐς ἀρχαῖς ἀνθρώπων φανείς,

ὧς ἐκ ἀν αἰῶν ἐκμάθοις βροτῶν, πρὶν ἂν

Θάνοι τις, ἔτ' εἰ χεῖρος, ἔτ' εἴπω κακός.

[Sapienter omnes admonet dictum vetus,

Mortalis ævum nè beatum prædicent

Miserumve dicant ante supremum diem.]

Ovidius verò in hunc modum:

——— dicique beatus

Ante obitum nemo supremæque funera debet.

Quoniam in filiis suis agnoscitur vir] Nam & Aristoteles Nicomachiorum i. ii. aliquo modo ad parentum felicitatem vel infelicitatem pertinere existimat bonas aut malas posterum fortunas. Quod Hebræorum animis multò certius Lex insculpsérat, promissa, minasque etiam ad liberos porrigens.

31. *Non omnem hominem inducas in domum tuam*] Multi

Scire volunt secreta domus, atque inde timeri.

Multæ enim sunt insidiæ dolosi] Διαβόλæ, hominis calumniari amantis.

32. *Sicut enim eructant præcordia fœtentium*] Abest in Græco.

Et sicut perdix inducitur in caveam] In Græco legitur, πέρδιξ θηρευθεὶς ἐν καρτάλλῳ. Sed legendum est, πέρδιξ θηρευτῆς ἐν καρτάλλῳ, *perdix venatica in cavea*. Hoc sensu θηρευτὴν πέρδικα habes & apud Aristotelem de Historia animantium ix. 8.

Et ut caprea in laqueum] Non est in Græco, & malè irreplet.

Sic & cor superborum] *Superbum* vocat quem modò dixit διάβολον [calumniatorem] sed fortè pro ὑπερηφάνῃ [superbi] legendum ὑπερφιάλῃ, id est, perfidi.

40. *Et sicut prospector videns casum proximi sui*] Proximi sui non est in Græco: ὡς κατὰ σκοπὸν ἐπιβλέπει πτωσιν· ità enim Sixtina, pro quo aliæ editiones corruptè ἐπιβὰς ἐπὶ πτωσιν· ut speculator conspiciat cladem, securus scilicet, quia in turre est positus.

Suave etiam belli certamina magna tueri

Per campos instructa, tui sine parte pericli.

πτῶσις pro clade bellica est Zach. xiv. 15. & alibi.

33. *Bona enim in mala convertens insidiatur*] Res bonas pravâ interpretatione detorquens.

50. *Et in electis imponet maculam*] Legit Interpres, ἐν τοῖς αἰρετοῖς [in electis], quomodo & Sixtina habet editio: pro quo aliæ per errorem, αἰρετικοῖς, aliæ sensu bono, ac voce notiore, αἰνετοῖς [laudabilibus] sed rectum est αἰρετοῖς· nam & αἰρετοὶ sunt iidem qui aliàs ἐκλεκτοί, viri eximii. Sic etiam αἰρετὸν in neutro dicitur res alteri rei præferenda.

34. *A scintilla una augetur ignis*] *Ex scintilla incendium*, etiam Latinis frequens proverbium. Vult autem hic dicere idem quod apertius Menander,

Οὐ δὲ διαβολῆς μεταφρονεῖν, ἐδὲ ἂν σφόδρ' ἢ

ψευδῆς· ἐπίσαντ' αὐξάνειν αὐτὴν τινες.

[Habenda non est insuper calumnia

Quantumvis falsa: nam sunt qui augere assolent.]

Et

Et Seneca de quibusdam: *Quidquid dixerint, rumor est.*

Et ab uno doloso augetur sanguis] Non est in Græco.

Homo verò peccator sanguini insidiatur] Illius maledicentia sæpe etiam in vitæ periculum innocentem conjicit.

35. *Attende tibi à pestifero*] Ἀπὸ κακέρυς, ab homine malitioso.

Nè fortè inducat super te subsannationem in perpetuum] Maculam diuturnam.

36. *Admitte ad te alienigenam, & subvertet te in turbine, & abalienabit te à tuis propriis*] Id est, accidere potest, ut si ignotum in donum admiseris, is turbas det (id enim ταραχή) per quas evertaris, & rebus tuis spolieris. Congruit sensu cum eo quod positum supra 31.

CAPVT XII.

1. *SI bene feceris, scito tui feceris*] Si beneficias (id est, benefacere velis), considera cui beneficias. Simile est Plautino illi,

Benefactum malè locatum, malefactum arbitror.
Sunt quædam tamen ejus generis beneficia quæ cæcâ manu spargenda sunt, quæ dantur si non homini, at humanitati: de iis hoc loco non agitur.

Et erit gratia bonis tuis multa] Pro bonis à te datis multam referes gratiam, si probum hominem elegeris.

2. *Et si non ab ipso, certe à Domino*] Multum est quod viris bonis licere Deus voluit, ut Deum pro se debitorem delegend.

3. *Non est enim ei bene qui assiduus est in malis, & elemosynas non danti*] Hæc sumenda disjunctim, ut intelligatur malè fore ei qui aut peccare pergit semper, aut ab operibus misericordiæ semper abstinet.

Quoniam & Altissimus odio habet peccatores, & misertus est penitentibus] Non est hoc in Græco.

4. *Da misericordiam*] Da piis, εὐσεβεί.
Et nè suscipias peccatorem] Noli protegere sceleratos. Cætera quæ hoc commate in Latino sequuntur, absunt in Græco.

6. *Prohibe panes illi dare*] In Græco Sixtinæ editionis, ἐμπόδισον ἄρτους αὐτῷ, ἢ μὴ δῶς αὐτῷ, prohibe panes ejus (impedi nè quid lucretur), neque tu ei da quicquam.

Nè in ipsis potentior te sit] Nè per ea (quæ abs te aut aliunde nactus est) te opprimat.

Κακοὶ γὰρ ἐμπληθέντες, ἢ νομίματα,
Ἡ πόλεος ἐμπεσόντες εἰς ἀρχὴν τινα,
Σκιρτῶσιν, ἀδόκητ' ἐντυχησάντων δόμων,
[Namque impiorum natio, gazas sibi,
Vel imperi vim nacta desultat ferox,
Crevisse cernens spem supra subito lares,]
ait Euripides.

7. *Nam duplicia mala invenies*] Id est, recipies.
In omnibus bonis] Id est, pro omnibus bonis. Hebraïsmus.

Quoniam & Altissimus odio habet peccatores] Hæc ratio refertur ad id quod præcessit, non attollendos impios.

Et impiis reddet vindictam] Id est, justam pœnam. Legit ἀσεβέσιν [impiis], quomodo & in Sixtina, cum alii codices habent εὐσεβέσιν [piis] minus congruenter huic loco.

8. *Non agnoscetur in bonis amicis*] Habent quidam codices, ἐπιγνωθήσεται, quomodo hic Interpretes legisse videtur: alii, εὐδοκηθήσεται. alii, ἐκβληθήσεται: ex qua varietate scribendi conjicio fuisse ἐκζητήσεται, non explorabitur. Nimirum non malè

10 Hector apud Euripidem,

Πολλὰς, ἐπειδὴν τῶν ἐντυχῶν δόρυ,
καὶ Ζεὺς πρὸς ἡμῶν ἐστίν, εὐρήσω φίλους.
[Perfacile amicos repererim multos mihi,
Dum nostra floret hasta, & hac stat Iuppiter.]

Et non abscondetur in malis inimicis] Statim enim maledicunt infelici, & ejus malis fruuntur.

Δρυὸς πεσόντος πᾶς ἀνὴρ ξυλεύεται.

[Quercu cadente nemo lignatu abstinet.]

9. *In bonis viri, inimici illius in tristitia*] In Epigrammate est,

Οἱ βαρκαίνοντο λαμπρὸν ἔχοντες βίον.
[Felices vivunt quos petit invidia.]

Et in malitia illius amicus est agnitus] Malitiam hic dixit pro rebus adversis: nam in Græco est, ἐν τοῖς κακοῖς. Vide quæ dicta ad Matth. vi. 34. Sed pro agnitus est Græca habent καὶ ὁ φίλος διαχωριθήσεται, etiam amicus separabitur, nempe amicus mensarum; de quo supra vi. 11.

10. *Non credas inimico tuo in æternum*] Horatius,

———— male facta

Gratia nequicquam coit.

Intellige hoc de inimicis in quibus vides manere vitam improbam. Cavendos esse flagitiis commaculatos, ait Tacitus Annalium vi.

Sicut enim ærumentum æruginat nequitia illius] In Græco, Sicut æs æruginem parit, ita malitia ipsius aliquid semper mali. Purga æs quantum velis, redibit ærugo. Reconciliare inimico pravi ingenii, iterum nocebit ubi poterit.

11. *Et si humiliatus vadat curvus*] In Græco, Etiam si demittat se (verbis nempe), & eat incurvatus, id est, quoties apud te est totum corpus incurvet, reverentiæ testandæ causâ.

Adjice animum tuum] Εἰσήσων τὴν ψυχὴν σε, id est, attende tibi. Sic εἰσέσας θανόν, aut ψυχὴν habemus Exodi vii. 23. Proverb. xxi. 17. xxvii. 23.

Et custodi te ab illo] Hic in Græco sequuntur quæ absunt in Latino, καὶ ἔσθ' αὐτῷ ἐκμεμαχῶς ἐσοπλον, καὶ γνώσῃ ὅτι ἐκ ἐς τέλος κατίωσέ. Sed legi debet ἐκκατίωσέ, Eris quoad ipsam, ut si speculum absterfises, & cognosces non esse plenè emaculatum. idè propriè quidem ærugo; quo sensu eam vocem modò habuimus: sed per translationem ad omnia vitia transfertur. Sic de auro in epistola quæ sub nomine Ieremiæ Barucho subjungitur, εἰ μὴ τις ἐκμάξῃ τὸν ἰόν [nisi quis absterferit sordes]. sic idè ἀσπίδων [virus aspidum] Psalm. cxliv. 4. Pari modo ἰόν, κατίων & ἐκκατίων [maculate, commaculare, emaculare].

10. *Non statuas illum penes te, nec sedeat ad dexteram tuam, nè fortè conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam*] Melius hæc digesta in Græco, Nè jubeas eum stare apud te, nè conversus (in te) stet in loco tuo: nè eum facias sedere ad dexteram tuam (id est,

loco à te proximo. Vide quæ diximus ad Matthæi xx. 21.) *nè tentet tuam sedem apprehendere.* Multis id accidit, ut expellerentur ab iis quos ipsi adjutores sibi adsciverant.

Et in novissimo agnoscas verba mea] Serò laudes mea monita.

Et in sermonibus meis stimuleris] Et ob sermones meos (nimis diu neglectos) *doleas.* Sic καλάντλιθα sumitur sæpiissime apud Lxx, & in hoc libro aliquoties, & Actorum 11. 37.

13. *Quis miserebitur incantatori à serpente percusso]* Nempe si propius quàm oportet accesserit.

Et omnibus qui appropiant bestiis?] Vt qui viperas tractant, quæ θηρία [feræ] sunt κατ' ἐξοχήν [per excellentiam] in isto genere, unde θηριακή [theriaca].

Et obvolutus est in peccatis ejus] Et peccatis ejus commiscetur, nempe vel approbando, vel dissimulando.

14. *Vnâ horâ]* Id est, brevi tempore.

Tecum permanebit] Additur in Græcis quibusdam, ἐν στασι δικαίᾳ [in statione justa]. sed non habet hoc Sixtina.

Si autem declinaveris] Id est, si inclinaverint res tuæ. Sic inclinata acies, domus inclinata, apud Latinos.

Non supportabit] Non durabit, & μὴ κατεγῆσθαι.

15. *In labiis suis indulcat inimicus]* Suavia loquitur.

16. *In oculis suis lacrymatur inimicus]*

———— Lacrymas non sponte cadentes, ut Lucanus loquitur; falsas lacrymulas, ait Terentius: nam quidam &

Vt flerent oculos erudiere suos.

Proverbium est, *Crocodili lacrymæ.*

Non satiabitur sanguine] Totum sanguinem tuum ebibet, id est, nè vitæ tuæ parcat.

17. *Invenies illum illic priorem]* Specie juvantis, ut sequitur.

18. *In oculis suis lacrymatur inimicus]* Non est hæc repetitio in Græco: sed quæ jam sequuntur cohærent cum iis quæ præcessere: quod rectius.

Et quasi adjuvans suffodiet plantas tuas] In Græcis libris plerisque ὑποχάσει, id est, *inhibebit.* Sed alii codices habent, quomodo Latinus Interpres legit, ὑποσκάψει [suffodiet]. In Translatione elegante positum pro eo quod Græci dicerent ὑποσκελίσσει, *supplantabit,* pede supposito sic te evertet sicut suffodiendo murus evertitur. Hebræi hoc vocant כּרַץ, quod Lxx vertunt περιτρίβειν. Exemplum habes apud Tacitum non pauca, cujus & hoc dictum, *Quibus inimicus deerat, per amicos oppressi.*

19. *Caput suum movebit]* Id est, everso insultabit, 11 Regum xix. 21. Psalmus xxi. 8.

Et plaudet manu] In signum gaudii, Ezechielis xxv. 6.

Et multa susurrans] Καὶ πολλὰ διαψύσει multa mala de te loquetur. Id qui facit ψιθυρεῖ dicitur supra v. 16. infra xxi. 31. xxviii. 14. verbum ψιθυρίζειν in pari sensu Psalmo xli. 8.

Commutat vultum suum] Longè alius apparebit quàm qualem antè præ se tulerat. Sic verbum ἀλλοιοῦν [commutare] sumitur infra xlii. 16. xxv. 19. Vide & 11 Samuel. xxi. 13. & Psalm. xxxiv. 1.

CAPVT XIII.

1. *Qui tetigerit picem inquinabitur ab ea, & qui communicaverit superbo induet superbiam]* Ομοιωθήσεται αὐτῷ [par ei fiet]. Etiam hîc copula est pro nota comparisonis: Latine enim diceremus, *Sicut à pice inquinatur qui eam tangit, sic qui cum superbo homine convivit, similis ei evadit.* Habent omnia vitia aliquid contagio noxium, Superbia maximè, ideo quòd eò valde feratur natura humana si felicitas adsit. Theognis,

———— ἦν δὲ κακοῖσι

Συμμιχθῆς, ἀπολεῖς καὶ τὸν ἐόντα νόον,

[———— si te ipse sodalem

Des pravis, perdes quod tibi mentis erat.]

2. *Pondus super se tollet qui honestiori communicat: & ditiori te nè socius fueris]* Sententiam fecit ex comparisonem. In Græco est, *Quamdiu vivis nè attolle onus quod te superet: sic etiam noli convivere validiori aut ditiori.* Non longè abit Plautinum illud,

Venit hoc mihi in mentem, Megadore, te esse hominem divitem,

Factiosum: me item esse hominem pauperum pauperrimum.

Nunc si filiam locassem meam tibi, in mentem venit,

Te bovem esse & me esse asellum: ubi tecum conjunctus siem,

Vbi onus nequeam ferre pariter, jaceam ego asinus in luto.

3. *Quid communicabit cacabus ad ollam?]* In Græco, *Cur societatem ineat olla cum lebe?* Est hoc in Æsopi fabulis. Et apud Phædrum alterius apologi hæc inscriptio: *Numquam est fidelis cum potente societas.*

Quando enim se colliserint confringetur] Hic impinget, ille frangetur.

4. *Dives injustè egit, & fremet: pauper autem laesus tacebit]* Elegantior sensus in Græcis quibusdam, Πλῆσιον ἡδίκησε καὶ αὐτὸς προσδεηθήσεται πένης ἡδίκηθη (itā legendum, non ἡδίκησε) καὶ προσαπειληθήσεται. Dives si cui injuriam fecerit, ultro precibus adhibetur: pauper injuriam passus est, & adhuc minis impetitur. Juvenalis,

———— libertas pauperis hæc est:

Pulsatus rogat, & pugnis concisus adorat,

Vt liceat paucis cum dentibus inde reverti.

Pugnum tibi ducam (dicebat dives quidam pauperi) & dicam scribebam, quòd caput durum habeas.

5. *Si largitus fueris assumet te]* In Græco, *Si utilis ipsi fueris, operâ tuâ utetur.*

Et si non habueris, derelinquet te] Καταλείψει σε. Itā enim est in Sixtina, non καταβλήσει [deprimet]. Si in egestatem incidas, non magis te curabit quàm si nunquam ei notus fuisses.

6. *Et evacuabit te]* Per munera quæ ei dare debebis.

Et ipse non dolebit super te] Non curabit quòd tanti tibi constet ipsius amicitia.

7. *Si necessarius illi fueris supplantabit te]* In Græcis, *Opus te habuit, & (tamen) decipiet te.* Vicem non reddet ubi tu vicissim ipso opus habueris.

Et subridens] Arridens blando vultu.

Narrans tibi bona] Loquens tibi bona. Verbis te pascet.

8. *Et confundet te in cibis suis]* Quod sequitur *bis aut ter* cum his verbis connectendum est. Opi-
parē te excipiet aliquoties, ut tu prae pudore cogaris
idem facere, & sic te pauperatum ridebit.

Et caput suum movebit ad te] Ob te. Vide su-
prā XII. 19.

9. *Humiliare Deo]* Deest in Græco, & videtur
alienum ab ea quæ hic tractatur materia.

10. *Attende ne seductus in stultitiam humiliaris]* Le-
git ἐν ἀφροσύνῃ [*in stultitia*]. Nos autem habemus in
Sixtina, Πρόσεχε μὴ ἀποπλανηθῆς ἢ μὴ ταπεινωθῆς ἐν
ἐυφροσύνῃ σου, *Vide ne decipiaris* (talibus convivis) &
per gaudia tua deprimaris, ad inopiam scilicet. Alii
libri post ἀποπλανηθῆς [*decipiaris*] habent τῇ διανοίᾳ
[*mente*], & pro ἐν ἐυφροσύνῃ σου habent ἐν ἐυφροσύνῃ
καρδίας σου [*in gaudio cordis tui*]. הַלְשׁוּ, quod est
convivium, vertitur ἐυφροσύνῃ, Esther. IX. 19. quo
sensu & θαλίαν dicunt Græci Poetæ.

11. *Noli esse humilis in sapientia tua]* Abest hoc
comma in Græco.

12. *Advocatus à potentiore]* A dynasta, id est, ma-
gno aliquo Præfecto.

Discede] Ὑποχωρῶν γένε. Citò domum redi, ne
satietas tædium adferat.

Ex hoc enim magis te advocabit] Πλεονάζων, sapiens.

13. *Nè improbus sis, nè impingaris]* Improbum hic
accepit pro imprudente. In Græco, *Noli sine iudicio*
te ingerere, nè repellaris. Nam ἀκρίτως [*sine iudicio*]
illud, quanquam loco sejunctum, construi debet
cum μὴ ἐμπιπῇ [*nè te ingere*]. De aula dynastarum
hic agitur, ut docent præcedentia.

Et nè longè sis ab eo, nè eas in oblivionem] Hoc est
quod & vulgò dicitur, *Ad aulam, pariter ut ad*
ignem, neque accedendum nimis, neque nimis inde ab-
scedendum, si quis nec uri velit, nec frigere.

14. *Nè retineas ex æquo loqui cum illo]* Legit ἰσηγο-
ρεῖσθαι [*familiariter colloqui*], ut habent libri nonnulli,
non εἰσηγορεῖσθαι. μὴ ἐπέχε, quod hic vertit nè retineas,
significat nè id age: nam ἐπέχειν pro προσέχειν sumi
notavit Eustathius in septimum Odysseæ. Exempla
habes etiam in nostris libris, ut Lucae XIV. 7. 1 Ti-
moth. IV. 16. Sensus est, *Noli id curare ut familiariter*
cum Præfecto loquaris. ἰσηγορία [*familiare colloquium*]
est etiam apud Herodotum.

Ex multa enim loquela tentabit te, & subridens in-
terrogabit te de absconditis tuis] Inquiret abscondita tua,
nempe latenter. Horatius,

Reges dicuntur multis urgere culullis,

Et torquere mero quem perspexisse laborent.

An sit amicitia dignus.

15. *Inimicus animus illius conservabit verba tua]*
Legit, ἀνελεήμων ὁ νῦν συντηρῶν λόγους [*inimicus ani-*
mus qui dicta animo recondit], supple erit. Sixtina
minus rectè, ἀνελεήμων ὁ μὴ συντηρῶν λόγους. Alii
libri, ἀνελεήμονως δὲ συντηρήσει λόγους σου [*sævo re-*
condet animo dicta tua]. Sic Tiberius narrante Ta-
cito: *Verba, vultus, in crimen detorquens reconde-*
bat. Alibi de eodem: *Dissimulatâ offensione abde-*
bat. Item: *Animo revolvente iras, etiamsi impetus*
offensionis languerat, memoria valebat. Et Sejanus

eodem teste odia in longum jaciebat, quæ recondere,
auctâque promeret.

Et non parcat de malitia & de vinculis] Οὐ μὴ φεί-
σεται περὶ κακώσεώς σου ἢ δεσμῶν, non parcat te malè
tractare, & in vinculis habere: ut Alexander Calli-
sthenem.

16. *Cave tibi]* Loquendo.

Et attende diligenter auditui tuo] Satis tibi sit au-
dire quæ dicuntur.

10 *Quoniam cum subversione tua ambulas]* In ruinæ
periculo versaris. *Aulæ lubricum culmen,* dixit in
Thyeste Seneca.

17. *Audiens verò illa quasi in somnis vide, & vigi-*
labis] In Græco, hæc audiens, intelligens, etiam
in somno tuo vigila. Dictum ὑπερβολικῶς [*exsuper-*
anter], ut moneantur qui aulas adeunt, nunquam
non sibi cavere.

18. *Et invoca illum in salute tua]* Ad salutem tuam,
eis σωτηρίαν σου.

20 *Omnis caro ad similem sibi conjungetur]* Omne
animal in Græco.

Et omnis homo simili sui sociabitur] Aristoteles,
aut quisquis est scriptor Problematum, sectione x.
χαίρει τὰ συγγενῇ τοῖς συγγενέσι ἢ ὁμοίοις [*gaudent co-*
gnata cognatis & similibus]. Et veteres multi φιλίαν
[*amicitiam*] esse dicunt ὁμοιότητά τινα [*similitudinem*
quandam], Nicomach. VIII. 10.

21. *Si communicabit lupus agno]* In quo communi-
cet lupus agno? Talis locutio, τίς κοινωνία φωτὶ πρὸς
σκοτῶς; [*quæ communicio luci cum tenebris?*] II Co-
rinthior. VI. 14. Summa discordia exprimi solet lupi
& agni similitudine:

Ὡς εἰ λύκοι τε ἢ ἄρνες ὁμίφρονα θυμὸν ἔχουσιν.

[*Quantum concordant inter se agni quæ lupique.*]

Horatius,

Lupis & agnis quanta sortitò obtigit

Tecum mihi discordia est.

40 *Sic peccator justo]* Neque vos meos mores ferre po-
testis, neque ego vestros, dicebat Romanus quidam
populo Romano.

22. *Quæ communicatio sancto homini ad canem?]*
Est error exscriptoris: nam Interpres haud dubiè
scripsit, *hyænæ ad canem*, quomodo est in Græco;
sed imperitus *hyænæ* mutavit in *homini*: ac demum
ad implendum sensum addidit *sancto*. Tanta est na-
turæ pugna inter hyænam & canem, ut conspectâ
hyænæ umbrâ, canes obmutescant, Plinius VIII. 30.

Aut quæ pars diviti ad pauperem?] Et hic error est
exscriptoris: nam Interpres pax scripsit, εἰρήνη.

50 23. *Pascua divitum sunt pauperes]* Iac. I. 6. Esa. V. 8.

24. *Et sicut abominatio est superbo humilitas, sic &*
exsecratio divitis pauper] In Græco βδέλυγμα loco
utroque, pro quo Latinus dixit *abominationem* prius,
deinde *exsecrationem*. Mores discrepant diviti & pau-
peri: ideo alter alteri displicet.

25. *Dives commotus]* Σαλευόμενος, id est, labe-
factus.

Confirmatur ab amicis suis] Sustentatur nè ruat,
στηρίζεται.

60 *Humilis autem]* In Græco, pauper.

Cum ceciderit, expelletur & à notis] Ab amicis, qui
tales dicti fuerant. Vide suprà XI. 9.

26. *Diviti decepto multi recuperatores]* Legit
LIII 2 σφα-

σφαλέντος [decepti]. Recuperatores Romæ dicebantur Iudices per quos provinciales spoliati res suas recuperabant. Sed oppositum membrum vult hic legi σφάλλων [qui decepit], ut sensus sit, Dives, si quem fefellerit, multos habet adjuutores, qui scilicet ipsum purgent, aut excusent: tanta est vis pecuniæ. Verres sibi, advocatis, & iudicibus quod satis esset ceperat.

Locutus est superba, & justificaverunt illum] Si arcana (nempe reipublicæ) enuntiaverit, tamen aliquos invenit qui ipsum defendant.

27. Humilis deceptus est] Rectè hic Interpres legit ἐσφάλη [deceptus est], non ἐσφαλε [decepit]. Si vir humilis fortunæ deceptus ab alio fuerit.

Insuper & arguitur] Vltro objurgatur, προσεπιλήμυσαν αὐτῷ, nempe quasi criminis reus esset.

Locutus est sensatè, & non est datus ei locus] Quod si etiam prudentissima dicturus veniat, nullo in loco habetur. Hunc sensum exigunt sequentia. Locutionem similem vide infra xvi. 15. & xxxviii. 11.

28. Dives locutus est, & omnes tacuerunt]

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.

Iobi xxix. 9.

Et verbum illius usque ad nubes perducent] Attolunt, ἀνύψωσαν, in cælum ferunt laudibus. Tale illud,

Sublimi feriam sidera vertice.

29. Pauper locutus est, & dicunt, Quis est hic?]

Exemplum vide Matth. xiii. 55. & Menander,

Πένης λέγων τάληθες ἔπιστεύεται.

[Dicenti verum pauperi non creditur.]

Philemon vero,

Πρόσεσιν ἄρα καὶ τῷ πένητι ἀπιστία.

Καὶ σοφὸς ὑπάρχει, καὶ λέγει τὸ συμφέρον,

Δοκεῖ τι φράζειν τοῖς ἀκέραις κακῶς.

[Inter mala inopis est quod ei non creditur:]

Quamvis sit sapiens dicatque utilissima,

Malè quid videtur dicere audientibus.]

Et si offenderit] Ἐὰν προσκόψῃ. Si quid dixerit minus gratum auribus.

Subvertent illum] Προσανατρέψουσιν αὐτὸν, etiam evertent eum. Quod Phocioni evenit Athenis.

30. Bona est substantia] Opulentia, ὁ πλεῖς. Hoc ideo rectè additur, nè omnes divites mali, aut omnes pauperes boni credantur.

Cui non est peccatum in conscientia] In Græco est, ᾧ μὴ πρόσεν ἀμαρτία, cui non adheret peccatum, id est, honestè quæsit.

Et nequissima paupertas in ore impii] Quia impii infelices solent Deum accusare.

Quem non incusavi amens hominūque deūque?

31. Cor hominis immutat faciem illius sive in bona, sive in mala] Tibullus,

Heu quàm difficile est imitari gaudia falsa;

Difficile est tristi fingere mente jocum!

Oculi, fenestæ animi.

32. Vestigium cordis boni & faciem bonam difficile invenies, & cum labore] Aliter in Græco, ἵχνος καρδίας ἐν ἀγαθοῖς πρόσωπον ἰλαρόν (in aliis libris, Ἀγαθὸν προῶπον ἐν τέρψει καρδία θάλασσα, sensu eodem), καὶ εὐρεῖς παρὰ βολῶν διαλογισμὸς μετὰ κόπον, Vultus hilaris indicium est animi in rebus latis versantis; at inventio sententiarum laboriosa est cogitatio, id est,

Seriæ meditationis index, vultus severior, frons caperata, adducta supercilia, oculi quieti, genæ stantes, os tacitum.

C A P V T X I V.

1. **B**eatus vir qui non est lapsus verbo ex ore suo] Cum & quæ præcesserunt & quæ sequuntur ad titulum de Divitiis & Paupertate pertineant, omnino censeam hanc sententiam pertinere ad eos qui gravi paupertate pressi nullum verbum ex impatientia ejaculantur adversus Deum ejusque providentiam.

Et non est stimulatus in tristitia delicti] In Græco, Nec cruciatus est ex mœrore criminoso: nam ἐν λύπῃ ἀμαρτιῶν [in tristitia delictorum] habent quidam codices, & sic legit hic Interpres, non ἐν πλῆθει [in multitudine]. Mœrorem criminis vocat eum qui erumpit in verba Dei honorem lædentia.

2. Felix qui non habuit animi sui tristitiam] In Græco, μακαρίων ἡ κατέγνω ἡ ψυχὴ αὐτῆς sed legendum, ἡ ἀπέγνω, qui non despondit animum in malis. Ostendit id sequens explicatio, Et non dejectus est de spe sua in Deum: nam τῆς ἐπὶ Κυρίου [de spe in Dominum] additur in Græco.

3. Viro cupido & tenaci] Duabus vocibus expressit unam Græcam μικρολόγῳ. In Glossis, Μικρολόγῳ, sordibus. Theophrasto, Μικρολογία ἐστὶ φειδωλία τῆς διαφόρου ὑπὲρ τὸν καιρὸν [sordida parsimonia est studium parcendi sumtibus supra modum].

Sine ratione est substantia] Non pulchræ divitiæ: id est, eum non decent.

Et homini livido ad quid aurum?]

Quò mihi divitiæ si non conceditur uti?

Βάσκανος sæpe quidem invidum significat, sed ab Hellenistis etiam avarus eo vocabulo appellatur. Vide infra 6. 8. & xviii. 18. xxxvii. 12.

4. Qui acervat ex animo suo injustè, aliis congregat] Non est injustè in Græco, nec de injustitia hic, sed de tenacitate agitur. Qui acervat ab animo suo, id est, qui extra usum suum res affervat, qui genium suum defraudans comparcit, ut loquitur Terentius.

Aliis congregat] Heredibus. Vide supra xi. 20.

Et in bonis illius alius luxuriabitur] Alii luxuriabuntur. Horatius,

Assumet heres Cæcuba dignior

Servata centum clavibus, & mero

Tinget pavimentum superbo

Pontificum potiore cænis.

50 Martialis,

Superba densis arca palleat nummis,

Centum explicentur paginae calendarum;

Iurabit heres te nihil reliquisse:

Supraque pluteum te jacente, vel saxum,

Fartus papyro dum tibi torus crescit,

Flentes superbus basiabit eunuchos.

5. Qui sibi nequam est, cui alii bonus erit? & non jucundabitur in bonis suis] Illud & hic more Hebræo est pro relativo qui.

6. Et hæc redditio est malitiæ illius] Hæc merces vitii, non habere quæ habeat.

7. Et si bene fecerit] Alicui scilicet.

Ignoranter & non volens fecit] In Græco tantum est,

est, ἐκ ἐκὼν ποιεῖ, [non sponte fecit]. Pro certo habe, inquit, eum non volente animo id fecisse, sed coactum, damni alicujus vitandi causâ.

Et in novissimo manifestat malitiam suam] *Etiam in fine vitæ vitium suum ostendit.* Phædrus,

Tibi dico, avare, gaudium heredis tui.

Et post aliquos versus,

Qui circumcidis omnem impensam funeris,

Libitina nè quid de tuo faciat lucri.

8. *Nequam est, oculus lividi*] In Græco, *Homo invidus malus est, ita ut oculis videas*, id est, ipso adspectu vitium ejus deprehendas: quod explicant sequentia.

Et avertens faciem suam] *Eò quod avertit faciem suam à pauperibus.*

Et despiciens animam suam] In Græco est, & despiciens animus, id est, hominum aliorum miseriam.

9. *Insatiabilis oculus cupidi in parte iniquitatis: non satiabitur donec consumat arefaciens animam suam*] In Græco aliter ac melius, *Cupidi oculus non expletur parte* (quia scilicet totum cupit quod videt): & mali hominis injustitia tabe consumit animam ipsius, id est, ipsum. ξηραίνει est tabe consumere. Vide Psalmum XXI. 16. c. 11. 5. 12. Proverbiorum XVII. 22. Zachar. XI. 17. Tabescit cruciatibus animi sibi malè conscii.

Apud Euripidem quærente Menelao,

Ὅρεσ' αὖ τλήμων, τίς σ' ἀπόλλυσιν νόστος;

[*Quis, miser Oreste, te malus morbus premit?*]

Respondet Orestes,

Ἡ σύνεσις, ὅτι συνοῖδα δαί' ἐργασμένον.

[*Mens perpetrati facinoris sibi conscia.*]

10. *Oculus malus ad mala, & non satiabitur pane indigens, & in tristitia erit super mensam suam*] Conjunxit duas lectiones: nam ubi alii libri habent ἐκείνης [indigens], ibi alii ἐν λύπῃ [in tristitia]. Sensus est: *Homo avarus (is dicitur oculus malus Hebræis) aliis invidet, etiam de pane, & in sua ipsius mensa egenus est.* Juvenalis,

—— nōne est manifesta phrenesis

Vt locuples moriaris egentis vivere fato?

11. *Fili, si habes, benefac tecum*] In Græco, *Fili, pro modo rerum quas habes, tibimet ipsi benefac.* Partis utere.

Et Deo dignas oblationes offer] In Græco, ἀξίως, *dignè*, id est, pro ratione facultatum. Sic ἀξίως ἀδικίας dicunt Græci, pro modo injuriæ.

12. *Et testamentum inferorum, quia demonstratum est tibi*] In Græco, *non demonstratum est tibi.* Id est, diem sepulture tuæ non nosti. Diem autem vocat διαθήκην, id est, pactum, quia pacta solent ad certam diem fieri, ut in locationibus.

13. *Et secundum vires tuas exporrigens da pauperi*] In Græco, *da ipsi*, id est, amico. Sed Interpres sensum fecit magis Christianum.

14. *Non defrauderis à die bono*] Dies festos lætus celebra, ut mos erat Iudæis.

Et particula boni doni non te prætereat] *Particula bene desiderata nè à te abeat.* μερίδα particulam vocat id quod edule est, Esther. IX. 22. ubi ciborum partes dixit Hieronymus. Sic & Plutarchus Agesilao, διέπεμψε μερίδας τοῖς φίλοις [misit sportulas amicis]. Usurpat sic & Athenæus, & alii.

15. *Nōne aliis relinques dolores & labores tuos in*

divisione sortis?] In Græco, *Nōne aliis relinques labores tuos, & fatigationes dividendas sorte*, ut inter heredes fieri solet, qui propterea *consortes* dicuntur. *Labores & fatigationes*, id est, parta labore ad lassitudinem tolerato.

16. *Da, & accipe, & justifica animam tuam*] Legit ἀγίασον τὴν ψυχὴν σου sed in aliis libris est ἀπατήσον [decipe]. Veram lectionem puto ἀσπῆσον [ama], bene temet tracta. Ità rectè cohærebit quod in Græco sequitur.

17. *Ante obitum tuum operare justitiam*] Et hoc adjecit Interpres.

Quoniam non est apud inferos invenire cibum] Quem aut des, aut accipias. In Græco est, *querere cibum*, id est, comparare.

18. *Omnis caro sicut fenum veterascit*] In Græco, *sicut vestimentum.* Bene ex Psalmo CII. 27. quò respicit & Scriptor ad Hebræos I. 11.

Et sicut folium fructificans in arbore viridi] Hic præcedit in Græco, ἡ γὰρ διαθήκη ἡ αἰώνιος θάνατος ἀποθανῆ, hæc enim lex ab omni ævo scripta est, *Ommino morieris.* Voce διαθήκης non pacta tantum, sed & leges comprehendi diximus initio Annotatorum ad Evangelia. Sic Scriptor Oetæi legem vocat, quod natum est poterit mori. Euripides,

Πᾶσιν γὰρ ἀνθρώποισιν ἡδὲ πρὸς θεῶν

Ἡ φῶς κέκρανται, κατθανεῖν τ' ὀφείλεται.

[*Omnes in homines hæc Deum sententia Pronuntiata est, debeant semel ut mori.*]

30 *Et sicut folium fructificans in arbore viridi*] *Nascens, & αἰών.*

Ὅση περ φύλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.

[*Est similis planè foliis humana propago.*]

Ait Homerus, & ex Homero Simonides. Mimnermus,

Ἡμεῖς δ' οἳ τε φύλλα φέροι πολυάνθεμον ὥρα ἥρῃ.

[*Nos foliis similes quæ gignit purpureum ver.*]

19. *Alia generantur, & alia dejiciuntur: sic generatio carnis & sanguinis, alia finitur, & alia nascitur*] Mos est Hebræis, quoties humanam infirmitatem significare volunt, dicere בשר ודם, caro & sanguis. Sensus par in istis Euripidis,

—— ἀναγκαίως δ' ἔχει

βίον θερίζειν, ὥς κάρπυσιν ὀσάχυν.

[*—— at fatum jubet*

Vt plena segetis arva, sic vitam meti.]

20. *Omne opus corruptibile in fine deficiet*] In Græco, *Omne opus putrescendo deficit*: id est, paulatim, ut ea quæ putrescunt.

Et qui illud operatur ibit cum illo] *Abibit.* Sic Phædrus,

Abiturus illuc quo priores abierunt.

21. *Et omne opus electum justificabitur*] Hoc quoque comma Interpres Latinus addidit.

22. *Beatus vir qui in sapientia morabitur, & qui in justitia sua meditabitur, & in sensu cogitabit circumspeditionem Dei*] Variant hic mirè Græca. Vera lectio videtur ista, Μακάριος ὁ ἀνὴρ ὃς ἐν σοφίᾳ μελετῇ, καὶ ὃς ἐν συνέσει αὐτῆ διαλεχθήσεται, *Beatus vir qui sapienter meditabitur, & in mente sua differet.* Voces καλὰ καὶ ἀγία [pulchra & sancta] additæ sunt, ut intelligeretur quæ sit vera sapientia.

23. *Qui excogitat vias illius in corde suo*] *Vias suas* : nam αὐτῆς [*illius*] hic est pro reciproco, id est, qui actionibus suis attendit.

Et in absconditis suis intelligens] *Et arcana ejus* (αὐτῆς nempe *Sapientiae*) cognoscit.

Et in sensu cogitabit circumspeditionem Dei] Abest in Græco.

Vadens post illam quasi investigator] In Græco, *Vade. Investigatorem* dicit Interpres venatorem : nam & *investigare* verbum est tractum à venatoribus, qui ferarum vestigia quærent.

Et in viis illius consistens] In Græco, *Viis ejus insidias pone*. Id est, fac omni modo eam deprehendas : eâ utere diligentia, qua exploratores solent.

24. *Qui respicit per fenestras illius, & in januis illius audiens*] *Et ad januas illius auscultat*. Construuntur pariter participium ὁ παρακύπτων [*prospectans*] & futurum ἀκούσεται [*audiet*], quia in secundo membro subintelligitur pronomen *qui*, more Hebræo. παρακύπτειν dicitur *qui per januam vel fenestram prospectat ex domo, vel in domum*. Hic in domum intellige, nempe ut omnia scrutetur. Confer quæ infra XXI. 26.

25. *Qui requiescit juxta domum illius*] *Qui diversatur juxta domum illius*, id est, facit ut ei semper sit vicinus.

Et in parietibus illius figens palum, statuet casulam suam ad manus illius] Idem sensus qui in præcedenti : *ad manus illius*, כַּף, id est, proximè. Pro *casulam*, in Græco est Σκηνή, tentorium. Solebant tentoriorum funes ad paxillos alligari, Exodi xxxv. 17. Iudicum iv. 21. Esaiæ xxxi. 1. 20. Liv. 2.

Et requiescens in casula illius bona per ævum] In Græco, *Is divertet in diversorio bonorum pleno*. Nam καὶ [*&*] hic more Hebræico est vice pronominis respondentis relativo *qui*.

26. *Statuet filios suos sub tegmine illius*] Id est, ejus tutelæ liberos etiam suos commendabit.

Et sub ramis ejus morabitur] Quasi
—— patulæ recubans sub tegmine fagi.

27. *Protegetur sub tegmine illius à fervore*] Similitudo sumta à nube illa quæ Israelitas deducebat per solitudinem. Vide *Sapientiae* x. 17. ubi eadem vox κέπη [*tegminis*],

Et in gloria ejus requiescet] In gloria ipsius diversabitur, id est, videbit ejus majestatem. Hic alluditur ad ignem illum qui de nocte prælucebat Israelitis. Neque enim rarum ut ignis cœlestis dicatur כָּבוֹד, id est, δόξα, Exodi xxiv. 17. Levit. ix. 6. & 23.

C A P V T X V.

1. *Qui timet Deum faciet bona*] In Græco, *Faciet ista*, nempe de quibus jam cœpit fieri sermo. Nam malè hæc avulsa sunt à præcedente capite.

Et qui continens est justitiæ, apprehendet illam] Καὶ ὁ ἐγκρατὴς γνώσεως νόμον, ἐνρήσει αὐτήν, *Qui compos est scientiæ Legis, is eam (sapientiam de qua actum modò) inveniet*. De significatione vocis ἐγκρατὴς vide dicta *Sapientiae* vii. 21.

2. *Quasi mater honorificata*] Ἐπίθετον [*nomen appositum*] hoc in Græco abest.

Et quasi mulier à virginitate suscipiet illum] Ὡς γυνὴ παρθενίας, *ut uxor ducta virgo, καρδίᾳ ἀλοχῇ*. Homero. Solent enim ardentius diligere virum feminae nullum alium expertæ.

3. *Cibabit illum pane vitæ & intellectus*] In Græco tantum est, *pane intelligentiæ* : sed illud *vitæ* ex Evangelio additum.

Et aqua sapientiæ salutaris potabit illum] *Aquam sapientiæ dabit illi potandam* : nam & hic *salutaris* additum ab Interprete.

3, 4. *Et firmabitur in illo, & non flectetur : & continebit illum, & non confundetur*] Fortè scripserat Interpres illa & illam, quomodo est in Græco, unde rectè veritas copulativâ conjunctione redditâ secundum sensum quem sæpe apud Hebræos habet, *Innixus illi non movebitur de statu : illi se tenens non perdefiet*.

Et exaltabit illum apud proximos suos] Efferet eum (*Sapientia*) supra æquales suos : nam est hic παρὰ τὰς πλησίον.

5. *Et in medio ecclesiæ aperiet os ejus*] Id est, faciet ut loqui possit coram populo aut Senatu. Vtrumque enim significari solet voce ἡγῶ, quæ modò συναγωγή [*synagoga*], modò ἐκκλησία [*ecclesia sive conventus*] redditur.

Et adimplebit illum spiritu sapientiæ & intellectus, & stolâ gloriæ vestiet illum] Desunt hæc in Græco, sumtum ex loco qui supra vi. 31.

6. *Iucunditatem & exultationem thesaurizabit super illum, & nomine æterno hereditabit illum*] Lætitiâ & gaudii coronam indipiscetur, & nomen perpetuum ei jure hereditario dabit. Gaudii corona est illa, quæ sumitur diebus nuptiarum, aut sollemnibus, ut dictum supra vi. 31. *Hereditabit*, κατακληρονομήσει, hic significat, *hereditario jure dabit illi, nempe Sapientia, quo sensu sæpe sumitur ἡγῶ, & verba similia*. Vide Deuteronomii i. 28.

7. *Et homines sensati obviabunt illi*] Et hic positum pro *sed*.

8. *A superbia & dolo*] Et dolo abest in Græco. Sensus autem idem in sequentibus.

8. *Viri mendaces non erunt illius memores*] Non sentient eam. Est μετωνομία [*transnominatio*]. Cætera quæ Latinus codex habet in hoc commate absunt à Græco.

9. *Non est speciosa laus in ore peccatoris*] Οὐχ ὡραῖον αἶματι ἀμαρτωλῶν. Est desumptum hoc ex Proverbiorum xxvi. 7. ubi παραβολή [*parabola*], quod hic αἶματι [*sententia*]. In Terentio est : *Etiâ sententias loquitur carnifex*.

10. *Quoniam à Deo profecta est sapientia*] Quoniam non à Deo venit ; nempe sententia quam homo flagitiosus eloquitur. Natat in labris, non est in corde.

Sapientiæ enim Dei adstabit laus, & in ore fideli abundabit, & dominator dabit eam illi] Ex Græco, mutata in perspicuum locutione Hebræicâ, sic reddas : *Si sapienter (ex pio animo) enuntiatur sententia, Deus eam prosperabit*. Efficiet ut non sit inutilis prolata à digno auctore.

11. *Non dixeris, Per Deum abest : quæ enim odit ne feceris*] Legit ἀπειν [*abest*], & rectè, ni fallor. Continuatur enim sermo hunc in modum, *Nè dixeris per*

per Deum fieri quod abest à te (sapientia): tu enim non faceres (id est, non debebas facere: ut, — At tu dictis, Albane, maneres) quod ipse odit. Non Deus suâ sponte, sed tu per vitam flagitiosam sapientiæ ad te præcludis aditum. Vide 7. & 8.

12. Non dicas, Ille me implanavit: non enim necessarij sunt ei homines impij] Legit ἐπλάησε, ut quidam habent libri. At alij ἐπλάσε, sensu valde conveniente huic loco, Neque dixeris, ille me finxit, ineptum nempe ad vitam probam: nam Deus non opus habet hominibus flagitiosis, ut ob id cogatur eos formare ad virtutem inhabiles. Sic respondet illis qui putant vitia necessario & insanabiliter sequi ex temperamento corporis.

13. Omne execramentum erroris odit Dominus] Πᾶν ἐδέλυμα ἐμίσησεν ὁ Κύριος, Omnem rem per se fædam odit Deus. Quales sunt idololatria, perjurium, adulterium, stuprum, cædes, furta, calumniæ, fraudes.

Et non erit amabile timentibus eum] Sunt enim ex Deo geniti, id est, indolem habent factam ad Divinæ bonitatis exemplar.

14. Deus ab initio constituit hominem] Id est, ab initio nasci facit homines boni malique ignaros.

Et reliquit illum in manu consilij sui] Dimittit illum ut potestatem habeat consilium capiendi quod sibi sit utile, vel inutile. Manus Hebræis potestatem sæpe significat. Est hic aoristus pro quovis tempore. Agitur enim de formatione hominis cujusque, & de iis quæ postea adolescente ætate consequuntur, quod & sequentia ostendunt.

15. Adjecit mandata & præcepta sua] Non est hoc in Græco, sed additum est melius connectendo sensui.

16. Si volueris mandata servare, conservabunt te, & in perpetuum fidem placitam facere] Etiam hic aliqua addita sunt. In Græcis legitur, Ἐὰν θέλῃς συντηρῆσαι ἐντολὰς καὶ πίσει ποιῆσαι εὐδοκίας [Si velis servare præcepta & fidem beneplaciti implere]. Malè in quibusdam codicibus συντηρήσεις, quod ostendit sequens verbum ποιῆσαι. Vtrumque pendet à præcedente, ἀφῆκεν αὐτόν, dedit illi potestatem, si velit, faciendi mandata, & fidem implendi, quæ Deo placent. Confer quod supra est 1. 24. πίστις εὐδοκίας [fides beneplaciti], Hebraicâ locutione, id est, εὐδοκητός [beneplacens].

17. Apposuit tibi ignem & aquam] Ostendit esse aliquam in προαιρέσει [humana electione] libertatem, suppositis primùm auxiliis necessariis; Deut. xxx. 19. Iosue xxiv. 15. Ignis & Aqua plurimùm inter se distant: sic & vita secundum cupidines, quæ per ignem significantur, & secundum innocentiam, quæ per aquam.

Ad quod volueris porrige manum tuam] Sume utrumvis, sed tuo bono aut malo, ut sequetur.

18. Ante hominem] Id est, exposita sunt homini. Id enim sæpe significatur per ἐναντί [ante].

Vita] Felix secundum promissâ Legis.

Et mors] Violenta, aut immatura, aut etiam vita misera, quæ non rarò mortis nomine appellatur.

Quod placuerit ei dabitur illi] Αἰτία ἐλομένη· Θεὸς δὲ ἀναίτιος [Culpa in eligente: Deus extra culpam], ait Plato.

19. Quoniam multa sapientia Dei, & fortis in potentia, videns omnes sine intermissione] In Græco, Quia multa Dei sapientia, ipse verò validus potentiâ, & cuncta adspiciens. Sapienter eam homini dedit libertatem, quæ præmio aut pœnæ locum faceret. Potens est ad reddenda præmia & pœnas, quanta vult, nemine prohibente. Videt non actiones tantum, sed & cogitata, unde præmia illa & pœnas justissimè dispensat.

20. Oculi Domini ad timentes eum] Deus sui reverentes respicit, id est, peculiariter curat. Desumptum ex Psalmo xxxiii. 18.

Et ipse agnoscit omnem operam hominis] Cognoscit de omnibus hominum factis. Hoc est quod dicit Sallustius, Omnium mortalium vitam Divino numine invisi, neque bonam neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi.

21. Nemini mandavit impiè agere] Id est, nemini necessitatem imposuit vivendi impiè. Cohæret enim hoc cum cæptis dici supra 12.

22. Et nemini dedit spatium peccandi] In Græco est, Nemini dat peccandi licentiam, sive, ut Tertullianus loquitur, connectum delinquendi. Nemini impunitatem promisit peccare pergenti. Prohibet peccare quantum prohiberi id potest, relicta homini libertate.

22. Non enim concupiscit] Hoc non est in Græco, & videtur repetitum ex eo quod sequitur.

CAP V T XVI.

1. NE jucunderis in filiis impiis si multiplicentur] Ne desideras multitudinem liberorum inutilem, nulli bono. Euripides de liberis,

Καὶ γὰρ κακοὶ γεγῶτες, ἐχθίστη νόσος.

[Nam dira pestis moribus proles malis.]

2. Non credas vitæ illorum]

——— Fragiliter crede juventæ.

Multi ante diem cadunt.

Et ne respexeris ad labores eorum] Neque eorum turba inmitere, id est, eo validum te puta. Vide Psalm. cxxii. 4. 5. Niobe apud Ovidium prolem suam jactans,

——— tutam me copia fecit:

Major sum quam cui possit fortuna nocere.

3. Ab uno sensato inhabitabitur patria] Per unum cordatum frequens habitabitur urbs. Ut per Thesea Athenæ, per Romulum Roma.

Tribus impiorum deseretur] Familia impiorum exstirpabitur. ἐρημῶσαι [desertum reddi] propriè terris competit: familiæ per figuram.

6. Et fortiora horum audivit auris mea] His majora ex historiis didici.

7. In synagoga peccantium] Vbi populus est flagitiosus.

Exardebit ignis] Id est, ultio Divina, quæ per ignem exprimi solet, ut Psalmo x. 7. & alibi.

Et in gente incredibili] Ἀπειθῶ, ubi gens est in Deum contumax.

8. Non exorauerunt pro peccatis suis antiqui gigantes]

In Græco, Non placatus est (id est, non condonavit Deus) priscis gigantibus, id est, hominibus Noæ coævis: in qua historia גימלִים sunt γίγαντες [gigantes] Lxx Interpretibus.

Qui destructi sunt confidentes suae virtuti] Χειροδίκαι [*ius in manu gerentes*], quales solent describi Gigantes : Sap. xiv. 6. Sed pro *destructi sunt* in Græco est ἀπεσθῆσαν, id est, à Deo defecerunt.

Et non pepercit peregrinationi Lot] Non pepercit loco incolatus Loti. Id enim παροικία. Vide Lucæ xxiv. 18.

Et execratus est eos] Eos refertur ad id quod subintelligitur, id est, terræ illius habitatores.

Præ superbia verbi illorum] In Græco : Ob superbiam ipsorum. Bene nominavit superbiam, ut & Ezechiel de iisdem hominibus agens xvi. 49. quia ex superbia, id est, Dei contemptu, cætera illorum crimina ortum trahebant.

10. *Non misertus est illis gentem totam perdens*] Non misertus est gentem exitii : id est, exitio devotam, quomodo Iudas υἱὸς ἀπωλείας [*filius perditionis*] Ioh. xvii. 12. Vide quæ diximus ad ii Thess. ii. 3.

Et extollentem se in peccatis suis] In Græco, τὸς ἐξηρμένους ἐν ἀμαρτίαις αὐτῶν ἃς ἐποίησεν, ita enim in Sixtina, non ut in aliis, ἐξέρχομένους. *Elatos in peccatis quæ committebant* : id est, aperte se jactantes de sceleribus suis, Genes. xix. 5. 9.

11. *Et sicut sexcenta millia peditum qui congregati sunt in duritia cordis sui : & si unus fuisset cervicatus, mirum si fuisset immunis*] Græca lectio in multis editionibus hic additamentis quibusdam planè corrupta est. Optimè habet Sixtina editio, καὶ ὅτως ἐξακοσίαις χιλιάδας πηξάντων τὸς ἐπισυναχθέντας ἐν κληροκαρδίᾳ αὐτῶν καὶ εἰάν ἦν εἰς κληροτράχηλον, θαυμαστὸν τῷτο εἰ ἀθωωθήσεται, *Pari modo sexcenta peditum millia, qui duro corde inter se convenerunt* (nempe misertus non est, ex superioribus) : quanto magis si unus aliquis sit cervicosus, mirum esset si ipsi parceretur. Quid non metuere debent singuli contumaces, cum de sexcentis millibus qui ex Ægypto excefferant, præter Levitas, (Num. i. 45.) nulli promissa acceperint, excepto Iosue & Calebo? Num. xxvi. 5. *Peditum*, id est, qui arma ferre possent : nam mulieres & inutilis ætas erat extra illam summam, ut videre est dicto loco Num. i. 45. Hi omnes dicuntur convenisse duro corde, id est, pariter omnes fuisse inobsequentes : ita ut

In facinus jurasse putes.

Alii vitulum coluerant, alii Deo oblocuti fuerant carniū desiderio, alii exploratorum relatu territi defectionem cœperant, alii cum Core sociisque ejus moverant seditionem, alii sitis non tolerantes animum desponderant, alii cum Madianiticis feminis se corpore cultique miscuerant. ἀθῶν est propriè *facere innocentem* ; sed, locutione Hebræis frequentatâ, *tractare quasi innocentem*, id est, parcere. Vide Sap. i. 6. & supra xi. 10. xii. 16. Respondet Hebræo כָּבַד, ut Jerem. xviii. 23. & קָבַד ut i Sam. xxvi. 9. Prov. vi. 29. xvi. 6. xvi. 5. xxviii. 20. Ier. xlv. 27. xlix. 11. Ioël. i. 21. Nahumi i. 3. Vide quæ diximus ad Iacobi ii. 21.

12. *Misericordia enim & ira est cum illo*] *Apud illum*, id est, non tantum parcere novit, sed & irasci ubi opus est.

Potens exoratio, & effundens iram] Citò potens placationum (id est, valde placabilis), & citò effundens iram. Illud citò ostendit mutato homine statim mutari etiam sortem ipsius apud Deum. Vide Ieremiæ xvi. 11. 7. & seqq.

13. *Secundum misericordiam suam, sic correptio illius*] In Græco : Sicut magna est ejus misericordia, ita & magna ejus castigatio.

Secundum opera ejus judicat] Ejus hic valet cuiusque. Desumptum ex Psalm. lxi. 13. Opera & hic & ibi sumuntur pro consuetudine aut proposito agendi.

14. *Non effugiet in rapina peccator*] Id est, peccator rapere solitus pœnam non effugiet.

Et non retardabit sufferentia misericordiam facientis] 10 *Sufferentiam* solet dicere ὑπομονήν. Sed hic est μετωνυμία [*Transnominatio*] : nam per *sufferentiam* intelligitur id quod exspectatur cum patientia, liberatio scilicet à malo. Εὐσιβῆς, id est, pii, vertit Interpres *misericordiam facientis*, quia vox εὐσιβῆς interdum sic sumitur ; & ita rectè id nomen opponitur raptori.

15. *Omnis misericordia faciet locum unicuique secundum meritum operum suorum*] In Græco, *Omni misericordia da locum* ; quisque enim secundum facta sua reperiet, pœnam nempe aut præmium. Dare locum huic 20 scriptori est magni facere, ut apparet infra xxxviii.

14. ποιήσον [*da locum*] lectio hic recta, non altera, ποιήσει [*dabit loc.*].

Et secundum intellectum peregrinationis ipsius] Deest in Græco. Contra desunt in Latino quæ in Græcis quibusdam libris reperiuntur, Κύριε ἐσκήρυξε Φαραὼ μὴ εἰδέναι αὐτὸν, ὅπως αὐτὸν γινώσκῃ ἐνεργήματα αὐτοῦ ἐπ' ἐρατὸν πάσῃ τῇ κτίσει, τὸ ἐλεῶ αὐτὸν Φανερόν καὶ τὸ Φῶς αὐτοῦ, καὶ τὸ σκότος ἐμέρισε τῷ ἀδάμαντι [*Deus obduravit Pharaonem ne ipsum nosset, ut immotescerent facta ipsius sub 30 celo omni creaturæ. Misericordia ejus manifesta & lumen ejus, & tenebras divisit adamantini*]. Sed absunt hæc omnia in Sixtina, & revera huc non pertinent.

16. *Non dicas, à Deo abscondar*] Latebo Deo.

Et ex summo quis mei memorabitur?] Id est, de me cogitabit, ut supra vi. 38.

17. *In populo magno non agnoscar*] In tanta hominum multitudine.

Quæ est enim anima mea?] Id est, quid ego sum?

In tam immensa creatura] Creaturam vocat omne 40 humanum genus, ut Marci xvi. 15.

18. *Ecce cælum*] Aer, & stellata regio.

Et cæli cælorum] Cælum nobis inadspectabile.

Abyssus] Mare.

In conspectu illius commovebuntur] Vetus tragœdia.

Τρέμετε δὲ ὄρη καὶ γαῖα, καὶ πελάγη

Βυθὸς θαλάσσης, κώρων ὑψόμεγα,

Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα Δεσπότης.

[*Illam ipsa tellus horret & juga montium,*

Lateque fusa stagna cærulei maris,

Si fortè torvo Dominus ore adspexerit.] 50

19. *Montes simul & colles*] In Græco *montes* nominantur, non & *colles*. Præterea in Græcis libris multis inter id quod præcessit in Latino & hæc verba interjicitur, ἅπας ὁ κόσμος γεγονώς καὶ γενόμενος ἐν θελήματι αὐτοῦ [*omnis Mundus exstitit & exstitit per ejus voluntatem*]. Sed in Sixtina desunt hæc, ut conjicere liceat aliunde inserta ; ut in eclogis sæpe fit.

20. *Et in omnibus his insensatum est cor : & omne cor intelligitur ab illo*] Longè aliter in Græco, καὶ ἀξίως ἐδιδρανοθήσεται ἐπ' αὐτοῖς καρδία, *Dignè de illis* (nempe operibus Dei quæ jam enumerata sunt) *cor hominis cogitare nescit.*

21. *Et vias illius quis intelligit?* Quantò minùs possit homo intelligere Divinæ providentiæ rationes ac vias?

Et procellam quam nec oculus videbit hominis: nam plurima ejus opera sunt in absconditis In Græco, si locutionem Hebræam populariter exponas, sic est: *Procellæ, quam nullus videt oculus, opera pleraque sunt in absconditis.* Sed quæ sequuntur negationem hic exigunt. *Procellæ causa & natura latet: opera apparent, arbores everse, dejecta saxa & tecta, commoti amnes & mare.* Sic & Deus nobis per se incognitus, per opera apparet. Καταγίς [*procella*] (ea vox hic est in Græco) Aristoteli definitur πνεῦμα ἀνωθεν τύπον ἐξαίφνης [*spiritus subito percutiens de supernis*]. Vide infra xxxiii. 2. xliii. 20. Respondet Hebrææ סופה, sed & vocibus aliis.

22. *Sed opera justitiæ ejus quis enuntiabit, aut quis sustinebit?* Pari modo effectus justitiæ Divinæ tanti sunt ut neque omnes dignè explicari ab homine possint, neque tolerari ab iis in quos incident, procellæ ritu.

Longè enim est testamentum à quibusdam A quibusdam non est in Græco. Διαθήκη hoc loco significat ordinem judicarium, quo Deus utitur diu explorando homines, an sint sanabiles; postremò, ubi mensura judicii impleta fuerit, exigendo pœnam. Pari sensu de humanis judiciis διαθήκη κρίματι dicitur infra xxxviii. 43. Longè, inquit, remotus est à nostra cognitione ordo iste quo Deus utitur.

Et interrogatio omnium in consummatione est Ἐξέτασις ἀπάντων ἐν τελευτῇ, Tandem tamen omnia (malefacta) puniuntur. ἐν τελευτῇ, כְּאַחֶרֶת, id est, tandem, ut suprâ xi. 27. & alibi. ἐξέτασις, per μετωνυμίαν [*Transnominationem*] hic est ipsa pœna.

23. *Qui minoratur corde cogitat inania* In Græco Sixtino, Ἐλαττωμένῃ καρδίᾳ διανοεῖται ταῦτα, *Qui est exiguo corde* (id est, modestus ac submissus) *talia cogitat*, nempe quàm miris modis Deus decreta sua disponat, & exsequatur. καρδίᾳ [*corde*] hic, ut infra xl. 28, ἀνυψώσῃ καρδίαν [*attollent cor*]. nec aliter Deuteronom. viii. 14.

Et vir imprudens & errans cogitat stulta Homo temerarius (ἴσως verti solet ἄφρων) per errorem stulta cogitat, nempe impunè haberi scelera, neque à Deo curari res humanas.

25. *Dicam in æquitate disciplinam* Græcè, ἐν σταθμῷ [*ad libram*], tam rectè quàm rectè libra indicat pondera: nam σταθμός hic idem est quod Hebræum קֶשֶׁט, id est, libra.

Et scrutabor enarrare sapientiam Exactè explicabo scientiam ejus, scilicet disciplinæ. ἀκριβῶς, adamussim.

Et in verbis meis attende in corde tuo Deest in Græco, & quæ sequuntur hoc commate.

26. *In judicio Dei opera ejus ab initio* Quippe Dei opera ab initio judicio ipsius disposita sunt: id est, Deus τάξις [*ordinem*] dedit τῇ ἀταξίᾳ [*moli confusæ*].

Et ab institutione ipsorum distinxit partes illorum, & initia eorum in gentibus suis In Græco, Ex quo ea fecit, distinxit partes eorum: nempe ut unum orbem faceret Terra & Aqua, ut ei circumtenderetur Aër, in summo essent Ignes cœlestes.

Nam cœlo terras, & terris abscidit undas,

Et liquidum spisso secrevit ab aëre cœlum.

27. *Ornavit in æternum opera illorum* Ordinavit

in perpetuum opera sua: id est, in perpetuum, dum stabit hoc universum, durare voluit magnas illas partes. Sequitur in Græco, καὶ ἐν χειρὶ αὐτοῦ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν εἰς γενεὰς γενεῶν, *Et imperia eorum* (id est, astra quæ rebus inferioribus præfunt) *in Dei potestate sunt in omnia sæcula.* Astra rebus præfunt, Deus astris. εἰς γενεὰς γενεῶν, in omni sæcula, etiam infra xxxix. 12. ubi Hebraicè כְּדֹר דֹּרִים.

Nec esurierunt, nec laboraverunt Non defatigata sunt eundo astra.

Et non destiterunt ab operibus suis A cursu suo.

28. *Vnusquisque proximum suum non angustabit usque in æternum* In Græco, Alterum non extrusit alterum de loco suo, ut in turba scilicet fieri solet. Hebræa locutio est אִישׁ אֶת רֵעֵו. Mirum sanè est, ἐν τῇ ἀπλανεῖ [*in orbe fixo*] stellas semper eundem inter se situm servare. Nimirum lex hæc est ab Opifice data.

29. *Non sis incredibilis verbo illius* In Græco, Nunquam inobsequentia erunt verbo ejus: id est, Astra semper Dei præscriptum sequuntur. Vide Psalm. civ. 19.

30. *Post hæc Deus in terram respexit* Post facta ista (astra scilicet) Deus respexit terram. Curam ejus ornandæ suscepit.

Et implevit illam bonis suis Frumento, vite, oleâ, rebusque aliis ad vitam aut necessariis, aut utilibus.

31. *Anima omnis vitalis denuntiabit ante faciem ipsius* Legit ἐκήρυξε, pro ἐκάλυψε, malè; ψυχῇ, pro ψυχῇ, bene. Vera lectio est, ψυχῇ παντὸς ζῶος ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς, *Anima omnis animantis texit superficiem ejus, nempe terræ, de qua sermo præcesserat.* Anima animantis omnis pro animante, locutio συνεκδοχικῇ [*per comprehensionem*] ex Hebraismo. Sic Gen. i. 20. כָּל נֶפֶשׁ הַחַיָּה [*omnem animam vitæ*].

Et in ipsam iterum reversio illorum Animantia reditura sunt in terram, εἰς ἁδὴν, in generalitatem.

C A P V T X V I I.

1. *Deus creavit de terra hominem* Ex limo Genes. ii. 7. Sic & Græci Poætæ dicunt ἐκ πηλῆς. Vide quæ annotavimus ad librum primum pro Veritate Religionis Christianæ.

Et secundum imaginem suam fecit illum Hoc in Græco abest, infra ponitur.

2. *Et iterum convertit illum in ipsam* Fecit ut in terram redeat: Gen. iii. 19. Cicero ex Euripide, Reddenda terræ terra. Idem Euripides, — τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν [*— corpusque terræ*].

30 *Et secundum se vestivit illum virtute* Hoc infra ponitur in Græco.

3. *Numerum dierum & tempus dedit illi* Præfinivit illi vitæ spatium quod non excederet, mille nempe annorum primâ ætate; postea multò brevius, Iob. xiv. 5. Psalm. xc. 10. In Græco non est ipsi sed ipsis, transitu facto de singulari in pluralem.

Et dedit illi potestatem eorum quæ sunt supra terram Rursum illis in Græco. Vide suprâ x. 2. Hic in Græco sequitur in Sixtina, καθ' ἑαυτὰς ἐνέδυσεν αὐτὰς ἰχθύν· sed Latinus legit rectiùs, καθ' ἑαυτὸν, ut videre est suprâ 2. ubi ille hanc sententiam posuit. Sensus est: Dedit illis imperium quale suum est. ἰχθὺς imperium significat, ut suprâ ix. 2. Deinde sequitur in Græco,

M m m m

καὶ κατ'

καὶ κατ' εἰκόνα αὐτῶν ἐποίησεν αὐτοὺς, ad suam effigiem eos fecit. Ea effigies in eo præcipue erat posita ut

dominari in cætera posset,

quemadmodum loquitur Ovidius. Erat enim Homo quidam in terra Deus.

4. Posuit timorem illius super omnem carnem] Nempe ut facilius procederet illud imperium, omnem feritatem voluit homini esse innoxiam, quod nunc homo non nisi vi magnâ ingenii & experientiæ adipiscitur, ut patet in illis qui elephantes, leones, balænas capiunt.

Et dominatus est bestiarum & volatilium] In Græco, ad dominandum feris & volucribus: nam καὶ [et] hic abundat: & κατακυριεύειν est pro εἰς τὸ κατακυριεύειν [ad dominandum]. Quod in quibusdam exemplaribus sequitur, ἐν ὁμοιώματι [in similitudine] deest in Sixtino, sicut & in eo defuit exemplari quo usus est hic Latinus.

5. Creavit ex ipso adiutorium simile sibi] Non est in Græco. Contrâ quod in multis exemplaribus sequitur in Græco, ἕκτον δὲ νῦν αὐτοῖς ἐδώρησατο μερίζων, καὶ τὸ ἕβδομον λόγον ἐρμηνεῖα τῶν ἐνεργημάτων αὐτοῦ [sex-tam autem illis dedit partitò mentem, & septimum sermonem actionum ejus interpretem], sicut in Latino non est, ita nec in Sixtino, videturque ad marginem annotatum fuisse ab aliquo Stoicorum librorum lectore. Nam Stoici (ut Plutarchus alique nos docent) ad quinque sensus notissimos tres annumerabant alios, quorum hic omissum est τὸ σπερματικόν [generativum], posita autem duo, τὸ φωνητικόν [vocalis pars], & τὸ ἡγεμονικόν [pars imperatrix]. Vide & Theodoretum Sermone v. Sed alieno loco hoc insertum est huic textui, cum quinque sensuum nulla mentio præcesserit, quorundam autem de illis mentio post hæc sequatur.

Consilium] Διαβουλευτικόν, id est, vim consultantem, τὸ βουλευτικόν.

Et linguam] τὸ φωνητικόν [partem vocalem].

Et oculos] τὸ ὁρατικόν [vim visivam].

Et aures] τὸ ἀκουστικόν [vim auditivam].

Et cor dedit illis excogitandi] Ad excogitandum, διανοεῖν. Describit τὸ ὁρεκτικόν [vim appetentem]: nam διάνοια pro appetitu sæpe sumitur, ut Baruch. I. 15.

Et disciplinâ intellectus replevit illos] Ἐπισήμην συνέσεως ἐνέπλησεν αὐτοὺς. Hoc est, τὸ ἐπισήμονικόν [scientia scientiarum capax].

6. Creavit illis scientiam spiritus, sensu implevit cor illorum] Deest in Græcis.

Et bona & mala ostendit illis] Vt in perditis per Diluvium & Noë servato.

7. Posuit oculum suum super corda eorum] Id est, curam adhibuit sanandis eorum animis, postquam eos prava exempla & institutio corruperant.

7. 8. Ostendere illis magnalia operum suorum, ut nomen sanctificationis collaudent, & gloriari in mirabilibus illius, ut magnalia enarrent operum ejus] In Græcis ordo alius, Dedit ut in perpetuum jactare se possent de miraculis ejus, id est, ut prudenter opera ejus commemorarent: ideo nomen ejus sanctum viri eximii laudabunt. Addidi id est implendo sensui, & καὶ verti ideo, ut sæpe; & nomen genitivum ἁγιασμοῦ [sanctitatis] verti in adjectivum, pro quo poni apud Hebræos solet. Respicit præcipue ad illa ostenta in Ægypto.

9. Addidit illis disciplinam, & legem vitæ hereditavit illos] Pro disciplinam in Græco est ἐπισήμην [scientiam]. Sensus est: Fecit eos (eximios, id est, Israelitas) sapientiores cæteris gentibus, datâ Lege, Deuter. IV. 7. Lex vitæ dicitur, quia vitæ & longæ & felicitis promissa habet. Quod hic in Græcis quibusdam sequitur, εἰς τὸ νοῦσαι ὅτι θνητοὶ ὄντες ὑπάρχουσιν [ut intelligant nunc se mortales esse], deest in Sixtino; neque sanè sensum hic commodum recipit.

10. Testamentum æternum cum illis constituit] Fædus illud cujus mentio Ios. XXIV. 16. διαθήκην αἰώνιον, id est, fædus diutissimè duraturum.

Et justitiam & judicia sua ostendit illis] In Græco tantum, τὰ κρίματα αὐτοῦ ὑπέδειξεν αὐτοῖς [præcepta sua ostendit eis]. κρίματα, δικαιώματα, vocat præcepta omnis æquitatis plenissima, quorum præcipua jam explicaturus est.

11. Et magnalia honoris ejus vidit oculus illorum] Majestatem gloriæ, nempe in Sinaitico monte.

20 Et honorem vocis audierunt aures illorum] In Græco, gloriam vocis, id est, vocem tremendam.

Et dixit illis] Nempe non illis verbis, sed illo sensu.

Attendite ab omni iniquo] Id est, à falsorum deorum cultu, & perjuriis.

12. Et mandavit illis unicuique de proximo suo] Nempe nè quid alter alteri nocerent per ἀναρχίαν [dissolutionem imperii], per homicidia, per adulteria, per furta, per falsimonias, dolosve malos. Lex Dei est lex valde socialis.

13. Via illorum coram ipso sunt semper, non sunt absconsa ab oculis ipsius] Invertit in hoc commate Interpres ordinem qui in Græco est. Sensus est, Deum per nubem & ignem ducem itineris fuisse electis suis.

14. 15. In unamquamque gentem præposuit Rectorem; & pars Dei Israel facta est manifesta] Sic & in Sixtino, ἐκάσω ἕθνη κατέστησεν ἡγούμενον, καὶ μέρος Κυρίου Ἰσραὴλ ἐστίν, Vnicuique genti (Deus) dedit præsidem; at Israel portio Dei est. Sensus est, Sicut cæteræ gentes à suis Regibus, ita populus Hebræus à Deo ipso regebatur ducebaturque. Erat enim Θεοκρατία [Dei regimen], ut Iosephus loquitur. In aliis exemplaribus Græcis aliqua hic intertexta sunt, tum ante ea quæ jam recitavimus, tum post ea verba. Videntur autem desumpta hæc additamenta ex diversis locis Scripturæ; ut Genes. VIIII. 21. Deuter. XXIX. 4. Ezech. XI. 19. Deuter. XXXII. 8. 9. Exod. IV. 22. Ierem. XXXI. 3.

16. Et omnia opera illorum velut Sol in conspectu Dei] Et non est in Græco, sed διὰ [propterea] in quibusdam codicibus. Verum & hoc abest in Sixtino. Sicut homines in Solem inspiciunt, sic Deus in omnia illa quæ Israelitæ agebant.

Et oculi ejus sine intermissione inspicientes in viis eorum] Ἐπὶ τὰς ὁδούς αὐτῶν, supra vias eorum.

17. Non sunt absconsa testamenta per iniquitatem illorum] In Græco: Non latebunt illi iniustitiæ eorum.

Et omnes iniquitates eorum in conspectu Dei] Et hic valet imò, omnes verò singulæ. Quod in Græcis codicibus quibusdam sequitur, id non minus à Sixtino codice quàm in Latino abest.

18. Eleemosyna viri] Omnia dilectionis opera in egentes.

Quasi signaculum cum ipso] Quod semper nobiscum gestare ac sollicitè custodire solemus, Ieremiæ xxi. 24. Cantici viii. 6.

Et gratiam hominis quasi pupillam conservabit] *Χάριν* [gratiam] vocat omnia beneficia quæ ab hominibus in homines proficisci solent; π. *Quasi pupillam*, id est, diligentissimè, Deuteron. xxxii. 10. Psalm. xvi. 8. Quod hic in Græcis quibusdam sequitur, *μερίζων τοῖς αὐτοῖς καὶ θυγατράσι μελάνοιαν* [dispartiens filiis & filiabus ejus penitentiam], sicut in Latinis non est, ita nec in Sixtino codice.

19. *Et postea resurget*] Tandem resurget, quasi à somno excitatus.

Et retribuet illis retributionem in caput ipsorum] Illis, nempe de quorum peccatis actum supra 17. Contractius posuit Latinus Interpres quod cum repetitione est in Græco, καὶ ἀναποδώσει αὐτοῖς, καὶ τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν εἰς κεφαλὴν αὐτῶν ἀναποδώσει [et reddet illis, in caput eorum vicem reddet]. In caput dicuntur reddi quæ exitium adferunt. Tibullus:

—— capiti sint, precor, illa meo.

Mamercus apud Senecam: *mibi & capiti meo*. Capiti suo, apud Ciceronem aliquoties. Virgilius:

Di capiti ipsius generique reservent.

20. *Penitentibus autem dedit viam justitiæ*] In Græco: *Dedit redditum*, nempe in gratiam suam.

Et confirmavit deficientes sustinere] Παρεκάλεσε τὴν ἐκλείποντας ὑπομονὴν, solet admonere eos qui tolerantiam deseruere. Hic ἐκλείπειν ὑπομονὴν, [deserere tolerantiam] quod ἀπόλυσθαι ὑπομονὴν [tolerantiam amittere] infra xli. 4. Quid autem sit quod admoneat, sequitur, *Convertere ad Dominum*, &c.

Et destinavit illis sortem veritatis] Non est in Græco.

21. *Et relinque peccata tua*] Quod in quibusdam Græcis hic sequitur, αὐτοὺς γὰρ ὁδηγήσει ἐκ σκοτὸς εἰς φωτισμὸν ὑγείας [ipse enim ducet ex tenebris in lucem sanitatis], id in Sixtina editione abest.

22. *Precare ante faciem Domini*] Bene supplevit Interpres illud, *Domini*: est enim locutio frequens καὶ ἀπὸ προσώπου Θεοῦ εὐχασθαι [ante faciem Dei precari], ut videre est i Paral. xvi. 4. 27. 29. Id autem significat versus Adytum, i i Paral. iv. 20. i Paral. xvi. 6.

Et minue offendicula] Minue offensam. Fac Deum posthac minùs offendas.

23. *Et nimis odito execrationem*] Et valde odio prosequere omne flagitium. σφόδρα [valde] in Græco. βδέλυγμα [flagitium] hic sume ut supra xv. 13.

24. *Et cognosce justitias*] Hæc usque ad illa seculi sancti non sunt in ullis Græcis. Contrà est in Græcis quod in Latino deest, ὧς αἰνεῖται ἐν ᾧ, *Quis apud inferos laudes Deo canet?* sumtum ex Psal. vi. 6. Sensus est, non differenda ea quæ nostri officii sunt, quasi post mortem expleri possent. Interpres Iudaica videtur mutasse in sensum Christianorum, qui credidere sanctos mortuos in Dei laudibus occupari.

25. *Cum vivis & dantibus confessionem Deo*] Pendet ab eo quod præcessit in Græco, *Quis apud inferos Deo laudes canet una cum vivis Deum laudantibus?* ἀπομολόγησις [confessio] Hellenistarum sermone est ἡτι, quod alibi αἰνεσις [laudatio] vertitur. Nam qui Deum laudat, agnoscit ejus potentiam ac beneficia.

26. *Non demoreris in errore impiorum, ante mortem confitere*] Hic etiam mutatio facta: nam in Græco est, ἀπονεκρῶ, ὡς μηδὲ ὄντος, ἀπόλυται ἐξομολόγησις, *A mortuo, utpote qui non sit, periit laus*, id est, abiit laudandi facultas. *Mortui non sunt*, id est, non sunt homines. Animæ autem separatæ à corpore an aliquid agerent, valde incertum & controversum erat apud Hebræos veteres, plerisque in negantem partem propendentibus.

27. *Confiteberis vivens, vivis & sanus: confiteberis & laudabis Deum, & gloriaberis in miserationibus illius*] In Græco brevius, ζῶν καὶ ὑγιὲς τῇ καρδίᾳ αἰνεῖται καὶ Κύριον, *Is qui vivens est, & corde valet, debet Dominum laudare*, eo scilicet modo qui sequitur. *Vale-tudo cordi tribuitur*, quia ibi fons est vitæ vitalium-que spirituum.

28. *Et propitiatio illius*] Parata illius indulgentia.

Convertentibus ad se] In Græco additur ὁσιῶς [sanctè] non simulate, sed fide optimâ.

29. *Nec enim omnia possunt esse in hominibus*] Non omnia hominibus constare possunt, non omnia respondent ad regulam exactissimam.

Quoniam non est immortalis filius hominis] Non est talis naturæ qualis sunt Angeli.

Et in vanitate malitiæ placuerunt] Deest in Græco.

30. *Quid lucidius Sole? & hic deficiet*] Ἐκλείπει, *deliquium patitur*, Lunæ corpore interposito.

Aut quid nequius quam quod excogitavit caro & sanguis?] Variant hic Græcæ lectiones. Optima earum est, πονηρῶν ἐνθυμήσεται σὰρξ καὶ αἷμα [mala expetiscunt caro & sanguis]. Cum Sol deficiat, quid mirum si deficient interdum homines? nam cum corpus eorum constet ex carne & sanguine, facile illis oboriuntur appetitus qui carni & sanguini magis quam rationi convenient.

31. *Virtutem altitudinis cæli ipse conspicit*] Arcem cæli altissimi (id est, fiderei) ipse (Sol) perlustrat. Ἡ, quod δύναμις [virtus] verti solet, sæpe exercitum, sæpe & arcem significat.

40 *Et omnes homines terra & cinis*] Et pro at. Sol in sublimi versatur, homines humi. Ille deliquium patitur, quid mirum si homines.

C A P V T X V I I I.

1. *Qui vivit in æternum creavit omnia simul*] Κοινῇ [universim], id est, re nulla exceptâ. sic ἡτι sumitur Psalmo xiv. 3.

50 *Deus solus justificabitur, & manet invictus Rex in æternum*] *Deus solus justificabitur*, id est, in omnibus actionibus suis justissimus reperietur. Ita ἡτι sumitur Psal. li. 6. Illud & manet invictus Rex in æternum non est in Græcis; sed Græci multi codices hoc loco habent, Κύριος μόνος δίκαιος, καὶ ἐκ ἐσιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. ὁ οἰακίζων κόσμον ἐν σπιθαμῇ χειρὸς αὐτοῦ καὶ πάντα ὑπακῇ τῷ θελήματι αὐτοῦ. αὐτὸς γὰρ βασιλεὺς πάντων, ἐν κράτει αὐτοῦ διατέλλων ἐν αὐτοῖς ἁγία ἀπὸ βεβήλων [Deus solus justus, & non est alius præter ipsum. Is est qui gubernat Mundum manibus suis pugillo, & omnia obediunt voluntati ejus: ipse enim Dominus omnium, potestate suâ in illis discernens sancta à profanis]. Hoc postremum, ut Iudaicum, videtur displicuisse Christianis.

2. *Quis sufficit enarrare opera illius?*] Græcè: *Cui suppedita vit facultatem opera sua enarrandi?* Nam quis id posset, nisi Deus ei explicasset? quàm multa enim sunt visum humanum fugientia.

3. *Quis enim investigabit magnalia ejus?*] Id est, Quàntò minùs homo pervestigare poterit Dei miracula, nempe quomodo illa fecerit?

4. *Virtutem autem magnitudinis ejus quis enuntiabit?*] *Vim majestatis ejus quis enumerabit?* id est, metietur? solent enim ista permisceri.

Aut quis adjiciet enarrare misericordiam ejus?] Id est, *Quis præterea posset enarrare benefacta ejus?* nam *הוה* in Hebræo significat aut iterum, aut plus aliquid facere. Et *הוה*, quod *ἐλεῖ* verti solet, omne benefactum significat.

5. *Non est minuere, neque adjicere, nec est invenire magnalia Dei*] Nihil est quod detrahi aut apponi debeat, id est, sunt exactissima.

6. *Cum consummaverit homo, tunc incipiet*] Vbi omnia dixerit, tam parùm dixerit, quasi demum inciperet loqui.

Et cum quieverit, aperiabitur] Obstupefcet. Tam multa scilicet se omisisse. ἀπορεῖν pro obstupecere habes 1 Maccabæorum III. 31.

7. *Quid est homo, & quæ est gratia illius?*] Legit *χρηστότης*, ubi nos habemus *χρησις* [utilitas]. Quæ Deo utilitas ex homine? Iob. xxxv. 7.

Et quid est bonum?] Quod bonum ab homine ad Deum redit?

Aut quid nequam illius?] *Quid malum illius?* Dei nempe ab homine. Quid homo Deo noceat? Vide dictum Iobi locum.

8. *Numerus dierum hominum ut multum centum anni*] Pauci eò perveniunt; Psalm. xc. 10. Quod hic in Græcis quibusdam sequitur, ἀλογιστὸν δὲ ἐκάστῳ πᾶσιν ἢ κοιμῆσις [irrationabili autem cujusque omnibus dormitio], deest in Sixtina, neque videtur huc pertinere.

Quasi gutta aquæ maris deputati sunt; & sicut calculus arenæ, sic exigui anni in die ævi] Non legit *χίλια ἔτη* [mille anni], ut habent quidam libri, sed *ὀλίγα* [pauci], ut Sixtina. ἐν ἡμέραις αἰῶνος [in diebus ævi], id est, si comparentur cum immensio Dei ævo, cui nos humanâ imaginatione dies affingimus. Quid sunt centum anni ad illam sine principio durationem?

9. *Propter hoc patiens est Deus in illis*] Par ferme sensus qui Sapientiæ xv. 1. 2. Non festinat Deus pœnam de hominibus sumere, quia etiam si maximè sint mali, non diu humano generi erunt graves. Postea satis erit temporis pœnas exigendi.

Et effundit super eos misericordiam suam] Id est, dat illis multa vitæ ærumnabilis solatia.

10. *Vidit præsumptionem cordis eorum, quoniam mala est, & cognovit subversionem eorum, quoniam nequam est*] Etiam hic sensum explicationem voluit facere Interpres: nam in Græco est tantum, *Vidit exitum eorum fore malum*, nempe si peccare pergerent. κατὰστροφὴ finem hujus vitæ significat, ut supra IX. 14. Iob. xv. 21. XXI. 17. Genesios XIX. 29. Osee VIII. 7.

11. *Ideo adimplevit propitiationem suam in illis*] *Διὰ τὸτο ἐπλήθυσε τὸ ἐξιλασµὸν αὐτῷ, placabilitatem*

suam auxit. Multis modis ostendit suam bonitatem & animum, quamvis fontibus, placabilem. Hæc explicantur per verba sequentia.

Et ostendit eis viam æquitatis] Hoc non est in Græco. Sensus est in his quæ illico sequuntur.

12. *Miseratio hominis circa proximum suum*] Id est, erga eos quibuscum negotium habet, qui pauci sunt.

12. 13. *Misericordia autem Dei super omnem carnem, qui misericordiam habet docet & erudit quasi pastor gregem suum*] Hæc quia divulsa legit Interpres, ideo quædam interposuit nectendo sensui. Sic autem continuo spiritu legenda sunt Græca, ἐλεῖ δὲ Κυρίως ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἐλέγχων, καὶ παιδεύων, καὶ διδάσκων, καὶ ἐπιστρέφων, ὡς ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτῷ. nam ἐλεῖ hic est masculini generis, declinationis secundæ. *Misericordia autem Dei ad omnem carnem* (id est, hominem) *pertinet, arguens, castigans, docens & revocans, ut pastor gregem suum.*

14. *Miseretur excipientis doctrinam miserationis, & qui festinat in judiciis ejus*] Egit de beneficio communi; nunc de speciali agit, hoc modo: *Eos miseretur qui castigationem recipiunt* (nempe ut mali remedium), *& qui festinant ad præcepta ejus exequenda.* καίμαλα [præcepta] hic sume ut supra XVII. 9. & alibi sæpe.

15. *Fili, in bonis non des querelam*] Beneficiis nè adde reprehensionem: hoc enim panem lapidosum vocabant veteres. Da prius, & alio tempore dictis castiga.

Et in omni dato non des tristitiam verbi mali] Hoc enim est absinthium miscere melli. Non probasset hic Sapiens illud Græcorum,

Ἀρτον δὲς πλωχῶν, καὶ κόρυδον αὐθις ἐπ' αὐτῶ.

[Panem mendico dato, sed superaddito pugnum.]

16. *Nonne ardorem refrigerabit ros?*] *Æstium,* καύσωνα infra XLIII. 24. in Græco.

Sic & verbum melius quàm datum] Benignæ allocutiones plus sæpe solatii præstant infelicibus quàm benefacta.

17. *Nonne ecce verbum super datum bonum? sed utraque cum homine justificato*] Legit *κεχαριτωμένῳ* [grato, justificato], sed Græci libri multi habent *κεχαριτωμένα* [grata]. Dixi quidem verba plus sæpe habere quod juvet quàm dona; sed ubi illa duo conjuncta sunt, ea res longè gratissima hominibus.

18. *Stultus acriter improperabit*] Exprobrabit beneficia: quod verè stultum.

Et datus indisciplinati tabescere facit oculos] *Invidi* (id est, avari, ut supra diximus) *donum tabefacit oculos.* Exigua dat cum magno fastu, quæ accipi sine mœrore non possunt. τὰκεταὶ ὀφθαλμοὺς [tabescit oculos], id est, dolet, apud Theocritum. Vide & Deuteronomii XXVIII. 65.

19. *Ante judicium para justitiam tibi*] Non est in Græco.

19. 20. *Et antequam loquaris disce, ante languorem adhibe medicinam*] In Græco καὶ [et] non est in principio, sed connectit hæc duo membra eleganter.

Principiis obsta: serò medicina paratur
Cum mala per longas invaluere moras.

Imò etiam principia anteveni per τὴν προφυλακτικὴν ἀγωγὴν [præcaventem vitæ rationem], ut Medici

Medici Græci loquuntur. Pari modo antequam tibi loquendum sit in publico, disce dicendi artem. Hæc viam struunt ad id quod sequetur, quò præcipuè tendebat Scriptor.

Et ante iudicium interroga teipsum, & in conspectu Dei invenies propitiationem] Πρὸ κρίσεως ἐτοίμαζε σεαυτὸν καθιεργεῖν, ante iudicium para te ut rectè agas, corrige vitam in tempore. Illud in conspectu Dei non est in Græco, sed sensum bene expressit Interpres. Est in Græco, ἐν ᾧ ἡ ἐπισκοπὴ ἐν ᾗ ἡ κρίσις ἐξέλσσεται [in tempore visitationis invenies propitiationem], in tempore quo pena exigetur. Idem hoc quod κρίσις [iudicium].

21. *Ante languorem humilia te*] Ante morbum jejuna: nam jejunare Hebræi dicunt **תָּפַח**, ταπεινῶν [humiliare], Levitici xvi. 29. 31. xxi. 11. 29. nimirum quia per jejunium deprimuntur vires corporis. Quidam codices habent adjectum ἐγκρατεία [per continentiam], sed id ex interpretamento est.

Et in tempore infirmitatis ostende conversationem tuam] Legit ἀρρώσθημάτων [infirmitatum] ubi in Græco rectius est ἀμαρτημάτων [criminum]. & pro conversationem scripsit puto conversionem: nam in Græco est ἐπιστροφήν, Id est, ubi te peccasse animadverteris, præveni pœnam, & factis ostende te jam emendatum.

22. *Non impediaris orare semper*] Μὴ ἐμποδιθῇς (itā in Sixtina, non ἐμποδίζης) τῇ ἀποδύναι εὐχὴν εὐκαίρως, Nè prohiberi te patere quominus votum reddas tempori. Idem est quod Deuteronom. xxi. 11. 21. 30 Ecclesiastæ v. 3.

Et nè verearis usque ad mortem justificari] *Et nè differ ad mortem usque iustus fieri.* δικαιῶσαι [iustus fieri] hic propriè sumitur ut Apocalypseos xxi. 11. & alibi. Intellige autem iustitiam eam quæ in votis reddendis apparet.

Quoniam merces Dei manet in æternum] Hoc Christianè addidit Interpres.

23. *Ante orationem præpara animam tuam*] Priusquam voveas te para, etiam atque etiam cogita quid voveas.

Et noli esse quasi homo qui tentat Deum] Irritat Deum qui vovet prava: quod multi Iudæi faciebant. Vide quæ diximus libro secundo de Iure Belli ac Pacis, cap. xii. § 7. & ad Matthæi xv. 5.

24. *Memento iræ in die consummationis*] *Memento iræ* (Divinæ) tandem adventuræ. Sic ἐν ἡμέρᾳ τελευτῆς [in die finis] supra xi. 27. Vide & xvi. 23.

Et tempus retributionis in conversatione faciei] *Et temporis vindictæ, cum avertet vultum Deus.* Vultum avertere Deus dicitur cum misereri non vult, supra iv. 4.

25. *Memento paupertatis in tempore abundantiae*] Cogita mutari posse fortunam, eoque tibi datis noli prodigè uti.

26. *Amanè usque ad vesperam immutabitur tempus*] Seneca,

Quem dies vidit veniens superbum.

Hunc dies vidit veniens cadentem.

Et hæc omnia citata in oculis Dei] Facilia. Vide supra xvi. 13.

27. *Homo sapiens in omnibus metuet*] Hoc deest in Græcis quibusdam, sed exstat, & rectè in Sixtina,

ἄνθρωπος σοφὸς ἐν παντὶ ἐυλαβηθήσεται, Qui sapit, in omni re sibi cavebit, à crimine scilicet, ut sequitur.

Et in diebus delictorum attendet ab inertia] Ἀπὸ πλημμελείας, ὀψιν, à culpa graviore. In diebus delictorum, id est, tunc etiam cum malorum exemplorum ingens erit seges. Non exigua laus illa quæ Nervæ tribuitur,

Temporibusque malis ausus es esse bonus.

28. *Omnis astutus agnoscit sapientiam*] *Vir prudens quivis novit sapientiam & eruditionem*, id est, facile eam agnoscit in aliis hominibus.

Et invenienti eam dabit confessionem] *Et ei qui eam afsecutus est, laudem dabit.* Hoc enim est, ἐξομολόγησις his scriptoribus, ut modò diximus supra xvi. 22.

29. *Sensati in verbis, & ipsi sapienter egerunt*] *Docent alios*: nam itā σοφίζεσθαι sumitur Psalm. xix. 8. & cv. 22.

Et intellexerunt veritatem & iustitiam] Non est in Græco.

Et impleverunt proverbialia & iudicia] In Græco est, & depluerunt sententias accommodatas ad vitam, id est, ad vitæ usum. Depluerunt, id est, largiter communicaverunt. Sic ἐξώμβρησεν [depluit] habuimus supra i. 24. in Græco. Hic in quibusdam Græcis sequitur, κρείσσων δὲ παρήσσια ἐν δισπότῃ μόνῳ, εἴπερ νεκρὰ καρδιά νεκρῷ ἀντέχεται [melior est fiducia in solo Deo, quam mortuo corde mortuis adhærere]. Est sententia ab studioso aliquo adscripta, & sic legenda, ἥπερ νεκρὰ καρδιά νεκρῷ ἀντέχεται. De cuius moniti sensu vide dicta ad Matth. viii. 22. At in Sixtina hic interponitur titulus sententiarum sequentium hoc modo, ΕΓΚΡΑΤΕΙΑ ΨΥΧΗΣ. Similes tituli fuere & alibi, sed perierunt.

30. *Post concupiscentias tuas nè eas*] *Nè patere te duci à cupiditatibus* peccatum parientibus, Iacobi i. 15.

Et à voluntate tua avertere] *Et ab appetitu tuo* (ad illicita ferente) cohibetor, id est, temet cohibe. Niphal pro Hithpaël, more Hebræo.

31. *Si præstes animæ tuæ concupiscentias ejus*] *Ἐπιθυμίαν εὐδοκίας αὐτῆς, cupiditatem ipsæ placentem*, id est, rem cupitam. μετωνυμία [Transnominatio].

Faciet te in gaudium inimicis tuis] Quod hic additur in Græcis quibusdam, οἱ βασιλευσίν σε [qui tibi invidebunt] ex interpretamento est assutum, abestque à Sixtina. Docet nos in Rhetoricis Aristoteles nullo argumento facilius nobis aliquid dissuaderi, quam si ostendatur nobis indè voluptatem capturos inimicos nostros; exemplo adferens Homericum illud,

Ἦκεν γηθήσαι Πρίαμος, Πριάμοιο τε παῖδες.

[Gaudebit certe Priamus, Priamique propago.]

Cui suppar illud Virgilii,

Hoc Priamus velit, & magno mercentur Atridae.

Et Horatii,

Gaudeat ut populus Priami, Priamisque inhumato.

32. *Nè oblecteris in turbis nec inmodicis: assidua enim est commissio illorum*] Legit hic Interpres, μὴ εὐφραίνε ἐπιπολαία τύβη· & μὴ προσδεῖσεται συμβολῆς αὐτῇ & συμβολὴν interpretatus est Συμπλοκὴν [commissionem], quomodo sæpe sumitur. Sed nos rectius habemus, Μὴ εὐφραίνε ἐπὶ πολλῇ τευφῇ, μηδὲ προσδεῖσθαι συμβολῇ αὐτῆς· itā enim in Sixtina, non τευφῇ σε, nec προσδεῖσθαι, nec συμβολῆς, ut in libris corruptionibus.

Sensus est, *Noli indulgere deliciis nimis, neque illigari convivii earum*, id est, deliciosis. Vide verbum sequentem, & supra ix. 10.

33. *Nè fueris mediocris in contentione ex fenore*] Etiam hic συμβολοκοπῶν putavit esse ab eo significato συμβολῆς, quo idem valet quod συμπλοκή [commisio, contentio], cum συμβολοκοπῶν sit edere de symbolis, & laxius procedente vocis usu, convivari, ut apparet dicto loco ix. 10. *Noli, inquit, pauper cum sis convivari in convivio sumptibus in id pecuniis.* Tales erant familiares Catilinæ. Vide Sallustium.

Et est tibi nihil in sacculo] Hebraismus, pro cum tibi nihil in sacculo sit, id est, cum tuum habeas nihil. μάργυρον & μαρσύριον voces sunt veteres Græcæ, ut ex Xenophonte apparet. Latini inde habent *marsum*.

Eris enim invidus vitæ tuæ] In Græco, ἐσὶν ἡ δὲ ἐπίβουλος & ἰδίας ζωῆς λαλητός [diceris enim insidiator vitæ propriæ]. Sed abest hoc in Sixtina.

C A P V T XIX.

1. *ET qui spernit modica paulatim decidet*] Sicut in Republica, ita in re familiari non spernenda quæ videntur exigua, quia multa talia in summam proficiunt. ἐκ ὀλίγων ἡτέον τὸ παρ' ὀλίγων [non parvi duendum quod paulatim fit].

2. *Vinum & mulieres apostatare faciunt sapientes*] Faciunt ut à Deo ejusque lege deficient. Exemplum in Israelitis apud Madianitas.

Et arguent sensatos] Non est in Græco.

3. *Et qui se jungit fornicariis, erit nequam*] In Græco, *Qui se agglutinat scortis, audax erit.* Euripides,

Ἐχω δὲ τόλμης καὶ θράσους διδασκαλον

Ἐν τοῖς ἀμνηχάνοισιν εὐπορώτατον

Ἐρωτά.

[Mibi nil timentis auctor est audaciæ,

Qui solus arctis irvenit rebus viam,

Amor.]

Putredo & vermes hereditabunt illum] Mirè hoc convenit in illum morbum qui nostro seculo vagas libidines sequitur. Sed & olim Venus nimia corpus enervatum gravibus haud dubiè morbis tradidit.

Et extolletur in exemplum majus] Vt majori sit exemplo, etiam tabescet: nam id esse ζηζαίνεσθαι diximus alibi. Quod in Latino sequitur, & tolletur de numero anima ejus, non est in Græco.

4. *Qui credit citò levis corde est*] Qui facile se committit (scortis nempe, de quibus agi cœpit) is levis corde est, non sapit. Est, ut Græci loquerentur, καφόνος. Ἐμπιστεύειν τινί, pro committere se alicui, frequens huic libro locutio est. Subauditur autem dativus, ut supra iv. 17.

Et minorabitur] Non est in Græco.

Et qui delinquit in animam suam insuper habebitur] Legit πλημμεληθήσεται [insuper habebitur]. Sed recta est lectio in Græcis codicibus, ἀμαρτάνων, εἰς ψυχὴν αὐτῆς πλημμελήσει, *Qui peccat (scortando), is in vitam suam delinquit.* Est enim — λυσίμελης Ἀφροδίτη [— solvens membra Venus].

5. *Qui gaudet iniquitate denotabitur*] In Græco, δὲ εὐφραϊνόμενος ἐπὶ κακοεξίᾳ καταγινώσεται, *Is qui delectatur (scortis), condemnabitur (à Deo) ad*

malum corporis habitum. κακοεξία Ionice idem quod vulgò καχεξία, quam *malum corporis habitum* dixit Celsus II. 1. & III. 22.

Et qui odit correptionem minuetur vitâ] Legit, ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν παιδείᾱς ἐλαττοῖ τὴν ζωὴν αὐτῆς. Verum rectius in nostris codicibus habemus, ὁ δὲ ἀντοφθαλμῶν ἡδοναῖς σεφανοῖ τὴν ζωὴν αὐτῆς, *at qui voluptatibus illis (Venereis) resistit, is vitam suam coronat*, id est, lætam florentemque servat. Sequitur jam titulus novus de Loquendo: ejus initium est in Græcis multis, ὁ ἐγκρατενόμενος γλώσση, ἀμάχω συμβιώσειται ita enim distinguenda est hæc sententia. Sensus est, *Qui linguæ suæ potens erit, is cum homine, quamvis invidio (hoc est duro atque intractabili) convivere poterit.*

6. *Qui peccat in animam suam penitebit*] Hoc repetitum est aliis verbis ex commate 4.

Et qui jucundatur in malitia denotabitur] Et hoc repetitum è commate quinto. Vtrumque rectè deest in Græco. Rursus in Græcis est quod deest in Latino, ὁ μισῶν λαλίαν, ἐλαττοῖται κακία, *Qui loquacitatem odit minus habebit mali.* Nam κακία [malum] hic sumitur ut Matthæi vi. 34. & apud Lxx Interpretes sæpe.

7. *Nè iteres verbum nequam & durum, & non minoraberis*] Etiam hic aliquid addidit Latinus Interpres. Nam in Græco tantum est, μὴ δευτέρως λόγον, καὶ ἑδὲν σοι ἔσαι ἐν ἐλαττώσει, aut, ut alii habent codices, καὶ ἑδὲν ἢ μὴ ἐλαττοῖσῃ, *Noli odiosè eadem sæpe oggerere, nihil ob id tibi peribit: nihilo minus intelligeris.*

30 Vide supra vi. 1. 15. infra xlii. 1.

8. *Amico & inimico noli narrare sensum tuum*] In Græco, *Sive amico sive inimico noli narrare vitas alienas*, nempe animo alios infamandi. In Sixtina non rectè deest, βίης ἀλλοτρίης [vitas alienas].

Et si est tibi delictum noli nudare] Optimè legit hic Interpres, εἰ ἔστι σοι ἀμαρτία, μὴ ἀποκάλυπτε, non autem εἰ μὴ ἔστι, ut nunc in Græcis legitur, nullo sensu. In hoc præceptum peccabant illi Romæ, de quibus Juvenalis,

40 Quis nunc diligitur, nisi conscius, & cui fervens
Æstuat occultis animus, semperque tacendis?
Nil tibi se debere putat, nil conferet unquam
Participem qui te secreti fecit honesti.

9. *Audiet enim te, & custodiet te, & quasi defendens peccatum odiet te, & sic aderit tibi semper*] Aliter in Græco, Ἀκήκοι ᾧ σε, καὶ ἐφυλάξαι σε, καὶ ἐν κακίᾳ μισεῖ σε, *Postquam audierit (illud), observabit te (aliquando), sed occasione enatà odium tui monstrabit.*

10. *Audivisti verbum adversus proximum tuum*] Hæc adversus proximum tuum addidit Interpres: sed verbum intellige hic ex superioribus peccatum amici ab ipso tibi indicatum.

Commoriatur in te] Dum vivis, nè exeat.

Fidens quoniam non te dirumpet] Eleganter dictum. Arcanum retentum te non rumpet, ut vinum æstans rumpit dolia.

11. *A facie verbi parturit fatuus*] Bene legit ὠδινέει, *dolore distenditur.* Nam ὠδινέειν pro ὠδίνειν [parturire] usurpat hic Scriptor etiam infra xlviii. 22. more Græcis frequente. *A facie verbi*, Hebræa locutio, id est, ex verbo commisso scilicet.

Tanquam gemitus partus infantis] Tanquam ex infante femina paritura.

12. *Sagitta infixa femori carnis, sic verbum in corde stulti*] Sicut sagitta femori infixa dolori est donec exeat, ita & stulto artanum alterius. In Græco pro in corde est ἐν κοιλίᾳ [in ventre]. Bene vertit Latinus Interpreter, sicut & Græci ἔνθ' [ventrem] καρδίαν [cor], Proverb. xxii. 18. Abac. i. 15.

13. *Corripe amicum, ne forte non intellexerit, & dicat, Non feci*] In Græco, *Argue amicum* (si quid intellexeris ab eo minus recte factum), *ne forte id non fecerit* (& sic occasionem habeat se tibi purgandi): *si autem fecit, ne faciat amplius*. Id enim est προσιθέτω, ἡδὲ, ut diximus sæpe. Hunc sensum exigit membrum sequens, ubi de sermone idem dicitur quod hic de facto.

14. *Ne forte iteret*] Dicere scilicet. δευτέρῳ, ut ἡδὲ Hebræis significat dictum factumque repetere, I Sam. xxvi. 8. II Sam. xx. 10. I Reg. xviii. 34. Ierem. i. 36.

15. *Corripe amicum, sæpe enim fit commissio*] Legit συμβολή [commissio] ubi codices Græci nunc habent διαβολή [calumniā] non opus addi μαλαία, neque habet Sixtina. *Argue amicum; sæpe enim intervenit calumnia*. *Argue* hic nihil est aliud quam dic illi quid audieris.

Et ne omni verbo credas] *Credat cor tuum*, in Græco, sensu eodem. Menander,

Ὅστις ὃ διαβολᾷσι πείθεται ταχὺ,

Ἦτοι πονηρὸς αὐτὸς ἐστὶ τὰς τρόπας,

Ἡ παντάπασιν παιδαρίῳ γνώμην ἔχει.

[Qui mentem addicit credulam calumniis,

Aut ipse est pravis inquinatus moribus,

Aut certe ingenio nil supra puerum valet.]

16. *Est qui labitur lingua, sed non ex animo*] Multis aliquid excidit ἀπροαίρετον [impræmeditatum].

17. *Quis enim est qui non deliquerit in lingua sua?*] *Qui non delinquat*. Est enim aoristus. Pauci sanè tales, Iacobi i. 2.

Corripe proximum tuum antequam commineris] Id est, Si quid eum in te peccasse existimes, amicè eum mone antequam ad aspera aut verba aut facta venias. Vide quæ dicta Matthæi xviii. 15.

18. *Et da locum timori Altissimi*] Legit φόβῳ ὑψίστου [timori Altissimi], rectius quam quod nos habemus νόμῳ [Legi]. Addunt libri quidam γινόμενον ἀμνηστῆς, ubi non dubito quin scripserit auctor operis, aut qui hoc addidit, εὐμενῆς, ostendens te placidum. Hic in exemplaribus Græcis quædam sequuntur, quæ ut in Latino, sic & in Sixtina editione defunt. Initium eorum est, φόβῳ Κυρίου ἀρχὴ προσλήψεως, ubi πρόσληψις est prima familiaritas, quam sequitur ἀγάπησις dilectio: utriusque origo pietas, quæ probos inter se conglutinat. *Arbor immortalitatis* sive vitæ hic μυστικῶς [arcano sensu] vitam significat æternam, ut & in Apocalypsi i. 7. xxi. 2. 14.

Quia omnis sapientia timor Dei] Πᾶσα σοφία φόβῳ Κυρίου. Ità enim Sixtina, non φόβῳ παρὰ Κυρίου [timor à Domino], ut habent libri alii. Hoc dicit, *timorem Dei esse omnem sapientiam*, nempe eam quæ homini sit necessaria. Vide Proverbiorum i. 7. & infra xl. 28.

Et in illa timere Deum] Abundant hæc, nec sunt in Græcis.

Et in omni sapientia dispositio Legis] Ποίησις νόμου, præstatio Legis. Omnes sapientiæ partes eò tendunt ut sequamur Legis præcepta. Addunt quidam codices

non malè, καὶ γνώσις τῆς παντοκρατορίας αὐτοῦ [cognitio omnipotentiae ejus], nempe Dei; ut hoc ad partem sapientiæ contemplatricem, sicut id quod præcessit, ad actricem, pertineat. Non est autem in Sixtina quod hic additum est in aliis Græcis editionibus, οἰκέτης λέγων τῷ δεσπότῃ, ὡς ἀρέσκει & ποιήσω, εἰάν μετὰ ταῦτα ποιήσῃ, παροργίζει τὸν τρέφοντα [servus dicens domino, quod tibi placet non faciam, etsi post id faciat, irritavit educatorem suum]. Aliunde transfutum. Minuit culpam sanatus animus, Matthæi xxi. 29. Neque tamen levis erat culpa verbis detrectasse obsequium.

19. *Non est sapientia nequitiae disciplina*] Egregium monitum, *Ne homines vafros ac dolosos sapientes putemus*. *Non debet*, ut rectè ait Cicero, *ratio bono consilio à Deo data in fraudem malitiāque converti*.

Et non est cogitatus peccatorum prudentia] In Græco, *Vbi consilium est improbum, ibi non est prudentia*. Plato inquit, recitante Cicerone, *scientiam quæ remota est à iustitia calliditatem potius quam sapientiam appellandam*. Alibi idem Cicero: *Calliditas perversa imitatur prudentiam*.

20. *Est nequitia, & in ipsa execratio*] Talis malitia execranda est, non honestis appellanda nominibus.

Et est insipiens qui minuitur sapientiā] *Et est aliquis imprudens, ideo quod deficitur sapientiā*. Hoc vult hujus conditionem meliorem esse quam ejus qui calliditate famam venatur prudentiæ. Quod latius explicant sequentia.

21. *Melior est homo qui minuitur sapientiā, & deficiens sensu in timore Dei, quam qui abundat sensu, & transgreditur sensum Altissimi*] In Græco Sixtino, Κρείσσων ἢ τῷ μένῃ ἐν συνέσει, ἐμφοβῷ, ἢ περισσεύων ἐν φρονήσει καὶ παραβίων νόμιμα ὑψίστου, *Melior est qui minus valet intellectu, timens (Deum), quam qui prudentiā abundans Dei præcepta violat*. Qui mali sunt, quò plus ingenio valent eò sunt peiores.

22. *Est solertia certa, & ipsa iniqua*] *Est versutia quædam accurata* (id est, magnâ arte se obtegens) *ac tamen injusta*.

23. *Et est qui emittit verbum certum enarrans veritatem*] Longè aliter in Græcis, καὶ ἐστὶ διασφύρων χάριν τῷ ἐκφάναι κῆρυμα, *Et est qui pervertit (causæ momenta) ut enuntiet sententiam*, utilem scilicet ei cui favet. Docet versutiam illam de qua agere cœperat, in judiciis vel maximè versari. Nam qui omnia norunt jura & distinctiunculas faciliè imperitis nubem objiciunt; τὸν ἀδικον λόγον [causam iniquam] faciunt τὸν κρείττονα [valentiores], quod Socrati iniquè tribuit in Nubibus Aristophanes. Quod hic in quibusdam Græcis sequitur, καὶ ἐστὶ δικαίων κρίσει, σοφός, *Qui iusta in judicio sectatur, is verè sapit*. Id abest à Sixtina.

Est qui nequitur humiliat se, & interiora ejus plena sunt dolo] Legitur quidem in Græco, ἐστὶ πονηρευόμενον συγκεκρυφὸς μελανία, καὶ τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πλήρης δόλος [Est qui malus absconditur nigrore, attamen intus plenus est doli] sed legendum est συγκεκρυφὸς. Error natus tum ex vicinia vocum, tum quia sequetur συκρυφὼν [demittens vultum]. Sed συκρυφὼν non potest conjungi cum μελανία, id est, nigrore,

nigrore, quam vocem Græcam etiam in Latino sermone Plinius usurpat **xxiv. 8.** Commemorat & alia versutorum genera, quorum unum est eorum qui animos vulpinos egregiè celare norunt, & secum dicunt,

— Pulchra Laverna,

Da mihi fallere, da iusto sanctoque videri :

Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.

Quod Horatio nox, id huic Scriptori μελανία.

24. 25. Et est qui se nimium submittit à multa humilitate, & est qui inclinat faciem suam, & fingit se non videre quod ignoratum est; & si ab imbecillitate virium vetetur peccare, si invenerit tempus malefaciendi, malefaciet] In Sixtina editione hæc sic habent: (συγκύφων (scribendum συγκυφῶν) πρόσωπον καὶ ἐθελοκυφῶν (ita enim est in annotatis melius quam in textu ἐτεροκυφῶν), ὅπως ἐκ ἐπιγνώσεως, προφθάσει σε κακοποιῆσαι καὶ εἰάν ὑπὸ ἐλαττώματι ἰαχῇ κωλυθῇ αἵμαρτεν, εἰάν ἔυρη καιρὸν, κακοποιήσῃ, Alius demittens vultum (reverentiæ testandæ causâ, ut supra **xii. 11.**) & surdum simulans, ubi non cognoscetur (id est, ubi nemo tale quid expectabit), prævertet, tibi nociturus: quod si ob virium inopiam impediatur (ad tempus) peccare (in te), ubi occasionem repererit, nocebit. Aliud vafro- rum genus describit, delatores scilicet, qui gestibus omnibus non amicitiam tantum, sed & reverentiam testantes, simulantisque se non audire verba libera, cum minimè putes ea deferunt, occasionem nacti. Tacitus de tali quodam: *Cliens hic Sorani, tunc emtus ad opprimendum amicum, auctoritatem Stoicæ sectæ præferebat, habitu & ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus, cæterum animo perfidiosus & subdolis.*

26. Ex visu cognoscitur vir] Menander,

Οἷός τ' ἔστι καὶ τὴν ὄψιν εἶναι φαίνεται,

Ἀφ' ὧς τοιούτῳ γέγονεν, οἷον θηρίον;

[At qualis ipse vultu spectandus datur,

A quo prognatus ille est, talis bestia?]

Sic & de femina ex oculis iudicium fit. Æschylus,

Νέας γυναικὸς ἔμε μὴ λάθῃ φλέγων

Ὀφθαλμοῖς, ἥ τις ἀνδρὸς ἢ γεγευμένη.

[Non me puellæ lumina ardescencia

Fallunt, solent quæ prodere expertam virum.]

Et ab occurſu faciei cognoscitur sensatus] Præcedit de Facie: jam de Vultu loquitur, qui est status quidam faciem pro affectibus mutans, qui sermo quidam tacitus mentis est, ut Cicero in Pisonem ait; imago animi, eidem in Oratore. Plinius libro **vi. 1. 19.** *Socratem clarum sapientiâ eodem semper visum vultu, nec aut hilari magis, aut turbato.*

27. Amictus corporis] Hinc illud,

Οὐκ ἂν δυνάμην θῆλυν ἐνδύνασθαι σολήν.

[Nec enim meum est induere muliebrem stola- lam.]

Et risus dentium] Qui modicus sapienti, stulto effusus, infra **xxi. 23.**

Et ingressus hominis nuntiant de illo] Βῆμα, gressus. Cicero de Off. **i. decorum** ait in corporis motu statimque cerni, neque tarditatibus in gressu utendum mollioribus, neque suscipiendas nimias celeritates. Ibidem: *Status, incessus, sessio, accubitus, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum.* Alexis,

Ἐν τῷ νομίζω τὸ τοῦ ἀνελευθέρων
εἶναι τὸ βαδίζειν ἀρρύθμως ἐν ταῖς ὁδοῖς,
Ἐξὸν καλῶς.

[Illiberalis esse ingenii existimo

Ire incompotitè atque indecorè per viam,

Quando ire placidè liceat.]

28. Est correptio mendax in ore contumeliosi, & est iudicium quod non probatur esse bonum] Ἔστιν ἐλεγχῶ, ὅς ἐκ ἐστὶν ὠραῖος, Est quædam castigatio non tempestiva, nempe quæ

— σφριγῶντα θυμὸν ἰχναίνει βία,

[— tumentes premere vi sensus parat,]

ut loquar cum Æschylo.

Et est tacens, & ipse est prudens] Hebraïsmus, pro est qui prudenter taceat. Horatius,

Est & fideli tuta silentio

Merces :

Ex Græco,

Ἀλλ' ἐστὶ καὶ σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας.

C A P V T XX.

1. Quam bonum est arguere, quam irasci] Ὡς καλὸν ἐστὶν ἐλέγχειν, ἢ θυμῷσθαι, subaudito μᾶλλον [magis], ut

Βῆλομ' ἐγὼ λαὸν σάον ἐμμεναι ἢ ἀπολέσθαι.

[Esse volo saluum populum, quam, crede, perire.]

Quanto est melius, inquit,

Amicum castigare, ob meritam noxiam, quam iram alere in odium exituram.

Et confitentem in oratione non prohibere] In Sixtina, καὶ ἀνθομολογούμενον ἀπὸ ἐλατλώσεως κωλυθήσεται, id est, *Vt hoc modo is qui culpam fatetur à damno liber sit.* Non incurrat verbera aut multas, sententiâ Iudicis.

2. Concupiscentia spadonis devirginabit iuvenclum: sic qui facit per vim & iudicium iniquum] Legit ἀποπαρθενώσῃ [devirginabit], ubi codices Græci rectè ἀποπαρθενῶσαι [ad devirginandum] & βία [per vim], ubi quidam codices rectius βίῳ [in vita]. Qualis est cupiditas spadonis ad puellam devirginandum (amat enim & nihil potest, ut ait Terentius, & hic Scriptor ostendit infra **xxx. 20.**): talis & ejus qui de homine iudicia vult facere, beatus sit an miser, quamdiu vita ei manet. Vide supra **xi. 30.**

Ergo sine effectu prurit uterque labor, ut Martialis utar verbis.

4. Quam bonum est correptum] Est hoc comma in Græco infra 7.

Sic enim effugies voluntarium peccatum] In Græco, ἐκίσσιον. Aristoteles Nicomachiorum **iii. 2.** ὁ ἐν μεταμελείᾳ, ἄκων δοκεῖ [quem pœnitet, is videtur non volens peccasse].

5. Est tacens qui invenitur sapiens] Videtur **xi. 28.**

Et est odibilis qui procax est ad loquendum] Est qui ob multiloquentiam odiosus fit.

Τυραννικὸν τι πᾶσι ἐφίεσθαι λέγειν.

[Semper loqui discipere nimis est regium.]

60 Cicero de Officiis primo: Nec verò tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam putet.

6. *Et tacens non habens sensum loquelæ*] Quia bene fari nequit.

Et est tacens sciens tempus aptum] Et loquendi & tacendi. Est totus titulus apud Stobæum, *περί τῆς ἐνκαιρως λέγειν* [De tempeſtiva locutione]. Vide & Ecclesiasten III. 7.

7. *Lascivus autem*] *λαπισης*, jactator. Ità Cicero ad Atticum IX. 15. cùm memorasset ingentes copias quas Cæsarem habere dicebat Matus, addit, *ſit hoc λάπισμα* [jactanter dictum].

8. *Qui multis utitur verbis lædet animam suam*] In Græco, *βδελυθήσεται*, id est, odio erit, ut sequitur.

Et qui potestatem sibi ſumit injuſtè] *ὁ ἐνεξουσιάζομενος*, qui jus sibi arrogat, nempe ſemper loquendi. *ἐνεξουσιάζειν* est plus sibi aſſumere quàm par eſt, XLVII. 22.

9. *Eſt proceſſio in malis viro indiſciplinato, & eſt inventio in detrimentum*] Pergit facere ſententias ἐξ ἀντιθέσεων [ex oppoſitis]. Varia eſt in Græco lectio. Optimè Sixtina, *ἔſιν ἐνοδία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ, ἢ ἔſιν εὖρημα εἰς ἐλάττωſιν*, id eſt, interdum in malis homini proſperitas ſita eſt, & interdum acquiſitio adfert damnum: quia adverſa intendunt animum, divitiæ relaxant. *εὖρημα* eſt acquiſitio, ſive *lucrum*, *ἥλω*, Ieremiæ XXXVIII. 2. XXXIX. 18. XLV. 5.

10. *Eſt datum quod non eſt utile*] *Δόσις* hic eſt quælibet erogatio. Multi perdere ſciunt, donare neſciunt.

Et eſt datum cuius retributio duplex] Beneficium bene locatum.

11. *Eſt propter gloriam minoratio*] Galba omnium conſenſu capax imperii, niſi imperaſſet, Tacitus Hiſtoriarum I. Sophocles,

*Ἀμήχανον δὲ πάντος ἀνδρὸς ἐκμαθεῖν
Ψυχὴν τε καὶ φρόνημα, καὶ γνῶμην, πρὶν ἂν
Ἀρχαῖς τε καὶ νόμοιſιν ἐντρεφῆς φανῇ.*

[*Nec quippe noſcas quod ſit ingenium viro,
Quæ mens, quis animus, antequam imperii po-
tens*

Tutamen urbis atque legum acceperit.]

Et eſt qui ab humilitate levat caput] Multi per adverſa illuſtrati ſunt.

— multi ſuam

Rem bene geſſere, & publicam patriâ procul, ait Ennius Medea. Epaminondam inimici viarum curatorem fecerant: quod munus vile haberi ſolebat Thebis: ille muneri dignitatem addidit, καὶ ἀνὴρ τὴν ἀρετὴν ἐδειξε [& vir magiſtratum illuſtravit]. Adde quæ apud Valerium III. 4.

12. *Eſt qui multa redimat modico pretio, & reſtituens ea in ſeptuplum*] Vt qui ſibi comparant domos malè fundatas, cibos corruptos aut inſalubres, vaſa non bene compacta, vinum fugiens, & indè in morbos aut damna incidunt. *Reſtituens*, in Græco eſt ἀπολινύων, id eſt, rependit. Eſt id verbum Geneſeos XXXI. 39. & Pſalmo LXIX. 5.

13. *Sapiens in verbis ſeipſum amabilem facit*] Etiam verbis ſibi amicitias conciliat.

Gratiæ autem fatuorum effundentur] Stultorum etiam benefacta fructu carent, quia ſeruntur ſine dilectu, & ipſi exprobrando ſua data corrumpunt. Philemon,

Καλῶς ποιήſας, καὶ καλῶς ὠνεΐδους.

Ἐργον καθεΐλες πλεονον πτωχῶ λόγῳ.

[*Bene quod feciſti, id exprobraſti non bene:*

Verbis mendicis operam opimam deſtruſiſ.]

14. *Datus inſipientis non erit utilis tibi*] Inſipiens & jactabundus eſt & avarus: quare quod in Græcis quibuſdam ſequitur, ὁμοίως δὲ καὶ βαſκαλὺς διὰ ἀνάγκην [ſimiliter & invidi ob neceſſitatem], abeſt in Sixtina, & ſatis ſub illo generali vocabulo comprehen-
ditur.

Oculi enim illius ſeptemplexes ſunt] In Græco: *oculi enim illius* (id eſt, eò ſpectat) *ut pro uno accipiat multa.*

Munera magna quidem mittit, ſed mittit in hamo:

Et piſcatorem piſcis amare poteſt?

15. *Exigua dabit, & multa improperebit*] Sæpe exprobravit quæ dedit, quàmvis non magna. Multi ſunt nimii commemorando quæ meruere, ut Tacitus loquitur. Multa habet contra hoc vitium Seneca circa finem de Beneficiis. Inter alia hoc, *Nunquam nè que-
rens quidem dicam:*

— ejectum littore, egentem

Excepi, & regni demens in parte locavi.

Non eſt illa admonitio, non: convitiū eſt: hoc eſt in odium beneficia perducere.

Et apertio oris illius inflammatio eſt] Legit *ὡς ἀν-
θραξ* [ut pruna, accenſus carbo], ubi nos rectiùs habemus, *ὡς κηρυξ*, *Tam latè os ſuum aperiet ac ſi præco eſſet.* Iuvenalis:

Tu miſer exclamas ut Stentora vincere poſſis.

16. *Hodie feneratur quis*] *Hodie dat mutuū*, nempe inſipiens. *Δανείζειν* rectè dicitur de quovis mutuo. Mutuum naturam commodati imitatur. Eſt in com-
modato repetitio quædam importuna, L. In com-
modato, §. 3. D. Commodati: ſic & in mutuo.

Odibilis eſt homo huiuſmodi] Non aliter Sixtina, *μισητὸς ἀνθρώπου ὁ τοιοῦτος*. Alii codices, *μισητὸς Κυ-
ρίῳ καὶ ἀνθρώποις ὁ τοιοῦτος* [exoſus Deo & hominibus
vir talis].

17. *Fatuo non erit amicus, & non erit gratia bonis illius*] In Græco aliter: *Dicet ſtultus, Non eſt mihi
amicus, nulla eſt gratia bonis meis*, id eſt, benefactis: quomodo ἀγαθῶν vocem ſæpe ſumit hic Scriptor, ut XVII. 15. Queritur homo inſipiens & imputator, nullam beneficiis ſuis gratiam referri. Egre-
gius *χαρακτηριſμός* [notatio egregia], quales hic multi.

18. *Qui enim edunt panem illius falſæ linguæ ſunt*] Et hæc in Græco verba ſunt, non Scriptoris, ſed inſipientis, *οἱ ἐσθιόντες τὸ ἄρτον με φάυλοι τῇ γλώσſῃ*, *Qui de pane meo edunt, linguam habent ſurdam*, ſapores non bene diſcernentem: neſciunt quanti ſint meæ epulæ. Ex una facti ſpecie cætera intellige.

Quoties & quanti irridebunt eum?] *Quanti*, id eſt, quot. Gnatho apud Terentium dicente de Rege Thraſone, *Imò hic homo eſt per paucorum hominum: clanculūm dicit, Imò nullorum arbitror ſi tecum vivit.* Et alibi de eo:

*Fatuuſ eſt, inſulſuſ, tarduſ, ſtertit nocteſque &
dies.*

Artotrogus apud Plautum de Pyrgopolinice,

Aſſentiendum eſt, quidquid hic mentibitur.

19. *Neque enim quod habendum erat, directo ſenſu
Nana diſtri-*

distribuit: similiter & quod non erat habendum] Hoc in Sixtina non est, sed alii libri Græci sic habent, Οὐτε γὰρ τὸ ἔχειν ἐν ὀρθῇ αἰσθήσει εἴληφε· καὶ τὸ μὴ ἔχειν ὁμοίως αἰδιάφορον αὐτῷ, *Neque enim quod habet recto sensu* (id est, cum bene utendi arte) *accepit; & quod non habet id illi ex æquo est.* Nimirum, ut in Latino est versu:

Tam deest avaro quod habet quam quod non habet.

20. *Lapsus falsæ linguæ quasi qui in pavimento cadens: sic casus malorum festinanter veniet*] In Græco, Ολίγημα ἀπὸ ἐδάφους μάλλον ἢ ἀπὸ γλώσσης· ὅτως πῶσις κακῶν καὶ σπᾶδὴν ἤξει, *Lapsus ex pavimento* (ex lapide aliquo exstante) *potius* (optandus) *quam lapsus ex lingua: adeo subito ruina malorum advenit, ex linguæ lubrico.* Æschylus,

Γλώσση ματαιὰ ζημία προσρίβεται.

[*Afferre damna lubricum linguæ solet.*]

Euripides,

Ἀχαιῶν σομάτων

Ἀνόμους τ' ἀφροσύνας

Τὸ τέλει δυσυχία.

[*Spretæ legis iniquitas,*

Effrænisque loquacitas

In fines miseros ruunt.]

Insignes ab hac culpa exitus Cornelii Galli & Fabii Maximi, Augusti temporibus. Adeo verum illud,

Ἡ γλῶσσα πολλὰς εἰς ὀλεθρον ἤγαγεν.

[*Multis hominibus lingua perniciem attulit.*]

21. *Homo acharis quasi fabula vana, in ore indisciplinatorum assidua erit*] Ἀνθρώπος ἄχαρις, μῦθος ἀκαίριος, ἐν σώματι ἀπαιδευτῶν ἐνδελεχισθήσεται, *Vt homo ingratus, sic sermo importunus; frequens tamen est in ore malè institutorum.* Idem sensus qui supra 15. 16.

22. *Ex ore fatui reprobabitur parabola*] In contemptum veniet bona sententia, quia eam non suo loco usurpat, ut sequitur.

23. *Est qui vetatur peccare præ inopia, & in requie sua stimuletur*] Bene legit, ἐν τῇ ἀναπαύσει αὐτὸς κατανοήσεται [*in requie sua stimuletur*], non ἔκτανοήσεται [*non stimuletur*]. Qui ob inopiam luxui & libidini se dare non possunt, vitam habent quietam, sed eam quietem dolente animo tolerant. Terentius Adelphis,

— hæc si neque ego, neque tu fecimus,

Non sinit egestas facere nos: tu nunc tibi

Id laudi ducis, quod tum fecisti inopiâ.

Injurium est: nam, si esset unde fieret,

Faceremus.

24. *Est qui perdet animam suam præ confusione*] Διααἰσχύνειν, hoc est, διὰ δυσωπίας [*ob pudorem vitiosum*], quod res, quamvis illicitas aut periculosas, negare non audeat. Hæc est αἰδώς [*hic est pudor*], quæ μέγα σίνεται [*qui multum nocet*], quæ est ἄχθος οἴκων [*labes domorum*], ut diximus supra 1 v. 25.

Et ab imprudenti persona perdet eam: personæ autem acceptione perdet se] Duplex interpretatio ἐκ διττογραφίας [*ex duplici scriptione*] nata irrepsit in textum: nam in Græcis aliis est, ἀπὸ ἀφρονος προσώπου [*ab imprudenti persona*], in aliis ἀπὸ λήψεως προσώπου [*ab acceptione personæ*]. Posterius rectum; nam per-versus ille pudor ex alterius hominis reverentia nascitur. Id autem est λήψις προσώπου. Sic & infra xlii. 2. αἰσχύνεσθαι [*pudore abripi*] & λαμβάνειν πρόσωπον [*accipere personam*] conjunguntur.

25. *Est qui præ confusione promittit amico*] Ex pudore aliquid facturum se promittit. *Multi sunt quos liberales facit frontis infirmitas*, Seneca de Beneficiis 11. 1.

Et lucratus est eum inimicum gratis] Postea ubi pœnitentiâ tactus fidem promissis non implet, pro amico inimicum sibi quæsit, idque ἐπὶ, δωρεάν, id est, frustra. μάτην, ἀναιτίως, διακενῆς· nam omnibus his vocibus illud ἐπὶ redditur. *Inimicum habet sine causa*, aliâ scilicet quam suâ nimîa in promittendo facilitate: neque enim ei nocuit quicquam.

26. *Opprobrium nequam in homine mendacium*] Vitium grave: nam μῶμος, ex מום Hebræo, vitium quodvis significat, ut videre est Levit. xxi. 17. & sequentibus; xxi. 20. & sequentibus; xxiv. 19. 20 Numer. xix. 2. Deuter. xv. 21. xvii. 1. Simile dictum Sophoclis, ———— ὡς ἐλευθέρω

Ψευδεὶ καλεῖσθαι, κῆρ πρόσθεν ἔκκαλη.

[————— mendacis notam

Ingens in homine libero probrium puto.]

Et in ore indisciplinatorum assidue erit] Attamen in ore malè institutorum id perquam frequens est. In Græco est δὲ, quod sæpe valet attamen.

27. *Potior fur*] Αἰρετὸν κλέπτης. Minus malum, αἰρετώτερον [*eligibilius*]. Fur raro furatur: mendax nihil ferme agit aliud. Ex furto res, ex mendacio fama sæpe, nonnunquam & vita in periculum adducitur.

30. *Perditionem autem ambo hereditabunt*] Malè perire solent & fures, & mendaces. Fures sæpe occidit is qui eos deprehendit: & cujus læsa fama est solet se aut suâ manu aut per Iudicem ulcisci.

28. *Mores hominum mendacium sine honore*] Consuetudo mentiendi ignominiosa est. ἀτιμία [*ignominia*] in Græco, per μετωνομίαν [*Transnominatorem*] adjuncti pro concreto, quæ frequens Hebræis.

Et confusio illorum cum ipsis sine intermissione] Hic in editione Sixtina novus est titulus, ΛΟΓΟΙ ΠΑΡΑΒΟΛΩΝ [*SENTENTIÆ COMPARATIONUM*]. quia pleræque sententiæ quæ sequuntur, comparisonem quandam in se continent.

29. *Sapiens in verbis producet seipsum*] Προάξει εαυτὸν, invenit rationes quibus ad honores perveniat: nam προάγειν est ad honores provehere, etiam Plutarcho in Numa. Pari sensu profectum & processum dicunt Latini.

30. *Qui operatur terram suam, inaltabit acervum frugum*] Θημωνίαν [*congeriem*]. pro qua voce σωγὸν ponit Symmachus Cantici vii. 2.

Qui placet magnatis effugiet iniquitatem] Id est, etiamsi quid peccaverit, facile pœnam effugiet. Semper hic Interpres μεγαίσαντας vertit magnatos.

31. *Xenia & dona excæcant oculos iudicium*] Σοφῶν in Græco, id est, *quamvis sapientum*. Efficiunt dona, etiam illa quæ molliori vocabulo ξένια [*munuscula*] vocantur, nè verum appareat: nam

————— malè verum examinat omnis

Corruptus iudex.

Et quasi mutus in ore avertit corruptiones eorum] Sixtina, καὶ ὡς φημὸς ἐν σώματι ἀποτρέπει ἐλεγμὸς, id est, *pari modo* (silentium) *velut canis in ore avertit objur-*

objurgationem. Ελιγμὸν hoc sensu sæpe usurpat hic Scriptor. Comparat silentium donis; quod utrumque vim habeat animos divertendi à proposito. Sensum Latinus bene pervidit.

32. *Et thesaurus invisus*] Αφανής [inconspicius].

— Ignotum argenti pondus & auri,

Vt Virgilius loquitur: *abditæ terris lamina*, ut Horatius. Sic talentum defossum, Matth. xxv. 18.

33. *Melior est qui celat insipientiam suam quam homo qui abscondit sapientiam suam*] Id est, melior est vir qui metu nè quid erret plurimum tacet, quam is qui docere alios cum posset, non vult. Sequitur in Græcis quibusdam, κρείσσων ὑπομονὴ ἀπαραιτήτου ἐν ζητήσῃ Κυρίῳ, ἢ ἀδέσποτου τροχῆλάτης τῆς ἰδίας ζωῆς [melior expectatio indefessa querenti Dominum, quam sine Domino cursor propriæ vitæ], ubi ὑπομονὴ ἀπαραιτήτου est indefessa constantia. Sed abest hæc sententia in Sixtino: itaque ab aliquo aliunde adscriptam, par credi est.

C A P V T X X I.

1. *Fili, peccasti? non adjicias iterum*] Cave in posterum.

Sed & de pristinis deprecare ut tibi dimittantur] Vt tibi dimittantur addidit Latinus Interpres. Vtramque partem pœnitentiæ bene expressit.

2. *Quasi à facie colubri fuge peccata*] Nam & primi peccati iuasor coluber appellatur.

Et si accesseris ad illa suscipient te] Legit hic Interpres δέξεται [suscipiet], quomodo est in libris Græcis quibusdam; sed vera lectio est δήξειται [mordebit], quam repræsentat Sixtina. Perstat enim hic Scriptor in comparatione Colubri qui mordet.

3. *Dentes leonis dentes ejus*] Duplex figura. Nam & initio quasi subintelligitur, & secundum illud dentes vim exitialem significat, à specie ad genus.

4. *Quasi romphæa bis acuta*] Ὡς ῥομφαία δίσομος, secans ab utraque parte, חרב ויה שני פיות, Iudic. 11. 16. חרב פיפיות, Psalm. cxlix. 6. חרב פיות, Proverb. v. 4. Bicipitem solet dicere Hieronymus.

5. *Objurgatio & injuriæ annullabunt substantiam*] Territio & contumeliæ destruent divitias. καὶ ἀπολήττειν est territare.

Multos necesse est timeat, quem multi timent.

Et domus quæ nimis locuples est annullabitur superbiâ: sic substantia superbi eradicabitur] Sæpe evenit in hoc libro ut duæ versiones diversorum Interpretum in unam coalescerent. Hic in Græco est, ὕψους οἰκὸς ὑπερηφάνων ἐρημωθήσεται, sic & superbiorum domus destruetur, non minus scilicet quam rixosorum. Superbus enim homo omnibus injuriam facit: itaque mirum non est si multos inimicos habeat.

6. *Deprecatio pauperis ex ore usque ad aures ejus perveniet*] Preces pauperis ex ore aurium ipsius tenus, id est, non ultra quam ad aures perveniunt, animum non attingunt.

Et iudicium festinatò adveniet illi] Iudicium ejus (id est, pœna) festinè eveniet. Deus immisericordes immisericorditer tractat.

7. *Qui odit correptionem vestigium est peccatoris*] In Græco, ἐν ἵχνει ἀμαρτωλοῦ, id est, per vestigia incedit hominis peccare consueti.

Et qui timet Deum convertetur ad cor suum] In corde suo, id est, monitus resipiet: non committet ut quod fecit in consuetudinem transeat.

8. *Notus longè potens linguâ audaci, & sensatus scit labi se ab ipso*] Longè celebr (est vir) longè potens (nam illud audaci in Græco non est); at vir mente præditus intelligit ubi ille labitur. Alios pertrahit in assensum limpidus ille eloquentiæ torrens. At qui iudicio & rerum cognitione valet, is ficta novit à veris discernere.

9. *Qui ædificat domum suam impendiis alienis*] Ἄρε ἀλλοτρίῳ, ἐν χρέμασιν ἀλλοτρίοις.

Quasi colligit lapides suos in hyeme] Legit ἐαυτῷ, pro ἐαυτῷ, & εἰς χειμῶνα, quod & nunc codices nonnulli habent, pro εἰς χῶμα ταφῆς. Par ei est qui ad sepulchrum suum lapides congerit. Sibi enim ruinam parat.

10. *Stuppa collecta synagoga peccantium*] Multitudo hominum malorum est velut stuppæ congeries, quæ facillimè ignem concipit. Cantici trium puerorum 17.

Et consummatio illorum flamma ignis] Addunt quidam codices, εἰς ἀπώλειαν [ad exitium]. Sed id satis comprehensum in voce συντέλεια [consummatio], & abest in Sixtina. Peribit tam subito quam quæ igne consumuntur.

11. *Via peccantium complanata lapidibus*] Facilis incessu, ut viæ stratae.

Τὴν μὲν γὰρ κακότητα ἢ ἱλαδὸν ἐστὶν ἐλέσθαι
Ῥηϊδίως· λείη μὲν ὁδὸς, μάλα δ' ἐγγύθι ναίει.
[Improbilas nullo datur amplectenda labore:
Est facilis via peccandi, jacet inque propinquo.]

Et in fine illorum inferi, & tenebræ, & pœnæ] Christianè admodum. At in Græco est tantum, ἐπὶ ἐσχάτῃ αὐτῆς βόθρῳ ἁδῆ [in fine ejus fovea inferni]. In fine ejus, id est, tandem, ducit ad sepulchrum, id est, ad mortem à Iudice, aut ab iis quos læserunt, aut à Deo denique.

12. *Qui custodit justitiam continebit sensum ejus*] Qui legem (Dei) custodit, is compos fit sensuum legis. Confer Ioh. vii. 17. & id quod sequitur.

13. *Consummatio timoris Dei*] Id est, finis ejus. Sapientia & sensus] Σοφίας πρὸς ληψίς, sapientiæ augmentum.

14. 15. *Non erudietur qui non est sapiens in bono. Est autem sapientia quæ abundat in malo; & non est sensus ubi est amaritudo*] Varias interpretationes ex varia lectione in unum miscuerunt exscriptores. Græca sic habent, Οὐ παιδευσθήσεται ὅς ἐκ ἐστὶ πανουργός· ἐστὶ γὰρ πανουργία πλεθυνύκτα πικρίαν [Non instituetur qui non est sollers. Est autem & sollertia augens amaritatem]. Sicut antè αἰσχύνῃς [pudoris] ita hic πανουργίας [sollertiae] vocem distinguit. Est enim vox per se media. Observavit id Basilii in Proverbia, dicens, πανουργίαν διτλήν εἶναι [sollertiam esse duplicem], & laudabilem πανουργίαν [sollertiam] esse eam ἢ ὡς ὁπωλὸν τινὲ πεφραγμένον εἶναι δεῖ ἢ δυσάλωτον τὸν φρόνιμον ταῖς ἐπιβλάτῃς τῷ ὑπεναντίῳ [quæ velut armaturâ obseptum esse decet & inimicorum insidiis inexprugnabilem virum prudentem]. Ergo dicit hic Scriptor subtilitatem quandam ingenii requiri in eo qui ad magnum doctrinæ fastigium sit perventurus. Sed aliam quoque esse subtilitatem, quæ de se producat

malitiam. Id enim valet *πικρία* [amarities], Deuteronomii xxix. 18. Actorum viii. 23. Hebræorum xii. 15.

16. *Scientia sapientis tanquam inundatio abundabit*] Augetur quotidie sicut diluvies. Vide Gen. vii. 10. & sequentibus.

Et consilium ejus sicut fons vitæ permanet] *Ἡ βελὴ αὐτῆς ὡς πηγὴ ζωῆς* nam *ἀγνῆς* [puræ (scil. vitæ)] non est in Sixtina. Fons vitæ Hebræis est fons perennis: Psalm. xxxvi. 10. Proverb. x. 11. xiii. 14. xiv. 27. xvi. 22. xviii. 4. Jeremiæ ii. 13. xvii. 13. Apocalyp. vii. 17. Non magis ei consilium deerit quam aquæ fonti perenni. Ovidius de Homero,

— *cujus de fonte perenni*

Vatum Pieris ora rigantur aquis.

17. *Cor fatui quasi vas confractum*] Dolium Danaïdum.

Et omnem sapientiam non tenebit] Infusa illi effluent. Quod hic libri nonnulli adjiciunt, *ἐν ζωῇ αὐτοῦ* [in vita ipsius], id Sixtina non habet.

18] *Et ad se adjiciet*] Sibi applicabit.

Audivit luxuriosus] *Ἀσύνετος*, imprudens.

Projiciet illud post dorsum suum] *Ἀ tergo rejiciet*, ut quæ non curamus.

19. *Narratio fatui quasi sarcina in via*] Res molesta ac tædiosa.

Nam in labiis sensati invenietur gratia] *Ἀτ in labiis*. Placebunt, quæ vir sapiens dixerit.

20. *Os prudentis quæritur in ecclesia*] Magno cum desiderio expectatur ejus sermo in Senatu, aut concione.

Et verba illius cogitabunt in cordibus suis] Hoc suo loco est in Sixtina. In aliis codicibus Græcis malè transponitur. Digna judicantur ejus verba quæ infingantur memoriæ.

21. *Tanquam domus exterminata, sic fatuo sapientia*] Vt domus destructa, sine ordine, ac decore; lapides, non domus.

Et scientia insensati inenarrabilia verba] *Ἀδιεξέταστοι λόγοι*, verba impræmeditata.

22. *Compedes in pedibus stulto doctrina, & quasi vincula manuum super manum dexteram*] Etiam super dextram. Ideo præcepta odit, quia videt futurum ut per ea vetetur suis malis moribus vivere.

23. *Fatuus in risu exaltat vocem suam: vir autem sapiens vix tacite ridebit*] Explicatio fusior ejus quod dictum supra xix. 27. Seneca, *Risus sit sine cachinno*. De Iove Virgilius,

Olli subridens hominum sator atque deorum.

24. *Ornamentum aureum prudenti doctrina*] *Velut torques*.

Et buasi brachiale in brachio dextro] Vide Esaiæ iii. 17.

25. *Pes fatui velox in domum proximi*] Nullis de causis ingerit se in alienum larem.

Et homo peritus confundetur à persona potentis] In Græcis exemplaribus quibusdam est *ἀπὸ προσώπου* [à facie], quod hic Interpres explicavit, additâ potentis voce. Sed melior est lectio altera *ἀπ' αὐτοῦ* [ab ipso], à tali more abstinebit: quod & sequentia firmant.

26. *Stultus à fenestra prospiciet in domum*] Imò à janua, *ἀπὸ θυγαῆς*. Curiosus iatroscopos est rerum alienarum.

Vir autem eruditus foris stabit] Vir bene institutus foris commodum expectabit ejus quem aditurus est: id enim est verecundi. Vide Deuteron. xxiv. 11.

27. *Stultitia hominis auscultare per ostium*] Quid intus geratur.

Et prudens gravabitur contumelia] *Βαρυνθήσεται ἀτιμίαν* [graviter feret ignominiam]. Vir prudens non poterit talem injuriam non graviter ferre.

28. *Labii imprudentium stulta narrabunt*] *Loquacium labra differunt de iis quæ ad se non pertinent*: ut Olus apud Martialem.

Verba autem prudentium statera ponderabuntur] Id est, *Sapientes quid dicturi sint prius intra se ad libellam exigunt*: nihil dant nisi coctum.

29. *In ore fatuorum cor illorum: & in corde sapientum os illorum*] Dictum elegans. Illorum mens in lingua nata, hi linguam mente comprimunt.

30. *Dum maledicit impius Diabolum, maledicit ipse animam suam*] Nempe quia paribus paria conveniunt. Impius autem ingenium trahit de Satana; ita ut etiam ex eo natus dicatur, Iohan. viii. 44.

31. *Susurro coinquinat animam suam*] Id est, dum alios vult dedecorare, semet dedecorat.

Et in omnibus odietur: & qui cum eo manserit, odiosus erit: tacitus & sensatus honorabitur] Pro his omnibus in Græcis tantum est, *καὶ εἰς πάντας παροικήσει μισηθήσεται*. At in Sixtina, *καὶ ἐν παροικήσει μισηθήσεται*, rectè: *odiosus erit omni vicinæ*.

C A P V T X X I I

1. **I***n lapide luteo lapidatus est piger*] *Συνεβλήθη*, & hic & sequenti commate sumsit Interpres in sensu quo *συμβαλεῖν ἐπὶ κακὰ* [mala verba jacere], id est, jacere, dixit Sophocles: sed revera ponitur hic in sensu comparandi. Hoc dicit, *Pigrum lapidi per madorem corrupto esse similem*, id est, nulli usui.

Et omnes loquentur super aspernationem illius] *Ὀκρίσει* sibilabit, ad significandum ejus contemptum. Exibilare spernentium est, Lamentation. ii. 15. Ezechielis xxvii. 36.

2. *De stercore bovin lapidatus est piger*] Comparatur bubulo stercore.

Omnis qui tetigerit eum excutiet manus] *Ὀκρίσει* de terra. Qui expertus est, uti eo nolet.

3. *Confusio patris est de filio indisciplinato*] Euripides de liberis,

Καὶ γὰρ κακοὶ γυνῶτες, αἰσχρὴν νόστον.

[Nam dira pestis moribus proles malis.]

4. *Filia autem in deminoratione fiet*] *Ὁκρίσει* verò (nempe malè edocta, *ἀπὸ κοινῆς* [ex eo quod præcessit]) erit ad damnum. Volet incedere census induta nepotum, & habere patrimonia de auribus pendentia.

4. *Filia prudens hereditas viro suo*] Optimè sensum vertit. Hellenistæ, quia non habebant voces quibus Hiphil Hebræum redderent, activum simplex pro duplici activo posuere. Ità *βασιλεύειν* [regnare] est pro *ἐπιβασιλεύειν* facere regnare. Et hæc ipsa vox *κληρονομεῖν* [sorte tribuere, heredem relinquere] pro *κληρονομιά* [hereditate faciet], Prov. xiii. 22. Sensus est, *Filia prudens virum suum locupletabit*, nempe moderatè rebus utendo. Legendum autem *κληρονομήσει ἀνδρα* [virum opulentum faciet], ut in Sixtina, non *ἀνδρός*.

Nam

Nam quæ confundit in contumeliam fit genitoris] Et quæ dedecorat maritum (ad egestatem eum redigendo sumtibus), dolori est ei quæ ipsam genuit.

5. Patrem & virum confundit audax] Patrem & virum dedecorat θρασεία, quæ omnia audet facere, quæ famam non veretur.

Et ab impiis non minorabitur] Alieno loco insertum hoc, ne est in Græcis.

Ab utrisque autem inhonorabitur] Spernetur, ἀτιμάθῃσεται. Ab utroque, id est, à patre & marito.

6. Musica in luctu importuna narratio] Cantica in luctu importuna conversatio. Hoc significatu διήγησιν [conversatorem] etiam infra habes xxxvi i i. 26.

Flagella & doctrina in omni tempore sapientia] In Græco, μάστιγες δὲ καὶ παιδεία ἐν καιρῷ σοφίας; sed legendum omnino, μάστιγες ἢ καὶ παιδεία ἐν καιρῷ, Σοφία, at flagra & castigatio in tempore, sapientia, id est, opera sapientiæ sunt. Quæ hic sequuntur in Græcis quibusdam, sicut in Latinis absunt, ita & in Sixtina.

7. Qui docet fatuum, quasi qui conglutinat testam] Perinde perdit operam, ac si testarum fragmenta glutine velit jungere.

8. Quasi qui excitat dormientem de gravi somno] Id est, veterno laborantem.

9. Cum dormiente loquitur] Cum dormitante, νυσάζοντι. In Glossis, νυσάζω, dormito.

Qui enarrat stulto sapientiam] Hoc sapientiam non male Interpres addit: nam in Græco tantum est, διηγέμεν μωρῷ [qui apud stultum differit].

Et in fine narrationis dicit, Quis est hic? Legit, τίς ἐστίν; sed Græci codices habent, τί ἐστίν; Quid est quod ais? ut solent auditores supini.

10. Supra mortuum plora, defecit enim lux ejus: & supra fatuum plora, defecit enim sensus] Hic mutila est editio Sixtina. Aliæ editiones rectè & plenè, Ἐπὶ νεκρῷ κλαῦσον, ἐξέλιπε γὰρ φῶς καὶ ἐπὶ μωρῷ κλαῦσον, ἐξέλιπε γὰρ ζῆναισι [Ob mortuum plora, defecit enim lux: & ob fatuum plora, defecit enim mens]. ἐξέλιπε φῶς, occidit brevis lux, ut ait Catullus. Et bene mentem luci comparat: nam quod lux corpori, id mens animo.

11. 12. Modicum plora super mortuum, quoniam requievit: nequissimi enim nequissima vita, super mortem fatui] Brevius elegantiusque in Græco, Ἠδὼν κλαῦσον ἐπὶ νεκρῷ, ὅτι ἀνεπαύσατο τὸ γὰρ μωρῷ ὑπὲρ θάνατον ἢ ζῶν, Levius fle super mortuo (quàm super stulto); requievit enim (is qui mortuus est): at stulti vita super mortem flebilis. Quidam ζῶντες τεθνήκασι [dum vivunt mortui sunt], ut ostendit Paulus i Tim. v. 6. nempe qui à Deo separati sunt. Deus enim animo quod animus corpori. Vide quæ dicta à nobis & aliis ad Matthæum vi i i. 22.

13. Luctus mortui septem dies] More antiquissimo, Geneseos L. 10. Vide quæ attulimus ad Matthæi ix. 23.

Fatui autem & impii, omnes dies vitæ illorum] Semper lugendi tales. Genotaphia ejus generis hominibus exstruebant Pythagorici.

Cum stulto nè multum loquaris] Neque cum femina, addunt Rabbini.

Et cum insensato nè abieris] Ad insipientem nè accedito. Causa sequetur: sed interponunt hic Græci

codices nonnulli, ἀναίσθητῶν γὰρ ἐκθνήσκει σε τὰ πάντα, nam ut est stupidus, omnia tua (dicta) contemnet.

15. Et non coinquinaberis peccato illius] In Græco, ἐν τῷ ἐντινασµῷ αὐτοῦ, jaculatione ipsius, id est, sputo. Per sputum autem verba probrosa intelligit.

16. Et non acediaberis in stultitia illius] In Græco, καὶ ἂν μὴ ἀκηδίασῃς ἐν τῇ ἀπονοίᾳ αὐτοῦ, Nè tadio afficiaris ob ipsius vecordiam. ἀνόποια est vecordia, sive perditam quædam audacia, cujus descriptionem habes apud Theophrastum. ἀκηδία autem tadium, Psalmo cxix. 28. interdum dolor, mæror, Esaïæ Lxi. 3. Baruchi i i i. 1. & indè verbum ἀκηδαίειν [dolere], Psalmo cxli i i. 4.

17. Super plumbum quid gravabitur? & quod aliud illi nomen quàm fatuus? Græcè, ὑπὲρ μόλυβδόν τι (ita ponendi accentus) βαρυνθήσεται καὶ τί ὄνομα αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ μωρός; Ità enim Sixtina, non ut in aliis codicibus: ἀλλ' ἢ μόλυβδον. Est aliquid plumbo gravius, & quod nomen (ei rei) aliud quàm stultus? Ejus præsentia & sermones omnibus graves sunt supra quàm dici potest.

18. Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre quàm hominem imprudentem & fatuum & impium] In Græco tantum est, hominem imprudentem: & sumta est sententia ex Proverb. xxv i i. 3.

19. Loramentum ligneum colligatum in fundamento ædificii non dissolvetur] Ἰμάντωσις, quod hic loramentum vertitur (sicut in Glossis, Ἰμάντωμα, loramentum) est, Suidā explicante, δέσις ξύλων ἐμβαλλομένων ἐν τοῖς οἰκοδομήμασι [colligatio lignorum quæ ædificiis injunguntur]. Hieronymo lignum, quod ad continendos parietes in medio structuræ ponitur.

Sic & cor confirmatum in cogitatione consilii] Sequitur in Græcis, ἐν καιρῷ δὲ δειλιάσει, in agendi tempore non trepidabit. Sic enim rectius in Sixtina quàm in aliis, ἐν παντὶ καιρῷ φόβῳ δὲ δειλιάσει. Sensus est, constantem esse eum in agendo, qui priusquam agat, causas agendi & consequentia ita expendit ut dicere possit,

Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.

Vide quæ dicta ad Matthæi vi i i. circa finem.

Cogitatus sensati omni tempore metu non depravabitur] Aliter in Græco, καρδία ἐδρασμένη ἐπὶ διανοίᾳ συνέσεως, ὡς κόσμος ψαμμωτὸς ἐπὶ τοίχῃ ξυσῆ, Animus fixus super consilio prudente, est ut arenatum tectorium in pariete bene adæquato. Sicut tale tectorium imbrem non metuit, ita nec ille adversa. Tectoria ex luto diffuunt, & disjiciunt parietem, Ezechielis xiii i. 10. 12.

21. Sicut pali in excelsis, & cæmenta sine impensa posita contra faciem venti non permanebunt: sic & cor timidum in cogitatione stulti contra impetum timoris non resistet] Nihil de cæmento in Græco, ut cujus mentio præcesserit; sed sic, χάρακες ἐπὶ μετεώρῃς κείμενοι κατέναντι ἀνέμου ἢ μὴ μείνωσι ἕτως καρδία δειλὴ ἐπὶ διανοήματι μωρῷ κατέναντι παντὸς φόβου ἢ μὴ ὑπομείνη [Vari positi in loco sublimi durare contra ventum nequeunt: sic & cor timidum in stulta cogitatione contra metum nullum subsistet]. χάρακες sunt vari qui à venatoribus poni in summis montibus solent: qui

σαλικες Theocrito in Epigrammate,

— σαλικες δ' ἀρτιπαγεῖς ἀν' ὄρη.

[— stat summis pertica fixa jugis.]

Tales varos vehemens ventus disjicit. Pari modo homo levis metu quovis ingruente de sententia dejicitur.

23. Sicut cor trepidum] Deest hæc sententia in Græco, & rectè.

24. Pungens oculum deducit lacrymas] Νύσσειν hic non est *pungere*, sed *vellere*, *vellicare*: quod *terere* dixit Terentius,

— una falsa lacrumula,

Quam oculos terendo miserè vix vi expresserit.

Et qui pungit cor profert sensum] Qui animum alicujus irritat, efficit ut prodeat ultio.

25. Mittens lapidem in volatilia] Vt ille apud Horatium, qui

— insequitur corvos testâque lutoque.

Dejiciet illa] Abiget. Id enim est ἀποσοβήσει, ut Deuteronomii xxviii. 26. Jeremiæ vii. 33. In Glossis, Ἀποσοβῶ, abigo.

Sic & qui convitiatur amico dissolvit amicitiam] Malunt multi amicum quàm dictum perdere. εἰς δὲ νῦν αἰῶνα ζυγμερεύειν τῷ λυπηρῷ [nemo diu vivere potest cum homine acerbo], ait Aristoteles Nicomacheorum viii. 6.

26. 27. Ad amicum etsi produxeris gladium non desperes] Adversus amicum etiamsi gladium eduxeris, noli desperare refarciri posse amicitiam.

Est enim regressus] Est locus penitentiae. Sic ἐπ' ἀνοδὸς sumitur supra xvi. 18.

Ad amicum si aperueris os triste non timeas.] Non est triste in Græco. Aperire os hic significat durum aliquid eloqui.

Est enim concordatio] Datur reconciliatio in talibus.

Excepto convitio & improperio] In Græco tantum πλὴν ὀνειδισμῶ, exceptâ beneficii exprobratione. Sic ὀνειδίζειν supra habuimus xx. 14.

Et superbiâ] Id est, contemptu amici.

Et mysteriorum revelatione] Arcani crediti.

Ὅστις λόγος γὰρ παρακαταθήκην παραλαβὼν

Ἐξήτεν, ἀδικὸς ἐστίν, ἢ ἀκρατὴς ἄγαν,

[Qui commendatum sibi sermonem acceperit,

Injustus est aut impotens, si eliminet,]

ait Anaxandrides.

Et plaga dolosa] Nocumenta per insidias illata. Quidquid nocet πληγή [plaga] dicitur, ut Hebræis נגף & נגף.

In his omnibus effugiet amicus] Propter hæc effugiet quisvis amicus. Id est, quamvis lenis & patiens.

28. Fidem posside cum amico in paupertate illius] Id est, Serva fidem in adversis.

Vt & in bonis illius lateris] Vt & rerum meliorum sis particeps.

29. Vt & in hereditate illius coheres sis] Vt cum ipso fruaris iis quæ ipsi mancipii jure obvenient. Quod hic in Græcis quibusdam sequitur, ἢ κατὰ φρονητέον γὰρ αἰετὶς περιγρηφῆς, εἰ δὲ θαυμαστὸς πλάσιος νῦν ἔχω [non spernendæ semper res arctæ; neque admirandus dives mentem non habens], id abest in Sixtina. Videtur autem quisquis ejus sententiæ auctor est, περιγρηφῆς nomine intellexisse res arctas.

30. Ante ignem camini vapor & fumus ignis inaltatur] In Græco tantum, vapor & fumus. Plautus, Flamma fumo proxima est.

Sic & ante sanguinem maledicta, & contumeliæ & minæ] Pro his omnibus in Græco est, λοιδορία, convitia. Alexis,

— φιλεῖ γὰρ ἡ μακρὰ συνουσία,

Καὶ τὰ συμπόσια τὰ πολλὰ καὶ καθ' ἡμέραν, ποιεῖν Σκῶψιν· ἡ σκῶψις γὰρ λυπεῖ πλεονὴν ἢ τέρεπει πολὺ.

Τὴ κακῶς λέγειν γὰρ ἀρχὴ γίνεται· ἀνδ' εἴπῃς ἅπασι,

Εὐθὺς ἀντήκυσας ἤδη· λοιδορεῖσθαι λείπεται,

Εἴτα τύπῃσθαι δέδεικται, καὶ παροινεῖν ταῦτα γὰρ

Κατὰ φύσιν πέφυκεν ἔτιος· καὶ τί μάντεως ἔδει;

— longa conversatio

Et novæ quotidianæ compotatiuncula,

Proferunt cavillam, quæ delectat, quàm mordet, minus.

Hinc maledicendi principium nascitur: ubi quid dixeris,

Audies tantundem. Restant nil nisi jam convitia,

Deinde verbera atque pugnae; namque sese hæc mutuò

Per naturam consequuntur: vate nec quicquam est opus.]

31. Amicum salutare non confundar] Scripsit Interpres salvare. Est enim in Græco (κεπαλεῖν [protegere]. Nullus pudor me prohibebit quominus amico periclitanti opem feram.

A facie illius non me abscondam, & si mala mihi evenierint per illum, sustinebo] Sustinebo non est in Græco. Sensus est, Non vitabo amici conspectum, etiamsi ipsius causâ incommoda mihi aliqua obveniant.

32. Omnis qui audiet cavebit se ab illo] Pendet à superiori. Etiamsi quisquis audiet mihi scilicet propter illum mala evenisse, sibi ab eo caveat, non dimovebor ab amicitia talibus exemplis.

33. Quis dabit ori meo custodiam] Id est, utinam habeam in ore custodiam. Sic enim Hebræi usurpant יתן מ' [quis dabit].

Signaculum certum] Signaculum follers, id est, magnâ arte factum.

Vt non cadam ab ipsis] Per ipsa, nempe labia. Additur in Græco, αἰφνιδίως, id est, subito.

Et lingua mea perdat me] Vide supra xx. 20.

C A P V T XXIII.

1. Domine pater, & dominator vitæ meæ] Ζωῆς μου, ut in Sixtina. Nam alii libri habent Ζωῆς ἀπάτης [vitæ omnis]. Videtur hæc precatio coherere cum iis quæ præcessere xxi. 22. & titulus de Amicitia inter ista insertus alieno loco.

Nè derelinquas me in consilio eorum] Nè permittas me regi illorum (stultorum) consilio.

Nec finas me cadere in illis] Id est, per illos, in gravia mala incidere.

2. Quis superponet in cogitatu meo flagella] Id est, utinam semper sit aliquis qui me castiget, ubi ulla mihi insedit mala cogitatio. Μάστιξ [flagellum] per translationem dicitur omne id quod cum aliquo doloris sensu nos docet. Vide supra xxi. 6.

Et in corde meo doctrinam sapientiæ] Et qui me in rectam viam monendo retrahat.

Vt ignorantibus eorum non parcant mihi] In Sixtina, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασι μου μὴ φείσωνται, id est, non

non parcendo delictis meis. Delicta omnia ἀγνοήματα Hellenistis. Diximus ad Iudith. v. 19.

Et non appareant delicta eorum] Variat hic Græca lectio. Sixtina in textu habet, καὶ μὴ παρῇ τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν. Alii hæc cum superioribus sic habent, ἵνα ἐπὶ τοῖς ἀγνοήμασί μου μὴ φέσῃ σὺ, Κύριε· τὰς δὲ ὕβρεις τῶν ἐν ἐπαγγελίᾳ ἀμαρτωλῶν μὴ παρῇς [nè in ignorationibus meis non parcas tu, Domine; at injurias in professione peccantium non dissimules]. Veram lectionem puto, καὶ παρῇ τὰ ἀμαρτήματα τῶν αὐτῶν, nè quis illorum (amicorum) mea malè facta dissimulet. Παρίεναι dissimulare, ut Esth. vii. 4. & alibi.

3. Et nè adincrescant ignorantia mea] Et non est in Græco, sed ὅπως μὴ πληθυνθῶσιν αἱ ἀγνοιαὶ μου, nè delicta mea crescant. Optimè,

Principiis obsta: serò medicina paratur

Cum mala per longas invaluere moras.

Vt & supra diximus xviii. 19.

Et peccata mea abundant] Additur in Græcis quibusdam εἰς συντριβήν [ad ruinam]· cuius sensus idem qui in verbis sequentibus.

Et incidam in conspectu adversariorum meorum] Cadam inimicis spectantibus. Vox ὑπεναντίων pro inimicis frequens etiam apud puros scriptores Græcos.

Et gaudeat super me inimicus meus] Me cadentem scilicet conspiciens. Confer quæ supra xviii. 31. Quod hic in editionibus quibusdam Græcis sequitur, ὡς μακρὰν ἐστὶν ἡ ἐλπίς τῆς ἐλἐως σου [à quibus longè est spes miserationis tuæ], id abest à Sixtina.

4. Nè derelinquas me in cogitatu illorum] Hæc repetita ex commate primo, defunt in Græcis.

5. Extollentiam oculorum meorum nè dederis mihi? Meorum non est in Græco. μετῴρισμός ἐφθαλμῶν [elatio oculorum] est superbia: Sic Græci superbos vocant τῆς τῆς ὀφρὺς ἀΐροντας [supercilia attollentes]. Dicitur autem Deus dare in quod incidere aliquem patitur.

Et omne desiderium averte à me] In Græcis plerisque est amplius, καὶ γιγαντώσῃ ψυχῇ ἀπόσῃσιν διὰ παντός τὸς ἀπὸ δούλων σου, ἐλπίδας κενὰς καὶ ἐπιθυμίας ἀπὸ σρεφόν ἀπ' ἐμοῦ [et giganteam animam arce semper à servis tuis, spes vanas & cupiditates averte à me]. Gigantea anima est ea quæ eò venit arrogantia ut jura neget sibi nata, Sap. xiv. 6. ἐπιθυμίας [cupiditates] ex eo quod præcessit intellige κενὰς [vanas], vota temeraria, qualia describit sic Rianus:

Ἄλ' ὑπεροπλίῃ καὶ ἀμαρτωλῇσι νόοιο

Ἰσα Δὲ ἑρομέει κεφαλὴν δ' ὑπὲρ αὐχένα ἵχει

Καί περ ἐὼν ὀλίγος· μῆται δ' εὐπηχυν' Ἀθηνᾶν.

[Tantum corda tument, parvus licet, erigit altum

Supposita cervice caput: fulménque Tonantis

Iam sibi, jam thalamos audet spondere Minervæ.]

Quod verò hic in Græcis quibusdam sequitur, καὶ κρατήσεις τὸν θέλοντά σοι δουλεύειν διὰ παντός [et tenebis volentem tibi servire semper], deest in Sixtina.

6. Aufer à me ventris concupiscentias, & concubitus concupiscentia nè apprehendant me] Brevius in Græco, Ventris cupido, & concubitus nè me detineant, id est, escæ aut potûs nimii appetitus, aut Veneris extra conjugium. In Aureo carmine,

— κρατεῖν δ' εἰθίζο τῶνδε,

Γαστρός μὲν πρώτιστα, καὶ ὕπνου, λαγνείας τε

[— — res has superare memento:

Ingluviem, somniumque, simulque libidinis arma.]

Bene autem conjunguntur ista; — ἐν πλησμονῇ καὶ κύνει [— in satietate Venus].

Et anima irreverenti & infrunita nè tradas me] Quod hic sequitur in Græcis quibusdam τὸν οἰκέτην σου [famulum tuum], id abest à Sixtino. Latinus autem Interpres unum Græcum ἀναίδει [irverecundo] duobus adjectivis Latinis expressit. Vox infruniti est apud Festum & Senecam. ψυχὴ ἀναίδης [anima irverecunda] ut infra xxv. 14. ὀφθαλμός ἀναίδης [oculus irverecundus], scortum significat.

7. Doctrinam oris audite filii] In Sixtina præponitur hic titulus, ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΟΜΑΤΟΣ [INSTITUTIONE ORIS]. Sequitur deinde παιδείαν στόματος ἀκούσατε, τέκνα [institutionem oris audite, filii], sine illo ἀληθινῇ [veracis], quod malè addunt alii codices.

Et qui custodierit illam non periet labiis] Καὶ ὁ φύλασσων, ὃ μὴ ἀλῶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτοῦ [et custodiens eam non capietur per labia sua], id est, quam doctrinam quisquis observaverit, is non capietur per labia sua, is non efferet verba per jugulum reditura.

Nec scandalizabitur in operibus nequissimis] Non est in Græco, nec sensui congruit.

8. In vanitate sua apprehenditur peccator] In imprudentia ejus (oris scilicet) comprehenditur peccator.

Et superbus & maledicus scandalizabitur in illis] In illis supple labiis (καταλαλιθήσεται, id est, offendet.

9. Iurationi nè assuescat os tuum] Monitum Evangelico præcepto viam parans. ἐκ πολυορκίας ψευδορκία [ex multa jurandi assuetudine sequitur falsa juratio], ut ait Philo: & faciles fieri ad jurandum homines contentu religionis, dixit Vlpianus. Tractavimus hæc ad Matth. v. 34.

Multi enim casus in illa] Abest hoc à Græco.

10. Nominatio verò Dei non sit assidue in ore tuo, & nominibus sanctorum non admiscearis: quoniam non eris immunis ab eis] Interpres hic sanctos nobis posuit pro Sancto: id est, Deo: nam in Græco pro his omnibus verbis hæc tantum habemus, ὁμοασία τῷ ἀγίῳ μὴ συνεθισθῇς, nè assuesce illum Sanctum nominare. Inter nomina Dei est Sanctus, Esai. xxx. 12. 15. Ezech. xxx. 7. Videtur Interpres in animo habuisse morem Christianorum non optimorum, quos irridens paganus Poëta scribit,

Per cineres Pauli, per cani limina Petri.

11. Sicut enim servus interrogatus assidue] Id est, tortus: nam ἐξετάζεσθαι Græcis sæpe id significat, ut & Latinis quærere, unde quæstio. Inter genera quæstionum una est per flagra. Hoc μάστιγι ἀνετάζεσθαι [flagris inquirere] dixit Lucas Act. xxi. 24. sic II Macchab. vii. μετὰ ἐτασμών καὶ μασίγων [cum quæstionibus & verberibus]. Adde quæ diximus ad Matth. xxv. 19.

A livore non minuitur] Non eget vibicibus. Ità enim sumitur ἐλαττεῖσθαι [minui] in his Scriptoribus, respondens Hebræo נָחַךְ, ut II Samuel. iii. 29. Ieremæ xliv. 18.

Sic omnis jurans & nominans in toto à peccato non purgabitur] Id est, qui jurare & Deum nominare in consue-

consuetudine habet, nunquam carebit peccato: ex uno peccato in alterum incidet.

12. *Vir multum jurans*] Πολύορκος. Vide quod supra 9. adduximus ex Philone.

Et non discedet à domo illius plaga] Hesiodus,

Ὅρκον θ' ὅς δὴ πλεῖστον ἐπιχθονίοις ἀνθρώποις

Πημαίνει, ὅτε κέν τις ἐκὼν ἐπίορκον ὁμόσῃ.

[*Iuratumque Deum, clades mortalibus inde*

Adveniunt, quoties fallaci pectore jurant.]

13. *Et si frustraverit, delictum illius super ipsum erit*] Ἐὰν πλημμελήσῃ, id est, Si oblitus fuerit se iurasse. ἴσθι, modò per ἀγνοεῖν [ignorare], modò per πλεμμελεῖν [negligere], vertitur. *Delictum super ipsum erit*, id est, etiam sic reus erit.

Et si dissimulaverit delinquet dupliciter] Καὶ ὑπερίδῃ, id est, si meminerit quidem, sed non tanti habeat ut implere curet.

14. *Et si in vacuum iuraverit*] Id est, Si ab initio cùm iuraret, joco id, non seriò fecerit, putetque elabi se posse dicendo,

Ἡ γλῶσσ' ὁμῶμοχ' ἢ ᾧ φρὴν ἀνώμοτος.

[*Iurata lingua est: mente iuratum nihil.*]

Non justificabitur] Non recipietur ista excusatio.

Replebitur enim retributione domus illius] Πληθήσεται ᾧ ἐπαγωγῆς ὁ οἶκος αὐτοῦ, Imò malis implebitur domus ejus. ἐπαγωγήν hic sume, ut supra I I. 2. v. 10. x. 14.

15. *Est & alia loquela contraria morti*] Legit bene ἀντιπαραβέβλημένη [respondens, opposita], non ἀντιπεριβέβλημένη [objecta]. Est quaedam elocutio cui mors respondet. Hebræi blasphemiam non nominant, sed aut circumscribunt aut per ἀντίφρασιν [locutionem sensui contrariam] significant. Vide legem Levit. xxiv. 15.

16. Postquam de juramentis dixit, venit ad alia loquelæ peccata.

Non inveniatur in hereditate Iacob] Absit tam grave crimen à populo Israëlítico.

16. *Etenim à misericordiis omnia hæc auferentur*] Auferantur: quasi dicat, Dī meliora piis, εὐσεβεῖς hic pii, non, ut alibi, misericordes.

Et in delictis non volutabuntur] Non volutentur: futurum pro precativo: in delictis, supple talibus.

17. *Indisciplinata loquela non assuescat os tuum*] Malè in quibusdam Græcis codicibus, ἀκολασία ὅρκου μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου [intemperantiæ in iurando nè assuefacias os tuum]: nam de juramento supra absolutus est sermo. Sixtina habet, Ἀπαιδευσία ἀσυνῇ μὴ ἐθίσῃς τὸ στόμα σου [Os tuum nè assuefacias ad obscenam licentiam]. Est ἀπαιδευσία generale nomen ad omne id quod non decet, ut supra IV. 30. xxi. 27. Ea generalitas hic restringitur, additâ voce ἀσυνῆς, quod obscenum significat, exponiturque à Græcis ἐδελευρόν, ἀκαθάρτον.

18. 19. *Memento patris & matris tuæ: in medio enim magnatorum consistis: nè forte obliviscatur te Deus in conspectu illorum, & assiduitate tuâ infatuatus improprium patiaris, & maluisses non nasci, & diem natiuitatis tuæ maledicas*] Bene legit μαραινθῆς [infatuaris], ut est in Sixtina, non μαραινθῆς [marcescas], ut in aliis. Sed totus locus videtur sic corrigendus, & vertendus, Μὴ ᾄδῃσι πατρός καὶ μητρός σου, καὶ ἀναμέσον μεγιστάνων συνεδρεύσης· μήποτε ἐπιλάθῃ ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τῷ ἐθισμῷ σου μαραινθῆς, καὶ θελήσης εἰ μὴ ἐγγενή-

θῆς, καὶ τὴν ἡμέραν τὴν τοκεῦ σου καταράσῃ. Memor esio (nempe cum reverentia) patris ac matris tuæ, etiamsi inter summates viros confideas: noli cūm apud hos es (illorum) oblivisci, ac consuetudine (hac malâ) desipere, aut optare natum te non esse, aut exsecrari diem natalem. Persequens ea in quibus loquendo peccari solet, à Deo ad Parentes, ut terrestres Deos, venit, docetque modicis ortum parentibus, etiamsi ad magnas ipse pervenerit dignitates, nunquam debere ita de eis loqui, quasi ipsorum se pudeat: id enim esse stultorum, & initia sua exsecrantium. Hoc contra illos est, qui dicunt, Non memini quis fuerim. Talis apud Sophoclem Rex Oedipus, qui dicit,

Ἐγὼ δ' ἐμαυτὸν παῖδα τῆς τύχης νέμων

τῆς ἐυδιδάσκεις, καὶ ἀτιμασθήσομαι.

τῆς γὰρ πέφυκα μητρός· οἱ δ' συγγενεῖς

Μῆνές με μικρὸν καὶ μέγαν διώρισαν.

[*Ego me faventis esse fortunæ arbitror*

Partum, nihilque est cur meum inficer genus:

Hac matre, menses habeo cognatos mihi

A queis minorque & major effectus fui.]

Curtius Rufus videtur mihi ex se natus, dicebat Tiberius.

21. *Duo genera abundant in peccatis, & tertium adducit iram & perditionem*] Ita solent præfari Hebræi ubi res diversas volunt comparare inter se, ut Proverb. xxx. 15. 18. 21. 24. 29. Similia habebis & infra xxv.

22. *Anima calida quasi ignis ardens*] Id est, homo iracundus.

Non exstinguetur donec aliquid glutiat] Donec absintus sit: nam καταπίνεισθαι eum sensum solet habere, ut videre est Psalm. cvii. 27. Esai. xxviii. 7. Osee viii. 8. & alibi.

23. *Et homo nequam in ore carnis suæ*] Legit malè pro πόρνῳ [scortator], πονηρὸς [nequam], & pro σώματι [corpore], στόματι [ore]. πόρνῳ apud Græcos nativos pro catamito poni solet. At Hellenisticus est, ὁ πορνεύων, qui scorta sectatur. Itaque quod est I Corinth. v. 9. & I Corinth. vi. 9. Ephes. v. 5. I Timoth. i. 10. πόρνῳ, id Syrus vertit ٢٦. Ea autem vox significat scortatores, ut videre est in Chaldaico Ierem. ix. 2. & hoc sensu semper usurpant Rabbinii. Bene autem dicitur πόρνῳ ἐν σώματι σαρκὸς αὐτοῦ [scortator in corpore carnis suæ]: quia ὁ πορνεύων εἰς τὸ ἴδιον Σῶμα ἀμαρτάνει [qui fornicatur, in corpus suum peccat], I Corinth. vi. 18. totum quasi corpus in partem delicti venit.

Non desinet donec incendat ignem] Donec Venere nimia, quasi igne, adedatur. Vide supra ix. 3.

24. *Homini fornicario omnis panis dulcis*] Multivolum & multivagum describit: qualem semet Ovidius II. 4.

Non est certa meos quæ forma invitet amores;

Centum sunt causæ cur ego semper amem.

Quod ibi latè exsequitur. Omnis panis, id est, omnis Venus, quæ escæ & potui comparatur Proverbiorum v. 15. xxx. 20.

Non fatigabitur transgrediens usque in finem] Donec moriatur. Non prius eum vitia quàm vita deferet. Omnia peccata hoc habent, quod quò frequentius fiunt, eò exuuntur difficilius: sed hoc præcipue.

25. *Omnis homo qui transgreditur lectum suum*] Hic jam tertium genus, id est, Mœchos describit. παραβαίνων ἀπὸ τοῦ κλίνης αὐτοῦ, id est, *transiens de suo lecto in alienum*. Hi sunt qui libidini addunt injuriam.

Contemnens in animam suam, & dicens, Quis me videt?] In Græco, *Dicens in animo suo, Quis me videt?* Latebit quod ago.

26. *Tenebræ circumdant me*] *Quæ in femina nox operit*, Tacitus Annalium xv.

Et parietes cooperiunt me]

Abigit testem veloque serâque, ait Martialis.

Delictorum meorum non memorabitur Altissimus] Quasi Deus non curet talia. Sequitur in Græco, καὶ ὁφθαλμοὺς ἀνθρώπων ὁ φέρεται αὐτῷ [et oculus hominis, timor ejus], supple tantum. Satis se tutum putat si humanos oculos effugiat.

27. *Et non intelligit*] Hoc comma in Græco abest. Sensus est in præcedentibus & sequentibus.

28. *Oculi Domini multò plus lucidiores sunt super Solem*] Id est, perspicaciores.

Πάντα ἰδὼν Διὸς ὁφθαλμοί.

[Cunctituens oculus Iovis.]

Et profundum abyssi] Non est in Græco, nec quod sequitur, *hominum corda intuentes*, sed est κατανοῶντες εἰς ἀπύκρυφα μέγλη, noscentes partium abstrusissimas.

29. *Domino enim antequam crearentur, omnia sunt agnita*] Id est, antequam fiant: quem sensum exigit membrum sequens. κτίζεσθαι [creari] Hellenistis dicuntur omnia quæ ullo modo producuntur. Itaque πρὶν plerumque κτίζειν vertitur, modò ποιεῖν [facere], aut καὶ ἀδεικνύναι [ostendere]. Et πρὶν plerumque ποιεῖν [facere], interdum κτίζειν [creare]. Thales interrogatus an quis agens aliquid Deo latere posset, dixit, *Nè cogitans quidem*. Idem hujus loci sensus.

Sic & post perfectum respicit omnia] *Etiam post rem factam, videt eam*, id est, ejus semper meminit.

30. *Hic in plateis civitatis vindicabitur*] Capitali supplicio afficietur in publico.

Et quasi pullus equinus fugabitur] Non est hoc in Græco.

Et ubi non speravit, apprehendetur] Id est, comprehensus, ubi minime putabit. nam prius est comprehendi quàm puniri.

31. *Et erit in dedecus omnibus, eò quòd non intellexerit timorem Domini*] Excommunicabitur. Hæc Christianè addidit Interpres Latinus extra Græcum.

32. *Sic & mulier omnis relinquens virum suum*] *Omnis* non est in Græco. Relinquere maritum dicitur, non quæ ab eo abit, sed quæ à fide ipsi data recedit. At Interpres de divortio accepit, ut sequentia ejus demonstrant.

Et statuens hereditatem ex alieno matrimonio] Καὶ περισώσα κληρονομίαν ἐξ ἄλλου, & hereditatem (id est, heredes: abstractum pro concreto, more Hebræo) parans ex alio, id est, ex adultero.

33. *Primò enim in lege Altissimi incredibilis fuit*] *Primum enim legi Altissimi fuit inobsequens*, legi quam Deus initio rerum dedit.

Secundò in virum suum deliquit] Cui fidem fefellit.

Tertiò in adulterio fornicata est, & ex alio viro filios statuit sibi] Peccavit & in se, & in familiam totam.

34. *Hæc in Ecclesiam adducetur*] In conspectum populi, ut de ea pœna sumatur secundum Legem.

Et in filios ejus respicietur] Επισκοπή εἶναι, id est, *inquisitio fiet*, an scilicet legitimi sint, an non. Nam ex adulterio nati jus connubii cum civibus non habebant, Deuteron. xxi. 2.

35. *Non trahent filii ejus radices*] Non habebunt firmas sedes, Sapientiae iv. 3.

Et rami ejus non dabunt fructum] Intercidet posteritas.

36. *Derelinquet in maledictum memoriam ejus*] *Suam*. Relinquet post se memoriam detestabilem. Phædra apud Euripidem reluctans adhuc pravæ cupidini, sic ait,

ὦς μή ποτ' ἄνδρα τὸν ἐμὸν αἰχλύνασ' αἰλῶ,

Μὴ παῖδας ὅς ἐτικτον' ἄλλ' ἐλευθέρως

Παρθένια θάλλοντες, οἰκοῖεν πόλιν

Κλεινὴν Ἀθηνῶν, μητρὸς ἕνεκ' εὐκλεῆς.

[Hoc verò, nè qua labe respergam virum,

Carosque natos, quos Athenarum oppidum

Habitare rectâ fronte, non obnoxios

Ob facta matris, optimum pretium reor.]

37. *Et agnoscent qui derelicti sunt*] Si qui de posteritate ejus erunt superstites. Vide Sap. i. 17.

Et nihil dulcius quàm respicere in mandatis Domini] *Nihil eo dulcius* (id est, gratius apud homines) *quàm qui in mandatis Dei attendit*.

38. *Gloria magna est sequi Dominum*] Res plena laudis.

Longitudo enim dierum assumetur ab eo] *Et longævitæ, assumi ab eo*: id est, causa est vitæ longæ, ab eo amari.

C A P V T XXIV.

1. *Sapientia laudabit animam suam*] Commendabit semetipsam, id est, introducere eam volo laudes suas verissimas prædicantem. Ideo in Sixtina titulus hujus capituli est, Αἰνεσις σοφίας [LAUDATIO SAPIENTIÆ]. Sapientiam autem hic intellige tum in fonte, ut est in Deo, tum in rivis, ut Proverb. viii. & supra i.

Et in Deo honorabitur] Non est in Græco.

Et in medio populi sui gloriabitur] Apud amantes sui.

2. *In ecclesiis Altissimi aperiet os suum*] *In cætu Altissimi*, ἐν ἐκκλησίᾳ ita καὶ ἐξοχὴν [per excellentiam] vocatur magnum Synedrium.

Et in conspectu virtutis illius gloriabitur] In Templo ubi est Arca, quæ πρὶν Hebræis.

3. *Et in medio populi sui exaltabitur*] Hoc comma & sequens absunt in Græcis. subauditur autem in Græcis dicens.

5. *Ego ex ore Altissimi prodixi*] Nempe cum dixit, & facta sunt. Pars altera hujus commatis & pars prior sequentis in Græco desunt.

6. *Et sicut nebula texi omnem terram*] Tanquam pruina. Eadem vox Hebræis reddi solet modò σύννεφον [nebula], modò πάχυν [pruina]. Pruinam autem & rorem permiscunt Hebræi. Sensus est, Obtexi terram herbis & virgultis, sicut à rore obtegi solet.

7. *Ego in altissimis habitavi*] In summo cœlo.

Et thronus meus in columna nubis] Super nubes, ut Psalm. CIV. 3. 4. Columnam autem dicit, quia Rex Hebræus in Templo sedem habebat columnam. Vide Græca II Reg. XI. 14. XXIII. 3.

8. *Gyrum cœli circuiui sola*] Orbes cœli sola (ego) circumdedi, stellis scilicet: nam κυκλῶν eo sensu sumi solet.

Et profundum abyssi penetravi] Perambulavi, id est, excavavi alveum totius Oceani capacem.

8. 9. *In fluctibus maris ambulavi, & in omni terra steti, & in omni populo, & in omni gente primatum habui*] In Græco brevius: *In unda maris, & in omni terra, & in omni populo ac gente obtinui*, nempe loca in quibus me ostenderem.

10. *Et omnium excellentium & humilium corda virtute calcavi*] Deest in Græco.

11. *Et in his omnibus requiem quaesivi*] Posthæc omnia quaesivi fixum larem.

Et in hereditate Domini morabor] Καὶ ἐν κληρονομίᾳ τῆς αὐλῆς ἡσομαι; & in cuius solo sim moratura? Res soli vocantur κληρονομία [hereditas], quia secundum legem in familia manent, aut ad eam redeunt.

12. *Et qui creavit me requievit in tabernaculo meo*] Requiescere fecit tentorium meum. Similitudo sumpta à vita Scenitarum, qui modò hic modò illic pangunt tentoria, donec tandem sedem tutam ac commodam reperiant.

13. *Et dixit mihi, In Iacob inhabita*] In terra Israël, nempe in qua & notitia & cultus unius Dei viguit, & leges ad vitam honestè agendam egregiæ. Sapientiæ autem hæ vel præcipuæ sunt partes.

Et in Israël hereditare, & in electis meis mitte radices] In Græco, *Et in Ierusalem possessionem firmam habe*. Id enim significat καὶ ἀκκληρονομήητι.

14. *Ab initio & ante secula creata sum*] Πρὸ τῆς αἰῶνος ἀπ' ἀρχῆς ἐκτισάμην legit hic Interpres, non ἐκτισέ με [creavit me]. bene sanè. Optimè enim id respondet membro sequenti, *Ante (hoc) seculum ab initio apparui, & quamdiu erunt tempora non deficiam*. κτισέθαι hic est in lucem produci, per opera scilicet, ut suprà I. 4. 8. VII. 16. & alibi.

Et in habitatione sancta coram ipso ministravi] In tabernaculo sancto, eo scilicet quod Moses fecit. Ibi omnia ministeria sapientissimè fuere ordinata.

15. *Et sic in Sion firmata sum*] Ibi larem fixi. David & Solomon Reges sapientissimi fuere.

Et in civitate sanctificata similiter requievi, & in Ierusalem potestas mea] Non in aula tantum Regum, sed & in Civitate apparuit sapientia per Synedrium magnum, in quo residebat ἐξουσία [potestas] Regali non minor. In Græco est, ἡγαπημένη, in civitate dilecta.

16. *Et radicaui in populo honorificato*] Firmam ibi sedem sum nacta, ut arbor quæ radices egit.

Et in parte Dei mei hereditas illius] In Græco, *Et in parte Domini, quam Dominus proprio jure possedit*, id est, in Sacerdotibus & Levitis. Deus illorum pars & proprietas, Num. XVIII. 20. ipsi vicissim Dei portio dicuntur.

Et in plenitudine sanctorum detentio mea] Deest in Græco.

17. *Quasi cedrus exaltata sum in Libano*] Nam

& Libanus pars olim Regni Iudaici, I Regum VII. 2.

Vt cupressus in monte Sion] Arbor semper virens. In Græco est, ἐν ὄρεσιν Ἀερμων, In montanis Hermon, quæ in Iudæa, Deuter. IV. 48. Psalm. CXXXIII. 3.

18. *Quasi palma exaltata sum in Cades*] Vt arbor maximè diuturna & valida. Sed in Sixtina ἐν Γαδί, pro quo scribendum ἐν Ἐγγαδί [in Engadi]. Nobilis & hic in Iudæa locus, I Paral. XX. 2. Engadam vocant Græci & Latini. Vineta ibi egregia, Cant. I. 13. & balsamum, ut ait Hieronymus.

Et quasi plantatio rosæ in Iericho] Vt rosetum apud Ierichuntem, ubi pulcherrimi flores, ut in valle irrigua. Sensus est, Non Hierosolyma tantum, sed omnem tractum Iudææ plenum fuisse sapientiæ.

19. *Quasi oliva speciosa in campis*] Arbor & virens & fructuosa.

Et quasi platanus exaltata sum juxta aquam in plateis] Ab aqua, id est, aqua dante auctum. In plateis abest à Græcis, & rectè. Platani umbra gratissima.

20. *Sicut cinnamomum & balsamum aromatizans*] In Græco, & massa aromatum, πάλαθος. Ab arboribus ad res odoríferas venit. Solet autem quidquid pergratum est apud Hebræos exprimi odoris similitudine. Est autem Sapientia pergrata gustum ejus habentibus aliquem.

Quasi myrrha electa] Optima.

21. *Et quasi storax*] Non est in Græco.

Et ungula] ὄνυξ. Continens pro contento. Onyx pro nardo. Horatius,

—— Nardi purus onyx.

Propertius,

Cùm dabitur Syrio munere plenus onyx.

Martialis,

Vnguentum fuerat quod onyx modò parva gerebat.

Et gutta] Ità Interpres vertit σακτὴν [stacten].

Et quasi Libanus non incisus] Legit ὡς ἀέαντος αὐτοῦ, cum vera lectio sit quæ in Græcis exstat, ὡς ἀέαντος αὐτοῦ, vel αὐτῆς, ut thuris vapor.

Vaporavi habitationem meam] In Græco, edidi odorem.

Et quasi balsamum non mistum odor meus] Deest in Græco.

22. *Ego quasi terebinthus extendi ramos meos*] Plinius XIII. 6. Syria & terebinthum habet. Deinde, In Damasco Syriæ magna. Materies ei admodum lenta, ac fidelis ad vetustatem, eximii ac nigri splendoris, flos ramosus olivæ modo.

Et rami mei honoris & gratiæ] Pulchri & utiles.

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

23. *Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris*] Vinum bene olens: infra L. 17. αἰθοσμία.

Et flores mei fructus honoris & honestatis] Id est, flores mei de se proferunt fructus speciosos & divites. μετανομία [Transnominatio]. Solet hic Interpres honestatem pro divitiis dicere.

24. *Ego mater pulchræ dilectionis*] Honestæ. Theocritus,

τίτυρ' ἐμὴν τὸ καλὸν πεφιλαμένη.

[Tityre, honestus amor mihi quem jugat.]

Vbi Scholiastes, καὶ τὴν αἰδέσθητον φιλίαν [eo amore qui extra culpam sit].

Et

Et timoris] Nempe Dei. Sic Hebræi Religionem circumloquuntur.

Et agnitionis] Notitiæ de Deo. Sed deest hoc comma in Græcis quibusdam.

25. *In me gratia omnis viæ & veritatis, in me omnis spes vitæ & virtutis]* Hoc deest in Græco. Est autem in quibusdam exemplaribus aliud comma, sed corruptum: scribitur enim, δίδωμι δὲ σὺν πᾶσι τοῖς τέκνοις μὲ ἀειγενεῖς τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτῶν. Scripsisse verò videtur quisquis hoc primum addidit, δίδωμι δὲ συμπᾶσι τοῖς τέκνοις μὲ ἀειγενέσθαι, ἐκλεγομένοις ὑπ' αὐτῶν [*do autem omnibus filiis meis ut semper sint, nempe eis qui ab illo electi sunt*], id est, *electis à Deo*: nam Hebræi sæpe **הוּא** [*Ipse*] usurpant de Deo, aut affixa indè deducta, etiam ubi Dei non præcessit mentio.

26. *Transite ad me omnes qui concupiscitis me]* Accedite ad me omnes. Confer similia Proverb. viii. & ix.

Et à generationibus meis implerini] Ἀπὸ τῶν γεννημάτων μὲ, id verò est, *à fructibus meis*, ut supra i. 14. vi. 21.

27. *Spiritus enim meus super mel dulcis]* Recordatio mei. Nam hi Scriptores μνημόσυνον [*monimentum, quod nos rei alicujus admonet*] dicunt pro ἀναμνήσει [*recordatione*], respondetque vocibus Hebræis, **אוֹכְרֵי זָכְרוֹן זָכְרוּ**.

Hereditas mea] Possessio mea.

Super mel & favum] Super favum mellis.

28. *Memoria mea in generationes seculorum]* Non est in Græcis.

29. *Qui edunt me adhuc esurient, & qui bibunt me adhuc sitient]* Quò enim quis didicit plura, eò magis ad alia discenda accenditur. Alio sensu dicit Christus, Dei Sapiencia salutaris, *Non esurituros, nec sitituros qui ad ipsam veniunt, & ipsi confidunt*: nimirum quia ad salutem necessaria pauca sunt, eaque semel hausta retineri sufficit.

30. *Qui audit me non confundetur]* Qui mihi obedierit, eum ejus non pudebit. διαπαντός [*semper*], quod hic addunt quædam exemplaria, id in Sixtina non est.

Et qui operantur in me non peccabunt] Qui mihi operam dant, nihil se indignum committent. αμαρτάνειν [*peccare*] enim hic, ut sæpe, sumitur in sensu graviore.

31. *Qui elucidant me vitam æternam habebunt]* Et hoc Interpres Christianè addidit.

32. *Hæc omnia liber vitæ & testamentum Altissimi, & agnitio veritatis]* In Græcis, *Hæc cuncta liber fœderis Divini*, id est, hæc promissa sunt ea quæ habes in libro Fœderis, id est, in Lege Moysi, ut sequitur.

33. *Legem mandavit Moyses]* In Græco, *Lex quam mandavit Moyses*. Alii libri habent νόμος [*Lex*], alii νόμον [*Legem*]. Perinde est: nam illa constructio simplex est, ista ad relativum conformata, ut,

Urbem quam statuo vestra est.

Et, Hos quos videtis stare hic captivos duos

Illi qui adstant, hi stant ambo, non sedent.

In præceptis justitiarum] Deest in Græcis.

Hereditatem domui Iacob, & Israël promissiones] In Græco, κληρονομίαν ἐν συναγωγῇς Ἰακώβ, id est, *quæ lex propria est possessio posterum Iacobi*. Aliæ enim

gentes eam legem non acceperunt, Deuteron. iv. 7. Psalmo cxlvii. 19. 20.

34. *Posuit David]* Deest in Græcis: nec minùs in Sixtina deest, quod quidam libri Græci hic interponunt, Μη ἐκλυέσθαι ἐν Κυρίῳ, ἵνα κραταιώσῃ ὑμᾶς αὐτοὺς. κολλᾶσθαι πρὸς αὐτόν. Κυρίῳ παντοκράτορι ὁ Θεὸς μόνῳ ἐστὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ἑτεὶ πλὴν αὐτοῦ σωτὴρ [*Ne desperate valescere in Domino ut is vos firmet. Ei adhærete: Deus omnipotens Deus solus est, & præter eum non est qui sospitet*].

35. *Qui implet quasi Phison sapientiam]* Deus est, qui velut Phison implet cuncta sapientiâ. Omnia, id est, volentes omnes. Nominat hic quatuor flumina Moysi in Edenis descriptione memorata. His addit Iordanem. Vide quæ ad Genesim dicta. Cujus loci ἀκηγορίας (is libri titulus) explicans Philo, secundum veteres Hebræos, Edenem interpretatur Dei Sapienciam; quatuor fluminis partes, Prudentiam, Temperantiam, Fortitudinem, Iustitiam. Iordanes verò flumen Iudicii significat, & refertur ad ingenii sagacitatem.

Et sicut Tigris in diebus novorum] Diebus novarum frugum, vere, quo tempore, solutis nivibus hybernis, intumescunt amnes.

36. *Adimplet quasi Euphrates sensum]* Id est, intellectum, σύνεσις. פֶּרַח unde פֶּרַח [*Euphrates*] est fructum ferre.

Quasi Iordanis in tempore messis] Quo tempore maxime is annis se effert, Iosue iii. 15.

37. *Qui mittit disciplinam]* Post vocem παιδείαν [*disciplinam*], & γνώσεως [*scientiæ*] & καὶ [*&*] de sunt in Sixtina, cui congruit hæc versio.

Et assistens] Deest in Græco.

Quasi Gebon in die vindemiæ] Quo tempore is limpidus fluit, ideòque luci comparatur.

38. *Qui perficit primus scire ipsam]* In Græco, *Non implevit primus scire ipsam*: id est, Qui primus fuit sapiens, is eam perfectè non cognovit.

Et infirmior non investigavit eam] Καὶ ἥττως ὁ ἐχάτορος οὐκ ἐξέχνησεν αὐτήν, quin nec ultimus eam pervestigavit. Qui tot scilicet duces adiutoresque habuit, illi quoque multum ad summam deficit.

39. *A mari enim abundavit cogitatio ejus]* Supra mare enim abundavit ejus cogitata. Nam ἀπὸ hic, ut alibi sæpe, in comparatione majoris ad minus, valet πρὸ [*præ*] Hebræum.

Et consilium illius ab abyssu magna] Supra Oceanum.

40. *Ego Sapiencia effudi flumina]* Deest in Græco. Sensus idem qui in sequentibus. Sic adnotata ad marginem sæpe in textum irrupere.

41. *Ego quasi trames aquæ immensæ de fluvio]* Ἐγὼ σοφία ὡς διωρυξ ἀπὸ ποταμοῦ, Ego Sapiencia ut fossa è flumine. Nam quas in Nili descriptione διωρυγὰς dicunt Græci, inter alios Strabo libro xvii. Sextus Aurelius in Augusto fossas dixit. Significat comparatio, A Dei ubertate manare humanam sapientiam, & paulatim in immensum quid excrescere.

Ego quasi fluvius Dioryx] Est alia versio eorum verborum quæ jam habuimus.

Et sicut aquæductus exivi de paradiso] In Græco, *in paradisum*. Nempe paradisum mentem humanam intelligi dicit Philo in libro de Mundi fabrica.

ιδραγωγός rectè vertitur *aqueductus*. Ità enim sumitur vox hæc Græca II Regum XVIII. 17. XX. 20. Esaiæ xxxvi. 2. xli. 18. *Fossa* dicitur ubi apertè fluit aqua; at *aqueductus*, ubi per tubos.

42. *Dixi, Rigabo hortum meum plantationum*] Hoc *plantationum* in Græco non est, sed rectè subintelligitur. Quod verò est in nonnullis Græcis, τὸν αἰεῖον [optimum], id abest à Sixtina.

Et inebriabo prati mei fructum] In Græcis quibusdam est, καὶ μεθύσω με τὴν πρασίαν τὴν δικαίαν sed τὴν δικαίαν [justam] abest à Sixtina rectius: καὶ perfundam areolam meam. *Areolæ* enim vel *areæ* vocantur hortorum quadra segmenta.

43. *Et ecce factus est mihi trames abundans*] *Et ecce facta est fossa, fluvius*. ἐγένετο εἰς ποταμὸν [facta est in fluvium], pro ἐγένετο ποταμός [facta est fluvius]. Hebraica locutio.

Et fluvius meus appropinquavit ad mare] *Factus est mare*. Significantur, ut dixi, mira Sapientiae incrementa.

44. *Quoniam doctrinam quasi antelucanum illumino omnibus*] Hic desinunt verba Sapientiae tributa, & loqui rursus incipit Sirachides, præloquens ad ea quæ sequentur. εἰς (ità Sixtina, malè aliæ editiones οἱ) παιδείαν ὡς ὀρθρὸν φωτὶς, *Adhuc allucebo doctrinam quasi novum manè*.

Et enarrabo illam usque ad longinquum] *Faciam longè appareat*. Sicut lux matutina quoquoersum funditur.

45. *Penetrabo omnes inferiores partes*] Hoc comma abest à Græcis, non malè. Nam quod sequitur cum illo quod antecesserat bene cohæret, repetito εἰς [adhuc].

46. *Adhuc doctrinam quasi prophetiam effundam*] Tam certam quàm est Prophetia.

Et relinquam illam quærentibus sapientiam, & non desinam in progenies illorum usque in ævum sanctum] In Græco: *Et relinquam eam multorum seculorum posteris*. Etiam hoc Interpres Latinus refinxit in sensum magis Christianum.

47. *Videte quoniam non mihi soli laboravi*] *Videtis* (per hoc scriptum), *me non mihi soli laborasse*.

Sed omnibus exquirentibus veritatem] In Græco, exquirentibus eam, nempe Sapientiam.

C A P V T X X V.

1. *In tribus placitum est spiritui meo*] In Græco, in tribus exsulto. Nam ὡραίζεσθαι, vel ἐνωραίζεσθαι, solet explicari per ἐπαυλαίζεσθαι [exsultare].

καὶ ἀνέστη ὡραία ἐναντὶ Κυρίου καὶ ἀνθρώπων] Lege ἀνέστη ὡραία. Hic καὶ est pro relativo; quæ pulchra sunt coram Deo & hominibus. Illa ἐναντὶ Κυρίου [coram Domino] in quibusdam exemplaribus bis ponuntur, καὶ ἀναφορὰν [per repetitionem]. In Sixtina semel.

2. *Concordia fratrum*] Ομόνοια ἀδελφῶν. In Sixtina & aliis malè ὁμόνοϊαν, ac similiter φιλίαν pro φιλία [amor]. Quàm pulchrum sit φιλαδελφία [fratrum amor], vide Plutarchi librum. Menander,

ὡς καὶ γὰρ ἀνθρώποισιν ὁμονοίας ἔργον.

[Quàm dulcis est res fratrum concordans amor.]

Quæ ipsa propè verba Psalmi cxxxiii.

Et amor proximorum] Proximi nomen satis latè patet: at hic vicinos significat. Menander,

Εἴαν δ' αἰεὶ ἀγαθὸν γείτον' ἀγαθὸν γείτων ἔσῃ,
ὡς προσδιδάσκεις ἀγαθὰ καὶ προσμανθάνεις.

[At si probo vicino vicinus fuas,
Mutuiter & docebis & disces bona.]

Hesiodus dixerat,

Πῆμα κακὸς γείτων, ὅσπον τ' ἀγαθὸς μέγ' ὄνειρον.
[Vicinus res dira malus: bonus optima res est.]

10 *Et vir & mulier bene sibi consentientes*] Homerus,

— — — εἰ μὲν γὰρ τῷ γε κρείσσον καὶ ἀρεῖον
ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχῃτον
Ἀνὴρ ἠδὲ γυνή.

[— — — — — res pulchrior altera non est
Quàm si quando lares animo concorde gubernant
Vxor virque simul.]

Apollonides,

20 Οὐ χρυσὸς, οὐ τυραννὶς, οὐ πλάττει χλιδὴ
Τοσῶτον εἶχε διαφόρος τὰς ἡδονάς,
ὡς ἀνδρὸς ἐδὴ καὶ γυναικὸς εὐσεβὸς
Γνώμη δικαία καὶ φρονέσαι τὰ νοήματα.

[Non copia auri, non opum ostentatio
Tantas hominibus totque delicias ferunt,
Quantas pudicæ uxoris & fortis viri
Iusto atque honesto congruens sententia.]

Euripides Medæa,

30 Αὐτὴ τέ πάντα συμφέρουσ' ἰάσονι,
Ἡ περ μεγίστη γίγνεται σωτηρία,
Ὅταν γυνὴ πρὸς ἄνδρα μὴ διχοστατῇ.
[At ipsa concors usquequaque Iasoni,
Quæ conjugalī prima fortunæ salus,
Quoties viro nuptæque nil disconvenit.]

3. *Tres species odit anima mea*] Tria hominum genera.

Et aggravor valde animâ illorum] Offendor valde illorum vitâ. Ità in Græco.

4. *Pauperem superbium*] Quem Græci elegantiores vocant πτωχαλάζονα [inoparrogantem]. Vide Ostentatoris characterem in Herennianis. Alexis,

40 — — — οἷός ἐστι καὶ γὰρ πτωχαλάζονα
Πολίτην τινὰ ἡμέτερον, ὃς δραχμῆς ἔχων
Τὰ πάντα τ' ἀργυρώματ', ἐξεβόα καλῶν
Τὸν οἰκέτην ἐν αὐτῷ μόνον ὄντα, χρώμενον δ'
Ὀνόμασι φαρμακοσλοῖς πατὴρ Στρομβυχίδη,
Μὴ τὴν χειμερινῶν ἡμῶν ἀργυρώματων
Νῦν παράθεις, ἀλλὰ τὴν θερινῶν.

[Ostentatorem novi ego in re paupere
Popularem nostrum, cui cum vasa argentea
Drachmâ valerent non plus, stentoreo sono
Servum vocabat unicum hunc, sed qui unicus
Innumera ferret nomina: Heus Strombychide,
Hiberna nobis vasa nunc escaria
Nè pone, verum æstiva.]

Divitem mendacem] Sophocles,

Κακὸν τὸ κεῦθειν, καὶ εἰ πρὸς ἀνδρὸς εὐγενῆς.
[Illiberalis ingeni est simulatio.]

Habent hoc multi divites ut semper promittant, dent nunquam, quales δώσοντες [daturus] vocant Græci.

60 *Senem fatuum & insensatum*] In Græco, senem mæchum, ac proinde mente destitutum. Græcum proverbium est,

Γέγων' ἐρασῆς, ἐχάτη κακὴ τύχη.

[Senex amator, ultimum infortunium.]

Plautus sine Bacchidum,

Hi senes, nisi fuissent nihili jam inde ab adolescentia,

Non hodie hoc tantum flagitium facerent canis capitibus.

Cicero de Officiis primo: Luxuria verò cum omni ætati turpis, tum senectuti fedissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accefferit, duplex malum est, quod & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

5. Quæ in iuventute tua non congregasti, quomodo in senectute tua invenies? Vide quæ diximus ad Proverbiorum VI. 6. Plautus Aulularia,

— festo die si quid prodegeris

Profesto egere liceat, nisi peperceris.

6. Quam speciosum cantiei iudicium] Κρίσις, id est, recta iudiciorum administratio.

Et presbyteris cognoscere consilium] Et senibus nosse consilium. Euripides,

Γνώμαι δ' αἰένως εἰσι τῶν γεραιτέρων.

Consilia tutiora sunt quæ dant senes.]

Et alibi,

Βελαὶ δ' ἔχουσιν γεραιτέρων κράτος.

[Multum seniles ponderis sensus habent.]

Antiphanes,

Σοφὸν γέ τοι τὶ πρὸς τὸ βελεῦεν ἔχει

Τὸ γῆρας, ὡς δὴ πολλὸν ἰδὼν τε καὶ μαθὼν.

Multum senectus ad consiliandum valet,

Quoniam res vidit atque didicit plurimas.]

Sophocles,

— τῷ γὰρ φιλεῖ
Ὅν τις ὁμαρτεῖν καὶ τὸ βελεῦεν αἰδεῖ.

[— nam senectutem solent

Consilia tecta mensque callidior sequi.]

7. Quam speciosa veteranis sapientia] Senibus sapientia.

Et gloriosis intellectus & consilium] Et in honore positus intelligentia & consilium.

8. Corona senum multa peritia] Πολυπειρία, rerum multarum experientia. Nam

— Seris venit usus ab annis.

Et gloria illorum timor Domini] Pietas illis causa fiducia, quæ καύχημα his Scriptoribus.

9. Novum insuspicabilia cordis magnificavi] In Græco, Novem res, de quibus cogitavi in animo meo, beatas iudicavi.

Et decimum dicam in lingua hominibus] Id est, his decimum superaddam.

10. Homo qui jucundatur in filiis] Menander,

Οὐκ ἔστι μὲν ζῶν ἡδονὴ τούτης πατρὶ,

Ἡ σωφρονεῖντα καὶ φρονεῖντ' ἰδεῖν τινα

Τῶν ἐξ ἑαυτῶ.

[Major voluptas nulla genitori datur,

Virtute quam si videat ac prudentiâ

Florere quenquam de suo exortum satū.]

Diogenes,

Ζηλωτὸς ὅστις εὐτύχησεν ἐν τέκνοις.

[Beatus ille prole qui felix fuit.]

Vivens & videns subversionem inimicorum suorum] Tolerabile hoc in Iudæis. Euripides Hercule furente,

— ἔχει γὰρ ἡδονὰς θνήσκων ἀνὴρ

Ἐχθρὸς, τίνων τὲ τ' δεδραμένων δίκην.

[— voluptas maxima, inimicus gravi
Cum morte pœnas ante factorum luit.]

Quidam interrogatus quid optimè oleret, dixit, Cadaver inimici.

11. Beatus qui habitat cum muliere sensata] Theognis,

Οὐδὲν, Κύρην, ἀγαθῆς γλυκερώτερον γυναικός.

[Conjuge, Cyrne, bonâ res dulcior altera non est.]

Hippothoon,

Ἄριστον αἰδοῦ κτῆμα, συμπαθῆς γυνή.

[Vnanimis uxor optimum munus viro.]

Euripides,

Μακάριος ὅστις εὐτυχεῖ γάμον λαβὼν

Ἐθλῆς γυναικός.

[Felix profecto quisquis uxoris bonæ

Vivit maritus.]

Hesiodus,

Οὐ μὲν γάρ τι γυναικὸς ἀνὴρ λήζειτ' ἄμεινον

Τῆς ἀγαθῆς.

[Commoda si qua viro conjunx obvenerit, hæc est

Fortunæ pars prima bonæ.]

Et qui linguâ suâ non est lapsus] Καὶ ὅς ἐν γλώσσῃ οὐ

ὠλίθησε, qui linguâ prolabi non solet. Nam aoristus hic, ut & alibi, consuetudinem significat. Sensus idem qui

Iacobi III. 2. Chares,

Γλώσσης μάλιστα πανταχῶ περιῶ κρατεῖν,

Ὅ καὶ γέροντι καὶ νεῶ τιμὴν φέρει.

[Linguae modum tenere præcipuum puta;

Iuveni senique semper id laudem parit.]

30 Et qui non servivit indignis se] Euripides,

Ὡς ἡδὺν δέλοισι δεσπότας χρηστὸς λαβεῖν.

[Quam dulce servo facilis ac clemens herus.]

Et alibi,

— οἱ γὰρ ἡσσορες

Τοῖς κρείσσοσιν φιλεῖσι δελεῦεν βροτῶν.

[— æquum scilicet

Vt sequiores serviant potioribus.]

12. Beatus qui invenit amicum verum] Legit φῖ (id est, φίλον) γνήσιον [amicum sincerum]. Nos rectius habemus φρόνησιν [prudentiam].

— προνοίας ἔδεν ἀνθρώποις ἔφου

Κέρδος λαβεῖν ἄμεινον, ἔδεν καὶ σοφῶ.

[— quæstus non potest major dari

Quam mens subacta regulis prudentiæ.]

Et qui enarrat justitiam auri audienti] Iustitiam non est in Græco, sed ὁ διηγόμενος [qui enarrat] refertur ad id quod præcessit φρόνησιν [prudentiam]. Felix qui cum prudens sit, discipulos habet discendi avidos: nam

Ἀργαλέον, φρονέοντα παρ' ἀφροσι πολλ' ἀγορεύειν.

[Multa loqui stultis, fert tædia magna perito.]

13. Quam magnus qui invenit sapientiam]

Οὐκ ἔστι σοφίας κτῆμα τιμιώτερον.

[Pretiosares est nulla præ sapientia.]

Et scientiam] Non est hoc in Græco.

Sed non est super timentem Dominum] Sophocles,

— ἡ γὰρ εὐσέβεια συνθήσκει βροτοῖς

Καὶν ζῶσι, καὶν θάνωσιν, καὶ ἀπόδυσται.

[— pietas hominis ad finem comes:

Nec illa vivum deserit, nec mortuum.]

14. Timor Dei super omnia superposuit] In Græco, At dilectio Dei super omnia fulgore præcellit. Est quidem in Sixtina φόβος [timor]: sed ita decimum,

Οοοο;

quod

quod se dicturum promiserat, deerit, nisi supra de Amico & Prudentia duas velis facere sententias.

15. Beatus homo cui donatum est habere timorem Domini] Deest in Græco.

Qui tenet illum, cui assimilabitur? Qui tenet illum, Deum, amore nempe, de quo sermo præcessit.

17. Omnis plaga tristitia cordis est] Malè hoc infarctum ex eo quod sequitur.

18. Et omnem plagam & non plagam videbit cordis] Omnem plagam (malim scilicet, quod sequitur infra 23. ἐνδοκῶ) quam plagam cordis, id est, mœrorem.

Οὐκ ἔστι λύπης χεῖρον ἀνθρώποις κακόν.

[Res gravior homini nulla mœroris malo.]

19. Et omnem nequitiam & non nequitiam mulieris] Omnem malitiam quam malitiam mulierum pati malim: nam

Θησαυρός ἐστι τὸ κακὸν κακῇ γυνή.

[Mulier mala est thesaurus infortunii.]

20. Et omnem obductum & non obductum odientium] Quodvis adversum potius quam adversum illatum ab iis qui nos odere. ἐπαγωγή [adversum] quid sit vidimus supra 11. 2.

Οὐ γὰρ γελάσθαι τλητὸν ἐξ ἐχθρῶν,

[Res neutiquam toleranda rideri hostibus,]

ait Euripides,

21. Et omnem vindictam & non vindictam inimicorum] Sensus propè idem ei qui præcessit, nisi quod ἐκδοχὴς [vindicta] majus aliquid est quam ἐπαγωγή [res adversa]. Durum oblectationi inimicorum cadere.

22. Non est caput nequius super caput colubri; & non est ira super iram mulieris] Aliter in Græco, οὐκ ἔστι κεφαλὴ ὑπὲρ κεφαλῆς ὄφιος, καὶ οὐκ ἔστι θυμὸς ὑπὲρ θυμοῦ ἐχθρῆ. Est autem hæc παρὲνθεσις [sermo interjectus] continens αἰτιολογίαν [expositionem causæ.] dicti prioris. Nullum caput serpentis capite nocentius, nec ulla ira nocentior irâ inimici; quæ non ex subito impetu venit, sed ex alto penitus emergit.

23. Commorari leoni & draconi placebit quam habitare cum muliere nequam] Malim commorari leoni vel draconi, quam malæ mulieri. In Græcis Proverbiis est,

Λέοντι συζῆν ἢ γυναικὶ συμβῆν.

[Melius leonis feminae commercio.]

Item,

Ἴσον γυναικὸς καὶ λαιῆς ὤμότης.

[Feritas Leænae quanta, tanta & feminae.]

Euripides,

Ἄ δ' ἐστ' ἐχίδνης καὶ πυρὸς περαιτέρω,

Οὐδεὶς γυναικὸς φάρμακ' ἐξευρηκέτω

Κακῆς.

[Contra mulierem, viperâ pejus malum]

Flammâque, nulla inventa medicina hæctenus.]

Alius,

Οὐκ ἔστ' ἀναρχυντότερον ἔδεν θηρίον

Γυναικός.

[Nullum muliere est animal imprudentius

Reperire.]

Menander,

Πολλῶν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλατταν θηρίων

ὄντων, μέγιστον ἐστὶ θηρίον γυνή.

[Terrâ marique cum tot gignantur ferae,
Has inter omnes maxima est mulier fera.]

Est & alterius dictum,

Ἴδὸς πέφυκεν ἀσπίδι, κακῇ γυνή.

[Ipsum venenum est aspidis, mulier mala.]

24. 25. Nequitia mulieris immutat faciem ejus] Vbi mulier mali aliquid meditatur, solet id in vultu apparere. πονηρία, malitia.

Et occæcat vultum suum tanquam ursus, & quasi saccum ostendit] Hic quoque, ut alibi sæpe, duæ lectiones in Græco diversæ, duas nobis interpretationes peperere, quarum utraque tandem in textum recepta est. Nam alii libri habent ἑκοτὸ τὸ πρόσωπον αὐτῆς ὡς ἄρκος [obnubilat vultum suum ut ursa], alii ὡς σάκκον [velut saccum]. Prior lectio melior.

Fumantem vivi nasum tentaveris ursi.

Vrsas quàm urfos ferociores esse docet Aristoteles, de Historia Animalium 1x 1.

20 In medio proximorum ejus ingenuit vir ejus, & audiens suspiravit modicum] Ἀνάμεινον τὸ πλησίον αὐτῆς ἀναπεσεῖται ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, καὶ ἀκυσίως ἀνασπνάζει δι' αὐτὴν. aut, ut Sixtina habet, ἀνεσπνάζει πικρὰ [suspiravit amare]. Sed hoc πικρὰ natum videtur ex μικρὰ [exiguè, modicum], quod sequitur. Est hic καὶ [et] cum verbo vice participii. Maritus ejus cum vicinis accumbens cogitur ob ipsam suspirare, sermone fortè de mulieribus injecto. ἀναπίπτειν est accumbere, Luc. xiv. 10. xvii. 7. xxi. 1. 14. Ioh. xii. 1. 12. xxi. 20. Tob. 11. 1. Iudith. xii. 7.

30 26. Brevis omnis malitia super malitiam mulieris] In Græco, Exigua quævis malitia ad malitiam mulieris comparata.

Sors peccatorum cadat super illam] Id est, Talis homini flagitioso velut sortitò obtingat.

27. Sicut ascensus arenosus in pedibus veterani] Iterum veterani pro sene dixit, ut supra 7. Omnia ardua difficilia incessu, præsertim si & arena pedes tardet, & ætatis sarcina accedat.

Sic mulier linguata homini quieto] Tranquillitatis amanti.

40 28. Nè respicias in mulieris speciem] Μὴ προσπέσῃς εἰς κάλλος γυναικός, id est, ne vincaris à forma mulieris, ut ex hac sola causâ eam expetas. Euripides,

Νῦν χρὴ θεᾶσθ' ἔδεν τι τῆς εὐμορφίας

Ὅ φελλος, ὅταν τις μὴ φρένας καλὰς ἔχῃ.

[Spectanda mens est: nil decus formæ juvat

Si pulcher absit animus & recta indoles.]

50 Et non concupiscas mulierem in specie] Neque desideres uxorem deliciarum causâ, Non sola voluptas in uxore spectanda est: sed quæri debet quæ digna sit in societatem assumi Divini humanique juris, quæ domum regere, rem servare, liberos bene educare norit, quæ adjumentum sit in bonis rebus, in malis solatium. Vxor dignitatis nomen est, non voluptatis. Euripides,

Ὅστις δ' ἀτρυφερόν τιν' γυναικ' ἀγχι λαβὼν,

Συνεργὸν ἔτι αὐτῇ δεσποίνης ἔχει.

[Nam qui severæ conjugem vitæ legit,

Sociam laboris ille non dominam accipit.]

60 29. 30. Mulieris ira & irreverentia, & confusio magna: mulier si primatum habeat, contraria est viro suo] Hic quoque comma unum in duo discriptum est:

nam

nam in Græco habemus, Ὁργὴ καὶ ἀναιδέεια καὶ αἰχρύνῃ μεγάλη γυνή, εἰς ἐπιχορηγῇ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, id est, Res est plena iræ atque iracundiæ, ac res pudenda, mulier quæ viro præbet, nempe unde vivat. Antiphanes,

Οὐκ ἔστιν ἕδὲν βαρύτερον τῶν φορτίων

ὄντως, γυναικὸς προῖκα πολλὴν φερομένης.

[Nullum esse gravius impedimentum potest,

Quam mulier dote sarcinata cum advenit.]

Menander,

Ὅστις γυναῖκα ἐπὶ κληρον ἐπιθυμῇ λαβεῖν

Πλατῆσαν, ἥτοι μὴνιν ἐκτίνει θεῶν,

ἢ ἔσται ἀτυχὲς μακάριον καλόμενον.

[Qui uxorem ducit, res quæ avitas creverit

Ex asse, aut pœnas pendit iratis diis,

Aut miser esse optat sub beati nomine.]

Alexis,

Ἐἴπωτ' ἔχειν προῖκα, ἔχ' ἰτιμὴν φάσκομεν,

Πικρὰν γὰρ καὶ μετὴν γυναικείας χολῆς.

[Habere dotem, nōne bonos dicendus est

Amarus atque plenus bile uxoriā ?]

Adde quæ ex Plocio Menandri edidimus. Plautus,

Vxorem accepi, dote imperium vendidi.

31. Cor humile & facies tristis, & plaga cordis, mulier nequam] Mulier mala. Tum verò μετωρυμία [Transnominatio] est quæ causæ dat nomen effectuum. καρδία ταπεινή hic est cor dejectum mœrore.

32. Manus debiles & genua dissoluta] Sunt scilicet eadem mulieri. nec laborare audet, nec procedere.

Οὐτ' ἂν μύλης ψάψειεν, ἔτε κόσκινον

ἄρειεν, ἔτε κόπρον ἐξ οἴκου βάλοι.

Οὐτε πρὸς ἵππον ἀσβόλην ἀλευμένη

ἴζοιτ'.

[Non illa cribrum, non molam tangat manu,

Non siquid usquam sordidum everrat domo :

Ingens sedere credit ad furnum nefas,]

ait Simonides.

Mulier quæ non beatificat virum suum] Sic est in textu Sixtino. At in annotatis, ἥτις ἔπαραι καλέσει (malè quidam codices habent προκαλέσει), τὸν ἀνδρα αὐτῆς ἐν στενώσει, quæ ipsa maritum in adversis ejus rebus non consolatur.

33. A muliere initium factum est peccati] Observat idem Paulus 1 Tim. 11. 14. ἀρχέκακον γυνή, [causa mali mulier], ajunt Græci.

Et per illam omnes morimur] Quia Adamo peccandi causa fuit : Indè Adamus cum ipsa subjectus morti (quam alioqui Deus avertere potuerat) liberos posterosque fecit suæ conditionis esse, sicut ex servis nascuntur servi ; Numer. v. 12. Sapientiæ 11. 24.

34. Non des aquæ tuæ exitum nec modicum, nec mulieri nequam veniam prodeundi] Aquæ Hierosolymis diligenter in cisternis asservabantur, dabaturque opus nequid aquæ ex cisternis efflueret : Pari diligentia opus ut femina non bona abstinence a publico. Menander,

Τὴς τ' γαμετῆς ὄρες ὑπερβαίνεις, γυναῖκα,

Δι' αὐθαδίαν πέρας γὰρ αὐλὶ θύρα

Ἐλευθέρα γυναικὶ νενόμισ' οἰκίας.

Τὸ δ' ἐπιδιώκειν, εἰς τε τὴν ὁδὸν τρέχειν

Ἐτι λοιδορούμενην, κυνὸς ἐς ἔρπον, ῥόδη.

[Excedis, uxor, terminos uxorios,

Quando atrio progredieris : nam limen domus

Matronis gravibus atriense est ostium.

At insequi ultro & excursare in publicum,

Rhode, & differre pipulo, id verò est canum.]

Æschylus in Septem ad Thebas, ad mulierem,

Σὺν δ' αὖ τὸ ζυγαῖον, καὶ μένειν ἔσω δόμον,

[Tuum silere est, & manere intra larem.]

Maximè verò feminis quæ malæ sunt præcludendi exitus : — — οἱ γ' γείτονες

Χαίρουσ' ὁρῶντες καὶ τὸν ὡς ἀμαρτάνει.

[— — gaudet infortunio,

Malignitatis mos ut est, vicinia.]

Vicini lætantur ubi infelicem aliquem in conjugio vident.

35. 36. Si non ambularverit ad manum tuam, confundet te in conspectu inimicorum tuorum ; à carnibus tuis abscinde illam, nè semper te abutatur] In Græco Sixtino, εἰ μὴ πορεύεται κατὰ χεῖρά σου, ἀπὸ τῆς σαρκῶν σου ἀπότμε αὐτήν, Si ad manum tuam non it (id est, Si tibi morigera non est, si non patitur manum) abscinde eam à tua carne, id est, à tuo conjugio, quod ex duabus velut unam facit carnem : ad exemplum scilicet illorum qui membra sibi abscindunt, nè indè gangræna ad partes alias perveniat. Hoc explicans aliquis in margine scripserat, δίδω καὶ ἀπόλυσον, da, (redde dotem) & dimitte eam. Id ex margine in textum irrepsit. Vxorem viro morigeram etiam Xenophon χειρὸς θῆ [manus patientem] vocat.

C A P V T XXVI.

1. **M**ulieris bonæ beatus vir] Euripides,

——— εὐτυχὴ δ' ἐσθλῆς τυχάν.

[— — — Felix ille qui reperit bonam.]

Simonides,

Τὴν δ' ἐκ μελίσσης τὴν τις εὐτυχὴ λαβών.

Κεῖνη γὰρ οἷα μῶμον ἔπροσιζάνει

Θάλασσαν δ' ὕψ' αὐτῆς καὶ παύεται βίον.

[Api beatus profatam qui duxerit :

In qua invenire nil potest calumnia.

Florescit ejus vita matrimonio.]

Adde quæ sunt Proverb. xxxi.

Numerus enim annorum illius duplex] Tranquillitas enim causa longæ vitæ. Simonides post jam prolata,

Φίλη γ' σὺν φιλεῦντι γηράσκει πόσει.

[Amans amanti consenescit conjugii.]

2. Mulier fortis oblectat virum suum] Ἀνδρείαά γενεόσα, strenua.

3. Pars bona mulier bona] Bona fors vitæ.

In parte timentium dabitur viro sancto pro factis bonis]

50 In Græco tantum est, Dabitur pro sorte iis qui timent Deum. Vide Proverb. xvi 11. 22.

4. Divitis autem & pauperis cor bonum] Id est, Si bonum sit. Quidam codices explicationis causâ addunt, πρὸς Κύριον, [ad Dominum] : sed id in Sixtina abest.

In omni tempore vultus illorum hilaris] In omni tempore vultum habentes bilarem gaudebunt. Magnum gaudium mens bene sibi conscia & in divite & in paupere.

6. Delaturam civitatis] Διὰβολή Græcis quidem calumniam significat, sed apud Hellenistas respondet voci πῆψω, quæ inimicitias significat. Vide infra xxviii. 11. Inimicitia civitatis, id est, contra civitatem, est proditio.

Et collectionem populi] Id est, seditionem. ἐκκλησία nomen est significationis mediæ: hic significat *coitionem illegitimam*, quæ ἐκκλησία συγκεχυμένη [*confusa multitudo*] Act. xix. 32. sine Rectore scilicet. M. Æmilius Consul apud Livium xxxix. sic alloquitur Populum Romanum: *Majores vestri ne vos quidem nisi cum aut vexillo in arce posito comitiorum causâ exercitus eductus esset, aut plebi consilium Tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte, temerè coire voluerunt: ubicunque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse.*

7. *Calumniam mendacem*] Καταφυσμὸν, id est, accusationem falsam.

Super mortem omnia gravia] Morte pejora hæc omnia. Bene Latinus Interpres ὑπὲρ θάνατον [*super mortem*] huc retulit, non ad ea quæ præcedunt.

8. *Dolor cordis & luctus mulier zelotypa*] Additur in Græco, contra mulierem. Mulier mulieri æmula omnia tria ista mala superat: affert enim cordolium perpetuum; sæpe & luctus graves. Seneca Medea,

*Nulla vis flammæ tumidique venti
Tanta, nec teli metuenda torti,
Quanta cum conjux viduata tædis
Ardet & odit.*

Deinde post comparationes interpositas,

*Cæcus est ignis stimulatus irâ,
Nec regi curat, patiturve frænos:
Haud timet pœnas, cupit ire in ipsos
Obvius enses.*

Euripides in ejusdem argumenti Tragœdia,

Οὐδ' αὖ σὺ φαίης, εἰ σε μὴ κνίζοι λέχῳ.
Ἄλλ' εἰς τοσούτον ἤκηθ', ὥς' ὀρθαμένης
Εὐνῆς γυναῖκες πάντ' ἐχέινομιζετε.

[*Ni te torus stimulet, hæc non diceret:
Huc nempe ventum est, vestra si cedant bene
Conjugia habetis cæterum pensi nihil.*]

Et est Græcum proverbium,

Ζῆλῳ γυναικὸς πάντα πυρπολεῖ δόμον.
[*Mulieris æmulatus incendit domum.*]

Hypsipyle in Ovidiana epistola,

*Pellicis ipsa meos implestem sanguine vultus,
Quosque veneficiis abstulit illa suis.
Medea Medea forem.*

9. *In muliere zelotypa flagellum linguæ omnibus communicans*] In Græco, καὶ μάσιξ γλώσσης ἐπικοινωνῶσα, *Flagellum autem linguæ omnibus* (illis nempe quatuor jam dictis) commune est. Id est, ista quatuor non peraguntur sine maledicentia. μάσιξ γλώσσης est maledicentia, Iobi v. 21.

10. *Sicut bouum jugum quod movetur, ita & mulier nequam*] Mala. Sunt boves quæ juga jactant, ut loquitur Juvenalis: eæ jugalibus plurimum incommodant.

Qui tenet illam quasi qui apprehendit scorpionem] Vide supra xxv. 22.

11. *Mulier ebriosa ira magna & contumelia, & turpitudine illius non tegetur*] In Græco, ὀργὴ μεγάλη γυνὴ μέθυ & ῥέμβας (legendum puto ῥέμβος [erro, vagus], nam id & de femina dicitur), καὶ τὴν αἰχμησοσύνην αὐτῆς ἐσυγκαλίψει, *Mulier ebriosa, magna ira est* (id est, iracunda admodum), & vagatur, & præterea non obtegit ea quæ tegenda sunt. ῥέμβεσθαι, & ῥεμβένειν

est vagari, Esaiæ xxiii. 16. Cantic. i. 6. in versione Symmachi, unde ῥεμβασμός [*inconstantia*] Sap. iv. 12. αἰχμησοσύνη autem Hebraicè תהוה, dicitur σεμνῶς [*honestè*] id in muliere quod apertè nominari non decet. Mulierem vinolentam hæc sequuntur mala: Primum, iracunda est, quia bilis vino accenditur; deinde domi se non continet; postremo, pudoris pudicitiaque non meminit. Curtius de feminis Babylonis, *Feminarum convivia ineuntium principio modestus est habitus; deinde summa quæque amicula exiunt, paulatimque pudorem profanant; ad ultimum* (honos auribus habitus sit) ima corporum velamenta projiciunt.

12. *Fornicatio mulieris in extollentia oculorum, & in palpebris illius agnoscetur*] Oculi elati & mobiles palpebræ arguunt impudicas. φλέγων ὀφθαλμός [*ardens oculus*] prodit ἀνδρὸς γεγευμένην [*virum expertam*], apud Æschylum.

13. *In filia non avertente se firma custodiam*] *Filia quæ pudore non deterretur pone custodiam.* διατρέπειν est pudore absterre aliquid, ut in Græco Iobi xxxi. 34. Hinc ἀδιάτρεπτος femina non teneræ frontis, hic & infra 30. Vide Ierem. i. 3.

Nè inventâ occasione abutatur se] Construxit αὐτῇ [*se*] cum χρησῆται [*utatur*], ut libri plerique. Sed melior est distinctio, ἵνα μὴ εὐρεῖσθαι ἀνεσιν αὐτῇ, χρησῆται. *Nè quam sibi occasionem* (ad peccandum) invenerit, eâ utatur.

14. *Ab omni irreverentia oculorum ejus cave*] *Pone impudentem oculum, custodi.* id est, Feminae oculos habentis inverecundos vestigia preme.

Et nè mireris si te neglexerit] Et hic est pro aut. *Aut non mirare si quid in te* (maritum suum) peccat.

15. *Et ab omni aqua proxima bibet*] De quavis aqua quæ se obtulerit.

Et contra omnem palum sedebit] Palum intelligit ad quem viatores pangebant tentoria. De tali femina Simonides,

Ὅμως ὃ καὶ πρὸς ἔργον Ἀφροδίσιον
Ἐλθὼνθ' ἐταῖρον ὄντιν' ἐδέξατο.
[*Nec delicatè feligens adulteros,
Cuius roganti comiter morem gerit.*]

Et contra omnem sagittam aperiet pharetram, donec deficiat] In Græcis tantum est, καὶ ἐναντὶ βέλος ἀνοίξει φαρέτραν [*coram sagitta aperiet pharetram*], id est, faciet copiam sui. Similis ferme locutio apud Plautum,

Conveniebātne in vaginam tuam machæra militis?

16. *Gratia mulieris sedula delectabit virum*] *Sedula* non est in Græco: & χάρις intelligenda morum amœnitas.

Et ossa illius impinguabit] *Faciet bene habitum.* Oppositum huic loquendi genus habes Prov. xvi. 22. Quod hic sequitur disciplina illius, in Græco ἡ ἐπιστήμη αὐτῆς, scientia ipsius, bene vivendi ars, melius in Græco cum verbis quæ jam habuimus connectitur, ut novam sententiam inchoet, Δέσις Κυρίῳ [*Donum Domini*], &c.

17. 18. *Datum Dei est mulier sensata & tacita*] In Græco taciturna & benigna. Sophoclis est sententia.

Σίγα. γυναιξὶ κόσμον ἢ σιγὴ φέρει.
[*Tace. decorum feminae taciturnitas.*]

Non

Non est immutatio eruditæ animæ] In Græco, καὶ ἐν
ἐστὶν ἀντάλλαγμα πεπαιδευμένης ψυχῆς, Nullum est
pretium quod æquari posset animæ (muliebri) bene in-
stitutæ. Idem loquendi genus habuimus suprâ VI. 16.
& Iob. xxviii. 15.

19. Gratia super gratiam mulier sancta & pudorata] In Græco, mulier prudens & fida. χάρις ὑπὲρ χάριν, id est, res summè grata & suavis.

20. Omnis autem ponderatio non est digna continentis animæ] Non legit hic additum αὐτῆς [ipsius], quod
& à Sixtina abest. Nullum pondus auri & argenti
tanti est quanti feminæ animus in rebus omnibus
modum fervans.

21. Sicut Sol oriens in mundo in altissimis Dei] Mun-
do addidit Interpres. Altissima Dei hic regio siderea,
comparata ad Terram.

Sic mulieris bonæ species in ornamentum domus ejus] Bene καὶ reddidit per sicut & sic. Theocritus Helenes
Encomio,

Αὐτὴς ἀντέδοισα καλὸν διέφαινε πρόσωπον,
Πότνια νύξ ὅτε λευκὸν ἔαρ χειμῶνος ἀνέντ',
Ὡδὲ καὶ ἄχρυσέα Εἰλένα διεφαίνεται ἐν ἡμῖν.

[Vt micat orta dies auroræ lumine puro
Post tenebras, ut ver tepidum post frigora brumæ:
Aurea non aliter nos inter Tyndaris exstat.]

Vetus Poëta Latinus,

Constiteram exorientem auroram fortè salutans,
Cum subito à læva Roscius exoritur:
Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestrâ,
Mortalis visus pulchrior esse deo.

22. Lucerna splendens super candelabrum sanctum, & species faciei super ætatem stabilem] Hic per & ver-
tit quod modò explicatiùs per sicut & sic. Qualis est
lychnus in lychnucho Templi (de quo vide Num. viii.
& Levit. xxiv.), talis pulchritudo faciei in ætate stata,
id est, media: quomodo mediam formam statam
dixit Ennius, Gellio teste.

23. Columnæ aureæ super bases argenteas, & pedes
firmi super plantas stabilis mulieris] Bene legit ἐπὶ σε-
ρεῶς ἐυσταθῆς, non σερευοῖς [pectore], ut nunc legitur. 40
τὰ σερεῶς sunt firmamenta pedum, id est, plantæ. Colu-
mnas comparat tibiis, bases columnarum plantis.
ἐυσταθῆς mulier dicitur, quæ recto est corpore. Quæ
hic sequuntur in Græcis quibusdam, sicut in Latino
exemplari, ita & in Sixtino textu non leguntur. In
illis, μὴ δῶς ἀποτρίαις τὴν ἰχὺν σε [nè da alienis ro-
bur tuum], per ἀποτρίαις intellige feminas extraneas,
per ἰχὺν semen, quomodo Hebræi vocem parem
explicant, Genes. xlix. 3. εὐγενὴς κληρὸς est mu-
lier ex bono genere. Sic Euripides dixit,

——— πᾶσι δ' ἀγέλω βροτοῖς
Εὐδλῶν ἀπ' ἀνδρῶν εὐγενῇ σπείρειν τέκνα.
[——— moneo nunc omnes semel,
Vt ex honesto genere progeniem serant.]

γυνὴ μιθία, id est, meretrix, opponitur ὑπ' ἀνδρῶ, id est, nuptæ. Comparatur meretrix σιάλω, sui altili. Nupta verò vocatur, πύργος θανάτου, id est, turris ar-
cens mortem, quæ à multis periculis virum servat. Γυνὴ ἀχρήμων est quæ indecore se gerit. ἀτιμίαν καλὰ-
τρίφει ignominiam spernet. De muliere linguace, εἰς 60
πολεμίων τροπὴν θεωρηθήσεται· lege εἰς πολεμίων τρυ-
φὴν, spectabitur cum hostium gaudio. Et in eo quod
sequitur, pro ὁμοιότροπος assentio scribentibus ὁμο-

τροφῶ. Vir qui cum ea vivit in tumultibus quasi belli-
cis vitam transiget. Tales mulieres Epigrammatarii
Græci vocant ἀνδρομάχας [viradvorsatrices].

26. Vir bellator deficiens per inopiam] Rebus necessa-
sariis egens, quod patriæ indecorum.

Et vir sensatus contentus] Vir eruditus ubi pro eje-
cto habetur.

Pellitur è medio sapientia.

Vide Ecclesiastæ ix. 15.

27. Et qui transgreditur à justitia ad peccatum] A
bona vita ad malam, ut Ezech. xviii. 24. Tales
plerumque peiores cæteris evadunt.

Deus paravit eum ad romphæam] Malæ morti eum
destinavit.

28. Duæ species difficiles & periculosa mihi apparue-
runt] Non est in Græco, sed olim fuisse arbitror.
Aliquid enim interponi debuit quo distinguerentur
hæc à tribus præcedentibus.

Difficile exiit negotians à negligentia] Mercator
à delicto, ut infrâ xxvii. 2. nempe vaniloquentiæ.
Cicero de Officiis i. Sordidi etiam putandi qui mer-
cantur à mercatoribus quod statim vendant: nihil enim
proficiunt nisi admodum mentiantur. Vide Proverbio-
rum xx. 17.

Et non justificabitur caupo à peccatis labiorum] La-
biorum Interpres de suo addidit, ad sensum non ma-
lè. Non justificabitur, id est, non erit immunis à culpa.
κάπηλος propriè est qui minutatim vendit res escu-
lentas, aut potulentas: nam κάπη est τροφή· κάπλει
30 est edere.

C A P V T X X V I I.

1. Propter inopiam multi deliquerunt] Legit ἀδία-
φόρως, & interpretatus est inopiam pecuniæ, quia
διάφορον est pecunia, ut dictum suprâ viii. 20. Sed
viro de omni literarum genere optimè merito Casau-
bono assentior, qui legendum hic putavit χάριν δια-
φόρως, pecuniæ causâ. Congruit enim id cum mem-
bro sequente.

Et qui querit locupletari avertit oculum suum] nem-
pe à Divina lege. Diphilus,

Πρὸς τὴν λαβεῖν γὰρ ὧν ὁ νόμος, τ' ἀλλ' ἔχ' ὁρᾷ.
[Quia mens laborans capere, nil ultra videt.]

At Euripides,

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλεόν ἔχειν πέφυκ' αἰὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, εἰδὲ βλάεται.
[Habere quisquis parte plus querit suâ,
Nil ille justî cogitat, nil expetit.]

2. Angustiabitur peccatum] Comprimitur. Vtroque
id agente ut lucrum faciat, quamvis cum damno
alterius. Vide de hac re quæ diximus libro ii. de
Iure Belli ac Pacis, cap. xii. §. ii. & 26. Adde quæ
suprà xxvi. 28.

3. Conteretur cum delinquente delictum] Hoc ex
alia est versione verborum præcedentium.

4. Si non in timore Domini tenueris te instanter] In
Græco est in tertia persona tenuerit, nempe vendere
& emere solitus: & in eo quod cohæret, domus ejus.
Simile dictum Euripidis,

Ἀδίκως δὲ μὴ χρεῶ χρέματ', ἣν βέγη πολὺν
Χρόνον μελαθροῖς ἐμμένειν· τὰ γὰρ ἀδίκως
Οἴκους ἐσελθόντ' ἐκ ἔχει σωτηρίαν.

Pppp

[Fun-

[*Fundare si vis solia mansura domus,
Opes iniquas sperne: nam quæ per nefas
Trans limen intrant stare non possunt diu.*]

5. *Sicut in percussura cribri permanebit pulvis, sic aporia hominis in cogitatu illius*] Ex Græco optimè veritas: *Sicut in quassu cribri manent quisquilæ* (aliquæ, crassiores scilicet), *itâ sordes hominis in dissertatione ipsius.* σκῦβαλα [sordes] non σκῦλα [spolia] habet Sixtina editio. λογισμὸς autem hic, ut & mox 7. & 8. non cogitationem, sed dissertationem significat. Sensus autem est, Vt cunque arte magnâ loquentis regantur verba, tamen per eam translucere non rarò quæ animo inhaerent vitia: nam

Ἀνδρὸς χαρακτήρ ἐκ λόγου γνωρίζεται.

[*Sermo docebit quod sit ingenium viro.*]

Sequuntur hic dicta eodè pertinentia.

6. *Vasa figuli probat fornax*] Nam quæ ex humo non ad id aptâ facta sunt rumpuntur, aut diffluunt.

Et homines iustos tentatio tribulationis] Verus sensus; sed non is qui in Græco est, qui talis: *Exploratio hominis est in dissertatione ejus.* Nam incipit hic titulus de Sermonem hominis.

7. *Sicut rusticatio de ligno ostendit fructum illius, sic verbum ex cogitatu cordis hominis*] In Græco, Γεωργίον ξύλον ἐκφαίνει ὁ καρπὸς αὐτοῦ, ὥτως λογισμὸς ἐνθυμήματα ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπου. Lege ἐνθυμήματα. *Sicut fructus arboris culturam ejus ostendit* (artem agricolæ), *itâ dissertatio, cogitationes* (quæ sunt) *in corde hominis.*

8. *Ante sermonem nè laudes virum: hæc enim est tentatio hominum*] *Exploratio*: ut modò. Quidam si tacuissent pro Philosophis essent habiti.

9. *Si sequaris justitiam apprehendes illam*] *Si feceris id quod justum est, etiam quod justum est adipisceris.*

Et indues quasi poderem honoris] *Indues illud* (id est, justum) *velut poderem honoratum.* ποδήρης non Sacerdotum tantum, sed & Magistratum, ut patet Ezechiel. ix. 2. 3. Magnus honos nomen viri justi obtinere. Cætera quæ Latine in hoc commate sequuntur absunt in Græcis.

10. *Volatilia ad sibi similia conveniunt*] Nempe ea quæ sunt ἀγελαῖα [gregalia].

Et veritas ad eos qui operantur illam revertetur] Id est, bonâ fide cum eis agetur qui bonâ fide agunt.

11. *Leo venationi insidiatur semper*] Id est, pecori. *Sic peccata operantibus iniquitates*] Insidiantur nempe.

Ἡ δὲ κακὴ βελὴ τῷ βηλεύσαντι κακίστη.

[*Quæ mala sunt consulta, nocent auctoribus ipsis.*]

Turdus sibi malum cacat.

12. *Homo sensatus in sapientia manet sicut Sol*] *Illud sicut Sol* Interpretes de suo adjecit, quia in altero membro Lunæ est mentio. In Græco est, Διήγησις εὐσεβὲς διαπαντὸς ἐν σοφίᾳ, *Dissertatio viri pii semper sapienter instituitur.* Hoc sensu διήγησις & infra ponitur 14.

Nam stultus sicut Luna mutatur] *At stultus sicut Luna mutatur*, nempe in sermonibus suis: nam de iis hoc titulo agitur. Luna mutabile sidus Poëtis; & notus de ea Æsopi apologus.

13. *In medio insensatorum serva verbum tempori*] In Græco, *In medium insipientium* (ut te inferas) *obserua tempus*: id est, Nè te illis misceas nisi ubi negotia id exigunt.

In medio autem cogitantium assiduus esto] *In medium prudentium assiduò temet infer.* Ibi peregrinare, hic habita.

14. *Narratio peccantium odiosa*] *Dissertatio peccantium facit labi eos qui audiunt.*

10 *Et risus illorum in deliciis peccati*] Rident quia aliorum peccatis lætantur. σπασαλαῖν, *cum lascivia lætari*, I Timoth. v. 6. Iacobi v. 5.

15. *Loquela multum jurans horripilationem capiti statuet*] In Græco est, *Loquela multum jurantis eriget pilos*, nempe audientibus, præ horrore:

——— *steteruntque comæ.*

Et irreverentia ipsius obturatio aurium] *Et pugna cum ipsis esto obturatio aurium.* Non aliter tam facile jurantibus resistes quàm claudendo aures. Vide Actor. vii. 57. Sæpe Hebræis genitivus est non facientis, sed patientis.

16. *Effusio sanguinis in rixa superborum*] Si quæ oriatur vel levis contentio inter superbos, quia neuter alteri vult cedere, facile ad vulnera venitur.

Et maledictio illorum auditus gravis] Molesta sunt auditu convitia quibus inter se tales certant.

17. *Qui denudat arcana amici fidem perdit*] Nam quisque sibi metuit quod alteri vidit accidere.

30 *Et non inveniet amicum ad animum suum*] Ex voto suo.

18. *Dilige proximum*] Christianè admodum. Sed in textu Græco est, *Dilige amicum.*

Et conjungere fide cum illo] *Fidem illi præsta.* Id enim πισθῆναι etiam infra xxix. 3. Respondet Hebræo ידנך, ut videre est I Reg. viii. 26.

19. *Quod si denudaveris absconsa illius, non persequeris post eum*] Id est, Noli posthac amicitiam ejus quærere: nam frustra eris, ut ostendunt sequentia.

40 *Sicut enim homo qui perdidit amicum suum, sic & qui perdit amicitiam proximi sui*] Græcum Sixtinae, Καθὼς γὰρ ἀπώλεσεν ὁ ἄνθρωπος τὸ ἐχθρὸν αὐτοῦ, ὥτως ἀπώλεσας τὴν φιλίαν τῷ πλησίῳ, *Vt si quis hostem interfecerit, itâ tu amicitiam tibi notî interfecisti.* Sic interfectæ pudicitiae feminas dicunt Latini.

21. *Et sicut qui dimittit avem de manu sua, sic dereliquisti proximum tuum: non eum capies*] Eadem similitudine, sed ad rem aliam Plautus utitur,

Liber captivus avis ferè consimilis est:

Semel fugiendi si data est occasio

Satis est, nunquam post illam possis prendere.

22. *Non illum sequaris, quia longè abest*] Idem quod supra 19.

Effugit enim quasi caprea de laqueo] Non dispar illa translatio, id est, curtata comparatio apud Horatium:

——— *si vafer unus & alter*

Insidiatorem præroso fugerit hamo.

22. 23. 24. *Quoniam vulnerata est anima ejus, ultra eum non poteris colligare. Et maledicti est concordatio; denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infelicitis*]

in]felici] Aliter in Græco, *Vulnus obligari potest, & de maledictis fieri reconciliatio. At qui arcana detexit, perdidit fidem.* Sensus idem qui supra XXI I. 25. 26.

25. *Annuens oculo fabricat mala*] Id est, qui omnia alterius dicta factaque probat annuendo & annictando. Hoc est quod ἐπισημῆναι in adulatoris descriptione Theophrastus vocat.

Et nemo eum abjiciet] Legit ita ut in Sixtina est, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀποστήσει ἀπ' αὐτοῦ. Sed melior lectio in aliis, καὶ ὁ εἰδὼς αὐτὸν, ἀποστήσεται ἀπ' αὐτοῦ, *Qui eum novit, ab eo recedet.*

26. *In conspectu oculorum tuorum concalcabit os suum*] Scripsit Interpres *condulcabit*, γλυκανεῖ omnia facit dicitque πρὸς χάριν [ut placeat], ut loquuntur Zeno, Critias, Euripides. λέγει καὶ πράττει οἷς χάρι-εἶναι ὑπολαμβάνει [ea & dicit & facit per quæ gratiosum se fore sperat], ait Theophrastus.

Et super sermones tuos admirabitur] Gnatho in suæ professionis apud Terentium descriptione, *Eorum ingenia admiror.* Alius apud Eupolidem,

καὶ καλαπλήτομαι, δοκῶν τοῖσι λόγοισι χαίρειν.

[*Mæque probare præfero, quin velut obstupesco.*]

Novissime autem pervertet os suum] Alia loquetur apud alios.

Et in verbis tuis dabit scandalum] Periculum tibi creabit ex verbis tuis. Sensus idem qui supra XIX. 24. 25. 26.

27. *Multa odivi, & non coequavi ei*] *Multa odi, sed non quantum talem hominem.*

Et Dominus odiet illum] Etiam Deus tam perfidos odit. Sunt θεοσυγῆς [Deo exosi].

28. *Qui in altum mittit lapidem super caput ejus cadet*] Id est, Sæpe sibi nocet qui meliori se nocere vult, — πρὸς κρείσσονας ἀντιφερίζων.

[— certans potioribus ultro.]

Et plaga dolosa dolosi dividet vulnera] Πληγὴ δολία διαιρεῖ τραύματα [ictus dolosus dispergit vulnera]. Itā enim in Sixtina est. Cum quis in tenebris inimicum vult vulnerare, sæpe evenit ut amicum qui adest vulneret.

29. *Et qui foveam fodit incidet in eam*] Eadem est sententia: nec est & in Græco. Ex Psalmo VII. 16. & Ecclesiastico x. 8.

Et qui statuit lapidem proximo offendit in eo] Non est in Græco.

Et qui laqueum alii ponit, peribit in illo] Legit ἐν αὐτῇ ἀπολείται sed melior lectio quæ in Sixtina, ἐν αὐτῇ ἀλώσεται [in eo capietur]. Ex Psalmo IX. 16. & xxxv. 8.

30. *Facienti nequissimum consilium, super ipsum devolvetur; & non agnoscit unde adveniat illi*] Legitur in multis Græcis, Ποιῶντι πονηρὰ ἐπ' αὐτὸν ἀνλισθί-σεται [facienti mala apud ipsum divertentur] sed verior & Latinæ congruentior Sixtina lectio, Ὁ ποιῶν πονηρὰ εἰς αὐτὸν κυλισθήσεται & est constructio Hebraica, pro εἰς τὸ ποιῶντα πονηρὰ κυλισθήσεται, nempe πονηρὰ. In eum qui mala fecit mala devolvuntur. Sensus qui supra II. & bene addit, *non agnoscit unde adveniat.* Nam, ut Euripides ait,

Δίκαι τοι, δίκαι χρόνῳ,

Ἀλλ' ὁμῶς ὑποπέσῃς

Ἐλαθὶν ὅταν ἔχη

Τὴν ἀσεβῆ βροτῶν.

[*Ius serò veniens licet
Ius est: attamen impio
Penas quas decet irrogans
Tanquam ex insidiis latet.*]

Idem de Divina ultione,

— σίγα καὶ βραδεῖ ποδὶ

Στείχουσα μάρπτει τὰς κακὰς ἀπὸ βροτῶν.

[— neutiquam observabilem

Tergis nocentium semper adfigit pedem.]

10 Alius dixit, — δίκην ἀναυδόν, καὶ ὀρωμένην.

[— mutum jus, negatumque adspici.]

31. *Illusio & improprium superborum, & vindicta sicut leo insidiabitur illi*] Et hæc constructio est Hebraica, pro, *Illusioni & opprobrio superborum vindicta imminet, velut leo insidians.* Seneca,

Sequitur superbos ultor à tergo Deus.

Hæc est quam *Nemesis* vocant Græci.

32. *Laqueo peribunt qui oblectantur casu iustorum*] Quales illi de quibus in Psalmo XXII.

20 33. *Et vir peccator continens erit illorum*] Ἐγκρα-τὴς ἔσται αὐτῶν, id est, possidebit eas. Impropria est locutio, cum magis ipse ab ira ac furore possideatur. Sic & morbum habere dicimur.

C A P V T XXVIII.

1. **Q**ui vindicari vult, à Domino inveniet vindictam] Qui se ulciscitur, is à Deo ultionem reperiet: id est, ejus etiam culpas graviter ulciscetur Deus. Ex Scriptoris sensu interpretandum hoc de ultione earum injuriarum quæ neque mortem cuiquam, neque vulnera intulere, quæ prohibita est Levitici XIX. Christiano autem sensu multò hoc latius patet. Vide quæ ad Matthæi v.

Et peccata illius servans servabit] Omnino in memoria asservabit, & suo tempore pœnas exiget.

2. *Relinque proximo tuo nocenti te*] *Con dona proximo illatam tibi injuriam.*

40 *Et tunc deprecanti tibi peccata solventur*] Multas veterum Hebræorum probas sententias dictis suis immiscuit Christus, ut hanc Matthæi VI. 14. Lucæ VI. 37. Seneca,

Det ille veniam facile, cui venia est opus.

3. *Homo homini reservat iram*] *Servat iram qui non condonat.*

Et à Deo quærit medelam] Id est, peccatorum suorum condonationem: quid iniquius? Hunc sensum egregiè exsequitur parabola Matth. XVIII. 23. & sequentibus. *Medela* hic est peccatorum condonatio, ut Matthæi XIII. 15. Lucæ IV. 18.

50 4. *Et in hominem similem sibi non habet misericordiam*] Quem ei & naturæ paritas commendare, & fragilitas communis excusare debuerat.

Et de peccatis suis deprecatur] In Græco additur, ipsum, Deum scilicet, tantò superiorem, tantò perfectiorem.

5. *Et propitiationem petit à Deo*] In Græco hoc non est: sed idem sensus cum sequente.

Quis exorabit pro delictis illius?] *Quis expiabit?*

60 Expiare erat Sacerdotum, sed hi nihil poterant nisi Deo volente. Vide supra VII. 40.

6. 7. *Memento novissimorum, & desine inimicari: tabitudo enim & mors imminet in mandatis ejus*

In Sixtina est, παῦσον ἐχθραίων καλαφθοράν καὶ θάνατον, *Desine inimicitias gerere ad exitium & mortem ἐχθραίνειν καλαφθοράν* constructio Græca pro eis καταφθοράν. Mortalis odia nè gere immortalia. Sequitur in Græco, καὶ ἐμμένει ἐντολαῖς, *persta in præceptis*, Dei scilicet observandis, & inter ea isto quod attulimus ex Levitici xix. 18.

8. *Memorare timorem Dei*] In Græco, *præcepta*, Dei scilicet. Repetit quod dixerat.

Et non irascaris proximo] Μὴ μὴνίσῃς, *Nè maneat iratus*. Nam μῆνις est χόλος ἐπίμονος [*ira perseverans*], ut exponunt Scholiastæ ad Homeri primordium.

9. *Memorare testamentum Altissimi*] In Græco est, καὶ διαθήκης ὑψίστης [*& fœderis Altissimi*], repetito tacite μνήσθητι [*memento*] ex eo quod præcessit. Lex dilectionem popularium exigit, Exodi xxiii. 4. Deuteronomii xxii. 1. Esaïæ i. 17.

Et despicie ignorantiam proximi] Prætervide peccatum, proximi scilicet. ἀγνοίαν pro peccato dici vidimus supra xxi. 3. Adde quæ dicta ad Iudith. v. 19.

10. *Abstine te à lite*] Ἀπὸ μάχης, *à jurgio*. Sic enim vox μάχης sumitur tum alibi, tum i i Timoth. ii. 23. Tit. iii. 9.

Et minues peccata] Minus peccabis.

11. *Homo enim iracundus incendit litem*] Quasi diceret, Isti mores lenibus ingeniis non conveniunt.

Et vir peccator turbabit amicos] Flagitiosi est bene concordantes amicitias disturbare.

Et in medio pacem habentium immittit inimicitiam] Διαβολὴν in Græco, sed rectè id nomen per inimicitiam verti ostendimus jam supra xxvi. 6.

12. *Secundum enim ligna sylvæ sic ignis exardescit; & secundum virtutem hominis sic iracundia illius erit, & secundum substantiam suam exaltabit iram suam*] Variè hæc leguntur in Græco; sed lectio optima videtur, secundum versionem Latinam, hæc, recisis superfluentibus, κατὰ τὴν ὕλην τὸ πῦρ ἐκκαυθήσεται ὅτως κατὰ τὴν ἰσχύϊν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ θυμὸς αὐτοῦ ἔσται, καὶ κατὰ τὴν πλῆθυν τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ οὕτως αὐτοῦ, *Pro materia ardescit ignis: pari modo excandescencia cujusque est pro viribus ipsius, & pro modo divitiarum attollit quisque iram suam.*

Omnes homines, uti fortuna se dat, ita superbi aut humiles sumus.

13. *Certamen festinatum incendit ignem, & lis festinans effundit sanguinem*] Per ignem intelligenda hic bilis. Festinatio iram sequi solet, & magis magisque accendere, ita ut vulnera & cædes sequantur. Ideo Philosophi prima initia sentientibus oriri, præcipiunt ut dictis factisque moram interponant.

14. *Si sufflaveris in scintillam, quasi ignis exardabit*] In Græco tantum est, *Si flaveris in scintillam, accendetur.*

Et si exspueris super illam exstinguetur] Sufficit exstinguendæ vel saliva.

Vtraque ex ore proficiuntur] Vult dicere, Sic & ex ore proficisci verba quæ iram alterius nascentem inflamment, aut sedent.

15. *Susurro & bilinguis maledictus*] In Græco, *Detrectatori clanculario, & ore bilingui maledicte*: id est, æquum est eos execrari. ψιθυρεῖν est

clancularius detrectator, ut diximus supra v. 16. διγλωσσος, qui aliud palam, clam aliud loquitur, dicto capite v. 17.

Multos enim turbabit pacem habentes] In Græco, *Multos enim feliciter agentes* (id enim sæpe est εὖ εἰν) perdiderunt.

16. *Lingua tertia multos commovit*] *Lingua tertia* dicitur ea quæ se inter duos amicos interponit diffidia ferendo. Sic aurem tertiam dixit Martialis. Legit ut in Sixtina est γλωσσα τρίτη. Qui vim hujus vocis affecuti non sunt, alii δισση [duplex] scripsere, alii τρητή [perforata].

18. *Virtutes populorum concidit, & gentes fortes dissolvit*] In Græco, *Et dissulit de gente in gentem, & firmas urbes dejecit, & domos procerum evertit.*

19. *Lingua tertia mulieres viratas ejecit*] In Græco, γυναῖκας ἀνδρείας id autem significat mulieres generosas, ut vidimus supra xxvi. 2.

Et privavit illas laboribus suis] Rebus labore partis. Sic supra xiv. 15.

20. *Qui respicit illam non habebit requiem*] Semper erit plenus suspicionis ac diffidentiae.

Nec habebit amicum in quo requiescat] in Græco, οὐδὲ καλασκηιώσει μετὰ ἡσυχίας, *Non habitabit tranquillus.*

21. *Flagelli plaga livorem facit*] Μώλωπα, vibicem, ut supra xxi. 11.

Plaga autem linguæ comminuet ossa] Franget ossa, id est, pugnas atrocissimas excitare solet.

22. *Multi ceciderunt in ore gladii, sed non sic quasi qui interierunt per linguam suam*] Suam, abest in Græco, & rectè. Agitur enim hic de obtreptionibus, delationibus, & calumniis, quæ non homines tantum, sed & civitates & gentes sæpe committunt.

23. *Beatus qui tectus est à lingua nequam*] Qui immunis est ab ea, lingua scilicet dissidiorum satrice.

Qui in iracundiam illius non transivit] Qui pœnas ei non dedit. Sic enim ὀργὴ sumi solet.

Et qui non attraxit jugum illius] Qui non sensit quàm grave sit onus in suspicionibus & inimiciis vivere.

24. *Jugum enim illius jugum ferreum est, & vinculum illius vinculum æreum est*] Id est, Intoleranda sunt quæ indè sequuntur.

25. *Mors illius mors nequissima*] Mortem hic vocat bonæ famæ interfectionem. Vide supra xxvii. 20.

Et utilis potius infernus quàm illa] Mors naturalis melior.

26. *Perseverantia illius non permanebit*] In Græco, *Non dominabitur piis*: non semper vim obtinebit eis nocendi, Deo tandem mendacia detecturo.

Sed obtinebit vias injustorum] Hoc in Græco non est.

Et in flamma sua non comburet justos] Amburet, non comburet. Ambusti Latinis dicuntur qui in magno fuere periculo.

27. *Exardebit in illos*] Illos comburet. Perpetuam infamiam eis adferet.

Et quasi pardus ledet illos] Perdet eos. Ita enim sæpe sumitur λυμαίνειν.

28. *Sepi aures tuas spinis*] Non solent aures spinis sepi.

sepiri. In Græco, *circumvallā possessionem tuam*, id est, agrum, *spinis*. Nam spinis solebant agri circumdari, nè quis intraret, Esaiæ v. 2. 5. sed quia per agrum hic intelligitur auris, ascripta interpretatio in textum venit. Sic & illud irreplet quod in Græco non est, *Linguae nequam noli audire*.

Et ori tuo facito ostia & seras] Hoc infra positum habet textus Græcus.

29. *Aurum tuum & argentum tuum conflagra*] In Græco, *collige*: id est, aurum & argentum quod accepisti potius inexamina- tum in sacculos defer quam ut in- examina- tum relin- quas sermonem tuum.

Et verbis tuis facito stateram] Græci quidam co- dices habent ζυγός & θρόνον sed Sixtinus ζυγόν & θρόνον, id est, *libram & pondus*. Per ea significatur sollicita dijudicatio eorum quæ dicenda vel tacenda sunt.

Et frenos ori tuo rectos] Pro hoc in Græco est id quod modò diximus, *ori tuo fac ostium & vectem*, id est, claude os, nè cum talibus quales descripsi sermo- nem habeas. μοχλοῖς σώζειν γυναῖκα, *vectibus servare uxorem* est apud Menandrum.

30. *Et attende nè forte labaris in lingua*] In Græco, *in illis*, lingua & ore scilicet.

Et cadas in conspectu inimicorum] In conspectu insidi-antis, id est, cave nè insidiatore audiente aliquid dicas quod tibi in ruinam sit. Multa ejus rei exemplā apud Tacitum.

Et sit casus tuus insanabilis ad mortem] Deest in Græco.

CAP V T XXIX.

1. **Q**ui facit misericordiam feneratur proximo suo] *Dat mutuum.* Sic enim δανείζειν apud Græcos sæpe sumitur, & apud Hebræos aliter sumi non debet. Vide supra vii. 15. xx. 16. Sensus est, Homini benefico satis semper fore unde alios pecuniam dando mutuam juvet. Vide promissum legis Deuteronomii xxvi. 12.

Et qui praevallet manu mandata servat] Est inversa locutio, pro qui mandata servat, is praevallet manu, id est, *præstabit opibus*. Sic נָתַן, id est, *manus* sumitur Levitici v. 11.

2. *Fenerare proximo tuo in tempore necessitatis illius] Da mutuum.* Confer Matthæi v. 42. Lucæ vi. 34. 35.

Et iterum redde proximo in tempore suo] Tempore præstituto.

3. *Confirma verbum]* Tuum, addit Græcus textus. Sta pactis. Firmare Hebræis est ratum facere.

Et fideliter age cum illo] Πισώθητι. Quod verbum & supra habuimus xxv. 18.

Et in omni tempore invenies quod tibi necessarium est] Si fortè alio tempore opus habeas mutuo.

4. *Multi quasi inventionem aestimaverunt fenus]* Multi mutuo sumtam pecuniam pro acquisita habent, id est, modum faciendæ rei putant mutuum sumere nec solvere. נָשָׂא Hebræis est *acquirere*, aut *habere*: Levitici xxv. 28. Iobi iiii. 22. Proverbiorum xvi. 20.

Et præstiterunt molestiam his qui se adjuverunt] Qui ipsi sæpe pecuniis opus habent.

5. *Osculantur manus dantis]* Qui mos honorem alicui habentium. Vide quæ diximus ad præceptum Decalogi secundum.

Et in promissionibus humiliant vocem suam] In Græco, *Et ob pecuniam alterius consequendam voce utuntur supplice*. Hoc sensu ταπεινῶν habuimus & supra aliquoties.

6. *Postulabit tempus]* Fiet trico nummarius.

Et loquetur verba tædii & murmurationum] In Græco tantum est, ἀποδώσει λόγον ἀκηδίας, *verba tibi tædiosa reponet*. ἀκηδία tædium, Psalmo cxix. 28. Esaiæ lxi. 3. unde verbum ἀκηδιάζειν [*tædio afficere, anxium reddere*] supra xxi. 16.

Et tempus causabitur] Vt incommodum ad solutionem.

7. *Si autem potuerit reddere]* In Græco Sixtino, εἰ ἔστιν, id est, *etiamsi valeat reddere totum*.

Adversabitur] Non est in Græco.

Solidi vix reddet dimidium] Solidi, id est, totius sum- mæ debitæ.

Et computabit illud quasi inventionem] Alterum di- midium lucrifacitum putabit. Vide supra 4.

8. *Sin autem]* Εἰ ἢ μὴ, *Si non habeat unde reddat*.

Fraudabit illum pecuniā suā, & possidebit illum inimi- cum gratis] Non modò pecunia credita perierit, sed & eum debitor quasi importunum flagitatorem fugi- et. *Gratis*, δωρεάν, ὀκνη, id est, cum nullam justam ini- micitiæ causam ei creditor dederit.

9. *Et convitia & maledicta reddet illi]* Vt Strep- siades duobus creditoribus facit in Nebulis Aristopha- nis.

Et pro honore & beneficio reddet illi contumeliam] In Græco est tantum, *Pro honore reddet illi contumeliam*. Sed quia beneficium est propter quod honos debe- tur, ideo hoc addidit Latinus Interpres.

10. *Multi non causā nequitiae non fenerati sunt, sed fraudari gratis timuerunt]* Legit, ut in quibusdam est codicibus, πολλοὶ ἐχάριν πονηρίας ἀπέσπραν, ἀποσε- ρηθῆναι ἢ δωρεάν ἐυλαβήθησαν. Ab aliis libris abest δω- ρεάν [*gratis*], non malè. *Multi defugiunt*, (nempe mutuum dare: quo sensu ἀποσπρέφειν est etiam apud Matthæum v. 42.) *non ob malos mores* (mutuum negan- tis), *sed quia metuumt perdere mutuo datum*, per ino- piam debitoris.

11. *Verumtamen super humilem animo fortior esto]* At tu circa inopem patiens esto, nempe in exigendo. Hoc sensu μακροθύμησον habemus etiam Matthæi xvi. 26.

Et pro elemosyna non trahas illum] Id est, non diu differ petenti dare mutuum. Convenit enim hoc mi- sericordiæ. Vide Lucæ vi. 35.

12. *Propter mandatum]* Dei: Deuter. xv. 11.

Assume pauperem] Ἀντιλαβῆ πένητος, *Opitulare pauperi*.

Et propter inopiam ejus nè dimittas eum vacuum] Nè ei nega pro egestate ipsius: id est, ex contrario, da ei quanto eum videbis egere.

13. *Perde pecuniam propter fratrem & amicum tuum]* Id est, da illis mutuum quasi perditurus. Ità minimè fallèris, habens pro donato.

Et non abscondas illam sub lapide in perditionem] Id est, tuo malo. Deus enim odit argento inutili incu- bantes. Vide supra xx. 32.

14. *Pone thesaurum tuum in praeceptis Altissimi*] In Græco, *Secundum mandata Altissimi*. Pone, id est, in pauperes populares colloca.

Et proderit tibi magis quam aurum] Asservatum scilicet. Vide locum similem Matthæi xix. 21. & ibi dicta.

15. *Conclude eleemosynam in corde pauperis*] Et hic in margine posita expositio familiarior textus locum occupavit. Nam in Græco est, *Σύγκλεισον ἐλεημοσύνην ἐν τοῖς ταμίαις σου* [*Conclude eleemosynam in penetralibus tuis*], ubi ἀληγορικῶς [*locutione tectâ*] penetralia dantis vocat eos qui accipiunt, & qui accipiendo causa sunt cur Deus danti reddat velut deposita: Lucæ xvi. 9.

Et hæc pro te exorabit ab omni malo] In Græco, *Ἡ ἐκείνη liberabit ab omni malo*. Vni virtuti tribuitur quod ei eximiè competit, non tamen sine cæteris. Vide Lucæ xi. 41.

18. *Super scutum potentis & super lanceam adversus inimicum tuum pugnabit*] Verba Græca sic habent: *Πλεονεκτεῖς ὡς κλεῖς ἐπὶ τοῦ σκουφίου τοῦ ἐχθροῦ σου* [*Plusquam fortis clypeus & hasta valida contra inimicum tuum pro te pugnabit*, nempe propter Dei favorem ita partum.

19. *Vir bonus fidem facit pro proximo suo*] Id est, fidejubebit. Ità enim ἐγγυᾶται sumitur & supra vii. 16.

Et qui perdiderit, confusionem derelinquet sibi] In Græco, *ἀποδοῖκεν τὴν ἑαυτοῦ ἰδέαν*. Homo durus & inverecundus potius quam pro altero spondeat, in summis eum relinquet miseriis.

20. *Gratiam fidejussoris nè obliviscaris*] Beneficium.

Dedit enim pro te animam suam] Id est, semet. Periculo damni aut etiam servitutis semet opposuit ut te liberaret.

21. *Repromissorem fugit peccator & immundus*. Non est in Sixtino. Sensus idem sequitur.

22. *Bona repromissoris adscribit sibi peccator*] In Græco, *ὁ ἀγαθὸς ἐγγυᾷ τὸν ἀνατρεῖται ἀμαρτωλὸς*, *Vir sceleratus beneficia sponsoris evertet*, id est, nullo in loco habebit. ἀγαθὸς pro eo quod est *beneficia* frequens huic Scriptori.

Et ingratus sensu derelinquet liberantem se] Ἀχάρις ἐν διανοίᾳ, ἐγκαταλείπει ῥυσάμενον, *Is qui mente ingratus est liberatorem suum relinquet*, in damno scilicet. Malè alii codices ἀχρηστος [*inutilis*].

24. *Repromissio nequissima multos perdidit dirigentes*] *Fidejussio multos florentes perdidit*. Nam nequissima non est in Græco; & κατευθύνοντας [*dirigentes*] sono est activum, sensu passivum sive reciprocum. Sic ἐυθύνειν [*in rebus bonis agere*] sumitur Ezech. xvi. 9. & alibi.

Et commovit illos sicut fluctus maris] Iactavit eos sicut unda maris nautas jactat huc illuc. Exponunt id sequentia.

25. *Viros potentes gyrans migrare fecit, & vagati sunt in gentibus alienis*] In Græco, & verso per ut, sic est: *Viros divites transtulit, ita ut vagarentur inter gentes externas*. Multi ob id non fortunis tantum, sed & patriâ sunt evoluti.

26. *Peccator transgrediens mandatum Domini incidet in promissionem nequam*] In Græco, *Ἡ ἐκείνη*

fidejussionem, id est, fidejussione irretitus tenebitur, de suo luet, Deo res ita dirigente.

Et qui conatur multa agere incidet in iudicium] Ἐργολαβία hoc loco sunt *redemptura alienorum negotiorum ac litium*. Est eo sensu ἐργολαβία [*lites redimere*] apud Demosthenem & apud Æschinem, nec minus apud Zonaram ad secundum Canonem Chalcedonensem. In Glossis, Ἐργολάβος, *redemptor*. *Incidet in iudicium*, id est, causâ cadet, ut meretur. Vide Titulum Codicis De Litigiofis.

27. *Recupera proximum tuum secundum virtutem tuam*] *Opitulare aliis*. Est enim iterum vox ἀντιλαβὴ quæ supra 12.

Et attende tibi nè incidas] *Et pro sed*. Vide nè alios ab ære alieno extricando ipse in æs alienum incidat.

28. *Initium vitæ hominis aqua & panis*] Id est, *præcipua ad vivendum*. Quomodo vocem ἀρχὴς poni jam aliquoties observavimus.

29. *Et vestimentum & domus protegens turpitudinem*] Hic illud & prius pro at positum; alterum tam in Græco quam in Latino auferendum puto, & sensum esse, *Vestimentum verò est domus obtegens ea quæ nuda de-decent*. Est domus portatilis, tectum laneum.

29. *Melior est victus pauperis sub tegmine asserum*] In pauperis cella, ut Romani loquebantur.

Quam epulæ splendidae in peregre sine domicilio] In Græco, ἐν ἀλλοτρίοις, *apud externos*. Hoc est illud quod testudini tribuunt Græci Poætæ,

30. — Οἶκός φιλός, οἶκός ἀρις.

[— Sua cuique domus, domus optima longè.]

30. *Minimum pro magno placeat tibi*] *Contentus esto sive parvis, sive magnis*.

Ἐπειτὰ γὰρ ἀρκύνθ' ἱκανὰ τοῖσι σώφροσι,
[Animo modesto quod sat est semper sat est,]

ut ait Euripides. Vide I Timoth. vi. 6.

Et improprium peregrinationis non audies] Deest hoc in Sixtina, sed malè. In aliis exstat; sed corrigendum ex Latino Interprete in hunc modum, καὶ οὐκ ἐπιδοῦναι παροικίας ἢ μὴ ἀκρίσεις. Si paucis contentus sis, nihil opus est alia quæras loca, ubi peregrinitas tibi exprobre-
bretur. Nam talia exspectanda de patria exeunti, ex sequentibus intelliges.

31. *Vita nequam hospitandi de domo in domum*] *Vita molesta de domo in domum*, quæ est laris incerti. ποιήρω [*molesta*], non πονηρά [*improba*].

Et ubi hospitabitur non fiducialiter aget, nec aperiet os] In Græco, ὅπου παροικήσεις, ἐκ ἀνοιξέας στόμα, *Vbicunque peregrinus eris, ibi os non aperies, liberè scilicet*. Iocastæ apud Euripidem dicenti,

τίς ὁ τρόπος αὐτῆς; τί φυνάσι τὸ δυσχερές;

[Quæ causa, quæ res tam grave exsilium facit?]

Respondet Polynices,

Ἐν μὲν μέγιστον' ἐκ ἔχει παρρησίαν.

[Primum, loquendi nulla libertas adest.]

32. *Hospitabitur & pascet, & potabit ingratos, & adhæc amara audiet*] Duæ interpretationes vocis ξενίης in textum pariter receptæ. Non dubito autem quin legendum sit, ξενίης καὶ ποτιῆς εἰς ἀρίστα, καὶ πρὸς ἐπιτατοῖς πικρὰ ἀκρίσεις, *Vbi bene epulis & potu exceperis (illos soli in quo tu peregrinaberis indigenas) adhuc acerba audies*: ut Lothus Sodomis, Gen. xix. 9. Itaque Homerus dixit,

— ἀτίμη-

— ἀτίμητον μετανάσιν.

[— extorrem & honoris egenum.]

Et Prophetæ ubi exsilii describunt mala hoc non reticent. Audies autem acerba, nempe qualia jam sequuntur μιμητικῶς [imitative] dicta.

33. *Transi hospes* Veni hospes. Opponitur enim hoc ei quod sequitur ἐξελθε [exi] & παρέρχεσθαι [venire] hoc sensu reperitur Iosuae xvi 11. 17. nec minus apud elegantiores Græcos.

Et orna mensam] Instrue.

Et quæ in manu habes ciba cæteros] Καὶ εἴ τι ἐν τῇ χειρὶ σὺ, ψώμισόν με, Et si quid facultatis habes (de hac locutione vide supra 1.) pascere me. Hic prior sermo ejus apud quem divertit peregrinus; sequitur longè alius post aliquod tempus.

34. *Exi à facie honoris amicorum meorum*] In Græco, Ἐξελθε, πάροικε, ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης, Exi, peregrine, tanquam à facie gloriæ, id est, tanquam è Templo unde peregrini arcebantur. Notum id ex Tacito, Iosepho, Rabbini.

Necessitudine domus meæ hospitio mihi factus est frater] Puto scripsisse Latinum Interpretem, Necessitudine mihi domus meæ: hospitio mihi factus est frater. Opus domo meâ ipse habeo: quia frater apud me divertit. Rectius enim legetur ἐπιξενεῖται, quàm ἐπεξένωται, præsens pro proximè futuro. In Glossis, Ἐπιξενεῖμαι, hospitor. Est id verbum eo sensu non apud Aristotelem tantum, Demosthenem, & Plutarchum, sed & in Græca versione Proverb. xxi 7. respondens ibi גִּוִּי Hebræo. Sic apud Euripidem,

ὦ ξένε, τυράννοις ἐκποδὼν μεθίσασα.

[Hospes, Tyrannis de via decedito.]

Apud Senecam,

Melior vacua sine regnet in aula.

35. *Gravia hæc homini habenti sensum*] Homini generoso.

Correptio domus & improprium feneratoris] Etiam hic in Græco & in Latino abundat copula. Optimè enim legetur, ἐπιτίμησις οἰκίας, δνειδισμὸς δανειστῆ, Interpellatio ista de domo est velut exprobratio creditoris. Si pecuniam tibi credidisset, durius eam reposcere non potuerat.

C A P V T XXX.

Hoc caput in Sixtina titulum præscriptum habet ΠΕΡΙ ΤΕΚΝΩΝ [DE LIBERIS].

1. *Affiduat illi flagella*] Virgas. Est enim satis generale μάστιξ. Vide supra xxi 1. 6.

Vt lætetur in novissimo suo] Ejus: id est, ut tandem aliquando de eo filio suo correcto gaudeat. Sic אַחֲרָיָה [posthac, postremo] sumunt Hebræi.

Et non palpet proximorum ostia] Non est in Græco.

2. *Laudabitur in eo*] Sixtina habet, δνῆσεται ἐπ' αὐτῷ, Fructum ex eo percipiet.

Et in medio domesticorum in illo gloriabitur] Inter familiares.

3. *Qui docet filium suum in zelum mittit inimicum*] Invidetur ab inimicis.

4. *Mortuus est pater ejus*] Id est, Si moriatur pater ejus.

Et quasi non est mortuus] Erit quasi non mortuus.

Similem enim reliquit sibi post se] Imaginem sui vivam. Æschylus Inferiis,

Παῖδες γὰρ ἀνδρὶ κληδόνες ζωτήριον
Θανόντι.

[Nam liberi sunt mortuis genitoribus
Nomen superstes.]

5. *In vita sua vidit, & lætatus est in illo*] Nam

— ἔδεν ἔτω λαμπρὸν, ἔδ' ἰδεῖν καλόν,

ὥς τοῖς ἀπαισι καὶ πόθῳ δεδηγμένοις,

Παίδων νεογνῶν ἐν δόμοις ἰδεῖν φάσθαι.

[— sed crede, nullum gratius spectaculum est
Quàm post querelas orbitatis tetricæ
Conspicere florem liberum orientem domi.]

In obitu suo non est contristatus] Solatium mortis habuit filium bonum superstitem.

Nec confusus est coram inimicis] Non est in Græco.

6. *Reliquit enim defensores domus contra inimicos*] Domus non est in Græco: reliquit famæ suæ vindicem.

Et amicis reddentem gratiam] Qui bene de patre meritis vicem reddat.

7. *Pro animabus filiorum suorum colligabit vulnera sua*] Legit περὶ ψυχῶν [pro animabus] ubi in Græcis est, περιψήχων ἡδὸν καταδεσμεύσει τραύματα αὐτῆ, id est, Pater cum filium stringit (id est, virgis cædit) tunc maximè ejus vulnera obligat. Ejus vitiis medetur.

Et super omnem vocem turbabuntur viscera ejus] Ad quemvis rumorem. Micio apud Terentium,

Ego, quia non rediit filius, quæ cogito,
Quibus nunc sollicitor rebus? nè aut ille alserit,
Aut uspiam ceciderit, aut perfregerit
Aliquid.

8. *Equus indomitus evadet durus, & filius remissus evadet præceps*] Iterum copula vice comparisonis. Equus durus, id est, intractabilis, equitis impatiens. Filius remissus, ἀνειμένῃ, id est, negligenter habitus, evadit præceps, προαλής, quod Hesychio exponitur προπέλης, temerarius.

9. *Lacta filium*] Τιθήνησον, id est, blandire filio nutricularum more.

Et paventem te faciet] Ob vitia sua.

10. *Obstupescant dentes tui*] Γομφιάσῃ τὰς ὀδόντας & dolere tibi dentes faciat. Hoc enim sensu Græci hoc verbum, & nomina γομφίασιν, & γομφιασµὸν usurpant: quanquam Sacrarum literarum Interpretes pro stupore dentium ea ponunt, Ezechielis xvi 11. 2. & Amos iv. 6. Dentium autem dolorem hoc loco Scriptor hic posuit pro dolore valde acri.

11. *Non des illi potestatem in juventute*] Vivendi ut vult.

Et nè despicias cogitatus illius] Legit ἐννοίας. At in Græcis legimus ἀγνοίας, nè dissimules delicta ejus. In Sixtina & hoc & sequentis sententiæ initium transpositum est.

12. *Curva cervicem ejus in juventute*] Assuefac ferendo jugo.

Et tunde latera ejus] Vide supra 1.

Dum infans est] Dum puer est. Nam νήπιος Græcè sic usurpatur. Vide Matthæi xxi. 16. Proverbiorum xxi 11. 13. ubi est pro Hebræo נָעִם.

Nè fortè induret, & non credat tibi] Nè fortè induratus tibi sit inobsequens. Id enim ἐπειθεῖν,

Et erit tibi dolor animæ] Et sit tibi dolor animæ, Cau-
sa doloris. Hoc in Græcis quibusdam deest.

13. *Operare in illo] Operam da ei bene institu-*
endo.

Nè in turpitudinem illius offendas] Ob turpitudinem
ejus, id est, flagitia. Offendas, id est, in offensa sis apud
populum.

14. *Melior est pauper sanus & fortis viribus] Et robu-*
stâ constitutione corporis. Id enim plus est quam valere
tantum. Hic positus est in Græco novus titulus,
ΠΕΡΙ ΤΓΙΕΙΑΣ [DE SANITATE].

Quàm dives imbecillis, & flagellatus malitiâ] Malitiam
hic posuit Interpres pro miseria, ut Matthæi vi. 34.
At in Græco est, ἡ πλῆσι μεμασιγμένῃ εἰς τὸ σῶ-
μα αὐτῆς, *Quàm dives flagellatus in suo corpore.* Helle-
nistæ omnes morbos μάστιγας [flagella] vocant, ut
videre est Marci iii. 10. v. 29. 34. Lucæ vii. 21.
Simonides in recensendis partibus humanæ felicitatis
primas dat bonæ valetudini, alteras bono ingenio,
tertias bene partis divitiis.

15. *Salus animæ in sanctitate justitiæ melior est omni*
auro & argento] Hoc quoque Interpres in sensum re-
ligiosorem transtulit : nam in Græco tantum est,
ὕγεια καὶ εὐεξία, βέλτιον παντὸς χρυσῆς [sanitas & bo-
na corporis habitudo, omni auro potior]. Est autem εὐε-
ξία bona corporis habitudo.

16. *Non est oblectamentum super cordis gaudium] Id*
est, animi tranquillitatem.

17. *Melior est mors quàm vita amara, & requies*
æterna quàm languor perseverans] In Græco, po-
tior mors vitâ amarâ, aut morbo perpetuo. Nam mors
κακῶν φάρμακον, κακῶν ἰατρὸς, [medicamen malorum,
medicus malorum], Græcis Poetis. Sophocles An-
tigonè,

Ὅστις γὰρ ἐν πολλοῖσιν, ὡς ἐγὼ, κακοῖς
Ζῇ, πῶς ὁδ' ἐχ' κατθανὼν κέρδι φέρει;
[Nam vita cuius fluctuat mille in malis,
Vt nostra, leto accipere quid melius potest?]

18. *Bona abscondita in ore clauso, quasi appositiones*
epularum circumpositæ sepulchro] In Græco alii codices
habent ἀγαθὰ κεκλεισμένα [bona abscondita], quomo-
do legit hic Latinus ; alii ἐκκεχυμένα [effusa], quod
præcedentibus & sequentibus convenit. Sensus enim
est, *Opes multas circumfusas ei qui ob morbum frui non*
possit, perinde habendas ac epulas appositas sepulchro : qui
mos vetus Phœnicum fuit, à Phœnicibus ad Afros
Phœnicum traduces transiit, mansitque ad tempora
Augustini.

19. *Quid prodest libatio idolo?] In Græco, κάρ-*
πωσις, quam vocem habes & infra xlv. 20. & Le-
vitici iv. 10. 18. xvi. 24. xxii. 22. Frequentius
κάρπωμα dicitur, & propriè respondet Hebræo
פֶּחַח, quo significatur quidquid in Dei honorem
igne absūmitur. Per excellentiam verò dicitur de
eo quod propriè dicitur הָלַח, ὀλοκαύτωμα [holo-
caustum].

Nec enim manducabit, nec odorabit] Omne
κάρπωμα dicitur cibus Dei & odor gratus, Le-
vitici iii. 16. Numerorum xxviii. 24. In He-
bræo, Malachiæ i. 7. 12. Levitici i. 9. At hujus
honoris sensum nullum habent aut imagines, aut Dii
imaginari.

20. *Sic qui effigatur à Domino portans mercedes*

[iniquitatis] In Græco, Sic quem Dominus persequitur,
id est, morbis excruciat. διώκειν [persequi] Hellenistis
significat cuiusvis mali illationem. Vide Matthæi v.
10. Homini in morbo cubanti nihil sapit, nihil dulce
est.

21. *Videns oculis & ingemiscens, sicut spado comple-*
ctens virginem, & suspirans] Id est, frui impos. Durat
sermo de ægroto. Similitudinem eandem spadonis
suprà habuimus xx. 2. sed in alio argumento. Sunt
hæc nimirum exscripta ex diversis γνωμολόγοις, [sen-
tentiarum concinnatoribus] quorum alter alterum ali-
qua cum mutatione imitatus est.

22. *Et non affligas temetipsum in consilio tuo] Consul-*
ta sine anxietate.

23. *Iucunditas cordis, hæc est vita hominis]*
Non est vivere, sed valere vita.

Et thesaurus sine defectione sanctitatis] Interpres scri-
psit sanctitas. Solet enim prudentiæ præcepta quæ-
dam pietatis admiscere, extra Græcum, quale & hoc
est.

Et exultatio viri est longævitas] Exultationis voce be-
ne temperatam hilaritatem intellige.

24. *Miserere animæ tuæ placens Deo, & contine, &*
congrega cor tuum in sanctitate ejus & tristitiam longè
repelle à te] Hic quoque pari de causâ Interpres quæ-
dam addidit ; nam in Græco sic se habet hæc senten-
tia, Curam habe tui ipsius, & solatia cordi tuo adhibe :
tristitiam verò longè abs te repelle.

25. *Multos enim occidit tristitia] In Græco est, Mul-*
tos enim perdidit (id est, miseros fecit), quin & interfe-
cit, mæror. Sophocles,

Τίτρεσι γὰρ τοι καὶ νόσος δυσθυμία.
[Sæpe æger animus corpori morbos dedit.]

Philemon,

— διαλύσῃ καὶ μανία γὰρ γίνεται
Πολλοῖσι καὶ νοσήματ' ἐκ ἰασιμα.
[— mæror quippe cerritos facit,
Aliasque pestes generat insanabiles.]

Et non est utilitas in illa] Hoc in Græcis quibus-
dam deest, sed est in Sixtina : & sine eo brevior
hæc est periodus cæteris. Et sensus est optimus. Phi-
lemon,

Νῦν δ' εἰ προσέχει τὰ πράγματα εἰδ' ἀποβλέπει
Ἐάν τε κλαίῃς, εἰάν τε μὴ, πορεύεται.
[Nunc non attendit luctum res, nec respicit
Seu plores, seu non plores, insistit viam.]

26. *Zelus & iracundia minuunt dies] Invidia & ira-*
cundia. Nam φθόνος φθισικὸν πεποίηκε [tabem creavit
livor], teste Menandro.

Τήκει γὰρ φθονερῶν ὄμματα καὶ κραδίην.
[Liventi nam cor exedit atque oculos.]

Vt est in Epigrammate Græco. In Latino verò,
Livor tabificum malis venenum.

De morbis ex Ira suprà diximus.

27. *Splendidum cor & bonum in epulis est : epula*
enim illius diligenter sunt] In Sixtina hæc senten-
tia est in fine capitis xxxiii. tum verò quæ se-
quuntur hic in Græco, in Latino partem faciunt
ejusdem capitis xxxiii ; & caput xxxi in Græ-
co, est xxxiv in Latino ; caput xxxi est
ibi caput xxxv. capitis verò xxxiii prior pars
est caput xxxvi. sic & xxxiv in Latino, est
xxxi. & xxxv est xxxii. At xxxvi partim
est

est ex Latino xxxiii, partim cum capite paris numeri in Latino congruit. Nos Latinum nunc ordinem sequemur. Hæc autem sententia ex Græco sic exponi debet, *Vir qui animo est tranquillo ac defæcato, is in mensa de cibis, non de rebus aliis, cogitat.*

CAP V T XXXI.

1. **V**igilia honestatis tabefaciet carnes] Iterum honestatem pro divitiis posuit. Vigilia divitiarum dicitur quæ divitiarum causâ suscipitur.

Μὴ σέ γ' ἀπειρεσίῳ οἷσιν ἔλῃ κτεάνων·
Μὴ σὺ μὲν ἀπλήτοισιν ἐν ἀλγεσὶ θυμὸν ὀλέσσης.

[Distendi immensis parce cupidinibus:
Nè tua carnifices consumunt corda dolores.]

Euripides,

ὦ πλεῖσ', ὅσω μὲν ῥᾶσον εἰ βάρεθ' φέρειν·
Πόνος θὲ καὶ σοι, καὶ φθορὰ παιδῶν βίᾳ
ἔνείσ'.

[O copia auri, facile onus gestantibus!
Sed cura te comitatur & durus labor
Adest.]

Ideo sentibus hæc curæ rectè comparantur Matthæi xiiii. 22.

2. Cogitatus præscientiæ avertit sensum, & infirmitas gravis sobriam facit animam] Legit multò aliter quàm nos habemus in Græco, nempe, Μέριμνα ἀγρυπνίας ἀπωθήσεται αἰσθησιν, καὶ ἀρρώστια βαρὺ ἐκνήψει θυμὸν. Sed Græcus sensus optimus est, & huic loco conveniens, si pro ἐκνήψει scribas ἐκνήψει hoc modo, Μέριμνα ἀγρυπνίας ἀταιτήσεται νυσαγμόν, καὶ ἀρρώστια βαρὺ ἐκνήψει ὕπνῳ, Cura pervigil requirit soporem, & gravem morbum eluit somnus. Est enim Somnus

——— λήθη τ' καὶ ἡμέραν κακῶν,
[——— diurnis dulce sedamen malis,]

& ——— φίλον ὕπνῳ θέλγητρον ἐπὶ κερὸν νόσος
[——— morbis opitulans, illex sopor]

Euripidi; & alii,

Ἦπνῳ πέφυκε σώματ' σωτηρία.
[Somnus profectò est incolumitas corporis.]

3. Laboravit dives in congregatione substantiæ, & in requie sua replebitur bonis] Id est, is quem divitem nunc vides, diu laborarat ut ea congereret quibus fruitur in senectute.

4. Laboravit pauper in diminutione victus, & in fine inops fit] Is quem nunc inopem vides sua dilapidavit, ideòque in senectute eget. βίῳ non victum hic, sed facultates significat, quomodo dicitur,

Βίῳ βίᾳ δέομεν· οὐκ ἔστιν βίῳ.
[Vitalis non est vita quæ victu indiget.]

5. Qui aurum diligit, non justificabitur] Non manebit innocens,

Ὅστις γὰρ ἐπὶ τὸ πλεόν ἔχειν πέφυκ' ἀνὴρ,
Οὐδὲν φρονεῖ δίκαιον, ἡδὲ βέλεται.

[Habere quisquis parte plus querit suâ,
Nil ille iusti cogitat, nil expetit.]

Et qui insequitur consumptionem, replebitur eâ] Nihil hoc ad præsentem materiam. Legimus in Græco, καὶ ὁ δαίμων διαφθορὰν, ἥτος πληθήσεται [et querens exitium, implebitur]. At olim scriptum fuisse pro certo habeo, καὶ ὁ δαίμων διάφορον, ἥτος ὀλιθήσεται, Et qui pecuniam querit, is labetur, id est, multa peccabit.

Frequens γυνωμολόγοις [sententiarum scriptoribus] idem bis dicere, verbis aliis. De significato vocis διαφθορὰ vide quæ dicta suprâ vii. 20. & xxviii. 1.

6. Multi dati sunt in auri casus] In Græco, Ob aurum vincti sunt multi, id est, ob sua injusta facinora dati in carcerem.

Et facta est in specie ipsius perditio illorum] In Græco, Et exitium ipsorum ipsis in conspectu fuit, id est, proximi exitio fuere.

7. Lignum offensionis est aurum sacrificantium] Lignum offendiculi (est aurum) sacrificantibus ipsi. id est, Sicut idola solent exitalia esse veneratoribus suis, sic & aurum. Idem est πρόσκομμα, προσόχθισμα. Solent autem idola Hellenistis vocari προσόχθισματὰ [offensacula], ut videre est i Regum xi. 33. xvi. 32. ii Reg. xxiii. 13. Ezech. v. 11. vii. 10. xxxvii. 23. Avaritia est quedam idololatria, Ephes. v. 5. Coloss. i. 11. 5. Et pares solet habere exitus.

Væ illis qui sectantur illud] Non est in Græco.

20 Et omnis imprudens deperiet in illo] Ab eo capietur. Servus fit rei cui imperare debuerat.

8. Beatus dives qui inventus est sine macula] Ἀμωμῳ, cuius divitiæ in reprehensionem non cadunt.

Et qui post aurum non abiit] Qui se servum non fecit pecuniæ. Servi dominos sequi solebant: sic qui idola colunt, dicuntur πορεύεσθαι ὀπίσω θεῶν ἑτέρων [ambulare post deos alios], Iudic. ii. 12. & alibi.

Nec speravit in pecunia & thesauris] Hoc addidit Latinus hic Interpres ex Paulo i Timoth. vi. 17.

30 9. Quis est hic, & laudabimus eum?] Quis est hic, ut beatum eum dicamus?

Fecit enim mirabilia in vita sua] Legit, ἐν ζωῇ αὐτοῦ [in vita sua]. Nos habemus, ἐν λαῷ αὐτοῦ, Rem præstitit popularibus admirabilem.

10. Qui probatus est in illo, & perfectus est] In Græco, τίς, Quis. Sensus eodè redit, Quis est is qui exploratus per divitias, probus est repertus? τελεῖσθαι hic, ut alibi δικαιῖσθαι, est probum conspici.

Erit illi gloria æterna] In Græco, καὶ ἔσται εἰς αἰὶν καύχημα, habebit in quo sibi placeat.

40 Qui potuit transgredi, & non est transgressus] Arduum est in peccandi licentia non peccare. Magna illa laus, quæ in epistola Senecæ est ad Polybium, Nemo potentiam ejus injuriâ sensit.

11. Ideo stabilita sunt bona illius in Domino] Illud in Domino addidit Interpres ex Paulo i Timoth. vi. 17.

Et eleemosynas illius enarrabit omnis Ecclesia sanctorum] In Græco est, ἐκδηγήσεται ἐκκλησία, id est, 50 populus omnis.

12. Supra mensam magnam sedisti?] Adsedisti mensæ magnificæ? Hic incipiunt præcepta convivalia, & decurrunt in caput sequens ulque.

Non aperias semper illam faucem tuam prior] Hoc prior non est hic in Græco, neque infrâ 16. Nè nimium avidè te immerge in patinas.

13. Non dicas sic, Multa sunt quæ super illam] Nè cogita, quia magna ibi edendi copia, modum in edendo abs te excedi debere.

60 14. Memento quoniam malus est oculus nequam] In Græco, malum est. Ingens est malum avarus convivor. Hebræi oculum πονηρὸν [malum] & de Invidio dicunt, & de Avaro.

15. *Nequius oculo quid creatum est?* Tali scilicet, id est, avaro.

Ideo ab omni facie sua lacrymabitur In Græco, *Quia ab omni facie* (id est, ab omni conspectu) *lacrymat.* διὰ τὸτο, ut Hebræum ילל, sæpe pro *quia* ponitur. *Ab omni conspectu*, nempe impendii. In Epigrammate Græco est,

Δακρύει Φείδων ὁ Φιλάργυρος, ἔχ' ὅτι θνήσκει,
Αἷ' ὅτι πέντε μυνών τήν σαρὸν ἐπρίατο.

[*Non quia mors instat, sed quod sex assibus emit Sandapilam, Phido liquitur in lacrymas.*

Phædrus in descriptione Avari,

Obsoniorum pretia cui gemitum exprimunt.

16. *Nè extendas manum tuam prior* In Græco hæc coherent, Οὐ εἰς ἐπιβλέψῃ, μὴ ἐκτείνῃς χεῖρά σου, *Nè immitte manum in eam rem quam ille respexerit.* Ede quæ ante te sunt, non quæ longè sunt posita. Præcepit id Arrianus libro secundo Epictetearum. Multo magis cavendum nè convivatori præripiatur quod ipsi placet.

17. *Nè comprimaris in convivio* In Græco, *Nè collidere cum eo in patina.* Da ipsi locum vacuum.

18. *Intellige quæ sunt proximi ex te ipso* Id est, Ità te adversum convivatorem & convivæ alios gere quomodo ipse velles alios se adversum te gerere.

19. *Vtere quasi homo frugi his quæ tibi apponuntur, nè, cum manducas multum, odio habearis* Aliter hæc in Græco habent, καὶ ἐπὶ παντὶ ῥήματι διανοῶ (alii libri habent, πράγματι, sensu eodem), *de re quavis* (etiam minima) *cogita*, quid decorum sit scilicet. Deinde, φάγε ὡς ἄνθρωπος τὰ παρακείμενά σοι, καὶ μὴ διαμασῶ, μὴ μισηθῇς, *Ede ut homo quæ tibi apposita sunt, & cave vores* (ferarum modo), *nè odiosus fias.*

20. *Cessa prior causâ disciplinæ* Primus desine (edere) *honestatis causâ.* Id enim est quod hic παιδείαν vocat.

Et noli nimius esse, nè fortè offendas Cave ostendas te insatiabilem, nè offendas, nempe eos qui adsunt.

21. *Et si in medio multorum sedisti* Si cum pluribus aliis vocatus es.

Prior illis nè extendas manum Πρῶτερος proprie est prior; sed & pro primus sumitur. Arrogantis est, ante alios de cibis sumere.

Nec prior poscas bibere Non est in Græco, sed ut par pari Interpretes hoc addidit.

22. *Quàm sufficiens est homini erudito vinum exiguum* *Quàm sufficit bene instituto modicum?* in cibo scilicet potuque.

Et in dormiendo non laborabis ab illo, & non senties dolorem In Græco est, *Non difficulter in cubili spiritum trahet.* Quod plus æquo faburratis solet evenire.

23. *Vigilia, cholera & tortura viro infrunito* Hoc in Græco rectius infra est hoc modo: *Labor, vigilia, cholera, & tormina viro insatiabili.* Cholera vocem in Latino reliqui cum Plinio & Celso IV. II. Idem Celsus lib. II. σρόφον interpretatur, ubi circa umbilicum intestina torquentur. In Glossis, Στρόφος, torsio. δυσεντερικά πάθη [viscerum morbos, tormina] edacitatem sequi notat Cicero Ad familiares VII. 26.

24. *Somnus sanitatis in homine parco* Somnus

plenus sanitatis, ubi intestina moderatè se habent, id est, non nimis facta sunt.

Dormiet usque manè, & anima illius cum ipso delebitur In Græco, *Manè anima ipsius* (id est, mens ipsius) *cum ipso est.* Vbi surget, valet illi animus. Contra,

corpus onustum

Hesternis vitiis animum quoque prægravat.

25. *Et si coactus fueris in edendo multum, surge e medio, & vomere; & refrigerabit te, & non adduces corpori tuo infirmitatem* In Græco, *Si compressus cibus fueris, surge per medios* (convivas) *transiens, vomere, & sic quiesces.* Veteres ἐμετικοῖς [vomitoriis] levi de causa utebantur. Cicero pro Dejotaro ad Cæsarem: cum te vomere post cenam velle dixisses. Idem ad Atticum XIII. 50. ἐμετικτὴν agebat.

26. *Et in novissimo invenies verba mea* Tandem invenies vera esse quæ dixi.

27. *In omnibus operibus tuis esto velox* Id est, impiger in obeundis itineribus.

28. *Splendidum in panibus benedicent labia multorum* Bene legit εὐλογῆσαι [benedicent], ut est in Sixtina, non εὐλογῆσαι. Liberalem convivatorem laudant multi. Panes pro cibo quovis, etiàmque pro convivio, sumere mos Hebræis.

Et testimonium veritatis illius fidele Testimonium fide dignum redditur splendori ipsius. Fide dignum, quia à multis & idoneis. πιστός, fide dignus, ut I Timoth. I. 15. III. I. IV. 9.

29. *Nequissimo in pane murmurabit civitas* De sordidis conviviiis malè loquitur populus.

Et testimonium nequitiae illius verum est Fide dignum. ἀκριβὲς idem quod modò πιστός. Quod autem hic nequitiae vertit, in Græco est πονηρίας. Ea vox generalis hoc loco tenacitatem significat.

30. *Diligentes in vino noli provocare* Nè virum te in vino præsta. Noli eximii potatoris nomen tibi quærere.

Multos enim exterminavit vinum Perdidit. — λυσιμυλὴς Βάκχος [— solvens membra Lyæus].

31. *Ignis probat ferrum durum* Κάμινος δοκιμάζει σόμωμα ἐν βαφῇ, id est, Cum ferro in camino posito aqua admoveatur, tum apparet qualis sit ferri temperatura. Martialis de Pugione,

Pugio, quem curvâ signat brevis orbita venâ,
Stridentem gelidis hunc Salo tinxit aquis.

Non dissimilis illa apud Theognidem comparatio,

Εἰς πυρὶ μὲν χρυσὸν τε καὶ ἀργυρον ἴδριες ἄνδρες
Γιγνώσκουσ'· ἄνδρὸς δ' οἶνος ἔδειξε νόον,

καὶ μάλα περ πινυτῶ, τ' ὑπὲρ μέτρον ἤζετο πίνων.

[*Ignibus explorant aurum argentumque periti
Artifices: hominis quale sit ingenium,
Quamvis sit sapiens, docet hausti copia vini.*]

Si vinum corda superbiorum arguet in ebrietate potatum Legit καρδίας [corda], ut in Sixtina est; non ἐν καρδίᾳ [in corde], ut in aliis. Pendet hoc ab eo quod præcessit δοκιμάζει [probat]. At rectè legit ἐν μέθῃ [in ebrietate], non ἐν μάχῃ [in rixa], ut habet Sixtina. Bona est comparatio. Ferrum aquâ tingitur, mens vino. Superbia accedit ut ignis. Ebrietas operta recludit, ut ait Horatius; maximè verò eum qui latuerat fastum cum aliorum contemptu conjunctum.

32. *Æqua*

32. *Aqua vita hominibus vinum in sobrietate: si bibas illud moderate, eris sobrius*] Equiparabile vitæ hominibus vinum, si id bibas modo qui ipsi convenit. Vocem *ἰσισον* [equiparabile] habuimus & supra IX. 12.

33. *Quæ vita est ei qui minuitur vino?*] Destituitur. Quomodo *ἐλατῶσαι* sæpe ab hoc Scriptore sumitur. Adscripsit aliquis margini sententiam huic oppositam, & suo quoque sensu veram,

34. *Quid defraudat vitam?*] Mors. Sed ea in 10 Græco non est, nec bene cohæret.

35. *Vinum in iucunditatem creatum est*] Et ipsum creatum est ad letitiam hominibus dandam. Et pro nam. Causam reddit cur vita vix vita sit sine vino: quia

——— *Letitiæ Bacchus dator.*

Et non ad ebrietatem ab initio] Et hoc Interpres de suo addidit.

36. *Exsultatio animæ & cordis, vinum moderate potatum*] In Græco, *Gaudium cordis & animi letitia*, vinum sumtum quantum opus est, idque suo tempore. Non enim in febris.

37. *Sanitas est animæ & corpori sobrius potus*] Non est in Græco.

38. *Vinum multum potatum irritationem & iram, & ruinas multas facit: amaritudo animæ vinum multum potatum*] Et hic transposita verba. Nam Græca sic habent, *Πικρία ψυχῆς οἶνος πινόμενος πολὺς ἐν ἐρεθισμῷ καὶ ἀντιπῳματι*, Vinum ubi multum bibitur, est amarities animi, propter irritationes & ruinas. *Ἀντίπωμα* pro ruina est, & infra XXXII. 25. Vinum alios in iram, alios in casum, sæpe periculofum, impellit.

40. *Ebrietatis animositas, imprudentis offensio, minorans virtutem, & faciens vulnera*] In Græco, *Ebrietas insipientis auget iram ad malum ipsius. Minuit enim vires, & adauget vulnera*, id est, pugnas. *Ebrietas*, Horatio teste,

——— *In prælia trudit inermes.*

Eubulus Comicus, cum craterem vini primum dixisset esse sanitatis, voluptatis alterum, tertium soporis, addit,

——— ὁ δὲ τέταρτος οὐκ ἔτι
 Ἡμέτερός ἐστι, ἀλλ' ὕβρις· ὁ δὲ πέμπτος βοῆς·
 Ἐκτος δὲ κώμων· ἑβδομος δ' ὑπνωίων.

[————— quartus contumelia,
 Non ultra noster: quintus vociferantium:
 Sextus nequitia: jugillarium septimus.]

41. *In convivio vini non arguas proximum*] Non enim est is locus castigandi.

Et non despicias eum in iucunditate illius] Si quid hilarius dixerit, feceritve, irridere noli: nam

Absentem lædit, cum ebrio qui litigat.

42. *Verba improprietatis non dicas illi, & non premas illum in repetendo*] Legit *ἐν ἀπαντήσῃ* [in repetendo], ut est in quibusdam libris. At melior lectio altera, *ἐν ἀπαντήσῃ* [in obviando]. Si obuius illi factus sis, postea noli ei exprobrare, ac molestus ei esse de iis quæ in vino facta sunt.

Μισῶ μνήμονα συμπότην, Πρόκυλλε.

[*Compotor memor, o Procyllæ, nè sis.*]

C A P V T X X X I I

1. *Rectorem te posuerunt?*] Hic in Sixtina ponitur titulus, ΠΕΡΙ ΗΓΟΥΜΕΝΩΝ [DE RECTORIBVS]. Sed ἡγούμενος hic intelligendus ὁ συμποσιάρχης, rex vini Horatio, modimperator Varroni: nam pergit adhuc præcepta dare convivalia, ut ex sequentibus apparet. Pertinent autem hæc ad convivium ex symbolis. Confer Scenam Terentii Eunuchus, *Heri aliquot adolescentuli*: & ibi Donatum.

Noli extolli] Nè isto honore tibi nimium place.

Esto in illis quasi unus ex ipsis] Age socialiter.

2. *Curam illorum habe, & sic confide*] Nempe ut coquis & vini ministris, mensæque & vasorum apparatoribus, quæ res exigit, imperes, velut ex regali folio.

Et omni curâ tuâ explicatâ recumbe] In Græco, *Quæ opus sunt fac, & laudem ea de causa affecutus, accumbe*, mensæ scilicet, cum aliis.

3. *Vt læderis propter illos*] Vt gaudeas, cum videbis illis placere quæ ordinasti.

Et ornamentum gratiæ accipias coronam] Boni ordinis (per te constituti) causâ accipias coronam, nempe à tota sodalitate, in signum bene gestæ præfecturæ.

Et dignationem consequaris corrogationis] Non est in Græco, sed Interpres Latinus hoc addidit, ut intelligeretur de qua corona esset sermo. *Corrogatio* hic est *συμβολή* [symbola].

4. 5. *Loquere major natu, decet enim te primum verbum diligenti scientiâ*] Alii codices habent, *Δάλητον πρεσβύτερον* [Loquere seni]. alii, *Δάλητον πρεσβύτερον* [Loquere senex], rectè, ut ostendit oppositum membrum infra 10. Pergit monita dare convivis. Senes decet loqui gravia & utilia.

Et non impediās musicam] Legit ut in Sixtina, καὶ μὴ ἐμποδίσῃς μουσικὰ, Nè tamen impediās res musicas. Non ita velim te feriis operam dare ut alia quæ delectant magis quam profunt damnes.

6. *Vbi auditus non est nè effundas sermonem*] Hic negativa malè addita: nam in Græco est, *Vbi est acroama, nè effunde sermonem*. *Acroama* dicuntur & Græcis & Latinis tum cantus, tum ipsi cantores, aut fidicines. Iis interstrependum negat.

Et importunè noli extolli in sapientia tua] Noli extra tempus sapientem agere. Sic Musonius apud Tacitum Historiarum III. omisit intempestivam sapientiam. Dandum & hilaritati tempus.

7. *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio musicorum in convivio vini*] Quale est sigillum pyropi in annulo aureo, talis concentus symphonicorum in convivio. σύγκρημα mixtum quid significat: sed fortè scriptum fuerat σύγκρημα [concentus manibus excitatus]. Idem dicit sententia sequens, nisi quod ibi smaragdus, hic carbunculus.

10. *Adolescens loquere in tua causa vix*] Dederat modò præceptum senibus convivis; nunc dat junioribus, quibus loqui vix permittit, nisi multum urgeantur. *Loquere*, ait, *adolescens*, si opus tui est, putà, si plus semel sis interrogatus. Græcum est proverbium,

Νέω δὲ σιγᾷν μάλλον ἢ λαλεῖν ἀρέπει.

[*Iuvenem magis tacere quam fari decet.*]

11. 12. *Habebat responsum tuum. In multis esto quasi inscius, & audi tacens simul & quærens*] Non tantum raro vult in convivio loqui juvenem, sed & ubi loquendum est, pauca. Itaque sic ait, *Contrabe sermonem: dic paucis multa, ut habearis velut sciens & tamen tacens.* κεφαλαίῳ hic quod ἀνακεφαλαίῳ [in summam colligere] Romanorum xiii. 9. Ephesiorum i. 10. Qui pauca ad rem loquitur, is multo plura scire, sed per verecundiam tacere creditur.

13. *In medio magnatorum non præsumas*] Nè te eis parem geras. Sophocles,

Ἀρχόντες εἰσιν, ὧν ὑπεκτέον· τί μή;

[*Nam Principes sunt, obsequendum: quippem?*]

Et ubi sunt senes non multum loquaris] Græcum dictum est,

Νέῳ ὧν ἀκούειν ἢ γεραίτερον θέλει.

[*Audi libenter ipse adhuc juvenis senes.*]

14. *Ante grandinem præbit coruscatio, & ante verecundiam præbit gratia*] Sicut fulgur cernitur priusquam audiat tonitru (de qua re vide Aristotelem ii Meteoron ix. Senecam Naturalium Quaestionum ii. 12.), ita in juvene verecundo, priusquam loquatur, ipse eum in vultu pudor commendat. Euripides,

Τό, τε γὰρ αἰδέσθαι σοφία,

Τάντ' ἐξαλλάσσειν ἔχει

Χάριν.

[*Pars doctrinae magna, vereri:*

Sequitur tales decor & comis

Gratia.]

Er pro reverentia accedet tibi bona gratia] Est explicatio dicti præcedentis addita à Latino Interprete.

15. *Et hora surgendi non te trices*] In Græco, *In tempore surge, neque agmen claudito.*

Præcurre autem prior in domum tuam, & illic avocare] In Græco est, *Curre domum, neque (ea in re) piger esto.* Noli postremus discedere.

16. *Et illic lude & age conceptiones tuas, & non in delictis, & verbo superbo*] Legit, *μη ἐν ἀμαρτίαις* [non in delictis]: sed melior est lectio Sixtinæ, *ἐκὼ παῖζε* & *πολεῖ τὰ ἐθυμύμαλά σου*, & *μη ἀμαρτίας ἐν λόγῳ ὑπερφάνῳ*, *Ibi lude, & fac quæ visum fuerit, ita tamen ne quid verbis superbis pecces.* Redeunti à convivio duo dat monita, alterum ad valetudinem pertinens, ut corpus lusu aliquo exercent; alterum ad vitandas rixas, ut caveat sibi à verbis insolentibus, quæ sæpe vinum sequi solent.

17. *Et super his omnibus*] *Quod verò præcipuum est. Benedicito Dominum qui fecit te, & inebriantem te ab omnibus bonis suis*] Benedicere hic est Deo gratias agere, & inebriare μεθύσκειν vox media, quæ implere significat, ut vidimus supra i. 13.

18. *Qui timet Dominum excipiet doctrinam ejus*] In Sixtina, *ἐκδέξεται παιδείαν*, eruditionem accipiet, ipso dante scilicet. Hic absolutis præceptis convivalibus, ad generaliora de Pietate præcepta redit.

Et qui vigilaverint ad illum invenient benedictionem] *Et qui manè surgunt* (nempe ad orandum Deum), *consequentur benevolentiam*, ipsius nempe. ὀρθρίζει [manè surgere] hoc sensu habuimus Sapientiae vi. 14. & hoc libro iv. 13.

19. *Qui quærit Legem replebitur ab ea*] *Cognitione ejus.*

Et qui insidiosè agit, scandalizabitur in ea] Καὶ ὁ ὑποκρινόμενος, σκανδαλισθήσεται ἐν αὐτῷ, *Simulator verò in eam offendet.* Qui Legis studiosus credi vult, cum non sit, aliquando in flagitio aliquo, quod latere sperat, deprehendetur, & pœnas Legi dabit.

20. *Qui timent Dominum invenient judicium iustum*] *Iustum* deest in Græco. Sensus est, *Facile videbunt quid in re quaque judicari debeat.*

Et iustitias quasi lumen accendent] Beneficia ipsorum longè latèque luceſcent.

21. *Peccator homo vitabit correptionem*] Admoneri non vult is qui peccandi consuetudine induruit.

Et secundum voluntatem suam invenient comparationem] Σύγκριμα, id est, interpretationem legis. Nam & somniorum interpretatio σύγκρισις & σύγκριμα apud Daniele. Hoc est quod Livius querebatur de suo seculo, quod leges sibi quisque aptas interpretando faceret.

22. *Vir consilii non disperdet intelligentiam*] *Vir prudens non prætervidebit intellectum*, id est, verum legis sensum.

Alienus & superbus non pertimescet timorem] Qui alienus à Lege est, suoque judicio confidit, is nullius facti religione movebitur.

23. 24. *Etiam postquam fecit cum eo sine consilio, & suis insectationibus arguetur. Fili, sine consilio nihil facias, & post factum non penitebis*] In Sixtina habemus, *καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι μετ' αὐτῆς ἀνευ βελῆς ἀνευ βελῆς μηδὲν ποιήσης, καὶ ἐν τῷ ποιῆσαι σε μὴ μελαμελῆ.* In aliis Græcis deest σε. Non dubito quin illa μετὰ τὸ ποιῆσαι μετ' αὐτῆς ἀνευ βελῆς nullum sensum habeant, sintque corrupta ex interpretatione sequentium. Sequentia enim sic legenda arbitror, *καὶ μετὰ τὸ ποιῆσαι ἀνευ βελῆς μελαμελῆ, si quid inconsultò feceris, ejus te peniteat*: qui verus est hujus loci sensus. Μελαμέλεια σῶτερρα δαίμων [Penitentia, salutaris dea], ait Plutarchus.

25. *In via ruinæ non eas*] Vbi viæ sunt arctæ & præcipites: id est, periculosa nè attenta.

Et non offendes in lapides] In Sixtina, *καὶ μὴ προσκόψῃς ἐν λιθωδεσι.* Etiam si per salebrosa loca incedas, vide necubi impingas.

Nec credas te viæ laboriosæ] Ἀπροσκοπῶ habent quidam Græci codices. At Sixtinus, ἀπροσκοπῶ. Sed legendum, ἀπροσκοπητῶ, id est, non bene exploratæ.

Nè ponas animæ tuæ scandalum] Non est in Græco, sed est pia explicatio ejus quod præcessit.

26. *Et à filiis tuis cave, & à domesticis tuis attende*] Posterius hoc membrum adjecit Interpres ex Matthæi x. 36. Vide nè filii res tuas dilapident.

27. *In omni opere tuo crede ex fide animæ tuæ*] In Sixtina est, *ἐν παντὶ ἔργῳ πίστευε τῇ ψυχῇ σου.* In aliis, *ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου* [in omni opere bono crede animæ tuæ]. Veram lectionem monstrant sequentia: legendum enim, *ἐν παντὶ ἔργῳ Θεῷ πίστευε τῇ ψυχῇ σου*, *Quidquid aggrediaris, Deo crede intra animum tuum.*

Hoc enim est conservatio mandatorum] Μετανομία [Trans-

Transnominatio], id est, *Hæc causa est cur mandata serventur*: nam

28. *Qui credit Deo, attendit mandatis*] Sollicitus est nè aut promissis excidat, aut minas incurrat, & de harum & de illorum veritate persuasus.

Et qui confidit in illo non minorabitur] Οὐκ ἐλαττωθήσεται, *damnum non feret.*

C A P V T XXXIII.

1. *Timenti Dominum non occurrent mala*] Non eveniet malum, permanens scilicet.

Sed in tentatione Deus illum conservabit, & liberabit à malis] In Græcis plerisque, ἀλλ' ἐν πειρασμῷ καὶ πάλιν ἐξαίρεται αὐτόν, *sed tentatum Deus* (nam hic nominativus sæpiissime apud Hebræos subicitur) non semel tantum, sed *iterum*, id est, sæpius, *eximet.* In Sixtina eodem sensu, καὶ πάλιν ἐξελεῖται, *eximetur iterum.*

2. *Sapiens non odit mandata & justitias*] In Græco, *non odit Legem*: præcepta Legis ei non displicent.

Et non illidetur quasi in procella navis] In Græco Sixtino, ὁ ὅς ὑποκρινόμενος ἐν αὐτῷ, ὡς ἐν καταιγίδι πλοῖον. Optime, *Qui verò Legis studium simulat* (qualis ille de quo supra xxii. 19.) *jacetur ut in procella navigium.* Nunc enim piè agit, ut aliis placeat, nunc impiè, ut sibi.

3. *Homo sensatus credit legi Dei*] *Confidit Legi*, id est, promissis quæ sunt in Lege.

Et Lex illi fidelis, qui interrogationem manifestat] 30 *Hæc in Latino malè discripta, in Græco coherent, καὶ νόμος αὐτῷ πιστός, ὡς ἐρώτημα δήλων* [*Lex ei fida, ut interrogatio manifestationis*]. Hæc enim vera lectio, unde duæ corruptæ δῆλον & δικαίον. Non magis eum Lex decipiet quàm responsum per Vrim & Thumim, quod in rebus magnis Principes populi consulebant. אורִים vertitur voce δῆλων Numer. xxvii. 21. i Samuel. xxviii. 6. & infra xlv. 12. alibi voce δηλώσεως [*manifestationis, doctrinæ*], ut Exodi xxviii. 30. Levit. viii. 8. & Philoni in Allegoriis. Quod autem Hebraicè dicitur אורִים וְחֻמִּים, id δηλώσιν καὶ ἀλήθειαν [*Doctrinam & veritatem*] vertunt Lxx, & Philo. Est autem ἐν δὴ ἀδύοιν [*Vnum per duo*], pro δηλώσιν, aut τὰ δηλὰ τῆ ἀληθείας [*manifestatio veritatis*], quomodo accepit hic Scriptor infra xlv. 12. Vide quæ de hac re diximus ad librum primum de Veritate Religionis Christianæ.

4. *Parabit verbum, & sic deprecatus exaudietur*] In Græco aliter, ἐτοίμασον λόγον καὶ ὅπως ἀκούσῃς, id est, *Vi libenter audiaris, quæ dicturus es para*: præmeditare.

Et conservabit disciplinam, & tunc respondebit] In Græco, σύνδεσον παιδείαν καὶ ἀποκριθῇτι, *Contrahere eruditionem in pauca verba, ac sic responde, ἀποφθεγματικῶς* [*breviter & nervose*] scilicet.

5. *Præcordia fatui quasi rota carri, & quasi axis versatilis cogitatus illius*] Nihil in eo stabile.

6. *Equus emissarius, sic & amicus subsannator, sub omni supersedente hinnit*] Scripsit, puto, Interpres, *equus admissarius*: nam in Græco ἵππος εἰς ὄχλειαν. Non veretur is equitem offendere visâ equâ: ita & irrifor amico non parcat, nè dictum perdat.

7. *Quare dies diem superat, & iterum lux lucem,*

& annus annum à Sole?] In Græco hæc proponitur quæstio, *Cur dies diem superat, cum omnis lux diei per totum annum sit à Sole?* Sequitur responsum.

8. *A Domini scientia separati sunt*] *Decreto Dei distincti sunt.* Nam γῶσις sæpe decretum significat: itaque λογία [*sententia, cognitio*], alibi γῶσις, alibi βελή vertitur. Vide Psalmo i. 6. Roman. xi. 33.

Facto Sole, & præceptum custodiente] Non est in Græcis.

10 *Et immutavit tempora, & dies festos eorum*] *Deus enim discriminavit tempora cætera, & festa tempora.*

Et in illis dies festos celebraverunt ad horam] Hæc quoque in Græcis absunt.

10. *Et ex ipsis exaltavit & magnificavit Deus, & ex ipsis posuit in numerum dierum*] *Quosdam eorum* (dierum) *Deus extulit ac consecravit, alios constituit ad numerum dierum implendum.* Sic

Nos numeri sumus.

20 id est, nihil in nobis eximii est. Reliquit eos in plebe dierum. Hæc dixit, ut ostenderet pari modo homines Dei donis distingui. Similitudo est ex parte, ut pleræque. Vide quæ diximus ad Iacobi ii. 15.

Et omnes homines de solo & ex terra unde creatus est Adam] Sic omnes homines ex humo. Nam Adam (eorum parens) ex terra formatus est.

11. *In multitudine disciplinæ Dominus separavit eos*] Ingens inter eos discrimen, Deo sic disponente, facit scientiæ modus.

30 *Et immutavit vias eorum*] Fecit ut vivendi rationes differrent.

12. *Ex ipsis benedixit & exaltavit*] Quosdam opibus & honoribus extulit, ut Reges & Principes.

Et ex ipsis sanctificavit, & ad se applicavit] Sibi proprios fecit, ut Sacerdotes & Levitas.

Et ex ipsis maledixit, & humiliavit, & convertit illos à separatione ipsorum] Evertit eos à stationibus suis, ut Canaanis progeniem.

40 13. *Quasi lutum figuli in manu ipsius*] Hæc comparatio tantum ostendit quid Deus possit. Nam in causis cur hunc sic, alium aliter tractet, aliæ sunt rationes, quanquam sæpe latentes. Vide Esai. xxix. 16. xli. 25. xlv. 9. lxiv. 8. Ieremiæ xvi. 6.

Plasmare illud & disponere] Hoc ab Interprete additum est.

14. *Omnes viæ ejus secundum dispositionem ejus*] *Omnes viæ* (id est, formæ luti) *sunt pro ipsius* (plastæ) *arbitratu, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ.*

50 *Sic homo in manu illius qui se fecit*] Hæc est ἀπόδοσις [*redditio comparationis*]. manus enim potestatem significant.

Et reddet illi secundum judicium suum] Hic & ponitur pro *sed*; ostendit enim in eo esse differentiam, quod homo juris sit capax, non autem lutum. κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ, nempe hominis, prout eum tractari jus est. Sic κρισιμ [judicium] sumitur Levitici v. 10. ix. 16.

60 15. *Contra malum bonum est*] Pythagoras ad Bonum & Malum, tanquam summas classes, referebat res omnes.

Et contra mortem vita] γενεά καὶ φθορά [*Ortus & interitus*]. Omnia ex contrariis constare, vetus Phy-

Physicorum sententia, teste Aristotele. Id νεῖκος [lis] Empedocli.

Sic & contra virum justum peccator] Non mirum ergo ait, si Deus & malos quosdam esse permittit, ut aliorum bonitas eò magis luceat.

Et sic intueri in omnia opera Altissimi, duo & duo, & unum contra unum] Bina ferme omnia videas, & quidem inter se pugnancia. Theophrastus, δόξει δ' αὖ καὶ τὸτο ἔχειν ἀπορίαν, εἰ μὴ ἄρα περιεργίαν τῆς ζητεῖν· τί δὴ ποτε ἡ φύσις καὶ ὅλη ἡ φύσις τῶ πάντος ἐν ἐναντίοις ἐστὶ καὶ σχεδὸν ἰσομοίρῃ τὸ χεῖρον τῷ βελτίονι· μάλλον δὲ καὶ πολὺ πλέον ἐστὶν [Videtur & hoc in quaestione venire, nisi forte ea nimis curiosa est, Cur natura & tota Univerſi substantia contrariis constet: & ferme æqua sunt pejora melioribus, nisi & prævalent]. Deinde, ἐστὶ καὶ τὸ δόκουν παραδοξότερον, ὡς ἔχουσιν οἱ ὅν τε θῆβαι ἐν ἀνέυ τ' ἐναντίων [videtur autem maximè mirabile, quòd unum sine altero esse nequit].

16. Et ego novissimus evigilavi] Post tot sapientes lucubravi.

Et quasi qui colligit acinos post vindemiatores] Qui racemationem facit post vindemiam. Id simile quasi spicilegium dicat post messores. De utroque dicitur καλαμαῖς Jeremiæ vi. 9.

17. In benedictione Dei & ipse speravi] Speravi Deum adfuturum mihi laboranti.

Et quasi qui vindemiat replevit torcular] Tantum vini feci quasi non racemator fuisset, sed vindemiator. Tot egregia monita partim collegi, partim reperi.

18. Respiciate quoniam non mihi soli laboravi, sed omnibus exquirentibus disciplinam] Hoc exemplum meum vos quoque sequimini.

19. Et omnes populi] Non est in Græco.

Et rectores Ecclesiæ] Id est, populi.

20. Filio & mulieri, fratri & amico non des potestatem super te in vita tua] Id est, In iis rebus quæ te in vitæ periculum possint adducere: noli illis credere quæ prodendo te possint evertere.

Et non dederis alii possessionem tuam] Noli bona tua omnia dare alteri.

Nè fortè pœniteat te, & depreceris pro illis] Ne cogaris aliis supplicare propter bona, ubi te liberalitatis nimiae serò pœnitebit.

21. Non immutabit te omnis caro] Nè te mortali cuiquam mancipēs, id est, obnoxium facias.

22. Melius est ut filii tui te rogent, quam te respicere in manus filiorum tuorum] Turpe pater filio supplex.

23. 24. In omnibus operibus tuis præcellens esto, nè dederis maculam in gloria tua in die consummationis dierum vitæ tuæ] In cunctis quæ facienda sunt fac tua auctoritas præponderet: neque hunc honorem patere in senectute tua ullà maculâ adspergi. ὑπεράγειν est præponderare, etiam infra xxxv. 24. Magnum dedecus est viro seni, si dicatur ab uxore aut liberis regi.

Et in tempore exitus tui distribue hereditatem tuam] Id est, non antè; testamento, non contractu. Testandi mos quàm sit vetus ostendimus ad Gen. xv. 3. neque Lex Hebræis hanc potestatem ademerat omnem, sed terminis quibusdam incluserat. Vide Deuteronomii xxi. 16.

25. Cibaria] Pabulum, χορτάσματα. Hic in Græco

adscriptus titulus, ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΩΝ [DE SERVIS].

Et onus asino] Conveniunt scilicet.

Panis & disciplina & opus servo] Δύλω μισθός, τροφή [Servo alimenta pro mercede], ait Aristoteles. Vide ad hoc argumentum pertinentia de Iure Belli ac Pacis lib. i. cap. v. § 27. lib. iii. cap. xiv. § 6.

26. Operatur in disciplina, & quærit requiescere] Operare eum fac juxta disciplinam, ἐργασαι hic est ὑπαγε [operari fac]. Nam Hellenistæ, quia eam formam conjugationis non habent, activum simplex pro eo usurpant, ut βασιλεύειν pro facere regnare, & similia multa. Si sedulò servum opere exerceas, nihil aliud quàm somnum quæret.

Laxa manus illi, & quærit libertatem] At si indulgenter eum habeas, de fuga cogitabit. Sic & milites otio lasciviunt.

27. Iugum & lorum curvant collum durum] In Græco, curvant collum, nempe bovis.

27. 28. Et servum inclinant operationes assiduæ: servo malevolo tortura & compedes] In Græco prior pars deest; tantum est, Servo autem malè agenti vincula & tormenta, supple debentur.

28. 29. Mitte illum in operationem, nè vacet: multam enim malitiam docuit otiositas] Sæpe id monet Tacitus.

30. In opera constitue eum: sic enim condecet illum] In Græco, Operi eum admove, sicut eum decet. Operi urbano aut rustico, pro sorte ipsius.

Quòd si non obdixerit, curva illum compedibus] Aggrava illi compedes. Plautus,

Vbi ponderosas crassas capiat compedes.

Et non amplifies super omnem carnem] In Græco legitur quidem, καὶ μὴ περισσεύσης ἐν πάσῃ σαρκί· sed legendum putem, καὶ μὴ περπερεύσης, attamen nihil perperam agas in quemvis hominem. Id enim optimè cohæret cum parte altera hujus dicti. In loco i Corinth. xiii. 4. ἡ περπερεύεται, Latina versio habet non agit perperam. In Glossis quoque, Περπερεύομαι, perperam ago.

Verum sine iudicio nihil facias grave] In Græco, & sine iudicio nihil facias. Sensum bene expressit Latinus Interpres. Vult enim dicere, non sine gravi causa servum ita tractandum ut de vita periclitetur.

31. Si est tibi servus fidelis] Illud fidelis non malè addidit Interpres.

Sit tibi quasi anima tua] Sic Græci multi, ἔσω σοι ὡς ἡ ψυχὴ σου. Sixtina, sed ex margine, ut puto, ἔσω σοι ὡς σὺ [sit tibi ut tute]. Nam Hebræis תשׁוּבָה est velut tute ipse. Curam ejus habe ut tui ipsius.

Quasi fratrem sic eum tracta] Hoc post in Græco sequitur, ut dicemus.

Quoniam in sanguine animæ comparasti illum] Quia sanguine eum quæstroisti, id est, periculo vitæ tuæ. Agit de bello captis, quos Græci δολοκλήτης vocant. Post hæc verba sequitur in Græco, εἰ ἔστι σοι οἰκέτης, ἄγε αὐτὸν ὡς ἀδελφόν· ὅτι ὡς ἡ ψυχὴ σου ἐπιδέησας αὐτῷ. Scriptum fuisse puto, ὅτι ὡς ψυχῆς σου ἐπιδέησας αὐτῷ. Si servus tibi fuerit, ut fratrem eum tracta: nam opus eo habebis ut temetipso. Hæc sententia ad servos populares pertinere videtur, qui fratres dicuntur Deuter. xv. 12. Opus eo habebis, ut temetipso: quia servus est domini ὄργανον ἐμψυχον [vivum instrumentum], ut ait Aristoteles.

32. Si laſeris eum injuſte] Si malè eum per injuriam tractaveris, ἐὰν κακῶς αὐτὸν ἀδίκως.

33. Et ſi extollens diſceſſerit, quem quæras, & in qua via quæras illum neſcis] In Græco tantum, & abiens fugerit, quâ viâ eum quæras?

Semel fugiendi ſi data eſt occaſio,

Satis eſt; nunquam poſt illum poſſes prendere : ut cum Plauto loquar.

CAP V T XXXIV.

1. **V**ana ſpes & mendacium viro inſenſato] Vanæ ac mendaces ſpes homini ſulto, ex ominibus ſcilicet.

Et ſomnia extollunt imprudentes] In altum tollunt velut alis. Id enim eſt ἀναπτερῶσιν, etiam apud elegantiores Græcos.

2. Sic qui attendit ad viſa mendacii] Qui attendit ſomniis. Euripides,

Ψευδῆς ὄνειροι, χαίρετ'· ἐδὲν ἦτ' ἄρα.

[Somnia valete levia: quippe eſtis nihil.]

3. Hoc ſecundum hoc viſio ſomniorum : ante faciem hominis ſimilitudo hominis] Legitur quidem in Græco, τὸτο κατὰ τὸτο [Hoc ſecundum hoc], ſed κατὰ τὸτο interpretamentum eſt illius τὸτο, ut recta ſit lectio, τὸτο ὁραſις ἐνὺπνίων, κατέναντι πρὸς ὥπρ' ὁμοίωμα πρὸς ὥπρ' [Hoc eſt viſus ſomniorum ſimilitudo faciei, coram facie.] Vt imago in ſpeculo viſa nihil poſt ſe relinquit, ita nec ſomnia.

4. Ab immundo quid mundabitur?] Id eſt, Quis purgari poſſet per cultum idolorum?

Et à mendace quid verum dicitur?] A diis falſis.

5. Divinatio] Reſponſum vatum eorum qui idolis ſerviunt. Ideo erroris de ſuo addidit Interpres Latinus.

Et auguria mendacia] Hic quoque mendacia de ſuo addidit Latinus Interpres. δῶνις μὸς origine quidem ſua auguria ſignificat, ſed ad omnia omnium genera transfertur.

Et ſomnia malefacientium vanitas eſt] Hic quoque rurſum Interpres addidit malefacientium.

6. Et ſicut parturientis, cor tuum phantaſias patitur] Sicut feminæ gravidæ miras habent imaginationes (unde & appetitus abſurdi naſcuntur), ita & qui ſomniant.

Niſi ab Altiffimo fuerit emiſſa viſitatio, nè dederis in illis cor tuum] Nè ex illis certi quiddam præſume, niſi à Deo miſſa fuerint : quod genus ſomniorum non agnoſcit Ariſtoteles, cum tamen plurima ejus ſint exempla tum in Sacris literis, ut Genef. xli. Daniel. ii. iv. vii. Matth. i. 20. Act. xvi. 9. tum & in profanis, quorum illuſtria attulimus in Annotatis ad librum primum pro Veritate Religionis Chriſtianæ. Dignoſcuntur autem hæc ſenſu quodam vero, quem Deus animis imprimat.

7. Exciderunt ſperantes in illis] Vt qui exſpectatione imperiorum audaces, opum prodigi ſunt facti. Vide exemplum memorabile apud Tacitum Annalium xvi.

8. Sine mendacio conſummabitur verbum Legis] Si vis certas prædictiones, habes eas in Legis pollicitationibus ac minis.

Et ſapientia in ore fidelis complanabitur] Id eſt,

Etiam ea quæ viri ſapientes fideliter monent, ſpernenda non ſunt. Implentur enim ἐπὶ τὸ πολὺ [plerumque]. Exempla habes in Annotatis ad librum iv. pro Veritate Religionis Chriſtianæ.

9. Qui non eſt tentatus quid ſcit?] Non eſt in Græco.

Vir in multis expertus cogitabit multa] Optima lectio, ἀνὴρ πεπλανημένος ἐγὼ πολλὰ, Vir peregrinatus novit multa.

10 Πλάνη βίον τίθησι ſωφρονέſερον, [Peregrina vitam vita prudentem facit,] eſt in Proverbio Græco. Exemplo ſit Vlyſſes,

ὅς μάλ' ἀπολλὰ

Πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἐπερσε·

Πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἴδεν ἄεθα, καὶ νέον ἐγνώ.

[————— terris jaſtatus & alto

Ille diu, poſtquam vaſtavit mœnia Trojæ :

Multorumque hominum mores cognovit & urbes.]

Horatius,

20 Rurſus quid virtus, & quid ſapientia poſſit

Vtile propoſuit nobis exemplar Vlyſſem :

Qui domitor Trojæ multorum providus urbes

Et mores hominum inſpexit.

Et qui multa didicit enarrabit intellectum] Qui multa expertus eſt, intelligenter loquetur.

10. Qui non eſt expertus pauca recognoſcit] Sumſit ἐπειράσθη [expertus eſt], ut paſſivum ſono, ſenſu acti-
vum, quomodo & apud Græcos ea vox reperitur.

Ἡ πολλὰ βροτοῖς ἐς ἰδῶσι

Γνῶναι,

30 [Multa videndo diſcunt homines,]

ait Sophocles. At Euripides,

————— ἡ ἐμπερία

ἔχει τι λέξαι τῶν νεῶν ſοφώτερον.

[————— multa quæ membris virens

Nescit juvenis monſtrat experientia].

Qui autem in multis factus eſt multiplicat malitiam] In Græco, At qui peregrinatus eſt, auxit verſutiam.

πανουργία & πανέρημα voces ſunt mediæ, ut apparuit ſuprà i. 6. xix. 22. Iudith. xi. 6. Sic & Proverbiorum xxviii. 2. πανεργὸς eſt ἄνθρωπος intelligens. Et Proverbiorum xiii. 1. & xxi. 11. eſt ἄνθρωπος ſapiens.

11. Qui tentatus non eſt, qualia ſcit? qui implanatus eſt abundabit malitiâ] Hæc in Græcis non ſunt, & apparet aliis verbis repetita ex ſuperioribus.

12. Multa vidi errando] In peregrinatione, ἐν τῇ ἀποπλανήσει μὲν. Vide hujus libri Præſationem, quæ eſt in Sixtina.

50 Et plurimas verborum conſuetudines] Legit, ut quidam, καὶ πλείονα τῶν λόγων συνήθη μοι. Nos duplicem habemus in Græcis lectionem, καὶ πλείονα τῶν λόγων μὲν συνέſις μὲν, plura novi quàm dico. Hanc lectionem veram putem præ altera, καὶ τὰ πλάσματα [& figmenta].

13. Aliquoties uſque ad mortem periclitatus ſum horum cauſâ, & liberatus ſum gratiâ Dei] Voces tranſpoſitæ, & additum gratiâ Dei : nam in Græco eſt, Σæπε in mortem periculis addiſtus, per iſta (nempe quæ experiendo didiceram) ſervatus ſum.

14. Spiritus timentium Deum quæritur] Legit ζητήσεται [quæretur] ſed rectiùs in Græco, ζήσεται. Spiritus timentium Deum vivet, diu ſcilicet.

Et

Et in respectu illius benedicetur] Non est in Græco.

15. *Spes enim illorum in salvantem illos, & oculi Dei in diligentes se]* Pars hæc posterior abest in Græco.

18. *Ad quem respicit, & quis est fortitudo ejus?]* Id est, *Quantus est is quem respicit, cuique iunittur?*

19. *Protektor potentia]* ὑπερασπισμός δυνασίας, *Valida protectio.* A bello sumta similitudo. Genitivus substantivi pro adjectivo, more Hebræo.

Firmamentum virtutis] Στήριγμα ἰσχύος, *futura firma.* Similitudo ab ædificiis sumta.

Tegimen ardoris] In Græco, *tegimen ab ardore.* A pastoribus aut viatoribus sumtum.

Et umbraculum meridiani] In Græco repetitur vox Κέπη [tegimen], & additur ἀπό μεσημβρίας [à meridiano]. Sensus est, *Deum piis esse pro tegmine adversus ardorem etiam meridianum.*

20. *Deprecatio offensionis]* Φυλακή ἀπὸ προσκόμματο, *custodia adversus offensionem.* Similitudo à pueris aut senibus sumta, quos alii manu ducunt: quorum illud παιδαγωγείν, alterum γερονταγωγείν dicitur.

Et adiutorium casus] Auxilium contra lapsum. Similitudo ab eo sumta qui casabundus ab alio sustinetur.

Exaltans animam] Ad sublimia attollens, ut in hoc conditum.

Et illuminans oculos] Mentis. Vide quæ ad Matthæi VI. 22.

Dans sanitatem] Corporis, ex promisso Legis.

Et vitam] Longævam, itidem ex promisso.

Et benedictionem] Id est, opes, ut supra VI. 3.

21. *Immolantis ex iniquo oblatio est maculata]* Est irrisui, Deo scilicet. Sic μεμωκημένα [ridenda] habemus & Jeremiæ LI. 18.

Et non sunt beneplacitæ subsannationes iniquorum] Legit μωκήματα [subsannationes], ut quidam habent libri pro quo alii melius δωρήματα [dona].

23. *Dona iniquorum non probat Altissimus]* Oblationes, προσφορὰς, מנחה.

Nec respicit in oblationes iniquorum] In Græco, *Nec placatur multitudo victimarum.* Seneca: *Nè in victimis quidem, licet opimæ sint, aurorque præfulgeant, Deorum est honos, sed in pia ac recta voluntate venerantium.*

24. *Qui offert sacrificium ex substantia pauperum]* Ex rebus malè quæsitis.

Quasi qui victimat filium in conspectu patris sui] Vt Pyrrhus, qui

Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.

25. *Panis egentium vita pauperum est]* Quod habent pauperes, id ægrè vitæ tuendæ sufficit.

Qui defraudat illum homo sanguinis est] Par homicidæ qui pauperem vi aut dolo spoliât.

26. *Qui aufert in sudore panem, quasi qui occidit proximum suum]* In Græco aliter, φονεύων τὸν πλησίον, ὁ ἀφαιρῶν τὸν σὺμβίωσιν, *par est hominem occidenti, is qui convictum tollit, id est, amica consilia & monita, in quibus vel maximè positam esse σὺμβίωσιν [vitæ societatem] ait Cicero ad Atticum x. 23.*

27. *Qui effundit sanguinem, & qui fraudem facit*

mercenario, fratres sunt] Idem sensus in Græco, sed verbis aliis, ἐκχέων αἷμα, ὁ ἀποσερῶν μισθὸν μισῶντος, *Est ut fundens sanguinem, qui mercedem subtrahit ei cuius opera conductæ est.* Sumtum ex Deuteronomii XXI. 15.

28. *Vnus ædificans & unus destruens, quid prodest illis nisi labor?]* Si alter ædificet, alter diruat, quid lucrantur præter laborem? Hac similitudine illustratur quod sequitur.

29. *Vnus orans & alter maledicens: cuius vocem exaudiet Deus?]* Orat pro se dives: at pauper ab eo spoliatus ei mala imprecatur.

30. *Qui baptizatur à mortuo]* Id est, abluatur ex ritu Legis, Numerorum XIX. 11.

Et iterum tangit eum] Mortuum. Contactu enim contrahitur talis impuritas.

Quid proficit lavatio illius?] Iterum abluendus est. Itaque prior opera in abluendo ei perit.

31. *Sic homo qui jejunit in peccatis suis]* Ob peccata sua, ἐπὶ τῇ ἁμαρτιῶν αὐτοῦ, nempe in die הכפרה, id est, ἐξιλασµῶν [Propitiationum].

Et iterum eadem faciens] In Græco, κατὰ πλεονασµὸν [per abundantiam locutionis] frequentem, & vadens iterum, & eadem faciens.

Quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudiet?] In Græco, inverso ordine, *Quis preces ejus exaudiet?* (quasi dicat, nec Angeli, nec Deus) & *quid proficit affligendo se?* ταπεινωθῆναι [humiliari] respondet Hebræo הניח, quæ vox propria est diei illius pi-

30 cularis; ut apparet Levitici XVI. 29. 31.

C A P V T XXXV.

1. *Qui conservat legem multiplicat oblationem]* Sensus non est, cum qui observans est Legis multas facere oblationes, sed Deo perinde gratum esse atque si multa offerret. Vide quæ hujus argumenti attulimus in Annotatis ad librum pro Veritate Religionis Christianæ IV.

2. *Sacrificium salutare est attendere mandatis]* Θυσιαζων ζωῆς est breviter dictum pro θυσιαζων θυσιαν ζωῆς [sacrificans sacrificium prosperitatis]. θυσιαζειν [sacrificare] autem dicuntur non Sacerdotes tantum, sed & qui victimas Sacerdotibus tradunt, ut supra XXI. 20. Sic & Exodi XXI. 20. Levitici VI. 16. & alibi. ζωηρις, id est, שלמים [hostiam pacificorum]: de quo sacrificio vide Levitici III. 1. id fiebat pro beneficiis acceptis, vel speratis.

Et discedere ab omni iniquitate] Non est in Græco, ut nec sequens comma.

4. *Retribuet gratiam qui offert similaginem]* In Græco sic habemus: *Et qui reddit gratiam Deo, est tanquam si offerat simlām, id est, libum ex simila, מונחה:* de quo Levitici II.

Et qui facit misericordiam, offert sacrificium] Καὶ ὁ ποιῶν ἐλεημοσύνην, θυσιαζων αἰέσεως, *Qui facit opera misericordiæ, perinde est ac qui offert victimam laudis.* Est autem hic eadem ἐκλειψις [omissio vocis] quæ supra. αἰέσεως, id est, תורה [sacrificii eucharistici]: sic enim vertitur Levitici VI. 2. 3. 5. & alibi sæpe.

5. *Beneplacitum est Domino recedere ab iniquitate]* Rectè: nam

Virtus est vitium fugere, & sapientia prima Stultitiâ caruisse.

Et deprecatio pro peccatis, recedere ab injustitia] Græcè, ἐξίλασμός, expiatio peccatorum, aut placamentum pro peccatis. Vide Danielis 1v. 24.

6. *Non apparebis ante conspectum Domini Dei tui vacuus]* Bene: nam pauperes pauxillo defungi poterant, Levitici v. 7. 11. Lucæ xxi. 2. Hoc exemplo etiam in veteri Ecclesia Christiana offerebant aliquid omnes, etiam pauperes.

7. *Hæc enim omnia propter mandatum Dei sunt]* Quia deerat aliquid Græco sensui, addidit Latinus Interpres *sunt*. Sed potest subaudiri *Deo grata sunt*, Exodi xxiii. 15. xxxiv. 20. Deuteronomii xvi. 16.

8. *Oblatio iusti impinguat altare, & odor suavitatis est in conspectu Altissimi]* Id est, Cum vir bonus victimas pingues (eæ enim potiores, Mich. vi. 7.) Deo offert, Deus eo facto tanquam optimo odore delectatur: & pro eum & tunc.

9. *Et memoriam ejus non obliviscetur Dominus]* Id est, non deponet. Bene exposuit, addito nomine, quod in Græco est passivè, ἐπιλησθήσεται [oblivioni tradetur: & obliviscetur].

10. *Bono animo gloriam redde Deo]* In Græco, Bono oculo, id est, liberaliter. Eadem locutio Proverbiorum xxi. 13. & in libro Aboth, aliisque Rabinicis. Sensus est idem qui in epistola Alexandri ad Leonidam, μὴ μικρολογεῖν πρὸς τὰς Θεάς [noli præparcus esse adversum Deos].

Et non minuas primitias manuum tuarum] Μὴ σμικρύνῃς ἀπαρχὴν χειρῶν σου. Intellige per ἀπαρχὴν [primitias] id quod de fructibus dabatur ante decimam, & Lege definitum non erat, תרומה [oblato, quæ sponte dabatur]. Id enim Græci modò ἀπαρχὴν vocant, modò ἀφαιρέμα. Lex exstat Deuter. xvi. 1. ubi dicta vide.

11. *In omni dato hilarem fac vultum tuum]* Vt etiam quæ Lex imperat facias libenter, 11 Corinth. ix. 7.

Et in exultatione sanctifica decimas tuas] Id est, offer. 40 Decimas dixit tum illas pro Levitis, tum alteras tertii anni pro pauperibus & miserabilibus personis.

12. *Da Altissimo secundum datum ejus]* Prout Deus tibi dedit.

Et in bono oculo adinventionem facito manuum tuarum] Legit κατεύρεμα χειρὸς [adinventionem manûs]. sed haud dubiè legendum κατὰ εὐρεμα χειρὸς, prout manus tua affecuta fuerit, id est, pro facultatibus quas nactus es. Loquendi hoc genus vide Levitici xii. 8. εὐρεμα pro re acquisita etiam suprâ xx. 8. xxi. 4. 7.

13. *Et septies tantum reddet tibi]* Hebræorum mos est per septem exprimere quod multum est, ut Geneleos iv. 24. Matthæi xviii. 22.

14. *Noli offerre munera prava]* Μὴ δωροκόπει, Ne donis eum corrumpe, id est, speres posse corrumpi, ut peccata tua dissimulet. δωροκοπεῖν hoc sensu est in tertio Maccabaico.

Non enim suscipiet illa] Tali animo data. Non est יצב יצב, id est, δωρολήπτης [munerum acceptor], qualis describitur Proverbiorum xv. 27.

15. *Et noli inspicere sacrificium injustum]* Ne operam da sacrificio injusto, id est, ex injustè partis. μὴ ἐπὶ χεῖ.

Quoniam Deus iudex est] Quis ausit rapinas suas ad Iudicem deferre?

Et non est apud illum gloria personæ] Æstimatio personæ, δόξα προσώπου. Non ex hominibus actiones, sed ex actionibus homines æstimat. Ità se res habet; quanquam multi aliter credunt sibi atque aliis blandientes.

16. *Non accipiet Dominus personam in pauperem]* Id est, contra pauperem. Nam sic ἐπὶ sequente dativo non rarò sumitur, ut Lucæ xii. 53. Non favebit diviti contra pauperem, ut multi solent.

Et deprecationem læsi exaudiet] Et pro sed, ut sæpe. Pro læsi in Græco est ἡδικημένον, injuriâ affecti.

17. *Non despiciet preces pupilli, nec viduam, si effundat loquelam gemitibus]* Quod sæpe faciunt homines: Psalmo lxxxii. 3. 4.

18. *Nonne lacrymæ viduæ ad maxillam descendunt?]* Defluunt in genas.

20. *Et exclamatio ejus super deducentem eas]* Ipsa apud Deum queritur de eo qui lacrymas ejus defluere facit. Sic καλαθεῖν [clamare] sumitur etiam Deuteronomii xxiv. 15.

19. *A maxilla enim ascendunt usque ad cælum, & Dominus exauditor non delectabitur in illis]* Est expositio uberior præcedentium addita à Latino Interprete.

20. *Qui adorat Deum in oblectatione, suscipietur]* Distinxit Interpres aliter, *Qui adorat Deum, in oblectatione suscipietur.* Θεραπεύων, ἐν εὐδοκίᾳ δεχθήσεται, *Qui piè Deum colit, benevolè (à Deo) recipietur.*

21. *Oratio humiliantis se nubes penetrabit]* Imò, humilis, id est, despecti, ταπεινῶ.

Et donec propinquet non consolabitur] Id est, non desistet. Est μετωνυμία [Transnominatio], qualis Matthæi 11. 18.

Et non discedet donec Altissimus aspiciat] Respiciat. Est προσωποποιία [personæ fictio], quæ Orationi tribuit propinquare Deo, sedari, abire, respici.

22. *Et Dominus non elongabit, sed vindicabit justos, & faciet judicium: & fortissimus non habebit in illis patientiam, ut contribulet dorsum ipsorum]* Videtur Interpres Græca legisse ordine meliore, hunc in modum, καὶ ὁ Κύριος ὁ μὴ βραδύνῃ κρίναι δικαίους, καὶ ποιήσει κρίσιν· ἐδὲ μὴ μακροθυμήσῃ ἐπ' αὐτοῖς ὁ κραταῖος· ἕως αὖν τρίψῃ ὁ σφύρην ἀνελεημόνων, *Deus non erit tardus quum judicabit* (id est, vindicabit, quomodo וַיִּשְׁפֹּט [judicavit] sumi solet) *justos, & judicium* (in injustos) *exercebit.* Non erit lentus in illorum (piorum) causa, quominus immiseri cordium lumbos (id est, vires) conterat. μακροθυμεῖν ἐπὶ τινι interpretati sumus in causa alicujus lentum esse, quomodo sumitur & Lucæ xviii. 7. ut ibi diximus. Et per lumbos significari vires diximus Ezechielis xix. 7. & alibi.

23. *Et gentibus reddet vindictam]* Id est, & vindicet populos oppressos. Pendet adhuc sensus à superioribus. Dare aut reddere vindictam alicui sæpe est arcere aut punire injurias ei illatas: ut Iud. xi. 36. 11 Samuelis iv. 8.

60. *Donec tollat plenitudinem superbiorum]* Multitudinem vi agentium, πλεῖθος ὑβριστῶν.

Et sceptrâ iniquorum contribulet] Confringat. Imperia quibus malè sunt usi eis auferat.

24. *Donec reddat hominibus secundum actus suos, & secundum opera Adæ, & secundum præsumptionem illius*] Aliter legit quàm in Græco habemus. Habemus autem sic, καὶ ἀνταποδώσει ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, καὶ τὰ ἔργα ἀνθρώπων κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτοῦ. Verum pro certo habeo illa, τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων, nata ex glossemate illius, κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, deinde describentium nimiam diligentiam in textum recepta; qui rectius sic habebit, καὶ ἀνταποδώσει ἀνθρώπῳ κατὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ ἐνθυμήματα αὐτοῦ, *Reponet hominibus prout fuerint actus eorum, imò & cogitata.*

25. *Donec judicet iudicium plebis suæ*] Piorum causam dijudicet.

Et oblectabit iustos misericordia suâ] In Græco, ἱπσός: constructione πρὸς τὸ σημαίνονμενον [relatâ ad id quod significatur]. ἐν ἐλέει, id est, per beneficentiam suam, ἰσοπν.

26. *Speciosa misericordia Dei*] Rursum intellige beneficentia. Et speciosa per μελάληψιν [Transumptionem] est amabilis, grata. Solent enim amari pulchra.

Quasi nubes pluviae in tempore siccitatis] Vt in tempore Eliæ i Regum xviii. 44. ἀεροχίας [siccitatis] vocem in hoc sensu habes etiam Ieremiæ xiv. i. xvii. 8. ἀνομβρίαν dixit Iosephus.

C A P V T X X X V I.

1. **E**T ostende nobis lucem miserationum tuarum] Non est hoc in Græco.

2. *Et immitte timorem tuum super gentes quæ non exquisierunt te*] Quales Ægyptii, inter quos vivebat hic Scriptor. Quæ in hoc commate sequuntur, non sunt in Græco.

3. *Alleva manum tuam*] Attolle: ut solent verberaturi.

4. *Sicut enim in conspectu eorum sanctificatus es in nobis*] Magnum nomen adeptus es, nos ex tot populis liberando.

Sic in conspectu nostro magnificaberis in eis] Magnificare, id est, magnum nomen gloriâque apud nos adipiscaris, illos pro meritis tractando.

5. *Vt cognoscant te sicut & nos cognovimus*] Ostendit spem de vocatione gentium, quæ ante tempora Messiae cœpta, per ipsum verò impleta est.

6. *Innova signa*] Qualia olim in Ægypto hac fecisti.

Et immuta mirabilia] Est idem sensus cum eo qui præcessit: nam ἠνθ, quod ἀλλοιοῦν [immutare] plerumque vertitur, alibi vertitur δευτερεύειν & δευτερεῖν [iterare].

10. *Et memento finis*] In Græcis multis, μνήθητι ὀργῆς [memento iræ], sed in Sixtina melius μνήθητι ὀκισμῷ, memor esto iurijurandi majoribus nostris facti.

Vt enarrent mirabilia tua] Et enarrent. In Græco, videant te constantem in promissis.

11. *In ira flammæ devoretur qui salvatur*] Qui gladium evaserit, incendio pereat: Ezechielis vi. 12. Imprecationes tales multum trahunt de spiritu Legis. Dolor illorum pœnas de inimicis desiderabat conspiciere.

Et qui pessimant plebem tuam] Οἱ κακοῦντες, qui male tractant.

12. *Dicentium, Non est alius præter nos*] Qui præ se nullum Principem tali nomine dignum judicant.

13. *Congrega omnes tribus Iacob*] Omnes eos qui aut temporibus iis non redierant, aut postea per bella ac calamitates erant dispersi.

Vt agnoscant quia non est Deus nisi tu, & enarrent magnalia tua] Hæc in Græcis desunt, repetita autem sunt ex superioribus.

10. *Et hereditabis eos sicut ab initio*] Est in Græco præcativum κατακληρονομήσαι, in aliis codicibus κατακληρονόμησον, id est, fac iterum terras possideant: sic enim κατακληρονομεῖν quasi in forma Hiphil sumitur infra xliv. 23. ὡς ἀπαρχῆς, ut olim fuere constituti Davidis & Solomonis temporibus. Notet lector in exemplari quod secuta est Sixtina editio paginarum hic factam transpositionem magnam. Hæc enim à capite quod in Græco est xxxiii. (Latini enim capitum numeri discrepant) translata sunt in caput xxxvi. Latini Interpretis exemplar melius habuit.

14. *Super quam invocatum est nomen tuum*] In Græco, Vocatum de nomine tuo. Dicebatur enim populus ἡ ἱ [Dei veri].

Et Israël quem coæquasti primogenito tuo] In Græco, Quem primogenitum nominasti, Exodi iv. 22. Vide quæ diximus ad Matth. i. i. 15, In Sixtina est ut in Latino, ὃν πρωτόγονον ὁμοίωσας: sed aliter Scriptorum Græcum scripsisse pro certo habeo.

30. 15. *Miserere civitati sanctificationis tuæ*] Urbis tibi tuoque cultui dicatæ.

Civitati requiei tuæ] Id est, in qua habitas singulari quodam modo. Eadem locutio i Paralipom. vi. 41. Psalmo cxxxiii. 14.

16. *Reple Sion inenarrabilibus verbis tuis*] In Græco, Πλήσον Σιών ἄραι τὰ λόγια σου, Imple Sionem in attollendo oracula tua, id est, Sion piis cantibus personet.

Et gloriâ tuâ populum tuum] Laudibus tuis.

40. 17. *Da testimonium his qui ab initio creaturæ tuæ sunt*] Ostende eum populum tibi curæ esse quem creasti, evocando eum ex Ægypto. Tunc enim populus primum esse cœpit, cum antè esset servorum multitudo. Sic κτίζειν [creare] sumitur in hac ipsa re Esaiæ xliv. 2. & Malachiæ ii. 10. nec aliter Geneseos ix. 18.

Et suscita prædicationes quas locuti sunt in nomine tuo Prophetæ priores] Lege ut in Sixtina est, καὶ ἐγείρον προφητίας τὰς ἐπ' ὀνόματί σου [et suscita Prophetias in nomino tuo], non ut in aliis est codicibus, προφήτας. Suscitare hic est ὀφῆ, id est, implere prædicta. Habes hoc verbum eo sensu i Samuelis iii. 12.

60. 18. *Da mercedem sustentibus te, ut Prophetæ tui fideles inveniantur*] Sensus est, Pro tuorum patientia hoc illis redde præmium, ut videant impleri quæ per Prophetas prædicta sunt; qualia sunt illa apud Danielem de destructione Regnorum Syriæ & Ægypti. ἐμπιστεύειν dicuntur Prophetæ cum eventus fidem facit eorum verbis. Non dissimili modo Deus dicitur ἐμπιστεύειν τὸ ἐλεῖν αὐτοῦ [fidem facere misericordiam suam]; infra L. 26.

19. *Secundum benedictionem Aaron de populo tuo*] Secundum

Secundum illas preces quas tuo iussu pro populo concepit Aaron, Numeror. vi. 24.

Et dirige nos in viam iustitiæ] Deest in Græco.

Vt sciant omnes qui habitant terram, quia tu es Deus conspector seculorum] Et norint omnes qui super terram sunt, te esse Deum seculorum, id est, æternum.

20. *Omnem escam manducabit venter, & est cibus cibo melior*] Venter omnem cibum concoquit: sed est cibus isto cibo melior, nempe promissa Divina. Vide Deuteronomii viii. 3.

21. *Fauces contingunt cibum feræ*] Gustu dignoscunt ferinam à pecorina.

Et cor sensatum verba mendacia] A veris. Huc spectat Plutarchi liber, *Quomodo internosci possit ab amico assentator*.

22. *Cor pravum dabit tristitiam*] Dolorem dabit aliis.

Et homo peritus resistet illi] Latinus Interpres Christianè emollit quod dictum erat satis Iudaicè: *reponet illi*, dolorem scilicet, memor

Αὐτὸν ἐπαμύνασθαι ὅστις πρότερον χαλεπήνῃ.

[*Vlcisci si quis prior ulla læserit in re.*]

23. *Omnem masculum excipiet mulier, & est filia melior filiâ*] Sed est, ἐστὶ δὲ, ut est in Sixtina. Sensus est, Non sola Venus in conjugio spectanda: nam in ea quævis femina cuius viro faciliè satisfecerit: sed mores sunt qui puellas discernunt, & qui præcipuè in deligenda uxore spectandi sunt. *Filia* חַבִּי, id est, puella, ut supra xxvi. 13.

24. *Species mulieris ex hilarat faciem viri*] Viri ad implendum sensum addidit Interpres Latinus.

Et super omnem concupiscentiam hominis superducit desiderium] In Græco est ὑπεράγει, quod verbum & supra habuimus xxxiii. 24. Rectè ergo veritas, *Et excellit hoc supra quodvis hominis desiderium*.

25. *Si est lingua curationis, est & mitigationis & misericordiæ, non est vir illius secundum filios hominum*] Si (præter formam) est in lingua (mulieris) bonitas (nam ἐλεῶ [miserationem] pro רַחֵם [bonitate] poni monuimus aliquoties), & lenitas & medicina (id est, consolatio), non est illius vir quales cæteri homines, sed multò beatior.

26. *Qui possidet mulierem bonam inchoat possessionem: adiutorium secundum illum est, & columna ut requies*] Qui uxorem sumit, is rei suæ familiari præficit adjutricem sibi parem, & columnam requietis, id est, cui incumbat domus. Hic ἐν ἀρχῇ verti quasi in forma Hiphil, pro facere imperare; sicut βασιλεύειν ponitur pro facere ut quis regnet.

27. *Vbi non est sepes diripietur possessio*] Ager aut hortus.

Et ubi non est mulier ingemiscit egens] In Græco, *Vagus*, id est, incerto lare.

28. *Quis credit ei qui non habet nidum, & deflebens ubicunque obscuraverit, quasi succinctus latro exsiliens de civitate in civitatem?*] In Græco est, *Quis crediderit* (pulchrum munus aliquod) *expedito latroni erranti de urbe in urbem?* sic & homini non habenti nidum, & divertenti ubicunque vespera eum deprehenderit. *Nidum* vocat familiam. Familia autem fit ex viro, uxore, liberis.

CAP V T XXXVII.

1. *Omnis amicus dicet*] Id est, Quisquis amicus haberi vult dicet.

Et ego amicitiam copulavi] Εὐφιλίασα καὶ γὰρ, *Etiam ego amicitiam colo*. Est enim aoristus pro præsentis. φιλάω hoc sensu habemus Iud. v. 30. Ii Paralipomenon xix. 2. xx. 37.

10 *Sed est amicus solo nomine amicus*] Quales illi mensarum amici, de quibus supra vi. 11. Euripides de talibus,

—— λόγῳ γὰρ ἦσαν, ἐκ ἔργοις φίλοι.

[—— amici voce erant, re non erant.]

2. *Nonne tristitia inest usque ad mortem? sodalis autem & amicus ad inimicitiam convertuntur*] Connectenda hæc sunt hoc modo: *Nonne dolor est ad mortem, sodalis & amicus ad inimicitiam versus?*

3. *O præsumptio nequissima, unde creata es? cooperire aridam malitiâ & dolositate illius*] Legit ἐκτίθης [creata es] pro ἐκκλίσθης [devoluta es] sed lectio recepta melior, *O cogitatio improba, unde devoluta es ad terram obtegendam dolis?*

5. *Sodalis amico condolet causâ ventris*] Συμπονεῖ, *Collaborat in iis quæ ad ventrem attinent*, id est, in epulis.

Et contra hostem accipiet scutum] Sic in Græco legitur, καὶ ἐναντὶ πολεμίας λήψεται ἀσπίδα. at facilis emendatio, ἐναντὶ πολεμίας ἢ λήψεται ἀσπίδα, *Vbi hostis apparuerit, scutum pro eo non sumet*. Non proteget eum.

6. *Non obliviscaris amici tui in animo tuo, & non immemor sis illius in opibus tuis*] Erogandis scilicet. Legit hic Interpres μὴ ἀμνημονέυσῃ [nè sis immemor], quomodo & in Sixtina est. Malè in aliis, μὴ μνημονέυσῃς [nè memineris].

7. *Noli consiliari cum eo qui tibi insidiatur*] Qui te suspectum habeat. In Glossis, Ὑποβλέπομαι, *suspicor*. Sic vertitur Hebræum וְיִשְׁמַח I Samuel. xviii. 9.

40 *Et à zelantibus te absconde consilium*] Ab invidentibus tibi. Hæc sententia hoc loco deest in Sixtina, quia infra posita est 11.

8. *Omnis consiliarius prodit consilium*] Profert, ἐξαίρει.

Sed est consiliarius in semetipso] Eis ἐαυτὸν, id est, sui causâ. Sic Martialis,

Vtile quod nobis, do tibi consilium.

In Apologo, Canis Crocodilo consilium danti,

—— facerem mehercule

50 *Nisi esse scirem carnis te cupidum meæ.*

9. *A consiliario serva animam tuam*] Id est, tibi cave.

Prius scito quæ sit illius necessitas] Τίς αὐτοῦ χρεία, *quâ re opus habeat: quid sibi quærat*.

Et ipse enim animo suo cogitabit] Nam ipse in suam rem consilium dabit, ἐαυτῷ συμβεβλήεται, idem quod modò eis ἐαυτὸν [sui causâ].

10. *Nè fortè mittat sudem in terram*] Si fortè mittet: nam μή ποτε sic sumitur Lucæ iii. 15.

60 11 Timoth. ii. 25. & alibi sæpe. Tum verò pro κληρον [sortem], quod nos in Græco legimus, Interpres rectè legit σκληρόν, *durum aliquid*, quale fudes, in quod impingere posset iter faciens. Nam

hunc sensum exigunt quæ sequuntur, & cum his verbis connectenda sunt.

10. 11. *Et dicat tibi, Bona est vita tua*] Perge. *Et stet è contrario*] *Ex adverso*, ἐξ ἐναντίας, unde conspiciere te possit cadentem.

12. *Cum viro irreligioso tracta de sanctitate, & cum injusto de justitia*] Hæc addidit Interpres, quasi de monitis ageretur, cum de capiendo consilio agatur. Docet Sapiens verbis quæ jam habebimus, frustra consilia sumi ab iis qui erga rem de qua agitur malè sunt affecti.

Et cum muliere de ea quæ æmulatur] *Et deest* in Græco: est enim nova sententia. Subaudiendum in singulis id quod infra sequitur, *non attendas in consilio*. ἀντιζηλῶ vocatur Hebræis *ea quæ eidem viro nupta est*. Duæ mulieres ejusdem mariti, inter se sunt ἀντιζηλοί. Habes hoc nomen in Græco Levit. xviii. 18. 1 Samuelis i. 6. & hoc libro suprâ xxvi. 8. Suadebit mulier omnia quæ æmulæ nocitura sunt.

Cum timido de bello]

——— *Solvunt cui classica ventrem.*

Diffuadebit fortia.

Cum negotiatore de traiectione] Intervertet enim tibi lucrum.

Cum emptore de venditione] *Cum emturiente*. Vili enim rem æstimabit.

Cum viro livido de gratiis agendis] *Referendis*: περὶ εὐχαριστίας [de grati animi declaratione]. Suadebit ut quàm minimo te liberes.

13. *Cum impio de pietate*] *Pietatem* Interpres hic intellexit *beneficentiam*: nam in Græco est μετὰ ἀνελήμονος περὶ χερσονθείας, *cum homine duro de beneficentia*. Non dubium enim quin dicturus sit, *Cur tua vis perdere?*

Cum inhonesto de honestate] Non est in Græco.

Cum operario agrario de omni opere] Aliter legit quàm nos habemus. Nostra lectio vera est, μετὰ ὀκνηρῶς περὶ πάντος ἔργου, *cum pigro de quovis opere*. Omnem laborem ut gravem dissuadebit.

14. *Cum operario annuali de consummatione anni*] In Græco tantum est de consummatione, operis scilicet. Architecti quibus in annos & dies solvuntur mercedes, nunquam id consilium dabunt quo celeriter absolvi opus possit.

Cum servo pigro de multa operatione] Hæc est altera interpretatio ex lectione meliori ejus quod suprâ habuimus 13. Itaque abundat, nec est in Græco.

15. *Sed cum viro sancto assiduus esto*] Rectè legit, ἀλλὰ μετὰ ἀνδρὸς εὐσεβὸς ἐνδελέχιζε, non ut nos habemus, ἀλλ' ἢ.

16. *Cujus anima est secundum animam tuam*] *Qui tibi est ὁμόψυχος* [unanimus], ut loquuntur Græci: ἢ φιλία, ἰσότης [amicitia, æqualitas].

Et qui cum titubaveris in tenebris] *Si lapsus fueris*: id est, si consilium malè cesserit.

17. *Cor boni consilii statue tecum*] In Græco, *Coge consilium cordis*: quomodo & Comici Latini sæpe loquuntur: id est, cogitationes in omnem partem versa. Expende omnia quæ momentum ad deliberationem adferre possunt.

Non est enim tibi aliud pluris illo] In Græco, *Nemo enim tibi est* (corde tuo) *fideliior*, supple *consiliarius*. Optimus sibi quisque consiliarius, modò

affectibus imperare possit: novit enim omnia quæ ad rem faciunt, neque sibi inimicus est.

18. *Anima viri sancti enuntiat aliquando*] In Græco, *enuntiare interdum solet*.

Vera] Id est, veriora: Hebraismus.

Quam septem circumspectatores] *Speculatores*, σκοποί, ὀφθαλμοί.

Sedentes in excelsa ad speculandum] In excelsa specula. In summa turre, unde longissimè despectus est, 10 11 Samuelis xviii. 24.

19. *Et in his omnibus*] *Super omnia*.

Deprecare Altissimum, ut dirigat in veritate viam tuam] Ἐν ἀληθείᾳ [in veritate]. sic enim in Sixtina: id est, *sine errore*. Laudo quod ad hanc rem non malè dixit Procopius Vandalicorum i. φιλεῖ γὰρ ὁ Θεὸς τοῖς ἔτε ἀγχινοῖς ἔτε τι οἴκοθεν μηχανᾶσθαι οἷσις τε ἔσιν, ἢ μὴ πονηροὶ εἶεν, ἀπορριμένοις τὰ ἔχοντα, ἐπικερεῖν τε καὶ ξυλλαμβάνεσθαι [Solet Deus iis qui nec ingeniosi nec de suo quicquam comminisci idonei, si non sint mali, ubi in 20 pericula devenere, opem & auxilium ferre].

20. *Ante omnia opera verbum verax præcedat te, & ante omnem actum consilium stabile*] In Græco, *Initium omnis facti ratio* (esto), & ante actum consilium. Idem sensus est in aureo Carmine,

——— Λόγισαι δὲ πρὸ ἔργου.

[——— *Sint consilia ante labores.*]

21. *Verbum nequam immutabit cor, ex quo partes quatuor oriuntur*] Aliter legit quàm nos habemus. Lectio Græca non una est. Optimè in Sixtina, distinctione tantum immutata, ἡ τε ἀποιώσεως καρδίας τέσσαρα μέρη ἀνατέλλει, *Quatuor sunt res quæ in corde vestigium relinquunt quo immutatur*. Valde Philosophicè dictum. Nam visa quæ animo oboriuntur notam quandam imprimunt, quæ movetur appetitus.

Bonum] Spes honoris, opum, voluptatis.

Malum] Contrariorum metus.

Vita] Longa & sana.

Mors] Mortis metus, quem Aristoteles maximum esse ait.

Et dominatrix illorum est assidua lingua] *His perpetuò prævalet lingua*. Maximè animum commovent aliorum sermones, sive boni, sive mali. Sic Nautarchus ait,

Κεδιὰ κακοὶ φθέρουσι γυναικῶν ἡθεα μῦθοι.

[*Nam mala femineos perdunt consortia mores.*]

Et apud Euripidem Hermione,

Κακῶν γυναικῶν εἰσοδοὶ μὲν ἀπώλεσαν.

[*Me perdiderunt mulierum accessus mali.*]

50 *Est vir astutus multorum eruditor, & animæ suæ inutilis est*] Planè idem isti Græco,

Μισῶ σοφιστὴν ὅστις ἔχει αὐτῷ σοφός.

[*Odi magistrum qui sibi ipsi non sapit.*]

22. *Vir peritus multos erudit, & animæ suæ suavis est*] Hoc oppositum membrum de suo addidit Interpres Latinus.

23. *Qui sophisticè loquitur odibilis est, in omni re defraudabitur*] Legit ut in quibusdam est Græcis, ἔστιν ὁ σοφίζομενος ἐν λόγοις μισητός. ἔτι πάσης τροφῆς καθυσερίσει, *Odio est qui verbis (solis) sapientem agit*. Hic omni alimento destituetur. Nemo volet alere inutiliter & cum infamia sua loquacem.

24. Non

24. *Non est illi data à Domino gratia*] Per quam hominibus placeat.

Omni enim sapientiâ defraudatus est] *Quia defraudatus est omni sapientiâ*, verâ scilicet, quæ agendo spectatur maximè.

25. *Est sapiens animæ suæ sapiens*] Sibimet ipsi : id est, qui se primum, deinde alios commonefacit.

Et fructus sensus illius laudabilis] Legit αἰνέτος [laudabilis], quod melius huic loco convenit quàm πιστός [fidelis]. Vtraque lectio invenitur in Græcis : sed in Græco plus est, ἐπὶ σώματι [in ore]. In ore ejus laudabiles sunt fructus intelligentiæ ipsius. Illius verba grata sunt, quia ex pulchra mente prodeunt.

26. *Vir sapiens plebem suam erudit*] Populares suos bene instituit. Vir enim sapiens publicum est bonum.

Et fructus sensus illius fideles sunt] Fida loquitur.

27. *Vir sapiens implebitur benedictionibus*] Opibus, idque Dei munere ex promisso Legis.

Et videntes illum laudabunt] *Beatam dicent*, μακαρίσιν.

28. *Vita viri in numero dierum*] Definitum habet spatium.

Dies autem Israël innumerabiles sunt] Respublicæ in id institutæ sunt, ut sint immortales, & cum iis etiam immortalis bene de illis meritorum memoria, ut sequitur.

29. *Sapiens in populo hereditabit honorem*] Id est, *manupii jure possidebit*, non ut quæ usuraria tantum habemus.

Et nomen illius erit vivens in æternum] Dum stabit respublica, nomen ejus publicis monumentis celebrabitur.

30. *Fili in vita tua tenta animam tuam*]

— *versate diu quid ferre recusent,*

Quid valeant humeri,

ut ait Horatius.

Et si fuerit nequam, non des illi potestatem] In Græco, *Et si fuerit molestum aliquid* (πρόηρον legendum, non πονηρόν [nequam]), *nè des illi*, id est, nè id animo tuo obtrude. Rectius

Naturæ sequitur semina quisque suæ.

31. *Non enim omnia omnibus expediunt*]

Non omnia possumus omnes.

Et, *Tu nihil invitâ facies dicēve Minervâ.*

Et non omni animæ omne genus placet] In Græco, *Non omnis anima in omni re laudem assequitur.*

32. *Noli avidus esse in omni epulatione*] In ullo cibo, ἐν πάσῃ τροφῇ. Itâ enim legit hic Interpres, & rectius quàm τροφῇ [deliciis].

Et nè te effundas super omnem escam] Nè te immerge in patinas.

33. *In multis enim escis erit infirmitas, & aviditas appropinquabit usque ad choleram*] Morbi genus, quod & suprà in pari argumento habuimus xxxi. 23.

34. *Propter crapulam multi mortui sunt*] *Propter edacitatem.* In Græco eadem est vox quæ jam præcessit, διὰ ἀπλησίαν [propter aviditatem].

Qui autem abstinentes est] Qui sibi attendit.

Adjiciet vitam] Hebraïsmus, pro diu vivet.

CAPVT XXXVIII.

1. *Honora Medicum propter necessitatem*] In Græco, *Medicum honoribus honora ob utilitatem ejus.* Honoris nomine alimenta vel præcipuè intelliguntur, ut diximus ad Decalogum. *Ob utilitatem*, vide infra 12.

Etenim illum creavit Altissimus] Id est, ordinavit, quomodo κτίζειν [creare] aliquoties habemus. Sic & infra xxxix. 30. Adde quæ diximus in Prolegomenis ad Matthæum.

2. *A Domino enim est medela*] Vis medendi in herbis, ut infra 4.

Et à Rege accipiet donationem] Medicus nempe. Legit δόμα [donum], ut in Sixtina, non ut in aliis, δόξαν [gloriam]. *Erasistratus Medicus Aristotelis filii genitus centum talentis donatus est à Rege Ptolemæo.* Romæ Augusti ac deinceps temporibus fuere Medici ccl. sextertia annua mercede. *Stertinius sextertiis quingentis annuis quod contentus fuit, Principibus imputavit.* Similia vide apud Plinium xxi. 1.

3. *Disciplina Medici*] Scientia, ἐπιστήμη.

4. *Et vir prudens non abhorrebit ab illis*] *Ab illis*, φαρμάκοις [medicaminibus].

5. *Nonne à ligno edulcata est aqua?*] Non arbitror agi hic de miraculis aut Mosis, aut Elisæi, sed de vi naturali glycyrrhizæ, similiūmque radicum. Eandem vim polentæ tribuit Plinius xxi. 1.

6. *Ad agnitionem hominum virtus illorum*] *Vt ab hominibus vis ejus* (nempe ligni) *nosceretur.*

Honorari in mirabilibus suis] *Vt ipse Deus per mira opera sua gloriam consequatur.*

7. *In his curans mitigabit dolorem*] *Aufert dolorem ejus*, ἡρεν ejus, id est, hominis.

7. 8. *Et unguentarius faciet pigmenta suavitatis, & unctiones conficiet sanitatis, & non consummabuntur opera ejus : pax enim Dei super faciem terræ*] In Græco, μυρεψὸς ἐν ταῖς ποίησει μίγμα, καὶ ἡ μὴ συντελεσθῇ τὰ ἔργα αὐτῆ, καὶ εἰρήνη παρ' αὐτῆ ἐσιν ἐπὶ προσώπῳ τῆ γῆς : sed legendum pro εἰρήνη est εὐαερία. *Pigmentarius ex illis* (nempe lignis, & aliis rebus aromaticis) *migma faciet* (habes hanc vocem Ioh. xix. 39.) : *neque absolverit opus suum, quin inde latè se diffundat dulcis aura.* Olim Medici erant & pharmacopœi & pigmentarii, nondum in tot particulas discerptâ arte.

9. *In tua infirmitate nè despicias te ipsum*] *Noli negligens esse*, μὴ παραβλέπε.

Sed ora Dominum, & ipse curabit te] Deus enim inconspicuis modis causarum naturalium vires auget, aut destruit.

10. *Averte à delicto*] Sæpe enim peccata causæ morborum, ut maledicentia lepræ.

Et dirige manus] In rectis actionibus occupare.

Et ab omni delicto munda cor tuum] *Ab omni peccato* : non ab actibus tantum sed & à cogitatibus malis abstine.

11. *Da suavitatem*] Εὐωδίαν, suffitum.

Et memoriam similaginis] *אזכרה* [memoriale], Græcè μνημόσυνον, propriè dicitur id quod de simila offertur, quia hominem Deo commendat, Levitici 11. 2.

Et impingua oblationem] Et pinguem victimam. Additur in Græco, ὡς μὴ ὑπάρχων sed legendum, ὡς μὴ ὑπ' ἀρχῶν, *velut moriturus.* Sic Psalmo cxlv. 1. ἕως ὑπ' ἀρχῶν, *donec vivam.* Vnde quæ de similibus locutionibus diximus ad Matth. vi. 18. Qui in morbum incidunt, & dare Deo debent tanquam morituri, & Medico uti tanquam victuri.

Et da locum Medico] Attamen Medico utere.

12. *Etenim illum Dominus creavit] Vide supra 1.*

12. 13. *Quia opera ejus sunt necessaria, quando in manus illorum incurras] Καὶ γὰρ αὐτῷ χρειαῖ ἐστὶν ὅτε καιρὸς καὶ ἐν χειρὶν αὐτῶν ἐὺδοκία.* Ità enim hæc distinguenda sunt. Et ἐὺδοκία [*prosper successus*] hoc loco legendum, non ἐὺωδία [*suavis odor*] ut modò. *Est suo tempore ejus (Medici) usus: & (sæpe) adest operi ejus successus.* ἐὺδοκία pro bono successu est aliquoties in his libris, & Proverbior. xxv. 15. frequens & in eo sensu verbum ἐὺδοκίᾳ [*prosperè agere*].

14. *Ipsi verò Dominum deprecabuntur] Nam & ipsi Deum precabuntur,* nempe tecum: non vult enim quæri Medicos ἀθίους [*impios*].

Vt dirigat requiem eorum, & sanitatem propter conversationem illorum] Vt det illis (id est, per illorum laborem) lenimentum, ac deinde sanationem ad vitam diuturnam. ἐμβιέν Theophrasto & aliis scriptoribus Græcis est *diu vivere.*

15. *Qui delinquit in conspectu ejus qui fecit eum] Qui Deum graviter offendit.*

Incidet in manus Medici] Legit, ἐμπεσῇ [incidet]. nos habemus per optativum ἐμπέσοι. Ei eveniat diu esse sub Medicis: talis enim misera vita est.

16. *Fili in mortuum produc lacrymas] Homerus,*

Τῆτο γὰρ πρὸ γέρας οἶον διζυροῖσι βροτοῖσι,
Κείραθαί τε κόμην, βαλέειν τ' ἀπὸ δάκρυ παρειῶν.
[*Namque honor hic functis misero mortalibus ævo,
Tonderi caput & lacrymas effundere salvas.*]

Et quasi dira passus incipe plorare] Vt gravia passus læssum incipe. De hoc more vide quæ diximus ad Matthæi xi. 17. Juvenalis,

—— ut primos edere planctus

Cassandra inciperet.

Et secundum judicium contege corpus illius] Legit, κατὰ τὴν κρίσιν [secundum judicium], non κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῆς [secundum judicium illius]. Ità ut moris est, corpus mortui fascia. ὑψωσθ, quod hic κρίσις [*judicium*] Hellenisticè vertitur, sæpe consuetudinem significat. De hac consuetudine diximus ad Ioh. xi. 44. & xx. 6. 7. Est autem vox περισέλειν [*fasciare*] valde propria huic negotio, ut apparet Ezechielis xxix. 5. Tobiae xi. 14.

Et non despicias sepulturam illius] Cura honestè sepeliatur. Adesto exsequiis.

17. 18. *Propter delaturam autem amarè fer luctum illius uno die, & consolare propter tristitiam, & fac luctum secundum meritum ejus, uno die vel duobus propter detractionem] Est hic & transpositio, & repetitio, & omissio.* Græca sic habent, Πικρανὸν κλαυθμὸν καὶ θερμὰ νοητὸν, καὶ ποιήσον τὸ πένθος κατὰ τὴν αἰτίαν αὐτῆς, ἡμέραν μίαν καὶ δύο, χάριν διαβολῆς, καὶ παρακληθῆτι λύπης ἐνεκα. Quæ rectè sic verteris: *Amarum fletum & planctum calidum ede, & luge, prout mortuo convenit, diem unum & alterum, calumniæ (vitandæ) causâ. Verùm de eo dolore fer consolatores.* κατὰ τὴν αἰτίαν [*secundum me-*

ritum, prout convenit] intellige *pro modo propinquitatis.* Parentes enim, ac Reges, ut parentes publici, per septem dies lugebantur cum jejuniis & indumentis vilibus, ut videre est supra xx. 11. & apud Iosephum fine libri sexti, & aliis in locis quos adduximus ad Matth. ix. 23. In minùs propinquis contractius erat tempus. Brevissimum laudat Simonides,

Τὴ μὲν θανόντ' ἐκ ἂν ἐν θυμοῖ μεθεῖν,

Εἴ τι φρονοῖμεν, πλεον ἡμέρας μίας.

[*Nos de peremptis curâ, si pectus sapit,
Mordebit unâ non diutius die.*]

Quod autem dicit, mortem gerendum mori calumniæ causâ, rectum est, & ad multa alia pertinet. Illud παρακληθῆτι [*fer consolatores*] spectat itidem ad morem per quem ad lugentes amicos amici veniebant eos solandi causâ: Geneseos xxiv. 64. 11 Samuelis xiii. 39. Ieremiæ xvi. 5. 7. Ioh. xi. 19.

19. *A tristitia enim festinat mors, & cooperit virtutem, & tristitia cordis flectit cervicem] Causam reddit cur mitiganda sit tristitia, non fovenda: per tristitiam enim mors advenit, aut tristitia vim cordis deprimit.* Καὶ per aut verti, quo modo sæpe vertendum est. Ex nimio longoque mœrore mors advenit, aut certè animus impar negotiis.

—— τῶν μετρίων αἱ μέζονες

λύπαι ποιεῖσι τὴ φρονεῖν μετὰ σασιν

[—— terminum si excefferit

Mediocrîtatis luctus, mentem eliminat.]

20. *In abductione permanet tristitia] Bene legit, ἐν ἀπαγωγῇ, quomodo & Sixtina habet editio & aliæ quædam: id verò est in solitudine.* Nam ἀπαγωγή est *abductio* ab iis quibuscum vixeris, sumiturque pro *exsilio*, Esaiæ x. 4. xiv. 17. & in tertio Esdræ.

Et substantia inopis secundum cor ejus] Legit βίῳ πτωχῆ κατὰ καρδίαν, & βίον interpretatus est id unde vivitur. Sed melior videtur lectio, βίῳ πτωχῆ κατὰ καρδίαν, *Maledicere cordi suo* (id est, cruciare cor suum, sicut *benedicere* est beare Hebræis), *ea verò vita est mendici.*

21. *Et memento novissimorum] Cogitans mortem sic facile accerfi.*

22. *Noli oblivisci] Id quod dico.*

Neque enim est conversio] Via est irremeabilis.

Et huic nihil proderis, & te ipsum pessimabis] Planè idem dicit quod Homerus,

Οὐδέ μιν αἰσῆσεις, πρὶν καὶ κακὸν ἄλλο πάθηθαι.

[*Non illi reddes animam, & tibi fortè nocebis.*]

23. *Memor esto judicii mei] Legit κριμὰ μου [judicium seu eventum meum] sed rectius in Sixtina est κριμα αὐτῆς [eventum ejus].* Vt fructum aliquem ex morte amici capias, vide quid ei evenierit: idemque tibi eventurum scito. Ius idem dictum omnibus.

Sic enim erit & tuum] Ὅτι ἕτως καὶ τὸ σὸν, non ἕτως ὡς [sic ut].

Mihi heri, & tibi hodie] Est proverbiale, quod ad multa applicatur. Nec mihi hic primam personam, sed quemvis significat: quod omnibus ferme linguis commune esse alibi notavimus.

24. *In requie mortui requiescere fac memoriam ejus] Ipse quiescit: quiescat & ipsius memoria, luctuosa scilicet.*

Et consolare illum in exitu spiritus sui] In Græco, Conso-

Consolationem accipe de eo: de exitu, inquam, spiritus ipsius, id est, de morte.

25. Sapiencia scriba in tempore vacuitatis] **רפד**, est vir literatus. Ejus doctrinam negat ab ipso comparari nisi in multo otio. Quotidiano alio labore impediti ad exactam Legis cognitionem pervenire non possunt; nedum ut artes alias liberales ediscant. Ideo Levitis datum unde sine labore suo viverent. Nec aliunde Scholæ, & Scholasticorum nomen.

Et qui minoratur actu, Sapienciam percipiet] Non legit negationem quæ in quibusdam codicibus deest, sed omnino adscribenda est hoc modo, **καὶ ὁ ἐλαττωμένῳ πράξει αὐτῆς, ὁ σοφισθήσεται**, Qui opere suo deprimitur, ad eruditionem non perveniet. Ità ferme sumitur verbum **ἐλαττωθῆναι** Psalmo **vi. 6.** Id jam subjectis exemplis explicabit.

25. 26. Qui sapientiâ replebitur qui tenet aratrum?] Ità hæc distinguenda in Græco, **τί σοφισθήσεται; Quam eruditionem consequetur?**

Qui gloriatur in jaculo, stimulo boves agitat] Qui sibi placet ubi dolone boves agitat. Hebræi, qui paucas habent voces simplices, multas circumloqui coguntur. Sic dolonem vocant **δόνον κέντρον**, baculum cum stimulo. De dolone vide Alfenum L. Si ex plagis, D. ad legem Aquiliam.

Et conversatur in operibus eorum] Boum.

Et enarratio ejus in filiis taurorum] Ovidius,

—— de tauris narrat arator.

28. Sit omnis faber & architectus] Pariter ad literarum studia est ineptus: longè alia cogitat.

Qui noctem tanquam diem transigit] Antelucanâ industriâ. Noctem addens operi —— ait Virgilius.

Qui sculpsit signacula sculptilia] Qui annulorum sigilla sculpsit.

Affiduitas ejus variat picturam] Mutare varietatem est varias formas in gemmam introducere.

Cor suum dabit in similitudinem picturæ] Laborabit in gemma efficere quod pictor in tabula.

Et vigiliâ suâ perficiet opus] Vigilia ejus est perficere opus. Opus hic fume ut in isto Ovidii,

Materiam superabat opus.

29. Sic faber ferrarius] **Ærarius** in Græco, **χαλκεύς**. Sed solent ista misceri. Sic, id est, pariter capiendæ eruditioni est inhabilis. Poëticè admodum omnia opificia describit.

Vapor ignis uret carnes ejus] Liquabit, **τήξει**, id enim rectiùs quàm quod alii libri habent, **πήξει** [figet]. Sensus est, in sudorem agit eum ignis vapor.

Et in calore fornacis concertatur] Cum æstu fornacis conflictatur.

30. Vox mallei invocatur aurem ejus] Scripsit Interpres, Vox mallei innovat aurem ejus. Est enim in Græco, **καί-ναι**, id est, delectat, ut solent facere res novæ. Sic **καί-νισαι** sumitur etiam Soph. **i. 17.** Quod autem quidam codices post **ῥοῦρας** [mallei] addunt, **καὶ ἄκμονα** [et incudis], id rectiùs in aliis deest.

Et contra similitudinem vasis oculus ejus] Id est, oculum intentum habet in exemplar operis sui. **כלי** Hebræis, **κεῦ** Hellenistis, vocantur omnia mobilia.

31. Cor suum dabit in consummationem operum] Primum rudi modo effinget quod vult.

Et vigiliâ suâ ornabit in perfectionem] Et vigilia ejus, ornare post consummationem. Vbi integram figuram fecerit, mox studet eam magis magisque expolire.

32. Sic figulus] Itidem incapax est doctrinarum.

Convertens pedibus suis rotam] Ieremiæ **xvi. 3.**

Qui in sollicitudine positus est semper propter opus suum, & in numero est omnis operatio ejus] Legit **καὶ** [et], ubi rectiùs, ni fallor, legeretur, **εἰ ἐναριθμοῖς πάσαι ἡ ἐργασία αὐτῆς**, Ob opus suum in perpetua versatur sollicitudine, an scilicet numerus constet omni labori suo. Solet enim ignis multa absumere, ut vidimus suprà **xxvi. 6.**

33. In brachio suo formabit lutum] Brachium pro manu sæpe dicunt Hebræi, ut Ieremiæ **xl. 9.** & alibi.

Et ante pedes suos curvabit virtutem suam] Id est, corpus suum, ut humum tollat. Sic **ἦν** propriè **ἰχθυὶν** [vires], impropriè corpus significat.

34. Cor suum dabit ut consummet linitionem] Ut opus perlinat ad inducendos colores.

Et vigiliâ suâ mundabit fornacem] Vigilia ejus, mundare fornacem.

35. Omnes hi in manibus suis speraverunt] Ideo **χειρωνακτες** [manuarii] dicti Græcis.

Et unusquisque in arte sua sapiens est] Ad suam quisque artem est callidus. Dictum etiam apud Latinos celebre.

36. Sine his omnibus non edificatur civitas] Id est, Sine his quidem omnibus.

37. Et non inhabitabunt] Non peregrè vivent. Non opus illis erit peregrè vitam quærere. Domi eam reperient satis.

Nec inambulabunt] Nempe ut mendici.

Et in Ecclesiam non transilient] Non transilient septa intra quæ habetur Senatus. Id aliquis expone- re volens addidit, **ἐν βελῇ λαῷ ὁ ζητηθήσονται** [ad consilium populi non quærentur]. Sed deest id in Sixtina.

38. Super sellam Iudicis non sedebunt] **Ἐπὶ θρόνον**. Est **θρόνος** propriè sella curulis. Solebat ea Iudicibus adferri, Deuteronom. **xvii. 18.** Iob. **xxix. 7.** Proverbiorum **ix. 14.**

Et testamentum judicii non intelligent] Leges judiciales. Sumitur enim sæpe **ברית** [fœdus] pro præcepto, & ob id etiam vertitur **ἐντολή**.

Neque palàm facient disciplinam & judicium] Id est, neque docebunt alios, neque sententiam de aliis ferent.

Et in parabolis non invenientur] Non inscribentur auctores bene ac sapienter dictis.

39. Sed creaturam ævi confirmabunt] Sic & in Sixtina, **κτίσμα αἰῶν** [creatura] **σηρίσσει**, id est, usui sunt huic vitæ, per ædificia, alimenta, resque alias. Locutio est Hebræis hoc sensu usitata, **שֵׁשׁ בָּהֶן יֵשׁוּב שֶׁל עוֹלָם**. Ea quibus firmatur seculum, id est, ea quæ bono publico sunt utilia. Talia probant Hebræi. Eos verò qui nugis victitant à testimoniis repellunt, quales sunt aleatores, feneratores, & qui ad certamen animalia instituebant.

Et deprecatio illorum in operatione artis] A Deo alieni non sunt, quem inter operandum invocant.

Accommodantes animam suam, & conquirentes in Lege Altissimi] Hæc in Græco aliter habentur, πλὴν τῆς ἐπιστάσεως τῆς ψυχῆς αὐτῆς, καὶ διανοομένης ἐν νόμῳ ὑψίστῳ. quasi diceret, *Enumeravi aliquot opificum genera.* Tales puta esse homines omnes, extra paucos qui animum intenderunt legis Divinæ studio. Nam καὶ hîc est loco ut. Legis Divinæ studium apud Hebræos latè patebat : comprehendebat enim Theologiam contemplativam & activam, & Ius tam Civile quàm Pontificium, præterea Historias veteres. Tam consummata eruditionis virum jam incipit describere.

C A P V T XXXIX.

1. *Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens]* Sapiens in Græco deest, sed subintelligitur ex præcedentibus. *Antiquorum,* ἀντὶκρη, quales Abrahamus, Isaacus, Iacobus, Iosephus, Moses.

Et in Prophetis vacabit] In Prophetiis, putà Samuelis, Nathanis, ac deinceps aliorum.

2. *Narrationem virorum nominatorum conservabit]* Historiam Moïsis, Iosue, Iudicum, Davidis, & Regum aliorum.

Et in versutias parabolarum simul introibit] Leget sententias veterum, tum sparsas, tum à Solomone & Ezechia collectas.

3. *Occulta proverbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conversabitur]* Sensum latentem ἐν ἀλληγορίαις [in tectè dictis] indagabit. Solent promiscuè dici παροιμίαι & παραβολαί, quæ Hebræis מִשְׁלֵים [sententiæ].

4. *In medio magnatorum ministrabit]* Regi alicui, ut Daniel, Zorobabel, Esdras, Nehemias.

Et in conspectu Præsidis apparebit] Præsidium in Græco.

5. *In terram alienigenarum gentium pertransiet]* Mittetur Legatus.

Bona enim & mala in hominibus tentabit] Tentavit, id est, expertus est.

6. *Ad vigilandum diluculo ad Dominum]* Matutinas preces ad Deum fundet, ut studia ipsius bene procedant.

7. *Pro delictis suis deprecabitur]* Nè ea profectui obstent.

8. *Spiritu intelligentiæ replebit illum]* Sicut πνεῦμα παιδείας [spiritum disciplinæ], habuimus Sapientiæ I. 5.

9. *Et ipse tanquam imbres, mittet eloquia sapientiæ suæ]* Largè effundet, ἀνομβρήσει in Græco; quali verbo & supra usus est hic Scriptor xviii. 29.

Et in oratione confitebitur Domino] Id est, laudabit Dominum. Sic enim ἐξομολογεῖσθαι sumitur apud Hellenistas.

10. *Et ipse diriget consilium ejus]* Consilium suum, ad Legis normam scilicet : nam de Lege hic sermo est.

Et disciplinam] Et scientiam, ad rectos usus.

Et in absconditis suis consiliabitur] Et de absconditis ejus (Dei) cogitabit. Abscondita hîc vocat Legis quæstiones difficiles.

11. *In Lege testamenti Dei]* Id est, in Lege quæ est testamentum. Genitivus pro Appositione, more Hebræo.

12. 13. *Et usque in seculum non delebitur, non recedet memoria ejus]* Non delebitur memoria ejus, ἐκ ἐξαλείφθησεται τὸ μνημόσυνον αὐτῆς. Id Scholiastes aliquis exposuit ἐκ ἀποσῆσεται [non recedet]. Locutionem hanc ἐξαλείφειν τὸ μνημόσυνον, delere memoriam, habes etiam Exodi xvii. 14.

Et nomen ejus requiretur] Legit ζητήσεται [quæretur]. At nos habemus ζήσεται, vivet, non malè.

14. *Et laudem ejus enuntiabit Ecclesia]* Id est, populus.

15. *Si permanserit, nomen relinquet plusquam mille]* Dum superstes erit, quocunque iverit famam sui maximam relinquet, quantam mille alii.

Et si requieverit, proderit illi] Nempe sapientia, de qua præcessit sermo. Proderit autem ipsi mortuo, id est, liberis ejus, qui velut uni cum patre censentur. Legit hic Interpres, εὖ ποιῇ αὐτῷ [proderit illi], rectè, non, ut nos habemus, ἐμποιῇ.

16. *Adbuc consiliabor ut enarrem]* Adbuc quæ cogitavi edisseram. Ità enim in Græco.

Vt furore enim repletus sum] Legit διομηνία sed nos rectiùs habemus, ὅτι ὡς διχομηνία ἐπληρώθην, impleor ut Luna corniculata. Ea enim in dies magis magisque crescit.

Πρόσωπα καλλύνουσα καὶ πληθεύουσα,
[Facie nitidior in dies ac plenior,]
ut Sophocles loquitur.

17. *In voce dicit]* Non est in Græco.

Obaudite me, divini fructus] In Græco, *Audite me,* filii pii : nam in Sixtina est υἱοὶ ὁσίοι.

Et quasi rosa plantata super rivus aquarum fructificate] Et crescite ut rosa nata ad fluentium agri, ἐπὶ ῥεύματι αἰγρῆ. id enim rectiùs quàm cum aliis libris ὕγρῆ [humecti].

18. *Quasi libanus odorem suavitatis habete]* Hoc deest in multis. At in Sixtina est, καὶ ὡς λίβανος ἐνωσίσσατε ὁσμὴν, *Vt thus bonum edite odorem.* Si hoc recipimus, id quod sequitur διὰ ὅτε ὁσμὴν [date odorem] erit ex interpretamento.

19. *Florete flores quasi lilium]* Edite flores quale est lilium. Odor sunt sermones boni, flores bona facta.

Et frondete in gratiam] Non est in Græco.

Et collaudate canticum] Laudate (Deum) cantico. Est enim accusativus Græcæ constructionis, subaudito κατὰ [per].

20. *Date nomini ejus magnificentiam, & confitemini illi]* Desunt hæc in Græcis.

In voce labiorum vestrorum, & in canticis labiorum] In Græco tantum est ἐν ᾧ δαῖς χειλέων, cantu labiorum : quia est & cantus fidium.

Et citharis] In Græco, ἐν κινύραις. Græca vox hæc facta ex Hebræo כִּנּוּר [cithara] reperitur aliquoties in Genesi, in libris Samuelis, Regum, Paralipomenis & Nehemiæ. Pro quo in aliis libris est modò ψαλτήριον [psalterium], modò κιθάρα [cithara]. Cinyram ait Iosephus tensam decem fidibus, pulsatam plectro.

In confessione] In laudatione, ut supra 9.

21. *Opera Domini universa bona valde]* Quicquid agit Deus, rectum est, Deuteronomii xxxii. 4. Quod hîc in Sixtina sequitur, καὶ πᾶν πρῶταγμα ἐν καιρῷ αὐτῆς ἔσται πάντα γὰρ ἐν καιρῷ αὐτῆς ζητηθήσεται [et

[*Et omnis ordinatio ejus suo tempore existet: omnia enim in tempore suo quærentur*], & quod inter ista interjiciunt libri alii, *ἐκ τῆς ἐπιείκους*, τί τὸ ἐστὶν; [*non est dicendum, Quorsum hoc?*] non in omnibus fuisse exemplaribus ex Latino apparet: & unde desumpta sint videbis infra 26.

22. *In verbo ejus*] Per verbum ejus, Psalm. xxxiii. 6. cxlvii. 8. Vide quæ dicta à nobis ad initium Evangelii Iohannis.

Stetit aqua sicuti congeries] Velut frugum acervus. Id enim *θημάνια*, ut supra xx. 28. Mare Rubrum intelligit.

Et in sermone oris illius sicut exceptoria aquarum] Sicut non est in Græco. Conceptacula autem aquarum vocat aquas ripis inclusas, fluvii Iordanis scilicet.

23. *Quoniam in præcepto ipsius placor fit*] Ad præceptum ipsius (fit) quidquid ipsi placet, Psalmo cxxxv. 6.

Et non est minoratio in salute ipsius] Nemo est qui minuire possit salutem ipsius, id est, ab ipso alicui destinatam. Genitivus efficientis, ut sæpe.

24. *Opera omnis carnis*] Bona, mala; aperta, operta.

25. *Et nihil est mirabile in conspectu ejus*] Mirantur enim qui causas ignorant.

26. *Non est dicere*] Non est cur quisquam dicat.

Quid est hoc, aut quid est istud?] In Græco, τί τὸ ἐστὶν; ubi τί [quid] est pro εἰς τί; *Quorsum hæc res?*

Omnia enim in tempore suo quærentur] Legit καὶ ἐν χρόνῳ pro χρεῖαν, & ἐκζητήσεται, pro ἐκλίσαι. Græcus sensus, ut nos eum habemus, est optimus. *Omnia enim ad usum suum creata sunt.* Hoc est quod in partibus animantium, præsertim hominis, egregiè ostendunt Aristoteles & Galenus.

27. *Benedictio illius*] Id est, beneficentia, more Hebræo.

27. 28. *Quasi fluvius inundavit, quomodo cataclysmus aridam inebriavit*] Terram datam Iacobi posteris omnibus bonis implevit.

Sic] Id est, ex adverso.

Ira ipsius gentes quæ non exquisierunt eum hereditabit] In Græco, *Iram ejus gentes proprio ac perpetuo jure habebunt.* Id enim κληρονομεῖν.

29. *Quomodo convertit aquas in siccitatem*] Quasi converteret. Est enim indicativus pro potentiali. Cohæret cum superioribus. Nam sicut beneficia Dei fluvio & mari, ita mala immissa loco deserto comparabat. Et bene Latinus ἀλμην vertit siccitatem. Nam eum sensum habet *החלם* apud Ieremiam xvi. 6. ubi Græci vertunt, γῆ ἀλμυρὰ [terra salis].

Et siccata est terra, &] Non sunt hæc in Græco.

Via illius viis illorum directæ sunt] Puto scriptum fuisse ab Interprete, *Via illius piis directæ sunt*, quomodo est in Græco: si directæ sumas pro rectæ. Mox pro piis per errorem scriptum viis, & sensui implendo additum illorum.

Sic peccatoribus offensiones in ira ejus] In Græco: sic impiis offendicula, ponentur à Deo scilicet. Et rursus sic ponitur pro ex adverso; nam via rectæ, id est, planæ, qualem Deus piis parat, opponuntur loca confragosa, in quibus facilis lapsus.

30. *Bona bonis creata sunt ab initio*] Id est, ordinata, ut supra xxxviii. 12.

Sic nequissimis bona & mala] Hic quoque ex Evangelii loco Matth. v. 45. aliquid interferuit Interpres, cum in Græco sit, sic (id est, ex adverso) flagitiosis mala.

31. *Initium necessariæ rei vitæ hominum*] Præcipua omnium utilium ad vitam humanam: quomodo ἀρχὴ sumtum est etiam supra in sententia simili xxxix. 28.

Panis similagineus] Simila tritici in Græco.

Et botrus uvæ] In Græco, *Sanguis uvæ*, id est, vinum. Sic & infra vocatur L. 16. Loquendi genus desumptum ex Mose, Geneseos xlix. 11. Deuteronomii xxxii. 14.

32. *Hæc omnia sanctis in bona*] Legit εἰς ἀγαθὰ, sed melius libri alii, πάντα τὰ ὑπάρχοντα τοῖς εὐσεβέσι ἀγαθὰ, *Hæc omnia piis bona*, supple sunt ac manent.

Sic & impiis & peccatoribus in mala convertuntur] In Græco, Sic (id est, ex adverso) peccatoribus vertuntur in mala. Per se bona cum sint, ipsis tamen malè cedent, quia aut sine modo utuntur, aut Deo gratias non agunt.

33. *Sunt spiritus qui ad vindictam creati sunt*] Spiritum vocat vim quamcunque rebus ingenitam & efficacem, quia è rebus ita emanat ut halitus ex homine. Sic Soli & morbis id nomen tributum. Idem mox ἰσχύς [vim] vocabit.

Et in furore suo] Προσωποποιεῖ [personæ fictæ inducitur].

Confirmaverunt tormenta sua] Intenderunt flagella sua.

34. *In tempore consummationis*] Ἐν καιρῷ συντελείας, id est, ubi mensura judicii Divini impleta fuerit. Id enim כלה Hebræis.

Et furorem ejus qui fecit illos placabunt] Sedabunt, καπνώσουσι. Satiare solent iram Divinam.

35. *Ignis*] Incendium, ut in Sodomis.

Grando] Legit χάλαζα, ut est in Sixtina. Sed alii libri habent θάλασσα [mare], ut diluvium intelligatur quo olim punitum est humanum genus, & urbes terræque postea multæ. Grando autem sub fame satis comprehenditur, ut causa sub effecto.

Fames & mors] Mors hic Pestilentiam significat, ut diximus ad Matthæi xxiv. 7.

Omnia hæc ad vindictam creata sunt] Videtur malè repetitum ex superiori.

36. *Bestiarum dentes*] Deuteronom. xxxii. 24. Ieremiæ xv. 3. Ezechielis v. 17.

Et scorpion] Deuteronomii vii. 15.

Et serpentes] Sapientiae xvi. 5.

Et romphæa vindicans in exterminium impios] Gladius hostilis, de quo vide dicto loco Ieremiæ & Ezechielis: infra xlv. 3.

37. *In mandatis ejus*] Dei. Legit ἐν τῇ ἐντολῇ, quomodo est in Sixtina, non ἐν τῇ ἀνατολῇ [in ortu], ut habent libri alii.

Epulabuntur] In Græco, εὐφρανθήσονται, latabuntur. Prosequitur προσωποποιεῖν [personæ fictæ inductionem], quasi diceret, Promptissimo animo exsequuntur Dei mandata.

Et super terram in necessitatem præparabuntur] Legit εἰς χρεῖας, ut est in Sixtina, non ut in aliis,

eis χεῖρας, [ad manus] parabuntur ad usus, nempe ad quos sunt destinati.

Et in temporibus suis non praterient verbum] Non omittent quicquam, nempe eorum quæ ipsis imperata erunt. Δόγμ., id est, דבר, pro re.

38. Propterea] His expensis.

Ab initio] Iampridem.

Confirmatus sum] Adversus tentationes, quæ fidem de providentia Divina concutiunt.

Et cogitavi] Animo meo infixi planè rem sic habere ut dixi.

Et scripta dimisi] Et perscriptum reliqui. Id scilicet quod jam dicet.

39. Omnia opera Domini bona] Non frustra ait se scripsisse quod suprà habuimus 21.

Et omne opus horà suà subministrabit] Suo quæque tempore ea quæ usui sunt exhibet.

40. Non est dicere] Non est cur quis dicat.

Hoc illo nequius est] Id est, aliter res humanæ regi debuerant.

Omnia enim in tempore suo comprobabuntur] Id est, digna sunt laude. Nam ut malis malè sit, bonum est universi.

41. Et nunc] Id est, propterea.

Collaudate & benedicite nomen Domini] Vt qui nihil faciat nisi iustissime.

C A P V T X L.

1. Occupatio magna] Ἀρχολία μεγάλη, multum negotii. Vide Ecclesiastæ VII. 30.

Creata est omnibus hominibus] Ἐκτίσται, id est, ordinatum est, ut diximus XXXIX. 30. & 35.

Et jugum grave super filios Adam] Philemon,

Ἀνθρώπος εἰμι· τὸτο δὲ αὐτῷ τῷ βίῳ

Πρόφασιν μεγίστην εἰς τὸ λυπεῖσθαι φέρει.

[Homo sum: quæ nobis causa longè maxima est

Cur vita nunquam vacet à mæstitudine.]

Vsque in diem sepulturæ in matrem omnium] Vsque in diem reditus in matrem omnium. Sic enim in Græco est. Plinius II. 65. Sequitur Terra, cui uni naturæ partium, eximia propter merita, nomen indidimus maternæ venerationis. Sic hominum illa, ut cælum Dei, quæ nos nascentes excipit, natòsque alit, semelque editos sustinet semper, novissime complexa gremio, jam à reliqua natura abdicatos, tum maximè operiens, nullo magis sacra merito, quàm quo nos quoque sacros facit.

2. Cogitationes eorum & timores cordis] In Græco hæc in accusativo, sequentia in nominativo sunt posita. Subauditur enim ὁ Admirantis nota, quæ modò nominativum, modò accusativum, sæpe & vocativum regit. Sic & Latine sine interjectione dicimus, Me miserum! & Ego miser! Cogitationes sunt illa quæ Menander sic describit,

Ἡμῆς δὲ χωρὶς τῆ ἀναγκαίῳ κακῶν

Αὐτοὶ παρ' αὐτῶν ἕτερα προσπορίζομεν.

Λυπέμεθ', ἂν πλάη τις· ἂν εἴπῃ κακῶς,

Ὁργίζομεθ'· ἂν γλαυῇ ἀνακράγῃ, δεδοίκαμεν.

Ἀγωνίαι, δόξαι, φιλοτιμίαι, νόμοι,

Ἀπαιτὰ ταῦτ' ἐπίθεια τῇ φύσει κακά.

[Nos verò præter ea quæ fert necessitas

Ipsi alia nostrà sponte superaccersimus.

Dolemus, ubi quis sternuit; convitium

Quis dixit, indignamur; vidit somnium, Metuimus; ululat noctua, exhorrescimus.

Leges, honores, ambitus, certatio,

Mala hæc adscita nobis sunt, non adscita.]

Adinventio expectationis] Spes quæ vitam pascunt.

Et dies finitionis] Mors ante oculos.

3. A residente super sedem gloriosam usque ad humiliatum in terra & cinere] Supple obnoxii sunt isti miserie quæ cepi explicare, & explicabo fusius. Simile loquendi genus Exodi XI. 5. XII. 29.

4. Ab eo qui utitur Hyacintho] Qui fert hyacinthina, Qui mos potentum, Ezechiel. XVI. 10. & XXVI. 7. in Græco.

Et portat coronam] Vt fiebat in rebus lætis.

Vsque ad eum qui armatur lino crudo] Ὁ μολινον erat linum vilissimum, cujus usus ad sudores aut manuum sordes abstergendas, & in Medicorum operis.

20 Furor] Ira.

Zelus] Invidia.

Tumultus] Perturbatio ex subitis malis.

Fluctuatio] Incerta consilia.

Et timor mortis] Quod perpetuum est malum.

Iracundia perseverans] Legit μήνιμα cum Sixtina, non μίμημα [imitamen, imago]. Differt autem μήνιμα, sive μῆνις, ab eo quod θυμὸν modò dixit, quòd θυμὸς est motus animi, μῆνις morbus manens, ἀπὸ τῆ μένειν [à manendo], ut volunt Scholiastæ ad prima Homeri.

Et contentio] Ἐγῆς, quam ἀγωνίαν dixit Menander.

5. Et in tempore refectiois] Quietis.

Somnus noctis immutat scientiam ejus] Id est, mentem. Nam si vocem Chaldæam מנרע, quæ respondet Hebrææ מנרע, vel מנרע, usurpat Daniel IV. 31. 33.

6. Modicum tanquam nihil in requie] Curæ ple- risque parum & quasi nihil somni permittunt.

Et ab eo in somnis quasi in diē respectus] Legit σκοπία. Græci codices nunc habent σκοπιάς, sed vera lectio est σκοπιάσει. Deinde, inquit, in somno non minus quàm per diem speculatur, id est, variis agitur cogitationibus. Ipsa quies est inquires.

7. Tanquam qui evaserit in die belli] Qui semper metuit nè se insequatur hostis. Vide descriptionem Pompeji post prælium Pharfalicum apud Lucanum.

In tempore salutis suæ] Id est, cum omnia tuta sunt.

Exsurrexit] Expergiscitur ex atrocibus somniis.

Et admirans ad nullum timorem] Consternatur, cum nulla sit vera timendi causa. Sæpe θαυμάζειν, aut, ut hic est, ἀποθαυμάζειν [demirari] sumitur pro pavescere, quia res sunt affines, & utraque Hebræis per verbum ממה (unde θαῦμα Græcum) significatur. Lucanus de Cæsarianis post victoriam Pharfalicam,

Quos agitat vesana quies, somnique furentes.

60 Vbi & sequentia vide libro VII.

8. Cum omni carne ab homine usque ad pecus, & super peccatores septuplum ad hæc] Ità distinguenda hæc sententia, & connectenda, non cum superioribus, sed

sed cum sequentibus, hoc sensu, *Quæ jam recitabo mala non hominibus tantum, sed & mutis animantibus solent evenire: sed flagitiosis hominibus septuplò graviora quàm cæteris.* Hoc est, ἐπὶ ταῦτα [super hæc].

9. *Mors*] Ist est, Pestilentia; ut suprà xxxix. 35. *Sanguis, contentio, & romphæa*] Sic est in Sixtina. At in Græcis aliis alius ordo, *contentio, romphæa, & sanguis.* *Contentio* est inter homines. Est & inter feras ac pecudes. Gladius hostilis terrorem incutit, sæpe & sanguinem fundit.

Oppressiones, fames] In Græco, ἐπαγωγὰ λιμῶ, *immissiones famis.* Vox ἐπαγωγή de omni malo dicitur, ut jam aliquoties notavimus.

Et contritio] Καὶ συντριμματὸς, & *vulneris, nempe immissiones, ex præcedenti.* συντριμμα respondet Hebræo נַחַם.

Et flagella] Id est, morbi, ut Marci iiii. 10. & alibi sæpe.

10. *Super iniquos creata sunt hæc omnia*] Id est, *ordinata*, nempe præcipuo quodam modo, ut jam dixit.

Et propter illos factus est cataclysmus] Quid mirum, inquit, si ob impios talia immittit Deus, cum ob tales totam terram diluvio olim merferit?

11. *Omnia quæ de terra sunt in terram revertentur*] Etiam homines, utpote de terra sumti.

Et omnes aquæ in mare revertentur] Id est, sicut omnes aquæ in mare revertuntur.

12. *Omne manus*] Res quæ sita ἐν δωροδοκίᾳ [ex corruptis judiciis].

Et iniquitas] Aliter iniquè parta.

Delebuntur] Auferentur è familia.

Et fides] *Integritas*, id est, res honestè parta.

In seculum stabit] Diu sequetur hæredes.

13. *Substantiæ iniquorum sicut fluvius siccabuntur*] Id est, *ut torrens.* Nam etiam torrentes annis nomine vocant, ut Latini veteres, ita & Hebræi. Ità hic sumendam vocem apparebit legenti Iobum vi. 15.

Et sicut tonitruum magnum in pluvia personabunt] Erunt in fama: sed illico desinent.

14. *In aperiendo manus suas latabitur*] Aliquis, improbus scilicet, gaudet cum munera ad corrumendum judicium accipit.

Sic pravaricatores in consummatione tabescent] Deest sed: sensus enim est, *sed qui eum in modum Legem transgredientur*, quæ munera ob judicandum accipi vetat, Exodi xxi. 8. Deuteron. xvi. 19. tandem deficient.

15. *Nepotes impiorum non multiplicabunt ramos*] Posteriores eorum non relinquent posteritatem.

Et radices immundæ super cacumen petra sonant] Καὶ [et] hic est Comparationis additæ ad id quod præcedit, hoc modo: *Non magis quàm radices immundæ* (id est, esui inutiles) *in prærupta rupe.*

16. *Super omnem aquam viriditas, & ad oram fluminis ante omne fenum evellatur*] Prima vox hujus sententiæ rectè scribitur in Sixtina, ἄχρ' ea est vox Ægyptia, ut diximus ad Genesios xli. 2. Significat viridia illa quæ oriri solent in campis à Nilo inundatis, aut etiam in ripis, quæ Græcis χεῖλη dicuntur; quæque omni herbâ (nam χεῖρ hic herbam significat) citius exarescunt.

17. *Gratia sicut paradisus in benedictionibus*] Beneficentia facienda est instar paradisi. Est παραδεισὸς vox barbara, notante Polluce, פֶּרֶז, Cantici iv. 13. Nehem. ii. 8. Significat hortum pomiferis arboribus confitum atque conseptum. Est paradisi talis elegans descriptio apud Procopium Vandalicorum i.

Et misericordia in seculum permanet] Retributio beneficentiæ. ἐλεῶ enim hic est ἰσῆ [beneficentia], idem quod χάρις.

18. *Vita sibi sufficientis operarii conculcabitur*] Deest hic & [et]. nam duo proponit quibus deinde comparat tertium. *Vita*, inquit, *satis dulcis est habentis de se quæ sufficiunt, aut etiam labore ea quærentis.* αὐτάρκη dicuntur res sufficientes, Proverbiorum xxx. 9. suprà v. i. xi. 24. & inde αὐτάρκης, Lucretio,

Ipse suis pollens opibus.

Et in ea invenies thesaurum] In Græco, *Et super illos ambos* (est enim neutrum hic pro masculino, quasi subaudiretur γένη [genera]) *felix est qui thesaurum invenit*, id est, cui Deus nec cogitanti magnas opes affundit: quod sæpe facit liberalibus ac beneficis. *Thesaurus, Dei donum*, Apolloniæ Tyanensi.

19. *Filii & ædificatio civitatis confirmabit nomen*] Faciunt ut duret. Nam & posteritas de progenitoris nomine dicitur, ut *Persidæ, Heraclidæ, Alevadæ*, & urbes de conditorum nominibus, ut *Ninos, Alexandria, Seleucia, Antiochia, Tigranocerta.*

Et super hæc mulier immaculata computabitur] In multis Græcis hoc deest. At in Sixtina est, ὑπὲρ ἀμφοτέρων γυνὴ ἀμωμὸς λογίζεται [super utraque reputabitur femina inculpata]. Sic Mausolum celebrem fecit Artemisia.

20. *Vinum & musica latificant cor*] Conjungit hæc duo sæpe inter se Plato.

Et super utraque dilectio sapientiæ] ἡ φιλοσοφία. Sed Hellenistæ duabus vocibus id eloquuntur, ἀγαπῆσις σοφίας.

21. *Tibia & psalterium suavem faciunt melodiam*] Id est, cum voluptate audiuntur: egregium sunt ἀκρόαμα [oblectamentum aurium]. De Plalterio vide Daniel. iii. 5. 7. 10. & Sapientiæ xix. 17.

Et super utraque lingua suavis] Sermo hominis disertus.

22. *Gratiam & speciem desiderabit oculus tuus*] In multis Græcis deest tuus. Per χάριν [gratiam] intellige corporis συμμετρίαν [commensum], per κάλλος [speciem] ea quæ in extima sunt facie.

Et supra hæc virides sationes] *Herba segetis.* Mirè enim oculos delectant & juvant viridia.

23. *Amicus & sodalis in tempore convenientes*] Supple sunt. Sensus est, *Et amicos & sodales, ubi opus est, utiles esse sibi mutuo.* ἀπαντᾶν est adjuvare, utilem esse, ut Jeremiæ xv. 11. Differentiam amici & sodalis sic explicat Ammonius, φίλοι μὲν γὰρ κοινῶς ἀπαντες οἱ τὰ τῆς φιλίας δίκαια πρὸς ἑαυτοὺς ἔχοντες, ἑταῖροι δὲ ἰδίως οἱ καὶ τῇ ἡλικίᾳ παραπλησίως ἔχοντες, καὶ ἐν τῇ συνεργίᾳ πολὺν χρόνον γεγονότες [amici generatim omnes qui amicitiae jura inter se servant; sodales verò qui præterea ætate non multum distant, & multo tempore unà egerunt].

Et super utrosque mulier cum viro] Plus alter alteri profunt. Hipponax,

Ὅς τις δὲ ἀτρυφερόν τήν γυναῖκα ἀγει λαβών,
Συνεργὸν ἔσται ἀντὶ δεσποίνης ἔχει,
Εὐνοῦν, βεβαίαν εἰς ἀπαντα τὸ βίον.

[*Nam qui severæ conjugem vitæ legit,
Sociam laboris ille, non dominam accipit,
Fidam, benevolam, pectore immutabili.*]

24. *Fratres in adiutorium in tempore tribulationis*] Duo poni hic oportet, ut sunt in Græco, *Fratres & adiutores in tempore calamitatis*: eruere aliquem possunt scilicet, per ὑπόzeugμα [*per Zeugma in parte posteriore*].

Et super eos misericordia liberabit] Quia

Bona comparat præsidia misericordia.

Nec apud homines tantum, sed vel præcipuè apud Deum.

25. *Aurum & argentum est constitutio pedum*] *Pedes* hic per μεταφοράν [*Translationem*] id significant quod à pari similitudine statum dicunt Latini. Eum bene tueri solent quibus affluunt divitiæ. Vide Proverbiorum XIIII. 18.

Et super utrumque consilium beneplacitum] In fama est, εὐδοκιμεῖται, id est, Plura memorantur exempla eorum quos bonum consilium quàm quos pecunia malis exemerit.

26. *Facultates & virtutes*] Pecuniæ & corporis vires.

Exaltant cor] Id est, fiduciam addunt.

Et super hæc timor Domini] *Super utraque hæc pietas*. Habet enim magnifica promissa. Plutarchus versus quendam Græcum sic corrigit,

Θάρσος τὰ θεῖα τοῖσι σώφροσι βροτῶν.

[*Fiduciam addunt res Deum sapientibus.*]

27. *Non est in timore Domini minoratio*] Nihil in eo damni. Euripides,

——— εἰς κάματον εὐ σέβειν θεός.

[*——— colere cælites nullus labor.*]

Et non est in eo inquirere adiutorium] *Non est cur quærat sibi auxilium*, vir pius scilicet. Id autem est, non deerit illi auxilium à Deo.

28. *Timor Domini sicut paradisi benedictionis*] Id est, fecundus, ut supra 17.

Et super omnem gloriam operuerunt illum] Operitur ille, nempe Deum timens. Sæpe enim hæc concreta ex abstractis subintelliguntur. Et activum sine persona pro passivo frequens Hebræis. Plus habet gloriæ quàm qui regaliter vestiuntur.

29. *Fili, in tempore vitæ tuæ nē indigeas: melius est enim mori quàm indigere*] In Græco, *Fili, nē tibi eveniat vitam mendici agere: mori enim satius quàm mendicare*. Undique enim petuntur opprobriis.

Πρωχοὶ ἀνιήροι, δαιτῶν ἀπολυμαντῆρες,

[*Mendici fruges consumere nata, gravis gens,*] ut videre est Odyssææ P'.

30. *Vir respiciens in mensam alienam non est vita ejus in cogitatione victis*] In Græco, ἀνὴρ βλέπων εἰς ἀλλοτρίαν τραπέζαν, ἔκ χει βίον ἐν λογισμῷ ζωῆς. A mendicis ad parasitos venit. *Vir*, ait, *qui alienam mensam respicit, vitam habet quæ pro vita reputanda non est*.

Alit enim animam suam cibis alienis] Semetipsum exponit contentui ob cibos alienos. Hoc significatu

ἀλισγῆν [*polluere*] habes Malach. I. 12. Apud Terentium quidam de parasito,

Vident' ossum & cibus quid faciat alienus?

Apud Eupolin verò de se & sui similibus parasitus,

Εἴτ' ἐπὶ δεῖπνον ἐρχόμεθ' ἀλλυδὶς ἀλλ' ἡμῶν

Μάζοα ἐπ' ἀλλέφυλον.

[*Vesperè abimus ad dapes huc hic & alter illuc
Esca aliena quò vocat.*]

31. *Vir autem disciplinatus & eruditus custodiet se*] 10 φυλάσσεται, cavebit sibi, à tam turpi vitæ genere.

32. *In ore imprudentis*] Scripsit Interpres imprudentis, ἀναίδης.

Condulcabitur inopia] Dulcis erit mendicitas.

Et in ventre ejus ignis ardebit] Ingens edendi aviditas. Ovidius in Famis descriptione,

——— furi ardor edendi,

Pérque avidus fauces immensæque viscera regnat.
Et postea,

Vtque rapax ignis non unquàm alimenta recusat,

20 *Innumerasque faces cremat, & quò copia major
Est data, plura cupit, turbûque voracior ipsa est:
Sic epulas omnes Erisichthonis ora profani
Accipiunt poscuntque simul.*

C A P V T X L I.

1. *O Mors quàm amara est memoria tua!*] 30 κατάρχεσις [*impropria locutio*] pro tui cogitatio. Vide supra xxiv. 28.

Homini pacem habenti in substantiis suis] Εἰρηνεύοντι. Id verò more Hebræo significat feliciter agentem.

2. *Viro quieto*] Bene vertit ἀπερισπασῶ. Nam περισπασῶν inter alia est negotiis distrahi.

Et cuius viæ directæ sunt in omnibus] Cui cuncta succedunt prosperè. Id enim est εὐοδῶναι.

Et adhuc valenti accipere cibum] Id est, cui appetitus nondum prostratus jacet. Vide Ecclesiastæ XII. 5. Menander,

40 Ὅταν ἡ γέρον τις ἐνδεής τε τὸν βίον,
Οὐδ' αὖν τὸ θνήσκειν δεινόν· ἀλλ' ἐν τῷ καλῶς,
Ἐκάτερον αὐτῶν τὴν ἀνάγκωσιν φέρει.

[*Quoties senex est aliquis & victi indigens,
Non durum est mortem oppetere: sed cum faciliter
Vita agitur, tunc utriusque discrimen patet.*]

3. *O mors bonum est iudicium tuum*] Ius quo in homines uteris. Vide supra xxxviii. 23.

Homini indigenti, & qui minoratur viribus] Cui vires deficiunt. Singula membra singulis modò dictis opponuntur.

4. *Defecto ætate*] Decrepito: id enim est ἐξατογήσῶ. Habes hanc vocem & infra xlii. 8.

Et cui de omnibus cura est] Qui in omnibus rebus agendis ipse occupatur, id est, alios non habet qui eum sublevent.

Et incredibili qui perdit patientiam] Καὶ ἀπειθῶντι ἢ ἀπολωλεκότε τὴν ὑπομονήν, id est, ei qui non credit se sanitatem recuperare posse, atque ultra vitæ incommoda porferre non potest. Menander,

60 ——— ἡδὺ δ' ἀποθνήσκειν ὅταν

Ζῆν μὴ πάρεθ' ὥς βύλεται.

[*——— dulce est mori*

Cum vivere non est ex animi sententia.]

5. *Noli metuerē iudiciū mortis*] Legem illam,
Quod natum est poterit mori.

Memento quæ ante te fuerunt, & quæ superventura sunt tibi] Vt neutra sumsit quæ per masculinum rectius transferat, hoc sensu: *Cogita eos qui ante te fuerunt, & post venturos*, omnes nempe eidem legi subiectos fuisse & fore.

Hoc iudiciū à Domino omni carni] Euripides,

Βροτοῖς ἀπ᾿ αὐτοῦ καὶ θανάτῳ ὀφείλεται.

[*Mortem subire certa lex mortalibus.*]

Aristophanes,

Τὸ γὰρ φοβεῖσθαι τὸν θάνατον ληρὲς πολὺς.

Πᾶσιν γὰρ ἡμῖν τῷ ὀφείλεται παθεῖν.

[*Mortem timere, maximum delirium est:*

Namque unum id est, quod omnes debemus pati.]

6. *Et quid superveniet tibi in beneplacito Altissimi?*

Cur recusas quod Deo placet?

——— χρὴ τὸ μόριμον φέρειν.

[——— *neceſſe est ferre quod fatum jubet.*]

Sive decem, sive centum, sive mille anni: non est enim in inferno accusatio vitæ] Illud enim in Græco non est, & sine eo sensus melius cohæret. Non exprobrabitur tibi apud Manes quod parum aut diu vixeris.

8. *Filii abominationum fiunt filii peccatorum*] In Græco, *Exsecrabiles fiunt filii peccatorum*. Non consistunt exempla ubi incipiunt.

Ætas parentum pejor avis tulit

Nos nequiores, mox daturos

Progeniem vitiosorem.

Et qui conversantur secus domos impiorum] *Et fiunt conversantes in vicinia impiorum*. Parum distant flagitiosi à manifestè impiis. παρῳικία hoc loco est vicinia, ut Psalmo LV. 16. & apud Græcos sæpe.

9. *Filiorum peccatorum periet hereditas*] *Malè parta malè dilabuntur.*

Et cum semine illorum assiduitas opprobrii] *Permanet opprobrium.*

Τῷ δὲ τ' αἰμαυροτέρῃ γενεῇ μετόπισθε λέλειπται,

[*Obscurum est illi genus, ac tandem interit omne,*]

ait hoc ipsum argumentum tractans Hesiodus.

10. *De patre impio queruntur filii, quoniam propter illum sunt in opprobrio*] Etiam liberis non malis sæpe exprobratur parentum impietas.

Δελοῖ γὰρ ἄνδρα, καὶν θρασύσπλαχνός τις ἦ,

Ὅταν ξυνεῖδῃ μητρὸς ἢ πατρὸς κακὰ,

[*Nam celsa quamvis pectora infringit dolor,*

Quoties parentum cogitant actus malos,]

ait in Hippolyto Euripides.

12. *Et si nati fueritis in maledictione nascemini*] *Secutus est lectionem vitiosam*. Vera est, *Εὰν γὰρ πληθυνθῇτε, εἰς ἀπώλειαν γενήσεσθε, καὶ εἰὰν ἀποθάνητε, εἰς κατάραν μεριθῆσεσθε*. deinde aliquis illud πληθυνθῇτε, quod est obscurius, exposuit per γενήσεσθε. Quidam & pro ἀπώλειαν, scripsere pari sensu κατάραν. Sed commodissima est quam posuimus lectio. Sensus autem, *Si soboles fuerit vobis, genueritis ad exitium (liberos): ubi moriemini, execrandis annumerabimini.*

13. *Omnia quæ de terra sunt in terram convertentur: sic impii à maledicto in perditionem*] In Græco, *Sic impii in exitium, id est, Sicut terra terræ debetur, ita malis mala:*

Εἰ δὲν ἐσπασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ,
 [Qui dira fecit, dira par ipsum est pati,]

ait Sophocles Ajace Locro.

14. *Luctus hominum in corpore ipsorum*] Multi quidem lugent eos, cum corpus sepelitur.

Nomen autem impiorum delebitur] In Græco, *Atamen nomen hominum non bonorum delebitur*. Nam ἐκ ἀγαθῶν [non bonorum] legendum, non ἐκ ἀγαθῶν. Et quod in quibusdam est ἀμαρτωλῶν [peccatorum], ex glossmate in textum malè irrepsit.

15. *Curam habe de bono nomine*] Bene bono addidit Interpres, ut planior esset sensus.

Hoc enim magis permanebit tibi quam mille thesauri pretiosi & magni] In Græco, *Quam mille thesauri magni ex auro*. Græca est sententia,

Καλῶς ἀκείνῳ μάλλον ἢ πλεονεκτήσειν θέλει.

[*Bene mavelis audire quam ditescere.*]

Ovidii verò,

Omnia si perdas, famam servare memento.

16. *Bonæ vitæ numerus dierum*] Vita quantumvis bona ac commoda, non diu durat: dies ejus facile numerari possunt.

Bonum autem nomen permanebit in ævum] In multa secula. Exemplo sit illud Euripidis in Hippolyto,

ὦ μάκαρ, οἷός σε ἐλαχες τιμᾶς,

Ἰωπόλυθ' ἦρως, διὰ ζωφροσύνην.

Οὐποτε θνητοῖς ἀρετῆς ἄλλη

Δύναμις μέζον.

Ἦλθε γὰρ ἢ πρόθ' ἢ μετόπισθεν

τῆς εὐσεβείας ἢ χάρις ἐδῆλ.

[——— *Quos tu es quantos,*

Hippolyte heros, nactus honores,

Casto vitæ tramite: namque hæc

Virtus homines prima coronat.

Citò vel serò sequitur semper

Pietatem debita merces.]

17. *Disciplinam in pace conservate, filii*] *In rebus prosperis*. Tunc enim maximè opus prudentiâ.

Sapientia enim abscondita & thesaurus invisus, quæ utilitas in utriusque?] Rursus recti pro obliquo. Sensus enim, *Quæ utilitas in his duabus rebus, in sapientia latente, aut in thesauro inadspicuo?* Habuimus eandem sententiam suprâ xx. 31. sic & apud alios collectores eadem sæpe sententiæ sub diversis ponuntur titulis.

18. *Melior est homo qui abscondit stultitiam suam quam homo qui abscondit patientiam suam*] Et hoc habuimus suprâ xx. 33.

19. *Verumtamen reveremini in his quæ procedunt de ore meo*] *Igitur veremini de iis quæ dicam*. Legendum enim ἐντραπέητε [veremini], ut in Sixtina, pro quo malè in aliis ἐντραπήσεται.

20. *Non est enim bonum omnem reverentiam observare*] *Omnem pudorem vitare*. Nam sic διαφυλάττειν sumitur Proverbiorum VI. 24. & alibi. Sensus idem qui suprâ IV. 25.

Et non omnia omnibus bene placent in fide] In Græco legitur quidem, καὶ εἰ πάντα τοῖς πᾶσιν ἐν πίστει εὐδοκιμεῖται sed legendum puto, πᾶσιν ἀπιστεῖν. Non est laudabile nulli credere. Sicut pudor quidam bonus, sic & credulitas, si ita loqui licet,

Αἱ πίσεις γὰρ ὁμῶς καὶ ἀπιστίαι ὤλεσαν ἄνδρας.

[*Evertit multos non credere, credere multos.*]

Quod generaliter dixerat; exemplis quibusdam explicat; & primum in quibus rebus pudor sit laudabilis; additurus deinde ubi noceat.

21. *Erubescite à patre & matre de fornicatione*] Apud eos obscœna loqui aut facere.

Et à presidente & potente de mendacio] Mendacia tunc maximè cavenda sunt ubi cum Magistratu res est. Quod Terentius dicit,

Nam qui mentiri aut fallere instituit patrem

Aut matrem, tantò magis audebit ceteros:

idem ad publicos parentes non minùs rectè aptes. ἐν ἀγορᾷ ἀψευδῶν [in foro nihil mentiendum], lex erat Græca.

22. *A Principe & à Iudice de delicto*] Nam quæ clàm fiunt fortè pœnam evadunt; quæ autem coram Rege aut Iudicum aliquo, ut manifesta, statim puniri solent.

A synagoga & à plebe de iniquitate] Synagoga hic intellige συνέδριον τὸ μέγα [magnum Senatum], & ἀνομίαν seditionem. Statim enim opprimèris aut à Senatùs apparitoribus, aut ab ipsa multitudine.

23. *A socio & amico de injustitiâ*] Nam & amicitiam & societatem eo modo diremes.

Et de loco in quo habitas de furto] Congruenter præcedentibus dici debuit à loco in quo habitas, nempe tanquam incola. Si ibi fureris, statim sine venia ejicieris finibus; nisi quid etiam pejus tibi eveniat.

ἔνθ' πεφυκώς, τὸς ξενιδοῦχος [ἐξέκ.

[Honorem habe, peregrine, susceptoribus.]

24. *De veritate Dei & testamento*] Legitur quidem in Græco, ἀπὸ ἀληθείας Θεῦ καὶ διαθήκης sed legendum putem, ἀπὸ λήθης Θεῦ καὶ διαθήκης [ab oblivione Dei ac testamenti]. Pudeat te Dei aut Legis ejus oblivisci.

De discubitu in panibus] Puto scripsisse Interpretem de decubitu, & decubitus voce intellexisse τὴν πῆξιν ἀγκῶν, ut in Græco est. Pudeat te cubitum mensæ imponere.

Et ab obfuscatione dati & accepti] A fraude in contractibus. σκορακισμός inter alia à Græcis exponitur ἀπάτη. Quod Græci unâ voce dicunt συναλλάγμα, & Latini contractum, id hic Scriptor more Hellenistico dicit δόσιν ἢ λήψιν dationem & acceptionem], XLII. 7.

25. *A salutantibus de silentio*] Pudeat te non resalutare salutantem.

A respectu mulieris fornicariæ] Meretricem invisere pudeat. Id enim hic ὄρασις.

Et ab aversione vultus cognati] Bene legit συγγενῆς [cognati], ut est in Sixtina, non, ut in aliis, ἐγγενῆς. Pudeat te aversari propinquorum preces. Hoc explicans quidam margini adscripserat, Nè avertas faciem à proximo tuo: quod in Latinum textum penetravit, cum in Græco non sit.

26. *Et ab auferendo partem, & non restituendo*] In Græco, Ab ablatione partis & dationis: ubi est ἐν δύοῖν [unum per duo significatum], pro partis dandæ. Sic de publico aut communi aliquid distribuere jussus sis, pudeat te ullam partem inde subtrahere.

27. *Nè respicias mulierem alieni viri*] In Græco, καὶ κατανοήσις γυναικὸς ὑπ' ἀνδρῶν. Pudeat te familiarem esse nuptæ alterius: id enim suspensiones & rumores non bonos solet excitare.

Et nè scruteris ancillam ejus, neque steteris ad lectum ejus] Græca lectio nonnihil variat; sed optima lectio est, ἀπὸ περιεργίας παιδίσκης, καὶ μὴ ἐπισήσεως ἐπὶ τὴν κοίτην αὐτῆς, Pudeat te curiosè (oculis devorantibus, ut Martialis loquitur) adspicere ancillam alienam, aut etiam propè ad locum ubi cubat accedere. Nimirum quia facilè dominus eo offendi posset.

28. *Ab amicis de sermonibus improprii*] Pudeat te amico probra ingerere.

10 *Et cum dederis nè improperes*] Aut exprobrare data. Vide suprà XVII. 18. XX. 15. XXI. 25. 27.

C A P V T XLII.

1. *Non duplices sermonem auditus*] Hæc planè cum superioribus connectenda erant. Pergit enim dicere quorum pudere debeat, καὶ ἀπὸ δευτερώσεως. Pudeat te cum aliorum tadio repetere quæ dixeris. Vide suprà XIX. 7. Sequitur in Græco καὶ λόγῳ ἀκοῆς, id est, pudeat te pro certis affirmare quæ non ipse tuis sensibus percepisti, sed ex aliorum relatu habes.

De revelatione sermonis absconditi] Pudeat etiam te arcana tibi credita aliis prodere. Vide suprà XX. 26.

Et eris verè sine confusione] In Græco, Et eris verè, id est, quatenus oportet, verecundus.

Et invenies gratiam in conspectu omnium hominum] Apud omnes. Nam rectus pudor mirè homines commendat.

30 *Nè de his omnibus confundaris*] Sicut alibi dixerat, ut & Hesiodus & Euripides, alium bonum, alium malum esse pudorem, post boni pudoris exempla, quædam mali pudoris genera explicare hic aggreditur, quod ex parte & suprà fecerat, IV. 26. & sequentibus; & XX. 24.

Et nè accipias personam ut delinquas] Et hic & in Græco est pro nempe. Incipit enim commemorare multos pudores. Primus est, per quem quis reverentiâ potentis in delictum inducitur. Idem significavit suprà XX. 24.

2. *Et de Lege Altissimi, & de testamento*] Malus pudor qui impedit loqui pro Lege & promissis Dei ubi datur occasio.

Et de judicio justificare impium] Aut qui vetat obloqui sententiis eorum qui id agunt ut nocentem absolvant.

3. *De verbo sociorum & viatorum*] Qui impedit quominus quis aut sodales aut viæ comites suavi sermone oblectet.

50 *Et de datione hereditatis amicorum*] Qui prohibet amicis bene meritis legata relinquere, nempe nè propinqui offendantur.

4. *De æqualitate stateræ & ponderum*] Qui vetat queri de falsâ mensura ac ponderibus, quæ & privatim & publicè nocent.

De acquisitione multorum & paucorum] Qui prohibet sine injuria acquirere opes, aut magnas invidiæ metu, aut parvas, nè minùs generosus videaris.

60 5. *De corruptione emptionis & negotiatorum*] In Græco, De pecunia venditionis mercatorum. Malus est pudor qui vetat flagitare pretium à mercatore qui rem emit. Bona nomina non interpellando fimo mala.

Et de multa disciplina filiorum] Malus pudor qui vetat assiduum esse in liberis instituendis.

Et servo pessimo latus sanguinare] Aut qui vetat servos admonere flagris. Apud Hebræos latera præcipuè loris cædebantur. Vide suprà xxx. 12.

6. *Super mulierem nequam bonum est signum]* Adversus mulierem improbam utilis est annulus. Nempe qui penum resque alias obsignat. Martialis,

Nunc signat meus annulus lagenam.

7. *Vbi manus multæ sunt, claudere]* Nempe cellas. Facilia enim ibi furta.

Et quodcumque trades numeræ & appende] In Græco, in numero & pondere, supple trade, domesticis tuis scilicet.

Datum verò & acceptum omne describe] In scripto, supple, habentur. In diario scribe, quid cuique tradideris, quid vicissim de labore ejus acceperis. Vide similia præcepta primo Oeconomicôn, quæ Aristoteli adscribuntur, cap. 6.

8. *De disciplina insensati & fatui]* Subaudi ex superioribus, nè te pudeat. Non debet pudor nos impedire quominus moneamus eos qui per ignorantiam, aut animi vitio à recto aberrant.

Et de senibus qui judicantur ab adolescentibus] Et decrepiti qui cum juvenibus certant. Hunc quoque mone re non pudeat. Facit enim rem sua persona indignam, quòd jurgii ferram recipiendo se juvenibus æquat. Tali dici potest,

Ἄττα γέρον, μάλα δὲ ζένοι τείρεσι μαχηταί.

[Care senex, juvenes tibi dant pugnando laborem.]

Et eris eruditus in omnibus] Eris verè prudens. Si ea quæ dixi observaveris.

Et probabilis in conspectu omnium virorum] Approba beris ab omnibus.

3. *Filia patris abscondita]* Id est, virgo: nam הַמְלֵךְ Hebræis absconditam significat. De causa hujus vocabuli vide quæ dicta ad Matth. 1. 23.

Est vigilia] Causa vigiliæ. Metonymia.

Et sollicitudo ejus] Id est, pro ea.

Aufert somnum] Ἀφιστᾷ ὕπνον, Nempe patri. Menander,

Ἀλλὰ θυγάτηρ κτῆμα ἐστὶν ἐργῶδες πατρί.

[At nata genitori operosa est possessio.]

Et alibi,

Χαλεπὸν γε θυγάτηρ κτῆμα, καὶ δυσδιάθετον.

[Filia molestum incommodumque peculium est.]

Nè forte in adolescentia sua adulta efficiatur] Primum in adolescentia ejus (id est, dum innupta est) cura patrem tenet nè melior ætas ei transeat, nempe sine conjugio: quod plerisque Hebræis infaustum habebatur. παρακμάζειν hic dicitur filia quæ ὑπέρακμα Paulo 1 Corinth. vii. 36. exoleta virgo Plauto. Menander,

Θυγάτηρ ἐπίγαμα καὶ ὅλως μὴθὲν λαλῇ,

Διὰ τὸ ζῶσαν πλεῖστα περὶ αὐτῆς λέγει,

[Ætate nata núbili ut dicat nihil,

Satis tamen ipso significat silentio.]

Martialis,

Iam poscit dotem filia grandis.

Et cum viro commorata odibilis fiat] Et viro data nè odiosa fiat. Nè expellatur.

10. *Nequando polluat in virginitate sua]* En

παρθένα, id est, eo tempore quo virgo appellatur cura est nè polluat. Vide à nobis ad dictum Matthæi locum allata ex Musæo & aliis. βεβηλῶσα dicitur virgo quæ stupratur, Iudith. ix. 2.

Et in paternis suis gravida inveniat] In paternis, id est, in domo patris, quomodo apud Lucam dicitur ἐν τοῖς τῷ πατρὶ, 11. 49. & apud Iohannem εἰς τὰ ἴδια, [in sua], xvi. 32. xix. 17. in sacris paternis dicunt Romani.

10 *Ne forte cum viro commorata transgrediatur]* Viro autem conjuncta nè violet matrimonium. Συνοικῆν [inà habitare] & μετὰ ἀνδρὸς εἶναι [cum viro esse] sunt verba connubium significantia.

Aut certè sterilis efficiatur] Aut nupta nè sterilis appareat. Nam verba Hiphil, ad quam formam est hoc τερεῖσθαι [sterilem deprehendi], sæpe nihil aliud quàm ejus quod est manifestationem significant.

11. *Super filiam luxuriosam firma custodiam]* Habuimus hoc suprà xxv. 1. 13. De tali Catullus,

Affervanda nigellulis delicatius urvis.

Menander dixit,

μοχλοῖς καὶ διὰ ζφραγισμάτων

Σώζειν δάμαρτα.

[— ferarum vectumque obstaculis

Servare uxorem.]

A detractiōe in civitate] In Græco, Fabulam per urbem, nempe te faciat, quod præcessit.

Et objectione plebis] In Græco, ἐκκλητον λαῶ scribitur: sed rescribendum ἐγκλητον λαῶ, accusatam à populo. Est enim constructio qualis διδασκτοὶ Θεῶ [dociles Dei] Iohan. vi. 45. ubi plura exempla attulimus.

Et confundat te in multitudine populi] In turba multorum: ubi dicetur, Filia tua mœcha est.

12. *Omni homini noli attendere in specie]* Noli attentè spectare quenquam formæ causâ.

Et in medio mulierum noli commorari] Est Συνέδρευε [confide] in Græco: sed eâ voce Hebræi sæpe moram quamvis significant, ita ut rectè verterit hic Interpres.

13. *Et à muliere iniquitas viri]* In Græco, Nequitia mulieris: adpectus petulci, sermones lenocinantes.

14. *Melior est enim iniquitas viri quàm mulier beneficiens, & mulier confundens in opprobrium]* Id est, minus est mali ab ira viri quàm à comitate mulieris, quæ mulier tibi causa sit futura probri. γυνή [mulier] bis repetitum ostendit de eadem agi, quæ & blanda sit, & tamen noceat.

50 *Τερπνὸν κακὸν πέφυκεν ἀνδράποισ γυνή.*

[Mulier hominibus illecebrosam est malum.]

15. *Memor ero igitur operum Domini]* Memor nunc ero, δη. Novum sermonem exorditur de Dei operibus eximiis. Hic sermo continuatur usque ad Δοξολογίαν [laudationem] virorum illustrium.

Et quæ vidi annuntiabo in sermonibus Domini opera ejus] Sic quidem in Græco nunc legitur, καὶ ἃ ἐώρακα ἐκδηγήσομαι ἐν λόγοις Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ. Sed puto scriptum fuisse, καὶ ἃ ἐώρακα ἐκδηγήσομαι ἐν λόγοις, addita verò glossēmata, τὰ ἔργα αὐτοῦ, & ab alio, Κυρίως τὰ ἔργα, irreplisse in textum, ut alia alibi. Sensus enim est, Dei magnifica opera quæ vidi, verbis exsequar.

16. Sol illuminans per omnia respexit, & gloriâ Domini plenum est opus ejus] Nondum hic de Sole agit: quod tamen lectori videri potest facere. Primum agit de Univerſo, deinde de Cœlo, deinde de Sole, Luna & Astris: quare hujus loci hic est ſenſus, Sicut Sol omnia perlustrat, ita & opus hoc Dei (univerſum) plenum est ipsius majestâte. Ipsius, Dei ſcilicet, cujus præceſſit mentio: quanquam & ſine tali præcedenti mentione sæpe αὐτὸς [Ipſe] de Deo dicitur.

17. Nonne Dominus fecit ſanctos enarrare omnia mirabilia ſua, quæ confirmavit Dominus omnipotens ſtabiliri in gloria ſua?] In Græco Sixtino ſic legimus, αὐτὸς ἐνεποίησε τοῖς ἁγίοις Κύριον ἐκδηγήσασθαι πάντα τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, ἃ ἐξερέωσεν Κύριος ὁ παντοκράτωρ, ση- ριχθῆναι ἐν δόξῃ αὐτοῦ τὸ πᾶν, Non dedit Dominus facultatem iſtis ſanctis enarrandi plenè mira ipsius, quæ ipſe Deus omnipotens conſtituit, nempe ideo ut ad ejus honorem Univerſum hoc ſubſiſteret. Hoc præſatur nè putet à ſe exſpectandum ut res verhis æquet.

18. Abyſſum & cor hominum inveſtigavit] Sicut intima maris ſpectat, ſic & hominum intima. ἀνθρώπων [hominum] videtur excidiſſe in Græco.

Et in aſtutia eorum excogitavit] Et verſutias eorum intellexit. Hebræorum eſt accuſativos sæpe explicare per ׀, quod eſt ἐν [in] in Græco. Quantumvis multis aſtutiis ſua conſilia homines tegant, Deus ea introſpicit.

19. Cognovit enim Dominus omnem ſcientiam] Id eſt, quidquid ullo modo ſciri poteſt. Eſt enim μετωνυμία [Transnominatio].

Et inſpexit in ſignum ævi] Singula puncta temporis videt. Pars temporis quanta minima in horologiis notari poteſt, dicitur σημεῖον [ſignum]. Vide Pollucem.

Annuntians quæ præterierunt, & quæ ſuperventura ſunt] Id eſt, faciens ut ſciat. Nam יְהוָה ſolet verti ἀπαγγέλλειν. Homerus,

Ὅς ἤδει τὰ τ' ἐόντα, τὰ τ' ἐσσόμενα, πρὸ τ' ἐόντα.

[Qui novit quod erit, quodque eſt, & quod fuit antè.]

Revelans veſtigia occultorum] Id eſt, certis veſtigiiis occulta deprehendens.

21. Magnalia ſapientiæ ſuæ decoravit] In Græcis multis eſt, διὰ τῆς σοφίας, Magna ſua opera per ſapientiam ordinavit. Sic enim ἐκόσμησεν [ordinavit] etiam ſuprà habuimus xv. 1. 28.

Qui eſt ante ſeculum & uſque in ſeculum] Qui ſemper fuit, ſemperque erit. Rectior enim eſt lectio ὅς ἐſτί [qui eſt] quàm quæ in Sixtina, καὶ ἔως ἐſτί.

22. Neque adjectum eſt, neque minuitur] Nempe ad ſummam rerum. Manet eadem moles materiæ.

Et non eget alicujus conſilio] Ad conſervandam eam molem.

23. Quàm deſiderabilia omnia opera ejus, & tanquam ſcintilla quæ eſt conſiderare] Quàm amanda ſint omnia opera ejus id vel ex ſcintilla diſci poteſt. Scintilla res minima eſt: vide tamen quanta indè utilitas. Nam ex ſcintilla lux oritur & calor, res duæ ad vitam & artes neceſſariæ.

24. Omnia hæc vivunt] Vivere hic ſumitur generatius quàm vulgò: vim ſuam exſerunt.

Et manent in ſeculum, & in omni neceſſitate omnia obaudiunt ei] In Græco, Et manent perpetuò in uſibus omnibus (ad quos ſunt ordinata), & cuncta parent, Dei ſcilicet legibus.

25. Omnia duplicia] Omnia bina.

Unum contra unum] Inter ſe contraria, ut Sol, terra; lux, tenebræ; calor, frigus; ſiccitas, humor; dies, nox. Vide ſuprà xxxiii. 16. Linus, aut quiſquis ſub ejus nomine Phyſica edidit,

Ὡς κατ' ἐπὶ συνάπαντα κυβερνᾶται διὰ παντός.

[Quidquid ubique patet diſcordia ſola gubernat].

Quod Linus ἐπὶ [diſcordiam], id vεικῶ [litem] dixere Epimenides & Parmenides.

Et non fecit quicquam deeſſe] Id eſt, fecit ut nihil deeſſet quod ad hujus machinæ ſummam requireretur.

26. Vniuſcuſque confirmavit bona] Alterum alterius bona conſtituit. Contraria enim ſe mutuò ipſa viciffitudine commendant: & ſic habent in quo vires ſuas exercean.

Et quis ſatiabitur videns gloriam ejus?] Mira fanè ars quæ diſcordiam fecit tam concordem, qualis eſt in cantuum συμφωνία [conſonantiâ]. Sapiens, teſte Clemente Alexandrino, τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐναντιότη- τας ἀρμονίαν κτίσεως καὶ ἁρμονίαν λογιζέται [eas quæ in Mundo ſunt repugnantias optimum creaturæ concentum exiſtimat].

C A P V T XLIII.

1. Altitudinis firmamentum pulchritudo ejus eſt] Cælum illud puriſſimum (id eſt, æther) decus eſt loci ſublimis. ὦψθ' dixit, ut Ennius, hoc ſublime candens.

Species cæli in viſione gloriæ] Tota cæli ſpecies ad ſpectu ſuo præfert majestatem.

2. Sol in aſpectu annuntians in exitu] Sol ipſo adſpectu illum glorioſum (id eſt, Deum) annuntians. Iterum hic ἐν [in] eſt pro accuſativo.

Vas admirabile] Inſtrumentum admirabile.

Opus Excelli] Non mirum, ſi inſtrumentum Dei eſt, cum Dei ſit opificium.

3. In meridiano] In meridie ſuo.

Exurit terram] Arefacit.

Et in conſpectu ardoris ejus quis poterit ſuſtinere?] Docet id Apologus Æſopi de Sole & Vento.

3. 4. Fornacem cuſtodians in operibus ardoris: tripliciter Sol exurens montes] In Græco legimus, καίμινον ἐκφυσῶν ἐν ἔργοις καύματ' . ſed omnino legendum puto, ἐνεργῶ καύματ' . Qui fornacem folle ventilat, cauſa eſt ardoris: at triplo magis Sol, ut qui & montes urat. Ille fornaces accendit, hic montes ipſos fumare facit.

Et refulgens radiis ſuis obcæcat oculos] Præſtinguit oculorum aciem.

5. Et in ſermonibus ejus feſtinare fecit iter] Cujus juſſu iter celerat. Eſt enim recta lectio κατέσπευσε [feſtinare fecit], quam habet Sixtina, præ κατέπαυσε, quod habent editiones aliæ.

6. Et Luna in omnibus in tempore ſuo] Καὶ σελήνη ἐν πᾶσιν εἰς καιρὸν αὐτῆς. Sed melior alia lectio, εἰς σά- ριν εἰς καιρὸν αὐτῆς. Nam ἐποίησε [fecit], quod quidam codices

codices habent, ex glossmate esse puto. Luna quod in statione sua est suo tempore, nocturno scilicet.

Ostensio temporis [Menstrui.

Et signum ævi] Nam anni ad Lunæ non minùs quàm ad Solis cursum diriguntur.

7. A Luna signum diei festi] Interlunia enim festa omnia: & cæteri dies festi vocabantur à Luna, ut XIV Lunæ Nisan, & sic alii.

Luminare quod minuitur in consummatione] Id est, minuitur donec non appareat.

8. Mensis secundum nomen eius est] A prima Luna primus, à secunda secundus.

Crescens mirabiliter in consummatione] In Græco legimus αὐξανόμενος (nempe Φωστήρ [Luminare], quod præcessit de Luna) ἐθαυμασώσεν ἀποιώσεις, Miras efficit varietates, primum μνηοειδής [falcata], deinde διάτομος [dividua], post ἀμφίκυρτος [gibbosa], ad ultimum πανσέληνος [plena]. Verbum θαυμασῶν [mira efficere] habemus ex Psalm. IV. 4. XVI. 3. XVII. 7. II Samuel. I. 26. II Parip. XXVI. 16. & alibi. Sixtina minùs rectè hic habet, αὐξανόμενη θαυμασῶς ἐν ἀποιώσει [crescens mirabiliter in varietate.

9. Vas castrorum in excelsis] Vas castrorum vocat φρυκτωρίαν [signum per faces]. Milites ignium significationibus utuntur. Talis in cælo Luna.

10. Species cæli gloria stellarum] Cælum formosum facit stellarum splendor.

Mundum illuminans in excelsis Dominus] Legit κόσμον & Κύριος. Sed melior lectio, κόσμος φωτίζων ἐν ὑψίστοις Κυρίῳ, Ornatus lucens in sublimibus Dei locis.

11. In verbis Sancti stabunt ad iudicium] Εἰς λόγους αἰγὶς ῥησονται κατὰ κρίμα, non κατὰ κρίμα, ut habent quidam codices. Iussu Sancti (id est, Dei) stant in suo ordine. ὑψῶν, quod plerumque κρίσιν, aut κρίμα [iudicium] vertunt Hellenistæ, etiam ordinem significat, ut apparet Psalmo CXIX. 91. In Græco Numeror. IX. 14. XV. 22. I Regum IV. 28.

Et non deficient in vigiliis suis] Bene legit, ἔμνη ἐκλυθῶσιν, ut est in Sixtina. ἐκλύεσθαι est delassari, ἥλῃ.

12. Vide arcum] Iridem.

Valde speciosus est in splendore suo] Ob varietatem colorum.

13. Gyrauit cælum in circuitu gloriæ suæ] Id est, semicirculo suo, ab una parte cæli ad aliam pertingit. Imperfectum gyrum arcui cælesti tribuit & Lucanus IV.

Manus Excelsi aperuerunt illum] Extenderunt illum, ἐπείνουσαν.

14. Imperio suo acceleravit nivem] Deus scilicet: de quo multa jam dicta. Hic quoque pro κατέσπευσε [acceleravit], quod est in Sixtina, quidam codices malè habent κατέπαυσε.

Et accelerat conuscationes emittere iudicii sui] Subito venire facit fulgetra iudicii sui, id est, per quæ iudicium suum exsequitur, ut olim in Sodomitas.

15. Propterea aperti sunt thesauri] Διὰ τῆτο, id est, ejusdem iudicii exsequendi causâ. Thesaurus Dei de Pluvia dicitur Deuteronomii XXVIII. 12. de Nive & Grandine Iob. XXXVIII. 22. de Ventis Psalmo CXXXV. 7. Ierem. X. 13. de Luce Ierem. LI. 16.

Et evolaverunt nebula] Nubes.

16. In magnitudine sua posuit nubes] Potentiâ suâ condensat nubes.

Et confracti sunt lapides grandinis] Id est, lapides grandinis, quasi rupe fracta, huc illuc diffiliunt.

17. 18. In conspectu ejus commovebuntur montes, & in voluntate ejus aspirabit Notus. Vox tonitruum ejus verberabit terram, tempestas Aquilonis, & congregatio spiritus] Est hic & in Sixtina transpositio. Ordo melior in aliis codicibus Græcis, ut prius de Tonitru agatur, deinde de Ventis. Sonus tonitruum ipsius parturire facit terram (id est, rumpi, ut puerperæ), & ad adspectum ejus ipsi montes commovebuntur. Terræ motu Ossam ab Olympo diffiluisse ait Seneca. Alpes Penninas sæpe tremuisse ait Plinius. Sequitur deinde, Illo volente flat Notus, & procella Boreæ & vortex. συσποφὴ πνεύματος pro vortice est & Osee IV. 19. Vide de Vortice Senecam quinto Naturalium.

19. Et sicut avis deponens ad sedendum dispergit nivem] Spargit Deus nivem, velut avem ex alto devolantem.

Et sicut locusta demergens descensus ejus] Cujus (nivis) descensus similis est locustæ sedes figenti. Sic καταλύειν etiam supra habuimus XXXVI. 28.

20. Pulchritudinem candoris ejus admirabitur oculus] Virgilius,

Qui candore nives anteirent.

Et super imbrem ejus expavescit cor] Merito. Solent enim viatoribus visum adimere. Notatum id Xenophonti.

21. Gelu sicut salem effundit super terram] Pro gelu in Græco est pruina, quæ gelu solet portendere.

Et dum gelaverit fiet tanquam cacumina tribuli] Bene ad sensum exprimendum addidit tanquam. Pruina congelata est velut aculeorum cuspis.

22. Frigidus ventus Aquilo flabit] Horrida flabra Aquilonis dicunt Poëtæ.

Et gelavit crystallus ab aqua] Ex aqua concrevit glacies.

Super omnem congregationem aquarum requiescet] Non super stagna tantum sed & super flumina se sternet.

Et sicut lorica induet se aquis] Aquam induet tegmine quasi lorica.

23. Et devorabit montes] Depascetur montes, auferendo virorem, ut sequitur.

Et exuret desertum] Sic & Poëtæ dicunt, penetrabile frigus adurit, & torret hyems, quia succum aufert rebus.

Et extinguet viride sicut igne] Velut ignis virorem exstinguit: nam futura hic sunt pro aoristis, more Hebræo.

24. Medicina omnium in festinatione nebula] Subita horum omnium medicina erit nebula, id est, ver, quod per nebulam, id est, ὁμίχλην, hic significatur. Est enim ὁμίχλη ἀτμώδης ἀναθυμίασις, αἶρ μὲν παχυτέρα, νέφος δὲ ἀραιότερα [nebula vaporosa halatio, aëre crassior, nube tenuior], ut ait scriptor de Mundo.

Et ros obvians ab ardore venienti humilem efficiet eum] Primum & bene addidit, sive in Græco olim fuit, sive subintelligatur. Sed pro humilem efficiet eum scripsit Interpres hilarem efficiet eum,

ἰλαράσει eum intellige hominem: quanquam enim ejus mentio non præcessit, satis id ex re ipsa intelligitur. Et sic sæpe affixa ponunt Hebræi, subaudito nomine.

25. In sermone ejus siluit ventus, & cogitatione sua placavit abyssum, & plantavit in illa Dominus insulas] Græcè habemus, λογισμῷ αὐτῆς ἐκόπασεν ἄβυσσον, & ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νῆσους. Sed legendum est, ἄβυσσος; deinde, ἐφύτευσεν ἐν αὐτῇ νῆσῳ. Ad imperium ejus (nempe caloris verni, de quo præcessit sermo) silet mare; & si qua est in mari insula, plantas profert. Id est, virescit. Quantum peccent scribæ per ignorantiam, aut studium perversum religionis, ex hoc loco intelligas. Quidam enim sic scripsere, & ἐφύτευσεν αὐτὴν ἡ θάλασσα quod & in Latina quædam exemplaria irrepsit, & plantavit illam Dominus Iesus.

26. Qui navigant mare enarrent pericula ejus] διηγούνται, id est, si enarrent: ut abundet καὶ [ἐ], quod sequitur.

Audientes auribus nostris admirabimur] Super ea quæ audiet auris nostra admirabimur. Nam ἐπὶ hic subauditur.

27. Illic præclara opera & admirabilia] Inopina opera, παράδοξα, quæ vix quisquam credat; Psalm. CVII. 23.

Varia bestiarum genera] Animantium genera marinorum. Ait Plinius IX. 2. quicquid nascatur in parte naturæ nulla, & in mari esse, præterque, multa quæ nusquam alibi. Addit complura in iis majora esse terrestribus: causam evidentem, humoris luxuriam.

Et omnium pecorum] Non est in Græco, sed in præcedenti comprehenditur.

Et creatura belluarum] Κτίσις κητῶν, ut est in Sixtina. In aliis codicibus malè κτίσις. Bene vertit belluarum: nam & Oceanum hinc belluosum dixit Horatius.

28. Propter ipsum confirmatus est itineris finis] Legit δι αὐτοῦ ἐνδοῦ τέλει αὐτῆς, ut est in quibusdam codicibus; sed melior videtur lectio altera, δι αὐτοῦ ἐνδοῦ ὁ ἄγγελος αὐτῆς, Per ipsum (mare, nam ἄβυσσος Græcis tam masculinum est quàm femininum) properum iter fecit nuntius ejus, id est, navis. ἐνδοῦ sive ἐνδοῦ [expeditum iter præbere, expedito itinere progredi] modò transitivum est, modò neutrum, ut hic.

Et in sermone ejus composita sunt omnia] Legit, ut habemus in Græcis, & ἐν λόγῳ αὐτῆς σύγκειται τὰ πάντα, Et ad imperium ejus (maris) omnia confunduntur. Mergitur navis, merces, nautæ, vectores. Imperium hic Mari tribuit κατὰ προσωποποιῶν [per personæ fictionem], ut modò Veri commate 25.

29. Multa dicemus, & deficiemus in verbis] Id est, Vt multa dicamus de Dei operibus, tamen nos verba deficient: suprâ XLII. 18.

Consummatio autem sermonum] Hæc summa est dictorum & dicendorum.

Ipsè est in omnibus] Legitur in Græco, αὐτός ἐστὶ τὸ πᾶν sed legendum, αὐτῆς ἐστὶ τὸ πᾶν, Ipsius est hoc Univerſum. Nulla est pars aut particula quam non ille fecerit aut gubernet.

30. Glorificantes ad quid valebimus?] Si celebrare eum velimus, in quo poterimus? Dignè scilicet. Ratio hujus interrogationis, quæ negandi vim habet, sequitur.

Ipsè enim omnipotens super omnia opera sua] Nos nihil nisi opera ipsius videmus; at ea longè infra ipsum sunt. Quomodo ergò dignè eum laudemus?

32. Glorificantes Dominum quantumcunque potueritis] In Græco, Celebrantes attollite Dominum quantum poteritis.

Supervalebit enim adhuc] Attamen superior erit, omnibus nempe laudibus vestris. Sic ὑπερέχει [superare] sumitur & Genes. XLI. 40.

Et admirabilis magnificentia ejus] Non est hoc in Græco, nec id quod sequitur comma.

34. Exaltantes eum replemini virtute] In Græco, πληθύνετε ἐν ἰσχύϊ, id est, omnes vires vestras colligite.

Nè laboretis] Nè delassamini. Sic enim κοπιᾶν sumitur Matthæi VI. 28. XI. 28. Esaiæ XXXIII. 24. & alibi.

Non enim comprehendetis] Οὐ γὰρ μὴ ἐφίκηθε, non tamen assequemini.

35. Quis videbit eum, & enarrabit?] Quis eum vidit, ut edisserat? καὶ pro ut. Vide Iohan. I. 18. V. 37. VI. 46.

Et quis magnificabit eum sicut est ab initio?] Ab initio addidit Interpres. Sensus est, Quis eum laudabit quantus est?

36. Multa abscondita sunt majora his] His quæ diximus. Nam de Angelis nihil egit.

Pauca enim vidimus operum ejus] Multa quæ in visceribus terræ & maris, & in aere, & in æthere sunt, non latent; quantò magis illa in summo cælo?

37. Omnia autem Dominus fecit] Quæ usquam sunt, spectabilia & inadspicua.

Et piè agentibus dedit sapientiam] Nempe quanta ipsis sufficit.

C A P V T XLIV.

Abolutis Præceptis, & Operum Dei explanatione, alium Scriptor hic sermonem ingreditur. Solebant in Templo & ad Templi exemplum in Synagogis commemorationes fieri virorum excellentium, quas εὐλογίας [benedictiones] dixit hic noster aliquoties. Earum hic tradit formulam, plenam Hebraicæ eloquentiæ. In Græco inscriptio est, ΠΑΤΕΡΩΝ ΤΜΝΟΣ [PATRUM LAUDATIO].

2. Multam gloriam fecit Dominus] Ἐκτίσεν est in Græco; sed rectius legat ἐκτίσας; sequitur enim in Græco, quod in Latino abest, ἐν αὐτοῖς. Magnam laudem sibi Deus per eos paravit.

Magnificentia sua] Id est, per potentiam suam.

A seculo] Id est, jam olim.

3. Dominantes in potestatibus suis] In regnis suis. Sunt scilicet inter illos. Nam classes quasdam constituit eorum de quibus acturus est.

Homines magni virtute] Celebres ob pollentiam. Ita enim in Græcis.

Et prudentia sua præditi] Qui pro prudentia sua ceperunt consilia. Nam participiis, præsentibus & præteritis, promiscuè utitur pro aoristis.

Nuntiantes in Prophetis dignitatem Prophetarum] In

In Græco, *Qui per prophetias annuntiarunt*, nempe futura.

4. *Et imperantes in presenti populo, & virtute prudentiæ populis sanctissima verba* *Qui prævivere populo consiliis, & eâ prudentiâ quæ decet populi Doctores.* דפס, γράμματεὺς, *Doctor populi*: ejus munus γράμμα-
τεία [*Literatura*]. Sequitur in Græco, σοφοὶ λόγοι ἐν παιδείᾳ αὐτῶν. ubi est Hebraïca constructio, pro eo quod diceret, *In quorum doctrina* (id est, cum populum instituerent) *erant sermones sapientes.*

5. *In peritia sua* *Hoc pertinet ad membrum præcedens, ut jam vidimus.*

Requirentes modos muscos *Fuere inter eos etiam qui nova carmina excogitarunt.*

Et narrantes carmina scripturarum *Et qui scripto sententias explicuere.*

6. *Homines divites in virtute* *Quidam eorum divites facultatibus donati, à Deo scilicet. ἰσὺν pro facultatibus habuimus & suprâ XIV. 13. XXVIII. 11. & alibi sæpe.*

Pacificantes in domibus suis *Domi suæ prosperè agentes. Hoc sensu εἰρηνεύειν habuimus & suprâ XLI. 1. ἐν ταῖς κατοικίαις [in domibus], rector hæc lectio quàm altera, ἐν ταῖς παροικίαις [in incolatibus].*

7. *Omnes isti in generationibus gentis suæ gloriam adepti sunt* *In Græco tantum est, ἐν γενεαῖς, id est, suis temporibus.*

Et in diebus suis habentur in laudibus *Et in diebus suis laudem, nempe adepti sunt.*

8. *Qui de illis nati sunt reliquerunt nomen narrandi laudes eorum* *In Græco, Sunt inter eos qui reliquere nomen ad celebrandas laudes suas. Nomen hic stirpem significat, ut Deuteronomii xxv. 7. Convenit hoc cum Græca sententia,*

Τὸς πατέρ' αἰνῆσαι, εἰ μὴ εὐδαίμονες ᾖσιν;

[*Quo laudetur enim genitor nisi prole beatâ?*]

9. *Et sunt quorum non est memoria* *Id est, quorum stirps defecit, justis Dei judiciis, secundum Legis minas.*

Perierunt quasi qui non fuerint *ὥς ἔχ' ὑπάρχαντες. Id enim rectius quàm ὑπάρχοντες, quod nonnulli codices habent.*

10. *Sed illi* *Qui stirpem diuturnam reliquere. ἀλλ' οἱ ἔτι legendum, non ἀλλ' ἤ.*

Viri misericordiæ sunt *Id est, consecuti sunt Dei favorem.*

Quorum pietates non defuerunt *Quorum benefacta (id enim δικαιοσύναι) in oblivionem non venerunt, apud Deum scilicet.*

11. 12. *Cum semine eorum permanent bona: hereditas sancta nepotes eorum, & in testamentis stetit semen eorum* *In Græco, Cum semine eorum permanet etiam bona (id est, opima) hereditas. Posteriores eorum in testamentis scribuntur, non extranei heredes. Catullus,*

Heres divitiis qui tandem inventus avitis

Nomen testatas intulit in tabulas.

13. *Et filii eorum propter illos usque in æternum manent* *Id est, diu admodum. Interpres hic secutus est meliorem lectionem, quæ est in Sixtina, ἕως πάρος αὐτῶν, ἢ τέκνα αὐτῶν δι' αὐτὸς ἕως αἰῶν. μιν [stetit semen eorum, & filii eorum propter ipsos in multam ætatem manent]. Sic enim distinguendum.*

Semen eorum & gloria eorum non derelinquetur *Non delebitur. Ità in Græco.*

14. *Corpora ipsorum in pace sepulta sunt* *Id est, domo prospera.*

Et nomen eorum vivit in generationem & generationem *Stirps manet per secula.*

15. *Sapientiam ipsorum narrent populi* *Narrant populi, etiam posthac.*

Et laudem eorum nuntiet Ecclesia *Differet multitudo. Videtur enim scriptum fuisse ἐξαγγελῆ.*

16. *Enoch placuit Deo* *Geneseos v. 24.*

Et translatus est in paradysum *In locum felicem nobis incognitum. Sed hoc in paradysum Interpres de suo addidit, quomodo & Arabs Interpres ad Hebræos XI. 5. Vide quæ ad Genesin diximus.*

Vt det gentibus penitentiam *In Græco est, exemplum penitentiae ætatibus, id est, temporibus suis. Nam qui flagitiosè vivebant eo seculo, cum intelligerent translatus aliò Enochum ob pietatem, eo ipso monebantur ut vitam corrigerent, si Deo placere vellent.*

17. *Noë inventus est perfectus justus* *Integer ac bonus, Geneseos vi. 9.*

Et in tempore iracundiæ factus est reconciliatio *Pretium. Nam sicut qui pretium accipit rem suam ob id dimittit: sic Deus ob Noë pietatem ac preces iram omnem in domum ejus remisit.*

18. 19. *Ideo dimissum est reliquum terræ, cum factum est diluvium. Testamenta seculi posita sunt apud illum* *Ex Græca locutione Hebræa bene explicata sic veritas, Ideo facto diluvio fœdus perpetuum cum ipso constitutum est. καὶ in sequenti membro valet cum in præcedente, & activum plurale sine persona pro passivo singulari.*

Nè deleri posset diluvio omnis caro *Non fore ut posset id humanum genus diluvio periret. Agit enim de fœdere quod commemoratur Genes. ix. 11.*

20. *Abraham etiam pater multitudinis gentium* *Explicat ἐτυμολογίαν [originem] nominis. Est enim אברהם contractè dictum pro אב רב, ut videre est Geneseos xvii. 5.*

Et non est inventus similis illi in gloria *Vt qui pater fuerit tot Regum.*

Qui conservavit legem Excelsi *Præcepta quæ ei Deus dedit de migranda patria, circumcidendo se & liberis, de immolando filio.*

Et fuit in testamento cum illo *Id est, fuit Dei fœderatus. Genes. xvii. 7. 21. xxii. 16.*

21. *In carne ejus stare fecit testamentum* *Id est, Circumcisionem, quæ eximiè ברית [Fœdus] dicitur Hebræis, ob dicta Dei Genes. xvii. 10.*

Et in tentatione inventus est fidelis *In multis quidem tentamentis apparuit Deo fidus: sed hic præcipuè postremum illud tangitur, de filio immolando.*

22. *Ideo jurejurando dedit illi gloriam in gente sua* *In Græco, Iuratò affirmavit ei se per semen ejus benefacturum etiam aliis gentibus. Vide quæ dicta ad Genes. xviii. 18. ἔσθ' ἔν' ἡμεῖς & infra 24. est ὁρκίσαντος.*

Crescere illum quasi terræ cumulum *Multiplicaturum ipsum in sobole, quantus est pulvis terræ, Geneseos xxi. 17.*

23. *Et ut stellas exaltare semen ejus*] *Exaltaturum se*. Vide jam indicatum Geneseos locum.

Et hereditare illos à mari usque ad mare] Possessio. nem se ipsius posteris daturum *à mari ad mare*, id est, ab Asphaltite ad mare Syriacum, qui termini terræ Promissæ ab Oriente in Occidentem. Vide Geneseos XIII. 14. 15.

Et à flumine] *Flumen* cum simpliciter dicitur, intelligitur Euphrates. Impletum hoc per Davidem.

Vsque ad terminos terræ] Cultæ scilicet: id est, ad deserta usque Arabum sola.

24. *Et in Isaac eodem modo fecit propter Abrahamum patrem ejus*] Cum Isaac pariter firmavit, nempe id quod sequitur.

25. *Benedictionem omnium gentium dedit illi Dominus, & testamentum confirmavit super caput Iacob*] Ali- ter in Græco, *Benedictionem omnium hominum & fæ- dus*. ἐν δὲ δύοιν [unum per duo prolutum], fædus in quo comprehendebatur Deum per posteritatem Isaaci etiam aliis populis facturum bene. Vide Gen. XXVI. 2. 3. 4. 5. ubi & causa additur jam ab hoc Scriptore expressa, nempe factum hoc Abrahami causâ. Sequitur deinde in Græco, κατέπαυσεν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰα- κώβ, quod fædus deinde requievit, id est, mansit, super caput Iacobi, id est, penes ipsum ejusque posteros, non penes Idumæos. Significanter autem dixit *super caput Iacobi*, quia Isaacus Divino instinctu hoc jus in Iacobum translaturus capiti ejus paternas ma- nus imposuit. Ità enim mos erat bene precandi li- beris, ut apparet Genes. XLVII. 14.

26. *Agnovit eum in benedictionibus suis*] Iaco- bum agnovit hæredem Isaaci in magnificis illis promissis.

Et dedit illi hereditatem] Possidendam terram dedit ipsi, id est, stirpi ejus.

Et divisit illi partem in tribubus duodecim] Et divi- sit illi partes secundum duodecim tribus quas partitus est, id est, in quas distribuit Iacobi posteritatem.

27. *Et conservavit illi homines misericordiæ, inve- nientes gratiam in oculis omnis carnis*] In Græco est singularis numerus. *Et eduxit ex illo* (id est, ex ipso gi- gni fecit) *hominem favorabilem* (nempe apud ipsum Deum), & qui apud omnes homines fuit graciosus. Designatur his verbis Iosephus Deo dilectus, & Pha- raoni totique Ægypto. Nulli melius hæc designatio convenit: neque par fuit in hac recensione virum tantum omitti. Quare non sequar Græca exempla- ria quæ hæc cum sequentibus connectunt, & ad Mosem referunt. Multò enim credibilius est in eo quod sequitur duas literas mutatas in Græcis, quæ ex nominativo (qualem legit Latinus Interpres) ac- cusativum fecere; nempe quia sensum putarunt cum prioribus esse continuum.

C A P V T X L V.

I. **D**ilectus Deo & hominibus Moses] Iam dixi cur ea lectio quam hic Interpres secutus est, ἡγαπημένον [dilectus] & Μωσῆς [Moses], non ἡγα- πημένον [dilectum] & Μωσῆν [Mosen], mihi placeat. Cum Mose Deus egit familiarius quàm cum ullo antè homine. Idem Moses apud Regem, Regis

filiam, populumque Ægypti diu graciosus, postea apud Madianitas, deinde apud pios Israelitas.

Cujus memoria in benedictione est] Manebit sem- per in solennibus synagogæ εὐλογίας [laudibus]. Sic & infra XLIX. 12.

2. *Similem illum fecit in gloria sanctorum*] *Gloria sanctorum*, id est, Angelorum, quos sanctos appel- lat Daniel IV. 14. Qualia Deus olim per Angelos exsecutus fuerat, talia fuit per Mosem exsecutus.

10 *Et Magnificavit eum in timore inimicorum*] Ti- mentibus inimicis, Ægyptiis, Amalecitis, Mada- nitis, Amorrhæis.

Et in verbis suis monstra placavit] Κατέπαυσε, fecit cessare, nempe magicas artes.

3. *Glorificavit illum*] Deus.

In conspectu Regum] Pharaonis, Agagi, Ogi, Seonis.

Et jussit illi coram populo suo] Ενετείλατο αὐτῷ πρὸς λαὸν αὐτοῦ, Mandata ei dedit ad populum suum.

20 *Et ostendit illi gloriam suam*] Εδείξεν αὐτῷ τὴν δόξαν αὐτοῦ, nempe τι. Ostendit ei majestatis suæ particulam aliquam, Exodi XXIV. 22.

4. *In fide & lenitate ipsius sanctum fecit illum*] Vi- detur legisse αὐτὸν ἡγίασεν, pro quo in Sixtina, unâ literâ mutata, αὐτῷ ἡγίασεν. In aliis, αὐτῷ ἡγίασεν αὐτὸν. Fecit eum sanctum fide ac lenitate, Numero- rum XII. 3. 7.

Et elegit eum ex omni carne] Ducem populi sui, Legis dictatorem.

30 *Et induxit illum in nubem*] Exodi XX. 21. XXIV. 18.

6. *Dedit illi coram præcepta*] Exodi XX. 22. XXXIV. 11. 28.

Et legem vitæ] In Græco, *Legem vitæ*. καλὰ πρόθεσιν [per Appositionem], legem quæ vitæ longæ ac felicitis promissa habebat.

Ac disciplinæ] *Et scientiæ*: quia homines sapien- tes reddit.

Docere Iacob testamentum suum] Fædus suum. Legit διδάξαι [docere], ut est in Sixtina, non ἐδίδαξε [docuit].

40 *Et judicia sua Israël*] Præcepta judiciorum.

7. *Excelsum fecit Aaron*] Summo Sacerdotio ful- gentem.

Fratrem ejus & similem sibi de tribu Levi] In Græ- co, *Sanctum ipsi similem* (id est, sanctimonia simi- lem Mosi), *fratrem ipsius ex tribu Levi*.

8. *Et statuit ei testamentum æternum*] Fædus æter- num cum ipso pepigit, nempe Sacerdotium Legale, quamdiu mansurum erat, mansurum in ipsius poste- ritate. Quod explicatur infra 19.

50 *Et beatificavit illum in gloria*] Ornatu magnifico. De quo vide Exodi XXXIX.

9. *Et circumcinxit eum zonâ gloriæ, & coronavit eum in vasis virtutis*] Induit eum perfectissimâ ma- gnificentia, ut eum constitueret inter vasa opulenta. Inter vasa Templi scilicet. ἰσχυρὸν esse divitias sæpe jam diximus.

10. *Circumpedes & femoralia & humerale posuit ei*] Quod generaliter dixerat συντέλειαν καυχήμα- τος [consummationem gloriæ], id jam in sua mem- bra digierit, nominans poderem (quem hic cir- cumpedes vertit, quia ad pedes usque pertinge- bat) femoralia & epomidem. Vide dictum Exodi locum.

Et

Et cinxit illum tintinnabulis aureis plurimis in gyro] In Græco amplius est, & cinxit illum malis Punicis: deinde sequitur tintinnabulis.

11. *In memoriam filiis gentis suæ]* Nempe ut illo sono admoniti adventantem Sacerdotem reverenter exciperent.

12. *Stolam sanctam auro, hyacintho & purpurâ]* Ornatum sanctum: nam σολή generale est. Intelligitur hoc loco τὸ λογιόν [Oraculum], ut vocatur in Exodo, & statim explicabitur.

Opus textile viri sapientis] Factum à perito artifice.

Iudicio & veritate præditi] In Græco Sixtino, λογίω κρίσεως, δόλοις ἀληθείας. Nomen illud λογιόν κρίσεως [Oraculum iudicii] pro Hebræo שֹׁהַן [Pectorale] habes in Græco Exodi, inde datum quod responsa omnia, observanda, sicut sententiæ Iudicum observari solent, inde ederentur. Idem λογιόν [Oraculum] vocatur וְתַמִּים וְאֹרִים, Græcè, δὴλωσις καὶ ἀλήθεια, vel δὴλα καὶ ἀλήθεια [manifestatio & veritas], ubi esse ἐν δὴα δὴοῖν [unum per duo significatum] notavimus supra. Ea figura hic commodè explicatur verbis illis δὴλοις ἀληθείας [manifestatione veritatis]. Est autem πρόσθεσις [Appositio] vocis λογίς [Oraculi]. Nam per illud pectorale Principibus populi patefiebat veritas latens.

13. *Torto cocco opus artificis]* De his & quæ sequuntur vide dictum Exodi locum.

Figuratis] Sculpturis annuli, id est, ita sculptis sicut annuli sculpi solent.

In ligatura auri] Ἐν δέσει χρυσίς, id est, inclusis auro. Vide Exodi xxxix. 6. 7. 8.

Et opere lapidarii] Operâ gemmarii. Refer ad id quod præcessit. Magnus artifex gemmas auro incluferat.

In memoriam secundum numerum tribuum Israël] In Græco amplius, εἰς μνημόσυνον ἐν γραφῇ κεκολλημένη κατ' ἀριθμὸν φυλῶν Ἰσραὴλ, id est, quæ memoriam continebant filiorum Israël ordine nominatorum per scripturam insculptam. סֵפֶר sæpe ordinem significat.

14. *Corona aurea super mitram eius]* Supple erat. Lamina illa memorata Exodi xxviii. 36. quam latitudinis duorum digitorum fuisse ajunt Hebræi.

Expressa signo sanctitatis] Ἐκτύωμα σφραγίδος αἰγιατός, puto esse nominativum, & subaudiri ut supra, erat. Et sculptura ibi erat ad modum annuli, habens nomen sanctitatis. Insculptum enim erat laminæ ipsi לְיְהוָה קֹדֶשׁ [Sanctitas Deo].

Et gloria honoris] In Græco per πρόσθεσιν [Appositionem] ad id quod præcessit, καύχημα τιμῆς, magnificentia plena honoris: sic καύχημα modò habuimus commate 9.

Opus virtutis] Ἔργα ἰσχύος. Opera omnia quæ dixi opulenta. Sic & κεύη ἰσχύος [vasa opulentiæ] habuimus dicto commate 9.

Et desideria oculorum ornata] In Græco: ὀφθαλμολατρία, pulchra. Laudat & artem & materiam. ἐπιθυμήματα ὀφθαλμῶν, [desideria, oblectamenta oculorum] habemus etiam i. Regum xx. 6. Ezech. xxiv. 16. 21. 25. κοσμεῖν [arte efficere] pari sensu habuimus supra xvi. 28. xlii. 28. & alibi.

16. *Alienigena aliquis]* Alienigena hic intelligitur

omnis qui non esset de stirpe Aaronis. Sic γινώσκονται de iis qui Sacerdotalis generis non erant Levitici xxii. 10. de iis qui Levitæ non erant, Numerorum i. 51. 111. 10. est enim τῶν πρὸς τὴν [eorum quæcumque respectu ad aliud dicuntur].

Sed tantum filii ejus soli] Bene vertit πλὴν [præter tantum], quod sæpe non est exceptivum, sed adversativum.

17. *Sacrificia ipsius consumpta sunt igne quotidie]* *Tota igne consumpta sunt quotidie*, idque semper bis. Mane & vespere holocausta offerebantur, quotidie, & sine intermissione, Numerorum xxviii. 3. 4. id dicitur תמיד עלה, Exodi xxix. 42. Græcè, θυσία ἐν δὴα λειψισμῶ [sacrificium perpetuitatis].

18. *Complevit Moses manus ejus]* Unguento scilicet, ut sequitur, Historia est Exodi xxviii. 41. locutio verò eadem Iudicum xvi. 5. 12.

19. *Factum est illi in testamentum æternum]* Datum est illi fœdere æterno, ministrare scilicet, ut sequitur. Vide supra 7.

Fungi Sacerdotio, & habere laudem] In Græco, Ministrare ipsi, Deo, simulque Sacerdotio fungi. Ministrare intellige parare mensam πρόσθεσις [in qua panes proponebantur], candelabrum, atque alia; Sacerdotio fungi, offerre victimas, liba, vinum, suffitus.

Et glorificare populum suum in nomine ejus] Εὐλογεῖν τὸν λαόν, id est, bene precari populo, Numerorum vi. 23. 24.

20. *Ipsam elegit ab omni vivente]* Ex omnibus hominibus.

Offerre sacrificium Deo] Καρπώσιν. Ità dicuntur & liborum & victimarum partes quæ igne adolentur. Hebræis תִּשְׁאֵן. Vide Levit. ii. 9. 111. 3. 9. 14. vii. 28. & alibi.

Incensum & bonum odorem] Ἐν δὴα δὴοῖν [Unum per duo expressum], Suffitum odoriferum, Exodi xxx. 7. & deinceps.

In memoriam] In signum animi memoris beneficiorum Dei.

Placare pro populo] Subaudi & hoc modo: Et ad placamenta facienda pro populo. Id convenit sacris pro Peccato & Delicto.

21. *Et dedit illi in præceptis suis potestatem, in testamentis iudiciorum]* In Græco, Dedit ipsi præcepta sua, Legis tabulas, & libros Moysis custodiendos.

Potestatem in testamentis iudiciorum docere Iacob testimonia, & in Lege sua lucem dare Israël] Auctoritatem circa edicta judiciaria, nempe ut populum Iacobi sive Israël docerent ea quæ Deus testatus erat, & sic velut facem ei allucerent ad Legem intelligendam διαθήκη inter alia etiam edicta significat, ut diximus in Prolegomenis ad Matthæum. Eodem sensu διαθήκην κειμάτων [edictum Iudicis] habuimus supra xxxviii. 38. μαρτύρια idem quod præcepta Legis, quia Dei voluntatem testantur, Exodi xxv. 16. 21. Sacerdotum præcipuè erat Legem explicare populo, Malachiæ ii. 7.

22. *Quia contra eum steterunt alieni]* Legit ἐπὶ συνέστησαν. Sed rectior lectio quam nunc Græci libri omnes præferunt, ἐπισυνέστησαν, coitionem fecerunt. Novam historiam attingit, quæ est Numerorum xvi. non autem rationem reddit antè dictorum. ἐπισυνίστασθαι pro coitionem facere habemus etiam

etiam Numer. xiv. 35. Ierem. xx. 10. Ezech. ii. 6. & in hac ipsa historia Numer. xvi. 19. & in hujus historiae repetitione Numer. xxvi. 9.

Et propter invidiam circumdederunt illum homines in deserto, qui erant cum Dathan & Abiron, & congregatio Core in iracundia] Et invidia in eum accensi sunt, etiam cum furibunda ira, in deserto, tum viri illi qui Dathan & Abironi aderant, tum factio Coræ.

23. *Vidit Dominus Deus, & non placuit illi]* Διτότης [locutio extenuans].

Et consumti sunt in impetu iracundiae] Incendio perierunt. Hoc enim est συνελέσθαι. Alioqui corpora mansere integra.

24. *Et consumpsit illos in flamma ignis]* Quæ intus eos exanimavit.

25. *Et addidit Aaroni gloriam]* Nempe ut vindicato, Dei ipsius viribus.

Et dedit illi hereditatem, & primitias frugum terræ divisi illi] Et dedit ei velut possessionem multas obventiones. Ac primum partitus est ei perceptionem primorum fructuum. Omnino ὡς [velut] hic subaudiendum, apparet ex sequentibus.

26. *Panem ipsius in primis paravit at satietatem]* Eximiè verò de victu ipsis prospexit, idque ad satietatem. ἄρτον [panem] ad exemplum Hebræi אֶרֶץ hic generaliter sumi pro omni cibo docent sequentia.

Nam & sacrificia Domini edent, qui dedit illi & semini ejus] Nam sacrificia Domini esuri erant ipse & posterius ejus, quibus ea Deus dederat. Ità explicanda verborum, quæ hic est, trajectio. Legit Interpres, φάγονται, non ut in Sixtina, φάγονται. Esuri erant, id est, Lege statuebatur ut ederent. Sacrificia intellige omnia præter holocausta: de cæteris enim sacrificiis, datis Deo suis partibus, aut totum reliquum, aut partes bonæ cedebant Sacerdotibus Aaronidis.

27. *Cæterum in terra gentes non hereditabit]* Cæterum non habiturus erat partem in terra populi. Futurum hic sumitur ut in præcedenti commate.

Et pars non est illi in gente] Soli pars scilicet.

Ipsè enim est pars ejus & hereditas] Ipsè Deus est illi quasi pars possidenda: id est, res Divinæ Sacerdotes alunt. Sumtum ex Numeror. xvi. 1. 20.

28. *Phinees filius Eleazari tertius in gloria est]* In honore summi Sacerdotis, Aaron primus, secundus Eleazarus, tertius Phinees.

Imitando eum in timore Domini] Quia exarsit ob zimorem Domini. Sequitur ipse Dei verba Numerorum xxv. 11. Sensus est, Ideo Deum voluisse ut diu maneret in Phineæ familia Sacerdotium summum, quia ardorem suum adversus idololatrias ostenderat.

26. *Et stare in reverentia gentis in bonitate & alacritate animæ]* Hic ponendum colon, *Et quia stetit in defectione populi animo præbo & alacri:* id est, Populo deficiente ipse constans fuit. τροπή quamvis mutationem significat, sive in melius sive in pejus: itaque pro materia varianda interpretatio.

Placuit Deo pro Israël] Puto scripsisse Interpretem, *Placavit Deum pro Israël:* nam in Græco, καὶ ἐξιλιάσατο περὶ τῆς Ἰσραήλ quæ verba desumpta ex Numeror. xxv. 13. Sensus est, Cæteris qui erant super viginti & quatuor millia Deus pepercit ob Phineam.

30. *Ideo statuit illi testamentum pacis]* Fœdus de pro-
[beritate cum ipso pepigit Deus.

Principem sanctorum & gentis suæ] Legit προσάτην, ut & nunc habent Græci codices; sed omnino legendum, προσάτειν ἁγίων καὶ λαὸν αὐτῆς, ut præesset Templo & populo ipsius, id est, Levitis, qui peculiariter Deo dicati. προσάτειν solet genitivum regere, ut I. Maccab. xiv. 47.

Vt sit illi & semini ejus Sacerdotii dignitas in æternum] Quamdiu scilicet populus & sacrificia mansura erant.

31. *Et testamentum David Regi filio Iessæ de tribu Iuda, hæreditas ipsi & semini ejus, ut daret sapientiam in cor nostrum, judicare gentem suam in justitia, ne abolerentur bona ipsorum, & gloriam ipsorum in gentem eorum æternam fecit]* Cum ordine temporum viros magnos commemoret, nondum venit ad Davidis tempora: unde intelligimus hic esse Comparisonem, sensum verò, Pari modo in Phineæ domo (id est, in posteritate Sadoci, qui ex Phinea venerat) stabilitam summi Sacerdotii successionem, quo in domo Davidis stabilita fuit Regni successio. Legendum igitur, paucis literis in Græco mutatis, καὶ ἀ διαθήκην τῷ Δα-
βὶδ ὡς ἐκ φυλῆς Ἰούδα κληρονομίας βασιλείας ὥς ἐξ ἡμῶν καὶ κληρονομία Ἀαρὼν καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Δώη ὑμῖν σοφίαν ἐν καρδίᾳ ὑμῶν κρίνειν τὸν λαὸν αὐτῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα μὴ ἀφανισθῇ τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν quæ sic liceat vertere, *Quale est fœdus* (datum) *Davidi nato ex tribu Iuda de successione Regis qui semper fuit filius tantum ex filio, talis fuit & successio* (data) *Aaroni & stirpi ejus. Det vobis* (Deus, ὁ Ααρωνιδæ, qui nunc estis) *sapientiam in corde vestro manentem, ut justè judicetis populum ipsius, ne intereat stirps ista: det etiam bona ipsorum* (qui successuri sunt vobis), *& honorem ipsorum transire ad posteros ipsorum.* Duabus tantum in populo Hebræo domibus id contigit, ut in iis honoris successio transfret à maribus ad mares, Davidis & Sadoci. Hoc quo ità maneat in posteris Sadoci, qui à Phinea orti, Deum precatur ut iis qui tunc erant det bonam mentem ad rectè peragenda judicia, quæ pars magna muneris Sacerdotalis, ut diximus ad Matthæi v. 22.

C A P V T XLVI.

1. *Fortis in bello Iesus filius Nave]* Ex Ναὺν factum per errorem exscriptoris Ναὺν, ob vicinitatem literarum diximus ad initium Iosue. Is error semel admissus mirum quàm latè fluxerit.

Successor Mosis in Prophetis] Scripsit Interpres, in *Prophetis:* id verò est in munere Prophetico. Nam de Iosue ejusque in munere successoribus dictum Mosis fuit, *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi Dominus,* Deuteron. xviii. 15. ubi dicta vide.

2. *Qui fuit magnus secundum nomen suum, maximus in salutem electorum Dei]* In Græco, *Qui, ut ferebat nomen ipsius, magnus fuit ad servandos electos Dei.* In illis vocibus ἐπὶ σωτηρίᾳ [ad salutem] est significatio nominis Iosue, sive Iesu, quod Σωτήρ [Salutis causam] significat.

Expugnare

Expugnare insurgentes hostes] Vlciscendo hostes insurgentes.

Vt consequeretur hereditatem Israël] In Græco est per accusativum, ἵνα κληρονομήσῃ τὸν Ἰσραὴλ, id est, ut Israël in possessione terrarum collocaret. Nam κληρονομεῖν hic est ἰσχυρῶς, sicut βασιλεύειν est ἰσχυρῶς ad regnum perducere.

3. Quam gloriam adeptus est?] Quantum adeptus est gloria?

In tollendo manus suas] Qui gestus ferire volentis, ut 10 Jeremiæ vi. 12. xv. 6. & alibi, supra xxxvi. 2.

Et jactando contra civitates romphæam] Extendendo romphæam contra urbes, ad eas expugnandas scilicet, ut contra Hajum, Macedam, Lebnam, multasque alias.

4. Quis ante illum sic restitit?] Sic stetit, invictus.

Nam hostes ipse Dominus percussit] Legit πολεμίσας, & Κυρίως. sed melior lectio quam habemus, τὴν γὰρ πολεμίσας Κυρίως αὐτὸς ἐπὶ ἡγάγεν [bella enim Domini gestit]. Bella Dei vocant Hebræi in gentes illas quas Deus devoverat. Alia bella vocant bella imperii.

5. An non in iracundia ejus impeditus est Sol?] An non per eum Sol retrocessit? ἐν χειρὶ αὐτοῦ Hebraismus est pro per eum. Per eum verò, per preces ejus. Fortè post occasum diutius lucere visus est re percussu nubis existentis super horizontem, ut ad Iosue locum diximus.

Et una dies facta est quasi duo] Vno die actæ sunt residui.

6. In oppugnando inimicos undique] Cum undique ab hostibus premeretur, à quinque scilicet Regibus nominatis Iosue capite decimo.

In saxis grandinis virtutis valde fortis] Magnæ efficacia, ad sternendos hostes. Vide dicto cap. x.

7. Impetum fecit contra gentem hostilem] Ex loco superiore bellum in gentes intulit. Est enim propriè καταρπάττειν ex alto dejicere, unde catarractæ. Habes hoc verbum eo sensu in Græco Osee vii. 6.

Et in descensu perdidit contrarios] In descensu Bethoron.

8. Vt cognoscant gentes potentiam ejus] Vt nossent gentes armaturam ipsius, Iosue: ut viderent ex tali grandine quo præsidio Iosue pugnaret.

Quia contra Deum pugnare non est facile] In Græco, nempe bellum ipsius Iosue geri Deo favente: nam ἐναντίον Κυρίως aut ἐνώπιον Κυρίως [coram Deo], ἰσχυρῶς, id significat.

Et secutus est à tergo potentis] Nam Deum sequebatur. Is enim δυνατός [Potens] dictus & supra 6. Vetus dictum, Ἔπρῳ Θεῷ [Deum sequere]. Id fecit Iosue, omnia ex Dei præscripto gerens.

9. Et in diebus Mosis misericordiam fecit ipse] Etiam Mosis tempore idem beneficium se præstiterat, nempe populo, quanquam beneficium non intelligenti, ut sequentia declarant. Aoristus hic valet pro plusquam perfecto.

Stare contra hostem] Obstando cæteris, nempe voluntium in Ægyptum reverti. Vide historiam Numerorum xiv.

Et prohibere gentem à peccatis, & perfringere murmur malitiæ] Per gerundia hoc clariùs reddas, Prohibendo gentem à peccato, & cessare faciendo murmur malitiosum.

10. Et ipsi duo constituti] Cum essent duo tantum.

Liberati sunt] Servati sunt, Ἀρισώθησαν non mortui sunt in itinere.

A numero sexcentorum millium peditum] Ex sexcentis millibus peditum. Tot enim ex Ægypto exierant, Numer. i. 46. & supra xvi. 11. Ex his duo soli Iosue & Caleb terram Promissam calcarunt, ut videre est isto Numerorum loco, & Iosue xiv.

Inducere illos in hereditatem, in terram quæ manat lac & mel] Ità ut introduceret eos Deus in possessionem terræ abundantis lacte & melle. Vide Exodi xiii. 8. 17. xiii. 5. xxxiii. 3. Levitici xx. 24. Num. xiii. 28. xiv. 8. Deuteron. vi. 3. viii. 8. xi. 9. Iosue v. 6. Ezechielis xx. 6. 15.

11. Et dedit Dominus ipsi Caleb fortitudinem] Id est, vigorem corporis.

Et usque ad senectutem permansit illi virtus] Qui (vigor) ad senectutem ei permansit. Ad annum ætatis quintum & octogesimum: ut legimus dicto loco Iosue xiv. 10. 11.

Vt ascenderet in excelsum terræ locum] Ità ut etiam ardua loca terræ bene scanderet, nempe Hebronem.

Et semen ipsius obtinuit hereditatem] Possessionem avitam.

12. Vt viderent omnes filii Israël] Tanto exemplo senectutis, bonæ valetudinis, & optimæ rei.

Quia bonum est obsequi sancto Deo] Bonum esse Deum sequi. Est enim eadem hic locutio quæ supra 8.

13. 14. Et Iudices singuli suo nomine, quorum non est corruptum cor, qui non averfi sunt à Domino, ut sit memoria illorum in benedictione] Est Hebraismus: nominativus nominis cum genitivo pronominis vice genitivi ipsius nominis. Nam Latine diceremus, Iudicum quoque, prout singuli nomina habent, quorum cor non fuit scortatum, id est, qui à Deo non defecerunt: commemoratio fiat in eulogiis publicis. Excludit ab his Abimelechum.

14. 15. Et ossa illorum pullulent de loco suo, & nomen eorum permaneat in æternum, permanens ad filios illorum, sanctorum virorum gloria] In Græco, τὰ ὀστέα αὐτῶν ἀναθάλοι ἐπὶ τῷ τόπῳ αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀντικαταλλασσόμενον ἐν τοῖς δεδοξασμένοις αὐτῶν, Ossa ipsorum florent in locis suis (id est, sit perpetuus sepulchris eorum virorum; sæpe enim sepulchra in hortis erant): nec minus nomen ipsorum transiens ad posteros, ut ipsi sic honorentur. Dicatur diu, Hi sunt orti à Gedeone, hi ab Iephthe, hi à Samsone.

16. Renovavit Imperium] Κατέστησε βασιλείας. Melius βασιλείας Constituit Reges, ut idem sit ei quod sequitur, unxit Principes, Saulem nimirum & Davidem.

In gente sua] Super populum suum.

17. In Lege Domini congregationem judicavit, & vidit Deus Iacob] Ipso secundum Legem Dei regente populum, Deus Iacobi gentem favens adspexit. ὤφθην, quod κρίνειν [judicare] vertitur, sæpe non judiciariam tantum sed & omnem πολιτικὴν [Civilem] gubernationem significat.

17. 18. In fide sua probatus est Propheta, & cognitus est in verbis suis fidelis, quia vidit Deum lucis] Per fidem suam probatus est Propheta, & per verba sua cognitus est fidus in visis. Nam πισὸς θεόραστος [fidus in visis] est

est in Sixtina, quod in aliis malè desideratur. Latinus autem id legit, sed corruptè. Duabus notis agnoscitur verus Propheta : Si verum Deum colat, colendumque doceat (quod hic significatur *fidei* nomine), & si dicta ipsius impleantur, ut patet collatis locis Deuteronomii xiii. 1. 2. & xviii. 20. 21. 22. Samuel cognitus est verus Propheta, quia & Deum verum coluit, & quæ prædixit eventum habuerunt.

19. *Et invocavit Dominum omnipotentem in oppugnando hostes circumstantes undique, in oblatione agni involati*] Legit ἀνὸς γαλαθινῶ, quomodo est in Sixtina, & in ipsa, quæ hic respicitur, historia i Samuelis vii. 9. ἔλαβε Σαμὴλ ἄρνά γαλαθινὸν ἕνα. Est ergo hoc quod dicit, *Hic ipse invocavit Deum potentem (cū eum premerent inimici ejus, Philisthini nempe, undique), offerendo agnum lactentem.*

20. *Et innotuit de cælo Dominus*] i Samuelis vii. 10.

21. *Et contrivit Principes Tyrionum*] Nimirum quia Tyrii (pars Chananæorum sive Phœnicum) fœderati Philistinis.

22. *Et ante tempus finis vitæ suæ & sæculi testimonium præbuit*] Idem antequam huius sæculi somnum dormiret, (id est, priusquam moreretur: est enim χαλκισμός [mollior locutio]) contestatus est populum. Multis integritatis testimonium post mortem præbetur: Ille verò hoc vivus ab omni populo abstulit.

In conspectu Domini] Deo præsentem, non communiter tantum, sed singulari modo, ut qui Prophetiæ donum ei dedisset.

Et Christi] Præsentem etiam Saule Rege sollemniter uncto.

Pecunias & usque ad calceamenta] Id est, etiam ad calceamenta usque, nè calceamenta quidem. Est autem hoc proverbiale apud Hebræos, ad rei minimæ significationem, ut apparet Genes. xiv. 23.

Ab omni carne non accepit] Puto scripsisse Interpretem non accepi, sicut in Græco est, ἔκ ἅλης. Facit enim velut ipsum loquentem, quanquam non ipsius verba quæ exstant i Samuel. xii. 3. sed sensum exprimit.

Et non accusavit illum homo] Nemo fuit qui contra illum ullam querelam adferre potuerit.

23. *Et post hoc dormivit, & notum fecit Regi, & ostendit illi finem vitæ suæ*] In Græco est, Idem postquam dormisset (mortuus esset: figurâ eadem quam jam habuimus; de qua vide quæ dicta ad Matthæi ix. 24.) Propheta munere functus significavit Regi venturam ejus mortem, sive κατὰ τὸ εἶναι [re ipsâ], sive κατὰ τὸ φανεῖσθαι [quod ita videretur]. Qua de re variae fuere & olim Hebræorum, & nunc sunt Christianorum sententiæ. Vide quæ ad ipsum historiæ locum diximus.

Ex exaltavit vocem suam de terra in Prophetia] Ex humo emergens altâ voce futura prædixit.

Delere impietatem gentis] Vt tolleretur gentis (Israëlicæ) impietatem, ut exemplo tanto moniti resipiscerent. Vide i Samuel xxxviii. 18. 19.

CAP V T XLVII.

1. *Post hæc surrexit Nathan Propheta in diebus David*] קום [surgere] de Prophetis dicitur, & יקים [excitare] de Deo Prophetas mittente, quia eminent multum in populo, & velut de loco superiore loquuntur.

2. *Et quasi adeps separatus à carne, sic David à filiis Israël*] Non est & in Græco, incipit enim novum sermonem de Davide, hoc modo, *Qualis est adeps qui separatur (in honorem Dei) à victima prosperante (quas victimas Hebræi שומים vocant, Græci ὠτηρίς, Latinus Interpres pacificas, ut videre est Levit. iiii. 3.) talis David inter natos Israël, id est, pariter eximius, pariter sepositus ad Dei usus.*

3. *Cum leonibus lusit quasi cum agnis*] Est quidem in Sixtina ἐπαίσειν. Verum alii codices habent ἐπεξένωσεν, id est, apud leones divertit aut cum leonibus conversatus est tanquam cum hœdis. Habuimus idem verbum supra xxix. 34. Cum hœdis hic est in Græco, cum agnis sequitur membro altero.

Et in ursis similiter fecit sicut in agnis ovium] Et cum ursis quasi cum agnis ovilli generis: nam subauditur verbum præcedens. Historia est i Samuelis xvi. 34.

4. *In juventute sua nunquid non occidit gigantem?*] Ità hæc distinguenda sunt ἔχῃ [an non] deest in plerisque codicibus Græcis, sed est in Sixtino, & est admittentis.

Et abstulit opprobrium de gente] Vsurpat ipsa verba Davidis, quæ exstant i Samuel. xvi. 26.

5. *In tollendo manum saxo fundæ dejecit exultationem Goliæ*] Optima est lectio in Sixtina, ἐν τῷ ἰσθῆραι χεῖρα ἐν λίθῳ (φενδόνης, καὶ καταβαλεῖν γαυρίαμα τῷ Γολιάθ, Cum attolleret manum cum lapide in fundâ, & dejiceret fastum Goliathi. Pendet sensus ab eo quod præcessit. Dejiceret fastum Goliathi, id est, Goliathum fastosum. Talia sunt, — sapientiâ Læli, — βίη Ἡρακλῆος [— vis Herculis ingens], Stertiniū acumen, & similia.

6. *Et dedit in dextera ejus tollere hominem fortem in bello*] Et pro qui. Dedit in dextera, id est, facultatem ei dedit.

Exaltare cornu gentis suæ] Id est, vires. Nam cornua vires tauris aliisque bestiis.

7. *Sic in decem millibus glorificavit eum*] Id est, propter decem millia, hostium scilicet cæsa. Alludit ad hymnum qui est i Samuel. xv. i. 7.

8. *Et laudavit eum in benedictionibus Domini*] Ornavit eum suis beneficiis. Domini pro suis, more Hebræorum, qui nomine repetito utuntur vice pronomini reciproci.

In offerendo illi coronam gloriæ] Eousque ut ipsi tribueret diadema gloriosissimum, populi nempe sui.

8. *Contrivit enim inimicos undique*] Enim non est in Græco: est quippe novus sensus. Hostes contrivit, Jebusæos, Moabitas, Syriæ multos populos, Idumæos, Ammonitas.

60 *Et exstirpavit Philisthim contrarios*] Ἐξεδένωσεν. Est plerumque ἐξεδένειν contemnere; sed hic sumitur in forma Hiphil, ut sit contentui obiectum. Sic ἐξεδένωσις [contemptio] opponitur τῇ τιμῇ [honori] i Mac-

I Maccabæorum I. 41. Historia tangitur quæ est I Samuelis VII. initio.

Vsq̃ue in hodiernum diem contrivit cornu ipsorum] Id est, ita vires eorum confregit ut in hunc usque diem, quo hæc scribo, eas recuperare nequiverint.

In æternum] Hoc non est in Græco: nec opus est.

9. *In omni opere dedit confessionem Sancto & Excelso in verbo gloriæ*] De omni opere (id est, victoria sua) gratiam habuit Sancto supremo, idque verbis permagnificis. Verè: ostendit enim hoc & historia, & Psalmorum magna pars.

10. *De omni corde suo laudavit Dominum, & dilexit Deum qui fecit illum*] Illa Dominum & Deum addidit Interpres.

Et dedit illi contra inimicos potentiam] Rursum & pro qui.

11. *Et stare fecit*] Constituit, ἐστήσε.

Cantores contra altare] Κατέναντι θυσιαστηρίου, id est, ante aram, I Paralip. XVI. 4. & XXV.

Et in sono eorum dulces fecit modos] In Sixtina est, καὶ ἐξ ἧς αὐτῶν γλυκαίνει μέλη. Iterum hic est & pro relativo. Sensus enim est, *Ex quorum cantu dulcia mele procedunt.* Bene procedunt, quia institutum Davidis ad tempus usque huius Scriptoris manebat. Quæ sequuntur in Græcis quibusdam, καὶ καθ' ἡμέραν ἀνέουσιν ἐν ᾧδαις αὐτῶν [& quotidie canent carminibus ipsius], ea ut in Latino ita & in Sixtino codice absunt.

12. *Et dedit in celebrationibus decus*] Festos dies decoravit, hymnis ad quosque aptatis.

Et ornavit tempora ad consummationem vitæ] Ad finem usque, nempe anni. Redibat enim orbis hymnorum.

Vt laudarent nomen sanctum Domini] Nempe cantores illi ex Levitis delecti.

Et amplificarent manè Dei sanctitatem] Et canerent ab ipso manè ejus sanctitatem: non quòd manè tantum canerent, sed quòd manè inciperent canere.

13. *Dominus purgavit peccata ipsius*] Abstulit peccata ejus, id est, pœnas commeritas.

Et exaltavit in æternum cornu ejus] Perpetuas illi dedit victorias.

Et dedit illi testamentum Regni, & sedem gloriæ in Israël] Fœdus cum eo fecit, quo promisit Regnum, quamdiu Regnum esset, semper mansurum in illius domo.

14. *Post ipsum surrexit filius sensatus*] Prudentiæ, ac literarum laudibus florens, I Regum III. 12. IV. 31. & sequentibus.

Et propter illum dejecit omnem potentiam inimicorum] In Græco est, καὶ δι' αὐτὸν κατέλυσεν ἐν πλάτυσμα. sed rectius puto fore, δι' αὐτὸ, propter hoc (quia tam prudens erat) latè habitavit. Vicini populi libenter ejus imperio parvere.

15. *Salomon imperavit in diebus pacis*] Explicat etymologiam nominis, ut & suprà XLVI. 2.

Cui subjecit Deus omnes hostes] In Græcis quibusdam, καὶ ἐδοξάθη ὡς ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν αὐτὸν [& magnificatus est cùm Deus ei pacasset circumfusa]. At in Sixtina brevius, ὡς ὁ Θεὸς κατέπαυσε κυκλόθεν, id est, τὰ κυκλόθεν, Cui Deus pacavit circumfusa.

Vt conderet domum in nomine suo] Vt per pacis commoda Templum strueret, quod diceretur בית יהוה [domus Dei veri].

Et pararet sanctitatem in sempiternum] Ἀγίασμα, sanctuarium uno in loco mansurum, non ambulans, quale fuerat Tentorium.

Quemadmodum eruditus es in juventute] Quam eruditus fuisti jam in juventute? Rectius enim in Sixtina legi ἐσοφίσθη, & ἐν νεότητι σου, quam cum aliis ἐσοφίσθη, & ἐν νεότητι αὐτῆς, docent sequentia.

16. *Et impletus es quasi flumen sapientiâ*] Vt flumen supra ripas surgens.

16. 17. *Et terram retexit anima tua, & replesti in comparationibus ænigmata*] Ità Sixtina, ἀνέπλησας ἐν παραβολαῖς, Terram obtexit anima tua (animi tui opera) & replesti eam sententiis ænigmaticis, I Regum IV. 31. 32.

Ad insulas longè divulgatum est nomen tuum] Ad oras Ophir. omnes enim tales oras Hebræi ὠκεῖαι [insulas] vocant.

Et dilectus es in pace tua] Ἡγάπηθης, quomodo est in Sixtina. Omnes populi te amarunt, ideo quòd bonâ fide pacem cum omnibus coleres.

18. *In cantilenis*] Ob carmina tua. Fecit enim multa quæ periere: restat una ὁαρεῖς [conjugalis confabulatio], quæ Hebræis dicitur Canticum Canticorum. Vide dictum locum I Regum IV. 32.

Et proverbii] Ἐν παροιμίαις, ob sententias simpliciter enuntiatas.

Et comparationibus] Ob sententias ὁμοίωσιν [assimilationem] aut ἀντίθεσιν [oppositionem] simpliciter continentes.

Et interpretationibus] Ænigmatum, quæ Hieronimus & alii ei miserant. Vide quæ de hac re diximus in Annotatis ad librum tertium de Veritate Religionis Christianæ.

19. 20. *Et in nomine Domini Dei tui, cui est cognomen Deus Israël, collegisti quasi aurichalcum aurum, & ut plumbum complesti argentum*] Hæc ita rectè videntur connecti in Græcis quibusdam, nec malè post illud τῷ Θεῷ [Dei] addi πάσης τῆς γῆς [omnis terræ]. Adjuvante Deo qui in Israël quidem colitur, sed in omni terra imperium habet, fecisti abundare aurum velut stannum, & argentum velut plumbum. Κασσίτερος, stannum etiam in Glossis. aliud longè est aurichalcum.

21. *Et inclinasti femora tua mulieribus*] In Græco Sixtino, παρεκλίνας τὰς λαγόνας σου γυναῖξιν, Latera tua conseruisti mulieribus, multis scilicet & extraneis. Et hic est pro sed. Nam virtutibus Solomonis enumeratis, ad vitia venit.

Potestatem habuisti in corpore tuo] Ius tibi assumfisti in corpus tuum. Contra Legem scilicet. Sic ἐνεξουσιάζειν [ius assumere] etiam suprà habuimus XX. 7.

22. *Dedisti maculam in gloria tua*] Hoc facto maculasti egregias laudes tuas.

Et profanasti semen tuum]. Fecisti hybridas.

Inducere iracundiam ad liberos tuos] Ità ut & pœnam excites adversum liberos tuos. Quorum nemo totius Regni successor fuit. ὀργὴ pro pœna frequens, ut Romanorum XII. 4.

22. 23. *Et incitari stultitiam tuam, ut faceres imperium*

bipartitum, & ex Ephraïm imperare imperium durum] In Græco, *Vt dolorem ferrent* (liberi illi tui) *ob tuam stultitiam, dominatúsque bini exsurgerent, ex Ephraïm oriente Regno per defectionem.* κατανύγηαι [incitari] legit cum plerisque Græcis, & δίχα τυραννίδας [bipartitum imperium], quæ lectio media est inter Sixtinam, quæ habet τυραννίδα, & alias quæ habent τυραννίδος. *Stultitiam* rectè vocat animi mulierosi vitium.

Τὰ μῶρα γὰρ πάντ' ἐστὶν Ἀφροδίτη βροτοῖς,

Καὶ τὸ νομ' ὀρθῶς ἀφροσύνης ἀρχὴ θεᾶς.

[*Nam Venus id homini est quicquid amentem facit, Quod ipse vocis indicat Græcæ sonus.*]

24. *Deus autem non derelinquet misericordiam suam*] Οὐ μὴ καὶ ἀλίπη, non is erat qui derelinqueret.

Et non corrumpet nec delebit opera sua] *Nec qui corrumpet quicquam operum suorum.* Nam τὶ hic subauditur. *Opus Dei* hic dicitur Regnum, quod Deus miris modis Davidi dederat. Deus pœnas à Solomone commeritas ita temperavit, ut neque posteritatem Davidi, nec posteritati ejus omne Regnum auferret.

Neque perdet à stirpe nepotes electi sui] *Nec qui electi sui* (Davidis) *posteritatem exstingeret.* David electus Dei dicitur Psalmo LXXXIX. 20.

Et semen ejus qui diligit Dominum non corrumpet] *Aut qui corrumpet stirpem ejus qui se dilexerat.* Sensum eundem pluribus verbis repetit.

25. *Dedit autem reliquum Iacob & David de ipsa stirpe*] *Dedit reliquias Iacobo & Davidi surculum ex ipso.* Remanere voluit Regnum in posteritate Iacobi, imò & in ipsa Davidis familia, secundum promissâ utrique factâ, Geneseos XXVII. 29. II Samuelis VII. 16. 26.

26. 27. 28. *Et finem habuit Salomon cum patribus suis, & dereliquit post se de semine suo gentis stultitiam, & imminutum à prudentia Roboam*] *Nam postquam Salomon post patres suos requiesset, reliquit post se de suo semine stultitiam populi* (id est, stultissimum populi, more Hebræo positâ voce abstractâ pro concreto), *nempe prudentiâ destitutum Roboamum.* καὶ hic est pro *nempe*. Patri sapientissimo successit stultissimus filius. Euripides,

Ἦδη γὰρ εἶδον ἄνδρα γενναῖα πατρός

Τὸ μὴδὲν ὄντα.

[*Vidi parentis inclyti natum preti*

Nullius hominem.]

Item,

Πολλοὶ γὰρ ὄντες εὐγενεῖς, εἰσὶν κακοί.

[*Multi bono ortu non bonis sunt moribus.*]

Qui avertit gentem consilio suo] *Qui deficere fecit populum* (id est, decem Tribus) *consilio suo.* Cum avaritiæ adderet pertinaciam & mala verba. Potuit dicere cum Adraſto,

Νέων γὰρ ἀνδρῶν θόρυβος ἐξέπλησσε με.

Juvenum tumultus cor mihi exsternaverat.]

29. *Et Ieroboam filium Nabath, qui peccare fuit Israël*] Ἰδὲν Ναθάτ est in Sixtina. At alii codices habent ὃς Ναθάτ [filius Nabat], ut subaudiatur fuit, qui. In Græco ἐξήμαρτε [peccare fecit] habet sonum activum simplicem, at significationem actûs duplicis, qui apud Hebræos exprimitur per formam Hiphil. Vide suprâ XLVI. 2.

Et dedit viam peccandi Ephraïm] Ephraïmo peccandi exemplum dedit, I Reg. XII. 30. xv. 26. 30.

Et plurima redundaverunt peccata ipsorum] *Et multum aucta sunt peccata ipsorum.* Crevere de die in diem. *Ipsorum*, nempe Ephraimitarum, & aliorum Israelitarum de Decem tribubus.

30. *Valde averterunt eos à terra sua*] Ità ut eos facerent migrare de terra sua: tam grandia fuere peccata, ut Decem tribus è solo suo excuterent, I I Regum XVII. 18.

31. *Et quæsit omnes nequitias*] Hoc in quibusdam exemplaribus malè abest, sed ex in Sixtino, καὶ πᾶσαν πονηρίαν ἐξεζήτησαν, *Amarunt omne malum facinus.* Vide dictum locum ex historia Regum.

Vsq̃ue dum perveniret ad illos defensio] *Ultio* à Deo per Tiglathphalafarem & Salmanasarum. Frequens est sacrarum literarum Interpretibus Latinis *defensionem* usurpare in sensu *ultionis*, ut alibi observavimus.

Et ab omnibus peccatis liberavit eos] Hoc in nullis Græcis legitur.

C A P V T XLVIII.

1. **E**T *surrexit Elias Propheta*] Ex occasione peccatorum Ieroboami, per παραλήψιν [antegressionem] quandam, factâ mentione pœnæ ex talibus peccatis multò post tempore secutæ, repetit ordinem historiæ in commemorandis viris eximiis. De voce *surrexit* vide suprâ XLVII. 1.

Vt ignis] Animo ardenti pro Dei gloria.

Et verbum ipsius quasi facula ardebat] *Vt lampas lucebat.* Ignis & ardorem habet & lucem: Sic & Elias, & is qui Eliæ simillimus fuit Ioannes Baptista, Iohannis v. 35.

2. *Qui induxit in illos famem*] Oratione ad Deum, Iacobi v. 17. In Græco est *famem vehementem.*

Et irritantes illum invidia sua pauci facti sunt] In Græco, *Et suâ indignatione eos ad paucos redegit.* Multis scilicet per famem mortuis.

Non enim poterant sustinere præcepta Domini] Non est in Græco.

3. *Verbo Domini continuit cælum*] Nè plueret. *Verbo Domini* hic est *vi Divinâ*, ut mox 5.

Et dejecit de cælo ignem terræ] Contra Baalis sacerdotes, I Regum XVIII. 38. & bis contra missos ab Ochozia, II Regum I. 10. 12.

4. *Sic amplificatus est Elias in mirabilibus suis*] In Græco, in secunda persona cum admiratione, *O quantam gloriam miraculis tuis adeptus es, Elia!*

Et quis potest similiter sic gloriari tibi?] *Quis par tibi, si gloriandum sit?*

5. *Qui sustulisti mortuum ab inferis, de sorte mortis in verbo Domini Dei*] *Qui mortuum ex morte, animam inquam, ab Orco restituiſti vi Altissimi*, I Regum XVII. 23.

6. *Qui dejecisti Reges ad perniciem*] Precibus & prædicendo, Achabum, Iezebelem, Ochoziam, Ioramum Ochoziæ fratrem.

Et confregisti facile potentiam ipsorum] Non est in Græco.

Et gloriosos de lecto suo] Idem verbis aliis.

7. *Qui*

7. *Qui audis in Sina iudicium, & in Horeb iudicia defensionis*] Id est, ultionis, ut modò XLVII. 31. Horeb pars est Sinæ montis: & ἐλεγμός sunt minæ, ut Esaiæ L. 2. Minas intellige de iis malis quæ Israelitis erant illaturi Hazael & Iehu. Vide I Reg. XIX. 17. ὁ ἀκούων hic est pro ὁ ἀκούσας, qui audisti. Sic χεῖρας sequitur pro χεῖρας [qui unxisti].

8. *Qui ungis Reges ad penitentiam*] Qui unxisti Reges ad vicem rependendam, improbis scilicet. Explica ex iis quæ jam dicta.

Et Prophetas successores post te] Bene vertit αὐτὸν [ipsum] per secundam personam. Prophetas plurale pro singulari: Elisæum enim intelligit. Vide locum jam dictum.

9. *Qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum*] In Græco, ἀνελήφθης, sursum assumtus. Vide de hoc verbo quæ dicta ad Marci XVI. 19.

10. 11. *Qui scriptus es in iudiciis temporum lenire iracundiam Domini, conciliare cor patris ad filium, & restituere tribus Iacob. Beati sunt qui te viderunt, & in amicitia tua decorati sunt: nam nos vitâ vivimus tantum*] Variant hic multum Græcæ lectiones & inter se & à Latina. Cæterum qui nōrit opiniones Iudæorum veteres de Elia, fortè credet sic scriptum fuisse, Ὁ καὶ λαγαρεὶς ἐλεγμός εἰς καιρὸς, κοπάσαι ὄργην Κυρίου πρὸ θυμοῦ, ἐπιστρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱόν, & καὶ ἀσῆσαι φυλὰς Ἰακώβ. Μακάριοι οἱ ἰδόντες σε, & οἱ ἐν ἀγαπήσει κεκοιμημένοι & ἡμεῖς ζῶντες ζήσομεθα, *Qui conscriptus es* (id est, prædictus in scripto Malachiæ), *comminatio* (id est, comminationem allaturus) *adversus tempora, ad mitigandam Dei iram antequam furor fiat, ad convertendum cor patris ad filium, & restituendas tribus Iacobi. Felices qui te videbunt, etiam qui in dilectione (Dei) obdormierunt. Nam nos* (qui tales erimus) *vitâ redditâ vivemus.* Locum Malachiæ IV. 5. intelligebant huius Scriptoris, atque etiam Christi tempore, ut & nunc, Iudæi de Elia (non mystico, id est, Iohanne Baptista, quomodo Christus eum locum interpretatus est), sed illo ipso qui olim fuit, quem venturum putabant ante Messiae tempora, & denuntiatione gravium malorum, diei magni & horribilis, & destructionis, quæ ἀνάθεμα dicitur, (hoc est quod dicit, *antequam ira furor fiat*), effecturum ut Israelitæ inter se concordessint (hoc enim significat *corda patrum ad filios, filiorum ad patres convertere*; de quo vide Lucæ I. 17.): & ut Tribus restituantur in veterem statum (quod hic dicitur *καταστήσει*, ut Matth. XVII. 11. ex vetere dicto, *Elia restituet omnia*): deinde venturum Messiam, & resurrectionem priorem, nempe eorum Israelitarum qui in pietate diem obierint, qui omnes participes sint futuri bonorum Messiae in hac terra: quibus piis hic Scriptor se quoque annumerat. Cæteræ voces quæ in aliquibus exemplaribus sunt additæ, natæ sunt ex glossematibus. Si quis tamen meliorem ad hunc locum interpretationem attulerit, ei libens accedam.

21. *Post mortem autem non erit tale nomen nostrum*] Non est in ullo Græco.

13. *Elia quidem in turbine tectus est, & in Elisæo completus est spiritus ejus*] In Græco Sixtino habemus, Ἡλίας ὃς ἐσκεπάσθη ἐν λαίλαπι, & Ἐλισσαίῃ ἐνεπλήσθη πνεύματι αὐτοῦ. Supereft hic illud ὃς,

quo omisso, & καὶ juncto pro cum antecedente, hoc invenietur dicere, Cum Elias abreptus fuit turbine, Elisæus impletus fuit spiritu ejus, II Regum II. 15.

In diebus suis non pertimuit Principem] Ut Ioramum Achabi filium, II Regum III. 14.

Et potentiâ nemo vicit illum] Nemo eum subiectum sibi habuit. Neque in cuiusquam gratiam, nec cuiusquam metu dicenda reticuit.

14. *Nec superavit illum verbum aliquod*] Nec minæ, nec blanditiæ eum vicere.

Et mortuum prophetavit corpus ejus] Id est, miracula fecit, quo signo Prophetæ agnoscuntur. Mortuus enim revixit tactus à corpore ejus, II Regum XIII. 21.

15. *In vita sua fecit prodigia*] Aquas divisit pallo, aquas insalubres reddidit salubres, urfos immisit se iridentibus, aquam exercitui sitienti excitavit, viduæ effecit ut oleum non deficeret, hospitæ filium vitæ reddidit, amaritiem herbarum correxit, Naamanum purgavit leprâ, ferrum securis natâre fecit, hostes ademto ipsis conspectu duxit Samariam, famem prædixit, & famis finem, & Regis Syriæ mortem.

16. *In omnibus istis non penituit populus*] Tot signis conspectis ab Elia & Elisæo editis, non correxit se populus.

Vsq̃uedum ejecti sunt de terra sua] Captivi abducti sunt e terra sua. προνοµένων Hellenistis est captivum facere.

17. *Et relicta est gens perpauca*] Duæ tribus.

Et Princeps in domo David] Exincto Decem tribuum Regno, mansit adhuc in domo Davidis Regnum in Duabus tribubus.

18. *Quidam eorum*] Regum Iudæ.

Fecerunt quod placeret Deo] Deo additum est ab Interprete, rectè ad sensum: Asa, Iosaphat, Ioas.

Alii autem multa commiserunt peccata] Cæteri Reges.

19. *Ezechias munivit civitatem suam*] Esaiæ XXII. 10.

Et induxit ad medium ipsius aquam] II Paralipomenon XXXII. 30. Pro ὕδατος [aquam] Sixtina hic habet τὸν ῥῶγ. Id fortè nomen fuit aquæductui, ideo quòd tectus esset, aut quia ἡ Arabibus abyssus.

Et fodit ferro rupem, & edificavit ad aquam puteum] Fontes in Græco, Esaiæ XXII. 9. 10. II Paralipomenon XXXII. 30.

20. *Et misit Rabsacen*] Εἰς Λαχεὶς [Lachisam], quod hic addunt quidam codices, abest in Sixtina.

Sustulit manum suam contra illos, & extulit manum suam in Sion] In Sixtina est, & ἀπῆρεν, & ἐπῆρεν ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἐπὶ Σιών, Et profectus cum esset (ita ἀπῆρεν sæpe sumitur in his libris), extulit se manus ejus contra Sionem, id est, Sioni minatus est. ἐπῆρεν [extulit se] hic habet significationem Hithpahel [conjugationis reciprocæ].

Et superbus factus est potentiâ suâ] Per superbiam grandia locutus est. Illa scilicet quæ leguntur II Regum XVI. 19. & sequentibus, Esaiæ XXXVI. 14. & sequentibus.

21. *Tunc mota sunt corda eorum*] Perturbati sunt animi.

Et manus ipsorum commotæ sunt] Id est, tremuerunt.

Et doluerunt quasi parturientes mulieres] Verba desumpta ex II Regum XIX. 3.

22. *Et expandentes manus suas extulerunt ad cælum*] In Græco, *Expanfis ad ipsum manibus*, sensu pendente à præcedentibus. ἐκπετάσσου χεῖρας [expandere manus] frequens locutio in precum descriptione: Exodi IX. 29. Esdræ IX. 5.

Et sanctus Dominus Deus audiuit citò vocem ipsorum] Ταχὺ [citò] est in Sixtina, omissum in aliis Græcis.

23. *Non est commemoratus peccatorum illorum, neque dedit illos inimicis suis*] Hæc non sunt in Græcis.

Sed purgavit eos in manu Esaïæ sancti Prophetæ] In Græco, ἐλυτρώσατο αὐτὸς ἐν χεὶρὶ Ἡσαΐα, id est, liberavit illos per Esaïam. Vbi est ἡ ἀφ᾽ ἧς [omissio verborum]. Sensus enim est, sicut prædixerat per Esaïam. Eadem locutio infra XLIX.

24. *Et contrivit illos Angelus Domini*] Bene explicavit id quod in Græco est αὐτὸς [Ipsus].

25. *Et fidelis in conspectu Dei*] In Sixtina, πιστὸς ἐν θεάσει αὐτῷ, *Fidelis in viso suo*, id est, fidelis in referendis iis quæ Deus ipsi revelaverat.

26. *In diebus ipsius*] Esaïæ nempe, ad quæ & quæ sequuntur pertinent.

Retro rediit Sol] Solis umbra in horologio. Vide dicta II Regum XX. II.

27. *Spiritu magno vidit ultima*] Forti animo tulit prævisum Urbis excidium.

Et consolatus est lugentes in Sion] Hic τὰς πενθήσας positum est pro πενθήσοντες, Ità ut etiam consolatus sit illos qui olim in Sione mæstissimi erant futuri. Respicit ea quæ habemus Esaïæ XL.

28. *Vsq̃ue in sempiternum ostendit futura*] Ἔως τῆ αἰῶνος, in multum tempus, ut de Cyro, eventura post annos CCCLX.

Et abscondita antequam evenirent] Multò antè.

C A P V T X L I X.

I. **M**Emoria Iosïæ in compositionem odoris] Ità suavis est quasi compositio suffitus, id est, suffitus factus ex multis aromatis. Subauditur ἐγενήθη & ὤς.

Facta opus pigmentarii] In Sixtino est, ἐσκευασμένον ἔργον μυρεψῆ. sed legendum ἐσκευασμένον ἔργον μυρεψῆ, aut quasi opus factum à pigmentario, id est, migma unguentorum, ut vocatur supra xxxviii. 8. Iohan. XIX. 39. Hoc dicit propter multas virtutes, quæ in Iosiam concurrerunt.

2. *In omni ore quasi mel edulcabitur ejus memoria*] Id est, dulce erit: quomodo γλυκαίνεισθαι & supra habuimus XII. 20. xxvii. 23. XL. 20. 34. XLVII. 10.

Et ut musica in convivio vini] Suprà XL. 20.

3. *Ipsè est directus Divinitus in penitentiam gentis*] Ipse successum habuit convertendo populo. Ità κατευθύνεισθαι solet poni, ut Psalmo cxix. 5. cxl. 12.

Et tulit abominationes impietatis] Ἐξῆρε, abstulit. Idola & cultus idololatrias intelligi apparet ex

historia II Regum xxi. 4. & sequentibus; II Paralipomenon xxxiv. 3. & sequentibus.

4. *Gubernavit ad Dominum cor ipsius*] Cor suum rectè ad Deum intendit.

Et in diebus peccatorum corroboravit pietatem] In temporibus iniquorum, cum plurimi essent mali. Magnum illud elogium de Nerva,

Temporibusque malis ausus es esse bonus.

5. *Præter David & Ezechiam & Iosiam omnes peccatum commiserunt*] Πλημμέλειαν ἐπλημμέλησαν, culpam aliquam admiscere, circa cultum Dei, vel in eo quòd fana in collibus non sustulere.

6. *Et contemserunt timorem Domini*] Et ideo defecerunt, id est, regnare desierunt.

7. *Dederunt enim regnum suum aliis*] Dedit enim (Deus) cornu (potentiam) illorum aliis, nempe Chaldæis. ἔδωκε [dedit] rectius hic legitur quàm ἔδωκαν [dederunt].

Et gloriam suam alienigenæ genti] Gloriam illorum, imperium quod habebant.

8. *Incenderunt electam sanctitatis civitatem*] Incendit Deus, ἐνέπρησε, Hierosolyma. In Siclis scribitur Ἱερὺσαλὴμ ἁγία [Ierusalem sancta]. Deus rectè dicitur facere quod aliorum ministerio facit. Sæpissime sic loquuntur Prophetæ.

Et desertas fecerunt vias ipsius in manu Ieremiæ] Ἡ ἐρήμωσε, desertas fecit vias. Sic habent libri Græci plerique, unde & in præcedenti reponendum censuimus ἐνέπρησε [incendit]. Et illud per Ieremiam intelligendum per ἡ ἀφ᾽ ἧς [omissionem vocum], qualem supra habuimus XLVIII. 23. sicut prædixerat per Ieremiam.

9. *Nam malè tractaverunt illum*] Ieremiam Iudæi, mittendo in carceres diversos, etiam in cœnosam voraginem, capitis accusando.

Qui à ventre matris consecratus est Propheta] Καὶ αὐτὸς ἐν μήτρᾳ ἡγιασθὴν προφήτης, quanquam ipse in utero consecratus Propheta fuerat, Ieremiæ I. 5.

Evertere & eruere & perdere, & iterum edificare & renovare] Vt erueret, malè tractaret ac perderet, pariterque edificaret ac plantaret. Verba sunt ex Ieremiæ I. 10. Dicuntur facere Prophetæ quod prædicunt.

10. *Ezechiel qui vidit*] Is fuit qui vidit. Par locutio ei quam supra habuimus XLVII. 29.

Conspectum gloriæ quam ostendit illi in curru Cherubim] Quam ostendit illi Deus insidens in curru Cherubimorum, Ezechielis I. 3. viii. & x.

11. *Nam commemoratus est inimicorum in imbre*] Sub inbris figura mala impiis eventura significavit, Ezechielis xiii. 13.

Benefacere illis qui ostenderunt rectas vias] Ἀγαθῶσαι est in Sixtina: sed rectius legi puto ἡγαθῶσαι, cujus Glossema κατ'ὡρθῶσαι [erexit] in alios libros irrepsit. ἡγαθῶσαι τὰς ἐνθυνοῦσας ὁδούς, Bene fecit rectum iter insistentibus, id est, bona prædixit. pari figurâ qualem modò habuimus. Vide Ezechielis capita xxxiv. xxxvi. xxxvii.

12. *Et duodecim Prophetarum*] Qui ob voluminum brevitatem Minores vulgò dicuntur.

Ossa pullulent de loco suo] Hoc supra habuimus XLVI. 15. & reperitur sic in Sixtina; sequiturque, παρεκάλεσε δὲ τὸν Ἰακώβ, & ἐλυτρώσατο αὐτὸς ἐν πύλαις ἑλπίδου.

ἐλπίδι [corroboraverunt Iacob, & redemerunt ipsos per fidam spem]. pro quo Latinus hic rectè legit παρεκαλεσαν & ἐλυτρώσαντο. Sed αὐτὸς vertit se, cum sensus sit redemerunt, id est, liberarunt Prophetæ isti ipsos, qui ex Iacobo erant, per fidam spem. At pro his omnibus in multis Græcis exemplaribus tantum est, εἰς τὸ μνημόσυον ἐν ἐυλογίαις [Sit memoria in benedictionibus], ut suprà XLV. I. & XLVI. 14.

13. Quomodo amplificemus Zorobabel] Πῶς μεγαλύνωμεν, ut in Sixtina, non μεγαλύνομεν, ut in aliis, Quomodo satis eum prædicemus?

Nam & ipse quasi signum in dextera manu] Ex Aggæo II. 24. id est, sollicitè admodum à Deo (nam Dei nomen hic subaudiendum) fuit custoditus.

14. Ædificaverunt domum] Dei scilicet: quod explicant sequentia.

Et exaltaverunt templum sanctum Domino] Rectè legit ναὸν [templum], pro quo in quibusdam libris mendosè λαὸν [populum].

Paratum in gloriam sempiternam] In decus populi diuturnum.

15. Et Nehemias in memoriam multi temporis] In Sixtina, καὶ Νεεμίας ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυον, Etiam Nehemias diuturna sit memoria. Alii libri ampliùs habent, & ἐν ἐκλεκτοῖς ἦν Νεεμίας, & ἐπὶ πολὺ τὸ μνημόσυον αὐτῆς, Fuit inter viros eximios & Nehemias, cuius diuturna memoria.

Qui erexit nobis muros everfos] Restituit everfa à Chaldæis mœnia.

Qui erexit domos nostras] Sola ædium, vel rudera nostra; id enim οἰκόπεδον nam exponitur à Scholiastis per ἐρείπια. Vbi vacuæ erant areæ, ædes fecit. Hic fine facto ἐυλογιῶν [laudationum], addidit Scriptor extra ordinem comparisonem quandam hominum raræ fortis. Nam Simonis Oniæ laudes videtur seriùs, eo jam mortuo, ad librum adjecisse.

16. Nemo natus est in terra qualis Enoch] Nemo sic tractatus est, à Deo scilicet: nam κτίζειν sæpe esse ordinare aliquoties jam diximus.

17. Princeps fratrum] Somniis præsignificatus, reprobatus talis.

Firmentum gentis] Præsidium totius populi ex Iacobo orti, aut orituri.

18. Et ossa ipsius visitata sunt] A Deo additur in Græco. Deus reliquiarum ejus curam habuit, ut nimirum in terram Promissam pervenirent, Exodi XIII. 19.

Et post mortem prophetaverunt] Hoc in Græco non est, & repositum videtur ex eo quod suprà de Elisæo habuimus, XLVI. 14.

19. Seth & Sem apud homines gloriam adepti sunt] Quia ex Setho pii ante Diluvium, ex Semo post Diluvium.

Et super omnem hominem in origine Adam] Bene ἐν κτίσει vertit in origine. Habuit hoc Adam eximium, quod non genitus à parente, sed à Deo factus est: unde Dei filius vocatur Lucæ III. 38. ubi dicta vide.

CAP V T L.

I. Simeon Oniæ filius] Supple memorandus cum ceteris viris magnis. Hic ille est cujus mentio apud Iosephum. XII. 4. circa finem.

Sacerdos magnus] ἱερογέρων, summus Sacerdos.

Suffulsi domum] Sarcivit domum, id est, Templum.

Corroboravit Templum] Ἐσερέωσε τὸν ναὸν, ut in Sixtina, non τὸν λαόν, ut in aliis. Idem bis dixit, ut solent Hebræi.

2. Templi etiam altitudo ab ipso fundata est, duplex ædificatio, & excelsi parietes Templi] In Græco, καὶ ὡς αὐτὸς ἐθεμελιώθη ὑψὺ διπλῆς (ita Sixtina, sed aliæ editiones rectiùs διπλῆς), ἀνάλημμα ὑψηλὸν περιβόλῃς ἐξ, Sub ipso structa est altitudo (id est, lorica) duplex, celsum munimen Templi in ambitu. Vocem ἀνάλημμα [munimen] habemus etiam II Paralipomenon XXXI. 5. ubi in Hebræo מוֹלָה.

3. In diebus ipsius remanaverunt putei aquarum, & quasi mare adimpleti sunt supra modum] In Græco variant lectiones. Ex multis hæc ad verum proximè accedit, Ἐν ἡμέραις αὐτῆς ἡλατλώθη ἀποδοχεῖον ὑδατοῦ, χαλκὸς ὡς θάλασσης τὸ τρίμετρον. Sed pro ἡλατλώθη legendum ἐλακκίσθη. Ipsius temporibus cavatum est ex ære conceptaculum aquarum, triplâ magnitudine ad mare, id est, lacum illum qui erat in Templo, & mare dicebatur: de quo I Regum VII. 23. & sequentibus, I Paralip. XVIII. 8. II Paralip. IV. 2. & sequentibus.

4. Qui curavit gentem suam, & liberavit eam à perditione] Hic est qui curavit populo nè caderet, id est, nè faciliè ab hoste opprimeretur, ut indicant sequentia.

5. Qui prævaluit amplificare civitatem] Legit καὶ ἐνίσχυσεν πόλιν ἐμπολιορκῆσαι sed alii libri habent, καὶ ἐνίσχυσας πόλιν καὶ πολιορκήσας, Qui Urbem firmavit, vallòque cinxit. πολιορκεῖν propriè est urbem obsidere. At quia obsessores castra sua vallo circumdant, etiam qui urbem vallo ambiunt dicuntur πολιορκεῖν. Sic πόλις ὀχυρὰ exponitur πόλις πολιορκημένη [urbis munita], Elisæi XXI. 3. in Græco. πολιορκεῖν, πόλεως ἐρικυκλοῦ περιβάλλειν [urbis munimentum circumdare], & πολιορκία, πόλεως φυλακή [urbis custodia], Favorino.

Qui adeptus est gloriam in conversatione gentis, & ingressum domus & atrii amplificavit] Aliter in Græcis. Sixtina habet, ὡς ἐδόξαθη ἐν περιστροφῇ λαῶς, ἐν ἐξόδῳ οἴκου καταπέτασμα, Quàm honorabatur à populo circumfuso, ubi exibat ex domo intra velum! id est, exadyto, in die ἐξίλασµος [Propitiationis].

6. Quasi stella matutina in medio nebula] Populus nubibus comparatur, quæ Luciferum circumdant.

Quasi Luna plena in diebus suis lucet]

——— Velut inter ignes

Luna minores.

7. Quasi Sol refulgens, sic ille refulsit in templo] In Græco hoc sequitur comparisonem de Arcu sive Iride, & aliter habet, nempe, Ὡς ἡλίου ἐκλάμπων ἐπὶ ναὸν ὑψίστου, Vt Sol irradians Templum, id est, tectum Templi, quod erat auratum.

8. Quasi arcus refulgens inter nebulas gloriæ] Ὡς τόξον φωτίζον ἐν νεφέλαις δόξης. Ità enim in Sixtina, ut Iris apparens inter magnificas nubes.

Quasi flos rosarum in diebus vernis] Sicut rosa inter flores emicat.

Quasi lilia quæ sunt in transitu aquæ] Ad fontem aquarum, quæ aqua erumpit: sic διέξοδον ὑδάτων

[transitum aquarum] habemus II Regum II. 21. Psalmo cvii. 25. Et Proverbiorum xxv. 26. ubi in Hebræo est, מקור, id est, fons, Græci posuere ὕδατος ἐξοδόν [aquæ exitum].

Et quasi thus redolens in diebus æstatis] Quasi germen thuris in Græco: thurea virga Virgilio.

9. Quasi ignis effulgens, & thus ardens in igne] Quasi ignis in foculo sive batillo. ἐπὶ πυρὸς rectius quàm πυρὶς. Nam πυρὶς vocem habemus Exodi xxvii. 3. xxxviii. 3. Levitici x. i. xvi. 12. Numer. iv. 14. xvi. 6. 17. 37. 39. 46. II Reg. xxiv. 35. II Paralipomen. iv. 11. & 21. Hic thus Sacerdoti, ignis Populo comparatur.

10. Quasi vas auri solidatum, ornatum omni lapide pretioso] Plinius, Turbâ gemmarum potamus, & smaragdis teximus calices. Talia chrysendeta Martiali.

11. Quasi oliva pullulans] Vt oliva, arbor decora, fructum de se edens.

Et cypressus in altitudinem se attollens] In Græco, ad 20 in sacris sollempnibus, dum altari inferebantur τὰ νέμματα [ea quæ oportebat].

Tanquam lenta solent inter viburna cupressi.

In accipiendo ipsum stolam gloriæ] Cum assumsisset iste augustum habitum: cujus descriptionem supra habuimus xlv. 9. & sequentibus.

Et vestiri eum in consummationem virtutis] Indutusque esset perfectissimâ magnificentiâ. Bis idem.

12. In ascensu altaris sancti, gloriam dedit sanctitatis amictum] Quoties ascendebat ad altare sanctum (holocaustorum scilicet), illustrabat omnem ambitum Templi, nempe gemmarum fulgore.

13. 14. In accipiendo autem partes de manu Sacerdotum, & ipse stans juxta aram, & circa illum corona fratrum, quasi plantatio cedri in Libano, sic circa illum steterunt quasi rami palmæ, & omnes filii Aaron in gloria sua: oblatio autem Domini in manibus ipsorum, coram omni synagoga Israël] Constructio Hebraïsmum sapit, per ἀντιπτώσεις [casuum mutationes] & ἐλλείψεις [vocium omissiones]. Sensus alioqui satis manifestus, qui sic reddi potest: Cum autem ipse acciperet membra (victimarum) ex manibus Sacerdotum, nempe stans apud focum aræ, circumstante ipsum fratrum (Sacerdotum) coronâ, erat velut arbor cedri (nam κέδρος est in Sixtina, non κέδρων) in monte Libano, quam circumdant ramosæ palmæ, nempe filii Aaron (Sacerdotes alii), cum ornatu suo, in quorum manibus erant victimæ, adspectante toto Israël populo. Est egregia ὑποτύπωσις [depictio] Sacerdotis summi procedentis ad altare victimarum, cingentibus eum Sacerdotibus aliis, adspectante autem populo. Vbi Sacerdos summus aderat, ejus erat adipem de victimis ὀρεγνόντων [prosperantibus] ferre in ignem altaris, Levitici ix. 18. & sequentibus. Ei autem qui adipem altari intulerat cedebat pectus & armus dexter, prius ad aram ostensa, ut habemus Levitici vii. 31. 32. 33. 34. & dicto loco ix. 21. Hæc sunt illa μέλη [membra] quæ Summo Sacerdoti, aut, si is abesset, ei qui ordine proximus esset, in manus tradebantur à cæteris Sacerdotibus. Summus Sacerdos eminebat inter cæteros Sacerdotes, ut cedrus inter palmas.

15. Et consummatione fungens in ara, amplificare oblationem excelsi Regis: porrexit manum suam in libatione, & libavit de sanguine uvæ] Recte ex Græco sic

veritas continuatam hanc ὑποτύπωσιν [depictionem], Tunc ut ad aram perfectè ministraret, commendaretque victimam Dei omnipotentis, manum suam admovebat pateræ libatoria, & de sanguine uvæ (de vino) libamen dabat. De voce σπονδῆων [libatoriorum] vide Exodi xxv. 29. xxxvii. 16. Numer. iv. 7. I Paralipomenon xxv. 11. 17.

17. Effudit in fundamento altaris odorem divinum excelsi Principi] Odorem divinum vocat ipsum sanguinem victimæ, qui circum basim altaris fundebatur. Sumta locutio ex Levitici iii. 16. Numerorum xviii. 17.

13. Tunc exclamaverunt filii Aaron, in tubis productilibus sonuerunt, & auditam fecerunt vocem magnam in memoriam coram Deo] Σάλπιγγες ἔλαται [tubæ ductiles] dicuntur & Numer. x. 2. in Græco. Omnes victimas ὀρεγνόντων [prosperantes] comitabatur clangor tubarum & cantus, Numer. x. 10.

19. Et ceciderunt in faciem suam super terram] Vt mos 20 in sacris sollempnibus, dum altari inferebantur τὰ νέμματα [ea quæ oportebat].

20. Et amplificaverunt psallentes in vocibus suis] Id est, Deum laudaverunt, ἤνεσαν.

Et in magna domo auctus est sonus suavitatis plenus] Ità est in Sixtina ἐν πλείσῳ οἰκῷ ἐγλυκάνθη μέλος, non malè: nam latè resonant soni in magna æde. Alia exemplaria habent ἐν πλείσῳ ἤχῳ [in magno sono].

31. Et rogavit populus Dominum excelsum in prece] Stando, post victimas oblatas. Additur in Græco κατέναντι ἐλεήμονος, coram ipso (Deo) misericorde, id est, vultu obverso ad adytum.

Vsq̃ue dum perfectus est honos Domini, & munus suum perfecerunt] Donec Sacerdotes omni suo munere orandi, cantandi, psallendi, suffitum faciendi, essent perfuncti.

22. Tunc descendens] Simon Oniæ filius de altari, ad quod per gradus scandebatur.

Manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israël] Vt fieri solebat: Levitici ix. 22.

Dare gloriam Deo à labiis suis] Vt simul cum populo Deum laudibus attolleret.

Et in nomine illius gloriar] Nempe quòd appellarentur populus Dei.

23. Et iteravit orationem suam, volens ostendere virtutem Dei] Legit ἐδευτέρωσεν, & ἐπιδείξαθαι. Sed vera est lectio, quæ in plurimis codicibus exstat, ἐν προσκυνήσει ἐπιδείξαθαι τὴν εὐλογίαν παρὰ ὕψους, Et repetebant (nempe Israelitæ) preces coram Deo, ut à Deo prospera omnia acciperent. Nempe adprecantes Sacerdoti post Dei laudes preces pro populo concipienti, quales exstant Numer. vi. 24.

24. Et nunc orate Dominum omnium] Admonitiones quasdam breves ad liberos suos adjungit de iis quæ facere & quæ cavere debeant.

Qui magna fecit in omni terra] Qui solus ubique magna facit. Non alii dii alibi, sed ipse solus ubique imperat. Μόνον [solum] tamen non est in Sixtina, & προμεγάλα ποίοντα [magna facientem] est μεγαλοποιόντα [magnificantem], ἰσχυρὸς, non malè.

Qui auxit dies nostros à ventre matris nostræ] Qui nos ab infantiae parvitate ad justam staturam perduxit. Est enim μετωνομία [Transnominatio].

Et fecit nobis secundum suam misericordiam] Benignissimè nos tractavit. עשה לנו בחסדו.

25. *Det nobis iucunditatem cordis]* Hoc malè abest ab aliis codicibus: est autem in Sixtina, δὴν ἡμῶν εὐφροσύνην καρδίας, *Det nobis unde gaudeamus singuli.*

Et fieri pacem in diebus nostris in Israël per dies sempiternos] Et ut nostrâ ætate in Israël pax sit qualis olim, nempe Solomonis temporibus. Sic מְעוֹלָם [jam olim] dicunt Hebræi, ut Iosue xxiv. 2. Esaiæ lxiii. 16. 19.

26. *Credere Israël nobiscum esse Dei misericordiam]* Ratam faciendo suam erga nos benignitatem, quam scilicet per Prophetas promisit. Eodem sensu habuimus ἐμπιστεύειν suprâ xxxvi. 18.

Vt liberet nos in diebus] Et liberet nos nostris temporibus, ab omni malo & metu.

27. *Tertia autem non est gens quàm oderim]* In Græco tantum est, non est gens, id est, nomen gentis non meretur: est enim multarum gentium colluvies.

28. *Qui sedent in monte Sebir]* Ἐν ὄρει Σεβίρ, pro quo nunc legimus ἐν ὄρει Σαμαρίας [in monte Samaria]. Quia de Sicimis sequitur, & intercedit mentio Philistinorum, lectionem hanc, quam in suis codicibus Græcis reperit Latinus Interpres, præferam; ut tres populos sibi dicat exosos, Idumæos, Philistinos, & Samaritas. Et sanè non alios reperias Iudæis perpetuò infestiores.

Et stultus populus qui habitat in Sicimis] Colentes quod ignorabant, Iohan. iv. 22. Et huc se conferre solebant omnes Legis-violatæ rei à temporibus Manassis generi Samballetæ; quo tempore ajunt Hebræi Chuttæos devotos per nomen יהוה [Dei veri], per Esdram, Zorobabelem & ccc Sacerdotes, cum totidem buccinis & libris Legis; constitutum à Senatu superiore & inferiore, nè quis Israëlita panem cum Chuttæo communem fumeret, & nè ullus Chuttæus reciperetur inter profelytos.

29. *Doctrinam sapientiæ & disciplinæ scripsit in codice isto Iosua filius Sirach Hierosolymita]* Hæc & quæ sunt in sequente capite ad scripta avi addidisse videtur nepos hujus libri editor.

Qui renovavit sapientiam de corde suo] Qui sapientiam de corde suo velut imbrem (id est, ubertim) effudit. Pari sensu ἀνομβρεῖν [effundere] habuimus suprâ xviii. 29. xxxix. 8.

30. *Beatus qui in istis versatur bonis]* In Græco tantum est qui in istis versatur, qui ista perpetuò legit.

Qui ponit illa in animo suo] Qui verò etiam animo infigit.

Sapiens erit semper] Σοφισθήσεται, id est, sapiens evadet.

31. *Si enim hæc fecerit]* Quòd fietiam ista fecerit. Hic est tertius gradus.

Ad omnia valebit] Vires in dies accipiet majores ad recta agenda. Magnum enim est assuescere.

Quia lux Dei vestigium ejus est] Μετανομία [Transnominatio]. id est, vitam ei monstrat. Sunt enim pleraque hæc monita ex Lege Dei aut Prophetis desumpta. Hic ubi Latinus hunc sermonem finit, finit & Sixtina Græca editio. Alii verò libri præterea

affcribunt, καὶ τοῖς εὐσεβέσιν ἔδωκε σοφίαν. Εὐλογητὸς Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα. γένοιτο, γένοιτο [Et piis dedit sapientiam. Benedictus Dominus in seculum. Fiat, fiat].

CAPVT LI.

I. **O**RATIO IESV FILII SIRACH] Ne-
potis scilicet, qui avi librum edidit.

Confitebor tibi] Id est, gratias tibi agam ἡ ὁδὸς. Videtur autem hic Iesus in Ægypto fuisse per delatores in periculum ingens adductus apud Regem Ptolemæum Evergeten.

3. *Et in conspectu adstantium]* Ἐναντι τῶν ἀνθισταμένων, contra adversarios.

4. *A rugientibus]* Ἐκ βρυγμῶν, à rugitibus. Id verò est à minis, Proverbiorum xix. 12.

5. *Et de portis tribulationum quæ circumdederunt me]* In Græco est, Ex multis quas habui vexationibus.

6. *A pressura flammæ quæ circumdedit me]* A flamma suffocante undique.

Et in medio ignis non sum aestuatus] Ex medio igne quem ego non accenderam, id est, cui periculo causam non dederam. Sic ἐκκαλεῖν [accendere] habuimus suprâ viii. 13. xxviii. 11. 12. 13.

7. *De altitudine ventris inferi]* Sic & in Græco Sixtino, ἀπὸ βάθους κοιλίας ἀδίκου. Respicitur ad verba Ionæ ii. 3.

Et à verbo mendacii, à Rege iniquo, & à lingua injusta] In Græco, ἐκ λόγου ψεύδους βασιλεῦ, διαβολῆς (lege διαβολῆς) ἐκ γλώσσης ἀδίκου, Ex relatu mendacii ad Regem, id est, ex calumnia proficiscente à lingua injusta.

8. *Laudabit usque ad mortem anima mea Dominum]* Alius sensus in Græcis omnibus, ἤγγισεν ἕως θανάτου ἡ ψυχὴ μου, Prope mortem deveneram.

9. *Appropinquans erat inferno deorsum]* Orco infimo. Vide Ephesiorum iv. 9.

10. *Circumdederunt me undique]* Circumdederant, περιέχον.

11. *Memoratus sum misericordiæ tuæ, Domine, & operationis tuæ, quæ à seculo sunt]* Id est, quales olim exercuisti erga Iosephum, Davidem, Danielem, iniquè oppressos.

12. *Quoniam eruis]* Id est, solitus es eruere.

Sustinentes te] Patienter expectantes auxilium tuum.

Et liberas eos de manibus gentium] Est quidem in Sixtina ἐθνῶν, sed alii codices satis bene habent ἐχθρῶν, de manibus inimicorum.

13. *Exaltasti super terram habitationem meam]* In Græcis plerisque, ἀνύψωσα ἀπὸ ὁργῆς ἱκετείαν μου in Sixtina verò, ἀνύψωσα ἐπὶ γῆς ἱκετείαν μου unde media lectio vera exsurgit, ἀνύψωσα ἀπὸ γῆς ἱκετείαν μου, Ex terra extuli supplicationem meam, id est, in terram prostratus.

Et pro morte defluente deprecatus sum] Ὑπὸν sum- sit pro fluxu, cum liberationem significet. Precatus sum pro liberatione consequenda à morte, id est, à summo mortis periculo.

14. *Invocavi Dominum patrem Domini mei]* Christiani illud Κυρίου hic addidere. Iesum scripsisse credere, καὶ ἐπικαλεσάμην Κύριον πατέρα μου, Invocavi Deum patrem meum.

Et in tempore superbiorum sine adiutorio] In tempore superbiorum, cum nullum mihi esset auxilium. Tempus superbiorum dicitur quo superbi plurimum habebant auctoritatis & potentiae.

15. *Et ex audita est oratio mea] Et hic valet quia.*

18. *Cum adhuc junior essem, priusquam oberrarem] Id est, priusquam peregrinarem. Vide praefationem. Sic πλανᾶσθαι fumitur ut supra xxix. 21. & xxxiv. 10.*

Palam] Apertā voce, non mufitando. Nam sunt, ut ait Plinius, & vota quae non palam concipiuntur.

Formam optat modico pueris, majore puellis

Murmure, cum Veneris fanum videt anxia mater.

19. *Ante Templum postulabam pro illa] In area Templi, ubi locus erat Israëitarum qui Sacerdotes non erant.*

Vsq̄ue in novissimis] Ad extremum usque, vitae scilicet.

19. 20. *Et effloruit tanquam praecox uva, latatum est cor meum in ea] Est in hoc Græco trajectio, ἐξ ἄνδρος ὡς περκαζέσης σαφυλῆς, εὐφρανθή η̄ καρδία μου ἐν αὐτῇ, pro, ὡς ἐξ ἄνδρος, Cor meum ob eam latatum est, sicut lætari solet aliquis ob florem uvæ bene maturæ, id est, ob vinum, qui flos Liberi patris Latinis. Flos uvæ bene maturæ, id est, vinum optimum, ab omphacite plurimum distans.*

Ambulavit pes meus iter rectum, à juventute mea investigabam illam] Illud, nempe iter rectum; in Græco est αὐτῇ [illam], quia refertur ad εὐθύτητα [rectitudinem]. Subauditur quia. Ideo rectum iter institui quia à juventute quaesivi sapientiam.

21. 22. *Inclinavi modicè aurem meam, & excepi illam: multam inveni in me ipso sapientiam] Aurem praebui parumper ut discerem, & brevi multam in me eruditionem deprehendi.*

Et multum profeci in ea] Προκοπή quidem Græcis Philosophis profectum in sapientia significat: qua de re egregius est Plutarchi libellus: sed hic rectius erit intelligere bonos successus ex sapientia perceptos. Sic προκοπήν pro felice eventu sumsit scriptor 1. Macchabæorum vi. 11. 8. quem etiam Latine processum dixere Suetonius & Seneca.

23. *Danti mihi sapientiam] Et qui mihi dedit sapientiam.*

Dabo gloriam] Bene δόξαν in gloriam vertit. Est μετανομία [Transnominatio] frequens.

24. *Consiliatus sum enim ut facerem illam, zelatus sum bonum] In Sixtino, διανοήθην γὰρ τῷ ποιῆσαι αὐτήν, καὶ ἐζήλωσα τὸ ἀγαθόν, Constitui enim eam (sapientiam) exercere factis (non nudo cogitatu aut sermone), honestique studio ductus sum semper.*

Et non confundar] Ideo meæ vitæ me non pudet.

25. *Colluctata est anima mea in illa] Nulli operæ peperci, ut omnes difficultates quæ in via sunt sapientiae superarem.*

Et in faciendo eam confirmatus sum] In Sixtino est, καὶ ἐν ποιήσει λιμὸν διηκριβώσαμην. Et annotatur alios libros habere, καὶ ἐν ποιήσει μου. Media lectio vera, καὶ ἐν ποιήσεσσι μου διηκριβώσαμην, ad actus meos attentus fui. Nihil egi temere: ποιήσεις [actus] pro πᾶσι, frequens Hellenistis, ut Exodi xxv. 11. 8.

xxxii. 34. xxxix. 4. 11. Reg. xvi. 10. Psalm. xix. 2. Ezechiel. xlii. 18. Danielis ix. 14.

26. *Manus meas in altum extendi] Deum deprecans.*

Et insipientiam ejus luxi] Rectè legit καὶ τὰ ἀγνοήματα αὐτῆς ἐπένθησα pro quo in quibusdam libris malè ἐπενόησα. Dolui de ejus erroribus antea-ctis. Ejus, nempe animæ meæ, de qua sermo præcefferat.

27. *Et in agnitione invēni eam] In puritate vitæ invēni eam. Nam*

Παχῆα γαστήρ λεπτόν ἔτι κτεῖ νόον.

[Subtile venter pinguis ingenium negat.]

Hoc membrum est in Sixtino, sed trajectum.

28. *Possedi cum ipsa cor ab initio: propter hoc non derelinquar] Pridem animus meus ei fuit conjunctissimus. Ideo ab ea non deferar. Sicut ab amico amicus non deferitur.*

29. *Venter meus contritatus est quærendo illam] Sic in Sixtino, καὶ ἡ κοιλία μου ἐταράχθη ἐκζητῆσαι αὐτήν, summo animi affectu eam quaesivi. ἦν, quod κοιλίαν*

[ventrem] plerumque vertunt Hellenistæ, sæpe viscera significat, & per viscera etiam affectus quosvis, Psalm. xl. 10. Cantici v. 5. Esaiæ xvi. 11. Jeremiæ iv. 19. Thren. i. 20. & ii. 11.

Propterea bonam possidebo possessionem] In Græco, possedi: rectè,

Σοφία ᾗ πλεονεκτῆμα τιμιώτερον,

[Sapientia opibus melior est possessio.]

30. *Dedit mihi Dominus linguam mercedem meam] Deus mihi eloquentiam dedit, præmium studiorum meorum.*

Et in ipsa laudabo eum] Ideo eā utar ad ipsius laudes.

31. *Et congregate vos in domum disciplinæ] Hospitium sumite in domo disciplinæ. Respondet ἀνελίζεν ἡβραίο.*

32. *Quid adhuc retardatis? & quid dicitis in his? animæ vestrae sitiunt vehementer] Illa, quid dicitis in his? ἢ τί λέγεται ἐν ταῖς; non sunt in Sixtina, & sine eis sensus bene cohæret. Quid adhuc moramini, cum vehementer sitiant animæ vestrae? Id est, planè opus habeant bonā institutione.*

33. *Aperui os meum, & locutus sum] Apertè proloquor.*

Comparete vobis sine argento] Id scilicet cujus maximè egetis, ut jam dixit. Sumtum ex Esaiæ lv. 2. Sapientes Hebræi non paciscebantur mercedem.

34. *Et collum vestrum subjicite jugo] Dictatis Sapientiae.*

In proximo est enim invenire eam] Vide supra 21. & Deuteronomii xxx. 14. Adde sequentia quæ hoc dictum explanant.

35. *Videte oculis vestris] Me respicite.*

Quia modicum laboravi] In juventute diligens ad studia fui.

Et invēni mihi multam requiem] Vitam non inopem. Medicus fuit, ut credo, & hic & majores ejus.

36. *Assumite disciplinam in multo numero argenti] Id est, cum multo numero argenti. Scire per se suave est hominibus, quantò magis si & divitias adferat?*

Et

*Et copiosum aurum possidete in ea] Per eam acqui-
rite, κλᾶθε.*

37. *Lætetur anima vestra in misericordia ipsius]* In beneficiis quæ per ipsam disciplinam conferuntur. Ità enim רחם usurpant Hebræi, quod Græci ἐλεῶ transferunt. Legit ἐπὶ τῷ ἐλέει αὐτῆς [ob beneficia ejus], non αὐτῆς.

Et non confundemini in laude ipsius] Nunquam vos pudebit eam magni fecisse.

38. *Operamini opus vestrum ante tempus]* Ante senectutem, quæ multis auxiliis indiget. Vide Prov. vi. 6. *Et dabit vobis]* Disciplina in qua laboraveritis.

Mercedem vestram in tempore suo] Cum maximè opus habebitis.

A D L I B R V M

B A R V C H,

E T

EPISTOLAM quæ dicitur IEREMIÆ.

HÆc in Hebræo nunquam exstiterè, sed exercitamenta sunt Iudæi Græcè callentis, qui finxit ea quæ Baruch potuit scribere eorum nomine ac jussu qui cum Iechonia in Babyloniam deportati fuerant, ad populares suos, qui post Iechoniam deportatum Hierosolymis manserant. Ponit autem hic Scriptor Baruchum missum Hierosolymis in Babyloniam quinto anno post deportatum Iechoniam. Alius aliquis qui existimavit Baruchum nunquam ivisse in Babyloniam ante deportationem posteriorem, quæ Sedecià regnante contigit, addidit quædam ad scriptum hoc, quæ bene expensa cum cæteris non cohererent. Sunt & à Christianis exscriptoribus addita quædam.

C A P V T I.

1. **E**T hæc verba libri] Initium Hebraizans, quale Iudicum i. i. i Maccabæorum i. i. Præmittitur narratio. Verba ipsa libri, id est, mandata deportatorum ad eos qui manserant incipiunt infra 10. epistola prælegenda 15.

2. *In tempore quo ceperant Chaldæi Ierusalem]* Id est, ex quo ceperant.

Et succenderant eam igni] Hoc est unum ex illis quæ dixi additamentis. Urbs Hierosolyma incensa fuit regnante Sedecià; Iechonià regnante capta, non incensa.

3. *Et legit Baruch verba libri huius]* Epistolæ quam jussu Iechoniæ & cum eo deportatorum scripserat, ut judicarent an mentem eorum satis expressisset.

4. *Et ad aures potentium filiorum Regum]* Id est, eos qui de Davidis sanguine cum Iechonia aucti fuerant.

Ad flumen Sodi] Vbi urbs Soita inter Euphratem & Tigridem Ptolemæo.

6. *Secundùm quod potuit uniuscujusque manus]* Locutio Hebræa, ut Levitici v. 7. & alibi.

7. *Ad Ioakim filium Helciæ]* Nam cum deportatus fuit Iechonias, non fuere deportati Sacerdotes.

8. *Cum acciperet vasa Templi quæ ablata fuerant de Templo]* Postquam acceperat (nempe Nabuchodonosor, cujus sequitur mentio) vasa Templi, quæ scilicet ex Templo ablata fuerant. Vasa illa potissimum quorum mentio 11 Regum xxiv. 13. 11 Paralipomenon xxxvi. 10.

Revocaro in terram Iuda decimâ die mensis Sivan] In Græco, ἀποσπείψαι εἰς γῆν Ἰούδα τῇ δεκάτῃ τῆ Σιῶαν, id est, Cum rediturus esset (Baruch) in terram Iuda decimâ die mensis Sivan, id est, circa Majum, quo tempore commodissima sunt itinera.

Vasa argentea quæ fecit Sedecias filius Iosia Regis Iuda] Et hoc est ex illis additamentis de quibus præfatus sum.

10. *Ecce misimus ad vos pecuniam]* Collectam. *Holocaustomata & thus]* In Græco amplius, holocaustomata & victimas pro peccato, & thus.

30 *Et facite manna]* Legendum in Græco non μάννα, sed μαννά [oblationem ex simila]. Ità enim מנחה, de qua Levitici 11. vertunt Veteris Testamenti Interpretes. Idem error & alibi in libros irrepit, ut diximus ad Marcum ix. 49.

Et offerte pro peccato ad aram Domini Dei nostri] Pro peccato hic non est in Græco; & rectè: quia illud offerte ad aram, nempe victimarum, refertur ad holocausta, victimas pro peccatis, & ad μαννά.

40 11. *Et orate pro vita Nabuchodonosor Regis Babylonis]* Sumtum ex Ieremia xxvii. 9.

Et pro vita Baltasar filii ejus] Baltasarem hic vocat qui fuit Evilmeraduchus nominatus 11 Reg. xxv. 27. Ieremiæ Lii. 31. & Berofo ac Ptolemæo.

Vt sint dies ejus sicut dies cæli super terram] Id est, generis ejus.

12. *Et ut det Dominus virtutem nobis]* Vt durare possimus in his malis.

Et illuminet oculos nostros] Id est, liberet nos ab hoc

hoc exilio, quod cæcitati comparatur, Esaiæ LXI. 1. Vide dicta ad Lucæ IV. 18.

Vt vivamus sub umbra Nabuchodonosor Regis Babylonis] Sub ejus tutela, in patria scilicet. Vide Ezechiel. xxxi. 6. Danielis IV. 12. 20.

Et serviamus eis multis diebus] Id est, liberi revereamur Imperium Babylonicum, secundum pacta cum Regibus Chaldæis pridem facta.

Et inveniamus gratiam in conspectu eorum] Amici simus illorum Regum.

13. *Quia peccavimus Domino Deo nostro, & non est aversus furor ejus à nobis usque in hunc diem*] Ità ut non aversus sit furor ejus. Tam gravia peccavimus ut pœnæ etiam nunc durent.

14. *Et legite librum istum*] Epistolam istam.

Recitari in Templo Domini] Vt legatur in Templo, de more Synagogæ. Quem imitati Christiani Epistolas Apostolorum, & post eas Episcoporum aliorum, legebant in Ecclesiis.

In die sollemni] In Græco, *in diebus festis*, id est, Paschate, Pentecoste, & σκηνοπηγία [festo Tabernaculorum].

Et in die opportuno] *Et in diebus temporis*, scilicet profesti: nam καιρός [tempus] & ἑορταί [festa] opponi solent, ut Sirach. xxxiii. 8.

15. *Et dicetis*] Ex epistola hac sequentia recitabit.

Domino Deo nostro justitia] Testimonium justitiæ ex nostra confessione. Sumta hæc ex Daniele ix. 7. 8. 9. & sequentibus. Adde & Nehem. ix. 32. 33. 34. & sequentibus.

17. 18. *Et non credidimus diffidentes in eum, & non fuimus subjectibiles ei*] Hic tres versiones diversæ illius ἡ ὑπειθήσαμεν αὐτῷ [et non obediimus ipsi], in unum coaluerunt, scribentium vitio.

19. *A die qua eduxit patres nostros de terra Ægypti usque in diem hanc*] Sæpe scilicet. Vide dictum caput Nehemiæ.

Eramus incredibiles] Iterum in Græco, ἡμεθα ἀπειθοῦντες [fuimus inobedientes].

Et dissipati recessimus, ne audiremus vocem ejus] In Græco, ἡ ἐξεδιάζομεν πρὸς τὸ μὴ ἀκῆν τὴ φωνὴς αὐτοῦ. Est ἐξεδιάζειν vox bene Græca, significatque inconsideratè agere aliquid, oppotumque habet τὸ ἐσκεμμένως τι ποιεῖν [cum cura agere]. Sensus ergo est, Inconsulto studio tua verba negleximus.

20. *Et adhæserunt nobis multa mala*] Ε'κολληθη. Idem loquendi genus habet infra III. 4. ubi vertit Interpres, agglutinata sunt.

Et maledictiones quas constituit Dominus Mosi servo suo] Exsecratio illa quam Dominus Mosi servo suo dictavit, Deuteronomii xxviii.

Qui eduxit patres nostros de terra Ægypti] In Græco, ἐν ἡμέρᾳ ἐν ἣ ἐξήγαγεν, illo tempore cum eduxit, id est, intra illos annos xl. Hebræorum est quodvis tempus ἡμέραν [diem] dicere.

Dare nobis terram fluentem lac & mel] Vt daret nobis. Vide Sirach. xlvi. 11. & ibi dicta.

Sicut hodiernâ die] In Græco, Qualis est hæc dies: quale hoc tempus est. Refer ad verba non proxima, sed remotiora de exsecratione. Ei enim eventus Baruchi temporibus respondit.

21. *Et non audivimus vocem Domini Dei nostri*

secundum omnia verba Prophetarum] Præcepta Dei per Prophetas enuntiata.

Et abivimus unusquisque in sensum cordis nostri maligni] In sensa. Capita quisque nostra secuti sumus.

C A P V T I I.

1. *Statuit Dominus Deus noster verbum suum*] **S**קי, ratas fecit minas. Hic יסאנא idem quod ἐγείρειν [suscitare] Sirach. xxxvi. 17.

Et ad Iudices nostros] Senatores magni Synedrii.

3. *Vt manducaret homo carnes filii sui*] In Græco, *Vt manducaremus quisque carnem filii sui*. Nam ἄνθρωπος hic valet ψαί Hebræum in sensu distributivo. Vide Lamentat. ii. 20. iv. 10.

4. *Et dedit eos sub manu Regum omnium qui sunt in circuitu nostro*] Καὶ ἔδωκεν αὐτοὺς ὑποχείρις, quæ vox non semper subditos, sed sæpe etiam belli fortunâ inferiores significat, ut videre est in Græco Genes. xiv. 20. Ergo hoc referes non tantum ad Chaldæos & Ægyptios, sed & ad Syros, Moabitas & Ammonitas. De quibus vide II Regum xxiv. 2.

In improperium] Εἰς ὀνειδισμόν, ex Esai. xliiii. 18.

Et in desolationem] Εἰς ἄλῃαν, ex Jerem. xxv. 38. Illud ad populum, hoc ad terram refertur.

5. *Et facti sumus subti & non supra*] Contrarium promisso conditionali Deuteronomii. xxviii. 13.

6. *Domino Deo nostro justitia*] Repetit quod supra dixerat i. 15.

8. *Et non sumus deprecati faciem Domini Dei nostri*] Ex Daniel. ix. 13.

9. *Et vigilavit Dominus in malis*] Ex Ieremia xliv. 27. & Daniel. ix. 14.

11. *Et fecisti tibi nomen sicut est dies ista*] Sicut hoc tempus, ostendit scilicet. Desumptum enim hoc ex Nehemia ix. 10. & Daniel. ix. 15.

12. *Peccavimus, impiè egimus, iniquè gessimus*] Ex Daniele ix. 5.

13. *In omnibus justitiis tuis*] Contra omnia præcepta tua. Hunc sensum aperit nobis idem Danielis locus.

13. *Quia derelicti sumus pauci inter Gentes*] Esaiæ xxiv. 6. Jerem. xlii. 2.

14. *Da nobis invenire gratiam ante faciem eorum qui nos abduxerunt*] Aliud enim illis in locis precari non licebat.

15. *Quia nomen tuum invocatum est super Israël & genus ipsius*] Tum Israel auctor generis, tum ejus posteritas à Deo nomen habent. Daniel. ix. 19.

16. *De domo sancta tua*] Finguntur enim scripta hæc, stante adhuc Templo priori, ut & supra apparuit i. 10. quod ostendit rectè à nobis pro non scriptis haberi quæ spuria esse indicavimus.

17. *Quia non mortui qui sunt in inferno*] Vide Sirach. xvii. 24. 25.

Quorum spiritus acceptus est à visceribus suis] E quorum visceribus abreptus est spiritus, id est, illud quo vivitur.

Et justificationem Domino] Approbationem decretorum Dei.

18. *Sed anima quæ tristis est super magnitudine mali, & incedit curva & infirma*] Animam dixit, hominem intelligens. Sensem vide Psal. li. 19.

κῦπ[ειν] [*curvus incedere*] in descriptione miseriae est apud Iobum xxii. 29.

Et oculi deficientes] Præ fletu, Psal. Lxix. 4. Threnorum ii. 11.

Et anima esuriens] Homo jejuniis se macerans, Psalmo cvii. 5.

19. *Quia non secundum iustitias patrum nostrorum nos fundimus preces*] Non nitimur eorum factis quorum exempla deferuimus. Confer Dan. ix. 18.

20. *Sed quia misisti iram tuam*] Subintellige, *meritis nostris*. Hac enim confessione veniam eblandiuntur.

21. *Sic dixit Dominus*] Οὕτως ἔπε Κύριος. *Sic enim dixerat Dominus*, per Ieremiam scilicet. Exag-
gerat culpas. Quæ Sedeciae dixit Ieremias xxvii. 12. eadem ante ipsum Regibus sæpe dixerat.

Inclinate humerum vestrum] Malè admodum in Græcis omnibus κλίνειτε τὸν νόμον [*inclinate Legem*], cum & ex Latino Interprete & ex sensu appareat legendum τὸν ὤμον [*humerum*]. Iugum & humeris & cervicibus fertur, Esaïæ x. 27.

Et opera facite Regi Babylonis] Id est, servite, עבדו, Ierem. xxvii. 12. Solet autem עבדו verti non raro per ἐργάζεσθαι [*operari*].

Et sedebitis in terra quam dedi patribus vestris] *Habitabitis*. Sic enim שבו sumitur Hebræis.

22. 23. *Defectionem vestram faciam de civitatibus Iuda, & à foris Ierusalem; & auferam à vobis vocem iucunditatis*] In Græco minus est verborum, & constructio insolita, ἐκλείψω ποιήσω ἐκ πόλεων Ἰούδα καὶ ἐξώθεν Ἱερουσαλήμ, φωνὴν ἐνφροσύνης, & quæ sequuntur, pro ἐκλείπειν ποιήσω [*deficere faciam*], nomen pro infinitivo. Ierem. vii. 34. unde hic locus desumptus est, legimus καταλύσω ἐκ πόλεων Ἰούδα καὶ ἐκ πόλεων Ἱερουσαλήμ φωνὴν ἐνφροσυνουμένων [*& quiescere faciam de urbibus Iuda & de plateis Ierusalem vocem latantium*].

Et vocem gaudii] φωνὴν χαρμοσύνης hic, in Ieremia autem φωνὴν χαίροντων [*vocem gaudentium*].

Et vocem sponsi & vocem sponsæ] Hæc quoque habes dicto loco Ieremiæ, ut & ejusdem xvi. 9. xxv. 10.

Et erit omnis terra sine vestigio ab inhabitantibus eam] εἰς ἄβυστον [*in solitudinem*], ut supra 4. quod in dicto loco Ierem. vii. est εἰς ἐρήμωσιν [*in vastitatem*]. Non dicit hoc accidisse Hierosolymis, sed Iudææ & locis extra Hierosolyma.

24. *Et statuisi verba tua*] Vt supra i.

Vt transferrentur ossa Regum nostrorum & ossa patrum nostrorum de loco suo] Nihil enim religiosum victori, præsertim irato & avaro.

Quæque carent ventis & solibus ossa Quirini,

Nefas videre, dissipabit insolens.

Sumta hæc ex Ierem. viii. i. 2.

25. *Et mortui sunt in doloribus pessimis*] Multi superstitum temporibus Iechoniæ.

Et in emissione] καὶ ἐν ἀποβολῇ, in missione, id est, in pestilentia à Deo immissa. Ità enim sumi vocem ἀποβολῆς ostendunt Græcæ versiones Ierem. xxxi. i.

36. *Aliæ enim habent ἐν ἀποβολῇ [in missione], pro quo alia ἐν λοιμῶ [in pestilentia]. Mitti optimè dicitur de pestilentia* i Paralip. vii. 13. Esa. ix. 8. xxiv. 10.

26. *Sicut hæc dies*] Ostendit scilicet, ut supra explicavimus 9. Significat non exustum Templum, sed à paucis celebratum, & spoliatum præcipuis ornamentis.

Propter iniquitatem domus Israël] Decem tribuum.

Et domus Iuda] Duarum tribuum.

27. *Et fecisti in nobis, Domine Deus noster, secundum omnem miserationem tuam illam magnam*] In Græco, secundum æquitatem tuam & omnem miserationem tuam magnam. ἐπιείκεια, quæ propriè est æquitas, pro clementia etiam sumitur, ut hic, ità Cantici trium puerorum 13. Sapientia xii. 18. ii Maccabæor. x. 4. Clementia Dei Iechoniæ temporibus in eo apparuit quòd, quanquam bonà parte populi abducta, mansit tamen Vrbs, & Templum, & Regnum.

28. *Sicut locutus es in manu pueri tui Moysi*] Id est, per Mosem. Hebraismus, בִּיר עֲבֹדָךְ מֹשֶׁה.

In die quo præcepisti ei scribere Legem tuam] Id est, quo tempore, ut supra i. 20. in Græco.

29. *Dicens*] Nempe quoad sensum, Deuteronomii xxviii. 62. Pari modo quæ sequuntur desumpta sunt ex Deuteron. xxxi. 19.

Multitudo hæc magna] In Græco, ἡ βόμβησις ἡ μεγάλη, id est, turba ista tantum edens sonitum. Abstractum pro concreto: solet de aquis dici βομβεῖν [*bombilare*] apud Græcos interpretes: & populi aquis comparantur.

30. *Et convertetur ad cor suum*] Id est, tandem ad se redibit, Levit. xxvi. 39. & sequentibus.

31. *Et dabo eis cor, & intelligent*] Vt intelligant: Deuteronom. xxx. 6. Ierem. xxiv. 7. xxxii. 39. 40. Ezechielis xi. 19. xxxvi. 26.

Aures & audient] Vt audiant. Id est, attentionem animi, quæ Auris interior.

33. *Et avertent se à dorso suo duro*] Dorsum durum dicitur esse iis qui Legem, velut onus à Deo impositum, ferre nolunt: ut apparet Psalmo lxxxvi. 7. Vnde dorsum durum dicitur ii Reg. xvii. 14. in Græco, ubi cervicibus duræ in Hebræo.

Quia reminiscuntur viam patrum suorum, qui peccaverunt in me] Rectè legit ὅτι μνησθήσονται [*quia reminiscuntur*], non, ut nunc in Græcis scribitur, ὅτι μνησθήσομαι. Et vias intellige eventus malorum facinorum.

34. *Et dominabuntur eis*] Melius in aliis codicibus Latinis ejus: nam in Græco est κυριεύσασιν αὐτῆς, nempe τῆς γῆς [*terræ*].

Et multiplicabo eos, & non minorabuntur] Desumpta hæc ex Ierem. xxix. 6.

35. *Et statuam illis testamentum alterum sempiternum*] Hæc sunt ex Ierem. xxxi. 32. & sequentibus.

Et non movebo amplius populum meum filios Israël à terra quam dedi illis] Mansit hoc illis usque ad Messiam: mansisset & postea si Messiam recepissent: quæ conditio alibi exprimitur, alibi subintelligenda est.

C A P V T I I I.

1. *Spiritus anxius*] Πνεῦμα ἀκηδῶν. Sumitur his Scriptoribus ἀκηδία pro torpore mæsto, Psalmo cxix. 28. Esaïæ lxi. 3.

2. *Peccavimus ante te*] In conspectu tuo.

3. *Et nos peribimus in eum*] *Ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα*, *Nos vitam amittimus*. Non eam perpetuam habemus, ut tu.

4. *Audi nunc orationem mortuorum Israël*] Mortuos vocat eos qui in captivitatem abducti erant, ut apparet infra 7. nimirum quod similes essent membris à corpore suo abscissis, nihil ultra succi aut vitæ habentibus.

Et agglutinata sunt nobis mala] *Et* hîc est pro propter quod. Vocem ἐκολλήθησαν [agglutinata sunt] habuimus & supra 1. 20.

5. *Sed memento manûs tuæ*] Potentiæ sæpe demonstratæ.

7. *Propter hoc dedisti timorem tuum in cordibus nostris*] Nempe per immissa nobis mala.

Et laudamus in captivitate nostra] *Etiam in captivitate nostra*, quantò magis id facturi ubi libertatem reddideris.

8. *In improperium, & in maledictum, & in peccatum*] In Græco, *εἰς ὀνειδισμὸν καὶ εἰς ἀράν καὶ εἰς ὀφλησιν*. Priora duo habes supra 1. 20. & 11. 4. sed ὀφλησις significat *as alienum*: quod inter ea est, quæ Lex comminatur Deuteron. xxviii. 44.

9. *Vt scias prudentiam*] Nempe eam per quam Deus habetur propitius.

11. *Inveterasti in terra aliena*] Senescitis ante diem. *Coinquinatus es cum mortuis*] Quia inter alia multa ministeria etiam mortuorum Chaldæorum cadavera pollincire cogebantur.

Deputatus es cum descendantibus in infernum] Non pluris habitus quàm sepulti. Locutio sumta de Psalmo xxviii. 1.

12. *Dereliquisti fontem sapientiæ*] Legem Dei: quæ & via jam dicetur.

14. *Vbi sit longiturnitas vitæ*] Quomodo parari possit.

Vbi sit lumen oculorum] Id est, res prosperæ: sicut calamitas cæcitas vocatur. Vide supra 1. 8.

16. *Vbi sunt Principes Gentium?*] Ostendit alia Imperia facîle mutari, cùm Israëliticum semper manserit, quamdiu Legis orbitam sectabatur.

Et qui dominantur super bestias] Qui venatu magnam partem ævi terunt, quod Parthorum Reges facere solitos ex Tacito discimus.

17. *Qui in avibus cæli ludent*] Aucupiis indulgent: quod alterum Principalis otii solet esse oblectamentum.

18. *Et non est finis acquisitionis eorum*] Nullum finem fecere opes congerendi.

Πλῆτὺς δ' ἔδεν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κείται.

Nullus divitiis modus est nec finis habendi.

Qui argentum fabricant] In nummos cudunt.

Nec est inventio operum illorum] Vidimus sæpe ingentem vim pecuniæ prædam factam hostibus.

19. *Et alii loco eorum surrexerunt*] Translata ad alios sunt regna. νεώτεροι, quod sequitur, videtur ad hunc sensum pertinere, ut significet non juniores, sed novos Reges illis successisse.

20. *Viderunt lumen*] Fuere aliquandiu in rebus prosperis.

Viam autem disciplinæ ignoraverunt] Vitæ Deo placentis.

22. *Non est audita in terra Chanaan*] Multa invenere Phœnices.

Phœnices primi, famæ si creditur, ausi

Mansuram rudibus vocem signare figuris.

Navigandi ars eisdem repertoribus ascribitur. Illam autem vivendi disciplinam non repperunt.

Neque visa est in Theman] Quæ pars Idumææ magos semper insignes habuit. Vide Ierem. xlix. 7. Vide & ea quæ dicta ad Matth. 11. 1.

23. *Filii quoque Agar qui exquirunt prudentiam quæ de terra est*] Ismaelitæ periti aromatum rerumque similium, Genes. xxxviii. 25.

Negotiatores Merrhæ] Est Maara Sidoniorum Iosue xiii. 4. & Stephano Marnan, addito ¶ paragogico: quod frequens Phœnicibus.

Et Theman] Themanem bis nominat, quia & sapientes ibi multi, & multi mercatores.

Et fabulatores] Οἱ μυθολόγοι. Arabas olim fuisse egregios artifices fabularum utilium, quales sunt ex quibus Phryx Æsopus nomen consecutus est, ex iis quæ Erpenius edidit apparet. Sunt & genus μύθων [fabularum] ea quæ dicuntur παραβολαί [parabolæ].

Et exquisitores prudentiæ & intelligentiæ] Duabus vocibus expressit Græcum unum τῆς συνέσεως [intelligentiæ]. Prudentiæ ejus quæ homines hominibus gratos aut utiles reddit, præcepta noverant; quæ homines Deo, non norant.

24. *O Israël, quàm magna est domus Dei*] Universum hoc, cujus imaginem gerebat Templum Hierosolymitanum.

26. *Ibi fuerunt gigantes*] In hac ipsa Dei domo. Intellige illos Noæ coævus: ut Sapient. xiv. 6. ubi additur ἀρχῆς, ut hic ἀπαρχῆς [ab initio]. Eidem ἀρχαῖοι γίγαντες [antiqui gigantes], Sirach. xvi. 8.

27. *Non hos elegit Dominus*] Sed Noam cum familia sua.

29. *Quis ascendit in cælum, & accepit eam*] Vt eam (sapientiam) acciperet. Sumtum de Mose Deuteronomii xxx. 12.

30. *Quis transfretavit mare*] Τίς κατήβησεν εἰς τὴν ἄβυσσον [quis descendet in abyssum]. Paulus Romanor. x. 7.

Et attulit illam super aurum electum?] Καὶ οἶσε αὐτὴν χρυσὸν ἐκλεκτὸν; Vt comparet eam auro optimo?

31. *Non est qui possit scire vias ejus, neque qui exquirat semitam ejus*] Idem significat quod Plato, de Deo nihil certi haberi, nisi Deo ipso se patefaciente: quod fecit Israëlitis.

32. *Qui præparavit terram*] Fabricavit, κατασκεύασεν, ut Sap. ix. 2. אָרַב, per κατασκευάζειν vertitur Esaiæ xl. 28. xliiii. 7.

In aeterno tempore] Εἰς αἰῶνα χρόνον, id est, ut semper duret.

33. *Qui emittit lumen & vadit*] Hebraïsmus, pro, quo mittente lux procedit. Vide Iob. xxxvi. 30.

Et vocavit illud, & obedit illi in tremore] Vocantē illico paret.

34. *Stellæ autem dederunt lumen in custodiis suis*] In stationibus quæque suis. Idem loquendi genus Sirach. xliiii. 12.

35. *Vocatæ sunt, & dixerunt, Adsumus*] Sumtum de Psalmo cxlvii. 4.

Et luxerunt ei cum iucunditate qui fecit illos] Ei, id est, ejus jussu.

36. *Hic est Deus noster*] Qui ab Israëlítico populo colitur.

Et non æstimabitur alius adversus eum] Nemo ei comparandus est.

38. *Post hæc in terris visus est, & cum hominibus conversatus est*] Hoc est ex illis quæ dixi à Christiano aliquo exscriptore addita.

CAP V T IV.

1. **H**ic liber mandatorum Dei] Id est, Sapiencia illa quam omni sapientiæ prætuli continetur in libro Legis.

Quæ est in æternum] Usque ad Messiam auctorem novi seculi.

Qui tenent eam pervenient ad vitam] Addidit pervenient, quod subauditur in Græco. *Vitam* intellige, felicem in Lege promissam.

In mortem] Violentam, vel immaturam.

2. *Convertere Iacob*] Ad legem illam.

Ad splendorem ejus contra lumen ejus] Vbi via ab ejus luce lucet.

3. *Ne tradas alteri gloriam tuam*] Nè patere ab aliis gentibus laudem pietatis tibi præripi.

4. *Quia quæ Deo placent manifesta sunt nobis*] Respicitur locus Deuteron. IV. 7.

5. *Animæquior esto*] Bonum habe animum, *θάρα*. sic & infra 21.

Populus Dei] Mi popule, in Græco.

Memorabilis Israël] *Μνημόσυνον Ἰσραὴλ* [memoriale Israël]. Vos pauci, per quos memoria nominis Israëliti conservatur.

6. *Venundati estis Gentibus*] Traditi, quomodo tradi res emtæ solent. Sic Esaiæ L. I. LII. 3.

Non in perditionem] Non ut planè gens intereat.

7. *Immolantes dæmoniis*] Id est, idolis, quorum nominibus utebantur mali dæmones, I. Cor. x. 20.

8. *Et contristastis nutricem vestram Ierusalem*] Magnorum malorum causa fuistis patriæ urbi, quæ hic per *πρὸς ὁμοιωσίαν* [personæ fictionem] loquens inducitur.

9. *Audite confines Sion*] Vos urbes circa Hierosolyma. Sic & infra 24.

10. *Captivitatem populi mei*] Illorum qui abducti cum Iechonia.

12. *Et desolatam à multis*] Nempe civibus. Sic distinguuntur hæc verba in Græco.

14. *Veniant confines Sion, & memorentur*] In Græco à tertia persona transitur ad secundam. *μνησθήτε*, id est, *expendite animis*. Vsurpatur enim & de rebus præsentibus, ut Sirach. VII. 38. & alibi.

15. *Gentem improbam*] Impudentem, ex Deuteronomii XXVIII. 50.

Et alterius linguæ] Psalmo LXXXI. 6. CXIV. I. Esaiæ XXVIII. II.

16. *Quinon sunt reveriti senem, neque puerorum miserti sunt*] Ex Deuteron. XXVIII. 50. Threnorum IV. 16. v. 12. Ezechielis IX. 6.

Et abduxerunt dilectos viduæ] Ierem. xv. 8.

Et à filiis unicam desolaverunt] Ex filiabus orbarunt solitariam, id est, eam quæ illis abductis sola relinquebatur.

17. *Ego autem quid possum adjuvare vos?*] Oratio valde *παθητική* [affectuosa], & ob quam vel solam dignus fuit hic liber qui servaretur.

19. *Ambulate, filii, ambulate*] Ite, ite in oras externas.

20. *Exui me stolâ pacis*] Veste temporis prosperi.

22. *A Sancto*] Eximie hoc nomen Deo tribuitur, ut Sirach. XLVIII. 23. sic & infra 37.

Quæ veniet vobis ab æterno salutare nostro] Id est, ab ipso. Mos Hebræis nomina ponendi pro pronominibus. Vide & infra 37.

25. *Videbis perditionem ipsius*] Gentis Chaldaicæ per Cyrum. Vide & infra 31.

26. *Delicati mei ambulaverunt vias asperas*] Id est, qui antè delicate educati fuerant. Vide Deuteronomii XXVIII. 54. 56. Esaiæ XLVII. I. 8. ubi eadem quæ hic vox Græca.

27. *Erit enim memoria vestra ab eo qui duxit vos*] *Erit vestri memoria apud eum qui hæc vobis induxit.*

ἐπάγειν [inducere], & inde *ἐπαγωγή*, voces frequentes in malorum descriptione. Sic & infra 29.

29. *Sempiternam iucunditatem*] Diuturnam.

30. *Exhortatur enim te qui te nominavit*] *Consolabitur te qui nomen tibi dedit.* Vide suprâ II. 15.

31. *Nocentes peribunt qui te vexaverunt*] In Græco, *Miseri* (nempe erunt) *qui te vexaverunt*. Idem adjectivum bis postea in Græco repetitur, pro quo Latinus posuit *punientur*.

Et quæ accepit filios tuos] Babylon, quò primùm advecti, distributi deinde in alia loca.

34. *Et amputabitur exultatio multitudinis ejus*] *Auferam* (ei) *exultationem de populi frequentia.*

Et gaudimonium ejus erit in luctum] *Ἀγαυρία αὐτῆς*, *jaclatio ejus*.

35. *Ignis enim superveniet ei*] Dei ira, quæ sub ignis nomine describitur Deuteronomii IV. 24. & apud Prophetas sæpe.

Et habitabitur à dæmoniis] Secutus est hic Scriptor Græcam versionem, quæ est Esaiæ XLII. 21.

37. *Veniunt collecti ab Oriente*] Babylonicum & Persicum postea Imperium, Iudææ partim ad Septentrionem, partim ad Orientem.

CAP V T V.

1. **I**ndue te decore & honore] Lætis vestibus, de quibus suprâ IV. 20.

2. *Diploide justitiæ*] Ex Iob. XXIX. 14. *Διπλοίδες* in his libris vestes suffartæ pellibus, aut re aliâ. Respondet plerumque Hebræo *לבוש*, quæ vestis Regum & Prophetarum. Iustitia ita ornabit Urbem ut matronas diplois.

Et imponet mitram capiti honoris æterni] Bona fama erit pro mitra, quâ matronarum capita ornabantur, Ezech. XXVI. 16. in Græco Iudith. XVI. 6.

4. *Pax justitiæ*] Quia pax justitiam sequitur, Psalmo LXXXV. II.

Et honor pietatis] Pietatem sequitur bona fama. Nomina hæc significant elogia, quæ meritò ei dari poterant. Sic & Esaiæ I. 26. LXI. 3.

5. *Et circumspice*] Repetitur ex iis quæ suprâ IV.

36. *Gaudentes Dei memoriâ*] Deum commemorando.

6. *Exierunt enim abs te pedibus ducti ab inimicis] Acti, ut pedibus irent.*

Portatos in honore sicut filios Regni] In carrucis & lecticis, quomodo vectari solent viri è Regio genere. Idem sensus Esaiæ XLIX. 22.

7. *Constituit enim Deus humiliare omnem montem excelsum, & rupes perennes, & convalles replere in æqualitatem terræ] Esaiæ XL. 4. Vide quæ dicta ad Lucæ III. 4.*

Vt ambulet Israël diligenter] Ασφαλῶς, secure.

8. *Obumbraverunt autem & silvæ] Legit ἐσκίασαν, pro quo nos habemus ἐσκίτησαν, subsultarunt: ut solet fieri curribus prætervehentibus. Ex Psalmo xcvi. 12.*

9. *Adducet enim Deus Israël] In Græco: Ducetur autem populus Israël.*

Cum misericordia & iustitia quæ ex ipso est] Per Dei misericordiam ac bonitatem talia procurantem.

C A P V T VI.

I. **E**XEMPLAR EPISTOLÆ] Deest in Græcis exemplaribus quibusdam. Credam esse alterius scriptoris, conjunctum prioribus ob argumenti affinitatem. Differt tamen argumentum tempore: Nam illa ad deportationem Iechoniæ, hæc ad illam quæ sub Sedecia, Vrbe & Templo exultis, contigit, pertinent. Eamque causam esse suspicor cur quæ notavimus antè, ad illa Baruchi nomen præferentia sint adscripta.

Ad abducendos captivos] Nempe cum essent Reblathæ, II. Regum xxv. 20.

2. *Vsq̃ue ad generationes septem] Vox γενεῶν apud Græcos varias habet significationes. Sumitur enim pro vita hominis, pro xxx annis, pro xxv, pro xx annis, ut notat Hesychius; pro septem annis apud Medicos. Hic verò pro decem annis sumi manifestum est. Quod quia exemplo caret, suspicari aliquis possit olim scriptum fuisse ἕως δεκάδ' ὧν ἑπτὰ [usque ad decades septem].*

3. *Deos aureos & argenteos] Simulacra deos vocat, quia nihil in re erant præter simulacra.*

In humeris portari] Εν ὠλένῃ [in ulna], ait Euripides in Taurica Iphigenia de Diana Taurica.

5. *Adorantes] Προσκυνῶντας, id est, procumbentes ritu supplice.*

Te oportet adorari, Domine] Ideo enim Iudæis vetitum ullum honoris signum apud simulacra exhibere, nè tali gestu foveretur falsa opinio de Numine aliquo in simulacris latente.

6. *Angelus enim meus vobiscum est] Inspector eorum quæ facitis, ἑφεσθ, ut ait Philo.*

Ipse autem exquiram animas vestras] Ipse exquiret animas vestras, id est, vindicabit mortem vestram. Idem loquendi genus II. Samuelis IV. II. Ezech. XVIII. 20. xxx. II. 8. & Genes. IX. 5. XLII. 22.

7. *Falsa sunt, & non possunt loqui] Simile habes Psalmo cxxxv. 15. & Sapient. XIII. & XIV.*

8. 9. *Ità accepto auro fabricati sunt. Coronas certe aureas habent super capita sua] Hæc cohærent in Græco, Fabricarunt coronas aureas super capita deorum suorum. Plautus,*

At ego te sacram coronam surripuisse Iovi scio.

Vnde subtrahunt sacerdotes ab eis aurum] In Græco additur interdum.

10. *Dant autem & ex ipso prostitutis, & meretrices ornant, & iterum cum receperint illud à meretricibus ornant deos suos] In Græco est aliter, Dant etiam de illis (auro scilicet & argento) etiam iis quæ sub eodem tecto sunt meretricibus, ipsos autem argenteos & aureos & ligneos, quasi essent homines, ornant vestibus.*

11. *Hi autem non liberantur à rubigine & tineâ] Arnobius libro VI. Ità enim non videtis spirantia hæc signa, quorum plantas & genua contingitis, & contrectatis orantes, modò casibus stillicidiorum labi, putredinis modo carie relaxari, ut nidoribus atque fumo suffita ac decolorata nigrescant, quemadmodum seculi longiori incuriâ perdant situ speciem (ità legendum, non situs specie), & rubigine convulnerentur exesa. Ità, inquam, non videtis sub istorum simulacrorum cavis stelliones, forices, mures, blattasque lucifugas nidamenta ponere, atque habitare?*

12. *Opertis autem illis veste purpureâ] Solebant enim dii ad eorum habitum qui inter homines splendidissimus effingi.*

13. *Sceptrum autem habet ut homo, sicut Iudex regionis] Vt homo provinciam regens. Sic Achilles sceptrum habet apud Homerum. Pari modo apud Græcos Iupiter cum scepro fingeatur.*

Qui in se peccantem non interficit] In Græco, ἐκ αὐτοῦ, id est, interficere nequeat.

14. *Habet etiam in manu gladium & securim] Quomodo fingi solebant Bellorum dii. Securis multis gentibus in usu belli.*

Se autem de bello & latronibus non liberat] Simulacra bello capta testantur historiæ: sæpe & latronibus & piratis in prædam cessere. Vide quod infra 21. adferemus.

Vnde vobis notum sit quia non sunt dii] Nam Deus [Potens] à potentia dicitur.

16. *Oculi eorum pleni sunt pulvere] Vide supra 12.*

17. *Et sicut alicui qui Regem offendit, circumsecta sunt januæ, aut sicut ad sepulchrum adductum mortuum] In Græco, Ac sicut ei qui in Regem peccavit, & ob id ad mortem ducitur (id est, ducendus est), circumsecta sunt atria. Ait Suidas Atticis ipsum locum ubi supplicium fumebatur dictum αὐλήν [aulam].*

Ità tutantur sacerdotes ostia clausuris & seris] Ità ades sacras sacerdotes muniunt foribus & claustris & vestibulis. Euripides in descriptione templi Taurici,

Ἡ χαλκότευκτα κλῆθ' ἄρα λυσάντες μοχλοῖς; [An ahenâ claustra moliemur vestibulis?]

18. *Lucernas accendunt illis] Lactantius VI. 2. Num igitur mentis suæ compos putandus est qui auctori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere?*

Et quidem multas] In Græco, Etiam plures quàm sibimetipsis.

Sunt autem sicut trabes in domo] Non plus vident quàm trabs.

19. *Corda verò eorum dicunt elingere serpentes qui de terra sunt] Per cor intelligit receptus simulacrorum. Pro serpentes in Græco est ἐρπετα, repentia, quo vocabulo rectè vermes intelligas.*

Et vestimentum ipsorum, & non sentiunt] Legitur rectè in Græco, καὶ τὸν ἱματισμὸν αὐτῶν, καὶ ἐκ αἰσθάνονται. In nostris codicibus καὶ [et] illud alterum desideratur.

10. *Nigræ fiunt facies eorum à fumo qui in domo fit]* Nidoribus nigrescunt, ut Arnobium dicentem modo audivimus.

21. *Volant noctuæ & hirundines]* Varro in Menippeis, Apollo à piratis maritimisque prædonibus spoliatus ita est ut ex tot auri ponderibus, quæ infinita congesse-
rant secula, nec unum quidem habuerit scriptulum quod hirundinibus hospitis ostenderet.

Et cattæ] Αἰλῆροι in Græco. Eos cattas vocant gentes è Germanis oriundæ. Euagrius, ὃς ἔφη αἰλῆρον εἶναι ἢν κατὰ τὴν ἡ Συνήθεα λέγει [ille dixit alurum esse, quod animal vulgò cattam vocant].

23. *Aurum etiam quod habent ad speciem est. Nisi aliquis exterferit æruginem, non fulgebunt]* In Græco cohererent hæc hoc modo, Quòd nisi quis ab auro, quod illis additum est ornatui, virus absterferit, non fulgebant dii illi.

Neque enim dum conflarentur sentiebant] Vnde ergò sensum acceperint, cum ab artifice eum non habuerint?

24. *In quibus spiritus non inest ipsis]* Ipsi hic abundat, nec est in Græco.

25. *In humeris portantur]* Vt supra 3.

Ostentantes ignobilitatem suam] Ἀτιμύαν, vilitatem. Viliora enim ea quæ se movere non possunt iis quæ semet movent.

26. *Neque si quis eum statuerit rectum, per semet ipsum stabit]* Imò gomphis sustentantur, Esaïæ xli. 7.

Sed sicut mortuis munera eorum illis apponentur] Id est, ipsi ea accipere non magis valent quàm mortui.

27. *Hostias illorum vendunt sacerdotes ipsorum, & abutuntur]* Nempe ad res turpes.

Similiter & mulieres eorum decerpentes] Τὰριχεύουσαι, sale condientes ea quæ subito absumere non possunt.

Neque infirmo neque mendicanti aliquid impertiunt] Neque pauperi, neque infirmo. Nam πτωχὸς in his libris quemvis egenum significat. Opponitur hoc præcepto Hebræis dato Deuteron. xiv. 28. 29.

28. *De sacrificiis eorum fætæ & menstruata contingunt]* Fætæ hic intellige eas quæ recentes à partu sunt, quomodo apud Virgilium,

*Fecerat & viridi fætam, Mavortis in antro
Procubuisse lupam.*

Vbi Servius, Fætam, quæ peperit, & nutrire posset. Hinc corrige Græcum, & ubi habemus ἀποκαθήμενῃ καὶ λόγῳ ἀπτονται, scribe λεχῶ. id enim puerperam significat. Apud Hebræos feminæ quæ purgantur, aut mensis recurſu (quæ dicuntur ἀποκαθήμεναι, ut Levit. xv. 33. xx. 18. Threnor. i. 17. Esaïæ lxiv. 6. Ezechiel. xxi. 10. xxxv. 17. aut etiam ἀφελῶσαι, ut Levit. xii. 2. xv. 19. 20. 25. 26. Ezech. xvi. 11. 6. quia mos erat ut seorsim federent, nè propinquitate nocerent aliis) aut ex partu, Templo arcebantur; apud Babylonios verò tales feminæ & templum accedebant, & edebant de victimis.

29. *Vnde enim vocantur dii?]* Quâ enim de causa dii vocarentur?

Quia mulieres apponunt diis] An quia mulieres illis diis apponunt, πῶπαρα [placentas] scilicet.

30. *Et in domibus eorum]* Ità vocat quæ ipsi templa.

Sacerdotes sedent habentes tunicas scissas] Nimirum quia qui è Babyloniiis (ut & ab Ægyptiis) dii dicebantur, revera erant homines mortui; ideo eorum sacerdotes omnia præferebant signa luctûs, inter quæ & vestem scindere: quod propterea Sacerdotibus Hebræis in luctu interdicitur, quò longius ab idololatrarum moribus diffiderent, Levitici xxi. 10.

Et capita, & barbam rasam] Et hoc lugentium. Sed quia ab idololatrâ in templis usurpatur, vetitum in luctu Sacerdotibus Hebræis Levitici xxi. 5.

Quorum capita nuda sunt] Sine tegmine. Hoc quoque lugentium, ut apparet Levitici x. 6. & Hebræis Sacerdotibus pari de causa in luctu vetitum Levitici xxi. 10. *Luctum* cum dico, vocem eam propriè fumo, id est, ob mortem alicujus.

31. *Rugiant autem clamantes contra deos suos]* Apud deos suos miserabile clamant, nempe ob eandem quam dixi causam. Ad Ægyptum Lucanus,

Et quem tu plangens hominem testaris Osirim.
Vide i. Regum xviii. 28.

Sicut in cœna mortui] Ὡς περ τινὲς ἐν περὶ δειπνῶν νεκρῶν, sicut in silicerniis fieri solet. De quo vide Festum & Nonium. Græcam quæ hic est vocem περὶ δειπνῶν usurpat & explicat Hieronymus ad xvi. Ieremiæ.

32. *Vestimenta eorum auferunt sacerdotes]* Idololorum. Simile habuimus supra 9.

33. *Neque Regem constituere possunt, neque auferre]* Nam si talia facere possent, etiam se facturos prædicerent, ut Deus fecit. Vide hoc argumentum tractatum Esaïæ xli. 23. xlii. 7. xlviii. 3.

34. *Neque hoc requirunt]* Id est, vindicant, ut supra 6.

36. *De necessitate hominem non liberant]* In calamitate: nam id significat Græcum, ἐν ἀνάγκῃ. Vide quæ dicta ad Lucam xxi. 23. Usurpant sic & Chaldæi, scribuntque קָנָא, ut videre est Genesios xxi. 14. xxxviii. 25. Esther. v. 1.

38. *Lapidibus de monte similes sunt]* Æquè immobiles.

Qui autem colunt ea confundentur] Esaïæ xli. 11.

40. *Adhuc enim ipsis Chaldæis non honorantibus ea]* Præsertim cum & ipsi Chaldæi ista (idola) exponant contemptui, nempe postulando ab ipsis sæpius quæ vident non posse præstari.

Ad Bel] Belum, cujus eximium templum Babylonie. Meminere Berosus, Abydenus, Hecataeus, Curtius. Quod Syri Phœnices dicunt בֵּל, id Babylonii בל, literâ extrita. Rex olim fuerat, sed consecratus in Solem. Iovem tamen Græci sæpe interpretantur, quòd inter deos Chaldæorum principatum obtineret, ut apud Græcos ὁ Ζεὺς [Iuppiter].

Postulantes ab eo loqui] Vim loquendi muto concedi.

41. *Et ipsi cum intellexerint relinquent ea]* Melius in Græco, *Et non possunt illi* (Chaldæi), *cum hæc videant* (sanari ab illis non posse corporum vitia), *ea relinquere.* Tantum valebat mala consuetudo.

Sensum enim non habent ipsi dii illorum] Sensum enim

enim nec ipsi habent, nempe qui colunt idola. Sensu communi carent, ex Psalmo cxv. 7. 8.

42. *Mulieres autem circumdatae funibus in viis sedent*] De morte Babyloniarum mulierum se in Veneris, quam Μύλπταν, id est, *Genitricem* vocabant, honorem vulgantium diximus ad Levitici xix. 29. ex Herodoto & Strabone. *Funes* illi non sunt zona virginea. Nam ad omnes mulieres etiam nuptas mos ille pessimus pertinebat. Neque *funes* hic sunt, quod χοινοτενέες διέξοδοι apud Herodotum. Significat enim eo vocabulo Herodotus *vias factas ad rectam lineam*. ea quippe est vocis illius significatio. Et illae ipsae sunt viae quarum hic mentio. Sed erant *funes* illi signa διὰ πραγμάτων [per res] (qualia multa frequentabantur apud Orientis populos), ex quibus intelligebatur tales feminas esse voti reas. Omnis enim promissio *vinculum* vocatur.

Succedentes ossa olivarum] In Græco est, θυμιασαι τὰ πίτυρα. Est πίτυρα vox Hebræa פִּיטְרָא, & *aperturam* significat, id est, quod *rimam* dixere Iuvenalis, & in Centone Aufonius. θυμιασαι τὰ πίτυρα est id quod *suffire naturam* dixit Plinius. Strabo de Babylonis, ὅσας δ' ἂν μιχθῶσιν ἀλλήλοις ἐπιθυμιάσαντες [quoties coeunt suffitu utuntur]. Cur ergo *ossa olivarum* hic posuit Interpres? Non quia olivæ quaedam πίτυριδες dictæ ab Athenæo: eae enim nomen id habent quod colore furfurem referunt: sed quia legit τὰ πίτυρα, id est, τὰ ἐπίτυρα. *Epityrum* est condimentum casei memoratum Plauto in Milite, Varro ni, Catoni, Columellæ. Id autem Hesychius exponit, τῶν ἐλαιῶν ἐκπιέσματα, id est, *succum expressum de olivis tuis post factum oleum*.

3. *Attracta ab aliquo*] Extra templum, ut nos docet Herodotus.

Neque funis ejus disruptus sit] Quod erat signum liberatae voto, quod ἀποσιῶσαι τῇ θεῷ [apud deam liberari] dixit Herodotus.

44. *Omnia autem quæ in illis fiunt falsa sunt*] Vana quæ fiunt circa simulacra. Vide supra 7.

45. *A fabris autem & ab aurificibus facta sunt*] Esaiæ xl. 19. 20. xli. 7. xliv. 12. 13. Ierem. x. 3. Oseæ viii. 6. xiii. 2.

Nihil aliud erunt nisi id quod volunt esse sacerdotes] *Artifices* in Græco, id est, fabri illi & fufores.

46. *Non sunt multi temporis*] Non diutius vivunt quam homines alii, sæpe & minus ob metallorum vapores.

Esse dii] Id est, immortales. Nemo dat quod non habet.

47. *Reliquerunt autem falsa*] Relinquunt post se opera fallacia.

Et opprobrium postea futuris] Nempe ubi Gentes ad verum Deum convertentur, quod Prophetæ futurum prædixerunt: quod & ea pertinent quæ infra 50. dicentur.

48. *Vbi se abscondant cum illis*] Vt Æneas cum Trojæ Penatibus.

49. *Quomodo ergo sentiri debeant quoniam dii sunt?*] In Græco. *Quomodo ergo non percipiatur istos deos non esse?*

50. *Et nullum Dei opus cum illis*] In illis. ἔργον [opus] dixit pro virtute operativa.

51. *Vnde ergo notum est quia non sunt Dii?*] Sequitur Interpres Græcum, quale nunc est: sed excidit negativa particula. Recta enim est lectio, τίς ἐν ἡμῶν γινώσκων ἐστὶν ὅτι οὐκ εἰσὶν θεοί; cui non appareat illos Deos non esse?

52. *Regem regioni non suscitant*] Repetit quæ dixerat supra 33. & sequentibus, *Non constituunt Regem*, quomodo Deus Davidem.

Neque pluviam hominibus dabunt] Vt Deus Israël per Eliam.

53. *Iudicium quoque non discernent*] Vt Deus fecit contra Core & factionem ejus, & contra Achannem.

Neque regiones liberabunt ab injuria] Quomodo Deus Hierosolyma liberavit à Sennacheribo.

Quia nihil possunt, sicut corniculæ inter medium cæli & terræ] Non plus valent quam corniculæ, quæ & ipsæ, sicut simulacra, partim in terra, partim in aère versantur, sed neutrum valent immutare.

54. *Ipsi verò sicut trabes in medio comburentur*] Vt diis Romanis accidit, exusto Vestæ templo.

55. *Regi autem & bello non resistent*] Et hostibus, καὶ πολεμίοις. Regi hostes ducenti.

58. *Itaque melius est esse Regem*] Ità ut melior sit Rex. Et ità per nominativum Latine vertenda & sequentia.

In quo gloriabitur qui possidet illud] Quo utatur, qui id possidet. Vt securis, lebes, olla.

59. *Obandiunt*] Deo egregium ministerium motu suo præstant.

60. *Similiter & fulgur cum apparuerit perspicuum*] Legitur ut nos habemus, εὐσπετής ἐστι [perspicuum est]. Sed puto legendum, εὐπειθής ἐστι, obsequens est. Id enim & præcedentibus & sequentibus optime congruit.

Idipsum autem & spiritus in omni regione spirat] Idem ventus totam regionem perflat. Hebræis רוּחַ sæpe est ventus: sic & πνεῦμα [spiritus] Iohan. i. 1. 8.

51. *Et nubes quibus cum imperatum fuerit*] Nubes cum eis imperatum fuerit. Ità enim Latine reddes quod in Græco est, *Nubibus cum imperatum à Deo fuerit ire in orbem totum, faciunt* (nempe illæ) *quod iussum est*.

62. *Ignis etiam missus desuper*] Fulmen.

Vt consumat montes] Horatius,

——— *Feriantque summos
Fulmina montes.*

Lucanus,

Scilicet ille petet Rhodopen, petet ignibus Oetam.

50. *Hæc autem neque speciebus, neque virtutibus uni eorum similia sunt*] Illis similia sunt. Non Soli, Lunæ, Astris specie, non Nubibus, Ventis, Fulmini, efficaciam pares sunt.

63. *Neque iudicium judicare*] Vide supra 53.

65. *Neque enim Regibus maledicent, neque benedicent*] Id est, neque proderunt, neque nocebunt.

66. *Signa etiam in cælo gentibus non ostendunt*] Signa tempestatum, ut Virgilie astræque alia.

68. *Nulla itaque modo nobis est manifestum quia sunt Dii*] Nullo argumento apparet nobis hos esse deos.

69. *Nam sicut in cucumerario formido nihil custodit*] Ὡσπερ γὰρ ἐν ζικυκλάτῳ προσβάσκαιον ἐστὶν φυλάσσειν. Sed scribendum ζικυκλάτῳ προσβάσκαιον.

Vox

Vox σικυλάτης pro cucumerario exstat & Esaïæ i. 8. Dici autem solere προσβάσκάνιον, non προσβάσκάνιον, docet nos Phrynicus; qui tamen eam ipsam vocem ut minus puram rejicit, vultque dici βασκάνιον. Vocabantur autem sic formæ quædam ridiculæ valere creditæ ad avertendum fascinum, ἐπιφθόνος ἀποτροπή, ut Pollux loquitur, producens Aristophanis ea de re locum. Fures talibus nugis non terrentur.

70. *Et in horto spina alba*] In Græco non est alba, sed ῥάμνον. Sed spinam albam usurpatam adversus incantationes docet in Fastis Ovidius. Aves verò ista remedia non curant.

Similiter & mortuo projecto in tenebris] Qui tandem factore se prodit.

71. *A purpura quoque & murice*] In Græco, ἀπὸ τῆς πορφύρας, ἢ τῆς μαρμαρέας sed legendum μαργάρας quomodo margaritæ & apud Pausaniam, & in Epigrammate Græco vocantur. Ætate corrumpi margaritas satis constat.

Quæ supra illos tineant] *Quæ supra illos corrumpitur.* Nam & sic σήπεθαι usurpant Græci: & Sirach. xiv. 20. Iob. xl. 7.

Ipsi etiam postremo comeduntur] Comeduntur, id est, adeduntur à carie post ornamenta sua.

Et erunt opprobrium in regione] Nullos ultra honores accipient, sed extra conspectum amovebuntur.

72. *Nam erit longè ab opprobriis*] Nemo ei exprobrabit deum carie corrosum.

IN A D I E C T A

A D D A N I E L E M.

CAPVT III.

24. *ET ambulabant in medio flammæ*] Si hic hymus ab ipsis Iuvenibus aut etiam Daniele factus esset, locum suum haberet in Hebræo Danielis cap. iiii. post comma 23. sicut habet in Græcis multis & Latinis.

27. *Univerſa opera tua vera*] Id est, recta.

32. *Inimicorum nostrorum iniquorum*] In Græco, ἀποστατών [defectorum]. Sic autem vocantur omnes impii, etiam qui Deum nunquam coluere. סררים.

34. *Nè dissipes testamentum tuum*] Promissa Patribus facta.

38. *Non est in tempore hoc Princeps*] Rex de domo Davidica.

Et Dux & Propheta] In Græcis Propheta præcedit. Pro dux in Græco est ἡγούμενος, quomodo omnes Magistratus appellari solent, Sirach. ix. 24. x. 2. 24. xxxiii. 19. xxxix. 4.

Neque holocaustum, neque sacrificium, neque oblatio, neque incensum, neque locus primitiarum coram te] Harum rerum penuria animos venturo Evangelio præparabat.

39. *In animo contrito & spiritu humilitatis*] Vide Baruch. ii. 18.

40. *Sic fiat sacrificium nostrum*] Cordis scilicet, ex Psalmo li. 19.

Quoniam non est confusio confidentibus in te] Psalmo xxv. i.

43. *Et erue nos in mirabilibus tuis*] Κατὰ τὰ θαυμάσιά σου, secundum illa mira quæ olim fecisti.

44. *Qui ostendunt servis tuis mala*] Experiri faciunt. Expressit Hebræum הראה [videre facere], quod est in Psalmo lx. 5. & alibi.

46. *Naphtha*] De hac materia vide Strabonem xv. Plutarchum Alexandro, Dioscoridem i. 102. Plinium ii. 105. Arabes vocem retinent نفت.

49. *Excussit flammam*] Exire fecit.

53. *In templo sancto gloria tuæ*] Id est, in cœlis.

55. *Qui intueris abyssos*] Maris infima, Sirach. xlii. 18.

Et sedes super Cherubim] Angelis imperas: quod per שכנה [habitationem] super Cherubim se monstrantem significabatur.

60. *Aquæ omnes quæ super cœlos sunt*] Nubes quæ sunt supra infimum aërem. Significat per omnia opera Dei majestatem conspici, idque ipsum excitantis imaginem sumens approbat, imitans Psalmum cxlviii.

61. *Omnes virtutes Domini*] Planetæ quinque. Vide ad Matthæi xxiv. 29.

65. *Omnes spiritus Dei*] Venti, ut in Epistola Ieremiæ 60. & alibi.

84. *Benedicite Sacerdotes Domini, Domino*] Nam & hi in exilio dignitatem inter suos retinebant, & preces concipiebant pro populo.

85. *Servi Domini*] Levitæ.

86. *Spiritus & animæ iustorum*] Nempe quæ sunt in Paradiso.

87. *Sancti & humiles corde*] Iudæi deportati.

88. *De inferno*] De morte præsentis.

89. *Confitemini Domino quoniam bonus, quoniam in seculum misericordia ejus*] Ex Psalmo cxviii. ii Paralipomenon v. 13. Confiteri est laudare.

90. *Omnes religiosi*] יראי אלהים [timentes Deum], ut Iobi i. i. 8. & ii. 3.

CAPVT XIII.

i. *ET erat vir habitans in Babylone*] Hanc historiam Iudæi non planè negant. Ajunt enim duos Senatores Iudæos, Achabum & Sedeciam nomine, quod multas mulieres Hebræas adulterassent, Susannæ etiam pudicitiam attentassent, mortis

Yyyy

supplicio

supplicio affectos, non quidem lapidatione, sed incendio; idque non decreto Iudæorum, sed ipsius Nabuchodonosoris. Quippe ajunt sub Chaldaica deportatione nulla judicia capitalia fuisse penes Iudæos, quanquam sub Persico Imperio nonnullis in locis id fortè evenierit. Moribus autem Chaldæorum pœnam adulterii fuisse incendium. In qua re convenit Thalmudicis cum iis quæ Origenes ab Iudæis didicisse se testatur ad Ieremiæ xxix. 22. ubi quæ à nobis dicta vide. Hoc autem quod nunc in manibus habemus scriptum, non ex Hebræo translatus, sed primitus ab Iudæo aliquo Hellenista fuisse scriptum, ostendit παρανομασίω [Advocabulatio] quæ est infra inter ῥίον [lentiscum] & ῥίζειν [scindere], item πρίον [ilicem] & πρίζειν [serrâ diffecare], quam in vocibus Hebræis frustra quæres.

4. Et erat ei pomarium] In Græco, παραδεισος de qua voce vide Sirach. xxiv. 31.

Ad ipsum confluebant Iudæi] Conveniebant in ejus domum, quia curiam non habebant.

5. Et constituti sunt de populo duo senes Iudices in illo anno] Hebræi nunquam Iudices habuere annales aut binos. Sed poterant hi esse assessores ejus qui erat ראש הגלות, איחמאלוארחה [princeps deportatorum].

De quibus locutus est Dominus, quia egressa est iniquitas de Babylone à Senioribus Iudicibus] Nempe apud Ieremiam dicto jam loco. Sensus sequitur, non verba.

Qui videbantur regere populum] Οἱ ἐδέκην κυβερνᾶν τὸν λαόν, qui honorem erant consecuti populum gubernandi. De hac locutione vide quæ diximus ad Marcum x. 42.

9. Vt non viderent cælum] Id est, ut Deum non respicerent. Vide ad Lucam xv. 18.

10. Vulnerati amore ejus] Vulnus alebant venis, ut Virgilius loquitur.

15. Sicut heri & nudius tertius] Id est, quomodo solebat. Locutio Hebraica quæ exstat Genesios xxxi. 2. 5. Exodi iv. 10. Iosue iv. 18. xx. 5. Ruth. ii. 11. i Samuelis iv. 8. x. 11. xiv. 21. & alibi.

Cum duabus solis puellis] Quæ ἄβραι dicebantur. Vide Iuditham.

17. Et sinegmata] Græcè scribi debet σμῆγμα, non σμύγμα. Latine etiam sinegma dixit Plinius xxi. 25. Expressere voluit Hebræum בִּוּרִית, de quo vide Ieremiæ ii. 22.

18. Per posticum] διὰ τὰς πλαγίας θύρας, per transitus incognitos aliis. Tales illi de quibus Virgilius,

Limen erat, cæcæque fores, & pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relictī
A tergo.

22. Angustiae sunt mihi undique] Erant sanè magnæ. Sed piis animis inspirat Deus egregia consilia.

23. Sed melius est mihi absque opere incidere in manus vestras quàm peccare in conspectu Domini] Pro absque opere in Græco est μηδὲν πράξασαν, id est, cum nihil mali commiserim. Vide quantum differat Susanna à Lucretia, Iudaismus illorum temporum ab eo quod optimum erat in Paganismo.

25. Et cucurrit unus ad ostia pomarii, & aperuit] Nempe quasi adulterum persequens. Vide infra 39.

27. Quia nunquam dictus fuerat sermo ejusmodi de Susanna] Nulla de ea fuerat fabula.

32. Iusserunt ut discooperiretur] Nempe quasi ex ipso adspectu signa deprehensuri culpæ. Nam solent Iudices etiam hoc non contemnere. Feminae cæteroqui in publico etiam faciem velabant, Genesios xxiv. 65.

34. Posuerunt manus suas super caput ejus] Deposita Iudicum personâ, ut testes se gerebant, ex lege quæ est Levitici xxiv. 14. Hæc unica est ratio solvendi ænigma illud Iurisconsultorum, Iudex an judicare debeat ex eo quod ipsi compertum sit, an ex Actis.

38. Et vidimus eos pariter commisceri] Quasi dicant, deprehendimus eam Εἰς αὐτοφώρων [in actu ipso], ut est Iohan. viii. 4. Draco dixit ἐν ἑργῷ Solon, ἀρθρα ἐν ἀρθροῖς. Pomponius, in ipsis rebus Veneris; Vlpianus, in ipsa turpitudine.

41. Credidit eis multitudo quasi senibus & Iudicibus populi] Nam in testimoniis dignitas, fides, mores, gravitas examinantur, ut ait Lex In testimoniis, D. De Testibus.

Et condemnaverunt eam ad mortem] Videtur sensus esse, dignam morte existimaverunt.

42. Qui nosti omnia antequam fiant] Qui corda introspicis.

43. Et ecce morior] Præsens pro proximè futuro, ut Matthæi xxvi. 28.

46. Mundus ego sum à sanguine huius] Formula loquendi, ut Matthæi xxvii. 24.

50. Quia tibi Deus dedit honorem senectutis] Τὸ πρεσβυτέριον, æquavit de Senatoribus. Sic quidam veterum interpretantur locum i Timoth. v. 13.

51. Separate illos ab invicem procul] Multum enim refert, ut est in Epistola Adriani, quam recitat Callistratus L. Testium D. De Testibus, qui simpliciter visi sunt dicere, utrum unum eundemque meditatam sermonem attulerint, an ad ea quæ interrogati sunt ex tempore verisimilia responderint.

53. Dicente Domino, innocentem & injustum non interficies] Exodi xxi. 7.

55. Angelus Dei acceptâ sententiâ ab eo, scindet te medium] Concitata scilicet multitudine. nam Deus res tales per Angelos facere dicitur. Sic & infra 59.

56. Semen Chanaan & non Iuda] Moribus Chanaanæos referens, non eum unde diceris Iudam. Simile Ezechielis xvi. 3.

57. Sic faciebatis filiabus Israël] Illis quæ ex Decem erant Tribubus, deportatis per Salmânassarem, quas pridem idololatria invaserat, morum omnium bonorum corruptrix. Mira cognatio est pietati cum virtutibus omnibus, impietati autem cum vitiis.

59. Gladium habens] Id est, mandatum à Deo. Qui à Iudicibus mandata habent, gladio utuntur. Bene convenit huic narrationi illud Quintiliani v. 7. Illud fortuna interim præstat, ut aliquid quod inter se parum consentiat à teste dicatur; interim, quod sæpius evenit, ut testis testi diversa dicat.

61. Et consurrexerunt adversus duos presbyteros] Per

Per modum seditionis, quomodo Stephanus lapidatus, & Iacobus Hierosolymorum Episcopus. Lapidēs, plebis arma.

63. *Quia non esset inventa in ea res turpis*] *Turpitudō*, ut Vlpianum dicentem modò audivimus.

65. *Et Rex Astyages*] Hoc initium est narratiunculæ sequentis in editione Sixtina. Pro qua narratiuncula neque Origenes, neque Apollinaris, neque Eusebius respondere unquam Porphyrio voluerunt. Quod de Abacuco hic dicitur planè ignotum est Iudæis. Et Abacucus ante Nabuchodonosorem vixit, cum hæc sub Cyro gesta dicantur. Tum verò Danielis in leonum speluncam missi aliam causam recitat ipse Daniel.

CAPVT XIV.

2. *Artabæ duodecim*] *Artaba*, teste Herodoto, medimnum Atticum capit, & tres chœnices.

AD MACCABAICVM I.

Magnæ fuere res Iudæorum, adversæ primū, deinde dubiæ, postremū prosperæ, sub Antiocho Illustri, & iis qui eum secuti sunt Syriæ Regibus. Earum in historia generali mentionem fecerant Græci ac Latini Scriptores, quorum meminit Hieronymus in Prolegomenis ad Danielelem. Iudæi complures partim inde, partim ex majorum suorum commentariis collegere quæ ad se pertinebant. Horum duo ad nos libelli pervenere, idem argumentum, sed non usquequaque consentienter tractantes, qui vocantur MACCABÆORVM PRIMVS & SECVNDVS: nam Tertius ad res in Ægypto antè gestas pertinet, ultimūque obtinuit locum, quod non parem nactus sit auctoritatem. Est autem liber primus scriptus diligenter, & cum Iosepho bene convenit; plus tamen sæpe dolorum & affectuum admiscens quàm ferat historia. Vocantur autem MACCABÆORVM libri, ideo quod Iudas Asmonæus libertatis vindex in vexillis scriptam habuit per sigla (ut Iustinianus loquitur) sententiam eam quæ exstat Exodi xv. 11. *מִי כִמְכָה כְּאַלִים יְהוָה* [*Quis similis tui in fortibus, Domine?*] Solent enim Hebræi primas literas nominum colligere, & ex eis collectis vocem fingere compendii causâ. Sic רַלְבַּג *Ralbag* valet *Rabbi Levi ben Gerson*; רַמְבַּם *Rambam*, *Rabbi Mose ben Maimon*; רַמְבַּן *Remban*, *Rabbi Mose ben Neheman*. Pari modo ex illis vocibus factum nomen *Maccabai*, quod Asmonæis adhæsit: & ab iis ipsa illa tempora dicta *Maccabaica*.

CAPVT I.

1. *Et factum est*] Initium ad formam Hebræicam, ut Iudic. 1. initio Baruchi, & alibi.

Qui primus regnavit in Græcia] Hoc posterius sequitur in Græco, & quidem post Darii mentionem,

22. *Et erat draco magnus in loco illo*] Magna semper Gentium superstitio circa serpentes fuit, quibus numen inesse aliquod illis persuaserat is qui ab initio formam induit Serpentis, & mores serpenti consimiles hominibus instillat. Vide Eusebium De præparatione, ubi de Taauto. Vocantur ἀγαθοὶ δαίμονες [*dii boni*], ut Servius ad tertium Georgicōn notavit. Adde Statium quinto Thebaidos, Plutarchum Alexandro, Epitomen Livii libro xi. *Anguem in quo ipsum numen fuisse constabat*. Draconem in cuius tutela erat Lanuvium escas à virgine accepisse docet nos Propertius iv. 8.

27. *Iudæus factus est Rex*] Ἰσραήλ γέγονε βασιλεὺς, non, ut nunc legitur, ὁ βασιλεὺς [*ille Rex*]. non enim hoc voluit *Regem factum esse Iudæum*, sed, *Danielem Iudæum hominem in Chaldæa Regem agere*. Impunè quidvis facere, id est Regem esse, ait Sallustius.

20. *Et pro eo primus regnavit in Græcia*. Per *Græciam* intellige Syriam & Ægyptum, quæ מְלִכּוֹת [*Regnum Græcorum*] eo tempore dicta Hebræis.

Egressus de terra Cithim] Diximus alibi primū Cyprios dictos כִּתִּים, ubi est κίτιον, colonia Phœnicum; deinde per κατὰ χερσιν [*abusionem*] omnia loca trans mare peti posita: in quibus est & Macedonia. Vide quæ dicta ad Num. xxiv. 24. & infra viii. 9.

Darium Regem Persarum & Medorum] Ad Arbela. Hic in Græco καὶ ἐπάταξε [*et percussit*] repetitur, cum præcessisset μετὰ τὸ παλάξαι [*postquam percussisset*]. Nimirum solet id fieri post interjectam parenthesim, quò melius appareat sermonis coherrentia. Exemplum vide in epistola Ciceronis ad familiares xv. 10.

2. *Constituit prælia multa*] In Græco, *Gessit bella multa*. Non cum Persis tantum, sed & cum Græcis & Indis.

Et obtinuit omnium munitiones] Iustinus, *Nullam urbem obsedit quam non expugnaverit*.

40. *Et interfecit Reges terræ*] Reges vocat more Hebræo Præfectos magnarum nationum.

3. *Et pertransiit usque ad fines terræ*] Ad Oceanum Indicum.

Et accepit spolia multitudinis gentium] De ingenti præda quam ex Asia habuit Alexander vide Strabonem libro xv.

Et filuit terra in conspectu ejus] Locutio Hebræa, id est, paruit ei. שָׁקַט לִפְנָיו.

4. *Et exaltatum est & elevatum est cor ejus*] Ità ut pro Deo haberi concupisceret.

7. *Et vocavit pueros suos nobiles*] Παῖδας vocant Hellenistæ omnes alicujus ministros, quales Alexander complures erant valde illustres.

Et divisit illis Regnum suum cum adhuc viveret] Id est, præcipuam rerum curam permisit viris quatuor: de quibus diximus ad Danielis viii. 22.

8. *Annis duodecim*] Et quod excurrit.

10. *Et imposuerunt omnes sibi diademata post mortem ejus*] Signum Regiæ potestatis. Narrat hoc Diodorus Siculus libro xx.

11. *Radix peccatrix*] Ρίζα αμαρτωλός, id est, multas de se edens actiones pessimas, ut radix ramos.

Antiochus Illustris] Επιφανής Græcis, inimicis Επιμανής [Furiosus].

Filius Antiochi Regis] Magni Antiochi.

Qui fuerat Romæ obles] Nempe Antiochus Illustris. Meminit Iustinus xxxiv.

Regnavit in anno tricesimo septimo Regni Græcorum] In Syria scilicet: id est, à Seleuci initio. sic & infra 21 & 57. Antiocho huic coævus fuit Perseus Rex Macedonum, cujus victi historiam cum narrasset Livius libro xlv. ait *Macedonum Regnum à summo culmine fortunæ* (id est, à rebus Alexandri Magni) *ad ultimum finem quinquaginta annos stetit*.

12. *Exierunt ex filiis Israël viri iniqui*] Menelaus & Tobiae filii. Iosephus Antiquit. xii. 6.

Eamus & disponamus testamentum cum Gentibus] Fedus faciamus cum Antiocho: &, quò id sit firmitus, sacra ejus suscipiamus. Sic & olim multi fecerant, modò in Chaldæorum modò in Ægyptiorum gratiam.

Quia ex quo recessimus ab eis invenerunt nos multa mala] Falsam allegant malorum suorum causam, ut illi apud Ieremiam xlv. 18. Ita animo exciderant ingentia illa beneficia Dei, qui ipsos ab idolis ad se conversos in patriam restituerat.

14. *Et dedit illis potestatem ut facerent justitiam Gentium*] *Vt sequerentur ritus Gentium*, id enim est quod δικαιώματα significant. *Potestatem dedit*, id est, promisit se eos qui id facerent indemnes præstiturum.

15. *Et edificaverunt gymnasium in Hierosolymis*] Locum in quo homines nudi luctabantur: quod contra mores erat Hebræorum. Et certè, si Accio credimus,

Flagitii principium est, nudare inter cives corpora.

Vide 11 Maccabæorum iv. 12.

16. *Et fecerunt sibi praputia*] Id est, ἐπεσπιάθησαν, quod est verbum ei rei proprium apud Paulum 1 Corinth. vii. 18. & Epiphanium De ponderibus & mensuris. Attrahebatur enim pellis ad tegendam glandem eâ ratione quam describit Celsus vii. 25. Id Iosephus vocat τὴν αἰδοίων περιτομὴν ἐπικαλύπτειν [genitalium circumcisionem obtinere].

Et recesserunt à testamento sancto] A federe. Hebræi Circumcisionem eximie vocant ברית [fedus].

Et venumdati sunt ut facerent malum] Manciparunt se peccatis. Locutio eadem 1 Regum xxi. 25. Romanorum vii. 14. Simile Iudith. vii. 14.

17. *Et paratum est Regnum in conspectu Antiochi*] נכון, quod ἡτοιμάθη solet verti, sed significat confirmatum est. Postquam bene se stabilitum in Regno Syriæ vidit Antiochus: τῆς βασιλείας αὐτῷ χωρῆσι κατὰ τρόπον [cùm Regnum illi bene succederet], ait Iosephus.

Et cœpit regnare in Terra Ægypti] In Græco, ἐπέλαβε βασιλεῦσαι τῆς Αἰγύπτου, Cogitavit de adipiscendo Regno Ægypti. ὑπολαμβάνειν est cogitare: ut Ieremiæ xxxvii. 8. & propius ad usum qui in hoc loco, Sapientiæ xvi. 2. Πόθον αὐτῆς (Αἰγύπτου) λαβὼν [tactus Ægypti desiderio], ait Iosephus.

18. *In multitudine gravi, in curribus, & elephantis, & equitibus, & copiosa navium multitudine*] Μετὰ πολλῆς δυνάμεως, Iosephus: exercitu magno, Danielis xi. 25. ubi dicta vide.

19. *Et constituit bellum*] Eadem locutio quæ supra 2.

Adversus Ptolemaum Regem Ægypti] Philometora, ut hic Iosephus & Hieronymus ad Danielelem.

Veritus est Ptolemæus à facie ejus, & fugit] Et non stabunt, ait Daniel.

20. *Et comprehendit civitates munitas in Terra Ægypti*] Iosephus, κατὰ λαμβάνει τὴν Αἰγύπτου [capit Ægyptum].

21. *In centesimo & quadragesimo & tertio anno*] Postquam Seleucus regnavit: ita Iosephus.

22. *Et adscendit Hierosolymam in multitudine gravi*] Danielis vii. 12. Iosephus, μετὰ πολλῆς δυνάμεως [cum multo exercitu].

23. *Intravit in sanctificationem*] Εἰς τὸ ἁγίασμα, in Sanctuarium. Sic & Danielis xi. 31.

Et accepit altare aureum] Βωμὸν χρυσεόν. Sic & Iosephus.

Et candelabrum luminis] Λυχνίας χρυσεάς [candelabra aurea], Iosephus plurali numero; quia multi erant scapi.

Et universa vasa ejus] Forcipes, patellas, Exodi xxv.

Et mensam propositionis] Τράπεζαν, ait Iosephus.

Et libatoria] Quibus vinum libabatur, Exodi xxv. 29. xxxvii. 16. Numerorum iv. 7. 1 Paralipomenon xxviii. 17.

Et phialas] Ad vinum, simlam, oleum.

Et mortariola aurea] Θυτήσκα in Græco. Ea sunt thuribula, Iosepho θυμιατήρια. Ità enim legendum quomodo 11 Paralipom. xxvi. 19. Ezech. viii. 11. Malè nunc in Iosephi libris θυμιατήρια. Præcessit enim altaris holocaustorum mentio, neque præter id aliud erat altare, nisi suffituum.

Et velum] Μηδὲ τὰ κατὰ πείρασμάτων ἀποχόμενα, ἅπερ ἦν ἐκ βύσσου ἢ κόκκου πεποιημένα [nè velis quidem abstinentes, quæ à bysso coccoque erant facta], Iosephus.

Et coronas] Regum dona. Vide Iosephum xii. 2.

Et ornamentum aureum quod in facie Templi erat] Omnem ornatum aureum qui pro Templo conspiciebatur. Coronas & scutula appensa Templi foribus, ut discimus infra iv. 57.

Et comminuit omnia] Καὶ ἐλέπισε πάντα, decorticavit omnia, nempe quæ non aurea sed inaurata erant.

24. *Et vasa concupiscibilia*] Τὰ σκεύη τὰ ἐπιθυμητὰ, opera ex gemmis facta, aut gemmata, כלי חמד [vasa desiderii], Danielis xi. 8.

Et accepit thesauros occultos quos invenit] Κενώσας ἢ τὰς θησαυροὺς τὰς ἀποκρύφους [vacuis factis etiam occultis thesauris], Iosephus.

25. *Et fecit cadem hominum*] Id est, cùm fecisset.

fecisset. τὰς μὲν ἀπέκτεινε [partem interfecit], Iosephus.

Et locutus est in superbia magna] Danielis vii. 8.

27. Et ingemuerunt principes] Ἀρχόντες. Sic eximie solent dici Magni Synedrii Senatores.

Et Seniores] Decuriones Urbis.

Virgines & juvenes infirmati sunt] Ἡθρήσαν, In morbos inciderunt præ mœrore. Vide xi. 49.

Et speciositas mulierum immutata est] Simile loquendi genus Sirachidæ xiii. 31.

28. Omnis maritus sumsit lamentum] Id est, novus maritus, νυμφίος. Eas personas nominat quas minime decebat luctus.

Et quæ sedebant in thoro maritali] Ἐν πασῶ, id est, in thalamo, Psalmo xix. 6. Ioëlis ii. 16.

29. Et commota est terra super habitantes in ea] Id est, hominibus præ horrore visa est commoveri terra. Tale illud,

Et geminum Solem, & duplices consurgere Thebas.

Et universa Domus Iacob induit confusionem] Locutio Hebræa; ut Iobi vii. 22. Psalmo cxxxii. 18. Sic ex contrario dicuntur felices gloriâ indui.

30. Et post duos annos dierum] Περιπλομένους ἐνιαυτὰς [annos vertentes], ut Homerus loquitur.

Misit Rex principem tributorum], Apollonium, ii. Maccabæorum v. 24.

31. Et locutus est ad eos verba pacifica in dolo] Pacis servantem se simulabat, ut ait secundi Maccabaici Scriptor dicto jam loco.

33. Et accepit [spolia civitatis] Διαρπάσαι πᾶσαν τὴν πόλιν [diripere Urbem totam], Iosephus.

Et succendit eam igni] Partem ejus, ἐνέπρησε ἡ αὐτῆς τὰ κάλλιστα [incendit ejus optima], Iosephus.

Et destruxit domos ejus & muros ejus in circuitu] Καταβαλὼν τὰ τέχνη [dejectis muris], Iosephus: qui omnia per Heliodorum gesta Antiocho tribuit, ut auctori.

34. Et captivas duxerunt mulieres & natos] τὰς ἡ αἰχμαλωτὰς γυναῖξιν ἅμα ἡ τέκνοις ἔλαβε [captivos abduxit una cum mulieribus & liberis] Iosephus.

35. Et edificaverunt Civitatem David muro magno & firmo, & turribus firmis, & facta est illis in arcem] Locus quidem hic opere factus erat imminens Templo, sed situs erat in parte Urbis inferiore, ut Iosephus nos docet, non hoc tantum loco, sed & apertius belli Iudaici i. i. Erat ergo hic locus in Septentrionali parte, ex qua sola Templo noceri poterat. Vide Iosephum eundem xiv. 8.

36. Et posuerunt illic gentem peccatricem] Φρεσὶν Μακεδονικὴν [præsidium Macedonicum], quibus se addidit τῇ πλὴθὺς οἱ ἀσεβεῖς ἡ πονηροὶ [de multitudine impii improbiq], ut narrat Iosephus.

37. Et facti sunt in laqueum magnum] Εἰς μεγάλην παγίδα, id est, causa peccandi multis. Sic παγίς [laqueus] sumitur i. Timoth. iii. 7. vi. 9. ii. Timoth. ii. 26.

38. Et factum est hoc ad insidias sanctificationi] Insidiæ inde fiebant Templum frequentatibus. Vide supra 35.

Et in diabolium malum in Israël] Εἰς διαβόλον πονηρὸν τῷ Ἰσραὴλ [ad malum calumniatorem Israël]. singularis pro plurali. Multi enim in arce erant

delatores: nisi fortè scriptum fuit εἰς διαβόλην πονηρὰν [ad malam calumniam].

39. Et effuderunt sanguinem innocentem per circuitum sanctificationis] Quà ad Templum ibatur.

Et contaminaverunt sanctificationem] Polluit Antiochus Templum suis mactatis, ut narrat Iosephus. Altera & major pollutio infra sequetur.

40. Et fugerunt habitatores Ierusalem propter eos] Vide ii. Maccabæorum v. 27.

41. Sabbata ejus in opprobrium] Mutavit enim tempora, id est, temporum jura, Antiochus, Danielis vii. 25. ii. Maccabæorum vi. 6.

42. Secundum gloriam ejus multiplicata est ignominia ejus] Hebraïsmus: id est, quanta ejus gloria ante fuerat, tanta postea vilitas ejus.

43. Et relinqueret unusquisque legem suam] Paribus legibus ritibusque viverent, tanquam omnes Macedones essent.

44. Et consenserunt omnes gentes] Cæteræ extra Iudæos: etiam Samaritani, ii. Maccabæorum vi. 2. Iosephus xi. 7.

45. Et multi ex Israël consenserunt servituti ejus] Ritibus ejus, τῇ λατρείᾳ αὐτῆς. יתנוכב. Tacitus, Rex Antiochus demere superstitionem, & mores Græcorum dare admixus.

Et sacrificaverunt idolis] Πολλοὶ Ἰουδαίων οἱ μὲν ἔκοντι, οἱ δὲ ἡ εὐλάβειαν τῆς ἐπηγγελμένης τιμωρίας, κατηκολύθουν οἷς ὁ βασιλεὺς διετέτακτο] Multi Iudæorum alii sponte, alii pœnæ indictæ metu aptabant se Regis imperiis], Iosephus.

46. Et misit Rex libros] Epistolas.

47. Et prohiberent holocausta] Cessavit hoc edicto jure sacrificium per annos tres, ut ait Iosephus xii. 11. Vide Danielis xi. 31.

49. Et jussit coinquinari sancta] Templum.

Et sanctum populum Israël] In Græco, & sanctos, id est, Sacerdotes & Levitas, Numerorum vii. 14. & sequentibus.

50. Et jussit edificari aras & templa] Lucos, τιμένῃ, ut hic est in Græco. Sic & Iosephus, οἰκοδομήσαντες ἡ ἐν ἐκάστῃ πόλει ἡ κώμῃ τεμένη αὐτῶν ἡ βωμὸς [edificatis in oppido & vico quoque tum lucis tum aris]. Vtrumque Lege vetitum & lucos facere & aras sacrorum causâ alibi quàm in Templo, Deuteronomii xvi. 21. Iosuae xxi. 16.

Et immolari carnes suillas] Θύειν ἐπ' αὐτοῖς (ὧς καὶ ἡμεῖς) [quotidie ibi immolari sues], Iosephus.

Et pecora communia] Id est, quibus aliæ gentes vescuntur, non autem Iudæi. Sic κοινὸν [commune] sumitur & infra 65. & Actorum x. 14. 28. xi. 8. Romanorum xiv. 14.

51. Et relinquere filios suos incircumcisos] Ἐκέλευσε ἡ ἡ μὴ περιτέμνειν αὐτὰς τὰ τέκνα [vetuit eis & filios circumcidere], Iosephus.

Et coinquinari animas eorum in omnibus immundiis, & abominationibus] Putà puerperas recentes, & in profluvio feminas admittere ad Templum; cadavera tangere, neque expurgari.

Et immutarent omnes justificationes Dei] Id est, ritus, ut supra 14.

52. Et quicumque non fecissent secundum verbum Regis Antiochi morerentur] ii. Maccabæor. vi. 9. τὰς ἡ μὴ προαιρημένους μεταβαίνειν εἰς τὰ Ἑλληνικά

κατασφάζειν [occidi autem eos quod in mores Græciani-
cos transire nollent]. Iosephus, κέλασιν ἀπειλήσας [pæ-
nam comminatus].

53. Et præposuit principes populo qui hæc fieri cog-
rent] In Græco est ἐπισκόπος, nec aliter eos Iosephus
appellat: ἐπιστάτης dixit Scriptor 11. Macc. v. 22. Vox
ἐπισκοπῶ & ἐπιστάτης respondent Hebræis קרפ &
קרפ & קרפ, ut videre est Numer. 1v. 16. xxxi. 14.
Iud. ix. 28. 11. Reg. xi. 15. 18. 11. Paralip. xxxiv. 12.
17. Neh. xi. 9. 14. Illæ autem voces Hebrææ quemli-
bet negotio alterius, præsertim publico, præpositum sig-
nificant. Etiam שׂוּר, id est, ἐξοδιώκης, φορολόγος, πρα-
κτωρ [operis exactor, collector tributi, exsecutor], dicitur
ἐπισκοπῶ, Esaiæ lx. 17. & ἐπιστάτης Exodi v. 14.

54. Et iusserunt civitatibus Iuda sacrificare] Diis
Græcis. Iosephus, τὰς ὑπ' αὐτῶ νομιζομένους (εἰδωλὰ
[colere eos quos ipse deos existimaret]).

55. Et congregati sunt multi de populo ad eos qui de-
reliquerant Legem Domini] Distinguenda hæc aliter,
Et congregati sunt multi de populo ad eos (Græcos),
qui (nempe Israëlitarum) dereliquerant Legem Do-
mini. Ita enim Græca habent, & id exigunt quæ po-
sita supra 16 & 36.

56. Et effugaverunt populum Israël in abditis & in
absconditis fugitivorum locis] Et redegerunt Israël in
specus ubicunque ipsis locus esset latendi. Vide 11. Mac-
cabæorum vi. 11. & Hebræorum xi. 38. κρύφους
esse specus apparet infra 11. 31. 36. 41.

57. Edificavit Rex Antiochus] Edificarunt, homi-
nes Antiochi scilicet.

Abominandum idolum desolationis] Βδέλυμα ἐρημώ-
σεως [abominatio vastitatis], ex Daniele xi. 31. ubi The-
odotio εἰδωλὸν ἢ φανισμένων [abominatio fugientibus].
Notum est εἰδωλὸν [abominationem] Hellenistis esse
idolum. Esaiæ 11. 8. 20. ἰδωλόν, quod verti solet εἰδωλόν
[idolum], vertitur εἰδωλὸν [abominatio]. Sic & ἰδωλόν
de diis Gentium positum vertitur 1. Regum xi. 5.
33. Et ἰδωλόν plerumque εἰδωλόν [idolum], ut . Regum
xxi. 26. Ezechiel. xxx. 13. βδέλυμα [abominatio]. Et
quod dicto loco Danielis est γρῶ, plurimis in locis ex
origine sua βδέλυμα [abominatio] vertitur: at 1. Re-
gum xi. 5. 7. εἰδωλόν [idolum]. At βδέλυγμα ἐρη-
μώσεως [abominatio desolationis] sive φανισμένων
[fugientibus] est tale propter quod non Templum
tantum, sed & Vrbs ipsa à piis omnibus fugienda ef-
fet. Vide quæ diximus ad Matth. xxiv. 15.

58. Et ante januas domorum] Ianuæ enim sacræ
Græcis: & in Orphicis hymnis est Deus προθύραϊ, &
qualis Ianus Romanis.

59. Et libros Legis combusserunt igni, scindentes
eos] Iosephus, ἠφάνιζεν ὃ ἐπὶ βιβλῶν εὐρεθεῖν ἱερὰ
καὶ νόμους, καὶ παρ' οἷς εὐρεθεῖν καὶ ἄτοι ὡς κακοὶ κακῶς
ἀπώλοντο [sicubi liber sacer aut Lex reperiebatur illico
abolebatur: & apud quos reperti erant ipsi quoque tan-
quam mali male peribant].

60. Et apud quemcunque inveniebantur libri testa-
menti] Federis. Idem hoc quod libri Legis.

Et quicumque observabat Legem Domini, secundum
edictum Regis trucidabant eum] Legit κατὰ τὸ σὺγκριμα
τῆ βασιλέως [secundum edictum Regis]. In nostris Græ-
cis male excidit κατὰ. Significat hic σὺγκριμα edictum
non quodvis, sed de procerum consiliis factum, ut appa-
ret Danielis iv. 14. 21.

61. In virtute sua faciebant hæc populo Israël] In
Græcis nostris illud ἐν ἰσχύι αὐτῶν [in virtute sua] cum
priori sensu cohæret. Occidebant eos omni vi.

In omni mense & mense] Singulis mensibus ad Præ-
positos referebatur index occisorum.

62. Sacrificabant super aram quæ erat contra altare]
Super altare. Nam altari veteri novum altare super-
strui fecerat Antiochus, ἐποικοδομήσας ἢ καὶ τῷ θυσιαστη-
ρίῳ βωμὸν ὁ βασιλεὺς [cum altare Rex altari superstru-
xisset], ait Iosephus.

63. Et mulieres quæ circumcidebant filios suos] Li-
cebat enim per Legem Moysi circumcidere etiam fe-
minis.

64. Et suspendebant pueros à cervicibus] Τὰς ἡ γυναῖ-
κας, καὶ τὰς παῖδας αὐτὰς εἰς περιέτεμον, κατὰ τὴν τῆ βασι-
λέως προαίρεσιν ἀπήγχον, ἐκ τῶν τραχήλων αὐτὰς τὰ ἀνε-
σαυρωμένων ἀπαρῶντες [Feminas autem & circumcisos
ab eis pueros jussu Regis strangulabant, pueris de collo cru-
cifixarum suspensis], ait Iosephus. Et Scriptor 11. Mac-
cabaici, Δύο γὰρ γυναῖκες ἀνήχθησαν περιέλειμναι τὰ
τέκνα αὐτῶν. τῶν δὲ ἐκ τῶν μαζῶν κρεμάσαντες τὰ εἰ-
ρηφῆ, καὶ δημοσίᾳ περιγαγόντες αὐτὰς τὴν πόλιν, κατὰ τὴν
τείχεος ἐκρήμνισαν [Duæ enim mulieres delatæ sunt natos
suos circumcidisse, quas, infantibus ad ubera suspensis,
cum publicè per Civitatem circumduxissent, per muros
præcipitaverunt].

65. 66. Et multi de populo Israël definierunt apud se
ut non manducarent immunda, & elegerunt magis mori
quàm cibis coinquinari immundis: & noluerunt infrin-
gere Legem Dei sanctam, & trucidati sunt] Iosephus, ὅτι
ἡ δοκιμώτατοι καὶ τὰς ψυχὰς εὐσυνεῖς ἐκ ἐφρόντισαν αὐτῶν.
τῶν ἡ πατέρων ἐθῶν πλείονα λόγον ἔχον ἢ τῆς τιμωρίας
ἣν ἢ μὴ πειθομένους ἠπέλησεν αὐτοῖς. καὶ διὰ τὸ κατὰ
πᾶσαν ἡμέραν αἰκίζομενοι, καὶ πικρὰς βασάνες ὑποφέ-
ροντες ἀπέθνησκον [Præcipui verò & generosi animo eos
non curarunt; sed plures fecere leges patriæ quàm pæ-
nas quas non obedientibus Rex minabatur. Eamque ob
causam quotidie injuriis gravibusque cruciatibus affecti
& hos & mortem perferebant]. Exempla vide 11.
Maccabæor. vi. vii. vii. & in libro εἰς τὰς Μακ-
καβαίς [De Maccabæis], qui Iosepho ascribi solet.
Confer Vaticinium Danielis xi. 33.

67. Et facta est ira magna super populum valde] Id
est, malum magnum. Sic enim loquuntur Helleni-
stæ, ut Esaiæ xxxv. 1. 3. Sirachidæ xxv. 28. 1. The-
salonicensium 1. 10.

C A P V T II.

1. Sacerdos ex filiis loarib] Quæ erat familia pri-
mæ ἐφημερίας [vicis], 1. Paralipom. xxiv. 7.
à Phinea veniens, infra 54.

Ab Ierusalem] Unus eorum qui ex Hierosolymis
secesserat, ut videre est 11. Maccabæorum v. 27.

Et confedit in monte Modin] Κωμόπολις, quæ modò
κώμη [vicus], modò πόλις [oppidum] vocatur, id est,
non spernendum municipium. Diximus ad Danie-
lem ita nobis videri, dictum sic Syriacè pronuntia-
tione locum hunc à deo quem ibi coluerant Phœ-
nices, id est, Chananæi, cuiusque cultum ibi posi-
tâ arâ restituit Antiochus aliquantò postquam eò
confugerat Matthathias, ut discimus infra 15. Nam
οἶνον, id est, οἶνος μακρὰ, Deus belli, Syriacè
est

est מערין, mutato Zaiin in Daleth, & Mem plurali in Nun, ut fieri solet. ף autem per O verti solet, ut in עבריה Obadias, עבר ארום Obededom, עזיה Ozias, עזיאל Oziel, & similibus. Et O in Græco Alphabeto locum occupat literæ ף; Iudæique cum Germanica scribunt Hebræis literis pro O ponunt ף.

2. Ioannem qui cognominabatur Gaddis] Bene legit in Græco Γαδδης, non ut nos habemus Ιαδδης. Iosepho Γαδδης [Gaddes]. Id verò significat frugum congeriem tam Chaldæis & Arabibus quàm Hebræis.

3. Et Simonem qui cognominabatur Thasi] In Græco, Θασσι [Thassi]. in Iosepho Ματθης [Matthes]. Vtrumvis dicas, Syriacè ferventem significat.

4. Et Iudam qui vocabatur Maccabæus] Ideo quòd pro dicto suo usurparet sententiam quam modò ex loco Exodi xv. produximus.

5. Et Eleazarum qui cognominabatur Abaron] Αβάρων [Avaran]. in Iosepho Αβράν [Auran]. עברון, pertransiens: quasi dicas, Periculorum victorem.

Et Ionathan, qui cognominabatur Apphus] Απφς, ut habet Iosephus: & sic in Græco rescribendum pro Σαπφς, אפוס.

6. Hi videbant mala quæ fiebant in populo Iuda & Ierusalem] Pro mala in Græco est βλασφημία. Hebræi verborum nomine etiam facta significant, ut hic facta impia.

7. Contritionem] Σύντριμμα. שבר. id verò pro calamitate summa sumitur.

8. Sancta in manu extraneorum facta sunt] Τὸ ἁγίασμα. Templum.

9. Vasa gloriæ] Magnifica illa vasa. Vide suprà 1. 23. 24.

10. Quæ gens non hereditavit Regnum ejus, & non obtinuit spolia ejus? Madianitæ, Philisthini, Ammonitæ, Syri, Moabitæ, Assyrii, Ægyptii, Chaldæi, Macedones.

11. Omnis compositio ejus ablata est] Omnis ornatus, πᾶς ὁ κόσμος.

Quæ erat libera] Ità sub Macedonibus, ut leges suas ac judicia retineret, Alexandri Magni concessu.

Facta est ancilla] Lamentat. 1. 1.

14. Et scidit vestimenta sua] Qui mos in gravi dolore. Vide Matth. xxvi. 65. & ibi dicta.

Et operuerunt se ciliciis] In Græco, καὶ περιβάλλοντο ἱμάκων [induerunt saccos]. Vide Matthæi xi. 21.

15. Vt cogerent eos qui confugerant in civitatem Modin immolare] In Græco, οἱ καταναγκάζοντες τὴν ἀποστασίαν εἰς Μωδὴν τὴν πόλιν. Facilior esset constructio, οἱ καταναγκάζοντες εἰς ἀποστασίαν Μωδὴν τὴν πόλιν [qui Modin civitatem ad defectionem à Deo compellebant]. Sed frequentes sunt apud Hebræos tales ὑπαδαγαί [Immutationes]. Vox ἀποστασίας [defectionis] respondet Hebrææ למע. Vocem ἀναγκάζειν [compellere] in hac historia usurpat & Iosephus.

Et accendere thura, & à Lege Dei discedere] Hæc in Græco non sunt verbotenus.

16. Sed Mathathias & filii ejus constanter steterunt] Legit hic Interpres συνέστησαν [constanter steterunt], non, ut nos habemus, συνέχθησαν [congregati sunt, coadunati sunt], &, ut puto, rectius.

17. Et respondentes qui missi erant ab Antiocho] Est quidem in Græco ἀπεκρίθησαν [responderunt] sed hoc verbum, ut & Hebræum ענה, etiam sermonem inchoantibus tribuitur.

Princeps & clarissimus & magnus es in hac civitate] Vt Sacerdos & dives & eruditus. Magnus est גד.

18. Fac jussum Regis] Sacrifica idolo hic collocato.

Et muneribus multis] In Græco, καὶ ἀποστολαῖς πολλαῖς. Est autem ἀποστολή propriè viaticum quo abeuntem prosequimur. Minus propriè de quovis munere dicitur, ut videre est 1. Regum ix. 16. 11. Maccabæorum 1. 1. 2. 111. Esdræ ix. 52.

21. Propitius sit nobis Deus: Non est utile relinquere Legem] In Græco, ἰλεως ἡμῖν καταλιπεῖν νόμον καὶ δικαιώματα. Est autem curtata locutio, quæ significat, Propitius nobis magis sit Deus quàm ut deseramus Legem & ritus. De hoc loquendi genere satis diximus ad Matthæi xvi. 22.

22. Non audiemus verba Regis Antiochi, nec sacrificabimus transgredientes Legis nostræ mandatum, ut eamus alterà viā] Græca sic habent, Iussui Regis non parebimus in hoc ut transgrediamur cultum nostrum in dextram vel sinistram, id est, in ullam partem. Loquendi genus familiare Hebræis, Genesios xx. v. 49. Numerorum xx. 17. Deuteronomii 1. 27. v. 32. xvi. 20. xxviii. 14. Iosue 1. 7. & alibi.

24. Et doluit] In Græco, ἐζήλωσε, Irà commotus est, ut Phineas Numerorum xxv. 11.

Contremuerunt renes ejus] Id est, viscera. Συνεκλόγη [Complexio] qualis Psalmo lxxiii. 21. & alibi.

Secundum iudicium] Id est, secundum legem quæ exstat Deuteronomii xiii. 9. ubi dicta vide. Vide & quæ diximus libro secundo De Iure Belli & Pacis, cap. xx, §. 9.

Trucidavit eum] Filiis adiutoribus, ut ait Iosephus.

25. Sed & virum quem Rex Antiochus miserat] Appel- lam nomine, ut ait Iosephus.

27. Statuens testamentum] Ratum habens fedus, Dei scilicet, מעמד הברית.

28. In montes] In loca invia, ubi speluncæ erant.

29. Multi quærentes iudicium & justitiam] Tum id quod Lex præcipit, tum id quod per se bonum est.

30. Quoniam inundaverunt super eos mala] Ἐπληθύνθη, multa facta sunt. Tanta ut ultra consisti in municipio non posset.

31. Qui erat in Ierusalem civitate David] Ἐν τῇ ἀκρῇ [in arce] scilicet: de qua suprà 1. 35.

32. Et constituerunt adversus eos prælium] Πόλεμον id verò hic significat expugnationem speluncæ.

33. Resistitis & nunc adhuc? In Græco est, ἕως τῆ νῦν ἐξελθόντες ποιήσατε κατὰ τὸν λόγον τῆ βασιλείας. Sed apparet Latinum legisse, ἕως πότε; νῦν ἐξελθόντες, &c. Quamdiu resistetis? nunc saltem exite, & facite Regis iussa.

34. Neque faciemus verbum Regis, ut polluamus diem Sabbatorum] Nam inter præcepta Antiochi erat & opus facere Sabbato, suprà 1. 48.

36. Et nunc responderunt eis] Id est, non restiterunt. Sic

Sic ἀντιλέγειν poni pro resistere ostendimus ad Lucæ 11. 34. sic εὐλογῆν est benefacere.

Nec oppilaverunt loca occulta] Τὰς κρύφους, id est, specum. Ita enim κρύφους sumi diximus supra 1. 56. Iosephus, εἰδὲ τὰς εἰσόδους ἐμφράξαντας [ne obsepto quidem aditu]. quod facturi omnino fuerant nisi eos impedisset Sabbati religio, ut sequentia ostendunt.

37. Moriamur omnes in simplicitate nostra] Perstantes in pietate. Sic ἀπλότης [simplicitas] sumitur 1 Paralipomenon 21. 17. Non semper eadem apud Iudæos sententiæ valuerunt. Notant Thalmudici ante Asmonæorum tempora, in quibus nunc versamur, legem Sabbati rigide intellectam, ita ut ne vitæ quidem exciperetur periculum. Testis ei rei Græcus etiam Agatharchides, Οἱ καλούμενοι Ἰουδαῖοι πόλιν οἰκῶντες ὀχυρωτάτην πασῶν, ἣν καλεῖν Ἱεροσόλυμα Συμβαίνει τὰς ἐγχαίρας, ἀργεῖν εἰθισμένοι δι' ἐβδόμης ἡμέρας, καὶ μηδὲ τὰ ὄπλα βαρύνειν ἐν τοῖς εἰρημένοις χρόνοις, μήτε γεοργίας ἀπτεῖσθαι, μήτε ἄλλης ἐπιμελεῖσθαι λειτουργίας μηδεμιᾶς, ἀλλ' ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐκτετακότες τὰς χεῖρας εὐχεσθαι μέχρι τῆς ἐσπέρας, εἰσιόντες εἰς τὴν πόλιν Πτολεμαίου τῆς Λαγῆς μετὰ τῆς συνάμεως, κατὰ τὴν ἑαυτῶν αὐτὴν φυλάττειν τὴν πόλιν διατηρούντων τὴν αἰνοίαν, ἥ μὲν πατὴρ εἰλήφει δεισιπώτην πικρὸν, ὃ δὲ νόμος ἐξηλέγχθη φαῦλον ἔχων εἰθισμόν. Τὸ δὲ Συμβαίνει πλὴν ἐκείνων τὰς ἄλλας πάντας διελθίσταχε, τὴν καὶ αὐτὰ φυγεῖν ἐνύπνια, καὶ τὴν περὶ τῆς νόμου παραδεδομένην ὑπόνοιαν, ἥνικα ἀν' τοῖς ἀνθρώποις λογισμοῖς περὶ τῆς διαπορευμένων ἐξαθενήσασιν [Ii qui appellantur Iudæi, cum urbem habeant firmissimam, quam ipsi indigenæ Hierosolyma vocant, soliti diebus septimis otiosi, ita ut eo tempore nec arma ferant, nec agrum colant, nec aliud exercent, sed in templo extensis manibus preces faciant ad vespertam usque, cum illam urbem intraret cum exercitu Ptolemæus Lagi filius, per stultitiam hominum qui urbem defendere verebantur, patria ipsorum acerbum accepit dominium; mos autem ille vitii convictus fuit. Docuit autem alios, præter ipsos, eventus ille, & talibus carere somniis, & à concepta per legem opinione, ubi in rebus ambiguis humana eos consilia destituunt, desistere].

Quod injustè perditis nos] Eripientes αὐτονομίαν [juri suis utendi legibus], quam Alexander concesserat. Antiochus Magnus hujus Antiochi pater in epistola, πολιτεύεσθωσαν δὲ πάντες οἱ ἐκ τῆς ἑθνῆς κατὰ τὰς πατρώας νόμους [vivant autem quotquot ejus sunt gentis secundum leges patrias].

38. Et mortui sunt ipsi] Igne injecto in specum, ut ex Iosepho discimus.

41. Et cogitaverunt in die illa, dicentes, Omnis homo quicumque venerit ad nos in bello die Sabbatorum, pugnemus adversus eum: & non moriemur omnes] Auditis nempe Sapientibus qui apud ipsos erant: nam Syne-drium consuli tempus non ferebat. Ex eo tempore valuit sententia, Periculum animæ (id est, vitæ) impellit Sabbatum, id est, amovet Sabbati observandi obligationem. quæ de re diximus ad Matth. 23. 1.

Sicut mortui sunt fratres nostri in occultis] Id est, in specu, ut apparet supra 36.

42. Tunc congregata est ad eos synagoga Assidæorum] ἱσθριῖς dicuntur pii. sed usus posterior recepit ut appellarentur צדיקים quidem qui Legem observabant, ἱσθριῖς verò qui ultra Legem institutis quibusdam si-ve votis se adstringebant; quæ vocantur τὰ ἐπιμυστρα

τῶ νόμου [mantissæ Legis]. quales Jeremiæ temporibus erant Rechabite. Etiam Pharisei, quorum prima mentio sub Aristobulo, vocantur ἱσθριῖς, homines pietatis: sed ipsum nomen ἱσθριῖς, eliso ρ, adhæsit Essenis. Nam ex ἱσθριῖς factum ἱσθριῖς, unde Græcum Ἐσσαιῶν [Essæi], aut ἱσθριῖς, unde Ἐσσηνοὶ [Esseni]. Vtraque enim terminatio pluralis in usu Syris. Essenos circa hæc tempora aperte ponit Iosephus 11. 9. alibi eos ait fuisse ἐκ παντὸς ἀρχαίως [ab antiquo valde tempore], respiciens Rechabitas. Synagoga hoc loco multitudinem significat.

Fortis viribus] Magnanimi viri.

Omnis voluntarius in Lege] Πᾶς ὁ ἐκυσιαζόμενος τῷ νόμῳ. Dicuntur in Lege ἐκυσιαζέειν qui Deo offerunt non imperata Lege, Esdræ 10. 68. 111. 5. Nehemiæ 11. 2. Ad id exemplum ἐκυσιαζόμενοι τῷ νόμῳ hic dicuntur qui sponte se offerunt tuendæ per arma Legi.

43. Et facti sunt illis ad firmamentum] Auxere eorum vires.

44. Percusserunt peccatores] Macedonas, & Iudæos qui à Iudaismo defecerant.

Et cæteri fugerunt ad nationes ut evaderent] Ad Idumæos, Ammonitas, Moabitas.

46. Et in fortitudine] In Græco sine copula ἐν ἰσχύϊ, id est, quantum poterant.

47. Filios superbiæ] Superbi eximiè Hebræis dicuntur qui Deum contemnunt; ut Numer. 15. 30. & alibi.

48. Et obtinuerunt Legem ex manibus Gentium & de manibus Regum] Ἐξ ἁλλοφύλων [defectus locutionis]. Sensus plenus esset, Opitulati sunt Legi, ut eam vindicarent ex manibus Gentium ac Regum.

Et non dederunt cornu peccatori] Non permiserunt Antiocho facultatem quæ vellet faciendi.

49. Nunc confortata est superbia] Invaluit impietas.

Et castigatio] Ἐλεγχμὸς, exploratio. sic enim ἐλεγχμὸς sumitur Numerorum 1. 18. & alibi.

Et tempus eversionis] Quo multi à pietate recedent. ὁ βρομολύειν [polluere] vertitur, & ὁ βρομὸς καταστροφή [eversio].

Et ira indignationis] Dei, adversum eos qui à Lege deficiunt.

50. Emulatores estote Legis] Ζηλώσατε τῷ νόμῳ, ardentem Legi operam date. Eadem constructio supra 26. 27. & Numer. 25. 13. 1 Regum 11. 10. 1 Regum 15. 16.

Date animas vestras] Objicite periculis: quod τίθεσθαι ψυχὴν [ponere animam] dixit aliquoties in Evangelio Iohannes.

Pro testamento Patrum vestrorum] Pro federe à Deo cum majoribus vestris facto.

51. Quæ fecerunt in generationibus suis] Ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν, suâ quisque ætate.

52. Abraham nōne in tentatione] Iussus immolare filium.

Repertus est fidelis] Πιστὸς interdum eum significat qui promissum servat, interdum eum qui Deo alicui alteri confidit. Sensus utervis bonus: sed posterior magis videtur huic loco convenire, ob verba sequentia, quæ simul cum his respiciunt ad locum Genesios 22. 6. Nam & Iacobus simili modo illa

Mosis

Mosis verba, quanquam posita in historia immolationem Isaaci antecedente, ad immolationem refert; quia quæ antè apparere cœperat Abrahami in Deum fiducia tunc magis apparuit, ut ad Iacobi diximus locum.

Et reputatum est ei ad iustitiam] Deus hanc ipsius fiduciam pro egregio opere acceptavit; quomodo & factum Phineæ, Psalmo cv. 30.

53. *Ioseph in tempore angustia suæ*] Cum servitutum serviret.

Custodivit mandatum] A domina ad adulterium sollicitatus cum summo suo periculo ei consentire noluit, Deum reveritus matrimonii institutorem.

Et factus est dominus Egypti] Sub Rege. שולט Geneleos xl. 6. in Iosephi historia. Sic & שולט apud Daniele vertitur κυρία [dominatio].

54. *Phinees pater noster zelando zelum Dei accepit testamentum Sacerdotii æterni*] Id est, longâ serie ad posteros transeuntis: quomodo & Davidis Regnum βασιλεία αἰώνιου [Regnum perenne] jamjam dicitur: quæ duo pariter comparata habuimus & Sirachid. xlv. 31. Hasmonæi fuere & ipsi à Phineæ: sed perpetua illa series liberorum patribus succedentium, sicut in Sadoci liberis cœperat, ita per Antiochi tempora fuerat interrupta.

55. *Iesus dum implevit verbum*] Iussu Dei, ut se itineri pararet, Iosue i. 10.

Factus est Dux in Israël] Κεῖτης ἐν Ἰσραὴλ, id est שופט, quasi Dictator.

56. *Caleb dum testificatur in Ecclesia*] Reddendo apud populum verax testimonium de Terra Promissa, Numerorum xiv. 7. 8.

Accepit hereditatem] Id est, meruit partem eximiam in terra, Numeror. xiv. 24. Iosue xiv. 12.

57. *David in sua misericordia*] Propter bonitatem, quæ in eo insignis fuit adversus Saûlem, & amorem popularium, quibus nocere nunquam voluit.

Consecutus est sedem Regni in secula] Αἰώνιαν [perennem]. quod interpretare ut jam dixi. Alioquin sub Mattathiaë temporibus nullus in sede Regni erat ex Davidis stirpe.

58. *Elias dum zelat zelum Legis*] Occidendo Baalis flamines, Achabum liberè reprehendendo.

Receptus est in cælum] In sublime evectus, II Regum ii.

59. *Ananias & Azarias & Misaël credentes liberati sunt de flamma*] Πιστεύσαντες hic, ut sæpe, valet Deo confisi. Vide eorum verba Danielis iii. 17.

60. *Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum*] Ob pietatem in Deum: quomodo vocem ἀπλότητος [simplicitatis] sumi jam supra notavimus 37.

61. *Et ita cogitate per generationem & generationem*] Καὶ γενεάν καὶ γενεάν, per succedentes sibi ætates.

Quia omnes qui sperant in eum non infirmantur] Αἰθεναν plerumque respondet Hebræo לשוב, quod alibi vertitur per cadere & per consumi. Vides hic spem vitæ alterius. Loquitur enim jam moriturus. Idem apud Iosephum jubet filios suos ita esse τὰς ψυχὰς παρεσκευασμένους, ὥστε ἀποθανεῖν ὑπὲρ τῶ νόμου αὐτῶν, λογιζομένους τὸ, ὅτι τὸ θεῖον, τοῖς τοῖς ὑμῶν

ὁρῶν, ἢ ὑπερβέται τῆς δὲ ἀρετῆς ἀγαθὰ μὲν ἀποδώσει πάλιν ὑμῖν αὐτό [parato animo ut pro Lege, si ita res ferat, mortem oppetant; cogitantes Deum ipsos, si tales videat, non neglecturum, sed æstimatione virtutis redditurum ipsis quod amisere].

62. *Et à verbis viri peccatoris ne timueritis*] Vel Antiochi, vel Heliodori, vel Apollonii, vel alterius.

Gloria ejus stercus & vermis est] Putrescet ipse, & esca fiet vermium. Sic κόπρος [stercus] sumitur Psalmo lxxxii. 10. Vires eorum desinent: Dei potentia manebit.

63. *Hodie extollitur, & cras non invenietur*] Simile Sirachidæ x. 12.

Quia conversus est in terram suam] Conversus erit. Terram suam, in Græco εἰς τὸν χοῦν αὐτοῦ, in pulverem, unde primum homo sumtus est, Geneleos iii. 19.

Et cogitatio ejus periit] Simul perierunt consilia ejus. Sic enim sumitur vox διαλογισμῶν pro Hebræo שכל in Psalmis, Proverbiis, & Sirachide.

64. *Viriliter agite in Lege*] In Lege Dei servanda viros vos ostendite.

Quia in ipsa gloriosi eritis] In Iosepho vult eos δῶκεν τὴν εὐκλειαν [sectari bonam famam].

65. *Scio quod vir consilii est*] Viri boni consilii.

66. *Fortis viribus*] Robore valens.

67. *Omnes factores Legis*] Romanorum ii. 13.

Et vindicate vindictam populi vestri] Videtur legisse ἐκδικήσητε ἐκδικήσιν, non malè. In nostris Græcis verbum illud excidit, aut constructio est κατὰ σύλληψιν [per comprehensionem].

68. *Retribuite retributionem Gentibus*] Hæc omnia spiritum Legis sapiunt.

Et intendite in præceptum Legis] Attendite ad Legis præcepta.

69. *Et benedixit eos*] More majorum, Geneleos xlvii. 7. xlix. 26.

Et appositus est ad patres suos] Χαριεντισμὸς [mollis locutio] de morte.

70. *Et defunctus est anno centesimo & quadragesimo sexto*] A Seleuci Regno, ut supra i. ii. 21. 57.

In sepulchris patrum suorum in Modin] Vbi possessiones fortè per matrem aut avias habebat, & in iis sepulchra. Non enim Hierosolymis sepeliri licebat. Vide Ieremiam xxxii. 7. & ibi dicta.

Et planxerunt eum omnis Israël planctu magno] Israëlitaë qui in illa loca confugerant.

C A P V T I I I.

3. **I**nduit se lorica sicut gigas] Sic appellari solent magni roboris viri, ut Esaiaë iii. 2. xlix. 24.

Et protegebat castra gladio suo] Hellenistæ παρεμβολήν sæpe vocant ipsum exercitum, ut videre est Geneleos xxxii. 7. i Samuel. xiv. 16. & alibi. Sic & infra 27. Venisse eum vocis usum à Macedonibus testatur Phrynichus. Alexandrinus quippe sermo multum trahebat de Macedonico. Alexandriae autem maximè erant ii quos cum Luca dicimus Hellenistas, Iudæi Græco sermoni etiam in sacris assueti, sed qui multum à puritate recederet, multa exotica

Zzzz

admiscens,

admiscens, præcipuè ad Hebræum & Syriacum efficta.

4. *Similis factus est leoni in operibus suis*] Hæc & multa alia in his libris poetica magis sunt quam historica. Leonis similitudo in viri fortis descriptione frequens, ut Geneseos xlix. 9. Numer. xxi. 11. 24. xxiv. 9. Deuteronomii xxxiii. 22. Utuntur eo sæpe & Græci & Latini Poetæ.

5. *Et qui conturbabant populum suum eos succendit flammis*] Talionem illis reponens de exustis in specu.

6. *Directa est silius in manu ejus*] Id est, per ipsum salvi facti sunt multi.

7. *Et exacerbat Reges multos*] Reges imitatione Hebræorum vocat & Regulos, & terrarum Præfectos; ut supra i. 2.

Et in seculum memoria ejus in benedictione] *Et proinde. Memoria ejus*, inquit, *celebratur in publicis eulogiis* [collaudationibus]. Vide Sirachiden.

8. *Et avertit iram ab Israël*] Id est, calamitatem: ut supra i. 67.

9. *Et congregavit pereuntes*] Absque ipso perituros.

10. *Et congregavit Apollonius gentes*] Ο' τῆς Σαμαρείας στρατηγός [Præfectus Samariæ], pro Antiocho, ut Iosephus nos docet. Hic est quem μυσάρχην [odiosum principem] vocat Scriptor secundi Maccabaici v. 24.

11. *Et occidit illum*] Vide idem narrantem Iosephum xii. 10.

12. *Et gladium Apollonii*] Μάχαιραν [machæram] hic in Græco, in Iosepho ρομφαίαν [rhomphaeam]. unde apparet sæpe hæc pro eodem sumi.

13. *Seron princeps exercitus Syriæ*] Ο' τῆς κοίλης Συρίας στρατηγός [Præfectus Syriæ Cæles], Iosepho.

Congregationem fidelium] Ἀθροισμα ἢ ἐκκλησίαν πιστῶν, exercitum ac multitudinem fidorum hominum. ἐν δια δύοιν, [unum per duo expressum].

16. *Vsque ad Bethoron*] Ἀρχὴ Βεθώρων, Iosephus. Vide Iosuae x. 11. Iudith. iv. 3.

17. *Et nos fatigati sumus jejuniis hodie*] Ieiunio indictio. Simile vide infra 47. II Maccabæorum xiii. 12.

18. *Non est differentia in conspectu Dei cæli liberare in multis & in paucis*] Bene explicavit Hebræicum loquendi genus, ἐναντίον τῷ ἑρᾶν [coram cælo]. Vide Lucæ xv. 21. Sententia eadem Iudith. ix. 13. ubi vide. Iosephus hoc loco, ἅκ' ἐν τῷ πλῆθει τὸ νικᾶν ἢ τῷ πολέμῳ κρατεῖν, ἀλλ' ἐν τῷ πρὸς τὸ θεῖον εὐσεβεῖν [victoria de hostibus non ab hominum multitudine pendet, sed à pietate in Deum].

20. *Ipsi veniunt ad nos in multitudine contumaci & superbia*] Cum multa superbia & injuria. Veniunt ut eripiant nobis quæ Magnus Alexander concesserat.

21. *Nos verò pugnabimus pro animabus nostris, & legibus nostris*] Vide infra vi. 58. 59. τὸ μηδὲν ἀδικεῖν ἰσχυρὰ δυνάμεις [nemini injuriam facere magnas dat vires], Iosephus hoc loco.

24. *Vsque in campum*] Ad plana usque.

Reliqui autem fugerunt in terram Philisthiim] Εἰς τὴν παραλίαν [ad oram maritimam], Iosephus.

27. *Castra fortia valde*] Vide supra 3.

28. *Et aperuit ærarium suum*] Τὸ γαζοφυλάκιον,

reconditas pecunias, quas mox dicit τὰς θησαυροὺς [thesauros].

29. *Propter dissensionem & plagam quam fecit in terra*] Vbi solitudinem fecere, pacem appellant, ait Tacitus. Solitudine autem inducta necesse est deficere tributa.

Vt tolleret legitima quæ erant à diebus primis] Leges illas observatas ab exitu ex Ægypto, quasdam & antè.

30. *Vt semel & bis*] Id est, ut antehac. Simile loquendi genus Iud. xvi. 20. xx. 30. 31. I Samuelis iii. 10. xx. 25.

In sumtus & donaria quæ dederat ante largâ manu] Ἐδίδε δωρεὰς ἀπροσδοκίτας [dabat munera nec expectata], ait Polybius, cujus verba nobis servavit Athenæus. Erat Antiochus μεγαλόψυχος καὶ φιλόδοξος [magnanimus & largitor], teste Iosepho. Vide quæ ad Danielis xi. 24.

Et abundaverat super Reges qui ante eum fuerant] καὶ ἐπερίσσευσεν ὑπὲρ τὰς βασιλεῖς, & supergressus fuerat Reges alios, nempe largiendo. Quod hic in Græco repetitur δαψιλῇ χειρὶ [liberali manu] fortè ex Glossmate est: satis enim ex superiori subintelligitur. περισσεύειν de omni re dicitur qua quis alios superat, ut Sirachidæ xi. 12.

32. *Lyfiam hominem nobilem*] Ἀνθρώπον ἐνδοξον, in Græco: δόξαν ἔχοντα παρ' αὐτῷ [magnæ apud ipsum auctoritatis], Iosephus.

33. *Antiochum filium suum*] Qui & patri successit, cognomine Eupator, teste Appiano. Vide & Iustinum xxxiv.

36. *Et ut constitueret habitatores filios alienigenas in omnibus finibus eorum*] Circumlocutio coloniarum.

Et sorte distribueret terram eorum] Qui mos victoribus, Deuteronomii i. 38. xxi. 16. Iosuae xix. 49. 51.

37. *Ab Antiochia civitate Regni sui*] Quam ipse quartâ ferme parte auxit, Strabo xvi.

40. *Et perambulabat superiores regiones*] Ἀνέβαινε πρὸς τὰς ἄνω σατραπείας [ibat ad Satrapas superiorum partium], in quibus erant Timarchus & Heraclides, ut ex Appiano discimus.

38. *Ptolemæum filium Dorymini*] Dorymenis, Δορυμένους. Ità & in Græco hic, & in Iosepho.

40. *Et applicuerunt Emmaum*] Ἀρχὴς Ἐμμαῦς πόλεως, Iosephus. Sic & Lucæ xxi. 13. Hic in Græco legendum Ἐμμαῦς. nam & infra rectè sic scribitur, & Plinius scribit Emmaum. Solent ultimæ literæ mutationem recipere.

41. *Et audierunt mercatores regionum nomen eorum*] Earum regionum quas in Prophetia designat Ezechiel xxxviii. 13. Nomen hic est fama, ut Deuteronomii xxi. 14. & alibi.

Et venerunt in castra ut acciperent filios Israël in servos] Quasi certa esset à Macedonum parte victoria, immemores fortis humanæ semper, sed maximè in bellis, incertæ. Attulerant & compedes, ait Iosephus.

Exercitus Syriæ] Auxilia è Syria & vicinis locis, ut ait Iosephus.

42. *Facere in interitum & consummationem*] Hic est ἐν δια δύοιν [unum per duo expressum], facere excidium.

excidium consummatissimum: quod unâ voce Latini dicunt *internecionem*.

43. *Erigamus dejectionem populi nostri*] *Ruinâs*.

Et sanctis nostris] Καὶ τὰ ἁγία, id est, *pro Templo*, quæ pluraliter τὰ ἁγία, Levitici xxvi. 31. 1 Regum viii. 7. infra 58.

44. *Vt orarent & peterent misericordiam & miserationes*] Ἐλεον καὶ οἰκτιρμούς, מרחמים, à Deo scilicet.

45. *Erat sicut desertum*] Suprà i. 40. 41. 45.

Et filii alienigenarum erant in arce: ibi erat habitatio Gentium] Macedonum, ut suprà intelleximus. Videtur in Græco pro κατὰ λυμα ἐν τοῖς ἔθνεσι, quod cum præcedentibus non optimè cohæret, legisse κατὰ λυμα ἐκ τῶν ἔθνεσι [*habitatio ibi Gentibus*].

Et ablata est voluptas à Iacob] Dies festi, qui περιπότης [*lætitia*], Psalmo xvi. ii. xxvii. 4. εὐφροσύνης [*dies lætitiæ*], Numer. x. 10.

Et defecit ibi tibia & citbara] Musica Templi instrumenta.

46. *Locus orationis erat in Masspha antè in Israël*] Cum Templo uti non possent, honestarunt suo conventu locum olim conventui sollemnem, Iudicum xx. i. 1 Samuelis vii. 5.

47. *Et jejunaverunt illâ die*] Vt suprà 17.

Et induerunt se ciliciis, & cinerem imposuerunt capiti suo, & disciderunt vestimenta sua] Nam ieiunii temporibus mos erat omnia mœroris signa usurpare.

48. *Et expanderunt libros Legis, de quibus scrutabantur Gentes similitudinem simulacrorum suorum*] Est sic in quibusdam codicibus Græcis: at in aliis plenius, περὶ ὧν ἐξηρῶντων τὰ ἔθνη τὰ ἐπιγράφειν ἐπ' αὐτῶν τὰ ὁμοιωμάτα τὰ εἰδώλων αὐτῶν, Quos (libros) Gentes rimabantur, ut in eis inscriberent picturas idolorum suorum. Picturæ enim tales vetitæ non minùs quàm idola Levitici xxvi. i. Numerorum xxxiii. 52. Hoc ergo modo libros Legis inutiles Iudæis reddebant Græci. Quod autem ait ἐξεπέτασαν, idem est quod ἀνέπλυξαν [*evolvebant*], de quo vide quæ dicta ad Lucæ iv. 17.

49. *Et attulerunt ornamenta Sacerdotalia*] Quia stante Templo sacrificia extra Templum offerre non audebant, sacras vestes de Templo servatas ostendebant Deo.

Et primitias & decimas] Ad alendos Sacerdotes, Levitas, & pauperes, Deuteronomii xxvi. 11. 13.

Et suscitaverunt Nazaræos] Stare fecerunt, conspicuos in conventu.

Qui impleverant dies] Qui voti religionem impleverant, ac propterea commendatiores esse debebant.

50. *Quid faciemus istis, & quò eos ducemus?*] In Templo debent hi se ostendere, & factis sacris voto ritè solvi. At nullus nobis ad Templum aditus.

51. *Et sancta tua conculcata sunt*] A profanis gentibus. Vide Lucæ xxi. 24.

Et contaminata sunt] Suum victimis, inducto idolo.

Et Sacerdotes tui facti sunt in luctum & humilitatem] In Græco, *Sunt in luctu & abiectione*, ut MATHIAS fuerat.

54. *Et tubis exclamaverunt voce magnâ*] In

Græco, *Et cecinerunt tubis, magnâque voce clamaverunt*.

55. *Tribunos*] In Græco, χιλιάρχους. Secutus est institutum Moïsi, Exodi xviii. 21. Deuteronomii i. 15.

56. *Vt redirent unusquisque in domum suam secundum Legem*] Deuteronomii xx. 5. 6. 7. 8.

57. *Et moverunt castra*] In Græco, *Et movit se exercitus*. Nam ita παρεμβολή hic sumitur, ut suprà 3.

Ad Austrum Emmaum] Ad eam portam quæ Hierosolyma versùs spectabat.

59. *Melius est nos mori in bello quàm videre mala gentis nostræ & Sanctorum*] Euripides,

κατθανεῖν γὰρ εὐκλεῶς

ἢ ζῆν θέλοιμι' αἰὲν δυσκλεῶς γε θανέμεν.

[————— præstat nunc mori

Quàm vivere ac deinde dedecorem mori.]

Alius,

Φέρτερον εὐκλεῶ μοῖραν ἐπ' ἀκλήῃ βίβροιο

εὐρέμεναι.

[Nam satius multò est cum laude occumbere morti

Dedecorem vitam quàm ducere.]

60. *Sicut autem fuerit voluntas in cælo, sic fiat*] In cælo, id est, apud Deum, cuius majestas in cælo maxime. Vide Matth. vi. 10. & ibi dicta.

C A P V T I V.

1. **E**T moverunt castra nocte] Καὶ ἀπῆρεν ἡ παρεμβολή νυκτὸς, id est, hoc agmen sex millium, delectum ex toto exercitu, nocte processit.

2. *Vt applicarent ad castra Iudæorum*] Vt irruerent in Iudæorum agmen.

Et filii qui erant ex arce, erant illis duces] Filii arcis, id est, præsidarii ἄκρας Hierosolymitanæ, locorum gnari.

3. *Qui erant in Emmaum*] Qui in planis ad Emmaum manserant; suprà iii. 57.

4. *Adhuc enim dispersus erat exercitus à castris*] Gorgias ad suos nondum redierat. itaque disjunctæ erant hostium copiæ.

5. *Venit in castra Iudæ noctu*] Ad illa loca montana quæ ad Austrum ab Emmaunte, ubi Iudæi antè confederant, & ubi Iudas discedens multos ignes reliquerat fallendo hosti, ut Iosephus narrat.

6. *In campo*] In locis illis planis, ubi pars major exercitus manserat.

Cum tribus millibus virorum tantum] Impar etiam parti hostium, si numeri res esset.

Qui tegumenta & gladios non habebant] Nempe quales vellent. Iosephus, μετὰ τριχίλιων φάουλαις ὡπλισμένων διὰ πέναν [*cum ter millibus valè armatis ob inopiam*].

7. *Et viderunt castra Gentium valida*] Illos qui in castris manserant apud Emmaum.

Et loricated] Pedites.

Et equitatus in circuitu eorum] Vallente peditem equite, ut fieri solet.

Et hi docti ad prælium] Id est, peritè aciem struxerant. Ita Iosephus.

8. *Nè timueritis multitudinem eorum*] Vt supra III. 18.

9. *In Mari Rubro*] *Εν θαλάσση Ερυθρᾷ*. Sic dictum ajunt veteres à Rege *Erythra*. Is verò Erythras est Esau sive Edom, ut diximus ad primum de Veritate Religionis Christianæ.

13. *Et exierunt de castris in prælium*] Nempe hostes ad Emmaum.

14. *Et fugerunt in campum*] Per campestria.

15. *Vsq̃ue Gezeron*] *Μέχρι Γαζάρων*, Iosephus. Vide quæ ad Marc. v. 1. Quod in Græco legimus *Ἀσσαρημὼθ*, *חמץ הצר*, *vicius Emath*, is proximè Gadara fuit, ut ex tabula Iudaica cognoscimus.

Et Azoti] Sic Hebræi vocant quam Phœnices *אשדוד* [*Asdod*].

Et Iamniæ] *Iamniæ* duas dixit Plinius, & Strabo *Ἰάμνεις* [*Iamnes*], Ptolemæus *λιμένα Ἰαμνιτῶν* [*portum Iamnitarum*], ac præterea *Ἰαμνίαν* [*Iamneam*].

17. *Non concupiscatis spolia, quia bellum contra nos est*] Id est, alterum nobis prælium imminet cum altero hostium agmine. *ἐτι γὰρ αὐτοῖς ἀγῶνα καὶ μάχην εἶναι* [*restare adhuc ipsis certamen & pugnam*], ait Iosephus. Simile illud Suetonii in Britannia monitum apud Tacitum xv. 36. *Cædem continuarent, prædæ immemores: partâ victoriâ cuncta illis cessura*. Multis enim *sua victoria obstitit, dum omissis telis, prædâ manus impediunt*, ut apud eundem Scriptorem Civilis monet Historiarum v.

18. *Et exercitus ejus*] Alter ille qui cum Gorgia exierat.

In monte] Vide supra 5.

20. *Quod in fugam conversi sunt sui*] Illi qui in castris fuerant.

Et succenderunt castra] Nempe ex fumo cognoscebat castra à victoribus Iudæis incensa.

22. *Et fugerunt omnes in campum alienigenarum*] In Græco, *εἰς γῆν ἀλλοφύλων*, in *terram alienigenarum*, id est, extra Iudæam in fines Idumæorum & Phœnicum.

23. *Et acceperunt aurum multum, & argentum, & hyacinthum, & purpuram marinam, & opes magnas*] Quæ mercatores attulerant ut iis sibi Iudæos captivos compararent, supra III. 41.

24. *Hymnum canebant*] Carmen extemporaneum, *ἐπινίκιον* [*victoriam celebrans*], ut etiam Moses, & qui cum eo, Exodi xv. Vide quæ ad Matthæi xxvi. 30.

Quoniam bonus est, quoniam in seculam misericordia ejus] Hic erat in hymno versus intercalaris, desumptus ex Psalmo cxxxvi. Vide Canticum puerorum 59.

25. *Et facta est salus magna in Israël die illâ*] Id est, non parùm ea victoria ad libertatem recuperandam contulit, ut ait Iosephus.

29. *Et venerunt in Iudæam*] Sic & Iosephus. Malè ergò in Græco hodie scriptum est *εἰς τὴν Ἰδουμαίαν*, pro *εἰς τὴν Ἰδουαίαν*.

In Bethoron] Scribe in *Bethsura*, quomodo infra scribitur 61. In Græco, *ἐν Βαιθούροις* [*in Baithsuris*]. Iosephus, *ἐν Βεθούροις κώμῃ τῆς Ἰδουαίας* [*in Bethsuris vico Iudææ*]. Ea est *בית צור*, Ios. 15. 58.

30. *Qui contrivisti impetum potentis*] *τῷ δυνάτει*.

[sic vocat Goliathum. Hebræa vox *גִּיָּאֵר* Gen. vi. 4. x. 8. 9. vertitur *γίγας* [*gigas*]. ut Iud. v. 30. I Paralipomenon xxviii. 1. xxix. 24. Amos ii. 16. *δυνάτης* [*potens*].

Et tradidisti castra alienigenarum] Philistinorum.

In manu Ionathæ filii Saül, & armigeri ejus] I Samuelis xiv. 13. 14.

31. *Et confundantur in exercitu suo & equitibus*] Cum omni suo peditatu & equitatu.

32. *Tabefac audaciam virtutis eorum*] *τῆξον θάρσος αὐτῶν*, *Audaciam multitudinis eorum fac languidam*. Sic *τηκομένη ψυχὴ* Deuteron. xxviii. 65. Latine redditur *cor pavidum*.

Et commoveantur contritione suâ] Id est, ad contritionem usque ita percellantur, ut intereant.

33. *Et collaudent te omnes qui noverunt nomen tuum in hymnis*] *Vt collaudent te*, ut materiam habeant iterum tuas laudes canendi. Vide supra 24.

35. *Abiit Antiochiam*] Syriæ urbem regiam.

36. *Adscendamus nunc mundare sancta*] Templum purgare ab idolis, *τὸν ναὸν καθαρῶσαι* [*Templum repurgare*], ait Iosephus.

Et renovare] Cultum Divinum scilicet, *τὰς νενομισμένας θυσίας προσφέρειν* [*consuetas hostias offerre*], ait Iosephus. In Græco est verbum *ἐγκαίνισαι* [*innovare*], unde dies hic dictus *ἐγκαίνια* [*Novatio*]. Vide quæ diximus ad Iohan. x. 22.

38. *Viderunt sanctificationem desertam*] *Vacuum Templum*. Ità Iosephus.

Altare profanatum] Imposito altero Græcorum altari, supra 1. 62.

Et portas exustas] Supra 1. 33.

Et in atriis] In subdialibus Templi.

Virgulta nata sicut in saltu vel in montibus] Nempe quia Iudæi non permitti erant eò accedere, supra 1. 37. 38.

Et pastophoria diruta] *הלשכות*, id est, conclavia illa ad Templi latera, in quibus servabantur vestes sacerdotales, instrumenta Templi, copia aromatum, & similia, I Paralipomenon ix. 26. 33. xxi. 28. xxviii. 11. II Paralipomenon xxxi. 11. Ieremiæ xxxv. 4. Ezechielis xl. 17. 38.

39. *Et sciderunt vestimenta sua*] Mærorem suum omnibus modis testati sunt, ut supra 11. 14.

40. *Et exclamarunt tubis signorum*] *Et cecinere tubis militaribus*. *σημασίαι* sunt signa, & *numeri militum sub signis*, Numerorum 11. 2. *σάλπιγξ* σημασίας [*tubas signi*] habes & 11 Paralipomenon xiii. 12.

41. *Vt pugnarent adversus eos qui erant in arce*] *Εν τῇ ἀκρᾷ*, de qua supra 1. 35.

Donec emundarent Sancta] *Dum ipse Templum purgabat*. Ità sumi exigit textus Græcus & Iosephus. Iudas, ut ex Sacerdotali genere, Sacerdotibus monstrator & adiutor erat ad restituendam Templo sanctimoniam.

42. *Et elegit Sacerdotes sine macula*] Sine corporis vitio: nam qui vitiosi erant à ministerio arcebantur, Levitici xxi. 17.

Voluntatem habentes in Lege Dei] *Θεληὰς νόμου*, *Legis amantes*: nam *θέλειν* pro *amare* usurpant Hellenistæ, ut Deuteron. xxi. 14. II Samuelis xv. 26. & alibi.

43. *Et tulerunt lapides contaminationis*] Illos ex quibus factum erat Græcum altare veteri altari impositum, ut modò diximus.

In locum immundum] Id est, in sepulchretum aliquod.

44. *Et cogitavit de altari holocaustorum*] De veteris secundum Legem facti altaris lapidibus. Dubium enim erat an fas esset ac deceret eis uti postquam idolorum cultu & illicitis victimis polluti fuerant. In re dubia secuti sunt mediam sententiam, ut videbimus.

46. *In monte Domus*] In ipso monte Moriaë.

In loco apto] Honesto loco, non sordido.

Quoadusque veniret Propheta] Nam Prophetia à temporibus Aggæi, Zachariæ, Malachiaë cessaverat: neque ejus reditus expectabatur nisi paulò ante Messiaë tempora. Vide & infra 1x. 27. & xiv. 41.

47. *Et acceperunt lapides integros*] Intactos ferro. ἐκ λίθων ὑμμίκτων, ἢ λελατομημένων ἐκ ἱσθίων [ex lapidibus rudibus undique collectis, non ferro accisis], Iosephus.

Secundum Legem] Deuteronomii xxvii. 5.

48. *Et edificaverunt sancta*] Id est, Adytum, ἁγίον ἁγίων, הרביר.

Et quæ intra domum erant intrinsecus] Καὶ τὰ ἐντὸς τῆς οἴκας, היכל, ea quæ ad ædem Sacerdotalem pertinebant.

Et ædem] Non est in Græco: nec aliud est quàm alia interpretatio verborum præcedentium.

Et atria sanctificaverunt] יקדשו החצרים, nempe ad dispersionem tali qualis describitur Numerorum xix.

49. *Et fecerunt vasa sancta nova*] In locum eorum quæ abstulerant Macedones, supra i. 23.

Et intulerunt candelabrum] Vnum, ut Moses instituerat: neque plura fecit Solomo: nam quæ i. i. Paralipomenon iv. 7. dicuntur מנורות, nihil sunt aliud quàm quæ נביעים in Exodo xxv. id est, rami sive calami, quos decem fuisse ex ipso illo Exodi loco constat.

Et mensam in Templum] In ipsa æde Sacerdotali. Hæc mensa ad panes & Mosis temporibus & Solomonis fuit unica, ut ex Iosepho utroque historiæ loco discimus. Plures erant mensæ aliæ in quibus reponerantur phialæ, ἑλαιόθια [libatoria], & res similes.

50. *Et incensum posuerunt super altare*] Super altare illud θυμιαμάτων [suffituum] modò nominatum.

Et accenderunt lucernas quæ super candelabrum erant] Septem numero, ut videre est Exodi xxv. 37.

Et lucebant in Templo] Et pro quæ: quæ lucernæ in Templo lucerent. Vnde dies ἐγκαίνιων [Encaniorum] dictus etiam dies φώτων [Luminum], ut ad modò dictum Evangelistæ Iohannis locum notavimus.

51. *Et appenderunt vela*] Alterum quod obtegeret adytum, alterum quod ædem, ubi esset opus. De his velis duobus vide quæ diximus ad Matth. xxvii. 51. περιπέλασματα [oppansa] hic dixit Iosephus.

51, 52. *Et consummaverunt omnia opera quæ fecerant, & antè matutinum surrexerunt*] Hebræa locutio, pro qua diceremus, *Et cum omnibus quæ inchoaverant operibus ultimam imposuissent manum, benè manè surrexerunt, &c.*

Hic est mensis Casleu] In Græco, χασελεύ. Iosepho μηνὸς Χεσλαίος [mensis Cheslaei], quem à Macedonibus dictum ait Apellæum.

54. *Secundum tempus & secundum diem in qua contaminaverunt illud Gentes*] Eodem mense & die, triennio post, ut hic ait Iosephus: triennio & sex mensibus postquam iuge sacrum fuerat interruptum, ut idem Iosephus nos docet Belli Iudaici i. i. Quare verum est quod alibi diximus in secundo Maccabaico x. 3. malè scribi διετὴ χρόνον [bienne tempus], ubi scribendum τριετὴ [trienne].

Et cytharis & cinyris] Quæ instrumenta valde affinia fuisse necesse est: videmus enim ab interpretibus permisceri. κινύρα [cinyra] vox est Hebræa כנור. κιθάρα [cithara] vox Græca, quæ pro Hebræis diversis ponitur.

55. *Et benedixerunt in cælum*] Voce in cælum elatâ.

56. *Et fecerunt dedicationem altaris diebus octo*] Id est, illos dies octo totos feriatum sunt ἑορτάζει δὲ Ἰδδας μετὰ τῶν πολιτῶν ἀνάκτησιν τῆς περὶ τὸν βωμὸν θυσίας ἐφ' ἡμέρας ἡ [feriatus autem est Iudas cum popularibus per dies octo ob instaurata in altari sacrificia], Iosephus. Id, ut jam videbimus, in posterum fuit pro lege.

Et obtulerunt holocausta cum latitia] Ὀλοκαυτώματα, ἡδονή.

Et sacrificium salutaris] Θυσίαν σωτηρίας, שלמים.

Et laudis] Καὶ αἰνέσεως, ἡδονή.

57. *Et ornaverunt faciem Templi coronis aureis & scutulis*] Ἀσπίδισκαίς. scutulum dixit & Cicero.

Et dedicaverunt portas] Instauraverunt. ἐνεκαίνισαν.

Et pastophoria] De quibus supra 38.

58. *Et aversum est opprobrium Gentium*] Probra à Gentibus in Deum Iudæorum facta in ipsas recidere.

59. *Et statuit Iudas & fratres ejus, & universa Ecclesia Israël*] Præeuntibus Maccabæis statuit populus, utpote liber. Erut enim δημοκρατία μετ' ἀριστοκρατίας, [populare regimen mixtum cum regimine optimatum.] Vide infra viii. 29. xii. 6.

60. *Et edificaverunt in tempore illo Montem Sion*] Ità sæpe vocatur urbs tota Hierosolymorum, ubi distinguitur à Templo. Nam hoc loco Iosephus, τειχίσαι δὲ ἐν κύκλῳ τὴν πόλιν [Vrbem circummunire].

Et turres firmas] Tum in muris, tum ad itinera.

50 *Et conculcarent eum*] Montem, id est, Vrbem. At in Græco αὐτὰ [eos], nempe τὰ τέχνη [muros]. Turres erant munimento muris.

Sicut antea fecerunt] Suprà i. 33.

61. *Et collocavit illic exercitum*] Δύναμιν, id est, copias aliquas militares.

Vt servarent eum] Sic & in Græco αὐτό [eum, Montem]. Iosephus, φύλακας ἐν αὐτοῖς κατέστησε [custodes in eis posuit], nempe in turribus.

Et munivit eum ad custodiendam Bethsuram] Καὶ ὠχύρωσαν αὐτὸ τηρεῖν τὴν Βαιθσέραν, id est, & ei (Monti, id est, Vrbi) magis custodiendo munierunt etiam Bethsuram.

Vt haberet populus munitionem contra faciem Idumææ

Vt populus (Hierosolymitanus) hoc munimentum haberet contra Idumæam. Nam Bethsura erat in illo fine Iudææ qui ad Idumæam pertinebat. Iosephus, τὴν Βεθσούραν δὲ πόλιν ὡχύρωσεν, ὅπως ἀντὶ Φορκίς αὐτῶ πρὸς τὰς τὴν πολεμίων ἀνάγκας ἔχει χεῖρα [oppidum autem Bethsuram munivit, ut tutamen esset adversus hostium insultus].

CAPUT V.

I. *V* *Taudierunt gentes in circuitu* τὰ ἔθνη κυκλόθεν in Græco: in Iosepho, τὰ περίξ ἔθνη [quæ circum erant gentes], id est, Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Phœnices.

2. *Et cogitabant tollere genus Iacob qui erant inter eos, & cœperunt occidere de populo & persequi* Non tantum illos Israëlitas occiderunt qui apud ipsos vivebant, sed & eos qui in Iudæa habitabant; per insidias nempe, ut exponit Iosephus.

3. *Et debellabat Iudas filios Esau in Idumæa, & eos qui erant in Acrabatane* Legendum videtur in Græco, καὶ ἐπολέμει Ἰούδας πρὸς τοὺς υἱοὺς Ἡσαὺ ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ τῇ Ἀκραβατίνῃ, pro τὴν Ἀκραβατίνην, Ideo (nempe ob illos Israëlitas obtruncatos) Iudas bellum intulit Esavi posteris in Idumæa Acrabattene. Pars Idumææ Acrabattene ea est quæ Adscensus Scorpionum dicitur Numerorum xxxiv. 4. Iosue xv. 3. Iud. i. 36. Adscensus dicitur quod acclivis esset; ἐγερבים verò, id est scorpionum, ideo quod scorpiones ibi invenirentur, Deuteronomii vii. 15.

Quia circumfedeabant Israëlitas Id est, incurfabant, ut hic Iosephus bene explicat.

4. *Filiorum Bean* Βαάν [Baani] apud Iosephum, viri potentis apud Idumæos.

Qui erant populo in laqueum & scandalum Ea locutio hic non ad mores sed ad vitæ pericula pertinet: nam & cadere de utroque dicitur. Vide supra i. 37.

5. *Et conclusi sunt ab eo in turribus* Obsessi intra turre, in quibus se tenebant. Ità explicat Iosephus.

Et applicuit ad eos Παρέββαλεν ἐπ' αὐτοὺς, oppugnavit eos.

Et anathematizavit eos Votum fecit se neminem eorum in vita relicturum, bona verò se consecraturum Deo, ut Iosue vi. 17.

8. *Et cepit Gazer civitatem* In Græco legitur τὴν γαζήν, sed Ἰαζήρ [Iazer] legendum: nam Iosephus habet Ἰαζωρόν [Iazorum]. Ea est γαζ Numerorum xxi. 32. & xxxii. 1.

Et filias ejus Oppida minora, ut Iosue xvii. 11. & alibi.

9. *Gentes quæ sunt in Galaad* Circum Galaaditida. Ità Iosephus.

Adversus Israëlitas qui erant in finibus eorum Adversus Israëlitas sibi conterminos.

Et fugerunt in Datheman munitionem Nempe illi Israëlitæ Galaaditidos. Iosephus, οἱ δὲ καταφυγόντες εἰς Δάθεμα τὸ Φορκίον [illi autem cum fugissent in castellum Dathema].

13. *Qui erant in locis Tubin* Quæ Terræ Tob Iud. xi. 3. 5. In est terminatio pluralis. Hinc populus Τυβινοί [Tubieni] ii. Maccabæorum xii. 17.

15. *Dicentes convenisse adversum se ad Ptolemaïda*

& Tyro & Sidone, & repleta est omnis Galilæa alienigenis] In Græco, & omnem Galilæam alienigenarum. Sic & Iosephus, τὰς ἐκ Πτολεμαίδος & Τύρου & Σιδωνος & τὰ ἀλλογενῶν τῆς Γαλιλαίας [ex Ptolemaïde & Tyro & Sidone & ex alienigenis Galilæa]. In Galilæa non soli Iudæi erant, sed multa colluvies externorum, ut diximus ad Matth. iv. 15. ii se Phœnicibus contra Iudæos conjungere hoc tempore.

16. *Convénit Ecclesiâ magna* Quotquot de populo potuerunt in unum locum contrahi.

19. *Et nolite bellum committere* Id est, prælium.

23. *Et in Arbatis* Καὶ ἐν Ἀρβάτοις, & eos qui erant in locis planis & incultis, quæ רבנות Hebræis. Sic & infra ix. 2. ubi ἐν Ἀρβηλοῖς scribitur, legendum ἐν Ἀρβάτοις, ut hic.

24. *Per desertum* Per Arabiam desertam.

25. *Et occurrerunt eis Nabuthai* Occurrerunt Nabatæis. sic est in Græco: nec aliter Iosephus. Nabatæi aut Nabuthai pars Arabum; Straboni, Ovidio, Lucano, Iuvenali, Plinio, Senecæ Nabatæ; Ptolemæo Ναπαταῖοι orti à Nabajotho Ismaëlis filio, Geneseos xxv. 13.

26. *In Barasa* Legendum est in Bosorra, ut est in Græco, & apud Iosephum. בצרה significat locum munitum: unde & Carthaginis arx sic appellata, quam inversis literis Βύρσαν dixere Græci, ex quo vocabulo malè intellecto fluxit fabula de taurino tergo. Erant autem in vicinia Iudæorum urbes duæ quibus nomen בצרה, altera Idumææ, de qua Esaias xxxiv. 6. lxi. 11. i. Jeremias xlix. 13. altera Moabitidos, de qua Jeremias xlviii. 24. Illa in his libris & Iosepho Βοσόρρα dicitur, Ptolemæo & Stephano Βόσσα. Hæc verò in his libris Βοσέρ, ut hoc ipso commate, & infra 36. nec aliter apud Iosephum.

Et in Alimis Ἐν Ἀλέμοις hic in Græco. sed legendum videtur literis transpositis ἐν Μαλέοις [in Maleis]. Ea urbs Moabitarum Μάλλη [Malle] dicitur Iosepho in hac historia, Ptolemæo Μάλιατθα, Stephano Μάλ-ζάνη [Malsane], מלאות.

Et in Casshor In Græco, Χασφώρ, sed rescribendum Χασφών [Chasphon], ut infra 36. Χασφωμά [Chasphoma] Iosepho. Nomen Hebræum est חשבו, ut Esaiæ xvi. 8. & alibi. Lxx solent scribere Ἐσεβών [Esebon]. Ptolemæo est Ἐσβῶς [Esbus].

Et Mageth In Græco Μακέθ, tam hic quam infra 36. Ea est מעקה, Deuteronomii i. 14. & Iosue xii. 5. in Græcis ibi Μαχαθῖ [Machathi], Ptolemæo Μοχα [Mocha].

Et Carnaim In Græco & hic & infra 43. Καρνάιν [Carnaim] terminatione duali Arabicâ. קרנים [Carnaim] Hebraicâ desinentiâ Geneseos xiv. 5. Sed Lxx etiam ibi Καρνάιν. Vide & Jerem. xlviii. 24. Idem est Καρνίον [Carnium] ii. Maccab. xii. 26. Carna in Arabia est & apud Strabonem & apud Ptolemæum.

27. *Constituerunt admoveere* In Græco, τάσσανται παρεμβάλλειν, constitutum habent: sic τάσσανται habes infra xii. 26. nec multò aliter ii. Maccabæorum vi. 21.

28. *Et occidit omnem masculum in ore gladii* Implens vaticinium quod est Esaiæ lxi. 11. ex lege Deuteronomii xx. 13, Os gladii est acies.

29. *Vsque*

29. *Vsque ad munitionem*] Ἐπὶ τὸ ὄχυρμα. Iosephus, ἐπὶ τὸ φράγιον, ἐνθα τὰς Ἰουδαίους ἐγκέκληθαι [ὡς βαίνει] *[ad illud castellum in quo inclusi erant Iudaei]*. Intellige castellum suprā nominatum *Datbema* 9.

30. *Et machinas*] Arietes, testudines.

Vt comprehenderent munitionem] Vt impetu caperent.

33. *Et venit tribus ordinibus*] Tripartito agmine. εἰς τρία διελὼν τὸν στρατὸν *[cū exercitum in tres partes divisisset]*, Iosephus.

35. *In Maspha*] Ex Iosepho discimus eandem esse quæ suprā dicta est *Malea*, hoc est vetus nomen מַסְפָּה, 1. Samuelis xxii. 3. ubi in Græco Μασσηφάθ *[Massep̄ath]*. Alterum nomen videtur recentius. qualia binominum urbium exempla complura habemus & in Sacris & in profanis historiis.

36. *Et reliquas civitates Galaaditidis*] Nempe quas Moabitæ occupaverant. Vide suprā ii. 8.

37. *Contra Raphon*] Urbis esse nomen docet nos Iosephus. *Raphana* urbs Syriæ in *Arabiam* recedens. Plinius v. 18. Ῥαφανέα *[Raphanæ]* Ptolemæo & Stephano.

39. *Et Arabas conduxerunt*] Rectè: nam quod in Græco est μεμίσθωται refertur ad ἔθνη: itaque vi est plurale.

40. *Quia potens poterit adversum nos*] Δυναμεν & δυνήσεται. Locutio Hebræa, quæ significat *multum nobis praevaleret*.

41. *Et posuerit castra extra flumen*] Flumen dixit quod modò *torrentem*: & Latinus dixit *extra* pro *ultra*. intellige, respectu habito ad Timotheum.

Transfretemus ad eos] Κατάχρησις *[Abusio]*. nam de torrente loquens verbum hīc Interpret mari conveniens usurpat. In Græco est διαπεράσσομεν *[transibimus]*, in Iosepho διαβαίνειν, περαιοῦν עבר *[transire]*.

42. *Statuit scribas populi secus torrentem*] *Præfectos matriculæ* sive *recensioni militari*. ספרים Esaiæ xxxiii. 18. ubi dicta vide.

43. *Ad fanum quod erat in Carnaim*] Lucum: τέμεν & habet hīc Græcum, & Iosephus. Ἀτεργατέον *[Atergateum]* ii. Maccabæorum xii. 26. Ἀτάργατις *[Atargatis]* dea, aliis Δερκετώ *[Derceto]*, רַעְתָּה, & cum & addito אֲרַעְתָּה, id est, רַעְתָּה, ἡ ὡγεῖσσα *[satrix]*, brevius אֲרַעְתָּה, Ἀθάρρα, *[Athara]*, quod idem esse cum antè dictis docet nos Strabo fine libri xvi. Ἀφροδίτην dicunt Græci, & *Venerem* Latini.

46. *Vsque Ephron*] In Iosepho Ἐμφρων *[Emphron]*, & populus Ἐμφραῖοι *[Emphraei]*. sed frequens est interjectio literæ μ pro ς Syriaco. Vide ii. Paralipomenon xiii. 19. ii. Maccabæor. xii. 27.

Dextrâ vel sinistrâ] Id est, in ullam partem. Locutio Hebræa.

48. *Transeamus per terram vestram, ut eamus in terram nostram, & nemo vobis nocebit*] Imitatur Mosem, Numerorum xx. 17. xxi. 22. Vide quæ ad hoc argumentum pertinentia attulimus secundo De Iure Belli & Pacis, cap. ii, §. 13.

49. *Vt applicarent unusquisque*] Τὴν παρεμβάλλειν, ut irruerent. sic suprā ii. 32.

50. *Et tradita est civitas in manu ejus*] Pervēnit

in ipsius potestatem, Deo sic res dirigente. Non enim dedita fuit urbs, sed vi capta.

51. *Et peremerunt omnem masculum in ore gladii*] Vt suprā 28.

Et eradicavit eam] Funditus sustulit.

Et transivit per totam civitatem super interfectos] Significat stragis magnitudinem. τοσῶτο ἦν τὸ τὸ πεφονευμένων πλῆθος *[tanta erat intersectorum multitudo]*, ait Iosephus.

52. *Contra faciem Bethsan*] *Contra faciem*, id est, è regione. Βαιθσαν *[Baithsan]* hīc in Græco, Βεθσάνη *[Bethsane]* Iosepho, בית שן Iosue xvi. 11. & Iudic. i. 27. ubi in Græco, ut hīc, Βαιθσαν. Docet Iosephus eandem esse quæ postea à Scytharum incurfu dicta est Σκυθόπολις *[Scythopolis]*. quod nomen est apud Strabonem libro xvi. Plinium v. 18. & sic vocatur hæc urbs in hac ipsa historia ii. Maccabæorum xii. 29.

53. *Et erat Iudas congregans extremos*] Ἐπαγγυῶν τὰς ἐκκλιζόντας, id est, quod Græci unâ voce dicerent, στραγός, id est, *claudebat agmen*. Hebræi הָסֵם, quod est ἐπισυνάγειν *[aggregare]*, hoc sensu usurpant, ut videre est Iosue vi. 9.

Contra faciem Ptolemaidis] *In conspectu Ptolemaidis*. Vide suprā 22.

56. *Iosephus Zachariæ filius & Azarias princeps virtutis*. In Græco ambo vocantur ἀρχόντες τῆς δυνάμειος, *copiarum principes*.

57. *Et eamus pugnare adversus gentes*, Mendosè quippe contra imperatoris interdictum suprā 17. & mox 61. quod non omisit hīc notare etiam Iosephus.

58. *Et abierunt Iamniam*] De qua suprā iv. 15.

59. *Et exivit Gorgias de civitate*] *Vir belli admodum peritus*, ii. Maccabæorum viii. 9.

62. *Non erant de semine virorum illorum*] Non erant de domo Asmonæa.

63. *Et viri Iuda magnificati sunt valde in conspectu omnis Israël*] Melius in Græco, *Et vir ille Iudas fratresque ejus magnum nomen adepti sunt apud omnem Israël*.

65. *Et percussit Chebron*] Χεβρων in Græco, quomodo & in Græca versione Iosue x. 36. & alibi: Χεβρωνά *[Chebrona]* Iosephus.

Et filias ejus] Accipe ut suprā 8.

Et turre succendit igni in circuitu] *Omnia munimenta detraxit*, ut hīc Iosephus explicat.

66. *Et perambulabat Samariam*] Pro Σαμάρειαν lege Μάρισσαν *[Marissam]*, ex Iosepho, & ii. Maccabæorum xii. 35. nam Samaria longè est ab iis locis ubi tum bellum gerebatur. Μάρισσα est מְרִישָׁה. Paralipomenon ii. 42. ii. Paralipomenon xi. 8. & xiv. 9. ubi in Græco Μαρησά *[Maresa]*. Illud autem διαπορεύετο non malè vertas *transiit*: captam enim narrat Iosephus.

67. *In die illa ceciderunt Sacerdotes in bello, dum volunt fortiter facere, dum sine consilio exeunt in praelium*] Ex hoc Latino facile restituas Græca, quæ corrupta sunt, hunc in modum, Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκίνη ἔπεισον ἱερεῖς ἐν πολέμῳ, ἐκλόμενοι αὐτοὶ ἀνδραγαθήσαν ἐν τῷ αὐτῷ ἐξελθεῖν εἰς πόλεμον ἀβελύτως. Dicit eos *inconsultò processisse in praelium* (nam id πολέμῳ voce in his libris significatur), quia Dei opem prius non invocaverant.

68. *Et declinavit Iudas in Azotum, in terram alienigenarum*] In Græco, εἰς Ἀζωτον γῆν ἀλλοφύλων [*in Azotum urbem alienigenarum*]. ubi γῆν significat urbem, ut Matth. 11. 6. ubi dicta vide.

Et diruit aras eorum, & sculptilia deorum ipsorum succendit igni] Ex lege Deuteronomii VII. 5.

Et cepit spolia civitatum] Tum Azoti ipsius, tum minorum circa oppidorum.

CAPUT VI.

1. **E**T Rex Antiochus perambulabat superiores regiones] Itā dicebantur Syromacedonibus omnia quæ erant trans Euphratem.

Et audivit civitatem esse Elymaïdem in Perside nobilissimam & copiosam in auro & argento] Secutus est hoc loco Latinus Interpres Iosephum, qui urbem vocat *Elymaïda*, nempe quia in hoc libro Græco, quem plerumque sequitur, legerat, ὅτι ἐστὶν Ἐλυμαῖς ἐν τῇ Περσίδι πόλις ἐνδοξή, &c. cum hoc tempore sincerior exstet lectio, ἐν Ἐλύμαις ἐν τῇ Περσίδι. Hebræi מלכא solent dicere pro toto Imperio Persico, Danielis VII. 2. ideo hic Scriptor Hebræis lectoribus scripsit ἐν Ἐλύμαις, id ipsum verò Græcis lectoribus interpretans addidit, ἐν τῇ Περσίδι. *Elymaïs* est apud Græcos regionis nomen, non urbis. Hanc urbem verò de qua hic agitur *Persepolim* esse vult Scriptor Maccabaïci secundi IX. 2. At *Persepolim* ab Alexandro dirutam omnes Scriptores consentiunt. Sed potest fieri ut in proximo templum fuerit à Græcis conditum, & in eo donaria plurima.

2. *Templumque in eo locuples valde*] Deæ Nannææ, ut ait Scriptor Maccabaïci secundi I. 13. & restituendum fortè id nomen Straboni libro XVI. ut sit *Νανναίας ἱερὸν*, pro Ἀναίας. Hanc Ἀρτέμιδα, id est, *Dianam* dixit Polybius Iosepho memoratus, quia lucis præerat, ut *Diana* apud Græcos. *Dianam Persicam* nominat & Tacitus Annalium III. *Dianam* in *Elymaïde* fuisse quam Antiochus hic spoliare voluerit, dicit Hieronymus ad Danielelem ex Polybio, ut ait, & Diodoro. Significat מלכא Persis patrem, ut ait Aruch & Scholiastæ ad Sotam & Ialkutum. מלכא ergò, *Nannaiā, matrem* significaverit linguā Persicā illā veteri, non hac novā, quæ multum de Scythico trahit, ideòque multa vocabula habet communia cum Germanis, qui Scythicæ sunt originis. Mater autem omnibus gentibus dicta est Terra, quam in lucis coli solitam alibi ostendimus, cum de Astarte ageremus. Appianus hanc ipsam deam *Venerem Elymaïam* vocat; nimirum quomodo & Astartem nonnulli *Venerem* interpretantur. Et fieri potest ut ab *Elymaïs* primū huius numinis cultus ad Macedonas, & per Macedonas ad Persas deveniret. Sic & *Anaitis* aliis *Diana* credita, Straboni *Venus*.

Et illic velamina aurea] In usum templi.

Et lorica & scuta] *Et arma* capta de hostibus, nempe in urbe *Persepoli* priusquam incenderetur. Vide Curtium.

Quæ reliquit Alexander Philippi Rex Macedo] Signum victoriæ.

Qui regnavit primus in Græcia] Id est, in Syria

& Ægypto, post Persas primus. Vide supra I. 1. & quæ diximus ad Iohan. I. 15.

3. *Et venit & quærebat capere civitatem*] Antiochus templum cum ædificiis circumjectis spoliare volebat, ut olim pater ejus *Elymaï* Iovis templum, nihilo meliore successu.

4. *Et insurrexerunt in prælium*] Iosephus, κατεργάσας ἀντιχόντων, ἀποκρέεται τῆς ἐλπίδος. ἀπώσάμενοι γὰρ ἀπὸ τῆς πόλεως ἐπέξελθόντες ἐδίωξαν [*cum illi fortiter obfisterent, spe decedit: quin & depulsum ab urbe egressi persequuntur*].

Et reversus est in Babyloniam] Est quidem in Græco, εἰς Βαβυλῶνα, quomodo & in Iosepho. sed *Βαβυλῶν* interdum regionem significat. Neque in urbe, sed in montanis locis mortuum dicit Scriptor secundi Maccabaïci IX. 28. Eruditè ergò vertit hunc locum Latinus Interpres.

5. *Quia fugata sunt castra*] Exercitus Seronis, *Lysia*, *Gorgiæ*.

7. *Diruerunt abominationem*] Idolum, supra I. 57. IV. 42.

Et sanctificationem] τὸ ἅγιασμα. Templum Hierosolymitanum.

Circumdederunt muris excelsis] IV. 60.

Sed & Bethsuram civitatem suam] Dilectam Antiocho ob sitū opportunitatem. Vide supra IV. 29. 61.

9. *Et arbitratus est se mori*] Συνεῖς ὅτι μέλει τελευτᾶν Iosephus, *Intelligens instare sibi mortem*.

11. *Qui jucundus eram & dilectus in potestate mea*] Quam eram suavis atque amabilis in imperio meo? ὅτι hic est admirantis. χρηστὸς suavis, gratiosus. Vide Lucæ V. 39.

12. *Spolia aurea & argentea*] Supra I. 23.

Et misit auferre habitantes Iudæam] Ἐξᾶραι, ut occiderentur. Supra I. 60. & sequentibus.

Sine causa] Ob solam religionem; quæ certè tali sævitiae causam justam præbere non poterat.

13. *Pereo tristitia magnā*] Φθίνων ἐτελεύτησεν [*tabe periit*], ait Appianus.

40 *In terra aliena*] Procul ab Antiochia, ubi sedes Regia.

14. *Et vocavit Philippum unum de amicis suis*] Ἐνα τῶ φίλων hic in Græco: Ἐνα τῶ ἐταίρων [*unum è sodalibus*], Iosepho: secundi Maccabaïci Scriptori IX. 29. vocatur ὁ συντροφὸς αὐτοῦ [*collectaneus*].

15. *Et dedit ei diadema & stolam suam*] Vestem Regiam.

Et annulum] Hæc omnia Philippi fidei permisit, ut is ea filio Antiochi Antiocho Eupatori servaret. Itā Iosephus.

Vt adduceret Antiochum filium suum] Ex iis locis in quibus agebat nonum ætatis annum, ut ex Appiano discimus. At is, ut & Iosephus, educatum sub *Lysia* Antiochum Eupatora ait, nimirum quia *Philippus* metu *Lysia* copias sibi paraturus ivit in Ægyptum primū, II. Maccabæorum IX. 29. inde in Persidem, infra VI. 56. Iosephus XI. 14.

Et nutriret eum & regnaret] *Ad regnandum*. In Græco enim est τὸ βασιλεύειν, subaudito ἐνεκα.

60 16. *Anno centesimo quadregesimo nono*] *Ab initio Seleuci*, quod hic addit Iosephus.

Et vocavit nomen ejus Eupator] Διὰ τὴν τῷ πατρὸς ἀρετὴν [*ob patris virtutem*], ait Appianus.

18. Et

18. *Et hi qui erant in arce*] Nam cum Iudas Vrbem ingressus Templum purgavit, arcis obsidendæ tempus non habuerat: ideo quod Idumæi, Ammonitæ, Moabitæ, Phœnices undique in eum insurgerent.

Concluserant Israël in circuitu Sanctorum] Id est, infestos Israëlitis faciebant ad Templum aditus. ita explicat Iosephus, qui per excursus ex arce multos ait interfectos.

Et quærebant eis mala semper, & firmamentum Gentium] Quanquam multi inter eos arcis custodes gente erant Iudæi, sed Legis desertores.

20. *Et fecerunt balistas & machinas*] Quod hic est *balistas* in Græco est βελοσάσεις, quomodo קרי redditur Ezechielis xvii. 17. xxi. 22. Erant autem contabulationes quibus imponebantur catapultæ, aliæque id genus machinæ. Vide Vitruvium x. 20. *Aggeres* dixit hic Iosephus. Vide & infra 51.

21. *Et exierunt quidam ex iis qui obsidebantur*] Noctu inobservati, ut fieri solet: & hoc exprimit Iosephus.

22. *Quousque non facis iudicium*] Id quod æquum est. Iam enim dicent, ob patrem tuum sumus in his angustiis.

Et vindicas fratres nostros] Populares nostros, qui in eadem sunt causa, & nunc obsidentur.

24. *Et quicumque inveniebantur ex nobis interficiebantur, & hæreditates nostræ diripiebantur*] Suprà v. 22. 45. 52.

26. *Et munitionem Bethsuram munierunt*] iv. 61.

27. *Et non poteris obtinere eos*] Redigere iterum sub tuam ditionem.

29. *Et de insulis maritimis*] Id est, oris maritimis. Nam ita ad Hebræorum imitationem vocem νήσων usurpant isti nostri Scriptores.

30. *Centum millia peditum, & viginti millia equitum, & elephanti triginta duo*] Convenit in his numeris Iosephus.

Docti ad prælium] Assuefacti parère imperiis. παιδαρχεῖν εἰθισμένοι [obedire docti], de elephantis Polybius historiarum tertio.

31. *Et fecerunt machinas*] Macedones.

Et exierunt, & succenderunt eas igni] Bethsuræi eruptione facta uferunt machinas Macedonicas.

32. *Ad Bethzacharam*] Εἰν τινὶ τόπῳ Βεῖθζαχαρία λεγομένῳ [in loco qui Beithzacharia dicebatur], Iosephus; *ad villam Zachariæ viri nobilis*: nam בית & urbem & vicum & villam significat.

Contra castra Regis] Intervallo stadiorum septuaginta, ut hic Iosephus.

34. *Et elephantis ostenderunt sanguinem uvæ & mori, ad acuendos eos in prælium*] Vt pararent eos prælio. Id enim est παρασῆσαι. Sanguinem uvæ & mori vocat succum sanguini similem, more Hebræo, ut apparet Deuteron. xlix. ii. rubentia enim erant Iudææ vina. Hæc autem proposita elephantis ut eorum conspectu assuefierent in prælio sanguinem conspiceri, neque eo viso consternari aut in furias agi.

35. *Et diviserunt bestias per legiones*] Θηρία, quod hic bestias vertit, etiam Polybius Græcique alii eximie de elephantis usurpant; ut belluas Terentius. Quod verò Latinus dixit legiones, id in Græco est voce Macedonica φάλαγξ, [phalangas]. Est autem ea vox ὁμώνυμος [ambigui significatus]. nam,

ut ait Vrbicius, τὸ μὲν τοι πεζικὸν ἅπαν στρατεύμα ὁμώνυμος τοῖς μερικοῖς τάγμασι λέγεται φάλαγξ [totus exercitus pedestris & partes ejus eodem vocabulo phalangis dicuntur]. Sic Demosthenes de Philippo Macedone, φάλαγξ ὁπλιτῶν ἄγει [phalangas peditum ducit], quod Scholiastæ interpretantur τάξεις [legiones]. Hic significat ea vox millenarias cohortes, ut docent sequentia. Sic & Antiochus Magnus partes phalangis elephantis distinguebat, teste Livio xxxvi i.

10 *Mille viri in loriciis concatenatis*] Τεθωρακισμένους ἐν ἀλυσιδωτοῖς, habentes loricas squammatas. Sic i Samuelis xvi i. 5. שִׁשְׁרָשָׁן שָׁרִיִן vertitur θώρακα ἀλυσιδωτόν [loricam squammatam]. Est autem ὤρσηρ λεπὶς [squamma]. Virgilius pro eodem dixit lorica confertam hamis.

Et galeæ æræ in capitibus eorum] Quales unâ voce χαλκοκορυσᾶς [cassidabenos] dicit Homerus.

Et quingenti equites ordinati unicuique bestiae electi erant] Qui latera phalangum tegere solebant, ut nos docet Livius dicto libro.

36. *Hi ante tempus ubicunque erat bestia, ibi erant*] Πρὸ καιρῆς est in Græco, id est, etiam antequam opus esset.

37. *Turres lignæ super eos firmæ protegentes super singulas bestias*] Turritorum elephantorum mentio apud Hirtium, Florum, Vegetium, & alios.

Et super eas machinæ] Missilia.

Et super singulas viri virtutis triginta duo, & Indus magister bestiae] In Græco, ἐφ' ἑκάστῳ ἄνδρες δύο καὶ τριάκοντα οἱ πολεμῆντες ἐπ' αὐτοῖς καὶ ὁ ἰνδὸς αὐτῆς, Super singulos erant viri tricenarii & bini, qui ex iis depugnabant, & præterea Indus cujusque. Indus sine alio additamento vocari solet belluæ rector, ut ex Polybio libro v. & ex Vegetio secundum codices manuscriptos iii. 24. videre est; nimirum quod ex India ut elephantis optimi (præstant enim illi Africanis, testibus Polybio ac Livio) ita & elephantorum magistri, quos rectores dixit Livius. Interpres Latinus vocem minus tritam, duabus aliis additis, clariorem fecit. Livius turribus superstitisse præter rectorem ait quaternos armatos. Sed ne numerum hic positum nimis miremur facit Plinius viii. 7. qui turritis elephantis sexagenos aliquando fuisse ait propugnatores.

38. *Et residuum equitatum*] Bene vertit τὴν ἐπίλοιπον. Subauditur enim ἵππων, quod equitatum Historicis solet significare.

Hinc & inde statuit in duas partes] Id est, ad utrumque latus peditum: nam in Græco additur τὸ παρεμβολῆς [exercitus].

50 *Tubis exercitum commovere, & perurgere constipatos in legionibus ejus*] Κατασείοντες καὶ καταφρασσόμενοι ἐν ταῖς φάραγξιν [excitantes eos & protegentes in montium hiatibus]. Legit Latinus φάλαγξιν. Sed quam habemus nos in Græco lectionem veram esse apparet ex Iosepho, qui dicit ductum peditem ἐπὶ τὰ στενά [in fauces seu angustos transitus]. Sensus ergo est, Ab illo equitatu peditem in montium faucibus animatum munitumque fuisse.

39. *In clypeos aureos & æreos*] In Græco tantum est χρυσᾶς ἀσπίδας [aureos clypeos]. at in Iosepho, ἴσας τε χρυσᾶς καὶ χαλκᾶς ἀσπίδας [clypeos aureos & argenteos]. Improprè autem dixit aureos clypeos, qui erant argentei, sed ex parte aurati. Vocabantur qui sic

armati erant *Argyraspidēs*, ut præter Scriptores rerum Alexandri tradidit Livius dicto jam libro. De Solis repercussu ab armis habes & apud Iosephum; ubi & de parte exercitus per summos montes missa.

41. *Et commovebantur omnes inhabitantes terram à voce multitudinis*] In Græco, *Et perterrebantur omnes qui ipsorum multitudinis sonum audiebant.*

43. *Et vidit Eleazar filius Saura*] In Græco, *Ελεάζαρ ὁ Σαυράν* sed legendum, ut in aliis est codicibus, *Αυράν* [*Auran*]. Iosepho, *Ελεάζαρος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ* (Iuda) *ὃν Αὐράν ἐκάλουν* [*Eleazarus frater ejus* (Iudæ) *quem Auran vocabant*]. Idem est qui supra 11. 3.

Loricatam loriciis Regis] Nam & elephantos suos distinguebat ornatus. Fuisse qui vestibus tegerentur purpureis dicit Plutarchus Eumene. Florus 11. 8. *Elephantis ad hoc immensæ magnitudinis, auro, argento, purpurâ, & suo ebore fulgentibus, aciem utrinque vallaverat.*

44. *Et dedit se ut liberaret populum suum*] Cæde regiâ, ut sperabat. Vide quæ de hac re diximus De Iure Belli & Pacis libro tertio, cap. IV, §. 8. ubi exempla habes similia.

Et acquireret sibi nomen æternum] Quæ cupido non miranda in homine Iudæo.

46. *Et occidit eum*] *Vulnerato ventre*, ut ait Iosephus. *Ventres elephantis molles*, Plin. VII. 10.

Et mortuus est illic] Obtritus scilicet mole elephantis, ὁ δὲ ἐπικατενεχθεὶς τῷ Ελεάζαρ διαφθείρει τὸν αἰδρα ὑπὸ τῆ βαρεῖς [*ille verò cadens super Eleazarum onere eum oppressum morti dedit*], ait Iosephus.

47. *Et videntes*] Iudas & fratres ejus.

Virtutem Regis] ἰσχυρὸν, id est, copias ingentes.

Diverterunt se ab eis] *Abierunt Hierosolyma*, ut aperte ait Iosephus, & ex hinc sequentibus intelligitur.

48. *Castra autem Regis*] Pars exercitus Regis: nam pars ivit ad Bethsuram. Ità hinc Iosephus.

49. *Et exierunt de civitate*] Vitam salvam pacti, ut narrat Iosephus.

Quia sabbata erant terræ] Id est, erat annus Sabbaticus, sive septimus, per quem terra vacabat à frugibus.

50. *Et constituit illic custodiam*] *Præsidium.*

51. *Et statuit illic balistas*] In Græco, *βελοςάσεις*, de quo vide supra 20.

Et machinas] Putà arietes.

Et ignis jacula] *Πυρίβολα*. Descriptio ἀγλῆς πυρί-βολα [*vasis ignem jaculantis*] est apud Heronem.

Et tormenta ad lapides jactandos] *Πετρίβολα*. Sub eo nomine veniunt & catapultæ, ut disci potest ex Cæsare primo De Bello Civili.

Et spicula] Non est in Græco.

Et scorpis] Ad mittendas sagittas, quales describit Vegetius IV. 22. Tertullianus, *Bellicam machinam & retractu tela vegetantem de scorpis nominant.*

Et fundibula] *Fundibala* scripsit Interpres, quomodo & Isidorus XVII. 10. Pari desinentiâ *fusti balum* habes apud Vegetium.

52. *Fecerunt autem & ipsi machinas contra machinas eorum*] Utuntur enim & obfessi *balistis*, *scorpionibus*, *fundis*, Vegetio teste IV. 22. Arietibus autem opponunt *culcitas*, *laqueos*, *lupos*, ut habes eodem Vegetii libro, capite 23.

53. *Escae autem non erant in civitate*] In Græco, *ἐν τοῖς ἀγγείοις* [*in vasis*]. Vox est generalis quæ hic *saccos* significat.

Eò quod septimus annus esset] Vt modò dictum 49.

Et qui remanserant in Iudæa de Gentibus] Tum in arce, tum in aliis præfidiis, quæ Maccabæi nondum expugnare potuerant.

Consumserant reliquias eorum quæ repositæ fuerant] *Τὸ ὑπόλειμμα τῆ περιθέσεως*, *residua repositorum*, in apothecis scilicet, quales fieri solebant anno sexto.

54. *Et remanserant in Sanctis viri pauci*] *Ἐν τοῖς ἁγίοις*, id est, *ἐν τῷ ἱερῷ*, in Templo, ut hinc Iosephus. Plerique ob inedia diffugerant.

56. *Reversus esset à Perside & Media*] Vbi copias sibi paraverat.

57. *Et dicere ad Regem*] Antiochum Eupatora, quem Lysias, de quo hæc dicuntur, eo tempore habebat in sua potestate.

Et locus quem obsidemus est munitus] *Templum in modum arcis, propriique muri*, ait Tacitus.

Et incumbit nobis ordinare de Regno] In Græco, *ἐπίκειται ἡμῖν τὰ τῆ βασιλείας*, id est, *Regni cura nobis incumbit*, nempe ne Philippus tutorio nomine cuncta ad se trahat. Id pluris Lysias quàm Templum capere.

58. *Demus dextras hominibus istis*] Amicitiae & securitatis, ut Levit. VI. 2. Proverb. VI. 1. Galat. II. 9. infra XI. 50. 62.

Et faciamus cum illis pacem] Cum illis qui in Templo sunt.

Et cum omni gente eorum] Cum omnibus Iudæis qui in Iudæa.

59. *Et constituamus illis*] *Στήσωμεν αὐτοῖς, pacta ipsis concedamus.*

Vt ambulent in legitimis suis] Utantur *αὐτονομίᾳ* [*suis legibus*]. Iosephus, *τοῖς πατρώοις νόμοις χρησάμενος ἦν* [*vivere secundum leges patrias*].

Sicut prius] Ante Antiochi Illustris tempora.

Propter legitima enim eorum quæ despeximus irati sunt] Sensus est bonus, sed probabilius est ab Interprete scriptum *dispersimus*. Est enim in Græco *διεσκέδασαμεν*.

60. *Et receperunt illam*] *Acceperunt pacem Iudæi qui in Templo erant.*

61. *Et juravit illis Rex & principes*] More deducto à Persis Regibus, ut vidimus Esther. I. 19. Danielis VI. 7.

Et exierunt de munitione] De munimentis Templi.

62. *Et intravit Rex Montem Sion*] Arcem, & per eam ivit in Templum.

Destruere murum] Munimenta Templi.

63. *Et occupavit civitatem*] Ipsumque Philippum, Lysia haud dubiè auctore, occidit, quod addit Iosephus.

C A P V T V I I.

1. **E**Xiit Demetrius Seleuci filius ab urbe Roma] Id quomodo factum sit narrat luculenter Polybius hujus abitus Demetrio suasor. Digna est historia quæ legatur in Excerpto de Legationibus CXIV. Vide & Iustinum XXXIV. 3. & Epitomen Livii libro XLVI. Antiochi Magni filius major fuit Seleucus: hujus

hujus filius hic Demetrius, cui Regnum per injuriam eripuit Antiochus Illustris minor natu Antiochi illius Magni filius. Dictus postea hic Demetrius *Soter*.

Et ascendit cum paucis viris] Comitibus octo, famulis quinque. Hebræi omne iter Iudæam versus *adscensum* vocant.

In civitatem maritimam] Tripolin Syriae. Ità Iosephus, & Scriptor Secundi Maccabaici XIV. 1.

2. *Vt ingressus est domum Regni patrum suorum*] Sedem Regni, Antiochiam scilicet.

4. *Et occidit eos exercitus*] Iussu Demetrii, ut ex Iosepho, Appiano & Livii Epitome discimus.

5. *Et Alcimus dux eorum*] Qui Ἰάκιμος [Iakimus] יָקִים Hebræis, is, mutato nonnihil vocabulo, inter Græcos Ἀλκιμος [Alcimus] vocari voluit. Sic Iosue Iafon, Onias Menelaus, Hillel Pollio, Silas Silvanus, Posides Panfa, Saulus Paulus.

Qui volebat fieri Sacerdos] In Græco est, volens Sacerdos esse, id est, manere. Adeptus jam quidem summum Sacerdotium erat popularium consensu, ut Iosephus nos docet XII. 16. Sed Syris postea Hierosolymorum possessionem adeptis non sperabat se retinere honorem posse, nisi partâ Syriae Regis gratiâ.

8. *Bacchidem, qui dominabatur trans flumen*] Euphratem, qui semper intelligendus ubi absolute ab Hebræis *flumen* nominatur. Erat hic Mesopotamiæ Præfectus, ut Iosephus nos docet.

9. *Vt videret exterminium quod fecit Iudas*] Non est in Græco, sed sensus est in superioribus.

Alcimum impium constituit in Sacerdotium] καὶ ἐσησεν αὐτῷ τὴν ἱερωσύνην, id est, firmavit ei Sacerdotium. Vide II Maccabæorum XIV. 3.

10. *Verbis pacificis in dolo*] Nempe ut Iudam & fratres ejus comprehenderet.

11. *Et non intenderunt sermonibus eorum*] Fidem non habuerunt.

Quia venerunt cum exercitu magno] Quomodo veniunt qui bellum meditantur, ut exponit hic Iosephus.

12. *Congregatio Scribarum*] Viri eruditi, sed minus periti aulæ artium.

Requirere quæ justa sunt] Vt nempe staret iis quæ Seleucus Demetrii pater & ante eum Reges constituerant.

13. *Et primi Asidai qui erant in filiis Israël*] Et primi (ad Bacchidem accedere) ii qui Asidai erant ex filiis Israël. Nam in Græco scribendum οἱ Ἀσιδαῖοι ἦσαν, non οἱ. Vide supra II. 42. Erant ii viri simplices. Confer II Maccabæor. XIV. 6.

16. *Secundum verbum quod scriptum est*] Psalmo LXXIX. qui scriptus quidem est de temporibus aliis, sed in hæc tempora non minus congruebat. Sic eadem Scriptura sæpius impleri dicitur.

18. *Non est veritas & iudicium in eis*] Nec fidem, nec jus curant.

Transgressi enim sunt constitutum & iurjurandum] Id est, pactum, & quidem iuratum.

19. *Et applicuit in Bethzecha*] Scripsit Interpres Bethzetha. In Græco Βηθαῖθ pro Βηθσαιθ, Iosepho Βηθζηθώ [Bethzetho]. Hebraicè בֵּית זֵיתָא, Syriacè ܒܝܬ ܕܝܬܐ, quod effertur ab aliis tenuius Bethzeitha, ab aliis crassius Bethzeitbo, est locus olivifer. Ammianus libro XXI II. Zaitam venimus locum, qui Olea

arbor interpretatur. Est ea vox Hebræis, Syris & Arabibus communis.

Et quosdam de populo mactavit, & in puteum magnum projecit] Bene explicavit Interpres compendium dictionis quod est in Græco, ἐθύσαν αὐτοὺς εἰς τὸ φρέαρ τὸ μέγα [mactavit eos in puteum magnum].

20. *Et reliquit cum eo auxilium*] Δύναμιν, id est, copias. Iosephus, μετὰ στρατιᾶς τινος [cum quodam exercitu].

21. *Et satis agebat Alcimus pro principatu Sacerdotii sui*] In Græco, ἡγωνίσατο Ἀλκιμος περὶ τῆς ἀρχιερωσύνης, quod Iosephus, qui hunc Scriptorem maxime sequitur, explicat, Ἀλκιμος δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ βεβλόμενον βεβαιώσασθαι, omni modo id agens ut summum Sacerdotium firmum sibi faceret.

22. *Et obtinuerunt Terram Iuda*] Per tantam vim milites plurima oppida occuparunt.

Et fecerunt plagam magnam in Israël] Legit ἐν Ἰσραήλ, quod rectius quàm quod nunc habemus in Græco, ἐν Ἱερουσαλήμ. Natus error ex scriptionum compendiis ΙΑ & ΙΑΜ. Sensus est quem Iosephus exprimit, multos Iudæ partium ab eo interfectos.

23. *Multò plùs quàm Gentes*] Vt solent acerrima esse fratrum odia.

24. *Et cessaverunt ultrà exire in regionem*] Tenuerunt se intra præsidia.

26. *Vnum ex principibus suis nobilioribus*] Summum amicum Demetrii, & ex eis qui cum ipso Româ profugerant. Ita Iosephus. Elephantarchum fuisse ait Scriptor secundi Maccabaici XIV. 12.

Et mandavit ei evertere populum] Iosephus, μηδεμίαν φειδῶ ποιῆσαι τῶ ἐθνὲς [nullâ gentis miseratione duci].

28. *Videam facies vestras*] Amicè inter nos colloquamur.

29. *Parati erant capere Iudam*] Signo in id dato à Nicanore: quod Iudas animadvertit. Ità Iosephus.

31. *Iuxta Capharsalama*] כּפּרָ Hebræis & Syris est vicus. Multa autem loca Iudææ ac Syriae nomen habent inde incipiens.

32. *Et ceciderunt de Nicanoris exercitu ferè quinque millia viri*] Imò victoriam penes Nicanorem fuisse ostendunt & Iosephus, & II Maccabaici Scriptor. Quare vertendum, Interfecti sunt à Nicanore ferme quinquies mille, Iudæi nimirum.

Et fugerunt in civitatem David] In Templum scilicet. Nec aliter legendum apud Iosephum, quàm ἐπὶ τὸ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἱερὸν φεύγειν [fugere in templum quod erat Hierosolymis], non εἰς τὴν ἀκρᾶν [in arcem]. Nam ἀκρᾶν [arcem], ut statim sequentia ostendunt, tenebant Macedones. Vide supra VI. 62.

33. *Ascendit Nicanor in montem Sion*] In arcem, ἀκρᾶν.

De Sacerdotibus populi] Addit Græcum, & de Senioribus populi. Ita dici solent Senatores Magni Synedrii.

Holocautomata quæ offerebantur pro Rege] Vt olim pro Persis Regibus Esdræ VI. 10. & postea pro Augusto ac Tiberio Romanorum Imperatoribus, ut nos docent Philo ac Iosephus.

34. *Irridens sprexit eos*] In Græco, cum sannis irrisit.

Et polluit] Aures scilicet eorum verbis blasphemis. Eam interpretationem Iosephus nobis suggerit.

Et locutus est superbe] Vt quondam Antiochus, supra I. 26.

35. *Cum regressus fuero in pace]* Id est, feliciter.

36. *Et steterunt ante faciem altaris & Templi]* Id est, inter altare holocaustorum, & *היכל*, id est, basilicam Templi, utrumque in conspectu habentes.

37. *Tu, Domine, elegisti domum istam]* Per Prophetas Solomoni locutos, II Regum XXI. 6. Psalmo LXVIII. 17.

39. *Ad Bethoron]* In Græco, *Βαθωρόν*, Iosepho *Βεθωρόν*. Vide supra III. 16. & ibi dicta.

40. *In Adarsa]* In Græco, *ἐν Ἀδασά* [in Adasa] & in Iosepho, *ἐν Ἀδασοῖ* [in Adasæ], qui triginta stadiis eam distitisse ait à Bethoron: nam legendum in Iosepho *τὸ Βεθωρόν*, non *τὸ Βεθωροῦ* [Bethoru], ostendunt præcedentia. Videtur Adasa nomen habuisse à myrtis, quæ *הדר* Hebræis.

41. *A Rege Sennacherib]* Explicationis causâ nomen proprium Regis adjecit, quod in Græco subauditur.

Exiit Angelus, & percussit ex iis] Hebræica constructio, pro eorum; Angelus exiens (è cælo) percussit octoginta quinque millia.

42. *Et sciant ceteri quia malè locutus est contra sancta tua]* In Templum, subaudi cum suo malo.

44. *Vt autem vidit exercitus ejus quia cecidisset Nicanor, projecerunt arma sua & fugerunt]* *Εἰς Φυγὴν ἐτρέπησαν ῥίψαντες τὰς πανοπλίας* [in fugam versi omni armaturâ abjectâ], ait Iosephus. Solet planè fieri ut Ducis morte spes animique militum cadant: ut Silius ait,

Postquam spes Italium mentèsque in Consule lapsæ.

45. *Ab Adazar]* In Græco rectè, *ἀπὸ Ἀδασά* [ab Adasa].

Vsquequo veniatur in Gaza] Vide supra v. 8.

Et tubis cecinerunt post eos cum significationibus] Eo cantu tubæ qui victoriam partam significaret, ut nempe eo audito ex omnibus oppidis & vicis concursus fieret ad persequendos eos qui fugiebant. Hunc sensum innuunt & Græca hîc verba, *ταῖς σάλπιγξι ταῖς πέριξ κώμας ἐσήμαινεν, ὅτι νικῶν τὰς πολεμίας* [vicinis vicis per tubas significavit se de hostibus victoriam reportasse].

46. *Et ventilabani eos cornibus]* In Græco est vox militaris, *ὑπερεκέρων αὐτὰς*, quæ ipsa est Iudith. xv. 6. Propriè est cornua ita extendere ut undique claudatur hostis; impropriè, quovis modo hostem circumvenire, sicut tunc fecere Iudæi concursu facto undique. Habes hoc sensu hanc vocem apud Plutarchum Bruto.

Et convertebantur iterum ad eos] Id est, adversâ fronte pugnabant; non tantum tergis, ut antè, insistebant. Hoc enim vult quod hîc Græcè dicitur, *καὶ ἀνέστροφον ἔτοι πρὸς τὰς* explicatiùs apud Iosephum *ἐκτεινον αὐτὰς γινόμενοι κατὰ πρόσωπον* [occiderunt eos fronte fronti oppositâ].

Et ceciderunt omnes gladio] Ad novem millia, ut ait Iosephus.

47. *Et dextram ejus quam extenderat superbe]* Nempe contra Templum; in hoc quoque similis Sennacheribo II Regum XIX. 21. 22.

49. *Et constituit agi]* In Græco, *ἐξήσαν, & constituerunt*, nempe Iudas cum Senatu & populi primis. Vide II Maccabæor. xv. 36.

Tertiâ decimâ mensis Adar] Ostendit Iosephus ad sua tempora hunc diem celebratum. Postea celebrari desiit.

50. *Et siluit terra Iuda dies paucos]* In Græco, *ἡσυχασεν*, id est, quievit, ab armis scilicet. Sic & infra VII. 50. IX. 67. XI. 38. XIV. 4. *Dies paucos*, id est, exiguo tempore, ut hîc Iosephus.

C A P V T V I I I.

1. **E***T audivit Iudas]* Iam summum Sacerdotium, & cum eo gentis principatum adeptus, ut Iosephus nos docet.

Et acquiescunt ad omnia quæ postulantur ab eis] Legit hîc Interpres *προτιθεμένοις* [quæ postulantur], non *προσιθεμένοις* [iis qui se ipsis applicant], ut quidam habent libri. *Audiit Romanos facile acquiescere postulatis*, æquis scilicet. Describitur hîc Romana Respublica, qualis erat ante Punicum bellum tertium, ad quod usque tempus magnæ apud Romanos fuere virtutes, aut virtutum imitamenta. Florus de hac ætate, *Haecenus populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus atque magnificus*. Cicero tunc penes Romanos patrociniū ait fuisse gentium non imperium.

Et quicunque accesserunt ad eos statuerunt cum eis amicitias] Et servare eos amicitiam eis qui se ad ipsos applicuere. Sic *ἰσάναι* habuimus & supra I. 29.

2. *Quas fecerunt in Galatia]* In Gallogræcia, quam devieit Cn. Manlius, post pacem cum Antiocho Magno.

Et duxerunt sub tributum] Partem aliquam. Tota enim Galatia seriùs facta est provincia.

3. *Et quanta fecerunt in regione Hispaniæ]* Celtiberis per M. Porcium Catonem, Fulvium Flaccum & Tiberium Sempronium Gracchum devictis; Vaccæis verò per L. Posthumium temporibus Antiochi Magni, Seleuci & Antiochi Illustris.

Et quod in potestatem redegerunt metalla argenti & auri] *Metallis plumbi, ferri, æris, argenti, auri tota ferme Hispania scatet*, Plinius III. 3.

Et possederunt omnem locum consilio suo & patientiâ] Loca illa Hispaniæ, ubi maximam Romani patientiam ostendere, ut breviter ostendit Florus II. 17.

4. *Locaque quæ longè erant valde ab eis]* Vt Bojos, Dalmatas, Afros.

Et Reges qui supervenerant eis ab extremis terræ, contriverunt] Porsenam, Pyrrhum, Syphacem, Viridomarum, Gentium.

50 *Ceteri autem dant eis tributum omnibus annis]* Quæ provinciæ dictæ tributariæ. Plinius Historiæ Naturalis XII. 1. Instit. tit. De Rerum divisione. § *Per traditionem*. L. *Ætatem*. D. De Censibus.

51. *Et Philippum & Persen Ceteorum Regem]* *Κατ' ἰέων*, ist est, Macedonum, ut supra I. 1. Est autem *ὑπὸ ζευγµα* [Zeugma à posteriore], nam & Philippus Rex Macedonum victus à T. Q. Flaminio, & Perses victus, & in fidem acceptus à Paulo Æmilio.

Et ceteros qui adversus eos arma tulerant, contriverunt in bello, ac obtinuerunt eos] Vt Ætolos, Istros, Ilyrios.

6. *Et Antiochum Magnum Regem Asia]* Syriæ, multarumq; præterea in Asia regionum. Historiam vide apud

apud Polybium, in Excerptis Legationum, Livium libro xxxvii. & xxxviii. Florum ii. 8.

Et equitatum] Vide ejus descriptionem apud Livium xxxvi.

Currus] *Falcatas quadrigas* dixit Livius.

Et exercitum magnum valde] *Trecenta millia pedum*, Floro teste. At Appianus omnem exercitum facit septuaginta millium.

7. *Et quia ceperunt eum vivum*] Impropiè dictum. Effecerunt ut ipse Romanis fide datâ se sisteret Lyfimachiae, ut narrat Polybius libro xvi.

Et statuerunt ei ut daret ipse, & qui regnarent post eum tributum magnum] Intelligit argenti probi Attica talenta xii. millia duodecim portionibus æquis, & tritici ixxl. millia modium. Narrat Polybius Excerpto de Legationibus xxxv. & Livius xxxvii.

8. *Et daret obsides*] Viginti, iisdem auctoribus.

Et constitutum] In Græco, καὶ διασολήν, id est, partem Imperii; ea nimirum quæ Romanis cis Taurum. διασολή est divisio, Exodi viii. 23.

Et regionem Indorum, & Medos, & Lydos de optimis regionibus eorum, & acceptas eas ab eis dederunt Eumeni Regi] Primum & illud ante acceptas superest more Hebræo. Deinde pro ab eis in Græco est παρ' αὐτοῦ, ab ipso Antiocho. Sed potuit nē homo Iudæus ignorare suo tempore neque Mediam neque Indiam fuisse Romanorum, aut Eumenis Successorum? Omnino exscriptoris est vitium, ac legendum καὶ χώραν τὴν Ἰωνίαν καὶ Μυσίαν καὶ Λυδίαν [et regionem Ioniam Mysiamque & Lydiam. Hæc enim Eumeni data videas apud Livium xxxviii. In Ionia enim Ephesus & Tralles.

9. *Et quia qui erant apud Helladam voluerunt ire & tollere eos*] Intellige Ætolos, Cephalleniam, Zacynthum & alios qui Antiocho faverant.

10. *Et miserunt ad eos ducem unum*] Fulvium Nobiliorem.

Et in servitutem illos redegerunt usque in hunc diem] Id est, in fedus inæquale, quod exstat apud Polybium & Livium.

11. *Et residua regna & insulas quæ aliquando restiterunt illis exterminaverunt*] *Destruxerunt*, ut Capuam, Siciliæ & Sardiniae urbes aliquas, in Illyrico Scordam.

12. *Cum amicis autem suis, & qui in ipsis requiem habebant*] *Qui fidem ipsis habebant*. Id enim est ἐπαπαύεσθαι, ut Ezechielis xxi. 7.

Conservaverunt amicitiam] Vide supra ad initium hujus capituli. Sallustius, in amicos fideles erant.

13. *Quibus verò vellent auxilio esse ut regnarent, regnabant*] Vt Masinissa, Eumenes, Prusias.

14. *Et in omnibus istis nemo portabat diadema*] Post Tarquinius exactos.

15. *Quia curiam fecerunt sibi*] *Et Senatum eos sibi constituissē*. Dixit βουλευτήριον [curiam] pro βουλὴν [Senatum].

Et quotidie consulebant trecentos viginti] Non erat numerus definitus; sed tot fortè erant illis temporibus: ad quæ respiciens Prudentius,

*Sic consulta Patrum consistere Conscriptorum
Non aliter licitum prisco sub tempore quàm si
Tercentum sensissē Patres legerentur in unum.*
Gracchorum temporibus Senatores fuisse trecentos

ait Plutarchus, & Epitome Livii libro lx. & Appianus Livii Drusi temporibus, primo Civilium.

Consilium agentes semper de multitudine, ut quæ digna sunt gerant] *Consultantes de populo ut is officium faciat*. Hoc ideo dicit quia à Senatu ferme de omnibus causis publicis ac privatis Iudices dabantur. Ità Polybius in Reipublicæ Romanæ descriptione.

16. *Et committunt uni homini magistratum suum per singulos annos dominari universæ terræ suæ, & omnes obediunt uni*] Bini quidem erant Consules, sed bellum uni mandabatur. Itaque universam terram, intellige, in qua bellum geritur. Belli gerendi & cuncta quæ eò pertinent administrandi potestatem habebat Consul, ἐξουσίαν σχεδὸν ἀπολυκράτορα [potestatem propè Regiam,] ut ait Polybius; dilectus agebat; conscribebat exercitum, auxiliis socialibus quæ visum erat imperabat; Tribunos constituebat militum; in omnes qui in exercitu ac provinciis erant jus habebat animadvertendi; & de publicis pecuniis expendendi quantum ipsi videretur.

Et non est invidia neque zelus inter eos] Nempe quæ in malum publicum erumperent. Et intellige id de illis temporibus: nam seditiones ante & post ea tempora enatæ. Simultates autem, si quæ erant proderant magis quàm nocebant publico. Vide notabilem historiam de Graccho Gracchorum patre, & P. Scipione Africano apud Livium xxxviii.

17. *Et elegit Iudas Eupolemum filium Ioannis filii Iacob*] In Græco, ὃν Ἰωάννης τῆς Ἀκκῶς [filium Iohannis Accos,] ὡς πρ. Dicitur autem Iudas fecisse ea quæ populo persuasit, ut ostendunt sequentia, & Reipublicæ illorum temporum forma exigit.

18. *Et ut auferrent ab eis jugum Græcorum, quia viderunt quod in servitutem premerent Regnum Israël*] In Græco, *Vt tollerent* (Romani) *jugum ab eis* (Iudæis,) *quia viderent* (Romani) *Regnum Græcorum* (id est, Macedonum Reges) *Israëlem subicere servituti*.

22. *Et hoc rescriptum est*] Sensus federis relatus hinc locutionibus Hebraicis.

40 *Intabulis æreis*] Vt mos erat scribi federa, & figi in Capitolio, quod hic addit Iosephus. Polybius libro tertio de federe primo inter Romanos & Carthaginenses, τῆς καμμένων τῶν συνθηκῶν ἐστὶ νῦν ἐν χαλκώμασι παρὰ τὴν Δίαν τὴν Καπετωλίαν ἐν τῷ τῷ ἀγορανομῶν ταμείῳ [quæ federa etiam nunc æri incisa servantur apud Iovem Capitolinum in Ædiliū cella.]

23. *Bene sit Romanis & Genti Iudæorum*] *Quod bonum faustum felixque sit Populo Romano & Genti Iudæorum*. Ita relationem incipiebant Consules; Livius xlii. Suetonius Caligulā i.

24. *In omni dominatione eorum*] *Ἐν πάσῃ κυρίᾳ αὐτῶν, quæ Romanum Imperium est*.

25. *Prout tempus dicaverit*] *Ὡς ἀνὸ καιρὸς ὑπογεγραμμένη αὐτοῖς* Iosephus, καὶ τὸ δυνάτον, quantum res eorum ferent.

Corde pleno] *Fide quæ optima*.

26. *Et præliantibus non dabunt, neque subministrabunt triticum, arma, pecuniam, naves, sicut placuit Romanis*] *Quos Populus Romanus hostes judicavit, eos ne Gens Iudæorum commeatu, armis, pecuniâ, navibus, neve ullâ ope aliâ juvato*.

Et custodient mandata eorum] *Imperium majestatemque Populi Romani Gens Iudæorum comiter conservato*.

Nihil ab eis accipientes] Suis impensis.

28. *Et adiuvantibus non dabitur triticum, arma, pecunia, naves, sicut placuit Romanis]* Hic in Græco voces duæ excidère: legi enim debet, Καὶ τοῖς πολεμίοις καὶ τοῖς συμμαχῶσιν ἡ δότησεται σῖτος, ὅπλα, ἀργύριον, πλοῖα, ὡς ἔδοξε Ῥώμῃ. *Hostes Iudæorum sociosque ejus commeatu, armis, pecuniâ, navibus non juvare placuit Populo Romano.*

Et custodient mandata eorum absque dolo] Hæc uti palam recitata sunt, utique ea hîc hodie rectissime intellecta sunt, sine dolo malo observantur. φυλάγματα hic in Græco sunt leges federis, **מִשְׁמֶרֶת**

30. *Quod si post hæc verba hi aut illi addere aut demere ad hæc aliquid voluerint, faciant ex proposito suo: & quæcunque addiderint vel demserint, rata erunt]* Si quid posthac addi mutarive de communi sententia placeat, id salvo federe liceat. In Græco rectè, ἔτοι καὶ ἔτοι [hi & illi], non ἔτοι ἢ ἔτοι, ut legisse videtur Interpres. Iosephus sensum bene reddidit, ἀν δέ τι πρὸς ταύτην τὴν συμμαχίαν θελήσῃ τὸ ἦ Ἰουδαίων ἔθνος ἢ προθεῖναι ἢ ἀφελῆν, τῷ το κοινῇ γενέσθαι γνώμῃ τῆ δῆμῃ τῶ Ῥωμαίων· ὃ δ' ἂν προσεθῇ τῷ το εἶναι κύριον [Siquid ad hoc sociale fedus voluerit Gens Iudæorum addere, aut ab eo demere, id fiat cum consensu Populi Romani: quod sic additum fuerit, ratum est].

31. *Sed & de malis quæ Demetrius Rex fecit in eos]* Hæc sunt verba non federis, sed senatusconsulti facti eodem tempore.

31. 32. *Quare gravasti jugum tuum super amicos nostros & socios Iudæos? Si ergo iterum adierint nos adversum te faciemus illis iudicium, & pugnabimus tecum terrâ marique]* Hæc quoque Hebræicis locutionibus exprestit hujus historiæ Scriptor. Romana hunc ferme in modum fuerint, *Senatus Populique Romanus Regi Demetrio: Gentem Iudæorum amicam esse sociam. quæ Populi Romani scito. Quæ cum ad nos querelas detulerit, sibi abs te per injuriam servitutem imponi, eæ querelæ si ad nos redierint, faciemus quod federatos decet, & ab eis omnem injuriam, bellum terra marique gerendo, propulsabimus.*

C A P V T IX.

1. *Quia cecidit Nicanor & exercitus ejus in prælio]* In Græco, ὅτι ἐποίησε Νικάνωρ καὶ δυνάμεις αὐτοῦ πόλεμον· ubi ὅτι est quomodo. *Audivit quomodo Nicanor & ejus exercitus bellarent, id est, quàm infelice exitu.*

Apposuit Bacchidem & Alcimum rursus mittere in Iudæam] Est πλεονασµὸς [abundans locutio], quales multi apud Hebræos: nam satis fuerat dicere aut προσέθετο ἀποσῆλαι [addidit mittere], aut δεύτερον ἀπέστειλε [iterum misit].

Et dextrum cornu cum illis] Id est, potiolem partem sui exercitus, quæ in cornu dextro, in quo Rex ipse erat, præliari solebat.

2. *Quæ ducit in Galgalâ]* Vide Iosue IV. 19.

Et castra posuerunt in Masaloth, quæ est in Arbëllis] Sic & in Græco hîc & in Iosephi libris legimus, ἐν Ἀρβ. λ. οῖς, mendosè haud dubiè, pro ἐν Ἀρβ. ἀττοῖς, **מַסְאֲלוֹת**, supra v. 23. Iosephus hoc ponit quasi nomen urbis Galilææ: sed sæpe evenit ut urbes regionis occupent nomen. Sunt qui putant pro Μεσσαλῶθ ductu vicino scribendum Χασαλῶθ [Chasaloth], ut Iosue XIX. 18.

3. *Ad Ierusalem]* Ivit versus Hierosolyma, ut Iudam quæreret. ἄρας ἐκείθεν ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα [profectus inde Hierosolyma], ait Iosephus.

4. *Et abierunt in Berean]* In Græco, εἰς Βερέαν. At Iosephus, ἐν τινὶ κώμῃ Βηρζηθ ὡς τὸ νομα [in vico dicto Berzetho]. Sed scribendum in Iosepho Βηθζηθ [Beth-zetho], quomodo & supra appellavit eum vicum, cuius mentio VII. 19.

5. *In Laifa]* In Græco, ἐν Ἑλεασά· Fortè ἐν Ἀδασά [in Adasa], ut supra VII. 40. Apud Iosephum quoque initio belli Iudaici, ubi hanc quoque tangit historiam, Ἀδασάν [Adasan] legendum videtur, ubi scriptum est Ἀκεδασάν [Acedasan].

7. *Et confractus est corde]* Συνετρίβη τῇ καρδίᾳ, hic est, indoluit. **וַי** vertitur συντρίβειν [confringere, **וַי** autem ὀδύνη [dolor].

Et dissolutus est] In Græco, καὶ ἐξελύθη, quod verti potest retrocessit; ut II. Maccab. XII. 18. XIII. 16. *Retrocessit* ut in tuto loco residuos hortaretur & ordinaret. Nam animo non defectum fuisse Iudam, quanquam in rebus valde arctis, satis sequentia ostendunt.

9. *Sed liberemus animas nostras modò]* Nunc vitæ consulamus; gloriæ verò, ubi plures erimus.

10. *Et si appropriavit tempus nostrum, moriamur in virtute]* In Græco, locutione Hebræâ, καὶ ἡγγικεν ὁ καιρὸς ἡμῶν καὶ ἀποθάνωμεν ἀνδρία, *Et si fortè advenit tempus nostrum* (moriendi scilicet), *at moriamur viriliter.* Sic ἡγγικεν ἡ ὥρα [appropinquavit hora], Matthæi XXV. 45.

11. *Et divisi sunt equites]* Nempe Bacchidæ.

In duas partes] *Ad utrumque cornu peditatûs,* ut hic ait Iosephus.

Et fundibularii & sagittarii præibant exercitum] Scribe fundibularii, ut supra. Iosephus, τὰς δὲ ψιλὰς καὶ τοξότας προεβήσατο ἀπάσης φάλαγγος [velites & sagittarios posuit in prima parte exercitus].

Et primi certaminis omnes potentes] In Græco, οἱ προαγωνισαὶ πάντες καὶ δυνατοὶ, deinde (post illos velites & sagittarios) in prima acie erant fortissimus quisque.

12. *Bacchides autem erat in dextro cornu]* Vt solebant Reges, & in Regum absentia summi Duces.

Et proximavit legio] Phalanx, ut est in Græco.

Ex duabus partibus] Ab utroque cornu in Iudæos incurrit.

Et clamabant tubis] *Et cecinerunt tubis,* nempe Macedones.

13. *Vsq̃ue ad vesperam]* *Ad Solis occasum,* Iosephus.

14. *Et vidit Iudas quod firmior est pars exercitus Bacchidis in dextris]* *Vidit Bacchidem & quod erat exercitui robur in dextera esse parte.*

15. *Et contrita est dextera pars ab eis]* Diducta ab iis qui sinistra in parte erant. διασπᾶ αὐτῶν τὴν φάλαγγα [dissolvit eorum phalangem], ait Iosephus.

Vsq̃ue ad montem Azoti] Iosephus, μέχρι Ἀζῶ ὄρους [usque ad montem Aza]. **וַי** aut in plurali **וַי**. Non enim de Philistina urbe hic agitur.

16. *Et secuti sunt post Iudam & eos qui cum ipso erant à tergo]* *Circumiverunt eos,* ut narrat Iosephus. Simile habuimus supra VI. 40. Solet id præcipi iis qui numero præpollent.

19. *Tulerunt Iudam fratrem suum]* Concedentibus hostibus

hostibus νεκρῶν ἀναίρεσιν, [facultatem mortuos tollendi.] Id Iosephus hic innuit.

In sepulchro patrum suorum in civitate Modin] Vide supra 11. 70.

20. Lugebant dies multos] Longius solito, ut publicum parentem. Sic & infra XII. 26.

22. Et cætera verba bellorum Iudæ] In Græco tantum est, τὰ περισσὰ τῶν λόγων Ἰδὲ [reliqua rerum Iudæ,] ubi λόγων significat rerum, more Hebræo, כְּרִי יְהוּדָה.

23. Emerferunt iniqui in omnibus finibus Israël] Qui metu ejus latitaverant.

24. Et tradidit se Bacchidi omnis regio eorum cum ipsis] Non tota regio, sed magna ejus pars, explicante Iosepho.

25. Et constituit eos dominos regionis] Id est, Præfectos, eodem Iosepho explicante.

26. Et vindicabat in illos, & illudebat] Tortos & irrisos interficiebat. Ità Iosephus.

27. Ex die quo non est visus Propheta in Israël] Idem valet quod apud Iosephum est, μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπανόδον, [post reditum ex Babylone.] Nam in illo reditu fuere Aggæus, Zacharias, Malachias, post quos cessavit Prophetia, ut diximus supra IV. 46. infra XIV. 41.

29. Vir similis ei non est qui exeat contra inimicos nostros.] In Græco, καὶ ἀνὴρ ὅμοιος αὐτῷ ἔστιν ἐξελθεῖν πρὸς τοὺς ἐχθρούς, id est, ex eo neminem Ducem habuimus, quali nobis opus.

30. In Principem] Reipublicæ.

Et Ducem ad bellandum bellum nostrum] Militiæ imperatorem.

31. Et surrexit] קום, solet id dici de iis qui supra populum eminent.

33. In desertum Thecuæ] Non longè ab urbe, ait Iosephus. Apparet id Ieremiæ VI. 1.

Ad aquam lacus Asphar] Non lacus fuit, sed fossa, λάκκος, quomodo hic Græcum & Iosephus, & in illo tractu prope Hierosolyma; ut dubitandum non sit quin errent qui de Asphaltite hic cogitant. שֶׁפֶרַץ Syris pulchrum, interdum candidum.

35. Et Ionathas misit fratrem suum] Bene addidit nomen Ionathæ, quod implendo sensui in Græco deest. Congruit Iosephus. Frater autem qui hic designatur fuit Iohannes qui & Gaddi, teste eodem Iosepho.

Nabathæos amicos suos] Suprà v. 25.

Vt commodarent illis apparatus suum qui erat copiosus] Scripsit Interpres, commendarent illis, id est, apud eos deponerent. Vlpianus L. Commendare, D. De verb. signif. Commendare nihil aliud est quàm deponere. Apparatus, in Græco ἀποσκευήν, id est, supellectilem omnem, vasa omnia. Vide supra v. 13. 45. sic & Genesios XXXIV. 29. & alibi.

36. Filii Iambri] In Græco, υἱοὶ Ἀμβρί [filii Ambri.] Iosepho, οἱ Ἀμαραῖοι παῖδες [filii Amaraei.] Fuit illorum parenti nomen Ἀμρί [Amri,] quale Regi cuidam Israël nominato I. Reg. XVI. 22.

Ex Madaba] Vrbs Moabitica, Num. XXI. 30. Iosue XII. 9. Esaiæ XV. 2. ubi diximus esse hanc Μηδία Ptolemæo. Non sic in Græco, sed ἀπὸ Ναβαδάθ. Vera lectio, ni fallor, apud Iosephum, ἀπὸ Γαβαθὰ πόλεως [ab urbe Gabatha,] מִגְבָּת. Ducebatur hæc sponsa Medabam, ubi habitabant

Amriadae, ut nos docet Iosephus: aliunde ergo.

Filiam unius de magnis principibus Chanaan] Arabum dicit Iosephus: idque magis exigit historia. Sed Hebræi improprie כְּנַעֲנִי [Chanaanæos] vocabant omnes à Dei cultu alienos.

Cum ambitione magna] Μετὰ παραπομπῆς μεσάλης, magno cum comitatu. Sic & Iosephus.

38. Sub tegumento montis] Id est, à monte sic defensi, ne spectarentur.

39. Et amici ejus] Sodales. Vide quæ dicta ad Iohannis III. 29.

Cum tympanis & musicis] Ex more; Ierem. VII. 34. XVI. 8. XXV. 10. XXXIII. 11.

41. Et conversæ sunt nuptiæ in luctum, & vox musicorum ipsorum in lamentum] Meleager de casu simili.

Ἀρὶ γὰρ ἐσπέραιοι νύμφης ἐπὶ δικλίσιν ἤχουν
Λῶλοι, καὶ θαλάμων ἐπλαταγένοιτο θύραι·
Ἡὼν δὲ ἀλαλαγμὸν ἀνέκραγον· ἐν δὲ ὑμέναιῳ
Σιγαθεὶς γοερὸν φθέγμα μεθαρμόσατο.

[Vix dum defierat nocturnos tibia cantus,

Fervebat thalami postis uterque sono:

Cum matutinas jam non hymenæus ad aures

Sed truce cum gemitu nenia mæsta venit.]

Philippus verò,

Ἀρὶ μὲν ἐν θαλάμοις Νικιπιδὸς ἡδὺς ἐπήχει
Λῶλος, καὶ γαμικοῖς ὕμνοι· ἔχαιρε κρότοις·
Θρῆν· δὲ εἰς ὑμέναιον ἐκώμασεν· ἢ δὲ τάλαινα,
Οὐπω πάντα γυνή, καὶ νέκυς ἐβλέπετο.

[Læta sonabat adhuc Nicippidos ante cubile

Lotos, & ob juvenum carmina plausus erat:

Interrupit atrox hymenæum luctus, & illa

Non bene adhuc mulier mortua visa citò est.]

42. Et reversi sunt ad ripam Iordanis] Vbi exercitum reliquerant.

44. Non est enim hodie sicut heri & nudius tertius] Ὡς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν, id est, ut antehac. Locutio Hebræa, ut Genes. XXXI. 2. & alibi sæpe. Sensus est, non posse his in locis recedendo vitari prælium, ut cum in desertis Thecuæ bellaretur; sed planè pugnandum, aut pereundum: περὶ τῶν ψυχῶν αὐτοῖς εἶναι τὸν κίνδυνον [de vita ipsis periculum esse,] ac propterea non obligari se Sabbati lege, secundum decretum nuper factum II. 41.

45. Ecce enim bellum ex adverso,] Hostile agmen.

Aqua verò Iordanis hinc & inde] Id est, terga undique ambiens. Est enim ambitiosus amnis, ut Plinius loquitur, v. 15.

Et paludes & saltus] Loca impedita.

47. Et extendit Ionathas manum suam percutere Bacchiden] Qui scilicet cum parte suorum Iordanem transierat.

Et divertit ab eo retro] Bacchides retro ad suos trans Iordanem se recepit, & sic evasit periculum. Ità rem explicat Iosephus.

48. Et dissiliit Ionathas & qui cum eo erant in Iordanem] Ad eos, id est, ad hostes, quos ultro trans amnem persequabatur.

Et transnataverunt ad eos Iordanem] Excidit negativa vocula quæ est in Græco, καὶ ἐδέθησαν ἐπ' αὐτοὺς τὸ Ἰορδάνην, non ultra (Bacchides cum suis) adversus illos (Iudæos) Iordanem transiere. Iosephus, τὸ πολεμίων ἐκ ἐτὶ τὸ ποταμὸν ἐπιδιβάων [cum non amplius hostes amnem transirent].

49. Et

49. *Et reversi sunt in Ierusalem*] In arcem, Bacchides scilicet cum suo milite, ut explicat Iosephus.

50. *Et aedificaverunt civitates munitas in Iudaea*] Idem illi qui cum Bacchide fecere aedificando ut oppida munita essent.

Munitionem quæ erat in Iericho] *Munitionem illam quæ est in Ierichunte.*

Et in Ammaum] Non est in Græco, sed est in Iosepho καὶ Ἐμμαοῦν] & Emmaum]. Vide supra IV. 3.

Et in Bethoron] In Græco Βαιθὴλ, [Baithel], & in Iosepho Βεθὴλλαν [Bethellam]. Legendum fortè Βιθὴρ [Bither], & in Iosepho Βεθηραὶν [Betheram]. Nam ביתר [Bither] erat non longè ab Hierosolymis. Vide tabulam Iudaicam.

Et Thamnata] Scribitur in Græco, Θαμνασα [Thamnasa], & in Iosepho Θαμναθα [Thamnatha]. Idem est nomen: nam תמנתא Iosuae XI. 42. ubi in Græco Θαμναθα. In Plinio Thamica: sed scriptum fortè fuerit Thamnita. Ptolemæo est Thamna.

Et Phara] In Græco, Φαραθωνί [Pharathon]. In Iosepho, καὶ Φαραθώ] & Pharatho]. Est פרתון, פאגאθון [Pharathon], Iudic. XII. 15.

Et Thopo] Τὴν Τεφώ [Tepho], in Græco. In Iosepho Τοχόαν [Tochoam]. sed legendum Τοφόαν [Tophoam]. Est enim תפוח Iosuae XV. 33. ubi in Græco Τανώ [Tano]. sed scribendum Ταφώ [Tapho]. Hinc Plinio Tephe-ne regio.

51. *Et posuit custodiam in eis*] Præsidium, Φεραὶν. Iosephus, δυνάμειν εἰς αὐτάς κατέστησεν [milites ibi posuit].

Vt inimicitias exercerent in Israël] *Vt nocerent Israëlitis*, τὸ ἐχθραίνειν τῷ Ἰσραήλ. Iosephus, ὅπως κακῶν ἐκείθεν ὁρμώμενοι τοῖς Ἰουδαίοις ἔχωσι, *Vt inde factis excursibus malum inferrent Iudæis.*

52. *Et munivit civitatem Bethsuram*] Amplius munivit. Vide supra IV. 81. VI. 50.

Et Gazaram] Γαζαρά [Gazara] hic scribitur: at supra XII. 45. Γάζηρα [Gazera]. Iosepho Γάζαρα.

Et arcem] Ἀκρὰν illam Hierosolymis non operibus tantum auxit, sed & omnibus rebus instruxit ad bellum necessarios.

53. *Et posuit eos in arce in Ierusalem in custodiam*] Obsides, ut hic explicat Iosephus: ut eo pignore parentes propinquosque eorum attineret, ait in facto simili Tacitus Annalium III.

54. *Destruui muros domus sanctæ interioris*] Legitur & in Græco, τὸ τεῖχος τῆς αὐλῆς τῆς ἁγίας τῆς ἐσωτέρας [murum subdialis interioris in Templo]. Tacitus, ut nos eum emendandum credimus, *Illic immensæ opulentiae templum, & primis munimentis urbi adjuge, intimis clausum.* Iosephus, διὰ τῆς (per subdiale Gentium, quod Templum primum vocat,) προῖόν των ἐπὶ τὸ δεύτερον ἱερόν δρυφάκτῳ περιβέβλητο λίθινῳ, τρίπηχυς μὲν ὕψῳ, πάνυ δὲ χαριέντως διεργασμένῳ· ἐν αὐτῷ δὲ εἰσῆκεσαν ἐξ Ἰσραὴλ διασήματῳ σῆλαι τῆς ἀγνείας προσημαίνεσθαι νόμον, αἱ μὲν Ἑλληνικοῖς, αἱ δὲ Ῥωμαϊκοῖς γραμμασι, μὴ δεῖν ἀλλόφυλον ἐντὸς τῆς ἁγίας παρίεναι. τὸ γὰρ δεύτερον ἱερόν ἁγίον ἐκαλεῖτο [per hoc subdiale Gentium] procedentibus in Templum secundum loca circumdabatur lapidea, in tres cubitos surgens, eleganter facta; in ea stabant pari intervallo columnæ legem sanctimoniam indicantes partim Græcis partim Romanis

literis, nequis alienigena intra Sanctum ingrederetur: sic enim vocabatur pars Templi secunda. Voluit ergo Alcimus Iudæus Iudaismi desertor omne discrimen in Templo inter Iudæos & Græcos tollere, in Græcorum, quibus turpiter serviebat, gratiam.

55. *Et occlusum est os ejus, & dissolutus est paralyti*] Solet paralytis, sive sideratio, si totum invasit corpus, etiam oris functionem ad loquendum impedire.

Et mandare de domo sua] Præcepta dare ultima, ut solent morituri; II. Regum XX. 1. Sirach. XXXI. 1. 24.

57. *Siluit terra duobus annis*] Quievit, ut supra VII. 50. Iosephus, ἐπ' ἑτη δύο τ' Ἰουδαίων ἡ γῆ μὴ σέπτε πρᾶγματᾶ [per annos duos Iudæorum res in tranquillo fuere.]

58. *Confidenter*] Πειποιδότες, id est, securi.

62. *In Bethbessen quæ est in deserto*] In Græco, εἰς Βαιθβασί τὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ [in Baithbasi quæ in solitudine.] At Iosephus, εἰς Βηθαλαγὰν ἀναχωρεῖ κώμην ἔσαν τὴν ἐν ἐρήμῳ [in Bethalagam procedit, vicum in solitudine positum.] Intelligit haud dubiè eum locum,

qui in tabula Iudaica, בית ער. Nam γ per ρ sæpe vertitur Græcè: & solent in nominibus talibus frequenter transponi literæ. Vide infra XII. 23. Videtur בית בוסין [Bethbosin] fuisse in proximo, ut parum referret hic locus an ille nominaretur. Nomen hoc à frequentia latronum illis in locis.

Et exstruxit diruta ejus] Muros disiectos restituit. Itaque Iosephus quem prius vicum nominarat, mox urbem nominat: ut & hic Scriptor.

63. *Et his qui de Iudæa erant denuntiavit*] Deserto-ribus Legis.

64. *Et castra posuit desuper Bethbessen*] Id est, locum noviter munitum obsedit, ut refert Iosephus. In Græco, παρενέβαλεν ἐπὶ Βαιθβασί [castra posuit ad Baithbasi.] Iosephus, ἐπολιόρκει [obsedit.]

Et oppugnavit eam dies multos] Impetu primum facto: ubi verò id non successit, machinis, ut sequitur.

65. *Et exiit in regionem*] In terras circumfisas.

66. *Et percussit Odaren*] In Græco, Ὀδομηρά [Odamera.] אדר אר, pulchrum loquens. Hæc historiola in Iosepho non est.

Et filios Phaseron] Φασιρών [Phasiron, פשרון.

Et cepit cadere & crescere in virtutibus] Καὶ ἐξήγετο τύπτειν καὶ ἀνέβαινεν ἐν ταῖς δυνάμεσι, cepit cadere (obvios hostium) & penetrare in exercitum hostilem. Iosephus, ἐπιπίπτει τῷ Βακχίδᾳ στρατωέδῳ [irruit in Bacchidæ exercitum].

67. *Exierunt de civitate*] Eodem tempore fecere eruptionem.

Et succenderunt machinas] Vide simile belli Iudaici VI. 2.

68. *Et afflixerunt eum valde, quoniam consilium ejus & congressus erat inanis*] Est quidem in Græco, ἐθλίβον αὐτὸν σφόδρα, ὅτι ἦν ἡ βελὴ αὐτῷ καὶ ἡ ἐφοδὸς αὐτῷ κενή. Sed legendum videtur ἐθλίβεν. Doluit illi consilium suum ac conatus in irritum cecidisse. Idem loquendi genus I. Samuel. XXX. 6. II. Sam. XII. 2. Iosephus in hoc loco de hoc Bacchide, εἰς ἀθυμίαν αἶμα καὶ ταραχὴν τῆς διανοίας ἐπέπεσε [in desperationem animique perturbationem incidit].

69. *Et iratus contra viros iniquos*] Contra illos Legis desertores. Legit hic Interpres ὡς γίνεσθαι, melius sanè

sanè quàm ὡργίσθησαν [irati sunt]. sequitur enim αὐτῶ [ipsi]. Iosephus de eodem Bacchide, τὸν μὲν τοιγε ὑπὲρ τῶν θυμὸν, εἰς τὰς φυγάδας, οἱ μελεπέμψαντο παρὰ τῆ βασιλέως αὐτὸν, ἐπέσκηψεν, ὡς ἐξηπαλήκοντας [iram inde collectam in exsules quos Rex ei miserat vertit, quasi ab eis deceptus].

70. Et reddere ei captivitatem] Id est, captivos, locutione Hebræa. Sic פְּשָׁו Psalmo LXVIII. 19. αἰχμαλωσίαν reddidere Lxx, & Paulus Ephes. IV. 8. id est, captivorum multitudinem. Nec aliter Numer. xxxi. 12. Iudic. v. 12. & alibi sæpe. Nota captivos non reddi, nisi id pace convenerit. Et vide nostra III De Iure Belli & Pacis, cap. IX, §. 4.

71. Et iuravit se nihil facturum ei mali] Plus est in Græco, μὴ ἐκζητῆσαι αὐτῷ κακόν, nihil se quasi-
turum ipsi mali.

72. Captivitatem quam prius erat prædatus] Ἡ ἡχμαλωτεύσε, quam captivam fecerat. Captivi utrinque redditi ex pacto. Ità Iosephus.

73. Et cessavit gladius ex Israël] Vis Macedonica ab Israëlitis se abstinuit.

Et habitavit Ionathas in Machmas] Iosephus, ἐν Μαχμᾷ πόλει [in Machma urbe]. Est מַכְמָה I Samue-
lis XII. 2. & mutatâ literâ paris soni, מַמְחָה Esdræ
II. 27. Græci utroque loco Μαχμάς [Machmas].

Et cepit Ionathas ibi iudicare populum] In pace regere.

Et exterminavit impios ex Israël] In Græco, ἡφάνισε τὰς ἀσεβεῖς ἐξ Ἰσραήλ, id est, morte affecit ex
Lege Deuteronomii XVII. 5.

CAPVT X.

I. Alexander Antiochi filius] Id est, qui se filium Antiochi Illustris dicebat. Iustinus, Subor-
nant propalam quendam, sortis extremæ juvenem, qui Syria Regnum, velut paternum, armis repeteret, & nequid contumeliæ deesset, nomen ei Alexandri inditur, genitûsque ab Antiocho Rege dicitur. Is dicitur in Epi-
tome Liviani libri LII. Alexander homo ignotus, & incertæ stirpis. Appianus, ἐπανίσταται δὲ αὐτῷ τις Ἀλέξανδρος ψευδόμενος εἶναι Σελευκεῖς γένους [insurgit ad-
versus eum Alexander, dicens se esse Seleucei generis]. dictus ab adversariis Balles, id est, בַּלְיָא, homo ni-
bili. Apud Strabonem libro XVI. τὸ Βάλαν Ἀλέξανδρον [Balan Alexandrum] legendum, non Ἀλέξανδρον [Alexandri], monuit rectè Casaubonus,

Qui cognominatus est Nobilis] Quod suprà dixit Illustris, hic dixit Nobilis, reddens vocem Græcam Εὔπιφανῆς. Aque Εὔπιφανοῦς hic legendum in Græco, non Εὔπιφανῆς, tum alia nos docent, tum Iosephus, Ἀλέξανδρον τὸν Ἀντιόχου τὸν Εὔπιφανῆς υἱόν [Alexandrum Antiochi Illustris filium].

Et occupavit Ptolemæidam] Urbem Phœnices, cu-
jus & Ptolemæus meminit.

Et receperunt eum] Milites qui in præsidio erant, ut ex Iosepho discimus; odio scilicet Demetrii, ob su-
perbiam, ut discimus etiam ex Iustino xxxv. & xxxix. crudelitatem addit Epitome Livii LII. Iosephus & superbiam accusat, neminis colloquium admittentis, & addit ignaviam,

3. Verbis pacificis, ut magnificaret eum] Id est, verbis talibus quibus persuadere volebat Ionathæ,

à se ipsum plurimi fieri. Prudenter autem admodum Ionathas hæc Regum diffidia in usus suorum popu-
larium vertit.

6. Et obsides qui erant in arce] De quibus suprà IX. 53.

7. Et eorum qui in arce erant] Tum Macedonum, tum Iudæorum qui à Lege defecerant. Ità Iosephus.

10. Et habitavit Ionathas in Ierusalem] In urbe, non in arce.

11. Et montem Sion in circuitu, lapidibus quadratis ad munitionem] Montem Sion hic vocat totam urbem, exceptâ arce & Templo. Iosephus, ἐκέλευσε δὲ οἰκοδομηθῆναι τὰ τεῖχη τῆ πόλεως ἐκ λίθων τετραγώνων, ὡς ἂν ἡ πόλις τὰς πολέμους ἀσφαλέςερα [iussit enim ædifi-
cari muros urbis ex lapidibus quadratis, ut essent illi ab hostibus tutiores].

14. Tantum in Bethsura remanserunt aliqui] Vide suprà IX. 52.

15. Alexander Rex] Ità enim à plurimis in Syria appellabatur. Iustinus dicto libro xxxix. in Syria regnabat, ait Livii Epitome.

18. Fratri Ionathæ] Sic Ædui fratres Romanorum, Tacito teste; Arverni, Lucano; Batavi, in Inscri-
ptione antiqua.

20. Constituimus te hodie Summum Sacerdotem gen-
tis tuæ] Sicut olim fecerant Reges Hebræi, ità tamen ut Aaronis stirpem non egrederentur.

Et misit ei purpuram & coronam auream] Qualia viri principes à Regibus accipere solebant, Estheræ VIII. 15. Esaiæ XXI. 22, in Græco. Secuti ma-
gnorum Regum exemplum Romani.

Et quæ nostra sunt sentias nobiscum] In Græco, & φρονεῖν τὰ ἡμῶν. ubi duplex est ἐλλείψις [omissio vo-
cum]. Sensus enim plenus esset, & scripsit ei, Rogo te nostras tueri partes. Sic τὰ Ρωμαίων φρονεῖν [res Ro-
manorum sectari], & similia, in Historiis frequenter occurrunt.

21. Stola sancta] τὴν ἁγίαν στολὴν [stolam sanctam], non illam missam ab Alexandro, sed ἀρχιερατικὴν [Pontificalem], ut Iosephus exponit.

24. Et dignitates, & dona]

Nec si muneribus certes concedat Iolas.

26. Quoniam servastis ad nos fidem] Prudenter ma-
luit videre innocentes invenisse quàm fecisse. Fides habita ipsam obligat fidem.

28. Et remittimus vobis præstationes multas] In Græco, & ἀφίησμεν ὑμῖν ἀφέματα πολλὰ, id est, mul-
tas remissiones vobis faciemus.

29. Et nunc absolvo vos & omnes Iudæos à tributis] Con dono ac remitto tributa Iudæis omnibus. Tributa sunt quæ in caput aut solum dantur. Hic intellige, ὧν ὑπὲρ τῆ κεφαλῆς τελεῖται [quæ pro capite penduntur], collato Antiochi Magni edicto apud Iosephum XII. 9.

Et pretia salis indulgeo] Καὶ τῆς τιμῆς τῆ ἁλός. Sic & in Iosepho legendum, τιμὴν ὑμῖν χαρίζομαι τῆ ἁλῶν [pretium salis vobis condono]. Sunt salinæ in Iudæa, ut apparet Psalmō LX. 2. & infrà XI. 35. Reges per-
miserunt indè Iudæo cuique certum modum salis capere, sed dato Regibus pretio: id nunc Demetrius gratis vult licere.

Et coronas remitto] Coronas aureas Iudæi soliti erant Regibus offerre quotannis. Id dicitur auream

coronarium in L. penult. C. De Iudæis. Quod Patriarchis solitum offerri Imperatores ad se traxere. Dicitur autem *aurum coronarium* tum ibi, tum in titulis Codicis Theodosiani & Iustiniani De auro coronario, eo modo quo *as coronarium* id quod in coronas impendebatur. *Στεφανίτην φόρον* [tributum coronarium] vocat in Edicto de quo cœpit agere Antiochus Magnus, qui ab eo liberavit Seniores, Sacerdotes, Scribas Templi, & Cantores.

Et tertias seminis] *Καὶ ἀντὶ τῆς τρίτης τῆς σπορῆς* [& pro terno satorum] est hic in Græco, quod Iosephus dixit *ἀντὶ τῆς τρίτης τῆς καρπῆς* [pro tertiis fructuum partibus]. Vnde intelligimus *σπορὰν* hic esse non *semen*, sed *fruges quæ feri solent*; de quibus Reges olim sumfere tertiam partem, postea pretium ejus: quod hic remittitur. Vide Nehemiæ ix. 37.

30. *Et dimidiam partem fructus ligni, quod est portionis meæ*] *Καὶ ἀντὶ τῆς ἡμίσεως τῆς καρπῆς τῆς ξυλίνης τῆς ἐπιβάλλοντός μοι λαβῆν* [& pro dimidia parte fructus arborum, quam percipere mei erat juris], id est, pecuniam quam solebam accipere pro dimidio nemorum. Eum sensum satis apertè exprimit Iosephus. Neque verò aut Iosephus aut hic Scriptor ipsa Demetrii verba posuere. sed sensum ab hoc Scriptore Hebraizante desumptum puriore Græcitate expressit Iosephus.

Et à tribus civitatibus quæ additæ sunt illi ex Samaria & Galilæa] *Ex tribus Præfecturis*. In Græco est *τριῶν νόμων*, voce usitatâ in denotandis Ægypti partibus, ut nos docet Strabo, & uterque Plinius, quorum major Latinè interpretatur, ut nos jam fecimus, *præfecturas*: sic & infra 38. Iosephus *τοπαρχίας* [Toparchias] dicit. Sed in Iosepho mendum est: legitur enim, *ἡ τῶν τοπαρχιῶν τῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων, Σαμαρείας ἡ Γαλιλαίας ἡ Περαιάς* [& de tribus Toparchiis quæ in Iudæa jacent, Samaria, Galilæa & Peræa]: cum scribi debeat, *τῶν τῇ Ἰουδαίᾳ προσκειμένων ἐκ Σαμαρείας ἡ Γαλιλαίας ἡ Περαιάς* [quæ Iudææ adjacent Samaria, Galilæa & Peræa], quod ostendit hujus libri Græcum, & hoc loco & infra 38. atque idem hic Scriptor infra xi. 34. & Iosephus cap. vii. ubi & ipsæ Toparchiæ nominantur, *Apherima, Lydda, Ramatha*, additurque eas *Iudææ additas*, ἐκ τῆς Σαμαρείτιδος [ex Samaritide], ubi per Synecdochen sola Samaritis nominatur, omisâ *Galilæā & Peræā*, sicut hic in Græco nostro nominantur *Samaria & Galilæa*, omisâ *Peræā*. *Ἀφειρέμα* rectè scriptum apud Iosephum: non enim Græca vox est *Ἀφαίρεμα*, quomodo librarii scripsere in hoc libro infra xi. 34. sed Syriaca, *אפרים* à *פרם*, quod est *lacerare*. Videtur autem jam olim id nomen accepisse ager circa Bethalem, quod Abiæ bello abruptus esset à Decem Tribuum Regno, ut videre est ii Paralipomenon xiii. 19. addito ii Reg. xxiii. 4. Plinio etiam inter Toparchias Iudææ nominatur Bethole, qui & *Lyddam* ponit inter easdem Toparchias: quam esse in Peræa ex Ptolemæo discimus. Restat ergò de Galilæa *Ramatha*, cujus nominis cum plures urbes fuerint, par hic est eam intelligi quæ Isachari olim obvenit, Iosue xix. 21. xxi. 37.

31. *Et Ierusalem sit sancta & libera cum finibus suis, & decimæ & tributa ipsius sint*] In Græco, *ἡ ἱερουσαλήμ ἡ τῶν ἀγίων ἡ ἀφειμένη, ἡ τὰ ὅρια αὐτῆς, ἡ*

δεκάται, καὶ τὰ τέλη [Et Ierusalem sit sancta & libera, & fines ejus, & decimæ, & vectigalia], supple *ἔσω ἀφειμένα* [sunt libera]. Quod hic dicitur *ἀγία ἡ ἀφειμένη* [sancta & libera], in Iosepho *ἱερὰν ἡ ἀσυλὸν εἶναι* [sacram & inviolabilem esse], id significat *ne ullo præsidio externo oneretur*, ad exemplum Delphorum in Græcia. Fines verò *Hierosolymorum* intellige territorium circumjectum urbi. Vide quæ de eo diximus ad Matth. xxiv. 15. Quod hic jubetur urbs cum agro libera esse à decima, id intellige quod ad Reges attinet. Datur eidem urbi agroque etiam *immunitas à vectigalibus*, quæ Iudæis cæteris non datur. Aliud enim *φόρος* tributum, aliud *τέλος* vectigal, quæ & Apostolus Paulus distinguit Romanorum xiii. 7. Nam, ut ait Favorinus, *χὸς κυρίως τὸ ὑπὲρ ἰδίας εἰσφερόμενον γῆς· τέλος δὲ ὑπὲρ τῆς ἐμπορίας συντέλεια* [tributum propriè quod de terra cuique sua penditur, vectigal quod de mercatura]. Hoc modo distincta ista reperies apud Strabonem, tum libro ii. ubi de Britannia, tum libro iv. apud Dionem Cassium libro xlv. Sic & *εἰσφορὰς* [collationes] & *τέλη* [vectigalia] distinguit Iosephus Belli Iudaici ii. tributa & vectigalia Tacitus Annalium xiii.

32. *Remitto etiam potestatem arcis quæ est in Ierusalem*] *Τῆς ἀκρᾶς*, quam tunc etiam tenebant Macedones, ut apparet suprà 9.

Et do eam Summo Sacerdoti] Ionathæ scilicet. Est enim personalis concessio, interprete Iosepho.

33. *Et omnem animam Iudæorum*] Omnem Iudæum.

Quæ captiva est à Terra Iuda in omni Regno meo] Intelligit captus bello Antiochi Illustris & Eupatoris. Bello enim capti, Regis fiebant. Vide quæ diximus tertio De Iure Belli & Pacis, cap. vi, §. 10.

Relinquo liberam gratis] Vt Pyrrhus, *Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis.*

Vt omnes à tributis solvantur etiam pecorum suorum] *Vt liberi sint Iudæi etiam à tributis*, id est, oneribus jumentorum. *Φόρος* [tributa] impropriè vocat angarias, ut explicat Iosephus. Id onus à Persis Regibus introductum retinuerant Macedones. Vide quæ diximus ad Matthæum v. 41. Puto autem *tributum* dici, quia plerumque pecuniâ redimi tale onus solebat.

34. *Et omnes dies solennes*] Vt Paschatis, Pentecostes, Scenopegiae.

Et dies decreti] *καὶ ἡμέραι ἀποδείκνυμαι*. Sic vocat dies festos populi instituto, quales Dies Sortium, Encæniorum, & Dies interfecti Nicanoris.

Et tres dies ante diem solemnem, & tres dies post diem solemnem] Nempe ut tutus esset Hierosolyma & itus & reditus.

Sint omnes immunitatis & remissionis] *Ἀτελείας ἡ ἀφέσεως*. quod sic expono, *ἀτελείας*, ut eo tempore de rebus quas secum ferrent nullum penderent vectigal; *ἀφέσεως*, ne ob debita capi possent.

Omnibus Iudæis qui sunt in Regno meo] Nam & ex Syria Iudæi multi diebus festis ibunt Hierosolyma.

35. *Et nemo habebit potestatem agere aliquid, & movere negotia adversus aliquem illorum in omni causa*] In illis scilicet temporibus, ut jam explicavimus.

36. *Et adscribantur ex Iudæis in exercitu Regis ad triginta millia virorum*] Id est, Si velint; quod addit Iosephus.

Iosephus. Iam Alexandro Magno militasse Iudæos ex Chæcilo & Hecataeo docemur.

Et dabuntur illis copia ut oportet] Copias hic intelligit annonam militarem, τὰ σιτηρέσια, quæ Græcè hic vocantur ξένια. Hoc sensu inopes copiarum dixit Tacitus Annalium xv.

Omnibus exercitibus Regis] In Græco est, πᾶσαι ταῖς δυνάμει, id est, militibus omnibus.

Et ex eis ordinabuntur qui sint in munitionibus Regni magni] Id est, quidam Iudæorum in præsidii collocabuntur. Ita Iosephus.

37. *Et ex his constituentur super negotia Regni, quæ aguntur ex fide, & principes sint ex eis*] In Græco, *Etiam ex his constituantur ad usus Regni ad fidem pertinentium* (in quibus maxima fides exigitur, ut est custodia Regii corporis: sic enim Iosephus exponit), & qui eis præerunt (id est, Centuriones) Præfectique ex ipsis sunt. Magnus hic honos habere Centuriones & Præfectos de suis. Notat id ut rarum in Thracibus Tacitus; aut si mitterent auxilia, suos ductores præficere: & in Batavis, transmissis illuc cohortibus quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant, Historiarum iv.

Et ambulent in legibus suis sicut præcepit Rex in Terra Iudæ] Liceat illi suis uti ritibus non minus quam iis qui in Iudæa sunt. Iosephus xi. circa finem de Alexandro Magno, παρεκαλεσάντων δὲ αὐτῶν ἵνα καὶ τὰς ἐν Βαβυλωνίᾳ καὶ Μηδίᾳ Ἰουδαίους τοῖς ἰδίοις ἐπιτρέψῃ νόμοις χρῆσθαι, ἀσμένως ὑπέχετο ποιῆσθαι ὅπερ ἀξιῖσιν. εἰπόντος δὲ αὐτῆς πρὸς τὸ πλῆθος ἔτινους αὐτῶν ἐξελόναι στρατεύειν τοῖς παλαιῶις ἔθεσιν ἐμμένοντες καὶ κατὰ ταῦτα ζῶντες, ἐγοίμως ἔχειν ἐπαγεσθαι, πολλοὶ σὺν αὐτῶν στρατείαν ἠγάπησαν [oratus autem ut & qui in Babylonia & Media erant Iudæi eos suis pateretur legibus vivere, promtè promisit facturum quod rogaretur. cùm verò ad hoc diceret multitudini, Si qui vellent ipsi militare manentes in suis institutis eaque servantes, libenter se eos secum ducturum, multi ipsum in militiam sunt secuti].

38. *Et tres civitates*] Præfecturæ, ut diximus supra 30.

Quæ additæ sunt Iudææ ex regione Samaria] Συνεκδοχή [Comprehensio]. subauditur enim & ex Galilæa & Peræa.

Cum Iudæa reputentur ut sint sub uno] Τὸ γενέσθαι ἐφ' ἑνᾶ fed legendum ἐφ' ἑν, id est, unum corpus rei publicæ cum ipsa Iudæa constituent.

Et non obediant alii potestati nisi Summi Sacerdotis] Qui simul Princeps erat gentis. de his enim temporibus intelligenda illa Iustini, *Hic mos apud Iudæos ut eosdem Reges & Sacerdotes haberent: quorum iustitiâ religione permixtâ, incredibile quantum coaluere.* Et Tacitus, *Honor Sacerdotii, firmamentum potentia assu- mebatur.* Emendandus hoc loco Iosephus: legitur enim, καὶ τοῖς τρισὶ τοῖς προκειμένοις ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ νόμοις ὑποτάσσεσθαι βύλομαι legendum verò, προσκειμένοις τῇ Ἰουδαίᾳ ἐπιτάσσεσθαι [volo illos imperare tribus illis Præfecturis Iudææ attributis].

39. *Ptolemaïda*] Si quando recuperaretur, occupata tunc ab Alexandro Balle.

Et confines ejus] Καὶ τὴν προσκυρῆσαν αὐτῇ, id est, territorium ejus.

Quas dedi donum sanctis qui sunt in Ierusalem] Quas hic superest: dedi donum Templo quod est in

Ierusalem. Mos enim est Templum vocare ἁγία [San-cta], ut Levit. x. 4. xxi. 12. Heb. ix. 12. xiii. 11.

40. *De rationibus Regis quæ me contingunt*] De re- ditibus fundorum Regiorum, putà ex balsamo.

41. *Et omne quod reliquum fuerit, quod non red- diderant qui super negotia erant annis prioribus, ex hoc dabunt in opera Domus*] Id est, reliquatores fiscales reliqua sua dabunt, ut in facta tecta Templi impendantur.

42. *Et supra hæc quinque millia siclorum argenti quæ accipiebant de Sanctorum ratione per singulos annos, & hæc ad Sacerdotes pertineant qui ministerio funguntur*] Verte ex Græco & collatione Iosephi, Præterea quin- que millia siclorum argenteorum, quæ percipiebant annis prioribus quotannis ex iis quæ Templo debentur (lego enim χρεῶν, non χρεῖων), hæc quoque remittuntur, quia pertinent jure ad Sacerdotes eos qui munus suum funguntur. Sacerdotes qui erant ἐν φημερίαις [vicibus] suis habebant primitias unde viverent; de iis Reges summam aliquam decerpserant: quod in posterum fieri vetat.

43. *Et quicumque confugerint in Templum quod est Hierosolymis, & in omnibus finibus ejus*] Καὶ εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν χρηματίζοντα [& in ea quæ Templo accedunt], ait Iosephus. More Græcorum Ius asyli dat Tem- plo, & definito alicui spatio circa Templum, puta duobus millibus passuum, quod jus habuit delubrum Hierocæsariense, teste Tacito Annalium iii.

Obnoxii Regi in omni negotio] In Græco, ὀφείλοντες βασιλικὰ καὶ πᾶν πρᾶγμα, id est, qui tenentur ex debitis fiscalibus, aut ex re ulla alia civili aut criminali. Iosephus, ἢ βασιλικὰ ὀφείλοντες χρήματα ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν [qui debitores essent pecuniæ fiscalis aut ex re alia].

Dimittantur] Perfugium habeant inviolabile, ut Tacitus loquitur.

Et universa quæ sunt eis in Regno meo libera ha- beant] Καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν αὐτοῖς ἐν τῇ βασιλείᾳ μου [& omnia quæ habent in Regno meo]. Iosepho καὶ τὰ ὑπάρ- χοντα αὐτοῖς σὺν ἑσὶ [& res ipsorum ipsis salvæ sunt]. Multum hoc est, etiam rebus confugarum parcere. Nimirum indultum id ut Sacerdotibus mediis res ex æquo & bono transigeretur. Neque enim futu- rum putabatur ut apertæ malitiæ faverent Sacer- dotes.

44. *Et ad ædificanda vel restauranda opera Sancto- rum sumptus dabuntur de ratione Regis*] Id est, si- ve novi aliquid adjiciendum Templo, si- ve vetera repa- randa, impensas de meo fieri volo.

45. *Et ad exstruendos muros Ierusalem, & com- muniendos in circuitu*] Turribus scilicet, ut rectè Iosephus explicat. Vide historiam Belli Iudaici, ubi multa earum turrium mentio. Valerius Flaccus de Tito Vespasiano,

— Solymo nigrantem pulvere fratrem,

Spargentemque faces, & in omni turre furentem.

Et ad construendos muros in Iudæa] Id est, ad mu- nienda etiam loca alia, si opus sit. Ità explicat Iosephus.

47. *Et complacuit eis in Alexandrum*] Εὐδόκησεν ἐν Ἀλεξάνδρῳ [erga Alexandrum animus fuit], nempe αὐτοῖς [eis], quod bene hic supplet Latinus inter- pres. Alexandri amicitiam prætulere, putantes non ad se pertinere de Regum controversiis iudicium, sed quomodo maximè res suas in tuto ponerent.

Quia ipse fuerat eis princeps sermonum pacis] Prior sedus obtulerat.

48. *Et congregavit Rex Alexander exercitum magnum*] Adjuvante eum Ptolemæo Philometore Ægypti Rege. Vide Appianum fine Syriacorum, & Livii Epitomen LII. Iustinus addit & Asiæ Regem Attalum, & Cappadociæ Ariarathen.

49. *Et commiserunt prælium duo Reges*] Cuius initium prosperum fuit Demetrio, ut & Iosephus & Iustinus narrant.

50. *Et cecidit Demetrius in die illa*] Postquam prælii fortuna se converterat, equo lapso in voraginem, multis ipse hostium telis interfectus, narrante Iosepho.

51. *Ad Ptolemæum Regem Ægypti*] Philometora, ut jam diximus. Epistolæ istæ non sunt authenticæ, sed expressus est sensus locutionibus Hebraïsmum redolentibus; ut de Actis similibus jam diximus.

54. *Et da mihi filiam tuam uxorem*] Cleopatram nomine, ut nos docet Iosephus, & jam sequetur.

56. *Ptolemaidam*] Urbem Phœnices, quæ olim Aco, Strabo XVI. Plin. v. 19. Ptolemæus Phœnicæ.

58. *Et dedit ei Cleopatram filiam suam*] Magna cum dote; quod addit Iosephus.

60. *Et occurrit ibi duobus Regibus*] Salutavit & Alexandrum & Ptolemæum.

61. *Viri pestilentes*] Λοιμοί. Sic verti solet Hebræum לצים, Psalmo I. I. Proverb. XIX. 25. XXI. 24. XXII. 10. XXIV. 9. Osee VII. 5.

62. *Et induit eum purpurâ*] Nempe velut Regni sui Satrapam. Vide supra 20.

Et collocavit eum Rex sedere secum] Επὶ τῷ βήματι, id est, in loco edito unde Reges adfidentibus consiliariis jus dicebant. Pro tribunali dicerent Romani. Vide Actorum XXV. 23.

63. *Vt nemo adversus eum interpellet de ullo negotio*] Nequis ei obloquatur, nempe ob religionem à Græca diversam.

Nec quisquam ei molestus sit de ulla ratione] Nemo etiam factis ei molestus sit. περὶ παντός λόγῳ, id est, de re ulla, more Hebræo.

64. *Vt viderunt qui interpellabant gloriam ejus*] Vt illi accusatores viderunt honorem ipsi habitum: ita enim construenda verba. ἐντυχάνειν est quidvis ad Regem perferre; hic verò de accusatione accipitur, ut supra VIII. 32. & supra 61. & infra XI. 25.

65. *Et scripsit eum inter primos amicos*] Primum amicorum, ait Iosephus.

Et posuit eum ducem] Ducem copiarum in Iudæa.

Et partem principatus] In Græco, μεριδάρχην. Est honos Palatinus. significat autem mensæ Regiæ Præpositum: nam μερίδες sunt fercula, apud Athenæum, Plutarchum & alios. Vocem μεριδάρχη etiam Iosephus alibi hoc sensu usurpat.

67. *Venit Demetrius filius Demetrii à Crtea in terram patrum suorum*] In Ciliciam, partem Regni paterni. Ita Iosephus. De hoc Demetrio vide Iustinum libro XXXV. Livii Epitomen LII. Appianum fine Syriacorum, qui ei factum dicit cognomen Νικάνωρ [Nicator], pro quo apud Iosephum malè scribitur Νικάνωρ [Nicanor].

68. *Et contristatus est valde*] Habebat enim Demetrius pro se favorem paterni nominis, & Creten-
fium egregia auxilia.

69. *Apollonium ducem*] Daum gente.

70. *Ego autem factus sum in irrisum & in opprobrium*] Propter te, addit textus Græcus. Irrideor quòd cum populo tantillo tamdiu bellum gero.

Quia tu potestatem adversus nos exerces in montibus] Pro valido te geris, fìsus montanis locis, qualis Iudæa, Exodi XV. 17. Deuteronomii XI. 11. Ezechielis VI. 2.

71. *Comparemus illic invicem*] Certemus in æquis locis.

Quia mecum est virtus bellorum] Legit, ὅτι μετ' ἐμῶ ἐστὶ δυνάμεις τῶν πολέμων, non ut nos habemus, πόλεων [urbium]. Sed lectionem hanc Græcam firmat Iosephus, hunc Scriptorem plurimum sequens, ἴσθι μέντοι γε τὸς ἀρίστους ἐκείνης πόλεως ἐμοὶ συστρατεύεσθαι [Scito primores urbis cuiusque mihi militare].

72. *Quia non potest stare pes vester ante faciem nostram*] Οὐκ ἔστιν ὑμῖν στάσις ποδὸς κατὰ πρόσωπον ἡμῶν. Locutio Hebræa, significans non poteris contra nos stare.

Quia bis in fugam conversi sunt patres tui in terra sua] Sæpius ait Iosephus. Vide supra v. 60. IX. 6. 18.

73. *Vbi non est lapis neque saxum*] Vbi armis, non saxis pugnandum erit, ut refert Iosephus. Solebant Iudæi ex montanis locis hostem saxi petere, II Maccabæorum I. 16.

Neque locus fugiendi] In specus aut ponè montes, supra I. 56. II. 31. 36. IX. 38. II Maccab. x. 6.

75. *Et exclusit eum à civitate, quia custodia Apollonii Ioppe erat*] Καὶ ἀπέκλεισαν αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως, ὅτι φρουρὰ Ἀπολλωνίου ἐν Ἰόπῃ. Et est trajectio vocum simul & σύνθεσις [Complexio]. Planus enim sensus sic fuerit, Et ii qui in urbe Ioppe habebant præsidium (erant enim Apollonii milites) excludere eum ab urbe.

Et oppugnavit eam] Legit ἐπολέμησεν αὐτήν, ubi nos habemus ἐπολέμησαν [oppugnavit]. Parum id refert. Admovit Jonathan machinas.

76. *Et obtinuit Ionathas Ioppen*] Strabo libro XVI. hanc tangit historiam de Ioppe locutus, καὶ δὴ καὶ ἐπὶ νείῳ τῷ τῷ κέχρηται καταβάτες μέχρι θαλάττης οἱ Ἰουδαῖοι [Et hoc navali utuntur Iudæi ex quo ad mare pervenerunt].

79. *Et reliquit Apollonius in castris mille equites post eos occultè*] Superest illud in castris: non enim in castris sed in insidiis eos locavit ab hostium tergo. Ita Iosephus.

80. *Et circuierunt castra ejus*] Legit, ut nos habemus, ἐκύκλωσαν αὐτῶ τὴν παρεμβολήν sed legendum, ἐκύκλωσαν αὐτῶ τὴν παρεμβολήν, Fecit quadratum armen: τάξας δὲ τὴν στρατιάν ἐν ὠλίθῳ [exercitum in quadrum ordinato], ait Iosephus. Id κυκλῶν [in orbem redigere] dixit Scriptor noster, quia aptum erat ad pugnandum ex omni parte, non ex antica tantum. Id faciendum ubi & à fronte & à tergo est hostis.

Et jecerunt jacula in populum à mane usque ad vesperam] Macedones scilicet in Iudæos, ut ex Iosepho apparet.

81. *Populus autem stabat sicut præceperat Ionathas*] Nempe confertis supra capita scutis, quod σινιασπί-
60 σμόν Græci vocant. Describitur à Floro v. 10. Vide Plutarchum Antonio, Appianum Parthicis. Ita factum ut tela in Iudæos innoxia caderent, notante & Iosepho.

Et laboraverunt equi eorum] *Fatigati sunt equi eorum.* Macedonum scilicet, totum diem stando, ne quicquam proficiendo telis.

82. *Et ejecit Simon exercitum suum*] *Traxit Simon militem suum*, id est, eum abduxit ab exercitu fratris.

Et commisit contra legionem] Συνηψε πρὸς τὴν Φάλαγγα, *aggressus est phalangem Macedonicam*, id est, peditatum.

Equites enim fatigati erant] Ἡ γὰρ ἵππῳ ἐξελεύθη. Hoc ideo repetit ut intelligatur cur eques phalangi opem non tulerit.

Et contriti sunt ab eo, & fugerunt] *Pedites, οἱ Φαλαγγίται.*

83. *Et qui dispersi sunt per campum*] Scripsit Interpres, *& equi dispersi sunt per campum*, id est, equitatus. in Græco, ἡ ἵππῳ ἐσκορπίσθη ἐν τῷ πεδίῳ. Iosephus, *θεασάμενοι δὲ τὰς πεζύς φεύγοντας οἱ ἵπποις ὅδ' αὐτοὶ μένουσιν*] *conspecta peditum fugā equites nec ipsi restitere.*

Fugerunt in Azotum] Hic & ex Græco addendum. *Et fugerunt in Azotum* tum pedites tum equites Macedonum.

Et intraverunt in Bethdagon idolum suum] Scripsit Interpres *idolum*, ut in *idolio* I. Corinth. VIII. 10. Nam & in Græco hic est τὸ εἰδωλεῖον sic Iudæi vocabant falorum deorum templa. ἐπὶ τῇ δὲ Δαγῶν ναὸς [in *Dragonis templum*,] ait Iosephus. Dagon apud Philistinos erat eā ferē formā quā Triton apud Græcos. Diximus ad I. Samuel. v. 1. unde discis quā vetus apud Azotum cultus iste fuerit.

84. *Et civitates quæ erant in circuitu ejus*] Dixit πόλεις, id est, oppida, quas Iosephus κώμας, id est, vicos. Erant κωμοπόλεις [vicoppida,] ut loquitur Marcus I. 38.

86. *Et exierunt de civitate obviam illi in magna gloria*] *Cum donis & honore multo*, Iosephus.

88. *Addidit adhuc glorificare Ionathan*] Hebræa locutio: id est, *amplius eum honoravit.*

89. *Misit ei fibulam auream, sicut consuetudo est dari cognatis Regum*] More veteri Phœnicum. Virgilius de Didone,

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.
Πόστῃ est fibula quæ vestem ad pectus stringit. Romanis magis vulgatus hic honor: nam & milites bene meritos aureā fibulā donabant, ut ex Livii non uno loco discere est.

Et dedit ei Accaron & omnes fines ejus] Territorium, ut suprā aliquoties. Hic τοπαρχίαν αὐτῆς [toparchiam ejus,] Iosephus.

In possessionem] Perpetuam atque hereditariam, εἰς κληροδοσίαν. Iosephus, εἰς κληρονομίαν. Addi hoc potest multis exemplis urbium dono datarum, quæ congestimus II. De Iure Belli ac Pacis, cap. III, §. 8. & in Annotatis ad eum locum.

CAPUT XI.

I. **E**T Rex Ægypti] Ptolemæus ille Philometor, socer Alexandri, qui Balles dictus, sed in speciem illius revera suum negotium gerens, ut hic quidem Scriptor existimat. Iosephus nihil tale.

Sicut arenam quæ est circa oram maris] Satis Poëtice. Sed maximas fuisse Regni Ægyptii vires certum est.

Et quærebat obtinere Regnum Alexandri dolo] Nunquam enim bonā fide coalescere debebant duæ illæ tibie simulacri apud Daniele.

3. *Cum autem introiret civitatem Ptolemæus*] Recte legit hic Interpres Πτολεμαῖος, non ut nos in Græco scriptum habemus, Πτολεμαῖδης [Ptolemaidis.]

Ponebat custodias militum in singulis civitatibus] Specie auxilii.

4. *Et eorum qui cæsi erant in bello tumulos*] Acervos mortuorum fecerant augendæ invidiæ. Putabant enim Ptolemæum æstu religionis commotum iri in Iudæos. At ille eā in parte frigidus, longè alia agitabat.

6. *Et occurrit Ionathas Regi in Ioppen cum gloria*] Honesto comitatu, ut suprā § 8.

7. *Vsque ad fluvium qui vocatur Eleutherus*] Vide Strabonem libro XVI. Plinium v. 20. & IX. 10. Ptolemæum in Phœnices descriptione.

8. *Vsque Seleuciam maritimam*] Quæ Pieria dicitur, ad Orontis ostia. Sic Ptolemæus Syriā Cœlæ. Plinius *Seleuciam ad Belum* vocat.

9. *Ad Demetrium*] Dictum Nicatora.

10. *Quæsit enim me occidere*] Per Ammonium. Hoc verum esse credidit Iosephus. Sed huius libri Scriptor planè Ballæ Alexandro favet.

12. *Et abstulit filiam suam*] Honesto aliquo obtentu ad se advocatam.

13. *Et intravit Ptolemæus Antiochiam*] Syriæ. Antiocheni infesti erant Alexandro, quem insperatæ opes (ut narrat Iustinus) & alienæ felicitatis ornamenta, velut captum, inter scortorum greges, desiderium in regia tenebant; sed metuebant Demetrium, ideo quod à patre ejus defecissent: ut nos docet Iosephus.

Et imposuit duo diademata capiti suo, Ægypti & Asiæ] Id est, Syriæ, & multarum præter hanc Asiæ regionum. Fecit autem hoc Ptolemæus subtili ingenio, ut auctoritatem nactus facilius Antiochenes novo genero suo Demetrio conciliaret. Quæ omnia patefacit Iosephus.

14. *Alexander autem Rex erat in Cilicia illis temporibus*] Cilicia enim istius Alexandri partibus adhæsit, ut & Iosephus narrat.

Quia rebellabant qui erant in locis illis] *Quia defece- rant qui erant in locis illis*, Syriæ scilicet. Ideò in Cilicia se tenebat, quia Syria ab eo desciverat.

15. *Et fugavit eum*] Ad amnem Oenoparam. Auctor Strabo libro XVI.

16. *Et fugit Alexander in Arabiam ut ibi protegeretur*] Diffusus populis suis.

Rex autem Ptolemæus exaltatus est] Egred ut victor.

17. *Et abstulit Zabdiel Arabs caput Alexandri, & misit Ptolemæo*] In Iosepho est Ζάβδηλ sed omnino legendum Ζάβδηλ [Zabdelus,] זבדאל. Dicitur hic Iosepho Ἀράβων Δυναστής [Arabum dynasta,] id est, unus duodecim φυλάρχων [principum qui tribubus præerant,] de quibus diximus ad Genesin xxv. 16. Hic Arabs parvis fuit animi cum Ægyptiis illis Ptolemæi postremi ministris, qui Pompeji capite abscisso Cæsaris amicitiam redimendam putavere.

18. *Et Rex Ptolemæus mortuus est in die tertia*

Epitome Livii LII. *Ptolemæus in caput graviter vulneratur, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspiravit.* Sic & Strabo & Iosephus, nisi quod hic post diem quintum à terebratione dicit mortuum: ita ut fortè in Græco hic scriptum olim fuerit ΙΓ. nempe à vulnere accepto. Polybius hoc tantum ait, in prælio vulneratum decessisse, fragmento ultimo eorum quæ Valesius edidit.

Et qui erant in munitionibus perierunt ab his qui erant intra castra] In Græco, οἱ ἐν τοῖς ὀχυρώμασιν αὐτῆς ἀπώλοντο ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς ὀχυρώμασι, id est, quos Ptolemæus in Syriæ oppidis præsidio reliquerat (aliquot scilicet loca pro impensis pignori retenturus) ii se mutuò interficiebant, nimirum nonnullis per Demetrium pecuniâ corruptis, ut narrat Iosephus.

19. *Et regnavit Demetrius anno CLVII*] Nempe ejectis Ptolemæi præsidii.

20. *Vt expugnarent arcem*] τὴν ἀκρὰν, quam hucusque tenebant Macedones, ut diximus x. 32. Concessio autem à Demetrio socero facta effectum non habuerat, Iudæis qui cum Ionathane erant partes contrarias secutis.

23. *Iussit obsidere*] Pergî in obsidione, nullis patet id impediens. neque enim cum hoc Demetrio Ionathan quicquam contraxerat.

Et elegit de Senioribus Israël, & de Sacerdotibus] Eligî fecit Legatos, quorum ipse princeps esset.

Et dedit se periculo] Commissurus se & amicos fidei Demetrii.

25. *Et interpellabant adversus eum*] Ἐνετύγχανον. Vide suprâ x. 63.

27. *Et statuit ei principatum Sacerdotii*] Suâ auctoritate confirmavit. Sic suprâ x. 20. infrâ 57. & xiv. 38.

Et quæcunque alia habuit prius pretiosa] Τίμια, id est, honorifica, putâ purpuram, coronam, fibulam auream, & titulos tum στρατηγῆς [Ductoris], tum μεριδάρχῃς [mensæ Præfecti]. Iosephus breviter, τιμηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ [honoratus ab eo].

28. *Et postulavit Ionathas à Rege ut immunem faceret Iudæam*] Nempe à tributis: quod Demetrius hujus Demetrii pater obtulerat. In Græco, ἀφορολόγητον [liberum à tributis].

Et tres toparchias & Samariam] Καὶ τὰς τρεῖς τοπαρχίας καὶ τὴν Σαμαρείαν sed legendum κατὰ τὴν Σαμαρείαν, quæ sunt in Samaria, & prope eam. In Iosepho hic, ἐκ τῶν τριῶν τοπαρχιῶν Σαμαρείας καὶ Ἰόππης καὶ Γαλιλαίας [ex tribus Toparchiis Samariæ, Ioppes & Galilææ] sed legendum ex capite v. Σαμαρείας καὶ Περαιῆς καὶ Γαλιλαίας [Samariæ, & Perea & Galilææ]. Vide ibi dicta.

Et promisit ei talenta trecenta] Nempe ad redimendam eam immunitatem, ut Iosephus notat.

31. *Lastheni parenti nostro*] Sic & Iosephus. Ex quibus corrigendus textus Græcus, in quo malè Ἀαθῆναι. Pro parenti nostro est hic in Græco τῷ συγγενεῖ ἡμῶν [cognato nostro]. Posterior Latinitas cognatos parentes dixit. Hic Lasthenes is erat qui ex Creta auxiliis Demetrium hunc juverat, ut nos docet Iosephus. ὁ τῆς βασιλείας προεστὴς [Regno præpositus] dicitur Diodoro Siculo in Fragmentis.

32. *Rex Demetrius Lastheni parenti salutem*] Hic in Græco est, τῷ πατρί [patri], ut & in Iosepho.

Solebant Reges viros summæ auctoritatis patres vocare, ut & Romani postea Imperatores. Instit. Quibus mod. patria potestas solvitur. § Filius familias.

34. *Et tres civitates Lydan & Ramathan*] Et Græcum & ipse numerus hic expressus ostendunt omisum hic Ἀφηρείμῃ [Aphereima]. ita enim legi debere, non ἀφαίρεμα suprâ diximus x. 30. Pro tres civitates in Græco est τρεῖς νόμους [tres Præfecturas]. In Iosepho similiter suprâ, τριῶν τοπαρχιῶν [trium Toparchiarum], ut diximus.

Quæ additæ sunt Iudææ] In Græco, προσετέθησαν [additæ sunt], ubi more Hebræo αὖ [quæ] subauditur, quod bene supplevit Latinus interpres.

Ex Samaria] Synecdoche, pro ex Samaria, Perea & Galilæa: qualem notavimus suprâ x. 30. & 38. Simili Synecdoche Iosephus hic utitur, ἐκ τῆς Σαμαρείτιδος [ex Samaritide].

Et omnes confines earum] In Græco, καὶ πάντα τὰ συγκυρῶντα αὐτοῖς. Iosephus, καὶ τὰ προσκυρῶντα ταῖς, id est, omnia ad illas Præfecturas pertinentia.

Sequestrari omnibus sacrificantibus in Ierosolymis pro his quæ ab eis prius accipiebat Rex per singulos annos & pro fructibus terræ & pomorum] Sequestrari non est in Græco: sed reguntur hæc omnia ab eo quod sequitur, ἐπαρκέσομεν [donabimus], pro quo Iosephus posuit ἀφίημι αὐτοῖς [remitto ipsis]. Cum autem hic dicitur ἀντὶ τῶν βασιλικῶν [pro regalibus], subaudiendum pecunias. Dicit enim remisisse se pecunias quas Reges accipere solebant à sacrificantibus, id est, ab offerentibus primitias & alia: suprâ x. 42.

Et pro fructibus terræ & pomorum] Iterum subaudiendum pecunias. Remittit enim illas etiam pecunias quæ dari solebant pro tertia parte frugum, & dimidia pomorum, suprâ x. 29. 30.

35. *Et alia quæ ad nos pertinebant decimarum & tributorum ex hoc tempore remittimus eis*] In Græco est, καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἀνήκοντα ἡμῖν ἀπὸ τῶν νῦν τῶν δεκατῶν καὶ τῶν τελῶν τῶν ἀνήκόντων ἡμῖν sed legendum ἐπὶ τὸ νῦν. Sensus est, remittere se etiam quæ ad eundem diem ipsi debebantur decimarum nomine & vectigalium ad jus Regis pertinentium. Non enim in posterum decimas & vectigalia remittit. Decimas pecorum intellige. Multum enim in Iudæa agri pascui.

Et areas salinarum] In Græco, Lacus salis, ut & in Iosepho. Sal multis in locis in lacubus gignitur, Plinius xxxi. 7. Intelligit autem remittere se pecunias quæ dabantur ad sal indè eximendum, suprâ x. 29.

Et coronas quæ nobis deferebantur] Ibidem x. 29.

36. *Omnia ipsis concedimus*] Id est, remittimus, ut hic loquitur Iosephus. ἐπαρκῆν est largiri, ut suprâ vii. 26. Est autem largitionis genus, de suo remittere.

Et nihil horum irritum erit] Id est, sit. Futurum pro imperativo.

37. *Et ponatur in Monte sancto*] In Templo. In loco celebri] In loco apto & conspicuo.

38. *Quod siluit terra in conspectu suo*] Omnia sibi parère. Sic suprâ i. 3.

Excepto peregrino exercitu quem contraxit ab insulis gentium] E Creta maximè.

Et inimici erant ei omnes exercitus patrum ejus] Et hic est pro ob id. Ob id, inquit, in odio eum habuere omnes aviti milites. Quia scilicet in pace nulla illis præbebat

præbebat stipendia : quod Syriæ Reges facere erant soliti, teste Iosepho. Ad culpam hanc avaritiæ satis per se gravem, addit crudelitatem Epitome Livii, segnitiam & inertiam Iustinus.

39. *Tryphon autem erat quidam*] Ità eum vocat κατὰ πρόληψιν] per anticipationem] nam Tryphonis nomen sibi indidit in maiore fortuna, ut Appianus notat : antè *Diodotus* vocabatur, ut est apud Iustinum. Iosephus utrumque nomen posuit : ut & Livii Epitome & Strabo, qui Secoanis castello Apameensium natum dicit libro xvi.

Ad Emalchuel Arabem] Puto rectè scriptum hoc nomen in Latino, & inde emendandum Græcum, ut pro Εἰμαλκὺς [Emalchue], legatur Ἐμαλκὺς ἑλ [Elmalchuel] & Iosephum, ut pro Μάλχον [Malchum] legamus Μάλχῳ ἑλ [Malchuelum] : nam ἑλ articulus Arabicus in nominibus propriis modò poni, modò omitti solet. Significat hoc nomen, *Dens Rex ejus*. Videtur idem esse nomen quod contractius *Malichas* apud Arrianum, *Malcus* apud Hirtium Bello Alexandrino, Μάλχῳ Iosepho de Bello Iudaico lib. III. *Iamblichus* apud Dionem Augusto : quæ omnia loca agunt de Regibus Arabum.

Antiochum filium Alexandri] Balæ scilicet, ex Cleopatra Ptolemæi Philometoris filia. *Antiochum* hunc vocat & Iustinus : At Appianus *Alexandrum*.

40. *Et assidebat ei ut traderet eum ipsi*] Id est, assidue apud eum erat, rogans ut traderet eum ipsi.

Vt regnaret loco patris sui] Antiochus ille.

43. *Si miseris in auxilium mihi viros*] Fidebat enim externis, ut de Nerone ait Tacitus.

45. *Et convenerunt qui erant de civitate centum viginti millia virorum*] Nempe quia Demetrius ob ea quæ diximus vitia, & in odium & in contemptum venerat. Meminit præter cæteros hujus seditionis Diodorus Siculus in Fragmentis.

46. *Et fugit Rex in aulam*] In regiam, ubi à populo Antiocheni velut obsessus fuit.

Itinera civitatis] Exitus ex regia in urbem. Ità Iosephus.

47. *Et dispersi sunt omnes per civitatem*] Nempe Antiochenes à Iudæis ex superna parte regiae faxis & telis petiti.

48. *Et succenderunt civitatem*] Ignem injecere tectis regiae propinquis, qui deinde per totam urbem manavit, eò facilius, quòd magna pars domuum esset lignea.

49. *Et infirmati sunt mente sua*] Pro uxoribus liberisque solliciti.

50. *Da nobis dexteram*] Id est, fidem incolumitatis.

51. *Et projecerunt arma sua*] Qui mos semet deditum.

Et nominati sunt in Regno] Non est in Græco. Sensus satis expressus est verbis præcedentibus.

52. *Et siluit terra in conspectu ejus*] Iterum scilicet. Vide supra 38.

53. *Et mentitus est omnia quæcumque dixit*] In Græco, καὶ ἐψεύσατο πάντα ὅσα εἶπεν, In Iosepho, καὶ τὰς ὑποσχέσεις διεψεύσατο, id est, fidem fefellit. Nam sic & ψεύδεσθαι ὡς ἐν Græci elegantiores dicunt, & nostri Scriptores, ut Levit. vi. 2. io. xxiv. 27. Psalmo LXXXIX. 36. Esaia LVII. II.

Et vexabat eum valde] Et pro sed, more Hebræo.

54. *Reversus est Tryphon*] Apameam & in loca vicina. Strabo libro xiii.

Puer adolescens] Παιδίον in Græco : παιδάριον Appiano : μείρακιον Iosepho : puer admodum Iustino : bimulum ait fuisse Epitome Livii.

55. *Omnes exercitus quos disperferat Demetrius*] Omnes milites quos Demetrius disjecerat : nempe negatis stipendiis, supra 38. Deest hic quoque in Græco pronomen relativum more Hebræo, planè ut supra 34.

56. *Et accepit Tryphon bestias*] Θηρία, id est, elephantos, ut explicat Iosephus. Vide supra vi. 35.

Et obtinuit Antiochiam] Malente populo Regem quem non offenderat.

57. *Et scripsit Antiochus adolescens Ionathæ*] Id est, scripsit Tryphon sub ipsius nomine.

Super quatuor civitates] Præfecturas : tres modò dictas 34. & præterea Ptolemaida. Vide supra x. 39.

58. *Et misit illi vasa aurea in ministerium*] Legit χρυσώματα εἰς διακονίαν, non malè. Nam ministerium Latine eximio significatu est omne id quod ad mensam pertinet, & in Delphica poni solebat. In Glossario veteri, *Abacus*, *Delphica*, μινιστέριον & alibi, *Delphica*, μινιστέριον. Lampridus Severo, *Ducentarum librarum argenti pondus ministerium ejus nunquam transiit*. Pari sensu hanc vocem usurpant senioris ævi Scriptores, Luitprandus, Walafredus, Anastasius. Delphicæ vocem sic explicat Procopius Vandalicorum I. ἐν Παλατίῳ τῷ ἐπὶ Ῥώμης, ἐνθα Συμβαίνει σιβάδας τὰς βασιλέως εἶναι, τρίπους ἐκ παλαιῆς εἰσὶ καὶ ἐφ' ἧ δὴ τὰς κύλικας οἱ βασιλέως οἰνοχοοὶ ἐτίθεντο. Δέλφικα δὲ τὸ τρίποδα καλεῖσι Ῥωμαῖοι, ἐπεὶ πρῶτον ἐν Δελφοῖς γέγονε, καὶ ἀπ' αὐτῆς ἐν τε Βυζαντίῳ καὶ ὀψὲ βασιλέως εἶναι σιβάδα συμβαίνει, Δέλφικα τὸ το καλεῖσι τὸ οἶκημα [in Palatio quod Romæ est, ubi convivari Reges solebant, erat ab antiquo tripus cui pocula regia imponere ministri talium solebant. Solent autem Romani tripoda vocare Delphicam, quia Delphis primum fieri cæpit. Inde jam & Byzantii & ubicunque Imperator convivat id ipsum Delphicam vocant]. Græcus autem hujus libri Scriptor ministerium, verbum verbo reddens, διακονίαν transtulit, ut in Glossis, Ministerium διακονία. Intelligit autem hic ministerii nomine vasa quæ Paulus Iurisconsultus in L. Supellectili. D. De supellectile legata, *escaria* vocat, quæ & tota aurea nonnullis fuisse ibidem dixit : ad usum edendi parata dixit Iavolenus : *Κεῦν χρυσά [vasa aurea]* hoc loco Iosephus. His in Syriæ Regno solus Rex utebatur, aut cui Rex id honoris concefferat.

50. *Et dedit illi potestatem bibendi in auro*] Iosephus dicit permessa ei χρυσά ἐκπώματα vasa potoria aurea, dicto Vlpiani loco.

Et esse in purpura] Suprà x. 18.

Et habere fibulam auream] x. 89.

59. *Et Simonem fratrem ejus constituit Ducem*] Copiarum regiarum, ut x. 65.

A terminis Tyri usque ad fines Ægypti] Id est omnis oræ maritimæ.

60. *Et perambulabat trans flumen civitates*] Oppida trans Iordanem sita. In Græco, καθ' ἐν δια δύοιν [re unâ per duas voces expressâ], legimus καὶ διεπορεύετο πέραν τῆς ποταμῆς καὶ ἐν ταῖς πόλεσι [et proficiscebatur trans annem & in urbibus].

Et occurrerunt ei honorifice de civitate] Quibus persuasit, ut relicto Demetrio Antiochi pueri partibus se adderent. Ità Iosephus.

61. *Et succendit quæ erant in circuitu civitatis]* Vicos, villas, & fata.

62. *Et rogaverunt Gazenses Ionatham]* Videntes nihil sibi à Demetrio expectandum, quem jam deseruerant, Antiochum tamen necdum secuti. Iustinus xxxv. de hoc Rege Antiocho, *Civitates quæ initio fraterni imperii defecerant, summâ industriâ persequitur, domitâsque rursus Regni terminis adjicit.*

Et dedit illis dexteram] Vide supra 50.

Et accepit filios eorum obsides] Ne Antiochum desererent, quomodo Demetrium deseruerant.

63. *Et audivit Ionathas quod prævaricati sunt principes Demetrii in Cades quæ est in Galilæa, cum exercitu multo, volentes eum removere à negotio Regni]* Græcè *παρήσαν*, venerunt in Cades, sive Κέδασαν [Cedasā], quomodo hanc Galilææ urbem Iosephus vocat, quæ est Iosue xix. 37. שרן, at Græcè Κάδεις. Sed interpres Latinus pro *παρήσαν* videtur legisse *παρέβησαν*, nam *παράβαλιν* verti solet *prævaricari*: ut Levit. xxvi. 40. Psalmo cxix. 119. Iosue vii. 11. 15. 1. Samuelis xv. 24. Sic & Sirach. xl. 14. & II. Macchæorum vii. 2.

64. *Fratrem autem suum Simonem reliquit intra provinciam]* In Iudæa, quæ ἡ χώρα [Regio] nudè dici solet.

65. *Et applicuit Simon ad Bethsuram]* Erat enim in ea præsidium à Demetrio, ut hic memorat Iosephus. Vide supra x. 24.

Et expugnabat eam diebus multis] Oppugnabat. ἐπολέμει αὐτήν, admovebat aggeres & machinas, ut ait Iosephus.

Et conclusit eos] Συνέκλεισεν αὐτήν, acriter urbem obsessam tenuit.

66. *Et ejecit eos inde]* Ἐξέβαλεν αὐτὰς ἐκείθεν, *ἔξω*, id est, exire fecit, quod per ἐκβάλλειν verti solet.

Et posuit in ea præsidium] Suorum hominum, quod addit Iosephus.

67. *Et Ionathas & castra ejus]* Exercitus ejus. παρεμβολή.

Ad aquam Genesar] τῶν γεννησάρων [Gennesarorum], Iosephus. Id nomen recentius, vetus est גניסר. Vide quæ dicta ad Matthæum xiv. 34.

Et ante lucem vigilarunt in campo Asor] Ὁρῆσαν τῷ πρωὶ εἰς τὸ πεδίον Ἀσώρ. Ità enim legendum tum ex Latino, tum ex Iosepho, non Νασώρ. *Et manè venerunt in campum Asor.* Is est ἡρῆσαν Iosue xix. 36. ibi in Græco, ut hic Ἀσώρ.

68. *Et ecce castra alienigenarum occurrebant in campo]* Demetrii milites, ut Iosephus exponit, insidiis alibi positis, alio in loco obviam ei processere.

Et tendebant ei insidias in montibus] De suo numero posuerunt ei insidias, ἐξέβαλον ἐνεδρὸν εἰς αὐτόν. Iosephus, ἐνεδρὸν αὐτῷ καὶ τὰς λοχίσαντας ἐν τῷ ὄρει καθίσαντες [cū insidiis ei posuissent & homines in monte delitescerent].

70. *Omnes]* Exceptis quinquaginta, quorum præcipui hic nominantur.

Mattathias filius Absalomi] Sic & in Græco. Iosepho est contractius Ματθίας Matthias]. sed idem est nomen.

Et Iudas filius Calphi] Ὁ τὸ Χαλφί, [filius Chalphi] in Græco. Iosepho δὲ Χαψαί, [filius Chapsai]. sed scriptum fortè fuerit Χαλφαίς [Chalphai], *ἡλθ*.

Princeps militiae exercitus] In Græco de utroque dicitur, ἄρχοντες τῆ στρατιᾶς καὶ δυνάμειν, id est, præcipui Ducum sub Ionatha. Iosephus, τῆ ἀπάσης δυνάμειν ἡγεμόνες ὄντες [qui Ductores erant exercitus totius].

71. *Et scidit Ionatha vestimenta sua]* Quod Sacerdoti etiam Summo licebat. Vide quæ diximus Matthæi xxvi. 65.

Et posuit terram in capite suo] Vt solebant Deum humiliter deprecaturi, quasi sic testantes, nihil se esse nisi pulverem.

73. *Et viderunt qui fugiebant partis illius, & reversi sunt ad eum, & insequiebantur cum eo omnes usque Cades ad castra sua]* Ἔως τῆ παρεμβολῆς αὐτῶν, usque ad castra illorum, nempe Macedonum. Iosephus, ὤρμησαν αὐτὰς διώκειν, καὶ τὸ ἐποίησαν μέχρι Κέδασων ἡ τὸ στρατόπεδον ἦν τῶν πολεμίων [impetum cepere eos persequendi, & id fecerunt usque ad Cedaſa ubi castra erant hostium]. Verum hic fuit dictum vetus,

Ἀνὴρ ὁ Φεύγων καὶ πάλιν μαχίσεται.

[Pugnabit iterum qui prius cepit fugam.]

74. *Tria millia virorum]* Fortè & apud Iosephum pro διαχίλις [bis mille] scriptum olim fuerat τριχίλις [ter mille]. multum enim, ut diximus, hunc auctorem sequitur.

C A P V T XII.

1. *V*idit Ionathas quia tempus eum juvat] Id est, res suas bene procedere.

Statuere & renovare] Id est, novare fœdus cum Iuda factum, & quædam ex temporum ratione addere.

2. *Et ad Spartiatis]* Imperatum enim Legatis à Roma revertentibus Spartam adire, ut docet Iosephus.

4. *Et dederunt illis]* Romani Legatis Iudæis.

Epistolas] Ad Reges Asiæ & Europæ amicos Populi Romani, & ad provinciarum Præsides, ut iter tutum Legatis procurarent. Ità Iosephus.

6. *Et Seniores Gentis]* Græcè, ἡ γερουσία τῆ ἑθνῆς. sic & Iosepho. Est autem ἡ γερουσία Senatus ille Magni Synedrii, qui non judiciis tantum, sed & Reipublicæ præsidebat.

Et Sacerdotes] Tanquam præcipua pars populi.

Et Gens Iudæorum] In Græco hic, ὁ λοιπὸς ἄνθρωπος [reliquus populus]. Iosepho, τὸ κοινὸν τῶν Ἰουδαίων [Commune Iudæorum]. Erat status temperatus ἐξ ἀριστοκρατίας καὶ δημοκρατίας [ex regimine optimatiæ & populi] simul cum principatu, & propterea tam cum Romano quàm cum Laconico bene conveniens. Vide Polybii locum περὶ πολιτείων [De Politis].

Spartiatis fratribus] Vide supra x. 18. Epistolam hanc quoad sensum, cum Hebraïsmis expressit hic interpres: Iosephus inde in elegantiores sermonem Græcum liberius transtulit, cum hac inscriptione, Λακεδαιμονίοις Ἐφόροις καὶ Γερουσίᾳ καὶ Δῆμῳ [Lacedæmoniis Ephoris & Senatui Populoque].

7. *Missæ erant epistolæ ad Oniam Summum Sacerdotem ab Ario qui regnabat apud vos]* Ἀρεὶς τῆ βασιλεύοντος ἐν ὑμῖν legi debet in Græco, non Δαρεὶς. Sic & Iosephus, παρὰ Ἀρεὶς τῆ βασιλεύσαντος ὑμῶν [ab Ario qui

qui vobis imperabat]. & sic infra legendum 20. ἡν ἀπέ-
 ψειλαν Οἰάα· Ἀρεῖ βασιλεὺς [quam miserant Onia:
 Areus Rex], &c. Areum hunc etiam Livius bis no-
 minat libro xxxix. & Pausanias. Onias qui hic no-
 minatur est Simonis Iusti filius, qui vixit regnanti-
 bus in Ægypto primū Euergete, deinde Philopa-
 tore & Epiphane Ptolemæis, in Syria autem Antio-
 cho Magno ac Seleuco. Vide Iosephum non hic tan-
 tum, sed & xi i. 3. 4. 5.

Quoniam estis fratres nostri] Vox fratrum hic non
 simpliciter socios & amicos, sed cognatos significat.
 Apertè id ostendit hic Iosephus, & ipsa verba subse-
 quentis epistolæ Lacedæmoniorum, qui se ab Abra-
 hamo ortos prædicant. Nempe Dores, quorum
 pars Spartiatæ, ex Pelasgis. Pelasgorum autem lin-
 gua Græca non fuerat, ut Herodotus Clio nos do-
 cet, ἦσαν οἱ Πελασγοὶ βάβαρον γλῶτταν ἔντες [Pelas-
 gi olim barbarâ linguâ loquebantur]. Pelasgi פלגי, id
 est, dispersi. Venere ergo illi Pelasgi, sive exules, ex
 Arabiæ & Syriæ confiniis in quibus Abrahami & Ce-
 thuræ posterī sedes fixerant. Non multum à vero abit
 Plutarchus in libro contra Herodotum, οἱ Δωριέων
 ἦγε μόνες φαίνοιντο ἂν Αἰγύπτῳ ἰθαγενεές ὄντες [videntur
 Dorienſium præcipui ortu esse Ægyptii]. Ægyptii enim
 Arabibus vicini. Hi vicinitate Græcorum sermo-
 nem externum didicere, non ita tamen ut non or-
 tivi sermonis quasdam retinerent reliquias, quales
 sunt, θ· nota secundæ personæ singularis, θεν plura-
 lis, in verbis: ἡν verò pluralis in nominibus. Sic &
 ἀτλα alloquentis, סימן סאמειון [signum], ארכן δραχ-
 μα [drachma], כתנה חיתון [tunica], כרו καρύσσειν
 [prædicare], פילגש פלגש [pelle], אשף σοφός [sapi-
 ens], לשן λέξα [loquela], סנבכא סαμβύκα [sambuca],
 סרבל סαράβα [saraba], פטש πέτασος [petasus], כתרס
 κιθάρις [cithara], קרן κέρας [cornu], שרף שרף [fistu-
 la], ארן ἀράχνα [aranea], אווב ὕσσωπος [hyssopus], שק
 σακκος [saccus], ספיר סαπφειρος [sapphirus], כוה καίεν
 [utere], תור ταῦρος [taurus], ערבון ἄρραβων [arrhabo],
 אוי ווא [væ], שכן שכנוס [habitaculum], לבנה לבανός
 [luna], דו דו [duo], שש שש [sex], גנזא גנזא [gaza],
 פתן פתון [pythion], אור אור [ignis], אור אור [aër],
 טון טון [pauis], לפיד λαμπάς, λαμπάδ [lam-
 pas], קנה κανών [regula], ברלה βδέλλιον [bdellium],
 נבל נבל [nablium], יאספיש יάσπης [jaspis], נר נר
 [nardus], עבש עבש [aspis], פארדיס פάρδειס
 [paradisus], מר מר [stultus], אתנה ἔδνα [dos], כר
 கட [cadus], ערן אדווא [voluptas], מנה מנה [mina],
 מסא מסא [massa], multaque alia.

9. Nos cum nullo horum indigeremus] Nempe te-
 stimonio ad recognoscendam cognationem. Ità enim
 interpretatur Iosephus.

Habentes solatio sanctos libros] Documentum habentes
 sanctos libros: in quibus scilicet de Cethuræ scri-
 ptum est posteris. παρακλήσις sæpe admonitionem si-
 gnificat; & hic Iosephus ἀπόδειξις interpretatur: sic
 supra ix. 35.

10. Maluimus mittere ad vos] Operam dedimus ut
 ad vos mitteremus. ἐπειράθημεν ἀποσείλαι. ostendunt
 difficultatem itineris.

Renovare fraternitatem & amicitiam] Id est, ami-
 citiam fraternam.

Multa enim tempora transierunt ex quo misistis ad
 nos] Anni fortè sexaginta.

11. In diebus solemnibus] Tribus magnis festis die-
 bus, quibus maximus erat populi conventus.

Et cæteris quibus oportet] Sabbatis & interluniis.

Memores sumus vestri in sacrificiis] Neque enim
 nefas habebant orare pro aliorum sacrorum homi-
 nibus. Vide supra Baruch. i. 11.

12. Latamur itaque de gloria vestra] Florebat
 enim hoc tempore Lacedæmon amicitia Roma-
 norum.

13. Nos autem circumdederunt multæ tribulationes]
 Ex illo scilicet tempore ex quo scripta epistola à La-
 cedæmoniis fuerat.

Et impugnaverunt nos Reges] Antiochus Illustris,
 Antiochus Eupator, Demetrius Soter, Demetrius
 Nicanor.

16. Numenium Antiochi filium] Nomina sunt ex
 Hebræo in Græcum, commutatione quadam detor-
 ta, ne barbarus sonus Græcos offenderet. Huic no-
 men Hebræum fuisse arbitror נעמן בן נתניה.

Et Antipatrem Iasonis filium] נרב בן יהושוע.

Renovare cum eis amicitiam & societatem pristinam]
 Est hic in Græco ἐν διὰ δυοῖν [unum per duo expres-
 sum] manifestum: περὶ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς ἀδελφότητος
 ἡμῶν, de innovanda fraternitate.

18. Benefacietis respondentes ad hæc] Si rescriba-
 tis nobis: ut hic habet Iosephus.

19. Et hoc rescriptum est epistolarum] Exemplum
 literarum, ἀντίγραφον τῆς ἐπιστολῶν. Sanè Græci epi-
 stolas pluraliter de una dicunt, sicut Latini literas.
 Sic Iosephus de hac ipsa Lacedæmoniorum epistola
 xii. 4. in fine. ἐπεμπε καὶ ἐπιστολὰς ὧν τὸ ἀντίγραφόν
 ἐστὶ τοιοῦτον [misit & epistolas, quarum hoc est ex-
 emplum.]

20. Arius Rex Spartiatarum Onia] Quomodo Græ-
 cum huius loci sit emendandum diximus supra vi i.

22. De pace vestra] De incolumitate vestra.

23. Pecora nostra & possessiones nostræ vestræ sunt]
 Iumenta nostra: id est, equi, resque nostræ vestris usi-
 bus sunt expositæ: ac si quis rebus vestris noceat,
 nos injuriam velut nobis illatam vindicabimus. Io-
 sephus, τὰ δὲ ὑμέτερα ἴδια νομιζόμεν, καὶ τὰ αὐτῶν κοινὰ
 πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν [quæ vestra sunt nostra existimamus,
 & nostra vobiscum faciemus communia].

24. Quoniam regressi sunt principes Demetrii]
 Duces. στρατηγοὶ Iosepho.

25. In Amathide regione] Eἰς τὴν Ἀμαθίτιν [in
 Amathitin], Græcum hic, & Iosephus. אמת Numeror.
 xiii. 22, Græcè Αἰμάθ [Aimath], ut & ii Re-
 gum xvi i. 34. & alibi.

Non enim dederat eis spatium] Id est, tempus. ἀνο-
 χῆν, [dilationem] in Græco: χρονίαν, [otiam] Iosepho.

Regionem ejus] Id est, Iudæam, ut hic Iosephus.

26. Nuntiaverunt quod constituunt supervenire il-
 lis nocte] Demetriani Iudæis. Hoc autem explora-
 tores cognoverant ex captivis quos in reditu cepe-
 rant, ut ex Iosepho discimus.

27. Et posuit custodes per circuitum castrorum] προ-
 φυλακάς: ità enim legendum in Græco, quomodo
 est & in Iosepho. Latine veritas procubitores. Ità
 enim Festus ait dictos, qui noctu custodiæ causâ ante
 castra excubabant.

28. Et timuerunt & formidaverunt in corde suo]
 Ità ut abirent à castris. Ità Iosephus.

Et accenderunt focos in castris suis] Ad dissimulandam fugam, ut idem Iosephus. Frequens id in historiis.

29. *Videbant autem luminaria ardentia*] τὰ φῶτα καίόμενα, id est, ignes lucentes. Vicina Ignis & Lux, וַיֵּא וְיָא utrumque Hebræis: ideoque permiscetur vocabula, ut Marci xx. 54. Lucæ xxi. 56.

30. *Et secutus est eos Ionathas*] Ad videndum equis esset in castris.

Et non comprehendit eos] Quanquam insecutus, 10 ubi castra cognovit vacua.

Transierunt enim flumen Eleutherum] *Transierant.* Ita hic exponendus aoristus ex fide Iosephi, ἡδὴ γὰρ ἔλεύτερον διαβέβηκότες ποταμὸν, ἦσαν ἐν ἀσφαλείᾳ [jam enim flumen Eleutherum transgressi in tuto erant]. De Eleuthero flumine supra xi. 7.

31. *Ad Arabas qui vocantur Zabadaei*] Sic & in Græco Ζαβαδαῖς [Zabadæos]. sed Ναβαταῖς [Nabatæos] habet Iosephus: atque ita hic scribendum putem. Nam Nabatæi, quanquam olim amici Iudæ, 20 manserant in parte Demetrii Nicanoris, nec Alexandrum erant secuti.

32. *Et junxit & venit Damascum*] Καὶ ἀναζεύξας ἦλθεν εἰς Δαμασκόν, & motis castris venit Damascum. Sic & supra hæc vox usurpata xi. 22. Est alioqui vox generalis, & cuius itineri significando idonea: Exodi xiv. 15. xl. 33. 37. Iudith. vii. 1. 6. xvi. 19. 11 Maccabæorum v. 11. xii. 29. xiii. 26. xiv. 16.

Et perambulabat omnem regionem illam] Hostes persequens.

33. *Vsq̄ue ad Ascalonem*] Quæ urbs erat ipsi & Alexandro amica, supra x. 86.

Et ad proxima præsidia] Proxima loca munita; ὀχυρώματα hic in Græco: quibus omnibus præsidium imposuit, auxitque munimenta, ut docet Iosephus.

Et occupavit eam] Latine admodum vertit quod in Græco est προκατελάβετο. occupare enim est prævertere.

34. *Audivit enim quod vellent præsidium tradere partibus Demetrii*] *Præsidium*, id est, ipsam urbem: τὴν πόλιν [urbem] Iosephus: aut fortè arcem: nam ὀχύρωμα [munitionem] est hic in Græco. Erat hæc Ioppe in parte Alexandri, supra xi. 6.

Et posuit ibi custodes ut custodirent eam] Præsidarios milites multos, ut ex Iosepho cognoscimus.

35. *Et convocavit Seniores populi*] Synedrium Magnum, advocato & populo Hierosolymitano, quod hic addit Iosephus.

Et cogitavit cum eis] Consilium cum eis cepit, & ἐβλεύσατο μετ' αὐτῶν. Iosephus, συνέβλεύσατο [consilia communicavit].

Ædificare præsidia in Iudæa] Loca quædam opportuna melius munire: putà Bethsuram & Gazam, de quibus supra xi. 61. 65. & loca à Bacchide relicta x. 13.

36. *Et ædificare muros in Ierusalem*] Tum urbem exterius munire, tum Templum, ut hic Iosephus. Munimenta enim Templi disjecerat Antiochus Eupator, supra vi. 62. partim & Alcimus, ix. 54.

Et exaltare altitudinem magnam inter medium arcis & civitatis, ut separaret eam à civitate, ut esset ipse singulariter, & neque emant, neque vendant] Id est, arcem muro excelsio interposito ita interfepire ab urbe, ut nemo ex urbe eò comineatus adferre, aut

etiam prædas ab ipsis actas emere posset: ita paulatim iis qui ἐν τῇ ἀρχῇ [in arce] erant res facturus arctas.

37. *Et cecidit murus qui erat super torrentem ab Ortu Solis*] In Græco est, *Et accessit* (opus scilicet novum Ionathanis) *ad murum torrentis qui est ad Subsolanum*; id est, ad murum veterem residuum, eâ in parte ubi erat torrens Cedron: nam is ab Ortu urbem alluebat.

Et reparavit eum qui vocatur Caphetetha] In Græco, *id quod vocatur Capphenatha*. Fortè ita dictus locus à palmis ibi nascentibus. nam כַּפְנִיתָא est *dactylus palmæ*. Palmas autem non in cæteris tantum Iudææ partibus, sed & apud Hierosolyma natas constat ex Ioan. xii. 14.

38. *Et Simon*] Digressus in partes Iudææ alias, ut Iosephus indicat.

Ædificavit] Muniit.

Adiada] In Græco, Ἀδιδά [Adida]. עֲדִידָא Esdræ 11. 33. Nehemiæ vii. 37. Ἀδιδ [Adid] in Græco: quod cum Syriaco additamento fit Ἀδιδά.

In Sepbela] Ἐν τῇ Σεφύλᾳ. Est hoc nomen סֶפֶלַח multis locis commune, significatque locum in plano situm tam Hebræis quàm Chaldæis & Arabibus, solétque verti πεδῖον [campus], ut Deuteronomii i. 7. Iosue xi. 2. xii. 8. aut πεδινῇ [campestris], nempe γῆ [terra], ut Iosue ix. i. x. 40. xi. 16. Iudic. i. 9. i. Regum x. 2. i Paralipomenon xvii. 28. ii Paralipom. i. 15. xxviii. 18. Ieremiæ xvii. 26. Zachariæ vii. 7.

30 *Et munivit eam, & imposuit portas & feras*] In Græco, & firmas fecit portas & vec̄tes. Sic & infra xiii. 33. & Sirachidæ xxviii. 28. xlix. 15.

39. *Et extendere manum in Antiochum Regem*] Quod postea effectum dedit, ut discimus. Hæc autem, ut ex Iosepho cognoscimus, evenere postquam Demetrius, pueri huius æmulus, bellum in Parthos movens captus ab ipsis est. de quo vide Iosephum hoc loco, Appianum fine Syriacorum, Iustinum xxxiv. & xxxvi.

40. *In Bethsan*] Vide supra v. 52.

45. *Et veni mecum Ptolemaidam, & tradam eam tibi*] Vt quæ una esset ex quatuor Præfecturis quas Rex puer Iudææ genti promiserat, supra xi. 57.

48. *Ptolemenses*] Οἱ Πτολεμαῖς, Ptolemaidenſes. *Et comprehenderunt eum*] Iussu nimirum Tryphonis, ut disertè explicat Iosephus.

49. *Et in Campum Magnum*] Hic vertit vocem עֲרֹבוֹת [Arboth], quam alibi servavit ut propriam 50 v. 23. ix. 2.

50. *Et periit*] Hoc fama, ut solet, supra verum addiderat: ut mox discemus.

Et exierunt parati in prælium] Καὶ ἐπορεύοντο συνεστραμμένοι ἑτοιμοὶ εἰς πόλεμον, *Profecti sunt conglobati, & parati prælio*, Φραζόμενοι τοῖς ὀπλοῖς [armis septi], ait Iosephus.

51. *Et videntes hi qui insecuti fuerant*] Tryphonis milites.

Quia pro anima res est illis] De vita sibi esse, periculum scilicet.

Reversi sunt] Retro ière.

52. *Illi autem*] Ionathanis milites.

Et planxerunt Ionathan] Vt antè Iudam, ix. 20.

54. *Non habent Principem*] Mortuo Iudà, capto Ionathane.

Et adjuvantem] Id est, nec adiutorem: infenso illis & Demetrio Nicanore, & Tryphone.

Et tollamus de hominibus memoriam eorum] Loquendi genus Syris & Hebræis usitatum: Deuteronomii xxxi. 26.

CAPVT XIII.

3. *Pro legibus*] Ἡμετέρας ἐλευθερίας [pro nostra libertate], ait Iosephus.

Et pro sanctis] Καὶ τὸ ἅγιον, id est, pro Templo: quam significationem vocis ἅγιον etiam supra notavimus.

Et angustias quales vidimus] Hebræis vox videndi ad omnes sensus refertur.

5. *Non mihi contingat parcere animæ meæ*] Quod Græci solent dicere uno verbo φιλοψυχῆν.

6. *Inimicitia gratiâ*] Nullis à nobis acceptis iniuriis.

8. *Tu es Dux noster*] Esto Dux noster. Ità interpretatur Iosephus: & solet etiam imperativè poni.

9. *Et omnia quæcunque dixeris nobis faciemus*] Ostendunt illum fore Iosue loco: nam verba ad ipsum dicta Iosue i. 16. repetunt.

10. *Acceleravit consummare omnes muros Ierusalem*] Cœptos à Ionathane xii. 36.

11. *Ionathan filium Absalomi*] Amicum suum, quod addit Iosephus, fratrem Matthathie dicti supra xi. 70.

Et eiecit his qui erant in ea] Id est, indigenis, quibus ob Tryphonem diffidebat. Ità soli Iudæorum præsidarii, à Ionathane impositi xi. 34, in oppido mansere.

12. *Et Ionathas cum eo in custodia*] Nempe militari, quam carcerem castrensem vocat Iuvenalis, & Scholiaſtes ejus. Solebant catenâ advinciri militi.

13. *In Addus*] In Græco, ἐν Ἀδιδόις [in Adidis]. Iosephus, εἰς Ἀδιδά πόλιν [in Addida urbem]. Eadem est urbs quæ nominata supra xi. 39.

Contra faciem campi] Id est, ex quo loco despectus erat in campeſtria. Iosephus ità explicat, ὅφ' ἦς ὑπόκειται τὰ τῆς Ἰουδαίας πεδία [tui subiecta erant Iudææ campeſtria].

16. *Vt non dimissus fugiat à nobis*] Id est, transfugiat in partes Demetrii: nè Iudæam in defectionem trahat, ait Iosephus.

17. *Nè inimicitiam magnam sumeret ad populum Israël*] Nè ad calumniam pateret:

Γλῶσσαι γὰρ ἀνθρώπων φιλοκέρτομοι.

[Lingua dicax multis mortalibus.]

Iosephus, μή διαβληθῇ πρὸς τὸ πλῆθος [ne apud populum traduceretur], tanquam de imperio nolens decedere: Quia ubi de potentia agitur, fratrum quoque rara est gratia.

19. *Et mentitus est*] Nempe Tryphon, id est, fidem fefellit, ut supra xi. 53. ἐκ ἐτήρησε τὸ πρῶτον [fidem non servavit], Iosephus hic.

20. *Vt contereret eum*] Vastaret.

Per viam quæ ducit Ador] Legitur quidem in Græco, Ἀδωρα [Adora]. Sed A hic est appositivum more Syriaco: nomen enim urbis est Δωρα [Dora], quomodo & hic Iosephus eam vocat. Est autem in Idumæa. Alia ejus nominis est in Phœnice, cujus

infra fiet mentio. Vox hæc Syriaco sermone hospitium significat.

Et castra ejus ambulabant] Id est, exercitus ejus.

21. *Qui autem in arce erant*] Id est, ἐν ἀκρῇ illa Hierosolymitana. Ità enim accipere nos jubet Iosephus & res ipsa: nam illis pridem arcti erant commeatus, ut videre est supra xi. 36.

Per desertum] Idumæa, ut explicat Iosephus.

22. *Erat autem nix valde multa*] Incommoda itineri, maximè equestri.

Et non venit in Galaaditim] Aliter in Græco, Non venit (Hierosolyma scilicet) propter nivem. Itaque mutato itinere pervenit in Galaaditim. Eundemque sensum Iosephus habet.

23. *Et cum appropinquasset Bascaman*] In Græco est, τῇ Βασκαμᾷ [Bascama]. sed Iosephus. Βασκᾶ [Bascā]. Eadem est urbs quæ vocatur ηρχα Iosue xv. 39. Litera emollita ob faciliorem pronuntiationem.

25. *Et misit Simon*] Aliquanto post tempore.

26. *Et accepit ossa Ionathæ fratris sui*] Reliquias. Loquuntur sic & Græci, quod ossa diutius durent.

27. *Lapide posito retro & ante*] In omnem partem.

28. *Et statuit septem pyramidas*] More Ægyptiorum. Lucanus,

— Pyramidum tumulis evulsus Amasis.

Vnam contra unam] Recto ordine.

29. *Et his circumposuit columnas magnas*] Id est, porticum ex columnis μονολίθους [singulis uno ex lapide]. Ità Iosephus, qui hæc omnia existisse dicit ad sua tempora. Non dissimile illud apud Plutarchum Themistocle, σῆλαι κύκλω λίθου λευκοῦ πεπηγασί [in ambitu columnæ positæ ex lapide candido].

Et super columnas arma] Appensa columnis. Virorum fortium sepulchris addi solita arma vidimus Ezechiel. xxxi. 27. Virgilius in funere Pallantis,

Addit equos & tela quibus spoliaverat hostem.

Et juxta arma naves sculptas] Quia etiam mari imperium habuerat. Vide supra xi. 59.

31. *Dolo occidit eum*] Appianus, τὸ παιδίον κτείνας αὐτὸς ἐπετόλμησε τῇ ἀρχῇ [occiso puero ipse imperium arripuit]. Iustinus, Trypho occiso pupillo Regnum Syriæ invadit. Livii Epitome lv. Alexandri filius Rex Syriæ decem annos admodum habens, à Diodoto qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est, corruptis quidem medicis, qui eum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant illum, occiderunt. Occurrunt passim in historiis exempla tutorum, qui potentiae adipiscendæ pupillos sibi creditos aut vi aut dolo interfecere; ut Grimoaldus Sigebertum secundum Regem Austrasiæ, Andronicus Comnenus Alexium Manuelis filium, Michael Palæologus Theodori Lascaris filium. Tentasse idem creduntur Philippus Macedo & Antiochus Magnus in Epiphanem, Stilico in Honorium.

32. *Et fecit plagam magnam in terra*] Multos interfecit ipsius facta improbantes.

33. *Et portis & seris*] Μοχλοῖς, vectibus, ut supra xii. 38.

Et posuit alimenta in munitionibus] Prudenter, contra obsidiones.

34. *Et misit ad Demetrium Regem*] Miserat: ità enim vertendus hic aoristus. Nam capto demum à Parthis Demetrio, Tryphon impium consilium

necandi pupilli suscepit, & effectum dedit. Ita differt Iosephus, & Appianus, *παρὰ τὴν ἀναρχίαν τήνδε* [in hac dissolutione imperii].

Vt faceret remissionem regioni] Vt remitteret tributa ad id tempus debita. Nam immunitas illa à Demetrio Demetrii patre valde liberaliter concessa supra x. 29. effectum non habuerat, Iudæis alias partes secutis.

Quia actus omnes Tryphonis per direptionem fuerant gesti] Actus Tryphonis meræ rapinæ fuerant. Ità est in Græco: ostendit servile ingenium. Vide Iosephum XIII. 12.

35. *Respondit ei & scripsit*] *Responderat & scripserat*: priusquam scilicet à Parthis caperetur.

36. *Rex Demetrius Simoni Summo Sacerdoti*] Hunc enim gens Iudææ fecerat Summum Sacerdotem post Ionathanis mortem, pro libera gerere se incipiens, occasione discordiarum inter Reges.

Et Senioribus & Genti Iudæorum] Vide quæ dicta XII. 6.

37. *Coronam auream*] Regibus mitti solitam à populis. Vide supra XI. 35.

Et Bahem quam misistis] *Τὴν Βαῖν* in Græco. Sed legendum, quomodo interpretes Latinus legit, *Βαῖν*. *Βαῖς* est ramus palmæ: aureum intellige, ut & II Maccabæorum XIV. 4. sicut & vitis aurea aliis dono data. Sic uvæ, folia, palmites ex auro solita fieri discimus ex titulo Thalmudico Middoth & Rabbinis ad eum locum.

Remittere vobis quæ indulsumus] *Remissiones vobis remittere*: id est, affectas dare.

38. *Quæcunque enim constituimus vobis constant*] *Prætereaque quæ vobis concessimus manebunt*. Illa scilicet relata supra XI. 37.

Munitiones quas ædificastis vobis sint] Illæ de quibus supra XII. 36. XIII. 10.

39. *Remittimus quoque ignorantias & peccata usque ad hodiernum diem*] *Ignorantias, id est, peccata*. Hebræorum mos est ἀγνοίας *תגלול* dicere omne culpæ genus, ut Iudith. v. 19. & alibi notavimus. Hoc autem dicit propterea quod Iudæi partes Alexandri Balæ partibus Demetrii patris prætulerant, supra XI. 47.

Et coronam quam debebatis] Ne scilicet debeatur in posterum. Vide supra 37.

Et si quid aliud erat tributarium in Ierusalem, jam non sit tributarium] Ac si quid aliud erat vectigali obnoxium in Ierusalem, id ne sit posthac vectigali obnoxium. Non de tributis agit, sed de vectigalibus rerum quæ invehebantur, evehebanturque: neque ea remittit per omnem Iudæam, sed Hierosolymis. Vide supra x. 34.

40. *Et si qui ex vobis apti sunt conscribi, inter nos conscribantur*] Id est, dent militiæ nostræ nomen; ut supra x. 36.

41. *Anno centesimo septuagesimo*] A quo Seleucus regnare cœperat, ut hic explicat Iosephus, apud quem τὸ Σέβων βασιλείας [Regni Syrorum] scribendum pro Ἀσσυρίων [Assyriorum].

Ablatum est jugum Gentium ab Israël] Id est, planè Iudæi pro liberis agere cœpere. Iosephus de hoc Simone, τὸ ὑπὸ Μακεδόσι δαλείας τὸ λαὸν ἡλευθέρωσεν, ὡς μηκέτι φόβος αὐτοῖς τελεῖν [à servitute Macedonum]

ità populum liberavit, ut tributa posthac non penderent]. Iustinus, ubi de Antiocho Demetrii fratre agit, Iudæorum ait vires tantas fuisse, ut post eum nullum Macedonum Regem tulerint, domesticisque imperiis usi, Syriam magnis bellis infestaverint. Vbi quod de Syria dicitur, ad Hyrcani tempora pertinet.

42. *Scribere in tabulis & gestis publicis*] In Græco, *in syngraphis* (id est, mutui tabulis) & *contractibus* aliis scilicet, ut venditionum, locationum. Iosephus amplius, ἐν τοῖς πρὸς ἀλλήλους συμβολαίοις καὶ δημοσίοις γράμμασι [tam in contractibus inter se quàm in publicis tabulis]. Quod hic narratur, idem dicit alius Iosephus in libro Perek Ros Haffana, auctorem referens Rabbinum Aham Barhunam.

Summo Sacerdote, Magno Duce] In Græco, ἀρχιερέως μεγάλου καὶ στρατηγῆς [Pontificis Magni & Ducis], ubi *μεγάλου* [Magni] cohæret cum voce ἀρχιερέως [Pontificis]. Cœperat quidē scribi *יהוה לאלהינו* [Dei], sed sapientibus non placuit ità vulgari nomen Dei, ut is quem dixi Rabbini refert. Vide infra XIV. 27.

Et Principe Iudæorum] *ἡγεμὲν τῶν Ἰουδαίων*. Iosephus, ἐθνάρχης [Principis in Gente], id est, נשיא, qui & alterum addit titulum *εὐεργέτης* [Benefici], id est, נריב: de quo vide Lucæ XXI. 25.

43. *Applicuit Simon ad Gazam*] Gazæorum portum intellige. Nam urbs ipsa ab Alexandro diruta fuerat, ut nos docet Strabo libro XVI. Indè vocatur *Γάζα ἡ ἐρημὴ* [Gaza deserta] Actorum VII. 26. Hinc emenda Iosephum XIII. 11. ubi *Γάζα* [Gazam] legitur pro *Γάζαν* [Gazam].

Et fecit machinas] *Fecit belepolim*. Ejus machinæ descriptionem habes apud Ammianum libro XXI. Meminit & Athenæus libro v. & Vitruvius x. 22. item Diodorus Siculus & Plutarchus in Demetrii Poliorcetæ rebus.

Et applicuit ad civitatem] Machinam illam urbi admovit.

Et percussit turrem unam, & comprehendit eam] Unam urbis turrium cepit.

44. *Et eruperunt qui erant intra machinam in civitatem*] In Græco, *Et irrupere in urbem ii qui in belepoli erant*. Erat enim ejus machinæ moles ingens & valida, quam rotis & funibus regebat numerosus intrinsecus miles, ut Ammianus dicto libro XXI. & XXIV. nos docet, & Procopius Gothicorum IV.

45. *Scissis tunicis suis*] Qui mos Phœnicum in gravi casu.

Dextras sibi dari] Id est, pacem: ut supra XI. 50. 62. & infra 50.

48. *Et flexus Simon*] Ad misericordiam. In Græco, *συνελύθη*, pro quo malè in quibusdam editionibus *συνελύθη*.

Non debellavit eos] Id est, non interfecit belli lege.

Ejecit tamen eos de civitate] Ad tutius possidendam urbem, ut supra 11.

60. *Et mundavit ædes in quibus fuerant simulacra*] Ædes privatas: quia Gaza erat ex locis à Deo attributis populo Israëlítico, Iudic. I. 18. ac proinde valere ibi debebat lex Deuteronomii VII. 25.

48. *Et ejecta ab ea omni immunditia*] Omni cultu idololatræ.

Collocavit in ea viros qui Legem facerent] Bonâ fide Iudæos.

49. *Et esurierunt valde*] Vide suprâ xx1. & ibi dicta. Itâ impletum vaticinium Zachariæ xiv. 13.

50. *Et mundavit arcem à contaminationibus*] Ἀπὸ τῶν μιαιμάτων, id est, ab idolis, ut Ezech. xxxiii. 31. Ieremiæ xxxiii. 34.

51. *Et ramis palmarum*] Ramos manibus ferentes, ut in ingenti lætitia, ut Iohann. xii. 14.

Et cinyris] Suprà iv. 54.

Quia contritus est inimicus magnus ex Israël] Enallage numeri. Præfidiarios enim illos arcis intelligit, qui Israël plurimum nocuerant.

52. *Et constituit ut omnibus annis agerentur hi dies cum lætitia*] Hi quoque dies festi, non minùs quàm decima Adar memorata suprâ vii. 4. exolvere.

53. *Et munivit montem Templi qui erat secus arcem*] Montem Templi vocat, ut sæpe, ipsum Templum, quod tutius reddidit Simon, dejectâ arce & eâ parte montis quæ erat Templo superior. Itâ Iosephus hoc loco.

Et habitavit ibi ipse & qui cum eo erant] Intra Templi ambitum, ut in loco tutissimo.

54. *Ducem virtutum universarum*] ἡγούμενον τῶν ἀντάμεων πασῶν, omnium militum Ducem.

Et habitavit in Gazariis] In Græco, ἐν γαζάραις. Hæc ipsa est & Gadaris urbs, quæ Gadara Straboni, non longè à Gaza, Azoto, Ascalone. Ait de ea Strabo, ἦν καὶ ἐξιδιάσαντο οἱ Ἰουδαῖοι [quam suam fecere Iudæi], hæc tempora designans. Syri in 7 mutant.

CAP V T XIV.

I. *Congregavit Rex Demetrius exercitum*] Est hic ἐπιστολὴ ἱστορικὴ [Retrogressio historica]. Res enim Iudaicas connectere voluit. Nunc de Demetrio Nicanore ea narrat quæ ante occisum à Tryphone pupillum evenerant. Iosephus hæc in sua tempora digessit.

Abiit in Mediam] Itâ vocat omnia ea quæ Parthis parebant, συνεκδοχικῶς, ex parte totum.

Ad contrahenda sibi auxilia] Sperans devictis Parthis multas sibi gentes accessuras. Vide Iosephum xiii. 9.

2. *Et audiuit Arsaces*] Arsacem & hic Scriptor & Iosephus dixere communi nomine: nam proprium ei nomen fuit Phraates, ut Appianus nos docet. Strabo nos expedit libro xv. Ἀρσάκαι καλοῦνται πάντες, ἰδίᾳ δὲ ὁ μὲν Ὀρώδης, ὁ δὲ Φραάτης, ὁ δὲ ἄλλο τι [Arsaces vocantur omnes, singulatim autem hic Orodes, Phraates ille, alius alio proprio nomine].

3. *Et percussit castra Demetrii, & comprehendit eum*] Etiam Iosephus captum dicit amisso exercitu. Iustinus libro xxxvi. pacis simulatione deceptum; libro verò xxxviii. insidiis circumventum ait.

4. *Siluit omnis Terra Iuda*] In alto fuit otio: ut suprâ vii. 50. ix. 57.

Et placuit illis potestas ejus, & gloria ejus] Et regimen & res ab eo gestæ.

7. *Et congregavit captivitatem multam*] Multos hostium captivos fecit, ut Bethsuræ.

Et dominatus est Gazaræ] Vide suprâ xiii. 53.

Et Bethsuræ] Captæ à se, suprâ xi. 36.

Et arcis] Hierosolymitanæ.

9. *Et de bonis terræ tractabant*] Laudabant præsentem statum.

Iuvenes induebant se gloriam] Vestibus magnificis.

Et stolas belli] Bello captis.

10. *Et constituebat eas ut essent vasa munitiois*] Quicquid aliquem usum sui præbet, Hebræis [vas], Hellenistis σκεῦος dicitur.

Quoadusque nominatum est nomen gloriæ ejus] Itâ ut nominatum sit. ἕως οὗ hic effectum significat, non tempus. Est hic εὐλογία [laudatio] Simonis, annectenda iis quæ sunt apud Sirachiden.

12. *Et sedit unusquisque sub vite sua, & sub ficulnea sua*] Locutio παροιμιώδης [proverbialis], ut i. Regum iv. 25. Michææ iv. 4. Zachariæ iii. 10.

13. *Reges contriti sunt in diebus illis*] Tum bellis inter se, tum Iudæorum virtute.

14. *Et confirmavit omnes humiles populi sui*] Præsidio erat invalidis.

Et Legem requisivit] In cura habuit.

15. *Sancta glorificavit*] Templum reddidit augustius, dejectâ arce quâ Templum premebatur.

Et multiplicavit vasa Sanctorum] Donaria adjecit ex præda de hostibus capta.

18. *Scripterunt in tabulis æreis*] Honoris causâ.

20. *Spartatarum principes & civitates*] Ἀρχόντες καὶ ἡ πόλις, Magistratus & populus. Spartæ enim Reges post Cleomenem esse desierant: Tyranni quoque in Nabide sublati.

Simoni Sacerdoti Magno, & Senioribus, & Sacerdotibus, & reliquo populo Iudæorum] Sic enim Iudæi scribere eo tempore solebant; suprâ xi. 6.

Fratribus] Quomodo ipsi Iudæi Spartiatis fratres suos dixerant, ibidem.

21. *Et gavisus sumus in introitu eorum*] Pergratus nobis fuit eorum adventus.

22. *Et scripsimus quæ ab eis erant dicta in conciliis populi sic*] Scripsit Interpres in consiliis, ἐν ταῖς βελαῖς τῆς δήμῃς, id est, in publica Acta retulimus. Nam βελην vocat ipsa scita, μετωνυμικῶς [per transnominatorem]. Non est enim hæc epistola qualis à Laconibus scripta est, sed quomodo sensum exprimendum putavit homo Iudæus.

23. *Gloriosè*] Cum honore maximo.

Et ponere exemplum sermonum eorum] Verborum, quæ etiam scripto complexi fuerant.

In segregatis populi libris] Ἐν τοῖς ἀποδεδειγμένοις τῷ δήμῳ βιβλίοις, in libris ad hoc à populo constitutis. Sic ἀποδεδειγμένοι habuimus & suprâ x. 34.

Exemplum autem horum scripsimus Simoni Magno Sacerdoti] Legit ἐγγράψαμεν [scripsimus], pro quo in Græco est ἐγγράψαν [scripsere]. Dicunt Spartiæ se partem ex Actis descriptam misisse ad Simonem, ut constaret bene acceptam fuisse Legationem.

24. *Clypeum aureum magnum*] Clypei aurei inter honorum signa. Trebellius Pollio Claudio Augusto, & Hieronymus in Chronico Eusebiano ad eadem tempora.

26. *Restituit enim ipse fratres suos, & expugnavit inimicos Israël ab eis, & statuerunt ei libertatem*] In Græco est, ἐσήγει γὰρ αὐτὸς καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ ὁ οἶκος.

ὁ οἶκος τῶν πατρῶν αὐτῶν, καὶ ἐπολέμησαν ἐχθρὰς Ἰσραὴλ ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἐσησαν αὐτῶν ἐλευθερίαν quæ, sanata tra-
jectione Hebræis familiari, rectè sic vertas, Nam ipse
& fratres ejus, domusque patris sui (id est, cognati &
ministri) firmaverunt Israël, hostes Israël bello de-
pulere, & Israël paraverunt libertatem.

Et descriperunt in tabulis æreis] Prout scripserunt
ipsi Iudæi in tabulis æreis. Ipsi Iudæi, ajunt Romani,
hæc merita publicè agnoverunt.

Et posuerunt in titulis in monte Sion] Quas (tabulas
æreas) appenderunt columnis in monte Sion, id est, in
Templo: nam Sionis nomen interdum tam latè su-
mitur ut etiam Moriam comprehendat. In Templo
autem figi solita acta publica apparet supra xi. 37. &
infra 48. 49.

27. Et hoc est exemplum Scripturæ] Decreti gentis
Iudæorum in honorem Simonis, quod decretum et-
iam Romani in sua Acta referri voluerunt. Id decre-
tum perducitur usque ad xv. 15.

Mensis Elul] Qui mensis Augusto mensi maximè 20
parte respondet.

In Asaramel] Ἐν Σαραμέλ. Sed Latinus interpres
rectius scripsisse videtur eruditus, qui censent Hebræ-
um loci nomen fuisse, מלון מלך, Atrium Millo. In
Millo conventus publicos haberi solitos notat David
Kimchi ad i. Regum ix. 24.

28. In conventu magno] De tali conventu vide
quæ diximus ad Matthæum x. 17.

Et principum gentis] Ἀρχόντων ἔθνης, [principum
gentis], id est, φυλάρχων [eorum qui Tribubus præ-
erant].

Et Seniorum regionis] Synedrii Magni.

29. Ex filiis Iarib] Ἰαρίβ. Sed legendum Ἰωαρίβ
[Ioarib], ut supra i. i.

Vt starent sancta ipsorum] Templum, quomodo
sæpe antehac.

32. Viros virtutis] Id est, milites.

33. Et munivit civitates Iudææ & Bethsuram] Quod præcipuum est posuit ultimo loco. Vide quæ
diximus ad Marcum xvi. 7. Rem quæ hic refertur
habuimus & supra 7.

34. Et Gazaram] Vide xiii. 54. Itaque & apud
Iosephum Belli Iudaici i. 2. pro Ζαρά [Zara] legen-
dum videtur Γάζαζα [Gazara].

Et quacunque apta erant ad correptionem eorum po-
suit in eis] Scripsit Interpres ad correctionem. Sen-
sus est, Posuit in illis oppidis omnia per quæ meliora red-
derentur.

35. Et vidit populus actum Simonis] Πίσιν fidem Si-
monis. Sed quia Interpres scriptum reperit compendio
πν, legit πράξιν [actum], quomodo & quidam habent
libri Græci.

Et gloriam quam cogitabat facere genti suæ] Et quan-
tam gloriam consiliis suis attulerat genti suæ. Est hic
ἐβλεύσατο [cogitavit] dictum per μετανομίαν [trans-
nominationem] causæ pro effectu.

Et posuerunt eum Ducem suum, & Principem Sacer-
dotum] Supra xiii. 42.

Et iustitiam & fidem] Repetendum hic δα', id est,
propter, ex membro superiore.

36. Et in diebus ejus prosperatum est in manibus
ejus, ut tollerentur Gentes de regione ipsorum] Εὐδωθή-
εν ταῖς χερσὶν αὐτῆς, per eum feliciter evenit.

Et qui in civitate David erant] In urbe à Davide ad-
jecta. Vide supra i. 35. & xiii. 50.

Et inferebant plagam magnam castitati] Castitatem
hic intellige Dei cultum. In Legibus Ciceronis est,
Ciste deos adeunto. Idem in Haruspicum responsis de
fano Pessinuntio, Quod cum Dejotarus religione suâ
castissimè tueretur. Virgilius,

Quique sacerdotes casti.

37. Ad tutamentum regionis & civitatis] In Græco,
Et munivit eam (supple urbem) ad tutamen regionis.

38. Et Rex Demetrius statuit illi summum Sacerdo-
tium] Ἐσησεν, confirmavit, ratum habuit: supra xiii.

36. Hoc ideo additum quia Demetrius Nicanor ami-
cus erat populi Romani. Additur hic in Græco κατὰ
πάντα, secundum omnia, nempe illa quæ in decreto
Iudæorum continebantur.

39. Fecit eum amicum suum] Habes & hoc dicto
jam loco.

Et glorificavit eum gloriâ magnâ] Remissione tribu-
torum quæ debebantur, vectigalium in urbe Hiero-
solyms, auri coronarii, concessione munitionum.

40. Audivit enim] Audiverat enim.

Quod appellati sunt Iudæi à Romanis amici, & socii
& fratres] Supra viii. 20. xii. 3.

Et quia susceperunt Legatos Simonis gloriose] Supra
17.

41. Iudæi & Sacerdotes eorum] Ità supra xi. 6.
Sacerdotes nominantur ut pars eximia populi.

Consenserunt eum esse Ducem suum] Supra xiii. 7.

Et Summum Sacerdotem in æternum] Id est, ipsum,
posterorūque ejus, mares ex maribus. Opponitur
enim לעולם [in perpetuum] dignitati merè personali.

Donec surgat Propheta fidelis] Indubitatus, fidem
faciens suis prædictionibus & miraculis. Sic πῖσιν su-
mi diximus alibi. Si quis esset Propheta se Ducem
populi profitens, quales olim Iudices, ei imperium
haud dubio jure debebatur. Standum quoque erat
ejus dictis, tum de rebus aliis, tum de Sacerdotio.
Prophetiâ autem post Malachiam cessante, Prophetiæ
restitutio expectabatur paulò ante adventum Mes-
siæ, ut diximus supra iv. 46. & ix. 27.

42. Et ut cura esset illi pro Sanctis, & ut constitueret
præpositos supra opera eorum] Bis repetitur Templi
cura Simoni mandata, sed ad effectus diversos. Ideo
& hic sumendum pro nempe. Hic dicitur data ei sum-
ma inspectio in opera & facta tecta Templi; infra, in
ceremonias quas cæteri Sacerdotes ex ipsius præscrip-
to administrarent.

Et super regionem] Præfectos Toparchiis.

Et super arma] Exercituum ductores. Vide supra
xiii. 54.

Et super præsidia] Præfectos præfidiis oppidorum,
arcium, castellorum.

43. Et ut cura sit illi de Sanctis, & ut audiat ab
omnibus] Ità ut omnes Sacerdotes ipsius præscriptum
sequantur, ut jam diximus.

Et scribantur in nomine ejus omnes conscriptiones in
regione] Omnes syngraphæ: ut supra xiii. 42.

Et ut operiatur purpurâ & auro] Purpureâ veste, &
fibulâ aureâ, ut supra x. 20. 89. xi. 58.

44. Irritum facere aliquid horum] Facere contra hoc
decretum. Ita enim ἀθετεῖν sumi diximus ad Marcum
vii. 9.

Aut convocare conventum in regione sine ipso] In liberis populis præcipuorum magistratuum etiam hoc jus est, ne quis sine eorum arbitratu comitia aut concionem convocare posset: quod Græci dicunt ἐκκλησιάζειν. Vide Numeror. 1. 2.

Et vestiri purpurâ, & uti fibulâ aureâ] Nempe nemini liceat præter ipsum, ex superioribus. Nullus enim honos in veste est nisi à quo arcentur cæteri. Vide titulum Codicis Iustiniani De vestibus Holoberis.

48. *Et scripturam istam dixerunt ponere*] *Iusserunt poni.*

In tabulis æreis] Quibus inscribi solebant decreta ejusmodi, suprâ v. 11. 22.

Et ponere eas in peribolo Sanctorum] *In porticibus Templi.* id enim חמך, περίβολος, Ezechiel. XL 1. 5. XL 11. 20.

In loco celebri] *Conspicuo*, ut suprâ XI. 37. hoc est, unde de plano rectè legi possint, ut Romani loquebantur.

49. *Exemplum autem eorum ponere in ærario*] Ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, in arcis Templi, ubi acta ad Templum pertinentia servabantur.

Vt habeat Simon & filii ejus] Vt illis petentibus indè semper pariculum detur publicis sigillis munitum.

CAP V T XV.

1. **E**T misit Rex Antiochus] Sidetes dictus, qui se Tryphoni opposuit. Nomen id habuit à Side Pamphyliæ oppido, cujus meminere Plinius & Ptolemæus. Nam Pamphyliæ pars ultra Taurum est, eaque mansit penes Seleucidas, pace factâ ab Antiocho Magno cum Romanis.

Filius Demetrii] Soteris scilicet, ac proinde frater Demetrii Nicanoris, ut habes apud Appianum, Iustinum, & in Chronico Eusebii.

Ab insulis maris] Id est, à Seleucia Pieria, quæ non longè est à mari. Indè enim belli initium fecisse Antiochum hunc Sideten docet nos Iosephus XII 1. 12. Hebræi & Syri omnia mari adfita insulas vocant.

Et Principi Gentis Iudæorum] Ἐθνάρχῃ est in Græco, ut & suprâ XIV. 47. quâ voce Iosephus sæpe utitur. Valet autem idem quod נשיא, ἄρχων, suprâ IX. 30. XII 1. 42.

2. *Et Genti Iudæorum*] Ità mos erat scribi illo tempore. Vide suprâ VII 1. 29. XI. 33. XII 1. 6. XII 1. 36. XIV. 20.

3. *Pestilentes*] Ἄνδρες λοιμοί, דיצן, ut suprâ x. 61. Indicat Alexandrum Balen & filium ejus, maximè verò Tryphonem. Sunt hæc epistolæ, ut suprâ diximus, ex Græcis veris factæ Hebræicæ, versione satis liberâ, iterum deinde Græcæ.

Et electam feci multitudinem exercitus] Iosephus, ἐξελύκει αὐτῶν κατὰ πᾶσαν ἡμέραν ἀνξανομένης [cūm ei vires in dies crescerent].

4. *Volo autem procedere per regionem*] *Regionatim*, ex una regione in alteram.

5. *Nunc ergo statuo tibi*] Id est, *firmiter, rata facio.*

Omnes oblationes quas remiserunt tibi ante me omnes Reges] Πάντα τὰ ἀφαιρέματα ἃ ἀφῆκάν σοι οἱ πρό ἐμὲ βασιλεῖς. Vbi primum est locutio inversa: vult enim

dicere ratam se facere condonationem τῶν ἀφαιρέματων factam ab antè Regibus, maximè verò à patre fratreque suo. Deinde ἀφαιρέματα sunt in usu frequenti *primitiæ quæ Deo debebantur*, indè sumtâ translatione omnia ea quæ de agris Regibus pendi erant solita, ut pars dimidia nemorum, tertia frugum: de quibus suprâ x. 29. 30. XI. 34. Reges illi valde erant liberales de iis quæ ultrâ non tenebant, ut hujus Demetrii pater suprâ capite x. Alexander Magnus olim Legatis Darii, *Quæ post Euphratem sunt, liberaliter donat. Vbi igitur me affamini? nempe obliti estis. Nam ultra Euphratem sum.* Iustinus libro xxxvi. Facile tunc Romanis de alieno largientibus.

Et quacunque alia dona remiserunt tibi] In Græco, καὶ ὅσα ἄλλα ἀφέματα ἀφῆκάν σοι, id est, & quascunque præterea remissiones vobis fecere. Par loquendi genus habuimus suprâ x. 28. Intellige reliqua tributorum, salis redemptionem, vectigalia in Hierosolymis.

6. *Et permitto tibi facere percussuram proprii numismatis in regione tua*] Id est, tuâ imagine, qui magnus honos olim habitus. Procopius tertio Gotthi-
corum de Regibus Francis, ἡ τῶν Ῥωμαίων αυτοκράτορος (ἡ περ ἐστὶν) χαρακτῆρα ἐνθεμένοι τῷ στήθει τῷ, ἃ δὲ τὴν σφετέραν αὐτῶν εἰκόνα [Non Romani Imperatoris, ut solitum olim, formam suo nummo imprimantes, sed propriam]. Adde quæ dicta Matth. XXI 1. 20.

7. *Ierusalem autem sanctam esse & liberam*] Interpretare ut suprâ x. 31.

8. *Et omnia arma quæ fabricata sunt*] Quod ipsum haberi solet inter jura Regia: Iustiniani Nov. Lxxxv. In feudis c. *Quæ sint regalia.*

Et præsidia quæ construxisti, quæ tenes, maneat tibi] Idem est sensus qui suprâ XI v. 38.

8. *Et omne debitum Regis*] Quodcunque Regi ulla ex causa nunc debetur. Solet post multa specialia addi clausula quædam generalis, nè quid effugiat.

Et quæ futura sunt Regi] Quæ in posterum deberi possent quacunque ex causa: ex jure scilicet fiscali.

9. *Glorificabimus te & gentem tuam, & templum gloriâ magnâ*] Donaria scilicet mittendo in Templum, ut Syriæ & Ægypti Reges non rarò antehac fecerant.

10. *Exiit Antiochus in terram patrum suorum*] In superiorem Syriam, ut Iosephus explicat.

Et convenerunt ad eum omnes exercitus, ita ut pauci relictī essent cum Tryphone] Exolescente favore recentis imperii, ut ait Iustinus.

11. *Et venit Doram fugiens per maritimam*] Nempe Tryphon, ut Iosephus nos docet. Est hæc Dora in ora maritima Phœnices: quod & Ptolemæus significat.

14. *Et vexabant civitatem à terra & mari*] Oblidebant, ut ait Iosephus.

15. *Habentes epistolas Regibus & regionibus scriptas*] Hæc sunt illæ epistolæ quarum mentio aliqua facta suprâ XII 1. 4. Tenor autem totus huic loco reservatus, quia tunc usus earum apparuit.

16. *Lucius Consul Romanorum*] L. Furius Philus. Sic enim bis appellatur à Cicerone, nec aliter ab Obsequente, is qui in fastis per errorem Publius. Cæterum quilibet Romani sermonis formularumque gnarus facile intelliget hoc Senatusconsultum (nam Senatus

Senatus erat Legatis respondere, ut notavit Polybius) non esse quale Romae scriptum est, sed quomodo sensum ejus Hebraeus Hellenistis Hebraeis scribens exprimere voluit. Senatusconsulti autem hujus initium fuit, *Quod L. Furius Consul verba fecit*, sicut alterius Senatusconsulti, cujus meminit Iosephus xii. 17. initium fuit, *Quod C. Fannius M. Filius Praetor verba fecit*.

21. *Si qui ergo pestilentes*] Suprà 3.

22. *Hæc eadem scripta sunt Demetrio Regi*] Regi Syriae ei qui ante hunc Antiochum Rex fuerat. Mortuus igitur is dum Legati sunt in itinere: literæ autem ad fratrem ejus Antiochum pervenere. In Græco sequenda editio Sixtina, quæ habet Δημητρίῳ τῷ βασιλεῖ [*Demetrio Regi*], non autem illæ quæ habent Δημήτριον [*Demetrius*].

Ab Attalo] Scripsit Latinus interpres *ab Attalo*, ὑπὸ Ἀττάλῳ, Regi nimirum Pergami, qui populum Romanum bonorum suorum reliquit heredem.

Et Ariarathi] Sic & in Sixtina Ἀριαράθῃ, cum in aliis malè sit Ἀράθῃ [*Arathæ*]. Fuit circa hæc tempora Cappadociæ Rex Ariarathes, cujus simul cum Attalo Rege Asiæ, & Ægypti Ptolemæo, meminit Iustinus libro xxxv.

Et Arsaci] Qui *Phraates* proprio nomine, communi *Arsaces*, vel *Arsacides*, ut suprà diximus xiv. 2.

23. *Et in omnes regiones*] Amicas populi Romani gentes, aut civitates liberas & amicas, aut socias, aut quæ erant sub fociis Regibus: maritimas maximè, quia mari faciendum hoc iter Iudæis Legatis, qui sæpe ad proximam oram volebant appellere.

Et Lampsaco] *Et* hic est pro *nempe*. Ex hoc Latino Græcum corrige, & pro Σαμψάμῃ [*Sampsamæ*] repone Λαμψάκῳ [*Lampsaco*]. Est πόλις ἐνλίμενη [*oppidum cum bono portu*], teste Strabone.

Et Spartiatis] Civitati tunc liberæ, ut suprà diximus.

Et in Delum] Cycladum clarissimam, & frequentem, tum ob templi sanctimoniam, tum ob commercia quæ post Corinthum excisam eò migrarunt.

Et in Myndum] Urbem in Caria portu nobilem, ut Strabo nos docet.

Et in Sicyonem] Achajæ urbem vetustissimam, in qua portus & navale, ut idem nos docet Strabo.

Et in Cariam] Quam liberam esse jusserant Romani, ut Livius testatur libro xli. Scripserant ergo Romani & ad Commune Cariæ, & specialiter ad Myndum civitatem. Vide tamen an hic legendum Ἰκαρίαν [*Icariam*], quæ insula Samo proxima.

Et in Samum] Insulam liberam, ut ait Plinius, & prædivitem, ut Strabo, obtentam Asiæ.

Et in Pamphyliam] Eam scilicet quæ cis Taurum, & adempta Antiocho Magno.

Et in Lyciam] Quam & ipsam ademptam cum Caria Rhodiis Romani liberam esse jusserant, teste Livio dicto libro xli.

Et in Halicarnassum] Hæc quoque urbs est Cariæ, & Regia olim.

Et in Co] Coorum insula & urbs appulsu jucunda, Cariæ præjacens. *Nobilissimam insulam* Plinius vocat.

Et in Siden] Pamphyliæ urbem, ut antè diximus; nisi fortè legendum Σιδώνα [*Sidona*]. nam ea

propinqua Arado. In Græco Sixtino est, καὶ εἰς Ἀλικαρνασσόν, καὶ εἰς Ῥόδον, καὶ εἰς Φασηλίδαν, καὶ εἰς Κῶν, καὶ εἰς Σίδην, καὶ εἰς Ἀράδον, καὶ εἰς Γόρτυναν, [*& in Halicarnassum, & in Rhodum, & in Phaselida, & in Co, & in Siden, & in Aradum, & in Gortynam*], &c.

Et in Aradum] De qua diximus ad Genesin x. 18.

Et in Rhodum] Hoc nomen malè deest in Græcis nonnullis. Ea insula tunc amica magis quam socia erat populi Romani, ut ex Livii libro xlv. cognoscimus.

Et in Phaselidem] Oppidum est maritimum in confinio Lyciæ & Pamphyliæ. Ptolemæus Lyciæ tribuit, Pamphyliæ alii: meminit & Lucanus.

Et in Gortynam] Quæ Cretæ urbs prima dignitate Strabonis temporibus. Creta libera erat hoc tempore, & amica Romanis & Demetrii domo.

Et Cnidum] Insula est non longè à Rhodo, portus habens duos, ut Strabo nos docet.

Et Cyprum] Quæ eo tempore sub Ægypti erat Regibus fretis Romanorum auxilio. Testes Strabo & Iustinus.

Et Cyrenen] Et hæc erat tunc sub Ægypti Regibus. Divisis inter filios Regnis Cyrene ad Romanos devenit. Docent id nos Strabo & Iustinus.

24. *Exemplum autem eorum scripserunt Simoni*] Literarum quas Legatis dederant exempla Romani etiam ad Simonem misere, ut cognosceret quantæ curæ Romanis essent Iudæorum negotia.

25. *Antiochus autem Rex applicuit castra in Doram secundo*] Vbi erat Tryphon, ut dictum suprà i. Cæterum Græca, Ἀντίοχος ὁ βασιλεὺς παρενέβαλεν ἐπὶ Δῶραν ἐν τῇ δευτέρᾳ, sic vertam, *Antiochus autem die altero* (post adventum Legatorum Iudæorum) *oppugnavit Doram*. Nam παρεμβάλλειν ita sumi interdum solet etiam in his libris.

Admovens ei semper manus] Crebros insultus faciens.

27. *Et noluit ea accipere, sed rupit omnia quæ pactus est*] Legit ut nos nunc habemus in Græco, καὶ οὐκ ἤθελετο. Sed Iosephus vult nos legere καὶ ἤθελετο [*& voluit*]. Accepit Antiochus militem & com meatum à Simone: sed postea nihil eorum quæ Simoni promiserat præstitit. Notarunt hoc ante nos & alii.

28. *Vos tenetis Ioppen & Gazaram & arcem quæ est in Ierusalem*] Sic & infra 35. De Gadaris vide xii. 54.

30. *Et tributa locorum in quibus dominati estis extra fines Iudææ*] Significat tres Toparchias: nam Ptolemæis promissâ fuerat, non tradita. Vide suprà x. 30. xi. 34. 57. Addi possunt Ioppe & Gaza, bello capta, ut infra sequetur.

Sin autem] Εἰ δὲ μὴ, *Si autem hæc non datus*.

31. *Et exterminii quod exterminastis & tributorum civitatum alia talenta quingenta*] Καὶ τὰ καταφθορᾶς ἡς κατεφθάρκατε, καὶ τὰ φόρων τῶν τόπων ἃ ἄλλα τάλαντα πεντακόσια. Vbi ex præcedentibus repetendum est ἀντὶ [*pro*]. Sensus enim est, *Et pro vastitate quam fecistis, & pro tributis* (nempe præteritis) *locorum* (illorum scilicet trium) *date altera quingenta aurea*.

33. *Hereditatem patrum nostrorum*] Olim à nobis possessa, cum Duodecim Tribus sub uno essent Regno; nempe Bethel, Lyddam, & Ramatham.

35. *Et Gazara*] Vide suprà 28.

Ipsi faciebant in populo plagam magnam, & in regione nostra] Non mirum si loca hostium jure belli cepimus.

Horum damus talenta centum] Id est, parati sumus dare. Et est Græca constructio.

37. *Trypho autem fugit navi in Orthosiada]* Portum Phœnices apud Ptolemæum. Strabo *Orthosiam* vocat libro XVI. ut & Plinius II. 20. Hinc verò Trypho Apameam se contulit, ut collatio Iosephi indicat. Indè enim ortus erat, & ibi fidissimos habebat amicos, ut Strabo nos docet.

38. *Et constituit Rex Cendebæum Ducem maritimum]* Nempe ut Iudam prehenderet, & Iudæam popularetur, exponente Iosepho. Fuit hic amicus Regis, nomen habens à parte Phœnices quæ *Cendevia* Plinio XXXVI. 26. Est autem nomen pronuntiatione contracta, Syriacum in morem, קנין קדן pro קנין קדן, κλημα τῆς Δαβὶδ [*Acquisitio Davidis*]. Historiam vide II Samuelis v. 25. VIII. 1. I Paralipomenon XVIII. 1.

39. *Et mandavit ei ædificare Gedorem]* Ex hoc Latino emendandus textus Græcus, in quo perperam legitur ἡ Κεδρων [*Cedron*] pro ἡ Γεδωρα [*Gedora*]. Est ea גדרה Iosue xv. 58. ubi in Græco itidem malè scriptum Γεδδων [*Geddon*] pro Γεδδωρ [*Geddor*]. Et alio errore I Paralipom. IV. 39. Γεραρα [*Gerara*], ubi scribendum Γεδαρα [*Gedara*]. Ptolemæo est Γαδωρα. Urbs fuit olim in Danitarum portione, confinis Philistinis & Idumæis. Alia est *Gazara* vel *Gadara* maritima, de qua supra & infra.

Et obstruere portas civitatis] Civitatis non est in Græco. Rectè ergò monent viri eruditi πύλας hic, ut in Græcis historiis, intelligendas fauces montium, quæ τὰ Φαραγλώδη τῶν ὄρων dixit hic Iosephus.

Et debellare populum] Populum Iudaicum bello vexare.

Rex autem persequabatur Tryphonem] Quia, ut diximus, ab Orthosia Apameam se contulerat.

40. *Et pervenit Cendebæus Iamnam]* Sic & Strabo & Ptolemæus appellant. Est prope Azotum & Ascalonem. diximus de ea & alibi.

Et cepit irritare plebem] Τὸν λαόν, id est, populum Iudaicum.

Et ædificare Gedorem] Hic idem error in Græco commissus quem jam notavimus.

41. *Vt egressi perambularent viam Iudæa]* In Græco, *vias Iudæa*. Sensus est, ut ex Gedore per omnia Iudæa itinera excurrerent.

Sicut constituit ei Rex] Constituerat. Est enim Aoristus qui pro omnibus temporibus, maximè præteritis, ponitur.

CAPVT XVI.

I. *Et ascendit Iohannes]* Simonis ille filius, memoratus supra XI. 54.

De Gazaris] Id est, Gadaris, ut XI. 54. diximus.

2. *Ego & fratres mei, & domus patris mei]* Vide supra XIV. 26. in Græco.

Et prosperatum est in manibus nostris liberare Israël aliquoties] Successit procuratio libertatis. Sic supra III. 6. XIV. 36. II Maccab. x. 7.

3. *Sed estote loco meo & fratris mei]* In Græco est

amplius, *Vos autem beneficio (Dei) estis per aetatem pares (bellis). Este ergò (populo Iudaico) pro me & pro fratre meo*, nempe Ionathane, cujus recentior memoria.

4. *Et dormierunt in Modin]* Ibi interjunxerunt.

6. *Ad transfretandum torrentem]* Sic & supra locutus est hic interpres; id est, *ad transeundum torrentem*.

Et transfretavit primus]

——— *monstrat tolerare labores,*

Non jubet.

Vt apud Lucanum Cato.

7. *Et divisit populum & equites in medio peditum]* Secundum & est pro nempe. Ità distribuit populum ut in peditum intervallis se tenerent equites.

8. *Et exclamaverunt sacris tubis]* In Græco tantum est, *Et cecinit tubis*. Sed interpres *sacras tubas* dixit, quia Sacerdos militiæ attributus (de quo Deuteronomii xx. 2), cæteris ut voce præibat, ità & tubæ cantu, Numeror. x. 8. 9.

In munitionem fugerunt] Gedorem, ut ex sequentibus intelligitur.

9. *Donec venit Cedronem]* Idem hic error in Græco & Latino qui supra xv. 39. in Græco, non in Latino. Legendum enim ἐς Γεδωρα, *Gedorem*.

Quam ædificavit] *Quam munierat*, ipse scilicet Cendebæus.

10. *Et fugerunt]* Alii scilicet qui in illo prælio fuerant, ut non solet fuga de communi consilio fieri.

Vsque ad turres quæ erant in agris Azoti] Ad prætenturas & stationes agrarias, ut loquitur Ammianus Marcellinus libro XIX. XXI. XXV. XXIX. XXXI. in Glossis, *Prætentura*, προβολή, ἐπιτείχισμα. In Basilicon Glossis, Πρετεντέρα, παρατάσεις. Sunt in agris receptus militum ac speculæ, quales & nunc in usu; sed nunc magis ex lapide: olim sæpe ex ligno, ut sequentia ostendunt. Has ex ligno turres Romani veteres *falas* dicebant, ut ex Ennio Nonius Marcellus nos docet. Vtitur hac voce & Iuvenalis. Festus, Servius, & post eos Isidorus *falaricæ* vocabulum indè deducunt.

Et reversus est ad Iudæam in pace] Ἐν εἰρήνῃ τὸ λοιπὸν διήγαγε βίαν [*tranquillum egit vitæ cæterum*], ait Iosephus.

11. *Et Ptolemæus]* תלמי nomen est Hebræum à *fulco*. Id autem sono proximè accedit ad Macedonicum nomen à bello deductum Πτολεμαῖος. Ideo Hebræi Græcè scribentes hoc pro illo usurpant.

Filius Abobi] אבובי, à *spica* ductum nomen: ut solebant veterum nomina multum desumi à re rustica.

12. *Erat enim gener Summi Sacerdotis]* Simonis. Hinc iterum in pejus labi cœpere res Iudaicæ. *Fugas civium, urbium eversiones, fratrum, conjugum, parentum neces, aliæque solita Regibus ausi*, ait Tacitus.

13. *Et volebat obtinere regionem]* Imperium regionis.

14. *Simon autem perambulans civitates]* Ut videret si quid esset quod novæ opis egèret. Exemplum providi Ducis.

Ἀμαρτάνει τι καὶ σοφῶν σοφώτερος,

[*Sæpe errat & qui plus sapit sapientibus,*]

ut jam apparebit.

Et Mathathias filius ejus] Ab avo dictus.

Hic est mensis Sabbath] Οὗτος ὁ μὴν Σαβᾶτ non שבת,

D d d d d

id est,

id est, à sabbato, sed שבת, à surculo. Sic & Zachariae 1. 7. Meminit & magna paraphrasis Esther. 111. 7.

15. In munitiunculam] In castellum.

Quæ vocatur Doch] In Græco, Δώκ. ροκ specula Syris.

Quam ædificavit] Quam munierat, ut supra 9.

16. Et cum inebriatus esset Simon] Adbibisset. Est enim Hebræis שכר, & Hellenistis μεθύειν, vox non inhonesta.

Et occiderunt eum] Hoc habet & Iosephus.

Et duos filios ejus] Captos primum, quod ex Iosepho discimus.

17. Fecit deceptionem magnam in Israël] In Græco tantum est, ἐποίησεν ἀθεσίαν μεγάλην, magnā usus est perfidiā. Itā enim vocem ἀθεσίας sæpe usurpat Polybius. Ieremiæ xx. 8, כחם, id est, violentia, Græcè vertitur ἀθεσία. Danielis ix. 7, מלך, quod defectiōnem significat, itidem ἀθεσία vertitur, & ἀσυνθεσία 1 Paralipomenon ix. 1. Esdr. ix. 2. 4. x. 6. Historici boni, ubi factum aliquod narrarunt, solent iudicium suum & proborum de tali facto addere.

18. Et scripsit hæc Ptolemæus, & misit Regi] Antiocho Sidetæ: qui Iosepho xii. 16. Antiquæ Historiæ, Ἀντίοχος ὁ Εὐσεβής.

Et traderet ei regionem & civitates eorum, & tributa] Id est, ut ipse Ptolemæus, accepto à Rege exercitu, traderet Regi regionem Iudæam, & urbes eorum (nempe Iudæorum, constructione πρὸς τὸ σημαίνον [relatā ad id quod significatur]) cum tributis.

19. Et misit alios in Gazaram] Gadara, ut supra sæpe diximus.

Tollere Iohannem] Cui cognomen Hyrcano, ut ait hoc loco Iosephus. הרקן Spoliator, hostium scilicet.

Sic solebant boni ominis nomina dari, belli temporibus.

Et Tribunis misit epistolas] Iis qui sub Iohanne præsidio Gadarorum præfuerant.

Et daret eis argentum & aurum & dona] Id est, ut magna à se acciperent.

20. Et alios misit occupare Ierusalem, & montem Templi] Ipse quoque eò se contulit, sed à Iohanne Hyrcano, ob suas patrisque & patruorum virtutes favorabili, ipse ob scelera exosus, à plebe exclusus est.

22. Cognovit enim quia quærebant eum perdere] Hic aut morte, aut aliā aliquā calamitate interceptus finem scribendi fecit hic quisquis est illorum temporum Scriptor; ideòque in rebus popularium suorum fide dignissimus. Cætera aliquis amicus aut descriptor addidit.

23. Et cætera sermonum Iohannis] Cætera verò rerum Iohannis. דברי יוחנן.

Et bellorum ejus & bonarum virtutum quibus fortiter gessit] Et bellorum ejus, & pulchrorum facinorum quæ edidit, nempe contra Syros, Moabitas, Idumæos, Samaritas, Antiochum Sideten, Demetrium à captivitate reversum, filium Demetrii Antiochum Grypum, & Antiochum Cyzicenum,

Et ædificii murorum quos exstruxit] Hierosolymis: nam ad pacem ab Antiocho Sidete redimendam loriam eorum destruxerat, ut ex Iosepho discimus.

24. In libro dierum Sacerdotii ejus] In commentariis quos Sacerdotes Summi aut faciebant aut fieri curabant. Quomodo favore populi summum Sacerdotium adeptus sit hic Iohannes Hyrcanus, habes apud Iosephum xii. 15. Antiquæ Historiæ, & Belli Iudaici 1. 2. Ex illis commentariis quos diximus Iosephus sua depromsit.

A D M A C C A B A I C V M I I.

Multi semper in Cyrenaica regione vivere Iudæi, ut ex Iosepho apparet xiv. 13. xvi. 10. Antiquæ Historiæ, Belli verò Iudaici vii. 38. Actorum ii. 10. Ibi qui habitabant aut habitaverant Iudæi Κυρηναῖοι dicebantur, ut Matthæi xxvii. 32. Marci xv. 21. Lucæ xxi. 26. Horum fuit Iason, id est, יהושון, Ἰησὺς, qui libris quinque complexus est res illas quæ Iudæis evenere sub Seleuco filio Antiochi Magni, & deindū eas quas jam in primo Maccabaico legimus, ad Regnum usque Antiochi Eupatoris, ut videmus infra ii. 20. & ampliùs dicemus infra xii. 2. Ex hoc Iasone vir sanè disertus, cuius nomen ad nos non pervenit, fecit Compendium, quod incipiet capite mox iii. 1. præfatio verò capite ii. 20. Huic Compendio addidit Breviator ea quæ contigere ad mortem usque Nicanoris. Verum huic & narrationi & præfationi Scriptor præponendas censuit Epistolas duas quas Iudæi Hierosolymis agentes ad Iudæos in Ægypto agentes scripserant. Eas habuit aut ex archivis Alexandrinæ Iudæorum Synagogæ, aut ex Callinico Sutorio, qui Alexandrinæ historias decem complexus libris, ut ait Suidas, in iis Iudaica horum

temporum latè tractaverat, ut nos docet Hieronymus præfatione ad Danielelem. Est autem hoc Compendium scriptum eā libertate ut modò verba Iasonis ferme subsequatur, modò saltuatim maximè ad rem visa pertinere decerpit.

C A P V T I.

1. **F**ratribus qui sunt per Ægyptum] Hinc ad comma 6. nihil aliud est quam salutatio in limine Epistolæ. Indè incipit Epistola.

7. Regnante Demetrio] Nicanore, cuius partes contra Tryphonem Iudæi tunc sequebantur.

Anno centesimo sexagesimo nono] A Seleuci initio, ut mos erat putare tempora. Scripta hæc Epistola anno ante decretum factum in honorem Simonis, cuius mentio i Maccabæorum xii. 41.

Nos Iudæi scripsimus vobis] Iam antè temporibus Antiochi Illustris.

In tribulatione & impetu] In Græco, ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ. Est autem ἐν διὰ δύοιν [unum per duo expressum], pro ἐν τῇ ἀκμῇ τῇ θλίψει, in summis calamitatibus.

Ex quo recessit Iafon] Recesserat.

A sancta terra] A fide quam patriæ debebat.

Et à Regno] Ab amicitia Regum Ægypti. Vide Iosephum XII. 4. & 6.

8. Portam succenderunt, ac effuderunt sanguinem innocentem] Quomodo portas incenderint, & sanguinem innocentem effuderint, Macedones.

Et oravimus ad Dominum, & exauditi sumus] Et quomodo ad Deum preces fecerimus, exauditi que fuerimus.

Et obtulimus sacrificium] Quomodo repurgato Templo obtulerimus sacrificium, holocaustum prosperitatis & laudis, I Maccab. IV. 56.

Et similaginem] Id est, מנחה. Vide Levit. II.

Et accendimus lucernas] Ηψάν τε φῶτα ἐπὶ τὰς λυχνίας [accenderunt lumina in lucernis], Iosephus XII. II. unde dies hic dictus φῶτων [Luminum].

Et proposuimus panes] Ἀρτους ἐπὶ τὴν τραπέζαν ἐπέθηκεν [panes in mensa posuere], Iosephus dicto loco.

9. Et nunc] Propterea nunc quoque.

Frequentate] Ἀγῆτε, celebrate.

Dies scenopægiæ mensis Casleu] In Hebræo fuerit ימי חנוכה [dies Encæniorum], quomodo vocari hi dies solebant. Sed Græcus Interpres dixit σκηνοπηγίας [Tabernaculorum], quia dies hi pari lætitiâ peragebantur, quæ ἡ σκηνοπηγία, quod clarè explicatur infra 18. & x. 6. Neque minùs his diebus quàm illis rami manibus ferebantur, infra x. 7. Satis autem significavit σκηνοπηγίαν [diem Tabernaculorum] à Mose institutam hic non intelligi. Ea enim in mensem Tisri incidebat, qui Septembri ferme respondet, hic in mensem Casleu sive Χεσλαῖον, qui ferme Novembri.

10. Anno centesimo octogesimo & octavo] Hæc altera est Epistola, nullius nomen Regis præferens, liberâ jam Republicâ.

Et Iudas] Hic Iudas aliquis est Iohannis Hyrcani cognatus, ejusque vicem gerens, Iohanne Hyrcano in Syros hostes bellante. Vide Iosephum XIII. 16. 17.

Aristobulo] Hoc nomen non ex vicinitate soni, sed ex paritate significationis factum est de Hebræo Græcum. Hebræum nomen est אריסטיבול, quod exstat I Paralipomenon VIII. 10.

Magistro] Nempe in studiis Philosophicis, quibus hunc Aristobulum excelluisse tradit Eusebius Præparat. VIII. 3.

Ptolemai Regis] Physconis dicti, prioris hoc nomine, qui Eusebio etiam Euergetes, alterius Euergetæ successor, coævus Antiochis Grypo & Cyzinenno. At Eusebius mirâ inconstantia Aristobulum modò Philadelphi, modò Philometoris magistrum vocat. Philadelphi hunc fuisse magistrum, cujus hoc loco fit mentio, putavit & Clemens Alexandrinus Strom. v.

Qui est de genere christorum Sacerdotum] Id est, Summorum, ex Aarone & filiis ejus Dei jussu unctis, Exodi XL. 13.

11. De magnis periculis à Deo liberati] Repetunt memoriam rei quanquam pridem gestæ, nè ulla tam ingentis à Deo beneficii obreperet oblivio.

Adversus talem Regem] Tam sævum atque impium, Antiochum Illustrem.

12. Ipse enim ebullire fecit de Perside] Illud de Perside extra Græcum non malè adjecit Interpres. Sensus enim est, Qui in nos è Perside tot immisit exercitus, ipse in Perside interiit, Idololatra in Idoleo.

13. In Templo Nannæ] Deæ matris, ut explicavimus ad I Maccabæorum VI. 1. 2. 3. Persæ quidem veteres Tempia non habuerant, ut & nos alibi diximus: sed postquam Macedonibus parere, imitati sunt hac in re Macedonum mores, retentis deorum suorum nominibus.

14. Etenim cum ea habitaturus] Συνοικήσων. Dicitur id de conjugibus. Sensus est, Venisse Antiochum, quasi ducturus esset Nannæam.

Dotis nomine] Sic Antonius cum ei Athenienses Minervam suam despondissent, dotis nomine eis imperavit mille talenta. Seneca pater in Suasoriarum prima.

15. Sacerdotes Nannæ] In Græco, τῆς Ναννᾶς. Scribendum τῆς Νανναίης, supple templi.

16. Apertoque occulto aditu templi] Occultâ januâ laquearium.

Percusserunt Ducem] Fulminarunt in Græco. Sed hæc aliter Iosephus, & ipse Iafon Cyrenæus.

18. Facturi igitur quintâ & vigesimâ die Casleu purificationem Templi] Μέλλοντες ἀγεῖν, id est, celebraturi Purificationem, id est, memoriam Templi repurgati, diebus solennibus. Vide dictum locum I Maccabæorum IV. 59. & Iosephum XII. II.

Vt & vos quoque agatis diem Scenopægiæ] In Græco, ὡς σκηνοπηγίας, velut Tabernaculorum: quod optimè convenit cum explicatione data suprâ 9. Sic & infra x. 6. σκηνωμάτων τῶπον [ad imitationem festi Tabernaculorum].

Et diem Ignis qui datus est quando Nehemias ædificato Templo & altari obtulit sacrificia] Id est, quasi diem Ignis. Nam ὡς [tanquam] repetitur ἀπὸ κοινῆς [ex communiter dicto]. Is dies sacrificiorum Nehemiæ congruebat cum σκηνοπηγίᾳ [tempore festi Tabernaculorum], ut videre est Nehem. VII. Cogitandum verò etiam atque etiam an non quæ hic sequuntur ad usque II. 19. sint παρεμβεβλημένα [interjecta]. Confer, si libet, & Nehemiam & Ieremiam.

19. In Persidem] Sic Iudæi, cum sub Regibus Persis viverent, appellare didicerant omnia quæ sunt trans Euphratem.

In valle ubi erat puteus altus & siccus] In Græco, ἐν κοιλῳματι φρέατι τῷ ἔχοντι ἄνυδρον, pro quo eruditi rectè monent scriptum olim fuisse βάσιν ἔχοντι ἄνυδρον [in cavo putei in quo siccus erat fundus]. quod probo.

23. Dum consummaretur sacrificium] Δαπανωμένης τῆς θυσίας. Ità voce δαπανᾶσθαι hic Scriptor utitur & infra 32. & II. 10. נאכל.

25. Qui fecisti patres electos] Fecisti eos gentem tibi propriam.

Et sanctificasti eos] Egregiis institutis ac ritibus.

27. Congrega dispersionem nostram] Iudæos extra patriam dispersos. Διασπορά, נגף, Deuter. xxx. 4. Nehemiæ I. 9. Psalmo cXLVII. 2.

34. *Fecit ei Templum*] Rex locum obsepiens sacrum esse voluit.

Vt probaret quod factum erat] Postquam rem exploraverat.

35. *Et cum probasset, Sacerdotibus donavit multa bona, & alia atque alia munera, & accipiens manu suâ tribuebat eis*] καὶ οἷς ἐχαρίσατο ὁ βασιλεὺς πολλὰ διάφορα ἐλάμβανε καὶ μετεδίδεν. Sed legendum ὡς ἐχρήσατο. *Et iis quorum operâ* (ad explorandam rei veritatem) *Rex erat usus, multas pecunias acceptas* (in manus suas) *elargitus est.* διάφορα sunt pecuniæ, ut & infra III. 6. Sirach. VII. 19. XXVII. 1.

36. *Appellavit autem Nehemias*] In Græco, *Qui cum Nehemia erant.* Sed Græci ita & unum & plures denotare solent.

Nephthar] Pro Νέφθαρ lege Νέχφαρ [Nechphar], נכפר.

Vocatur autem] Nunc scilicet.

A pluribus] A plebe quæ vocabula solet corrumpere.

Nepha] Νέφθαρ, *Nephthar*, corruptè, ut diximus.

C A P V T I I.

I. *Invenitur autem*] Continuatur sermo præcedens.

Vt significatum est] Id est, ut supra diximus I. 19.

2. *Et dedit illis legem*] Monita. Vide Ieremiæ II. & III.

4. *Erat autem in ipsa scriptura*] In illa scriptura, de qua cœpit dicere supra I. Nihil de tali scripto Iudæis innotuit.

Comitari secum] Solet ἀκολουθεῖν dici etiam de rebus inanimis, ut I Corinth. x. 4.

Ad montem] De quo Deuteronomii xxxii. 49.

7. *Donec congreget Deus congregationem populi*] Hebræa locutio, pro congreget populum.

8. *Et apparebit majestas Domini, & nubes erit, sicut & Mosi manifestabatur*] Exodi xxxiv. 5.

Et sicut cum Salomon petiit ut locus sanctificaretur magno Deo, manifestabat hæc] I Regum viii. 11. legit μεγάλη [magno], non μέγας [valde].

9. *Magnificè etenim sapientiam tractabat*] Ità exposuit Græcum, διεσαφείτο δὲ, apparuit quis vir esset.

Obtulit sacrificium dedicationis & consummationis Templi] I Regum viii. 62. & sequentibus.

10. *Sicut & Moses orabat ad Dominum, & descendit ignis de cælo*] Id est, Mose orante Dominum, descendit ignis de cælo, Levitici ix. 23. 24.

Sic & Salomon oravit, & descendit ignis de cælo, & consumpsit holocaustum] Id est, Sic & Solomone orante ignis de cælo descendit, qui consumeret holocaustum, II Paralipomenon vii. 1.

11. *Et dixit Moses, Eò quòd non sit comestum quod erat pro peccatis, consumtum est*] Tangitur historia quæ est Levitici x. 16. 17. 18. 19. 20.

12. *Celebravit dedicationem*] Hic dedicationem non malè Latinus addidit sensui implendo.

13. *Inferebantur autem*] Εξηγῶντο, narrabantur.

In descriptionibus] In Annalibus.

Et commentariis] In Diurnis.

Et ut construens bibliothecam] In ipso Templo.

Congregavit de regionibus libros] τὰ περὶ τῶν βασιλέων, libros de Regibus, de Saule, Davide, Solomone, aliisque Iudææ & Israelis Regibus, unde Esdras fecit Paralipomena.

Et Prophetarum] Majorum & minorum voluminum.

Et David] Psalmos.

Et epistolas Regum & de donariis] Alterum & hic abundat, ut ex Græco apparet. Sensus est, *Repositas in eandem bibliothecam & Regum epistolas cum donariis missas*, unde apparebat quid quisque Templo donasset.

14. *Similiter & Iudas*] Maccabæus.

Quæ deciderant congregavit omnia] Quæ per bellum disjecta erant, recollegit. Ita in Græco.

16. *Acturi itaque purificationem*] Vt supra I. 18.

17. *Et reddidit hæreditatem omnibus*] Bona cuique avita.

20. *Et Regnum*] Ita appellat ἑθναρχίαν [principatum gentis]. Nam Hebræis ut מלך [Rex], ita מלכות [Regnum] sæpe laxius sumitur.

Et Sacerdotium] In familia Asmonæorum.

Et sanctificationem] Sacra Templi.

18. *Sicut promisit in Lege*] Sicut promiserat, poenitentiam acturis, Deuteronomii xxx.

Speramus quòd citò nostri miserebitur] Liberabit nos à Macedonibus aliisque hostibus, quorum mentio apud Iosephum xiii. 16. 17. 18.

30. *Et congregabit de sub cælo in locum sanctum*] Eos nempe qui in Ægypto, Cyrenaica, & longius erant.

19. *Eripuit nos de magnis periculis*] Quæ Maccabaico primo ad finem usque recitantur; ac maxime Hyrcanum ex Ptolemæi, qui sororem ejus duxerat, insidiis.

Et locum purgavit] Ejecit alienigenas è Templo, Vrbe & Iudæa.

21. *Ad Antiochum Nobilem*] Sic vertere huic interpreti libuit vocem Επιφανῆ, ut & qui primum Maccabaicum vertit v. 10.

22. *Et de illuminationibus quæ de cælo factæ sunt ad eos*] Visis cœlestibus, ut infra III. 24. v. 2.

24. *Tentavimus uno volumine breviare*] Vt Trogum Iustinus.

25. *Considerantes enim multitudinem librorum*] τὸ χύμα τῶν ἀριθμῶν, latè diffitos numeros, id est, partes illorum quinque librorum. χύμα, חכר.

50. *Propter multitudinem rerum*] Quia multas res ad Iudæos nihil pertinentes admiscuerat Iason ille Cyrenæus.

26. *Curavimus volentibus quidem legere, ut esset animi oblectatio, studiosis verò ut facilius possint memorie commendare, omnibus autem legentibus utilitas conferatur*] Nam,

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

27. *Non facilem laborem*].

Pingue solum lassat, sed juvat ipse labor.

28. *Sicut hi qui præparant convivium, & quarunt aliorum voluntati parère*] In Græco, *Sicut convivium paranti, ita & ei qui omnium spectat utilitatem, non leve supple negotium est.* Præcessit enim πρῶτον [negotium], quod hîc ἀπὸ κοινῆ [ex communiter dicto] repetendum.

Propter

Propter multorum gratiam libenter laborem sustineamus] Attamen ut de multis bene mereamur, libenter laborem tolerabimus. εὐχαρισίαν ἢ πολλῶν est per μετωνυμίαν [transnominatorem] bene meritum de multis: Sic vocem εὐχαριστῶν etiam Paulus usurpat I. Corinthiorum IX. 12.

29. *Veritatem quidem de singulis auctoribus concedentes*] Minutim cuncta referre auctori concedentes. Iasoni Cyrenæo honorem hunc relinquimus, quod cuncta penficulatē exsecutus sit: id enim est, διακριβοῦν. Aristoteles, τοσούτον περὶ αὐτῶν εἴρηται· διακριβῶσαι γὰρ μείζον τῆ προκειμένης ἐστίν [hactenus de iis dixisse sufficiat: nam exactè exsequi non est huius instituti].

Ipsi autem secundum datam formam brevitati studentes] In Græco, τὸ δὲ ἐπιπορεύεσθαι τοῖς ὑπογραμμοῖς τῆς ἐπιτομῆς ἀτονῶντες· ubi legendum putem ἐπινοῶντες, ipsi propositum habentes insistere lineis breviario convenientibus. ὑπογραμμοὶ formam significant cuius rei convenientem.

30. *De universa structura curandum est*] Καταβολὴ propriè de ædificiis dicitur Hebræorum VI. 1. unde & ad mundum fit translatio, tanquam Dei ædificium, Matthæi XII. 35. & alibi.

Et verò qui pingere curat] Ei verò qui encaustum aut picturam molitur. Encaustum fiebat pictorum cauteriis sive cestris in cera vel ebore. Martialis,

Encaustus Phaëton tabulâ tibi pictus in hac est.

Quid tibi vis dipyrum qui Phaëtona facis?

Seneca in Controversia de Parrhasio, Πῦρ καὶ ἄνθρωπος, Προμηθεὺς, τὰ σὰ σε δῶρα βασανίζει [Ignis & homo, Prometheu, tua te munera cruciant]. & ἐν πίνακι διαπύρω ζωγραφῶνται [pinguntur in tabula ignita]. Plinius & opus tale encaustum vocat, ut & Vitruvius.

Quæ apta sunt ad ornatum] Τὰ πικτήδεια πρὸς διακόσμησιν, quæ pertinent ad perornationem, sui scilicet operis, non ædificii totius. Ille nihil aliud spectat, nisi imaginem qualem concepit animo. Sic & Breuiator.

31. *Etenim intellectum colligere & ordinare sermonem, & curiosius partes singulas quasque disquirere historiæ congruit auctori*] In Græco, Ità arbitror spatari & sermonem ambulatum ducere, & in particulis quibusvis sollicitam adhibere diligentiam, officium esse ejus qui historiā aliquam primus scribat.

32. *Brevitatem verò dictionis sectari, & executiones rerum vitare, brevianti concedendum est*] Ei verò qui transcriptionem (compendiosam) faciat, permittendum ut dictionis compendia sectetur, operosam verò negotii cuiusque persecutionem omittat.

33. *Stultum enim est*] Sit.

Ante historiā effluere] Abundare verbis.

In ipsa autem historiā succingi] Ipsam autem historiā contractam dare.

C A P V T III.

I. *Gitur*] Hæc vox deest in Græco.

Cum sancta civitas habitaretur in omni pace] 50 Maximè operâ Iosephi filii Tobiae. Vide Iosephi Annales XII. 4.

Propter Oniæ Pontificis pietatem] Oniam intellige

Simonis filium illius cuius laus est apud Sirachiden. Hic est is Onias ad quem scripsit Rex Lacedæmoniorum, Iosepho teste XII. 5. fortè idem cuius hoc monumentum est inter Inscriptiones à Grutero editas, Αἰμαθίωνι ἡῶ γλυκυτάτῳ Ὀνείας ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης [Æmathioni filio dulcissimo Onias Summus Pontifex & Propheta]. ubi Αἰμαθίων est Ἰωνᾶ, quod nomen fuit Ionæ patri. Prophetæ autem vox sumenda hic, non in maximè recepto significato (cessabat enim illis temporibus Prophetia) sed ut *Legis doctorem* significet, quomodo eam vocem interpretatur Chaldæus tum alibi, tum Ieremiæ XXVI. 11.

2. *Vt & ipsi Reges & Principes locum summo honore dignum ducerent*] Urbem Hierosolyma. Vide Iosephum dicto libro cap. 2. 3. 4. 5.

Et Templum maximis muneribus illustrarent] Præsertim Ptolemæus Philadelphus, ut videre est dicto Iosephi capite 2.

3. *Ità ut Seleucus ille redivitis suis præstaret omnes sumtus ad ministerium sacrificiorum pertinentes*] 20 Seleucus hic intelligendus Antiochi magni filius, frater autem major illustris Antiochi. Imitatus ergò hac in re fuit hic Seleucus Antiochi Magni patris sui liberalitatem, cuius epistola à Iosepho recitata XI. 3. inter alia hæc continet, Πρῶτον δὲ αὐτοῖς ἐκρίναμεν διὰ τὴν εὐσεβείαν παραχρῆν τὴν εἰς τὰς θυσίας ὕψαξι, κτηνῶν τε θυσίμων, καὶ οἶνου, καὶ ἐλαίου, καὶ λιβάνου, ἀργυρίων τε μνηστῶν β', καὶ ἡμιδράκων ἀρτάβας ἑρᾶς κατὰ τὸν ἐπιχώριον νόμον πυρῶν μεδίμνος αὐξ', καὶ ἄλων μεδίμνος τοε'. ubi legendum videtur ἀρτάβας ἑρᾶς ε'. [Primum pietatis causâ decrevimus illis exhibere quæ ad sacrificia opus sunt, de pecudibus quæ sacrificari solent, de vino, de oleo, de thure, ad pretium argenteorum vicies mille, similæ artabas sacras secundum regionis istius morem sex, tritici medimnos mille quadringentos sexaginta, salis medimnos trecentos septuaginta quinque].

4. *Simon autem de Tribu Benjamin*] Vnus Tobiae filiorum, ut ex Iosepho colligimus dicto capite 5.

Præpositus Templi constitutus] Προσάτης τῆς ἱερᾶ, non est ὁ στρατηγὸς τῆς ἱερᾶ [Prætor Templi], de quo Lucas XXII. 4. 52. Actorum IV. 1. v. 24. sed est Templi Advocatus, qui Templi jura apud Reges & regios Magistratus defendebat, quales Christiani Græci ἐκδίκης, Latini Defensores vocabant, ut videre est Synodo Carthag. Canone LXXV. Novellâ Iustiniani LVI. & alibi.

Contendebat, obsistente sibi Principe Sacerdotum, iniquum aliquid in civitate moliri] Legit in Græco, quomodo est in Sixtina, διηρέχθη τῷ ἀρχιερεὶ περὶ τῆς κατὰ τὴν πόλιν παρανομίας [dissidium habuit cum Pontifice Maximo ob malefacta in Urbe]. At mihi verior videtur aliorum librorum lectio, ἀγορανομίας, ἀγορανομία more Græco vocat præfecturam urbicam. Erant autem duo ἀγοράνομοι, primus alter, alter ei additus, ut videre est Nehemiæ XI. 9. Hunc magistratum cum ambiret Simon Beniaminites (constabat enim civitatis magna pars ex Beniaminitis) repulsam tulit, obstante sibi auctoritate principis Sacerdotis.

5. *Venit ad Apollonium Tharsea filium, qui eo tempore erat Dux Cælesyriæ & Phœnicis*] Dux, id est, Præfectus. In hac præfectura erat & Samaria, I. Maccabæorum III. 10. Iosephus X. 10.

6. *Ærarium Hierosolymis*] τὸ ἐν Ἱεροσολύμοις γαζοφυλάκιον. רבקה. Vide quæ ad Marcum xii, 41.

Et communes copias immensas esse] ὥστε τὸ πλῆθος τῶν διαφορῶν ἀναριθμητὸν εἶναι, ita ut ingens sit copia nummorum. Vox διαφορῶν hîc sumitur ut supra i. 35.

Quæ non pertinent ad rationem sacrificiorum] Hoc addit, ne videatur suadere sacrilegium.

7. *Heliodorum qui erat super negotia ejus*] Super pecunias ejus, id est, qui erat γαζοφύλαξ [gazæ custos]. Vide quæ dicta ad Danielis xi. 20.

10. *Deposita esse hæc & victualia viduarum & pupillorum*] Et victualia addidit Interpres. Mos vetus omnium propè gentium in Templis deponere quæ bene servata vellent. Hinc illa quæstio apud Rhetores, Sitne sacrilegus qui pecuniam privatam extemplo furatus est: de qua Quintilianus iii. 8. Sopater Controversiâ cccxxix. Martianus L. Divi. D. De Peculatu: ubi depositarum rerum speciatim fit mentio. Hinc initium Persarum Æschyli.

Τάδε μὲν Περσῶν τ' οἰχομένων

Ἑλλάδι' ἐς αἶαν πῖσά καλῆται.

[Res depositas hîc à Persis,

Qui sola Græcîum petière, vides].

Quod de Phrynichi Persis desumptum notant Græci Scholiastæ.

11. *Quædam verò esse Hyrcani Tobie viri valde eminentis, in his quæ detulerat impius Simon*] Filius Iosephi illius quem laudat historiæ Scriptor Iosephus xiv. 4. ubi & de hoc Hyrcano historia est memorabilis. Quare ad Tobie hîc subintelligendum nepoti.

12. *Decipi verò eos*] Ἀδικηθῆναι, injuriâ affici.

Omnino impossibile esse] Rem fore indignissimam. Sic & Romani Iurisconsulti impossibilia vocant ea quæ honestè fieri non possunt.

15. *Sacerdotes autem ante altare cum stolis sacerdotalibus jactaverunt se*] Similis est διατύπωσις [Depictio] in tertio Maccabaico, & in Philone De Legatione, & Adversus Flaccum.

Qui de depositis legem posuit] Exodi xxii. 7. & sequentibus.

18. *Pro eo quòd in contemptum locus esset venturus*] Quia propè erat ut locus ille (Templum) contemptui exponeretur. Sic μέλειν sæpe sumunt Græci. Sic & supra i. 18. ii. 16.

19. *Virgines quæ conclusæ erant*] Αἱ κατάκλειστοι. Expressit vim vocis Hebrææ תולדות. Apparet id ex tertio Maccabaico, ubi additur ἐν θαλάμοις [in thalamis]. ubi thalami sic dicuntur quomodo apud Virgilium,

Ferreique Eumenidum thalami.

Virgines honestè continebantur intra παρθενῶνα [conclave virginum]. Vide quæ diximus ad Matth. i. 23.

Quædam verò per fenestras aspiciebant] Δίεκυπτον, voce admodum propriâ in hac re, ut patet Iudicum v. 28. ii. Samuelis vi. 16. ii. Regum ix. 30.

21. *Erat enim misera commistæ multitudinis, & Magni Sacerdotis in agone constituti expectatio*] In Græco, Erat miseratione digna vulgi passim prostratio, & expectatio de Summo Sacerdote, qui tunc maxime decertabat.

24. *Sed Spiritus omnipotentis Dei magnam fecit suæ ostensionis evidentiam*] In Græco, Sed spirituum (id est, Angelorum, ut Hebræorum i. 14. & alibi)

& omnis potestatis (etiam Regiæ) Dominator magnam fecit ostentum. ἐπιφάνεια non semper de ostento sumitur, sed sæpe pro quavis Dei efficacia. Sed hîc rectè usurpari potest vox ostenti, ob sequentia.

Qui ausi fuerant parère ei] Convenire eò, ad Heliodorum scilicet.

In dissolutionem & formidinem] Ἐν διαδυσίᾳ [unum per duo expositum], id est, corporis debilitatem ex formidine.

25. *Terribilem habens sessorem*] Angelum aliquem ex præcipuis.

Optimis operimentis adornatus] Καλλίστην σάγην διακεκοσμημένον, optimo sagmate instratus. Est vox σάγης apud Iosephum alibi, & Suidam. Sed sagma usitatus & Latinis & Græcis.

Cum impetu Heliodoro priores calces elisit] Scripsit Interpres illisit, ἐπέσεισε. Pro calces quoque in Græco est ungulas. Simile illud apud Euripidem Phœnissis,

——— πᾶλοι δὲ νιν

Χηλαῖς τένοντας ἐξεφοίνισσον ποδῶν.

[————— equum

Cum fortè summos sauciat gressus pedes.]

Videbatur arma habere aurea] Signum majestatis.

26. *Alii autem apparuerunt duo juvenes*] Stipatores illius præcipui, ut Geneseos xviii. 2.

Virtute decori] Spectabiles robore corporis.

Optimi gloriâ] Id est, decore vultus.

27. *In sella gestatoria positum*] Ἐἰς φορέϊον. In Glossis φορεῖον, lectica, feretrum. Vide Cantici iii. 9.

28. *Nullo sibi auxilium ferente*] Extra omne ab armis (suorum) auxilium constitutum. Quanquam illud ἐν ὅπλοις [in armis] abesse commodè potest, sicut abest à Græco Sixtino.

31. *Et vitam donaret ei*] Impetraret.

Ei qui in supremo spiritu erat constitutus] Animam agenti.

32. *Considerans autem Summus Sacerdos*] Metuens. Malitiam aliquam] Maleficium, κακοεργίαν. Malefici propriè dicuntur illicitæ magiæ se miscentes, C. De Maleficis, in rubrica, & L. Nemo, & L. Etsi.

Obtulit pro salute viri hostiam salutarem] Hoc salutarem ad sensum bene addidit Interpres, ut intelligeretur fuisse ejus generis sacrificium quod Hebræi דם־חַטָּאת vocant, Græci ζωτήριον.

33. *Cumque Summus Sacerdos exoraret*] Παιμὲνς τῷ ἀρχιερέως τὸν ἱλασμόν, dum Sacerdos Summus Deum propitiat. Vox ἱλασμὸς [propitiationis] non de sacrificiis tantum pro peccato, sed & de aliis usurpatur.

Nam propter eum Dominus tibi condonavit] Simile vide Iobi xlii. 8.

38. *Non comparuerunt*] Ἀφανῆς ἐγένοντο. Sic ἀφαντῶ ἐγένετο [evanuit ex oculis eorum] Lucæ xxiv. 31.

35. *Hostia Deo oblata*] Laudis. תודה.

38. *Eò quòd in loco sit verè Dei quædam virtus*] Simile Exodi viii. 19.

39. *Visitator*] Ἐπόπτης dicitur is qui curam alicujus gerit. רוקח.

CAP V T IV.

2. **P**rovisoremque Civitatis] Εὐεργέτην, id est, *virum optime de civitate meritum*. Sic Simon dictus εὐεργέτης Ἰσδαίων [de Iudæis optime meritis], Iosepho teste XII. 12.

Et amulatorem Legis Dei] Ζηλωτὴν τῶ νόμων, *ardenter studiosum legum Divinarum*.

4. *Ad Regem*] Seleucum, de quo supra.

5. *Non ut civium accusator*] Non ut noceret cuiquam, sed ut prodesset publico, quod sine quorundam noxa abire non poterat.

7. *Qui Nobilis appellabatur*] Vide supra II. 21.

Iason] Hebræis יושן, ut antè diximus.

Frater Oniæ] הניג, qui se inter Græcos Menelaum dixit.

9. *Gymnasium*] Vide I. Maccabæorum I. 15. Ludos gymnicos inter ea quæ Herodes in Iudæam contra avitos mores induxit, ponit Iosephus Antiquitatum XII. 11.

Et ephebiām] Ἐφηβίαν. Sed legendum videtur ἐφηβῶν, quo modo Vitruvius vocat locum in quo exercebantur ephebi.

Et eos qui in Hierosolymis erant Antiochenos scribere] Quosdam amicos suos donare civitate Antiochenā, qui magnus habebatur honos eo tempore, cum Antiochia princeps esset urbium.

10. *Et obtinisset principatum*] Τῆς ἀρχῆς κρατήσας, ubi ἀρχῆς est τῆς ἀρχιερωσύνης [Sacerdotium summum].

Ad Gentilem ritum contribules suos transferre cœpit] Ἐπὶ τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τὰς ὁμοφύλους μετήγε. *Ad insignia Græcæ religionis populares suos traduxit*.

11. *Et amotis his quæ humanitatis causâ Iudæis à Regibus fuerant constituta*] Quæ benignè à Regibus fuerant indulta Iudæis, putà ut suis moribus ritibusque viverent, ut sumtus ad sacrificia fierent à Regibus, ut alienigenæ Templi liminibus arcerentur, & similia.

Per Ioannem patrem Eupolemi] Nominantur & pater & filius I. Maccabæorum VII. 17.

Qui apud Romanos de amicitia & societate functus est legatione] Hic ponendum comma: nam quod sequitur *legitima* ad sequens comma pertinet. Patrem denotat ex filio, qui ob gestam postea legationem notissimus erat omnibus. Hinc discimus Scriptorem aliquo certè tempore post mortem Nicanoris vixisse.

Prava instituta sanciebat] Legi Divinæ repugnantia, παρανόμους θεομύς.

12. *Sub ipsa arce gymnasium constituere*] Prope locum ubi regia fuerat Davidis.

Et optimos quosque epheborum in lupanaribus ponere] In Græco, τὰς καλίστας τῆς ἐφήβων ὑποτάσσων ὑπὸ πέτασον ἤγειν, & pulcherrimos epheborum subjiciens (legibus ephebei) sub petaso ductavit. πέτασθον τῆς ἐφήβων φόρημα [petasus gestamen epheborum] Polluci. Sic Castores pileati in imaginibus Arateis & aliis.

13. *Erat autem hoc non initium, sed incrementum quoddam & profectus Gentilis & alienigenæ conversationis*] In Græco, *Erat autem is vigor Græcitatûs, ac processus ad peregrina instituta*. ἀκμὴ hîc sumitur ut

suprà I. 7. *Gymnasia indulgent Græculi*, ait Plinius in Epistolis.

Propter impii & non Sacerdotis Iasonis] Indigni qui Sacerdos diceretur, sacrorum à Deo institutorum contemptor ac violator.

14. *Participes fieri palæstræ & præbitionis ejus injustæ*] Τὰς ἐν παλαίστρᾳ παρανόμους χορηγίας, *impensæ illegitimæ quæ in palæstram fiebat*. Omnis impensâ in ludos aut exercitia dicitur Græcè χορηγία. Hanc qui faciebant in gymnasia dicebantur γυμνασάρχαι, honoris vocabulo. Ulpianus ad orationem Demosthenis in Leptinen, γυμνασάρχος ἐστὶν ὁ παρέχων τὰ λαίον τοῖς γυμναζομένοις. γυμνάσιον γὰρ τὴν παλαίστραν ἐκάλεον [Gymnasiarchus est qui oleum præbet iis qui exercentur. Gymnasium enim vocabant palæstram]. Philo in Flaccum, εἰς τὴν ἑστίαν ἐπηγεαδῆναι φάσκων, ἡναγκάσθη γὰρ γυμνασιαρχεῖν [dicens in facultatibus se vexari. Cogebatur enim ad gymnasium sumtus præbere]. Constitutione Pii Imperatoris Medici immunitatem excepere à Gymnasiarchiis. Sic Modestinus in Græco L. Si duas. D. De Excusationibus.

Et in exercitiis disci] Μετὰ τὴν τῆς δίσκου πρόκλησιν, post certamen quod fisco fiebat. Ejus certaminis descriptionem habes apud Ovidium x Metamorphoseos, & Statium libro VI.

15. *Et patrios quidem honores nihil habentes*] Nibili ducentes etiam ipsum Sacerdotium.

Græcas glorias optimas arbitrabantur] Titulos, γυμνασίαρχος, ἀγωνοθέτης [Gymnasiarchi, Agonothetæ], & similes.

16. *Quarum gratiâ periculosa eos contentio habebat*] Quæ ex re etiam gravis eos deprehendit calamitas. Sæpe Polybius vocem περιερίσσεως eo sensu usurpat, sed & alii.

Et eorum instituta æmulabantur, ac per omnia his consimiles esse cupiebant, quos hostes & peremptores habuerant] In Græco aliter, Quorum enim vires imitabantur, & quibus studebant per omnia esse similes, eos hostes & punitores experti sunt. Par sen sus Ezechielis XVI. 37.

17. *Sed hoc sequens tempus declarabit*] Id est, narratio temporum hæc sequentium.

18. *Cum autem quinquennalis agon* Ἰγυρι celebraretur] Apud Græcos notissimus agon Olympicus, dictus quinquennalis, quod anno quinto fieret. Ad id exemplum instituti & alibi agones Olympii. Sic erant Olympia Alexandriæ, teste inscriptione vetere, & Atheniensia, instituta ab Adriano, testibus Eusebio & Xiphilino.

Et Rex præsens esset] Antiochus III. istris.

19. *Ab Hierosolymis viros peccatores*] Theoros ab Hierosolymis, quasi Antiochenes, id est, Hierosolymitas jure civitatis Antiochenæ donatos, ut supra 9. Θεωροὶ Græcè dicuntur ii qui alicuncle mittuntur ad sacra externa; ab ὤρα, quod curam significat. Usurpant sic Plato, Thucydides, Sophocles, Plutarchus & alii.

Argenti didrachmas trecentas] Drachmas, in Græco. Sed puto trecentas corruptum pro ter mille.

In sacrificium Herculis] Non vocabatur Tyriis Hercules, sed μέλαρτος γῆρας γῆρας [Rex terræ], ut nos docet Philo Byblius. Sed Græci ob rerum similitudinem Herculem dixere, ac sic intelligendi

Dius

Dius apud Iosephum, Herodotus Euterpe, Plinius xxxiv. 5. 10. Diodorus Siculus libro xx. Curtius, qui omnes vetustissimum Tyri fuisse Herculis templum nos docent.

Hi qui asportaverant] Iudæi Iafone aliquantò religiosiores.

Quia non oporteret, sed in alios sumtus eas deputari] Hoc addidit Interpres plenioris intelligentiæ causâ, ut & quod sequitur, *Sed hæ oblata quidem sunt ab eo qui miserat, in sacrificium Herculis; propter præsentibus autem datæ sunt in fabricam navium triremium.*

20. *In fabricam navium triremium*] Scripsit, puto, Interpres, *trierium*. Ità enim Latine retineri solet vox Græca, cum *triremes* sint naviculæ quæ tribus remis aguntur; *trieres*, naves quæ tribus remorum ordinibus. *τριηράρχημα* sumtus in trieres apud Athenienses.

21. *Propter primates Ptolemæi Philometoris Regis*] Puto Interpretem scripsisse *primatus*. In Græco, *διὰ τὰ πρωτοκλήσια*, vel *πρωτοκλίσια*. Scribendum arbitror *πρωτοκέρια*, id est, *ad convivium* quod fecerat Rex Ptolemæus, cum *primiū comam longam deponeret*. Vide I. Samuelis xlii. 24. Capillos diis vovebant, ut Achilles Sperchio, Athenienses Dianæ, Eatinus Æsculapio. Eo voto liberabant se solenniter sacris factis. Sacra sequebatur convivium.

Cum cognovisset Antiochus alienum se à Regni negotiis factum] In Græco, *Cum cognovisset Antiochus à rebus suis alienum factum Ptolemæum*.

Propriis utilitatibus consulens] *Securitati suæ*, id est, possessionis suæ. nam Reges Ægypti Cœlen-Syriam & Iudæam dicebant ad se pertinere. Vide Polybium libro v.

22. *Cum facibus*] *Μετὰ διαδοχίας*, id est, ἀπὸ τῶν τεγῶν λαμπάσι διαδοχομένης τῆς πόλεως, ut de honoribus Antonio, cum Athenis esset, exhibitis loquitur Plutarchus, *facibus per urbem è tectis fulgentibus*.

Et laudibus] *Βοῶν*, id est, *factis acclamationibus*.

23. *Et de negotiis necessariis responsa perlaturum*] Sensus bonus est, sed verba in Græco habent, *de rebus necessariis monita facturum*.

24. *At ille commendatus Regi cum magnificasset faciem potestatis ejus*] *Ὁ δὲ συστὰς τῷ βασιλεῖ, καὶ διοξάσας αὐτὸν* (legam αὐτὸν) *τῷ προσώπῳ τῆς ἐξουσίας*, quæ sic interpretor, *Ipse autem cum se commendasset, aspectabilem fecisset, prætextu potestatis acceptæ*, id est, legationis, *συσταθείς*. Niphal pro Hithphael [*passivum* pro *reciproco*]. Non Hebræi tantum מִנִּיחַ, & Græci προσωπον, sed & Latini *personam* dicunt de eo quod extrinsecus apparet, & sæpe aliis rebus prætenditur. Addendum hoc exemplis legationum malâ fide obitarum.

Superponens Iasoni talenta argenti trecenta] *Superponere*, quod *superjacere* apud Senecam, *ὑπερβάλλειν* Græcè, est *licitando aliquem vincere, accendere rei pretium*.

25. *Acceptisque à Rege mandatis*] Codicillis dignitatis.

Nihil quidem habens dignum Sacerdotio] Sacerdotem maximè decet lenitas, Hebræorum v. 2. Divinæ enim bonitatis præfert imaginem.

26. *Et Iason quidem qui proprium fratrem captivaverat*] *ὑπονοθεύσας*. Variè accipitur *ὑπονοθεύειν*, sed ita ut semper malas artes significet. In Glossis *ὑπονοθεύω, sollicito, seduco*. Prior significatio locum habet suprâ 7. posterior hîc. Circumscripserat certè fratrem Oniam Iason, cui promiserat se Sacerdotium servaturum filio Oniæ, qui & ipse Onias dicebatur; atque interim se eo functurum tutorio nomine.

10 *Ipse deceptus*] *ὑπονοθευθεὶς ὑφ' ἐτέρου, deceptus*, ab altero scilicet fratre. Quod fecit fratri, passus est à fratre altero, vicissim circumscriptus.

Profugus in Ammanitem expulsus est regionem] Scripsit, puto, Interpres *Ammonitidem*, *εἰς τὴν Ἀμμανίτιν χώραν*, Pulsus autem est, prævalente per Regiam vim Menelai factione.

27. *De pecuniis verò Regi promissis nihil agebat*] *Νὺν ἐν εὐτακτεῖ*.

20 *Cum exactionem faceret Sostratus, qui arci erat præpositus*] *Quanquam flagitante Sostrato*. De arcè vide suprâ 12.

28. *Nam ad hunc coactio vectigalium pertinebat*] *Ἡ δὲ διαφόρων πρᾶξις*, *Pecuniarium exactio*, fiscalium scilicet.

29. *Et Menelaus amotus est à Sacerdotio, succedente Lysimacho fratre ejus*] Græcè, *καὶ ὁ μὲν Μενέλαος ἀπέλιπε διαδοχὸν Λυσίμαχον τῷ αὐτῷ ἀδελφῷ*. Scien- dum est in hoc Scriptore *διαδοχὸν* aut *διαδεχόμενον* dici qui vices obit alterius, ut videre est infrâ 31. x. 23.

30 *xiv. 26. & 11. Paralip. xxviii. 7. Vertendum igitur, Et Menelaus quidem vicarium reliquit* (per absentiam suam) *fratrem suum Lysimachum*. Vide infrâ 39.

Sostratus autem prælatus est Cypriis] Legit, *Σώστρατος δὲ ἐκράτησε ἐπὶ τῇ Κυπρίῳ*. Sed nos habemus in libris Græcis omnibus, *Σώστρατος δὲ ἐκράτησεν τὸν ἐπὶ τῇ Κυπρίῳ*, *Sostratus autem* (vicarium scilicet habuit) *Crateta qui Cypriis præfuerat*.

30. *Tharsenses*] In Cilicia ad Cydnum.

40 *Et Mallotas*] Mallus itidem in Cilicia prope amnem Pyramum. Meminere Strabo, Plinius.

Eò quòd Antiochidi Regis concubinae dono essent dati] Solebant Reges isti tota oppida, id est, oppidorum redditus, largiri iis quos magni faciebant. Sic Themistocli data Magnesia, Lampacus, Myus, Pereota, Palæscopsis. Pudebat autem nobiles Ciliciæ civitates peculium fieri regiae pellicis.

31. *Relicto suspecto uno*] *Vicario*. Nam in Græco est vox *διαδεχόμενον*, de qua jam diximus.

50 32. *Et alia vendiderat Tyri & per vicinas civitates*] Nempe ut inde pecuniam, ex pecunia potentes amicos sibi compararet.

33. *Quod cum certissimè cognovisset Onias*] Hæc planè cum Iosepho non conveniunt. nam is aperte Oniam Summum Sacerdotem dicit mortuum priusquam Iason summum Sacerdotium adipisceretur. Iosephus Antiquit. xii. 6.

60 *In loco tuto se continens Antiochiæ secus Daphnen*] In Græco, *ἀποκεχωρηκὼς εἰς ἀσυλον τόπον, ἐπὶ Δάφνης τῇ πρὸς Ἀντιόχειαν κειμένης*. Cum secessisset in *asylum* ad Daphnen, quæ adjacet Antiochiæ. Antiochiæ multæ sunt. Vna earum urbs princeps Syriæ eo tempore. Prope hanc templum Apollinis *Daphne* dictum,

dictum, ut ex Ptolemæo, Chrysostomo & Historicis cognoscimus; & ἁγίον τέμενος [terra sacrosancta], quod addit Strabo libro xvi. Indè hæc Antiochia ἡ ἐπὶ Δάφνῃ [ad Daphnen] etiam Straboni, Plinio Antiochia libera, Epidaphne cognominata.

34. *Snasisset de asylo procedere*] De templo Apollinis, quod asyli jus habebat.

37. *Contristatus itaque animo*] Ψυχικῶς, id est, serio; ut infra xiv. 24.

Sobrietatem] Σωφροσύνην, id est, sanctitatem in omni vita.

38. *Iubet circumduci*] Quod Latini elegantiores traduci dicunt. Vide ad Matth. i. 19.

40. *Iniquis manibus uti cæpit*] κατήρξατο χειρῶν ἀδίκων, id est, prior vim intentavit. Loquendi est genus Historicis frequens.

Duce quodam tyranno] Προηγησαμένῃ τινὸς Τυράννῃ, quomodo est in Sixtino: nam in aliis, Ἀυράνῃ. Est Tyrannus nomen proprium, ut Actorum xix. 9. Fuit & Sophista eo nomine memoratus Suidæ.

Ætate pariter & dementiâ] In Græco, προεβήκον τῇ ἡλικίᾳ, ἔδεν δὲ ἦτορ καὶ τῇ διανοίᾳ, ubi est, μετέληψις [Transumptio]. Vult enim dicere hunc animo non minùs quàm annis fuisse decrepitum atque invalidum.

41. *Quidam autem cinerem in Lysimachum jecerunt*] In Græco, *Quidam & de adjacente cinere manuum complentes passim in Lysimachum ejusque comites id eieciabant.*

42. *Et multi quidem vulnerati, quidam autem & prostrati, omnes verò in fugam conversi sunt*] In Græco, *Quomodo* (refer hoc ad lapides & fustes) *multos fecere saucios, prostravere nonnullos, omnes verò in fugam egerunt.*

43. *De his ergo*] Nempe sacrilegiis antè dictis.

44. *Ad ipsum negotium detulerunt*] Ἐπ' αὐτῇ τῇ δικαιολογίᾳ ἐποιήσαντο, contra eum (Menelaum) accusationem instituerunt, nempe ut auctorem scelerum quæ Lysimachus patraverat.

Missi tres viri à Senioribus] Ἀ Senatū Iudæorum, ὑπὸ τῆς γερουσίας.

45. *Et cùm superaretur Menelaus*] Ἡ δὲ δὲ λελημμένῃ ὁ Μενέλαος. Sed rectius legitur λελημμένῃ, *Convictus verò jam Menelaus.* Id enim est λαμβάνεσθαι in re forensi. Sic Demosthenes, τὰ δεινότερα ἐργαζόμενον ληφθῆναι [convictum esse de factis pessimis].

Promisit Ptolemæo multas pecunias dare] Ptolemæo Dorymenis magnæ gratiæ atque auctoritatis viro: de quo i Maccabæorum iii. 38.

Ad suadendum Regi] Πρὸς τὸ πείσαι τὸν βασιλέα, id est, ad sedandum Regis animum. Vide quæ diximus ad Matth. xxviii. 14.

46. *In quodam atrio positum quasi refrigerandi gratiâ*] Plinius minor in villæ descriptione, *Subest cryptoporticus subterraneæ similis: æstate incluso frigore riget.* περισύλον aut περισύλιον est locus qui columnis, id est porticibus, ambitur, ut apparet Ezechielis xl. 17. 18. xlii. i. 3. 5. Latine quoque dicitur peristylum Vitruvio v. ii. Peristylum Ciceroni Pro domo, & Varroni iii. 5. De re rustica.

47. *Qui etiamsi apud Scythas causam dixissent, innocentes prædicarentur, hos morte damnavit*] Scytharum

immanitas in proverbium abiit. Simile illud apud Senecam Thyeste,

— tale quis vidit nefas?

*Quis inhospitalis Caucasæ rupem asperam
Heniochus habitans?*

Et Troadibus,

*Quis Colchus hoc, quis sedis incertæ Scythæ
Commisit?*

Hic illud proverbium verum fuit, *Æmilius fecit, plectitur Rutilius: & Peccavit coquus, vapulat tibi cen.*

50. *Permanebat in potestate*] Ἐμενεν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς, id est, in summo Sacerdotio, ut supra 10.

C A P V T V.

1. *Secundam profectionem paravit in Ægyptum*] Vide quæ diximus ad Danielis xi. 29.

2. *Equites discurrentes*] Lucanus primo Pharsalici,

*Tum fragor armorum magnæque per avia voces
Auditæ nemorum.*

Deinde,

*Insonuere tubæ, & quanto clamore cohortes
Miscentur, tantum nox atra silentibus auris
Edidit.*

Virgilius,

*Armorum sonitum toto Germania cælo
Audiit.*

6. *Iason verò non parcebat in cæde civibus suis*] Nimirum de illo dici potest, quod de Sulla,

*Excessit medicina modum, nimiumque secuta est
Quæ morbi duxere manus.*

Neuter satis memores fuere illius moniti quod apud Claudianum est,

*Cautius ingentes morbos & proxima cordi
Viscera Pæoniæ tractat sollertia curæ,
Parcendoque secat, ferro nè longius acto
Irrevocandus eat scævis vitalibus error.*

40 *Nec cogitabat prosperitatem adversum cognatos malum esse maximum*] Ideo Cæsar Civilium bellorum stragem non prodidit, ut nos docet Plinius vii. 25. Lucanus verò,

Belia geri placuit nullos habitura triumphos.

Tacitus questus referens populi Romani bellantibus Othone & Vitellio, *Vtrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos, quorum bello solum id scires, deteriore fore qui vicisset.*

50 *Arbitrans hostium & non civium se trophæa capturum*] Ità agens quasi ipsi cum hostibus non cum civibus res esset. Iocasta apud Euripidem Polynici,

Φέρ', ἢν ἔλθῃς γῆν τήνδ', ὃ μὴ τύχοι ποτὲ,
Πρὸς θεῶν, τρέπαια πῶς ἀναστήσεις δορός;
Πῶς δ' αὖ καὶ ἄρξῃ θυμάτων ἐλὼν πάτρην;
Καὶ σκῦλα γράψῃς πῶς ἐπ' ἰνάχῃ ροαῖς;
Θήσας πυρώσας, τὰς τε Πολυνείκης θιοῖς
Ἀσπίδας ἔθηκε; μή ποτ', ὦ τέκνον, κλέῃ
Τοιόνδε σοι γένοιτ' ὕφ' Ἑλλήνων λαβῆν.

[Fac Marte capias (omen avertat Deus!)]

Quod sibi trophæum statuet hæc victoria?

Quam deinde causam victimis dices tuis?

Quos spolia titulos Inachi ad ripas ferent?

Thebis crematis scuta Polynices diis

Eeeee

Suspensa

*Suspensa sacrat? sit procul, per Græciam
Vt ista nomen fama nobilitet tuum.]*

7. *Profugus iterum abiit in Ammoniten]* Ammoni-
tin scripsit Interpres, sicut in Græco est Ἀμμωνίτιν.

8. *Ad ultimum in exitium sui conclusus est ab Areta
Arabum tyranno]* Πέρας οὖν κακῆς ἀναστροφῆς ἔτυχεν,
ἐγκλειθεὶς πρὸς Ἀρέταν τὸν Ἀράβων τύραννον. Vbi pro-
bo eorum conjecturam qui ἐγκληθεὶς legendum pu-
tant, ut sensus sit, *Vicem ergo malæ vitæ suæ repetit,
accusatus apud Aretam Arabum tyrannum.* Vbi Ara-
bas intellige ipsos Ammonitas: nam eousque id no-
men illis temporibus porrigebatur. Itaque Polybius
libro quinto *Rabath Amana*, id est, *רבת עמן*, vocat
urbem Arabiae, quæ & Ραίβα [Raiba] Ptolemæo in
Arabia Felice. *Aretas* nomen frequens Arabiae Re-
gibus est, & apud Strabonem libro xvi. & apud Io-
sephum Antiquæ Historiæ xvi. 6. Id vocabulum
Arabes acceperunt à Persis, quorum multa nomina ab
hac voce incipiunt, ut diximus ad initium Estheris.

Fugiens de civitate in civitatem] In Ammoniti-
de, ob eam quæ jam dicta est causam, non ausus
consistere.

Omnibus odiosus ut refuga legum] ὡς τὸ νόμων ἀπο-
στάτης, ut legum, patriarum scilicet, *desertor*: quod
etiam apud illas gentes infame erat, quæ de Lege
Hebræorum nihil majus quàm de suis Legibus sen-
tiebant.

In Ægyptum extrusus est] Ἐξεβλάσθη, *ejectus est.*

9. *Et qui multos de patria sua expulerat peregre
periit]* Benè legit in Græco, ὁ συχνὲς τὴν πατρίδα
ἀποξενώσας, quomodo est in Sixtino, non ὡς χυρὲς,
quomodo est in aliis editionibus. Ostendit Scriptor
pœnas ejus delictis respondisse.

Lacedæmonas profectus] In Græco, *ad Lacedæmo-
nas perlatus.* Puto autem intelligi Lacedæmonios qui
in Ægypto militabant. Nam Lacedæmon eo tem-
pore erat in corpore Achæorum, cum quo societas
erat Ægypti Regibus, ut videre est apud Polybium
Excerptis de Legationibus 37. & 57.

Quasi pro cognatione ibi refugium habiturus] Vt pro-
pter cognationem tutelam (ab illis) impetraturus. Co-
gnationem intelligit illam, de qua i. Maccab. xii. 21.

10. *Illamentatus & insepultus abjicitur, sepulturâ
neque peregrinâ usus, neque patrio sepulchro partici-
pans]* In Græco, *Luctu caruit*: neque exsequias ullas,
nec majorum sepulchra obtinuit. Fuit ἀκλυστος,
ἀταφος [luctu carens tumuloque], ut Euripides in
Phœnissis loquitur: quod Sophocles in Antigone
sic exprimit,

——— τὰ φῶ
Μήτε κτερίζειν, μήτε κωκυθαί τινα.

[——— ne quis aut illum fleat,
Aut membra condant mortua in terræ sinu.]

11. *Suspensus est Rex societatem deserturos Iudæos]*
Deseduros ab imperio Iudæos, nempe à Syriaco Impe-
rio ad Ægyptiacum, irritato populo per sacrilegia
Menelai & Lyfimachi.

Civitatem quidem armis cepit] Id est, quasi armis
captam tractavit. Vide i. Maccabæorum i. 21. 22.
23. Iosephum xii. 7.

12. *Iussit autem militibus interficere]* i. Macca-
bæorum i. 25.

Et per domos ascendentes trucidare] Etiam eos qui
à plateis in domos suas refugiebant.

13. *Et mulierum]* *Nuptarum*: quod ostendit se-
quens oppositio virginum.

Exterminia] ΑΦανισμός, חמס, quod interne-
cionem significat.

14. *Octoginta millia interfecti]* Κατεφάθησαν, id
est, *desiderati sunt.* Est enim vox loco communi-
ter & ad interfectos & ad venditos pertinens: quod
ostendunt sequentes particulæ μὲν & δὲ, quæ distri-
butioni inserviunt.

10 *Qua draginta millia vincti]* Ἐν χειρῶν νομαῖς, id est,
manibus discerpi. Divisi in parte.

Non minùs autem venundati] Non pauciores interfe-
ctis venum sunt dati. Ità quadraginta millia interfe-
cta, totidem vendita, faciunt summam illam octo-
ginta.

15. *Ausus est etiam intrare Templum]* i. Macca-
bæorum i. 23.

Universa terrâ sanctius] Toto orbe sanctissimum.

16. *Sancta vasa]* i. Maccabæorum i. 23. 24.

20 17. *Ità alienatus mente Antiochus non considerabat]*
Καὶ μετεωρίζετο τὴν διάνοιαν ὁ Ἀντίοχος ὁ συννοῶν, *Et ità
elatus mente erat Antiochus ut non consideraret*, &c.
μετεωρίζεσθαι varias habet significationes, hic verò
superbiæ, ut Psalmo cxxxi. ut & in infra 21.

*Quod propter peccata habitantium civitatem, mo-
dicum Deus fuerat iratus]* Similem sensum habes Iu-
dith. v. 19. 20. & sequentibus.

18. *Sicut Heliodorus]* Suprà iii. 25. 26.

30 19. *Non propter locum gentem, sed propter gentem
locum Deus elegit]* i. Reg. viii. 27. 28.

20. *Postea autem fiet socius bonorum]* Factus est par-
ticeps, ἐκοινώνησε. Nam cùm hæc scriberentur jam
repurgatum erat Templum.

Cum summa gloria exaltabitur] Etiam hic est ver-
bum præteriti temporis in Græco, ἐπαυξήσθη, *restitu-
tum est.*

21. *Mille & octingentis ablatis de Templo talentis]*
Partim in vasis & ornamentis Templi, partim in
pecuniis. Vide Iosephum xii. 7.

40 *Terram ad navigandum, pelagus verò ad iter agen-
dum deducturum]* Vt Xerxes, qui

*Europamque Asiæ, Sestumque admovit Abydo,
Incessitque fretum rapidi super Hellesponti,*

*Non Eurum Zephyrumque timens; cùm vela ra-
tēsque*

In medium deferret Athon.

Velut naturæ dominus, ait Iustinus: *rerum naturam
statione mutavit suâ*, Triarius in Declamatione apud
Senecam.

50 22. *Reliquit autem & præpositos ad affligendam gen-
tem]* Quos ἐκισκόπας vocat Iosephus vii. 12. & Scri-
ptor primi Maccabaici i. 53.

Philippum genere Phrygem] Non temere nomen
gentis addidit; nam Phryges maximè putantur bar-
bari: unde Menelao Peleus apud Euripidem,

Βεβαρβάρωσας χρόνῳ ὧν ἐν βαρβάρῳ.

[*Barbarus & ipse es factus inter Barbaros.*]

60 23. *In Garizim autem]* Vbi Samaritæ Templum
& sacra habebant, intrà vi. 2. Sirach. l. 29. Iose-
phus xi. 8. xii. 7.

Imminebant civibus] Imminebat in Græco: de Me-
nelao enim hoc dicitur.

24. *Cùmque appositus esset contra Iudæos]* Animum
in

in populares (suos) Iudæos habens hostilem. Itā in Græco, continuato sermone de Menelao.

Odiosum principem Apollonium] Hic est tributorum ille collector i Maccabæorum i. 30. Idem is de quo i Maccab. iiii. 10. Iosephi xii. 10. Legit autem hic interpres *μισάρχην*, cum Græci codices nunc omnes habeant *μισάρχην*, quod verti video *sceleris principem*. Eo magis putem significari eum fuisse antea *Præfectum Mysiæ*: nam sic & *Κυπριάρχης* infra sumitur xii. 2.

Præcipiens ei omnes perfectæ ætatis interficere] *Τὸς ἐν ἡλικίᾳ*, id est, *puberes*.

Mulieres ac juvenes vendere] Vide dicto loco i Maccabæorum i. 33. 34.

25. *Pacem simulans*] Ibidem 31.

26. *Omnesque qui ad spectaculum processerant*] *Τὸς ἐξεληθόντας πάντας ἐπὶ τὴν θεωρίαν*, qui ad sacra processerant. Nam id *θεωρία* in primitivo significato; ut diximus supra i v. 18.

27. *Iudas autem Maccabæus qui decimus fuerat, secesserat in desertum locum*] *Δέκατος πρὸς γενεθῆς, decimus factus*, id est, novem comites habens. Tale ὄνομα *Nōē* [*octavum Noë*] i i Petri ii. 5. & apud Martialem,

Dic quotus & quanti cupias cænare:
quotus, id est, cum quot convivis.

Inter feras] In Græco, *ferarum more*, i Maccabæorum i. 55. Hebræor. xi. 38. *ἐν ἐρημίαις πλανῶμενοι ἢ ὄρεσι ἢ σπηλαίοις* [*in solitudinibus errantes, in montibus & speluncis*]. quomodo Virgilius,

— in sylvis inter spelæa ferarum.

Et feni cibo vefcentes] *τὴν χορτῶδη τροφὴν σιτῶμενοι*, *gramineo victu pasti*. Nam Hellenistis *χόρτος* est herba.

Demorabantur] *Perseverabant*.

Coinquinationis] *Μολυσμῶς*, id est, idololatriæ. Vide i Maccab. i. 39.

C A P V T V I.

1. *Senem quendam Antiochenum*] Scriptum fuisse credo per compendium *αντν* pro *Αντιόχειον* [*Antiochenum*]. Librarii indè fecere *αθν*, id est, *Αθηναίων* [*Atheniensem*]. Fuerit aliquis ex Senatu urbis Antiochenæ. Sicut autem Hebræis *Senatores* *זקנים*, itā Hellenistis *γέροντες*. Memoratur quidem Diodoro Siculo *Athenæus* quidam dux Antiochi: sed ibi de Antiocho Sidete agitur. Locus est in fragmentis à Valesio editis.

2. *Et cognominare Iovis Olympii*] Qui Syris *בַּעַל שָׁמַי* [*Cæli Dominus*], aut simpliciter *בַּעַל*, & Chaldæis *בַּל*, is à Græcis vocabatur *Ζεὺς Ὀλύμπιος* [*Iuppiter Olympius*], quod pariter ille cæli Dominus crederetur sicut *Ζεὺς* [*Iuppiter*] apud Græcos. Docuimus id alibi ex Philone Byblio, & Dio in historia Phœnicum. Diodorus Siculus narrans Antiochi Magni sacrilegium, altero loco *Δία* [*Iovem*] nominat, quem altero *Βῆλον* [*Belum*]. Locus uterque est in fragmentis à doctissimo Valesio editis.

Et in Garizin] De quo supra v. 23.

Prout erant hi qui locum inhabitabant] Id est, quia loci ejus habitatores erant peregrini ex Mysiæ & Mesopotamiæ & longius sitis regionibus, ii Reg. xvii. 24.

Iovis hospitalis] *Διὸς ξενίᾳ*, *בְּעֵל גַּרִּי*.

4. *Nam Templum luxuriâ*] *Ἀσωτίας, luxu*.

Et comestationibus] *Κώμων*. Quid sit *Κώμη* [*nocturna ambulatio ad mulieres*] diximus Sap. xiv. 23.

Scortantium cum meretricibus] *Ράθυμούντων μεθ' ἐταίρων*, ut est in Sixtina, *non ἐταίρων*, ut est in editionibus aliis: id est, *in otio inter amicos viventium*. *ἐταίρας* [*amicæ*] nomen erat aliquantò honestius quàm *πόρνης* [*Scorti*].

10 *Sacrisque ædibus mulieres ultro se ingerebant*] *Et in sacris porticibus miscantium se mulieribus*. *περίβολοι* sunt porticus Templi, Sirach. l. 2. i Maccabæorum xiv. 48. supra i. 15. Sacerdotibus Hebræis, dum essent in sua *ἐφημερίᾳ* [*vice*], ne uxores quidem suas attingere licebat. Tunc verò omnia confundebantur. Confer Ieremiæ nomine Epistolam quæ Baruchus additur.

Intrōferentes ea quæ non licebat] *Et intrōferentium quæ fas non erat*, vasa nempe profana, ut Nehemiæ xiii. 8.

5. *Altare etiam plenum erat illicitis, quæ legibus prohibebantur*] Puta victimis fuillis, i Maccabæorum i. 50. Iosephus xii. 7.

6. *Neque autem Sabbata custodiebantur*] i Maccabæorum i. 41. 48.

Neque dies solennes patrii servabantur] Dicto comitate 48. ut prædictum à Daniele vii. 25.

30 *Nec simpliciter Iudæum se esse quisquam confitebatur*] *Iudæus* hic ponitur non pro gentis, sed pro religionis nomine, ut infra ix. 17. & Esther. viii. 17. Sic Iosephus xiii. 17. de Idumæis, *ὥς ἐστιν τὸ λοιπὸν Ἰσραήλ* [*ita ut de cætero essent Iudæi*].

7. *In die natalis Regis*] *Εἰς τὴν κατὰ μῆνα τῆ βασιλείας γενέθλιον ἡμέραν*, die Regis per quemque mensem natali, id est, eo die mensis quo Rex erat natus. Cæteri Reges satis habuerant semel anno natalem suum celebrari. Vide quæ ad Matthæi xiv. 6.

40 *Ad sacrificia*] *Επὶ σπαραγχνισμόν*. Habes hanc vocem & infra 21. & vii. 42. *σπαραγχνεύειν* Aristophani, huic Scriptori *σπαραγχνίζειν* infra 8. est, ut Aristophanis explicat interpres, *σπαραγχνῶν μετὰ λαβῆν* [*de extis participare*]. Post sacrum pars extorum reddebatur iis qui victimas obtulerant: de iis fiebant epulæ. Hoc est quod *vocare ad exta, adducere ad exta*, dicit Plautus.

Cogebantur hederâ coronati Libero circuire] *Pompam facere Libero*, *πομπεύειν*. Hedera Bacchi propria: quod & in tertio significatur Maccabaico. Seneca Oedipode,

50 *Effusam redimite comam nutante corymbo,*
Mollia Nisæi armati brachia thyrsis.

Festus, *Hedera in tutela Liberi patris putabatur esse*. In veteri hymno, Bacchus

— *κισσοστέφανος*.

[— *hederæ redimitus tempora fronde.*]

8. *In proximas Gentilium civitates*] In Phœnice reliquæque Syria. *Εὐθηνίδας* in Græco. Sensus bene expressit Interpres. Mos enim erat Iudæis, ubi de religione agebatur, omnes qui Iudæi non erant vocare Græcos. Sic & τὰ Ἑλληνικά infra 9. *instituta à Iudæis aliena*.

Suggerentibus Ptolemæis] In Græco, *suggerente Ptolemæo*, nempe Dorymenis filio: de quo supra i v. 45.

Vt sacrificarent] In Græco, καὶ σπαραγχνίζεν, id est, *ad exta eos adducerent*.

10. *Duæ enim mulieres delatæ sunt natos suos circumcidisse*] Habes hoc & I Maccabæorum I. 64. & apud Iosephum.

Cum publicè per civitatem circumduxissent] Traduxissent, ut suprà IV. 38.

11. *Ad proximas coeuntes speluncas, & latenter Sabbati diem celebrantes*] Eadem est historia quæ I Maccabæorum II. 31. & sequentibus, & apud Iosephum XII. 8.

Cum indicati essent Philippo] Ei de quo suprà v. 22.

12. *Nè abhorrescant propter adversos casus*] Μὴ συρίζεσθαι, nè animum abjiciant, quasi Iudaici ritus à Deo non essent.

Non ad interitum] Ob patres enim Deus Iudæos, quàmvis corruptos, noluit unquam penitus interire: Eisaïæ I. 9. Ieremiæ IV. 18. Hoc significatum Moysi per rubum, & Ezechieli per electrum.

13. *Etenim multo tempore non sinere peccatoribus exsententia agere*] In Græco, *Quod enim non diu transmittuntur qui impiè agunt*.

Statim ultiones adhibere, magni beneficii est indicium] *Sed statim in pœnas incidunt, magnæ beneficentiæ indicium*. Nempe sic Medicus amicum non diu patitur ægrotare sine remedio. Egregiam habes hujus loci explicationem in Philocalia ex Origene.

14. *Cum judicii dies advenerit*] *Mensura judicii*, ut loquuntur Hebræi.

In plenitudine peccatorum puniat] Exitio scilicet irreparabili, ut illos Diluvii tempore, Sodomitas & vicinos, aliquot populos Iudæorum vicinos.

15. *In finem devolutis*] Ad eum perductis gradum, ut ultrà ascendere nequeant.

16. *Populum suum non derelinquit*] Nempe ut intereat stirpitus.

17. *Iam autem veniendum est ad narrationem*] Sic solent Historiæ post factam διέκθεσιν [digressionem] velut redire in orbitam. Non dissimile Taciti illud Historiarum II. *Sed me veterum novorumque morum deputatio longius tulit: nunc ad rerum ordinem venio*.

18. *Igitur Eleazarus unus de primoribus Scribarum*] Id est, summè eruditus in Lege. Scriptor Sermonis Maccabaici, qui Iosepho tribui solet, ait de hoc Eleazaro, τὴν ἐπισήμην νομικὸς [professione Legisperitus]. Idem est νομικὸς [Legisperitus] & γραμματεὺς, ῥαββί [Scriba].

Aperto ore hians compellebatur carnem porcinam manducare] Id est, cogebatur hiare, ut carnem porci comederet.

19. *Volantariè præibat ad supplicium*] Ἐπὶ τὸ τύμπανον. Idem est quod ἐπὶ τὰ βασανιστήρια [ad tormenta] dixit Sermonis illius Maccabaici Scriptor. Efficitur tormenti genus etiam Scholiastes nos docet ad Aristophanis Plutum, sed quale fuerit non satis explicat. Credo fuisse fidiculas, quibus pellis humana ita tendebatur quomodo bubula in tympano. Qui sic cruciabantur ii dicebantur τυμπανίζεσθαι, qui verò ad mortem usque ii ἀποτυμπανίζεσθαι, ut explicat vocem Græcam Syrus ad Hebræos XI. 35. Et utitur eà voce sensu eodem Aristoteles Rhetoricorum II. 6. circa finem, & tertii Maccabaici Scriptor, & Plutarchus in Sulla & in libro de Stoicis sibi met contradicentibus.

20. *Intuens autem quemadmodum oporteret accedere, patienter sustinens destinavit non admittere illicita propter vitæ amorem*] Προπύσας (malè Latinus legit προπλεύσας) δὲ καθ' ὃν ἔδει τόπον (ita legendum, non τρόπον) προσέρχεσθαι τὰς ὑπομένοντας ἀμύνεσθαι, ὧν ἔδει γένεσθαι διὰ τὴν πρὸς τὸ ζῆν φιλοσοφίαν. Verba sunt nonnihil trajecta, quæ sic explices, supplendo ἦν [erat], quod subauditur ut & alibi, *In eo loco quò ire debebant qui ferebant supplicium, exspuit ea quæ vel vitæ amore gustare nefas erat*. Suillam in os ingestam exspuit, nè ullo modo eum cibum admisisse crederetur.

21. *Hi autem qui adstabant iniquâ miseratione commoti*] Quidam ministrorum Regionum, ut est in illo Sermonem Maccabaico. In Græco est, οἱ δὲ πρὸς τῷ παρὰ νόμῳ σπαραγχνισμῷ τελαγμένοι, ubi σπαραγχνισμὸν Interpres putavit esse *miserationem*, sicut σπαραγχνίζεσθαι Græcis sæpe est *misereri*: verum hoc loco σπαραγχνισμὸς eundem sensum habet quem suprà 7. & σπαραγχνίζεν suprà 8. Sensus est, *Illi qui advocandis ad exta contra Legem hominibus erant præpositi*.

Carnes quibus vesci ei licebat] Bubulas putà, aut ovillas. Additur in Græco παρασκευασθέντα, παρατάτα; id est, cocta. ἡψημένων κρεῶν [coctis carnibus], ait Sermo ille Maccabaicus.

Vt simularetur manducasse sicut Rex imperaverat de sacrificii carnibus] *Vt præ se ferret edentem de immolatis carnibus, secundum jussu Regis*. Simulatio non omnis mala est, sed ea quæ exemplo aliis est ad spernendam Legem. In Sermonem illo Maccabaico, μὴ ἔτιως κακῶς φρονήσωμεν οἱ Ἀβραάμ παῖδες, ὥς τε μαλακοψυχῆσαντας ἀπρεπὲς ἡμῖν δράματα ὑποκρίνασθαι [non ita desipiemus Abrahamæ posteris ut ex animi mollitie agamus fabulam nobis indecoram].

23. *Præmitti se velle in infernum*] Rogans ut citò ad Orcum dimitteretur. λέγων hic est orans, rogans; ᾧδης status mortuorum, sive bonorum sive malorum.

24. *Ad vitam alienigenarum*] Græcè egregiè εἰς ἀλλοφυλισμόν.

26. *Manum Omnipotentis nec vivus nec defunctus effugiam*] Vides his temporibus supplicia post hanc vitam, ut & præmia, constanter credita, & apertè prædicta, nempe ex Ezechiele & Daniele intellectis secundum sensum sublimiorem. Vide quæ diximus ad Matthæum XII. 32. αἰώνιον βάσανον [tormentum perpetuum] & ἀκατάληπτον [incogitabile] habes in dicto Sermonem Maccabaico. Item, αἰώνιον πῦρ ἢ βάσανος [æternum ignem & cruciatus]. In Iosepho verò Belli Iudaici II. 12. μυχὸν γέμοντα τιμωριῶν ἀδιαλείπτων [specum plenam nunquam desituris pœnis].

28. *Ad supplicium trahabatur*] Ἐπὶ τὸ τύμπανον εὐθέως ἦλθε, statim ibat ad tympanum: de quo suprà 19.

29. *Quos illi per arrogantiam prolatis arbitrabantur*] Bene vertit vocem ἀπρόνοιαν. Quanquam enim ea vox varios significatus habet, hic tamen significat hominum & famæ ipsius contemptum. Vide Theophrasti hoc de vitio χαρακτηῖρα [Notationem].

30. *Domine, qui habes sanctam scientiam, manifeste tu scis*] In Græco est in tertia persona, *Domino sanctam habenti cognitionem apertum est*: & mox, *propter timorem ejus. Sanctam scientiam*, intellige perfectam.

Secundum animam verò propter timorem tuum libenter hæc patior] *Animo libente*.

CAPVT VII.

1. **E**T taureis] Scuticis ex taurino corio, ut apud Iuvenalem explicat Scholiaſtes. Censuram bubulam vocat Plautus: qui & alibi,

Vbi vivos homines mortui incurſant boves.

3. Sartagineſ & ollas aeneas accendi] Etiam Sermo ille Maccabaicus inter tortorum instrumenta recenset hoc loco λέβητας τήγανά τε, lebetes & sartagineſ.

4. Amputari linguam] Aliter fermo ille Maccabaicus.

Summas quoque manus & pedes ei præſcindi] Avelli cruciatibus, ait dictus jam Sermo Maccabaicus, κατὰ πᾶν μέλ^{ον} κλώμεν^{ον} [per omnia membra fractus]. deinde, τέμνετέ με τὰ μέλη [ſcindite mihi artus].

6. Et conſolabitur in nobis, quemadmodum in proſtatione cantici declaravit Moſes, Et in ſervis ſuis conſolabitur] Et ſatiabitur in eis quæ evenere nobis, quemadmodum in carmine coram atteſtante populum explicavit Moſes. De ſervis ſuis ſatiabitur. Uſus eſt hic interpres verſione Moſis, quam habemus per Septuaginta, ubi pro ספני, eſt παρακληθήſεται. Solet autem id verbum de Deo dici, ubi pœnis ſatiatus ſe rurfus propitium præbet; ut Ezechiel v. 13. Iona III. 9.

7. Cute capitis ejus cum capillis abſtractâ] Idem narrat Sermo Maccabaicus, καὶ τὸ κεφαλῆς δὸραν οἱ παρδάλειοι θῆρες ἀπέσυραν [etiam cutem capiti detrabant homines illi feri tanquam pardi].

9. Rex mundi] מלך העולם, frequens Hebræis de Deo.

In æternæ vitæ reſurrectione ſuſcitabit] Eis αἰώνιον ἀναβίωſιν ζωῆς, νικητῶν. Vides hic ſpem vitæ alterius, ut & infra 14. 36. Sapient. v. 16. magnam quidem, non tamen comparandam cum ea quam Chriſtus attulit.

10. Et manus conſtanter extendit] Sermo Maccabaicus, ἀρθρεμβόλοις ὀργάνοις τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ τὰς πόδας ἐξήρθεον καὶ ἐξ ἁρμῶν ἀναμολέουσιν ἐξ ἐμῶν ζόν. [instrumentis convellentibus manus ejus & pedes e ſuis locis velut vectibus emotos luxabant].

11. Quoniam ab ipſo me ea recepturum ſpero] Membra iſta in ſtatu meliore.

14. Potius eſt ab hominibus morti datos ſpem exſpectare à Deo iterum ab ipſo reſuſcitandos] In Græco, Satius eſt humanæ ſpes cum eis quæ à Deo exſpectantur commutare, nempe fore ut ab ipſo reſuſcitemur.

Tibi enim reſurrexio ad vitam non erit] Erit quidem reſurrexio, ſed non ad vitam, felicem nempe, ſed ad pœnam: αἰώνιον ὄλεθρον [æternum exitium], ut hic eſt in Sermone Maccabaico.

16. Potestatem inter homines habens, cum ſit corruptibilis, facis quod vis] Quafi dicat, Habes quidem poteſtatem, ſed à Deo (ut Lucæ XIX. 11): homines regis, ſed homo es. Cogitare igitur debueras hominem te Deo rationem geſtuum tuorum debere. In Sermone Maccabaico, παρὰ τὸ θεῶν λαβὼν τὰ ἀγαθὰ καὶ τὴν βαſίλειαν [cum à Deo acceperis bona multa ipſumque Regnum].

17. Tu autem patienter ſuſtine] Σὺ δὲ κατερεῖ, Tu verò exſpecta.

Qualiter te & ſemen tuum torquet] Antiochum Eupatora: de quo I. Maccabæorum x.

18. Peccantes in Deum noſtrum] Ἀμαρτάντες εἰς τὸ αὐτῶν Θεόν, ut qui in Deum noſtrum deliquimus. Loquitur ut unus de populo κατὰ κοῖνωſιν [per Communicationem], quali utuntur Nehemias ix. 33. & Daniel ix. 5. & ſequentibus.

Et digna admiratione facta ſunt in nobis] In Sixtina, διὸ ὁ ἄξια θαυμαſμῶν γέγονε] legetur rectius διὸν, per quem miranda nobis ſunt præſtita. Exaggerat culpam ob beneficia præcedentia.

21. Voce patriâ] Id eſt, linguâ Hebræâ. ſic & infra 27.

Et femineæ cogitationi masculinum animum inferens] Et femineam cogitationem animo masculo excitans.]

22. Nescio qualiter in utero meo apparuiſti] Hanc vim διαπλαſτικὴν [formatricem] foetus meritò & Galenus admiratur. Digeritur enim in matre maſſa in hominem, matre ipſâ & partes & ordinem partium ignorante, adeò non diſponente. Dei hoc opus, ut rectè agnoſcit Iob x. 10.

Neque enim ego ſpiritum & animam donavit vobis & vitam] In Græco, ſpiritum & vitam, id eſt, ſpiritum vitalem: ἐν διὰ δύοιν [unum per duo expreſſum]. ſic ζωὴ καὶ πνοὴ [vita & ſpiritus] Actorum XVII. 25. quod πνοὴ ζωῆς [ſpiritus vitæ] Geneſeos II. 7. & II.

Et ſingulorum membra non ego ipſa compegi] Καὶ τὰ ἐκάſτῃς ſοιχείωſιν ἐκ ἐγὼ διεββύθμια, & compagem cuiusque ego non formavi. Non fuit mihi id aut artis aut potentiae.

23. Et ſpiritum vobis iterum cum miſericordia reddet] Spiritum & vitam, id eſt, ſpiritum vitæ, æternæ ſcilicet.

24. Et exprobrantis voce ſuſpectâ] Τὴν ὀνειδίζουσαν ὑφορώμεν^{ον} φωνήν, ſuſpectam habens vocem exprobrantem, id eſt, metuens nè ſibi turpe eſſet feminae verba plus quam ſua valere.

25. Suadebat ei ut adoleſcenti fieret in ſalutem] In Græco, ut adoleſcenti conſilium daret ad ſalutem.

27. Novem menſibus] Nonus menſis & decimus ad partum frequentiffimi. Vide Sap. VI. 2. L. Gallus. D. De Liberis & Poſthumis, Plin. libro VI. epiſtolâ 5.

Et lac triennio dedi] Eo enim tempore ſolent pueri à lacte materno depelli.

Et alii] Cibis poſtea ſolidioribus, ut moris eſt, I. Corinthior. I. 2. Hebræorum v. 13. 14.

28. Quia ex nihilo fecit illa Deus] Ἐξ ἐκ ὄντων [ex non exſtantibus]. Alii libri ἐκ ἐξ ὄντων [non ex exſtantibus]. ſic μὴ ὄντα [non exſtantia] Rom. IV. 17.

Et hominum genus] Etiam hominum genus, non ex ſemine humano, ſed ex limo primum.

29. Vt in illa miſeratione cum fratribus tuis te recipiam] Vt per miſericordiam (nempe Dei) cum fratribus tuis te quoque recipiam.

30. Quem ſuſtinetis? Quem exſpectatis? id eſt, Quin de me finem facitis?

32. Nos enim pro peccatis noſtris hæc patimur] Explica ut ſuprà.

33. Modicum iratus eſt] Ad breve tempus. Vide ſuprà VI. 16.

34. Noli fruſtrâ attolli vanis ſpebus] Μὴ μάτην μετεωρίζῃς. Noli fruſtrâ tibi placere. Vide ſuprà v. 17.

35. *Nondum enim omnipotentis Dei & omnia insipientis iudicium effugisti*] Omnia bene addidit Interpres explendo sensui;

Θεὸς δὲ πληγὴν ἔχ' ὑπερῶν ὅλῃ βροτῶν.

[*Contra Dei ictum non data est homini fuga;*]

&

Ὁξὺς θεῶν ὁφθαλμὸς εἰς τὰ πάντα ἰδεῖν.

[*Acutus oculus est & omnituens deum:*]

ut est in Græcorum veteribus sententiis.

36. *Sub testamento æternæ vitæ effecti sunt*] Sortem suam habent sub Divino de vita æterna federe, id est, vitam æternam ex Dei pacto expectant.

37. *Animam & corpus trado pro patriis legibus*] Id est, corpus lacerandum, vitam eripiendam. Quod si

Dulce & decorum est pro patria mori, quantò magis pro Divinis legibus patriæ datis?

Invocans Deum] Id est, orans.

Maturiùs genti nostræ propitium fieri] Vt citò genti nostræ propitius fiat.

Teque cum tormentis & verberibus confiteri quod ipse est Deus solus] Et tamen per tormenta & verbera ad-

actus fatearis illum solum esse verum Deum. Quod & contigit, ut videre est I. Maccabæorum VI. 13. infra

IX. 12. & 13. & sequentibus, apud Iosephum XII. 13. Potuit ergò dici huic puero,

Τὰς [ἀς δ'] ἀράς ἔοικεν ἐκπλήσσει Θεός.

[*Implere diras Numini visum tuas.*]

38. *In me verò & in fratribus meis desinet Omnipotentis ira*] Erimus nihil ultra dolituræ gentis piamen.

40. *Mundus obiit*] Καθάρως μετήλλαξε, id est, nullà idololatriâ pollutus.

42. *Igitur de sacrificiis*] Περί τὰς σπλαγχνισμῶν. Vide suprâ VI. 7. 8. 21.

C A P V T VIII.

I. *Introibant latenter in castella*] Εἰς κώμας, in vicos. Sed quia quædam erant κωμοπόλεις [vicoppida], dixit Interpres *castella*.

Et eos qui permanserunt in Iudaïsimo] In vita secundum Legem. oppositum hoc est ἀποφυλισμῶ [vitæ secundum alienigenarum instituta].

Eduxerunt ad se sex millia virorum] I. Maccabæorum III. 1. Ioseph. XII. 9.

2. *Et invocabant Dominum*] I. Maccabæorum III. 44. 50. IV. 10.

3. *Misereretur etiam exterminio civitatis*] Miserratur & urbem perditam.

Et vocem sanguinis ad se clamantis audiret] Et sanguinem ad se clamantem audiret. In Græco est plurale αἱμάτων, quomodo & Hebræi sæpe dicunt מִמָּוֶה. Locutio sumpta de Genesi IV. 10. quò respicit & Scriptor ad Hebræos XII. 24.

5. *Ira enim Domini in misericordiam versa est*] Irâ Domini (nempe adversus Hebræos) versâ in misericordiam.

6. *Et civitatibus improvisis*] I. Maccab. III. 8.

7. *Maximè autem noctibus ad huiusmodi excursus ferebantur*] Nam

Ἰσὸν φέρει νύξ, τοῖς δὲ τολμῶσι πλεόν,

[*Nox æqua, sed faciliior assultantibus,*]

ut est apud Euripidem. Exemplum vide I. Maccabæorum IV. 1. v. 29. Ioseph. XII. 11. & 12.

8. *Videns autem Philippus*] Dictus suprâ v. 22.

Ad Ptolemaum Ducem Cæles. Syriæ & Phœnices] Filium Dorymenis, I. Maccabæorum III. 38. & Iosephi XII. 11. qui alio nomine *Macron*, ut infra est x. 12. Hic autem Cælen-Syriam & Phœnicen regebat sub Apollonio, ut discere est suprâ IV. 4. & mox sub Lyfia, ut videmus dicto loco x. 11.

9. *Misit Nicanorem Patrocli*] Dicto loco I. Maccabæorum III. 38.

De permixtis Gentibus] Παμφύλων ἔθνη, ubi παμφύλων non est proprium, sed commune, ut apud Symmachum Genesios XIV. 1.

Armatus non minùs viginti millibus] Qui partem faciunt illorum XL millium quorum mentio I. Maccabæorum III. 39. & Iosephi XII. 11.

Adjuncto ei & Gorgia] Vt videre est I. Maccabæorum III. 38. Iosephi XII. 11.

10. *Tributum quod Romanis erat dandum, duo milia talentorum*] Id est, pensiones duorum annorum quantæ debebantur Romanis per annos XII. qui ad finem ferme Antiochi Illustris excurrunt, ex pace facta inter Romanos & Antiochum Magnum, cujus condiciones habes apud Polybium Excerpto legationum xxxv. & Livium libro xxxv III. Non tamen hæc sola erat causa expilandi Iudæam, sed & Antiochi Illustris ingenium pronum ad ingentes largitiones faciendas: de quibus vide quæ dicta I. Maccabæorum III. 29.

De captivitate Iudæorum] De Iudæis quos erat capturus. Vide I. Maccab. III. 41.

11. *Nonaginta mancipia talento*] Vili admodum; cum sanato Antiocho Medicus Erasistratus centum talenta accepisset.

12. *Iudas autem ibi comperit, indicavit iis qui secum erant Iudæis Nicanoris adventum*] Sensus bene expressus est. Verba hæc sunt, *Iudæ autem* ad aures accidit (hic est sensus Græci προσέπεσε) *de adventu Nicanoris: & cum iis qui secum erant communicasset, exercitum hostilem prope esse.*

13. *Non credentes Dei iustitiæ*] Ἀπιστῶντες τῷ Θεῷ δίκην, non credentes Dei vindictam venturam super Nicanorem.

In fugam vertebantur] Additur in Græco, & solum mutabant, quod plus est quàm fugere. Vide I. Maccabæorum III. 56.

14. *Alii verò si quid eis supererat vendebant*] Hæc est recta lectio Latini, in nonnullis libris corrupta. τὰ περιλελειμένα, ea quæ tam avidi hostes reliqua ipsis fecerant.

Qui eos priusquam cominus veniret vendiderat] Pellem urfi, ut est in apologo.

15. *Et si non propter eos, propter testamentum tamen quod erat ad patres eorum*] Propter pacta cum maioribus eorum facta. Vide Danielis IX. 18.

16. *Sed fortiter contenderent*] Confer quæ Iudas dicit I. Maccabæorum IV. 8. & apud Iosephum XII. 11.

18. *Illi quidem armis confidunt, ait, simul & audaciâ; nos autem in omnipotente Domino*] Sumtum ex Psalmo XX. 8.

Et universum mundum uno nutu delere] I. Maccabæorum III. 18.

19. *Et quod sub Sennacherib*] Σενναχηριμ scribunt Græci:

Græci : de qualibus mutationibus diximus ad Matthæum x. 25. Hanc historiam Iudas suis in animum revocat etiam I. Maccabæorum vii. 41.

20. *Et de prælio quod eis adversus Galatas fuit in Babylonia, ut omnes, ubi ad rem ventum est, Macedonibus sociis hesitantibus, ipsi sex millia soli peremerunt cxx millia*] In Græco paulò aliter, *Et de prælio in Babylonia contra Galatas* (id est, Gallos) *commisso, ubi cum omnes ad rem venissent octies mille, cum Macedonibus quater mille, Macedonibus hesitantibus, illi octies mille perdiderunt cxx millia, per opem cælitus ipsis datam, multumque commodi inde ceperunt.* Ad hanc historiam pertinet quod Iustinus habet libro xxv. in temporibus Antigoni Macedonum Regis, Gallorum eà tempestate tantæ fecunditatis juvenus fuit ut Asiam omnem velut examine aliquo implerent. Ejusdem Gallorum in Asiam incursum meminit Iustinus etiam libro xxxi. Strabo libro xii. Pausanias quoque & Eutropius, quorum ille ad tempora Seleuci Nicanoris in Syria, alter ad tempora Ptolemæi Epiphanis in Ægypto regnantis eum refert. Iudæi sicut Alexandro militaverant, ita & ejus successoribus militarunt, ut alibi ostendimus. *Macedones* hic intellige illos qui sub Syriæ erant Regibus, quorum imperium Babyloniâ complectebatur.

22. *Duces utrique ordini*] ἑκατέρως τάξεως. sed ἑκατέρως hic improprie dicitur de tribus. Hebræorum exercitus vetustissimo more erant agminum quatuor. Horum primo præerat ipse Iudas, duobus in media acie Simon & Iosephus, postremo agmini 30 Ionathan.

Simonem & Iosephum & Ionathan] Vide I. Maccabæorum ii. circa initium, & v. 17. xii. 33. Iosephum xii. 12.

23 *Ad hoc etiam ab Esdra lecto illis sancto libro*] Legit, Ἐτι δὲ καὶ δι' Ἐσδρά. at nos habemus, Ἐτι δὲ καὶ Ἐλεάζαρον παραναγνῆς τὴν ἱερὰν βίβλον. Interpretes illa ac præterea Eleazarum annectunt superioribus, voluntque Ducis esse nomen. Ego legendum puto, Ἐτι δὲ καὶ Ἐλεάζαρον παραναγνῆς τὴν ἱερὰν βίβλον, Præterea cum prælegisset sacrum commentarium de Eleazaro, qui scilicet ipsius dicta, facta & mortem pro Lege memorabat. Hunc autem prælegit, ut tam illustri exemplo constantiæ, atque etiam tantæ sævitæ hostium execratione, accenderentur militum animi.

Et dato signo adjutorii Dei] σύνσημον verit signum, ut & Latini interdum, aliàs tesseram. Sic Arati Sicyonii σύνσημον fuit, Ἡρακλῆς ἐπιδέξιον [Hercules exsuperator]. Tale signum est in Nerone Suetonii, Optima mater; apud Senecam de Cajo, Venus, Priapus; in 50 Pertinace Capitolini, Militemus; in Antonino Spartiani, Æquanimitas. σύνθημα [signum] in prælio Pharsalico à parte Cæsaris Ἀφροδίτη νικηφόρον [Venus victrix], à parte Pompeji Ἡρακλῆς ἀνίκητος [Hercules invictus], ut refert Appianus: in prælio ad Cordubam ex parte Cæsaris Ἀφροδίτη [Venus], ex parte Cn. Pompeji minoris Εὐσέβεια [Pietas]. in prælio Philippeni à parte Bruti Ἐλευθερία [Libertas], Dione narrante. Sic Iudæ σύνσημον signum sive tessera fuit 60 ὁμοῦ [Nobiscum Deus]. sicut inter signa sui temporis Vegetius iii. 5. ponit Deus nobiscum. Sic & infra xiii. 15. signum est Dei victoria.

24. *Interfecerunt super novem millia hominum*]

Quorum tria millia in ipsa fuga interierunt, I. Maccabæorum iv. 15.

25. *Qui ad emptionem ipsorum venerant*] Suprà ii. I. Maccabæorum iii. 41. ac Iosephus xi. 11.

26. *Nam erat ante Sabbathum*] Ἡ πρὸ τοῦ σαββάτου, dies quæ aliter παρασκευή [Parasceve] & προσάββατον [pro Sabbathum], Marci xv. 42.

Quam ob causam non perseveraverunt insequentes] Nempe quia appetebat vespera Sabbathum inchoans. Cesserat jam quidem lex Sabbati summæ necessitati, sed ea cessante vim suam habebat: quod & in historia obsessæ Urbis observat Iosephus.

27. *Arma autem ipsorum & spolia congregantes*] Ὁ πολολογήσαντες δὲ αὐτὰς καὶ τὰ σκῦλα ἐκδύσαντες, Cum autem legissent arma (victi exercitus), & spolia eis detraxissent. Aoristi enim hi per præteritum hoc loco exponendi sunt. Facta enim hæc sine Parasceves.

Qui liberavit eos in isto die, misericordiæ initium stillans in illos] Legit σάξαντες αὐτοῖς, ut est in quibusdam libris. Sixtina habet τάξαντες [ordinans]. Prius præfero, hoc sensu: Domino qui in eum diem ipsis reservarat initium misericordiæ quæ in ipsos stillaret. Nam hætenus Deus absconderat miserationes suas, ut vidimus suprà vi. 33. 37. 38. Misericordia Dei sic stillare dicitur quomodo Ira ii. Paralipomenon xi. 7. Ieremiæ xli. 18. xlii. 6.

28. *Post Sabbathum verò*] Μετὰ τὸν σαββάτον [unâ sabbatorum], ut loquuntur Evangelistæ: Matthæus, ὁπρὸς σαββάτων [post Sabbathum].

Debilibus & orphanis & viduis diviserunt spolia] Viduis & pupillis. Imitatione Legis Deuteronomii xiv. 29.

Ipsi cum suis habuere] Cum pueris divisere, id est, inter milites. τὰ παῖδια enim hic idem valet quod Geneseos xiv. 24. יְעָרִי, ubi in Græco, οἱ νεανίσκοι [juvenes]. Eodem sensu juvenes apud Ennium & Virgilium. Partitio hæc facta ex lege Davidis, i. Samuelis xxx. 24.

29. *Vt in finem servis suis reconciliaretur*] Porro propitius esset.

30. *Qui cum Timotheo & Bacchide erant*] Timotheo ut Duce, Bacchide ut adjutore. Ideo I. Maccabæorum v. Timotheus nominatur solus.

Contra se contendentes] Συνερείσαντες, id est, confligentes. Ità enim hoc verbum Polybius usurpat.

Super viginti millia] Tria millia primo prælio, octo altero, multos præterea in Bosore, in Maspha, in Carnaimo, Ephrone, locisque aliis, ut videre est I. Maccabæorum v. Iosephi xi. 12.

31. *Et munitiones excelsas obtinere*] In Idumæa, Moabitide, Ammonitide, Galaaditide. Vide dicto jam loco.

32. *Et Philarchen*] Idem nomen quod Philarchus; quomodo libri veteres Historicum nominant horum temporum, quem alii Phylarchum.

33. *Et cum epinicia agerent*] Id est, diem latum ob partam victoriam. Sic & Plutarchus hoc nomen in Romulo usurpat.

Callisthenem] Est & hoc nomen Græcis frequens, quale habuit is qui ab Aristotele malo suo fato Alexandro datus fuit comes.

Incenderunt, dignâ ei mercede pro impietatibus suis redditâ] Mos enim est gentibus ferme omnibus igne inter-

inrerficere incendiarios: L. *Qui ades.* D. De incendio. L. *Capitalium.* §. *Incendiarii.* D. De pœnis.

34. *Qui mille negotiantes ad Iudæorum venditionem adduxerat*] Suprà 10.

35. *Ab his quos nullos existimaverat*] *Ab his quos omnium hominum infimos existimaverat.*

Deposita veste gloriæ] Quominus in itinere agnosceretur.

Per mediterranea] Διὰ τὴν μεσογείαν, id est, per illam regionem quæ inter Iudæam & Antiochiam sita est; 10 per viarum compendia.

Fugiens] In Græco, *fugitivi in morem solum se faciens*, id est, sine ullo comite.

Summam infelicitatem de interitu sui exercitus consecutus] Scripsit Interpres *felicitatem*: nam in Græco est εὐημερηκώς. Sensus est, *summè felix post amissum exercitum.* Satis felicem se existimans quod tantæ cladi superstes esset.

36. *Et qui promiserat*] Id est, in se receperat, ἀναδέξάμενος, nempe apud Regem, suprà 10.

Romanis se tributum restituere] In Græco, *confecturum.* Id enim est καταρθώσεσθαι. Et tributum intellige pensionem summæ quæ ex pace debebatur, ut diximus suprà.

Prædicat nunc] *Prædicavit*, κατήγγελλεν.

Protectorem Deum habere Iudæos] *Propugnatorem*, ὑπέρμαχον.

Et ob ipsum] *Eo modo*, διὰ τὸν τρόπον τῆτον.

Invulnerabiles esse] Id est, invictos.

C A P V T I X.

I. **D**E *Perfide*] Cujus partem jam ante hunc Antiochum invaserant Parthi. Georgius Monachus in Chronico de Seleuco Callinico, quem & *Antiochum* dictum dicit, ἐπὶ τῷ τῷ Πέρσαι τὸ Μακεδόνων καὶ Ἀντιόχων ἀπέστησαν [hoc tempore Persæ à Macedonibus & Antiochis defecere]. Μοχ, καὶ βασιλεύει Περσῶν Ἀρσάκης [et regnat apud Persas Arsaces]. His conveniunt quæ habet Strabo libro XI. Iustinus libro 40 XLI. Eusebius in Chronico.

2. *Quæ dicitur Persæpolis*] Vide quæ dicta ad I. Maccabæor. VI. 1. 2.

3. *Et cum venisset circa Ecbatanam*] Caput Mediæ, ut ait Curtius libro V. & Plinius VI. 14. Vide Tobiam V. 8. in Latino.

4. *Iussit agitari currum sine intermissione agens iter*] In Græco est, *iussit aurigam suum incessanter agitantem currum iter absolvere*, nempe Babylona versus, ut ex Iosepho discimus.

Et congeriem sepulchri Iudæorum eam facturum] Πολυάνδριον, id est, *sepulchretum.* Κοινὸν πολυάνδριον, *locus communis ad sepulturam*, apud Ælianum.

5. *Dolor dirus viscerum*] Ex mœrore I. Maccabæorum VI. 8. 9. 13. Iosephus XI. 13. qui addit αὐξάνομένων τῶν παθῶν [auctis cruciatibus].

8. *Isque qui sibi videbatur etiam fluctibus marii imperare*] Vt Xerxes,

Ipsum compedibus qui vinxerat Ennosigæum. Vide suprà V. 21.

Et montium altitudines in statera appendere] Quod Deo tribuitur Esaiæ XL. 12. Vult dicere, transferre montes machinis.

In gestatorio portabatur] In φορέῳ. Vide suprà I. 11. 27. *Gestatorium* hoc loco Interpres dixit pro *sella gestatoria.* Suetonius & Plinius minor pro *loco in quo fit gestatio.*

9. *Ita ut de corpore impii vermes scaturirent*] Similis exitus hominis non dissimilis Actorum XII. 23.

10. *Et qui paulò antè sidera cæli contingere se arbitrabatur*] *Sublimi vertice sidera ferire.*

— ἴσ' ἔρανῳ

Φρονεῖτε,

[— cælo pares

Habetis animos,]

ait Sosiphanes,

Res gerere & captos ostendere civibus hostes
Attingit solium Iovis.

12. *Iustum est subditum esse Deo, & mortalem non paria Deo sentire*] Multi sunt versus Græci in eam sententiam, quorum aliquos recitare potuit Antiochus. Antiphanis,

Εἰ θνητὸς εἶ, βέλτιστε, θνητὰ καὶ φρονεῖ.

[*Mortalis cum sis intra mortalem sapis.*]

Chæremonis,

Ὅλως τὸ κρεῖσσον ἐκ ἐὰ φρονεῖν μέγα.

[*Vis major esse nos superbos non finit.*]

Demonactis,

Θνητοὶ γεγάτες μὴ φρονεῖθ' ὑπὲρ θεῶν.

[*Supra deos ne sapite mortales sati.*]

Sophoclis,

Θνητὴν δὲ φύσιν χρεὶ θνητὰ φρονεῖν,

Τέτο κατεδιδότας, ὥς ἐκ ἔσε

Πλὴν Διὸς ἔδεις τῷ μελλόντων

Ταμίας, ὅ, τι χρεὶ τετελέσθαι.

[*Nil mortales spirare supra*

Mortale decet, memores solo

Dispensari Iovis arbitrio

Homini quodcunque futurum est.]

13. *Orabat autem hic scelestus Dominum, à quo non esset misericordiam consecuturus*] Iam tempus misericordiæ præterierat: venerat tempus vindictæ Divinæ. Sophocles Ajace Locro,

Εἰ δ' εἴν' ἔδρασας, δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.

Δίκης γὰρ ἐξέλαμψενὺν ὅσιον φάσθαι.

[*Te qui patraasti dira tantundem pati*

Æquum est: sacrum nam juris effulsit jubar.]

14. *Nunc optat liberam reddere*] Erant enim & sub Regibus civitates quædam suo modo liberæ; ut Seleucia quæ libera dicitur Plinio V. 21. & VI. 26. de cuius regimine vide Tacitum VI. Annalium.

15.] *Æquales nunc Atheniensibus facturum pollicetur*] Est quidem in Græco ἴσος Ἀθηναίοις, sed error commissus idem qui suprà VI. 1. ex scriptionis compendio, & pro αἰθοῖς legendum ἀντοῖς, id est, Ἀντιοχείοις. Ius civitatis Antiochenæ Hierosolymitis singulis vendebatur pretio, aut pro ingenti honore dabatur, V. 9. Sic Romani totos interdum populos civitate donarunt Romanâ. Vide orationem ea de re Claudii Annal. XI. & Actorum XXI. 28. Sic Iudæi qui in Ægypto facti ἰσοπολίται [cives æquales] Macedonibus, qui Alexandriæ habitabant, Iosephus XI. 1.

16. *Et pertinentes ad sacrificia sumptus dereditibus suis præstiturum*] Vt olim Darius, Esdræ VI. 9. Ptolemæus Philometor, Iosephus XI. 2. postea Demetrius, I. Maccabæorum X. 39. 40.

17. *Et Iudæum se futurum*] Hic quoque *Iudæus* religionis est nomen, ut supra vi. 6,

19. *Plurimam salutem, & bene valere, & esse felices*] Χαίρειν & ὑγιαίνειν & εὖ πράττειν. quæ tria modò junctim modò seorsim usurpata in Græcorum salutationibus.

20. *Si bene valetis & filii vestri, & ex sententia vobis cuncta sunt, maximas agimus gratias*] Imperatores Romani ad Senatum Populumque Romanum ita scribere solebant, *Si vos liberi que vestri valetis, bene est*: ut apparet Epistolarum Ciceronis & ad Ciceronem x. 33. xv. 12. Xiphilinum Adriano. Imitati id Imperatores interdum & in literis ad populos amicos, ut C. Julius Cæsar ad Sidonios apud Iosephum xiv. 17. & M. Antonius ad Iudæos eodem libro Iosephi c. 22. Sequuntur autem hic in Græco quæ defunt in Latino, εἰς ἑαυτὸν & ἐλπίδα ἔχων, ὑμῶν & τιμὴν καὶ εὐνοίαν αὐτὸν ἐμνημόνευον (rectius ἀνεμνημόνευον) φιλοφρονέως, *Cum in calo* (id est, in Deo cœli) *spem habeam repositam, amicè recordor honorem & benevolentiam* quam in me ostendistis olim, Deum scilicet pro me orando.

22. *Non desperans memetipsum*] Οὐκ ἀπογινώσκω τὰ κατ' ἐμαυτὸν, *non desperans de rebus meis.*

23. *Quibus temporibus in locis superioribus ducebat exercitum*] *Ad loca superiora*, id est, ad Elymæos. Sic & Iosephus, & ἄνω χώραν ἐπερχόμενος [cum supern. peragraret], Antiq. xii. 13. id est, loca trans Euphratem.

Ostendit qui post se susciperet principatum] Solet quidem voce διαδεχομένης significari *successor*, sed hic Scriptor pro *vicario* sumit, ut apparuit supra iv. 29. 31. Sensus ergò est, *constituit vicarium*, ad regenda scilicet Syriæ loca. Id enim facere Reges solent, ubi in loca longinqua abeunt. Vide infra 26. Antiochus Magnus abiens Syriam Seleuco Philopatori commiserat.

24. *Si quid contrarium accideret*] Siqua clades nuntiaretur.

25. *Filium meum Antiochum*] *Eupatora.*

Regem] Solebant enim Reges etiam dum viverent Regium nomen dare filiis, ut eò magis populos sibi commendatos in fide retinerent. Frequens id Persis Regibus, nec alia res magis turbavit *χρονολογίαν* [Temporum Numeros]. Exemplum vide apud Plutarchum vitâ Artaxerxis.

Et scripsi ad eum quæ subjecta sunt] Τὰ ὑπογεγραμμένα, id est, epistolam qua vos ei commendo, cujus epistolæ exemplum huic epistolæ subjeci.

27. *Confido enim eum modeste & humanè acturum, & sequentem propositum meum & communem vobis fore*] In Græco, *Confido enim eum consequenter proposito meo se accommodaturum vobis leniter atque humanè.* Inter officia Zeno probat συμπεριφέρειν φίλοις, *accommodare se amicis*, ut est apud Laërtium; qui & in Socrate sic loquitur. Laudantur Sirachidæ vir & uxor, ἑαυτοῖς συμπεριφερόμενοι, *qui se aptant alter alteri.* Hinc qui comes sunt & sociabiles dicuntur ἐσυμπεριφοροί. *Obsequium amicos parit*, id est, ἡ συμπεριφορά.

28. *In montibus*] Parætacenis circa Babyloniam. Vide Strabonem xi. & xv. Plinium vi. 26. 27. Polybius in fragmentis à Valesio editis, & ex Polybio Hieronymus mortuum dicit in Tabis oppido Persidis. Esse autem id oppidum in Parætacene Curtius nos docet libro v.

29. *Philippus collectaneus ejus*] De quo i Maccabæorum vi. 14. Iosephus xii. 14.

Qui metuens filium Antiochi] Id est, Lyfiam, qui sub nomine Antiochi Eupatoris regnabat.

Ad Ptolemæum Philometorem in Ægyptum abiit] Copias sibi comparaturus contra Lyfiam, & sic tutelam pueri sibi vindicaturus. Eodem animi proposito postea in Persidem se contulit: i Maccabæorum vi. 56. Iosephus xii. 14.

CAP V T X.

1. *Templum quidem & civitatem recepit*] *Receperat*, ἐκομίσαντο. Est enim ἐπ' ἀνόδῳ [Retrogressio], qualis frequens Historicis. Voluit enim primum detexere res Antiochi Illustris: nunc ad Maccabæos retro se fert.

2. *Aras autem quas alienigenæ per plateas construxerant*] Mos enim erat Gentium non in Templis tantum sed & in viis publicis aras ponere. Sic aræ Ἀγνώσῳ Θεῷ [Ignoto Deo] passim videbantur in viis Athenarum. Hinc Ζεὺς ἐρκείῳ, Ἀπόλλων Ἀγυιεύς, Ζεὺς & Ἑρμῆς Ἀγοραῖοι, Ἐκάτη τριόδῳ [Iuppiter Septalis, Apollo Vialis, Iuppiter & Mercurius Forenses, Hecate Trivia], multaque similia.

Delubra] τεμένη sic Græcis dicitur non *lucus* tantum sed & quodvis *solum numini alicui sacratum.*

3. *Aliud altare fecerunt*] i Maccabæorum iv. 47. Iosephus xii. 11.

30 *Et de ignitis lapidibus igne concepto*] Quod is ignis nunquam profanis usibus serviisset, reconditus intra lapidum viscera: *ignitus*, mutuo nempe attritu.

Sacrificia obtulerunt post biennium] Est quidem in Græco μετὰ διετὴ χρόνον. sed error est scribæ, & rependendum τριετὴ [triennium] ex Iosepho xii. 11. Antiquæ Historiæ. Totam rem ut intelligas vide quæ diximus ad Danielelem vi. 25.

Et incensum, & lucernas, & panes propositionis posuerunt] Vide Iosephum dicto loco, & i Maccabæorum iv. 49. 50. 51. supra i. 9.

4. *Rogabant Dominum prostrati in terram*] i Maccabæorum iv. 40.

Vt ab ipso mitius corriperentur] Fame aut pestilentia potius quàm vi hostium, sacra omnia evertente & multorum pervertente animos.

5. *Qua die autem Templum ab alienigenis pollutum fuerat*] Nempe per idolum ibi collocatum, ut ad dictum Danielis locum diximus.

Vicesimâ quintâ mensis qui fuit Casleu] Planè idem, ut signum Divinæ providentiæ, observant Scriptor primi Maccabaici iv. 52. & Iosephus xii. 11. qui hunc mensem more Macedonico Ἀπελλαῖον [Apellæum] vocat.

6. *In modum Tabernaculorum*] Ad id exemplum, ut supra i. 18.

Recordantes quod ante modicum temporis diem solennem Tabernaculorum in montibus & in speluncis more bestiarum egerant

— Quæ pati durum fuit

Meminiſſe ſuave eſt.

More bestiarum, ut supra v. 27.

7. *Thyrſos*] Hastas foliis intextas, ut Virgilius interpretatur Eclogâ v.

Et ramos virides] ὡραῖες, pulchros. Nam & in Scenopegia celebranda nullum erat definitum genus arboris, sed rami sumebantur de pulcherrimis, quales imprimis palmæ, quæ jam sequuntur.

Et palmas præferebant ei] In Græco plus est, & hymnos canebant ei, Psalmum fortè LXXIX. aut aliquem extemporaneum. Vide quæ diximus Matthæi XXVI. 30.

Qui prosperavit mundari locum suum] Ei qui successum dederat putrificantibus locum suum.

8. *Communi præcepto & decreto*] Non in Senatu tantum, sed & in magno conventu, in quo erant principes non Tribuum tantum sed & familiarum.

Omnibus annis agere dies istos] Octo dies, τῶν φώτων [Luminum], aut ἐγκαινίων [Innovationis], I Maccabæorum IV. 59. Iosephus XII. 11.

9. *Et Antiochi quidem qui appellatus est Nobilis*] Ἐπιφανὴς [Illustris], ut suprâ IV. 7.

Vitæ excessus ita se habuit] Nempe ut dictum est capite IX.

10. *Breviantes mala quæ in bellis gesta sunt*] Continua bellorum mala, longam malorum seriem: συνέχοντα, quod alii Græci dicerent συνεχῆ.

11. *Constituit super negotia Regni Lysiam quendam*] Hoc ideo dicit quia edicta omnia Antiochi Eupatoris nomen præferebant. Cæterum revera is erat in Lysia potestate.

Phœnices & Syriæ militiæ principem] Pars pro toto. Præfectus enim erat tractui & copiis ab Ægypto ad Euphratem, I Maccabæorum III. 32. Iosephus XII. 11.

12. *Nam Ptolemæus qui dicebatur Macer*] Imò Macron, à longa corporis statura, qui à patre Ptolemæo Dorymenis. Nihil enim video cur alius censeatur ab eo qui suprâ indicatus IV. 45. VIII. 8.

13. *Eo quod Cyprum sibi creditam à Philometore deseruisset*] Cyprius erat quidem possessa à primo Ptolemæo, ejusque successoribus, ut discimus ex Polybio v. Iustino xv. Strabone XIV. sed & sæpe rebellavit, ut idem Strabo indicat.

Et ad Antiochum Nobilem translatus] Transfisset à Rege Ægyptio ad Syriacum. Cyprus Syriæ objacet, & cohæsisse olim Syriæ creditur.

Etiam ab eo recessisset] Non ita est in Græco, sed neque potestate nobili functus esset nobiliter: nempe quia cum Iudæis collusisse videbatur homo venalis.

Veneno vitam finivit] Contemptus impatiens, ut multi inter Græcos.

14. *Gorgias autem cum esset Dux locorum*] Locorum circa Iudæam, idque sub Lysia, I Maccabæorum III. 38. Iosephus XII. 11.

Assumptis advenit] Ἐξενότροφει, id est, milites habebat mercede conductos. Ità ξενότροφῆν sumunt Thucydides & Demosthenes. ξένοι, milites mercenarii. Hinc ξεναγοὶ sunt οἱ τῶν μισθοφόρων ἄρχοντες [qui præfunt conducto militi], ut exponit ad II Thucydidis Scholiastes.

Frequenter Iudæos debellabat] In Græco, πρὸς τὰς Ἰουδαίας ἐπολεμοτροφῆι, contra Iudæos bellum ducibat. Quod & Iudæos voluisse facere jam dicet, sed non æquè facile, quod non illis tantum suppeteret pecuniæ, militis & commeatuum. Omnino apparet ita sumi πολεμοτροφῆν ex eo quod infra

est XIV. 6. Hoc Tacitus alibi dicit bellum ducere, alibi trahere. quod quando sit utile, discet qui volet ex Suetonii Paulini sermone apud Tacitum Historiarum II. & Flavianorum inter se disputatione initio III. Idem eodem libro Historiarum III. opponit urgere bellum & trahere: & IV. in oratione Voculæ, postquam viros & egregia castrorum munimenta, frumentum & commeatus commemoraverat, Est vallum, ait, murique & trahendi artes.

15. *Qui tenebant opportunas munitiones*] In Græco hic additur, Iudæos exercebant, ad arma scilicet.

Fugatos ab Hierosolymis] Quæ habitatio minùs tuta erat, ob arcem impositam.

Et bellare tentabant] Πολεμοτροφῆν ἐπεχέρον, bellum & ipsi ducere tentabant, fisci munimentis.

16. *Hi verò qui erant cum Maccabæo*] Iuda.

In munitiones Idumæorum] In Acrabattena, I Maccabæorum v. 3.

18. *In duas turres valde munitas*] Filiorum Bajani, I Maccabæorum v. 4. Iosephus XII. 12.

19. *Relicto Simone*] Fratre.

Et Iosepho itémque Zacchæo] καὶ Ἰώσηφον ἔτι δὲ καὶ Ζακχαῖον. sed legendum arbitror, καὶ Ἰώσηφον ἔτι καὶ τὸν τῷ Ζαχαρίᾳ [Iosephum insuper & Zachariæ filium], ex I Maccabæorum v. 55. & Iosepho XII. 12.

20. *Suasi sunt pecuniâ*] Inducti sunt pecuniâ, ἐπέσθην. Vide suprâ IV. 45.

21. *Principibus populi congregatis*] Senatu Septuaginta virum, qui iudex erat rerum ad statum publicum pertinentium, qui ἄρχοντες τῆς λαῆς [principes populi], sæpe in Evangelio.

Accusavit quod pecuniâ fratres vendidissent] Quia Idumæi illi novis cladibus affecturi erant miseros Iudæos.

23. *Plusquam viginti millia*] Diversa ab illis viginti millibus dictis suprâ 17. quod locorum designatio ostendit.

24. *Timotheus verò qui prius à Iudæis fuerat superatus*] Id est, postquam à Iudæis præliis aliquot erat victus, in Ammonitide scilicet, I Maccabæorum v. 6. 7. Iosephus XII. 12.

Et congregato equitatu Asiatico] Ex Asia illa peculiariter dicta, in qua Phrygia, Lydia, Mysia, Caria, terræ equis optimæ.

25. *Caput terrâ aspergentes, lumbosque ciliciis præcincti*] Saccis in Græco: sed hæc affinia. Solebant hæc sumi in gravi mœrore.

26. *Ad altaris crepidinem provoluti*] In solo quod est prope altare, id est, inter basilicam Templi & altare. Nam Ioelis II. 17. ubi in Hebræo est בין האולם ולמזבח, in Latino, inter vestibulum & altare, Græcè optimè vertitur, ἀναμέσον τῆς κρητῆδος τοῦ θυσιαστηρίου [in media crepidine altaris]. Illo in loco Sacerdotes, qualis erat Iudas, coram populo precari solebant.

Et adversariis adversaretur, sicut Lex dicit] Exodi XXIII. 22. Levitici XXVI. 8.

28. *Vtrique commiserunt*] Apud Dathema. Vide quæ diximus ad I Maccabæorum v. 29.

Illi autem ducem belli animum habebant] Τὸν θυμὸν, iram suam in Iudæos.

29. *Viri quinque in equis*] Angeli, ut supra 25. 26. Tres velut pugnabant in hostem.

Ducatum Iudæis præstantes] Hic in Græco additur οἱ δύο, id est, illorum duo, non in membro sequente.

30. *Ex quibus duo Maccabæum medium habentes*] *Et Maccabæum medium habentes*, nempe pugnantem in primori acie.

Armis suis circumseptum] *Circumsepientes arma ejus.*

In adversarios autem tela & fulmina jaciebant] Alii.

Et cecitate confusi] Quæ vis esse solet fulminis. ἀσφαλία respondet Hebræo וַיַּעַר, ut apparet Deuteronomii xxviii. 28. Habes eandem vocem Sapientiae xix. 16.

31. *Interfecti autem sunt viginti mille quingenti, & equites sexcenti*] Iason ille Cyrenæus nihil solitus est demere de interfectorum numero.

32. *In Gazaram*] Vide i Maccabæorum vii. 45.

Cui præerat Chareus] Frater Timothei. Historicum eo nomine Polybius nominat. Habes id nomen & in Historia Romana, & in Comædiis.

33. *Obsederunt præsidium*] τὸ φρούριον, castellum illud Dathemam, quod modò ὀχύρωμα [munimentum] dixerat.

34. *Maledicebant, & sermones nefandos jactabant*] Frequens id Antiochi militibus; ut videmus & i Maccabæorum ii. 6. & supra viii. 4. & infra xii. 14. xv. 24. Vide Daniel. vii. ii. xi. 36.

35. *Incedentes ascendebant*] τὸν ἐμπύπλοντα ἐκποπλον, quemvis obvium sibi (erumpentem ex castello) feriebant.

36. *Sed & alii similiter ascendentes turres portasque succendere aggressi sunt*] In Græco, *Alii verò adscendentes ad eos qui intus erant, idque converso agmine, turres urebant.* περισπασμός est nomen castrense significans conversionem agminis, qualem describit Ælianus capite xxv. Sensus est, adscendisse eos non ubi erant propugnatores, sed alia ex parte à tergo illis irruisse.

Atque ipsos maledicos vivos concremare] In Græco, *Et rogis accensis* (nempe circa turres) *Dei obtrectatores cremabant.* Sequitur hic in Græco quod in Latino abest, *Alii frangebant portas, & sic intro-misso reliquo agmine, oppidum suæ potestatis fecere.* Sic apud Virgilium i i Æneid.

——— *portisque patentibus omnes*

Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt. Contrà quod in Latino sequitur, *Per continuum autem biduum præsidio vastato*, abest in Græco.

37. *In quodam repertum loco*] Accedo credentibus ab Interprete scriptum lacu. Nam λάκκος solet verti lacus, ut in additis ad Danielelem 30. 31. 34. Est autem propriè λάκκος fossa. Ponitur in Glossis & pro cisterna: quæ apta latebris, ut apparet i i Samuelis xvii. 18. ubi λάκκος in Græco, in Latino puteus.

Et Apollophanem] Exstat hoc nomen in Epigrammatis Græcis.

38. *In hymnis & confessionibus*] *Hymnis & gratiarum actione.* Vide i Maccabæorum iv. 33. xii. 51. supra 7. in Græco.

CAPVT XI.

1. *Lyfias procurator Regis*] Εὐπίσκοπος alibi quidem procuratorem, at hic tutorem significat. Erat enim in pupillari ætate Antiochus Eupator, i Maccabæor. vi. 17. Ioseph. xii. 14. Iustinus xxxiv. Propriè loqui si volumus, pro tutore erat Lyfias, non tutor: nam tutorem testamento Antiochus pater Philippum fecerat.

Et propinquus] i Maccabæorum iii. 32.

Ac negotiorum præpositus] Negotiis summis etiam ab Antiocho Illustri præponi solitus, i Maccabæorum dicto loco, Iosephus xii. 11.

2. *Congregatis octoginta millibus*] *Centum millibus* ait Iosephus, & Scriptor primi Maccabaïci, numero rotundiore.

Et equitatu universo] *Ad viginti millia*, ut ajunt nominati jam Scriptores.

20 *Gentibus habitaculum facturum*] Bene vertit Εὐανσιν [illud Græcis]. Eo enim nomine hic significantur omnes à Iudaismo alieni.

3. *Templum verò in pecuniæ quæstum*] Ἀργυρολόγητον, Regi vectigale.

Et per singulos annos venale Sacerdotium] Vt fecere postea Romani.

4. *Et in octoginta elephantis*] Quos diversis in locis habebat. Secum autem adduxerat xxxiii, ut antè dicti Scriptores nos docent. Antiocho Magno Polybius tribuit elephantos centum.

30 5. *Et appropians Bethsuræ*] i Maccabæor. vi. 31. Iosephus xii. 14.

Quæ erat in angusto loco] Εἰς ἐνυμν ὄχλῳ, situ firmo.

Illud præsidium expugnabat] Voluit dicere oppugnabat, ἐβλήεν.

6. *Vt bonum Angelum mitteret ad salutem Israël*] Geneseos xxiv. 7. 40.

8. *Eques in veste candida*] Vide supra x. 29.

40 *Armis aureis hastam vibrans*] In Græco, *Arma quassans aurea.*

9. *Parati penetrare*] Τίτρωσκεν, perfodere.

11. *Leonum autem more*] Frequens apud Poëtas Viri fortis & Leonis comparatio.

Vndecim millia peditum, & equitum mille sexcentos] Iosephus mille casos habet, Scriptor Maccabaïci primi sexcentos.

12. *Nudi evaserunt*] Sine armis.

50 13. *Intelligens invictos esse Hebræos*] Et se ab his negotiis expedire cupiens ut totà vi cum Philippo certaret.

17. *Iohannes & Abesalom*] Legati à Iudæis qui in Templo obsidebantur missi. Ἀβεσσαλὼμ hic, Lxx Interpretibus Ἀβεσσαλὼμ, est אבשלום, quod Latinus Interpres solet reddere Absalom.

60 *Tradentes scripta*] Cum vidissent infra positum oraculum. Sic solebant gentes Orientis appellare epistolas Regias. Intelligit autem epistolam illam quæ jam sequetur, quæ potestatem fecit Lyfiæ paciscendi cum Iudæis: cujus ostendendæ causà Lyfias legatos ad se mitti voluerat.

18. *Quæcumque igitur Regi potuerunt perferri*] *Deferenda fuerunt.*

21. *Mensis Dioscori*] Legit Διοσκόρου, pro eo quod Græci codices habent Διὸς Κορινθίου, mendosè haud dubiè. Scaliger nomen putat mensis embolimi. Ego scriptum puto fuisse Διὸς, quod scribæ sumfere pro breviato Διὸς, & explicarunt Διοσκόρου. *Dius* notissimus est mensis Macedonum.

22. *Lysia fratri*] Id est, cognato, suprà 1. infra 35. Sed & omnes provinciarum Rectores à Romanis Principibus vocati *fratres*. Occurrit sæpe in Theodosiano Codice & Novellis eum sequentibus, item in Iustiniani Novellis, ut illa cxxi. sed & apud Cassiodorum.

23. *Patre nostro inter deos translato*] Et hoc ab Orientis Regibus accepere Syromacedones. Mos enim erat Phœnicum & vicinorum bene meritos Reges in deos referre, quod & Romani imitari cœpere.

Et rebus suis adhibere diligentiam] *Vt rebus suis vacare possint.*

24. *Concedi sibi legitima sua*] Vitam & sacra secundum suas leges, quæ ipsis Alexander Magnus & Successores ejus concesserant.

25. *Templum restitui illis*] Liberum nempe, sine arce.

26. *Et dexteram dederis*] 1 Maccabæor. vi. 58. *Et utilitatibus propriis deserviant*] *Et lato agant animo, ob res suas recuperatas.*

27. *Senatui Iudæorum, & ceteris Iudæis*] Vide 1 Maccabæorum xii. 6. 11 Maccabæorum i. 10. iv. 44.

28. *Si valetis, sic estis ut volumus*] Scripsit εἴ, ἢ.

Sed & ipsi bene valemus] Est formula à Romanis desumpta, *Si valetis bene est, ego quidem valeo.* Vide suprà ix. 20. & Ciceronis Epistolas, & ad Ciceronem plurimas.

29. *Adiit nos Menelaus*] Sacerdos Summus ab Antiocho Illustri factus suprà iv. 27. 50. Hunc pro Sacerdote Summo Græci habebant, quanquam Iudæi Iudæ detulerant Sacerdotium.

Dicens vos velle descendere ad vestros qui sunt apud nos] Illud *qui sunt apud nos*, ut sensum faceret clariorem addidit Interpres. Ex Templo voluerant venire ad colloquia cum Iudæis illis qui sub potestate erant Regis, neque tamen à Lege desciverant, in quo numero erant Bethsurense, 1 Maccabæorum vi. 49.

30. *Damus dextras securitatis*] Ὑπάρχει δεξιὰ μετὰ τῆς ἀδείας, *Dextera* (id est, fides) *quæ plenam securitatem adferat*, continget vobis.

31. *Vt Iudæi*] Qui ad illud tempus inter nos versabuntur.

Vtantur cibis] Bene sensum expressit. In Græco est, δαπανήμασι, quod per μετωνομίαν [*transnominatorem*] pro cibis sumitur, ut vidimus De Dracone 9.

Et legibus suis] Non cogantur interim diis sacrificare.

Et nemo eorum ullo modo molestiam patiat] Id est, accusetur.

De his quæ per ignorantiam gesta sunt] Περί τῶν ἡγνομένων, id est, *de his quæ peccata sunt*, in Regem scilicet. Ità ἀγνοῖν & ἀγνοήμα lato quodam significatu

sumi ab Hellenistis Iudæis notavimus, tum alibi, tum Iudith. v. 19. Sirachid. xxi. 2. li. 26. 1 Maccabæorum xii. 39.

32. *Misimus autem & Menelaum qui vos alloquatur*] Παρακαλέσοντα ὑμᾶς, id est, *qui vobis det consilia ad pacem.*

34. *Miserunt autem etiam Romani*] Legati Romanorum, qui tunc erant in Asia, & Eupatori favebant. Vide Iustinum xxxiv. Polybium Excerpto cvii.

Quintus Memmius, & Titus Manlius] Fuisse oportet hos Legatos aliquantò antè quàm in Asiam mitterentur Cn. Octavius, Sp. Lucretius, & L. Aurelius, de quibus Polybius dicto Excerptorum loco. Cum autem T. Manlius Torquatus ante hoc tempus anno quarto Consul fuerit, ut ex Fastis Capitolinis apparet, consentiente & inscriptione Hecyræ Terentianæ, sequitur ut is qui prior nominatur ante eum Consul fuerit. Quare pro Κοῖντος & Μένμου [Quintus Memmius] reponendum censeam Κοῖντος & Μούκιος [Quintus Mucius], Scævola scilicet, qui ante Manlium Consul fuit anno nono, ut discimus ex Fastis iisdem Capitolinis, addito & Plinii loco ii. 31.

35. *Et nos concessimus*] Καὶ ἡμεῖς συνευδοκῶμεν, *Nos id approbamus.*

36. *Confestim aliquem mittite diligentius inter vos conferentes*] Legit ἐπισκεψάμενοι, quomodo habet & Sixtina. Sed præpono lectionem quæ est in libris aliis, ἐπισκεψόμενοι, id est, *acturum consideratè.*

Vt decernamus] In Græco, ἵνα ἐκθῶμεν, id est, *ut desideria vestra exponamus Regi.*

Sicut congruit nobis] Tanquam Legatis Populi Romani, cujus amici sunt Iudæi. Promittunt apud Regem se commendaturos Iudæorum postulata.

Nos enim Antiochiam accedimus] Nempe Regis adeundi causâ, qui tum erat in urbe principe Regni sui.

37. *Ideoquæ festinate rescribere*] In Græco, *Festinate, & mittite aliquos*, id est, quamprimum mittite etiam ad nos, ut vestræ voluntatis certi, nosmet ad eam, quantum fieri poterit, componamus.

C A P V T X I I.

1. *His factis pactitionibus*] Id est, induciis per Legatos factis.

50 *Iudæi autem agriculturæ operam dabant*] Vt in alta pace. Aristophanes Anatibus, de Pace loquens,

ταῦτα πάντ' ἐν τῇδε' ἐν

Οἰκῇν μὲν ἐν ἀγρῷ τῆτον ἐν τῷ γηδίῳ.

[—] paci hæc insunt omnia:

Habitare villam, colere rus villæ adsitum.

Et Menander,

— εἰρήνη γεωργὸν καὶ πέτρας

τρέφει καλῶς, πόλεμος δὲ καὶ πεδίῳ κακῶς

[—] vel inter saxa agricolam nutrias

Pax alma; bello sordet & felix ager.

2. *Sed hi qui resederant*] Sed Ducum qui in (diversis) erant locis, extra Hierosolyma scilicet. Sciedum autem in iis quæ hucusque habuimus desuisse Iasonem

Iasonem Cyrenæum. Quæ jam sequuntur ex Callinico aut alio aliquo desumpta sunt : & ordine temporis sequuntur ea quæ supra habuimus x. usque ad 32. Nam ex collatione 1. Maccabæorum v. manifestum est, eundem hunc esse Timotheum qui supra x. 37. interfectus dicitur. Non est autem hæc historia suo loco posita, quia hic liber excerpta continet non ex uno actore.

Timotheus] De quo 1. Maccabæorum v. 6. 37. supra viii. 30. 32.

Et Apollonius Gennæi filius] Diversus & minor illo Apollonio cujus sæpe & in hoc & in Maccabaico primo fuit mentio. Γενναῖος [Generosus] nomen ex adjectivo, ut Εὐμενής [Benignus], multaque alia.

Sed & Hieronymus] Nomen hoc fuit frequens in Sicilia, Rhodo, in Ægypto, & in Græcis Thraciæ urbibus, ut Historiæ nos docent.

Et Demophon super hos] Nomen est Atticum.

Et Nicanor Cypriarches] Notum est ex Actorum xix. 31. & quæ eò allata ab eruditis, Sacerdotes Summos Gentium solitos vocari Ἀσιάρχας, Συριάρχας [Asiarchas, Syriarchas], atque ita deinceps. Sed hic putem denotari *Præfectum* hunc Cypri antea fuisse. Erat quidem Cyprus Ægyptiorum Regum provincia; sed ortis ibi seditionibus, nonnulli ad Syriæ Reges se transfulerant. Vide supra x. 13.

3. *Flagitium*] Δυσσεβημα, factum impium.

4. *Secundum commune itaque civitatis decretum, & ipsis acquiescentibus*] Id est, cum illi hanc comitatem non recusassent, freti publico Ioppensium decreto, quo inter cives, quanquam diversæ religionis, pax erat stabilita. Ioppe & Iamnia Phœniciæ urbes eo tempore erant sectæ Antiochi Eupatoris.

5. *Præcepit viris qui erant cum ipso*] Vt se scilicet bello pararent.

Et invocato iusto iudice Deo] Qui scelera talia non solet relinquere impunita.

6. *Venit adversus infectores fratrum*] Popularium ipsius Iudæ.

Portum noctu incendit] Id est, ex ligno opera quæ erant in portu, qualia sunt quæ pilas Vitruvius vocat.

7. *Et cum hæc ita egiſſet*] Cum verò locus (id est, ipsum oppidum) bene clausus esset (ut intrare eo tempore non posset), abiit.

8. *Qui erant Iamnia*] Vide 1. Maccab. iv. 15.

9. *Iamnitæ quoque*] Sic & Ptolemæus & Stephanus vocant eos qui Iamniæ habitabant.

Portum cum navibus] Quæ in portu erant.

A stadiis ducentis quadraginta] Cum intersint stadia ccxl. Hoc argumento evincit magnam fuisse flammam.

10. *Commiserunt cum eo Arabes*] Latrociniiis victitare soliti abusque Iobi temporibus (i. 15.) ad hunc diem. Strabo libro decimosexto, οἱ Σκηνῖται Ἀραβες ληστῆρικοί τινες καὶ ποιμενικοί [Arabes Scenitæ partim latrocinio, partim pastione victitant].

11. *Residui Arabes victi*] In Græco, ἑλαττονωθέντες οἱ Νομάδες Ἀραβες, quod rectè veritas, *Victi Arabes illi Numidæ*. Nam & Strabo quosdam Scenitarum Arabum Νομάδας [Nomadas] vocat, & Vitruvius Arabiam Numidarum dixit, & vox Latina

Numidæ corrupta est ex Græca Νομάδες [Nomades]. Nominantur autem à Græcis hoc modo ii qui vagantur incertis sedibus, ut vides apud Strabonem xi. qui & Arabas Numidas sic describit libro xvi. χώρα Νομάδων ἀπὸ καμήλων ἐχόντων τὸν βίον. καὶ γὰρ πολεμῶσιν ἀπ' αὐτῶν, καὶ ὀδεύουσι, καὶ τρέφονται τῷ τε γάλακτι χρώμενοι καὶ ταῖς ζαρξί [Terra Nomadum ex camelis victitantium: nam iis & pugnare & iter faciunt, & eorum tum lacte tum carnibus aluntur].

12. *Dextrisque acceptis discessere ad tabernacula sua*] Nempe Arabes illi, tentoria nunc hic, nunc illic ponere soliti.

13. *Civitatem quandam firmam pontibus murisque circumseptam*] Legit, ἐπὶ τινὰ πόλιν γεφύραιν, ὀχυραὶν καὶ τέχεσι περιπεφραγμένην, non γεφυρῶν, in urbem quandam duorum pontium, bene firmam, murisque circumseptam.

Cui nomen Caspin] Sic Græcus aliquis appellavit urbem Efebunta, quæ Casbon 1. Maccabæorum v. 36. ubi diximus esse נבשן. Literam π Græci in nominibus propriis modò omittunt, modò reddunt per χ vel κ.

14. *Et apparatu alimoniarum*] Cibus ibi repositis.

Remissius agebant] Contumaciùs: id enim valet ἀναγωγότερον.

Et blasphemantes] Quod frequens Macedonibus eo tempore. Supra viii. 4. ix. 28. x. 4. 34. 35. 36.

15. *Invocato magno mundi Principe*] Δυνασθέν, ut supra iiii. 24. infra 18. xv. 3. 23. 27.

Sine arietibus & machinis] Supple aliis: nam & aries machina, de qua videri possunt Vitruvius x. 19. Vegetius iv. 14. Iosephus Belli Iudaici iiii. 15. Ammianus xxi. Procopius Gothicorum iv.

Præcipitavit Iericho] Id est, muros Ierichuntis. Iosephus vi. 20.

16. *Adjacens stagnum*] Apud Efebunta.

17. *In Characa*] Characmoba. Sic enim legendum apud Ptolemæum in Arabia Petrea. Diximus Geneſeos xix. 37. factum loco nomen ex clade aliqua Moabitum.

Ad eos qui dicuntur Tubianæi Iudæos] Scribitur Τυβιανηνῆς sed satis est Τυβιηνῆς. Idem est nomen quod 1. Maccabæorum v. 13. scribitur Τυβίν. Vide ibi dicta.

18. *Nullòque negotio perfectò regressus est*] Nempe Timotheus: quod ostendit Græcum ἐκλελυκότα [regressum], & quod sequitur καταλειποτά [relinquentem].

Relicto in quodam loco firmissimo præsidio] Illud firmissimo ad præsidium refertur, ut ex Græco apparet.

19. *Dositheus autem*] Nomen est Græcum factum ex Chaldæo דושת, quod potatorem significat.

Et Sospiter] Hoc significatu translatus ex Hebræo שושן [Pater salutem adferens].

20. *Habentem secum centum viginti millia peditum*] Novo delectu facto. Hic est magnus ille exercitus memoratus 1. Maccabæorum v. 37. 38.

21. *In præsidium quod Carnion dicitur*] Carnaim à Scriptore primi Maccabaici v. 44.

Erat enim inexpugnabile] Δυσπολίεχτον, difficile expugnatu].

22. Ex praesentia Dei qui universa conspicit] Ἐκ τῆς τῶ πάντα ἐφορῶντος ἐπιφανείας. Vox ἐπιφανείας non semper ostentum, sed saepe vim quandam divinam subitam significat.

24. In partes Dosithei & Sosipatris] In agmen Dosithei & Sosipatris.

Quos morte ejus decipi eveniret] Quorum nullam rationem iri habitum. Non fore ut quisquam eis parceret si ipse occideretur.

25. Et cum fidem dedisset] Πισώσαντος δὲ αὐτὸν διὰ πλειόνων τὸν ὀρισμὸν, Cum autem pactum multis verbis firmasset, de incolumitate, ut sequitur, Iudaeorum qui in potestate erant Macedonum. Ὀρισμός respondet Hebraeo, דאס, quod obligationem significat, ut apparet Numerorum xxx. 4. 5. & sequentibus. In Daniele edictum Regium significat. Vide quae diximus Prolegomenis ad Evangelia.

26. Iudas autem egressus est ad Carnion] Plus est in Graeco, καὶ τὸ Ἀτεργατεῖον, hoc est ad fanum illud memoratum 1. Maccabaeorum v. 43. Graeci eandem deam vocabant Δεκερῶ, Δέκερετιν, Ἀτάργεστιν, ut nos docet Strabo libro xvi. Est hoc nomen Atergatis apud Theonem in Arateis, & apud Plinium v. 23. Decretis apud Ovidium, pro quo Phacetus malè scribitur in Scholiaste Germanici: ubi tamen aliis placet Aphacitis. Esse Venerem diximus ad dictum locum primi Maccabaici. Dicitur autem Ἀτεργατεῖον eadem formâ quâ Ἀσαρετεῖον apud Lxx, 1. Samuelis xxxi. 10. Ναβαιεῖον suprâ 1. 15. & εἰδωλεῖον 1. Maccabaeorum 1. 50. x. 83. 1. Corinthior. viii. 10. & in Canonibus saepe.

27. Ad Ephron civitatem munitam] Eandem de qua 1. Maccabaeorum v. 46, ubi similiter ejus munita praedicantur. Ἐμφρων est Iosepho xii. 12.

29. Ad civitatem Scytharum] Σκυθόπολιν unâ voce appellat dicto loco Iosephus, & ostendit eandem esse quae Hebraeis Βεθσάνη sive Bethsan, ut 1. Maccabaeorum v. 52.

30. Contestantibus autem his qui apud Scythopolitas erant Iudaeis, quod benignè ab eis haberentur] Benevolentiam quam Scythopolitae in se ostendissent.

Quod modestè secum egerint] Humanam tractationem.

31. Die solenni Septimanarum instante] Idem est ἐβδομαδαίων ἑορτὴ [Festum Septimanarum] & quod jam sequitur πεντηκοστή [Pentecoste], solenne incidens in finem septimae septimanæ sive quinquagesimum diem a Paschate. Vide Exodi xxi. 16. Levitici xxxiii. 15. 16. Deuteronomii xvi. 9. 10. Actorum ii. 1. xx. 16. 1. Corinthiorum xvi. 8.

32. Abierunt contra Gorgiam] Nempe Iosephus Zachariae, & Azarias.

Præpositum Idumææ] Legitur quidem in Graeco τῆς Ἰδουμαίας [Idumææ], sed per errorem: legendum enim τῆς Ἰαμνείας [Iamniæ], ut nos docet 1. Maccab. v. 58. & apertissimè Iosephus, qui xii. 12. ait, Γοργίας δὲ τῆς τῆς Ἰαμνείας στρατηγός [Gorgias autem qui Iamniæ erat praefectus].

33. Exiit autem cum peditibus millibus & equitibus quadringentis] Nempe Gorgias, & qui cum eo 1. Maccabaeorum v. 59.

35. Dositheus verò quidam de Bacenoris eques] τῶν τῆς Βακηνόρου, id est, eorum qui sub Bacenore. Hac ille notâ & voce quidam & eques distinguitur à majore Dositheo, cujus suprâ mentio 24. Bacenor est בננר, habitans in regione Cinnereth. Vide quae dicta ad Matthæi xiv. 34.

Eques quidam de Thracibus] Habes Thraces in Antiochi Magni exercitu apud Polybium.

Irruit in eum] Dositheum equitem.

Atque ita Gorgias effugit in Maresa] Quam Μάρισσαν [Marissam] dixit Iosephus. Vide quae diximus ad 1. Maccabaeorum v. 66.

36. At illis qui cum Esdrin erant] Περὶ τὸν Ἑσδριν. Legendum videtur περὶ τὴν Ἐφρών [circum Ephronem]. Nam à Iosephi & Azariae rebus ad res Iudae reddit, qui circa Ephron pugnavit. Vide 1. Maccabaeorum v. 65. & Iosephum xii. 12. circa finem.

38. Iudas autem collecto exercitu venit in civitatem Odollam] Est hic locus unus ex illis quos complures in Idumæa cepisse Iudas Iosephus post Ephronem captam commemorat. Hebraice scribitur דולל, Geneseos xxxviii. 12. unde gentilitium Ὀδολαμίτης [Odollamites] ibidem in Graeco.

Et cum septima dies superveniret] τῆς ἐβδομαδαίας. Dixit ἐβδομαδαία, quam Philo & Iosephus ἐβδομήνην [Septimam]. Sic & infra xv. 4. nec aliter in Decalogo Iosephus, παρατηρεῖν τὰς ἐβδομαδαίας [servare Dies Septimas]. adversus Appionem ii. τῆς ἐβδομαδαίας ἡν ἀγγάζμεν [Die Septimâ per quam feriamur]. & in oratione Agrippæ, τηρεῖν τὰς ἐβδομαδαίων ἑθνη [servantes ritum Dierum Septimarum]. Sic & Christiani Scriptores interdum; nimirum quomodo τετράς dies quartus Hesiodo & aliis.

39. Et sequenti die venit Iudas cum suis] Additur in Graeco, καὶ ὃν χρόνον τὸ τῆς χρείας ἐγγόνει, quo tempore quæ opus est fiebant: id est, exacto planè Sabato. Confer Lucam xxi. 56.

Vt corpora prostratorum tolleretur] Quod signum victoriae.

40. De donariis idolorum quæ apud Iamniam fuerant] Ἱερῶματα τὰ ἀπὸ Ἰαμνείας εἰδωλών [dona idolorum Iamniæ], id est, res dicatas idolis, donaria ex auro, argento & rebus similibus. Sed in voce Ἰαμνείας [Iamniæ] error est commissus contrarius ei quem modò notavimus 32. Nam ut ibi Ἰδουμαίας [Idumææ] scriptum pro Ἰαμνείας [Iamniæ], ita hic pro Ἰαμνείας [Iamniæ] scribendum Ἰδουμαίας [Idumææ], præcedens historia collato Iosepho & primo Maccabaico apertum facit.

A quibus Lex prohibet Iudæos] Deuter. vii. 25. 26.

Omnibus ergò manifestum factum est ob hanc causam eos corruisse] Addita enim est præcepto jam dicto comminatio, nè fias ἀνάθεμα, id est, pœnæ divinæ sacer. Debuerant Iudæi illi statim conflasse illud aurum & argentum, aut mari misisse.

41. Omnes itaque benedixerunt justum iudicium Domini] Approbarunt.

42. Rogaverunt ut id quod factum erat delictum oblivioni traderetur] Sperabant veniam posse obtineri iis qui Legem semper secuti in hac re peccaverant, pœnitentiam fortè acturi, si vixissent diutius. Mos est Hebraeis precandi, Sit mors illius pro expiatione peccatorum. Satis pœnarum luerit morte violentâ,

violenta, aut immatura, aut plena cruciatum. Cœpere autem Iudæi orare pro mortuis in exilio Babylonico: quod & formulæ sermonem illorum locorum ac temporum redolentes ostendunt. Nimirum ab Ezechiele & Daniele instituti certius aliquid quam antè de iudicio post hanc vitam perceperant.

Hortabatur populum conservare se sine peccato

Felix quem faciunt aliena pericula cautum.

43. *Offèrri pro peccatis mortuorum*] Tale sacrificium Lege imperatum non erat; neque iudicia post hanc vitam in Lege fuerant revelata: Quibus cognitis Prophetarum indicio, ex paritate quadam rationis credere Iudæi rectè fieri posse pro mortuis quæ pro vivis fieri solebant Levitici v. 6. 16. Pari ferme ratiocinatione inductus Baptismus pro mortuis apud Christianos, & Oblationes pro mortuis: de quibus alias.

Bene & religiosè de Resurrectione cogitans] Id est, firma fide credens futuram Resurrectionem, & in ea vitæ hic actæ repensationem.

44. *Nisi enim eos qui ceciderant resurrecturos speraret*] *Exspectasset, προσεδόκα.*

Superfluum videretur & vanum orare pro mortuis] In Græco, περισσὸν καὶ ληρώδες ὑπὲρ νεκρῶν εὐχεσθαι, *supervacuum & nugatorium fuerat pro mortuis orare.* Simile illud Euripidis,

τί δέ τίς θεός σεβειν σε καταθανέμενον;

[*Nam quid deos te colere moriturum attinet?*]

nempe si nihil aliud post mortem restat. Confer I. Corinth. xv. 29. 30. 31. 32.

45. 46. *Et quia considerabat quod hi qui cum pietate dormitionem acceperant, optimam haberent repositam gratiam. Sancta ergo & salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut à peccatis solvantur*] In Græco sic est, *Ergò considerans iis qui cum pietate dormiunt optimam repositam gratiam (quæ sancta est & pia cogitatio), ob id pro mortuis expiationem fecit (sacrum piaculare), ut à peccato (id est, à peccati pœna) liberarentur. Cum pietate mortuos dicit, quia semper dederant operam servandæ Legi, & pro Lege vitam objecerant periculis. Existimabat autem, pronus scilicet quod ambiguum erat in partem trahere meliorem, quod illi peccaverant ortum ex Legis ignorantia; qualem sæpe accidere in tanta præceptorum multitudine erat credibile; nec minus credibile facilè à Deo talium veniam impetrari.*

C A P V T XIII.

1. *Anno centesimo quadagesimo nono cognovit Iudas Antiochum Eupatorem venire cum multitudine adversus Iudæam*] Est eadem historia quæ supra XI. XII. sed ex alio Scriptore, ut modò diximus, rebus quibusdam additis, demtisque.

2. *Lyfiam procuratorem*] *Ἐπίτροπον, tutorem, ut diximus modò XI. I.*

Et præpositum negotiorum] *Ἐπὶ τῶν πραγμάτων, negotiis summis impositum.* Eadem verba supra XI. I.

Centum decem millia] *Octoginta millia* habuimus supra ex Iafone Cyrenæo XI. 2. Medium inter utrumque numerum, id est, *centum millia* expriment Scriptor I. Maccabæorum VI. 30. & Iosephus,

ut supra ad XI. 2. notavimus. Non mirum est discongruere in tradendo numero eorum qui sunt in exercitu Scriptores bonos, cum lixas, calones & alios id genus militiæ ἐπιφύσεις [*accrementsa*] alii annumerent, prætermittant alii. Tum verò intra medium temporis spatium aut ex auxiliis crescunt, aut ex morbis decrescunt exercitus.

Et equitum quinque millia] *Viginti*, ajunt Scriptor primi Maccabaici & Iosephus. Facile potuit K in E mutari.

Et elephantos viginti duos] Etiam hîc videtur Δ à scribis in K mutatum. Nam *elephantos triginta duos* habet Scriptor primi Maccabaici; nec aliter Iosephus XII. 14.

3. *Cum multa fallacia*] Bene vertit Græcum μετὰ πειρῆς εἰρωνείας. Est enim εἰρωνοία sæpe ὑπόκρισις [*simulatio*], ut Suidas, ψευδολογία [*mendacium*], ut Hesychius interpretatur.

Sed sperans se constitui in principatum] Id est, sperans vi Regiâ dejecto Iuda posse se restitui in summum Sacerdotium, quod ἀρχὴ [*principatus*] etiam supra vocatur v. 7.

4. *Suscitavit animos Antiochi*] Eupatoris.

In peccatorem] Vt solet malorum operâ in malos uti.

Hunc esse causam omnium malorum] Suaforem Antiocho Illustri ad mutandos Iudæorum ritus, unde tot mala nata.

Vt eis est consuetudo] In Græco, *Vt in illis locis moris est*, id est, nullo iudicio præcedente, contra quàm apud Iudæos fieri solebat.

Apprehensum in eodem loco necari] In Græco, *necari abductum Beræam*, nempe ab Antiochia. Beræa est urbs Macedoniæ nominata in Excerptis libri VII. Strabonis, Plinii IV. 10. unde nomen habuit altera urbs in Syria, cujus meminere Plinius V. 26. Ptolemæus in Syria, utriusque autem Stephanus.

5. *Aggestum undique habens cineris*] Pleno cinere subtus. Bene Latinus interpres dixit *aggestum cineris*, quem *cineris congeriem* Valerius Maximus IX. II. 6. in simili apud Persas commento Regis Ochi. Non dissimilem morem dat Tauroscythis Euripides: nam interroganti Orestî,

τάφῳ δὲ ποῖ δέξεται μὲν ὅταν θάνω;

[*Deinde quis me tumulus exanimem manet?*]

Respondet Iphigenia,

Πῦρ ἱερὸν ἐνδόν, χάσμα τ' ἐν ὄρει πύργου.

[*Sacer ignis intus, & caviim rupis specus.*]

Hæc prospectum habebat in præceps] Aliter in Græco, *Hæc machinam habebat ab omni parte versatilem & præcipitem in cinerem.*

6. *Indè in cinerem jussit dejici sacrilegum, omnibus eum propellentibus ad interitum*] Aliter in Græco, *Illuc sacrilegii reum, aut qui aliud quid eximii mali pataverit, omnes in exitium impellunt*, id est, solent impellere. Morem hîc describit: de Menelao sequitur.

7. *Et tali lege*] *Tali morte* in Græco.

Prævaricatorem Legis contingit mori, nec terra dari Menelaum] Ità ut nec terra ei contigerit. Sic de parricidis Iustinianus Institutionibus De publicis Iudiciis, *Vt terra mortuo auferatur.* Quintilianus autem Declamatione CCXCVIII. itidem de parricida, *Vt, quod*

quod diis hominibusque videatur indignum, tumulto tentus videretur, cui leges terram negant. Deinde, Cui lucem vivo, fluctuantimare, naufrago portum, morienti terram, defuncto sepulchrum negat, lex scilicet.

9. Sed Rex mente efferatus veniebat] Caterum Rex adventabat animo in barbarum corrupto. Hoc significat Menelaum quidem à Rege punitum, sed Regem, quem Menelaus concitaverat, mansisse ut antè, infesto in Iudæos animo.

Nequiores se patre suo Iudæis ostensurus] Pessima eorum quæ pater fecerat in Iudæos designaturus, tanquam κακὸς κόρακος κακὸν ὄν [mali corvi mala proles].

10. Sicut semper] Si unquam, in Græco: quasi dicat, nunquam magis necessariam fuisse opem Divinam.

11. Privari vererentur] Periclitarentur, μέλλουσι.

Qui nuper paululum respirasset] Per victorias paratas de Apollonio, Serone, Gorgia, Timotheo.

Nè sineret blasphemis rursus nationibus subdi] Vt supra x. 4.

12. Cum fletu & jejuniis per triduum continuum prostratis] In Græco, Et prostratione per triduum perpetuâ. Πένθος hic, ut supra I I I. 21.

13. Ipse verò cum Senioribus cogitavit] Ipse autem seorsim cum Senatoribus (id est, cum Synedrio) consilium cepit. Sic καὶ ἑαυτὸν [seorsim] opponitur turbæ, ut κατὰ μόνας [solus] Marci IV. 10. Lucæ IX. 18.

Et obtineret civitatem] Hierosolyma.

Domini iudicio committere exitum rei] De re decernere Deo adjuvante.

14. Dans itaque potestatem omnium Deo creatori] Permittens igitur dispensationem (belli) Deo creatori.

Circa Modin exercitum constituit] Loco ad castra apto.

15. Dei victoria] לַאֵלֹהִים נִצָּחָה.

Nocte aggressus aulam Regiam in castris] Noctua irruens castra qua parte erat Regis tentorium. Nam αὐλή etiam hoc significat.

Et maximum elephantorum cum his qui superpositi fuerant] In Græco, καὶ τὸν πρωτεύοντα τῶν ἐλεφάντων (ὃν τῶ κατ' οἰκίαν (itā enim Sixtina) ὁ χλω συνέθηκε. quæ sic interpretor, Et eum qui præerat elephantis cum omni turba ipsius domestica addidit interfectis. Quod uno verbo Macedones dicebant ἐλεφαντάρχην [elephantarcham], ut infra XIV. 12. id Græcus hic Scriptor expressit pluribus; ut & Terentius,

Elephantis quem Indicis præfecerat.

Solebant autem tales magnam secum habere familiam ad pascendas regendæque belluas.

18. Accepto gustu] Id est, facto experimento. Proverbium est Græcum apud Athenæum, γεῦμα τῇ ᾧν καλῇ [Gustus ad emendum invitat]. De qua re vide L. Hi qui in emtione. §. Alia causa est. D. De contrahenda emtione. L. Si quis vina. D. De periculo & commodo rei venditæ.

Arte difficultatem locorum tentabat] Loca artibus tentabat: nempe prælium devitans, volebat oppida capere de insidiis, aut fame, aut machinis admotis.

19. Et Bethsuræ, quæ erat Iudæorum præsidium munitum, castra admovebat] Eadem tangitur historia quæ supra XI. 5. & I. Maccabæorum 3 I. & apud Iosephum XII. 14.

Sed fugabatur, impingebat, minorabatur] Græcus unde hæc descripta multum amavit ἀσύνετα [injuria], ut jamjam 21. 22. 23. 26. XIV. 22. Sensus est, modò agebatur in fugam, modo collisus abibat cum damno.

21. Enuntiavit autem mysteria] Arcana castrorum.

Rhodocus], Fortè fuerit Ῥοδόφος, ῥῥ, διώκτης [persecutor].

Et conclusus] In carcerem datus.

22. Dextram dedit] I. Maccabæorum VI. 49. Ioseph. XII. 14. Multa talia omiserat Iason.

23. Commisit cum Iuda, superatus est] Inversus hic est paululum ordo historiae. Hæc enim victoria Iudæ antecessit deditionem Bethsuræ Antiocho factam. Est enim ea quæ narratur I. Maccab. VI. 42. & apud Iosephum dicto loco.

Cognovit rebellasse Philippum] Ἀπονενοῦσαι Φίλιππον, desperata consilia agitare, nempe palam se Regi & Lysiae opponendo.

Antiochia] Ἐν Ἀντιοχείᾳ intellige Nisibin, quæ novo nomine Antiochia vocabatur, Plinius VI. 13. & propinqua erat Mediæ, ubi exercitum collegerat Philippus, ut docemur I. Maccabæorum VI. 56.

Qui relictus erat super negotia] Id est, cui negotia omnia mandata fuerant Antiochi Illustris testamento, I. Maccabæor. VI. 14. & 55. Ioseph. XII. 14. Sed quod testamentum non curabat Lysias, sanguinis iure sibi tutelam vindicans: quales disputationes etiam nostro seculo multas vidimus.

Subditusque eis] ὑπετάγη, id est, accommodavit se Iudæorum desiderio.

Iurat de omnibus quibus iustum visum ei] Iurat in æqua omnia.

Obtulit sacrificium] Præbuit victimas Sacerdotibus, ut sæpe Reges alii.

Honoravit Templum, & munera posuit] In Græco, Et locum (id est, Hierosolyma) bene tractavit, nempe antequam fidem falleret: quod hic Scriptor intactum reliquit.

24. Et fecit eum à Ptolemoide usque ad Gerrenos Ducem & Principem] Κατέλιπε στρατηγὸν ἀπὸ Πτολεμαίδος ἕως τῆς Γερρήων ἡγεμονίδην, Reliquit Ducem à Ptolemoide ad Gerrenos usque jure hereditario, id est, ipsum liberòque ejus fecit Præsides oræ maritimæ, ubi Ptolemæis, ad fines Ægypti, ubi Gerrum terminus Ægypti Ptolemæo. Similis potestas postea Ionathani data ab Antiocho Sidete I. Maccabæorum XI. 59.

25. Graviter ferebant Ptolemenses] Ptolemæenses, vel Ptolemæidenfes.

Amicitia conventionem] Pacta cum Iuda inita.

Indignantes, nè fortè fœdus irrumperent] Indignabantur enim, & ob id volebant irritum facere fœdus. ὅπερ ὧν [quapropter] hic positum ut ὅθεν supra XI. 45.

26. Tunc ascendit Lysias tribunal] Homines, quamvis imperiosi, in rebus turbidis faciunt se populares.

Regressusque est Antiochiam] Syriae ad Orontem, sive apud Daphnen.

Et hoc modo Regis profectio] Antiochi Eupatoris bellum in Iudaeos hunc finem, ipso revertente, habuit.

CAPVT XIV.

1. *Sed post triennii tempus*] Hoc caput & sequens eandem complectitur historiam quam habuimus I Maccabaeorum VII. sed nonnullis additis, & contra omisissis.

Demetrium Seleuci] Qui Soter dictus.

Per portum Tripolis] Eam quam in Phoenice ponit Ptolemæus. Nomen ea habet quod habitari coeperit ex urbibus tribus Tyro, Sidone, & Arado, ut nos docent Scylax in Periplo, Diodorus Siculus libro XVI. Strabo XVI. & Plinius V. 20.

Ad loca opportuna] Hoc addidit Interpres explicandæ rei causâ.

2. *Adversus Antiochum, & ducem ejus Lysiam*] In Græco melius, *Occiso Antiocho* (Eupatore) & tutore ejus Lysia.

3. *Qui Summus Sacerdos fuerat*] Qui jam antè Summus Sacerdos factus fuerat, nempe ab Antiocho Eupatore, post mortem Menelai, sed non à populo receptus ob facinora ejus contra Legem.

Sed voluntariè coinquinatus est] Fuerat. Et est passivum pro reciproco, Niphal pro Hithpahal: se enim inquinaverat sponte, id est, cogente nemine.

Temporibus commisionis] Legit ut in Sixtina est, ἐν τοῖς τῆς ἐπιμιξίας χρόνοις, temporibus confusionis, cum Iudaeorum multi promiscuè cum Gentibus vivere. Malè in aliis libris ἀμιξίας.

Nulla modo sibi esse salutem] Nihil boni sibi sperandum à popularibus suis.

Neque accessum ad altare] Neque passuros eos ut Sacerdotio fungeretur.

4. *Coronam auream*] Solitum munus, I Maccabaeorum X. 29. XI. 35. XIII. 37.

Et palmam] Nempe ex auro itidem, ut I Maccabaeorum XIII. 37.

Et thallos qui ex Templo esse videbantur] Πρὸς δὲ τούτοις τὰ νομιζομένων θάλλων τὰ ἱερῶν, præterea de terminibus Templo solemniter dicatis. In Templo erant multa donaria, inter ea & horti quidam ex auro varia arborum imitamenta complexi, in his & oleæ. Similia vide in his quæ diximus ad Lucæ XXI. 5.

6. *Ipsi qui dicuntur Assidæi*] Flagrantissimi in Legis studio. Vide I Maccabaeor. II. 42. & quæ ibi dicta.

Bella nutriunt] Trahunt bellum, ut supra X. 14. 15.

Et seditiones movent] Odio Macedonum implent plebem.

Sec patiuntur Regnum esse quietum] Quasi quietum futurum esset si per omne Regnum iidem ritus valerent.

7. *Nam & ego defraudatas parentum gloriâ (dico autem summo Sacerdotio) huc veni*] Erat ergò de stirpe Aaronis, contra quam putavit Eusebius.

8. *Primò quidem utilitatibus Regis fidem servans*] Primùm quidem eis quæ ad Regem pertinent sincerè studens.

Secundò autem civibus consulens] Δεύτερον δὲ καὶ τῶν ἰδίων πολιτῶν χολαζόμενος. Deest ἑνὶ καὶ more

Græco: Deinde verò etiam popularium meorum causâ satagens.

Nam illorum pravitate] Per dictorum jam hominum inconsiderantiam, quasi dicat, pertinaciam in tuendis ritibus.

9. *Et generi*] Additur in Græco, in arctum redactò, τὸ περισσάμενον γένος.

Secundum humanitatem tuam pervulgatam omnibus] Patentem omnibus: id enim est εὐαπάντητον.

12. *Præpositum elephantorum*] Vide supra XIII. 15.

13. *Vt ipsum quidem Iudam caperet*] Tolleret in Græco.

Eos verò qui cum illo erant] Quos Assidæos modò vocavit.

Maximi Templi] Maximi hîc & infra 31. dicitur non discriminis causâ (unum enim duntaxat in Iudæa Templum erat) sed honoris. Immensæ opulentia Templum ait Tacitus.

14. *Tunc Gentes quæ de Iudæa fugerant Iudam*] Qui Iudæ metu se ad vicinas gentes receperant, I Maccabaeorum II. 44.

15. *Qui populum suum constituit*] Συνέστησε, collegit ex Ægypto.

Suam portionem] Populum suum peculiarem; Sira-chidæ XVII. 15.

Signis evidentibus protegit] Μετ' ἐπιφανείας, quod non semper ostentum, sed sæpe opem præsentem significat, ut supra XII. 22. diximus.

16. *Ad castellum Dessau*] דֶּסָא, quòd ibi messium tritura fieret.

17. *Commiserat cum Nicanore*] Id est, cum antesignanis ejus.

Sed conterritus est] Βραχέως ἐπ' αἰκίῳς, id est, damnum accepit leve. πλάειν hoc sensu sumitur I Samuelis IV. 2. 3. 10. VII. 10. II Samuelis II. 17. X. 15. XVIII. 7. I Regum VIII. 33. II Regum XIV. 12. Loquuntur sic & Græci elegantiores, ut Aristides. Interpres Latinus legit ἐπ' ὤκῳς.

Repentino adventu adversariorum] Legit Interpres hîc, βραχέως διὰ (non δὲ) τὴν αἰφνίδιον τὴν ἀντιπάλων ἐφοδείαν, non ἀφασίαν [stuporem]. Causa accepti damni fuit subitus superventus totius exercitus qui sub Nicanore. In Glossis, Ε'φοδίας, invasor. Ε'φοδιάζω, impetum facio, irruo.

18. *Sanguine iudicium facere metuebat*] Prælio decernere. Similis locutio supra XIII. 13. & infra XV. 17.

19. *Posidonium & Theodotium*] Macedones. Posidonii nomine fuere & Philosophi & Historici nobiles. Pro Theodotium rectius in aliis Latinis Theodotum. Est enim in Græco Θεόδοτον. Et fortè hic ipse est qui res quasdam Iudaeorum scriptis complexus est, cujus testimonio Iosephus utitur priore contra Appionem, & Eusebius Præparationis IX. 1. & 22.

Et Matthiam] Hic fuit Iudæus secutus partes Macedonicas.

Vt darent dextras atque acciperent] Ennius,

Accipe dâque fidem, fedûsque feri bene firmum.

20. *Et ipse dux*] Iudas.

Ad multitudinem retulisset] Τοῖς πλῆθεσιν, convocato cum Senatu populi, & urbano, & Tribuum

principibus, ut fieri solebat in rebus maximis. Vide quæ dicta à nobis ad Matthæi x. 17.

21. *Et singulis sellæ prolatae sunt & posita*] In Sixtina est, καὶ παρ' ἐκάστη διαφύρου ἔθεσαν διφύρας. In aliis, παρ' ἐκάστη διφραξ ἔθεσαν διφύρας, Scio διφραγας genus esse militis, sed apud Parthos, teste Hesychio: quare his nullus hic locus. Sed scribendum παρ' ἐκάστη διφροφύροι ἔθεσαν διφύρας, Sellarii ab utraque parte sellas posuere. In Glossis, Διφροφύρο, sellarius. Sellæ istæ non vulgares fuere sed sublimes & eburneæ. Idem honos à Consulibus Romanis solitus Dynastis haberi. Notatum id in fragmentis Dionis Coccejani. Sic Sulla apud Plutarchum διφύρας [sellas] jubet poni, sibi, Ariobarzani & Orabazo.

22. *Præcepit autem Iudas armatos esse locis opportunis*] In proximo, ut auxilio essent ipsi, si qua vis contra fidem pararetur. Sic in colloquio Corbulonis & Tiridatis viceni equites assumti, Tacito narrante Annalium xv.

23. *Morabatur autem Nicanor Hierosolymis*] In arce, I Maccabæorum vii. 33.

Gregesque turbarum, quæ congregatae fuerant, dimisit] Id est, magnam partem exercitus dimisit, mediocri præsidio retento. Vide infra 39. 40.

24. *Habebat autem Iudam semper carum ex animo, & erat viro inclinatus*] In Græco, Habebat autem Iudam perpetuò in conspectu, & ex animo ei favebat. ψυχικῶς pro ex animo habuimus etiam supra iv. 37. כנפס.

25. *Nuptias fecit, quiete egit, communiterque vivebant*] In Græco, Duxit uxorem, tranquille vixit, & familiari consuetudine utebatur, nempe Nicanoris. Hic iterum vides ἀσύνδετα [injugia] ei Scriptori unde hæc desumpta sunt, usitata. Hæc autem eò pertinent ut pateat Iudam nihil hostile molitum in Macedonas, aut ab ipsis expectasse, isto tempore.

26. *Et conventiones, venit ad Demetrium*] In Græco, assumtis conventis venit ad Demetrium, ut scilicet illa ostenderet Regi, & malignè interpretaretur.

Nicanorem rebus alienis assentire] Ἀποτρέψα φρονεῖν, id est, consilia agitare à Regis rebus aliena.

Iudamque Regni insidiatorem successorem sibi destinasse] Sibi, id est, Alcimo: successorem, id est, suo loco Summum Sacerdotem. Vide Iosephum xi. 15. & 14. in fine.

27. *Pessimis hujus criminationibus*] Scripsit Interpres pessimi. Ità enim est in Græco.

Iubere tamen] Verum jubens.

28. *Si ea quæ convenerant*] Τὰ διεσπασμένα, ut supra διασάσεις xiii. 25.

30. *Videns secum austerius agere Nicanorem*] Minus familiariter, magisque pro imperio.

Et consuetum occursum ferocius exhibentem] Ἀγροικότερον, asperius.

Paucis suorum congregatis] In Græco, non paucis, tot scilicet quot præsidio ipsi contra vim esse poterant.

32. *Extendens manum ad Templum*] Minantis modo, ut Esaiæ xiv. 26. & alibi.

33. *In planitiem deducam*] Solo æquabo, quod est ἐδαφίζεν, Lucæ xix. 44. Vide I Maccabæor. vii. 35. Iosephum xii. 17.

Et templum hoc Libero patri consecrabo] In Græco, *Et templum hic illustre ædificabo Libero patri*, nempe exemplo vicinorum Arabum, quos Liberi patris fuisse veneratores docet nos Strabo xv. Nec aliunde translata ad Iudæos fabula quæ exstat apud Tacitum & Plutarchum.

35. *Qui nullius indiges*] Cujus cum sint omnia, proinde Templo opus non habes, I Regum vii. 27.

36. *Quæ nuper mundata est*] Ab idolis & idololatria repurgata.

37. *Razias*] In Græcis, Ρ'αζίς. ῥαζία, robur Chaldaicè.

De Senioribus] Id est, ex Senatorum numero.

Pater Iudæorum appellabatur] Quales esse debent Senatores.

38. *Hic multis temporibus continentia propositum tenuit in Iudaismo*] Ἦν γὰρ ἐν τοῖς ἐμπροσθεν χρόνοις τὸ ἀμιξίας κρείσσιν εἰσενηγεγμένον Ἰουδαϊσμόν. ubi non dubitem pro ἀμιξίας rescribendum ἐπιμιξίας, ut supra reposuimus, faventibus libris quibusdam, xiv. 3. ubi non minus quàm hic tempora confusionis sunt illa cum Iudæi multi Græcè vivere inceperunt. At hic Razis illis temporibus dicitur morem introduxisse Iudaismi, id est, inter eos fuisse qui aliis exemplo præluxerunt ad vitam secundum Legem, quæ hic Iudaismus dicitur. κρείσσιν, id est, ὑψῶς, rationem vivendi, institutum.

Et animam tradere contentus pro perseverantia] In Græco, *Et animam Iudaismi causâ cum omni constantia objecerat periculis*. παραβέβλημένον, quod hic in Græco est, venit à παραβάλλειν, quod est, πρὸς κίνδυνον ῥίπτειν ἑαυτὸν, Suidâ interprete, pericula subire. παράβολα Plinius in Epistolis vertit periculosa. Et apud Paulum Philippenf. i. 30. legendum παραβουλεύσασθαι, quod Interpres aliquis vetus vertit, parabolatus est de anima sua. Hesychius, Παραβουλεύσασθαι, εἰς θάνατον ἑαυτὸν ἐκδίδωμι [morti se objiciens]. Sic & in Codice Iustiniano & Firmico, parabolani, sive parabolarii, qui cum vitæ suæ periculo aderant contagioso morbo ægrotantibus.

40. *Se cladem Iudæis maximam illaturum*] Maximum malum, sublato tali exemplo ad servandos ritus, simulque homine in pauperes benefico.

41. *Turbis autem*] Quingentis istis.

Irruere in domum ejus] Græcè, in turrim. Erant Hierosolymis multæ domus factæ in turrium speciem.

Et januam disrumpere, atque ignem admoveere cupientibus] In Græco, *Et in januam aulae vim facientibus jubentibusque ignem adferri ad incendendas fores*. αὐλαία θύρα, vel simpliciter αὐλαία, est ea quæ interiora ædium claudit. Menander,

—— πέρας γὰρ αὐλῆς θύρα

Ελευθέρα γυναῖκα νεόμισ' οἰκίας.

[——— nam limes domus

Matronis gravibus atriense est ostium.]

42. *Eligens nobiliter mori potius*] Et quidem suâ manu. Quod an liceret, an non, variæ erant inter Hebræos veteres sententiæ, ut ostendimus libro i De Iure Belli ac Pacis, cap. xix, §. 5. & in Annotatis ad eum locum.

Quàm subditus fieri peccatoribus] Quàm in manus venire impiorum. Quæ & Saûli mortis sibi consciscen-

consciscendæ causa fuerat. Tales Hebræi vocant
וְהָיוּ מְעֹלָם [viros operis].

43. Cum per festinationem non certo ictu plagam dedisset] Sic & Cato Uticensis, cum vulnus sibi inflisset non lethale, dirupit viscera.

Et turbæ intra ostia irrumperent] Milites illi Nicanoris.

Recurrrens audacter ad murum] Ad celsam aliquam Turris partem.

Præcipitavit semetipsum viriliter in turbas] De loco superiore in illos qui extra ostium adhuc erant.

44. Quibus velociter locum dantibus casui ejus] Nè ruinâ opprimerentur.

Venit per mediam cervicem] Ηλθε κατὰ μέσον εἰς τὴν κεφαλὴν, pervenit in mediam turbæ aream. κεφαλὴν hic non est venter, sed locus ab edificio vacuus, quomodo & apud Nonnum sumitur.

45. Surrexit] De casu.

Cursu turbam pertransiit] Milites illos, qui jam sæpe sic vocati.

46. Et stans super quandam petram præruptam] Nempe ut omnibus conspici possit.

Et jam exsanguis effectus] Quia continuo ex vulnere per casum adaperto sanguis largè fluxerat.

Complexus intestina sua utrisque manibus projecit super turbas] Quasi exta redderet.

Dominatorem vitæ & spiritûs] Ἐν δὲ δύοιν [unum per duo expressum], id est, spiritûs vitalis, ut suprâ VII. 22. 23.

Vt ea sibi iterum redderet] In Resurrectione. Vide 30
suprâ VII. 9. II. 23. 29. 36.

C A P V T X V.

I. VT comperit Iudam esse in locis Samariæ] Nam in illis partibus erat Bethoron: de qua vide I Maccabæor. VII. 39. Vide & Tabulam Iudaicam.

Die Sabbati committere bellum] Quod sperabat, si non omnes, aliquos certè Iudæos ex veteri opinione abstenturos à semet tutandis Sabbati religione. Vide 40
I Maccabæorum II. 36. & ibi dicta.

2. Qui illum per necessitatem sequebantur] Bello capti aut deprehenfi in illis locis quibus potiebantur Macedones.

Sed honorem tribue diei sanctificationis, & honorem qui universa conspiciit] In Græco est, Honorem tribue diei quam is qui cuncta inspicit sanctimoniâ honoravit. In qua Deus constituit primùm conditi orbis memoriam, deinde & quiescendi legem.

3. Interrogavit, si est potens in cælo, qui impetravit agi diem Sabbatorum] An ille qui diem Sabbatorum celebrari iussit, cælo præesset?

4. Qui iussit agi Septimam diem] In Decalogo & Lege passim. Est & hic in Græco τὴν ἑβδομάδα de qua voce egimus suprâ XI. 38.

5. At ille ait] Bene vertit ὁ δὲ ἑτεροῦ hoc enim refertur ad εἶπεν [dixit], non ad δυνάστης [Rector], ut quidam putarunt.

Potens sum super terram] Quasi dicat, Hoc propiùs ad vos pertinet. Ne ità spectate cœlestia ut in foveam 60
cadatis. Sic solent aulici & milites de rebus Divinis loqui.

Qui impero sumi arma] Etiam die Sabbati: nullam lucem habere ignavam.

Vt consilium perficeret] Impium ejus consilium, τὸ χέτλιον αὐτοῦ βέλημα. Sic χέτλιον sæpe & Homerus sumit, ut cum dixit in Ἐ Odyssææ,

Οὐ μὲν χέτλια ἔργα θεοὶ μάκαρες φιλέουσι.

[At non illa probant cœlestes impia facta.]

Non potuit perficere consilium, quia multi Iudæi qui cum ipso erant à pugna eo die abhorrebant.

6. Commune trophæum statuere de Iuda] De his qui cum Iuda. συστήσασθαι τρόπαιον hic dixit quod συστήσασθαι [ponere trophæum] Euripides, Isocrates, Demosthenes, Æschines & alii.

8. Ad adventum nationum] τῶν ἐθνῶν. Hanc vocem, ubi Iudæis opponitur, Latini modò Gentes dicunt: modò Nationes. Sic Arnobii liber dicitur Contra Nationes.

Adjutoria sibi facta de cælo] Etiam recenti in memoria: qualia multa hoc libro & secundo Maccabaico continentur.

9. Ex Lege] Vt ex Deuteronomio XXVIII. 7.

Et Prophetis] Maximè ex Ezechiele & Daniele, qui de his temporibus egregia prædixerant.

10. Simul ostendebat Gentium fallaciam, & juramentorum prævaricationem] Vt suprâ v. 25. I Maccabæor. VI. 61. 62. Iosephus XII. 7. 15. 17.

11. Non clypei & hastæ munitione, sed sermonibus optimis] Non tam clypei & hastæ munitione quàm sermonibus optimis. Est enim in Græco in altero horum verborum membro ὡς [quàm], unde apparet in priori οὐ [non] breviter positum pro ὡς ἵνα [non tam].

Digno fide somnio] Deus sicut viros principes speciali quadam curâ gubernat, ità solet eos sæpe ostentis aut somniis θεοσδότοις [Divinitus immisissis] dirigere, quod & Homerus sensisse se ostendit Iliados B.

Εἰ μὲν τις τὸ ὄνειρον Ἀχαιῶν ἄλλῃ ἐνίσπῃ,
Ψεῦδος κεν φαίμεν, ἢ νοσφίζοιμεθα μάλλον.
Νῦν δ' ἴδεν ὅς μὲν ἄριστος ἐνὶ στρατῷ εὐχέσθαι εἶναι.

[Si Grajùm hæc alius narraret somnia quisquam, Temnere possemus tanquam fallacia visa;

At nunc is vidit qui primus in agmine toto est.]

12. Erat autem huiusmodi visus] Η' τῆς θεωρίας. Etiam Latinis visum pro somnio ponitur, & videre inter quietem pro somniare usurpant non semel Cicero de Divinatione & Valerius Maximus titulo de Somniis.

Oniam, qui fuerat Summus Sacerdos] Eum de quo suprâ IV. 34. & apud Iosephum XI. 4. 5. 6.

Manus protendentem, orare pro omni populo Iudæorum] Erat enim hæc Iudæorum, si non omnium, certè plerorumque opinio, Animos exutos corporibus non omnem perdere eorum quos hic reliquere memoriam curamque, quin & preces eos ad Deum fundere pro populo, & iis quos caros habuere. Abrahamus apud Iosephum, Isaacum, ut jamjam moriturum, sic alloquitur, Μετ' εὐχῶν δὲ καὶ ἱερουργίας ἐκείνῃς (τῇ Θεῷ, quod præcefferat) ψυχὴν τὴν σὴν προσδεχομένην, καὶ παρ' αὐτῷ καθέζοντῃ, ἔσῃ τέ μοι εἰς κηδεμόνα καὶ γηροκόμον, διὸ καὶ μάλιστα σε ἀνέτρεφόν μιν, καὶ Θεὸν ἀντὶ σαυτῆς παρερχομένην [Vbi autem Deus cum precibus & sacro dimissam animam tuam susceperit & apud se locaverit, tu mihi id eris cuius præcipue causâ te educavi, adjutor & senectutis solatium, Deum mihi pro te exhibens]. Quod hic Latinus dixit populo,

id in Græco est *συσήματι*. Vide suprâ VIII. 5. Strabo *σύσημα* solet vocare *multarum civitatum liberarum corpus*.

Gloriâ mirabilem] Qui olim despectissimus fuerat, Esaiæ LIII. 2. Similem mutationem vide Lucæ XVI. 25.

14. *Qui multum orat pro populo & universa sancta civitate, Ieremias Propheta Dei*] Credidere ergo Iudæi animas Prophetarum etiam rerum evenientium post se mortali vitâ exemptos aliquâ notitiâ à Deo perfundi, quasi & ibi in Prophetico munere perseverantes. Vide II Paralipomenon XXI. 12. & ibi dicta. Olim vetitus est pro Iudæis orare, Ieremias cap. xv. Nunc finitur orare: mutata enim erant tempora.

15. *Et dedisse Iudæ gladium*] Vt olim Achimelech Davidi, I Samuel. XXI. 9.

Aureum] Nam quæ à Deo veniunt sicut sunt excellentissima, ita sub Auri specie ostenduntur; Suprà III. 25. v. 2. x. 27. XI. 8. & in Apocalypsi plurimis in locis.

17. *Statuerunt dimicare & configere fortiter, ut virtus de negotiis judicaret*] In Græco, *Decreverunt non munire castra, sed animosè ferri in hostem, & summo cum robore certando de rebus discernere*. Verba sunt militaria. Vide suprâ XIII. 13. XIV. 18.

Et quod civitas sancta & Templum periclitarentur] Quibus exitium minatus erat Nicanor si salvus rediret, suprâ XIV. 33. addito loco I Maccabæorum VII. 35.

18. *Erat enim pro uxoribus & filiis, itémque pro fratribus & cognatis minor sollicitudo*] Egregius *χαράκτηρ* [Egregia descriptio] boni Principis, publica privatis, profanis sacra antehabentis: Quales

— numero vix sunt totidem quot

Thebarum portæ, vel divitis ostia Nili.

19. *Pro his qui congressuri erant*] In Sixtina est, *ταρασσομένοις τὸ ἐν ὑπαίθρῳ προσβολῆς*, supple *ἐνεκα* more Græco, *Ideo quod conturbarentur ob eum qui in aperto futurus erat conflictum*.

20. *Et cum jam omnes sperarent iudicium futurum*] *Certamen*, *κρίσις*, eodem loquendi genere de quo modò diximus ad 17.

Bestiæ equitèsque opportuno in loco compositi] In Græco, *Belluis opportuno loco dispositis, equitatu autem ad cornu utrumque collocato*. *ἐπὶ κέρας* vel *ἐπὶ κέρας* vox est propria militiæ apud Ælianum & alios. Vult dicere ita locatas equitum alas ut cornu utrumque tegerent. Vide I Maccabæorum IV. 7. VI. 38.

21. *Considerans Maccabæus adventum multitudinis*] *τὴν τὴν πλεθρὴν παρουσίαν*. Est *ὑπαλλαγή* [Inversio], pro multitudinem eorum qui aderant.

Et apparatus varium armorum] Sic Virgilius,

Tam variæ linguis, habitu quàm vestis & armis.

Sunt enim diversis gentibus diversæ armaturæ, sarissæ Macedonibus, gesa Gallis, frameæ Germanis, pila Romanis.

Et ferocitatem bestiarum] *Belluarum*: id verò est elephantorum.

22. *Qui misisti Angelum tuum sub Ezechia*] Vt I Maccabæorum VII. 41. suprâ VIII. 19. Erat planè digna historia quæ sæpe in memoriam revocaretur.

23. *Angelum tuum bonum*] Vt suprâ XI. 6.

23. 24. *In timore & tremore magnitudinis brachii tui, ut metuant*] In Græco, *ad timorem & tremorem. Magnitudine brachii tui consternentur, &c. Ad timorem & tremorem*, hostium scilicet.

Qui cum blasphemiam veniunt] Suprà x. 4. 34. 36. XII. 14. Adde & XIV. 33.

25. *Cum tubis & canticis*] *Pæana canendo*. *Παιᾶνις δύο ἦσαν, ἐνυάλι & ὅτε ἤρχον, ὅς κ' ὑπὸ τῇ μάχῃ ἐγίνετο, καὶ ἕτερος, ὅτε ἐνίκων* [Pæanum duo erant genera, Enyalis qui fiebat ante pugnam, & alter ubi viciissent], ut ait interpretes Aphthonii. De priore hic agitur qui Marti fiebat, ut alter Apollini.

27. *Triginta quinque millia*] *Triginta millia* habet Iosephus XII. 17.

Præsentia Dei magnificè delectati] Est & hic in Græco *ἐπιφανεῖα*. de qua voce diximus XII. 22. XIV. 15.

28. *Ruisse cum armis suis*] *Προπεπλωκότα*, id est, inter primos cecidisse, ut legimus I Maccabæorum VII. 43.

29. *Facto itaque clamore, & perturbatione excitati*] In Græco, *γενομένης δὲ κραυγῆς καὶ ταραχῆς*. ubi est *ἐν διὰ δύοιν* [unum per duo expressum]. Sensus enim, *excitato clamore turbulento*, qualis scilicet esse militum solet.

30. *Præcepit autem Iudas qui per omnia corpore & animo mori pro civibus paratus erat*] Plus est in Græco, *Præcepit autem ille, totus animo & corpore pro civibus pugnare, & quidem primore loco, solitus, qui benevolentiam in populares toto ætatis suæ tempore conservarat*.

31. *Convocatis contribulibus & Sacerdotibus ad altare*] In Græco, *Convocatis popularibus, & imprimis Sacerdotibus, stans ante altare*, id est, inter basilicam Templi & altare victimarum. Qui locus erat solennis Sacerdotibus populum alloquentibus; ut apparuit suprâ III. 15. x. 26.

Accersit & eos qui in arce erant] Id est, quosdam ex arce ad se vocavit, velut de pactis quibusdam acturus. Nam arcem tenebant adhuc Macedones, nec ea in Iudæorum potestatem venit ante Simonis tempora.

32. *Et manu nefariâ quam extendens contra domum sanctam omnipotentis Dei magnificè gloriatus est*] Vt audivimus XIV. 33. Eadem de causâ affixa ad Templum manus Nicanoris refertur I Maccabæorum VII. 47.

33. *Iussit particulatim avibus dari*] Concisam.

Manum autem dementis contri Templum suspendi] *τὰ δ' ἐπιχειρὰ τῆς ἀνοίας*. Melius fortè, *τὰ δ' ἐπιχειρὰ*. *ἐπιχειρὰ* sunt mercedes, *ἐπιχειρὰ* sunt victoriæ testimonia, *νικητήρια*, Polluce interprete. Ergò *ἐπιχειρὰ τῆς ἀνοίας* sunt testimonia reportata de amentia victoriæ.

34. *Omnes igitur cæli benedixerunt Dominum*] In Græco, *Omnes igitur laudaverunt illustrem Dominum, in cælum sublatâ voce*.

Qui locum suum] Templum.

Incontaminatum servavit] Nè Libero dedicaretur is locus, ut minatus erat Nicanor.

35. *Nicanoris caput*] In Græco, *προτομήν*. Est autem *προτομήν* caput cum humeris, qui & ipsi demti de

de corpore Nicanoris fuerant, suprà 30. sic *πρωτομας* Caesarum in clypeis Romanis fuisse ait Iosephus, quas alii *thoracas* vocant. Talis & in Sideribus, Equi *πρωτομή* [prima portio].

36. *Communi consilio*] Μετὰ κοινῆς ψηφισματῶ, *communi decreto*. Vide I. Maccabæorum VII. 49.

37. *Habere autem celebritatem tertiâ-decimâ die mensis Adar, quæ dicitur voce Syriacâ*] In Græco, *Festum autem habere diem decimum - tertium mensis duodecimi. Adar is dicitur Syriaco sermone*. Vbi Syriacus sermo est Iudaicus, quia Iudæa pars Syriæ. Sic & Herodotus Iudæos Syros vocat, & Nonnus sæpe. Est autem mensis Adar duodecimus ubi à Nisane initium sumitur, ex Mosis scilicet instituto. Eundem diem notat scriptor primi Maccabaïci VII. 49. & Iosephus XII. 17.

Pridie Mardochei diei] Qui aliter *פרסאי*, id est, *Sortium*, aut *Amania*, ut diximus ad Esther III. 7.

Is erat dies *decimus-quartus mensis Adar*, Additamento ad Esther. XII. 6. & apud Iosephum I. 6.

38. *Ego quoque in his finem faciam sermonis*] Verba sunt Excerptoris.

39. *Concedendum est mihi*] Legit *ἀφ' ἑτέρον μοι*, Nos habemus τὸ ἐφικτόν μοι, *hoc est quantum potui*.

40. *Ita legentibus, si semper exactus sit sermo, non erit gratus*] In Græco, *Sic etiam structura sermonis* (nempe partim sublimis, quæ vino comparatur; partim tenuior, quæ aqua) *delectat aures eorum qui historiam legunt*. Συντάξις quodvis opus dicitur, sed eximiè *historicum*, ut apud Polybium sæpius. Vult autem hic Scriptor, Si quid est sublimiter dictum, id acceptum ferri iis unde excerpfit; si quid tenuius, id sibi. Vide suprà I. 29. Hanc ejus modestiam qui accusant, immodestè faciunt.

Hic ergo erit consummatus] In Græco, *Verum hic erit finis*, hujus scilicet libelli.

A D M A C C A B A I C V M I I I.

Liber hic res continet prius gestas quàm illæ quæ libris duobus continentur quos jam percurrimus. Nam Ptolemæus Philopator Rex Ægypti cœvus fuit Antiocho Magno, qui pater fuit Seleuci & Antiochi Illustris. Postremo autem loco positus est, quia non tam latè patentem ut duo illi auctoritatem adeptus est: neque ulla vetus ejus Latina exstat versio. Solet tamen addi libris Græcis: & meminere ejus Græci Scriptores Christiani interdum, ut & Eusebius in Chronico paulò ante annum mundi cō Io ccc. Canones verò qui dicuntur Apostolici Sacris libris & hunc annumerant. Quare Græcum codicem indistinctum in commata in manus sumemus, ut sit hæc velut operis nostri mantiffa. Fuit hic Scriptor non multò posterior Sirachide. M A C C A B A I C V S autem vocatur, non quod ad Iudam Maccabæum ejusve fratres quicquam pertineat, sed quia de quibus hic agitur ii pari cum Maccabæis animo pro Lege Dei multa fecere & pertulere. Qua de causa & Sermo ille de septem fratribus & matre sub Antiocho ad mortem cruciatis, qui Iosephi operibus annecti solet, inscribitur Εἰς Μακκαβαίικς [De Maccabæis]. Non est hæc historia apud Iosephum; sed in Latina Rufini versione secundi Adversus Appionem (nam in Græco non pauca ibi desunt) aliquid est quod huc pertinere videatur; sed ibi nomen est *Physconis*, non *Philometoris*, ut notavit magnus Scaliger.

O δὲ φιλοπάτωρ, *Philopator verò*] Apparet & hoc decerptum ex majore opere.

παρὰ τὴν ἀποκομιθῆντων, *à reversis*] *Ab iis qui domum reversi erant*. Sic enim ἀποκομιζέσθαι usurpant Græci Scriptores.

ἡ γενομένην τὴν ὑπ' αὐτῆς κρατυμένων τόπων ἀφαίρεσιν ὑπ' Ἀντιόχου, *locorum quæ sub ipso fuerant ademptio- nem factam ab Antiocho*] *Ab Antiocho*, Magno scilicet. Loca autem illa erant Seleucia, Tyrus, Ptolemais, & alia Cœles-Syriæ, & Phœnices, ab Ægypti Regibus possessa ante id tempus, narrante Polybio

libro v. Iustinus libro xxx. breviter de Antiocho, *repentino bello multas ejus* (Ptolemæi) *urbes oppressit*.

παράγειλας ταῖς πάσαις δυνάμεσι πεζικαῖς τε καὶ ἵππικαῖς αὐτῷ, *cum denuntiasset omnibus copiis suis pedestribus & equestribus*] Quarum copiarum, & adventus ad Raphiam, & prælii quo victor fuit Ptolemæus accuratam descriptionem habes dicto Polybii libro.

καὶ τὴν ἀδελφὴν Ἀρσινόην συμπαραλαβὼν, *sororemque Arsinoën sumsisset comitem*] Quam & prælio interfuisse ait idem Polybius. *Arsinoë* nomen est Macedonicum: & complures fuere Reginæ in Syria & Macedonia hoc nomine. Vide Comam Berenices Catulli, & Epigrammata Græca.

μέχρι τῆς κατὰ Ραφίαν τόπων, *ad loca usque juxta Raphiam*] Est hæc urbs, ut Polybius ait, post Rhinocoluram prima Syriacarum ex Ægypto venienti. Strabo XVI. μετὰ τὴν Γάζαν Ῥαφία, ἐν ἣ μάχῃ συνέβη Πτολεμαῖω τε τῷ τελευτάῳ (is est Philopator) καὶ Ἀντιόχῳ τῷ Μεγάλῳ [Post Gazam Raphia, in qua pugna evenit inter Ptolemæum quartum & Antiochum Magnum]. Plinius v. 13. Oppida Rhinocolura, & intus Raphæa. Meminit ejus & Ptolemæus in Iudæa. Syris ea vox *medicinam* significat.

ὅπῃ παρεμβέβληκεισαν οἱ περὶ Ἀντιόχου, *ubi castra posuerant Antiochi milites*] Nempe decem stadiis ab ea urbe, ut idem Polybius nos docet.

Θεόδοτος δὲ τις ἐκπληρῶσαι τὴν ἐπιβελὴν διανοηθεὶς, *Theodotus verò insidias volens effectas dare*] Volens exsequi insidias diu meditatas.

παραλαβὼν τὰ προὔποτεταγμένων αὐτῷ ὀπλων Πτολεμαϊκῶν τὰ κράτιστα, *arma sumens de Ptolemæicis optima, quæ olim sub ipso fuerant*] Hoc vult, eum sumsisse arma optima, qualia solebant habere milites Ptolemæi, quæ ipsierant pernota, quia olim eisdem armis præfuerat. Confer Polybium.

ἐπὶ τῇ τῆς Πτολεμαίης σκηνῇ, *in Ptolemæi tabernaculo*] Id est, in præcipuum ejus tentorium, ubi cœnare & audire ad se venientes erat solitus: sed tunc fortè aberat.

Τῶτον δὲ διαγαγὼν, *Eum autem abducens*] Non quòd de insidiis quicquam scisset, sed ita fortè evenerat.

Δωσίθεος, *Dositheus*] תוֹשִׁיטִי vel תוֹשִׁיטִי. Vide I I. Maccabæorum xii. 19.

ὁ Δριμύλης λεγόμενος, *Drimyli dictus*] Δρίμυλ, *Chaldaeis* significat *nemus*.

ὑπερον δὲ μεταβαλὼν τὰ νόμιμα, *postea verò ad alia instituta transgressus*] Vbi odium Regis in Iudaicam religionem vidit.

ἀσημόν τινα κατέκλινεν ἐν τῇ κηνῇ, *ignobilem quandam in tabernaculo cubare fecit*] Id est, *reliquerat in tentorio*, Medicum nempe Regis, ut Polybius nos docet.

ὃν συνέβη κομίσασθαι ἢ ἐκείνῃ κόλασιν, *cui evenit alienum ferre supplicium*] Obtruncatus enim is est, narrante eodem Polybio.

καὶ τὰ πρᾶγματῶν μάλλον ἐρώμενων τῷ Ἀντιόχῳ, *rebus Antiochi praevalentibus*] Nam & elephantum Ptolemæi, & τὸ ἄγλημα *[cohors prætoria]*, ac cetrati, totum denique lævum cornu fugere cœperat.

ἡ Ἀρσινόη ἐπιπορευσαμένη τὰς δυνάμεις παρεκάλει, *Arfinoë copias obambulans obtestabatur*]. Nam interfuisse eam prælio jam notavimus.

τὴς πλοκάμης λελυμένη, *comas soluta*] Vt mos feminis in dolore. Hinc illud Senecæ,

Corduba solve comas.

Ovidius,

Flebilis indignos Elegeia solve capillos.

ἐν χειρονομίαις διαφθαῖναι] *χειρονομία est ludicra manuum gesticulatio*. Omnino puto scriptum fuisse ἐν κρεινωμοίαις, id est, *frustillatim discerpi*. Sic enim κρεινωμένῃ sumitur Levit. vii. 19. pro *πηλ*, quod alibi vertitur μελίζειν *[membratim concidere]*. Decem peditum millia Antiochi cæsa, præter equites.

πολλὰς δὲ καὶ δορυαλώτας συνέλαβεν, *multos etiam captivos factos*] Nempe ad quater mille.

Κατακρατήσας δὲ τὴν ἐπιβελῆς, *Superior factus insidiis*] *Cum se vindicasset de insidiis vitæ suæ structis*.

ἀπὸ τῆς γερουσίας, *à Senatu*] A Synedrio magno. Id γερουσία dicitur Iudith. iv. 8. xv. 8. I. Maccabæorum xii. 6. I I. Maccabæor. i. 10. iv. 44. xi. 27. & apud Iosephum sæpe.

καὶ τὴν πρεσβυτέρων, *à Senioribus*] A Senatu etiam urbis Hierosolymorum.

καὶ θυίας τῷ μεγίστῳ Θεῷ, *cum maximo Deo sacrificasset*] Id est, *victimis datis*, ut I I. Maccabæorum i. 32. Θεὸς μεγίστος *[Deus maximus]*, nomen conveniens Deo rerum opifici. Loquitur ita sæpe & Philo. Simile Θεὸς ὑψίστος *[Deus summus]*, *וְיֵי*, de quo diximus ad Marcum v. 7.

καὶ τὴν ἐξῆς τῷ τόπῳ ποιήσας] Legendum, καὶ ὧν ἐξῆς τῷ τόπῳ ποιήσας, *Cum fecisset ea quæ ipsi in illo loco facere fas erat*: id est, cum Deum maximum veneratus esset in subdiali Gentium.

εἰς τὸ ναὸν εἰσελθεῖν, *in Templum intrare*] *Intra הכניסה, intimum penetrale*.

μόνῳ τῷ προηγμένῳ πάντων ἀρχιερεῖ, *soli Pontifici principi qui præerat cæteris*] Ideo addidit προηγμένῳ, id est, *וְיֵי*, quia ἀρχιερεῖς sæpe dicebantur etiam Sacerdotalium familiarum principes, ut notavimus ad Matth. i. 4.

καὶ τὸ κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ, *idque semel anno*] ἅπαξ τὸ ἐνιαυτῷ, de eadem re agens ait Scriptor ad He-

bræos ix. 7. in die הכפרה, *ἐξιλασµῷ* *[Propitiationis]*.

τὴν τε νόμον παραναγνώσεν, *[Lege spectat]* Nempe ex Levitici xvi.

ἔδαμῳς ἀπέλειπε προφερόμενος ἑαυτὸν, *non destitit proferre se*] *Non destitit progredi*.

εἰ ἐκείνοι ἐσέρηνται ταύτης τῆς τιμῆς, *quòd si illi eo honore abstinent sunt*] Sacerdotes scilicet.

εἰς πᾶν τέμενος, *in omne delubrum*] In cæteras Templi partes, in quas alienigenis aditus non erat. τέμενος Græci vocant omnem locum Deo sacratum.

ἔδεις ἐκάλυσε τὸ παρόντων, *nemo prohibuisset eorum qui aderant*] Sacerdotum.

καὶ τις ἀπρονοήτως ἔφη, *Et dixit aliquis impræmeditato*] *Subito quodam animi impetu dixit*.

κακῶς αὐτὸ τὸ τερατεύεσθαι, *Legerim ierāteυσθαι, Malè etiam ea in re Sacerdotes suo munere functos: debuisse enim eum à limine arceri. Ad fores tantum Iudæo aditus*, ait Tacitus, intra θριγκόν nempe sive inter sepimentum illud quod Iudæos ab alienigenis separabat: de quo dicemus ad Actor. xxi. 28. partim & diximus ad I. Maccabæor. ix. 54.

Γενομένης δὲ φησι, τὰτ, *Ita autem re, inquit, acta*] *Cum hoc mihi permillum fuerit*.

διὰ τινὰ αἰτίαν ἐχὶ πάντως εἰσελεύσεσθαι καὶ θελόντων αὐτῶν καὶ μὴ; *quam ob causam non omnino intraret illis volentibus sive nolentibus?*] *Cur non etiam in reliqua intraret vel bonā vel malā Sacerdotum gratiā?*

ἐν πάσαις ταῖς ἐσθήσεσι, *in omnibus vestibus*] Id est, ἐν ταῖς νομίμοις στολαῖς, quæ erant *[in habitu ex Lege, qui erat]* ex bysso. Vide Ioseph. xi. 3. Confer similem διατύπωσιν *[descriptionem]* I I. Maccab. i. 15.

προπεσόντων, *procidentibus*] *Solo stratis*, ut mos mœrentibus.

καὶ θεομένων τῷ μεγίστῳ Θεῷ, *καὶ rogantibus Deum maximum*] De hoc cognomine jam diximus.

βοηθῆν τῇ ἐφεσώσῃ ἀνάγκῃ, *opem ferre præsentī calamitati*] *Ἀνάγκη hic infortunium significat*. Vide dicta Lucæ xxi. 23. Tobiae i. 6. Baruchi vi. 37. Frequens Chaldaeis & Thalmudicis קוֹנָה hoc sensu.

οἱ κατὰ τὴν πόλιν ἀπολιπόμενοι, *Qui in urbe relictī erant*] Qui non unā ad Templum iverant.

ταραχθέντες, *perturbati*] Audito clamore & ejulatu Sacerdotum & aliorum qui in Templo erant.

αἱ τε κατὰ κλεισοὺς παρθένοι ἐν θαλάμοις, *καὶ virgines reclusæ in cubiculis*] Idem loquendi genus I I. Maccabæor. i. 19. Philo de Flacco, καὶ θαλαμειόμεναι παρθένοι διὰ αἰδῶ τὰς ἀνδρῶν ὄψεις καὶ τῶν οἰκιστῶν ἐκτρέπομεναι, τότε ἔμνον ἀσυνήθεσιν, ἀλλὰ καὶ στρατιωτικὸν δέει.

ἐκ πανατεινομένοις ἐμφανέως ἐγένοντο *[καὶ virgines in thalamo aservatæ, quæ præ pudore conspectum virorum etiam propinquorum defugere solebant, tunc non ignotis tantum sed et militarem terrorem incutientibus fiebant conspicuæ]*. His vocabulis exprimi Hebræum *וְיֵי* diximus ad Matth. i. 23. θαλάμοι *[thalami]* hic sunt παρθενῶνες *[virginum cubicula]*, ut & apud Virgilium.

καὶ ἀπέδωκαν κόνιν τὰς κόμας πασσόμεναις, *Rectius legas ἐπέδωκαν κόνιν ταῖς κόμαις πασσόμεναις, Pulverem imposuere sparsis comis*.

Αἱ δὲ καὶ προσαρτίως ἐσαλμέναί τες πρὸς ἅπαντας νῦν διατεταγμέναι καὶ τὴν ἀρμόζουσαν αἰδῶ παραλείπεσαι] Legendum, τὴν πρὸς ἅπαντας νῦν διατεταγμέναι καὶ τὴν ἀρμόζουσαν αἰδῶ παραλείπεσαι, *Etiam modò vestem*

vestem (nuptialem) induta, pudoris oblita, tum ad-
versus omnes circumstantes, tum ejus qui sexum dece-
bat. Confer quæ jam ex Philone attulimus.

δρόμον ἀτακτον ἐν τῇ πόλει ζύσιζαντο. *cursum sine modo per urbem cursarunt*] Indecorum feminis semper cursare, maximè ad virorum conventus.

Τὰ δὲ νεοτὰ τῶν τέκνων, *Nuper genitos infantes*] Est accusativus qui regitur ἀπαραισίου [derelinquentes].

ἰκανὴν ἐποίησαν ἐν τῷ τόπῳ τραχύτητα] *Motum ma-*
gnum concitaverunt.

ὑπὸ τε τῶν γηραιῶν καὶ τῶν πρεσβυτέρων, à Senatori-
bus Senioribúsq[ue] Hic γηραιὺς vocat quos suprà γεγε-
νίσαν.

τὸν ἀγέρωχον αὐτῶν, *ferocem qui in ipso animum*
Ferocem animum. Sic ἀγέρωχια [*ferocia*] ponitur
 II. Maccabæor. ix. 7.

οἱ περὶ αὐτὸν, *qui ipsi aderant*] Etiam Macedones,
metuentes tumultum.

ἀλλὰ καὶ τὰ τεῖχη καὶ τὸ πᾶν ἔδαφος ἤχουν, *sed & mu-
ros & solum omne resonare*]. Clamorū repercussu.

αὐτὲ δὴ τῶν πάντων τότε θάνατον ἀλλασσομένων ἀντὶ τῆς
τοῦ τύχης βεβηλώσεως.] *Omnibus mortem praeoptantibus prae
loci profonatione.* ἐκ ἀλλάζαιτο τὴν ἐλευθερίαν τὴν Περ-
σῶν βασιλείαν [*non praeferret libertati Regnum Persa-
rum*], Plutarchus in Laconicis apophthegmatis.

καὶ ἐπὶ τὸν ὁμοθυμαδὸν, & dixere concorditer] Ita quæ-
dam editiones. At Sixtina, Ὁ μὲν ἐν ἀρχιερεὺς Σίμων
ἐξ ἐναντίας τοῦ ναοῦ καμψας τὰ γόνατα, καὶ τὰς χεῖρας προ-
τείνας εὐτάκτως, ἐποίησατο τὴν δέησιν τοιαύτην [At Si-
mon Pontifex Maximus coram Templo flexis genibus, ma-
nibusque ex decore protensis, tales incepit preces]. Simon
hic ille est Oniæ majoris filius, minoris pater, cujus
mentio apud Iosephum xiv. 4. in fine. ἐξ ἐναντίας τοῦ
ναοῦ [coram Templo] hîc est לפני הבית, inter Templum
& altare, ut II. Maccabæor. xv. 31. Manus tollere,
mos precantium, i. Timoth. ii. 8. Vide quæ dixi-
mus ad Luc. xvi. 13.

ἀγίῃ ἐν ἀγίοις, Sanctè in sanctis] Qui sanctus in locis
sanctis, id est, in cœlo, habitas.

ὁ κτίσας τὰ πάντα, *qui omnia creasti*] Etiam Reges.

ἐν οἷς καὶ γίγαντες ἦσαν, inter quos erant & gigantes]
Sapientiae XIV. 6. Sirachidae XVI. 8.

πυρὶ καὶ θείῳ, igne & sulphure] Ἐν διὰ δύοιν [unum
per duo explicatum], pro igne sulphurato.

παράδειγμα τοῖς ἐπιγενομένοις κατασῆσας. *exemplum eos proſtuturis faciens.*] Sic de iisdem Sodomitis Petrus, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς [*exemplum eos faciens impiè viciuris*]. Iudas verò, πρόκεινται δᾶγμα, πῦρὸς αἰωνίῳ δίκῃν ὑπέχουσαι [*in exemplum proponuntur ferentes supplicium ignis æterni*].

ἐφ' αἷς ἐγνώρισας, per quas notum fecisti] Nempe
τιμωρίαις [pœnas], quod præcessit.

κτίσας τὴν ἀπέραντον καὶ ἀμέτρητον γῆν, *qui creast*
Terram infinitam & immensam] Nempe comparatio-
 ne Iudææ.

ἐξελέξω τὴν πόλιν ταύτην, *elegisti urbem hanc*] *Hanc urbem tibi voluisti esse sepositam ac peculiarem.*

τῷ ᾧ ἀπάντων ἀπροσδεῖν, *nullius rei egenti*] Vt II
Maccabæor. xiv. 35.

καὶ παρεδόξασας ἐπιφανείᾳ μεγαλοπρεπῇ, & honora-
 si magnificā præsentiā] Præsente auxilio, quomodo
 vocem ἐπιφανείας sæpe sumi diximus ad 11. Macca-
 bæorum XIV. 15. XV. 27.

Ἰὺς αὖτις ποιησάμεν. Compage ejus factâ, per Solomonem primum, deinde per Nehemiam.

ἐπηγγείλω δὴ ὅτι ἐὰν γένηται ἡμῶν ἀποστροφή, *promissi-
sti etiam si qua nobis eveniret averfio*] Id est, *defectio à
Deo*. Sumtum ex **I. Regum vii. 33.**

καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον τῆτον δεηθῶμεν, & *in hunc locum*
veniremus oratum] Pœnitentiâ ducti scilicet: quod
additur dicto Regum loco.

διὰ τὰς πολλὰς καὶ μεγάλας ἡμῶν ἁμαρτίας, *propter*
10 *crimina nostra multa & magna* Vide Daniel ix. 16.

καὶ παρέμεθα ἐν ἀδυναμίαις.] Relinquimur imbecil-
litati nostræ.

Tò μὲν γὰρ οἰκητήγιόν σε ἔρανός τε ἔρανῃ, *Habitaculum tuum cælum cæli*] Summum illud cælum super fide-
ra. Vide quæ ad Matth. 111. 2. Non arbitramur vim
tuam Templo includi, ut stultæ gentes. Sumtum ex
sermone Solomonis 1. Regum VII. 27. ut & illud
quod est 11. Maccabæor. XIV. 35.

ἀνεφικτόν ἀνθρώποις, *inaccessum hominibus*] Φως
20 ἀπρόσιτον [*lumen inaccessible*] I. Timoth. vi. 16.

ἐπεὶ ἐνδοξήσας τὴν δόξαν σου ἐν τῷ λαῷ σου Ἰσραὴλ, *quia approbasti gloriam in populo tuo Israël*] *Quia voluisti laudari per populum Israël.* Ostendit Deum in hoc ipso beneficium dedisse, non accepisse.

ἡγιασας τὸ τόπον τῆτον. *consecrastī locum hunc*] No-
stri, non tui causā.

Μὴ ἐνδικήσης ἡμᾶς ἐν τῇ τέτῳ ἀκαθαρσίᾳ, *Ne in nos vindices horum impuritatem*] *Per horum hominum impia facta.* Idem sensus I I. Maccabæor. x. 4.

30 ἐν βεβηλώσει.] *Per Templi profanationem.*
 τ' προσοχθισμάτων. *offensaculorum*] *Idolorum*, ut

Deuteronomii vii. 26. i. Regum xi. 33. xvi. 32.
ii. Reg. xxiii. 13. 24. Ezech. v. 11. xxxviii. 23.

ἐπιφανον τὸ ἑλεός &c, fac illucescere bonitatem tuam]
Hic ἐπιφαίνειν sumitur, ut supra ἐπιφάνεια.

προκαταλαβέτωσαν οἱ οἰκτιρμοί σου, *præveniant miserationes tuæ*] יקרמנו רחמך Psalmo LXXIX. 8. id est, *quæprimùm nobis superveniant tuæ benefacta.*

40 συντετριμμένων τὰς ψυχὰς, *iis qui animo contriti*
[*sunt*] Ex Psalmō LI. 19.

ποιήσας ἡμῖν εἰρήνην. *faciens nobis pacem*] Dans nobis
res prosperas.

ἐν αἰγίοις, *in sanctis*] In cœlo, ut suprâ.
τὴν ἐθέσμεν λιτανείαν, *legitimas preces*] *Preces Legitimas*

Divinae congruentes. In Glossis, *Λιτανεύω*, *precor.* *Λιτανεία*, *precatio.* *Λιτανεύειν* est apud Hesiodum, & II. Maccabæor. XIV. 15. *Λιτανεία* II. Maccabæor. III. 20. x. 16.

50 de quavis poena usurpatur, 11. Paralipom. xxv. 16

Jerem. v. 3. Tob. xi. 9. xiii. 2. 4. 10. Iudith vii. 13. Sap. xii. 22. xvi. 16. sic & nomen *μασιξ* [*fla*

ταχέως αὐτὸν ἐξείλκυσαν, *statim eum è loco traxere*

Extra Templum, ut olim Oziam sive Azariam I I
Paralipom. xxv I. 20.

ἐδάμως εἰς μεταμελον ἤλθεν, *neutiquam ad pœnitentiam venit*] Vt alter Pharaō.

διὰ τε τῶν προαποδεδειγμένων συμποτῶν, & per ant
- 60 dictos combatores] Sic rectè in Sixtina. malè in alijs

65 *dicis complures*] sic recte in Sixtina. Male in un-
 66 *Συμπόνων. Prædictos* dicit, quia suprà dixerat, *οἱ περὶ*
 67 *αὐτὸν* [qui cum ipso erant].

Οὐ μόνον ταῖς ἀναριθμητοῖς ἀσελγείαις διηκέσθῃ, Νοῖ
tantum

tantum in libidinibus innumeris perseveravit] *Perstitit in libidinibus innumeris.* Polybius de eo, ἐλκόμενῳ ὑπὸ τῆς Συρίδος ἐν τῷ βίῳ ῥαθυμίας καὶ καχεξίας [*trahitus à solita vitæ dissolutione & pravitate*]. Idem in Fragmentis à doctissimo Valesio editis ex lib. xiiii. μετὰ τὸ Συντελεσθῆναι τὸ περὶ κοίλην Συρίαν πόλεμον, ἀποσας πάντων τῶν καλῶν ἐτράτη πρὸς βίον ἄσωτον [*exacto in Cæle-Syria bello, ab omnibus honestis rebus ad vitam versus perditam*]. Vide & quæ sequuntur ex libro xv. Iustinus verò libro xxx. *Contentus recuperatione urbium quas amiserat, factâ pace, avidè materiam quietis arripuit, revolutusque in luxuriam, occisâ Eurydicè uxore, eademque sorore suâ, Agathocleæ meretricis illecebris capitur. Atque ita omnem magnitudinem nominis ac majestatis oblitus, noctes in stupris, dies in conviviis consumit. Adduntur instrumenta luxuriæ, tympana & crepundia: nec jam spectator Rex, sed magister nequitiae, nervorum oblectamenta modulatus, & quæ sequuntur.* Adde Plutarchum in vita Cleomenis. Strabo lib. xvi. de Regibus Ægypti, ἅπαντες μὲν ἦν οἱ μετὰ τὸ τρίτον Πτολεμαῖον (Euergeten) ὑπὸ τρυφῆς διεφθαρμένοι· χεῖρις αὖ δ' ὀτέταρτον [*omnes qui post tertium Ptolemæum (Euergeten) fuere luxu perditis; maxime verò quartus*]. is est Philopator, ut & suprâ diximus.

ὥς δὲ δυσφημίας ἐν τοῖς τόποις συνίστασθαι] *Vt multis in locis maledicta in Iudæos proponeret legenda omnibus.*

τῆς κατὰ τὴν αὐλὴν πύργου, turris quæ ad aulam] *Turri per quam in regiam erat aditus.*

ἐκόλαψε γραφὴν, incidit scripturam] *Insculpsit literas.* Sic κολάπειν habes & Exodi xxxi. 15. xxxix. 5. i. Regum vi. 9. Sirach. xlv. 11. Solebant in foribus talia dicta scribi: ut à Platone, Ἀγεωμέτρητος μὴ εἰσὶτω [*Geometriæ expers nè intret*].

Μηδὲνα τῶν μὴ θυόντων εἰς τὰ ἱερὰ αὐτῶν, εἰσιέναι, Ne quis intraret qui non sacrificaret in Templis] *Ita hæc distinguenda, notâ incisi posita post αὐτῶν, & εἰς sumendum pro ἐν. Nè quis huc intret qui in Templis publicis non sacrificat.*

εἰς λαογραφίαν καὶ οἰκετικὴν διάθεσιν ἀχθῆναι, in plebū censum & in famularem conditionem perducī] *Tria hominum genera Alexandriam habitabant, ut ex Polybio nos docet Strabo lib. xvi. Ægyptii veteres, miles mercede conductus, & Macedones qui propriè dicebantur Alexandrini, & quorum longè optima erat conditio, ita ut etiam in pœnis distinguerentur, ut notat Philo contra Flaccum. His Iudæos Ptolemæus Lagi filius æquaverat, ut Iosephus nos docet xii. 1. Philopator Iudæis iratus hoc beneficium rescidit, neque aliis indulgit quàm qui initiarentur. Cæteros Iudæos qui hederæ χάραγμα [*notam*] acciperent dejecit in plebem Ægyptiam. Id hic dicitur λαογραφία [*relatio in plebem*]. & quibus id fiebat, οἱ ἀπογραφόμενοι [*relati in matriculam*]. At qui talem notam detrectarent, eos servorum loco haberi voluit. Ergὸ καὶ [*&*] est hic disjunctivum.*

τὸς δὲ ἀντιλέγοντας, contradicentes verò] *Qui huic statûs mutationi contradicerent.*

τὸς τε ἀπογραφόμενους, Et relatos in matriculam] *Qui in plebem Ægyptiam ascribi vellent.*

χαραγίλασθαι, notari] *Hoc est quod λαμβάνειν χάραγμα [*accipere notam*] dixit Apocalyp. xiv. 9. 11.*

διὰ πυρὸς, per ignem] *Sic enim notæ tales inscri-*

bebantur. quod Philo dixit κατασίζεσθαι σιδήρῳ πεπυρωμένῳ [*ignito ferro punctis inscribi*].

παράσημῳ Διονύσου κισσοφύλλῳ, insigni Liberi patris hederæ folio] *Παράσημα deorum habes & apud Philonem in Legatione. Sic fulmen significabat Iovem, galea vel hasta Martem, tridens Neptunum, hederæ verò Liberum patrem, cujus multus in Oriente cultus, ut alibi diximus. Præterea Ptolemæi Reges dicebant se ex Libero patre ortos, ut ex Satyri historia nos docet Theophilus Antiochenus. Confer quod suprâ ii. Maccabæor. vi. 7. xiv. 33. Erant ergὸ κισσοφόροι [*Hederigeri*] in honorem Liberi patris, sicut δεινδροφόροι [*Arborigeri*] in honorem deæ Cælestis Carthagenensium. Hæc erat εἰδωλολατρεία [*idolorum cultura*] per interpretationem: illa quæ sequitur, aperta.*

ἐς καὶ καταχωρίσαι εἰς τὴν προσυνεσπλημένην αὐθεντίαν. quos & seorsim scribi in jus deminutum] *Ἀυθεντία jus significat. Jus concisum est libertas par Ægyptiorum conditioni, quæ minor quàm Macedonum, quibus olim æquati fuerant Iudæi. In hoc jus ascribebantur Iudæi*

— inscripti victuris in cute punctis.

καταχωρίσαι est in album proprium referri, seorsim ab illis qui accensebantur.

ἐν τοῖς κατὰ τὰς τελετὰς μεμνημένοις ἀνασρέφεσθαι, in iis versari qui sacris arcanis initiati essent] *Τελεταὶ hic idem sunt quod μυστήρια [*mysteria*], sacra quædam arcana nullisque nota nisi initiatis & obstrictis ad silentii fidem. Intelligenda autem hic sacra arcana Liberi patris, quæ propriè dicebant Orgia. Virgilius iv. Æneidos,*

— qualis commotis excita sacris

Thyas, ubi audito stimulant trieterica Baccho

Orgia, nocturnisq; vocat clamore Cithæron.

Stattius,

Et Thebana metu juratus in orgia Ganges.

Vide & Euripidem Bacchis.

τῆς ἰσοπολίτας Ἀλεξανδρεῦσιν εἶναι, hi ut cives essent pari cum Alexandrinis jure] *Id est, pari jure cum Macedonibus, quos Alexandria collocavit Alexander, & eum secuti Reges. Iosephus de Ptolemæo Lagi, τοῖς Μακεδόσιν ἐν Ἀλεξανδρίᾳ ποιήσας ἰσοπολίτας [*cives eos fecit pari jure cum Macedonibus qui Alexandria erant*]. Et contra Appionem ii. εἰς κατοίκησιν δὲ αὐτοῖς ἔδωκε τόπον Ἀλέξανδρον, καὶ ἴσης παρὰ τοῖς Μακεδόσι τιμῆς ἐπέτυχον [*dedit eis Alexander quem habitarent locum, & par cum Macedonibus jus consecuti sunt*].*

Ἐνταῦθα μὲν ἔν ἐπὶ πόλεως τὰς τὴν πόλεως ἐυσέβειας ἐπιβάθρας συγῆντες] *Quidam igitur præ civitate, Alexandrina scilicet, odio habentes eos gradus per quos ad civitatem piorum adscenditur. Civitas piorum est cælestis civitas, cujus orifex Deus, Hebræor. xi. 10. 16. xii. 22. Apocalyp. iiii. 12. Gradus ad eam sunt Divina præcepta, quæ multis tunc sordebant præ dignitate civitatis Alexandrinæ.*

ὑπὸ τῆς ἐσομένης τῷ βασιλεῖ συναναστροφῆς. ob futuram cum Rege conversationem] *Ob liberum in regiam aditum.*

τὰ τε χρήματα περὶ τῶν ζῆν ἀνικαλασσομένοι ἀδεῶς] *Vitam pecuniis datis redimentes. Putem scriptum fuisse περὶ τῆς εὐζῆς, id est, ut honestè viverent: ut manerent in eo jure quod priores Reges ipsis concesserant, pecu-*

pecunias dabant iis quibus matricularum cura erat mandata. Faciebant ut postea inter Christianos Libellatici: quod in Christianis minus fuit ferendum quam in Iudæis.

ἐπειρῶντο ἐαυτοὺς λύσασθαι ἀπὸ τῆ ἀπογραφῶν, *laborarunt ut ab illa relatione in matriculam semet liberarent*] Ab illa translatione de matriculis Alexandrinorum in matriculam Ægyptiorum.

Εὐέλπιδες τε καθεισθήκεισαν ἀντιλήψεως τεύξεσθαι, *Et in bona spe erant auxilium sibi venturum*] Sperantes interventurum Θεὸν ἀπὸ μηχανῆς [*Deum ex machina*].

καὶ τὰς ἀποχωρῶντας ἐξ αὐτῶν ἐδεδύσσοντο, καὶ ὡς πολεμικοὺς τῷ ἔθνει ἐκρίνον, καὶ κοινῆς ἀναστροφῆς καὶ εὐχρησίας ἐστέρην, *Et qui ab ipsis discederent eos abominabantur, Et hostes eos gentis judicabant privabantque communi conversatione Et benevolentia*]. Multis verbis id circumscribit quod Hebræi יְהוּדִים dicebant, Hellenistæ ἀφορίζειν [*segregare*] aut ἀποσυνάγωγον ποιεῖν [*Synagogā excludere*]. qua de re egimus ad Lucæ vi. 22. εὐχρησίαν hic intellige *amicitia signa*, quale est convivio adhibere. Vide I Corinth. v. 9. 11.

τοῖς ἐν τῇ χώρᾳ, *in regione*] Multi enim etiam extra Alexandriam in omni Ægypto Iudæi: Iosephus xii. 1. Philo libro in Flaccum, ἐκ ἀποδέσει μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικῶντες ἀπὸ τῆ πρὸς Λιβύην κατὰ βαθμῶν μέχρι τῆ ὁρίων Αἰθιοπίας [*non pauciores sunt millenis millibus Iudæi qui Alexandriam habitant omnemque regionem à Catathamo ad Libyam, usque ad fines Æthiopiæ*].

Τῶν δὲ οἰκονομικῶν, *Hæc dum administrantur*] *Dum hæc ita disponuntur à Rege.*

ἀνθρώποις συμφρονέουσιν εἰς κακοποίησιν, *hominibus ad malè agendum consentientibus*] Intellige Iudæos defectores: id enim fuadent sequentia.

ἀφορμῆς διδομένης εἰς διάβειν [*Dato illis argumento (five prætextu) ad id quod instituerant.*

ὡς ἂν ἀπὸ τῶ νομίμων αὐτοὺς κωλύοντων.] *Tanquam illi Iudæi Legis defensores ipsis à rebus æquis ac debitis arcerent, nempe ab aditu Synagogæ, à convictu, rebusque aliis.*

τὴν μὲν πρὸς τὰς βασιλεῖς εὐνοίαν καὶ πίσιν ἀδιάστροφον ἦσαν διαφυλάσσοντες, *fidem Et benevolentiam in Reges inconcussam servaverant*] Vt & Christiani inter gravissimas vexationes fecere, Rom. xiii. 5. I Timoth. ii. 2. I Petri ii. 13. 17.

καὶ τῷ τέτῳ νόμῳ πολιτευόμενοι, *vitam instituentes ex lege ipsius*] *Secundum ejus legem vitam instituentes.* id enim est πολιτεύεσθαι & Græcis & Hellenistis, ut Actorum xxi. 1. Philippenf. i. 27.

χωρισμὸν ἐποίησεν ἐπὶ τινῶν, *separabant se à nonnullis*] A quorundam Legem deferentium *convictu abstinebant*, ut jam dixit.

καὶ κατὰστροφάς·] *Omnino legendum est ἀποστροφάς, aversionem.* idem enim ἀποσρέφεισθαι [*aversari*] quod supra βδελύσσεσθαι [*abominari*].

δι' ἣν αἰτίαν ἐνίοις ἀπεχθεῖς ἐφαίνοντο, *unde Et quibusdam odiosi fiebant*] Nempe Iudæis illis defectoribus, qui deinde & Græcos fuscitabant.

τῇ δὲ τῇ δικαίῳν εὐπραξία, *eorum quæ justa erant bonis actibus*] *Rerum honestarum pulchris actibus*, quales præcepit Lex Moysis.

κοσµῶντες τὴν συναναστροφὴν, *ornantes conversationem*] *Ornantes suam conversationem cum omnibus*

non defertoribus Legis, etiam cum Græcis. quem laudabilem Iudæorum morem etiam Christianis præscribit Paulus I Corinthiorum v. 10. 11. Colossensium iv. 5. I Thessalonicens. iv. 11.

ἅπασιν ἀνθρώποις εὐδόκιμοι καθεισθήκεισαν. *omnibus hominibus probabantur*] Id est, apud æquos homines egregiam famam erant consecuti.

οἱ ἀλλόφυλοι, *alienigenæ*] Id est, illi Macedones aulici, & aulicis adulantes.

10 ἡδὰμῶς διηριθμήσαντω, *nullius æstimabant*] *Nulla loco habebant.* Sic apud Callimachum ἐλόγῳ, οὐδ' ἀριθμός [*ratio nulla erat aut numerus*].

τὴν δὲ περὶ τῶν προσκυνήσεων καὶ τροφῶν διάστασιν ἐθνήκεον [*Differebant malignis sermonibus diversitatem in cultu Et cibis.*

Quia à multis Lege vetitis abstinabant. Bene cum hoc loco convenit Iosephi illud xvi. 10. ubi odium in Iudæum injustè susceptum deprecatur, ἔθεσι μὲν γὰρ ἡδὲν ἐστὶ γένος ὃ τοῖς αὐτοῖς αἰεὶ χρῆται, κατὰ πόλεις ἐστὶ ὅπῃ πολλῆς ἐγγινομένης τῇ

20 διαφορᾷ. τὸ δίκαιον δὲ πᾶσιν ὁμοίως ἀνθρώποις ἐπιτηδύει λυσίτελέστατον ὃν ἔβλησιν τε καὶ βαρβαρίοις, οὐ οἱ παρ' ἡμῖν νόμοι λόγον ἔχοντες, ἅπασιν ἡμᾶς, εἰ καθαρῶς ἐμμένοιμεν αὐτοῖς, εὐνὴς καὶ φίλος ἀπεργάζονται [*nulla est gens quæ tota eisdem utatur institutis: multa enim inter civitates sunt differentia. At quod justum est id omnibus hominibus conducit, tam Græcis utile quam Barbaris; cuius rei curam habentes leges nostræ, si eas rectè observemus, nos hominibus omnibus amicos Et benevolos reddunt*].

30 μήτε τῷ βασιλεῖ μήτε ταῖς δυνάμεσιν ὁμοσπόνδους τὰς ἀνθρώπους γενέσθαι, *nec Regi nec exercitibus esse concordantes*] *Non esse Iudæos sociabiles aut cum Regibus aut cum Regum exercitibus.* Vide ad hanc rem dicta à nobis libro II De Iure Belli ac Pacis, cap. xv, §. 9.

καὶ μέγα τι τοῖς πράγμασιν ἐναντικµένους, *Et multum rebus obstare*] Esdræ iv. 15. II Maccabæorum xiv. 6.

καὶ τῷ τυχερίῳ περιήψαν ψόγῳ, *non modico asperse- rant probro*] Sic περιάπλειν αἰσχύνην [*adspargere pudorem*] dixit Plato, quod Homerus μῶμον ἀνάψαι [*culpam adspargere*].

40 Οἱ δὲ κατὰ τὴν πόλιν Ἑλλήνες, *Qui Græcorum in urbe erant*] Macedonum illi quibus cum aula nihil negotii.

συνδροµὰς ἀπροσκόπως γινοµένας, *subitos factos concursus*] A militibus.

Μὴ γὰρ ἔτω παροραθήσεται τηλικῶτο σύστημα μηδὲν ἡγνοηκός] *Hæc recta lectio, non ἡγνοηκός.* Sed & παροραθήσεσθαι legendum est: pendet enim & hoc ab eo

50 quod præcessit ὑπελάµβανον. *Neque enim (arbitrabantur) fore ut ita (in tantis malis) despiceretur (à Deo) gens quæ nihil peccasset in Regem.* σύστημα gentem significat etiam II Maccabæorum xv. 12. ἀγνοεῖν autem peccare, ut diximus sæpe, tum I Maccabæorum xiii. 39. & II Maccabæor. xi. 31.

καὶ συμπραγµατευόμενοι, *Et cum eis negotia habentes*] *Consortes negotiorum cum Iudæis aliquibus.*

πάν ἐντενὲς προσέειπεν] *Omnem diligentiam adhibi- turos.*

ἔγραψε κατ' αὐτῶν ἐπιστολὴν τήνδε, *scripsit contra eos talem epistolam*] Qualem olim Rex Persæ, Amanis instigatu, Esther. xiii. 1.

τοῖς κατ' Αἰγύπτου καὶ κατὰ τόπον στρατηγοῖς, *Præfectis per*

per Ægyptum & loca singula] Præfectis toti Regno, deinde etiam præfectis partibus singulis, quos *Nomoi* dicebant.

Ἐβρώμαι δὲ καὶ ἐγώ, *Et ego valeo*] Vide *II Maccabæorum* xi. 28.

ἀποπρώτω συμμαχία] Legendum ἀπορόπρω συμμαχία, *auxilio improviso*.

κατὰ λόγον] Id est, *ex animi sententia*.

καὶ τοῖς ἐκπρεπέσι καὶ καλλίσοις ἀναθήμασι τιμῆσαι, & speciosis atque excellentibus donariis honorare] Vt multi antè Reges fecerant: *Iosephus* xi. 3.

Εἰρξαν ἡμᾶς τ' εἰσόδῃ, *Excluserunt nos ab introitu*] Ab intimo penitrali, ut suprà audivimus.

τύφοις φερόμενοι παλαιότεροις] *Agitati vetere typho*, id est, fastu.

λειπόμενοι τ' ἡμετέρας ἀλκῆς] Id est, *vires nostras non experti*.

καὶ τοῖς ἑαυτῶν ἐνεργέταις, & in se beneficiis] Quomodo aliquot Ægyptiorum Reges speciatim dici se voluere, cum sit alioqui communis Regibus Principibusque titulus, respondens Hebræo נִרְיָ. Diximus ad *Lucæ* xxi. 25. & *II Maccabæorum* iv. 2. Planè eundem sensum & vocem ἐνεργέταις habes in simili edicto Additamenti ad *Estherem* xvi. 2.

ὑψαυχενῶντες, *elatis cervicibus*] Habuimus hanc vocem & *II Maccabæorum* xv. 6. Vtitur & *Plutarchus*. *Cervices attollere* dicuntur qui parère nolunt.

ἔδεν γνήσιον βάλονταί φέρειν. *nihil æquum ferre volunt*] Nè æqua quidem imperia pati possunt.

τῇ τῶν ἀνοίᾳ συμπεριγενεχθέντες] *Concedentes illorum amentia*. Vide de hoc verbo *II Maccabæorum* ix. 27.

καθὼς ἐπρεπεν ἐποιήσαμεν, *ita ut oportebat fecimus*] *Omnia fecimus quæ bonum Regem decebant*.

πρὸς τὰς ὁμοφύλας αὐτῶν, *erga illorum populares*] *Iudæos* qui in Ægypto sunt.

διὰ τε τὴν συμμαχίαν, *tum per militia societatem*] *Affcriptis in militiam nostram Iudæis*. Confer *Iosephum* xi. 8. *I Maccabæorum* x. 36. xiii. 40.

καὶ τὰ πεπιστευμένα μετὰ ἀπλότητος αὐτοῖς ἀρχῆθεν μυρία πράγματα, *tum per credita ipsis ab initio negotia plurima ex fide ipsis habita*] *Credentes ipsis summa cum fiducia ab initio Regni nostri negotia plurima*. Nempe vectigalium, in quibus exercendis miri semper artifices *Iudæi*. Vide *Esther* x. 1. 2. 3.

τολμήσαντες ἐξαλλοιωῶσαι, *laborantes immutare*] *Cum summo labore id agentes, ut eos mutarem*, id est, ad Græcos ritus traduceremus. *τολμᾶν* sæpe non audacia sed laboris ac patientiæ habet significatum, & valet *καρτερεῖν*, *ὑπομένειν* [*perferre, tolerare*]. *Theognis*,

Χρὴ τολμᾶν χαλεποῖσιν ἐν ἄλγεσι.

[*Nostrum est ferre malum, quamvis grave.*] & alibi,

Τολμᾶ ἔχειν τὸ κακὸν κ' ἐκ ἐπίδηλ' ὁμῶς.

[*Injunctumque sibi fertque tegitque malum.*] *Nec aliter Romanorum* v. 7.

μετόχως τ' αἰεὶ ἱερῶν καλᾶσθαι ἐβλήθημεν, *participes eos sempiternorum sacrorum facere volumus*] Omnino legendum censeo τ' αἰεὶ ἱερῶν, *antiquissimorum sacrorum*, *Liberi Patris* scilicet. αἰεὶ dicitur quod diu duravit, ut in Oriente cultus *Liberi patris*.

καὶ πολιτείας αὐτῆς Ἀλεξανδρέων καλᾶξιῶσαι. & dignari eos civitate *Alexandrinorum*] *Iure donare quo Macedones Alexandria utebantur*.

τὴν ἀτίμητον πολιτείαν] *Ius civitatis inæstimabile*. Sic *ρίλ' ἀτίμητ'*, *amicus supra omnem æstimationem*. *βδελύσσονται*, *abominantur*] Hoc ad illum ἀφορισμὸν [*segregationis actum*] pertinet, de quo actum suprà.

λόγῳ τε, & verbis] *Verbis contumeliosis*.

καὶ σιγῇ, & silentio] *Nè sermone quidem dignantes, ut nefarios*. Alii libri habent καὶ ἔργῳ [*& opere*].

τὰς ἐν αὐτοῖς ὀλίγας πρὸς ἡμᾶς γνησίως διακειμένους, *paucos eorum qui bene in nos erant animati*] Qui nostra sacra non abhorrent.

παρέκασα ὑφορώμενοι] *Semper expectantes*.

διὰ τ' δυσκλεεστάτης ἐμβιωσεως διὰ τάχως ἡμᾶς κατασφύσαι τὰ κατορθώματα] *Fore ut nos turpiter in vita posteriore, & quidem citò, immutemus rectè constituta*. Nempe ea quæ de mutandis ritibus aut amittendâ libertate constituimus. ἐμβίωσις est vita longior, ut diximus ad *Sirach*. xxxviii. 14.

αἰφνιδίᾳ μετέπειτα ταραχῆς ἐνστάσης, *subito inde exorto tumultu*] Bello è Syria quod semper metuebatur.

κατὰ νώτα, *à tergo*] Quasi dicat *insidiantes tempori*: nam insidiæ solent incautos à tergo adoriri.

βαρβάρους, *barbaros*] Sic vocat *Iudæos*, ut Græcorum omnium inimicos.

τὰς ἐννεμωμένους] Alii codices ἐννομομένους. Sed vera lectio est ἀνομωμένους, *Attico* dicendi genere, id est, *eos qui legi parère noluerunt*.

ἐν εὐσταθείᾳ καὶ βελτίστῃ διαθέσει] *In firmo statu optimâque positura fore*.

Ὅς δ' ἂν σκεπάσῃ τινὰ τ' ἰδαίων, *Qui verò Iudæum aliquem receptarit*] Cum adversus graviter fontes edicta fiunt, solet addi pœna in receptatores: qua de re titulus est in *Digestis*. *Sophocles Oedipode*,

Τὸν ἄνδρ' ἀπαυδῶ τέτον ὅσις ἐστὶ γῆς
τῆς δ' ἥς ἐγὼ κράτη τε καὶ θρόνους νέμω
μήτ' εἰσδέχεσθαι, &c.

[*Hunc quisque ille est nequis in terris, veto, Quorum potestas atque jus solii meum est*
Tecto recipiat, &c.]

ἀποτυμπανισθῆσαι] *Ad mortem cruciabitur*] Vide quæ de hac voce diximus ad *II Maccabæorum* vi. 19. *πανοικία*.] Legendum *πανοικία* aut *πανοικί*, id est, *cum omni familia*.

ἐφ' ᾧ, *ut*] Hæ particulæ hic finem actionis significant, ut *Matthæi* xxvi. 50.

τὴν ἐσίαν τῇ ἐμπίπλονται ὑπὸ τὴν ἐσίαν λήψεται, *facultates deprehensi suis addet facultatibus*] Frequens id omnibus gentibus, ut delatoribus aut accusatoribus cederet substantia damnati aut pars ejus. Exempli multa apud *Tacitum*. Vide & *II Samuelis* xvi. 4.

καὶ τ' ἐλευθερίας σεφανωθήσεται.] In *Sixtina*, καὶ τ' ἐλευθερίας τεύξεται καὶ σεφανωθήσεται. Veram lectionem puto, τοῖς ἐλευθερίοις σεφανωθήσεται, *festis diebus Liberi patris publicitus coronam accipiet*. In *Glossis*, ἐλευθέρια, ἑορτὴ Διονύσου, *Liberalia*. Solebant *Liberalibus* coronari ii qui bene de publico essent meriti, ut nos docent argumenta orationis *Demosthenicæ* De Coronis.

ἄεσται καὶ πυριφλεγῆς ἔσω, *vasta & igne incensa sit*] Id est, *ejectis inhabitantibus comburatur*.

καὶ πάσῃ θνητῇ φύσει κατὰ πᾶν ἄχρηστο φανήσεται, & extra usum semper maneat humani generis] Id est, *vetitum*

vetitum sit eam domum unquam instaurare, ut inane solum monumentum sit delicti.

ὁ μὲν τ' ἐπιστολῆς τύπος, *epistolæ tenor*] Tenor, ut sæpe Cicero.

μετὰ ἀλαλαγμῶν] *Latius clamoribus, ἀλαλάξαι, παιωνίσαι* [*pæana canere*], interpreti Sophoclis. Ἀλαλαγμὸς Suidæ ὑψωμα φωνῆς [*vocis elatio*], Hesychio ἐπινίκιον ὕμνον [*cantus ob victoriam*].

προκατεσκηρωμένης] Legendum ut in Sixtina προκατεσκηρωμένης, odio vetere & quod occalluerat.

μετὰ παρρησίας νῦν ἐκφαυνομένης, *libertate nunc datâ*] Nunc tuto aperire se volente sub Edicti præsidio.

Tunc data libertas odiis, ait Lucanus in secundo Pharfalico.

Τίς νόμος, *Quæ regio*] Malè novi interpretes quidam, *Quæ lex*. νόμος, ubi de Ægypto agitur, *regionem* sive *præfecturam* significat, ut ex Strabone, Plinio utroque, Ptolemæo notissimum est.

ἐπὶ ταῖς ἐξάλλοις τιμωρίαις] *Ob pœnas eximias*. sic ἐξάλλοις sumitur 11 Samuelis vi. 14.

ἀνατροπῆς ὁρμῇ βιαίας] *Vi subitæ necis*.

καταχρωμένων, *abutentibus*] Nempe τὴν Μακεδόνων [*Macedonibus*].

ὑπεληλυθῆαι πασόν, *quæ subierant nuptiale velamen*] Hæ sunt quæ suprâ προσαγίως ἐσαλιέναι [*recens nuptiæ*]. πασὸς est *thalamus nuptialis*, ut & 1 Maccabæorum i. 28. & Ioël ii. 16. *הַתָּהָה*. In Glossis, Πασὸς ἐπὶ νύμφης, *thalamus*.

ἀντὶ τέρψεως μαλαλαβῆσαι γόους, *pro gaudio nactæ gemitum*] Similis δεινῶσις [*gravis odiosæ rei elocutio*] dicto loco 1 Maccabæor. i. 28. & dicto loco Ioëlis.

τὴν μυροβρεχὴν πεφυρμέναι κομὴν] *Comam, unguento antè delibutam, nunc pulvere conspersæ*.

ἀκαλύπτως δὲ ἀγόμεναι, *cum agerentur non opertæ*] Facie nudâ, quam honestiores feminae solebant velis obtegere, quæ Hebræis *בֵּית פָּנִים* [*domus faciei*].

Θρῆνον ἀνθ' ὑμεναίων, *lessum pro nuptiali carmine*] Sic in Epigrammate Græco quod alibi citavimus,

Θρῆνον δ' εἰς ὑμεναίον ἐκώμασεν.

[*Interrupit atrox hymenæum luctus.*]

δημοσίαι, *publicè visæ*] Id est, *publicis conspectibus expositæ*.

Οἱ τε τῶν συζυγῆς] *Novi mariti*.

ἀντὶ στεφάνων, *pro coronis*] Moris enim erat coronari novos maritos, Cantici iii. 11.

καὶ νεωτερικῆς ῥαθυμίας] *Iuvenili otio ac lusu*. Vide 11 Maccabæorum vi. 4.

παρὰ πόδας ἥδη τ' ἄδην ὄρῶντες κείμενον, *ante pedes Orcum videntes positum*] Simile illud apud Suetonium, *Orcus vobis trahit pedes*. ἄδης, *status post mortem*.

Ἔτι καὶ τῷ καθύπερθεν πυκνῷ σανιδώματι διακειμένῳ, *Præterea multis desuper intercedentibus tabulatis*] Significat eos projectos in imam navem, multis tabulatis inter ipsos & liberum aërem intercedentibus.

ἀγωγὴν ἐπιβῶν ἐν παντὶ τῷ κατὰ πλῶ λαμβάνωσι.] *In omni cataplo tractarentur ut perduelles solent*. Catapulus vox propria Alexandriae, classē mercatorum significans. Is Nilivus catapulus Martiali; Lagea catapulus Marcello Empirico, qui femininum fecit Græcum hoc nomen, ad Latinum fortè similis significatūs respiciens. ἐπιβῶν, *perduellus*, etiam infra & 11 Maccabæorum iv. 2. xiv. 26.

ἐπὶ τὴν λεγομένην χεδίαν ἀχθέντων, *cum ad locum*

ductarentur cui nomen Schedia] Multum falluntur qui χεδίαν hic sumunt pro *rate*: nam jam præcessit conjectos Iudæos, non sanè in rates, sed in naves. Verum Schedia locus est in Ægypti parte inferiore quatuor Schœnis ab Alexandria, navale habens, ut nos docet Strabo libro xvii.

καὶ τὴν παράπλιν περανθέν] *ad finem quoque perductâ navigatione oram legente*] Sicut κατὰ πλιν [*catapulus sive navigatio descendens*] præcessit à superioribus Ægypti partibus in Schediam, ita nunc sequitur παράπλιν, *navigatio oram legens*, à Schedia scilicet Alexandriam. Exstat hæc vox apud Thucydidem lib. 2. παραπλευσίον [*adnavigandum*] apud Ciceronem ad Atticum x. 13.

ἐν τῷ πρὸ τ' πόλεως ἵπποδρόμῳ, *in hippodromo qui ante urbem*] Hunc hippodromum describit Strabo libro xvi. Ei nomen Lageo fuisse docet nos Epiphanius libro De ponderibus & mensuris.

πρὸς παραδειγματισμὸν, *ad exemplum*] *Ad Iudæos exemplum faciendos omnibus ad urbem vel ab urbe iter facientibus*.

καὶ τοῖς ἐκ τῶν, & iis qui ex illis erant locis] *Ex illis locis, urbanis scilicet*. subintelligitur enim τόπων.

πρὸς τὸ μηδὲ ταῖς δυνάμεσιν, *ita ut nec militi*] *Militi mercenario*.

αὐτῆς, *ipsius*] Id est, Regis, cuius mentio sat̄s longè hinc remota: sed de eo agi facillè quivis intelligit. Eodem refertur id quod mox sequitur ἀκούσας [*cum audisset*]. Simili modo αὐτῶν [*ipsorum*] poni in Novo Testamento aliquoties observavimus.

μηδὲ τὸ συνόλον κατὰ ξιῶσαι τ' περιβόλων, *neque omnino dignari mœnibus*] *Omnino intra mœnia non admitti*.

τ' ἀδελφῶν, *fratrum*] *Popularium*.

ἐξ ὀνόματι] *Nominatim*. Hic comma ponendum: pendet enim sensus.

ὃ δὲ τὴν ἐμπροσθεν βραχὺ προδεδηλωμένην τ' ἔργων κατὰ πονον λατρείαν, *non secundum illam paulò antè edictam molestorum operum servitutem*.] Legendum ὃ παρὰ, id est, πρὸς [*secundum*]. Intelligitur autem servitus illa priore edicto irrogata, neque notam, neque initia Liberi patris suscipere volentibus.

σπεδωθέντας δὲ παρηγγελμέναις αἰκίαις, *cruciatos verò per denunciatas pœnas*] Illud παρηγγελμέναις referendum ad edictum illud, sive epistolam posteriore loco recitatam.

ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, *post dies quadraginta*] *Intra quod tempus pœnitentiam Rex agere vel Ninives exemplo debuerat*.

συμπόσια ἐπὶ πάντων τ' εἰδώλων καθιστάμενοι, *conviviis apud idola omnia constitutis*] Vide 11 Maccabæorum vi. 7.

κατὰ τ' χώραν, *per agros*] Id est, extra urbes.

τῶν μὲν κατὰ τὰς οἰκίας ἐτι συνεσηκῶτων, *aliis intra domos se tenentibus*] Id est, in vicis.

τῶν δὲ κατὰ τόπον, *aliis hîc illic*] In silvis & latibulis. ὡς αἰδυνάτε καθιστῶται] *Pro ὡς αἰδυνάτε καθιστάται, ita ut possibile non sit*.

ὡς δωροδοκημένοις] *Quasi donis corrupti essent*.

εἰς μηχανὴν ἐκφυγῆς] *Ad inveniendum Iudæis efugium*.

καὶ τὴν χαρτηρίαν, & chartariam] Est vox Latina chartaria: subauditur autem officina. Plin. xviii. 10. de similagine, *Hoc araria officina chartariæ, utuntur*.

Εἰρμωνα, *Hermone*] Fortè Εἰρμώνα [*Hermone*], quod inter Mercurii nomina. Attamen & *Hermone* nomen proprium Græcum est apud Plutarchum.

τὸ πρὸς τῇ τῶν ἐλεφάντων ἐπιμελείᾳ, *cura elephantorum impositum*] Præcipuum ἐλεφαντάρχην, quomodo & infra vocatur, & *II Maccabæor. xiv. 12.* τὸ πρῶτεόν τε τῶν ἐλεφάντων [*præpositum elephantis*] *II Maccabæorum xiii. 15.*

δαψιλέσι δράκεσι λιβανωτῇ [*Multis manipulis thuris.* Vehementer calfacit thus, Plinio teste *xxv. 11.* & largè sumtum in insaniam agit, Dioscoride tradente *i. 70.* Hoc est quod modò dicet ἀγριῶσαι [*efferrari*]. Homines elephantis objicere mos Pænorum. Diodorus in Fragmentis de Hamilcare, τὸς ἀλίσκομένους ἀικίζόμενον παρέρριπται τοῖς θηρίοις, ὅφ' ὧν καὶ παλῆμενοι πικραῖς τιμωρίαις περιέπιπτον [*captivos indignè tractatos objiciebat belluis, à quibus concubabantur inque amaras ultiones incidebant*]. Aurelius Victor Bacchum à Magafare Mauritaniae Principe elephantis objectum memorat.

καὶ οἶνον πλείονι ἀκράτῳ, & *multo mero*] Eidem fini. τὸ ἀριθμὸν πεντακοσίων, *numero quingentos*] Nam ingens in Africa elephantorum multitudo. Totidem elephantos Seleuco Nicanori tribuit Strabo libro *xvi.*

Ὁ μὲν τόδε προλάσσω, *Is qui id jusserat*] Rex Ptolemæus.

ἀσφάλειαν, ἐννυχον δόξαντες, *custodiam nocturnam, arbitantes*] Distingue ἀσφάλειαν ἐννυχον. Nocturnum enim custodiebantur, ut de die elephantorum obtritu perirent.

μεῖα μεγαλομερῆς ἐπιφανείας, *magnificā sui præsentia*] Hic quoque ἐπιφάνεια non ostentum, sed, ut sæpe notavimus, *præsens auxilium* significat.

ὑπὸ τῇ χαριζόμενῳ πᾶσιν οἷς ἂν αὐτὸς θελήσῃ] Recta constructio fuerat, ὃ δὲ χαριζόμενον πᾶσιν οἷς ἂν αὐτὸς θελήσῃ, ὅπως μέρῳ, τὸ ἀπ' αἰῶνος χρόνος κλίσμα καλὸν ἐν νυκτὶ, καὶ ἡμέρᾳ ἀπέσειλε, ἐπιβαλλόμενον πρὸς τὴν βασιλείαν [*qui autem dat quibus vult somni portionem, quæ ab omni ævo creatura est nocte grata, tunc etiam de die eam immisit Regi*]. Sed more Hebræo ex obliquo rectus subauditur.

καλὸν ἐν νυκτὶ] Hic ponendum comma. *Somnus donum nocturnum.*

καὶ ἡμέρᾳ ἐπιβαλλόμενον] *Nunc etiam de die immisum Regi.*

τῇ δὲ ἀμελαθέτῃ λογισμῷ μεγάλως διεφουσμένῳ.] *Multum deceptus pertinaci spe sua.*

τὸ εὐκαλάακτον] *Eum qui facile placatur, nempe* à piis. Dei descriptio.

δεκάτης ὥρας, *horâ decimâ*] Ultra tempus solitum dilatatum erat convivium ob somnum Regis. Hora frequentissima convivii nona. Martialis,

Imperat exstructos frangere nona thoros. Ideo mox dicet, καὶ πρὸν παρατρέχοντα [*tempus præterlapsum*].

ὃ πρὸς ταῖς κλήσεσι τεταγμένος, *invitandis conviviis impositus*] Qui unâ voce κλήτωρ. In Glossis, κλήτωρ, *invitator*. Ejus erat convivas vocare, deinde eosdem, ubi adventassent, excipere.

ἀθρόος τὸς κλητὰς ἰδὼν, *multos videns eorum qui vocati fuerant*] *Convivas vocatos.* His opponuntur

ἀκλητοὶ apud Homerum, *invocati* apud Plautum.

ἐνυξέ, *uulfit*] Νύττειν hic est *vellere, excitandi causâ.*

τὸ περὶ τῶν λόγων ποιῶμενον. *sermonem de eis habens*] Recitans quales & quantos viros vocasset, dignitatis scilicet eximiae, partim & cognatos Regis, ut infra dicemus.

Ὁν ὁ βασιλεὺς λογισάμενον, *Quem Rex reputans*] Ea monita expendens, non ultra differendum sibi convivium sensit.

ἀντικρὺς ἀνακλιθῆναι αὐτῷ, *coram eo discumbere*] Ἀντικρὺς non semper *ex adverso* significat, sed sæpe *in conspectu*. *ינפל* Genes. *xlii. 32.* ubi ἐναντίον αὐτῷ in Græco.

τὸ παρὸν τῇ συμποσίᾳ γεραιζομένους εἰς εὐφροσύνην καλᾶνθαι μέρος.] Constructio est, τὸ παρὸν μέρος τῇ συμποσίᾳ γεραιζομένους εἰς εὐφροσύνην καλᾶνθαι, *ut partes ad convivium appositæ grato accipientes animo lætè fruerentur.* μέρος & μερίδες sunt dapes in convivio appositæ, unde μεριδάριος [*præpositus mensæ*] *I Maccabæorum x. 65.*

νυκτὸς τὸ πρῶτον ἐπὶ τέλει ἀγνοχέναι, *quod noctu fieri erat jussum id planè effectum*] Quæ jussa erant de nocte fieri, facta omnia. Custoditos vinctosque Iudæos.

τὴν ὁμοίᾳ χειρόνα φαλαρίδῳ, *Crudelitatem majorem crudelitate Phalaridis*] Cicero libro *Officiorum ii.* Phalaridis præter ceteros nobilitata crudelitas. Hinc φαλαρίζειν [*Phalarim imitari*] in epistolis dixit idem Cicero.

οἱ παρόντες ὁμῶς συναινέσαντες, *qui aderant uno ore laudantes*] Vt mos est in aula viventium, *omnia Principum honesta atque inhonesta* (ut Tacitus loquitur *Annalium ii*) *laudare.*

ὡς εἰς τὸ παντοίως μηχανᾶσθαι τοῖς ταλαιπώροις δοκῶσιν ἐμπαιγμῆς.] *Vt comminiscerentur varia eorum quos pro deploratis habebant ludibria.* Sic de Christianis Tacitus *Annalium xv*: *Pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti, laniatu canum interirent, aut crucibus affixi, aut flammandi, atque ubi defecisset dies, in usum nocturni luminis urerentur.*

ἀλεξιστῶν ἀνέκραγεν ὄρθριον, *gallus cecinit matutinus*] Τὸ ὄρθριον, ait Aristophanes. Hic est galli cantus secundus, de quo diximus ad Matthæi *xxvi. 34.*

ἐν τῷ μεγάλῳ περισύλῳ] *In magna area porticibus circumdata.* Vide *II Maccabæorum iv. 46.*

διεκίνει, *excitabat*] Accendebat thure & vino.

καὶ τὸ ἀμερῇ ψυχλακόμενοι χρόνον] *Quasi ad punctum tantum videtur.* Ità enim videbatur. ἀμερῆς χρόνος [*tempus individuum*] est στιγμὴ χρόνος [*punctum temporis*]. Idem infra sic eloquitur, ὡς αὐτὴν βίᾳ ῥοπὴν αὐτοῖς ἐκάνην δόξαντες εἶναι [*ultimum illud existimantes vitæ momentum*]. Pari modo infra, ἐν ἀμερῇ χρόνῳ λυθέντες [*intra tempus individuum liberati*].

Ὅπως δὲ ἡλὶς βολαὶ κατεσπείραντο, *Nondum spangebantur Solis radii*] Locutio Poëtica, quales nonnullæ in hoc libro.

ἐκάλει πρὸς τὴν ἔξοδον, *vocabat ad exitum*] Vt vellet ex aula venire in arenam.

ὑποδεικνύων τὸ πρόθυμον τῷ βασιλεῶς ἐν ἐτοίμῳ, *ostendens voluntatem Regis in parato*] *Parata esse omnia quæ Rex voluerat.*

ἐπὶ τῇ παρανόμῳ ἔξοδῳ, *ob exitum sine more*] *Præter morem, tam manè.*

τῶν πρὶν αὐτῷ μεμνημένων λήθην κατὰ διάνοιαν ἐντεθεικότῃ. *qui ante cogitationem oblivionem ei in animum injecerat*] Paria habes de Claudio apud Suetonium; Occisâ Messalinâ, paulò postquam in triclinio decubuit, cur Domina non veniret, requisivit. Multos ex iis quos capite Damnaverat, postero die statim & in convivium & ad aleæ lusum admoveri iussit, & quasi morarentur ut somniculosos per nuntium increpuit.

ἡτοιμάσθαι, βασιλεῦ, κατὰ τὴν σὴν ἐκλενὴ πρόθεσιν. *parata esse, ô Rex, secundum tuum intentum propositum*] Transito ab oratione indirecta ad directam, quæ & Græcis & Latinis, Historicis maximè, frequens.

διὰ τὸ περὶ τῶν προνοίᾳ Θεοῦ διεσκειδᾶσθαι πᾶν αὐτῷ τὸ νόημα, *ideo quod Deo procurante tota illa de rebus istis cogitatio erat excussa*] Discussa erat de animo mox illa cogitatio.

Ὅσοι γονεῖς παρῆσαν] Περῆσαν, *Quotquot sunt parentes.*

τῇδε Θηρσὶν ἀγρίοις ἐσκεύασαν, *hanc immitibus feris paraverint*] Σκευασάτωσαν *paraverint.* Et subauditur more Hebræo nominativus, οἱ κεύασαντες, *ii qui paraverunt.* Suis parentibus liberisque hæc struxerint *structores.*

καὶ προγόνοις ἐμοῖς ἀποδεδειγμένων ὁλοχερῇ βεβαίαν πίσει, & *qui meis majoribus perpetuò constantem fidem exhibuerunt*] Ptolemæo Lagi, Philadelpho & aliis. Sic & postea Ptolemæus & Cleopatra totum Regnum suum Iudæis credere, ut testatur secundo contra Appionem Iosephus.

διὰ τὴν τῆς συντροφίας σοφίαν, *ob affectum naturæ ex communi educatione*] Hæc ad Hermonem dicuntur. Sic συνεκτρόφης [*sodales pariter educatos*] Alexandri Magni dixit Scriptor primi Maccabaïci 1. 7.

καὶ τῆς χρείας, & *ob ministerium*] *Ob ministerium diu præstitum.* Sic χρεία fumitur 1. Maccab. x. 37.

καὶ τῇ ὁράσει, & *visu*] *Oculis.*

καὶ τῷ προσώπῳ, & *facie*] *Cætero vultu.*

Ὁ καθεὶς τῶν φίλων (κυθροπῶς ὑπεκρέων) *Amicorum quisque cum mærore se subducens.*

ἀπέλυσαν ἕκαστον ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἀρχολίαν, *dimiserunt quemque ad sua negotia*] Est constructio κατὰ σύνθεσιν [*sensu non voce congruens*], quia illud καθεὶς [*quisque*] valet plurale. *Amici illi discedentes spectatoribus copiam fecere ad sua negotia abeundi, cum viderent nihil ultra esse quod ibi exspectarent.*

καὶ τῆςδε τῆς βοηθείας αὐτῷ τετευχότες. *] Etiam hanc ab ipso (Deo) opem adepti, nempe post illam priorem ex somno Regis.*

Κατὰ δὲ τὰς τῶν νόμους, *Post hæc præcepta*] *Postquam hæc imperia tam discrepantia dederat.*

Οἱ δὲ συνανακείμενοι συγγενεῖς, *Et cognati Regis qui cum ipso discumbebant*] Vide 1. Maccabæor. x. 89.

καὶ πληθύουσα συρροαῖς, & *plena tumultibus*] *Seditionibus agitata, ad quam nulla plebs propior illâ Alexandrinâ, ut notatum Ammiano Marcellino libro XXI I.*

ἤδη καὶ κινδυνεύει πολλαῖς διαρπαθῆναι. *jam & sæpe in periculo fuit direptionis*] *Iam sæpe in periculo fuit ne à militibus diriperetur, qui libenter tales prætextus accipiunt.*

πρὸς ἐπισκοπὴν τῶν Ἰουδαίων] *Ad salutem Iudæorum, quomodo ἐπισκοπὴ sæpe fumitur ab Hellenistis.*

πέμψειν εἰς ἄδλιν, *Orcomissurum*] *Etiam hæc locutio Poëtica est.*

ἐν γόνασι καὶ ποσὶ] *Id est, per genua & pedes.* Hebraïsmus.

καὶ τὸ ἄβατον αὐτῶν ἡμῖν ναὸν, & *Templum eorum ad quod introitum nobis prohibent*] Quem (ναὸν) à nobis penitus intrari non sinunt. Illud ἡμῖν [*nobis*] rursus ab indirecta oratione ad directam transit, à qua directâ rursus ad indirectam transitur.

ἀτελέσας τὸν βεβαίως ὄρκον, *juramentum quod planè futurum erat irritum*] *Juramentum quod Deus firmè decreverat irritum facere.* Multi juramentum faciunt vinculum improbitatis: de quo hominum genere diximus Matthæi xiv. 7.

τῶν συντελέωντων ἐκὼ θυσίας, *ibi sacrificantium*] Refer ad illud quod præcessit πυρὶ, *eo igne quo ad sacrificia uti solent, Templum, ait, comburant.*

φοβερώς κηκοσμημένα κατασκευαῖς, *horribili paratu conspicuas*] Puto scriptum fuisse φοβεραῖς.

ᾧ τρυπὲ τὸ βασιλέα. *excitavit Regem*] Vt ex aula in hippodromum veniret.

καὶ κόραις ὀφθαλμῶν θεάσασθαι, & *puillis oculorum spectare*] Pejor in hoc Nerone, qui, ut ait minor Plinius, *jussit scelera, non spectavit.* Hoc pascere oculos vocat Vitellius Taciti Historiarum 1v.

κατεφίλαν ἀλλήλους περιπλεκόμενοι τοῖς συγγενέσιν, *cognatos amplexi oscula mutua exhibuere*] *Extremum alter alteri vale dicentes.*

ῥίψαντες ἑαυτὰς, *cum se projecissent*] *Solo prostrati, πρὸς πύλαις ᾧδ' καθέσωτας. ad Orci portas constitutos*] De hac locutione diximus ad Matthæi xvi. 18.

Ἐλεάζαρ & *Quidam verò Eleazarus*] Nomen Iudæis frequens, ut 11. Maccabæor. vi. 18.

τῶν ἀπὸ τῆς χώρας ἱερέων, *Sacerdotum qui in agris erant*] Multi erant ἐν ταῖς διασποραῖς [*in dispersionibus*] ἐν genere Sacerdotali, qui etsi functiones Sacerdotis in solo peregrino obire nequirent, vocabantur tamen à suis *ἱερεῖς*, & Græcè *ἱερεῖς* [*Sacerdotes*], & si familiæ alicujus essent principes, ἀρχιερεῖς [*principes Sacerdotum*]. In Codice Theodosiano de Iudæis est lex Constantini, cujus inscriptio, *Hiereis & archisynagogis: initium, Hier eos* (sic legendum non Hieros) & *archisynagogos. ἀπὸ τῆς χώρας, id est, eorum qui in agris habitabant, & ad quos Regii edicti exsecutores nondum pervenerant.*

τὴς περὶ αὐτὸν κατασέλας πρεσβυτέρους, *advocatis qui circum se erant Senioribus*] *Accitis Senioribus vicinis. Seniores hîc intellige eos qui Synagogam unâ cum Archisynagogo regebant, dicti ἱνῆρι, aut etiam ἱνῆρι, id est, pastores.*

Θεὲ, ὁ Deus] Solent hoc vocativo uti interdum Hellenistæ.

ἐπὶ Ἀβραάμ σπέρμα, *Abrahami progeniem*] Ἀβραάμ hîc est genitivus.

πολλοὺς ἑρῶχας ἀπώλεσας, *in mari submersos perdidisti*] *Etiam hoc Poëticum est.*

Φέγγος ἐπιφάνους ἐλέως, *lucem benignitatis affulgens*] Lux apud Hebræos gaudium, tenebræ mærorem significant. Φέγγος ἐλέως, *lucem ortam è Divina miseratione.* Nota iterum ἐπιφαίνειν in sensu auxilii.

Σεναχηρείμ, *Senacherim*] Vide 1. Maccab. vii. 41. 11. Maccabæorum vii. 19. xv. 22.

ὁρᾷ τὴν πᾶσαν ὑποχείριον ἤδη λαβόντα γῆν, *qui iam*

jam omnem terram hastâ sibi subegerat] *Omnem terram circa Iudæam, cujus partes nominatas habes* II. Regum XVI. 34.

βάρεια λαλῶντα κόμπῳ καὶ θράσει, *durè loquentem in fastu & arrogantia*] II. Regum loco jam dicto, & XIX. 22.

Ὁ δέσποτα ἔθραυσας, *tu Domine fregisti*] Per Angelum, II. Regum XIX. 35.

εἰς τὸ μὴ λατρεῦσαι τοῖς κενοῖς, *ne servirent vanis*] *Diis falsis*, ut Iudicum v. 8. Simili sensu invenies ψεύδῃ [mendacium] & μάταιον [inane].

διάπυρον δρόσιος καμίνον, *caminum ardentem irrorans*] Ἐποίησε τὸ μέσον τῆς καμίνης ὡς πνεύματα δρόσος [fecit medium camini velut spiritus roris], in Additamenti ad Danielelem 50.

μέχρι τρίχῃ ἀπημάντες, *illasos ad pilum usque*] Danielis III. 94.

κατὰ γῆς, *sub terra*] *Infrâ terram*, id est, in specu. ῥιφέντα θηρσὶ βορᾶν, *projectum ut à feris ederetur*] At præcessit λέεσι [leonibus]. Fortè scriptum hic fuit unâ voce θηρόβορον, *ut à feris ederetur*.

Ἰωναν τηρόμενον ἀφειδῶς, *Ionam perpetuò liquefcentem*] Ionæ I. 8.

ἐπιφάνηθι, *præfens adesto*] Hic iterum hoc verbum est in sensu auxilii.

Εἰ δὲ ἀσεβείαις κατὰ τὴν ἀποικίαν ὁ βίῳ ἡμῶν ἐνέχεται] *Si vita nostra aliquam impietatis labem traxit in hoc incolatu*.

ἀπόλεσον ἡμᾶς μόρῳ. *perde nos pestilentia*] *Pestilentia*, quæ per excellentiam מוֹר [mors] Hebræis. Vide quæ ad Matthæi XXIV. 7.

Μὴ τοῖς ματαίοις, *Ne vanis rebus*] *Ne idolis gratias habeant*, quæ hic μάταια, ut suprâ κενά. Par sensus suprâ in Simonis oratione, & II. Maccabæorum x. 4.

καθ' ὕβριν ἀνόμων ἀλόγισον] *Per vim impiorum nulla de causâ in nos insurgentem*.

ἐν ἐπιβέλων τρόπῳ] *Tanquam perduelles*, ut suprâ.

δύναμιν ἔχων ἐπὶ ζωτηρίᾳ Ἰακώβ] *Qui validus satis es ad servandam Iacobi progeniem*], nempe vel invitis Regibus.

καθὼς εἶπας, *itâ ut dixisti*] Levitici XXV. 42. Deuteronomii XXX. 9. 10.

καὶ παντὶ τῷ τῆς δυνάμεως φρυάγματι, *& toto militum strepitu*] *Cum ingenti militum strepitu*. Solet hoc nomen φρυάγμα usurpari de flumine exundante.

ὥς καὶ τὰς παρακειμένας αὐλῶνας συνηχίσαντας ἀκατάχετον οἰμωγὴν ποιῆσαι, *itâ ut valles consonantes perpetuum ederent clamorem*] *Repercussio à montibus clamorum sono*.

ἐπιφάνας τὸ ἅγιον αὐτῆ πρόσωπον, *sanctam suam faciem allucens*] Hic quoque ἐπιφαίνειν, eo quo diximus sensu.

ἠέωξε τὰς ἑρᾶν πύλας, *aperuit cæli fores*] Vide quæ dicta ad Matthæi III. 16.

Φαρενοὶ πᾶσι πλὴν τοῖς Ἰσδαίοις, *conspicui omnibus extra Iudæos*] Noluit enim satis territòs Iudæos terri in super horribili conspectu.

Καὶ ἀντέστησαν] *Et obstiterunt*] *Opposuerunt se Macedonibus*.

ὕπερφρικον καὶ τὸ τῆ βασιλέως ζῶμα ἐγενήθη] *Ipsi Regi corpus inhorruit*.

ἀπέσρεψαν τὰ θηρία ἐπὶ τὰς συνεπομένας ἐνόπλις δυνάμεις, *verterunt belluas in milites qui armati sequebantur*] Etiam in præliis sæpe evenit ut consternati elephantibus in suos verterentur. Polybius in Fragmentis à Valesio editis, ἐκ ἑτι δυνατὸν ἦν κρῖναι τὰ θηρία, τίς ὑποπιπλόνων φίλιος ἢ πολέμιός ἐστιν [nec jam amplius discernere belluæ poterant, quis objicientium sese amicus aut hostis esset].

πρηνεῖς ἅπαντας εἰς τὴν ἀπώλειαν, *prostratos ad exitium omnes*] *Stratos solo & interitum expectantes*.

Παραβασιλεύετε, *Ius Regium invaditis*] Sicut παραφίλειται dicitur *qui sine jure sapientis sibi nomen arrogat*, παρασυνάγειν *qui illegitimos conventus habet*: sic παραβασιλεύειν *qui sine jure Regiam potestatem sibi vindicat*. Itâ apud Terentium, *quandoquidem solus regnas valet παραβασιλεύεις*.

τὸν ὑμῶν ἐνεργέτην, *in vos beneficium*] Qui vos honoribus atque opibus extuli.

τῆς ἀρχῆς ἡδὴ καὶ τῆ πνεύματι μεθίσαν, *jam & imperio & vitâ spoliare*] Quia multi in Regno Iudæos commiserabantur, unde facilè seditio oriri poterat.

τὰς κρατήσαντας ἐν πίσει τὰ τῆς χώρας ὀχυρώματα, *qui munitiones nostras cum fide servarunt*] De Ptolemæo Lagi Iosephus, πολλὰς αὐτῶν (Ἰσδαίων) εἰς τὰ φέρεϊα καταλοχίσας [multos Iudæorum munitionibus imposuit].

Τίς τῆς ἐξαρχῆς εὐνοία πρὸς ἡμᾶς κατὰ πάντα διαφέροντας πάντων ἐθνῶν, *Quis eos qui jam olim supra gentes alias fide in nos excelluerunt*] Vide quæ suprâ hac de re habuimus.

τὰ προπεπραγμένα παραιτησάμενοι. *Deprecantes quæ hæctenus facta sunt*.

τὰς ἡς τῆ παντοκράτορος ἐπερανίαι Θεῷ ζῶντι, *filios Dei omnipotentis supercælestis vivi*] Qui verum Deum pro patre colunt, quos Deus ille paternè protegit. Hunc posteriorem sensum etiam infrâ in epistola Regis habebimus.

ἀρετὴ τὸ θάνατον ἐκπεφυγότες.] *Iam modò vitatâ morte*.

τὸν ἐπὶ τῶν προσόδων, *reditibus regiis impositum*] Cui nomen ἰδιόλογος [Propria ratio], ut ex Strabonè discimus libro XVI.

σωτήρια ἄγειν. *agere ob salutem acceptam lætos dies*] Σωτήρια interdum sacrificia; hic verò lætos dies & convivium ob salutem acceptam testantia significat.

πλησίον ἄδης, μάλλον δ' ἐπ' αὐτῷ βεβηκότες, *proximè Orcum, imò jam in ipso positi*] *Qui velut in ipsa morte positi fuerant*. Nam quæ propè adsunt, jam adesse dicuntur. Sic ereptum aliquem dicimus ex Orci faucibus.

κώφωνα ζωτήριον, *poculum ob salutem*] *Poculum quo gratiæ Deo agebantur de accepta salute*. In Psalmo CXVI. 13. תַּיִן וְיִי דִּיב in Græco vertitur ποτήριον ζωτήριον. Vide quæ dicta ad Matthæi XXVI. 27.

τόπον κλισίας κατεμερίσαντο, *locum tabernaculis divisere*] *In hippodromo tentoria posuere*, imitantes ἑορτασθῆναι [festum Tabernaculorum], ut solebant in rebus similibus. Vide quæ diximus ad II. Maccabæorum I. 9.

ἀνέλαβον ᾠδὴν πατριον, *repetiverunt avitum carmen*] Psalmum

Psalmum cxxxvi. usitatum in bonis rebus. Vide II. Paralipomenon v. 13. Esdræ III. 11.

χορὸς συνίσταντο, *choros instituerunt*] Qui mos avitus Hebræis in rebus latis; Exodi xv. 20. Iudicum ix. 27. xi. 34. xxi. 21. I. Samuelis xxix. 5. I. Regum i. 40. Thren. v. 15. Iudith. xv. 15.

συμπόσιον βαρὺ Id est, *magnificum convivium*: nam quod magnificum est Hebræis רבב, id est, *grave*, dicunt. Sic δυνάμεις βαρεῖα [*exercitus magnus*], I. Regum x. 2. II. Regum vi. 14. xviii. 17. II. Paralipomenon ix. 1. Sic & ἐν ὄχλῳ βαρεῖ [*magno cum hominum numero*] I. Maccabæorum i. 19.

ἐπὶ τῇ παραδόξῳ γενήθεισῃ αὐτῷ ζωτηρίᾳ. *ob salutem quæ inopinatò ei obvenerat*] Nempe quia seditiones metuerat, ut antè vidimus.

οἰωνοβρώτης, *aviium escam*] Habes hanc vocem & II. Maccabæorum ix. 15.

καὶ ψαλμοῖς, & *psalmis*] Cantibus ad citharas ac nablia.

τὰς προειρημένας ἡμέρας ἀγεῖν, *jam dictas dies agere*] Nempe in Ægypto: Nam extra eam non fuere celebres illæ dies. Id autem verum esse etiam infra in re simili apparebit.

Ἐνέτυχον δὲ τῷ βασιλεῖ [*Precibus Regem adiere*].

Ἀπογράφονται δὲ αὐτοὶ, *Describunt autem eos*] Præsens pro præterito. *descripserant* (Regis ministri) illos nempe Iudæos.

ἀπὸ πέμπτης καὶ εἰκάδου τῆ Παχών, *à vicesima-quinta Pachon*] Qui mensis ferme Aprili respondet.

συνίστανται δὲ αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν [*Exitium autem ipsis constituerant*, in hippodromo.

ἀπὸ μέμπτης τῆ Ἐπιφῶς ἐξ ἑβδόμης, *à quinta Epiph ad septimam*] Ἐπιφ vel Ἐταφι mensis Iunio maximè respondet, dictus ab Epapho Ifidis filio. Euripides Phœnissis,

καὶ ζετὸν προμάτορα

ἴης ποτ' ἐκγονον

Ἐταφον.

[*Nunc ades votis, Epaphe, & Tonantis*

Germen & nostræ genitricis lûs.]

Ovidius Metamorphoseon i.

Hinc Epaphus magno genitus de semine tandem

Creditur esse Iovis.

ἐπιφάνας, *allucens*] Rursus ἐπιφάνας hic est eo quem sæpius diximus sensu.

τὴν ἐκτενίαν ἔχουσαν, *habentem hunc tenorem*] Id est, *cujus epistolæ is erat qui sequitur tenor*. Hic dixit ἐκτενίαν, quod supra τύπον. Hoc sensu ἐκτενίαν Hesychius exponit ἀπλωσιν [*expositionem*].

Ἐρρώμεθα ἡ καὶ αὐτοὶ, *Nos certè valemus*] Formula solennis, ut vidimus in posita jam antè epistola.

συναθροισαντες σύσημα, *gente contractâ*] In unum contractâ gente totâ, nempe quæ in Ægypto habitat. De voce συσηματὶ diximus suprâ.

ἀποσάτων τιμωρίαις, *pænis quæ defectuoribus congruunt*] Ἐπιβλῶν, ut suprâ habuimus aliquoties, & jam sequetur.

μετὰ κυλμῶν, *cum vexationibus*] Σκύθεν [*vexare*] interdum sumitur in atrocissimo sensu, quomodo apud Virgilium poni, *Dulichias vexasserates*, notarunt Gellius & Servius. Sic & Christiani διωγμὸς sæpe vertunt *vexationes*.

ἀνευ πάσης ἀνακρίσεως καὶ ἐξετάσεως, *sine omni interrogatione & inquisitione*] Verba sunt Iuris. ἀνάκρισις

est *testium interrogatio* Platoni vi. De Legibus, Actorum xxv. 26. ἐξέτασις, *teorum interrogatio*, Iohannis xxi. 12. quod & ἀνετάζεσθαι Actor. xxi. 24. His modis verum inquirunt quibus veri cura est. Quæ in hoc tam gravi & tam multos tangente negotio neglecta meritò queritur Ptolemæus.

νόμος σκυθῶν ἀγριωτέραν, *scytharum moribus*] *Scytharum immanitatem* proverbii notatam etiam alibi notavimus.

ἐμπεσορπημένοι [*Inneci*. Propriè de vestibibus dicitur quæ fibulâ nectuntur.

κληρότερον διαπειλησάμενοι, *asperius minantes*] *Duriora comminati* Iudæis ex malo consilio.

μόγισ τὸ ζῆν αὐτοῖς χαρισάμενοι, *vix vitam ipsis concedentes*] Quia in servitute vita vix vitalis est.

καὶ τὸν ἐπὶ κράνιον Θεὸν ἐγνωκότας ἀσφαλῶς ὑπερησπικότα τ' Ἰσδαίων, *apertè agnoscentes Deum fuisse protectorem Iudæorum*] Nempe primùm immisso Regi somno, deinde oblivione decreti, deinde pœnitentiâ, postremò Angelis destinata impediētib.

τὴν τε τῆ φύλῃ δὲ ἣν ἔχουσι πρὸς ἡμᾶς βεβαίαν καὶ τὰς προγόνους ἡμῶν εὐνοίαν ἀναλογισάμενοι, & *gentis istius reputantes quam in nos majoresque nostros habent & habuere benevolentiam*] Scriptum putem, τὴν τε τῆ φύλῃ ἣν ἔχουσι, per σύνθεσιν [*constructionem rem non voces spectantem*]. nimirum φύλον est gens Iudaïca.

εὐνοίαν, *benevolentiam*] Cujus & suprâ mentio aliquoties.

πάσης καθ' ὃν τιν' ἐν αἰτίας τρόπον, *ab accusatione cujuscunque modi*] Trajectio pro, αἰτίας καθ' ὃν τινὰ τρόπον.

μήτε ονειδίζειν περὶ τῶ γεγενημένων παρὰ λόγον.] *Nè quis exprobet Iudæis edicta illa priora, quæ præter jus facta Rex agnoscit.*

αὐθαιρέτως παραβεβηκότας, *qui sponte sprevisent*] *Cogente nemine*. Nam id culpam gravat. Vide Canonem Nicænum xi.

τῆς ὀφειλομένης κολάσεως, *debitam pœnam*] Mortis scilicet, ut explicant sequentia. Hanc olim ex lege quæ Deuteronomii xiii. 6. quilibet Iudæus exigere poterat de Iudæo, qui alios incitaret ad falsorum Deorum cultus. Sed in alieno Imperio jus non habebant sive judicio publico sive isto judicio quod zeli vocabatur quenquam interficere, nisi ex permisso Regis: qualem dedit olim Rex Persidis Esther. vii. 11. & Romani in alienigenas intra Templi septa deprehensos.

γαστρός ἐνεκεν, *ventris causâ*] Romanor. xvi. 18. Philippensium iii. 19.

τὰ θεῖα παραβεβηκότας προσάγματα. *μηδέποτε εὐνοήσιν μηδὲ τοῖς βασιλέως προσάγμασι. qui Dei præcepta transgressi essent, eos nec Regis unquam præceptis fidos fore*] Sic Constantinus Chlorus Constantini pater, cùm tentasset ministrorum suorum Christianifimum profitentium animos, dignitatum amissionem minatus à Christianismo non discedentibus, mox ubi aliorum constantiam, aliorum levitatem hoc testimonio didicit, solos eos retinuit qui perseveraverant se Christianos ostendere, dicens *nè Imperatori quidem fidos fore qui Deo fidem non servarent.*

ἀνευ πάσης βασιλικῆς ἐξεσίας ἢ ἐπισκέψεως, *sine ulla Regis permissione aut inspectione*] Sine speciali de singulis permisso, cùm generalis sufficeret, ac sine ulla

ulla Iudicum Regionum cognitione. Similem permisum habes in Codice, *Quando liceat unicuique sine iudice se vindicare vel publicam devotionem.*

Τότε καταφημήσαντες] Rectius in Sixtina, κατευφημήσαντες [bonis ominibus profecuti].

οἱ τέτων ἱερεῖς, *Sacerdotes ipsorum*] Quorum & supra mentionem habuimus.

ἐπιφωνήσαντες τὸ ἀλληλουῖα, *acclamantes Alleluja*] הללויה [Alleluja], læta acclamatio, quam ex Hebræo retinuerunt in Psalmis Hellenistæ, & Tobiae xiii. 21. & in Apocalypsi aliquoties.

παντοίοις ἐνωδείοις ἀνθεσι κατεσπυμένοι, *omnigenis coronati floribus odoratis*] Misturâ versicolori. Vide Plinium xxi. 2. qui & *Ægyptias* speciatim nominat coronas. Talibus usi Antonius & Cleopatra, eodem teste Plinio xxi. 3. Res frequens in gaudiis.

εἰς Πτολεμαῖδα τὴν ὀνομαζομένην διὰ τὴν τῆς τόπης ιδιότητα Ῥοδοφόρον, *in Ptolemaïda illam quæ ex loci ingenio dicebatur Rosifera*] Hæc est Ptolemaïs in Arsinoite Nomo, memorata Plinio & Ptolemæo, qui eam Ὀρμὸν [Stationem] cognominat. Ægyptus rosis celebrata apud Martialem.

πότον ζωτήριο, *potum ob salutem adeptam*] Quod antè dixerat καὶ θῶνα ζωτήριο.

ἕως εἰς τὴν ἰδίαν οἰκίαν.] Melius Sixtina οἰκίαν [ad domum usque propriam].

καὶ ταύτας ἄγειν τὰς ἡμέρας, & *has dies celebrare*] In memoriam reditûs sui domum.

ἐπὶ τῇ παροικίᾳ αὐτῶν χρόνον, *per tempus incolatus sui*] Id est, quamdiu in Ægypto victuri essent. Vide quæ supra diximus de diebus Pachon & Epiphi mensium.

ἃς καὶ ἀνιερώσαντες ἐν τῇ σήλῃ, *Quas & in columna sacrarunt*] Dies illas, ut sacras, columnæ inscripserunt.

κατὰ τὴν συμποσίας τόπον, *in loco compotationis*] In loco ubi illum πότον [illam potationem] fecerunt ζωτήριο [ob salutem adeptam].

προσευχῆς καθιδρύσαντες, *proseuchis ibi constitutis*] Scribendum est προσευχάς. Fecerunt ibi proseuchas, id est, oratoria. Iuvenalis Satyrâ iii.

— In qua te quæro proseucha.

Vbi Scholiaſtes, *Locus Iudæorum ubi orant.* Possunt quidem & Synagogæ *proseuchæ* dici generali notione. Alioqui ita distinguebantur, ut apud Christianos ab *Ecclesiis* ἐκκλησίαις [oratoria], Novellâ cxxxi. 10.

πλείστην ἢ ἐμπροσθεν ἐν τοῖς ἐχθροῖς ἐξέσταν ἐχρηκότες, *maiores quam antè potestatem in inimicos consecuti*] In illos defectores Legis usi potestate tali quæ aliis terrorem incuteret.

ἐξ ἀπογραφῆς] *Ex inventario.* Solebant enim bona confiscata referri in inventarium, ut & apud Romanos; & ex eo inventario restitui, ubi Princeps id iussisset.

τὰ μεγαλεῖα τῆς μεγίστης Θεῷ ποιήσαντος τελεῶς ἐπὶ ζωτηρίᾳ αὐτῶν. *quia Deus ad finem usque pro ipsorum salute res maximas effecerat*] Deo continuante magna sua ipsorum bono opera.

Ἀμήν. Amen] Hæc est vox lectoris gratias Deo actas à Scriptore animo approbantis: i. Paralipomenon xvi. 36. Nehemias v. 13. viii. 6. i. Corinthiorum xiv. 16.

F I N I S.

I N D E X

INDEX RERUM ET VERBORUM,

Primus numerus, qui est Romanus, allegati libri caput exhibet; secundus, isque vulgaris, capitis versum notat; tertius numerus paginam adducit; a, b columnas distinguit; postremus numerus lineam demonstrat.

A.

ARON ubinam mortuus sit, *Deut.* x, 6. 86, a 38.
Abia qualis erat, *II Paralip.* xlii, 4. 183, a 25.
Abimelech quomodo occisus fuerit, *Judic.* ix, 53. 113, a 11.
Abisai quomodo occiderit Abner, *II Regum* iii, 30. 132, a 32.
Abra quid proprie significet, *Judith.* viii, 32. 582, b 27.
Abraham cur dictus amicus Dei, *Deut.* vi, 5. 85, a 46. quoties fuerit tentatus, *Genes.* xxi, 12. 16, a 53. *Ebraus* cur & a quibus dictus, *Ib.* xiv, 13. 12, a 34, quid unice & prae ceteris agebat, *Malach.* ii, 15. 569, a 54. Abrahami quodnam sit proprium cognomentum, *Sapient.* x, 5. 599, b 7.
Absalom quò fugerit post suum parricidium, *II Reg.* xiii, 37. 137, a 22. quale illius erat ingenium, *Ib.* xiv, 30. 137, b 4.
Abfides Ezechielis quales sint, & quid per eas significetur, *Ezech.* i, 18. 402, b 21.
Absinthium miscere melli quid sit, *Sirach.* xviii, 15. 644, b 31.
Abstrakta ponere pro concretis quibusnam sit frequens, *Esaia* xli, 2. 309, b 39.
Abyssus quid, *Habac.* iiii, 10. 540, a 40. 42.
Achab propter quid in maxima inciderit mala, *Jerem.* ix, 23. 354, a 55. cur non ipse judicaverit Naboth, *III Reg.* xxi, 8. 156, a 51. quàm impius fuerit, *Ib.* xvi, 25. 33. 153, a 31. 44. Dei dono victoriam nactus in quo peccarit, *Ib.* xx, 42. 156, a 24. ejus Domus propter quid eversa sit, *Osee* vii, 1. 493, b 21.
Achaz Deo diffusus opem Assyriam muneribus ambibat, *Esaia* vii, 12. 279, a 39. quid malitiae Regum praecedentium addiderit, *IV Reg.* xvi, 4. 168, a 1.
Actio omnis injusta quæ proprium nomen non habet, quomodo ab Hebraeis vocetur, *Habac.* ii, 9. 538, a 59. actiones hominis quales, *I Reg.* xxiv, 14. 128, a 47, seqq.
Adad quid erat apud Assyrios, *Esa.* lxi, 17. 341, b 52.
Adam quodnam habuerit dominium, *Sap.* ii, 23. 591, a 55. quæ mors per eum intraverit in Mundum, *Ibid.* vers. 24. lin. penult.
Adeps & sanguis quibusnam in sacrificiis Deo cedebant, *Esa.* xxxiv, 6. 305, b 59.
Adeps nocet stomacho, *Levit.* vii, 23. 62, b 15.
Aditus ad sapientiam quis sit, *Sirach.* i, 5. 611, a 21.
Adorare Latinis quid proprie, *Exod.* xx, 5. 41, b 27. 28.
Adramelech quid erat, *IV Reg.* xvii, 31. 169, a 52.
Adressoris officium, *Esa.* x, 1. 282, b 29.
Advena quinquam erant, & quandonam pari jure cum civibus agebant, *II Paral.* ii, 17. 181, a 46.
Adversa uni imputari, *Judith.* vii, 13. 581, b 37.
Adulator quomodo discernendus sit ab amico, *Sirach.* vi, 10. 620, a 36. adula-

toris præmium, *Prov.* xvi, 29. 252, a 55.
Adulterarum mores, *Prov.* vii, 10. seqq. p. 248, b 50. seqq. *Ezech.* xvi, 24. 25. p. 417, b 50, 51. & vers. 32. 33. p. 418, a 53, seqq.
Adulterina soboles, *Sap.* iii, 16. seqq. p. 592, b 1, seqq. ad honores non admittebatur, *Sap.* iv, 3. 593, a 15.
Adulterium etiam Gentibus turpissimum, *Gen.* xx, 9. 15, b 13, adulterii poena apud Chaldaeos, *Adjec.* *Dan.* xiii, 1. 722, a 6. apud Hebraeos, ac demum in Imperio Romano, *Exodi* xx, 13. 48, b 27, seqq.
Aedes sacrae ut suum retineant statum quis curare debeat, *IV Reg.* xi, 4. 165, a 27.
Aedificare Syris & Hebraeis quid sit, *Ezech.* xxvi, 14. 434, a 29.
Aegyptii cur suilla carne abstinebant, *Levit.* xi, 7. 63, a 56. quid summo Judici appendere soleant, *Exod.* xxviii, 30. 56, a 29. à quorum animalium esu abstinebant, *Gen.* xliiii, 32. 24, a 21. instituta quænam illis propria, *Ib.* lin. 30. quid dicere soleant in Judæorum odium, *Deut.* vii, 2. 85, b 7. 8. quid ultimo cuiusque anni & mensis die observare soleant, *Esa.* lxxv, 11. 339, a 53. *A*gyptiorum Regis insolentia, *Ezech.* xxxi, 3. 439, b 16, 17, 29. seqq. *A*gyptiarum mulierum fecunditas, *Exodi* xii, 37. 31, a 54, seqq. *A*gyptiis Septentrionalia quæ, *Gen.* xliiii, 9. 11, b 34.
Aegyptus ex quo soleat describi, *Osee* xiv, 4. 503, a 56. quibusnam maximè valebat, *Ezech.* xvii, 15. 421, a 11. à quibus idolatriam didicerit, *Gen.* xli, 34. 25, a 19, 21. an Josephi tempore, *ibid.* cur *Rahab* dicta sit, *Psal.* lxxxvii, 4. 237, b 18. Sethone mortuo in quot Reges divisa sit, *Esa.* xix, 1. 289, a 30. per quem facta fuerit provincia Populi Romani, *Dan.* vii, 11. 467, a 37. quandonam terrori fuerit Judæis, *Ezech.* xxxii, 32. 443, b 54. quonam tempore seditionibus bellisque Civilibus fuerit agitata, *ibid.* xxix, 17. 440, a 55. 62.
Aelia dicta quæ urbs, *Malach.* iv, 3. 571, b 49.
Aerarium sub Domitiano quid, *III Regum* xxi, 19. 156, b 34.
Aes coronarium quodnam erat, *I Macc.* x, 29. 746, a 5. *A*es quibusnam naturaliter noceat, *Numer.* xxi, 8. 77, b ult. *A*eris celebritas ubinam sit, *Ezech.* xxvii, 13. 436, a 5.
Aesculapii templis quid fieri solebat, *Esa.* lxxv, 4. 338, b 37.
Aetas adultior quænam sit, *Gen.* xvii, 14. 14, a 27, 28. *Deut.* i, 39. 83, a pen. *atas* militaris, *Deut.* ii, 14. 83, b 19, 20. viripotens, *Deut.* xxi, 23. 97, b 30, 31.
Aethiopes quousque venerint bellando, *II Paral.* xiv, 9. 183, a 57. quid in suis Regibus amabant, *I Reg.* ix, 2. 122, b 21.
Aethiopum bellum in Assyrios quandiu duraverit, *Esa.* xx, 3. 290, a 60, 61.
Affabilitas, *Sirach.* vi, 5. 620, a 11. 12.
Affectus cunctis flagrantior quis sit, *II Reg.* xi, 4. 135, a 53.
Agag quorumnam Regum sit nomen, *Numer.* xxiv, 7. 79, a 5.
Ager quis erat immunis à decima, *I Maccab.* x, 31. 746, b 9, 10. *ager Romæ* quis,

quando, venditus, *Jer.* xxxii, 8. 377, b 52, seqq. agri posterorum Saülis cur fuerint confiscati, *II Reg.* ix, 7. 134, b 27. *agrum suum ferere diverso semine* quid sit, *Levit.* xix, 19. 67, a 39, 42.
Agmen in Israëlitarum exercitu quot Tribuum erat, *Numer.* x, 15. 74, a 27.
Agmina sagittifera quænam erant, *Psal.* lxxviii, 31. 234, b 19.
Agnum locutum fuisse quis asserat, *Numer.* xxi, 22. 78, b 6.
Agon Olympicus cur *Quinquennalis* dictus, *II Macc.* iv, 18. 767, b 44.
Aγοραιοι quot erant, *II Macc.* iii, 4. 765, b 54.
Agricola à quo institui docerique soleat, *Esa.* xxviii, 26. 299, b 7. quid cavere soleat, *Ibid.* vers. 28. lin. 31.
Agrippa Rex impius qualem habuerit interitum, *II Paral.* xxi, 15. 186, a 3. 7.
Agrippina Neronis mater qualis erat, *IV Reg.* xi, 1. 164, a 13.
Ala quid significant secundum Hebraeos, *Esa.* viii, 8. 280, b 5. *alæ ventorum*, *Osee* iv, 19. 491, a 29. seqq.
Alexander Magnus cum Judæis concessit suis uti legibus, addidit Septimi anni immunitatem, *Levit.* xxv, 4. 70, b 13. quam à Deo receperit felicitatem, *Esa.* xlv, 1. 2. 316, a 3, 7. *A*lexander M. Fulmini comparatus, *Nahum.* ii, 4. 533, a 20. cur idem Pardo assimilatur, *Dan.* vii, 6. 466, a 49. seqq. ejus *IV summi Duces*, *ib.* b 1. filii ac fratres quales, *Dan.* viii, 8. 470, a 21. seqq. xi, 4. 476, a 57. 58.
Alexandria quomodo dicta fuerit olim, *Nahum.* iii, 8. 534, a 49. *A*lexandriam quot hominum genera inhabitabant, *III Macc.* p. 792, a 41. 42.
Alexandrini quid ultimo cuiusque anni & mensis die observare soleant, *Esa.* lxxv, 11. 339, a 53.
Alexius Manuelis filius à quo fuerit occisus, *I Macc.* xiii, 31. 755, b 47. 50.
Algerii urbis nomen sub Romanis quod, *Ezech.* xxi, 21. 426, a 27. 28.
Alienigena interdum is qui non est ex stirpe Aaronis, *Sirach.* xlv, 16. 701, a ult.
Alimenta homini soli propria, quæ, *Genes.* i, 29. 2, a 23.
Aloquia, *Sap.* viii, 9. 598, a 24. 25.
Alteria quæ erant supra tecta, ad cuius rei cultum, *IV Reg.* xxi, 12. 173, b 35. altaria in domibus privatis, *Jud.* xvii, 5. 116, a 6.
Alyattæ bellum contra Milesios, *Jud.* vi, 4. 111, a 13. seqq.
Aman qualis erat, *Esther.* v, 13. 201, a 23. ex quibusnam Regibus erat ortus, *Esth.* iii, 1. 199, b 15.
Amasias quid fecerit contra interdictum Prophetæ Azariz, *II Paral.* xxv, 6. 186, b 32.
Amatores quomodo suas adire solebant amicas, *Ezech.* xxi, 12. 429, a 41.
Ambulantibus in via lubrica, nocte quid soleat accidere, *Jer.* xxi, 12. 368, a 43.
Americæ pars Peruana cur ita ab Hispanis dicatur, *II Paral.* i, 7. 181, b 25.
Amantus lapis quali sit natura, *Sap.* iv, 2. 593, a 3.

A
Amici-

I N D E X

- Amicitia** quam sit firma & individua, *Ruth.* 1. 16. 117. a 44. amicitia vera; ficta, *Prov.* xvi. 29. 252. a 55. xvii. 17. 252. b 38. *Ecclef.* vii. 4. 262. a 4. *Sirach.* vi. 7. seqq. p. 620. a 24. seqq. xii. 8. 633. b 13. xxxvii. 1. 683. b 10. perfecta, *Prov.* xiv. 9. 250. b 18. quomodo colenda, *Prov.* xv. 17. 256. a 18. seqq.
- Amictus** lincus quorumnam erat ornatus, *Dan.* x. 5. 474. b 24.
- Amiculum** aureum Jovis Olympii quanti ponderis erat, *Esa.* xxx. 22. 302. a 9.
- Amicus** in rebus adversis quomodo appareat, *Prov.* xvii. 17. 252. b 40.
- Ammonitæ** unde Judæorum erant cognati, *Ezech.* xvi. 45. 419. a 14. vitium illis proprium, *Ibid.* vers. 49. a 34. 35.
- Ammonitarum** urbs princeps quamnam erat, *Ezech.* xxi. 19. 425. b 41. xxv. 5. 432. b 11. *Dan.* xi. 41. 483. a 60. Ammonitis ante Moabitidem vastata à Chaldæis, *Ezech.* xxv. 10. 432. b 53.
- Amor Terræ & Ætheris**, *Osea* 11. 21. 488. b 25. amor ex sola forma conceptus qualis sit, 11 *Reg.* xiii. 2. 136. a 61. amoris Christi erga Ecclesiam typus, *Cant.* i. p. 267. a 50. 57.
- Amorrhæi** qualis erant statura, *Amos* 11. 9. 510. b 45. quem Deum antè colebant, *Num.* xxi. 14. 78. a 13. Amorrhæorum Regni portio olim *Cenereth*, *Amos* 11. 9. 510. b 45.
- Amri** quale malum fecerit in conspectu Domini, 111 *Reg.* xvi. 25. 153. a 31. 32.
- Amygdala** quonam mense floreat, *Jerem.* i. 12. 343. a 55.
- Anamelech** quid erat, 1v *Reg.* xvii. 31. 169. a 54.
- Ancilla** Oppidula & Vici, *Nahum.* 11. 7. 533. a 46.
- Angariator** quale opus exercent, *Job* xxxix. 7. 217. b 57.
- Angelus à facie Dei** quis erat, *Esa.* lxi. 11. 9. 336. a 60. Angelus in Apocalypsi cur à se signum reverentiæ amoverit, *Exodi* xx. 3. 37. a 60. 61. Gabriel Prophetis mittebatur, *Zach.* 1. 9. 548. b 12. Angelus Domini qui ascendit de Galgalis quis erat, *Jud.* 11. 1. 110. a 10. Angelus Domini quomodo Gedeoni apparuerit, *Jud.* vi. 12. 111. a 44. Angelus Inspector, *Ecclef.* v. 5. 260. b antep. Angelus Testamenti quisnam erat futurus, *Malach.* 111. 1. 570. a 3. 6. Angelum Mosis & Populo locutum, non Secundam Dei Hypostasin, *Exodi* xx. 1. 35. a 9. 10. seqq. Angeli Templorum custodes, *Zach.* ix. 8. 555. b 45. Angeli aërei & ignei tam boni quam mali quomodo vocentur, *Psal.* civ. 4. 240. a 8. Angeli boni ministrantes, & mali machinantes, quomodo soleant exprimi, *Job.* i. 6. 203. a 38. Angeli (boni) apparitores, *Exodi* xx. 1. 35. a 29. 30. Angeli cur hominum specie soleant apparere, *Dan.* viii. 15. 470. b antep. quomodo homines appeilent, *Ibid.* vers. 17. 471. a 15. cur nomine stellarum appeilentur, *Jud.* v. 20. 110. b 51. Angeli minores à quibusnam instruantur, *Ezech.* x. 6. 411. b 54. Angeli possintne Dei proprietates intueri, *Ezech.* 1. 22. 402. b 50. Angelos preces hominum ad Deum, & Dei mandata ad homines deferre, *Malach.* 11. 7. 568. b 6. quot modis sint hominum Advocati, *Job.* xxxiii. 23. 214. a 41. Angelos habere corpora, sed subtilissima, quinam docuerint & crediderint, *Psal.* civ. 4. 240. a 10. Angelici Hæretici qui, *Exod.* xx. 3. 38. a 10.
- Angulus** agri non metendus quia erat, *Levit.* xix. 9. 66. b 50. 51.
- Anima** quid sit secundum Varronem, *Sap.* 11. 2. 590. a 24. anima incredula cur *Salis* columna comparetur, *Sap.* x. 7. 599. b 43. anima quamnam dicatur gigantea, *Sirach.* xxiii. 5. 655. a 43. animæ sedes quæ sit, *Levit.* xvi. 11. 65. b 40. 58. animam esse immortalem creditum veteribus Hebræis, unde colligatur, *Jos.* vii. 19. 105. a 11. animam percutere quid sit, *Jer.* xl. 14. 384. a 39. animarum præexistencia quibus credita, *Sap.* viii. 19. 20. p. 598. a 46. seqq.
- Animal** mutum cur pretio redimebatur, homo verò minimè, *Lev.* xxv. 18. 70. a 59. animal quod in Oriente sacrum erat Soli, 1v *Reg.* xxi. 11. 173. b 28. 29. animalia diis dicata apud Græcos quomodo vocabantur, *Jud.* xi. 37. 114. a 40.
- Animantia** num sicut homo spiritum habeant à Deo, *Gen.* 11. 7. 2. b 16. animantium mors, *Sap.* 1. 13. 589. b 10. animantia quandonam inceperint animantibus vesci, *Gen.* 1. 30. 2. a 27. animantibus non licebat vesci ante Diluvium, *Gen.* iv. 3. 6. b 26.
- Animus** quibus malis dicatur lacerari, *Esa.* lvi. 21. 329. b 7. animi fortis signum quodnam sit secundum Aristotelem, *Gen.* xxv. 20. 18. a 13. animi fortes quibus placentur, *Iud.* vii. 2. 112. a 27.
- Annæ** matris Samuelis votum quando fuerit ratum, 1 *Reg.* i. 11. 119. b 21.
- Annalium** munus præcipuum, *Neb.* 111. 5. 194. a 42. 43.
- Annibal** poplites succidit Romanis, 11 *Reg.* viii. 4. 134. a 28.
- Annuli** ad mira perpetranda quinam erant, *Gen.* xxv. 4. 21. a 31.
- Annus Sabbaticus** quis erat, 1 *Macc.* vi. 49. 738. a 40. anni per quos in Terra Judæa Prophetam egerit Jeremias quot sint, *Jer.* 1. 2. 343. a 22.
- Anthylla** urbs in quid dabatur à Rege Persarum suis uxoribus, *Esth.* 11. 18. 199. a 40.
- Antiochus Magnus** cuinam Cleopatram suam filiam in matrimonium collocavit, *Dan.* 11. 43. 456. b 47.
- Antiochus Illustis**, Rex impius, qualem habuerit interitum, 11 *Par.* xxi. 15. 186. a 6. cujusnam erat instrumentum, *Judith.* pag. 578. b 53. Antiochus, Deus à suis dictus, quas duxerit uxores, *Dan.* 11. 43. 456. b 42. Antiochus Rex Syriæ, Alexandri Balæ filius, quomodo & à quo fuerit occisus, 1 *Macc.* xiii. 31. 755. b 42.
- Antiochia** urbes quot sint ita dictæ, 11 *Macc.* iv. 33. 768. b antep.
- Anus** libidinosæ, *Ezech.* xxiii. 43. 430. b 19. seqq.
- Apis** quibusnam erat numen, *Esa.* xix. 1. 289. a 40. Apidis veneratio apud Egypti s unde orta, *Gen.* xlix. 6. 26. a 21. 24.
- Apparitor** an debeat fugere qui reum resistentem occiderit, *Exodi* xxi. 12. 52. b 31. apparitores cuinam officio præstant, 1 *Par.* xxvi. 29. 180. a 20. apparitores Magistratum & Judiciorum exsecutores ex quibusnam sumebantur, 11 *Par.* x. x. 11. 185. a 49.
- Appetitus** quomodo à Christianis debellantur, *Deut.* vii. 22. 85. b 39.
- Appii Clodii** quale fuerit ingenium apud Romanos, 111 *Reg.* xii. 11. 150. b 26.
- Approbatores** suæ sententiæ quinam faciliè invenient, *Esth.* 1. 10. 198. a 56.
- Aqua** quæ egressa est ex percussione Virgæ quid mysticè significet, *Num.* xx. 11. 77. b 14. 15. aquæ cur sub Terra esse dicantur, *Exod.* xx. 4. 33. b 51. quamnam erant mundæ, *Lev.* xi. 34. 63. b 31. aquas de fontibus Salvatoris in gaudio haurire quid sit, *Esa.* xli. 3. 285. a 25.
- Ara & Arit**, 1 *Par.* v. 26. 176. b 37. 49.
- Arabia** quomodo soleat vocari ab Hebræis, *Job.* p. 203. a 27.
- Arabes** quæ re erant celebres, *Jer.* xlix. 7. 392. b 7. quomodo ab iis vocentur loca viridia, *Judith.* 1. 8. 579. a 32. quæ in arte fuerint egregii, *Baruch.* 111. 23. 716. b 18. Arabum summa execratio quæ, *Jer.* 111. 1. 346. a 34. 35.
- Arandum** cur non erat in bove simul & asino, *Deut.* xxi. 10. 97. a 56.
- Arbor vira** Paradisi qualem vim habebat, *Prov.* 111. 18. 247. b 40. arbores justitia quinam dicantur, *Esa.* lxi. 3. 334. a 39. arbores stillantes oleum in ampullas quid significabant, *Zach.* 1v. 3. 551. a 6.
- Arca Testamenti Domini** cur in castra afferri solebat, *Jer.* 111. 16. 346. b 60. in quo agmine erat, *Jos.* 1v. 11. 104. a 54. quomodo figuratè ab Hebræis appellabatur, 11 *Reg.* vi. 2. 133. a 13. quarum imaginum præstiterit vicem, *Exod.* xxv. 16. 55. a 35. quandonam deferret esse in Silo, *Jud.* xviii. 30. 116. a 58. 60. Arcam capi ab hostibus cur Deus permiserit, *Jer.* vii. 12. 351. a pen.
- Arcanum** retentum, *Sirach.* xix. 10. 646. b 55.
- Ardeliones**, *Sirach.* xi. 10. 631. a 17. 18.
- Arseria**, aqua, 11 *Reg.* viii. 5. 134. 39.
- Argentum** quandonam evilerit, 111 *Reg.* x. 21. 149. a 19.
- Argyraspides** quinam erant, 1 *Macc.* vi. 39. 737. b 62. 63. seqq.
- Ariel** quale nomen erat, *Esa.* xxix. 1. 299. b 47.
- Aries** quid secundum Persas significet, *Dan.* viii. 3. 465. b 3. arietibus quid significetur, *Ezech.* iv. 2. 405. b 14.
- Ariopharnis** Regis Thracum judicium de tribus se filios Cimmericiorum Regis dicentibus, 111 *Reg.* 111. 24. 145. b 24. seqq.
- Aristoteles** quid de Angelis censuerit, *Psal.* civ. 4. 240. a 10. 12. quoto ætatis anno vult viros se ad conjugium applicare, *Gen.* xxv. 20. 17. b antep.
- Arma** ab hostibus capta ubinam ponebantur, 1 *Reg.* xxxi. 10. 150. b 39. arma Davidis quousque sint prolata, *Psal.* lx. 1. 232. b 23. 24. arma ferentes in Decem Tribubus quot erant, 111 *Reg.* xix. 18. 155. a 24.
- Armamentarium** Domus Saltus quodnam erat, *Esa.* xxi. 8. 292. a 22. 25.
- Armaturæ** multarum gentium diversæ, 11 *Macc.* xv. 21. 788. a 55.
- Armenius** Rex cuinam Regi paruerit, *Ezech.* xxvi. 7. 433. b 31.
- Armilla** quid sit, *Job.* xl. 21. 219. a 53.
- Ar. Moab** quid sit, *Esa.* xv. 1. 286. b 3.
- Armus** victimæ quibusnam ex lege cedebat, *Malach.* 11. 3. 568. a 22. cujusnam solebat esse portio, 1 *Reg.* ix. 24. 122. b ult.
- Aromata** unde sic dicta, *Exod.* xxx. 1. 56. b 41.
- Artaxerxes** nomen commune, *Tob.* xiv. 13. 578. b 41. seqq.
- Asina** Hirci formæ cultus quibus, *Exod.* xx. 3. 37. a 36. 37.
- Asinus** pacis animal, *Zach.* ix. 9. 556. a 41.
- Asmodæus** Dæmonum Rex, *Tob.* 111. 8. 574. b 53.
- Assyrius** cur *onager* sibi pascens dicatur, *Osea* viii. 9. 495. a pen.
- Assyrii** quomodo epulari solebant, *Ezech.* xxi. 41. 430. a 59. quasnam imagines venerabantur, *Esa.* xxiv. 21. 295. a ult. Assyriorum exercitus cuinam rei comparetur, *Esa.* xxxiii. 23. 305. b 2. Assyriorum Imperium in quot partes divisum sit, *Esa.* xi. 15. 284. b pen.
- Astaroth** quid erat, & à quibus colebatur, *Jud.* 11. 13. 110. a 24. 32.
- Astronomiæ** studium, *Sap.* vii. 18. 19. p. 596. b 40. seqq. viii. 8. 598. a 18.
- Asylum** apud Græcos ubinam erat, 1 *Maccab.*

R E R V M & V E R B O R V M.

I Maccab. x, 43. 747, b 24. asyla, *Numer. xxxv, 6. 81, b 59.* quandonam non patebant advenis, *Exod. xxi, 12. 52, b 36.*

Athalia mater Ochosiæ qualis erat, *IV Regum xi, 1. 164, a 11.*

Atticorum quondam plaga, *I Reg. vi, 11. 121, b 10. 11.*

Attonsi Lacones, quomodo, *Nahum, 1. 12. 532, a 56.*

Avaritiæ malum, *Prov. xv, 27. 251, b 5, seqq. Habac. 11, 6. 538, a 22, seqq.* Avaritiâ quinam populi maximè laborarint, *Esa. lvii, 17. 329, a 37.*

Avarus injustus, *Sirach. x. 9. 628, a 47. xxxi, 5. 673, a 52.*

Auctoritas spectatorum virorum quantum valeat, *Jos. xxiv, 31. 109, b 6. 10.*

Aversandi formula, *Dan. iv, 16. 460, b 12.*

Augusta privilegiorum Principis particeps, *Esth. Addit. xv, 13. 587, b 50, 51.*

Augustus pro Deo vivus habitus, *Dan. vi, 7. 464, a 23, 25.*

Aviditatis egregia descriptio, *Eccles. iv, 8. 260, b 10.*

Avis Egyptia quænam sit, *Osea xi, 11. 500, a 15, aves vetitæ Judæis quænam erant,* *Levit. xi, 13. 63, b 24.*

Aula, Aulici: status & ingenia, *Gen. xii, 11. 11, b 6, 7. II Reg. x. 3. 134, b 52. Esa. xxxii, 1. 303, a 39, 40. Jer. xxxix, 17. 383, b 25. Sirach. xiii, 13. 635, a 33.* Aula mores transfundit, *Sirach. x. 2. 627, b 33, 41.* ad Aulam quomodo sit accedendum, *Sirach. xiii, 13. 635, a 36.*

Aulici quomodo de rebus Divinis loqui soleant, *II Macc. xv, 5. 787, a 60.*

Aulicorum lubricus status, *Esth. vii, 8. 201, b 30.* Aulicus pius, *Jer. xxxviii, 7. 382, a 52.* Aulicus tacere & loqui gnarus, *Nehem. 11, 12. 194, a 20.*

Aures binas cur nobis Deus dederit, *Sirach. v. 13. 619, a 15.*

Aurora filius quis sit secundum Græcos, *Esa. xiv, 12. 285, b 59.*

Aurum coronarium quodnam erat, *I Maccab. x. 29. 745, b ult.*

Auri fertilitas ubinam sit maxima, *Jer. x, 9. 355, a 20.*

Auster quomodo vocetur ab Hebræis, *Jos. xxiii, 8. 210, b 13.*

Azarias cur à Domino percussus, & leprosus factus, *IV Reg. xv, 5. 167, b 6.*

Azuma quid significabant, *Exod. xii, 15. 31, a 20.*

B.

BABYLON vetus ubinam sita erat, *Esa. xlii, 2. 285, a 54.* cur dicatur *Filia latronis,* *Micha. v, 1. 526, b 57.* cur dicatur *Mons,* & cur *Mons pestifer,* *Jer. li, 25. 397, a 59.* ex quot urbibus constabat, *Ibid. vers. 43. 398, b 33.* cur tota fumare videbatur, *Ezech. xvii, 4. 420, a 38.* quandonam sit à Medis capta, *Esa. xxi, 2. 290, b 42, 44.* quot muris circumdabatur, *Jer. li, 58. 399, b 2.*

Babylonis fabrica à quibus Semiramidi adscripta, *Gen. xi, 9. 11, a 19.*

Babylonii quid consecrare diis suis solebant, *Dan. i, 8. 454, a 39.*

Bajazetes Turcarum Imperator quomodo fuerit à Tamerlano exceptus, *Jud. i, 7. 109, b 17.*

Balsamum quæ terra sola ferat, *Exod. xx, 12. 48, a 34.*

Baltazaris regnum cur tam breve fuerit, *Dan. v, 27. 463, a 45.*

Baptismus quibusnam verbis fuerit prædictus, *Ezech. xxxvi, 25. 447, a 36.*

Barbam radere quorumnam sacerdotum sit mos, *Lev. xix, 27. 68, a 10.* *Barbam vellere* quid hoc significet, *Esa. l, 6. 321, b 18.*

Barbarorum corpora cur rectora Romanorum, *Ezech. xvi, 4. 416, b 16, seqq.*

Barbarorum ope uti quid cogat, *IV Regum viii, 2. 162, a 27.*

Basan quomodo vocetur à Chaldæis, *Nahum, 1. 4. 531, b 47.*

Batavi fratres Romanorum, *I Macc. x, 18. 745, b 22, 23.*

Batus quid erat, *Esa. v, 10. 277, b 45.*

Beatitudinem in voluptate sensuum positam non primus dixit Epicurus, *Ecc. 11. 1. 259, a 50.*

Beelzebub à quibus colebatur ut Deus, & quinam eum deridiculi causâ Dominum muscarum vocabant, *IV Reg. 1. 2. 158, a 7.*

Beelsephon idolum ad quid erat, & propter quid colebatur, *Exod. xiv, 2. 32, a 10.*

Bel quid olim fuerit, & in quid consecratus, *Baruch. vi, 40. 719, b 49, 52.*

Bellerophon à quo & quomodo fuerit occisus, *II Reg. xi, 14. 135, a ult.*

Belli commercia, *II Reg. i, 11. 14. 132, a 2, 3.* belli fortuna quomodo dispensetur, *Judic. xi, 27. 113, b 45, seqq.* belli justæ causæ apud Hebræos quænam censiebantur, *Deut. xx, 10. 95, a 27.* belli leges, *Deut. xx, 1, seqq. p. 94, b 56, seqq. I Par. v, 21. 176, b 32, 33.* captâ urbe, *Jos. 11, 19. 104, a 11, 12.* captivos non reddi nisi id pace convenerit, *I Macc. ix, 70. 745, a 11, 12.* belli summa cuinam concedita sit Absalomo mortuo, *II Regum xix, 13. 141, a 9.* bello duo necessaria, quæ, *Esa. xxxvi, 5. 307, a 22.* bello cultus Dei perit, *Nahum, 1. 14. 532, b 19, 20.* bello quænam acquirantur, *Numer. xxi, 25. 78, a 38, 39.* bello injusto quâ Deum nihil acquiri, *Jer. xlix, 1. 392, a 18, 19, seqq.* *bella Dei* quænam dicebantur, *I Reg. xvii, 47. 126, a 47.* bella Civilia sæpe unius sanguine transfunduntur, *II Reg. xvii, 3. 139, b 3.* bellorum Civilium qualia soleant esse initia, *Jud. ix, 25. 112, b 58.*

Belus quibusnam erat Deus, Vide Bel. quàm impotens erga suos cultores fuerit, *Dan. 111. 96. 459, a 59.*

Beneficentia cur in pios omni modo, etiam contra Regum edita, sit exercenda, *III Reg. xvi, 4. 153, b 47.*

Beneficia Dei prima sine meritis contingere, *Deut. ix, 5. 86, a 16.* quid fuerint Judæis, & quid nobis sint, *ibid.* beneficia quæ Deus pollicitus Christianis, *Ier. xxxi, 33. 376, b 53, 55.* beneficia quinam Reges multa in Populum Judaicum & Templum Hierosolym. contulerint, *Esa. xlix, 23. 320, b 45.* beneficia stultorum cur fructu careant, *Sirach. xx, 13. 649, a 60.*

Berenice Ptolemæi Philadelphi filia à quo fuerit trucidata, *Dan. xi, 6. 477, b 30.*

Berzillajus in quem fuerit liberalis, *II Regum xvii, 29. 140, a 26.*

Bessus quo supplicio fuerit affectus Alexandri Magni jussu, *Dan. 11, 5. 455, a 26.*

Bethis omnis agri quinam intelligantur, *Esa. lvi, 9. 327, a 48.*

Bethel in quorum Regum erat ditio, *IV Reg. xxi, 4. 173, a 49.*

Bethsabea qualis erat femina, *II Reg. xi, 4. 135, a 51.* cur non frustra in Christi genealogia nominetur, *Ibid. vers. 27. b 29.*

Bethsabeæ nomen quale fuerit apud feminas, *II Reg. xv, 1. 137, b 33.*

Bethsura ubi sita erat, *I Macc. iv, 61. 734, a 2.*

Blanditiæ muliebres, *Jud. xiv, 15. 114, b 50.* blanditiæ malæ, *Eccles. v, 5. 260, b 56.*

Blasphemia quomodo puniebatur, *Deuter. xlii, 9. 87, a 39, 46.* & vers. 15. b 20.

Bonitas Dei erga quos se soleat aperire, *Esa. xxxii, 16. 304, a 21.*

Bonum hominis in hoc Mundo quodnam sit, *Eccles. 11, 24. 259, b 29.*

Bona quænam sint a Deo petenda, quænam minime, *Ier. xlix, 1. 392, a 6.*

Bos arator, *Exod. xv, 10. 46, a 54.* bos cornu petere solitus, *Exod. xxi, 29. 53, a 30.*

Bos cur erat in Ephraimi vexillo, *Genes. xlix, 6. 26, a 16.* Bovem quinquam semper magni fecerint, *Ezech. x, 14. 41, a 49,* bovem locutum fuisse quinquam asserant, *Num. xxii, 22. 78, b 7.*

Bosra urbs à quo capta & incensa sit, *Esa. lxi, 1. 335, b 5.*

Bruchus quid denotet, *Isa. 11, 25. 507, a 26.* quodnam animalis genus sit, *er. li, 14. 397, a 42.*

Brutiani quinam erant, & unde sic dicti, *Ios. ix, 23. 106, a 7.*

Bubastis quibusnam erat numen, *Esa. xix, 1. 289, a 40.*

Buccina in quo differat à tuba, *Osea v, 8. 491, b 34.*

C.

CABALISTARUM institutum apud Hebræos, *Exod. xx, 3. 38, a 10. 11. 12, seqq.*

Cædes quibusnam sacrificiis soleat comparari, *Esa. xxxiv, 6. 305, b 59.*

Cæsar quam felicitatem à Deo receperit, *Esa. xlv, 1. 2. 316, a 3. 7.*

Cæsareæ in Mauritania hodiernum nomen, *Ezech. xxi, 21. 426, a 2, 27.*

Caligo pro quo ponatur apud Hebræos, *Esa. viii, 20. 281, a 26.*

Calix salutis quis sit, *Psal. cxvi, 13. 242, a 4.*

Callirhoë fons ubi, qualis, *Ezech. xlvii, 12. 452, b 1, seqq.*

Calor qualis profit maximè Senibus, *III Reg. 1. 2. 143, a 19.*

Calvitium sibi ob mortuos inducere quibusnam in more, quibus verò minime, *Micha. 1. 16. 523, b 12.* *Calvitium* in quo erat vetitum, *Esa. xxi, 12. 292, a 59.*

Calumniæ *II Reg. xvi, 3. 138, b 28.* omni telo nocentior, *Ier. ix, 3. 353, b 20.* calumniæ quomodo refutandæ, *Nehem. vi, 3. 195, a 27.*

Canis & Hyæna quanto sese odio prosequantur, *Sirach. xiii, 22. 635, b 45.*

Canis quàm vile Hebræis erat animal, *Esa. lxxvi, 3. 340, b 38.*

Canones quomodo vocantur apud Christianos, *Lev. xviii, 30. 66, b 30.*

Canticum Canticorum ad quid sensu allegorico pertineat, *Prov. xxii, 20. 255, a 16.* ejus lectio quibusnam erat prohibita, *Can. 1. 267, a 48.*

Canticum ad molam, *Ier. xxv, 10. 369, b 47.*

Capillus promissus cujus rei nota erat, *Luc. xlii, 5. 114, b 9.*

Captivitas justæ quæ sit, *Esa. xlix, 24. 321, a 13.*

Captivi an, & quando, reddantur, *I Maccab. ix, 70. 745, a 11.* quomodo se habebant aut à victoribus ducebantur, *Esa. xx, 2. 290, a 56, 57.* captivorum multitudo gravis & periculosa, *Ier. xli, 15. 384, b 51.* captivorum pudicitia, *Esa. lxxvi, 21. 342, b 25, 26.* captivos parcendum, *IV Reg. vi, 22. 161, a 36, seqq.*

Caput calcare quænam sit nota, *Gen. 111, 15. 5, a 29.*

Cardinales quo titulo Judæi insigniantur, *Psal. lxxviii, 32. 234, b 29, seqq.*

Carmina Solomonis quot & qualia erant, *III Reg. iv, 32. 146, a 54.*

Caro, *Deut. xiv, 26. 87, b 59, 60.* *Carnem cum sanguine comedere* quid sit, *Genes. ix, 4. 9, b 46.*

Castella & vici quomodo vocentur ab Hebræis, *Num. xxi, 25. 78, a 36.*

I N D E X

- Castitas* pro Dei cultu, I *Matt.* xiv, 36. 758, b 3, 4.
- Castra* custodientes, I *Reg.* xxx, 24. 130, a 38, seqq.
- Catena ferrea* quid significet, *Fer.* xxviii, 13. 373, a 24.
- Cavenda*, quæ, quot, *Eccl.* x, 1. 265, a 8, 9. *Sirach.* xii, 10. 633, b 33. xxiii, 6. 655, b 1, 2.
- Cedris Libani* quinam intelligantur, *Esa.* ii, 13. 275, b 45.
- Celeritas* per quid in Scriptura significetur, *Esa.* lxvi, 15. 341, b 12.
- Celtiberiæ insulæ* cur à Græcis dictæ *Cassiterides*, *Ezech.* xxvii, 12. 435, b 42.
- Cenotaphia* Pythagoricorum quibus extrui solita, *Sirach.* xxii, 13. 653, a 57, 58.
- Centuriones* Romæ quid Imperatoribus dicere solebant, *Ezech.* ix, 11. 411, a 59.
- Centuriones* quot erant apud Hebræos, *Exodi* xviii, 21. 33, a 20.
- Ceremonias Templi* regere quorumnam erat, *Zach.* iiii, 7. 550, a 57.
- Chaldæi* quomodo epulari solebant, *Ezech.* xxiii, 41. 430, a 59. quam artem callebant, *Esa.* xliv, 25. 315, b 22. xlvii, 10. 318, b 23, seqq. *Fer.* l, 35. 395, b 48, 49.
- Chamaam Rus* cur ita dictum, *Fer.* xli, 17. 384, b 58, seqq.
- Chamos* quid Moabitibus erat, *Fer.* xlviii, 7. 389, b 9.
- Chananæi* cur in montibus pernoctabant, *Esa.* lvii, 7. 328, a 56.
- Chananæorum* quisnam mos fuerit primitus, *Ezech.* xvi, 45. 419, a 3.
- Cherubini* quid erant, *Exod.* xxv, 18. 55, a 37. III *Reg.* vii, 29. 147, a antep. *Ezech.* x, 14. 412, a 46-57.
- Chiliarchæ* quot erant apud Hebræos, *Exodi* xviii, 21. 33, a 19.
- Christiani* cur invicem fratres sororesque vocentur, *Tob.* v, 26. 576, a 7, 9. à quibusnam omnium calamitatum publicarum facti sint rei, IV *Reg.* vi, 31. 161, b 31. quid in excommunicationibus sint secuti, *Jud.* xx, 27. 116, b 60. intra quos limites debeant in omni obsequio esse subditi Principibus & Magistratibus, IV *Reg.* xvi, 11. 168, a 33. prisci pro quibusnam orabant, *Lev.* xvi, 24. 65, a 36. cur ad Orientem versi orent, *Genes.* xii, 8. 11, a 59. quid in Dei honorem interimere debeant, *Lev.* iiii, 5. 61, a pen. quomodo faciliè Diabolo resistent & eum superent, *Gen.* iiii, 15. 5, a 37. in quo gloriari debeant, *Ier.* ix, 24. 354, a 59, 60. quibus utantur verbis de Resurrectione, *Iob.* xix, 25. 208, b 42, 46. soli innocentes, *Exodi* xx, 17. 50, a ult.
- Christianorum Ecclesia* qualis fuerit in Vrbe Hierosolymorum post ejus excidium, *Malach.* iv, 3. 571, b 48. Christianorum mos vetus jejunii tempore quis erat, *Dan.* x, 3. 474, b 5.
- Christus* quibus verbis prædictus, *Zachar.* ix, 9. 555, b 59, seqq. xii, 10. 561, b 16, 22, 32. clarè, *Malach.* iiii, 1. 570, a 3. vide *Messias*, quorumnam custos, & quænam studia inter Angelos extinxerit, *Dan.* x, 21. 475, b 39, 42, 44. quem Spiritum impetret in se credentibus, *Malach.* iv, 2. 571, b 32. quosnam numeros servavit in suorum Ministrorum delectu, *Exodi* xv, 27. 32, b 10. ex quonam monte in regiam suam adscenderit, judicia in Judæos exerciturus, *Ezech.* xi, 23. 413, b 31, 32, 34. Christi figuram quis gesserit, *Esa.* lxii, 1. 334, b 55. Christi typus quis Princeps fuerit, *Osea* i, 11. 487, a 35. *junge* *Messias*.
- Chronici canones* incerti, III *Reg.* vi, 1. 146, b 62, seqq.
- Chrysolithus* qualis sit coloris, *Ezechiel.* xxviii, 13. 438, b 11.
- Chusus* quisnam fuerit, *Psalm.* vii, 1. 222, b 48.
- Chutzi* quomodo Deum colebant, *Esdra* iv, 3. 191, a 36.
- Cibus Dei super altare* offertur, *Malach.* i, 7. 567, a 6, 9, 17. *Cibus Domini* quis sit, *Num.* xv, 4. 75, b 24.
- Ciconiarum exemplum*, *Exodi* xx, 12. 47, b 7.
- Cidaris* quid sit, *Exodi* xxviii, 4. 55, b 55.
- Cingulum urbis Munimenta*, *Esa.* xxiii, 10. 294, a 39, 40.
- Cippus* carceris apud Hebræos qualis, *Fer.* xx, 2. 364, b 6, 11.
- Circumcisio* cur de die fieri solita, & à quibus peragi poterat, à quibus minimè, *Gen.* xvi, 12. 14, a 15, 17. Circumcisionis mos quibusnam mirus videbatur, *Exodi* iv, 26. 29, a 24.
- Civium officium* quodnam sit, IV *Reg.* vii, 9. 162, a 5.
- Civitas* quænam dicebatur *Vinea optimi vini*, *Esa.* xxvii, 2. 297, a 38. *Civitas piorum* quæ sit, III *Maccab.* p. 792, b 52. civitatis publica salus unde ægrotet, *Prov.* xi, 10. 249, b 20.
- Claudii* judicium de femina suum filium non agnoscente, III *Reg.* iiii, 24. 145, b 36.
- Claves* pro quo sumantur apud Hebræos, *Esa.* xxi, 24. 293, a 37.
- Clementia Divina* Jechoniæ tempore in quo apparuerit, *Baruch.* ii, 27. 715, b 13.
- Cleopatra* cur dicta *Femina feminarum*, *Dan.* xi, 17. 479, a 22.
- Cientes* Regum majorum, *Osea* x, 6. 498, a 14, seqq.
- Cœlibatûs* feminis indicti exemplum, *Judic.* xi, 30. 114, a 27.
- Cælum cælorum* quodnam sit, *Deut.* x, 14. 86, a 54. *Cœli columna* quænam sint, *Iob.* xxvi, 11. 211, b 3. *Cœli & Terræ* quis sit ornatus, *Gen.* ii, 2. a 44.
- Conaculum* pro contignatione, *Gen.* vi, 16. 9, a 4.
- Cæsus* qualis erat numerus, *Num.* xvi, 2. 76, a 31.
- Cognitio* de vero aut falso Propheta ad Synedrium pertinebat, *Deut.* xviii, 22. 94, a 54. cur soli Synedrio permessa, *Deut.* xvii, 12. 91, a 32. cognitio de criminibus ad quosnam spectabat, *Deut.* xvii, 5. 88, b 58.
- Colles* idololatriz sacri ubinam erant, *Esa.* xv, 2. 286, b 17.
- Colloquia prava*, *Sap.* iv, 12. 593, b 43.
- Colonus* partarius, II *Reg.* ix, 10. 134, b 33, 34.
- Color* sacris proprius apud omnes gentes quis sit, *Lev.* xvi, 4. 64, b 51.
- Colores* in Iride quid significant, *Gen.* ix, 13. 10, b 6. colores quatuor qui erant in Velis quorum erant imagines, *Exodi* xxv, 4. 55, a 22.
- Coluber* cur faciliè caveri possit, *Esa.* xiv, 29. 286, a 34.
- Columba* ubinam soleat sibi nidum struere, *Fer.* xlviii, 28. 390, b 23. quibusnam in terræ partibus sit frequentissima, *Osea* xi, 11. 500, a 19. *Columbam mutam* eur se vocet David, *Psalm.* lvi, 1. 232, a 47. *Columbæ* apud quas gentes erant sacre, & cuinam dæ dicatæ, *Fer.* xxv, 38. 371, a 35.
- Comam* alere quodnam erat signum, *Num.* vi, 5. 73, b 1. *comam* radere in luctu ob mortuos, cur Judæis vetitum, *Esdra* ix, 3. 192, b 55, 60. *comas* quibusnam suas diis sacrabant, *Num.* vi, 18. 73, b 18. *comas* vellere, lacerare, laniare, quorumnam mos erat, *Esdra* ix, 3. 192, b 55.
- Comedere animam cum carnibus* quid sit, *Gen.* ix, 4. 10, a 10.
- Comitiorum materia*, III *Reg.* xx, 7. 155, b 12. I *Par.* xiii, 1. 2. p. 178, a 30, seqq.
- Commemorationes* quanam fieri solebant in Synagogis, *Sirach.* xlii, p. 698, b 42.
- Compediti* quinam dicantur, *Psalm.* cxlvi, 7. 8. 246, b 3.
- Conceptus*, II *Reg.* xi, 4. 135, a 48.
- Concordiæ* veræ fundamentum quodnam sit, *Deut.* xxi, 18. 101, a 26.
- Concubina* qualis sit apud Hebræos, *Genes.* xxv, 1. 17, b 30. *Concubina* quomodo distabat à *Matrona*, *Jud.* viii, 31. 112, a 57.
- Concubinatus* quo tempore non erat vetitus, *Jud.* viii, 31. 112, a 57.
- Concubitus* qua ætate intelligatur secundum Hebræos, *Deut.* xxi, 23. 97, b 30.
- Concupiscendum* alieni nec minimum, & quare, *Exodi* xx, 17. 50, b 63, seqq.
- Concupiscentia* vox quàm latè Hebræis usurpetur, *Habac.* ii, 9. 538, a 59, 60.
- Concussio*, *Levit.* vi, 2. 62, a 46.
- Confessio delicti* apud Hebræos qualis erat, *Lev.* v, 4. 61, b 59. confessio generalis peccatorum quandonam fiebat, *Psalm.* xxxii, 1. 227, b 43. confessio qualis erat in Exilio, *Dan.* ix, 20. 472, b 54. 55, 56.
- Conjugium* maritale ad quid institutum secundum Ciceronem, *Gen.* ii, 18. 3, b 44. conjugia apud Hebræos quænam prohibita, *Deut.* xxi, 11. 95, b 49, 55.
- Conjuges* quomodo sese vocabant apud Hebræos, *Tob.* v, 26. 576, a 7.
- Conopeum*, *Iodith.* x, 19. 583, b 45, 46.
- Conscientia* mala, *Sirach.* xiv, 9. 637, a 25, seqq. non finit esse fortem, *Sap.* xvii, 10. 607, a 20, seqq.
- Consiliarius* sibi quisque optimus, *Sirach.* xxxvii, 17. 684, a ult. consilarii sunt pauci, *Sirach.* vi, 6. 620, a 18, seqq. à quibus consiliariis cavendum, *Sirach.* xxxvii, 7, seqq. p. 683, b 37, seqq.
- Consiliarius* Statûs vir sapiens, *Prov.* xiii, 20. 250, a 51. *Sap.* vi, 26. 595, b 47. Legum & Historiarum peritus, I *Par.* xvii, 7. 184, b 38, 39. *Sirach.* viii, 12. 625, b 30, 31. longo rerum usu & ætate proventus, III *Reg.* xii, 6. 150, a 18, seqq. *Sirach.* xxv, 6. 661, a 18-35. Consilarii dignitas, *Sirach.* x, 5. 627, b 59-63.
- Consilium* quod per Christum ejusque Legatos plenè exsecutus est Deus, *Malach.* i, 11. 567, b 3, 6, 9. consilium malum, *Eccles.* x, 8. 265, a 45, 46. consiliorum Dei & Regum differentia, *Tob.* xii, 7. 577, b 48, 49. consiliorum salus, *Prov.* xx, 18. 254, a 39-51. *Sap.* vi, 26. 595, b 48-50.
- Constantia* in agendo unde, *Sirach.* xxi, 19. 653, b 38-43.
- Constantii Chlori* factum notatu dignissimum, III *Maccab.* p. 799, b 53.
- Constitutio* prudens ut reperiri possint quæ castra custodiant, I *Reg.* xxx, 24. 130, a 38.
- Contemptus* signa quæ, *Ier.* xviii, 16. 363, a 42, 47.
- Contractus* apud Hebræos ubinam scribi soleant, *Psalm.* xl, 9. 230, a 24.
- Contraria*, *Sirach.* xlii, 25. 696, b 6. se mutuo commendant, *Ibid.* versu 26, b 19.
- Contribuendi* ratio, IV *Reg.* xv, 20. 167, b 32.
- Conventus* veri Dei colendi causâ in quo populo frequentabantur Davidis tempore, *Psalm.* lxxviii, 11. 233, b 49.
- Conversatio* cum quibus instituenda, *Prov.* xiii, 20. 250, a 55. *Sirach.* xxxvii, 15. 684, a 47. quomodo continuanda, *Prov.* xxv, 17. 256, a 23. *Sirach.* xx, 13. 649, a 58 (alibi, *Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci*). *Conversatio* felix, quæ, *Dan.* vi, 5. 464, a 3.
- Conver-*

R E R V M & V E R B O R V M.

Conversiones rerum quibusnam signis
 Portendi soleant, *Ios. II, 30. 507, b 1.*
Convivia quales, ubi, *Sophon. I, 7. 541, b 11.*
 16. Convivialia præcepta, *Sirach. xxxi, 12. 673, b 51, 52, 53.*
Convivium apud Romanos charistia di-
 ctum inter quos erat, *I Reg. xx, 6. 126, b 43.* convivia ad quid sint apta, *III Reg. I, 9. 143, b 21.* convivia ex symbolis, *Sirach. xxxii, 1. 675, b 10.*
Cor suum quinam dicantur aggravare,
Psalmd IV, 3. 222, a 30. cordis parietes quinam sint, *Ier. IV, 18. 19. 348, a 11.*
Corduini montes, *Gen. viii, 4. 9, a 51, 52.*
Corpus animam prægnavat, *Sap. ix, 15. 599, a 4, 5.* corpus curvare qualem signum, *Esa. lx, 14. 333, a 43.* corpora rectora unde, *Ezech. xvi, 4. 416, b 16.* seqq. Corpora tria prima quænam, *Gen. I, 3. 1, a 42.*
Correptio fraterna quando facienda, *Sirach. xix, 28. 648, b 7.*
Crater Semiramidis cuiusnam erat ponde-
Dan. viii, 3. 469, b 19.
Crimina ex voluptatis desiderio venientia
 graviora iis quæ ex ira, *Exodi xx, 13. 48, b 5.* crimina patrum propter quæ Deus filiis iniquitatem reddet in tertiam, &c. quænam sint, *Exodi xxxiv, 7. 58, b 20.* crimina quænam spectabant ad Syne-
 drium, *Deus. xvi, 5. 88, b antep.* crimi-
 num capitalium venia quomodo im-
 petrari à Deo credita Hebræis, *Ios. vii, 19. 105, a 14.*
Crucis mysterium, *Sap. II, 22. 591, a 42.*
 seqq.
Cubile deceptum quid sit, *Iudith. ix, 2. 583, a 17.*
Culpa qualis prava dare consilia, *Deut. xxvii, 18. 100, a 46, 51.*
Cultus Dei primus apud Israëlitas in ten-
Ezech. xxi, 4. 428, b 38. cultus
 Dei quomodo vocatur ab Hebræis, *Amos. viii, 14. 517, a 18.* cultus quo
 Deus non vult coli quis sit, *Esa. xxix, 13. 300, a 59.* cultus veri Dei penes quas
 nationes olim fuerit, *Amos. ix, 12. 517, b 63.* seqq. cultus unius Dei philtrum,
Exodi xx, 3. 39, a 9, 10. *Deut. xxix, 18. 101, a 26.* *Ruth. I, 16. 117, a 44.* seqq.
Cupiditas, fons malorum, *Exodi xx, 17. 51, b 39, 40.* cuius tres rivuli, *Ibid.*
Cura Regum magnitudine digna, *Esth. vi, 3. 201, a 51.* cura quænam propriè erat Sacer-
 dotum apud Hebræos, *Lev. x, 11. 63, a 27.*
Curiositas fugienda in rebus Divinis,
Prov. xxv, 2. 255, b 39. seqq. *Sirach. III, 22. 23. 614, b 49.* & vers. 24. 615, a 27, 30, seqq. in arcanis Principum, *Prov. xxv, 3. 256, a 3.* seqq. in sermonibus aliorum,
Ecclesi. vii, 22. 262, b 9, 10.
Currus regius quomodo vocabatur, *I Reg. xxvi, 5. 128, b 55.*
Custodes magnorum pomariorum ubi-
 nam excubare solebant, *Psalmo lxxix, 2. 236, b 26.* Custodes terra quinam di-
 cendi, *Esa. xxi, 11. 291, a 52.*
Cyprus ubinam sita sit, *I Macc. x, 13. 778, a 42.* cuius ditionis, *cod. xii, 2. 781, a 24.*
Cyrus & ejus Successores quibusnam Re-
 gibus imperarint, *Ezech. xxvi, 7. 433, b 31.* devicta Asia quot pondo invene-
 rit, *Esa. xlv, 3. 316, a 16.* *Dan. viii, 3. 469, b 15.* quid significet Persis, *Esa. xlv, 3. 316, a 26.* quandonam unicum
 esse Deum didicerit, *Ibid. vers. 5. lin. 40.*
 ejus mores, *Ibid. vers. 8. lin. 60.* post
 quem Babylone regnarit, *Dan. vi, 28. 465, a 56.* cur Dei servus dictus sit, *Dan. vii, 13. 467, b 8.*

D.

Dæmon malus sub Angeli specie ap-
 parens, *Exodi xx, 3. 37, b 15, 16.*

Dæmones anguiformes, tauriformes,
 &c. *Exode xx, 13. 37, a 31, 32.* Dæmo-
 nes res quæ longissimo itinerum interval-
 lo gerebantur, *cod. momento alibi*
 præsentibus exhibuisse, & quas, *Ezech. xxiv, 2. 430, b 60.* seqq.
Dagon quid erat, *Jud. xvi, 23. 115, b 29.*
 quali erat forma, *I Macc. x, 83. 749, a 27.*
Damascus à quo capta, à quo & cur excisa,
Esa. xlvii, 1. 288, a 19.
Daniel cur pane vinoque regio abstine-
 rit, *Dan. I, 8. 454, a 37.* ejus scientia quan-
 ta erat, *Dan. p. 453, a 7.* propter quid
 liberatus fuerit de ore leonum, *Dan. vi, 23. 465, a 34.*
Darius Medus quomodo vocabatur ante-
 quam Rex fieret, *Dan. v, 31. 463, b 9, 13.*
Darius Persarum Rex quem patrem &
 quam matrem habuerit, *Esther. I, 1. 198, a 17.*
David quantus, & qualis, *I Reg. p. 119, a 26.* quot annis regnarit, *III Reg. vi, 1. 146, b 53.* cur interfuerit funeri Abner,
 cum non solerent Reges interesse fune-
 ribus, *II Reg. III, 31. 132, a 35.* quo-
 modo vicerit universas Tribus Israël,
Eod. v, 1. 132, b 16. quandonam de tota
 pietatis via decesserit, *III Reg. xv, 5. 152, a 31.* cur se vocet columbam mutam,
Psalmo lvi, 1. 232, a 47. illius arma
 quousque sint prolata, *Psalmo lx, 1. 232, b 22.* in qua urbe solus sepultus sit, *Le-
 vit. xix, 30. 68, a 46.* 48. fugiens Absa-
 lomum à quo fuerit receptus, *II Regum xvii, 29. 140, a 15, 26.* Davidi quid da-
 tum sit unctione quam à Samuele rece-
 pit, *I Reg. xvi, 13. 125, b 15.* Davidis
 posteritas per quot annos Regnum posse-
 derit, *II Reg. vii, 13. 133, b 28.*
Debora mulier quali dono donata sit,
Ezech. xiii, 17. 515, a 17.
Decalogi Explicatio, *Exodi xx, 1-17. p. 34.*
 [b 26] adusque p. 51.
Decima quæ dicitur decimarum consumma-
 tio, quænam sit, *Deut. xiv, 29. 87, b*
 antep. quænam dabatur Levitis, & quæ
 Sacerdotibus, *Num. xviii, 27. 77, a 3.*
 decimæ quibusnam dabantur, *Malach. III, 8. 10. 570, b 43.* & p. 571, a 4. quan-
 do dabantur Levitis quinam adesse debe-
 bant, *Nehem. x, 38. 196, b 35.* quotupli-
 ces erant, *Tob. I, 7. 573, b 2.* num ven-
 di possent aut redimi, *Levit. xxvii, 31. 72, b 10.* quibusnam jure dari debeant,
Sirach. xxxv, 11. 681, a 41.
Decreta Dei non omnia esse absolute defi-
 nita, sed multa conditionem in se con-
 tinere, *I Reg. II, 30. 120, b 13.* decreto-
 rum obsequio quid apud Hebræos, *Esa. lv, 6. 326, a 54.*
Decuriones quot erant apud Hebræos,
Exodi xviii, 21. 33, a 22.
Dedendi formula, *IV Reg. xvi, 7. 168, a 16.* seqq. dedere noxæ, *Judic. xx, 13. 116, b 50.*
Delatores falsi apud Deum non audiuntur,
Iobi xiii, 16. 206, a 43.
Delphica quid, *I Macc. xi, 58. 751, b 20.*
 seqq.
Delus propter quid clarissima sit, *I Macc. xv, 23. 760, a 38.*
Demetrius cuiusnam fuerit filius, *Dan. vii, 8. 466, b 40.* quot millia nummo-
 rum ad victimas dederit, *Zach. xiv, 20. 565, b 26.* quomodo fuerit occisus, in
 prælio, *I Macc. x, 50. 748, a 11.*
Demosthenis arma quænam erant, *Dan. x, 20. 475, b 16.*
Densium mundities pro quo ponebatur,
Esa. lxi, 26. 277, a 5.
Denuntiatio ubinam requiratur, *Jos. xxi, 16. 108, b 16.*
Desideriorum motus simul atque sentiun-
 tur, reprimendi, *Exodi xx, 17. 50, a 51, 52.* & p. 51, b 25, seqq.

Devotæ urbes, quæ, à quæis, *Ios. vi, 26. 104, b 38-55.*
Deus cur hoc Universum sex diebus crea-
 verit, cum potuisset citius, *Exodi xx, 10. 46, b 44, 45.* Deus quibusnam modis
 sustineat cælum, *Psalmo civ, 2. 240, a 2.* seqq. quibus signis ostendere soleat
 quàm cari sibi sint sancti etiam mortui,
IV Reg. xiii, 21. 166, a 53. seqq. quæ dona
 Saûli dederit, *I Reg. x, 9. 123, a 44.* adversus
 quos utatur malis hominibus, *III Reg. xvi, 12. 153, a 1.* quam infligat pœnam
 contumacibus populis, *Ibid. vers. 21. lin. 19.* quibusnam & quomodo coli velit,
I Par. xxvii, 9. 180, b 16. qualibus de-
 cretis agat cum hominibus, *Ibid. lin. 28.*
 quid dicatur facere, *I Par. xxix, 18. 181, a 2.* quanto largior sit in benefaciendo
 quàm in puniendo, *Exodi xx, 6. 34, a 4.* &
 p. 43, b 42. seqq. in Sinai locutus Patri-
 bus, *Psalmo lxi, 12. 233, a 4.* volens
 vim suam eximie ostendere per quid ope-
 retur, *Num. xxi, 8. 78, a 1.* cur permit-
 tat homines ferino more inter se vivere,
Ecclesi. III, 18. 260, a 28. quomodo desi-
 gnabat eos quos sui populi Principes fieri
 vellet, *Ios. III, 7. 104, a 29.* per quid
 sæpè voluntatem suam significaret, *Lev. xix, 26. 67, b 42.* quibus ministris usus
 sit ad puniendos Israëlitas, *Iud. III, 3. 110, a 56.* quomodo pavorem suis hosti-
 bus immittat, *Iud. vii, 13. 111, b ult.*
 cur dicatur Redemptor ante Christi Incar-
 nationem, *Iob. xix, 25. 208, b 56.* quof-
 nam magis ac magis illustret, *Psalmo xxv, 5. 226, b ult.* per quid apparuerit Moysi,
Exodi iv, 27. 29, a 28. quid mittat eis
 quos corrigere vult, *Exodi viii, 15. 30, a 9.* quomodo indurare dicatur, *Iob. xxxiii, 29. 214, a antep.* post quot an-
 nos vindictam exercuerit in Aegyptios,
Exodi xii, 40. 31, b 26, 30. quantam pro
 Davide habuerit curam, *I Reg. xxii, 5. 127, b 24.* quomodo se ostendat & natu-
 ræ artificem & ejusdem mutatorem,
III Reg. xvii, 4. 153, b 11. ducto pœni-
 tentiâ populo suo ignoscit, *Deut. iv, 29. 85, a 4.* quomodo agat cum hominibus
 & eorum voluntates moveat, *Deut. v, 29. 85, a 37.* quibus homines tentare soleat,
Deut. viii, 2. 85, b 44. quid à nobis pe-
 tat, *Deut. x, 12. 86, a 46.* cur injuriam
 Moysi ulciscendam crediderit, *Num. xii, 3. 75, a 1.* quid Israëlitis abstulerit post
 Vituli cultum, *Exodi xxi, 11. 20. 54, b 19.*
 22. quomodo & quoties in die laudaba-
 tur, *Nehem. ix, 3. 196, a 4.* quot modis
 se testatum fecerit in Templo, *I Par. vii, 1. 182, a 10.* quibusnam excuset
 mentem, *II Par. xxv, 20. 186, b 50.* an
 statim confitentibus remittat peccata,
Iud. x, 14. 113, a 45. ubi nova sit insti-
 tuenda Religio quibusnam rebus uti so-
 leat, *III Reg. xviii, 24. 154, a 49.* per
 quos regnet, *I Reg. viii, 7. 122, a 29.*
Deus Israël quomodo vocabatur à Gen-
 tibus, *III Reg. v, 7. 146, b 25.* quo-
 rumnam imprecationes soleat implere,
Iud. ix, 20. 112, b 45. cuius rei ministe-
 rio sæpè magna efficiat, *Ruth. I, 1. 117, a 27.* ubi vult suam vim apparere quali-
 bus utatur hominibus, *Iud. vi, 15. 111, a 49.* quæ peccata parentum puniat in
 filiis usque in tertiam generationem,
Exodi xxxiv, 7. 58, b 20. quibusnam con-
 tentus erat in Lege victimali, *Lev. I, 1. 60, a 11.* cur nolebat Reges Israël in
 suum Regnum multos equos accersere,
 & cur nolebat Israëlitas in Aegypto habi-
 tare, *Deut. xvii, 16. 91, b 9, 14.* cur
 graviter peccata Sacerdotum puniat,
I Reg. ii, 17. 120, a 35. cur impietatem
 ferre non possit, *Esa. lxi, 10. 336, b 23.* ubinam suum Templum colloca-
 verat, quod sensorii nomine appellat,
 A 3 *Ezech.*

I N D E X

- Ezech.* xlii, 4. 428, b 41. Deus quomodo & in quo spoliatur suo jure, *Malach.* i, 8. 570, b 55. quomodo castigavit Judæos, *Esa.* xxvii, 7. 297, b 11, 19. quomodo nobis cognoscendus, *Jer.* ix, 24. 354, a 59. quorum sit pars, *Esa.* lxi, 7. 334, b 2. quomodo Populum sibi parentem tutatus sit, & unde ejecerit Deos lapideos, *Esa.* v, 2. 277, b 5, 8. cur dictus sit impiis favere, *Malach.* ii, 17. 569, b 23. per quid sæpe significavit minas suas omnibus Jacobi posteris, *Esa.* ix, 8. 282, a 18. cur Israelitarum poenis non fuerit satiatus, *Ibid.* vers. 13. lin. 53. ut habeatur placidus & amicus quid agendum, *Esa.* lxvi, i. 340, a 56. quo sensu dicatur *pœnitere*, *Jer.* xviii, 7. 363, a 5. quam felicitatem præstiterit Alexandro Magno & Cæsari, *Esa.* xlv, i. 2. 316, a 37. quandonam dicatur *exire de callo*, *Michæ.* i, 3. 522, a 43.
- Deus Bethel & Deus Dan quales erant, *Amos* viii, 14. 517, a 9, 10, 11. Deus belli apud Phœnices, *Dan.* xi, 38. 482, b 14. Deus quis erat qui inter Deos Chaldæorum principatum tenebat, *Baruch.* vi, 40. 719, b 49, 53.
- Deus cur poenam de hominibus sumere non festinet, *Sirach.* xviii, 9. 644, a 48. Deus cur sæpius suum differat auxilium, *Esa.* xxx, 18. 301, b 50. in quosnam sua promissa impleat, *Dan.* ix, 4. 472, a 50. cur diu ante Christi nativitatem Judæos Prophetis carere voluerit, *Aggæ.* p. 545, a 19. quomodo agat adversus Reges qui longis monitis non se correxerint, *Sirach.* x, 11, 12. 628, b 32. cur voluerit ut diu Sacerdotium magnum in Phineæ familia maneret, *Sirach.* xlv, 28. 702, a 48. quandonam dicatur *avertere vultum*, *Sirach.* xvi, 11, 24. 645, a 50. cur ab Hebræis sapissime vocetur *Sanctus*, *Sirach.* iv, 15. 616, b 34.
- Dei dominium in res omnes liberrimum quo significetur, *Iob.* xlii, 8. 220, b 28. ejus majestas per quid conspiciatur, *Adj.* *Dan.* xii, 60. 721, b 28. ejus decreta quomodo soleant exprimi, *Iob.* i, 6. 203, a 37. ejus potentiam & beneficia quinam agnoscant, *Sirach.* xvi, 25. 643, a pen. ejus judicia per quid figurantur, *Ezech.* viii, 2. 409, b 24, 37. ejus judicia quomodo exprimi soleant à Scriptura, *Esa.* xxvi, 21. 297, a 12. ejus proprietates an Angeli intueri possint, *Ezech.* i, 22. 402, b 50. ejus tentationes quò tendant, *Deut.* viii, 16. 86, a 1. ejus bonitas quanta sit permittere de suis actionibus iudicium hominibus, *Esa.* v, 3. 277, b 24. ejus equi quinam, *Habac.* i, 11, 8. 440, a 19. ejus tentorium quodnam sit, *Iob.* xxxvi, 29. 216, a 48. ejus filii quinam dicantur, & quinam *primogeniti*, *Psalmo* ii, 7. 221, b 38. 42. ejus vindicta cur à Prophetis *convivio* soleat comparari, *Esa.* xxv, 6. 295, b 54. ejus clementia Jechoniæ temporibus in quo apparuerit, *Baruch.* ii, 27. 715, b 13. ejus præsidium per quid ab Hebræis significetur, *Esa.* iv, 5. 277, a 38. ejus *vultus* & *ergo* quid significetur, *Exodi* xxxiii, 18. 57, b 41. non esse curiosè quærendum post ejus opera, *Ibid.* vers. 22. 58, a 36. ejus misericordia quomodo *stillare* dicatur, *II Macc.* viii, 27. 775, b 24.
- Dei nomen polluere quid sit, *Levit.* xx, 3. 68, b 24. ejus *semen* quodnam sit, *Osæ* ii, 22. 488, b 35. ejus dominium in omnes Mundi partes quibus significabatur, *Exod.* xxix, 24. 56, b 23, 26.
- Deo devota in usus privatos vertere quale malum sit, *Zach.* vi, 14. 553, a 19. Deo dicata ut rectè administrantur cui curæ esse debeat, *II Par.* xxxi, 13. 188, b 39. Deo quid maximè displiceat, & quid ei maximè placeat, *II Par.* xxxi, 26. 188, b 54. Deo Judæorum quinam ex Regibus Paganis obtulerint victimas, *Esdra* i, 2. 190, a 30. Deo per Idoli nomen maledicentes quomodo puniebantur, *Deut.* xlii, 9. 87, a 39, 46.
- Deum esse quænam ostendant, *Sap.* xlii, 9. 603, a 1. Deum esse unum etiam Reges Paganis profiteri coacti sunt, *Esdra* i, 2. 190, a 18. cum cognoscere quinam dicantur, *Jer.* xlii, 16. 366, b 19. cum quinam *tentent*, *Sap.* i, 2. 589, a 7. cum *sanctificare* quid sit, *Num.* xx, 12. 77, b 17. Deum Mofi & Populo per Angelum locutum, *Exodi* xx, 1. 35, a 4. seqq. Deum *odisse* quid, *Exodi* xx, 5. 43, b 39. Deum velle suo jure fraudare in opulentia, quale peccatum, *II Reg.* xxiv, i. 142, b 26, 28. Deorum summus quis erat Assyriis, *Jud.* ii, i. 110, a 20. Deorum primus apud Babylonios quis erat, *Jer.* li, 2. 394, a 15. 17. Deorum falsorum nomen cur pronuntiare Judæis non erat permissum, *Exodi* xxxiii, 13. 54, a 53. Deorum nomina ubinam describi solebant, *Jerem.* xvii, i. 361, b 42, 48.
- Devotionis signum quodnam erat, *II Reg.* xx, 26. 155, b 52.
- Dextra, Sinistra, quæ, *Gen.* xlii, 9. 11, b 29, 30. seqq. quid significant, *Jona* iv, 11. 522, b 9, 10.
- Diabolus an coactus dicat aliquando veritatem, *I Reg.* xxviii, 17. 129, b 42. quandonam ex insidiis agat, *Gen.* iii, 15. 5, a 48. Diaboli instrumentum, *Judith.* p. 578, b 53.
- Diaconi ferentes orarium in Ecclesia unde, *Exodi* xxiv, 16. 55, a 10.
- Diagoras Melius atheus, *Iona* i, 7. 520, a 20.
- Dialectices studium, *Sap.* viii, 8. 598, a 15.
- Diaria, *IV Reg.* xxv, 30. 175, b 21.
- Dibon quid erat, *Esa.* xv, 2. 286, b 12, 17.
- Dictum quod omnia Legis præcepta continet, secundum Hebræos, *Habac.* ii, 4. 537, b 43, 54. Dictum vetus imprimis utile Principibus, *II Reg.* xvi, 3. 138, b 20.
- Dies quinam apud Hebræos vocentur boni, *Zach.* viii, 19. 554, b 39. dies fratres qui, quare, *Exodi* xx, 8. 45, a 32, 33. Dies Mardocheica, *Esth.* Addit. x, 13. 586, b 35, 36. dies jejunii à Deo anniversarii instituti, *Zach.* vii, 3. 553, a pen. dies lati, & quibus vetitum erat jejunare, quinam erant Israelitis, *Judith.* viii, 6. 582, a 30. dies nuptiales quot erant tempore Tobie, *Tob.* viii, 23. 577, a 27. dierum festorum nomen apud Babylonios quodnam erat, *Jer.* xxv, 26. 370, b 21.
- Diffamator virginis quantum peccet, *Deut.* xxi, 29. 97, b 46.
- Dii prohibebunt hac, *Esdra* i, 5. 190, b 7-9.
- Dirigere gressus quid sit, & cujusnam sit, *Ier.* x, 23. 355, b 52.
- Disciplina ecclesiastica Christianorum & Judæorum quàm convenerint, *Dan.* vii, 27. 468, b 49, 50. seqq.
- Discipuli ubinam sedebant ut jus discerent, *Deut.* xvi, 18. 88, b 31.
- Discordia summa per quid exprimi soleat, *Sirach.* xlii, 21. 635, b 31.
- Discrimen inter filios Core & Dathan, *Num.* xxvi, 10. 79, b 48, 51.
- Discriminare & discriminale, *Judith.* x, 3. 583, a 44, 45.
- Disimulatio quibus necessaria, *Proverb.* xxix, 11. 557, a 12.
- Divinatio per virgas, *Ezech.* xxi, 21. 425, b 46. seqq.
- Divites qui semper ptomittunt, & nihil dant unquam quomodo vocentur à Grecis, *Sirach.* xxv, 4. 660, b 58.
- Divitiæ sub Euangelio, *Sap.* vii, 11. 596, b 19, 20. divitiæ virtutis instrumentum, *Sirach.* x, 34. 630, a 39. seqq.
- Diurna Alexandri M. iv Reg. xx, 20. 172, a 56.
- Dius quarumnam gentium sit mensis, *II Macc.* xi, 21. 780, a 5.
- Doctor quibus ornari debeat, *Exodi* xxviii, 30. 56, a 27.
- Doctrina vera cur *posui* & *cibo* comparetur, *Esa.* lv, 1. 326, a 5.
- Documentum egregium Regibus circa bene Instituta, sed non necessaria, *IV Reg.* xviii, 4. 169, b 26.
- Dolor & ira quid generent, *Jer.* xxv, 16. 370, a 19, 20.
- Dolorem suum testari super peccatis populi piis convenit, *Joch.* ii, 17. 506, b 23.
- Dolus in hostem, *IV Reg.* vi, 19. 161, a 29.
- Dominantes quinam sint secundum Hebræos, *Deut.* x, 17. 86, b 6.
- Dominatus Regum qualis erat initio apud Judæos, *I Reg.* viii, 11. 122, a 37, 48.
- Dominatum ambientes quid agere soleant, *II Reg.* xv, 5. 138, a 3.
- Domus raro fuit tranquilla duas uxores habentibus, *I Reg.* i, 6. 119, b 5. *Domus laci* quænam, *Ier.* xxxvii, 15. 381, b 51. *Domus Oceani* quænam sint, *Genes.* i, 4. 1, a 49. *Domus regis* apud Hebræos quæ erat, *Genes.* xiv, 18. 12, b 1.
- Dorsum quinam durum habere dicantur, *Baruch.* ii, 33. 715, b 36.
- Duce caeso animos militum labascere, *I Macc.* vii, 44. 740, a 29, 30. Duces castrorum per quid significantur, *Ezech.* iv, 2. 405, b 13. Duces providi quibusnam crebro uti soleant, *I Reg.* xxi, 11. 22. 128, a 26. Duces summi post Alexandrum quinam erant, *Dan.* vii, 6. 466, b 1. Duces egregii ad Euangelium quinam fuerint, *Ier.* vii, 9. 351, a 39.

E,

E BRIETAS membra solvens, *Sirach.* xxxi, 30. 674, a 40. *operta* recludens, *Sirach.* xxxi, 31. 674, b 51-53-60. *in prælia* trudens inermes, *Ibid.* vers. 38, & 40. p. 675, a 25-48.

Ecclesiæ typus quis sit, *Malach.* i, 3. 566, a 10, 25. Ecclesiæ sedes perpetuò mansura, *Dan.* ii, 44. 457, a 5. Ecclesiæ Patres posse aliquid præcipere ad vitandas mali occasiones, & ad virtutum adminicula, *Ier.* xxxv, 6. 380, b 24.

Educatio prava, *Sap.* iii, 12. 592, a 18-22.

Efficacia per quid à Scriptura significetur, *Esa.* lxvi, 15. 341, b 12.

Effundere spiritum suum super aliquem quid sit secundum Hebræos, *Ezech.* xxxix, 29. 450, b 40.

Egestas urbe Hierosolymorum obsessâ, quandiu duravit, *Ezech.* iv, 8. 406, a 19.

Elephas quodnam morbi genus non sentiat, *Jobi* xl, 11. 218, b 46. ejus clementia, *Ibid.* vers. 15. 219, a 10.

Elephantes ubinam frequentes sint, *Ezech.* xxvii, 15. 436, a 39. quibus modis acuebantur in prælium, & assuefiebant in prælio sanguinem conspiceret, *I Macc.* vi, 34. 737, a 50, 55. eorum sanguis qualis sit, *Ier.* xiv, 6. 359, a 12.

Elias Thesbites qualis erat, *III Reg.* xvii, i. 153, a 54. cur præcipiente Rege non descenderit de monte, *IV Reg.* i, 9. 158, a 33. à qua re sibi cavere monitus sit, *III Reg.* xix, 12. 154, b 54, 60.

Elifæus quæ mira fecerit, *Sirach.* xlviii, 15. 707, b 16.

Bloquentia regina, *Prov.* xvi, 21. 252, a 47.

Elymais quid sit apud Græcos, *I Macc.* vi, 1. 736, a 26.

Emath urbs ubi sita, *Amos* vi, 15. 515, a 32. à quo

R E R V M & V E R B O R V M.

à quo Regno Judæ adjecta, *iv Reg. xiv*, 28. 167, a 29.
Emmanuel quid significet, *Esa. vii. 14.* 279, a 47.
Emoræi, i. Amorrhæi, quem quondam Deum colebant, *Num. xxi. 14.* 78, a 13.
Emphyteusis, *Gen. xlvii. 26.* 25, a 54.
Encaustum pictorum quomodo fiebat, *ii Macc. ii. 30.* 765, a 25.
Engaddi ubi sit, *Ezech. xlvii. 10.* 452, a 51.
Engalim ubinam sit, *eodem.*
Ephod cuiusnam erat nota, *Osea iii. 4.* 489, a 41.
Episcopus, *Nehem. xi. 22.* 196, b 60, seqq.
Episcopus cur in Apocalypsi dicatur *Angelus*, *Malach. ii. 7.* 568, b 6, 8, 11.
Episcoporum officium esse miserabiles personas commendare Principibus, *iv Reg. iv. 13.* 159, b 19.
Epityrum quid sit, *Baruch. vi. 42.* 720, a 29.
Epulandi morem in lectis à quibusnam hauserint Judæi, *Ezech. xxi. 11.* 41. 430, a 59.
Epulum de qua re fiebat in Templo, *Deut. xiv. 22.* 87, b 55.
Equus rufus & equus niger quid significabant, *Zachar. vi. 2.* 552, a 4, 48. equus cui sacer erat in Oriente, *iv Reg. xxi. 11.* 173, b 29. equi alacritas & generositas, *Iobi xxxix. 20.* 21. p. 218, a 40-51.
Zachar. ix. 9. 556, a 40. ardor, *Tob. vi. 17.* 576, a 50. manè, *Jer. v. 8.* 349, a 10. equorum cinctus pretiosus, *Zachar. xiv. 20.* 565, b 7, seqq. pictura naturalis, *Gen. xxx. 39.* 19, b 34. seqq.
Erastriatus Medicus, Aristotelis filia genitus, à quo centum talentis donatus sit, *Sirach. xxxviii. 2.* 685, b 17.
Eruca quid denotet, *Ios. ii. 25.* 507, a 27. quid sit, *Amos. iv. 9.* 512, b 9.
Esaui cur dicatur *profanus*, *Gen. xxv. 31.* 18, a 29.
Esores ejusque comites Levitæ quoniam bene fundi sint officio, *Esa. lxii. 10.* 335, a 43. qualis fuerit, & quis ei comparandus, *Esdra. p. 190.* a 1.
Esther *Hadaßa* alio nomine, *Esa. lv. 13.* 326, b 45.
Ethices studium, *Sap. vii. 20.* 596, b pen.
Euagoras Cypri Rex cuinam Regi paruerit, *Ezech. xxvi. 7.* 433, b 31.
Eucharistia ex quibusnam rebus fiebat, *Malach. i. 11.* 567, b 23.
Eulæi amnis aquæ quales, *Dan. viii. 2.* 469, a 57, 59, seqq.
Eunuchus Israelita cur Legem observare deberet, quæ se sequentibus multam solentem promittebat, *Esa. lvi. 3.* 327, a 22.
Eunuchi cur non permittebantur judicare, *Deut. xvi. 18.* 88, b 34.
Euphrates pro quo soleat usurpari, *Zachar. xi. 3.* 558, b 47.
Examen dici transacti Pythagoricum, *Psalmo iv. 5.* 222, a 43-56.
Excubæ ad quam Templi partem fiebant, *iv Reg. xi. 6.* 164, a 53. 61. Excubias palatii deferentium quæ sit poena, *i Reg. xxi. 16.* 129, a 1.
Excubitores, *Procubitores*, *Judith. xiv. 2.* 3. p. 584, b 37-42.
Exedra quid erant, *Ier. xxxv. 2.* 380, a 59.
Exedras suas Reges mutabant, *Ier. xxxvi. 22.* 381, a 36.
Exempla ad persuadendum valent, *Jer. xxvi. 18.* 371, b 51.
Exercitus Israelitarum in quot agmina partitus erat, *Num. x. 15.* 74, a 24. Exercitus Nabuchodonosori quibus constabat gentibus, *iv Reg. xxiv. 2.* 174, a 60.
Exhalationes ex multa sanguinis copia editæ quid efficiant in aere, *Esa. xxxiv. 4.* 305, b 46.
Expensa & impensa unde ita dictæ, *Nahum. ii. 9.* 533, b 2.

Experientia, *Sap. viii. 8.* 598, a 10, 12. *Sirach. xxxiv. 9.* 679, b 5-25.
Expiatio ignorantia pro quibusnam fiebat, *Lev. iv. 13.* 61, b 28.
Expiare quorumnam erat, *Num. viii. 14.* 73, b 38.
Exploratio & hostium receptatio quando sint res improbæ, & quando minimè, *Ios. ii. 103.* b 13.
Exsequiæ à quibusnam cum hilaritate & puerperia cum luctu celebrantur, *Ecclef. vii. 2.* 261, b 40.
Exsilium, *Exsul*, *Exodi. xx. 12.* 47, b 60. seqq. *Sirach. xxi. 32.* 671, a 2. exsul prospere agens, *Sirach. xx. 11.* 649, a 42-45. Exsilium inter poenas Legis non erat, *Esdra. x. 3.* 193, b 18.
Extorum pars quibusnam post sacrificium reddebatur, *ii Macc. vi. 7.* 771, b 42.
Ezechias cur periculum effugerit, *Philistini* verò minimè, *Esa. xx. 6.* 290, b 15. quam vallem ab omni idolorum cultu purgarit, *Esa. xxx. 33.* 302, b 20. audiens ex Assyria venire Sennacheribum quomodo se gesserit, *Esa. xxx. 1.* 301, a 15. ubinam cultum Dei restituerit, *Osea xi. 12.* 500, a 32, 35.
Ezechiel ingenio & eruditione cui possit comparari, *Ezech. p. 401.* a 12.

F.

Fabri liberum, *Exodi. i. 21.* 28, a 46.
Fabula apud Judæos Messiam inter leprosos morari, unde orta, *Esa. l. 111.* 4. 323, b 57, 60.
Facere aliter quàm jussum est, dicitur *adde*, *Deut. iv. 2.* 84, a 8. *facere* quis dicitur, *Exod. xxv. 31.* 55, b 4, 5.
Fala quid, *i Macc. xvi. 10.* 761, b 37.
Faliscæ quomodo Romanorum aciem turbaverint, *Jud. vii. 20.* 112, a 9.
Fama bonum, *Prov. xxi. 1.* 254, b 40-43. *Sirach. vii. 2.* 261, b 36. *Sap. iii. 17.* 592, b 20. Fama suæ curam habentibus quid cavendum, *Ecclef. x. 1.* 265, a 8.
Fames suis notis depicta, *Zach. xiv. 12.* 564, b 11-24. qua de causa sapius immittatur, *Ecclef. xi. 2.* 266, a 1. quantam vim habeat, *iv Reg. vi. 25.* 161, b 6. famis sagitta quæ, *Ezech. v. 16.* 407, b 29.
Familia ex quibus fiat, *Sirach. xxxvi. 28.* 683, a pen.
Familiaritas per quid denotari soleat, *Dan. xi. 26.* 480, a 58.
Famulum opus, quod, *Exodi. xii. 16.* 31, a 32, seqq. *xx. 10.* 34, a 19. & vers. 9. p. 45, b 56, seqq.
Far & spelæa, *Esa. xxviii. 25.* 299, b 1, 2.
Fasciandi industria quid conferat, *Ezech. xv. 4.* 416, b 16.
Fastus Regum Orientis quis erat, *Esa. li. 23.* 322, b 52.
Fatis injicientibus manus hebetari sensus, *ii Reg. xvii. 14.* 139, b 50, 51. *ii Par. xxv. 20.* 186, b 50, 51. *Sap. xix. 4.* 609, a 18, seqq.
Fedus sociale quodnam erat, *Ios. ix. 7.* 105, b 44. federum faciendorum mos antiquus, *Ier. xxxiv. 18.* 380, a 34-36.
Felicitas domestica, *Sirach. xxv. 10.* 11. p. 661, a 50, seqq. & b 5, seqq. Felicitatis humanæ tres partes, quæ, *Sirach. xxx. 14.* 672, a 18.
Femina armata quomodo vocabatur à Græcis, *Deut. ii. 11.* 83, b 11. Femina à vera pietate aliena quid possit, *Prov. ii. 16.* 247, a 45.
Femina quomodo vocabantur olim à Romanis, *Gen. ii. 23.* 4, a 2. Femina à quo vendi poterant, *Lev. xxv. 39.* 71, a 19. an venundatæ ob furtum, *Exod. xxi. 3.* 53, a ult. Femina in cuiusnam

Idoli honorem vulgabant se, *Osea iv. 14.* 490, b 21, 26. ubinam in honorem Veneris, *Esa. xlv. 19.* 317, a 22. Feminarum mos in luctu gravi, *Deut. xxi. 12.* 96, a 7. in gravi dolore, *Jer. vi. 37.* 346, a 24. & *iv. 31.* 348, b 24. Feminis quid ignominia causa solebat fieri, *Esa. l. 17.* 276, a 22. *vide* Mulier.
Feria *Stultorum* quid erant apud Romanos, *Num. ix. 10.* 73, b 47.
Ferrum quid denotet, *Jer. xi. 4.* 356, a 14.
Ferrum à sacris amoveri vetus lex, *Exodi. xx. 25.* 34, b 9. *Ferrum* *Aquilonare* quodnam sit, *Ier. xv. 12.* 360, b 5.
Fidejussio à quibus fieri possit & debeat, à quibus verò minimè, *Sirach. viii. 16.* 626, a 3.
Fides operans & perfecta, *Exodi. xx. 17.* 51, b 50, 51.
Fides data malis & irreligiosis Principibus servanda, *ii Par. xxxvi. 13.* 18, b 6.
Filia à patre in servitutem vendita quando liberabatur, *Exodi. xxi. 7.* 52, a 18.
Filiæ cum patribus concumbentes, quæ, ubi, *Ezech. xxi. 10.* 427, b 18. Filias quinquam suas in honorem suorum deorum prostituunt, *Levit. xix. 29.* 68, a 38.
Filius Dei ex Ægypto vocatus quis sit intelligendus, *Osea xi. 1.* 499, a 30.
Filii quid debeant parentibus, *Exodi. xx. 11.* 34, a 44. *Filii* quinquam dicantur ab Hebræis, *Zachar. i. 1.* 548, a 9. Filii quando & quomodo castigandi, *Prov. xix. 18.* 19. 253, b 52, 59. Filii quinquam sint robustiores, *Psalms cxxviii. 4.* 243, a 48. Filii Aaron quilibet utebantur tunicis, *Exodi. xxviii. 40.* 56, a 54. Filii David num erant Sacerdotes, *ii Reg. viii. 18.* 134, b 7. Filii *Esaie* nomen quodnam sit, quid significet, & cur illud scribi Deus voluerit, *Esa. viii. 1.* 280, a 9. *Filii olei* quinquam dicti, *Zachar. iv. 14.* 551, a antep. Filii virorum excellentium cur sape pessimi existant, *i Reg. ii. 12.* 120, a 21. Filii qui regnare voluerint ante mortem patris, *iii Reg. i. 5.* 143, a 29. Filiis Divinæ Legis desertoribus quid predicatur, *Esa. xxx. 1.* 301, a 6, 24.
Flos & forma, *Sap. ii. 8.* 590, b 44.
Flumina quid frequenter significant in Sacra Scriptura, *Esa. xi. 15.* 285, a 4.
Fœcunditas quale sit Dei beneficium, *Gen. iv. 1.* 6, b 9.
Fœnus in qua Lege vetitum, *Esa. xxiv. 2.* 295, a 8.
Forma viri, *i Reg. xvi. 12.* 125, b 10. *Dan. i. 4.* 453, b 40.
Formæ quatuor ab Ezechiele visæ quid significant, *Exod. xxv. 18.* 55, a 50.
Fornax quid denotet, *Jer. xi. 4.* 356, a 14.
Fornicationes quales sint cultus, *Nahum. i. 4.* 534, a 11.
Fortitudo circa quid versetur, *Sap. viii. 7.* 597, b 60.
Franciæ possessionem unde Rabbini suis polliceantur, *Abdia. i. 20.* 519, b 1, 2.
Fratres Eederati, *Amos. i. 9.* 510, a 27.
Fraudes quibus uti soleant Magistratus medicamenti vice, *iii Reg. iii. 24.* 145, b 24, 40.
Fructus de arboribus nascentes cuinam sint alimenta propria, *Gen. i. 29.* 2, a 23.
Fructus primi agrorum inculorum quales sint, *Levit. xix. 23.* 67, b 7.
Frugalitas quo exemplo commendetur à Deo, *iii Reg. xix. 6.* 154, b 45.
Fuga tempus, *iii Reg. xix. 3.* 154, b 39.
Fugientes ex acie quo afficiebantur supplicio, *Deut. xx. 2.* 94, b 58.
Fulmen quem Deum significabat, *iii Maccab. p. 792.* b 5.
Funes quibus trahuntur homines quinquam sint, *Osea xi. 4.* 499, a 56, 58.
Fur effringens domum an vulnerari pote-

I N D E X

rat, & quid de eo agi debebat, *Exodi* xxii, 2.53, a 51, 52, 53.
Furti poena quanam olim erat, *Gen.* xlii, 17.24, b 19. *Furtum & adulterium naturā turpe*, *Exodi* xx, 14.49, a 18, 19.

G.

G A B A A, quibusnam locis sit illud nomen commune, *Judith.* iiii, 14.580, a 35.
Gabaon in quo itinere erat, *Ier.* xli, 12.384, b 38.
Gabriel Angelus quibusnam à Deo mittebatur, *Zachar.* i, 9.548, b 11.
Galaaditis Regio qualis sit, *Ier.* xxi, 6.366, a 32. per quem vastata, *Ibid.* lin. 34.
Galbanum ad quid per Philonem referatur, *Exodi* xxx, 34.57, a 26.
Galba: iudicium de proprietate iumenti, *III Reg.* iiii, 24.145, b 30.
Galea quem deum significabat, *III Maccab.* p.792, b 6.
Galgala ubinam erat, & quid ibi agi solebat, *Osea* iv, 15.490, b 37.
Gallia, vide Francia.
Gaudii corona quanam sit, *Sirach.* xv, 6.638, b 30.
Gaza, Philistinorum urbs, à quo obsessa fuerit, *Ier.* xlvii, 1.388, b 22, 24.
Gazophylacium quid erat, *IV Reg.* xii, 9.165, b 17, 20.
Gazophylax quonamungebatur munere, *I Par.* xxvii, 25.180, a 49.
Gedeonis cognomen quodnam erat, *Osea* x, 14.498, b 50, 54.
Gelimer ex quo monte detractus fuerit, *Ier.* xlix, 16.392, b 57.
Gemere dei quibusnam proprie dicatur, *Ezech.* vii, 16.408, b 44.
Generationis quanam sint principia, *Deut.* xxxiii, 14.102, b 12.
Generositas circa quid versari soleat, *Esa.* xxxii, 8.303, b 36, 40.
Genitura: ordo qualis sit, *Iobi* x, 11.205, b 6.
Gentis Hebr. miseria in Aegypto quomodo exprimitur, *Ezech.* xvi, 7.417, a 5, 7. Gentes quae idololatriam deseruerant, quod ibant ut tuto vivere possent, *Esa.* xiv, 2.285, b 33. Gentes quanam erant Hebraeis infestissimae, *Esa.* xi, 15.284, b 63, seqq. Gentes Judaeis vicinae quomodo suas aras vocabant, *Ezech.* xx, 29.424, a 24. quomodo in luctu se gerebant, *Deut.* xiv, 1.87, b 42. Gentes Hebraeis vicinae ubinam sacra facere solebant, *II Par.* xxviii, 4.187, b 4. Gentes idololatricae quibusnam feris denotentur, *Esa.* xlii, 20.313, b 56, 57. quid victimis faciebant, *Levit.* xix, 26.67, b 28. quonam modo praesagebant futura, *Ezech.* xxi, 21.425, b 46. Gentes distributis Divinitatis officiis, quibusnam diis holocausta sacrabant, *Levit.* i, 9.60, a 56. quomodo astra colebant, *Deut.* iv, 19.84, b 37, 45, 54. ubinam deponebant quod bene servari volebant, *II Maccab.* iiii, 10.766, a 13. ubinam aras ponere solebant, *II Maccab.* x, 2.777, b 19. quomodo sese gerebant coram Pehore idolo, *Exodi* xxviii, 42.56, a 57. Gentes quanam ex suis Regibus Deos sibi fecerint, *Sophon.* i, 5.541, a antep.
Gentium mos ante sacrum quis erat, *Exodi* xxx, 19.56, b pen. Gentium multarum antiquus status quis erat, *Iud.* i, p. 109, a 22, 25, 38. Gentium vocatio per Evangelium, praedicta, *Esa.* xix, 18.289, b 56. Christo servitutarum typus, *I Par.* xxii, 4.179, a 40.
Genuflexio in Dei cultu frequens, *III Reg.* xix, 18.155, a 32.
Germani quomodo olim praesagebant futura, *Ezech.* xxi, 21.426, a 14, 15.

Germen Domini quid sit, & quid mystice significet, *Esa.* iv, 2.277, a 23.
Gessuratae quorumnam erant reliquiae, *I Reg.* xxvii, 8.129, a 40.
Gestus coram Imaginibus, *Exodi* xx, 5.42, a 36, 37, seqq. Rege, *Exodi* xx, 3.38, b 20-49. quales prohibebatur Israelitis exhibere coram ullo Simulacro, *IV Reg.* v, 18.160, b 32, 33, 34.
Gladius quis nobis timendus, *Iob.* xix, 29.209, a 12.
Gnosticonum nomen unde, *Exod.* xx, 3.38, b 4.
Godolias quisnam fuerit, *Ier.* xxxix, 14.383, b 20. qualis erat ingenii, & cur fuerit occisus, *IV Reg.* xxv, 22.175, a 8.
Goliath cur dictus sit *vir spurius*, *I Reg.* xvii, 4.125, b 44, 46, 56.
Gradus ad Civitatem Piorum quinam sint, *III Maccab.* pag.792, b 54. Gradus quot reperiantur in culpa, *Deut.* xvii, 8.89, a 34.
Graeca editio, quae in Exodo Adulterii legem ante Homicidii legit, probatur, *Exodi* xx, 13.48, b 1, seqq.
Gracia à quibusnam victa fuerit, *Dan.* vii, 12.467, a 40.
Graeci cur Regem Persarum venerari noluerint procumbendi more, *Exodi* xx, 3.38, b 42.
Graeci Interpretes nomen Dei dicturi, cur dicere maluerint Dominus quam Deus, *Exodi* xx, 1.34, b 54, seqq.
Graeci in Synodis nonnullis inclementius tractati propter Imaginum honorem dicuntur, *Exodi* xx, 5.42, a 46, 47.
Graeci olim vocati non sunt *Dei populus*, *Esa.* lxiii, 18.337, a 44. Graecorum dii quinam erant, *III Reg.* v, 7.146, b 27.
Gratiae vis quanta sit in N. Federe & qualis debeat esse ejus profectus, *IV Reg.* xx, 3.171, b 57.
Gubernationis Divinae ingens indicium, *III Reg.* xiii, 2.151, a 34.
Gygaus Lacus ubi, *Ezech.* xxxviii, 2.448, a 39, 40, 41.
Gygis quanta divitiae fuerint atque potentia, *Ezech.* xxxviii, 2.448, a 51, seqq.
Gymnasium Hierosolymis constitutum, *II Maccab.* iv, 12.767, a 52.

H.

H A B A C U C Propheta quandonam scripserit, *Habac.* i, 535, a 51, seqq. & *Nahum.* i, 1.531, a 25, seqq.
Habitatus Summi apud Judaeos Sacerdotis qualis erat secundum Plutarchum, *Exodi* xxix, 6.56, b 3.
Haereticus Samaritanorum unde eruperit, *Ios.* xxiv, 26.109, a 12, 13, 14.
Hasta quem Deum significabat, *III Maccab.* pag.792, b 6.
Hebdomas annorum, *Dan.* ix, 24.473, a 28.
Hebraei quomodo Dei cultum sive bonum sive malum appellent, *Amos.* viii, 14.517, a 18, seqq. quid Lotione manuum testari solebant, *Psalmo* xxvi, 6.227, a 7. quid *benedictionis* nomine appellent, *Esa.* lxxv, 8.339, a 26. de qua re solebant commentarios facere, *Tob.* 573, a 9, seqq. in quo Davidem arbitrentur peccasse post mortem Absalomi, *II Reg.* xix, 29.148, a 31, 33. quomodo devorati sint ab Igne, *Levit.* x, 2.62, b 51, 52. ad quid sua holocausta omnia referebant, *Levit.* i, 9.60, a 58. de quali materia calceos habebant diebus festis, *Ezech.* xvi, 10.417, a 31. quid panis nomine intelligant, *Ibid.* vers. 19. p.417, b 27. quomodo vocent quidquid *restum* est, *Ezech.* xvi, 11.9.422, a 24. quid *prapuri* nomine intelligant, *Levit.* xix, 23.67, b 4. quo nomine soleant quodvis tempus exprimere, *Baruch.* i, 20.714, a 56.

Hebraei & gentes vicinae qua re utebantur pro ponderibus, *Prov.* xvi, 11.252, a 21. *Micha.* vi, 11.529, a 7, seqq. quid *lactis* & quid *multitalium* nomine significant, *Job.* xxi, 24.209, b 49. quid velint significare per alas, *Esa.* viii, 8.280, b 5. quid *lucis* nomine significant, *Ibid.* vers. 20. p.281, a 24, 25. quibus verbis expriment omnes creaturas, *Gen.* i, 1.1, a 10, 11. quomodo soleant de Deo loqui, *Ibid.* vers. 26. p.1, b 40. quomodo soleant vocare Reges quorum nomina non norunt, *Tob.* xiv, 13.578, b 42, seqq. cur in precibus labra existiment esse movenda, *Judith.* xiii, 6.584, b 6, seqq. cur sapissime Deum vocent *Sanctum*, *Sirach.* iv, 15.616, b 35, seqq. quid de Remissione peccati existimabant, *Num.* v, 8.72, b 43. quid super caput hostiae imponebant, *Levit.* i, 4.60, a 21. quomodo soleant vocare virtutes, *Osea* iv, 1.489, b 16. quomodo vocent omnia Dei opera quibus ille extra ordinem utitur, *Gen.* iiii, 23.6, a 30. cur suas uxores vocabant *sorores*, *Tob.* v, 26.576, a 7. cur omnes morbos adscribere soleant daemonibus, *Tob.* vi, 8.576, a 23. quid soleant sapius repetere, *Ier.* xlii, 13.386, a 14. quid per *natos alienos* intelligant, *Esa.* ii, 6.275, b 6. quid vocent *pedem*, *Ezech.* i, 7.401, b 23. quid intelligant per *claves* & *vasa*, *Esa.* xlii, 24.293, a 37.
Hebraeorum miseria in Aegypto, *Ezech.* xvi, 7.417, a 5, 7.
Hebraeorum Exercitus quot agminum erant, *II Maccab.* vii, 12.775, a 27, 28.
Hebraeis mos precandi pro mortuis qualis sit, *II Maccab.* xii, 42.782, b 62. *Iunge*, Judaei. Hebraeis quot sint gradus signorum Honoris, *Gen.* xxi, 12.16, b 49, 52.
Hedera Jonae à Deo praeparata qualis erat, *Ion.* iv, 6.521, b 50, seqq. Hedera quem Deum significabat, *III Maccab.* pag.792, b 6, 7.
Helenae forma, *Judith.* x, 18.583, b 29, seqq.
Hellenista quinam erant & ubi debebant eorumque lingua, *I Maccab.* iiii, 3.729, b 60, seqq.
Helix instrumentum aquaticum, *Deut.* xi, 10.86, b 28, seqq.
Heracleotae quomodo appellabant servos, *Levit.* xxii, 10.69, b 2.
Hereditas quanam dicenda secundum Hebraeos, *Prov.* xx, 21.254, a 53. Hereditas dupla cuinam filiorum dabatur, & quem habebat usum, *Deut.* xxi, 17.96, b 1, 2, seqq. *Hereditas luctuosa* & *tristis* quanam, *Num.* xxvii, 9.80, a 27, 34.
Heredes quinam erant legitimi apud Hebraeos, *Num.* xxvii, 11.80, a 60. Heredes Regni sine controversia apud Hebraeos non ungebantur, *III Reg.* i, 34.144, a 18.
Heredibus futuris regni in Regem arma sumentibus quid soleat accidere, *II Reg.* xviii, 15.140, b 18.
Heroes Homericis Heroes sub luce Evangelii, *Iud.* xv, 3.115, a 41.
Hieropolis Syria quomodo vocabatur, *Ezech.* xxxviii, 2.448, b 4.
Hierosolyma Sancta, & Libera à decimis ac tributis, *I Maccab.* x, 31.746, a antep. vocatur *vinca optimi vini*, cur, *Esa.* xxvii, 2.297, a 38. comparatur *leberi*, homines *carnibus*, *Ezech.* xi, 3.413, a 20. quandiu fuerit obsessa, *Ezech.* iv, 8.406, a 12. obsessa Urbis imago, *Ezech.* iiii, 25.405, a 30. quo menie fuerit incensa, *Ier.* xl, 10.384, a 18. quo regnante incensa, & quo regnante capta & non incensa, *Baruch.* i, 2.714, a 36, seqq. ejus & Templi incendium quandiu duravit, *Ezech.* iv, 8.406, a 19. Urbs & Templum restaurantur, *Esa.* iiii, 2.746, a 9, seqq.

R E R V M & V E R B O R V M.

a 9, seqq. *Nehem.* III, 1, seqq. 194, a 39, seqq.
 Hierosolymitani aqueductus, *Zach.* XIV, 8, 564, a 20. fontes, piscinae & cisternae, *Nachum.* III, 14, 534, b 51, 52. Episcopi recensentur, *Malach.* IV, 3, 571, b 48, seqq.
Hircus quid significet, *Dan.* VIII, 5, 469, b 47. cuius a Gentibus offerebatur, *Num.* XXVIII, 15, 80, b 60.
 Hispaniae possessionem unde Rabbini Judaeis polliceantur, *Abdia* I, 20, 519, b 1, seqq.
 Historia Canonis Hebraei quando & ubi finiat, *Nehem.* XII, 11, 197, a 23.
Hadus cur non erat in lacte matris sua coquendus, *Exodi* XXIII, 19, 54, b 16.
Holem pro Y poni solere dicitur, *Ezech.* XXXVIII, 2, 448, a 45.
 Holocaustum ad quid pertineat, *Iob.* XLII, 8, 220, b 28. Holocausta in quibus victimae corpus collo connexum relinquebatur ex quibus fiebant, *Levit.* I, 15, 60, b 41, an in usu erant antequam homines vescerentur carnibus, *Gen.* IV, 3, 6, b 25, seqq. p. 7. quandonam offerebantur, *Sirach.* XLV, 17, 701, b 11, seqq. de quibus fieri debebant, *Jud.* XI, 30, 114, a 18.
Holophernes quid significet, *Judith.* pag. 578, b 56.
 Homicida sacrilegus, *Exod.* XX, 15, 48, b 41, 42.
 Homicidium omne an in Decalogo sit prohibitum, *Exod.* XX, 15, 48, b 52, seqq. homicidium cuius auctor ignoratur, *Deut.* XXI, 6, 7, 95, b 41, seqq. homicidium deliberato factum, *Num.* XXXV, 32, 82, b 41, 42, seqq. homicidii non praemeditati vindicta, *Deut.* XIX, 6, 94, b 23.
 Homo ita creatus ut mori posset, *Sap.* I, 13, 589, b 11. Homo labilis ac infirmus, *Psalmo* CXXX, 3, 243, b 35, 36. *Eccles.* VII, 21, 262, b 3. *Sap.* V, 9, 594, b 15, seqq. *Sirach.* XXVIII, 12, 668, a 45. I *Maccab.* XVI, 14, 761, b 60. Homo cur libertatem habeat, *Psalmo* CXV, 3, 241, b 42. cur ab Angelis filius hominis vocetur, *Dan.* VIII, 17, 471, a 15.
 Hominis moesta conditio, *Sirach.* XI, 1, 690, a 37. hominis natura a Deo ad salutem apta reddi potest, *Sap.* I, 14, 589, b 24. hominis ortus, *Sap.* VII, 2, 596, a 4, seqq. hominis potior pars quam sit, *Eccles.* II, 2, 259, a 56. hominis fors contrariis sententiis obnoxia, quibus, *Eccles.* IV, 2, 3, p. 260, a 49, seqq. VII, 2, 261, b 40, seqq. IX, 4, 264, b 9, seqq. XI, 7, 266, a 27. hominem homini insidiari nefas, *Exod.* XX, 15, 48, b 47, 48.
 Homines quot modis Deum colunt, *Deut.* VI, 5, 85, a 46. homines quale jus habebant in animatia ante Diluvium, *Gen.* IX, 2, 9, b 32, seqq. homines quot de causis promissis non stent, *Numer.* XXIII, 19, 78, b 51. homines quot esse debeant ut dici posset turba, *Numer.* XXXV, 25, 82, a 53. homines opulenti quibusnam comparentur, *Amos.* IV, 1, 511, b 51, seqq. homines impii quo nomine significantur, *Esa.* XI, 4, 284, a 43. homines impios cur ad Principatum & Sacerdotium permittat Deus provehi, *Malach.* II, 17, 569, b 34, seqq. homines quandonam dicendi sint brutescere, *Jer.* X, 14, 355, a 59. homines feroces qui coguntur suam deponere ferociam & parere legibus, cuiusnam comparantur, *Esa.* LXV, 25, 340, a 36, 37. homines improbi & rapaces quibusnam denotari soleant, *Job.* IV, 10, 204, a 5, 6. homines pios irridentes quales dicendi, *Psalmo* I, 1, 221, a 43, 45. homines qui suis rebus cum pietatis detrimento consulunt, cuiusnam comparandi, *Esa.* LVIII, 4, 328, a 6. homines pertinaces qualem soleant eventum habere, *Sirach.* VI, 23, 619,

b 45, seqq. homines carnibus comparati, & Verbs leberi, *Ezech.* XI, 3, 413, a 20, 22. homines nullius frugis cuiusnam rei comparentur, *Ezech.* XXII, 24, 428, a 19, 21c homines morituri quinam non lugendi, *Job.* XXVII, 15, 211, b 23.
 Hominum quot genera Alexandriam habitabant, III *Maccab.* pag. 792, a 41, 42.
 Honesti semper & ubique, *Osea* VI, 6, 493, a 8.
 Honorandi gradus apud Hebraeos, *Gen.* XXIII, 12, 16, b 49, seqq.
 Honorii Imp. factum, II *Reg.* XIII, 15, 136, b 37, seqq.
 Horologium Achaz quale erat, IV *Reg.* XX, 11, 172, a 7.
 Hostiae quanam erant eximiae, *Amos.* VI, 4, 514, b 5. Hostiarum genera quot sint, *Lev.* XVII, 11, 65, b 51.
 Humilitati studendum, I *Reg.* II, 7, 120, a 3, seqq. II *Par.* XXXII, 26, 188, b 54. *Eccles.* VII, 17, 262, a 55. *Ezech.* XXI, 26, 426, b 49. *Tob.* IV, 20, 575, b 20, seqq. *Sirach.* I, 38, 612, b 1, 111, 20, 614, b 12, seqq. IV, 7, 616, a 50. X, 7, 628, a 8, seqq. XXI, 5, 651, a 46. II *Maccab.* IX, 12, 776, b 16.
 Humor corporum parvulorum quomodo siccandus, *Ezech.* XVI, 4, 416, b 14. quandonam in pilos acuat, *cod.* vers. 7. I. pen.
 Hufai, ut fidem sibi inveniret apud Absalomum, quid egerit, II *Reg.* XVI, 18, 138, b 60.
 Hyzra & Canis quanto sese odio prosequantur, *Sirach.* XI, 12, 635, b 45, seqq.
 Hymnus quem David volebat cani post introductam Arcam, quis erat, I *Par.* XVI, 7, 178, b 30.
 Hyrcanus cur dicebatur non posse fungi Pontificatu, *Esa.* LXVI, 21, 342, b 23.
 Hyssopus quid mystice significet, & qualem vim habeat, *Lev.* XIV, 4, 64, b 10.

I.

Jacon quamdiu servierit pro suis uxoribus, *Osea* XII, 12, 501, a 46. *Jacob* quandonam dicatur erubescere, *Esa.* XXIX, 22, 300, b 53. *Jacob dilecti Esau autem odio habui* exponitur, *Malach.* I, 3, 566, a 10, seqq.
 Iason a quo Pontificatum sibi pretio mercatus est, *Esa.* LXVI, 3, 340, b 53. a quo expulsus, *Ibid.* lin. 56.
 Idolum quid significet, *Exodi* XX, 4, 39, b 12.
 Idola non colentes quid ea colentibus debebant dare, *Amos.* II, 8, 510, b 30, seqq.
 Idola quibusnam exitalia soleant esse, *Sirach.* XXXI, 7, 673, b 12. eorum origo, *Sap. Solom.* XIV, 15, 603, h 42, seqq.
 Idololatriae cur feminas induebant armis, *Deut.* XXII, 5, 97, a 20, seqq. quid in Valle Topheth immolare solebant, *Esa.* XXX, 33, 302, b 34, 35.
 Idololatriae gradus & species, vide Dii falsi.
 Idololatria quid sit, *Exodi* XX, 4, 39, b 10, 11. & vers. 5, 43, a 26, seqq. Idololatria Aegyptiorum qualis fuerit, *Exodi* XX, 3, 37, a 2, 11, 27. unde orta, *Gen.* XLVI, 34, 25, a 19, 20, 21. num ante Iosephi tempus, *Ibid.* Idololatria occulta, *Exodi* XX, 3, 38, b 16.
 Idololatria Phoenicum, Tyriorum, aliorumque, *Exodi* XX, 3, 36, b 61, seqq. Symbolica, Veneris & Bacchi, *Ibid.* vers. 4, p. 39, a 49, 50. Idololatriae objecta & origo, *Exodi* XX, 3, 36, b 13, seqq. lin. 44, seqq. p. 37, a 5, seqq. *Sap.* XIV, 15, 603, b 41, seqq. Idololatriae morbus quo medicamine sanari poterat, *Exodi* XV, 26, 32, b 5, 6. Idololatriae vetus consuetudo in Aegypto & in Alexandria, *Esa.* XXX, 11, 339, a 53, 54.

Idololatriae figurae, Coelestes, Terrestris, Aquaticae, quae, *Exodi* XX, 3, 41, a 3, seqq. *Deut.* IV, 16, 17, p. 84, b 19-27.
 Idomeneus Cretensium Rex ex quo semine natus, *Jud.* XI, 30, 113, b 56. quid Nepruno sacrificavit, & cur e Regno fuerit pulsus, *Ibid.* p. 113, b. 1, 56, 57, seqq.
 Idumaea ubi sita sit, III *Reg.* IX, 29, 148, a 32. a quo fuerit vastata, *Esa.* LXIII, 1, 335, b 6.
 Idumaeus quo sensu dicatur frater Israelis, *Malach.* I, 2, 566, a 3, seqq. Idumaei quibus in partibus habitabant, *Esa.* XXI, 1, 290, b 27.
 Jehu a quo fuerit occisus, III *Reg.* XVI, 7, 152, b 35. Jehu regnante quid egerint principes & populi, *Osea* VII, 5, 493, b 53, 54.
 Jejunium quandonam inutile. *Esa.* LVI, 4, 329, b 51. Jejunii tempore quid observari solebat, I *Maccab.* III, 47, 731, a 27, 28. Jejunium Davidis quale fuerit, II *Reg.* XXI, 16, 136, a 20. Jejunia a Deo instituta & a Judaeis quomodo observabantur, *Zachar.* VII, 3, 553, b 4, seqq. quomodo Deo placeant, *Zach.* VII, 5, 553, b 36.
 Jeremias cui assimilatur, II *Par.* XXXV, 25, 189, b 32, 33. sub quot & quibus Regibus vixerit, & quot annos Prophetam egerit in Judaea, *Jer.* I, 2, 343, a 14, 22. cur irrisus fuerit ab Hebraeis, *Ezech.* XI, 3, 413, a 20, 21. peccata apprehendens quid nominet, *Jer.* VII, 9, 351, a 34. cur in carcerem & lutum sit conclusus, *Esa.* LIII, 4, 323, b. pen. quomodo peccata multorum abstulerit, *Esa.* LIII, 12, 324, b antep.
 Jeroboam Domus quanam erat, *Amos.* VII, 9, 515, b 35, seqq.
 Jerusalem, vide Hierosolyma.
 Jesus Iosedecis ex quo sanguine ortus, & per quos in Summum sacerdotem electus, *Agga.* I, 1, 545, b 27, seqq.
 Jezabel qualis erat, III *Reg.* XVI, 31, 153, a 34.
 Ignis a quibusnam colebatur ut Deus, *Sap. Solom.* XIII, 2, 602, b 33. Ignis sulphureus quo Sodoma flagravat unde venerit, *Gen.* XIX, 24, 15, a 33. Ignis ab altari sumtus quid significabat, *Esa.* VI, 6, 278, a 41. Ignis quomodo devoravit Hebraeos qui obrulerant Deo ignem alienum, *Levit.* IX, 2, 62, b 51, 52.
 Ignes coelestes pro Diis habitari primi, *Exodi* XX, 3, 36, b 13, 14.
 Illecebrae pravorum motuum tres, quae, *Exodi* XX, 17, 51, b 46.
 Imagines, *Esa.* XL, 18, 309, a 24, 25. XLIV, 17, 315, a 34. Imagines quas venerabantur Assyrii, quanam erant, *Esa.* XXIV, 21, 295, a 63, seqq. Imagines quomodo frangenda & non frangenda dicantur, *Exod.* XX, 5, 43, a 31, seqq. Imagines Judaeis non omnes promiscue vetitas fuisse, *Exodi* XX, 4, 39, a 45, seqq. & p. 41, a 22, seqq. Alexandrini tamen a quibuslibet abstinebant, *Sap.* XV, 4, 604, b 43, 44. Imagines Imperatorum quomodo nonnulli Christianorum honorasse vel non honorasse dicantur, *Exodi* XX, 3, 38, b 47. Imagines quaedam locuta traduntur, *Ibid.* vers. 4, p. 39, b 40, 42, 45, seqq. Imagines in locis precationum, *Exodi* XX, 5, 42, a 36, 37. Imagines credebantur spiritum quandam habere, *Exodi* XX, 4, 39, b 20, seqq. Imagines quas & quomodo honorabat Synodus Nicena secunda, sive Constantinus Episcopus, *Exodi* XX, 5, 42, b 13, 14. Imaginum Cherubimorum Serpentiisque iussu Divino factarum, nec non Boum atque Leonum Solomonis ratio, *Exodi* XX, 4, 40, a 26, 34, 37. Imaginum Interdicti usus, *Exodi* XX, 4, 40, a 60, 61.

I N D E X

Imber temporaneus, serotinus, *Osee* vi, 2, 3. p. 492, b 31, 32. *Zach.* x, 1. 557, a 11.
Impensa & expensa unde nominis habeant originem, *Nachum.* 11, 9. 533, b 2, 3.
Imperatoris boni officium in bello quodnam sit, *11 Par.* xxxii, 7. 188, b 49.
Imperatorum imagines quatenus Christiani honorarint, *Exodi* xx, 3. 38, b 47.
Imperatores Christiani quomodo purgarint Orbem à Paganismo, *11 Par.* xiv, 5. 183, a 49.
Imperium quibusnam artibus facile retineatur, *Nehem.* ix, 28. 196, a 41.
Imperium cur in *Juda* potius quam aliis Tribubus mansisse dicatur, *Gen.* xlix, 10. 26, a 47, 50.
Imperium Rom. ad *Judæos* pervenisset, si humilem Messiam non respuissent, *Dan.* vii, 18. 467, b 41, seqq.
Imperium Romanum quandonam gesserit typum Evangelii, *Dan.* 11, 34. 4. 6, a 52.
Imperia per quid floreat, *Esa.* ix, 7. 282, a 7-9. per quid transferri soleant de familia in familiam, *Prov.* xxviii, 2. 256, b 40.
Imperia in Oriente qualia erant, *Ecclesi.* viii, 3. 63, a 17. 20.
Impius ex quo ingenium trahat, & ex quo natus dicatur, *Sirach.* xxi, 30. 652, b 20, 21.
Impudicæ femina nota, *Sirach.* xxvi, 12. 664, b 15.
Inaures cuiusnam olim & à quibus dicabantur, *Gen.* xxxv, 4. 21, a 7. inter superstitiones ab Augustino numerantur, *Ibid.* a 1. 9.
Incedere per ignes quid sit, *Esa.* xliii, 2. 313, a 15.
Incendiarii apud gentes omnes quo mortis genere mulcentur, *11 Maccab.* viii, 33. 775, b ult. & 776, a 1.
Incendium Urbis & Templi quamdiu duravit, *Ezech.* iv, 8. 406, a 19, 20.
Incessus, *Amos* 11, 7. 510, b 23. quoniam morte puniebantur, *Levit.* xx, 11. 68, b 29.
Incola paschatizare non cogebatur, sed si id vellet præstare quid ei agendum, *Num.* ix, 14. 73, b 58. incola cur ad observationem Sabbati fuerit obligatus, *Exodi* xx, 10. 34, a 26, seqq. & p. 46, b 7, seqq.
Indago quid, *11 Par.* xiii, 13. 183, a 34. 39.
Induratio peremptoria quoniam sit, *1 Reg.* 11, 25. 120, a 55, 58.
Infamia injusti belli, *Judic.* xi, 15. 113, b 13, 14.
Infans ætas quomodo describi soleat, *Jona* iv, 11. 522, b 13, 14.
Infernus quid, *Sap.* v, 13. 594, b 39.
Infirmas humana quibus verbis exprimitur ab Hebræis, *Sirach.* xiv, 19. 637, b 41.
Ingratus animus poenam auget, *Amos* 111, 2. 511, a 21.
Ingenium subtile qua re impediatur, *Dan.* 1, 12. 454, b 1. 6. *Sirach.* li, 27. 712, b 10-13.
Iniquitas viri in quo sit melior quam mulier benefaciens, *Sirach.* xlii, 14. 695, b 44.
Injurie in hominem quot ab Hebræis afferantur genera, *Exodi* xxi, 19. 52, b 57.
Inquilinus Sacerdotis quis erat, *Levit.* xxi, 10. 69, a pen.
Institutio prava, *Sap.* 111, 12. 592, a 18, seqq.
Instrumentum ex optimis Dei, per quod piis beneficiat, quodnam sit, *Esdra* 1, 1. 190, a 12.
Insula quid sit Hebræis, *Ezech.* xxvi, 18. 434, a 60.
Interfeminium, *Gen.* xlix, 10. 26, b 28.
Interpretatio Actorum Nicanæ Synodi

Latina qualis, *Exodi* xx, 5. 42, a 50, 51, seqq.
Interreges quoniam erant, *Deut.* xvii, 9. 89, b 58. p. 90, a 15. in quo differabant à Regibus, *Ibid.* lin. 27.
Invalores, *1 Par.* vii, 21. 177, a 28-57.
Invidia malorum pessimum, *Prov.* xiv, 30. 250, b 28-44.
Joab filius Sarvix qualis erat, *11 Reg.* 11, 13. 131, b 14. quem dolo occiderit, *11 Reg.* 111, 30. 132, a 32. quare summam belli & quando recuperaverit, *11 Reg.* xix, 13. 141, a 8. videns omnia sibi impunè cedere, quid egerit, *11 Reg.* xx, 10. 141, b 6.
Joannes Baptista cur dicatur Elias, *Malach.* iv, 5. 572, a 3. quibusnam Sectis attulerit remedia, & quomodo, *Ibid.* vers. 6. lin. 15, seqq. illius votum quale erat, *Num.* vi, 18. 73, b 15.
Joas à quibus occisus, & cur non in sepulchris Regum sepultus, *11 Reg.* xii, 21. 166, a 15, 16, 17.
Joathan quot annis regnarit, *11 Reg.* xv, 30. 167, b 46, 47.
Joëlis dicta ad quosnam pertineant, *Joel.* 1, p. 504, a 30.
Jonas Propheta quo tempore vixerit, *11 Reg.* xiv, 25. 167, a 14.
Josephus Patriarcha cur Tauri imagine designatus, *Gen.* xlix, 6. 26, a 14, 16, 21.
Josias Rex cur & ubi fuerit occisus, *11 Reg.* xxi, 29. 174, a 13, seqq. quot annis regnarit, *Jer.* xxv, 3. 369, b 27.
Josue quis & qualis fuerit, *Jos.* 1, 1. 103, a 6. quis ex aliis gentibus ei comparandus, *Ibid.*
Ira Divina usquequò persecuta sit Reges, *Ezech.* xix, 12. 423, a 54. cur populum occidioni dederit, *Ibid.* vers. 14. lin. 60.
Ira Divina instrumenta quoniam sint gravissima, *Jer.* xiv, 12. 359, a 44.
Ira quomodo describi soleat à Poëtis, *11 Reg.* xvii, 8. 139, b 19.
Iris cuiusnam rei sit symbolum, *Ezech.* 1, 28. 403, a pen.
Irrumare, *Jer.* 11, 16. 344, b 18.
Isaaci liberatio à morte quam significabat liberationem, *Levit.* xxi, 24. 69, b 60, 62.
Isai filii quot fuerint, *1 Par.* 11, 15. 176, a 7.
Isti quibusnam erat numen, *Esa.* xix, 1. 289, a 40.
Ismael Nathanæ filius quorumnam ope *Judææ* Principatum invaserit, *Ezech.* xxi, 28. 427, a 17.
Ismaelita qua in re periti, *Baruch.* 111, 23. 716, b 11. Ismaelitarum insigne quodnam erat, *Jud.* viii, 21. 112, a 36.
Israelita quoniam summi & quoniam infimi, *Esa.* ix, 15. 282, a 56. quid per viri cultum amiserint, *Exodi* xxi, 20. 54, b 19, 22. quot annis in *Ægypto* remanserint, *Exodi* xxi, 40. 31, b 16. quoniam de causa Deo parere debebant, *Deut.* vi, 21. 85, a 58. in quas peccaverint leges post Josuæ tempora, *Jos.* xxi, 12. 108, b 39. cur petentes Regem peccarint, *1 Reg.* viii, 5. & 7. 122, a 13, 28, 34. Israelitarum probitas quandonam apparebat, & quando improbitas, *Jud.* 111, 4. 110, a 51. Israelitas ad novos deos excitantes, quomodo puniebantur, *Deut.* xiii, 9. 87, a 39.
Isthmus Arabicus quibus verbis describebatur, *Esa.* xxx, 6. 301, a 57.
Judæ Tribui cur Ductus datus sit, *Jud.* 1, 4. 109, a 42.
Judæa à quibusnam fuerit vexata, *Joel.* 111, 19. 509, a 2. quibusnam Sectis agitabatur ante adventum Christi, *Malach.* iv, 6. 572, a 20. *Judææ* status post reditum ex Captivitate qualis fuerit, *Sophon.* 111, 15. 544, b 35.

Judæi à quo ita dicti, *Gen.* xlix, 10. 26, a 47. quandonam inceperint orare pro mortuis, *11 Maccab.* xii, 42. 783, a 2. quid de animis exutis corpore censeant, *11 Maccab.* xv, 12. 787, b 48. quibus verbis utantur cum de piis mortuis loquantur, *Esa.* lvii, 2. 327, b 40, 49. quot in oris longinquis servientes à Ptolemæo Philadelpho pretio dato liberati sunt, *Sophon.* 111, 10. 544, a 51. qui tempore Sennacheribi volebant salvari quoniam erat eis eundem, *Esa.* xxviii, 16. 298, b 53. audientes ex Assyria venire Sennacheribum quid egerint, *Esa.* xxx, 1. 301, a 15. quibus petebant hostem suum ex montibus, *1 Maccab.* x, 73. 748, b 24. qua nota ab aliis gentibus dignoscebantur, *Zach.* viii, 23. 554, b 52, 54. qua in re miri semper artifices, *111 Maccab.* p. 794, a 41-44. pro hominibus aliorum sacrorum orabant, *1 Maccab.* xii, 11. 753, b 4, 5. cur carne suilla abstinebant, *Levit.* xi, 7. 63, b 1.
Judæi mystici quoniam sint, *Dan.* vii, 18. 467, b 47.
Judæorum captivitas in *Ægypto* & alibi, qualis erat, *Esa.* lxi, 1. 334, a 8. *Judæorum* mos vetus jejunii temporibus, *Dan.* x, 3. 474, b 5. *Judæorum* querelæ cum adhuc obsiderentur, *Esa.* xxvi, 18. 296, b 47, 52. *Judæorum* tubæ quales erant, *Num.* x, 1. 75, a 12. *Judæis* quoniam fuerint auctores ad idololatriam, *Jer.* xii, 16. 357, b 41. *Judæis* quid mansisset si Messiam recepissent, *Baruch.* 11, 35. 715, b 53. *Judæos* cur graviter increpavit Jeremias, *Jer.* xxi, 33. 369, a 14, 20. vide & Hebræi.
Judex inflexibilis, *Exodi* xxi, 3. 54, a 32-44. *Judex* si crimen vidisset quid agebat, *Levit.* v, 1. 61, b 48.
Judices quomodo vocentur ab Hebræis, *Exodi* xxi, 6. 52, a 7. & xxi, 9. 53, b 25. *Judices* urbani in quorum locum succedere, *Exodi* xvi, 11, 21. 33, a 25. *Judices* oppidani cur in causis difficilioribus relationem faciebant ad Synedrium, *11 Par.* xix, 10, & 11. 185, a 9. 37. *Judices* quoniam originem habebant à Deo, & qui à Regibus, *Osee* viii, 4. 495, b 4. *Judices* quem ritum observabant cum aliquis verberibus excipiebatur, *Deut.* xxv, 3. 99, a 36.
Judicia quandonam fuerint instituta, *Gen.* ix, 6. 10, a 50, 56. *Judicare* de vero vel falso Propheta cuiusnam erat, *Jer.* xxxviii, 5. 382, a 30. *Judicium* contra delinquentes in Templo penes quos erat, *Ier.* xx, 1. 364, a 51. 54, 58. *Judicia* Divina quomodo soleant depingi, *Joel.* 111, 2. 507, b 53. per quid figurabantur, *Ezechielis* viii, 4. 410, a 3.
Ingum ferreum quid significet, *Ier.* xxviii, 13. 373, a 24.
Jupiter quibusnam erat summus deus, *Esa.* xlvi, 1. 317, b 24. ejus simulacrum Romæ ex quo ligno factum, *Esa.* xl, 20. 309, a 38.
Juramentum quid sit, *Exodi* xx, 7. 44, b 24, seqq. ubi præstatur, *1 Reg.* xx, 11. 126, b 57, 58. *Juramentum* quandonam jurantis personam non egrediatur, *11 Reg.* xix, 22. 141, a 23. *Juramentum* multis vinculum improbitatis, *111 Maccab.* p. 797, b 12. *Juramentum* apud *Ægyptios* quodnam sit gravissimum, *Gen.* xlii, 15. 24, a 10. *Juramenti* promissorii sedes, *Exodi* xx, 7. 44, a 39, 40-42. *Juramenti* formula, *Per Deum* qui in *Dan* colitur, *Amos* viii, 14. 517, a 11, 12.
Jurare tacto altari quorumnam mos erat, *111 Reg.* viii, 31. 147, b 24, 25. *Jurandi* mos Abrahami tempore quis erat, *Gen.*

R E R V M & V E R B O R V M.

Gen. xxiv, 2. 17, a 12. pejerans per Deos falsos punitur, *Sap.* xiv, 31. 604, b 15, seqq. jurantium mos manum ad cœlum elevandi: *Dan.* xii, 7. 484, b 46.

Jurgia quandonam incidenda, *Prov.* xvii, 14. 252, b 24.

Jurisconsulti Romani quid impossibile vocent, *II Maccab.* iii, 12. 766, a 34.

Jurisprudencia, *Sap.* viii, 11. 598, a 26.

Jus quodnam non prohibeat se ulcisci, *Jud.* xv, 3. 115, a 27. jus hominum in animantia ante Diluvium quale erat, *Gen.* ix, 3. 9, b 32. Jus Postliminii omnia restituens, *Esa.* lxvi, 21. 342, b 26, 27. jus populi convocandi quid ostendat, *Jud.* vi, 35. 111, b 24. jus sanctè dicere & quamplurimis prodesse quorum sit, *III Reg.* x, 9. 148, b 43. jus cuius erat prehensionis in eos qui in Templo delinquebant, *Fer.* xx, 1. 364, a 54. jus patris assignandi filiis suis suas portiones, *Deut.* xxi, 16. 96, a 52. jus tertium primogenituræ quodnam erat, *Deut.* xlix, 3. 25, b pen. jus testimonii quinam non habebant, *Deut.* xvii, 6. 89, a 2.

Juris confociatio Populum facit, *Deut.* xxxiii, 21. 102, a 10, 11. juris specie vim peragi, *Amos* vi, 13. 515, a 23, 24. Jure Gentium quæ fiunt non semper apud Deum pro licitis haberi, sed quando, *Habac.* ii, 8. 538, a 53, 54.

Justinianus quid fecerit de vasis Templi quæ Vespasianus attulerat Romam, *Dan.* v, 23. 463, a 15.

Justitia cum à judicio distinguitur, quid significet, *Gen.* xviii, 18. 14, b 12. circa quid versetur, *Sap.* Solom. viii, 7. 597, b 61. causam dat immortalitati, *Sap.* i, 15. 589, b 39. Homini propria, *Ezech.* i, 26. 403, a 32-40. Justitiæ incessus tardus, *Fer.* xx, 8. 364, b 44-48. *Sap.* i, 8. 589, a 51-60. Justitiæ Divinæ Symbolum, *Ezech.* vi, 1. 406, b 52. Justitia Divina quandonam exactius apparuerit, *Ezech.* xviii, 3. 421, b 28. Justitiæ Divinæ effectus quanti sint, *Sirach.* xvi, 22. 641, a 17. Justitia arbores quinam dicantur, *Esa.* lxi, 3. 334, a 39. justitiæ fruendæ causâ quinam sint constituti, *Prov.* xx, 8. 254, a 8.

Justus, justum, quis, quod, *Exodi* xxi, 17. 51, a 20, 27. Justus cur sit Abrahami proprium cognomentum, *Sap.* x, 5. 599, b 7.

L.

LABAN quem cultum tenebat, *Gen.* xxiv, 3. 17, a 20. an fuerit idololatra, *Ibid.*

Laborandum, *Prov.* xx, 13. 254, a 26, 27. *Sirach.* iv, 19. 617, a 11. vii, 16. 623, a 19.

Lacedæmoniorum matrimonia, qualia, *Deut.* xxiv, 4. 98, b 37-40.

Lamentationum Jeremix quodnam sit argumentum, *Lament.* p. 271, a 11.

Lapidatio ubi & quomodo fieri solebat, *Levit.* xxiv, 14. 70, a 46, 47, 48.

Lapis oneris in quo quisque suas experiebatur vires, *Zachar.* xii, 3. 561, a 8.

Latona quibusnam erat numen, *Esa.* xix, 1. 289, a 40.

Latrocinium quis primus exercuerit in Arabia Deserta, *Gen.* iv, 16. 7, b 40.

Latus dextrum quid denotet, & quid finistrum, *Ezech.* iv, 4. 405, b 37, 40.

Legatos malè excipere quale sit crimen, *II Reg.* x, 7. 134, b 58.

Lena quarundam vox, *Sirach.* ix, 4. 626, b 42.

Lenitas inconcessa, *III Reg.* xx, 42. 156, a 28, 29. lenitas in animantia quò tendat, *Exodi* xx, 10. 46, a 49, seqq. *Deut.* xxv, 4. 99, a 48, 49. lenitas quosnam deceat maximè, *II Macc.* iv, 25. 768, a 61.

Lenitas eximia quid efficere soleat, *I Reg.* xxvi, 17. 129, a 4.

Lepra quænam sit pertinacior, *Lev.* xiii, 12. 64, a 59. cujusnam peccati sit pœna, *Levit.* xiv, 4. 64, b 7.

Leprosi ubinam morabantur, *IV Reg.* vii, 3. 161, b 60.

Leviathan quale sit animal, *Iob.* xl, 20. 219, a 33.

Levitæ quæ bona sibi comparare poterant, *Deut.* xviii, 8. 92, a 4. quas res diligenter discabant, *Deut.* xvii, 9. 89, b 8. eorum ministeria non adeò gravia erant, *I Par.* xxi, 27. 179, b 15. ex qua debebant esse familia ut jure manum ad Arcam extendere possent, *II Reg.* vi, 6. 133, a 26. eorum officia quænam erant, *Num.* viii, 14. 73, b 35. Deo in Templo militabant, *Dan.* viii, 10. 470, a 40, 41. eorum perfugium quid erat, *Num.* xxxv, 6. 81, b 59.

Lex de Sacrificiis cur non data sit Abrahamo, Isaac & Jacobo, *Exodi* xv, 26. 32, a 55, 56, b 2. ex cujus rei occasione ceteris data sit, *Ibid.* lex de Nuptiis apud Hebræos & apud Athenienses qualis sit, *Num.* xxxvi, 8. 82, b 57. lex qualis data ad præcavenda schismata, *Deut.* xvii, 8. 89, a 61. lex de offerendis victimis uno in loco tantum, quando cessaverit, *Deut.* xii, 8. 86, b 55. lex de libertate ob membrum ruptum, quibus servis proderat, *Exodi* xxi, 27. 53, a 24. Legis Divinæ studium quid apud Hebræos comprehendebat, *Sirach.* xxxviii, 39. 688, a 7. Legis minima quàm sollicitè servanda, *Num.* xv, 39. 76, a 2, seqq. legis optimus interpretis quis sit, *Levit.* xviii, 18. 66, b 8.

Legem docere & explicare quorum erat, *II Par.* xvii, 7. 184, b 35. Legem per Mosem datam à Deo profectam negantibus quæ pœna debebatur, *Deut.* xiii, 9. 87, a 39, 48.

Leges de Rege, de Templo, & excidio Amalecitarum ad quod tempus pertineant, *Deut.* xvii, 14. 91, a 44. Leges Moysi in quas gentes derivatæ, *Esther.* Addit. xvi, 15. 588, b 9, seqq. leges quæ pœnas graves publicæ alicujus utilitatis causâ inferunt, quibus egeant, *IV Reg.* viii, 6. 162, a 40. leges rituales quodonam se vinci patiantur, *I Reg.* xxi, 4. 127, a 36. leges qua forma fiebant immutabiles apud Persas, *Esth.* i, 19. 198, b 49.

Libanus pro Templo, *Ezech.* xvii, 3. 420, a 22.

Liberi ubinam à parentibus in honorem Deorum suorum morti dabantur, *Deut.* xviii, 10. 92, a (8), b seqq. Liberi in cujusnam honorem cremabantur à suis parentibus, *Esa.* xxx, 33. 302, b 31. Liberi à quibusnam parentibus vendebantur creditoribus, *IV Reg.* iv, 1. 159, b 9.

Liber Josuæ quandonam scriptus, *Jos.* xv, 63. 107, b 33. xix, 47. 108, a 24. & xxiv, 31. 109, b 4, 11. Liber Jeremix cur scriptus sit, *Fer.* i, 2. 343, a 10. Liber Tobix à quo & qua lingua scriptus sit, *Tob.* p. 373, a 2, 8. Libri Maccabæorum cur ita dicti, *I Maccab.* p. 723, a 37. Libri Regum à quo scripti, *I Reg.* p. 119, a 29. Libri Samuelis & Libri Regum unde sumti sint, *I Paral.* xxi, 29. 181, b 10.

Liberalitas in quem primùm exerceri debeat, *Deut.* xv, 11. 88, a 30.

Libertas quomodo definiatur à Romanis & Zenone, *Gen.* iii, 16. 5, b 9. libertate nostra quomodo uti debeamus, *III Reg.* xviii, 9. 154, a 4.

Libido punita, *II Reg.* xv, 1. 137, b 46. *Sirach.* xix, 3. 646, a 40.

Libidinis militaris expletæ pœna, *Deut.*

xxi, 14. 96, a 41. 47. libidini addentes injuriam quinam sint, *Sirach.* xxi, 11. 25, 657, a 1, 2, 4.

Libyes quinam sint populi, *Nahum.* iii, 9. 534, b 13.

Limes aliquando in Dei misericordia, *Gen.* xi, 1. 10, b 27.

Lingua Hebræa unde suam habeat originem, *Ezech.* xvi, 32. 422, b 47. lingua primæva qualis, *Gen.* xi, 1. 10, b 35.

Lingua dicax, *I Maccab.* xiii, 17. 755, a 50. linguæ perniciēs *Sirach.* xx, 20. 650, a 11. xxii, 30. 654, b 1-21. etiam in secreto cubiculi, *Ecclesi.* x, 20. 265, b 50.

Liquores corporibus humanis quinam gratissimi, *Iud.* ix, 13. 112, b 40. *Psalms* civ, 15. 240, a 16, 18.

Litantes hostiæ, quæ, *Levit.* xxi, 22. 69, b 10, 12.

Literæ Regum Persarum quantam vim habebant, *Esth.* viii, 8. 202, a 11. *Literarum Civitas* apud Hebræos quæ erat, *Ios.* xv, 15. 107, b 5.

Lites undenam oriri soleant, *Ier.* xv, 10. 360, a 52. unde accendantur inter multos, *Prov.* xviii, 18. 253, a 36.

Livor ubinam maximè regnet, *Dan.* vi, 4. 463, b 55.

Locus qui diu in honorem Jacobi pro Templo fuit, *Ios.* xxiv, 26. 109, a 12. loca quænam sint fertilissima, *Esa.* vii, 25. 279, b 50. loca quænam facillimè oppugnentur admotis ignibus, *Iud.* ix, 49. 113, a 8.

Locorum situs explorare cujus sit, *I Reg.* xxvi, 5. 128, b 52.

Locusta quid denotet, *Ios.* ii, 25. 507, a 26.

Longævitas felicitatis cacumen, *Exodi* xx, 10. 47, b 40.

Loqui Hebræis quid sæpe significet, *III Reg.* xiv, 13. 151, b 33. *loqui* ad cor quid sit, *Osea* ii, 14. 488, a 22.

Loquendi genus Hebræum, quod summa pericula significat, *Psalms* cxi, 109. 242, b 3. seqq. loquendi genus quod jam ad certas virtutes, jam ad dignitates refertur, *Esther.* Addit. xv, 16. 587, b 54, 55.

Lori dissolutio pro quo per similitudinem dicatur, *Esa.* lxii, 1. 334, a 17.

Lotus cur *Iusti* vocabulo appelleretur, *Sap.* Solom. x, 6. 599, b 20, seqq.

Luctus Gentium qualis erat & qualis Hebræorum, *Deut.* xiv, 1. 87, b 44, 45. 51. luctus Danielis causâ quænam erat, *Dan.* x, 1. 474, a 30. luctus signum quodnam erat, *III Reg.* xx, 31. 155, b 51.

Luci apud Templum cur prohibiti, *Esa.* lvii, 5. 328, a 19-23.

Ludovicus Francix Rex restitutus, *Dan.* iv, 33. 461, b 34.

Ludus Regum Solomonis tempore quis erat, *III Reg.* x, 1. 148, b 25.

Lugentium mos, *Ezech.* xvi, 16. 434, a 38: 43, 44: 50. lugentium mos apud Moabitas quis erat, *Esa.* l, 2. 286, b 25.

Lugentium mos apud omnes Veteres qualis, *Ier.* vii, 29. 352, a 15. quis nunc, *Ibid.* lin. 17. lugentium pedes, mystæ, quales, *Ezech.* xxiv, 17. 431, b 44-48. lugentibus quid ab amicis mitti solebat, *Ier.* xvi, 7. 361, a 22.

Luna sive *Lunus* potius, *Exodi* xx, 3. 37, a 11, 12.

Luna num Josua imperante verè steterit, *Ios.* x, 13. 106, a 39, 40, seqq.

Lupus habitaturus cum agno quid figurabat, *Esa.* xi, 6. 284, a 53. *Lupi*, qui, *Zach.* xi, 9. 559, b 4.

Lux quid significet & pro quo ponatur apud Hebræos, *Esa.* viii, 20. 281, a 24. 25. lx, 19. 333, b 20, 21. *III Maccab.* pag 797, b 58.

Luxus ubinam soleat modum omnem excedere, *Ion.* i, 2. 519, a 53. seqq.

B a

Lydia

I N D E X

- Lydia cur Gygea dicta sit, *Ezech.* xxxviii, 2. 448, a 3°, seqq. & l. 50, 51. Lydia à quo bis subjugata fuerit, *Esa.* lxxvi, 19. 342, a 34.
- Lysimachus qualis fuerit, & quomodo mortuus sit, *Esa.* lxxvi, 3. 340, b 57. *Ibid.* vers. 4. l. ult.
- M.
- M**acedonia à quonam victa fuerit, *Dan.* vii, 12. 467, a 40.
- Magas Philadelphi pater quam uxorem duxerit, *Dan.* ii, 43. 456, b 44, 45.
- Magasin nomen unde factum, *Dan.* xi, 38. 482, b 18, 19.
- Magdalum urbs ubi sita, *Ezech.* xxi, 10. 440, a 12.
- Magister qui discipulum castigans occiderit an debeat fugere, *Exodi* xxi, 12. 52, b 31, 33. Magistri quinam sint pestilentes, *Ezech.* xvi, 24. 422, b 22.
- Magistratus crimina puniens cuiusnam vice fungatur, *Job.* xx, 29. 209, b 22.
- Mahumetista, unde se Mussalmannos appellant, *Esa.* xlii, 19. 312, b 15.
- Majestas Regia quo nomine exprimi solebat, *Lam.* ii, 3. 272, a 25, 26.
- Majestatis crimen cur primò in Legibus ponatur, *Exodi* xx, 12. 47, a 47.
- Majores natu Israel quinam erant, *III Reg.* vii, 1. 147, b 7.
- Malachias quid significet, *Malach.* p. 565, a 48.
- Malagmata quid sint secundum Medicos, *Sap. Solom.* xvi, 12. 605, b 62, seqq.
- Malchus, Malchuel, Malichas & Malcus qualia nomina, *I Maccab.* xi, 39. 751, a 15, seqq.
- Maledicentia poena quanam sit, *Num.* xii, 10. 75, a 27.
- Malefici quinam dicantur, *II Maccab.* i, 32. 766, b 41, 42.
- Mala domestica quomodo obtegenda, *II Reg.* xiii, 20. 136, b 56.
- Malorum maximorum Solomonis posteris Populòque Hebræo quis fuerit fons, *III Reg.* xi, 1. 149, b 6, 11.
- Malthare, quale verbum sit, *Jer.* xlii, 9. 385, b 34.
- Mamzer, qui non debebat ingredi Ecclesiam Domini, quis erat, *Deut.* xxi, 1. 2. 97, b 52.
- Manaheth in cujus sorte erat, *I Par.* viii, 7. 177, b 7, 8.
- Manasses quid mali fecerit, *I Par.* xxxiii, 2. 189, a 20. quale habebat ingenium, & quibus similis erat, *IV Reg.* xxi, 1. 172, a pen. quibus provocaverit Deum, *IV Reg.* xxi, 26. 174, a 1, 2.
- Mancia ubi plurima fuerint, *Ezech.* xxvii, 13. 436, a 1.
- Mandata cur servantur, *Sirach.* xxxi, 27. 676, b 61.
- Mandragoræ semen quid potum purget, *Gen.* xxx, 14. 19, a 56.
- Manna ubinam gignebatur, *Sap. Solom.* xvi, 29. 606, b 24. quid significet, *Ibid.* pruinæ simile, non liquefiebat ignibus coctum, *Sap. Solom.* xix, 20. 610, a 3, seqq.
- Manus pro auctoritate, *Jer.* xxvi, 24. 372, a 19, 20.
- Manum manui jungere quibusnam erat societatis signum, *Tob.* vii, 15. 576, b 38, seqq. *Eftb. Addit.* xiv, 8. 587, a 58.
- Manum alterius osculari quale signum sit, *Job.* xxxi, 27. 213, b 35. quàm sit antiquus venerationis mos, *Exodi* xx, 5. 41, b 25. manuum nomine quid Hebræi intelligant, *Sap.* i, 11. 14. 592, a 40. 43.
- Maoz quinam ut Deum coluerint, *Dan.* xi, 38. 482, b 12, seqq.
- Maranetha unde, *Dan.* ii, 47. 457, a 39.
- Marcipres quinam ita vocabantur, *Exodi* xx, 10. 46, a 34. *Esa.* xlii, 1. 313, a 2, Mare Rubrum, *Exodi* x, 19. 30, b 1. cur ita dictum, *I Maccab.* iv, 9. 732, a 3, 4. cur à Latinis ita malè dicatur, *III Reg.* ix, 26. 148, a 32, 35.
- Maris canales, *Ecclesi.* i, 7. 259, a 20, seqq.
- Marginalia quæ irrepperunt Græca in S. Scripturam, *Exodi* xx, 12. 47, b 25.
- Maritus quæ debeat, *Exodi* xxi, 10. 52, a 56, seqq. dominus est constituendi laris, *Tob.* vii, 15. 576, b 44.
- Mariti quinam levibus de causis instrumentum divortii dabant uxoribus, *Esa.* l. i. 321, a 33. Mariti zelotypi uxoribus impudicis quid facere soleant, *Ezech.* xxi, 25. 429, b 55.
- Martis Sidus quo nomine vocetur à Chaldeis, *Dan.* xi, 38. 482, b 23, 25, 26.
- Martyrum ad monumenta cur tam multa fieri mira permiserit Deus, *IV Reg.* xiii, 21. 166, a 53. 54. 55.
- Masoreticorum diligentia; conjectura, *Zachar.* xi, 7. 559, a 43.
- Mater omnibus gentibus quæ dicta, *I Maccab.* vi, 2. 736, a 48. Matres Regum quid possint, *II Par.* xxi, 3. 186, a 32, 33.
- Matrona in quo distabat Gedeonis tempore à Concubina, *Jud.* viii, 31. 112, a 57. 58. Matrona opulenta quibusnam comparetur, *Amos.* iv, 1. 511, b 45, seqq.
- Maximianopolis Vrbs ubi sita, & quomodo vocabatur olim, *Zachar.* xii, 11. 561, b 48, seqq.
- Media fortuna optima, *Prov.* xxix, 8. 257, b 13.
- Mediæ pleraque montana, *I Par.* v, 26. 176, b 44.
- Medicinæ studium, *Sap.* vii, 20. 597, a 3-6.
- Medici quid dubitent de lepra, *Deut.* xvii, 8. 89, a 50.
- Meditationis seriaz index, *Sirach.* xiii, 32. 636, b 1, seqq.
- Medi quandonam Regnum Babylonicum tenere inceperint, & à quo ab eo expulsi, *Esa.* xxxix, 1. 308, a 9.
- Medorum leges quales erant, *Dan.* vi, 12. 464, b 32, 33.
- Mel in quibusnam Sacris usurpabatur, *Levit.* ii, 11. 60, b 60. an sacris Hebræorum admiscebatur, *Ibid.* l. 60. & p. 61, a 4. mel quod in Arabia reperitur quale sit, *Exodi* xvi, 15. 32, b 36, 37.
- Melchom (Idolum) est Moloch, *Sophon.* i, 5. 541, a 52, seqq.
- Melita, urbs Cappadociæ, à quo condita, *Judith.* ii, 13. 579, b 33, seqq.
- Memoria recens benefactorum quantum valeat, *Jos.* xxiv, 31. 109, b 9.
- Mendacium fugiendum, *Exodi* xx, 17. 51, b 21. cur, *Sirach.* vi, 14. 653, a 8, seqq. quid suo auctori afferat, *Sap. Solom.* i, 13. 589, b 12, seqq. quandonam viris bonis fuerit salutare, *Jos.* ii, 4. 103, b 35, 36.
- mendaciis arcus, *Jeremias.* ix, 3. 353, b 20. mendacia quandonam maximè cavenda sint, *Sirach.* xli, 21. 694, a 61, seqq.
- Menelaus quem ex Pontificatu ejecerit, quem occiderit, quemque sibi Successorem constituerit, *Esa.* lxxvi, 3. 340, b 55.
- Mens cur bene luci comparetur, *Sirach.* xxi, 10. 653, a 41, 42. mentis perfectio quanam sit, *Sap. Solom.* vii, 24. 597, a 29.
- Mercatus Tyriorum, quis, quantus, *Ezech.* xxvii, 12, seqq. p. 435, a 29. p. 436. p. 437.
- Mercenarius perpetuus quis sit, *Levit.* xxv, 40. 71, a 21.
- Merees diurna, *Zachar.* xi, 12. 559, b 48.
- Meretrix cui comparetur, *Sirach.* xxvi, 23. 665, a 56. Meretrices quæ fornica-
- ria dicantur, *Sirach.* ix, 6. 626, b 58, seqq.
- Messalina Augusta, quæ, qualis, *Ezech.* xvi, 24. 25. p. 417, b 50.
- Messias quibus verbis Genesios indicetur, *Gen.* xlix, 10. 26, b 36, seqq. qualis futurus erat, *Gen.* xlix, 10. 27, a 25, 26, quibus verbis novissimè prædictus, *Zachar.* ix, 9. 556, a 6, 7. xii, 10. 561, b 32. *Malach.* i, 1. 570, a 6. quomodo à Chaldeis depingatur, *Esa.* l, 11. 7. 324, a 34. 35. quid debebat vincere, *Psalms.* cx, 1. 241, a 6, seqq. quibus verbis à Daniele prædictus sit, *Dan.* ix, 24. 473, b 1. quo sensu à Judæis dicatur ungi debere ab Elia, *Zachar.* iv, 5. 571, b 60, seqq. quibus verbis clarissimè promissus, *Esa.* ix, 6. 281, b 32, seqq. illius laudes sub cujus laude lateant, *Esa.* xi, 1. 284, a 45.
- Loca Scripturæ quæ Messie mysticè applicantur etiam ab ipsis Judæis, *Num.* xxi, 17. 79, a 25. *Psalms.* ii, 1. 221, b 21, seqq. xxi, 1. 226, a 19, 20. xlv, 1. 230, b 47, seqq. *Jer.* i, 14. 346, b 51, 52. xxxi, 22. 376, a 57, 58. xxxiii, 16. 379, b 21, 22. *Zachar.* i, 8. 550, b 18, 23, seqq. ix, 9. 556, a 7, seqq. xii, 10. 561, b 22, 32. loca quæ iidem aliis unà cum Christianis aperte, licet interdum a grè, applicant, *Psalms.* cx, 1. 241, a 1, 2. *Dan.* ix, 24. 473, b 7, 8. *Malach.* i, 1. 570, a 6, 7. loca quæ præterea applicantur, *Deut.* xviii, 15. 94, a 17, seqq. *Psalms.* lxxviii, 19. 234, a 59. *Esa.* iv, 2. 277, a 26. xi, 1. 284, a 5, 6. xl, Proleg. pag. 308, a 46, 47. xlii, 1. 311, a 52, 53. l. 6. 321, b 24, 25. l, 11. 1. 323, b 25, seqq. lxi, 1. 333, b 54, 55. *Jer.* xxi, 5. 367, b 56. *Ezech.* xxxvi, 29. 447, a 22. *Dan.* ii, 45. 457, a 16, 17. vii, 13. 467, b 10. *Osee.* ix, 15. 497, a 49. 50. xi, 1. 499, a 31, 32. *Mich.* iv, 8. 526, a 59. 60. *Zachar.* iv, 6. 551, a 18. xi, 12. 559, b 33. Messie locus quidam Scripturæ, aliis incertus, singulariter tamen applicatus à Patribus quibusdam, *Psalms.* xcvi, 10. 239, a 19, sequentibus. Messie dolores à quo præfigurabantur, *II Reg.* xv, 23. 138, a 52, 53.
- Messiam apparitum in Templo secundo quinam crediderit, *Agga.* ii, 8. 546, b 50, seqq. *Malach.* i, 1. 569, b 52, 55.
- Messias duos credunt Judæorum plerique, *Zach.* ix, 9. 556, a 12, 14.
- Metus à peregrinis, ubi multum increvit eorum numerus, quoruplex, *Exodi* i, 10. 28, a 12. metus quales reddere soleat homines, *I Reg.* xxvii, 9. 129, a 47, 48. metus maximi descriptio, *Sap.* xvii, 11. 607, a 31, seqq. metus causæ, signa, & effectus, *IV Reg.* xiv, 12. 166, b 42, seqq. *Esa.* li, 21. 322, b 45. *Jer.* xlv, 5. 387, a 31, seqq. *Dan.* v, 6. 462, b 10. *Sap.* xii, 16. 601, b 29, seqq.
- Michael Archangelus cuiusnam gentis sub Deo Præfex erat, *Zach.* i, 8. 548, a 52.
- Michol an habuerit filios, *II Reg.* xxi, 8. 142, a 8, seqq.
- Miles futurus qualis naturâ esse debeat, & quibus exercitiis tentandus, *I Par.* xli, 8. 178, a 20. militis iusta ætas, *Deut.* ii, 14. 83, b 19, 20. miles acer, *Psalms.* cx, 7. 241, b 5. meticulous, *Deut.* xx, 8. 95, a 9, seqq. *Jud.* vii, 3. 5. p. 111, b 35, seqq. *Sirach.* xxxvii, 12. 684, a 21. iustia interpretans, *Num.* xv, 30. 76, a 11, seqq. officium detrectans, *Jud.* xxi, 10. 117, b 8, 9. *I Reg.* xi, 7. 123, b 38. fugiens, *Deut.* xx, 3. 94, b 58. milites coccinati, *Nahum.* ii, 3. 533, a 3. milites quomodo de rebus Divinis loqui soleant, *II Macc.* xv, 5. 787, a 61. militum virtus quomodo verbis accendatur, *II Par.* xxxii, 7. 188, b 49, 50. militibus quandonam plus liceat quàm Ducibus, *II Reg.* xviii, 4. 140, a ult.

R E R V M & V E R B O R V M.

Militia detestata crimen apud quos erat grave *Jud. v. 23. 110, b 55, 56.*
Ministerium, I Maccab. xi, 58, 751, b 19. seqq.
 Miracula ab Elifre facta, *Sirach. xlviii, 14. 707, b 12, seqq.*
 Misericordia Dei ad quid pertineat, *Sirach. xviii, 12. 644, b 17, seqq.* quomodo *stillare* dicatur, II Macc. viii, 27. 775, b 27. non ultra quam rectum sit extendenda, *Gen. xix, 14. 15, a 3.*
 Misericordiae falsa species quam diligenter vitanda, *Exodi xxi, 11, 3. 54, a 32, 33.*
 Mithridates quomodo octoginta millia civium Romanorum interemerit, *Eph. iii, 13. 200, a 37, 38.*
 Mithridatis alterius filii propter quid trucidati fuerint, *Ezech. xxiv, 23. 432, a 29.*
 Mneves, qui apud Aegyptios colebatur cum cornibus, quis erat, *Exodi xxxiv, 29. 58, b 55.*
 Moabitae cuiusnam Regis ossibus usi sint pro calce ad oblinendos parietes, *Amos. ii, 1. 510, b 2.* quibus rebus abundabant, & quam eorum Deae formam habebant, *iv Reg. i, 11, 4. 159, a 12, 13.* quem Deum colebant, *Num. xxi, 14. 78, a 16, 17. Jer. xlviii, 7. 389, b 9.* unde Judaeorum erant cognati, *Ezech. xvi, 45. 419, a 14, 15.* vitium illis proprium quodnam erat, *Ezech. xvi, 49. 419, a 35.*
 Moabitarum fines quousque pertingebant, *Esa. xvi, 2. 287, a 44.*
 Moderationis animi calcar, *Ecclesi. vii, 23. 262, b 13.*
 Modestiae in divitiis exempla, I Par. xxii, 14. 179, a 53, seqq.
 Modimperatores, *Eph. i, 8. 198, a 39.*
Sirach. xxxii, 1. 675, b 8.
 Modus precandi quo usi Sacerdotes, *Levit. xvi, 24. 65, a 34, seqq.*
 Moechorum mos quis sit, *Osea ii, 14. 488, a 17.*
 Moechorum cui comparetur, *Esa. lvii, 16. 329, a 34.* moeror criminofus quis sit, *Sirach. xiv, 1. 636, b 18, 19.*
 Moloch Idolum à quibus colebatur, *Deut. xviii, 10. 92, a 26, 27.* quid erat, *Ibid. lin. 31.* etiam ab Israelitis cultum, *Amos. v, 26. 513, b 32.* Moloch idolo quid sacrificari solebat, *Esa. xxx, 33. 302, b 35, 36.*
 Moneta formandi hominis, *Sap. vii, 2. 596, a 8, 9.*
 Monile super nasum quinam gerebant, *Ezech. xvi, 12. 417, a 44.*
 Montes Ararat quinam, *Gen. viii, 4. 9, a 43, seqq.* montes in quibus multa exercebantur aucupia, *Osea v, 1. 491, a 49.*
 Mora quam periculosa in discordiis Civilibus, *iii Reg. ii, 25. 144, b 34, 35.*
 Morbi cur adscribantur omnes demonibus, *Tob. vi, 8. 576, a 24, seqq.*
 Mors Animantium, Hominis, unde, *Sap. i, 13. 589, b 10, 11.* mors immatura quibus nominibus soleat ab Hebraeis exprimi, *Exodi xii, 15. 31, a 27. Lev. xx, 3. 68, b 20. Ezech. xiv, 19. 415, b 61.* mors quam intraverit in Mundum per Adam, *Sap. Solom. ii, 24. 591, a 62.* Mortis nomine quid saepius intelligatur, *Psalmo lxxix, 29. 234, b 53.* Mortis primogenitus quis sit, *Job. xvi, 11. 13. 208, a 54.* mortem quinam magis metuant, *Ecclesi. vi, 9. 261, b 12.*
 Morticinis cur Hebraei abstinebant, *Lev. xvi, 15. 66, a 18, 19.*
 Mortuos quinam lugebant inciso corpore, *Levit. xix, 28. 68, a 14, 15.*
 Mos loquendi de Deo apud Hebraeos quis sit, *Gen. i, 26. 1, b 40.* mos discipulorum quis erat, *Deut. xxxiii, 3. 102, a 51.* mos epulandi in lectis undenam ad Judaeos devenerit, *Ezech. xxi, 41.*

430, a 59. mos jurandi tempore Abrahami quis erat, *Gen. xxiv, 2. 17, a 12.* mos bene precandi liberis quisnam erat apud Hebraeos, *Sirach. xlii, 25. 700, a 30.* mos loquendi per res, *Jer. xix, 10. 364, a 18.* mos orantium apud omnes ferè gentes, *Exodi ix, 29. 30, a 42.* mos orantium apud Hebraeos, *Iudith. iv, 9. 580, a 61.* mos fundendi plumbum fervens in os damnatorum, unde ortus, *Levit. x, 2. 62, b 51, 52, 54.* mos amicorum Regum inter se, *ii Reg. x, 2. 134, b 43, 44.* mos sacrificandi ac simul victimas edendi in locis excelsis, cum antiquissimus esset, cur Lege vetitus, *Lev. xix, 26. 67, b 28.* mos sacrificandi Saturno à Gentibus observatus, *Deut. xvi, 10. 93, a 6, seqq.* mos vinum infundendi inter cornua Victimae, *Lev. i, 4. 60, a 21, 22.* mos iridentium qualis erat, *iv Reg. xix, 21. 170, b 52.*
 Moses propter quid à multis laudetur, *Esa. xl, 18. 309, a 24, 25.* à quo affectu multum abfuerit, *Jud. ix, 3. 112, b 14.* quid à Deo petebat dum dixit, *Ostende mihi faciem tuam*, *Exodi xxxiii, 13. 57, b 25, seqq.* qualis erat in ferendis injuriis, *Num. xii, 3. 75, a 1, 2.* cur Aaronis sibi filios adoptans eos ad omnia quae ad Sacerdotium obeundum erant necessaria potius quam suos instituerit, *Num. i, 72, a 21, seqq.* à quibus sepultus, & ubi sit sepultus, cur Judaeos ignorare Deus voluerit, *Deut. xxxiv, 6. 103, a 3. 4.* quem modum imposuerit rerum consecrationi, *Exod. xxxvi, 6. 59, a 31.*
 Mores optimos & pietatem potissimum Sapientia comprehendit, *Sap. vi, 10. 595, a 59, seqq.*
 Mosi cur dicatur *tu eris Pharaonis in Deum*, *Exodi iv, 16. 29, a 13.* & *vi, 1. 29, b 37, seqq.* per quid Deus ei apparuerit, *Exod. iv, 27. 29, a 28.*
 Mosi uxor cur *Aethiopissa* dicta cum Madianitis esset, *Habac. iii, 7. 539, b 62, seqq.*
 Mula publico sumtu alita, quae, cur, ubi, *Exodi xx, 10. 46, a 58.*
 Muliebris mundi & ornatus census, *Esa. i, 18. 23, seqq.* p. 276, a 26, seqq. b 1-17, seqq. *Jer. ii, 32. 345, b 41.* *Ezech. xvi, 12. 417, a 47, seqq.*
 Mulier, *Eph. v, 10. 201, a 20, bona; mala, Prov. xxxi, 10, seqq.* p. 258, a 30, seqq. *Sirach. xxv, 19. 26, seqq.* p. 662, a 15, seqq. xxvi, 8, 9, seqq. p. 664, a 19, seqq. xxxvi, 23-27. p. 683, a 23-54. xl, 19. 691, b 31. xlii, 13, 14. p. 695, b 41, seqq. mulier casta, quae, *Judith. vii, 8. 582, a 42.* mulier quid allegoricè sit, *Gen. iii, 15. 5, a 12.* mulier quo sensu dicatur suum relinquere maritum, *Sirach. xxi, 32. 657, a 51, seqq.* mulieris semen quodnam sit, *Gen. iii, 15. 5, a 7, seqq.* mulierem ducere cupiens quid in ea spectare debeat, *Sirach. xxxvi, 23. 683, a 25, seqq.* mulierem vinolentam quamnam maia sequantur, *Sirach. xxvi, 11. 664, b 5, seqq.*
 Mulieres quibus ex causis abortire soleant, *Micha. vi, 14. 529, a 25, seqq.* Aegyptiae quam sint foecundae, *Exodi xii, 37. 31, a 54, seqq.* mulieres quamnam vix credantur castae, *Levit. xxi, 1. 68, b 52.* mulieres an poterant ex Lege infantes circumcidere, I Maccab. i, 63. 726, b 11, 12. mulieres quae funeri intererant feretrum praecedebant, *ii Reg. i, 11. 31, 32, a 34, 35.* mulieres quamnam comparentur *Lezabeli*, *iii Reg. xvi, 31. 153, a 34, 35.* mulieres ubi multis imperarint seculis, *iii Reg. x, 1. 148, b 16.* mulieres quibusnam incendi soleant, *Ezech. xxi, 6. 429, a 7.* mulieres impudicae in quonam ultimam habeant voluptatem, *Ezech. xvi,*

24, 25. p. 417, b 48. mulieres parturientes ubinam apponere manus soleant, *Ier. xxx, 6. 374, a 31.* mulieres cur post partum per triginta dies non adibant Templum, *Lev. xii, 4. 63, b 51, 53.* mulieres superstitionis, *Ier. xli, 19. 386, b 5.* mulierum blanditiae quam periculosae, *Sirach. xlii, 14. 695, b 46, seqq.* mulierum nomine quinam intelligantur, *Esa. lxi, 4. 276, a 12.* mulieribus Hebraeis cur salva religione sua licebat nubere marito extraneo, *ii Par. ii, 14. 181, a 36, 37.* mulieribus cur prohiberetur sit indui veste virili, *Deut. xxii, 5. 97, a 18, seqq.* mulieribus quidnam semper fuerit indecorum, *iii Maccab. p. 791, a 5.*
 Multis commissa minus recte curari, *ii Regum xii, 6. 165, a 62, 63.*
 Mundities dentium, *Esa. lxi, 26. 277, a 5, 6.*
 Munera quamnam Deo non offerenda, *Sirach. xxxv, 14. 681, a 55.*
 Murus quem Deus praeceperat fieri in circuitu *Ierusalem*, quam debebat habere altitudinem, *Deut. xxi, 8. 97, a 47, 51.* muri quibus circumdabatur Babylon quot & quam lati erant, *Ier. li, 58. 399, b 1.*
 Mus quot denariis venierit in Casilino ab Annibale obfesso, *iv Reg. vi, 25. 161, a 60.*
 Mussulmanos Mahumetistae unde se dicant, *Esa. xlii, 19. 312, b 1, 5.*
 Mutuum accipientis servitus, *Prov. xxii, 7. 245, b 59, 60.*
 Mystacem lugentes & leprosi obtegebant, *Ezech. xxiv, 17. 431, b 47, seqq.* *Micha. iii, 7. 525, a 47.*

N.

NABO quid erat apud Babylonios, *Esa. xlvi, 1. 317, b 40, 43.*
 Nabuchodonosor quid Hebraeis significet, *Judith. p. 578, b 51.* cur *Leoni, Lupo & Pardo* comparetur, *Ier. v, 6. 347, b 55.* quot annos in obsidenda Tyro impenderit, *Ezech. xxxix, 17. 440, a 61.* & *vers. 18. b 7.* quali erat ingenio, *Dan. iii, 15. 458, b 15.* quot Reges subjugavit, aut domuerit, *iv Reg. xxiv, 1. 2. 174, a 45, seqq.* & xxv, 4, seqq. p. 174, b 50, seqq. *Ier. xxvii, 3. 372, a 41. xlv, 2. 387, a 60.* à quo Rege bello laceratus sit, *Ier. xlv, 2. 387, a 60.*
 Nabonnedus ultimus Babyloniae Rex verum Deum cognovit, *Dan. vii, 4. 466, a 29, 30.*
 Nabuzaradan in qua regione collegerit Judaeos catenis vinctos, *Ier. xxxi, 15. 375, b 28, 30.*
 Nachoris filius cur dictus *Aram*, *Gen. xxii, 21. 16, b 18.*
 Nahum Propheta quo tempore vixerit, *iv Reg. xv, 32. 167, b 51.* quandonam scripserit, *Nahum. i, 1. 531, a 26.* illius Prophetia per quem impleta sit, *Ibid. lin. 31.*
 Nabis, Nefabis, Nisibis, *Osea x, 2. 497, b 37. 38. Nahum. ii, 7. 533, a 37.*
 Nasus aquilinus, *Esa. xlv, 11. 318, a 21, seqq.*
 Nationes penes quas olim fuerit veri Dei cultus, *Amos. ix, 12. 517, b 63, seqq.*
 Naturae Divinae symbolum quodnam sit, *Exodi xl, 36. 59, b 40.*
 Natura humana ad quid Dei bonitate apta sit, *Sap. i, 14. 589, b 24.*
 Navigandi ars à quibusnam inventa, *Baruch. iii, 22. 716, b 1, 2, 5.* navigantium vita, *Sap. x, 4. 599, a 56.*
 Necho quorumnam Rex erat, & quem bello laceraverit, *Ier. xlv, 2. 387, a 56, 57, 60.*
 Nefas erat mysteria conspici apud omnes ferè gentes, *i Reg. vi, 19. 121, b 31.*
 Nehemias quilibet quis erat, & quis ei comparandus, *Nehem. i, 1. 193, a 41.* ejus prudentia, *Nehem. iv, 9. 194, b 7, 9.*

I N D E X

Nemrodus. *Gen.* x, 9, 10, b 19. prado maximus, *Micha.* v, 1, 527, a 1.
Nergalis vel *Nergel* à quibus, & sub qua forma colebatur, *Exodi* xx, 3, 37, a 38. *IV Reg.* xvii, 30, 169, a 46.
Nero quamdiu fuerit bonus, *IV Reg.* xii, 2, 165, a 25. cur *pupillus* à Poppæa dicebatur, *III Reg.* xxi, 7, 156, a 46. Neronis icuncula, *Exodi* xx, 3, 39, b 41, 42.
Nervæ laus, *Sirach.* xviii, 27, 645, b 7, 8.
Ninive cuiusnam gentis erat urbs regia, & quales erant illius muri, *Iona* iii, 3, 521, a 8. illius Onus quod, *Nahum.* i, 1, 531, a 22. à quibus Regibus capta, *Tob.* xiv, 13, 578, b 39.
Nobilitatis splendor, *Ecclesi.* x, 17, 265, b 24, seqq.
Noe cur in aquis fuerit servatus ligno exiguò, *Sap.* x, 4, 599, a 52, 53.
Nomades quinam sint apud Græcos, *II Mac.* cab, xii, 11, 781, a 63, seqq.
Nomen beati quinam mereantur in hoc mundo, *Ecclesi.* xii, 8, 267, a 13. nomen quo Deus verus ab imaginariis distinguebatur, *Micha.* iv, 5, 526, a 26. nomen patriæ Balaam quodnam erat, *Num.* xxi, 5, 78, a 48. nomine *sanctorum* quinam intelligantur apud Job, *Jobi* v, 1, 204, a 17. nomina quæ assumebantur ab evectis ad Imperium, *Dan.* v, 1, 462, a 6, 9. nomina boni omnis quænam dari solebant belli temporibus, *I Maccab.* xvi, 19, 762, a 33. nomina imposita filiis Davidis Elisama & Eliphalet, *I Par.* iii, 6, 176, a 25.
Nota qua Judæi ab aliis gentibus dignoscebantur, *Zach.* viii, 23, 554, b 52. notæ ad Jeremiam designandum cuinam magis congruant, *Esa.* liii, 1, 323, b 19, 24.
Nothi quinam apud quasdam gentes, *Judith.* xi, 2, 113, a 60.
Notio qualis sit quam debeamus habere de Deo, *Ier.* ix, 24, 354, a 63, seqq.
Nox nuptæ apud Romanos domuum limina transilientes, *Sophon.* i, 9, 541, b 30, 31. apud eosdem & Judæos priores cubitum ducebantur, *Tob.* vii, 19, 576, b 54.
Nox aggressoribus favens, *II Macc.* viii, 7, 774, a 61.
Numa Solomoni comparatur, *III Reg.* p. 143, a 4. cur simulacra sustulerit, *Deut.* iv, 15, 84, a 38.
Numerandi mos per digitos, *Exodi* xx, 2, 36, a 29.
Numerus Ternarius cur facer, & quid Septenarius designet, *Dan.* x, 2, 474, a 61.
Numina ab Ægyptiis culta Sethonis tempore quænam erant, *Esa.* xix, 1, 289, a 25, 40.
Nuptiæ, *Gen.* xxiv, 50-67. p. 17, a 51, seqq. *Deut.* xxii, 7, 97, b 13, 14. iure Gentium, *Gen.* xx, 3, 15, b 4-6. sollemnes, *Tob.* vii, 15, 16, p. 576, b 37-42, 47, seqq. coram testibus x, *Esa.* viii, 2, 280, a 15, 16, diebus 7, *Gen.* xxix, 26, 19, a 31, 32. *Tob.* viii, 23, 577, a 27, 28. nuptiæ faustæ, *IV Reg.* viii, 18, 162, b 30, 31. *Tob.* vi, 17, 576, a 49. viii, 9, 577, a 10. *Sirach.* vii, 21, 623, a 61, xxv, 28, 662, b 49, 50. xxvi, 23, 665, a 53. nuptiæ cum Paganis, *Esdra* x, 3, 193, a 19, seqq. nuptiæ serviles quomodo solvebantur, *Exodi* xxi, 4, 52, a 5.

O.

OBDURATIONIS iudicium, *Jobi* xxxiii, 29, 214, a 61, seqq.
Obedientia quibus præstanda, *Ios.* i, 18, 103, a 39.
Obiectio quæ fieri solet bonis & piè viventibus & tamen afflictis, *Ier.* xii, 1, 357, a 1.
Oblationes de quibus licebat post sangui-

nis effusionem offerentibus cum suis epulari, in signum amicitie cum Deo, *Lev.* iii, 1, 61, a 33, 38, 41.
Obsessio urbis Jerosolymitanæ quamdiu duraverit, *Ezech.* iv, 8, 406, a 10.
Obsidio per Sennacheribum facta quot annis antea prædicta sit, *Esa.* xxix, 1, 299, b 54.
Obsignatio decretorum quid sit apud Hebræos, *Esa.* lv, 6, 326, a 54.
Obstinatio quænam dicebatur *superbia*, *Num.* xv, 30, 75, b 36.
Occasionem dare impiis gentibus malè sentiendi de Lege Divina, quale malum, *II Reg.* xii, 14, 136, a 15.
Oceani domus quænam sint, *Gen.* i, 4, 1, a 49.
Ocristia quibusnam peregrina Regem genuerit, *Ruth.* i, 4, 117, a 28.
Oculi Dei in universam terram discurrentes quid sint, *Zach.* iv, 10, 551, a 50. oculi quibusnam adimi solebant, *Jud.* xvi, 21, 115, b 24.
Odor divinus qui effundebatur in fundamento Altaris quid erat, *Sirach.* l, 17, 710, b 9.
Offa penita, *Levit.* iii, 9, 61, a 48.
Offendiculum ponere coram cæco quid sit, *Levit.* xix, 14, 67, a 5.
Olachas amnis quam vim habeat in perjuris, *Num.* v, 17, 73, a 38.
Olda mulier quonam dono donata sit, *Ezech.* xiii, 17, 415, a 17.
Olea quid amet, *Gen.* viii, 7, 9, a pen. Hebræis cara, cur, *Judith.* xv, 15, 585, b 9.
Oleum à quibusnam sacrificiis aberat, *Num.* v, 15, 73, a 5, 6, 7. oleum in Judæa præstantissimum, *Osai* xii, 1, 500, a 52, 53. olei vis qualis sit, *Esa.* x, 27, 283, b 12, 14.
Onias Pontifex optimus à quo fuerit ejectus, *Esa.* lxvi, 3, 340, b 52, à quo interceptus, *Ibid.* lin. 55.
Onocrotalorum genera quot sint, *Sophon.* ii, 14, 543, a 25.
Onera quid sint secundum Prophetas, *IV Reg.* ix, 25, 163, a 10.
Onyx ad quid per Philonem referatur, *Exodi* xxx, 34, 57, a 25. Onyx lapis qualis sit formæ, *Ezech.* xxviii, 13, 438, b 17.
Operæ diuinæ æstimatio, *Zach.* xi, 12, 559, b 48.
Opes quæ olim, *Gen.* xxxiii, 19, 20, b 40. opes nimis quid eas possidentibus afferant, *Deut.* xvii, 9, 89, b 28.
Opes malè partæ, *Prov.* xx, 21, 254, a 63, seqq. *Sirach.* xxvii, 4, 666, a 1, xli, 9, 693, a 35, 36.
Ophir Terra ubi sita sit, *III Reg.* ix, 28, 148, a 51. & xxii, 49, 157, b 48.
Opus Dei peculiare quodnam sit, *Habac.* iii, 2, 539, b 1, 6. opus facientibus mos erat bene precari, *Ruth.* ii, 4, 117, a pen. *opus famulum* quodnam erat apud Romanos, *Exodi* xii, 16, 31, a 32, 35. vide Fam. op.
Opera Dei quàm sint hominibus inscrutabilia, *Exodi* xxxiii, 19, 58, a 2. opera Divina, quibus extra ordinem Deus utitur, quomodo ab Hebræis vocentur, *Gen.* iii, 23, 6, a 30.
Oræ maritimæ quomodo ab Hebræis vocabantur, *Esa.* xx, 6, 290, b 10.
Orare quousque liceat pro peccatoribus, *I Reg.* xvi, 1, 125, a 58.
Orantium mos apud Hebræos, *Jud.* iv, 9, 580, a 61.
Orandi mos apud omnes ferè gentes, *Exodi* ix, 29, 30, a 42.
Oratio quæ dicitur *cadere* à quibusnam fiat, *Jer.* xxxvi, 7, 381, a 14. & xlii, 2, 385, a 20. oratio pro mortuis quandonam inceperit apud Judæos, *II Maccab.* xii, 42, 783, a 2.
Orbis rerum humanarum, *Ecclesi.* i, 4, 258, b 50, seqq. & vers. 9, p. 259, a 29, seqq.

Ordo quis sit in genitura, *Jobi* x, 11, 205, b 7. ordo in liberalitate servandus, *Deut.* xv, 11, 88, a 30. ordo Regum sub quibus vixit Jeremias quis sit, *Jer.* i, 2, 343, a 15.
Ordinum Delegati, *Dan.* iv, 33, 461, b 29, 30.
Orgia quid erant, & cuinam Deo sacra, *III Macc.* p. 792, b 26.
Orientis filii quinam, *Esa.* xi, 14, 284, b 41.
Orientis simulacra pleraque alia, *Ier.* x, 3, 354, b 51.
Ornamenta quænam dicantur *muliebria*, *Jer.* ii, 32, 345, b 41. *adde* Muliebr. mund.
Orpheus quo supplicio fuerit affectus à mulieribus Thraciæ, *Dan.* ii, 5, 455, a 21, 22, 25.
Orus quibusnam erat numen, *Esa.* xix, 1, 289, a 40.
Os dilatare quid sit, *Esa.* lvii, 4, 328, a 8.
Ofex dicta ad quosnam pertineant, *Isa.* i, p. 504, a 30.
Osiris quibusnam numen erat, *Esa.* xix, 1, 289, a 40.
Offa olivarum quid sint, *Baruch.* vi, 42, 720, a 19.
Ofentatoris character, *Sirach.* xxv, 4, 660, b 40.
Otium, quàm hominibus fugiendum, quoniam ex Antiquis doceant, *Exodi* i, 11, 28, a 19, 27, 29.
Oves in Mesopotamia quoties in anno pariant, *Gen.* ii, 10, 3, a 36.
Oza cur manum extendens in Arcam peccarit, *II Reg.* vi, 6, 133, a 25.
Ozias Rex quarum rerum fuerit peritus, *II Par.* xxvi, 6, 187, a 4.

P.

PACIS causa in populo quænam sit, *Zach.* viii, 16, 554, b 31.
Pactum quinam dicantur *transgredi*, *Deut.* xvii, 2, 88, b 55.
Palmarum Civitas quænam erat, & à quibus habitata usque ad edificationem Templi, *Jud.* i, 16, 109, b 35.
Paludes Pomptinas quis siccavit, *Jobi* xiv, 11, 206, b 20.
Panicum, *Ezech.* xxvii, 17, 436, b 14.
Panis urbibus obsessis ex quo fieri soleat, *Ezech.* iv, 9, 406, a 23. *panis pollutus* qui offerebatur quis erat, *Zach.* i, 7, 567, a 3, 9. *panem frangere* cur dicatur pro communicare, *Esa.* lviii, 7, 330, a 29, 31.
Panosophia, *Sap.* viii, 8, 598, a 6, 7.
Paradisus Adamo datus ubinam fuerit, *Ezech.* xxxi, 8, 441, b 38. Paradisus terrenus cur inter magna flumina fuerit à Deo constitutus, *Gen.* ii, 6, 2, a 59, 62, seqq.
Paralipomenon Libri à quo fuerint scripti, *I Par.* p. 175, a 26. cur ita dicti à Græcis, *Ibid.* lin. 45.
Parasiti vita, *Sirach* xl, 30, 692, a 56, seqq.
Pardus apud Persas & Ægyptios quid significet, *Dan.* vii, 6, 466, a 52.
Parentes mali, *Sap.* iii, 12, 592, a 20-22.
Parentes mortui quot diebus olim luguebantur, *Sirach.* xxxviii, 17, 18, 686, b 2.
Parentum honos, *Exodi* xx, 12, 47, a 21, seqq. Parentum vitia naturaliter transfundi, *Sap.* iii, 13, 592, a 25, 26. Parentibus bonis prognati, *Tob.* vii, 7, 576, b 10, seqq.
Parmenidis Principia quæ, quot, *Gen.* i, 3, 1, a 43.
Pars in dubiis quænam sumenda, *Levit.* v, 1, 61, b 41.
Parthorum Regum quodnam erat oblectamentum, *Baruch.* iii, 16, 716, a 44. & vers. 17, lin. 47.
Parvulorum nomine quinam intelligantur, *Esa.* liii, 4, 276, a 9.
Pascha an sit sacrificium, *Exodi* xv, 26, 32, b 3. *Paschata* quid erant, *II Par.* xxx, 17, 188, a 58.

Page-

R E R V M & V E R B O R V M

Pastophoria quid erant, *I Macc.* iv, 38. 732, b 38.
Pastoralis vita cui conveniens, *Gen.* xiii, 7. ii, b 24, 25.
Pater quodnam habebat jus assignandi cuique liberum suas portiones, *Deut.* xxi, 16, 96, a 53. *Pater* qui filium castigans occiderit an debeat fugere, *Exodi* xxi, 12, 52, b 31.
Patri quondam licebat suam filiam vendere, *Exodi* xxi, 7, 52, a 18.
Patientia exercenda, *Sirach.* ii, 4, 5. p. 612, b 45, seqq. *patientia* laus, *Prov.* xvi, 32, 252, a 60.
Patientia Dei in furorem versa, *Ezech.* i, 13, 402, a 29, 31.
Fauperes cur divitibus displiceant, *Sirach.* xiii, 24, 635, b 54.
Faupertatis solatia, *Prov.* xix, i, 253, a 52, seqq.
Pax quibusnam ponatur pro Beneficio, *Levit.* iiii, i, 61, a 34. pacis tempore de bello cogitandum, *ii Par.* xiv, 7, 183, a 55, 56. *pax* inconcussa quibus verbis à Propheta prædicebatur, *Esa.* xi, 6, 284, a 53. *Pax* Marte posterior, *Prov.* xii, 20, 250, a 9, seqq. *ii Macc.* xii, i, 780, b 50-60.
Peccatum aberratio à lege, *Tob.* iiii, 3, 574, b 23. *peccatum* non dimitti nisi facta restitutione, *Num.* v, 8, 72, b 60, seqq. *Iona* iiii, 8, 521, b 6, 7. *peccatum* multorum, *Osea* x, 3, 497, b 47. *peccata* omnia hoc habent, quod quod frequentius sunt eo exuantur difficilius, *Sirach.* xiii, 24, 656, b antep. *peccata* quamnam plus Deum offendant, *i Reg.* ii, 25, 120, a 48. *peccata* cur quasi à facie colubri fugienda, *Sirach.* xxi, 2, 651, a 28. *peccata* exprimuntur Populi, *Zach.* xii, 14, 562, a 50. *Sacerdotum*, *Malach.* ii, 8, 568, b 21. *peccata populi* comedere quid sit, *Osea* iv, 8, 490, a 27.
Peccare in animam suam quinam dicantur, *Num.* xvi, 38, 76, b 27. *peccandi* consuetudo unde procedat, *Jer.* xiii, 23, 358, b 13, seqq. *peccantium* duo insignes gradus, *Jer.* xiii, 3, 367, b 30, seqq. *peccari* proposito, actu non secuto, *Exodi* xx, 17, 49, b 62, seqq. *peccatores* quos præsertim respiciat ira Dei quinam sint, *Sirach.* v, 7, 618, b 21.
Pecunia, *Ezech.* xxvi, 20, 434, b 21. quid olim erat, *Gen.* xxxiii, 19, 20, b 37. cuius non danda mutuo, *Sirach.* viii, 15, 625, b 57. ex qua Templum reparari debebat, quod duplex erat, *iv Reg.* xii, 4, 165, a 33, 35, 39, 49. *pecunia* nulli usui, quæ, *Ecclesi.* v, 9, 261, a 30, 31.
Pedes nudi ad quid pertineant, *Exodi* iiii, 5, 28, b 29.
Pekos turris, *Zachar.* xiv, 10, 564, a antep.
Pella cur subversa fuerit, *Esa.* lx, 12, 333, a 27.
Pellis detractio à qua victimæ parte incipiebat, *Levit.* i, 6, 60, a 30.
Pentapolis Judaica quænam sit, *Sap.* x, 6, 599, b 23.
Percussio per vitgam quid mysticè significet, *N. m.* xx, 11, 77, b 14.
Pereginationis fructus, *Sirach.* xxxiv, 9, 679, b 8, 9, seqq.
Perfidia in hoc facto atrox, *ii Reg.* xx, 10, 141, b 6.
Periculum non minus esse ex magna fama quam ex mala, *ii Par.* xxi, 4, 185, b 49.
Peritia quam habere debebant qui Regi à consiliis erant, qualis erat, *ii Par.* xvii, 7, 184, b 38.
Perjurii vindicta, *Exodi* xx, 7, 44, b 9, 10. *Zach.* v, 4, 551, b 36, seqq. *Sirach.* xxi, 12, 656, a 3, seqq. *Junge* Jurare.
Perfæ quomodo suum honorem Regem, *Esdr.* iiii, 2, 199, b 25, 27, 28. eorum mos in explorandis diebus rei propositæ

prosperis aut adversis, *Esther.* iiii, 7, 199, b 45. *Perfæ* quem honorem Cyro detulerint, *Esa.* xlv, 14, 316, b 56. *Perfæ* quondam inceperint habere templa, *ii Macc.* i, 13, 763, b 9. *Perfarum* leges quales erant, *Dan.* vi, 12, & 15, 464, b 31, 50. *Perfarum* mos de damnatis quis erat, *Esdra* vi, 11, 192, a 31. eorum Reges quale pileum gerebant, & quale Satrapæ, *Ezech.* xxi, 27, 426, b 58. quomodo appellabantur, *Esdra* vii, 12, 192, a 55.
Pertinaciæ incommoda, *Sirach.* iiii, 29, 615, b 4, 5, seqq.
Pestilentia quid sequi soleat, *Amosi* vi, 9, 514, b 43, seqq.
Petra Vrbs in quo monte erat, *Num.* xx, 25, 77, b 34. cur ita dicta, *iv Reg.* xiv, 7, 166, b 14, 16.
Pharaonis nomen ad quodnam tempus Ægypti Regibus manserit, *Gen.* xii, 11, 11, b 8.
Pherezai qui & unde dicti, *Gen.* xv, 20, 13, b 12.
Phiala quid? *Amosi* vi, 6, 514, b 17. *Phialarum* numerus in Templo quantus erat, *Zach.* xiv, 20, 565, b 16.
Philisthini in quo meliores erant quam nunc multi Christianorum, *i Reg.* x, 5, 123, a 26.
Phœnices quemnam coluerint pro deo belli, *Dan.* xi, 38, 482, b 14. *Phœnicum* mos primitus quis & quam crudelis, *Ezech.* xvi, 45, 419, a 3.
Phœnissa sive Chananæa Lingua & Hebræa penè eadem, *Esa.* xix, 18, 289, b 42, 43.
Phul qualis erat, *Iona* i, p. 519, a 43.
Physices studium, *Sap.* vii, 17, 596, b 35, seqq. & vers. 20, b 54, seqq. p. 597, a 3.
Pietatis veræ fundamentum quodnam sit, *Deut.* xxxix, 18, 101, a 26. *pietatem* Sapientia præcipue comprehendit, *Sap.* vi, 19, 596, a 59, seqq. vii, 7, 596, a 48, 49. & vers. 21, p. 597, a 9, seqq. x, 4, 599, a 52. *pietatis* retinentes quot fuerint in Decem Tribubus, *ii Reg.* xix, 18, 155, a 23.
Pili cur relinqui debebant in ulcere, *Lev.* xiii, 3, 64, a 47.
Pingere Idolorum formas in pariete quorum mos erat, *Ezech.* viii, 10, 410, a 29, 34.
Piscatores à Deo ad Hebræos missi quinam erant, *Jer.* xvi, 16, 361, a 51.
Piscium sanguis non erat Hebræis veritus, *Levit.* vii, 26, 62, b 17, 20.
Piscinæ apud Hierosolyma quot erant, *Esa.* xli, 9, 292, a 36.
Pisidæ quam prædæ partem custodientibus domos dabant, *i Reg.* xxx, 24, 130, a 40.
Pisistratus quomodo dominatum obtinuerit, & illum muniverit, *Jud.* ix, 4, 112, b 23.
Pia mens templum Dei, *Esa.* lxvi, i, 340, a 50, seqq. *pii* hominis character, *Esa.* xxxiii, 15, 304, b 58, seqq.
Piorum mos erga Deum quis sit, *Dan.* ix, 20, 472, b 54.
Plagium esse capitale, *Exodi* xxi, 16, 52, b 51. de qua ætate intelligendum, *Exodi* xx, 14, 49, a 33, seqq.
Plato quid de Angelis censuerit, *Psalm.* civ, 4, 240, a 10.
Plaudere super femur quale signum, *Ezech.* xxi, 12, 425, b 1.
Plustellum, *Esa.* xxv, 10, 296, a 9, seqq. *Amosi* i, 3, 509, b 39-48.
Pluvia, vide Imber.
Pœna quæ debebatur cum idololatriæ femina concumbentibus, *Deut.* xiii, 9, 87, a 39, 47. *pœna* hominum sanguinolentorum & dolosorum Legis tempore, *Psalm.* lv, 24, 232, a 26, 31. *pœna* à seculis, vide Miles, Militia. *Pœna* duplâ digni, qui, *Ezech.* xviii, 24, 422, b 21, 22, & pœna

gravior quorum, *Ezech.* v, 9, 407, b 1, 2. *pœna* multorum ob unius crimen, *Jos.* vii, i, 104, b antep. *ii Reg.* xxi, 13-17, p. 142, b 50, seqq. *Ezech.* xix, 14, 423, a 60, 61. *pœna* plagiarum apud Judæos quando locum habuerit, *Deut.* xxv, 2, 99, a 18, seqq. *pœnam* quid mitiget, *Sap.* vi, 7, 595, a 45, seqq.
Pœnæ cuique peccato propriæ, *Deut.* xxviii, 48, 100, b 31, 34. *pœnarum* diversitas, *Deut.* xvii, 8, 89, a 32, & 36.
Pœnitentia salutaris dea, *Sirach.* xxxii, 23, 24, p. 676, b 40, 41. non despicienda, *Sirach.* viii, 6, 625, a 41, seqq. loco virtutis habitâ, *iv Reg.* xiii, 4, 166, a 37. facit ut quis non volens peccasse videatur, *Sirach.* xx, 4, 648, b 53, 54. raptâ restituit, *Iona* iiii, 8, 521, b 6, 7. *pœnitentiæ* magnum signum, *ii Reg.* xii, 23, 16, a 27.
Politices studium, *Sap.* vii, 20, 596, b 62, 63.
Polluti quinam erant apud Gentes, *Lament.* iv, 15, 273, b antep.
Pondera Hebræorum & vicinarum gentium ex qua erant materia, *Prov.* xvi, 11, 252, a 23.
Pontifex Maximus apud Hebræos aliquem reperiens inhumatum an eum humare potuerit, *Lev.* xxi, 11, 69, a 1, 23.
Pontificis victima cur comburebatur, *Lev.* iiii, i, 61, a 46. vide Sacerdos Summ.
Pontificium in quo populo erat etiam magistratus, *iv Reg.* xi, 3, 164, a 33.
Popæ, *Malach.* i, 10, 567, a 57.
Popilius virgâ Antiochum circumscribens, *Dan.* xi, 30, 481, a 13, 14.
Populus alienus quis erat, *Exodi* xxi, 8, 52, a 35.
Populus quem Propheta baculum & virgam nominat, quis erat, *Jer.* xlviii, 17, 390, a 4.
Populus quoto Die Tabernaculorum pecunias ad sacrificia publica conferebat, *Lev.* xxi, 36, 70, a 20, 23. *populus* cur optimè comparatur ossibus, aut corpori mortuo, *Ezech.* xxxvii, i, 447, a 57.
Populus Romanus in quo sit Christi imago, *Dan.* vii, 13, 467, b 9.
Populus sempiternus quis sit, *Ezech.* xxvi, 29, 434, b 22.
Populi Judaici figura quæ, *Ezech.* xv, 2, 416, a 19.
Populum quid faciat, *Deut.* xxxiii, 21, 102, a 10, 11.
Populi quinam præter Judæos obligati erant ad Circumcisionem, *Jer.* ix, 26, 354, b 31. *populi* suos filios morti tradentes in deorum suorum honorem quinam erant, *Deut.* xviii, 10, 92, a (8), b, seqq. *populi* Judæorum cognati qui Assyriorum secuti erant partes reprehenduntur, *Esa.* xxi, i, 290, b 22. *populi* Orientis quid in suis Regibus amabant, *i Reg.* ix, 2, 122, b 15, 21. *populi* Judæis infestissimi quinam erant, *Michæa* iv, 3, 526, a 8.
Populorum mos hostium Rege capto quis sit, *Jos.* viii, 23, 105, b 8.
Populos uno contineri religionis vinculo utilissimum, *ii Reg.* xviii, 31, 154, b 14.
Porphyrus notatur, *Dan.* xi, 45, 483, b 54.
Portena quam legem in federe cum Romanis posuerit, *i Reg.* xiii, 19, 124, b 6.
Portæ à quo soleant nomen accipere, *Dan.* viii, 2, 469, a 54.
Possessionis symbolum, *Gen.* xiii, 17, 11, b 48, 47. commodum, *Jos.* i, 3, 103, a 12, 13. *possessiones* ambulatoriæ, *iv Reg.* xiv, 28, 167, a 29, seqq.
Postes quot erant in Templo sub gazophylaciis, *Prov.* ix, i, 249, a 40.
Potentia rarum accidens, (*nemo potentiam ejus injuriâ sensit*) - - potentia firmamentum, *i Macc.* iiii, 21, 730, a 57, 58. *Potentia*

INDEX

Potestas Patria apud quos ingens erat in familiarum matrimoniis, *Jos. xv. 16. 107, b 8.*
Potestates omnes magnæ quo nomine ab Hebræis nominentur, *Sapient. x. 14. 600. a 20.*
Præceptum senibus in conviviis servandum, *Sirach. xxxii. 4. 5. 675, b 31.* junioribus, *Ibid. vers. 10. lin. 57.* præceptum de vitando fœnore quos obliget, *Exodi xxii. 25. 54. a 17.* præcepta omnia Legis in quonam dicto contineantur secundum Hebræos, *Habac. ii. 4. 537, b 43. 54.* præcepta in bello observanda quænam, erant *Deut. xx. 10. 11. 13. 14. 19. p. 95. a 15, seqq.* præcepta redeuntibus à convivio observanda, *Sirach. xxxii. 15. 16. 17. 676, a 34. seqq.*
Prædones cur comparentur onagris, *Jobi xxiv. 5. 210, b 40.*
Præfecti quinquaginta militibus quot erant apud Hebræos, *Exodi xviii. 21. 33, a 21.*
Prælii figuratio, *II Maccab. v. 2. 769, b 19-29.*
Præparatio egregia ad Euangelium, *Michæa vi. 8. 528, b 32. 33. 34.*
Præputium quò projiciebatur, *Gen. xvii. 12. 14. a 16.*
Præputii nomine quid intelligant Hebræi, *Levit. xix. 23. 67, b 4.* præputia cordium auferre quid sit, *Jer. iv. 4. 347, b 11.*
Præscientia Dei quò pertingat, *Jerem. xxxviii. 20. 382, b 49, seqq.* præscientiæ Divinæ ingens indicium, *III Reg. xiii. 2. 151, a 34.* præscientiam auferre Deo, & eam iis dare qui non habent, quantum sit crimen, *IV Reg. I. 2. 158. a 21.*
Præscriptio Juris, *Jud. xi. 26. 113, b 23. seqq.*
Præsidium Dei per quid ab Hebræis significetur, *Esa. iv. 5. 277, a 38.*
Prævaricari, *Ezech. xv. 8. 416, a 42, seqq.*
Præcari bene populo, Sacerdotum erat, *Malach. ii. 2. 568, a 15.*
Præces pro mortuis quandonam inceperint apud Judæos, *II Macc. xii. 42. 783, a 2.* præces qui ad Regem perferre vult, ad Deum prius perferat, *Nehem. ii. 4. 193, b ult.* præces quid impediatur quominus audiantur à Deo, *Esa. lix. 2. 331, b 3.*
Præfatores, *Sirach. x. 31. 630, a 25.*
Præbyteri à quibus mysticè generentur, *Num. xviii. 1. 76, b 45.*
Præster, *Num. xxi. 6. 77, b 42.*
Priapi forma ubinam poni solebat apud Græcos & Italos, *III Reg. xv. 13. 152, a 40.*
Primitiæ frugum quò deferri debebant, *Exodi xxiii. 19. 54, b 7.* primitiæ sanctorum quænam erant, *Sirach. vii. 33. 34. 35. 624, a ult.* primitiæ quandonam dabantur, & qualis pars fructuum debebat esse, *Deut. xviii. 4. 91, b 59.* primitiæ frugum quibusnam & quo jure cedant, *Jer. ii. 3. 333, b 54.* *Malach. iii. 8. 570, b 43. 47.*
Primogenitus quo jure possideat principatum in familia, & duplam habeat hereditatem, *Gen. xlix. 3. 25. b 60.* *Deut. xxi. 17. 96, b 1.* *IV Reg. ii. 9. 158, b 24.* *primogenitus mortis quis sit*, *Jobi xviii. 13. 208, a 54.*
Primogeniti qualem absentibus parentibus in fratres auctoritatem habebant, *Gen. iv. 7. 7, a 51.*
Princeps inter mansueta animantia quis sit, *Gen. xlix. 6. 26. a 19.* Princeps à qua re nomen Hebræum habeat, *Esa. xxxii. 8. 303, b 39.* Principis boni quodnam sit officium, *Deut. iiii. 28. 83, b antep.* Principis boni character egregius, *II Macc. xv. 18. 788, a 31. 32.* Principes in Judæa qualia sibi imponebant nomina, *Amos vi. 1. 514, a 33.* Principes fami-

liarum sub Davide Rege quot millibus virum militaris ætatis præerant, *I Par. xxvii. 1. 180, a 36.* Principes perniciosi quàm malè de republica mereantur, *III Reg. xiv. 16. 151, b 39. 40.* Principum honesta atque inhonesta quibusdam laudari, *II Reg. xiii. 5. 136, b 11. 12.* Principum sanguinis Regii factionem sequentes quid agere & impedire soleant, *II Reg. xvi. 21. 139, a 4.* Principibus quid sit maximè necessarium, *Prov. xii. 16. 250, a 3. 4.*
Principia generationis quænam sint, *Deut. xxxiii. 14. 102, b 12.*
Privatus, *Dan. vii. 13. 467, a 62, seqq.*
Privilegium apertæ visionis cur datum Moisi, *Num. xii. 8. 75, a 20.*
Proculus quomodo factus fuerit Imperator, *Sirach. xli. 15. 630, b 41.*
Promissio vinculum, *Baruch. vi. 42. 720, a 17. 18.*
Promissa Dei sub conditione intelligenda, *Dan. ix. 4. 472, a 50. 51.* promissis vitæ æternæ non credentibus quid accidet, *IV Reg. vii. 2. 161, b 56.*
Prophetæ cur à turba se segregare solebant, *I Reg. x. 5. 123, a 31.* quoniam viderint Populum reducem, *Agga. p. 545, a 12.* quoniam fuerint *συγγεγονοι*, *Osea i. 1. 486, a 3.* in quibus imperio Regio non tenebatur, *IV Reg. i. 9. 158, a 33.* quot sint numero, *Esa. p. 275, a 20, seqq.* quandonam inceperint, & quando finierint, *Ibid. lin. 36.* vulgaturi dira & tristitia ac gravia portatu, quoniam utebantur præfatione, *Jer. xxi. 33. 369, a 14. 17. 18.* qua voce uti soleant in luctu gravis significatu, *Jer. xlviii. 2. 388 b 38.* ad quid ungebantur, *III Reg. xix. 16. 155, a 12.*
Prophetia quandiu desierit ante Christi tempora, *I Par. p. 175, b 41.* Prophetiarum inscriptiones à quo factæ sint, *Amos i. 1. 509, a 19.*
Proprietates Dei Beneficæ cur multis exprimentur verbis, *Exodi xxiv. 7. 58. b 6. 9.*
Profelytus qui non Israelitam generasset, quosnam habuerit heredes, *Num. xxvii. 11. 80, b 33.* Profelyti quales debebant esse ut jus connubii accipere possent in Populo Dei, *Deut. xxi. 10. 97, b 53. 56.* Profelyti honorum capaces, *Zach. ix. 7. 555, b 34.*
Protector quorum nomen, *Osea x. 6. 498, a 15.*
Providentia Dei, *Jer. xxxii. 19. 378, a 36, seqq.* circa pios, *Sap. x. 10. 599, b 53. 54.* Providentiæ cognitio in Rep. sollicitè custodienda, *Sap. xiii. 1. 602, b 1, seqq.* providentiam negantes quomodo docentur, *Sap. i. 3. 589, a 9.* providentiam Dei quænam maximè ostendant, *I Reg. ii. 4. 119, b 48.* proximus quomodo corripiendus, *Sirach. xix. 17. 647, a 37.*
Prudens quis sit, & in quo differat à sapiente, *Deut. i. 13. 83, a 11.*
Prudentum consilia in teneris principatum principis, *III Reg. xii. 7. 150, a 42. 51.*
Prudentia, *Sap. viiii. 8. 598, a 3.* ex quibus constet secundum Ciceronem, *Gen. ii. 9. 2. b 42.* quandonam maximè necessaria, *Sirach. xli. 17. 993, b 37.* quantum profit hominibus, *Prov. iiii. 16. 247, b 29.* circa quid versetur, *Sap. viiii. 7. 597, b 59.* prudentiæ tessera, *Sirach. xxii. 18. 653, b 42.* prudentiam quibusnam adimat Deus, *I Reg. ii. 25. 120, a 56.*
Psalmus Iscarioticus quis sit, & in quem scriptus, *Psalm. cix. p. 240, b 27. 31.* Psalmus ad Messiam pertinens, *Psalm. xlv. 1. 230, b 47.* Psalmus qui Expiationum

Die cantabatur, *Psalm. xxxii. 1. 229, b 43.*
Psalterium quodnam sit instrumentum, *Dan. iiii. 5. 458, a 30.*
Pseudopropheta quo festo tempore supplicio multabatur, *Deut. xviii. 22. 94, a 56.* Idem à quovis interfici poterat, *Deut. xiii. 9. 87, a 39.* *Zach. xiii. 3. 562, b 51. 52, seqq.*
Ptolemæus Philadelphus quot Judæos in oris longinquis servientes pretio dato liberavit, *Sophon. iiii. 10. 544, a 51.* ejus divitiæ, *Dan. xi. 5. 476, b 43, seqq. p. 477, a 22, seqq.*
Ptolemæus Philometor quomodo è vivis abierit, *I Macc. xi. 18. 750, a 1.*
Pudor quandonam bonus & ubi & quando malus, *Sirach. xli. 20, seqq. p. 693, b 53, seqq. & xlii. 1. seqq. p. 694, b 30, seqq.*
Puella quæ peccaverat ubinam lapidabatur, *Deut. xxi. 21. 97, b 25.* puellæ delectatæ passeribus, & columbis, *Jobi xl. 24. 219, a antep.* puellæ in servitutum redactæ quodnam jus habebant se redimendi, *Exodi xxi. 8. 52, a 32.*
Puerorum nomine quoniam intelligantur, *Esa. iiii. 4. 276, a 10.*
Puerperia à quibusnam flebiliter & exsequitur cum hilaritate celebrentur, *Ecclesi. vii. 2. 261, b 40.*
Pugna naturæ inter Hyænam & Canem quanta sit, *Sirach. xlii. 22. 634, b 45.*
Pulverem pedum lingere quorumnam sit, *Esa. xli. 23. 321, a 1.*
Pupilli quoniam sint intelligendi, *Osea xiv. 4. 503, b 1. 2.*
Purgatio quænam sit optima, *Num. xix. 9. 77, a 38.*
Purpura nomen generale apud Hebræos, *Prov. xiv. 30. 250, b 28.*
Pyramides Aegyptiæ cur factæ sint, *Exodi i. 11. 28, a 19.*
Pyrrhus quomodo fuerit occisus, *Jud. ix. 53. 113, a 11. 12.*
Pythagoras quid de Angelis censuerit, *Psalm. civ. 4. 240, a 10.*
Pythagorici unde sumserint Non pergendum in via ubi asinus procubuerat, *Num. xxi. 27. 78, b 10. 11.*
Pythius in quem fuerit liberalis, *II Reg. xvii. 29. 140, a 26.*

Q

QUÆSTIONES quas Sacerdotes ad Synedrium aut Prophetas referre debebant, *Zach. vii. 2. 553, a 46.*
Quæstores cum Aërium aperire non auderent privatus patefecit, & cur, *Esth. iv. 16. 200, b 45.*
Quæstus quandonam non faciendi, *Esa. lviii. 13. 331, a 23. 25.* quæstus quis peculium Dei dicatur, *Esa. xxi. 11. 18. 294, b 41.*
Qualitates Samuelis, Saülis, Davidis, *I Reg. p. 119, a 21.*
Quercus Basan quosnam significant, *Esa. ii. 13. 275, b 47.*
Querela beneficiis non adjungenda, *Sirach. xviii. 15. 644, b 27.* Querelæ Judæorum cum adhuc obsiderentur, *Esa. xxi. 18. 296, b 48. 52.*
Questus Jeremiæ ubinam incipiant, & quibus sint similes, *Jer. xx. 7. 364, b 29.*
Quiques domestica cum seditionum fluctibus agitur quid fieri soleat, *Esth. iv. 16. 200, b 50.*
Quintipores quoniam ita vocabantur, *Exodi xx. 10. 46, a 34.* *Esa. xlii. 1. 313, a 2.*

R

RABBA TANA cujusnam gentis erat urbs princeps, *Ezech. xxi. 19. 425, b 41.*
Rahab quæ erat, ubi habitavit, & cui fuerit nupta, *Jos. ii. 1. 103, b 23. 26.*
Rama

R E R V M & V E R B O R V M.

Rama Urbs in qua Tribu sit, *Jer.* xxxi. 15. 375. b 28.
 Rami in cuius rei signum manibus gerebantur, *I Macc.* xiii. 51. 757. a 10.
 Rapina ubinam soleant modum excedere, *Jona* i. 2. 519. a 53.
 Ratio potior pars hominis, *Eccles.* ii. 2. 259. a 56. bono consilio à Deo data, *Sirach.* xix. 19. 647. b 16. vaga, *Sap.* xiii. 1. 602. a 60. 61.
 Receptatio hostium quandonam odiosa, & quando minimè, *Jos.* ii. 1. 103. b 13.
 Recuperatores quinam dicebantur Romæ. *Sirach.* xiii. 26. 636. a 1.
 Reditum nomine quid intelligatur, *Esdra* iv. 13. 191. b 41.
 Regina calsi, cui sacrificabatur, quænam erat, *Jer.* xliv. 17. 386. a pen.
 Regnum per quot annos in posteritate Davidis duraverit, *II Reg.* vii. 13. 133. b 28.
 Regnum perpetuò mansurum, quod, *Dan.* ii. 44. 457. a 3. 5. regno cuius Rex puer est, quænam accidere soleant, *Eccles.* x. 16. 265. b 12. regna antiquissima quomodo sese habebant circa populum, *Gen.* xxi. 12. 16. b antep. regna quæ Xerxis tempore sub Persis erant, *Dan.* xi. 2. 476. a 14. regnorum mutatio unde, *I Par.* x. 14. 177. b pen. *Sirach.* x. 8. 628. a 29. 46. regna quænam Romanis nunquam paruerint. *Dan.* vii. 18. 467. b 59. regna ubi transferuntur quid præcedere soleat, *I Par.* x. 14. 177. b pen.
 Religio vinculum concordie, vide Cultus unius phyltrum. Religio Veterum in iuramentis quanta erat, *Gen.* xxiv. 8. 17. a 34. Religio victoris arbitrio exposita, *Nahum.* i. 14. 532. b 14. 15. Religio vix ulla est, ubi non voluntaria, *I Par.* xiii. 1. 2. 178. a 36. Religionis læsæ crimen quando supponatur, *Dan.* vi. 5. 464. a 1. 2. Religionem acunt pericula, *Jona* i. 14. 520. a 47.
 Remedium contra Regis iram, *I Reg.* xix. 12. 126. b 25. remedia ab Antiquis adversus otium quæsitæ, *Exodi* i. 11. 28. a 19. 35.
 Repagula quibusnam feris convenient, *Jobi* vii. 12. 204. b 45.
 Res Deo voto promissa, si prius quàm solvatur, perierit, quid agendum, *Deut.* xiii. 21. 98. a pen. res easdem Deus cur à Prophetis voluerit sæpe prædicari, *Esa.* xxi. 1. 296. b 56. res prosperæ & adversæ quibus nominibus significantur apud Hebræos, *Esa.* viii. 20. 281. a 24. rerum sacrarum & profanarum cuiusnam sit habere curam, *IV Reg.* xii. 4. 165. a 27.
 Refina quibusnam utilis & ad quid resolvatur, *Jer.* viii. 22. 353. a 58.
 Respectare quid sit propriè, *Ezech.* i. 9. 401. b 51.
 Respectus nostri quales nos efficit, si consulerimus nos, *Eccles.* vii. 23. 262. b 13. *Sirach.* viii. 6. 625. a 50.
 Respublica ut constituatur quænam imprimis requirantur, *Jer.* xxxiii. 24. 379. b 54. Respublicæ immortales, & quid inde, *Sirach.* xxxvii. 28. 685. a 26. 29.
 Respublica Romana qualis erat ante bellum Punicum, *I Macc.* viii. 1. 740. b 17. 18. cuius rei comparetur, *Esa.* xxxiii. 23. 305. b 2.
 Restituere quid sit propriè, *IV Reg.* viii. 6. 162. a 47.
 Resurrectio mortuorum quibusnam verbis fuerit prædicta, *Esa.* xxvi. 19. 296. b 55. 57. *Ezech.* xxxvii. 3. 447. b 5. *Dan.* xii. 2. 484. a 33. 39. resurrectionis fides quomodo apud pios creverit, *Zach.* xiii. 7. 563. a 28. quibus verbis probetur à Christianis, *Jobi* xix. 25. 208. b 42. 46. resurrectionis ordo quis debeat esse, *Jobi* x. 11. 205. b 7. Resurrectionis Christi figura, *Jona* ii. 1. 520. b 9. 11.

Reverentia Gentium Juris qua Tobias sepeliebat mortuos, *Tob.* i. 21. 574. a 1.
 Reus alicujus facti quo signo cognosci soleat, *Jobi* xxxviii. 14. 217. a 47.
 Rex terrorum quis sit, *Job.* xviii. 14. 208. a 58.
 Reges & Imperatores, communi titulo, *EVERGETÆ.* *Escher.* *Addit.* xvi. 3. 588. a 8. Reges cur inventi, *Prov.* xx. 8. 254. a 8. 15. quinam soleant esse optimi, & quinam mali, *Sirach.* vii. 4. 621. b antep. Reges Sapientes, *Sap.* vi. 26. 595. b 51. seqq. quorumnam matriculas habere soleant, *Dan.* xii. 1. 484. a 30. comparantur excelsis arboribus, *Ezech.* xxxi. 3. 441. b 15. à quibusnam legibus sint liberi, *Psalms* li. 6. 231. b 12. providi crebris utuntur exploratoribus, *I Reg.* xxi. 12. 128. a 24. quem honorem habebant sibi carissimis, *IV Reg.* vii. 2. 161. b 52. viros summæ auctoritatis Patres vocabant, *I Macc.* xi. 32. 750. b 1. cur oppugnationibus interesse non debeant, *Jud.* ix. 53. 113. a 11. 14. concioni & comitiis dant operam ubi pericula ingruunt, *III Reg.* xx. 7. 155. b 12. Regum bonorum character, *III Reg.* x. 9. 148. b 42. 61. Sapientum icon, *Prov.* xvi. 10. 252. a 17. 20. Regum opes à quibusnam soleant everti, *II Par.* xxiv. 17. 186. b 10. virtus in pace remissior, *Nehem.* ix. 28. 196. a 38. seqq. Regibus plurimum nocere possunt gnati consiliorum, *II Reg.* xv. 12. 138. a 25. iisdem metuendi qui milites sibi habent obnoxios, *III Reg.* xvi. 9. 152. b 45.
 Reges ad inopiam redacti, *Eccles.* iv. 14. 260. b 21. seqq.
 Reges nullius consilii per quid significantur, *Esa.* i. 11. 4. 276. a 10. item crudeles, *Amos* ix. 3. 517. a 56. qui minores Principes opprimunt quomodo vocentur, *Esa.* xxvii. 1. 297. a 27. quandonam sub Ferarum nominibus describantur, *Psalms* lxxiv. 13. 235. b 53. 54.
 Reges castigare Propheticum munus, *II Par.* xvi. 10. 184. a 53. *Jer.* xxvii. 2. 372. a 35. seqq.
 Reges Christiani plus Deo debent quàm David, *Psalms* cii. 2. 239. b 12. 13. 16. Regum nomen quo sensu singulis Christianis detur, *Exodi* xix. 4. 33. b 4.
 Reges Israelitarum: Regem facere Israelitis quandonam planè non licuit, *Gen.* xxxvi. 31. 21. b 12. non talibus circumstantiis, *Deut.* xvii. 14. 91. a 42. *I Reg.* viii. 5. 7. 122. a 13. seqq. Rex cur & quomodo ungebatur, *I Reg.* x. 1. 123. a 10. heres sine controversia non ungebatur, *III Reg.* i. 34. 144. a 18. dominatus qualis erat initio, *I Reg.* viii. 11. 122. a 37. ubinam Rex sedebat ut tutior esset, *III Reg.* vii. 8. 147. a 38. constitutus aliquid de sacris consensum populi adhibebat, *I Par.* xiii. 1. 1. 178. a 32. *II Par.* i. 2. 181. a 23. quonam vehabatur animali, *Deut.* xvii. 16. 91. b 7. existimatio quanta apud suos, *Jos.* i. 18. 103. b 3. Regis Duarum & Decem Tribuum distincta auctoritas, *Jer.* xxi. 12. 365. b 46. *III Reg.* xxi. 8. 156. a 50. Regi quænam condonare licebat, *I Reg.* xi. 13. 123. b 45. victori, Regis victi corona omnique ornatus cedebat, *II Reg.* xii. 30. 136. a 45. Rege graviter peccante ultio ad Deum pertinebat, *I Reg.* viii. 11. 122. a 54. mortuus septem diebus cum jejuniis & vili habitu lugebatur *Sirach.* xxxviii. 17. 18. 686. b 2.
 Reges Lacedæmonii quantum terra possederunt, *Deut.* xvii. 17. 91. b 31. seqq.
 Reges Orientis quibusnam usi ad feminarum ministeria, *Escher.* i. 10. 198. a 60. eorum fastus, *Esa.* li. 23. 322. b 52.

bene meriti inter Deos referebantur, *II Macc.* xi. 23. 780. a 13.
 Reges Orientis à Nabuchodonosoro subjugati, aut domiti, *Jer.* xxvii. 3. 372. a 41. 42. 43. vide plenius, Nabuchodonosor.
 Reges Pagani quinam Deum esse unum sint professi, *Esdra* i. 2. 190. a 20. 21. quot & quinam in Judæos taxaturi erant, *Dan.* vii. 7. 466. b 24.
 Reges Parthorum magnam ævi sui partem venatu terere solitos, *Baruch.* iii. 16. 716. a 44.
 Reges regum Persiæ Reges, *Esdra* vii. 12. 192. a 55. Regium nomen dare filiis soliti dum viverent, *II Macc.* ix. 25. 777. a 39. Rex Persarum postremus quisnam fuerit, *Dan.* viii. 3. 469. b 21. vide Persæ.
 Reges Syri à quibus nomen sibi sumere solebant, *Zach.* xii. 11. 561. b 59.
 Regum nomen cur Angelis datum, *Dan.* x. 5. 474. b 25.
 Regum ordo sub quibus vixit Jeremias, *Jer.* i. 2. 343. a 15.
 Regum veterum Latinorum solia qualia erant, *III Reg.* vii. 8. 147. a 38.
 Regum ludus Solomonis tempore quis erat, *III Reg.* x. 1. 148. b 25.
 Rimmon idolum, *Zach.* xii. 11. 561. b 58.
 Ritualia instituta quibusnam facillè cedant, *II Par.* xxx. 18. 19. 188. b 13.
 Ritus intermissos quis debeat revocare, *Jos.* v. 3. 104. b 3. ritus in sumenda uxore quis erat, *Ezech.* xvi. 8. 417. a 15. ritus quo fiebant sponsiones apud Hebræos, *Prov.* vi. 1. 248. a 51. Palæstinæ circa triturationem, *Esa.* xxv. 10. 296. a 8. 9. ritus idololatricus in Ægypto & in Alexandria, ultimo cuiusque anno & mensis die, qualis observabatur, *Esa.* lxxv. 11. 339. a 53. ritus quo idololatricæ colebant Martem & Venerem, *Sophon.* i. 8. 541. b 21. 23. ritus quo sacrificium faciebant idololatricæ Veneri, *Deut.* xxi. 5. 97. a 31. Persarum & vicinarum gentium in explorandis diebus rei propositæ prosperis vel adversis, *Escher.* i. 11. 17. 199. b 45. Gentium sacrificantium suos liberos Saturno, *Deut.* xviii. 10. 92. b 34. seqq. & p. 93. a 1. seqq. ritus qui quondam in parentum & Regum morte observabantur, *Sirach.* xxxviii. 17. 18. 686. b 2. ritus qui observabantur in mortuis sepeliendis tempore Tobie, *Tob.* iv. 18. 575. b 5.
 Roboami quale fuerit ingenium, *III Reg.* xii. 11. 150. b 25.
 Romæ ager venalis quis, quando, *Jer.* xxxii. 8. 377. b 52. seqq.
 Romani quid vocabant *Stultorum feriæ*, *Num.* ix. 10. 73. b 47. quid pro Æsculapio colebant, *Exodi* xxxii. 1. 57. a 46. in quos bellum sumere ob Legatos contumeliosè exceptos, *II Reg.* x. 7. 134. b 58. quomodo feminas olim vocabant, *Gen.* ii. 23. 4. a 2. cur ramum *cupressi* ante domum funestam ponere solebant, *Lev.* xxi. 11. 69. a 13. eorum acies à quibus fuerit turbata facibus, *Jud.* vii. 20. 112. a 9. *Iunge Imperium Rom. & Resp. Rom.*
 Romulus per quem occiderit Remum, *III Reg.* ii. 25. 144. b 30. cum quibus Sabinas rapuerit, *Jud.* xxi. 21. 117. b 10.
 Rubigo quid denotet, *Joel.* ii. 25. 507. a 26.
 Rudimenta & Evangelium, *Num.* xii. 3. 74. b 61. seqq.
 Ruth cuiusnam maximi Regis progenitorem genuerit, & cur meritò in Messie genealogia posita, *Ruth.* i. 4. 117. a 28. 29.

S.

SABBATUM cur incofa observaverit apud Judæos, *Exodi* xx. 10. 34. a 26. seqq. & p. 46. b 24. seqq. Sabbati observatio

I N D E X

- tio quando strictè intellecta, *1 Macc.* II, 37. 728, a 11. quandonam laxius, *Ibid.* vers. 41. lin. 49. Sabbato an surrogatus Dies Dominicus, *Exodi* xx, 8. 45, b 5, seqq.
- Sabbatizare, Sabbata observare, *Exodi* xx, 8. 45, a 12, 15.
- Sacerdotes Hebræi propriè curabant ceremonias, *Lev.* x, 11. 63, a 26. & explicabant Legem, *Sirach.* XLV, 21, 701, b 56, nec Legem solum diligenter discabant, sed & Medicinam, aliasque artes, *Deut.* xvii, 9, 89, b 8. hinc in ambiguis consultabantur, *Deut.* xvii, 8, 9. p. 89, a (9) & b. *Zach.* vii, 2. 553, a 44. cur & quomodo ungebantur, *1 Reg.* x, 1. 123, a 16. III *Reg.* xix, 16. 155, a 12. quandonam unctiones desierint, *Exodi* xl, 13. 59, b 29.
- Sacerdotes soli expiabant, non etiam Levitæ, *Num.* viii, 14. 73, b 38. ut verò hodiernum possint alios mundare quales debeant esse, *Nehem.* xii, 30. 197, a 32. cur vocentur *patres*, *Jud.* xviii, 19. 116, a 35.
- Sacerdotes in quo agmine erant, *Ios.* iv, 11. 104, a 54.
- Sacerdotes vestes & vasa sua ubinam asserabant, *Ier.* xxxv, 2. 380, b 1.
- Sacerdotes qui erant in suis *ἐφημερίαις* unde vivebant, *1 Macc.* x, 42. 747, b 17. Sacerdoti quid de capite victimæ cedebat, quid de pedibus, quid de corpore, *Levit.* 111. 9. 61, a 55.
- Sacerdotes qualem debebant uxorem ducere, *Lev.* xxi, 13. 69, a 37. quandonam suas attingere uxores non licebat, *1 Macc.* vi, 4. 771, b 13. Sacerdotis filiam qui corruerat quonam afficiebatur supplicio, *Lev.* xxi, 9. 68, b 60.
- Sacerdotes quid vetentur in luctu, *Baruch.* vi, 30. 719, b 5-19. iisdem non licebat interesse funeribus, nec in sepulchretis residere, *Lev.* xxi, 1. 68, b 39.
- Sacerdotes negligentes à decimis arcentur, & cur, *Num.* xviii, 27. 77, a 10. polluti sacris operam si dabant qua ratione puniebantur, *Deut.* xiii, 9. 87, a 39, 45. Sacerdotum peccata manifesta qualenam malum, *1 Reg.* ii, 17. 120, a 35. à munere fungendo prohibitorum alimentum, *1 Reg.* ii, 36. 120, b 52. qualis, cui nihil aliud quàm Deum orare licebat, *1 Reg.* ii, 36. 120, b 37.
- Sacerdotes ut secundum Legem suum officium faciant cuiusnam sit efficere, *iv Reg.* xii, 4. 165, a 27.
- Sacerdotes cur maximè deceat lenitas, *11 Macc.* iv, 25. 768, a antep. Sacerdotis verba à Deo saepe reguntur, *1 Reg.* i, 17. 119, b 41.
- Sacerdotes Jeremiæ adversatores qui, *Ier.* xi, 21. 356, b 41.
- Sacerdotes Summi apud Hebræos à quibus eligebantur, & à quibus gravi ex culpa destitui, ac vel morte puniri poterant, *1 Reg.* ii, 35. 120, b 29. III *Reg.* 11, 27. 144, b 44.
- Sacerdotis Summi inauguratio, *Exodi* xi, 13. 59, b 22, 26, 33. nota quænam, *Osea* 111, 4. 489, a 41. quid inprimis in eo requirebatur, *Num.* xvii, 8. 76, b 36. quali utebatur habitu, *Exodi* xxix, 6. 56, b 2, seqq. in Die Expiationis, *Lev.* xvi, 4. 64, b 52, 53. quandonam coronam ferebat, *Zach.* vi, 11. 552, b 54. cur dicatur *Angelus Domini*, *Malach.* ii, 7. 568, b 6. Mortuo Sacerdote quid fiebat, *Num.* xxxv, 27. 82, b 4.
- Sacerdotes quo sensu Israelitæ quivis, *Esa.* lxi, 6. 334, a 51.
- Sacerdotes ubinam siderum cognitioni & Mathematicis artibus operam dabant, *III Reg.* iv, 30. 146, a 36. qualibus ornamentis utebantur, *Exodi* xxviii, 40. 56, a 55. cur vino abstinebant, *Lev.* x, 8. 63, a 21, 22, 23. Sacerdotum nomine quinam apud Ægyptios comprehendebantur, *Gen.* xlvii, 26. 25, a 55, 56.
- Sacerdotum perfugium & asylum apud Hebræos quid, *Num.* xxxv, 6. seqq. p. 81, b 59 seqq.
- Sacerdotium quorum jus erat in hereditate, *Gen.* xlix, 3. 25, b pen. Sacerdotium Magnum apud Hebr. cur in familia Phineæ diu manserit, *Sirach.* xiv, 28. 702, a 48. quomodo ad Phineæ posteritatem redierit, *III Reg.* ii, 35. 145, a 6.
- Sacrificium quid sit, *Num.* xv, 4. 75, b 24.
- Sacrificium è quibus Deo fiebat ante Diluvium, *Gen.* iv, 3. 6, b 24. 25. Sacrificium sanctificationis quodnam erat, *Sirach.* vii, 33. 34. 35. p. 624, a 59. Sacrificium quodnam erat, in quo licebat offerre victimam familiarem, *Lev.* 11, 11. 60, b 57. Sacrificium propter viam quodnam erat, *Exodi* xii, 10. 30, b 61, seqq. Sacrificium quod Gentes de suis filiis Moloch faciebant quomodo fiebat, *Deut.* xvi, 10. 93, a 28.
- Sacrificia in quibus adeps & sanguis Deo cedebant qualia erant, *Esa.* xxxiv, 6. 305, b 59. Sacrificia in quibus victimæ caput ad collum retorquebatur, *Lev.* i, 15. 60, b 41. Sacrificia quamdiu cessaverint Antiochi tempore, *Dan.* viii, 14. 470, b 40-54.
- Sacrum quodnam Chaldaïs dicatur sanctificationis, *Lev.* 111, 1. 61, a 33, 36. Sacrificia depulsoria, commendationis & impetrata, *Levit.* i, 9. 60, b 14, 15, 16.
- Sagittæ irremediabili scelere mortem adferentes, quorum, *Nahum.* ii, 3. 533, a 10-13.
- Sagittarii quo in exercitu plurimi erant, *Esa.* xxi, 3. 291, b 47.
- Sal cur fedus significet, *Lev.* 11, 13. 61, a 21, 25. sal in quod conversa est uxor Loth unde venerat, *Gen.* xix, 24. 15, a 40, 41.
- Salomon, vide Solomon.
- Samaria Urbs à quo fuerit capta, *Esa.* xxi, 1. 291, b 33.
- Samaritæ unde Judæorum erant cognati, *Ezech.* xvi, 45. 419, a 14. quosnam Deos pro vitulis suis receperint, *Ibid.* lin. 12.
- Samaritani à quo coacti sint suscipere Christianismum, *Levit.* xvi, 4. 65, b 26.
- Samaritanorum Hæresis unde orta, *Ios.* xxiv, 26. 109, a 12, 13.
- Saxobuca quale sit instrumentum, & quinam eo utantur, *Dan.* 111, 5. 458, a 21.
- Samson cur Philistinam duxerit contra Legem, *Jud.* xiv, 4. 114, b 25. quis ei comparandus, *Ibid.* vers. 15. lin. 51.
- Samsonis votum quale erat, *Num.* vi, 18. 73, b 15.
- Samuel qualis, *1 Reg.* p. 119, a 21. per quid fuerit cognitus verus Propheta, *Sirach.* xlv, 17. 18. 704, a 7. quamdiu iudicavit Israel, *1 Reg.* vii, 15. 121, b 55. Samuelis filii quinam erant, *1 Par.* vi, 28. 176, b 59.
- Sandalia ex melinis pellibus, ubi, quo tempore nütata, *Judith.* x, 3. 583, a 56. 57.
- Sanguis pro quo sumatur ab Hebræis, *Ezech.* 111, 18. 405, a 4. sanguis & adeps in quibusnam sacrificiis Deo cedebant, *Esa.* xxxiv, 6. 305, b 59. sanguinem comedere quid sit, *Gen.* ix, 4. 9, a 46. sanguinem suillum offerre quàm illicitum, *Esa.* lxvi, 3. 340, b 42. sanguine simul cum lacte quinam usi sint, *Gen.* ix, 4. 10, a 34.
- Sapiens quis sit, & in quo differat à prudente, *Deut.* i, 13. 83, a 11. quale sit bonum, *Sirach.* xxxvii, 26. 685, a 16. quid in suis omnibus actionibus respicere debeat, *Prov.* xv, 24. 251, b 3.
- Sapientia encomium & commendatio, *Prov.* 111, 12. 247, b 23. *Sap.* vi, 1. 595, a 29. vii, 8. 9. p. 596, a 50. *Sirach.* li, 29. 712, b 29. Sapientia quid, *Prov.* iv, 7. 248, a 4. 5. viii, 1. 449, a 6, seqq. *Sap.* vi, 10. 595, a 59, seqq. vii, 7. 596, a 48. 49. & vers. 21. p. 597, a 11. 12. viii, 7. 597, b 54, seqq. ix, 4. 598, b 28-31. *Sirach.* xix, 18. 647, a 54-63. quomodo acquiritur, *Sap.* viii, 21. 598, b 7-15. *Sirach.* li, 26, 27. p. 712, b 3, 4. & 10. 11. ejus adjuncta ornamenta, *Sapiens.* vii, 17-21. 596, b 35. p. 597, a 12, 13. viii, 8. 597, b 62, 63, seqq. effecta cunctæ virtutes, cardinales, reliquæ, *Sap.* viii, 7. 597, b 54, seqq. bona multiplicia, eaque pretiosissima, *Prov.* 111, 16. 247, b 28. seqq. *Sap.* vi, 21. 595, b 25, seqq. vii, 27. 30. p. 597, a 62, b 7, seqq. & viii, 1. p. 597, b 22, seqq. Sapientia in quid dividatur apud Hebræos, *Prov.* xxi, 20. 255, a 8. Sapientia Divina quo sensu dicatur creata, *Sirach.* i, 4. 611, a 13. Sapientia quomodo bona largiatur hominibus, *Prov.* 111, 16. 247, b 28. Sapientiam non esse nequiriam disciplinam, *Sirach.* xix, 19. 647, b 13-23. Sapientia apud quos non solear habitare, *Jobi* xvi, 14. 212, a 12. Sapientia cani sunt hominis, *Sap.* iv, 9. 593, a 50. Sapientia Solomonis qualem se ostenderit ab initio, *III Reg.* i, 52. 144, a 36. Sapientia Divina ingens testimonium, *Jobi* xxviii, 22. 212, a 37. egregia documenta, *Sap.* vii, 20. 596, b 54. Sapientia partes quò tendant omnes, *Sirach.* xix, 18. 647, a pen. partes precipuas, quæ, *Sap.* viii, 7. 597, b 55. *Sirach.* xxiv, 13. 658, a 29. Sapientia Humanæ pars summa, *Jobi* xxviii, 28. 212, a 45.
- Saraballa quid erant, *Dan.* 111, 21. 458, b 42.
- Sardinia fontes quam vim habeant, *Num.* v, 17. 73, a 46.
- Saturnus, *Exodi* xx, 3. 36, b 59, 60. quomodo à Syris vocabatur, *iv Reg.* xxi, 34. 174, a 32. Saturni statua cui Gentes suos liberos sacrificabant, qualis erat, *Deut.* xvi, 10. 93, a 28. Saturno quid offerri solebat, *Esa.* xxx, 33. 302, b 34.
- Saul qualis, *1 Reg.* p. 119, a 24. quot annos regnavit, *III Reg.* vi, 1. 146, b 53.
- Scala Jacob quid mysticè significet, *Jobi* xxxiii, 23. 214, a 41, seqq.
- Scalas, apud Veteres, cur non nisi Græcæ licebat plus tribus gradibus scandere, & Græcæ licebat, *Exodi* xx, 26. 34, b 17.
- Scalpillum, *Ier.* xxxvi, 23. 381, a 43-55.
- Scelerati de quibus Deus vult ultionem sumere, quomodo soleant appellari, *Ezech.* ix, 2. 411, a 4.
- Scholæ quæ florebant ad Christi tempora, *Gen.* xlix, 10. 26, b 34.
- Scientia, *Gen.* 111, 5. 4, b 8-17. inter res medias, *Gen.* 11, 9. 2, b 32, seqq. scientia quæ remota est à justitia, qualis dicenda, *Sirach.* xix, 19. 647, b 20.
- Scopuli duo vitandi, qui, *Sirach.* vii, 9. 622, b 24.
- Scortatio, scortatores, scorta, *Gen.* xxxviii, 14. 22, a 8, seqq. & vers. 23, a 40. 41. *Deut.* xxi, 14. 98, a 31, 32. & vers. 17, a 40-45. *Jud.* xvi, 1. 115, b 3, seqq. *Sirach.* xxiii, 23. 656, b 35, seqq. scortatio mentem aufert, *Osea* iv, 11. 490, a 49. 50. scortatoris finis, *Proverb.* vi, 26. 248, b 19, 20, 21. *Sirach.* xix, 3. 646, a 32-40-60. & vers. 5, a 62. seqq. Scortum vile, *Esa.* lvii, 9. 328, b 47-50. *Ezech.* xvi, 31. 418, a 47. summæ infamiae, *Ezech.* xvi, 24. 25. p. 417, b 48, 49, seqq. xxi, 19. 429, b 16. Scorta foveæ, Sphinges, &c. *Prov.* xxi, 27. 255, b 46, seqq. *Sirach.* ix, 6. 617, a 2, 3. invisere pudeat, *Sirach.* xli, 25. 694, a 48, 49. ducere in uxores quibus prohibitum fuit, *Osea* i, 2. 486, a 23, seqq.
- Scriba quinam intelligebantur, *Esa.* x, 1. 282, b 29. Scri-

R E R V M & V E R B O R V M.

Scribonianus sub quo Imperatore fuerit interfectus, & cui rei finem imposuerit ejus mors, *11 Reg. xx. 22. 141. b 35.*
Scriptores pii quomodo loquantur de *Sapientia*, *Sap. ix. 4. 598. b 28.*
Scriptura quomodo soleat exprimere Dei judicia, *Esa. xxvi. 21. 297. a 12.*
Scriptura veritatis quanam sit, *Dan. x. 21. 475. b 30.*
Sculptilia quæ Judæis prohibita, *Exodi 20. 4. 39. a 45-47. p. 40. a 1. 2. exceptiones in Templo, ibid. p. 40. l. 25. seqq.*
Sculptilium Interdictum quale, *ibid. lin. 52-55. Interdicti usus duplex, ibid. lin. 55. 61. 62.*
Scythæ quomodo prælagiebant futura, *Ezech. xxi. 21. 425. b antep.*
Sectæ quibus distrahebatur Judaicus Populus ante adventum Christi, *Malach. iv. 6. 572. a 20.*
Secubatio comes jejunii, *Joel. 11. 16. 506. b 17. in luctu & poenitentia tempore, Zach. xlii. 12. 562. a 23. 24.*
Sedecias Rex quid Babylonio debebat præter fidem, *Ezech. xvi. 9. 420. b 34.*
Sedecia crimen quid intulerit Populo, *Ezech. xix. 14. 423. a 60. quale illud fuerit, ibid. xxi. 23. 426. b 7 seqq.*
Sedere in pulvere quale signum erat, *Esa. xlvii. 1. 318. a 47.*
Sedigiti, *11 Reg. xxi. 20. 142. a 38. seqq.*
Sedilia in Oriente cur rotas habebant, *Dan. vii. 9. 47. a 7.*
Seditionum causa frequentissima quæ sit, *111 Reg. xlii. 18. 150. b 53.*
Seleucus Nicanor cur ita dictus, *Dan. xi. 5. 477. a 42. 46. quot regiones possederit, & urbes condiderit, ibid. lin. 51.*
Sellum a quo fuerit occisus, *Osea iv. 2. 489. b 25.*
Semei maledicendo Davidi quale peccatum commiserit, *11 Reg. xvi. 10. 138. b 48. quotuplici de causa, & a quo fuerit occisus, 111 Reg. 11. 46. 145. a 15.*
Semen Dei quodnam sit, *Osea 11. 22. 488. b 35.*
Semen mulieris quodnam, *Gen. 111. 15. 5. a 7.*
Seminare in justitia quid sit, & quid metere, *Osea x. 12. 98. b 13.*
Semiramis quale signum bellicum habebat, *Fer. xxv. 38. 371. a 33. unde dicta, ibid. lin. 36. Semiramidis crater quodnam pondus habebat, Esa. xlv. 3. 316. a 20.*
Semiseculum quid sit, *Exodi xxi. 6. 52. a 11.*
Senarius numerus, *Gen. 1. 31. 2. a 32.*
Senatus Iudicum cur *Dei senatus* dicatur, *Psalm. lxxxii. 1. 236. b 43. 44.*
Senes quid in conviviis deceat loqui, *Sirach. xxxii. 4. 5. 675. b 35. Senibus dedecus si dicantur ab uxoribus aut liberis regi, Sirach. xxxiii. 23. 24. 678. a 55.*
Seniles consuetudines sectandæ, *Sirach. vi. 35. 621. b 11.*
Sensus juxta Stoicos quot, *Sirach. xvii. 5. 642. a 20-31.*
Sententia quandonam à Judice qui eam protulit revocari possit, *Lev. xix. 15. 67. a 10.*
Septenarius numerus, *Exodi xx. 11. 34. a 39. & p. 47. a 2. iv Reg. viii. 1. 162. a 23. Humanarum virtutum consummationem designat, Dan. x. 2. 474. a pen.*
Septentrio quomodo vocetur ab Hebræis, *Jobi xxi. 11. 8. 210. b 12.*
Sepulchrum commune, *Jerem. viii. 2. 352. b 4. seqq. conjugum, Judith. xvi. 28. 586. a 12. Sepulchra ubinam solebant esse, Sirach. xlv. 14. 15. 703. b 45.*
Seraphim quali sint forma, & cujusnam rei ministri, *Esa. vi. 2. 278. a 6.*

Sermo character animi, *Sirach. xxvi. 1. 5. 666. a 15.*
Serpentes quinam coluerint ut Deos, *Sap. xv. 18. 605. a 60. quodnam habeant alimentum, Esa. lxxv. 15. 340. a 36. quoniam allegoricè significant, Gen. 111. 15. 5. a 3. Serpentum vis maxima mali in quo sit, Gen. 111. 15. 5. a 36. Serpentum quot sint species, Gen. 111. 14. a 40.*
Servire hero quali molestum, *Sirach. 1v. 31. 617. b 57. 58. servire nolentibus Deo quæ pœna imponatur, 11 Par. xi. 8. 182. b pen.*
Servitus quanam sit Humano generi necessaria, *Gen. 111. 16. 5. b 28. Servitus qualis sit Jure naturæ peccati pœna, Gen. 1x. 25. 10. b 8.*
Servus Hebræus an aliis vendi poterat quàm Hebræis, *Exodi xxi. 8. 52. a 37. quomodo liberabatur, Exodi xxi. 6. 52. a 11. seqq. Servi in quibus terræ partibus nomen domini in fronte habebant, Ezech. ix. 4. 411. a 25. servis asperi qui, Prov. xxx. 22. 257. b 42. 43.*
Servum quorumnam animantium sit salubre, *Lev. xi. 3. 63. a 50.*
Sibilus cujusnam rei signum sit, *Fer. xviii. 16. 363. a 42.*
Siccitas quosnam habeat effectus, *Amos. 1. 2. 509. b 25. siccitas pluviam non deficiente in vicinia, Amos. 1v. 7. 512. a 48-50.*
Sicimiticum Templum, *Zachar. xi. 16. 560. b 1-4. & vers. 17. b 20. seqq. xlii. 1. p. 560. b 41. adde Templ. Garizit.*
Sidon, *Gen. xlix. 13. 27. a 53-55. Sidoniorum Deus primus quis erat, 111 Reg. xvi. 31. 153. a 40.*
Sidus labores impediens, quodnam sit, *Jobi xxxviii. 31. 217. b 14. Sidera quibus mortales regi dicantur, quæ sint, Deut. xviii. 10. 92. a 31.*
Sigebertus secundus Rex Austrasiæ a quo fuerit occisus, *1 Macc. xlii. 31. 755. b 47.*
Sigilli custodia quanta olim erat dignitas, *Tobia 1. 24. 574. a 19.*
Signa coelestia quid præcedere soleant, *Joel. 11. 30. 507. b 1. Signum imperii in Levitas quodnam erat, Num. xx. 9. 77. b 8. Signa qualia erant in vexillis agminum Israelitarum, Num. x. 15. 74. a 24. Signum luctus quodnam erat, & quod devotionis, 111 Reg. xx. 31. 155. b 51. 52. Signum eorum qui negotii alicujus meminisse volebant, Esa. xlix. 16. 320. b 11.*
Siloe aquis quid significetur, *Esa. viii. 6. 280. a 36.*
Similitudo egregia pertinens ad eos qui in rebus adversis se non amicos ostendunt, *Jobi vi. 16. 204. b 5. seqq.*
Simulatio quanam sit mala, *11 Macc. vi. 21. 772. b 28.*
Sin Regio deserta, in qua mons est *Sinai*, unde sic dicta, *Esa. xlix. 12. 320. b 3.*
Sionis portæ ex quo genere fuerint, *Psalm. xxiv. 9. 226. b 40. Sionem arcem quoniam videantur semper tenuisse, Psalm. lxxxix. p. 236. b 15.*
Sitis & fames quid significant, *Esa. xli. 17. 310. b 7. 8.*
Situs Orbis terrarum, *Genes. xlii. 9. 11. b 27-37.*
Slavi quomodo prælagiebant futura, *Ezech. xxi. 21. 426. a 6. 11.*
Sobna quis erat, *Esa. xxi. 1. 291. b 34. ex lepra sanatus, an recuperarit suam dignitatem, ibid. vers. 18. 292. b 50.*
Societatis Civilis fundamentum quodnam sit, *Exodi xx. 12. 34. a 55.*
Sol & Luna quibusnam dicantur deficere, *Ecclesi. xii. 2. 266. a 55. 57. Sol an verè Josua imperante steterit, Jos. x. 13. 106. a 39. Sol & Luna a quibusnam colebantur, Esa. xxiv. 23. 295. b 14. Sol ceu summus Deus, Esa. xlv. 1. 317. b 25. Solis ardor*

in locis letalis iter facientibus, Psalm. xci. 6. 238. b 22.
Solatium cui comparetur, *Esa. lvii. 16. 329. a 34.*
Sollertia duplex, *Sirach. xxi. 14. 15. p. 651. b 55.*
Solomon quibus gradibus in gravia indutus sit peccata, *Num. xv. 39. 75. b 59. 62. in quo errare coeperit, 111 Reg. vii. 25. 147. a 54. & x. 19. 149. a 11. 1 Par. xxviii. 17. 180. b 40. quot crimina commiserit adamando mulieres alienigenas, 111 Reg. xi. 1. 149. b 6. Solomonis carmina quot & qualia erant, & quodnam ex illius Idylliis nobis restet, 111 Reg. 1v. 32. 146. a 55.*
Somnia, & interpretatio, *Gen. xxxviii. 2. 21. b 40. xl. 17. 22. b 30. seqq. xli. 3. 23. a 26. seqq. Num. xii. 8. 75. a 18. seqq. Judic. vii. 13. 111. b 63. seqq. Dan. 1. 17. 454. b 26. seqq. 11. 43. 456. b 60. 1v. 7. 459. b 58. & vers. 8. p. 460. a 9. vers. 11. p. 460. a 27. vii. 5. 6. p. 466. a 32. seqq. & vers. 6. a 61. vii. 3. 5. p. 469. b 1. seqq. Esth. Addit. x. 6. p. 586. a 40. seqq. Sirach. xxxiv. 6. 7. p. 679. a 46. seqq. somnia Divinitus immissa bis sæpe rem exprimere, Gen. xli. 4. 23. a 46. somnia multa, Ecclesi. v. 6. 261. a 4. somnia Principum, 11 Macc. xv. 11. 787. b 30-40.*
Somnus, *Sap. 1v. 6. 593. a 23. seqq. donum nocturnum, 111 Macc. pag. 796. a 44. 45. nimis, Prov. xx. 13. 254. a 23. Somnus sempiternus quis sit, Fer. 11. 39. 398. b 17.*
Sontes furti quinam dicantur, *Lev. xix. 11. 66. b 53.*
Sophonia Propheta sub quonam Rege floruerit, *Habac. i. p. 535. a 55.*
Sors ubi adhibenda, *Prov. xviii. 18. 253. a 36-39. Sortis Judæ pars ubinam erat, Fer. xvii. 26. 362. b 40. Sortes Dei, Esth. Addit. x. 10. 586. a pen.*
Spadones, *Sap. 111. 14. 592. a 38. seqq. Spadonibus quinam utantur ad feminarum ministeria, Esth. 1. 10. 198. a 61.*
Speculatores quinam intelligantur, *Esa. lvi. 10. 327. a 55.*
Spem quinam frustra in Deo collocent, *1 Reg. 1v. 3. 121. a 26.*
Spintria, *Deut. xxi. 17. 98. a 44. 45.*
Spiritus pro quibus usurpari soleat, *Sirach. xxxix. 33. 689. b 24. Spiritus Christi quomodo fuerit in Noe, Gen. vi. 3. 8. b 6. Spiritus Dei quomodo se per Orbem universum extendat, Sap. 1. 7. 589. a 26. Spiritus hominibus à Deo datus qualis sit, Gen. 11. 7. 2. b 16. Spiritus sanctus de qua re soleat usurpari ab Hebræis, Joel. 11. 29. 507. a 56.*
Spiritus mali an coacti dicant aliquando verum, *1 Reg. xxviii. 17. 129. b 42.*
Sponsiones de anigmatibus quandonam fieri solebant, *J. d. xiv. 12. 114. b 43. sponsiones quo ritu fiebant apud Hebræos, Prov. vi. 1. 248. a 51.*
Sponsor dea, *Sap. ix. 4. 598. b 27.*
Stratæ ad quid per Philonem referatur, *Exodi xxx. 34. 57. a 25.*
Statuæ, *Dan. 111. 18. 458. b 33-36.*
Stellæ quæ è cælo cadere videntur unde fiant, *Esa. xxxiv. 4. 305. b 46.*
Sternutatio signum ad sanitatem, *1v Reg. 1v. 35. 160. a 6. 7.*
Stribus usus ad quid utilis, *1v Reg. ix. 30. 163. a 26. ejus præcipua vis, Ib. lin. 46. 63.*
Struthiocamelus quale sit animal, *Jobi xxxix. 17. 218. a 27.*
Stulti vel insipientes quinam dicantur, *Esa. xxxii. 5. 303. b 1.*
Subditorum voces in luctu, *Ier. xxi. 18. 366. b 36. Subditorum bonorum quale sit officium, Num. xvi. 21. 76. a 55.*
Subjectionis signum apud gentes è Germanis ortas quodnam sit, *1 Par. xxix. 24. 181. b 2.*
Suffetes quinam erant, *Deut. xvii. 9. 90. a 14.*

I N D E X

- Superbia comes inhumanitas, *Amos* vi, 8. 514, b 39. *Superbia* elogium quibus conveniat, *Deut.* xvii, 12. 90, b 60. p. 91. a 7. *Superbia* poena quam sit, *Num.* xii, 10. 75, a 27.
- Superbus homo cur multos habeat inimicos, *Sirach* xxi, 5. 651, a 51.
- Supha* in qua regione sit, *Num.* xxi, 14. 78, a 22.
- Supplicium corruptoris filiae Sacerdotis quale erat, *Lev.* xxi, 9. 68, b 60.
- Susa* Urbs qualis, & cur ita dicta, *Neh.* i, 1. 193, a 49.
- Suspensio quid erat apud Hebræos, *Deut.* xxi, 22. 96, b 48. suspensio ex more Hebræorum quid requiratur, *Num.* xxv, 4. 79, b 30.
- Syene* Urbs ubi sita, *Ezech.* xxix, 10. 440, a 13.
- Symphonia quale sit instrumentum, *Dan.* iii, 5. 458, a 41.
- Synagoga Magna quamnam erat, *II Par.* xxx, 2. 188, a 28. seqq. Synagogæ reprobata typus quis sit, *M-lach.* i, 3. 66, a 10. 25.
- Synedrium in cuius locum successerit, *Exodi* xv, 11. 21. 33, a 25. quam habuerit potestatem, *Deut.* xv, 10. 90, a 55. 59. an errare potuerit, *ibid.* p. 90, b 23. cur ab Herode fuerit sublatum, *II Par.* xxi, 4. 185, b 45, seqq.
- Synedrorum creatio quo tempore & per quid omitta, *Jud.* i, p. 109, a 22.
- Synodi Nicænæ Acta quomodo Latine redita, *Exodi* xx, 5. 42, a 50. seqq.
- Syrus quibusnam nominibus significet perfectam pulchritudinem, *Psal.* l, 2. 231, a 45. Syri qualem esse putabant Israelis Deum, *I Reg.* xx, 23. 155, b 41. Syria per quem facta fuerit provincia Populi Romani, *Dan.* vii, 11. 467, a 36. Syre mulieres quoniam musico instrumento utantur, *Dan.* ii, 5. 458, a 21, 24. Syrorum mos antiquus de inauribus, *Gen.* xxxv, 4. 21, a 7.
- T.
- T** A A U T H S Deus, *Exodi* xx, 3. 37, a 35.
- Tabernaculorum feria in cuiusnam rei memoriam fiebant, *Lev.* xxiii, 34. 70, a 16. Tabernaculorum festum Romæ, *Lev.* xxiii, 34. 70, a 17.
- Tabularium, *Esdr.* v, 17. 192, a 15.
- Tacere pro quo sumatur ab Hebræis, *Habac.* i, 13. 537, a 21. Tacens consentit, *Num.* xxx, 4. 81, a 25. 34.
- Tania Alexandria, *Nah.* iii, 8. 534, a 57.
- Talentum Aegyptium quodnam pondus habebat, *Esa.* xlv, 3. 316, a 21. *Dan.* viii, 3. 469, b 20.
- Talio, *Sirach.* vii, 3. 621, b 59. 60. xli, 13. 693, b 2.
- Taphnes quis locus, *Fer.* ii, 16. 344, b 12.
- Tarquinienses quomodo Romanorum aciem turbaverint, *Jud.* vi, 20. 112, a 9.
- Tarquinius cur plebem Romanam in fossas cloacasque exhauriendas demerserit, *Exodi* i, 11. 28, a 27.
- Taurus inter quæ animantia principatum habeat, *Gen.* xlix, 6. 26, a 20. Tauri Bassan pro quibusnam hominibus soleant poni, *Ezech.* xxxix, 18. 450, b 13.
- Telephorus Rhodius quomodo fuerit exceptus à Lyfimacho, *Jud.* i, 7. 109, b 19.
- Telo omni nocentius quodnam, *Fer.* ix, 3. 353, b 20.
- Temeritas acerbissime castigata, *II Reg.* ii, 23. 131, a 24, 25. *IV Reg.* xiv, 8. 166, b 21, seqq. temeritas quamnam reperiatur in rebus disputationem recipientibus, *Deut.* xvii, 12. 90, b ult.
- Temperantia circa quid versetur, *Sap.* viii, 7. 57, b 60.
- Tempestatis descriptio, *Dan.* vii, 2. 465, b 30--59.
- Templum Hierosolymitanum in quo monte erat, *Esa.* xiv, 13. 286, a 4. Templi maxima pars cuiusnam rei ferebat imaginem, *Exodi* xxv, 4. 55, a 24. cur, *Domus orationis*, *III Reg.* vi, 1. 30. 147, b 20. custodes Angeli, *Zachar.* ix, 8. 555, b 45. Templi Præpositus ubi habitabat, *Ierem.* xxxv, 2. 380, a antep. Templi ceremonias regere quorumnam erat, *Zach.* iii, 7. 550, a 57. sacrilegi quomodo puniebantur, *Deuter.* xiiii, 9. 87, a 39. 45. Templum quoruplici pecuniâ reparabatur, *IV Reg.* xii, 4. 165, a 32. 39. 49. per quot annos steterat cum combureretur, *IV Reg.* xxv, 9. 175, a 3. excindi id cur Deus passus sit, *Ezech.* viii, 18. 410, b 29. Templum ab Ezechiele visum explicatur, *Ezech.* xl, 2, 451, a 1. Templum post reditum ex Captivitate à quibusnam fuerit restitutum, *Aggai* i, 1. 545, a 27. structuram quam impedire voluerint, *Mich.* iv, 3. 526, a 1. quam munitum fuerit, *Dan.* xi, 31. 481, a 40.
- Templum Dei contra scelera neminem defendit, *Ier.* vii, 11. 351, a 49.
- Templum Garizitanum sive Sicimis cur & à quo constitutum, *Nehem.* ii, 10. 194, a 13. vide Sicimit. Templi.
- Templa ubinam olim construebantur, *Mich.* iv, 1. 525, b 46. Templis Esculapii quid fieri solebat, *Esa.* lxxv, 4. 338, b 37.
- Tempus, bonum non facit majus, *Sap.* iv, 8. 593, a 46. tempus rei honestæ, *Ecclef.* ii, 7. 259, b 60. 61.
- Tempus intra quod & Christus vitam & ejus Ecclesia spem erat receptura, quibus verbis præfiguratum, *Osea* vi, 2. 3. 492, b 12. seqq.
- Tempus quod requirebatur viduis ut possent ad novas transire nuptias, *Deut.* xxv, 5. 99, b 21. Tempus superbiorum quodnam sit, *Sirach.* xi, 14. 712, a 2. Temporis ordo inter Prophetas, *Esa.* p. 275, a 33. Tempora, per excellentiam, anni, *Dan.* vii, 25. 468, b 5, 6. Temporum cardines quinam, *Sap.* vii, 18. 596, b 45.
- Tenebra pro quo ponantur apud Hebræos, *Esa.* ix, 2. 281, a 60. *III Macc.* p. 797, b 58.
- Tentationes, *Zach.* xiii, 9. 563, a 43, seqq. per alpera & prospera, *Deut.* viii, 2. 85, b 44. 45. tentationes Dei quod tendant, *Deut.* vii, 16. 86, a 1. Tentationes Abrahami quot sint, *Gen.* xxi, 12. 16, a 53.
- Tentare Deum, quid, *Sap.* i, 2. 589, a 7.
- Tentorium Dei quodnam sit, *Iobi* xxxvi, 29. 216, a 8.
- Ternarius numerus Deo sacer, *Dan.* xi, 2. 474, a 61. 62.
- Terra per quid dicatur contaminari, *Ier.* ii, 7. 344, a 26. alio modo, *Deut.* xxi, 23. 96, b ult. cur diatur habere gremium, *Iobi* xxvi, 6. 211, a 45. cur aliquando moveatur, *Amos* i, 2. 509, b 25.
- Terra per excellentiam, quæ, *Dan.* vii, 23. 468, a 30. Terra cuius Rex puer est quid accidere soleat, *Ecclef.* x, 16. 265, b 12. Terra plenitudo quamnam sit, *Ezech.* xix, 7. 423, a 24. Terræ bello captæ in cuiusnam erant arbitrio, *I Reg.* xxx, 24. 130, a 47.
- Tertia, Sexta, Nona, *Dan.* vi, 10. 464, b 11, seqq.
- Tesseræ aliquot in præliis recensentur, *II Macc.* viii, 23. 775, a 46, seqq.
- Testamentum seu supremum mandatum, *IV Reg.* xx, 1. 171, b 18. 51.
- Testimonium ingens Sapientiæ Divinæ, *Iobi* xxviii, 22. 212, a 37.
- Testimonii falsi notatio, *Exodi* xx, 16. 49, b 6, seqq.
- Testis unicus ad quid sufficiat, *Deut.* xix, 16. 94, b 39--42. testes quinam non admittebantur apud Hebræos, *Deut.* xvii, 6. 89, a 2. quot requirebantur adversus insignis famæ virum, *III Reg.* xxi, 10. 156, b 9. quot adhibebantur ad matrimonium, & ad Circumcisionem, *Deut.* xxiv, 3. 98, b 11, 12.
- Thaletis fama, *Dan.* i, 20. 454, b 44, seqq.
- Thau litera cuius rei signum, *Ezech.* ix, 4. 411, a 22.
- Theman quid insigne habuerit, *Baruchi* iii, 22 & 23. 716, b 7. 16.
- Theodosius M. Ecclesiæ Christianæ discipulus se subjiciens, *Dan.* vii, 27. 468, b 49--51.
- Theologia, *Sap.* viii, 8. 598, a 7. contemplativa, activa, *Sirach.* xxxviii, 39. 688, a 8. 9.
- Theraphim quid erat, & quam habebat formam, *Jud.* xvi, 1. 5. 115, b 55.
- Thorum patris violare quantum sit peccatum, *II Reg.* xvi, 21. 139, a 11.
- Tironus quid significet, *Ezech.* i, 26. 403, a 25.
- Thummim & Urim à quo & quibus in rebus consulebatur, *Exodi* xxviii, 30. 56, a 34.
- Thus ad quid per Philonem referatur, *Exodi* xxx, 34. 57, a 25. à quibusnam sacrificiis aberat, *Num.* v, 15. 73, a 7.
- Thyrsi, *Judith.* xv, 15. 585, a 58. *II Macc.* x, 7. 777, b pen.
- Tiara qualis erat Regibus, & qualis Regulis, *Esdr.* vi, 8. 201, a 61. 62. *Ezech.* xxi, 27. 426, b 54. 55, seqq.
- Tiberii principatus initium quodnam fuerit, *III Reg.* xii, 7. 150, a 44.
- Titulus communis Regum & Imperatorum quis erat, *Esdr.* Addit. xvi, 3. 588, a 8.
- Topazus Insula, *Fer.* x, 9. 355, a 24. 27.
- Torquem in collo gerere qualis erat honor, *Dan.* v, 7. 462, b 22.
- Tribus Juda nullum habuit Regem nisi ex regio sanguine, ceteri non item, *III Reg.* xv, 28. 152, b 16. Tribus quamnam primi agminis ductum obtinebat, quamnam secundi, &c. *Num.* x, 15. 74, a 28. Tribus quamnam fuerint quibus Deus majus contulerit beneficium, *Osea* ii, 1. 487, a 56. Tribus Ephraim quibusnam rebus pollebat, *Osea* xiii, 1. 501, b 15.
- Tribus nomine quid intelligatur, *Esdr.* iv, 13. 191, b 41.
- Tridens quem Deum significabat, *III Macc.* p. 792, b 6.
- Trieres & triremes in quo differant, *Esa.* xxxiii, 21. 305, a 59.
- Tristitia furor quidam, *Esa.* li, 21. 322, b 44.
- Tuba in quo differat à buccina, *Osee* v, 8. 491, b 34. Tubæ Judæorum quales erant, *Num.* x, 1. 74, a 12.
- Tubæ sonus apud veteres Romanos qualis & quoruplex, *Num.* x, 5. 74, a 16.
- Tunicæ quibus utebantur filii Aaron quales erant, *Exodi* xxviii, 40. 56, a 54.
- Turpitudine non disooperenda, *Lev.* xviii, 6. 66, a 34. 38.
- Turres ex ligno factæ quomodo vocabantur à Romanis, *I Macc.* xvi, 10. 761, b 37.
- Tutela Regum quot annis durabat, *II Par.* xxxiv, 3. 189, a 51.
- Tutores qui pupillos sibi creditos occiderunt potentis adipiscendæ causa, *I Macc.* xiii, 31. 755, b 47.
- Typus amoris Christi erga Ecclesiam, *Can.* i, p. 267, a 50. 57. Typus Gentium Christo servitutarum quis fuerit, *I Par.* xxi, 4. 179, a 39. Typus Synagogæ & Ecclesiæ, *Malach.* i, 3. 566, a 10. 25.
- Tyranni optima descriptio, *Iobi* xv, 22. 207, a 10. Tyranni cur patienter tolerandi, *Ecclef.* viii, 11. 264, a 1.
- Tyrus quam latè imperarit, *Esa.* xxi, 4. 293, b 58. *Ezech.* xxvii, 4. 434, b antep. quanta erat ejus opulentia, *ibid.* vers. 8.

435. a 45. quot annis à Salmanaſare vexata, *Eſa.* xxiii. 1. 293, b 1. à Nabuchodonofore obſeſſa, *Eſa.* xlii. 10. 311, b 57. *Ezech.* xxvi. 4. 433, a 51. ſub quorum deinceps fuerit dominatu, *Ezech.* xxvi. 4. 433, a 57.

Tyriorum dii quinam erant, *III Reg.* v. 7. 146, b 27. Summi Magiſtratus quomodo vocabantur, *Deut.* xvii. 9. 90, a 2. eorum aliquot nominatim referuntur, *ibid.* lin. 5. 6-13. Tyriorum commercia, *Ezech.* xxvii. 12. ſeqq. 435, b 29. ſeqq. quid vendebant Regibus, *Eſa.* xxi. 17. 294, b 38.

V.

Vacca cur potiùs ruſa debebat offerri quàm alia alterius coloris, *Num.* xix. 2. 77, a 25.

Valentiniani Ediſtum in latrones & eis pares, *Eſth.* viii. 11. 202, a 31.

Valetudo cur tribuatur cordi, *Sirach.* xvi. 27. 643, b 14.

Vallis Arabum quæ, *Eſa.* xv. 7. 287, a 8. vallis in qua Molocho immolabatur, quænam erat, *Jer.* xxxi. 40. 377, a 47, 49.

Vallum exterius, Vallum interius, *Jer.* xxxiii. 4. 5. 379, a 12.

Vandalorum feminæ cur olim atrociffimam ſeditionem commoverint in Africa, *Gen.* xlvii. 21. 25, a 47.

Vaſa quid apud Hebræos ſignificent, *Eſa.* xxi. 24. 293, a 37. Vaſa Templi vertere in uſus profanos quàm Chriſtianismo repugnet, *Jer.* l. 14. 394, b 15.

Vaſtationes aliquot memorandæ, *Jerem.* ix. 10. 353, b 55-63.

Veſtigalis nomine quid intelligatur, *Eſdra* iv. 13. 191, b 41.

Vellere barbam quam habeat ſignificationem, *Eſa.* l. 6. 321, b 18.

Venatio ad quid homines egregiè paret, *I Reg.* xvii. 36. 126, a 33.

Venatores quid vocent indaginem, *II Par.* xiii. 13. 183, a 34, 39. Venatores à Deo ad Iſraelitas miſſi quinam erant, *Jer.* xvi. 16. 361, a 54, 56.

Vendi quàm latè uſurpatum, *Nahum* i. 11. 4. 534, a 20-24.

Venena fiſtilibus vaſis non bibi, ſed quibus, *Ierem.* li. 7. 396, b 44-48.

Ventriculus viſtimæ quibuſnam ex lege cedebat, *Malach.* ii. 3. 568, a 22.

Ventus ab Oriente qualis fit, *Oſea* xiii. 15. 502, b 59. venti unde plerique flare ſoleant, *Iobi* xxxvii. 9. 216, a 54, 55. ventis quinam tribuant alas, *Oſea* iv. 19. 491, a 31.

Venus quomodo à Babyloniiſ vocabatur, *Eſa.* xlv. 19. 317, a 23. Veneri quo habitu ſacrificium faciebant viri, & quo mulieres, *Deut.* xxi. 5. 97, a 26.

Venus contra naturam, *Oſea* iv. 10. 490, a 41, 42.

Veracitas, *Sirach.* v. 12. 619, a 9, 12.

Verbum inter genita primum, *Prov.* viii. 22. 249, a 25, 26. verba quæ ſolent uſurpare Hebræi de omnibus impiis, *Eſa.* xiv. 12. 285, b 57, 60. verba quibus Hebræi exprimunt omnes creaturas, *Gen.* i. 1. 1, a 10, 11. verba quibus Iudæi utebantur cùm de piis mortuis loquebantur, *Eſa.* lvii. 2. 327, b 40, 49.

Veritas alter Sol inter homines, *Exodi* xx. 16. 49, b 7, 8.

Veru mali Punicæ, *Exodi* xii. 8. 30, b 58.

Veſtigia adorare quid ſit, *Eſa.* xlix. 23. 321, a 3.

Veſtis Prophetica, *Eſa.* xx. 2. 290, a 54, 55. veſtis quænam in ſacris dicebatur pura, *Num.* xix. 9 (10). 77, a 55. veſtem lacerare ubi Deus offendebatur, Iudæorum erat mos, *Eſdra* ix. 3. 192, b 52. ve-

ſtium honos quando demum obtineat, *I Macc.* xiv. 44. 759, a 7-10.

Vetufſiſcere, *Eſa.* lxxv. 17. 339, b 32, 33.

Vexillum primi agminis Iſraelitici exercitus qualem habebat figuram, qualem ſecundi, qualem tertii, &c. *Num.* x. 15. 74, a 28.

Via Hebræis quid, *Amoſ* viii. 14. 517, a 18, 19. via virtutis, & via vitiorum quibus verbis ſignificantur ab Hebræis, *Eccleſ.* x. 2. 265, a 11. via Dei quænam ſint, & quodnam earum principium, *Iobi* xl. 14. 218, b ult.

Vicarius Sacerdotis Summi quid in ejus abſentia agebat, *III Reg.* i. 34. 144, a 12.

Vicinus bonus; malus, *Prov.* xxvii. 10. 256, b 24-33. *Sirach.* xxv. 2. 660, b 5, 6, 9.

Viſtimam quid ſemper comitabatur, *Num.* xv. 4. 75, b 23. Viſtimæ ante ſanguinem ablatus non edendæ, *Levit.* xix. 26. 67, b 18. cur id vetetur, *ibid.* lin. 21. Viſtima ſolemnes quænam erant, *I Reg.* xx. 6. 126, b 41. Viſtimæ quales eſſe debebant, *Exodi* xii. 5. 30. b 22-52. *Levit.* i. 3. 60, a 15-17. *Deut.* xxi. 3. 95, b 25. ſeqq. *Malach.* i. 14. 567, b 61, 62.

Viſtimarum probatio in quo erat, *Levit.* xxi. 23. 69, b 19.

Viſtores Deos ſuos in locum priorum ſubſtituentes, *Nahum* i. 14. 532, b 14, 15. in Oriente quomodo viſtos excipiebant, *Pſalmo* cx. 1. 241, a 6. Viſtores quomodo ſepeliebantur, *Ezech.* xxxii. 27. 443, b 20.

Viſtoria quænam omnium pulcherrima, *II Reg.* v. 1. 132, b 16. viſtoris monumentum verſum in uſum idololatriæ, *Iud.* viii. 27. 112, a 50.

Vici & Caſtella quomodo vocentur ab Hebræis, *Num.* xxi. 25. 78, a 36.

Videre apud Hebræos quid ſit, *Ezech.* xiv. 22. 416, a 8.

Vidux quo tempore ad novas nuptias poterant tranſire, *Deut.* xxv. 5. 99, b 21.

Vidux Regis quibuſnam nubere poterant, *II Reg.* xii. 8. 135, b 52.

Villicorum commoditas, *Eccleſ.* v. 10. 261, a 42.

Vindicandi libertas ſine Judice, *Eſther.* viii. 11. 202, a 33-46.

Vindiſta Dei, *III Reg.* ii. 46. 145, a 16-39. *Iobi* xix. 29. 209, a 12-15. *Sap.* xvi. 17. 606, a 32. *Sirach.* xvi. 11. 640, a 34, 35. ſeqq. *I Macc.* vii. 35. 774, a 1, ſeqq. etiam per actiones aliorum non probas, *IV Reg.* viii. 22. 162, b 34, 35. cur differatur, *Eccleſ.* viii. 11. 263, b 28-50. cur à Prophetis conviſio ſoleat comparari, *Eſa.* xxv. 6. 295, b 54. vindiſta quæ Deus utebatur in Judices officium non facientes, qualis, *Eſa.* lxxv. 20. 339, b 40. vindiſtæ Divinæ ſymbolum, *Ezech.* v. 1. 406, b 53. *Fuge* Juſtit. Provid.

Vinea, vinitores, *Oſea* ii. 15. 488, a 27, 28. Vinea optimi vini quænam erat, *Eſa.* xxvii. 2. 297, a 35.

Vinum ſacrificium offerentibus prohibitum, *Lev.* x. 8. 63, a 7.

Vir quæ debeat uxori ex lege Divina, *Exodi* xxi. 10. 52, a 50. ſeqq. *Vir Sapiens* quale ſit bonum, *Sirach.* xxxvii. 26. 685, a 16.

Viri audaces & apud milites auctoritate valentes in quo ſint periculoſi, *III Reg.* ii. 6. 144, a 55. Viri quandonam nuptis dotem dabant, & non nuptæ viris, *Gen.* xxiv. 53. 17, a 54. Viri fortes quandonam ſuo pretio æſtimentur, *I Reg.* xiv. 52. 125, a 12. Viri Magni quid ſibi herediſque ſtruere ſolebant, *Eſa.* xxi. 16. 292, b 29. Virorum mos in gravi ludu quiſ erat, *Deut.* xxi. 12. 96, a 7, 11. Virorum excellentium filii cur ſæpe peſſimi, *I Reg.* ii. 12. 120, a 21. eorund, vetus mos

de ingenio & ænigmatis certare, *Jud.* xiv. 12. 114, b 34. Viris cur prohibitum ſit indui veſte muliebri, *Deut.* xxi. 5. 97, a 18. Viris bonis quid Deus licere voluerit, *Sirach.* xii. 2. 633, a 31.

Virga de Iſrael ſurreſtura quid myſticè ſignificabat, *Num.* xxiv. 17. 79, a 20.

Virgo ſignata, *Cant.* iv. 12. 269, a 22. Virginis diffamator quantum peccet, *Deut.* xxi. 29. 97, b 46. Virgines quæ novam cingebant nuptam, quomodo vocabantur, *Pſalmo* xlv. 1. 230, b 38. Virginum munus Abrahami tempore quale erat, *Gen.* xxiv. 15. 17, a 38.

Virtus quænam ex ſe ceteras omnes pariatur, *Prov.* i. p. 247, a 16. virtus quæ, cui, formidolosa, *II Par.* xxi. 4. 185, b 47. virtus ſumma, *Sap.* vi. 21. 595, b 36. virtutis viæ quot ſint, *Aggai* ii. 13. 547, a 14, 15, 16. virtutes cujuſnam rei ſint effectus, *Sap.* viii. 7. 597, b 54. virtutum omnium cur Deus auctor præcipuus, *III Reg.* xix. 18. 155, a 19.

Vis juris ſpecie peracta, *Amoſ* vi. 13. 515, a 23, 24. Vis meſura juris, *Sap.* ii. 11. 590, b 61, 62.

Viſio quæ ſolis morituris apparebat, *Exodi.* xxiv. 11. 55, a 1, 6.

Vita bene acta ſatis longa, *Sap.* iv. 13. 593, b 45. vita bellum & peregrinatio, *Iobi* vii. 1. 204, b 31, 32. vita ſine fama, *Sap.* iii. 17. 592, b 20. vitæ genera quænam omnium antiquiſſima, *Gen.* iv. 2. 6, b 11. vitæ terminus, *Pſalmo* xc. 10. 238, a 40-49.

Vitium quodnam ſit maximè contagio noxium, *Sirach.* xiii. 1. 634, b 9. vitia ubinam omnia regnent, *Gen.* xx. 11. 15, b 20. vitiorum viæ quot ſint, *Aggai* ii. 13. 547, a 14, 15, 16.

Vitrum in Judæa repertum, *Iobi* xxviii. 17. 212, a 17.

Vitulus in cujus rei memoriam offerebatur, *Lev.* ix. 2. 62, b 43. levis viſtima in gravibus peccatis, *Lev.* iv. 3. 61, b 15.

Vituli nomen ac ſpeciem aſſumens, *Tob.* i. 5. 573, a 40, 41.

Vituli duo in Bethel & Dan *Iehova* diſti, *Oſea* iv. 15. 490, b 56-59. quomodo per eos jurabant, *Amoſ* viii. 14. 517, a 9-15.

Vitulorum cinis Romæ quid præſtare credebatur, *Num.* xix. 9. 77, a 39.

Viventes quinam intelligantur, *Pſalmo* lxxix. 29. 234, b 50.

Vmbilicus qua de cauſa baſamo perfundi ſolebat, *Cant.* vii. 2. 269, b 42.

Unguentorum craſſiſſimi confectura, *Judith.* x. 3. 583, a 39-42.

Unguis adamantis quid, *Jer.* xvii. 1. 361, b 36.

Unus totum Populum repræſentans, qua in re, *Dan.* ix. 5. 472, a 58. ſeqq.

Vocari apud Hebræos quid, *Eſa.* xlii. 2. 334, b pen.

Voluntatem aliquid poſſe in Intellectum unde diſcamus, *Pſalmo* xxxvi. 4. 228, b 44.

Voluptates nimix, *Levit.* ii. 11. 61, a 3, 4.

Votum voventes cur comam alebant, *Num.* vi. 5. 73, b 1, 3. votum ubinam erat complendum in Palæſtina viventibus, *Num.* vi. 18. 73, b 13. votum Annæ, matris Samuelis, quandonam fuerit ratum, *I Reg.* i. 11. 119, b 20. vota operum miſericordix, *Jona* i. 16. 520, a 61, 62. & ii. 10. 520, b 62, 63. vota quandonam cenſebantur obligare, *Num.* xxx. 3. 81, a 6. votorum materia quænam erat, *ibid.* verſ. 4. lin. 16.

Urbes perſugii qua re abundabant; quid in eis facere erat vetitum, & qua re occupari debebant qui eò confugerant, *Num.* xxxv. 6. 82, a 1.

Urbes quot à Seleuco fuerint conditæ, *Dan.* xi. 5. 477, a 57.

INDEX RERVM & VERBORVM.

Urbium vita quæ, *Ezech.* xxvi, 20. 434.
b 18, 19. Urbibus malum quodnam sit
ultimum, *Ios.* vi, 20. 104. b 26.
Urias Sacerdos in quo peccarit, *1v Reg.*
xvi, 11. 168, a 28.
Urim & Thummim à quo & quibus in rebus
consultabatur, *Exodi* xxviii, 30. 56,
a 34.
Usura prohibetur, *Lev.* xxv, 36. 71, a 13.
quibusnam in rebus fiat, *Ezech.* xvi, 11. 8.
422, a 5. quomodo vocetur Hebraicè,
Exodi xxi, 25. 54, a 19.
Vulcanus à quibusnam colebatur, *Esa.* xix,
1. 289, a 40.
Vulgus quibus capiat & quid amet,
1 Reg. viii, 19. 122, a pen.
Vultus hilaris cuius rei sit indicium, *Sirach.*
xiii, 32. 636, a antepen, vultum operire

quàm sit in honestis mulieribus mos an-
tiquus, *Gen.* xxiv, 65. 17, b 8.
Uxor, *Ezech.* xxiv, 25. 432, a 4. *Mich.* vii,
5. 529, b 49-52. ducta puellari ætate,
Malach. ii, 14. 569, a 38-40. quales ar-
dentiùs suum diligunt virum, *Sira.* h xv,
2. 638. b 3. quid in uxore ducenda sit spe-
ctandum, *Sirach.* xxv, 28. 662, b 50.
Uxores plures habere quando & cur con-
cessum viris fuerit, *Iud.* viii, 30. 112, a 54.
Uxores ubinam suos viros repudiare po-
terant, *Deut.* xxiv, 3. 9, b 21.

X.

XEROPHAGIÆ quænam erant, &
quid in eis observabatur, *Eph.* iv, 16.
200, b 29, seqq
Xerxes an Persarum Regum nomen fuerit

gentilium, *Esdra* iv, 6, 191, a 45. Xerxis
exercitus quantus fuerit, *111 Reg.* xx, 10.
155, b 25 quot numero militum consta-
bat. *Dan.* xi, 2. 476, a 16. Xerxis tempore
quænam regna sub Persis erant, *Ibidem*
linea 14.

Z.

ZACHARIAS Rex à quo fuerit occi-
sus, *Osea* iv, 2. 489, b 25.
Zelus quibusnam summus erat Deus, *Esa.*
xli, 1. 317, b 23.
Zona quorumnam erat ornatus, *Dan.* x, 5.
474, b 24.
Zorobabel cur se Regem dicere non au-
sus sit, *Eccles.* xii, 11. 467, b 2. cuiusnam
figuram gesserit, *Ier.* xxiii, 5. 367, b 56.
Osea i, 11. 487, a 35.

O M I S S A.

Imbricatus Ventus, *Iob.* xxxvii, 9. 216, a 47.
Minari baculo, Minare, *1v Reg.* iv, 24. 159,
b 49.
Pharusi, vel Phaurusi, qui, *Ezech.* xxi, 14.
440, a 27-30.

F I N I S.

I N D I C E S VOCUM ET PARTICULARUM:

Unde & Errata quædam suprà prætervisa corrigi poterunt.

Voces & particule Hebrae, & vicinarum gentium.

א א fine puncto, Syriacum, <i>Esa.</i> x, 13, 283, a 19. א abundans, <i>Psalmo</i> xxii, 18, 226, a 53, 54. <i>Ezech.</i> xxi, 16, 425, b 28. א omisum, <i>Jobi</i> xxxv, 11, 215, a 57. א præpositum, <i>Jobi</i> xxxiii, 7, 214, a 24. Dan. i, 20, 454, b 47. I Maccab. xii, 20, 755, a 60. א pro ה <i>Esa.</i> lxi, 1, 3, 335, b 60. <i>Ezech.</i> xxvi, 2, 433, a 42. <i>Osee</i> i, 6, 486, b 35. א pro י <i>Osee</i> x, 14, 498, b 58. אב בית דין II Paral. xix, 11, 185, a 34. אברם & אברהם Sirach. xlv, 20, 699, b 40. אבד Deut. xxvi, 5, 100, a 16. Proverb. xxxi, 6, 258, a 27. אבובא vel אבובא Gen. iv, 21, 7, b 48. <i>Jobi</i> xxi, 12, 209, b 39. <i>Jobi</i> xxxiv, 36, 215, a 40. <i>Jobi</i> viii, 12, 205, a 5. I Maccab. xvi, 11, 761, b 48. II Maccab. xii, 19, 781, b 58. אבישע Exodi i, 16, 28, a 40. Jer. xviii, 3, 362, b 59. אברא <i>Ezech.</i> xvi, 1, 3, 420, a 12. אברד Gen. xli, 43, 23, b 43. אבשל II Macc. xi, 17, 779, b 54. אבט Levit. xix, 31, 68, a 53. אגם <i>Esa.</i> lvi, 1, 5, 330, a 5. אנמון <i>Esa.</i> ix, 14, 282, a pen. אד Gen. ii, 6, 2, b 5. אדוני Exodi xx, 1, 34, b 44. אדונים Gen. xviii, 3, 14, a 61. אדירם Sirach. x, 27, 629, b 17. <i>Esa.</i> xlv, 1, 2, 316, a 11. אדם Num. xxxi, 35, 81, b 2. <i>Psalmo</i> lxxxi, 7, 236, b pen. <i>Esa.</i> lxi, 1, 2, 335, b 41. <i>Ezech.</i> xxviii, 13, 438, a 60. <i>Osee</i> vi, 7, 493, a 20. & xi, 4, 499, a 57. Sap. vii, 1, 556, a 2. אדרגו ריז Dan. ii, 27, 455, b 58. & cap. 11, 2, 457, b 46. אדרכון I Maccab. xii, 7, 753, a 30. אדרעתא & אדרעתא I Macc. v, 43, 735, a 45, 46. אדרת Jos. vii, 21, 105, a 19. אהה <i>Ezech.</i> iv, 14, 406, b 3. אהוה <i>Esdra</i> viii, 15, 192, b 19. אהי <i>Osee</i> xii, 9, 502, a 59. אהל <i>Ezech.</i> xxi, 11, 4, 428, b 38. אהלים Prov. vii, 16, 248, b 57. אהלי מקנה II Paral. xiv, 15, 183, b 8. אהליבד <i>Ezech.</i> xxi, 11, 4, 428, b 41. אוב Lev. xix, 31, 68, a 54. אובד <i>Jobi</i> xxi, 13, 212, b 10. אובלד Dan. viii, 2, 469, a 50. אודר Sirach. li, 1, 711, b 9. אודה Deut. v, 21, 85, a 33. אוי I Macc. xii, 7, 753, a 39. אור I Macc. xii, 7, 753, a 41. אולס Gen. xxviii, 19, 19, a 9. Jud. xvi, 11,	29, 116, a 47. II Paral. xv, 8, 184, a 5. Jer. vii, 4, 351, a 13. <i>Ezech.</i> viii, 16, 410, b 7. Joel, ii, 17, 506, b 20. און <i>Esa.</i> lxi, 3, 340, b 51. <i>Ezech.</i> xxx, 17, 441, a 38. <i>Osee</i> vi, 8, 493, a 35. Michæa ii, 1, 523, b 37. Sirach. xvi, 23, 641, a 42. אונד <i>Jobi</i> xl, 11, 218, b 43. אופו Dan. x, 5, 474, b 19. אופיר III Reg. ix, 28, 148, a 51. & xxi, 49, 157, b 48. Sirach. vii, 20, 623, a 41. Jer. xxxviii, 11, 382, b 6. אוצר <i>Jobi</i> xxxi, 26, 213, b 24. xxxvii, 21, 216, b 35. I Maccab. xii, 7, 753, a 41. & ver. 29, p. 754, a 6. אור פני Dan. iv, 33, 461, b 18. אורים ותמים Sirach. xlv, 12, 701, a 19. אז Exodi xv, 1, 32, a 25. Sophon. iii, 9, 544, a 23. אזוב I Macc. xii, 7, 753, a 36. אזברד Sirach. xxiv, 27, 659, a 26. xxxviii, 11, 685, b 60. אזל <i>Ezech.</i> xxvii, 19, 436, b 57. אזן Deut. xxi, 13, 98, a 23. III Reg. xxi, 38, 157, b 13. אח Zachat. viii, 17, 554, b 36. אחד <i>Esa.</i> lxi, 17, 341, b 52. אחד אחד I Paral. xxiv, 6, 179, b 40. Jer. xxi, 15, 366, b 10. אחז II Paral. xxii, 6, 186, a 39. אחזיהו I Paral. xxi, 6, 186, a 39. אחר <i>Psal.</i> lxxii, 24, 235, b 31. Jer. l, 21, 395, a 45. אחר אחר <i>Esa.</i> lxi, 17, 341, b 50. אחר אחר <i>Esa.</i> lxi, 17, 341, b 47. אחר כבוד Zach. ii, 8, 549, b 31, 34. אחרון Dan. ii, 28, 456, a 4. Joel, ii, 20, 506, b 57. Aggai ii, 10, 547, a 1. Sirach. xxx, 1, 671, a 51. Dan. iv, 5, 459, b 40. אחרין Gen. xlix, 1, 25, b 54. אחריתכן Amosi iv, 1, 511, b 49. אחשדרפניא & אחשדרפניא Dan. iii, 2, 457, b 25. אחשורוש <i>Esdra</i> iv, 6, 191, a 42. אחשתרנים <i>Esdra</i> viii, 10, 202, a 36. אשימום <i>Jobi</i> xv, 24, 207, a 31. אי <i>Jobi</i> xxi, 30, 210, a 53. <i>Esa.</i> xi, 11, 284, b 28. xxxiv, 14, 306, a 58. xli, 1, 309, b 31. Jer. l, 38, 396, a 6. Sirach. xlvii, 16, 17, 705, b 20. איל Deut. xviii, 10, 92, b 7. <i>Esa.</i> xxxi, 11, 7, 304, b 6. אילת השחר <i>Psalmo</i> xxii, 1, 226, a 16. אימים Jer. l, 38, 396, a 6. איש Exodi xix, 13, 33, b 8. Baruchi ii, 3, 714, b 15. איש subauditum, <i>Jobi</i> xxvi, 12, 211, b 12. איש את רעו Sirach. xvi, 28, 641, b 15. אישי לחמד Abdix i, 7, 518, a ult. איתל <i>Esa.</i> lxi, 19, 342, a 44. איתן <i>Psalmo</i> lxxiv, 15, 236, a 10. אך <i>Psalmo</i> xxxix, 7, 229, b 46.	אכל Deut. xviii, 10, 92, a 16, & p. 93, a 26. Jerem. v, 17, 349, a 43. <i>Ezech.</i> ii, 8, 403, b 60. Habac. i, 16, 537, a 44. <i>Jobi</i> xxxiii, 7, 214, a 24. אכמי Genes. xxxvii, 35, 21, b 54. iv Reg. xxi, 1, 34, 174, a 33. <i>Jobi</i> xxxi, 21, 214, a 13. <i>Psalmo</i> xc, 2, 238, a 28. Jer. xlviii, 34, 391, a 24. <i>Ezech.</i> xxi, 10, 425, a 45. אל additum fini vocis, <i>Osee</i> x, 14, 499, a 8. אלגביש <i>Ezech.</i> xxxviii, 22, 449, b 52. אלוה Exodi vii, 1, 29, b 38. Num. xi, 16, 74, b 20. Deut. x, 17, 86, a ult. Jud. xvii, 5, 115, b pen. I Reg. xxviii, 11, 129, b 38. <i>Psalmo</i> lxxxii, 1, 236, b 51. xcvii, 7, 239, a 39. cxxxviii, 1, 245, a 15. Sirach. v, 7, 261, a 18. Jer. xxxi, 1, 375, a 7. Malach. iii, 8, 570, b 39. I Macc. i, 57, 726, a 37. אלוה מעזים I Maccab. ii, 1, 726, b ult. אלהא עליה Dan. 3, 93, 459, a 15. אלהא אלהיך & אלהא אלהיך Exodi xx, 1, 34, b 36. & ver. 2, p. 35, b antep. & ver. 3, p. 36, b 6, ver. 1, p. 39, b 53. Dan. i, 11, 93, 459, a 15. אלהא Exodi xx, 5, 43, b 2. אלה <i>Esa.</i> vi, 13, 278, b 15. אלהותה Levit. xxvi, 30, 71, b 26. אלונים <i>Ezech.</i> xxvii, 6, 485, a 17. אלוף Michæa vii, 5, 529, b 45. אלי <i>Psalmo</i> vii, 8, 223, a 3. אלין & אלין Zach. xii, 10, 561, b 16, 17. אלמוני Dan. viii, 13, 470, b 23. אלסר Gen. xiv, 1, 11, b 54. אלץ <i>Psalmo</i> vii, 5, 222, b ult. אם Lament. v, 22, 275, b 12. Dan. iv, 24, 460, b ult. אם לפני Exodi xx, 3, 36, a 55. אמוה Exodi xx, 10, 46, a 40. <i>Psalmo</i> lvi, 1, 232, a 39. אמון Jer. xlv, 25, 388, a 49. אמון מנה ibid. & lin. 45, 50. אמונה <i>Psalmo</i> xxxvii, 3, 228, b 59. <i>Osee</i> ii, 20, 488, b 11. אמונת Habac. ii, 4, 537, b 49. אמוץ Amosi i, 1, 509, a 24. אמם Gen. xxi, 13, 16, a 19. אמל Joel. i, 10, 504, b 51. אמן Deuter. xxviii, 66, 100, b 54. <i>Esa.</i> lxi, 16, 339, b 21. Sirach. iv, 17, 616, b 46. אמן אמן Judith. xiii, 26, 584, b 22. אמן במעיד Jerem. li, 13, 397, a 37. אמרורי <i>Psalmo</i> xxxvii, 20, 229, a 9. אמרי I Macc. ix, 36, 743, a 56. אמרין <i>Psalmo</i> xxxvii, 20, 229, a 9. אמרכלי Jer. xxxv, 4, 380, b 12. אמש <i>Jobi</i> xxx, 3, 213, a 1. אמר Jer. li, 13, 397, a 37. Dan. iv, 34, 461, b 42, x, 1, 474, a 43. אני <i>Ezech.</i> xxvi, 18, 434, a ult. אננקי Baruchi vi, 36, 719, b 40.
--	--	--

INDEX

אנס	Ezech. xxiv. 17. 431, b 35.	17. b 1. Efa. xli. 8. 310, a 21. Ezech. xxxiii. 7. 444, a 26.	638, a 29. Ofez xi. 6. 499, b 24.
אנסה	ibid. lin. 36.	xxxiii. 7. 444, a 26.	Jerem. xlviii. 30. 390, b 43.
אנשי חסד	Jer. xvi. 9. 362, a 34.	Jer. xxv. 26. 370, b 14. li. 1. 396, a 54.	Baruchi ii. 28. 715, b 18.
אנשי מעשה	I Macc. ii. 42. 728, b 3.	Ezech. xxvii. 5. 435, a 11.	Sophon. iiii. 11. 544, b 7.
אסמו	Exodi xxi. 22. 53, a 2.	Ofe. ix. 1. 496, a 4. I Macc. xii. 7. 753, a 46.	Genef. ii. 4. 2, a 54. Efa. xxx. 25. 302, a 33.
אסוף אסוף	Jobi xxvii. 19. 211, b 39. Efa. lvi. 8. 330, b 4. Jer. viii. 2. 352, b 3. & verfi. 13, b 38. I Macc. v. 5. 735, b 21.		11 Macc. x. 26. 778, b 53.
אר	Pfal. cxviii. 27. 242, a 41. I Macc. xii. 25. 782, a 16.		Pfalmo ii. 12. 221, b 52.
אר-חודן	Tob. i. 24. 574, a 14.		Judic. xviii. 28. 116, a 42. Jerem. xlviii. 23. 390, a 46. I Maccab. vi. 32. 737, a 46.
אף-הור	iv Reg. ii. 14. 158, b 38.		Exodi xxiii. 13. 54, a 57. 58. II Reg. xi. 21. 135, b 17.
אפדנא	Dan. xi. 45. 483, b 36.		Jof. viii. 12. 105, a 53. Efa. xxiv. 10. 295, a 27. Ofez iv. 15. 490, b 54.
אפוש	I Macc. ii. 5. 727, a 24.		Exodi xxiii. 13. 54, a 57. Jof. viii. 12. 105, a 49. 54. Efa. xxiv. 10. 295, a 28.
אפס & אפי	Ezech. viii. 17. 410, b 19.		Ofez iv. 15. 490, b 45. 53.
אפילור	Jer. ii. 31. 345, b 35. 37.		Ofez p. 578, a ult.
אפיקים	Efa. lxiii. 15. 337, a 5. Ezech. xxxi. 12. 441, b 57.		Judith. p. 578, a ult.
אפס	Jobi vii. 6. 204, b 39.		Sap. x. 13. 600, a 17.
אפע & אפע	Efa xli. 24. 310, b 56.		I Macc. vi. 17. 739, a 60.
אפעורית	Deut. xxii. 5. 97, a 37.		Judith. iv. 3. 580, a 44.
אפר	III Reg. xx. 38. 156, a 10. Ofez viii. 1. 494, b 38.		Sirach. xlvii. 15. 705, b 3.
אפרחין	Efa. lxx. 5. 331, b 36.		Ezech. i. 27. 403, a 50.
אפריון	Cant. i. 9. 268, b 3.		Jer. xlviii. 22. 390, a 36.
אפרימה	I Macc. x. 30. 746, a 50.		I Maccab. ix. 62. 744, b 21.
אצל	Exodi xxiv. 11. 54, b 60. Zach. xiv. 5. 563, b 37.		I Maccab. iv. 29. 732, a pen.
אריאל & אריאל	Efa. xxxiii. 7. 304, b 4.		Jer. xlii. 13. 386, a 7.
ארכ	Ofez x. 14. 499, a 9.		Judith. iv. 5. 580, a 53.
ארנאל	Ofez x. 14. 498, b 51.		Malach. i. 1. 569, b 54.
ארנה	Ofez xiii. 3. 501, b pen. Nahumi iii. 17. 535, a 40, b 4.		II Reg. v. 23. 132, b 59.
ארנ	I Macc. xii. 7. 753, a 36.		Genef. iv. 3. 6, b pen. Efa. xiv. 30. 286, a 59.
ארז	Jerem. xxii. 15. 366, b 9.		Michaz. i. 2. 522, a 37.
ארוכה & ארוכה	Jer. xxx. 17. 374, b 25, 26.		Efa. lvi. 2. 327, b 51.
ארם	Genef. xxii. 21. 16, b 25. Ezech. xxvii. 16. 436, a 53.		I Maccab. xi. 35. 782, b 5.
ארמנות	Jer. xxx. 18. 374, b 40. Psalmo cxviii. 7. 242, b ult. Jerem. xvi. 27. 362, b 50.		Jer. ii. 23. 345, a 27.
ארז	Efa. xlv. 14. 315, a 15.		Efa. xlv. 1. 317, b 21. Jer. i. 2. 394, a 15.
ארשניה	Jobi xxix. 18. 212, b 23.		Dan. vi. 14. 464, b 40. Ofez x. 14. 498, b 59.
אשב	Ezech. iiii. 15. 404, b 37.		Baruchi vi. 40. 719, b 52.
אשדוד	I Macc. iv. 15. 732, a 15.		I Macc. vi. 2. 771, a 52.
אשור	Ofez xiii. 7. 502, a 36.		Dan. vii. 1. 465, a 10.
אשור	Sirach. xlv. 20. 701, a 33.		Jobi xviii. 14. 208, a pen.
אשור	Gen. ii. 23. 4, a 10. Jer. iiii. 1. 346, a 41. Strach. xxx. 19. 672, a 53.		Vide
אשכר	Ezech. iiii. 15. 404, b 38.		בהלור
אשם	Gen. xxvi. 10. 18, a 48. Levit. i. 9. 60, b 27. v. 1. 61, b 38. Efa. lxi. 10. 324, b 15. Ofez v. 15. 492, a 52. Habac. i. 11. 536, b 53. Sapient. x. 13. 600, a 12. Sirach. v. 18. 619, b 10. vii. 33. 624, a 56.		Dan. i. 7. 454, a 15. x. i. 474, a 36. 39.
אשמודי	Judith. viii. 25. 582, b 23.		Ezech. xxvii. 6. 435, a 18.
אשפים	Dan. i. 20. 454, b 43.		Dan. i. 7. 454, a 14. 17.
אשפר	I Macc. ix. 33. 743, a 39.		Dan. vi. 14. 464, b 41.
אשר	Exodi xx. 1. 35, a 38. Judic. xi. 30. 114, a 9. Ezech. iiii. 15. 404, b 37. Amos ii. 9. 510, b 44.		I Macc. x. 1. 745, a 44.
אשרות & אשרים	Judic. ii. 13. 110, a 24.		I Reg. i. 16. 119, b 33. x. 27. 123, b 21. Nahumi i. 15. 532, b 33.
א	Gen. iv. 1. 6, b 8. Efa. vii. 17. 279, b 4. Jerem. li. 59. 399, b 18. Ezech. xx. 4. 423, b 14. Ofez i. 4. 486, b 11. Zach. ix. 11. 556, b 2.		Efa. l. 4. 321, b 9.
א	vice Vocativi, Gen. xxiv. 60,		Dan. v. 1. 462, a 6.
			Pfalmo xcii. 11. 238, b 35. 36.
			Jerem. xlix. 1. 392, a 32.
			Ezech. xx. 29. 424, a 25. 31.
			Efa. xv. 2. 286, b 19.
			Ofez i. 10. 487, a 27.
			Deut. xxv. 5. 99, a 58.
			Ezech. xxxi. 14. 442, a 19.
			Ofez vi. 7. 493, a 21.
			Pfalmo lvi. 1. 232, a 42.
			Ezech. xxvii. 32. 437, b 39.
			Exodi i. 21. 28, a 43.
			Deut. xxv. 9. 99, b 38.
			Prov. xiv. 1. 250, b 10.
			Malach. i. 15. 571, a 45.
			Sirach. iiii. 16. 614, a 47.
			כנפשו

VOCUM HEBRAEARUM.

כנפשו	II Macc. xiv, 24. 786, a 29.	כנפשו	I Reg. vii, 16, 121, b 59.	כנפשו	Levit. vi, 2. 62, a 48. Levit. xix, 13.
כנפשו	Sirach. i, 38. 612, b 7.	כנפשו	Dan. iv, 16. 460, b 4.	כנפשו	67, a 3.
כנפשו	Jer. xlix, i, 392, a 32.	כנפשו	Ezech. xxii, 6. 427, b 8.	כנפשו	Ecclef. ix, i. 264, a 34. Dan. ii, 27.
כנפשו	Pfalmo xxxvii, 3. 229, a 1.	כנפשו	Sirach. xiv, 19. 637, b 42.	כנפשו	655, b 49. 56.
כנפשו	Esa. lxi, 4. 335, a 7.	כנפשו	Oseas ix, 12. 497, a 20.	כנפשו	Dan. ii, 27. 655, b 47.
כנפשו	Esa. xlv, i. 317, b 21. Jer. xxxi,	כנפשו	21.	כנפשו	Genes. ii, 13. 3, a 52.
כנפשו	32. 376, b 49. Oseas ii, 16. 488, a 52.	כנפשו	Jer. lxi, 24. 347, a 49.	כנפשו	Esa. xxvii, 9. 297, b 39.
כנפשו	x. 14. 498, b 59. Malach. ii, ii. 569, a 3.	כנפשו	Ezech. xxvii, 6. 435, a 30. Sirach.	כנפשו	Oseas ix, 15. 497, a 51.
כנפשו	Baruchi vi, 40. 719, b 51. II Maccab. vi,	כנפשו	xxxvi, 23. 683, a 28.	כנפשו	52.
כנפשו	2. 771, a 51.	כנפשו	Dan. xi, 17. 479, a 21.	כנפשו	Jobi xvi, 15. 207, b 50.
כנפשו	II Macc. vi, 2. 771, b 1.	כנפשו	Num. xxxvi, 8.	כנפשו	Zach. iv, 2. 550, b 58. & verif. 12.
כנפשו	Exodi xxiii, 13. 54, a 56.	כנפשו	Jobi iv, 16. 204, a 8, 9.	כנפשו	p. 551, a 59.
כנפשו	iv Reg. i, 2. 158, a 9.	כנפשו	Sap. p. 610, a 36.	כנפשו	Judith. ix, 2. 583, a 6.
כנפשו	Gen. xxxvi, 38. 21, b 16.	כנפשו	Ezech. xlii, 3. 428, b 29.	כנפשו	III Reg. xv, 12. 152, a 35.
כנפשו	Judith.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xlii, 7. 429, a 18.
כנפשו	iv, 3. 580, a 46. vii, 3. 581, b 6. viii,	כנפשו		כנפשו	Ezech. xi, 15. 413, a 48.
כנפשו	3. 582, a 21.	כנפשו		כנפשו	Cant. iv, i. 268, b 21.
כנפשו	Genes. xxxi,	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 24.
כנפשו	53. 20, a 51. Exodi xxiii, 13. 54, a 55.	כנפשו		כנפשו	Zachar. i, 11. 8. 550, b 22.
כנפשו	Judic. ii, i. 110, a 20. iv Reg. i, 2. 158,	כנפשו		כנפשו	Num. xvii, 8. 76, b 35. Psalmo xlii,
כנפשו	a 8. Dan. xi, 31. 481, a 57. Dan. xi, 38.	כנפשו		כנפשו	6. 223, b 56.
כנפשו	482, b 30. Sapient. xlii, 2. 602, b 49.	כנפשו		כנפשו	I Maccab. xii, 7. 753, a 40.
כנפשו	II Macc. vi, 2. 771, a 51.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 24. 437, a 54.
כנפשו	Ecclef. ix, 8. 264, b 26.	כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו	Oseas xlii, i. 501, b 21.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו	Jer. vii,	כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו	18. 351, b 27. xl, 14. 384, a 31. xli,	כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו	17. 386, a ult. Sap. xlii, 2. 602, b 50.	כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו	Sap. xlii, 2. 602, b 50.	כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו	Deut. xxvi, 13. 100, a 23.	כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו	Pfalmo x. 2. 4. 223, a 11. Jer. li, 13.	כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו	397, a 36. Ezech. xlii, 12. 427, b 37.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו	Joel. ii, 8. 506, a 10. Amosi ix, i. 517,	כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו	a 39.	כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו	Deut. viii, 4. 85, b 55.	כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו	Jobi xxii, 24. 210, a 47. Jer. xlviii,	כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו	24. 390, a 53.	כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו	Jer. xix, i. 363, b 14.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו	Amosi i, 5.	כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו	509, b 58. 60.	כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו	Amosi iii, 9. 511, b 2.	כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו	Pfalmo cix, ii. 240, b 45. Oseas iii,	כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו	5. 489, a 56.	כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו	Pfalmo ii, 12. 221, b 50. lxxii, 16.	כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו	235, a 41.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו	Prov. viii, 22. 249, a 18. Esa. xli,	כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו	20. 310, b 26. Malach. ii, 10. 568, b 42.	כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו	Sirach. i, 4. 611, a 12. Baruchi i, 1. 32.	כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו	716, b 51.	כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו	Ezech. xxvii, 24. 437, a 54.	כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו	Sophon. i, 9. 444, a 30.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו	Num. xv. 30. 75, b 37.	כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו	II Reg. v, 2. 132, b 29. Jer. xxxii,	כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו	20. 379, b 37. Sirach. xxxviii, 38. 687,	כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו	b 45. xli, 21. 699, b 50. I Macc. i, 16.	כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו	724, a 54.	כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו	Gen. xxi, 12. 16, b 54. Psalmo x.	כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו	3. 4. 223, b 8.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו	Ezech. xxviii, 13. 438, b 40.	כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו	Ezech. xxviii, 13. 438, b 40. 44.	כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו	Esa. lv, 13. 326, b 36. Oseas xiv, 9.	כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו	504, a 7.	כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו	Prov. xxi, 20. 255, a 9. Esa. xi,	כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו	2. 284, a 10. Ezech. i, 4. 401, a 33. Sap.	כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו	vii, 17. 596, b 36. & verif. 27. pag. 597,	כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו	b 9.	כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו	Jof. xx, 3. 108, a 40.	כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Exodi xii, 48. 31, b 44. Esther,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	viii, 17. 202, a 51. Exodi xx,
כנפשו		כנפשו		כנפשו	10. 46, b 16.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	iv Reg. ix, 13. 162, b 59. Jobi xl, 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	218, b 61.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 14. 436, a 12.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 15.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Joel. i, 17. 505, a 13.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Gen. xlix, 14. 27, a 60.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Judith. i, 9. 579, a 34.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Esa. lxi, 15. 341, b 20.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	Ezech. xxvii, 11. 435, b 27.
כנפשו		כנפשו		כנפשו	II Paralip. ii, 17. 181, a 47.
כ					

I N D E X

דחון	Dan. vi, 18. 465, a 11.	הדרת & הדרית & הדר	Dan. iv, 33. 461, b 10, 11.	הרי	Zachar. xiv, 5. 563, b 48.
די	Deut. xv, 10. 88, b 12.	הדרשת	Esa. lxxv, 1. 338, b 7.	הרמון	Amos. iv, 3. 512, a 5.
דין	Deut. xvii, 8. 89, a 41.	הוה	iv Reg. ii, 14. 158, b 38, 39. 11 Paral. xxvii, 22. 187, b 40. Sirach. xxiv, 25. 659, a 14.	הרס	Exodi xix, 24. 33, b 26.
דינא	Dan. vii, 10. 467, a 20.	הוא	Genes. ii, 14. 3. b 18.	הרעל	Habac. ii, 16. 538, b antep.
דיק	Ezech. iv, 2. 405, a 61. 1 Macc. vi, 20. 737, a 13.	הובנים	Ezech. xxvii, 15. 436, a 42.	הרשיע	Deut. xxv, 1. 99, a 16. Esa. xxxix, 21. 300, b 41.
דישו	11 Macc. xiv, 16. 785, b 29.	הוד	Esa. xl, 6. 308, b 19. Zach. xii, 11. 562, a 1.	הרקן	1 Macc. xvi, 19. 762, a 34.
דל	Esa. xxxviii, 12. 307, b 6.	הודיע	Sirach. xlii, 19. 696, a 37.	השדמות	Ier. xxxi, 40. 377, a 55.
דלשיר	Jobi xiii, 16. 206, a 43.	הורה	Michaz. vii, 3. 529, b 23.	השמיע	Ier. l, 2. 394, a 10.
דלף	Psalmo cxix, 28. 242, a 51.	הוי	Sophon. iiii, 18. 544, b 54.	השרמות	Ier. xxxi, 40. 377, a 54.
דלק	Deut. xxviii, 22. 100, b 17.	הוכן	Sirach. xlix, 3. 708, a antep.	התאחד	Ezech. xxi, 16. 425, b 28.
דלתים	Jobi xxxviii, 8. 217, a 24.	הומה	Ier. iv, 18. 19. 348, a 12.	התיחש	11 Par. xii, 15. 183, a 6.
דמ & דמים	Lev. vi, 6. 62, a 54. xix, 26. 67, b 25. 11 Macc. vii, 3. 774, a 51.	הוציא	1 Macc. xi, 66. 752, a 38.	התמו	Habac. i, 5. 536, a 40.
דמו	Lament. iiii, 49. 273, a 33. Ier. l, 30. 395, b 24. 11, 6. 396, b 31. Ezech. xxvii, 32. 437, b 43. Ofes. iv, 5. 489, b 58.	הותי	Iobi vi, 2. 204, a 51.	התפלשתי & התפלשי	Michaz. i, 10. 523, a 8.
דמס	Psalmo xxxv, 15. 228, b 26. Ierem. xlviii, 2. 389, a 51. l. 30. 395, b 24. 11, 6. 396, b 32. Ezech. xxvii, 32. 437, b 44.	החטיא	Esa. xxix, 21. 300, b 40.	התקדש	Esa. lxxvi, 17. 341, b 40.
דמשק	Sophon. ii, 9. 542, b 41.	החרים	Esa. xi, 15. 284, b 51.	י	
דע	Eccles. viii, 6. 263, a 39.	היו	Sophon. iiii, 18. 544, b 54.	י in β vertitur,	Ier. xlviii, 21. 390, a 25.
דע	Dan. i, 4. 453, b 45. Sirach. xxxiii, 8. 677, b 6. xl, 5. 690, b 36.	היום	1 Reg. xiv, 33. 124, b 47.	י particula,	Levis. xxv, 35. 71, a 5. Deut. xvii, 9. 89, b 57. Iobi xli, 1. 219, b 40.
דע	Ofes. vi, 6. 493, a 13.	היכל	11 Paral. vi, 13. 181, b 52. Ier. vii, 4. 351, a 13. 1 Maccab. iv, 48. 733, a 27.	Prov. xxv, 27. 256, a 32. Esa. xlii, 14. 313, b 31. xlv, 14. 315, a 12. lvi, 13. 331, a 41. Ezech. iiii, 14. 404, b 23. Dan. vii, 20. 468, a 5. Ofes. i, 10. 487, b 25.	Zachar. xi, 7. 559, a 29. Malach. iiii, 3. 570, a 29.
דע	Iobi xvii, 1. 208, a 17.	היכל קדש	Psalmo lxxix, p. 236, b 17.	ו	Exodi xxxviii, 10. 59, b 14.
דק	Esa. xl, 15. 309, a 4.	הילול	Esa. lxi, 5. 323, a 18. Ier. xlvii, 2. 388, b 38.	ויהי	Ezech. xvii, 7. 420, b 9.
דק	Zach. xii, 10. 561, b 20.	הכביר	Habac. ii, 6. 538, a 38.	י	
דק	Ezech. xxxviii, 20. 449, b 26.	הכור	Iudith. xv, 8. 585, a 39.	י mutatur in י & Græcè in ι,	Ier. xlviii, 32. 390, b 58. Dan. xi, 38. 482, b 20.
דק	111 Reg. iv, 31. 146, a 44.	הכעיס	Ezech. xxxiii, 9. 442, b 59.	י זכריאל	1 Maccab. xi, 17. 749, b 55.
דק	111 Macc. p. 790, a 6.	הלוא	Esa. lvi, 11. 7. 330, a 38.	י זכח	Deut. xii, 15. 87, a 1. xlviii, 10. 92, a 20. Ezech. xxi, 10. 425, a 45.
דק	Esa. lvii, 10. 328, b 53.	הלך	Zachar. x, 12. 552, b 4.	י זדון	Deut. xvii, 12. 90, b pen. & vers. 13. p. 91, a 39. xlviii, 22. 94, a antep. Psalmo xix, 14. 225, b 28.
דק	Eccles. viii, 16. 264, a 16.	הללו יי	Tob. xiii, 22. 578, b 1. 111 Macc. p. 800, a 9.	י זדים	Psalmo xix, 14. 225, b 17. 28.
דק	Ofes. x, 13. 498, b 38.	הלם	Ezech. xxviii, 13. 438, b 5.	י זחר	Dan. xii, 3. 484, b 4.
דק	Esdra. ii, 69. 190, b ult.	הלפר נחש	Iudith. p. 578, b 55.	י זוב	Deut. xxxiii, 25. 102, b 42.
דק	1 Macc. v, 43. 735, a 44.	המוז	Eccles. v, 9. 261, a 33.	י זוד	Psalmo xix, 14. 225, b 20.
דק	Ezech. xxxiv, 11. 445, a 59.	המורים	1 Reg. xxx, 3. 130, b 5.	י זונר	Levit. xxi, 1. 68, b 46. 51.
דק	Gen. i, 12. 1, b 13.	המלאה	Ezech. xxvi, 2. 433, a 42.	י זונרת	111 Reg. xxi, 38. 157, b 15. 20. 11 Par. xvi, 14. 184, b 4.
דק	11 Maccab. xii, 19. 781, b 55.	המלוא	Sirach. l, 2. 709, b 14.	י זור	1 Maccab. viii, 7. 742, b 15.
דק	111 Macc. p. 790, a 3.	המליך	Sirach. xxi, 4. 652, b 58. xlv, 2. 703, a 6.	י זיו	Dan. iv, 33. 461, b 17.
דק	Dan. iiii, 2. 457, b 58.	המלך	Dan. v, 31. 463, b 11.	י זין	Deut. xxi, 11. 13. 98, a 24.

1892

[illegible]

INDEX

כנרת

VOCUM HEBRAEARUM.

כנור Ezech. xxvii, 23. 437, a 26.
כניהו Jer. xlii, 24. 367, a 16.
כנים Genes. xlii, 11. 24, a 4. Sap. xix, 10. 609, a 51.
כנעוה Deut. xi, 6. 86, b 17.
כנען Esa. xlii, 8. 294, a 26. Ezech. xvii, 4. 420, a 33. I Macc. ix, 36. 743, b 4.
כנעני Zach. xi, 11. 559, b 27. I Macc. ix, 36. 743, b 4.
כנעתך Jer. xli, 355, b 13.
כנף Jerem. ii, 34. 346, a 2. Dan. ix, 27. 474, a 7.
כנפשיך Sirach. xxxiii, 31. 678, b 48.
כנרת I Maccab. xi, 67. 752, a 45.
כסא Exodi xvii, 16. 32, b antepen.
כסיל Jobi xxxviii, 31. 217, b 14. Sirach. vi, 21. 621, a 5.
כסמים Ezech. iv, 9. 406, a 27.
כסף Esdra viii, 17. 192, b 25.
כעס Ezech. xxxii, 9. 442, b 58.
כף אמונה Joel. ii, 5. 505, b 51.
כפורי Esdra i, 10. 190, b 38.
כפים Habac. ii, 11. 538, b 17. 24.
כפן Jobi xxx, 3. 212, b antepen.
כפניתא I Maccab. xii, 37. 754, b 12.
כפף Esa. ix, 14. 282, a antepen.
כפר Levit. i, 4. 60, a 25. Dan. ix, 24. 473, a 47. Ofex xii, 8. 500, b pen. Sirach. xvi, 11. 640, a 53. I Macc. vii, 31. 739, b 37.
כפרה Ezech. vii, 25. 409, a 60.
כפרים Esa. lviii, i. 329, b 16. & vers. 4. b 59. Jer. xxxi, 19. 376, a 14. Sirach. xxxiv, 31. 680, b 20. I Macc. p. 790, b 1.
כפתור Deuter. ii, 23. 83, b 25. Jerem. xlvii, 4. 388, b 60.
כרבל Dan. iii, 21. 458, b 55.
כרבלתא Dan. iii, 21. 458, b 52.
כרה Gen. i, 5. 27, b 46. Psalmo xl, 7. 230, a 8. Ofex i, 2. 489, a 3.
כרוב Exodi xxv, 18. 55, a 42. Psalmo xvi, 11. 225, a 17.
כרז I Macc. xii, 7. 753, a 31.
כרים Psalmo xxxvii, 20. 229, a 5. 8. Jerem. li, 40. 398, b 25. Ezech. iv, 2. 405, b 13.
כרמיה Ofex ii, 15. 488, a 26.
כרמל Esa. xvi, 10. 287, b 55. Esa. xlix, 17. 300, b 21. Jer. lii, 7. 344, a 23. l. 19. 395, a 11. Amos i, 2. 509, b 20. Michaz vii, 14. 530, b 12.
כרע Psalmo xvii, 13. 224, b 58. xx, 9. 225, b 50.
כרת Exodi xii, 15. 31, a 27. Levit. xx, 3. 68, b 20. Num. xv, 30. 75, b 42. Deut. xlii, 2. 97, b 53. Esa. lvii, 8. 328, b 32. Jerem. xxxiii, 17. 379, b 26. Zachar. ix, 6. 555, a 57.
כרתים & כרתי I Reg. viii, 18. 134, b 5. Ezech. xxv, 16. 433, a 17.
כשדים Jer. li, 1. 396, a 55.
כשיל Ezech. xxi, 10. 425, a 45.
כשל I Macc. ii, 61. 729, a 58.
כשר Proverb xxxi, 19. 258, b 26.
כתבה Deut. xxiv, 3. 98, b 19.
כתונגה I Maccab. xii, 7. 753, a 31.

כתים Num. xxiv, 24. 79, a 59. I Macc. i, 1. 723, b 24.
כתר Esther. vi, 8. 201, b 1. Jobi xxxv, 16. 215, b 7.
כתרים I Macc. xii, 7. 753, a 34.
ל
ל omiffum, Ezech. xxvii, 23. 437, a 27.
ל pro נ Jer. l, 18. 395, a 2. **ל particula**, Gen. xvi, 3. 13, b 21. Exodi xxvii, 3. 55, b 40. Judic. xi, 40. 114, a 48. I Reg. x, 1. 148, b 22. Jobi xxxvii, 18. 216, b 23. Psalmo xxxii, 9. 228, a 6. cx. i, 240, b 55. Prov. xxiv, 23. 255, b 26. Jer. i, 18. 343, b 30. xxxi, 7. 375, a 57. Malach. ii, 15. 569, a 47.
לא היטיב Michaz vii, 3. 529, b 21.
לא תמות & לא נמור Habac. i, 12. 536, b 63. seqq.
לאה Sirach. xliii, 11. 697, a 42.
לאו Lamentat. i, 12. 271, b 31.
לאון Ofex iv, 15. 490, b 53.
לאלהים Jonx iii, 1. 521, a 12.
לאמים Esa. xli, i. 309, b 30.
לב אינ Sirach. vi, 21. 621, a 10.
לב קמי Jer. li, 1. 396, a 51.
לביא Joel. i, 6. 504, b 27.
לבנו Esa. xxiv, 23. 295, b 17. 18. I Macc. xii, 7. 753, a 39.
לבש Ofex xiv, 7. 503, b 40.
לדראון Dan. xii, 2. 484, a 54.
להחירה Gen. xix, 19. 15, a 19.
להט החרב Gen. iii, 23. 6, a 38.
להיטיב Michaz vii, 3. 529, b 20.
לו Jobi xvi, 4. 207, b 11. Esa. xlv, 25. 317, b 4.
לוחש Nehem. iii, 12. 194, a 51.
לון Psalmo xlix, 13. 231, a 37. Sirach. li, 31. 712, b 37.
לזכרון I Reg. xi, 12. 164, b 36.
לחטא Ofex viii, 11. 495, b 25.
לחי I Reg. xxv, 6. 128, b 1.
לחם Jos. xxiv, 11. 108, b 56. I Reg. xiv, 24. 124, b 37. Jobi xx, 23. 209, a 54. xxviii, 5. 212, a 3. Ofex ix, 4. 496, a 46. Sophon. i, 17. 542, a 29. Malach. i, 7. 567, a 39. Tob. i, 12. 573, b 18. Sirach. xlv, 26. 702, a 25.
לחנתי Jobi xix, 15. 208, b 33.
לחץ I Reg. vi, 32. 161, b 39.
לחתים Ezech. xxvii, 5. 435, a 10.
לטי Exodi vii, 22. 29, b 59.
ליליה Esa. xxxiv, 14. 306, b 1.
ליער Ofex ii, 12. 487, b penult.
לכנ Jerem. xxii, 18. 366, b 23. xlii, 7. 368, a 4. Sirach. xxxi, 15. 674, a 5. I Macc. xiii, 25. 784, b 60.
למה Psalmo xlii, 2. 226, a 31. 32.
למו Esa. liii, 8. 324, a 54.
לנצח Jer. l, 39. 396, a 14.
לעד Jobi xix, 24. 208, b 38. Ofex ii, 12. 487, b ult.

לעולם Gen. vi, 3. 8, b 10. Sophon. ii, 9. 542, b 44. I Macc. xiv, 41. 758, b 32.
לעולם ועד Dan. xii, 3. 484, b 13.
לעיניהם Ezech. xxxvi, 23. 446, b pen.
לעלמין Dan. vi, 21. 465, a 21.
לעני Psalmo cii, i. 239, b 28.
לפי Ofex x, 12. 498, b 16.
לפיד I Macc. xii, 7. 753, a 42.
לפני Exodi xx, 3. 36, a 56. Psalmo v, 9. 222, b 20. Judith xi, 18. 584, a 29. Sirach i, 37. 612, a 53. I Macc. p. 796, b 12. **לפני הברית** I Maccab. p. 791, a 34. **לפני יהוה** Sirach. xlv, 8. 703, a 46. 47.
לצים Psalmo i, i. 221, a 44. Ofex vii, 5. 493, b 59. I Maccab. x, 61. 748, a 28. I Macc. xv, 3. 759, a 50.
לקח Jobi xi, 4. 205, b 33. Psalmo. lxxviii, 19. 234, a 55.
לראון Dan. xii, 2. 484, a 53.
לשכור I Macc. iv, 38. 732, b 38.
לשן I Macc. xii, 7. 753, a 33.
מ
מ abundans, Esa. liii, 8. 324, a 55.
מ apertum alieno loco, Nehem. ii, 13. 194, a 23. **מ clausum alieno loco**, Esa. ix, 7. 281, b 59. **מ omiffum**, Jer. xviii, 14. 363, a 27. Judith. iii, 14. 580, a 29. vii, 3. 582, a 21. 22. **מ pro נ interjectionis**, Jer. xxxix, 3. 383, a 46. **מ ponitur pro נ** Nab. i, 4. 531, b 48. **מ veritur per β**, Ezech. xxvii, 18. 436, b 33. per v, Jer. xlviii, 23. 390, a 48. 49. **מ Particula**, Jobi xxxiv, 30. 215, a 27. Psalmo xviii, 22. 225, a 25. Lamentat. i, 3. 271, a 37.
מאסף Esa. lviii, 8. 330, b 7.
מאסר Ezech. xxi, 10. 425, a 45.
מאמליה Jer. li, 31. 345, b 35.
מארב Sirach. viii, 14. 625, b 54.
מארר Levit. xlii, 51. 64, b 2.
מאשם Sirach. xviii, 27. 645, b 4.
מבוסה I Macc. ii, 49. 728, b 41.
מבין Sirach. xxxiv, 10. 679, b 41.
מבין חדות Judith. v, 10. 580, b 39.
מבצרים Dan. xi, 24. 480, a 26.
מבשרת Esa. xl, 9. 308, b 29.
מגדון Zachar. xii, 11. 562, a 9.
מגדיל Sirach. l, 24. 710, b 59.
מגלה & מגל Zachar. v, 1. 551, b 10. 12.
מגן Esa. lxiv, 7. 338, a 3.
מגני Psalmo vii, 11. 223, a 13.
מגניה Ofex iv, 18. 491, a 28.
מגפה Zachar. xiv, 15. 564, b 51.
מדבר Cantici iii, 6. 268, a 61. Esa. xxxi, 16. 304, a 19. lxi, 13. 336, b 51. Jer. ix, 10. 353, b 47. Joel. i, 19. 505, a 49.
מדברא & מדברא Dan. iii, 94. 459, a 21. 22.
מדר Jer. ix, 24. 354, b 3.
מדון Sirach. viii, 19. 626, a 37.
מדור Exodi xxxiii, 13. 57, b 28.
מדים Ezech. xxvii, 11. 435, b 25.
מדינה Esther. i, 3. 198, a 33. Dan. ii, 48. 457, a 49. lxi, 1. 457, b 19.
מדינים D 3

I N D E X

מדינים	Prov. xviii, 19. 253, a 46.	מלאור	1 Macc. v, 26. 734, b 40.	מעטפות	Esa. lxi, 22. 276, a 56.
מדמז	Jer. xlviii, 2. 389, a 51.	מלאך	Num. xx, 16. 77, b 21. Esa. xiv, 32. 286, a 52.	מעיל	Baruchi v, 2. 717, b 50.
מדע	Dan. i, 4. 453, b 48. Sirach. xl, 5. 690, b 36.	מלאכים	Exodi xx, i. 34, b ult.	מעכר	11 Par. xlii, 2. 183, a 12.
מה	Ecclesiast. ii, 12. 259, b 6.	מלאכה	Gen. xxxiii, 14. 20, b 34. Exodi xli, 16. 31, a 32. xx, 9. 45, b 57.	מעכתי	1 Macc. v, 26. 734, b 47.
מה שחו	Amosi iv, 13. 512, b 41.	מלבן	Jer. xlii, 9. 385, b 36.	מעל	Levit. v, 15. 62, a 17. Num. v, 6. 72, b 32. Ezech. xiv, 13. 415, b 45. xv, 8. 416, a 43.
מהימני	Gen. xli, 34. 23, b 28.	מלוח	Jobi xxx, 4. 213, a 3.	מעלות & מעלה	iv Reg. xx, ii. 172, a 11. Psalmo cxxix, 3. 243, b 6. Ecclef. v, 9. 261, a 36. Judith. vi, 6. 581, a 26.
מהיר	Esdra vii, 6. 192, a 45.	מלח	Esdra iv, 14. 191, b 47.	מעלו	11 Par. xxxiii, 19. 189, a 35.
מהלאה	Jer. xxi, 19. 366, b 42.	מלחה	Sirach. xxxix, 29. 689, a 50.	מעמיד ברית	1 Macc. ii, 27. 727, b 42.
מוגז	Deut. xi, 6. 86, b 16.	מלחים	Jer. xxxvi, 11. 382, b 14.	מעון & מענה	Deuter. xxxiii, 27. 102, b 50, 51.
מודה	Dan. vi, 10. 464, b 26.	מלט	Jer. xlii, 9. 385, b 29.	מענות	Psalmo cxxix, 3. 243, b 7.
מושה & מוש	Esa. lviii, 9. 330, b 15. Jer. xxvii, 2. 372, a 39.	מליץ	Jobi xxxiii, 23. 214, a 37.	מעץ	Psalmo xcvi, 10. 239, a 23.
מולדת	Levit. xviii, 11. 66, a 49.	מלך	Exodi xx, 3. 36, b 61. Deut. xviii, 10. 92, b 22. Nehem. v, 6. 194, b 55. Esa. xxiv, 21. 295, b 6. Ezech. xli, 10. 414, a 33. 11 Maccab. ii, 17. 764, b 21.	מערכב	Ezech. xxvii, 13. 436, a 4.
מוסר	Jer. xxvii, 2. 372, a 38.	מלך ארץ	11 Macc. iv, 19. 767, b antep.	מעשה	Sirach. li, 25. 712, a ult.
מועד	Oseas ix, 5. 496, a 53.	מלך העולם	11 Macc. vii, 9. 773, a 32.	מף	Esa. xix, 13. 289, b 21.
מופז	Zachar. iii, 8. 550, b 12.	מלכין & מלכים	Dan. vii, 17. 467, b 37.	מפלגה	Esa. xlii, 13. 294, b 18.
מורה	Deuter. xxi, 20. 96, b 42. Jobi xxix, 23. 212, b 31. xxxvi, 22. 216, a 1. Prov. xvi, 15. 252, a 39.	מלכיון	Exodi xx, i. 34, b 59. Zach. ix, 13. 556, b 27.	מפנה	Jer. xlix, 16. 392, b 46.
מושבה	Jer. lxi, 6. 346, b 15.	מלכות יון	11 Maccab. ii, 17. 764, b 21.	מפקד	Nahumi ii, 8. 533, a 61.
מור	Psalmo xlviii, 15. 231, a 30. Jer. xxxi, 40. 377, a 55. 111 Macc. p. 798, a 30.	מלכס	Dan. vii, 7. 466, b 16.	מפרחין	1 Maccab. i, 53. 726, a 8.
מזבח	Ezech. xx, 29. 424, a 33.	מלחם	Deut. xvi, 10. 92, b 24.	מצא	Esa. lix, 5. 331, b 36.
מזור	Oseas v, 13. 492, a 17. 1 Macc. ix, 7. 742, b 15.	מלקוח	Num. xxxi, 11. 81, a 58.	מצבת	Deut. xxxii, 10. 102, a 2. Sirach. xlix, 4. 669, a 59.
מזרות & מזלות	iv Reg. xxi, 5. 173, b 14.	מלקוש	Jobi xxix, 23. 212, b 33. Prov. xvi, 15. 252, a 39.	מצבה & מצבה	Ezech. xxvi, 11. 434, a 8. Oseas lxi, 4. 489, a 34. x, 2. 497, b 34.
מזלי	Ecclef. ix, i. 264, a 33.	ממנו & ממני	Oseas xiv, 5. 503, b 16. 17.	מצורה	11 Par. xix, 10. 185, a 19.
מחז	Jerem. xx, 2. 364, b 2. Dan. v, 19. 463, a 3.	ממשד	Ezech. xxviii, 14. 438, b pen.	מצור	Deut. xx, 20. 95, b 12.
מחל	Ezech. xxvi, 9. 433, b 46.	ממשק	Sophon. ii, 9. 542, b 40.	מצלג	Dan. vi, 10. 464, b 23.
מחלת	Psalmo lxi, i. 232, a 14.	מז	Gen. xlii, 11. 11, b 42. Exodi xvi, 15. 32, b 24. Sirach. xxiv, 39. 659, b 46.	מצלות	Zachar. xiv, 20. 565, b 8.
מחץ	Psalmo cx, 6. 241, b 1.	מז omillum	Psalmo xvii, 4. 224, b 53.	מצנפת	Sap. xviii, 24. 608, b ult.
מחקק	Gen. xlix, 10. 26, b 17.	מזל	Esa. vi, 10. 278, a 61.	מצפה	1 Macc. v, 35. 735, a 14.
מטה	Num. x, 15. 74, a 37. Ezech. vii, 10. 408, b 1. Michaz vi, 9. 528, b 49.	מנגד	Gen. xxi, 16. 16, a 23. Psal. xxxviii, 12. 229, b 31.	מצרות	Esa. xxix, 3. 300, a 15.
מטטרון	Esa. lxi, 9. 336, a pen.	מנדע	Sirach. xl, 5. 690, b 35.	מקוה & מקוה	111 Reg. x, 28. 149, a 48. 49.
מטעו & מטעו	Esa. lx, 21. 333, b 35. 38.	מנדעי	Dan. iv, 33. 461, b 7.	מקומה	Nahumi i, 8. 532, a 18.
מטפחות	Esa. lxi, 22. 276, a antep.	מנה	Psalmo xc, 11. 238, a 57. Esa. lxxv, 11. 339, b 2. 1 Macc. xii, 7. 753, a 47.	מקור	Sirach. l, 8. 710, a 3.
מי	Jer. xxx, 21. 374, b 59. xlix, 19. 393, a 9.	מנוחה	Jer. li, 59. 399, b 29.	מקש	Jobi xxxiv, 30. 215, a 30.
מי יתן	Mich. vi, 9. 528, b 47. Psal. xiv, 7. 224, a 15. Sirach. xxii, 33. 654, b 37.	מנזרי	Nahumi iii, 17. 535, a 31.	מראני & מרה	Dan. ii, 47. 457, a 38. ibid. lin. 40.
מיכל	11 Reg. xvii, 20. 139, b ult.	מנחה & מנחות	Nehem. xlii, 9. 197, b 12. Esa. lvi, 6. 328, a 47. Jer. xxxiii, 18. 379, b 33. xli, 5. 384, a 59. li, 59. 399, b 30. 32. Joel. i, 9. 504, b 46. Amosi v, 22. 513, b 13. Malach. iii, 4. 570, a 43. Sirach. xxxiv, 23. 680, a 41. xxxv, 4. 680, b 54. Baruchi i, 10. 713, b 32.	מראה	Ezech. x, 22. 412, b 49.
מים	Nahumi ii, 8. 533, a 57.	מנחם	11 Macc. i, 8. 763, a 14.	מרדור	Exodi xxx, 23. 57, a 9.
מין	11 Par. xvi, 14. 184, b 8.	מנצח	Zachar. iii, 8. 550, b 20.	מרבה	Jer. ix, 6. 353, b 35.
מישאל & מישל	Jer. xxv, 26. 370, b 20, 21.	מנצח	Psalmo iv, 1. 222, a 21.	מרבת	Levit. xxv, 36. 71, a 17.
מך	Levit. xxv, 47. 71, a 37.	מנורות	1 Macc. iv, 49. 733, a 37.	מרה	Oseas xiv, i. 503, a 13. 1 Macc. xii, 7. 753, a 46.
מכבר	iv Reg. vii, 15. 162, b 18.	מס	Gen. xlix, 14. 27, a 63.	מרות	Michaz i, 12. 523, a 37.
מכה אלהים	Psalmo xxxvii, 21. 229, a 19.	מסבור	Jobi xxxvii, 12. 216, a pen.	מרוח	Amosi vi, 7. 514, b 31.
מכונים	11 Par. xxxv, 3. 189, b 7.	מסגר	iv Reg. xxiv, 14. 174, b 35.	מרי שחי	Jobi xlii, 2. 210, a 61.
מכליל	Ezech. xlii, 12. 429, a 39.	מסה	Deut. xvi, 10. 88, b 10, 13.	מרכבה & מרכב	Prov. v, 17. 248, a 35. xlii, 20. 255, a 10. Esa. xli, 2. 284, a 17. Ezech. i, 4. 401, a 30. Sap. vii, 27. 597, b 10.
מכמש & מכמס	1 Maccab. ix, 73. 745, a 23, 24.	מסכה	Num. iv, 25. 72, b 14.	מרים	Esther. ii, 3. 199, a 9.
מכסה	Num. iv, 25. 72, b 12.	מסלות & מסלה	Jud. v, 20. 110, b 51. iv Reg. xii, 20. 166, a 14.	מרר	Oseas xiv, i. 503, a 13. Sirach. iv, 3. 616, a 24.
מכרתיהם	Gen. xlix, 5. 26, a 2.	מסע	Judith. ii, 8. 579, b 19.	מררה	Jobi xvi, 13. 207, b 48. xx, 25. 209, b 3.
מכשפים & מכשף	Dan. ii, 2. 455, a 10. Sap. xii, 4. 601, a 36.	מספה	Habac. ii, 15. 538, b 47.	מרשה	Michaz i, 15. 523, b 3. 1 Macc. v, 66. 735, b 50.
מכתב	Psalmo xvi, i. 224, a 44.	מעדד	Ezech. xxvii, 13. 436, a 5.	מרתים	Jer. l, 21. 395, a 34.
מכתם	Psalmo xvi, i. 224, a 45.	מעזים & מעדן	1 Maccab. ii, i. 726, b 63, seqq.	משא	Prov. xxx, i. 257, a ult. xxxi, i. 258, a 11. Jer. xlii, 39. 369, a 35.
מכתש	Sophon. i, 11. 541, b 43.	מעולם	Sirach. i, 25. 711, a 9.	משאור	
מלא	Levit. lxi, i. 61, a 37.				

VOCUM HEBRÆARUM.

משאור Lamentat. II, 14. 272, a 58.
 משבר Ofca. xlii, 13. 502, b 27.
 משוע Efa. xxxii, 5. 303, b 6.
 משושי Jer. xlix, 25. 393, a 45.
 משחית & משיח Iv Reg. xlii, 13. 173, b 38, 39.
 משיחו Amosi iv, 13. 512, b 41.
 משכב Efa. lvi, 8. 328, b 30, 36.
 משכיל Psalmo xxxii, 1. 227, b 40. lili, 1. 232, a 16.
 משכר Efa. xlii, 19. 312, b 1.
 משל Sap. v, 3. 594, b 6. Sirach. v, 3. 618, a 51.
 משלטן Efa. xlii, 19. 312, b 3.
 משלים Proverb. xlii, 20. 255, a 9. Habac. II, 6. 538, a 16. Sirach. xxxix, 3. 688, a 31.
 משלם Efa. xlii, 19. 312, b 1.
 משלש Gen. xv, 9. 13, a 8.
 משם Jer. l, 9. 394, a antepen.
 משמים Ezech. lli, 15. 404, b 43.
 משמרות & משמרת I Paral. xi, 25. 178, a 13. I Macc. viii, 28. 742, a 12.
 משנור Deut. i, 1. 83, a 1. xvii, 18. 91, b 43. Jos. viii, 32. 105, b 27. Iv Reg. xlii, 14. 173, a 13.
 משפחות & משפחה Num. xxvii, 11. 80, a 61. xxxvi, 6. 82, b 55. Ezech. xlii, 18. 415, a 25.
 משפטי, משפטי, משפט Exodi xxi, 9. 52, a 45. Deut. iv, 8. 84, a 17. I Reg. li, 13. 120, a 31. viii, 11. 122, a 37. Prov. i, 3. 247, a 25. Efa. xlii, 4. 319, b 48. llix, 9. 331, b 55. Jer. xlii, 1. 356, b antepen. xlix, 12. 392, b 33. Ezech. v, 6. 407, a 45. xx, 11. 423, b 34. Ofca. li, 19. 488, b 6. Tobia. vii, 14. 576, b 36. Sirach. xvii, 10. 643, b 15. xxxii, 14. 677, b 57. xxxviii, 16. 686, a 45. xliii, 11. 697, a 36. I Maccab. xiv, 38. 786, b 26.
 משפט הנאלר Tob. lii, 25. 575, a 33.
 משפט המלכר I Reg. x, 25. 123, b 11.
 משפטי יר Joel. lii, 2. 507, b 52.
 משקל Sirach. xvi, 25. 641, a 48.
 משרוקית Dan. lii, 5. 458, a 14.
 משרים Prov. i, 3. 247, a 29.
 משרת Sirach. vii, 32. 624, a 36.
 משתה Judith. vi, 20. 581, a 47. Sirach. xlii, 10. 635, a 19.
 מתג האמר II Reg. viii, 1. 133, b ult.
 מתי Efa. xli, 14. 310, a 54.
 מתנן Nahumi i, 4. 531, b 47.
 3
 abundans, Psalmo lxiv, 7. 8. 233, a 34. Lament. lii, 22. 272, b 56. Efa. xlix, 13. 289, b 20. Judith. i, 18. 580, a 10. seqq.
 3 litera inveria, Num. x, 39. 74, a 55.
 3 litera suspensa, Judith. xviii, 30. 116, a 55.
 3 pro Dagelch, Efa. xlii, 1. 294, a 51.
 Dan. lii, 5. 458, a 23. 3 pro ל & א. Jer. l, 18. 395, a 2. Dan. lii, 5. 458, a 29. 3 veritatur per μ, Efa. xlix, 13. 289, b 20.
 נ Gen. xlii, 2. 16, a 32. Exodi v, 3. 29, a 36.
 נא אמון Jer. xlii, 25. 388, a 50.

נאכל II Macc. i, 23. 763, b 56.
 נאמן Sirach. xxvii, 18. 666, b 36.
 נאמן יהוה &c. Psalmo cxlv, 13. 246, a 30.
 נאמנים Jobi xli, 20. 206, a 7.
 נאניה & נאני I Maccab. vi, 2. 736, a 42, 44.
 נאסף Jobi xxvii, 19. 211, b 39.
 נאף Exodi xx, 13. 48, b 12.
 נבא I Reg. xviii, 10. 126, b 16.
 נבוכד Dan. ii, 6. 455, a 34.
 נבלי Jobi xxx, 8. 213, a 6. I Macc. xii, 7. 753, a 44.
 נבלו Deut. xlii, 21. 97, b 28.
 נברא Sirach. i, 4. 611, a 12.
 נגב Jer. xxxii, 44. 378, b 52.
 נגה Dan. i, 7. 454, a 29.
 נגו Dan. i, 7. 454, a 27.
 נגוע Efa. llii, 4. 323, b 58.
 נגח Ezech. xxxii, 2. 442, b 18.
 נגיד Jer. xx, 1. 364, a 55.
 נגידו Psalmo iv, 1. 222, a 25. lvi, 1. 232, a 21.
 נגע Deut. xvii, 8. 89, a 43. Sirach. xlii, 26. 27. 654, a 47.
 נגף Judith. xv, 8. 585, a 40. Sirach. xlii, 26. 27. 654, a 47.
 נגש I Macc. i, 53. 726, a 12.
 נד Psalmo xxxiii, 7. 228, a 22.
 נדב בן יהושוע I Maccab. xii, 16. 753, b 20.
 נדבוי Levit. vii, 16. 62, b 10, 13. Amosi iv, 5. 512, a 31.
 נדברו Zach. ix, 9. 556, a 26.
 נדר Psalmo lxviii, 13. 233, b pen.
 נדה Jerem. xiv, 9. 359, a 32.
 נדוי Nehem. xlii, 25. 197, b 28. Dan. xlii, 2. 484, a 60. Iii Maccab. pag. 793, a 17.
 נדונייה Deut. xxiv, 3. 98, b 18.
 נדיב Efa. xxxii, 5. 303, a 63. & vers. 8. b 39. Esther. Addit. xvi, 3. 588, a 10. I Macc. xlii, 42. 756, b 26. Iii Maccab. p. 794, a 21.
 נדח II Macc. i, 27. 763, b pen.
 נדמה Efa. xv, 1. 286, b 3.
 נדן Gen. vi, 3. 8. a 58.
 נדנה Psalmo xl, 7. 230, a 19.
 נדע Ezech. xxxviii, 14. 449, b 2.
 נדני Sophon. lii, 18. 544, b 46.
 נדן Jer. l, 7. 394, a 53.
 נדש Zachar. ix, 9. 556, a 22.
 נדו Efa. llii, 15. 323, a 61.
 נדו Efa. llii, 21. 276, a 52.
 נדע Jobi xvii, 1. 208, a 15.
 נדע Exodi xxix, 6. 56, b 11. Levit. xxi, 12. 69, a 33. xxv, 5. 70, b 23.
 נדו Psalmo vi, 1. 222, b 8, 9.
 נחלות נחל Numer. xxxvi, 8. 83, a 4. & seqq.
 נחל Ezech. xlii, 16. 427, b 55. Sirach. xv, 6. 638, b 36.
 נחש Gen. iii, 1. 4. a 57. xlii, 5. 24, a 51. Levit. xix, 26. 67, b 34. Efa. xlii, 1. 297, a 29. Ezech. xvi, 36. 418, b 2.
 נחשב Num. xviii, 27. 77, a 8.
 נח Sap. iv, 7. 593, a 37.
 נח Ofca. xi, 4. 499, b 6.
 נחל Psalmo lxviii, 9. 233, b 35. Michax ii, 6. 524, a 26.

נש Efa. lxvi, 15. 341, b 24.
 נין Psalmo lxxii, 17. 235, b 10.
 ניר Jobi xxxvi, 22. 216, a 2.
 נכר Jer. xx, 2. 364, b 3. Zachar. v, 3. 551, b 28.
 נכון I Par. xlii, 9. 178, a 42. I Macc. i, 17. 724, a 59.
 נכסף Sophon. lii, 1. 542, a 44.
 נכפר I Macc. i, 36. 764, a 17.
 נכרי Deut. xv, 3. 88, a 13.
 נכשל Dan. xi, 19. 479, b 8.
 ננר Michax ii, 10. 524, b 14.
 נס Num. xxi, 8. 78, a 4. Zachar. xiv, 5. 563, b 41.
 נסיכים Jos. xlii, 3. 106, b 61.
 נסתם Zachar. xiv, 5. 563, b 40.
 נעורים Psalmo cxxvii, 4. 243, a 42.
 נעמן בן נתניה I Maccab. xii, 16. 753, b 19.
 נער & נערים Gen. xlix, 22. 27, b 22. Efa. xl, 30. 309, b 11. Ezech. xlii, 3. 428, b 18. Zachar. ii, 4. 549, b 7. Sirach. xxx, 12. 671, b antepen. I Macc. viii, 28. 775, b 35.
 נערה Judith. vii, 32. 582, b 30.
 נף Efa. xlix, 13. 289, b 17.
 נפוז Prov. xviii, 19. 253, a 44.
 נפט Adj. Dan. i, 46. 721, a ult.
 נפילים Sirach. xvi, 8. 639, b pen.
 נפך Ezech. xxxviii, 13. 438, b 35.
 נפל Prov. xiv, 16. 255, b 14.
 נפש Levit. xvii, 11. 65, b 61. xix, 28. 68, a 14, 16.
 נפשי Habac. ii, 4. 537, b 36.
 נצב Ofca. x, 2. 497, b 34. Nahum ii, 7. 533, a 39.
 נצרה Jobi xxxix, 13. 218, a 9.
 נצח לאל I Macc. xlii, 15. 784, a 39.
 נציבים Iii Reg. iv, 5. 145, b 60.
 נצרים Jer. xxxi, 6. 375, a 51.
 נקב Jobi lii, 8. 203, b 30. Zachar. xli, 10. 561, b 28.
 נקדים Amosi i, 1. 509, a 31.
 נקר Exodi xx, 3. 44, a ult. Jer. xxx, 11. 374, a 57. xlix, 12. 392, b 36. Zachar. v, 3. 551, b 28. Sirach. xvi, 11. 640, a 53.
 נקס Levit. xix, 18. 67, a 22.
 נקרים Amosi i, 1. 509, a 31.
 נקש Psalmo cix, 11. 240, b 47.
 נר Cantici i, 12. 267, b ult. I Macc. xii, 7. 753, a 44.
 נשי Efa. llii, 11. 324, b 39. Jer. xlii, 39. 369, a 35.
 נשבע Ezech. vi, 9. 408, a 3.
 נשבר Ezech. vi, 9. 408, a 3.
 נשר Ofca. i, 6. 486, b 35.
 נשיא I Par. xix, 11. 185, a 28. Ezech. xli, 10. 414, a 31. seqq. I Maccab. xv, 1. 759, a 45.
 נשיאים Jos. xlii, 3. 106, b 61. Ezech. xli, 1. 422, b 55.
 נשק Psalmo li, 12. 221, b 56.
 נתח Iii Macc. p. 790, a 32.
 נתח Jer. xlii, 18. 385, a 59.
 נתח

I N D E X

נתן Jobi xix, 10, 208, b 24.
נתק Jobi xix, 10, 208, b 24. Jerem. 11, 20, 344, b 41.

ס

ס mutatur in ת Nahum. 1, 4, 531, b 48.
ס pro ש Jer. 11, 27, 397, b antep. Mich. vi, 14, 529, a 23. **ס** pro ת Jer. xl, 14, 384, a 31.

סבאים Ofex iv, 18, 491, a 19.
סביב Judith, xv, 2, 585, a 17.
סבגא Dan. 111, 5, 458, a 22.
סגור Psalmo xviii, 46, 225, a 40.
סגניא & סגנין, סגן Dan. 111, 2, 457, b 37.
סגר Psalmo xvii, 10, 224, b 57.
סוג Ezech. xxi, 18, 427, b antepen.
סומפוניה & סומפניא Dan. 111, 5, 458, a 40, 41.

סופא Psalmo cxix, 33, 242, a pen.
סופח Sirach. xvi, 21, 641, a 16.
סופיר III Reg. ix, 28, 148, a 52, xxii, 49, 157, b 49. Tobia xii, 22, 578, a 40. Sirach. vii, 20, 623, a 43.

סור Gen. xlix, 10, 26, a 42, 47.
סורר Deut. xxi, 20, 96, b 41.
סחי Lamentat. 111, 45, 273, a 25.
סחיש iv Reg. xix, 29, 171, a 41.
סחר את ארץ vel סחר אל ארץ Jer. xiv, 18, 359, b 5.

סינ Ezech. xxi, 18, 427, b antepen.
סימן I Macc. xii, 7, 753, a 30.
סינים & סין Esa. xlix, 12, 320, a pen. & b 5. Ezech. xxx, 15, 441, a 34.

סירות Psalmo lviii, 10, 232, b 2. Amosi iv, 2, 511, b 59.
סכור iv Reg. xvii, 30, 169, a 43. Amosi v, 26, 513, b 45. **סכות בנות** iv Reg. xxi, 7, 173, b 12.

סכיים II Par. xii, 3, 182, b 49.
סכך Jobi xxxviii, 8, 217, a 22.
סכל Sirach. v, 18, 619, b 10.
סכנת III Reg. i, 2, 143, a 16.
סכסך Esa. ix, 11, 282, a 37.
סליא Deut. xxviii, 5, 100, b 4.
סלח Psalmo 111, 3, 222, a 10. Habac. 111, 1, 539, a 57.

סליחה Psalmo cxxx, 4, 243, b 42.
סללה iv Reg. xix, 32, 171, a 60.
סמד Ezech. xxiv, 2, 430, b 57.
סמגר נבו Jer. xxxix, 3, 383, a 45.
סמק Ezech. xxviii, 13, 438, a ult.
סמקן Ezech. xxviii, 13, 438, a pen.
סנבוכא I Macc. xii, 7, 753, a 33.

סעד Levit. xx, 4, 68, b 27. Jer. xxi, 11, 19, 368, b 31.
סף Jer. xxxv, 4, 380, b 10. Sophon. 11, 14, 543, a 40.
ספורות Psalmo lxxi, 15, 235, a 19.
ספחת Esa. lxiv, 6, 337, b 37.
ספח iv Reg. xix, 29, 171, a 38.
ספיר Ezech. xxviii, 13, 438, b 30. I Macc. xii, 7, 753, a 37.
ספל Judic. v, 25, 110, b antepen.
סטס Ezech. xxiv, 17, 431, b 49.

סופר & ספר Numer. xxi, 14, 78, a 11. I Par. xxvii, 32, 180, a ult. Esa. xxxiii, 18, 305, a 24. Ier. 11, 8, 344, a 31. Ezech. ix, 2, 411, a 2. Sirach. xxxviii, 25, 687, a 3. xl v, 4, 699, a 5. I Macc. v, 42, 735, a 39. II Maccab. vi, 18, 772, a 46.
ספר רבא Esa. lxiii, 9, 336, b 2.

ספרד vel ספרד Abdiaz 1, 20, 519, b 3.
ספריא Ezech. vii, 7, 408, a 55.

סר Ofex iv, 18, 491, a 16, 18.
סרבל Dan. 111, 21, 458, b 46. I Macc. xii, 7, 753, a 33.
סרה Esa. lxx, 13, 332, a 26.
סרחא Ezech. xvii, 6, 420, a 60.
סריסים Esther. i, 10, 198, a 61.
סרכין Dan. vi, 2, 463, b 38.
סרר Esa. lxxv, 2, 338, b 18. Adj. Dan. 111, 32, 721, a 37.

ע

ע omittitur interdum aut mutatur in le-
 njorem literam, Ofex x, 14, 498, b 59.
ע vertitur in o, Dan. xi, 38, 482, b 19.
ע vertitur in y, I Macc. 11, 1, 727, a 2. **ע** vertitur in y, Jer. xlix, 3, 392, a 42. Ezech. xxvii, 22, 437, a 17. I Macc. ix, 62, 744, b 21.

עב Levit. xv, 2, 64, b 24. Ezech. xxxi, 3, 441, b 19.
עבד Exodi xx, 5, 43, a 1. & verfi. 10, p. 46, a 38. Dan. 111, 95, 459, a 48. Baruchi 11, 21, 715, a 23. **עבד אדום** I Macc. 11, 1, 727, a 3. **עבד יר** I Macc. 11, 1, 727, a 3. **עבד נגן** Daniel. 1, 7, 454, a 30. **עבד עליונים** Dan. 1, 7, 454, a 31.

עבדה זרה Exodi xx, 5, 33, b ult. **עבדה** Exodi xx, 4, 39, b 11. & verfi. 5, p. 43, a 22, 23.

עבר Num. xxiv, 24, 79, b 4. II Paral. xxviii, 3, 187, a ult. Jer. 11, 20, 344, b 50. Sophon. 111, 10, 544, a 41. Ofex vi, 7, 493, a 18.

עברון I Macc. 11, 5, 727, a 20.
עברים Gen. xi, 1, 10, b 28.

עברתא Ezech. xvii, 3, 420, a 26.
עברת Psalmo cxviii, 27, 24, a 39.

עגלה I Reg. xxvi, 5, 128, b 58.
עד Dan. ix, 25, 473, b 18. & verfi. 26, b 56. **עד נמירא** Psalmo. cxix, 33, 242, a 59. **עד דברת** Dan. iv, 14, 460, a 48. **עד פה** Jobi xxxviii, 11, 217, a 37.

עדוה Numer. xxxv, 25, 82, a 52, 56. Deut. xlii, 9, 87, a 52. Ruth. iv, 2, 118, a 29. Psalmo lxxiv, 6, 235, b 42. Ezech. xvi, 7, 416, b 53. **עדוה** subauditum, Nahum. 1, 8, 532, a 22.

עדין Esa. xlv, 25, 317, b 3.
עדים Esa. lxiv, 6, 337, b 36.

עדלם II Macc. xii, 38, 782, b 21.
עדן I Macc. xii, 7, 753, a 47.

עדנה Tob. vii, 2, 576, a ult.
עדר Mich. iv, 8, 526, a 47.

עוים עוים Deut. 11, 23, 83, b 21. iv Reg. xvii, 24, 169, a 22, 23.

עונב Gen. iv, 21, 7, b 47. Jobi xxi, 12, 209, b 41. Psalmo cl, 4, 246, b penult.

עוה Ezech. xxxiii, 31, 444, b 54.
עוה Ofex xii, 8, 501, a 4.
עוה Sirach. xxiv, 2, 657, b 52.

עול Esa. lvii, 3, 327, b 55. Ezech. xviii, 8, 422, a 20. Ofex vii, 16, 494, b 14.
עולה Esa. lxi, 8, 334, b 8. Sophon. 111, 13, 544, b 17.
עולות I Macc. iv, 56, 733, b 27.

עולם Gen. vi, 3, 8, b 10. Esa. lxi, 4, 334, a 45. Joel. 11, 26, 507, a 39. Mich. iv, 5, 526, a 32. Sap. xii, 9, 602, b antepen.

עון Levit. xxvi, 41, 71, b 48. Deut. xix, 15, 94, b 36. Esa. lxvi, 3, 340, b 51. Ezech. xxxii, 27, 443, b 25. Ofex xii, 8, 500, b 60. Sirach. xxxvii, 7, 683, b 39.

עונד Ofex xii, 8, 500, b antep.
עונת Levit. xvi, 21, 65, a 28.

עורון I Macc. x, 30, 779, a 14.
עואול Levit. xvi, 8, 64, b 59, 60.

עוב Psalmo xxii, 2, 226, a 30. Ezech. xxvii, 12, 435, b 46.

עזות, עזות I Macc. ix, 15, 742, b 57.
עזו Dan. xi, 38, 482, b 14.

עזיה I Macc. 11, 1, 727, a 3.
עזיאל I Macc. 11, 1, 727, a 4.

עזרה Psalmo xxii, 1, 226, a 13.
עזיהו & עזיהו iv Reg. xv, 1, 167, a 52, 53. **עזיהו** I Par. xxii, 6, 186, a 38.

עט Ezech. xxi, 15, 425, b 24.
עטה Esa. xxi, 17, 292, b 40.

עטרת הפארת Esa. lxi, 3, 334, a 30.
עי Jos. viii, 12, 105, a 58.

עיון & עיים Psalmo lxxix, 2, 236, b 25. Mich. 111, 12, 525, b 25.

עילם Dan. v, 28, 463, a 55. viii, 2, 469, a 41. I Macc. vi, 1, 736, a 22.

עין Ezech. vii, 13, 408, b 33. Zach. 11, 8, 549, b 40.

עיר Dan. iv, 10, 460, a 18.
עכו Judith, 11, 18, 580, a 8.

עכר Jos. vii, 25, 105, a 38.
עכרבים Jos. xv, 3, 107, a 54.

עכשוב I Macc. xii, 7, 753, a 45.

על pro apud, Psalmo xvi, 2, 224, a 53. pro coram, Esa. lxxv, 15, 325, b 37. pro cum, Mich. v, 3, 527, a 42. Zach. xiv, 20, 565, b 9. pro per, Zach. xiv, 13, 564, b 35. pro propter, Tobia iv, 18, 575, b 7. **על** pro Psalmo vii, 11, 223, a 15. **על** Ofex vii, 16, 494, b 13. **על** Psal. xlviii, 15, 231, a 30.

על subauditum, Esa. vi, 10, 278, a 61.
על דברי Eccl. viii, 2, 263, a 7.

על דברת Psalmo cx, 4, 241, a 48. Ecclesi. viii, 2, 263, a 8. **על הנציבים** II Reg. viii, 18, 134, b 21. III Reg. iv, 5, 145, b 59.

עלמור I Par. xv, 20, 178, b 1. Psalmo xlv, 1, 231, a 4. **על פני** Exodi xx, 3, 33, b 38. p. 36, a 59. xxiv, 6, 58, a antep.

עלה Levit. 1, 9, 60, b 31. Jer. xlviii, 34, 391, a 25. Sirach. xxx, 19, 671, a 55.

עלה תמיד Sirach. xlv, 17, 701, b 13.
עלון Gen. xxi, 2, 15, b 46.

עלו Jer. li, 39, 398, b 14.
עלית & עליה Dan. vi, 10, 464, b 5.

עליו Habac. 11, 6, 538, a 33.

VOCUM HEBRÆARUM.

עליון	Gen. XLIX, 22, 27, b 12.	עליון	233, b 23. I Macc. v, 23. 734, b 13. XII, 49. 754, b 49.	פירנס	Oseas x, 12. 498, b 16. Ezech. xxx, 17. 441, a 43.
עליל	Judith. xi, 4. 583, b 59. Sirach. ix, 4. 626, b 40. Jer. xxxii, 19. 378, a 35.	עליל	I Macc. xii, 7. 753, a 38.	פיליש	I Macc. xii, 7. 753, a 32.
עלם	Exodi xxi, 6. 52, a 13. Sirach. xxxviii, 39. 687, b 56.	עלם	Pfalmo XLII, 1. 230, a 49. Joel. i, 20. 505, a 59.	פלא	Deut. xvii, 8. 89, a 14.
עלמות & עלמות	Pfalmo XLVII, 15. 231, a 25. Sirach. XLII, 9. 695, a 37. I Macc. III, 19. 766, a 47.	עלמות & עלמות	Levit. xviii, 6. 66, a 34. Sirach. xxvi, 11. 664, b 3.	פלג	I Macc. xii, 7. 753, a 18.
עלמה	Jer. li, 39. 398, b 15. Habac. ii, 4. 537, b 36. 37. Genes. i, 12. i, b 13. III, 18. 5, b 53.	עלמה	Levit. xxvii, 14. 72, a 1. Pfalmo v, 4. 222, b 14.	פלגוני & פלגוני	Dan. viii, 13. 470, b 21, 23.
עלמה	Zach. xiv, 13. 564, b 33.	עלמה	Jer. xvii, 6. 362, a 18. XLVIII, 6. 389, b 1.	פנג	Ezech. xxvii, 17. 436, b 11.
עם	Esdra i, 4. 190, a 50. Pfalmo XLVII, 10. 231, a 11. Oseas ix, 8. 496, b 31. Sub. auditum, Nahumi i, 8. 532, a 22.	עם	Ezech. xxxi, 8. 441, b 40.	פנר	Sophon. iii, 19. 544, b 61.
עמד	Ezech. xxix, 7. 439, b pen.	עמד	Deut. xxxii, 2. 101, b 49.	פניאל	Gen. xvi, 22. 14, b 43.
עמדה	Gen. xviii, 22. 14, b 39.	עמדה	Esa. xxxii, 14. 304, a 7.	פנים	Exodi xxv, 18. 55, a 47. Eccles. viii, 1. 262, b 57. Ezech. i, 6. 401, b 12. I Macc. iv, 24. 768, a 50.
עמוס	Amosi i, 1. 509, a 24.	עמוס	Amosi iii, 12. 511, b 24. Ezech. xxix, 7. 439, b antep.	פנינים	Prov. iii, 15. 247, b 24. Lamentat. iv, 7. 273, b 32.
עמד	Pfalmo cx, 3. 241, a 21.	עמד	Jobi xxx, 3. 212, b pen. & vers. 17. 213, a 34.	פננת	Esa. xix, 13. 289, b 23, 24. ibid.
עמי	Gen. xxvi, 18. 18, b 2.	עמי	Amosi iii, 12. 511, b 24.	פנת שבט	Ezech. xxviii, 13. 438, b 26.
עמיר	Jer. ix, 22. 354, a 46.	עמיר	Jobi xxxviii, 32. 217, b 24. Pfalmo xxxix, 12. 229, b 58.	פנתרין	I Reg. xiii, 18. 136, b 43.
עמנואל	I Macc. viii, 23. 775, a 60.	עמנואל	Gen. i, 12. i, b 13. III, 18. 5, b 53. Zachar. x, 1. 557, a 19.	פס	Exodi xx, 3. 39, b 5.
עמק	Jer. xlvii, 5. 389, a 13.	עמק	Gen. i, 12. i, b 13. III, 18. 5, b 53. Zachar. x, 1. 557, a 19.	פסל	Dan. iii, 5. 458, a 28, 29.
עמר	Deut. xxi, 14. 96, a 38.	עמר	Gen. i, 12. i, b 13. III, 18. 5, b 53. Zachar. x, 1. 557, a 19.	פסנתרין vel פסנתרין	Pfalmo Lxxii, 16. 235, a 41.
עמרה	Jer. xlix, 3. 392, a 43.	עמרה	Gen. i, 12. i, b 13. III, 18. 5, b 53. Zachar. x, 1. 557, a 19.	פסת בר	Deut. xxii, 5. 97, a 38.
ענה	Exodi xx, 16. 49, a 50. Deut. xxi, 14. 96, a 43. Pfalmo xx, 10. 225, b 54, 55. Prov. xv, 33. 251, b 42. xvi, 4. 251, b 60. 62. Lamentat. v, 11. 274, b 56. Esa. xiv, 32. 286, a 54. Lix, 12. 332, a 11. Ezech. xxi, 10. 427, b 22. Dan. iv, 27. 461, a 18. Oseas ii, 15. 488, a 42. Habac. ii, 11. 538, b 16. Zachar. iv, 11. 551, a 54. Sirach. xviii, 21. 645, a 15. xxxiv, 31. 680, b 29. I Macc. i, 17. 727, b 3.	ענה	Gen. xix, 3. 14, b 55. Eccles. iii, 11. 259, b penult. Sophon. iii, 19. 544, b 59.	פעור	Jer. xxxvi, 23. 381, a 41.
ענו	Esa. lxvi, 2. 340, b 22. Sophon. iii, 12. 544, b 11. Zachar. xi, 11. 559, b 26.	ענו	Sirach. x, 24. 711, a 2.	פצין	Sirach. xl, 9. 691, a 16.
עני	Esa. lxvi, 2. 340, b 20. Sophon. iii, 12. 544, b 11. Zachar. xi, 11. 559, b 26.	עני	Exodi xx, 6. 43, b 43.	פצע	Deut. xx, 9. 95, a 14. I Reg. xviii, 1. 140, a 38. Jer. lxi, 16. 347, a 6. Ezech. xxxviii, 8. 449, a 1. Sophon. iii, 7. 543, b 57.
ענייה	I Macc. iv, 7. 767, a 16.	ענייה	Gen. xxiv, 55. 17, a pen. I Par. xv, 21. 178, b 7.	פקד	Deut. xx, 9. 95, a 14. I Reg. xviii, 1. 140, a 38. Jer. lxi, 16. 347, a 6. Ezech. xxxviii, 8. 449, a 1. Sophon. iii, 7. 543, b 57.
ענו	Sap. vii, 25. 597, a 34.	ענו	Ezech. xvi, 43. 418, b 52, 53.	פקדון	Num. iii, 36. 72, a 33. Pfalmo cix, 8. 240, b 37. Esa. lx, 17. 333, a 55.
עננה	Esa. lvi, 3. 327, b 54.	עננה	Esa. lxxv, 5. 338, b 59.	פקד	Ezech. xxi, 23. 429, b 32. I Macc. i, 53. 726, a 7.
עפלים	I Reg. v, 6. 121, a 43.	עפלים	Gen. xxvi, 20. 18, b 5. Levit. vi, 2. 62, a 46. xix, 13. 66, b ult. Esa. liv, 14. 325, b 23. Jer. l, 33. 395, b 31. Oseas xii, 7. 500, b 49. Michaz ii, 2. 523, b 54.	פקיד	Nehem. xi, 22. 196, b antepen. I Macc. i, 53. 726, a 8. I Macc. iii, 39. 766, b ult.
עפר	Esa. lxi, 3. 335, b 53.	עפר	Judic. iii, 13. 110, a 29.	פקח קור	Esa. lxi, 1. 334, a 12.
עפרה	Michaz i, 10. 523, a 11.	עפרה	Zachar. x, 3. 557, a 48.	פרא	Jobi xxxix, 5. 217, b 54. Oseas viii, 9. 495, b 1.
עצב	Gen. v, 29. 8, a 44. Esa. lvi, 3. 329, b 49. 50. Oseas xiii, 2. 501, b 30. Tob. v, 25. 576, a 4. Sirach. iv, 3. 616, a 24. Ezech. xxi, 10. 431, a 48.	עצב	Jer. xlvii, 45. 391, b 35. Ezech. xxiv, 17. 431, b 40.	פרדור	Joel. i, 17. 505, a 13.
עצים	Ezech. xxi, 10. 431, a 48.	עצים	Esa. lxxv, 4. 338, b 45. Esa. xlvii, 3. 318, b 1.	פרדס	Sirach. xl, 17. 691, b 3. I Macc. xii, 7. 753, a 45.
עצם	Pfalmo xxxv, 18. 228, b 33.	עצם	Dan. iv, 24. 460, b 43. Levit. i, 8. 60, a 35.	פרה	Oseas viii, 9. 495, b 2. Sirach. xxiv, 36. 659, b 26.
עצמות	Ezech. xxiv, 10. 431, a 49.	עצמות	Jobi xxxviii, 11. 217, a 35. iv Reg. xxi, 16. 172, b 23.	פרור	Joel. i, 17. 505, a 12.
עצרה	Levit. xxi, 36. 70, a 21. I Reg. viii, 66. 147, b 40. iv Reg. x, 20. 163, b 51.	עצרה	Esa. lxvi, 19. 342, a 27. Nahumi iii, 9. 534, b 13.	פרוזן	Judic. v, 7. 110, b 38.
עצרת פסח	Jer. xxxi, 8. 375, b 1.	עצרת פסח	iv Reg. ix, 30. 163, a 34. Ezech. xxi, 40. 430, a 50.	פרח	Ezech. xii, 20. 415, a 52. Oseas xiv, 6. 503, b 25.
עקב	Genes. xxv, 25. 18, a 20. XLIX, 19. 27, b 7. Sirach. xi, 18. 634, a 48.	עקב	Esa. lxxvi, 19. 342, a 30.	פרט	Amosi vi, 5. 514, b 8.
עקרבים	I Macc. v, 3. 734, a 28.	עקרבים	Jer. xx, 3. 364, b 19.	פרים	Esa. lxxvi, 19. 342, a 30.
ער	Ezech. xxv, 9. 432, b 34.	ער	Pfalmo xix, 11. 225, b 8. Jer. x, 9. 355, a 28.	פרים & פרים	I Par. iii, 7. 181, a pen. & seqq.
ערב	Exodi viii, 21. 30, a 17. Deut. xxxii, 2. 101, b 50. Jer. xxv, 20. 370, a 25. xxx, 21. 374, b 60. Sophon. iii, 14. 543, a 37. Judith. i, 9. 579, a 47.	ערב	Dan. iii, 2. 457, b 41. Michaz v, 5. 527, b 10.	פריץ	Ezech. xvi, 10. 422, a 27.
ערבות & ערבות	Jof. iii, 16. 104, a 42. Jobi xxiv, 5. 210, b 48. Pfalmo Lxvi, 11, 5.	ערבות & ערבות	Jer. xxi, 32. 369, a 13.	פרס	I Macc. x, 30. 746, a 50.
		ערבות & ערבות	Ezech. xxviii, 13. 438, b 1.	פרנסין	I Macc. p. 797, b 50.
		ערבות & ערבות	Dan. iii, 21. 458, b 48. I Macc. xii, 7. 753, a 34.	פרס	Esa. xxiv, 23. 295, b 17.
		ערבות & ערבות		פרעתון	I Macc. ix, 50. 744, a 22.
		ערבות & ערבות		פרץ	Oseas iv, 10. 490, a 43.
		ערבות & ערבות		פרק	Esa. lxxv, 4. 338, b 42. Dan. iv, 24. 460, b 42.
		ערבות & ערבות		פרש	Levit. xxiv, 5. 70, a 40. Esa. lxxv, 2. 338, b 16.
		ערבות & ערבות		פררת	Gen. ii, 14. 3, b 18. Sirach. xxiv, 36. 659, b 26.
		ערבות & ערבות		פרתמים & פרתונאי	Dan. i, 3. 453, b 27, 31.
		ערבות & ערבות		פשע	Levit. v, 1. 61, b 39. xvi, 21. 65, b 28.

I N D E X

a 28. Efa. xix, 13. 332, a 20. Ezech. xxxiii, 12. 444, a 45. Dan. ix, 24. 473, a 40. Sirach. vii, 40. 624, b 56.	צען Efa. xix, 11. 289, b 9. Ezech. xxx, 14. 441, a 26.	קיר Efa. xv, 1. 286, b 8.
פשר Ecclef. vii, 30. 262, b 51.	צער Jobi xviii, 7. 208, a 44. Lament. iv, 18. 274, a 31.	קיר-ה Iv Reg. xvi, 9. 168, a 24. Efa. xv, 1. 286, b 8.
פשרון I Macc. ix, 66. 744, b 43.	צפה Ezech. xvii, 5. 420, a 49.	קיתרם Dan. iii, 5. 458, a 17.
פתבנ Dan. i, 8. 454, a 35.	צפון Jer. xli, 6. 387, b 31.	קלה Deut. xxvii, 16. 100, a 41.
פתוחיה Pſalmo lxxiv, 6. 235, b 40.	צפחית Exodi xvi, 31. 32, b 47.	קלל Sap. x, 19. 600, a 49.
פתיגיל Efa. iiii, 24. 276, b 54.	צפים Sirach. xxxvii, 18. 684, b 7.	קללה Deut. xxi, 23. 96, b 58.
פתן I Macc. xii, 7. 753, a 41.	צפן Pſalmo xxxi, 20. 227, b 32.	קמא Ezech. xxvi, 11. 434, a 9.
פתרסם Ezech. xxix, 14. 440, a 28.	צפנת-פענח Gen. xli, 46. 23, b 55.	קמט Jobi xvi, 8. 207, b 29.
צ	צפעות & צפע Efa. xi, 8. 284, a antepen. xxi, 24. 293, a 32.	קנין דויד pro קנז דויד I Maccab. xv, 38. 761, a 17.
צ per d & per T vertitur, Num. xiii, 27. 75, a 53. צ vertitur per d, Jer. xlviii, 21. 390, a 27. צ pro t, Jobi xl, 12. 218, b 51.	צפצפה Ezech. xvi, 5. 420, a 50. 54.	קנא Exodi xx, 5. 43, b 5.
צאן Joel. i, 18. 505, a 43.	צפרדע Exodi viii, 2. 30, a 4.	קנא Prov. viii, 22. 249, a 16. Jer. xix, 1. 363, b 20. Zachar. xiii, 5. 563, a 10. Sirach. vi, 7. 620, a 26. I Macc. xii, 7. 753, a 43.
צאנן Michaz I, 11. 523, a 21.	צרה Michaz I, 12. 524, b 41.	קנמו Exodi xxx, 23. 57, a 16.
צאצאים Efa. xxi, 24. 293, a 31.	צרי Jer. viii, 22. 353, a 48.	קסם Prov. xvi, 10. 252, a 7. Jer. i, 36. 395, b 52.
צבא Dan. viii, 10. 470, a 42. x. 1. 474, a 51. צבא שמים Gen. ii, 2. 2. a 44.	צרר Lamentat. iv, 18. 274, a 26.	קסם קסם Deut. xviii, 10. 93, b 59.
צבי II Reg. i, 19. 131, a 38. Jer. iiii, 19. 347, a 28. Dan. viii, 9. 470, a 35. xi, 41. 483, a 51. & ver. 45, b 42. Zachar. vii, 14. 554, a 26. Judith. p. 578, b 57.	קבר Num. xxv, 8. 79, b 33.	קפדה Ezech. vii, 25. 409, a 59.
צד Efa. lx, 4. 332, b 38.	קבל Ezech. xxvi, 9. 433, b 46.	קצ Gen. xlvii, 2. 25, a 30. Deut. xv, 1. 88, a 6. 8. Ezech. xxxix, 14. 450, a 50. Habac. ii, 10. 538, b 8.
צדור Dan. iiii, 14. 458, b 8.	קבלה Jobi xi, 4. 205, b 35.	קציני & קצין Dan. xi, 18. 479, a 46. Michaz I, 11. 525, a 6.
צדו Lamentat. iv, 18. 274, a 26.	קבע Malach. iiii, 8. 570, b 38.	קצירי & קציר Ofez vi, 11. 493, b 13. 15.
צדור Dan. iiii, 14. 458, b 8. Sirach. viii, 14. 625, b 55.	קבען & קבע Gen. xxi, 12. 16, b 53. Num. xxi, 31. 78, b 20.	קרא Joel. iiii, 32. 507, b 29.
צדיקים יצדיק Exodi xx, 6. 43, b 54. I Macc. ii, 42. 728, a antep.	קדח Deut. xxviii, 22. 100, b 20.	קראלה Jer. xxxiii, 16. 379, b 19.
צדק Gen. xxx, 11. 19, a 53. Pſalmo cx, 4. 241, a 49. Prov. i, 3. 247, a 24. xiv, 34. 251, a 1. Efa. liii, 11. 324, b 31. Dan. viii, 14. 470, b 56.	קדש Deut. xxxiii, 27. 102, b 52. 54. Pſalmo xxi, 4. 226, a 5. Michaz vi, 6. 528, a 55.	קרב Sophon. iiii, 2. 543, b 11.
צהל Jer. l, 11. 394, b 9.	קדמנים Jobi xviii, 20. 203, b 14. Sirach. xxxix, 1. 688, a 17.	קרבן Sophon. iiii, 2. 543, b 11. I Macc. iiii, 6. 766, a 2.
צהרים Pſalmo xci, 6. 238, b 21.	קדמת Gen. ii, 14. 3, b 13.	קרדו Jer. li, 27. 397, b 23.
צואה Iv Reg. vi, 25. 161, b 5.	קדנית Malach. iiii, 14. 571, a 35.	קרח Efa. lx, 18. 333, b 6. Jer. vi, 7. 350, a 21.
צוד Jobi xviii, 7. 208, a 43. Lamentat. iv, 18. 274, a 26.	קדש Genes. xxxviii, 21. 22, a 31. Deut. xxi, 17. 98, a 42. Pſalm. cx, 3. 241, a 32.	קרי Levit. xv, 16. 64, b 32. I Reg. xx, 26. 127, a 11.
צוי Ofez v, 11. 492, a 6.	קדש Jer. vii, 4. 351, a 14. li, 27. 397, b 20. Ezech. xxvii, 6. 435, a 25. Dan. xi, 45. 483, b 43. Tobit. i, 1. 573, a 28. I Macc. iv, 48. 733, a 31. xi, 63. 752, a 20.	קרן Exodi xx, 3. 36, b 58. xxxiv, 29. 58, b 50. Jer. xlviii, 25. 390, a 55. I Macc. xii, 7. 753, a 35.
צוער Gen. xix, 22. 15, a 27.	קדש קדשים Sirach. vii, 33. 34, 35. p. 624, a pen.	קרנים I Macc. v, 26. 734, b 51.
צור Jobi xviii, 7. 208, a 43. Pſalmo cxxxix, 5. 245, a 44. Lamentat. iv, 18. 274, a 26. Efa. xxi, 4. 293, b 56. li, 1. 321, b 56. Ofez ix, 13. 697, a 26. I Macc. iv, 29. 732, a pen.	קדשה Gen. xxxviii, 21. 22, a 30. Deut. xxxiii, 17. 98, a 40.	קרי Jer. xlv, 20. 388, a 26.
צידה Pſalmo cxxxix, 15. 244, a 35.	קדשים Ofez iv, 14. 490, b 21.	קרי Jer. vi, 7. 350, a 21.
ציים Efa. xxxiv, 14. 306, a 56. 58.	קהל Deut. xxi, 2. 97, b 54. Judic. xx, 2. 116, b 41. Ecclef. p. 258, a 51. Ezech. xxi, 46. 430, b 37. Joel. ii, 16. 506, b 8. Judith. vii, 10. 581, b 28. Sirach. xv, 5. 638, b 2.	קרי Ezech. xxvii, 6. 435, a 24.
צינק Jer. xxix, 26. 373, b 54.	קהלת Ecclef. p. 258, a 42. vii, 28. 262, b 33. Efa. xi, 9. 308, b 30.	קרי Gen. xxi, 2. 16, b 34.
ציץ Jer. xlviii, 9. 389, b 14.	קו לקו קו לקו Efa. xxviii, 10. 298, b 13.	קרי Dan. iv, 34. 461, b 42.
ציצית Levit. xix, 27. 68, a 5.	קובא Num. xxv, 8. 79, b 33.	קרי I Macc. vi, 35. 737, b 13.
צלה Tob. iv, 20. 575, b 16. Sirach. xi, 17. 631, b 33.	קולם Pſalmo xix, 5. 225, a 54.	קשר Iv Reg. xiv, 19. 166, b 53. Jer. xi, 9. 356, a 37.
צלם Pſalmo xxxix, 7. 229, b 48. 49.	קום Pſalmo i, 5. 221, a 58. x. x, 5. 225, a 51. Proverb. xxiv, 16. 255, b 15. Sirach. xlvii, 1. 704, b 5. I Maccab. ix, 31. 743, a 32.	ר
צלמות Jer. ii, 6. 344, a 17.	קוסמים Zachar. x, 2. 557, a 29.	ר in a vertitur interdum, Sophon. i, 4. 541, a 45. ר pro t lectum, Amosi i, 4. 509, b 52. 53.
צלע Gen. ii, 21. 3, b 54. Pſalmo xxxv, 15. 228, b 15. xxxviii, 18. 229, b 7. Michaz iv, 6. 526, a 37.	קוע Ezech. xxi, 23. 429, b 35.	ראמור Jobi xxviii, 18. 212, a 23. Ezech. xxvii, 16. 436, b 1.
צמח Jerem. xxi, 5. 367, b 46. Zachar. iiii, 8. 550, b 19.	קוף III Reg. x, 22. 149, a 32.	ראש Gen. xl, 13. 22, b 60. Pſalmo cxl, 10. 245, b 20. Ezech. xxxviii, 2. 448, b 10.
צמח כבוד Sap. vii, 35. 597, a 37.	קופסא Deut. xxxi, 26. 101, b 35.	ראש הגלורית Ofez x, 4. 497, b 56. Sirach. x, 14. 628, b 53.
צמרת Ezech. xvi, 3. 420, a 25.	קטב Pſalmo xci, 6. 238, b 18.	ראש השם Nehem. i, 1. 193, a 35. Jer. lii, 1. 400, a 4.
צנה יצן Ezech. xxi, 24. 429, b 45.	קיחה Efa. lxi, 1. 334, a 17.	ראש הקהל Adj. Dan. xiii, 5. 722, a 24.
צנורא Zachar. iv, 12. 551, a 59. 60.	קים Jobi xxii, 20. 210, a 35.	ראש כל-בשם Neh. xi, 22. 197, a 11.
צעף Gen. xxiv, 65. 17, b 9.	קיץ Amosi viii, 2. 516, a 37.	ראשי בשמים Pſalm. cxli, 5. 245, b 41.
	קיקיון Jonz iv, 6. 521, b 44.	ראשונה משני Jerem. xvi, 18. 361, b 1.

ראשיהם

VOCUM HEBRÆARUM.

ראשיהם	Pfalmo cxxxix, 17. 245, b 6.	רצח	Exodi xx, 15. 48, b 53.	שוב	Jer. xxx, 3. 374, a 20. xl, 5. 383, b 58.
ראשית	Deut. xviii, 4. 91, b 57. Jobi xl, 14. 219, a 2.	רק	Pfalmo xxxiii, 6. 227, b ult.	שובך	11 Reg. x, 18. 135, a 18.
רב	Jobi xvi, 13. 207, b 44. xxxv, 9. 215, a 51. Dan. ii, 10. 455, a 48. 1 Macc. 11, 17. 727, b 6.	רקיע	Gen. i, 6. i, a 54. Ezech. i, 22. 402, b 48.	שודדים	Jer. li, 48. 399, a 17.
רנא	Gen. xxxix, i. 22, a pen.	רקם	Pfalmo cxxxix, 15. 245, a 55. 56.	שוט	Jer. xli, 3. 392, a 48.
רנב	Gen. xlix, 23. 27, b 26.	רשם	Dan. vi, 9. 464, a antepen.	שוד	Sirach. xxxviii, 39. 687, b 55.
רנס	Pfalmo xc, 10. 238, a 54.	רשע	Pfalmo xxxix, 2. 229, b 28. cxli, 5. 245, b 33. Ecclef. viii, 8. 263, a 54.	שול	Exodi xxviii, 30. 56, a 41.
רנעה & רנע	Esa. xlii, 20. 315, a 49.	רשף	Habac. iii, 5. 539, b 44.	שוע	Jobi xxxiv, 19. 214, b 48. Esa. xxxii, 5. 303, b 6.
רבעי	Pfalmo cxxxix, 3. 245, a 28.	ש		שופט	Deut. xvii, 9. 90, a i, seqq. Jof. viii, 33. 105, b 34. Jud. i. p. 109, a 14. Sirach. x, 1. 627, b 23. 1 Macc. 11, 55. 729, a 29.
רברני & רבר	Dan. iv, 32. 461, b 27. Sirach. x, 27. 629, b 17.	ש abundat, Cantici viii, 6. 270, a 48. mutatur in ש, Jer. li, 27. 397, b antepen.	ש	שופך	11 Reg. x, 18. 135, a 18.
רבת עמו	11 Macc. v, 8. 770, a 13.	Michaa vi, 14. 529, a 23. ponitur pro ש, Ofex viii, 6. 495, a 31. vertitur per T, Dan. v, 1. 462, a 8.	ש	שושננים	Deut. xxii, 17. 97, b 19.
רנז	Pfalmo iv, 5. 222, a 38.	שאגה	Pfalmo xxi, 2. 226, a 38.	שושן	Nehem. i. i. 193, a antep.
רדה	Pfalmo xxx, 8. 227, b 9.	שאולה	Numer. xvi, 30. 76, b 4.	שחור	Gen. xxi, 12. 16, b 55. Exodi xx, 5. 41, b 16. Num. xxi, 31. 78, b 20.
רדם	Pfalmo lxviii, 28. 234, b 13.	שאול	Pfalmo xvi, 10. 224, b 16. Tobia vi, 15. 576, a 48.	שחל	iv Reg. v, 18. 160, b 32. Dan. 111, 5. 458, a 49.
רדנים & רדן	1 Paralip. i, 7. 175, b 50. Ezech. xxvii, 15. 436, a 25.	שאון	Ofex x, 14. 498, b 43.	שחל	Levit. xxi, 28. 69, b 42.
רדף	1 Reg. xxx, 7. 130, a 19.	שאל לשלם	Jer. xv, 5. 360, a 3.	שחץ	Jobi xli, 25. 220, a 56.
רהב	Jobi xxvi, 12. 211, b 12. Pfalmo xc, 10. 238, a 51. Esa. li, 9. 322, a 40.	שאננים	Pfalmo cxxi, 4. 243, a 8.	שחקים	Jobi xxxvii, 18. 216, b 22.
רוד	Pfalmo xxx, 8. 227, b 9.	שארות הנפש	Sap. i, 14. 589, b 21.	שחק	Esa. xl, 15. 309, a 1.
רוח	Levit. xvii, 11. 65, b pen. Sap. i, 5. 589, a 14. Sirach. ix, 13. 627, a 50. Baruchi vi, 60. 720, b 37.	שבא	Ezech. xxvii, 23. 437, a 34.	שחך	Pfalmo xxxv, 7. 228, b 5. Jonx ii, 7. 520, b 44.
רוטבא	Jobi xv, 27. 207, a 48.	שבה	Jer. xxx, 3. 374, a 21.	שטים	Michaa vi, 5. 528, a 50.
רום	Pfalmo lxiv, 7. 8. 233, a 31. Ofex xi, 4. 499, a ult.	שבט	Genes. xlix, 10. 26, a 43. Num. xxiv, 17. 79, a 20. Esa. lxi, 17. 337, a 29. Ezech. xxi, 13. 425, b 6. Tob. v, 16. 575, b 38. 1 Macc. xvi, 14. 762, a 1.	שטנר	Sirach. xxvi, 6. 663, b antepen.
רוע	Jer. ii, 16. 344, b 13. xv, 12. 360, b 1.	שבכא	Dan. 111, 5. 458, a 23.	שטרים	Deut. i, 16. 83, a 17. Jof. viii, 33. 105, b 32. xxi, 12. 108, b 34.
רזא	Dan. 111, 18. 455, b 22.	שביסים ישבם	Esa. 111, 18. 276, a 30.	שיאן	Pfalmo cxxxiii, 3. 244, a ult.
רזן	Esa. xl, 23. 309, a 52.	שבע	Exodi xx, 11. 47, a 4.	שיבא	Pfalmo xcii, 15. 238, b 47.
רחב	11 Macc. 11. 25. 764, b 47.	שבעי שבעות להם	Ezech. xxi, 23. 426, a 62.	שיד	Amosi ii, 1. 510, a ult.
רחץ	Pfalmo lx, 10. 232, b 47.	שבעות	Jer. v, 24. 349, a 58.	שיהיה	Ecclef. viii, 7. 263, a 42.
רי	Esa. 111, 25. 276, b pen.	שבעתים	Prov. vi, 31. 248, b 34.	שיח	Gen. 11, 5. 2, a 56.
ריב	Deut. xvii, 8. 89, a 42.	שבק	Pfalmo xxii, 2. 226, a 31.	שיחור	Jof. xiii, 3. 106, b 56. Jer. 11, 18. 344, b 27.
רים	Deut. xxxiii, 17. 102, b 21.	שבר	Esa. xlviii, 10. 319, a 18. lxiii, 6. 336, a 38. Jer. 11, 20. 344, b 40. Ezech. vi, 9. 408, a 3. Ofex xiii, 13. 502, b 27.	שיר השירים	111 Reg. iv, 32. 146, a 59.
רד	Gen. xli, 43. 23, b 46.	שבור	1 Macc. 11, 7. 727, a 29. Levit. xxii, 22. 69, b 9.	שך	Jer. xxv, 26. 370, b 18. Dan. i. 7. 454, a 24.
רכבך	Pfalmo xviii, 11. 225, a 17.	שבת	Exodi xx, 11. 46, b 55.	שכח	Ecclef. viii, 10. 263, b 8.
רכוב	Ofex x, 13. 498, b 38.	שגג	Sirach. v, 18. 619, b 10. xxi, 13. 656, a 12.	שכך	Nahumi 111, 18. 535, b 22.
רכלים	Ezech. xvi, 4. 420, a 36.	שגורה	Gen. xxvi, 10. 18, a 54.	שכינה	Num. v, 3. 72, b 25. iv Reg. 111, 15. 159, a 34. Adj. Dan. 111, 55. 721, b 26.
רמבן ירמבס ירלבנ	1 Macc. p. 723, a 44. seqq.	שגנת	Pfalmo xxi, 2. 226, a 37.	שכיר	Levit. xxi, 10. 69, b 1.
רם	Gen. xxi, 21. 16, b 25.	שגרה	Tob. 111, 3. 574, b 23.	שכס	Gen. xlvii, 22. 25, b 36.
רמא	Prov. xii, 24. 250, a 20. Jer. xxxi, 15. 375, b 27. & vers. 40. 377, a 60. Ezech. xvi, 24. 25. 417, b 59.	שגרה	Prov. v, 19. 248, a 44.	שכז	1 Macc. xii, 7. 753, a 39.
רמור	Michaa i, 12. 523, a 40.	שגרה	Prov. v, 19. 248, a 44.	שכנת	Jer. li, 13. 397, a 32.
רמיה	Prov. xii, 24. 250, a 19.	שגרא	1 Macc. xiii, 39. 756, a 39.	שכר	Esa. lxi, 6. 336, a 37. Sirach. i, 20. 611, b 12. 1 Macc. xvi, 16. 762, a 8.
רמז & רמז	Amosi v, 26. 513, b 63. seqq.	שגון	Pfalmo vii, 1. 222, b 44.	שלח	Gen. xli, 10. 26, b 47.
רננים	Jobi xxxix, 13. 218, a 6.	שגונות	Prov. v, 19. 248, a 47. Habac. 111, 1. 539, a 56.	שלו	Sap. xvi, 2. 605, b 24.
רע	Levit. xix, 18. 67, a 30. 1 Reg. ix, 2. 122, b 13. Pfalmo cxxxix, 17. 245, b 2.	שד	Deut. xxxi, 17. 102, a 8. Pfalmo xci, 6. 238, b 18. Esa. lx, 4. 332, b 38. Dan. i, 7. 454, a 20.	שלום	Esa. Addit. xv, 11. 587, b 41.
רעה	Ecclef. i, 13. 259, a 41. Zachar. viii, 17. 554, b 36.	שדך	Jer. xxxi, 40. 377, a 55. Joel. i, 20. 505, a 56.	שלח	Joel. 11, 8. 506, a 7. Aggai i, 12. 546, a 32. Sap. ix, 10. 598, b 54.
רעל	Esa. li, 17. 322, b 16.	שדי	Esa. lxi, 9. 336, b 3.	שלחה	Jer. xl, 14. 384, a 32.
רעננים	Pfalmo xcii, 15. 238, b 46.	שדמו	Jer. xxxi, 40. 377, a 55: 58.	שלטני & שלטן	Dan. 111, 2. 457, b pen. Ofex 111, 4. 489, a 32. 1 Macc. 11, 53. 729, a 16.
רעש	Ezech. 111, 12. 404, a 61.	שדף	Amosi iv, 9. 512, b 1.	שליט	Dan. 11, 10. 455, a 48. 1 Macc. 11, 53. 729, a 14.
רעז	Ecclef. viii, 6. 263, a 39.	שד	Exodi xii, 5. 30, b 22. xiii, 12. 31, b 51.	שלמים & שלם	Gen. xxxiv, 21. 20, b 45. Levit. i. 9. 60, b 25. 111, 161, a 33. 1 Reg. i, 4. 119, a 44. Pfalmo vii, 5. 222, b 55.
רפאי אלל	Zachar. xi, 17. 560, b 7.	שהד	Jobi xvi, 20. 208, a 3.	שלם	Michaa v, 5. 527, a 58. Sirach. xxxv, 2. 680, b 45. xlvii, 2. 704, b 13. 1 Macc. 14. 56. 733, b 28. 11 Macc. 111, 32. 766, b 47.
רפאים	Jobi 111, 8. 203, b 34. Prov. ix, 18. 249, a 51.	שהם	Ezech. xxviii, 13. 438, b 17.	שלמי	Ee 2
רפה	Ecclef. x, 4. 265, a 27. 28. Ezech. i, 25. 403, a 17.	שוא	Exodi xx, 7. 34, a 11. & p. 44, a 11, 13. tum vers. 16. p. 49, a 44. Deut. v, 20. 85, a 30.		
רפסדור	11 Par. 11, 16. 181, a 40.				
רצון	Sirach. 11, 19. 613, a 58.				

INDEX VOCUM HEBRÆARUM.

שלמי	Judic. I, 16. 109, b 30.	תיכון	Ezech. XLVII, 15. 452, b 32.
שלמן	Osee x, 14. 499, a 6.	תימן	Ezech. xxv, 13. 432, b pen.
שם	Pfalmo xl, 5. 230, a 5.	תיקוה	Deut. xxii, 8. 97, a 49.
שם-בל	Dan. vi, 14. 464, b 40.	תכונה	Jobi xxiii, 3. 210, b 5.
שמחה, שמור	11 Par. xxx, 7. 188, a 44.	תכלה	Ezech. xxvii, 5. 635, a 11, 12.
Esa. xxxiii, 8. 304, b 17. 19. Jer. L, 23.		תלאה	Lament. III, 65. 273, a 57.
395, a 53. 11 Macc. v, 13. 770, b 3.		תלגת פלנאסר vel תלגת פלאסר	14 Reg. xv, 29. 167, b 38.
שמואל	Joel. I, 4. 504, a 47.	תלמי	1 Macc. xvi, 11. 761, b 44.
שמור	111 Reg. vi, 7. 147, a 11.	תמים, תם	Exodi xii, 5. 30, b 25. Sap. x, 10. 599, b 48. xviii, 21. 608, b 9.
שמחה	Pfalmo cxxxvii, 3. 244, b 44.	xxxiii, 3. 677, a 42.	
שמי רם	Jer. xxv, 38. 371, a 38.	תמהו	Habac. I, 5. 536, a 40.
שמירא תקיף מטינרא	Ezech. III, 9. 404, a 46.	תמוז	Ezech. viii, 14. 410, a 55.
שם	Pfalmo xc, 9. 238, a 35.	תמד	Prov. xiii, 8. 250, a 43.
שם	Esa. xxxiii, 8. 304, b 17.	תמם	Habac. I, 5. 536, a 41.
שממית	Prov. xxx, 28. 257, b 58.	תמוז	Lamentat. III, 22. 272, b 55.
שמן	Pfalmo xxi, 5. 226, b 18. xcii, 11. 238, b 35. Ecclef. vii, 2. 261, b 38.	תמנת-חרס & תמנת-סרח	Jof. xiv, 30. 109, a 19, seqq.
שמן ראש	Pfalmo cxli, 5. 245, b 40.	תמנתה	1 Macc. ix, 50. 744, a 18.
שמע	Jof. xix, 2. 108, a 14, 15.	תמרורים	Osee xii, 14. 501, a ult.
שמרה, שמר	Exodi xx, 8. 44, b 46.	תנורה	Judic. xi, 40. 114, a 47. Malach. I, 3. 566, b 34.
Pfalmo xvii, 4. 224, b 52. Jer. li, 27. 397, b antep. Zachar. III, 7. 550, a 55.		תנין	Jobi vii, 12. 204, b 40. Lamentat. iv, 3. 273, b 5. Esa. xxvii, 1. 297, a 29.
שמש	Judith. iv, 5. 580, a 55.	תנני	Ezech. xxi, 3. 439, b 21.
שמשית	Esa. liv, 12. 325, b 1.	תפוח	Malach. I, 3. 566, b 37.
שנה	Sirach. xix, 14. 647, a 16. xxxvi, 6. 682, a 49.	תפסח	1 Macc. ix, 50. 744, a 26.
שנים	Habac. III, 2. 539, b 9.	תפסח	111 Reg. iv, 24. 146, a 21.
שנער	Jof. vii, 21. 105, a 19, 20.	תפש	Sap. p. 610, a 55.
שנת ימים	Amos iv, 4. 512, a 19.	תפת	Jobi xvii, 6. 208, a 21.
שעטנו	Levit. xix, 19. 67, a 48.	תפתיה	Dan. III, 2. 457, b 60.
שערים	Levit. xvi, 7. 65, b 30.	תצדיק	Sirach. xviii, 1. 643, b 51.
שפט	Deut. xxv, 1. 99, a 10. Sirach. xxxv, 22. 681, b 47. xlvi, 17. 703, b 56.	תקורה	Jobi vii, 6. 204, b 38. Osee xi, 15. 488, a 38.
שפטין & שפטין	Ezech. xxiv, 14. 431, b 19, 20.	תרבית	Levit. xxv, 36. 71, a 17. Ezech. xviii, 8. 422, a 1.
שפיר	1 Reg. ix, 2. 122, b 11.	תרומה	Exodi xxv, 2. 55, a 19. xxi, 24. 56, b 25. Numer. xviii, 27. 77, a 1.
שפלור	Jer. xxxii, 44. 378, b 49. 1 Macc. xii, 38. 754, b 22.	תרומה	Deut. xii, 11. 86, b 59. xviii, 4. 91, b 58.
שפם	Ezech. xxiv, 17. 431, b 49.	תרומה	Ezech. xx, 40. 424, b 18. Malach. III, 8. 570, b 44. Sirach vii, 33. 34. 35. p. 624, a 50.
שפתים	Pfalmo lxxviii, 14. 234, a 11, 16.	תרור	Esa. xli, 14. 315, a 9. Judith. xv, 15. 585, a 59.
שקד	Num. xvii, 8. 76, b 38. Jer. i, 12. 343, a 55.	תרפים	Exodi xx, 4. 39, b 53.
שקוה	Ezech. xvi, 7. 420, b 24.	תרשיש	Ezech. xxvii, 12. 435, b 29. & verif. 25. 437, b 1. xxviii, 13. 438, b 11.
שקט לפניו	1 Macc. i, 3. 723, b 48.	תשב	Jona i, 3. 519, b 38.
שקץ vel שקוץ	Ezech. v, 11. 407, b 16. Dan. ix, 27. 474, a 9. Osee ix, 10. 496, b pen.	תשומה יד	Tobix i, 1. 573, a 23.
שקר	Exodi xx, 7. 34, a 11. & p. 44, a 11. 13. it. verif. 16. p. 49, a 44. Levit. xix, 11. 66, b 60. Deut. v, 20. 85, a 29.	תתקפהו	Levit. vi, 2. 62, a 41. Jobi xv, 24. 207, a 30.
שרים, שר	Jobi xii, 19. 206, a 6. Esa. xv, 8. 287, a 15. xix, 13. 289, b 25. Jer. xxvi, 17. 371, b 48. li, 40. 398, b 25. Dan.		
viii, 25. 471, b 48. x, 13. 475, a 30.			
Osee xiii, 4. 489, a 31. Sirach, x, 27. 629, b 17.			
שרה	Gen. xxxii, 28. 20, b 10.		
שריון קשקשים	1 Macc. vi, 35. 737, b 12.		
שרף	Deut. xviii, 10. 92, a 21.		
שרפים	Sap. xvi, 5. 605, b 38.		
שרץ	Ezech. xlvii, 9. 452, a 42.		
שרק	Dan. III, 5. 458, a 14. 1 Macc. xii, 7. 753, a 35.		
שש	1 Macc. xii, 7. 753, a 40.		
ששבצר	Esdra i, 8. 190, b 26.		
ששך	Jer. xxv, 26. 370, b 13. Dan. i, 7. 454, a 25.		
ששנים	Pfalmo xlv, 1. 230, b 32.		
ששר	Jer. xxi, 14. 366, b 5.		
שתה	Jobi xxxiv, 7. 214, b 19.		
ת			
omissum, Jer. xlviii, 23. 390, a 48.			
pro D, Nahum. I, 4. 531, b 48. & pronuntiatur ut S, 1 Macc. ix, 50. 744, a 17.			
pro תורה Ezech. ix, 4. 411, a 23, 24.			
Dan. xii, 1. 484, a 28.			
Jer. II, 24. 345, a 42.			
Lament. III, 65. 273, a 56.			
Nahumi I, 5. 532, a 1.			
Jer. iv, 23. 348, a 38. Sap. xi, 18. 600, b 46.			
Ezech. xxxviii, 16. 449, b 6.			
Esa. li, 20. 322, b 35.			
Esa. lxvi, 19. 342, a 40.			
Levit. i, 9. 60, b 28. Pfalmo c, 1. 239, b 4. Jer. xxxiii, 11. 379, a 56. Amos iv, 5. 512, a 22. Jona i, 10. 520, b 57.			
Sirach. xvii, 25. 643, a antep. xxxv, 4. 680, b 59. 1 Maccab. iv, 56. 733, b 29.			
11 Macc. III, 35. 766, b 58.			
Gen. xxxvii, 2. 21, b 25.			
Ezech. v, 11. 407, b 16. xxi, 11. 427, b 26.			
1 Macc. xii, 7. 753, a 38.			
Pfalmo cxxx, 4. 5. 243, b 46.			
Ezech. xxvii, 14. 436, a 13.			
Pfalmo cxxx, 4. 5. 243, b 47. Esa. viii, 16. 280, b 56. li, 4. 322, a 4. Amos iv, 5. 512, a 25. Tobix vii, 14. 576, b 35.			
Levit. xxi, 10. 69, a pen. xxv, 45. 71, a 32.			
11 Macc vii, 9. 773, a 35.			
Gen. xlix, 6. 26, a 10.			
Esa. xxx, 4. 301, a 37, 38.			

F I N I S.

IN-

I N D E X

singularum vocum

A R A B I C U S,

Literis Hebraicis.

אָנאָ Gen. xli, 2. 23, a 14.
אֵל I Maccab. ii, 39. 751, a 16.
בֶּאֱל Dan. vi, 14. 464, b 41.
בֶּהָר Jobi xxxvii, 21. 216, b 36.
בְּחַל Zach. xi, 8. 559, a 59.
גְּבֵל Jobi xxxviii, 12. 216, b 4.
גְּבִישׁ Jobi xxxviii, 18. 212, a 27.
גִּי Sirach. xlviii, 19. 707, b 44.
גִּלְדִּי Jobi xvi, 15. 207, b 53.
דֶּהָם Jerem. xiv, 9. 359, a 33.
דֶּהָר Efa. xli, 19. 310, b 21.
דֶּף Jobi xvii, 6. 208, a 23.
הֶדִי Efa. lvi, 10. 327, b 2.
זֶחֶל Jobi xxxii, 6. 214, a 7.
חֶבֶל 111 Reg. ix, 13. 147, b 57.
חֶבֶר Efa. xlvii, 9. 318, b 20.
חֶבֶשׁ Jobi xxxiv, 17. 214, b 35.
חֶדֶל Efa. liii, 3. 323, b 49.
חֶל Ezech. xxiv, 6. 431, a 25.
חֶמֶל Ezech. xxiv, 21. 432, a 4.
חֶצֶן Efa. xlix, 22. 320, b 41.
חֶרֶק מוֹאֵב Gen. xix, 37. 15, a pen.
חֶשֶׁם Psalmo lxxviii, 32. 234, b 33.

כְּדוּרָת Jobi xv, 24. 207, a 36.
כּוֹם Jobi xxxviii, 31. 217, b 7.
כֶּסֶל Jobi xxxviii, 31. 217, b 17.
לְבוֹאֵת Joel. i, 6. 504, b 29.
לֶחֶם Jobi xx, 23. 209, a 55.
מֶאֶרֶת Levit. xiii, 51. 64, b 1.
נֶחֶל Psalmo v, 1. 222, b 11.
נֶחֶשֶׁת Ezech. xvi, 36. 418, b 2.
נֶפֶט Adject. Daniel. iiii, 46. 721, a ult.
סֶנְפִיר Ezech. xxviii, 13. 438, b 33.
עוֹן Ezech. xxxii, 27. 443, b 25.
עֵישׁ Jobi xxxviii, 32. 217, b 25.
עֶצֶב Efa. lviii, 3. 329, b 49.
עֶרוֹק Jobi xxx, 17. 213, a 35.
עֶנֶךְ Jer. xxix, 26. 373, b 55.
צֶפְצֶף Ezech. xvii, 5. 420, a 54.
צֶפִיר Ezech. vii, 7. 408, a 58.
צֶרוֹ Jer. viii, 22. 353, a 51.
רוֹן Efa. xl, 23. 309, a 54.
שֶׁאֶהָד Jobi xvi, 20. 208, a 6.
שֶׁחֶץ Jobi xli, 25. 220, a 55.
שֶׁנֶט Exodi xxv, 5. 55, a 31.

F I N I S.

VOCES ET PARTICULÆ GRÆCÆ,

aut in Græcis libris repertæ.

A.

Βάπτιστος φελλός ὡς Sap. vii, 30. 597, b 17.
 ἄδατος, ἄδατον Jerem. xlii, 18. 385, b 2. Sap. ix, 8. 598, b 43.
 ἄδατος ἡμῶν ναός I I Macc. p. 797, b 5.
 ἄδατος Habac. i, p. 535, b 55.
 ἄδατος I I Reg. xviii, 7. 153, b 57.
 ἄδατος vel Ἀδασαλῶν I I Macc. xi, 17. 779, b 53.
 ἄδαμαράδατος Iv Reg. xxv, 27. 175, b 4.
 ἄδαμα Jud. th. i, 14. 579, b 54.
 ἄδαμα ἐξελθεῖν εἰς πόλεμον I Macc. v, 67. 735, b 60.
 ἄδα vel ἄδα Esther. iv, 16. 200, b 37.
 Judith. vii, 32. 582, b 27. Adj. Dan. xlii, 15. 722, a 43.
 ἄδα Jer. xiv, i, 358, b 44. 45. xvi, 8. 362, a 29. Sirach. xxxv, 26. 682, a 23.
 ἄδα Judith. i, 14. 579, b 52.
 ἄδατος Exodi xx, 10. 46, b 38. Psalmo xxxiii, 7. 228, a 27. Sirach. xlii, 25. 698, a 7.
 ἄδαται δρετῆς I Macc. ii, 61. 729, b 1.
 ἄδατοι δαίμονες Gen. xi, i, 10. b 46. Adj. Dan. xiv, 22. 723, b 7. ἄδα Sirach. vi, 11. 620, a 52. ἄδα αὐτῶν Sirach. xlv, 31. 702, b 27. ἄδαται Sirach. xxxix, 32. 689, b 16.
 ἄδα Sirach. xli, 11. 708, b 52. 53.
 ἄδα Sirach. xlii, 32. 636, a 59. 60.
 ἄδα τὴν ψυχὴν αὐτῶν Sirach. xiv, 16. 637, b 8. ἄδα τὴν στρατίαν I Macc. x, 37. 747, a 32. ἄδαται Sirach. xlvii, 17. 705, b 22. ἄδαται Jud. xi, 34. 114, a 31. ἄδαται Sirach. xlv, 1. 700, a 60.
 ἄδαται Sirach. xli, 18. 647, a 49. 50.
 ἄδαται σοφίας Sirach. xl, 20. 691, b 39. 40.
 ἄδα Gen. xxi, 2. 16, a 34. Jud. xi, 34. 114, a 31.
 ἄδα Baruchi iv, 34. 717, b 33.
 ἄδα, ἄδα πυροβολῶ I Maccab. vi, 51. 738, a 47.
 ἄδα Sap. v, 9. 594, b 21.
 ἄδα Exodi xx, i, 34, b ult. & vers. 3. p. 37, b 14. Dan. iv, 10. 460, a 19. Malach. ii, 7. 568, b 15. Sap. xviii, 15. 608, a 46. Sirach. xlii, 28. 698, a 40.
 ἄδα Jobi xxviii, 18. 212, a 31. ἄδα λαφύρα ἀπὸ λαφύρων Ezech. xxi, 19. 440, b 21. ἄδα ἐπὶ τέλος I I Macc. p. 796, b 21. ἄδα ἡμέρας I I Macc. p. 799, a 20.
 ἄδα Sap. ii, 9. 590, b 50. I I Maccab. p. 791, a 15.
 ἄδα I I Macc. p. 791, a 14.
 ἄδα καὶ ἀφαιμένη I Macc. x, 31. 746, a ult.
 ἄδα Judith. xvi, 24. 585, b 61, seqq. I Maccab. i, 43. 731, a 4. vi, 54. 738, b 12. x, 39. 747, b 1. xlii, 3. 755, a 13.
 ἄδα Sirach. vii, 36. 624, b 10. xlv, 4. 700, b 24, seqq. ἄδα τὸν τόπον I I Macc. p. 791, b 25. ἄδαται ἐν μήτρᾳ Sirach. xli, 9. 708, b 37. ἄδαται προφήτης, Sirach. xli, 9. 708, b 37. ἄδαται, Judith. vi, 15. 581, a 42.
 ἄδα Zachar. xi, i, 558, b 15. Sirach. xlv, 15. 705, b 4. I Maccab. i, 23. 724, b 25. ii, 8. 727, a 32. vi, 7. 736, b 22.

ἄδα Jerem. vi, 16. 350, b 2. Sirach. xvi, 7. 8. p. 642, a 61.
 ἄδα ἐν ἁγίοις I I Macc. p. 791, a 38.
 ἄδα προσηγορίαν I I Macc. p. 798, a 52.
 ἄδα Sirach. ix, 10. 627, a 27.
 ἄδα Iv Reg. xix, 28. 171, a 31.
 ἄδα Exodi xxvi, 17. 55, b 25.
 ἄδα I Macc. ix, 54. 744, a 57.
 ἄδα Sirach. v, 18. 619, b 7. xlii, 13. 656, a 12. I I Maccab. xi, 31. 780, a 61.
 I I Macc. p. 793, b 48. ἄδα I I Macc. xi, 31. 780, a 61. 62.
 ἄδα Tob. i, 3. 574, b 20. Sirach. xlii, 2. 654, b ult. I I Macc. xi, 31. 780, a ult.
 ἄδα Sirach. li, 26. 712, b 6.
 ἄδα Gen. xxvi, 10. 18, a 48. Levit. iv, 2. 61, b 4. Ecclef. v, 5. 260, b 59. Sirach. xlii, 3. 655, a 14. xlvii, 9. 668, a 20.
 I Macc. xlii, 39. 756, a 39. ἄδα αἰτίας Sap. xvi, 12. 607, a 46.
 ἄδα Sap. xlii, 1. 602, a 41. 42.
 ἄδα I I Macc. x, 2. 777, b 21.
 ἄδα Sap. xix, 13. 609, b 1.
 ἄδα I I Macc. i, 4. 765, b 52.
 ἄδα Tob. i, 14. 573, b 20.
 ἄδα Gen. xvi, i, 13, b 18.
 I I Macc. p. 796, a 13.
 ἄδα I I Macc. xiv, 30. 786, a 55. 56.
 ἄδα Cant. i, 6. 268, a pen.
 ἄδα Prov. xvi, 10. 252, a 9. Dan. v, 11. 462, b 43.
 ἄδα Gen. xlviii, 16. 25, b 16. Num. xxxvi, 8. 83, a 7. Tob. vi, 12. 576, a 34.
 ἄδα Numer. xxxvi, 8. 82, b 61, 62.
 Ruth. ii, 20. 118, a 4. Tob. i, 25. 575, a 34.
 ἄδα Num. xxxv, 19. 82, a 46.
 Jer. xxxi, 8. 377, b 45.
 ἄδα I I Macc. i, 9. 763, a 23.
 ἄδα I I Macc. p. 795, a 55.
 ἄδα I Macc. iv, 17. 732, a 22.
 ἄδα Sirach. xl, 2. 690, a 59.
 ἄδα Sirach. iv, 33. 618, a 1. ἄδα Sirach. i, 21. 739, b 10.
 ἄδα I I Macc. iv, 15. 767, b 29.
 ἄδα II Reg. vii, 5. 134, a 34. I I Reg. x, i, 155, a 51.
 ἄδα I Macc. vii, 40. 740, a 12.
 ἄδα 13. & vers. 45, a 33. ix, 5. 742, b 9.
 ἄδα I I Reg. vii, 5. 134, a 35.
 ἄδα Jer. xli, i, 392, a 9.
 ἄδα Ezech. xxvi, 20. 437, a 8.
 ἄδα Genes. xxxvii, 35. 21, b 55. Num. xvi, 30. 76, b 4. I Reg. xxviii, 11. 129, b 29. Proverb. xv, 11. 251, a 36. Osee xlii, 14. 502, b 34. Habac. ii, 5. 538, a 6. Tobia i, 6. 574, b 45. Sap. i, 14. 589, b 32. Sirach. xvi, 31. 641, b 36.
 ἄδα Psalmo lxxvi, 13. 237, b 11. ἄδα κείμενος παρὰ πόδας I I Macc. p. 795, a 48.
 ἄδα Sap. xvii, 13. 607, b 2.
 ἄδα Sap. i, 15. 592, a 59. 60.
 ἄδα φυλάττειν πίσιν καὶ εὐνοίαν I I Macc. p. 793, a 41.
 ἄδα Sirach. xxvi, 13. 664, b 22.
 ἄδα Sirach. xx, 19. 650, a 4.
 ἄδα I Macc. xli, 38. 754, b 19. 20. xlii, 13. 755, a 37.
 ἄδα Sirach. xxi, 21. 652, a 39. 40.

ἄδα Sirach. xlii, 4. 634, b 42. I I Macc. i, 12. 766, a 32. ἄδα Sirach. xxxv, 16. 681, b 13.
 ἄδα Gen. xxvi, 20. 18, b 4. Levit. xvi, 21. 65, a 24. Esa. xxxiii, 15. 305, a 4. Osee vi, 8. 493, a 38.
 ἄδα Sirach. xix, 23. 647, b 50.
 ἄδα I Reg. vi, 7. 121, b 5.
 ἄδα I Macc. xli, 7. 753, a 47.
 ἄδα Sirach. x, 33. 630, a 37.
 ἄδα Ezech. xlvii, 17. 452, b 43. 44.
 ἄδα I I Macc. p. 791, b 11.
 ἄδα Deut. xvi, 8. 89, a 13.
 ἄδα Sap. ix, 8. 598, b 40.
 ἄδα Sapient. xvii, 13. 607, a 61. ἄδα I I Par. xxviii, 3. 187, a 50.
 ἄδα I Reg. i, 11. 119, b 17.
 ἄδα I Macc. xlii, 20. 755, a 60.
 ἄδα Sirach. xxiv, 25. 659, a 11.
 ἄδα I I Reg. ix, 26. 148, a 24, seqq.
 ἄδα I Macc. ix, 15. 742, b 56.
 ἄδα I I Reg. xix, 15. 155, a 2, 3.
 ἄδα Exodi xxiv, 16. 55, a 13.
 ἄδα Iv Reg. xv, i, 167, a 52. Tob. v, 18. 575, b 44.
 ἄδα Exodi xli, 15. 31, a 20.
 ἄδα Sap. v, 12. 594, b 32.
 ἄδα Amos i, 6. 511, a 44.
 ἄδα Jonz i, 7. 520, a 21. Sirach. xxxviii, 14. 686, a 21.
 ἄδα I Macc. xvi, 17. 762, a 14, seqq.
 ἄδα Deut. xxi, 14. 96, a 37. Esa. xxi, 14. 300, b 8. I Macc. xiv, 44. 758, b pen.
 ἄδα I I Macc. vi, i, 771, a 44.
 ἄδα Sap. iv, 2. 592, b ult.
 ἄδα I Macc. i, 13. 730, a 35.
 ἄδα Jobi xxxviii, 31. 217, b 8.
 ἄδα Ezech. xxxi, 9. 442, b 59.
 ἄδα I Macc. ix, 68. 744, b 59. ἄδα μετοχῆς Ezech. Addit. xvi, 5. 588, a 21.
 ἄδα Nahumi i, 3. 531, b 27.
 ἄδα Sirach. xvi, 11. 640, a 31.
 ἄδα Sirach. xxxi, 14. 676, a 25.
 ἄδα Sirach. iv, 25. 617, a 61. xx, 24. 650, a 51. ἄδα ἁρμόζουσα I I Maccab. p. 790, b antep.
 ἄδα I Macc. i, 65. 66. 726, b 34.
 ἄδα Baruchi vi, 21. 719, a 14, 15.
 ἄδα Sirach. ix, 13. 627, a 47. 57. ἄδα ἄδα Esther. Addit. xvi, 5. 588, a 21.
 ἄδα Gen. xli, 12. 27, a 51. ἄδα περικάρδιον Sap. ii, 2. 590, a 32. ἄδα I I Macc. vii, 3. 774, a 51.
 ἄδα I Macc. xli, 25. 753, b 48.
 ἄδα I I Macc. i, 1. 765, b 5.
 ἄδα Psalmo c, i, 239, b 4. Sirach. xvii, 25. 643, a antepen. xxxv, 4. 680, b 56.
 ἄδα I Macc. iv, 56. 733, b 29. ἄδα σοφίας Sirach. xli, 1. 657, b 41.
 ἄδα Sirach. xxxvii, 25. 685, a 9.
 ἄδα Sirach. xvii, 24. 647, a 51. & vers. 27, b 12. xli, 8. 699, a 35. l, 20. 710, b 23.
 ἄδα Sirach. p. 610, a 56. 57.
 ἄδα Deut. xxxi, 43. 102, a 40.
 ἄδα Jud. ix, 8. 112, b 36. I I Reg. xi, i, 135, b 37. Iv Reg. xiv, 9. 166, b 33.
 Proverb. i, 6. 247, a 30. Ezech. xvi, 2. 420, a 4.
 ἄδα Judith. x, 18. 583, b 33.
 ἄδα

VOCUM GRÆCARUM.

αἰος terminatio Jer. XLIX, 28. 393, a 58.
αἰρετική Osee IV, 18. 491, a 21. Aggæi II, 24. 547, b 50.
αἰρετῆς ἔργων Sap. VII, 4. 597, b 41.
αἰρετός Sirach. XI, 33. 632, b 51, seqq. αἰρετὸν Sirach. XI, 33. 632, b 55. xx, 27. 650, b 25. αἰρετώτερον ibid. p. 650.
αἰρῶ Jer. VII, 13. 352, b 39. Osee XI, 4. 499, b 1. αἰρῶν τὰ λόγια Sirach. XXXVI, 16. 682, b 36. αἰρεσθαι ἀπὸ προσώπου ἀδικίας Sap. IV, 10. 593, b 11.
αἰχλύνειν Psalmo XXII, 18. 226, a 57. αἰχλύνειν ἄνδρα Sirach. XXI, 36. 657, b 17.
αἰχλύνεσθαι Joel. I, 17. 505, a 33. Sirach. IV, 24. 617, a 46.
αἰχλύνῃ Sirach. IV, 25. 617, a 59. xx, 24. 650, a 49. αἰχλύνῃ μοσχῆρα Sirach. V, 17. 619, a antep.
αἰτέων γῆν καὶ ὕδαρ Judith. II, 5. 579, b 7.
αἰτία ἐλπομένη Sirach. XV, 18. 639, a antep.
αἰφνίδιος ἐφοδεία ἀντιπάλων II Macc. XIV, 17. 785, b 40.
αἰφνίδιος Sirach. XXI, 33. 654, b 41.
αἰχμαλωσία I Macc. IX, 70. 745, a 9.
αἰχμαλωτάρχαι Jer. LII, 1. 400, a 5.
αἰχμαλωτέων I Macc. IX, 72. 745, a 18.
αἰχμαλωτὸς λαμβάνειν I Macc. I, 34. 725, a 39.
αἰών, Nom. Pr. Gen. I, 20. 6, a 18.
αἰώνιος βάσανος & αἰώνιον πῦρ II Macc. VI, 26. 772, b 45, 47. αἰώνιος ὄλεθρος II Macc. VII, 14. 773, a 52. αἰώνιος τόπος Tobiax III, 6. 574, b 44.
ἀκαθαρσία II Macc. p. 791, b 27.
ἀκαλύπτως ἀγόμεναι II Macc. p. 795, a 34.
ἀκατάληπτος Jobi XXXVII, 23. 216, b 47.
ἀκατάστατος Osee VIII, 6. 495, a 32.
ἀκατάχετος οἰμωγῇ II Macc. p. 798, a 48. 49.
ἀκέραιος ἐγγνωμοσύνη Esth. Addit. XVI, 5. 588, a 20.
ἀκιδία Sirach. XXI, 16. 653, b 12. XXIX, 6. 669, b 10, 11.
ἀκιδιάζω Sirach. XXI, 16. 653, b 9. XXIX, 6. 669, b 12.
ἀκλῶς, pro N. Pr. I Macc. VII, 17. 741, b 29.
ἀκλαυτος II Macc. V, 10. 770, a 46.
ἀκλεῖα βίωσις I Macc. III, 59. 731, b 20.
ἀκλῆτος II Macc. p. 795, b 1.
ἀκλίτων Amosi II, 9. 510, b 45.
ἀκμάζω Psalmo XCII, 15. 238, b 44.
ἀκοή Ezech. VII, 26. 409, a pen. Nahum. I, 19. 535, b 36. ματαία Exodi XX, 7. 44, a 22. ἀκοὴν ποιεῖν Jerem. L, 2. 394, a 10.
ἀκολασία ὄρεα Sirach. XXI, 17. 656, a 44.
ἀκολυθῶν II Macc. II, 4. 764, a 33.
ἀκονάομαι ἡκουθέντος νῦν Psalmo CXXVII, 4. 243, a 44, 45.
ἀκρίσιον Levit. IV, 2. 61, b 5.
ἀκρίσιος ibid. lin. 4.
ἀκρίσιον Sirach. XVII, 5. 642, a 40.
ἀκρίσιον ποιεῖν Jer. L, 2. 394, a 10.
ἀκρίσιον τὸ φωνῆς Baruchi I, 19. 714, a 42.
ἀκρίσιον Sirach. XLVII, 7. 707, a 6.
ἀκρά I Macc. II, 31. 727, b 51. IV, 2. 731, b 37. & vers. 41. p. 722, b 52. VII, 32. 739, b 48. IX, 52. 744, a 40. X, 32. 746, b 25. XI, 20. 750, a 18. XII, 36. 754, b 2.
ἀκραβαττήνη Jos. XV, 3. 107, a 58. Judith. VII, 10. 581, b 22. I Maccab. V, 3. 734, a 23.
ἀκραβῖν Jos. XV, 3. 107, a 55.
ἀκρατος II Macc. p. 796, a 22.
ἀκρίβειάω II Reg. I, 19. 131, a 40.
ἀκρίβεια Dan. VII, 16. 467, b 31. Sapient. XII, 21. 601, b antep.
ἀκρίβης Sirach. XXXI, 29. 674, b 33. ἀκρίβης Sap. XII, 21. 601, b ult.
ἀκρίβης Osee XIII, 3. 501, b antep. Joel. I, 4. 504, a 52.
ἀκρίτως Sirach. XII, 13. 635, a 31.
ἀκρόαμα Sirach. XL, 21. 691, b 43.
ἀκρόαμα Sirach. XIV, 24. 638, a 18.
ἀκρόαμα Sirach. XX, 4. 648, b 53.

ἀλάδανα Jer. XLVII, 21. 390, a 24.
ἀλάδασπος IV Reg. XXI, 13. 172, b 16.
ἀλάζονεια ἐπὶ φρονήσει Sap. XVII, 7. 607, a 5.
ἀλαλαγμός Judic. VII, 18. 112, a 7. 8. I Maccab. IX, 41. 743, b 18. II Maccab. p. 795, a 5.
ἀλαλάζω Jer. XLVII, 2. 388, b 40. II Macc. p. 795, a 5.
ἀλγῶ Psalmo XXIX, 9. 227, a 51.
ἀλεκτρυὸν ὄρεος II Macc. p. 796, b 40.
ἀλεξανδρίδες Dan. XI, 3. 476, a 41.
ἀλήθεια Exodi XXVIII, 30. 56, a 24. 31. Tobiax VII, 9. 577, a 13. Sirach. VII, 22. 623, b 5. XXXII, 3. 677, a 42.
ἀλήθω Ecclef. XII, 4. 266, b 18.
ἀληθῶς Ἰσραηλῆτης Esa. XLIV, 5. 314, b 9.
ἀλεκαρναστος I Macc. XV, 23. 760, b 1. 2.
ἀλεκαρναστος II Par. XIV, 15. 183, b 9.
ἀλεκαρναστος Sirach. XL, 10. 692, b 1.
ἀλίσκω Jer. XX, 2. 364, b 4. Sirach. XXVI, 29. 667, a 48. ἀλίσκω ἐν τοῖς χεῖλεσι Sirach. XXI, 7. 655, b 20.
ἀλίσκω I Macc. VII, 5. 739, a 15.
ἀλίσκω Psalmo XLIV, 13. 230, b 20. Esa. XLIII, 3. 313, a 18. ἀλίσκω ταπεινώσεως Sirach. II, 4. 612, b 50.
ἀλίσκω Sir. VII, 20. 623, a 34. II Macc. p. 791, a 21.
ἀλίσκωκοι ὄρεοι Num. XII, 8. 75, a 26.
ἀλίσκω Tob. XII, 22. 578, a 43. II Macc. p. 800, a 8.
ἀλογιῆς Exodi XXIX, 33. 56, b 28. Zach. IX, 6. 555, a 59.
ἀλογιῆς τὴν Γαλιλαίαν I Macc. V, 15. 734, b 4.
ἀλοῖσι Sirach. XII, 19. 634, a antep. XXXVI, 6. 682, a 49.
ἀλοῖσι καρδίας Sirach. XXXVII, 21. 684, b 30.
ἀλότρεος Sap. XIX, 14. 15. p. 609, b 16. Sirach. XXVI, 23. 665, a 46.
ἀλοτρεοφρονεῖν II Macc. XIV, 26. 786, a 42.
ἀλοφουλίσκος II Maccab. VI, 24. 772, b 39. VII, 1. 774, a 41.
ἀλοφύλος Zachar. IX, 7. 555, b 5. I Macc. IX, 54. 744, a 58. II Macc. p. 793, b 8.
ἀλυσίς Sirach. XL, 30. 692, b 5.
ἀλυσίς Sirach. XXXIX, 29. 689, a 49.
ἀλυσίς Judic. II, 13. 110, a 30.
ἀλυσίσι δὲ I Macc. VI, 35. 737, b 12. 13.
ἀλυσίσι Judith. X, 5. 583, b 10.
ἀλυσίσι Osee IX, 2. 496, a 12.
ἀμαθία I Macc. XII, 25. 753, b 46.
ἀμαρτία, N. P. I Macc. IX, 36. 743, a 55.
ἀμαρτάνειν Jer. XXI, 15. 366, b 14. Sirach. VII, 40. 624, b 57. XXIV, 30. 659, a 43. 44. XXV, 34. 663, b 9. ἀμαρτάνειν εἰς τὸ ἴδιον σῶμα Sirach. XXI, 23. 656, b 45. 46. ἀμαρτάνειν ἐν λόγῳ ὑπερφανῶν Sirach. XXXI, 16. 676, a 42. ἀμαρτάνοντες εἰς τὸ ἑαυτῶν Θεὸν II Macc. VI, 18. 773, b 3.
ἀμαρτία Levit. XVI, 21. 65, a 24. 25. ἀμαρτία πρὸς τὸν Sirach. XII, 30. 636, a 46.
ἀμαρτία σοὶ ἐστὶ Sirach. XIX, 8. 646, b 36.
ἀμαρτωλὸς Sirach. VII, 17. 623, a 21. XXI, 7. 651, a pen. XXIX, 22. 670, a 39.
ἀμαρτάρη I Reg. XX, 20. 127, a 4.
ἀμαρτωτέρα γενεά Sirach. XL, 9. 693, a 39.
ἀμαρτωλὸς Sap. IV, 12. 593, b 32.
ἀμαρτωλὸς Ezech. XXXVII, 11. 449, a 30.
ἀμαρτωλὸς I Macc. IX, 36. 743, a 54.
ἀμαρτωλὸς τροφῇ Sap. XIX, 20. 610, a 5.
ἀμαρτωλὸς λογισμὸς II Macc. p. 796, a 48.
ἀμαρτωλὸς Sap. XVII, 3. 606, b 50.
ἀμαρτωλὸς Dan. I, 11. 454, a 55.
ἀμαρτωλὸς Jer. XLVIII, 10. 389, b 20.
ἀμαρτωλὸς Sap. XVII, 21. 608, b 8. ἀμαρτωλὸς τῷ Θεῷ Sap. X, 5. 599, b 11.
ἀμαρτωλὸς χρόνος II Macc. p. 796, b 47. seqq.
ἀμαρτωλὸν Jer. XXXI, 36. 377, a 20. ἀμαρτωλὸν Michæ VII, 20. 531, b 12. 13.
ἀμην II Macc. p. 800, b 29.
ἀμηντὸν ποιεῖν Sirach. VII, 13. 622, b antep.
ἀμηντὸν Sirach. XX, 11. 649, a 35.

ἀμηντὸς Sap. IV, 2. 592, b ult.
ἀμηντὸς Sap. VII, 24. 597, a 31.
ἀμηντὸς II Macc. IV, 26. 768, b 15. v. 7. 770, a 4.
ἀμηντὸν Sirach. XXXVII, 6. 683, a 34.
ἀμηντὸν Sirach. XI, 27. 632, a 41.
ἀμηντὸν Osee II, 15. 488, a 41.
ἀμηντὸν Sap. XVII, 21. 608, b 7.
ἀμηντὸν Sirach. XLII, 8. 697, a 17.
ἀμηντὸς Exodi XII, 5. 30, b 26. Sirach. XXXI, 8. 673, b 22, 23.
ἀναβαλλόμενος Habac. I, 6. 536, b 9, 10.
ἀναβάσις Judith. VI, 6. 581, a 23.
ἀναβίωσις ζωῆς αἰώνιος II Macc. VII, 9. 773, a 34. 35.
ἀναβράζω Sap. X, 19. 600, a 44.
ἀναβράζω Nahum. I, 2. 533, b 60.
ἀναγεσθαι ὑπὸ τῷ πνεύματι II Reg. XVII, 11. 154, a 8.
ἀναγκάζοντες Deut. I, 16. 83, a 20.
ἀνάκη Jer. IX, 15. 354, a 15. Esther. Addit. XIV, 16. 587, b 19. Sap. XIX, 4. 609, a 22. 23. & 24. Baruchi VI, 36. 719, b 38. II Macc. p. 790, b 37. ἀνάκη πολεμίων I Macc. IV, 61. 734, a 5.
ἀναγραπτοὶ φίλοι αὐτὸν ἐνεργεῖται Esther. VI, 1. 201, a 38. seqq.
ἀνάγω Tob. XII, 2. 578, a 15.
ἀναγωγότερον II Macc. XII, 14. 781, b 26.
ἀναδεχομαι II Maccab. VII, 36. 776, a 19. 20.
ἀναδιδωμι Sirach. I, 29. 612, a 9, 12.
ἀναδιδωμι Sap. XIX, 7. 609, a 37.
ἀναδιδωμι I Macc. XII, 32. 754, a 23.
ἀναδιδωμι Sirach. IV, 12. 616, b 15, 16.
ἀναδιδωμι Osee VIII, 9. 495, b 2. Sirach. I, 22. 611, b 30.
ἀνάθεμα Num. XV, 30. 75, b 51. Deut. III, 83, b 36. Jos. XI, 14. 106, b 24. Psalmo XV, 3. 224, a 31. Sirach. XLVII, 10. 11. 707, a 43.
ἀναθεματισμός Prov. XXVI, 2. 256, a 42. 43.
ἀναθήμασι τιμῆσαι II Macc. p. 794, a 9.
ἀναθυμιασμένη ὄρεξις Exodi XX, 17. 50, b 6, 7.
ἀναίτης Sirach. XL, 32. 692, b 12. ἀναίτης ὁφθαλμὸς Sirach. XXI, 6. 655, b 11. ἀναίτης ψυχῇ ibid. lin. 10.
ἀναίτης ἀνηρημένοι Jer. VII, 32. 352, a 35.
ἀναίσθητων Sirach. XII, 14. 653, b 1.
ἀναίσθητος Sirach. I, 22. 23. p. 614, b 42.
ἀναίτιος ὁ Θεὸς Sirach. XV, 18. 639, a 61. 62.
ἀναίτιος Sirach. XX, 25. 650, b 8.
ἀνακαλυπτῆρα Esther. II, 18. 199, a 39.
ἀνακατε Deut. II, 11. 83, b 10.
ἀνακατε Sirach. XXXI, 11. 12. p. 676, a 6.
ἀνακλητικὸν Ezech. I, 25. 403, a 14, 15.
ἀνακληθῆναι II Macc. p. 796, b 10.
ἀνακρίπτειν τὴν ὁργὴν Sap. XVII, 23. 608, b 34.
ἀνακρίπτειν II Macc. p. 796, b 40.
ἀνακρίπτειν II Macc. p. 799, a pen.
ἀνακρίπτειν I Macc. IV, 56. 733, b 21.
ἀνακαλῶν Amosi V, 26. 513, b 37. ἀνακαλῶν ὡδὴν II Macc. p. 798, b ult. ἀνακαλῶν Sirach. XLVII, 9. 707, a 16.
ἀνάλημμα Sirach. I, 2. 709, b 10.
ἀναλογία Zachar. XII, 12. 562, a 19.
ἀναλογίζεσθαι II Macc. p. 799, b 22.
ἀναλῶ Sap. XVI, 14. 606, a 11.
ἀναμνησμένοι Ezech. XXXI, 18. 428, a 3.
ἀνάμνησον τὸν πετρὸν Blæ. LVII, 5. 328, a 34.
ἀνάμνησον τὸν πωλησίον Sirach. XXV, 24. 25. p. 662, b 21.
ἀναμνησθῶν II Reg. IV, 3. 145, b 49.
ἀναμνησθῶμαι ἀναμνησθήσεται σε Sirach. III, 17. 614, a 52.
ἀναμνησθῶν II Macc. IX, 20. 777, a 17.
ἀναμνησθῶν II Macc. VII, 10. 773, a 41.
ἀναμνησθῶν Tobiax V, 18. 575, b 44.
ἀναμνησθῶν Esa. XXVII, 11. 297, b 56.
ἀναπαύειν μητέρα Sirach. III, 7. 613, b ult.
ἀναπαύομαι Jer. XLVII, 11. 389, b 23. Sirach. XXI, 11. 12. p. 655, a 46.
ἀνάπαυσις Sap. IV, 7. 593, a 37. Sirach. XX, 23. 650, a 37.
ἀνάπαυσις

INDEX

- ἀναπίπτειν Sirach. xxv, 24, 25. p. 662, b 21, 22, 28.
- ἀναπλήθειν γῆν ἐν παραβολαῖς Sirach. xlvii, 16, 17. 705, b 15, 16.
- ἀναποδίζω Sap. ii, 5. 590, a 52.
- ἀναποδισμός ibid.
- ἀναποιεῖν Efa. xxx, 24. 302, a 20. seqq.
- ἀναπτειν μέμον Sirach. xxxiv, 1. 679, a 16.
- ἀναπτέρω Sirach. xxxiv, 1. 679, a 16.
- ἀναπτύσσιν I Macc. iii, 48. 731, a 40. ἀναπτύσσοντες Zach. v, 1. 551, b 12.
- ἀναρρήγνυμι IV Reg. vii, 12. 162, b 8.
- ἀναρχία Efa. iii, 5. 276, a 15. Dan. iv, 33. 461, b 32. Sirach. xvi, 12. 642, b 27. I Macc. xiii, 34. 756, a 2.
- ἀναστυρεῖν Esther. ii, 23. 199, b 1.
- ἀναστρέφω Sirach. xxv, 24. 25. p. 662, b 22.
- ἀναστρέφω Sap. xvi, 14. 606, a 11. I Macc. vi, 45. 740, a 54.
- ἀνατροφή I Macc. v, 8. 770, a 6. I Macc. p. 793, a 13.
- ἀναστύρω Efa. lvi, 8. 328, b 25.
- ἀνατέλλειν Efa. lvi, 8. 330, a 52, 53.
- Olea. xiv, 6. 503, b 25. Sirach. xxxvii, 21. 684, b 31. ἀνατέλλοντα IV Reg. xix, 29. 171, a 41.
- ἀναυδος Sirach. xxvii, 30. 667, b 10.
- ἀναφροσύνη Sirach. iv, 12. 616, b 18.
- ἀνδρείος Sirach. xxvi, 2. 663, b 46.
- ἀνδρὶς ἀποθανεῖν I Macc. ix, 10. 742, b 27.
- ἀνδριαντοποιία Sap. xiv, 20. 603, b ult.
- ἀνδρὶς Gen. ii, 23. 4, a 9.
- ἀνδρομαχία Sirach. xxvi, 23. 665, b 3.
- ἀνδρὶς Sirach. xxx, 8. 671, b 36.
- ἀνελκυσμα Malach. i, 5. 570, b 5. Sirach. xiii, 15. 635, a 55. xxxv, 22. 681, b 46. xxxvii, 13. 684, a 31, 32.
- ἀνελκυσμός Sirach. xiii, 15. 635, a 58.
- ἀνελκυσ Sap. ii, 2. 590, a 27.
- ἀνελκυσθήτωσθε Olee. vii, 7. 495, a 37.
- ἀνελκυσθήτωσθε Amos. iv, 9. 512, b 1.
- ἀνελκυσθήτωσθε Jer. v, 13. 349, a 22.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xi, 7. 630, b antep.
- ἀνελκυσθήτωσθε Eccles. vii, 17. 264, a 19, 20.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sapient. v, 12. 594, b 32, 33.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxvi, 13. 664, b 26.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. p. 799, b 3. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xiii, 11. 655, b 53.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. p. 791, b 19.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxxi, 23. 24. 676, b 32.
- ἀνελκυσθήτωσθε Ezech. xxxviii, 22. 449, b 42, 43.
- ἀνελκυσθήτωσθε Dan. ix, 23. 473, a 19. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xx, 11. 649, a 49.
- ἀνελκυσθήτωσθε Psa. xix, 14. 225, b 25. Dan. xi, 25. 480, a 50.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. ii, 3. 711, b 13. ἀνελκυσθήτωσθε Malach. i, 15. 571, a 49. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. vii, 1. 2. p. 625, a 2.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xx, 1. 648, b 33.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sap. ii, 7. 590, b 33. ἀνελκυσθήτωσθε Sap. ii, 19. 20. p. 712, a 22, 23.
- ἀνελκυσθήτωσθε Psa. xxxvii, 2. 228, b 55.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxiv, 23. 658, b 53.
- ἀνελκυσθήτωσθε Exod. xxviii, 18. 56, a 15. Ezech. xxviii, 13. 438, b 15. Habac. i, 5. 539, b 46. Sirach. xx, 15. 649, b 26, 27.
- ἀνελκυσθήτωσθε Zachar. vi, 12. 552, b 57.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. p. 800, b 1.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xli, 29. 692, a 53.
- ἀνελκυσθήτωσθε Dan. xii, 13. 485, b 23. Sirach. xxxviii, 22. 686, b 47. ἀνελκυσθήτωσθε Olee. xvi, 1. 503, a 15.
- ἀνελκυσθήτωσθε Prov. i, 32. 247, a 39.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sap. xv, 18. 605, b 1.
- ἀνελκυσθήτωσθε Judith. ix, 2. 583, a 2.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. p. 798, a 55.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxi, 31. 670, b 48.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxi, 15. 661, b 44, 45. ἀνελκυσθήτωσθε Efa. i, 4. 321, b 10.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxxix, 9. 688, a 9. l. 29. 711, a 46.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. xvii, 1. 153, a 59. Efa. lvi, 11. 330, b 44. Jer. xiv, 1. 358, b 45. Amos. iv, 7. 512, a 41. Sirach. xxxv, 26. 682, a 25.
- ἀνελκυσθήτωσθε Levit. xvi, 21. 65, a 24. xxv, 23. 70, b 49. Psa. xvi, 3. 224, b 49. Jer. xxi, 23. 373, b 23. Olee. vi, 8. 493, a 38. Tobie. iii, 574, b 28. Sirach. xli, 22. 694, a 19, 20.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. p. 798, a 36.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. xii, 25. 753, b 50, 51.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxi, 30. 654, b 8.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xvi, 17. 18. p. 665, a 2.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xvi, 19. 643, a 17.
- ἀνελκυσθήτωσθε xxxv, 24. 682, a 4.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xvi, 19. 643, a 17, 18.
- ἀνελκυσθήτωσθε Psa. cxix, 33. 242, b 2.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. i, 16. 614, a 45.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. xi, 34. 750, b 27.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. xvi, 16. 153, a 12.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. vii, 30. 624, a 26.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. i, 6. 119, b 5. Sirach. xxxvii, 12. 684, a 15.
- ἀνελκυσθήτωσθε χρήματα περὶ τῶν ἐν ζῆν I Macc. p. 792, b 60, 61.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. v, 4. 146, b 11.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. p. 796, b 10.
- ἀνελκυσθήτωσθε & ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. ii, 6. 613, a 8. i, 14. 614, a 29. xxi, 12. 669, b 53.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. i, 36. 728, a 1.
- ἀνελκυσθήτωσθε Dan. xi, 6. 477, b 20. ἀνελκυσθήτωσθε Psa. xxi, 1. 226, a 10, 11. ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. 793, a 9.
- ἀνελκυσθήτωσθε Deut. xvi, 8. 89, a 42. Sirach. vii, 19. 626, a 38.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. iv, 23. 768, b 60. xiii, 23. 784, b 25.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. vi, 1. 771, a 42. ix, 15. 776, b 52, 53.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Maccab. xvi, 18. 762, a 24. ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. ix, 1. 776, a 37.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxi, 15. 656, a 29.
- ἀνελκυσθήτωσθε Eccles. vii, 15. 262, a 39.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxvii, 28. 667, a 34.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sap. xii, 14. 601, b 27. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xix, 5. 646, b 7.
- ἀνελκυσθήτωσθε Tob. viii, 3. 577, a 5.
- ἀνελκυσθήτωσθε Efa. lxx, 23. 340, a 22. Ezech. xvi, 19. 439, a 40.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. viii, 11. 122, a 42, 43.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xi, 5. 60, b 35.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. iv, 12. 616, b 16. xiii, 28. 636, a 24. xxvii, 12. 667, a 41. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xvi, 23. 641, a 39. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. li, 13. 711, b 53.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxi, 14. 656, a 21.
- ἀνελκυσθήτωσθε Tob. vi, 11. 3. 577, a 2.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. ix, 23. 777, a 26.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. vii, 18. 773, b 9.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xiv, 11. 637, a 44. xvi, 20. 640, b antep. ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xiv, 11. 637, a 45.
- ἀνελκυσθήτωσθε Psa. lxxvi, 5. 433, b 24.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. x. 30. 779, a 14.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sap. xii, 21. 601, b 60.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xli, 19. 696, a 38.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Macc. i, 64. 726, b 16. ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. xvii, 23. 140, a 5. Tobie. iii, 10. 574, b pen.
- ἀνελκυσθήτωσθε Tob. vii, 15. 576, b 43.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xxxviii, 20. 686, b 30.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. iv, 30. 617, b 39. xxi, 17. 656, a 47.
- ἀνελκυσθήτωσθε I Reg. i, 16. 119, b 39. Sirach. vi, 21. 621, a 4. x, 3. 627, b 43. xx, 21. 650, a 30.
- ἀνελκυσθήτωσθε Olee. xi, 4. 499, b 1. Sirach. xlviii, 20. 707, b 52.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sap. xv, 8. 604, b 60.
- ἀνελκυσθήτωσθε Olee. ix, 10. 496, b 56, 57.
- ἀνελκυσθήτωσθε Sirach. xli, 23. 691, b 55.
- ἀπαξ τῶ ἐμαυτῶ, vel ἀπαξ κατ' ἐμαυτὸν I Macc. p. 790, a pen.
- ἀπαξάπαξ Psa. xxxvi, 38. 229, a 50.
- ἀπαρτία Judith. ii, 8. 509, b 16.
- ἀπαρτίζεσθαι Dan. xi, 16. 479, a 2, 3.
- ἀπαρχή Levit. i, 9. 61, a 55. Sirach. vi, 33. 34. 35. p. 624, a 45. xxxv, 10. 681, a 32.
- ἀπαρχὴς Sirach. xxi, 14. 658, a 37. Baruchi. i, 26. 716, b 34.
- ἀπατάω Exod. xxi, 16. 53, b ult. Prov. xvi, 29. 252, a 51.
- ἀπάτη Sirach. xli, 24. 694, a 42.
- ἀπαύγασμα Sap. vii, 26. 597, a 39, 40.
- ἀπαυδῶ εἰσδέχεσθαι I Macc. p. 794, b 34, 36.
- ἀπαθεῖν Efa. lxx, 2. 338, b 19, 20. Sirach. xvi, 7. 639, b 57. xxx, 12. 671, b ult. Baruchi. i, 17. 18. p. 714, a 34. ἀπαθεῖν φεῖν Κυρία Sirach. i, 36. 612, a 35. ἀπαθεῖν Sirach. xli, 4. 692, b 56. ἀπαθεῖντες ἡμεῖς Baruchi. i, 19. 714, a 39, 40.
- ἀπαθεῖν κόλασιν I Macc. i, 52. 726, a 2.
- ἀπαθεῖναι Judith. vii, 15. 582, b 3.
- ἀπαλή Efa. lxxi, 15. 341, b 23.
- ἀπατεῖν Sap. xi, 15. 600, b 29.
- ἀπαλλάσσειν I Macc. x. 5. 777, b 52.
- ἀπεργάζεσθαι εὐνὴς καὶ φίλος I Macc. p. 793, b 23.
- ἀπερείδι Ezech. xxiv, 2. 430, b 58.
- ἀπεριστάσθαι Sirach. xli, 2. 692, b 33. ἀπεριστάσθαι τὴν ἐργασίαν Sap. xvi, 11. 605, b 55.
- ἀπεργάζεσθαι εὐνὴς καὶ φίλος I Macc. p. 793, a 56.
- ἀπεργάζεσθαι εὐνὴς καὶ φίλος Sap. xix, 14. 15. p. 609, b 16.
- ἀπεψία Num. xi, 20. 74, b 32.
- ἀπηλιάτης Jer. xli, 6. 387, b 32.
- ἀπημάντος μέχρι τριχῶς I Macc. p. 798, a 16.
- ἀπημάνθη Dan. iv, 16. 460, b 2.
- ἀπίστειν Sap. x, 7. 599, b 40. Sirach. xli, 20. 693, b 59. ἀπίστειν τὴν τῶ Θεοῦ δίκην I Macc. vii, 13. 774, b 40. ἀπίστειν Sap. xii, 17. 601, b 43.
- ἀπίστειν Sirach. xli, 29. 636, a 32. xli, 20. 693, b pen.
- ἀπλάσσειν Sap. x. 10. 599, b 48.
- ἀπλάνης Sirach. xvi, 28. 641, b 16. ἀπλάνη Sap. vii, 19. 596, b 52.
- ἀπλησία Sirach. xxvii, 34. 685, a antep.
- ἀπλότης I Macc. ii, 37. 728, & 9. & ver. 60. p. 729, a 52. I Macc. p. 794, a 39.
- ἀπλῶς Sap. x. 10. 599, b 48.
- ἀπλάσις I Macc. p. 799, a 48.
- ἀπὸ Sirach. xxiv, 39. 659, b 44. ἀπὸ τῶν δακτύλων Tob. i, 24. 574, a 19. ἀπὸ τῶν Sirach. xi, 25. 632, a 27. ἀπὸ πλημμελείας Sirach. xvi, 1. 27. 645, b 3, 4. ἀπὸ προσώπου τῆς δόξης Sirach. xxi, 34. 671, a 17. ἀπὸ προσώπου ὕδατος Sirach. vii, 14. 625, b 43.
- ἀπὸ τῆς φωνῆς Judith. xiv, 14. 594, b ult.
- ἀπὸ τῆς χώρας I Macc. p. 797, b 34.
- ἀπ' ἀνδρῶν καὶ ἀνδρῶν Jer. xxv, 33. 730, b 51.
- ἀπ' αἰῶνος χρόνον καὶ ἔτι I Macc. p. 796, a 38.
- ἀπογινώσκων Sirach. xiv, 2. 636, b 22. ἀπογινώσκων τὰ κατ' ἐαυτὸν I Macc. ix, 22. 777, a 22, 23.
- ἀποδιδόναι ὁλοκαυτῶν I Macc. p. 797, a 24. ἀποδιδόναι καὶ ἀποδιδόναι I Macc. x, 34. 746, b 46.
- ἀποδοῦναι I Macc. xii, 9. 753, a 55.
- ἀποδίδωμι ἀποδοῦναι εὐχὴν Sirach. xvi, 22. 645, a 28. ἀποδοῦναι καὶ ἀποδοῦναι Psa. cix, p. 240, b 25, 27.
- ἀποδοχεῖον Sirach. i, 21. 611, b 16. ἀποδοχεῖον ὕδατος Sirach. i, 3. 709, b 18.
- ἀποθαυμάζω Sirach. xli, 7. 690, b 54.
- ἀποθήκη Deut. xxviii, 5. 100, b 13.
- ἀποθησαυρίζω Sirach. i, 4. 613, b 42.
- ἀποκαθήμενη Baruchi. vi, 28. 719, a 52, 53.
- ἀποκαλύπτω Sirach. xix, 8. 646, b 36.
- ἀποκαλύπτει λόγων κρυφίων Sirach. xli, 1. 694, b 23.
- ἀποκαλύπτειν

VOCUM GRÆCARUM.

ἀπο αἰτίας Jer. xlv. 26. 388, b 3.
ἀπο εἰμένα Gen. xlix. 10. 26, b 51.
ἀπο λείψα Jer. xx. 2. 364, b 8.
ἀπο λείω I Macc. x. 75. 748, b 30.
ἀποκομίζεσθαι III Macc. p. 789, a 56.
ἀποκρίνεσθαι Prov. xv. 33. 251, b 41. Sirach.
xxxiii. 4. 677, a 53. I Macc. ii. 17. 727,
b 2. ἀποκρίνεσθαι βουλὴν καὶ γνώμην Dan.
ii. 14. 455, b 1.
ἀποκρίεσθαι ἐλπίδος I Macc. vi. 4. 736, b 8.
ἀποκρυπτόμενος Esa. xlv. 15. 317, a 1, 2.
ἀπόκρυφα μέρη Sirach. xxi. 11. 28. 657, a 27.
ἀπολείπειν III Macc. p. 790, b 5. ἀπολεί-
πειν σύνεσιν Sirach. i. 15. 614, a 32.
ἀπόλλυμι Jer. viii. 13. 352, b 38. xlix. 1.
392, a 36. 37. ἀπολλύναι μόρον III Macc.
p. 798, a 29. ἀπολλύναν τὴν φιλίαν Sirach.
xxvii. 29. 767, a 47. ἀπόλλυσθαι τὴν αἰῶνα
Baruchi i. 11. 3. 716, a 2. ἀπόλλυσθαι ὑπο-
μνην Sirach. xvii. 20. 643, a 30. xli. 4.
692, b 57.
ἀπόλλυν ἀγγεὺς II Macc. x. 2. 777, b 22.
ἀπολλύν εἰς τὴν ἰδίαν ἀρχολίαν III Maccab.
p. 797, a 41. ἀπολύεσθαι Tobiz i. 11. 6. 574,
b 43.
ἀπονοεῖσθαι II Macc. xi. 11. 23. 784, b 22.
ἀπόνοια Sirach. xxi. 16. 653, b 10. II Macc.
vi. 29. 772, b 54.
ἀποξενόω II Macc. v. 9. 770, a 31.
ἀποπαρθενοῦ Sirach. xx. 2. 648, b 40.
ἀποπίπτειν ἐπιτηδευμάτων Judith. xi. 4. 583,
b 56.
ἀποπνίγνυστα τὰς ἀνδρας Tobiz i. 11. 8. 574,
b 58.
ἀποπομπαῖος Levit. xvi. 8. 64, b 57.
ἀποπτερίζαν Gen. xxv. 25. 18, a 20.
ἀπορέμενοι τὰ ἔχματα Sirach. xxxv. 11. 19. 684,
b 17.
ἀπορροία τὴν παντοκράτορος δοξῆς Sap. vii.
25. 597, a 36.
ἀποσιῶσθαι τῇ Θεῷ Baruchi vi. 43. 720, a 37.
ἀποσκεινὴ Judith. vi. 1. 2. 581, a 59. I Macc.
ix. 35. 743, a 51.
ἀπόσκοπα Osee vii. 16. 494, b 18.
ἀποσκορακίζειν Esa. lxvi. 15. 341, b 18.
ἀποσκορακισμός ibidem.
ἀποσθεῖν Sirach. xxi. 25. 654, a 18.
ἀποσασία Esa. lix. 13. 332, a 26. I Macc.
ii. 15. 717, a 51.
ἀποσάτιον Judic. v. 23. 110, b 56.
ἀπόσας II Par. xxxii. 11. 19. 189, a 35.
ἀποσάτης Adj. Dan. i. 11. 32. 721, a 30. ἀπο-
σάτης νόμων II Macc. v. 8. 770, a 23, 24.
ἀποσάτων τιμωρίαι III Macc. p. 799, a 54.
ἀποσέλλω Gen. xlix. 10. 27, a 8. 14. Sap. ix.
10. 598, b 55. ἀπεσταλμένα Sap. xvi. 3. 605,
b 28, 29. 30.
ἀποσερέω Sirach. iv. 1. 616, a 6. ἀποσερεῖσθαι
Sirach. xxix. 10. 669, b 38. 39.
ἀποσολή Baruchi ii. 25. 715, a 57.
ἀποσρέφω καὶ ἀποσρέφωσθαι Sirach. xxi. 15,
655, a 41. 42. xxi. 18. 10. 669, b 41. Baruchi
i. 8. 713, b 20. III Maccab. p. 791,
a 54. ἀποσρέφω δαγὴν Sirach. i. 27. 611,
b 56. ἀποσρέφω τὰ θυρία II Macc. p. 798,
b 1.
ἀποσροφή Prov. i. 32. 247, a 36. III Macc.
p. 791, b 3. p. 793, a 53, 54.
ἀποσυνάγωγον ποιεῖν III Macc. p. 793, a 18.
ἀποτέμεναν ἀπὸ τῶν σαρκῶν αὐτῶν Sirach. xxv. 35,
36. p. 663, b 17.
ἀποτίθηναι Ezech. xxi. 10. 425, a 46.
ἀποτινύω Sirach. xx. 12. 649, a 56.
ἀποτρέπειν ἐλεγμὸς Sirach. xx. 3. 1. 650, b pen.
ἀποτρέπαιον Dan. i. 7. 454, a 21.
ἀποτρεπὴ φθόνη Baruchi vi. 69. 721, a 7.
ἀποτρεπιασμός Levit. xvi. 8. 65, a 2, 3.
ἀποτυμπανίζεσθαι II Macc. vi. 19. 772, a 59.
III Macc. p. 794, b 40.
ἀποφθεγματικὸν Sir. i. 11. 31. 615, b 43. 44.
ἀποχέω Lament. iv. 21. 274, a 59.
ἀπρακτος Judith. xi. 8. 583, b ult.
ἀπραξία Sap. xvii. 13. 607, b 12.
ἀπρίης Ezech. xxi. 2. 439, b 18.
ἀπροαιρετον Sirach. xix. 16. 647, a 33.

ἀπροσόντος Ezech. xvi. 5. 416, b 28.
ἀπροσόντως Sirach. v. 18. 619, b 13. 111 Macc.
p. 790, b 14.
ἀπρόσπτος συμμαχία 111 Macc. p. 794, a 6, 7.
ἀπροσεξία Prov. i. 32. 247, a 38.
ἀπρόσκοπος & ἀπροσκιπητός Sirach. xxxi. 11,
25. 676, b 49. 111 Macc. p. 793, b 45.
ἀπταν Φῶτα ἐπὶ τὰς λυχνίας 11 Macc. i. 8.
763, a 15.
ἀπφῶ 1v Reg. ii. 14. 158, b 39.
ἀπφῶς 1 Macc. ii. 5. 727, a 22.
ἀπαλεα ἐγένεσ Ezech. xxv. 11. 19. 439, a 44.
ἀραβὰ & ἀραβῆ Jerem. xxxix. 4. 383, a 59.
1 Macc. v. 23. 734, b 12. ix. 2. 742, a 59.
ἀραδός 1 Macc. xv. 23. 760, b 3.
ἀραί Pſalmo cix. p. 240, b 22. Jer. xi. 8.
356, a 31.
ἀράμαι Judic. xvi. 2. 115, b 52.
ἀράστη 1v Reg. xix. 37. 171, b 6.
ἀραχυν Pſalmo xc. 9. 238, a 34. 1 Maccab.
xii. 7. 753, a 36.
ἀργαρίζω 1v Reg. xxi. 11. 29. 174, a 16.
ἀργένω 11 Macc. xii. 38. 782, b 29.
ἀργύριον Tob. v. 24. 575, b 59. 60.
ἀργυρολόγητος 11 Macc. xi. 3. 779, b 23, 24.
ἀρεῖς Amos i. 12. 511, b 22.
ἀρεσάν Judith. xi. 14. 584, a 60. 61.
ἀρεται Eth. Addit. xiv. 10. 587, b 23. Ἀρε-
ται Φυσικαί Malach. i. 3. 566, a 58.
ἀρετας 11 Macc. v. 8. 770, a 7.
ἀρετῶν Sap. vi. 26. 595, b 54.
ἀρη βασιλεῶν Jer. xlviii. 7. 389, b 5.
ἀρην γαλαθινόν Sirach. xlv. 19. 704, a 12.
ἀρεθρεμβόλα ὄργανα 11 Macc. vii. 10. 773,
a 40.
ἀριαράθης 1 Macc. xv. 22. 760, a 20.
ἀριθμός Pſalmo cxxxix. 17. 245, b 8. Si-
rach. xlv. 13. 701, a 38.
ἀρμιοι Gen. xxi. 21. 16, b 16.
ἀριστοκρατία 1 Macc. xi. 6. 752, b 49. 50.
ἀριστον Judith. xi. 14. 584, a 60.
ἀρκευθος Ofes. xiv. 9. 504, a 9.
ἀρχέοντα Sirach. xxi. 30. 670, b 34.
ἀρκος Sirach. xxv. 24. 25. 662, b 14.
ἀρμαγεδών 1v Reg. xxi. 11. 29. 174, a 16.
ἀρμονία κτίσεως Sirach. xli. 1. 26. 696, b 26.
ἀρμόνιον ἀπάσι Sirach. p. 610, a 50.
ἀρμόνιοι τροσιδεῖν Sap. xvi. 1. 9. 607, a 17.
ἀρπτερίων Pſalmo cxxxix. 3. 243, b 3.
ἀρπαγμα ἐξ ἀδικίας Esa. lxi. 8. 334, b 10.
ἀρπαξ Malach. i. 11. 5. 570, b 3.
ἀρραβών 1 Macc. xii. 7. 753, a 38.
ἀρρώσθημα βαρὺ Sirach. xxxi. 2. 673, a 29.
ἀρρώστος Malach. i. 8. 567, a 33.
ἀρσάκης 1 Macc. xiv. 2. 757, a 50. 11 Macc.
ix. 1. 776, a 39.
ἀρσινώ 111 Maccab. p. 789, b 32. p. 790,
a 21.
ἀρτάδοι 11 Macc. i. 3. 765, b 30.
ἀρτεμις 1 Macc. vi. 2. 736, a 36.
ἀρτος Levit. xxiv. 5. 70, a 37. Tob. i. 12.
573, b 17. Judith. x. 5. 583, b 17. Sirach.
xlv. 26. 702, a 25. ἄρτος ἀγγέλων Sap. xvi.
20. 606, a 48. ἄρτος καθάρους Judith. x. 5.
583, b 18. ἄρτος προθέσεως Ezech. xli.
22. 451, b 22. ἄρτος ἐπὶ τὴν τράπεζαν ἐπιτι-
θεῖναι 11 Macc. i. 8. 763, a 19.
ἀρχαῖοι γίγαντες Baruchi i. 11. 26. 716, b 35.
ἀρχαῖα Sap. viii. 8. 598, a 8.
ἀρχεκακὸς γυνή Sirach. xxv. 33. 663, a 44.
ἀρχεσθαι ἐπὶ τινας Eth. Addit. xiv. 11. 587,
b 9, 10.
ἀρχή & ἀρχαί Jof. vii. 1. 33. 105, b 36. Jobi
xl. 14. 219, a 3. Pſalmo cx. 3. 241, a 17.
cxxxix. 17. 245, b 7. Ezech. xxxix. 14. 450,
a 51. Sirach. xi. 3. 630, b 10. xvi. 27.
641, b 3. xxix. 28. 670, b 18. xxxix. 31.
689, b 9. 11 Macc. iv. 10. 767, a 30. xiii.
3. 783, b 21. ἀρχή ὡς Α' μὲν Dan. xi. 41.
483, a 59. ἀρχὴς Baruchi i. 11. 26. 716,
b 34.
ἀρχηγὸς τ' ἀποικίας 1 Par. viii. 7. 177, b 7.
ἀρχιερεὺς 1 Macc. xiii. 42. 756, b 18. ἀρχιε-
ρεὺς μέγας ibid. lin. 16. 17. ἀρχιερεὺς προη-
γούμενος 111 Macc. p. 790, a 57. ἀρχιερεὺς

τῷ ὀψίς Θεῷ ibid. lin. 20. ἀρχιερεῖς
111 Macc. p. 790, a 59. p. 797, b 39, 40.
ἀρχισυνάγωγος Nehem. xi, 22, 197, a 10, 11.
ἀρχων & ἀρχοντες Levit. iv, 22, 61, b 31. Jo-
bi xli, 16, 220, a 26. Esa. xl, 23, 309, a 52,
53. Oseez i, 4, 489, a 31. Esther. Addit.
xvi, 3, 588, a 10. 1 Macc. i, 27, 725, a 4,
xv, 1, 759, a 45. ἀρχων δυνάμεως 1 Macc. v,
56, 735, b 27. ἀρχων τῆς βασιλείας Aggai i, 1,
545, b 19, 20. ἀρχων τῶν κόσμων τέτταρτος Psa-
lmo cx, 6, 241, b 3, 4. ἀρχων τῶν οὐρανῶν Michæx vii,
5, 529, b 44. ἀρχοντες ἐθνῶν 1 Macc. xiv,
28, 758, a 29. ἀρχοντες καὶ ἡ πόλις 1 Macc.
xiv, 20, 757, b 28, 29. ἀρχοντες τῶν λαῶν
iv Reg. xi, 19, 165, a 14, 11 Macc. x, 21, 778,
b 32. ἀρχοντες μεσοφύρων 11 Macc. x, 14,
778, a 5. ἀρχοντες τῶν πόλεων Judith. vi, 11,
581, a 28. ἀρχοντες τῶν συναγωγῶν Jos. xxi, 1,
30, 108, b 26.
ἀρώματα unde dicta, Exodi xxx, 1, 56, b 41.
ἀσάη Zach. xiv, 5, 563, b 43.
ἀσάρδαν Tob. i, 24, 574, a 13.
ἀσέβεια Deut. xvi, 11, 22, 9, a pen.
ἀσεβεῖν Psa. lxi, 14, 225, b 23. Sirach.
vii, 40, 624, b 56.
ἀσέβης 1 Reg. i, 16, 119, b 37. Malach. iii,
5, 570, b 7. Sirach. vi, 21, 621, a 5. 1 Macc.
i, 36, 725, a 52.
ἀσέλγηναι ἀναρίθμητοι 111 Maccab. p. 791,
b ult.
ἀσημός τις 111 Macc. p. 790, a 10.
ἀσθένεια Psa. lxxvi, 11, 18, 229, b 9. Mich.
iv, 6, 526, a 40.
ἀσθενῶ iv Reg. xix, 26, 171, a 26. Dan.
xi, 34, 481, b 58. 1 Macc. i, 27, 725, a 7.
ἀσιάρχαι 11 Macc. x, 1, 2, 781, a 21.
ἀσιδαῖοι Esa. lxx, 15, 339, b 15, 16. Michæx
vii, 2, 529, b 9. 1 Macc. vii, 13, 739, a 47.
ἀσκοπυτίνη Judith. x, 5, 583, b 8.
ἀσπίς Jos. vii, 11, 18, 105, b 1. Esa. xl, 8, 284,
a pen. 1 Macc. xii, 7, 753, a 45. ἀσπίδα
λαμβάνειν Sirach. xxxvii, 5, 683, b 29.
ἀσπίδες χρυσαῖ, χαλκαῖ 1 Macc. vi, 39,
717, b 60, 61.
ἀσπίδιον 1 Macc. v, 57, 733, b 31.
ἀσπαραγίνος iv Reg. xix, 37, 171, b 14.
ἀσπαρημὸς Jer. xxxi, 40, 377, a 54.
ἀσπρ Ezech. xxxi, 30, 443, b 46.
ἀσσυρίων ὁδὸς Oseez xi, 1, 502, a 35.
ἀσάνδαι Esther. vii, 10, 202, a 26.
ἀσαρτεῖον 1 Reg. xxxi, 10, 130, b 37.
ἀσάτειν Deut. xxviii, 66, 100, b 54. Esa.
lix, 10, 332, a 2.
ἀσβερίστμος Sap. xi, 11, 2, 602, b 41.
ἀσβεργῖν Jobi xxx, 15, 218, a 24.
ἀσβεργός Sap. xiv, 24, 604, a 38.
ἀσβρατεία Judic. xxi, 10, 117, b 9. 1 Reg. xi,
7, 123, b 38.
ἀσβυλον τέμενος 11 Macc. iv, 33, 769, a 2.
ἀσβυλος τόπος 11 Macc. iv, 33, 768, b 59.
ἀσύνετος Sirach. xxi, 18, 652, a 22.
ἀσυνθεῖς 111 Macc. p. 790, b 49.
ἀσυνθεσία 1 Macc. xvi, 17, 762, a 18.
ἀσυνθετος Sap. xiv, 24, 604, a 38.
ἀσυντακτος Jobi xxix, 25, 212, b 46.
ἀστυρῆς Sirach. xxi, 11, 17, 656, a 51.
ἀσφάλεια ἐννυχος 111 Macc. p. 796, a 30.
ἀσφαλέστερα πρὸς τοὺς πολέμους 1 Macc. x, 11,
745, b 14.
ἀσφαλιζω Sap. iv, 17, 594, a 19.
ἀσφαλῶς Baruchi v, 7, 718, a 10.
ἀσχημονῶ Deut. xxv, 3, 99, a 40.
ἀσχημοσύνη Levit. xvi, 1, 6, 66, a 35, 36. Si-
rach. xxvi, 11, 664, b 3. ἀσχημοσύνη συγ-
καταλύπτειν Sirach. xxvi, 11, 664, a 60, 61.
ἀσχημων Sirach. xvi, 11, 6, 66, a 37.
ἀσχημία Sirach. xl, 1, 690, a 30.
ἀσάρ 1 Macc. ii, 67, 752, a 48.
ἀσάτια 11 Macc. vi, 4, 771, b 2.
ἀσάργατις 1 Maccab. v, 43, 735, a 43, 44.
11 Macc. xi, 26, 782, a 23.
11 Macc. v, 10, 770, a 47.
ἀσάριος Sap. iv, 1, 592, b 40.
ἀσάριος Lev. xx, 20, 68, b 33. Deut. xvi,
5, 99, b 5.
ἀσάριος

INDEX

- ἀτέλεια I Reg. xvii, 25. 126, a 17. I Macc. x, 34. 746, b 52.
 ἀτέλεις ἄραι Sap. x, 7. 599, b 29.
 ἀτελέστατον βεβαίως ὄγκον III Macc. p. 797, b 10.
 ἀτη Sirach. iv, 6. 615, a 41.
 ἀτιμα τ' ἐχθρῶν Sap. xli, 24. 602, a 23.
 ἀτιμάζω Deut. xxvii, 16. 100, a 42. Sirach. x, 32. 630, a 29. xi, 6. 630, b 46. 47. xxi, 5. 653, a 9. 10.
 ἀτίμητος III Macc. p. 94, b 1.
 ἀτιμία Sirach. v, 15. 619, a 38. 39. xx, 28. 650, b 35. xxi, 27. 652, b 7. Baruchi vi, 25. 719, a 28. ἀτιμίαν κατατρέχειν Sirach. xxvi, 23. 665, a 59. 60.
 ἀτμός Sap. vii, 25. 597, a 34. Sirach. xxiv, 21. 658, b 40.
 ἀτμός Sirach. xxiv, 21. 658, b 40.
 ἀτμώδης ἀναθυμίασις Sirach. xlii, 24. 697, b 57.
 ἀτρέφους Sirach. xxv, 28. 662, b 57. xl, 23. 692, a 3.
 ἀττα I Macc. xli, 7. 753, a 30. ἀττα γέρον Sirach. xl, 18. 695, a 29.
 ἀττάλω I Macc. xv, 22. 760, a 18.
 ἀναρᾶν I Macc. ii, 5. 727, a 19. 20. vi, 43. 738, a 10.
 αὐαρά Esa. xlvii, 2. 288, a 28.
 αὐαρά I Macc. xli, 7. 753, a 41.
 αὐαρά Sirach. xli, 27. 615, a 60.
 αὐαρά Sirach. xxv, 34. 663, a 58.
 αὐαρά τὴν παραδιδόναι III Macc. p. 799, b 35.
 αὐαρά Sap. xli, 5. 601, a 47.
 αὐαρά πρὸς συνεισλημμένη III Macc. p. 792, b 17.
 αὐαία vel αὐαίος θύρα Sirach. xxv, 34. 663, a 58. II Macc. xiv, 41. 706, b 51.
 αὐαρχία & αὐαρχής II Reg. vii, 18. 134, b 13. 14. 17.
 αὐαή Judith. i, 8. 579, a 31. Baruchi vi, 17. 718, b 46. II Macc. xlii, 15. 784, a 41.
 αὐαή ἰσχυρὰ τ' αὐαίαν I Macc. ix, 54. 744, b 48.
 αὐαίσις Sirach. xxiv, 11. 658, a 21. 21. 31. 712, b 36.
 αὐαών Judith. vii, 3. 581, b 2. αὐαών III Macc. p. 798, a 48.
 αὐαών Jobi xlii, 10. 220, b 44. Sirach. ii, 3. 612, b 42. αὐαώνον παῖδα II Macc. ix, 5. 776, a 56.
 αὐαών I Macc. ii, 5. 727, a 20. vi, 43. 738, a 11.
 αὐαώντις Ezech. xlvii, 16. 452, a 36. 37.
 αὐαώντις Job. p. 203, a 12. 13.
 αὐαώντις Deut. xxxii, 10. 102, a 1.
 αὐαώντις Sirach. xl, 18. 691, b 16. αὐαώντις Ibid. lin. 15.
 αὐαόδοκοι αὐαόνομοι αὐαοτιλῆς Dan. vii, 22. 468, a 20.
 αὐαοδικία Esdras vii, 14. 192, b 3.
 αὐαοκράτορες ἡγεμόνες Judic. i, p. 109, a 20.
 αὐαονομία Esdras vii, 14. 192, b 2. Nehem. ix, 36. 196, a 49. Lament. ii, 9. 272, a 42.
 I Macc. ii, 37. 728, a 41. 42. vi, 59. 738, b 35.
 αὐαός, αὐαός, αὐαόν Sirach. xlii, 16. 696, a 9. xlviii, 8. 707, a 11. & vers. 24. p. 708, a 21. III Macc. p. 795, b 26. 29. αὐαός μαρτυρεῖ Sirach. p. 610, a 37.
 αὐαώδης Michas iv, 8. 526, a 54.
 ἀφαιρεῖν & ἀφαιρεῖσθαι Osee xi, 4. 499, b 1. I Macc. vii, 30. 742, a 21. ἀφαιρεῖσθαι συμβαίνει Sirach. xxxiv, 26. 680, a 59.
 ἀφαιρέμα Num. xvi, 27. 77, a 1. 2. Deut. xvi, 4. 91, b 58. 59. Malach. i, 8. 570, b 44. Sirach. vii, 33. 34. 35. p. 624, b 3. xxxv, 0. 681, a 36. I Macc. xv, 5. 759, a pen.
 ἀφαιρέσις τόπων III Macc. p. 789, a 58.
 ἀφάνης Sirach. xx, 32. 651, a 5. ἀφάνεις ἐγένοντο III Macc. i, 34. 766, b 55.
 ἀφάνιζαν & ἀφάνιζεσθαι iv Reg. ii, 1. 158, b 7. Dan. iv, 22. 460, b 33. Sap. i, 16. 592, b 6. I Macc. i, 57. 726, a 44.
 ἀφάνισμος II Par. xxi, 8. 187, b 56. xxx, 7. 188, a 45. Sap. i, 14. 589, b 32. II Macc. v, 13. 770, b 3.
 ἀφάντος ἐγένετο II Macc. i, 34. 766, b 56.
 ἀφαιρεῖν I Macc. x, 30. 746, a 47. xi, 34. 750, b 6.
 ἀφείσιν I Macc. x, 34. 746, b 53. ἀφείσιν ποιῶν Esth. ii, 18. 199, a 36.
 ἀφείτα Judic. xi, 37. 114, a 41.
 ἀφείτον μοι II Macc. xv, 39. 789, b 5.
 ἀφειλιώτης Jer. xxv, 26. 370, b 4.
 ἀφεισσία Sap. vi, 19. 595, b 20.
 ἀφεισάτον πνεῦμα Sap. xli, 1. 601, a 20. 21.
 ἀφειμι II Reg. xix, 19. 141, a 15. I Macc. xi, 34. 750, b 26. xv, 5. 759, a pen. ἀφειναι ἀμαρτίας Sirach. ii, 13. 613, a 26. ἀφειναι ἀφειματα I Macc. x, 28. 745, b 47. xv, 5. 759, b 15.
 ἀφεισάται & ἀφεισάσθαι Sirach. xlii, 5. 655, a 40. xlvii, 25. 667, a 10. xxxiv, 12. 13. p. 688, b 4. ἀφεισάται ὑπνοῦ Sirach. xlii, 9. 695, a 41. ἀφεισάσθαι ἀπὸ καρδίας Judith. xlii, 25. 584, b 18.
 ἀφεισός Sap. xvi, 15. 607, b 25.
 ἀφεισός Sirach. v, 5. 618, b 13.
 ἀφεισός Sirach. p. 610, b 47.
 ἀφεισός Gen. xlix, 10. 26, b 21. III Macc. p. 793, a 18.
 ἀφεισός Levit. xxi, 12. 69, a 36.
 ἀφεισός Num. xli, 14. 75, a 39.
 ἀφεισός I Macc. xi, 28. 750, a 42. 43.
 ἀφεισός Sirach. xlvii, 22. 33. p. 706, a 10.
 I Macc. v, 43. 735, a 48. ἀφεισός & ἀφεισός Deut. xxi, 5. 97, a 33. 36. ἀφεισός λυσσεῖς Sirach. xix, 4. 646, a 59. ἀφεισός Νικηφόρος II Macc. viii, 23. 775, a 53.
 ἀφεισός Deut. xxi, 21. 97, b 29. II Reg. xlii, 13. 136, b 21. Osee xi, 10. 487, b 54.
 Sirach. xlvii, 22. 23. p. 706, a 11. ἀφεισός Sirach. i, 11. 22. 23. 614, b 42.
 ἀφεισός I Reg. i, 16. 119, b 37.
 II Reg. xlii, 13. 136, b 21. Sap. i, 11. 12. 592, a 15. Sirach. xvi, 23. 641, a 42.
 ἀφεισός Sap. iv, 19. 594, a 23.
 ἀφεισός Nahum i, 13. 534, b 42.
 ἀφεισός Sirach. xx, 20. 650, a 18.
 ἀφεισός Sirach. xx, 21. 650, a 29. ἀφεισός χαρῆς Sirach. iv, 1. 616, a 13. ἀφεισός Sirach. xxix, 22. 670, a 43. 44.
 ἀφεισός Gen. xli, 2. 23, a 9. 22. Sirach. xl, 16. 691, a 58.
 ἀφεισός Tobit i, 24. 574, a 13.
 ἀφεισός Sirach. xx, 24. 650, a 52. 53.
 ἀφεισός Tobit ii, 15. 574, a 49. xi, 20. 577, b 23.
 ἀφεισός Tobit iv, 13. 575, a 60.
 ἀφεισός Eccles. xi, 4. 266, b 20.
 ἀφεισός παῖδα θνητῆ φύσεως III Macc. p. 794, b pen.
 ἀφεισός Beθάρων I Macc. i, 16. 730, a 3.
 ἀφεισός Esa. xxx, 24. 30, a 20.
 ἀφεισός Sirach. xli, 21. 694, a 12.
 αὐαός Jobi xlii, 16. 210, a 30.
 B.
 B pro ἡ Hebræo Jer. xlviii, 21. 390, a 25.
 B pro ἡ Hebræo Ezech. xxvii, 18. 436, b 33.
 βααλ τῆ διαμάχης Tobit i, 5. 573, a 39.
 βααλάν Jer. xlviii, 23. 390, a 48.
 βααλάν I Macc. vi, 4. 736, b 13. 14.
 βααλάνια I Macc. x, 37. 747, a 28.
 βααλάν Jer. xlviii, 22. 390, a 35.
 βααλάν Sap. x, 19. 600, a 44. βααλάν κολίας Sirach. li, 7. 711, b 26.
 βααλάν ἐκ καθίστην Jer. xlix, 30. 393, b 21.
 βααλάν iv Reg. x, 12. 161, b 40.
 βααλάν I Macc. ix, 62. 744, b 17. & vers. 64, b 34.
 βααλάν I Macc. ix, 50. 744, a 10.
 βααλάν Judith. iv, 5. 580, a 57.
 βααλάν Ibid. lin. 54.
 βααλάν I Macc. v, 52. 735, b 13.
 βααλάν, Beθάρων & Beθάρων I Macc. iv, 29. 732, a 60. & vers. 61. p. 733, b 60, seqq.
 βααλάν I Macc. vii, 39. 740, a 10.
 βααλάν Beθάρων I Macc. p. 798, b 48.
 βααλάν I Macc. xlii, 37. 756, a 25.
 βααλάν Gen. xxvii, 19. 19, a 7.
 βααλάν II Macc. xli, 35. 782, b 2.
 βααλάν I Reg. v, 23. 132, b pen.
 βααλάν N. Pr. Gen. xi, 1. 10, b 61, 62.
 βααλάν I Macc. x, 1. 745, a 45.
 βααλάν Osee xiv, 6. 503, b 28. βααλάν χαρῆς Habac. i, 10. 536, b 41.
 βααλάν Dan. v, 1. 462, a 9.
 βααλάν βαφίσεται Dan. iv, 22. 460, b 31.
 βααλάν II Macc. v, 22. 770, b 56.
 βααλάν Ezech. xxi, 31. 427, a 40.
 βααλάν III Macc. p. 794, b 23.
 βααλάν III Macc. p. 798, a 4.
 βααλάν Psalmo iv, 3. 222, a 28.
 βααλάν & βααλάν Sirach. vii, 18. 626, a 25. 26. xxi, 27. 652, b 6. βααλάν ὑπὸ μολυβδόν Sirach. xxi, 17. 653, b 17. 18.
 βααλάν III Macc. p. 799, a 7. βααλάν Sap. xvi, 20. 607, b 46.
 βααλάν Sap. xi, 10. 600, b 18. xli, 23. 602, a 4. II Macc. ii, 30. 765, a 31.
 βααλάν Jer. xx, 2. 364, b 9. II Macc. vi, 19. 772, a 52.
 βααλάν Sap. i, 1. 591, b 17. I Macc. i, 65. 66. p. 726, b 34. βααλάν αἰώνιος, ἀνατλήτος II Macc. vi, 26. 772, b 5. seqq.
 βααλάν Dan. v, 31. 463, b 10. II Macc. vii, 16. 773, a 60. βααλάν αἰώνιος I Macc. ii, 54. 729, a 20.
 βααλάν Gen. ii, 13. 3. a 59. 60.
 βααλάν Exodi xix, 4. 33, a 60.
 βααλάν Ezech. xli, 10. 414, a 34. 35. Sap. vi, 26. 595, b 52. βααλάν Exodi xxi, 1. 35, a 3, 4.
 βααλάν Gen. xix, 19. 15, a 23. Sirach. xxi, 14. 652, b 57. xxxi, 11. 678, b 12. xxxvi, 26. 683, a 49. 50. xlvii, 2. 703, a 6.
 βααλάν Jer. xli, 14. 384, a 27.
 βααλάν II Macc. i, 19. 763, b 51. 52.
 βααλάν Sap. vi, 26. 595, b 52.
 βααλάν I Maccab. xlii, 23. 755, b 16.
 βααλάν Sap. iv, 12. 593, b 35.
 βααλάν Ibid. lin. 31. 32.
 βααλάν Baruchi xlii, 69. 721, a 45.
 βααλάν Sirach. xiv, 3. 636, b 35.
 βααλάν Esa. v, 2. 277, b 21.
 βααλάν Sirach. xxxi, 31. 674, b 42.
 βααλάν & βααλάν Exodi vi, 11. 26. 30, a 25. Deut. xxi, 4. 98, b 33. Esa. xli, 19. 315, a 46. Osee ix, 0. 497, a 1. Sirach. x, 15. 629, a 2. xlii, 24. 635, b 52. xv, 13. 639, a 16. xvi, 23. 643, a 48. I Macc. i, 57. 726, a 34. seqq. βααλάν ἐρημώσεως I Maccab. i, 57. 726, a 31. 32.
 βααλάν Dan. xi, 31. 481, a 58. 59. I Macc. i, 57. 726, a 33.
 βααλάν Sirach. xlii, 17. 656, a 53.
 βααλάν Sirach. xx, 8. 649, a 12. III Macc. p. 793, a 12. p. 794, b 3.
 βααλάν III Macc. p. 799, b 21. 22.
 βααλάν I Macc. vii, 21. 739, b 12, 13.
 βααλάν Dan. vii, 25, 418, a 53. βααλάν Sir. xl, 110. 695, b 3.
 βααλάν Lev. xxi, 1. 68, b 45. 46.
 βααλάν III Macc. p. 791, b 30.
 βααλάν iv Reg. xli, 8. 165, b 8. 14.
 βααλάν Ezech. xxvii, 4. 435, a 1.
 βααλάν Dan. xi, 3. 482, b 36.
 βααλάν I Macc. ix, 50. 744, a 11.
 βααλάν Ibid. lin. 12.
 βααλάν I Macc. v, 52. 735, b 11. II Macc. x, 1. 29. 782, a 39.
 βααλάν & Beθάρων Vide βααλάν.
 βααλάν, Beθάρων, Beθάρων, Beθάρων Judith. iv, 3. 580, a 44. I Macc. i, 11. 16. 730, a 38. vii, 39. 740, a 10. 11. 5.
 βααλάν, seu, ut in Josepho, Beθάρων I Macc. vi, 32. 737, a 44.
 βααλάν

VOCUM GRÆCARUM.

Βελμέν & Βελμαίμ Judith. iv, 3. 580, a 45.
 vii, 3. 581, b 4. 5. viii, 3. 582, a 20.
 βελομαντία Deuter. xvi, 10. 93, b 58.
 Ezech. xxi, 21. 425, b 52.
 βέλως Joel. ii, 8. 506, a 10.
 βελόσασις Ezech. xxi, 22. 426, a 56, i Macc.
 vi, 20. 737, a 13. i Macc. vi, 51. 738, a 44.
 βέλτιον χρυσίον Sirach. xxx, 15. 672, a 24.
 βερεθρον Sap. xvi, 13. 607, b 8.
 βετάνη Judith. i, 9. 579, a 38.
 βετημεσθαίμ & βετομασθαίμ vel potiùs βε-
 τομεσθαίμ & βαιτομασθαίμ Judith. iv, 5.
 580, a 52. xv, 5. 585, a 22. 23. 26.
 βετλάα aut βετυλάα Judith. xv, 2. 585, a 14.
 15.
 βηζαίθ, βηθζαίθ & βηθζαίθ i Macc. vii, 19.
 739, a 59. 60. ix, 4. 742, b 6.
 βηθαλαγά i Macc. ix, 62. 744, b 18.
 βήλος i Macc. vi, 2. 771, a 58.
 βήλτις Jer. vii, 18. 351, b 28. xlii, 17.
 386, a ult.
 βήμα Sirach. xix, 27. 648, a 57. i Macc.
 x, 62. 748, a 32.
 βηρύλλιον Ezech. xxi, 11. 13. 438, b 23.
 βιάζεν ῥέν ποταμὸν Sirach. iv, 31. 617, b 45.
 βίαιος μόρος Dan. v, 30. 463, b 7. βίαιος Gen.
 vi, 4. 8, b 29.
 βιβλίον ἐλισσόμενον Esa. xxxiv, 4. 305, b 41.
 42.
 βιβλιοφόρος Esther. i, 13. 200, a 33.
 βιβλος ἱερὰ i Macc. i, 59. 726, a 52. βιβλοί
 λόγων Tobia p. 573, a 12.
 βίη Ἡρακλῆος Sirach. xlii, 15. 704, b 40.
 βίη i Macc. ix, 50. 744, a 11. 12.
 βίος ἀλλότριος Sirach. xix, 8. 646, b 34.
 βίον ἐν εἰρήνῃ διάγειν i Macc. xvi, 10. 761,
 b 41. 42.
 βίος Sirach. xxxi, 4. 673, a 48. βίος πτω-
 χῶ Sirach. xxxviii, 20. 686, b 35. 36.
 βλασφημεῖν Dan. vii, 25. 468, a 46. Za-
 char. xii, 10. 561, b 29.
 βλασφημία Dan. xi, 36. 482, a 35. 38.
 i Macc. ii, 6. 727, a 26.
 βλασφημος Dan. xi, 36. 482, a 40. Sirach.
 iii, 18. 614, a 57.
 βλέπων εἰς τράπεζαν Sirach. xl, 30. 692, a 57.
 βλοσυρά Cantici vi, 3. 269, b 1.
 βοείω ποδὶ Ezech. i, 7. 401, b 26.
 βοήθημα πρὸς τὸ ῥῆγος i Reg. i, 2. 143, a 18.
 βόησις Psalmo xxi, 2. 226, a 41.
 βολαὶ ἡλίου κατεσπείρωτο i Macc. p. 796,
 b 54.
 βομβῶν Baruchi ii, 29. 715, b 26.
 βομβήσις Ibid. lin. 24.
 βορρᾶς Jer. xli, 6. 387, b 31.
 βοσὸρ, βοσὸρρα, Βόσρα Esa. xxxiv, 6. 306, a 3.
 lxi, 1. 335, b 7. Jer. xlii, 1. 24. 390,
 a 53. i Macc. v, 26. 734, b 32. 33.
 Μιχαῆλ vii, 1. 529, b 4.
 βοτρυς Esther. vii, 9. 201, b 38. 39.
 βυγαθάν Esth. Addit. xi, 1. 587, a 11.
 βυγαῖος Sap. iv, 17. 594, a 10. 11.
 βυλευομαι i Macc. xii, 35. 754, a 50.
 βουλευτήριον i Macc. vii, 15. 741, a 55.
 βουλευτικόν Sirach. xvi, 5. 642, a 37.
 βολή Michæe iv, 9. 526, b 11. Sirach. xxi,
 16. 652, a 7. xxxiii, 8. 677, b 7. i Macc.
 vii, 15. 741, a 55. xiv, 22. 757, b 40. 41.
 βολή κενή i Macc. ix, 68. 744, b 55. 56.
 βόλομαι i Macc. xv, 27. 760, b 40.
 βανός Gen. xxxi, 46. 20, a 48. i Reg. vi,
 4. 133, a 21.
 βοῶπις iv Reg. ix, 30. 163, a 60.
 βραδύνω Sirach. xxxv, 22. 681, b 44.
 βραχιάλιον Judith. x, 3. 583, a 62. 63.
 βραχίον Sirach. vii, 33. 34. 35. p. 624, a 45.
 βραχίονες τεταγμένοι Ezech. xxx, 22. 441,
 a 57. 58.
 βρέται Exodi xx, 4. 39, a 56.
 βροχίος Sirach. vi, 5. 620, a 1.
 βρόμος Sap. xi, 19. 600, b 51, seqq.
 Ibid. lin. 54. 55.
 βρομώδης Joel. i, 4. 504, a 51.
 βρυγμός Sirach. li, 4. 711, b 15.
 βρύχημα Psalmo xxi, 2. 226, a 39.

βύρσα i Macc. v, 26. 734, b 26.
 βύσος Esa. i, 11. 23. 276, b 13. i Macc. i,
 23. 724, b 46.
 βωμός, βωμοί Ezech. xx, 29. 424, a 27. i Macc.
 i, 62. 726, b 9. βωμός χρύσεος i Macc. i,
 23. 724, b 27.

Γ.

Γ pro Hebræo γ Jer. xlix, 3. 392, a 42.
 Ezech. xxvii, 22. 437, a 17. i Macc.
 ix, 62. 744, b 21.
 γαβᾶ Judith. i, 11. 14. 580, a 34.
 γαβᾶθ i Macc. ix, 36. 743, a pen.
 γαβᾶρα i Macc. iv, 15. 732, a 10. xii, 54.
 757, a 29. xv, 39. 761, a 29.
 γαβᾶς vel Γαβᾶς i Macc. ii, 2. 727, a 9. 10.
 γάβ i Macc. xii, 7. 753, a 40.
 γάβ ἡ ἔρημος i Macc. xiii, 43. 756, b 31.
 γάβαρα, Γαβᾶρα, Γαβᾶρα i Macc. ix, 52. 744,
 a 38. 39. xii, 54. 757, a 28. xiv, 34. 758,
 a 44.
 γαβᾶ Amosi vii, 1. 515, a pen.
 γαβᾶρηνοί Dan. ii, 27. 455, b 48.
 γαβᾶφοροί Dan. ii, 2. 457, b 54.
 γαβᾶφυλάκιον i Macc. xiv, 49. 759, a 22.
 ii Macc. iii, 6. 766, a 1. 2.
 γαβᾶφύλαξ ii Macc. iii, 7. 766, a 10.
 γαβᾶ Jos. vii, 12. 105, a 59.
 γαβᾶ Jer. xlix, 3. 392, a 42.
 γαβᾶς Jos. vii, 18. 105, b 4. Jer. vi, 23.
 350, b 16.
 γαβᾶ i Macc. x, 30. 746, a 35.
 γαβᾶ Ezech. xxvii, 24. 437, a 47.
 γαβᾶς Tobia xi, 21. 577, b 32.
 γαβᾶς ἐνεκεν i Macc. p. 799, b 48.
 γαβᾶ Ezech. xxvii, 4. 435, a 2.
 γεγενημένα παρὰ λόγον iii Macc. p. 799, b 32.
 γεγενημένη ἀνδρὸς Sirach. xxvi, 12. 664, b 17.
 γεγενησὶ βασιλεὺς Adj. Dan. xiv, 27. 723, b 14.
 γεδᾶρα, Γεδᾶρα, Γεδᾶρα i Macc. xv, 39. 761,
 a 23. seqq. xvi, 9. 761, b 25.
 γεδᾶ Judith. i, 6. 579, a 24.
 γεδᾶς, nomen proprium, Gen. xxi, 3. 16,
 a 11.
 γεναῖ Jer. i, 39. 396, a 16. Sap. iii, 19.
 592, b 32. Sirach. xxxiii, 15. 677, b pen.
 Baruchi vi, 2. 718, a 34. γεναῖ πονηρὰ καὶ
 μοιχαλὶς Esa. lvi, 3. 327, b ult. γεναῖ
 Sirach. iv, 17. 616, b 49.
 γεναλογέω ii Paralip. xii, 15. 183, a 6.
 γεναλογία Ibid. lin. 3.
 γένεσις Sap. i, 14. 589, b 23. iii, 13. 592,
 a 23. γένεσις ἐναλλαγή Deut. xxi, 5. 97,
 a 24. Sap. xiv, 26. 604, a 45. γένεσις κατὰ
 πᾶν Sap. xvi, 26. 606, b 4. γένεσις κόσμου
 Sap. i, 14. 592, b 23.
 γενησθαι ἐφ' ἐν i Macc. x, 38. 747, a 44. 45.
 γενησθαι Sirach. xlii, 26. 27. 28. p. 706,
 a 44. ii Macc. xii, 2. 781, a 13.
 γενησθαι Levit. xvi, 11. 66, a 51. Ezech.
 xvi, 3. 416, b 2.
 γέννημα Sirach. i, 21. 611, b 16. ii, 1. 613,
 b 29. vi, 20. 621, a 1. xxiv, 26. 659, a 20.
 γέννηματα γῆς ἀδίκης Sap. xvi, 19. 606, a 43.
 γέννησθαι i Macc. xi, 67. 752, a 44.
 γένουτο, γένουτο Judith. xiii, 26. 584, b 21.
 γεραίρεσθαι iii Macc. p. 796, b 14.
 γεραίς Sirach. xxxviii, 16. 686, a 33. γεραίς
 σιγῆς ἀκίνδυνον Sirach. xix, 28. 648, b 19.
 γερόντες ii Macc. vi, 1. 771, a 46.
 γερόντα γαγεῖν Sirach. xxxv, 20. 680, a 22.
 γερόσια i Maccab. xii, 6. 752, b 42. 43.
 ii Macc. iv, 44. 769, a 41. γερόσια τῶ ἐθνὸς
 i Macc. xii, 6. 752, b 42. γερόσια τῶν
 Γεραῶν Judith. xv, 9. 585, a 42.
 γεσίμ Judith. i, 9. 579, a 33.
 γεσίμ τὴν ὥν καλεῖ ii Macc. xiii, 18.
 784, a 55. 56.
 γεσίμ Sap. xvi, 20. 606, a 51.
 γεσῶνται Jos. xvi, 14. 108, a 6.
 γεσῶνται Sap. xi, 21. 600, b pen.
 γεσῶνται Sirach. xxvii, 7. 666, a 26.
 γῆ Osee viii, 1. 494, b 38. Sap. i, 14. 589,
 b 34. i Macc. v, 68. 736, a 3. γῆ ἀδίκης

Sap. xvi, 19. 606, a 43. γῆ ἀλοφύλων
 i Macc. iv, 22. 732, a 38. v, 68. 736, a 2.
 γῆ ἀλμυρὰ Sirach. xxxix, 29. 689, a 51.
 γῆ ἀπέραντος καὶ ἀμέτρητος iii Macc. p. 791,
 a 53. γῆ καὶ ὕδωρ Judith. ii, 5. 579, b 4.
 γηγενὴς & γηγενεῖς Deut. ii, 11. 83, b 16.
 Sap. vii, 1. 596, a 1.
 γῆδον ii Macc. xii, 1. 780, b 53.
 γῆραιόι ii Macc. p. 791, a 11.
 γῆροκόμος ii Macc. xv, 12. 787, b 58.
 γῆλοι Ezech. xxvii, 9. 435, a pen.
 γίγαντες Deut. ii, 11. 83, b 16. Sirach xvi,
 8. 639, b pen. ii Macc. p. 791, a 41.
 γιγαντώδης ψυχὴ Sirach. xxi, 5. 655, a 40.
 γινεσθαι κατὰ πρόσωπον i Macc. vii, 46.
 740, a 55.
 γινώσκων Esa. xl, 13. 308, b 54. 57. Je-
 rem. ii, 16. 344, b 16. γινώσκων ἀσφαλῶς
 ii Macc. p. 799, b 16.
 γλαυξ Sirach. xl, 2. 690, a 58.
 γλυκαίνειν & γλυκαίνεσθαι Sirach. xxvii, 26.
 667, a 13. xlii, 2. 708, a 54.
 γλύμμα σφαγίδος Exodi xxviii, 11. 56,
 a 7.
 γλυπτὴ σιδήρεος Jer. xxxvi, 23. 381, a 54.
 γλυπτὸν Exodi xx, 4. 39, a 4. Deut. xii,
 3. 86, b 51. Osee xii, 2. 501, b 34.
 γλύφειν Jobi xix, 24. 208, b 41.
 γλύφωμαι Sap. vi, 2. 596, a 5.
 γλῶσσα εὐλαῶς, εὐχαῖς Sirach. vi, 5. 620,
 a 7. 8. γλῶσσα παιδείας Esa. l, 4. 321, a an-
 tepen. γλῶσσα τρίτη Sirach. xxvii, 16.
 668, b 10. γλῶσσα φιλοκέρτομος i Macc.
 xiii, 17. 755, a 49.
 γλαχὶν πλάττειν σιδῆρα Jer. xxxvi, 23. 381,
 a 47.
 γνήσιος ἀδελφὸς Sirach. vii, 20. 623, a 45.
 γνώμη Sirach. p. 610, a 59.
 γνωμολόγος Sirach. xxx, 21. 672, b 10. xxxi,
 5. 673, b 1.
 γνώσις Ecclef. viii, 6. 263, a 39. Sirach.
 xxxiii, 8. 677, b 6. γνώσις νόμου Sirach.
 xv, 1. 638, a 58. γνώσις παντοκράτορος Si-
 rach. xix, 18. 647, b 1.
 γοερὸν φέγγμα i Macc. ix, 41. 743, b 19.
 γοδολία iv Reg. xi, 1. 164, a 12.
 γοῖδ Exodi xvi, 31. 32, b 43.
 γοιράδα Jer. xlii, 1. 24. 390, a 51.
 γομὸς Osee i, 2. 489, a 10.
 γομὸρρα Jer. xlii, 3. 392, a 43.
 γομφιάζω Sirach. xxx, 10. 671, b 42.
 γομφιάσις Ibid. lin. 44.
 γομφιασμός Ibidem.
 γομφῶν Jer. x, 4. 355, a 2.
 γονεῖς Tobia x, 13. 577, b 4.
 γορτυνα i Macc. xv, 23. 760, b 3.
 γράμματα μνημόσυνα τῆ ἡμερᾶν Esth. vi, 1.
 201, a 21. 22.
 γραμματεία Psalmo lxxi, 15. 235, a 21. 22.
 Sirach. xlii, 4. 699, a 6. 7.
 γραμματεὺς & γραμματεῖς Deut. i, 16. 83,
 a 19. Jos. vii, 33. 105, b 33. Sirach. x,
 5. 627, b 59. ii Macc. vi, 18. 772, a 46.
 γραμματῆσα γαγγεῖς τοῖς κριταῖς Deut. i, 16.
 83, a 18.
 γραμματικὴ Dan. i, 17. 454, b 19. 20.
 γραμματοφόροι ἐκ διαδοχῆς Esth. ii, 13. 200,
 a 34. 35. vii, 10. 202, a 27. 28.
 γραφὴ κεκολλημένη Sirach. xlii, 13. 701, a 37.
 38.
 γράφωσθαι ἐν δελτοῖς Jer. l, 20. 395, a 24. Ma-
 lach. iii, 16. 571, a 60. 61.
 γρυπὸς Esa. xlii, 11. 318, a 24.
 γυγαία Ezech. xxxviii, 2. 448, a 43.
 γύγαια Ezech. xxxviii, 2. 448, b 1.
 γυμναζόμενοι ii Macc. iv, 14. 767, b 13.
 γυμνάσιον ii Macc. iv, 12. 767, a 52.
 γυμνασιάρχαι & γυμνασιάρχειν ii Macc. iv,
 1. 767, b 12. & vers. 15. b 28. 29.
 γυμνὸν μηρὸν Judith. ix, 2. 583, a 5. γυμνω-
 σαμένη Judith. ix, 1. 582, b 47. 48.
 γυναιὸν ἔσα πύχνης Sirach. xi, 3. 630, b 6. 7.
 γυνὴ ἀδοτρία Tob. iv, 13. 575, a 54. γυνὴ
 ἀμώμος Sirach. xl, 19. 691, b 33. γυνὴ
 μισθία Sirach. xxvi, 23. 665, a 55. γυνὴ
 F 2 παρθε-

INDEX

- παρθενίας Sirach. xv, 2. 638, b 2. γυνή
ὑπανδρος Sirach. xli, 27. 694, a antepen.
γυναικες ἀνδρείας Sirach. ...
γυναικός Jobi xxxix, 30. 218, b 9.
γυνή Sirach. xlviii, 19. 707, b 43.
- Δ.
- Δ pro τ Jer. xlviii, 32. 390, b 58.
δ pro γ Jer. xlviii, 21. 390, a 27.
28.
- δαγώνος ναός I Macc. x, 83. 749, a 26, 27.
δαδρχία II Macc. iv, 22. 768, a 35.
δαδρχμένης πόλεως ibid. lin. 36.
δαδχ Tob. vi, 12. 576, a 35.
δαδχ I Macc. v, 9. 734, a 58.
δαδχμα Exodi xx, 1. 34, b pen.
δαμῶνες Tob. vi, 8. 576, a 21, 22. δαμῶνια ἐκκαθεζόμενα I Reg. xvi, 14. 125, b 23. δαμῶνια τραγόμενα Efa. xiii, 21. 285, b 14. δαμῶνιων ταραχή I Reg. xvi, 14. 125, b 22.
δακνών Sirach. xxi, 2. 651, a 32.
δακρυχένων Sap. vii, 3. 596, a 41.
δακτύλιος Ezech. xxviii, 12. 438, a 46, 47.
δακτύλος ἐκτεταμένος Efa. lviii, 9. 330, b 20, 21.
δάμαλις παροισχυρῶσα Oseez iv, 16. 490, b ult.
δάμαλις χρυσῆ III Reg. xii, 28. 151, a 9.
δάμαρ Sirach. xlii, 11. 695, b 23.
δαν Ezech. xxvii, 19. 436, b 45.
δανείζων Sirach. viii, 15. 625, b 58. xx, 16. 649, b 32. xxix, 1. 669, a 35. δανεισμένος τὸ πνεῦμα Sap. xv, 8. 604, b 60, 61.
δαπάνημα II Macc. xi, 31. 780, a 54.
δαπανωμένης τ' θυσίας II Macc. i, 23. 763, b 54, 55.
δαυός IV Reg. i, 8. 158, a 26.
δάφνη II Macc. iv, 33. 769, a 4.
δαφνιῆς χερσὶ I Macc. iiii, 30. 730, b 22.
δῆ II Macc. v, 14. 770, b 8.
δέειρα & Δειρᾶ Dan. iiii, 1. 457, b 15.
δέησις Psa. lxxii, 2. 226, a 42. Sirach. iv, 6. 616, a 36.
δῆ Psa. lxxii, 9. 228, a 7. ἔδει ibid.
δέικελον Exodi xx, 4. 39, a 56.
δανύων τι τ' δόξης Sirach. xlv, 1. 700, b 20.
δαλιάων vel δαλιάζω Psa. lxxii, 23. 227, b 35. Sirach. xxi, 19. 653, b 36, 38.
δανά δ' ἄν' δανά πάχων Sirach. xli, 13. 693, b 1.
δεκάδες Baruchi vi, 2. 718, a 40.
δεκάρις Gen. xxxi, 7. 20, a 8.
δεκάται I Macc. x, 31. 746, b 1.
δεκάτος πρὸ γενεθῆς II Macc. v, 27. 771, a 21.
δεκάτη ὥρα III Macc. p. 796, a 52.
δεκτοὶ Sirach. ii, 5. 613, a 6.
δέλα Jer. xlviii, 22. 390, a 38.
δέλφικα I Macc. xi, 58. 751, b 34.
δενδροφόροι III Macc. p. 792, b 13.
δέξια Psa. xc, 12. 238, b 2, 3. II Macc. xi, 30. 780, a 48.
δέμα III Macc. p. 791, b 6.
δερεκτίς & Δερεκτώ I Macc. v, 43. 735, a 44.
II Macc. xii, 26. 782, a 23.
δέρις Psa. civ, 2. 239, b antepen.
δέσις ξίλων Habac. ii, 11. 538, b 21. Sirach. xxi, 19. 653, b 31.
δέσμοι σκοτῶς Sap. xvi, 2. 606, b 34, 35.
δέσμοι vel δεσμά Sirach. vi, 31. 621, a 51.
xiii, 15. 653, b 4.
δεσπόζων ἰχθύος Sap. xi, 17. 601, b 48.
δεσπότης III Macc. p. 798, a 7.
δευτερεύων Sirach. xxxv, 16. 682, a 50.
δευτεροδεκάτη Deut. xiv, 22. 87, b 56.
δευτερῶν Ibid. & cap. l, 23. 710, b 45.
δευτερῶν λόγων Sirach. xix, 7. 646, b 26.
διυτέρως Sirach. xlii, 1. 694, b 18.
δέχεται ἀσμένως Sirach. ii, 4. 612, b 47. δέχεται ἐν εὐδοκίᾳ Sirach. xxxv, 20. 681, b 29, 30.
δῶ Tob. viii, 3. 577, a 7.
δῶ Sirach. xlii, 15. 695, b 53.
- δῶλα δῶλα ἀληθείας δῶλα καὶ ἀλήθεια δῶλασις
Exodi xxviii, 30. 56, a 24. Oseez iiii, 4.
489, a 45. Sirach. xxxi, 11. 3. 677, a 32. seqq.
xlv, 12. 701, a 14. seqq.
Ecclesi. ix, 17. 264, b 55.
δημαγωγός I Macc. xv, 22. 760, a 14, 15.
δημητρεῖν τῷ βασιλεῖ Zachar. xi, 3. 558, b 43.
δημοδοροί Zachar. xi, 3. 558, b 43.
δημοκρατία μετ' ἀριστοκρατίας I Macc. iv, 59.
733, b 40. 41. xii, 6. 752, b 49, 50.
δημοσίαι I Macc. i, 64. 726, b 22. δημοσίαι III Macc. p. 795, a 41. δημοσία γράμματα I Macc. xii, 42. 756, b 12.
δῆμα Jer. xlviii, 18. 390, a 11.
δῆμα Michaz i, 5. 522, a pen. δῆμα τὰ μὲν Psa. cxix, 33. 242, a 62, 63.
δῆμα Sirach. xlviii, 14. 705, a 54. δῆμα I Macc. ix, 41. 743, b 16.
δῆμα II Macc. xii, 25. 782, a 13.
δῆμα Tob. viii, 9. 577, a 12. δῆμα πραγμάτων Baruchi vi, 42. 720, a 15.
δῆμα III Macc. p. 792, a ult. δῆμα τὸ Sirach. xxxi, 15. 674, a 5. xlii, 15. 697, a 59. δῆμα τὸν τῶτον II Macc. viii, 36. 776, a 28.
δῆμα I Macc. v, 41. 735, a 36. δῆμα νῦν τ' ὁρῶμεν I Macc. ix, 48. 743, b 59, 60.
δῆμα II Macc. xii, 17. 755, a 51.
δῆμα Sirach. xix, 15. 647, a 20, 21. xxvi, 6. 663, b 59. xxviii, 11. 668, a 32. I Macc. i, 38. 725, b 1. δῆμα γλώσσῃς ἀδίκῃ Sirach. li, 7. 711, b 29, 30.
δῆμα Sirach. xi, 31. 632, b 25. & vers. 32, b 37. δῆμα πονηρός I Macc. i, 38. 725, a 61, 62.
δῆμα Sap. i, 9. 589, a 61, 62. Sirach. xvii, 5. 642, a 36.
δῆμα II Par. xxviii, 3. 187, b 2. I Macc. xvi, 10. 761, b 42. δῆμα σκῆλη Ezech. xvi, 24. 25. p. 418, a 3.
δῆμα II Macc. iv, 29. 768, b 28. & vers. 31, b 49. ix, 23. 777, a 29.
δῆμα κάλῃς Sap. v, 17. 594, b 57, 58.
δῆμα δόμῃν Sirach. xxxix, 18. 688, b 38.
δῆμα Gen. iv, 12. 7, b 10.
δῆμα II Paral. xxviii, 7. 187, b 9. 10. I Macc. iv, 29. 768, b 27. δῆμα Dan. xi, 5. 476, b 9.
δῆμα III Macc. p. 794, b 28.
δῆμα Ezech. xxx, 5. 440, b 59.
Sap. xvi, 22. 608, b 30. Sirach. xiv, 18. 637, b 20, 22. xvi, 22. 641, a 22. xlv, 21. 701, b 51. δῆμα ἀγία Dan. vii, 25. 468. a 58. xi, 28. 480, b 27. 28. δῆμα αἰώνος & ἀπ' αἰώνος Sirach. xiv, 18. 637, b 20. xvi, 10. 642, b 11, 12. δῆμα τῷ Δαβὶδ Sirach. xiv, 31. 702, b 23. δῆμα κριματός Sirach. xvi, 22. 641, a 26. xlv, 21. 701, b 52, 53. δῆμα ὑψίστη Sirach. xxviii, 9. 668, a 15.
δῆμα Sirach. xxviii, 28. 66, a 37.
δῆμα Judith. xvi, 28. 586, a 16. δῆμα εἰς τρία τ' ἑστὸν I Macc. v, 33. 735, a 10.
δῆμα Judith. viii, 15. 582, b 4.
δῆμα III Macc. p. 794, b 9.
δῆμα II Macc. iiii, 25. 766, b 12, 13.
δῆμα Sirach. xx, 25. 650, b 8.
δῆμα III Macc. p. 796, b 46.
δῆμα I Macc. xi, 58. 751, b 20.
δῆμα Sirach. li, 25. 712, a 59. II Macc. ii, 29. 765, a 10, 11.
δῆμα Num. xv, 39. 75, b 59, 60. Sirach. i, 36. 612, a 42.
δῆμα II Macc. iiii, 19. 766, a 53.
δῆμα Sirach. xiv, 22. 637, b 60.
δῆμα Sap. viii, 8. 598, a 16, 17.
δῆμα Sap. xix, 17. 609, b 40.
δῆμα Sirach. xlii, 32. 636, a antep. I Macc. ii, 63. 729, b 20.
δῆμα Sirach. xxxi, 19. 674, a 32.
Jer. lxi, 21. 400, b 7.
- διαμνη τ' ψυχῶν Sap. i, 14. 589, b 30.
διανοεῖν Sirach. xvi, 20. 640, b antep. xvi, 1. 5. 642, a 42. xxxi, 19. 674, a 28. διανοεῖται ποιῆσαι Sirach. li, 24. 712, a 50. διανοεῖται ἐν νόμῳ Sirach. xxxviii, 39. 688, a 3.
διανόημα μαζὸν Sirach. xxi, 21. 653, b 59.
διάνοια συνέσεως Sirach. xxi, 20. 653, b 47.
διανοῖται σύνεσιν αὐτοῖς Oseez ii, 15. 488, a 36.
διαπαντὸς Psa. cxix, 33. 242, a 58, 59. Sirach. xxi, 30. 659, a 39. xxvii, 12. 666, a 57.
διαπαλεῖσθαι σκληρότερον III Macc. p. 799, b 12.
διαπερᾶν I Macc. v, 41. 735, a 35.
διαπλαστική II Macc. vii, 22. 773, b 17.
διαρκεῖσθαι ἀσέλγεια III Macc. p. 791, b ult.
διαρπαγή II Par. xiv, 14. 183, b 5.
διαρπαζὼν τὴν πόλιν I Macc. i, 33. 725, a 30.
διαρρήγνυμι Jer. ii, 20. 344, b 39, 40.
διαρρηγνύζων II Macc. vii, 22. 773, b 28.
διαρτᾶν Num. xxi, 19. 78, b 48.
διασαφέναι I Macc. ii, 9. 764, a 44.
διασκεδάζειν & διασκεδάζεσθαι Sap. iiii, 3. 591, b 30. I Macc. vi, 59. 738, b 41, 42. III Macc. p. 797, a 13.
διασπᾶν φάλαγγα I Macc. ix, 15. 742, b 54.
διασπῶν Tob. xiii, 4. 578, a 18, 19.
διασπορά III Macc. p. 797, b 35.
διασπῶν II Macc. xiv, 18. 786, a 52.
διασπῶν πρὸς κνήμην καὶ τρεφᾶν III Macc. p. 793, b 13.
διασπῶν ἀγία ἀπὸ βεβήλων Sirach. xviii, 1. 643, b 57, 58. διασπῶν II Maccab. xiv, 28. 786, a 51.
διασπῶν Num. xix, 2. 77, a 19, 20. I Macc. viii, 8. 741, a 18, 20.
διασπῶν & διασπῶν III Reg. xviii, 17. 154, a 29. Judith. v, 9. 580, b 30, 31. Sirach. xix, 23. 647, b 44. διασπῶν Psa. cxix, 5. 243, a 23, 24.
διασπῶν Sirach. xlv, 10. 703, b 2.
διασπῶν διαταγμένον III Macc. p. 790, b pen.
διατελεῖν ἐν οἰκίῳ ἔδει Sap. xvi, 19. 588, b 34.
διατομος Sirach. xlii, 8. 697, a 17.
διατρέπω Sirach. xxvi, 13. 664, b 20.
διαφάνη λακωνικά Efa. iiii, 23. 276, b 7, 8.
διαφύρεσθαι Sap. xviii, 2. 607, b 53.
διαφύροντες ἐννοία III Macc. p. 798, b 29, 30.
διαφύρεσθαι ὑπὸ τρυφῆς III Macc. p. 792, a 21, 22.
διαφύρα IV Reg. xi, 6. 164, b 2. Psa. lxxv, 10. 224, b 27. Jonz. ii, 7. 520, b 44.
διαφύρα παγίδος Psa. lxxv, 7. 228, b 3.
διαφύρα ἔδω III Macc. p. 793, b 18, 20.
διαφύρον Sirach. vii, 20. 623, a 35, 36. xiv, 3. 636, b 29. xxxi, 5. 673, a pen. I Macc. i, 35. 764, a 11. iiii, 6. 766, a 5. iv, 28. 768, b 23.
διαφύρα Sirach. xli, 20. 693, b 54.
διαφύρα Exodi xxiv, 11. 55, a 2. seqq. Judith. x, 13. 582, b 24.
διαφύρα Sap. i, 3. 590, a 38. iiii, 5. 591, b 30.
διαφύρα Sirach. xli, 9. 637, b 26, 27.
διαφύρα λογισμῶ III Macc. p. 796, a 48.
διαφύρα ὑποχρέωσις I Macc. xi, 53. 751, a 59.
δῆμα Cantic. vii, 5. 269, b 34.
δῆμα Sirach. v, 11. 618, b 58. & vers. 17. p. 619, a pen.
δῆμα Psa. lxxviii, 21. 229, a 21.
Sap. xii, 24. 602, a 24. Sirach. xli, 11. 695, b 30. δῆμα Πνεύματος ἀγίου Psa. lxxviii, 21. 229, a 21.
δῆμα Michaz i, vii. 522, b 43.
δῆμα Efa. lxxv, 2. 338, b 16. Sirach. xlv, 6. 700, b 39.
δῆμα IV Reg. xi, 4. 165, a 47.
δῆμα Jer. l, 15. 394, b 27. δῆμα τὴν ψυχὴν αὐτῆς Sirach. ix, 2. 626, b 18, 19.
δῆμα ὑποχρέωσις Baruchi ii, 4. 714, b 18.
δῆμα Sirach. xiv, 31. 702, b 25.
δῆμα

VOCUM GRÆCARUM.

διεξοδος ὑδάτων Sirach. l. 8. 709, b ult.	διόλῳ Sirach. xli. 10. 693, a 45.	ἐξδομας Jer. xxvii. l. 372, b 48. 11 Macc. xii. 38. 782, b 24. seqq. xv. 4. 787, a 54.
διεξαμμένως Sirach. iv. 18. 616, b 58.	διόμαθα Gen. xxv. 13. 17, b 51.	ἐξδομαδὸν ἡμέρα five ἑορτῇ Judith. vii. 1. 6.
διηγέομαι Sirach. xxi. 9. 653, a 30. xli. 11, 26. 698, a 18. διηγόμενος Sirach. xxv. 12, 661, b 46.	διόραβα Dan. i. 1. 457, b 21.	582, a 30. 31. 11 Macc. xli. 31. 782, a 47.
διήγησις Sirach. xxi. 6. 653, a 12. xxvii. 12, 666, a 56, 58.	διόραβι Tob. iv. 18. 575, b 10.	ἐξδομον ἱερὸν ἡμῶν Exodi xx. 8. 45, a 20. 21.
δικαιολογίαν ποιῆσαι II Macc. iv. 44. 769, a 37.	διόραχων Jobi xl. 20. 219, a 42.	ἐξδομον Sirach. xxiv. 18. 658, b 8.
δικαίος Exodi xx. 17. 51, a 13. δικαίον Ibid. lin. 27. δικαίον πᾶσι λυσιτελεῖσάτων III Macc. p. 793, b 20. 21.	διόρασεσθαι Jobi v. 13. 204, a 33.	ἐξδομον Lev. xix. 31. 68, a 56. 1 Reg. xxviii. 7. 129, b 19. 20.
δικαιοσύνη Sirach. xli. 10. 699, a 48.	διόρασαν Zach. v. 1. 551, b 14. 15.	ἐξδομον Judith. vii. 1. 23. 582, b 15.
δικαίων & δικαῖος Efa. xlv. 26. 317, b 12. l. 11. 324, b 32. Esther. Addit. x. 12, 586, b 31. Sap. vi. 11. 595, b 4. Sirach. i. 28. 611, b ult. xxxi. 10. 673, b 38. δικαίων κρίσει Sirach. xix. 23. 647, b 53. 54.	διόρασθαι Jer. ii. 23. 345, a 25.	ἐξδομον Sirach. vii. 1. 16. 626, a 4. xxix. 19. 670, a 25.
δικαιώματα I Macc. i. 14. 724, a 35. δικαιώματα τῶ βασιλέως I Reg. x. 25. 123, b 12.	διόρασθαι III Macc. p. 791, a 4.	ἐξδομον Sirach. xxi. 22. 670, a 39.
δικασίᾳ Prov. xviii. 19. 253, a 46.	διόρασθαι (διόρασθαι) κάμινον III Macc. p. 798, a 12.	ἐγένετο εἰς ποταμὸν Sirach. xxiv. 43. 660, a 15.
δικασθῆς Deut. xvi. 9. 89, b 20. xvii. 9. 90, a 33. seqq. Judic. i. p. 109, a 18.	διόρατος Osee xiv. 6. 503, b 21.	ἐγείραν προφητείας Sirach. xxxvi. 17. 682, b 48. 49. ἐγείρεσθαι Ezech. ii. 1. 403, b 22. ἐγερθῆσθαι Ezech. xxxvi. 11. 14. 449, b 1.
δική Sap. i. 8. 589, a 53. δικῆς Φῶς I Macc. ix. 13. 776, b 42. δικῆς χάριν σοφῆς Φάρμακα Agg. i. 18. 546, b 54.	διόρατος Efa. ix. 12. 282, a 46.	ἐκείνη Ezech. xxxix. 13. 450, a 47. Dan. i. 2. 458, a 6. 1 Macc. iv. 36. 732, b 27. & ver. 50. p. 733, a 53. 11 Macc. x. 8. 778, a 85.
δικαίως I Macc. ix. 41. 743, b 16.	διόρατος I Macc. ix. 54. 744, a 54.	ἐκείνη Dan. vii. 14. 470, b 54. & ver. 19. p. 471, a 32.
δικαίως Sap. vi. 7. 594, b 9.	διόρατος I Macc. v. 40. 735, a 27.	ἐκείνη I Macc. v. 8. 770, a 8.
δικαίως II Macc. xi. 21. 780, a 4.	διόρατος Deut. viii. 18. 86, a 10. Psalm. lxxxiv. 8. 237, a 53, 54. Sirach. xvi. 31. 643, b 38. li. 23. 712, a 47. 1 Macc. ii. 37. 728, a 22. iv. 61. 733, b 54. x. 36. 747, a 7, 8. 11 Macc. p. 798, a 44. δυναμὶς βαρεῖα III Macc. p. 799, a 9. δυναμὶς ἰδία Sap. xix. 19. 609, b 59. δυναμὶς πολέμου δυναμὶς πόλεως I Macc. x. 71. 748, b 12. 13.	ἐκείνη Jobi xxi. 24. 209, b 49.
δικαίως Baruchi v. 2. 717, b 48.	διόρατος I Macc. i. 18. 724, b 9. δυναμὶς Sap. vii. 27. 597, a ult. δυναμὶς ἐχθρῶν ἐπὶ σωτηρίᾳ III Macc. p. 798, a 39. δυναμὶς καθίσταται I Macc. ix. 51. 744, a 30.	ἐκείνη Efa. lxxvi. 15. 341, b 26. 27. Sirach. xxi. 22. 670, a 44.
δικαίως Tobia vii. 2. 576, b 4.	διόρατος I Macc. p. 798, b 1, 2.	ἐκείνη Nehem. iv. 20. 194, b 20.
δικαίως II Macc. iv. 14. 767, b 22.	διόρατος Sirach. v. 3. 618, a 50.	ἐκείνη Sap. xvi. 11. 605, b 58.
δικαίως Sirach. i. 36. 612, a 41.	διόρατος Jobi xxxiv. 19. 214, b 49.	ἐκείνη Dan. vi. 4. 463, b 59.
δικαίως Sirach. xxi. 4. 651, a 38. 39.	διόρατος Efa. xxxii. 5. 303, b 6. Ezech. xxxi. 12. 441, b 50. Sirach. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Sirach. xli. 11. 695, b 29.
δικαίως Sirach. xx. 24. 650, a 56.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Sirach. xix. 5. 646, b 11.
δικαίως II Macc. xiv. 21. 786, a 5, 6.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Sap. vii. 21. 598, b 9. Sirach. xv. 1. 638, a 60. xxvii. 33. 667, b 20.
δικαίως Sirach. xxxv. 11. 38. 687, b 40.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Exodi xvi. 31. 32, b 44. 45.
δικαίως II Macc. xiv. 21. 786, a 4, seqq.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Dan. iv. 10. 460, a 21. & ver. 32, p. 461, a 60.
δικαίως II Macc. xiv. 21. 786, a 8, 9.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Jer. vi. 23. 350, b 17.
δικαίως Sirach. xxxix. 16. 688, b 22.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Jer. iv. 30. 348, b 8.
δικαίως Sirach. xxv. 2. 660, b 30.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη II Macc. xiv. 33. 786, a pen.
δικαίως III Macc. p. 799, a 60. 61.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Sirach. xx. 20. 650, a 10.
δικαίως Efa. lxxvi. 15. 341, b 19. Sirach. xxx. 20. 672, b 2. 1 Macc. vi. 4. 736, b 9.	διόρατος I Macc. x. 27. 629, b 20. xli. 8. 703, a 49. 1 Macc. iv. 30. 732, a ult.	ἐκείνη Tobia vii

I N D E X

Sap. vii, 26. 597, a 45, 46. εἰκὼν ἐν σαρτῇ
I Macc. xv, 6. 759, b 24, 25.
εἰλημία Psalmo xl, 9. 230, a 23.
εἴματα ἐξημοῖα Iv Reg. v, 5. 160, a 40. Efa.
111, 22. 276, a 54.
εἰμί εἶ I Macc. xiii, 8. 755, a 22. εἴη
Ii Macc. xi, 28. 780, a 32. εἶναι μετὰ τίνος
Efa. lvi, 11. 330, b 41.
εἶπεν εἶπας Baruchi ii, 21. 715, a 13.
Iii Macc. p. 798, a 42.
εἶργαν εἰσόδω Iii Macc. p. 794, a 12.
εἰρεσιάνη Levit. xxi, 11. 40. 70, a 31.
εἰρηνεύω Sirach. xxviii, 15. 668, b 5, 6. xli,
1. 692, b 31. xlii, 6. 699, a 22.
εἰρήνη Sir. i, 21. 611, b 24. xlii, 22. 635, b 49.
εἰραμὸς Iii Reg. v, 1. 146, b 8.
εἰραὼν Prov. xlii, 7. 250, a 37.
εἰραυνεία Ii Macc. xiii, 3. 783, b 16.
εἰς ἄβυσσον Baruchi ii, 4. 714, b 25. εἰς ἀγα-
θὰ Sirach. ii, 9. 613, a 14. εἰς αἰῶνα χρόνον
Baruchi ii, 32. 716, b 53. εἰς αἰῶνας καὶ ἔτι
Dan. xii, 3. 484, b 13. 14. εἰς ἀμπελοργὸν
καὶ γεωργὸν Jer. lxi, 16. 400, a 37. εἰς ἀπώ-
λειαν γενεῶν Sirach. xli, 12. 693, a 52. εἰς
ἀραν Baruchi ii, 8. 716, a 21. εἰς γενεὰν
αὐτῆς Sophon iiii, 9. 544, a 31. εἰς γενεὰς
αὐτῶν Sirach. xlv, 31. 702, b 27. 28. εἰς
γενεὰς γενεῶν Sirach. xvi, 27. 641, b 7. εἰς
ἐαυτὸν Sirach. xxxvii, 9. 683, b 57. εἰς εἰ-
ρήνην Exodi xx, 7. 44, a 5. εἰς εἰρήνην Sirach.
ii, 21. 611, b 24. εἰς ἐρήμωσιν Baruchi ii,
22. 23. p. 715, a 45. εἰς καιρὸν αὐτῆς Sirach.
xlii, 6. 696, b 62. 63. εἰς καιρὸς Sirach.
xlviii, 10. 11. p. 707, a 25. εἰς καλὴν
Sirach. iv, 28. 617, b 23. εἰς κατακυριεύειν
Sirach. xvii, 4. 642, a 14. 15. εἰς κατάραν
Efa. lxxv, 23. 340, a 17. εἰς κόρακας Jerem.
xxi, 10. 368, a 32. εἰς μαρτύριον Jobi xix,
24. 208, b 39. εἰς μέσον νεφελῶν Ezech. xxxi,
3. 441, b 20. εἰς μηχανὴν ἐκφυγῆς Ii Macc.
p. 795, b 59. εἰς μνημόσυνον Sirach. xlv,
13. 701, a 37. εἰς οὐρανὸν Baruchi ii, 4.
714, b 24. 111, 8. 716, a 21. εἰς ὀφλησιν
Baruchi ii, 8. 716, a 21. 22. εἰς παρά-
δειγμα Nahumi iiii, 6. 534, a 37. 38.
εἰς παρεμβολὰς Judith. xvi, 4. 585, b 18.
εἰς περιποίησιν Malach. iiii, 17. 571, b 4.
εἰς πολεμίων τρυφὴν Sirach. xxvi, 23. 665,
a 61. εἰς σάσιν Sirach. xlii, 6. 696, b pen.
εἰς συντρέξιν Sirach. xxi, 3. 655, a 20.
εἰς σοτηρίαν Sirach. xlii, 18. 635, b 19.
εἰς τὰ ἴδια Sirach. xlii, 10. 695, b 8. εἰς τέ-
λος Efa. xlii, 20. 285, b 6. εἰς τὸ αἰῶνον
τόπον Tob. iiii, 6. 574, b 41. εἰς χρόνον πο-
λὺν Efa. xxxiv, 10. 306, a 32. εἰς ὕψος Ju-
dith. xvi, 9. 585, b 24. 25. εἰς ὥρας I Reg.
xxv, 6. 128, b 1.
εἰσάγειν πόδα Prov. xxv, 17. 256, a 20.
εἰσαγωγή Zach. i, 7. 548, a 39.
εἰσδύεσθαι Sap. xix, 14. 15. p. 609, b 17.
εἰσέρχεσθαι καὶ ἐκπορεύεσθαι Dan. ii, 30. 480,
b 53.
ἐκ δεξιῶν δυνάμεως Sap. v, 24. 595, a 16. ἐκ
δευτέρων Tob. i, 24. 574, a 16. ἐκ λόγων
ψευδῶν Sirach. li, 7. 711, b 29. ἐκ μέρους τῆς
γῆς καὶ ἐκ μέρους τῆς γῆς Jer. xxv, 33. 370, b 50.
ἐκ μέσων πονηρίας Sap. iv, 14. 593, b 53. ἐκ
πάνου δεξιῶν I Macc. ii, 42. 728, b 9. ἐκ τῆς
τεσσάρων ἀνεμῶν Efa. xlii, 5. 6 p. 313, a 35.
36. ἐκ χειρὸς ἀδικήσαντος Sir. iv, 9. 616, a 55.
ἐκότερα τάξεις Ii Macc. vii, 22. 775, a 26.
ἐκότης Τριδοῖτις Ii Macc. x, 2. 777, b 23.
ἐκβάλλειν I Macc. xi, 66. 752, a 37. 38. ἐκ-
βάλλειν ἐνέδρον I Macc. xi, 68. 752, a 56.
ἐκβάλλειν τὴν Μιδίας Tob. iiii, 7. 574, b 50.
ἐκβάλλειν Deut. i, 16. 83, a 21.
ἐκβολὸς Judith. xii, 8. 583, b ult.
ἐκβράζω Sap. x, 19. 600, a 45. Ii Macc. v,
8. 770, a 28.
ἐκβρασμός Levit. xlii, 6. 64, a 50, seqq.
ἐκδοματόω Sap. xvii, 6. 606, b 59.
ἐκδύεσθαι παιδείαν Sir. xxxii, 18. 676, a 55.
ἐκδιδόναι Osee xii, 8. 499, b 42. ἐκδιδόναι ἐαν-
τὸν πρὸς θάνατον Ii Macc. xiv, 38. 786, b 37.

ἐκδιηγέομαι Sirach. xxxi, 11. 673, b 49. xlii,
15. 695, b 58.
ἐκδικεῖ Joel. iiii, 21. 509, b 4. Judith. ii,
1. 579, a 54. vii, 23. 582, b 14. Ii Macc.
p. 791, b 27. ἐκδικεῖν ἐκδίκησιν I Macc. ii,
67. 729, b 30.
ἐκδίκησις Efa. lix, 9. 331, b 55. lxvi, 15.
341, b 16. Sirach. xxv, 21. 662, a 29.
ἐκδικητής Psalmo vii, 3. 223, a 38.
ἐκδοχία ἐκκρίσεως Ezech. vii, 21. 409, a 29.
30.
ἐκζητεῖ Joel. iiii, 21. 509, b 2. Sirach. xii,
8. 633, b 9. li, 29. 712, b 20. ἐκζητεῖν κακὸν
I Macc. ix, 71. 745, a 15. ἐκζητεῖν πᾶσαν
πονηρίαν Sirach. xlvii, 31. 706, b 13.
ἐκθεατρίζειν Nahumi iiii, 6. 534, a 38. 39.
ἐκθλίβω ἐκτεθλιμμένη Michaz iv, 6. 526,
a 36.
ἐκκαίω Sirach. xxviii, 12. 668, a 39. 40.
11. 5. 711, b 23.
ἐκκατεῖν Sirach. xii, 11. 633, b 57.
ἐκκεντέω Zachar. xii, 10. 561, b 21.
ἐκκλησία Judic. xx, 2. 116, b 42. Psalmo
lxxiv, 6. 235, b 44. Judith. vi, 12. 581,
a 32. 33. Sirach. xv, 5. 638, b 24. xxiv, 2.
657, b 49. xxvi, 6. 664, a 1. 2. xxxi, 11.
673, b 49. ἐκκλησία συγκεχυμένη Sirach.
xxvi, 6. 664, a 3.
ἐκκλησιαζώ I Macc. xiv, 44. 759, a 5.
ἐκκλησιαστὴς Sirach. i, p. 258, a 49.
ἐκκλίνω Sirach. vii, 2. 621, b 45. ἐκκλινέ-
τες Judith. xv, 2. 585, a 12.
ἐκλέγομαι Ii Macc. p. 791, a 56. ἐκλεγό-
μενοι ὑπὸ Θεοῦ Sirach. xxiv, 25. 659, a 11.
ἐκλείπειν ὑπομονὴν Sirach. xvii, 20. 643, a 29.
ἐξέλπιε φῶς ἐξέλπιε σύνεσις Sirach. xxi,
10. 657, a 37. 38.
ἐκλαψὶν ποιήσω φωνὴν ἐν φρεσίνης Baruchi ii,
22. 23. p. 715, a 30. 31.
ἐκλεκτὸς καὶ ἐκλεκτοὶ Psalmo ii, 12. 221, b 53.
Sap. iiii, 9. 592, a 7. Sirach. xi, 33. 632,
b 54. 55. xlix, 15. 709, a 25.
ἐκλογὴ Deut. vii, 8. 85, b 35.
ἐκλύειν Ii Macc. xii, 18. 781, b 48. ἐκλύεσθαι
Jer. iv, 31. 348, b 23. Sirach. xxiv, 34. 659,
b 5. xlii, 11. 697, a 41. I Macc. ix, 7.
742, b 17. ἐκλυμένους Iii Reg. xx, 43.
156, a 33. 34.
ἐκμαγεῖα Deut. xxi, 17. 97, b 10.
ἐκμάσσειν ἑσσοπτρον Sirach. xii, 11. 633, b 48.
ἐκμάσσειν ἰόν Ibid. lin. 55.
ἐκμελίζω Ii Macc. vii, 10. 773, a 41.
ἐκνίπτω Sirach. xxxi, 2. 673, a 31. 33.
ἐκπύασι δομάτα Judith. iv, 16. 580, b 7.
ἐκπύασι I Macc. ii, 42. 728, b 14. ἐκπύασι
μενός ἐν τῷ νόμῳ Ibid. lin. 13. 14. 16.
ἐκπετάζειν I Macc. iiii, 48. 731, a 39.
ἐκπετάνυσθαι τὰς χεῖρας Sirach. xlviii, 22.
708, a 7.
ἐκπύω ἐκπεπιεσμένος Sophon. iiii, 19. 545,
a 1.
ἐκπίεσματα τῶν ἐλαιῶν Baruchi vi, 42. 720,
a 32.
ἐκπίπτω Efa. vi, 13. 278, b 19.
ἐκπλήθειν ἀράς Ii Macc. vii, 37. 774, a 26.
ἐκπληρῶν τὴν ἐπιβολὴν Ii Maccab. p. 789,
b 51.
ἐκπλήρωσεν vel ἐκπλήρωσεν & ἐκπλήρωσεν Dan.
iv, 16. 460, b 2. Sirach. xlvii, 26. 27. 28.
p. 706, a 55.
ἐκπρεπής Iii Macc. p. 794, a 9.
ἐκπρέπει Judith. vii, 10. 581, b 16. 21. 22.
ἐκπρέπει Sirach. iiii, 30. 615, b 30.
ἐκπύω Efa. lxi, 11. 324, b 40.
ἐκπύασι Ii Par. xxix, 8. 187, b 56. Efa. vi,
1. 277, b antep.
ἐκπαράττω Sap. xvii, 3. 606, b 49.
ἐκτασῖς Ezech. xvi, 3. 420, a 11.
ἐκτείναν χεῖρας I Macc. ii, 37. 728, a 20. 21.
ἐκτείνεσθαι συμβολαῖς Sirach. ix, 13. 727, a 37.
ἐκτείνω Joel. iiii, 8. 506, a 11.
ἐκτενὴς πρόθεσις Ii Macc. p. 797, a 9.
ἐκτενία Iii Macc. p. 799, a 45.
ἐκτενῶς Jonx. iiii, 8. 521, b 2.
ἐκτιθέναι Ii Macc. xi, 36. 780, b 32.

ἐκτινάσσω ἐκτετνωμένοι Psalmo cxxviii, 4,
243, a 43.
ἐκτύπωμα σφραγίδος ἀγιάσματος Sirach. xlv,
14. 701, a 45. 46.
ἐκφύγειν θάνατον Iii Macc. p. 798, b 40.
ἐκφονίαν τένοντας ποδῶν Ii Macc. iiii, 25,
766, b 21.
ἐκφυσῶν κάμινον Sirach. xlii, 3. 4. p. 696,
b 49. 50.
ἐκχέων αἷμα Sirach. xxxiv, 27. 680, b 2.
ἐκχυθέντες Judith. xv, 2. 585, a 13.
ἐλατίνης κόλπος Iii Reg. ix, 26. 148, a 24.
26, 27.
ἐλατίνος ζῶν Sirach. xix, 5. 646, b 5. ἐλατίν-
ται κακία Sirach. xix, 6. 646, b 21. ἐλατίν-
θαι Sir. xxi, 11. 655, b 59. xxxi, 33. 675,
a 7. xxxii, 28. 677, a 6. 7. ἐλατίνος
καρδία Sirach. xvi, 23. 641, a 35. ἐλατίν-
μενος πράζει αὐτὸ Sirach. xxxvi, 11. 25. 687,
a 12. 13.
ἐλατίνος Sirach. xix, 7. 646, b 28.
ἐλατίνος ἰσχυρὸς Sirach. xix, 24. 25. p. 648, a 18.
ἐλατίνος Jobi xvi, 7. 208, a 45.
ἐλατίνος Iii Macc. p. 797, b 32. ἐλατίνος
βίβλος Ii Macc. viii, 23. 775, a 40.
ἐλατίνος Efa. lxvi, 15. 341, b 23. Sirach. xx,
31. 651, a 1. xlviii, 7. 707, a 3. & vers. 10.
11. 707, a 25. I Macc. ii, 49. 728, b 38.
ἐλατίνος Sap. xvii, 7. 607, a 5. Sirach. xix,
28. 648, b 8. 9.
ἐλατίνος Sap. iv, 20. 594, a 41. xli, 2. 601, a 25.
Sirach. xx, 1. 648, b 25.
ἐλατίνος Dan. iv, 24. 460, b 49. Osee vi,
4. 692, b 38. 39. Sirach. iiii, 15. 614, a 41.
ἐλατίνος Sirach. ii, 13. 613, b 23.
ἐλατίνος Sirach. xviii, 12. 13. p. 644, b 13.
xxxvi, 25. 683, a 40. xl, 17. 691, b 9. li,
37. 713, a 6. ἐλατίνος καὶ οὐκ ἐλατίνος I Macc. iiii,
44. 731, a 8. ἐλατίνος παρ' αὐτῶν Sirach. v, 7.
618, b 18. 19.
ἐλευθερία I Macc. xiii, 3. 755, a 11. Ii Macc.
viii, 23. 775, a 58.
ἐλευθερία Ii Macc. p. 794, b 54. 56.
ἐλευθερῶν δολείας τὸ λαὸν I Macc. xiii, 41. 756,
a pen.
ἐλεφαντάρχης Ii Macc. xiii, 15. 784, a 48.
Iii Macc. p. 796, a 6.
ἐλεξ Deut. xi, 10. 86, b 20.
ἐλετ Jobi xl, 12. 218, b 52. Efa. xxxiv, 4. 305,
b 39, seqq.
ἐλεσθαι ὑπὸ βαθυμίας Ii Macc. p. 792, a 23.
ἐλεσθαι ἐπὶ ναὸν Sirach. l, 7. 709, b 54. 55.
ἐλεσθαι Ii Macc. iiii, 10. 766, a 22.
ἐλεσθαι Sirach. xiv, 10. 637, a 35.
ἐλεσθαι Ii Macc. xi, 2. 799, b 20. 21.
ἐλεσθαι πόλεις Ii Macc. vi, 8. 771, b 57.
ἐλεσθαι Ibidem, lin. 60.
ἐλεσθαι I Macc. ii, 39. 751, a 14.
ἐλεσθαι Jer. li, 32. 398, a 32.
ἐλεσθαι ἐν τινὶ ἔχον Jer. xlii, 14. 386, a 53. 54.
ἐλεσθαι ἔχον εἰς ὅραν Ii Macc. ix, 20. 777,
a 16.
ἐλεσθαι ψυχῆς ἐπὶ τινὶ Jer. xlii, 14. 386,
a 54. 55.
ἐλεσθαι ἐν Περσίδι Ezech. xxxviii, 5. 448,
b 32. I Macc. vi, 1. 736, a 21. 22.
ἐλεσθαι Tob. ii, 15. 574, a 50. I Macc. vi,
1. 736, a 15. 20.
ἐλεσθαι Dan. vii, 2. 469, a 44. 45. Judith.
i, 6. 579, a 21.
ἐλεσθαι Exodi xx, 3. 38, a 48. 49.
ἐλεσθαι Sirach. xxxvi, 11. 14. 686, a 25.
ἐλεσθαι ὁλοσίδιον Jos. vii, 11. 105, b 5.
ἐλεσθαι Sirach. xxxi, 25. 674, b 13.
ἐλεσθαι Εὐμαρὶς καὶ Εὐμαρὶς I Macc. iiii, 40.
730, b 46. 48. ix, 50. 744, a 9.
ἐλεσθαι ἐντολαῖς Sirach. xxviii, 6. 7. p. 668,
a 5. ἐλεσθαι πατρίδας ἔδει I Macc. x, 37.
747, a 31.
ἐλεσθαι Sap. xvii, 7. 607, a 2.
ἐλεσθαι Ii Macc. p. 796, b 34.
ἐλεσθαι Sirach. xxxiv, 10. 679, b 33.
ἐλεσθαι Sirach. xlii, 13. 635, a 33. xxxviii, 1.
15. 686, a 29. 30. ἐλεσθαι κόπτον
Ii Macc. x, 35. 779, a 31.
ἐλεσθαι

VOCUM GRÆCARUM.

ἐμπιστεύω Sirach. i. 14. 611, b 2. iv. 17. 616, b 44. l. 26. 711, a 15. ἐμπιστεύειν τὸ ἔλεος Sirach. xxxvi. 18. 682, b 61. ἐμπιστεύειν τῷ Sirach. xix. 4. 646, a 51. ἐμπιστεύειν Sirach. xxxvi. 18. 682, b 59. ἐμπλήθεσθαι ἐν φροσύνης Sirach. iv. 13. 616, b 24. πνεύματος Sirach. xlviii. 13. 707, a ult.
ἐμπνέον πᾶν Jof. x. 28. 106, b 9.
ἐμποδίζω ἄρτους Sirach. xii. 6. 633, a 46.
ἐμποδίζεσθαι Sirach. xviii. 22. 645, a 27.
ἐμποιέω Sirach. xlii. 17. 696, a 13.
ἐμπορεύομαι Jer. xiv. 18. 359, b 6, 7.
ἐμπορος Ezech. xvi. 4. 420, a 33.
ἐμπορεύω ἐμπεπορημένος III Macc. p. 799, b 10.
ἐμπυρίζω Gen. iv. 4. 7, a 11. Psalmo lx. 1. 232, b 19.
ἐμφέρεσθαι Gen. i. 2. 1, a 30, 31.
ἐμφράττειν τὰς εἰσόδους I Macc. ii. 36. 728, a 5.
ἐμφράττεισθαι Zach. xiv. 5. 563, b 42.
ἐμφρών & ἐμφρώνι I Macc. v. 46. 735, a 50, 51. II Macc. xii. 27. 782, a 36.
ἐν Sirach. xlii. 18. 696, a 26. xliii. 2. 696, b 40. ἐν ἀγαθῷ Sirach. xlii. 32. 636, a 59. ἐν ἀγαθότητι Sap. i. 1. 589, a 4. ἐν αἰῶνι Sirach. xvii. 24. 643, a 51. ἐν ἀλλοτρίοις Sirach. xxix. 29. 670, b 28. ἐν ταῖς γενεαῖς αὐτῶν I Macc. ii. 51. 728, b 54, 55. ἐν γόνασι καὶ ποσὶ III Macc. p. 797, b 3. ἐν δόξῃ αὐτῶν Sirach. xlii. 17. 696, a 15. ἐν εἰδῇ Num. xii. 8. 75, a 14. ἐν ἐλέει Sirach. xxix. 25. 682, a 17. ἐν ἐλαττώσει εἶναι Sirach. xix. 7. 646, b 27. ἐν ἐπιβέβητον τρόπον III Macc. p. 798, a 38. ἐν ἐπιτιμῶσι εἶναι Sirach. viii. 6. 625, a 46. ἐν ἡμέραις αἰῶνος Sirach. xviii. 8. 644, a 42. ἐν ἰδῷ γενεῇ Sap. xix. 6. 609, a 27. ἐν ἰσχύι αὐτῶν I Macc. i. 61. 726, b 2. & c. ii. 46. 728, b 25, 26. ἐν ἰσχύι Sirach. xxi. 7. 651, a pen. ἐν καιρῷ Sirach. xix. 9. 646, b 46. xxi. 6. 653, a 15. ἐν καταγέσσει εἶναι Sirach. iv. 17. 616, b 48, 49. ἐν κινήσει καρδίας Sap. ii. 2. 590, a 29. ἐν κλίσει Sirach. xlix. 19. 709, a 54, 55. ἐν λογισμῷ ζωῆς Sirach. xl. 30. 692, a 58. ἐν λύπῃ Sirach. xiv. 10. 637, a 35. ἐν μέσῳ δύο ζώων Habac. iii. 2. 539, b 10. ἐν μέσῳ συναγωγῆς Sirach. i. 39. 612, b 11, 12. ἐν μεταμελείᾳ Sirach. xx. 4. 648, b 52, 53. ἐν μέτρῳ πλεῖν ἐδίδαν Judith. vii. 10. 581, b 30, 31. ἐν μήτρῃ Sirach. i. 14. 611, a 60. ἐν ὀδῷ Sap. iv. 19. 594, a 31. ἐν ὁμοιότητι Sirach. xvii. 4. 642, a 16. ἐν τῷ ὀνόματι ἰδῷ Jerem. xxix. 25. 373, b 40. ἐν ὀπλοῖς II Macc. i. 28. 766, b 35. ἐν παρθενίᾳ Sirach. xlii. 10. 695, a 63, seqq. ἐν παντὶ ἔργῳ Sirach. xxxii. 27. 676, b 60. ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς Amos. i. 16. 513, a 53, 54. ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύι Sirach. iii. 15. 614, a 37. ἐν πίστει ποιεῖν IV Reg. xii. 15. 165, b 56. ἐν πρώτοις Sirach. iv. 18. 616, b 60, 61. ἐν σοφίᾳ Sirach. xiv. 22. 637, b 59. ἐν σόμασι Sirach. i. 37. 612, a 53. ἐν τελευτῇ Sirach. xvi. 22. 641, a 30. ἐν τοῖς τῷ πατρὶ Sirach. xlii. 10. 695, b 7. ἐν χαρὶ Sirach. xvi. 27. 641, b 3. ἐν χαρὶ ἀγάπης Malach. p. 565, a 51. ἐν χαρὶ αὐτῶν Sirach. xlii. 5. 703, a 23. ἐν τῇ χαρὶ σα Sirach. xxi. 33. 671, a 11, 12. ἐν χρημασιν ἀλλοτρίοις Sirach. xxi. 9. 651, b 12. ἐν ὧν ἐν Baruchi. vi. 3. 718, a 44.
ἐνακείμ Jer. xlvii. 5. 389, a 13.
ἐναλλαγή γενέσεως Sap. xiv. 26. 604, a 45.
ἐναλλάττω ἐνηλλαγμένοι Osee. iv. 14. 490, b 23.
ἐναντι Sirach. xv. 18. 639, a 57. ἐναντι βέλους Sirach. xxvi. 15. 664, b 44. ἐναντι Κυρίου Sirach. xxv. 1. 660, a 51. ἐναντι πολεμίου Sirach. xxxvi. 15. 683, b 29. ἐναντι τῶν ἀνδραγαγόντων Sirach. li. 3. 711, b 13.
ἐναντία Sirach. xxxiii. 15. 678, a 10, & 16, 17.
ἐναντίον αὐτῶν III Macc. p. 796, b 12. ἐναντίον Κυρίου Sirach. xlii. 8. 703, a 46. ἐναν-

τίον τῷ ἔργῳ I Macc. iii. 18. 730, a 45.
ἐναντιότητις ἐν τῇ κόσμῳ Sirach. xlii. 26. 696, b 25.
ἐναντιοῦσθαι Zachar. i. 19. 549, a 20. ἐναντιοῦσθαι τοῖς πράγμασι III Macc. p. 793, b 35.
ἐναρμόμιος Sirach. xxxvi. 11. 32. 687, b 9.
ἐναρχομαι Sirach. xxxvi. 26. 683, a 48.
ἐνδεής Sirach. i. 36. 612, a 35. ἐνδεής φρενῶν Sirach. vi. 21. 621, a 12. ἐνδεέστερος Agg. i. 4. 546, b 7.
ἐνδελεχίζω Sirach. xx. 21. 650, a 30. xxxvii. 15. 684, a 48.
ἐνδελεχισμός Dan. vii. 25. 468, b 8. xii. 11. 485, b 4. Judith. iv. 16. 580, b 6.
ἐνδιδύσκω Judith. ix. 1. 582, b 47.
ἐνδοιάζεσθαι Sirach. i. 36. 612, a 44.
ἐνδοξος Esa. xxi. 15. 696, b 29. I Macc. i. 32. 730, b 26.
ἐνδύματα ἀλλοτρία Sophon. i. 8. 541, b 22.
ἐνδύων ἐνδεδυκώς ποδῆν Ezech. ix. 2. 410, b 53.
ἐνεδρεύειν τῇ γλώσσῃ Sirach. v. 16. 619, a 56.
ἐνεδρον Sirach. viii. 14. 625, b 52. ἐνεδρον ἐκβάλλειν, καθίζαν I Macc. xi. 68. 752, a 56, 57.
ἐνεμάσσω Tob. i. 2. 573, a 31.
ἐνεξασιάζω Sirach. xlvii. 21. 705, b 54, 55.
ἐνεργεία Sap. vii. 27. 597, a pen.
ἐνεργῶς κάματος Sirach. xlii. 3. 4. 696, b 51.
ἐνέχεσθαι ἀπεθείαις III Macc. p. 798, a 26.
ἐνὶ κῆνια Amos. viii. 5. 16, a 46.
ἐνθεος IV Reg. iii. 15. 159, a 33.
ἐνθυμίζω Sap. vii. 15. 596, b 28, 29. Sirach. xvii. 30. 643, b 30. ἐνθυμίζεσθαι θανόντος Sirach. xxxvi. 11. 32. 686, b 8.
ἐνθυμίζω Sirach. xxvii. 7. 666, a 27. ἐνθυμίζω αὐτῶν ποιεῖν Sirach. xxxii. 16. 676, a 41, 42.
ἐνθυσιάζω Sirach. iv. 12. 616, b 18.
ἐνὶ πνεύματι Sap. xi. 21. 600, b 57.
ἐνὶ σὺν Esa. xlv. 5. 316, a 38. Sirach. l. 5. 709, b 31, 32. ἐνὶ σὺν ὁρίσμων Dan. vi. 7. 464, a 16.
ἐννοια Sirach. xxx. 11. 671, b 52.
ἐνοχλεῖν Dan. vi. 2. 463, b 44.
ἐντέλλεσθαι τι πρὸς λαὸν Sirach. xlv. 3. 700, b 18, 19.
ἐντενέειν πᾶν προσέειπαι III Macc. p. 793, b 58.
ἐντερίωνι Osee. vii. 7. 495, a 38, 39.
ἐντινασμός Sirach. xxxii. 15. 653, b 5.
ἐντολή Num. xix. 2. 77, a 20. Sirach. vi. 37. 621, b 28. xxxviii. 38. 687, b 46. xxxix. 37. 689, b 55.
ἐντὸς τῶν αἰώνων I Macc. ix. 54. 744, a 58.
ἐντόσθια Sirach. x. 10. 628, b 15.
ἐντρέπεσθαι Sirach. iv. 26. 617, b 9. xli. 19. 693, b 51.
ἐντριβεῖς Sirach. xx. 11. 649, a 37.
ἐντυλχάνειν I Macc. x. 64. 748, a 44. xi. 25. 750, a 30. ἐντυλχάνειν τῷ βασιλεῖ III Macc. p. 799, a 24.
ἐνυάλιος II Macc. xv. 25. 688, b 9.
ἐνυβρίζεσθαι Osee. i. 5. 487, b 23.
ἐνυδρῶν Osee. x. 1. 497, b 14.
ἐνώπιον αὐτῶν Sirach. xxi. 11. 18, 19. p. 656, a 62, 63. ἐνώπιον Κυρίου Sirach. xlii. 8. 703, a 46. ἐνώπιον μου Exodi xxxii. 33. 57, b 15.
ἐνωραίζεσθαι Sirach. xxv. 1. 660, a 49.
ἐνωσις ὑποστατικῇ ἀχώριστος, ἀδιάλειπτος Malach. iii. 1. 569, b 48, 49.
ἐξ ἀμαρτίας Sap. x. 13. 600, a 10. ἐξ ἀπογραφῆς III Macc. p. 800, b 21. ἐξ ἀπροσδοκίᾳ Jer. l. 9. 394, a pen. ἐξ ἐμῶν Tob. iii. 6. 574, b 34. 36, 37. ἐξ ἐμῆ ποιήσων Ibidem, lin. 37. ἐξ ἐναντίας Sap. iv. 20. 594, a 41. Sirach. xxxvii. 10, 11. 684, a 4. ἐξ ἐναντίας τῶν νεφελῶν III Macc. p. 791, a 28. ἐξ ἡμερῶν εἰς ἡμέρας I Reg. i. 3. 119, a 41. ἐξ ὀνόματος III Macc. p. 795, b 34. ἐξ ὅκ ὄνταν II Macc. vii. 28. 773, b 48.
ἐξαγγέλλω Sirach. xlii. 15. 699, b 10.
ἐξαγῶ Baruchi. i. 20. 714, a 54.

ἐξάδελφος Tobia. vii. 2. 576, b 4. xi. 20. 577, b 28.
ἐξαίρετον Judic. vii. 24. 112, a 48. Judith. xv. 14. 585, a 51.
ἐξαίρεω & ἐξαίρεται Sirach. xxxiii. 1. 677, a 18. xxxvii. 8. 683, b 44.
ἐξαίρων & ἐξαίρεσθαι Jer. xlii. 1. 392, a 37. Osee. xi. 4. 499, b 1. Sirach. x. 20. 429, a 32. xvi. 10. 640, a 20. xlix. 3. 708, a pen. I Macc. vi. 12. 756, b 34.
ἐξακολουθεῖν τῇ ψυχῇ αὐτῶν καὶ τῇ ἰσχύι αὐτῶν Sirach. v. 2. 618, a 44.
ἐξακόσται χιλιάδες πεζῶν Sirach. xvi. 11. 640, a 29.
ἐξάλαπτρον Jobi xli. 22. 220, a 44.
ἐξαλείφεισθαι Osee. xi. 9. 499, b 60. Sirach. xxxix. 12. 13. p. 688, b 2, 3.
ἐξαλλάττω ἐξηλλαγμένοι Sap. ii. 15. 591, a 16.
ἐξαλλοῦν III Macc. p. 794, a 45.
ἐξαμαρτάνειν Sirach. xlvii. 29. 706, a 60.
ἐξαυλισκῶν Jer. xlix. 1. 392, a 37. Judith. xi. 12. 584, a 8, 9.
ἐξανίστασθαι Osee. xiv. 6. 503, b 26. Sirach. viii. 14. 625, b 42.
ἐξαπέσταλτος Zachar. ix. 11. 556, a pen.
ἐξαρθρῶν II Macc. vii. 10. 773, a 41.
ἐξαριθμῶν Psalmo lxxi. 15. 235, a 18.
ἐξαρχοι Dan. vi. 2. 463, b 39.
ἐξαρχομαι ἐξήρξατο τύπτω I Macc. ix. 66. 744, b 44, 45.
ἐξατράπη Jer. li. 27. 397, b 51. Dan. i. 11. 2. 457, b 25.
ἐξελέγχω Sap. xii. 17. 601, b 44. ἐξελέχθη νόμος I Macc. ii. 37. 728, a 24, 25.
ἐξελέκων III Macc. p. 791, b 54.
ἐξερευνῶ I Macc. iii. 48. 731, a 33.
ἐξερχομαι ἐξῆλθε δόγμα Dan. ii. 13. 455, a 56. ἐξῆλθε Sirach. xxix. 34. 671, a 17.
ἐξετάζω Sap. ii. 19. 591, a 29. xi. 11. 600, b 20. Sirach. xxi. 11. 655, b 51.
ἐξετάσις Sirach. xvi. 22. 641, a 29, 30. III Macc. p. 799, a pen.
ἐξετασμός Sap. iv. 6. 593, a 27.
ἐξέχεε φιλίαν Zachar. x. 11. 558, a 24.
ἐξηλάττω II Reg. xxi. 6. 141, b 55.
ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ Zach. x. 11. 558, a 25.
ἐξηλάττωσθαι I Macc. xii. 54. 757, a 31.
ἐξηλάττωσθαι ἀμαρτίας Sirach. iii. 4. 613, b 42. & ver. 33. p. 615, b 52. ἐξηλάττωσθαι περὶ τίνος Sirach. xlv. 29. 702, a 60.
ἐξηλασμός Jobi xxxiii. 24. 214, a 51. Sirach. xxxiv. 31. 680, b 21. l. 5. 709, b 46. III Macc. p. 790, b 1. ἐξηλασμός ἐνρίσκειν Sirach. xvi. 19. 20. p. 645, a 10, 11.
ἐξῆς Sirach. iii. 30. 615, b 34. xi. 15. 631, b 16.
ἐξίστημι & ἐξίσταμαι Osee. iii. 5. 489, b 1. Judith. xv. 1. 585, a 4. Sap. v. 2. 594, b 2.
ἐξινυαίω Sirach. xxiv. 38. 659, b 40.
ἐξοδῶν σκηνῆς Psalmo xxix. 1. 227, a 36.
ἐξοδος III Reg. xx. 34. 155, b pen.
ἐξολοθρεύω Jer. xlix. 1. 392, a 36.
ἐξομῶν Sirach. x. 15. 629, a 1. 2. xvi. 11. 29. 645, b 23.
ἐξομολογέομαι Sirach. xxxix. 9. 688, a 52.
ἐξομολόγησις Osee. xiv. 3. 503, a 37. Sirach. xvii. 26. 643, b 3. xvi. 11. 28. 645, b 13.
ἐξορίω Esa. lxxvi. 15. 341, b 19.
ἐξορκισμός I Reg. iii. 17. 121, a 13.
ἐξορκίζεσθαι Zach. xii. 10. 561, b 25.
ἐξορῶν Sirach. xlvii. 8. 704, b antep.
ἐξορῶνσις Ibid. lin. ult.
ἐξορῶν Ezech. xxi. 10. 425, a 46. Sirach. xxi. 14. 653, b 1.
ἐξοσία Sirach. xxiv. 15. 658, a 51. ἐξοσία αυτοκράτωρ I Macc. vii. 16. 741, b 14.
ἐξοσία βασιλική III Macc. p. 799, b antep.
ἐξοσία τυραννέων Sap. xi. 14. 600, a 25.
ἐξοσίαν ἔχων ἐν τοῖς ἐχθροῖς III Macc. p. 800, b 17.
ἐξοσιάζομαι Nehem. v. 15. 195, a 13.
ἐξοχή Nahumi i. 5. 532, a 1.
ἐξυψώ Sirach. i. 38. 612, a 57.
ἐξω βεβλημένοι Judith. xi. 8. 584, a 21. ἐορτάζω

INDEX

- εορτάζω I Macc. iv, 56, 733, b 20.
 εορτάσμαι Sap. xix, 14, 15, p. 609, b 17.
 εορτή u lith. vii, 6, 582, a 28. Baruchi 1,
 14, 714, a 24. εορτή τ συκομιδῆς, vel συντε-
 λείας, γυλλογῆς, σκηνοπηγίας Exodi xxiii,
 16, 54, b 1. Deut. xvi, 13, 88, b 21, seqq.
 επαγγέλλεσθαι III Macc. p. 791, b 3.
 επαγγαίεσθαι Sirach. xxv, 1, 660, a 50.
 επάγειν Osee x, 4, 499, b 7. Sirach. 11, 2,
 612, b 32, 33. I Macc. x, 37, 747, a 32. επά-
 γαν πόλεμον Sir. xlv, 4, 703, a 19. επαγα-
 γων τὰς ἐχάτιζοντας I Macc. v, 53, 735,
 b 19, 20.
 επαγωγή Sir. 111, 30, 615, b 24, v. 1, 618, a 40.
 & vers. 10, p. 618, b 41. x, 16, 629, a 10.
 xx, 11, 14, 656, a 25, 26, xxv, 20, 662, a 22.
 επαιδύων επαιδύειν Deut. xvi, 11, 93, b an-
 tepen.
 επαινέω Ecclesi. vi, 11, 10, 263, b 7.
 επαιρῶν χεῖρα Sirach. xlvii, 5, 704, b 35.
 επῆρεν ἡ χεὶρ Sirach. xlvii, 11, 20, 707, b 52.
 επαιρεσθαι III Reg. 1, 5, 143, a 26.
 επαιύνασθαι Sirach. xxxvi, 22, 683, a 21.
 επαιυφοτερίζειν III Reg. xvi, 11, 21, 154, a 45.
 επαναπάνεσθαι I Macc. viii, 12, 741, a 46, 47.
 επανατίνεσθαι στρατιωτικὸν δῆος III Macc.
 p. 790, b 49, 50.
 επάνοδος ἐκ Βαβυλῶνος I Macc. ix, 27, 743,
 a 20, 21.
 επανορθοῦσθαι II Macc. v, 20, 770, b 35.
 επάσων Num. 1, 18, 72, a 6.
 επαισῶς Levit. xix, 31, 68, a antep. Dan. 1,
 20, 454, b 38. Sap. xi, 4, 601, a 36.
 επαρκεῶ I Macc. xi, 34, 750, b 25.
 επάυλια Tobia x, 21, 577, b 33.
 επάυλις Jos. xix, 6, 108, a 21.
 επαντοφόρω Adj. Dan. xi, 11, 38, 722, b 18.
 επάφος III Macc. p. 799, a 37.
 επεα πτερόεντα Psalmo xc, 9, 238, a 38, 39.
 επεγερομένους Nahumi 1, 8, 532, a 19.
 επεσποδῶδι Judith. p. 579, a 4.
 επέκανα Jer. xxii, 19, 366, b 42. επέκανα Βα-
 βυλῶνος, & Δαμασκῆ Amosi v, 27, 514,
 a 14, 16.
 επενδύτης Exodi xxix, 5, 56, b 1.
 επεξέρχομαι I Macc. vi, 4, 736, b 9.
 επέρχομαι Dan. ix, 11, 472, b 14.
 επέχω Sirach. v, 10, 618, b 30. xii, 14, 635,
 a 41.
 ἐπὶ Sirach. 111, 3, 613, b 31. xxv, 16, 681,
 b 9. ἐπ' αὐτῆς Sirach. vi, 31, 621, a 47. ἐπ'
 ἀνδρα θῆσει Jobi xxx v, 23, 214, b pen. ἐπ'
 ἀφ' ὧν Sap. 11, 23, 591, a 52. ἐπὶ δάφνῃ
 II Macc. iv, 33, 769, a 1. ἐπ' ἐξαγωγῆς Joel.
 111, 6, 508, a 37. ἐπ' ἐξουσίας τεταγμένοι
 Esth. Addit. xvi, 5, 588, a 15, 16. ἐπ' ἐχάτῃ
 Sirach. xxi, 11, 651, b 35. ἐπ' ἐχάτῃ Sirach.
 11, 3, 612, b 43. ἐπὶ κέρας, vel ἐπὶ κέραυ
 II Macc. xv, 20, 788, a 46. ἐπὶ ὀλίγῃ Sap.
 xvi, 3, 605, b 34. ἐπὶ παντὶ ὀνόματι Sirach.
 xxxi, 19, 674, a 28. ἐπὶ πρῶτον τῷ γῆς Si-
 rach. xxxv, 11, 7, 8, p. 675, b 40, 41. ἐπὶ
 σποδῇ Jonā 111, 6, 521, a 49. ἐπὶ σμάτος
 Sirach. xxxvii, 25, 685, a 12. ἐπὶ σωτηρίᾳ
 Sirach. xlv, 2, 702, b antep. III Macc.
 p. 800, b 25, 26. ἐπὶ τ' ἀμαρτίᾳ αὐτῆς Sir.
 xxxiv, 31, 680, b 20. ἐπὶ τ' πραγμάτων
 II Macc. xii, 2, 783, a 58.
 επιδάνειν ἐπὶ τὴν ἰχθύν τινοῦ Sirach. ix, 2, 626,
 b 19.
 επιδάλλει κληρονομῆσαι αὐτὴν Tobia x, 25,
 575, a 31. επιδάλλομαι I Macc. x, 30, 746,
 a 19. επιδαλδόμενον ὕπνῳ μέρος III Macc.
 p. 796, a 38, 39.
 επιδάτης Esa. xlii, 10, 311, b pen.
 επιδελπῶ Sirach. xi, 32, 632, b 41. επιδελπῶν
 ἐπὶ τὸ πρῶτον Judith. vi, 15, 581, a 41,
 42. επιδελπομένον Ezech. xvi, 5, 420, a 51.
 επιδελήματα τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν Esa. 111, 22,
 276, b 1.
 επιδολαίον Ezech. xlii, 18, 415, a 26.
 επιδολός Sirach. xviii, 33, 646, a 18.
 III Macc. p. 795, a 55. p. 799, a 55. επιδω-
 λός τ' ἰδίας ψυχῆς III Reg. v, 4, 146, b 10.
 επιγάμος Sirach. xlii, 9, 695, a 55.
 επιγνώσκω Sirach. xii, 8, 633, b 6. xix,
 24, 25, p. 648, a 17.
 επιγράφω χαρὶ αὐτῶ Esa. xlii, 5, 314,
 b 4, 5. επιγράφω ὁμοιώματα εἰδῶν
 I Macc. 111, 48, 731, a 33, 34.
 επιδείσεις, Fut. Sirach. xxxi, 11, 31, 678, b 56,
 57, 58.
 ἐπίδεις Osee v, 13, 492, a 17.
 επιδυσμένον ἀμαρτίαν Sirach. vii, 8, 622,
 b 12, 13.
 επιδιαβαίνειν τὸ ποταμὸν I Macc. ix, 48, 743,
 b penult.
 επιδιδόναι τὴν ψυχὴν Sirach. xxxviii, 39,
 688, a 3.
 ἐπίδοτις Tobia x, 20, 574, a ult.
 ἐπίδοξοι Sirach. 111, 19, 614, b 21.
 ἐπίδοξα Jer. xxxv, 11, 380, b 41. Judith. xi,
 12, 584, a 19. Sap. 11, 19, 591, a 30. xii,
 17, 601, b 48. Baruchi 11, 27, 715, b 10.
 ἐπίδομα Osee x, 7, 498, a 26.
 ἐπίδομα κακὰ Sirach. xli, 2, 690, a 60.
 ἐπιθυμῶ Exodi xx, 17, 49, b 17, 31, p. 50,
 b 46, 56.
 ἐπιθυμήματα Osee ix, 16, 497, b 4. ἐπιθυ-
 μήματα ὀφθαλμῶν Sirach. xlv, 14, 701, a 59.
 ἐπιθυμητὸς Dan. ix, 23, 473, a 19.
 ἐπιθυμία Sirach. xxi, 11, 5, 655, a 41, 45. ἐπιθυ-
 μία εὐδοκίας Sirach. xvi, 1, 31, 645, b 39, 40.
 ἐπιθυμῶν Baruchi vi, 42, 720, a 24, 25.
 ἐπιταλῶσθαι Κύριον Sirach. li, 14, 711, b pen.
 ἐπιταλῶσθαι ὀνόματι Esa. xlii, 7, 313,
 a 38, 39.
 ἐπιταταφύρεσθαι I Macc. vi, 46, 738, a 29.
 ἐπιταταί ημῶν I Macc. vi, 57, 738, b 22.
 ἐπιτήκεος Num. xxxvi, 8, 83, a 7. Tobia x, 11,
 18, 575, a 24, 25. Judith. vii, 1, 23, p. 582,
 a 11.
 ἐπὶ κλητός Num. xvi, 2, 76, a 34.
 ἐπικουανέω Sirach. xxvi, 9, 664, a 46, 47.
 ἐπικαυδοῦμαι Jobi xvi, 8, 207, b 34. Sirach.
 11, 12, 616, b 20.
 ἐπιλανθάνομαι Sap. xix, 19, 609, b 59, 60. Si-
 rach. xxxv, 9, 681, a 23.
 ἐπὶ λείπῳ Jer. xxxi, 17, 379, b 25.
 ἐπὶ λείπῳ Exodi xxiv, 11, 54, b 58.
 ἐπιμαῖν Dan. xi, 21, 479, b 33. I Macc. 1,
 11, 724, a 9.
 ἐπιμετρεῖ τὸ νόμον I Macc. 11, 42, 728, a ult.
 ἐπιμετρεῖς Num. xi, 4, 7, b 1. Jer. xxv, 20,
 370, a 27. Ezech. xxx, 5, 440, b 55. Judith.
 1, 9, 579, a 47.
 ἐπιμιξία II Macc. xiv, 3, 785, a 32. & vers.
 38, p. 786, b 19.
 ἐπιμύλιον Deut. xxiv, 6, 98, b 42.
 ἐπιμύλιον Jonā 1, 3, 519, b 45. I Macc. x, 76,
 748, b 40.
 ἐπινοεῶ & ἐπινοῶμαι Sap. xiv, 14, 103, b 37.
 II Macc. 11, 29, 765, a 17, 18.
 ἐπιζενόν & ἐπιζενῶμαι Sirach. xxi, 34, 671,
 a 25, seqq. xlvii, 3, 704, b 18, 19.
 ἐπιζοῦν Exodi xx, 7, 44, a 47.
 ἐπιπίπτειν εἰς στρατόπεδον I Macc. ix, 66, 744,
 b 47. ἐπιπίπτουτες Gen. vi, 4, 8, b 30.
 ἐπιπορεύεσθαι τοῖς ὑπογραμμῶσι II Macc.
 11, 29, 765, a 16.
 ἐπιπράττει Psalmo xxiv, 9, 226, b 41.
 ἐπιπρῶν Jobi xli, 11, 220, b antepen.
 ἐπισημίζομαι Sirach. xxvi, 25, 667, a 6.
 ἐπιστιγμῶς Psalmo cxxxii, 15, 244, a 34.
 ἐπιστέλλω & ἐπιστέλλομαι Sap. 11, 20, 591,
 a 39, 40. Sirach. 11, 17, 613, a 51. ἐπιστέ-
 λλει ἐπὶ ἀνδρὶ Zach. x, 3, 557, a 46, 47.
 ἐπιστέλλει Num. 111, 36, 72, a 30. III Macc.
 p. 799, b antep.
 ἐπισκήπτειν θυμὸν I Macc. ix, 69, 745, a 4.
 ἐπισκοπῇ Psalmo cix, 8, 240, b 37, 38. Ezech.
 vii, 22, 409, a 36. Sap. 11, 6, 591, a 56. &
 vers. 13, p. 592, a 35. iv, 15, 593, b ult.
 xiv, 11, 603, b 7, 8. xix, 14, 15, p. 609,
 b 15, 25. III Macc. p. 797, a pen. ἐπισκοπῇ
 ἔσται Sirach. xxi, 34, 657, b 5.
 ἐπίσκοπος Nehem. xi, 22, 196, b antepen.
 Jobi xx, 29, 209, b 20. Psalmo cix, 8, 240,
 b 40. Dan. xi, 39, 483, a 7. I Macc. 1, 53,
 726, a 7, 14. II Macc. v, 22, 770, b 51.
 ἐπισπῶ Sirach. xxxi, 32, 675, a 4.
 Num. iv, 25, 72, b 15.
 ἐπισπῶ Sirach. p. 610, a 55. ἐπισπῶσαι Za-
 char. xii, 14, 562, a 50, 51. I Macc. 1, 16,
 724, a 45, 46.
 ἐπιστήμη Sirach. xvii, 5, 642, a 44. xxvi, 16,
 664, b 55, 56. xxxviii, 3, 685, b 23. ἐπιστή-
 μη συνέσεως Sirach. xvii, 5, 642, a 44, 45.
 ἐπιστήμην νομικῶς II Macc. vi, 18, 772, a 45.
 ἐπιστημονικῶν Gen. 1, 26, 1, b antep. Sirach.
 xvii, 5, 642, a 45.
 ἐπιστρέφω & ἐπιστρέφομαι Jer. xxi, 11, 20, 368,
 b 33. xxxi, 18, 376, a 2, 3. Judith. vi, 6,
 581, a 21. Sirach. xviii, 12, 13, p. 644, b 15.
 ἐπιστρέφει καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν Sirach.
 xlviii, 10, 11, p. 707, a 26.
 ἐπισυνάγειν Esa. lviii, 8, 330, b 6, 7. Ag-
 gri 11, 19, 547, b 9. I Macc. v, 53, 735,
 b 22. ἐπισυνάγεσθαι Sir. xvi, 11, 640, a 29.
 ἐπισυνίστημι & — σῆμαι Sirach. xlv, 22, 701,
 a 60, 63.
 ἐπισφάλλω Sap. ix, 14, 599, a 2.
 ἐπιταγή Sap. xix, 6, 609, a 28.
 ἐπιτάσσομαι I Macc. x, 38, 747, a 56.
 ἐπιτίχησμαι I Macc. xvi, 10, 761, b 33.
 ἐπιτίθηνα πρὸς διακόσμησιν II Macc. 11, 30,
 765, a 36.
 ἐπιτηδεύματα Judith. xii, 7, 584, b 12.
 ἐπιτίθεσθαι Exodi xviii, 11, 33, a 10, 11.
 Psalmo xix, 14, 225, b 25.
 ἐπιτιμῶν Esa. lxi, 15, 341, b 20. Zachar. x,
 11, 558, a 19.
 ἐπιτιμῶσαι σε Κύριος vel ἐπιτιμῶσαι Κύριος
 ἐν σοὶ Zachar. 111, 1 & 2, p. 550, a 15, 16:
 23, 24.
 ἐπιτολῶν τῇ δρχῇ I Macc. xiii, 31, 755,
 b 40.
 ἐπιτροπος Gen. xli, 34, 23, b 26. II Macc.
 xi, 1, 779, b 4. xii, 2, 783, a 56.
 ἐπιτρον Baruchi vi, 42, 720, a 29.
 ἐπιφ, Ἐπαφί III Macc. p. 799, a 33.
 ἐπιφαίνω III Macc. p. 791, b 34, 35. p. 799,
 a 43. ἐπιφαίνω πρόσωπον III Macc.
 p. 798, a 52, 53. ἐπιφαίνω φέρος III Macc.
 p. 797, b 57, 60.
 ἐπιφάνεια II Macc. 111, 24, 766, b 2, xii,
 22, 782, a 4. xiv, 15, 785, b 26. xv, 27, 788,
 b 17. III Macc. p. 791, a 60, 62, & b 35.
 p. 796, a 33, 34. ἐπιφάνεια μεγαλομερῆς
 III Maccab. p. 796, a 33.
 ἐπιφανῆς Dan. vii, 8, 466, b 52. xi, 21, 479,
 b 32. I Macc. 1, 11, 724, a 8. II Macc. 11,
 21, 764, b 39. x, 9, 778, a 18.
 ἐπιφλυγμός Gen. 11, 6, 2, b 6.
 ἐπιφύσεις II Macc. xii, 2, 783, b 4.
 ἐπιφανείν III Macc. p. 800, a 8.
 ἐπιχαίρεκακία Psalmo cxxxvii, 1, 7, 244, b 60.
 Ezech. xxxv, 15, 446, b 5.
 ἐπιχαρα II Macc. xv, 33, 788, b 52. ἐπιχαρα
 τυραννικῆς φιλίας Dan. p. 453, a 13. Sirach.
 vii, 4, 622, a 29, 30.
 ἐπιχείρεια II Macc. xv, 33, 788, b 51, 52.
 ἐπιχορηγέω Sirach. xxv, 29, 663, a 2.
 ἐπόπτης II Macc. 111, 39, 766, b pen.
 ἐπὶ Θεῷ Gen. xii, 1, 11, a 39.
 ἐπαρῶς Psalmo cxli, 4, 241, b 29.
 ἐπτα ἐπὶ Θέῳ Ezech. xxi, 22, 426, a 48. ἐπτα
 τὸ Περσῶν Esth. 1, 13, 198, b 27.
 ἐπτάς olim σεπτάς, unde, Exodi xx, 10, 47,
 a 2, 3.
 ἐπάνυμος κλήρον εορτή Esther. Addit. xvi, 22,
 588, b 38.
 ἐρατισμός Jobi xlii, 11, 220, b 59.
 ἐργα τῷ γῆς Jer. xiv, 4, 359, a 2. ἐργα ἰχθῶς
 Sirach. xlv, 14, 701, a 54.
 ἐργάζομαι Habac. 1, 5, 536, a 50. Sirach.
 xxxiii, 26, 678, b 9. Baruchi 11, 21, 715,
 a 24. ἐργάζομενοι δανότατα II Macc. 11,
 45, 769, a 45, 46.
 ἐργασία Sirach. xxxviii, 32, 687, b 10. ἐρ-
 γασία ὀφάντω Exodi xvi, 1, 55, b 12.
 ἐργοδικτής I Macc. 1, 53, 726, a 12.
 ἐργολαβείν ἐργολαβῶς ἐργολαβία Sirach. xxi,
 26, 670, b 3, 4, seqq.
 ἐργον Exodi xx, 9, 45, b 39, 56. & vers. 10,
 p. 46.

VOCUM GRÆCARUM.

p. 46, a 18, 23. Osee xiv, 4. 503, a pen.
Sirach. ix, 4. 626, b 40. Baruchi vi, 50.
720, a pen.
ἐργῶδες κλίμα Sirach. xlii, 9. 695, a 43.
ἐρεθίζω Osee iv, 18. 491, a 22.
ἐρεθισμός Sirach. xxxi, 38. 675, a 29.
ἐρείπια Sirach. xlix, 15. 709, a 32.
ἐρεμβοί Gen. xxi, 21. 16, b 16.
ἐρημὸς ἄβατος Sap. v, 7. 594, b 9. 10.
ἐρημός Sirach. xxi, 5. 651, a 50. xlix, 8.
708, b 27.
ἐρημαίσις II Par. xxx, 7. 188, a 45.
ἐρωτεύομαι Tob. ii, 19. 574, a 59.
ἐρεῖς Sirach. xl, 4. 690, b 31. xlii, 25. 696.
b 13.
ἐρεῖς πόλει περιβάλλειν Sirach. l, 5. 709, b 38.
ἐρμακες, ἐρμαῖοι λόφοι, Ἐρμαῖα Prov. xxv, 18.
256, a 56. seqq.
ἐρμηνεία Dan. i, 17. 454, b 30. ἐρμηνεία ἀπο-
καλύψεων II Par. xxvi, 5. 187, a 2.
ἐρεῖς ἀγορᾷ II Macc. x, 2. 777, b 23.
ἐρεῖων, ἐρεῖων III Macc. p. 796, a 1.
ἐρεπτά Baruchi vi, 19. 718, b pen.
ἐρεπῶσαν Sirach. x, 10. 628, b 15.
ἐρεπῶμαι ἢ κ' ἐγὼ III Macc. p. 794, a 4. ἐρεπῶ-
μεθα ἢ κ' αὐτοὶ III Macc. p. 799, a 49.
ἐρεθρά θάλασσα I Macc. iv, 9. 732, a 3.
ἐρεμνὸν χωρίου II Macc. xi, 5. 779, b 33.
ἐρευσίῃ Joel. i, 4. 504, a 45.
ἐρεχσθαι εἰς μετάνεμον III Macc. p. 791, b 57.
ἐρεῖδός Zachar. v, 9. 552, a 13.
ἐρώτημα δῆλον Sirach. xxxi, 11. 3. 677, a 32.
ἐσθρηλαίει & G. Pl. Ἐσθρηλῶν (nisi f. Ἐσθρη-
λῶν, ut est in cod. Vaticano) Judith 1,
9. 579, a 37. III, 14. 580, a 24.
ἐσεῖδῶν, Ἐσεῖς Jerem. xlv, 11. 2. 389, a 48.
I Macc. v, 26. 734, b 44. 45.
ἐσθιόντες ἄρτον Sirach. xx, 18. 649, b 50.
ἐσκεμμένως ποιεῖν Baruchi i, 19. 714, a 45.
ἐσκευασμένον ἔργον μυρεψῶ Sirach. xli, 1.
708, a 47. 48.
ἐσπλῆρον ἀνεκλίδωτον Sap. vii, 26. 597, a 51. 52.
ἐσπῆσις five Ἐσπῆνοι I Macc. ii, 42. 728, b 6.
ἐσιατορία Jer. xl, 5. 384, a 1.
ἐχάτη κακὴ τύχη Sirach. xxv, 4. 661, a 1.
ἐχαστόγηρος Sirach. xli, 4. 692, b 51. 52.
ἐχατοὶ Eia. lvi, 11. 8. 330, b 8.
ἐτάζω Esther, ii, 23. 199, a pen.
ἐταῖρα II Macc. vi, 4. 771, b 6. 8.
ἐταῖρς Sirach. xl, 23. 691, b 59. I Macc. vi,
14. 736, b 43.
ἐτασμός Sirach. xxi, 11. 655, b 55.
ἐτερογλῶσσος Ezech. iiii, 5. 404, a 26.
ἐτομαζαν & ἐτομαζέσθαι Psalmo v, 4. 222,
b 15. Sirach. xxxi, 11. 4. 677, a 49. III Macc.
p. 797, a 9. ἐτομαζαν γυνὴ καὶ ὕδωρ Judith.
ii, 5. 579, b 4. ἐτομαζαν οἰκίαν Tobia xi,
3. 577, b 13. 14.
ἐτομῶς Judith. ix, 5. 583, a 19. ἐτομῶς εἰς
μάστιγας Psalmo xxxviii, 18. 229, b 6.
ἐν ποιεῖν τι Sirach. xxxix, 15. 688, b 17. ἐν
πράττειν II Macc. ix, 19. 777, a 4.
ἐναερία Sirach. xxxvi, 11. 7. 8. 685, b 41.
ἐναπάντητος II Macc. xiv, 9. 785, b 9.
ἐνάρες Θεῷ Sap. iv, 10. 593, a 57.
ἐνγένεσαν δοξάζει Sap. viii, 3. 597, b 36.
ἐνγενῆς Dan. vii, 24. 471, b 33. Sirach.
xlvii, 26. 27. 28. p. 706, a 49.
ἐνγεῶς κλῆρς Sirach. xxvi, 23. 665, a 49.
ἐνδοκεῖν Sirach. xxv, 18. 662, a 11. ἐνδοκεῖν
δοξᾶν III Macc. p. 791, b 21. ἐνδοκεῖν ἐν
τινὶ Aggei ii, 24. 547, b antep. I Macc. x,
47. 747, b 58. 59.
ἐνδοκητός Sirach. xv, 16. 639, a 45.
ἐνδοκία Sirach. ii, 19. 813, a 56. xviii, 31.
645, b 40. xxxiii, 14. 677, b 49.
ἐνδοκμεῖται Sirach. xl, 25. 692, a 24.
ἐνδοκμοὶ καθασήκεσαν III Macc. p. 793, b 5.
ἐνελπίδες καθασήκεσαν III Macc. p. 793, a 9.
ἐνεξία Sirach. xxx, 15. 672, a 24.
ἐνεργετέω Psalmo xlii, 6. 223, b 55. 56.
ἐνεργετεῖν λαόν Sap. xvi, 1. 605, b 22. 23.
ἐνεργετῶσθαι μεγάλη Sap. i, 5. 591, b 42. 43.
ἐνεργεῖς Osee viii, 3. 494, b 57. 58. Esther.
Addit. xvi, 3. 588, a 6. I Macc. xiii, 42.

756, b 26. 11 Macc. iv, 2. 767, a 6.
111 Macc. p. 794, a 18. p. 798, b 18.
ἐὺθανασία Jobi xxi, 13. 209, b 44.
ἐὺθνεαν Sirach. ii, 2. 612, b 26. xxix, 24.
670, a 52. ἐὺθνοντας ὁδὸς Sirach xlix, ii.
708, b 55.
Εὐλιμαράδαχ Θ, Εὐλιμαλέραχ Θ, Γναρεόδα-
μ Θ, Αἰλιμαράδαχ Θ, Εὐαλιμαράδεκ
iv Reg. xxv, 27. 175, a 21. seqq.
ἐνκατάλακτος 111 Macc. p. 796, a 50.
ἐνκλής μοῖρα 1 Macc. iii, 59. 731, b 20.
ἐνκληματῶσα Osee x, 1. 497, b 13.
ἐνλαβῶσα τιμῆς 1 Macc. i, 45. 725, b 27.
ἐνλαβεῖσθαι Sophon. i, 7. 541, b 8. Sirach
vii, 6. 622, a 57. xxix, 10. 669, b 39. ἐν
λαβεῖσθαι ἀπὸ προσώπου Habac. ii, 20.
539, a 48.
ἐνλίμεν Θ πόλιν 1 Macc. xv, 23. 760, a 34.
ἐνλογεῖν Tobiax vii, 7. 576, b 7. ix, 10.
577, a 43. Sirach. xxxi, 28. 674, b 22.
1 Macc. ii, 36. 728, a 2. ἐνλογεῖν τ λαὸν
Sirach. xlv, 19. 701, b 26. 27. ἐνλογῶντες
Psalmo xxxvii, 21. 229, a 15. 16.
ἐνλογημένοι τὸ πατὴρ & ἐνλογημένοι ὑπ' αὐτῶ
Ibid. lin. 17. 22.
ἐνλογία Deut. xxi, 23. 96, b 59. Zachar. xiv,
17. 565, a 13. Sirach. xlv, p. 698, b 44.
xlv, 1. 700, b 4. xlix, 12. 709, a 7. l, 23.
710, b 47. 1 Macc. iii, 7. 730, a 18. 19.
xiv, 10. 757, b 13. ἐνλογία παρ' ἀνθρώπων
Sirach. i, 10. 614, a 17. 18.
ἐνμεγέθης 1 Reg. ix, 2. 122, b 9.
ἐνμενής Sirach. xix, 18. 647, a 45. 11 Macc.
xii, 2. 781, a 14.
ἐννοεῖν βασιλείας προσάγματι 111 Macc. p.
799, b 50. 51.
ἐννοια Exodi xxi, 10. 52, b 10. 111 Macc.
p. 799, b 22.
ἐννοια Sirach. xx, 9. 649, a 21. xxxviii, 12.
13. p. 686, a 16.
ἐνδοῦν, ἐνδοῦσθαι, ἐνδοῦσθαι Tobiax iv, 20.
575, b 15. Sirach. xi, 17. 631, b 31. xxxviii
12, 13. p. 686, a 18. xli, 2. 692, b 36.
xliiii, 28. 698, a 38. seqq. ἐνδοῦσθαι ἐν
χερσὶ τίνι Θ 1 Macc. xiv, 36. 758, a 62. 63.
ἐνδοξ Θ Ecclesi. ix, 2. 264, a 62.
ἐνπαθεῖν Psalmo xcii, 15. 238, b 43. 44.
ἐνπάθειαι Jer. li, 47. 399, a 7.
ἐνπαθής Baruchi vi, 60. 720, b 33.
ἐνπορίζεν Sap. x, 10. 599, b 59.
ἐνπραξία δικαίων 111 Macc. p. 793, a 59.
ἐνπροσήγοι Θ Sirach. vi, 5. 620, a 7.
ἐνρεμα vel ευρημα Jer. xxxix, 18. 383, b 31.
Sirach. xx, 9. 649, a 25. xxxv, 12. 681,
a 48. 51.
ἐνρεσις παραβολῶν Sirach. xiii, 32. 636, a an-
tepenult.
ἐνρίσκων καιρὸν Sirach. xix, 24. 25. p. 648
a 19. ἐνρίθην Esa. lxxv, 1. 338, b 7.
ἐνσεβῶνα Sirach. xxv, 13. 661, b 57. 11 Macc.
iii, 3. 765, b 26.
ἐνσεβής Sirach. xii, 4. 633, a 41. xvi, 14.
640, b 13. 14. xliii, 16. 656, a 39. xxxix,
32. 689, b 17.
ἐνσεβής χάρις ἐσθλή Sirach. xli, 16. 693,
b 30.
ἐνσκιον ὑψ Θ Osee iv, 13. 490, b 8.
ἐνσταθῶνα 111 Macc. p. 794, b 28.
ἐνσταθής Sirach. xxxvi, 23. 665, a 40. 43.
ἐνστοχ Θ Sap. v, 22. 595, a 5. ἐνστοχοι βολίδες
Ibid. lin. 4, 5.
ἐνσυμπερίφοροι 11 Macc. ix, 27. 777, a 57.
ἐνταπτεῶ 11 Macc. iv, 27. 768, b 18.
ἐνταξία 11 Par. ix, 5. 182, a 46.
ἐντιλῆς Sap. x, 4. 599, a 58. xi, 16. 600,
b 33.
ἐντελίζω Esa. lxxvi, 15. 341, b 19.
ἐνφημεῖν ταῖς πανηγύρεσι Nehem. viii, 10.
195, b 56.
ἐνφραίνεσθαι Sirach. xxxix, 37. 689, b 58.
ἐνφροσύνη καρδίας Sirach. l, 25. 711, a 5. ἐν-
φροσύνη αἰῶν Θ καὶ ἐλεῶς Sirach. ii, 9. 613,
a 17.
ἐνφνής Judith, viii, 1. 581, b 58. Sap. viii,
19. 598, a 45.

εὐχαριστία Sirach, xxxvii, 12. 684, a 28. ἐν-
 χαρισία τῶ πολλῶν II Macc. ii, 28. 765, a 3.
 εὐχαριστικὸν Ofes xiv, 3. 503, a 48.
 εὐχεται εἶναι II Macc. xv, 11. 787, b 37. εὐ-
 χεσθαι κατὰ πρόσωπον Θεοῦ Sirach. xvii,
 22. 643, a 41.
 εὐχὴν ἀποδοῦναι Sirach, xviii, 22. 645, a 28.
 εὐχητήρια III Macc. p 800, b 15.
 εὐχρησία III Macc. p. 793, a 20.
 εὐαδιάζω Sirach, xxxix, 18. 688, b 37.
 ἐφθεῖνεν II Macc. iv, 9. 767, a 23.
 ἐφθεῖ Sirach, xv, 12. 767, a 55.
 ἐφημερία Nehem. xii, 9. 197, a 17. 18. Jer.
 xx, 1. 364, a 53. xxi, 1. 365, a 58. I Macc.
 ii, 1. 726, b 51. x, 42. 747, b 17, 18.
 II Macc. vi, 4. 771, b 14.
 ἐφίσταται λέγειν Sirach, xx, 5. 648, b 58.
 ἐφικτὸν II Macc. xv, 39. 789, b 6.
 ἐφίσταται Jer. xxi, 2. 365, b 1. ἐπὶ κοίτην Si-
 rach. xli, 27. 694, b 3. 4.
 ἐφίσταται ψυχὴν aut νῦν Sirach. xli, 11. 633,
 b 45.
 ἐφοδεῖα II Macc. xiv, 17. 785, b 41.
 ἐφοδιάζω ἐφοδιασθῆς II Macc. xiv, 17. 785,
 b 43. 44.
 ἐφοδῶ κενὴ I Macc. ix, 68. 744, b 55. 56.
 ἐφορῶ & ἐφοροὶ Baruchi vi, 6. 718, a 53.
 I Macc. xii, 6. 752, a 58.
 ἐφορῶν τὰ πάντα II Macc. xii, 22. 782, a 4.
 ἐφρῶν II Macc. xii, 36. 782, b 14.
 ἐφύβρις Sirach. xvi, 7. 607, a 5.
 ἐφ' ᾧ III Macc. p. 794, b 44.
 ἐχεν κακὸν I Macc. ix, 51. 744, a 33. 34.
 ἐχεν τὸ κακὸν III Macc. p. 794, a 53.
 ἐχθραίναν καταφθορὰν Sirach. xxviii, 6. 7.
 p. 668, a 3.
 ἐχθρὸς Sirach, li, 12. 711, b 49. ἐχθρὰ Sap.
 xv, 18. 605, a 59.
 ἐχθροὶ Esa. xxxiv, 11. 206, a 37.
 εἴδομαι ἢ ψημένα κρέα II Macc. vi, 21. 772,
 b 24.
 εἶωλον Esa. lxxv, 4. 338, b 52. Ezech. iv, 14.
 406, b 18.
 εἰς Sirach. xlii, 21. 696, a 50. εἰς ἄλλο κα-
 ταβιάζεσθαι Ezech. xxvi, 20. 434, b 18.
 εἰς αἰῶν Sirach, xlii, 13. 699, a 61.
 xlviii, 28. 708, a 35. 36. εἰς καιρὸν συντε-
 λῆας Dan. xii, 4. 484, b 20. εἰς οὐρανὸν I Macc.
 xiv, 10. 757, b 12. εἰς πότι I Macc. ii,
 33. 727, b 57. εἰς Σεφραδὰ Abdix, 1. 20.
 519, b 12.

Z

Z pro ἡ *Hebræo Ezech.* xxv, 9. 432, b 43.
 Ζάβηλ *Θ* I Macc. xi, 17. 749, b 55.
 Ζάω Sirach. xxxix, 12, 13. p. 688, b 8.
 Ζῆν Ζῶη Sirach. xlviii, 10, 11. p. 707, a 28, 29.
 Ζεα five Ζεά Bfa. xxviii, 25, 299, a ult. Ezech. iv, 9. 406, a 28.
 Ζεὺς Jer. l, 2. 394, a 18, Baruchi vi, 40, 719, b 55. Ζεὺς ἀγνῆτος II Macc. xii, 777, b 23. Ζεὺς ἐρκεί *Θ* Ibid. lin. 22. Ζεὺς ἔξενος II Macc. vi, 2. 771, b 1. Ζεὺς δλύμπε *Θ* Dan. xi, 38. 482, b 33, 34. II Macc. vi, 2. 771, a 52.
 Ζῆλ *Θ* Cantici viii, 6. 270, a 43. Sirach. xxvi, 8. 664, a 39.
 Ζηλῶν Sap. i, 12. 589, b 3. & vers. 16, b 57. Sirach. ix, 16. 627, b 16. I Macc. ii, 24, 727, b 28. Ζηλῶν τὸ ἀγαθὸν Sirach. li, 24, 712, a 51. Ζηλῶν τῷ νόμῳ I Macc. ii, 50, 728, b 45.
 Ζηλωταὶ νόμος Sap. i, 12. 589, b 4. II Macc. iv, 2. 767, a 8.
 Ζητεῖν ἐνδοκίαν Sirach. ii, 19. 613, a 55, 56. Ζητεῖσθαι Sirach. xxxix, 12, 13. p. 688, b 7.
 Ζίζα Ezech. xxv, 9. 432, b 42.
 Ζυγὸς Sirach. xxviii, 29. 669, a 14.
 Ζυγομαχεῖν Lamentat. iii, 28. 272, b ult.
 Ζωαρά Jer. xlviii, 25, 390, a antepen.
 Ζωγραφῆσθαι II Macc. ii, 30. 765, a 33.
 Ζωγραφία Sap. xiv, 20. 603, b ult.
 Ζωγράφει

INDEX

ζωγράφω III Reg. xx, 18. 155, b 36.
ζωή Sirach. xxiii, 1. 654, b 46. 48. ζώη καὶ
πνοή II Macc. vii, 22. 773, b 25. ζώη πλὴν
χρῆς
ζωή N. Pr. Gen. iii, 20. 6, a 16.
ζῶντες τε θνήσκουσιν Sirach. xxiii, 11, 12. p. 653.
a. 9.
ζώσις Gen. xiv, 5. 24, v 29.

H.

H ἡρώδης I Macc. vi, 38. 737, b 45. x.
82. 749, a 9. ἡρώδης τῶ σαδδουκαίου II Macc.
viii, 26. 775, b 5.
ἡγεμονία τεταγμένη Sirach. x, 1. 627, b 32.
ἡγεμονίδην II Macc. xiii, 24. 784, b 47.
ἡγεμονικὸν Sirach. xvi, 15. 642, a 31. ἡγεμο-
νικὸν πνεῦμα Psalmo li, 14. 231, b 57. 58.
ἡγεμόν Psalmo xxxviii, 20. 229, a 7. 8. Aggvi
i, 1. 545, b 19. ἡγεμόνες τῆ ἀπάτης δυνάμεως
I Macc. xi, 70. 752, b 6. 7.
ἡγέμενος Jobi xli, 16. 220, a 26. Dan. iiii,
2. 457, b 47. Sirach. x, 24. 629, a 51. xviii,
14. 15. p. 642, b 37. xxxiii, 1. 675, b 6.
Adj. Dan. iiii, 38. 721, a 37. ἡγέμενος δυν-
άμεων πασῶν I Macc. xiii, 54. 757, a 26.
27. ἡγέμενοι τῶ παρατρέχοντων III Reg.
xiv, 27. 152, a 19. 20. ἡγέμενος συστρημά-
των II Reg. iv, 1. 132, a 55. 56.
ἡδεῖ vide in εἰδέναι.
ἡδύς γίνεσθαι vel γενῆ Tob. vii, 2. 576, b 27.
ἡδυνεσθαι Jobi xxiv, 5. 210, b 49. ἡδυνήσαν
Psalmo cxli, 6. 245, b 45.
ἡδύς Ibid. lin. 48.
ἡδυσή Sap. vii, 19. 596, b pen.
ἡλιόπολις Jer. xlii, 13. 386, a 8. Amosi i,
5. 509, b 60.
ἡμέλει, vide Μέλει.
ἡμέρα ἀγαθὴν, κακῶν Sirach. xi, 27. 632, a 41.
ἡμέρα ἀδικίας Judith. vi, 6. 581, a 19. 20.
ἡμέρα ἀριθμῶν Num. ix, 20. 74, a 4 ἡμέρα
γενέθλιος κατὰ μόνην I Macc. vi, 7. 771,
b 33. 34. ἡμέρα διαγνώσεως Sap. iiii, 18.
592, b 23. 29. ἡμέρα τελευτῆς Sirach. xi, 28.
632, a 48. 49. xviii, 24. 645, a 47. 48. ἡμέ-
ραι ἀποδοσεύμεναι I Macc. x, 34. 746, b 46.
ἡμέρας ἀγῶν III Macc. p. 799, a 20. p. 800,
a 27.
ἡμῖν Levit. xix, 36. 68, b 13. 14.
ἡμίονος IV Reg. v, 17. 160, b 20. Dan. ii,
39. 456, b 19.
ἡμισύνω Psalmo lv, 24. 232, a 27.
ἡμισυ καρπῶ I Macc. x, 30. 746, a 18.
ἡνός terminatio Jer. xlii, 28. 393, a 59.
ἡπάτοσκοποι Dan. ii, 27. 455, b 55.
ἡραίων I Reg. xxxi, 10. 130, b 38.
ἡρακλῆς ἀνίκητος II Macc. viii, 23. 775,
a 54.
ἡσυχία Sirach. xxviii, 20. 668, b 24.
ἡτλωμένος ἐν συνέσει Sirach. xix, 21. 647, b 35.
ἡχίμ Esa. xlii, 21. 285, b 10. Sap. xix, 17.
609, b 37. Sirach. xlvii, 11. 705, a 23.

Θ.

Θ α terminatio I Macc. xii, 7. 753, a 28.
θάλασσα Sap. xiv, 3. 603, a 43. Sirach.
xxxix, 35. 689, b 40.
θαλαμνομένη III Macc. p. 790, b 47.
θαλασσοφθαλασάρ, vel θαλασσοφθαλασάρ,
IV Reg. xv, 29. 167, b 35. 36.
θαλία Sirach. xiii, 10. 635, a 21.
θάλας Sirach. xiii, 32. 636, a 60.
θαλοί τῶ ἱερῶ II Macc. xiv, 4. 785, a 44.
θαυναδῶ, — θα, — σά I Macc. ix, 50. 744,
a 15, seqq.
θάνατος Ezech. xiv, 19. 415, b 58.
θάπτοντες Ezech. xxxi, 15. 450, a 57.
θάψει Baruchi iv, 5. 717, a 29.
θάψης, aut θάψης Judith. ii, 13. 579, b 41.
θάψος Sap. xii, 17. 601, b 44. Sirach. xli,
26. 692, a 33.
θασοί I Macc. i, 3. 727, a 14.
θαῦμα Sirach. xl, 7. 690, b 56.

θαυμάζω Esa. l, 15. 323, a 61. 62. Sirach.
vii, 31. 624, a 31. 32. xi, 22. 632, a 10.
xl, 7. 690, b 53.
θαυμάσιος Sirach. xlii, 17. 696, a 14.
θαυμαστός Esa. xlii, 23. 293, a 19.
θαυμαστόν Sirach. xlii, 18. 697, a 15.
θεατρίαν Jobi xxxiv, 26. 215, a 15.
θεῖται κόραις ὁφθαλμῶν III Macc. p. 797,
b 22.
θεύατον Joel. ii, 20. 506, b 50.
θεασμός Sap. xii, 5. 601, a 51.
θεῖς παρήμερος Judith. xvi, 4. 585, b 18. 20.
θεύατον Sirach. xxxi, 2. 673, a 37.
θεύατον προηγούμενον, ἐπόμενον
θεύαται Levit. xix, 31. 68, a 59. θεύαται νόμος
I Macc. iv, 42. 732, b antep.
θεύα I Macc. iv, 42. 732, b pen. θεύατης
εἰ μὴ ἐγγενήσης Sirach. xlii, 18. 19.
p. 656, a ult.
θεμελίος vel θεμελίον Ezech. xxvi, 20. 434,
b 15. θεμελίος αἰώνιος Prov. x, 25. 249, b 5.
6. θεμελίον αἰώνος Sirach. i, 14. 611, b 1.
θεμελίον Esa. li, 16. 322, b 8. θεμελίον τὰ
ἀγαθὰ Judith. xv, 9. 585, a 47.
θεν terminatio I Macc. xii, 7. 753, a 28.
θεόδοτος II Macc. xiv, 19. 785, b 51.
θεοκρατία Sirach. xvi, 14. 15. p. 642, b 41.
θεομάχη Deut. ii, 11. 83, b 14. 15.
θεοπλαστὴν Sap. xi, 16. 600, b 36.
θεός Exodi xx, 1. 34, b antep. θεός ἀπὸ μηχαν-
ῆς III Macc. p. 793, a 11. θεός ἐπεράνιος
III Macc. p. 799, b 16. θεός μεγίστος
III Macc. p. 790, a 47. p. 800, b 25. θεός
πάσης τῆ γῆς Sirach. xlvii, 19. 20. p. 705, b
42. θεός σωτῆρ Habac. iiii, 18. 40, b 50.
51. θεός ὑψίστος III Macc. p. 790, a 49. θεός
ἐπὶ Gen. xii, 1. 11, a 39. Ecclef. xii, 8. 267,
a 16. Sirach. iv, 15. 616, b 34. Θεὸς III Macc.
p. 797, b 51.
θεόδοτος ὄντορες II Macc. xv, 11. 787, b 32.
θεοσυγῆς Sirach. xxvii, 27. 667, a 31.
θεραπεῖα ἐφ' ὅσων ἐφ' ὅσων ἐφ' ὅσων
IV Reg. xii, 8. 165,
b 15.
θεραπεύω Sirach. xxxv, 20. 681, b 29. θερα-
πεύεσθαι Exodi xx, 3. 37, b 8.
θερίσσειν Gen. xxiv, 65. 17, b 9. θερίσσειν κα-
τάλιτα Esa. iiii, 23. 276, b 16.
θεριμαίναν κοπετόν Sirach. xxxviii, 17. 18.
p. 686, a 57. 58.
θερμὴ Jer. l, 18. 400, a 43.
θεσμοί Sap. xiv, 23. 604, a 28. θεσμοὶ παρά-
νομοι II Macc. iv, 11. 767, a 51.
θεωρηματικοὶ ὄντορες Num. xii, 8. 75, a 24. 25.
θεωρία II Macc. v, 26. 771, a 17. xv, 12. 787,
b 41.
θεωρῶ II Macc. iv, 19. 767, b 54.
θήκη Jobi xx, 25. 209, a pen. Esa. vi, 13. 278,
b 19.
θημυνία Sirach. xx, 30. 650, b 50. xxxix, 22.
689, a 11.
θήρες ἀγνώστοι Sap. xi, 19. 600, b 48.
θήρευτης πέριξ Sap. xi, 32. 632, b 31. 32.
θηριακή Sirach. xli, 13. 634, a 15.
θηρίων & θηρίων Prov. xix, 12. 253, b 25. Esa.
xlii, 21. 285, b 7. Jer. iv, 7. 347, b 24. 25.
L, 17. 394, b 55. Sirach. xli, 13. 634, a 14.
I Macc. vi, 35. 737, a 58. xi, 56. 751, b 11.
III Macc. p. 798, b 1.
θησαυρίζω Sirach. iv, 21. 617, a 26.
θησαυρίζων ὄργην Mal. i, 15. 570, b 12. 13.
θησαυρὸς Sirach. xxv, 19. 662, a 18. I Macc.
iii, 28. 730, b 1. θησαυρὸς ἀπόκρυφος
I Macc. i, 24. 724, b 61.
θητεύων III Reg. ix, 21. 148, a 10.
θίσβη Tobia i, 1. 573, a 24.
θλίβω Lev. xxv, 17. 70, b 37. Psalmo vii, 5.
222, b antepen. I Macc. ix, 68. 744, b 55.
II Macc. xi, 5. 779, b 36. Zach. xii, 2.
560, b penult. θλίβων Jerem. xxv, 38. 371,
a 19.
θλίψις καὶ ἀμῆ II Macc. i, 7. 762, b 60. 61.
θνησιδία Lev. xvii, 15. 66, a 7.
θνάνα Ezech. xxvii, 15. 436, a 29.
θόβαλ Ezech. xxxviii, 2. 448, a 34.
θέρουτος νέων ἀνδρῶν Sirach. xlvii, 26. 27. 28.

p 706, a 55. θέρουτος πανικὸς IV Reg. vii, 6.
162, a 2.
θέρουτος ἱερῶν I Macc. iv, 32. 732, b 11. 12.
θέρουτος Sirach. iv, 34. 618, a 8. θέρουτος Si-
rach. xlii, 5. 653, a 5.
θέρουτος παλῶν Sirach. xli, 10. 693, a 45.
θέρων Judith. ix, 13. 583, a 31. III Macc.
p. 798, a 7.
θέρων Jer. xlvii, 2. 388, b 40. li, 8. 396,
b 57.
θέρων I Macc. ix, 41. 743, b 27. θέρων ἀνδ-
ρῶν III Macc. p. 795, a 37.
θέρων Exodi xx, 3. 38, a 40.
θέρων Esa. lvi, 7. 327, a 39. III Maccab.
p. 790, b 19.
θέρων III Macc. p. 793, b 14.
θέρων IV Reg. xii, 13. 165, b 49.
θέρων τῶ ἱταλίας Jer. xlix, 4. 392, a 55.
θέρων Tobia vii, 9. 576, b 20. quid proprie.
Exodi xxx, 1. 56, b 42. θέρων εἰς τὰ ἱερῶ
III Macc. p. 792, a 35. θέρων εἰς φέρων Jer.
xli, 7. 384, b 12. I Macc. vii, 19. 739,
b 5. 6. θέρων οὗς I Macc. i, 50. 725, b 46.
θέρων οὗς ἀφ' ὅσων Esa. lvi, 3. 340, b 34.
θέρων I Macc. i, 23. 724, b 39.
θέρων I Macc. iv, 50. 733, a 48. θέρων
πρὸς φέρων Judith. ix, 15. 582, b 51. 52.
θέρων Tobia vii, 9. 576, b 22. Baruch
vi, 42. 720, a 19. 20. 22.
θέρων Malach. ii, 15. 569, a 60. Sirach. xl,
4. 690, b 27. 28. II Macc. x, 28. 778, b pen.
θέρων θέρων Sap. vii, 20. 596, b 57. θέρων
νεόκτιστος Sap. xi, 19. 600, b 48.
θέρων Sirach. x, 1. 648, b 25.
θέρων Sirach. i, 28. 611, b ult.
θέρων Sirach. xli, 26. 652, a pen.
θέρων Tobia vii, 11. 575, a 7.
θέρων Esa. xlv, 14. 315, a 10. Judith. xv,
15. 585, a 57.
θέρων Deut. xvi, 13. 88, b 27. Judith.
xv, 15. 585, b 1.
θέρων Gen. xiv, 18. 12, a 56. Exodi xx, 5.
42, a 8. Levit. ii, 13. 61, a 8. II Reg. xiv,
17. 137, a 55. seqq. Esa. lvi, 6. 328, a 45.
θέρων περὶ τῶ βαμῶν I Macc. iv, 56. 733, b
21. 22. θέρων ἐνδελεχισμῶ Sirach. xlv, 17.
701, b 13. 14. θέρων σιμυδάνας Sirach. vii,
33. 34. 35. p. 624, a 60. θέρων σωτῆρ
I Macc. iv, 56. 733, b 28. θέρων καθήμε-
ναι Dan. vii, 12. 470, b 5. xi, 31. 481, a 46.
θέρων σωτῆρ Amosi v, 22. 513, b 16.
θέρων σωτῆρ Sirach. xxxv, 2. 680,
b 40. 41.
θέρων Dan. ii, 27. 455, b 52.
θέρων, vide θέρων.
θέρων τῶ θέρων τῶ θέρων τῶ θέρων I Macc. vi,
35. 737, b 10.
θέρων Deut. xii, 8. 97, a 48.
θέρων ἀλυσιδωτὸς I Maccab. vi, 35. 737,
b 12, 13.
I.
I'Addes Nehem. xii, 11. 197, a 21.
I'Addes Neh. xii, 11. 197, a 20. Jer. xlviii,
21. 390, a 27.
I'Addes I Macc. v, 8. 734, a 47. 48.
I'Addes Esa. lvi, 8. 330, a 52. 57.
I'Addes I Macc. iv, 15. 732,
a 17. 18. II Macc. xii, 32. 782, a 57. 59.
II Macc. xii, 40. 782, b 41. I Macc. p. 799,
b 41. Ezech. xxvii, 19. 416, b 45. 52.
I'Addes Osee v, 13. 492, a 27.
I'Addes Tobia i, 1. 573, a 19.
I'Addes Nahumi iiii, 19. 535, b 31. Sirach. iii,
30. 615, b 25.
I'Addes I Macc. xii, 7. 753, a 45.
I'Addes Sirach. xxx, 17. 672, a 32.
I'Addes Jer. xlviii, 32. 390, b 58.
I'Addes Zachar. vi, 12. 552, b 57.
I'Addes Dan. i, 15. 454, b 8.
I'Addes III Macc. p. 800, a 25.
I'Addes III Macc. p. 798, b 43.
I'Addes Ezech. xlii, 19. 451, b 50.
I'Addes I'Addes

VOCUM GRÆCARUM.

ἰδμεαία II Macc. xlii. 32. 782, a 56. & vers.
40. p. 782, b 47.
ἰδάλ Levit. xxvi. 4. 71, a 46.
ἰερά κ' ἄστυλ' I Macc. x. 31. 746, b 4.
ἰερατία Osee. lxi. 4. 489, a 41.
ἰερατεῖν Sirach. xxi. 15. 195, b 15.
ἰερεὺς Φατίζων Nehem. vii. 65. 195, b 15.
ἰερεῖς III Macc. p. 797, b 38. p. 800, a 6.
ἰερόν I Macc. vi. 54. 738, b 12. ἰερόν δεύτερον
I Macc. ix. 54. 744, a 59.
ἱεροσόλυμα I Macc. ii. 37. 728, a 16.
ἱερουργία II Macc. xv. 12. 787, b 55.
ἱερώματα εἰδώλων II Macc. xli. 40. 782, b 41.
ἱερωσύνη Jer. xxxi. 11. 24. 379, b 56.
ἱησὺς Jos. i. 1. 103, a 3. II Macc. p. 762,
a 48.
ἱκανόν Deut. xvi. 10. 88, b 17. Sirach. xxi.
30. 670, b 34.
ἱκαρία I Macc. xv. 23. 760, a 49.
ἱκέται ἱπορεύθημεν Malach. lxi. 14. 571, a 39.
ἱκτερ' Amos. iv. 9. 512, b 6.
ἱκτείν' Esa. xxxiv. 15. 306, b 13.
ἱλ Deut. xlviii. 10. 92, a 37. 62. seqq.
ἱλαδόν Sirach. xxi. 11. 651, b 29.
ἱλαρόν πρόσωπον Sirach. xli. 32. 636, a 59.
ἱλαρόν Sirach. xli. 11. 24. 698, a 1.
ἱλασκομαι IV Reg. v. 18. 160, b 45.
ἱλασμών ποιεῖν II Macc. lxi. 33. 766, b 48. 49.
ἱλασμός Ibid. lin. 50.
ἱλας ἡμῖν I Macc. ii. 21. 727, b 15.
ἱλαρότατος IV Reg. xxv. 27. 175, b 2.
ἱλὺς Exodi xx. 10. 46, b 37.
ἱμάντωμα Sirach. xxi. 19. 653, b 30.
ἱμάντωσις Habac. ii. 11. 538, b 20. Sirach.
xxii. 19. 653, b 29.
ἱν terminatio I Macc. xli. 7. 753, a 29.
ἱνα μὴ ἀφανῶθ' Sirach. xlv. 31. 702, b 26,
27.
ἱνδαλμα Sap. xvii. 3. 606, b 49.
ἱνδός I Macc. vi. 37. 737, b 30.
ἱόπη I Macc. x. 75. 748, b 31.
ἱός Ezech. xxiv. 6. 431, a 28. Sirach. xli.
11. 633, b 55. ἱός ἀσπίδων Sirach. xli. 11.
633, b 56.
ἱσάβηθ' II Macc. vi. 6. 771, b 32.
ἱσπ' εἰς ὄχλον Sirach. xxxiii. 6. 677, a 60.
ὑπποί Gen. xxx. 39. 19, b 7. vide & ἱππος.
ἱσῆς παρὰ τοῖς Μακεδόσι τιμῆς III Macc.
p. 792, b 46. 47.
ἱσηγορεῖσθαι Sirach. xlii. 14. 635, a 39. 40.
ἱσηγορία Ibid. lin. 46.
ἱσομοιρεῖν Sirach. xxxv. 11. 15. 678, a 11.
ἱσοπολιταί II Macc. ix. 15. 776, b 58. ἱσοπο-
λιταί Α' λεξανδρέσσι & Μακεδόσι III
Macc. p. 792, b 39. seqq.
ἱσθρὸν τιμὴ Sirach. vii. 30. 624, a 18. 19.
ἱσραηλίδιον Esa. xli. 2. 314, a 49.
ἱσάναι Esa. xli. 11. 314, b 52. 11. 16. 322,
b 8. Sirach. xlvii. 11. 705, a 19. I Macc.
vi. 59. 738, b 33. vii. 49. 740, a antep.
ἱσάναι ἐλευθερίαν I Macc. xiv. 26. 758, a 2.
ἱσάναι ἱερωσύνην I Macc. vii. 9. 739, a 30.
31. xiv. 38. 758, b 11. 12. ἱσῆς Sirach.
xlv. 22. 699, b 59. ἱσῆς Sirach. vii. 11. 1.
2. p. 625, a 3. ἱσῆς εἰσέει Dan. vi. 7. 464,
a 11. ἱσῆς τροπαιῶν II Macc. xv. 6. 787,
b 9. 10. εἰσῆσαι Psa. i. 5. 221, a 60.
ἱσθρὸν θεοφιλεῖς Sirach. p. 610, a pen. ἱσθρὸν
μερικαί Ibid. lin. ult.
ἱσθρὸν Sirach. xix. 28. 648, b 11.
ἱσθρὸν φυλάττειν Sap. x. 5. 599, b 15. ἱσθρὸν
Sirach. lxi. 22. 23. p. 614, b 42.
ἱσθρὸν Dan. i. 4. 453, b 51. Sirach. xlvii. 3.
641, b 59. 62. xxvi. 23. 665, a 46. xxviii.
12. 668, a 40. xxxviii. 33. 687, b 18.
xxxix. 33. 687, b 28. xlii. 34. 698, b 14.
xlv. 9. 700, b 55. & vers. 14. p. 701, a 54.
55. I Macc. vi. 47. 738, a 33. ἱσθρὸν ἀνέ-
μην I Macc. xv. 3. 759, a 56.
ἱσθρὸν Sap. xix. 19. 609, b 59.
ἱσθρὸν εἶσαι μακροθυμ' Dan. iv. 24. 461,
a 2.
ἱσθρὸν Sap. iv. 2. 592, b 56.
ἱσθρὸν ἀπὸ κεφαλῆς ὅσον ἀρχεται Malach. i.
6. 566, b pen.

ἱσθρὸν ἀλλοιώσεως Sirach. xxxvii. 21. 684,
b 30. ἱσθρὸν καρδίας Sirach. xlii. 32. 636,
a 58. 59.
ἱσθρὸν III Macc. p. 799, a 36.
ἱσθρὸν I Macc. vii. 11. 17. 741, b 29.
ἱσθρὸν I Macc. xiv. 29. 758, a 33.
ἱσθρὸν vel ἱσθρὸν IV Reg. xv. 32. 167,
b 50.
ἱσθρὸν III Macc. p. 798, a 22.
ἱσθρὸν II Macc. x. 19. 778, b 23. 24.

K

Κ' ἑσπερος Gen. vi. 4. 8. b 40.
κάδης, Κάδης Tob. i. 1. 573, a 28. I Macc.
xi. 63. 752, a 20. Κάδης Βαρν' Judith. v.
14. 580, b 48.
κάδης I Macc. xli. 7. 753, a 47.
καθαρά εἰμι ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας ἀνδρὸς To-
bi. i. 16. 575, a 13.
καθαρίζω Exodi xxxiv. 7. 58, b 15. Deut.
xxvi. 13. 100, a 27. καθαρίζων ἡ καθαρί-
ω Jer. xxx. 11. 374, a 53. 54. καθαρίσαι ναὸν
I Macc. iv. 36. 732, b 22.
καθαρισμός Neh. iv. 23. 194, b 26. Amos
iv. 6. 512, a 37.
καθαρός Sap. vii. 23. 597, a 22.
καθαρόν Dan. iv. 24. 460, b 54.
καθαροὺς ἐμμένον τοῖς νόμοις III Macc. p. 793,
b 22. 23. καθαροὺς μεταλλάσσειν I Macc.
vii. 40. 774, a 30.
καθίστα χλευάζειν Psa. i. 1. 221, a 43. 44.
καθίς III Macc. p. 797, a 39.
καθίστα ἐπ' ἐδάφους Sirach. xi. 5. 630, b 32. 33.
καθίστα καθίσταται III Macc. p. 795,
b 49. 56. καθίσταται βασιλεὺς Sirach. xlv.
16. 703, b 49. 50. καταστῆσαι φυλὰς ἱσθρὸν
Sirach. xlviii. 10. 11. p. 707, a 27.
καθόλη Sap. vii. 27. 597, b 3.
καθόλιωσις Jos. i. 18. 103, a pen.
καθόλιω Zach. i. 19. 549, a 21.
καθόλιωσις ἐξοστῆσαι IV Reg. ix. 30. 163, a 37. 38.
καθόλιωσις Sirach. xxxvii. 23. 684, b 60.
κ' Psa. lxxxi. 9. 237, a 18. Sirach. i.
29. 612, a 9. x. 15. 628, b 57. xxv. 1. 660,
a 52. xxvi. 21. 665, a 18. xlv. 18. 19.
p. 699, b 32. xlvii. 11. 705, a 23. κ' ab-
undans Judith. xi. 12. 584, a 13. 14. 17.
καί γε Psa. lxxxi. 9. 237, a 17. κ'
ἐάν Sirach. lxi. 15. 614, a 32.
καίεν I Macc. xli. 7. 753, a 37.
καίεν Sirach. xxxviii. 30. 687, a 55.
καίρος Psa. lxxxi. 16. 227, b 23. 25. Ec-
cles. vii. 6. 263, a 35. Sirach. xxxix. 34.
689, b 33. Baruchi i. 14. 714, a 24. καίρος πα-
ρατρέχων III Macc. p. 796, a 56. καίρος συν-
τελείας Sirach. xxxix. 34. 689, b 33. 34.
καίρος χρείας Sirach. vii. 12. 625, b 29.
καίρον ἐξαγοράζειν Dan. ii. 8. 455, a 41. 42.
καίρον συντηρεῖν vel λαμβάνειν Sirach. iv.
23. 617, a 37. 39.
καίρα Jon. i. 10. 521, b 17. Sap. vii. 30.
597, b 14.
κακοεξία Sirach. xix. 5. 646, a pen.
κακοεργία II Macc. lxi. 32. 766, b 41.
κακοποιεῖν τινα Sirach. xix. 24. 25. p. 648.
κακὸς ἀγγελος Ezech. lxi. 14. 404, b 21.
a 19. κακὸς κόρακος κακὸν ἄνθρωπον II Macc.
xlii. 9. 784, a 13. κακά Sirach. vii. 1.
621, b 40. xli. 9. 633, b 25.
κακὸργος Sirach. xli. 35. 633, a 8.
κακὸν Sirach. vii. 22. 623, b 1. xxxiii. 32.
979, a 2. xxxvi. 11. 682, a pen. κακὸν πό-
νους Sap. xix. 14. 15. p. 609, b 18.
κακὸς ἀπόλλυσθαι I Macc. i. 59. 726, a 53. 54.
κακὸς Eccles. vii. 11. 6. 263, a 38. Sap. lxi.
2. 591, b 24. Sirach. xi. 29. 632, a 58.
xlii. 15. 635, b 4. κακὸς δίκην Sirach.
vii. 22. 623, b 2.
καλαμᾶσθαι Deut. xxiv. 21. 99, a 2. Sirach.
xxxiii. 16. 678, a 24.
καλάμη Deut. xxiv. 21. 99, a 1.
καλαφατεῖν Ezech. xxvii. 9. 435, a 58.
καλεῖν πρὸς ἐξοδόν III Macc. p. 796, b 57.

καλεῖν Sirach. xlviii. 19. 20. p. 645,
a 7.
κάλλος Sap. xlii. 3. 602, b 52. Sirach. xi. 2.
630, a 58. xl. 22. 691, b 49.
καλίνειν Sirach. xxxix. 16. 688, b 25.
κάλυμμα Num. iv. 25. 72, b 13.
καλυπτῆς Jer. lxi. 18. 400, a 43.
καλὸς ἀνδρὸν Sirach. xli. 15. 693, b 16.
κάμαλα Jer. xlviii. 23. 390, a 43.
κάμαραι IV Reg. xvi. 30. 169, a 44.
κάματος Sirach. xli. 27. 692, a 37.
κάμηλος Jer. lxi. 23. 345, a 27. 28. II Macc.
xli. 11. 781, b 5.
κάμινος Sirach. xxxi. 31. 674, b 41. κάμινος
διὰ πυρός III Macc. p. 798, a 12.
κάμπτεν Eccles. xli. 6. 266, b 53. κάμπτεν
γόνυ five γόνυα II Reg. xix. 18. 155,
a 31. 32. III Macc. p. 791, a 28.
κάνδης Esa. xxvii. 11. 297, b 56.
κάνδαρος Habac. lxi. 11. 538, b 22.
κάνδην Deut. xxviii. 5. 100, b 11.
κάνων Psa. lxi. 5. 225, a 52. I Macc.
xli. 7. 753, a 43.
κάπη Sirach. xxxvi. 28. 665, b 29.
καπηλέων Prov. xx. 14. 254, a 31.
κάπηλος Ibid. lin. 28.
καρδία Sirach. xvi. 23. 641, a 35. seqq.
xix. 12. 647, a 6. καρδία δειλή Sirach. i. 1.
14. 613, a 32. καρδία διόση Sirach. i. 36.
612, a 40. ii. 14. 613, a 31. καρδία ἐν φράν-
θῃ ἐν αὐτῇ Sirach. lxi. 19. 20. p. 712, a 23.
24. καρδία παρωγισμένη Sirach. i. 3. 616,
a 22. 23. καρδία ταπεινὴ Sirach. xxv. 31.
663, a 27.
καρδία ὄρη Gen. vii. 4. 9. a 50.
καρνα Jer. xlviii. 25. 390, a 56.
καρναῖν & καρνίον I Macc. v. 26. 734, b 50.
seqq.
κάρος Jon. i. 5. 520, a 5.
καρὸν Jer. lxi. 39. 398, b 13.
καρπιδιός Sirach. xiv. 19. 637, b 45.
καρπιδιός Judith. x. 3. 583, b 3. καρπιδιός ἐξ ὀνόματος
I Macc. x. 30. 746, a 18. καρπιδιός χαλκῶν
Osee. xiv. 3. 503, a 46.
καρποφρέων Sap. x. 7. 599, b 29.
καρπώμα Sirach. xxx. 19. 672, a 52.
καρπώσις Sirach. xxx. 19. 672, a 49. 50. xlv.
20. 701, b 31.
καρπώσις II Reg. xlii. 18. 136, b 49.
καρπώσις Deut. xxviii. 5. 100, b 8. Sirach.
xli. 32. 632, b 30. 31.
καρτερῶ Sirach. xli. 14. 634, a 26. II Macc.
vii. 17. 773, a penult. III Macc. p. 794,
a 49.
καρτερῶς ἀντίχων I Macc. vi. 4. 736, b 7. 8.
καρτέρων I Macc. xli. 7. 753, a 31.
καρχηδόνιοι Ezech. xxvii. 12. 435, b 32.
καρχηδόνι Esa. xlii. 1. 293, b 23. & vers. 6.
p. 294, a 9. 10.
κασιτέρος Sirach. xlviii. 19. 20. p. 705, b 46.
κάσιν Ezech. ix. 2. 410, b 60.
κατὰ Osee. x. 12. 498, b 17. κατὰ γενεάν κ'
γενεάν I Macc. ii. 61. 729, a 5. κατὰ γε-
νεάς Sap. vii. 27. 597, b 5. 6. κατὰ γῆς
II Macc. p. 798, a 18. κατὰ διαθήκην Si-
rach. xlv. 31. 702, b 23. κατὰ δίκην
II Macc. p. 797, a 1. κατὰ εὐρυμῆος χαλκῶν
Sirach. xxxv. 12. 681, a 48. κατὰ λόγον
III Macc. p. 794, a 8. κατὰ μέρος Sap.
vii. 27. 597, b 3. κατὰ μέτρον II Macc. xiv.
44. 787, a 14. κατὰ μὴδ' ἐν Sirach. iv. 30.
617, b 36. vii. 20. 623, a 35. κατὰ νάπη
II Macc. p. 794, b 21. κατὰ πάντα I Macc.
xiv. 38. 758, b 14. 15. κατὰ πρόσωπον ἡμῶν
I Macc. x. 72. 748, b 18. κατὰ σπονδὴν Si-
rach. xx. 20. 650, a 11. κατὰ τὴν ψυχὴν Si-
rach. iv. 26. 617, b 7. κατὰ τὴν ἀποικίαν
II Macc. p. 798, a 26. κατὰ τὴν ἀξίαν αὐ-
τῇ Sirach. xxxviii. 17. 18. p. 686, a 58.
κατὰ τὴν κρίσιν αὐτῇ Sirach. xxxiii. 14.
677, b 56. κατὰ τὸ δυνατόν I Macc. vii. 11. 25.
741, b 54. κατὰ τὸ εἶναι Sirach. xlvii. 23. 704,
a 52. κατὰ τὸ ὄνομα αὐτῆς Sirach. vi. 23.
621, a 26. κατὰ τὸ σῶμα I Macc. i. 60.
726, a 60. κατὰ τὸ φαίνεσθαι Sirach. xlv.
G 2 23. 704,

I N D E X

- 23.704, a 53. κατά τόπον III Macc. p. 795.
 b 55. κατά τὰς οἰκίας III Macc. p. 795.
 b 53. κατά τὰς πράξεις Sirach. xxv, 24.
 682, a 10. κατά τὰ θυμιασάσα Adj. Dan.
 III, 43. 721, a 50. 51. κατά χώραν
 III Macc. p. 795, b 52. κατ' ἐαυτὸν & κατ'
 ἐαυτὸς Sirach. xvii, 3. 641, b 59, 60. II Macc.
 xiii, 13. 784, a 28. κατ' οὐμάδα Zachar.
 xii, 14. 562, a 48. κατ' εἰκόνα Sirach. xvii, 1.
 3. 642, a 1. κατ' ἐαυτὸν, ἐν αὐτῷ I Reg. vii, 1.
 16. 121, b 59, 60. κατ' ἐλίγον Sap. xii, 2.
 601, a 25.
 καταβαίνειν εἰς τὴν ἄβυσσον Baruchi III, 30.
 716, b 41, 42.
 καταβάλλειν Sirach. i, 39. 612, b 10. xlvii, 5.
 704, b 35. καταβάλλειν γυνήκεα Sirach.
 xlvii, 5. 704, b 35, 36. καταβάλλειν τὰ τέχνη
 I Macc. i, 33. 725, a 35.
 καταβαρύνει Sirach. viii, 18. 626, a 27, 28.
 καταβαρύνει πρὸς Διόνειον III Macc. p. 793.
 a 26.
 καταβοᾶν Sirach. xxv, 18. 681, b 21.
 καταβολή II Macc. ii, 30. 765, a 21.
 καταβραχύν Sap. xii, 10. 601, a 59.
 καταγίγναι II Macc. viii, 36. 776, a 25.
 καταγινώσκουσαι ἐπὶ κακοῦ Sirach. xix, 5.
 646, a pen.
 κατάγνωσις Sirach. v, 17. 619, a 61.
 καταγραφῆς Sirach. xlviii, 10, 11. p. 707.
 a 25.
 κατάγειν αἷμα Efa. lxi, 11. 6. 336, a 41. κατὰ-
 γειν εἰς ὅδον Tob. xiii, 2. 578, a 15.
 καταδεικνύειν Efa. xli, 20. 310, b 25. Sirach.
 xxi, 11. 29. 657, a 33.
 καταδεσμένον τραύματα Sirach. xix, 7. 671.
 b 24.
 καταδικάζειν Sap. xi, 11. 600, b 19, 20.
 καταδολῶν Judith. v, 10. 580, b 44.
 καταδυναστεύειν Jer. l, 33. 395, b 31.
 καταδύμιον Efa. xlv, 9. 314, b 35.
 καταίγεις Jer. xxi, 19. 368, b 30. Sirach.
 xvi, 21. 641, a 12. xxxiii, 2. 677, a 23, 24.
 καταίχυναι κατ' ἡγνὴν ἐαυτὴν Osee xii, 5. 487.
 b 21, 22. καταίχυνουσαι Efa. xxviii, 16.
 298, b 61, 62, 63. Tobia x, 1. 577, a 53.
 καταίχεται Sap. xvii, 7. 607, a 2.
 καταίχεται II Macc. iii, 19. 766, a 46.
 καταίχεται παρ' ἐνός III Macc. p. 790, b 45.
 κατακληρονομεῖν & κατακληρονομεῖσθαι Si-
 rach. xv, 6. 638, b 34. xxiv, 13. 658, a 35.
 xxvi, 13. 682, b 11. seqq.
 κατακλίνω III Macc. p. 790, a 10.
 κατακλίνουσαι ἐπ' ἀγκαλῶν Sirach. ix, 10.
 627, a 27.
 κατακρατεῖν ἐπιβελῆς III Macc. p. 790, a 37.
 κατακυριεύειν Sirach. xvi, 4. 642, a 14.
 καταλαμβάνειν Jos. x, 19. 106, b 45. Jobi v.
 13. 204, a 31. I Macc. i, 20. 724, b 18.
 καταλείπειν Sirach. xiii, 5. 634, b 53. xlvii, 1.
 24. 706, a 15. II Macc. xii, 18. 781, b 49.
 καταλείπειν νόμον I Macc. ii, 21. 727, b 15.
 καταλείπειν στρατηγόν II Macc. xii, 24.
 784, b 46.
 καταλοχίζειν εἰς τὰ φρενῆα III Macc. p. 798.
 b 26, 27.
 κατάλυμα I Macc. iii, 45. 731, a 13.
 καταλύτης Sap. v, 15. 594, b 48.
 καταλύειν Psalmo viii, 3. 223, a 35. Sirach.
 xlii, 19. 697, b 24. Baruchi ii, 22, 23.
 p. 715, a 34.
 καταλύειν ἐν πλάτυσματι Sirach. xlvii, 14.
 705, a 53, 54.
 καταμύνας Psalmo xxxiii, 15. 228, a 38.
 II Macc. xii, 13. 784, b 29.
 κατανοῶ Sirach. xxi, 11. 28. 657, a 26.
 κατανοήσις γυναικὸς Sirach. xli, 27. 694, a
 antepen.
 κατανοῶσθαι Sirach. xii, 12. 634, a 8. xx,
 23. 650, a 37, 38. xlvii, 22, 23. p. 706, a 4.
 κατανοῶν πολιτείας III Macc. p. 794, a 61.
 κατανοῶσαι περιεδοῶν III Macc. p. 795.
 b 31.
 καταπαύομαι III Macc. p. 796, a 17.
 καταπαύσις Jer. xxxi, 2. 375, a 20.
 καταπαύει Sirach. v, 7. 618, b 22. xlv, 2.
 700, b 13. xlvii, 15. 705, a 60. κατέπαυσεν
 ἐπὶ κεφαλῇ Sirach. xlv, 25. 700, a 24.
 καταπέτασμα I Macc. i, 23. 724, b 45.
 καταπίνουσαι Sirach. xxi, 11. 22. 656, b 32.
 καταπίνων Sap. xvii, 15. 607, b 21.
 καταπλάττειν Sap. vii, 2. 596, a 5, 6.
 καταπλάττειν & καταπλάττεισθαι Sirach. xxi,
 5. 651, a 43. xxvii, 26. 667, a 21.
 κατάπλες III Macc. p. 795, b 8.
 καταπλῶμα Amosi ix, 11. 517, b 55.
 κατάρα καρδίας Sirach. xxxviii, 20. 686.
 b 37, 38.
 καταρᾶσθαι Sirach. xxi, 11. 18, 19. p. 656, b 1.
 καταρᾶμενοι Psalmo xxxviii, 21. 229, a 16.
 καταρᾶμενοι ὑπ' αὐτῶ Ibid. lin. 18.
 καταρᾶντης Psalmo xxiv, 9. 226, b 41. Jer.
 xx, 2. 364, b 7. Osee xii, 3. 501, b 58, 59.
 καταρᾶνται Sirach. xlv, 7. 703, a 37.
 καταρᾶσθαι θυμάτων II Macc. v, 6. 769.
 b 54. καταρᾶσθαι χερῶν ἀδίκων II Macc.
 iv, 40. 769, a 14.
 κατασεῖν I Macc. vi, 38. 737, b 51.
 κατασκάπτειν κατεσκαμμένα Amosi ix, 11.
 517, b 56.
 κατασκευαί φερεται III Macc. p. 797, b 18, 19.
 κατασκευάσει πεποιθὼς Sirach. iv, 16. 616.
 b 40.
 κατασκηνώσις Ezech. xxxviii, 27. 448, a 15, 16.
 κατασκοπος Jobi xxi, 25. 212, b 45. Sirach.
 xi, 32. 632, b 41.
 κατασκοπεῖσθαι Judith. v, 10. 580, b 35. x,
 18. 583, b 38, 39.
 κατασπένδω II Par. xxvi, 20. 187, a 35. Si-
 rach. xlii, 15. 696, b 58. & vers. 14. p. 697.
 a 55.
 καταστέλλειν III Macc. p. 797, b 46.
 καταστέφουσαι ἀνδρῶν παντοίοις III Macc.
 p. 800, a 12.
 καταστέφουσαι σιδήρων πεπυρωμένων III Macc.
 p. 792, b 1.
 καταστολή δούλης Efa. lxi, 3. 334, a 33.
 καταστρέφει κατὰ δάματα III Macc. p. 794.
 b 14.
 καταστροφὴ Osee viii, 7. 495, a 41. Sirach.
 xviii, 10. 644, a 59. I Macc. ii, 49. 728, b 42.
 κατατίθεσθαι εἰς ἐνφροσύνην III Maccab.
 p. 796, b 16.
 κατατρέχειν Psal. xxxiii, 3. 227, b 49. κατατρέ-
 χων ἀτιμίαν Sirach. xxvi, 23. 665, b 59, 60.
 καταφάγειν Sirach. vi, 23. p. 619, b 37.
 καταφθίρεισθαι II Macc. v, 14. 770, b 5.
 καταφθόρειν καταφθίρειν I Macc. xv, 31.
 760, b 54, 55.
 καταφιλῶν Psalmo ii, 12. 221, b 53. Osee
 xii, 2. 501, b 45. III Macc. p. 797, b 26.
 καταφράσσειν I Macc. vi, 38. 737, b 51, 52.
 καταφρονῆτης Habac. i, 5. 536, a 37.
 καταφρονῶν III Macc. p. 795, a 22.
 καταφρονῶν III Macc. p. 792, b 24.
 καταφρονῶν Sirach. xxvi, 7. 664, a 13.
 κατέναντι Gen. ii, 14. 3. b 14. κατέναντι ἀνέμου
 Sirach. xxi, 21. 653, b 58. κατέναντι ἐλεῖ-
 μονος eod. l, 21. 710, b 30. κατέναντι θυσι-
 ας eod. xlvii, 11. 705, a 20. κατέναντι
 ἀποστάσεως ομοῖα eod. xxxiv, 3.
 679, a 26. κατέναντι φθοῶς eod. xxi, 21.
 653, b 59.
 κατευθύνειν & κατευθύνουσαι Dan. vi, 28. 465.
 a 59. Sirach. xxi, 24. 670, a 50. xlix, 3.
 708, a 59, 60.
 κατευφημεῖν III Macc. p. 800, a 45.
 κατέχευται Dan. iv, 28. 461, a 29.
 κατηγορεύει Exodi xx, 17. 51, a 44.
 κατηφείν & κατηφῆν Lament. ii, 10. 272.
 a 44, 45.
 κατοικία Jer. lxi, 6. 346, b 16. Sirach. xlv,
 6. 699, a 23.
 κατοικίζομαι Psalmo xciii, 1. 238, b 53.
 κατοικῶ II Macc. vi, 36. 776, a 22.
 κάττα Baruchi vi, 21. 719, a 15.
 κατώτερα τ' γῆς Ezech. xxxi, 14. 442, a 15.
 καυλακαῦ Efa. xxviii, 10. 298, b 13.
 καυλάκη Judic. iv, 18. 110, b 26.
 καύσων Deut. xxviii, 22. 100, b 19. Sirach.
 xlviii, 16. 644, b 37.
 καύχημα Sirach. i, 11. 611, a 51. x, 25. 629.
 a ult. xxv, 8. 661, a 44. xxxi, 10. 673, b 39.
 40. xlv, 10. 700, b 58, 59. καύχημα τιμῆς
 Sirach. xlv, 14. 701, a 51.
 καύχησις Sirach. i, 23. 611, b 38, 41.
 καυχῆται III Macc. p. 792, a 3.
 κεδάσα I Macc. xi, 63. 752, a 18. & vers. 73.
 p. 752, b 18.
 κεδναΐδη Sirach. xxxviii, 21. 684, b 45.
 κείρεται, κείρεται, κείρεται Jer. xlviii, 31. 390.
 b 53. seqq.
 κείρεται κέμην Sirach. xxxviii, 16. 686.
 a 34.
 κενά III Macc. p. 798, a 33.
 κενῶν II Macc. xiv, 44. 787, a 15.
 κενόδοξία Sap. xiv, 14. 603, b 34.
 κενός Jer. iv, 23. 348, a 39. κενὸν ἀνδρῶν Ju-
 dic. xi, 3. 113, b 4, 5.
 κενόων I Macc. i, 24. 724, b 60.
 κέντρον Ecclesi. xi, 11. 267, a 23.
 κενώθει Prov. i, 32. 247, a 39.
 κερμαῖς Sap. xv, 7. 604, b 54.
 κέρως I Macc. xii, 7. 753, a 35. κέρως πολλὰ
 Dan. vii, 3. 469, b 9.
 κέρως Efa. xi, 8. 284, a antepen.
 κεραιτῶν Ezech. xxxiii, 2. 442, b 19. xxxiv,
 21. 445, b 38.
 κέρως φέρει Sirach. xxx, 17. 672, a 36.
 κεύθει Sirach. xxv, 4. 660, b 56.
 κεφαλαῖον Gen. xl, 13. 22, b antep. Sirach.
 xxxi, 11. 12. p. 676, a 6.
 κεφαλῆς Efa. vi, 2. 192, a 20. Psalmo xl,
 9. 230, a 22.
 κεφύρι I Par. xxviii, 17. 180, b 37.
 κήποι III Reg. x, 22. 149, a 33. seqq.
 κήρ & κήρ Efa. Addit. x, 10. 586, b 23. Si-
 rach. xx, 2. 650, b 19.
 κήτος Jobi xl, 20. 219, a 42. Lament. iv, 3.
 273, b 7. Sirach. xlii, 27. 698, a 33.
 κίβωτος Gen. vi, 14. 8, b 57.
 κίβωτος Judith. iv, 16. 580, b 13. Sap. xlviii,
 24. 608, b ult.
 κίβωτος & κίβωτος Gen. iv, 21. 7, b 47. Jobi
 xxi, 12. 209, b 41. Dan. i, 11. 5. 458, a 17, 18.
 Sirach. xxxi, 20. 688, b 56. I Macc. iv, 54.
 733, b 15. xii, 7. 753, a 34.
 κίβωτος ἡ ἀνὰ Judith. ii, 12. 579, b 27.
 κινδυνεύειν διατρέχειν III Macc. p. 797.
 a 58.
 κινδυνος περὶ τ' ψυχῶν I Macc. ix, 44. 743.
 b 40, 41.
 κινεῖν Ezech. xlvii, 9. 452, a 43. κινεῖσθε
 αὐτῶ Jer. xlviii, 17. 389, b 58.
 κινεῖται Sirach. xxxix, 20. 688, b 52. I Macc.
 iv, 54. 733, b 14.
 κίσινος Gen. ii, 13. 3, b 4.
 κίσινος φανός II Macc. vi, 7. 771, b 54.
 κίσινος φανός III Macc. 792, b 12.
 κίσινος φανός Ibid. lin. 3.
 κίσα Nahumi iii, 4. 534, a 16.
 κίττις vel Kitteis Dan. xi, 30. 480, b 53.
 I Macc. vii, 5. 740, b 54.
 κίττιον Num. xxiv, 24. 79, a 60. Jer. ii, 10.
 344, a 37. I Macc. i, 1. 723, b 24.
 κίττις τοῖς βράδυς αὐτῶν Zachar. i, 6. 548, a 27.
 κίττις ἐπὶ νεκρῶν, ἐπὶ νεκρῶν Sirach. xxi, 10.
 653, a 37, 38. κίττις ἡδύων Sirach. xxi, 11.
 12. p. 953, a 45, 46.
 κλάσμα Jer. xxxviii, 20. 382, a 4.
 κλάσσειν κατὰ πᾶν μέλος II Macc. vii, 4.
 773, a 15, 16.
 κλαυθμός Jer. xxxi, 9. 375, b 10.
 κλαυθμός στήθους Sirach. xxx, 4. 671, b 3.
 κλαυθμός χαλκότηκτα Baruchi vi, 17. 718.
 b 50.
 κληροδοσία I Macc. x, 89. 749, a 51.
 κληρονομία Num. xxviii, 11. 80, b 13. To-
 bia i, 25. 575, a 31, 35. Sirach. xxi, 4.
 652, b 59. xxxix, 27. 28. p. 689, a 44. xlv,
 2. 703, a 4. κληρονομία ἀνδρῶν Sirach. xxi, 1.
 4. 652, b 59.
 κληρονομία Sirach. xxiv, 33. 659, a pen. κλη-
 ρονομία Ααρὼν, βασιλείας Sirach. xlv, 31.
 702, b 24, 25. κληρονομία Θεοῦ Efa. Addit.
 x, 12. 586, b 31. Sirach. xxiv, 11. 658, a 20. 21.
 κληρονομία

VOCUM GRÆCARUM.

καλῶσι Psalmo xlviii, 14, 234, a 18.
 κληρονομία I Macc. x, 89, 749, a 51.
 κλητοί III Macc. p. 796, a pen.
 κλητῶν Ibid. lin. 59.
 κλητῶν Malach. iv, 1, 571, b 21.
 κλίναν ἑμὸν Baruchi 11, 21, 715, a 18, 20.
 κλίνεσθαι ἐπ' ἀγκόνας Sirach. ix, 10, 627, a 29.
 κλισίαι καταμερίζον τόπον III Macc. p. 798, b 58.
 κλοῖος Esa. lvi, 11, 9, 330, b 16. Sirach. vi, 25, 621, a 37.
 κλύδων Jer. xxi, 11, 19, 368, b 30. κλύδων βίαιος Sap. xix, 7, 609, a 41.
 κνήφ Exodi xx, 3, 37, a 34. Deut. iv, 17, 84, b 26.
 κνίξω Sirach. xxvi, 8, 664, a 32.
 κνίπτες Exodi vi 11, 16, 30, a 13.
 κοζέ Abdix 1, 3, 518, a 42.
 κοίλας Ἰωσαφάτ Joel. i, 2, 507, b 48. κοί-
 λας ὀρέων Zachar. xiv, 5, 563, b 42.
 κοιλία αἰῶν Sirach. li, 7, 711, b 26. κοιλία
 ἐταράχθη Sirach. li, 29, 712, b 20.
 κοίλαμα φρέατος II Macc. i, 19, 763, b 50.
 κοιμάσθαι Ezech. xxxii, 32, 443, b 58.
 κοιμημένη ἐν ἀγαπήσει Sirach. xlviii, 10, 11, p. 707, a 28.
 κοιμητήριον Esa. lvi, 1, 2, 327, b 43.
 κοινὴ Sirach. xvi, 11, 1, 643, b 47.
 κοινὸς Esther. Addit. xv, 13, 587, b 47. κοινὴ
 γνώμη I Macc. viii, 30, 742, a 21. κοινὸν
 I Macc. xi, 6, 752, b 48. κοινὸν πολυάνδριον
 II Macc. ix, 4, 776, a 52. κοινὸν ψήφισμα
 II Macc. xv, 36, 789, a 5. κοινὰ πόρος ὑμᾶς
 I Macc. xii, 23, 753, b 41.
 κοινῶν Sirach. xlii, 11, 21, 635, b 29.
 κοινὸς Μάκιος II Macc. xi, 34, 780, b 21.
 κοῖτος Psalmo cxxxix, 3, 245, a 29.
 κόκκινον Esa. lvi, 23, 276, b 12.
 κόκκος I Macc. i, 23, 724, b 46.
 κολλάω Sap. xii, 14, 601, b 25, 26. xvi, 11, 22, 608, b 17.
 κολλάτταν γραφὴν III Macc. p. 792, a 30.
 κολλάσθαι Sirach. xxiv, 34, 659, b 6. Baruchi
 111, 4, 716, a 11.
 κολλύρα Num. xv, 20, 75, b 35.
 κολλοσκιρκος Levit. xxi, 23, 69, b 19, 20.
 κολλοσότης Exodi vi, 9, 29, b 12, 14.
 κολερός Sap. xix, 21, 610, b 5.
 κόλπος Ofex viii, 1, 494, b 38.
 κολυβός Gen. xxxi, 46, 20, a 48.
 κόμη μυροβρεχῆς III Macc. p. 795, a 32. κόμαι
 παροσόμεναι III Macc. p. 790, b 58.
 κομίζεσθαι κόλασιν III Macc. p. 790, a 14.
 κόμπος III Macc. p. 798, a 4.
 κομῶν Gen. xlii, 2, 24, a 37.
 κομῶντος Sirach. xlviii, 15, 644, b 34.
 κομῶντος Dan v, 5, 462, b 2.
 κομίζαν αἰῶν Dan. xi, 2, 476, a 9.
 κομῶν ἐπιδιδόναι κόμας III Macc. p. 790, b 58.
 κομῶντος Joel. vii, 18, 105, b 6.
 κομῶντος Esa. lv, 13, 326, b 32, 33.
 κοπαῖζαν Psalmo xxi, 9, 227, a 51. Sirach.
 xxxix, 34, 689, b 37. κοπαῖζαν ὀργὴν
 Sirach. xlviii, 10, 11, p. 707, a 25.
 κοπή Judith. xv, 8, 585, a 33. seqq.
 κοπιῶν Psalmo vi, 7, 222, b 34. Prov. xxi, 11,
 4, 255, a 23. Jer. xxxi, 39, 377, a 45.
 κόπος Sirach. xlii, 32, 636, a antep.
 κόπῳ Sirach. xlii, 12, p. 628, b 29.
 κόρος ὕδριν γεννᾷ Ezech. xvi, 49, 419, a 43.
 κορυφαῖοι χόρσ I Par. vi, 31, 177, a 4.
 κοσμῶν & κοσμεῖσθαι Psalmo v, 4, 222, b 16.
 Sirach. xlii, 21, 696, a 46. xlv, 14, 701,
 a 61. III Macc. p. 797, b 18. κοσμεῖν τὴν
 συναγωγὴν III Macc. p. 793, a pen.
 κόσμος Gen. i, 31, 2, a 37. Judith. vii, 10,
 581, b 24. Sap. i, 14, 589, b 23. I Macc. ii,
 11, 727, a 40. κόσμος φανίσκων Sirach. xlii,
 10, 697, a 30, 31. κόσμος χρύσεος Sirach.
 vi, 31, 621, a 46.
 κόσ Ezech. xxi, 11, 23, 429, b 31.
 κρεῖνται ἑορτὴ II Reg. xii, 24, 127, a 12.
 κρεῖνται ἀλοχός Malach. ii, 14, 569, a 39. Si-
 rach. xv, 2, 638, b 2.

κροπαλάτης Esa. xxi, 18, 292, b 52.
 κροφῶν Sirach. xix, 4, 646, a 51.
 κροφῶν Sap. viii, 20, 598, a 58.
 κραταῖος Sirach. xxxv, 22, 681, b 45.
 κραταῖον Sirach. xxiv, 34, 659, b 5.
 κραταῖσθαι ἐπὶ βασιλείαν Dan. iv, 32, 461,
 b 13, 14.
 κρατεῖν II Reg. xix, 19, 141, a 16. κρατεῖν ἀρ-
 χῆς I Macc. iv, 10, 767, a 29, 30. κρατεῖν
 ἐν πίσει τὰ ὀχυρώματα III Macc. p. 798, b 24.
 κρατῆρες I Par. xxviii, 17, 180, b 35.
 κρατῆς II Macc. iv, 29, 768, b 36.
 κρατος ἔχων θανάτου Jobi xvi, 14, 208,
 a 60, 61.
 κραυγὴ & παραχῇ II Macc. xv, 29, 788, b 23.
 κρέας βεβήλον Esa. lxi, 4, 338, b 47. Ezech.
 iv, 14, 406, b 19.
 κρείσσαν λόγος Sirach. xix, 23, 647, b 50, 51.
 κρεμῶν ἐκ μασῶν I Macc. i, 64, 726, b 21.
 κρεωνομέω III Macc. p. 790, a 32.
 κρεωνομία Ibid. lin. 31.
 κρήνη III Reg. xxi, 38, 157, b 10.
 κρήνες Ezech. xxv, 16, 433, a 21.
 κρέκος Jobi xl, 21, 219, a 51. Esa. ix, 14, 282,
 a pen. lvi, 11, 5, 330, a 4.
 κρίμα Deut. iv, 8, 84, a 17. Tobix vii, 14,
 576, b 35. Sirach. xlii, 11, 697, a 34.
 κρίμα αὐτῆς Sirach. xxxvi, 11, 23, 686, b 51.
 κρίμα μὲν Ibid. lin. 49. κρίματα Sirach. xvi,
 10, 642, b 14, 15. xvi, 14, 644, b 25.
 κρίναν & κρίνεσθαι Sap. xii, 10, 601, a 59. Si-
 rach. ii, 5, 613, a 3. viii, 17, 626, a 18.
 II Maccab. iii, 3, 765, b 25. III Macc.
 p. 798, b 5. κρίναν ἐν δικαιοσύνῃ Sirach. xlv,
 31, 702, b 26. κρίναν ἐν ἐπιτακείᾳ Sap. xii,
 17, 601, b 48. κρίναν ὡς πολέμιος III Macc.
 p. 793, a 12, 13.
 κρίσεις Deut. xvi, 8, 89, a 13. Michax vi,
 2, 528, a 19. Sap. xvi, 1, 606, b 31. Sirach.
 xvi, 19, 20, p. 645, a 6. xvi, 6, 661, a 18.
 xxxi, 14, 677, b 56. xlii, 11, 697, a 36.
 II Macc. xv, 20, 788, a 42. κρίσεις τῆς Κυρίου
 Michax vi, 2, 528, a 19. κρίσιν Ἰσραὴλ
 εἰσφέρειν II Macc. xiv, 38, 786, b 18.
 κρίτης Sirach. x, 27, 629, b 19. κρίτης ἐν Ἰσ-
 ραὴλ I Macc. ii, 55, 729, a 28.
 κρίνος Exodi ix, 3, 36, b 58, 59.
 κρίνος γαμῶν I Macc. ix, 41, 743, b 26.
 κρίπτω Sirach. iii, 22, 23, p. 614, b 44.
 κρίπτω Esa. xxi, 14, 300, b 6. κρίπτω λόγον
 Sirach. i, 30, 612, a 18. κρίπτω σοφίαν
 Sirach. iv, 28, 617, b 23.
 κρίσταλλος Jobi xxviii, 17, 212, a 15. Sap.
 xvi, 22, 606, a 60.
 κρίφαιος Esa. xlv, 15, 317, a 2.
 κρίφιος iv Reg. ii, 14, 158, b 41. κρίφια
 μυσῆρια Sap. xiv, 23, 604, a 19.
 κρίφιος I Macc. i, 56, 726, a 27. ii, 36, 728,
 a 3.
 κτᾶσθαι Prov. vii, 22, 249, a 14. Sirach. vi,
 7, 620, a 26. xlii, 2, 698, b 50. li, 36,
 713, a 2.
 κτερίζαν II Macc. x, 10, 770, a 51.
 κτενός, κτενὴ Exodi xx, 10, 46, a 48, 63. Si-
 rach. vii, 24, 623, b 18. κτενὴ θύσιν
 II Macc. iii, 3, 765, b 27.
 κτενὴς Sap. ii, 6, 590, a 59.
 κτερίζαν & κτερίζεσθαι Prov. vii, 22, 249, a 18.
 Aggxi i, 19, 547, b 8. Sirach. xi, 16, 631,
 b 19. xxi, 11, 29, 657, a 30. seqq. xxi, 14,
 658, a 38, 41. xxxvi, 17, 682, b 44. xxxviii,
 1, 685, b 10. xxxix, 26, 689, a 31. xl, 1,
 690, a 32. xli, 16, 709, a 38.
 κτίσεις Sap. ii, 6, 590, a 58. κτίσεις κτηνῶν Si-
 rach. xlii, 27, 698, a 33.
 κτυπῶν, ὄνος Judith. vi, 3, 581, b 8.
 κτυπῶν Sap. x, 4, 599, a 60. Sirach. xlii,
 25, 696, b 10.
 κτυπῶν Tobix i, 1, 573, a 27.
 κτυπῶν Ecclesi. i, 4, 258, b 51. κτυπῶν ἄστρον
 Sap. xlii, 2, 603, b 40.
 κτυπῶν Sirach. xxiv, 8, 658, a 7. κτυπῶν ἀν-
 τὴ τὴν παρεμβολὴν I Macc. x, 80, 748,
 b 49.
 κτυπῶν φάσματα Exodi xx, 3, 37, a 40.

κυπρίαρχος II Macc. v, 24, 771, a 9.
 κύπρις ἐν πλησμῶν Jer. vi, 7, 349, a 1, 2. Si-
 rach. xxi, 11, 6, 655, b 3, 4.
 κύπρις Baruchi 11, 18, 715, a 1.
 κύρεια I Macc. ii, 53, 729, a 16.
 κύρεια II Macc. p. 762, a 45.
 κύρεια I Macc. viii, 24, 741, b 51.
 κύρεια ἀρχὴ Jer. xxxi, 11, 24, 379, b 56. κύρεια
 I Macc. viii, 30, 742, a 22.
 κύρεια γὰρ Baruchi 11, 34, 715, b 47, 48.
 κύριος Exodi xx, 1, 34, b 32, 55. & p. 35,
 a 5, 6. verif. p. 43, a 59, 63. I Reg. i, 11,
 119, b 15. Amos. iv, 1, 511, b 54. Judith.
 xvi, 16, 585, b 29.
 κύριος Esa. xlv, 3, 316, a 26.
 κύριος σωτήριος III Macc. p. 798, b 53.
 κύριος II Macc. v, 10, 770, a 51.
 κύριος ἀπὸ τῶν νομίμων III Macc. p. 793, a 37.
 κύριος Sirach. xx, 1, 648, b 33, 34.
 κύριος Sap. xiv, 23, 604, a 32. I Macc. ix,
 41, 743, b 27.
 κύριος Jobi xix, 6, 108, a 20. I Macc. ii, 1,
 726, b 56. x, 84, 749, a 32. II Macc. vii, 1,
 774, a 37.
 κύριος I Macc. ii, 1, 726, b 55. x, 84,
 749, a 33. II Macc. vi, 1, 774, a 38.
 κύριος Sirach. xxxi, 40, 675, a 45. II Macc.
 vi, 4, 771, b 3. κύριος ἑμμανῆς Sap. xiv,
 23, 604, a 28.
 κύριος Judith. x, 19, 583, b 43.
 κύριος I Macc. xv, 23, 760, b 2.
 Λ.
 Λαγεία Sirach. xxi, 11, 6, 655, a ult.
 λαίλαψ Jer. xxi, 11, 19, 368, b 30.
 λαίλαψ Sirach. i, 3, 709, b 20.
 λαίλαψ Judic. xv, 19, 115, a 59. Sap. x, 13,
 60, a 14. seqq. I Macc. ix, 33, 743, a 37.
 I Macc. x, 37, 779, a 53. seqq. λαίλαψ βαρ-
 βάρων Jer. xxxviii, 6, 382, a 46.
 λαλῶν εἰς τὴν καρδίαν Gen. i, 21, 27, b 62.
 λαλῶν κατὰ πρόσωπον τίνος Judith. xi, 4,
 583, b 52.
 λαλῶν Psalmo cxxxix, 4, 245, a 38. Sirach.
 xix, 6, 646, b 21.
 λαμβάναν ἀγαθὰ II Macc. vi, 16, 773, a 59.
 60. λαμβάναν βασιλείαν παρὰ Θεοῦ Ibidem.
 λαμβάναν γὰρ δόξατι III Macc. p. 797, b ult.
 λαμβάναν ἐν ὁρῇ αἰσθήσει Sirach. x, 19,
 650, b 3. λαμβάναν ὑπὸ τὴν εὐστίαν III Macc.
 p. 794, b 46. λαμβάναν χάραγμα III Macc.
 p. 792, a 61, 62.
 λαμπάς, λαμπάδος I Macc. xii, 7, 753, a 42.
 λαμπάδες ἀπὸ τοῦ γῶν II Macc. iv, 22, 768,
 a 35, 36.
 λαμπάκος I Macc. xv, 23, 760, a 34.
 λαμπάκη Joel. xii, 20, 107, a 14.
 λαμπάκη III Macc. p. 792, a 40, 53.
 λαμπάκη Sirach. xx, 7, 649, a 7.
 λαμπάκη Ibidem, lin. 10.
 λαμπάκη Gen. vi, 14, 8, b 59. Exodi ii, 2, 28,
 a 51.
 λαοφάνης I Macc. xi, 31, 750, a 54, 56, 58.
 λαοφάνης λαοφάνης ἐκ σιδήρου I Macc. iv,
 47, 733, a 20.
 λαοφάνης ἐργῶν κατὰ πόρον III Maccab. p. 795,
 b 36, 37.
 λαοφάνης Exodi xx, 5, 42, b 58. seqq.
 III Macc. p. 798, a 9.
 λαοφάνης Psalmo ix, 10, 232, b 46. II Macc.
 vii, 3, 773, a 10. λαοφάνης λαοφάνης Psalmo ix,
 10, 232, b 50.
 λεγόμενοι θεοὶ Exodi xx, 3, 36, b 9. Esa. xlii,
 6, 314, b 14.
 λεῖος Sirach. xxi, 11, 651, b 30.
 λεῖος ἀλλήλων III Macc. p. 794, a 16.
 λεῖος I Reg. viii, 18, 134, b 10.
 λεῖος Θεοῦ Ibidem, lin. 12. Sirach. vii,
 32, 624, a 34, 35.
 λεῖος I Macc. vi, 35, 777, b 13.
 λεῖος νόος Sirach. li, 27, 712, b 12. λεῖος
 τατα Sap. vi, 23, 597, a 23.
 λεῖος I Macc. xi, 7, 753, a 33.
 λεῖος I Par. xv, 27, 178, b 13.
 λεῖος

INDEX

- λεχρὺν, λεχρὺς Num. xix. 11. 77, a 52.
 λεωφόρος βαδίζειν δε Λεωφόρος μὴ βαδίζειν
 Prov. xxvi. 4. 256, a 47. 48.
 λήθη Θεὸς καὶ διαθήκης Sirach. xli. 24. 694.
 a 32, λήθη καρῶν Sirach. xxxi. 2. 673, a 35.
 λήθη ἐν τῷ θυμῷ I Macc. p. 797, a 1. 2.
 λίθος συγχεόμενος Osee x. 2. 497, b 36. 37.
 λίθος σφενδόνης Sirach. xli. 1. 5704, b 35.
 λίθος τιμῆς Pſalmo xix. 11. 225, b 12. λί-
 θοὶ ξυνοί πολυτελεῖς Esdras v. 8. 192, a 13.
 λίθοι πολυτελεῖς Prov. xxxi. 10. 258, b 3. λί-
 θοὶ συμμικτοὶ I Macc. iv. 47. 733, a 20. λίθοι
 τετραγῶνοι I Macc. x. 11. 745, b 13. 14.
 λιθώδη Sirach. xxxi. 2. 56, b 45.
 λιχμῶν Sap. xi. 19. 600, b 51. 52. Sirach. v.
 11. 618, b 46.
 λιμὴν Γαλιλαίας I Macc. iv. 15. 732, a 17.
 λιταί Sirach. iv. 6. 616, a 38.
 λιτανεία εὐθεσμός I Macc. p. 791, b 44.
 seqq.
 λιτανεύω Ibid. lin. 45. 46.
 λογιῶν Sirach. xlv. 12. 701, a 9. 18. 24. λο-
 γίον κρίσεως Ibid. lin. 13. 14.
 λογιζέσθαι II Reg. xix. 19. 141, a 13. 14. Si-
 rach. xl. 19. 691, b 33.
 λογισμὸς Sirach. xxvi. 1. 5. 666, a 9.
 λόγος Pſalmo cxxxix. 4. 245, a 36. Habac.
 111. 5. 539, b 40. Esth. Addit. x. 5. 586.
 a 34. Sap. xviii. 15. 608, a 42. 45. Sirach.
 i. 5. 611, a 16. 19. iv. 24. 617, a 55. xxxix.
 37. 690, a 5. xlii. 28. 698, a 47. I Macc.
 ix. 22. 743, a 8. λόγος ἀρετῆς Sirach. xxi. 1.
 669, b 10. λόγος ἀρετῆς Sirach. xlii. 1.
 694, b 20. λόγος ἀνδράπε Sirach. i. 5. 611,
 a 19. λόγος Θεοῦ ibidem. λόγος Θεοῦ ἁγγε-
 λος Sap. vii. 26. 597, a 46. λόγος φεύδης
 βασιλεῖ Sirach. li. 7. 711, b 29. λόγον ἔχον
 Tobia v. 26. 576, a 6. λόγον ἔχον δικαίᾳ
 I Macc. p. 793, b 20. 22. λόγον συντελεῖν
 Esa. x. 22. 283, a antepen. λόγον συντέμνειν
 Ibidem.
 λόγι Nahumi 111. 15. 535, a 16.
 λοιδόρεσθαι Sirach. xxi. 1. 654, b 8.
 λοιδόρια Ibid. lin. 2.
 λοιμὸς Levit. xxvi. 25. 71, a 55. I Reg. i.
 16. 119, b 36. Baruchi 11. 25. 715, a ante-
 pen. I Macc. xv. 3. 759, a 50. λοιμὸς μετὰ
 λιμῶν Amosi vi. 9. 514, b 47. λοιμοὶ Ezech.
 xxxi. 12. 441, b 51. I Macc. x. 61. 748,
 a 27.
 λοξὴ θεοπίσματα Esa. xlvii. 1. 16. 319, a 47.
 Jer. xxi. 7. 365, b 22.
 λῶδ Judith. 11. 13. 579, b 35.
 ληξάω Sap. xiv. 24. 604, a 36. I Macc. xi.
 68. 752, a 57.
 λόγος Jobi xix. 12. 208, b 31.
 λυδία I Macc. vi. 11. 8. 741, a 29.
 λυδὸν εἰς πεδίον προκαλεῖς Esa. lxxvi. 19. 342,
 a 37. 38.
 λυὸν μίτραν Judith. ix. 2. 582, b 62, seqq. λυ-
 εῖν ἀπὸ τῆ ἀπογραφῆς I Macc. p. 793, a 5.
 λυμᾶναι Sirach. xxvi. 11. 27. 668, b pen.
 λύπη Esa. li. 21. 322, b 43. λύπη ἀμαρτιῶν
 Sirach. xiv. 1. 636, b 15. 16. λύπαι μεζίνες
 μετρίαν Sirach. xxxviii. 19. 686, b 25. 26.
 λύσσα Esa. x. 5. 286, b 58.
 λυσίμαχος II Macc. iv. 29. 768, b 27.
 λυσίμελης Βάρεχος Sirach. xxxi. 30. 674,
 b 39. 40.
 λύσας αἰνιγμάτων Sap. viii. 8. 598, a 15.
 λυτράν Michae vi. 7. 528, b 16. λυτρά ψυ-
 χῆς Exodi xxx. 12. 56, b 57.
 λυτρεῖσθαι Sirach. xli. 12. 708, b ult. λυτρε-
 σθαι ἐν χειρὶ τινος Sirach. xlvii. 1. 23. 708,
 a 16.
 λυχνία χρυσία I Macc. i. 23. 724, b 29.
 λῶμα Exodi xxvi. 11. 30. 56, a 39.
 λωτὸς I Macc. ix. 41. 743, b 26.
 M.
M scriptum pro β Osee v. 13. 492, a 30.
 μ pro ν five j Hebræo, ante β & alias
 litteras Dan. 111. 5. 458, a 23. 24. I Macc.
 v. 46. 735, a 52.
 μάγδλον IV Reg. xxi. 1. 29. 174, a 13.
 μαγική τέχνη Sap. xvii. 7. 607, a 1. 2.
 μάχον ἐπ' ἀλλοφύλων Sirach. xi. 30. 692, b 6.
 μάχρ Jobi xxxv. 1. 9. 216, a 52.
 μάχρ ibidem.
 μαμασώ Jer. iv. 18. 19. p. 348, a 14.
 μαίφα Jer. xlv. 11. 21. 390, a 31.
 μακαρίζω Sirach. xi. 30. 632, b 4. xxxvii.
 27. 685, a 23.
 μακιδ I Macc. v. 26. 734, b 46.
 μάκαλα Jer. xlv. 11. 21. 390, a 42.
 μακράν ἐστὶ Sirach. xxi. 1. 3. 655, a 29.
 μακροήμεροισι Sirach. i. 25. 611, b 46. 47.
 μακροθυμεῖν ἐν τινί Sirach. 11. 4. 612, b 50. 51.
 ἐπὶ τινί Sirach. xxxv. 22. 681, b 45. 51.
 μακρὸς τῇ ἐκτάσει Ezech. xlvii. 3. 420, a 11.
 μαλακοφύχην II Macc. vi. 21. 772, b 31. 32.
 μάλα I Macc. v. 26. 734, b 37.
 μάλη I Macc. v. 26. 734, b 38.
 μάλλον j Sap. viii. 20. 598, a 49.
 μάλας I Macc. v. 26. 734, b 40.
 μαλχαῖλος I Macc. xi. 39. 751, a 16.
 μανὰ Esa. lxxvi. 3. 340, b 41. Jer. xxxiii.
 18. 379, b 34. xli. 5. 384, a 59. Jer. li. 59.
 399, b 32. Dan. 11. 46. 457, a 29. Joel. i. 9.
 504, b 47. 11. 14. 506, a 59. Amosi v. 25.
 513, b 29. Malach. i. 7. 567, a 5. & vers. 11,
 b 23. 24. cap. 11. 13. 569, a 30.
 μαντήριον Jer. xxv. 9. 372, b 6.
 μάντις καρῶν Pſalmo lxxvi. 11. 49. 236, b 8.
 μάντις Zachar. x. 2. 557, a 29.
 μάρμαρον Baruchi vi. 71. 721, b 3.
 μαρδοχαίου ἡμέρα Esdras. Addit. x. 13. 586,
 b 35.
 μάρισα I Macc. v. 66. 735, b 48. 50. II Macc.
 xli. 35. 782, b 10. 11.
 μάρπην Sirach. xxvi. 1. 30. 667, b 7.
 μάρτυρος, μαρτύριον Sirach. xvi. 11. 33. 646,
 a 14.
 μαρτύρια Sirach. xlv. 21. 701, b 54.
 μάρτυ Dan. 11. 47. 457, a 43.
 μασηφάθ I Macc. v. 35. 735, a 14.
 μασιγῶν Prov. 111. 10. 247, b 19. 111 Macc.
 p. 791, b 49. μασιγῶν εἰς νουθεσίαν Judith.
 vii. 23. 582, b 15. μεμασιγαμένος εἰς τὸ
 σῶμα Sirach. xxx. 14. 672, a 14. 15.
 μάσιξ & μάτιγες Deut. xvi. 18. 89, a 45. Mi-
 chae iv. 6. 526, a 41. Sirach. xxi. 6. 653,
 a 15. 16. xxi. 1. 2. 654, b 57. xxx. 1. 671,
 a 49. & vers. 14. p. 672, a 16. 111 Macc.
 p. 791, b 52. μάσιξ γλώσσης Sirach. xxvi.
 9. 664, a 46. μάσιξ ἀνταλέσθαι Sirach.
 xxi. 11. 655, b 53.
 μάχεσθαι Pſalmo lx. 1. 232, b 20.
 μαχηταὶ νέοι Sirach. xli. 1. 8. 695, a 29.
 μάχμος Jobi xxi. 25. 212, b 45.
 μαχμά Μαχμάς I Maccab. ix. 73. 745,
 a 23. 25.
 μαφάρτυρος II Reg. xxiv. 7. 142, b 36.
 μεγαλεῖα IV Reg. vi. 11. 4. 162, a 33. μεγαλεῖα
 ποιῶν III Macc. p. 800, b 25.
 μεγαλοποιῶν Sirach. l. 24. 710, b 58.
 μεγαλόφυχος Dan. xi. 24. 480, a 23. I Macc.
 111. 30. 730, b 16.
 μεγαλύνω Pſalmo xx. 6. 225, b 43. Sirach.
 xli. 13. 709, a 10.
 μεγαλωσύνη Pſalm. cxxxix. 1. 244, a 10. Dan.
 iv. 33. 461, b 36. 37. Sap. xviii. 24. 608,
 b 60. Sirach. 11. 23. 613, b 19. μεγαλωσύ-
 νην δοῦναι Tobia xii. 6. 577, b 43. 44.
 μεγαλύνει Dan. iv. 33. 461, b 28. Sirach. x.
 27. 629, b 14. xi. 1. 6. 0. a 56. xx. 30. 650,
 b 54.
 μεγίστη Θεῷ III Macc. p. 790, a 45.
 μεδμνοὶ πυρῶν, ἀλῶν II Macc. 111. 3. 765,
 b 29.
 μεθαμύροισι Sap. xix. 6. 609, a 34. & vers.
 17, b 38. 39.
 μεθι Sirach. xxxi. 31. 674, b 57.
 μεθιστῶν ἀρχῆς, πνεύματος III Macc. p. 798,
 b 20.
 μεθύσκω Sirach. i. 20. 611, b 9. xxxii. 17.
 676, a 52.
 μεθύω Judith. vi. 2. 581, a 9. Sirach. xxiv.
 42. 660, a 10. I Macc. xvi. 16. 762, a 8.
 μεράκιον I Macc. xi. 54. 751, b 4.
 μελανία Sirach. xix. 23. 647, b ult.
 μελεῖ Ezech. xxxviii. 1. 2. 448, a 54. 57.
 μελετῶν Ezech. 11. 9. 404, a 9. μελετῶν ἐν
 σοφίᾳ Sirach. xiv. 22. 637, b 59. 60.
 μέλλει II Macc. 111. 18. 766, a 44. xlii. 11.
 784, a 18. μέλλει τελευτᾶν I Macc. vi. 9.
 736, b 27. 28. μέλλει Sap. xvi. 11. 4. 607, b
 ult. μέλλοντες ἀγῶν II Macc. i. 18. 763, b
 28. μέλλοντες ἀπεθεῖν III Macc. p. 791, a 47.
 μέλος & μέλη Ezech. 11. 9. 404, a 8. Sirach.
 xlvii. 11. 705, a 23.
 μελχόμ Deut. xvi. 11. 10. 92, b 24.
 μέμφεις Esa. xix. 13. 289, b 21.
 μέν II Macc. v. 14. 770, b 8.
 μέναι ἐπὶ τῇ ἀρχῇ II Macc. iv. 50. 769, b 12.
 μέναιος II Macc. iv. 29. 768, b 26.
 μένων κατὰ πρόσωπον τῷ πνεύματι Judith. xv.
 2. 585, a 9. 10.
 μεριδάρχης I Macc. x. 65. 748, a 50. xi. 27.
 750, a 37. 38. 111 Macc. p. 796, b 19.
 μερίζεσθαι εἰς κατάραν Sirach. xli. 12. 693,
 a 53.
 μερικὰτάγματα I Macc. vi. 35. 737, b 2.
 μεριμνα ἀγρυπνίας Sirach. xxxi. 2. 673,
 a 28. 29.
 μερίς Jer. xxxvii. 20. 382, a 4. Sirach. xvi. 11.
 14. 15. p. 642, b 37. I Macc. x. 65. 748,
 a 52. μερίς βασιλική I Reg. ix. 24. 123, a 2.
 μερίδες I Macc. x. 65. 748, a 52. 111 Macc.
 p. 796, b 18.
 μερόπες Gen. xi. 9. 11, a 23. 24.
 μερος III Macc. p. 796, b 15. 18.
 μεσαλῶθ I Macc. ix. 2. 742, a antep.
 μεσᾶς IV Reg. xi. 6. 164, b 2.
 μεσενά IV Reg. xxi. 14. 173, a 11.
 μεσεράχ IV Reg. xix. 37. 171, b 5.
 μεσίτης Jobi xxxi. 1. 23. 214, a 38. 41.
 μεσόγαιος II Macc. vi. 11. 35. 776, a 9.
 μεσοπόρφυρον Esa. 111. 22. 276, a 58.
 μετὰ ἀνδρὸς εἶναι Sirach. xli. 10. 695, b 12.
 μεταδίδωμι τὰ νόμιμα III Macc. p. 790, a 7.
 μετάγω II Macc. iv. 10. 767, a 33.
 μεταίχμιον I Reg. xvi. 4. 125, b 51. 52.
 μετακλινέσθαι ἐπ' ἀγκῶνα Sirach. ix. 13.
 627, a 55.
 μεταλαμβάνειν γόνης III Macc. p. 795, a 29.
 μεταλλάσσειν τὴν φυσικὴν χρῆσιν Osee iv. 14.
 490, b 24. Sap. xiv. 26. 604, a 49.
 μεταλλεύειν Sap. iv. 12. 593, b 38. 39. xix. 6.
 409, a 32. 33.
 μεταμελεῖν Sirach. xxxi. 23. 24. 676, b 40.
 μεταμελεῖσθαι Ibidem. lin. 33. 38.
 μετανάστει ἀτίμητος Sirach. xxi. 32. 671, a 1.
 μετὰστας τῷ φρονεῖν Sirach. xxxviii. 19. 686,
 b 26.
 μεταστροφή II Par. x. 15. 182, b 6.
 μετατίθεσθαι Sap. iv. 10. 593, b 3.
 μετενσωμάτων Jobi xxxi. 11. 29. 214, a an-
 tepen.
 μετέχων δικαίαν Sap. xix. 14. 15. p. 609,
 b 17. 18.
 μετῴρα Sap. xiii. 9. 603, a 6.
 μετεωρίζεσθαι II Macc. v. 17. 770, b 23. με-
 τεωρίζεσθαι μάτην II Maccab. vii. 34.
 773, b 62. 63.
 μετεωρισμὸς ὀφθαλμῶν Sirach. xxi. 11. 5. 655,
 a 34.
 μετῴρων Sirach. xxi. 21. 653, b 57.
 μετοικεσία Pſalmo lxxxix. 1. 237, b 53. 54.
 μετοικίζω Amosi v. 27. 514, a 13.
 μετοικος Jer. xx. 3. 364, b 23.
 μετοχοὶ ἱερῶν III Macc. p. 794, a 56. 58.
 μέτρον IV Reg. xxi. 13. 172, b 8. Zach. i.
 16. 549, a 8.
 μή Amosi v. 25. 513, b 27.
 μήδαια Jer. xlv. 11. 2. 389, a 53.
 μήδαμᾶς Ezech. iv. 14. 406, b 5.
 μήδαια & Μήδαβα Num. xxi. 30. 8. a 42.
 Esa. xv. 2. 286, b 22. Zachar. ix. 7. 555, b 17.
 μηδὲ πυρφόρος σαθήσεται Osee iv. 9. 490,
 a 35.
 μηδὲν ἀδικεῖν ἰσχυρὰ δύναμις I Macc. 111. 21.
 730, a 56. 57.
 μηδὲν πράττειν Dan. xiii. 23. 722, a 60.
 μηδὲς

VOCUM GRÆCARUM.

κλῆροι Psalmo cxviii, 14. 234, a 18.
 κληροχία I Macc. x, 89. 749, a 51.
 κλητοί III Macc. p. 796, a pen.
 κλήτωρ Ibid. lin. 59.
 κλίδανος Malach. iv, 1. 571, b 21.
 κλίνων ἄμυν Baruchi 11, 21. 715, a 18. 20.
 κλίνεσθαι ἐπ' ἀγκύλαις Sirach. ix, 10. 627, a 29.
 κλισίαις καταμερίζαν τόπον III Macc. p. 798, b 58.
 κλοῖς Efa. lvi, 11, 9. 330, b 16. Sirach. vi, 25. 621, a 37.
 κλύδων Jer. xxi, 11, 19. 368, b 30. κλύδων βίαιος Sap. xix, 7. 609, a 41.
 κνήφ Exodi xx, 3. 37, a 34. Deut. iv, 17. 84, b 26.
 κνίζω Sirach. xxvi, 8. 664, a 32.
 κνίπες Exodi vi, 11, 16. 30, a 13.
 κοῤῥε Abdix 1, 3. 518, a 42.
 κοίλας Γωσάφαι Joel. 1, 11, 2. 507, b 48. κοί-
 λας δρεάν Zachar. xiv, 5. 563, b 42.
 κοιλία ἄδν Sirach. li, 7. 711, b 26. κοιλία
 ἐταράχθη Sirach. li, 29. 712, b 20.
 κοίλωμα φρέατος II Macc. i, 19. 763, b 50.
 κοιμάσθαι Ezech. xxxi, 1, 32. 443, b 58.
 κοιμημένους ἐν ἀγαπήσει Sirach. xlviii, 10, 11. p. 707, a 28.
 κοιμητήριον Efa. lvii, 2. 327, b 43.
 κοινῇ Sirach. xvi, 11, 1. 643, b 47.
 κοινός Esther. Addit. xv, 13. 587, b 47. κοινῇ
 γνώμῃ I Macc. vii, 1, 30. 742, a 21. κοινόν
 I Macc. xi, 6. 752, b 48. κοινόν πολυάνδριον
 II Macc. ix, 4. 776, a 52. κοινόν ψήφισμα
 II Macc. xv, 36. 789, a 5. κοινὰ πρὸς ὑμᾶς
 ἔχομεν I Macc. xii, 23. 753, b 41.
 κοινοῦν Sirach. xlii, 21. 635, b 29.
 κοινότης Μάκκιος II Macc. xi, 34. 780, b 21.
 κοῖτος Psalmo cxxxix, 3. 245, a 29.
 κόκκινον Efa. lxi, 23. 276, b 12.
 κόκκινος I Macc. i, 23. 724, b 46.
 κολάζω Sap. xi, 14. 601, b 25. 26. xvi, 11.
 22. 608, b 17.
 κολάπτει γραφὴν III Macc. p. 792, a 30.
 κολᾶσθαι Sirach. xxiv, 34. 659, b 6. Baruchi
 111, 4. 716, a 11.
 κολύρα Num. xv, 20. 75, b 35.
 κολοσοκερκος Levit. xxi, 23. 69, b 19. 20.
 κολοσότης Exodi vi, 9. 29, b 12, 14.
 κολήρος Sap. xix, 21. 610, b 5.
 κόλπος Ofex vii, 1. 494, b 38.
 κολυτὸς Gen. xxxi, 46. 20, a 48.
 κόμη μυροβρεχῆς III Macc. p. 795, a 32. κόμαι
 πασσομεναι III Macc. p. 790, b 58.
 κολύτρεσθαι κολασιν III Macc. p. 790, a 14.
 κόμπος III Macc. p. 798, a 4.
 κόνδυ Gen. xlii, 2. 24, a 37.
 κόνδυλος Sirach. xvi, 11, 15. 644, b 34.
 κονίαμα Dan. v, 5. 462, b 2.
 κονίζαν ἄδας Dan. xi, 2. 476, a 9.
 κονιν ἐπιιδόναι κόμαις III Macc. p. 790, b 58.
 κοντίον Jof. vii, 11, 18. 105, b 6.
 κόνυζα Efa. lv, 13. 326, b 32. 33.
 κοπαῖαν Psalmo cxix, 9. 227, a 51. Sirach.
 cxix, 34. 689, b 37. κοπαῖαν ἀδουσον Si-
 rach. xlii, 25. 698, a 7. κοπαῖαν ὀργὴν
 Sirach. xlviii, 10, 11. p. 707, a 25.
 κοπή Judith. xv, 8. 585, a 33. seqq.
 κοπιᾶν Psalmo vi, 7. 222, b 34. Prov. xxi, 11,
 4. 255, a 23. Jer. xxxi, 39. 377, a 45.
 κόπος Sirach. xlii, 32. 636, a antep.
 κόπῳ Sirach. x, 11, 12. p. 628, b 29.
 κόρος ὄρου γεννᾶ Ezech. xvi, 49. 419, a 43.
 κορυφαῖαι χόρα I Par. vi, 31. 177, a 4.
 κοσμεῖν δε κοσμεῖσθαι Psalmo v, 4. 222, b 16.
 Sirach. xlii, 21. 696, a 46. xlv, 14. 701,
 a 61. III Macc. p. 797, b 18. κοσμεῖν τὴν
 συναστροφὴν III Macc. p. 793, a pen.
 κόσμος Gen. i, 31. 2, a 37. Judith. vii, 10.
 581, b 24. Sap. i, 14. 589, b 23. I Macc. ii,
 11. 727, a 40. κόσμος φανταζαν Sirach. xlii,
 10. 697, a 30. 31. κόσμος χρύσεος Sirach.
 vi, 31. 621, a 46.
 κού Ezech. xxi, 11, 24. 127, b 31.
 κούρευτις ἑορτὴ II Reg. xiii, 24. 127, a 12.
 κούριδα ἀλοχος Malach. ii, 14. 569, a 39. Si-
 rach. xv, 2. 638, b 2.

κροπαλάτης Efa. xxi, 18. 292, b 52.
 κροφόνος Sirach. xix, 4. 646, a 51.
 κροῖσις Sap. vii, 11, 20. 598, a 58.
 κραταῖος Sirach. xxxv, 22. 681, b 45.
 κραταῖον Sirach. xxiv, 34. 659, b 5.
 κραταῖσθαι ἐπὶ βασιλείαν Dan. iv, 32. 461,
 b 13, 14.
 κρατεῖν II Reg. xix, 19. 141, a 16. κρατεῖν ἀρ-
 χῆς I Macc. iv, 10. 767, a 29. 30. κρατεῖν
 ἐν πίσει τὰ ὀχυρώματα III Macc. p. 798, b 24.
 κρατῆρες I Par. xxi, 11, 17. 180, b 35.
 κρατῆς II Macc. iv, 29. 768, b 36.
 κράτος ἔχων θανάτου Jobi xvi, 14. 208,
 a 60, 61.
 κραυγὴ καὶ παραχρῆ II Macc. xv, 29. 788, b 23.
 κρέας βεβήλον Efa. lxxv, 4. 338, b 47. Ezech.
 iv, 14. 406, b 19.
 κρείσσων λόγος Sirach. xix, 23. 647, b 50, 51.
 κρεμῶν ἐκ μασῶν I Macc. i, 64. 726, b 21.
 κρεανομέω III Macc. p. 790, a 32.
 κρεανομεῖα Ibid. lin. 31.
 κρήνη III Reg. xxi, 38. 157, b 10.
 κρήτες Ezech. xxv, 16. 433, a 21.
 κρέκος Jobi xl, 21. 219, a 51. Efa. ix, 14. 282,
 a pen. lviii, 5. 330, a 4.
 κρίμα Deut. iv, 8. 84, a 17. Tobix vii, 14.
 576, b 35. Sirach. xlii, 11, 1. 697, a 34.
 κρίμα αὐτῆς Sirach. xxxvi, 11, 23. 686, b 51.
 κρίμα με Ibid. lin. 49. κρίματα Sirach. xvii,
 10. 642, b 14. 15. xvi, 11, 14. 644, b 25.
 κρίναν δε κρίνεσθαι Sap. xii, 10. 601, a 59. Si-
 rach. 11, 5. 613, a 3. vii, 17. 626, a 18.
 II Maccab. 111, 3. 765, b 25. III Macc.
 p. 798, b 5. κρίναν ἐν δικαιοσύνῃ Sirach. xlv,
 31. 702, b 26. κρίναν ἐν ἐπισκεψίᾳ Sap. xii,
 17. 601, b 48. κρίναν ὡς πολεμῆς III Macc.
 p. 793, a 12, 13.
 κρίσις Deut. xvi, 8. 89, a 13. Michæ vi,
 2. 528, a 19. Sap. xvi, 1. 606, b 31. Sirach.
 xvi, 11, 19. 20. p. 645, a 6. xxv, 6. 661, a 18.
 cxxi, 11, 14. 677, b 56. xlii, 11, 1. 697, a 36.
 II Macc. xv, 20. 788, a 42. κρίσις τῆς Κυρίου
 Michæ vi, 2. 528, a 19. κρίσιν Ἰσραὴλ
 εἰσφέρειν III Macc. xiv, 38. 786, b 18.
 κρίτης Sirach. x, 27. 629, b 19. κρίτης ἐν Ἰσ-
 ραὴλ I Macc. ii, 55. 729, a 28.
 κρόνος Exodi xx, 3. 36, b 58, 59.
 κρότος γαμικὸς I Macc. ix, 41. 743, b 26.
 κρυπτα Sirach. 111, 22. 23. p. 614, b 44.
 κρύπτω Efa. xxi, 14. 300, b 6. κρύπτει λόγον
 Sirach. i, 30. 612, a 18. κρύπτει σοφίαν
 Sirach. iv, 28. 617, b 23.
 κρύσταλλος Jobi xxv, 11, 17. 212, a 15. Sap.
 xvi, 22. 606, a 60.
 κρυφαῖος Efa. xlv, 15. 317, a 2.
 κρύφιος iv Reg. 11, 14. 158, b 41. κρύφια
 μυστήρια Sap. xiv, 23. 604, a 19.
 κρύφιος I Macc. i, 56. 726, a 27. 11. 36. 728,
 a 3.
 κτᾶσθαι Prov. vi, 11, 22. 249, a 14. Sirach. vi,
 7. 620, a 26. xlv, 2. 698, b 50. li, 36.
 713, a 2.
 κτερίζαν II Macc. iv, 10. 770, a 51.
 κτήνος, κτήνη Exodi xx, 10. 46, a 48. 63. Si-
 rach. vii, 24. 623, b 18. κτήνη θύσιμα
 II Macc. 111, 3. 765, b 27.
 κτύσις Sap. 11, 6. 590, a 59.
 κτίζαν δε κτίζεσθαι Prov. vi, 11, 22. 249, a 18.
 Aggæi 11, 19. 547, b 8. Sirach. xi, 16. 631,
 b 19. xxi, 11, 29. 657, a 30. seqq. xxiv, 14.
 658, a 38. 41. xxxvi, 17. 682, b 44. xxxviii, 1.
 685, b 10. cxix, 26. 689, a 31. xl, 1.
 690, a 32. xli, 16. 709, a 38.
 κτίσις Sap. 11, 6. 590, a 58. κτίσις κητῶν Si-
 rach. xlii, 27. 698, a 33.
 κυανῶν, ἄνος Judith. vi, 3. 581, b 8.
 κυβερναῶ Sap. x, 4. 599, a 60. Sirach. xlii,
 25. 696, b 10.
 κύβητος Tobix i, 1. 573, a 27.
 κύκλος Ecclef. i, 4. 258, b 51. κύκλος ἀστράν
 Sap. xlii, 2. 601, b 40.
 κυκλῶν Sirach. xxiv, 8. 658, a 7. κυκλῶν αὐ-
 τῶ τὴν παρεμβολὴν I Macc. x, 80. 748,
 b 49.
 κυνώδη φάσματα Exodi xx, 3. 37, a 40.

κυριάρχης II Macc. v, 24. 771, a 9.
 κύπρις ἐν πλησμονῇ Jer. vi, 7. 349, a 1, 2. Si-
 rach. xxi, 11, 6. 655, b 3, 4.
 κύπτω Baruchi 11, 18. 715, a 1.
 κυρεία I Macc. 11, 53. 729, a 16.
 κυρναῖος II Macc. p. 762, a 45.
 κυρία I Macc. vii, 24. 741, b 51.
 κυρία ἀρχὴ Jer. xxxi, 11, 24. 379, b 56. κύριον
 I Macc. vii, 30. 742, a 22.
 κυριεύειν γῆς Baruchi 11, 34. 715, b 47. 48.
 κύριος Exodi xx, 1. 34, b 32. 55. & p. 35.
 a 5, 6. verif. 5. p. 43, a 59. 63. I Reg. i, 11.
 119, b 15. Amos iv, 1. 511, b 54. Judith.
 xvi, 16. 585, b 29.
 κύρος Efa. xlv, 3. 316, a 26.
 κύρων σωτήριος III Macc. p. 798, b 53.
 κυκλίζαν II Macc. v, 10. 770, a 51.
 κυκλῶν ἀπὸ τῶ νομίμων III Macc. p. 793, a 37.
 κυκλῶσθαι Sirach. xx, 1. 648, b 33. 34.
 κυμαῖαν Sap. xiv, 23. 604, a 32. I Macc. ix,
 41. 743, b 27.
 κύμα Jof. xix, 6. 108, a 20. I Macc. 11, 1.
 726, b 56. x, 84. 749, a 32. II Macc. vii, 1,
 1. 774, a 37.
 κυμῶποις I Macc. 11, 1. 726, b 55. x, 84.
 749, a 33. II Macc. vi, 1. 1. 774, a 38.
 κύματος Sirach. xxxi, 40. 675, a 45. II Macc.
 vi, 4. 771, b 3. κύμοι ἐμμανεῖς Sap. xiv,
 23. 604, a 28.
 κυναπέτο Judith. x, 19. 583, b 43.
 κύως I Macc. xv, 23. 760, b 28.

Λ.

Λαγνεία Sirach xxi, 11, 6. 655, a ult.
 λαίλαψ Jer. xxi, 11, 19. 368, b 30.
 λακκίζω Sirach. i, 3. 709, b 20.
 λάκκος Judic. xv, 19. 115, a 59. Sap. x, 13.
 60, a 14. seqq. I Macc. ix, 33. 743, a 37.
 I Macc. x, 37. 779, a 53. seqq. λάκκος βορ-
 ῆς Jer. xxxv, 11, 6. 382, a 46.
 λαλεῖν εἰς τὴν καρδίαν Gen. i, 21. 27, b 62.
 λαλεῖν κατὰ πρόσωπόν τινος Judith. xi, 4.
 583, b 52.
 λαλία Psalmo cxxxix, 4. 245, a 38. Sirach.
 xix, 6. 646, b 21.
 λαμβάνειν ἀγαθὰ II Macc. vi, 16. 773, a 59.
 60. λαμβάνειν βασιλείαν παρὰ Θεοῦ Ibidem.
 λαμβάνειν γῆν δόρατι III Macc. p. 797, b ult.
 λαμβάνειν ἐν ὀρθῇ αἰσθήσει Sirach. x, 19.
 650, b 3. λαμβάνειν ὑπὸ τὴν ἐστίαν III Macc.
 p. 794, b 46. λαμβάνειν χάραγμα III Macc.
 p. 792, a 61. 62.
 λαμπάς, λαμπάδος I Macc. xii, 7. 753, a 42.
 λαμπάδες ἀπὸ τῶν γῶν II Macc. iv, 22. 768,
 a 35, 36.
 λαμψακός I Macc. xv, 23. 760, a 34.
 λαξευτή Jof. xii, 20. 107, a 14.
 λαυγραφία III Macc. p. 792, a 40. 53.
 λαυτῆς Sirach. xx, 7. 649, a 7.
 λάπισμα Ibidem, lin. 10.
 λάραξ Gen. vi, 14. 8. b 59. Exodi 11, 2. 28,
 a 51.
 λασθένης I Macc. xi, 31. 750, a 54. 56. 58.
 λατομέω λατομημένος ἐκ σιδήρου I Macc. iv,
 47. 733, a 20.
 λατρεία ἔργων κατάποντος III Maccab. p. 795,
 b 36. 37.
 λατρεύειν Exodi xx, 5. 42, b 58. seqq.
 III Macc. p. 798, a 9.
 λείψος Psalmo lx, 10. 232, b 46. II Macc.
 vi, 3. 713, a 10. λείψος λατρῆς Psalmo lx,
 10. 232, b 50.
 λεγόμενοι θεοὶ Exodi xx, 3. 36, b 9. Efa. xlii,
 6. 314, b 14.
 λείος Sirach xxi, 11. 651, b 30.
 λείπεσθαι ἀλκῆς III Macc. p. 794, a 16.
 λειπυργεῖν II Reg. vii, 18. 134, b 10.
 λειπυργὸς Θεῷ Ibidem, lin. 12. Sirach. vii,
 32. 624, a 34. 35.
 λεπὶς I Macc. vi, 35. 7. b 13.
 λεπτός νόος Sirach. li, 27. 712, b 12. λεπτε-
 τατα Sap. vi, 23. 597, a 23.
 λέρα I Macc. xii, 7. 753, a 33.
 λευκαμονεῖν I Par. xv, 27. 178, b 13.

I N D E X

λεχὺν, λεχὺς Num. xix, 11, 77, a 52.
 λεωφόρῳ βαδίζον & λεωφόρῳ μὴ βαδίζον
 Prov. xxvi, 4, 256, a 47, 48.
 λήθη Θεῷ καὶ διαθήκης Sirach. xli, 24, 694,
 a 32, λήθη κακῶν Sirach. xxxi, 2, 673, a 35.
 λήθην ἐντιθέσθαι III Macc. p. 797, a 1, 2.
 λίθος συγχεόμενος Osee x, 2, 497, b 36, 37.
 λίθος σφενδόνης Sirach. xlv, 1, 5, 704, b 35.
 λίθος τιμίος Pſalmo xix, 11, 225, b 12, λί-
 θοὶ ξυεὶ πολυτελεῖς Esdras v, 8, 192, a 13.
 λίθοι πολυτελεῖς Prov. xxxi, 10, 258, b 3, λί-
 θοὶ σύμμικτοί I Macc. iv, 47, 733, a 20, λίθοι
 τετραγῶνοι I Macc. x, 11, 745, b 13, 14.
 λιθώδη Sirach xxxi, 25, 6, b 45.
 λιχμῶν Sap. xi, 19, 600, b 51, 52, Sirach. v,
 11, 618, b 46.
 λιμὴν Γαλιλαίας I Macc. iv, 15, 732, a 17.
 λιταί Sirach. iv, 6, 616, a 38.
 λιτανεία εὐθεσμός III Macc. p. 791, b 44.
 λιτανεύω Ibid. lin. 45, 46.
 λογιῶν Sirach. xlv, 12, 701, a 9, 18, 24, λο-
 γίον κρίσεως Ibid. lin. 13, 14.
 λογίζεσθαι II Reg. xix, 19, 141, a 13, 14, Sirach.
 xl, 19, 691, b 33.
 λογισμὸς Sirach. xxvi, 15, 666, a 9.
 λόγος Pſalmo cxxxix, 4, 245, a 36, Habac.
 iiii, 5, 539, b 40, Ezech. Addit. x, 5, 586,
 a 34, Sap. xvi, 11, 15, 608, a 42, 45, Sirach.
 i, 5, 611, a 16, 19, iv, 24, 617, a 55, xxxix,
 37, 690, a 5, xlii, 12, 698, a 47, I Macc.
 ix, 22, 743, a 8, λόγος ἀρετῆς Sirach. xlix,
 6, 669, b 10, λόγος ἀκούης Sirach. xlii, 1,
 694, b 20, λόγος ἀνδράπων Sirach. i, 5, 611,
 a 19, λόγος Θεοῦ ibidem, λόγος Θεοῦ ἀγ-
 λος Sap. vii, 26, 597, a 46, λόγος φεύδης
 βασιλεῖ Sirach li, 7, 711, b 29, λόγον ἔχον
 Tobia v, 26, 576, a 6, λόγον ἔχον δικαίῳ
 III Macc. p. 793, b 20, 22, λόγον συντελεῖν
 Esa. x, 22, 283, a antepen. λόγον συντέμνειν
 Ibidem.
 λόχη Nahumi iiii, 15, 535, a 16.
 λοιδορεῖσθαι Sirach. xxi, 1, 654, b 8.
 λοιδορία Ibid. lin. 2.
 λοιμὸς Levit. xxvi, 25, 71, a 55, I Reg. i,
 16, 119, b 36, Baruchi ii, 25, 715, a ante-
 pen. I Macc. xv, 3, 759, a 50, λοιμὸς μετὰ
 λιμὸν Amosi vi, 9, 514, b 47, λοιμοὶ Ezech.
 xxxi, 12, 441, b 51, I Macc. x, 61, 748,
 a 27.
 λοξίαι θεοπίσματα Esa. xlviii, 16, 319, a 47.
 Jer. xxi, 7, 365, b 22.
 λῶδ Judith. ii, 13, 579, b 35.
 ληχάω Sap. xiv, 24, 604, a 36, I Macc. xi,
 68, 752, a 57.
 λόχος Jobi xix, 12, 208, b 31.
 λυδία I Macc. vii, 18, 741, a 29.
 λυδὸν εἰς πεδίον προκαλεῖς Esa. lxi, 19, 342,
 a 37, 38.
 λυὸν μήτραν Judith. ix, 2, 582, b 62, seqq. λυέ-
 θαι ἀπὸ τῆ ἀπογραφῶν III Macc. p. 793, a 5.
 λυμαίνων Sirach. xxvi, 11, 27, 668, b pen.
 λύπη Esa. li, 21, 322, b 43, λύπη ἀμαρτιῶν
 Sirach. xiv, 1, 636, b 15, 16, λύπαι μεζόνες
 μετρίων Sirach. xxxviii, 19, 686, b 25, 26.
 λύσσα Esa. xv, 5, 286, b 58.
 λυσίμαχος II Macc. iv, 29, 768, b 27.
 λυσίμελης Βάχχος Sirach. xxxi, 30, 674,
 b 39, 40.
 λύσεις αἰνιγματῶν Sap. viii, 8, 598, a 15.
 λύτρων Michas vi, 7, 528, b 16, λύτρα ψυ-
 χῆς Exodi xxx, 12, 56, b 57.
 λυτρεῖσθαι Sirach. xlix, 12, 708, b ult. λυτρε-
 σθαι ἐν χαρὶ τινος Sirach. xlviii, 23, 708,
 a 16.
 λυχνία χρυσέα I Macc. i, 23, 724, b 29.
 λῶμα Exodi xxviii, 30, 56, a 39.
 λωτὸς I Macc. ix, 41, 743, b 26.

M.

M scriptum pro β Osee v, 13, 492, a 30.
 μ pro υ five j Hēbraeo, ante β & alias
 literas Dan. iiii, 5, 458, a 23, 24, I Macc.
 v, 46, 735, a 52.

μάγδολον IV Reg. xxi, 29, 174, a 13.
 μαγική τέχνη Sap. xvi, 7, 607, a 1, 2.
 μάζον ἐπ' ἀποφύλον Sirach. xi, 30, 692, b 6.
 μάζω Jobi xxxviii, 9, 216, a 52.
 μάζωρ ibidem.
 μάζωρ I Jer. iv, 18, 19, p. 348, a 14.
 μαμάσων Jer. xlviii, 21, 390, a 31.
 μαίφα Jer. xlviii, 21, 390, a 31.
 μαμαρίζω Sirach. xi, 30, 632, b 4, xxxvii,
 27, 685, a 23.
 μακίδ I Macc. v, 26, 734, b 46.
 μακκαλα Jer. xlviii, 21, 390, a 42.
 μακράν ἐστὶ Sirach. xxi, 3, 655, a 29.
 μακροήμεροι Sirach. i, 25, 611, b 46, 47.
 μακροθυμεῖν ἐν τινὶ Sirach. i, 4, 612, b 50, 51.
 ἐπὶ τινὶ Sirach. xxxv, 22, 681, b 45, 51.
 μακρὸς τῇ ἐκτάτει Ezech. xvi, 3, 420, a 11.
 μαλακοψυχεῖν II Macc. vi, 21, 772, b 31, 32.
 μάλα I Macc. v, 26, 734, b 37.
 μάλη I Macc. v, 26, 734, b 38.
 μάλλον ἢ Sap. viii, 20, 598, a 49.
 μάλας I Macc. v, 26, 734, b 40.
 μαλχαῖλος I Macc. xi, 39, 751, a 16.
 μανὰ Esa. lxi, 3, 340, b 41, Jer. xxxiii,
 18, 379, b 34, xli, 5, 384, a 59, Jer. li, 59,
 399, b 32, Dan. ii, 46, 457, a 29, Joel. i, 9,
 504, b 47, ii, 14, 506, a 59, Amosi v, 25,
 513, b 29, Malachi. i, 7, 567, a 5, & vers. ii,
 b 23, 24, cap. ii, 13, 569, a 30.
 μαντεύομαι Jer. xxviii, 9, 372, b 6.
 μάντις κακῶν Pſalmo lxxvi, 11, 49, 236, b 8.
 μάντις Zachar. x, 2, 557, a 29.
 μάργαρον Baruchi vi, 71, 721, b 3.
 μαρδοχαῖκή ἡμέρα Esdras, Addit. x, 13, 586,
 b 35.
 μάρσα I Macc. v, 66, 735, b 48, 50, II Macc.
 xii, 35, 782, b 10, 11.
 μάρπην Sirach. xxviii, 30, 667, b 7.
 μάρσπος, μάρσπιον Sirach. xvi, 33, 646,
 a 14.
 μαρτύρια Sirach. xlv, 21, 701, b 54.
 μάρων Dan. ii, 47, 457, a 43.
 μασηφάθ I Macc. v, 35, 735, a 14.
 μασιγῶν Prov. iiii, 10, 247, b 19, III Macc.
 p. 791, b 49, μασιγῶν εἰς νεθεσίαν Judith.
 viii, 23, 582, b 15, μασιγαμένους εἰς τὸ
 σῶμα Sirach. xxx, 14, 672, a 14, 15.
 μάσιξ & μάσιγες Deut. xvi, 18, 89, a 45, Mi-
 chas iv, 6, 526, a 41, Sirach. xxi, 6, 653,
 a 15, 16, xlii, 2, 654, b 57, xxx, 1, 671,
 a 49, & vers. 14, p. 672, a 16, III Macc.
 p. 791, b 52, μάσιξ γλώσσης Sirach. xxvi,
 9, 664, a 46, μάσιξ ἀνταλέσθαι Sirach.
 xxi, 11, 655, b 53.
 μάχεσθαι Pſalmo lx, 1, 232, b 20.
 μαχηταὶ νεοὶ Sirach. xli, 8, 695, a 29.
 μάχμος Jobi xxix, 25, 212, b 45.
 μάχμα, Μαχμάς I Maccab. ix, 73, 745,
 a 23, 25.
 ματάρτυρος II Reg. xxiv, 7, 142, b 36.
 μεγαλεῖα IV Reg. viii, 4, 162, a 33, μεγαλεῖα
 ποιεῖν III Macc. p. 800, b 25.
 μεγαλοποιῶν Sirach. l, 24, 710, b 58.
 μεγαλοψυχος Dan. xi, 24, 480, a 23, I Macc.
 iiii, 30, 730, b 16.
 μεγαλύνω Pſalmo xx, 6, 225, b 43, Sirach.
 xlix, 13, 709, a 10.
 μεγαλωσύνη Pſalm. cxxxi, 1, 244, a 10, Dan.
 iv, 33, 461, b 36, 37, Sap. xvi, 11, 24, 608,
 b 60, Sirach. ii, 23, 613, b 19, μεγαλωσύ-
 νην διδόναι Tobia xii, 6, 577, b 43, 44.
 μεγιστάνες Dan. iv, 33, 461, b 28, Sirach. x,
 27, 629, b 14, xi, 1, 6, 0, a 56, xx, 30, 650,
 b 54.
 μεγίστη Θεῷ III Macc. p. 790, a 45.
 μεδιμνοὶ πυρῶν, ἀλῶν II Macc. iiii, 3, 765,
 b 29.
 μεθαρμόζεσθαι Sap. xix, 6, 609, a 34, & vers.
 17, b 38, 39.
 μέθη Sirach. xxxi, 31, 674, b 57.
 μεθίστην ἀρχῆς, πνεύματος III Macc. p. 798,
 b 20.
 μεθύσκω Sirach. i, 20, 611, b 9, xxxii, 17,
 676, a 52.
 μεθύω Judith. vi, 2, 581, a 9, Sirach. xxiv,
 42, 660, a 10, I Macc. xvi, 16, 762, a 8.

μεθράκιον I Macc. xi, 54, 751, b 4.
 μελανία Sirach. xix, 23, 647, b ult.
 μέλει Ezech. xxxviii, 2, 448, a 54, 57.
 μελετῶν Ezech. ii, 9, 404, a 9, μελετῶν ἐν
 σοφίᾳ Sirach. xiv, 22, 637, b 59, 60.
 μέλλειν II Macc. iiii, 18, 766, a 44, xlii, 11,
 784, a 18, μέλλει τελευτῶν I Macc. vi, 9,
 736, b 27, 28, μέλλει Sap. xvi, 11, 4, 607, b
 ult. μέλλοντες ἀγῶν II Macc. i, 18, 763, b
 28, μέλλοντες ἀπεθεῖν III Macc. p. 791, a 47.
 μέλος & μέλη Ezech. ii, 9, 404, a 8, Sirach.
 xlvii, 11, 705, a 23.
 μελῶν Deut. xlviii, 10, 92, b 24.
 μέμφεις Esa. xix, 13, 289, b 21.
 μέν II Macc. v, 14, 770, b 8.
 μέναι ἐπὶ τῇ ἀρχῇ II Macc. iv, 50, 769, b 12.
 μενέλαος II Macc. iv, 29, 768, b 26.
 μένων κατὰ πρόσωπον τῷ πνεύματι Judith. xv,
 2, 585, a 9, 10.
 μεριδάρχης I Macc. x, 65, 748, a 50, xi, 27,
 750, a 37, 38, III Macc. p. 796, b 19.
 μερίζεσθαι εἰς κατάραν Sirach. xli, 12, 693,
 a 53.
 μερικὰτάγματα I Macc. vi, 35, 737, b 2.
 μεριμνα ἀγρυπνίας Sirach. xxxi, 2, 673,
 a 28, 29.
 μερίς Jer. xxxviii, 20, 382, a 4, Sirach. xvi, 11,
 14, 15, p. 642, b 37, I Macc. x, 65, 748,
 a 52, μερίς βασιλική I Reg. ix, 24, 123, a 2.
 μερίδες I Macc. x, 65, 748, a 52, III Macc.
 p. 796, b 18.
 μέροπες Gen. xi, 9, 11, a 23, 24.
 μέρος III Macc. p. 796, b 15, 18.
 μεσολάθ I Macc. ix, 2, 742, a antep.
 μεσας IV Reg. xi, 6, 164, b 2.
 μεσενά IV Reg. xxi, 14, 173, a 11.
 μεσεραχ IV Reg. xix, 37, 171, b 5.
 μεσίτης Jobi xxxiii, 23, 214, a 38, 41.
 μεσόγασος II Macc. viii, 35, 776, a 9.
 μεσοπόρφυρον Esa. iiii, 22, 276, a 58.
 μετὰ ἀνδρὸς εἶναι Sirach. xlii, 10, 695, b 12.
 μεταβάλλειν τὰ νόμιμα III Macc. p. 790, a 7.
 μεταγῶ II Macc. iv, 10, 767, a 33.
 μεταίχμιον I Reg. xvi, 4, 125, b 51, 52.
 μετακλίνεσθαι ἐπ' ἀγκῶνα Sirach. ix, 13,
 627, a 55.
 μεταλαμβάνειν γόνης III Macc. p. 795, a 29.
 μεταλλάσσειν τὴν φυσικὴν χρῆσιν Osee iv, 14,
 490, b 24, Sap. xiv, 26, 604, a 49.
 μεταλλεῖν Sap. iv, 12, 593, b 38, 39, xix, 6,
 409, a 32, 33.
 μεταμελεῖν Sirach. xxxi, 23, 24, 676, b 40.
 μεταμελεῖσθαι Ibidem, lin. 33, 38.
 μετανάσσειν ἀτίμητος Sirach. xxi, 32, 671, a 1.
 μετασάσειν τὸ φρονεῖν Sirach. xxxviii, 19, 686,
 b 26.
 μεταστροφή II Par. x, 15, 182, b 6.
 μετατίθεσθαι Sap. iv, 10, 593, b 3.
 μετενσωμάτωσις Jobi xxxiii, 29, 214, a an-
 tepen.
 μετέχων δικαίων Sap. xix, 14, 15, p. 609,
 b 17, 18.
 μετέωρα Sap. xii, 9, 603, a 6.
 μετεωρίζεσθαι II Macc. v, 17, 770, b 23, με-
 τεωρίζεσθαι μάτην II Maccab. vii, 34,
 773, b 62, 63.
 μετεωρισμὸς ὁ φθαρμῶν Sirach. xxi, 11, 5, 655,
 a 34.
 μετέωρον Sirach. xxi, 21, 653, b 57.
 μετοικεσία Pſalmo lxxxix, 1, 237, b 53, 54.
 μετοικίζω Amosi v, 27, 514, a 13.
 μετοικος Jer. xx, 3, 364, b 23.
 μέτοχοι ἱερῶν III Macc. p. 794, a 56, 58.
 μέτρον IV Reg. xxi, 13, 172, b 8, Zach. i,
 16, 549, a 8.
 μή Amosi v, 25, 513, b 27.
 μήδαια Jer. xlviii, 2, 389, a 53.
 μήδαιος Ezech. iv, 14, 406, b 5.
 μήδαια & Μήδαια Num. xxi, 30, 8, a 42.
 Esa. xv, 2, 286, b 22, Zachar. ix, 7, 555, b 17.
 μηδὲ πυρφόρος σωθήσεται Osee iv, 9, 490,
 a 35.
 μηδὲν ἀδικεῖν ἰσχυρὰ δυνάμεις I Macc. iiii, 21,
 730, a 56, 57.
 μηδὲν πράττειν Dan. xiii, 23, 722, a 60.
 μήδης

VOCUM GRÆCARUM.

παιδεύειν & παιδεύεσθαι Jer. xxxi. 18. 376.
 a 1. Sirach. xxi. 14. 15. p. 651, b 49. πεπαι-
 δευμένη ψυχή Sirach. xxvi. 17. 18. p. 665, a 2.
 παῖδιον & παιδία Judith. iv. 9. 580. a antep.
 I Macc. xi. 54. 751, b 3. II Macc. viii. 28. 775, b 34.
 παιδίσκη Gen. xxx. 3. 19. a 45. παιδίσκη σκ
 Judith. xi. 4. 583, b 52.
 παῖζεν Gen. xxvi. 8. 18. a 43. Sirach. xxxi. 16. 676, a 41. xlvii. 3. 704, b 18.
 παῖς τύχης Sirach. xxi. 18. 19. p. 656, b 14. παῖδες I Macc. i. 7. 723, b 51. παῖ-
 δες Ἀγγέλων II Macc. vi. 21. 772, b 31.
 παινίσσαι II Macc. p. 795, a 56.
 παλάθη vel παλάθος Judith. ix. 5. 583, b 12.
 Sirach. xxiv. 20. 658, b 23.
 παλαιά Sap. viii. 8. 598, a 9.
 παλαισιάζω Psalmo xxxix. 6. 229, b 38.
 παλακή, παλακά Judic. xix. 1. 116, b 6.
 I Macc. xii. 7. 753, a 32.
 παμφάγον ζῶον Dan. vii. 5. 466, a 32, 33.
 παμφυλία Gen. xiv. i. 11, b antep.
 παμφύλων ἔθνη II Macc. vi. 11. 9. 774, b 10.
 πανάρετος Sirach. p. 610, a 28.
 πανδαισία Exodi xxxi. 6. 57, a 60.
 πανήγυρις Jer. xlii. 13. 386, a 9. Sap. xv. 12. 605, a 21.
 πανηγυρισμός Sap. xv. 12. 605, a 20.
 πανοικί II Macc. p. 794, b 42.
 πανοικία Ibid. & Esth. Addit. xvi. 18. 588, b 22, 23.
 πανοπλία Ezech. xxxviii. 4. 448, b 27.
 πανόρημα Sirach. xxxiv. 10. 679, b 39.
 πανουργία Gen. i. 4. a 31. Sirach. xxi. 14. 15. p. 651, b 50. seqq xxxiv. 10. 679, b 39.
 πανύργος Genes. i. 1. 4. a 30. Sirach. xxxiv. 10. 679, b 41.
 πανσέληνος Sirach. xlii. 8. 697, a 18.
 παντοδύναμος Sap. vii. 23. 597, a 19.
 παντοκράτωρ ὁ Θεός παντοκράτωρ ἐπεφάνητος
 Θεός Sirach. xxi. 34. 659, b 6. 7. II Macc. p. 798, b 35.
 παρὰ Σεδεκίαν Jer. li. 59. 399, b 20. παρὰ
 τὸς πλεονασμὸν Sirach. xv. 3. 4. p. 638, b 19, 20.
 παρὰ πάντα Exodi xxxiii. 12. 57, b 24.
 παρὰ κατὰ II Macc. p. 794, b 12.
 παρὰβαίνειν I Macc. xi. 63. 752, a 22. πα-
 ραβαίνειν ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτῆς Sirach. xxi. 25. 657, a 3. παρὰβαίνειν νόμιμα Sirach. xix. 21. 647, b 36. παρὰβαίνειν τὰ θεῖα προτά-
 γματα II Macc. p. 799, b 50.
 παρὰβάλλεσθαι II Maccab. xiv. 38. 786, b 30, 31.
 παρὰβαπτὰ Ezech. xxi. 15. 429, a 54.
 παρὰβασίλειον II Macc. p. 798, b 12.
 παρὰβιάζεσθαι Psalmo xix. 14. 225, b 25, 26.
 παρὰβλέπειν Sirach. xxxvii. 9. 685, b 49.
 παρὰβόλειςσθαι, & παρὰβόλα, II Macc. xiv. 38. 786, b 33. seqq.
 παρὰβόλη Prov. i. p. 247, a 5. Sirach. p. 610, a 59. xxxix. 3. 688, a 30. παρὰβόλη ἐπι-
 στήμης Sirach. i. 31. 612, a 24. παρὰβόλη ἐπι-
 στήμης Sap. v. 3. 594, b 5, 6.
 παρὰγέλλω παρηγελλόμενοι αἰκίαι II Macc. p. 795, b 42.
 παρὰδῆγμα καταστῆναι vel τιθέναι II Macc. p. 791, a 45. seqq. παρὰδῆγμα ἐπιγινόμενους
 II Macc. p. 791, a 45.
 παρὰδῆγματις II Macc. p. 795, b 19.
 παρὰδῆσος Amos i. 5. 509, b ult. Sirach. xl. 17. 691, b 2. Adj. Dan. xlii. 4. 722, a 17. I Macc. xii. 7. 753, a 45.
 παρὰδιδόναι & παρὰδιδόσθαι Esa. lxiv. 7. 338, a 4. Osee xli. 8. 499, b 44. Esth. Addit. xvi. 7. 588, a 36. seqq.
 παρὰδοξάζειν Sirach. x. 16. 629, a 10. II Macc. p. 791, a 60.
 παρὰδόξος Sirach. xxxi. 11. 15. 678, a 16. xlii. 27. 698, a 24. παρὰδόξος σωτηρία
 παρὰδόξον τῆς σωτηρίας Sap. v. 2. 594, b 2. II Macc. p. 799, a 13.
 παρὰδύβαν Iv Reg. vi. 32. 161, b 39.
 παραινέσεις φροντίδων καὶ λύπης Sap. viii. 9. 598, a 23, 24.

παραιτέσθαι τὰ προπεπραγμένα II Macc. p. 798, b 33.
 παρακαλεῖν & παρακαλεῖσθαι Sirach. xvii. 20. 643, a 27. xxxviii. 17. 18. p. 686, a 59. xlix. 12. 708, b ult. II Macc. vii. 6. 773, a 24. xli. 32. 780, b 5. παρακαλεῖν δυνάμεις
 II Macc. p. 790, a 21. παρακαλεῖν λόγοις εἰ-
 ρηνικοῖς Esth. Addit. xv. 11. 587, b 38, 39.
 παρακληθῆσεται II Macc. vii. 6. 773, a 24.
 παρακεκλημένοι Psalmo cxvii. 1. 243, a 30.
 παρακληθεῖς Ibid. lin. 33, 34.
 παρακαταθήκη Sirach. xxi. 26. 27. p. 654, a 40.
 παρακείμενα Sirach. xxxi. 19. 674, a 31.
 παρακλήσεις I Macc. xii. 9. 753, a 54.
 παρακμάζω Sirach. xlii. 9. 695, a 52.
 παρακύπτω Sirach. xli. 3. 266, b 11, xiv. 24. 638, a 17, 20.
 παραλαμβάνειν βασιλείαν Dan. v. 31. 463, b 10.
 παράλιος παράλια Judith. ii. 18. 580, a 4. I Macc. ii. 24. 430, a antep.
 παραλογίζεσθαι Esth. Addit. xvi. 5. 588, a 22.
 παραλύεσθαι παραλελυμένη Esa. li. 18. 322, b 23, 24.
 παραμένειν Sirach. i. 27. 611, b 55, 56.
 παραναγνώσκων II Maccab. viii. 3. 775, a 37, 40.
 παράνομος παράνομι I Reg. i. 16. 119, b 36. III Reg. xxi. 10. 156, b 12. Prov. xvi. 29. 252, a 49. 50. παράνομος ἔξοδος
 III Macc. p. 796, b pen.
 παραπικρασμός Osee xli. 14. 501, a antep.
 παραπλευτέον II Macc. p. 795, b 13.
 παράπλος II Macc. p. 795, b 11.
 παραπομπή I Macc. ix. 36. 743, b 6.
 παραρρίπτειν θηρίους II Macc. p. 796, a 16.
 παράσημον II Macc. p. 792, b 3.
 παράσιτος Gen. xi. 1. 10, b 53.
 παρασκευασθέντα II Macc. vi. 21. 772, b 23.
 παρασκευή II Macc. vii. 26. 775, b 6.
 παρασφίεσθαι II Macc. p. 798, b 12, 13.
 παρασπονδεῖν Dan. xi. 43. 483, b 14.
 παραστάτης Psalmo cx. 5. 241, a 52.
 παρασυνάγειν II Macc. p. 798, b 14.
 παράταξις Judith. i. 6. 579, a 24.
 παράτασις I Macc. xvi. 10. 761, b 34.
 παρατάττεσθαι Psalmo cx. 3. 241, a 32.
 παραχρήμα Dan. iv. 28. 461, a 27, 28.
 παρδάλοι θῆρες II Macc. vii. 7. 773, a 30.
 παρὲκκλινειν λαγόνας Sirach. xlvii. 21. 705, b 49.
 πάρεμι παρὼν ἀπανταχῶ Sap. i. 7. 589, a 47.
 παρεκκλινειν ὀφθαλμὸς Sir. iv. 1. 616, a 10, 11.
 παρεμβάλλειν I Maccab. v. 5. 734, a 41. & ver. 49. p. 735, a antep. ix. 64. 744, b 34. xv. 25. 760, b 31. παρεμβάλλειν II Macc. i. 18. 763, b 44.
 παρεμβόλη I Macc. iii. 3. 729, b 55, 56. iv. 1. 731, b 31, 32. vi. 38. 737, b 48, 49. xi. 67. 752, a 43. & ver. 73, b 16.
 παρέρχεσθαι Esth. Addit. x. 5. 586, a 34. Sap. i. 8. 589, a 52. Sirach. xxi. 33. 671, b 7.
 παρέχειν βάσανον Sap. xvi. 12. 607, a 46.
 παρέχειν ἐλεημοσύνην Sir. vii. 9. 622, b 21.
 παρέχειν τῶ λαῶν II Macc. iv. 14. 767, b 12.
 παρεχημένος τῷ Θεῷ ὡς ἑαυτῷ II Macc. xv. 12. 787, b 59.
 παρήλιος Sap. vii. 26. 597, a 40.
 παρθέτων II Maccab. i. 19. 766, a 51. II Macc. p. 790, b 56.
 παριδεῖν Sirach. vii. 9. 622, b 21.
 παρῖναι & παρίεσθαι Psalmo xxvii. 1. 227, a 30. Sirach. xxi. 11. 2. 655, a 7. II Macc. p. 791, b 11.
 παριστάειν & παριστάσθαι Esa. lx. 10. 333, a 7. I Macc. vi. 34. 737, a 52.
 παροδεύειν Sap. v. 15. 594, b 48.
 παροικεῖν Exodi xx. 10. 46, b 7, 29. 30, 31. Sirach. xxi. 31. 670, b 48.
 παροικισίς Sirach. xxi. 31. 652, b 27.
 παροικία Sap. xix. 10. 609, a 47. Sirach. p. 610, b 52. xvi. 9. 640, a 6. xli. 8. 693, a 33. παροικίας χρόνος II Macc. p. 800, a 29.

πάροικος Sap. xix. 10. 609, a 49. Sirach. xxi. 31. 34. 671, a 17.
 παροιμία Proverb. i. p. 247, a 3, 8. Sirach. xxxix. 3. 688, a 30. xlvii. 18. 705, b 29.
 παροιμία συνέσεως Sir. vi. 35. 621, b 19, 20.
 παροινεῖν Sirach. xxi. 30. 654, b 9.
 παροξύνειν Esa. xlii. 22. 314, a 3. lxi. 10. 336, b 21.
 παρορᾷ Psal. xxxix. 3. 229, b 34. II Macc. p. 793, b 47. seqq.
 παροργίζω Sirach. iv. 3. 616, a 23.
 παρρησία πλεονασμὸν II Macc. xv. 21. 788, a 51.
 παρρησία Sap. v. 1. 594, a 52. Sirach. xxi. 31. 670, b 54. παρρησία ἀτενής Sirach. v. 12. 619, a 11. παρρησία ἐκφαινομένη II Macc. p. 795, a 11. παρρησία θάλλειν Sirach. xxi. 31. 36. 657, b 19.
 παρρησίαζομένη Ezech. xvi. 30. 418, a 44, 45.
 πᾶσα κτίσις Sap. i. 7. 589, a 36. πᾶσα σὰρξ Sirach. xvi. 12. 13. p. 644, b 14. πᾶσα σοφία Sirach. xix. 18. 647, a 54.
 πασὸς I Macc. i. 28. 725, a 14. II Macc. p. 795, a 24. seqq. πασὸς ἐπὶ νύμφης II Macc. p. 795, a 27, 28.
 πασοφόριον II Par. xxxi. 11. 188, b 33. Jer. xxxv. 2. 380, a antepen.
 πάχα II Par. xxxv. 6. 189, b 15, 20.
 πᾶταικος Exodi xxvii. 11. 56, a 13.
 πατάσκειν Jer. xx. 2. 364, a ult. Dan. xi. 28. 480, b 23. I Macc. i. 17. 723, b 29, 30.
 πατεῖν ἐπὶ ἀνὰ ὄψεων Gen. i. 15. 5, a 32.
 πατήρ I Macc. xi. 32. 750, a ult. πατήρ με Sirach. li. 14. 711, b pen. πατέρων δοξαί Sap. xvi. 24. 608, b 55. πατέρων ὕμνος Sirach. xli. p. 698, b 47.
 πατρία Num. xxvii. 11. 80, b 3. I Par. xi. 25. 178, a 11. Tob. v. 16. 575, b 34. Judith. vii. 2. 3. p. 582, a 9.
 παύειν Psalmo xxxv. 15. 228, b 27. παύειν τρεῖς τὰς ἀναμύσεις Esa. lviii. 12. 331, a 11. παύσαι τὴν βασιλείαν Ezech. xxi. 3. 439, b 32.
 παχὺ γαστήρ Sirach. li. 27. 712, b 12.
 παχύνειν Sap. v. 15. 594, b 44. xvi. 22. 606, a antep. Sirach. xxi. 6. 657, b antep. II Macc. p. 799, a 28.
 παχύνειν Psalmo cxvii. 4. 243, a 44.
 πεδινὴ γῆ I Macc. xii. 38. 754, b 26, 27.
 πεδῖον Ibid. lin. 25. πεδῖον Δευρᾶ Dan. i. 1. 457, b 17. πεδῖον ἐκκοπτομένη Zach. xii. 11. 562, a 11, 12.
 περικλινεῖν σφάτεμα I Macc. vi. 35. 737, b 1.
 πεῖθειν βασιλεῖα II Macc. iv. 45. 769, a 51.
 πεῖθεσθαι II Macc. x. 20. 778, b 8, 29.
 πεποιθὼς Deut. xxxiii. 12. 102, b 23. πε-
 ποιθός I Macc. ix. 58. 744, b 15.
 πείρα θανάτου Sap. xvi. 20. 608, b 34.
 πείρην, πείραζεν, πείρασθαι, πείραζεσθαι Dan. i. 12. 454, a pen. Sap. i. 25. 591, b 4. xii. 26. 602, a 28, 29. I Macc. xii. 10. 753, a 58. πείραζεν θάνατον Sap. i. 25. 591, b 4, 5. πείρασθαι ἀποσέλλειν I Macc. xii. 10. 753, a 58.
 παρασμός Sap. xxi. 11. 1. 677, a 14.
 πελαγοί I Macc. xii. 7. 753, a 17.
 πέμματα Jer. vii. 18. 351, b 22.
 πέμπειν I Macc. xii. 19. 753, b 31. πέμπειν εἰς ἄδην II Macc. p. 797, b 1.
 πέμπτη καὶ εἰκάς II Macc. p. 799, a 28.
 πενθεῖν Jud. xx. 23. 116, b pen. Jer. xlvii. 2. 388, b 40. Sirach. li. 26. 712, b 6.
 πενθερός Tobia. x. 13. 577, b 1, 2.
 πεντηκοστή II Macc. xii. 31. 982, a 48.
 περαιά I Macc. x. 30. 746, a 35.
 περαιόω I Macc. v. 41. 735, a 36.
 περαιότης Gen. xli. 13. 12, a 34.
 περας τυχεῖν κακῆς ἀναστροφῆς II Macc. v. 8. 770, a 6.
 πέριξ θηρευτῆς Sirach. xi. 32. 632, b 32.
 περὶ ἐξέλασμον Sirach. v. 5. 618, b 13. περὶ παντός λόγος I Macc. x. 63. 648, a 0. περὶ τῆς ψυχῆς Sirach. iv. 24. 617, a 46, 47.
 περὶάπτει Jer. xvi. 1. 361, b 43.
 περὶάπτειν αἰχμήν II Macc. p. 797, b 39.
 περὶάπτειν ψόγῳ Ibid. lin. 38.
 H περὶάπτειν

INDEX

α 43. ὁδὸν καὶ ἀγορὰν αὐτῶν Num. 20, 17, 77.
 b 30. ὁδοὶ ἀληθείας καὶ δικαιοσύνης Tob. 1,
 2, 573, a 33, 34.
 ὁδὸν αὐτῶν Sirach. 14, 3, 616, a 24, 25.
 ὁδὸν αὐτῶν Psalmo 111, 2, 226, a 40.
 ὁ ἐπὶ τῇ προσόδῳ III Macc. p. 798, b 42. ὁ πρὸς
 τῇ τ' ἐλεφάντων ἐπιμελείᾳ III Macc. p. 796,
 a 5. ὁ πρὸς ταῖς κλήσεσι τεταγμένον Ibid.
 lin. 58. ὁ τῷ Ζαχαρίᾳ II Macc. x, 19, 778,
 b 25. οἱ ἀπ' ἐκατὸς γῆς Esa. xiv. 22, 317, a
 44. οἱ ἐγὼ τῷ γένει Judith xv, 29, 586,
 b 1. οἱ ἐν ἡλικίᾳ II Macc. v, 24, 771, a 11,
 12. οἱ ἐν τοῖς ὀχυρώμασι I Macc. xi, 18, 750,
 a 10. οἱ ἐν τῇ γῇ III Macc. p. 793, a 22.
 οἱ ἐπὶ ἔξοσι Dan. III, 2, 457, b 56. οἱ μὴ
 ὄντες Eft. Addit. xiv, 11, 587, b 6. οἱ τ' ἐν
 τῇ οὐντες Sap. 11, 25, 591, b 4.
 ὁδὸς IV Reg. xv, 1, 167, a 53.
 ὁδὸν II Macc. xi, 11, 25, 784, b 59.
 οἱ μέλει Tobia x, 4, 577, a 59.
 οἱ οἰοῦνται σπέρματ' Esa. lvi, 11, 7, 330, a 44.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xxxi, 11, 31, 678, b 56.
 οἱ οἰκῆται δὲ αἰθέρος III Macc. p. 792, a 40.
 οἱ οἰκῆται III Macc. p. 791, b 13.
 οἱ οἰκῆται Jer. l, 11, 400, a 25, 26.
 οἱ οἰκῆται Judith. xvi, 17, 585, b 33.
 οἱ οἰκῆται III Macc. p. 793, a 30.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xli, 15, 709, a 31.
 οἱ οἰκῆται Esa. xlii, 22, 312, b 31. Osee x, 14,
 498, b 52. οἱ οἰκῆται Osee iv, 15, 490,
 b 43. οἱ οἰκῆται ἀνὰ φελλῶν Ibid. lin. 44. οἱ οἰκῆται
 Γεροβαὰμ Osee x, 14, 498, b 52. οἱ οἰκῆται κα-
 ταπετάσματος Sirach. l, 5, 709, b 44. οἱ οἰκῆται
 τῷ πατρὶ αὐτῷ I Macc. xiv, 26, 758, a 1. οἱ
 οἰκῆται Phil. οἱ οἰκῆται αἰετῶν Sirach. xxi, 29,
 670, b 30. οἱ οἰκῆται Ω'ν Osee iv, 15, 490, b 40.
 οἱ οἰκῆται ξεστὸς οἰκοδομεῖν Amos v, 11, 513,
 a 32, 33.
 οἱ οἰκῆται Esa. lxi, 11, 16, 337, a 17.
 οἱ οἰκῆται Sirach. 11, 13, 613, a 23.
 οἱ οἰκῆται Prov. xxxi, 4, 258, a 26.
 οἱ οἰκῆται ἐκ συκοφαντιῶν Amos ii, 8, 510, b 36, 37.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xxxi, 1, 673, a 13.
 οἱ οἰκῆται III Macc. p. 799, a 16.
 οἱ οἰκῆται Levit. xix, 26, 67, b 34.
 οἱ οἰκῆται I Reg. xv, 23, 125, a 33.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xxxiv, 5, 679, a 37.
 οἱ οἰκῆται III Reg. xix, 18, 155, a 30.
 οἱ οἰκῆται αἰετῶν II Macc. vii, 14, 773, a 52.
 οἱ οἰκῆται Esa. xli, 14, 310, a 55. lx, 22, 333, b 44.
 οἱ οἰκῆται Habac. ii, 4, 537, b 38. Sirach.
 iv, 9, 616, a 60, 61. ult. vii, 9, 623, b 20.
 οἱ οἰκῆται Exodi vi, 9, 29, b 9.
 οἱ οἰκῆται ἀπ' ἐδάφους ὁλίσθημα ἀπὸ γλώσσης
 Sirach. xx, 20, 650, a 10.
 οἱ οἰκῆται Sirach. vii, 1, 2, p. 625, a 2, 3.
 οἱ οἰκῆται Judith. vii, 1, 25, 582, b 22, 23.
 οἱ οἰκῆται τὰ πρῶτόκενα Sap. xvi, 11, 15, 608,
 a 49.
 οἱ οἰκῆται Jer. xli, 11, 35, 391, a 38.
 οἱ οἰκῆται Osee vi, 6, 493, a 4, 5. Sirach.
 xxxi, 19, 672, a 55. I Macc. iv, 56, 733, b 26.
 οἱ οἰκῆται Judith. iv, 16, 580, b 6.
 οἱ οἰκῆται Jer. xli, 11, 2, 388, b 39.
 οἱ οἰκῆται Ezech. iv, 9, 406, a 27.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xi, 21, 632, a 1.
 οἱ οἰκῆται Exodi xxi, 10, 52, a 56.
 οἱ οἰκῆται Jobi xxxvii, 9, 217, a 28. Sirach.
 xxi, 6, 657, b 60, 61. xli, 11, 24, 697, b 57.
 οἱ οἰκῆται ἐξελθὲν πρὸς τὰς ἐχθρὰς I Macc. ix,
 29, 743, a 26, 27.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xli, 20, 635, b 26.
 οἱ οἰκῆται I Reg. xviii, 1, 126, b 3. Sirach.
 xxv, 2, 660, a 58.
 οἱ οἰκῆται βασιλεῖς ὁμοσπονδίας δυνάμει
 III Maccab. p. 793, b 30.
 οἱ οἰκῆται II Maccab. iv, 10, 767, a 33.
 οἱ οἰκῆται III Macc. p. 794, a 34.
 οἱ οἰκῆται Sirach. xxxvii, 16, 684, a 51.
 οἱ οἰκῆται Ezech. vi, 9, 408, a 4. ὁμοσπονδία ἐπὶ
 Sirach. xxi, 11, 12, 656, a 7.
 οἱ οἰκῆται Ezech. xxxvii, 11, 12, 449, a 40, 41.
 οἱ οἰκῆται Jer. xxxi, 29, 376, b 14.
 οἱ οἰκῆται Osee ix, 4, 496, a 46.

ὁ οἰκῆται Sirach. xxv, 2, 660, b 8.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xx, 13, 649, b 1. xxi, 26,
 27, p. 654, a 37. III Macc. p. 799, b 32.
 ὁ οἰκῆται φωνῇ II Macc. vii, 24, 773,
 b 34, 35.
 ὁ οἰκῆται Psalmo xv, 3, 224, a 28. Sirach.
 xxi, 26, 27, p. 654, a 36. xxi, 35, 671,
 a 39. eod. vers. 30, p. 670, b 40. ὁ οἰκῆται
 παροικίας Sirach. xxi, 30, 670, b 40.
 ὁ οἰκῆται II Reg. xli, 13, 136, b 19.
 ὁ οἰκῆται Jer. xxi, 27, 368, b 54.
 ὁ οἰκῆται Jer. xxvii, 9, 372, b 8.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxx, 2, 671,
 a 55, 56.
 ὁ οἰκῆται Sirach. vii, 29, 624, a 34.
 ὁ οἰκῆται I Macc. xli, 7, 753, a 2.
 ὁ οἰκῆται Sap. xix, 17, 609, b 39. Sirach. vi, 23,
 621, a 26, 32. ὁ οἰκῆται ἀντικαταλλάσσοντων
 Sirach. xli, 14, 15, p. 703, b 42, 43. ὁ οἰκῆται
 πονηρὸν Sirach. vi, 1, 619, b 23.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxi, 10, 655, b 43, 44.
 ὁ οἰκῆται Jer. xix, 1, 363, b 15.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxiv, 20, 658, b 30.
 ὁ οἰκῆται Exodi xxvii, 20, 56, a 21. Ezech.
 xxvii, 13, 438, b 43.
 ὁ οἰκῆται I Macc. vii, 28, 742, a 5.
 ὁ οἰκῆται II Macc. vii, 27, 775, b 14.
 ὁ οἰκῆται Esa. li, 17, 325, b 46.
 ὁ οἰκῆται Ezech. viii, 2, 409, b 37. xlii, 3,
 414, b 21. xxxvii, 1, 447, a 55. xl, 1, 450,
 b 57. Dan. vii, 1, 469, a 19. Zachar. xi,
 13, 560, a 14.
 ὁ οἰκῆται Jer. xl, 10, 384, a 15.
 ὁ οἰκῆται IV Reg. xvii, 9, 168, b 49.
 ὁ οἰκῆται Psalmo lxxix, 2, 236, b 24.
 ὁ οἰκῆται Jobi xxvii, 18, 211, b 33.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xli, 25, 694, a 49. III Macc.
 p. 797, a 37. ὁ οἰκῆται ἐν πύλαις Sirach. xxxiv,
 3, 679, a 25, 26.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xvii, 5, 642, a 39.
 ὁ οἰκῆται Jobi xxi, 12, 209, b 42. ὁ οἰκῆται ἐν ψυ-
 χῶν Sirach. xxxi, 31, 678, b pen.
 ὁ οἰκῆται Malach. i, 15, 569, a 61. Sirach. xxvii, 1,
 23, 668, b 40. xlvii, 22, 705, b 61. ὁ οἰκῆται
 παρ' αὐτῶν Sirach. v, 7, 618, b 19.
 ὁ οἰκῆται I Macc. ix, 69, 744, b ult.
 ὁ οἰκῆται III Reg. xx, 23, 155, b 43.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xvii, 5, 642, a 42.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xx, 19, 650, a 3.
 ὁ οἰκῆται Jer. ix, 24, 354, b 5.
 ὁ οἰκῆται Sirach. iv, 13, 616, b 26. vi, 36,
 621, b 21. xxxi, 18, 676, a pen. I Macc.
 xi, 67, 752, a 47, 48.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxiv, 44, 660, a 25.
 ὁ οἰκῆται Sirach. vii, 20, 623, a 46.
 ὁ οἰκῆται Ezech. xxvii, 4, 435, a 1. ὁ οἰκῆται αἰδοῦντος
 III Macc. p. 793, a 27. ὁ οἰκῆται δὲ θαλασσοῦν
 Judith. i, 9, 579, a 44. ὁ οἰκῆται Γεροσαλήμ
 I Macc. x, 31, 746, a ult.
 ὁ οἰκῆται II Macc. xli, 25, 782, a 13, 15.
 ὁ οἰκῆται Jos. ii, 17, 103, b antepen.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxxvi, 10, 682, a 53, 54.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxi, 12, 656, a 6.
 ὁ οἰκῆται I Macc. ix, 51, 744, a 34.
 ὁ οἰκῆται III Macc. p. 795, a 21.
 ὁ οἰκῆται Gen. xxxvii, 18, 22, a 23.
 ὁ οἰκῆται III Macc. p. 800, a 21.
 ὁ οἰκῆται Lev. xix, 26, 67, b 40.
 ὁ οἰκῆται Jer. v, 27, 349, b 10.
 ὁ οἰκῆται Cant. i, 11, 6, 218, a pen. ὁ οἰκῆται Σηίρ Si-
 rach. l, 28, 711, a 22. ὁ οἰκῆται II Macc. v, 27, 771,
 a 29. ὁ οἰκῆται Αἰερῶν Sirach. xxi, 17, 658, b 4.
 ὁ οἰκῆται Jer. li, 38, 398, b 2.
 ὁ οἰκῆται Exodi xvi, 13, 32, b 17. Psal-
 mo xxi, 5, 226, b 22.
 ὁ οἰκῆται Psalmo xxi, 18, 226, a 56.
 ὁ οἰκῆται I Macc. xiv, 2, 757, a 51.
 ὁ οἰκῆται II Par. xxxiii, 19, 189, a 38, 39.
 ὁ οἰκῆται Sap. iii, 9, 592, a 6. Sirach. xxxix, 17,
 688, b 30. ὁ οἰκῆται Esa. lv, 3, 326, a 33, 35.
 ὁ οἰκῆται Ibidem, 35.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xvii, 28, 643, b 18.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxxix, 18, 688, b 37, 38.
 ὁ οἰκῆται Esa. xxi, 5, 300, a 28. ὁ οἰκῆται ἐπιπο-
 θῆσαι Sap. xv, 19, 605, b 7.

ὁ οἰκῆται Sirach. xli, 14, 15, p. 703,
 b 41, 42.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxxv, 22, 681, b 46.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxxvii, 12, 13, p. 686, a 11.
 ὁ οἰκῆται Judith. xi, 12, 584, a 13, 17. Sirach. vi,
 17, 620, b 44. I Macc. vi, 11, 736, b 30.
 ix, 1, 742, a 45, 46.
 ὁ οἰκῆται Hebrzo Jer. xlviii, 18, 390, a 12.
 ὁ οἰκῆται II Macc. xv, 11, 787, b 29.
 ὁ οἰκῆται II Macc. vi, 20, 772, b 6. ὁ οἰκῆται
 ὁ οἰκῆται III Macc. p. 793, b 11, 12.
 ὁ οἰκῆται I Macc. xli, 7, 753, a 39.
 ὁ οἰκῆται Ezech. xxix, 2, 439, b 17.
 ὁ οἰκῆται Dan. vii, 2, 469, a 47.
 ὁ οἰκῆται III Macc. p. 793, b 10.
 ὁ οἰκῆται III Macc. 794, a 28.
 ὁ οἰκῆται Judith. xiv, 14, 584,
 b 57.
 ὁ οἰκῆται II Macc. vii, 28.
 ὁ οἰκῆται Sap. ii, 1, 590, a 11.
 ὁ οἰκῆται Osee i, 5, 486, b 29. & ii, 23,
 488, b 40. ὁ οἰκῆται Judith. xv, 2,
 585, a 9.
 ὁ οἰκῆται Esa. lviii, 8, 330, b 2, 3. ὁ οἰκῆται
 Ibid. lin. 8.
 ὁ οἰκῆται Jos. x, 19, 106, b 4, 5.
 ὁ οἰκῆται I Macc. v, 53, 735, b 21.
 ὁ οἰκῆται Gen. xi, 1, 10, b 47.
 ὁ οἰκῆται Ezech. i, 22, 402, b 49.
 ὁ οἰκῆται III Macc. p. 791, b 13.
 ὁ οἰκῆται Dan. iv, 8, 459, b ult.
 ὁ οἰκῆται Sirach. i, 11, 31, 615, b 46.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxxi, 15, 678, a 10.
 ὁ οἰκῆται III Macc. p. 794, b 46.
 ὁ οἰκῆται Sirach. i, 23, 613, b 20.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xiv, 7, 637, a 1. ὁ οἰκῆται
 Judith. ix, 2, 583, a 14. ὁ οἰκῆται
 κρατεῖ Mal. i, 3, 566, a 41. ὁ οἰκῆται
 xlvii, 4, 704, b 28.
 ὁ οἰκῆται I Macc. x, 43, 747, b 28, 29. ὁ οἰκῆται
 xli, 5, 693, a 9. & 13. ὁ οἰκῆται
 III Macc. p. 799, b 38.
 ὁ οἰκῆται Zachar. ii, 8, 549, b 40, 41.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxi, 11, 28, 657, a 23.
 ὁ οἰκῆται Sirach. xxi, 26, 657,
 a 16. ὁ οἰκῆται Sirach. iv, 1, 616,
 a 11. ὁ οἰκῆται Sirach. xix, 26,
 648, a 40, 41. xxvi, 12, 664, b 16.
 ὁ οἰκῆται Gen. iii, 1, 4, a 57. Eft. Addit. x, 7,
 586, a 45.
 ὁ οἰκῆται Gen. iii, 1, 4, a antepen.
 ὁ οἰκῆται Sirach. i, 38, 612, a antepen. ὁ οἰκῆται
 Sirach. xxi, 11, 5, 655, a 36.
 ὁ οἰκῆται II Par. xxi, 6, 186, a 36.
 ὁ οἰκῆται Ezech. xxxvii, 9, 449, a 22.
 Dan. xi, 31, 481, a 32, 33. III Macc. p. 799,
 a 11. ὁ οἰκῆται III Macc. xli, 15,
 784, a 44, 45.
 ὁ οἰκῆται Sirach. i, 5, 709, b 36. I Macc. xli,
 13, 781, b 15, 16.
 ὁ οἰκῆται I Macc. iv, 61, 733, b 60.
 ὁ οἰκῆται I Macc. v, 29, 735, a 1, xli, 33,
 754, a 34. II Macc. x, 33, 779, a 25.
 ὁ οἰκῆται II Macc. vi, 11, 28, 775, b 29.
 ὁ οἰκῆται Sap. xix, 17, 609, b 50. Sirach. xix, 26,
 648, a 35. ὁ οἰκῆται Sap. xvii, 6,
 606, b 59.
 Π.
 Παῖς Esa. xlii, 22, 312, b 27. I Macc. i,
 37, 725, a 55.
 Παῖς Sap. xvi, 22, 606, a antepen.
 Παῖς Psalmo xix, 11, 225, b 13.
 Παῖς Jer. x, 9, 355, a 25.
 Παῖς Baruchi iv, 17, 717, b 2.
 Παῖς Exodi xx, 17, 49, b 38.
 Παῖς II Macc. xv, 25, 788, b 8.
 Παῖς Sophon. iii, 17, 544, b 42.
 Παῖς I Macc. xi, 54, 751, b 3.
 Παῖς Sirach. xxxiv, 20, 680, a 22.
 Παῖς Sirach. iv, 29, 617, b 33. xxi, 6,
 653, a 15. xxxi, 20, 674, a 36, 37. Παῖς
 Κυρίᾳ Esa. l, 4, 321, b 10. Παῖς
 Sirach. xxi, 7, 655, b 15. 16.
 Παῖς

VOCUM GRÆCARUM.

παιδεύειν & παιδεύεσθαι Jer. xxxi. 18. 376.
 a 1. Sirach. xxi. 14. 15. p. 651, b 49. πεπαι-
 δευμένη ψυχή Sirach. xxvi. 17. 18. p. 665, a 2.
 παιδίον & παιδία Judith. iv. 9. 580, a antep.
 I Macc. xi. 54. 751, b 3. II Macc. viii. 28. 775, b 34.
 παιδίσκη Gen. xxx. 3. 19, a 45. παιδίσκη σκ
 Judith. xi. 4. 583, b 52.
 παίζων Gen. xxvi. 8. 18, a 43. Sirach. xxxi. 1.
 16. 676, a 41. xlvii. 3. 704, b 18.
 παῖς τύχης Sirach. xxi. 18. 19. p. 656.
 b 14. παῖδες I Macc. i. 7. 723, b 51. παῖ-
 δες Α' Ἑραμ II Macc. vi. 21. 772, b 31.
 παιωνίαι III Macc. p. 795, a 56.
 παλάθη vel πάλαθος Judith. ix. 5. 583, b 12.
 Sirach. xxi. 20. 658, b 23.
 παλαῖα Sap. viii. 8. 598, a 9.
 παλαιστῖνος Psalmo xxxix. 6. 229, b 38.
 παλλακή, παλλακία Judic. xix. 1. 116, b 6.
 I Macc. xii. 7. 753, a 32.
 παμφάγον ζῶον Dan. vii. 5. 466, a 32. 33.
 παμφυλία Gen. xiv. i. 11, b antep.
 παμφύλων ἔθνη II Macc. vi. 11. 9. 774, b 10.
 Sirach. p. 610, a 28.
 πανάρετος Exodi xxxi. 6. 57, a 60.
 πανδαισία
 πανήγυρις Jer. xlii. 13. 386, a 9. Sap. xv. 12. 605, a 21.
 πανηγυρισμός Sap. xv. 12. 605, a 20.
 πανοικί III Macc. p. 794, b 42.
 πανοικία Ibid. & Esth. Addit. xvi. 18. 588, b 22, 23.
 πανοπλία Ezech. xxxviii. 4. 448, b 27.
 πανήρυμα Sirach. xxxiv. 10. 679, b 39.
 πανήργια Gen. i. 4, a 31. Sirach. xxi. 14. 15. p. 651, b 50. seqq. xxxiv. 10. 679, b 39.
 πανήργιος Genes. i. 1. 4, a 30. Sirach. xxxiv. 10. 679, b 41.
 πανσέληνος Sirach. xli. 11. 8. 697, a 18.
 παντοδύναμος Sap. vii. 23. 597, a 19.
 παντοκράτωρ ὁ Θεός παντοκράτωρ ἐπεράνιος
 Θεός Sirach. xxi. 34. 659, b 6. 7. III Macc. p. 798, b 35.
 παρὰ Σεδεκίαν Jer. li. 59. 399, b 20. παρὰ
 τὸς πλεονάζον Sirach. xv. 3. 4. p. 638, b 19. 20.
 παρὰ πάντα Exodi xxxi. 12. 57, b 24.
 παρέκασα III Macc. p. 794, b 12.
 παρὰβαίνειν I Macc. xi. 63. 752, a 22. πα-
 ραβαίνειν ἀπὸ τῆς κλίνης αὐτῆς Sirach. xxi. 25. 657, a 3. παρὰβαίνειν νόμιμα Sirach. xxi. 21. 647, b 36. παρὰβαίνειν τὰ θεῖα προση-
 γματα III Macc. p. 799, b 50.
 παρὰβάλλεσθαι II Maccab. xiv. 38. 786, b 30, 31.
 παρὰπατὰ Ezech. xxi. 15. 429, a 54.
 παρὰπατῆρ III Macc. p. 798, b 12.
 παρὰπατῆρ Psalmo xix. 14. 225, b 25, 26.
 παρὰπατῆρ Sirach. xxxviii. 9. 685, b 49.
 παρὰπατῆρ & παρὰπατῆρ, II Macc. xiv. 38. 786, b 33. seqq.
 παρὰπατῆρ Prov. i. p. 247, a 5. Sirach. p. 610, a 59. xxxix. 3. 688, a 30. παρὰπατῆρ ἐπι-
 στήμης Sirach. i. 31. 612, a 24. παρὰπατῆρ
 οὐκείνου Sap. v. 3. 594, b 5. 6.
 παρὰπατῆρ παρηγέμεναι αἰκίαι II Macc. p. 795, b 42.
 παρὰπατῆρ καταστῆναι vel τιθέναι III Macc. p. 791, a 45. seqq. παρὰπατῆρ ἐπιγινόμεναι
 III Macc. p. 791, a 45.
 παρὰπατῆρ III Macc. p. 795, b 19.
 παρὰπατῆρ Amosi i. 5. 509, b ult. Sirach. xl. 17. 691, b 2. Adj. Dan. xlii. 4. 722, a 17. I Macc. xli. 7. 753, a 45.
 παρὰπατῆρ & παρὰπατῆρ Efa. lxiv. 7. 338, a 4. Osee xli. 8. 499, b 44. Esth. Addit. xvi. 7. 588, a 36. seqq.
 παρὰπατῆρ Sirach. x. 16. 629, a 10. III Macc. p. 791, a 60.
 παρὰπατῆρ Sirach. xxxi. 11. 15. 678, a 16. xlii. 27. 698, a 24. παρὰπατῆρ σωτηρία
 παρὰπατῆρ τῆς σωτηρίας Sap. v. 2. 594, b 2. III Macc. p. 799, a 13.
 παρὰπατῆρ iv Reg. vi. 32. 161, b 39.
 παρὰπατῆρ Φροντίδων & λύπης Sap. viii. 9. 598, a 23, 24.

παρὰπατῆρ τὰ προπεπραγμένα III Macc. p. 798, b 33.
 παρὰπατῆρ & παρὰπατῆρ Sirach. xvi. 20. 643, a 27. xxxviii. 17. 18. p. 686, a 59. xlix. 12. 708, b ult. II Macc. vii. 6. 773, a 24. xi. 32. 780, b 5. παρὰπατῆρ δυνάμεις
 III Macc. p. 790, a 21. παρὰπατῆρ λόγοις εἰ-
 ρηνικῶς Esth. Addit. xv. 11. 587, b 38. 39.
 παρὰπατῆρ II Macc. vii. 6. 773, a 24.
 παρὰπατῆρ Psalmo cxxvi. 1. 243, a 30.
 παρὰπατῆρ Ibid. lin. 33. 34.
 παρὰπατῆρ Sirach. xxi. 26. 27. p. 654, a 40.
 παρὰπατῆρ Sirach. xxxi. 19. 674, a 31.
 παρὰπατῆρ I Macc. xxi. 9. 753, a 54.
 παρὰπατῆρ Sirach. xlii. 9. 695, a 52.
 παρὰπατῆρ Sirach. xli. 3. 266, b 11. xiv. 24. 638, a 17. 20.
 παρὰπατῆρ Dan. v. 31. 463, b 10.
 παρὰπατῆρ παρὰπατῆρ Judith. ii. 18. 580, a 4. I Macc. ii. 24. 430, a antep.
 παρὰπατῆρ Esth. Addit. xvi. 5. 588, a 22.
 παρὰπατῆρ παρὰπατῆρ Efa. li. 18. 322, b 23, 24.
 παρὰπατῆρ Sirach. i. 27. 611, b 55. 56.
 παρὰπατῆρ II Maccab. viii. 23. 775, a 37, 40.
 παρὰπατῆρ I Reg. i. 16. 119, b 36. III Reg. xxi. 10. 156, b 12. Prov. xvi. 29. 252, a 49. 50. παρὰπατῆρ ἔξοδος
 III Macc. p. 796, b pen.
 Osee xli. 14. 501, a antep.
 III Macc. p. 795, b 13.
 III Macc. p. 795, b 11.
 I Macc. x. 36. 743, b 6.
 III Macc. p. 796, a 16.
 III Macc. p. 792, b 3.
 Gen. xi. 1. 10. 653.
 II Macc. vi. 21. 772, b 23.
 II Macc. vii. 26. 775, b 6.
 II Macc. p. 798, b 12. 13.
 Dan. xi. 43. 483, b 14.
 Psalmo cx. 5. 241, a 52.
 III Macc. p. 798, b 14.
 Judith. i. 6. 579, a 24.
 I Macc. xvi. 10. 761, b 34.
 Psalmo cx. 3. 241, a 32.
 Dan. iv. 28. 461, a 27. 28.
 II Macc. vii. 7. 773, a 30.
 Sirach. xlvii. 21. 705, b 49.
 παρὰπατῆρ παρὰπατῆρ Sap. i. 7. 589, a 47.
 παρὰπατῆρ Sir. iv. 1. 616, a 10. 11.
 παρὰπατῆρ I Maccab. v. 5. 734, a 41. & ver. 49. p. 735, a antep. ix. 64. 744, b 34. xv. 25. 760, b 31. παρὰπατῆρ III Macc. i. 18. 763, b 44.
 I Macc. iii. 3. 729, b 55. 56.
 iv. 1. 731, b 31. 32. vi. 38. 737, b 48. 49. xi. 67. 752, a 43. & ver. 73, b 16.
 Esth. Addit. x. 5. 586, a 34.
 Sap. i. 8. 589, a 52. Sirach. xxi. 33. 671, b 7.
 Sap. xvii. 12. 607, a 46.
 Sir. vii. 9. 622, b 21.
 I Macc. iv. 14. 767, b 12.
 II Macc. vii. 7. 773, a 30.
 xv. 12. 787, b 59.
 Sap. vii. 26. 597, a 40.
 II Maccab. iii. 19. 766, a 51. I Macc. p. 790, b 56.
 Sirach. vii. 9. 622, b 21.
 Psalmo xxi. 1. 227, a 30. Sirach. xxi. 11. 2. 655, a 7. I Macc. p. 791, b 11.
 Efa. lx. 10. 333, a 7. I Macc. vi. 34. 737, a 52.
 Sap. v. 15. 594, b 48.
 Exodi xx. 10. 46, b 7. 29. 30. 31. Sirach. xxi. 31. 670, b 48.
 Sirach. xxi. 31. 652, b 27.
 Sap. xix. 10. 609, a 47. Sirach. p. 610, b 52. xvi. 9. 640, a 6. xli. 8. 693, a 33. παρὰπατῆρ III Macc. p. 800, a 29.

παρὰπατῆρ Sap. xix. 10. 609, a 49. Sirach. xxi. 34. 671, a 17.
 παρὰπατῆρ Proverb. i. p. 247, a 3. 8. Sirach. xxxix. 3. 688, a 30. xlvii. 18. 705, b 29.
 παρὰπατῆρ Sir. vi. 35. 621, b 19. 20.
 Sirach. xxi. 30. 654, b 9.
 Efa. xlii. 22. 314, a 3. xlii. 10. 336, b 21.
 Psal. xxxix. 3. 229, b 34. I Macc. p. 793, b 47. seqq.
 Sirach. iv. 3. 616, a 23.
 I Macc. xv. 21. 788, a 51.
 Sap. v. 1. 594, a 52. Sirach. xxi. 31. 670, b 54. παρὰπατῆρ Sirach. v. 12. 619, a 11. παρὰπατῆρ III Macc. p. 795, a 11. παρὰπατῆρ Sirach. xxi. 36. 657, b 19.
 Ezech. xvi. 30. 418, a 44. 45.
 Sap. i. 7. 589, a 36. παρὰπατῆρ Sirach. xvi. 12. 13. p. 644, b 14. παρὰπατῆρ Sirach. xix. 18. 647, a 54.
 I Macc. i. 28. 725, a 14. I Macc. p. 795, a 24. seqq. παρὰπατῆρ III Macc. p. 795, a 27. 28.
 II Par. xxxi. 11. 188, b 33. Jer. xxxv. 2. 380, a antep.
 II Par. xxxv. 6. 189, b 15. 20.
 Exodi xxviii. 11. 56, a 13.
 Jer. xx. 2. 364, a ult. Dan. xi. 28. 480, b 23. I Macc. i. 7. 23, b 29. 30.
 Gen. i. 15. 5, a 32.
 I Macc. xi. 32. 750, a ult. παρὰπατῆρ Sirach. li. 14. 711, b pen. παρὰπατῆρ Sap. xvi. 24. 608, b 55. παρὰπατῆρ Sirach. xli. 6. 698, b 47.
 Num. xxvii. 11. 80, b 3. I Par. xi. 25. 178, a 11. Tob. v. 16. 575, b 34. Judith. vii. 23. p. 582, a 9.
 Psalmo xxxv. 15. 228, b 27. παρὰπατῆρ Efa. lviii. 12. 331, a 11. παρὰπατῆρ Ezech. xxi. 3. 439, b 32.
 Sirach. li. 27. 712, b 12.
 Sap. v. 15. 594, b 44. xvi. 22. 606, a antep. Sirach. xxi. 6. 657, b antep. III Macc. p. 799, a 28.
 Psalmo cxxvi. 4. 243, a 44.
 I Macc. xii. 38. 754, b 26. 27.
 Ibid. lin. 25. παρὰπατῆρ Dan. i. 1. 457, b 17. παρὰπατῆρ Zach. xii. 11. 562, a 11, 12.
 I Macc. vi. 35. 737, b 1.
 II Macc. iv. 45. 769, a 51.
 II Macc. x. 20. 778, b 8. 29.
 Deut. xxxi. 12. 102, b 23. πε-
 I Macc. ix. 58. 744, b 15.
 Sap. xviii. 20. 608, b 34.
 παρὰπατῆρ, παρὰπατῆρ, παρὰπατῆρ, παρὰπατῆρ Dan. i. 12. 454, a pen. Sap. i. 25. 591, b 4. xii. 26. 602, a 28. 29. I Macc. xii. 10. 753, a 58. παρὰπατῆρ Sap. i. 25. 591, b 4. 5. παρὰπατῆρ I Macc. xii. 10. 753, a 58.
 Sap. xxi. 11. 1. 677, a 14.
 I Macc. xii. 7. 753, a 17.
 Jer. vii. 18. 351, b 22.
 I Macc. xii. 19. 753, b 31. πέμπαν
 III Macc. p. 797, b 1.
 III Macc. p. 799, a 28.
 Jud. xx. 23. 116, b pen. Jer. xlvii. 2. 388, b 40. Sirach. li. 26. 712, b 6.
 Tobia. x. 13. 577, b 1. 2.
 II Macc. xii. 31. 982, a 48.
 I Macc. x. 30. 746, a 35.
 I Macc. v. 41. 735, a 36.
 Gen. xlii. 13. 12, a 34.
 I Macc. v. 8. 770, a 6.
 Sirach. xi. 32. 632, b 32.
 Sap. v. 5. 618, b 13. περὶ
 I Macc. x. 63. 648, a 0. περὶ
 Sirach. iv. 24. 617, a 46. 47.
 Jer. xvi. 1. 361, b 47.
 I Macc. p. 793, b 39.
 Ibid. lin. 38
 περὶ

INDEX

- περιβύχεν χρυσόν Esther.vi.8.201, b 3.
περιβύχεν Agg. i. 6. 546, a 1. περιβύχεν
σάκεας I Macc. i. 14. 727, a 46, 47. περι-
βύχεν θυμωφούς Eft. Addit. xvi. 5. 588,
a 18.
περιβύχος Eft. l. iv. 12. 225, b 9. Sirach. l. 2.
709, b 11. II Macc. vi. 4. 771, b 11.
περιγραφή Sirach. xxi. 1. 29. 654, a 57. περι-
γραφή εἰδώς, πόλεως Jer. l. 16. 294, b 41, 42.
περιδανύον Jerem. xvi. 7. 361, a 27. Ezech.
xxiv. 17. 431, b 52. Olex. ix. 4. 496, a 38.
Baruch. i. 31. 719, b 25.
περιδανύων ἀγία Judith. x. 5. 583, b 19, 20.
περιεργα I Reg. xii. 21. 124, a 36.
περιεργία Sirach. xxi. 1. 15. 678, a 9. περιεργ-
γία παιδισκίας Sirach. xli. 27. 694, b 3. πε-
ριεργία, quorum, Exodi vi. 9. 29, b 26, 27.
περιζύμα Jer. xii. 1. 357, b 55.
περιζεύς I Macc. vi. 53. 738, b 9.
περιζεύμενον γένος II Macc. xiv. 9. 785, b 7.
περιζευόμενα II Macc. vii. 14. 774, b 48.
περιζεύω Sap. viii. 12. 598, a 29.
περιζεύω Jer. l. 11. 21. 400, b 45.
περιζεύω I Macc. v. 1. 734, a 12.
περιζεύω Malach. i. 17. 571, b 5.
περιζεύω IV Reg. xxiv. 10. 174, b 13.
περιζεύω Mich. xvi. 3. 528, a 26.
περιζεύω Ezech. xvi. 10. 417, a 37.
I Macc. iv. 51. 733, a 59.
περιπλέεσθαι III Macc. p. 797, b 26.
περιπλόμενοι ἐν αὐτοῖς Jerem. xxi. 11. 3. 372,
b 55, 56. I Macc. i. 30. 725, a 23.
περισπασμός II Macc. x. 36. 779, a 37.
περισπασθαι Exodi xx. 3. 38, a 31. 39. Sirach.
xli. 2. 692, b 34.
περισπένει ὑπὲρ τῆς βασιλείας I Macc. i. 11. 30.
730, b 20. περισπένει ἐν φρονήσει Sir. xix.
21. 647, b 35, 36.
περισπένει II Macc. xii. 44. 783, a 25. περισπένει
τὸ λόγιον I Macc. ix. 22. 743, a 8. περισπένει
ἐργον Sirach. i. 11. 24. 615, a 29, 30.
περισπένει Esther. iv. 16. 200, b 43. περι-
σπένει ὅπλων Ezech. xxv. 7. 433, b 42.
περισπένει λαῶν Sirach. l. 709, b 43.
περισπένει vel περισπένει II Macc. iv. 46. 769,
a 57. III Macc. p. 796, b 44.
περισπένει κληρονομίαν ἐξ ἄλλων Sirach. xxi. 11.
32. 657, a 56.
περιτέμνω I Macc. i. 51. 725, b 53. & verf.
64. p. 726, b 15, 20.
περιτομήν ἐπικαλύπτει I Macc. i. 16. 724,
a 50, 51.
περιφράττω περιπεφραγμένη τειχεσί
II Macc. xii. 13. 781, b 16.
περιφύμα Tob. v. 25. 575, b ult.
περιφύχων Sirach. xxx. 7. 671, b 24.
περιφύχων Sirach. xxi. 1. 30. 678, b 34, 37.
περσαι II Macc. i. 10. 766, a 21.
περσοσκέδαι Eft. iv. 9. 191, b 31.
πέτασος Dan. i. 21. 458, b 49. I Macc.
xii. 7. 753, a 34. I Macc. iv. 12. 767,
a 56, 57.
πέτρα Eft. xxi. 1. 4. 293, b 56, 57. I Macc.
xii. 1. 780, b 57.
πετροδόλος Ezech. xxxv. 11. 22. 449, b 54.
πετροδόλος θυμὸς Sap. v. 23. 595, a 12.
πεφασμένον Baruch. i. 11. 18. 716, a 52.
πεφυσισμένον, vel πεφυσισμένα, si non φυ-
σισμένα, ἀφυσισμένα Sap. xii. 1. 602, a 45.
πηγή ζωῆς Sirach. xxi. 16. 652, a 8.
πηλίου Exodi xxviii. 4. 55, b 56.
πηλίου Sirach. xxi. 1. 641, b 42.
πημα Sirach. xxv. 2. 660, b 8.
πημα Sirach. xli. 24. 694, a 38.
πημα Sirach. xxv. 24. 25. p. 662, b 23. πημα
αἰσίου Sirach. xxi. 32. 670, b 60.
πημαίνων κλαυθμόν Sirach. xxxv. 11. 17. 18,
p. 686, a 57.
πημα Deut. xxix. 18. 101, a 31. Sirach.
xxi. 14. 15. p. 652, a 1. πημα ψυχῆς Si-
rach. xxxi. 38. 675, a 28.
πημα δεσπότης I Macc. ii. 37. 728, a 24.
πημα αὐτὸς πῖλος Sap. xviii. 24. 609, a 2.
πημα βασιλεὺς Ezech. xxi. 26. 426, b 39.
πημα διαπύρος II Macc. ii. 30. 765, a 32, 33.
πημα Pfalmo xli. 13. 230, b 15, 16.
πημα ἐπὶ πρόσωπον Dan. ii. 46. 457, a 20.
πημα ἐν πολέμῳ I Macc. v. 67. 735, b 59.
πημα Amos. ix. 11. 517, b 54.
πημα Θεὸς τῆ ψυχῆ Sirach. xxi. 1. 27. 676,
b antepen. πημα πράγματα III Macc.
p. 794, a 39. 40. πημασάντες I Macc. ii. 59.
729, a 48. πημασάντες χεῖρας πράγματα
Eft. Addit. xvi. 5. 588, a 16, 17.
πημα Habac. ii. 4. 537, b 42, seqq. πημα ἐν-
δοκίας Sirach. xv. 16. 439, a 44. πημα μὲν
Habac. ii. 4. 537, b 46.
πημα Sirach. xxi. 28. 674, b 28. xxi. 11. 3.
677, a 32. I Macc. ii. 52. 728, b 58. xiv.
41. 758, b 34. πημα ὁρασεως vel πημα ἐν
ὁρασει αὐτῶν Sirach. xli. 11. 25. 708, a 22,
23. πημα II Macc. i. 10. 766, a 22.
πημα & πημασθαι Sirach. xxv. 18. 666, b 35.
xxix. 3. 669, a 52. I Macc. xii. 25. 782,
a 12. πημασμένος Sirach. p. 610, a 56.
πημασμός Charis. Levit. vi. 2. 62, a 42.
πημα Baruch. i. 42. 720, a 20.
πημα Ibid. lin. 27.
πημα Dan. i. 11. 5. 458, a 42.
πημα Adj. Dan. xii. 11. 18. 722, a 49.
πημα Sirach. xxxiv. 9. 679, b 14.
πημα & πημασθαι Ibid. lin. 7. & Sirach.
xxxiv. 9. 679, b 8. 11. 18. 712, a 9. πημα
Olex. vii. 1. 6. 695, a 32. πημασθαι ἐν ἐρη-
μῳ vel ἐν ἐρημίαις Sirach. ix. 7. 627, a 7, 8.
II Macc. v. 27. 771, a 28. πημασμένος
Sirach. xxxiv. 9. 679, b 8.
πημα Sirach. xxxiv. 9. 679, b 10.
πημα Jer. xxi. 11. 32. 369, a 12.
πημα I Macc. ix. 41. 743, b 17.
πημα Sirach. xv. 12. 639, b 8.
πημα Sirach. i. 23. 611, b 38, 40.
πημα Jer. iv. 30. 348, b 56.
πημα συνέσεως ἀνθρώπων Sirach. i. 11. 25.
615, a 36. πημα τὸ λόγιον Sirach. xxxiv.
12. 679, b 51.
πημα οἶκος πημα ἡχος Sirach. i. 20.
710, b 25, 27. πημα αὐτῶν Pfalmo xc.
10. 238, a 54, 55.
πημα Sirach. xxi. 11. 12. 635, a 28.
πημα Ezech. xxi. 11. 427, b 38. Joel.
ii. 8. 506, a 10.
πημα Olex. xii. 7. 500, b 49, 50.
πημα Sap. x. 11. 600, a 3. Habac. ii. 6.
538, a 24.
πημα Sirach. xxv. 1. 28. 667, a 36.
πημα & πημα Sapient. vii. 11. 15. 598, a 39.
II Macc. xiv. 2. 785, b pen.
πημα & πημασθαι Sirach. vi. 5. 620,
a 7, 8. xxi. 11. 3. 655, a 14. & verf. 14. p. 656,
a 24, 25. xli. 12. 693, a 52, seqq. I Macc.
ii. 30. 727, b 47, 48. πημα ἐν ἡμέρῳ Si-
rach. xli. 11. 34. 698, b 14. πημα ἐξ ἡμέ-
ρας Sirach. xxi. 11. 11. 644, a ult. πημα
αἰσίου Sirach. xxi. 14. 15. p. 651, b 50.
πημα συνέσεως II Macc. p. 797, a 54.
πημα Sirach. xxxv. 1. 6. 682, b 36.
πημα Sirach. xxi. 11. 27. 645, b 4.
πημα πημασθαι πημασθαι Sirach. xli. 1. 5.
708, b 10.
πημα Levit. v. 15. 62, a 22. Sirach. x.
7. 628, a 13. xxi. 11. 13. 656, a 11, 13. πημα
μελεῖν εἰς ψυχὴν αὐτῶν Sirach. xix. 4. 646,
a 57, 58.
πημα Sirach. xli. 16. 701, b 6.
πημα Sirach. xix. 23. 647, b 58, 59.
πημα Sap. xvi. 1. 6. 606, b 56.
πημα & πημασθαι Dan. xi. 16. 479, a 7. Si-
rach. xxxix. 16. 688, b 22, 25.
πημα Eft. xli. 10. 311, b 59, seqq.
πημα Pfalmo xiv. 4. 224, a 33. πημα αὐτῶν
III Macc. p. 798, b 48.
πημα ἐνδοκίας Deut. xxxiii. 23. 102,
b 34.
πημα Ezech. iv. 1. 405, a 57.
πημα Eft. xxiv. 23. 295, b 20.
πημα Sirach. xxi. 11. 2. 677, a 24.
πημα Eft. xxi. 1. 293, b 23.
πημα Ezech. vii. 7. 408, a 56, 57.
πημα Eft. xxxviii. 12. 307, b 6, 16.
πημα III Macc. p. 790, a 24.
πημα Pfalmo cxi. 11. 4. 243, a 8.
πημα Sap. i. 5. 589, a 15, seqq. xvi. 14.
606, a 16. Sirach. ix. 13. 627, a 48. Baru-
chi vi. 60. 720, b 38. πημα αἰσίου Eft.
xli. 11. 10. 336, b 21. πημα αἰσίου Baru-
chi i. 11. 1. 715, b antepen. πημα διὰ τὴν
ὑλὴν δίκην Sap. i. 7. 589, a 32, 33. πημα
ἐλαττον τῶν θεοτέρων πηματος Ibid. lin. 32,
34. πημα Θεὸς αἰσίου Dan. i. 15. 459, b 48,
49. πημα νοερὸν Sap. vii. 23. 597, b 22.
πημα αἰσίου Sirach. xxxix. 8. 688, a 45,
46. πημα πηματος Sap. i. 5. 589, a 18,
19. πημα τὸ περιεχόν Sap. i. 7. 589,
a 36, 37.
πημα δίκην τόνος Ibid. lin. 40.
πημα Gen. ix. 4. 10, a 31, 32.
πημα II Macc. vii. 22. 773, b 26.
πημα Ezech. ix. 2. 410, b 53. Sap. xviii. 11.
24. 608, b 52. Sirach. xxv. 1. 9. 666, a 38.
πημα Pfalmo lx. 10. 232, b 50.
πημα Judic. xi. 34. 114, a 30.
πημα I Macc. i. 17. 724, b 5, 6.
πημα Sirach. xxi. 11. 29. 657, a 32, seqq.
πημα III Macc. p. 791, b 41. πημα
ἐλεμνιστήν Sirach. xxxv. 4. 680, b 56.
πημα κατὰ τὸν λόγον τῆς βασιλείας I Macc. ii.
33. 727, b 56. πημα κρίσιν Sirach. xxxv. 22.
681, b 45. πημα πηματος Sir. xxxv. 11. 17.
18. p. 686, a 58. πημα πηματος Sirach. xv. 16.
639, a 38. πημα πηματος I Macc. ix. 1. 742,
a 45, 46. πημα σοφίαν Sirach. li. 24. 712,
a 50, 51. πημα τὴν Sap. xii. 12. 601, b 10,
seqq. πημα τὸν Sir. xvi. 15. 640, b 21.
πημα Sirach. xix. 18. 647, a antepen.
πημα Eft. xli. 11. 6. 337, a 16.
πημα Num. xxv. 17. 80, b 40.
πημα Sap. i. 5. 589, a 21, 22.
πημα Pfalmo cxi. 1. 243, a ult. Jer. i.
19. 343, b 35. I Macc. vi. 37. 737, b 30.
x. 75. 748, b 35. πημα ἐχθρῶν I Macc.
xiv. 26. 758, a 1. πημα πηματος I Macc. xi.
65. 752, a 32, 33. πημα πηματος I Macc. v. 3.
734, a 22. πημα Pfalmo
vii. 3. 223, a 38, 39.
πημα Baruch. i. 55. 720, b 23. I Macc.
vii. 28. 742, a 4, 5.
πημα I Macc. ii. 32. 727, b 52, 53. πημα
λημοί Κυρίω Sirach. xli. 4. 703, a 19.
πημα Sap. i. 9. 593, a 50.
πημα Sirach. l. 5. 709, b 32, seqq. I Mac-
cab. ix. 64. 744, b 35. πημα Ibid.
lin. 36, 37.
πημα Sirach. l. 5. 709, b 39.
πημα I Macc. ii. 1. 726, b 56. x. 84. 749,
a 32. III Macc. p. 792, b 49. πημα γὰρ
I Macc. xii. 13. 781, b 15. πημα
γὰρ N. Pr. Gen. xi. 1. 10, b pen. πημα
ἐνδοκίας πηματος Jer. li. 43. 398, b 35.
πημα ἐνδοκίας III Macc. p. 792, b 49.
πημα Sirach. l. 5. 709, b 39.
πημα Dan. ix. 24. 473, a 34. & verf. 27.
p. 474, a 17. πημα ἀριστοκρατικὴ μετ'
ὀλιγαρχίας Nehem. x. 1. 196, a 60, 61.
πημα κατὰ τὸν πατέρα νόμος
I Macc. ii. 37. 728, a 44, 45. πημα
τῶν νόμων III Macc. p. 793, a 46.
πημα Eccle. vii. 11. 16. 264, a 15. Sap. vii.
20. 596, b 62, 63. Sirach. xli. 17. 703, b 55.
πημα Jerem. ii. 23. 345, a 21, 22.
II Macc. ix. 4. 776, a 52.
πημα Exodi xx. 3. 39, a 1.
πημα Exodi xx. 4. 39, b 18. Agg. i. 11.
23. 547, b 42.
πημα Dan. iv. 33. 461, b 31.
πημα Sap. vii. 22. 597, a 17.
πημα I Reg. xii. 18. 136, b 45.
πημα Sirach. xxi. 11. 9. 655, b 33.
πημα Sap. vii. 8. 597, b ult. Sirach.
xxv. 8. 661, a 40.
πημα Sirach. xi. 10. 631, a 16, 17.
πημα Pfalmo xxxv. 18. 228, b 31. Adde
πημα, πηματος.
πημα Deut. xxxiii. 25. 102, b 39.
πημα

VOCUM GRÆCARUM.

πομπήν II Macc. vi. 7. 771, b 47.
 πονεῖν Psalmo xxix, 9. 227, a 51. πονῶντες ἐν
 Ἰσραὴλ Judith. xvi. 9. 585, b 25. 26.
 πονηρεύεσθαι Sirach. xix. 23. 647, b 57. 58.
 πονηρία Sirach. xxv. 24. 25. p. 662, b 8. xxxi,
 29. 674, b 34.
 πονηρὸς I Macc. i. 36. 725, a 52. πονηρὰ δὲ
 πονήρα Sirach. xxi. 31. 670, b 46. πονηρὸν
 δὲ πονήρον Sirach. xxxvi. 30. 685, a 41. 42.
 πονηρὸν εἶναι Jer. xxi. 15. 366, b 15.
 πόνος καὶ πλίνθος pro πόνος πλίνθων Judith. v.
 10. 580, b 41. 43.
 ποταμός ποταμὸς ἀπολλύειν III Macc. p. 797, b 55.
 πόπανα Levit. ii. 13. 61, a 11. 16. Baruchi vi,
 29. 719, b 2.
 πορεία Esa. xlix. ii. 320, a 50. πορεία ἀφ' ἡ-
 μῶν Sap. iii. 3. 591, b 27.
 πορεύεσθαι Osee vii. 12. 494, a 44. πορεύεσθαι
 κατὰ χεῖρα Sirach. xxv. 35. 36. p. 663, b 17.
 πορεύεσθαι ὀπίσω Sirach. xxxi. 8. 673, b 26.
 πορεύειν δὲ πορεύεσθαι Deut. xxi. 17. 98,
 a 43. 44. Amos vii. 17. 516, a 21.
 πόρνη III Reg. iii. 16. 145, b 18. 19. II Macc.
 vi. 4. 771, b 9.
 πορνοκόπος Sirach. ix. 13. 627, a 42.
 πορνομανής Sirach. xxi. 11. 23. 656, b 38. 39.
 πορνος Sirach. xxi. 11. 23. 656, b 36. seqq.
 πορπη I Macc. x. 89. 749, a 43.
 πορφύρα Baruchi vi. 71. 721, b 2.
 πορφύρογεννητος Esa. ix. 6. 281, b 38.
 ποταμὸς περὶ οὗτος I Reg. xxxi. 10. 130, b 39.
 ποταμὸς περὶ οὗτος IV Reg. xix. 24. 171, a 5.
 ποτήριον εὐλογίας Esa. xxx. 29. 302, a 61. πο-
 τήριον σωτηρίας III Macc. p. 798, b 56.
 ποτίσας Dan. i. 8. 454, a 35.
 ποτός σωτήριος III Macc. p. 800, a 23.
 πράγμα II Macc. ii. 28. 764, b antepen.
 πράγμα τὸ Jer. xl. 16. 384, a 43. πρά-
 γματα ἐρῶμενα III Macc. p. 790, a 17.
 πραγματεία Psalmo lxxi. 15. 235, a 20.
 πράκτωρ I Macc. i. 53. 726, a 12. 13.
 πράξεις διαφόρων II Macc. iv. 28. 768, b 23.
 πρακτικὴ Sirach. iiii. 19. 614, b 10.
 πρασία Sirach. xxiv. 42. 660, a 10.
 πράσινοι Ezech. xxviii. 13. 438, b 20.
 πραστοκρίδες Esa. xxxi. 11. 4. 304, a 59.
 πράξας Sirach. iiii. 20. 614, b 23. x. 17. 629, a 17.
 πρεσβύτεριον Adj. Dan. xiii. 50. 722, b 35.
 πρεσβύτερος Jer. xxxii. 8. 377, b 46. πρεσβύ-
 τερος τὸ πολέως Judith. vi. 11. 581, a 29.
 πρεσβύτεροι οἱ περὶ αὐτὸν III Macc. p. 797,
 b 46.
 πρετεντῶρα I Macc. xvi. 10. 761, b 34.
 πρινήν Sap. iv. 19. 594, a 23. πρινήν εἰς ἀπώ-
 λειαν III Macc. p. 798, b 9.
 πρίνος Adj. Dan. xiii. 1. 722, a 15.
 πρίων Judith. iiii. 14. 580, a 25. πρίωνες σι-
 δηροὶ Amos i. 3. 509, b 37.
 πρό εἰς λογισαί Sirach. xxxvi. 12. 684, b 25.
 πρό θυμῷ Sirach. xlviii. 10. 11. p. 707, a 26.
 πρό καιρῷ I Macc. vi. 36. 737, b 22. πρό τῷ
 αἵματος Sirach. xx. v. 14. 658, a 36. 37. πρό
 τῷ σαββάτῳ, vide ἡ.
 προάγειν αὐτὸν Sirach. xx. 29. 650, b 44. 45.
 προαγασαί I Macc. ix. 11. 742, b 39.
 προαίρεσις Sirach. xv. 17. 639, a 48. I Macc.
 i. 64. 726, b 16.
 προαιρεῖσθαι μεταβαίνειν I Macc. i. 52. 725,
 b ult.
 προαπαντᾷ Sap. vi. 14. 595, b 12.
 προαποδεκνυμένος III Macc. p. 791, b 59.
 προαφῶν Jer. xxxi. 0. 377, a 57.
 προβαίνω προεβηκώς II Macc. iv. 40. 769,
 a 21. 22.
 προβασκάνιον Baruchi vi. 69. 720. b pen. &
 721. a 23.
 προβατικὴ Nehem. iiii. 1. 194, a 39.
 προβατον Exodi xii. 5. 30. b 25. προβάτα σφα-
 γῆς Psalmo cii. 21. 239, b 37.
 προβολή I Macc. xvi. 10. 761, b 33.
 προβόλημα Jos. xxi. 30. 108, b 28. Neh.
 x. 29. 196, b 19.
 προγινώσκω Zachar. xiv. 7. 564, a 13.
 προγνώσις Judith. ix. 5. 583, a 21. 22. πρό-
 γνῶσις Θεῷ Judith. xi. 16. 584, a 25. 26.

πρόγονοι III Macc. p. 799, b 22.
 προγράφομαι προγεγραμμένοι Jobi xi. 11,
 26. 206, a 47.
 προδεδωμένος III Macc. p. 795, b 36.
 προδίδωμι Sap. xvii. 11. 607, a 39.
 προδοσία Ibid. lin. 32. seqq.
 προεδρία Esther. iiii. 1. 199, b 23.
 προεξημένος III Macc. p. 799, a 20.
 προεξηκὼς βασιλείας I Macc. xi. 31. 750, a 60.
 προηγείσθαι II Macc. iv. 40. 769, a 17.
 πρόθεσις Sirach. xlv. 19. 701, b 23.
 πρόθυμον τῷ βασιλεῶς III Macc. p. 796, b 59.
 προθυραῖος I Macc. i. 58. 726, a 49.
 πρόθυρον Esa. lxxvi. 17. 341, b 48.
 προΐσταναι τὸ φάλαγος I Macc. ix. 11. 742, b 36.
 προικῶ Tobia vii. 16. 576, b 47.
 προκαλόμενα IV Reg. v. 7. 160, a 47.
 προκαταλαμβάνειν I Macc. xi. 33. 754, a 37.
 προκαταλαμβάνειν οἱ οἰκτιροὶ III Macc.
 p. 791, b 36.
 προκατασκήρῃσθαι III Macc. p. 795, a 9. 10.
 πρόκειται δῆγμα III Macc. p. 791, a 48. 49.
 προκοπή Sirach. li. 21. 22. p. 712, a 38. 42.
 πρόνοια αἰώνιος Sap. xvi. 2. 606, b 39. πρό-
 νοία Θεῷ III Macc. p. 797, a 13.
 προνομεύειν Judith. ii. 13. 579, b 39. Sirach.
 xlviii. 16. 707, b 29.
 προνομία II Par. xiv. 14. 183, b 6.
 προνομία Judith. vii. 16. 582, a 28.
 προορᾷ I Reg. ix. 122, b 42.
 προπέτης Sirach. xxx. 8. 671, b 38.
 προπετῶς Sirach. ii. 2. 612, b 30.
 προπίνω Psalmo cxvi. 13. 242, a 6.
 προπίπτω III Macc. p. 790, b 33. προπετῶ-
 κως II Macc. xv. 28. 788, b 19.
 προπτύω II Macc. vi. 20. 772, b 3.
 προσάββατον Judith. vii. 16. 582, a 27.
 II Macc. vii. 16. 775, b 6.
 πρὸς δλίγον Sap. xvi. 3. 605, b 35. πρὸς πύλαις
 αὐτῶν καθεστῶτες III Macc. p. 797, b 30. πρὸς
 χάριν Sirach. xlviii. 26. 667, a 14.
 προσάτης Sirach. iv. 3. 616, a 28.
 προσανατρέπω Sirach. xlii. 29. 6. 6, a 40.
 προσανακοδομεῖσθαι Sap. iiii. 16. 614, a 45.
 προσαναπείσθαι Sirach. xlii. 4. 634, b 42. 43.
 προσβολή II Macc. xv. 19. 788, a 38.
 προσβύσθαι Sirach. xlii. 4. 634, b 41. προσ-
 βύσθαι συμβολή Sirach. xlviii. 32. 645, b 61.
 προσδέομαι Sirach. iv. 3. 616, a 28. προσ-
 δέομαι ἀντιλήψεως Sirach. xi. 12. 631, a 57.
 προσδέχεσθαι ψυχὴν II Macc. xv. 12. 787,
 b 56. 57.
 προσδιδάσκω Sirach. xxv. 2. 660, b 4.
 προσδοκᾷ II Macc. xii. 44. 783, a 23.
 προσδοκία Sap. xvi. 12. 607, a 48.
 προσεπιτιμᾷ Sirach. xlii. 27. 636, a 14. 15.
 προσευχὰς καθιδύειν III Macc. p. 800, b 7. 8.
 προσευχόμενος Sap. xlii. 17. 603, a 36.
 προσεχθίζαν Sap. vi. 26. 621, a 41.
 προσέχω πρόχες μοι Psalmo. xxii. 2. 226, a 27.
 προσέχων ἀπὸ πλεμμελείας Sirach. xlviii. 11,
 27. 645, b 34. προσέχων ἐν τοῖς χεῖλεσι Si-
 rach. i. 37. 612, a 48.
 προσήλυτος Exodi xx. 10. 46, b 7. 8.
 προσήμασια Ezech. i. 1. 401, a 26.
 προσήκη Tobia xi. 1. 577, b 40.
 προσκείμεναι τοπαρχίαι προσκείμενοι νόμοι
 I Macc. x. 30. 746, a 34. 35. verl. 38. p. 747,
 a 54. 55.
 προσκολλᾶσθαι Gen. ii. 24. 4, a 12. Osee
 iiii. 5. 489, a 56.
 πρόσκομμα Judith. vii. 15. 582, b 10. Si-
 rach. xxxi. 7. 673, b 13.
 προσκόπτειν Sirach. xlii. 29. 636, a 38. xxxii,
 25. 676, b 44. 45.
 προσκυνεῖν & προσκυνεῖσθαι Gen. xxi. 11. 12,
 16. b 51. Exodi xx. 3. 38, b 27. seqq. & verl.
 5. p. 41, b 3. 15. seqq. Esther. iiii. 4. 199,
 b 36. Psalmo xcvi. 7. 239, a 35. Esth.
 Addit. xlii. 14. 587, a 32. Baruchi vi. 5.
 718, a 46.
 προσκύνῃσι Sirach. i. 23. 710, b 47. προσκύν-
 νησις χειτικὴ, vide χετ.
 προσκυρῖντα I Macc. xi. 34. 750, b 19. προσ-
 κυρῖντα αὐτῇ I Macc. x. 39. 747, a 60.

πρόσληψις Sirach. xix. 18. 647, a 48. 49.
 πρόσληψις σοφίας Sirach. xxi. 13. 651, b 43.
 προσλογίζεσθαι Sirach. vii. 17. 623, a 22. 23.
 προσμαρτάνειν Sirach. xxv. 2. 660, b 4.
 προσόζω Joel. i. 17. 505, a 31.
 προσοχή Sap. xli. 20. 601, b 56.
 προσοχίζω Sirach. vi. 26. 621, a 40.
 προσοχίσμα Jer. vii. 30. 352, a 27. Sirach.
 xxxi. 7. 673, b 13. 14. III Macc. p. 791, b 31.
 προσπίπτω Exodi xx. 3. 38, b 28. Dan. ii,
 46. 457, a 19. Sirach. xxv. 28. 662, b 41.
 προσπίπτειν Esa. xlv. 15. 315, a 22.
 προσπορίζαν Sirach. xl. 2690, a 56.
 προσπατεῖν ἀγίαν καὶ λαὸν Θεῷ Sirach. xlv,
 30. 702, b 5.
 προσάτης Esdras i. 8. 190, b 19. Sirach. x. 2.
 677, b 39. προσάτης τῷ ἱερῷ II Macc. iiii,
 4. 765, b 39.
 προσιδεῖν & προσιδεσθαι Jobi xlviii. 19,
 211, b 36. seqq. Sirach. xix. 13. 647, a 11.
 12. I Macc. vii. 1. 740, b 16. & verl. 30.
 p. 742, a 20. 21. προσιδεσθαι ἀμαρτίαν ἀμαρ-
 τία Sirach. v. 5. 618, b 13. 14. προσιδεσθαι
 ἀποσέλλαν δεύτερον I Macc. ix. 1. 742, a 51.
 προσιδεσθαι πρὸς τὸ οἶκον Ἰσραὴλ Judith.
 xiv. 6. 584, b 49.
 προσίβεται Sirach. xx. 20. 650, a 15.
 πρόσρως II Macc. xii. 12. 784, a 25.
 προσυνεσταμένη αὐτῇ. vide αὐθεντία.
 προσφέρειν θυσίας νενομισμένας I Macc. iv,
 36. 732, b 24. 25.
 προσφορά Exodi xx. 5. 42, a 8. Sirach. xxxiv,
 23. 680, a 41.
 πρόσωπον II Macc. iv. 24. 768, a 51. III Macc.
 p. 797, a 38. πρόσωπον ἀνακαλύπτειν Tob.
 ii. 10. 574, a 40. 41. πρόσωπον λαμβάνειν
 Sirach. i. v. 32. 617, b 60. πρόσωπα ἀμείδιτα
 Sap. xvi. 16. 606, b 50. 51. πρόσωπα ἐξουσίας
 II Macc. iv. 24. 768, a 46.
 προτάσσειν III Macc. p. 796, a 27.
 προτείνειν χεῖρα III Macc. p. 791, a 28. 29.
 προτείχισμα II Reg. xx. 15. 141, b 20. Psal-
 mo cxxi. 7. 242, b 56.
 πρότερος Sirach. xxxi. 21. 674, a 43.
 προτίθεσθαι I Macc. vii. 1. 740, b 15.
 προτομή II Macc. xv. 35. 789, b 62. 63.
 προὔπαρξις ψυχῶν Jobi xxxvi. 11. 21. 217,
 a 59. Psalmo cxxxi. 5. 245, a 47. Sap. vii. 1,
 20. 298, a 52.
 πρόφασις & προφάσεις IV Reg. v. 7. 160, a 46,
 47. Malach. ii. 16. 569, b 11. Sap. iv. 11.
 593, b 15. Sirach. xl. 1. 690, a 36.
 προφέρεισθαι αὐτὸν III Macc. p. 790, b 5.
 προφήτης II Par. xxi. 19. 189, a 41. II Macc.
 iiii. 1. 765, b 6.
 προφθάνειν Sirach. xix. 24. 25. p. 648, a 17.
 προφυλακὴ & προφυλακαί Exodi xx. 5. 42,
 a 16. Judith. xiv. 2. 3. p. 584, b 34. 35. 37.
 I Macc. xii. 27. 753, b 57. 58.
 προφυλακτικὴ ἀγωγή Sirach. xlviii. 19, 20.
 p. 644, b 62. 63.
 πρωτεύων ἐλεφάντων II Macc. xiii. 15. 784,
 a 44. III Macc. p. 796, a 8.
 πρωτόγονος Sap. x. 1. 599, a 34. Sirach. xxxvi,
 14. 682, b 28.
 πρωτοκέρια & πρωτοκέρια Tob. i. 6. 573,
 a 45. 46. II Macc. iv. 21. 768, a 21.
 πρωτολογία Prov. xviii. 17. 253, a 29.
 πρωτοπολίται Judic. ix. 2. 112, b 10.
 πρωτόπλαστος Sap. vii. 1. 596, a 1. x. 4. 599,
 a 33. 34.
 πρώτος Dan. i. 3. 453, b 31. πρώτα τρία Gen.
 i. 3. 1. a 41.
 πρωτοτοκεία & πρωτοτόκια Deut. xxi. 17. 96,
 a 60. I Par. v. 2. 176, b 24.
 πρωτοτοκῶσα Jer. iv. 31. 348, b 18.
 πταίειν Sirach. ii. 8. 613, a 13. πταίειν βρα-
 χύς II Macc. xiv. 17. 785, b 33.
 πταίειν Sirach. xl. 2. 690, a 57.
 πτερνίζειν Malach. i. 3. 566, b 7. Sirach. xii,
 18. 634, a 49.
 πτεροφυεῖν Psalmo ciii. 5. 239, b 49.
 πτολεμαῖος I Macc. xi. 3. 749, b 5. xvi. 11.
 761, b 46. πτολεμαῖος τρίτος III Macc.
 p. 792, a 21. πτολεμαῖος τέταρτος III Mac-
 cab.

INDEX

eab. p. 789, b 41, 42, 111 Maccab. p. 792, a 21, 22. Πτολεμαῖς I Macc. v, 15. 734, b 3. Πτολεμαῖς P' οδοφόρος 111 Macc. p. 800, a 17, 18. Πτολεμαῖς I Macc. xii, 48. 754, b 45. Πτωμα P' salmo cx, 6. 241, a 60. 62. Amosi ix. 11. 517, b 55. Πτωσις Habac. i, 5. 539, b 40. Sirach. iv, 22. 617, a 33. 34. v. 15. 619, a 45. xi, 32. 632, b 47. Πτωσις κακῶν Sir. xx, 20. 650, a 11. Πτωχαλάζονες Prov. xii, 7. 250, a 32. Si- rach. xxv, 4. 660, b 39. Πτωχεῖα Sirach. x, 34. 630, a 46. Πτωχός Efa. lxi, 1. 333, b ult. Sirach. x, 25, 629, a ult. Πύθων I Macc. xii, 7. 753, a 41. Πυκάζω P' salmo cxvii, 27. 242, a 40. Πύλη, Πύλαι Efa. lxvi, 19. 342, a 31, I Macc. xv, 39. 761, a 32. Πύλαι αἰῶν I I Macc. p. 797, b 30. Πῦρ I Maccab. xii, 7. 753, a 41. Πῦρ ἱερὸν II Macc. xii, 5. 783, b 47. Πῦρ κ' θεῖον III Macc. p. 791, a 43. Πῦρ κ' σκώληκες Ju- dith. xvi, 21. 585, b 41. Πῦρος αἰώνιος δίκη III Macc. p. 791, a 49. Πυρὰ αυτομάτη Sap. xvi, 6. 606, b 55. Πυραϊθεῖον Levit. xxvi, 30. 71, b 1. Πυράμνη Jer. xxxvi, 22. 381, a 39. Πυργοβαρεῖς P' salmo cxxi, 7. 242, b 58. Πυργός Ezech. iv, 2. 405, a ult. xxi, 22. 426, a 55. Πύργος θανάτου Sirach. xxvi, 23. 665, a 57. Πύργος κατὰ τὴν αὐλὴν III Macc. p. 792, a 28. Πυρεῖον Levit. xxvi, 30. 71, b 2, 3, seqq. Efa. xxvii, 9. 297, b 42. Jer. li, 18. 400, a 43. Sirach. l, 9. 710, a 8. 9. Πυριφλεγής III Macc. p. 794, b 60. Πυροδόλα I Macc. vi, 51. 738, a 47. Πυρῶν εἰς ἑτασμόν Judith. viii, 23. 582, b 13, 14. Πυρπολεῖν Sirach. xxvi, 8. 664, a 39. Πυρρῶσθαι Lament. iv, 7. 273, b 35. P. P' αδαθαμανά Jer. xlix, 1. 392, a 28. P' αδομαντία vel P' αδομαντία Ezech. xxi, 21. 425, b 52. Ofex iv, 12. 490, a 54. P' αδοσ χειρὸς Tobia v, 23. 575, b 50. P' αγα, P' αγα Tobia i, 16. 573, b 29, seqq. P' αγας Efa. vii, 19. 279, b 23. P' αζις II Macc. xiv, 37. 786, b 11. P' αθυμία III Macc. p. 792, a 3. P' αθυμία νεω- τερική III Macc. p. 795, a 46. P' αιδά II Macc. v, 8. 770, a 14. P' ακος ἀποκαθήμενης Efa. lxiv, 6. 337, b 35. P' αμνος Baruchi vi, 70. 721, a 11. P' αμφάραι φαν, P' αμφάραι Amosi v, 26. 513, b 51, seqq. P' ασιμ IV Reg. xi, 4. 164, a 41. & vers. 19. p. 165, a 10. P' αφαι II Macc. v, 37. 735, a 22. P' αφία III Macc. p. 789, b 38. 41. P' αφωδία II Par. ii, 16. 181, a 41. P' αμσας Sap. iv, 12. 593, b 38. Sirach. xxvi, 11. 664, b 2. P' αμσας & P' αμσας Ofex viii, 6. 495, a 33. Sirach. xxvi, 11. 664, a ult. P' αμσας Sirach. xxvi, 11. 664, a 59. P' αμσας Sirach. xxxix, 17. 688, b 33. P' αμσας, vide προσημένιος. P' αμσας Sap. iv, 19. 594, a 23. P' αμσας Efa. lvi, 11. 9. 330, b 27, 28. P' αμσας Sap. vii, 8. 598, a 14. P' αμσας I Macc. i, 11. 724, a 5. P' αμσας Sirach. i, 30. 615, b 31. P' αμσας Jer. xxi, 14. 366, b 3. P' αμσας ἑαυτὸν πρὸς κίνδυνον I Macc. xiv, 38. 786, b 31, 32. P' αμσας πανοπλίαν I Macc. vii, 45. 740, a 28. P' αμσας ἑαυτὸς III Macc. p. 797, b 29. P' αμσας Jer. l, 30. 395, b 25. P' αμσας P' αμσας III Macc. p. 798, a 19. P' αμσας adde in e lit. P' αμσας, Sirach. x, 10. P' αμσας I Macc. xv, 23. 760, b 2. P' αμσας Ezech. xxvi, 15. 436, a 24. P' αμσας II Macc. xii, 21. 784, b 12. P' αμσας Gen. i, 23. 6. a 44. Jobi i, 14. 203, b 41. I Macc. i, 12. 730, a 31. P' αμσας P' αμσας III Macc. p. 796, b 50. P' αμσας Sirach. i, 28. 611, b ult. P' αμσας Judith. viii, 1. 581, b 58. P' αμσας Zachar. xii, 11. 562, a 9. P' αμσας Sap. xix, 17. 609, b 39. P' αμσας Sirach. li, 13. 711, b 56. P' αμσας Sirach. xxxix, 22. 670, a 44. P' αμσας P' αμσας, P' αμσας III Macc. p. 794, a 4. p. 799, a 49. P' αμσας Ezech. xxxviii, 2. 448, a 34. & b ii. Σ. Σ pro η Hebrzo I Macc. ix, 50. 744, a 17. σαδάζαν Deut. xxi, 20. 96, b 46. σαδάτα Judith. vii, 6. 582, a 28. σαδάτατιζαν Exodi xx, 8. 45, a 11, seqq. σαδά Jer. xlvii, 32. 390, b 60. σαδάτιζαν Esther. vii, 9. 201, b 39. σαδάτιζαν P' salmo cxvii, 46. 225, a 41. σαδάτιζαν II Macc. i, 25. 766, b 12, 13. σαδάτιζαν IV Reg. xi, 15. 164, b 47. σαδάτιζαν Judith. ix, 1. 582, b 46. x, 2. 583, a 37. I Macc. xii, 7. 753, a 36, 37. σαδάτιζαν Jer. xxv, 26. 370, b 25. σαδάτιζαν Jobi xv, 26. 207, a 45. σαδάτιζαν Jer. xxv, 26. 370, b 21. Dan. i, 7. 454, a 25. σαδάτιζαν Sirach. xii, 25. 635, b 56. σαδάτιζαν I Macc. vi, 1. 45. 740, a 41. σαδάτιζαν Sirach. l, 8. 710, b 15. σαδάτιζαν I Macc. iv, 40. 732, b 47. σαδάτιζαν Jos. xi, 2. 108, a 14, 16. σαδάτιζαν I Macc. x, 30. 746, a 44. xi, 28. 750, a 45. σαδάτιζαν I Macc. xii, 7. 753, a 33. σαδάτιζαν I Macc. xii, 7. 753, a 30. σαδάτιζαν Prov. xxx, 28. 257, b 57. σαδάτιζαν IV Reg. xvi, 13. 170, a 10, 11. σαδάτιζαν III Maccab. p. 795, a 51. σαδάτιζαν Ezech. iii, 15. 404, b 40. σαδάτιζαν Joel. i, 17. 505, a 31, 32. σαδάτιζαν Ezech. xxviii, 13. 438, b 21. I Macc. xii, 7. 753, a 37. σαδάτιζαν I Macc. xii, 7. 753, a 34. σαδάτιζαν I Macc. xiv, 27. 758, a 22. σαδάτιζαν Dan. vii, 5. 466, a 48. σαδάτιζαν Exodi xx, 3. 38, a 55, 58. σαδάτιζαν III Reg. xiv, 25. 152, a 13. σαδάτιζαν Jer. li, 27. 397, b 52. Dan. i, 11. 2. 457, b 27. σαδάτιζαν I Macc. i, 11. 37. 730, b 41. σαδάτιζαν Habac. ii, 2. 537, b 11. σαδάτιζαν II Macc. xii, 44. 783, a 28. σαδάτιζαν Sap. xvi, 13. 607, b 5. σαδάτιζαν Lamentat. iv, 3. 273, b 8. σαδάτιζαν Jos. xii, 13. 106, b 51. σαδάτιζαν IV Reg. xi, 10. 164, b 20. σαδάτιζαν Levit. xxv, 10. 70, b 30. σαδάτιζαν II Macc. i, 3. 765, b 28. σαδάτιζαν Levit. xi, 9. 63, b 19. σαδάτιζαν Jos. vii, 21. 105, a 21. σαδάτιζαν Dan. i, 2. 453, b 17. σαδάτιζαν II Macc. viii, 19. 774, b ult. III Macc. p. 797, b antep. σαδάτιζαν I Macc. i, 7. 753, a 40. σαδάτιζαν Efa. li, 20. 322, b 40. σαδάτιζαν Jer. xxxi, 1. 44. 378, b 50. I Macc. xii, 38. 754, b 22. σημασία I Macc. iv, 40. 732, b 47, seqq. σημασία Ezech. xxxix, 15. 450, a 55. Esther. Addit. x, 9. 586, a 48. Sir. xlii, 19. 696, a 34. σημασία Jer. xv, 10. 360, a 47. σημασία Baruchi vi, 71. 721, b 7. σημασία Exodi xxv, 5. 55, a 29, 30. σημασία Jobi xvi, 15. 207, b 56. σημασία Ezech. xxi, 23. 429, b 35. σημασία Sirach. xxvi, 23. 665, a 56. σημασία Jer. vi, 23. 350, b 13. σημασία Sirach. xxxix, 10. 675, b pen. I Macc. xv, 23. 760, b 3. Ezech. xxvi, 9. 433, b 53. Nahumi iii, 15. 535, a 16. I Macc. xv, 23. 760, a ult. Efa. xl, 15. 309, a 5. Efa. lvi, 12. 327, b 20. Baruchi vi, 69. 720, b ult. Jonas iv, 6. 521, b 48. Exodi xix, 1. 33, a 44, 47. Judith. v, 14. 580, b 47. Sirach. xx, 24. 650, a 52. Baruchi i, 8. 713, b 20. Sirach. xxvi, 24. 669, a 28, 30. I Macc. x, 36. 747, a 4. P' salmo cxvii, 15. 244, a 35. Gen. xlvii, 12. 25, a 36. σίτα δαγμα P' salmo lxxxi, 16. 235, a 40. Tobia i, 14. 573, b 21. P' salmo xxxvii, 18. 229, b 12. Sirach. xxxiii, 8. 655, b 30. xxxiii, 19. 676, b 4. Judith. xii, 2. 584, a 39. I Macc. xii, 7. 753, a 39. P' salmo xxxvii, 18. 229, b 10. Sirach. xxxiii, 31. 654, b 23. xlvii, 13. 707, a pen. I I Macc. p. 794, b 30. σκεπάσει εν λαιπαι Si- rach. xlviii, 13. 707, a pen. P' salmo cxxi, 5. 242, b 37. Sirach. xiv, 27. 638, a 44. xxxiv, 19. 680, a 16. Sap. x, 17. 600, a 37. III Macc. p. 797, a 19, 20. Judith. vii, 2. 581, a ult. xvi, 23. 585, b 55. Sap. vii, 12. 598, a 56. Sirach. xxxvii, 30. 787, a 60. xlv, 14. 701, a 55. σκεπή ἐπιθυμητὰ I Macc. i, 24. 724, b 57. σκεπή χρυσῆ I Macc. xi, 58. 751, b 47. Amosi v, 26. 513, b 46. Judith. i, 8. 579, a 30. viii, 34. 582, b 37. Sirach. xiv, 25. 638, a 30. Sirach. xii, 13. 294, b 8. xlii, 11. 312, a 9. II Macc. xii, 10. 781, a 56. 57. Exodi xxi, 16. 54, b 4. Deut. xv, 13. 88, b 21. 25. Baruchi i, 14. 714, a 21. I Macc. i, 9. 763, a 26, seqq. I I Macc. p. 798, b 60. σκηνοπηγίας ἡμέρα Judith. vii, 6. 582, a 30, 33. Sap. ix, 15. 599, a 13. seqq. I Macc. i, 18. 763, b 35. Sapient. x, 14. 600, a 19, 20. IV Reg. v, 7. 160, a 47. Sap. ii, 5. 590, a 50. v, 9. 594, b 18. σκία θανάτου Jer. li, 6. 344, a 18. σκία Sap. v, 9. 594, b 14. Ezech. iv, 1. 405, a 57. 58. Sap. x, 19. 600, a 47. xvi, 18. 607, b 36, 37. Baruchi v, 8. 718, a 12. Jobi ix, 4. 205, a 22. Sirach. iv, 4. 347, b 13. 14. Sirach. xvi, 11. 640, a 29, 30. Ezech. ii, 4. 403, b 30. Sirach. xvi, 11. 640, a 30. Sirach. x, 24. 629, a 56. Exodi vii, 11. 16. 30, a 13. Sap. xix, 10. 609, a 50. P' salmo cxv, 5. 243, a 23. Jobi xxxii, 55. 81, b 40. Ofex v, 1. 491, a 48. Sirach. xl, 6. 690, b 42. I Reg. xx, 20. 127, a 1. Sir. xxxvi, 11. 18. 684, b 7. Efa. lxvi, 15. 341, b 27. Sirach. xli, 24. 694, a 41. I Macc. x, 83. 749, a 16. II Par. xxvi, 13. 187, a 50. Sirach. xxv, 24. 25. p. 662, b 13, 14. Sirach. xxvi, 5. 666, a 8. I I Macc. p. 799, b 7. Judith. iii, 14. 580.	P' αδοσ P' αδοσ Gen. i, 23. 6. a 44. Jobi i, 14. 203, b 41. I Macc. i, 12. 730, a 31. P' αδοσ P' αδοσ III Macc. p. 796, b 50. P' αδοσ Sirach. i, 28. 611, b ult. P' αδοσ Judith. viii, 1. 581, b 58. P' αδοσ Zachar. xii, 11. 562, a 9. P' αδοσ Sap. xix, 17. 609, b 39. P' αδοσ Sirach. li, 13. 711, b 56. P' αδοσ Sirach. xxxix, 22. 670, a 44. P' αδοσ P' αδοσ, P' αδοσ III Macc. p. 794, a 4. p. 799, a 49. P' αδοσ Ezech. xxxviii, 2. 448, a 34. & b ii. Σ. Σ pro η Hebrzo I Macc. ix, 50. 744, a 17. σαδάζαν Deut. xxi, 20. 96, b 46. σαδάτα Judith. vii, 6. 582, a 28. σαδάτατιζαν Exodi xx, 8. 45, a 11, seqq. σαδά Jer. xlvii, 32. 390, b 60. σαδάτιζαν Esther. vii, 9. 201, b 39. σαδάτιζαν P' salmo cxvii, 46. 225, a 41. σαδάτιζαν II Macc. i, 25. 766, b 12, 13. σαδάτιζαν IV Reg. xi, 15. 164, b 47. σαδάτιζαν Judith. ix, 1. 582, b 46. x, 2. 583, a 37. I Macc. xii, 7. 753, a 36, 37. σαδάτιζαν Jer. xxv, 26. 370, b 25. σαδάτιζαν Jobi xv, 26. 207, a 45. σαδάτιζαν Jer. xxv, 26. 370, b 21. Dan. i, 7. 454, a 25. σαδάτιζαν Sirach. xii, 25. 635, b 56. σαδάτιζαν I Macc. vi, 1. 45. 740, a 41. σαδάτιζαν Sirach. l, 8. 710, b 15. σαδάτιζαν I Macc. iv, 40. 732, b 47. σαδάτιζαν Jos. xi, 2. 108, a 14, 16. σαδάτιζαν I Macc. x, 30. 746, a 44. xi, 28. 750, a 45. σαδάτιζαν I Macc. xii, 7. 753, a 33. σαδάτιζαν I Macc. xii, 7. 753, a 30. σαδάτιζαν Prov. xxx, 28. 257, b 57. σαδάτιζαν IV Reg. xvi, 13. 170, a 10, 11. σαδάτιζαν III Maccab. p. 795, a 51. σαδάτιζαν Ezech. iii, 15. 404, b 40. σαδάτιζαν Joel. i, 17. 505, a 31, 32. σαδάτιζαν Ezech. xxviii, 13. 438, b 21. I Macc. xii, 7. 753, a 37. σαδάτιζαν I Macc. xii, 7. 753, a 34. σαδάτιζαν I Macc. xiv, 27. 758, a 22. σαδάτιζαν Dan. vii, 5. 466, a 48. σαδάτιζαν Exodi xx, 3. 38, a 55, 58. σαδάτιζαν III Reg. xiv, 25. 152, a 13. σαδάτιζαν Jer. li, 27. 397, b 52. Dan. i, 11. 2. 457, b 27. σαδάτιζαν I Macc. i, 11. 37. 730, b 41. σαδάτιζαν Habac. ii, 2. 537, b 11. σαδάτιζαν II Macc. xii, 44. 783, a 28. σαδάτιζαν Sap. xvi, 13. 607, b 5. σαδάτιζαν Lamentat. iv, 3. 273, b 8. σαδάτιζαν Jos. xii, 13. 106, b 51. σαδάτιζαν IV Reg. xi, 10. 164, b 20. σαδάτιζαν Levit. xxv, 10. 70, b 30. σαδάτιζαν II Macc. i, 3. 765, b 28. σαδάτιζαν Levit. xi, 9. 63, b 19. σαδάτιζαν Jos. vii, 21. 105, a 21. σαδάτιζαν Dan. i, 2. 453, b 17. σαδάτιζαν II Macc. viii, 19. 774, b ult. III Macc. p. 797, b antep. σαδάτιζαν I Macc. i, 7. 753, a 40. σαδάτιζαν Efa. li, 20. 322, b 40. σαδάτιζαν Jer. xxxi, 1. 44. 378, b 50. I Macc. xii, 38. 754, b 22. σημασία I Macc. iv, 40. 732, b 47, seqq. σημασία Ezech. xxxix, 15. 450, a 55. Esther. Addit. x, 9. 586, a 48. Sir. xlii, 19. 696, a 34. σημασία Jer. xv, 10. 360, a 47. σημασία Baruchi vi, 71. 721, b 7. σημασία Exodi xxv, 5. 55, a 29, 30. σημασία Jobi xvi, 15. 207, b 56. σημασία Ezech. xxi, 23. 429, b 35. σημασία Sirach. xxvi, 23. 665, a 56. σημασία Jer. vi, 23. 350, b 13. σημασία Sirach. xxxix, 10. 675, b pen. I Macc. xv, 23. 760, b 3. Ezech. xxvi, 9. 433, b 53. Nahumi iii, 15. 535, a 16. I Macc. xv, 23. 760, a ult. Efa. xl, 15. 309, a 5. Efa. lvi, 12. 327, b 20. Baruchi vi, 69. 720, b ult. Jonas iv, 6. 521, b 48. Exodi xix, 1. 33, a 44, 47. Judith. v, 14. 580, b 47. Sirach. xx, 24. 650, a 52. Baruchi i, 8. 713, b 20. Sirach. xxvi, 24. 669, a 28, 30. I Macc. x, 36. 747, a 4. P' salmo cxvii, 15. 244, a 35. Gen. xlvii, 12. 25, a 36. σίτα δαγμα P' salmo lxxxi, 16. 235, a 40. Tobia i, 14. 573, b 21. P' salmo xxxvii, 18. 229, b 12. Sirach. xxxiii, 8. 655, b 30. xxxiii, 19. 676, b 4. Judith. xii, 2. 584, a 39. I Macc. xii, 7. 753, a 39. P' salmo xxxvii, 18. 229, b 10. Sirach. xxxiii, 31. 654, b 23. xlvii, 13. 707, a pen. I I Macc. p. 794, b 30. σκεπάσει εν λαιπαι Si- rach. xlviii, 13. 707, a pen. P' salmo cxxi, 5. 242, b 37. Sirach. xiv, 27. 638, a 44. xxxiv, 19. 680, a 16. Sap. x, 17. 600, a 37. III Macc. p. 797, a 19, 20. Judith. vii, 2. 581, a ult. xvi, 23. 585, b 55. Sap. vii, 12. 598, a 56. Sirach. xxxvii, 30. 787, a 60. xlv, 14. 701, a 55. σκεπή ἐπιθυμητὰ I Macc. i, 24. 724, b 57. σκεπή χρυσῆ I Macc. xi, 58. 751, b 47. Amosi v, 26. 513, b 46. Judith. i, 8. 579, a 30. viii, 34. 582, b 37. Sirach. xiv, 25. 638, a 30. Sirach. xii, 13. 294, b 8. xlii, 11. 312, a 9. II Macc. xii, 10. 781, a 56. 57. Exodi xxi, 16. 54, b 4. Deut. xv, 13. 88, b 21. 25. Baruchi i, 14. 714, a 21. I Macc. i, 9. 763, a 26, seqq. I I Macc. p. 798, b 60. σκηνοπηγίας ἡμέρα Judith. vii, 6. 582, a 30, 33. Sap. ix, 15. 599, a 13. seqq. I Macc. i, 18. 763, b 35. Sapient. x, 14. 600, a 19, 20. IV Reg. v, 7. 160, a 47. Sap. ii, 5. 590, a 50. v, 9. 594, b 18. σκία θανάτου Jer. li, 6. 344, a 18. σκία Sap. v, 9. 594, b 14. Ezech. iv, 1. 405, a 57. 58. Sap. x, 19. 600, a 47. xvi, 18. 607, b 36, 37. Baruchi v, 8. 718, a 12. Jobi ix, 4. 205, a 22. Sirach. iv, 4. 347, b 13. 14. Sirach. xvi, 11. 640, a 29, 30. Ezech. ii, 4. 403, b 30. Sirach. xvi, 11. 640, a 30. Sirach. x, 24. 629, a 56. Exodi vii, 11. 16. 30, a 13. Sap. xix, 10. 609, a 50. P' salmo cxv, 5. 243, a 23. Jobi xxxii, 55. 81, b 40. Ofex v, 1. 491, a 48. Sirach. xl, 6. 690, b 42. I Reg. xx, 20. 127, a 1. Sir. xxxvi, 11. 18. 684, b 7. Efa. lxvi, 15. 341, b 27. Sirach. xli, 24. 694, a 41. I Macc. x, 83. 749, a 16. II Par. xxvi, 13. 187, a 50. Sirach. xxv, 24. 25. p. 662, b 13, 14. Sirach. xxvi, 5. 666, a 8. I I Macc. p. 799, b 7. Judith. iii, 14. 580.
--	---

VOCUM GRÆCARUM.

580, a 34. I Macc. v, 52. 735, b 15. II Macc.
 xii, 29. 782, a 37.
 σκυθρῶπαζαν Malach, i, 14. 571, a 38.
 σκυθρῶπότερος Dan. i, 10. 654, a 51.
 σκυθρῶπᾶς I I I Macc. p. 797, a 39.
 σκυλμος I I I Macc. p. 799, a 57.
 σκυλλαν I I Paral. xiv, 13. 183, b 1. xv, 11.
 184, a 14. σκυλλα γραφαι I I Macc. v, 6.
 769, b 55. σκυλλα ἐεδύνεν I I Macc. vii, 1.
 27. 775, b 14.
 σκυτάλη I I Reg. i, 11. 29. 132, a 31.
 σκύφος Gen. xlii, 2. 24, a 39.
 σκῶπταν Sirach, x, 11. 12. p. 628, b 27.
 σκῶψις Sirach, xxi, 13. 654, b 6.
 σμάραγδος Ezech. xxi, 11. 13. 438, b 43.
 σμῆγμα Adj. Dan. xi, 11. 17. 722, a 45.
 σμικρύνειν ἀπαρχήν Sirach, xxxv, 10. 681,
 a 31, 32.
 σμῖλη δολάκων ἀκροβελῶν γλυφίς Jer. xxxvi,
 23. 381, a 44.
 σοβαρα Cant. vi, 3. 269, b 2.
 σοβρα Ezech. xxvi, 18. 436, b 42.
 σῶσα Nehem. i, 1. 193, a antepen.
 σῶσινον μύρον αὐτὸ χρῖσμα Ibid. lin. ult.
 σωφίρ vel σωφείρ I Par. xxi, 2. 180, b 49.
 Tobia xii, 22. 578, a 39. Sirach, vii,
 20. 623, a 42.
 σοφία Sap. vi, 11. 6. 597, b 50. Sirach, i, 5.
 611, a 17. xxi, 6. 653, a 15. σοφία κρίνειν
 Sirach. xlv, 31. 702, b 25. 26.
 σοφίξαν & σοφίξασθαι Sirach, x, 29. 629,
 b 41. 42. xvi, 29. 645, b 16. xxxviii, 25.
 787, a 13. xlv, 1. 5. 705, b 9. 10. 1. 30.
 711, a 53. σοφίζομενος ἐν λόγοις Sirach.
 xxxvii, 23. 684, b 59.
 σοφιστής Sirach. xxxvii, 21. 684, b 52.
 σοφός αὐτῷ Sirach. xxxvi, 21. 684, b 52.
 σοφῶ σοφώτερος I Macc. xvi, 14. 761, b 59.
 σοφοί Dan. i, 20. 454, b 46.
 σπαδών Gen. xxxix, 1. 22, a 54.
 σπαράγανον Sap. vii, 4. 596, a 43.
 σπαργανῶν Jobi xxxvi, 19. 217, a 28.
 σπαρτίον vel σπαρτεῖον οἰκοδόμων Ezech. xl,
 3. 451, a 58. 59. Zach. i, 16. 549, a 8.
 σπαταλῶν Sirach. xxvii, 14. 666, b 11.
 σπαῶν αἶρά Sap. vii, 3. 596, a 26.
 σπειρασα I Macc. v, 43. 735, a 45. 46.
 σπέρμα Gen. i, 15. 5, a 21. Deut. xxv, 5.
 99, a 59. Sirach. i, 14. 611, b 2. σπέρμα
 Ἀβραάμ I I I Macc. p. 797, b 53. σπέρμα
 ἔση Sirach. xlii, 13. 699, a 60. 61. σπέρ-
 μα μοιχῶν καὶ πόρνης Efa. lvi, 3. 327, b 59.
 60. σπέρμα πατριᾶς Tobia i, 9. 573,
 b 11, 12.
 σπριματικόν Sirach. xvi, 15. 642, a 29. 30.
 σπήλαιον Judith. xvi, 28. 586, a 9. I I Macc.
 v, 27. 771, a 29. σπήλαιον πέτραις ἰχυρᾶς
 Efa. xxxi, 11. 16. 305, a 7. 8.
 Sirach. xvi, 11. 1. 643, b 55.
 σπιδάμη Sap. ii, 2. 590, a 29.
 σπιδήρ Sap. ii, 2. 590, a 29.
 σπιδάχνην, σπιδάχνην I I Macc. vi, 7.
 771, b 39. 40. & vers. 8. p. 792, a 1.
 σπιδάχνησμός I I Macc. vi, 7. 771, b 38.
 σπιδάχνη τέκνη Sap. x, 5. 599, b 15.
 σπιδάχνην μεταλαβεῖν I I Macc. vi, 7. 771,
 b 41.
 σπιδός Judith. iv, 16. 580, b 13. ix, 1. 582,
 b 44. 45.
 σπιδόειον Gen. xlii, 5. 24, b 1. Efa. i, 9.
 190, b 35. Sirach. l, 15. 710, b 5. I I Macc.
 iv, 49. 733, a 45.
 σπιδόει Jer. vii, 18. 351, b 33.
 σάξιν Psalmo cxix, 28. 242, a 52. I I Macc.
 viii, 27. 775, b 19.
 σάξμα μαρσίππυ Proverb, xvi, 11. 252,
 a 25, 26.
 σαθμός Sirach. xvi, 25. 641, a 47. xxviii,
 29. 669, a 14, 15.
 σαῖς Jer. vii, 18. 351, b 19.
 σακκή Sirach. xxi, 21. 658, b 37.
 σάλικες ὅστις παγίς Sirach. xxi, 21. 654, a 2.
 σάσις Dan. vi, 7. 464, a 11. σάσις δικαία Si-
 rach. xi, 14. 634, a 21. σάσις ποδός I Macc.
 x, 72. 748, b 18.
 σαφυλή περκαῖσα Sir. li, 19. 20. p. 712, a 23.

σαρῶσθαι Sirach. xlii, 10. 695, b 16.
 σέλλαν Φιλίαν Sap. vii, 14. 596, b 26. σέλλ-
 μέναι 111 Macc. p. 790, b 60.
 σενά 1 Macc. vii, 38. 737, b 56.
 σέξαι λόγον Sirach. vii, 20. 626, a 52.
 σέζεται Sirach. vii, 21. 626, a 58.
 σερεα Sirach. xxi, 23. 665, a 40.
 σερεῶν Sirach. i, 3. 613, b 34. 35. 41. 1. 709, b 4.
 σερέωμα Ezech. iv, 16. 406, b 31.
 σερεῖν κοινὴς ἀναστροφῆς καὶ ἐυχρησίας 111 Macc. p. 793, a 13, 14.
 σερεῖσθαι τιμῆς 111 Macc. p. 790, b 7.
 σερομάντεις Levit. xix, 31. 68, a 57. 58.
 σερόος Psalmo lxxiv, 15. 236, a 10.
 σεφανίτης φόρος 1 Macc. x, 29. 746, a 6.
 σεφανος Judith. xv, 15. 585, b 5. σεφανός ἀγαθιάματος Sirach. vi, 32. 621, a 62. 63.
 σεφανὲν ἐλαίαν Judith. xv, 15. 585, b 4.
 σεφανὲν τὴν ζωὴν αὐτῆς Sirach. xix, 5. 646, b 7. σεφανῶσθαι 111 Macc. p. 794 b 52.
 σεφεια 111 Macc. p. 795, a 44.
 σήλη Gen. xxxv, 20. 21, a 51. iv Reg. xi, 14. 164, b 43. Osee i, 4. 489, a 34. x, 2. 497, b 35. Sapient. x, 7. 599, b 41. 111 Macc. p. 800, b 1. σήλη ἀλὸς vel ἀλάφ Sap. x, 7. 599, b 41. 42. σήλαι 1 Macc. xii, 29. 755, b 31. σήλαι ἐξ ἴσου διασημάτων 1 Macc. ix, 54. 744, a 56.
 σήληγραφία Psalmo xvi, 1. 224, a 41.
 σήλῶν 11 Reg. i, 19. 131, a 39.
 σήριγμα Ezech. iv, 16. 406, b 29. Zachar. x, 4. 557, b 15. σήριγμα ἰχθύος Sirach. xxxiv, 19. 680, a 11.
 σιρίζαν & σιριζέσθαι Sirach. xiii, 25. 635, b 59. xlii, 17. 696, a 14. 15. 1 Macc. xiv, 26. 757, b ult. σιρίζαν πτίσμα αἰῶνος Sirach. xxxviii, 39. 687, b 53. ἐσηριγμένον ἐν συνέσει Sirach.
 σιδάδες 1 Macc. xi, 58. 751, b 30. 34.
 σιδίεσθαι iv Reg. ix, 30. 163, a 35, seqq.
 σιγῇ χρόνος 111 Macc. p. 796, b 49.
 σίμεις, σίμμι iv Reg. ix, 30. 163, a 25, 26. Jer. iv, 30. 348, b 9.
 σοίθη Ela. lv, 13. 326, b 30.
 σοιχεῖα Sap. xix, 17. 609, b 38.
 σοιχειώσις 11 Macc. vii, 22. 773, b 28.
 σολή Sirach. xiv, 12. 701, a 8. σολή θύλῶς Si-
 rach. xix, 27. 648, a 52. σολή ἀγία δοχμα-
 τική 1 Macc. x, 21. 745, b 38, seqq.
 σόμα εἰς σόμα iv Reg. xxi, 16. 172, b 24.
 σόωμα Sirach. xxxi, 31. 674, b 42.
 σοχασῆς Zachar. x, 2. 557, a 30.
 σρατηγός Dan. i, 2. 457, b 39. 1 Macc. xii, 24. 753, b 45. xiii, 42. 756, b 17. 11 Macc. xii, 32. 782, a 59. σρατηγός Σα-
 μαρείας 1 Maccab. i, 10. 730, a 24. 25.
 σρατηγός τῆς Κολύμπης Συρίας 1 Macc. i, 13. 730, a 33. 34. σρατηγὸς τῆς ἱερᾶς iv Reg. xxiii, 4. 173, a 44. Nehem. xi, 11. 196, b 57. Jer. xx, 1. 364, a 55. xxvi, 8. 371, a 57. 58. xxi, 26. 373, b 48. σρατηγοὶ κατ' Αἴγυ-
 πτον, κατὰ τόπον 111 Macc. p. 793, b ult.
 σρατιά 1 Macc. vii, 20. 739, b 8.
 σρεβλῶσθαι 111 Macc. p. 795, b 42.
 σρεβλώτιον Jer. xx, 2. 364, b 10.
 σρεπτόν Gen. xxxviii, 18. 22, a 23. σρεπταὶ
 τριχῆς Esth. Addit. xiv, 2. 587, a 44.
 σρεδίων Lamentat. iv, 3. 273, b 10, 13. To-
 bia ii, 11. 574, a 45.
 σρεδοκάμηνος Lament. iv, 3. 273, b 11.
 σρεδός Ibid. lin. 13.
 σροφαὶ λόγων Sap. viii, 8. 598, a 13.
 σρόφος Sirach xxxi, 23. 674, a 59. 60.
 σρώμα iv Reg. viii, 15. 162, b 20.
 σρωμὴ ἀπατηθεῖσα Judith. ix, 2. 583, a 15, 16. & vers. 13, a 29. 30.
 σύλος iv Reg. xi, 14. 164, b 41. σύλος ἐν τῷ
 ναὶ τῷ Θεῷ Sap. ii, 14. 592, a 57. 58.
 συγένεια Num. xxvii, 11. 80, b 4.
 συγενή Sirach. xiii, 20. 635, b 24. συγενεὶς 111 Macc. p. 797, a 52.
 συγνώμην ἔχων Sirach p. 610, b 36. 37. 111, 15. 614, a 34.
 συγραφή ἀδίκος Ela. lviii, 6. 330, a 23.

συγκαθυσταίνεσθαι Efa. iiii, 23. 276, b 13.
 συγκαλύπτεισθαι III Reg. xxi, 30. 157,
 a 50, 51.
 συγκαταγρῆσθαι Tobia viii, 10. 577, a 23.
 σύγκημα Sirach. xliiii, 28. 698, a 47.
 συγκεχυφώς Sirach. xix, 23. 647, b 60, 61.
 συγκεχυμένους III Reg. xx, 43. 156, a 32. Je-
 rem. iv, 23. 348, a 40.
 συκλῆν ὁσφύν Ezech. xxi, 7. 437, b 59.
 συκλείειν I Macc. xi, 65. 752, a 35. συκλείειν
 ἐν ταμίοις Sirach. xxi, 15. 670, a 9, 10.
 συκλείων IV Reg. xxiv, 14. 174, b 29.
 συκοινῶν ἐν ἀμαρτίαις Jer. li, 6. 396, b 34.
 συκοπτεῖν Judith. v, 26. 580, b pen.
 σύκρημα Sirach. xxxi, 7. 675, b 53. 8
 vers. 21, p. 676, b 18. 20. I Macc. i, 60.
 726, a 60, 62.
 συκρίνεσθαι Sap. xv, 18. 105, b 1.
 σύκρημα Sirach. xxxi, 7. 675, b 54.
 συκυρῶντα I Macc. xi, 34. 750, b 19.
 συκυφῶν πρὸς ὄπλον Sirach. xix, 23. 647,
 b penult.
 συ Ezech. xxi, 11, 23. 429, b 31, 34.
 συζυγίς III Macc. p. 795, a 43.
 συκοφαντεῖν Jer. l, 33. 395, b 32.
 συλλογὴ Prov. xxx, 1, 257, b 1. Tob. p. 573,
 a 12.
 συλλογίς Eccles. xii, 11. 267, a 30.
 συλλογισμὸς Psalmo cxxxix, 17. 245, b 9.
 συλλύεσθαι I Macc. xiii, 47. 756, b 55.
 συμδῶκεν Sirach. xxi, 1. 652, b 32, 34.
 συμδῶν I Macc. ii, 37. 728, b 25. συμδεδη-
 κὸς χωρίζον Sirach. x, 22. 629, a 36, 37.
 συμδιδῶσθαι ἀνάχῳ Sirach. xix, 5. 646, b 12.
 συμδιδῶσις Sap. viii, 3. 597, b 36. Sirach.
 xxxiv, 26. 680, a 59, 61.
 σύμβλημα III Reg. xxi, 34. 157, b 2.
 συμβόλαια I Macc. xiii, 42. 756, b 11.
 συμβολή Exodi xxvi, 55, b 18, 20. Sirach.
 xvi, 1, 32. 645, b 58. seqq. xix, 15. 647,
 a 19, 20. συμβολὰς ποιεῖν Sirach. ix, 13.
 627, a 56.
 συμβολοκοπεῖν Ibid. lin. 34, seqq. & Sirach.
 xviii, 33. 446, a 57.
 συμβολοκόπος Sirach. ix, 13. 627, a 39, 40.
 σύμβολον Jer. ix, 26. 354, b 30. xix, 10,
 364, a 20. xxvii, 8. 372, b 2. Osee. iv,
 12. 490, a 57. σύμβολον σωτηρίας Sap. xvi,
 6. 605, b 40.
 συμβαλένεσθαι I Macc. xii, 35. 754, a 50.
 συμβαλένεσθαι ἑαυτῷ Sirach. xxxvii, 9.
 683, b 56.
 συμεῖν Judith. viii, 1. 581, b 59.
 συμμαχῶντες I Macc. viii, 28. 742, a 5.
 συμμετρία Jer. xi, 16. 356, b 4. Zachar. iiii,
 8. 550, b 22. Sirach. xl, 22. 691, b 49.
 σύμμικτος, συμμικτὸς Jer. xxv, 20. 370, a 25.
 Nahumi iiii, 17. 535, a 32. Judith. i, 9.
 579, a 46.
 συμπαθῆς Sirach. xxv, 11. 661, b 10.
 συμπεραίνειν Habac. ii, 10. 538, b 9.
 συμπεριφέρεισθαι ἄλλαν ἀντίκ III Macc. p. 794,
 a 30. συμπεριφέρεισθαι ἑαυτοῖς II Macc. ix,
 27. 777, a 55. συμπεριφέρεισθαι φίλοις
 Ibid. lin. 52, 53.
 συμπεριφορὰ II Macc. ix, 27. 777, a 58.
 συμπλοκή Sirach. xvi, 1, 32. 645, b 59. p. 646,
 a 6.
 συμπονέειν Sirach. xxxvii, 5. 683, b 34.
 συμποσίαι τόπος III Macc. p. 800, b 4.
 συμποσίαρχος Sirach. xxxi, 1. 675, b 7.
 συμποσίον Judith. vi, 20. 581, a 48. III Macc.
 p. 799, a 7. συμπόσια ἐπὶ τῇ ἐδῶν III Macc.
 p. 795, b 49. συμπόσια καθίσταται Ibidem.
 συμπραγματευόμενοι III Macc. p. 793, b 56.
 συμφρονεῖν εἰς κακοποίησιν III Macc. p. 793,
 a 32.
 συμφωνία Dan. iiii, 5. 458, a 41. Sirach.
 xlii, 26. 696, b 24.
 σύν Psalmo lxxiii, 24. 235, b 31. σύν τε
 δὲ ἐρχομένων Eccles. iv, 9. 260, b 17. Amo-
 ſi iiii, 3. 511, a 24.
 συνάγειν Efa. lviii, 8. 330, b 6. Aggæi iii,
 19. 547, b 8. Tobia xiii, 4. 578, a 18.
 συνάγειν ἀποφθέργματα Sirach. p. 610, a 39.
 H 2 συνα-

INDEX

συναγωγή Levit. iv, 13. 61, b 20. Num. xvi, 2. 76, a 30. xxxv, 25. 82, a 52. Prov. xxx, 1. 257, b 1. συναγωγή μεγάλη II Paral. xxx, 2. 188, a 28, 29. Neh. i, 1. 93, a 40. Ezech. xi, 18. 413, a 15. Agg. i, p. 545, a 17. **συναδρῶσις** Eccl. i, p. 258, a 50. **συναδρῶσις** Ibid. lin. 51. **συναδρῶσις** συνήγημα III Macc. p. 799, a 51. **συναίνειν** I Macc. p. 796, b 29. **συνάλλαγμα** Sirach. xli, 24. 694, a 42. **συνάλλακτικόν** Prov. i, 3. 247, a 26. **συνανακείμενος** III Macc. p. 797, a 52. **συνανακροφῆ** τῷ βασιλεῖ III Macc. p. 792, b 57. **συνάπαντα** Sirach. xlii, 25. 696, b 10. **συνάπτειν** πρὸς τὴν φάλαγγα I Macc. x, 82. 749, a 6, 7. **συνασπισμός** IV Reg. xix, 32. 171, a 59. I Macc. x, 81. 748, b 60, 61. **συνάψεις** IV Reg. x, 34. 164, a 6. **σύνδεσμος** Habac. ii, 2. 538, b 18. **συνδεῖν παιδείαν** Sirach. xxxiii, 4. 677, a 53. **συνδραμῆ** III Macc. p. 793, b 45. **συνδραμεῖν** Sirach. xlii, 12. 695, b 37, 38. **συνδραμία** Judith. vi, 12. 581, a 35. **συνδραμιον** Dan. vi, 10. 467, a 21. **συνδραμιον** μέγα Sirach. xli, 22. 694, a 19. **συνδιδέσθαι** Sirach. xxxiii, 10. 655, b 44. **συνδιδέναι** σύννοια Sirach. xiv, 9. 637, a 30. **συνέκροφος** III Macc. p. 797, a 32. **συνέλαυν** ἀέρα Sap. vii, 3. 596, a 31, 32. **συνεργία** Sirach. xl, 23. 691, b 60. **συνεργός** Sirach. xl, 23. 692, a 4. **συνερείδω** II Macc. vii, 30. 775, b 44. **σύνεσις** Sirach. xiv, 9. 637, a 30. xxiv, 36. 659, b 26. Baruchi i, 19. 714, b 25. **σύνεσις** ἀσφαλῆς Sirach. v, 12. 619, a 4. **σύνεσεας** Psalmo xxxi, 40. 227, b 40. **συνευσδοκέω** II Macc. xi, 35. 780, b 25. **συνεχῆ** II Macc. x, 10. 778, a 23. **συνέχοντα** II Macc. x, 10. 778, a 22, 23. **συνέχοντα πάντα** Sap. i, 7. 589, a 31. **συνήθαι** Gen. xxxi, 35. 20, a 38. **συνημερεύειν** Sirach. xxi, 25. 654, a 23. **συνημοσύνη** II Reg. iii, 14. 132, a 3. **συνήκω** III Macc. p. 798, a 48. **συνήκω** τῷ θεῷ Sap. i, 16. 589, b ult. **συνήκω** I Macc. vii, 22. 741, b 43. **σίνθημα** II Macc. vii, 23. 775, a 52. **συνδλῶν** Psalmo cx, 6. 241, b 1. **συνίσταται** & **συνίστασθαι** I Macc. ii, 16. 727, a antepen. II Macc. xiv, 15. 785, b 22. **συνίσταται** τῶν ἀπώλειαν III Macc. p. 799, a 30. **συνίστασθαι** τροπαιὸν II Macc. xv, 6. 787, b 9. **συνίστασθαι** χορὸν III Macc. p. 799, a 3. **συστάει** II Macc. iv, 24. 768, a 45. **συνίων** Dan. vii, 27. 472, a 15. **συννοία** Gen. xxxvii, 25. 21, b 49. Sirach. vii, 18. 626, b 34. **σύννοδος** Judic. xx, 2. 116, b 43. **συννοκτεῖν** Sirach. xlii, 10. 695, b 11. II Macc. i, 14. 763, b 14. **σύνταγμα** Sirach. p. 610, a 50. **σύνταξις** II Macc. xv, 40. 789, b 11. **σύνταξις** εἰς θυσίας II Macc. i, 11. 3. 765, b 26. **συντέλεια** Sirach. xi, 29. 632, a 61, 62. xxi, 10. 651, b 24. **συντέλεια** κανυχήματος Sirach. xiv, 10. 700, b 58, 59. **συντέλεια** ὑπὲρ ἐμπορίας I Macc. x, 31. 746, b 16, 17. **συντελεῖν** Psalmo x, 3. 4. p. 223, b 13. Dan. xi, 16. 479, a 6. **συντελεῖν** θυσίας III Macc. p. 797, b 15. **συντελεῖν** λόγον Efa. x, 22. 283, a 61. **συντελεῖσθαι** Sirach. xiv, 23. 702, a 12. **συντέμνειν** λόγον Efa. x, 22. 283, a antepen. **συντηρεῖν** ἐντολὰς Sirach. xv, 16. 639, a 37, 38. **συντηρεῖν** καιρὸν Sirach. iv, 23. 617, a 37. **συντηρεῖν** λόγους Sirach. xlii, 15. 635, a 55. **συντίθεσθαι** II Macc. xlii, 15. 784, a 45. **σύντομον** τέλος Sap. xiv, 14. 603, b 37. **συντρέβω** Gen. iii, 15. 5, a 28, 29. Jer. ii, 20. 344, b 39. **συντρέβωσθαι** τῇ καρδίᾳ I Macc. ix, 7. 742, b 14. **συντετριμμένος** & **συντετριμμένη** Lev. xxi, 22. 69, b 9. Mich. iv, 6. 526, a 35. Sophon. iii, 19. 545, a 2. **συντετριμμένοι** ψυχὰς III Macc. p. 791, b 39. **συντρίβη** Nahumi iii, 19. 535, b 31, 32.

σύντριμμα Sap. iii, 3. 591, b 27. Sirach. xl, 9. 691, a 14. I Macc. ii, 7. 727, a 29. **συντροφία** σοφία III Macc. p. 797, a 30. **σύντροφος** I Macc. vi, 14. 736, b 45. **συντρέχει** II Macc. xii, 2. 781, a 21, 22. **σύριγξ** I Macc. xii, 7. 753, a 35. **σύριζω**, **σύριζω** Dan. iii, 5. 458, a 15, 16. Zachar. x, 8. 557, b 52. **σύριζαν** βασιλεία I Macc. xlii, 41. 756, a 58. **σύστημα** II Macc. vii, 23. 775, a 48, & 59. **σύσασιν** ποιέσθαι III Macc. p. 791, b 1. **σύσασθαι** II Macc. vi, 12. 772, a 13, 14. **σύστημα** II Macc. xv, 12. 788, a 1, 2. III Macc. p. 793, b 47. p. 799, a 51. **συσοικεῖν** Prov. xvi, 4. 351, b antep. **συσεφομαι** συνεστραμμένοι I Macc. xii, 50. 754, b 53, 54. **συσεφομή** πνεύματος Sirach. xlii, 17, 18. p. 697, b 17. **συχημ** Judith v, 20. 580, b 53. **συχνός** II Macc. v, 9. 770, a 30. **σφάλλεσθαι** Sirach. xlii, 26. 636, a 1. **σφάλλω** seu **σφάλλω** Ezech. xxi, 10. 425, a 46. **σφενδονεῖν** Jer. x, 18. 355, b 19. **σφίγγειν** IV Reg. xii, 10. 165, b 30. Sirach. xi, 18. 631, b 37. **σφίγγω** Sirach. xi, 18. 631, b 36. **σφραγίδες** Gen. xxxv, 4. 21, a 29. **σφραγιζειν** IV Reg. xxi, 4. 172, b 54, 55. **σφραγιζών** θυμὸς Sirach. xix, 28. 648, b 11. **σφύραι** Sirach. xxxvii, 30. 687, a 56. **σφύρα** Sap. xiv, 5. 603, a 51. III Macc. p. 795, a 63, seqq. **σφύρα** Baruchi i, 19. 714, a 42, 43. **σφύρα** ἐκ τῶν προσηκόντων Exodi xx, 5. 42, a 39. **σφύρα** βλήμα II Macc. xv, 5. 787, b 2. **σφύρα** ἐργα Ibid. lin. 4. **σφύρα** Adj. Dan. xii, 1. 722, a 14. **σφύρα** Mich. vi, 5. 528, a 49. Adj. Dan. xii, 1. 722, a 14. **σφύρα** Zachar. xi, 7. 559, a 37. **σφύρα** ἐκ τῶν προσηκόντων Baruchi vi, 42. 720, a 10. **σφύρα** ἐκ τῶν προσηκόντων II Macc. xiv, 8. 785, a ult. **σφύρα** I Macc. xii, 25. 753, b 51. **σφύρα** I Macc. x, 43. 747, b 38. **σφύρα** σφύρα Efa. lxi, 16. 337, a 17. **σφύρα** Sap. ix, 19. 599, a 23. **σφύρα** μοχλοῖς σφύρα σφραγίσματος Sirach. xlii, 11. 695, b 22, 23. **σφύρα** ἐκ πυρός σφύρα ἐκ φλογός Amosi iv, 1. 512, b 27, 28. **σφύρα** Efa. xlv, 20. 317, a 26, 27. **σφύρα**, **σφύρα** Psalmo xl, 7. 230, a 14. Ezech. xxvii, 13. 435, b 60. **σφύρα** εἰς γῆν Sirach. xvi, 2. 641, b 48, 49. **σφύρα** σαρκὸς Sirach. xlii, 23. 656, b 44. **σφύρα** Sirach. xx, 30. 650, b 50. **σφύρα** I Macc. iv, 29. 768, b 36. **σφύρα** δαίμων Sirach. xxi, 23. 24. p. 676, b 40. **σφύρα** Sirach. xxi, 34. 659, b 7. xlii, 2. 702, b pen. **σφύρα** σώματος Sirach. xxxi, 2. 673, a 40. **σφύρα** Sirach. vi, 33. 34. 35. p. 674, a 57. xxxv, 2. 680, b 41, seqq. II Macc. i, 11. 32. 766, b 47. **σφύρα** ἀγνῆ II Macc. p. 798, b 45. **σφύρα** Sap. i, 14. 589, b 23. Sirach. xlii, 2. 704, b 14. l. 13. 14. p. 710, a 51. **σφύρα** Jobi xxi, 24. 210, a 51. **σφύρα** Sirach. xli, 16. 693, b 26. II Macc. iv, 37. 769, a 10. **σφύρα** Sirach. xxi, 30. 670, b 34.

T.

T pro w Dan. v, 1. 462, a 8. **τά** αἰετῶν III Macc. p. 794, a 56, 58. **τά** ἑλληνικά I Macc. i, 52. 725, b ult. **τά** ἐν τῷ Sirach. xix, 23. 647, b 58. **τά** ἐν τῷ οἴκῳ I Macc. iv, 48. 713, a 26, 27. **τά** ἐν τῷ Sirach. xl, 26. 692, a 33. **τά** ἐν τῷ Sirach. xlii, 15. 705, a 60. **τά** ἐν τῷ Sap. vii, 27. 597, b 10. **τά** ἐν τῷ Sap. i, 14. 589, b 17. **τά** ἐν τῷ πάντα Sap. xi, 25. 601, a 6, 7. **τά** ἐν τῷ πάντα Dan. vi, 4. 463, b 50.

Sapient. i, 7. 589, a 46. **τά** ἐν τῷ βασιλείῳ II Macc. ii, 13. 764, b 2, 3. **τά** ἐν τῷ Sirach. xiv, 16. 701, b 4. **τά** ἐν τῷ βασιλείῳ I Macc. vi, 57. 738, b 22. **τά** ἐν τῷ Ezech. x, 14. 11. b 8. **τά** ἐν τῷ παρεμβολῆς Num. x, 15. 74, a 33. **τά** ἐν τῷ Ezech. xxvii, 5. 435, a 12. Nahumi iii, 8. 534, 54. **τά** ἐν τῷ Sirach. xlii, 18. 644, b 52. **τά** ἐν τῷ Efa. lxi, 6. 331, b 40. **τά** ἐν τῷ ψυχὰς νηπίων Sap. xv, 14. 605, a 36. **τά** ἐν τῷ Esther. Addit. x, 10. 586, b 22. **τά** ἐν τῷ πάντα πεντακόσια I Maccab. xv, 31. 760, b 55, 56. **τά** ἐν τῷ IV Reg. xi, 2. 164, a 21. Efa. xlii, 22. 312, b 27. **τά** ἐν τῷ ἀγοράνομον I Macc. vii, 22. 741, b 44, 45. **τά** ἐν τῷ I Maccab. ix, 12. 776, b 31, 32. **τά** ἐν τῷ Efa. xix, 11. 289, b 10. **τά** ἐν τῷ Sirach. xlii, 13. 697, a 51. **τά** ἐν τῷ Sirach. xvi, 26. 641, a 55. I Macc. vi, 35. 737, b 6. **τά** ἐν τῷ Efa. lxi, 2. 340, b 20. Sirach. x, 31. 630, a 18. xxxv, 21. 681, b 33. **τά** ἐν τῷ & **τά** ἐν τῷ Deut. xxi, 14. 96, a 41, 42. Dan. xi, 30. 481, a 13. Olee. ii, 15. 488, a 44. Tobix iv, 20. 575, b 20, 21. Judith. v, 10. 580, b 41. Sirach. xviii, 21. 645, a 14. xxix, 5. 669, b 6. **τά** ἐν τῷ ψυχὰς Sirach. i, 20. 613, a pen. **τά** ἐν τῷ Sirach. i, 20. 614, b 13. **τά** ἐν τῷ Psalmo lxxviii, 9. 233, b 37. II Macc. xv, 19. 788, a 38. **τά** ἐν τῷ Sirach. xi, 36. 633, a 15. **τά** ἐν τῷ αἰετῶν ἐν τῷ III Macc. p. 794, b 19. **τά** ἐν τῷ Baruchi vi, 27. 719, a 39, 40. **τά** ἐν τῷ Sap. xvi, 13. 607, b 5. **τά** ἐν τῷ Gen. i, 6. 1, a 55. **τά** ἐν τῷ I Macc. x, 80. 748, b 50. **τά** ἐν τῷ παρεμβολῆς I Macc. v, 27. 734, b 57, 58. **τά** ἐν τῷ I Macc. xii, 7. 753, a 38. **τά** ἐν τῷ Jer. xlii, 7. 385, b 27. **τά** ἐν τῷ Tobix vi, 15. 576, a 46. **τά** ἐν τῷ I Macc. ix, 50. 744, a 27. **τά** ἐν τῷ Sirach. xlii, 22. 708, a 11. **τά** ἐν τῷ Sirach. iv, 34. 618, a 7. v, 13. 619, a 14. **τά** ἐν τῷ Sap. i, 2. 591, b 22. **τά** ἐν τῷ Sirach. xli, 18. 695, a 29. **τά** ἐν τῷ Gen. i, 15. 5, a 52. **τά** ἐν τῷ I Macc. iv, 60. 733, b 46. **τά** ἐν τῷ Jer. x, 17. 355, b 16. **τά** ἐν τῷ Efa. xxi, 23. 295, b 21. **τά** ἐν τῷ I Macc. ix, 54. 744, b 48. **τά** ἐν τῷ πόλεως Jer. li, 32. 398, a 33. **τά** ἐν τῷ I Macc. x, 11. 745, b 13. **τά** ἐν τῷ Exodi i, 21. 28, a 45. Malach. iii, 15. 571, a 46, 47. **τά** ἐν τῷ IV Reg. xv, 14. 174, b 29. **τά** ἐν τῷ I Macc. x, 29. 745, b 52. **τά** ἐν τῷ Sap. iv, 16. 594, a 3. **τά** ἐν τῷ Exodi xii, 5. 30, b 25. **τά** ἐν τῷ Sap. xi, 17. 601, b 43, 44. **τά** ἐν τῷ Dan. xi, 16. 479, a 6, 7. **τά** ἐν τῷ Sirach. vi, 36. 624, b 8, 10. xxxi, 10. 673, b 37. **τά** ἐν τῷ Sap. iv, 16. 594, a 4. **τά** ἐν τῷ III Macc. p. 800, b 25. **τά** ἐν τῷ Exodi xx, 4. 41, a 26, 37. **τά** ἐν τῷ Sap. xiv, 15. 603, b 52, 54. II Macc. p. 792, b 26. **τά** ἐν τῷ Deut. xxi, 17. 98, a 47, 52. **τά** ἐν τῷ I Macc. x, 31. 746, b 1, 13, seqq. **τά** ἐν τῷ I Macc. i, 50. 725, b 40, 41. **τά** ἐν τῷ I Macc. x, 2. 777, b 26. **τά** ἐν τῷ III Macc. p. 790, b 9. **τά** ἐν τῷ II Macc. vi, 4. 773, a 17. **τά** ἐν τῷ Esther. Addit. x, 9. 586, a 48. **τά** ἐν τῷ Efa. vi, 13. 278, b 13, 14.

τερεῖν

VOCUM GRÆCARUM.

τερπνόν καλόν Sirach. xlii. 14. 695, b 50.
 τερπνότης I Macc. iii. 45. 731, a 17.
 τετράχορδον Dan. iii. 5. 458, a 26.
 τέφρα θυμιαμάτων Tobia vi. 19. 576, a 52.
 τεφώ I Macc. ix. 50. 744, a 24.
 τήγανον II Macc. vii. 3. 773, a 10.
 τήκεν & δοτ. τάκειν, τήκεσθαι Esa. xlii. 23.
 295, b 20. lxiv. 1. 337, a antepen. Ezech.
 xlii. 10. 431, a 53. Sirach. xlii. 18.
 644, b 52. I Macc. iv. 32. 732, b 11, 12.
 III Macc. p. 798, a 22. τήκεσθαι ὡς κηρός
 Esa. lxiv. 1. 337, a 62, 63. τήκομένη ψυχὴ
 I Macc. iv. 32. 732, b 13.
 τηρεῖν Psalmo xxxi. 20. 227, b 32. I Macc.
 iv. 61. 733, b 60. τηρεῖν πιστῶν I Macc. xlii.
 19. 755, a 56.
 τιάρα Esa. xlvii. 11. 297, b 56.
 τιθέναι ψυχὴν Esa. l. 11. 12. 324, b 55.
 I Macc. ii. 50. 728, b 50. τιθέναι εἰς παρά-
 δεῖμα Ezech. xiv. 11. 587, b 13.
 τιθηνεῖν Sirach. xxx. 9. 671, b 39.
 τίλλεσθαι χαίτας Esdras ix. 3. 192, b 58.
 τιμῶν Exodi xx. 11 (12). 34, a 45. & eod.
 verl. 12. p. 47, a 21, b 9.
 τιμὴ Sirach. xlvii. 8. 704, a ult. τιμὴ ἀλός
 vel ἄλῶν I Macc. x. 29. 745, b 55. τιμὴς
 λαχάνων Sirach. xli. 16. 693, b 25.
 τίμια I Macc. xi. 27. 750, a 35.
 τιμωρεῖν μετὰ προσοχῆς Sapient. xli. 20. 601,
 b 55, 56.
 τιμωρία ἀδιάληκτος II Macc. vi. 26. 772,
 b 49, 50.
 τίς αὐτῇ χρεῖα Sirach. xxxvii. 9. 683, b 53.
 τί Sirach. xxxix. 21. 689, a 3. τί μάντευς
 εἶδε Sirach. xlii. 30. 654, b 10. τί ὄν-
 μα αὐτῇ Sirach. xlii. 17. 653, b 18, 19.
 τινεῖ & γνωστὸν Baruchi vi. 51. 720, b 3, 4.
 τινεῖ ποτε Dan. vii. 13. 470, b 19. τινὰς
 subauditum, Jer. xix. 1. 363, b 25.
 τιτῶνες Deut. ii. 11. 83, b 15.
 τιτρώσκων II Macc. xi. 9. 779, b 42.
 τὸ ἔχον Sirach. xx. 19. 650, a 3. τὸ καλὸν πε-
 φιλημένος Sirach. xlii. 24. 658, b 60. τὸ
 καλῶς Sirach. xli. 2. 692, b 41. τὸ κρείσσον
 I Macc. ix. 12. 776, b 23. τὸ μὴ ἔχον Sirach.
 xx. 19. 650, a 3. τὸ μηδὲν ὦν Sirach.
 xlii. 26. 27. 28. p. 706, a 45. τὸ πᾶν Si-
 rach. xlii. 17. 696, a 15. xlii. 29. 698,
 a 58. τὸ παρὸν μέρος τὸ συμποσίαι III Macc.
 p. 795, b 14, 15. τὸ τὴ χρεῖας I Macc. xli.
 39. 782, b 35. τῷ βασιλευσιν I Macc. vi.
 15. 736, b 39.
 τοῖχος αὐλῆς Tobia ii. 10. 574, a 36.
 37. τοῖχος ξυστός Sirach. xlii. 20. 653,
 b 47, 48.
 τολμηροί III Reg. xxi. 10. 156, b 13.
 τόξον Jer. vi. 23. 350, b 13. Sirach. l. 8.
 709, b 58.
 τοξόται I Macc. ix. 11. 742, b 36.
 τοπαζος, τοπάζιον Psalmo xix. 11. 225, b 13.
 Jer. x. 9. 355, a 27, 28.
 τοπαρχῆς Dan. iii. 2. 457, b 41.
 τοπαρχία I Macc. x. 30. 746, a 32. I Macc.
 xi. 28. 750, a 44, 45, 47.
 τόπος γαζοφυλακῶν Esdras vii. 17. 192,
 b 24, 25.
 τότε Amos ix. 11. 517, b 49.
 τρεῖν Τρεῖνοι I Macc. v. 13. 734, a pen.
 II Macc. xli. 17. 781, b 44, 45.
 τρεῖς Jobi xlii. 28. 206, a 52.
 τρεῖς I Macc. ix. 50. 744, a 25.
 τραγίζειν Cantici i. 8. 267, b 51.
 τραγὴ φάσμα Levit. xvi. 7. 65, b 33.
 τράπεζα I Macc. i. 23. 721, b 34. τράπεζα
 ἀδοτρία Sirach. xli. 30. 692, a 58.
 τραῦμα Judic. xv. 19. 115, a antepen.
 τραχηλίζεσθαι Levit. i. 6. 60, a 28.
 τραχὺς Sirach. iv. 34. 618, a 8.
 τραχὺς ἐκάνη III Macc. p. 791, a 9.
 τρέπεσθαι εἰς φυγὴν I Maccab. vi. 44. 740,
 a 27, 28. τρέπεσθαι πρὸς βίον αἰώνιον
 III Macc. p. 792, a 7.
 τρέψαντα Jer. vii. 18. 351, b 19.
 τρέψας Esa. xli. 9. 320, a 39.
 τρετῆς Esa. xv. 5. 286, b 53. Dan. vii. 25,

468, b 26. I Macc. iv. 54. 733, b 11.
 II Macc. x. 3. 777, b 35.
 τριάρχημα II Macc. iv. 20. 768, a 16.
 τριόδος Psalmo xli. 7. 230, a 37.
 τριπλήχους ὕψος I Macc. ix. 54. 744, a 55.
 τρίπας I Macc. xi. 58. 751, b 30, 32.
 τρισάγιον Esa. vi. 3. 278, a 22.
 τρισός iv Reg. xi. 10. 164, b 24.
 τρισεγγον Gen. vi. 16. 9, a 7, 10.
 τρίτης μοίρας ἡγεμῶν iv Reg. vii. 2. 161,
 b 50, 51. τρίτον τὸ σποράς five τῶν καρπῶν
 I Macc. x. 29. 746, a 10, 12.
 τρίτανος κύβαν Jonz ii. 1. 520, b 4.
 τρόπαια ἀνίστανται II Macc. v. 6. 769, b 53.
 τροπή, τροπαί Sap. vii. 18. 596, b 45. Si-
 rach. xlv. 29. 702, a 55.
 τρόπος αἰτίας III Macc. p. 799, b 29. τρό-
 πος χρηστέος Sirach. vii. 21. 623, a 59.
 τροχίλιον μέγαν Jobi xli. 22. 220, a 46.
 τροφή Sirach. xxxvii. 32. 685, a 51. τρο-
 φὴ μισθὸς δόλου Sirach. xxxiii. 25. 678,
 b 4, 5.
 τροφός Esdras ii. 7. 199, a 19.
 τροχοκάρδες Levit. xix. 27. 67, b 51. Jer.
 xxv. 23. 370, a 48, 49. xlix. 32. 393,
 b 29.
 τρυγητῶν κατάλημμα Deuter. xxiv. 21. 98,
 b ult.
 τρυφή Sirach. xi. 29. 632, a 60. xlii. 32.
 645, b 61.
 τράξιμος Jer. ii. 21. 345, a 2.
 τυλχανεὶν βοηθείας III Macc. p. 797, a 47.
 τυμπανίζεσθαι II Macc. vi. 19. 772, a 58.
 τύμπανον II Macc. vi. 19. 772, a 51, 52.
 & verl. 28, b 51.
 τύπος ἐπιστολῆς III Macc. p. 795, a 3. p. 799,
 a 47.
 τυραννικόν Sirach. xx. 5. 648, b 58.
 τύραννος II Macc. iv. 40. 769, a 17. τύραν-
 νοὶ Φρικτοὶ Sap. vii. 15. 598, a 35. τύραν-
 νοὶ Ἀράβων II Macc. v. 8. 770, a 7.
 τυρός Judith. x. 5. 583, b 18.
 τύρσις Esa. xlii. 4. 293, b 58.
 τύρσοις ἀνάβλεψις Esa. lxi. 1. 334, a 20.
 τύφοις φέρεσθαι III Macc. p. 794, a 14.
 τῷ Θεῷ Jonz iii. 1. 521, a 12, 13.
 τωβίτ, Τωβίτ, Τωβίας Tob. p. 573, a 5, 6.

Υ.

Υ pro Holem Hebræo Ezech. xxxviii. 2.
 448, a 45.
 ὑάκινθος Ezech. xlviii. 13. 438, b 15.
 ὑάκινθινος Esa. l. 23. 226, b 12. Sirach.
 vi. 31. 621, a 52, 57.
 ὑδρίζεσθαι Osee x. 11. 5. 487, b 23.
 ὑδρὶς II Reg. xlii. 13. 136, b 18. Sirach.
 v. 3. 618, a 54. xxxi. 40. 675, a 44. ὑδρὶς
 ἀλόγιμος III Macc. p. 798, a 36.
 ὑδρὶς Sirach. vii. 14. 625, b 43. xxxv.
 23. 681, b antepen.
 ὑγιαίνειν II Macc. ix. 19. 777, a 4.
 ὑγίεια ἰασεως Sirach. i. 22. 611, b 30.
 ὑγιὴς τῇ καρδίᾳ Sirach. xvii. 27. 643, b 12.
 ὑδατος ἔξοδος Sirach. l. 8. 710, a 4.
 ὑδραγωγός Sirach. xxi. 41. 660, a 1.
 ὑδατ Jer. xlvii. 34. 391, a 25.
 ὑετὸς ὕψιμος, πρῶτος Jobi xxi. 23. 212,
 b 29, 30.
 ὑοὶ ἀλαζόνων Jobi xxviii. 8. 212, a 8. ὑοὶ
 ἀπαλείας Esa. lvii. 4. 328, a 13. Sirach.
 xvi. 10. 640, a 17. ὑοὶ Θεοῦ III Maccab.
 p. 798, b 35. ὑοὶ τὸ διαθήκης Ezech. xxx. 5.
 440, b 59.
 ὑλὴ Sirach. xxviii. 12. 668, a 39. ὑλὴ ἀμορ-
 φος Sap. xi. 18. 600, b 44.
 ὑλομανθῶσα Osee x. 1. 497, b 14, 15.
 ὑμνος Judith. xv. 15. 585, b 6. I Macc. ix.
 41. 743, b 26.
 ὑπαίθριος II Macc. xv. 19. 788, a 38.
 ὑπανδρος Sirach. xxvi. 23. 665, a 55.
 ὑπάρχοντα I Macc. x. 43. 747, b 37, 38.
 ὑπαρχῶ Sirach. xxxviii. 11. 686, a 2.
 feqq.
 ὑπάτος Dan. iii. 2. 457, b 34.

ὑπέκταν Sirach. xxxii. 13. 678, a 12.
 ὑπεκρεῖν III Macc. p. 797, a 39.
 ὑπερ θάνατον Sirach. xxvi. 7. 664, a 16. ὑπερ
 Μαλέαν πλεῖσας εὐσεβῆς ἔση Jonz i. 14.
 520, a 48. ὑπερ μέτρον Sirach. xxxi. 31. 674,
 b 50. ὑπερ νεκρῶν εὐχεσθαι II Macc. xli.
 44. 783, a 25. ὑπερ ὧν II Macc. xlii. 25.
 784, b 59.
 ὑπεράγειν Sirach. xxxiii. 23, 24. p. 678,
 a 54. xxxvi. 24. 683, a 33.
 ὑπερακμος Sirach. xlii. 9. 695, a 53.
 ὑπερασπίζεν τὴν Ἰσραὴλ III Macc. pag. 799,
 b 16, 17.
 ὑπερασπισμὸς δυναστείας Sirach. xxxiv. 19.
 680, a 8.
 ὑπερβαίνων ἀσεβείας Michæa vii. 18. 530,
 b 46.
 ὑπερβάλλοντα Psalmo cxxxi. 1. 244, a 10, 11.
 ὑπερείδω ὑπερίδῃ Sirach. xlii. 13. 656,
 a 15, 16.
 ὑπερέχων Sirach. xlii. 32. 698, b 9.
 ὑπερφηανέουσθαι Exodi xvi. 11. 33, a 8.
 Psalmo xix. 14. 225, b 21.
 ὑπερήφανα Psalmo xix. 14. 225, b 19, 20.
 ὑπερήφανα Ezech. xiv. 16. 587, b 21.
 Sirach. x. 24. 629, a 57.
 ὑπερήφανος Sirach. xi. 32. 632, b 38. xxi. 5.
 651, a 50.
 ὑπερφυρόν Esa. vi. 4. 278, a 28.
 ὑπερμαχος II Macc. vii. 36. 776, a 27.
 ὑπεροπλία Sirach. xlii. 5. 654, a 48.
 ὑπερόπλισθαι Ezech. vii. 19. 408, b pen.
 ὑπερπηδῶν πληγὴν II Macc. vii. 35. 774,
 a 4.
 ὑπερφύλαος Sirach. xi. 32. 632, b 38.
 ὑπερχεσθαι πασὼν III Macc. p. 795, a 24.
 ὑπερώων Dan. vi. 10. 464, b 4.
 ὑπνος Sap. vii. 2. 596, a 22.
 ὑπὸ ζυγὸν ἕνα Sophon. iii. 9. 544, a 36. ὑπὸ
 πέτασον ἄγειν II Macc. iv. 12. 767, a 56.
 ὑπὸ τῇ βαρύνῃ I Maccab. vi. 46. 738, a 30.
 ὑπὸ χλαῖναν πίπτειν Ezech. xvi. 8. 417,
 a 15.
 ὑποδιδέσθαι Sirach. xxxvii. 7. 683, b 38.
 ὑπογραμμὸς II Macc. ii. 29. 765, a 16.
 ὑπογεγραμμένα II Macc. ix. 25. 777, a 45.
 ὑποδάγμα Sap. xvi. 20. 607, b 44. III Macc.
 p. 791, a 47.
 ὑποζύγια Exodi xx. 10. 46, a pen.
 ὑποκάτω τῇ γῆς Exodi xx. 4. 41, a 13. ὑποκά-
 τω τῇ θαλάσσης Jerem. li. 20. 400, a an-
 tepen.
 ὑποκαταί τὰ πεδία I Macc. xlii. 13. 755,
 a 42.
 ὑποκρίνεσθαι Dan. xi. 32. 481, b 8. Sirach.
 i. 37. 612, a 47, 48. ὑποκρίνεσθαι δράμα ἀ-
 πρεπές II Macc. vi. 21. 772, b 32. ὑπο-
 κρινόμενος Sirach. xxxii. 19. 676, b 4.
 xxxiii. 3. 677, a 23.
 ὑπόλημμα I Macc. vi. 53. 738, b 9.
 ὑπόληψις μάταια Sirach. i. 11. 26. 615, a 47.
 ὑπομένειν Malach. ii. 2. 570, a 12. Sirach.
 xli. 21. 653, b 59, 60. III Macc. p. 794,
 a 49.
 ὑπομονὴ Psalmo lxxi. 5. 235, a 10, 12. ὑπο-
 μονὴ ἀπαραίτητος Sirach. xx. 53. 651,
 a 16, 17.
 ὑπονοθεύειν, ὑπονοθεύεσθαι I Macc. iv. 26.
 768, b 2, 3, 4, 10.
 ὑπόνοια Sirach. i. 11. 26. 615, a 52. I Macc.
 ii. 37. 728, a 27.
 ὑποπίπτωτες III Macc. p. 798, b 6.
 ὑποσκελίζαν Sirach. xli. 18. 634, a 46.
 ὑπόστασις Deut. xi. 6. 86, b 14, 15. I Reg.
 xlii. 4. 124, a 55. Jobi xlii. 20. 210,
 a 35. Psalmo lxxxix. 48. 238, a 11. Sap.
 xvi. 21. 606, a 54.
 ὑποσέλλαν & ὑποσέλλεσθαι Jobi xlii. 8. 206,
 a 19. Habac. ii. 4. 537, b 39, 40.
 ὑπόσημα I Reg. xlii. 4. 124, a 54.
 ὑποσολή Habac. ii. 4. 537, b 41.
 ὑποσφραγίσαν Sirach. iv. 31. 617, b 50, 51.
 ὑποσφάλλει Sirach. xli. 18. 634, a 43.
 ὑποτάσσειν, ὑποτάσσεισθαι II Macc. iv. 12.
 767, a 55. xlii. 23. 784, b 35.
 ὑπόφρε

INDEX

- ὑπόφρεον τὸ σῶμα ἐγενήθη I I Macc. p. 798, a pen.
- ὑποχόνδρια I Reg. xxxi. 3. 130, b 9.
- ὑποχείριος Efa. lviii. 3. 329, b 49. ὑποχί-
ριον γὰρ λαμβάνειν I I Macc. p. 797, b ult.
- ὑποχρεῶς Efa. lviii. 3. 329, b 47.
- ὑποχρεῖν Sap. xlii. 12. 635, a 26.
- ὑπώπιον Sirach xxxi. 40. 675, a 45.
- ὑσώπος I Macc. xli. 7. 753, a 36.
- ὑσεροφημία Sap. xv. 9. 605, a 4.
- ὑσερῶν ἰχθὺ Sirach. xi. 12. 631, a 59.
- ὑφορᾶσθαι I I Macc. vii. 24. 773, b 35.
- ὑψαυχενείν I I Macc. p. 794, a 25.
- ὑψηλός Sirach. lvi. 20. 614, b 20.
- ὑψηλοφρονεῖν Ecclef. vii. 17. 262, a 55.
- ὑψιστός Sirach. xvi. 24. 643, a 51. 2. 23.
710, b 47. ὑψίστα Κυρία Sirach xlii. 10.
697, a 31.
- ὑψος Sirach. xlii. 1. 696, b 34.
- ὑψωμα Judith. xlii. 7. 584, b 10. ὑψωμα
φωνῆς I I Macc. p. 795, a 7.
- Φ.
- Φαγεδαίνα I Reg. v. 6. 121, a 48.
- Φάγω, Φάγομαι Efa. lv. 1. 326, a 8. Si-
rach. xlv. 26. 702, a 31.
- Φαθῶρα Num. xxi. 5. 78, a 49.
- Φαίνω· vide πεφασμ.
- Φακὶθ Ezech. xlii. 23. 429, b 31.
- Φάλαγγ I Macc. vi. 35. 737, a 62, & b 2.
- Φάλαγγες ὀπλιτῶν Ibid. b 5.
- Φάλαρις I I Macc. p. 796, b 24.
- Φαλαρίζειν Ibid. lin. 27.
- Φαντασία Sap. xvii. 12. 607, a 54. 55. Exo-
di xx. 17. 49, b 37.
- Φαντασιοσκόπος Sirach. iv. 35. 618, a 19.
- Φάντασμα Gen. xxxii. 24. 20, a pen.
- Φάνος παιδῶν Sirach. xxx. 5. 671, b 10.
- Φάραγγ Efa. lvii. 5. 328, a 30. Φάραγγ ὁρῶν
Zachar. xiv. 5. 563, b 43.
- Φαραγῶδη τ' ὁρῶν I Macc. xv. 39. 761, a 34.
- Φαραθωνί, Φαραθῶ, Φαραθῶν I Macc. ix. 50.
744, a 21. seqq.
- Φαραθῶν Gen. xli. 11. 11, b 12.
- Φαρεῖς Dan v. 25. 463, a 40.
- Φάρος, Φάροι Efa. xxviii. 25. 299, b 2. Na-
humi i. 8. 534, a antep.
- Φαριμί I I Par. i. 11. 7. 181, b 22.
- Φαρμακεία Malach. i. 5. 370, a 60. Sap.
xli. 4. 601, a 32.
- Φάρμακον κακῶν Sirach. xxx. 17. 672, a 32.
- Φασηλὶς I Macc. xv. 23. 760, b 2.
- Φασιρῶν I Macc. ix. 66. 744, b 43.
- Φάσεις Exodi xxv. 18. 55, a 47.
- Φάσμα Sap. xvii. 3. 606, b 50. & vers. 9.
p. 607, a 13.
- Φαῦλος τῇ γλώσῃ Sirach. xx. 18. 649, b 50.
- Φαυλότης Sap. iv. 12. 593, b 32.
- Φαύλος ἀπλισμένοι I Maccab. iv. 6. 731,
p. 54, 55.
- Φέγγος ἑλῆς I I Macc. p. 797, b 57.
- Φεθαίρα Num. xxi. 5. 78, a 49.
- Φεῖδεσθαι Sirach. xlii. 15. 635, b 34. xlii. 11,
2. 654, b ult.
- Φεδῶ μηδεμίαν ποιῆσθαι I Macc. vii. 26.
739, b 30, 31.
- Φεδωλία Sirach. xiv. 3. 636, b 28, 29.
- Φελεθί I I Reg. viii. 18. 134, a 62, 63.
- Φελμονί vel Φελμωνί Dan. vii. 13. 470,
b 21.
- Φερεθῶν Gen. xli. 11. 11, b 12.
- Φέρεται ἐν μακροθυμίᾳ Sapient. xli. 20. 601,
b 7. Φέρεται χρευστὶς ἐκλεκτῶ Baruchi iii. 30.
716, b 44, 45. Φέρεται Gen. xli. 11. 11, b 11.
- Φερνοφόρος Dan. xi. 6. 477, b 13.
- Φεύγειν ἐπὶ τὸ ἱερὸν I Macc. vii. 32. 739, b 47.
- Φεύγων μαχίσεται I Maccab. xi. 73. 752,
b 22.
- Φθᾶ Sap. xlii. 2. 602, b 34.
- Φθάνω Tobiz. v. 24. 575, b 58, 60.
- Φθίνειν I Macc. vi. 13. 736, b 38.
- Φθόγγος Psalmo xix. 5. 225, a 54, 55. Sap.
xix. 17. 209, b 39.
- Φθονερός Tobiz. iv. 7. 575, a 47.
- Φθονέω Ibid. lin. 44. Φθονέω Eft. Addit.
xvi. 7. 588, a 40.
- Φθονᾶ Sirach. xxxi. 1. 673, a 19. xxxi. 15.
677, b pen.
- Φιλαδελφία Sirach. xxv. 2. 660, a 59.
- Φιλάγγυρος Sirach. xxxi. 15. 674, a 8.
- Φιλήκορος Judith. vii. 1. 581, b 59.
- Φιλία Sap. vii. 14. 596, b 26. Φιλία ἀδιά-
βλητος Sirach. xxiv. 24. 658, b penult.
- Φιλία, ἰσότης Sirach. xxxvi. 16. 684, a 52.
- Φιλιάζω Sirach. xxxvi. 1. 683, b 6, 8.
- Φιλόδωρος Dan. xi. 24. 480, a 23. I Macc.
i. 30. 730, b 16.
- Φιλομαθεῖν Sirach. p. 610, b 53.
- Φιλομαθεῖς Judith. vii. 1. 581, b 59.
- Φιλοξενία Efa. lvi. 17. 330, a 37.
- Φιλοπάτρις Zachar. ix. 9. 556, a 18.
- Φιλοπάτωρ I I Macc. p. 789, a 53.
- Φίλος Psalmo cxxxix. 17. 245, b 1. Michæ
vii. 5. 529, b 47. Sirach. xl. 23. 691, b 57.
I Macc. vi. 14. 736, b 43. Φίλος τῶ νυμφίῳ
Psalmo xlv. 1. 230, b 41. Φίλοι λόγων & ἔ-
ργων Sirach. xxxvi. 1. 683, b 13.
- Φιλόσοφος Sap. vii. 2. 597, b 27.
- Φιλοσοφία Sirach. xl. 20. 691, b 38.
- Φιλοφροσύνη Exodi xxi. 10. 52, b 2.
- Φιλοψυχεῖν I Macc. xli. 5. 755, a 18.
- Φιμός Sirach. xx. 31. 650, b pen.
- Φλεγμαίνειν Nahumi i. 19. 535, b 33.
- Φλεῶς Efa. lv. 13. 326, b 30.
- Φοβέσθαι Psalmo xxix. 9. 227, a 52.
- Φόβος αὐτῶ Ezech. xxxii. 32. 443, b 54. Φό-
βος Κυρία Sirach. xix. 18. 647, a 48. 54.
Φόβος ὑψίστου Ibid. lin. 41.
- Φοιδάειν, Φοιδᾶσθαι Deut. xiv. 1. 87, b 39.
I I Reg. xvii. 29. 154, b 12.
- Φοινίξ Jobi xl. 25. 219, b 5. Efa. xlii. 8.
294, a 31. Osee xii. 7. 500, b 40.
- Φονεῖν Exodi xx. 15. 48, b 38, 51. πεφονευ-
μένον πλῆθος I Macc. v. 51. 735, b 7. 8.
- Φορεῖον I I Macc. i. 27. 766, b 31. ix. 8.
776, b 1.
- Φόρημα ἐφ' ὧν I I Macc. iv. 12. 767, a 57. 58.
- Φορολόγος I Macc. i. 53. 726, a 12.
- Φόρος I Macc. x. 31. 746, b 13. xv. 31. 760,
b 55. Φόρος τελείν I Macc. xiii. 41. 756, a ult.
- Φῶδ Judith. i. 13. 579, b 35.
- Φωρεῖ· Φωρεῖο Eft. i. 7. 199, b 56. 59.
Eft. Addit. xi. 1. 586, b 51. I I Macc.
xv. 37. 789, a 17.
- Φραάτης I Macc. xiv. 2. 757, a 51.
- Φραγμός Jobi xxxviii. 31. 217, b 13.
- Φράσων· Φραζάμενοι τοῖς ὀπλοῖς I Macc. xli.
50. 754, b 55. π. Φραγμένοι Sirach. xxi. 14.
15. p. 651, b 57.
- Φρέαρ Jer. xli. 7. 384, b 10.
- Φρένες μο Dan. iv. 33. 461, b 7.
- Φρονεῖν θνητὰ I I Macc. ix. 12. 776, b 20. Φρο-
νεῖν μέγα Ibid. lin. 23. Φρονεῖν μὴ κατ' ἀν-
θρώπον Habac. i. 11. 536, b 50. 51. Φρονεῖν
τὰ ἡμῶν, τὰ Ρωμαίων I Macc. x. 20. 745,
b 33, 35. Φρονεῖν ὑπὲρ Θεοῦ I I Macc. ix.
12. 776, b 26.
- Φρόνησις Sirach. xxv. 12. 661, b 47.
- Φρονιμώτερος Gen. i. 1. 4, a 35. Jer. iv. 22.
348, a 35.
- Φροντίζαν Sirach. vii. 16. 626, a 15.
- Φροντιστὴς αὐτῶν Sap. v. 16. 594, b 53, 54.
- Φρερά I Macc. i. 36. 725, a 50. ix. 51. 744,
a 29. 30. x. 75. 748, b 31.
- Φρέριον I Macc. iv. 61. 734, a 4. v. 9. 734,
a 58. & vers. 29. p. 735, a 2. I I Macc. x. 33.
779, a 24.
- Φρύαγμα δυνάμεως I I Macc. p. 798, a 44.
- Φρυκτωρία Jer. vi. 1. 349, b 44. Sirach. xlii. 11,
9. 697, a 25.
- Φυγὰς Sirach. xxi. 31. 670, b 51. Φυγάδες
τ' αἰανίς προνοίας Sapient. xvi. 2. 606,
b 38, 39.
- Φύκος Sapient. xli. 14. 603, a 28.
- Φύλαγμα Levit. xvi. 30. 66, b 24. I Macc.
vii. 28. 742, a 11.
- Φυλακή Jerem. xx. 2. 364, b 11. Φυλακή ἀπὸ
προσκόμματος Sirach. xxxiv. 20. 680,
a 19, 20.
- Φύλακας καταστήσαι I Macc. iv. 61. 733, b 57.
- Φύλαρχος Genes. xvi. 20. 14, a 37. Jos.
viii. 3. 105, b 36. I Macc. xi. 17. 749,
b 57. xiv. 28. 758, a 30.
- Φυλάσων Sirach. xlii. 7. 655, b 19. 20. Φυ-
λάσων τὴν ὁδὸν Jerem. xxxv. 4. 380, b 17.
- Φυλάττεσθαι Sirach. xix. 9. 646, b 46. xl.
31. 692, b 10.
- Φυλὴ Numer. xxvii. 11. 80, b 11. Tobiz.
v. 16. 575, b 34. Judith. vii. 2. 3. p. 582,
b 8.
- Φύλον I I Macc. p. 799, b 25, 26.
- Φύραμα Num. xv. 20. 75, b 34.
- Φύρεσθαι I I Macc. p. 795, a 32.
- Φυσιάζω, vide πεφυσ.
- Φυσικά Sap. vii. 27. 597, b 10.
- Φύσις Sapient. xli. 1. 602, a 41. 42. Sirach.
xxxii. 15. 678, a 10.
- Φυτεύειν Sirach. xlii. 25. 693, a 8.
- Φυτὸν ποτηρίας Sirach. i. 30. 615, b 31.
- Φυτὰ Sapient. vii. 20. 597, a 3. x. 7. 599,
b 29.
- Φύω· πεφύκειν ἐπὶ τὸ πλεονέχων Sirach. xxxi.
5. 673, a 54.
- Φωνὴ Φόβου Efa. xxxii. 3. 304, a 49. Φωνὴ
χαίροντων, live χαρμωσύνης Baruchi i. 22,
23 p. 715, a 38, 39.
- Φωνητικόν Sirach. xvi. 5. 642, a 30, 31.
- Φῶς ἀπρόσιτον I I Macc. p. 791, b 19. 20.
- Φῶτα καίόμενα I Macc. xli. 29. 754, a 4, 5.
- Φῶτων ἡμέρα Ezech. xxxix. 13. 450, a 46.
- Judith. xvi. 29. 586, b 12, 13. I Macc. iv.
50. 733, a 54. I I Macc. i. 8. 763, a 17. x.
8. 778, a 14, 15.
- Φωστὴρ Sirach. xlii. 8. 697, a 14.
- Φωτίζαν Sirach. l. 8. 707, b 58. Φωτίζαν παι-
δείαν Sirach. xli. 44. 660, a 25.
- Φωτισμός & τελείωσις Exodi xxvii. 30. 56,
a 26.
- X.
- Χαῖλὼν Jer. xlviii. 21. 390, a 23.
- Χαῖρε Tobiz. vii. 1. 576, a antepen.
- Χαίρειν I I Macc. ix. 19. 777, a 4.
- Χαιρετίζαν Tobiz. vii. 1. 576, a 60.
- Χάλαζα Sirach. xxxix. 35. 689, b 39.
- Χαλδαῖοι Jerem. l. 35. 395, b 43.
- Χαλεπὰ τὰ τέλη Sap. i. 19. 592, b 34.
- Χαλεπαίνων Sirach. xxxvi. 22. 683, a 21.
- Χαλμαῖον Psalmo lvi. 10. 232, b 5.
- Χαλκίους Sirach. xxxvi. 1. 29. 687, a 44.
- Χαλκιδῶν Ezech. xxxvi. 16. 436, b 6.
- Χαλκοκρυφαί I Macc. vi. 5. 737, b 17.
- Χαλκολίβανος Ezech. i. 7. 401, b 30, 31.
- Χαλκὸς τέκτων δονάκων Jerem. xxxvi. 23.
381, a 50.
- Χαλκώματα I Macc. vii. 22. 741, b 43, 44.
- Χαμαῖτύπη Efa. lvii. 9. 328, b 48, 49.
- Χάραγμα, χαράγματα Jer. xlii. 1. 361, b 41.
I I Macc. p. 792, a 51.
- Χαρακτήρ Ἑλληνικός I I Macc. iv. 10. 767,
a 33. χαρακτὴρ ἐντίθεσθαι σατῆρι I Mac-
cab. xv. 6. 759, b 24.
- Χαρακωσις Deut. xx. 20. 35, b 13.
- Χάραξ Ezech. iv. 2. 405, b 23. Sirach. xlii.
21. 653, b 57. Χάραξ περὶ δάκρυον I I Reg.
xxiv. 10. 174, b 14. Efa. xxi. 3. 300,
a 9, 10.
- Χαράττεσθαι I I Macc. p. 792, a antepen.
- Χαρίζεσθαι Sirach. xxvii. 26. 667, a 15. 16.
- Χαρίζομενος ὑπὸν μέρος I I Macc. p. 796,
a 37, 38.
- Χάρις Sirach. xvi. 18. 643, a 4. xl. 17. 691,
b 10. Χάρις βραδύπορος Prov. i. 28. 247,
b 48. Χάρις ἐξαλλάσσουσα Sirach. xxxi. 14.
676, a 26. 27. Χάρις ὑπὲρ χάρις Sirach. xxvi.
19. 665, a 7. Χάρις διαβολῆς Sir. xxxvi. 11,
17. 18. p. 686, a 59. Χάρις ποτηρίας Sirach.
xxix. 10. 669, b 38. Χάρις τῶ ἐκφᾶναι Sir-
rach. xix. 3. 647, b 45.
- Χαριτόω· κεχαριτωμένη Dan. ix. 23. 473, a 20.
- κεχαριτωμένη Sir. xvi. 17. 644, b 43, 44.
- Χαριμα Ezech. xxvii. 23. 437, a 43.
- Χαριμα I I Macc. p. 795, b antepen.
- Χαριτηρία χαρῶν

VOCUM GRÆCARUM.

χαλαρά I Macc. ix, 2. 742, a pen.
 χασι Gen. xxxviii, 5. 21, b antepen.
 χασιεύ I Macc. iv, 51, 52. p. 733, b 1.
 χασιφωμα I Macc. v, 26. 734, b 42.
 χασιφών Ibidem.
 χαυλοταίοι Gen. ii, 11. 3, a 47.
 χαυνός αἷρ Sap. ii, 3. 590, a 38.
 χαυνών Jer. vii, 18. 351, b 23.
 χερών, χερώνη I Macc. v, 65. 735, b 43.
 χείλη Sirach. xi, 16. 691, a antepenult.
 χείλη ἀπάτης Judith. ix, 13. 583, a 27, 28.
 χείρ συνεσταλμένη Sirach. iv, 36. 618, a 22,
 23. χείρες παρμέναι Sirach. ii, 14. 613,
 a 37, 38. χείρας τιθέναι Eft. Addit. xiv,
 8. 587, a 55, 56.
 χερδατός II Reg. xiii, 18. 136, b 48.
 χερδοίαι Sirach. xvi, 8. 640, a 1.
 χερτογία Eft. lvi, 11, 9. 330, b 18. Sap. vi,
 4. 595, a 41.
 χεράνακτες Sirach. xxxviii, 35. 687, b 25.
 χείσθαι Dan. ix, 11. 472, b 14.
 χείσθαι Ezech. xxviii, 18. 436, b 31.
 χείσθαι II Reg. vii, 18. 134, a penult.
 χείσθαι Judith. i, 9. 579, a 39. xv, 5. 585, a 30.
 χείσθαι Judith. xv, 5. 585, a 30.
 χείσθαι Judith. vii, 3. 581, b 9.
 χείσθαι Levit. xxv, 5. 70, b 19, 20.
 χείσθαι I Macc. iv, 51, 52. p. 733, b 2.
 II Macc. i, 9. 763, a 34.
 χείσθαι Numer. xxi, 24. 79, a pen.
 Ezech. xxviii, 6. 435, a 32.
 χείσθαι, vide εξήχες.
 χείσθαι Exod. iv, 1. 28, b penult.
 χείσθαι I Macc. i, 11. 55. 731, b 3.
 χείσθαι I Macc. xii, 7. 753, a 31.
 χείσθαι Sap. xi, 15. 600, b 29.
 χείσθαι Judith. x, 2. 583, a 59, seqq.
 χείσθαι Ezech. iv, 11. 406, a 50.
 χείσθαι Judith. ii, 14. 579, b 53.
 χείσθαι Deut. xxi, 18. 101, a 31, seqq. χείσθαι
 πεκρίας Ibid. lin. 34.
 χείσθαι Sirach. xxxviii, 8. 668, a 11.
 χείσθαι Jer. li, 47. 399, a 4.
 χείσθαι Sirach. i, 10. 611, a 44.
 χείσθαι II Macc. iv, 14. 767, b 7.
 χείσθαι Judith. xv, 15. 585, a 54.
 χείσθαι IV Reg. xi, 4. 164, a 41. & vers. 19,
 p. 165, a 10.
 χείσθαι Psalmo xvi, 14. 224,
 b 62, 63.
 χείσθαι Sirach. xxxviii, 25. 678, a ult.
 χείσθαι Psalmo xxxviii, 2. 228, b 53, seqq.
 lxviii, 16. 235, b 1, cxviii, 6. 243, b 12.
 II Macc. v, 27. 771, a 33.
 χείσθαι II Macc. v, 27. 771, a 32.
 χείσθαι IV Reg. xviii, 24. 169, a 20.
 χείσθαι I Macc. ii, 63. 729, b 16.
 χείσθαι Judith. vii, 10. 581, b 16.
 χείσθαι Sirach. xxxix, 26. 689, a 31. II Macc.
 p. 797, a 35, 36.
 χείσθαι I Macc. x, 42. 747, b 15. χείσθαι ψυ-
 χείσθαι Sap. xv, 8. 604, b 59. 60.
 χείσθαι υπό τῶν ἱερῶν I Macc. x, 43. 747,
 b 23.
 χείσθαι Genef. xix, 3. 14, b 54. Deut. xi,
 10. 86, b 26. χείσθαι ἐθεοί III Macc. p. 793,

b 18, 19. χείσθαι ἰδίαι νόμοις I Macc. x,
 37. 747, a 28, 29. χείσθαι πατρίαι νόμοις
 I Macc. vi, 59. 738, b 36.
 χείσθαι Sirach. xxxviii, 13. 684, a 32.
 χείσθαι Ecclef. xii, 11. 267, a 25.
 χείσθαι I Macc. vi, 11. 736, b 31.
 χείσθαι Sap. viii, 1. 597, b 26.
 χείσθαι Psalmo xvi, 1. 227, a 14, 15.
 χείσθαι Dan. ix, 24. 473, b 2.
 χείσθαι Sirach. xlviii, 7. 707, a 6.
 χείσθαι Sirach. vi, 22. 621, a 19.
 χείσθαι Dan. vii, 25. 468, b 5. χείσθαι πα-
 ροικίας III Macc. p. 800, a 29. χείσθαι κατά
 Sirach. p. 610, a 33.
 χείσθαι I Macc. xi, 58. 751, b 51.
 χείσθαι Sirach. vi, 20. 623, a 42.
 χείσθαι Ezech. xxviii, 13. 438, b 14.
 χείσθαι I Macc. xi, 58. 751,
 b 20.
 χείσθαι Jer. xxi, 14. 366, b 6.
 χείσθαι II Macc. i, 25. 764, b 46.
 χείσθαι Judith. xv, 5. 585, a 23.
 χείσθαι Ezech. iv, 2. 405, b 1. χείσθαι βάλλειν
 Habac. i, 10. 536, b 41. χείσθαι ταφῆς Si-
 rach. xxi, 9. 651, b 15. χείσθαι ἐπὶ (περί,
 ap. Joseph.) τὸ κύκλον Ezech. xxi, 22. 426,
 a 51, 52.
 χείσθαι I Macc. xi, 64. 752, a 27. χείσθαι τὸ κρι-
 σίας Joel. iiii, 2. 507, b 48, 49.
 χείσθαι κατά τρόπον I Maccab. i, 17. 724,
 a 61, 62.
 χείσθαι ποιεῖν ἐπὶ τινῶν III Maccab. p. 793,
 a 50.
 χείσθαι Judith. iv, 3. 580, a 46. xv, 5. 585,
 a 29.
 Ψ.
 Ψαλμός Jobi xxi, 12. 209, b 41. Eft.
 lxvi, 20. 342, b 12. III Macc. pag.
 799, a 18.
 Ψαλτήριον Jobi xxi, 12. 209, b 41, 42. Sap.
 xix, 17. 609, b 39. Sirach. xxxix, 20. 688,
 b 56.
 Ψαμμακόσια Gen. xiii, 16. 11, b 47. Nu-
 mer. xxi, 10. 78, b 31.
 Ψαμματός Sirach. xxi, 20. 653, b 47.
 Ψαρός Zachar. vi, 3. 552, a antepen.
 Ψελίον Jobi xl, 21, 219, a 54. Judith. x, 2.
 583, a 59, b 2.
 Ψευδής ἄνθρωπος Sirach. xxxiv, 2. 679, a 20.
 Ψεύδεται, Ψεύδεται πίστις I Macc. xi, 53,
 751, a 58, 60.
 Ψευδογία II Macc. xiii, 3. 783, b 17.
 Ψευδομαντίς Sap. xiv, 28. 604, a 56.
 Ψευδοκία ἐκ πολυπορίας Sirach. xxi, 9,
 655, b 33, 34.
 Ψεύδος III Macc. p. 798, a 10, 11.
 Ψεύδος Jer. iiii, 16. 272, b 32, 33.
 Ψεύδοι Sirach. xii, 19. 634, a 58.
 Ψεύδος Sirach. v, 16. 619, a 52. xii, 19,
 634, a 57. xxviii, 15. 668, a ult.
 Ψεύδοι I Macc. ix, 11. 742, b 35.
 Ψεύδοι Sirach. ix, 5. 626, b 50.
 Ψεύδοι II Reg. ii, 23. 131, b 28.
 Ψεύδοι Eft. i, 9. 190, b 37.

Ψυχάρια Genef. xii, 5. 11, a 53. Ezech.
 xxviii, 13. 435, b 58.
 Ψυχή Sap. xvi, 14. 606, a 15. Ψυχή ἡγεῖται ἐπὶ
 θανάτῳ Sirach. li, 8. 711, b 34, 35. Ψυχή
 παντός ζώου Sirach. xvi, 31. 641, b 29. Ψυ-
 χὰν ἀνθρώπων Genef. xii, 5. 11, a 51, 52.
 Ezech. xxviii, 13. 435, b 56, 57. Ψυχὰν
 ἐν γενεῇ I Macc. i, 65. 66. p. 726, b 31.
 Ψυχικῶς II Macc. iv, 37. 769, a 8. xiv, 24,
 786, a 28.
 Ψυχικῶς III Macc. p. 796, b 47.
 Ψυμίζω Jer. ix, 15. 354, a 14. Sirach xxi,
 33. 671, a 12.

Ω.

Ω pro y Hebrzo I Macc. ii, 1. 727, a 2,
 seqq.
 Ω Ezech. iv, 14. 406, b 6.
 Ω ἀπόκειται Gen. xlix, 10. 26, b 54. Ων εξή-
 III Macc. p. 790, a 51.
 Ωδεδίας III Reg. xvi, 3. 153, b 43.
 Ωδὲ ὑψηλῆς Eft. xxvi, 18. 296, b 39.
 Ωδὲ πατρίος III Macc. p. 798, b ult. Ωδὲ
 χαλεῶν Sirach. xxxix, 20. 688, b 50.
 Ωδὲν Jer. xli, 21. 358, a 61.
 Ωδὲν & Ωδὲν Psalmo xxi, 9. 2. 7, a 50.
 Habac. iiii, 10. 540, a 34. 8. Sirach. xix,
 11. 646, b 57, 58.
 Ωκεανός Sap. xiii, 2. 602, b 44.
 Ωκεανοί Ofex ix, 14. 497, a 33.
 Ωκεανόν Sirach. xli, 4. 690, b 16.
 Ωμότης III Macc. p. 796, b 24.
 Ωρα II Macc. iv, 19. 767, b 55. Ωρα ἐπι-
 σκεπῆς Sirach. xvi, 19. 20. p. 645, a 10.
 Ωρα ἡγεῖται I Macc. ix, 10. 742, b 29.
 Ωραϊσθῆναι Sirach. xxi, 1. 660, a 49.
 Ωραϊός Sirach. xix, 28. 648, b 9. II Macc.
 x, 7. 778, a 1. Ωραϊά Sirach. xxv, 1. 660,
 a 52.
 Ωρίων Jobi xxxviii, 31. 217, b 13.
 Ως Sirach. ii, 23. 613, b 19. Ως ἀδυνατεῖ
 κατὰ ὄψος III Macc. p. 795, b 56. Ως ἀνὸ
 καιρὸς ὑπογράφῃ I Maccab. vii, 1. 25. 741,
 b 53, 54. Ως ἀπὸ ἀρχῆς Sirach. xxxviii, 13.
 682, b 14. Ως ἀποτίσαν Sirach. viii, 16.
 626, a 15. Ως βέλους ὡκῶν Sap. v, 12. 594,
 b 29. Ως ἐδοξε I Macc. vii, 18. 742, a 6.
 Ως ἐχθρὸς καὶ τρίτην ἡμέραν I Macc. ix, 44.
 743, b 36. Ως ἡ ψυχή σα Sirach. xxxviii, 31.
 678, b 47. Ως ἐχὺ ὑπάρχοντες Sirach. xli,
 9. 699, a 40. 41. Ως πατὴρ ἀνθρώπων Eft. xvii,
 10. 11. p. 288, a 52. Ως σκηνοπηγίας II Macc.
 i, 18. 763, b 33. Ως σὺ τὴν ψυχὴν Sirach.
 vii, 23. 623, b 9. Ως σπινθάρη Psalmo xxxix,
 6. 22, b 39. 40. Ως τὸ πρότερον vel τοπρό-
 τερον Jer. xxx, 20. 374, b 48. Ως ψυχὴν σα
 Sirach. xxxviii, 31. 678, b 57.
 Ωσαννά Jer. xxxi, 7. 375, a 60. Zachar. iv, 7,
 551, a 33.
 Ωσει θαλάσσης τὸ τρίμετρον Sirach. i, 3. 709,
 b 19.
 Ωτίον Psalmo xi, 7. 230, a 13.
 Ωφείρ Gen. xxv, 4. 17, b 33.
 Ωφείρ Amos. ix, 5. 12, b 8.

FINIS.

I N D E X

TROPI & FIGURÆ tum Grammaticæ tum Rhetoricæ, & minus frequentia LOQUENDI genera.

Α ἰσός Judic. ix. 8. 112, b 36. II Reg. xii, 1. 135, b 37.
 αἰνιγμα, αἰνιγματὸν Num. xii. 6. 75, a 8, 9.
 Sap. viii. 8. 598, a 15. V. & Indic. prae.
 αἰτιολογία IV Reg. xvii. 7. 168, b 37.
 ἀλλήγορία Psalmo cix, p. 240, b 29. Prov.
 v. 17. 248, a 33. Cantici i, p. 267, a 53.
 vii. 1. 269, b 36. Ezech. xxi. 11. 46. 430,
 b 38. 39. xxxi. 4. 441, b 26. Osee xii. 11.
 13. 502, b 27. & vers. 15, b pen. Habac.
 11. 15. 538, b 52. Malach. 11. 6. 570,
 b 22. Sirach. xi. 3. 630, b 10. xxiv. 35.
 659, b 16. xxix. 15. 670, a 11. xxxix. 3.
 688, a 29.
 ἀμοιβή Michx. vii. 15. 530, b 19.
 ἀναγραμματισμός Psalmo ix. 1. 223, a 53.
 ἀναλόγως ἐνμαζόμενα Sap. ix. 4. 598, b 30.
 ἀναφορά Sirach. xxv. 1. 660, a 55.
 ἀνδρῶποπάθεια Esa. lxi. 9. 336, a 54. 55.
 Osee xi. 8. 499, b 54.
 ἀνταπόδοσις vel ἀπόδοσις Jerem. 11. 25. 345,
 a pen. xviii. 14. 363, a 19. Ezech. xvi.
 36. 418, b 12. xxxi. 14. 442, a 10. mixta
 Comparationi Ezech. xxxi. 12. 441, b an-
 tepen. & vers. 16. 442, a 40. Osee 11. 13.
 488, a 10, 11.
 ἀντίθετα Prov. xviii. 1. 253, a 9. & vers. 2,
 a 13. Esa. lxi. 6. 331, b 41. Jer. 11. 1.
 946, a 40. xlviii. 15. 389, b 54. Michx.
 11. 5. 525, a 35. Tob. xii. 7. 577, b 48.
 Sirach. vii. 28. 623, b 60. x. 26. 629,
 b 12, 13.
 ἀντίπρωσις Sirach. l. 13. 14. p. 710, a 38.
 ἀντιστοιχία II Reg. v. 23. 132, b 59. Dan.
 11. 2. 457, b 54. Osee 1. 6. 486, b 35. x.
 14. 498, b 58.
 ἀντίφρασις Psalmo. x. 3. 4. p. 223, b 9. Sirach.
 xxi. 11. 5. 656, a 32.
 ἀντωνομασία Deut. xvii. 8. 89, a 47. 48. xviii.
 10. 92, b 21. Psalmo xcix. 6. 239, a antep.
 Habac. 11. 4. 539, b 29. 30.
 ἀπό κοινοῦ Jobi xxviii. 17. 212, a 20. Psal-
 mo lxxviii. 9. 233, b 41. Esa. lvi. 11. 13.
 331, a 24. Ezech. xxi. 26. 428, a 40.
 Michx. vi. 5. 528, a 40. 41. Nahumi 1.
 4. 531, b 43. Zachar. xiv. 18. 565, a 21.
 Sirach. xxi. 3. 652, b 51. I Macc. xiv.
 35. 758, a 59. 60. xv. 31. 760, b 56.
 II Macc. 1. 18. 763, b 39. & cap. 11. 28.
 764, b penult.
 ἀποκοπή Jof. x. 13. 106, a 36. Dan. iv. 33.
 461, b 12. Osee v. 11. 492, a 5.
 ἀποσπάτησις Esa. xxi. 14. 292, b 14. lxi.
 18. 342, a 11.
 ἀποστροφή Nahumi 11. 9. 534, b 11. Zach.
 ix. 13. 556, b 23.
 ἀπόφθεγμα Num. xxiv. 20. 79, a 32. 33. Si-
 rach. xxxi. 11. 4. 677, a 54. 55.
 ἀσύνδετα II Macc. xiii. 19. 784, b 6. xiv.
 25. 786, a 33.
 αὐξήσις Esa. lxi. 4. 331, b 21.
 ἀφαιρέσις Gen. 11. 14. 3. b 8. 9.
 ἀφαιρετικῶς λεγόμενα Sirach. 11. 6. 613, a 11.
 γνώμη, γνώμαι I Paral. xv. 12. 178, a 59.
 II Paral. xxxi. 26. 188, b antepen. Prov. 1.
 p. 247, a 9. vi. 2. 248, a 55. xvi. 4. 256,
 a 47. 48. Ecclef. ix. 11. 264, b 38. Esa.
 ix. 12. 282, a 46. lxi. 6. 334, a 57. Jer.
 v. 7. 349, a 1. Ezech. xvi. 49. 419, a 43.
 Sirach. p. 610, a 58.
 δασυτεῶς Psalmo xvi. 4. 224, a 56.
 δεινότης IV Reg. xi. 2. 170, b 12. Ezech.
 xxi. 3. 428, b 22. III Maccab. p. 795,
 a 30.
 διατύπωσις Gen. vii. 11. 9, a 25. Esa. 11.
 5. 276, a 15. Jerem. ix. 21. 354, a 34.
 II Macc. 11. 15. 766, a 37. III Maccab.
 p. 790, b 32.
 διεκδασίς II Macc. vi. 17. 772, a 38.
 ἐρανεία Esa. lvi. 12. 329, a 9.
 ἐκείναι Gen. xxiv. 47. 17, a 44. Exodi xx. 1.

34, b 35. & vers. 2. p. 36, a 5. vers. 11. p. 46,
 b 56. Deut. x. 17. 86, b 1. Psalmo lxxxi. 16.
 235, a pen. Prov. 111. 12. 247, b 21. xxxi.
 3. 258, a 19. Eccl. v. 7. 261, a 18. Esa. xvi. 2.
 287, a 49. lvi. 12. 327, b 18. Jer. iv. 18.
 19. p. 348, a 6. ix. 25. 354, b 13. x. 14.
 355, a 59. xix. 1. 363, b 19. xli. 7. 384,
 b 7. xlviii. 32. 391, a 8. lxi. 20. 400,
 a 57. Ezech. 1. 27. 403, a 46. 111. 5. 404,
 a 24. Dan. xi. 17. 479, a 20. Osee ix. 1.
 496, a 7. x. 11. 498, b 3. xli. 11. 501, a 29.
 xlii. 4. 502, a 26. Amos 1. 4. 512, a 18.
 viii. 5. 516, b 6. Abdia 1. 7. 518, a pen.
 Mich. vi. 5. 528, a 42. & vers. 16. p. 529,
 a 45. Nahumi 11. 8. 533, a 59. Habac. 1.
 11. 536, b 55. & 11. 14. 538, b 41. Zachar.
 111. 2. 550, a 21. ix. 1. 555, a 15. Malach.
 1. 8. 567, a 38. & vers. 11, b 5. Judith.
 vii. 13. 581, b 42. Sirach. 111. 15. 614,
 a 38. iv. 28. 617, b 24. xxxv. 4. 680, b 58.
 xlviii. 23. 708, a 17. xlix. 8. 708, b 30.
 l. 13. 14. p. 710, a 38. I Maccab. 11. 48.
 728, b 31. x. 20. 745, b 33.
 ἐμφασις III Reg. xii. 19. 151, a 48. Osee
 xii. 4. 500, b 17. xiv. 3. 503, a 47.
 ἐν δὲ δύοιν Genes. 111. 16. 5, a 54. 56. &
 vers. 23, p. 6, a 35. Jerem. 11. 373,
 a 62. 63. Ezech. 11. 2. 403, b 27. xvi. 58.
 419, b 34. xxxviii. 22. 449, b 47. Osee
 111. 5. 489, b 3. Judith. v. 10. 580, b 42.
 Sirach. xxxi. 11. 3. 677, a 43. 44. xlv.
 25. 700, a 19. xlv. 12. 701, a 21. & vers.
 20, b 35. I Maccab. 111. 13. 730, a 37. &
 vers. 42, b ult. xi. 60. 751, b 60. 61. xli.
 16. 753, b 22. II Macc. 1. 7. 762, b antep.
 111. 24. 766, b 7. xiv. 46. 787, b 27. xv.
 29. 788, b 23. 24. III Macc. p. 791, a 43.
 ἐναλλαγή Michx. iv. 9. 526, b 10. Zach. 1.
 21. 549, a 47. Adde infra, Singularis pro
 plur. & Temporum permutatio.
 ἐξήγησις Genes. 1. 26. 1. b 45. 11. 3. 2, a 50.
 Exodi xx. 4. 33, a 48. Levit. xxv. 35. 71,
 a 6. Num. xvi. 2. 76, a 43. Deut. xxix.
 18. 101, a 35. I Reg. xiv. 35. 124, b 59.
 Esa. lvi. 11. 327, b 7. Jerem. 1. 41. 396,
 b 21. Ezech. xxxvii. 16. 447, b 43. 44.
 xxxviii. 22. 449, b antepen. Dan. vii.
 20. 468, a 6. Osee vii. 1. 493, b 26. ix. 6.
 496, b 7. Joel. 11. 32. 507, b 28.
 ἐξοχή Levit. xxv. 23. 70, b 48. Esa. lvi. 11.
 13. 331, a 42. Daniel. vii. 23. 468, a 30.
 ix. 24. 473, b 5. Amos 1. 10. 512, b 12.
 Sophon. 111. 13. 544, b 18. Sirach. xxiv.
 2. 657, b 49.
 ἐπάνοδος ἱστορικὴ Gen. 1. 9. 1, b 8. Exodi vi.
 9. 29, b 25. Judic. 1. 4. 109, a 43. IV Reg.
 111. 5. 159, a 17. Esa. x. 28. 283, b 16.
 I Macc. xiv. 1. 757, a 37. II Macc. x. 1.
 777, b 14.
 ἐπανόρθωσις Jer. vi. 15. 350, a 56. vii. 12.
 352, b 34. 35.
 ἐπένδεσις Psalmo lxi. 7. 8. p. 233, a 33.
 Esa. xxxiii. 7. 304, b 7. lxi. 8. 324,
 a 55. Ezech. xxi. 16. 425, b 29. I Macc. v.
 46. 735, a 50. 51.
 ἐπίθετον Esa. ix. 6. 281, b 44. lxi. 4. 335,
 a 9. lxi. 20. 342, b 16. Sirach. xv. 2. 638,
 a pen.
 ἐπιμύθιον Ezech. xvii. 12. 420, b 58.
 ἐτυμολογία Esa. xxxii. 8. 303, b 38. Sirach.
 xlv. 20. 699, b 39.
 ἐνφνησιμὸς Exodi xx. 10. 46, a 30. I Reg.
 xxv. 22. 128, b 14. Psalmo x. 3. 4. p. 223,
 b 11. Joel. 111. 507, b 35. 36.
 ἐνφανία Exodi 11. 15. 28, b 43.
 ἵνα ἐκβαταίνῃ III Reg. 11. 27. 144, b 50. Jer.
 xxvii. 10. 372, b 15. 16. xxxiii. 4. 5.
 p. 379, a 19. 20. Ezech. xxi. 3. 427,
 a 57.
 ἰσοψηφία Zachar. 111. 8. 550, b 19.
 κατ' ἀνδρῶποπάθειαν Esa. lxi. 9. 336, a 54.

55. Osee xi. 8. 499, b 54. κατὰ διάνοιαν
 Psalmo xl. 7. 230, a 17. κατ' ἐπικράτειαν
 IV Reg. xvii. 24. 169, a 19. κατὰ τὸ σημαί-
 νομενον Gen. 111. 15. 5. a 27. Jer. 1. 18,
 19. p. 348, a 21. Judith. vii. 2. 581, a 61,
 62. Sirach. xxxv. 25. 682, a 16. I Macc.
 xvi. 18. 762, a 28. 29. κατὰ φάσιν Jerem.
 xxi. 9. 368, a 14.
 κατὰχρησις Esa. lxi. 20. 332, b 12. Ezech.
 xxxi. 9. 442, b 60. Joel. 1. 20. 505, a 60.
 Judith. 11. 1. 579, a 54. Sirach. xli. 1.
 692, b 28. 29. I Macc. 1. 1. 723, b 25. v. 41.
 735, a 33.
 κοινότης Esdras ix. 6. 193, a 2. II Macc. vi.
 18. 773, b 5.
 κρήνη Ashbafsch dicta Judzis Jer. 11. 1.
 396, a 54.
 λιτότης Exodi xx. 7. 44, b 5. IV Reg. xxi. 11,
 29. 174, a 21. Esa. xxvii. 3. 297, a 45.
 xlii. 3. 311, b 4. & vers. 8, b 41.
 μετάθεσις Dan. vi. 18. 465, a 11.
 μεταλήψις Psalmo lxxiv. 15. 236, a 5.
 Ezech. xxxvi. 37. 447, a 37. Michx. iv.
 8. 526, a 49. 50. Soph. 111. 9. 544, a 34.
 Zachar. 111. 2. 550, a 21. Sirach. xxxv. 26.
 682, a 20. II Macc. iv. 40. 769, a 23.
 μεταφορά Jobi xxxix. 19. 218, a 38. Psal-
 mo xx. 10. 225, b 58. xxi. 19. 226, b 1.
 Ezech. xxxvi. 38. 447, a 48. 49. Habac.
 11. 16. 538, b ult. Zachar. xiv. 17. 565,
 a 10. 11. Sirach. xl. 25. 692, a 19.
 μετανομή Genes. 1. 7. 7. a 30. 31. Jobi
 xxxv. 3. 215, a 49. Esa. xlix. 4. 319, b 51.
 lxi. 11. 324, b 37. lv. 11. 326, b 14.
 lvi. 10. 330, b 32. lx. 17. 333, a 56.
 lxi. 8. 334, b 15. lxi. 11. 3. 335, b 57.
 lxiv. 7. 337, b 62. 63. lxi. 14. 341, b 5.
 Jer. 11. 12. 344, a 54. vii. 20. 351, b 39.
 xi. 20. 356, b 38. xvii. 17. 362, b 13.
 xx. 3. 364, b 21. xxi. 14. 366, a 3. xlix.
 29. 393, b 19. Ezech. xvi. 61. 419, b 53.
 xxxi. 12. 441, b 58. Daniel. iv. 24. 460,
 b 51. viii. 26. 471, b 58. Osee v. 1. 491,
 a 45. Amos 111. 10. 511, b 5. Mich. 1.
 5. 522, b 20. Zach. vi. 2. 552, a 49. Ma-
 lach. 11. 2. 568, a 12. 13. Judith. vii. 13.
 581, b 40. Esdras. Addit. xiv. 4. 587, a 47.
 Sapient. 1. 15. 589, b 38. xii. 2. 601, a 28.
 xvii. 2. 606, b 41. Sirach. 1. 11. 611,
 a 48. xv. 8. 638, b 43. xvi. 14. 640, b 10.
 11. xvi. 22. 641, a 32. xx. 28. 650, b 36.
 xxiv. 23. 658, b 55. 56. xxv. 31. 663,
 a 25. xxxi. 27. 677, b ult. xxxv. 21. 681,
 b 35. xli. 19. 696, a 30. 31. l. 24. 710,
 b pen. & vers. 31. p. 711, a 59. 11. 23.
 712, a 48. I Macc. xiv. 22. 757, b 42.
 & vers. 35. p. 758, a 55. II Macc. xi. 31.
 780, a 54.
 μίμησις Esa. lxi. 6. 337, b 42. Jer. 1. 1.
 22. 348, a 31. ix. 19. 354, a 25. Michx.
 11. 5. 524, a 19. Sirach. xxi. 32. 671,
 a 5.
 ομοίωσις Sirach. xlvii. 18. 705, b 31.
 ομνυμία Num. xxi. 14. 78, a 24.
 ονοματοποιία Jer. xix. 1. 363, b 15.
 ὀξύμαρον Sirach. xi. 12. 631, a antepen.
 ὀρισμὸς παχυμερὴς Sap. xvii. 11. 607, a 33.
 πάθος I Reg. xxiv. 15. 128, a 48. Michx.
 vi. 3. 528, a 26. Baruchi iv. 17. 717, b 2.
 παραβολή Proverb. 1. p. 247, a 5.
 παραγωγή Genes. 11. 11. 3. a 46, & vers. 14,
 b 7.
 παραίρεσις Sirach. 111. 19. 614, b 8. iv. 9.
 616, a 57. 58.
 παράφρασις Jobi xlii. 8. 220, b 23. Sirach.
 iv. 21. 617, a 27. 28.
 παρένθεσις Genes. 1. 7. 7. a 49. Levit. xxi.
 13. 69, a 42. Esa. viii. 11. 280, b 26. Jer.
 xxxvi. 11. 28. 383, a 28. xlviii. 33. 391,
 a 16. Ezech. x. 3. 411, b 28. Zachar. xi.
 14. 560, a 19. xiv. 5. 563, b ult. Sap. xvi.
 11. 605.

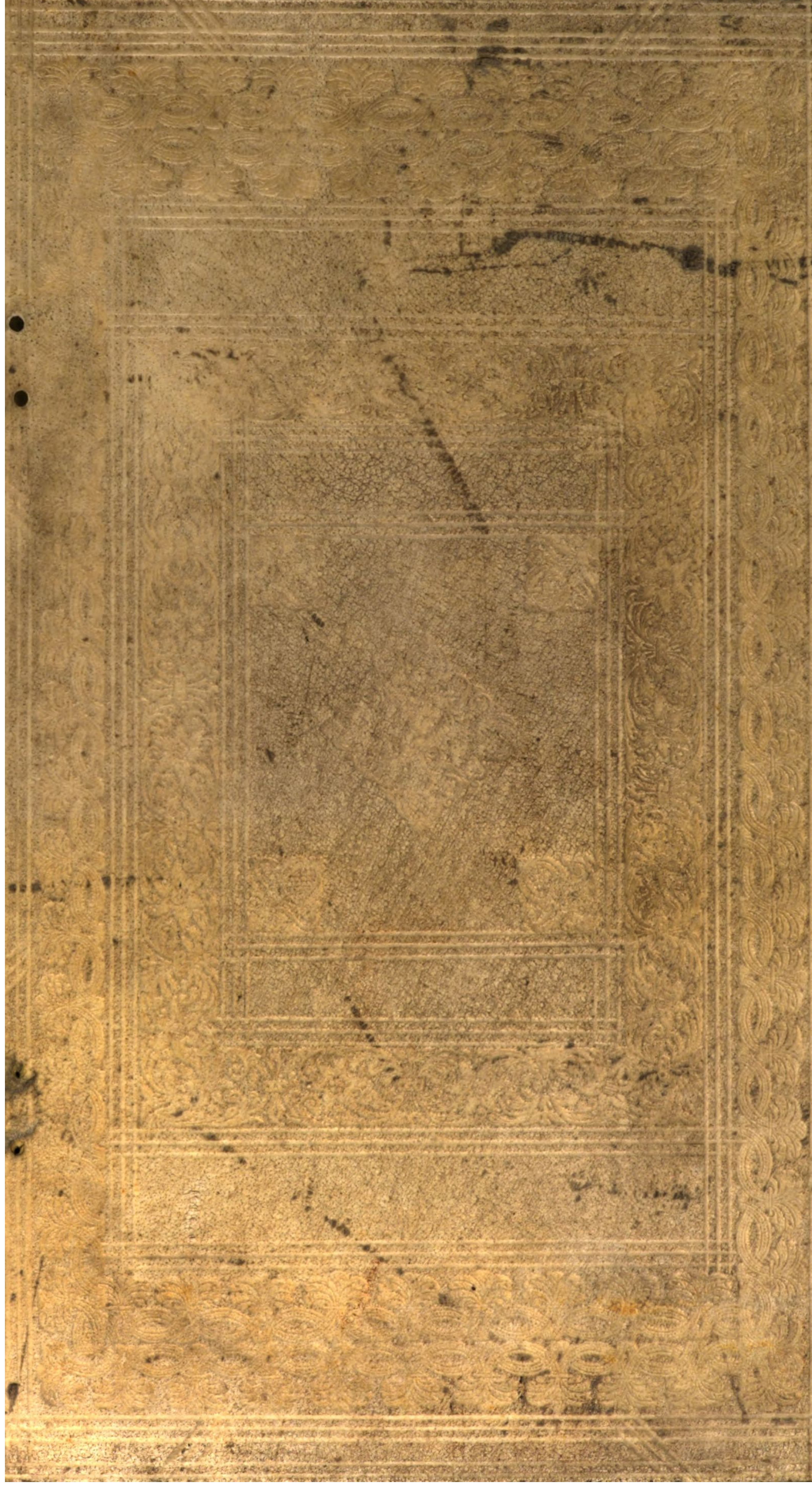
TROPORUM & FIGURARUM.

11. 605, b 60. Sirach. xxv. 22. 662, a 35.
 Repetitio post παρέθεσιν 1 Macc. i. 1.
 723, b 29, seqq.
 παροιμία, παροιμιαί Genes. xii. 1. 11. a 39.
 xix. 17. 15. a 8. xxxii. 11. 20. a 57. Exo-
 di xi. 7. 30. b 12. xx. 5. 43. b 24. 25. &
 vers. 10. p. 46. b 46. vers. 17. p. 50. a 53.
 54. xxv. 18. 55. a 55. Levit. xxvi. 13.
 71. a 50. Num. xxi. 27. 78. b 15. xxxii. 19.
 6. 81. b 14. Deut. vi. 11. 85. a 56. xxxix. 19.
 101. a 42. 1 Reg. xxi. 5. 127. b 22. 111 Reg.
 xvi. 11. 152. b 59. xviii. 4. 153. b 53.
 xx. 11. 155. b 30. 1v Reg. v. 16. 160. b 14.
 & vers. 26. b 59. 60. vii. 6. 162. a 2. viii.
 1. 162. a 21. vers. 6. a 43. x. 11. 163. b 38.
 xx. 19. 172. a 31. 1 Par. iv. 23. 176. b 45.
 xxxix. 14. 180. b 60. Proverb. i. p. 247.
 a 3. 8. vi. 2. 248. a 55. xxvi. 11. 256.
 b 11. seqq. Eccles. iv. 15. 260. b 34. vii.
 3. 262. a 3. ix. 10. 264. b 31. Efa. xxxi. 9.
 303. a 22. 23. xxxiii. 23. 305. b 17. lxvi.
 19. 342. a 37. 38. Jerem. x. 23. 355. b 48.
 Amosi iv. 11. 512. b 25. seqq. Jonæ i. 14.
 520. a 48. Michæe ii. 8. 524. a 59. Ma-
 lach. i. 6. 566. b pen. Judith. xi. 15. 584.
 a 22. Eft. Addit. xvi. 10. 588. b 3. Sap.
 xi. 21. 600. b 56. 1 Maccab. xiv. 12. 757.
 b 16. 11 Macc. xiii. 18. 784. a 54.
 παρανομασία Eccl. vii. 2. 261. b 37. Amosi
 v. 5. 513. a 5. Michæe i. 15. 523. b 2. 3.
 Adj. Dan. xiii. 1. 722. a 13.
 περιφρασίς Jer. ix. 26. 354. b 24. 25.
 πλεονασμός Habac. iiii. 2. 539. b 2. Sirach.
 viii. 22. 626. a ult. xvi. 4. 642. a 13. 14.
 1 Macc. ix. 1. 742. a 49.
 πλοκή Zachar. i. 3. 548. a 14. Sirach. vii. 1.
 621. b 39.
 προλεγόμενα Exodi xx. 2. 36. a 19. seqq. Ma-
 lach. iv. 6. 572. b 9.
 πρόληψις Genes. i. 27. a. a 20. xii. 8. 11.
 a 54. xxxviii. 5. 22. a 2. Judic. viii. 27.
 112. a 50. Ezech. xxx. 14. 441. a 30. Na-
 humi iiii. 8. 534. a 52. Sirach. xlviii. 1.
 706. b 27. 1 Macc. xi. 39. 751. a 6.
 πρόσθεσις Exodi xx. 2. 36. a 4. Jer. xxx. 15.
 374. b 16. Sirach. xlv. 6. 700. b 34. &
 vers. 12. p. 701. a 24.
 προσωποποιία Psalmo lxxviii. 17. 234. a 32.
 33. Efa. v. 14. 277. b 51. xiv. 8. 285. b 42.
 Ezech. vi. 2. 407. b 45. xxxii. 18. 443.
 a 32. & vers. 31. p. 443. b 50. xxxvii. 4.
 447. b 8. 9. Osee x. 21. 488. b 12. Si-
 rach. xxxv. 21. 681. b 38. xlii. 28. 698.
 a 50.
 πύσμα Eccles. vii. 30. 262. b 48.
 σεμνολογία Genes. xxxi. 35. 20. a 38. Prov.
 v. 15. 248. a 23. xxx. 20. 257. b 36. Ezech.
 xxi. 3. 428. b 26. Sirach. xxvi. 11. 664.
 b 3.
 συγχύρησις Efa. viii. 9. 280. b 13. Habac. iiii.
 17. 540. b 39.
 σύλληψις Genes. vi. 3. 8. b 4. Jer. xix. 1.
 363. b 19. Dan. xii. 11. 485. b 7. Michæe
 vii. 13. 530. a antepen. 1 Macc. ii. 67.
 729. b 31. 32. x. 75. 748. b 32.
 σύμβολα 111 Reg. xx. 37. 156. a 6. 7. Jer.
 xix. 10. 364. a 20. xxvi. 18. 372. b 2.
 συνεκδοχή Gen. xlv. 4. 24. b 58. 59. 111 Reg.
 vii. 29. 147. b 1. 1v Reg. ix. 6. 162. b 47.
 11 Paral. xxi. 1. 2. 186. a 52. 53. Jobi xl.
 25. 219. b 6. Efa. xlvii. 11. 318. b 33.
 lx. 13. 333. a 41. lxiv. 11. 338. a 31. Je-
 rem. ii. 12. 344. a 50. 51. vii. 15. 351.
 b 8. xvii. 24. 362. b 35. xxxiii. 24. 379.
 b 47. xlix. 23. 393. a 29. Ezech. xxix. 7.
 439. b 57. xxxviii. 8. 449. a 8. 9. & vers.
 20. p. 449. b 27. 28. Daniel. iv. 24. 460.
 b 52. vii. 27. 468. b 41. xi. 39. 482. b 56.
 Osee i. 11. 487. a 34. 11. 15. 488. a 49.
 vii. 1. 494. b 36. Amosi viii. 5. 516.
 a 47. Michæe vi. 2. 528. a 16. Zachar. x.
 3. 557. a 48. Malach. iiii. 12. 571. a 23.

Sapient. v. 1. 594. a 50. Sirach. i. 37. 612.
 a 54. xvi. 31. 641. b 33. 1 Macc. ii. 24.
 727. b 31. 32. x. 38. 747. a 41. 42. xiv. 1.
 757. a 43.
 σύνθεσις 111 Macc. p. 797. a 42. p. 799. b 25.
 Junge, κατά τὸ σημαίνον.
 ταυτολογία Ezech. v. 11. 407. b 18.
 τυπολογία Osee x. 1. 499. a 34.
 υπαλλαγή Sirach. vii. 8. 622. b 14. 1 Macc.
 ii. 15. 727. a 55. 11 Macc. xv. 21. 788. a 51.
 ὑπερβολή Gen. viii. 21. 9. b 21. seqq. Jo-
 bi xxxi. 18. 213. b 18. Psalmo li. 7. 231.
 b 33. Efa. lxx. 4. 331. b 21. lxiv. 7. 337.
 b 56. Jerem. vii. 6. 352. b 16. Dan. vii.
 27. 468. b 41. 42. Joel. i. 9. 504. b 44.
 Michæe vii. 2. 529. b 10. Sirach. xiii. 17.
 635. b 15.
 ὑπόνοια Malach. i. 3. 566. b 21. Judith. viii.
 1. 581. b 52.
 ὑπόζευγμα Sirach. xl. 24. 692. a 12. 1 Macc.
 viii. 5. 740. b 55. 56.
 ὑποτύπωσις Malach. iiii. 3. 570. a 31. Si-
 rach. l. 13. 14. p. 710. a 47.
 χαρακτηρισμός Dan. iv. 34. 461. b 48. Si-
 rach. v. 1. 618. a 35. xx. 17. 649. b 46.
 xxv. 4. 660. b 40. 11 Macc. vi. 29. 772.
 b 57. xv. 18. 788. a 31. 32.
 χαριεντισμός Exodi v. 16. 29. a 46. Jer. iiii.
 16. 347. a 5. Ezech. xviii. 3. 421. b 20.
 Amosi iv. 6. 512. a 38. Sirach. xlv. 22.
 704. a 26. 27. 1 Macc. ii. 69. 729. b 39.
 χλευασμός ἢ διασυρμός 111 Reg. xviii. 27.
 154. b 3. Efa. xlv. 1. 317. b 50. 51. Jer.
 iv. 16. 347. b 60. vi. 1. 349. a 34. & vers.
 2. b 51. xlv. 3. 387. b 17. Ezech. ix. 1.
 410. b 40. Osee ii. 14. 488. a 15. iv. 16.
 491. a 5.
 Abstractum pro Concreto Baruchi ii. 29.
 715. b 25. 26.
 Activum simplex pro duplici Sirach. xxi. 4.
 652. b 56. 57. xxxiii. 26. 678. b 9. 10.
 seqq. xxxvi. 26. 683. a 48. 49. xlvii. 8.
 704. b 61. 62. & vers. 29. p. 706. a 60. seqq.
 Activum pro Reciproco Sirach. i. 23. 611.
 b 38. seqq. xxix. 24. 670. a 50. 51. xlviii. 1.
 20. 707. b 55. Activum sine persona po-
 situm pro impersonali Passivo Sir. viii.
 17. 626. a 19. seqq. x. 10. 628. b 14. seqq.
 xl. 28. 692. a 44. 46. Activum Plurale
 pro Singulari Passivo Sirach. xlv. 18. 19.
 p. 699. b 33.
 Aoristus pro quovis Tempore Sirach. xv. 14.
 639. a 28. pro presenti Sirach. xxxvii. 1.
 683. b 7. pro plusquamperfecto 1 Macc.
 xii. 30. 754. a 12. 13. xv. 41. 761. a 49. 50.
 A specie ad genus Sirach. xxi. 3. 651. a 35.
 seqq.
 Comparationis nota sæpe subicitur Pro-
 verb. iv. 3. 248. a 1. 2.
 Constructio ad Relativum Sirach. xxiv. 33.
 659. a 53. seqq.
 Constructio ad sensum relata; vide σύν-
 θεσις.
 Copula pro Comparationis particula Efa.
 lxii. 5. 335. a 15. 16. Sirach. xiii. 1. 634.
 b 4. seqq.
 Et pro aut Judic. xi. 30. 114. a 13. & pro
 nempe 1 Macc. xv. 23. 760. a 32. xvi. 7. 761.
 b 13. 14. & pro qui vel qua Sirach. xiv. 5.
 636. b 57. seqq. 1 Macc. iv. 50. 733. a 52.
 & pro sed Sirach. xv. 7. 638. b 38. 39.
 1 Macc. xi. 53. 751. a ult. & pro cum Si-
 rach. xlv. 18. 19. p. 699. b 32.
 Facere pro manifestare Sirach. xlii. 10. 695.
 b 15. seqq.
 Futurum pro Aoristis Sirach. xlii. 23. 697.
 b 51. 52.
 Genitivus substantivi pro adjectivo Sirach.
 xvii. 7. 8. p. 642. a 61.
 Hiphil verba sæpe non facere, sed tractare
 ut talem significant Exodi xx. 7. 44. a ult.

Hiphil verba sæpe tantum manifestatio-
 nem significant Sirach. xlii. 10. 695. b 14.
 seqq.
 In abundans Gen. ii. 10. 2. b 62. 63.
 Infinitivus pro Adverbio Habac. ii. 2. 537.
 b 10. 11.
 Masculinum pro Communi Exodi xix. 13.
 33. b 10. 11. Eccles. i. p. 258. a 42. seqq.
 Tobia x. 13. 577. b 2. 3.
 Metaphysice Sap. vii. 27. 597. b 10.
 Modus sinendi & præcipiendi idem om-
 nibus propè gentibus Exodi xx. 9. 45.
 b 40. seqq.
 Neutrum pro Masculino Sirach. xl. 18.
 691. b 19. 20.
 Niphal pro Pahal Ezech. vi. 9. 408. a 4. Ni-
 phal pro Hithpacl 11 Macc. xiv. 3. 785.
 a 28. 29.
 Nomen pro Pronomine Exodi xx. 7. 43.
 b 62. 63. Nomen vice Pronominis reci-
 proci Sirach. xlvii. 7. 704. b 50. seqq.
 Nomen pro Infinitivo Baruchi ii. 22. 23.
 p. 715. a 32. 33.
 Nominativus subauditus 111 Macc. p. 797.
 a 19. seqq. Nominativus nominis cum
 genitivo pronominis vice genitivi ipsius
 nominis Sirach. xlv. 13. 14. p. 703. b 30.
 seqq.
 Pahal aut Pihel pro Hiphil Ezech. x. 22.
 412. b 50. seqq.
 Participia presentia aut præterita pro Aor-
 istis Efa. lxvi. 10. 341. a 44. 45. Sirach.
 xlv. 3. 698. b 60. seqq.
 Physice Sap. vii. 27. 597. b 9.
 Præfens pro Præterito Sap. xii. 26. 602.
 a 27. seqq.
 Præteritum apud Hebræos idem Perf. Im-
 perf. & Plusquamperfect. Gen. i. 9. 1. b 9.
 Pronomen demonstrativum pro Relativo
 Sirach. xlv. 4. 699. a 7. seqq.
 Quæ subauditum Sirach. xiv. 24. 638. a 15.
 seqq.
 Rectus ex obliquo subauditus Gen. vi. 3.
 8. b 4. 111 Macc. p. 796. a 42. 43. Rectus
 pro Obliquo posterius ponendo Sirach.
 xxvii. 20. 667. a 55. 56. b 12. 13. xli. 17.
 693. b 39. 40. Baruchi iiii. 3. 716. b 55.
 Regimen pro Absoluto Michæe vi. 9. 528.
 b 52. 53. Nahumi iiii. 17. 535. a 37. seqq.
 Zach. xiv. 5. 563. b 46. seqq. & vice ver-
 sa, status absolutus pro constructo Efa.
 xlix. 23. 320. b 57. 58.
 Relativum subauditum 1 Macc. xi. 34. 750.
 b 11. 12.
 Sensus sinendi, non approbandi Exodi xx.
 3. 36. b 28.
 Singularis pro Plurali Efa. xxi. 7. 291. a 21.
 seqq.
 Temporum permutatio Eccles. viii. 7. 263.
 a 41. seqq.
 Trajectio Efa. xi. 11. 284. b 9. Osee x. 4.
 497. b 54. Habac. ii. 14. 538. b 40.
 111 Maccab. p. 799. b 30.
 Transitus ab oratione directa ad indire-
 ctam 111 Macc. p. 797. b 7. 8. & contra
 Ibid. a 9. seqq. Transitus de persona in per-
 sonam Efa. lxi. 14. 323. a 48. seqq. Jer.
 xxi. 14. 366. a 2. Osee v. 2. 491. a 53. seqq.
 Baruchi iv. 14. 717. a 50. 51. Transitus
 de Singulari in Plurale Eccles. ix. 1. 264.
 a 36. seqq. Zachar. ix. 13. 556. b 21. seqq.
 Sirach. xvi. 3. 641. b 52. seqq.
 Transpositio sententiæ Efa. vii. 5. 279. a 5.
 Jer. li. 40. 398. b 23. Ezech. i. 26. 403.
 a 23. iv. 6. 405. b 54. xi. 24. 413. b 38. 39.
 xxi. 25. 426. b 32. xxxiii. 32. 430. a 23.
 xxxiii. 1. 444. a 8. 9. Osee vi. 9. 493.
 a 47. Zachar. x. 5. 557. b 23.
 Verba significatui eventum simul includen-
 tia Deut. xxix. 4. 101. a 11. 12.
 Zeugma 1 Par. viii. 7. 177. b 5. Junge
 ὑπόζευγμα

F I N I S.

Grotius, Hugo,

Hugonis Grotii Opera omnia theologica in quatuor tomos divisa ; ante
quidem per partes, nunc autem coniunctim & accuratius edita

Bd.: 1

Basileae 1732

2 Exeg. 247 g-1

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10326902-7

VD18 80300049-001